

मूल्यम्-रु० ३५-०-०

ये नाम केचिदिह नः प्रथयन्त्यवज्ञां,
जानन्ति ते किमपि तान् प्रति नैप यत्नः ।
उत्पत्स्यतेऽस्ति मम कोऽपि समानधर्मा,
कालो ह्ययं निरवधिर्विपुला च पृथ्वी ॥ १ ॥

हरिगीतच्छन्दः

करते अवज्ञा जो हमारी यत्न ना उनके लिये ।
जो जानते हैं तत्त्व कुछ फिर यत्न ना उनके लिये ॥
जनमेगा मुझसा व्यक्ति कोई तत्त्व इससे पायगा ।
है काल निरवधि विपुलपृथ्वी ध्यान में यह लायगा ॥ १ ॥

मूल्यः ३. ३५=००

प्रथम आवृत्ति प्रत १२००

वीर संवत् २४६५

विक्रम संवत् २०२५

शुक्ल संवत् १८६६

: मुद्रक :

भगिदास छगनदास शाह

नवप्रसात प्रिन्टींग प्रेस,

धीकांटा रोड, अमदावाद.

श्री

अगवतीसूत्र भा. १३ वें की विषयानुक्रमणिका

अनुक्रमांक	विषय	पृष्ठाङ्क
अठारहवें शतक का चौथा उद्देश		
१	माणातिपात आदिके परिभोग का निरूपण	१-१०
२	कषाय के स्वरूप का निरूपण	१०-१८
३	कृतयुग्मादि राशियों से नारकादि का निरूपण	१८-२८
४	अन्धवृद्धि जीवों का निरूपण	२८-३०
पांचवां उद्देश		
५	भास्वर जीवविशेष देवों का निरूपण	३१-४०
६	असुरकुमार आदिकों के भिन्नत्व में कारण का निरूपण	४१-४६
७	नारकादिकों के आयुष्क आदि प्रतिसंवेदना का निरूपण	४६-५३
८	असुरकुमारों की विकुर्वणा का निरूपण	५३-६०
छठा उद्देश		
९	सचेतन और अचेतनों के स्वभावता का निरूपण	६१-७१
१०	परमाणु में वर्णादि का निरूपण	७२-८६
सातवां उद्देश		
११	केवली को यक्षावेश का निरूपण	८७-९१
१२	उग्रधि परिग्रह आदि का निरूपण	९१-१०४
१३	मद्भुक्त श्रमणोपासक के चारित्र का निरूपण	१०५-१३२
१४	देवों की वक्तव्यता	१३३-१३७
१५	देवासुरों के संग्राम का निरूपण	१३८-१४१
१६	देवों के सामर्थ्य का निरूपण	१४१-१४४
१७	देवों के कर्मक्षपण का निरूपण	१४४-१५५
आठवां उद्देश		
१८	कर्मबन्ध के स्वरूप का निरूपण	१५६-१६१

१९ गमन को आश्रित करके परतीर्थियों के मत का निरूपण	१६१-१७८
२० छत्रस्थ जनों के द्विपदेशादि स्कंध के ज्ञान का निरूपण	१७९-१९३
नववां उद्देशा	
२१ भव्यद्रव्य नारक आदि का निरूपण	१९४-२१०
दशवां उद्देशा	
२२ भव्यद्रव्य दैशरूप अनगार का निरूपण	२११-२१५
२३ अवगाहना का स्पर्शनालक्षण पर्याधान्तर से	
परमाणु आदि का कथन	२१६-२२१
२४ पुद्गलों के वर्णादिवत्त्व का निरूपण	२२१-२२५
२५ द्रव्यधर्म विशेष का और आत्मद्रव्य का निरूपण	२२५-२५८
२६ वस्तुतत्त्व का निरूपण	२५८-२७५
उन्नीसवें शतक का पहला उद्देशा	
२७ उद्देशार्थ संग्राहक गाथा का कथन	२७६-२७८
२८ छेश्या के स्वरूप का निरूपण	२७८-२८४
दूसरा उद्देशा	
२९ छेश्यावालों का निरूपण	२८५-२८९
तीसरा उद्देशा	
३० छेश्यावान पृथ्वीकायिक आदि जीवों का निरूपण	२९०-३२३
३१ जघन्य उत्कृष्ट अवगाहना के अल्पबहुत्व का निरूपण	३२३-३४०
३२ पृथ्वीकायिकों के सूक्ष्मत्व का निरूपण	३४०-३५२
३३ पृथ्वीकायिकों के अवगाहना ममाण का निरूपण	३५३-३६६
चौथा उद्देशा	
३४ नारकादिकों के महावेदनावत्त्व का निरूपण	३६७-३८२
पांचवां उद्देशा	
३५ नारकादिकों के चरम-परमपने का निरूपण	३८४-३९३
३६ वेदना के स्वरूप का निरूपण	३९३-३९७

छठा उद्देश

३७ द्वीप समुद्र आदि का निरूपण ३९८-४०२

सातवां उद्देश

३८ असुरकुमार आदिकों के आवास का निरूपण ४०३-४१३

आठवां उद्देश

३९ जीवों के निवृत्ति का निरूपण ४१३-४४८

नववां उद्देश

४० करण के स्वरूप का निरूपण ४४९-४६५

दशवां उद्देश

४१ वानव्यन्तरी के आहार-करण आदि का निरूपण ४६६-४७१

बीसवें शतक का पहला उद्देश

४२ उद्देशक के अर्थ को संग्रह करनेवाली गाथा का कथन ४७२-४७३

४३ द्वीन्द्रिय नामके पहले उद्देशे का निरूपण ४७४-४९६

दूसरा उद्देश

४४ आकाश के स्वरूप का निरूपण ४९७-५०३

४५ धर्मास्तिकाय आदि के एकार्थक नाम का निरूपण ५०३-५२४

तीसरा उद्देश

४६ प्राणातिपात आदि आत्मपरिणाम का निरूपण ५२५-५३४

चौथा उद्देश

४७ इन्द्रियों के उपचय का निरूपण ५३५-५३७

पांचवां उद्देश

४८ पुत्रों के वर्णादिमत्त्व का निरूपण ५३८-६३६

४९ पांच प्रदेशवाले स्कन्ध का निरूपण ६३५-६७९

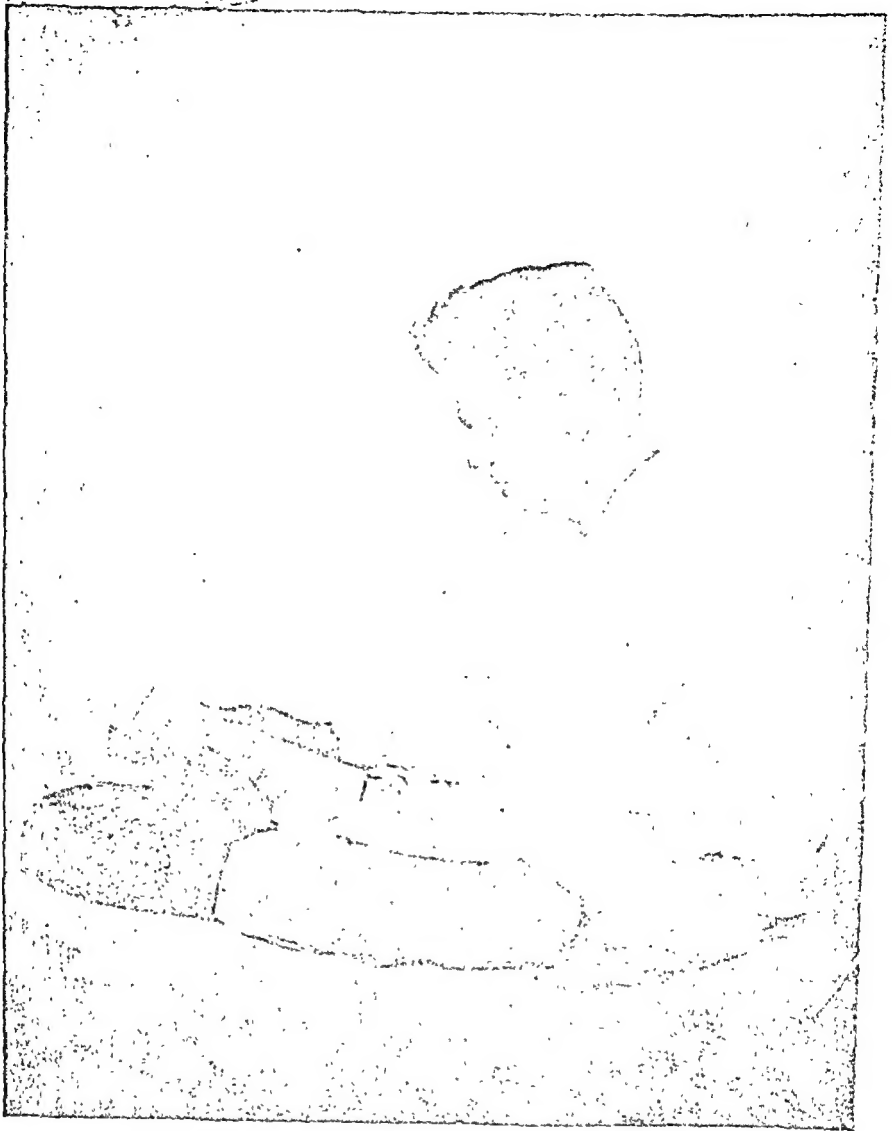
५० छ प्रदेशवाले स्कन्ध का निरूपण ६७९-७२१

५१ सात प्रदेशवाले स्कन्ध के वर्णादि का निरूपण	७२२-७७६
५२ आठ प्रदेशवाले स्कन्ध के वर्णादि का निरूपण	७७७-८०७
५३ नव प्रदेशवाले स्कन्ध के वर्णादि का निरूपण	८०७-८२५
५४ बादरपरिणत अनन्त प्रदेशिक स्कन्ध में पुद्गलगत वर्णादि का निरूपण	८२६-८६८
५५ बादरपरिणत अनन्तप्रदेशिक स्कन्धगत सात आठ स्पर्शगत भङ्गों का निरूपण	८६८-९४६
५६ परमाणु के प्रकार का निरूपण	९४७-९५६

समाप्त

“अमेखयं जीवियं मा पमायए”

श्री विनोदकुमार वीराणी

(दीक्षा लीधा पहेलां शास्त्राख्यास करता)

जन्म : पोर्टसुदान सां. १९६२

दीक्षा

भीयन्त - (राजस्थान)

सां. २०१३ वैशाख वद १२

ता. २६-५-५७ रविवार

निर्वाण

इलोही - (राजस्थान)

सां. २०१३ श्रावण सुद १२

ता. ७-८-५७ बुधवार

બા. પ્ર. શ્રી વિનોદકુમારનું સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર

પરમ વૈરાગી અને દયાના પુંજ જેવા આ પુરુષનો જન્મ વિક્રમ સંવત ૧૯૯૨ પોર્ટસુદાન (આફ્રિકા)માં કે જ્યાં વીરાણી કુટુંબનો વ્યાપાર આજ દિવસ સુધી ચાલુ છે, ત્યાં થયો હતો.

શ્રી વિનોદકુમારના પુણ્યવાન પિતાશ્રીનું નામ શેકશ્રી દુર્લભજી શામજી વીરાણી અને મહાભાગ્યવંતા તેમના માતૃશ્રીનું નામ બેન મણિબેન વીરાણી. બન્નેનું અસલ વતન રાજકોટ (સૌરાષ્ટ્ર) છે. બેન મણિબેન ધાર્મિક ક્રિયામાં પહેલેથી જ રુચિવાળા હતા, પરંતુ શ્રી વિનોદકુમાર ગર્ભમાં આવ્યા પછી વધારે દેઢધર્મી અને પ્રિયધર્મી બન્યા હતા.

પૂર્વલવના સંસ્કારથી શ્રી વિનોદકુમારનું લક્ષ ધાર્મિક અભ્યાસ અને ત્યાગ ભાવ તરફ વધારે હોવા છતાં તેઓશ્રીએ નોનમેટ્રીક સુધી અભ્યાસ કરી વ્યવહારિક કેળવણી લીધેલી અને વ્યાપારની પેઢીમાં કુશળતા બતાવેલી.

તેઓશ્રીએ યુનાઇટેડ કિંગડમ, ફ્રાન્સ, બેલ્જિયમ, હોલેન્ડ, જર્મની સ્વી-ઝર્લેન્ડ, તેમ જ ઇટાલી, ઇજિપ્ત વગેરે દેશોમાં પ્રવાસ કરેલ સં. ૨૦૦૯ના વૈશાખ માસ, સને ૧૯૫૩માં લંડનમાં રાણી એલીઝાબેથના રાજ્યારોહણ પ્રસંગે તેઓશ્રી લંડન ગયા હતા. કાશ્મીરનો પ્રવાસ પણ તેમણે કરેલ, દેશ પરદેશ ફરવા છતાં પણ તેમણે કોઈ વખતે પણ કંદમૂળનો આહાર વાપરેલ નહીં.

ઉગતી આવતી યુવાનીમાં તેઓશ્રીએ દુનિયાના રમણીય સ્થળો જેવાં કે કાશ્મીર, ઇજિપ્ત અને યુરોપનાં સુંદર સ્થળોની સુલાકાત લીધી હોવા છતાંએ તેઓને તે રમણીય સ્થળો કે રમણીય યુવતીઓનું આકર્ષણ થયું નહીં. એ એના પૂર્વલવના ધાર્મિક સંસ્કારનો જ રંગ હતો અને એ રંગે જ તેમને તે બધું ન ગમ્યું અને તુરત ત્યાંથી પાછા ફર્યા અને સાધુ-સાધ્વીજીનાં દર્શન-કરવાને ઠેકઠેકાણે ગયા અને તેમના ઉપદેશોના લાભ લીધો અને વૈરાગ્યમાં જ મન લગાડ્યું. હુંડાકાલ અવસર્પિણિના આ દુષમ નામના પાંચમાં આરાતું વિચિત્ર વાતાવરણ જોઈ તેમને કંઈક ક્ષોભ થતો કે તુરત જ તેનો ખુલાસો મેળવી લેતા અને ત્યાગ ભાવમાં સ્થિર રહેતા. દેશ પરદેશમાં પણ સામાયિક, પ્રતિક્રમણ, ચોવિહાર આદિ પરચક્રખાણુ વિ. ધર્મકાર્ય તેઓ ચૂક્યા નહીં. ઊંચી કેટિની શૈયાનો ત્યાગ કરી તેઓ સૂવા માટે માત્ર એક શેતરંજી, એક ચોસીકું અને ઓઢવા એક ચાદર ફક્ત વાપરતા અને પલંગ ઉપર નહીં પણ ભૂમિ પર જ

શયન કરતા. અને પહેરવા માટે એક ખાદીનો લેદો અને ઝખ્લો વાપરતા, કોઈ વખતે કબજે પહેરતા બહુ ઠંડી હોય તો વખતે સાદો ગરમ કોટ પહેરી લેતા અને મુકેપત્તિ, પાથરણું, રત્નેકરણ અને બે ચાર ધાર્મિક પુસ્તકની ઝોળી સાથે રાખતા સંડાસમાં નહીં પણ જંગલમાં એકાંત જગ્યામાં ઘણે ભાગે શરીરની અશુચિ દૂર કરવા જતા, હાલતાં ચાલતાં, સંડાસ અને પેશાબ સંબંધીમાં જીવલેણ બેચેન બનતા કરતા.

દેશમાં કે પરદેશમાં જ્યારે તેમને કોઈની સાથે મળવાનું થતું ત્યારે તેમની સાથે અહિંસામય જૈનધર્મનું સ્વરૂપ પ્રકટ કર્યા વગર રહેતા નહીં.

દીક્ષાર્થીઓને દીક્ષા લેવાની પ્રેરણા કરતા અને એમ જ કહેતા કે જીવંતીને કોઈ ભરોસો નથી “અસંલયં જીવિયં મા પમાયદ” આયુષ્ય તૂટતાં વાર લાગતી નથી, જીવન તૂટ્યું સંધાતું નથી માટે ધર્મકરણીમાં સમયમાત્રતો પ્રમાદ ન કરવો જોઈએ.

ગોંડલ સંપ્રદાયના ઘણાખરા પૂ. મુનિવરો અને પૂ. મહાસતીજીઓનો તથા બોટાદ સંપ્રદાયના પૂ. આચાર્યશ્રી માણેકચંદ્રજી મહારાજ અને દરિયાપુરી સંપ્રદાયના શાંત-શાસ્ત્ર પૂ. મુનિશ્રી લાયચંદ્રજી મહારાજ શ્રમણસંઘના મુખ્ય આચાર્યશ્રીજી આત્મારામજી મહારાજ તપોમય જ્ઞાનનિધિ શાસ્ત્રોદ્ધારક બા. પ્ર પૂ. આચાર્ય મહારાજ શ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ વગેરે અનેક સાધુ-સાધ્વીના ઉપદેશનો તેમજ લાલ લીલેલ. મુંબઈમાં સં. ૨૦૧૧ સાલમાં શ્રી ધર્મસિંહજી મહારાજના સંપ્રદાયના પંડિતરત્ન શ્રી લાલચંદ્રજી મહારાજનો પરિચય થયો. લાલચંદ્રજી મહારાજ પોતે, સંસારપક્ષના ત્રણ પુત્રો અને બે પુત્રીઓ એમ કુલ ૬ બંદકે આખા કુટુંબે સંયમ અંગીકાર કરેલ, તે જાણી તેમને અદ્ભૂત ત્યાગભાવના પ્રગટ થઈ કે જે કદી ક્ષય પામી નહીં.

આ પહેલાં તેઓ જ્યારે માતા-પિતા સાથે પૂજ્ય આચાર્યશ્રી માણેકચંદ્રજી મહારાજના દર્શને બોટાદ ગયેલા ત્યારે તેમના ઉપદેશની જે અસર થઈ તે મુખ્ય અસર પહેલી હતી અને બીજી અસર તે પૂજ્ય લાલચંદ્રજી મહારાજના સહકુટુંબની દીક્ષા એ હતી. આ બેઉ પ્રસંગોએ પૂર્વભવની બાકી રહેલી આરાધનાને પૂરી કરવાના નિમિત્તરૂપે હોઈને વખતોવખત તેઓ માતા-પિતા પાસે દીક્ષાની આજ્ઞા માગતા હતા અને તેનો જવાબ તેમના પિતાશ્રી તરફથી એક જ હોતો. “જે હજી વાર છે સમય પાકવા દીઓ જ્ઞાનાભ્યાસ વધારો.

સં. ૨૦૧૨ના અષાઠ સુધી ૧૫ થી શ્રી વિનોદકુમારે ગોંડલ સંપ્રદાયના શાસ્ત્ર પૂ. આચાર્યશ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબ પાસે વેરાવળ ચાતુર્માસ દરમ્યાન ખાસ નિયમિત રીતે દીક્ષાની તૈયારી કરવા માટે તેમની પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ કર્યો. તેની સાથે પૂ. આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજના સંસાર પક્ષના કુટુંબી દીક્ષાના લાવિક શ્રી જસરાજભાઈ પણ જ્ઞાનાભ્યાસ કરતા હતા. તેઓએ ત્યાં એવો નિર્ણય કરેલો કે આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમ મહારાજ પાસે આપણે બન્નેએ દીક્ષા લેવી, પહેલાં વિનોદકુમારે અને પછી શ્રી જસરાજભાઈએ દીક્ષા લેવી, શ્રી જસરાજભાઈની દીક્ષાતિથિ પૂર્ણ શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ સાહેબે સં. ૨૦૧૩ના જેઠ સુદ ૫ ને સોમવારે માંગરોલ મુકામે નક્કી કરી શ્રી જસરાજભાઈ વિનોદકુમારને રાજકોટ મળ્યા. શ્રી વિનોદકુમારે શ્રી જસરાજભાઈની યથાયોગ્ય સેવા બજાવી, માંગરોળ રવાના કર્યા અને પોતે નિશ્ચયપૂર્વક દીક્ષા માટે આજ્ઞા સાગી પણ તેઓના પિતાશ્રીની એકને એક વાણી સાંભળીને તેમને મનમાં આઘાત થયો અને દીક્ષા માટેનો તેમણે બીજો રસ્તો શોધી કાઢ્યો.

પૂજ્યશ્રી લાલચંદજી મહારાજ અને તેમના શિષ્યોનો પરિચય મુંબઈમાં થયેલ હતો અને ત્યારબાદ કોઈ વખત પત્રવહેવાર પણ થતો હતો. છેલ્લા પત્રથી તેમણે જાણેલ હતું, જે પૂર્ણ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ. ખીચન ગામે પૂ. આચાર્ય શ્રી સમર્થભલજી મહારાજ સાહેબ પાસે જ્ઞાનાભ્યાસ અર્થે ગયા છે. પોતાને પિતાશ્રીની આજ્ઞા (દીક્ષા માટે) મળે તેમ નથી અને દીક્ષા તો લેવી જ છે આજ્ઞા વિના કોઈ સાધુ મુનિરાજ દીક્ષા આપે નહીં અને સ્વયમેવ દીક્ષા સૌરાષ્ટ્રમાં લઈને આચાર્ય શ્રી પુરુષોત્તમજી મહારાજ પાસે જવામાં ઘણાં વિઘ્નો થશે, એમ ધારીને તેઓએ દૂર રાજસ્થાનમાં ચાલ્યા જવાનું નક્કી કર્યું.

તા. ૨૪-૫-૫૭ સં. ૨૦૧૩ના વૈશાખ વદ ૧૦ ને શુક્રવારના રોજ સાંજના તેમના માતૃશ્રી સાથે છેલ્લું જમણું કર્યું. લોજન કરી, માતૃશ્રી સામાયિકમાં બેસી ગયા. તે વખતે કોઈને જાણુ કર્યા વગર દીક્ષાના વિઘ્નોમાંથી બચવા માટે ઘર, કુટુંબ, સૌરાષ્ટ્રભૂમિ અને ગોંડલ સંપ્રદાયનો પણ ત્યાગ કરી તેઓ ખીચન તરફ રવાના થયા.

શ્રી વિનોદમુનિના નિવેદન પરથી માલૂમ પડ્યું કે તા. ૨૪-૫-૫૭ના રોજ રાત્રે આઠ વાગે ઘરથી નીકળી, રાજકોટ જંકશને જોધપુરની ટિકિટ લીધી. તા. ૨૫-૫-૫૭ના સવારે આઠ વાગ્યે મહેસાણા પહોંચ્યા ત્યાં અઢી કલાક ગાડી પડી રહે છે, તે દરમ્યાન ગામમાં જઈને લોચ કરવા માટેના વાળ રાખીને બાકીના કઢાવી નાખ્યાં અને ગાડીમાં બેસી ગયા. મારવાડ જંકશન તથા જોધપુર જંકશન થઈને તા. ૨૬-૫-૫૭ની સવારે ૪૧ વાગ્યે ફલોદી

પહેલેથી ત્યાંથી પગે ચાલીને ખીચન ઉપાશ્રયમાં જઈ ત્યાં બિરાજતા મુનિવરોના દર્શન કર્યા વંદણા નમસ્કાર કરી સુખશાતા પૂછી, બહાર નીકળ્યા અને પોતાના સામાયિકના કપડાં પહેર્યા અને પછી પૂજ્ય શ્રી મુનિવરોની સન્મુખ સામાયિક કરવા બેઠા, તેમાં “જાવ નિયમં પજ્જુવાસામિ દુવિહં તિવિહેણ” ના બદલે “જાવજીવપજ્જુવાસામિ તિવિહં તિવિહેણ” બોલ્યા તે શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજે સાંભળ્યું અને તેઓશ્રીએ પૂછ્યું કે વિનોદકુમાર ! તમે આ શું કરો છો ? તેનો જવાબ આપવાને બદલે “અપ્પાણં વોસિરામિ” બોલી પાઠ પૂરો કર્યો અને પછી વિનયપૂર્વક બે હાથ જોડીને બોલ્યા કે “સાહેબ !” એ તો બની ચૂક્યું અને મેં સ્વયમેવ દીક્ષા લઈ લીધી, તે બરોબર છે અને તેમાં કાંઈ ફેરફાર થઈ શકે તેમ નથી. આ સિવાય આપશ્રીની બીજી કોઈપણ પ્રકારની આજ્ઞા હોય તો ફરમાવો.”

તેજ દિવસે બપોરના સાશ્વત પૂ મુનિશ્રી સમર્થલાલજી મહારાજ સાહેબે શ્રી વિનોદકુમાર મુનિને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને સમજાવ્યા કે “તમે એક સારા આનંદાન કુટુંબની વ્યક્તિ છો. તમારી આ દીક્ષા અંગીકાર કરવાની રીત બરાબર નથી, કારણ કે તમારા માતા પિતાને આ હકીકતથી હુઃખ થાય અને તેથી મારી સંમતિ છે કે રજોહરણની ડાંડી ઉપરથી કપડું કાઢી નાખો જેથી તમે શ્રાવક ગણાવ અને જરૂર પડે તો શ્રાવકોનો સાથ લઈ શકો, એમ ત્રણવાર પૂ. મહારાજશ્રીએ સમજાવેલા પરંતુ તેમણે ત્રણેય વખત એક જ ઉત્તર આપેલો કે “જે થયું, તે થયું હવે મારે આગળ શું કરવું તે ફરમાવો.”

શ્રી વિનોદમુનિના શ્રી સમર્થમલજી જેવા મહામુનિના પ્રશ્નના જવાબ પછી ખીચનનો ચતુર્વિધ સંઘ વિચારમાં પડી ગયો અને મુનિશ્રીઓ પર સંસારીઓનો કોઈ પણ પ્રકારનો નિષ્કારણ હુમલો ન આવે તે માટે વિનોદમુનિને જણાવવામાં આવ્યું કે “અમારી સલામતી માટે તમારે બહાર નિવેદન બહાર પાડવાની જરૂર છે” ત્યારે શ્રી વિનોદમુનિએ પોતાના હસ્તાક્ષરે નિવેદન શ્રીસંઘ સમક્ષ પ્રગટ કર્યું, તેનો સાર નીચે મુજબ છે:-

મારા માતા-પિતા મોહને વશ થઈને દીક્ષાની આજ્ઞા આપે તેમ ન હતું અને “અસંખ્યં જીવિયં માં પમાયં” ને આધારે હું એક ક્ષણ પણ દીક્ષાથી વંચિત રહી શકું તેમ નથી, એમ મને લાગ્યું. શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજ સાહેબ-વગેરેએ મને મારી દીક્ષા માટે વિચારી પછી પણ ભરવાનું કહેલ પરંતુ મને

સમય માત્રનો પ્રમાદ કરવો ઠીક ન લાગ્યો, તેથી શ્રી અરિહંત ભગવંતો તથા શ્રી સિદ્ધ ભગવંતોની સત્ક્રિયા મારા ગુરુ મહારાજ સમક્ષ પ્રત્યક્ષાનો પાઠ લાણીને મારા આત્માના કલ્યાણ માટે દીક્ષા અંગીકાર કરી છે. સમાજને ખોટો ખ્યાલ ન આવે કે મારી દીક્ષા ક્ષણિક ગુસ્સાથી અગર ગેરસમજથી થઈ છે તેથી તથા સમાજમાં જૈનશાસનની પ્રભાવના થાય તે હેતુથી મારે મારો વૃત્તાંત પ્રગટ કરવો ઉચિત છે.

ઉત્તરાધ્યયનજી સૂત્રના ૧૯ મા અધ્યયન પરથી મને લાગ્યું કે મનુષ્ય જીવનનું ખરૂં કર્તવ્ય મોક્ષરૂપ આપનારી દીક્ષા જ છે.

છેવટ સુધી મેં મારા બાપુજી પાસે દીક્ષા માટે આજ્ઞા માગી અને તે વખતે પણ પહેલાંની જેમ વાત ઉડાવી દીધી અને અનંત ઉપકારી એવા મારા બાપુજી સમક્ષ હું તેમને કડક ભાષામાં પણ કહી શકતો ન હતો અને ખીજી બાબતો મને થયું કે આયુષ્ય અશાશ્વત છે અને આવા ઉત્તમ કાર્ય માટે જરાપણ પ્રમાદ કરવો ઉચિત નથી. તેથી મેં વિચારીને આ પગલું ભર્યું છે અને મને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે શ્રી વીરપ્રભુ મહાવીર સ્વામીનો સકળ સંઘ મારા આ કાર્યને અનુમોદશે જ “ તથાસ્તુ ”.

રાજકોટમાં શ્રી વિનોદકુમારના ગયા પછી પાછળથી ખખર પડી કે વિનોદકુમાર દેખાતા નથી એટલે તપાસ થતા માંડી ગામમાં કયાંય પત્તો ન લાગ્યો. એટલે બહારગામ તારો કર્યાં. કયાંયથી પણ સંતોષકારક સમાચાર સાંપડ્યા નહીં. અર્થાત્ પત્તો મળ્યો જ નહીં. આમ વિમાસણના પરિણામે તેમના પિતાશ્રીને બે મહિના પહેલાંની એક વાતની યાદ આવી તે એ હતી કે તે વખતે શ્રી વિનોદકુમારે આજ્ઞા માગેલી કે “ બાપુજી ! આપની આજ્ઞા હોય તો આ ચાતુર્માસ ખીચન (રાજસ્થાન) જઈ કારણ કે ખીચનમાં પૂર્વ ગુરુમહારાજ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ કે જેઓ સિદ્ધાંત વિશારદ છે અને અનેકાંતવાદના પૂરા જાણકાર છે, તેઓ ત્યાં બિરાજમાન છે જેઓશ્રી પાસે શાસ્ત્રાભ્યાસ કરવા માટે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠાણા ૪ જવાના છે. તો મારી ઇચ્છા પણ ત્યાં તેમની પાસે જવાની છે.

આ વાતચીતનું સ્મરણ પિતાશ્રીને આવવા સાથે તેઓએ પૂ. પૂર્ણચંદ્રજી દેવને પોતાની પાસે બોલાવ્યા અને વિનોદકુમાર માટેની પોતાની ચિંતા વ્યક્ત કરી. પંડિતનું આ વાતને સમર્થન મળ્યું. તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે થોડા સમય પૂર્વે વિનોદકુમારે મારી પાસે જાણવા માગ્યું હતું કે, ખીચનમાં કેવા પ્રકારની

સંગવડ છે? આમ મારી સાથે વાર્તાલાપ થયો હતો. ખંને આ પ્રમાણે એકમત થતાં તેમના પિતાશ્રીએ ખીચન તાર કરવા સૂચના કરી તા. ૨૭-૫-૫૭ ના રોજ પૃથ્વીરાજજી માલુ ખીચન (રાજસ્થાન) ઉપર તાર કર્યો.

તા. ૨૮-૫-૫૭ના રોજ જવાબ આપ્યો કે શ્રી વિનોદભાઈએ ખીચનમાં સ્વયમેવ દીક્ષા ગ્રહણ કરી છે. એટલે તેમના પિતાશ્રીએ રાવખડાદુરશ્રી એમ. પી. સાહેબ શ્રી કેશવલાલભાઈ પારેખ અને પંડિતજી પૂર્ણચંદ્રજી દક એમ ત્રણેયને શ્રી વિનોદકુમારને પાછા તેડી લાવવા માટે ખીચન મોકલ્યા તા. ૨૮-૫-૫૭ના રોજ રવાના થઈ તા. ૩૦-૫-૫૭ના રોજ સવારે ફ્લોદી સ્ટેશને પહોંચ્યા. બગદગાડીમાં તેઓ ખીચન ગયા કે જ્યાં સ્થવિર મુનિશ્રી શીરોમલજી મહારાજ પૂજ્ય પંડિતરત્ન શાસ્ત્ર વિશારદ શ્રી સમર્થમલજી મહારાજ આદિ ઠા. ૪ ઠાણા ૮ તથા પૂજ્ય તપસ્વી મહારાજ શ્રી લાલચંદજી મહારાજ આદિ ઠા. ૪ ખિરાજમાન હતા. કુલે સાધુ-સાધ્વીની સંખ્યા અઠ્ઠાવીસથી ત્રીસની હતી.

પૂછપરછના જવાબમાં શ્રી વિનોદમુનિએ કેશવલાલભાઈ પારેખને કહ્યું કે “મેં તો દીક્ષા અંગીકાર કરી લીધી છે તેમાં કાંઈ ફેરફાર થાય તેમ નથી. તમે અમારા વીરાણી કુટુંબના હિતૈષી છો. અને જો સાચા હિતૈષી હો તો મારા પૂ. બા અને બાપુજીને સમજાવીને મારી હવે પછીની મોટી દીક્ષાની આજ્ઞા અઠવાડિયાની અંદર અપાવી દો એટલું જ નહીં પણ “સવિ જીવ કઈં શાસન રસી”ની લાવનામાં અને આજ દિવસ સુધીના મારી ઉપરના ઉપકારના બદલામાં આગમને અનુલક્ષીને મારી લાવના એ જ હોય કે, મારી દીક્ષા તેઓની દીક્ષાનું નિમિત્ત બને અને મારા માતા-પિતા સદ્ગતિને સાધે અર્થાત્ મારી સાથે દીક્ષા લીએ.

આવા દૃઢ જવાબના પરિણામે તેજ સમયે શ્રી વિનોદકુમારને પાછા લઈ જવાની લાવનાને નિષ્ફળતા સાંપડી અને તા. ૩૧-૫-૫૭ ની રાત્રીના રવાના થઈ તા. ૨-૬-૫૭ના સવારે મહા પંરીપહરૂષ ક્ષેત્રનો અનુભવ કરી, શ્રી વિનોદકુમારના પિતાશ્રીને તમામ વાતથી વાકેફ કર્યા.

થોડા વખતમાં ફ્લોદીના શ્રી સંઘે પૂ. શ્રી લાલચંદજી મહારાજને ફ્લોદીમાં ચોમાસુ કરવાની વિનંતી કરી તેનો અસ્વીકાર થવાથી સંઘ ગમગીન બન્યો એટલે નિર્ણય ફેરવ્યો અને અષાઠ શુદ્ધ ૧૩ ના રોજ ખીચનથી વિહાર કરી ફ્લોદી આવ્યા.

દીક્ષા પછી અઢી મહિનાને આંતરે ફલોદી ચૌમોસા દરમ્યાન શ્રી વિનોદ-
મુનિને હાજતે જવાની સંજ્ઞા થઈ અને તે માટે જવા તૈયાર થયા એટલે
તેમના ગુરુએ કહ્યું કે બહુ ગરમી છે, જરાવાર થોભી જાવ એટલે શ્રી વિનોદ-
મુનિએ રજેહરણ વગેરેની પ્રતિવેખના કરી તે દરમ્યાન ન રોકી શકાય એવી
હાજત લાગી તેથી ફરી આજ્ઞા માગતાં જણાવ્યું કે મને હાજત બહુ લાગી
છે તેથી જાઉં છું, જલદી પાછો ફરીશ કાળની ગહન ગતિને દુઃખદ્વ રચના રચની
હતી. આજે જ હાજતે એકલા જવાનો બનાવ બન્યો હતો, હંમેશાં તો બધા સાધુઓ
સાથે મળીને દિશાએ જતા.

હાજતથી મોકળા થઈ પાછા ફરતા હતા, ત્યાં રેલ્વે લાઇન ઉપર એ ગાયો
આવી રહી હતી. ખીજી બાજુથી ટ્રેઈન પણ આવી રહી હતી તેની બિહસલ
વાગવા છતાં પણ ગાયો ખસતી ન હતી. શ્રી વિનોદમુનિનું હૃદય થરથરી
ઉઠ્યું અને મહા અનુકંપાએ મુનિના હૃદયમાં સ્થાન લીધું. હાથમાં રજેહરણ
લઈ જાનના જોખમની પરવા કર્યા વગર ગાયોને બચાવવા ગયા. ગાયોને
તો બચાવી જ લીધી પરંતુ આ ક્રિયામાં છકાય જીવની દયાના સાધનભૂત
જે રજેહરણ કે વિનોદમુનિને આત્માથી વધારે ખ્યાઈ હતું, તે રેલ્વે લાઇન
ઉપર પડી ગયું. અને શ્રી વિનોદમુનિએ તે પાછું સંપાદન કરવામાં જડવાદને
સિદ્ધ કરતાં રાક્ષસી એન્જિનને અપાટે આવ્યા અને પોતાનું બલિદાન આપ્યું.
અરિહંત....અરિહંત...એવા શબ્દો મુખમાંથી નીકળ્યા અને શરીર તૂટી પડ્યું.
રક્ત પ્રવાહ છૂટી પડ્યો અને થોડા જ વખતમાં ગ્રાણાંત થઈ ગયો, બધા લોકો
કહેવા લાગ્યા કે ગૌરક્ષામાં મુનિશ્રીએ પ્રાણ આપ્યા અતિમ સમયે મુનિશ્રીના
થડેરા પર લખ્ય શાન્તિ જ દેખાતી હતી.

હંમેશાં તેઓ જે તરફ હાજતે જતા હતા તે તરફ ફલોદીથી પોકરણ
તરફ જવાની રેલ્વે લાઇન હતી. આ લાઇન ઉપર રેલ્વે સત્તાવાળાઓએ ફાટક
મૂકેલ નથી ત્યાં રસ્તો પણ છે એટલે પશુઓની અવરજવર હોય છે.
અમે વખતો વખત ત્યાં ઢોરો રેલ્વેની હડફેટે ચડી જવાના પ્રસંગ બને છે.

ફલોદી સંઘે આ દુર્ઘટનાના બખર રાજકોટ, ટેલીફોનથી આપ્યા. જે
વખતે ટેલીફોન આવ્યો. તે વખતે વિનોદમુનિના પિતાશ્રી બહાર ગયા હતા.
અને માતૃશ્રી મણિબેન સામાયિક-પ્રતિક્રમણમાં બેઠાં હતાં, માત્ર એક નોકર જ
ઘરમાં હતો કે જેણે ટેલીફોન ઉઠાવ્યો પણ તે કાંઈ ટેલીફોનમાં હકીકત
સમજી શક્યો નહીં અને સાચા સમાચાર મોઢા મળ્યા. જેથી તેઓ સ્પેશ્યલ
પ્લેનથી ફલોદી પહોંચે તે પહેલાં અસિસ્ટન્સ થઈ ગયો સૂચનાનો ટેલીફોન

અર્થે કલાક મોડો પહોંચ્યો. જો સંદેશો સમયસર પહોંચ્યો હોત તો માતા-પિતાને શ્રી વિનોદમુનિના શબ્દો પછી અંકિરો જોવાનો અને અંતિમ દર્શનનો પ્રસંગ મળતો. પરંતુ અંતરાય કેમ તેમ બન્યું નહીં.

આથી પેદાનનો પ્રોત્સાહન પડતો મૂકવામાં આવ્યો અને માતા-પિતા તા. ૧૪-૮-૫૭ના રોજ દેઈન મારફત ફોલોલી પહોંચ્યાં, શ્રી દુર્લભલભાઈ અને મણિબેને પૂજ્ય તપસ્વીશ્રી લાલચંદ્ર મહારાજ સાહેબના દર્શન કર્યાં.

આ પ્રસંગે શ્રી લાલચંદ્ર મહારાજ સાહેબે અવસરને પિછાણીને અને ધૈર્યનું એકાએક એક્ય કરીને. શ્રી વિનોદમુનિના માતા-પિતાના સાંત્વન અર્થે ઉપદેશ શરૂ કર્યા જેનો ટૂંકમાં સાર આ પ્રમાણે છે—

“હવે તો રત્ન ચાલ્યું ગયું! સમાજનો આશાદીપક એલવાઈ ગયો! ઝટ ભગીને આથમી ગયો! હવે એ દીપ ફરીથી આવી શકે તેમ નથી.”

શ્રી વિનોદમુનિના સંસારપક્ષના માતૃશ્રી મણિબેનને મુનિશ્રીએ કહ્યું કે:— બેન! ભાવિ પ્રયજ છે. આ આખતમાં મહાયુરુષોએ પણ હાથ ધોઈનાખ્યાં છે એમ સૌને મરણને શરણ થવું પડે છે, તો પછી આપણા જેવા પામર પ્રાણીનું શું શબ્દ છે? હવે તો શોક દૂર કરીને આપણે એમના મૃત્યુનો આદર્શ જોઈને માત્ર ધીરજ ધરવાની રહી.

પુ. શ્રી સમર્થમલ્લ મહારાજ સાહેબનો અભિપ્રાય:—

પ્રાથમિક તેમ જ અલ્પકાળના પરિચયથી મને શ્રી વિનોદમુનિના વિશે અનુભવ થયો, કે તેમની ધર્મપ્રિયતા અને ધર્મોલિસાધા ‘અટ્ટિમિજા વેમાણુરાગરત્તે’ નો પરિચય કરાવતી હતી પ્રાપ્ત સંસારિક પ્રચૂર વૈભવ તરફ તેમની રુચિ દષ્ટિગોચર થતી ન હતી. પરંતુ તેઓ વીતરાગવાણીના સંસર્ગથી વિષયવિમુખ ધર્મકાર્યમાં સદા તત્પર અને તલલીન દેખાતા હતા. આ સં પરિચયના અભાવે વૈરાગ્ય પણ તેમની ધારાશ્રી તેમની ધર્માનુરાગિતા તથા જીવનચર્યાથી કઠિન કાર્ય કરવામાં પણ ગભરાટનો સ્થાને સુખાનુભવની વૃત્તિ લક્ષમાં આવતી હતી.

હવે

શ્રી વિનોદમુનિના જીવનના બે પ્રશ્નો ઉપસ્થિત થાય છે તેનો ખુલાસો કરવામાં આવે છે.

પ્ર: ૧. તેમણે આજો વગર સ્વયમેવ દીક્ષા કેમ લીધી?

ઉત્તર:—પાંચમાં આરાનાં લદ્દા શેઠાણીના પુત્ર એવંતા (અતિમુક્ત) કુમારને તેમની માતૃશ્રીએ દીક્ષાની આજ્ઞા આપવાની તદ્દન ના પાડી એટલે તેણે

સ્વયમેવ દીક્ષા લીધી. ત્યાર બાદ ભદ્રા શેઠાણીએ પોતાના કુમારને ગુરુને સોંપી દીધા. તેજ રાત્રે તેણે બારમી ભિખુની પડિમા અંગીકાર કરી અને શિયાળણીના પરીષદથી કાળ કરી નદીનગુદમ વિમાનમાં ગયા તેવી જ રીતે શ્રી વિનોદકુમાર સ્વયં દીક્ષિત થયા.

પ્ર. ૨. આવા વૈરાગી જીવને આવો ભયંકર પરીષદ કેમ આવે ?

ઉત્તર:-કેટલાક ચરમ શરીરી જીવને મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવેલ છે. જુઓ ગજસુકુમાર મુનિ, મેતાર્ય મુનિ, કેશલ મુનિ, કારણ કે તેમની સત્તામાં હજારો ભવનાં કર્મ હોવા જોઈએ ત્યારે તેમને એકદમ મોક્ષ જવું હતું, તો મારણાંતિક ઉપસર્ગ આવ્યા વગર એટલાં બધાં કર્મ કેવી રીતે ખરે ? બા. ધ્ર. શ્રી વિનોદમુનિને આવો પરીષદ આવ્યો, જે ઉપરથી એમ અનુમાન થાય છે કે તે એકાવતારી જીવ હોય.

શ્રી વિનોદમુનિનું વિસ્તૃત જીવનચરિત્ર જુદા પુસ્તકથી ગુજરાતી ભાષા નથા હિન્દી ભાષામાં છપાયેલ છે તેમાંથી સાર રૂપે અહીં સંક્ષેપ કરેલ છે,

આવમુરજીશ્રીઓ

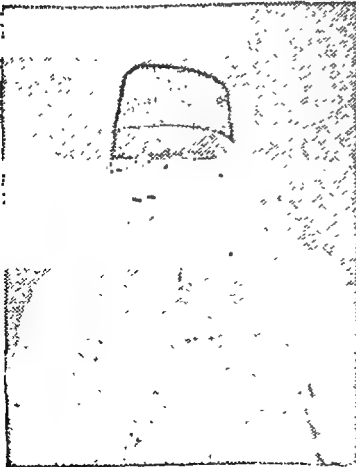
શ્રી શાંતિલાલ મંગળદાસભાઈ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી શામજીભાઈ વેલજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ

(સ્વ.) શેઠશ્રી હગનલાલ શામળદાસ ભાવસાર
અમદાવાદ.

શેઠશ્રી રામજીભાઈ શામજીભાઈ
વીરાણી-રાજકોટ.

વચ્ચે બેઠેલા
લાલાજી ક્રિશનચંદજી સા. નાહરી
ઉભેલા યુવક ચિ. મહેતાખચંદજી સા.
નાના - અનિલકુમાર જૈન (દોષતા)

આદ્યમુરખખીશ્રીગો

(રવ.) શેઠશ્રી હરખચંદ કાલીદાસ વારિયા
ભાણુવડ.

(સ્વ.) શેઠ રંગજીભાઈ મોહનલાલ શાહ
અમદાવાદ.

(સ્વ.) શેઠશ્રી દિનેશભાઈ કાંતિલાલ શાહ
અમદાવાદ.

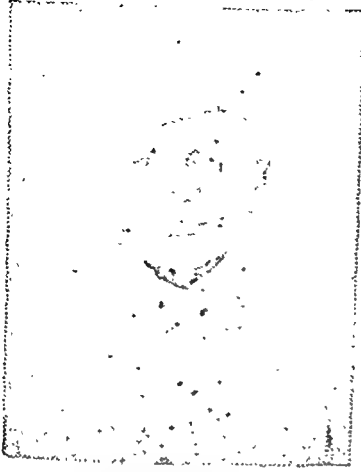
શ્રી જીવિંગભાઈ પાચાલાલભાઈ
અમદાવાદ

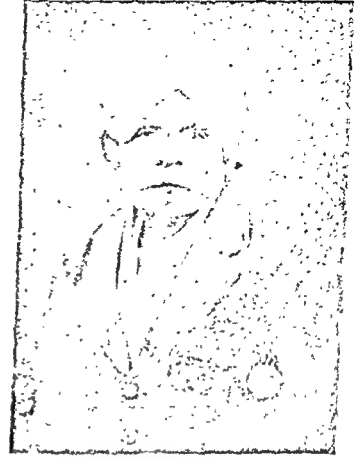
સ્વ. શેઠશ્રી આત્મારામ માણેકલાલ
અમદાવાદ

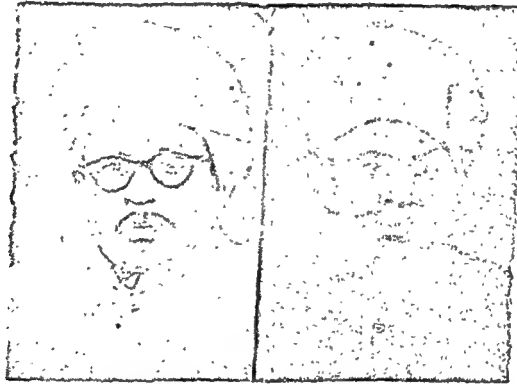
આચમુરખીશ્રીઓ

શ્રી વૃજલાલ દુર્લભજી પારેખ
રાજકોટ.

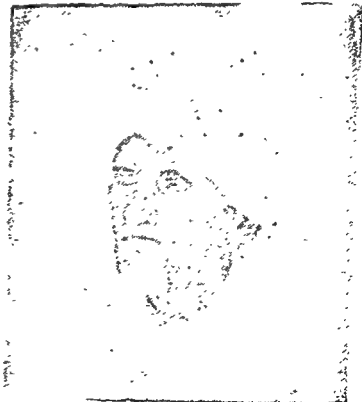
કેઠારી હરગાવિંદ જયંદભાઈ
રાજકોટ.

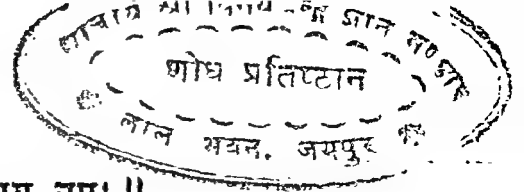
શેઠશ્રી મિશ્રીલાલજી લાલચંદજી સા. લુણિયા
તથા શેઠશ્રી જયંતરાજજી લાલચંદજી સા.

(સ્વ.) શેઠશ્રી.ધારશીલાલ જયજીલાલ
ખારસી

સ્વ. શ્રીમાન શેઠશ્રી શુકંતલજી સા.
બાલિયા પાલી મારવાડ

॥ श्री बीतरागाय नमः ॥

श्री जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर-पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितया
प्रमेयचन्द्रिकाख्यया व्याख्यया समलङ्कृतम्
व्याख्याप्रज्ञप्त्यपरनामकम्

॥ श्री-भगवतीसूत्रम् ॥

(त्रयोदशो भागः)

अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते ।

तृतीयोद्देशकस्यान्ते निर्जरापृष्ठलानाम् आसितुमित्यादिपदैरर्थतः परिभोगो दर्शितश्चतुर्थे च प्राणातिपातादीनाम् असौ परिभोगो विचार्यते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यास्य चतुर्थोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्-‘तेणं कालेणं’ इत्यादि ।

मूलम्-तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव भगवं
गोयमे एवं वयासी अह भंते ! पाणाइवाए मुसावाए जाव
मिच्छादंसणसल्ले पाणाइवायवेरमणे जाव मिच्छादंसणसल्ल-
वेरमणे पुढविकाइए जाव वणस्सइकाइए, धम्मत्थिकाए अध-
म्मत्थिकाए आगासत्थिकाए, जाव असरीरपडिवद्धे परमाणु-
पोग्गले, सेलेसिं पडिवल्लए अणगारे सव्वेय वायरवोदिधरा
कलेवरा एए णं दुविहा जीवदव्वा य अजीवदव्वा य जीवाणं
परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति ? गोयसा ! पाणाइवाए जाव एए
णं दुविहा जीवदव्वा य अजीवदव्वा य अत्थेगइया जीवाणं
परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति अत्थेगइया जीवाणं जाव नो
हव्वमागच्छंति । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ पाणा-
इवाए जाव नो हव्वमागच्छंति ? गोयसा ! पाणाइवाए जाव
मिच्छादंसणसल्ले पुढवीकाइए जाव वणस्सइकाइए सव्वे य
वायरवोदिधरा कलेवरा एए णं दुविहा जीवदव्वा य अजीव-
दव्वा य जीवाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति । पाणाइवाय

वेरमणे जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे धम्मत्थिकाए अधम्मत्थि-
काए जाव परमाणुपोगले सेलेसिं पडिवन्नए अणगारे एएणं
दुविहा जीवदव्वा य अजीवदव्वा य जीवाणं परिभोगत्ताए नो
हव्वमागच्छंति से तेणट्ठेणं जाव नो हव्वमागच्छंति ॥सू० १॥

छाया-तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहे यावत् भगवान् गौतम एवमवादीत्
अथ भदन्त ! प्राणातिपातो मृषावादो यावत् मिथ्यादर्शनशल्यम् प्राणातिपातविरमणं
यावन्मिथ्यादर्शनशल्यविरमणम् पृथिवीकायिको यावत् वनस्पतिकायिको धर्मास्ति-
कायोऽधर्मास्तिकायआकाशास्तिकायो जीवोऽशरीरप्रतिबद्धः परमाणुपुद्गलः शैलेशीं
प्रतिपन्नोऽनगारः सर्वाणि च वादरवौदिधराणि कलेवराणि एतानि खलु द्विविधानि
जीवद्रव्याणि चाजीवद्रव्याणि च जीवानां परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति ? गौतम !
प्राणातिपातो यावत् एतानि खलु द्विविधानि जीवद्रव्याणि च। अजीवद्रव्याणि
च अस्त्येककानि जीवानां परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति अस्त्येककानि जीवानां यावत्
नो हव्यमागच्छन्ति । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते प्राणातिपातो यावत् नो
हव्यमागच्छन्ति ? गौतम ! प्राणातिपातो यावत् मिथ्यादर्शनशल्यम् पृथिवीकायिको
यावत् वनस्पतिकायिकः सर्वाणि वादरवौदिधराणि कलेवराणि एतानि खलु द्विवि-
धानि जीवद्रव्याणि च अजीवद्रव्याणि च जीवानां परिभोगतया हव्यमागच्छन्ति
प्राणातिपातविरमणं यावन्मिथ्यादर्शनशल्यविरमणम् धर्मास्तिकायोऽधर्मास्तिकायो
यावत् परमाणुपुद्गलः तथा शैलेशीं प्रतिपन्नोऽनगारः एतानि खलु द्विविधानि
जीवद्रव्याणि च अजीवद्रव्याणि च जीवानां परिभोगतया नो हव्यमागच्छन्ति तत्
तेनार्थेन गौतम ! यावत् नो हव्यमागच्छन्ति ॥सू० १॥

चतुर्थ उद्देशे का प्रारंभ-

तृतीय उद्देशकके अन्त में निर्जरापुद्गलों का 'आसितुम् शयितुम्'
आदि पदों द्वारा अर्थतः उपरिभोग अर्थात् उठना बैठना आदि नहीं
होता है यह प्रकट किया गया है अब इस चतुर्थ उद्देशे में यह परिभोग

योथा उद्देशानो प्रारंभ-

त्रीण उद्देशानां अन्तर्भां निर्जरा पुद्गलानां "आसितुम् शयितुम्" विगेरे
यद्देथी अर्थतः परिभोग अर्थात् उठनुं, बैठनुं, विगेरे थनुं नथी. ते वात
अताववामां आवी छे. इवे आ योथा उद्देशामां आ परिभोग प्राणातिपात

ટીકા—‘તેળં કાલેળં તેળં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘રાયગિહે જાવ ભગવં ગોયમે एवं वयासी’ રાજગૃહે યાવદ્ ભગવાન્ ગૌતમઃ એવમ્ વક્ષ્યમાણ પ્રકારેણ અવાદીત્, અત્ર યાવત્પદેન નગરે ગુણશિલકં ચૈત્યમિત્યારમ્ય પ્રાજ્ઞલિપુટં इत्यन्तस्य सर्वस्यापि प्रकरणस्यानुस्मरणं कर्त्तव्यम् । કિમવાદીત્ ભગવાન્ ગૌતમ-સ્તત્રાહ—‘અહ મંતે’ इत्यादि । ‘અહ મંતે !’ અથ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘પાણાઝવાણ મુસા-વાણ’ પ્રાણાતિપાતો મૃષાવાદઃ ‘જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે’ યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યમ્ તથા ‘પાણાઝવાયવેરમણે જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવેરમણે’ પ્રાણાતિપાતવિરમણમ્ યાવદ્ મિથ્યાદર્શનશલ્યવિરમણમ્ ‘પુઢવીકાઝણ જાવ વણસ્સઝકાઝણ’ પૃથિવીકાયિકો

પ્રાણાતિપાત આદિકોં કે હોતા હૈ યા નહીં હોતા હૈ હસકા વિચાર કિયા ગયા હૈ હસી સમ્બન્ધ સે હસ ચતુર્થ ઉદેશે કા પ્રારમ્ભ હુખા હૈ ।

‘તેળં કાલેળં તેળં સમણં’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘તેળં કાલેળં તેળં સમણં’ ઉસ કાલમેં ઓર ઉસ સમય સે ‘રાયગિહે જાવ ભગવં ગોયમે एवं वयासी’ રાજગૃહ યાવત્ નગરમેં ભગવાન્ ગૌતમને પ્રભુ સે એસા કહા પૂછા યાવત્ પદસે ‘ગુણશિલકં ચૈત્યમ્’ યહાં સે લેકર ‘પ્રાજ્ઞલિપુટઃ, યહાં તક કા સબ પ્રકરણ ગૃહીત હુઆ હૈ । ‘અહ મંતે ! પાણાઝવાણ મુસાવાણ જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે’ હે ભદન્ત ! પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય તથા ‘પાણાઝવાયવેરમણે જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવેરમણે’ પ્રાણાતિપાત વિરમણ યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્ય વિરમણ ‘પુઢવીકાઝણ જાવ વણસ્સઝકાઝણ’ પૃથિવીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક ‘ધમ્મત્થિકાણ’ ધર્માસ્તિકાય

વિગેરેને થાય છે ? કે નથી થતો ? તેનો વિચાર કરવામાં આવે છે. તે સંખ-ધર્મી આ ચોથા ઉદ્દેશનો પ્રારંભ થયો છે,

“તેળં કાલેળં તેળં સમણં” इत्यादि

ટીકાર્થ—“તેળં કાલેળં તેળં સમણં” તે કાળમાં અને તે સમયમાં “રાયગિહે જાવ ભગવં ગોયમે एवं वयासी” રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. અહિં યાવત્ શબ્દથી “ગુણશિલકં ચૈત્યમ્” અહિંથી આરંભીને “પ્રાજ્ઞલિપુટઃ” અહિં સુધીનું સમગ્ર પ્રકરણ ગ્રહણ થયેલ છે. ‘અહ મંતે ! પાણાઝવાણ મુસાવાણ જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે” હે ભગવન્ પ્રાણાતિપાત, મૃષાવાદ, યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય તથા “પાણાઝવાયવેરમણે જાવ મિચ્છાદંસણ-સલ્લે” પ્રાણાતિપાત વિરમણ, યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યવિરમણ “પુઢવીકાઝણ જાવ વણસ્સઝકાઝણ” પૃથ્વીકાયિક વનસ્પતિકાયિક “ધમ્મત્થિકાણ” ધર્માસ્તિકાય

યાવદ્ વનસ્પતિકાયિકઃ ‘ધમ્મત્થિકા’ ધર્માસ્તિકાયઃ ‘અધમ્મત્થિકા’ અધર્મા-
સ્તિકાયઃ ‘આગાસત્થિકા’ આકાશાસ્તિકાયઃ ‘જીવે અસરીરપઙ્કિવદ્ધે’ જીવોઽશ-
રીરપ્રતિવદ્ધઃ—પરિત્યક્તપશ્ચવિધશરીરો જીવઃ સિદ્ધાવસ્થાં પ્રાપ્ત इत्यर्थः ‘પરમાણુ-
પોગ્ગલે’ પરમાણુપુદ્ગલઃ ‘સેલેસિં પઙ્કિવન્ન’ અણગારે’ શૈલેશીં પ્રતિપન્નોઽનગારઃ,
ચતુર્દશગુણસ્થાનવર્તી સાધુરિત્યર્થઃ ‘સવ્વે ય વાયરવોંદિધરા કલેવરા’ સર્વાણિ ચ
વાદરવોન્દિધરાણિ કલેવરાણિ સ્થૂલાકારધરાણિ ન સૂક્ષ્માણિ કલેવરાણિ ચેતના-
રહિતા દેહાઃ અથવા વાદરાકારધારિણઃ કલેવરાભિન્નત્વાત્ કલેવરા દ્વીન્દ્રિયાદયો
જીવા इत्यर्थः ‘एए णं’ एतानि खलु प्राणातिपातादीनि ‘दुविहा’ द्विविधानि ‘जीव
दव्वा य अजीवदव्वा य’ जीवद्रव्याणि अजीवद्रव्याणि च प्राणातिपातादीनि सामा-
न्यतो द्विप्रकारकाणि नतु प्रत्येकं द्विप्रकारकम्, तत्र पृथिवीकायिकादयो जीव-
द्रव्याणि प्राणातिपातादयस्तु न जीवद्रव्याणि अपितु जीवानां धर्माः इति न जीव

‘અધમ્મત્થિકા’ અધર્માસ્તિકાય ‘આગાસત્થિકા’ આકાશાસ્તિ-
કાય’ જીવે અસરીપઙ્કિવદ્ધે’ અશરીર જીવ પાંચો પ્રકાર કે શરીર
કા પરિત્યાગ કર દેનેવાલાસિદ્ધ જીવ ‘પરમાણુ પોગ્ગલે’ પરમાણુપુદ્ગલ
‘સેલેસિં પઙ્કિવન્ન’ અણગારે’ ચતુર્દશગુણસ્થાનવર્તી અનગાર સાધુ ‘સવ્વે
ય વાયરવોંદિ ધરા કલેવરા’ સ્થૂલાકાર કો ધારણ કરનેવાલે વિના ચેત-
નાકે દેહ અથવા શરીર સે અભિન્ન હોને કે કારણ વાદર આકાર કો
ધરનેવાલે દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ ‘एए णं’ એ સર્વ પ્રાણાતિપાદિક ‘दुविहा
जीवदव्वा य अजीवदव्वा य’ जीवद्रव्यरूप एवं अजीवद्रव्यरूपसे दो प्रकार
के सामान्यतः कहे गये हैं। अर्थात् ये प्रत्येक दो २ प्रकारवाले नहीं हैं।
अपितु पृथिवीकायिकादिक जीवद्रव्यरूप हैं, प्राणातिपातादिक जीवद्रव्यरूप
नहीं हैं, किन्तु जीवों के धर्मरूप हैं, इसलिये ये जीव द्रव्यरूप नहीं हैं,

“અધમ્મત્થિકા” અધર્માસ્તિકાય “જીવે અસરીરપઙ્કિવદ્ધે” અશરીર ૭૫ પાંચે
પ્રકારના શરીરનો પરિત્યાગ કરવાવાળા સિદ્ધ ૭૫ “પરમાણુપોગ્ગલે” પરમાણુ
પુદ્ગલ “સેલેસિં પઙ્કિવન્ન અણગારે” ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં રહેલા અનગાર-
સાધુ “સવ્વે ય વાયરવોંદિધરા કલેવરા” સૂક્ષ્મ નહીં પણ સ્થૂલ આકારને
ધારણ કરનાર ચેતન વગરના દેહ અર્થાત્ શરીરથી સિદ્ધ ન હોવાને કારણે
વાદર આકારને ધરવાવાળા દ્વીન્દ્રિય વિગેરે ૭૫ “एए णं” આ તમામ
પ્રાણાતિપાતાદિ “दुविहा जीव दव्वा य अजीव दव्वा य” ૭૫ દ્રવ્ય અને અણુ
દ્રવ્યના લેહથી સામાન્યતઃ બે પ્રકારના છે. અર્થાત્ તે પ્રત્યેક બન્ને પ્રકારવાળા
નથી. પૃથ્વિકાયિકાદિ ૭૫ દ્રવ્યરૂપ છે. અને પ્રાણાતિપાતાદિ અણુદ્રવ્યરૂપ છે.

દ્રવ્યાણિ ન અજીવદ્રવ્યાણિ વા ધર્માસ્તિકાયાદયસ્તુ અજીવરૂપદ્રવ્યાણિ । એતાનિ સર્વાણિ ‘જીવાણં પરિભોગત્તાદૃ હવ્યમાગચ્છંતિ’ જીવાનાં પરિભોગતયા હવ્યમાગચ્છંતિ કિમ્ ?, અર્થાત્ એતાનિ જીવાનીવદ્વિપ્રકારકાણ્યપિ દ્રવ્યાણિ જીવૈઃ પરિભુજ્યન્તે નવેતિ । હે મદન્ત ! એતે સર્વે પ્રાણાતિપાતાદારમ્બ્ય કલેવરપર્યન્તાઃ પદાર્થાઃ જીવાનાં ભોગાય મદન્તિ નવેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘પાણાદ્વાદૃ જાવ દૃણં દુઃખિહા જીવદ્વા ય અજીવદ્વા ય’ પ્રાણાતિપાતો યાવત્ એતાનિ દ્વિવિધાનિ જીવદ્રવ્યાણિ ચાજીવદ્રવ્યાણિ ચ ‘અત્યેગદ્વા જીવાણં પરિભોગત્તાદૃ હવ્યમાગચ્છંતિ’ અસ્ત્યેકકાનિ જીવાનાં પરિભોગતયા હવ્યમાગચ્છંતિ ‘અત્યેગદ્વા જીવાણં જાવ નો હવ્યમાગચ્છંતિ’ અસ્ત્યેકકાનિ જીવાનાં યાવત્ નો હવ્યમાગચ્છંતિ હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતાદયઃ કલેવરાન્તાઃ સર્વે ઇમે

અજીવ દ્રવ્યરૂપ હૈં તથા જો ધર્માસ્તિકાયાદિક હૈં લે અજીવદ્રવ્યરૂપ હૈં યે સ્વ ‘જીવાણં પરિભોગત્તાદૃ હવ્યમાગચ્છંતિ’ જીવોં કે પરિભોગ મેં કામ આવે હૈં યા નહીં ? અર્થાત્ યે સ્વ જીવોં દ્વારા ભોગે જાતે હૈં યા નહીં ભોગે જાતે હૈં ? પ્રશ્ન કા આશય એસા હૈં કિ હે મદન્ત ! પ્રાણાતિપાત સે લેકર શરીર પર્યન્ત પદાર્થ જીવોં કે ભોગ કે લિયે હોતે હૈં અથવા નહીં હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ‘પાણાદ્વાદૃ જાવ દૃણં દુઃખિહા જીવદ્વા ય અજીવદ્વા ય’ પ્રાણાતિપાત આદિ દોનોં પ્રકાર કે જીવદ્રવ્યોં ઔર અજીવ દ્રવ્યોં મેં સે ‘અત્યેગદ્વા’ કિતનેક દ્રવ્ય એસે હૈં જો ‘જીવાણં પરિભોગત્તાદૃ હવ્યમાગચ્છંતિ’ જીવોં કે પરિભોગરૂપ સે કામ મેં આવે હૈં । અત્યેગદ્વા’ તથા કિતનેક દ્રવ્ય એસે હૈં જો ‘અત્યેગદ્વા જીવાણં જાવ નો હવ્યમાગચ્છંતિ’ જીવોં કે પરિભોગકે કામ મેં નહીં આવે હૈં તાત્પર્ય કહને

તથા જે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે છે, તે અજીવદ્રવ્યરૂપ છે. એ બધા “જીવાણં પરિભોગત્તાદૃ હવ્યમાગચ્છંતિ” જીવાના પરિભોગમાં કામ આવે છે, કે નથી આવતા ? પૂછવાનો આશય એવો છે કે-હે ભગવન્ પ્રાણાતિપાતથી આરંભીને શરીર સુધીના પદાર્થ જીવાને ભોગવવા માટે હોય છે ? કે નથી હોતા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “પાણાદ્વાદૃ જાવ દૃણં દુઃખિહા જીવદ્વા ય-અજીવદ્વા ય” પ્રાણાતિપાત બંને પ્રકારના જીવ દ્રવ્યો પૈકિ “અત્યે ગદ્વા” કેટલાક દ્રવ્યો એવા છે જે “જીવાણં પરિભોગત્તાદૃ હવ્યમાગચ્છંતિ” જીવાને પરિભોગરૂપથી કામમાં આવે છે. “અત્યેગદ્વા” કેટલાક દ્રવ્ય એવા છે કે જે “અત્યેગદ્વા જીવાણં જાવ નો હવ્યમાગચ્છંતિ”

જીવદ્રવ્યરૂપા અજીવદ્રવ્યરૂપાશ્ચ તેષુ કેચન જીવાનામ્ ઉપભોગાય ભવન્તિ કેચન ન ભવન્તીતિભાવઃ । પુનઃ પ્રશ્નયતિ 'સે કેળદ્વેળં મંતે । એવં વુચ્ચહ પાણાહવાએ જાવ નો હવ્વમાગચ્છંતિ' તત્ કેનાર્થેન ભદન્ત । એવમુચ્યતે પ્રાણાતિપાતો યાવત્ નો હવ્યમાગચ્છન્તિ, અત્ર યાવત્ પદેન ઉત્તરવાક્યં સર્વમેવ પરિગૃહીતં ભવતિ હે ભદન્ત । કેન કારણેન એવં કથયસિ યત્ પ્રાણાતિપાતાદિકલેવરાન્તેષુ જીવાજીવદ્રવ્યેષુ મધ્યાત્ કિયન્તિ ઉપભોગાય ભવન્તિ કિયન્તિ ઉપભોગાય ન ભવન્તીતિ દ્વિતીય પ્રશ્નાશયઃ । ભગવાનાહ—'ગોયમા !' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'पाणाह्वाए जाव मिच्छादंसणसल्ले पुढवीकाइए जाव वणस्सइकाइए सव्वे य वायरवोदिधरा कलेवरा एए णं दुविहा जीवदव्वा य अजीवदव्वा य जीवाणं परिभोगत्ताए

કા યહ હૈ કિ પ્રાણાતિપાત સે લેકર કલેવરાન્ત તક કે જો યે જીવ અજીવરૂપ દ્રવ્ય હૈ । उन द्रव्यों में से कितनेक जीव अजीव द्रव्य जीवों के उपभोग के लिये होते हैं और कितनेक जीवों के उपभोग के लिये नहीं होते हैं ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—'સે કેળદ્વેળં મંતે ! એવં વુચ્ચહ પાણાહવાએ જાવ નો હવ્વમાગચ્છંતિ' હે ભદન્ત । એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈ કિ પ્રાણાતિપાત આદિ સે લેકર કલેવરાન્ત તક કે જો યે જીવ અજીવરૂપ દ્રવ્ય હૈ उनमें से कितनेक जीव अजीव द्रव्य जीवों के उपभोग के लिये होते हैं आर कितनेक जीवों के उपभोग के लिये नहीं होते हैं? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं । 'गोयमा' हे गौतम ! 'पाणाह्वाए जाव मिच्छादंसणसल्ले पुढवीकाइए जाव वण-

જીવોના પરિભોગના કામમાં આવતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રાણાતિપાતથી લઈને શરીર સુધીના જે આ જીવ અજીવ દ્રવ્ય છે, તે દ્રવ્યો માંથી કેટલાક જીવ અજીવ દ્રવ્ય જીવોના ઉપભોગ માટે હોય છે, અને કેટલાક જીવોના ઉપભોગમાં આવતા નથી.

ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“સે કેળદ્વેળં મંતે ! એવં વુચ્ચહ પાણાહવાએ જાવ નો હવ્વમાગચ્છંતિ” હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહો છો કે—પ્રાણાતિપાતથી આરંભીને શરીર સુધીના જે આ જીવ અજીવ દ્રવ્ય છે, તે પૈકીના કેટલાક જીવ અજીવ દ્રવ્ય જીવોના ઉપભોગ માટે હોય છે, અને કેટલાક જીવોના ઉપભોગ માટે હોતા નથી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “પાણાહવાએ જાવ મિચ્છાદંસણ-

હવ્વમાગચ્છન્તિ' પ્રાણાતિપાતો યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યમ્ પૃથિવીકાયિકો યાવત્ વનસ્પતિકાયિકઃ સર્વાણિ ચ યાતિ વાદરબોન્દિધરાણિ કલેવરાણિ એતાનિ સ્વછ દ્વિવિધાનિ જીવદ્રવ્યાણિ અજીવદ્રવ્યાણિ ચ જીવાનાં પરિભોગતયા હવ્વમાગચ્છન્તિ, અત્ર પ્રથમયાવત્પદાત્ મૃષાવાદાદારભ્ય મિથ્યાદર્શનશલ્યાન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ દ્વિતીયયાવત્પદાત્ ચાપ્કાયિકાદારભ્ય વાયુકાયિકરૂપ્યન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ, પ્રાણાતિપાતાદયઃ પ્રાયઃ સામાન્યરૂપેણ દ્વિપ્રકારકા ભવન્તિ ન પ્રત્યેકમ્, તત્ર પૃથિ વીકાયિકાદયો જીવદ્રવ્યરૂપાઃ સન્તિ પ્રાણાતિપાતાદયોઽશુદ્ધસ્વભાવતયા જીવાનાં ધર્મભૂતાઃ અતો ન તે જીવરૂપાઃ નાજીવરૂપા इति કથયિતું શક્યતે ધર્માસ્તિ-

સસહકાઈએ સઢ્ઢે ય વાયરવોંદિધરા કલેવરા એ એ નં દુવિહા જીવદઢ્ઢા ય અજીવદઢ્ઢા ય જીવા નં પરિભોગત્તાએ હવ્વમાગચ્છન્તિ 'પ્રાણાતિપાત યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય પૃથિવીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક યે સવ વાદર બોન્દિ કલેવરાન્ત તક કે દોનોં પ્રકાર કે જો જીવ દ્રવ્ય ઔર અજીવ દ્રવ્ય હૈં વે સઢ્ઢ જીવોં કે પરિભોગ કે લિયે હોતે હૈં યહાં પ્રથમ યાવત્પદ સે મૃષાવાદ સે લેકર મિથ્યાદર્શન શલ્ય તક કે પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં તથા દ્વિતીય યાવત્પદ સે અપ્કાયિક સે લેકર વાયુ-કાયિક તક કે પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં. પ્રાણાતિપાતાદિક પ્રાયઃ સામાન્યરૂપ સે દો પ્રકાર કે હોતે હૈં-યે પ્રત્યેક દો પ્રકાર કે નહીં હોતે હૈં જૈસે હવ્યે પૃથિવીકાયિક જીવદ્રવ્યરૂપ હૈં. તથા પ્રાણાતિપા-તાદિક જો હૈં વે અશુદ્ધ સ્વભાવરૂપ હોને સે જીવોં કે ધર્મભૂત હૈં હસ-લિયે વે ન જીવ રૂપ હૈં ઔર ન અજીવરૂપ હૈં, તથા જો ધર્માસ્તિકા-

સસહે પુઢ્ઢવીકાઈએ જાવ વણસસહકાઈએ સઢ્ઢે ય વાયરવોંદિધરા કલેવરા એ એ નં દુવિહા જીવદઢ્ઢા ય અજીવદઢ્ઢા ય જીવાનં પરિભોગત્તાએ હવ્વમાગચ્છન્તિ" પ્રાણા-તિપાત યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય પૃથિવીકાયિક યાવત્ વનસ્પતિકાયિક તે બધા બાદર બોંદી કલેવર ધારણ કરવા સુધીના બન્ને પ્રકારના બે જીવદ્રવ્ય અને અજીવદ્રવ્ય છે તે બધા જીવોના ઉપભોગ માટે હોય છે. અહિયાં પહેલા યાવત્પદથી મૃષાવાદથી લઈને મિથ્યાદર્શનશલ્ય સુધીના પદો ગ્રહણ થયા છે. અને બીજા યાવત્ પદથી અપ્કાયિકથી લઈને વાયુકાયિક સુધીના પદોનો સંગ્રહ થયો છે. સામાન્યરૂપથી પ્રાણાતિપાત વિગેરે પ્રાયઃ બે પ્રકારના હોય છે.-એમ કે-તેઓમાં પૃથિવિકાયિક વિગેરે જીવદ્રવ્યરૂપ છે. તેમજ બે પ્રાણા-તિપાત વિગેરે છે તે અશુદ્ધ સ્વભાવવાળા હોવાથી જીવોના ધર્મરૂપ છે. તેથી તેઓ જીવરૂપ કે અજીવરૂપ હોતા નથી. તથા બે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે છે, તે

વિવેકો ધર્માસ્તિકાયોઽધર્માસ્તિકાયો યાવત્ પરમાણુપુદ્ગલઃ શૈલેશીં પ્રતિપન્નકો-
 ઽનગાર एतानि खलु द्विविधानि जीवद्रव्याणि चाजीवद्रव्याणि च जीवानां परि-
 भोगाय नो हव्यमागच्छन्ति अत्र प्रथमयावत्पदेन मृषावादादारभ्य मायामृषान्तानां
 ग्रहणं भवति तथा द्वितीययावत्पदेन 'आगासत्थिकाए जीवे असरीरपडिबद्धे' इत्य-
 नयोः संग्रहो भवति प्राणातिपातविरमणादयो जीवस्य विराधनाविरतिरूपत्वेन
 भावरूपत्वात् जीवस्वरूपाः अतस्ते प्राणातिपातविरमणादयः चारित्रमोहनीयकर्मण-
 उदये हेतवो न भवन्ति तस्मात् ते प्राणातिपातविरमणादयो जीवानां परिभोगाय
 न भवन्ति परमाणुपુद्गलस्तु सूक्ष्मत्वादेव नोપयोगयोग्यः शૈલેશીં પ્રતિપન્નોઽનગાર
 ઉપદેશાદિદ્વારા પ્રેષણાદિકમ્ અકુર્વન્ અનુપયોગી યતો જીવાનામુપભોગાય ન

જાલ્યવિવેક, ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, યાવત્ પરમાણુપુદ્ગલ,
 શૈલેશી અવસ્થાવાલા અનગાર એ જીવદ્રવ્ય ઓર અજીવદ્રવ્યરૂપ સ્વ
 જીવોં કે પરિભોગ કે લિયે કામ મેં નહીં આતે હૈં । યહાં પ્રથમ યાવ-
 ત્પદ સે મૃષાવાદ સે લેકર માયામૃષાન્ત તક કે પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ
 તથા દ્વિતીય યાવત્પદ સે 'આગાસત્થિકાએ જીવે અસરીરપડિબદ્ધે'
 હનકા સંગ્રહ હુઆ હૈ । પ્રાણાતિપાતવિરમણ આદિ જીવ કે વિરાધના સે
 વિરતિરૂપ હોને કે કારણ આવસ્થરૂપ હૈં ઓર હસ પ્રકાર સે એ જીવ
 સ્વરૂપ હૈં । હસલિયે એ પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ ચારિત્ર મોહનીય
 કર્મ કે ઉદય મેં હેતુભૂત નહીં હોતા હૈં । હસ કારણ એ પ્રાણતિપાત વિર-
 મણ આદિ જીવોં કે પરિભોગ કે લિયે નહીં હોતે હૈં । તથા પરમાણુ
 પુદ્ગલ જો હૈ વહ સૂક્ષ્મ હોને કે કારણ હી ઉપભોગ કે યોગ્ય નહીં
 હોતા હૈ । શૈલેશી અવસ્થાપ્રતિપન્ન અનગાર ઉપદેશ આદિ દ્વારા પ્રેષણા-

કાય, યાવત્પરમાણુ પુદ્ગલ, શૈલેશીઅવસ્થાવાળા અનગાર એ જીવઅજીવ
 દ્રવ્યપણથી બધા જીવોના ઉપભોગ માટે આવતા નથી. અહિં પહેલા યાવત્પદથી
 મૃષાવાદથી લઈને માયા મૃષા સુધીના પદો ગ્રહણ કરાયા છે. અને બીજા
 યાવત્પદથી આનાસત્થિકાએ જીવે અસરીરપડિબદ્ધે" આ પદો ગ્રહણ કરાયા છે.
 પ્રાણાતિપાત વિરમણ વિગેરે જીવના આરવાથી નિવૃત્તિ રૂપ હોવાથી ભાવ-
 સ્વરૂપ છે. અને એ રીતે તે જીવ સ્વરૂપ છે. એથી આ પ્રાણાતિપાત વિરમણ
 વિગેરે ચારિત્ર મોહનીય કર્મના ઉદયમાં કારણ રૂપ હોતા નથી. આ કારણથી
 આ પ્રાણાતિપાત વિરમણ વિગેરે જીવોના ઉપભોગ માટે હોતા નથી. અને
 એ પરમાણુ પુદ્ગલ છે, તે સૂક્ષ્મ હોવાને કારણે જ ઉપભોગ્ય હોતા નથી.
 શૈલેશી અવસ્થાવાળા અનગાર ઉપદેશ વિગેરેથી પ્રેષણાદિ ક્રિયા કરતા નથી.

भवतीतिभावः । ‘से तेणट्टेणं जाव नो हव्वमागच्छंति’ तत् तेनार्थेन यावत् नो हव्वमागच्छन्ति अत्र यावत्पदेन ‘अत्येगइया जीवाणं परिभोगत्ताए हव्वमागच्छंति अत्येगइया जीवाणं जाव’ इत्यन्तस्य प्रकरणस्य संग्रहो भवतीति ॥ सू० १ ॥

पूर्वसूत्रे प्राणातिपातादयो जीवानां परिभोगाय भवन्तीति प्रतिपादितम् परिभोगश्च भावतः कषायवत्तामेव भवतीति कषायान् प्रदर्शयितुमाह—‘कइ णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—कइ णं भंते ! कसाया पन्नत्ता गोयमा ! चत्तारि कसाया पन्नत्ता तं जहा कसायपदं निरवसेसं भाणियच्चं जाव निज्जरिस्संति जाव लोभेणं । कइ णं भंते ! जुम्मा पन्नत्ता ? गोयमा ! चत्तारि जुम्मा पन्नत्ता तं जहा कडजुम्मे । तेयोगे दावरजुम्मे कलिओगे । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव कलियोगे ? गोयमा ! जे णं रासी चउक्कएणं अवहीरेणं अवहीरमाणे चउपज्जवसिए से तं कडजुम्मे जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए ते तं तेयोए । जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे दुपज्जवસિΕ સેત્તં દાવર જુમ્મે । જે ણં રાસી ચઉકકइएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एग-

દિક ક્રિયા નહીં કરતા હૈ । અતઃ અનુપયોગી હોતા હુઆ વહ જીવોં કે પરિભોગ કે લિયે નહીં હોતા હૈ । ‘સે તેણટ્ટેણં જાવ નો હવ્વમાગચ્છંતિ’ હસ કારણ હે જૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ કિતનેક જીવ અજીવ દ્રવ્ય જીવોં કે પરિભોગ કે લિયે હોતે હૈ ઔર કિતનેક જીવોં કે પરિભોગ કે લિયે નહીં હોતે હૈ । યહાં યાવત્પદ સે યહીં પૂર્વોક્ત પ્રકરણ ગૃહીત હુઆ હૈ ॥ ૧ ॥

જેથી અનુપયોગી થઈને તે જીવોના પરિભોગમાં આવતા નથી. “સે તેણટ્ટેણં જાવ નો હવ્વમાગચ્છંતિ” તે કારણથી હે જૌતમ મેં એવું કહ્યું છે કે—કેટલાક જીવ અજીવ, દ્રવ્ય જીવોના ઉપભોગ માટે હોય છે. અને કેટલાક જીવોના ઉપભોગ માટે હોતા નથી. અહિં ‘યાવત્પદ’થી આ પૂર્વોક્ત પ્રકરણ લેવાયું છે. પહેલા સૂત્રમાં પ્રાણાતિપાત વિગેરે જીવોના ઉપભોગ માટે હોય છે. એમ કહ્યું છે કેમ કે પરિભોગ ભાવતઃ કષાયવાળા જીવોને જ હોય છે. જેથી હવે તે કષાયોનું જ કથન કરવામાં આવે છે.—

પજ્જવસિણ્ સેત્તં કાલઓગે ! સે તેણદ્દેણં ગોયમા ! ઇવં વુચ્ચહિ
જાવ કલિઓગે ॥સૂ૦ ૨॥

છાયા—કતિ સ્વલુ ભદન્ત ! કપાયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ગૌતમ ! ચત્ત્વારઃ કપાયાઃ
પ્રજ્ઞતાઃ તથથા કપાયપદં નિરવશેષં મણિતવ્યમ્ યાવત્ નિર્જરિણ્યન્તિ યાવત્ લોભેન ।
કતિ સ્વલુ ભદન્ત ! યુગ્માનિ પ્રજ્ઞતાનિ ગૌતમ ! ચત્ત્વારિ યુગ્માનિ પ્રજ્ઞતાનિ તથથા
કૃતયુગ્મમ્ ટ્રયોજઃ, દ્વાપરયુગ્મમ્ કલ્યોજઃ । તત્ કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે યાવત્
કલ્યોજઃ, ગૌતમ ! યઃ સ્વલુ રાશિઃ ચતુષ્કેણ અપહારેણ અપહિયમાણશ્ચતુષ્પર્યવસિતઃ
તદેતત્ કૃતયુગ્મમ્ । યઃ સ્વલુ રાશિઃ ચતુષ્કેણ અપહારેણ અપહિયમાણઃ ત્રિપર્યવસિતો
ભવતિ તદેતત્ ટ્રયોજઃ । યઃ સ્વલુ રાશિઃ ચતુષ્કેણ અપહારેણ અપહિયમાણો દ્વિપર્ય-
વસિતો ભવતિ તદેતત્ દ્વાપરયુગ્મમ્, યઃ સ્વલુ રાશિઃ ચતુષ્કેણ અપહારેણ અપહિ-
યમાણ એકપર્યવસિતઃ તદેતત્ કલ્યોજઃ । તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે યાવત્
કલ્યોજઃ ॥સૂ૦ ૨॥

ટીકા—‘કહ્ ણં મંતે !’ કતિ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કસાયા પજ્ઞતા’ કપાયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ
કપાયાણાં કિયન્તો ભેદા इति પ્રશ્નઃ । ઉત્તરયતિ મગવાન્ ‘ગોયમા !’ इत्यादि ।
‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ કસાયા પજ્ઞતા’ ચત્ત્વારઃ કપાયાઃ પ્રજ્ઞતાઃ—કથિતાઃ

પૂર્વ સૂત્ર મેં પ્રાણાતિપાતાદિક્ષ જીવોં કે પરિભોગ કે લિયે હોતે હૈં
એસા કહા ગયા હૈ કયોંકિ પરિભોગ ભાવતઃ કપાયવાલે જીવોં કે હી
હોતા હૈ અતઃ અથ્ ઉન્હોં કપાયોં કા કથન કિયા જાતા હૈ ।

‘કહ્ ણં મંતે કસાયા પજ્ઞતા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘કહ્ ણં મંતે ! કસાયા
પજ્ઞતા’ હે ભદન્ત ! કપાયોં કિતની કહી ગઈ હૈં ? મગવાન્ ને ઉત્તર મેં
કહા હૈ—‘ગોયમા ચત્તારિ કસાયા પજ્ઞતા’ કપાયોં ચાર કહી ગઈ હૈં ।

“કહ્ ણં મંતે ! કસાયા પજ્ઞતા” इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—“કહ્ ણં મંતે !
કસાયા પજ્ઞતા” હે ભગવન્ કપાયો કેટલા કહ્યા છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે—“ગોયમા ! ચત્તારિ કસાયા પજ્ઞતા” હે ગૌતમ ! કપાય ચાર પ્રકારના
કહ્યા છે. કોષકપાય, માનકપાય, સાયાકપાય, અને લોભકપાય, એ રીતે ચાર

ક્રોધમાનમાયાલોભાચાર્યાઃ ‘તં જહા કસાયપદં નિરવસેસ ભાણિયવ્વં’ તદ્વથા કપાય-
પદં નિરવશેષં ભણિતવ્યમ્ કપાયપદં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્ય ચતુર્દશં પદં તત્ સર્વમિદ્
વક્તવ્યમ્ તત્ત્વૈવમ્ ‘કોહકસાણ માણકસાણ, માયાકસાણ લોભકસાણ’ इत्यादि ।
ક્રોધકપાયો માનકપાયો માયાકપાયો લોભકપાયશ્ચેત્યાદિ । ક્રિયત્પર્યન્તં પ્રજ્ઞાપના-
સૂત્રસ્ય ચતુર્દશં પદમિદ્ વક્તવ્યં તત્રાદ-‘જાવ નિજ્જરિસ્સંતિ જાવ લોભેણં’ યાવત્
નિર્જરિણ્યન્તિ અષ્ટકર્મપ્રકૃતીઃ યાવત્ લોભેન એતત્પર્યન્તમેવ પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્ય ચતુ-
ર્દશં પદં વક્તવ્યમ્ તત્ર-પૂર્વં કપાયણાં ચતુષ્પ્રકારત્વમ્ ૧। કપાયણામાત્મપ્રતિષ્ઠિ-
તાદિ પ્રકારચતુષ્કમ્ ૨, કપાયણામુત્પત્તિસ્થાનચતુષ્કમ્ ૩, કપાયણામ્ અનન્તા-
નુબન્ધ્યાદિ પ્રકારચતુષ્કમ્ ૪, પુનઃ-કપાયણામ્-આભોગનિર્વર્તિતાદિપ્રકાર
और वे क्रोध, मान, माया और लोभ हैं । ‘तं जहा कसायपदं निरवसेसं
भाणियव्वं’ प्रज्ञापना सूत्र का चौदहवां पद जो कषायपद है वह यहां सर्व-
रूप से कह लेना चाहिये वह इस प्रकार से है-‘कोहकसाए, मानकसाए,
मायाकसाए, लोभकसाए’ इत्यादि क्रोधकषाय, मानकषाय मायाकषाय
और लोभकषाय इत्यादि प्रज्ञापना सूत्र का यह चौदहवां कषाय पद यहां
कहां तक का कहने के लिये ग्रहण करना चाहिये-तो इसके लिये कहा
गया है-‘जाव निज्जरिस्संति जाव लोभेणं’ यावत् लोभ के वेदन द्वारा
आठकर्मप्रकृतियों की निर्जरा करेंगे यहां तक का वह पद ग्रहण करना
चाहिये वहां पहिले कषायों के चार प्रकार कहे हैं कषायों के आत्म-
प्रतिष्ठित आदि चार प्रकार कहे हैं कषायों के चार उत्पत्तिस्थान कहे
हैं कषायों के अनन्तानुबन्धी आदि चार प्रकार कहे हैं पुनः कषायों के
आभोगनिर्वर्तित आदि चार प्रकार कहे हैं । जीव से लेकर वैमानिक

કષાય છે. “તંજહા કસાયપદં નિરવસેસં ભાણિયવ્વં” પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું ૧૨
ચૌદસું પદ કષાય પદ છે તે સંપૂર્ણ રીતે અહીં કહી લેવું. તે આ પ્રમાણે
છે. “કોહકસાણ, માણકસાણ, માયાકસાણ, લોભકસાણ, ઇત્યાદિ ક્રોધકષાય, માન
કષાય, માયાકષાય અને લોભકષાય ઇત્યાદિ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું આ ચૌદસું કષાય
પદ અહીં કયાં સુધીનું ગ્રહણ કરવાનું છે તે બતાવવા કહ્યું છે—“જાવ
નિજ્જરિસ્સંતિ જાવ લોભેણં” યાવત્ લોભના વેદનથી આઠ કર્મપ્રકૃતિયોની
નિર્જરા કરશે આ કથન સુધીનું તે પદ અહિયાં ગ્રહણ કરવું. ત્યાં પહેલા
ચાર પ્રકારો કહ્યા છે, કષાયોના આત્મપ્રતિષ્ઠિત વિગેરે ચાર પ્રકાર કહ્યા છે.
કષાયોના ચાર ઉત્પત્તિ સ્થાનો કહ્યા છે. કષાયોના અનન્તાનુબંધી વિગેરે
ચાર પ્રકાર કહ્યા છે. ફરીથી કષાયોના આભોગ નિર્વર્તિત વિગેરે ચાર પ્રકાર

ચતુષ્ટયમ્ ૫, જીવાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તપ્રવૃત્તકર્મપ્રકૃતીનામ્ અતીતવર્તમાનાનાગત-
કાલમાશ્રિત્ય ચયોપચયવન્ધોદીરણવેદનનિર્જરણપદયોજનેતાલાપકાઃ કર્તવ્યાઃ ।
તથાહિ-‘જીવા ણં મંતે ! કહિં ઠાણેહિં અદ્દુ કમ્મપગડીઓ ચિળિંસુ ? ગોયમા !
ચહિં ઠાણેહિં અદ્દુ કમ્મપગડીઓ ચિળિંસુ, તં જહા-કોહેણં, માણેણં, માયાણ, લોમેણં’
ઇતિ । એવમ્-ચિળંતિ, ચિળિસ્સંતિ ૩, ઉવચિળિંસુ, ઉવચિળંતિ, ઉવચિળિ-
સ્સંતિ ૩, વંધિંસુ, વંધંતિ, વંધિસ્સંતિ ૩, ઉદીરિંસુ, ઉદીરંતિ, ઉદીરિસ્સંતિ ૩,
વેદિંસુ, વેદંતિ, વેદિસ્સંતિ ૩, નિજ્જરિંસુ, નિજ્જરંતિ, નિજ્જરિસ્સંતિ તં જહા-
કોહેણં, માણેણં, માયાણ, લોમેણં’ ઇતિ । इत्थं हि तत्रत्येऽन्तिमआलापप्रकारः
‘वैमाणिया णं मंते ! कइहिं ठाणेहिं अदुक्कम्मपगडीओ निज्जरिस्संति’ वैमानिकाः
खलु भदन्त ! कतिभिः स्थानैरष्टकर्मप्रकृती निर्जरिष्यन्ति भगवानाह-‘गोयमा !’

પર્યન્ત આઠ કર્મપ્રકૃતિયોં કે અતીત વર્તમાન એવં અનાગત કાલ કો
આશ્રિત કરકે ચય, ઉપચય, વન્ધ, ઉદીરણ, વેદન, નિર્જરણ હન પદોં
કો યોજના કરકે આલાપક કર લેના ચાહિયે એલા કહા હૈ જૈસે-
‘જીવા ણં મંતે ! કહિં ઠાણેહિં અદ્દુ કમ્મપગડીઓ ચિળિંસુ ?
ગોયમા ! ચહિં ઠાણેહિં અદ્દુ કમ્મપગડીઓ ચિળિંસુ તં જહા કોહેણં
માણેણં માયાણ લોમેણં’ ઇતિ એવં-ચિળંતિ ચિળિસ્સંતિ ઉવચિળિંસુ
ઉવચિળંતિ ઉવચિળિસ્સંતિ વંધિંસુ વંધંતિ વંધિસ્સંતિ ઉદીરિંસુ ઉદીરંતિ
ઉદીરિસ્સંતિ વેદિંસુ વેદંતિ વેદિસ્સંતિ નિજ્જરિંસુ નિજ્જરંતિ નિજ્જરિસ્સંતિ
તં જહા-કોહેણં માણેણં માયાણ લોમેણં’ વહાં કા અન્તિમ આલાપ હસ
પ્રકાર સે હૈ ‘વૈમાણિયાણં મંતે ! કહિં ઠાણેહિં અદ્દુ કમ્મપગડીઓ નિજ્જ-
રિસ્સંતિ ?’ હૈ ભદન્ત ! વૈમાનિક ક્રિતને સ્થાનોં સે આઠ કર્મપ્રકૃતિયો

કહ્યા છે. જીવથી આરંભીને વૈમાનિક સુધી આઠ કર્મપ્રકૃતિયોના ભૂત, વર્તમાન
અને ભવિષ્ય કાળનો આશ્રય કરીને ચય, ઉપચય, વન્ધ, ઉદીરણ, વેદન,
નિર્જરણ આ પદોને યોજીને આલાપકો બનાવી લેવા ભેદએ તેમ કહ્યું છે
--‘જીવા ણં મંતે કહિં ઠાણેહિં અદ્દુ કમ્મપગડીઓ ચિળિંસુ ? ગોયમા !
ચહિં ઠાણેહિં અદ્દુ કમ્મપગડીઓ ચિળિંસુ તં જહા કોહેણં માણેણં માયાણ
લોમેણં ઇતિ એવં ચિળંતિ ચિળિસ્સંતિ ઉવચિળિંસુ ઉવચિળિસ્સંતિ વંધિંસુ
વંધંતિ વંધિસ્સંતિ ઉદીરિંસુ ઉદીરંતિ ઉદીરિસ્સંતિ વેદિંસુ વેદંતિ વેદિસ્સંતિ, નિજ્જ-
રિંસુ નિજ્જરંતિ નિજ્જરિસ્સંતિ તં જહા-કોહેણં માણેણં માયાણ લોમેણં’ ત્યાંને
છેલ્લો આલાપક પ્રકાર આ રીતે છે. “વૈમાણિયાણં મંતે ! કહિં ઠાણેહિં અદ્દુ-
કમ્મપગડીઓ નિજ્જરિસ્સંતિ ?” હે ભગવન્ વૈમાનિકો કેટલા સ્થાનોથી આઠ
કર્મ પ્રકૃતિઓની નિર્જરા કરશે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે--“ગોયમા !

હે ગૌતમ ! ‘ચડહિં ઠાળેહિં’ ચતુર્થિઃ સ્થાનૈઃ ‘તં જહા’ તથા ‘કોહેણં જાવ લોભેણં’
 इति क्रोधेन यावत् लोभेन—अत्र यावत्पदेन मानमाययोर्ग्रहणम् तथा च क्रोधमान-
 मायालोभभेदेन कषायाश्वतुष्प्रकारका भवन्ति निरयावासस्थितानां नारकजीवाना-
 मष्टापि कर्माणि उदये वर्तमानानि भवन्ति उदयवर्तिनां च कर्मणामवश्यमेव निर्ज-
 रणं कषायोदयवर्तिनश्च ते नारकादयो जीवाः ततश्च कषायाणामुदये कर्म निर्ज-
 राया अवश्यमेव संभवात् क्रोधमानमायालोभैर्वैमानिकानामष्टकर्माणां निर्जरणम्
 भवतीति कथ्यते इति । अनन्तरं कषायाः क्रोधादारभ्य लोभान्ता निरूपिताः ते
 च कषायाः चतुःसंख्यत्वात् कृतयुग्मलक्षणसंख्याविशेषवाच्या भवन्तीत्यतो
 युग्मस्वरूपप्रतिपादनाय आह—‘कइ णं भंते । जुम्मा पणत्ता’ कति खलु भदन्त !
 युग्मानि राशयः प्रज्ञप्तानि इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा !’ इत्यादि । ‘गोयमा !’

કી નિર્જરા કરે'જે ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહ્યા હૈ ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
 ‘ચડહિં ઠાળેહિં’ ચાર સ્થાનોં સે તં જહા—જૈસે ‘કોહેણં જાવ લોભેણં’
 क्रोध से यावत् लोभ से यहां यावत्पद से मान माया का ग्रहण हुआ
 हैं तथा च—क्रोध मान माया और लोभ के भेद से कषायें चार प्रकार
 के होते हैं । नरकावास में स्थित नारक जीवों के उदय में आठों कर्म वर्त-
 मान होते हैं । उदयवर्ती कर्मों की निर्जरा आवश्यक ही होती है वे नारक
 जीव कषायोदयवर्ती होते हैं इससे यह मानना चाहिये कि कषायोदय
 में कर्म निर्जरा अवश्य ही संभवित है इसीसे क्रोध मान माया और
 लोभ इनके उदय से वैमानिक देवों तक के आठ कर्मों की निर्जरा
 होती है ऐसा कहा गया है । कषाय चार प्रकार का कहा गया है सो
 यह प्रकारतारूप संख्या कृतयुग्मादिसंख्याविशेषरूप होता है इसी
 बात को कहनेके लिये सूत्रकार प्रश्नोत्तर पूर्वक कहते हैं—‘कइ णं भंते !’

હે ગૌતમ ! “ચડહિં ઠાળેહિં” ચાર સ્થાનોથી “તં જહા” જેમ કે—“કોહેણં
 જાવ લોભેણં” ક્રોધથી, માનથી માયાથી અને લોભથી ક્રોધ, માન, માયા, અને
 લોભના ભયથી કષાયો ચાર પ્રકારના છે નરકાવાસમાં રહેલા નારક ભૂતોને
 આઠે કર્મ ઉદયમાં રહે છે. અને ઉદય થયેલ કર્મોની નિર્જરા અવશ્ય થાય
 છે. તે નારક ભૂતો કષાયથી ઉદય થનારા હોય છે. તેથી એમ માનવું જોઈએ
 કે કષાયોના ઉદયમાં કર્મોની નિર્જરા જરૂર થાય છે. તેથી ક્રોધ, માન, માયા,
 લોભના ઉદયથી વૈમાનિક દેવોને આઠ કર્મોની નિર્જરા થાય છે. તેમ કહેવામાં
 આવ્યું છે. કષાયો ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. આ પ્રકારરૂપ સંખ્યા યુગ્માદિ
 સંખ્યાવિશેષરૂપ હોય છે. એજ વાત બતાવવા સૂત્રકાર પ્રશ્નોત્તરના રૂપે કહે
 છે:—“કइ णं भंते ! जुम्मा पणत्ता” હે ભગવન્ યુગ્મ—રાશિયો કેટલા પ્રકારની

હે ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા’ ચત્તારિ યુગ્માનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ‘તં જહા’ તથથા ‘કહજુમ્મે’ કૃતયુગ્મમ્ ‘તેયોએ’ ંયોજઃ ‘દાવરજુમ્મે’ દ્વાપરયુગ્મમ્ ‘કલિયોએ’ કલ્યોજઃ એવં ચતુષ્પ્રકારકં યુગ્મમ્ આશ્વાતં ભવતિ અન્ન ગણિતશાસ્ત્રપરિભાષયા સમોરાશિયુગ્મમિતિ કથ્યતે વિષમો રાશિસ્તુ ઓજ ઇતિ કથ્યતે યદ્યપિ અન્ન દ્વાવેવ રાશી યુગ્મપદવાચ્યૌ કૃતયુગ્મદ્વાપરયુગ્માશ્વાતૌ એતયોરેવ સમરાશિત્વાત્ દ્વૌ ચ ંયોજ કલ્યોજનામકૌ રાશી તયોર્વિષમત્વેનોજઃ શબ્દવાચ્યત્વાત્ તથા ચ દ્વૌ યુગ્મશબ્દવાચ્યૌ દ્વૌ ંયોજઃ શબ્દવાચ્યૌ ભવતસ્તથાપિ પ્રકૃતે યુગ્મશબ્દેન રાશયો વિવક્ષિતાઃ અતઃચત્તારિ યુગ્માનિ રાશયઃ કથિતાઃ । પુનઃ પ્રશ્નયતિ ‘સે કેણદ્દેણં’ મંતે ! એવં

જુમ્મા પન્નત્તા’ હે અદન્ન ! યુગ્મ-રાશિયાં કિતની કહી ગઈ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ જુમ્મા પન્નત્તા’ યુગ્મ ચાર પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । ‘તં જહા’ જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘કહજુમ્મે’ કૃત-યુગ્મ તેયોએ’ ંયોજ ‘દાવરજુમ્મે’ દ્વાપરયુગ્મ ‘કલિયોએ’ કલ્યોજ યહાં ગણિતશાસ્ત્રની પરિભાષા કે અનુસાર સમ રાશિકા નામ યુગ્મ હૈં ઓર વિષમરાશિકા નામ ઓજ હૈ, યદ્યપિ યહાં પર દોહી રાશિ કૃતયુગ્મ ઓર દ્વાપરયુગ્મ યુગ્મશબ્દવાચ્ય હુઈ હૈં કયોકિ યે દોનોં હી સમ રાશિ હૈ તથા ંયોજ ઓર કલ્યોજ યે દો રાશિયાં વિષમરાશિ હોને કે કારણ ઓજશબ્દવાચ્ય હુઈ હૈં હસ પ્રકાર દો રાશિયાં યુગ્મ શબ્દવાચ્ય ઓર દો રાશિયાં ઓજશબ્દવાચ્ય હોતી હૈ ફિર બી પ્રકૃત મેં યુગ્મશબ્દ રાશિયાં વિવક્ષિત હુઈ હૈં । હસલિયે ચાર યુગ્મ રાશિયાં કહી ગઈ હૈં ।

કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા ! હે ગૌતમ “ચત્તારી જુમ્મા પન્નત્તા” યુગ્મ ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. “તંજહા” જે આ પ્રમાણે છે. “કહજુમ્મે” કૃતયુગ્મ “તેયોએ” ંયોજ “દાવરજુમ્મે” દ્વાપર યુગ્મ “કલિયોએ” કલ્યોજ અહિંયાં ગણિત શાસ્ત્રની પરિભાષા પ્રમાણે સમરાશીનું નામ યુગ્મ છે. અને વિષમ રાશીનું નામ ઓજ છે. જે કે અહિંયાં કૃતયુગ્મ અને દ્વાપર યુગ્મ એ બે જ રાશી યુગ્મ પદથી કહેવામાં આવી છે. કેમકે એ બન્ને સમરાશી છે. તથા ંયોજ અને કલ્યોજ એ બે રાશીયો વિષમ રાશી હોવાથી ઓજ શબ્દથી કહેવાઈ છે. આ રીતે બે રાશી યુગ્મ શબ્દ વાચ્ય અને બે રાશી ઓજ શબ્દ વાચ્ય થાય છે. તેા પણ આલુ પ્રકરણમાં યુગ્મ શબ્દથી રાશીયો ગ્રહણ કરાઈ છે. તેથી યુગ્મ રાશીયો ચાર કહેવામાં આવી છે.

મુચ્છ જાવ કલિયોગે' તત્ કેનાર્થેન ભદન્ત । એવમુચ્યતે યાવત્ કલ્પયોજઃ, અત્ર યાવત્પદેન 'કહજુમ્મે તેઓગે દાવ(જુમ્મે' इति त्रयाणां ग्रहणं भवतीति हे भदन्त ! एतेषां कृतयुग्मादिनाम कथमभूत् कश्च तेषामर्थ इति प्रश्नः । भगवानाह—कृतयुग्मादि पदानामन्वर्थमाविष्कुर्वाह—'गोयमा !' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! जे णं रासी चउक्कएणं यः खलु राशिः चतुप्पकेण 'अवहारेणं' अवहारेण अल्पताकरणे-नेत्यर्थः 'अवहीरमाणे' अपह्रियमाणः 'चउप्पज्जवसिए' चतुः पर्यवसितो भवेत् यादृशसंख्याविशेषे चतुः संख्याया विभाजने कृते सति चत्वार एवावशिष्टा भवेयुः तस्य कृतयुग्ममिति नाम भवति यस्मात् राशि विशेषात् चतुर्णां चतुर्णामपहारे कृतेऽन्ते चत्वार एव अवशिष्टाः भवेयुर्वा पाण्डराद्वात्रिंशदित्यादि एतस्यैव कृत-

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—'સે કેળદ્દેળ મંતે ! એવમુચ્ચહ જાવ કલિઓગે' હે ભદન્ત । એસા આપ કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ યાવત્ કલ્પયોજ પર્યન્ત ચાર રાશિયાં કહી ગઈ હૈં ? યહાં પર યાવત્ શબ્દ સે 'કહજુમ્મે તેઓગે દાવરજુમ્મે' इन पदों का संग्रह हुआ है पूछने का तात्पर्य ऐसा है कि कृतयुग्मादि ऐसा नाम कैसे क्यों हुआ इनका अर्थ क्या है ? इसके उत्तर में प्रश्न कहते हैं—हे गौतम ! इन कृतयुग्मादि-पदों का अन्वर्थ नाम इस प्रकार से है । 'जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे चउप्पज्जवसिए' जो राशि चार संख्या से—चार से भाजित होकर चार बचे ऐसी होती है वह कृतयुग्म है अर्थात् जिस राशिविशेष में से चार २ कम करते २ अन्त में चार ही बचे उसका नाम कृतयुग्म है । जैसे १६, ३२ इत्यादि संख्या । इन संख्याओं में

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“સે કેળદ્દેળ મંતે ! એવમુચ્ચહ જાવ કલિઓગે” હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણથી કહેો છો કે યાવત્ કલ્પયોજ સુધી ચાર રાશીયો કહેવામાં આવી છે ? અહિયાં યાવત્પદથી “કહજુમ્મે તેઓગે દાવરજુમ્મે” આ પદો ગ્રહણ કરાયા છે પૂછવાનો હેતુ એ છે કે—કૃતયુગ્મ વિગેરે એ પ્રમાણે નામ કેવી રીતે અને કેમ થયા ? અને તેનો અર્થ શું છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! આ કૃતયુગ્મ વિગેરે પદો આ રીતે અન્વર્થ થાય છે. “જે ણં રાસી ચઉક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે ચઉપ્પજ્જવસિણ” જે રાશી ચારની સંખ્યાથી—ચારથી ઓછા કરતાં ચાર બચે છે તે યુગ્મ કૃતયુગ્મ કહેવાય છે. અર્થાત્ જે રાશી વિશેષમાં ચાર ચાર ઓછા કરતાં કરતાં છેવટે ચાર જ બચે તેનું નામ કૃતયુગ્મ છે. જેમ કે—૧૬—૩૨ વિગેરે સંખ્યા આ સંખ્યાઓમાંથી ચાર ચાર કમ કરતાં

યુગ્મ નામ્ इतिभावः । ‘से तं कडजुम्मे’ तदेतत् कृतयुग्ममिति । ‘जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे तिपज्जवसिए सेत्तं तेयोए ? यः खलु राशिः चतुष्केण अपहारेण अपह्रियमाणस्त्रिपर्यवसितो भवेत् तदेतत् त्रयीज इति, यस्मात् राशिसमुदायविशेषात् चतुर्णां चतुर्णामपहारे कृते सति अन्ते तिष्ठ एव संख्या अवशिष्टा भवेयुः तस्मात् तस्य त्रयीज इति नाम यथा पञ्चदशत्रयोविंशतिरित्यादि । ‘जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे’ यः खलु राशिः चतुष्केण चतुः संख्यया अपहारेण विभाजनैः अपह्रियमाणः—विभागीक्रियमाणः सन् ‘दुपज्जवसिए’ द्विपर्यवसितः द्वाभ्यामेवाऽवशिष्टो भवेत् यथा षट्, दशेत्यादि । ‘से तं दावरजुम्मे’ तदेतत् द्वापरयुग्मम् इति नाम्ना व्यपदिश्यते । ‘जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणे एगपज्जवसिए से तं कलिओए’ यः खलु राशिः समुदायः चतुष्केण अपहारेण अपह्रियमाणः एकपर्यवसितः तस्मात् स कल्पोजः यत्र राशी चतुःसंख्यया विभागे कृते सति अन्ते एकोऽवशिष्टो भवेत् स राशिः कल्पोजशब्देन व्यपदिश्यते यथा त्रयोदशसप्तदशेत्यादि । ‘से तेणहेणं णोयमा !

સે ચાર ૨ કમ કરને પર અન્ત મેં ચાર હી બચતે હૈં । ‘જે ણં રાસી ચઉક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે તિપજ્જવસિણ સેત્તં તેયોણ’ જિસ રાશિ મેં સે ચાર ૨ ઘટાતે અન્ત મેં ૩ બચતે હૈં વહ રાશિ ત્રયોજ હૈ । જૈસે ૧૫, ૨૩ આદિ સંખ્યાઈ । હન સંખ્યાઓ મેં સે ૪-૪ કમ કરને પર અન્ત મેં ૩ બચતે હૈ । ‘જે ણં રાસી ચઉક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે દુપજ્જવસિણ સેત્તં દાવરજુમ્મે’ જિસ રાશિમેં સે ચાર ૨ કમ કરને પર અન્ત મેં દો બચતે હૈં વહ રાશિ દ્વાપરયુગ્મ રાશિ હૈં । જૈસે ૬, ૧૦ इत्यादि संख्या । तथा ‘जे णं रासी चउक्कएणं अवहारेणं अवहीरमाणं एगपज्जवसिए से णं कलिओए’ जिस राशि में से चार २ कम करने पर अन्त में एक बचता है वह राशि कल्पोज शब्द से व्यवहृत होती है ।

છેવટે ચાર ૨ બચે છે. તથા “જે ણં રાસી ચઉક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે તિપજ્જવસિણ સેત્તં તેયોણ” જે રાશીમાંથી ચાર ચાર ઓછા કરતાં છેવટે ૩ ત્રણ બચે તે રાશિઓ ત્ર્યેાજ કહેવાય છે. જેમ કે—૧૫-૨૩ વિગેરે સંખ્યાઓ આ સંખ્યાઓમાંથી ચાર ચાર ઓછા કરતાં અંતમાં ત્રણ બચે છે. “જે ણં રાસી ચઉક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણે દુપજ્જવસીણ સેત્તં દાવરજુમ્મે” જે રાશીમાંથી ચારચાર ઓછા કરતાં છેવટે બે બચે તે રાશિ દ્વાપર યુગ્મરાશિ કહેવાય છે. જેમ કે—૬-૧૦ વિગેરે સંખ્યા તથા “જે ણં રાસી ચઉક્કણં અવહારેણં અવહીરમાણં એગપજ્જવસીણ સે ણં કલિઓણ” જે રાશિમાંથી ચાર ચાર ઓછા કરતાં છેવટે એક બચે તે રાશી કલ્પોજ કહેવાય છે, જેમ ૧૩-૧૭

एवं बुच्चइ जाव कलिओए' तत् तेनार्येन गौतम ! एवमुच्यते यावत् कल्योज इति
अत्र यावत् पदेन कृतयुग्मज्योजद्वापरयुग्मानां संग्रहो भवति हे गौतम ! राशि-
विशेषाणां कृतयुग्मादिनामकरणे अयमेव हेतु वर्तते पारिभाषिकानि एतानि नामानि
भवन्ति शास्त्रे एवमेव प्रतिपादनात् इति ॥सू० २॥

अनन्तरं पूर्वसूत्रे कृतयुग्मादिराशयो निरूपिताः अथ तैरेव राशिभिर्नारका-
दीन् निरूपयन्नाह—‘नेरइया णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—नेरइया णं भंते ! किं कडजुम्मा तेओगा दावरजुम्मा
कलिओगा गोयमा ! जहन्नपदे कडजुम्मा उक्कोसपए तेओगा
अजहन्नक्कोसपदे सिय कडजुम्मा जावसिय कलिओगा एवं जाव
थणियकुमारा । वणस्सइकाइया णं भंते पुच्छा गोयमा ! जहन्न-
पदे अपदा उक्कोसपदे य अपदा अजहन्नक्कोसपदे सिय कड-
जुम्मा जाव सिय कलिओगा । वेइंदिया णं भंते पुच्छा गोयमा !
जहन्नपदे कडजुम्मा उक्कोसपदे दावरजुम्मा अजहन्नमणुक्को-
सपदे सिय कडजुम्मा जाव सिय कलिओगा । एवं जाव चउरिं-
दिया । सेसा एगिंदिया जहा वेंदिया पंचिंदिया तिरिक्खजोणिया
जाव वेमाणिया जहा नेरइया । सिद्धा जहा वणस्सइकाइया ।
इत्थीओ णं भंते ! किं कडजुम्मा तेओगा दावरजुम्मा कलि-
आगा गोयमा ! जहन्नपदे कडजुम्माओ उक्कोसपदे कडजुम्माओ

जैसे ૧૩, ૧૭ આદિ હસી કારણ હે ગૌતમ ! મેને એસા કહા હૈ કિ
કલ્યોજપર્યન્ત ચાર રાશિયાં કહી ગઈ હૈં । અર્થાત્ કૃતયુગ્મ આદિ નામ
કરને મેં યહી હેતુ હૈ । યે સર્વ નામ પારિભાષિક નામ હૈં । ક્યોંકિ શાસ્ત્ર
મેં એસા હી પ્રતિપાદન કિયા હૈ ॥ સૂ૦ ૨ ॥

વિગેરે સંજ્યા આ કારણથી હે ગૌતમ ! મેં એવું કહ્યું છે કે—કલ્યોજ સુધી
ચાર રાશિયો કહી છે. અર્થાત્ કૃતયુગ્મ. વિગેરે નામ કહેવામાં આવે કારણ
છે. આ તમામ નામો પારિભાષિક નામો છે. કેમ કે શાસ્ત્રમાં આ રીતે જ
તેવું પ્રતિપાદન કરવામાં આવ્યું છે. ॥સૂ૦ ૨॥

અજહન્નમણુકોલપદે સિય કહજુસ્માઓ જાવ સિય કલિઓ-
ગાઓ એવં અસુરકુમારિત્થિઓ વિ. જાવ થાણિયકુમારહત્થીઓ।
એવં તિરિક્ખજોણિય હત્થીઓ એવં મણુસિત્થીઓ એવં જાવ
વાળમંતરજોહસિયવેમાણિય દેવત્થીઓ॥સૂ૦ ૩॥

છાયા-નૈરયિકાઃ खलु भदन्त ! किम् कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः
कलयोजाः, गौतम ! जघन्यपदे कृतयुग्माः, उत्कृष्टपदे त्र्योजाः अजघन्योत्कृष्टपदे
स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कलयोजाः एवं यावत् स्तनिकुमाराः वनस्पतिका-
यिकाः खलु भदन्त ! पृच्छा गौतम ! जघन्यपदे अपदा उत्कृष्टपदे चापदाः
अजघन्योत्कृष्टपदे स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कलयोजाः । द्वीन्द्रियाः खलु
भदन्त ! पृच्छा गौतम ! जघन्यपदे कृतयुग्माः उत्कृष्टपदे द्वापरयुग्माः
अजघन्योत्कृष्टपदे स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात् कलयोजाः । एवं
यावत् चतुरिन्द्रियाः, शेषा एकेन्द्रिया यथा द्वीन्द्रियाः । पञ्चेन्द्रियतिर्यग्यो-
निका यावत् वैमानिका यथा नैरयिकाः । सिद्धा यथा वनस्पतिकायिकाः । स्त्रियः
खलु भदन्त ! किं कृतयुग्माः त्र्योजाः द्वापरयुग्माः कलयोजाः गौतम ! जघन्यपदे
कृतयुग्माः उत्कृष्टपदे कृतयुग्माः, अजघन्योत्कृष्टपदे स्यात् कृतयुग्माः यावत् स्यात्
कलयोजाः । एवमसुरकुमारस्त्रियोऽपि यावत् स्तनिकुमारस्त्रियः, एवं तिर्यग्योनिका-
स्त्रियः, एवं मनुष्यस्त्रियः, एवं यावत् वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकदेवस्त्रियः॥सू. ३॥

ટીકા—‘નેરહયા ણં મંતે !’ નૈરયિકાઃ खलु भदन्त ! ‘કિં કહજુસ્મા તેયોગા
દાવરજુસ્મા કલિયોગા’ કિં કૃતયુગ્માઃ ત્ર્યોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ કલયોજાઃ હે ભદન્ત !

પૂર્વે સૂત્ર મેં જો કૃતયુગ્માદિરૂપ રાશિયોં કા વર્ણન ક્રિયા હૈ અવ
અન્હીં રાશિયોં સે નારકાદિકોં કા નિરૂપણ સૂત્રકાર કરતે હૈં ।

‘નેરહયા ણં મંતે ! કિં કહજુસ્મા તેઓગા દાવરજુસ્મા’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘નેરહયા ણં
મંતે !’ હે ભદન્ત ! જો નૈરયિકા હૈં તે કિ ‘કહજુસ્મા તેઓગા દાવર-
જુસ્મા કલિયોગા’ કયા કૃતયુગ્મરૂપ હૈં ? યા દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈં ? યા કલયો-

પહેલા સૂત્રમાં કૃતયુગ્મ વિગેરે રાશિયોતું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે,
હવે એજ રાશિયોથી સૂત્રકાર નારકાદિ જીવોતું નિરૂપણ કરે છે.

“નેરહયા ણં મંતે ! કિં કહજુસ્મા તેઓગા દાવરજુસ્મા”

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—

“નેરહયા ણં મંતે ! હે ભગવન્ જે નારકીય જીવ છે તેઓ “કહજુસ્મા તેઓગા

इमे नारकाः किं कृतयुग्मराशिरूपाः त्र्योजराशिरूपाः द्वापरयुग्मराशिरूपाः कल्यो-
जराशिरूपाः ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा !’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे
गौतम । ‘जहन्नपदे कडजुस्मा’ जघन्यपदे कृतयुग्माः अत्यन्तस्तोकत्वेन कृतयुग्म
संज्ञिता नारका जघन्यपदे भवन्ति इत्यर्थः । ‘उक्कोसपदे तेयोगा’ उत्कृष्टपदे
त्र्योजाः, सर्वोत्कृष्टतायाम् त्र्योजसंज्ञिता भवन्ति नारका इत्यर्थः, ‘अजहन्नुक्को-
सपदे सिय कडजुस्मा जाव सिय कलियोगा’ अजघन्योत्कृष्टपदे स्यात् कृतयुग्माः,
यावत् स्यात् कल्योजाः मध्यमपदे चतुर्विधा अपि नारका भवन्ति, अत्र यावत्पदेन
स्यात् कृतयुग्माः स्यात् त्र्योजाः स्यात् द्वापरयुग्मा एतेषां ग्रहणं भवति तथा चा-
जघन्योत्कृष्टात्मकमध्यमपदे स्यात् कृतयुग्मराशिरूपाः स्यात् त्र्योजः संज्ञिताः स्यात्
द्वापरयुग्मसंज्ञिताः स्यात् कल्योजराशिरूपा भवन्तीति भावः, एतच्च सर्वं वचन

जरूप हैं ? अर्थात् इनका प्रमाण क्या कृतयुग्मराशिरूप हैं ? या त्र्योज-
राशिरूप हैं या द्वापरराशिरूप हैं या कल्योजराशिरूप हैं ? इसके उत्तर
में प्रभु कहते हैं ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘जहन्नपदे०’ में नैरयिक कृतयुग्म-
रूप हैं क्योंकि नारकियों का जघन्य प्रमाण अत्यन्तस्तोक कहा गया है
इसलिये ये कृतयुग्म राशिवाले कहे गये हैं । ‘उक्कोसपदे तेयोगा’
तथा सर्वोत्कृष्टता में ये त्र्योजराशिवाले हैं । ‘अजहन्नुक्कोसपदे०’ तथा
अजघन्योत्कृष्टपदरूप मध्यमपद में नारक चारों प्रकार के होते हैं ।
कृतयुग्मराशिरूप भी होते हैं त्र्योजराशिरूप भी होते हैं द्वापरराशि-
रूप भी होते हैं और कल्योजराशिरूप भी होते हैं । यहाँ यावत्पद से
स्यात् कृतयुग्माः यावत् त्र्योजाः स्यात् द्वापरयुग्माः’ इन पदों का ग्रहण

‘दावरजुस्मा कलियोगा’” શું કૃતયુગ્મરૂપ છે ? કે ત્ર્યોજ રૂપ છે ? કે
દ્વાપરયુગ્મ છે ? કે કલ્યોજરૂપ છે ? અર્થાત્ તેઓનું પ્રમાણ કૃતયુગ્મ
રાશિરૂપ છે ? કે દ્વાપરરાશિ રૂપ છે ? અથવા કલ્યોજરાશિ રૂપ છે ?
આના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ? “જહન્નપદે” જઘન્ય
પદમાં નૈરયિક કૃતયુગ્મરૂપ છે. કેમ કે—નારકીયોનું જઘન્ય પ્રમાણ અત્યંત સ્તોક
કહ્યું છે. તેથી તે કૃતયુગ્મ રાશિવાળા કહ્યા છે. “ઉક્કોસપદે તેયોગા” તથા
સર્વોત્કૃષ્ટપણમાં ત્ર્યોજરાશિવાળા છે. “અજહન્નુક્કોસપદે” અજઘન્યોત્કૃષ્ટરૂપ
મધ્યમપદમાં આદે પ્રકારના નારક થાય છે. કૃતયુગ્મરાશિ રૂપે પણ થાય છે.
ત્ર્યોજ રાશિ રૂપે પણ થાય છે. દ્વાપર રાશિ રૂપે પણ થાય છે અને કલ્યોજ
રાશિ રૂપે પણ હોય છે. અહીં યાવત્પદથી “સ્યાત્ કૃતયુગ્માઃ યાવત્ ત્ર્યોજાઃ
સ્યાત્ દ્વાપરયુગ્માઃ” આ પદો ગ્રહણ કરાયા છે. આ સઘળું કથન વચનની

પ્રમાણ્યાદેવ અવગન્તવ્યમ્ તત્ત્વસ્યાતિસૂક્ષ્મત્વાદિતિ । ‘एवं जाव धणियकुमारा’ एवं यावत् स्तनितकुमाराः एवम् यथा नारकाः जघन्यपदे कृतयुगमसंज्ञिता उत्कृष्ट-
पदे त्र्योजाः जघन्योत्કृष्टાત્મકમધ્યમપદે સયાત્ કૃતયુગમાદિસંજ્ઞિતાશ્ચતુર્વિધા અપિ
ભવન્તિ યથૈવ—નારકપદેવ અસુરકુમારાદારભ્ય સ્તનિતકુમારપર્યન્ત દેવા અપિ જઘ-
ન્યપદે કૃતયુગમસંજ્ઞિતાઃ ઉત્કૃષ્ટપદે ત્ર્યોજાઃ જઘન્યોત્કૃષ્ટાત્મકમધ્યમપદે કૃતયુગમા-
દિરૂપાશ્ચતુર્વિધા અપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘વળસ્સહકાહયાણં પુચ્છા’ વનસ્પતિ-
કાપિકાનામ્ પૃચ્છા હે મદન્ત ! વનસ્પતિકા જીવાઃ કિંકૃતયુગમરાશિરૂપાઃ ત્ર્યોજા
દ્વાપરયુગમરાશિભૂતાઃ કલ્ત્રોજા વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘જહલ્’ ઇત્યાદિ । ‘જહલ્-

હુઆ’ હૈ યહ સર્વ કથન વચન કી પ્રમાણતા સે હી જાનના ચાહિયે ક્યોંક
તત્ત્વ અતિસૂક્ષ્મ હોતા હૈ । ‘एवं जाव धणियकुमारा’ जिस प्रकार से
नारक जघन्यपद में कृतयुग राशिरूप और उत्कृष्ट पदमें त्र्योजराशि-
रूप कहे गये हैं, तथा अजघन्योत्कृष्टात्मक मध्यमपद में कथञ्चित् कृत-
युगमादि चारों प्रकार की राशिरूप कहे गये हैं उसी प्रकार से असुर-
कुमार से लेकर स्तनितकुमार पर्यन्त देव भी जघन्य पदमें कृतयुग-
राशिप्रमाण हैं । उत्कृष्टपदमें त्र्योजराशि प्रमाण हैं तथा अजघन्य
अनुत्कृष्टात्मक मध्यमपद में कथञ्चित् वे कृतयुगमादिरूप चारों राशि-
वाले हैं । इसी प्रकार से ‘वणस्सहकहयाणं पुच्छा’ वनस्पतिकाधिकों
के विषयमें प्रश्न गौतम ने किया है—उन्होंने पूछा है हे मदन्त ! वनस्पति-
काधिक जीव क्या कृतयुगमराशिरूप हैं ? या त्र्योजराशिरूप हैं ? या
द्वापरयुगमराशिरूप हैं ? या कल्योजराशिरूप हैं ? उत्तर में प्रभुने कहा

પ્રમાણતાથી જ સમજવું કેમ કે તત્ત્વ અત્યંત ખારીક હોય છે. “एवं जाव धणियकुमारा” નારકાને જે પ્રમાણે જઘન્યપદથી કૃતયુગમ રાશિ રૂપ અને
ઉત્કૃષ્ટ પદમાં ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ કહેવામાં આવ્યા છે. તથા અજઘન્યોત્કૃષ્ટાત્મક
મધ્યમ પદમાં કથંચિત્ કૃતયુગમ વિગેરે ચારે પ્રકારની રાશિ રૂપે કહ્યા છે. તે
જ રીતે અસુરકુમારથી લઈને સ્તનિતકુમાર સુધીના દેવ પણ જઘન્યપદમાં
કૃતયુગમ રાશિ પ્રમાણ છે, અને ઉત્કૃષ્ટપદમાં ત્ર્યોજ રાશિ પ્રમાણ છે. તથા
અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટવાળા મધ્યમ પદમાં કથંચિત તેઓ કૃતયુગમાદિરૂપ ચારે
રાશિવાળા છે. એજ રીતે “वणस्सहकहयाणं पुच्छा” વનસ્પતિ કાધિકોના વિષયમાં
પણ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્ન કર્યો છે કે—હે ભગવન્ વનસ્પતિકાધિક જીવ
યુ કૃતયુગમ રાશિ રૂપ છે ? અથવા ત્ર્યોજ રાશિ રૂપ છે ? કે દ્વાપરયુગમ
રાશિ રૂપ છે ? કે કલ્યોજ રાશિ રૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે

પદે અપદા' જઘન્યપદે વનસ્પતિકાયિકાઃ સામાન્યતોઽપદાઃ, 'ઉક્રોસપદે ય અપદા' ઉત્કૃષ્ટપદે ચાપદાઃ વનસ્પતિકાયેષુ જઘન્યપદસ્યોત્કૃષ્ટપદસ્ય ચ સંભાવના નાસ્તિ યતો જઘન્યપદમુત્કૃષ્ટપદં ચ નિયતસંખ્યારૂપં ભવતિ एतादृશનિયતસંખ્યારૂપં જઘન્યપદમુત્કૃષ્ટપદં ચ નારકાદિષુ કાલાન્તરેઽપિ સંભવતિ પરન્તુ વનસ્પતિકાયત્રિપયે જઘન્યપદમુત્કૃષ્ટપદં ચ કાલાન્તરેઽપિ ન સંભવતિ યતો વનસ્પતિજીવાઃ પરમ્પરયા મોક્ષે ગચ્છન્તિ તથાપિ તે જીવાઃ અનન્તરાશિરૂપા ભવન્તોઽપિ તેષુ રાશિષુ અનિયતરૂપત્વં ભવતિ વ્યવહારનયેન इत्यतः स राशिरनियतस्वरूपो भवति । अयन्नाशयः जघन्यपदमुत्कृष्टपदं च एतदुभयमपि नियतसंख्यारूपम् एतच्च नियतसंख्या वत्सु नारकादिष्वेव संभवति न तु अनियतसंख्यावत्सु वनस्पतिकायेषु भवति

हे—'जहन्न०' हे गौतम ! वनस्पतिकायिक जीव जघन्यपद में सामान्यतः अपद हैं अर्थात् वनस्पतिकायिक में जघन्य पद की संभावना नहीं है इसी प्रकार उत्कृष्टपद की भी संभावना नहीं है । क्योंकि जघन्यपद और उत्कृष्ट पद नियतसंख्यारूप होता है । ऐसा संख्यारूप जघन्य पद और उत्कृष्ट पद कालान्तर में भी नारकादिकों में संभवित होता है परन्तु वनस्पतिकायिकों के विषय में जघन्य पद और उत्कृष्ट पद कालान्तर में भी संभवित नहीं होता है । क्योंकि वनस्पतिकायिक जीव परम्परा सम्बन्ध से मोक्ष में भी जाते हैं । फिर भी ये जीव अनन्त राशिरूप बने रहते हैं । इसी कारण व्यवहाररूप से इनकी राशियों में अनियतरूपता रहती है । इसका आशय ऐसा है—जघन्य पद और उत्कृष्ट पद ये दोनों पद नियम से संख्यारूप होते हैं । और इसीसे ये दोनों पद नियत संख्यावाले नारकादिकों में ही संभवते हैं । अनियत संख्या-

કે—“જહન્ન” હે ગૌતમ ! વનસ્પતિ કાયિક જીવ જઘન્યપદથી સામાન્યતઃ અપદ છે. અર્થાત્ વનસ્પતિ કાયિકમાં જઘન્યપદ સંભવતું નથી. તેજ રીતે ઉત્કૃષ્ટ પદ નિયત સંખ્યારૂપ હોય છે. એવું નિયત સંખ્યારૂપ જઘન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદ કાલાન્તરમાં પણ નારકાદિકે સંભવે છે પરંતુ વનસ્પતિ કાયિકોના વિષયમાં જઘન્યપદ અને ઉત્કૃષ્ટપદ કાલાન્તરમાં પણ સંભવતું નથી કેમ કે વનસ્પતિકાયિક જીવ પરમ્પરા સંબંધથી મોક્ષમાં પણ જાય છે. તે પણ આ જીવ અનંત રાશિ રૂપ બની રહે છે એજ વ્યવહાર રૂપથી તેઓની રાશિઓમાં અનિયત રૂપ પણ રહે છે. કહેવાનો આશય એ છે કે—જઘન્ય પદ અને ઉત્કૃષ્ટપદ એ બન્ને પદ નિયતસંખ્યા રૂપ હોય છે. અને

સંભાવનાઽત્રોભયોરતો વનસ્પતિકાયેષુ અપદત્વં કથિતમ્ । ‘અજહન્નુકોસપદે ચ સિય કહજુસ્મા જાવ સિય કલિઓગા’ અજઘન્યોત્કૃષ્ટપદે ચ સ્યાત્ કૃતયુગ્માઃ યાવત્ સ્યાત્ કલ્યોજાઃ, અત્ર યાવત્પદેન ‘સ્યાત્ ઝ્યોજાઃ સ્યાત્ દ્વાપરયુગ્માઃ’ ઇત્યનયોઃ સંગ્રહઃ, અજઘન્યોત્કૃષ્ટાત્મકમધ્યમપદે ચ કદાચિત્ કૃતયુગ્માઃ કદાચિત્ ઝ્યોજાઃ કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્માઃ કદાચિત્ કલ્યોજાઃ ભવન્તિ વનસ્પતિકાયિકા ઇતિ । ‘વેદંદિયા ણં પુચ્છા’ દ્વીન્દ્રિયાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ઇતિ પૃચ્છા હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયાઃ જીવાઃ કિં કૃતયુગ્માઃ ઝ્યોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ કલ્યોજા વેતિ પ્રશ્નઃ, મગ્ધવાનાહ-‘ગોયમા !’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘જહન્નપદે કહજુસ્મા’ જઘન્યપદે કૃતયુગ્માઃ કૃતયુગ્મસંજ્ઞિતા ભવન્તિ અત્યન્તસ્તોકત્વાત્ । ‘ઉકોસપદે દાવરજુસ્મા’ ઉત્કૃષ્ટપદે દ્વાપરયુગ્માઃ-દ્વાપરયુગ્મસહિતાઃ ‘અજહન્નમણુકોસપદે સિય કહજુસ્મા જાવ સિય કલિઓગા’ અજઘન્યોત્કૃષ્ટપદે મધ્યમપદે ઇત્યર્થઃ સ્યાત્ કૃતયુગ્મા યાવત્ સ્યાત્ કલ્યોજાઃ મધ્યમપદે કદાચિત્ કૃતયુગ્માઃ કદાચિત્ ઝ્યોજાઃ

ચાહે વનસ્પતિકાયોં મેં નહીં । ફસલિયે ફન પદોં કી યહાં સંભાવના કો નહીં લેકર ‘અપદ’ એસા કહા હૈ । ‘અજહ્નુકોસપદે૦’ અજઘન્યોત્કૃષ્ટ મેં યે કિસી અપેક્ષા સ્થે કૃત યુગ્મરૂપ ખી હૈ ઝ્યોજરાશિરૂપ ખી હૈ દ્વાપરયુગ્મરાશિરૂપ ખી ઓર કલ્યોજરૂપ ખી હૈ ‘વેદંદિયા ણં પુચ્છા’ હે ભદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયાદિક જીવ કયા કૃતયુગ્મરૂપ હૈ યા ઝ્યોજરાશિરૂપ હૈ ? યા દ્વાપરયુગ્મરાશિરૂપ હૈ ? યા કલ્યોજરાશિરૂપ હૈ ફસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા૦’ હે ગૌતમ દો ઇન્દ્રિય જીવ જઘન્યપદ મેં કૃતયુગ્મરાશિરૂપ હૈ કયોંકિ યે અત્યન્ત સ્તોક હૈ । ‘ઉકોસ૦’ તથા ઉત્કૃષ્ટ પદ મેં યે દ્વાપરયુગ્મરાશિરૂપ હૈ ‘અજહન્ન’ તથા અજઘન્યોત્કૃષ્ટરૂપ મધ્યમપદ મેં યે કદાચિત્ કૃતયુગ્મરાશિ રૂપ ખી હોતે હૈ । કદાચિત્ ઝ્યોજ-

તેથી એ બન્ને પદ નિયતસંખ્યાવાળા નારકાદિકોમાં જ સંભવે છે. અનિયત સંખ્યાવાળા વનસ્પતિકાયિકોમાં સંભવતું નથી. જેથી અહિંયાં તે બન્ને પદોની સંભાવના ન લેતાં “અપદ” એ પ્રમાણે કહ્યું છે “અજહ્નુકોસપદે” અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પદમાં આ કોઈ અપેક્ષાથી કૃતયુગ્મરૂપ પણ છે. યોજ રાશિરૂપ પણ છે. દ્વાપરયુગ્મ રાશિરૂપ પણ છે. અને કલ્યોજરાશિરૂપ પણ છે. “વેદંદિયાણં પુચ્છા” હે ભગવન્ ! બેદંદ્રિય વિગેરે જીવો શું કૃતયુગ્મરૂપ છે ? અથવા યોજ રાશિરૂપ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ રાશિરૂપ છે ? અથવા કલ્યોજ રાશિરૂપ છે ? “ગોયમા !” હે ગૌતમ ! બેદંદ્રિય જીવો જઘન્ય પદમાં કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ છે. કેમ કે એ અત્યંત સ્તોક છે “ઉકોસેણ૦” તથા ઉત્કૃષ્ટ પદમાં એ દ્વાપરયુગ્મ રાશિરૂપ છે. “અજહન્ન૦” તથા અજઘન્યોત્કૃષ્ટરૂપ મધ્યમ પદમાં એ કોઈ વાર કૃતયુગ્મ રાશિરૂપ પણ છે. અને કોઈ વાર યોજ રાશિ

કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્માઃ કદાચિત્ કલ્પયોજા इति भावः । ‘एवं जाव चउरिंदिया’ एवं यावत् चतुरिन्द्रियाः यथा द्वीन्द्रिया जीवाः कृतयुग्मादिरूपतया जघन्योत्कृष्टमध्यम-
पदेषु कथितास्तथा त्रीन्द्रियचतुरिन्द्रिया अपि जघन्येन कृतयुग्माः उत्कृष्टेन
द्वापरयुग्माः मध्यमपदे कदाचित् कृतयुग्माः कदाचित् त्रयोजाः कदाचित् द्वापर-
युग्माः कदाचित् कલ્પयોજા इति भावः । ‘सेसा एगेदिया जहा वेदिया’ शेषा
एकेन्द्रिया यथा द्वीन्द्रियाः शेषा वनस्पतिव्यतिरिक्ता ये एकेन्द्रियाः पृथिव्यप्तेजो
वायुरूपा जीवास्ते सर्वेऽपि द्वीन्द्रियवत् ज्ञातव्याः जघन्यपदे कृतयुग्मराशिसंज्ञिताः
उत्कृष्टपदे द्वापरयुग्माः मध्यमपदे कदाचित् कृतयुग्माः कदाचित् त्रयोजाः कदाचित्

રાશિરૂપ મી હોતે હૈં કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરાશિરૂપ મી હોતે હૈં ઓર
કદાચિત્ કલ્પયોજરાશિરૂપ મી હોતે હૈં । ‘एवं जाव चउरिंदिया’ जिस
प्रकार से द्वीन्द्रिय जीव कृतयुग्मादिरूप कहे गये हैं । जघन्योत्कृष्टरूप
पदों में उसी प्रकार से तेइन्द्रिय और चतुरिन्द्रिय जीव भी जघन्य से
कृतयुग्मराशिरूप और उत्कृष्ट से द्वापरराशिरूप जानना चाहिये । तथा
मध्यम पदमें कदाचित् कृतयुग्मरूप कदाचित् त्रयोजरूप कदाचित् द्वापर-
युग्मरूप और कदाचित् कल્પयોજરાશિરૂપ જાનના चाहिये ‘सेसा एगेदिया
जहा वेइंदिया’ वनस्पति शिवाय जो पृथिवी, अप, तेजवायुरूप जीव
हैं वे सब भी द्वीन्द्रिय के जैसे जानना चाहिये । अर्थात् ये जघन्य
पद में कृतयुग्म राशि परिमित है । उत्कृष्टपदमें द्वापरयुग्म परिमित हैं
और मध्यम पदमें कदाचित् कृतयुग्म हैं । कदाचित् त्रयोजरूप हैं । कदा-

રૂપ પણ છે. અને કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ પણ છે. અને કોઈ વાર કલ્પયોજ
રાશિ રૂપ પણ છે. “एवं जाव चउरिंदिया” द्वीन्द्रिय વિગેરે જીવો ને રીતે
કૃતયુગ્માદિરૂપે કહ્યા છે. તેજ પ્રમાણે જઘન્યોત્કૃષ્ટપદમાં ત્રણ ઇન્દ્રિય અને ચાર
ઇન્દ્રિયવાળા જીવ જઘન્યથી કૃતયુગ્મે રાશિ રૂપ અને ઉત્કૃષ્ટથી દ્વાપર રાશિ
રૂપે સમજવા. તથા મધ્યમ પદમાં કોઈ વાર કૃતયુગ્મરૂપે અને કોઈવાર ત્ર્યોજ
યુગ્મરૂપે કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મરૂપે અને કોઈવાર કલ્પયોજ યુગ્મરૂપે સમજવા.
“सेसा एगेदिया जहा वेइंदिया” वनस्पति शिवाय ને પૃથ્વી, અપ, તેજ,
વાયુ, રૂપ જીવો છે તે તમામને બે ઇન્દ્રિયોની બેમ સમજવા. અર્થાત્ તે
બધા જઘન્યપદથી કૃતયુગ્મ રાશિ પ્રમાણ છે. અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં દ્વાપરયુગ્મ
રાશિ પરિમિત છે, અને મધ્યમ પદમાં કોઈવાર કૃતયુગ્મ હોય છે. કોઈવાર
ત્ર્યોજરૂપે હોય છે. કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મરૂપ છે. અને કોઈવાર કલ્પયોજરૂપ છે.

દ્વાપરયુગ્માઃ કદાચિત્ કલ્પોજા इति । 'पंचिन्द्रियतिरिक्त्वजोण्या जाव वैमा-
 णिया जहा नेरइया' पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिका यावत् वैमानिकाः यथा नारकाः
 पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकादारभ्य वैमानिकदेवान्ताः यावत्पदेन मनुष्यभवनपतिवान-
 व्यन्तरज्योतिष्काः गृह्यन्ते, एते सर्वेऽपि नारकवदेव ज्ञातव्याः यथा नारकाः
 जघन्यपदे कृतयुग्माः उत्कृष्टपदे ज्योजाः अजघन्योत्કृष्टपदे कदाचित् कृतयुग्माः
 कदाचित् ज्योजाः कदाचित् द्वापरयुग्माः कલ્પોजास्तथा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकाः
 मनुष्याः, भवनपतयो वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकाश्च सर्वेऽपि जघन्यपदे
 कृतयुग्माः उत्कृष्टपदे ज्योजाः मध्यमपदे कदाचित् कृतयुग्माः कदाचित् ज्योजाः
 कदाचित् द्वापरयुग्माः कदाचित् कल્पोजा इति । 'सिद्धा जहा वणस्सइकाइया'

ચિત્ દ્વાપરયુગ્મરૂપ હૈં ઔર કદાચિત્ કલ્પોજરૂપ હૈં । 'પંચિન્દ્રિયતિરિ-
 ક્ત્વજોણિયા જાવ વૈમાણિયા જહા નેરહયા' પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય-
 યોનિક સે લેકર વૈમાનિક દેવોં તક તથા યાવત્પદ સે ગૃહીત
 મનુષ્ય અવનપતિ, વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક યે સ્વબ નારક કે જૈસા હી
 જાનના ચાહિયે । જૈસે નારક જઘન્ય પદમેં કૃતયુગ્મરૂપ ઔર ઉત્કૃષ્ટ-
 રૂપ મેં જ્યોજસંખ્યારૂપ તથા અજઘન્યોત્કૃષ્ટપદમેં કદાચિત્ કૃતયુગ્મ-
 રૂપતા, કદાચિત્ જ્યોજરૂપ કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરૂપ ઔર કદાચિત્
 કલ્પોજરૂપ પ્રકટ કિયે હૈં । ઊહી પ્રકાર સે પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક મનુષ્ય
 અવનપતિ વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક ઔર વૈમાનિક યે સ્વબ બી જઘન્યપદ
 મેં કૃતયુગ્મ ઉત્કૃષ્ટપદ મેં જ્યોજ મધ્યમપદ મેં કદાચિત્ જ્યોજ કદાચિત્
 દ્વાપરયુગ્મ ઔર કદાચિત્ કલ્પોજ પરિમિત હૈં । 'સિદ્ધા જહા વણસ્સહ-
 કાઈયા' જૈસે વનસ્પતિકાથિક જઘન્ય પદમેં ઔર ઉત્કૃષ્ટપદ મેં અપદ પ્રકટ

“પંચિન્દ્રિયતિરિક્ત્વજોણિયા જાવ વૈમાણિયા જહા નેરહયા” પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય
 યોનિકથી આરંભીને વૈમાનિક દેવો સુધી યાવત્પદથી મનુષ્ય ભવનપતિ, વાન-
 વ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક એ બધાને નારક એવ પ્રમાણે સમજવા. જેમ નારક
 જઘન્ય પદમાં કૃતયુગ્મરૂપ અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં જ્યોજસંખ્યારૂપ તથા અજઘન્ય-
 ઉત્કૃષ્ટ પદમાં કોઈવાર કૃતયુગ્મરૂપ કોઈવાર જ્યોજરૂપ કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મરૂપ
 અને કોઈવાર કલ્પોજરૂપે વર્ણવ્યા છે, તેજ પ્રમાણે પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક,
 મનુષ્ય, ભવનપતિ વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિક એ સઘળા જઘન્ય પદમાં
 કૃતયુગ્મ અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં જ્યોજ તથા મધ્યમ પદમાં કોઈવાર કૃતયુગ્મ
 કોઈવાર જ્યોજ અને કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ અને કોઈવાર કલ્પોજ છે

“સિદ્ધા જહા વણસ્સઈકાઈયા” વનસ્પતિકાથિક જઘન્ય પદમાં અને
 ઉત્કૃષ્ટ પદમાં જેવી રીતે અપદ બતાવ્યા છે. તથા અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પદ રૂપ

સિદ્ધા યથા વનસ્પતિકાયાિકાઃ જઘન્યપદે ઉત્કૃષ્ટપદે ચાપદાઃ અજઘન્યોત્કૃષ્ટા-
ત્મકમધ્યમપદે સ્યાત્ કૃતયુગ્માઃ સ્યાત્ ઝ્યોજાઃ સ્યાત્ દ્વાપરયુગ્માઃ સ્યાત્ કલ્પયોજા
ઇતિ । ‘ઇત્થીઓ ણં મંતે । કિં વડજુમ્માઽ પુચ્છા’ સ્ત્રિયઃ સ્વલુ મદન્ત ! કિં કૃત-
યુગ્માઃ ઝ્યોજાઃ દ્વાપરયુગ્માઃ કલ્પયોજા વા ? સ્ત્રિયઃ કિં મદન્ત ! કૃતયુગ્મરાશિરૂપાઃ
ઝ્યોજાદિરાશિરૂપા વેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાદ્-‘ગોયમા !’ ઇત્યાદિ ‘ગોયમા !’ હે
ગૌતમ ! ‘જહન્નપદે વડજુમ્માઓ’ જઘન્યપદે કૃતયુગ્માઃ, ‘ઉક્કોસપદે વડજુમ્માઓ’
ઉત્કૃષ્ટપદે કૃતયુગ્માઃ ‘અજહન્નમણુક્કોસપદે સિય વડજુમ્માઓ જાવ સિય કલિ-
યોગાઓ’ અજઘન્યોત્કૃષ્ટપદે સ્યાત્ કૃતયુગ્માઃ, યાવત્ સ્યાત્ કલ્પયોજાઃ સ્ત્રિયઃ ।
જઘન્યપદે કૃતયુગ્મરાશિરૂપાઃ, ઉત્કૃષ્ટપદેઽપિ તાઃ કૃતયુગ્મરાશિરૂપા એવ મધ્યમ-
પદે તુ કદાચિત્ કૃતયુગ્મરૂપાઃ કદાચિત્ કલ્પયોજાન્તા ભવન્તીતિ । ‘એવં અસુરકુ-
કિયે ગયે હૈં । તથા અજઘન્યોત્કૃષ્ટપદરૂપ મધ્યમ પદ મેં કદાચિત્
કૃતયુગ્મ કદાચિત્ ઝ્યોજ કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મ ઓર કદાચિત્ કલ્પયોજ
વતલાયે ગયે હૈં । ઉસી પ્રકાર સે સિદ્ધ બી જાનના ચાહિયે ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં-‘ઇત્થીઓ ણં મંતે’ હે મદન્ત ! સ્ત્રિયોં
કયા કૃતયુગ્મ પરિમિત હૈં ? યા ઝ્યોજપરિમિત હૈં, યા દ્વાપરયુગ્મપરિમિત
હૈં ? યા કલ્પયોજપરિમિત હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા’ હે
ગૌતમ ! ‘જહન્નપદે વડજુમ્માઓ ઉક્કોસપદે વડજુમ્માઓ’ સ્ત્રિયાં જઘન્ય-
પદે મેં કૃતયુગ્મરાશિરૂપ હૈં ઓર ઉત્કૃષ્ટપદ મેં બી વે કૃતયુગ્મરાશિરૂપ હૈં ।
‘અજહન્નમણુક્કોસપદે સિય વડજુમ્માઓ જાવ સિય કલિયોગાઓ’
તથા અજઘન્યોત્કૃષ્ટ પદરૂપ મધ્યમપદ મેં વે કદાચિત્ કૃતયુગ્મરાશિ-
રૂપ કદાચિત્ ઝ્યોજરાશિરૂપ કદાચિત્ દ્વાપરયુગ્મરાશિરૂપ, ઓર કદાચિત્

મધ્યમ પદમાં કોઈવાર કૃતયુગ્મ કોઈવાર ઝ્યોજ કોઈવાર દ્વાપરયુગ્મ અને
કોઈવાર કલ્પયોજ કહ્યા છે. એજ રીતે સિદ્ધોને પણ સમજવા. ફરીથી ગૌતમ
સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-‘ઇત્થીઓ ણં મંતે ! હે ભગવન્ સ્ત્રિયો કૃતયુગ્મ
છે ? કે ઝ્યોજ છે ? અથવા દ્વાપરયુગ્મ પરિમિત છે ? કે કલ્પયોજ પરિમિત
છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ “જહન્નપદે વડજુ-
મ્માઓ ઉક્કોસપદે વડજુમ્માઓ” સ્ત્રિયો જઘન્ય પદમાં કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ છે.
અને ઉત્કૃષ્ટ પદમાં પણ કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ છે. “અજહન્નમણુક્કોસપદે સિય
વડજુમ્માઓ જાવ સિય કલિયોગાઓ” તથા અજઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ પદ રૂપ મધ્યમ
પદમાં તેઓ કોઈવાર કૃતયુગ્મ રાશિ રૂપ કોઈવાર ઝ્યોજ રાશિ રૂપ કોઈવાર
દ્વાપરયુગ્મ રાશિ રૂપ અને કોઈવાર કલ્પયોજ રાશિ રૂપ છે, “એવં અસુરકુમારત્થીઓ

મારત્થીઓ વિ જાવ થણિયકુમારત્થીઓ' એવમસુરકુમારસ્ત્રિયોઽપિ યાવત્ સ્તનિત-
કુમારસ્ત્રિયઃ, યથા સામાન્યસ્ત્રીપુ જઘન્યોત્કૃષ્ટમધ્યમપદેષુ કૃતયુગ્માદિરૂપત્વં કથિતં
તથૈવ અસુરકુમારાદિસ્ત્રીત આરભ્ય સ્તનિતકુમારસ્ત્રીપુ જઘન્યોત્કૃષ્ટપદયોઃ કૃત-
યુગ્મત્વમ્ મધ્યમપદે ચ કદાચિત્ કૃતયુગ્મત્વમ્ કદાચિત્ યાવત્ કલયોજત્વમેવ
જ્ઞાતવ્યમિતિભાવઃ । 'એવં તિરિક્તજોણિય ઇત્થીઓ' એવં તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રિયઃ, યથા
સામાન્યસ્ત્રીપુ કૃતયુગ્માદિરૂપત્વં ત્રિપુ પદેષુ પ્રદર્શિતં તથૈવ તિર્યગ્યોનિકસ્ત્રીષ્વપિ
જઘન્યપદે કૃતયુગ્મરાશિરૂપત્વમ્ ઉત્કૃષ્ટપદેષ્વપિ કૃતયુગ્મરાશિરૂપત્વમ્ અજઘન્યો-
ત્કૃષ્ટાત્મકમધ્યમપદે કદાચિત્ કૃતયુગ્મત્વં કદાચિત્ યાવત્ કલયોજત્વમિતિ ?
'એવં મણુસિત્થીઓ' એવં મનુષ્યસ્ત્રિયઃ, યથા સામાન્યતઃ સ્ત્રીપુ કૃતયુગ્માદિરૂપત્વં
કથિતં ત્રિષ્વપિ પદેષુ તથૈવ મનુષ્યસ્ત્રીષ્વપિ ત્રિપુ પદેષ્વપિ કૃતયુગ્માદિત્વં જ્ઞાતવ્ય-
મિતિભાવઃ । 'એવં જાવ વાળમંતરજોઽસિયવેમાણિયદેવિત્થીઓ' એવં યાવત્

કલયોજરાશિરૂપ હૈં । 'એવં અસુરકુમારત્થીઓવિ જાવ૦' હસી પ્રકાર સે
અસુરકુમાર કો સ્ત્રિયોં કે વિષય સેં મી યાવત્ સ્તનિતકુમાર કી
સ્ત્રિયોં કે વિષય સેં મી સામાન્ય સ્ત્રિયોં સેં કિયે ગયે કથન કે જૈસા
કથન જાનનાં ચાહિયે । 'એવં તિરિક્તજોણિય ઇત્થીઓ' તથા હસી
પ્રકાર કા કથન તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોં સેં મી જાનનાં ચાહિયે । 'એવં
મણુસિત્થીઓ' ઓર એસા હી કથન મનુષ્ય સ્ત્રિયોં સેં મી જાનનાં
ચાહિયે । તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈં કિ જૈસા સામાન્યસ્ત્રિયોં કે
વિષય સેં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ એવં મધ્યમ પદોં સેં કૃતયુગ્માદિ રૂપતા કહી
ગઈ હૈં । ઊસી પ્રકાર સેં અસુરકુમાર આદિ સેં લેકર મનુષ્ય સ્ત્રિયોં
તક સેં મી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ એવં મધ્યમપદોં સેં કૃતયુગ્માદિરૂપતા જાનની
ચાહિયે । 'એવં જાવ વાળમંતરજોઽસિયવેમાણિયદેવિત્થીઓ' હસી

વિ જાવ" એજ રીતે અસુરકુમારોની સ્ત્રિયોના વિષયમાં પણ સામાન્ય સ્ત્રિયોના
સંબંધમાં કરેલ વર્ણન પ્રમાણે સમજવું. "એવં તિરિક્તજોણિયઇત્થીઓ"
આજ રીતનું વર્ણન તિર્યગ્યોનિક સ્ત્રિયોના સંબંધમાં સમજવું. "એવં
મણુસિત્થીઓ" આજ પ્રમાણેનું કથન મનુષ્ય સ્ત્રીયોના વિષયમાં પણ સમજવું.
આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-સામાન્ય સ્ત્રિયોના વિષયમાં જે રીતે જઘન્ય
ઉત્કૃષ્ટ અને મધ્યમ પદોમાં કૃતયુગ્માદિરૂપતા કહેવામાં આવી છે, તેજ રીતે
અસુરકુમાર વિગેરેથી આરંભીને મનુષ્ય સ્ત્રિયો સુધીમાં જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ
અને મધ્યમ પદોમાં કૃતયુગ્માદિરૂપણ સમજ લેવું. "એવં જાવ વાળમંતર-
જોઽસિયવેમાણિયદેવિત્થીઓ" એજ રીતે યાવત્ વાનવ્યંતર, જ્યોતિષ,

વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકદેવસ્ત્રિયઃ इमा अपि पूर्वोक्तप्रकारेणैव त्रिपदेष्वपि कृतयुग्मादितया ज्ञातव्या इति ॥सू० ३॥

જીવપરિમાણાધિકારાદિદમપ્યાહ—‘જાવહ્યા ણં મંતે !’ इत्यादि ।

મૂલમ્—જાવહ્યા ણં મંતે ! વરા અંધગવપિહ્ણો જીવા તાવ-
તિયા પરા અંધગવપિહ્ણો જીવા, હંતા ગોયમા ! જાવહ્યા વરા
અંધગવપિહ્ણો જીવા તાવહ્યા પરા અંધગવપિહ્ણો જીવા । સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ૦ ૪॥

अट्टारसमे सप्त चउत्थो उद्देशो समत्तो ।

છાયા—યાવત્કાઃ સ્વલુ મદન્ત । વરા અન્ધકવહ્ણયો જીવાઃ તાવત્કાઃ પરા
અન્ધકવહ્ણયો જીવાઃ ? હન્ત, ગૌતમ ! યાવત્કાઃ વરા અન્ધકવહ્ણયો જીવાઃ તાવત્કાઃ
પરાઃ અન્ધકવહ્ણયો જીવાઃ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥सू० ४॥

अष्टादशशतके चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ।

ટીકા—‘જાવતિયા ણં મંતે ! વરા અંધગવપિહ્ણો જીવા’ યાવન્ત, સ્વલુ મદન્ત !
વરા અન્ધકવહ્ણયો જીવાઃ ‘તાવહ્યા પરા અંધગવપિહ્ણો જીવા’ તાવન્તઃ પરા અન્ધ-
કવહ્ણયો જીવાઃ ‘જાવહ્યા’ યાવન્તઃ—યાવત્ પરિમાણકાઃ ‘વરા’ વરા અવરા इत्यर्थः

પ્રકાર સે યાવત્ વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષ્ક એવં વૈમાનિક હન દેવોં કી
સ્ત્રિયોં મેં મી પૂર્વોક્તરૂપ સે હી તીન પદોં મેં કૃતયુગ્માદિરૂપતા
જાનના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૩ ॥

જીવ પરિમાણ કે અધિકાર સે યહ મી સૂત્રકાર ને કહા હૈ—

‘જાવહ્યા ણં મંતે ! વરા અંધગવપિહ્ણો’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘જાવહ્યા ણં મંતે !’ इत्यादि—इस सूत्र में जो ‘वरा’
शब्द आया है वह अवर अर्थ में आया है आयुष्क की अपेक्षा जो

અને વૈમાનિક દેવોની સ્ત્રિયોમાં પણ પૂર્વોક્ત રૂપથી જ ત્રણે પદોમાં
કૃતયુગ્માદિરૂપતા સમજવી. ॥સૂ. ૩॥

જીવ પરિમાણના અધિકારથી સૂત્રકાર કહે છે.—

“જાવહ્યા ણં મંતે ! વરા અંધગવપિહ્ણો” इत्यादि

ટીકાર્થ—“જાવહ્યા ણં મંતે !” इत्यादि આ સૂત્રમાં જે વરા શબ્દ
આપેલ છે. તે અન્ય—ખીન એ અર્થમાં આપેલ છે. આયુષ્કની અપેક્ષાથી જે
અધિકવહ્ણિ જીવો અલગ આયુષ્યવાળા છે. તે વરા અન્ધકજીવ છે. અન્ધક

અવરા અર્વાંગભાગવર્તિનઃ આયુષ્કાપેક્ષયા, અલ્પાયુષ્કા इत्यर्थः ‘અંધગવહ્નિજીવો’ અન્ધકવહ્નયઃ, અન્ધકા અપ્રકાશકાઃ સૂક્ષ્મનામકર્મોદયાત્ એ વહ્નયઃ વહ્નિકાધિકા જીવા इत्यर्थः અથવા ‘અંધગવહ્નિજીવો’ इत्यस्य અંધ્રિપવહ્નય इतिच्छाया તદર્થસ્તુ અંધ્રિયા વૃક્ષાસ્તેષાં વહ્નયઃ વૃક્ષાશ્રિતા વહ્નયોઽધ્રિપવહ્નયઃ વાદરતેજસ્કાયિકાઃ इत्यर्थः, યાવત્ પ્રમાણકા અલ્પાયુષ્કા અન્ધકવહ્નયસ્તાવત્પ્રમાણકા એવ પરાઃ દીર્ઘ-સ્થિતિકાં અન્ધકવહ્નયઃ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘હંતા’ इत्यादि। ‘હંતા ગોયમા!’ હન્ત, ગૌતમ ! હન્ત, इत्यामन्त्रणम् સ્વીકારે તથા ચ હે ગૌતમ ! યાવન્ત એવ અલ્પાયુષ્કા અન્ધકવહ્નયસ્તાવન્ત એવ દીર્ઘાયુષ્કા અપિ અન્ધકવહ્નયઃ एतदाशयेनैव કથયતિ ‘જાવતિય’ इत्यादि। ‘જાવતિયા’ યાવત્કાઃ ‘વરા’ વરાઃ-અવરાઃ અર્વાંગ-ભાગવર્તિનઃ અલ્પાયુષ્કાઃ ‘અંધગવહ્નિજીવો જીવા’ અન્ધકવહ્નયો જીવાઃ અથવા અંધ્રિપવહ્નયો જીવાઃ ‘તાવતિયા પરા’ તાવન્તઃ-તાવત્પ્રમાણકા એવ પરાઃ-પ્રકૃષ્ટાઃ

અંધકવહ્નિ જીવ અર્વાંગભાગવર્તી હૈ-અલ્પ આયુષ્કવાલે હૈં । વે વરા અંધકવહ્નિ જીવ હૈં । અન્ધકશબ્દ કા અર્થ પ્રકાશ નહીં કરનેવાલે એસા હૈં । અર્થાત્ સૂક્ષ્મ નામ કે ઉદયવર્તી હોને સે યે પ્રકાશ નહીં કરતે હૈં, એસે સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયિક જીવ જિતને પ્રમાણવાલે હૈં । કયા ઉતને હી પ્રમાણવાલે ‘પરા અંધગવહ્નિજીવો જીવા’ ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિવાલે અન્ધકવહ્નિ જીવ હૈં ? ‘અંધગ’ શબ્દ કી સંસ્કૃતચ્છાયા અંધ્રિપ સી હોતી હૈં । હસ પક્ષ મેં વૃક્ષાશ્રિત વહ્નિકાય-વાદર તેજસ્કાય એસા અર્થ હોતા હૈં । તથા ચ જિતને પ્રમાણ મેં વાદર તેજસ્કાય જીવ કિ જો અલ્પ આયુવાલે હૈં । ઉતને હી પ્રમાણ મેં કયા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાલે વાદર તેજસ્કાય જીવ હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં । ‘હંતા, ગોયમા૦’ હાં ગૌતમ ! જિતને પ્રમાણવાલે અલ્પ આયુષ્કવાલે અન્ધકવહ્નિ જીવ હૈં । ઉતને હી પ્રમાણવાલે

શબ્દનો અર્થ પ્રકાશ ન કરવાવાળા એ પ્રમાણુ થાય છે. અર્થાત્ સૂક્ષ્મ નામના ઉભયવશવર્તિ હોવાથી તે પ્રકાશ કરતા નથી. એવા સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયિક ભુવ બેટલા પ્રમાણુવાળા છે તેટલા જ પ્રમાણુવાળા “પરા અંધગવહ્નિજીવો જીવા” ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અંધકવહ્નિભુવ છે. “અંધગ” શબ્દની છાયા ‘અંધ્રિપ’ પણ થાય છે. એ પક્ષમાં વૃક્ષમાં રહેલ અગ્નિકાય-અર્થાત્ વાદર તેજસ્કાય ભુવ કે જે અલ્પ આયુવાળા છે, તેટલા જ પ્રમાણમાં ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા વાદર તેજસ્કાય ભુવ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે--“હંતા ! ગોયમા !” હા ગૌતમ ! અલ્પ આયુષ્યવાળા અંધક ભુવો બેટલા પ્રમાણુવાળા છે, તેટલા જ પ્રમાણુવાળા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિવાળા અંધકવહ્નિભુવ છે તે સર્વથા સત્ય છે. પ્રભુના આ કથનને

स्थितितः दीर्घायुष्का इत्यर्थः 'अंधगवहिणो जीवा' अन्धकवह्नयो जीवा इति ।
 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! यत्
 देवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव-सत्यमेव इत्युक्त्वा भगवन्तं वन्दित्वा नमस्यित्वा
 संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् गौतमो विहरतीति ॥सू० ४॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात- जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
 कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
 वादिमानमर्दक-श्रीशाहच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
 'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
 बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
 -पूज्य श्री घासीलालव्रतविरचितायां
 श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
 रूपायां व्याख्यायां अष्टादशशतके
 चतुर्थोद्देशकः समाप्तः ॥१८-४॥

उत्कृष्टस्थितिवाले अन्धकवहि जीव हैं । इस प्रभु के कथन को सुनकर
 गौतम ने उनसे कहा 'सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' हे भदन्त ! आपने
 जो कहा है वह सर्वथा सत्य ही है ? इस प्रकार कहकर वे गौतम
 यावत् अपने स्थान पर विराजमान हो गया ॥ सू० ४ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
 "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके अठारहवें शतकका
 चतुर्थ उद्देशक समाप्त ॥ १८-४ ॥

सांख्यीने गौतम स्वामीએ કહ્યું કે-“સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ” હે ભગવન્
 આપે જે કહ્યું છે તે સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું કથન યથાર્થ છે.
 આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી
 પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થઈ ગયા. સૂ ૪

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
 પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૪ ॥

अथ पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

चतुर्थोद्देशकस्यान्तिमभागे तेजस्कायिकवक्तव्यता कथिता ते च तेजस्कायिका भास्वरजीवाः ते च देवा भवन्तीति पञ्चमोद्देशके भास्वरजीवविशेषाणां असुर-कुमारादिदेशानां वक्तव्यत्वोच्यते, इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यास्य पञ्चमोद्देशकस्य आदिसं सूत्रम्-‘दो भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्-दो भंते ! असुरकुमारा एगंसि असुरकुमारावासंसि असुरकुमारदेवत्ताए उववन्ना, तत्थ णं एगे असुरकुमारे देवे पासाईए दरिसणिजे अभिरुवे पडिरुवे एगे असुरकुमारे देवे से णं नो पासादीए नो दरिसणिजे नो अभिरुवे नो पडिरुवे से कहमेयं भंते ! एवं ? गोयमा ! असुरकुमारा देवा दुविहा पन्नत्ता तं जहा वेउव्वियसरीरा य अवेउव्वियसरीरा य तत्थ णं जे से वेउव्वियसरीरे असुरकुमारे देवे से णं पासादीए जाव पडिरुवे तत्थ णं जे से अवेउव्वियसरीरे असुरकुमारे देवे से णं नो पासादीए जाव नो पडिरुवे । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ तत्थ णं जे से वेउव्वियसरीरे तं चेव जाव पडिरुवे ? गोयमा ! से जहा नामए इह मणुयलोगंसि दुवे पुरिसा भवंति एगे पुरिसे अलंकियविभूसिए एगे पुरिसे अणलंकियविभूसिए, एएसि णं गोयमा ! दोण्हं पुरिसाणं कयरे पुरिसे पासादीए जाव पडिरुवे कयरे पुरिसे नो पासादीए जाव नो पडिरुवे, जे वा से पुरिसे अलंकियविभूसिए जे वा अणलंकियविभूसिए ? भगवं ! तत्थ जे से पुरिसे अलंकियविभूसिए से णं पुरिसे पासादीए जाव पडिरुवे, तत्थ णं जे से पुरिसे अणलंकियविभूसिए से णं पुरिसे नो पासादीए जाव नो पडिरुवे से तेणट्टेणं जाव नो पडिरुवे ।

દો મંતે! નાગકુમારા દેવા ઇમાંસિ નાગકુમારાવાસંસિં(૩)
 एवं चेव जाव थणियकुमारा । वाणमंतरजोइसियवेसाणिथा
 एवंचेव ॥सू० १॥

છાયા—દ્વૌ મદન્ત ! અસુરકુમારૌ એકસ્મિન્ અસુરકુમારાવાસે અસુરકુમાર-
 દેવતયા ઉપપન્નૌ તત્ર સ્વલુ એકોઽસુરકુમારો દેવઃ પ્રાસાદીયો દર્શનીયઃ અભિરૂપઃ
 પ્રતિરૂપઃ, એકોઽસુરકુમારો દેવઃ સ સ્વલુ નો પ્રાસાદીયઃ નો દર્શનીયો નો અભિ-
 રૂપઃ નો પ્રતિરૂપઃ તત્ કથમેતદ્ મદન્ત ! એઘ્? ગૌતમ ! અસુરકુમારા દેવા
 દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞતાઃ તથયા વૈક્રિયશરીરાશ્ચ અવૈક્રિયશરીરાશ્ચ, તત્ર સ્વલુ યઃ સ
 વૈક્રિયશરીરોઽસુરકુમારો દેવઃ સ સ્વલુ પ્રાસાદીયઃ યાવત્ પ્રતિરૂપઃ, તત્ર સ્વલુ યઃ
 સ અવૈક્રિયશરીરોઽસુરકુમારો દેવઃ સ સ્વલુ નો પ્રાસાદીયો યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ ।
 તત્કેનાર્થેન મદન્ત ! એમુચ્યતે તત્ર સ્વલુ યઃ સ વૈક્રિયશરીરસ્તદેવ યાવત્ પ્રતિ-
 રૂપઃ ? ગૌતમ ! તથયાનામકઃ ઇહ મનુષ્યલોકે દ્વૌ પુરુષૌ મવતઃ, એકઃ પુરુષો-
 ઽલંકૃતવિભૂષિતઃ, એકઃ પુરુષોઽનલંકૃતવિભૂષિતઃ, એતયોઃ સ્વલુ ગૌતમ ! દ્વયોઃ
 પુરુષયોઃ કતરઃ પુરુષઃ પ્રાસાદીયો યાવત્ પ્રતિરૂપઃ, કતરઃ પુરુષો નો પ્રાસાદીયઃ
 યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ, યો વા સ પુરુષોઽલંકૃતવિભૂષિતઃ, યો વાઽનલંકૃતવિભૂષિતઃ ?
 મગવન્ ! તત્ર યઃ સ પુરુષોઽલંકૃતવિભૂષિતઃ સ સ્વલુ પુરુષઃ પ્રાસાદીયો યાવત્
 પ્રતિરૂપઃ, તત્ર સ્વલુ યઃ સ પુરુષોઽનલંકૃતવિભૂષિતઃ સ સ્વલુ પુરુષો નો પ્રાસાદીયો
 યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ । દ્વૌ મદન્ત ! નાગકુમારૌ
 દેવૌ એકસ્મિન્ નાગકુમારાવાસે(૩) એવમેવ યાવત્ સ્તનિતકુમારાઃ । વાનવ્યન્તર-
 જ્યોતિષ્કવૈમાનિકા એવમેવ ॥સૂ० ૧॥

પાંચર્વા ઉદેશાનો પ્રારંભ—

ચતુર્થઉદ્દેશ કે અન્ત મેં તેજસ્કાયિક જીવોં કી વસ્તવ્યતા કહી યે
 તેજસ્કાયિક જીવ આસ્વર (પ્રકાશ) રૂપવાલે હોતે હૈં એસે રૂપવાલે દેવ
 હોતે હૈં હસી અભિપ્રાય સે હસ પંચમ ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ હુઆ હૈં । ક્યોંકિ
 હસમેં ઉન્હોં આસ્વર જીવ વિશેષ અસુરકુમાર આદિ દેવોં કી વસ્તવ્યતા

પાંચમા ઉદેશાનો પ્રારંભ—

થાથા ઉદેશાનો અંતમાં તેજસ્કાયિકો સંબંધી કથન કરવામાં આવ્યું છે.
 આ તેજસ્કાયિકજીવ આસ્વર (પ્રકાશમાન) રૂપવાળા હોય છે. એવા પ્રકાશમાન
 રૂપવાળા દેવો હોય છે. એજ અભિપ્રાયથી આ પાંચમાં ઉદેશાનો પ્રારંભ
 કરવામાં આવે છે. કેમ કે—આ પાંચમાં ઉદેશામાં તે આસ્વર (પ્રકાશવાળા)

ટીકા—‘દો મંતે !’ દ્વૌ મદન્ત ! ‘અસુરકુમારા’ અસુરકુમારૌ ‘એગંસિ અસુર-કુમારાવાસંસિ’ એકસ્મિન્ અસુરકુમારાવાસે ‘અસુરકુમારદેવતાએ ઉવવન્ના’ અસુરકુમારદેવતયા ઉત્પન્નો ‘તત્થ ણં એગે અસુરકુમારે દેવે’ તત્ર સ્વ-તસ્મિન્ દેવકુમારાવાસે એકોઽસુરકુમારો દેવઃ ‘પાસાઈએ’ પ્રાસાદીયઃ પ્રસાદો-મનઃ પ્રસન્નતા પ્રયોજનં यस્ય સ તથાભૂતઃ પ્રસન્નતાજનકગુણયુક્તઃ, યદર્શનેન મનઃ પ્રસન્નતા-મેતિ इत्यर्थः ‘દંસણિજ્જે’ દર્શનીયઃ ૨-ક્ષણે ક્ષણે દ્રષ્ટું યોગ્ય इत्यर्थः ‘અભિરૂવે’ ૩ અભિરૂપઃ-અભિમતમ્-અનુકૂલં રૂપં यस્ય સ તથાભૂતઃ મનોઽનુકૂલરૂપવાન્ इत्यर्थः ‘પહિરૂવે’ ૪ પ્રતિરૂપઃ પ્રતિરૂપમ્ અસાધારણં રૂપં यस્ય સ તથાભૂતઃ સર્વથા દર્શક-જનમનોદારી-इत्यर्थः । ‘એગે અસુરકુમારે દેવે સે ણં નો પાસાઈએ’ એકોઽસુર-

કહી જાવેગી હસ ઉદેશે કા આદિ સૂત્ર ‘દો મંતે’ इत्यादि है ।

‘દો મંતે અસુરકુમારા એગંસિ અસુરકુમારાવાસંસિ’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘દો મંતે અસુરકુમારા’ હે મદન્ત ! દો અસુરકુમાર ‘એગંસિ અસુરકુમારાવાસંસિ’ એકહી અસુરકુમારાવાસ મેં ‘અસુરકુમાર દેવ-તાએ ઉવવન્ના’ અસુરકુમારદેવરૂપ સે ઉત્પન્ન હુએ ‘તત્થ ણં એગે અસુ-રકુમારે દેવે’ હનમેં એક અસુરકુમાર દેવ વહાં ‘પાસાઈએ’ પ્રસન્નતાજનક ગુણ સે યુક્ત હુઆ જિસે દેવકર મન પ્રસન્નતા કો પ્રાપ્ત હો જાતા હૈ એસા હુઆ । ‘દંસણિજ્જે’ દર્શનીય હુઆ । ક્ષણ ૨ મેં જો દેખને કે લાયક હો એસા હુઆ । ‘અભિરૂવે’ અનુકૂલ રૂપવાલા હુઆ મન કે અનુકૂલ જિસકા રૂપ હૈ એસા હુઆ । ‘પહિરૂવે’ અસાધારણ રૂપવાલા હુઆ-સર્વથા દર્શકજનોં કે મનકો હરનેવાલા હૈ રૂપ જિસકાં એસા હુઆ ।

इय एव विशेष असुरकुमार विगरे देवाना संभ्रमं कथन करवाभं आवशे. आ उद्देशानुं पडेलुं सूत्र आ प्रभावे छे.

“दो मंते ! असुरकुमारा एगंसि असुरकुमारा !” इत्यादि

ટીકાર્થ:—“ દો મંતે અસુરકુમારા ” હે ભગવન્ બે અસુરકુમારે “એગંસિ અસુરકુમારાવાસંસિ” એક જ અસુરકુમારાવાસમાં “અસુરકુમાર-દેવતાએ ઉવવન્ના” અસુરકુમાર દેવપણાથી ઉત્પન્ન થયા હોય “તત્થ ણં એગે અસુરકુમારે દેવે” તેમાંથી એક અસુરકુમાર દેવ ત્યાં “પાસાઈએ” પ્રસન્નતાવાળો થાય છે. અર્થાત્ જેને જોઈને મન પ્રસન્ન થાય તેવો હોય છે. “દંણિજ્જે” દર્શનીય હોય છે. અર્થાત્ ક્ષણક્ષણમાં જોવા યોગ્ય હોય તેવો બને છે. “અભિરૂવે” મનને અનુકૂળ બને છે. પહિરૂવે” અસાધારણ રૂપવાળો બને છે. અર્થાત્ દર્શક-જનોના મનને આનંદ ઉપજાવનાર બને છે. “એગે અસુરકુમારે દેવે સે ણં નો

દો મંતે! નાગકુમારા દેવા ઇમાંસિ નાગકુમારાવાસંસિં(૩)
 एवं चेव जाव थणियकुमारा । वाणमंतरजोइसियवेसाणिया
 एवंचेव ॥सू० १॥

છાયા—દ્વૌ મદન્ત ! અસુરકુમારૌ એકસ્મિન્ અસુરકુમારાવાસે અસુરકુમાર-
 દેવતયા ઉપપન્નૌ તત્ર સ્વલુ એકોઽસુરકુમારો દેવઃ પ્રાસાદીયો દર્શનીયઃ અભિરૂપઃ
 પ્રતિરૂપઃ, એકોઽસુરકુમારો દેવઃ સ સ્વલુ નો પ્રાસાદીયઃ નો દર્શનીયો નો અભિ-
 રૂપઃ નો પ્રતિરૂપઃ તત્ કથમેતદ્ મદન્ત ! એવમ્ ? ગૌતમ ! અસુરકુમારા દેવા
 દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તથથા વૈક્રિયશરીરાશ્ચ અવૈક્રિયશરીરાશ્ચ, તત્ર સ્વલુ યઃ સ
 વૈક્રિયશરીરોઽસુરકુમારો દેવઃ સ સ્વલુ પ્રાસાદીયઃ યાવત્ પ્રતિરૂપઃ, તત્ર સ્વલુ યઃ
 સ અવૈક્રિયશરીરોઽસુરકુમારો દેવઃ સ સ્વલુ નો પ્રાસાદીયો યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ ।
 તત્કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે તત્ર સ્વલુ યઃ સ વૈક્રિયશરીરસ્તદેવ યાવત્ પ્રતિ-
 રૂપઃ ? ગૌતમ ! તથથાનામકઃ इह मनुष्यलोके द्वौ पुरुषौ भवतः, एकः पुरुषो-
 ऽलंकृतविभूषितः, एकः पुरुषोऽनलंकृतविभूषितः, एतयोः स्वलु ગૌતમ ! દ્વયોઃ
 પુરુષયોઃ કતરઃ પુરુષઃ પ્રાસાદીયો યાવત્ પ્રતિરૂપઃ, કતરઃ પુરુષો નો પ્રાસાદીયઃ
 યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ, યો વા સ પુરુષોઽલંકૃતવિભૂષિતઃ, યો વાઽનલંકૃતવિભૂષિતઃ ?
 મગવન્ ! તત્ર યઃ સ પુરુષોઽલંકૃતવિભૂષિતઃ સ સ્વલુ પુરુષઃ પ્રાસાદીયો યાવત્
 પ્રતિરૂપઃ, તત્ર સ્વલુ યઃ સ પુરુષોઽનલંકૃતવિભૂષિતઃ સ સ્વલુ પુરુષો નો પ્રાસાદીયો
 યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ । દ્વૌ મદન્ત ! નાગકુમારૌ
 દેવૌ એકસ્મિન્ નાગકુમારાવાસે(૩) એવમેવ યાવત્ સ્તનિતકુમારાઃ । વાનવ્યન્તર-
 જ્યોતિષ્કલ્પમાનિકા એવમેવ ॥સૂ० ૧॥

પાંચર્વા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચતુર્થઉદ્દેશ કે અન્ત મેં તેજસ્કાયિક જીવોં કી વક્તવ્યતા કહી યે
 તેજસ્કાયિક જીવ ભાસ્વર (પ્રકાશ) રૂપવાલે હોતે હેં એસે રૂપવાલે દેવ
 હોતે હેં હસી અભિપ્રાય સે હસ પંચમ ઉદ્દેશો કા પ્રારંભ હુઆ હૈ । ક્યોંકિ
 હસમેં ડન્હીં ભાસ્વર જીવ વિશેષ અસુરકુમાર આદિ દેવોં કી વક્તવ્યતા

પાંચમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

થાથા ઉદ્દેશાનો અંતમાં તેજસ્કાયિકો સંબંધી કથન કરવામાં આવ્યું છે.
 આ તેજસ્કાયિકજીવ ભાસ્વર (પ્રકાશમાન) રૂપવાળા હોય છે. એવા પ્રકાશમાન
 રૂપવાળા દેવો હોય છે. એજ અભિપ્રાયથી આ પાંચમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ
 કરવામાં આવે છે. કેમ કે—આ પાંચમાં ઉદ્દેશામાં તે ભાસ્વર (પ્રકાશવાળા)

ટીકા—‘દો મંતે !’ દ્વૌ મદન્ત ! ‘અસુરકુમારા’ અસુરકુમારૌ ‘एगंसि असुर-कुमारावासंसि’ एकस्मिन् असुरकुमारावासे ‘असुरकुमारदेवताए उववन्ना’ असुरकुमारदेवतया उत्पन्नौ ‘तत्थ णं एगे असुरकुमारे देवे’ तत्र खलु-तस्मिन् देवकुमारावासे एकोऽसुरकुमारो देवः ‘पासाइए’ प्रासादीयः प्रसादो-मनः प्रसन्नता प्रयोजनं यस्य स तथाभूतः प्रसन्नताजनकगुणयुक्तः, यदर्शनेन मनः प्रसन्नता-मेति इत्यर्थः ‘दंसणिज्जे’ दर्शनीयः २-क्षणो क्षणे द्रष्टुं योग्य इत्यर्थः ‘अभिरूवे’ ३ अभिरूपः-अभिमतम्-अनुकूलं रूपं यस्य स तथाभूतः मनोऽनुकूलरूपवान् इत्यर्थः ‘पडिरूवे’ ४ प्रतिरूपः प्रतिरूपम् असाधारणं रूपं यस्य स तथाभूतः सर्वथा दर्शक-जनमनोहारी-इत्यर्थः । ‘एगे असुरकुमारे देवे से णं नो पासाइए’ एकोऽसुर-कही जावेगी इस उद्देशे का आदि सूत्र ‘दो मंते’ इत्यादि है ।

‘दो मंते असुरकुमारा एगंसि असुरकुमारावासंसि’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘દો મંતે અસુરકુમારા’ હે મદન્ત ! દો અસુરકુમાર ‘एगंसि असुरकुमारावासंसि’ एकही असुरकुमारावास में ‘असुरकुमार देव-ताए उववन्ना’ असुरकुमारदेवरूप से उत्पन्न हुए ‘तत्थ णं एगे असु-रकुमारे देवे’ इनमें एक असुरकुमार देव वहां ‘पासाइए’ प्रसन्नताजनक गुण से युक्त हुआ जिसे देखकर मन प्रसन्नता को प्राप्त हो जाता है ऐसा हुआ । ‘दंसणिज्जे’ दर्शनीय हुआ । क्षण २ में जो देखने के लायक हो ऐसा हुआ । ‘अभिरूवे’ अनुकूल रूपवाला हुआ मन के अनुकूल जिसका रूप है ऐसा हुआ । ‘पडिरूवे’ असाधारण रूपवाला हुआ-सर्वथा दर्शकजनों के मनको हरनेवाला है रूप जिसका ऐसा हुआ ।

૩૫ ૭૫ વિશેષ અસુરકુમાર વિગેરે દેવોના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવશે. આ ઉદ્દેશાનું ‘પડેલું’ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

“દો મંતે ! અસુરકુમારા એગંસિ અસુરકુમારા !” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ:—“ દો મંતે અસુરકુમારા ” હે ભગવન્ જો અસુરકુમારો “एगंसि असुरकुमारावासंसि” એક જ અસુરકુમારાવાસમાં “असुरकुमार-देवताए उववन्ना” અસુરકુમાર દેવપણાથી ઉત્પન્ન થયા હોય “तत्थ णं एगे असुरकुमारे देवे” તેમાંથી એક અસુરકુમાર દેવ ત્યાં “पासाइए” પ્રસન્નતાવાળો થાય છે. અર્થાત્ જોને જોઈને મન પ્રસન્ન થાય તેવો હોય છે. “दंसणिज्जे” દર્શનીય હોય છે. અર્થાત્ ક્ષણક્ષણમાં જોવા યોગ્ય હોય તેવો બને છે. “अभिरूवे” મનને અનુકૂળ બને છે. પડિરૂવે” અસાધારણ રૂપવાળો બને છે. અર્થાત્ દર્શક-જનોના મનને આનંદ ઉપજાવનાર બને છે. “एगे असुरकुमारे देवे से णं नो

કુમારો દેવઃ સ સ્વલ્પ નો પ્રાસાદીયઃ ‘નો દરિસણિજ્જે’ નો દર્શનીયઃ ‘નો અભિરૂવે’ નો અભિરૂપઃ ‘નો પહિરૂવે’ નો પ્રતિરૂપઃ ‘સે કહમેયં મંતે ! एवं’ તત્ કથમેતદ્ મદન્ત ! एवम् ? हे मदन्त ! उभयोऽसुरकुमारत्वाविशेषात्કથમેકો દર્શનીયત્વાદિ-ગુણોપેતઃ અપરસ્તુ ન તથા તત્ત્વ કો હેતુ ? મિતિ પ્રશ્નાશયઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘असुरकुमारा देवा दुविहा पण्णत्ता’ असुरकुमारा देवा द्विविधाः प्रपन्ताः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘वेउव्वियसरीरा य अवेउव्वियसरीरा य’ वैक्रियसरीराश्च अवैक्रियसरीराश्च देवो यदा स्वाभाविकेन रूपेण अलंकार-रहितरूपेण भवति तदा अवैक्रियसरीर इति कथ्यते, यदा स्वल्ल अलंकारादिना विभूषितसरीरो भवति तदा वैक्रियसरीर इति कथ्यते । ‘तत्थ णं जे से वेउव्विय-

‘एगे असुरकुमारे देवे से णं नो पासाइए’ तथा दूसरा असुरकुमारदेव प्रासादीय नहीं हुआ ‘नो दरिस्सणिज्जे’ दर्शनीय नहीं हुआ । ‘नो अभिरूवे’ अभिरूप नहीं हुआ । ‘नो पडिरूवे’ प्रतिरूप नहीं हुआ । ‘से कहमेयं मंते ! एवं’ तो हे मदन्त ! जब दोनों असुरकुमारों में असुरकुमारत्व की अपेक्षा कोई विशेषता नहीं है तो फिर क्यों एक दर्शनीयत्वादिगुणों से युक्त है और दूसरा ऐसा नहीं है । इसमें क्या कारण है । इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘असुरकुमारा देवा दुविहा पण्णत्ता’ असुरकुमारदेव दो प्रकार के कहे गये हैं-‘तं जहा-वेउव्वियसरीरा य अवेउव्विय य सरीराय’ एक वैक्रियशरीरवाले और दूसरे अवैक्रियशरीरवाले देव, जिस समय अपने अलंकार रहित स्वाभाविक रूप से युक्त रहता है, तब वह अवैक्रिय-

પાસાઈ” તથા બીજો જે અસુરકુમારદેવ છે તે પ્રાસાદીય-મનને પ્રસન્ન કરાવનાર હોતો નથી. “નો દંસણિજ્જે” દર્શનીયરૂપવાળો હોતો નથી. “નો અભિરૂવે” અભિરૂપ બનતો નથી. “નો પહિરૂવે” જોનારાઓને આનંદ ઉપજાવનાર બનતો નથી. “સે કહમેયં મંતે ! एवं” હે ભગવન્ બન્ને અસુરકુમારોમાં અસુરપણામાં કંઈ જ વિશેષપણું ન હોય તો એક દર્શનીય વિશેરે શુભોવાળો હોય છે. અને બીજો તે પ્રમાણે હોતો નથી તેમાં તેમ બનવાનું શું કારણ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “અસુર-કુમારા દેવા દુવિહા પણ્ણત્તા” અસુરકુમાર દેવ છે પ્રકારના હોય છે. “તંજહા” -વેઉવ્વિયસરીરા ય અવેઉવ્વિયસરીરા ય” એક વૈક્રિય શરીરવાળા અસુરકુમારદેવ અને બીજા અવૈક્રિય શરીરવાળા અસુરકુમાર દેવ-દેવ બન્નારે પોતાના અલંકાર વિના સ્વાભાવિકરૂપથી યુક્ત રહે છે ત્યારે તે અવૈક્રિય શરીરવાળો કહેવાય છે.

સરીરે અસુરકુમારે દેવે' તત્રોપયોરસુકુમારયોર્મધ્યે સ્વલુ યઃ સ વૈક્રિયશરીરોઽસુર-
કુમારો દેવઃ 'સે ણં પાસાદીય' સ સ્વલુ પ્રાસાદીયઃ 'જાવ પઢિરુવે' યાવત્ પ્રતિ
રૂપઃ અત્ર યાવત્ પદેન 'દરિસણિજ્જે અમિરુવે' इत्यनयोः संग्रहः । तथा च यो हि
असुरकुमारदेवो वैक्रियशरीरवान् स स्वलु प्रासादीयोऽत्यन्तमनोरमत्वादिगुणयुक्तो
भवति वैक्रियविभूषितशरीरमाहात्म्यादिवि । 'तत्थ णं जे સે અવેઽવિચસરીરે
અસુરકુમારે દેવે' તત્ર સ્વલુ યઃ સોઽવૈક્રિયશરીરોઽસુરકુમારો દેવઃ 'સે ણં નો પાસા-
દીય જાવ નો પઢિરુવે' સ સ્વલુ નો પ્રાસાદીયો યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ, યસ્યાસુર-
કુમારદેવસ્ય વૈક્રિયશરીરં નાસ્તિ સ ન પ્રાસાદીયો નાપિ મનોહરત્વાદિગુણયુક્તઃ ।

શરીરવાલા કહા જાતા હૈં ઓર તવ વહ અલંકારાદિ સે વિભૂ-
ષિતશરીરવાલા હોતા હૈં, તવ વહ વૈક્રિયશરીરવાલા કહલાતા હૈં ।
'તત્થ ણં જે સે વેઽવિચસરીરે અસુરકુમારે દેવે' इन दोनों असुर-
कुमारों के बीच में जो वैक्रियशरीरवाला असुरकुमार देव हैं । 'से णं
प्रासादिए' वह प्रासादीय होता है । 'जाव पडिरुवे' यावत् प्रतिरूप होता
है । यहां यावत्पद से 'दरिसणिज्जे अमिरुवे' इन दो पदों का संग्रह
हुआ है । तथा च जो असुरकुमार देव वैक्रियशरीरवाला होता है ।
वह प्रासादीय होता है अत्यन्त मनोरमत्वादि गुणों से युक्त होता है
क्योंकि वह वैक्रिय से विभूषितशरीर के महात्म्यवाला होता है ।
'तत्थ णं जे સે અવેઽવિચસરીરે અસુરકુમારે દેવે' तथा जो असुर-
कुमारदेव अवैक्रियशरीरवाला होता है । 'से णं नो प्रासादीय जाव नो
पडिरुवे' वह न प्रासादीय होता है और न यावत् प्रतिरूप होता है ।

અને તે બ્યારે અલંકાર વિગેરેથી સુશોભિત શરીરવાળો થઈ બાપ છે, ત્યારે
તે વૈક્રિય શરીરવાળો કહેવાય છે. “તત્થ ણં જે સે વેઽવિચસરીરે અસુરકુમારે
દેવે” આ બંને અસુરકુમારોમાં વૈક્રિય શરીરવાળો જે અસુરકુમાર દેવ છે,
“સે ણં પાસાદીય” તે પ્રાસાદીય મનને આનંદ ઉપજાવનાર હોય છે. “જાવ પઢિરુવે”
યાવત્ પ્રતિરૂપ હોય છે. “દરિસણિજ્જે અમિરુવે” દર્શનીય હોય છે. અભિરૂપ
—સુંદરરૂપવાળો હોય છે અર્થાત્ જે અસુરકુમાર દેવ વૈક્રિય શરીરવાળો હોય
છે, તે પ્રાસાદીય હોય છે. અત્યંત મનોહરપદ્ધતિ ગુણોવાળો હોય છે. કેમ કે
તે વૈક્રિયથી સુશોભિત શરીરના માહાત્મ્યવાળો હોય છે. “તત્થ ણં જે સે અવે-
ઽવિચસરીરે અસુરકુમારે દેવે” તથા જે અસુરકુમાર દેવ અવૈક્રિય શરીરવાળો
હોય છે. “સે ણં નો પાસાદીય જાવ નો પઢિરુવે” તે પ્રાસાદીય—પ્રસન્નતા-
વાળો હોતા નથી. દર્શનીય હોતા નથી. યાવત્પ્રતિરૂપ હોતા નથી.

તતથ પ્રસન્નતાદિ પ્રયોજકવૈક્રિયશરીરાભાવાદેવાપ્રાસાદીયઃ કારણાભાવે કાર્યા-
ભાવસ્યૌત્સર્ગિકત્વાદિતિ ભાવઃ । પુનઃ પ્રશ્નયન્ આહ—‘સે કેળદ્વેળં’ ઇત્યાદિ । ‘સે
કેળદ્વેળં મંતે ! એવં બુચ્ચહ’ તત્કેનાર્થેન ચલુ મદન્ત ! એવમુચ્યતે ‘તત્થ ણં જે સે
વેડવ્વિચસરીરે તંત્તેવ જાવ પહિરુવે’ તન્ન ચલુ યઃ સ વૈક્રિયશરીરસ્તદેવ યાવત્
પ્રતિરુપઃ, અન્ન યાવત્પદેન સંપૂર્ણસ્ય ઉત્તરવાક્યસ્યાનુવાદઃ કૃતો મવતીતિ । મગ-
વાનાહ—‘ગોયમા !’ ઇત્યાદિ ! ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સે જહાનામણ’ તથથા
નામકઃ ‘ઇહ મણુપલોગંસિ’ ઇહ મનુષ્યલોકે ‘દુવે પુરિસા મવંતિ’ દ્વૌ પુરુષૌ મવતઃ
‘એગે પુરિસે અલંકિયવિમ્ભૂસિણ’ એકઃ પુરુષોડલંકૃતવિમ્ભૂષિતઃ અલંકૃતોડલંકારા-

તાત્પર્ય યહ હૈ કિ જિસ અસુરકુમારદેવ કે વૈક્રિયશરીર નહીં હોતા
હૈ મનોહરત્વાદિગુણોં સે યુક્ત નહીં હોતા હૈ । હિસ કારણ પ્રસન્નતાદિ કા
પ્રયોજક જો વૈક્રિયશરીર હૈ, હસકા હસકે અભાવ હોને કે કારણ
હી વહ અપ્રાસાદીય હૈ ક્યોંકિ કારણ કે અભાવ સે કાર્ય કા અભાવ
સ્વાભાવિક રહતા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં । ‘સે કેળદ્વેળં મંતે ! એવં
બુચ્ચહ’ હે મદન્ત ! આપ એસા કિસ કારણ સે કહતે હૈં કિ ‘તત્થ ણં
જે સે વેડવ્વિચસરીરે તંત્તેવ જાવ પહિરુવે’ જો અસુરકુમારદેવ વૈક્રિય
શરીરવાલા હૈ વહ યાવત્ પ્રતિરુપ હૈ યહાં યાવત્ પદસે સમસ્ત ઉત્તર-
વાક્ય કા અનુવાદ કર લેના ચાહિયે । એસા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ।
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સે જહાનામણ ઇહ
મણુપલોગંસિ’ જૈસે હિસ મનુષ્યલોક મેં ‘દુવે પુરિસા મવંતિ’ કોઈ દો
પુરુષ હોં ‘એગે પુરિસે અલંકિયવિમ્ભૂસિણ’ એક પુરુષ અલંકાર આદિ સે

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે અસુરકુમાર દેવને વૈક્રિય શરીર હોતું નથી,
અને મનોહર આદિ ગુણોવાળો હોતો નથી. તેથી પ્રસન્નતાનું પ્રયોજક જે
વૈક્રિય શરીર છે તેનો તેને અભાવ હોવાથી તે અપ્રાસાદીય હોય છે. કેમકે
કારણના અભાવમાં કાર્યનો અભાવ સ્વાભાવિક રીતે જ હોય છે. ફરીથી
ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“સે કેળદ્વેળં મંતે ! એવં બુચ્ચહ” હે
ભગવન્ આપ શા કારણથી એવું કહો છો કે ‘તત્થ ણં જે સે વેડવ્વિચસરીરે
તંત્તેવ જાવ પહિરુવે’ જે અસુરકુમારદેવ વૈક્રિય શરીરવાળો હોય છે, તે યાવ-
ત્પ્રતિરૂપ છે, અહિંયાં યાવત્પદથી સઘળા ઉત્તર વાક્યના પાઠનો સંગ્રહ કરી
લેવો આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “સે જહા
નામણ ઇહ મણુપલોગંસિ” જેમ આ મનુષ્ય લોકમાં “દુવે પુરિસા—મવંતિ” કોઈ
જે પુરુષ હોય “એગે પુરિસે અલંકિયવિમ્ભૂસિણ” તે પૈકિ એક પુરુષ અલંકાર

દિના વિભૂષિતો વસ્ત્રાદિનાં ઇતિ અલંકૃતવિભૂષિતઃ-વસ્ત્રાભરણાદિભિઃ સજ્જિત-
શરીર ઇત્યર્થઃ ‘એગે પુરિસે અળલંકિયવિભૂસિઈ’ એકઃ પુરુષોઽનલંકૃતવિભૂષિતઃ
વસ્ત્રભૂષણાદિભિરસજ્જિતશરીર ઇત્યર્થઃ ‘એસિ ણં ગોયમા !’ એતયોઃ સ્વલુ ગૌતમ !
‘દોઠં પુરિસાણં’ દ્વયોઃ પુરુષયોઃ ‘કયરે પુરિસે પાસાઈઈ’ કતરઃ પુરુષઃ પ્રાસાદીયઃ
‘જાવ પઢિરુવે’ યાવત્ પ્રતિરૂપઃ ‘કયરે પુરિસે નો પાસાઈઈ જાવ નો પઢિરુવે’
કતરઃ પુરુષો ન પ્રાસાદીયઃ યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ ‘જે વા સે પુરિસે અલંકિયવિભૂ-
સિઈ’ યો વા સ પુરુષોઽનલંકૃતવિભૂષિતઃ ‘જે વા સે પુરિસે અળલંકિયવિભૂસિઈ’ યો
વા સ પુરુષોઽલંકૃતવિભૂષિતઃ અલંકૃતવિભૂષિતાનલંકૃતવિભૂષિતશરીરયોર્મધ્યે કતરઃ
પ્રાસાદીયાદિગુણોપેતો ભવતિ કો વા પ્રાસાદીયાદિગુણોપેતો ન ભવતીતિ કથય
ઇતિમાવઃ । ગૌતમઃ કથયતિ ‘ભગવં’ ભગવન્ ‘તત્થ જે સે પુરિસે અલંકિયવિભૂસિઈ
સે ણં પુરિસે પાસાઈઈ જાવ પઢિરુવે’ તત્ર યઃ પુરુષોઽલંકૃતવિભૂષિતઃ સ સ્વલુ પ્રાસા-

અલંકૃત હો ઓર વસ્ત્રાદિ સે વિભૂષિત હો તથા ‘એગે પુરિસે અળલં-
કિયવિભૂસિઈ’ દૂસરા અલંકાર એવં વસ્ત્રાદિ સે અલંકૃત એવં વિભૂષિત
ન હો વસ્ત્રભૂષણાદિ સે અસજ્જિતશરીર હો તે ‘એસિ ણં ગોયમા,’ હે
ગૌતમ ! હન દોનો પુરુષોં હે મધ્ય યે કૌન પુરુષ પ્રાસાદીય યાવત્ પ્રતિ-
રૂપ પ્રતીત હોગા ઓર ‘કયરે પુરિસે નો પાસાઈઈ જાવ નો પઢિરુવે’
કૌન પ્રાસાદીય યાવત્ પ્રતિરૂપ પ્રતીત નહીં હોગા ? ‘જે વા સે પુરિસે
અલંકિયવિભૂસિઈ, જે વા સે પુરિસે અળલંકિયવિભૂસિઈ’ કયા વહ જે
પુરુષ અલંકૃત વિભૂષિત હૈ ? યા વહ જો અલંકૃત વિભૂષિત નહીં હૈ ?
પ્રશ્ન કી ऐसी बात सुनकर गौतम ने कहा-‘भगवं’ हे भगवन् ‘तत्थ જે
સે પુરિસે અલંકિયવિભૂસિઈ’ જો પુરુષ અલંકૃત વિભૂષિત હૈ । ‘સે ણં

વિગેરેથી શબ્દગારેલો હોય અને વસ્ત્રાદિથી શે.લાયમાન હોય તથા “એગે પુરિસે
અળલંકિયવિભૂસિઈ” બીજો પુરુષ આભૂષણ અને વસ્ત્ર વિગેરેથી અલંકારિત
થયેલ કે સુશોભિત ન હોય એટલે કે વસ્ત્ર અને ધરેણાથી સજ્જ થયેલ ન
તો “એસિ ણં ગોયમા !” હે ગૌતમ ! આ બન્નેમાં કયો પુરુષ પ્રસન્નતા
ઉપભવવાળો યાવત્ પ્રતિરૂપ થશે ? અને “કયરે પુરિસે નો પાસાઈઈ જાવ
નો પઢિરુવે” અને કયો પુરુષ પ્રસન્નતા ઉપભવનારો યાવત્ પ્રતિરૂપ નહિ
બને ? “જે વા સે પુરિસે અલંકિયવિભૂસિઈ જે વા સે પુરિસે અળલંકિયવિભૂસિઈ”
જે પુરુષ અલંકાર અને વિભૂષવાળો છે. તે પ્રસન્નતા ઉપભવશે કે જે અલંકાર
આદિ વગરનો છે તે પ્રીતિજનક લાગશે ? આ પ્રમાણે પ્રશ્નનું વચન સાંભળીને
ગૌતમ સ્વામીએ કહ્યું કે “ભગવં” હે ભગવન્ “તત્થ જે પુરિસે અલંકિય વિભૂસિય”
જે પુરુષ અલંકાર અને વસ્ત્રાદિથી સુશોભિત છે. “સે ણં પુરિસે પાસાઈઈ

દીયો યાવત્ પ્રતિરૂપઃ । ‘તત્થ ણં જે સે પુરિસે અણલંકિયવિભૂસિણે સે ણં પુરિસે નો પાસાઈણે જાવ નો પહિરૂવે’ તત્થ સ્વહુ યઃ સ પુરુષોઽનલંકૃતવિભૂષિતઃ સ ત્વહુ પુરુષો ન પ્રાસાદીયો યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ હે મંગવન્ યો હિ પુરુષો વસ્ત્રાભિર-
ણાદિના હુસજ્જિતઃ સ પ્રાસાદીયાદિગુણોપેતો ભવતિ યશ્ચનાલંકૃતવિભૂષિતઃ સ ન પ્રાસાદીયાદિગુણોપેતો ભવતીતિ સમુદિતાર્થઃ । ‘સે તેજઢ્ઢેણં જાવ નો પહિરૂવે’ તત્થ તેનાર્થેન યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ । અત્ર યાવત્ પદેન ‘ગોયમા ! અસુરકુમારા દેવા દુવિહા પન્નત્તા તં જહા વેઽઉવ્વિયસરીરા ય’ इत्यादि ‘નો પાસાઈણે’ इत्य-
ન્તસ્ય સંપૂર્ણસ્ય પ્રાથમિકોત્તરવાકયાનાં સર્વેણાં સંગ્રહો ભવતીતિ હે ગૌતમ ! અનેન દૃષ્ટાન્તેન એવમ્ જાનીહિ યત્થ યે અસુરકુમારા દેવા અલંકૃતવિભૂષિતા યસ્માત્તસ્માત્તે પ્રાસાદીયાઃ યેઽનલંકૃતવિભૂષિતાસ્તે ન પ્રાસાદીયા इति ઉભયોરસુરકુમારત્વે

પુરિસે પાસાઈણે જાવ પહિરૂવે’ વહી પુરુષ પ્રાસાદીય યાવત્ પ્રતિરૂપ પ્રતીતિ હોગા । ‘તત્થ ણં જે સે પુરિસે અણલંકિયવિભૂસિણે’ ઓર જો પુરુષ અનલંકૃત એવં અવિભૂષિત હૈ વહ પુરુષ પ્રાસાદીય યાવત્ પ્રતિરૂપ પ્રતીતિ નહી હોગા । ‘સે તેજઢ્ઢેણં જાવ નો પહિરૂવે’ તેા હસી કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ જો અસુરકુમારદેવ વૈકિયશરીર સે યુક્ત હૈ વહ પ્રાસા-
દીય આદિ ગુણો સે યુક્ત હોતા હૈ ઓર જો વૈકિયશરીર સે યુક્ત નહીં હોતા હૈ વહ પ્રાસાદીય આદિગુણો સે યુક્ત નહીં હોતા હૈ યહાં યાવત્ પદસે ‘ગોયમા ! અસુરકુમારદેવા દુવિહા પન્નત્તા, તં જહા વેઽઉવ્વિય સરીરરા ય’ યહાં સે લેકર’ નો પાસાઈણે’ યહાં તક કા સમસ્ત પાઠ સંગ્રહીત હુઆ હૈ । હસ દૃષ્ટાન્ત સે તાત્પર્ય એસા હૈ—કિ જો અસુરકુ-
મારદેવ અલંકૃત વિભૂષિત હોતે હૈં વે હસી કારણ સે પ્રાસાદીયાદિ

જાવ પહિરૂવે” તેજ પુરુષ પ્રાસાદીય દર્શનીય યાવત્ પ્રતિરૂપ અને દર્શનીય લાગશે તથા “તત્થ ણં જે સે પુરિસે અણલંકિયવિભૂસિણે” જે પુરુષ અલંકાર વિનાનો અને વસ્ત્રથી સુશોભિત નથી તે પુરુષ પ્રસન્નતા ઉપભવનાર યાવત્ પ્રતિરૂપ નહીં અને. “સે તેજઢ્ઢેણં જાવ નો પહિરૂવે” તે કારણથી જ હે ગૌતમ મેં એમ કહ્યું છે કે—જે અસુરકુમાર દેવ વૈકિય શરીરવાળો છે, તે પ્રાસાદીય પ્રસન્નતા-
જનક વિગેરે શુભોવાળો હોય છે. અને જે વૈકિય શરીરવાળો નથી હોતો તે પ્રીતી ઉપભવનાર વિગેરે શુભોવાળો હોતો નથી. અહિયાં યાવત્પદથી “ગોયમા !” અસુરકુમારદેવા દુવિહા પન્નત્તા—તં જહા વેઽઉવ્વિયસરીરા ય” આ પાઠથી આરંભીને ‘નો પાસાઈણે’ અહિં સુધીના સ્થળા પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ દૃષ્ટાન્તથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે અસુરકુમારદેવ અલંકારથી અને વસ્ત્રથી સુશોભિત હોય છે, તે એજ

સમાનત્વેડપિ વૈલક્ષણ્યં ભવતિ । ૧ કારણાભાવનૈયત્વં કાર્યાભાવે વ્યવસ્થિતમ્ ।
અતોડપ્ર કારણાભાવાત્ કાર્યાભાવોડપિ દૃઢ્યતાઃ્ ઇતિ । ‘દો અંતે ! નાગકુમારા
દેવા ઇંસિ નાગકુમારાવાસંસિં’ ઘૌં મદન્ત ! નાગકુમારૌં એકસ્મિન્ નાગકુમારા
વાસેં હે મદન્ત ! ઘૌં નાગકુમારદેવૌં એકસ્મિન્નેવ નાગકુમારાવાસે સમુત્પન્નોં તત્રૈકઃ
પ્રાસાદીયોં દર્શનીયો અપરઃ નોં દર્શનીયો નોંડપિરૂપો નોં પ્રતિરૂપઃ્ તત્કથમે-
તત્ત્વ એવં ભવતીતિ નાગકુમારદેવવિષયેડપિ વૈષમ્યં કિં નિમિત્તમિતિ ગૌતમસ્ય
પ્રશ્નઃ । મનનાનાહ-‘એવં’ ઇત્યાદિ । ‘એવંચેવ’ એવમેવ-અસુરકુમારદેવ હે

ગુણોં સે યુક્ત હોતે હૈં ઔર જા એસે નહોં હોતે હૈં લે પ્રાસાદીયાદિ ગુણોં
સે યુક્ત નહોં હોતે અતઃ અસુરકુમારત્વ જાત્યવેક્ષયા દોનોં મેં સજ્ઞાનતા
હોને પર મ્હીં પૂર્વોક્તકારણોં સે વૈલક્ષણ્ય હૈં । હસ પ્રકાર કારણાભાવ
અપને કાર્યકે અભાવ કા ચોતક હોતા હી હૈં ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘દો અંતે ! નાગકુમારા દેવા
ઇંસિ નાગકુમારાવાસંસિં’ હે મદન્ત ! દો નાગકુમારદેવ એક હી
નાગકુમારાવાસ મેં સમુત્પન્ન હુએ હોં હનમેં એક પ્રાસાદીય, દર્શનીય
અભિરૂપ ઔર પ્રતિરૂપ હો, દૂસરા ન પ્રાસાદીય હો, ન દર્શનીય
હો, ન અભિરૂપ હો ઔર ન પ્રતિરૂપ હો તો એસી વિષયતા વહાં
કયા હો સકતી હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુને કહા હાં હો સકતી હૈં હસકા
કારણ કયા હૈં ? તો પ્રભુ કહતે હૈં । ‘એવંચેવ’ અસુરકુમાર કે જૈસે

કારણથી પ્રસન્નતા ઉપજાવનાર વિગેરે ગુણોવાળો હોય છે. અને જે તે પ્રમાણે
અલંકાર વિગેરે વાળો નથી તે પ્રસન્નતા વિ. ઉપજાવી શકતો નથી. જેથી
અસુરકુમાર નીતિપણથી બન્ને સમાન હોવા છતાં પણ પૂર્વોક્ત કારણોથી
વિલક્ષણતા થાય છે. તે રીતે કારણનો અભાવ પોતાના કાર્યના અભાવનો
પ્રકાશક હોય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘દો અંતે ! નાગકુમારા
દેવા ઇંસિ નાગકુમારાવાસંસિં’ હે ભગવન્ જે નાગકુમાર દેવ એક જ
નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થયા હોય તે પૈકી એક નાગકુમાર દેવ, પ્રાસાદીય,
દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ હોય છે. અને બીજા પ્રસન્નતા
ઉપજાવનારો હોતો નથી. સુંદર દેખાવવાળો હોતો નથી. અભિરૂપ હોતો નથી.
અને પ્રસન્નતા ઉપજાવનાર પણ હોતો નથી. તો તેઓમાં વૈધર્મ્ય શું સંભવે
છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હા ગૌતમ તેમ બની શકે છે. તેમ થવાનું
કારણ શું છે ? તેમ ગૌતમ સ્વામીએ પૂછવાથી પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે—
હે ગૌતમ ! “એવંચેવ” અસુરકુમારોની માફક નાગકુમારો પણ જે પ્રકારના

દીયો યાવત્ પ્રતિરૂપઃ । ‘તત્થ ણં જે સે પુરિસે અણલંકિયવિભૂસિણ સે ણં પુરિસે નો પાસાઈણ જાવ નો પઢિરૂવે’ તત્થ સ્વલ્લુ યઃ સ પુરુષોઽનલંકૃતવિભૂષિતઃ સ સ્વલ્લુ પુરુષો ન પ્રાસાદીયો યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ હે મંગવન્ યો હિ પુરુષો વસ્ત્રભર-
ણાદિના સુસજ્જિતઃ સ પ્રાસાદીયાદિગુણોપતો ભવતિ ચશ્વનાલંકૃતવિભૂષિતઃ સ ન પ્રાસાદીયાદિગુણોપેતો મન્વતીતિ સમુદિતાર્થઃ । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ નો પઢિરૂવે’ તત્થ તેનાર્થેન યાવત્ નો પ્રતિરૂપઃ । અત્ર યાવત્ પદેન ‘ગોયમા ! અસુરકુમારા દેવા દુવિહા પન્નત્તા તં જહા વેડવિચસરીરા ય’ इत्यादि ‘નો પાસાઈણ’ इत्य-
ન્તસ્ય સંપૂર્ણસ્ય પ્રાયમિલોત્તરવાક્યાનાં સર્વેષાં સંગ્રહો ભવતીતિ હે ગૌતમ ! અનેન દૃષ્ટાન્તેન એવ્ જાનીહિ યત્તુ યે અસુરકુમારા દેવા અલંકૃતવિભૂષિતા યસ્માત્તસ્માત્તે પ્રાસાદીયાઃ ચેઽનલંકૃતવિભૂષિતાસ્તે ન પ્રાસાદીયા इति ઉભયોરસુરકુમારત્વે

પુરિસે પાસાઈણ જાવ પઢિરૂવે’ વહી પુરુષ પ્રાસાદીય યાવત્ પ્રતિરૂપ પ્રતીત હોગા । ‘તત્થ ણં જે સે પુરિસે અણલંકિયવિભૂસિણ’ ઔર જો પુરુષ અનલંકૃત એવં અવિભૂષિત હૈ વહ પુરુષ પ્રાસાદીય યાવત્ પ્રતિરૂપ પ્રતીત નહી હોગા । ‘સે તેણદ્દેણં જાવ નો પઢિરૂવે’ તો હસી કારણ હે ગૌતમ ! મૈને એસા કહા હૈ કિ જો અસુરકુમારદેવ વૈકિયશરીર સે યુક્ત હૈ વહ પ્રાસા-
દીય આદિ ગુણો સે યુક્ત હોતા હૈ ઔર જો વૈકિયશરીર સે યુક્ત નહીં હોતા હૈ વહ પ્રાસાદીય આદિગુણો સે યુક્ત નહીં હોતા હૈ યહાં યાવત્ પદસે ‘ગોયમા ! અસુરકુમારદેવા દુવિહા પવત્તા, તં જહા વેડવિચ સરીરા ય’ યહાં સે લેકર’ નો પાસાઈણ’ યહાં તક કા સમસ્ત પાઠ સંગ્રહીત હુઆ હૈ । હસ દૃષ્ટાન્ત સે તાત્પર્ય એસા હૈ—કિ જો અસુરકુ-
મારદેવ અલંકૃત વિભૂષિત હોતે હૈ વે હસી કારણ સે પ્રાસાદીયાદિ

જાવ પઢિરૂવે” તેજ પુરુષ પ્રાસાદીય દર્શનીય યાવત્ પ્રતિરૂપ અને દર્શનીય લાગશે તથા “તત્થ ણં જે સે પુરિસે અણલંકિયવિભૂસિણ” જે પુરુષ અલંકાર વિનાને અને વસ્ત્રથી સુશોભિત નથી તે પુરુષ પ્રસન્નતા ઉપભવનાર યાવત્ પ્રતિરૂપ નહીં અને. “સે તેણદ્દેણં જાવ નો પઢિરૂવે” તે કારણથી જ હે ગૌતમ મેં એમ કહ્યું છે કે—જે અસુરકુમાર દેવ વૈકિય શરીરવાળો છે, તે પ્રાસાદીય પ્રસન્નતા-
જનક વિગેરે શુભોવાળો હોય છે. અને જે વૈકિય શરીરવાળો નથી હોતો તે પ્રીતી ઉપભવનાર વિગેરે શુભોવાળો હોતો નથી. અહિયાં યાવત્પદથી “ગોયમા !” અસુરકુમારદેવા દુવિહા પવત્તા—તં જહા વેડવિચસરીરા ય” આ પાઠથી આરંભીને ‘નો પાસાઈણ’ અહિં સુધીના સઘળા પાઠને સંગ્રહ થયો છે. આ દષ્ટાંતથી કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—જે અસુરકુમારદેવ અલંકારથી અને વસ્ત્રથી સુશોભિત હોય છે, તે એજ

સમાનત્વેડપિ વૈલક્ષણ્યં ભવતિ । ૧ કારણાભાવનૈયત્વં કાર્યાભાવે વ્યવસ્થિતય્ ।
અંતોડવ કારણાગ્રાયાત્ કાર્યાભાવોડપિ દૃઢ્યતાય્ । 'દો અંતે ! નાગકુમારા
દેવા ઇગંસિ નાગકુમારાવાસંસિ' હૌં ભદન્ત ! નાગકુમારૌ એકસ્મિન્ નાગકુમારા
વાસે૦ હે ભદન્ત ! દ્વૌ નાગકુમારદેવૌ એકસ્મિન્નેવ નાગકુમારાવાસે સમુત્પન્નો તત્રૈકઃ
પ્રાસાદીયો દર્શનીયો અપરઃ નો દર્શનીયો નોડગિરૂપો નો પ્રતિરૂપય્ તત્કથમે-
તત્ એવં ભવતીચિ નાગકુમારદેવવિષયેડપિ વૈષમ્યં કિં નિમિત્તમિતિ ગૌતમસ્ય
પ્રશ્નઃ । સ્વગાનાહ—'એવં' इत्यादि । 'एवंचेव' एवमेव—असुरकुमारदेव हे

गुणों से युक्त होते हैं और जा ऐसे नहीं होते हैं वे प्रासादीयादि गुणों
से युक्त नहीं होते अतः असुरकुमारत्व जात्यपेक्षया दोनों में समानता
होने पर भी पूर्वोक्तकारणों से वैलक्षण्य है । इस प्रकार कारणभाव
अपने कार्यके अभाव का च्योतक होता ही है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'दो अंते ! नागकुमारा देवा
एगंसि नागकुमारावासंसि' हे भदन्त ! दो नागकुमारदेव एक ही
नागकुमारावास में समुत्पन्न हुए हों इनमें एक प्रासादीय, दर्शनीय
अभिरूप और प्रतिरूप हो, दूसरा न प्रासादीय हो, न दर्शनीय
हो, न अभिरूप हो और न प्रतिरूप हो तो ऐसी विषमता वहां
क्या हो सकती है ? उत्तर में प्रभुने कहा हाँ हो सकती है इसका
कारण क्या है ? तो प्रभु कहते हैं । 'एवंचेव' असुरकुमार के जैसे

કારણથી પ્રસન્નતા ઉપભવનાર વિગેરે ગુણોવાળો હોય છે. અને જે તે પ્રમાણે
અલંકાર વિગેરે વાળો નથી તે પ્રસન્નતા વિ. ઉપભવી શકતો નથી. જેથી
અસુરકુમાર જાતિપણથી બન્ને સમાન હોવા છતાં પણ પૂર્વોક્ત કારણથી
વિલક્ષણતા થાય છે. તે રીતે કારણનો અભાવ પોતાના કાર્યના અભાવનો
પ્રકાશક હોય છે.

ફરીથી ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'દો અંતે ! નાગકુમારા
દેવા ઇગંસિ નાગકુમારાવાસંસિ' હે ભગવન્ બે નાગકુમાર દેવ એક જ
નાગકુમારાવાસમાં ઉત્પન્ન થયા હોય તે પૈકી એક નાગકુમાર દેવ, પ્રાસાદીય,
દર્શનીય, અભિરૂપ અને પ્રતિરૂપ હોય છે. અને બીજા પ્રસન્નતા
ઉપભવનારો હોતો નથી. સુંદર દેખાવવાળો હોતો નથી. અભિરૂપ હોતો નથી.
અને પ્રસન્નતા ઉપભવનાર પણ હોતો નથી. તો તેઓમાં વૈધર્મ્ય શું સંભવે
છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હા ગૌતમ તેમ બની શકે છે. તેમ થવાનું
કારણ શું છે ? તેમ ગૌતમ સ્વામીએ પૂછવાથી પ્રભુએ ઉત્તર આપ્યો કે—
હે ગૌતમ ! "એવં ચેવ" અસુરકુમારોની માફક નાગકુમારો પણ બે પ્રકારના

ગૌતમ! નાગકુમારો દ્વિવિધઃ તત્રૈકો વૈક્રિયશરીરવાન અપરઃ એકચ ન વૈક્રિય-
શરીરવાન, તત્ર યસ્ય શરીરં સર્વદૈવ અલંકારવસ્ત્રાદિનાડલંકૃતં ભવતિ વિભૂષિતં
ચ સ પ્રાસાદીયો દર્શનીયોઽભિરૂપઃ પ્રતિરૂપચ તદન્યસ્ય અલંકારવસ્ત્રાદિભિર-
નલંકૃતાવિભૂષિતત્વેન ચ ન પ્રાસાદિત્વં ન દર્શનીયત્વં નાભિરૂપત્વં ન વા પ્રતિ-
રૂપત્વમિતિ પૂર્વવદેવ ભગવત ઉત્તરસ્મૃ । ‘જાવ થણિયકુમારા’ યાવત્ સ્તનિતકુમારા
એવમેવ અસુરકુમારદેવવદેવ સ્તનિતકુમારાણાં દ્વિવિધત્વં તત્ર પ્રાસાદિત્વાપ્રાસા-
દિત્વે ચ જ્ઞાતવ્યે, પ્રશ્નવાક્યમુત્તરવાક્યં ચ સ્વયમેવોદહનીયમ્ । ‘વાળમંતરજોહ-
સિયવેમાણિયા એવં ચેવ’ વાનવ્યંતરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાશ્ચૈવમેવ અસુરકુમાર-
દેવવદેવ વાનવ્યંતરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકા અપિ જ્ઞાતવ્યાઃ, એવપિ પ્રશ્નવાક્યોત્તર
વાક્યયોરનુસન્ધાનં પૂર્વવદેવ વોદ્યવ્યમ્ ઇતિ ॥ સૂ. ૧ ॥

હી નાગકુમાર દો પ્રકાર કે હોતે હૈં । उनमें एक वैक्रियशरीरवाला
होता है और दूसरा वैक्रियशरीरवाला नहीं होता है जिसका शरीर
सर्वदा ही अलंकार वस्त्र आदि से अलंकृत एवं विभूषित बना रहता
है वह प्रासादीय दर्शनीय अभिरूप और प्रतिरूप होता है । तथा जो
अलंकार वस्त्र आदि से अलंकृत एवं विभूषित नहीं होता है वह प्रासा-
दीय दर्शनीय अभिरूप और प्रतिरूप नहीं होता है । ऐसा यह भग-
वान् का उत्तर है । ‘जाव थणियकुमारा’ असुरकुमारदेव के जैसा ही
स्तनितकुमारों में द्विविधता एवं प्रासादीत्वाप्रासादीयत्वादि जानना
चाहिये । प्रश्नवाक्य और उत्तरवाक्य अपने आप लगा लेना चाहिये ।
‘वाणमंतरजोहसियवेमाणिया एवं चेव’ असुरकुमारदेव को वक्तव्यता
के जैसा ही वानव्यन्तर ज्योतिषिक एवं वैमानिक इन देवों की वक्त-

છ. તે પૈકી એક વૈક્રિય શરીરવાળો હોય છે અને બીજો વૈક્રિય શરીર વિનાનો
હોય છે. જેનું શરીર હંમેશાં વસ્ત્ર, અલંકાર વિગેરેથી અલંકાર પામેલું અને
વિભૂષાવાળું બનેલું રહે છે, તે પ્રસન્નતાજનક સુંદર દેખાવવાળું અભિરૂપ
અને પ્રસન્નતા ઉપજાવનારું હોય છે. તેમજ જે શરીર—અલંકાર વસ્ત્ર વિગેરેથી
અલંકારિત થયેલું અને વિભૂષિત થયેલું હોતું નથી. તે પ્રસન્નતા ઉપજાવનાર,
દેખાવડું, અભિરૂપ પ્રીતી ઉપજાવવાળું હોતું નથી. ‘જાવ થણિયકુમારા’
અસુરકુમારદેવ પ્રમાણે સ્તનિતકુમારોમાં બે પ્રકારપણું અને અપ્રાસાદીયપણું
વિગેરે સમજી લેવું. તેના પ્રશ્નવાક્ય ઉત્તરવાક્ય સ્વયં બનાવી લેવા,
“વાળમંતરજોહસિયવેમાણિયા એવં ચેવ” અસુરકુમાર દેવના કથન પ્રમાણે
જ વાનવ્યંતર જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક આ દેવોના સંબંધમાં પ્રાસાદીયપણું

अनन्तरमसुरकुमारादीनां विशेषः कथित इति विशेषाधिकारादेव इदमप्याह—
'दो भंते ! नेरइया एगंसि' इत्यादि ।

मूलम्—दो भंते ! नेरइया एगंसि नेरइयावालंसि नेरइयत्ताए
उववन्ना तत्थ णं एगे नेरइए महाकम्मतराए चेव जाव महा-
वेयणतराए चेव, एगे नेरइए अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्प-
वेयणतराए चेव से कहमेयं भंते ! एवं ? गोथमा ! नेरइया
दुविहा पन्नत्ता, तं जहा मायिमिच्छादिट्ठि उववन्नगाय अमायि
सम्मदिट्ठि उववन्नगा य । तत्थ णं जे से मायिमिच्छादिट्ठि
उववन्नए नेरइए से णं महाकम्मतराए चेव जाव महावेयण-
तराए चेव, तत्थ णं जे से अमायि सम्मदिट्ठि उववन्नए
नेरइए से णं अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव ।
दो भंते ! असुरकुमारा० एवं चेव । एवं एगिंदियविगलिंदिय
वज्जं जाव वेमाणिया ॥सू० २॥

छाया—द्वौ भदन्त ! नैरयिकौ एकस्मिन् नैरयिकायासे नैरयिकतया उपपन्नौ,
तत्र खलु एको नैरयिकः महाकर्मतरश्चैव यावत् महावेदनतरश्चैव, एको नैरयिको-
ऽल्पकर्मतरश्चैव यावद् अल्पवेदनतरश्चैव तत् कथमेतद् भदन्त ! एवम् ? गौतम !
नैरयिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नकाश्च अमायिसम्य-
ग्दृष्ट्युपपन्नकाश्च । तत्र खलु यः स मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नको नैरयिकः स खलु
महाकर्मतरश्चैव यावत् महावेदनतरश्चैव, तत्र खलु यः सोऽमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नको
नैरयिकः स खलु अल्पकर्मतरश्चैव यावत् अल्पवेदनतरश्चैव । द्वौ भदन्त ! असुर-
कुमारौ० एवमेव । एवम् एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जं यावद् वैशानिकाः ॥सू० २॥

व्यक्ता प्राप्तादीयत्व अप्राप्तादीयत्व आदि के सम्बन्ध में समझ लेना
चाहिये । प्रश्नवाक्य और उत्तरवाक्य इन दोनों का अनुसंधान पहिले
जैसा कर लेना चाहिये ॥सू० १॥

विशेरेना सं'अ'धमां समञ्ज देवुं. आ अन्नेना प्रश्नवाक्य अने उत्तरवाक्यनु'
अनुसंधान पड़ेला असुरकुमार देवना सं'अ'धमां क्ख्वा प्रमाणु-कली देवुं ।सू. १।

ટીકા--‘દો મંતે ! નેરહ્યા’ દ્વૌ મદન્ત ! નૈરયિકૌ ‘એગંસિ નેરહ્યાવાસંસિ’
 એકસ્મિન્ નૈરયિકાવાસે ‘નેરહ્યત્તાએ ઉવવન્ના’ નૈરયિકતયા ઉપપન્ની-સમુત્પન્ની
 इत्यर्थः ‘तत्थ णं’ तत्र खलु नैरयिकावासे ‘एगे नेरहए’ एको नैरयिकः ‘महा-
 कम्मतराए चेव’ महाकर्मतर एव ‘जाव महावेयणतराए य’ यावन्महावेदनतर एव,
 अत्र यावत्पदेन ‘महाकिरियतराए’ चेव महासवतराए चेव’ इति संग्रहः महा-
 क्रियतर एव महासवतर एव इति संग्रहः करणीयः । ‘एगे नेरहए’ एको नैरयिकः
 ‘अप्पकम्मतराए चेव’ अल्पकर्मतर एव ‘जाव अप्पवेयणतराए चेव’ यावदल्प-
 वेदनतर एव, अत्र यावत्पदेन ‘अप्पकिरियतराए’ चेव अप्पासवतराए चेव’ इति
 संग्रहः, अल्पक्रियतर एव अल्पासवतर एवेति संग्रहः करणीयः ‘से कहमेयं मंते !

इसके पहिले असुरकुमार आदिकों में विशेषता प्रकट की गई है
 सो विशेषता का अधिकार होने से ही सूत्रकार यह भी कहते हैं ।

‘दो मंते नेरह्या एगंसि नेरह्यावासंसि’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इसमें सर्व प्रथम गौतम ऐसा प्रश्न से पूछ रहे हैं कि हे
 मदन्त ! ‘दो नेरह्या’ दो नैरयिक ‘एगंसि नेरह्यावासंसि’ एक ही
 नैरयिकावास में ‘नेरह्यत्ताए उववन्ना’ नैरयिक रूप से समुत्पन्न हुए
 इनमें ‘एगे नेरहए’ एक नैरयिक ‘महाकम्मतराए चेव’ महाकर्मतर ही
 होता है यावत् ‘महावेयणतराए य’ महावेदनतर ही होता है । यहाँ
 यावत्पद से ‘महाकिरियतराए चेव महासवतराए चेव’ इन पदों का
 संग्रह हुआ है । ‘एगे नेरहए अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए
 चेव’ तथा कोई नैरयिक अल्पकर्मतर ही होता है । यावत् अल्पवेदनतर

પહેલાં અસુરકુમાર વિ. માં વિશેષતા બતાવવામાં આવી છે, એ રીતે
 વિશેષતાનો અધિકાર હોવાથી આ પ્રમાણે સૂત્ર કહે છે કે--

“દો મંતે નેરહ્યા એગંસિ નેરહ્યાવાસંસિ” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ--આમાં પહેલાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને આ પ્રમાણે પૂછે કે--હે
 ભગવન્ “દો નેરહ્યા” બે નારકીય બંને “એગંસિ નેરહ્યાવાસંસિ” એક જ
 નૈરયિકાવાસમાં “નેરહ્યત્તાએ ઉવવન્ના” નારકીયપણાથી ઉત્પન્ન થયા, તેમાં “એ
 નેરહए” એક જ નૈરયિક “મહાકમ્મતરાએચેવ” મહાકર્મવાળો હોય છે. યાવત્
 “મહાવેયણતરાએ ય” મહાવેદનવાળો હોય છે. “મહાકિરિયતરાએ ચેવ મહાસવ-
 તરાએચેવ” મહા ક્રિયાવાળો હોય છે અને મહા આસવવાળો હોય છે. અને
 “એગે નેરહए અપ્પકમ્મતરાએ ચેવ જાવ અપ્પવેયણતરાએ ચેવ” તથા કોઈ એક
 નારકીય બંને અલ્પકર્મવાળો યાવત્ અલ્પવેદનવાળો હોય છે. “સે કહમેયં
 મંતે ! એવં” તો તેમ થવામાં શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે--

એવં' તત્કથમેતદ્ મદન્ત ! એવમ્ ? इति गौतमस्य प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नेरइया दुविहा पन्नत्ता’ नैरयिकाः द्विविधाः प्रज्ञप्ताः, तेषां द्विविधत्वमेव दर्शयति—‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा—मायिमिच्छादिद्विउवन्नगा य अमायि सम्मदिद्विउवन्नगा य’ मायिमिच्छादिद्विउवन्नगाय अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकाश्च ‘तत्थ णं जे से मायीमिच्छादिद्विउवन्नए नेरइए’ तत्र खलु यः सः मायिमिच्छादिद्विउवन्नको नैरयिकः ‘से णं महाकम्मतराए चेव’ स खलु महाकर्मतरएव ‘जाव महावेयणतराए चेव’ यावन्महावेदनतरएव अत्र यावत्पदात्महाकर्मतरएव महाक्रियतरएव इति संग्राहम् ‘तत्थ णं जे सेअमायि-सम्मदिद्विउवन्नए नेरइए’ तत्र खलु यः सः अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नो नैरयिकः ‘से णं अप्पकम्मतराए चेव’ स खलु अल्पकर्मतर एव ‘जाव अप्पवेयण-

ही होता है । ‘से कहमेयं भन्ते ! एवं’ सो ऐसा होने में कारण क्या है ? उत्तर में प्रभु ने कहा ‘गोयमा ! नेरइया दुविहा पन्नत्ता’ हे गौतम ! नैरयिक दो प्रकार के कहे गये हैं । ‘तं जहा मायिमिच्छादिद्विउवन्नगा य अमायिसम्मदिद्विउवन्नगा य’ जैसे एक मायी मिच्छादिद्विरूप से उत्पन्न हुए और दूसरे अमायी सम्यग्दृष्टिरूप से उत्पन्न हुए ‘तत्थ णं जे से मायिमिच्छादिद्विउवन्नए नेरइए’ से णं ‘महाकम्मतराए चेव, जाव महावेयणतराए चेव’ इनमें जो मायी मिच्छादिद्विरूप से उत्पन्न हुए नैरयिक हैं वे महाकर्मतर ही होते हैं । यावत् महावेदनतर ही होते हैं । तथा ‘तत्थ णं जे से अमायिसम्मदिद्विउवन्नए नेरइए’ जो इनमें अमायी सम्यग्दृष्टिरूप से उत्पन्न हुआ । नैरयिक है । ‘से णं अप्पकम्मतराए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव’ वह अल्पकर्मतर ही होता है । यावत् अल्पवेदनतर ही होता है । यहां पर भी यावत्पद से

“गोयमा ! नेरइया दुविहा पणत्ता” हे गौतम नैरयिक के प्रकारना कहा छे. “तं जहा—मायीमिच्छादिद्वि उववणगा य अमायिसम्मदिद्विउवन्नगा य” ते पैकी ओक मायी मिच्छादिद्विरूपથી उत्पन्न થયેલ છે. અને બીજો અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિપણથી ઉત્પન્ન થયેલ છે. “તત્થ ણં જે સે માયિમિચ્છાદિદ્વિઉવવન્નણે નેરइए સે ણં મહકમ્મતરાए चेव जाव महावेयणतराए चेव” તેમાં જે નૈરયિક હવ માયી મિચ્છાદિપણથી ઉત્પન્ન થયેલ છે, તે મહાકર્મવાળો જ હોય છે. યાવત્ મહાવેદનવાળો હોય છે. તથા “તત્થ ણં જે સે અમાયિસમ્મ-દિદ્વિઉવવન્નણે નેરइए” તેમાં જે અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિપણથી ઉત્પન્ન થયેલ નૈરયિક છે, “સે ણં અપ્પકમ્મતરાए चेव जाव अप्पवेयणतराए चेव” તે અલ્પ કર્મવાળો જ હોય છે. યાવત્ અલ્પવેદનવાળો જ હોય છે. અલ્પ ક્રિયાવાળો હોય છે. અને અલ્પઆસ્રવવાળો હોય છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે—હે ગૌતમ

તરાણ ચેત્ર' યાવદ્અલ્પવેદનતર એવ અત્ર યાવત્ પદેન અલ્પક્રિયતર એવ અલ્પાસ્રવતર એવ
 इति संग्रहो भवति । अयमाशयः हे गौतम ! द्विविधा नारका भवन्ति तत्रैको मायि-
 मिथ्यादृष्ट्युपपन्नकोऽपरोऽस्मायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकः, तत्र या मायिमिथ्यादृष्ट्युप-
 पन्नकः स महाकर्मतरो महाक्रियतरो महाआस्रवतरो महावेदनतरश्च भवति यः खलु
 अमायिसम्यग्दृष्ट्युपपन्नकः सोऽल्पकर्मतरोऽल्पास्रवतरोऽल्पवेदनतरश्च भवति
 मायिमिथ्यादृष्टिर्नामायिसम्यग्दृष्टित्वरूपकारणानां भेदेन उभयोः कार्यस्यापि
 भिन्नत्वादिति श्रावः । 'दो भंते ! असुरकुमारा०' द्वौ भदन्त ! असुरकुमारी एक-
 स्मिन् असुरकुमारावासे समुत्पन्नौ असुरकुमारतया, तत्रैको महाकर्मतरो यावत्
 महावेदनतरः, अपरोऽल्पकर्मतरो यावत् अल्पवेदनतरश्चेति तत्र हे भदन्त ! किं

‘અલ્પક્રિયતર ઓર અલ્પાસ્રવતર’ इन दो पदों का संग्रह हुआ है ।
 इसका आशय ऐसा है हे गौतम ! नारक दो प्रकार के होते हैं, इनमें
 एक नारक मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नक होता है दूसरा अस्मायिसम्यग्द-
 ष्ट्युपपन्नक होता है । जो मायिमिथ्यादृष्ट्युपपन्नक नारक होता है वह
 महाकर्मतर, महाक्रियतर, महाआस्रवतर, और महावेदनतर होता है ।
 और जो अस्मायी सम्यग्दृष्ट्युपपन्नक नारक होता है वह अल्पकर्म-
 तर, अल्पक्रियतर, अल्पआस्रवतर और अल्पवेदनतर होता है । जब
 मायिमिथ्यादृष्टित्वरूप और अस्मायिसम्यग्दृष्टित्वरूप कारणों में भेद है
 तो फिर इनके दोनों कार्यों में भी भेद होना स्वाभाविक ही है, ‘दो
 भंते ! असुरकुमारा०’ अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं । हे भदन्त !
 दो असुरकुमार एक ही असुरकुमारावास में असुरकुमाररूप से उत्पन्न
 हुए उनमें एक महाकर्मतर हुआ और यावत् महावेदतर हुआ दूसरा
 अल्पकर्मतर यावत् अल्पवेदतर हुआ तो हे भदन्त ! उसमें कारण क्या

નારક જીવો બે પ્રકારના હોય છે તે પૈકી એક નારક માયી મિથ્યાદૃષ્ટિથી
 ઉત્પન્ન થયેલ હોય છે. અને બીજો નારકીય જીવ અમાયી-માયા વિનાનો
 અને સમ્યગ્દૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થયેલ હોય છે. જે નારક જીવ માયા મિથ્યાદૃષ્ટિથી
 ઉત્પન્ન થયેલ હોય છે તે મહાકર્મતર, મહાક્રિયાવાળો, મહાઆસ્રવવાળો અને
 મહાવેદનવાળો હોય છે. અને જે નારક જીવ માયારહિત સમ્યગ્દૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન
 થયેલ હોય છે તે-અલ્પકર્મવાળો, અલ્પક્રિયાવાળો, અલ્પઆસ્રવવાળો, અને
 અલ્પવેદનવાળો હોય છે. આ રીતે જ્યારે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિપણુરૂપ કારણમાં
 ભેદ હોય તો તે બંનેના કાર્યોમાં પણ ભેદ હોવો સ્વાભાવિક છે. “દો ભંતે !
 અસુરકુમારાં” ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન્ બે
 અસુરકુમારો એક જ અસુરકુમારાવાસમાં અસુરકુમારપણુથી ઉત્પન્ન થાય
 છે. તે પૈકી એક મહાકર્મવાળો હોય છે. યાવત્ મહાવેદનવાળો હોય છે.
 અને બીજો અલ્પકર્મવાળો યાવત્ અલ્પવેદનવાળો હોય છે. તો હે ભગવન્

કારણમ્? હ્યસુરકુમારમેદવિષયે પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘અવં ચેવ’ અવમેવ-નારકવદેવ તથાહિ-અસુરકુમારા દ્વિવિધાસ્તત્રૈકો માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નઃ, અપરોડમાયિ-સમ્યક્ દૃષ્ટ્યુપપન્નઃ, તત્ર યઃ માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નઃ સ મહાકર્મતરો મહાક્રિય-તરો મહાસ્રવતરો મહાવેદનતરશ્ચ, યઃ સ્વલુ અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યુપપન્નઃ સોડલ્પકર્મ-તરોડલ્પક્રિયતરોડલ્પાસ્રવતરોડલ્પવેદનતરશ્ચ ભવતિ । માયિ મિથ્યાદૃષ્ટિત્વા માયિસમ્યગ્દૃષ્ટિત્વરૂપકારણમેદેન ઉભયોરેકત્ર સમુત્પન્નત્વેડપિ ભેદો ભવતીતિ મગવત ઉત્તરમિતિ । ‘અવં અગિદિયવજ્જં જાવ વેમાણિયા’ અવમેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયવર્જં યાવદ્ વૈમાનિકાઃ અવમેકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયજીવાન્ વર્જયિત્વા વૈમાનિકાન્તજીવાનામપિ પરસ્પરં ભેદો જ્ઞાતવ્યઃ । ‘અગિદિયવિકલેન્દ્રિયવજ્જં’ ઇતિ એકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયજીવા માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યો ભવન્તિ કિન્તુ અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટ-
 હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘અવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર
 દો પ્રકાર કે હોતે હૈં । એક માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નક ઔર દૂસરા અમા-
 યિસમ્યગ્દૃષ્ટ્યુપપન્નક હનમેં જો માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નક અસુર-
 કુમાર હૈં વહ મહાકર્મતર મહાક્રિયાતર, મહાઆસ્રવતર હોતા હૈં તથા
 જો અમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટ્યુપપન્નક અસુરકુમાર હૈં વહ અલ્પકર્મતર, અલ્પ-
 ક્રિયાતર, અલ્પઆસ્રવતર ઔર અલ્પવેદનતર હોતા હૈં । હસ
 માયિમિથ્યાદૃષ્ટિત્વરૂપ ઔર અમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટિત્વરૂપ કારણ કે ભેદ સે
 દોનોં કે એક હી જગહ ઉત્પન્ન હોને પર ઔ ભેદ હો જાતા હૈં । ‘અવં
 અગિદિયવિકલેન્દ્રિયવજ્જં જાવ વેમાણિયા’ હસી પ્રકાર સે એકેન્દ્રિય
 વિકલેન્દ્રિય જીવોં કો છોડકર વૈમાનિકતક કે જીવોં મેં ઔ પરસ્પર

તેમ થવામાં શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“અવં ચેવ” હે
 ગૌતમ અસુરકુમારે એ પ્રકારના હોય છે. તે પૈકી એક માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ
 પણાથી ઉત્પન્ન થવાવાળો અને બીજો અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિપણાથી ઉત્પન્ન થવા-
 વાળો હોય છે. તે પૈકી જે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થવાવાળો અસુરકુમારદેવ
 છે, તે મહાકર્મવાળો મહાક્રિયાવાળો મહાઆસ્રવવાળો અને મહાવેદનવાળો
 હોય છે. તથા જે અમાયી સમ્યગ્ દૃષ્ટિથી ઉત્પન્ન થવાવાળો અસુરકુમારદેવ
 છે. તે અલ્પકર્મવાળો, અલ્પક્રિયાવાળો, અલ્પ આસ્રવવાળો, અને અલ્પવેદન
 વાળો હોય છે. આ માયી મિથ્યાદૃષ્ટિપણારૂપ કારણના ભેદથી બન્ને એક જ
 સ્થળે ઉત્પન્ન થયેલા હોવા છતાં ભેદ થઈ બાય છે. “અવં અગિદિયવિકલેન્દ્રિયવજ્જં”
 “જાવ વેમાણિયા” એજ રીતે એકેન્દ્રિય, વિકલેન્દ્રિય જીવોને છોડીને વૈમાનિક
 સુધીના જીવોમાં પણ અન્યોન્યમાં ભેદ સમજવો. એકેન્દ્રિય અને

યસ્તે ન ભવન્તિ અતસ્તેષુ એકસ્મિન્ સમ્યગ્દર્શનસાપેક્ષાલ્પકર્મત્વમ્ તથૈકસ્મિન્ મિથ્યાદર્શનસાપેક્ષમહાકર્મત્વમ્ ન ઘટતે અપિ તુ સર્વસ્મિન્નેવ મહાકર્મત્વમેવ ભવતીત્યતઃ 'એકેન્દ્રિયવિકલેન્દ્રિયવર્જમ્' इत्युक्तम् ॥સૂ. ૨॥

અનન્તરં નૈરયિકાદિવક્તવ્યતા કથિતા તે ચ નારકા આયુષ્કાદિ પ્રતિસંવેદનાવન્ત ઇતિ નારકાદીના માયુષ્કાદિ પ્રતિસંવેદનાં નિરૂપયન્નાહ—'નેરહણં મંતે!' इत्यादि

મૂલમ્—નેરહણં મંતે ! અણંતરં ઉવઢિત્તા જે ભવિણ પંચિ-
દિયતિરિક્લજોણિણસુ ઉવવજિત્તણ ? સે ણં મંતે ! કયરં આઉયં
પડિસંવેદેહ ? ગોયમા ! નેરહયાઉયં પડિસંવેદેહ પંચિદિયતિરિ-
ક્લજોણિયાઉણ સે પુરઓ કડે ચિટ્ટહુ ઇવં મણુસસેસુ વિ નવરં
મણુસસાઉણ સે પુરઓ કડે ચિટ્ટહુ । અસુરકુમારે ણં મંતે ! અણ-
તરં ઉવઢિત્તા જે ભવિણ પુઢવીકાહણસુ ઉવવજિત્તણ પુચ્છા
ગોયમા ! અસુરકુમારાઉયં પડિસંવેદેહ પુઢવીકાઉયાઉણ સે
પુરઓ કડે ચિટ્ટહુ, ઇવં જો જહિં ભવિઓ ઉવવજિજિત્તણ તસસ
તં પુરઓ કડે ચિટ્ટહુ જત્થ ઠિઓ તં પડિસંવેદેહ જાવ વેમાણિણ
નવરં પુઢવીકાહણસુ ઉવવજજહુ પુઢવીકાઉયાઉયં પડિસંવેદેહ

મેં મેદ જાનના ચાહિયે । એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય જીવોં કો છોડકર એસા
જો કહા હૈ સો હસક્કા કારણ એસા હૈ કિં ચે આયિમિથ્યાદૃષ્ટિ હી
હોતે હૈં સમ્યગ્દૃષ્ટિ નહીં હોતે હૈ' । અતઃ વહાં પર કિસી એક મેં સમ્ય-
ગ્દર્શન સાપેક્ષ અલ્પકર્મતા તથા કિસી એક મેં મિથ્યાદર્શન સાપેક્ષ મહા-
કર્મતા નહીં આતી હૈ । કિંતુ ઉન સબ મેં મહાકર્મતા હી હોતી હૈ ॥ સૂ. ૨॥

વિકલેન્દ્રિયેને છોડીને એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે-
તે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ જે હોય છે. અમ માયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોતા નથી. જેથી
ત્યાં કોઈ એકમાં—સમ્યગ્ દર્શનવાળું અલ્પકર્મપણું અને કોઈ એકમાં મિથ્યા
દર્શનવાળું મહાકર્મપણું આવતું નથી, પણ બધામાં મહાકર્મપણું જ
આવે છે. ॥સૂ. ૨॥

અન્ને ચ સે પુઠ્ઠવીકાઝયાઉણ પુરઓ કહે ચિહ્નિદ્દિ એવં જાવ
મણુસો સઢાળો ઉવવાયવ્વો પરઢાળો તહેવ ॥સૂ૦ ૩॥

છાયા—નૈરયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! અનન્તરમુદ્વૃત્ય યો મવ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-
ગ્યોનિકેષુ ઉત્પત્તું સ સ્વલુ ભદન્ત ! કતરમાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ ? ગૌતમ ! નૈર-
યિકાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાયુષ્કં તસ્ય પુરતઃ કૃતમ્ તિષ્ઠતિ,
એવં મનુષ્યેષ્વપિ, નવરં મનુષ્યાયુષ્કં તસ્ય પુરતઃ કૃતં તિષ્ઠતિ । અસુરકુમારઃ સ્વલુ
ભદન્ત ! અનન્તરમુદ્વૃત્ય યો મવ્યઃ પૃથિવીકાયિકેષુ ઉત્પત્તું પૃચ્છા ગૌતમ ! અસુર-
કુમારાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ પૃથિવીકાયિકાયુષ્કં તસ્ય પુરતઃ કૃતં તિષ્ઠતિ ।
એવં યો યત્ર મવ્ય ઉત્પત્તું તસ્ય તત્ પુરતઃ કૃતં તિષ્ઠતિ યત્ર સ્થિતસ્તત્ પ્રતિસંવેદયતિ,
યાવદ્દેમાનિકઃ નવરં પૃથિવીકાયિકેષુત્પત્તે પૃથિવીકાયિકાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ,
અન્યચ્ચ સ પૃથિવીકાયિકાયુષ્કં પુરતઃ કૃતં તિષ્ઠતિ એવં યાવન્મનુષ્યઃ
સ્વસ્થાને ઉષ્પાતયિતવ્યઃ પરસ્થાને તથૈવ ॥સૂ૦ ૩॥

ટીકા—‘નૈરહ્ણ ણં મંતે’ નૈરયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! ‘અણંતરં ઉવ્વહિત્તા’
અનન્તરમુદ્વૃત્ય મરણાનન્તરાવ્યવહિતોત્તરક્ષણે એવેત્યર્થઃ ‘જે મવિણ’ યો મવ્યઃ
મવિતું યોગ્ય ઇત્યર્થઃ ‘પંચિદિયતિરિક્કલ્લજોણિણ્ણુ ઉવ્વહિજ્જત્તણ’ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યો-

અભીર નૈરયિકાદિકોં કી વક્તવ્યતા કહી ગઈ છે । સો ચે નારક
આયુષ્ક આદિ કા પ્રતિસંવેદન અનુભવ કરનેવાલે હોતે હૈં । અતઃ અવ
સૂત્રકાર નારકાદિકોં કી આયુષ્કાદિ કી પ્રતિસંવેદના કા નિરૂપણ
કરતે હૈં ।—‘નૈરહ્ણ ણં મંતે અણંતરં ઉવ્વહિત્તા જે મવિણ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—ઇસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે સર્વ પ્રથમ એસા પૂછા
હૈ કિ—‘નૈરહ્ણ ણં મંતે !’ હે ભદન્ત ! નૈરયિક જો ‘અણંતરં ઉવ્વહિત્તા’
મરકર તુરંત હી—મરણ કે અનન્તર ઉત્તરક્ષણ મેં હી—‘જે મવિણ પંચિ-
દિય તિરિક્કલ્લજોણિણ્ણુ ઉવ્વહિજ્જત્તણ’ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં મેં

પહેલાં નારકીય જીવોના સંબંધમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. તે
નારકીય જીવો આયુષ્ક વિગેરે પ્રતિસંવેદનના અનુભવ કરવાવાળા હોય છે.
જેથી હવે સૂત્રકાર નારકીય વિગેરે જીવોની આયુષ્ય વિગેરેની પ્રતિસંવેદનાનું
નિરૂપણ કરે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

“નૈરહ્ણ ણં મંતે ! અણંતરં ઉવ્વહિત્તા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને એવું પૂછ્યું કે—
“નૈરહ્ણ ણં મંતે ! હે ભગવન્ જે નૈરયિક “અણંતરં ઉવ્વહિત્તા” મરણ પછીના
ઉત્તર ક્ષણમાં જ અર્થાત્ મરણ પામ્યા પછી તરત જ “જે મવિણ પંચિદિય

નિકેષુ ઉત્પત્તિર્નુ ઉત્પન્નો મયિતું 'સે ણં મંતે !' સ સ્વલ્લ મદન્ત ! 'કયરં આઝયં પહિસંવેદેહ' કતરં કીદશમાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ-અનુભવતીત્યર્થઃ, હે મદન્ત ! યો નારકો મૃત્વા અનન્તરક્ષણે એવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ગોનિકેષુ ઉત્પત્તિયોગ્યો વર્તતે સ કતરમાયુષ્કમ્ અનુભવતીત્યર્થઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા !’ इत्यादि ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘नेरइयाउयं पडिसंवेदेह’ नैरयिकायुष्कं प्रतिसंवेदयति-अनुभवति तथा ‘पंचिदियतिरिक्खजोणियाउए’ पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिकायुष्कम् ‘से पुरओ कडे चिट्ठइ’ तस्य पुरतः कृतं तिष्ठति उदयाभिमुखं भवतीत्यर्थः हे गौतम ! यो नारको मृत्वा अनन्तरसमये पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनौ उत्पत्तियोग्यो भवति स नारको नारकायुष्कमनुभवन् पञ्चेन्द्रियतिर्यग्गोनिकमुदयाभिमुखं करोतीति भावः । नैरयिक जीवानां मरणसमये एतद्भवसंबन्ध्यायुष्कस्यानुभवन् परायुष्कस्याभिमुखीकरणं

ઉત્પન્ન होने के योग्य है । ‘સે ણં મંતે ! કયરં આઝયં પહિસંવેદેહ’ હે મદન્ત ! વહ કિસ આયુષ્કા પ્રતિસંવેદન કરતા હૈ । અનુભવ કરતા હૈ ? તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જો નારક અનન્તરક્ષણ મેં હી પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પત્તિયોગ્ય હો રહા હૈ વહ કિસ આયુષ્કા અનુભવ કરતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ । ‘ગોયમા ! નેરइयाउयं पडिसंवेदेह’ હે ગૌતમ ! જો નૈરયિક મરણક્ષણ કે અનન્તર હી ઉત્તરક્ષણ મેં પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગોનિકોં મેં ઉત્પન્ન होने के योग्य है वह नैरयिक आयुष्क का तो अनुभव करता है और ‘पंचिदिय तिरिक्ख०’ पञ्चेन्द्रिय तिर्यग्गो-निक आयुको उदयाभिमुख करता है । अर्थात् पञ्चेन्द्रिय तिर्यग् आयुष्य उसके उदयाभिमुख होता है । तात्पर्य कहने का यह है कि नैरयिक जीवों के मरण समय में जिस भवमें वे वर्तमान हैं, उस भव सम्बन्धी आयुका

तिरिक्खजोणिएसु उव्वज्जित्तए” पंचेन्द्रिय तिर्यग्गो-निकોમાં ઉત્પન્ન થવા-વાળા છે. “સે ણં મંતે ! કયરં આઝયં પહિસંવેદેહ” હે ભગવન્ તે કયા આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જે નારક મરીને તે પછીના ૪ ક્ષણમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગો-નિકોમાં ઉત્પન્ન થવાનો છે, તે કયા આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-- “ગોયમા ! નેરइयाउयं पडिसंवेदेह” હે ગૌતમ ! જે નૈરયિક મરણ સમયની ક્ષણની પછીના ક્ષણમાં પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગો-નિકોમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય તે નૈરયિક આયુષ્યનો તો અનુભવ કરે છે, અને “पंचिदिय तिरिक्ख०” પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગો-નિકોના આયુષ્યને ઉદયાભિમુખ કરે છે. અર્થાત્ પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ગો-નિકો તેને ઉદયાભિમુખ થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-નૈરયિક

મવતીતિ પરમાર્થઃ । ‘એવં મણુસેસુ વિ’ એવં મનુષ્યેષ્વપિ યથા નારકવિષયે એક-
સ્ય પ્રતિસંવેદનં દ્વિતીયસ્ય પુરતઃ કરણં કથિતમ્ એવમેવ મનુષ્યવિષયેઽપિ જ્ઞાત-
વ્યમ્ ‘નવરં મણુસાઁયં સે પુરઑ કઢે ચિદ્વહ્’ નવરં મનુષ્યાયુષ્કં તસ્ય પુરતઃ
કૃતં તિષ્ઠતિ ‘અસુરકુમારે ણં મંતે !’ અસુરકુમારઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘અંતરં’ ઉઁવ-
દ્વિત્તા’ અનન્તરમુદ્વિત્ય-ચ્યુથ્વા ‘જે મવિ’ યો મવ્યઃ, ‘પુઢવીકાઈસુ ઉવવજ્જિ-
ત્ત’ પૃથિવીકાયિકેષુ ઉપપત્તુમ્ ‘પુચ્છા’ પૃચ્છા સ સ્વલુ મદન્ત ! કતરમાયુષ્કં
પ્રતિસંવેદયતિ-અનુમવતીત્યેવં રૂપેણ પ્રશ્નઃ, મગધાનાહ-‘અસુરકુમાર’ ઇત્યાદિ ।
‘અસુરકુમારાઁયં પઢિસંવેદેઈ’ અસુરકુમારાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ ‘પુઢવીકાઈયાઁપ

અનુમવ હોતા હૈ ઓર જહાં ઘરકર જાતા હૈ ઁસ પરાયુષ્ક કા અભિ-
મુખીકરણ હોતા હૈ । ‘એવં મણુસેસુ વિ’ જૈસા નારક કે યહ એક આયુ
કા પ્રતિસંવેદન ઓર પરાયુષ્ક કા પુરતઃ કરણ કહા હૈ । ઁલી પ્રકાર સે
મનુષ્ય કે વિષય ઁં ઁી જાનના ચાહિયે । ‘નવરં મણુસાઁયં સે પુરઑ
કઢે ચિદ્વહ્’ વિશેષતા કેવલ યહાં ઁસી હૈ કિ યહ મનુષ્ય આયુ કો
ઉદયાભિમુખ કરતા હૈ ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે ઁસા પૂછતે હૈં ‘અસુરકુમારે ણં મંતે !’ હે
મદન્ત ! અસુરકુમારદેવ ‘અંતરં ઉઁવદ્વિત્તા જે મવિ’ પુઢવી-
કાઈસુ ઉવવજ્જિત્ત’ જો ઘરકર તુરત હી પૃથિવીકાયિકોં મેં
ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ વહ કિસ આયુ કા અનુમવ કરતા હૈ ?
હસ પ્રશ્નકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઁનસે કહતે હૈં । ‘અસુરકુમાર૦’ હે
ગૌતમ ! અસુરકુમારદેવ જો ઘરકર તુરત હી પૃથિવીકાયિકોં મેં ઉત્પન્ન

જીવોના મરણના સમયમાં જે ભવમાં તે વર્તમાન હોય તે ભવ સંબંધી
આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે. અને મરીને જ્યાં જાય છે, તે પરાયુષ્યનું અભિ-
મુખી કરણ થાય છે. “એવં મણુસેસુ વિ” નારકીય જીવોને જે પ્રમાણે એક
આયુષ્યનું પ્રતિસંવેદન અને બીજા આયુષ્યનું અભિમુખી કરણ કહ્યું છે, તેજ
રીતે મનુષ્યના વિષયમાં પણ સમજવું. “નવરં મણુસાઁયં સે પુરઑ કઢે
ચિદ્વહ્” તે કથનમાં વિશેષતા કેવળ એટલી જ છે કે-આ મનુષ્ય આયુને
ઉદયાભિમુખ કરે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-“અસુરકુમારે ણં મંતે !”
હે ભગવન અસુરકુમાર દેવ “અંતરં ઉઁવદ્વિત્તા” જે મવિ’ પુઢવીકાઈસુ
ઉવવજ્જિત્ત’ જે મરીને પછી તરત જ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય
બને છે, તે કેવા આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
તેમને કહે છે કે-“અસુરકુમાર૦” હે ગૌતમ ! અસુરકુમાર દેવ જે મરણ
પછી તરત જ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય છે, તે અસુરકુમા-

સે પુરઓ કહે ચિદ્વૈ' પૃથિવીકાયિકાયુષ્કં તસ્ય પુરતઃ કૃતં તિષ્ઠતિ હે મદન્ત!
 યો ડસુરકુમારઃ કતરમાયુષ્કમનુભવતીતિ પ્રજ્ઞઃ, એતાદશોડસુરકુમારઃ અસુર-
 કુમારાયુષ્કં પ્રતિસંવેદયન્ પૃથિવીકાયિકાયુષ્કમુદયાભિમુખં કરોતીત્યુત્તરમ્ ।
 'એવં યો યત્ર મન્ય ઉત્પતુમ્ 'તસ્મ તં પુરઓ કહે ચિદ્વૈ' તસ્ય તત્-આયુઃ પુરતઃ
 કૃતં તિષ્ઠતિ, એવમેવ-અસુરકુમારાદિવદેવ યો જીવો યત્ર ભવવિશેષે ઉત્પત્તિયોગ્યો
 ભવતિ સ તસ્ય ભવવિશેષસ્ય તત્ આયુષ્કમ્ ઉદયાભિમુખં કરોતીત્યર્થઃ । 'જત્ય
 ઠિઓ તં પઢિસંવેદેઈ' યત્ર ભવવિશેષે યો જીવઃ સ્થિતઃ સ જીવઃ તદ્-ભવસમ્બન્ધ્યા
 યુષ્કં પ્રતિસંવેદયતિ અનુભવતીત્યર્થઃ યાદશમવાત્ મૃત્વાડનન્તરં યત્ર ભવવિશેષે
 ગમનયોગ્યઃ તાદશમવસ્થમાયુષ્કયનુગચન્નેવ આગામિભવસંબન્ધ્યાયુષ્કમુદયાભિમુખં
 કરોતીતિ પરમાર્થઃ । એવં જાવ વેમાણિ' એવં યાવદ્ વૈમાનિકઃ વૈમાનિકપર્યન્તમ્

હોને કે યોગ્ય હૈં । વહ અસુરકુમાર કી આયુકા તો અનુભવન કરતા
 હૈ એવં 'પુઢવીકાહયાઉએ સે પુરઓ કહે ચિદ્વૈ' જહાં ઉસે ઉત્પન્ન હોના
 હૈ એસે પૃથિવીકાયિક કી આયુ કો ઉદયાભિમુખ કરતા હૈ । 'એવં જો
 જહિં ભવિઓ ઉવવજ્જિત્તએ તસ્મ તે પુરઓ કહે ચિદ્વૈ' હસ અસુરકુ-
 મારાદિ કે પ્રકાર હી જો જીવ જો ભવવિશેષ સે ઉત્પત્તિ યોગ્ય હોતા
 હૈ વહ ઉસ ભવવિશેષ કી આયુ કો ઉદયાભિમુખ કરતા હૈ, ઔર
 'જત્ય ઠિઓ તં પઢિસંવેદેઈ' જહાં વહ વર્તમાન મેં સ્થિત હૈ ઉસ આયુ કા
 અનુભવ કરતા હૈ । જિસ ભવ સે મરકર અલન્તર ભવમેં ઉત્પન્ન હોતા
 હૈ, વહ જીવ ઉસ આગામી ભવસમ્બન્ધી આયુ કો ઉદયાભિમુખ
 કરતા હૈ । ઔર વર્તમાન મેં જિસ પર્યાય મેં વહ ઝીજૂદ હૈ ઉસ ભવકી
 આયુ કા વહ પ્રતિસંવેદન (અનુભવ) કરતા હૈ । 'એવં જાવ વેમાણિ'

રોના આયુષ્યનો તે અનુભવ કરે છે, અને "પુઢવીકાહયાઉએ સે પુરઓ કહે
 ચિદ્વૈ" તેને જ્યાં ઉત્પન્ન થવાનું છે, તેવા પૃથ્વીકાયિકોના આયુષ્યને ઉદયા-
 ભિમુખ કરે છે, "એવં જો જહિં ભવિઓ ઉવવજ્જિત્તએ તસ્મ તે પુરઓ કહે
 ચિદ્વૈ" આ અસુરકુમારોના કથન પ્રમાણે જે વ્યક્તિ જે ભવ વિશેષમાં
 ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય બને છે. તે પ્રાણી તે ભવ વિશેષના આયુને ઉદયાભિમુખ
 કરે છે. "જત્ય ઠિઓ તં પઢિસંવેદેઈ" જ્યાં તે વર્તમાનમાં હોય તે
 આયુનો અનુભવ કરે છે. જે ભવથી મરીને બીજા ભવમાં જ જે
 ભવ ઉત્પન્ન થાય છે. તે ભવ તે આગામી ભવ સંબંધી આયુને ઉદયા-
 ભિમુખ કરે છે, અને વર્તમાનમાં જે પર્યાયમાં તે મોજુદ છે. તે ભવની
 આયુનો તે પ્રતિસંવેદન-અનુભવ કરે છે. "એવં જાવ વેમાણિ" આજ રીતનું

एवमेव असुरकुमारादिवदेव ज्ञातव्यम् वैमानिकोऽपि च्यवनसमये वैमानिकायुष्क-
मनुभवन् यत्रोत्पत्तियोग्यो भवति तद्भवसंबन्ध्यायुष्कमुदयाभिमुखं करोतीति । 'नवरं
पृथ्वीकाइए पृथ्वीकाइएसु उववज्जइ' नवरं केवलम्-पृथिवीकायिको जीवः
पृथिवीकायिकेपु उत्पद्यते 'पृथ्वीकाइयाउयं पडिसंवेदेइ' पृथिवीकायिकायुष्कं
प्रतिसंवेदयति तथा 'अन्ने य से पृथ्वीकाइयाउए पुरओ कडे चिट्ठइ' अन्यच्च स
पृथिवीकायिकायुष्कं पुरतः कृतं तिष्ठति वैलक्षण्यमेतदेव यत् पृथिवीकायिकः पृथि-
वीकायिकेपुत्पद्यते पृथिवीकायिकायुष्कमनुभवन् अन्यत् पृथिवीकायिकायुष्कमुदया-
भिमुखी करोति । 'एवं जाव मणुस्सो सट्ठाणे उववाएयव्वो' एवं यावन्मनुष्यः
स्वस्थाने उपपातयितव्यः, एवं यथा पृथिवीजीवस्य पृथिव्यामेवोत्पत्तिः कथिता
एकं पृथिव्यायुष्कमनुभवन् पृथिवीसम्बन्धेवायुष्कान्तरम् उदयाभिमुखं करोति

इस प्रकार का यह कथन वैमानिक देवों तक में भी जानना चाहिये ।
अर्थात् वैमानिकदेव भी च्यवनसमय में वैमानिक आयुष्क का प्रति-
संवेदन करता हुआ जहाँ वह उत्पत्ति के योग्य होता है । उस भव
सम्बन्धी आयु को उदयाभिमुख करता है । 'नवरं पृथ्वीकाइए पृथ्वी-
काइएसु उववज्जइ' पृथिवीकायिकजीव पृथिवीकायिकों में उत्पन्न होता
है । अतः वह 'पृथ्वीकाइयाउयं' पृथ्वीकायिक संबंधी आयुष्क का
प्रतिसंवेदन करता है तथा 'अन्ने य से पृथ्वीकाइयाउए' जिस दूसरी
पृथिवीकायिक पर्याय में उसे उत्पन्न होना है उस पृथिवीकायिक पर्याय के
आयु को वह उदयाभिमुख करता है । 'एवं जाव मणुस्सो सट्ठाणे उववा-
एयव्वो' जैसा यह कथन पृथिवीकायिक जीव की दूसरी पृथिवीकायिक
जीव में उत्पत्ति होने के सम्बन्ध में किया गया है अर्थात् पृथिवीकायिक

કથન વૈમાનિક દેવો સુધીમાં પણ સમજવું. અર્થાત્ વૈમાનિક દેવ પણ અવવાના
સમયે વૈમાનિક આયુષ્યનું પ્રતિસંવેદન કરશે, અને તેઓ જ્યાં ઉત્પન્ન થવા
યોગ્ય બને છે, તે ભવ સંબંધી આયુષ્યને ઉદયાભિમુખ કરે છે. “નવરં પૃથ્વી-
કાઇએસુ ઉવવજ્જઇ” પૃથ્વીકાયિક ભવ પૃથ્વીકાયિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે, જેથી
તે “પૃથ્વીકાઇયાઉયં” પૃથ્વીકાયિક સંબંધી આયુષ્યનું પ્રતિસંવેદન કરે છે. તથા
અન્ને ય સે પૃથ્વીકાઇ” જે બીજા પૃથ્વીકાયિકની પર્યાયમાં તેને ઉત્પન્ન થવાનું
છે, તે પૃથ્વીકાયિક પર્યાયના આયુષ્યને તે ઉદયાભિમુખ કરે છે. “એવં જાવ
મણુસ્સો સટ્ઠાણે ઉવવાએયવ્વો” એક પૃથ્વીકાયિક ભવના બીજા પૃથ્વીકાયિક ભવમાં
ઉત્પન્ન થવાના સંબંધમાં જે પ્રભાણે આ કથન કરવામાં આવ્યું છે, અર્થાત્
પૃથ્વીકાયિક ભવ બીજા પૃથ્વીકાયિક ભવમાં ઉત્પત્તિ યોગ્ય બને છે. તે તે

તથા અપ્કાયિકાદારમ્બ મનુષ્યપર્યન્તજીવોઽપિ સ્વસ્થાને સ્વકીયં સ્વકીયમાયુષ્ક-
મનુભવન્ તત્સમ્બન્ધેવ આયુષ્કાન્તરમુદયામિમુલ્લી કરોતિ યથાઽપ્કાયિકોઽપ્કા-
યિકાયુષ્કં મનુષ્યો મનુષ્યાયુષ્કમ્ સ્વસ્થાને इत्यस्य मनुष्यो मनुष्यशरीरं त्यजन्
यदा मनुष्यशरीरान्तरे एव गच्छति तत्र स्थले इत्यर्थः 'परद्वાણે તહેવ' પરસ્થાને તથૈવ
પૂર્વવદેવ અસુરકુમારાદિવદેવ વ્યવસ્થા જ્ઞાતવ્યાં યદા એકસ્માત્ ભવાત્ ભવાન્તરં
ગચ્છતિ તદા પૂર્વભવાયુષ્કમ્ અનુભવન્ ભવાન્તરસમ્બન્ધાયુષ્કમ્ ઉદયામિમુલ્લી

જીવ દૂસરે પૃથિવીકાયિક ભવમેં ઉત્પત્તિયોગ્ય હોતા હૈ તો વહ જૈસે
અપની ગૃહીતભવ કી આયુ કા ઉદયામિલ્લ કરતા હૈ । હસી પ્રકાર સે
જો મનુષ્ય મરકર તુરત હી મનુષ્યભવ મેં ઉત્પત્તિયોગ્ય હૈ વહ ભી
અપને ગૃહીતભવકી આયુકા અનુભવ કરતા હૈ ઓર આગામી મનુષ્ય
ભવસંબંધી આયુકો ઉદયામિલ્લ કરતા હૈ । એસા યહ કથન અપ્કા-
યિક સે લેકર મનુષ્ય પર્યન્ત જીવ મેં લગાના ચાહિયે । સ્વસ્થાન મેં યે
જીવ અપની અપની આયુષ્ક કા અનુભવન કરતે હૈ । ઓર આગામી
ભવ સંબંધી અપ્કયાન્તર આદિ કી આયુ કો ઉદયામિલ્લ કરતે હૈ ।
સ્વસ્થાન કા મતલબ હૈ કિ જો જીવ ગૃહીત ભવ કો છોડકર અનન્તર
ક્ષણ મેં ઉસી ભવ મેં જન્મ લેતા હૈ વહ જૈસે અપ્કાયિક જીવ અપ્કા-
યિક કી આયુ કો મનુષ્ય મનુષ્યાયુષ્ક કો સ્વસ્થાન મેં ઉદયામિલ્લ
કરતા હૈ । 'પરદ્વાણે તહેવ' તથા પરસ્થાન મેં અસુરકુમાર આદિ કી
તરહ વ્યવસ્થા હોતી હૈ । જબ જીવ એક ભવ સે દૂસરે ભવમેં જાતા હૈ
તબ વહ પૂર્વભવાયુષ્ક કા અનુભવ કરતા હુઆ ભવાન્તર સંબંધી

જેમ પોતાના ધારણ કરેલ ભવની આયુને ઉદયાલિમુખ કરે છે, તેજ પ્રમાણે
જે મનુષ્ય મરીને તરતજ મનુષ્યભવમાં ઉત્પત્તિ યોગ્ય છે, તે પણ પોતાના
જ ગૃહીતભવની આયુનો અનુભવ કરે છે. અને આગામી મનુષ્યભવ સંબંધી
આયુને ઉદયાલિમુખ કરે છે. આજ પ્રમાણેનું કથન અપ્કાયિકથી આરંભીને
મનુષ્ય સુધીના જીવોમાં સમજ લેવું. સ્વસ્થાનમાં તે જીવ પોત-પોતાના
આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે. અને આગામી ભવસંબંધી આયુને ઉદયાલિમુખ
કરે છે. સ્વસ્થાન-એટલે કે જે જીવ ગૃહીત ભવને છોડીને પછીથી ક્ષણ માં
જે ભવમાં જન્મ લે છે તે જેમ અપ્કાયિકજીવ અપ્કાયિકની આયુષ્યને મનુષ્ય
મનુષ્ય આયુષ્યને સ્વસ્થાનમાં ઉદયાલિમુખ કરે છે. “પરદ્વાણે તહેવ” તથા પર
સ્થાનમાં અસુરકુમાર વિગેરેની જેમ વ્યવસ્થા થાય છે. જ્યારે જીવ એક ભવથી
બીજા ભવમાં જાય છે. ત્યારે તે પૂર્વભવ સંબંધી આયુષ્યનો અનુભવ કરતો

કરોતિ અયમેવાર્થઃ, 'પરસ્થાને' इत्यस्य परस्य स्थानमिति परस्थानम् यत्र मरणसमये तिष्ठति तद्विन्नस्य भवान्तरसंबन्धिनः स्थानम् आगामिकोत्पत्त्याधारभूतम् तत्रस्थाने तद्विषयकगमने पूर्वयुष्कम् अनुभवति परायुष्कमुदयाभिमुखी करोति इति॥सू०३॥

पूर्वमायुःसंवेदनं कथितम् अथ तद्विशेषवक्तव्यमाह—'दो भंते !' इत्यादि ।

મૂલમ્—દો ભંતે ! અસુરકુમારા એગંસિ અસુરકુમારાવાસંસિ અસુરકુમારદેવતાએ ઉવવન્ના, તત્થ ણં એગે અસુરકુમારે દેવે ઉજ્જુયં વિઉવ્વિસ્સામીતિ ઉજ્જુયં વિઉવ્વહ્, વંકં વિઉવ્વિસ્સામીતિ વંકં વિઉવ્વહ્ જં જહા ઇચ્છહ્ તં તહા વિઉવ્વહ્, એગે અસુરકુમારે દેવે ઉજ્જુયં વિઉવ્વિસ્સામીતિ વંકં વિઉવ્વહ્ વંકં વિઉવ્વિસ્સામીતિ ઉજ્જુયં વિઉવ્વહ્ જં જહા ઇચ્છહ્ ણો તં તહા વિઉવ્વહ્ સે કહમેયં ભંતે ! એવં ? ગોયમા ! અસુરકુમારા દેવા દુવિહા પન્નતા તં જહા માયિમિચ્છાદિટ્ઠિઉવવન્નગા ય અમાયિ-સમ્મદિટ્ઠિઉવવન્નગા ય તત્થ ણં જે સે માયિમિચ્છાદિટ્ઠિ ઉવવન્નએ અસુરકુમારે દેવે સે ણં ઉજ્જુયં વિઉવ્વિસ્સામીતિ વંકં

આયુષ્ક્ર્મ કો ઉદયાભિમુખ કરતા હૈ યહી અર્થ પરસ્થાન શબ્દ કા હૈ 'પરસ્ય સ્થાનમ્' પરસ્થાનમ્ મરણ કે સમય મેં જીવ જહાં પર વર્તમાન હૈ, ઉસસે ભિન્ન જો પરભવ મેં દૂસરે જીવ કા ભવાન્તર હૈ વહ પર-સ્થાન હૈ । આગામિક ઉત્પત્તિ કા આધારભૂત અપની ગૃહીત પર્યાય સે ભિન્ન પર્યાય કા જો સ્થાન હૈ વહ એસે સ્થાન મેં જાતે સમય જીવ પૂર્વ આયુષ્ક્ર્મ કો તો અનુભવ કરતા હૈ ઓર પરાયુષ્ક્ર્મ કો ઉદયાભિમુખ કરતા હૈ ॥ સૂ. ૩ ॥

થકો ભવાન્તરના આયુષ્યને ઉદયાભિમુખ બનાવે છે. એ પ્રમાણે પરસ્થાનનો અર્થ છે. “પરસ્ય સ્થાનમ્ પરસ્થાનમ્” મરણ સમયે જીવ જ્યાં વર્તમાન હોય તેનાથી બીજું જે પરભવમાં બીજા જીવનો ભવાન્તર છે. તે પરસ્થાન છે. આગામી ઉત્પત્તિના આધારભૂત પોતાની ગૃહીત પર્યાયથી ભિન્ન પર્યાયનું જે સ્થાન છે, તેવા સ્થાનમાં જતી વખતે જીવ પૂર્વ આયુષ્યનો અનુભવ કરે છે, અને પરભવ સંબંધી આયુષ્યને ઉદયાભિમુખ કરે છે. ॥સૂ. ૩॥

ઋજુઋં વિકુર્વિષ્યામીતિ વક્રં વિકુર્વતે વિલક્ષણં રૂપાદિકં કર્તુમિચ્છતિ તદા કુટિ-
લમેવ રૂપાદિકં કુર્વતે इत्यर्थः ‘વંકં વિઝવિસ્સામીતિ ડજ્જુયં વિઝવ્વહ’ ‘વંકં’
વક્રં કુટિલમિત્યર્થઃ વિકુર્વિષ્યામીતિ ઋજુઋં વિકુર્વતે યદિચ્છતિ તતો વિપરીત-
મેવ વિકુર્વતે इत्यर्थः ‘જં જહા ઇચ્છહ ણો તં તહા વિઝવ્વહ’ યદ્ યથા ઇચ્છતિ નો
તત્ તથા વિકુર્વતે, ઇચ્છાનુકૂલ્યે વિકુર્વણસામર્થ્યાભાવ इतिभावः । ‘સે કહમેયં
મંતે ! એવં’ તત્ કથમેતત્ મદન્ત ! એવમ્ ? હે મદન્ત ! एतत् एकजातीयत्वेऽपि
असुरकुमारदेवयोर्वैलक्षण्यम् तत् एवमुभयोः समानत्वेऽपि कथं वैलक्षण्यम् ? इति
प्रश्नः । भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘असुरकुमारा

સે સસ વસ્તુકો કર લેતા હૈ । ‘એગે અસુરકુમારે દેવે ડજ્જુયં વિઝવિસ્સા-
મીતિ વંકં વિઝવ્વહ’ તથા દૂસરા જો અસુરકુમાર દેવ હૈ । ‘મૈં વિલક્ષણ
રૂપાદિકોં કી વિક્રિયા કરુ’ એસા જબ સોચતા હૈ તબ વહ વૈસા ન
કરકે કુટિલ હી રૂપાદિકોં કી વિક્રિયા કરતા હૈ । ‘વંકં વિઝવિસ્સા-
મીતિ ડજ્જુયં વિઝવ્વહ’ ઔર જબ ‘મૈં વક્ર કુટિલ રૂપાદિકોં કી વિકુ-
ર્વણા કરુ’ એસા સોચતા હૈ તબ વહ ઋજુક વિકુર્વણા કરતા હૈ । इस
प्रकार वह जैसी विकुर्वणा करना चाहता है वह वैसी विकुर्वणा न
करके उससे विपरीत ही विकुर्वणा करते हैं अतः ‘जं जहा इच्छह
णो तं तहा विज्वह’ जैसी वह चाहता है वैसी वह विक्रिया
नहीं कर पाता है । इस प्रकार से उसमें इच्छानुकूल विकुर्वणा करने
के सामर्थ्य का अभाव है । ‘से कहमेयं मंते ! एवं’ सो हे मदन्त ! एक
जातीयता होने पर भी दोनों असुरकुमार देवों में इस वैलक्षण्य होने
का क्या कारण है । उत्तर में प्रभु कहते हैं ‘गोयमा !’ हे गौतम ।

તે “હું વિલક્ષણ રૂપાદિની વિક્રિયા કરું” એ પ્રમાણે બ્યારે વિચાર કરે છે,
ત્યારે તે તે પ્રમાણે ન કરતાં કુટિલ રૂપાદિકોની વિક્રિયા કરે છે. “વંકં
વિસ્સામી તિ ડજ્જુયં વિઝવ્વહ” અને બ્યારે “હું વક્ર-કુટિલ રૂપાદિની વિક્રિયા
કરું” એ પ્રમાણે વિચારે છે, ત્યારે તે ઋજુ-સરળ વિકુર્વણા કરે છે. એ રીતે
તે જેવી વિકુર્વણા કરવા ઇચ્છે છે, તેવી વિકુર્વણા ન કરતાં તેનાથી જુદા
રૂપની વિકુર્વણા કરે છે. જેથી “જં જહા ઇચ્છહ” ણો તં તહા વિઝવ્વહ” તે જેવી
વિક્રિયા કરવા ઇચ્છે છે, તેવી વિક્રિયા તે કરી શકતા નથી, તેવી રીતે ઇચ્છા
પ્રમાણે વિકુર્વણા કરવાની શક્તિનો તેનામાં અભાવ છે. “સે કહમેયં મંતે ! એવં”
હે ભગવન્ એક ભત્તીપણુ હોવા છતાં પણ બન્ને અસુરકુમાર દેવોમાં આ પ્રમાણે
જુદાપણુ હોવામાં શું કારણ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—

દેવા દુવિહા પન્નત્તા' અસુરકુમારા દેવા દ્વિવિદ્યાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, 'તં જહા' તદ્યથા માયિમિચ્છાદિદ્વિ ઉવવન્નગા ય' માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકાશ્ચ 'અમાયિ સમ્મદિદ્વિ ઉવવન્નગા ય' અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યુપપન્નકાશ્ચ । 'તત્થ ણં જે સે માયિમિચ્છાદિદ્વિ ઉવવન્નપ્પ અસુરકુમારે દેવે' તત્ત્ર સ્વલ્લ યઃ સ માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકોઽસુર-કુમારો દેવઃ, 'સે ણં ઉજ્જુયં વિઉવ્વિસ્સામીતિ વંકં વિઉવ્વહ' સ સ્વલ્લ ઋજુકં વિકુર્વિધ્યામીતિ વંકં વિકુર્વતે 'જાવ ણો તં તહા વિઉવ્વહ' યાવત્ નો તત્ તથા વિકુર્વતે અત્ર યાવત્પદેન 'વંકં વિઉવ્વિસ્સામીતિ ઉજ્જુયં વિઉવ્વહ જં જહા ઇચ્છહ' એતદન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ અસુરકુમારેષુ મધ્યે યો માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નઃ સ યથા

અસુરકુમારા દેવા દુવિહા પણ્ણત્તા' અસુરકુમારદેવ દો પ્રકાર કે હોતે હૈં । 'તં જહા' જૈસે 'માયિમિચ્છાદિદ્વિ ઉવવન્નગા ય, અમાયિ સમ્મદિદ્વિ ઉવ-વન્નગા ય' એક માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક ઓર દૂસરે આમાયી સમ્ય-ગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્નક 'તત્થ ણં જે સે માયિમિચ્છાદિદ્વિ ઉવવન્નપ્પ અસુર-કુમારે દેવે' હનમેં જો માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક અસુરકુમારદેવ હૈ । 'સે ણં ઉજ્જુયં વિઉવ્વિસ્સામીતિ વંકં વિઉવ્વહ' વહ ઋજુક વિકુર્વણા કરું એસા વિચાર કરતા હૈ કિન્તુ વંક વિકુર્વણા ઉનસે હો જાતી હૈ, 'જાવ ણો તં તહા વિઉવ્વહ' યાવત્ વહ જૈસી વિચારતા હૈ એસી વિકુર્વણા નહીં કર પાતા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે 'વંકં વિઉવ્વિસ્સામીતિ ઉજ્જુયં વિઉવ્વહ જં જહા ઇચ્છહ' હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । અસુરકુમારોં કે બીચ મેં જો માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક અસુરકુમાર હૈ વહ જૈસા જો સંકલ્પ કરતા હૈ ઉસે વૈસા નહીં કર પાતા કિન્તુ સંકલ્પિત સે વિપરીત હી કરતા હૈ હસમેં કારણ ઉસકે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ હોને કા પ્રભાવ હૈ ।

“ગોચમા !” હે ગૌતમ ! “અસુરકુમારા દેવા દુવિહા પણ્ણત્તા” અસુરકુમાર દેવ બે પ્રકારનાં હોય છે. “તં જહા” એમ કે “માયિ મિચ્છાદિદ્વિ ઉવવન્નગા ય, અમાયી સમ્મદિદ્વિ ઉવવન્નગા ય” એક માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક-ઉત્પન્ન થયેલ હોય છે. અને બીજો અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્નક-હોય છે. “તત્થ ણં જે સે માયિ-મિચ્છાદિદ્વિ ઉવવન્નપ્પ અસુરકુમારે દેવે” તેમાં બે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક-ઉત્પન્ન થયેલ અસુરકુમાર દેવ છે, “સે ણં ઉજ્જુયં વિઉવ્વિસ્સામીતિ વંકં વિઉ-વ્વહ” તે ઋજુ-સરળ વિકુર્વણા કરે “જાવ નો તં તહા વિઉવ્વહ” તેમ વિચારે છે. પણ યાવત્ તેવી વિકુર્વણા કરી શકતો નથી. અહિં યાવત્પદથી “વંકં વિઉવ્વિસ્સામીતિ ઉજ્જુયં વિઉવ્વહ જં જહા ઇચ્છહ” આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. જેવો વિચાર કરે છે તે પ્રમાણે તે કરી શકતો નથી. પણ સંકલ્પથી બુદ્ધી રીતે બે કરે છે. તેનું કારણ તેનું માયામિથ્યાદૃષ્ટિપણાનો પ્રભાવ બે છે. “તત્થ ણં જે

યત્ સંકલ્પયતિ તત્ તથા કતુ' ન શક્નોતિ કિન્તુ સંકલ્પિતાદ્ વિપરીતમેવ કરોતિ માયિમિધ્યાદૃષ્ટિવપ્રમાણત્વાત્ इति भावः । 'तत्थ णं जे से अमायि सम्मदिट्ठि उवन्नए असुरकुमारे देवे' तत्र खलु यः सोऽमायि सम्यग्दृष्टयुपपन्न-कोऽसुरकुमारो देवः 'से उज्जुयं विउव्विस्सामीति जाव तं तहा विउव्वइ' स ऋजुकं विकुर्विष्यामीति यावत् तत् तथा विकुर्वते अत्र यावत् पदेन 'उज्जुयं विउ-व्विस्सामीति उज्जुयं विउव्वइ वंकं विउव्विस्सामीति वंकं विउव्वइ जं जहा इच्छइ' एतदन्तस्य वाक्यजातस्य ग्रहणं भवतीति संक्षेपः, कियन्तोऽसुरकुमारा देवाः स्वेच्छया ऋजो वंकस्य वा रूपस्य विकुर्वणे शक्ता भवन्ति तथा कियन्तः स्वेच्छया तथा कतु' न शक्नुवन्ति इच्छाविरुद्धमेव तेषां भवति तत्र क्रमशो हेतुः प्रदर्श्यते-ऋजुत्वम् अमायि सम्यग्दर्शननिमित्तकं बद्धं तीव्ररसात्मकं वैक्रियं

'तत्थ णं जे से अमायि सम्मदिट्ठि उवन्नए असुरकुमारे देवे' तथा जो अमायी सम्यग्દૃષ્ટિ ઉપપન્નક દેવ હૈ । 'સે ઉજ્જુયં વિઉવ્વિસ્સામીતિ જાવ તં તહા વિઉવ્વહ' વહ મૈં ઋજુક વિકુર્વળા કરૂં વહ યાવત્ તથા વિકુર્વળા કરતા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે 'ઉજ્જુયં વિઉસ્સામીતિ ઉજ્જુયં વિઉવ્વહ વંકં વિઉવ્વિસ્સામીતિ વંકં વિઉવ્વહ જં જહા' હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । કિતનેક અસુરકુમાર દેવ અપની હચ્છા સે ઋજુ અથવા કુટિલરૂપ કી વિકુર્વળા કરને મૈં સમર્થ હોતે હૈં । તથા કિતનેક અસુ-રકુમાર દેવ વૈસા કરને મૈં સમર્થ નહીં હોતે હચ્છાવિરુદ્ધ હી વિકુર્વળા ઉનકે હોતી હૈ । સો ઇનમૈં હેતુ કયા હૈ યહી ચાત યહાં ક્રમશઃ પ્રકટ કી ગઈ હૈ ઋજુત્વ વિક્રિયા હોને મૈં હેતુ અમાયી સમ્યગ્દર્શન નિમિત્તક બદ્ધ તીવ્રરસાત્મક વૈક્રિય નામ કર્મ હૈ એવં હચ્છાવિરુદ્ધ રૂપાદિકોં કી

સે અમાયી સમ્મદિટ્ઠિ ઉવવન્નપ અસુરકુમારે દેવે" તથા જે અમાયી સમ્યગ્ દૃષ્ટિ ઉપપન્નક દેવ છે, "સે ઉજ્જુયં વિઉસ્સામીતિ જાવ તં તહા વિઉવ્વહ" હું ઋજુ-સરળ વિકુર્વળા કરું તેમ વિચારે છે અને તે તેજ અમાણેની વિકુર્વળા કરે છે. અહિં યાવત્ પદથી ઉજ્જુયં વિઉસ્સામીતિ ઉજ્જુયં વિઉવ્વહ વંકં વિઉ-સ્સામીતિ વંકં વિઉવ્વહ તંજહા" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. કેટલાક અસુર-કુમાર દેવ પોતાની ઇચ્છાથી ઋજુ-સરળ અથવા કુટિલ રૂપની વિકુર્વળા કરી શકે છે. તેમજ કેટલાક અસુરકુમાર દેવ તેમ કરી શકતા નથી. પણ પોતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ તેમને વિકુર્વળા થાય છે. તેમાં શું કારણ છે ? તેજ વાત અહિંયાં ક્રમથી પ્રગટ કરેલ છે. ઋજુત્વ-સરળ વિક્રિયા હોવામાં કારણ અમાયી સમ્યગ્દર્શન નિમિત્તવાળું તીવ્ર રસાત્મક અંધારેલ વૈક્રિય નામ કર્મ છે. અને ઇચ્છા વિરુદ્ધ રૂપાદિની વિકુર્વળા હોવામાં માયી મિથ્યાદર્શન નિમિત્તવાળું

નામકર્મ ચ તથા માયિમિથ્યાદર્શનનિનિત્તકં વદ્ધં મન્દરસાત્મકં વૈક્રિયનામ
કર્મ ચ અતઃ એવ કથિતમ્ અમાયિ સમ્યગ્ દૃષ્ટ્યુપપન્નકો દેવઃ સ્વેચ્છયા રૂપા-
દિકં કરોતિ માયિમિથ્યાદૃષ્ટ્યુપપન્નકઃ ઇચ્છયા તથા કરતું ન શક્નોતિ કિન્તુ
ઇચ્છાવિરુદ્ધમેવ કરોતીતિભાવઃ । ‘દો મંતે ! નાગકુમારા૦’ દ્વૌ મદન્ત ! નાગ-
કુમારૌ એકસ્મિન્ નાગકુમારાવાસે નાગકુમારદેવતયા ઉત્પન્નૌ તન્નૈકઃ ઋજું વિકુ-
ર્વિષ્યામીતિ ઋજું વિકુર્વતે વક્ત્રં વિકુર્વિષ્યામીતિ વક્ત્રં વિકુર્વતે યત્ યથેચ્છતિ તત્
તથા વિકુર્વતે અપરો ન તથા કરતું શક્નોતિ કિન્તુ તસ્ય ઇચ્છાવિરુદ્ધમેવ ભવતીતિ

વિકુર્વણા હોને મેં માયિમિથ્યાદર્શન નિનિત્તક વદ્ધ મન્દરસાત્મક
વૈક્રિય નામ કર્મ હૈ । હસીલિયે એસા કહા ગયા હૈ કિ અમાયી સમ્ય-
ગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્નક જો અસુરકુમાર દેવ હૈં વહ સ્વેચ્છા સે રૂપાદિકોં કો
બના લેતા હૈ ઓર જો માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક અસુરકુમાર
દેવ હૈ વહ અપની ઇચ્છા કે અનુસાર રૂપાદિકોં કી વિકુર્વણા કરને
મેં સમર્થ નહીં હોતા હૈ । કિન્તુ ઇચ્છાવિરુદ્ધ હી વહ વિકુર્વણા કરતા
હૈ । ‘દો મંતે ! નાગકુમારા૦’ હે મદન્ત ! એક નાગકુમારાવાસ મેં દો
નાગકુમારદેવ નાગકુમારદેવ કી પર્યાય સે ઉત્પન્ન હુઅ ઉનમેં એક ‘મેં
ઋજુ વિક્રિયા કરુ’ એસા સંકલ્પ કરકે વહ ઋજુ વિક્રિયા કરતા હૈ ઓર
‘વક્ત્ર કુટિલ વિક્રિયા કરુ’ હસ પ્રકાર કા સંકલ્પ કરકે કુટિલ વિક્રિયા
કર લેતા હૈ । હસ પ્રકાર વહ જૈસી વિક્રિયા કરના યાહતા હૈ । વૈસી
વિક્રિયા કર લેતા હૈ । પરન્તુ જો દૂસરા નાગકુમાર દેવ હોતા હૈ વહ
વૈસી વિક્રિયા નહીં કર પાતા હૈ સોચતા કુછ વિક્રિયા કરને કી બાત

બદ્ધ મન્દરસાત્મક વૈક્રિય નામકર્મ કારણરૂપ છે. તેથી જ એમ કહેવામાં
આવ્યું છે કે-જે અમાયી સમ્યગ્દૃષ્ટિ ઉપપન્નક અસુરકુમાર દેવ છે. તે સ્વે-
ચ્છાથી રૂપાદિકોને બનાવી લે છે. અને જે માયી મિથ્યાદૃષ્ટિ ઉપપન્નક
અસુરકુમાર દેવ છે, તે પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે રૂપાદિકોની વિકુર્વણા
કરી શકતા નથી. પણ ઇચ્છા વિરુદ્ધ જ તે વિકુર્વણા કરે છે.
‘દો મંતે ! નાગકુમારા૦’ હે ભગવન્ એક નાગકુમારાવાસમાં બે
નાગકુમાર દેવ નાગકુમાર દેવની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થયા હોય તેમાં એક “હુ
ઋજુ-સરળ વિક્રિયા કરૂ” તેમ વિચારી તે તે પ્રમાણે વિકુર્વણા કરે છે.
અને વક્ત્ર-કુટિલ વિક્રિયા કરૂ તેમ વિચારી તે પ્રમાણે કુટિલ વિક્રિયા કરી લે
છે. એ રીતે જે પ્રમાણે વિચારે છે. તે પ્રમાણેની વિક્રિયા કરી લે છે. પરંતુ
જે બીજો નાગકુમાર દેવ છે. તે પ્રમાણેની વિક્રિયા કરી શકતો નથી. તે વિ-
ચારે છે કે ‘હું અને વિક્રિયા તેનાથી બુદ્ધી જ રીતની થઈ જાય છે. આ રીતે

તત્ત્વ કો હેતુઃ ? इति प्रश्नः, भगवानाह-‘एवं चेव’ एवमेव असुरकुमारवदेव नाग-
कुमारेऽपि ज्ञातव्यम् । ‘एवं जाव थणियकुमारा’ एवं यावत् स्तनितकुमाराः ‘वाण-
मंतरजोइसियवेमाणिया एवं चेव’ वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका एवमेव स्त-
नितकुमारवानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकेष्वपि असुरकुमारवदेव प्रश्नोत्तरे ज्ञातव्ये
इति ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति याव-
द्विहरति इति ॥ सू० ४ ॥

અષ્ટાદશશતકે પશ્ચમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

और हो जाती है दूसरी विक्रिया इस प्रकार इच्छाविरुद्ध ही उसकी
विक्रिया होती है । सो हे भदन्त ! इसमें क्या कारण है ? इस प्रश्न के
उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘एवं चेव’ हे गौतम ! जैसा असुरकुमार देव के
विषय में प्रकट किया गया है वैसा ही यहाँ पर भी जानना चाहिये ।
‘एवं जाव थणियकुमारा वाणमंतरजोइसियवेमाणिया एवं चेव’ तथा
यावत् स्तनितकुमार वानव्यन्तर ज्योतिषिक और वैमानिक इस सब
में भी असुरकुमारदेव के जैसा कथन जानना चाहिये । इच्छानुकूल
विक्रिया होने में और इच्छा प्रतिकूल विक्रिया होने में जैसा कारण असु-
रकुमार देवों में कहा गया है वैसा ही कारण यहाँ इन सबकी
इच्छानुकूल और इच्छा प्रतिकूल विक्रिया होने में जानना चाहिये ।
‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ हे भदन्त ! आपका यह कथन सर्वथा
सत्य है २ इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थान पर विराज-
मान हो गये पंचम उद्देशक समाप्त ॥ सू० ५ ॥

તેની ઇચ્છા વિરુદ્ધ જ બીજી વિક્રિયા થાય છે. તેા હે ભગવન્ તેમ થવામાં
શું કારણ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “એવં ચેવ” હે ગૌતમ !
અસુરકુમાર દેવના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે અહિંયાં પણ
સમજવું. “એવં જાવ થણિયકુમારા વાણમંતરજોઈસિયવેમાણિયા એવં ચેવ”
તથા યાવત્ સ્તનિતકુમાર વાનવ્યંતર જ્યોતિષિક અને વૈમાનિક આ સમૂહના
સંબંધમાં પણ અસુરકુમાર દેવના કથન પ્રમાણેનું કથન સમજવું. ઇચ્છા પ્રમાણે
વિક્રિયા હોવામાં અને ઇચ્છા વિરુદ્ધ વિક્રિયા હોવામાં અસુરકુમાર દેવોમાં જે
પ્રમાણેનું કારણ બતાવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું કારણ અહિંયાં સ્તનિતકુમાર
વિગેરેની ઇચ્છા પ્રમાણે અને ઇચ્છા વિરુદ્ધ વિક્રિયા થવામાં પણ સમજવું.

“સેવં ભંતે સેવં ભંતે ! ત્તિ” હે ભગવન્ આપનું આ કથન સર્વથા સત્ય
છે. હે ભગવન્ આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામી
તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને
બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૪ ॥

अथ षष्ठोद्देशकः प्रारभ्यते ।

पञ्चमोद्देशकेऽसुरकुमारादीनां सचेतनानामनेकस्वभावता कथिता षष्ठोद्देशके तु गुडादीनामचेतनानां सचेतनानां च अनेकस्वभावता कथयिष्यते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य षष्ठोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘ फाणिय गुडे णं ’ इत्यादि ।

मूलम्—फाणिय गुडे णं भंते ! कइवन्ने कइगंधे कइरसे कइफासे पन्नत्ते गोयमा ! एत्थ णं दो नया भवंति तं जहा निच्छइयनए य वावहारियनए य । वावहारियनयस्स गोडे फाणियगुले नेच्छइयनयस्स पंचवन्ने दुगंधे पंचरसे अट्टफासे पन्नत्ते । भमरे णं भंते ! कइवन्ने पुच्छा गोयमा ! एत्थ णं दो नया भवंति तं जहा निच्छइयनए य वावहारियनए य । वावहारियनयस्स कालए भमरे नेच्छइयनयस्स पंचवन्ने जाव अट्टफासे पन्नत्ते । सुयपिच्छे णं भंते ! कइवन्ने० एवं चेव नवरं वावहारियनयस्स नीलए सुयपिच्छे नेच्छइयनयस्स पंचवण्णे सेसं तं चेव । एवं एएणं अभिलावेणं लोहिया मंजिट्टिया पीतिया हालिहा सुक्खिए संखे सुब्भिगंधे कोट्टे, दुब्भिगंधे मयगसरीरे, तित्ते निवे कडुया सुंठी, कसाए कविट्टे अंबा अंबलिया, सहुरे खंडे, कक्खंडे वइरे, सडए नवनीए गरुए अए, लहुए उलुयपत्ते सीए हिमे, उसिणे अगणिकाए णिच्चे तेल्ले । छारियाणं भंते ! पुच्छा गोयमा ! एत्थ दो नया भवंति तं जहा निच्छइयनए य वावहारियनए य वावहारियनयस्स लुक्खा छारिया नेच्छइयनयस्स पंचवन्ना जाव अट्टफासा पन्नत्ता ॥सू० १॥

छाया—फाणितगुडः खलु भदन्त ! कतिवर्णः, कतिगन्धः, कतिरसः, कतिस्पर्शः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! अत्र खलु द्वौ नयौ भवतः तद्यथा निश्चयनयश्च व्यवहार-

નયશ્ચ વ્યવહારનયસ્ય ગૌડઃ ફાણિતગુડઃ, નૈશ્ચયિકનયસ્ય પશ્ચવર્ણઃ દ્વિગન્ધઃ પશ્ચરસઃ અષ્ટસ્પર્શઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । અમરઃ સ્વલુ મદન્ત । કતિવર્ણઃ પૃચ્છા ગૌતમ ! અત્ર સ્વલુ દ્વૌ નયૌ ભવતઃ તદ્વથા નિશ્ચયનયશ્ચ વ્યવહારનયશ્ચ કૃષ્ણો અમરઃ નિશ્ચયનયસ્ય પશ્ચવર્ણો યાવદષ્ટસ્પર્શઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ । શુકપિચ્છઃ સ્વલુ મદન્ત । કતિવર્ણઃ ૦ એવમેવ નદરં વ્યવહારનયસ્ય નીલઃ શુકપિચ્છઃ, નૈશ્ચયિકનયસ્ય પશ્ચવર્ણઃ શેષં તદેવ । એવમેતેન અમિલાપેન લોહિતા મંજિષ્ટિકા પીતા, હરિદ્રા, શુક્લઃ, શંખઃ, સુરભિગન્ધઃ કોષ્ઠઃ, દુરભિગન્ધં મૃતકશરીરમ્ તિક્તો નિમ્બઃ, કટુકા સુઠ્ઠી કષાયઃ કપિત્થઃ આમ્રા આમ્લાઃ મધુરઃ સ્વપ્તઃ કર્કશો વજ્રઃ, મૃદુકં નવનીતમ્, ગુરુકમ્ અયઃ, લઘુકં પત્રમ્, શીતો હિમઃ, ઉષ્ણોઽગ્નિકાયઃ, સ્નિગ્ધં તૈલમ્ । ક્ષારઃ સ્વલુ મદન્ત ! પૃચ્છા ગૌતમ ! અત્ર દ્વૌ નયૌ ભવતઃ તદ્વથા નિશ્ચયનયશ્ચ વ્યવહારનયશ્ચ વ્યવહારનયસ્ય રુક્ષઃ ક્ષારઃ નૈશ્ચયિકનયસ્ય પશ્ચવર્ણઃ યાવદષ્ટસ્પર્શઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ॥ સૂ. ૧ ॥

ટીકા--‘ફાણિયગુડે ણં મંતે !’ ફાણિતગુડઃ સ્વલુ મદન્ત । ફાણિતેતિ દેશીયશબ્દઃ તદર્થશ્ચ દ્રવત્ત્વં તથા ચ દ્રવત્ત્વગુણવાન્ ગુડઃ ફાલિતગુડઃ સ ચ ‘કફવન્ને’ કતિવર્ણઃ-કતિવર્ણવાન્ તથા ‘કફરસે’ કતિરસઃ કિયન્તો રસાસ્તત્ર વર્તન્તે

છઠ્ઠા ઉદ્દેશોક્તા પ્રારમ્ભ

પંચમ ઉદ્દેશક મેં સચેતન અસુરકુમારોં મેં અનેક અનેક સ્વભાવતા કહી ગઈ છે । અવ્ર હસ છટે ઉદ્દેશક મેં સચેતન ઓર અચેતન જો ગુડ આદિક હૈં ઉનમેં સ્વભાવતા કહી જાતી છે હસી સંબંધ કો લેકર હસ છટે ઉદ્દેશક કો પ્રારમ્ભ કિયા જા રહા છે હસકા સર્વ પ્રથમ સૂત્ર ‘ફાણિયગુડે ણં’ હત્યાદિ છે ।

‘ફાણિયગુડે ણં મંતે ! કફવણ્ણે કફર્ગધે કફરસે કફફાસે વન્નસે’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ-હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા છે કે ‘ફાણિયગુડે ણં મંતે ! કતિવન્ને’ ફાણિત યહ દેશીયશબ્દ છે હસકા અર્થ દ્રવતા

છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

પાંચમાં ઉદ્દેશામાં સચેતન અસુરકુમાર દેવોમાં અનેક-અનેક સ્વભાવપણું કહ્યું છે. હવે આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં સચેતન અને અચેતન જે ગોળ વિગેરે છે, તેમાં અનેક સ્વભાવપણું કહેવામાં આવશે. તે સંબંધથી આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

“ફાણિયગુડેણં મંતે ! કફવણ્ણે, કફ ગંધે, કફરસે, કફફાસે” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ-આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે-“ફાણિયગુડેણં મંતે ! કફવન્ને” “ક્ષણિત આ દેશીય શબ્દ છે. અને તેનો અર્થ દ્રવતા

इत्यर्थः 'कइफासे' कतिस्पर्शः लघुगुरुकादिषु अष्टविधेषु स्पर्शेषु मध्ये कतमः स्पर्शो विद्यते 'पन्नत्ते' प्रज्ञप्तः-कथितः, भगवानाह-'गोयमा।' इत्यादि। 'गोयमा।' 'एत्थ णं दो नया भवंति' अत्र खलु द्वौ नयौ भवतः, अत्र प्रकृत-विषये द्रवगुडस्य वर्णरसस्पर्शादिमत्वे द्वौ नयौ भवतः नीयते प्राप्यते विवक्षिता-र्थोऽनेनेति नयः प्रमाणैकदेशः सत्सु बहुषु पदार्थेषु मध्यात् एकार्थावगाही नय इति फलितः, प्रकृते द्वौ नयौ भवतः, कौ तौ द्वौ नयौ तत्राह-'तं जहा' इत्यादि। 'तं जहा' तद्यथा 'निच्छइयनए य वावहारियनए य' नैश्चयिकनयश्च व्यावहा-

है। तथा च द्रवता (गीला) गुगवाला जो गुड है वह फाणितगुड है। वह फाणितगुड कितने वर्णवाला है? 'कइग्गवे' कितने गन्धवाला है? तथा 'कइरसे' कितने रसवाला है। 'कइफासे' कितने उसमें स्पर्श है? इसका तात्पर्य ऐसा है कि फाणितगुड में पाँच रसों में से कितने रस हैं। पाँच वर्णों में से कितने वर्ण हैं यावत् आठ स्पर्शों में से कितने उसमें स्पर्श हैं? उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा।' हे गौतम 'एत्थ णं दो नया भवंति' इस विषय का विचार करने के लिये यहां दो नय होते हैं विवक्षित अर्थ जिसके द्वारा अच्छी प्रकार से समझ लिया जाता है उसका नाम नय है। यह नय प्रमाण का एक देश कहा गया है। अनेक अर्थों में से एक अर्थ में अवगाह करनेवाली जो विचारधारा है। वही नय है प्रकृत में दो नय बतलाये गये हैं और ये दो नय नैश्चाधिक और व्यावहारिक नय हैं। यही बात 'निच्छइयनए य' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है नैयत्य अर्थ

-અરબું એ પ્રમાણે છે. તથા દ્રવતા ઝરવાના ગુણવાળો જે ગોળ છે, તે ક્ષણિત ગોળ કહેવાય છે. આ ક્ષણિત ગોળ કેટલા વર્ણુવાળો છે? "કइग्गवे" કેટલા ગંધ ગુણુવાળો છે? "કइરसे" કેટલા રસવાળો છે? "કइफासे" તેમાં કેટલા સ્પર્શ છે? પૂછવાનો હેતુ એ છે કે-ક્ષણિત ગોળમાં પાંચ રસોમાંથી કેટલા રસ છે? પાંચ વર્ણુમાંથી કેટલા વર્ણુ છે? જે ગંધમાંથી કેટલા ગંધ છે? તથા આઠ સ્પર્શોમાંથી કેટલા સ્પર્શ છે?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-"ગોયમા!" હે ગૌતમ "एत्थ णं दो नया भवंति" આ બાબતનો વિચાર કરવામાં આહિયાં બે નયનો આશ્રય કરવામાં આવે છે. વિવક્ષિત અર્થ જેનાથી સારી રીતે સમજવામાં આવે તેનું નામ નય છે. આ નય પ્રમાણેનો એક દેશ કહેવાય છે. અનેક પદાર્થોમાંથી એક અર્થમાં અવગાહ કરવાવાળી જે વિચાર ધારા છે, તેજ નય છે. આ ચાલુ પ્રકરણમાં નૈશ્ચયિક અને વ્યવહાર નય એ રીતે બે નય કહ્યા છે. એજ વાત "निच्छइय-

રિકનયશ્ચ, નૈયત્યપદર્શનપચ્છો નિશ્ચયઃ વ્યવહારમાત્રપ્રયોજકો વ્યવહારનયઃ વ્યવહારશ્ચ યાવતા અંશેન સંવ્યવહારઃ પ્રવર્તયિતું શક્યતે તાવન્તમેવ અંશં ગૃહ્ણતિ અન્યાંશાન્ ઉપેક્ષતે સત્સુ અપિ અનેકેષુ ધર્મેષુ તત્ર ગજનિમીલિકામાશ્રયતે, નિશ્ચયશ્ચ સર્વાનેવ ગૃહ્ણતિ ઇતિ તત્ર 'વાવહારનયસ્સ' વ્યવહારનયસ્ય મત્તેન 'ગોઢે ફાણિયગુલે' ગૌઢઃ ગુડરસોપેતઃ મધુરરસોપેતઃ ફાણિતગુડઃ, વ્યવહારનયમત્તેન દ્રવગુડો મધુરરસોપેત ઇત્યર્થઃ વ્યવહારનયો હિ લોકવ્યવહારમાત્રપરત્વાત્ તદેવ તત્રાશ્યુપશ્ચ્છતિ, અન્યાંશ્ચ ઉપેક્ષતે વર્ણરસાદીન્, 'નેચ્છદ્યનયસ્સ' નૈશ્ચયિકનયસ્ય-

કો દિશ્વાનેવાલા નિશ્ચયનય હોતા હૈ ઓર વ્યવહારમાત્ર કા પ્રયોજક વ્યવહારનય હોતા હૈ । જિતને અંશ સે વ્યવહાર ચલાયા જા સકતા હૈ ઉતને હી અંશ કો વ્યવહારનય ગ્રહણ કરતા હૈ । એવં અન્ય અંશો કે પ્રતિ વહ ઉપેક્ષા કર દેતા હૈ । વસ્તુમેં અનેક અંશ હોતે હૈ । ફિર બી વહ ઉન અંશો-ધર્મોં કે પ્રતિ ઉપેક્ષાભાવ ધારણ કર લેતા હૈ તથા નિશ્ચય-નય જો હોતા હૈ વહ વસ્તુગત સમસ્ત ધર્મોં કો ગ્રહણ કરતા હૈ જો વ્યવહાર નય હૈ ઉસ્કે મતાનુસાર ફાણિતગુડ ગૌઢ-મધુર મીઠા રસ વાલા હૈ એસા પ્રકટ કિયા જાતા હૈ । ક્યોંકિ યહ વ્યવહારનય લોક વ્યવહાર માત્ર મેં તત્પર હોતા હૈ જિતને સે લોક વ્યવહાર ચલતા હૈ ઉસી વાત કો પ્રકટ કરતા હૈ ઓર ઉસી વાત કો વહ માનતા હૈ તથા અન્ય વર્ણ રસાદિકોં કે પ્રતિ ઉપેક્ષાભાવ રાખતા હૈ । યહી વાત 'વાવહાર-નયસ્સ ગોઢે ફાણિયગુડે' હસ પાઠ દ્વારા કી ગઈ હૈ । 'નેચ્છદ્યનયસ્સ૦' તથા

નયસ્ય" વિગેરે સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રગટ કરવામાં આવી છે. નિશ્ચયાત્મક અર્થને બતાવવાવાળો નિશ્ચયનય હોય છે. વ્યવહારમાત્રને બતાવનાર વ્યવહારનય છે. જેટલા અંશથી વ્યવહાર ચલાવવામાં આવે છે, તેટલા જ અંશને વ્યવહાર નય ગ્રહણ કરે છે અને બીજા અંશો પ્રત્યે તે ઉપેક્ષા કરે છે. વસ્તુમાં અનેક અંશ હોય છે. તેમણે તે તે અંશોના ધર્મપ્રતિ ઉપેક્ષાભાવ ધારણ કરી લે છે. તથા જે નિશ્ચયનય હોય છે, તે વસ્તુમાં રહેલા સઘળા ધર્મોને ગ્રહણ કરે છે. તેમજ વ્યવહારનયના મત પ્રમાણે ક્ષણિત ગુડ-ગોળ-મીઠા રસવાળો હોય છે. એમ પ્રગટ કરવામાં આવે છે. કેમ કે તે વ્યવહારનય લોકવ્યવહાર માત્રમાં તત્પર હોય છે. જેટલાથી વ્યવહાર ચાલે છે, તેજ વાતને પ્રગટ કરે છે, અને તેજ વાતને ત્યાં માને છે. તથા અન્ય તથા બીજા વર્ણ, ગંધ રસ વિગેરે પ્રત્યે ઉપેક્ષાભાવ રાખે છે. એજ વાત "વ્યવહારનયસ્સ ગોઢે ફાણિયગુડે" આ પાઠથી બતાવવામાં આવી છે. "નેચ્છદ્યનયસ્સ૦" તથા નૈશ્ચયિકનયના મત પ્રમાણે તેમાં પાંચ

मतेन 'पंचवन्ने' पञ्चवर्णः द्रवगुडोऽपि कृष्णादिपञ्चवर्णोपेत इति निश्चयनयस्य मतम् 'दुग्धे' द्विगन्धः द्वौ सुरभिदुरभिगन्धौ तत्र द्रवगुडे वर्तते इत्यर्थः, 'अट्ट-फासे पन्नत्ते' लघुगुरुकाद्यष्टस्पर्शः प्रज्ञप्तः द्रवगुडे । 'भमरे णं भंते । कहवन्ने पुच्छा' भ्रमरः खलु भदन्त ! कतिवर्ण इति पृच्छा प्रश्नः, भ्रमरः तन्नामकश्चतुरिन्द्रिय-विशेषः कतिवर्णः कतिवर्णवान् कतिरसः—कतिरसवान् कतिगन्धः—कतिगन्धवान्, कतिस्पर्शः—कतिस्पर्शवान् इत्येति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा !' इत्यादि । 'गोयमा !' हे गौतम ! 'एत्थ णं दो नया भंति' अत्र खलु द्वौ नयौ भवतः, 'तं जहा निच्छ-इयनए य वावहारिणए य' तद्यथा नैश्चयिकनयश्च व्यावहारिकनयश्च 'वावहा-रियनयस्स कालए भमरे' व्यावहारिकनयस्य मतेन कालकः कृष्णः भ्रमरः, व्य-वहारनयाश्रयणे तु कृष्णो भ्रमरः भ्रमरकाण्यस्य सर्वाविसंवादात् 'नेच्छइयनस्स

नैश्चयिकनय के मतानुसार उसमें पांच वर्ण हैं । 'दुग्धे' सुरभिदुरभि-दो गंध हैं । (पंचरसे) पांच रस और 'अट्टफासे पन्नत्ते' आठ स्पर्श हैं । अर्थात् द्रवगुड में निश्चयनय की अपेक्षा से ये सब हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं । 'भमरे णं भंते । कहवन्ने०' हे भदन्त ! जो भ्रमर है वह कितने वर्णवाला है । ऐसा यह प्रश्न है भ्रमर चौहन्द्रियोंवाला होता है चक्षुघ्राणरस स्पर्श ये इन्द्रिया होती हैं यह कितने वर्णों-वाला कितने रसोंवाला कितने गंधगुणवाला और कितने स्पर्शोंवाला होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं । 'गोयमा' हे गौतम ! इस विषयके विचार करनेवाले यहां दो नय हैं । एक नैश्चयिकनय और दूसरा व्यावहारिक नय । व्यावहारिकनय हमें यह कहना है कि भ्रमर काला है क्योंकि भ्रमरकाला है, इस सम्बन्ध में किसी को भी विसं-

वर्ण छे. "दुग्धे" सुरभी अने दुरभि-सुगंध अने दुर्गंध ओ जे गंध छे. अने 'पंचरसे' पांच रस छे. 'अट्टफासे पन्नत्ते' आठ स्पर्श छे. अर्थात् बीला गोणमां (जरता गोणमां) निश्चय नयना मत प्रमाणे आ पांच वर्ण, पांच रस छे. डेवे गौतम स्वामी प्रभुने अबुं पूछे छे के-भमरे णं भंते ! कहवन्ने०" डे लगवन्ने ओ भ्रमर-लमरे छे. ते केटला वर्णवाणे छे ? भ्रमर चौहन्द्रियवाणे छेय छे. चक्षु, घ्राण, रस, अने स्पर्श ओ चार भद्रियो तेने छे. ते केटला वर्णवाणे, केटला रसवाणे केटला गंध गुणवाणे अने केटला स्पर्शवाणे छेय छे ? आ प्रश्नना उत्तर इये प्रभु कहे छे के-"गोयमा !" डे गौतम ! आ विषयमां विचार करवा निश्चयनय, व्यवहारनय, ओ जे नयाने आश्रय देवामां आवे छे. व्यवहारनय, आपणुने ओ भतावे छे के-लमरे अणे छेय छे. भ्रमर काणे छेय छे, ओ संबंधमां केधने पणु विसंवाद छेतो नथी. तथा नैश्चयिक

પંચગ્ને જાત અઘ્નકાસે પજ્જતે' નિશ્ચયનયસ્ય મતેન પશ્ચવર્ણો યાવત્ અષ્ટસ્પર્શઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, નિશ્ચયનયસ્ય મતેન પશ્ચવર્ણકે પરમાણુજન્યત્વેન ભ્રમરે પશ્ચવર્ણવત્ત્વમ્ એવં યાવત્ અષ્ટપ્રકારકસ્પર્શવત્ત્વં ચાપિ ત્રિવર્તે એવ ભ્રમરે इति અત્ર યાવત્પદેન પશ્ચરસ- દ્વિવિધગન્ધયોઃ સંગ્રહઃ । 'સુગપિચ્છે ણં મંતે ! કઙ્કવન્નેં' શુકપિચ્છઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કતિવર્ણઃ, કતિગન્ધઃ, કતિરસઃ, કતિસ્પર્શઃ ? હે ભદન્ત ! શુકપિચ્છે કિયન્તો વર્ણાઃ સન્તિ કિયન્તો ગન્ધાઃ, કિયન્તો રસાઃ, કિયન્તઃ સ્પર્શાઃ યવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ- 'એવં ચેવ' इति 'એવં ચેવ' એવમેવ-ભ્રમરસૂત્રવદેવ શુકપિચ્છેઽપિ જ્ઞાતવ્યમ્ 'નવરં વાવહારિયનયસસ નીલણ સુગપિચ્છે' નવરં વ્યાવહારિકનયસ્ય મતેન

વાદ નહીં હોતા હૈ તથા નૈશ્વયિક નય યહ પ્રકટ કરતા હૈ કિ ભ્રમર કેવલકાલા હી નહીં હૈ । કિન્તુ પાંચો વર્ણવાલા હૈ । પાંચો રસવાલા હૈ । દો ગંધોવાલા હૈ ઓર આઠ પ્રકાર કે સ્પર્શોવાલા હૈ । નિશ્ચયનય કી એસી માન્યતા ભ્રમર સેં ઉસે પાંચવર્ણ કે પરમાણુઓં સે યાવત્ આઠ પ્રકાર કે સ્પર્શોં સે જન્ય હોને કે કારણ સે હૈ । અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં- 'સુગપિચ્છેણં મંતેં ।' હે ભદન્ત ! જો તોતે કે પંચ હૈં વે કિતને વર્ણવાલે, કિતને ગંધવાલે, કિતને રસવાલે ઓર કિતને સ્પર્શવાલે હૈં ? ઉત્તર સેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ- 'એવં ચેવ' હે ગૌતમ ! ભ્રમર કે સૂત્ર કે જૈલા યહાં પર ભી સૂત્ર જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ નૈશ્વયિક કી માન્યતા કે અનુસાર શુક કે પંચ પાંચવર્ણ પાંચ રસ, દો ગંધ ઓર આઠ સ્પર્શવાલે હૈં । પરન્તુ ભ્રમર વ્યવહારનયકી અપેક્ષા સે કાલા હૈ પર શુક કે પંચ કાલે નહીં હૈ કિન્તુ વે હરા રંગ સે

નય એ બતાવે છે કે-ભ્રમરો કેવળ કાળો જ નથી પણ પાંચ વર્ણવાળો છે. પાંચ રસવાળો છે. બે ગંધવાળો છે. અને આઠ સ્પર્શવાળો છે. નિશ્ચયનયની આવી માન્યતા ભ્રમરમાં તેને પાંચ વર્ણના પરમાણુથી યાવત્ આઠ પ્રકારના સ્પર્શો જન્ય કારણથી થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે "સુગપિચ્છે ણં મંતે !" હે ભગવન્ પોપટની બે પાંખ છે, તે કેટલા વર્ણવાળી, કેટલા ગંધવાળી, કેટલા રસવાળી, અને કેટલા સ્પર્શવાળી હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે- "એવં ચેવ" ભ્રમરના સંબંધમાં કહ્યા પ્રમાણે પોપટની પાંખના સંબંધમાં પણ સમજવું. અર્થાત્ નૈશ્વયિક નયની માન્યતા અનુસાર-પોપટની પાંખ પાંચ વર્ણ પાંચ રસ, બે ગંધ, અને આઠ સ્પર્શવાળી છે. પરંતુ ભ્રમર વ્યવહારનય પ્રમાણે કાળા રંગનો છે. પરંતુ પોપટ કાળો હોતો નથી પણ લીલા રંગનો હોય છે.

નીલઃ નીલિયાહરિતવર્ણયુક્તઃ શુક્રપિચ્છઃ 'નેચ્છાદ્યનયસ્ય પંચવર્ણને' નિશ્ચયનયસ્ય મતેન પશ્ચવર્ણઃ—પશ્ચવર્ણવાન શુક્રપિચ્છઃ 'સેસં તંચેવ' શ્લેષમ્—ઉક્તાદન્યત્ સર્વમ્ એવમેવ—અમરસૂત્રવદેવ નિશ્ચયનયમતેન શુક્રપુચ્છઃ પશ્ચવર્ણઃ પશ્ચરસઃ દ્વિવિધ-ગન્ધવાન અષ્ટવિધસ્પર્શવાન મયતીતિભાવઃ । 'એવં એણં અમિલાવેણં લોહિયા મંજિટ્ટિયા' એવમેતેનામિલાપેન લોહિતા મંજિટ્ટિકા એવમ્ એતેન અમરસૂત્રોદિતેન અમિલાપેન મંજિટ્ટિકા લોહિતવર્ણી, વ્યવહારનયાશ્રયણેતુ લોહિતત્વં મંજિટ્ટાદીનામ્ નિશ્ચયનયક્ષતાતુતારેણ પશ્ચપ્રકારકવર્ણવત્ત્વમ્ દ્વિપ્રકારકગન્ધવત્ત્વમ્ પશ્ચપ્રકારક-રસવત્ત્વમ્ અષ્ટપ્રકારકસ્પર્શવત્ત્વમ્ વર્ણાદિસર્વગુણાત્મકપરમાણુજન્યત્વાત્ । 'પીતિયા હાલિદા' પીતિકા હરિદ્રા—હરિદ્રા—પીતવર્ણાવ્યવહારનયમતેન નિશ્ચયનયમતેન પશ્ચવર્ણાદિમત્ત્વં હરિદ્રાયાઃ । 'સુક્લિલ્લે સંચે' શુક્લઃ શઙ્ઘઃ વ્યવહારનયસ્ય મતેન, નિશ્ચયનયમતેન તુ પશ્ચપ્રકારકવર્ણાદિમાન મયતીતિ । 'સુભિગન્ધે કોટ્ટે' સુરભિ-યુક્તઃ હૈ । યહી વાત 'નયરં વ્યવહારનયરસ' આદિ પાઠ સે સૂચિત કી ગઈ હૈ । 'એવં એણં અમિલાવેણં લોહિયા મંજિટ્ટિયાં' હસી અમર સૂત્રકે અનુસાર મંજિટ્ટા મેં લોહિતવર્ણતા, એવં નિશ્ચયનય કે મતાનુસાર પાંચવર્ણતા દ્વિપ્રકારક ગંધ યુક્તતા પાંચ પ્રકારક રસવત્તા ઓર અષ્ટવિધ-સ્પર્શ સહિતતા જાનની ચાહિયે । કયોંકિ મજીઠ વર્ણાદિ સર્વગુણાત્મક પરમાણુઓં સે જન્ય હૈ । 'પીતિયા હાલિદા' વ્યવહારનય કે અનુસાર હલ્દી પીતવર્ણવાલી હૈ એવં નિશ્ચય નય કે મન્તવ્ય કે અનુસાર વહ પાંચવર્ણવાલી, દો ગંધવાલી, પાંચરસવાલી એવં આઠ સ્પર્શવાલી હૈ । 'સુક્લિલ્લે સંચે' હસી પ્રકાર શંઘ મેં શુક્લગુણ દિશ્વાઈ પડતા હૈ । અતઃ વ્યવહારનય કી અપેક્ષા સે વહી ડલમેં પ્રધાનતા હૈ તથા નિશ્ચયનય કી અપેક્ષા સે પાંચોં વર્ણ દો ગંધ પાંચોં રસ ઓર આઠોં સ્પર્શ હૈ ।

એજ વાત “નયરં વ્યવહારનયરસ” વિગેરે સૂત્રપાઠથી સ્પષ્ટ કરી છે. “એવં એણં અમિલાવેણં લોહિયા મંજિટ્ટિયાં” આ અમરસૂત્રના કથન પ્રમાણે મંજીઠ—મંજીઠમાં લાલવર્ણપણુ, અને નિશ્ચયના મત પ્રમાણે પાંચ વર્ણપણુ બે પ્રકારના ગંધ યુક્તપણુ, પાંચ પ્રકારના રસપણુ આઠ પ્રકારના સ્પર્શપણુ સમજતું, કેમ કે મંજીઠ વર્ણુ વિગેરે સર્વ ગુણવાળા પરમાણુથી અને છે. “પીતિયા હાલિદા” વ્યવહારનયના મન્તવ્ય પ્રમાણે હલદર પીળા વર્ણુવાળી છે. અને નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે—પાંચ વર્ણુવાળી બે ગંધવાળી, પાંચ રસવાળી, અને આઠ સ્પર્શ-વાળી છે.—“સુક્લિલ્લે સંચે” આજ પ્રમાણે શંખમાં શ્વેતગુણ જણાય છે. જેથી વ્યવહારનય પ્રમાણે તેતું જ તેમાં મુખ્યપણુ છે. તથા નિશ્ચય નયના મત પ્રમાણે પાંચ વર્ણુ, બે ગંધ, પાંચ રસ, અને આઠ સ્પર્શ છે.

ગન્ધઃ કોષ્ઠકઃ કોષ્ઠપુટકઃ સુગન્ધિદ્રવ્યસમુદાયસમ્પન્નો વસ્તુવિશેષઃ કોષ્ઠક ઇતિ કથયતે, સ વ્યવહારનયમતેન સુગન્ધિમાન નિશ્ચયતાનુસારેણ પશ્ચવર્ણાદિમાને-
વેતિ । ‘દુઃસ્મિગંધે મયગસરીરે’ દુરભિગન્ધ મૃતકશરીરમ્ વ્યવહારમતેન મૃતક-
શરીરમશુભગન્ધવદિતિ લોકાનાં સંવ્યવહારાત્ નિશ્ચયમતેન પશ્ચવર્ણાદિમત્ત્વં મૃત-
કશરીરે વર્તતે એવેતિ । ‘તિત્તે નિંવે’ કટુકો નિમ્બઃ વ્યવહારનયમતેન, નિશ્ચય-
નયેન તુ પશ્ચવર્ણાદિમાનેવ ભવતિ । ‘કડુયા સુંઠી’ તિક્ત્તા સુઠી-તીક્ષ્ણરસોપેતા
સુંઠી વ્યવહારનયેન, નિશ્ચયનયેન સર્વરસોપેતા પશ્ચવર્ણાદિપેતા ચ ‘કસાણ કવિટ્ટે’
અમ્લઃ કપિત્થઃ કપિત્થફલં આમ્લરસોપેતં વ્યવહારનયમતેન પ્રધાનતઃ, ગૌણતયા
ચાન્યેષાં રસાનાં વિદ્યમાનત્વેऽપિ ઉપેક્ષણાત્ નિશ્ચયનયમતેન તુ વર્ણાદિસર્વપદોપેતં

‘સુઘ્નિગંધે કોટ્ટે, સુગંધિત દ્રવ્યોં કે સમુદાય સે જો વસ્તુવિશેષ નિષ્પન્ન
હોતા હૈ વહ કોષ્ઠપુટ વાસક્ષેપ હૈ વ્યવહારનય સે યહ સુગંધગુણવાલા
માના ગયા હૈ તથા નિશ્ચયનયકે અનુસાર યહ પૌદ્ગલિક ૨૦ હી ગુણો-
વાલા માના ગયા હૈ । હસી પ્રકાર ‘દુઃસ્મિગંધે મયગસરીરે’ મૃતકશરીર
દુર્ગંધગુણવાલા વ્યવહારનય સે કહા ગયા હૈ ઓર નિશ્ચયનય સે વહ
પાંચવર્ણાદિવાલા માના ગયા હૈ । તિત્તે નિંવે’ વ્યાવહારિકનય સે નિમ્બ
તિક્ત માના ગયા હૈ નિશ્ચયનય સે પાંચોંવર્ણોંવાલા પાંચોં હી રસવાલા,
દો ગંધોવાલા ઓર આઠ પ્રકાર કે સ્પર્શોંવાલા માના ગયા હૈ । ‘કડુયા
સુંઠી’ વ્યવહારનય સે સુંઠી કટુકરસોપેત કહી ગઈ હૈ ઓર નિશ્ચયનય
સે વહ રુપરસાદિ સ્વ ગુણોંવાલી ઓળી ગઈ હૈ । ‘કસાણ કવિટ્ટે’ હસી

“સુઘ્નિગંધે કોટ્ટે” સુગંધી દ્રવ્યોના સમૂહથી જે વસ્તુ વિશેષ બને છે, તે કોષ્ઠ
પુટ વાસક્ષેપ કહેવાય છે. વ્યવહારનયના મંતવ્ય પ્રમાણે તે સુગંધગુણવાળો
માનેલ છે. અને નિશ્ચય નયના મત પ્રમાણ તેને પૌદ્ગલિક વીસ જ ગુણવાળો
માનેલ છે. એજ રીતે “દુઃસ્મિગંધે મયગસરીરે” વ્યવહારનયના મત અનુસાર મરેલ
શરીર દુર્ગંધ ગુણવાળું માનેલ છે. અને નિશ્ચયનયના મંતવ્યાનુસાર તેને પાંચ
વર્ણ જે ગંધ પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શવાળું માનેલ છે. “તિત્તે નિંવે” વ્યવ-
હારનયના મત પ્રમાણે લીંબડને ખાટો માનેલ છે. અને નિશ્ચયનયના મંત-
વ્યાનુસાર તે પાંચવર્ણવાળો, પાંચરસવાળો જે ગંધવાળો અને આઠ પ્રકારના
સ્પર્શવાળો માનેલ છે. “કડુયા સુંઠી” વ્યવહારનયના મંતવ્ય પ્રમાણે સુંઠ-
કડવા રસવાળી કહી છે, અને નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે તે પાંચવર્ણ, પાંચ
રસ, જે ગંધ અને આઠ સ્પર્શવાળી માનવામાં આવેલ છે. “કસાણ કવિટ્ટે”

કપિત્થકલમિતિ । ‘અંબા અંબલિયા’ અમ્બા-અમ્લરસોપેતં તક્રમિતિ નિશ્ચયનય-
મતેન તુ વર્ણાદિસર્વપદોપેતા એવ, ‘મહુરે સ્વંડે’ મધુરઃ સ્વલુ શર્કરા વ્યવહારનય-
મતેન મધુરરસયુક્તૈવ નિશ્ચયનયમતેન તુ વર્ણાદિસર્વપદોપેતા । ‘કક્કલ્લડે વહ્ણરે’
કર્કશો વજ્રઃ । વજ્રસ્ય સ્પર્શઃ કર્કશો વ્યવહારનયમતેન નિશ્ચયનયમતેન તુ વર્ણા-
દારમ્પ્યાષ્ટિધિસ્પર્શવાન ‘મડણ નવળીણ’ મૃદુકં નવનીતમ્ નવનીતે મૃદુસ્પર્શઃ વ્ય-
વહારનયમતેન પ્રધાનતયા મૃદુત્વસ્યૈવ અનુભવાત્ નિશ્ચયમતેન તુ પશ્ચવર્ણાઃ દ્વી-
ગન્ધૌઃ પશ્ચરસાઃ અષ્ટાપિ સ્પર્શાઃ વિદ્યમાનાઃ સન્તિ, ‘ગરુણ અણ’ ગુરુકમ્ અયઃ—

પ્રકાર સે વ્યવહારનય સે કપિત્થ-કૈથ કષાયરસોપેત કહા ગયા હૈ
ઔર નિશ્ચયનય સે વહ રૂપરસાદિ સર્વગુણોપેત કહા ગયા હૈ । ‘અંબા
અંબલિયા’ હસી પ્રકાર સે આમ્ર, સ્વદ્વા કહા ગયા હૈ । કપોત્તિ પ્રધાન-
રૂપ સે ઝલ્લમેં આમ્લરસ હી રહતા હૈ । તથા નિશ્ચયનય કે મત કે અનુ-
સાર ઝલ્લમેં પાંચોં હી રસ પાંચોં હી વર્ણ, દો ગંધ ઔર આઠ સ્પર્શ રહતે
હૈ । ‘મહુરે સ્વંડે’ વ્યવહારનય કી અપેક્ષા સે સ્વાંડ મધુર હી હૈ ઔર
નિશ્ચયનય કે મત સે વહ પાંચવર્ણ, પાંચરસ આદિવાલી હૈ । ‘કક્કલ્લડે-
વહ્ણરે’ વ્યવહારનય કી અપેક્ષા સે વજ્રકર્કશ હૈ અર્થાત્ વજ્ર મેં કર્કશ
(કઠોર) સ્પર્શ હૈ તથા નિશ્ચયનય કી અપેક્ષા સે વહ વર્ણ સે લેકર
આઠોં હી સ્પર્શવાલા હૈ । ‘મડણ નવળીણ’ વ્યવહારનય કી અપેક્ષા સે
નવનીત મક્કલ્લન મૃદુ સ્પર્શવાલા હૈ ઔર નિશ્ચયનય કી અપેક્ષા સે વહ
પાંચવર્ણોવાલા દો ગંધવાલા પાંચ રસોંવાલા ઔર આઠ સ્પર્શવાલા હૈ ।
‘ગરુણ અણ’ લોહ વ્યવહારનય કી અપેક્ષા સે આરી સ્પર્શવાલા હૈ

કપિત્થ-કૌલું કષાય-તુરા રસવાળું કહેલ છે. વ્યવહારનયના મત પ્રમાણે પાંચ-
વર્ણ પાંચરસ, બે ગંધ અને આઠ સ્પર્શવાળું માનેલ છે. “અંબા અંબલિયા”
એજ રીતે વ્યવહારનયના મત પ્રમાણે કેરી ખાટી માનવામાં આવી છે કેમકે
તેનામાં મુખ્ય પાંચે તે રસ રહેલ છે. અને નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે તેમાં પાંચે
રસ, પાંચે વર્ણ, બે ગંધ અને આઠ સ્પર્શ રહેલા છે. “મહુરે સ્વંડે” વ્યવહાર
નયના મત પ્રમાણે ખાંડ મીઠી જ છે. અને નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે તેમાં
પાંચવર્ણ, પાંચરસ, બે ગંધ અને આઠ પ્રકારના સ્પર્શ રહેલા છે. “કક્કલ્લડે
વહ્ણરે” વ્યવહારનયના મત પ્રમાણે વળ કર્કશ છે. (કઠોર) સ્પર્શવાળું છે. અને
આઠ સ્પર્શવાળું છે. “મડણ નવળીણ” વ્યવહારનયની અપેક્ષાથી માખણ મૃદુ
-કૌમળ સ્પર્શવાળું છે. અને નિશ્ચયનયના મતવ્ય પ્રમાણે તે પાંચેવર્ણ, પાંચ
રસ, બે ગંધ અને આઠ સ્પર્શવાળું છે. “ગરુણ અણ” લોહ-વ્યવહારનયના

અયો-લોહધાતુવિશેષો વ્યવહારનયેન ગુરુપ્રધાનતયા ગુરુત્વસ્યૈવ અનુધ્યમાનત્વાત્ નિશ્ચયનયમતેન તુ સર્વેઽપિ વર્ણાદિગુણાસ્તત્ર વર્તન્તે એવં । ‘લહુઽ ઉલ્લુપત્તે’ લઘુકપત્ર-બદરીપત્ર-લઘુ યદ્વા ઉલ્લુકસ્ય ઘૂકાભિધરાત્રિચરપક્ષિવિશેષસ્ય પત્ર-પક્ષમ, તલ્લઘુકં ભવતિ વ્યવહારનયમતેન નિશ્ચયમતાનુસારેણ તુ સર્વેઽપિ વર્ણાદિયસ્તત્ર વિદ્યન્તે એવેતિ । ‘સીઽ હિમે’ શીતં હિમં વ્યવહારનયેન, નિશ્ચયનયેન તુ વર્ણાદિસર્વગુણયુક્તં વર્ત્તે, ‘ઉસિઽ ઇગ્નિકાઽ’ ઉષ્ણોઽગ્નિકાયઃ વ્યવહારનય-મતેન પ્રધાનતઃ ઉષ્ણતાયા ઇવાગ્નો ઉષ્ણસ્માત્ નિશ્ચયનયાદેશેન તુ સર્વેઽપિ વર્ણા-દયસ્તગ્નિકાયા વર્ત્તન્તે એવં ‘ગિદ્ધે તેલ્લે’ સ્નિગ્ધં તૈલમ્ વ્યવહારનયાદેશેન પ્રધા-નતયા સ્નિગ્ધતાયા ઇવોષ્ણસ્માત્ નિશ્ચયનયમતેન તુ સર્વોઽપિ અઘ્નિવિધસ્પર્શસ્તથા

કર્થોક્તિ પ્રધાનરૂપ સે ઉસીકા ઉસમેં અનુભવ હોતા હૈ । તથા નિશ્ચયનય કે સત કે અનુસાર ઉસમેં સમસ્તવર્ણાદિગુણ રહતે હૈ । ‘લહુઽ ઉલ્લુપત્તે’ ઉલ્લુકપત્ર-બદરિકાપત્ર યા ઉલ્લુ કે પંચ વ્યવહારનય કી અપેક્ષા લઘુ હોતે હૈ । તથા નિશ્ચયનય કે અનુસાર સમસ્તવર્ણાદિક ઉસમેં રહતે હૈ । ‘સીઽ હિમે’ વ્યવહારનય સે હિમ શીત હોતા હૈ ક્યોંકિ હસી સ્પર્શ કી ઉસમેં સુરુપતા સે પ્રતીતિ હોતી હૈ । તથા નિશ્ચયનય સે વહ સર્વવર્ણા-દિગુણો સે યુક્ત માના ગયા હૈ । ‘ઉસિઽ ઇગ્નિકાઽ’ તથા અગ્નિકાય ઉષ્ણસ્પર્શવાલા હોતા હૈ । ક્યોંકિ ઉસમેં હસી સ્પર્શ કી સુરુપતા-પ્રતીતિ હોતી હૈ તથા નિશ્ચયનય કે અનુસાર તો ઉસમેં સમસ્તવર્ણાદિક ગુણ માને ગયે હૈ । હસી પ્રકાર ‘ગિદ્ધે તેલ્લે’ વ્યવહારનય કી અપેક્ષા તૈલ સ્નિગ્ધગુણ કી પ્રધાનતાવાલા હોને સે સ્નિગ્ધગુણવાલા માના ગયા હૈ

મત પ્રમાણે બારે સ્પર્શવાળું માનેલ છે. કેમ કે પ્રધાન રૂપે તેનામાં તેના જ અનુભવ થાય છે. અને નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે તેમાં પાંચવર્ણું વિગેરે સમઘના ગુણ રહેલા છે. “લહુઽ ઉલ્લુપત્તે” ઉલ્લુકપત્ર-બદરી પાન અથવા ધુવડની પાંખ વ્યવહારનયના મત પ્રમાણે લઘુ-હડકી હોય છે. અને નિશ્ચયનય ના મત પ્રમાણે વર્ણું, ગંધ, રસ, અને આઠ સ્પર્શ તેનામાં રહેલા છે. “સીઽ હિમે” વ્યવહારનયના મત પ્રમાણે હીમ-ખરફ ઠંડો હોય છે. કેમ કે તેનામાં ઠંડા ગુણની સુખ્યતા રહેલી છે. તથા નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે પાંચ વર્ણું, એ ગંધ, પાંચરસ અને આઠ સ્પર્શવાળું માનેલ છે. “ઉસિઽ ઇગ્નિકાઽ” તથા અગ્નિકાય ગરમ સ્પર્શવાળું હોય છે, કેમ કે તેનામાં તેજ સ્પર્શની સુખ્યતા છે. તથા નિશ્ચયનયના મત પ્રમાણે તેનામાં વર્ણું વિગેરે સમસ્ત ગુણ રહેલા માનવામાં આવેલ છે. “ગિદ્ધે તેલ્લે” વ્યવહારનયના મતાનુસાર તેલ સ્નિગ્ધ-ચિકાશ ગુણની પ્રધાનતાવાળું હોવાથી સ્નિગ્ધગુણવાળું માનેલ છે.

તત્ર પશ્ચવર્ણપશ્ચરસદ્વિગન્ધા અપિ તિષ્ઠન્ત્યેવ । ‘છારિયા ણં મંતે ! પુચ્છા’
ક્ષારિકા સ્વલ્પ મદન્ત ! પૃચ્છા ક્ષારિકા મસ્મ હે મદન્ત ! ક્ષારિકા કતિવર્ણા કતિ-
ગન્ધા કતિરસા કતિસ્પર્શા ? इति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा !’ इत्यादि ।
‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘एत्थ दो नया भवंति’ अत्र द्वौ नयौ भवतः, ‘तं जहा’
तद्यथा ‘निश्चयनए य व्यवहारियनए य’ नैश्चयिकनयश्च व्यावहारिकनयश्च
‘व्यवहारियस्स लुक्खा छारिया’ व्यवहारनयस्य मतेन रूक्षा क्षारिका ‘निश्चयनयस्य
मतेन पश्ववर्णा यावत् अष्टस्पर्शाः प्रज्ञप्ताः, व्यवहारनयमतेन तु भस्मनि रूक्ष एव
स्पर्शः निश्चयनयमतेन तु सर्वेऽपि स्पर्शाः भस्मनि वर्तन्ते पञ्चापि वर्णाः द्वावपि-
गन्धा अष्टापि स्पर्शाः भवन्त्येव इति यावत्पदेन विज्ञेयम् ॥सू० १॥

और व्यवहारनयकी अपेक्षा से वह पांच रसोंवाला पांचवर्णोंवाला दो
गंधवाला और आठ स्पर्शवाला माना गया है । अब गौतम प्रभु से
ऐसा पूछते हैं । ‘छारिया णं मंते ! पुच्छा’ हे भदन्त ! क्षारिका राख
कितने वर्णवाली है, कितने गंधवाली है, कितने रसोंवाली है और
कितने स्पर्शवाली है । उत्तर में प्रभु कहते हैं ‘गोयमा ! एत्थ०’ हे
गौतम ! इस विषय का विचार करने के लिये दो नय कहे गये हैं । एक
निश्चय नय और दूसरा व्यवहारनय व्यवहारनय की अपेक्षा से ‘लुक्खा
छारिया’ राख-भस्म रूक्षस्पर्शवाली है और निश्चयनय की अपेक्षा से
वह ‘पंचवक्त्रा जाव अट्टकासा’ पांचों वर्णवाली है यावत्-पांचों रस
वाली है दो गंधवाली और आठ स्पर्शवाली है ॥ १ ॥

માણ
અને વ્યવહારનયના મંતવ્યાનુસાર તે પાંચ વર્ણવાળું પાંચ રસવાળું, પર-
ગંધવાળું અને આઠ સ્પર્શવાળું માનેલ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને ફરી પૂછે છે કે-‘છારિયા ણં મંતે’
હે ભગવન્ ક્ષારિકા-રાખ કેટલા વર્ણવાળી છે ? કેટલા ગંધવાળી
રસવાળી અને કેટલા સ્પર્શવાળી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-
“ગોયમા ! એત્થ” હે ગૌતમ આ વિષયનો વિચાર કરવા મુ છે.
અને વ્યવહારનય એ બે નયનો આશ્રય લેવામાં આવે છે.”
મત પ્રમાણે “લુક્ખા છારિયા” રાખ-ભસ્મરૂક્ષ સ્પર્શવાળી
નયના મત પ્રમાણે “વંચ વત્ત્રા-જાવ અટ્ટકાસા” પાંચવા
રસવાળી બે ગંધવાળી અને આઠ સ્પર્શવાળી છે. ॥૨
ટલા ગંધ, અને કેટલા

વિષયકઃ પ્રશ્નઃ, વર્ણવિષયે પશ્ચવિકલ્પાઃ ગન્ધવિષયે દ્વૌ વિકલ્પૌ, રસવિષયે પશ્ચ-
વિકલ્પાઃ, સ્પર્શવિષયે અષ્ટવિકલ્પાઃ ભવન્તિ કિંચ ? इति प्रश्नाशयः । મગવાનાહ-
'ગોયમા' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'एगवन्ने' एकवर्णः एकस्मिन् परमाणौ
पञ्चवर्णेषु एक एव वर्णः कृष्णादिरूपः, 'एगगंधे' एकगन्धः एकपरमाणौ गन्ध
द्वयोरेक एव गन्धो भवति 'एगरसे' एकरसः पञ्चप्रकारकरसेषु एक एव रसो
भवति 'दुक्कासे पन्नत्ते' द्विस्पर्शः प्रज्ञप्तः स्निग्धरुक्षशीतोष्णस्पर्शेषु अविरोधि-
स्पर्शद्वययुक्तो भवति, द्वौ स्पर्शौ भवतः, परमाणुपुद्गलो विरुद्धस्पर्शवान् न भवति
यथा यदा स्निग्धः तदा न रुक्षः, यदा रुक्षस्तदा न स्निग्धः एवं यदा शीतः

होते हैं । इस प्रकार से यह परमाणुनिष्ठ वर्णादि विषयक यह प्रश्न
है । वर्ण के विषय में पांच विकल्प गन्ध के विषय में दो विकल्प रसके
विषय में पांच विकल्प और स्पर्शके विषय में आठ विकल्प होते हैं
क्या ? इसके उत्तर में प्रश्नु कहते हैं । 'गोयमा । एगवन्ने' हे गौतम !
एक परमाणु में पांचवर्णों में से एक ही कृष्णादिरूपवर्ण होता है । 'एग-
गंधे' एक परमाणु में दो गंधों में से एक ही गंध होता है । 'एगरसे' एक
परमाणु में पांचरसों में से एक ही रस होता है । 'दुक्कासे पन्नत्ते' तथा
आठ स्पर्शों में से कोई से दो अविरोधी स्पर्श होते हैं । स्निग्ध, रुक्ष,
शीत उष्ण ये ४ स्पर्शों में से अविरोधी दो स्पर्श परमाणु में होते हैं ।
क्योंकि परमाणुपुद्गल विरुद्ध स्पर्शवाला नहीं होता है । जैसे जब
स्निग्धस्पर्श होगा तब रुक्षस्पर्श नहीं होगा और जब रुक्षस्पर्श
होगा तब स्निग्धस्पर्श नहीं होगा इस प्रकार जब उसमें शीत

સ્પર્શો હોય છે ? આ રીતે પરમાણુમાં રહેલા વર્ણાદિ વિષયમાં આ પ્રશ્ન
કરેલ છે. વર્ણના વિષયમાં પાંચ વિકલ્પ, ગન્ધના વિષયમાં બે વિકલ્પ,
રસના વિષયમાં પાંચ વિકલ્પ અને સ્પર્શના વિષયમાં આઠ વિકલ્પો અને છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે-“ગોયમા ! એગવન્ને” હે ગૌતમ ! એક
પરમાણુમાં પાંચ વર્ણો પૈકી કૃષ્ણાદિ એક જ વર્ણ હોય છે. “એગગંધે” એક
પરમાણુમાં બે ગંધ પૈકી એક જ ગંધ હોય છે. “દુક્કાસે પન્નત્તે” તથા આઠ
સ્પર્શ પૈકી કોઈ અવિરોધી બે જ સ્પર્શ હોય છે. સ્નિગ્ધ, રૂક્ષ, શીત, અને ઉષ્ણ
એ ચાર સ્પર્શોમાંથી પરમાણુ પુદ્ગલ વિરુદ્ધ સ્પર્શવાળા હોતા નથી. જેમકે
ન્યાયે સ્નિગ્ધ-ચિકાશવાળો સ્પર્શ થશે ત્યારે રૂક્ષ-દ્રુષો સ્પર્શ થશે નહીં.
અને ન્યાયે રૂક્ષ સ્પર્શ થશે, ત્યારે સ્નિગ્ધ સ્પર્શ થશે નહીં. એજ રીતે

સ્યાત્ તદા ઉષ્ણો ન ભવેત્, યદા ઉષ્ણઃ તદા ન શીત ઇતિ, કિન્તુ એણ મધ્યે-
વિરુદ્ધસ્પર્શદ્વયવાન્ ભવતિ પરમાણુદ્વયલઃ । અત્ર ચત્વારો વિકલ્પા ભવન્તિ,
તથાહિ-શીતસ્નિગ્ધૌ ૧, શીતરુક્ષૌ ૨, ઉષ્ણસ્નિગ્ધૌ ૩, ઉષ્ણરુક્ષૌ ૪ ચેતિ । ‘દુષ્પ-
સિદ્ધિ ણં મંતે સ્વંધે’ દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! સ્કન્ધઃ ‘કઙ્ગવન્ને પુચ્છા’ કતિવર્ણઃ
ઇતિ પૃચ્છા પ્રશ્નઃ હે મદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિકઃ પ્રદેશદ્વયયુક્તઃ સ્કન્ધોઽવયવી કતિવર્ણઃ
કતિગન્ધઃ કતિરસઃ કતિસ્પર્શઃચેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘સિય એગવન્ને’
સ્યાત્ એકવર્ણઃ ‘સિયદુગ્ગવન્ને’ સ્યાત્ દ્વિવર્ણઃ ‘સિય એગગંધે’ સ્યાત્
એક ગન્ધઃ ‘સિય દુગંધે’ સ્યાત્ દ્વિગન્ધઃ દ્વયોઃ પરમાણ્વોઃ સંવન્ધાદ્
દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો ભવતિ, તત્ર યદિ અવયવદ્વયે સમાનજાતીય એક
એવ વર્ણો ભવેત્ તદા સમાનજાતીયવર્ણવદ્વયાદ્ પરમાણુભ્યાં જાયમાનત્વેન

સ્પર્શ હોગા તથા ઉષ્ણસ્પર્શ નહીં હોગા ઓર જબ ઉષ્ણસ્પર્શ હોગા
તથા શીતસ્પર્શ નહીં હોગા યહાં ચાર વિકલ્પ હોતે હૈં । જૈસે શીત-
સ્નિગ્ધ ૧, શીતરુક્ષ ૨, ઉષ્ણસ્નિગ્ધ ૩, ઓર ઉષ્ણરુક્ષ ૪ અથ ગૌતમ
પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં ‘દુષ્પસિદ્ધિ ણં મંતે ! સ્વંધે કઙ્ગવન્ને પુચ્છા’
હે મદન્ત ! જો સ્કન્ધ દો પ્રદેશ સે યુક્ત હૈં વહ કિતને વર્ણવાલા હોતા
હૈં ? કિતને ગંધવાલા હોતા હૈં ? કિતને રસોવાલા હોતા હૈં ઓર કિતને
સ્પર્શોવાલા હોતા હૈં ? ઇસકે ઉત્તર સે પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘સિય એગવન્ને’ હૈં
ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ અવયવી કદાચિત્ એકવર્ણવાલા હોતા હૈં ।
‘સિય દુગ્ગવન્ને’ કદાચિત્ દો વર્ણવાલા હોતા હૈં । ઇસકા તાત્પર્ય એસા હૈં
કિ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ દો પરમાણુઓં કે સમ્બન્ધ સે હોતા હૈં । ઉસમેં
યદિ દોનાં પરમાણુરૂપ અવયવોં મેં સમાનજાતીય એક હી વર્ણ હોતા હૈં

તેમાં જ્યારે શીત-ઠંડા સ્પર્શ થશે ત્યારે ઉષ્ણ સ્પર્શ થશે નહીં. અને જ્યારે
ઉષ્ણ સ્પર્શ થાય છે ત્યારે શીત સ્પર્શ થતો નથી. અહીંયાં નીચે પ્રમાણે ચાર
વિકલ્પ અને છે. શીત-સ્નિગ્ધ ૧ શીતરુક્ષ ૨ ઉષ્ણસ્નિગ્ધ ૩ અને ઉષ્ણ રુક્ષ ૪
હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“દુષ્પસિદ્ધિ ણં મંતે ! સ્વંધે
કઙ્ગવન્ને પુચ્છા” હે ભગવન્ બે પ્રદેશવાળા બે સ્કંધ છે તે કેટલા વર્ણુવાળા
હોય છે ? કેટલા ગંધવાળા હોય છે ? કેટલા રસોવાળા હોય છે ? અને
કેટલા સ્પર્શોવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—
“સિય એગવન્ને” હે ગૌતમ ! બે પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ અવયવી કદાચ એકવર્ણુ
વાળો હોય છે. “સિય દુગ્ગવન્ને” કદાચિત્ બે વર્ણુ વાળો હોય છે. કહેવાનો
ભાવ એ છે કે—બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ બે પરમાણુના સંબંધથી
થાય છે, તેમાં બે બન્ને પરમાણુરૂપ અવયવોમાં સમાન જાતી
વાળો એક જ વર્ણુ હોય. તો તે બન્ને સમાન જાતીવાળા પરમાણુઓથી
થવાવાળા તે બે પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં એક જ વર્ણુ થશે. તેમજ બે તે બન્ને

‘અગરસે સિય દુરસે’ સ્વાત્ એકરસઃ દ્વિપદેશિકઃ સ્કન્ધઃ, સ્વાત્ દ્વિરસઃ દ્વિપદે-
શિકઃ સ્કન્ધઃ ‘સિય દુકાસે’ સ્વાત્ દ્વિસ્પર્શઃ સ્કન્ધઃ, એક સ્પર્શવાન્ સ્કન્ધસ્તુ કદા-
ચિદપિ ન સ્માત્ યતઃ સ્કન્ધોત્પાદકે એકસ્મિન્ પરમાણુ કારણભૂતે અવિરુદ્ધસ્પર્શ-
દ્વયસત્ત્વેન કાર્યેપિ સ્પર્શદ્વયસ્યૈવ સંભવઃ, ‘કારણગુણાઃ કાર્યગુણાન્ આરમ્બન્તે’ ઇતિ
નિયમાત્ । અત્રાપિ એકપદેશિકસ્યૈવ શીતસ્નિગ્ધત્વાદિભાવેન ત દ્વય ચત્વારો
વિકલ્પા ભવન્તિ । ‘સિય તિફાસે’ સ્વાત્ ત્રિસ્પર્શઃ સ્કન્ધઃ, ૩૫ ચત્વારો વિકલ્પા
ભવન્તિ તથાહિ—પદેશદ્વયસ્યાપિ શીતભાવે એકસ્ય ચ તત્ર સ્નિગ્ધભાવાત્ દ્વિતીય-

ઔર કદાચિત્ દો ગંધ ગુણવાલા ઓ હોતા હૈ । ‘સિય અગરસે સિય-
દુરસે’ કદાચિત્ વહ એકરસવાલા હોના હૈ । ઔર કદાચિત્ દો રસો-
વાલા ઓ હોતા હૈ । ‘સિયદુકાસે’ કદાચિત્ વહ દો સ્પર્શવાલા હોતા
હૈ એક સ્પર્શવાલા પુઢ્ઢલ કઔ ઓ નહીં હોતા હૈ । ક્યોંકિ સ્કન્ધોત્પાદક
એક પરમાણુ મેં અવિરુદ્ધસ્પર્શદ્વય કી સત્તા હોતી હૈ । અતઃ કારણભૂત
પરમાણુદ્વય સે જાણમાન સ્કન્ધ મેં ઓ સ્પર્શદ્વય કા હી સંભવ હૈ ।
ક્યોંકિ ‘કારણગુણાઃ કાર્યગુણાન્ આરમ્બન્તે’ એસા નિયમ હૈ । જિસ
પ્રકાર સે એક પરમાણુ મેં શીતસ્નિગ્ધ આદિ કે સદ્ભાવ સે ચાર વિકલ્પ
પહિલે પ્રકટ કિયે ગયે હૈ વે હી ચાર વિકલ્પ યહાં પર ઓ હોતે હૈ ।
‘સિય તિફાસે’ કદાચિત્ વહ ત્રીન સ્પર્શવાલા હોતા હૈ યહાં ચાર
વિકલ્પ હોતે હૈ—જેસે દોનોં પ્રદેશોં મેં શીતસ્પર્શ ઓ હો સકતા હૈ ।
સ્નિગ્ધસ્પર્શ ઓ હો સકતા હૈ । ઔર રુક્ષસ્પર્શ ઓ હો સકતા હૈ । હસ
પ્રકાર દોનોં પ્રદેશોં મેં શીતસ્પર્શ કે સાથ એક પરમાણુ કે સ્નિગ્ધભાવ

પણુ હોય છે. “સિય અગરસે સિય દુરસે” કદાચિત્ તે એક રસવાળો. પણુ
હોય છે અને કદાચિત્ બે રસોવાળો. પણુ હોય છે. સિય દુકાસે” કદાચ તે
બે સ્પર્શવાળો હોય છે. એક સ્પર્શવાળો સ્કંધ કોઈપણુ સમયે થતો નથી. કેમ
કે—સ્કંધને ઉત્પન્ન કરનાર એક પરમાણુમાં વિરુદ્ધ નહીં તેના બે સ્પર્શની સત્તા
હોય છે. તેથી કારણરૂપ બે પરમાણુથી થવાવાળા સ્કંધમાં પણુ બે સ્પર્શનો
જ સંભવ છે. કેમ કે—“કારણગુણાઃ કાર્યગુણાન્ આરમ્બન્તે” કારણગુણો કાર્ય-
ગુણોને પ્રાપ્ત કરે છે એ પ્રમાણુ નિયમ છે.

જે રીતે એક પરમાણુમાં શીત, સ્નિગ્ધ વિગેરેના સદ્ભાવથી પહેલા
ચાર વિકલ્પ બતાવેલ છે. તેજ ચાર વિકલ્પો અહિયાં પણુ થાય છે. “સિય
તિ ફાસે” કદાચિત્ તે ત્રણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અહિયાં ચાર વિકલ્પો બને
છે.—જેવી રીતે બન્ને પ્રદેશોમાં શીતસ્પર્શ પણુ થઈ શકે છે, સ્નિગ્ધ સ્પર્શ

સ્ય ચ તત્ત્વ રુક્ષભાવાત્ પ્રથમઃ ૧ પ્રદેશદ્વયસ્પોષ્ણભાવાદ્વિતીયઃ ૨, પ્રદેશદ્વયસ્યાપિ સ્નિગ્ધભાવે એકસ્ય શીતભાવાત્ એકસ્ય ચોષ્ણભાવાત્ તૃતીયઃ ૩, પ્રદેશદ્વયસ્ય રુક્ષ-ભાવાચ્છર્યઃ ૪ । ‘સિય ચઉપાસે’ સ્યાત્ ચતુઃસ્પર્શઃ ‘પન્નત્તે’ પ્રજ્ઞપ્તઃ, દેશે શીતઃ, દેશે ઉષ્ણઃ, દેશે સ્નિગ્ધો દેશે રુક્ષ ઇતિ । ‘એવં તિપ્પસિપ્પ વિ’ એવં ત્રિપ્રદેશિકો-ઽપિ એવમેવ દ્વિપ્રદેશિકવદેવ ત્રિપ્રદેશિકોઽપિ । ‘નવરં સિય એગવન્ને સિય દુવન્ને’ નવરં કેવલમેતાવાત્ વિશેષઃ સ્યાત્ એકવર્ણઃ ત્રિપ્રદેશિકઃ, સ્યાત્ દ્વિવર્ણઃ સ્યાત્

સે ઓર દૂસરે કે રુક્ષભાવ સે યહ પહિલા વિકલ્પ બનતા હૈ । તથા પ્રદેશદ્વય મેં ઉષ્ણતા હૈ ઓર એક પરમાણુ મેં સ્નિગ્ધતા હૈ । ઓર દૂસરે મેં રુક્ષતા હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ દ્વિતીય વિકલ્પ હોતા હૈ તથા પ્રદેશ દ્વય મેં સ્નિગ્ધતા હૈ તથા એક પ્રદેશ મેં શીતતા હૈ ઓર એકપ્રદેશ મેં ઉષ્ણતા હૈ હસ પ્રકાર સે યહ તૃતીય વિકલ્પ હોતા હૈ । તથા દોનોં પ્રદેશોં મેં રુક્ષતા હૈ ઓર એકમેં શીતતા હૈ । ઓર એક દૂસરે મેં ઉષ્ણતા હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ ચૌથા વિકલ્પ હૈ । ‘સિય ચઉપાસે’ વહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કદાચિત્ ચાર સ્પર્શવાલા હોતા હૈ દેશમેં શીતતા દેશ મેં ઉષ્ણતા હૈ દેશ મેં સ્નિગ્ધતા હૈ । ઓર દેશમેં રુક્ષતા હૈ । ‘એવં તિપ્પસિપ્પ વિ’ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જૈલા ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ ખી જાનના ચાહિયે । ‘નવરં સિય એગવન્ને સિય દુવન્ને’ કેવલ હતના હી વિશેષ હૈ કિ વહ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કદાચિત્ એક વર્ણવાલા હોતા હૈ । કદાચિત્ વહ દો

પણુ થઈ શકે છે, રુક્ષ સ્પર્શ પણુ થઈ શકે છે એ રીતે બન્ને પ્રદેશોમાં શીત સ્પર્શની સાથે એક પરમાણુના સ્નિગ્ધભાવથી અને બીજા પરમાણુના રુક્ષભાવથી એ રીતે પહેલો વિકલ્પ બને છે. બે પ્રદેશમાં ઉષ્ણતા છે. અને એક પરમાણુમાં સ્નિગ્ધપણુ છે અને બીજામાં રુક્ષપણુ છે. એ રીતે આ બીજો વિકલ્પ થાય છે. બે પ્રદેશમાં સ્નિગ્ધપણુ છે. તથા એક પ્રદેશમાં ઉષ્ણપણુ છે. આ રીતે આ ત્રીજો વિકલ્પ છે. તથા બન્ને પ્રદેશોમાં રુક્ષપણુ અને એકમાં શીતપણુ છે અને બીજા એકમાં ઉષ્ણપણુ છે. આ રીતે આ ચોથો વિકલ્પ છે. “સિય ચઉપાસે” આ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કોઈવાર ચાર સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા એક દેશમાં શીતપણુ અને એક દેશમાં ઉષ્ણપણુ છે, દેશમાં સ્નિગ્ધપણુ અને દેશમાં રુક્ષપણુ છે. “એવં તિપ્પસિપ્પ વિ” દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ વિષે પણુ સમજવું. “નવરં સિય એગવન્ને સિય દુવન્ને” કેવળ એજ વિશેષતા છે તે-તે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કોઈવાર એક વર્ણવાળો હોય છે, તે કોઈવાર તે બે વર્ણવાળો હોય છે,

त्रिवर्णः, युक्तिः पूर्ववदेव उदहरणीया । एवं रसेष्वपि यथा वर्णे कथितः तथा रसेऽपि त्रिप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात् एकरसः, स्यात् द्विरसः, स्यात् त्रिरसः इति । 'सेसं जहा दुष्पएसियस्स' शेषं यथा द्विप्रदेशिकस्य शेषम् उक्तादन्यत् सर्वमेव द्विप्रदेशिकवदेव ज्ञातव्यम् गन्धस्पर्शविषये । 'एवं चउप्पएसिए वि' एवं चतुष्प्रदेशिकोऽपि, एवमेव त्रिप्रदेशिकस्कन्धवदेव चतुःप्रदेशिकस्कन्धोऽपि ज्ञातव्यः 'नवरं सिय एगवन्ने जाव सिय चउवन्ने' नवरं स्यात् एकवर्णो यावत् स्यात् चतुर्वर्णः, अत्र यावत्पदात् स्यात् द्विवर्णः स्यात् त्रिवर्णः, एतयोर्ग्रहणं भवति तथा च चतुःप्रदेशिकः स्कन्धः कदाचिदेकवर्णः, कदाचित् द्विवर्णः, कदाचित् त्रिवर्णः,

वर्णवाला होता है । और कदाचित् तीन वर्णवाला होता है यहाँ पर युक्ति पहिले के जैसी प्रकट कर लेनी चाहिये । 'एवं रसेसु वि' जैसा कथन वर्णके विषय में किया गया है । ऐसा ही कथन रस के विषय में भी कर लेना चाहिये । अर्थात् त्रिप्रदेशिक स्कन्ध कदाचित् एक रसवाला होता है, कदाचित् दो रसवाला होता है, कदाचित् तीन रसवाला होता है । 'सेसं जहा दुष्पएसियस्स' कथित से अतिरिक्त और सब गन्ध स्पर्श के विषय में द्विप्रदेशिक स्कन्ध के जैसा ही जानना चाहिये । 'एवं चउप्पएसिए वि' त्रिप्रदेशिक स्कन्ध के जैसा ही चतुःप्रदेशिक स्कन्ध भी जान लेना चाहिये । 'नवरं सिय एगवन्ने जाव सिय चउवन्ने' इतना ही विशेष यहाँ पर है कि चतुःप्रदेशी स्कन्ध कदाचित् एकवर्णवाला होता है । यावत् कदाचित् वह चार वर्णवाला भी होता है । यहाँ यावत्पद से 'स्यात् द्विवर्णः, स्यात् त्रिवर्णः' इन दो पदों का

वाणो હોય છે. અને કોઈવાર ત્રણ વર્ણવાળો હોય છે. અહિયાં તે બાબતમાં પહેલા પ્રમાણે યુક્તિ સમજાવેલી. "एवं रसेसु वि" વર્ણના વિષયમાં જે પ્રમાણે કથન કરવામાં આવેલ છે. એવું જ કથન રસના વિષયમાં પણ સમજાવેલું. અર્થાત્ ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ કોઈવાર એક રસવાળો હોય છે. કોઈ વાર બે રસવાળો હોય છે. કોઈવાર ત્રણ રસવાળો હોય છે. "सेसं जहा दुष्पएसियस्स" ગંધ અને સ્પર્શના સંબંધનો કહેલ વિષયથી બાકીના તમામ વિષયમાં દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધ પ્રમાણે સમજાવેલું. "एवं चउप्पएसिए वि" ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધ પ્રમાણે જ ચતુઃપ્રદેશી સ્કંધ પણ સમજાવેલો. "नवरं सिय एगवन्ने जाव सिय चउवन्ने" અહિયાં એટલી જ વિશેષતા છે કે—ચતુઃપ્રદેશી સ્કંધ કદાચિત્ એક વર્ણવાળો હોય છે યાવત્ કદાચ તે ચાર વર્ણવાળો પણ

કદાચિત્ ચતુર્વર્ણઃ । એવં સ્યાત્ એકગન્ધઃ, સ્યાત્ દ્વિગન્ધઃ । ‘એવં રસેષુ ત્રિ’ એવં રસેષ્વપિ ચતુષ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કદાચિદેકરસઃ, કદાચિદ્ દ્વિરસઃ કદાચિત્ ત્રિરસઃ, કદાચિત્ ચતુરસઃ । ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કદાચિદેકરસઃ, કદાચિદ્ દ્વિરસઃ, કદાચિત્ ત્રિરસઃ, કદાચિચતુરસઃ । ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ સ્પર્શવિષયે ત્રિપ્રદેશિકવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ તથા ચ સ્યાત્ દ્વિસ્પર્શઃ, સ્યાત્ ત્રિસ્પર્શઃ, સ્યાત્ ચતુઃસ્પર્શઃ ઇતિ । ‘એવં પંચપદસિંચે વિ’ એવં પશ્ચપ્રદેશિકોઽપિ યથા ચતુઃપ્રદેશિકઃ વર્ણરસગન્ધસ્પર્શવત્તથા કથિતઃ તથા પશ્ચપ્રદેશિકોઽપિ જ્ઞાતવ્યઃ ‘નવરં સિય એગ-વન્ને જાવ સિય પંચવન્ને’ નવરં સ્યાદેકવર્ણઃ યાવત્ સ્યાત્ પશ્ચવર્ણઃ, પશ્ચપ્રદે-

ગ્રહણ હુઆ હૈ । તથા ચ ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધ કદાચિત્ એકવર્ણવાળા હોતા હૈ । કદાચિત્ દો વર્ણવાળા હોતા હૈ કદાચિત્ ત્રીનવર્ણવાળા હોતા હૈ કદાચિત્ ચારવર્ણવાળા હોતા હૈ । હસી પ્રકાર વહ કદાચિત્ એક ગંધવાળા હોતા હૈ કદાચિત્ દો ગંધવાળા હોતા હૈ । ‘એવં રસેષુ ત્રિ’ હસી પ્રકાર વહ કદાચિત્ એક રસવાળા હોતા હૈ, કદાચિત્ દો રસવાળા હોતા હૈ કદાચિત્ ત્રીન રસવાળા હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ ચાર રસવાળા હોતા હૈ । ‘સેસં તં ચેવ’ સ્પર્શ કે વિષય મેં ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જૈસા હી યહાં જાનના ચાહિયે । તથા ચ-ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધ કદાચિત્ દો સ્પર્શવાળા હોતા હૈ । કદાચિત્ ત્રીનસ્પર્શવાળા હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ ચાર સ્પર્શવાળા હોતા હૈ । ‘એવં પંચપદસિંચે વિ’ જિસ પ્રકાર સે ચતુઃપ્રદેશી સ્કન્ધ કે વિષય મેં વહ રૂપ ગંધ રસ ઓર સ્પર્શ હન ગુણો કે હોને કા

હોય છે. અહિં યાવત્ પદ્મી “સ્યાત્ દ્વિવર્ણઃ સ્યાત્ ત્રિવર્ણઃ” એ પદોને સંગ્રહ થયો છે,

ચતુઃપ્રદેશી સ્કન્ધ કદાચિત્ એક વર્ણવાળો હોય છે કદાચિત્ બે વર્ણ વર્ણવાળો હોય છે. કદાચિત્ ત્રણ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક કદાચિત્ ચાર વર્ણવાળો હોય છે. એજ રીતે તે કોઈવાર એક ગંધવાળો હોય છે. કદાચ એ ગંધવાળો હોય છે, “એવં રસેષુ ત્રિ” એજ રીતેતે કદાચિત્ એક રસવાળો હોય છે. કદાચિત્ બે રસવાળો હોય છે, કોઈવાર ત્રણ રસવાળો હોય છે, અને કોઈવાર ચાર રસવાળો હોય છે. “સેસં તં ચેવ” સ્પર્શના વિષયમાં ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ પ્રમાણે જ અહિંયાં સમજવું અર્થાત્ ચતુઃપ્રદેશિક કદાચિત્ બે સ્પર્શવાળો હોય છે. કોઈવાર ત્રણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને કોઈવાર ચાર સ્પર્શવાળો હોય છે. “એવં પંચપદસિંચે વિ” જે પ્રમાણે ચાર પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના વિષયમાં આ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ ચુલ્લો હોવાના

શિકઃ સ્કન્ધઃ, કદાચિત્ એકવર્ણઃ સમાનજાતીયવર્ણયુક્તપશ્ચરમાણુશ્ચિર્જાય-
માનત્વાત્, સ્યાત્ દ્વિવર્ણઃ, કદાચિત્ ત્રિવર્ણઃ, કદાચિત્ ચતુર્વર્ણઃ, કદાચિત્
પશ્ચવર્ણઃ । ‘એવં રસેષુ વિ’ એવં રસેષ્વપિ વર્ણત્રયદેવ રસેષ્વપિ જ્ઞાતવ્યઃ કદાચિ-
દેકરસઃ, કદાચિત્ દ્વિરસઃ, કદાચિત્ ત્રિરસઃ, કદાચિત્ ચતુરસઃ, કદાચિત્ પશ્ચ-
રસ इत्यर्थः । ‘ગંધફાસા તદેવ’ ગન્ધસ્પર્શાઃ તથૈવ દ્વિપ્રદેશિકાદિવદેવ જ્ઞાતવ્યાઃ,

કથન ક્રિયા ગયા છે उसी प्रकार से इन गुणों के होने का कथन पंच-
प्रदेशी स्कन्ध के विषय में भी कर लेना चाहिये । ‘नवरं स्थि एगवण्णे
जाव पंचवण्णे’ उस कथन की अपेक्षा इस पंचप्रदेशी स्कन्ध के कथन
में विशेषता केवल ऐसी ही है कि यह पंचप्रदेशी कदाचित् एकवर्ण-
वाला भी होता है और कदाचित् यावत् पांचवर्णवाला भी होता है
जब यह समानजातीय वर्णवाले पांच परमाणुओं से जायमान होता है,
तब यह एकवर्णवाला होता है यहां यावत् शब्द से ‘स्यात् द्विवर्णः,
स्यात् त्रिवर्णः, स्यात् चतुर्वर्णः’ इन पदों का ग्रहण हुआ है । ‘एवं
रसेषु वि’ वर्ण के होने के इस कथन के अनुसार ही उसमें रस होने
के सम्बन्ध में भी ऐसा ही कथन कर लेना चाहिये । तथा च वह पंच
प्रदेशिक स्कन्ध कदाचित् एकरसवाला होता है । कदाचित् दो रसवाला
होता है । कदाचित् तीन रसवाला होता है । कदाचित् चार रसवाला
होता है और कदाचित् पांच रसवाला होता है । ‘गंधफासा तदेव’

વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે તે ગુણો હોવાનું કથન પાંચ
પ્રદેશવાળા સ્કંધના વિષયમાં પણ સમજી લેવું.

“नवरं स्थि एगवण्णे जाव पंचवण्णे” તે કથનની અપેક્ષાએ આ પાંચ
પ્રદેશી સ્કંધના કથનમાં વિશેષપણે કેવળ એ જ છે કે—આ પાંચ પ્રદેશી
સ્કંધ કદાચિત્ એક વર્ણવાળો પણ હોય છે. અને કદાચિત્ યાવત્ પાંચ વર્ણ
વાળો પણ હોય છે. જ્યારે સમાન જાતીયવર્ણવાળા પાંચ પરમાણુઓ
હોય ત્યારે તે એક વર્ણવાળો હોય છે. અહિંયા યાવત્ શબ્દથી ‘स्यात्
द्विवर्णः, स्यात् त्रिवर्णः, स्यात् चतुर्वर्णः’ એ પદોનો સંબંધ થયો છે. “एवं
रसेषु वि” વર્ણ હોવાના સંબંધમાં આ કથન અનુસાર જ તેમાં રસ હોવાના
સંબંધમાં પણ એવું જ કથન સમજવું. તે આ રીતે છે. તે પાંચ પ્રદેશ
વાળો સ્કંધ કોઈવાર એક રસવાળો હોય છે. અને કોઈવાર એ રસવાળો
હોય છે, કોઈવાર ત્રણ રસવાળો હોય છે. અને કોઈવાર ચાર રસવાળો હોય
હોય છે. અને કોઈવાર પાંચ રસવાળો હોય છે. “गंधफासा तदेव” એ
અં ૧૧

સ્યાદેકગન્ધઃ, સ્યાદ્ દ્વિગન્ધઃ, સ્યાદેકસ્પર્શઃ, સ્યાદ્ દ્વિસ્પર્શઃ, સ્યાત્ ત્રિસ્પર્શઃ, સ્યાત્ ચતુઃસ્પર્શઃ, ઇતિ । ‘જહા પંચપણ્સિઓ એવં જાવ અસંલેજ્જપણ્સિઓ’ યથા પચ્ચપ્રદેશિક એવં યાવત્ અસંલેયપ્રદેશિકોઽપિ, અત્ર યાવત્ પદેન પટ્ટપ્રદેશિકાદાર-ભ્ય દશપ્રદેશિકપર્યન્તં તદન્તુ સંલ્યાતપ્રદેશિકા ઇતિ સંગૃહ્યન્તે, તથા ચ-ષટ્ પ્રદેશિકાદારભ્યાસંલ્યાતપ્રદેશિકે સ્કન્ધે સ્યાત્ એકગન્ધઃ, સ્યાત્ દ્વિગન્ધઃ, સ્યાત્ દ્વિસ્પર્શઃ, સ્યાત્ ત્રિસ્પર્શઃ, સ્યાત્ ચતુઃસ્પર્શઃ, સ્યાત્ એકવર્ણઃ યાવત્ પચ્ચવર્ણઃ, સ્યાત્ એકરસઃ

‘દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ આદિ મેં હોને કે કથન કે જૈસે હી ગંધ એવં સ્પર્શ’ કે હોને કા કથન યહાં પર કર લેનાં चाहिये । अर्थात् पंचप्रदेशी स्कन्ध कदाचित् एक गंधवाला भी होता है और कदाचित् दो गंधवाला भी होता है कदाचित् यह दो स्पर्शवाला होता है । कदाचित् तीनस्पर्श-वाला होता है कदाचित् चार स्पर्शवाला होता है । ‘जहा पंचपण्णसिओ एवं जाव असंलेज्जपण्णसिओ’ जैसा यह कथन पंचप्रदेशिक स्कन्ध में रूप-गंध आदिके होने के विषय में किया गया है । उसी प्रकार से छह प्रदे-शिकस्कन्ध से लेकर दशप्रदेशिक स्कन्ध तक तथा संलयात प्रदेशिक स्कन्ध तक और असंलयात प्रदेशिक स्कन्ध तक में भी रूपगंध आदि होने के विषय में भी कथन कर लेना चाहिये । तथा च षट्प्रदेशिक स्कन्ध से लेकर असंलयात स्कन्ध में कदाचित् एक गंध होता है, कदा-चित् दो गंध होते हैं, कदाचित् दो स्पर्श होते हैं, कदाचित् तीनस्पर्श होते हैं, कदाचित् चार स्पर्श होते हैं, कदाचित् एकवर्ण होता है,

પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ વિગેરેમાં વર્ણાદિની માફક ગંધ અને સ્પર્શ પણ હોવાના સંબંધમાં પણ અહિયાં કથન સમજી લેવું. અર્થાત્ પાંચ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ કોઈવાર એક ગંધવાળો પણ હોય છે અને કોઈવાર બે ગંધવાળો પણ હોય છે, તેવી જ રીતે કદાચિત્ તે બે સ્પર્શવાળો પણ હોય છે, અને કદાચિત્ ત્રણ સ્પર્શવાળો પણ હોય છે. અને કોઈવાર ચાર સ્પર્શવાળો પણ હોય છે. “જહા પંચપણ્ણસિઓ એવં જાવ અસંલેજ્જપણ્ણસિઓ” પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ હોવાના સંબંધમાં બે રીતે કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેજ રીતે છ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધથી આરંભીને દશ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ સુધી તથા સંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ તેમજ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં કોઈવાર એક ગંધ હોય છે. કોઈવાર બે ગંધ હોય છે. કોઈવાર એક વર્ણ યાવત્ કોઈવાર પાંચ વર્ણ હોય છે. કોઈવાર એક રસ હોય છે. કોઈવાર બે રસ હોય છે. કોઈવાર ત્રણ રસ હોય છે અને કોઈ વાર ચાર રસ હોય છે તથા કોઈવાર પાંચ રસ હોય છે. કોઈવાર એક સ્પર્શ

યાવત્ પશ્ચરસઃ, દ્વૌ ગન્ધૌ, ચત્વારઃ સ્પર્શાઃ, પશ્ચવર્ણાઃ પશ્ચરસા એવ પ્રાપ્યન્તે
 इति भावः । ‘सुहुमपरिण ए णं भंते !’ सूक्ष्मपरिणतः खलु भदन्त ! ‘अणंतपए-
 सिए खंघे’ अनन्तप्रदेशिकः स्कन्धः अनन्तप्रदेशिको वादरपरिणामोऽपि स्कन्धो
 भवति द्वयणुकादिस्तु सूक्ष्मपरिणाम एव अतोऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धे सूक्ष्मपरिणाम
 इति विशेषणं दत्तम्, तथा च सूक्ष्मपरिणामवान् अनन्तप्रदेशिकादिरूपस्कन्धः
 ‘कइवन्ने’ कतिवर्णाः सूक्ष्मादिस्कन्धे कियन्तो वर्णाः एवं कतिगन्धाः, कतिरसाः,
 कतिस्पर्शा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह—‘जहा’ इत्यादि । ‘जहा पंचपएसिए तद्देव

યાવત્ કદાચિત્ પાંચવર્ણ હોતે હૈં । કદાચિત્ એક રસ હોતા હૈં, કદાચિત્
 दो रस होते हैं, कदाचित् तीन रस होते हैं कदाचित् चार रस होते
 हैं, कदाचित् पांच रस होते हैं । मतलब कहने का यह है कि इनमें पांच
 रस, दो गन्ध, चार स्पर्श, पांचवर्ण और पांच रस पाये जाते हैं ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘सुहुमपरिण ए णं भंते ! अणं-
 तपएसिए खंघे कइवन्ने’ हे भदन्त । जो अनन्तप्रदेशिकस्कन्ध सूक्ष्म-
 परिणामवाला होता है वह कितने वर्णोंवाला होता है ? कितने गंधों-
 वाला होता है ? कितने रसोंवाला होता है ? कितने स्पर्शोंवाला होता
 है ? यहां जो ‘सुहुमपरिण ए’ ऐसा विशेषण अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध को
 दिया गया है वह वादरपरिणाम की व्यावृत्ति के लिये दिया गया है ।
 क्योंकि अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध वादर परिणामवाला भी होता है । द्वय-
 णुकादिकस्कन्ध तो सूक्ष्मपरिणामवाले ही होते हैं । इस प्रश्न के उत्तर

યાવત્ કેઈવાર એ-ત્રણ ચાર-અને પાંચ સ્પર્શ હોય છે. કહેવાનો હેતુ એ
 છે કે છ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં પાંચ વર્ણ, એ ગંધ, પાંચ રસ ચાર સ્પર્શ
 હોય છે. તેમ સમજવું-

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“સુહુમપરિણ એ ણં ભંતે !
 અણંતપસિએ સંઘે કઈવન્ને” હે ભગવન્ એ અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધ સૂક્ષ્મ
 પરિણામવાળા હોય છે. તે કેટલા વર્ણોવાળા હોય છે ? કેટલા ગંધોવાળા
 હોય છે ? કેટલા રસોવાળા હોય છે ? અને કેટલા સ્પર્શોવાળા છે. અહિયાં
 એ ‘સુહુમપરિણ’ એ પ્રમાણેનું વિશેષણ અનંત પ્રદેશી સ્કંધને આપવામાં
 આવ્યું છે. તે બાદર પરિણામની વ્યાવૃત્તિ માટે આપવામાં આવ્યું છે કેમ
 કે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધ બાદર પરિણામવાળા પણ હોય છે. દ્વયણુકાદિ
 સ્કંધ તો સૂક્ષ્મ પરિણામવાળા જ હોય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
 છે કે—“જહા પંચપસિએ તદ્દેવ નિરવસેસં” હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રદેશવાળા

સ્યાદેકગન્ધઃ, સ્યાદ્ દ્વિગન્ધઃ, સ્યાદેકસ્પર્શઃ, સ્યાદ્ દ્વિસ્પર્શઃ, સ્યાત્ ત્રિસ્પર્શઃ, સ્યાત્ ચતુઃસ્પર્શઃ, ઇતિ । ‘જહા પંચપણ્ડિઓ એવં જાવ અસંખેજ્જપણ્ડિઓ’ યથા પશ્ચમદેશિક એવં યાવત્ અસંખેયમપદેશિકોઽપિ, અત્ર યાવત્ પદેન પદ્મપદેશિકાદાર-
ભ્ય દશમદેશિકપર્યન્તં તદ્વત્ સંખ્યાતપદેશિકા ઇતિ સંગૃહ્યન્તે, તથા ચ-ષ્ટ્ પ્રદેશિકાદારભ્યાસંખ્યાતપદેશિકે સ્કન્ધે સ્યાત્ એકગન્ધઃ, સ્યાત્ દ્વિગન્ધઃ, સ્યાત્ દ્વિસ્પર્શઃ, સ્યાત્ ત્રિસ્પર્શઃ, સ્યાત્ ચતુઃસ્પર્શઃ, સ્યાત્ એકવર્ણઃ યાવત્ પશ્ચવર્ણઃ, સ્યાત્ એકરસઃ

‘દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ આદિ મેં હોને કે કથન કે જૈસે હી ગંધ એવં સ્પર્શો’ કે હોને કા કથન યહાં પર કર લેનાં ચાહિયે । અર્થાત્ પંચપ્રદેશી સ્કન્ધ કદાચિત્ એક ગંધવાલાં બી હોતા હૈં ઓર કદાચિત્ દો ગંધવાલાં બી હોતા હૈં કદાચિત્ યહ દો સ્પર્શવાલાં હોતા હૈં । કદાચિત્ ત્રીનસ્પર્શ-
વાલાં હોતા હૈં કદાચિત્ ચોર સ્પર્શવાલાં હોતા હૈં । ‘જહા પંચપણ્ડિઓ એવં જાવ અસંખેજ્જપણ્ડિઓ’ જૈસા યહ કથન પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં રૂપ-
ગંધ આદિકે હોને કે વિષય મેં કિયા ગયા હૈં । વસી પ્રકાર સેં હહ પ્રદે-
શિકસ્કન્ધ સેં લેકર દશપ્રદેશિક સ્કન્ધ તક તથા સંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ તક ઓર અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ તક મેં બી રૂપગંધ આદિ હોને કે વિષય મેં બી કથન કર લેનાં ચાહિયે । તથા ચ ષટ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ સેં લેકર અસંખ્યાત સ્કન્ધ મેં કદાચિત્ એક ગંધ હોતા હૈં, કદા-
ચિત્ દો ગંધ હોતે હૈં, કદાચિત્ દો સ્પર્શ હોતે હૈં, કદાચિત્ ત્રીનસ્પર્શ હોતે હૈં, કદાચિત્ ચાર સ્પર્શ હોતે હૈં, કદાચિત્ એકવર્ણ હોતા હૈં,

પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ વિગેરેમાં વર્ણાદિની માફક ગંધ અને સ્પર્શ પણ હોવાના સંબંધમાં પણ અહિયાં કથન સમજી લેવું. અર્થાત્ પાંચ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ કોઈવાર એક ગંધવાળો પણ હોય છે અને કોઈવાર બે ગંધવાળો પણ હોય છે, તેવી જ રીતે કદાચિત્ તે બે સ્પર્શવાળો પણ હોય છે, અને કદાચિત્ ત્રણ સ્પર્શવાળો પણ હોય છે. અને કોઈવાર ચાર સ્પર્શવાળો પણ હોય છે. “જહા પંચપણ્ડિઓ એવં જાવ અસંખેજ્જપણ્ડિઓ” પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં રૂપ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ હોવાના સંબંધમાં જે રીતે કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેજ રીતે છ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધથી આરંભીને દશ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ સુધી તથા સંખ્યાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ તેમજ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં કોઈવાર એક ગંધ હોય છે. કોઈવાર બે ગંધ હોય છે. કોઈવાર એક પણ યાવત્ કોઈવાર પાંચ વર્ણ હોય છે. કોઈવાર એક રસ હોય છે. કોઈવાર બે રસ હોય છે. કોઈવાર ત્રણ રસ હોય છે અને કોઈ વાર ચાર રસ હોય છે તથા કોઈવાર પાંચ રસ હોય છે. કોઈવાર એક સ્પર્શ

યાવત્ પશ્ચરસઃ, દ્વૌ ગન્ધૌ, ચત્વારઃ સ્પર્શાઃ, પશ્ચવર્ણાઃ પશ્ચરસા एषु प्राप्यन्ते
इति भावः । ‘सुहुमपरिण ए णं भंते !’ सूक्ष्मपरिणतः खलु भदन्त ! ‘अणंतपए-
सिए खंधे’ अनन्तप्रदेशिकः स्कन्धः अनन्तप्रदेशिको बादरपरिणामोऽपि स्कन्धो
भवति द्वयणुकादिस्तु सूक्ष्मपरिणाम एव अतोऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धे सूक्ष्मपरिणाम
इति विशेषणं दत्तम्, तथा च सूक्ष्मपरिणामवान् अनन्तप्रदेशिकादिरूपस्कन्धः
‘कइवन्ने’ कतिवर्णाः सूक्ष्मादिस्कन्धे कियन्तो वर्णाः एवं कतिगन्धाः, कतिरसाः,
कतिस्पर्शा भवन्तीति प्रश्नः, भगवानाह—‘जहा’ इत्यादि । ‘जहा पंचपएसिए तद्देव

યાવત્ કદાચિત્ પાંચવર્ણ હોતે હૈં । કદાચિત્ એક રસ હોતા હૈ, કદાચિત્
દો રસ હોતે હૈં, કદાચિત્ ત્રીન રસ હોતે હૈ કદાચિત્ ચાર રસ હોતે
હૈં, કદાચિત્ પાંચ રસ હોતે હૈં । મતલબ કહને કા યહ હૈ કિ હનમેં પાંચ
રસ, દો ગન્ધ, ચાર સ્પર્શ, પાંચવર્ણ ઓર પાંચ રસ પાચે જાતે હૈં ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘સુહુમપરિણ એ ણં ભંતે ! અણં-
તપસિએ સંધે કઈવન્ને’ હે ભદન્ત ! જો અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધ સૂક્ષ્મ-
પરિણામવાળા હોતા હૈ વહ કિતને વર્ણોંવાળા હોતા હૈ ? કિતને ગંધોં-
વાળા હોતા હૈ ? કિતને રસોંવાળા હોતા હૈ ? કિતને સ્પર્શોંવાળા હોતા
હૈ ? યહાં જો ‘સુહુમપરિણ’ એસા વિશેષણ અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ કો
દિયા ગયા હૈ વહ બાદરપરિણામ કી વ્યાવૃત્તિ કે લિયે દિયા ગયા હૈ ।
ક્યોંકિ અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ બાદર પરિણામવાળા ભી હોતા હૈ । દ્વય-
ણુકાદિકસ્કન્ધ તો સૂક્ષ્મપરિણામવાળે હી હોતે હૈં । હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર

યાવત્ કોઈવાર બે-ત્રણ ચાર-અને પાંચ સ્પર્શ હોય છે. કહેવાનો હેતુ એ
છે કે છ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં પાંચ વર્ણ, બે ગંધ, પાંચ રસ ચાર સ્પર્શ
હોય છે. તેમ સમજવું-

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એણે પૂછે છે કે—‘સુહુમપરિણ એ ણં ભંતે !
અણંતપસિએ સંધે કઈવન્ને’ હે ભગવન્ બે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધ સૂક્ષ્મ
પરિણામવાળા હોય છે. તે કેટલા વર્ણોવાળા હોય છે ? કેટલા ગંધોવાળા
હોય છે ? કેટલા રસોવાળા હોય છે ? અને કેટલા સ્પર્શોવાળા છે. અહિયાં
બે ‘સુહુમપરિણ’ એ પ્રમાણેનું વિશેષણ અનંત પ્રદેશી સ્કંધને આપવામાં
આવ્યું છે. તે બાદર પરિણામની વ્યાવૃત્તિ માટે આપવામાં આવ્યું છે કેમ
કે અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધ બાદર પરિણામવાળા પણ હોય છે. દ્વયણુકાદિ
સ્કંધ તો સૂક્ષ્મ પરિણામવાળા જ હોય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે—‘જહા પંચપસિએ તદ્દેવ તિરવસેસ’ હે ગૌતમ ! પાંચ પ્રદેશવાળા

નિરવસેસં' યથા પञ્ચપ્રદેશિકઃ તથૈવ નિરવશેષમ્ કદાચિદેકવર્ણઃ કદાચિદ્ દ્વિવર્ણઃ કદાચિત્ ત્રિવર્ણઃ કદાચિત્ ચતુર્વર્ણઃ કદાચિત્ પञ્ચવર્ણઃ । એવમેક દ્વિ ત્રિ ચતુઃ પञ્ચરસત્ત્વં, કદાચિત્ એકદ્વિગન્ધત્ત્વં એવં દ્વિ ત્રિ ચતુઃ સ્પર્શોઽપિ જ્ઞાતવ્યઃ, તત્ર ચત્વારઃ શીતોષ્ણસ્નિગ્ધરુક્ષાઃ સ્પર્શાઃ સૂક્ષ્મેષુ બાદરેષુ ચાનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધેષુ ભવન્તિ, મૃદુકગુરુલઘુકઠોરસ્પર્શાસ્તુ બાદરેષ્વેવ ભવન્તીતિ । 'બાદરપરિણે નં મંતે ।' બાદરપરિણતઃ સ્વલુ ભદન્ત ! 'અનંતપર્ણસિદ્ધિ સંધે' અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ 'કદ્વન્ને પુચ્છા' કતિવર્ણઃ ઇતિ પૃચ્છા, હે ભદન્ત ! બાદર-

મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-જહા પંચપર્ણસિદ્ધિ તહેવ નિરવસેસં' હે ગૌતમ ! જૈસા કથન હનકે હોને કા પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં કિયા ગયા હૈં । ઉસી પ્રકાર સે વહ સ્વલ હનમેં મી જાનના ચાહિયે । તથા ચ ચે સ્વલ સ્કન્ધ કદાચિત્ એકવર્ણવાલે, કદાચિત્ દો વર્ણવાલે, કદાચિત્ ત્રીનવર્ણવાલે, કદાચિત્ પાંચવર્ણવાલે હોતે હૈં, હસી પ્રકાર સે કદાચિત્ દો ગંધવાલે હોતે હૈં, કદાચિત્ એકરસવાલે, કદાચિત્ દો રસવાલે, કદાચિત્ ત્રીન રસવાલે, કદાચિત્ ચારરસવાલે, કદાચિત્ પાંચ રસવાલે હોતે હૈં તથા કદાચિત્ દો સ્પર્શવાલે, કદાચિત્ ત્રીન સ્પર્શવાલે, કદાચિત્ ચારસ્પર્શ હોતે હૈં એસા જાનના ચાહિયે । શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ ચે ચાર સ્પર્શ સૂક્ષ્મ એવં બાદર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધો સેં હોતે હૈં । મૃદુક, ગુરુ, લઘુ, એવં કઠોર ચે ચાર સ્પર્શ બાદરોં મેં હી હોતે હૈં ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં- 'બાદરપરિણે નં મંતે ! અનંતપર્ણસિદ્ધિ સંધે કદ્વન્ને પુચ્છા' હે ભદન્ત ! જો અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ

સંધને જે પ્રમાણે વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ હોવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે તે તમામ કથન આ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સંધના વિષયમાં પણ સમજાવેલું તે આ પ્રમાણે છે. તે બધા જ સંધ કદાચિત્ એક વર્ણવાળા, કદાચિત્ બે વર્ણવાળા, કદાચિત્ ત્રણ વર્ણવાળા, કદાચિત્ ચાર વર્ણવાળા, અને કદાચિત્ પાંચ વર્ણવાળા હોય છે. એજરીતે કોઈવાર એક ગંધવાળા અને કોઈવાર બે ગંધવાળા હોય છે. અને કદાચિત્ એક રસવાળા, કદાચિત્ બે રસવાળા કદાચિત્ ત્રણ રસવાળા કદાચિત્ ચાર રસવાળા અને કદાચિત્ પાંચ રસવાળા હોય છે. તથા કોઈવાર એક સ્પર્શવાળા અને કોઈવાર બે સ્પર્શવાળા કોઈવાર ત્રણ સ્પર્શવાળા કોઈવાર ચાર સ્પર્શવાળા હોય છે તેમ સમજાવું. શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ એ પ્રમાણે ચાર સ્પર્શ સૂક્ષ્મ અને બાદર અનંતપ્રદેશી સંધમાં હોય છે. મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, અને કઠોર એ ચાર સ્પર્શ બાદરોમાં જ હોય છે. ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે- "બાદરપરિણે નં મંતે અનંતપર્ણસિદ્ધિ સંધે કદ્વન્ને પુચ્છા" હે

પરિણામવાન્ અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કતિવર્ણઃ, કતિગન્ધઃ, કતિરસઃ, કતિસ્પર્શઃ
 इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘सिय एगवन्ने
 जाव सिय पंचवन्ने’ स्यात् एकवर्णो यावत् पञ्चवर्णः, अत्र यावत्पदेन ‘सिय
 दुवन्ने सिय तिवन्ने सिय चउवन्ने’ एतेषां ग्रहणम्, तथा च कदाचिदेकवर्णः,
 कदाचिद् द्विवर्णः, कदाचित् त्रिवर्णः, कदाचित् चतुर्वर्णः, कदाचित् पञ्चवर्णोऽपि
 भवतीति ‘सिय एगगंघे सिय दुगंघे’ स्यात् एकगन्धः स्यात् द्विगन्धः ‘सिय
 एगरसे जाव सिय पंचरसे’ स्यात् एकरसो यावत् स्यात् पञ्चरसः, अत्र यावत्
 पदेन ‘सिय दुरसे सिय तिरसे सिय चउरसे’ एतेषां ग्रहणं भवति तथा च कदा-
 चिदेकरसवान्, कदाचिद् द्विरसवान्, कदाचित् त्रिरसवान्, कदाचित् चतुरसवान्,
 कदाचित् पञ्चरसवान् अन्तर्मादेशिकवाद्स्कन्धो भवतीति । ‘सिय चउफासे
 जाव सिय अट्टफासे पन्नत्ते’ स्यात् चतुः स्पर्शो यावत् स्यादष्टस्पर्शः प्रज्ञप्तः । अत्र

બાદરપરિણામવાળા હોતા હૈ વહ કિતને વર્ણવાલા, કિતને ગંધવાલા,
 કિતને રસવાલાં ઓર કિતને સ્પર્શોવાલા હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં
 પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા’ હૈ ગૌતમ ! ‘સિય એગવન્ને જાવ સિય પંચવન્ને’
 વહ કદાચિત્ એકવર્ણવાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ દો વર્ણવાલા હોતા હૈ,
 કદાચિત્ ત્રીનવર્ણવાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ ચારવર્ણવાલા હોતા હૈ,
 કદાચિત્ પાંચવર્ણવાલા ઓ હોતા હૈ । ‘સિય એગગંધે’ કદાચિત્ વહ
 એકગંધવાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ દો ગંધવાલા હોતા હૈ ‘સિય એગરસે’
 કદાચિત્ વહ એક રસવાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ દો રસવાલા હોતા હૈ,
 કદાચિત્ ત્રીન રસવાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ ચાર રસવાલા હોતા હૈ
 ઓર કદાચિત્ પાંચ રસવાલા ઓ હોતા હૈ । ‘સિય ચઉફાસે જાવ સિય
 અટ્ટફાસે’ કદાચિત્ વહ બાદર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર સ્પર્શોવાલા

ભગવન્ને એ અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ બાદર પરિણામવાળા હોય છે તે કેટલા
 વર્ણવાળા, કેટલા ગંધવાળા અને કેટલા રસવાળા અને કેટલા સ્પર્શોવાળા
 હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા !” હૈ ગૌતમ ! “સિય
 એગવન્ને જાવ પંચવન્ને” તે કોઈવાર એક વર્ણવાળા હોય છે કોઈવાર બે
 વર્ણવાળા હોય છે. કોઈવાર ત્રણ વર્ણવાળા હોય છે, અને ચાર વર્ણવાળા
 હોય છે કોઈવાર પાંચ વર્ણવાળા હોય છે. “સિય એગગંધે” કદાચિત્ તે
 તે એક ગંધવાળા હોય છે અને કદાચિત્ બે ગંધવાળા હોય છે. “સિય
 એગરસે” કદાચિત્ એક રસવાળા હોય છે. કદાચિત્ બે રસવાળા હોય છે.
 કોઈવાર ત્રણ રસવાળા હોય છે. કોઈવાર ચાર રસવાળા હોય છે. અને કોઈવાર
 પાંચ રસવાળા હોય છે. “સિય ચઉફાસે જાવ સિય અટ્ટફાસે” કોઈવાર

યાવત્ પદેન પञ्चषट्सप्तस्पर्શાનાં સંગ્રહઃ તથા ચ કદાચિત્ ચતુઃ સ્પર્શઃ, કદાચિત્ પञ्ચસ્પર્શઃ, કદાચિત્ પટ્સ્પર્શઃ, કદાચિત્ સપ્તસ્પર્શઃ, કદાચિત્ અષ્ટસ્પર્શો ભવતિ વાદરપરિણામત્રાન્ અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ હે ભદન્ત ! યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તદેવમેવ સર્વથા સત્યમેવ ઇતિ કથયિત્વા વન્દનનમસ્કારાદિકં કૃત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ ગૌતમો વિહરતીતિ ભાવઃ ॥સૂ૦ ૨॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्गुरुमादिपदभूषितबालब्रह्मचारि ‘जैनाचार्य’
पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री “भगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्यायां व्याख्यायाम् अष्टादशशतकस्य षष्ठोद्देशकः समाप्तः ॥सू० १८-६॥

હોતા હૈ યાવત્ પાંચ સ્પર્શોંવાલા હોતા હૈ કદાચિત્ ૬ સ્પર્શોંવાલા હોતા
ઔર કદાચિત્ ૭ સાત સ્પર્શોંવાલા હોતા હૈ । તથા કદાચિત્ આઠ સ્પર્શોં-
વાલા ઔ હોતા હૈ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભદન્ત ! આપ
દેવાનુપ્રિયને જો કહા હૈ વહ યહ સ્વ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ હસ પ્રકાર
કહકર વે ગૌતમ પ્રભુ કો વન્દન નમસ્કાર આદિ કરકે સંયમ ઔર
તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો
ગયે । છઠ્ઠા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके अठारहवें शतकका
छठ्ठा उद्देशक समाप्त ॥ १८-६ ॥

તે બાદર અનંત પ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર સ્પર્શવાળા હોય છે, યાવત્ પાંચ સ્પર્શો
વાળા હોય છે. કદાચિત્ છ સ્પર્શોવાળા હોય છે. અને કદાચિત્ સાત સ્પર્શો
વાળા હોય છે. તથા કોઇનાર આઠ સ્પર્શવાળા હોય છે.

“સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ” હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે પ્રમાણે
કહ્યું છે, તે આ બધું કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું કથન
યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમ-
સ્કાર કર્યા તે પછી સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા
પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૨ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत “भगवतीसूत्र”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો છઠ્ઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૬ ॥

अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते—

षष्ठोद्देशके नयवादमाश्रित्य पदार्थाः विचारिताः, सप्तमोद्देशके तु अन्ययूथिक-
मतमाश्रित्य तद् विचार्यते, इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्यास्य सप्तमोद्देशकस्य इदमा-
दिमं सूत्रम्—‘रायगिहे जाव’ इत्यादि ।

मूलम्—रायगिहे जाव एवं वयासी—अण्णउत्थिया णं भंते !
एवमाइक्खंति जाव परूवेति—एवं खलु केवली जक्खाएसेणं
आइट्ठे समाणे आहच्च दो भासाओ भासइ तं जहा मोसं वा
सच्चामोसं वा से कहमेयं भंते ! एवं०। गोयमा ! जण्णं ते
अण्णउत्थिया जाव जे ते एवमाहंसु मिच्छंते एवमाहंसु, अहं
पुण गोयमा ! एवमाइक्खामि ४ नो खलु केवली जक्खाएसेणं
आइस्सइ, नो खलु केवली जक्खाएसणं आइट्ठे समाणे आह-
च्च दो भासाओ भासइ—तं जहा मोसं वा सच्चामोसं वा,
केवलीणं असावजाओ अपरोवघाइयाओ आहच्च दो भासाओ
भासइ तं जहा—सच्चं वा असच्चामोसं वा ॥सू० १॥

छाया—राजगृहे यावत् एवमवादीत् अन्ययूथिकाः खलु भदन्त ! एवमा-
ख्यान्ति यावत् प्ररूपयन्ति, एवं खलु केवली यक्षावेशेन आविष्टः सन् आहत्य द्वे
भाषे भाषते, तद्यथा—मृषां वा सत्यामृषां वा तत् कथमेतत् भदन्त ! एवम् ?
गौतम ! यत् खलु ते अन्ययूथिकाः यावत् ये ते एवमाहुः मिथ्या ते एवमाहुः अहं
पुनर्गौतम ! एवमाख्यामि ४ नो खलु केवली यक्षावेशेनाविश्यते, नो खलु केवली
यक्षावेशेन आविष्टः सन् आहत्य द्वे भाषे भाषते तद्यथा—मिथ्यां वा सत्यामिथ्यां
वा, केवली खलु असावद्ये अपरोपघातिके आहत्य द्वे भाषे भाषते तद्यथा सत्यां
वा असत्याऽमृषां वा ॥सू० १॥

सातवें उद्देशे का प्रारंभ

छठे उद्देशक में नयवाद को आश्रित करके पदार्थों का विचार
किया गया है । अब इस सप्तम उद्देशक में अन्ययूथिक मत को आश्रित

सातमा उद्देशानो प्रारंभ—

छठा उद्देशामां व्यवहारनय अने निश्चयनयनो आश्रय करीने विचार
करवामां आये। छे. छवे आ सातमा उद्देशामां अन्य मतवादीओना मतने।

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવદ્ એવમ્ અવાદીત, અત્ર યાવત્પદેન સમવસરણાદારમ્ય પ્રાજ્ઞલિપુટો ગૌતમઃ, એતત્પર્યન્તસ્ય સર્વસ્યાપિ પ્રકરણસ્ય અનુકર્ષણં કર્તવ્યમ્ । કિમવાદીત્ ગૌતમઃ તત્રાહ—‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે !’ અન્યયૂથિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘એવમાશ્વલંતિ’ એવમ્-વધ્યમાણપ્રકારેણ આશ્વાન્તિ કથયન્તિ ‘જાવ પરુવેંતિ’ યાવત્ પ્રરુપયન્તિ, અત્ર યાવત્પદેન માપન્તે પ્રજ્ઞાપયન્તિ, इत्यनयोः संग्रहः किं तेऽन्ययूथिकाः प्रज्ञापयन्ति? તત્રાહ—‘એવં સ્વલુ’ इत्यादि । ‘એવં સ્વલુ કેવલી જક્ષાએસેણં આશ્વે સમાણે’ એવં સ્વલુ કેવલી

કરકે પુનઃ હસી વાત કા વિચાર કિયા જાતા હૈ અતઃ હસી સમ્બન્ધ કો લેકર પ્રારમ્ભ કિયે ગયે હસ ઉદ્દેશકા ‘રાયગિહે જાવ’ આદિ યહ સર્વ પ્રથમ સૂત્ર હૈ । ‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ યહાં યાવત્પદ સે સમવસર-
ણાત્ સે લેકર ‘પ્રાજ્ઞલિપુટઃ ગૌતમઃ’ યહાં તક કા સબ પાઠ ગૃહીત
હુઆ હૈ । તથા ચ-રાજગૃહનગર મેં યાવત્ ગૌતમને પ્રભુ સે હસ પ્રકાર
પૂછા ‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે ।’ હે મદન્ત ! જો અન્યયૂથિકા હૈં વે હસ
પ્રકાર સે કહતે હૈં । યાવત્ પ્રરૂપિત કરતે હૈં—‘યહાં યાવત્પદ સે ‘માપન્તે
પ્રજ્ઞાપયન્તિ’ હન દો ક્રિયારૂઢોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । વે કયા કહતે હૈં ।
અબ હસી વાત કો ગૌતમ પ્રકટ કરતે હૈં—‘એવં સ્વલુ કેવલી જક્ષા-’

આશ્રય કરીને ફરીથી આજ વાતનો-પદાર્થોનો જ વિચાર કરવામાં આવશે.
જેથી આ સંબંધને લઈને આ ઉદ્દેશાને પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું
પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—“રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” इत्यादि

ટીકાર્થ:—“રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” અહિયાં યાવત્પદથી “સમવ-
સરણાત્” એ પદથી આરંભીને “પ્રાજ્ઞલિપુટઃગૌતમઃ” અહિ સુધીનો પાઠ શ્રવણ
થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવસર
શુ થયું પરિષદ્ ભગવાનના દર્શન કરવા તથા તેઓને વંદના કરવા બહાર
આવી. ભગવાને તેઓને ધર્મદેશના આપી. ધર્મદેશના સાંભળીને તે પછી
પરિષદ્ પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઈ, તે પછી પ્રભુની સેવા કરતા ગૌતમ
સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું—“અન્ન ઉત્થિયાણં મંતે !” હે ભગવન્ અન્ય
યૂથિકો-અન્ય મતવાદિઓ આ પ્રમાણે કહે છે યાવત્ પ્રરૂપિત કરે છે.
અહિયાં યાવત્પદથી “માપન્તે પ્રજ્ઞાપયન્તિ” એ બે ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો
છે, તેનો અર્થ ભાષા દ્વારા વર્ણવે છે. પ્રજ્ઞાપિત કરે છે. એ પ્રમાણે છે.
તેઓ શં કહે છે? તે બતાવે છે.—“એવં સ્વલુ કેવલી જક્ષા-” હે ભગવન્

યક્ષાવેશેનાત્રિષ્ટુઃ સન યક્ષો દેવવિશેષઃ તસ્યાવેશેન અન્તઃ પ્રવેશેનેત્યર્થઃ ‘આહ-
ચ્ચ દો ભાસાઓ ભાસહ’ આહત્ય દ્વે ભાષે ભાપતે આહત્ય કદાચિદિત્યર્થઃ કે દ્વે
ભાષે તત્રાહ-‘તં જહા’ इत्यादि । ‘તં જહા’ તથા ‘સોસં વા સચ્ચામોસં વા’ મૃષાં
વા સત્યામૃષાં વા, યક્ષાવેશનશાત્ કેવલી અસત્યમેવ વદતિ અથવા સત્યામૃષાં
સત્યરૂપાં મૃષારૂપાં ચેત્યર્થઃ મિશ્રભાષાં વદતીતિ ‘સે કહમેયં મંતે ! એવં’ તત્
કથમેતદ્ એવમ્ હે મદન્ત ! એવં પરૈરુચ્યમાનં કિંઽ એતત્ એવં સંભવેત્ ? इति प्रश्नः,
भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જળ્લં તે અન્નઉત્થિયા
જાવ એવમાહંસુ’ યત્ સ્વલુ તે અન્યયૂથિકાઃ યાવત્ ચે તે એવમાહુસ્તે મિથ્યા એવ-
માહુઃ, અત્ર યાવત્પદેન સંપૂર્ણસ્ય પ્રશ્નવાક્યસ્ય અનુવાદઃ કર્તવ્યઃ ‘અહં પુન ગોય-

હે મદન્ત ! વે એસા કહતે હૈં કિ જવ કેવલી યક્ષ કે આવેશ સે
આવિષ્ટ-ગૃહીત હો જાતા હૈં અર્થાત્ કેવલી કે ખીતર જવ યક્ષ દેવવિશેષ
લીન હો જાતા હૈં । કેવલી કો જવ ભૂન લગ જાતા હૈં-તજ ઉસકે આવેશ
સે વે ‘આહચ્ચ૦’ કદાચિત્ દો ભાષાઓં કો બોલને લગ જાતે હૈં એક
ભાષા ઉન્મેં હોતી હૈં મૃષા, ઓર દૂસરી હોતી હૈં સત્યમૃષા યચપિ
કેવલી સત્ય હી બોલતે હૈં પરન્તુ યક્ષાવેશ સે વે ઉસ સમય યા તો
અસત્ય ભાષા કો બોલતે હૈં યા સત્ય સે મિલી મૃષા ભાષા કો મિશ્ર-
ભાષા કો બોલતે હૈં । ‘સે કહ૦’ સો હે મદન્ત ! ઉન લોગોં કા એસા કથન
કહાં તક ઠીક હૈં । કયા એસા હો સકતા હૈં ? इत्य प्रश्न के उत्तर में
प्रभु कहते हैं--‘गोयमा । जणं ते अन्नउत्थि०’ हे गौतम जो उन्होंने
ऐसा कहा है सो वह बिल्कुल मिथ्या कहा है । यहां यावत् पद से
समस्त प्रश्नवाक्य का अनुवाद कर लेना चाहिये । ‘अहं पुन०’ में तो

તેઓ એવું કહે છે કે-જ્યારે કેવલી ભગવાન યક્ષના આવેશથી આવેશવાળા
થાય છે. અર્થાત્ કેવલીની અંદર જ્યારે યક્ષ દેવ વિશેષ પ્રવેશ કરે છે. એટલે
કે કેવલીને જ્યારે ભૂત પકડે છે, ત્યારે તેઓ તેના કોઈ આવેશથી “આહત્ય૦”
કોઈવાર એ ભાષા બોલે છે. એક ભાષા તો તેઓમાં મૃષા-અસત્યભાષા
હોય છે અને બીજી સત્ય મૃષાભાષા હોય છે. જો કે કેવલી ભગવાન સત્ય
જ બોલે છે. પરંતુ યક્ષના આવેશથી તે સમયે તેઓ અસત્ય ભાષા બોલે
છે અથવા તો સત્યથી મળેલી મૃષાભાષા મિશ્રભાષા બોલે છે. “સે કહમેવં
મંતે ! તો હે ભગવન્ તે લોકેતુ” આ પ્રમાણેનું કથન શું સત્ય હોઈ શકે છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ગોયમા ! જળ્લં તે અન્નઉત્થિયા૦” હે
ગૌતમ ! તે અન્ય મતવાદીઓએ એવું બે કહ્યું છે તે બિલકુલ મિથ્યા-
અસત્ય કહ્યું છે. અહિં યાવત્પદથી સંપૂર્ણ પ્રશ્ન વાક્ય સમજી લેવો. “અહં-

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવત્ એવમ્ અવાદીત, અત્ર યાવત્પદેન સમવસરણાદારમ્ય પ્રાજ્ઞલિપુટો ગૌતમઃ, એતત્પર્યન્તસ્ય સર્વસ્યાપિ પ્રકરણસ્ય અનુકર્ષણં કર્તવ્યમ્ । કિમવાદીત્ ગૌતમઃ તત્રાહ—‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે !’ અન્યયૂથિકાઃ સ્વલ્લુ મદન્ત ! ‘એવમાઈવતંતિ’ એવમ્-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ આરુપ્યાન્તિ કથયન્તિ ‘જાવ પલ્લવેતિ’ યાવત્ પ્રરૂપયન્તિ, અત્ર યાવત્પદેન ભાષન્તે પ્રજ્ઞાપયન્તિ, इत्यनयोः संग्रहः किं तेऽन्ययूथिकाः प्रज्ञापयन्ति ? तत्राह—‘एवं स्वल्लु’ इत्यादि । ‘एवं स्वल्लु केवली जक्खाएसेणं आइठ्ठे समाणे’ एवं स्वल्लુ केवली

કરકે પુનઃ હસી બાત કા વિચાર ક્રિયા જાતા હૈ અતઃ હસી સમ્બન્ધ કો લેકર પ્રારમ્ભ ક્રિયે ગયે હસ ઉદ્દેશકા ‘રાયગિહે જાવ’ આદિ યહ સર્વ પ્રથમ સૂત્ર હૈ । ‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ ઘઘાં યાવત્પદ સે સમવસર-
ણાત્’ સે લેકર ‘પ્રાજ્ઞલિપુટઃ ગૌતમઃ’ યહાં તક કા સવ પાઠ ગૃહીત
હુઆ હૈ । તથા ચ-રાજગૃહનગર યેં યાવત્ ગૌતમને પ્રભુ સે હસ પ્રકાર
પૂછા ‘અન્નઉત્થિયા ણં મંતે ।’ હે મદન્ત ! જો અન્યયૂથિકા હૈં વે હસ
પ્રકાર સે કહતે હૈં । યાવત્ પ્રરૂપિત કરતે હૈં—‘યહાં યાવત્પદ સે ‘ભાષન્તે
પ્રજ્ઞાપયન્તિ’ હન દો ક્રિયાલક્ષ્યોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । વે વયા કહતે હૈં ।
અવ હસી બાત કો ગૌતમ પ્રકટ કરતે હૈં—‘એવં સ્વલ્લુ કેવલી જક્ખા’

આશ્રય કરીને કરીથી આજ વાતનો-પદાર્થોનો જ વિચાર કરવામાં આવશે.
જેથી આ સંબંધને લઈને આ ઉદ્દેશનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું
પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—“રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” इत्यादि

ટીકાર્થઃ—“રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” અહિયાં યાવત્પદથી “સમવ-
સરણાત્” એ પદથી આરંભીને “પ્રાજ્ઞલિપુટઃ ગૌતમઃ” અહિં મુદ્ધીને પાઠગ્રહણ
થયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. રાજગૃહ નગરમાં ભગવાનનું સમવસર
ણ થયું પરિવદ્ ભગવાનના દર્શન કરવા તથા તેઓને વંદના કરવા બહાર
આવી. ભગવાને તેઓને ધર્મદેશના આપી. ધર્મદેશના સાંભળીને તે પછી
પરિવદ્ પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઈ, તે પછી પ્રભુની સેવા કરતા ગૌતમ
સ્વામીએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—“અન્ન ઉત્થિયાણં મંતે !” હે ભગવન્ અન્ય
યૂથિકો-અન્ય મતવાદિઓ આ પ્રમાણે કહે છે યાવત્ પ્રરૂપિત કરે છે.
અહિયાં યાવત્પદથી “ભાષન્તે પ્રજ્ઞાપયન્તિ” એ બે ક્રિયાપદોનો સંગ્રહ થયો
છે, તેનો અર્થ ભાષા દ્વારા વર્ણવે છે. પ્રજ્ઞાપિત કરે છે. એ પ્રમાણે છે.
તેઓ શું કહે છે ? તે બતાવે છે.—“એવં સ્વલ્લુ કેવલી જક્ખા” હે ભગવન્

યજ્ઞાવેશેનાવિષ્ટઃ સન્ યજ્ઞો દેવવિશેષઃ તસ્યાવેશેન અન્તઃ પ્રવેશેનેત્યર્થઃ ‘આહ-
ચ્ચ દો ભાસાઓ ભાસહ’ આહત્ય દ્વે ભાષે ભાષતે આહત્ય કદાચિદિત્યર્થઃ કે દ્વે
ભાષે તન્નાહ-‘તં જહા’ इत्यादि । ‘તં જહા’ તદ્યથા ‘મોસં વા સચામોસં વા’ મૃષાં
વા સત્યામૃષાં વા, યજ્ઞાવેશનશાત્ કેવલી અસત્યમેવ વદતિ અથવા સત્યામૃષાં
સત્યરૂપાં મૃષારૂપાં ચેત્યર્થઃ મિશ્રભાષાં વદતીતિ ‘સે કહમેયં મંતે । એવં’ તત્
કથમેતદ્ એવમ્ હે મદન્ત । એવં પરૈરુચ્યમાનં કિમ્ એતત્ એવં સંમવેત્ ? इति प्रश्नः,
મગધાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જળ્લં તૈ અન્નઽત્થિયા
જાવ એવમાહંસુ’ યત્ સ્વલુ તે અન્યયૂથિકાઃ યાવત્ ચે તે એવમાહુસ્તે મિથ્યા એવ-
માહુઃ, અન્ન યાવત્પદેન સંપૂર્ણસ્ય પ્રશ્નવાક્યસ્ય અનુવાદઃ કર્તવ્યઃ ‘અહં પુનઃ ગોય-

હે મદન્ત । વે એસા કહતે હૈં કિ જવ કેવલી યજ્ઞ કે આવેશ સે
આવિષ્ટ-ગૃહીત હો જાતા હૈં અર્થાત્ કેવલી કે અંતર જવ યજ્ઞ દેવવિશેષ
લીન હો જાતા હૈં । કેવલી કો જવ ખૂન લગ જાતા હૈં-તજ ઉસકે આવેશ
સે વે ‘આહચ્ચ૦’ કદાચિત્ દો ભાષાઓં કો બોલને લગ જાતે હૈં એક
ભાષા ઉનમેં હોતી હૈં મૃષા, ઔર દૂસરી હોતી હૈં સત્યમૃષા યદપિ
કેવલી સત્ય હી બોલતે હૈં પરન્તુ યજ્ઞાવેશ સે વે ઉસ સમય યાં તો
અસત્ય ભાષા કો બોલતે હૈં યા સત્ય સે મિલી મૃષા ભાષા કો મિશ્ર-
ભાષા કો બોલતે હૈં । ‘સે કહ૦’ સો હે મદન્ત । ઉન લોગોં કા એસા કથન
કહાં તક ઠીક હૈં । કયા એસા હો સકતા હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં
પ્રશ્ન કહતે હૈં--‘ગોયમા । જળ્લં તૈ અન્નઽત્થિય૦’ હે ગૌતમ જો ઉન્હોંને
એસા કહા હૈં સો વહ બિલકુલ મિથ્યા કહા હૈં । યહાં યાવત્ પદ સે
સમસ્ત પ્રશ્નવાક્ય કા અનુવાદ કર લેના ચાહિયે । ‘અહં પુનઃ’ મેં તો

તેઓ એવું કહે છે કે-જ્યારે કેવલી ભગવાન યજ્ઞના આવેશથી આવેશવાળા
થાય છે. અર્થાત્ કેવલીની અંદર જ્યારે યજ્ઞ દેવ વિશેષ પ્રવેશ કરે છે. એટલે
કે કેવલીને જ્યારે ખૂન પકડે છે, ત્યારે તેઓ તેના કોઈ આવેશથી “આહત્ય૦”
કોઈવાર એ ભાષા બોલે છે. એક ભાષા તો તેઓમાં મૃષા-અસત્યભાષા
હોય છે અને બીજી સત્ય મૃષાભાષા હોય છે. જો કે કેવલી ભગવાન સત્ય
જ બોલે છે. પરંતુ યજ્ઞના આવેશથી તે સમયે તેઓ અસત્ય ભાષા બોલે
છે અથવા તો સત્યથી મળેલી મૃષાભાષા મિશ્રભાષા બોલે છે. “સે કહમેવં
મંતે ! તો હે ભગવન્ તે લોકોનું આ પ્રમાણેનું કથન શું સત્ય હોઈ શકે છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“ગોયમા ! જળ્લં તૈ અન્નઽત્થિયા૦” હે
ગૌતમ ! તે અન્ય મતવાદીઓએ એવું જો કહ્યું છે તે બિલકુલ મિથ્યા-
અસત્ય કહ્યું છે. અહિં યાવત્પદથી સંપૂર્ણ પ્રશ્ન વાક્ય સમજી લેવો. “અહં-

મા !' અહમ્ પુન ગૌતમ ! અત્ર પુન:પદં ત્વર્થકં તથા ચ અહં તુ ગૌતમ ! 'એવમાઙ્-
 ક્ષામિ' એવં વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ આશ્વામિ ભાષે પ્રજ્ઞાપયામિ પ્રરૂપયામિ 'નો
 ચલુ કેવલી જક્ષાએસેણં આઙ્સહ' નો ચલુ કેવલી યક્ષાવેશેન આવિશ્યતે કેવ-
 લિનઃ શરીરે યક્ષસ્થાવેશે ન ભવતિ અનન્તવીર્યત્વાત્ કેવલિનઃ 'નો ચલુ કેવલી
 યક્ષાવેશેન આવિષ્ટઃ સન્ 'આહચ્ચ દો માસાઓ માસહ' આહત્ય દ્વે ભાષે ભાષતે
 'તં જહા સોસં વા સચ્ચામોસં વા' તદ્વથા મૃષાં વા સત્યામૃષાં વા, કેવલિનાં શરીરે
 ન ભવતિ યક્ષાદેઃ સમાવેશઃ કેવલિનામનન્તવીર્યતયા તસ્ય પ્રતિરુદ્ધત્વાત્ અતઃ
 કેવલી કદાચિદપિ યક્ષાવેશેન આવિષ્ટઃ સન્ યક્ષસ્ય ભગવન્શરીરે પ્રવેશાભાવાત્
 મિશ્રમાષાં અમૃત્યાં વા સત્યામૃષાં વા સત્યરૂપામસત્યરૂપાં ચેત્યર્થઃ મિશ્રમાષાં ન
 ભાષતે इतिभावः, યાદૃશીં ભાષાં કેવલી ભૂતે તાં દર્શયન્નાહ-'કેવલી ણં' इत्यादि।
 'કેવલીણં અસાવજ્ઞાઓ અપરોઘવાહ્યાઓ' કેવલી ચલુ અસાવઘ અપરોપઘાતિકે
 પાપવ્યાપારરહિતા તથા યયા ભાષયા પરેષામ્ ઉપઘાતો ન ભવેત્તાદૃશી ચ, એતદ્રૂપે
 'આહચ્ચ દો માસાઓ માસહ' આહત્ય દ્વે ભાષે ભાષતે કદાચિત્ વક્ષ્યમાણં ભાષા-

इस विषय में ऐसा कहता हूँ ४ यहां 'भाषे प्रज्ञापयामि, प्ररूपयामि'
 इन क्रियापदों का संग्रह हुआ है-यही बात ४ इस संख्या पद से
 प्रकट की गई है । 'नो चलु केवली जक्खाएसेणं०' केवली न तो कभी
 यक्ष के आवेश से आविष्ट होते हैं । उन्हें कभी भी भूत नहीं
 लगता है और न वे उसके कारण कभी मृषा या मिश्रभाषा का
 प्रयोग करते हैं । केवली अनन्तवीर्यवाले होते हैं अतः उसके कारण
 भूतादिक का प्रवेश उनके भीतर नहीं हो सकता है वह
 उसके द्वारा प्रतिरुद्ध हो जाता है । इस कारण वे न मृषावादी
 होते हैं और न सत्यमृषा मिश्रभाषा को बोलते हैं । केवली तो पाप-
 व्यापाररहित तथा जिसके उच्चारण करने से दूसरे जीवों का उपघात

पुण गोयमा०" હે ગૌતમ હું આ વિષયમાં એવું કહું છું "ભાષે પ્રજ્ઞાપયામિ
 પ્રરૂપયામિ" ભાષા દ્વારા વણુવું છું. પ્રજ્ઞાપિત કહું છું, પ્રરૂપિત કહું છું કે-
 "નો ચલુ કેવલી જક્ષાએસેણં" કેવલી ભગવાન્ કોઈપણ સમયે યક્ષના
 પ્રવેશથી આવેશવાળા થતા નથી. અર્થાત્ તેઓને કોઈપણ સમયે ભૂત લાગતું
 નથી. અને ભૂત વળગવાને કારણે તેઓ કોઈ વખત મૃષા અથવા મિશ્રભાષા
 બોલતા નથી. કેવલી અનન્ત વીર્યવાળા હોય છે. તેથી તેઓમાં ભૂતાદિનો
 પ્રવેશ થઈ શકતો નથી. તેથી મૃષાવાદી કે સત્ય મૃષા-મિશ્રવાદી હોતા
 નથી. કેવલી ભગવાન્ તો પાપના વ્યવહાર વગરની તથા જે બોલવાથી
 બીજા જીવોનો ઉપઘાત ન થાય એવી જ ભાષા બોલે છે. એ રીતે તેઓ

દ્વયં ભાષતે इत्यर्थः ‘તં જહા’ તથા ‘સચ્ચં વા અસચ્ચામોસં વા’ સત્યં વા અસત્યા-
મૃષાં વા यदि केवली तदा सत्यमेव वदति यद्वा असत्यमृषां वा न सत्यां न मृषां
व्यवहाररूपमित्यर्थः ताम् एतादृशीं व्यवहाररूपां भाषां भाषते केवलीति ॥ सू० १ ॥

સત્યાદિ ભાષાદ્વયં ચ બુક્ત્વં કેવલી ઉપધિપરિગ્રહપ્રગિધાનાદિકં વિચિત્રવસ્તુ
ભાષતે इति तदेव दर्शयन्नाह—‘कइविहे णं भंते’ इत्यादि ।

મૂલમ્—કइવિહે ણં ભંતે ! ઉવહી પન્નત્તે ? ગોયમા ! તિવિહે
ઉવહી પન્નત્તે, તં જહા કસ્મોવહી, સરીરોવહી, બાહિરમંડમત્તો-
વગરણોવહી । નેરહ્યાણં ભંતે ! પુચ્છા ગોયમા ! દુવિહે ઉવહી પન્નત્તે
તં જહા કસ્મોવહી ચ સરીરોવહી ચ, સેસાણં તિવિહે ઉવહી ઇગિં-
દિયવજ્જાણં જાવ વેમાણિયાણં, ઇગિંદિયાણં દુવિહે ઉવહી પન્નત્તે
તં જહા કસ્મોવહી ચ સરીરોવહી ચ । કइविहे णं भंते ! ઉવહી
પન્નત્તે ? ગોયમા ! તિવિહે ઉવહી પન્નત્તે તં જહા સચિત્તે અચિત્તે
મીસણ, एवं नेरह्याणं वि, एवं निरवसेसं जाव वेमाणियाणं ।
કइવિહે ણં ભંતે ! પરિગ્ગહે પન્નત્તે ? ગોયમા ! તિવિહે પરિગ્ગહે
પન્નત્તે તં જહા કસ્મપરિગ્ગહે સરીરપરિગ્ગહે બાહિરમંડમત્તો-
વગરણપરિગ્ગહે । નેરહ્યાણં ભંતે ! एवं जहा उवहिणा दो दंडगा
भणिया तहा परिगगहेण वि दो दंडगा भाणियत्वा । कइविहे णं
भंते ! पणिहाणे पन्नत्ते ? गोयमा ! तिविहे पणिहाणे पन्नत्ते,

न हो ऐसी भाषा का ही प्रयोग करते हैं । इस प्रकार वे ‘सचचं वा
असचचामोसं वाए’ सत्य एवं असत्यामृषा का ही प्रयोग करते हैं ।
यदि केवली बोलते हैं तो सत्य ही बोलते हैं यद्वा असत्यामृषा-न
सत्य न असत्य ऐसी व्यवहाररूप भाषा को बोलते हैं ॥ सू० १ ॥

“સચ્ચં વા અસચ્ચામોસં વાએ” સત્ય અને અસત્ય-અમૃષા ભાષાનો જ
પ્રયોગ કરે છે. જો કેવલી ભગવાન બોલે છે, અથવા અસત્ય-અમૃષા નસત્ય,
—અને ન અસત્ય એવી વ્યવહાર ભાષા જ બોલે છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

तं जहा मणपणिहाणे वइपणिहाणे कायपणिहाणे । नेरइयाणं भंते !
 कइविहे पणिहाणे पन्नत्ते ? एवंचेव एवं जाव थणियकुसाराणं ।
 पुढवीकाइयाणं पुच्छा गोयसा ! एगे कायपणिहाणे पन्नत्ते, एवं
 जाव वणस्सइकाइयाणं । वेइंदियाणं पुच्छा गोयसा ! दुविहे
 पणिहाणे पन्नत्ते तं जहा वइपणिहाणे य कायपणिहाणे य एवं
 जाव चउरिंदियाणं । सेसाणं तिविहे वि जाव वेसाणियाणं ।
 कइविहे णं भंते ! दुप्पणिहाणे पन्नत्ते गोयसा ! तिविहे दुप्पणि-
 हाणे पणत्ते तं जहा मणदुप्पणिहाणे वइदुप्पणिहाणे कायदुप्प-
 णिहाणे जहेव पणिहाणेणं दंडगो भणिओ तहेव दुप्पणिहाणेणं
 वि भाणियव्वो । कइविहे णं भंते ! सुप्पणिहाणे पन्नत्ते ? गोयसा !
 तिविहे सुप्पणिहाणे पन्नत्ते तं जहा मणसुप्पणिहाणे वइसुप्पणि-
 हाणे कायसुप्पणिहाणे । मणुस्साणं भंते ! कइविहे सुप्पणिहाणे
 पन्नत्ते ? एवं चेव । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ । तएणं
 समणे भगवं महावीरे जाव बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥सू० २॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! उपधिः प्रज्ञप्तः गौतम ! त्रिविधः उपधिः
 प्रज्ञप्तः तद्यथा कर्मोपधिः, शरीरोपधिः, बाह्यभांडायात्रोपकरणोपधिः । नैरयि-
 काणां भदन्त ! पृच्छा गौतम ! द्विविधः उपधिः प्रज्ञप्तः तद्यथा कर्मोपधिश्च
 शरीरोपधिश्च शेषाणां त्रिविध उपधिः एकेन्द्रियवर्जितानां यावद्वैमानिकानाम् ।
 एकेन्द्रियाणां द्विविध उपधिः प्रज्ञप्तः तद्यथा कर्मोपधिश्च शरीरोपधिश्च । कतिविधः
 खलु भदन्त ! उपधिः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! त्रिविध उपधिः प्रज्ञप्तः तद्यथा सचित्तः,
 अचित्तः, मिश्रितः, एवं नैरयिकाणामपि एवं निरवशेषं यावद्वैमानिकानाम् ।
 कतिविधः खलु भदन्त ! परिग्रहः प्रज्ञप्तः गौतम ! त्रिविधः परिग्रहः प्रज्ञप्तः तद्यथा
 कर्मपरिग्रहः, शरीरपरिग्रहः, बाह्यभांडायात्रोपकरणपरिग्रहः । नैरयिकाणां भदन्त !
 एवं यथा उपधिना द्वौ दण्डकौ भणितौ तथा परिग्रहेणापि द्वौ दण्डकौ भणितव्यौ ।

કતિવિધં खलु भदन्त । प्रणिधानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! त्रिविधं प्रणिधानं प्रज्ञप्तम् तद्यथा मनः प्रणिधानम्, वचः प्रणिधानम्, कायप्रणिधानम् । नैरयिकाणां भदन्त ! कतिविधं प्रणिधानं प्रज्ञप्तम् ? एवमेव एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम् । पृथिवी-कायिकानां पृच्छा गौतम ! एकं कायप्रणिधानम् प्रज्ञप्तम् । एवं यावत् वनस्पति-कायिकानाम् । द्वीन्द्रियाणां पृच्छा गौतम ! द्विविधं प्रणिधानं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा वचःप्रणिधानं च कायप्रणिधानं च एवं यावत् चतुरिन्द्रियाणां शेषाणां त्रिविधमपि यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधं खलु भदन्त ! दुष्प्रणिधानं प्रज्ञप्तम्, गौतम ! त्रिविधम् दुष्प्रणिधानम् प्रज्ञप्तम् तद्यथा मनोदुष्प्रणिधानं वचोदुष्प्रणिधानं काय-दुष्प्रणिधानं, यथैव प्रणिधानेन दण्डको भणितः, तथैव दुष्प्रणिधानेनापि भणितव्यः । कतिविधं खलु भदन्त ! सुप्रणिधानं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! त्रिविधं सुप्र-णिधानं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा-मनःसुप्रणिधानं वचः सुप्रणिधानम् कायसुप्रणिधानम् ? मनुष्याणां भदन्त ! कतिविधं सुप्रणिधानं प्रज्ञप्तम्, एवमेव । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति । ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो यावद्बहिर्जन-पदविहारं विहरति ॥सू० २॥

ટીકા—‘કહવિહે જં મંતે ! ઉવહી પન્નત્તે’ કતિવિધઃ खलु भदन्त ! उपधिः प्रज्ञप्तः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तिविहे उवही

सत्यादि भाषाद्वय को बोलते हुए केवली उपधि, परिग्रह, प्रणि-धान आदि विचित्र वस्तुको कहते हैं अब यही बात प्रकट की जाती है ।

‘कहविहे जं मंते ! उवही पणत्ते’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—ગૌતમને હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘કહવિહે જં મંતે ! ઉવહી પણત્તે’ હે ભદન્ત ! ઉપધિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? જીવન નિર્વાહ સે ઉપકારક કર્મ, શરીર એવં વસ્ત્રાદિક કો ઉપધિ કહા ગયા હૈ । હસકે ઉત્તર સે પ્રશ્ન કહતે હૈ । ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ઉપધિ તોજ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ । આત્મા જિસકે દ્વારા દુર્ગતિ સે સ્થિર ક્રિયા

સત્યાદિ એ ભાષાને બોલનારા કેવલી ભગવાન ઉપધિ પરિગ્રહ, પ્રણિ-ધાન, વિગેરે વિચિત્ર વસ્તુને બતાવે છે, તે જ વાત હવે બતાવવામાં આવે છે.

“કહવિહે જં મંતે ! ઉવહી પન્નત્તે” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ આ સૂત્રથી પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું, છે કે —કહવિહે જં મંતે ! ઉવહી પણત્તે” હે ભગવાન ઉપધિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? જીવન નિર્વાહમાં ઉપકારક કર્મ, શરીર અને વસ્ત્ર વિગેરેને ઉપધિ કહેવામાં આવે છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા !” હે ગૌતમ !

પન્નત્તે' ત્રિવિધઃ ઉપધિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તત્ર ઉપધીયતે-ઉપદ્ર્ભ્યતે આત્મા યેન સ ઉપધિઃ, સ ચોપધિઃ ત્રિવિધઃ કર્મશરીરબાહ્યભાણ્ડાદિરુપઃ તસ્યેવ દર્શયન્નાહ-'તં જહા' इत्यादि । 'તં જહા' તથથા 'કર્મોવહી, શરીરોવહી, બાહ્યિરંડમત્તોવગરણોવહીય' કર્મોપધિઃ શરીરોપધિઃ બાહ્યભાણ્ડામાત્રોપકરણોપધિશ્ચ તત્ર ભાણ્ડામાત્રા ભાજનરુપઃ પરિચ્છદઃ, ઉપકરણં ચ વસ્ત્રાદિ, ઇતિ । 'નેરહ્યા ણં મંતે । પુચ્છા' નૈરયિકાણાં સ્વલુ મદન્ત ! પુચ્છા હે મદન્ત ! નૈરયિકાણાં કલિવિધઃ ઉપધિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, મંગવાનાહ-'ગોયમા' इत्यादि । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'દુવિહે ઉવહી પન્નત્તે' દ્વિવિધઃ દ્વિપ્રકારકઃ ઉપધિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, 'તં જહા' તથથા કર્મોવહીય શરીરોવહીય' કર્મોપધિશ્ચ શરીરોપધિશ્ચ, નારકાણાં દ્વિવિધ એવ કર્મશરીરોભ્યરુપઃ ઉપધિઃ, બાહ્યોપધેરસંમત્તાત્ 'સેસાણં તિવિહે ઉવહી ઇન્દ્રિયવડ્જાણં જાવ વેમાણિયાણં' શેષાણાં નારકવ્યતિરિક્તાનાં ત્રિવિધ ઉપધિરેકેન્દ્રિયવર્જિતાનાં ચાવદ્વૈમાનિકાનામ્ એકેન્દ્રિયમિન્નવૈમાનિકાન્તાનાં જીવાનાં ત્રિવિધોઽપિ ઉપધિ મંવતીતિ । તર્હિ એકે-

જાતા હૈ વહ ઉપધિ હૈ ઔર વહ કર્મ, શરીર ઔર બાહ્યભાંડ આદિ કે ભેદ સે ત્રીન પ્રકાર કી હોતી હૈ । બાહ્ય જો વસ્ત્ર પાત્રાદિક હૈં વે બાહ્ય ભાંડ આદિ રુપ ઉપધિ કહી ગઈ હૈ । અચ ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ-'નેરહ્યા ણં મંતે । ૦ ' હે મદન્ત નૈરયિકોં કે કિતને પ્રકાર કી ઉપધિ હોતી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા હૈ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ । નૈરયિકોં કો 'દુવિહે ઉવહી પન્નત્તે' દો પ્રકાર કી ઉપધિ હોતી હૈ । 'તં જહાં' વહ હસ પ્રકાર હૈ કર્મોપધિ ઔર શરીરોપધિ યહાં બાહ્ય ઉપધિ નહીં હોતી હૈ । સેસાણં તિવિહેં' નારક ભિન્ન જીવોં સે લેકર યાવત્ વૈમાનિક જીવોં તક ત્રીનોં પ્રકાર કી ઉપધિ હોતી હૈ । હનમેં એકેન્દ્રિય જીવોં કો છોડ દેના ચાહિયે । કયોંકિ હનકે શરીરોપધિ ઔર કર્મોપધિ યે

ઉપધી ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવે છે. આત્મા જેનાથી સ્થિર કરાય છે. તે ઉપધી છે. અને તે કર્મ, શરીર અને બાહ્ય, ભાંડ-પાત્ર વિગેરેના લેહથી ત્રણ પ્રકારની હોય છે. બાહ્ય જે વસ્ત્ર પાત્ર વિગેરે છે, તે બાહ્ય ભાંડ ઉપધી કહેવાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-"નેરહ્યાણં મંતે !" હે ભગવન્ નૈરયિકેને કેટલા પ્રકારની ઉપધિ હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન એ કહ્યું કે "ગોયમા !" હે ગૌતમ નૈરયિક એવાને "દુવિહે ઉવહી પન્નત્તે" એ પ્રકારની ઉપધિ કહેવામાં આવી છે. "તં જહાં" તે આ પ્રમાણે છે. ૧ કર્મોપધિ અને ૨ શરીરોપધિ અહિંયાં બાહ્ય ઉપધિ હોતી નથી. 'સેસાણં તિવિહેં" નારક એવાને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક એવા સુધી ત્રણ પ્રકારની ઉપધિ હોય છે. તે પૈકી એકેન્દ્રિય એવાને વર્ણ્ય ગણ્યા છે. કેમ કે

ન્દ્રિયાણાં કતિવિધ ઉપધિસ્તત્ત્વાહ-‘એગિંદિયાણં’ इत्यादि। ‘एगिंदियाणं दुविहे उवही पन्नत्ते’ एकेन्द्रियाणां द्विविध उपधिः प्रज्ञप्तः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘कम्मो-वही य सरीरोवही य’ कर्माणपधिरुच शरीरोपधिरुच कर्मशरीरोभयरूप एव उपधि-रेकेन्द्रिजीवानाम् तदन्येषां तु त्रिविधोऽपीति। ‘कइविहे णं भंते ! उवही पन्नत्ते’ कतिविधः खलु भदन्त ! उपधिः प्रज्ञप्तः इति प्रश्नः, भगवान्नाह-‘गोयमा’ इत्यादि। ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तिविहे उवही पन्नत्ते’ त्रिविध उपधिः प्रज्ञप्तः ‘तं जहा’ तद्यथा ‘सच्चित्ते अचित्ते मीसए’ सचित्तः अचित्तः, मिश्रकः ‘एवं नेरइ-याणं वि’ एवं नैरयिकाणामपि आलापप्रकारश्चेत्यम् ‘नेरइयाणं भंते ! कइविहे उवही पन्नत्ते ? गोयमा ! तिविहे तं जहा सच्चित्ते अचित्ते मीसए’ नैरयिकाणां खलु

दो ही उपधि होती हैं। जैसा कि ‘एगिंदियाणं दुविहे उवही पन्नत्ते०’ इस सूत्र द्वारा कहा गया है। अब गौतम पुनः उपधि के प्रकार के विषय में प्रश्न से पूछते हैं-‘कइविहे णं भंते ! उवही पन्नत्ते’ हे भदन्त ! उपधि कितने प्रकार की कही गई है। इसके उत्तर में प्रश्न कहते हैं-‘गोयमा०’ हे गौतम ! उपधि पुनः प्रकारान्तर से ३ प्रकार की कही गई है। ‘तं जहा सच्चित्ते०’ एक सचित्त उपधि, अचित्त उपधि और मिश्र उपधि ‘नेरइयाणं भंते !०’ हे भदन्त ! इन ३ प्रकार की उपधियों में से नैरयिकों में कितनी उपधियां होती हैं ? तो इसके उत्तर में प्रश्न कहते हैं-‘एवं नेरइयाणं वि’ हे गौतम ! नैरयिकों में सचित्त, अचित्त और मिश्र ये तीनों ही प्रकार की उपधियां होती हैं। यहां आलाप प्रकार ऐसा है-‘नेरइयाणं भंते ! कइविहे उवही पन्नत्ते गोयमा ! तिविहे तं जहा

તેઓને શરીરોપધિ અને કર્મોપધિ એ બે જ ઉપધિ હોય છે. જેમ કે- “एगिंदियाणं दुविहे उवही पन्नत्ते०” આ સૂત્રાંશથી કહેવામાં આવ્યું છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને ઉપધિના પ્રકારોના વિષયમાં પૂછે છે કે-“कइविहे णं भंते ! उवही०” હે ભગવન્ ઉપધિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ! તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કેવ-“गोयमा !” હે ગૌતમ ! પ્રકારાંતરથી ઉપધિ ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. “तं जहा सच्चित्ते०” એક સચિત્ત, ઉપધિ અચિત્ત ઉપધિ અને મિશ્ર ઉપધિ. “नेरइयाणं भंते !०” હે ભગવાન્ આ ત્રણ પ્રકારની ઉપધિયો પૈકી નૈરયિક જીવોને કેટલી ઉપધિયો હોય છે ? આ આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“एवं नेरइयाणं वि” હે ગૌતમ ! નૈરયિક જીવોમાં સચિત્ત, -અચિત્ત, અને મિશ્ર એ ત્રણે પ્રકારની ઉપધિ હોય છે. તેના આલાપનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.-“नेरइयाणं भंते ! कइविहे उवही

મદન્ત ! કૃતિવિધઃ ઉપધિઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ગૌતમ ! ત્રિવિધઃ સચિત્તો અચિત્તો મિશ્રશ્ચ, ઇતિ તત્ર નારકાણાં સચિત્તઃ ઉપધિઃ શરીરમ્ અચિત્તોપધિઃ ઉત્પત્તિસ્થાનમ્ મિશ્રસ્તુ શરીરમેવોચ્છ્વાસાદિપુદ્ગલયુક્તમ્ તેષાં સચેતનાઽચેતનત્વે મિશ્રત્વસ્ય વિવક્ષણાદિતિ । ‘એવં નિરવસેસં જાવ વેમાણિયાણં’ એવં નિરવશેષં યાવદ્ વૈમાનિકાનામ્, નૈરયિકાદારાભ્ય વૈમાનિકપર્યન્તં ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેષુ પૂર્વોક્તસ્ય ત્રિપ્રકારસ્યાપિ ઉપધેઃ સત્ત્વં જ્ઞેયમ્ ઇતિ । ઉપધિં પ્રદર્શ્ય પરિગ્રહં દર્શયન્નાહ—‘કહ્વિહે ણં’ ઇત્યાદિ । ‘કહ્વિહે ણં મંતે ! પરિગ્રહે પન્નત્તે’ કૃતિવિધઃ સ્વચ્છ મદન્ત ! પરિગ્રહઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, અગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તિવિહે પરિગ્રહે પન્નત્તે’ ત્રિવિધઃ પરિગ્રહઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ‘તં જહા’ તથથા ‘કમ્મપરિગ્રહે સરીરપરિગ્રહે’ વાદિર-

સચિત્તે, અચિત્તે, મીક્ષણ’ અર્થ સ્પષ્ટ છે, નારક જીવોં કે સચિત્ત ઉપધિ શરીર છે । અચિત્ત ઉપધિ उनकी ઉત્પત્તિ का स्थान है और मिश्र ઉપધિ ઉચ્છ્વાસનિશ્વાસ આદિ પુદ્ગલયુક્ત શરીર હી છે । इनमें मिश्रता सचेतन अचेतनरूप होने से है । ‘એવં નિરવસેસં જાવ વેમાણિયાણં’ નૈરયિકોં સે લેકર યાવત્ વૈમાનિક પર્યન્ત ૨૪ દણ્ડકોં મેં પૂર્વોક્ત તીનોં પ્રકાર કી ઉપધિ કા સત્ત્વ રહતા છે એસા જાનના ચાહિયે । अब परिग्रह कितने प्रकार का है । इस विषय में प्रश्न करते हुए गौतम ! प्रभु से कहते हैं—‘कहविहे णं मंते ! परिग्रहे पन्नत्ते’ हे मदन्त ! परिग्रह कितने प्रकार का कहा गया है । ‘गोयमा ! तिविहे परिग्रहे पन्नत्ते’ हे गौतम ! परिग्रह ३ प्रकार का कहा गया है । ‘तं जहा—कम्मपरिग्रहे’ वह

પન્નત્તે ગોયમા ! તિવિહે તં જહા—સચિત્તે, અચિત્તે, મીક્ષણ’ હે ભગવન્ નારકીય જીવોને કેટલી ઉપધિ કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! તેઓને સચિત્ત, અચિત્ત, અને મિશ્ર એ પ્રમાણે ત્રણ ઉપધિયો કહેવામાં આવી છે. નારક જીવોને સચિત્ત ઉપધિ શરીર છે. અચિત્ત ઉપધિ તેનું ઉત્પત્તિ સ્થાન છે. અને મિશ્ર ઉપધિ ઉપચ્છ્વાસ વિગેરે પુદ્ગલવાળું શરીર જ છે, તેમાં મિશ્રપણુ સચેતન અને અચેતન રૂપ હોવાથી છે. “એવં નિરવસેસં જાવ વેમાણિયાણં” નૈરયિકોથી આરંભીને યાવત્ વૈમાનિકો સુધી ૨૪ ચોવીસ દંડકોમાં પૂર્વોક્ત ત્રણે ઉપધિયો વિદ્યમાન રહે છે. તેમ સમજવું હવે ગૌતમ સ્વામી પરિગ્રહના વિષયમાં પૂછે છે કે—“કહ્વિહે ણં મંતે ! પરિગ્રહે પન્નત્તે” હે ભગવન્ પરિગ્રહ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! તિવિહે પરિગ્રહે પન્નત્તે” હે ગૌતમ ! પરિગ્રહ ત્રણ પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. “તં જહા

મંડસત્તોવગરણપરિગ્રહે' કર્મપરિગ્રહઃ શરીરપરિગ્રહઃ બાહ્યભાણ્ડામાત્રોપકરણપરિગ્રહ-
શ્ચ । મૂર્છયા પરિગૃહ્યમાણં ભાણ્ડોપકરણં પરિગ્રહઃ । 'નૈરહ્યાણં મંતે !૦' નૈરયિ-
કાણાં સ્વલુ મદન્ત ! કતિવિધઃ પરિગ્રહઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, મગવાનાહ—'એવં જહા' इत्यादि ।
'એવં જહા ઉવહિના દો દંડગા મળિયા' એવં યથોપધિના દ્વૌ દણ્ડકૌ મળિતૌ
'તદા પરિગ્રહેણ વિ દો દંડગા મળિયવ્વા' તથા પરિગ્રહેણાપિ દ્વૌ દણ્ડકૌ મળિ-
તવ્યૌ એકેન્દ્રિય-નારકયોરેકો દણ્ડકઃ, દ્વીન્દ્રિયાદારમ્ભ્ય વૈમાનિકાન્તાનામેકો
દણ્ડક इति મિલિત્વા દ્વૌ દણ્ડકૌ । અયં ભાવઃ—એકેન્દ્રિયનારકયોઃ દ્વૌ પરિગ્રહૌ
કર્મશરીરરૂપૌ, શેષાણાં તુ કર્મશરીરવહિર્ભાણ્ડાદિરૂપાશ્રયપરિગ્રહશ્ચ । 'કઙ્ગિવિદે ણં
મંતે ! પરિહાણે યન્નત્તે' કતિવિધઃ સ્વલુ મદન્ત ! પ્રણિધાનં પ્રજ્ઞપ્તં, પ્રણિહિતિઃ,

કર્મ પરિગ્રહ, શરીર પરિગ્રહ ઔર બાહ્ય ભાંડમાત્રોપકરણરૂપ પરિગ્રહ
હૈ । મૂર્છા સે પરિગૃહ્યમાણ જો ભાણ્ડોપકરણ હૈ વે પરિગ્રહ મેં આતે
હૈ । 'નૈરહ્યાણં મંતે ।' હે મદન્ત ! હન પરિગ્રહો મેં સે નૈરયિકોં કે
કિતને પરિગ્રહ હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં । 'એવં જહા ઉવહિં'
કિ હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે ઉપધિ કો લેકર દો દણ્ડક કહે જા
ચુકે હૈં । उसी प्रकार से परिग्रह को लेकर भी दो दण्डक कह लेना
चाहिये । इनमें एकेन्द्रिय और नारक इनका एक दण्डक और द्वीन्द्रिय
से लेकर वैमानिकान्त तक के जीवों का दूसरा दण्डक है । भाव इसका
ऐसा है कि एकेन्द्रिय और नारक इनमें दो परिग्रह होते हैं । एक कर्म-
रूप और दूसरा शरीररूप । इनके अतिरिक्त जो और जीव हैं, उनके
कर्म, शरीर और बहिर्भाण्डादिरूप परिग्रह होता है ।

કર્મપરિગ્રહે૦” કર્મપરિગ્રહ, શરીરપરિગ્રહ, બાહ્યભાંડમાત્રોપકરણરૂપ
ત્રણ પરિગ્રહ છે. મૂર્છાથી પરિગૃહ્યમાણ જે ભાંડોપકરણ છે, તેને પરિગ્રહમાં
ગણવામાં આવે છે “નૈરહ્યાણં મંતે !” હે ભગવન આ ત્રણ પરિગ્રહો પૈકી
નારકીય જીવોને કટલા પરિગ્રહ હોય છે? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—
“એવં જહા ઉવહિં” હે ગૌતમ ! ઉપધિના વિષયમાં જે પ્રમાણે બે દંડકો
કહેવામાં આવ્યા છે, એજરીતે પરિગ્રહને લઈને પણ બે દંડકો
કહેવા. તેમાં એકેન્દ્રિય અને નારકનો એક દંડક અને દ્વીન્દ્રિયથી લઈને
વૈમાનિક સુધીના જીવોનો બીજો દંડક છે. કહેવાનો ભાવ એ છે કે—એકે-
ન્દ્રિય અને નારકોમાં કર્મરૂપ, અને શરીર રૂપ એમ બે પરિગ્રહો થાય છે.
તેથી બીજા જે જીવો છે, તેને કર્મ, શરીર અને બહિર્ભાંડાદિ રૂપ ત્રણ
પરિગ્રહ હોય છે.

પ્રણિધાનમ્ એકાગ્રતા ઇત્યર્થઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તિવિહે પણિહાણે પન્નત્તે’ ત્રિવિધં પ્રણિધાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ત્રિવિધમ્—મનોવાકાય-ભેદાદિતિ । મનોવાકાયભેદાનેવ દર્શયન્નાહ—‘તં જહા’ ઇત્યાદિ । ‘તં જહા’ તથથા ‘મણપણિહાણે’ મનઃ પ્રણિધાનમ્ ‘વહ પણિહાણે’ વચઃપ્રણિધાનમ્ કાયપણિ-હાણે’ કાયપ્રણિધાનમ્ । ‘નેરહયાણં મંતે ! કહ પણિહાણે પન્નત્તે’ નૈરયિકાણાં ભદન્ત ! કતિપ્રણિધાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્, ભગવાનાહ—‘એવં ચેવ’ ઇત્યાદિ । ‘એવં ચેવ’ એવમેવ ત્રિવિ-ધમેવ ત્રિવિધં પ્રણિધાનં નારકાણામ્ મનોવાકાયભેદેન, ન કેવલં નારકાણામેવ ત્રિપ્રકારકં પ્રણિધાનમ્ અપિતુ અન્યેષામપિ તત્રાહ—‘એવં જાવ થણિયકુમારાણં’ એવં યાવત્ સ્તનિતકુમારાણામ્ અસુરકુમારાદારભ્ય સ્તનિતકુમારદેવપર્યન્તાનામેવ

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં । ‘કહવિહે ણં મંતે ! પણિહાણે પણ્ણત્તે’ હે ભદન્ત ! પ્રણિધાન કિતને પ્રકાર કહા ગયા હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । પ્રણિધાન (એકાગ્રતા) ત્રીન પ્રકાર કા કહા ગયા હૈં । મન કી એકાગ્રતા મનઃપ્રણિધાન હૈં વચન કી એકાગ્રતા વચન-પ્રણિધાન હૈં । ઓર કાયકી એકાગ્રતા કાયપ્રણિધાન હૈં હસ પ્રકાર મન વચન ઓર કાયકી એકાગ્રતા કો લેકર પ્રણિધાન ત્રીન પ્રકાર કા હોતા હૈં । અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—‘નેરહયા ણં મંતે’ હે ભદન્ત ! હન પ્રણિધાનો મેં સે નૈરયિકોં કે કિતને પ્રણિધાન હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં । ‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! નૈરયિકોં કે મન વચન ઓર કાય કે પ્રણિધાન સે ત્રીનોં હી પ્રણિધાન હોતે હૈં યે ત્રીનોં પ્રકાર કા પ્રણિધાન કેવલ નારક જીવોં કે હી હોતે હોં સો વાત નહીં હૈં કિન્તુ ‘એવં જાવ

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘કહવિહે ણં મંતે ! પરિ-હાણે પન્નત્તે’ હે ભગવન્ પ્રણિધાન—એકાગ્રતા કેટલા પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે ! તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “ગોયમા !” હે ગૌતમ પ્રણિધાન—એકાગ્રતા ત્રણ પ્રકારનું કહેલ છે. મનની એકાગ્રતા—મનઃપ્રણિધાન છે. વચનની એકાગ્રતા વચનપ્રણિધાન છે. કાયની એકાગ્રતા કાયપ્રણિધાન છે. એ રીતે મન, વચન અને કાયની એકાગ્રતા રૂપ ત્રણ પ્રકારનું પ્રણિધાન કહેલ છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘નેરહયાણં મંતે !’ હે ભગવન્ આ પ્રણિધાને પૈકી નારકીય જીવોને કેટલા પ્રણિધાન હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! નારકીય જીવોને મન, વચન અને કાયરૂપ ત્રણે પ્રણિધાન હોય છે. આ ત્રણે પ્રકારના પ્રણિધાન કેવળ નારક જીવોને જ હોય છે, તેમ નથી પરંતુ “એવં

ત્રિપ્રકારકં પ્રણિધાનં જ્ઞેયમ્ । ‘પૃથ્વીકાદ્યાણં પુચ્છા’ પૃથિવીકાયિકાનામ્ પુચ્છા હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાનામ્ જીવાનાં કતિવિધં પ્રણિધાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘એને કાયપ્રણિધાણે પન્નત્તે’ એકં કાયપ્રણિધાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્ પૃથિવીકાયિકજીવાનામ્ એકેન્દ્રિયતયા મનોવચસોર-ભાવાત્ કાયમાત્રપ્રણિધાનમેવ ભવતીત્યુત્તરમ્ । ‘एवं जाव वणस्सइकाइयाणं’ एवं यावદ्वનસ્પતિકાયિકાનામપિ, અત્ર યાદસ્પદેન અપ્તેજોવાયુનાં સંગ્રહો ભવતીતિ ‘वेइंदियाणं पुच्छा’ દ્વીન્દ્રિયાણાં પુચ્છા હે મદન્ત ! દ્વીન્દ્રિયજીવાનાં કતિવિધં પ્રણિધાનં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !

‘થણિયકુમારાણં’ અસુરકુમાર સે લેકર સ્તનિતકુમાર પર્યન્ત ચે તીનોં પ્રણિધાન હોતે હૈં । એસા જાનના ચાહિયે ।

અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—‘પૃથ્વીકાદ્યાણં૦’ હે મદન્ત ! જો પૃથિવીકાયિક જીવ હૈં । ઉનકે કિતને પ્રણિધાન હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નકહતે હૈં—‘ગોયમા ! એ૦’ હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય પૃથિવીકાયિક જો જીવ હૈં । ઉનકે સિર્ફ એક કાયપ્રણિધાન હી હોતા હૈં । ક્યૌંકિ હનકે વચન ઔર મનપ્રણિધાન નહીં હોતે હૈં । હનકા ઉસ કો અભાવ રહતા હૈં । ‘एवं जाव वणस्सइकाइयाणं’ હસી પ્રકાર કા પ્રણિધાન હોને વિષ-યક કથન અપ્રકાયિક, તેજઃકાયિક, વાયુકાયિક ઔર વનસ્પતિકાયિક જીવોં મેં શ્રી જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ ચે સબ એકેન્દ્રિય જીવ હૈં ઔર હસી કારણ સે હનમેં કેવલ એક હી કાયપ્રણિધાન હોતા હૈં । ‘वेइंदियाणं पुच्छा’ હે મદન્ત ! દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે કિતને પ્રણિધાન હોતે હૈં—હસ પ્રશ્ન કે

‘જાવ થણિયકુમારાણં’ અસુરકુમારોથી આરંભીને સ્તનિત કુમાર સુધીનાઓને ત્રણે પ્રણિધાન હોય છે. તેમ સમજવું. ગૌતમ સ્વામી ફરીથી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘પૃથ્વીકાદ્યાણં૦’ હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક જીવો હો, તેને કેટલા પ્રકારના પ્રણિધાન હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! એ’ હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય પૃથ્વીકાયિક જે જીવ છે, તેને ફક્ત એક કાયપ્રણિધાન જ હોય છે. કેમ કે તેને વચન અને મનપ્રણિધાન હોતા નથી. મન અને વચનનો તેઓને અભાવ હોય છે. ‘एवं जाव वणस्सइ काइयाणं’ આજ પ્રમાણે પ્રણિધાન હોવાના વિષયનું કથન—અપ્રકાયિક, તેજઃકાયિક વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવોમાં પણ સમજવું અર્થાત્ તે બધા એકેન્દ્રિય જીવો છે. અને તેજ કારણથી તેઓમાં ફક્ત એક કાય પ્રણિધાન થાય છે. ‘वेइंदियाणं पुच्छा’ હે ભગવન્ દ્વીન્દ્રિય જીવોને કેટલા

‘દુર્વિદ્યે પાણિહાણે પન્નત્તે’ દ્વિવિધં પ્રાણિધાનં પ્રજ્ઞપ્તમ્ દ્વીન્દ્રિયજીવાનામિતિ ‘તં જહા’ તથથા ‘વદ્પાણિહાણે ય કાયપાણિહાણે ય’ વચઃપ્રાણિધાનં ચ કાયપ્રાણિધાનં ચ ‘એવં જાવ ચડરિંદિયાણં’ એવં યાવત્ ચતુરિન્દ્રિયાણાં જીવાનામ્ એવમેવ દ્વીન્દ્રિય-વદેવ મનઃપ્રાણિધાનરહિતવચઃકાયાત્મકપ્રાણિધાનદ્વયવત્ત્વં ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિય-જીવાનામપિ મનસોઽભાવેન મનઃપ્રાણિધાનસ્યાભાવાત્ । અત્ર યાવત્પદેન ત્રીન્દ્રિય-જીવાનામેવ ગ્રહણં ભવતીતિ । તત્ કિં સર્વજીવાનાં દ્વિપ્રકારકમેવ પ્રાણિધાનમિત્યા-શક્ત્વાં નિરાકુર્વન્ આહ-‘સેસાણં’ इत्यादि । ‘સેસાણં તિવિદ્યે વિ’ સેસાણાં તિર્યગ્ પાંચેન્દ્રિયાદિ વૈમાનિકપર્યન્તાનાં ત્રિવિધમપિ પ્રાણિધાનં ભવતીતિ । અયમાશયઃ-એકેન્દ્રિયજીવાનાં પૃથિવીકાયાદારભ્ય વનસ્પતિકાયાન્તાનાં શરીરમાત્રં ભવતિ ભોગાધિષ્ઠાનં, મનોવચનં ચ ન ભવતિ અતઃ તેષામેકમેવ કાયાત્મકં પ્રાણિધાનં ભવતિ, દ્વીન્દ્રિયાદારભ્ય ચતુરિન્દ્રિયપર્યન્તજીવાનાં શરીરં વચનં ચ ભવતિ ભોગા-

ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! દ્વીન્દ્રિય જીવોં કે દો પ્રાણિધાન હોતે હૈં । એક વચનપ્રાણિધાન ઔર દૂસરા કાયપ્રાણિધાન ‘એવં જાવ ચડરિંદિયાણં’ હસી પ્રકાર સે યે દો પ્રાણિધાન તેદ્વીન્દ્રિય જીવોં ઔર ચૌદ્વીન્દ્રિય જીવોં કે હોતે હૈં । કયોંકિ હનકે મનકે અભાવ સે મનઃપ્રાણિધાન નહીં હોતા હૈ । ‘સેસાણં’ इत्यादि હનકે અતિરિક્ત પાંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ મનુષ્ય સે લેકર વૈમાનિકદેવપર્યન્ત જીવોં કે તીનોં પ્રકાર કે પ્રાણિધાન હોતે હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ એકેન્દ્રિય જીવોં કે ભોગાધિષ્ઠાનરૂપ એક શરીર હી હોતા હૈ મન ઔર વચન વહાં હોતે નહીં હૈ અતઃ હનકે એક કાયાત્મક પ્રાણિધાન હી હોતા હૈ તથા દ્વીન્દ્રિય સે લેકર ચૌદ્વીન્દ્રિયપર્યન્ત જીવોં કો ભોગાધિષ્ઠાનરૂપ શરીર ઔર વચન હોતે હૈ

પ્રાણિધાન હોય છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! યે ઇન્દ્રિયવાળા હોવાને વચનપ્રાણિધાન અને કાયપ્રાણિધાન એમ યે પ્રાણિધાન હોય છે. “એવં જાવ ચડરિંદિયાણં” એજ રીતે યે પ્રાણિધાન ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા હોવાને અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા હોવાને થાય છે. કેમ કે તેઓને મનનો અભાવ હોવાથી મનઃપ્રાણિધાન હોતું નથી. “સેસાણં” इत्यादि આ શિવાયના બાકીના પાંચેન્દ્રિય તિર્યગ્, અને મનુષ્યથી લઈને વૈમાનિક દેવ સુધીના હોવાને ત્રણે પ્રકારના પ્રાણિધાન હોય છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે-એકેન્દ્રિય હોવાને ભોગાધિષ્ઠાન-ભોગભોગવવાના સાધન રૂપ એક શરીર જ હોય છે, મન અને વચન તેઓમાં હોતા નથી. તેથી તેઓને એક કાયપ્રાણિધાન જ હોય છે તથા દ્વીન્દ્રિયથી લઈને ચૌદ્વીન્દ્રિય સુધીના હોવાને ભોગાધિષ્ઠાન રૂપ શરીર અને વચન હોય છે.

ધિષ્ઠાનમતો વાકાયદ્વાયાત્મકં દ્વિવિધં પ્રણિધાનં ભવતિ, શેષાણાં મનોવાકાયાત્મકં ત્રયમપિ ભવતિ મોગાધિષ્ઠાનમતઃ ત્રિવિધમપિ પ્રણિધાનત્રયમપિ ભવતીતિ । ક્રિયતાં જીવાનાં ત્રિપ્રકારકં પ્રણિધાનં ભવતિ ? તત્રાહ—‘જાવ’ इत्यादि । ‘जाव वेमाणियाणं’ यावद्वैमानिकानाम्, अत्र यावत्पदेन तिर्यक् पञ्चेन्द्रियमनुष्यभवनपति-वानव्यन्तरज्योतिष्काणां ग्रहणं भवति । सामान्यतः प्रणिधानं निरूप्य प्रणिधान-विशेषं दुष्प्रणिधानं दर्शयन्नाह—‘कइविहे णं’ इत्यादि । ‘कइविहे णं भंते !’ कति-विधः खलु भदन्त ! ‘दुष्प्रणिहाणे पण्णत्ते’ दुष्प्रणिधानं पञ्चमम् भगवानाह ‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘तिविहे दुष्प्रणिहाणे पण्णत्ते’ त्रिविधं दुष्प्रणिधानं पञ्चमम् । भेदत्रयमेव दर्शयितुमाह—‘तं जहा’ इत्यादि । ‘तं जहा’ तद्यथा ‘मण-दुष्प्रणिहाणे वइदुष्प्रणिहाणे कायदुष्प्रणिहाणे’ मनोदुष्प्रणिधानं वचो दुष्प्रणिधानं

इसलिये उनके वचन एवं कायरूप दो प्रणिधान होते हैं । इनसे अव-शिष्ट जीवों को मन वचन एवं कायात्मक तीनों ही प्रणिधान होते हैं । यही बात ‘जाव वेमाणियाणं’ इस सूत्र द्वारा प्रकट की गई है । यहां यावत्पद से पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्च, मनुष्य भवनपति, वानव्यन्तर और ज्योतिष्क इनका ग्रहण हुआ है । इस प्रकार सामान्यतः प्रणिधान की प्ररूपणा करके प्रणिधान का भेदरूप जो दुष्प्रणिधान है अब उसकी प्ररू-पणा की जाती है इस विषय में गौतमने प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘कइविहे णं भंते ! दुष्प्रणिहाणे पण्णत्ते’ हे भदन्त दुष्प्रणिधान कितने प्रकार का है ? उत्तरमें प्रश्न ने ऐसा कहा है । ‘गोयमा ! तिविहे दुष्प्रणिहाणे पण्णत्ते’ हे गौतम ! दुष्प्रणिधान तीन प्रकार का कहा गया है ‘तं जहा०’ जैसे मनोदुष्प्रणिधान, वचोदुष्प्रणिधान और कायदुष्प्रणिधान मन वचन

તેથી તેઓને વચન અને કાય એ બે પ્રણિધાન કહેવામાં આવેલ છે. તે શિવાયના બીજાને મન, વચન અને કાય રૂપ ત્રણે પ્રણિધાન થાય છે. એજ વાત “જાવ વેમાણિયાણં” એ સૂત્રાંશ દ્વારા બતાવેલ છે. અહિં યાવત પદથી પંચેન્દ્રિય, તિર્યંચ, મનુષ્ય, ભવનપતિ, વાનવ્યંતર, અને જ્યોતિષકોતુ’ ગ્રહણ થયેલ છે, આ રીતે સામાન્ય પ્રકારથી પ્રણિધાનની પ્રરૂપણા કરીને પ્રણિધાનના ભેદ રૂપ બે દુષ્પ્રણિધાન છે, તેની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે. આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“કइविहेणं भंते ! दुष्प्रणिहाणे पञ्चत्ते” હે ભગવન્ દુષ્પ્રણિધાન કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“गोयमा ! तिविहे दुष्प्रणिहाणे पञ्चत्ते” હે ગૌતમ ! દુષ્પ્રણિધાન ત્રણ પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે. “तं जहा०” જેમ કે—મનોદુષ્પ્રણિધાન, વચોદુષ્પ્રણિધાન અને કાય દુષ્પ્રણિધાન મન,

કાયદુષ્પ્રણિધાનં ચ, મનોવાક્યાયા એવ સાવચ્ચવ્યાપારે વ્યાપ્રિયમાણાઃ દુષ્પ્રણિધાન-
શબ્દવાચ્યા ભવન્તીતિ મનોવચઃકાયાનાં ત્રિપ્રકારકત્વાત્ દુષ્પ્રણિધાનમપિ ત્રિપ્રકાર-
કં ભવતીતિ, ‘જહેવ પળિહાણેણં દંડઓ મળિઓ તહેવ દુષ્પળિહાણેણ વિ માળિ-
યવ્વો’ યથૈવ યેનૈવ પ્રકારેણ પ્રણિધાનેન દણ્ડકો મળિતઃ તથૈવ દુષ્પ્રણિધાનેનાપિ
દણ્ડકો મળિતવ્યઃ, યથા નારકાદારમ્ય વૈમાનિકાન્તજીવવિષયે પ્રણિધાનમાશ્રિ-
ત્ય દણ્ડકઃ કથિતઃ તથૈવ દુષ્પ્રણિધાનમાશ્રિત્યાપિ વિચારઃ કરણીયઃ, યથા
એકેન્દ્રિયજીવાનામેકમેવ પ્રણિધાનં કાયાત્મકં, દ્વીન્દ્રિયાદારમ્ય ચતુરિન્દ્રિયાન્તાનાં
ત્રિપ્રકારકં પ્રણિધાનં તતઃ પરં તિર્યક્ષત્રેન્દ્રિયાદારમ્ય વૈમાનિકાન્તજીવાનાં ત્રિ-

ઔર કાય જય સાવચ્ચવ્યાપાર મેં લગ જાતે હૈં તવ ચે દુષ્પ્રણિધાન શબ્દ
વાચ્ય હો જાતે હૈં । મન વચન એવં કાય ચે સ્વયં ત્રીન હૈં । અતઃ ફન
સંબંધી જો દુષ્પ્રણિધાન હોતા હૈ વહ બી ત્રીન હી પ્રકાર કા હોતા હૈ ।
‘જહેવ પળિહાણે ણં દંડઓ મળિઓ તહેવ દુષ્પળિહાણેણં વિ માળિયવ્વો’
જિસ પ્રકાર સે પ્રણિધાન કો લેકર દણ્ડક કહા ગયા હૈ । ડસી પ્રકાર
સે દુષ્પ્રણિધાન કો લેકર બી દણ્ડક કહ લેના ચાહિયે । તાત્પર્ય એસા
હૈ કિ નારક સે લેકર વૈમાનિકાન્ત જીવ કે વિષય મેં પ્રણિધાન કો
આશ્રિત કરકે દણ્ડક કહા જા ચુકા હૈ । ડસી પ્રકાર સે દુષ્પ્રણિધાન
કો બી આશ્રિત કરકે વિચાર કર લેના ચાહિયે । અર્થાત્ એકે-
ન્દ્રિય જીવોં કો એક હી કાયાત્મક પ્રણિધાન દ્વીન્દ્રિય સે લેકર ચૌદ-
ન્દ્રિયોં ત્રી કે વચન ઔર કાયાત્મક દો પ્રણિધાન તથા તિર્યક્ષ પંચે-
ન્દ્રિય સે લેકર વૈમાનિકાન્ત જીવોં કો બજ વચન ઔર કાયાત્મક ત્રીનોં

વચન, અને કાય ન્યારે સાવચ પ્રવૃત્તિમાં લાગી જાય છે. ત્યારે તેઓ આ
દુષ્પ્રણિધાનવાળા બની જાય છે. મન વચન અને કાય એ પોતે ત્રણ છે
છે તેથી તેઓના સંબંધી જે દુષ્પ્રણિધાન હોય છે, તે પણ ત્રણ જ
હોય છે. “જહેવ પળિહાણેણં દંડઓ મળિઓ તહેવ દુષ્પળિહાણેણ વિ માળિ-
યવ્વો” જે રીતે પ્રણિધાનને ઉદ્દેશીને દંડક કહેલ છે. તેજ રીતે દુષ્પ્રણિ-
ધાનના વિષયમાં પણ દંડકો સમજ લેવા. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-
નારક જીવોથી ચારભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોના વિષયમાં પ્રણિધાનને
આશ્રય કરીને દંડક કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણે દુષ્પ્રણિધાનના
વિષયમાં પણ દંડકોના વિચાર સમજવો. અર્થાત્ એકેન્દ્રિય જીવોને કાય-
રૂપ એક જ પ્રણિધાન હોય છે. અને દ્વીન્દ્રિયથી લઈને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા
જીવોને વચન અને કાય રૂપ બે પ્રણિધાન હોય છે. અને તિર્યંચ

પ્રકારકં મનોવાક્યાયાત્મકં ત્રિવિધમપિ દુષ્પ્રણિધાનં ભવતીતિ । દુષ્પ્રણિધાનવિરો-
ધિનં સુપ્રણિધાનં નિરૂપયન્નાહ-‘કહ્વિદે ણં’ इत्यादि । ‘કહ્વિદે ણં મંતે’ કતિવિધં
खलु भदन्त । ‘सुप्प्रणिहाणे पन्नत्ते’ सुप्रणिधानं प्रज्ञप्तमिति प्रश्नः भगवानाह—
‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘तत्रिविदे सुप्प्रणिहाणे पन्नत्ते’ त्रिविधं
सुप्रणिधानं प्रज्ञप्तम् त्रैविध्यमेव दर्शयन्नाह-‘तं जहा’ इत्यादि । ‘तं जहा’ तद्यथा
‘मणसुप्प्रणिहाणे वइसुप्प्रणिहाणे कायसुप्प्रणिहाणे’ मनःसुप्रणिधानं वचःसुप्रणि-
धानं कायसुप्रणिधानम् । ‘मणुस्साणं मंते !’ मनुष्याणां भदन्त ! ‘कह्विदे सुप्प्र-
णिहाणे पन्नत्ते’ कतिविधं सुप्रणिधानं प्रज्ञप्तम् भगवानाह-‘एवंचेव’ प्रश्नोक्तव-
देवोत्तरम् मनुष्याणां त्रीणि सुप्रणिधानानि भवन्ति, एतानि च त्रीणि सुप्रणिधा-

પ્રાણિધાન હોતે કહે ગયે હૈં । उसी प्रकार से दुष्प्रणिधानों के सस्वन्ध
में भी ऐसा ही कथन कर लेना चाहिये । अब दुष्प्रणिधान विरोधी
सुप्रणिधान की प्ररूपणा करने के निमित्त प्रश्नोत्तर के रूपमें उसका
स्पष्टीकरण किया जाता है । इसमें गौतम ने प्रश्न से ऐसा पूछा है ।
‘कह्विदे णं मंते । सुप्प्रणिहाणे पणत्ते’ हे भदन्त ! सुप्रणिधान कितने
प्रकार का कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रश्न कहते हैं—‘गोयमा०’ हे
गौतम ! सुप्रणिधान तीन प्रकार का कहा गया है जैसे—‘मणसुप्प्रणिहाणे०’
मनःसुप्रणिधान वचनसुप्रणिधान, और कायसुप्रणिधान ।

अब गौतम प्रश्न से ऐसा पूछते हैं ‘मणुस्साणं मंते ! कह्विदे
सुप्प्रणिहाणे प०’ हे भदन्त ! मनुष्यों के कितने सुप्रणिधान कहे गये
हैं ? उत्तर में प्रश्न कहते हैं—‘एवं चेव’ हे गौतम ! मनुष्यों के ये तीनों

પંચેન્દ્રિયથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં મન, વચન, અને કાયરૂપ
ત્રણે પ્રણિધાન કહ્યા છે. એજ રીતે દુષ્પ્રણિધાનના વિષયમાં પણ આ
પ્રમાણે જ સઘળું કથન સમજવું.

હવે દુષ્પ્રણિધાનનું પ્રતિપક્ષ જે સુપ્રણિધાન છે, તેની પ્રરૂપણા કરવા
માટે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“કહ્વિદે ણં મંતે ! સુપ્રણિહાણે
પણત્તે” હે ભગવન્ સુપ્રણિધાન કેટલા પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે ? તેના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા !” હે ગૌતમ ! સુપ્રણિધાન ત્રણ પ્રકારનું
કહેવામાં આવેલ છે. જેમ કે—મણસુપ્રણિહાણે૦” મનઃ સુપ્રણિધાન, વચન
સુપ્રણિધાન, અને કાયસુપ્રણિધાન, ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે
છે કે—“મણુસ્સાણં મંતે ! કહ્વિદે સુપ્રણિહાણે પણત્તે” હે ભગવન્ મનુષ્યને
કેટલા સુપ્રણિધાન કહેવામાં આવ્યા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—
“એવં ચેવ” હે ગૌતમ ! મનુષ્યોને આ ત્રણે પ્રકારના સુપ્રણિધાન કહેવામાં

કાયદુષ્પ્રણિધાનં ચ, મનોવાકાયા એવ સાવધવ્યાપારે વ્યાપ્રિયમાણાઃ દુષ્પ્રણિધાન-
શબ્દવાચ્યા ભવન્તીતિ મનોવચઃક્રાયાનાં ત્રિપ્રકારકત્વાત્ દુષ્પ્રણિધાનમપિ ત્રિપ્રકાર-
કં ભવતીતિ, 'જહેવ પ્ણિહાણેઁ ઢંડઑ મ્ણિઓ તહેવ દુષ્પ્ણિહાણેઁ વિ મ્ણિ-
યવ્વો' યથૈવ યેનૈવ પ્રકારેણ પ્રણિધાનેન દ્વંડકો મ્ણિતઃ તથૈવ દુષ્પ્રણિધાનેનાપિ
દ્વંડકો મ્ણિતવ્યઃ, યથા નારકાદારમ્બ્ય વૈમાનિકાન્તજીવવિષયે પ્રણિધાનમાશ્રિ-
ત્ય દ્વંડકઃ કથિતઃ તથૈવ દુષ્પ્રણિધાનમાશ્રિત્યાપિ વિચારઃ કરણીયઃ, યથા
એકેન્દ્રિયજીવાનામેકમેવ પ્રણિધાનં ક્રાયાત્મકં, દ્વીન્દ્રિયાદારમ્બ્ય ચતુરિન્દ્રિયાન્તાનાં
દ્વિપ્રકારકં પ્રણિધાનં તતઃ પરં તિર્યક્ષ્ણેન્દ્રિયાદારમ્બ્ય વૈમાનિકાન્તજીવાનાં ત્રિ-

और काय जब सावधव्यापार में लग जाते हैं तब ये दुष्प्रणिधान शब्द
वाच्य हो जाते हैं । मन वचन एवं काय ये स्वयं तीन हैं । अतः इन
संघन्धी जो दुष्प्रणिधान होता है वह भी तीन ही प्रकार का होता है ।
'जहेव प्णिहाणे णं दंडओ म्णिओ तहेव दुप्पणिहाणेणं वि म्णियव्वो'
जिस प्रकार से प्रणिधान को लेकर द्वंढक कहा गया है । उसी प्रकार
से दुष्प्रणिधान को लेकर भी द्वंढक कह लेना चाहिये । तात्पर्य ऐसा
है कि नारक से लेकर वैमानिकान्त जीव के विषय में प्रणिधान को
आश्रित करके द्वंढक कहा जा चुका है । उसी प्रकार से दुष्प्रणिधान
को भी आश्रित करके विचार कर लेना चाहिये । अर्थात् एके-
न्द्रिय जीवों को एक ही क्रायात्मक प्रणिधान द्वीन्द्रिय से लेकर चौद-
न्द्रियों तक के वचन और क्रायात्मक दो प्रणिधान तथा तिर्यक् पञ्चे-
न्द्रिय से लेकर वैमानिकान्त जीवों को मन वचन और क्रायात्मक तीनों

વચન, અને કાય ન્યારે સાવધ પ્રવૃત્તિમાં લાગી નય છે. ત્યારે તેઓ આ
દુષ્પ્રણિધાનવાળા બની નય છે. મન વચન અને કાય એ પોતે ત્રણ છે
છે તેથી તેઓના સંઘન્ધી જે દુષ્પ્રણિધાન હોય છે, તે પણ ત્રણ જ
હોય છે. "જહેવ પ્ણિહાણેઁ ઢંડઑ મ્ણિઓ તહેવ દુષ્પ્ણિહાણેઁ વિ મ્ણિ-
યવ્વો" જે રીતે પ્રણિધાનને ઉદ્દેશીને દંડક કહેલ છે. તેજ રીતે દુષ્પ્રણિ-
ધાનના વિષયમાં પણ દંડકો સમજ લેવા. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-
નારક જીવોથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોના વિષયમાં પ્રણિધાનનો
આશ્રય કરીને દંડક કહેવામાં આવેલ છે. એજ પ્રમાણે દુષ્પ્રણિધાનના
વિષયમાં પણ દંડકોનો વિચાર સમજવો. અર્થાત્ એકેન્દ્રિય જીવોને કાય-
રૂપ એક જ પ્રણિધાન હોય છે. અને દ્વીન્દ્રિયથી લઈને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા
જીવોને વચન અને કાય રૂપ બે પ્રણિધાન હોય છે. અને તિર્યચ

ધાનાનિ ચતુર્વિંશતિદણ્ડકેષુ મનુષ્યાણામેવ ભવન્તિ નાન્યેપામ્, તત્રાપિ સંયતા-
નામેવ, સુપ્રણિધાનાનાં ચારિત્રપરિણતિરૂપત્વાદિતિ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ
જાવ વિહરઈ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति यावद्विहरति हे मदन्त ! उप-
ध्याधारस्य सुप्रणिधानपर्यन्तं यद् देवानुप्रियेणोपदिष्टं तत् सर्वमेवमेव सर्वतः
सत्यमेवेति कथयित्वा भगवन्तं वन्दित्वा नमस्कृत्य संयमेन तपसा आत्मानं भाव-
यन् विहरतीति । ‘तए णं समणे भगवं महावीरे’ ततः खलु समणो भगवान्
महावीरः, ‘जाव वहिया जणवयविहारं विहरइ’ यावद् वहिर्जनपदविहारं विहरति
यस्मिन् स्थाने भगवन्तं गौतममुपदिशन् आसीत् भगवान् महावीरः तस्मात्
स्थानात् निर्गत्य वहिर्जनपदविहारम् ततो राजगृहात् विभिन्नप्रदेशे विहारं
विहरति विहारं कृतवानिति भावः ॥ सू० २ ॥

પ્રકાર કે સુપ્રણિધાન કહે ગયે હૈં इन्हें ही ‘मणस्सुप्पणिहाणे इत्यादि०’
मनः सुप्रणिधान आदि नामों से इस सूत्र द्वारा प्रकट किया गया है ।
‘एवं चेद्य’ इसी प्रकार है जैसा कि प्रश्नमें पूछा गया है अर्थात् मनुष्यों को
मनवचन, काय को आश्रित करके तीनों प्रकार के सुप्रणिधान होते हैं,
वहां भी संयतों को ही होते हैं क्योंकि सुप्रणिधान चारित्रपरिणति
रूप होते हैं । ‘सेवं मंते ! सेवं मंते ! त्ति’ जाव विहरइ’ हे मदन्त !
जैसा आप देवानुप्रियेने यह विषय कहा है वह ऐसा ही है—सर्वथा
सत्य ही है । अर्थात् उपधि से लेकर सुप्रणिधान पर्यन्त जो आपने
प्रतिपादित किया है वह सब इसी प्रकार से है ऐसा कहकर वे गौतम
भगवान् को वन्दना नमस्कार करके संयम और तप से आत्मा को
भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये । ‘तए णं समणे
भगवं महावीरे जाव वहिया जणवयविहारं विहरइ’ इसके बाद अमण

આવ્યા છે. તેઓને મનસુપ્રણિધાન વચન સુપ્રણિધાન અને કાય સુપ્રણિધાન એ
ત્રણે પ્રણિધાન હોય છે. મનુષ્ય સિવાયના તેવીસ ઢંડકોમાં સુપ્રણિધાન હોતા જ
નથી કારણ કે મનુષ્ય સિવાયના જીવોમાં ચારિત્રનો અભાવ રહે છે. “સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ” હે ભગવન્ આપ દેવાનુ પ્રિયે આ વિષયમાં
જેવું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે તે પ્રમાણે જ છે. આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે.
અર્થાત્ ઉપધિથી આરંભીને સુપ્રણિધાન સુધિના વિષયમાં આપે જે પ્રતિપાદન
કર્યું છે તે સઘળું તેજ પ્રમાણે છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ
સ્વામીએ ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી આત્માને
ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને વિરાજમાન થઈ ગયા. “તए णं समणे
भगवं महावीरे जाव वहिया जणवयविहारं विहरइ” તે પછી શ્રમણ ભગવાન

एषु च केवलिभाषितेषु वस्तुषु विप्रतिपद्यमानोऽहंमानी मनुष्यो न्यायेन निरा-
करणीय इत्येतत् मद्रुकथमणोपासकचरितेन दर्शयन्नाह—‘तेषां कालेण’ इत्यादि ।

मूलम्—तेषां कालेण तेषां समयेण रायगिहे नामं नयरे । गुण-
सिलए चेइए वन्नओ जाव पुढवीसिलापट्टओ तस्स णं गुणसि-
लस्स णं चेइयस्स अदूरसामंते बहवे अन्नउत्थिया परिवसंति
तं जहा कालोदायी, सेलोदायी. एवं जहा सत्तमसए अन्नउत्थिय
उद्देसए जाव से कहमेयं मत्ते ! एवं ? तत्थ णं रायगिहे नयरे
मद्दुए नामं समणोवासए परिवसइ अड्डे जाव अपरिभूए अभि-
गय० जाव विहरइ । तए णं समणे भगवं महावीरे अन्नया कयाइं
पुठ्ठाणुपुठ्ठिव चरमाणे जाव समोसढे परिसा जाव पज्जुवासइ ।
तए णं मद्दुए समणोवासए इमीसे कहाए लद्धडे समाणे हट्ठतुट्ठ
जाव हियए णहाए जाव सरीरे सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ,
पडिनिक्खमिक्खा पादविहारचारेणं रायगिहं नगरं जाव
निग्गच्छइ निग्गच्छित्ता तेषिं अन्नउत्थियाणं अदूरसामंतेणं
वीथीवयइ । तए णं ते अन्नउत्थिया मद्दुयं समणोवासयं अदूर-
सामंतेणं वीथीवयमाणं पासंति पासित्ता अन्नमन्नं सदावेति
सदावेत्ता एवं वयासी एवं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं इमा कहा
अविप्पगडा अयं च णं मद्दुए समणोवासए अम्हं अदूरसामंते
णं वीइवयइ तं सेयं खलु देवाणुप्पिया ! अम्हं मद्दुयं समणो

भगवान् महावीर उस स्थान से कि जहां भगवान् गौतम को उपदेश
दे रहे थे निकल कर विभिन्न प्रदेशों में विहार करने लगे ॥ सू० २ ॥

ते स्थानेथी के ल्यां भगवान् गौतम स्वामीने उपदेश आपता उता ल्यांथी
नीकणीने जुदा जुदा प्रदेशोभां विहार करवा लाग्या. ॥ सू. २ ॥

वासयं एयमटुं पुच्छित्तए त्तिकट्टु अन्नमन्नस्स अंतियं एयमटुं
 पडिसुणेति, पडिसुणेत्ता जेणेव महुए समणोवासए तणेव उवा-
 गच्छंति उवागच्छित्ता महुयं समणोवासयं एवं वयासी । एवं
 खलु महुया तव धम्मायरिए धम्मोवदेसए समणे णायपुत्ते पंच
 अत्थिकाए पन्नवेइ जहा सत्तमे सए अन्नउत्थिय उद्देसए जाव
 से कहमेयं महुया ! एवं ? तए णं से महुए समणोवासए ते
 अन्नउत्थिए एवं वयासी जइ कज्जं कज्जइ जाणामो पासामो
 अहे कज्जं न कज्जइ न जाणामो न पासामो । तए णं ते अन्न-
 उत्थिया महुयं समणोवासयं एवं वयासी केस णं तुमं महुया
 समणोवासगाणं भवसि जे णं तुमं एयमटुं न जाणासि न
 पाससि । तए णं से महुए समणोवासए ते अन्नउत्थिए एवं
 वयासी अत्थि णं आउसो वाउकाए वाति ? हंता ! अत्थि ।
 तुज्झे णं आउसो ? वाउकायस्स वायमाणस्स रूवं पासह ? णो
 इणट्टे समट्टे । अत्थि णं आउसो ? घाणसहगया पोग्गला ?
 हंता ! अत्थि । तुज्झे णं आउसो घाणसहगयाणं पोग्गलाणं रूवं
 पासह ? णो इणट्टे समट्टे । अत्थि णं आउसो अरणिसहगए अग-
 णिकाए ? हंता अत्थि, तुज्झे णं आउसो ! अरणिसहगयस्स
 अगणिकायस्स रूवं पासह ? णो इणट्टे समट्टे । अत्थि णं आउसो !
 समुद्दस्स पारगयाइं रूवाइं ? हंता अत्थि । तुज्झे णं आउसो !
 समुद्दस्स पारगयाइं रूवाइं पासह ? णो इणट्टे समट्टे । अत्थि णं
 आउसो ! देवलोग गयाइं रूवाइं ? हंता अत्थि । तुज्झे णं आउसो !

देवलोग गयाइं रुवाइं पासह ? णो इणट्ठे समट्ठे । एवामेव
 आउसो ? अहं वा तुज्झे वा अन्नो वा छउमस्थो जह जो जं न
 जाणइ न पासइ तं सव्वं न भवइ एवं भे सुबहुए लोए न भविस्सइ
 त्तिकट्ठु ते णं अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ, एवं पडिहणित्ता जेणेव
 गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ
 उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं पंचविहेणं अभिगमेणं जाव
 पज्जुवासइ । महुयाइ समणे भगवं महावीरे महुयं समणोवासणं
 एवं वयासी-सुट्ठु णं महुया ! तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी,
 साहु णं महुया ! तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी जे णं महुया !
 अट्ठुं वा हेउं वा पत्तिणं वा वागरणं वा अन्नायं अदिट्ठुं अस्सुयं
 अमयं अविण्णायं बहुजणमज्झे आयवेइ पन्नवेइ जाव उवदंसेइ
 से णं अरिहंताणं आसायणाए वट्ठइ, अरिहंतपन्नत्तस्स धम्मस्स
 आसायणाए वट्ठइ, केवली णं आसायणाए वट्ठइ केवलपन्नत्तस्स
 धम्मस्स आसायणाए वट्ठइ तं सुट्ठु णं तुमं महुया ! ते अन्न
 उत्थिए एवं वयासी, साहु णं तुमं महुया ? जाव एवं वयासी ।
 तए णं महुए समणोवासए समणेणं भगवया महावीरेणं एवं
 वुत्ते समणे हट्ठुट्ठे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदि-
 त्ता नमंसित्ता णच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ । तए णं समणे भगवं
 महावीरे महुयस्स समणोवासगस्स तीसेय जाव परिसा पडि-
 गया । तए णं महुए समणोवासए समणस्स भगवओ महावीरस्स
 जाव निसम्म हट्ठुट्ठे पत्तिणाइं वागरणाइं पुच्छइ पुच्छित्ता अट्ठाइं

परियायइ, परियाइत्ता उट्टाए उट्टेइ, उट्टाए उट्टित्ता समणं भगवं
महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता जाव पडिगए। भंते
त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता
नमंसित्ता एवं वयासी, पभूणं भंते ! महुए समणोवासए देवाणु-
प्पियाणां अंतियं जाव पव्वइत्तइ ? णो इणट्ठे समट्ठे एवं जहेव
संखे तहेव अरूणाभे जाव अंतं काहिइ ॥सू० ३॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं नाम नगरम् गुणशिलकं चैत्यं,
वर्णकः यावत् पृथिवीशिलापट्टकः, तस्य खलु गुणशिलकचैत्यस्य अदूरसामन्ते
बहवोऽन्ययूथिकाः परिवसन्ति तद्यथा—‘कालोदायी शैलोदायी’ एवं यथा सप्तम-
शतके अन्ययूथिकोद्देशके यावत् तत् कथमेतत् मन्ये एवम् ?’ तत्र खलु राजगृहे
नगरे मद्रुको नामा श्रमणोपासकः परिवसति, आढूचो यावत् अपरिभूतोऽभिगत-
जीवाजीवो यावत् बिहरति। ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरोऽन्यदा कदाचित्
पूर्वानुपूर्व्यां चरन् यावत् समवसृतः परिषत् यावत् पर्युपास्ते। ततः
खलु मद्रुकः श्रमणोपासकः एतस्याः कथायाः लब्धार्थः सन् हृष्टबुद्धः,
यावत् हृत्तहृदयः स्नातो यावत् शरीरः स्वकात् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति
प्रतिनिष्क्रम्य पादविहारचारेण राजगृहनगरे मध्यमध्येन निर्गच्छति, निर्गत्य
तेषामन्ययूथिकानामदूरसामन्तेन व्यतिव्रजति। ततः खलु ते अन्ययूथिकाः मद्रुकं
श्रमणोपासकम् अदूरसामन्तेन व्यतिव्रजन्तं पश्यन्ति दृष्ट्वा अन्योऽन्यं शब्दयन्ति,
शब्दयित्वा एवम् अत्रादिपुः, एवं खलु देवानुमियाः अस्माकमियं कथा अविमकटा
अयं च खलु मद्रुकः श्रमणोपासकोऽस्माकमदूरसामन्तेन व्यतिव्रजति तत्
श्रेयः खलु देवानुमियाः वयं मद्रुकं श्रमणोपासकं मेतमर्थं प्रष्टुमिति कृत्वाऽन्यो-
ऽन्यस्यान्तिके एतमर्थं प्रतिशृण्वन्ति प्रतिश्रुत्य यत्रैव मद्रुकः श्रमणोपासकः तत्रैव
उपागच्छन्ति उपागत्य मद्रुकं श्रमणोपासकमेवमवादिषुः—एवं खलु मद्रुकः ? तव
धर्माचार्यो धर्मोपदेशकः श्रमणो ज्ञातपुत्रः पञ्चास्तिकायं प्रज्ञापयति यथा सप्तमे
शतके अन्ययूथिकोद्देशके यावत् तत् कथमेतत् मद्रुकः ? एवम् ?। ततः खलु स मद्रुकः
श्रमणोपासकः तान् अन्ययूथिकान् एवम् अवादीत् यदि कार्यं क्रियते (तदा)
जानीमः पश्यामः अथ कार्यं न क्रियते (तदा) न जानीमः न पश्यामः। ततः
खलु तेऽन्ययूथिकाः मद्रुकं श्रमणोपासकमेवमवादिषुः क एषः खलु त्वं मद्रुकः !
श्रमणोपासकानां भवसि यत् खलु त्वम् एतमर्थं न जानासि न पश्यसि। ततः खलु

स मद्रुकः श्रमणोपासकः तान् अन्ययूथिकानेवमवादीत् अस्ति खलु आयुष्मन्तः । वायुकायो वाति ? हन्त ! अस्ति, यूयं खलु आयुष्मन्तः ! वायुकायस्य बहवो रूपं पश्यत ? नायमर्थः समर्थः ! सन्ति खलु आयुष्मन्तः । घ्राणसहगताः पुद्गलाः ? हन्त ! सन्ति । यूयं खलु आयुष्मन्तः । घ्राणसहगतानां पुद्गलानां रूपं पश्यथ ? नायमर्थः समर्थः । अस्ति खलु आयुष्मन्तः ! अरणिसहगतोऽग्निकायः ? हन्त ? अस्ति, यूयं खलु आयुष्मन्तः ? अरणिसहगतस्याग्निकायस्य रूपं पश्यथ ? नायमर्थः समर्थः । सन्ति खलु आयुष्मन्तः ? समुद्रस्य पारगतानि रूपाणि ? हन्त ! सन्ति, यूयं खलु आयुष्मन्तः ? समुद्रस्य पारगतानि रूपाणि पश्यथ ? नायमर्थः समर्थः । सन्ति खलु आयुष्मन्तः ? देवलोकगतानि रूपाणि ? हन्त ! सन्ति, यूयं खलु आयुष्मन्तः ? देवलोकगतानि रूपाणि पश्यत ? नायमर्थः समर्थः । एवमेव आयुष्मन्तः । अहं वा यूयं वा अन्यो वा छद्मस्थो यदि यो यत् न जानाति, न पश्यति तत् सर्वं न भवति ? एवं युष्माकं मते सुबहुको लोको न भविष्यति ? इति कृत्वा तान् खलु अन्ययूथिकान् एवं प्रतिहन्ति एवं प्रतिहत्य यत्रैव गुणशिलकं चैत्यं यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः तत्रैव उपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवन्तं महावीरं पञ्चविधेन अभिगमेन यावत् पयुषास्ते । मद्रुकः इति श्रमणो भगवान् महावीरो मद्रुकं श्रमणोपासकमेवम् अवादीत्—सुष्ठु खलु मद्रुक ! त्वं तान् अन्ययूथिकान् एवमवादीः, साधु खलु मद्रुक ! त्वं तान् अन्ययूथिकान् एवमवादीत् यत् खलु मद्रुक ! अर्थं वा हेतुं वा प्रश्नं वा व्याकरणं वा अज्ञातमदृष्टम् अश्रुतममतमविज्ञातं बहुजनमध्ये आख्याति प्ररूपयति यावत् उपदर्शयति स खलु अर्हतामाशातनायां वर्तते, अर्हत्प्रज्ञप्तस्य धर्मस्य आशातनायां वर्तते, केवलिनानामाशातनायां वर्तते, केवलिप्रज्ञप्तस्य धर्मस्याशातनायां वर्तते, तत् सुष्ठु खलु त्वं मद्रुक ! तान् अन्ययूथिकान् एवमवादीः, साधु खलु त्वमेवमवादीः । ततः खलु मद्रुकः श्रमणोपासकः श्रमणेन भगवता महावीरेण एवमुक्तः सन् दृष्टुष्टः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने यावत् पयुषास्ते । ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो मद्रुकाय श्रमणोपासकाय, तस्यै च यावत् परिपत् प्रतिगता । ततः खलु मद्रुकः श्रमणोपासकः श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य यावत् निशम्य दृष्टुष्टः प्रश्नानि व्याकरणानि पृच्छति पृष्ट्वा अर्थान् पर्याददाति । पर्यादाय उत्थया उत्तिष्ठति, उत्थया उत्थाय श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा यावत्प्रतिगतः । भदन्त इति भगवान् गौतमः श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा एवमवादीत् । प्रभुः खलु भदन्त ! मद्रुकः श्रमणोपासको देवानुप्रियाणामन्तिके यावत् प्रव्रजितुम् ? नायमर्थः समर्थः । एवं यत्रैव शङ्खः तथैवारुणाभे यावत् अन्तं करिष्यतीति ॥ सू० ३ ॥

ટીકા—‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ તસ્મિન્ કાલે તસ્મિન્ સમયે ‘રાયગિહે નામં નયરે’ રાજગૃહં નામ નગરમ્ ‘ગુણસિલણં ચેદ્દ’ ગુણશિલકં ચૈત્યમ્ ઉદ્યાનમ્ આસીત્ ‘વન્નઓ’ વર્ણકઃ રાજગૃહનગરસ્ય તથા ગુણશિલકોદ્યાનસ્ય ચ વર્ણનં ચમ્પા-નગરીવત્ પૂર્ણમદ્રચૈત્યયચ્ચ કર્તવ્યમિતિ ‘જાવ પુઢવી સિલાપટ્ટઓ’ યાવત્ પૃથિવી શિલાપટ્ટકઃ કિયત્પર્યન્તં વર્ણનં કર્તવ્યં તત્રાહ—‘જાવ’ इत्यादि । યાવત્પદેન ગુણ-શિલકનામકચૈત્યસ્ય વર્ણનં પૃથિવીશિલાપટ્ટકપર્યન્તં વિધેયમિતિ । ‘તસ્સ ણં ગુણસિલસ્સ ચેદ્દયસ્સ’ તસ્ય સ્વલુ ગુણશિલકસ્ય ચૈત્યસ્ય ‘અદૂરસામંતે’ અદૂરસામન્તે

इन केवली भाषित वस्तुओं में विप्रतिपद्यमान जो अहंमानी-अभि-मानी मनुष्य होता है वह युक्तिपूर्वक निराकरणीय होता है इसी बात को अब सूत्रकार भद्रुक श्रमणोपासक के चारित्र्य से प्रदर्शित करते हैं—

‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં રાયગિહે નામં નયરે’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર એસા પ્રતિપાદન કર રહે છે ‘તેણં કાલેણં તેણં સમણં’ उस काल और उस समय में ‘रायगिहे नामं नयरे’ राजगृह नामका नगर था । ‘गुणसिलणं चेद्द’ इसमें गुणशिलक नामका उद्यान था । ‘वन्नओ’ राजगृह नगर का तथा गुणशिलक उद्यान का वर्णन चम्पानगरी एवं पूर्णमद्र चैत्य-उद्यान के जैसा करना चाहिये । ‘जाव पुढवीसिलापट्टओ’ यहाँ यावत्पद से यह समझाया गया है कि गुणशिलक चैत्य का वर्णन पृथिवीशिलापट्टक तक कर लेना चाहिये । ‘तस्स णं गुणसिलस्स चेद्दयस्स’ उस गुणशिलक चैत्य के

આ કેવલી કથિત વસ્તુઓમાં વિપ્રતિપદ્યમાન જે અભિમાની મનુષ્ય હોય છે, તે યુક્તિપૂર્વક પરાસ્ત કરવા લાયક હોય છે. એજ વાત હવે સૂત્રકાર ભદ્રુક શ્રમણોપાસકના ચારિત્રથી બતાવવામાં આવે છે.—

“તેણં કાલેણં તેણં સમણં રાયગિહે નામં નયરે” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી સૂત્રકાર એવું પ્રતિપાદન કરે છે કે—“તેણં કાલેણં તેણં સમણં.” તે કાળમાં અને તે સમયે “રાયગિહે નામં નયરે” રાજગૃહ નામનું નગર હતું “ગુણસિલણં ચેદ્દ” તેમાં ગુણશિલક નામનું ઉદ્યાન હતું “વન્નઓ” રાજગૃહ નગરનું અને ગુણશિલક ઉદ્યાનનું વર્ણન અનુક્રમે ચમ્પા-નગરી અને પૂર્ણમદ્ર ચૈત્ય-ઉદ્યાન પ્રમાણે સમજવું. “જાવ પુઢવીસિલા-પટ્ટઓ” અહિં યાવત્પદથી એ સમજાવવામાં આવ્યું છે કે—ગુણશિલક ચૈત્ય-ઉદ્યાનનું વર્ણન પૃથ્વીશિલાપટ્ટક સુધી સમજવું. “તસ્સ ણં ગુણસિલસ્સ ચેદ્દયસ્સ” તે ગુણશિલક ચૈત્યની “અદૂરસામંતે” અધિક નજીક નહીં તે-

नातिदूरे नातिसमीपे उचितस्थाने 'बह्वे अन्नउत्थिया परिवसन्ति' बहवोऽन्ययूथिकाः परिवसन्ति, के ते अन्ययूथिका बहवो वसन्ति ? तत्राह—'तं जहा' इत्यादि । 'तं जहा' तद्यथा 'कालोदायी सेलोदायी' कालोदायिनामकाः शैलोदायिनामकारव 'एवं जहा सत्तमसए अन्नउत्थिय उद्देसए' एवं यथा सत्तमशतके दशमेऽन्ययूथिकोद्देशके 'जाव से कहमेयं मन्ने एवं' यावत् कथमेतत् मन्ने एवमित्यन्तः सत्तमशतकीयान्ययूथिकप्रस्तात्र उपवर्णनीयः 'एवं जहा सत्तमसए' इत्यादिना यत् सूचितं तदिह संक्षेपतः प्रदर्श्यते, तथाहि—कालोदायी शैलोदायी सेवालोदायी उदयः नामोदयः नमोदयः अन्यपालकः, शैलपालकः, शंखपालकः, सुहस्ती गाथापतिरिति नामका बहवोऽन्ययूथिकाः परिवसन्तिस्म गुणशिलचैत्यस्य समीपदेशे तेषामन्ययूथिकानां कदाचित् एकत्र संहितानां परस्परं

'अदूर सामंते' न अधिक पास और न अधिक दूर ऐसे उचित स्थान पर 'बह्वे अन्नउत्थिया परिवसन्ति' अनेक अन्य तीर्थिकजन रहते थे । उनमें 'तं जहा—कालोदायी सेलोदायी' किसी का नाम कालोदायी था किसी का नाम शैलोदायी था । 'एवं जहा सत्तमसए अन्नउत्थिय उद्देसए' इत्यादि यह सब वर्णन पहिले सप्तम शतक के दशवे उद्देशक में किया गया है, और यह वर्णन वहां 'जाव से कहमेयं मन्ने' इस पाठ तक है यही बात यहां संक्षेप से प्रदर्शित की जाती है जो वहां अनेक अन्यतीर्थिकजन रहते थे उनमें से कितनेक के नाम इस प्रकार से हैं—कालोदायी, शैलोदायी, सेवालोदायी, उदय नमोदय अन्यपालक, शैलपालक, शंखपालक सुहस्ती और गाथापति आदि गुणशिलक चैत्य के समीप के प्रदेश में वसे हुए उन अन्यतीर्थिकों की

अधिक पास नहीं और उचित स्थान पर "बह्वे अन्नउत्थिया परिवसन्ति" अनेक अन्यतीर्थिक जन रहता होता. "तं जहा—कालोदायी, सेलोदायी" तेमां केधकनुं नाम कालोदायी हुतुं अने केधकनुं नाम शैलोदायी हुतुं. "एवं जहा सत्तमसए अन्नउत्थिय उद्देसए" इत्यादि आ तमास वणुन पढेलां सातमां शतकना इसमां उद्देशमां करवामां आयुं छे. अने ते वणुन त्यां "जाव से कहमेयं मन्ने" आ पाठ सुधी छे. ओज वात अडियां संक्षेपथी अताववामां आवे छे. ते आ प्रमाणे छे—त्यां अनेक अन्य भतवाहीओ रहता होता. तेमांना केठवाकनुं नाम—कालोदायी शैलोदायी, सेवालोदायी. उदय, नमोदय, अन्यपालक शैलपालक, शंखपालक सुहस्ती अने गाथापती विगेश. गुणशिलक चैत्यना नञ्जकना प्रदेशमां वसेला. ते अन्यतीर्थिके न्यारे परस्पर

કથાલાપઃ સંજાતઃ—યદયં મહાવીરઃ સમુત્પન્નકેવલજ્ઞાની ધર્માસ્તિકાયાદીન્ પશ્ચા-
સ્તિકાયાન્ પ્રજ્ઞાપયતિ, તત્ર ચ ધર્માસ્તિકાયાધર્માસ્તિકાયાકાશાસ્તિકાયાન્-
ચેતનાન્ જીવાસ્તિકાયં ચ સચેતનં પ્રજ્ઞાપયતિ । તથા ધર્માસ્તિકાયાઽધર્માસ્તિ-
કાયાઽકાશાસ્તિકાયાન્ અરૂપિત્વેન પ્રજ્ઞાપયતિ, પુદ્ગલાસ્તિકાયં ચ રૂપિત્વેન
પ્રજ્ઞાપયતિ ॥ ૬ ॥ ‘સે કહમેયં મન્ને એવં’ ॥ ૭ ॥ ૮ ॥ ૯ ॥ ૧૦ ॥ ૧૧ ॥ ૧૨ ॥ ૧૩ ॥ ૧૪ ॥ ૧૫ ॥ ૧૬ ॥ ૧૭ ॥ ૧૮ ॥ ૧૯ ॥ ૨૦ ॥ ૨૧ ॥ ૨૨ ॥ ૨૩ ॥ ૨૪ ॥ ૨૫ ॥ ૨૬ ॥ ૨૭ ॥ ૨૮ ॥ ૨૯ ॥ ૩૦ ॥ ૩૧ ॥ ૩૨ ॥ ૩૩ ॥ ૩૪ ॥ ૩૫ ॥ ૩૬ ॥ ૩૭ ॥ ૩૮ ॥ ૩૯ ॥ ૪૦ ॥ ૪૧ ॥ ૪૨ ॥ ૪૩ ॥ ૪૪ ॥ ૪૫ ॥ ૪૬ ॥ ૪૭ ॥ ૪૮ ॥ ૪૯ ॥ ૫૦ ॥ ૫૧ ॥ ૫૨ ॥ ૫૩ ॥ ૫૪ ॥ ૫૫ ॥ ૫૬ ॥ ૫૭ ॥ ૫૮ ॥ ૫૯ ॥ ૬૦ ॥ ૬૧ ॥ ૬૨ ॥ ૬૩ ॥ ૬૪ ॥ ૬૫ ॥ ૬૬ ॥ ૬૭ ॥ ૬૮ ॥ ૬૯ ॥ ૭૦ ॥ ૭૧ ॥ ૭૨ ॥ ૭૩ ॥ ૭૪ ॥ ૭૫ ॥ ૭૬ ॥ ૭૭ ॥ ૭૮ ॥ ૭૯ ॥ ૮૦ ॥ ૮૧ ॥ ૮૨ ॥ ૮૩ ॥ ૮૪ ॥ ૮૫ ॥ ૮૬ ॥ ૮૭ ॥ ૮૮ ॥ ૮૯ ॥ ૯૦ ॥ ૯૧ ॥ ૯૨ ॥ ૯૩ ॥ ૯૪ ॥ ૯૫ ॥ ૯૬ ॥ ૯૭ ॥ ૯૮ ॥ ૯૯ ॥ ૧૦૦ ॥

જય જે એકચિત્ત હુએ તય આપસ મેં હસ પ્રકાર સે કાતચીત હુઈ કિ
મહાવીર જિસે કેવલજ્ઞાન ઉત્પન્ન હો ગયા હૈં જે ધર્માસ્તિકાયાદિક પાંચ
અસ્તિકાયાં કી પ્રરૂપણા કરતે હૈં । इनमें धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय
और आकाशास्तिकाय इन्हें तो वह अचेतन कहते हैं । और जीव
द्रव्यों को सचेतन कहते हैं । धर्मास्तिकायादिक तीन को अरूपी कहते
हैं । एवं पुद्गलास्तिकाय को रूपी कहते हैं । ‘से कहमेयं मन्ने एवं ’ तो
क्या महावीर के द्वारा कथित इस धर्मास्तिकाय अधर्मास्तिकाय और
आकाशास्तिकाय आदि रूप वस्तुजात को कैसे स्वीकार किया जावे
क्योंकि सचेतन अचेतनरूप से तथा रूपी अरूपी आदि रूपसे जो इनका
विभाग किया गया है वह धर्मास्तिकायादिकों के अदृश्य होने से संभव
कैसे हो सकता है ? अतः इस प्रकार का यह उनका कथन सब असं-

એકઠા થયા ત્યારે આ રીતે વાત થઈ કે—મહાવીરસ્વામી કે જોગ્યાને
કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયેલ છે, તેઓ ધર્માસ્તિકાય, વિગેરે પાંચ અસ્તિકાયાની
પ્રરૂપણા કરે છે. તે પાંચ પૈકી ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય અને આકાશ
સ્તિકાય એ ત્રણને તેઓ અચેતન કહે છે. અને જીવદ્રવ્યોને સચેતન કહે
છે. ધર્માસ્તિકાય વિગેરે ત્રણને અરૂપી કહે છે. અને પુદ્ગલાસ્તિકાયને રૂપી
કહે છે, “સે કહમેયં મન્ને એવં” તો તે શું તે પ્રમાણે માની શકાય તેમ છે ?
અર્થાત્ મહાવીર સ્વામીએ કહેલ આ ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય અને
આકાશસ્તિકાય વિગેરે રૂપ વસ્તુ સમૂહને કેવી રીતે સ્વીકારી શકાય ?
કેમ કે—સચેતન અચેતનરૂપથી અને રૂપી અરૂપી વિગેરે રૂપથી. જે પ્રમાણે
આ ધર્માસ્તિકાયાદિનો વિભાગ કર્યો છે, તે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે અદૃશ્ય
હોવાથી કેવી રીતે સંગત થઈ શકે તેમ છે ? તેથી આ રીતનું તેઓનું કથન
અસંબંધ જ છે. એજ વાત સાતમા શતકના દસમાં ઉદેશમાં કહેલી છે. તે

રાજગૃહે નગરે' મદ્દુણ નામં સમણોવાસણ પરિવસઈ' મદ્રુકો નામ શ્રમણોપાસકઃ
પરિવસતીતિ' 'અહ્લે' આઢ્યઃ અતિશયિતધનવાન્ 'જાવ અપરિભૂણ' યાવત્ અપરિ-
ભૂતઃ કેનાપિ પરામવિતુમયોગ્ય ઇત્યર્થઃ, અત્ર યાવત્ પદેન 'દિત્તે વિત્થિન્નવિઝલ-
ભવણસયણાસણજાણવાહણાણે વહુધનવહુજાયરૂવરયણ આઓગપઓગસંપ્પ-
ઉત્તે વિચ્છદ્ધિયવિઝલભત્તપાણે વહુદાસીદાસગોમહિસગવેલયપ્પભૂણ વહુજણસ્સ'
ઈતિ ગ્રાહ્યમ્ । દીપ્તો વિસ્તીર્ણવિપુલમવનશયનાસનયાનવાહનાકીર્ણો વહુધનવહુજાત-
રૂપરજતઃ આયોગપયોગસંપયુક્તો વિચ્છર્દિતવિપુલભત્તપાનઃ વહુદાસીદાસગોમહિષ-
ગવેલકપ્પભૂતો વહુજનસ્ય-પ્પાં વ્યાખ્યાનમ્ ઉપાસકદશાંગસૂત્રસ્ય મત્કૃતાયા-
મગારધર્મસંજીવનીટીકાયાં દ્રષ્ટવ્યમ્ । 'અભિગયજીવાજીવે' અભિગતજીવાજીવઃ,

વદ્ધ હી હૈ । યહી વાન સાતવેં શતક કે દશવેં ઉદેશે મેં કહી ગઈ હૈ યહાં
સંક્ષિપ્ત રૂપસે પ્રકટ કી ગઈ જાનની ચાહિયે । 'તત્થ ણં રાયગિહે નયરે'
ઉસ રાજગૃહનગર મેં મદ્દુણ નામં સમણોવાસણ પરિવસઈ' મદ્રુક નામકા
શ્રમણોપાસક રહતા થા । અહ્લે જાવ અપરિભૂણ' યહ વિશેષરૂપ મેં સબ
પ્રકાર સે સમ્પન્ન થા ધનિક થા, યાવત્ અપરિભૂત કિસી કે ખી દ્વારા
પરામવ કો પ્રાપ્ત હો સકે હસ યોગ્ય નહીં થા યહાં યાવત્પદ સે 'દિત્તે
વિત્થિન્નવિઝલભવણસયણાસણજાણવાહણવહુધનવહુજાયરૂવરયણ આ-
ઓગપઓગસંપ્પાઉત્તે વિચ્છદ્ધિયવિઝલભત્તપાણે વહુદાસીદાસગોમહિસ-
ગવેલયપ્પભૂણ વહુજણસ્સ' હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ હન પદોં કી વ્યાખ્યા
ઉપાસકદશાંગ સૂત્ર પર કી ગઈ અગારસંજીવની ટીકા મેં કી જા ચુકી હૈ,
અતઃ વહીં સે દેખ લેના ચાહિયે । 'અભિગયજીવાજીવે' યહ મદ્રુક શ્રાવક

અહીયાં ટૂંકાણુથી પ્રગટ કરવામાં આવી છે. "તત્થ ણં રાયગિહે નયરે" તે
રાજગૃહ નગરમાં "મદ્દુણ નામં સમણોવાસણ પરિવસઈ" મદ્રુક નામનો શ્રમણોપાસક
રહેનો હતો. "અહ્લે જાવ અપરિભૂણ" તે આઢ્ય યાવત્ કેાઈથી પણ પરાજ્ય
ન પામે તેવો હતો અર્થાત્ વિશેષ રૂપથી દરેક પ્રકારે સંપન્ન ધનાઢ્ય હતો.
અહીયાં યાવત્પદથી "દિત્તે વિત્થિન્નવિઝલ-ભવણ-સયણાસણજાણવાહણવહુધન-
જાયરૂવરયણ આઓગપઓગસંપ્પાઉત્તે વિચ્છદ્ધિયવિઝલભત્તપાણે વહુદાસીદાસગોમહિસ-
ગવેલયપ્પભૂણ વહુજણસ્સ" આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. આ પદોની વ્યાખ્યા
ઉપાસકદશાંગ સૂત્ર પર મેં કરેલી અગારસંજીવની ટીકામાં કરવામાં આવી
છે. તે ત્યાં જોઈ લેવી.

'અભિગય-જીવાજીવે' તે જીવ અજીવવિગેરેને યથાર્થરૂપે જાણનાર હતો. અર્થાત્
આ મદ્રુક શ્રાવક સારી રીતે જાણતો હતો કે આ જીવ સચેતન અર્થાત્ ચેતનાલક્ષણ
મં ૧૫

‘અયં જીવઃ સચેતનોઽયમજીવોઽચેતનઃ’ હત્યેવં રૂપેણ જીવાજીવાદિસકલપદાર્થનાં જ્ઞાતા ‘જાવ વિહરઈ’ યાવદ્ વિહરતિ, इह यावत् पदेन एतेषां श्रावकविशेषणानां संग्रहणम् उवलद्धपुण्णपावे आसवसंवरनिज्जरकिरियाहिगरणबंधपमोक्खकुसले’ इत्यादि । एतेषां व्याख्यानं भगवतीसूत्रद्वितीयशतकपञ्चमोद्देशके द्रष्टव्यम् । तए णं समणे भगवं महावीरे’ ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः ‘अन्नया’ अन्यदा-अन्यस्मिन् काले ‘कयाइ’ कदाचित् ‘पुव्वाणुपुव्वि’ पूर्वानुपूर्व्या तीर्थंकरपरम्परया ‘चरमाणे’ चरन्, ग्रामाणुगामं दूइज्जमाणे ग्रामानुग्रामं द्रवन् एकस्मात् ग्रामात् ग्रामान्तरक्रमेण गच्छन् ‘जाव समोसढे’ यावत् समवसृतः विहारं कुर्वन् गुणशिलकोद्याने समागतः । तत्र च भगवतः समवसरणं जातमिति ‘परिसा जाव पज्जुवासइ’ परिपत् यावत् पशुपास्ते भगवतः समवसमणानन्तरं परिपत् नानादिग्भ्यः समाग-

यह अच्छी तरह से जानता था कि जीव सचेतन अर्थात् चेतनालक्षण-वाला है और अजीव अचेतन है । इस प्रकार यह जीव अजीव आदि सकल पदार्थों का ज्ञाता था । ‘जाव विहरइ’ में जो यावत् पद आया है उससे ‘उवलद्धपुण्णपावे, आसवसंवरनिज्जरकिरियाहिगरणे बंधपमोक्ख-कुसले’ इत्यादि इन श्रावक विशेषणों का संग्रह हुआ है । इन पदों की व्याख्या भगवतीसूत्रके द्वितीय शतक के पंचम उद्देशक में की जा चुकी है । अतः वहीं से देख लेना चाहिए । ‘तए णं समणे भगवं महावीरे’ इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर ‘अन्नया कयाइ’ किसी एक समय ‘पुव्वाणुपुव्वि’ तीर्थंकर परम्परा के अनुसार ‘चरमाणे’ विहार करते हुए । ‘ग्रामाणुगामं दूइज्जमाणे’ एकग्राम से दूसरे ग्राम में धर्मोपदेश करते हुए । ‘जाव समोसढे’ यावत् गुणशिलक उद्यान में पधारे । ‘परिसा जाव पज्जुवासइ’ प्रभुका आगमन सुनकर नाना दिशाओं से अनेक जनों का

વાળો છે, અને અણુવ અચેતન છે. “જાવ વિહરઈ” એ પદમાં જે યાવત્ પદ આવેલ છે, તેથી “ઉવલદ્ધ પુણ્ણપાવે આસવસંવરનિજ્જરકિરિયાહિગરણે વંધમોક્ખકુસલે”. ઇત્યાદિ શ્રાવકના વિશેષણોનો સંગ્રહ થયો છે. આ પદોની વ્યાખ્યા ભગવતી સૂત્રના બીજા શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશ માં કરવામાં આવી છે તેથી તે ભેદ લેવી. “તए णं समणे भगवं महावीरे” તે પછી શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી “અન્નયા, કયાઈ” કોઈ એક સમયે “પુવ્વાણુપુવ્વિ” તીર્થંકરની પરંપરા અનુસાર “ચરમાણે” વિહાર કરતાં કરતાં “ગ્રામાણુગામં દૂઈજ્જમાણે” એક ગામથી બીજા ગામમાં ધર્મોપદેશ કરતાં કરતાં “જાવ સમોસઢે” યાવત્ ગુણશિલક ઉદ્યાનમાં પધાર્યા “પરિસા જાવ પજ્જુવાસઈ” પ્રભુનું આગમન સાંભળીને અનેક દિશાએથી જનસમૂહ રૂપી પરિવદ્ પ્રભુની પાસે આવી અને પ્રભુને વંદના

तानां बहूनां जनानां समुदायः भगवन्तं वन्दते नमस्यति धर्मकथां शृणोति, ततश्च-
त्रिविधया पर्युपासनया भगवन्तं पर्युपास्ते इति । 'तए णं मद्दुए समणोवासए'
ततः खलु मद्रुकः श्रमणोपासकः 'इमीसे कहाए लद्धे समणे' एतस्याः कथायाः
लब्धार्थः सन् 'हट्ठुडुं जाव हियए' हट्ठुष्ट यावद् हृदयः यावत्पदेन चित्तान-
न्दितः प्रीतिमनाः परमसौमनस्यतो हर्षवशविसर्पद् हृदयः' इत्यन्तग्रहणं भवतीति
'ण्हाए' स्नातः कृतस्नानः 'जाव सरीरे' यावच्छरीरः यावत्पदेन 'कयवलिकम्मे
कयकोउयमंगलपायच्छित्ते अप्पमहग्घाभरणालंकिय' इत्यादीनां ग्रहणं भवति ततः
कृतवलिकर्मा कृतकौतुकमङ्गलपायश्चित्तः अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीर इति ।
एतादृशः सन् 'सयाओ गिहाओ पडिनिक्खमइ' स्वकीयात् गृहात् प्रतिनिष्का-

परिषद् प्रभु के पास आयी, आकर के उसने प्रभुको वन्दना की नम-
स्कार किया प्रभुने धर्मकथा कही सबने उस धर्मकथा को सुनी और सुनने
के बाद त्रिविध पर्युपासना से प्रभु की पर्युपासना की 'तए णं मद्दुए
समणोवासए इमीसे कहाए लद्धे समणे हट्ठुडुं जाव हियए' मद्रुक
श्रावकने जब प्रभु के आगमन का समाचार सुना तो वह हट्ठुष्ट
हृदयवाला हुआ प्रीतिमनवाला हुआ, परमसौमनस्यत हुआ । एवं
हर्ष से विसर्पत् हृदयवाला हुआ । और उसी समय उसने 'ण्हाए' स्नान
किया 'जाव सरीरे' यावत् 'कयवलिकम्मे' बलिकर्म किया वायसादि
को अन्नादि का भाग दिया 'कयकोउयमंगलपायच्छित्ते' दुःस्वप्नादि
निवारण के लिए कौतुकमंगलरूप प्रायश्चित्त किया । 'अप्पमहग्घाभरणा-
लंकिय' और थोड़े से भारवाले आभरणों से कि जो बहुत विशेष की-

करी नमस्कार कर्था प्रभुओ धर्मकथा कही संलग्नावी परिषदाओ धर्मकथा
संलग्ना पछी भन, वयन अने काय रूप त्रय पर्युपासनाथी प्रभुनी
पर्युपासना करी "तए णं मद्दुए समणोवासए इमीसे कहाए लद्धे समणे हट्ठु
तुडुं जाव हियए" मद्रुक श्रावक प्रभुना आगमनना समाचार न्याइ
संलग्ना त्याइ हट्ठ-तुष्ट हृदयवाणे थये प्रसन्न मनवाणे अन्या अत्यंत
सौमनस्यत अन्या अने हर्षथी प्रकुलित हृदयवाणे थईने ते न
सभये तेणे "ण्हाए" स्नान कथुं "जाव सरीरे" यावत् "कयवलिकम्मे"
वायस-काण्डा विगेरेने अन्नना लाग आपवा रूप अलिकर्म कथुं
"कयकोउयमंगलपायच्छित्ते दुःस्वप्नादिना निवारण भाटे कौतुक मंगल रूप
प्रायश्चित्त कथुं "अप्पमहग्घाभरणालंकियसरीरे" किंमतमां विशेष अने
वजनमां हलका जेवा आभूषणो धारण कर्था अने ते पछी "सयाओ गिहाओ

मति 'पडिनिक्खमिप्ता' प्रतिनिष्क्रम्य 'पायविहारचारेणं' पादविहारचारेण-पद्धत्या-
मेव न तु बाहनादिना 'रायगिहं नयरं जाव निग्गच्छइ' राजगृहं नगरं यावत्
निर्गच्छति यावत्पदात् मध्यममध्येन इति ग्राह्यम् 'निग्गच्छिता' निर्गत्य 'तेसिं
अन्नउत्थियाणं' तेषामन्ययूथिकानाम् 'अदूरसामंतेणं वीइवयइ' अदूरसामन्ते व्यति-
व्रजति, अन्ययूथिकानां नातिदूरेण नातिसमीपेन वा गच्छतीत्यर्थः 'तए णं ते
अन्नउत्थिया' ततः खलु ते अन्ययूथिकाः 'मद्दुयं समणोवासयं' मद्दुकं श्रमणो-
पासकम् 'अदूरसामंतेणं' अदूरसामन्तेन नात्यासन्नेन नातिदूरेण वीइवयमाणं
पासंति' व्यतिव्रजन्तं-गच्छन्तम् पश्यन्ति 'पासित्ता' अन्नमन्नं सदावेति' दृष्ट्वा
अन्योऽन्यं शब्दयन्ति आह्वयन्ति 'सदावित्ता एवं वयासी' शब्दयित्वा एवं वक्ष्य-

मत के थे अपने शरीर को अलंकृत किया। 'सयाओ गिहाओ पडिनि-
क्खमइ' इसके बाद वह अपने घर से बाहर निकला। 'पडिनिक्ख-
मिप्ता' बाहर निकल कर 'पायविहारचारेणं' पैदल ही सवारी पर बैठ-
कर नहीं। 'रायगिहं नयरं जाव निग्गच्छइ' वह राजगृह नगर के ठीक
बीचोबीच के रास्ते से होता हुआ चल दिया। 'यहां यावत्पद से
'मध्यममध्येन' इस पद का ग्रहण हुआ है। 'निग्गच्छिता' चलकर वह
'तेसिं अन्नउत्थियाणं अदूरसामंतेणं वीइवयइ' उन अन्ययूथिकों के पास
से होकर निकला न वह उनके बिलकुल पास से ही होकर निकला और
न उनके अधिक दूर से ही होकर निकला यही बात 'अदूरसामंतेणं'
पद द्वारा प्रकट की गई है। 'तए णं ते अन्नउत्थिया मद्दुयं समणोवासयं
अदूरसामंतेणं वीइवयमाणं पासंति' जब उन अन्ययूथिकोंने अपने से
थोड़ी सी दूर से होकर जाते हुए मद्दुक श्रावक को देखा तो 'पासित्ता'
देखकर 'अन्नमन्नं सदावेति' आपस में उन्होंने एक दूसरे को बुलाया

पडिनिक्खमइ" पोताना धरणी भंडार नीकल्यो, "पडिनिक्खमिप्ता" भंडार
नीकलीने "पायविहारचारेणं" पगपाणो ज- (वाडन पर भेरीने नही) "रायगिहं
नयरं जाव निग्गच्छइ" ते राजगृहना पश्योपस्यना मार्गेथी नीकल्यो, "निग्ग-
च्छिता" नीकलीने ते "तेसिं अन्नउत्थियाणं अदूरसामंतेणं वीइवयइ" ते अन्य
यूथिकोनी पासोथी ओटवे के तेओनी भुहु नञ्जके नही अने तेमनाथी भुहु
दूर पणु नही तेवी रीते ते नीकल्यो, "तए णं अन्नउत्थिया मद्दुयं समणो-
वासयं अदूरसामंतेणं वीइवयमाणं पासंति" न्यारे ते अन्ययूथिकोओ पोतानाथी
थोडे ज दूरथी जाता ओवा मद्दुक श्रावकने ज्यो तो "पासित्ता" तेने जेधने
"अन्नमन्नं सदावेति" परस्पर तेओओ ओकलीअने ओलाव्या, "सदावित्ता एवं

माणप्रकारेण अशादिषु रुक्तवन्तः' एवं खलु देवाणुप्पिया अम्हं इमा कहा अविप्पकडा' एवं खलु देवानुप्पियाः अस्माकम् इयं कथा अविप्पकटा न सम्यक्कतया प्रकटा प्रतीता । 'अयं च णं मद्दुए समणोवासए' अयं च खलु मद्रुकः श्रमणोपासकः 'अम्हं अदूरसामंतेणं वीइवयइ' अस्माकमदूरसामन्ते-अदूरसन्नेन व्यतिव्रजति-गच्छति' तं सेयं खलु देवाणुप्पियाः अम्हं मद्दुयं समणोवासयं' अस्माकं मद्रुकं श्रमणोपासकम् 'एयमट्ठं पुच्छित्तुम्' एतमर्थं प्रष्टुम् 'त्तिकट्ठु' इति कृत्वा 'अयं मद्रुकः श्रमणोपासकोऽस्माभिः प्रष्टव्यः' इत्येवं रूपेण मिथो विचारं कृत्वा इत्यर्थः । 'अण्णमण्णस्स अंतियं एयमट्ठं पडिसुणेति' अन्योऽन्यस्यान्तिके एतमर्थं प्रतिशृण्वन्ति-स्वीकुर्वन्ति 'पडिसुणेत्ता' प्रतिश्रुत्य 'जेणेव मद्दुए समणोवासए' यत्रैव मद्रुकः श्रमणोपासकः 'तेणेव उवागच्छन्ति' तत्रैव उपागच्छन्ति' उवाग-

'सदावित्ता एवं वयासी' दुलाकर परस्पर ऐसा कहा-‘एवं खलु देवाणुप्पिया अम्हं इमा कहा अविप्पकडा’ हे देवानुप्पियो ! हम लोगों को यह कथा अच्छी तरह से प्रतीति में नहीं आती है । ‘अयं च णं मद्दुए समणोवासए अम्हं अदूरसामंतेणं वीइवयइ’ यह मद्रुक श्रावक हम लोगों के अदूरसन्न से होता हुआ चला जा रहा है । ‘तं सेयं खलु देवानुप्पिया ! अम्हं मद्दुयं समणोवासयं एयमट्ठं पुच्छित्तए’ तो हमें अब उचित यही है कि इस बात को इस मद्रुक श्रावक से पूछें । इस प्रकार का उन सबने परस्पर में विचार किया और विचार करके फिर उन्होंने ‘अण्णमण्णस्स एयमट्ठं पडिसुणेति’ परस्पर की इस बातको मान लिया । ‘पडिसुणेत्ता जेणेव मद्दुए समणोवासए तेणेव उवागच्छन्ति’ इस बात को मानकर फिर वे सब के सब उस मद्रुक श्रावक के पास पहुंचे ।

वयासी” भोदार्वाने तेओओ ते परस्पर आ प्रभाणे कहुं “एवं खलु देवाणुप्पिया अम्हं इमा कहा अविप्पकडा” हे देवानुप्पियो अभोने ओ बात समझती नहीं. “अयं च णं मद्दुए समणोवासइ अम्हं अदूरसामंतेणं वीइवयइ” आ मद्रुक श्रावक आपणाथी भहुं हर नहिं तेम भहुं नथक नहिं ते रीते-अदूरसन्न नथ छे. “तं सेयं खलु देवाणुप्पिया अम्हं मद्दुयं समणोवासयं एयमट्ठं पुच्छित्तए” तो आपणुने डवे ओओ योग्य छे के-आपणे आवत मद्रुक श्रावकने पूछी लथओ आ प्रभाणे तेओओ विचार करीने पछी तेओओ “अण्णमण्णस्स एयमट्ठं पडिसुणेति” ओकणीननी आ बात तेओओ स्वीकारी लीधी. “पडिसुणित्ता जेणेव मद्दुए समणोवासए तेणेव उवागच्छन्ति” आ रीते विचार करीने ते पछी तेओओ अधा न ते मद्रुक श्रावक पासे गयो. “उवाग-

ચ્છિતા મદ્દુયં સમણોવાસયં एवं वयासी' उपागत्य मद्भुक्तं श्रमणोपासकम् एवं-
वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिपुस्ते अन्ययूथिकाः, किमुक्तवन्तोऽन्ययूथिका मद्भुक्तं ?
तत्राह—'एवं खलु' इत्यादि । 'एवं खलु मद्दुया' एवं खलु मद्भुक्त !' तव धम्मा-
यरिए' तव धर्माचार्यः 'धम्मोवदेसए समणे णायपुत्ते' धर्मोपदेशकः श्रमणो ज्ञातपुत्रः
'पंच अत्थिकाए पन्नवेइ' पञ्चप्रकारकान् अस्तिकायान् धर्मास्तिकायादीन् पदार्थान्
प्रज्ञापयति 'जहा सत्तमे सए अन्नउत्थि उद्देसए' यथा सप्तमशते अन्ययूथिकोद्देशके
'जाव से कहमेयं मद्दुया एवं' यावत् तत् कथमेतत् मद्भुक्त ! एवम् हे मद्भुक्त !
तव धर्माचार्यः पञ्चास्तिकायान् धर्मास्तिकायादीन् प्रज्ञापयति एतत् कथं घटते
धर्मास्तिकायादीनामदृश्यत्वेन तत् परिज्ञानासंभवात्, इत्यादिकं सर्वं सप्तमशत-
कीयवृत्तान्तम् अवगन्तव्यम् । 'तएणं से मद्दुए समणोवासए' ततः खलु स मद्भुक्तः
श्रमणोपासकः 'ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' तानन्ययूथिकानेवमवादीत् अन्ययूथिकेन

'उवागच्छित्ता मद्दुयं સમણોવાસયં एवं वयासी' वहां पहुंच कर उन
लोगोंने उस मद्भुक्त श्रावक से ऐसा कहा—'एवं खलु मद्दुया ! तव धम्मा-
यरिए, धम्मोवदेसए સમણે ણાયપુત્તે પંચ અત્થિકાયે પન્નવેइ' हे मद्भुक्त !
तुम्हारे धर्माचार्य धर्मोपदेशक श्रमण ज्ञातपुत्रने जो पांच प्रकार के धर्मा-
स्तिकायादिक पदार्थ कहे हैं । 'जहा सत्तमे सए अन्नउत्थिउद्देसए' जैसा
कि सप्तम शतक के अन्ययूथिकोद्देशक में प्रकट किया गया है । 'जाव से
कहमेयं मद्दुया ! एवं' सो हे मद्भुक्त ! यह उनका कथन कैसे संगत माना
जा सकता है ? क्योंकि धर्मास्तिकायादिक पांच अस्तिकायका कथन
यहां पर सप्तमशतक में जैसा कहा गया है वैसा कह लेना चाहिये । 'तए
णं से मद्दुए સમણોવાસए તે અન્નઉત્થિએ एवं વયાસી' तब उस मद्भुक्त

ચ્છિત્તા મદ્દુયં સમણોવાસયં एवं वयासी" ત્યાં જઈને તે મદ્દુક શ્રાવકને આ
પ્રમાણે કહ્યું "एवं खलु मद्दुया तवधम्मायरिए धम्मोवदेसए णायपुत्ते पंचअत्थि-
काए पन्नवेइ" હે મદ્દુક તમારા ધર્માચાર્ય અને ધર્મોપદેશક શ્રમણ જ્ઞાતપુત્રે
પાંચ પ્રકારના જે ધર્માસ્તિકાય વિગેરે પદાર્થો કહ્યા છે. "જહા સત્તમસ્રए
અન્નઉત્થિઉદ્દેસए" સાતમા શતકના અન્યયૂથિક ઉદ્દેશામાં જે પ્રમાણે કહેવામાં
આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે સમજવું "जाव से कहमेयं मद्दुया ! एवं" તેા હે
મદ્દુક તેજોનું આ પ્રમાણેનું કથન કેવી રીતે સંગત માની શકાય ? કેમ કે
ધર્માસ્તિકાય વિગેરે પાંચ અસ્તિકાયોનું કથન અહિયાં સાતમાં શતકમાં જે પ્રમાણે
કહ્યું છે, તે પ્રમાણે જ સઘળું કથન સમજવું. "तएणं से मद्दुए સમણોવાસए
તે અન્નઉત્થિએ एवं वयासी" તે અન્ય યૂથિકોએ જ્યારે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી મદ્દુક

પૃષ્ઠો મદ્રુકોઽદૃશ્યાનામપિ પદાર્થાનાં સત્તામાવેદયિતું દૃશ્યત્વાભાવં ચ પ્રતિપાદયિતું તાનવાદોદિતપર્યઃ ‘જહ કઙ્ગં કઙ્ગહ જાણામો પાસામો’ યદિ કાર્યં ક્રિયતે તદા જાનીમઃ પશ્યામઃ । ‘અહ કઙ્ગં ન કઙ્ગહ ન જાણામો ન પાસામો’ અથ કાર્યં ન ક્રિયતે તદા ન જાનીમો ન પશ્યામઃ, હે અન્યયૂથિકાઃ ! શૃણુત યદિ ધર્માસ્તિકાયાદિભિઃ સ્વકીયં સ્વકીયં કાર્યં ક્રિયતે તદા તેન કાર્યેણ કારણસ્વરૂપાન્ તાન્ ધર્માસ્તિકાયાદીન્ જાનીમઃ પશ્યામઃચ યથા પર્વતાદૌ ધૂમાદિકાર્યં કુર્વન્ અગ્નિરિવ, અથ તૈઃ ધર્માસ્તિકાયાદિભિઃ સ્વકીયં કાર્યં ન ક્રિયતે તદા ન જાનીમો ન વા પશ્યામઃ જલે વહ્નિરિવ, એતદુક્તં ભવતિ અતીન્દ્રિય-પદાર્થાવગમં નાસ્માકં સાક્ષાદેવ ભવતિ, કિન્તુ કાર્યાદિલિજ્ઞેન તાદૃશ-

શ્રાવક ને ડનકી એસી વાત સુનકર ડન અન્યયૂથિકોં સે એસા કહા અર્થાત્ અદૃશ્ય પદાર્થોં કા અભાવ નહીં હૈ । કિન્તુ ડનકી ભી સત્તા હૈ । પરન્તુ વે દિલ્લતે ક્યોં નહીં હૈ, હસ વાત કો પ્રકટ કરને કે લિયે મદ્રુક શ્રાવકને ડનસે એસા કહા—‘જહ કઙ્ગં કઙ્ગહ જાણામો પાસામો અહે કઙ્ગં ન કઙ્ગહ ન જાણામો ન પાસામો’ હે અન્યયૂથિકોં ! સુનો જવ ધર્માસ્તિકાયાદિકોં દ્વારા અપના કાર્ય કિયા જાતા હૈ । તવ હમ લોગ ડસ કાર્ય સે કારણ રૂપ ડન ધર્માસ્તિકાયાદિકોં જાનતે હૈ ઓર દેલ્લતે હૈ । જૈસે પર્વત મેં ધૂમાદિક કાર્ય કરતે હુપ અગ્નિ કો હમ જાનતે ઓર દેલ્લતે હૈ । ઓર ધર્માસ્તિકાયાદિકોં કે દ્વારા જવ અપના કાર્ય નહીં કિયા જાતા હૈ તવ હમ ડન્હે જલમેં અગ્નિ કે જૈસા ન જાનતે હૈ ઓર ન દેલ્લતે હૈ । કહને કા ભાવ એસા હૈ કિ યદ્યપિ અતીન્દ્રિયપદાર્થોં કા

શ્રાવકને કહ્યું ત્યારે તે મદ્રુક શ્રાવકે તેઓની એ પ્રમાણેની વાત સાંભળીને તે અન્યયૂથિકોને આ પ્રમાણે કહ્યું. અર્થાત્—અદૃશ્ય પદાર્થોનો અભાવ નથી કિન્તુ તેઓની પણ સત્તા છે જ તે દેખાતા કેમ નથી ? એ વાત પ્રગટ કરવા મદ્રુક શ્રાવકે તેઓને આ પ્રમાણે કહ્યું “જહ કઙ્ગં કઙ્ગહ જાણામો પાસામો અહે કઙ્ગં ન કઙ્ગહ ન જાણામો ન પાસામો” હે અન્યયૂથિકો ! ન્યારે ધર્માસ્તિકાયાદિકોથી પોતપોતનું કાર્ય કરવામાં આવે છે. ત્યારે આપણે તે કાર્યના કારણરૂપ તે ધર્માસ્તિકાયાદિકોને જાણીએ છીએ અને દેખીએ છીએ જેમ પર્વતમાં ધૂમાદિ કાર્ય કરતા અગ્નિને આપણે જાણીએ છીએ અને દેખીએ છીએ. અને ધર્માસ્તિકાયાદિકો ન્યારે પોતપોતું કાર્ય કરી શકતા નથી ત્યારે પાણીમાં રહેલ અગ્નિની માફક આપણે તેને જાણતા નથી અને દેખતા નથી, કહેવાનો ભવ એ છે કે—એ કે અતીન્દ્રિય પદાર્થોનું જ્ઞાન આપણને

તીન્દ્રિયપદાર્થસ્યાપિ જ્ઞાનં જાયતે એવં ધૂમેનાગ્નિરિવ એવમેવ અતીન્દ્રિયસ્યાપિ ધર્માસ્તિકાયાદેરનુપ્રહાદિકાર્યેણ અવગતિર્ભવત્યેવેતિ । કિન્તુ અસ્માદ્દશાનાં ધર્માસ્તિકાયાદીનાં કાર્યસ્ય અવગમ્યાત્ તાદૃશાનીન્દ્રિયપદાર્થસ્ય અવગતિર્ન ભવતીતિ-ભાવઃ । અર્હત્પ્રતિપાદિતપશ્ચાસ્તિકાયસ્વરૂપસ્યાજ્ઞાનવિષયકાં મદ્દુકસ્ય યુક્તિશ્રુત્વા તે અન્યયૂથિકાસ્તં પરાભવિતું ચદુક્તવન્તઃ તદાહ—‘તદ્દુગ્ધં તદ્દુગ્ધં’ તતઃ સ્વલુ મદ્દુકસ્ય વાક્યશ્રવણાન્તરમ્ ‘તે અન્નઽસ્થિયા’ તે અન્યયૂથિકાઃ ‘મદ્દુગ્ધં સમણોવાસયં’ મદ્દુકં શ્રમણોપાસકમ્ ‘એવં વચાસી’ એવં—વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવા-દિપુઃ—ઉક્તવન્તઃ, મદ્દુકં ધર્માસ્તિકાયાદ્યપરિજ્ઞાનાશ્યુપગમવન્તઃપાલમ્ભયિતું ચત્ તે

જ્ઞાન હમ લોગોં કો સાક્ષાત્ સ્વપ્ને સે નહીં હોતા હૈ । ફિર ખી કાર્ય સે તો હોતા હી હૈ । જૈસે પહાડ કે નિકુજ્જ મેં અદૃશ્ય ખી અગ્નિ ઉસ પર્વત મેં સે નિકલતે હુએ ધૂમ સે જાની જાની હૈ । હસી પ્રકાર અતીન્દ્રિય ધર્માસ્તિકાયાદિક ખી અનુપ્રહાદિરૂપ અપને કાર્ય સે જાને જાતે હૈ । હમ પ્રકાર હમ લોગોં કો ધર્માસ્તિકાયાદિકોં કા સાક્ષાત્ દર્શનાદિરૂપ જ્ઞાન નહીં હૈ ફિર ખી ઉન્કે કાર્ય કે જ્ઞાન સે ઉન્હેં હમ જાનતે હૈ । ઓર દેખતે હૈ । સામાન્ય વિશેષરૂપ સે ઉન્કા હમેં જ્ઞાન હોતા હી હૈ । હમ પ્રકાર સે મદ્દુકશ્રાવક કે દ્વારા કહી ગઈ અર્હત્પ્રતિપાદિત પશ્ચાસ્તિકાયા કે સ્વરૂપ કી અજ્ઞાન વિષયક ઉક્તિ કો સુગર ઉન અન્યયૂથિકોં ને ઉસે પરાસ્ત કરને કે લિયે જો કહા વહ હમ પ્રકાર સે હૈ—યહી વાત ‘તદ્દુગ્ધં તદ્દુગ્ધં અન્નઽસ્થિયા મદ્દુગ્ધં સમણોવાસયં એવં વચાસી’ હમ સૂત્ર દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । ઉન્હેંને મદ્દુક શ્રાવક કો ઉપાલમ્ભ દેતે હુએ

સાક્ષાત્ રૂપથી હોતું નથી. તો પણ તેના કાર્યથી થાય છે. જેમ કે પહાડની ગુફામાં રહેલ અદૃશ્ય અગ્નિ તે પર્વતની ગુફાથી નીકળતા ધુમાડાથી જણાય આવે છે. તેજ પ્રમાણે અતીન્દ્રિય ધર્માસ્તિકાયાદિકોં પણ અનુપ્રહાદિરૂપ પોતાના કાર્યથી જણાય છે. આ રીતે આપણને ધર્માસ્તિકાયાદિકોં સાક્ષાત્ દર્શન વિગેરે પ્રકારનું જ્ઞાન ન હોવા છતાં તેના કાર્યના જ્ઞાનથી આપણે તેને જાણીએ છીએ અને દેખીએ છીએ.

સામાન્ય વિશેષરૂપથી તેનું જ્ઞાન આપણને થાય છે જ આ રીતે મદ્દુક શ્રાવકે કહેલ અર્હન્ત ભગવાને પ્રતિપાદન કરેલ પશ્ચાસ્તિકાયાના સ્વરૂપની અજ્ઞાન સંબંધી કથનને સાંભળીને તે અન્યયૂથિકોં તેને પરાસ્ત કરવા આ પ્રમાણે કહ્યું—એ વાત ‘તદ્દુગ્ધં તદ્દુગ્ધં અન્નઽસ્થિયા મદ્દુગ્ધં સમણોવાસયં એવં વચાસી’ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે. તેઓએ મદ્દુક શ્રાવકને ઉપાલમ્ભ—મહેલું મારતા આ પ્રમાણે

ઉક્તવન્તઃ તદ્દેવાહ - 'કેસળં' 'ત્યાદિ । કેસળં તુમં મદ્દુયા' ક એષ ત્વં મદ્રુક !
'સમણોવાસણં ભવસિ' શ્રમણોપાસકાનામ્ મધ્યે મવસિ 'જેળં તુમં ય્યમદ્ધ' ન
જાણાસિ ન પાસસિ' ચત્ સ્વલ્લ ત્વમ્ એવમર્થં ન જાતાસિ ન પચસિ યસ્ત્વમેતમર્થં
શ્રમણોપાસકૈર્જ્ઞાતવ્યં ધર્માસ્તિકાયાધર્માસ્તિકાયાદિ લક્ષણમર્થં પદાર્થજાતં ન
જાનાસિ સામાન્યરૂપેણ, ન વા પચસિ વિશેષરૂપેણેત્યર્થઃ । અથૈવમ્ અન્યયૂથિ-
કૈરુપાલબ્ધો મદ્રુકો યત્તૈરદૃશ્યમાનત્વેન ધર્માસ્તિકાયાદ્યસંભવ इत्यુક્તં તદ્વિષટ્નેન
તાન્ અન્યયૂથિકાન્ પરામવિતુમિદમાહ - 'તણ્' 'ત્યાદિ । 'તણ્' 'તે અન્નઉત્થિય એવં વયાસી' તાન્
અન્યયૂથિકાન્ એવં-અદૃશ્યમાણરૂપેણ અવાદીત્ ઉક્તવાન્, કિમુક્તવાન્ મદ્રુકઃ ?
તત્રાહ - 'અત્થિળં' 'ત્યાદિ । 'અત્થિળં આડસો' વાડકાણ વાઈ' અસ્તિ સ્વલ્લ
આયુષ્મન્તઃ ! પરતીર્થિકાઃ ! વાયુકાયો વાતિ ? હે પરતીર્થિકાઃ ! વાયુર્વાતિ કિમ્ ?
ઈતિ તે અન્યયૂથિકાઃ પ્રાહુઃ 'હંતા અત્થિ' હન્ત અસ્તિ વાતિ વાયુરિતિ જાનીમઃ,
પુનઃ પૃચ્છતિ મદ્રુકઃ 'તુજ્ઞેળં આડસો' ય્યં સ્વલ્લ આયુષ્મન્તઃ 'વાડકાયસ્સ વાય-
માણસ્સ સ્વં પાસહ' વાયુકાયસ્વ વહતઃ સ્વં પચસ્ય, યોડ્યં વાયુઃ મચલતિ તસ્ય

એસા કહા-મદ્રુક ! તુમ કૈસે શ્રમણોપાસક હો જો તુમ શ્રમણોપાસકો
દ્વારા જ્ઞાતવ્ય ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય આદિરૂપ અર્થ કો
ન સામાન્યરૂપ સે જ્ઞાનતે હો ઔર ન વિશેષરૂપ સે દેખતે હો ।
હસ પ્રકાર અન્યયૂથિકો દ્વારા ઉલ્લાહને સે યુક્ત કિયે મદ્રુક
શ્રાવક ને 'તે અન્નઉત્થિય એવં વયાસી' ઉન અન્યયૂથિકો સે હસ
પ્રકાર સે કહા-અત્થિળં આડસો ! વાડકાણ વાઈ' હે આયુષ્મન્ ! પર-
તીર્થિકો તુમ હમેં ચતાઓ કિ વાયુ ચલતા હૈ ? ઉત્તર મેં ઉન્હોને કહા-
'હંતા, અત્થિ' હાં વાયુ ચલતા હૈ એસા હમ જાનતે હૈ । મદ્રુકને ઉનસે
પુનઃ પૂછા-તુજ્ઞેળં આડસો ! વાડકાયસ્સ વચમાણસ્સ સ્વં પાસહ' હે

કહુ' કે-હે મદ્રુક ! તમે શ્રમણોપાસકોએ જાણવા યોગ્ય ધર્માસ્તિકાય, અધર્મા-
સ્તિકાય વિગેરે રૂપ અર્થને સમાન્ય રૂપે કે વિશેષ રૂપે જાણતા નથી. અને
દેખતા નથી ? તો પછી તમે કેવા પ્રકારના શ્રમણોપાસક છો ? આ પ્રમાણે તે
અન્યયૂથિકોએ મેળુ મારેલ મદ્રુક શ્રાવકે "તે અન્નઉત્થિય એવં વયાસી" તે
અન્યયૂથિકોને આ પ્રમાણે કહુ "અત્થિળં આડસોપાડકાણ વાઈ" હે આયુ-
ષ્મન્ પરતીર્થિકો ! તમે કહો કે હવા ચાલે છે ? તેના ઉત્તરમાં તેઓએ કહુ
કે-"હંતા અત્થિ" હા વાયુ ચાલે છે. એ પ્રમાણે અમે જાણીએ
છીએ. તે પછી મદ્રુક શ્રાવકે ફરીથી તેઓને પૂછયું કે-"તુજ્ઞેળં
આડસો ! વાડકાયસ્સ વચમાણસ્સ સ્વં પાસહ" હે આયુષ્મન્તો ! કહો તમેએ

स्वरूपं पश्यथ किमिति मद्बुकाशयः । कथयन्ति परतीर्थिकाः, 'णो इण्डे समट्टे' नायमर्थः समर्थः न वयं बहो वायोः स्वरूपं पश्याम इत्यर्थः । 'अस्थि णं आउसो' सन्ति खलु आयुष्मन्तः 'घाणसहगया पोगला' घाणसहगताः पुद्गलाः घ्राणते-घ्राणेन्द्रियविषयीकृतो भवतीति घ्राणः गन्धात्मको गुणस्तेन गन्धास्तेन गन्धगुणात्मकघ्राणेन सह गताः-गन्धसहचरिताः गन्धवन्त इति घ्राणसहगताः तथाविधाश्च ते पुद्गला इति घ्राणसहगताः पुद्गलाः घ्राणेन्द्रियग्राह्याः पुद्गलाः ? परतीर्थिकाः प्राहु- 'हंता अस्थि' हन्त, सन्ति घ्राणसहचरिताः पुद्गला इति 'तुज्जे णं आउसो' यूयं खलु आयुष्मन्तः 'घाणसहगयाणं पोगलाणं खवं पासह' घ्राणसहगतानां पुद्गलानां रूपाणि पश्यथ, पवनानीतगन्धयुक्तपुद्गलानां किं रूपं जानीथ यूयमिति मद्बुकाशयः, परतीर्थिका आहुः 'णो इण्डे समट्टे' नायमर्थः समर्थः, तादृशपुद्गलानां रूपाणि न पश्याम

आयुष्मन्तो ! बताओ तुम लोग क्या चलते हुए उस वायुकाय के रूप को देखते हो ? उत्तर में परतीर्थिकोंने कहा- 'णो इण्डे समट्टे' हे मद्बुक ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् हम चलते हुए वायुकाय के रूप को नहीं देखते हैं । पुनः मद्बुक ने उनसे पूछा 'अस्थि णं आउसो ! घाणसहगया पोगला' गन्धयुक्त पुद्गल घ्राणेन्द्रिय सहगत होते हैं क्या ? उत्तर में परतीर्थिकों ने कहा- 'हंता अस्थि' हाँ होते हैं । तब मद्बुक ने उनसे कहा- 'तुज्जेणं आउसो ! घाणसहगयाणं पोगलाणं खवं पासह' हे अन्यतीर्थिकों ! क्या तुम लोग घ्राण इन्द्रिय सहगत उन पवनानीत गन्धगुणविशिष्ट पुद्गलों के रूप को देखते हो ? उत्तर में उन्होंने कहा- 'णो इण्डे समट्टे' हे मद्बुक ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् हम लोग पवनानीत गन्धगुण विशिष्ट पुद्गलों के रूप को नहीं देखते हैं । मद्बुक

बोला कि ते वायुकायना इपने देख्थुं छे ? तेना उत्तरमां ते परतीर्थिको अउ कहुं के- "णो इण्डे समट्टे" हे मद्बुक आ अर्थ भरोभर नथी. अर्थात् चलता वायुना इपने अमे जेथुं नथी. इरीथी मद्बुक आवके तेजोने कहुं के "अस्थि णं आउसो ! घाणसहगया पोगला" गन्धयुक्त पुद्गलो शुं घ्राणेन्द्रियनी साथे न रहे छे ? तेना उत्तरमां परतीर्थिको अउ कहुं के- "हंता अस्थि" हा मद्बुक ते घ्राणन्द्रियनी साथे रहे छे. इरीथी मद्बुक तेजोने कहुं के- "तुज्जेणं आउसो ! घाणसहगया पोगलाणं खवं पासह" हे अन्यतीर्थिको ! तमे घ्राणन्द्रियनी साथे रहेल पवन शिवायना गन्धयुक्तपुद्गलोना इपने जेथे शके छे ? तेना उत्तरमां तेजोने कहुं के- "णो इण्डे समट्टे" आ अर्थ भरोभर नथी. अर्थात् अमे ते पवनथी आवेला गन्धयुक्तपुद्गलोना

इत्यर्थः । पुनः कथयति मद्रुकः 'अत्थि णं आउसो' अस्ति खलु आयुष्मन्तः ! 'अरणिसहगए अगणिकाए' अरणिसहगतोऽग्निकायः अरणिः बह्वर्थं निर्मन्थनीयकाष्ठं तेन काष्ठेन सह गतः सहचरित इति अरणिसहगतः अग्निकायो बहिः अरणिकाष्ठेन सहाग्निर्वर्तते किम् ? इति मद्रुकस्याशयः । 'हंता अत्थि' हन्त, अस्ति अरणिकाष्ठेऽग्निर्वर्तते एवेत्युत्तरम् परतीर्थीकानामिति 'तुज्जे णं आउसो' यूयं खलु आयुष्मन्तः 'अरणिसहगयस्स अगणिकायस्स रुवं पासह' अरणिसहगतस्य रूपं पश्यथ ? इति प्रश्नः 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः अरणिनिष्ठस्य बह्वे रतीन्द्रियस्य रूपं न पश्यामः, इत्युत्तरं पर्युधिकानाम् 'मद्रुक आह-'अत्थि णं आउसो' सन्ति खलु आयुष्मन्तः 'समुदस्स पारगयाइं रुवाइं' समुद्रस्य पारगतानि

पुनः उनसे पूछता है—'अत्थि णं आउसो ! अरणिसहगए अगणिकाए' कहो आयुष्मन्तो ! अरणिकाष्ठ के सहगत अग्नि है क्या बहि के निमित्त जो काष्ठ रगडा जाता है वह अरणिकाष्ठ है । इसको रगडने से अग्नि होती है । उत्तर में उन्होंने कहा—'हंता अत्थि' हां मद्रुक अरणिकाष्ठ में अग्नि है मद्रुक ने पुनः उनसे पूछा—'तुज्जेणं आउसो ! अरणि सहगयस्स अगणिकायस्स रुवं पासह' हे आयुष्मन्तो ! क्या तुम लोग उस अरणिकाष्ठ में वर्तमान अग्नि के रूप को देखते हो ? उत्तरमें उन्होंने कहा—'णो इणट्ठे समट्ठे' हे मद्रुक ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । क्योंकि अरणिकाष्ठगत अग्नि अतीन्द्रिय है । अतः उसके रूपको हम नहीं देख सकते हैं । पुनः मद्रुक ने उनसे पूछा—'अत्थि णं आउसो ! समुदस्स पारगयाइं रुवाइं' हे आयुष्मन्तो ! कहो समुद्र के दूसरे तट

રૂપને જોઈ શકતા નથી. ફરીથી મદ્રુક તેઓને પૂછે છે કે—“અત્થિ ણં આઉસો ! અરણિસહગए अगणिकाए” હે આયુષ્મન્તો ! કહો અરણિના કાષ્ઠમાં અગ્નિ રહેલો છે કે નહિ ? અગ્નિ પ્રતીત કરવા જે કાષ્ઠ પરસ્પર ઘસવામાં આવે છે તે અરણિ કાષ્ઠ છે. તેને એકબીજા સાથે ઘસવાથી અગ્નિ ઉત્પન્ન થાય છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓએ કહ્યું કે—“હંતાઅત્થિ” હા મદ્રુક ! અરણિના કાષ્ઠમાં અગ્નિ રહેલો છે. મદ્રુકે ફરીથી પૂછ્યું કે—“તુજ્જે ણં આઉસો અરણિસહગયસ્સ અગણિકાયસ્સ રૂવં પાસહ” હે આયુષ્મન્તો ! શું તમે લોકો તે અરણિકાષ્ઠમાં રહેલા અગ્નિના રૂપને જોઈ શકો છો ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં તેઓએ કહ્યું કે ‘જો ઇણટ્ઠે સમટ્ઠે’ હે મદ્રુક આ અર્થ ધરાવે નથી. કેમ કે અરણિના કાષ્ઠમાં રહેલો અગ્નિ અતીન્દ્રિય છે. તેથી તેના રૂપને આપણે જોઈ શકતા નથી. ફરીથી મદ્રુક શ્રાવકે તેઓને પૂછ્યું કે “અત્થિ ણં આઉસો સમુદસ્સ પારગયાઈ રુવાઈ” હે આયુષ્મન્તો ! સમુદ્રના બીજા કિનારે દૃષ્ટિથી

રૂપાણિ સમુદ્રસ્ય પરભાગે ચક્ષુર્વિષયાતીતાઃ પદાર્થાઃ સન્તિ કિમિતિ મદ્રુકસ્ય પ્રશ્નઃ, 'હંતા અત્થિ' હન્ત, સન્તીત્યુત્તરમ્ । પુનઃ પૃચ્છતિ મદ્રુકઃ 'તુજ્ઞે ણં આઽસો' યૂયં સ્વલુ આયુષ્મન્તઃ 'સમુદ્રસ્સ પારગયાઈં રૂવાઈં પાસહ' સમુદ્રસ્ય પારગતાનિ રૂપાણિ પશ્યથ સમુદ્રપારવર્તિપદાર્થજાતસ્ય કિં સ્વરૂપમિતોઽવસ્થિતાઃ પશ્યથ કિમિતિ મદ્રુકસ્યાશયઃ । તે કથયન્તિ 'ળો ઇણદ્દે સમદ્દે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ નેવ પશ્યામ ઇતિભાવઃ । 'અત્થિ ણં આઽસો' સન્તિ સ્વલુ આયુષ્મન્તઃ । 'દેવલોગગયાઈં રૂવાઈં' દેવલોકગતાનિ રૂપાણિ માદૃશાનામવિષયાઃ દેવલોકગતાઃ પદાર્થાઃ સન્તિ કિમિતિ પ્રચ્છકાશયઃ, કથયન્તિ તે અન્યયૂથિકાઃ 'હંતા અત્થિ' હન્ત સન્તિ તત્રાપિ દેવલોકે પદાર્થા ઇતિ 'તુજ્ઞે ણં આઽસો' યૂયં સ્વલુ આયુષ્મન્તઃ । 'દેવલોગગયાઈં રૂવાઈં પાસહ' દેવલોકગતાનિ રૂપાણિ પશ્યથ,

પર ચક્ષુર્વિષયાતીત (દ્રષ્ટિ સે દેખને મેં નહીં આવે એસે) પદાર્થ હૈ કયા ? ઉત્તર મેં उन्होंने कहा—'हंता अत्थि' हां मद्रुक ! समुद्र के दूसरे तट पर पदार्थ हैं । पुनः मद्रुक ने उनसे प्रश्न किया । 'तुज्ज्ञेणं आउसो ! समुद्रस्स पारगयाइं रुवाइं पासह' हे आयुष्मन्तो ! क्या तुम लोग समुद्र के अपर पारवर्ती पदार्थों के रूपको देखते हो ? उत्तर में उन्होने कहा 'णो इणद्वे समद्वे' हे मद्रुक ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् समुद्र के अपर पारवर्ती पदार्थों के रूप को हम नहीं देखते हैं । अथ मद्रुक ने उनसे पुनः ऐसा पूछा 'अत्थि णं आउसो ! देवलोगगयाइं रुवाइं' हे आयुष्मन्तो ! देवलोक में रहे हुए पदार्थ जो कि हम लोगों के अविषय हैं क्या ? उत्तर में अन्ययूथिकों ने कहा—'हंता अत्थि' हां मद्रुक ! देवलोक में पदार्थ हैं । पुनः मद्रुक ने उनसे पूछा—'तुज्ज्ञेणं आउसो ! देवलोगगयाइं रुवाइं

ન જોઈ શકાય તેવા પદાર્થો છે કે નહિ ? તેના ઉત્તરમાં તેઓએ કહ્યું કે—“हंता । अत्थि” हा मद्रुक ! समुद्रना भील किनारे पदार्थो छे, ते पछी इरीने मद्रुके पूछथुं के “तुज्ज्ञे णं आउसो समुद्रस्स पारगयाइं रुवाइं पासह” हे आयुष्मन्तो कहे। तमो सौ समुद्रना भील किनारा पर रहेला पदार्थोना इप जेठ शको छे ? तेना उत्तरमां तेओओे कहुं के “णो इणद्वे समद्वे” हे मद्रुक समुद्रना भील किनारे रहेला पदार्थोना इपने अमो जेठ शकता नथी इरीने मद्रुक श्रावके तेओओे पूछथुं के—“अत्थि णं आउसो ! देवलोगगयाइं रुवाइं” हे आयुष्मन्तो ! देवलोकमां पदार्थो विद्यमान छे ? तेना उत्तरमां अन्ययूथिकोओे कहुं के—“हंता अत्थि” हा मद्रुक देवलोकमां पदार्थो रहेला छे, इरीथी मद्रुके तेओओे पूछथुं के—“तुज्ज्ञे णं आउसो देवलोगगयाइं रुवाइं पासह” हे आयुष्मन्तो ! तमो ते देवलोकमां रहेला इपो जेठ शको छे ?

देवलोकवर्तमानपदार्थजातानां प्रत्यक्षं भवति किमिति प्रश्नः, उत्तरयन्ति 'णो इण्डे समड्डे' नायमर्थः समर्थः, परलोकगतपदार्थः, परलोकगत पदार्थजातानां प्रत्यक्षं न भवतीति। 'एवामेव आउसो' एवमेव आयुष्मन्तः! 'अहं वा तुज्जे वा अन्नो वा छउमत्थो' अहं वा यूयं वा अन्यो वा छवत्थः, 'जइ जो जं न जाणइ न पासइ तं सव्वं न भवइ' यदि यो यं न जानाति न पश्यति तत्सर्वं न भवति किम्? 'एवं मे सुबहुए लोए न भविस्सइ' एवं तदा सुबहुको लोको न भविष्यति यदि प्रत्यक्षनिवृत्तिमात्रात् निवृत्तिमात्रात् वस्तुनामभावो भवेत्तदा भवत्कथनानुसारेण पवनादि देवलोकस्थितवहुपदार्थानामभावः प्रसज्येत अतः यो यं पश्यति तस्य कृते तद्वस्तु प्रत्यक्षं न भवति न तावता तादृशपदार्थजातस्याभावो भवतीति।

'पासइ' हे आयुष्मन्तो! तुम लोग क्या उन देवलोकगत पदार्थों के रूप को देखते हो? उत्तर में उन लोगों ने कहा 'णो इण्डे समड्डे' हे मद्रुक! यह अर्थ समर्थ नहीं है। अर्थात् हम लोगों को देवलोकगत पदार्थों का प्रत्यक्ष नहीं होता है। 'एवामेव आउसो! अहं वा तुज्जे वा अन्नो वा छउमत्थो जइ जो जं न जाणइ तं सव्वं' इसी प्रकार से हे आयुष्मन्तो! मैं अथवा तुम सब या दूसरा कोई छद्मस्थ जो जिस पदार्थ को नहीं जानता है। या नहीं देखता है तो क्या वह नहीं है। ऐसा माना जाता है? 'एवं मे सुबहुए लोए न भविस्सइ' यदि ऐसी बात मानी जावे कि जो प्रत्यक्ष से प्रतीत नहीं होता है उस वस्तु का अभाव है तो आपके इस कथन के अनुसार पवनादिकों का देवलोक स्थित पदार्थों का अभाव मानना पड़ेगा—इसलिये जो जिसे नहीं दिखता है। उसके लिये वह वस्तु प्रत्यक्ष नहीं होती है एतावता तादृश पदार्थ जात का अभाव होता है

उत्तर—“णो इण्डे समड्डे” डे २६५। आ कथन अरोपर नथी, अर्थात् आपणु देवलोकमां रडेला पदार्थेना इपने प्रत्यक्ष लेछ शकता नथी, 'एवा मेव आउसो अहं वा तुज्जे वा अन्नो वा छउमत्थो जइ जो जं न जाणइ न पासइ तं सव्वं' डे आयुष्मन्तो! 'हुं' अथवा तमे अगर भीले कोछ छद्मस्थ ने पदार्थने ज्ञातुते नथी अथवा हेतुते नथी, तेथी शुं ते पदार्थ' छे न नहिं तेम कही शकय छे? "एवं सुबहुए लोए न भविस्सइ" ले अभिमानि लेवामां आवे छे—प्रत्यक्ष रीते लेछ न शकय ते वस्तुनो अलाव छे, ते ओ कथनना आधारथी पवन विगेरेनो अने देवलोकमां रडेला पदार्थेना अलाव न मानवो पडशे.—तेथी ले वस्तु नेनाथी लेछ शकती नथी तेने ते वस्तु प्रत्यक्ष न होवाथी तेवा पदार्थेना अलाव न होय छे ओवुं कथन

‘त्तिकट्टु’ इति कृत्वा एवं रूपेणेत्यर्थः तेणं अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ’ तान् खलु अन्ययूधिकान् एवं-यथोक्तप्रकारेण प्रतिवन्ति परामवति मद्दुकुः ‘एवं पडिहणित्ता’ एवं यथोक्तक्रमेण परान् प्रतिवत्त्य-पराभूय’ जेणेव गुणसिलए चेइए’ यत्रैव गुणशिलकं चैत्यम् । ‘जेणेव समणे भगवं महावीरे’ यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः ‘तेणेव उवागच्छइ’ तत्रैव उपागच्छति’ उवागच्छित्ता उपागत्य ‘समणं भगवं महावीरं’ श्रमणं भगवन्तं महावीरम् ‘पंचविहेणं अभिगमेणं जाव पज्जुवासइ’ पञ्चविधेन-पञ्चप्रकारेण अभिगमेन यावत् पर्युपास्ते यावत्पदेन वन्दननमस्कारादीनां ग्रहणं भवतीति, मद्दुयाइ समणे भगवं महावीरे’ हे मद्दुकु ! इति श्रमणोभगवान् महावीरः, हे मद्दुकु ! इत्येवं रूपेण मद्दुकुं संबोधय श्रमणो भगवान् महावीरः ‘मद्दुयं समणोवासयं एवं वयासी’ मद्दुकुं श्रमणोपासकम् एवं-

ऐसा कथन तो ठीक नहीं माना जा सकता । ‘त्ति कट्टु तेणं अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ’ इस प्रकार के युक्ति पूर्ण कथन से मद्दुकु आवकने उन अन्ययूधिकों को परास्त कर दिया । ‘एवं पडिहणित्ता जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ’ और परास्त करके वह जहां गुणशिलक उद्यान था, और उसमें भी जहां श्रमण भगवान् महावीर थे वहां पर आया । ‘उवागच्छित्ता’ वहां आकरके उसने ‘समणं भगवं महावीरं’ उसने श्रमण भगवान् महावीर को ‘पंचविहेणं अभिगमेणं जाव पज्जुवासइ’ पांच प्रकार के अभिगम से यावत् पर्युपासना की यहां यावत्पद से वन्दना नमस्कार आदि पदों का ग्रहण हुआ है । ‘मद्दुयाइ समणे भगवं महावीरे’ हे मद्दुकु ! इस प्रकार से सम्बोधित करके श्रमण भगवान् महावीरने ‘मद्दुयं समणोवासयं एवं

कैथं रीते योग्य मानी शक्य नहिं. “त्तिकट्टु तेणं अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ” आ रीते युक्ति युक्त कथनथी मद्दुकु आवके ते अन्ययूधिकोने पराजित् कर्था. “एवं पडिहणित्ता जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ” आ रीते ते अन्ययूधिकोने पराजित् कर्था पछी ते मद्दुकु आवक ज्थां लगवान् महावीर स्वामी गिराजमान होता त्यां ते आग्यो. “उवागच्छित्ता” त्यां आवीने तेहे “समणं भगवं महावीरं” श्रमणु लगवान् महावीर स्वामीने “पंचविहेणं अभिगमेणं जाव पज्जुवासइ” पांच प्रकारना अलिगमथी यावत्पर्युपासना करी यावत्पदथी वंदन नमस्कार विगेरे पढो ग्रहणु धया छे. “मद्दुयाइ समणे भगवं महावीरे” हे मद्दुकु को प्रभाहे संबोधन करीने श्रमणु लगवान् महावीरे “मद्दुयं समणोवासयं एवं वयासी” ते मद्दुकु आवकने

वक्ष्यमाणपक्षरेण अवादीन्-उक्तवान् 'सुद्रु णं मद्रुया' सुद्रु खलु मद्रुक !
'तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' त्वं तान् अन्ययूथिकान् एवमादीः, 'साहु णं
मद्रुया तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' साधु खलु मद्रुक ! त्वं तान् अन्ययूथि-
कानेवमादीः, हे मद्रुक ! साधु त्वया कृतं यत् अन्ययूथिकान् प्रति एवंमुक्तवान्
यदहं न जानामीति, अन्यथा अजानन्नपि यदि जानामि इत्यभाष्यस्तदाऽर्द्धदादीना-
माशातनाकारकोऽभविष्यः, इति साधुवादित्वे कारणं दर्शयन्नाह-'जे णं मद्रुया'
यत् खलु मद्रुक ! 'अट्टं वा हेउं वा पसिणं वा वागरणं वा' अर्थं वा हेतुं वा
प्रश्नं वा व्याकरणं वा' अज्ञायं अदिट्टं अस्तुयं अमयं अविण्णायं' अज्ञातम्
अदृष्टम् अश्रुतम् अमतम् अविज्ञातम् 'बहुजणमज्झे आयवेइ पन्नवेइ
जाव उवदंसेइ' बहुजनमध्ये आख्याति प्रज्ञापयति यावदुपदर्शयति यावत्प्रदेन

वयासी' उस मद्रुक आवक से ऐसा कहा- सुद्रु णं मद्रुया तुमं ते अन्न
उत्थिए एवं वयासी साहु णं मद्रुया' तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' हे
मद्रुक ! तुमने बहुत अच्छा किया हे मद्रुक ! तुमने बहुत अच्छा किया
जो तुमने उन अन्ययूथिकों से ऐसा कहा कि-मैं नहीं जानता हूं' नहीं
जानते हुए भी मैं जानता हूं' ऐसा कह देते तो तो अर्द्धादिकों
की आशातना के करनेवाले होते इसी वानको स्पष्ट करते हुए प्रभु
उससे कहते हैं-'जे णं मद्रुया ! अट्टं वा हेउं वा, पसिणं वा, वागरणं वा
अज्ञायं अदिट्टं अस्तुयं अमयं अविण्णायं बहुजणमज्झे आयवेइ, पन्नवेइ
जाव उवदंसेइ' हे मद्रुक ! जो जिस अर्थ को, हेतु को, व्याकरण को जो कि
अज्ञात हो, अदृष्ट हो, अश्रुत हो अमत हो और अविज्ञात हो अनेक-
जनों के बीच में कहना है । प्रज्ञापित करता है, यावत् उसका उपदर्शन

लगवाने आ प्रभावे कहुं—“सुद्रुयं मद्रुया तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी”
ते मद्रुक तमे धरुं साइं कथुं छे मद्रुक तमे णहुं न उत्तम कथुं छे ते
अन्ययूथिकाने ओवुं कहुं छे—हुं नालुतो नथी. अथवा न नालुवा छतां पलु
हुं नालुं छुं. ओवुं कहुं होत तो अर्द्धतोणी आशातना करवावणा भनवुं
पडत. आल वातने वधारे स्पष्ट करवा प्रलु छे छे छे—“जे णं मद्रुया !
अट्टं वा, हेउं वा, पसिणं वा, वागरणं वा, अज्ञायं अदिट्टं अस्तुयं अमायं
अविण्णायं बहुजणमज्झे आयवेइ, पन्नवेइ, जाव उवदंसेइ” छे मद्रुक ! ने शीर्ष
ने अर्थने, हेतुने, प्रश्नने व्याख्यानने छे ने अज्ञात होय, अदृष्ट होय, अश्रुत
होय, अमान्य होय अने अविज्ञात होय तेने अनेक जनोसां छे छे, प्रज्ञा-

‘તિકદ્દુ’ इति कृत्वा एवं रूपेणेत्यर्थः तेणं अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ’ तान् खलु अन्ययूथिकान् एवं-यथोक्तप्रकारेण प्रतिहन्ति परामवति मद्दुकः ‘एवं पडिहणित्ता’ एवं यथोक्तक्रमेण परान् प्रतिहत्य-पराभूय’ जेणेव गुणसिलए चेइए’ यत्रैव गुणशिलकं चैत्यम् । ‘जेणेव समणे भगवं महावीरे’ यत्रैव श्रमणो भगववान् महावीरः ‘तेणेव उवागच्छइ’ तत्रैव उपागच्छति’ उवागच्छित्ता उपागत्य ‘समणं भगवं महावीरं’ श्रमणं भगवन्तं महावीरम् ‘पंचविहेणं अभिगमेणं जाव पज्जुवासइ’ पञ्चविधेन-पञ्चप्रकारेण अभिगमेन यावत् पर्युपास्ते यावत्पदेन वन्दननमस्कारादीनां ग्रहणं भवतीति, मद्दुयाइ समणे भगवं महावीरे’ हे मद्दुक ! इति श्रमणोभगवान् महावीरः, हे मद्दुक ! इत्येवं रूपेण मद्दुकं संबोध्य श्रमणो भगवान् महावीरः ‘मद्दुयं समणोवासयं एवं वयासी’ मद्दुकं श्रमणोपासकम् एवं-

ऐसा कथन तो ठीक नहीं माना जा सकता । ‘त्ति कद्दु तेणं अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ’ इस प्रकार के युक्ति पूर्ण कथन से मद्दुक श्रावकने उन अन्ययूथिकों को परास्त कर दिया । ‘एवं पडिहणित्ता जेणेव गुणसिलए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ’ और परास्त करके वह जहां गुणशिलक उद्यान था, और उसमें भी जहां श्रमण भगवान् महावीर थे वहां पर आया । ‘उवागच्छित्ता’ वहां आकरके उसने ‘समणं भगवं महावीरं’ उसने श्रमण भगवान् महावीर को ‘पंचविहेणं अभिगमेणं जाव पज्जुवासइ’ पांच प्रकार के अभिगम से यावत् पर्युपासना की यहां यावत्पद से वन्दना नमस्कार आदि पदों का ग्रहण हुआ है । ‘मद्दुयाइ समणे भगवं महावीरे’ हे मद्दुक ! इस प्रकार से सम्बोधित करके श्रमण भगवान् महावीरने ‘मद्दुयं समणोवासयं एवं

કોઈ રીતે યોગ્ય માની શકાય નહિ. “તિકદ્દુ તેણં અન્નઉત્થિયે એવં પડિહણઈ” આ રીતે યુક્તિ યુક્ત કથનથી મદ્દુક શ્રાવકે તે અન્યયૂથિકોને પરાજીત કર્યા. “એવં પડિહણિત્તા જેણેવ ગુણસિલણે ચેઈએ જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે તેણેવ ઉવાગચ્છઈ” આ રીતે તે અન્યયૂથિકોને પરાજીત કર્યા પછી તે મદ્દુક શ્રાવક જ્યાં ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી બિરાજમાન હતા ત્યાં તે આવીને. “ઉવાગચ્છિત્તા” ત્યાં આવીને તેણે “સમણં ભગવં મહાવીરં” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને “પંચવિહેણં અભિગમેણં જાવ પજ્જુવાસઈ” પાંચ પ્રકારના અભિગમથી યાવત્પર્યુપાસના કરી યાવત્પદથી વંદન નમસ્કાર વિગેરે પદો ગ્રહણ થયા છે. “મદ્દુયાઈ સમણે ભગવં મહાવીરે” હે મદ્દુક એ પ્રમાણે સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરે “મદ્દુયં સમણોવાસયં એવં વયાસી” તે મદ્દુક શ્રાવકને

वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादीत्-उक्तवान् 'सुदृढं णं मद्दुया' सुष्ठु खलु मद्रुक ! 'तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' त्वं तान् अन्ययूथिकान् एवमवादीः, 'साधु णं मद्दुया तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' साधु खलु मद्रुक ! त्वं तान् अन्ययूथिकानेवमवादीः, हे मद्रुक ! साधु त्वया कृतं यत् अन्ययूथिकान् प्रति एवमुक्तवान् यदहं न जानामीति, अन्यथा अज्ञानमपि यदि जानामि इत्यभाष्यस्तदाऽहंदादीनामाशातनाकारकोऽभविष्यः, इति साधुवादित्वे कारणं दर्शयन्नाह- 'जे णं मद्दुया' यत् खलु मद्रुक ! 'अट्ठं वा हेउं वा पसिणं वा वागरणं वा' अर्थं वा हेतुं वा प्रश्नं वा व्याकरणं वा' अन्नायं अदिट्ठं अस्सुयं अमयं अविण्णायं' अज्ञातम् अदृष्टम् अश्रुतम् अमत्तम् अविज्ञातम् 'बहुजणमज्जे आघवेइ पन्नवेइ जाव उवदंसेइ' बहुजनमध्ये आख्याति प्रज्ञापयति यावदुपदर्शयति यावत्पदेन

वयासी' उस मद्रुक श्रावक से ऐसा कहा- 'सुदृढं णं मद्दुया तुमं ते अन्न उत्थिए एवं वयासी साधु णं मद्दुया' तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' हे मद्रुक ! तुमने बहुत अच्छा किया हे मद्रुक ! तुमने बहुत अच्छा किया जो तुमने उन अन्ययूथिकों से ऐसा कहा कि- 'मैं नहीं जानता हूँ नहीं जानते हुए भी मैं जानता हूँ' ऐसा कह देते तो तो अहंदादिकों की आशातना के करनेवाले होते इसी वानको स्पष्ट करते हुए प्रभु उससे कहते हैं- 'जे णं मद्दुया ! अट्ठं वा हेउं वा, पसिणं वा, वागरणं वा अन्नायं अदिट्ठं अस्सुयं अमयं अविण्णायं बहुजणमज्जे आघवेइ, पन्नवेइ जाव उवदंसेइ' हे मद्रुक ! जो जिस अर्थ को, हेतु को, व्याकरण को जो कि अज्ञात हो, अदृष्ट हो, अश्रुत हो अमत्त हो और अविज्ञात हो अनेक-जनों के बीच में कहना है । प्रज्ञापित करता है, यावत् उसका उपदर्शन

लगवाने आ प्रमाणे कह्युं- "सुदृढं मद्दुया तुमं ते अन्नउत्थिए एवं वयासी" ते मद्रुक तमे धणुं साइं कथुं हे मद्रुक तमे णहुं न उत्तम कथुं के ते अन्ययूथिकाने ओवुं कहुं के- 'हुं न्णत्थो नथी. अथवा न न्णत्थो छतां पणुं हुं न्णत्थुं छुं. ओवुं कहुं होत तो अड'तोनी आशातना करवावाणा अनवुं पडत. आन वातने वधारे स्पष्ट करवा प्रणुं कहे छे हे- "जे णं मद्दुया ! अट्ठं वा, हेउं वा, पसिणं वा, वागरणं वा, अन्नायं अदिट्ठं अस्सुयं अमायं अविण्णायं बहुजणमज्जे आघवेइ, पन्नवेइ, जाव उवदंसेइ" हे मद्रुक ! ने दोध ने अर्थने, हेतुने, प्रश्नने व्याकरणने के ने अज्ञात होय, अदृष्ट होय, अश्रुत होय, अमान्य होय अने अविज्ञात होय तेने अनेक जनेमां कहे छे, प्रज्ञा-

માપતે પ્રરૂપયતિ પ્રદર્શયતિ મદર્શયતીત્યાદીનાં વ્રતણં મયતીતિ 'સે જં અરિહંતાણં આસાયણાણ વટ્ટહ' સં સ્વલુ અર્હંતાણુ આશાતનાયાં વર્તતે, તથા 'અરિ-
હંત-પન્નત્તસ્સ ધમ્મસ્સ આસાયણાણ વટ્ટહ' અર્હંતપન્નાણસ્ય ધર્મસ્ય આશાતનાયાં
વર્તતે યો જાનન્નપિ લોકેશ્વઃ પ્રજ્ઞાપયતિ પ્રદર્શયતિ વા સ મમવત્તો મગવત્પ્રરૂપિ-
તસ્ય ધર્મસ્ય ચ વિરાધનાં કરોતિ-इत्यर्थः તથા 'કેવલીણં આસાયણાણ વટ્ટહ'
કેવલિનામ્ આશાતનાયાં વર્તતે' કેવલિપન્નત્તસ્સ ધમ્મસ્સ આસાયણાણ વટ્ટહ'
કેવલિપ્રજ્ઞતસ્ય ધર્મસ્ય આશાતનાયાં વર્તતે 'તે સુદ્ધુયં તુમં મદ્દુયા' તત્ સુદ્ધુ
સ્વલુ ત્વં મદ્દુક ! 'તે અન્નઉત્થિણ્ણ એવં વયાસી' તાન્ અન્નયૂથિકાન્ણ વયમવાદીઃ
યસ્માત્કારણાત્ યો યં ન જાનાતિ ન પચતિ તસ્ય વસ્તુનો વહુજનમધ્યે પ્રરૂપણે

કરતા હૈ યાવત્-उस पर आजण करता है, उसकी प्ररूपणा करता है,
उसे दिखाता है। उसे प्रदर्शिन करता है। 'से जं अरिहंताणं आसायणाए
वट्टह' वह अर्हन्तों की आशातना में रहता है। तथा-‘अरिहंत पन्नत्तस्स
धम्मस्स आसायणाए वट्टह’ अर्हन्तप्रणीत धर्म की आशातना में रहता
है तात्पर्य यह है कि जो पूर्वोक्त अर्थादिकों को नहीं जानता हुआ भी
लोकों के लिये उनकी प्ररूपणा करता है। अथवा प्रदर्शिन करता है वह
भगवत्प्रतिपादित धर्म की विराधना करता है। तथा 'केवलीणं आसा-
यणाए वट्टह' केवलियों की आशातना में रहता है अर्थात् उनकी आशा-
तना करता है। 'केवलिपन्नत्तस्स धम्मस्स आसायणाए वट्टह' तथा
केवलिप्रज्ञत धर्म की आशातना करता है। 'ते सुद्धुयं तुमं मद्दुया' ते
अन्न उत्थिण्ण एवं वयासी' तो हे मद्दुक ! तुमने अच्छा किया जो उन
अन्त्ययूथिकों से ऐसा कहा कि जो जिसको नहीं जानता है, नहीं देखता

પિત કરે છે, યાવત્ તેને પ્રરૂપિત કરે છે અને તેને લાખા દ્વારા વણુવે છે.
'સે જં અરિહંતાણં આસાયણાણ વટ્ટહ' તે મનુષ્ય અર્હંત ભગવાનની આશાતના
કરવાવાળો અને છે. તેમ જ "અરિહંતપન્નત્તસ્સ ધમ્મસ્સ આસાયણાણ વટ્ટહ"
અર્હંત ભગવંતેએ ઉપદેશેલા ધર્મની આશાતના કરે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય
એ છે કે—જે પૂર્વોક્ત અર્થાદિને ન જાણના છતાં પણ લોકોની આગળ તેની
પ્રરૂપણા કરે છે. અથવા તેને વણુવે છે. તે વ્યક્તિ ભગવાનની અને ભગવત્પ્રતિ-
પાદિત ધર્મની આશાતના કરે છે. તથા—“કેવલીણં આસાયણાણ વટ્ટહ” કેવલી
પ્રજ્ઞત ધર્મની આશાતના કરે છે. 'તે સુદ્ધુયં તુમં મદ્દુયા' તે અન્નઉત્થિણ્ણ એવં
વયાસી" તો હે મદ્દુક ! તમેએ ઉત્તમ કર્યું કે તે અન્નયૂથિકોને એવું કહ્યું.
જે કોઈ જે પદાર્થને કોઈ જાણતા નથી. કે દેખતા નથી. તેની અનેક સમુ-

कृते सति अर्हदाद्याज्ञायाः तदीयधर्मस्य च विराधनं भवति तस्मात् कारणात् यत्
त्वम न्ययूथिकान् प्रति पञ्चास्तिकायविषयकाज्ञानस्य कथनं कृतं तत् सम्यगेव-
कृतमित्यर्थः 'साहू णं तुमं मद्दुया जाव एवं वयासी' साधु सम्यक् खलु त्वं मद्भुक्त !
यावत् एवम् पूर्वोक्तप्रकारेण अवादीः, अत्र यावत् पदेन 'ते अन्नउत्थिए एवं'
इत्यस्य ग्रहणं कर्तव्यम् । तए णं मद्दुए समणोवासए' ततः खलु-भगवतोऽनुमो-
दनानन्तरं मद्भुक्तः श्रमणोपासकः 'समणेणं भगवया महावीरेण' एवं बुत्ते समाणे'
श्रमणेन भगवता महावीरेण एःसुत्तः सन्न हट्टुट्टे' हट्टतुष्टः 'समणं भगवं महा-
वीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति' वन्दित्वा नमस्यत्वा
'णच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ' नात्यासन्ने यावत् पयुपास्ते, नातिदूरे नाति

है । उसकी अनेकजनों के बीच में प्रलपणा करने पर अर्हदादिकों की
और उनके धर्म की विराधना होती है । इस कारण जो तुमने अन्ययू-
थिकों के प्रति पंच अस्तिकाय विषयक अज्ञान का कथन किया वह
अच्छा ही किया है । अतः 'साहू णं तुमं मद्दुया ! जाव एवं वयासी' हे
मद्भुक्त ! तुम बहुत अच्छे हो जो तुमने पूर्वोक्त रूप से कहा यहां यावत्
पद से 'ते अन्नउत्थिए एवं' इसका ग्रहण हुआ है । 'तए णं मद्दुए समणो-
वासए' इस प्रकार से भगवान् द्वारा की गई अनुमोदना के बाद उस
श्रमणोपासक मद्भुक्त ने जब 'समणेणं भगवया महावीरेण' एवं बुत्ते
समाणे' श्रमण भगवान् महावीर के द्वारा वह इस प्रकार से कहा गया
तब 'हट्टुट्टे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' हट्टतुष्ट हृदयवाले
होकर श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया 'वंदित्ता
नमंसित्ता णच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ' वन्दना नमस्कार कर फिर वह

दायमां प्रक्षेपणा करवाथी अर्हं तादिकेनी अने तेओओ प्रणीत धर्मनी विराधना
थाय छे, ते कारणे तमेओ अन्ययूथिकेने पांच अस्तिकायना संणधमां तेओना
अज्ञानतुं कथन कथुं ते ठीक न कथुं छे. "साहू णं तुमं मद्दुया !
जाव एवं वयासी" छे मद्भुक्त ! तमेओ ने पूर्वोक्त इये वयुं छे ते धलु न
उत्तम कथुं छे. अडियां यावत्पदथी 'ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' आ वाक्य
अडलु कराथुं छे. 'तए णं मद्दुए समणोवासए' लगवाने आ रीते मद्भुक्त श्रावकना
कथनने समर्थित कथुं ते पछी ते श्रमणोपासक मद्भुक्त न्यारे "समणेणं भगवया
एवं बुत्ते समाणे" लगवान् महावीर स्वामीने आ प्रमाणे डलु त्यारे "हट्टु-
तुट्टे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ" हट्टतुष्ट हृदयवाणे थधने श्रमण
भगवान् महावीरने वंदना करी नमस्कार कर्या वंदित्ता नमंसित्ता णच्चासन्ने

સમીપે વા સ્થિતો ભગવન્તં ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા કાયિકયાદિરૂપયા પર્યુપાસ્તે
 इत्यर्थः 'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः मद्गुह्यस्य त्रिनयेन पर्युपासनानन्तरं
 खलु श्रमणो भगवान् महावीरः 'मद्गुह्यस्य समणोवासगस्स तीसे य
 जाव परिसा पडिगया । मद्गुहाय श्रमणोपासकाय तस्यै च यावत् परिषत्
 प्रतिगता, भगवता धर्मकथा कथिता मद्गुमुद्दिश तथा परिषदं चोद्दिश्य, तदनन्तरं
 भगवतो वन्दनादिकं कृत्वा परिषत् प्रतिगतेति, अत्र यावत्पदेन 'महतिमहाल-
 याए' इत्यारभ्य 'परिसा' इत्यन्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः 'तए णं मद्गुए समणोवा
 सए' ततः खलु मद्गुः श्रमणोपासकः 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य
 भगवतो महावीरस्य 'जाव निस्सम्म हट्ठतुट्ठे पसिणाइं पुच्छइ' यावत् निश्चय

उनके समक्ष अपने उचित स्थान पर बैठ गया और वहीं से वह त्रिविध
 पर्युपासना से कायिक, वाचिक और मानसिक पर्युपासना से—उनकी
 पर्युपासना करने लगा । 'तए णं समणे भगवं महावीरे' इसके बाद
 श्रमण भगवान् महावीर ने 'मद्गुह्यस्य समणोवासगस्स तीसे य जाव
 परिसा पडिगया' श्रमणोपासक मद्गु के लिये और उस परिषदा के
 के लिये धर्मकथा कही, इस कथित धर्मकथा को सुनकर और भगवान्
 को वन्दना आदि कर परिषदा विसर्जित हो गई यहां यावत्पद से
 'महतिमहालयाए' से लेकर 'परिसा' यहाँ तक का पाठ सब गृहीत हुआ
 है । 'तए णं मद्गुए समणोवासए' इसके अनन्तर श्रमणोपासक मद्गु
 प्रभु से धर्मकथा सुनकर और उसे हृदय में धारण कर हृष्टतुष्ट होते
 हुए उनसे प्रश्नों को पूछा यही वान 'समणस्स भगवओ महावीरस्स
 जाव निस्सम्म हट्ठतुट्ठे पसिणाइं पुच्छइ' इस सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त की

जाव पञ्जुवासइ" વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી ભગવાનની સમીપમાં પોતાના
 ઉચિત સ્થાને બેસી ગયો અને ત્યાંથી જ કાયિક, વાચિક, અને માનસિક
 પર્યુપાસનાથી તેઓની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. "તए णं समणे भगवं महावीरे"
 તે પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ "मद्गुह्यस्य समणोवासगस्स तीसे य
 जाव परिसा पडिगया" શ્રમણોપાસક મદ્ગુને તથા ત્યાં એકઠી થયેલ પરિષદાને
 ધર્મકથા કહી. તે ધર્મકથાને સાંભળીને અને ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને
 પરિષદા પોતપોતાને સ્થળે પાછી ગઈ. અહિયાં યાવત્ પદથી "महत्तिमहालयाए"
 થી લઈને "परिसा" અહીં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. "तए णं मद्गुए
 समणोवासए" તે પછી શ્રમણોપાસક મદ્ગુકે પ્રભુની પાસેથી ધર્મકથા સાંભળીને
 અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને હૃષ્ટતુષ્ટ થઈને પ્રભુને પ્રશ્નો પૂછ્યા. આજ
 વાત "समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव निस्सम्म हट्ठतुट्ठे पसिणाइं पुच्छइ"

હૃષ્ટુઃ પ્રશ્નના પૃચ્છતિ, અત્ર યાવત્પદેન ધર્મકથાદિ શ્રવણાદિકં સર્વં જ્ઞાતવ્યમ્, ભગવતો મુખાત્ દેશનાં શ્રુત્વા હૃદિ અવધાર્ય ચ અતિશયેન પ્રસન્નચિત્તો ભૂત્વા પ્રશ્નન્ અપૃચ્છદિતિભાવઃ । ‘પસિળાઈં પુચ્છિત્તા અટ્ટાઈં પરિયાયઈં’ પ્રશ્નન્ પૃષ્ઠા અર્થાન્ પર્યાદદાતિ ‘પરિયાહત્તા’ પર્યાદાય ઉટ્ટાએ ઉટ્ટેઈં’ ઉત્થયા ઉત્તિષ્ઠતિ ‘ઉટ્ટાએ ઉટ્ટિત્તા’ ઉત્થયા ઉત્થાય ‘સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસઈં’ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દતે નમસ્યતિ ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા જાવ પડિગએ’ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા યાવત્પ્રતિગતઃ અત્ર યાવત્પદાત્ મદ્રુકઃ શ્રમણોપાસકઃ યામેવ દિશમાશ્રિત્ય પ્રાદુ-ભૂતસ્તામેવ દિશં પ્રતિગતઃ, इति संग्राहम् । ‘મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે’ ભદન્ત ! इति एवं रूपेण भगवन्तं संबोध्य भगवान् गौतमः ‘समणं भगवं महावीरं वंदह नमंसइ’ श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, ‘वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी’

ગઈં હૈ । ‘પસિળાઈં પુચ્છિત્તા અટ્ટાઈં પરિયાયઈં’ પ્રશ્નો કો પૂછકર ફિર उसने अर्थ को ग्रहण किया ‘परियाहत्ता उट्टाए उट्टेई’ अर्थ को ग्रहण करके फिर वह अपने आप उठा—‘उट्टाए उट्टित्ता’ अपने आप उठकर ‘समणं भगवं महावीरं वंदह नमंसइ’ उसने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की और नमस्कार किया ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दना नमस्कार कर ‘जाव पडिगए’ फिर वह जहां से आया था वहीं पर चला गया यहां यावत्पद से ‘यामेवदिशमाश्रित्य प्रादुर्भूतः तामेव दिशं प्रतिगतः’ इस पाठ का ग्रहण हुआ है । ‘मंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदह नमंसइ’ हे भदन्त ! ऐसा कहकर भगवान् गौतमने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया । ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दना नमस्कार कर ‘एवं वयासी’ फिर

આ સૂત્ર પાઠદ્વારા કહેલ છે. ‘પસિળાઈં પુચ્છિત્તા અટ્ટાઈં પરિયાયઈં’ પ્રશ્ને પૂછીને તે પછી તેણે અર્થ છે ગ્રહણ કર્યા—‘પરિયાહત્તા ઉટ્ટાએ ઉટ્ટેઈં’ અર્થને ગ્રહણ કરીને તે પોતાની ઉત્થાન શક્તિથી ઉઠ્યો. ‘ઉટ્ટાએ ઉટ્ટિત્તા’ પોતાની ઉત્થાન શક્તિથી ઉઠીને તેણે ‘સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસઈં’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા’ વંદના નમસ્કાર કરીને ‘જાવ પડિગએ’ તે મદ્રુક જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાંથી પાછો ગયો. અહિંયાં યાવત્પદથી ‘યામેવદિશમાશ્રિત્ય પ્રાદુર્ભૂતઃ તામેવ દિશં પ્રતિ ગતઃ’ આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. ‘મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં મહા-વીરં વંદહ નમંસઈં’, તેઓ ગયા પછી હે ભગવન્ એ પ્રમાણે કહીને ભગવાન્ ગૌતમસ્વ મીએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા’ વંદના નમસ્કાર કરીને એવં વયાસી’

समीपे वा स्थितो भगवन्तं त्रिविधया पर्युपासनया कायिकयादिरूपया पर्युपास्ते
इत्यर्थः 'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः मद्गुरुस्य विनयेन पर्युपासनानन्तरं
खलु श्रमणो भगवान् महावीरः 'मद्गुरुस्स समणोवासगस्स तीसे य
जाव परिसा पडिगया । मद्गुकाय श्रमणोपासकाय तस्यै च यावत् परिषत्
प्रतिगता, भगवता धर्मकथा कथिता मद्गुमुदिशर तथा परिषदं चोद्दिश्य, तदनन्तरं
भगवतो वन्दनादिकं कृत्वा परिषत् प्रतिगतेति, अत्र यावत्पदेन 'महतिमहाल-
याए' इत्यारभ्य 'परिसा' इत्यन्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः 'तए णं मद्गुए समणोवा
सए' ततः खलु मद्गुः श्रमणोपासकः 'समणस्स भगवओ महावीरस्स' श्रमणस्य
भगवतो महावीरस्य 'जाव निसम्म हट्ठुट्ठे पसिणाइं पुच्छइ' यावत् निश्चय

उनके समक्ष अपने उचित स्थान पर बैठ गया और वहीं से वह त्रिविध
पर्युपासना से कायिक, वाचिक और मानसिक पर्युपासना से—उनकी
पर्युपासना करने लगा । 'तए णं समणे भगवं महावीरे' इसके बाद
श्रमण भगवान् महावीर ने 'मद्गुरुस्स समणोवासगस्स तीसे य जाव
परिसा पडिगया' श्रमणोपासक मद्गु के लिये और उस परिषदा के
के लिये धर्मकथा कही, इस कथित धर्मकथा को सुनकर और भगवान्
को वन्दना आदि कर परिषदा विसर्जित हो गई यहां यावत्पद से
'महतिमहालयाए' से लेकर 'परिसा' यहाँ तक का पाठ सब गृहीत हुआ
है । 'तए णं मद्गुए समणोवासए' इसके अनन्तर श्रमणोपासक मद्गु
प्रभु से धर्मकथा सुनकर और उसे हृदय में धारण कर हृष्टतुष्ट होते
हुए उनसे प्रश्नों को पूछा यही बात 'समणस्स भगवओ महावीरस्स
जाव निसम्म हट्ठुट्ठे पसिणाइं पुच्छइ' इस सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त की

जाव पञ्जुवासइ' वंदना नमस्कार करीने ते पछी लगवाननी समीपमां पोताना
उचित स्थाने भेरी गये। अने त्यांथी जे कायिक, वाचिक, अने मानसिक
पर्युपासनाथी तेओनी पर्युपासना करवा लाग्यो। "तए णं समणे भगवं महावीरे"
ते पछी श्रमणु लगवान् महावीर स्वामीओ "मद्गुरुस्स समणोवासगस्स तीसे य
जाव परिसा पडिगया" श्रमणोपासक मद्गुने तथा त्यां ओछीं थयेव परिषदाने
धर्मकथा कही। ते धर्मकथाने सांलणीने अने लगवानने वंदना नमस्कार करीने
परिषदा पोतपोताने स्थणे पछी गछ। अछियां यावत् पछी "महत्तिमहालयाए"
थी लछने "परिसा" अछीं सुधीने पाठ अछणु कराये। छे। "तए णं मद्गुए
समणोवासए" ते पछी श्रमणोपासक मद्गुके प्रबुनी पासेथी धर्मकथा सांलणीने
अने तेने हृदयमां धारण करीने हृष्टतुष्ट थछने प्रबुने प्रश्नो पूछ्या। आज
वात "समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव निसम्म हट्ठुट्ठे पसिणाइं पुच्छइ"

હૃદયુષ્ઠઃ પ્રશ્નન્ પૃચ્છતિ, અત્ર યાવત્પદેન ધર્મકથાદિ શ્રવણાદિકં સર્વં જ્ઞાતવ્યમ્, ભગવતો મુખાત્ દેશનાં શ્રુત્વા હૃદિ અવધાર્ય ચ અતિશયેન પ્રસન્નચિત્તો ભૂત્વા પ્રશ્નન્ અપૃચ્છદિતિભાવઃ । ‘પસિનાઈં પુચ્છિત્તા અટ્ટાઈં પરિયાયઈં’ પ્રશ્નન્ પૃષ્ઠા અર્થાન્ પર્યાદદાતિ ‘પરિયાહતા’ પર્યાદાય ઉટ્ટાએ ઉટ્ટેઈ’ ઉત્થયા ઉત્તિષ્ઠતિ ‘ઉટ્ટાએ ઉટ્ટિત્તા’ ઉત્થયા ઉત્થાય ‘સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસઈ’ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દતે નમસ્યતિ ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા જાવ પડિગએ’ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા યાવત્પ્રતિગતઃ અત્ર યાવત્પદાત્ મદ્રુકઃ શ્રમણોપાસકઃ યામેવ દિશમાશ્રિત્ય પ્રાદુર્ભૂતસ્તામેવ દિશં પ્રતિગતઃ, ઇતિ સંગ્રાહમ્ । ‘મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે’ ભદન્ત ! ઇતિ એવં રૂપેણ ભગવન્તં સંવોદ્ય ભગવાન્ ગૌતમઃ ‘સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસઈ’ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દતે નમસ્યતિ, ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા એવં વયાસી’

ગઈં હૈ । ‘પસિનાઈં પુચ્છિત્તા અટ્ટાઈં પરિયાયઈં’ પ્રશ્નો’ કો પૂછકર ફિર ઉસને અર્થ કો ગ્રહણ ક્રિયા ‘પરિયાહતા ઉટ્ટાએ ઉટ્ટેઈ’ અર્થ કો ગ્રહણ કરકે ફિર વહ અપને આપ ઉઠા-‘ઉટ્ટાએ ઉટ્ટિત્તા’ અપને આપ ઉઠકર ‘સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસઈ’ ઉસને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કો વન્દના કી ઓર નમસ્કાર ક્રિયા ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા’ વન્દના નમસ્કાર કર ‘જાવ પડિગએ’ ફિર વહ જહાં સે આયા થાં વહીં પર ચલા ગયા યહાં યાવત્પદ સે ‘યામેવદિશમાશ્રિત્ય પ્રાદુર્ભૂતઃ તામેવ દિશં પ્રતિગતઃ’ હસ પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । ‘મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસઈ’ હે ભદન્ત ! એસા કહકર ભગવાન્ ગૌતમને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કો વન્દના કી નમસ્કાર ક્રિયા । ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા’ વન્દના નમસ્કાર કર ‘એવં વયાસી’ ફિર

આ સૂત્ર પાઠદ્વારા કહેલ છે. ‘પસિનાઈં પુચ્છિત્તા અટ્ટાઈં પરિયાયઈં’ પ્રશ્ને પૂછીને તે પછી તેણે અર્થ છે ગ્રહણ કર્યા—“પરિયાહતા ઉટ્ટાએ ઉટ્ટેઈ” અર્થને ગ્રહણ કરીને તે પોતાની ઉત્થાન શક્તિથી કહેલો. “ઉટ્ટાએ ઉટ્ટિત્તા” પોતાની ઉત્થાન શક્તિથી કહીને તેણે “સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસઈ” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. “વંદિત્તા નમંસિત્તા” વંદના નમસ્કાર કરીને “જાવ પડિગએ” તે મંડક બ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાંથી પાછો ગયો. અહિયાં યાવત્પદથી “યામેવદિશમાશ્રિત્ય પ્રાદુર્ભૂતઃ તામેવ દિશં પ્રતિગતઃ” આ પાઠને સંગ્રહ થયો છે. ‘મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસઈ’, તેઓ ગયા પછી હે ભગવન્ એ પ્રમાણે કહીને ભગવાન્ ગૌતમસ્વમીએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા’ વંદના નમસ્કાર કરીને એવં વયાસી”

સમીપે વા સ્થિતો ભગવન્તં ત્રિવિધયા પર્યુપાસનયા કાચિકયાદિરૂપયા પર્યુપાસતે
 इत्यर्थः ‘तए णं समणे भगवं महावीरे’ ततः मद्भुक्कस्य विनयेन पर्युपासनानन्तरं
 खलु श्रमणो भगवान् महावीरः ‘मद्भुक्कस्स समणोवासगस्स तीसे य
 जाव परिसा पडिगया । मद्भुक्काय श्रमणोपासकाय तस्यै च यावत् परिषत्
 प्रतिगता, भगवता धर्मकथा कथिता मद्भुक्कमुद्दिश्य तथा परिषदं चोद्दिश्य, तदनन्तरं
 भगवतो वन्दनादिकं कृत्वा परिषत् प्रतिगतेति, अत्र यावत्पदेन ‘महतिमहाल-
 याए’ इत्यारभ्य ‘परिसा’ इत्यन्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राह्यः ‘तए णं मद्भुए समणोवा-
 सए’ ततः खलु मद्भुक्कः श्रमणोपासकः ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स’ श्रमणस्य
 भगवतो महावीरस्य ‘जाव निसम्म हट्ठुट्ठे पसिणाइं पुच्छइ’ यावत् निश्चय

उनके समक्ष अपने उचित स्थान पर बैठ गया और वहीं से वह त्रिविध
 पर्युपासना से काचिक, वाचिक और मानसिक पर्युपासना से—उनकी
 पर्युपासना करने लगा । ‘तए णं समणे भगवं महावीरे’ इसके बाद
 श्रमण भगवान् महावीर ने ‘मद्भुक्कस्स समणोवासगस्स तीसे य जाव
 परिसा पडिगया’ श्रमणोपासक मद्भुक् के लिये और उस परिषदा के
 के लिये धर्मकथा कही, इस कथित धर्मकथा को सुनकर और भगवान्
 को वन्दना आदि कर परिषदा विसर्जित हो गई यहां यावत्पद से
 ‘महतिमहालयाए’ से लेकर ‘परिसा’ यहाँ तक का पाठ सब गृहीत हुआ
 है । ‘तए णं मद्भुए समणोवासए’ इसके अनन्तर श्रमणोपासक मद्भुक्
 प्रभु से धर्मकथा सुनकर और उसे हृदय में धारण कर हृष्टतुष्ट होते
 हुए उनसे प्रश्नों को पूछा यही बात ‘समणस्स भगवओ महावीरस्स
 जाव निसम्म हट्ठुट्ठे पसिणाइं पुच्छइ’ इस सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त की

जाव पञ्जुवासइ” વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી ભગવાનની સમીપમાં પોતાના
 ઉચિત સ્થાને બેસી ગયો અને ત્યાંથી જ કાચિક, વાચિક, અને માનસિક
 પર્યુપાસનાથી તેઓની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યો. “તए णं समणे भगवं महावीरे”
 તે પછી શ્રમણ ભગવાન મહાવીર સ્વામીએ “मद्भुक्कस्स समणोवासगस्स तीसे य
 जाव परिसा पडिगया” શ્રમણોપાસક મદ્ભુકને તથા ત્યાં એટલી થયેલ પરિષદને
 ધર્મકથા કહી. તે ધર્મકથાને સાંભળીને અને ભગવાનને વંદના નમસ્કાર કરીને
 પરિષદ પોતપોતાને સ્થળે પાછી ગઈ. અહિંયાં યાવત્ પદથી “महतिमहालयाए”
 થી લઈને “परिसा” અહીં સુધીનો પાઠ અહણુ કરાયો છે. “तए णं मद्भुए
 समणोवासए” તે પછી શ્રમણોપાસક મદ્ભુકે પ્રભુની પાસેથી ધર્મકથા સાંભળીને
 અને તેને હૃદયમાં ધારણ કરીને હૃષ્ટતુષ્ટ થઈને પ્રભુને પ્રશ્નો પૂછ્યા. આજ
 વાત “समणस्स भगवओ महावीरस्स जाव निसम्म हट्ठुट्ठे पसिणाइं पुच्छइ”

દૃષ્ટુઃ પ્રશ્નના પૃચ્છતિ, અત્ર યાવત્પદેન ધર્મકથાદિ શ્રવણાદિકં સર્વ જ્ઞાતવ્યમ્, ભગવતો મુખાત્ દેશનાં શ્રુત્વા હૃદિ અવધાર્ય ચ અતિશયેન પ્રસન્નચિત્તો ભૂત્વા પ્રશ્નાન્ અપૃચ્છદિતિભાવઃ । ‘પસિળાઈં પુચ્છિત્તા અટ્ટાઈં પરિયાયઈ’ પ્રશ્નાન્ પૃષ્ઠા અર્થાન્ પર્યાદદાતિ ‘પરિયાહત્તા’ પર્યાદાય ઉટ્ટાએ ઉટ્ટેઈ’ ઉત્થયા ઉત્તિષ્ઠતિ ‘ઉટ્ટાએ ઉટ્ટિત્તા’ ઉત્થયા ઉત્થાય ‘સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસહ’ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દતે નમસ્યતિ ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા જાવ પડિગએ’ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા યાવત્પ્રતિગતઃ અત્ર યાવત્પદાત્ મદ્રુકઃ શ્રમણોપાસકઃ યામેવ દિશમાશ્રિત્ય પ્રાદુ-ભૂતસ્તામેવ દિશં પ્રતિગતઃ, इति संग्राहम् । ‘મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે’ ભદન્ત ! इति एवं रूपेण भगवन्तं संबोध्य भगवान् गौतमः ‘समणं भगवं महावीरं वंदह नमंसह’ श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति, ‘वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी’

ગઈ હૈ । ‘પસિળાઈં પુચ્છિત્તા અટ્ટાઈં પરિયાયઈ’ પ્રશ્નો કો પૂછકર ફિર उसने अर्थ को ग्रहण किया ‘परियाहत्ता उट्टाए उट्टेई’ अर्थ को ग्रहण करके फिर वह अपने आप उठा—‘उट्टाए उट्टित्ता’ अपने आप उठकर ‘समणं भगवं महावीरं वंदह नमंसह’ उसने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की और नमस्कार किया ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दना नमस्कार कर ‘जाव पडिगए’ फिर वह जहां से आया था वहीं पर चला गया यहां यावत्पद से ‘यामेवदिशमाश्रित्य प्रादुर्भूतः तामेव दिशं प्रतिगतः’ इस पाठ का ग्रहण हुआ है । ‘मंते ! त्ति भगवं गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदह नमंसह’ हे भदन्त ! ऐसा कहकर भगवान् गौतमने श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया । ‘वंदित्ता नमंसित्ता’ वन्दना नमस्कार कर ‘एवं वयासी’ फिर

આ સૂત્ર પાઠદ્વારા કહેલ છે. ‘પસિળાઈં પુચ્છિત્તા અટ્ટાઈં પરિયાયઈ’ પ્રશ્નો પૂછીને તે પછી તેણે અર્થ છે ગ્રહણ કર્યા—“પરિયાહત્તા ઉટ્ટાએ ઉટ્ટેઈ” અર્થને ગ્રહણ કરીને તે પોતાની ઉત્થાન શક્તિથી ઉઠ્યો. “ઉટ્ટાએ ઉટ્ટિત્તા” પોતાની ઉત્થાન શક્તિથી ઉઠીને તેણે “સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસહ” શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. “વંદિત્તા નમંસિત્તા” વંદના નમસ્કાર કરીને “જાવ પડિગએ” તે મંડક જ્યાંથી આવ્યો હતો ત્યાંથી પાછો ગયો. અહિયાં યાવત્પદથી “યામેવદિશમાશ્રિત્ય પ્રાદુર્ભૂતઃ તામેવ દિશં પ્રતિ ગતઃ” આ પાઠનો સંગ્રહ થયો છે. “મંતે ! ત્તિ ભગવં ગોયમે સમણં ભગવં મહા-વીરં વંદહ નમંસહ”, તેઓ ગયા પછી હે ભગવન્ એ પ્રમાણે કહીને ભગવાન્ ગૌતમસ્વ મીએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા ‘વંદિત્તા નમંસિત્તા’ વંદના નમસ્કાર કરીને એવં વયાસી”

વન્દિત્વા નમસિયત્વા એવમ્-વક્ષ્યમાણમકારેણાવાદીત્ 'પમ્ભૂ જં મંતે ।' પ્રમ્ભુઃ સમર્થઃ
 સ્વલુ મદન્ત । 'મદ્દુષ્ સમણોવાસણ' મદ્દુકઃ શ્રમણોપાસકઃ 'દેવાણુપ્પિયાણં અંતિયં
 જાવ પઞ્ચહસ્તણ' દેવાણુપ્રિયાણામન્તિકે સમીપે યાવત્ પ્રવ્રજિતુમ્' મગવાન ગૌતમો
 મગવન્તં નમસ્કૃત્ય ઉક્તવાન્ હે દેવાણુપ્રિય ! કિમયં મદ્દુકઃ શ્રમણોપાસકઃ ભવ-
 ત્સમીપે યાવત્પદેન મુખ્ઠો મૂત્વા અગારાત્ અનગારિતાં પ્રવ્રજિતું સમર્થઃ કિમિતિ-
 ભાવઃ । મગવાનાહ—'જો ઇણદ્ઢે' इत्यादि । 'જો ઇણદ્ઢે સમદ્ઢે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ 'एवं
 जहेव संखे तहेव अरुणामे जाव अंतं काहिइ' एवं यथैव शंखस्तथैव अरुणामे यावद्
 अन्तं करिष्यतीति । साक्षादयं मत्समीपे दीक्षां न ग्रहिष्यति किन्तु यथा शंखो
 नाम श्रावकः द्वादशशतके प्रथमोद्देशके उक्तः तथैव अगमपि अरुणाभनामकविमाने
 उत्पन्न ततश्च्युत्वा महाविदेहे उत्पन्न समाराधितमोक्षमार्गः केवलज्ञानमवाप्य
 सेत्स्यति मोत्स्यते मोक्षयति परिनिर्वास्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यतीति ॥सू० ३॥

उन्होंने प्रभु से ऐसा पूछा 'पमूणं मंते । मद्दुष सणणोवासण देवानु-
 प्पियाणं अंतियं जाव पञ्चहस्तण' हे भदन्त ! श्रमणोपासक मद्दुक क्या
 आप देवानुप्रिय के पास धर्मज्ञां श्रवण कर सुंठित होकर अगारावस्था
 का परित्याग करके अनगारावस्था धारण करने के लिये समर्थ है ?
 इसके उत्तर में प्रभु ने कहा—'जो इणद्वे समद्वे' हे गौतम ! यह अर्थ
 समर्थ नहीं है । 'एवं जहेव संखे तहेव अरुणामे जाव अंतं काहिइ'
 अर्थात् यह साक्षात् रूप से मेरे पास दीक्षा ग्रहण नहीं करेगा, किन्तु द्वादश-
 शतक के प्रथम उद्देशक में कथित शंख श्रावक के जैसा यह अरुणाम
 नामक विमान में उत्पन्न होकर और फिर वहां से चक्कर महाविदेह में
 उत्पन्न होगा, और वहां मोक्षमार्ग की आराधना करेगा उससे यह केवल-
 ज्ञान को प्राप्त कर सिद्धगति पावेगा, बुद्ध हो जावेगा, मुक्त हो जावेगा,
 परिनिर्वाण हो जावेगा एवं सर्वदुःखों का विनाश कर देगा ॥सू० ३॥

તે પછી તેઓએ ભગવાનને આ પ્રમાણે પૂછ્યું “પમૂણં મંતે ! મદ્દુષ
 સણણોવાસણ દેવાણુપ્પિયાણં અંતિયં જાવ પઞ્ચહસ્તણ” હે ભગવન્ શ્રમણો-
 પાસક મદ્દુક આપ દેવાણુપ્રિય પાસે સુંઠિત થઈને અગાર અવસ્થાનો ત્યાગ
 કરીને અનગાર અવસ્થા ધારણ કરી શકશે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું
 કે—“જો ઇણદ્ઢે સમદ્ઢે” હે ગૌતમ આ અર્થ બરોબર નથી. ‘एवं जहेव
 संखे तहेव अरुणामे जाव अंतं काहिइ’ અર્થાત્ તે સાક્ષાત્ રૂપથી મારી પાસે
 દીક્ષા સ્વીકારશે નહીં પરંતુ બારમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં વણુવેલ શંખ
 શ્રાવકની જેમ આ મદ્દુક શ્રાવક અરુણાભ નામના વિમાનમાં ઉત્પન્ન થઈને
 તે પછી ત્યાંથી ચલીને મહાવિદેહમાં ઉત્પન્ન થશે. અને ત્યાં મોક્ષમાર્ગની
 આરાધના કરીને કેવળજ્ઞાન પ્રાપ્ત કરશે અને તે પછી તે સિદ્ધ ગતિ
 મેળવશે. અર્થાત્ સિદ્ધ થશે. બુદ્ધ થશે. મુક્ત થશે. અને પરિનિર્વાત થશે,
 અને સર્વ દુઃખોનો અંત કરશે. ॥ સૂ. ૩ ॥

इतः पूर्वप्रकरणे मद्द्रुकश्रमणोपासकोऽरुणाभे विमाने देवत्वेनोत्पत्स्यते इत्युक्तम् अथ देवाधिकारात् देववक्तव्यतामेव उद्देशकसमाप्तिपर्यन्तं प्रस्तुवन् आह—
'देवे णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—देवे णं भंते ! महिद्धिए जाव महासोक्खे रूपसहस्सं विउवित्ता पभू अन्नमन्नेणं सद्धिं संग्गसं संग्गमित्तए हंता पभू । ताओ णं भंते ! बोदीओ किं एग जीवफुडाओ अणेग जीवफुडाओ ? गोयसा ! एग जीवफुडाओ णो अणेग जीवफुडाओ । तेलि णं भंते ! बोदीणं अंतरा किं एग जीवफुडा अणेग जीवफुडा ? गोयसा ! एग जीवफुडा णो अणेग जीवफुडा । पुरिसे णं भंते ! अंतरेणं हस्तेणं वा० एवं जहा अट्ठमसए तइए उदेसए जाव नो खलु तत्थ सत्थं कमइ ॥सू० ४॥

छाया—देवः खलु भदन्त । महर्द्धिको यादन्महामौरुयः रूपसहस्रं विकुर्व्यं प्रभुरन्योऽन्येन सार्द्धं संग्रामं संग्रामयितुम् ? हन्त, प्रभुः । तेषां खलु भदन्त । तानि 'बोदीओ' शरीराणि किम् एकजीवस्पृष्टानि अनेकजीवस्पृष्टानि ? गौतम ! एकजीवस्पृष्टानि नो अनेकजीवस्पृष्टानि । तेषां खलु भदन्त ! 'बोदीनां' शरीराणामंतरा एकजीवस्पृष्टा अनेकजीवस्पृष्टा ? गौतम ! एकजीवस्पृष्टा नो अनेकजीवस्पृष्टा । पुरुषः खलु भदन्त । अन्तरेण हस्तेन वा० एवं यथा अष्टमशतके तृतीयो देशके यावत् नो खलु तत्र शस्त्रं क्रामति ॥सू० ४॥

इस सूत्र से पहिले जो श्रमणोपासक मद्द्रुक अरुणाभविमान में देवकी पर्याय से उत्पन्न होना ऐसा कहा है सो देव का अधिकार होने के कारण अब सूत्रकार उद्देशक की समाप्ति पर्यन्त देवसम्बन्धो वक्तव्यता का ही कथन करते हैं ।

'देवे णं भंते । महिद्धिए जाव महासोक्खे' इत्यादि ।

पडेली सूत्रमां श्रमणोपासक मद्द्रुकः श्रावक अरुणाभ विमानमां देवनी पर्यायधी उत्पन्न यशे तेम कडेवमां आ०युं छे, तो देवने अधिकार होवाथी डवे सूत्रकार आ उद्देशाना अन्त पर्यन्त देव संबधी अधिकारतुं न वर्युन करशे.

“देवे णं भंते । महिद्धिए जाव महासोक्खे” इत्यादि.

ટીકા—‘દેવે ણં મંતે !’ દેવઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘મહિદ્ધિં જાત્ર મહાસૌખ્યે’ ‘મહિદ્ધિકો યાવન્મહાસૌખ્યઃ અત્ર યાવત્પદેન મહાયશાઃ મહાવલો મહાદ્યુતિકઃ’, એતેષાં વિશેષણાનાં સંગ્રહો ભવતિ ‘રૂપસહસ્રં વિઝવિત્તા’ રૂપસહસ્રં વિકુર્વ્ય ‘પમ્મુ અન્નમન્નેણં સદ્ધિ સંગામં સંગામિત્તણ’ પ્રમુઃ અન્યોડન્યેન સાર્દ્ધં સંગ્રામં સંગ્રામયિ-
તુમ્, હે મદન્ત ! મહિદ્ધિકો મહાદ્યુતિકો મહાયશાઃ મહાસૌખ્યો દેવઃ સહસ્રરૂપાણિ વિકુર્વ્ય મિથઃ સંગ્રામં કર્તુ કિં સમર્થોડસમર્થોવેતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘હંતા’
ઈત્યાદિ । ‘હંતા પમ્મુ’ હન્ત પ્રમુઃ, હે ગૌતમ ! મહાસૌખ્યાદિ ગુણોપેતો દેવો રૂપ-
સહસ્રં વિકુર્વ્ય મિથઃ સંગ્રામં કર્તુ સમર્થો ભવતીત્યુત્તરમ્ । પુનઃ પ્રશ્નયતિ ગૌતમઃ
‘તાઓ ણં’ ઇત્યાદિ । ‘તાઓ ણં મંતે !’ તાનિ સ્વલુ મદન્ત ! ‘વોદીઓ કિં ઇગ-
જીવફુડાઓ અણેગજીવફુડાઓ’ ‘વોદયઃ’ શરીરાણિ કિમ્ એકજીવસ્પૃષ્ઠાણિ અને-

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ કિ ‘દેવે ણં મંતે !’
હે મદન્ત ! જો દેવ પરિવાર વિમાન આદિ મહાશક્તિ સે યુક્ત હૈ । યાવત
મહાયશસ્વી હૈ । મહાવલિષ્ઠ હૈ । મહાદ્યુતિક હૈ ઓર મહાસુખ સે
સંપન્ન હૈ વહ એક હજાર રૂપોં કી વિકુર્વળા કરકે વયા ડન વિકુર્વિત
હજાર રૂપોં કે સાથ સંગ્રામ કરને કે લિયે સમર્થ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં
પ્રમુ કહતે હૈં । હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત મહાસૌખ્યાદિ વિશેષણોંવાલા દેવ
હજારરૂપોં કી વિકુર્વળા કરકે ડનકે સાથ સંગ્રામ કરને કે લિયે સમર્થ
હૈ, અસમર્થ નહીં હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈં—‘તાઓ ણં મંતે !’ હે મદન્ત ! ડસ
દેવકે દ્વારા જો વે હજારરૂપ વિકુર્વિત કિયે ગયે હૈં । ડન સવ મેં એક
હી જીવ હૈ ? યા ભિન્ન રૂપોં મેં ભિન્ન ૨ જીવ હૈં । અર્થાત્ વિકુર્વિત વે

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—
‘દેવે ણં મંતે !’ હે ભગવન્ પરિવાર વિમાન વિગેરે મહાશક્તિવાળો જે
દેવ છે, યાવત્ મહાયશસ્વી છે. મહાબળવાળો છે. મહાદ્યુતિવાળો
છે. અને મહાસુખવાળો છે, તે દેવ એક હજાર રૂપોની સાથે
સંગ્રામ કરવા સમર્થ છે ? કે અસમર્થ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે—હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત મહાસુખ વિગેરેથી યુક્ત દેવ હજાર રૂપોની વિકુ-
ર્વળા કરીને તે રૂપો સાથે સંગ્રામ કરવા સમર્થ છે, અસમર્થ નથી.

ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘તાઓ ણં મંતે !’ હે
ભગવન્ તે દેવે જે હજાર રૂપોની વિકુર્વળા કરી છે, તે બધામાં એક જ જીવ
છે ? કે અલગ, અલગ જીવ રૂપોમાં જુદા જુદા છે ? અર્થાત્ વિકુર્વિત તે બધા

કજીવસ્પૃષ્ઠાનિ વા તેષાં દેવાનાં વિકુર્વિતનાનાશરીરાણિ કિમ્ એકજીવસમ્બદ્ધાનિ
અનેકજીવસમ્બદ્ધાનિ વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि। ‘गोयमा’ हे
गौतम ! ‘एगजीवफुडाओ णो अणेगजीवफुडाओ’ एकजीवस्पृष्ठानि नो अनेक-
जीवस्पृष्ठानि देशानां विकुर्वितनानाशरीराणि न विभिन्नजीवसंबद्धानि भवन्ति
किन्तु एकजीवसंबद्धान्येव, एकएव देवजीवः सर्वेषां शरीराणां निर्माता, तस्यैव
निर्मातु देवस्य विकुर्वितनानाशरीरैः सह संबन्धादिन्युत्तरम्। पुनः प्रश्रयति
गौतमः ‘ते णं भंते !’ इत्यादि। ‘ते णं भंते !’ ते खलु भदन्त ! ‘तेसिं णं बोदीणं’
तेषां विकुर्वितशरीराणां खलु ‘अंतरा’ अन्तराणि ‘किं एग जीवफुडाओ अणेग-
जीवफुडाओ’ किम् एकजीवस्पृष्ठानि अनेकजीवस्पृष्ठानि वा ? हे भदन्त ! तेषां
देवसंबन्धविकुर्वितशरीराणामन्तराणि किमेकजीवसंबद्धानि अनेकजीवसंबद्धानि
वेति प्रश्नः, मगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि। ‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘एगजीव-
फुडा णो अणेगजीवफुडा’ एकजीवस्पृष्टा नो अनेकजीवस्पृष्टा, विकुर्वितशरीराणा-

રૂપ સબ એક જીવ સે સમ્બદ્ધ હૈં યા અનેક જીવોં સે સમ્બદ્ધ હૈં ? ઉત્તર
મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા’ હૈ ગૌતમ ! એ દેવ દ્વારા વિકુર્વિત હુએ સબ
રૂપ એક હી જીવ દ્વારા સંબદ્ધિત હૈં ભિન્નર જીવોં સે સંબદ્ધિત નહીં હૈં।
તાત્પર્ય એસા હૈં કિ એક હી દેવ જીવ ડન સબ વિકુર્વિત રૂપોં કા કર-
નેવાલા હૈં અતઃ ડસ દેવ કા હી વિકુર્વિત ડન નાના શરીરોં કે સાથ
સમ્બન્ધ હૈં। અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—‘તે ણં ભંતે !’ હૈ ભદન્ત !
વિકુર્વિતશરીરોં કે જો અન્તર હૈં એ કયા એક જીવ સે સમ્બદ્ધિત હૈં યા
અનેક જીવોં સે સમ્બદ્ધિત હૈં ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા’
હૈ ગૌતમ ! એ દેવદ્વારા વિકુર્વિત હુએ શરીરોં કે અન્તર અનેક

રૂપો એક જીવથી બંધાયેલ છે ? કે અનેક જીવોથી બંધાયેલા છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા !” હૈ ગૌતમ ! તે દેવદ્વારા વિકુર્વિત થયેલા
બધા જ રૂપો એક જ જીવના સંબંધવાળા છે. જુદા જુદા જીવોના સંબંધ-
વાળા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—એક જ દેવ સંબંધી જીવ તે બધા
વિકુર્વિત રૂપોને બનાવનાર છે. તેથી વિકુર્વિત થયેલા તે અનેક શરીરો સાથે
તે દેવનો જ સંબંધ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે —“તે ણં ભંતે !” હૈ ભગવન્
વિકુર્વિત થયેલ શરીરોનું જે અંતર છે, તે શું એક જીવના સંબંધવાળું
છે કે અનેક જીવોના સંબંધવાળું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—
“ગોયમા !” દેવદ્વારા વિકુર્વિત થયેલ શરીરોનું અંતર અનેક હોવા છતાં પણ

મંતરાણિ યદ્યપિ અનેકાનિ તથાપિ તાનિ અન્તરાણિ એકજીવનિર્મિતત્ત્વેન એકજીવ-
સ્પૃષ્ટાન્યેવ, ન તુ અનેકજીવસ્પૃષ્ટાનિ, इत्युत्तरम् । ‘પુરિસે જં મંતે !’ પુરુષઃ સ્વલ્પ
મદન્ત ! ‘અંતરેજં’ અન્તરેજન—વિકુર્ચિતશરીરાવયવિશેષેણ ‘હત્યેજ વા’ હસ્તેન વા
‘એવં જહા અદ્દમસણ તદ્દય ઉદ્દેસણ’ એવં યથા અષ્ટમશતે તૃતીયોદ્દેશકે ‘જાવ જો
સ્વલ્પ તત્થ સત્થં કમણં’ યાવત્ તો સ્વલ્પ તત્ત્વ શક્તિ ક્રાપતિ હે મદન્ત ! કશ્ચિત્
પુરુષઃ વિકુર્ચિતશરીરાણાં મધ્યે વર્તમાનાનિ અન્તરાણિ સ્વકીયહસ્તેન વા પાદેન
વા યાવત્ શક્તેજ વા છિન્દન્ દુઃખમુત્પાદયિતું સમર્થો ભવતિ કિંમિત્યાદિ અષ્ટમ-
શતકીય તૃતીયોદ્દેશકે કથિતપ્રકારેણ પ્રશ્નપ્રતીય તત્ત્વ શક્તાદિક્ષેદ્વદ્વારેણ
દુઃખમુત્પાદયિતું ન સમર્થો ભવતીત્યેતદ્ પર્યન્તમુત્તરવાક્યવિહાધોતવ્યમિતિ, અષ્ટ-
મશતકીયતૃતીયોદ્દેશકપ્રકરણં તુ इत्थम्, તથાદિ—‘પાણ વા હત્યેજ વા અંગુલિ-
યાણ વા સિલાગાણ વા કદ્દેજ વા કલ્લિચેજ વા આમુદ્દમાણે વા આલિહમાણે વા

હોને પર ખી એક જીવ દ્વારા નિર્મિત હોને કે કારણ એક જીવ સે હી
સમ્બદ્ધિત હૈ અનેક જીવો સે સમ્બદ્ધિત તરી હૈ ।

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘પુરિસે જં મંતે !’ હે મદન્ત !
કોઈ પુરુષ વિકુર્ચિત શરીરોં કે બીચ મેં વર્તમાન અન્તરોં કો અપને હાથ
સે યા પૈર સે યા શક્તિ સે ક્ષેદ્વ દ્વારા દુઃખ ઉત્પન્ન કરને કે લિયે સમર્થ
હો સકતા હૈ કયા ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ કિ હે ગૌતમ ! હસ
સમ્બન્ધ મેં જૈસા કથન અષ્ટમ શતક કે તૃતીય ઉદ્દેશક મેં કિયા ગયા
હૈ વૈસા હી કથન યહાં પર કર લેના ત્રાહિયે । તાત્પર્ય એસા હૈ કિ કોઈ
ખી વ્યક્તિ શક્તાદિકોં દ્વારા ક્ષેદ્વ કરને સે ત્યાં દુઃખ ઉત્પન્ન
કરને કે લિયે સમર્થ નહીં હો સકતા હૈ તહ અષ્ટમ શતક કે તૃતીય
ઉદ્દેશક કા હસ સમ્બન્ધ કા કથિત પ્રકરણ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘પાણ વા,

એક જીવથી નિર્મિત થયેલ હોવાથી એક જીવથી જ સંબંધિત છે. અનેક જીવોથી
સંબંધિત નથી. હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એક પૂછે છે કે “પુરિસે જં મંતે !”
હે ભગવન્ કોઈ પુરુષ વિકુર્ચિત શરીરોમાં રહેલ અંતરોને પોતાના હાથથી
અથવા પગથી અથવા હથિયાર વડે દુઃખ ઉત્પન્નવી શકે છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—હે ગૌતમ આઠમા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં જે
કથન કર્યું છે. તેજ પ્રમાણે કથન અહિયાં પણ છે. આઠમા શતકના ત્રીજા
ઉદ્દેશકમાં કથન કરેલ પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે. “પાણ વા હત્યેજ વા, અંગુલિયાણ
વા, સિલાગાણ વા કદ્દેજ વા કલ્લિચેજ વા, આમુદ્દમાણે વા, આલિહમાણે વા,

विलिहमाणे वा अन्नयरेण वा तिकखेणं सत्थजाएणं आछिंदमाणे वा विच्छिंदमाणे वा अगणिकाएण वा समोऽहमाणे वा तेहिं जीवप्पएसणं आवाहं वा वावाहं वा करेइ छविच्छेयं वा उप्पाएइ' पादेन वा हस्तेन वा अंगुलिकया वा शलाकया वा काष्ठेन वा कलिंचेन वा आमृशन् वा आलिखन् वा विलिखन् वा अन्यतरेण वा तीक्ष्णेन शस्त्रजातेन आछिन्दन् वा विच्छिन्दन् वा अग्निकायेन वा समवदहन् वा तेषां जीवप्रदेशानाम् आवाधां वा व्यावाधां वा करोति छविच्छेदं वा उत्पादयति, तत्र पादेन चरणेन हस्तेन पाणिना अंगुलिकया-करचरणाद्यवयवविशेषेण शलाकया-लोहादिरचितया, काष्ठेन-खदिरादिदारुखण्डेन, कलिंचेन-वंशनिर्मितकंचिकया आमृशन्-स्पर्शं कुर्वन्, आलिखन् सकृदल्पं वा संवर्षयन्, विलिखन् विशेषतो घर्षयन्, शस्त्रप्रहारेण आछिन्दन् सकृत् कर्त्तयन् विच्छिन्दन्-विशेषतः कर्त्तयन् अग्निकायेन वा समवदहन्-वह्निना उवाचयन् तेषां जीवप्रदेशानां वाधां-दुःखम् व्यावाधां-विशेषतो दुःखं वा करोति छविच्छेदं-शरीराकारच्छेदं उत्पादयति-किमित्यर्थः, भगवानाह-‘णो इण्ठे समण्डे’ नायमर्थः समर्थः इति ॥ सू० ४ ॥

हत्थेण वा अंगुलियाए वा सिलागाए वा कट्ठेण वा कलिंचेण वा आमु समणे वा आलिहमाणे वा विलिहमाणे अन्नयरेण वा तिकखेणं सत्थजाएणं आछिंदमाणे वा विच्छिंदमाणे वा अगणिकाएण वा समोऽहमाणे वा तेहिं जीवप्पएसणं आवाहं वा वावाहं वा करेइ छविच्छेयं वा उप्पाएइ' इस पाठ का भावार्थ ऐसा है कि-गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है हे अदन्त ! क्या कोई जीव उन जीव प्रदेशों को पैर से, या हाथ से, या लोहादिक की शलाका से-शलाह से खैर आदि की लकड़ी से, या वांस की पंच से स्पर्श करता हुआ बार २ कुरेदता हुआ घिसता हुआ विशेषरूप से रगड़ता हुआ शस्त्र के प्रहार से छेदता हुआ एक ही बार काटता हुआ उन्हें दुःख पहुँचा सकता है या उनका छविच्छेद कर

विलिहमाणे वा, अन्नयरेण वा, तिकखेणं, सत्थजाएणं अछिंदमाणे वा विच्छिंदमाणे वा अगणिकाएण वा, समोऽहमाणे वा, तेहिं जीवप्पएसणं, आवाहं वा वावाहं वा करेइ छविच्छेयं वा उप्पाएइ' आ पाठने। भावार्थ-आ प्रभाणे छे. डे-गौतमस्वामीने प्रभुने ओवुं पूछयुं छे डे-डे भगवन् केअं लव ते लव प्रदेशेने पगथी अथवा हाथथी अथवा आंगणीओथी अथवा लोअ'डना सणीयाथी-अथवा जेर विगेरेनी लाकडीथी अथवा वांसनी सणीथी स्पर्श करतो वार'वार कयरतो-घसतो विशेष रुपथी घसतो शस्त्रना प्रहारथी छेदन करतो ओक वार कापतो थको तेने दुःख उपलवी शके छे ? अथवा तेने छविच्छेद-अंगलंग

મૂલ્ય-અત્થિ ણં મંતે ! દેવાસુરાણં સંગામે ? હંતા અત્થિ । દેવાસુરેષુ ણં મંતે ! સંગામેસુ વહમાણેસુ કિન્નં તેસિં દેવાણં પહરણરચણત્તાણ પરિણમઇ ? ગોયમા ! જન્નં તે દેવા તણં વા કટ્ટં વા પત્તં વા સક્કરં વા પરામુસંતિ તં ણં તેસિં દેવાણં પહરણ-રચણત્તાણ પરિણમઇ । જહેવ દેવાણં તહેવ અસુરકુમારાણં ? જો ઇણદ્દે સમદ્દે, અસુરકુમારાણં દેવાણં ણિચ્ચં વિહવિચ્ચા પહરણ-રચણા પન્નત્તા ॥સૂ. ૫॥

છાયા—અસ્તિ સ્વલુ મદન્ત ! દેવાસુરાણં સંગ્રામઃ ? હન્ત, અસ્તિ દેવાસુરેષુ સ્વલુ મદન્ત ! સંગ્રામેષુ વર્તમાનેષુ કિં તેષાં દેવાનાં પ્રહરણરત્નતયા પરિણમતિ ? ગૌતમ ! યત્ સ્વલુ તે દેવાઃ ત્વણં વા કાણં વા પત્રં વા શર્કરાં વા પરામૃશન્તિ તત્ સ્વલુ તેષાં દેવાનાં પ્રહરણરત્નતયા પરિણમતિ । યથૈવ દેવાનાં તથૈવ અસુરકુમારા-ણામપિ ? (વિષયે પ્રશ્નઃ), નાયમર્થઃ સમર્થઃ, અસુરકુમારાણાં દેવાનાં નિત્યં વિકુર્વિતાનિ પ્રહરણરત્નાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ ॥સૂ. ૫॥

ટીકા—‘અત્થિ ણં મંતે !’ અસ્તિ સ્વલુ મદન્ત ! ‘દેવાસુરાણં સંગામે’ દેવા-સુરાણાં સંગ્રામઃ હે મદન્ત ! દેવાસુરયોર્મધ્યે કદાચિત્ સંગ્રામઃ—યુદ્ધં ભવતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘હંતા’ ઇત્યાદિ । ‘હંતા અત્થિ’ હન્ત ! અસ્તિ હે ગૌતમ ! દેવા-

સકતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહ્યા—‘જો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ ॥ સૂ. ૪ ॥

અત્થિ ણં મંતે ! દેવાસુરાણં સંગામે’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘અત્થિ ણં મંતે ! દેવાસુરાણં’ હે મદન્ત ! દેવ ઓર અસુરોં કે વીચ મેં કયા કમી યુદ્ધ મી હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘હંતા અત્થિ’ હે ગૌતમ ! દેવ

કરી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે—“જો ઇણદ્દે સમદ્દે” હે ગૌતમ આ અર્થ બરોબર નથી. ॥સૂ. ૪॥

“અત્થિ ણં મંતે ! દેવાસુરાણં સંગામે” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—“અત્થિ ણં મંતે ! દેવાસુરાણં” હે ભગવન્ દેવ અને અસુરોને પરસ્પર કોઈ વખતે યુદ્ધ થાય છે ?

સુરાણામપિ સંગ્રામો ભવત્યેવ, રાગદ્વેષો हि संग्रामस्य कारणम् रागद्वेषौ च संसारि-
मात्रे एव भवतः, देवासुरावपि संसारिभावं नातिक्रामतः यतो अवश्यमेव भवति
तयो बुद्धिमिति उत्तरपक्षाशय इति । संग્રામસ્ય શસ્ત્રસાધ્યત્વેન શસ્ત્રસંબન્ધે પ્રશ્નયન્
આહ—‘દેવાસુરેસુ’ ઇત્યાદિ । ‘દેવાસુરેસુ ણં મંતે !’ દેવાસુરેષુ खलु भदन्त ! संग्रा-
મેसु वृट्माणेसु’ સંગ્રામેષુ વર્તમાનેષુ ‘કિન્નં તેસિ દેવાણં પહરણરયણત્તાણ પરિણ-
મઈ’ કિં खलु तेषां देवानां प्रहरणरक्षतया परिणमति ? यदा देवासुरयोः संग्रामो
भवति तस्मिन् समये देवानां किं तद्वस्तु यत् श्रेष्ठशस्त्रतया परिणमति, तस्य शस्त्रं
किमिति प्रश्नाशयः । भगवानाह—‘गोयमा’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ हे गौतम ! ‘जन्नं
ते देवा तृणं वा कट्वं वा’ यत् खलु ते देवाः तृणं वा काष्ठं वा ‘पत्रं वा शर्करां
वा’ पत्रं वा शर्करां वा शर्करानाम-पापणस्य सूक्ष्मखण्डम् ‘परामुसंति’ परामुशन्ति

और असुरों के बीच में युद्ध होता है । क्योंकि संग्राम का कारण राग
और द्वेष हुआ करता है । ये रागद्वेष समस्त संसारी जीवों में वर्तमान
रहते हैं । देव और असुर भी संसारी ही हैं अतः इसी कारण से इनमें
भी अवश्य ही युद्ध होता है संग्राम शस्त्रसाध्य होता है अतः वहां
शस्त्र कहां से उनके पास आते हैं ? इस विषय में प्रश्न करते हुए गौतम
उनसे पूछते हैं—‘देवासुरेसु’ इत्यादि हे भदन्त ! जब देव और असुर-
संग्राम में वर्तमान रहते हैं । अर्थात् जब इन दोनों का संग्राम छिड़
जाता है—उस समय देवों के कौनसी वस्तु श्रेष्ठ शस्त्ररूप से परिणत
होती है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा । जन्नं ते देवां’ हे गौतम !
संग्राम में रत देव जिस तृण को अथवा काष्ठ को, अथवा पत्र को

तेना उत्तरमां प्रभु કહે છે કે—“હતા અત્થિ” હે ગૌતમ ! દેવ અને
અસુરોને પરસ્પર યુદ્ધ થાય છે, રાગ અને દ્વેષના કારણે યુદ્ધ થાય છે. આ
રાગ દ્વેષ સઘળા સંસારી જીવોમાં રહે જ છે. દેવ અને અસુર પણ સંસારી
જ છે. આ કારણથી તેઓમાં પણ જરૂર યુદ્ધ થાય છે. સંગ્રામ શસ્ત્રસાધ્ય
હોય છે. તેથી ત્યાં તેઓની પાસે શસ્ત્રો ક્યાંથી આવે છે ? આ વિષયમાં પૂછતાં
ગૌતમ સ્વામી કહે છે કે—“દેવાસુરેસુ” ઇત્યાદિ હે ભગવન્ જ્યારે દેવ
અને અસુરો અન્યોઅન્ય યુદ્ધમાં પ્રવૃત્ત રહે છે, અર્થાત્ જ્યારે તેઓમાં યુદ્ધ
થાય છે, તે સમયે દેવોને કઈ વસ્તુ ઉત્તમ શસ્ત્ર રૂપે પરિણમે છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા જન્નં તે દેવાં” સંગ્રામમાં રત થયેલા દેવ
કોઈપણ તૃણને કે લાકડાને અથવા પાનને, પત્થરોના નાના નાના કકડાઓને
સ્પર્શ કરે છે, અર્થાત્ આ યુદ્ધમાં મારું આજ શસ્ત્ર છે, એ બુદ્ધિથી જે કોઈ

સંગ્રામે ઉપસ્થિતેઽસ્માકમિદમેવ શસ્ત્રમિતિ બુદ્ધ્યા ચતેન તૃણાદિવસ્તુ ઉપાદદતે
 इत्यर्थः 'तं णं तेसिं देवाणं' तदेव खलु तेषां देवानाम् 'प्रहरणरयणत्ताए परिणमइ'
 પ્રહરણસ્તનતયા પરિણમતિ, તદેવ તૃણકાણ્ડપત્રાદિવસ્તુ શ્રેષ્ઠશસ્ત્રતયા પરિણમતિ,
 શસ્ત્રબુદ્ધ્યા ઉપાદીયમાનં તૃણાદિ સર્વંપિ વસ્તુ શસ્ત્રરુપેણ પરિણમતિ । इह देवानां
 यत् तृणाद्यपि वस्तुजातं प्रहरणीभवति तत् पूर्वोपार्जितपुण्यप्रभावबलात्, यथा
 સુખૂચચક્રવર્તિનઃ સ્થાલમિતિ । यथा देवानामुपादीयमानं तृणाद्यपि शस्त्रीभवति
 तथा किमसुराणामपि भवतीत्याशयेन पञ्चयन्नाह—'जहेव' इत्यादि । 'जहेव देवाणं
 तहेव असुरकुमाराणं' यथैव वैमानिकदेवानां तथैव असुरकुमाराणाम् ? हे भदन्त !
 यथैव शस्त्रबुद्ध्युपादीयमानं तृणाद्यपि प्रहरणीभवति देवानां, तथैव असुरकुमारा-

પત્થરોં કે છોટે ર ટુકડોં' કો છૂતા હૈ અર્થાત્ इस संग्राम में हमारा यही
 શસ્ત્ર હૈ इस बुद्धि से जिस तृणादि पदार्थ को स्पर्श करता है उठाता
 હૈ । 'तेणं तेसिं' वही तृणादि वस्तु उनके श्रेष्ठ हथियार के रूप
 में परिणत हो जाती है । शस्त्र बुद्धि से ग्रहण की गई हर एक
 तृणादिवस्तु :शस्त्ररूप में बदल जाती है । जहां जो ऐसा कहा गया
 હૈ कि देवों द्वारा शस्त्रबुद्धि से स्पृष्ट की गई प्रत्येक तृणादिवस्तु शस्त्र-
 रूप में परिणत हो जाती है सो यह उनके पूर्वके पुण्य के प्रभाव के बल
 से होता है ऐसा जानना चाहिये । जैसा सुभूच चक्रवर्ती के उनका
 स्थाल हो गया था ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं कि जिस प्रकार से देवों द्वारा
 शस्त्रबुद्धि से स्पृष्ट की गई तृणादि वस्तु उनके शस्त्ररूप से परिणत हो
 जाती है, तो क्या इसी प्रकार से असुरकुमारों के भी होता है ? यही
 बात—'जहेव देवाणं तहेव असुरं' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रदर्शित की

તણખલા વિગેરે પદાર્થોંને અડકે છે, કે ઉપાડે છે, "તેણં તેસિં" તેજ તણખલા
 દિ વસ્તુ તેઓના શ્રેષ્ઠ હથિયાર રૂપે પરિણમે છે. શસ્ત્ર-બુદ્ધિથી લીધેલ કોઈ
 પણ તણખલું વિગેરે વસ્તુ ઉત્તમ શસ્ત્રરૂપે બદલાઈ જાય છે. અહિયાં જે એમ
 કહ્યું છે કે--દેવોએ શસ્ત્ર બુદ્ધિથી સ્પર્શ કરેલ દરેક તૃણાદિ વસ્તુ શસ્ત્ર રૂપે
 બદલાઈ જાય છે, તે તેવોના પૂર્વોપાર્જિત પુણ્યના પ્રતાપથી જ તેમ થાય છે. તેમ
 સમજવું જેવી રીતે સુભૂચ ચક્રવર્તિની થાળી તેમના હથિયાર રૂપે પરિણમી હતી.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે--જે રીતે દેવોએ શસ્ત્રબુદ્ધિથી
 ગ્રહણ કરેલ તૃણ દિ વસ્તુ, તેઓના શસ્ત્ર રૂપે પરિણમે છે, તેવી જ રીતે અસુર
 કુમારોને પણ બને છે ? આજ વાત "જહેવ દેવાણં તહેવ અસુરં" આ સૂત્રપાઠ

નામપિ તૃણાદિ પ્રહરણીભવતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ નિષેધમુખેન-‘જો ઇળદે’
 ઇત્યાદિ । ‘જો ઇળદે સમદે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ અસુરકુમારાણાં તૃણાદિ શસ્ત્રં ન ભવતિ
 કિન્તુ ‘અસુરકુમારાણં દેવાણં ણિચ્ચં વિઝન્વિયા પહરણરણ્ણા પન્નત્તા’ અસુર-
 કુમારાણાં દેવાનાં નિશ્ચં વિકુર્વિતાનિ પ્રહરણસ્ત્રાનિ પ્રજ્ઞાતાનિ, અસુરકુમારાણાં તુ
 નિત્યં વિકુર્વિતાનિ પ્રહરણસ્ત્રાનિ ભવન્તિ ન તુ વિકુર્વણામન્તરેણ દેવાપેક્ષયા
 અસુરકુમારાણામ્ મન્દમન્દતરમન્દતમપુણ્યપ્રભાવાત્ મન્દતરાદિપુણ્યયુક્તપુરુષા-
 નામિવેતિ શ્રાવઃ ॥સૂ. ૫॥

મૂલમ્-દેવે જાં મંતે ! મહિદ્ધિણ જાવ મહાસોવલ્લે પમ્મૂ લવળ-
 સમુદે અણુપરિચ્છિન્ના હઠ્ઠમાગચ્છિન્ના ? હંતા પમ્મૂ । દેવે જાં
 મંતે ! મહિદ્ધિણ એવં ધાવ્વિલ્લં દીવં જાવ હંતા પમ્મૂ । એવં જાવ
 રૂપગવરં દીવં જાવ હંતા પમ્મૂ । તે જાં પરં વીલ્લવ્વજ્જા નો
 ચેવ જાં અણુપરિચ્છેજ્જા ॥સૂ. ૬॥

છાયા-દેવઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! મહર્દિકો યાવન્મહાસૌખ્યઃ પ્રભુ લવળસમુદ્રમ્ અનુ-
 પર્યટ્ય હવ્યમાગન્તુમ્ ? હન્ત, પ્રભુઃ । દેવઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! મહર્દિકઃ એવં ધાતકીલ્પં
 ગઈ હૈ । ઉત્તર એ પ્રભુ કહતે હૈ-‘જો ઇળદે સમદે’ હૈ ગૌતમ । યહ
 અર્થ સ્વમર્થ નહીં હૈ । અર્થાત્ અસુરકુમારોં કે તૃણાદિરુપ વસ્તુ શસ્ત્રરુપ
 સે નહીં બનતી હૈ । કિન્તુ ‘અસુરકુમારાણં દેવાણં ણિચ્ચં વિઝન્વિયા’
 અસુરકુમાર દેવોં કે પાસે ડનકી વિક્રિયા સે વિકુર્વિત કિયે હુણ શસ્ત્ર
 હી સદા રહતે હૈ । અર્થાત્ અસુરકુમારોં કે જો પ્રહરણ હોતે હૈ, લે દેવોં
 કે પ્રહરણોં કે જૈસે વિના વિકુર્વણા કે નહીં હોતે હૈ । કિન્તુ વિકુ-
 ર્વણા જગ્ય હી હોતે હૈ । ક્યોંકિ અસુરકુમારોં કા પુણ્યપ્રભાવ મન્દતરાદિ
 પુણ્યયુક્ત પુરુષોં કે પ્રભાવ કે સમાન મન્દ, મન્દતમ હોતા હૈ ॥સૂ. ૫॥

થી પ્રગટ કરેલ છે, આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-“જો ઇળદે સમદે”
 હૈ ગૌતમ । આ અર્થ બદલાય નથી. અર્થાત્ અસુરકુમારોંને તૃણ વિ. વસ્તુ
 શસ્ત્ર રૂપે પરિણમતિ નથી. “અસુરકુમારાણં દેવાણં ણિચ્ચં વિઝન્વિયા” અસુરકુમાર
 દેવોંની પાસે તેઓની વિક્રિયાથી વિકુર્વિત કરેલ શસ્ત્રો હોવાથી રહે છે. અર્થાત્
 અસુરકુમારોંના જે પ્રહાર કરવાના શસ્ત્રો હોય છે, તે દેવોંના શસ્ત્રો પ્રમાણે
 વિકુર્વણા ક્યાં શિનાય થતા નથી. પણ વિકુર્વણાથી શસ્ત્રો બની જાય છે. કારણ
 કે અસુરકુમારોંકોનો પુણ્ય પ્રભાવ મન્દતર વિગેરે પુણ્યવાળા પુરુષોંના પ્રભાવ
 પ્રમાણે મન્દ, મન્દતર, અને મન્દતમ હોય છે. ॥ સૂ. ૫ ॥

દ્વીપં યાવત્ હન્ત, પ્રભુઃ । एवं यावत् रुचकवरं द्वीपं यावत् हन्त, प्रभुः । ततः खलु परं व्यतिव्रजेत् नैव खलु अनुपर्यटेत् ॥ सू० ६ ॥

ટીકા—‘દેવે ણં મંતે !’ દેવઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘મહિઢ્ઢિૅ જાવ મહાસૌક્યે’ મહદ્ધિકો યાવન્મહાસૌક્યઃ, અત્ર યાવત્પદેન મહાઘુતિકો મહાયશાઃ મહાવલ્લ ઇત્યાદિ વિશેષણાનાં સંગ્રહઃ ‘પમ્’ પ્રભુઃ—સમર્થઃ ‘લવણસમુદ્રં અણુપરિયટ્ટિતા’ લવણસમુદ્રમ્ અનુપર્યટચ—લવણસમુદ્રસ્ય ચતુર્દિશુ ભ્રમણં કૃત્વા ઇત્યર્થઃ ‘હવ્યમાગચ્છિત્તૅ’ હવ્યમાગન્તુમ્, હે મદન્ત ! મહાવલાદિવિશેષણોપેતો દેવો લવણસમુદ્રસ્ય ચતુર્દિશુ ભ્રાન્ત્વા શીઘ્રં સ્વસ્થાનમાગન્તું શક્તઃ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘હંતા’ ઇત્યાદિ । ‘હંતા પમ્’ હન્ત, પ્રભુઃ હે ગૌતમ ! લવણસમુદ્રસ્ય ચતુર્દિશુ ભ્રમણે દેવસ્ય સામર્થ્યમસ્તિ વિશિષ્ટતરુણપ્રમાણાદ્યાસસામર્થ્યશાલિત્વાદિન્યુત્તરમિતિભાવઃ ।

‘દેવે ણં મંતે ! મહિઢ્ઢિૅ જાવ મહાસૌક્યે’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હલ્લ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રભુ સે એલા પૂછા હૈ કિ—‘દેવે ણં મંતે ! મહિઢ્ઢિૅ૦’ હે મદન્ત ! જો દેવ વિમાન આદિરૂપ મહા-ઋદ્ધિવાલા હોતા હૈ । યાવત્ મહાસુખવાલા હોતા હૈ વહ કયા લવણ સમુદ્ર કી ચારોં ઓર ચક્રર લગાકર વહુત હી જલ્દી અપને સ્થાન પર આ સકતા હૈ ? યહાં યાવત્ શબ્દ સે ‘મહાઘુતિકઃ, મહાયશાઃ મહા-વલ્લ’ ઇન્ન વિશેષણોં કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । પૂછને કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ મહાવલાદિ વિશેષણોંવાલા દેવ લવણસમુદ્ર કી ચારોં દિશાઓં મેં ભ્રમણ કરકે શીઘ્ર હી કયા અપની જગહ પર આ સકતા હૈ ? હસકે ઉત્તર યેં પ્રભુ ને કહા—‘હંતા પમ્’ હાં ગૌતમ ! આ સકતા હૈ કયોંકિ લવણસમુદ્ર કી ચારોં દિશાઓં મેં ભ્રમણ કરને મેં દેવ કી શક્તિ હૈ ।

“દેવે ણં મંતે ! મહિઢ્ઢિૅ જાવ મહાસૌક્યે” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—“દેવેણં મંતે ! મહિઢ્ઢિૅ.” હે ભગવન્ જે દેવ વિમાન વિગેરેથી મહાઋદ્ધિવાળો હોય છે, યાવત્ મહાસુખવાળો હોય છે, તે લવણ સમુદ્રની ચારે બાજુ ચક્રર લગાવીને અર્થાત્ ચારે બાજુ ફરીને ઘણીજ શીઘ્રતાથી તે પોતાના સ્થાને આવી શકે છે ? અહિયાં યાવત્ શબ્દથી મહાઘુતિવાળો, મહાભળવાળો આ પહેલો સંગ્રહ થયો છે. આ પ્રશ્ન પૂછવાનો હેતુ એવો છે કે મહાભલ વિગેરે વિશેષણોવાળો દેવ લવણ સમુદ્રની ચારે બાજુ ફરીને તુરંત જ તે પોતાના સ્થાને આવી શકે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“હંતા પમ્” હા ગૌતમ ! તેવી રીતે સમુદ્રને ફરીને દેવ આવી શકે છે. કારણ કે લવણ સમુદ્રની ચારે બાજુ ફરવાની દેવની શક્તિ છે. કેમ કે તે શક્તિ વિશેષ પ્રકારના પુણ્યના પ્રભાવથી—બળથી

‘देवे णं’ देवः खलु भदन्त ! ‘महिद्धिए’ महर्द्धिको महाद्युतिको महायशा महाबलं महासौख्यः एवं धायइखंडं दीवं जाव’ एवम्-लवणसमुद्रदेव धातकीखंडं द्वीपं सर्वतो भ्रात्वा शीघ्रमागतुं समर्थः किम्, यावत्पदेन ‘अणुपरियट्ठित्ता णं हव्व-मागच्छित्तए’ एतदन्तस्य पूर्ववाक्यावयवस्य संग्रहो भरतीति प्रश्नः, भगवानाह-‘हंता पभू’ इत्यादि। ‘हंता पभू’ हन्त ! प्रभुः हे गौतम ! धातकीखण्डस्य चतुर्दिक्षु भ्रमणे ततः परावृत्त्याऽऽगमने चास्ति देवानां सामर्थ्यमित्युत्तरम्। ‘एवं जाव रुयगवरं दीवं जाव’ एवं यावत् रुचकरं द्वीपं यावत् एवमेव-धातकीखण्डदेव यावत् रुचकरं खण्डमिति पर्यन्तं महर्द्धिकादि विशेषणवतो देवस्य चतुर्दिक्षु भ्रमणे सामर्थ्यमस्ति ततः परावृत्त्य आगमने च सामर्थ्यमवगन्तव्यमिति उत्तरपक्षाशय

क्योंकि वह विशिष्टतर पुण्य के प्रभाव से अपूर्व सामर्थ्यशाली होती है। अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं ‘देवे णं भंते ! महिद्धिए’ हे भदन्त ! महर्द्धिक आदि विशेषणोंवाला देव ‘एवं धायइखंडं लवणसमुद्र के जैसा ही धातकी खण्ड द्वीप की चारों दिशाओं में भ्रमण करके शीघ्र ही अपने स्थान पर आ सकता है ? यावत्पद से ‘अणुपरियट्ठित्ताणं हव्व-मागच्छित्तए’ इन पूर्वपाठ का संग्रह हुआ है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘हंता पभू’ हां गौतम ! पूर्वोक्त विशेषणोंवाला देव धातकी खण्ड की चारों दिशाओं में भ्रमण करके अपने स्थान पर आने के लिये समर्थ है। क्योंकि देवों में ऐसी सामर्थ्य होती है। ‘एवं जाव रुयग-वरं दीवं जाव’ धातकी खण्ड के जैसा रुचकरं द्वीप तक वह महर्द्धिक आदि विशेषणोंवाला देव उसकी चारों दिशाओं घूमकर वापिस बहुत जल्दी अपने स्थान पर आ सकता है। ‘तेणं परं वीइवयेज्जा’

अपूर्वशक्तिवाणी होय छे। इरीथी गौतम स्वामी प्रभुने ओयुं पूछे छे के-- ‘देवे णं भंते ! महिद्धिए’ छे लगवन् महर्द्धिक विगेरे विशेषणोवाणो देव “एवं धायइ खंडं” लवणसमुद्रनी भाइक धातकीअंड द्वीपनी आरे भायु इरीने जलदीथी पोताना स्थान पर आवी शके छे ? अडियां यावत्पदथी “अणुपरियट्ठित्ता णं हव्वमागच्छित्तए” आ पूर्वपाठने। संग्रह थयो छे। आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कहे छे के--“हंता पभू” हां गौतम ! पूर्वोक्त विशेषणोवाणो देव धातकी अंडनी आरे भायु इरीने पोताने स्थाने आववा ते समर्थ छे केम के हेवोमां ओयुं सामर्थ्य होय छे। “एवं जाव रुयगवरं दीवं जाव” ते महर्द्धिक देव धातकी अंड द्वीप प्रमाणे इयकवर द्वीप सुधी तेनी आरे तरइ इरीने घणो जलदी पोताना स्थाने आवी शके छे। “तेणं परं वीइवयेज्जा” ते पछी ते देव

ઇતિ । ‘તેણં પરં વીદ્યયેજ્ઞા’ તતઃ પરં વ્યતિવ્રજેત્-એકયા દિશા વ્યતિક્રમેત્
ગચ્છેત્ નો ચૈવ ણં અણુપરિયદ્વેજ્ઞા ‘નો ચૈવ સ્વલ્લ અનુપર્યદેત્ નૈવ સર્વતઃ પરિભ્રમેત્
તથાવિશ્વપ્રયોજનાભાવાદિતિ સંભાવ્યતે, રુચકવરદ્વીપાદિતઃ પરં દેશે એકયા દિશા-
ગમનં સંભવતિ કિન્તુ સર્વતઃ પરિભ્રમણં ન સંભવતિ તત્ત સર્વતઃ પરિભ્રમણે પ્રયોજન-
વિશેષસ્યાઽભાવાદિતિભાવઃ ॥સૂ૦ ૬॥

મૂલમ્-અતિથિ ણં ધંતે ! તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણ
એકકેણ વા દોહિં વા તિહિં વા ઉક્કોસેણં પંચહિં વાસસહિં
સ્વવયંતિ ? હંતા અતિથિ । અતિથિ ણં ધંતે તે દેવા જે અણંતે
કમ્મંસે જહ્ણણેણં એકકેણ વા દોહિં વા તિહિં વા, ઉક્કોસેણં
પંચહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ । હંતા અતિથિ । અતિથિ ણં ધંતે !
તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણં એકકેણ વા દોહિં વા તિહિં વા
ઉક્કોસેણં પંચહિં વાસસયસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ ? હંતા અતિથિ । કયરે
ણં ધંતે ! તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણં એકકેણ વા જાવ
પંચહિં વાસસહિં સ્વવયંતિ । કયરે ણં ધંતે ! તે દેવા જાવ પંચહિં
વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ । કયરે ણં ધંતે ! તે દેવા જાવ પંચહિં
વાસસયસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ ? ગોયમા ! વાળમંતરા દેવા અણંતે
કમ્મંસે ણ્ણેણં વાસસણ્ણં સ્વવયંતિ, અસુરિંદવજિયા ભવણ-
વાસી દેવા અણંતે કમ્મંસે દોહિં વાસસહિં સ્વવયંતિ । અસુર-
કુમારા દેવા અણંતે કમ્મંસે તિહિં વાસસહિં સ્વવયંતિ । ગહ-

હસકે વાદ વહ એક દિશા તરફ જા સકતા હૈં પર વહાં વહ સ્વચ્છ ઓર
નહીં ધૂમતા હૈં કયોક્કિ વહાં ઉસે સ્વચ્છ ઓર ધૂમને કા એસા કોઈ પ્રયો-
જન નહીં રહતા હૈં એસી સંભાવના સે એસા કહા ગયા હૈં ॥ સૂ૦ ૬ ॥

એક દિશા તરફ જઈ શકે છે પણ ત્યાં તે બધી દિશા તરફ ફરતો નથી.
કેમ કે ત્યાં ચારે બાજુ ફરવાનું તેને કોઈ પ્રયોજન-ખાસ કારણ હોતું નથી.
એમ માનીને આ કથન કયું છે. ॥ સૂ. ૬ ॥

नक्षत्रतारास्वा जोइसिया देवा अणंते कम्मंसे चउहिं
 वाससएहिं खवयंति । चंदिमसूरिया जोइसिया जोइसरायाणो
 अणंते कम्मंसे पंचहिं वाससएहिं खवयंति । सोहम्म ईसाणगा
 देवा अणंते कम्मंसे एगेणं वाससहस्सेणं खवयंति । सणंकुमार-
 माहिंदगा देवा अणंते कम्मंसे दोहिं वाससहस्सेहिं खवयंति ।
 एवं एएणं अभिलावेणं बंभलोगलंतगा देवा अणंते कम्मंसे
 तिहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । महासुककसहस्सारगा देवा
 अणंते कम्मंसे चउहिं वाससहस्सेहिं खवयंति । आणयपाणय
 आरण-अच्चुयगा देवा अणंते कम्मंसे पंचहिं वाससहस्सेहिं
 खवयंति । हिट्ठिमगेविजगा देवा अणंते कम्मंसे एगेणं वाससय-
 सहस्सेणं खवयंति । मज्झिमगेवेजगा देवा अणंते कम्मंसे
 दोहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति । उयरिम गेवेजगा देवा अणंते
 कम्मंसे तिहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति विजयवेजयंतजयंत
 -अपराजियगा देवा अणंते कम्मंसे चउहिं वाससयसहस्सेहिं
 खवयंति । सव्वट्ठसिद्धगा देवा अणंते कम्मंसे पंचहिं वास-
 सयसहस्सेहिं खवयंति । एएणट्ठेणं गोयसा ! ते देवा जे अणंते
 कम्मंसे जहन्नेणं एककेण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं पंचहिं
 वाससएहिं खवयंति, एएणट्ठे णं गोयसा ! ते देवा जाव पंचहिं
 वाससहस्सेहिं खवयंति, एएणट्ठेणं गोयसा ! ते देवा जाव पंचहिं
 वाससयसहस्सेहिं खवयंति । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ७॥

अट्टारसमसए सत्तमो उद्देसओ समत्तो ॥

छाया-सन्ति खलु भदन्त ! ते देवा ये अनन्तान् कर्मांशान् जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कृष्टेन पञ्चभिर्वा वर्षशतैः क्षपयन्ति ? हंत सन्ति । सन्ति खलु भदन्त ! ते देवा ये अनन्तान् कर्मांशान् जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कृष्टतः पञ्चभिः वर्षसहस्रैः क्षपयन्ति ? हंत सन्ति । सन्ति खलु भदन्त ! ते देवा ये अनन्तान् कर्मांशान् जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कृष्टतः पञ्चभिर्वर्षशतसहस्रैः क्षपयन्ति ? हन्त, सन्ति । कतरे खलु भदन्त ! ते देवा ये अनन्तान् कर्मांशान् जघन्येन एकेन वा यावत् पञ्चभिर्वर्षशतैः क्षपयन्ति ? कतरे खलु भदन्त ! ते देवा यावत् पञ्चभिर्वर्षशतसहस्रैः क्षपयन्ति ? कतरे खलु भदन्त ! ते देवा ये यावत् पञ्चभिर्वर्षशतसहस्रैः क्षपयन्ति ? गौतम ! वानव्यन्तरा देवाः अनन्तान् कर्मांशान् एकेन वर्षशतैः क्षपयन्ति ? असुरेन्द्रयजिता भवनवासिनो देवा अनन्तान् कर्मांशान् द्वाभ्यां वर्षशताभ्यां क्षपयन्ति, असुरकुसाराः देवा अनन्तान् कर्मांशान् त्रिभिर्वर्षशतैः क्षपयन्ति । ग्रहनक्षत्रताराख्या ज्योतिष्का देवा अनन्तान् कर्मांशान् चतुर्भिर्वर्षशतैः क्षपयन्ति, चन्द्ररूपाः ज्योतिष्केन्द्राः ज्योतिष्कराजानः अनन्तान् कर्मांशान् पञ्चभिः वर्षशतैः क्षपयन्ति । सौधर्मेशानका देवाः अनन्तान् कर्मांशान् एकेन वर्षसहस्रेण यावत् क्षपयन्ति । सन्तकुमारमाहेन्द्रका देवाः अनन्तान् कर्मांशान् द्वाभ्यां वर्षसहस्राभ्यां क्षपयन्ति, एवमेतेनाभिलापेन ब्रह्मलोकलान्तका देवाः अनन्तान् कर्मांशान् त्रिभिर्वर्षसहस्रैः क्षपयन्ति । महाशुक्रसहस्रारका देवाः अनन्तान् कर्मांशान् चतुर्भिर्वर्षसहस्रैः क्षपयन्ति । आनतप्राणताडरणाच्युतका देवाः अनन्तान् कर्मांशान् पञ्चभिर्वर्षसहस्रैः क्षपयन्ति । अधोग्रैवेयका देवाः अनन्तान् कर्मांशान् एकेन वर्षशतसहस्रेण क्षपयन्ति, मध्यमग्रैवेयका देवाः अनन्तान् कर्मांशान् द्वाभ्यां वर्षशतसहस्राभ्यां क्षपयन्ति, उपरितनग्रैवेयका देवाः अनन्तान् कर्मांशान् त्रिभिर्वर्षशतसहस्रैः क्षपयन्ति, विजयवैजयन्तजयन्तापराजितका देवाः अनन्तान् कर्मांशान् चतुर्भिर्वर्षसहस्रैः क्षपयन्ति, सर्वार्थसिद्धका देवाः अनन्तान् कर्मांशान् पञ्चभिर्वर्षशतसहस्रैः क्षपयन्ति । एतेनार्थेन गौतम ! ते देवा ये अनन्तान् कर्मांशान् जघन्येन एकेन वा द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा उत्कृष्टेण पञ्चभिर्वर्षशतैः क्षपयन्ति । एतेनार्थेन गौतम ! ते देवाः यावत् पञ्चभिः वर्षसहस्रैः क्षपयन्ति । अनेन अर्थेन गौतम ! ते देवाः यावत् पञ्चभिर्वर्षशतसहस्रैः क्षपयन्ति तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० ७ ॥

॥ अष्टादशशते सप्तमोद्देशकः समाप्तः ॥

ટીકા—‘અત્થિ ણં મંતે’ સન્તિ ચલુ મદન્ત ! ‘તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે’ તે દેવાઃ યે અનન્તાન્ કર્માશાન્ શુભપ્રકૃતિલક્ષણાન્’ જહન્નેણં એગેણ વા દોહિં વા તિહિં વા’ જઘ્ન્યેન એકેન વા દ્વાભ્યાં વા ત્રિભિર્વા ‘ઉક્કોસેણં’ ઉત્કુટ્ટઃ ‘પંચહિં વાસસપ્પહિં ચવયંતિ’ પશ્ચભિર્વર્ષસતૈઃ ક્ષપયન્તિ આત્મપ્રદેશેભ્યઃ શાતયન્તિ વિનાશયન્તીત્યર્થઃ, હે મદન્ત ! કિં તાદૃશા દેવાઃ કોઽપિ સન્તિ યે અનન્તાન્ કર્માશાન્ એકેન વર્ષસતેન દ્વાભ્યાં વા વર્ષસતાભ્યાં ત્રિભિર્વા વર્ષસતૈર્જઘ્ન્યતઃ શુભપ્રકૃતિકાનિ કર્માણિ ક્ષપયન્તિ, ઉત્કુટ્ટઃ પશ્ચભિર્વર્ષસતૈઃ તાદૃશાનિ કર્માણિ વિનાશયન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘હંતા’ ઇત્યાદિ । ‘હંતા અત્થિ’ હન્ત, ગૌતમ ! સન્તિ એતાદૃશા દેવા યે એકેન દ્વાભ્યાં ત્રિભિર્વા વર્ષસતૈર્જઘ્ન્યતઃ કર્માણિ નાશયન્તિ તથા ઉત્કુટ્ટઃ પશ્ચભિર્વર્ષસતૈઃ કર્માણિ વિનાશયન્તીતિ ઉત્તરપક્ષાશયઃ । ‘અત્થિ ણં મંતે !’ સન્તિ ચલુ મદન્ત ! ‘તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે’ તે તાદૃશા દેવાઃ યે અનન્તાન્ કર્માશાન્—શુભપ્રકૃતિકાન્ ‘જહન્નેણં એકેણ વા દોહિં વા તિહિં

‘અત્થિ ણં મંતે ! તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે’ ઇત્યાદિ ।

પ્રશ્ન—(અત્થિ ણં મંતે ! તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે) હે મદન્ત ! એસે દેવ હૈં જો અનન્ત શુભપ્રકૃતિરૂપ કર્માશોં કો (જહન્નેણં એકેણ વા દોહિં વા, તિહિં વા) કમ સ્વે કમ એક સૌ વર્ષ મેં અથવા દોસૌ વર્ષ મેં અથવા ત્રીનસૌ વર્ષ મેં (ઉક્કોસેણં પંચહિં વાસસપ્પહિં ચવયંતિ) એવં અધિક સ્વે અધિક પાંચસૌ વર્ષ મેં નષ્ટ કર દેતે હોં ?

ઉત્તર—(હંતા અત્થિ) હાં ગૌતમ ! એસે દેવ હૈં ।

પ્રશ્ન—(અત્થિ ણં મંતે ! તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણં એકેણ વા દોહિં વા તિહિં વા ઉક્કોસેણં પંચહિં વાસસપ્પહિં ચવયંતિ) હે

“અત્થિ ણં મંતે ! તે દેવા ! જો અણંતે કમ્મંસે” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“અત્થિ ણં મંતે ! તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે” હે ભગવન્ એવો દેવ છે ? કે તેના શુભ પ્રકૃતિ રૂપ કર્માશોનો “જહન્ને ણં એકેણ વા, દોહિં વા, તિહિં વા.” ઓછામાં ઓછ સો વર્ષમાં અથવા બસો વર્ષમાં અથવા ત્રણસો વર્ષમાં “ઉક્કોસેણ પંચહિં વાસસપ્પહિં ચવયંતિ” અને વધારેમાં વધારે પાંચસો વર્ષમાં નાશ કરી શકે છે ?

૩૦ “હંતા અત્થિ” હાં ગૌતમ ! એ પ્રમાણે કરી શકે છે.

૩૦ “અત્થિ ણં મંતે ! તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણં એકેણ વા દોહિં વા, તિહિં વા ઉક્કોસેણ પંચહિં વાસસપ્પહિં ચવયંતિ” હે ભગવન્

વા' જઘન્યેન એકેન વા દ્વાભ્યાં વા ત્રિભિર્વા 'ઉક્કોસેણં' 'ઉત્કુષ્ટતઃ' 'પંચહિં વાસસયસહસ્રેહિં' સ્વયંતિ' પશ્ચમિર્વર્ષસહસ્રૈઃ કિં ક્ષયયન્તિ' इति પ્રશ્નઃ મગવાનાહ-
'હંતા' इत्यादि । 'હંતા અત્થિ' હન્ત ! સન્તિ તાદૃશા અપિ દેવા યે જઘન્યતઃ
એકેન દ્વાભ્યાં ત્રિભિર્વા ઉત્કુષ્ટતઃ પશ્ચમિર્વર્ષસયસૈરનન્તાન્ કર્માશાન્ ક્ષયયન્તી-
તિભાવઃ । 'અત્થિ ણં મંતે । તે દેવા' સન્તિ ચલુ મદન્ત તે દેવા' જે અણંતે કર્મ-
સે' યે અનન્તાન્ કર્માશાન્ શુભપ્રકૃતિકાન્ 'જહન્નેણં' જઘન્યેન 'એકેણ વા દોહિં
વા તિહિં વા' એકેન વા દ્વાભ્યાં વા ત્રિભિર્વા 'ઉક્કોસેણં પંચહિં વાસસયસહસ્રેહિં'
ઉત્કુષ્ઠેણ પશ્ચમિર્વર્ષશતસહસ્રૈઃ પશ્ચલક્ષપ્રમિતવર્ષૈઃ 'સ્વયંતિ' ક્ષયયન્તિ કિમિતિ
પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-હંતા । અત્થિ' હન્ત ! સન્તિ હે ગૌતમ ! સન્તિ તાદૃશા અપિ દેવાઃ
યે જઘન્યતઃ એકેન દ્વાભ્યાં ત્રિભિર્વા, ઉત્કુષ્ટતઃ પશ્ચમિર્વર્ષશતસહસ્રૈરનન્તાન્ કર્મા-
શાન્ ક્ષયયન્તીત્થુત્તરમ્ । કે દેવા એતાદૃશાઃ સન્તીતિ તાન્ વિશેષતો દર્શયન્નાહ-

મદન્ત ! એસે દેવ હૈં જો અનન્તકર્માશોં કો કમ સે કમ એક હજાર વર્ષ
મેં અથવા દો હજાર વર્ષ મેં યા ત્રીન હજાર વર્ષ મેં ઓર અધિક સે અધિક
પાંચ હજાર વર્ષ મેં નષ્ટ કર દેતે હોં ?

ઉત્તર--(હંતા અત્થિ) હાં ગૌતમ ! હૈં ।

પ્રશ્ન--(અત્થિ ણં મંતે । તે દેવા જે અણંતે કર્મસે જહન્નેણં એકેણ
વા દોહિં વા તિહિં વા ઉક્કોસેણં પંચહિં વાસસયસહસ્રેહિં' સ્વયંતિ)
હે મદન્ત ! એસે દેવ હૈં જો અનન્તકર્માશોં કો કમ સે કમ એક લાખ
વર્ષ મેં અથવા દો લાખ વર્ષ મેં યા ત્રીન લાખ વર્ષ મેં એવં અધિક સે
અધિક પાંચ લાખ વર્ષોં મેં નષ્ટ કર દેતે હોં ।

ઉત્તર--(હંતા, અત્થિ) હાં ગૌતમ ! હૈં ।

એવો દેવ છે ? કે જે અનંત કર્માશોને ઓછામાં ઓછા એક હજાર વર્ષમાં
અથવા બે હજાર વર્ષમાં અથવા ત્રણ હજાર વર્ષમાં અને વધારેમાં વધારે
પાંચ હજાર વર્ષમાં નાશ કરી શકે છે ?

ઉ૦ "હંતા અત્થિ" હા ગૌતમ તેમ કરી શકે છે,

પ્ર૦ 'અત્થિ ણં મંતે ! તે દેવા જે અણંતે કર્મસે જહન્નેણં એકેણ વા,
દોહિં વા, તિહિં વા, ઉક્કોસેણં પંચહિં વાસસયસહસ્રેહિં' સ્વયંતિ' હે ભગવન્
એવો દેવ છે કે જે પોતાના અનંત કર્માશોને ઓછામાં ઓછા એક લાખ
વર્ષમાં અથવા બે લાખ વર્ષમાં અથવા ત્રણ લાખ વર્ષમાં અને વધારેમાં
વધારે પાંચ લાખ વર્ષમાં નાશ કરી શકે છે ?

ઉ૦ 'હંતા અત્થિ' હા ગૌતમ ! તેમ કરી શકે છે.

‘કયરે ણં’ ઇત્યાદિ । ‘કયરે ણં મંતે ’ કતરે કે સ્વલુ ભદન્ત ! ‘તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે’ તે દેવા યે અનન્તાન્ કર્માશાન્ ‘જહન્નેણં એકકેણ વા જાવ પંચહિં વાસસણ્હિં ‘સ્વવયંતિ’ જઘ્ન્યેન એકેન વા યાવત્ પચ્ચભિર્વર્ષશતૈઃ ક્ષપયન્તિ, અત્ર યાવત્પદેન ‘દોહિં વા તિહિં વા ઉક્કોસેણં’ ઇત્યન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, તથા ‘કયરે ણં મંતે’ કતરે કે સ્વલુ ભદન્ત ! ‘તે દેવા જાવ પંચહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ’ તે દેવા યાવત્ પચ્ચભિર્વર્ષસહસ્રૈઃ ક્ષપયન્તિ અત્રાપિ યાવત્પદેન’ જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણં એકકેણ વા દોહિં વા તિહિં વા ઉક્કોસેણં’ ઇત્યન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, તથા ‘કયરે ણં મંતે ! ’ કતરે કે સ્વલુ ભદન્ત ! ‘તે દેવા જાવ પંચહિં વાસસયસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ’ તે દેવાઃ યાવત્ પચ્ચભિર્વર્ષશતસહસ્રૈઃ ક્ષપયન્તિ હાપિ યાવત્પદેન’ જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણં એકકેણ વા દોહિં વા તિહિં વા ઉક્કોસેણં’ ઇત્યન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, યથાક્રમં ત્રયાણામપિ પ્રશ્નાનામુત્તરયિતુમાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વાણમંતરાદેવા’ વાનવ્યરા દેવાઃ ‘અણંતે કમ્મંસે’ અનન્તાન્ કર્માશાન્ શુભપ્રકૃતિરૂપાન્ ‘એગેણં વાસ-

પ્રશ્ન--(કયરે ણં મંતે ! તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણં એકકેણ વા જાવ પંચહિં વાસસણ્હિં સ્વવયંતિ) હે ભદન્ત ! એસે વે કૌન સે દેવ હૈં જો અનન્તકર્માશોં કો કમ્મ સે કમ્મ એક સો વર્ષ યાવત્ અધિક સે અધિક પાંચ સો વર્ષ મેં નષ્ટ કર દેતે હૈં ? (કયરે ણં મંતે ! તે દેવા જાવ પંચહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ) તથા એસે વે કૌન સે દેવ હૈં જો યાવત્ પાંચ હજાર વર્ષોં મેં નષ્ટ કર દેતે હૈં ? (કયરે ણં મંતે ! તે દેવા જાવ પંચહિં વાસસયસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ) તથા એસે વે કૌન દેવ હૈં જો યાવત્ પાંચ લાક્ષ વર્ષોં મેં અનન્તકર્માશોં કો નષ્ટ કર દેતે હૈં ?

ઉત્તર--(ગોયમા વાણમંતરા દેવા અણંતે કમ્મંસે એગેણં વાસસણ્હિં સ્વવયંતિ) હે ગૌતમ ! વાનવ્યન્તર જો દેવ હૈં વે અનન્તકર્માશોં કો

પ્ર. “કયરે ણં મંતે ! તે દેવા જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણં એકકેણ વા જાવ પંચહિં વાસસણ્હિં સ્વવયંતિ” હે ભગવન્ એવો તે કયો દેવ છે, કે જે પોતાના કર્માશોને ઓછામાં ઓછા એકસો વર્ષ યાવત્ વધારેમાં વધારે પાંચસો વર્ષમાં નાશ કરી શકે છે ? “કયરે ણં મંતે ! તે દેવા પંચહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ” અને એવો કોણ દેવ છે ? કે જે યાવત્ પાંચ હજાર વર્ષમાં અનંત કર્માશોનો નાશ કરી દે છે ? “કયરે ણં મંતે ! તે દેવા જાવ પંચહિં વાસસયસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ” તથા એવો કોણ દેવ છે ? કે જે યાવત્ પાંચ લાખ વર્ષમાં અનંત કર્માશોને નાશ કરી દે છે ?

ઉ. “ગોયમા ! વાણમંતરા દેવા અણંતે કમ્મંસે એગેણં વાસસણ્હિં સ્વવયંતિ” હે ગૌતમ ! જે વાનવ્યન્તર દેવ છે ? તે અનંત કર્માશોને એક સો વર્ષમાં

સણં સ્વયંતિ' એકેન વર્ષશતેન ક્ષપયન્તિ, હે ગૌતમ ! વાનવ્યન્તરા દેવા એકેન વર્ષશતેન અનન્તાન્ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તિ સ્માત્મપ્રદેશેભ્યઃ શાતયન્તીતિભાવઃ 'અસુરિંદવજ્જિયા ભવણવાસી દેવા' અસુરેન્દ્રવર્જિતા ભવનવાસિનો દેવા.' 'દોહિં વાસસણિં સ્વયંતિ' દ્વાભ્યાં વર્ષશતાભ્યાં ક્ષપયન્તિ, પરિત્યજ્ય અસુરેન્દ્રમ્ અન્યે .યે ભવનવાસિનો દેવાસ્તે દ્વાભ્યામેવ વર્ષશતાભ્યામ્ અનન્તાન્ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ અસુરકુમારા દેવા' અસુરકુમારા દેવાઃ 'અણંતે કમ્મંસે' અનન્તાન્ કર્માંશાન્ 'તિહિં વાસસણિં' ત્રિમિર્વર્ષશતૈઃ 'સ્વયંતિ' 'ક્ષપયન્તિ' 'ગહનક્ષત્તતારારૂપા જોહસિયા દેવા' ગ્રહનક્ષત્રતારારૂપા જ્યોતિષ્કા દેવાઃ અણંતે કમ્મંસે 'અનન્તાન્ કર્માંશાન્ 'ચઠહિં વાસસણિં સ્વયંતિ' ચતુર્મિર્વર્ષશતૈઃ ક્ષપયન્તિ, તથા ચ ગ્રહનક્ષત્રતારારૂપા જ્યોતિષ્કા દેવાઃ ચતુર્મિર્વર્ષશતૈરનન્તાન્ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ । ચંદિમસૂરિયા જોહસિંદા જોતિસરાયાણો' ચન્દ્રસૂર્યાઃ જ્યોતિષ્કેન્દ્રા જ્યોતિષ્કરાજાનઃ 'અણંતે કમ્મંસે' અનન્તાન્ કર્માંશાન્ 'પંચહિં વાસસણિં સ્વયંતિ' પશ્ચભિર્વર્ષશતૈઃ ક્ષપયન્તિ જ્યોતિષ્કેન્દ્રા જ્યોતિષ્કરાજાનઃ ચન્દ્રસૂર્યાઃ પશ્ચભિર્વર્ષશતૈઃ અનન્તાનિ કર્માણિ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ 'સોહમ્મીસાણગા દેવા' સૌધ-

એક સો વર્ષ મેં નષ્ટ કર દેતે હૈં । (અસુરિંદિયવજ્જિયા ભવણવાસી દેવા અણંતે કમ્મંસે દોહિં વાસસણિં સ્વયંતિ) તથા અસુરેન્દ્રોં કો છોડકર ભવનવાસી જો દેવ હૈં વે અનન્તકર્માંશોં કો દો સો વર્ષ મેં નષ્ટ કર દેતે હૈં । (અસુરકુમારા દેવા અણંતે કમ્મંસે તિહિં વાસસણિં સ્વયંતિ) અસુરકુમાર દેવ અનન્ત કર્માંશોં કો ૩૦૦ વર્ષોં મેં નષ્ટ કર દેતે હૈં । (ગહનક્ષત્તતારારૂપા જોહસિયા દેવા અણંતકમ્મંસે ચઠહિં વાસસણિં સ્વયંતિ) ગ્રહ નક્ષત્ર તારારૂપ જ્યોતિષિકદેવ અનન્તકર્માંશોં કો ચાર સો વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હૈં । (ચંદિમસૂરિયા જોહસિંદા જોહસરાયાણો જો અણંતે કમ્મંસે પંચહિં વાસસણિં સ્વયંતિ) જ્યોતિષ હન્દ્ર ઔર

નાશ કરી શકે છે. “અસુરિંદવજ્જિયા ભવણવાસી દેવા અણંતે કમ્મંસે દોહિં વાસસણિં સ્વયંતિ” અસુરેન્દ્રોને છોડીને જે ભવનવાસી દેવ છે, તે અનંત કર્માંશોને બસો વર્ષમાં નાશ કરે છે. અને “અસુરકુમારા દેવા અણંતે કમ્મંસે તિહિં વાસસણિં સ્વયંતિ” જે અસુરકુમાર દેવ છે તે અનંત કર્માંશોને ત્રણસો વર્ષમાં નાશ કરે છે. “ગહનક્ષત્તતારારૂપા જોહસિયા દેવા અણંતે કમ્મંસે ચઠહિં વાસસણિં સ્વયંતિ” ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા ૩૫ જ્યોતિષ દેવ અનંત કર્માંશોને ચારસો વર્ષમાં નાશ કરે છે. “ચંદિમસૂરિયા જોહસિંદા જોહસરાયાણો અણંતે કમ્મંસે પંચહિં વાસસણિં સ્વયંતિ” જ્યોતિષિક હન્દ્ર,

મેંશાનકા દેવાઃ' અણંતે કર્મસે' અનન્તાન્ વર્ષાંશાન્ 'એગેણ વાસસહસ્સેણ
 સ્વવયંતિ' એકેન વર્ષસહસ્સેણ ક્ષપયન્તિ સૌધર્મેશાનવલ્પે વર્તમાના દેવા અનન્તાન્
 કર્માંશાન્ એકેનૈવ વર્ષસહસ્સેણ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ' 'સળંકુમારમાહિંદગા દેવા' સનત્કુ-
 મારમાહેન્દ્રકા દેવાઃ અણંતે કર્મસે' અનન્તાન્ કર્માંશાન્ 'દોહિં વાસસહસ્સેહિં'
 દ્વાભ્યાં વર્ષસહસ્સાભ્યાં ક્ષપયન્તિ 'એવં એણં અમિલાવેણ' એવમેતેન અમિલાવેન'
 વંમલોગલંતગા દેવા અણંતે કર્મસે' બ્રહ્મલોકજ્ઞાન્તકા દેવાઃ અનન્તાન્ કર્માંશાન્
 'તિહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ' ત્રિભિર્વર્ષસહસ્રૈઃ ક્ષપયન્તિ બ્રહ્મલોકસ્થિતા દેવાઃ
 તથા લાન્તકા દેવાશ્ચ ત્રિભિરેવ વર્ષસહસ્રૈઃ અનન્તાનપિ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ ।
 મહાસુકસહસ્સારગા દેવા અણંતે કર્મસે ચૌહિં વાસસહસ્સેહિં 'મહાશુકસહસ્સારકા-
 દેવાઃ અનન્તાન્ કર્માંશાન્ ચતુર્ભિર્વર્ષસહસ્રૈઃ ક્ષપયન્તિ, મહાશુકે વલ્પે સહસ્રાર-
 કલ્પે ચ ત્રિચમાનાઃ દેવાઃ ચતુર્ભિરેવ વર્ષસહસ્રૈરનન્તાન્ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ ।

જ્યોતિષ રાજા ચન્દ્રમા એવં સૂર્ય અનંતકર્માંશોં કો પાંચસો વર્ષ મેં નષ્ટ
 કરતે હેં । (સોહમ્મીસાળગા દેવા અણંતે કર્મસે એગેણ વાસસહસ્સેણ
 સ્વવયંતિ) સૌધર્મ ઈશાન મેં રહેવાલા દેવ અનન્ત, કર્માંશોં કો એક
 હજાર વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હેં । (સળંકુમારમાહિંદગા દેવા અણંતે કર્મસે
 દોહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ) સનત્કુમાર ઓર માહેન્દ્રદેવલોકવાસી
 દેવ અનન્તકર્માંશોં કો ૨ હજાર વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હેં । (એવં એણં
 અમિલાવેણ વંમલોગલંતગા દેવા અણંતે કર્મસે તિહિં વાસસહસ્સેહિં
 સ્વવયંતિ) હસી પ્રકાર હસ અમિલાવ સે બ્રહ્મલોક એવં લાન્તક દેવલોક-
 વાસી દેવ અનન્તકર્માંશોં કો ત્રીન હજાર વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હેં । (મહા-
 સુકસહસ્સારગા દેવા અણંતે કર્મસે ચૌહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ)
 મહાશુક ઓર સહસ્રાર દેવલોક કે દેવ અનન્તકર્માંશોં ચાર હજાર વર્ષ

અને જ્યોતિષકશબ ચન્દ્રમા અને સૂર્ય અનંત કર્માંશોને પાંચસો વર્ષમાં નાશ
 કરે છે. “સોહમ્મીસાળગા દેવા અણંતે કર્મસે એગેણ વાસસહસ્સેણ સ્વવયંતિ”
 સૌધર્મ ઇશાનમાં રહેવાવાળા દેવો અનંત કર્માંશોને એક હજાર વર્ષમાં
 નાશ કરે છે. “સળંકુમારમાહિંદગા દેવા અણંતે કર્મસે દોહિં વાસસહસ્સેહિં
 સ્વવયંતિ” સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકમાં નિવાસ કરનારા દેવો અનંત
 કર્માંશોને બે હજાર વર્ષમાં નાશ કરી દે છે. “એવં એણં અમિલાવેણ વંમલો
 ગલંતગા દેવા અણંતે કર્મસે તિહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ” એજ રીતના
 અમિલાવથી બ્રહ્મલોક અને લાન્તક દેવલોકમાં રહેનારા દેવો અનંત કર્માંશોને
 ત્રણ હજાર વર્ષમાં નાશ કરી દે છે, “મહાસુકસહસ્સારગા દેવા અણંતે કર્મસે
 ચૌહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ” મહાશુક અને સહસ્રાર દેવલોકમાં રહેનારા દેવો
 અનંત કર્માંશોને ચાર હજાર વર્ષમાં ખપાવે છે.

સણં સ્વયંતિ' એકેન વર્ષશતેન ક્ષપયન્તિ, હે ગૌતમ ! વાનવ્યન્તરા દેવા એકેન વર્ષશતેન અનન્તાન્ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તિ સ્માત્મપ્રદેશેભ્યઃ શાતયન્તીતિભાવઃ 'અસુરિંદવજ્જિયા ભવળવાસી દેવા' અસુરેન્દ્રવર્જિતા ભવનવાસિનો દેવા.' 'દોહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ' દ્વાભ્યાં વર્ષશતાભ્યાં ક્ષપયન્તિ, પરિત્યજ્ય અસુરેન્દ્રમ્ અન્યે યે ભવનવાસિનો દેવાસ્તે દ્વાભ્યામેવ વર્ષશતાભ્યામ્ અનન્તાન્ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ; અસુરકુમારા દેવા' અસુરકુમારા દેવાઃ 'અણંતે કમ્મંસે' અનન્તાન્ કર્માંશાન્ 'તિહિં વાસસર્ણિં' ત્રિભિર્વર્ષશતૈઃ 'સ્વયંતિ' 'ક્ષપયન્તિ' 'ગહનક્ષત્ત- તારારૂપા જોહિસિયા દેવા' ગ્રહનક્ષત્રતારારૂપા જ્યોતિષ્કા દેવાઃ અણંતે કમ્મંસે 'અનન્તાન્ કર્માંશાન્ 'ચઊહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ' ચતુર્ભિર્વર્ષશતૈઃ ક્ષપયન્તિ, તથા ચ ગ્રહનક્ષત્રતારારૂપા જ્યોતિષ્કા દેવાઃ ચતુર્ભિર્વર્ષશતૈરનન્તાન્ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ । ચંદિમસૂરિયા જોહિસિંદા જોતિસરાયાણો' ચન્દ્રસૂર્યાઃ જ્યોતિષ્કેન્દ્રા જ્યોતિષ્કરાજાનઃ 'અણંતે કમ્મંસે' અનન્તાન્ કર્માંશાન્ 'પંચહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ' પંચભિર્વર્ષશતૈઃ ક્ષપયન્તિ જ્યોતિષ્કેન્દ્રા જ્યોતિષ્કરાજાનઃ ચન્દ્રસૂર્યાઃ પંચભિર્વર્ષશતૈઃ અનન્તાનિ કર્માણિ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ 'સોહમ્મીસાળગા દેવા' સૌધ-

એક સો વર્ષ મેં નષ્ટ કર દેતે હું । (અસુરિંદિયવજ્જિયા ભવળવાસી દેવા અણંતે કમ્મંસે દોહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ) તથા અસુરેન્દ્રોં કો છોડકર ભવનવાસી જો દેવ હેં વે અનન્તકર્માંશોં કો દો સૌ વર્ષ મેં નષ્ટ કર દેતે હું । (અસુરકુમારા દેવા અણંતે કમ્મંસે તિહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ) અસુરકુમાર દેવ અનન્ત કર્માંશોં કો ૩૦૦ વર્ષોં મેં નષ્ટ કર દેતે હું । (ગહનક્ષત્તતારારૂપા જોહિસિયા દેવા અણંતકમ્મંસે ચઊહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ) ગ્રહ નક્ષત્ર તારારૂપ જ્યોતિષિકદેવ અનન્તકર્માંશોં કો ચાર સૌ વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હું । (ચંદિમસૂરિયા જોહિસિંદા જોહિસરાયાણો જો અણંતે કમ્મંસે પંચહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ) જ્યોતિષ હન્દ્ર ઓર

નાશ કરી શકે છે. “અસુરિંદવજ્જિયા ભવળવાસી દેવા અણંતે કમ્મંસે દોહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ” અસુરેન્દ્રોને છોડીને જે ભવનવાસી દેવ છે, તે અનંત કર્માંશોને યસો વર્ષમાં નાશ કરે છે. અને “અસુરકુમારા દેવા અણંતે કમ્મંસે તિહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ” જે અસુરકુમાર દેવ છે તે અનંત કર્માંશોને ત્રણસો વર્ષમાં નાશ કરે છે. “ગહનક્ષત્તતારારૂપા જોહિસિયા દેવા અણંતે કમ્મંસે ચઊહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ” ગ્રહ, નક્ષત્ર, તારા ૩૫ જ્યોતિષ દેવ અનંત કર્માંશોને ચારસો વર્ષમાં નાશ કરે છે. “ચંદિમસૂરિયા જોહિસિંદા જોહિસરાયાણો અણંતે કમ્મંસે પંચહિં વાસસર્ણિં સ્વયંતિ” જ્યોતિષિક હન્દ્ર,

મેંશાનકા દેવાઃ' અણંતે કમ્મંસે' અનન્તાન્ વર્ષાંશાન્ 'એગેણ વાસસહસ્સેણ
 સ્વવયંતિ' એકેન વર્ષસહસ્સેણ ક્ષપયન્તિ સૌધર્મેશાનવલ્પે વર્તમાના દેવા અનન્તાન્
 કર્માંશાન્ એકેનૈવ વર્ષસહસ્સેણ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ' 'સળંકુમારમાહિંદગા દેવા' સનત્કુ-
 મારમાહેન્દ્રકા દેવાઃ અણંતે કમ્મંસે' અનન્તાન્ કર્માંશાન્ 'દોહિં વાસસહસ્સેહિં'
 દ્વાભ્યાં વર્ષસહસ્સાભ્યાં ક્ષપયન્તિ 'એવં એણં અમિલાવેણ' એવમેતેન અમિલાપેન'
 વંમલોગલંતગા દેવા અણંતે કમ્મંસે' બ્રહ્મલોકજ્ઞાન્તકા દેવાઃ અનન્તાન્ કર્માંશાન્
 'તિહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ' ત્રિભિર્વર્ષસહસ્રૈઃ ક્ષપયન્તિ બ્રહ્મલોકસ્થિતા દેવાઃ
 તથા લાન્તકા દેવાશ્ચ ત્રિભિરેવ વર્ષસહસ્રૈઃ અનન્તાનપિ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ ।
 મહાસુક્કસહસ્સારગા દેવા અણંતે કમ્મંસે ચૌહિં વાસસહસ્સેહિં 'મહાશુક્કસહસ્સારકા-
 દેવાઃ અનન્તાન્ કર્માંશાન્ ચતુર્ભિર્વર્ષસહસ્રૈઃ ક્ષપયન્તિ, મહાશુક્રે વલ્પે સહસ્રાર-
 કલ્પે ચ દ્વિગમાનાઃ દેવાઃ ચતુર્ભિરેવ વર્ષસહસ્રૈરનન્તાન્ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ ।

જ્યોતિષ રાજા ચન્દ્રમા એવં સૂર્ય અનંતકર્માંશોં કો પાંચસો વર્ષ મેં નષ્ટ
 કરતે હેં । (સોહમ્મીસાળગા દેવા અણંતે કમ્મંસે એગેણ વાસસહસ્સેણ
 સ્વવયંતિ) સૌધર્મ ઈશાન મેં રહેવાલા દેવ અનન્ત, કર્માંશોં કો એક
 હજાર વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હેં । (સળંકુમારમાહિંદગા દેવા અણંતે કમ્મંસે
 દોહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ) સનત્કુમાર ઓર માહેન્દ્રદેવલોકવાસી
 દેવ અનન્તકર્માંશોં કો ૨ હજાર વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હેં । (એવં એણં
 અમિલાવેણ વંમલોગલંતગા દેવા અણંતે કમ્મંસે તિહિં વાસસહસ્સેહિં
 સ્વવયંતિ) હસી પ્રકાર હસ અમિલાપ સે બ્રહ્મલોક એવં લાન્તક દેવલોક-
 વાસી દેવ અનન્તકર્માંશોં કો ત્રીન હજાર વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હેં । (મહા-
 સુક્કસહસ્સારગા દેવા અણંતે કમ્મંસે ચૌહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ)
 મહાશુક્ક ઓર સહસ્રાર દેવલોક કો દેવ અનન્તકર્માંશોં ચાર હજાર વર્ષ

અને જ્યોતિષકરાજ ચંદ્રમા અને સૂર્ય અનંત કર્માંશોને પાંચસો વર્ષમાં નાશ
 કરે છે. “સોહમ્મીસાળગા દેવા અણંતે કમ્મંસે એગેણ વાસસહસ્સેણ સ્વવયંતિ”
 સૌધર્મ ઇશાનમાં રહેવાવાળા દેવો અનંત કર્માંશોને એક હજાર વર્ષમાં
 નાશ કરે છે. “સળંકુમારમાહિંદગા દેવા અણંતે કમ્મંસે દોહિં વાસસહસ્સેહિં
 સ્વવયંતિ” સનત્કુમાર અને માહેન્દ્ર દેવલોકમાં નિવાસ કરનારા દેવો અનંત
 કર્માંશોને બે હજાર વર્ષમાં નાશ કરી દે છે. “એવં એણં અમિલાવેણ વંમલો
 ગલંતગા દેવા અણંતે કમ્મંસે તિહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ” એજ રીતના
 અમિલાપથી બ્રહ્મલોક અને લાન્તક દેવલોકમાં રહેનારા દેવો અનંત કર્માંશોને
 ત્રણ હજાર વર્ષમાં નાશ કરી દે છે, “મહાસુક્કસહસ્સારગા દેવા અણંતે કમ્મંસે
 ચૌહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવયંતિ” મહાશુક્ક અને સહસ્રાર દેવલોકમાં રહેનારા દેવો
 અનંત કર્માંશોને ચાર હજાર વર્ષમાં ખપાવે છે.

‘આણય-પાણય-આરણ-અચ્ચુયગા દેવા આનન્તપ્રાણતારણાચ્ચુતકા દેવા: ‘અણંતે કમ્મંસે’ અનન્તાન્ કર્માશાન્ ‘પંચહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ’ પશ્ચમિઃ વર્ષસહસ્રૈઃ ક્ષપયન્તિ ‘હિદ્દિમગેવિજ્જગા દેવા અણંતે કમ્મંસે’ અધોગ્રૈવેયકા દેવા અનન્તાન્ કર્માશાન્ ‘એગેણ વાસસયસહસ્સેણ સ્વવ્યંતિ’ એકેન વર્ષશતસહસ્રેણ ક્ષપયન્તિ, અધોભાગસ્થિતગ્રૈવેયકા દેવા: એકલક્ષવર્ષેણ અનન્તાન્ કર્માશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ ‘મઙ્ગિમગેવેજ્જગા દેવા અણંતે’ મધ્યમગ્રૈવેયકા મધ્યભાગસ્થિતા ગ્રૈવેયકા દેવા: અનન્તાન્ કર્માશાન્ ‘દોહિં વાસસયસહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ’ દ્વાભ્યાં વર્ષશતસહસ્રાભ્યામ્ દ્વિલક્ષવર્ષૈરિત્યર્થઃ ક્ષપયન્તિ ‘ઉવરિમગેવેજ્જગા દેવા અણંતે કમ્મંસે તિહિં વાસસય-સહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ’ ઉપરિતનગ્રૈવેયકા: ઉપરિભાગસ્થિતા ગ્રૈવેયકા દેવા: અનન્તાન્ કર્માશાન્ ત્રિમિર્વર્ષશતસહસ્રૈઃ ક્ષપયન્તિ ગ્રૈવેયકવિમાનસ્યોપરિભાગે વિદ્યમાના: ગ્રૈવેયકા દેવા: ત્રિલક્ષવર્ષૈઃ અનન્તાન્ કર્માશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ । ‘વિજયવેજયંત-જયંત અપરાજિયગા દેવા’ વિજયવૈજયન્ત જયન્તાપરાજિતવિમાનસ્થિતા દેવા: ‘અણંતે કમ્મંસે ચઠ્ઠિં વાસસયસહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ’ અનન્તાન્ કર્માશાન્ ચતુર્મિર્વર્ષશત-

મેં નષ્ટ કરતે હૈં । (આણયપાણયઆરણઅચ્ચુયગા દેવા અણંતે કમ્મંસે પંચહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ) આનન્તપ્રાણત આરણ અચ્ચુત્ત્વે હનકે દેવ અનન્ત કર્માશોં કો પાંચ હજાર વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હૈં । (હિદ્દિમ ગેવિજ્જગા દેવા અણંતકમ્મંસે એગેણ વાસસયસહસ્સેણ સ્વવ્યંતિ) અધ-સ્તન ગ્રૈવેયકા દેવ અનન્તકર્માશોં કો એક લાખ વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હૈં । (મઙ્ગિમગેવેજ્જગા દેવા અણંતે, કમ્મંસે દોહિં વાસસયસહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ) મધ્યમ ગ્રૈવેયકવાસી દેવ અનન્તકર્માશોં કો દો લાખ વર્ષ મેં નષ્ટ કરતે હૈં । (ઉવરિમગેવેજ્જગા દેવા અણંતે કમ્મંસે તિહિં વાસસય-સહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ) ઉપરિમ ગ્રૈવેયકા દેવ અનન્તકર્માશોં કો ત્રીન લાખ વર્ષોં મેં નષ્ટ કરતે હૈં (વિજયવેજયંતજયંત અપરાજિયગા દેવા અણંતે કમ્મંસે ચઠ્ઠિં વાસસયસહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ) વિજય, વૈજયન્ત,

“આણય પાણય અચ્ચુયગા દેવા અણંતે કમ્મંસે પંચહિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ” આનન્ત, પ્રાણુત, અને અચ્ચુત દેવલોક નિવાસી દેવો અનન્તકર્મા-શોને પાંચ હજાર વર્ષમાં અપાવે છે. અર્થાત્ નાશ કરે છે. “હિદ્દિમ ગેવિજ્જગા દેવા અણંતે કમ્મંસે એગેણ વાસસયસહસ્સેણ સ્વવ્યંતિ” અધસ્તન-નીચેના દેવલોકમાં ગ્રૈવેયક દેવો અનન્ત કર્માશોને એક લાખ વર્ષમાં નાશ કરે છે. “ઉવરિમગેવેજ્જગા દેવા અણંતે કમ્મંસે તિહિં વાસસયસહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ” ઉપરના ગ્રૈવેયક દેવો અનન્ત કર્માશોને ત્રણ લાખ વર્ષમાં નાશ કરે છે. “વિજય વેજયંત જયંત અપરાજિત દેવા અણંતે કમ્મંસે ચઠ્ઠિં વાસસહસ્સેહિં સ્વવ્યંતિ”

વા દ્વાભ્યાં વા ત્રિભિર્વા વર્ષસહસ્રૈરન્તાન્ કર્માંશાન્ ક્ષપયન્તીત્યર્થઃ । ‘एणट्टेणं गोयमा !’ अनेन अर्थेन गौतम ! ‘ते देवा जाव पंचहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति’ ते देवाः यावत् पञ्चमिर्वर्षशतसहस्रैः क्षपयन्ति, इह यावत्पदेन ‘जे अणंते कम्मंसे जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं’ इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति, हे गौतम ! अनेनैव कारणेनाहं कथयामि यत् तथाविधा अपि देवा ये अनन्तानपि कर्मांशान् जघन्यत एकेन वर्षशतसहस्रेण द्वाभ्यां वा त्रिभिर्वा वर्षशतसहस्रैः कर्माणि क्षपयन्ति, तथा उत्कृष्टतः पञ्चमिर्वर्षशतसहस्रैरन्तानपि कर्मांशान् आत्म-प्रदेशेभ्यो दूरीकुर्वन्तीति निगमनाभिप्रायः इति । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! यत् देवानां कर्मक्षपणविषये देवानुप्रियेण निवेदितं तत् एवमेव सर्वथैव सत्यं, भवद्वाक्यस्य सर्वथैव सत्यत्वात् इति कथयित्वा

વર્ષ મેં અનન્તકર્માંશો કો નષ્ટ કરતે હૈં । (एणट्टेणं गोयमा ! ते देवा जाव पंचहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति) तथा ऐसे भी देव हैं जो हे गौतम ! जघन्य से एक दो और तीन लाख वर्ष में एवं उत्कृष्ट से पांच लाख वर्ष में अनन्तकर्मांशों को नष्ट करते हैं । (सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति) हे भदन्त ! आपने जो कर्मक्षपण के विषय में यह सब विषय कहा है वह ऐसा ही है । अर्थात् सर्वथा सत्य ही है क्योंकि आपके वाक्य सर्वथा सत्य ही होते हैं २ इस प्रकार कहकर वे गौतम यावत् अपने स्थानपर विराजमान हो गये ।

‘ते देवा जाव पंचहिं वाससस्सेहिं’ यहाँ पर यावत्पદ से ‘जे अणंते कम्मंसे जहन्नेणं एक्केण वा दोहिं वा तिहिं वा उक्कोसेणं’ यहाँ तक का

ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ હજાર વર્ષમાં અનંત કર્માંશોને નાશ કરે છે. “एणट्टेणं गोयमा ! ते देवा जाव पंचहिं वाससयसहस्सेहिं खवयंति” हे गौतम ! तथा એવા પણ દેવો છે કે જેઓ જઘન્યથી એક બે અને ત્રણ લાખ વર્ષમાં અને ઉત્કૃષ્ટથી પાંચ લાખ વર્ષમાં અનંત કર્માંશોનો નાશ કરે છે.

“સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! ત્તિ” હે ભગવન્ કર્મક્ષયના વિષયમાં આપે જે આ સઘળું કથન કર્યું છે, તે સઘળું તેજ રીતે છે. તે સઘળું તેમજ છે, અર્થાત્ સર્વથા સત્ય જ છે. કેમ કે આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સર્વથા સત્ય જ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી તપ અને સંયમથી ભાવિત થઈને પોતાના સ્થાન પર વિરાજમાન થઈ ગયા.

“તે દેવા જાવ પંચહિં વાસસહસ્સેહિં” આ વાક્યમાં યાવત્ પદથી “જે અણંતે કમ્મંસે જહણ્ણેણં એક્કેણ વા, દોહિં વા તિહિં વા ઉક્કોસેણં” અહિં સુધીને

ગૌતમો ભગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં
ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ૦ ૭॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત- જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપ્રદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદધૂષિત — કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
ચાલત્રજ્ઞચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલત્રિવિરચિતાયાં
શ્રી “ભગવતીસૂત્રસ્ય” પ્રમેયચન્દ્રિકા-
રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં અષ્ટાદશશતકે
સપ્તમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૮-૭॥

પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । તથા ‘તે દેવા જાવ પંચહિં વાસસયસહસેહિં’ મેં
આગત યાવત્પદ સ્થે ‘જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણં એકકેણ વા દોહિં વા
તિહિં વા ઉક્કોસેણં’ યહાં તક કા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ ॥સૂ૦ ૭॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે અઠારહવે શતકકા
સાતવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૭ ॥

પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. તથા તે દેવા જાવ પંચહિં વાસસયસહસેહિં” આ
વાક્યમાં આપેલ યાવત્પદથી “જે અણંતે કમ્મંસે જહન્નેણં એકકેણં વા દોહિં વા
તિહિં વા ઉક્કોસેણં” અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરાયેલ છે. ॥ સૂ. ૭ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો સાતમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૮-૭॥

અથ અષ્ટમોદેશકઃ પ્રારમ્ભયતે ।

ક્ષણં તુ વદ્ધકર્મણામેવ ભવતીતિ કર્મબન્ધસ્વરૂપં દર્શયન્નાહ-‘રાયગિહે’ इत्यादि ।

મૂલમ્—રાયગિહે જાવ એવં વયાસી, અળગારસ્સ ણં મંતે !
ભાવિયપ્પણો પુરઓ દુહઓ જુગમાયાએ પેહાએ રીયં રીયમાણસ્સ
પાયસ્સ અહે કુકકુડપોતે વા વટ્ટયપોતે વા કુલિંગચ્છાએ વા
પરિયાવજ્જેજા તસ્સ ણં મંતે ! કિં ઈરિયાવહિયા કિરિયા કજ્જ ?
સંપરાઈયા કિરિયા કજ્જ ? । ગોયમા ! અળગારસ્સ ણં મવિય-
પ્પણો જાવ તસ્સ ણં ઈરિયાવહિયા કિરિયા કજ્જ, ણો સંપરાઈયા
કિરિયા કજ્જ । સે કેળહેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ જહા સત્તમસા
સંબુહુદેસા જાવ અટ્ટો નિવિસિત્તો । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ જાવ
વિહરઈ । તણ ણં સમણે ભગવં મહાવીરે વહિયા જાવ વિહરઈ ॥ સૂ. ૦ ૧ ॥

છાયા—રાજગૃહે યાવદેવમવાદીત્ અળગારસ્ય સ્વલ્પ મદન્ત ! ભાવિતાત્મનઃ
પુરતઃ દ્વિધાતઃ યુગમાત્રયા મેક્ષ્ય રીતં રીયતઃ પાદસ્યાધઃ કુકકુટપોતો વા વર્ત-
કપોતો વા કુલિંગચ્છાયો વા પર્યાપથેત તસ્ય સ્વલ્પ મદન્ત ! કિં એયર્યાપથિકી
ક્રિયા ક્રિયતે ? સાંપરાયિકી ક્રિયા ક્રિયતે ? ગૌતમ ! અળગારસ્ય સ્વલ્પ મવિતા-
ત્મનો યાવત્ તસ્ય સ્વલ્પ એયર્યાપથિકી ક્રિયા ક્રિયતે, નો સાંપરાયિકી ક્રિયા
ક્રિયતે । તત્કૈનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે યથા સપ્તમશતે સંવૃત્તોદેશકે યાવત્ અર્થો
નિશ્ચિન્તઃ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ યાવત્ વિહરતિ । તતઃ સ્વલ્પ
શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરો વહિર્યાવિવિહરતિ ॥ સૂ. ૦ ૧ ॥

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવદેવમવાદીત્ અત્ર યાવત્પદેન
ભગવતઃ સમવસરણમભૂત્, इत्यारभ्य ‘प्राञ्जलिपुटो गौतमः’ एतदन्तस्य प्रकरणस्य

આઠવેં ઉદ્દેશોકા પ્રારંભ—

નાશ—ક્ષય બંધ અવસ્થા પ્રાપ્ત કર્મોં કા હી હોતા હૈ । અતઃ હસં
ઉદ્દેશક મેં કર્મબન્ધ કા સ્વરૂપ દિશ્વાયા જાતા હૈ

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

અવસ્થા પ્રાપ્ત કર્મોના જ નાશ; ક્ષય અને બન્ધ થાય છે. જેથી આ
ઉદ્દેશામાં કર્મબન્ધનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે.

રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” ઇત્યાદિ

ग्रहणं भवति, तथा च परिषदो गमनानन्तरं गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपासीन एवमवादीत् 'अणगारस्स णं भंते !' अनगारस्स खलु भदन्त ! 'भावियप्पणो' भावितात्मनः भावितः-संयमादिना प्रभावितः आत्मा अन्तःकरणं यस्य स तथाभूतः तस्य 'पुरओ' पुरतोऽग्रतः 'दुहओ' द्विधातः-द्विपाद्वत् इत्यर्थः 'जुगमायाए' युगमात्रया-दृष्ट्या युगं चतुर्हस्तप्रमाणः शकटावयवविशेषः तत् प्रमाणं विद्यते यस्याः सा युगमात्रा दृष्टिः तथा युगमात्रया दृष्ट्या 'पेहाए' प्रेक्ष्य-दृष्ट्वा 'रीयं रीयमाणस्स' रीतं रीयतः-गमनं कुर्वतः 'पायस्स अहे' पादस्याधः 'कुक्कुडपोते वा' कुक्कुटपोतः-कुक्कुटडिभः लघुकुक्कुट

'रायगिहे जाव एवं वयासी' इत्यादि ।

टीकार्थ—'रायगिहे जाव एवं वयासी' राजगृह नगर में यावत् इस प्रकार से पूछा—यहां यावत्पद से (भगवतः समवसरणमभूत्) यहां से लेकर 'प्राञ्जलिपुटो गौतमः' यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है । तथा च परिषदा के विसर्जित हो जाने के बाद गौतम ने भगवान् को वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर के फिर उन्होंने त्रिविध पर्युपासना से उनकी पर्युपासना की और फिर ऐसा पूछा—'अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो इत्यादि' जिसका अन्तःकरण संयम आदि से प्रभावित हो रहा है ऐसे अनगार के जो कि साम्हने की और अपने दोनों ओर के प्रदेश को युगमात्र दृष्टि से देखकर गमन करते समय 'पायस्स अहे' चरण के नीचे 'कुक्कुडपोते' मुर्गीका

टीकार्थ—“रायगिहे जाव एवं वयासी” राजगृहनगरमां “भगवतः समवसरणमभूत्” लगवान् भडावीर स्वामी पधायि परिषद् तेओने वंदना करवा आवी प्रबुओ धर्मने उपदेश आय्यो. ते पछी लगवानने वंदना नमस्कार करीने परिषदा पोत पोताने स्थाने पाछी गछ ते पछी “प्राञ्जलिपुटो गौतमः” गौतम स्वामीओ लगवानने वंदना करी नमस्कार कर्या, वंदना नमस्कार करीने तेओओे कायिक, वायिक अने मानसिक ओ रीते त्रषु प्रकारनी पर्युपासनाथी लगवाननी पर्युपासना करी ते पछी प्रबुने आ प्रमाणे पूछयुं “अणगारस्स णं भंते ! भावियप्पणो” इत्यादि संयम विगेरेथी जेनुं अंतःकरणे प्रभाववाणुं थयुं छे तेवा अनगारने के जेओ सामी जाणुओ तथा पोतानी जने जाणुना प्रदेशोने युगमात्र दृष्टिथी (युग-गाडानी धुंसरीने कहे छे. तेनुं माप थार डायनुं गणाय छे.) जेधने आसती वभते “पायस्स अहे” पगनी नीओ

इत्यर्थः 'वट्टयपोते वा' वर्तकपोतो वा वर्तकः-पक्षिविशेषः 'वटेर' इति प्रसिद्धः तस्य पोतो-डिम्भः 'कुलिगच्छाए वा' कुलिगच्छायः-पिपीलिकादि सदृशो जन्तु-विशेषः 'परियावज्जेज्जा' पर्यापद्येत-म्रियेत इत्यर्थः 'तस्स णं भंते !' तस्य-भावितात्मनोऽनगारस्य खलु भदन्त ! 'किं ईरियावहिया किरिया कज्जइ' किम् ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते भवति अथवा 'संपराइया किरिया कज्जइ' साम्परा-यिकी क्रिया क्रियते भवति ? भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘अणगारस्स णं भावियप्पणो जाव’ अनगारस्य खलु भावितात्मनो यावत्, अत्र यावत्पदेन ‘पुरओ दुहओ जुगमायाए पेहाए रीयं रीयमाणस्स पायस्स अहे कुक्कुडपोते वा वट्टयपोते वा कुलिगच्छाए वा परियावज्जेज्जा’ इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति

बच्चा ‘वट्टयपोते वा’ वर्तक-वटेर का बच्चा ‘कुलिगच्छाए वा’ पिपी-लिका जैसा जन्तुविशेष ‘परियावज्जेज्जा’ आकर दबकरके मर जाता है तो ‘तस्स णं भंते !’ तो उस भावितात्मा अनगार को ‘किं ईरिया वहिया किरिया कज्जइ संपराइया किरिया कज्जइ’ क्या ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है या सांपरायिकी क्रिया लगती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘अणगारस्स णं भावियप्पणो जाव पुरओ दुहओ जुगमायाए पेहाए रीयं रीयमाणस्स पायस्स अहे कुक्कुडपोते वा वट्टयपोते वा कुलिगच्छाए वा परिया-वज्जेज्जा’ दोनों ओर के प्रदेश को तथा सामने की भूमि को युगमात्र दृष्टि से देखकर गमन करते हुए भावितात्मा अनगार चरण के नीचे दबकर सुर्गी का बच्चा या वटेर का बच्चा या पिपीलि का के जैसा कोई जन्तु विशेष मर जाता है तो उस भावितात्मा अनगार

“કુક્કુડપોતે” કુકડીનું ‘અચ્ચુ’ “વટ્ટયપોતે વા” વર્તક-વટેર, બતકનું ‘અચ્ચુ’ “કુલિંગચ્છાએ વા” કીડી જેવા જંતુ વિશેષ “પરિયાવજ્જેજ્જા” આવેલ દબાઈને મરી જાય છે. તે “તસ્સ ણં ભંતે !” તે ભાવિતાત્મા અનગારને “કિં” ઈરિયા વહિયા કિરિયા કજ્જઈ અહવા સંપરાઈયા કિરિયા કજ્જઈ” ઐર્યાપથિકી ક્રિયા લાગે છે ? કે સાંપરાયિકી ક્રિયા લાગે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-- “ગોયમા !” હે ગૌતમ ! “અણગારસ્સ ણં ભંતે ! ભાવિઅપ્પણો જાવ પુરઓ દુહઓ જુગમાયાએ પેહાએ રીયં રીયમાણસ્સ પાયસ્સ અહે કુક્કુડપોતે વા, વટ્ટયપોતે વા કુલિંગચ્છાએ પરિયાવજ્જેજ્જા” બંને બાજુના પ્રદેશને તથા સામેની ભૂમીમાં યુગ માત્ર (ચાર હાથ પ્રમાણ) દૃષ્ટિથી જોઈને જતાં એવા ભાવિતાત્મા અનગારના પગ નીચે મરવાનું ‘અચ્ચુ’ અથવા બતકનું ‘અચ્ચુ’ અથવા કીડી જેવું જંતુ

‘तस्स णं’ तस्य भावितात्मनोऽनगारस्य खलु ‘ईरियावहिया किरिया कज्जइ’ ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते भवति ‘णो संपराइया किरिया कज्जइ’ नो सांपरायिकी क्रिया क्रियते, हे गौतम ! युगप्रमाणदृष्ट्या गच्छतो भावितात्मनोऽनगारस्य यदि मार्गे प्राणिविराधनं भवेत्तदा तस्य ऐर्यापथिकी क्रिया क्रियते भवति, सांपरायिकी क्रिया तु न भवतीति भावः । ‘से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ’ तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते यत् ऐर्यापथिकी क्रिया भवति न सांपरायिकीति प्रश्नः भगवानाह—‘जहा’ इत्यादि । ‘जहा सत्तमसए संवुड्ढेसए’ यथा सप्तमशतके सप्तमे संवृतोद्देशके कथितं तथैव इहापि बोद्धव्यम्, क्रियत्पर्यन्तं सप्तमशतकीयमकरणं

को ‘ईरियावहिया किरिया कज्जइ’ ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है । ‘णो संपराइया’ सांपरायिकी क्रिया नहीं लगती है । तात्पर्य कहनेका यह है कि चलते समय युगप्रमाण दृष्टि से भूमिका संशोधन करते हुवे भावितात्मा अनगार को मार्ग में प्राणि की विराधना हो जाती है, तो उसका ऐर्यापथिकी क्रिया ही लगती है सांपरायिकी क्रिया नहीं लगती है क्योंकि यह क्रिया प्रमाद के योगवाले अनगार को लगती है उसके उस समय प्रमाद का योग है नहीं । इसलिये यह क्रिया उसके नहीं लगती है । ‘से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ’ हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि उस भावितात्मा अनगार को ऐर्यापथिकी क्रिया लगती है सांपरायिकी नहीं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘जहा सत्तमसए संवुड्ढेसए’ हे गौतम ! इस विषय में जैसा सप्तमशतक के

विशेष भरी जय तो ते भावितात्मा अनगारने “ईरिया वहिया किरिया कज्जइ” ऐर्यापथिकी क्रिया लागे छे. “णो संपराइया” सांपरायिकी क्रिया लागती नथी. कडेवानुं तात्पर्य अे छे के—यावती वअते युगप्रमाण दृष्टिथी भूमिनुं संशोधन करतां करतां भावितात्मा अनगारना मार्गमां प्राणिनी विराधना यध जय तो तेने ऐर्यापथिकी ज क्रिया लागे छे. सांपरायिकी क्रिया लागती नथी. केम के सांपरायिकी क्रिया प्रमादना योगवाणा अनगारने लागे छे. अडियां प्रमादना योग नथी तेथी सांपरायिकी क्रिया लागती नथी. “से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ” छे भगवन् आप अेवुं शा कारणथी कडे छे के ते भावितात्मा अनगारने ऐर्यापथिकी ज क्रिया लागे छे, सांपरायिकी क्रिया लागती नथी ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कडे छे के—“जहा सत्तमसए संवुड्ढे-

જ્ઞાતવ્યં ? તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ । ‘જાવ અટ્ટો નિક્કલ્લો’ યાવદ્ અર્થો નિક્ષિપ્તઃ
 ષ્વતત્પર્યન્તં તત્રત્યં પ્રકરણં જ્ઞાતવ્યમ્, તથાહિ—અથ કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે
 ગૌતમ ! યસ્ય ક્રોધમાનમાયાલોભાઃ વ્યવચ્છિન્ના વિનષ્ટાસ્તસ્ય ઐર્થાપથિકયેવ
 ક્રિયા ભવતિ, ન સાંપરાયિકી ક્રિયા ભવતીત્યાદિ । ‘જાવ અટ્ટો નિક્કલ્લો’ ત્તિ,
 ‘સે કેળદ્દેણં’ ઇત્યાદિ વાક્યસ્ય નિગમનં યાવદિત્યર્થઃ તત્ત્વ નિગમનં ‘સે તેળ-
 દ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્છઃ’ ઇત્યાદિ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! જાવ વિહરહ’ તદેવં
 ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ યાવદ્વિહરતિ, હે ભદન્ત ! ઐર્થાપથિકી ક્રિયા વિષયે
 દેવાનુપ્રિયેણ યત્ કથિતં તત્ત્વ એવમેવ સર્વથા સત્યમેવ ભવદ્વાક્યસ્યાપ્ત-

સંવૃત ઉદ્દેશક મેં કહા ગયા હૈ વૈસા હી યહાં પર ખી જાનનાં ચાહિયે ।
 સસમશતક કે ઉદ્દેશક કા પ્રકરણ યહાં પર કહાં તક કા ગ્રહણ
 કરનાં ચાહિયે ? હસકે લિયે ‘જાવ અટ્ટો નિક્કલ્લો’ એસા કહા ગયા હૈ
 કિ યહાં તક કા વહ પ્રકરણ યહાં લેનાં ચાહિયે । તાત્પર્ય એસા હૈ કિ-
 ગૌતમને એસા પૂછા હૈ જિસ ભાવિતાત્મા અનગાર કે ક્રોધ, માન, માયા
 ઓર લોભ યે કષાયે નષ્ટ હો ચુકી હૈ । ઉસ ભાવિતાત્મા અનગાર કો
 ઐર્થાપથિકી ક્રિયા હી હોતી હૈ । સાંપરાયિકી ક્રિયા નહીં હોતી હૈ ।
 હત્યાદિ સો ‘જાવ અટ્ટો નિક્કલ્લો’ યહ ‘સે કેળદ્દેણં’ ઇત્યાદિ વાક્ય કા
 નિગમન હૈ । ‘સે તેળદ્દેણં ગોયમા ! એવં વુચ્છઃ’ ઓર વહ હસ પ્રકાર સે
 હૈ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહ’ હે ભદન્ત ! ઐર્થાપથિકી
 ક્રિયા કે વિષય મેં જો આપ દેવાનુપ્રિય ને કહા હૈ વહ સર્વથા સત્ય હી

હેસર’ હે ગૌતમ આ વિષયમાં સાતમા શતકના સંવૃત નામના ઉદ્દેશમાં જે
 પ્રમાણે કહ્યું છે, તે પ્રમાણે અહિંયાં પણ સમજવું.

સાતમા શતકના સાતમા ઉદ્દેશાનું કથન અહિંયાં કયાં સુધીનું ગ્રહણ
 કરવાનું છે, તે માટે કહ્યું છે કે ‘જાવ અટ્ટો નિક્કલ્લો’ એ કથન સુધીનું
 ત્યાંનું કથન અહિં સમજવું.

તાત્પર્ય એ છે કે—ગૌતમ સ્વામીએ ભગવાનને એવું પૂછ્યું છે કે જે
 ભાવિતા અનગારના ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ કષાયો નાશ પામ્યા
 છે, તેવા ભાવિતાત્મા અનગારને ઐર્થાપથિકી જ ક્રિયા લાગે છે. સાંપરાયિકી
 ક્રિયા લાગતી નથી. ઇત્યાદિ કથન “જાવ અટ્ટો નિક્કલ્લો” આ વાક્ય
 “સે કેળદ્દેણં” ઇત્યાદિ વાક્યનું નિગમન છે. “સે તેળદ્દેણં ગોયમા એવં વુચ્છઃ”
 તે આ રીતે છે.

“સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરહ” હે ભગવન્ ઐર્થાપથિકી
 ક્રિયાના વિષયમાં આપ દેવાનું પ્રિયે જે પ્રમાણે કહ્યું છે. તે સર્વથા સત્ય જ

वाक्यतया सर्वतः सत्यत्वादिति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति
वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति भावः । 'तए णं
समणे भगवं महावीरे वहिया जाव विहरइ' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो
वर्हिजनपदविहारं विहरति तस्माद् राजगृहादन्यत्र विहारमकरोद् भगवान्
महावीर इत्यर्थः ॥ सू० १ ॥

इतः पूर्वं विहारमाश्रित्य विचारः कृतः, अथ गमनमेवाश्रित्य परतीर्थिकमत
निषेधकरणेन स एव विचार उच्यते—'तेणं कालेण' इत्यादि ।

मूलम्—तेणं कालेण तेणं समणं रायगिहे जाव पुढवीसिला-
पट्टेण० तस्स णं गुणसिलस्स चेइयस्स अदूरसामंते वहवे
अन्नउत्थिया परिवसंति । तए णं समणे भगवं महावीरे जाव
समोसढे जाव परिसा पडिगया । तेणं कालेण तेणं समणं
समणस्स भगवओ महावीरस्स जेट्ठे अंतेवासी इंदमूर्हनामं
अणगारे जाव उडुं जाणू जाव विहरइ । तए णं ते अण-
उत्थिया जेणैव भगवं गोयमे तेणैव उवागच्छंति, उवागच्छिता
भगवं गोयमं एवं वयासी—तुज्जे णं अज्जे ! तिविहं तिविहेणं

है २ क्योंकि आपके वाक्य आप्तवाक्य स्वरूप हैं । अतः वे सर्व प्रकार
से सत्य हैं इस प्रकार कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की नम-
स्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिर वे संयम और तप से आत्मा को
भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये । 'तए णं समणे
भगवं महावीरे वहिया जाव विहरइ' इसके बाद श्रमण भगवान् महावी-
र ने उस राजगृहनगर से बाहर के देशों में विहार कर दिया ॥ सू० १ ॥

छे. आपत्तुं कथन यथार्थं छे. कम के आप देशप्रियतुं वाक्य आप्त
वाक्य छे. जेथी ते सर्व रीते सत्य ज छे. आ प्रमाणे कहीने गौतम स्वामीजी
भगवान् ने वंदना करी नमस्कार करी वंदना नमस्कार करीने तेथी संयम
अने तपथी आत्माने भावित करता थका पोताना स्थान पर विराजमान
थया. "तए णं समणे भगवं महावीरे वहिया जाव विहरइ" ते पछी श्रमण भगवान्
महावीर स्वामीजी राजगृह नगरथी गंदारना देशोभां विहार करी. ॥ सू. १ ॥
म० २१

असंजया जाव एगंतवाला यावि भवह । तए णं भगवं गोयमे
 अन्नउत्थिए एवं वयासी-से केणं कारणेणं अज्जो अम्हे तिविहं
 तिविहेणं असंजया जाव एगंतवाला यावि भवामो । तए णं ते
 अण्णउत्थिया भगवं गोयमे एवं वयासी तुज्झे णं अज्जो !
 रीयं रीयमाणा पाणे पेच्चेह अभिहणह जाव उवद्वेह तए णं
 तुज्झे पाणे पेच्चेमाणा जाव उवद्वेमाणा तिविहं तिविहेणं
 जाव एगंतवाला यावि भवह । तए णं भगवं गोयमे से अण्ण-
 उत्थिए एवं वयासी णो खलु अज्जो ! अम्हे रीयं रीयमाणा
 पाणे पेच्चेमो जाव उवद्वेमो, अम्हे णं अज्जो रीयं रीयमाणा
 कायं च जोयं च रीयं च पडुच्च दिस्सार पदिस्सार वयामो
 तए णं अम्हे दिस्सा दिस्सा वयमाणा पदिस्सा पदिस्सा वयमाणा
 णो पाणे पेच्चेमो जाव णो उवद्वेमो, तए णं अम्हे पाणे अपेच्चे-
 माणा जाव अणुद्वेमाणा तिविहं तिविहेणं जाव एगंतपंडि-
 या यावि भवामो । तुज्झे णं अज्जो अप्पणा चेव तिविहं तिवि-
 हेणं जाव एगंतवाला यावि भवह । तए णं ते अन्नउत्थिया
 भगवं गोयमं एवं वयासी-केणं कारणेणं अज्जो अम्हं तिविहं
 तिविहेणं जाव भवामो । तए णं भगवं गोयमे अन्नउत्थिए
 एवं वयासी-तुज्झे णं अज्जो ! रीयं रीयमाणा पाणे पेच्चेह जाव
 उवद्वेह, तए णं तुज्झे पाणे पेच्चेमाणा जाव उवद्वेमाणा
 तिविहं जाव एगंतवाला यावि भवह । तए णं भगवं गोयमे
 ते अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ पडिहणित्ता जेणेव समणे भगवं

महावीरे तेणेव उवागच्छइ, उवागच्छित्ता समणं भगवं महावीरं
 वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता णच्चासन्ने जाव पज्जुवासइ ।
 गोयसाइ समणे भगवं महावीरं भगवं गोयसं एवं वयासी,
 सुट्ठु णं तुमं गोयसा ! ते अन्नउत्थिए एवं वयासी, साहू णं तुमं
 गोयसा ! ते अन्नउत्थिए एवं वयासी, अत्थि णं गोयसा, समं
 बहवे अंतेवासी समणा णिरुगंथा छउमत्था जे णं णो पभू एवं
 वागरणं वागरत्तए जहा णं तुमं, तं सुट्ठु णं तुमं गोयसा ! ते
 अन्नउत्थिए एवं वयासी, साहू णं तुमं गोयसा ! ते अन्नउत्थिए
 एवं वयासी ॥सू० २॥

छाया-तस्मिन् काले तस्मिन् समये राजगृहं यावत् पृथिवीशिलापट्टकः तस्य
 खलु गुणशिलस्य चैत्यस्यादूरसामन्ते बहवोऽन्ययूथिकाः परिवसन्ति । ततः खलु
 श्रमणो भगवान् महावीरो यावत् समवेष्टतः यावत् परिपत् प्रतिगता । तस्मिन्
 काले तस्मिन् समये श्रमणस्य भगवतो महावीरस्य ज्येष्ठोऽन्तेवासी इन्द्रभूति-
 नीमाऽनगारो यावत् ऊर्ध्वजानुर्यावद्विहरति । ततः खलु ते अन्ययूथिका यत्रैव
 भगवान् गौतमः तत्रैव उपागच्छन्ति उपागत्य भगवन्तं गौतमम् एवमवादिषुः-
 यूयं खलु आर्या ! त्रिविधं त्रिविधेन असंयता यावद् एकान्तवालाश्चापि भवथ ।
 ततः खलु भगवान् गौतमः ! अन्ययूथिकानेवम् अवादीत्-तत् केन कारणेन
 आर्याः ! वयं त्रिविधं त्रिविधेन असंयता यावत् एकान्तवालाश्चापि भवामः ? ।
 ततः खलु ते अन्ययूथिका भगवन्तं गौतममेवमवादिषुः-यूयं खलु आर्याः ! रीतं
 रीयन्तः प्राणान् आक्रामथ अभिदथ यावदुपद्रवथ ततः खलु यूयं प्राणान् आक्रमन्तो
 यावदुपद्रवन्तः त्रिविधं त्रिविधेन यावत् एकान्तवालाश्चापि भवथ । ततः खलु
 भगवान् गौतमः तान् अन्ययूथिकान् एवमवादीत्-नो खलु आर्याः ! वयं रीतं
 रीयन्तः प्राणान् आक्रामामो यावदुपद्रवामः, वयं खलु आर्याः ! रीतं रीयन्तः कायं
 च योगं च रीतं प्रतीत्य दृष्ट्वा २ प्रदृष्ट्वा २ व्रजामः २ ततः खलु वयं दृष्ट्वा-
 दृष्ट्वा व्रजन्तः प्रदृष्ट्वा प्रदृष्ट्वा व्रजन्तः नो प्राणान् आक्रामामः यावत् नो उपद्र-
 वामः, ततः खलु वयं प्राणान् अनाक्रमन्तो यावत् अनुपद्रवन्तः त्रिविधं त्रिवि-
 धेन यावदेकान्तपण्डिताश्चापि भवामः, यूयं खलु आर्याः ! आत्मनैव (स्वयमेव)

त्रिविधं त्रिविधेन यावत् एकान्तबालाश्चापि भवथ । ततः खलु ते अन्ययुथिका
भगवन्तं गौतममेवमवादिषुः—केन कारणेनार्या- वयं त्रिविधं त्रिविधेन यावत्
भवामः । ततः खलु भगवान् गौतमः तान् अन्ययुथिकान् एवमवादीत्—यूयं
खलु आर्याः रीतं रीयन्तः प्राणान् आक्रामथ यावदुपद्रवथ ततः खलु यूयं प्राणान्
आक्रामन्तो यावदुपद्रवन्तः त्रिविधं यावत् एकान्तबालाश्चापि भवथ । ततः
खलु भगवान् गौतम ! तान् अन्ययुथिकान् एवं प्रतिहन्ति प्रतिहत्य यत्रैव
श्रमणो भगवान् महावीरः तत्रैवोपागच्छति, उपागत्य श्रमणं भगवंतं महावीरं
वन्दते नामस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा नात्यासन्ने यावत् पर्युपास्ते ।
गौतम इति श्रमणो भगवान् महावीरो भगवन्तं गौतममेवम् अवादीत् सुष्ठु
खलु त्वं गौतम ! तान् अन्ययुथिकान् एवमवादीः साधु खलु त्वं गौतम ! तान्
अन्ययुथिकान् एवमवादीः सन्ति खलु गौतम ! मम बहवः अन्तेवासिनः श्रमणा
निर्ग्रन्थाच्छ्रमस्थाः ये खलु नो ब्रूमवः एवं व्याकरणं व्याकर्तुम् यथा खलु त्वं,
तत् सुष्ठु खलु त्वं गौतम ! तान् अन्ययुथिकान् एवमवादीः साधु खलु त्वं
गौतम ! तान् अन्ययुथिकान् एवमवादीः ॥ सू० २ ॥

टीका—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘रायगिहे
जाव पुढवीसिलापट्टए’ राजगृहं यावत् पृथिवीशिलापट्टकः, अत्र यावत्पदेन
नगरमासीत् वर्णकः इत्यादीनां संग्रहो ज्ञेयः ‘तस्स णं गुणसिलस्स चेइयस्स’ तस्य

इससे पहिले विहार को आश्रित करके विचार किया गया है ।
अब गमन को ही आश्रित करके परतीर्थिक भूत के निषेध पूर्वक वही
विचार प्रकट किया जाता है ।

‘तेणं कालेणं तेणं समएणं रायगिहे जाव’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ उस काल में और उस समय
में ‘रायगिहे’ राजगृह यावत् नगर था । इसका वर्णन चम्पानगरी के
जैसे है । इत्यादि सब कथन यहां पर जानना चाहिये । इस राज-

पूर्वोक्त सूत्रभां विहारने उद्देशीने विचारवाभां आये छे । डे
गमनने आश्रय करीने परतीर्थिकेना भूतना निषेध पूर्वक ओज कथन
करवाभां आवशे, ‘तेणं कालेणं तेणं समएणं जाव’ इत्यादि

टीकार्थ—“तेणं कालेणं तेणं समएणं” ते काले अने ते समये “रायगिहे”
राजगृह नामनु नगर छुत्तुं तेनुं वणुं न चम्पानगरी प्रमणुं समज्जुं आ राजगृह
नगरभां गुणुशिलक नामनु उद्यान छुत्तुं तेभां पृथिविशिलापट्टक छुत्तुं “तस्स णं
गुणसिलस्सं” ते गुणुशिलक उद्याननी पास तेनाथीणहुं हर पणु नही अने अहुं
नहुं पणु नहिं ओवा स्थानभां “बहवे” धणा अन्य तीर्थिकजाने

खलु गुणशिलस्य चैत्यस्य उद्यानस्य 'अदूरसामंते' अदूरसन्ने-नातिदूरे नाति समीपे इत्यर्थः 'वहवे अन्नउत्थिया परिवसन्ति' वहवोऽन्ययूथिकाः अन्यतैर्थिकाः परिवसन्ति । 'तए णं समणे भगवं महावीरे जाव समोसठे' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो यावत् समवसृतः, अत्र यावत्पदेन 'पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे जेणेव रायगिहे नयरे जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव 'इति संग्रहः करणीयः' जाव परिसा पडिगया' यावत् परिषत् प्रतिगता, अत्र यावत्पदेन भगवदागमनश्रवणानन्तरं परिषत् धर्मश्रवणार्थं नगरान्निर्गता धर्मकथोपदेशोऽभूत्, ततः परिषत् भगवन्तं वन्दते नमस्यति, बन्दिता नमस्यित्वा प्रतिगता, इत्यादि संग्रहो भवतीति । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' तस्मिन् काले तस्मिन् समये 'सम-

गृह नगर में गुणशिलक नाम का उद्यान था उसमें पृथिवी-शिलापट्टक था । 'तस्स णं गुण०' उस गुणशिलक उद्यान के पास न अतिदूर न अति नजदीक स्थान में 'वहवे०' अनेक अन्य तैर्थिकजन रहते थे । 'तए णं समणे' श्रमण भगवान् महावीर यावत् वहाँ पर पधारे यहाँ यावत्पद से 'पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे जेणेव रायगिहे नयरे जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव' इस पाठ का संग्रह हुआ है 'जाव परिसा पडिगया' यावत् परिषदा विसर्जित हो गई यहाँ यावत्पद से ऐसा पाठ ग्रहण कर लगा लेना चाहिये कि जब प्रभु वहाँ पधारे तब लोगोंने उनका वहाँ आगमन सुना, सुनकर धर्मश्रवण करने के लिये उनका समुदाय प्रभु के पास आया प्रभुने धर्मोपदेश दिया धर्मोपदेश सुनकर उस समुदाय ने प्रभु की वन्दना की, नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वह जहाँ से आया था, वहाँ पर वापिस चला गया । 'तेणं कालेणं तेणं समएणं' उस काल में और उस समय

रहेता हुता "तए णं समणे०" श्रमणु भगवान् महावीर स्वामी "पुव्वाणुपुव्वि चरमाणे गामाणुगामं दूइज्जमाणे जेणेव रायगिहे नयरे जेणेव गुणसिलए चेइए तेणेव उवागच्छइ" तीर्थ-उदरानी परंपरानुसार विहार करता करता अने अने गामथी पीछे गाम चियरतां न्यां आगण राजगृह नगर हुतुं अने तेमां पणु न्यां शुश्रुषिदक चैत्य-उद्यान हुतुं त्यां पधायीं, "जाव परिसा पडिगया" यावत् प्रभुनु आगमन सांखणीने परिषदा प्रभुने वंदना करवा आपी प्रभुअे तेमने धर्मोपदेशना आपी ते पछी प्रभुने वंदन नमस्कार करीने परिषदा पोतपोताने स्थाने पाछी गछ. तेणं कालेणं, तेणं समएणं" ते काले अने ते समये "समणस्स

નસ્ય મગવઓ મહાવીરસ્ય' શ્રમણસ્ય મગવતો મહાવીરસ્ય 'જેઢે અંતેવાસી ઇંદમૂર્દે નામં અગગારે' જ્યેષ્ઠોઽન્તેવાસી-શિષ્ય इत्यर्थः इन्द्रभूतिर्नामानगारः 'जाव उडुं जाणू जाव विहरइ' यावदूर्ध्वजानुर्यावद्विहरति अत्र प्रथम यावत्पदेन 'गोयमे गोत्तेणं सत्तुस्सेहे' इत्यारभ्य' समणस्स मगवओ महावीरस्स अदूरसामंते 'इति-पर्यन्तं संग्राह्यम्' द्वितीययावत्पदेन च 'अहोसिरे ज्ञाणकोट्टोवगए संजमेणं तवसा अप्पाणं भावेमाणे' इत्यन्तं संग्राह्यम् । 'तए णं ते अन्नउत्थिया' ततः खलु ते अन्ययूथिकाः 'जेणेव मगवं गोयमे तेणेव उवागच्छंति' यत्रैव मगवान् गौतमः तत्रैव उपागच्छन्ति 'उवागच्छित्ता मगवं गोयमं एवं वयासी' उपागत्य गौतमस्य समीपमागत्य मगवन्तं गौतमम् एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः-उक्तवन्त इत्यर्थः 'तुज्झे णं अज्जो' यूयं खलु हे आर्याः 'तिविहं तिविहेणं' त्रिविधं त्रिवि-

ર્મે 'સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્ય' શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર કે 'જેઢે અંતેવાસી ઇંદમૂર્દે નામં અગગારે' પ્રધાન શિષ્ય ઇન્દ્રભૂતિ નામકે અનગાર 'જાવ ઉડું જાણૂ જાવ વિહરइ' યાવત્ ઉર્ધ્વજાનુ હુએ યાવત્ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન થે । યહાં પ્રથમ યાવત્પદ સે 'ગોયમગોત્તેણં સત્તુ-સ્સેહે' યહાં સે લગાકર 'સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્ય અદૂરસામંતે' યહાં તકકા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । તથા દ્વિતીય યાવત્પદ સે 'અહોસિરે જ્ઞાજકોટ્ટોવગए સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે' હસ પાઠ કા સંગ્રહ હુઆ હૈ । 'તए णं ते अन्नउत्थिया' હસકે વાદ વે અન્યયૂથિકજન જહાં મગવાન્ ગૌતમ વિરાજમાન થે વહાં પર આયે । 'उन्होंने मगवान् गौतम से ऐसा कहा-'तुज्झे णं अज्जो ! तिविहं०' हे आर्य ! आप लोग त्रिक-

મગવઓ મહાવીરસ્ય" શ્રમણ મગવાન્ મહાવીરના "જેઢે અંતેવાસી ઇંદમૂર્દે નામ અનગારે" મુખ્ય શિષ્ય ઇન્દ્રભૂતિ નામના અનગાર "જાવ ઉડું જાણૂ જાવવિહરइ" યાવત્ ઉર્ધ્વજાનુવાળા થકને યાવત્ પોતાના સ્થાને બિરાજમાન હતા. અર્થાત્ ગોઠયુ ઉંચા રહે તેના આસનથી અને ધ્યાન રૂપી કોઠામાં બેસું ચિત્ત એકાગ્ર હતું તેમ જ તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરીને બિરાજમાન હતા. અહિંયાં પહેલાં યાવત્પદથી "ગોયમગોત્તેણં સત્તુસ્સેહે" આ પાઠથી આરંભીને "સમણસ્સ મગવઓ મહાવીરસ્ય અદૂરસામંતે" અહીંયાં સુધીનો પાઠ શ્રવણ કરાયો છે. અને બીજા યાવત્પદથી 'અહોસિરે જ્ઞાણકોટ્ટોવગए સંજમેણં તવસા અપ્પાણં ભાવેમાણે' આ પાઠનો સંશ્લેષ થયો છે. "तए णं ते अन्नउत्थिया" પછી તે અન્યયૂથિકા જ્યાં મગવાન્ ગૌતમ વિરાજમાન હતા ત્યાં આવ્યા. "उवागच्छित्ता" ત્યાં આવીને "मगवं गोयमं एवं वयासी" તેઓએ મગવાન્ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું "तुज्झे णं

ધેન ત્રિકરણત્રિયોગેન 'અસંજયા' અસંયતા:-સંયમરહિતા: 'જાવ એગંતવાલાયા યાવિ ભવહ' યાવત્ એકાન્તવાલાશ્ચ અપિ ભવથ । અત્ર યાવત્પદેન અવિરયા અપ્પહિહય પચ્ચક્ખાયપાવકમ્મા સકિરિયા અસંબુડા એગંતદંડા એગંતસુત્તા' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति अविरता अप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्माणः सक्रिया असंवृता एका-
न्तदण्डा एकाન્तमुमाः । तत्र अविरताः अतीतकालिकपापाज्जुगुप्सापूर्वकम् भविष्यति च संवरपूर्वकमुपरताः, विरता-निवृत्ताः, न विरता अविरताः, अतएव अप्रतिहताऽप्रत्याख्यातपापकर्माणः-तत्र प्रतिहतं-वर्तमानकाले स्थित्यनुभाग-
हासेन नाशितम्, प्रत्याख्यातम्-पूर्वकृतातिचारनिन्दया भविष्यत्यकरणेन निरा-

रण ત્રિયોગ સે સંયમ રહિત હૈ । इस कारण 'जाव एगं०' यावत् एकान्त वाल भी हैं । यहां यावत्पद से 'अविरया अप्पह्मिहयपच्चक्खाय पाव-
कम्मा सकिरिया असंबुडा एगंतदंडा एगंतसुत्ता' यहां तक का पाठ
गृहीत हुआ है । जो अतीतकालिक पापों से जुगुप्सा पूर्वक एवं भवि-
ष्यत्कालिन पापों से संवरपूर्वक उपरत होते हैं वे विरत हैं और जो
ऐसे नहीं हैं वे अविरत हैं जो वर्तमानकालिक पापकर्म को स्थिति
अनुभाग के हास से नष्ट कर देते हैं । तथा पूर्वकृत अतिचारों की
निन्दा से एवं भविष्यत् में इन्हें नहीं करने के नियम से जो पापकर्म
को नष्ट कर देते हैं, वे प्रतिहतप्रत्याख्यातपापकर्मा जीव कहे गये हैं
तथा जो ऐसे नहीं होते हैं अर्थात् इनसे जो भिन्न हैं वे अप्रतिहत अप्र-
त्याख्यात पापकर्माजीव हैं । कायिकी आदि क्रिया से युक्त जो होते

અજ્ઞો તિવિંહ" હે આર્થ આપ ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગોથી સંયમ વિનાના
છે ! એથી "જાવ એગંત." અપલોકો યાવત્ એકાન્ત બાલ પણ છે. અહિયાં
યાવત્પદથી "અવિરયા અપ્પહિહયપચ્ચક્ખાયપાવકમ્મા સકિરિયા અસંબુડા
એગંતદંડા એગંતસુત્તા" અહિં સુધીનો પાઠ ગ્રહણ થયો છે.

જેઓ ભૂતકાળના પાપોની નિંદાપૂર્વક અને ભવિષ્યકાળના પાપોથી
સંવરપૂર્વક ઉપરત-નિવૃત્ત થાય છે, તેઓ વિરત કહેવાય છે, અને તે
પ્રકારના ન હોય તે અવિરત કહેવાય છે. જેઓ વર્તમાન કાળના પાપ કર્મોને
સ્થિતિ અને અનુભાગના હાસથી નાશ કરે છે, તેમ જ પહેલાં કરેલા અતિ-
ચારોની નિંદાપૂર્વક તેમજ ભવિષ્યમાં તે પાપકર્મ ન કરવાના નિયમથી જેઓ
પાપ કર્મોનો નાશ કરે છે, તે પ્રતિહત પ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા જીવ કહેવાય
છે. તથા તેવા જે હોતા નથી. અર્થાત્ પ્ર. પ્ર. પાપકર્મા જીવથી જે જૂદા છે
તે અપ્રતિહત અપ્રત્યાખ્યાત પાપકર્મા જીવ કહેવાય છે, કાયિકી વિગેરે ક્રિયાઓ

કૃતમ્ ન પ્રતિહતં ન પ્રત્યાહ્યાતં પાપકર્મ-પાપાનુષ્ઠાનં ચૈઃ તે તથા, સક્રિયાઃ-
કાર્યિકયાદિક્રિયાયુક્તાઃ, અસંવૃતાઃ-અનવરુદ્ધેન્દ્રિયાઃ, એકાન્તદણ્ડાઃ-એકાન્તેન-
સર્વથૈવ દણ્ડયન્તિ આત્માનં પરાન્ વા પાપપટ્ટતિતઃ ચે તે તથા, એકાન્તસુપ્તાઃ-
સર્વથા મિથ્યાત્વનિદ્રયા પ્રસુપ્તાઃ, એકાન્તવાલાઃ-સર્વથા મિથ્યાદૃષ્ટ્યૈત્યર્થઃ,
'તદ્દ ણં મગવં ગોયમે અન્નઉત્થિષ્ણુ એવં વચાસી' તતઃ સ્વલુ મગવાન્ ગૌતમઃ અન્ય-
યૂથિકાન્ એવં વક્ષ્યમાણમકારેણ અવાદીત્-ઉક્તવાન્ ક્ષિપ્તુક્તવાન્ તન્નાદિ-'સે કેણં'
ઇત્યાદિ । 'સે કેણં કારણેણં અજ્ઞો' તત્ 'કેન કારણેણ આર્યોઃ ! 'અસ્મે' તિવિહં
તિવિદેણં અસંજયા જાવ એગંતવાલા ચાવિ મંવામો' વયં ત્રિવિધં ત્રિવિધેનં અસં-
યતા યાવત્ એકાન્તવાલાશ્વાપિ મવામઃ 'તદ્દ ણં તે અન્નઉત્થિયા' તતઃ સ્વલુ-

હૈં વે સક્રિય હૈં । જો અપની ઇન્દ્રિયોં કો ઇષ્ટાનિષ્ટ વિષય સે હટાલેતે હૈં વે
અવરુદ્ધેન્દ્રિય હૈં । જો એસે નહીં હોતે હૈં વે અનવરુદ્ધેન્દ્રિય હૈં । જો પાપ મેં
પ્રવૃત્તિ કરને સે અપને કો અથવા દુસરોં કો દુઃખ મોગને કો યોગ્ય
બનાતે હૈં । વે એકાન્તદણ્ડવાલે હૈં । યહી વાત 'એકાન્ત દણ્ડ પદ સે વ્યક્ત
કી ગઈ હૈં સર્વથા જો મિથ્યાત્વરૂપી પ્રગટ નિદ્રા મેં સોયે હુપ હોતે હૈં વે
મિથ્યાત્વ અવસ્થા સમ્પન્ન હૈં વે એકાન્ત સુપ્ત કહે ગયે હૈં । ઓર ડનહીં કો
એકાન્તવાલ કહા ગયા હૈં । હસ પ્રકાર કા આરોપ જબ ડન અન્યયૂથિકોંને
ગૌતમાદિ અનગાર કે ઉપર થોવા । 'તદ્દ ણં મગવં ગોયમે અન્નઉત્થિષ્ણુ
એવં વચાસી' તત્ મગવાન્ ગૌતમ ને ડન અન્યયૂથિકોં સે એસા પૂછા
'સે કેણ કારણે ણં' ઇત્યાદિ હે આર્યોં ! કિસ કારણ સે હમલોગ ત્રિકરણ
ત્રિયોગ સે અસંયત યાવત્ એકાન્તવાલ હૈં ? 'તદ્દ ણં તે અન્નઉત્થિયાં'

વાળા જેઓ હોય છે તે આ સક્રિય કહેવાય છે. જે ઈષ્ટ અને અનિષ્ટ પદાર્થ
થી પોતાની ઇન્દ્રિયોને પાછી વાળે છે, તે અવરુદ્ધેન્દ્રિય કહેવાય છે. અને
તેથી જે વિરુદ્ધ હોય તે અનવરુદ્ધેન્દ્રિય કહેવાય છે. જેઓ પાપમય પ્રવૃત્તિથી
પોતાને કે અન્યને દુઃખ લોગવવાળા બનાવે છે. તે એકાન્તદણ્ડવાળા કહેવાય
છે. આજ વાત એકાન્તદણ્ડ એ પદથી બતાવેલ છે જેઓ મિથ્યાત્વરૂપી ગાઠ
નિદ્રામાં સૂતેલા હોય છે. તેઓ મિથ્યાત્વ અવસ્થાવાળા કહેવાય છે. અર્થાત્
તેઓ એકાન્તસુપ્ત કહેવાય છે. અને તેને જ એકાન્ત વાલ કહેવામાં આવે
છે. તે અન્ય યૂથિકોદ્વારા જ્યારે આ પ્રમાણેના આરોપ તે ગૌતમાદિ અનગારો
પર કરવામાં આવ્યો ત્યારે "તદ્દ ણં મગવં ગોયમે ! અન્નઉત્થિષ્ણુ એવં વચાસી"
લગવાન્ ગૌતમ સ્વામીએ તે અન્યયૂથિકોને આ પ્રમાણે કહ્યું--"સે કેણ-
દેણં" ઇત્યાદિ હે આર્યોં ! અમોને કયા કારણથી ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી
અસંયત યાવત્ એકાન્ત વાલ કહે છે ? "તદ્દ ણં તે અન્નઉત્થિયા" ત્યારે તે

ગૌતમસ્ય પ્રશ્નानन्तरं किल ते अन्ययूथिकाः, 'भगवं शोयसे एवं वयासी' भग-
वन्तं गौतमम् एवम्-वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः 'तुज्झे णं अज्जो' यूयं खलु आर्याः
'रीयं रीयमाणा' रीतं रीयन्तः-गमनं कुर्वाणाः 'पाणे पेच्चेह' प्राणान् आक्रमथ
गमनागमनसमये भवद्भिर्वहवो जीवाः पद्भ्यां विनाश्यन्ते इत्यर्थः 'अभिहणह'
अभिहत्य-मारयथ इत्यर्थः 'जाव उव्वहेह' यावत् उपद्रवथ जीविताद्व्यपरोपयथ
अत्र यावत्पक्षेन 'अज्जावेह, परिगिणहेह, परियावेह' आज्ञापयथ, परिगृहीथ, परि-
तापयथ इति ग्राह्यम् । आज्ञापयथ-तेषामनिच्छायामपि तान् स्वामिमतकार्ये
प्रवर्त्तयथ, परिगृहीथ परिग्रहरूपेण तान् स्वीकुरुथ, परितापयथ-अन्नपानाद्यवरोधेन
ग्रीष्मातपादौ स्थापनेन च पीडयथ 'तए णं तुज्झे पाणे पेच्चेमाणा' ततः खलु
यूयं प्राणान्-जीवान् आक्रमन्तः 'जाव उव्वहेमाणा' यावदुपद्रवन्तः 'तिविहं तिबिहेणं
जाव एगंतवाला यावि भव्ह' त्रिविधं त्रिविधेन यावत् एकान्तवालाश्चापि
भवथ, यत्र यावत्पक्षेन 'असंजया' इत्यादीनां पदानां ग्रहणं भवति, यस्मात् यूयं
गमनसमये प्राणान् मारयथ तस्मात् त्रिविधं त्रिविधेन असंयता यावत् एकान्त-
वालाश्च भवथ इति वयं कथयाम इति अन्ययूथिकानां कथनम् । इममाक्षेपं परिहर-
न्नाह गौतमः 'तए णं' इत्यादि । 'तए णं भगवं शोयसे' ततः खलु भगवान् गौतमः
'ते अन्नउत्थिए एवं वयासी' तान् अन्ययूथिकान् प्रति एवं-वक्ष्यमाणप्रकारेण
अवादीत्-उक्तवान् 'णो खलु अज्जो अम्हे' नो खलु आर्याः ! वयम् 'रीयं रीय-

તત્ત્વ ઉન અન્યયૂથિકોને ભગવાન્ ગૌતમ સે એસા કહા 'તુજ્ઝે ણં અજ્જો' 'હે આર્ય ! આપ લોગ જબ ગમન કરતે હૈં જાના જાના કરતે હૈં તબ પ્રાણિયોં કો આશ લોગ કુચલતે હૈં ઉન્હેં પીડિત કરતે હૈં । યાવત્ ઉપદ્રવિત કરતે હૈં યહાં યાવત્પદ સે 'અજ્જાવેહ પરિગિણેહ પરિયાવેહ' હસ પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈં હસ પ્રકાર પ્રાણિયોં કો કુચલતે હુએ આપ લોગ ત્રિવિધ ત્રિવિધ સે યાવત્ એકાન્તવાલ ઓ હૈં । તબ ગૌતમને ઉન અન્યયૂથિકોં સે હસ પ્રકાર કહા-હે આર્યોં ! જબ હમ લોગ ગમન

અન્યયૂથિકોએ ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું. "તુજ્ઝે ણં અજ્જો" હે આર્ય ! તમે જ્યારે ગમન કરો છો અર્થાત્ અવર જવર કરો છો, ત્યારે આપલોક પ્રાણિયોને કચડો છો. તેને પીડા પહોંચાડો છો યાવત્ ઉપદ્રવિત કરો છો. અહિયાં યાવત્પદથી "અજ્જાવેહ પરિગિણેહ પરિયાવેહ" આ પાઠને સંગ્રહ થયો છે. આ રીતે પ્રાણિયોને કચડવાથી, અને તેઓને ઉપદ્રવિત કરવાથી આપ લોકો ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી અસંયત યાવત્ એકાન્તબાલ છે.

આ પ્રમાણે તે અન્યયૂથિકોતું કથન સાંભળીને ભગવાન્ ગૌતમસ્વામીએ તે અન્યયૂથિકોને આ પ્રમાણે કહ્યું. હે આર્યોં ! અમે જ્યારે ગમન કરીએ

माणान् पाणे पेच्वेमो' रीतं रियन्तः गमनं कुर्वन्तः प्राणान् आक्रमामः-हन्मः 'जाव उपद्वेमो' यावत् उपद्रवामः यावत्पदेन अग्निहन्मः, आज्ञापयामः, परिगृह्णामः, परितापयामः इत्येषां ग्रहणं भवति-कथं न आक्रमणादिकं कुर्म स्तत्राह-'अम्हे णं' इत्यादि । 'अम्हे णं अज्जो' वयं खलु आर्याः ? 'रीयं रीयमाणा कायं च जोयं च रीयं च पडुच्च' रीतं रियन्तः-गमनं कुर्वन्ताः, कायं च योगं च रीतं च प्रतीत्य, कायं देहं प्रतीत्य व्रजामः देहश्चैहमनशक्तो भवति तदैव व्रजामो नान्यथा वाहनादिना व्रजाम इत्यर्थः, तथा योगं च संयमवशापारं ज्ञानाद्युपप्लव्यप्रयोजनं भिक्षाटनादिकं प्रतीत्य पद्भ्यामेव व्रजामो न तु निष्प्रयोजनं कदापि व्रजाम इत्यर्थः, तथा रीतं गमनम् अत्वरितादिकं गमनविशेषं प्रतीत्य-आश्रित्यैव, न तु उपानत्पादुकादिना व्रजामोऽतो गच्छतामपि अस्माकं प्राणविराधनं न भवति । कथं ? तत्राह-'दिस्सा दिस्सा' दृष्ट्वा दृष्ट्वा मार्गं विलोक्य र रागद्वेषराहित्येन प्रखरतरसहस्रकरनिकरप्रकाशितासु दिशासु पदार्थावेक्षणक्षमे चक्षुर्द्वये मनुष्यरथचक्रतुरगखरक्षुण्णतुषारादीं प्राप्नुकमार्गे मनस एकाग्रतामालम्ब्य शनैर्विन्यस्तचरणाः संकुचितनिजपूर्वापरगात्राः पुरतो भूयस्तयुगमात्रदृष्ट्वा, तथा 'पदिस्सा पदिस्सा' प्रदृश्य प्रदृश्य-प्रकर्षेण दृष्ट्वा दृष्ट्वा 'वयामो' व्रजामः 'तए णं अम्हे दिस्सा दिस्सा वयमाणा' ततः खलु दृष्ट्वा दृष्ट्वा व्रजन्तः 'पदिस्सा पदिस्सा, वयमाणा' प्रदृश्य प्रदृश्य व्रजन्तः 'णो पाणे पेच्वेमो' नो प्राणान् आक्रमामः हन्मः 'जाव णो उपद्वेमो' यावत् नो उपद्रवामः यावत्पदात् 'नो अग्निहन्मामो' इत्यादीनां संग्रहः । 'तए णं अम्हे पाणे अपेच्वेमाणा' ततः खलु वयं प्राणान् अनाक्रमन्तः 'जाव अणुद्वेमाणा' यावत् अनुपद्रवन्तः 'तिविहं' तिविहेणं जाव एगंतपंडिया यावि भवामो 'त्रिविधं' त्रिविधेन यावत् एकान्तपण्डिताश्चापि भवामः प्रयोजनोपयोगमन्तरा न वयं गच्छामोऽपितु उपयोगं दत्वा मार्गं सुहुर्मुहुर्वलोक्यैव व्रजामोऽतो न वयम् असंयताः० एकान्तबाला वा किन्तु संयताः, एकान्तपण्डिता एव

करते हैं, आने जाने की क्रिया करते हैं, तब प्राणियों को नहीं कुचलते हैं, यावत् उन्हें उपद्रवित नहीं करते हैं । किन्तु जब हम लोग गमनागमन करते हैं, तब काययोग एवं गमन को आश्रित करके ही चलते हैं । अतः चलने पर भी हम लोगों के द्वारा प्राणी की विरधना नहीं होती है ।

छींछे अर्थात् चालींछे छींछे आवलव करींछे छींछे त्यारे अमे। प्राणिनेने कचडता नथी. यावत् तेनेने उपद्रवित कस्ता नथी. परंतु अमे। न्यारे आवलव करींछे छींछे त्यारे काययोग अने गमनने आश्रय करीने न चालींछे छींछे. नेथी चालवा छतां अभाराथी. प्राणिवध यतो नथी. अडियां

મવામ્ इत्यर्थः । ‘तुज्झे णं अज्जो’ यूयं खलु आर्याः ‘अप्पणाचेव तिविहं तिविहेणं असंजया एगंतवाळा यावि भवह’ आत्मनैव स्वयमेव त्रिविधं त्रिविधेन एकान्त-
वालाश्चापि—विरतिरहिता इत्यर्थः भवथ, न वयम् एकान्तवालाः विरतिरहिताः,
अपितु एकान्तपण्डिताः, प्रत्युत युयमेव एकान्तवालाः, विरतिरहिता भवथ इति भावः ।
‘तए णं ते अन्नउत्थिया भगवं गोययं एवं वयासी’ ततः खलु ते अन्ययूथिका भग-
वन्तं गौतमम् एवम्—वक्ष्यमाणप्रकारेण अवादिषुः—उक्तवन्तः ‘केणं कारणेणं अज्जो’
केन कारणेन आर्याः ! ‘तिविहं तिविहेण जाव भवामो’ वयं त्रिविधं त्रिविधेन यावत्
भवामः, अत्र यावत्पदेन असंयता एकान्तवालाश्चापि, इत्यस्य ग्रहणं श्रवतीति ।
‘तए णं भगवं गोयमे’ ततः खलु भगवान् गौतमः ‘ते अन्नउत्थिए एवं वयासी’
तान् अन्ययूथिकान् एवमवादीत् ‘तुज्झे णं अज्जो’ यूयं खलु आर्याः ‘रीयं रीयमाणा’
रीतं रियन्तः—गमनं कुर्वाणाः ‘पाणे’ प्राणान्—जीवान् पेच्चेह’ आक्रामथ ‘जाव
उपहवेह’ यावत् उपद्रव्य यावत्पदेन अभिहथ इत्यादि संग्रहः ‘तए णं तुज्झे’ ततः

यहां ‘तुज्झे णं अज्जो रीयं रीयमाणा पाणे पेच्चेह’ से लगाकर
‘अम्हे णं अज्जो रीयं रीयमाणा’ का अर्थ है गमन करते हुए । ‘पाणे
पेच्चेह’ प्राणों को अपने पैरों द्वारा बिनष्ट करते हो अर्थात् कुचलते
हो आते जाते हुए आप लोग उस समय उन्हें अपने चरणों द्वारा कुच-
लते हुए चलते हो ‘अभिहणह’ मारते हो ‘जाव ‘उपहवेह’ यावत्
जीवित से उन्हें व्यपरोपित करते हो—रहित करते हो यहां यावत्
पद से जिन पदों का संग्रह हुआ है उनका अभिप्राय ऐसा है कि—
उनकी इच्छा नहीं होने पर भी आप लोग उन्हें अपने कार्य में लगाते
हो परिग्रह रूप से उन्हें स्वीकार करते हो और अन्नपान आदि के
निरोध से एवं ग्रीष्मकाल में धूप में रखने से उन्हें कष्ट पहुंचाते हो

“तुज्झे णं अज्जो ! રીયં રીયમાણા પાણે પેચ્છેહ” અહીંથી આરંભીને “અમ્હે ણં અજ્જો રીયં રીયમાણા” આનો અર્થ ગમન કરતા કરતાં “પાણે પેચ્છેહ” પ્રાણિયોના પ્રાણોને પગો દ્વારા નાશ કરો છો, અર્થાત્ આવતા જતાં તેઓને પોતાના પગોથી કચડો છો. “અભિહણહ” મારો છો. “જાવ ઉપહવેહ” યાવત્ તેમને જીવનથી છોડાવો છો. અહિયાં યાવત્ પદથી જે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ એવો છે કે—તેઓની ઇચ્છા ન હોવા છતાં આપ લોકો તેઓને પોતાના કાર્યમાં લગાડો છો. પરિગ્રહ રૂપે તેનો સ્વીકાર કરો છો, અને અન્ન પાન વિગેરેના નિરોધથી ગ્રીષ્મકાળમાં (ઉનાળામાં) તેને તડકામાં રાખીને ઇન્ધ્ર પહોંચાડો છો, આ રીતેનો જીવો પ્રત્યેનો આપનો વ્યવહાર તમારામાં

खलु यूयम् तेन कारणेन भवन्तः 'पाणे पेच्येमाणा' प्राणान् आक्रमन्त जावं उवद्वेमाणा त्रिविहं जावं एगंतवाला यावि भवह' यावदुपद्रवन्तः त्रिविधेन यावत् एकान्तवालाश्चापि भवथ यस्मात्कारणात् मार्गपटन्तो भवन्तः प्राणान् विनाशयन्ति तस्मात् यूयसेव प्राणानां विनाशकत्वात् असंयता एकान्तवालाश्चापि भवथ,

इस प्रकार का आप लोगों का जीवों के प्रति होता हुआ यह व्यवहार आप लोगों में त्रिविध त्रिविध से असंयतपने को ही प्रकट करता है। अतः आप लोग एकान्ततः बाल ही है यहां 'जाव एगंतवाला यावि भवह' में जो यावत्पद आया है उससे 'असंजय' आदि पदों का ग्रहण होता है। जिस कारण से आप लोग गमन समय में प्राणियों को मारते हो इस कारण से आप लोग त्रिविध त्रिविध से असंयत है। और एकान्तवाल भी हैं ऐसा हमलोग कहते हैं। इस प्रकार जब अन्ययूथिकों ने गौतम से कहा तब उनके इस आक्षेप के परिहार निमित्त गौतम ने उनसे इस प्रकार कहा—हे आर्यों ! जब हम लोग गमन करते हैं। तब उस समय प्राणियों को नहीं मारते हैं यावत् उन्हें जीवित से व्यपरोपित नहीं करते हैं यहां यावत् पदसे 'अभिहन्मः आज्ञापयामः परिगृहीमः परितापयामः' इन पदों का ग्रहण हुआ है। इसी बात का गौतम ने 'अम्हे णं अज्जो !' इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा स्पष्ट किया है। इसमें यह कहा गया है कि हम लोग जो गमन करते हैं वह देह के सहारे से करते हैं। यदि गमन के योग्य देह हैं अर्थात् गमन क्रिया में

ત્રિકરણ ત્રિયોગથી અસંયતપણાને જ પ્રગટ કરે છે. જેથી આપ જ એકાન્ત બાલ છો. અહિયાં "જાવ એગંતવાલા યાવિ ભવહ" આ વાક્યમાં જે યાવત્પદ છે, તેનાથી "અસંજય" વિગેરે પદો ગ્રહણ કરાયા છે. આપ લોક ગમનાગમન સમયે પ્રાણિયોને મારો છો, તેથી આપ લોકો ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી અસંયત છો. અને એકાન્તબાલપણુ છો. એ પ્રમાણે અમે કહીએ છીએ. આ રીતે જ્યારે અન્યયૂથિકોએ ભગવાન ગૌતમસ્વામીને કહ્યું ત્યારે તેઓ ના આ આક્ષેપના નિવારણ માટે ગૌતમ સ્વામીએ તેઓને આ પ્રમાણે કહ્યું —કે હે આર્યો ? અમે જ્યારે આવ જાવ કરીએ છીએ ત્યારે તે સમયે અમે પ્રાણિયોને મારતા નથી. યાવત્ તેઓને જીવનથી વ્યપરોપિત—અલગ કરતા નથી. અહિયાં યાવત્પદથી "અભિહન્મઃ, આજ્ઞાપયામઃ, પરિગૃહીમઃ, પરિતાપયામઃ, આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે, આજવાત ગૌતમ સ્વામીએ "અમ્હે ણં અજ્જો !" ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કરી છે. તેમાં એમ કહ્યું છે કે—અમે જે આવ જાવ કરીએ છીએ તે શરીરની સહાયથી કરીએ છીએ. જે શરીરગમન કરવા યોગ્ય હોય અર્થાત્ ગમન કરવામાં શક્તિવાળું શરીર હોય, તે જ

शक्त शरीर है तब ही हम लोग चलते हैं। यदि वह अशक्त है तो हम लोग वाहन आदि पर बैठकर गमन नहीं करते हैं। तथा योग को संयम के व्यापार को लेकर ज्ञानादिक की प्राप्ति को या भिक्षाटनादिक को लेकर गमन करते हैं। विना प्रयोजन के हम लोग कभी इधर उधर गमन नहीं करते हैं तथा गमन जो करते हैं, वह भी त्वरितादि विशेषण विहीन होकर ही करते हैं। जूते आदि पहिनकर गमन नहीं करते हैं। इस कारण चलते हुए भी हम लोगों के द्वारा प्राणियों का वध नहीं होता है। उन्हें किसी भी प्रकार का हम लोगों से कष्ट नहीं होता है। दिस्सा २ पदिस्सा० २' इस पाठ द्वारा गौतम ने यह समझाया है कि हमलोग जिस मार्गसे चलते हैं वह मार्ग जब सूर्य की प्रखरतर किरणों से प्रकाशित हो जाता है तब उस पर चलते हैं। चलते समय भी हम यतना सहित होकर चलते हैं। किन्तु जीवों की विराधना न हो जाय इस विषय की बहुत ही सावधानी रखते हैं। चित्त की एकाग्रता किये रहते हैं चित्तमें रागद्वेष नहीं आने देते हैं। प्रत्येक पदार्थ को इन्द्रिय-चक्षुइन्द्रिय जब अच्छी प्रकार से देखने लग जाती है, तब चलते हैं। यद्यपि माना कि मार्ग में तुषार (ओस) आदि का पात रहता है,

अमेो यादीअे छीअे. जे ते अशक्त डोय तेो अमेो वाहन विगेरे पर जेसीने गमन करता नथी. तथा योगने-संयम व्यापार भाटे अथवा ज्ञानादिनी प्राप्ति भाटे अथवा आहार पाणी विगेरे भाटे गमन करीअे छीअे. प्रयोजन विना अमेो कोध पणु समये आम तेम गमन करता नथी. अने गमन करती वणते पणु- उतावणा गमन करता नथी. जेडा वि. पडेरीने गमन करता नथी. तेथी याववा छतां पणु अमाराथी प्राप्तिथानो-वध-डिंसा थतो नथी. तेओने अमाराथी कोधपणु जतनुं कष्ट पडोअतुं नथी. दिस्सार पदिस्सार' आ पाठथी गौतम स्वाभीअे अे समजवुं छे के-अमेो जे मार्गथी यादीअे छीअे ते मार्ग न्यारे सूर्यना तेजस्वी किरणोथी प्रकाशवाणेो थाय छे त्यारे ज ते मार्ग परथी यादीअे छीअे. यावती वणते पणु अमेो यतना पूर्वक यादीअे छीअे. अने लुवोनी विराधना न थर्ध जय आ वातनी घण्णी ज काणल राभीअे छीअे. चित्तनी ओकाग्रता राभीअे छीअे चित्तमां राग, द्वेष ने आववा देता नथी. दरेक पदार्थने अक्षु धन्द्रिय न्यारे सारी रीते जेध शके त्यारे ज अमेो यादीअे छीअे. जे के मार्गमां कोध वार तुषार (आकण) विगेरे पडे

સ્વલ યુય્યુ તેન કારણેન ભવન્તઃ ‘પાણે પેચ્ચેમાણા’ પ્રાણાન્ આક્રમન્ત જાવં
 ઉવદ્ધેમાણા તિવિહં જાવં એગંતવાલા યાવિ ભવહ’ યાવદુપદ્રવન્તઃ ત્રિવિધેન યાવત્
 એકાન્તવાલાશ્વાપિ ભવથ યસ્માત્કારણાત્ માર્ગપટન્તો ભવન્તઃ પ્રાણાન્ વિનાશ-
 યન્તિ તસ્માત્ યુય્યેવ પ્રાણાનાં વિનાશકત્વાત્ અસંયતા એકાન્તવાલાશ્વાપિ ભવથ,

હંસ પ્રકાર કા આપ લોગોં કા જીવોં કે પ્રતિ હોતા હુઆ યહ વ્યવહાર
 આપ લોગોં મેં ત્રિવિધ ત્રિવિધ સે અસંયતપને કો હી પ્રકટ કરતા હૈ ।
 અતઃ આપ લોગ એકાન્તતઃ વાલ હી હૈ યહાં ‘જાવ એગંતવાલા યાવિ ભવહ’
 મેં જો યાવત્પદ આધા હૈ ઉસસે ‘અસંજય’ આદિ પદોં કા ગ્રહણ હોતા હૈ ।
 જિસ કારણ સે આપ લોગ ગમન સમય મેં પ્રાણિયોં કો મારતે હો
 હંસ કારણ સે આપ લોગ ત્રિવિધ ત્રિવિધ સે અસંયત હૈ । ઓર એકા-
 ન્તવાલ ભી હૈં એસા હમલોગ કહતે હૈં । હંસ પ્રકાર જલ અન્યયૂથિકોં
 ને ગૌતમ સે કહા તલ ઉતકે ફલ આક્ષેપ કે પરિહાર નિમિત્ત ગૌતમ
 ને ઉસસે હંસ પ્રકાર કહા—હે આર્યોં ! જલ હમ લોગ ગમન કરતે હૈં ।
 તલ ઉસ સમય પ્રાણિયોં કો નહીં મારતે હૈં યાવત્ ઉન્હેં જીવિત સે
 વ્યપરોપિત નહીં કરતે હૈં યહાં યાવત્ પદસે ‘અભિહન્મઃ આજ્ઞાપયામઃ
 પરિગૃહ્ણીમઃ પરિતાપયામઃ’ હન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । હંસી વાત
 કા ગૌતમ ને ‘અમ્હે ણં અજ્જો !’ ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કિયા હૈ ।
 હંસમેં યહ કહા ગયા હૈ કિ હંસ લોગ જો ગમન કરતે હૈં લહ દેહ કે
 સહારે સે કરતે હૈં । યદિ ગમન કે યોગ્ય દેહ હૈં અર્થાત્ ગમન ક્રિયા મેં

ત્રિકરણ ત્રિયોગથી અસંયતપણુને જ પ્રગટ કરે છે, જેથી આપ જ એકાન્ત
 બાલ છો. અહિયાં “જાવ એગંતવાલા યાવિ ભવહ” આ વાક્યમાં જે યાવત્પદ
 છે, તેનાથી “અસંજય” વિગેરે પદો ગ્રહણ કરાયા છે. આપ લોક ગમનાગમન
 સમયે પ્રાણિયોને મારો છો, તેથી આપ લોકો ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી
 અસંયત છો. અને એકાન્તબાલપણુ છો. એ પ્રમાણે અમે કહીએ છીએ.
 આ રીતે જ્યારે અન્યયૂથિકોએ લગવાનું ગૌતમસ્વામીને કહ્યું ત્યારે તેઓ
 ના આ આક્ષેપના નિવારણ માટે ગૌતમ સ્વામીએ તેઓને આ પ્રમાણે કહ્યું
 —કે હે આર્યોં ! અમે જ્યારે આવ જાવ કરીએ છીએ ત્યારે તે સમયે અમે
 પ્રાણિયોને મારતા નથી. યાવત્ તેઓને જીવનથી વ્યપરોપિત—અલગ કરતા
 નથી. અહિયાં યાવત્પદથી “અભિહન્મઃ, આજ્ઞાપયામઃ, પરિગૃહ્ણીમઃ, પરિતાપયામઃ,
 આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે, આજવાત ગૌતમ સ્વામીએ “અમ્હે ણં અજ્જો !”
 ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ દ્વારા સ્પષ્ટ કરી છે. તેમાં એમ કહ્યું છે કે—અમે જે
 આવ જાવ કરીએ છીએ તે શરીરની સહાયથી કરીએ છીએ. જો શરીરગમન
 કરવા યોગ્ય હોય અર્થાત્ ગમન કરવામાં શક્તિવાળું શરીર હોય, તો જ

शक्त शरीर है तब ही हम लोग चलते हैं। यदि वह अशक्त है तो हम लोग वाहन आदि पर बैठकर गमन नहीं करते हैं। तथा योग को संयम के व्यापार को लेकर ज्ञानादिक की प्राप्ति को या भिक्षादनादिक को लेकर गमन करते हैं। बिना प्रयोजन के हम लोग कभी हथर उधर गमन नहीं करते हैं तथा गमन जो करते हैं, वह भी त्वरितादि विशेषण विहीन होकर ही करते हैं। जूते आदि पहिनकर गमन नहीं करते हैं। इस कारण चलते हुए भी हम लोगों के द्वारा प्राणियों का वध नहीं होता है। उन्हें किसी भी प्रकार का हम लोगों से कष्ट नहीं होता है। दिस्सा २ पदिस्सा० २' इस पाठ द्वारा गौतम ने यह समझाया है कि हमलोग जिस मार्गसे चलते हैं वह मार्ग जब सूर्य की प्रखरतर किरणों से प्रकाशित हो जाता है तब उस पर चलते हैं। चलते समय भी हम यतना सहित होकर चलते हैं। किन्तु जीवों की विराधना न हो जाय इस विषय की बहुत ही सावधानी रखते हैं। चित्त की एकाग्रता किये रहते हैं चित्तमें रागद्वेष नहीं आने देते हैं। प्रत्येक पदार्थ को इन्द्रिय-चक्षुइन्द्रिय जब अच्छी प्रकार से देखने लग जाती है, तब चलते हैं। यद्यपि माना कि मार्ग में तुषार (ओस) आदि का पात रहता है,

अमो आलीओ छीओ. जे ते अशक्त होय तो अमो वाहन विगेरे पर भेसीने गमन करता नथी. तथा योगने-संयम व्यापार भाटे अथवा ज्ञानादिनी प्राप्ति भाटे अथवा आहार पाणी विगेरे भाटे गमन करीओ छीओ. प्रयोजन बिना अमो कोह पणु समये आम तेम गमन करता नथी. अने गमन करती वणते पणु- उतावणा गमन करता नथी. जेडा वि. पडेरीने गमन करता नथी. तेथी आलवा छतां पणु अमाराथी प्राणियोना-वध-डिंसा थते नथी. तेओने अमाराथी कोहपणु नतनुं कष्ट पडैयतुं नथी. दिस्सार पदिस्सार' आ पाठथी गौतम स्वामीओ ओ समज्जुं छे के-अमो जे मार्गथी आलीओ छीओ ते मार्ग न्यारे सूर्यना तेजस्वी किरणोथी प्रकाशवाणे थाय छे त्यारे ज ते मार्ग परथी आलीओ छीओ. आलती वणते पणु अमो यतना पूर्वक आलीओ छीओ. अने एवोनी विराधना न थर्ध नय आ वातनी धणु ज काणल राणीओ छीओ. चित्तनी ओकाग्रता राणीओ छीओ चित्तमां राग, द्वेष ने आववा हेता नथी. हरेक पदार्थने अक्षु इन्द्रिय न्यारे सारी रीते जेध शके त्यारे ज अमो आलीओ छीओ. जे के मार्गमां कोह वार तुषार (आकण) विगेरे पडे

પરંતુ હવે હાલત મેં હમ ઉસ પર નહીં ચલતે હૈં । કિન્તુ હમારે ચલને સે પહિલે જવ ઉસ પર સે હોકર મનુષ્ય રથ ચક્ર તુરગ આદિ નિકલ ગયે હોતે હૈં, ઓર ઉનકે નિકલને કે બાદ હમ ચલતે હૈં । તવ ઉસ પર સે હોકર હમ ગમન કરતે હૈં । ગમન કરતે સમય હમ ઉતાવલી સે અચતના સે નહીં ચલતે હૈં । કિન્તુ ધીરે ર ચલતે હૈં । ઓર આગે કી ભૂમિ કો યુગ પ્રમાણ દૃષ્ટિ સે દેખતે હુએ ચલતે હૈં । ચલતે સમય મી હમલોગ અપને શરીર સે પૂર્વાર ભાગ કો સંકુચિત કિયે રહતે હૈં । ઉસે હિલાતે ડુલાતે નહીં ચલતે હૈં । હવે પ્રકાર સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ સે બારીકી કે સાથ માર્ગ કા અવલોકન કરતે હુએ ર્હ્યા સમિતિ પૂર્વક હમલોગ ચલતે હૈં । અતઃ એસી સાવધાની મેં હમલોગોં દ્વારા જીવોં કી હિંસા કથમપિ નહીં હોતી હૈ, ન ઉન્હેં હમ લોગોં કે દ્વારા પીડા હી હોતી હૈ ઓર ન વે હમારે પૈરોં દ્વારા કુચલે હો જાતે હૈં । ફિર કૈસે હમ લોગ ત્રિવિધ ત્રિવિધ સે સંયમ કે આરાધક નહીં હો સકતે હૈં ? અતઃ યહ માનના ચાહિયે, કિ હમ લોગ હવે પ્રકાર કી પ્રવૃત્તિશાલી હોનેકે કારણ ત્રિવિધ ત્રિવિધ સે સંયત હૈં, ઓર એકાન્ત પંડિત મી હૈં । યહી વાત-‘તપ ણં અમ્હે પાણે અપેચ્છેમાણા જાવ અણુદ્વેમાણા તિવિહં તિવિ-

છે. પરંતુ તેવા સમયે અમે માર્ગમાં ચાલતા નથી. અને અમારા ચાલ્યા પહેલાં માર્ગ પરથી માણસો, રથ, ઘોડા વિગેરે ચાલતા થઈ ગયો હોય અને તે વાહનાદિના નીકળ્યા પછી જ અમે તે માર્ગે ચાલીએ છીએ. તે માર્ગે થી અમે ગમન કરીએ છીએ.

ગમન કરવાના સમયે અમે ઉતાવળ કરતા નથી. તેમ જ અચતનાથી પણ ચાલતા નથી. પરંતુ ધીરે ધીરે જઈએ છીએ અને સામેની ભૂમી પર યુગપ્રમાણ (ચાર હાથ પરિમિત) દૃષ્ટિથી જોઈને ચાલીએ છીએ. ચાલતી વખતે પણ અમે પોતાના શરીરના આગળના ભાગને સંકોચીને ચાલીએ છીએ. તેને હલાવતા કે ડોલાવતા ચાલતા નથી. આ રીતે સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી અને બારીકાઈથી. માર્ગનું અવલોકન કરતાં કરતા ધ્યાનસમિતિ પૂર્વક અમે ચાલીએ છીએ જેથી આ પ્રકારની સાવધાનીથી ગમન કરનારા અમારાથી કોઈ પણ રીતે જીવહિંસા થતી નથી. તેમજ અમારાથી તેમને પીડા પણ થતી નથી. અને તે અમારા પગો નીચે કચડાતા પણ નથી. તે પછી અમે ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી સંયમના આરાધક કેમ ન બની શકીએ અને કેવી રીતે અમે એકાન્તમાલ કહો છો ? જેથી એમ માનવું જોઈએ કે અમે આ રીતની પ્રવૃત્તિવાળા હોવાથી ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી સંયત છીએ અને એકાન્ત પંડિત છીએ આજ વાત “તપ ણં અમ્હે પાણે અપે-

હેળં જાવ એગંતપંડિયાં વિ ભવામો' હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા સૂત્રકારને સ્પષ્ટ
કી છે । તાત્પર્ય કહને કા કેવલ એસા હી છે કિ પ્રયોજન એવં ઉપયોગ
કે વિના હમ લોગ ચલતે ફિરતે નહીં' હૈં । ઓર હસી કારણ સે જવ
હમ લોગોં કો ચલના ફિરના પડતા હૈ । તથ ઉપયોગ પૂર્વક ભાગે કો
વાર ૨ દેખતે હુએ હી હમ લોગ ચલતે હૈં । અતઃ હમ લોગ અસંયત
એકાન્તવાલ નહીં' હૈં । કિન્તુ સંયત ઓર એકાન્તપણિત હી હૈં । કિન્તુ
જવ હમલોગ આપકી હસ પ્રવૃત્તિ પર વિચાર કરતે હૈં તો 'તુજ્ઞે ણં
અજ્ઞો ! અપ્પણા ચેવ તિવિહં તિવિહેળં અસંજયા એગંતવાલા યાવિ
ભવહ' ઉત્તે તુમ લોગહી ત્રિવિધ ત્રિવિધ સે અસંયત એવં એકાન્તવાલ
પ્રતીત હોતે હો વિરતિ વિહીન હો 'તે ણં તે અન્નઉત્થિયા ભગવં ગોયમં
એવં વયાસી' ગૌતમ કા હસ પ્રકાર કા કથન સુનકર ડન અન્યયૂથિ-
કોને ડન ભગવાન્ ગૌતમ સે એસા કહા—'કેળં કારણેળં અજ્ઞો ! તિવિહં
તિવિહેળં જાવ ભવામો' યહાં યાવત્પદ સે 'અસંયતાઃ એકાન્તવાલાશ્ચાપિ'
હન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તથા ચ હે ગૌતમ ! હમ લોગ કિસ કારણ
સે ત્રિવિધ ત્રિવિધ સે અસંખ્યાત ઓર એકાન્તવાલ બનતે હૈં ? 'તે ણં
ભગવં ગોયમે' તવ ભગવાન્ ગૌતમ ને 'તે અન્નઉત્થિય એવં વયાસી'

જ્ઞેમાણા જાવ અણુદ્વેમાણા તિવિહં તિવિહેળં જાવ એગંતપંડિયાં વિ ભવામો”
આ સૂત્રપાઠથી સૂત્રકારે સ્પષ્ટ કરી છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે—પ્રયોજન
અને ઉપયોગ શિવાય અમે ચાલતા ફરતા નથી. અને અમારે જ્યારે
ચાલવું ફરવું પડે છે ત્યારે ઉપયોગ પૂર્વક ભાગને વારંવાર બેઠ બેઠને
જ અમે ચાલીએ છીએ. તેથી અમે અસંયત એકાન્ત બાલ નથી. પરંતુ
સંયત અને એકાન્ત પડિત જ છીએ. પરંતુ જ્યારે આપની પ્રવૃત્તિ પર
અમે વિચાર કરીએ છીએ ત્યારે “તુજ્ઞે ણં અજ્ઞો ! અપ્પણાચેવ તિવિહં તિ-
વિહેળં અસંજયા એગંતવાલા યાવિ ભવહ” આપ લોક જ ત્રણ કરણ અને ત્રણ
યોગથી અસંયત અને એકાન્તબાલ લાગે છે. અર્થાત્ આપ વિરતિરહિત
છો. “તે ણં તે અન્નઉત્થિયા ભગવં ગોયમં એવં વયાસી” ગૌતમ સ્વામીનું આ
કથન સાંભળીને તે અન્યયૂથિકોએ ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીને આ પ્રમાણે કહ્યું.
“કેળં કારણેળં અજ્ઞો ! તિવિહં તિવિહેળં જાવ ભવામો” અહિયાં યાવત્પદથી
“અસંયતાઃ એકાન્તવાલાશ્ચાપિ” એ પદોને સંબંધ થયો છે તેને અર્થ આ
પ્રમાણે છે કે—હો ગૌતમ અમેને શા કારણથી ત્રણ કરણ અને ત્રણ યોગથી અસંયત
અને એકાન્ત બાલ કહો છો ? “તે ણં ભગવં ગોયમે” તેઓએ પૂર્વોક્ત રીતે
કહેવાથી ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીએ “તે અન્નઉત્થિય એવં વયાસી” તે અન્ય-

नतु वयं तथेतिभावः 'तए णं भगवं गोयमे' ततः खलु भगवान् गौतमः ते अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ' तान् अन्ययूथिकान् एवम्-यथोक्तप्रकारेण प्रतिहन्ति पराभवति निरुत्तरीकरोतीत्यर्थः 'पडिहणित्ता' प्रतिहत्य-पराभूय' जेणेव समणे भगवं महावीरे' यत्रैव श्रमणो भगवान् महावीरः 'तेणेव उवागच्छइ' तत्रैवोपागच्छति' उपागत्य-भगवतः समीपमागत्य' समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं

उन अन्ययूथिकों से ऐसा कहा 'तुज्जे णं अज्जो रीयं रीयमाणां' जब आप लोग गमनागमन करते हैं, तब जीवों को 'पेच्चेह' कुचलते जाते हैं। 'जाव उवद्देह' यावत् उन्हें उपद्रवित करते जाते हैं। यहाँ यावत्पद से 'अभिहथ' आदि पदों का संग्रह हुआ है। 'तए णं तुज्जे पाणे पेच्चेमाणा इत्यां' इस कारण प्राणों को कुचलने के कारण और यावत् उन्हें उपद्रवित करने के कारण आप लोग त्रिविध त्रिविध से असंयत हैं और एकान्तबाल भी विरतिरहित भी हैं। निगमन इसका केवल ऐसा ही है कि जिस कारण से आप लोग मार्ग पर चलते हुए प्राणों को नष्ट करते हो इसी कारण से आप लोग प्राणों के विनाशक होने से असंयत और एकान्तबाल होते हो, हम लोग नहीं। 'तए णं भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ' इस प्रकार से भगवान् गौतम ने उन अन्ययूथिकों को इस प्रकार से निरुत्तर कर दिया। 'पडिहणित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ' और निरुत्तर करके फिर वे जहाँ श्रमण भगवान् महावीर विराजमान थे वहाँ पर आये। 'उवाग-

यूथिकेने आ प्रभाणु कलुं—“तुज्जे णं अज्जो । रीयं रीयमाणस्स” न्यारे तमे लोके आप ण करे छे, त्थारे लुवने “पेच्चेह” कयडे छे. “जाव उवद्देह” यावत् तेने उपद्रव करे छे, अडिं यावत्पदथी “अभिहथ” विगेरे पढे अडणु कराथा छे. “तए णं तुज्जे पाणे पेच्चेमाणा” इत्यादि प्राणियेने कयडवा थी यावत् तेओने उपद्रववाणा करवाथी तमे त्रणु करणु अने त्रणु योगथी असंयत छे अने ओकान्तणाल पणु छे तथा विरति विनाना पणु छे.

आ कथनने सार अे छे के—तमे लोके मार्ग पर चलता प्राणियेने मारे छे तेओने दुःख पडोयाडे छे ते कारणथी तमे ण प्राणियेना प्राणाना नाश करनार होवाथी असंयत अने ओकान्तणाल छे. अमे ओकान्तणाल नथी. “तए णं भगवं गोयमे ते अन्नउत्थिए एवं पडिहणइ” आ रीते भगवान् गौतम स्वामीअे ते अन्ययूथिकेने आ रीते निरुत्तर करी दीधा. “पडिहणित्ता जेणेव समणे भगवं महावीरे तेणेव उवागच्छइ” आ रीते तेओने निरुत्तर जनावीने

ભગવન્તં મહાવીરં વન્દતે નમસ્યતિ' 'વંદિત્તા નમંસિત્તા ણચ્ચાસન્ને જાવ પઞ્જુવા-
સહ' વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા નાત્યાસન્ને નાતિદૂરે નાતિસમીપે ઉચિતસ્થાને સ્થિતઃ
સન્ યાવત્ પર્યુપાસતે-પ્રાઙ્ગલિપુટઃ પર્યુપાસનાં કરોતીત્યર્થઃ 'ગોયમાહ સમણે ભગવં
મહાવીરે' ગૌતમ ! ઇતિ એવં રૂપેણ ભગવાન્ ગૌતમં સંવોધ્ય શ્રમણો ભગવાન્ મહા-
વીરઃ 'ભગવં ગોયમં એવં વયાસી' ભગવન્તં ગૌતમમ્ એવમ્-વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ અવા-
દીત્-ઉક્તવાન્ । કિમુક્તવાન્ ભગવાન્ ગૌતમં તત્રાહ-'સુટ્ટુ ણં' ઇત્યાદિ । સુટ્ટુ ણં
તુમં ગોયમા' સુષ્ટુ યલુ ત્વં ગૌતમ ! 'તે અન્નઉત્થિએ એવં વયાસી' તાન્ અન્યયુ-
થિકાન્ એવમ્-પૂર્વોક્તરૂપં વચનમવાદીઃ 'સાહુ ણં ગોયમા !' સાધુ યલુ ગૌતમ !
'તે અન્નઉત્થિએ એવં વયાસી' તાન્ અન્યયૂથિકાન્ એવમવાદીઃ હે ગૌતમ ! યત્ ત્વમ્
અન્યયૂથિકાન્ પ્રતિ સમ્યગેવ ઉક્તવાન્ અયમેવ પન્થાઃ જિનશાસનપ્રવર્તકૈઃ સમુપા-

ચ્છિત્તા૦' વહાં આકર કે ઉન્હોંને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કો વન્દના
કી નમસ્કાર કિયા । 'વંદિત્તા નમંસિત્તા૦' વંદના નમસ્કાર કર ફિર વે
ન ઉન્હોં અતિદૂર ઔર ન ઉન્હોં અતિ સમીપ એસે સમુચિત સ્થાન પર
લહે હો ગયે ઔર વહીં સે વે યાવત્ ઉન્હોંની દોનોં હાથ જોડકર પર્યુ-
પાસના કરને લગે । 'ગોયમાહ સમણે ભગવં મહાવીરે' હે ગૌતમ ! હે
પ્રકાર સે સમ્બોધિત કર શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને 'ભગવં ગોયમં એવં
વયાસી' ભગવાન્ ગૌતમ સે એસા કહા-'સુટ્ટુ ણં, ઇત્યાદિ' હે ગૌતમ !
તુમને જો પૂર્વોક્ત રૂપ સે ઉન્ અન્યયૂથિકોં સે કહા હૈં વહ ઠીક કહા હૈં
'સાહુ ણં ગોયમા' હે ગૌતમ ! જો પૂર્વોક્તરૂપ સે ઉન્ અન્યયૂથિકોં સે કહા
હૈં વહ બહુત અચ્છા કહા હૈં યહી માર્ગ જિનશાસકપ્રવર્તકોં દ્વારા

તે પછી તેઓ જ્યાં શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી બિરાજમાન્ હતા ત્યાં
આવ્યા. "ઉવાગચ્છિત્તા૦" ત્યાં આવીને તેઓએ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર
સ્વામીને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા. "વંદિત્તા નમંસિત્તા" વંદના કરી નમસ્કાર
કરીને તેઓ ભગવાન્થી બહુ દૂર નહીં તેમજ બહુ નજીક પણ નહીં તે રીતે
ઉચિત સ્થાન પર ઉભા રહી ગયા. અને ત્યાંથી જ યાવત્ બન્ને હાથ જોડીને
તેઓની પર્યુપાસના કરવા લાગ્યા. ત્યારે "ગોયમાહ સમણે ભગવં મહાવીરે" હે
ગૌતમ ! એ રીતે સંબોધન કરીને શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ "ભગવં
ગોયમં એવં વયાસી" ભગવાન્ ગૌતમને આ પ્રમાણે કહ્યું--"સુટ્ટુ ણં" ઇત્યાદિ
હે ગૌતમ તમેએ તે અન્ય યૂથિકોને પૂર્વોક્તરૂપથી કહ્યું છે, તે ઠીક જ કહ્યું
છે. "સાહુ ણં ગોયમા" હે ગૌતમ ! તમેએ તે અન્ય યૂથિકોને પૂર્વોક્ત રૂપથી
કહ્યું છે તે ઘણું જ ઠીક કહ્યું છે. આજ માર્ગ જિનશાસન પ્રવર્તકોં સેવેલો
મ૦ ૨૩

સિતઃ અતો ભવન્તં સાધુવાદેન અનુમોદયામીતિભાવઃ ‘અત્થિ ણં ગોયમા । મમં વહવે અંતેવાસી’ સન્તિ સ્વલુ ગૌતમ ! મમ વહવોઽન્તેવાસિનઃ—શિષ્યાઃ ‘સમણા ણિગંથા છડમસ્થા’ શ્રમણા નિર્ગન્થાઃ છઙ્ગસ્થાઃ ‘જે ણં ણો પમ્મુ એવં વાગરણં વાગરિત્તે’ યે સ્વલુ નો પ્રમવ એવમ્—યથોક્તરૂપં વ્યાકરણમુત્તરમ્ વ્યાકર્તુમ્—ઉત્તરયિતુમ્’ જહાણં તુમં’ યથા સ્વલુ ત્તમ્, હે ગૌતમ ! ત્વદન્યે મમાનેકે શિષ્યાઃ સન્તિ કિન્તુ યથા ત્વમસિ સમુચિતોત્તરદાને સમર્થ સ્તથા નાન્યે સન્તિ, ઇતિભાવઃ । ‘તં સુદ્ધુ ણં તુમં ગોયમા’ તત્ સુદ્ધુ સ્વલુ ત્વં ગૌતમ ! ‘તે અન્નઉત્થિએ એવં વયાસી’ તાન્ અન્યયુથિકાન્ એવમવાદીઃ । ‘સાહુ ણં તુમં ગોયમા ! તે અન્નઉત્થિએ એવં વયાસી’ સાધુ સ્વલુ ગૌતમ ! ત્વં તાન્ અન્યયુથિકાન્ એવમવાદીઃ ॥ સૂ. ૨ ॥

પ્રાક્ છઙ્ગસ્થા એવં રૂઢેણ ઉત્તરયિતું ન સમર્થા ઇતિ કથિતમ્ યદ્ છઙ્ગસ્થમેવ અધિકૃત્વાહ—‘તએ ણં ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—તએ ણં ભગવં ગોયમે સમણેણં ભગવયા મહાવીરેણ એવં વુત્તે સમાણે હટ્ટુતુટ્ટે સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહિ નમંસહ

સમુપાસિત હુખા હૈ । હસલિયે મૈં તુમને જો કહા ઉસકા અનુમોદન કરતા હૂં । ‘અત્થિ ણં ગોયમા’ હે ગૌતમ ! મેરે અનેક શ્રમણ નિર્ગન્થ શિષ્ય હૈં જો છઙ્ગસ્થ હૈં । ‘જે ણં ણો પમ્મુ એવં’ ઓર તુમ ઓ છઙ્ગસ્થ હો પરન્તુ વે તુમ જૈસા સમુચિત ઉત્તર નહીં દે સક્તે હૈં । અતઃ ‘તં સુદ્ધુ ણં તુમં ગોયમા ! તે અન્નઉત્થિએ એવં વયાસી’ તુમને ઉન અન્યયુથિકોં કો જો એસા સમુચિત ઉત્તર દિયા હૈ વહ વહુત અચ્છા કિયા હૈ । હે ગૌતમ ! તુમને જો ઉન અન્યયુથિકોં કો એસા સમુચિત ઉત્તર દિયા હૈ વહ વહુત અચ્છા કિયા હૈ હસ પ્રકાર સે પ્રમુ ને ઉનકે ઉત્તર કી અનુમોદના કી ॥ સૂ. ૨ ॥

છે. તેથી તમોએ જે કહ્યું તેને હું અનુમોદન આપું છું. “અત્થિ ણં ગોયમા !” હે ગૌતમ મારા અનેક શ્રમણ નિર્ગન્થ શિષ્યો છે. જે છઙ્ગસ્થ છે. “જે ણં નો પમ્મુ એવં” અને તમો પણ છઙ્ગસ્થ છો. પરંતુ તેઓ તમોએ કહ્યા પ્રમાણેનો યોગ્ય ઉત્તર આપી શકતા નથી. જેથી “તં સુદ્ધુ ણં ગોયમા તે અન્નઉત્થિએ એવં વયાસી” તમોએ તે અન્યયુથિકોને જે યોગ્ય ઉત્તર આપ્યો છે, તે ઘણું જ ઉત્તમ કયું છે. હે ગૌતમ ! તમોએ તે અન્યયુથિકોને તે પ્રમાણેનો સચોટ ઉત્તર આપ્યો છે તે ઘણું જ ઉત્તમ કયું છે આ રીતે પ્રભુએ તેઓના ઉત્તરને અનુમોદન આપ્યું. ॥ સૂ. ૨ ॥

वंदिता नमंसित्ता एवं वयासी । छउमत्थे णं भंते ! मणूसे पर-
 माणुपोग्गलं किं जाणइ पासइ उदाहु न जाणइ न पासइ ?
 गोयमा अत्थेगइए जाणइ न पासइ अत्थेगइए न जाणइ न
 पासइ । छउमत्थे णं भंते ! मणूसे दुपएसियं खंधं किं जाणइ
 पासइ ? एवं चेव एवं जाव असंखेज्जपएसियं । छउमत्थे णं
 भंते ! मणूसे अणंतपएसियं खंधं किं पुच्छा गोयमा ! अत्थे-
 गइए जाणइ पासइ१, अत्थेगइए जाणइ न पासइ२, अत्थेगइए
 न जाणइ पासइ३, अत्थेगइए न जाणइ न पासइ४ । आहो-
 हिए णं भंते ! मणूस्से परमाणुपोग्गलं० जहा छउमत्थे एवं
 आहोहिए वि जाव अणंतपएसियं । परमाहोहिए णं भंते !
 मणूसे परमाणुपोग्गलं जं समयं जाणइ तं समयं पासइ जं
 समयं पासइ तं समयं जाणइ ? । णो इणट्ठे समट्ठे । से केणट्ठेणं
 भंते ! एवं वुच्चइ परमाहोहिए णं मणूसे परमाणुपोग्गलं जं
 समयं जाणइ नो तं समयं पासइ जं समयं पासइ नो तं समयं
 जाणइ ? गोयमा ! सागारे से नाणे भवइ अणागारे से दंसणे
 भवइ से तेणट्ठेणं जाव नो तं समयं जाणइ एवं जाव अणंत-
 पएसियं । केवली णं भंते ! मणूस्से परमाणुपोग्गलं० जहा
 परमाहोहिए तहा केवली वि, जाव अणंतपएसियं । सेवं भंते !
 सेवं भंते ! त्ति ॥सू० ३॥

अट्टारससए अट्टमो उद्देसओ समत्तो ।

છાયા—તતઃ સ્વલુ મગવાન્ ગૌતમઃ શ્રમણેન મગવતા મહાવીરેણ એવમુક્તઃ સન્ન હૃદયતુષ્ટઃ શ્રમણં મગવન્તં મહાવીરં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા એવમવાદીત્વં । છદ્વસ્થઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ પરમાણુપુદ્ગલં કિં જાનાતિ પશ્યતિ ઉતાહો ન જાનાતિ ન પશ્યતિ ? ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકો જાનાતિ ન પશ્યતિ અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ ન પશ્યતિ ! છદ્વસ્થઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યો દ્વિપ્રદેશિકં સ્કન્ધં કિં જાનાતિ પશ્યતિ એવમેવ એવં યાવત્ અસંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ । છદ્વસ્થઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યોડનન્તપ્રદેશિકં સ્કન્ધં કિં પૃચ્છા ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકો જાનાતિ પશ્યતિ ૧, અસ્ત્યેત્યેકકો જાનાતિ ન પશ્યતિ ૨, અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ પશ્યતિ ૩, અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ ન પશ્યતિ ૪ । આધોવધિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ પરમાણુપુદ્ગલં ૦ યથા છદ્વસ્થ એવમાધોવધિકોડપિ યાવદનન્તપ્રદેશિકમ્ । પરમાધોવધિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ પરમાણુપુદ્ગલં યસ્મિન્ સમયે જાનાતિ તસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ યસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ તસ્મિન્ સમયે જાનાતિ ? નાયમર્થઃ સમર્થઃ, તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે પરમાધોવધિકઃ સ્વલુ મનુષ્યઃ પરમાણુપુદ્ગલં યસ્મિન્ સમયે જાનાતિ નો તસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ, યસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ નો તસ્મિન્ સમયે જાનાતિ ? ગૌતમ ! સાકારં તસ્ય જ્ઞાનં ભવતિ અનાકારં તસ્ય દર્શનં ભવતિ તત્તેનાર્થેન યાવત્ નો તસ્મિન્ સમયે જાનાતિ એવં યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકમ્ । કેવલી સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ પરમાણુ પુદ્ગલમ્ યથા પરમાધોવધિકઃ તથાકેવલી અપિ યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકમ્ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ । સૂ. ૩૧

॥ અઘ્રાદશશતે અષ્ટમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

તए णं भगवं गोयमे' ततः स्वलु मगवान् गौतमः ततो भगवतोऽनुमोदना-
नन्तरं मगवान् गौतमः 'समणेणं मगवया महावीरेण' श्रमणेन मगवता

છદ્વસ્થ જન હસ રૂપ સે ઉત્તર દેને સે સમર્થ નહીં હોતે હૈં, એસા જો કહા ગયા હૈં સો હસી છદ્વસ્થતા કે વિષય મેં અબ ઓર સૂત્રકાર કથન કરતે હૈં ।

‘तए णं भगवं गोयमे समणेणं मगवया महावीरेण एवं वुत्ते’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘तए णं भगवं गोयमे०’ इसके बाद गौतम ! जब श्रमण भगवान् महावीर ने उनके अन्ययूथिकों के प्रति किये गये कथन की अनु-

અન્યયૂથિકોને ગૌતમ સ્વામીએ બે ઉત્તર આપ્યો તે પ્રમાણે છદ્વસ્થો ઉત્તર આપવા સમર્થ થતા નથી. એ પ્રમાણે બે કહેવામાં આવ્યું છે. તેથી હવે આ છદ્વસ્થોના વિષયમાં સૂત્રકાર કથન કરે છે.—

“तए णं भगवं गोयमे समणेणं मगवया” इत्यादि

टीकार्थ—“तए णं भगवं गोयमे०” તે પછી બધારે શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ ગૌતમ સ્વામીએ અન્યયૂથિકો પ્રત્યે કરેલા કથનનું સમર્થન

મહાવીરેણ 'एवं वृत्ते समणे' एतत्-प्रशंसावाक्येन उक्तः कथितः सन् 'हृष्टतुष्टे' 'हृष्टतुष्टः' 'समणं भगवं महावीरं' श्रमणं भगवन्तं महावीरम् 'वंदइ नमंसइ' वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवं वक्ष्य-
माणं प्रश्नवाक्यम् अवादीत्-उक्तवान् किमवादीत् ? तत्राह-'छउमत्थे' इत्यादि ।
'छउमत्थे णं भंते ! छञ्चस्थः खलु भदन्त ! 'मणुस्से' मनुष्यः छञ्चस्थ इह निरति-
शय एव ग्राह्यो न तु सातिशय इति 'परमाणुपोग्गलं किं जाणइ पासइ' परमाणु-
पुद्गलम्-परमाण्वात्मकं सूक्ष्मपुद्गलं वर्णस्पर्शगन्धरसवन्तं पदार्थविशेषं किं जानाति
पश्यति ? 'उदाहो न जाणइ न पासइ' उताहो अथवा न जानाति न पश्यति, न
जानाति-इत्यज्ञानमभिधीयते न पश्यति इत्यदर्शनमभिधीयते तथा च छञ्चस्थमनु-
ष्याणां परमाण्वादि सूक्ष्मपदार्थविषयके ज्ञानदर्शने भवतो नवेति प्रश्नाशयः, भग-

મોદના કી તથ વહે હી અધિક હૃષ્ટતુષ્ટ હુએ ઓર उसी समय उन्होंने 'समणं
भगवं महावीरं' श्रमण भगवान् महावीर को वंदना की और नमस्कार
किया 'वंदित्ता नमंसित्ता' वंदना नमस्कार करके फिर उन्होंने प्रश्न से
हस प्रकार पूछा 'छउमत्थे णं' इत्यादि' हे भदन्त ! जो मनुष्य छञ्चस्थ
है । अतिशयधारी नहीं है । क्योंकि यहाँ पर उसीका ग्रहण हुआ है
ऐसा निरतिशयछञ्चस्थ मनुष्य परमाणुरूप सूक्ष्म पुद्गल को वर्ण रस,
गंध और स्पर्शयुक्त पदार्थ विशेष को क्या जानता और देखता है ?
'उदाहो-न जाणइ' अथवा नहीं जानता नहीं देखता है ? 'न जाणइ' इस
पद से उसे उस विषयक अज्ञान कहा गया है । और न 'पासइ'
इस पद से उसके अदर्शन कहा गया है इस प्रश्न का आशय
ऐसा है कि जो छञ्चस्थ मनुष्य हैं, उनको परमाणु आदि सूक्ष्म-

કર્થુ' ત્યારે ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીએ ધણા જ હૃષ્ટ તુષ્ટ અને પ્રસન્ન ચિત્તવાળા
થઈને "સમણં ભગવં મહાવીરં" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના કરી અને
નમસ્કાર કર્યા "વંદિત્તા નમંસિત્તા" વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓએ પ્રભુને
આ પ્રમાણે પૂછ્યું—'છઉમત્થે ણં' ઇત્યાદિ હે ભગવાન્ જે મનુષ્ય છઞ્ચસ્થ છે,
અર્થાત્ અતિશય ધારી નથી. એવા નિરતિશય ધારી છઞ્ચસ્થ મનુષ્ય પરમાણુ
રૂપ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલને વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા પદાર્થ વિશેષને શું
જાણે છે ? અને દેખે છે ? અથવા "ન જાણइ" અથવા જાણતા નથી અને
દેખતા નથી. "ન જાણइ" એ પદથી તેને તે વિષયનું અજ્ઞાનપણું બતાવેલ
છે. અને "ન પાસइ" એ પદથી તેનું અદર્શન બતાવેલ છે. આ પ્રશ્ન પૂછ-
વાનો હેતુ એ છે કે—જે છઞ્ચસ્થ મનુષ્ય છે, તેઓને પરમાણુ વિગેરે સૂક્ષ્મ
પદાર્થ સંબંધી વિષયનું જ્ઞાન દર્શન હોય છે, કે નથી હોતું ? આ પ્રશ્નના

છાયા—તતઃ સ્વલુ મગવાન્ ગૌતમઃ શ્રમણેન મગવતા મહાવીરેણ એવમુક્તઃ સન્ હૃદયતુષ્ટઃ શ્રમણં મગવન્તં મહાવીરં વન્દતૈ નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા એવમવાદીહ । છદ્મસ્થઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ પરમાણુપુદ્ગલં કિં જાનાતિ પશ્યતિ ઉતાહો ન જાનાતિ ન પશ્યતિ ? ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકો જાનાતિ ન પશ્યતિ અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ ન પશ્યતિ ! છદ્મસ્થઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યો દ્વિપ્રદેશિકં સ્કન્ધં કિં જાનાતિ પશ્યતિ એવમેવ એવં યાવત્ અસંખ્યેયપ્રદેશિકમ્ । છદ્મસ્થઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યોઽનન્તપ્રદેશિકં સ્કન્ધં કિં પૃચ્છા ગૌતમ ! અસ્ત્યેકકો જાનાતિ પશ્યતિ ૧, અસ્ત્યેત્યેકકો જાનાતિ ન પશ્યતિ ૨, અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ પશ્યતિ ૩, અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ ન પશ્યતિ ૪ । આધોવધિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ પરમાણુપુદ્ગલં યથા છદ્મસ્થ એવાધોવધિકોઽપિ યાવદનન્તપ્રદેશિકમ્ । પરમાધોવધિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ પરમાણુપુદ્ગલં યસ્મિન્ સમયે જાનાતિ તસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ યસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ તસ્મિન્ સમયે જાનાતિ ? નાયમર્થઃ સમર્થઃ, તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એદ્યુચ્યતે પરમાધોવધિકઃ સ્વલુ મનુષ્યઃ પરમાણુપુદ્ગલં યસ્મિન્ સમયે જાનાતિ નો તસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ, યસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ નો તસ્મિન્ સમયે જાનાતિ ? ગૌતમ ! સાકારં તસ્ય જ્ઞાનં ભવતિ અનાકારં તસ્ય દર્શનં ભવતિ તત્તેનાર્થેન યાવત્ નો તસ્મિન્ સમયે જાનાતિ એવં યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકમ્ । કેવલી સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ પરમાણુ પુદ્ગલમ્ યથા પરમાધોવધિકઃ તથાકેવલી અપિ યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકમ્ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ । સૂ. ૨૧

॥ અષ્ટાદશશતે અષ્ટમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

તદ્દેવં મગવં ગોચમે' તતઃ સ્વલુ મગવાન્ ગૌતમઃ તતો મગવતોઽનુમોદનાનન્તરં મગવાન્ ગૌતમઃ 'સમણેણં મગવયા મહાવીરેણ' શ્રમણેન મગવતા

છદ્મસ્થ જન હસ રૂપ સે ઉત્તર દેને મેં સમર્થ નહીં હોતે હૈં, એસાં જો કહા ગયા હૈ સો હસી છદ્મસ્થતા કે વિષય મેં અવ ઓર સૂત્રકાર કથન કરતે હૈં ।

'તદ્દેવં મગવં ગોચમે સમણેણં મગવયા મહાવીરેણ એવં બુક્તે' હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—'તદ્દેવં મગવં ગોચમે' । હસકે બાદ ગૌતમ ! જલ્પ શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર ને ઉનકે અન્યયૂથિકોં કે પ્રતિ કિયે ગયે કથન કી અનુ

અન્યયૂથિકોને ગૌતમ સ્વામીએ જે ઉત્તર આપ્યો તે પ્રમાણે છદ્મસ્થો ઉત્તર આપવા સમર્થ થતા નથી. એ પ્રમાણે જે કહેવામાં આવ્યું છે. તેથી હવે આ છદ્મસ્થોના વિષયમાં સૂત્રકાર કથન કરે છે.—

“તદ્દેવં મગવં ગોચમે સમણેણં મગવયા” ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—“તદ્દેવં મગવં ગોચમે” તે પછી બીજા શ્રમણે મગવાન્ મહાવીર સ્વામીએ ગૌતમ સ્વામીએ અન્યયૂથિકો પ્રત્યે કરેલા કથનનું સમર્થન

મહાવીરેણ 'એવં વુત્તે સમણે' એતત્-પ્રશંસાવાક્યેન ઉક્તઃ કથિતઃ સન્ 'હટ્ઠતુદ્દે' 'હૃષ્ટતુષ્ટઃ' 'સમણં મગ્ગં મહાવીરં' શ્રમણં મગ્ગવન્તે મહાવીરમ્ 'વંદહ નમંસહ' વન્દતે નમસ્યતિ 'વંદિત્તા નમંસિત્તા એવં વયાસી' વન્દિત્થા નમસ્યિત્વા એવં વક્ષ્ય-માણં પ્રશ્નવાક્યમ્ અવાદીત્-ઉક્તવાન્ કિમવાદીત્ ? તન્નાહ-'છઞ્ઞમત્થે' इत्यादि । 'છઞ્ઞમત્થેણં મંતે ! છઞ્ઞસ્થઃ સ્વલુ મદન્ત ! 'મણુસસે' મનુષ્યઃ છઞ્ઞસ્થ ઇહ નિરતિ-શય એવ ગ્રાહ્યો ન તુ સાતિશય इति 'પરમાણુપોગ્ગલં કિં જાણહ પાસહ' પરમાણુ-પુદ્ગલમ્-પરમાણ્વાત્મકં સૂક્ષ્મપુદ્ગલં વર્ણસ્પર્શગન્ધરસવન્તં પદાર્થવિશેષં કિં જાનાતિ પશ્યતિ ? 'ઉદાહો ન જાણહ ન પાસહ' ઉતાહો અથવા ન જાનાતિ ન પશ્યતિ, ન જાનાતિ-इत्यज्ञानमभिधीयते ન પશ્યતિ इत्यदर्शनमभिधीयते तथा च छद्मस्थमनु-ष्याणां परमाण्वादि सूक्ष्मपदार्थविषयके ज्ञानदर्शने भवतो नवेति प्रश्नाशयः, मग-

મોદના કી તથ વહે હી અધિક હૃષ્ટતુષ્ટ હુએ ઓર ડસી સમય ડન્હોને 'સમણં મગ્ગં મહાવીરં' શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર કો વંદના કી ઓર નમસ્કાર કિયા 'વંદિત્તા નમંસિત્તા' વંદના નમસ્કાર કરકે ફિર ડન્હોને પ્રશ્ન સે હસ પ્રકાર પૂછા 'છઞ્ઞમત્થેણં' इत्यादि' હે મદન્ત ! જો મનુષ્ય છઞ્ઞસ્થ હૈ । અતિશયધારી નહીં હૈ । ક્યોંકિ યહાં પર ડસીકા ગ્રહણ હુઆ હૈ એસા નિરતિશયછઞ્ઞસ્થ મનુષ્ય પરમાણુરૂપ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ કો વર્ણ રસ, ગંધ ઓર સ્પર્શયુક્ત પદાર્થ વિશેષ કો કયા જાનતા ઓર દેખતા હૈ ? 'ઉદાહો-ન જાણહ' અથવા નહીં જાનતા નહીં દેખતા હૈ ? 'ન જાણહ' હસ પદ સે ડસે ડસ વિષયક અજ્ઞાન કહા ગયા હૈ । ઓર ન 'પાસહ' હસ પદ સે ડસકે અદર્શન કહા ગયા હૈ હસ પ્રશ્ન કા આશય એસા હૈકિ જો છઞ્ઞસ્થ મનુષ્ય હૈં, ડનકો પરમાણુ આદિ સૂક્ષ્મ-

કર્થુ' ત્યારે ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીએ ધણા જ હૃષ્ટ તુષ્ટ અને પ્રસન્ન ચિત્તવાળા થઈને "સમણં મગ્ગં મહાવીરં" શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીરને વંદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા "વંદિત્તા નમંસિત્તા" વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓએ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું—“છઞ્ઞમત્થેણં” इत्यादि હે ભગવન્ જે મનુષ્ય છઞ્ઞસ્થ છે, અર્થાત્ અતિશય ધારી નથી. એવા નિરતિશય ધારી છઞ્ઞસ્થ મનુષ્ય પરમાણુ રૂપ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલને વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શવાળા પદાર્થ વિશેષને શું જાણે છે ? અને દેખે છે ? અથવા “ન જાણહ” અથવા જાણતા નથી અને દેખતા નથી. “ન જાણહ” એ પદથી તેને તે વિષયનું અજ્ઞાનપણું બતાવેલ છે. અને “ન પાસહ” એ પદથી તેનું અદર્શન બતાવેલ છે. આ પ્રશ્ન પૂછવાનો હેતુ એ છે કે—જે છઞ્ઞસ્થ મનુષ્ય છે, તેઓને પરમાણુ વિગેરે સૂક્ષ્મ પદાર્થ સંબંધી વિષયનું જ્ઞાન દર્શન હોય છે, કે નથી હોતું ? આ પ્રશ્નના

વાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘अथेगइए जाणइ न पासइ’ अस्त्येकको जानाति परमाणुपुद्गलं किन्तु न पश्यति केषांचित् पुरुषाणां सूक्ष्मप-
पदार्थविषयकं ज्ञानं भवति किन्तु दर्शनं न जायते इत्यर्थः श्रुतोपयुक्तः श्रुतज्ञानी
श्रुतेर्दर्शनाऽभावात् ‘अथेगइए न जाणइ न पासइ’ अस्त्येकको न जानाति न पश्यति
केषांचित् छद्मस्थानां परमाण्वादिविषयकं ज्ञानमपि न भवति दर्शनमपि न भवती-
त्यर्थः श्रुतोपयुक्तातिरिक्तस्तु न जानाति न पश्यतीति, ‘छउमत्थे ण भंते ! मणूसे’

पदार्थ विषयकज्ञानदर्शन होते हैं या नहीं होते हैं ? इनके उत्तर में
प्रभु कहते हैं, ‘गोयमा’ इत्यादि हे गौतम ! कोई एक छद्मस्थ मनुष्य
परमाणुपुद्गल को जानता तो है पर वह उसे देख नहीं सकता है ।
तात्पर्य ऐसा है कि कितनेक छद्मस्थ पुरुषों को सूक्ष्म पदार्थ विषयक
ज्ञान तो होता है किन्तु उन्हें दर्शन नहीं होता है ‘श्रुतोपयुक्तः श्रुत-
ज्ञानी श्रुतेर्दर्शनाभावात्’ इस कथन के अनुसार श्रुत में उपयुक्त
हुए श्रुतज्ञानी को श्रुतपदार्थ में दर्शन का अभाव रहता है । अर्थात्
श्रुतज्ञानी जिन सूक्ष्मादिक पदार्थों को श्रुत के बल से जानता है उनका
उसे दर्शन प्रत्यक्ष ज्ञान नहीं होता है, इस कारण यहां ऐसा कहा
गया है कि कितनेक छद्मस्थ मनुष्य परमाणु आदि सूक्ष्म पदार्थों को
जानते तो हैं शास्त्र के आधार से उनके ज्ञान विशिष्ट तो होते हैं ।
पर उनके साक्षात् दर्शन से वे रहित होते हैं । ‘अथेगइए न जाणइ
न पासइ’ तथा कितनेक छद्मस्थ ऐसे होते हैं जो सूक्ष्मादिक परमाणु
पदार्थों को न जानते हैं और न देखते हैं । ‘श्रुतोपयुक्तातिरिक्तस्तु न

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા!” ઇત્યાદિ હે ગૌતમ ! કોઈ એક છદ્મસ્થ
મનુષ્ય પરમાણુ પુદ્ગલોને જાણે છે. પણ તે પુદ્ગલોને જોઈ શકતા નથી. કહે-
વાનું તાત્પર્ય એ છે કે—કેટલાક છદ્મસ્થ પુરુષોને સૂક્ષ્મ પદાર્થ સંબંધી જ્ઞાન
તો હોય છે, પરંતુ તેઓ તેને દેખી શકતા નથી. શ્રુતોપયુક્તઃ શ્રુતજ્ઞાની શ્રુતે
ર્દર્શનાભાવે” આ કથન પ્રમાણે શ્રુતમાં ઉપયોગવાળા શ્રુતજ્ઞાનીને શ્રુત પદાર્થમાં
દર્શનનો અભાવ રહે છે. અર્થાત્ શ્રુતજ્ઞાની સૂક્ષ્માદિ જે પદાર્થને શ્રુત બળથી
જાણે છે, તેનું તેને દર્શન—પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થતું નથી. તે કારણથી અહિંયાં એક
કહેવામાં આવ્યું છે કે કેટલાક છદ્મસ્થ માણસ પરમાણુ વિગેરે સૂક્ષ્મ પદાર્થને
જાણે છે, કારણ કે શાસ્ત્રના આધારથી તેને જ્ઞાન તો છે, પણ તેના સાક્ષાત્
દર્શનથી તે વંચિત રહે છે, “અથેગइए न जाणइ न पासइ” તથા કેટલાક
છદ્મસ્થો એવા હોય છે, જે સૂક્ષ્મ પરમાણુ વિગેરે પરમાણુ પુદ્ગલોને જાણતા
નથી અને દેખતા પણ નથી. “શ્રુતોપયુક્તાतिरिक्तस्तु न जानाति न पश्यति”

છદ્ધસ્થઃ સ્વલુ ભદન્ત ! મનુષ્યઃ ‘દુષણસિયં સ્વંધં કિં જાણઈ પાસઈ’ દ્વિપ્રદેશિકં પ્રદેશદ્વયયુક્તં સ્કન્ધમવયવિનં ઘણુકાપરપર્યાયમ્ કિં જાનાતિ પશ્યતિ અથવા ન જાનાતિ ન પશ્યતિ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘એવંચેવ’ પૂર્વવદેવ ઇહાપિ ઉત્તરં જ્ઞેયમ્ અસ્ત્યેકકો જાનાતિ ન પશ્યતિ અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ ન વા પશ્યતીત્યર્થઃ । ‘એવં જાવ અસંસ્થેજ્ઞપણસિયં’ એવમ્-દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધવદેવ ત્રિચતુઃપાંચપદ્મસપ્તાષ્ટ-નવદશસંસ્થેયપ્રદેશિકમ્, અસંસ્થેયપ્રદેશિકં સ્કન્ધમ્ અસ્ત્યેકકો જાનાતિ ન પશ્યતિ અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ વા ન પશ્યતીતિ । ‘છઉમત્થે ણં મંતે ! મણૂસે’ છદ્ધસ્થઃ સ્વલુ

જાનાતિ ન પશ્યતિ’ હસ નિયમ કે અનુસાર જો છદ્ધસ્થ મનુષ્ય શ્રુતો-પયોગ સે રહિત હોતે હૈં વે સૂક્ષ્માદિક પદાર્થો’ કો ન જાનતે હૈં ઓર ન દેખતે હૈં । ‘છઉમત્થે ણં મંતે ! મણૂસે’

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં કિ- હે ભદન્ત ! જો મનુષ્ય છદ્ધસ્થ હોતા હૈં વહ કયા દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કો ઘણુક અવયવો’ કો કયા જાનતા હૈં ઓર દેખતા હૈં ? યા ઉસે નહીં જાનતા હૈં ઓર નહીં દેખતા હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં-‘એવં ચેવ’ પહિલે કે જૈસે હી યહાં ઉત્તર જાનનાં ચાહિયે । અર્થાત્ કોઈ એક ઉસે જાનતા હૈં પર દેખતા નહીં હૈં તથા કોઈ એક ઉસે ન જાનતા હૈં ઓર ન દેખતા હૈં । ‘એવં જાવ અસંસ્થેજ્ઞપણસિયં’ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જૈસા ત્રીન, ચાર, પાંચ, છહ, સાત, આઠ, નૌ, દશ, ઓર સંસ્થાતપ્રદેશી, અસંસ્થાત પ્રદેશી સ્કન્ધ કો કોઈ એક જાનતા હૈં પર ઉસે દેખતા

આ નિયમ પ્રમાણે જે છદ્ધસ્થ માણુસો શ્રુતજ્ઞાન વિનાનો હોય છે, તે સૂક્ષ્માદિ પદાર્થોને જાણતો નથી અને દેખતો નથી.

“છઉમત્થે ણં મંતે મણૂસે” હવે ગૌતમસ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે --હે ભગવન્ જે મનુષ્યો છદ્ધસ્થ હોય છે, તે જે પ્રદેશવાળા સ્કંધને-ઘણુક-જે પ્રદેશ અવયવવાળાને શું જાણે છે, અને દેખે છે ? અથવા તેને જાણતા નથી અને દેખતા નથી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે--“એવં ચેવ” પહેલાં કહ્યા પ્રમાણેનો ઉત્તર અહિયાં સમજી લેવો, અર્થાત કોઈ એક તેને જાણે છે, પણ તેને દેખતો નથી. અને કોઈ એક તેને જાણતો પણ નથી અને દેખતો પણ નથી. “એવં જાવ અસંસ્થેજ્ઞપણસિયં” દ્વિપ્રદેશિક સ્કંધના વિષયમાં ત્રણ, ચાર, પાંચ, છ, સાત, આઠ, નવ અને દસ તથા સંખ્યાત, અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધને કોઈ એક તેને જાણે છે. પરંતુ તેને દેખતા

મદન્ત ! મનુષ્યઃ ‘અણંતપણસિયં સ્વંધં કિં પુચ્છા’ અનન્તપ્રદેશિકં સ્કન્ધં કિં પુચ્છા હે મદન્ત છદ્ધસ્થો મનુષ્યઃ અનન્તપ્રદેશિકં સ્કન્ધં કિં જાનાતિ પશ્યતિ અથવા ન જાનાતિ ન પશ્યતીતિ શ્વનઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અત્યેગઈણ જાણઈ પાસઈ’ અસ્ત્યેકકો જાનાતિ પશ્યતિ ચ ૧, અત્યેગ-ઈણ જાણઈ ન પાસઈ’ અસ્ત્યેકકોઽનન્તપ્રદેશિકં સ્કન્ધં જાનાતિ ન પશ્યતિ ૨, ‘અત્યેગઈણ ન જાણઈ પાસઈ’ અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ કિન્તુ પશ્યતિ ૩, અત્યેગ-ઈણ ન જાણઈ ન પાસઈ’ અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ ન પશ્યતિ ૪ ઇતિ ચત્વારો મજ્ઞા મગવતા પ્રદર્શિતાઃ તથાહિ—

નહીં હૈ । તથા કોઈ એક ઉસે ન જાનતા હૈ, ઓર ન દેખતા હૈ । અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘છઝમત્થે ણં મંતે ! મળૂસે’ હૈ મદન્ત ! જો મનુષ્ય છદ્ધસ્થ હૈ વહ ‘અણંતપણસિયં સ્વંધં કિં પુચ્છા’ વયા અનન્ત-પ્રદેશિક સ્કન્ધ કો વયા જાનતા ઓર દેખતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ઇત્યાદિ’ હૈ ગૌતમ ! કોઈ એસા છદ્ધસ્થ મનુષ્ય હોતા હૈ જો ઉસ અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધ કો જાનતા બી હૈ ઓર દેખતા બી હૈ ૧, ‘અત્યેગઈણ જાણઈ ન પાસઈ’ તથા કોઈ એસા છદ્ધસ્થ મનુષ્ય હોતા હૈ જો ઉસ અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધ કો જાનતા તો હૈ પર દેખતા નહીં હૈ ૨ ‘અત્યેગઈણ ન જાણઈ, પાસઈ’ તથા કોઈ એક એસા છદ્ધસ્થ હોતા હૈ જો અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધ કો જાનતા નહીં હૈ કિન્તુ દેખતા હૈ ૩ —‘અત્યેગઈણ ન જાણઈ ન પાસઈ’ તથા કોઈ એક છદ્ધસ્થ મનુષ્ય એસા

નથી. તથા કોઈ એક તેને જાણતા નથી અને દેખતા પણ નથી. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—“છઝમત્થે ણં મંતે મળૂસે” હે ભગવન્ જે મનુષ્યો છદ્ધસ્થ છે તે “અણંતપણસિયં સ્વંધં કિં પુચ્છા” અનંત પ્રદેશી સ્કંધને શું જાણે છે ? અને દેખે છે ? અથવા જાણતા નથી અને દેખતા નથી ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે “ગોયમા !” ઇત્યાદિ હે ગૌતમ ! કોઈ એક છદ્ધસ્થ મનુષ્ય એવા હોય છે, કે જે તે અનંત પ્રદેશી સ્કંધને જાણે પણ છે અને દેખે પણ છે. ૧, અત્યેગઈણ જાણઈ ન પાસઈ” તથા કોઈ એક છદ્ધસ્થ એવા હોય છે કે જે તે અનંતપ્રદેશવાળા સ્કંધને જાણે તો છે, પણ તેને દેખતા નથી. ૨, અત્યેગઈણ ન જાણઈ પાસઈ” તથા કોઈ એક છદ્ધસ્થ એવા હોય છે કે જેઓ અનંત પ્રદેશી સ્કંધને જાણતા નથી અને પરંતુ તેને દેખે છે, ૩, “અત્યેગ—

૧-જાનાતિ સ્પર્શનાદિના પશ્યતિ ચ ચક્ષુષા इत्येको भङ्गः १ यथा अवधिज्ञानी
 ૨-तथा अन्यो जानाति स्पर्शनादिना न पश्यति चक्षुषा चक्षुषोऽभावादिति.
 द्वितीयः यथा श्रुतज्ञानी श्रुतदर्शनाभावात् ।

૩-तथा अन्यो न जानाति स्पर्शाद्यविषयत्वात् पश्यति चक्षुषा इति तृतीयः
 यथा दूरस्थं पर्वतादिकम् ।

૪-तथाऽन्यो न जानाति न पश्यति चाविषयत्वादिति चतुर्थो विकल्पः,

હોતા હૈ જો અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધ કો ન જાનતા હૈ ઓર ન દેખતા હૈ હસ
 પ્રકાર કે યે ચાર ભઙ્ગ ભગવાન ને દિખલાયે હૈ ।

૧--કોઈ એક છદ્મસ્થ મનુષ્ય સ્પર્શાદિ દ્વારા ઉસે જાનતા હૈ ઓર
 ચક્ષુ સે દેખતા હૈ ?

૨--તથા કોઈ એક છદ્મસ્થ મનુષ્ય સ્પર્શાદિ દ્વારા હસે જાનતા
 તો હૈ પર ચક્ષુ કે અભાવ સે દેખતા નહીં હૈ ૨

૩--તથા કોઈ એક છદ્મસ્થ મનુષ્ય સ્પર્શાદિ કા અવિષય હોને
 કે કારણ ઉસે નહીં જાનતા હૈ । પરન્તુ ચક્ષુ સે ઉસે દેખતા હૈ યહ
 તૃતીય ભઙ્ગ હૈ । જૈસે દૂરસ્થ પર્વત આદિ કો કોઈ એક છદ્મસ્થ મનુષ્ય
 ચક્ષુ કે દ્વારા દેખતા તો હૈ પર સ્પર્શાદિ દ્વારા ઉસે જાનતા નહીં હૈ ।

૪--તથા કોઈ એક છદ્મસ્થ મનુષ્ય ન ઉસે જાનતા હૈ ઓર ન ઉસે

એક છદ્મસ્થ મનુષ્ય એવા હોય છે કે--જેઓ અનંત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધને
 જાણતા નથી. અને દેખતા પણ નથી. ૪,

આ રીતે આ ચાર ભંગ ભગવાને બતાવ્યા છે.

૧. કોઈ એક છદ્મસ્થ મનુષ્ય સ્પર્શાદિથી તેને જાણે છે અને નેત્રથી
 જુલે છે. ૧, જેમ કે અવધિજ્ઞાની.

૨. કોઈ એક છદ્મસ્થ મનુષ્ય સ્પર્શાદિથી તેને જાણે તો છે. પરંતુ
 નેત્રના અભાવથી તેને દેખતો નથી. ૨ જેમ કે શ્રુતજ્ઞાની. શ્રુતમાં દર્શનનો
 અભાવ રહે છે.

૩ તથા કોઈ એક છદ્મસ્થ સ્પર્શાદિ અવિષય હોવાથી જાણતા નથી.
 પરંતુ ચક્ષુથી તેને દેખે છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. જેમ દૂર રહેલા પર્વત
 વિગેરેને કોઈ એક છદ્મસ્થ માણસ નેત્રથી દેખે તો છે પણ સ્પર્શાદિથી
 તેને જાણતો નથી.

૪ તથા કોઈ એક છદ્મસ્થ મનુષ્ય તેને જાણતો નથી. અને દેખતો પણ
 નથી જેમ કે આંધળો માણસ. એ પ્રમાણેનો આ ચોથો ભંગ છે.

યથાન્ધઃ । એતે ચત્વારો મજ્ઞા અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધવિષયે इति । છદ્મસ્થાધિકારાત્ છદ્મસ્થવિશેષણભૂતાધોવધિકપરમાધોવધિકસૂત્રે આહ 'આહોવહિર્ણ' દ્રશ્યાદિ । 'આહોવહિર્ણ મંતે' આધોવધિકઃ—અધોવધિજ્ઞાની સ્વલ્લ મદન્ત ! 'મણુસ્સે' મનુષ્યઃ 'પરમાણુપુદ્ગલં' પરમાણુપુદ્ગલં જાનાતિ પશ્યતિ અથવા ન જાનાતિ ન પશ્યતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'જહા' इत्यादि । 'જહા છુમત્યે' એવં આહોવહિર્ણ વિ' યથા છદ્મસ્થ એવાધોવધિકોડધોવધિજ્ઞાની અપિ અસ્ત્યેકકો જાનાતિ ન પશ્યતિ અસ્ત્યેકકો ન જાનાતિ ન પશ્યતીત્યર્થઃ 'એવં જાવ અણંતપ-
 ણસિયં' એવં યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકમ્ અત્ર યાવત્પદેન દ્વિપ્રદેશિકત્રિચતુષ્ચષ્ટ-
 સસાષ્ટનવદશસંલયેયપ્રદેશિકસ્કન્ધાનાં ગ્રહણં ભવતિ તથા ચ યથા અવધિજ્ઞાનિનાં

देखता है ऐसा यह चौथा भज्ज है जैसे अन्धा मनुष्य ये चार भज्ज अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध के विषय में है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं । 'आहोवहिए' इत्यादि हे भदन्त ! जो छद्मस्थ मनुष्य अधःअवधिज्ञानी होता है वह परमाणुपुद्गल को जानता और देखता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'जहा' इत्यादि हे गौतम ! जैसा उत्तर छद्मस्थ के सम्बन्ध में दिया गया है । इसी प्रकार का उत्तर यहां पर भी जानना चाहिये । अर्थात् कोई एक अधोवधिज्ञानी परमाणुपुद्गल को जानता तो है पर उसे देखता नहीं है तथा कोई एक अधो-
 वधिज्ञानी परमाणुपुद्गल को न जानता है और न देखता है । 'एवं जाव
 अणंतएसियं' इसी प्रकार से द्विप्रदेशिक स्कन्ध, त्रिप्रदेशिक स्कन्ध,
 चतुः प्रदेशिक स्कन्ध, पंचप्रदेशिक स्कन्ध, छद्म प्रदेशिक स्कन्ध, सप्तप्र-

આ પ્રમાણેના ચાર ભંગો અનંત પ્રદેશીક સ્કંધના વિષયમાં છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે “આહોવહિર્ણ” ઇત્યાદિ હે ભગવન્ જે છદ્મસ્થ માણુસ અવધિજ્ઞાન વાળો હોય છે. તે પરમાણુ પુદ્ગલને જાણે છે ? અને દેખે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“જહા” ઇત્યાદિ હે ગૌતમ ! છદ્મસ્થાના સંબંધમાં જેવી રીતે કથન કર્યું છે તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં પણ સમજી લેવું અર્થાત્ કોઈ એક આધોવધિજ્ઞાની પરમાણુ પુદ્ગલને જાણે તો છે, પરંતુ તેને દેખતા નથી. તથા કોઈ એક અધોવધિજ્ઞાની પરમાણુ પુદ્ગલને જાણતા નથી અને દેખતા પણ નથી. “એવં જાવ અણંતપણસિયં” આજ પ્રમાણે જે પ્રદેશવાળા સ્કંધ, ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધ ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધ પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધ છ પ્રદેશવાળા સ્કંધ સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધ, આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધ, નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધ, દસ

પરમાણુપુદ્ગલવિષયજ્ઞાનદર્શનયોઃ સત્ત્વાસત્ત્વે વિકલ્પેન દર્શિતે તથૈવ દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધાદારમ્ય અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધપર્યન્તવિષયેऽપિ જ્ઞાનદર્શનયોઃ સત્ત્વં ચ અસત્ત્વં ચાપિ જ્ઞેયશ્ચિતિભાવઃ । ‘પરમાહોહિણં મંતે ! મણૂસે’ પરમાધોવધિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! મનુષ્યઃ ‘પરમાણુપોગલં જં સમયં જાણઈ તં સમયં પાસઈ’ પરમાણુપુદ્ગલં યસ્મિન્ સમયે જાનાતિ તસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ’ જં સમયં પાસઈ તં દેશિક સ્કન્ધ, આઠ પ્રદેશિક સ્કન્ધ, નૌ પ્રદેશિક સ્કન્ધ, દશપ્રદેશિક સ્કન્ધ, સંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ, અસંખ્યાત પ્રદેશિક સ્કન્ધ ઔર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ હન સબકે વિષય મેં મી એસા હી કથન જાનના ચાહિયે । અર્થાત્ કોઈ એક અધોવધિજ્ઞાની છદ્ધસ્થ પુરુષ દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સે લેકર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ તક કો જાનતા તો હૈ પર ઉન્હે દેખતા નહીં હૈ । તથા કોઈ એક અધોવધિજ્ઞાની છદ્ધસ્થ પુરુષ ન ઉન્હે જાનતા હૈ ઔર ઉન્હે ન દેખતા હૈ । હસ પ્રકાર પરમાણુપુદ્ગલકે વિષય મેં જિસ પ્રકાર સે હસકે જ્ઞાન ઔર દર્શન કા સત્ત્વ ઔર અસત્ત્વ વિકલ્પ સે પ્રતિપાદિત કિયાગયા હૈ, ડસી પ્રકાર સે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ લેકર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ તક કે વિષય મેં મી હનકે જ્ઞાન દર્શન કા સત્ત્વ ઔર અસત્ત્વ વિકલ્પ સે જાનના ચાહિયે । અબ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘પરમાહોહિણં મંતે ! મણૂસે’ હે ભદન્ત ! સ્વલુચ્ય પરમાધોવધિક હૈ વહ ‘પરમાણુપોગલં જં સમયં જાણઈ’ પરમાણુપુદ્ગલ કો જિસ સમય મેં જાનતા હૈ । ડસી સમય

પ્રદેશવાળા સ્કંધ, સંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધ અને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધ આ તમામના સંબંધમાં પણ આજ પ્રમાણે તુ કથન સમજવું અર્થાત્ કોઈ એક અધોવધિજ્ઞાની છદ્ધસ્થ પુરુષ દ્વિપ્રદેશી સ્કંધને જાણે તો છે, પરંતુ તેને દેખતો નથી. તથા કોઈ અધોવધિ જ્ઞાની છદ્ધસ્થ પુરુષ તેને જાણતો નથી. અને દેખતો પણ નથી. જે રીતે પરમાણુ પુદ્ગલોના વિષયમાં તેના જ્ઞાન અને દર્શનના વિષયમાં વિકલ્પથી તેનું સત્ત્વ હોવાપણું અસત્ત્વ—નહિં હોવાપણું બતાવવામાં આવ્યું છે. તેજ રીતે જ પ્રદેશવાળા સ્કંધથી આરંભીને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધ સુધીના વિષયમાં પણ તેના જ્ઞાન દર્શનનું સત્ત્વ—હોવાપણું અને અસત્ત્વ—નહીં હોવાપણું વિકલ્પથી સમજી લેવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રમુને એવું પૂછે છે કે—પરમાહિણં મંતે ! મણૂસે’ હે ભગવન્ જે માણસ પરમાધોવધિજ્ઞાની છે, તે “પરમાણુપોગલં જં સમયં જાણઈ” જે સમયે પરમાણુ પુદ્ગલને જાણે છે, તેજ સમયે જોઈ શકે છે ?

સમયં જાણઈ' યસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ તસ્મિન્ સમયે જાનાતિ દર્શનસમયે જ્ઞાનં ભવતિ જ્ઞાનસમયે દર્શનં ભવતિ ન વાઉભયોર્જ્ઞાનદર્શનયોઃ સમાનકાલિકત્વં ભવતિ નવેતિ પ્રશ્નાશયઃ, સમાનકાલિકત્વસ્ય નિપેથં કુર્વન્નેવ મગવાનાહ—'જો ઇણટ્ટે સમટ્ટે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ જ્ઞાનદર્શનયોઃ સમાનકાલિકત્વં ન ભવતીત્યર્થઃ, પુનઃ પ્રશ્નયન્નાહ—'સે કેણટ્ટેણં મંતે ! એવં બુચ્છઈ' તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે પરમાહોહિણં મણૂસે । પરમાવધિકઃ સ્વલ્લ મનુષ્યઃ 'પરમાણુપોગ્ગલં' જં સમયં જાણઈ તં સમયં નો પાસઈ' પરમાણુપુદ્ગલં યસ્મિન્ સમયે જાનાતિ નો તસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ તથા 'જં સમયં પાસઈ નો તં સમયં જાણઈ' યસ્મિન્ સમયે પશ્યતિ તસ્મિન્ સમયે નો જાનાતિ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ 'ગોયમા' હે ગૌતમ !

એ ઉસે દેખતા હૈ કયા ? અથવા જિસ સમય મેં દેખતા હૈ उसी समय में कया वह उसे जानता है ? इस प्रश्नका आशय ऐसा है कि दर्शन के समय में ज्ञान होता है कया ? या ज्ञान के समय में दर्शन होता है कया ? ज्ञान दर्शन ये दोनों कया एक ही काल में होते हैं ? या नहीं होते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं । 'जो इणट्टे समट्टे' हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् ज्ञान और दर्शन समान काल में नहीं होते हैं । अब इस पर पुनः गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'से केणट्टेणं मंते !' हे भदन्त ऐसा आप किस कारण से कहते हैं की—'परमाहोहिणं मणूसे०' कि जो परमावधिक छद्मस्थ मनुष्य है वह परमाणुपुद्गल को जिस समय में जानता है उस समय में वह उसे देखता नहीं है । तथा जिस समय में वह उसे देखता है । उस समय में वह उसे जानता नहीं है ? इसके उत्तर में प्रभु

अथवा જે સમયે તેને દેખે છે, તે જ સમયે શું તેને જાણી શકે છે ? આ પ્રશ્નનો હેતુ એવો છે કે—દર્શનના સમયમાં જ્ઞાન અને દર્શન શું એક જ સમયમાં થાય છે ? અથવા નથી થતા ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“જો ઇણટ્ટે સમટ્ટે” હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ જ્ઞાન અને દર્શન એક જ કાળે થતા નથી. આ વિષયમાં ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—“સે કેણટ્ટેણં મંતે !” હે ભગવન્ આપ એ પ્રમાણે શા કારણથી કહેો છો કે—“પરમાહોહિણં મણૂસે” જે પરમાવધિક છદ્મસ્થ મનુષ્ય છે, તે પરમાણુ પુદ્ગલોને જે સમયે જાણે છે, તે સમયે તેને તે માણસ જોઈ શકતો નથી. તથા જે સમયે તેને તે જોઈ શકે છે, તે સમયે તેને તે જાણતો નથી. ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા !”

‘સાગારે સે નાળે ભવઈ’ સાકારં યત્ તજ્ઞાનં ભવતિ પરમાવધિકજ્ઞાનિનાં જ્ઞાનં વિશેષગ્રાહકં ભવતીત્યર્થઃ ‘અળાગારે સે દંસળે ભવઈ’ અનાકારં તત્ દર્શનં ભવતિ, દર્શનમ્ અનાકારં સામાન્યગ્રાહકં ભવતિ ‘સે તેળદેળં જાવ નો તં સમયં જાળઈ’ તત્ તેનાર્થેન યાવત્ ન તસ્મિન્ સમયે જાનાતિ અત્ર યાવત્પદેન ‘પરમાહોહિણં મળૂસે પરમાણુપોમ્ગલં જં સમયં જાળઈ નો તં સમયં પાસઈ જં સમયં પાસઈ’ इत्यन्तस्य प्रकरणस्य ग्रहणं भवतीति, हे गौतम ! ज्ञानदर्शनयोः साकारत्वनिराकार-त्वरूपविरुद्धधर्मोपेतत्वात् समानकालिकत्वं न भवतीत्यत एव कथितं यत् यदा ज्ञानाति तदा न पश्यति तथा यदा पश्यति तदा न जानातीति भावः । ‘एवं जाव अणंतपएसियं’ एवं यावत् अनन्तप्रदेशिकम् अत्र यावत्पदेन द्विप्रदेशिकादारभ्या-

કહતે હૈં । ‘ગોધમા ઇત્યાદિ—હે ગૌતમ ! પરમાવધિક જ્ઞાનિયોં કા જો જ્ઞાન હોતા હૈં વહ સાકાર હોતાં હૈં અર્થાત્ વિશેષ કા ગ્રહણ કરનેવાલા હોતા હૈં । તથા ડનકા જો દર્શન હોતા હૈં વહ નિરાકાર હોતા હૈં, સામાન્ય કા ગ્રહણ કરનેવાલા હોતા હૈં । ‘સે તેળદેળં જાવ નોતં સમયં જાળઈ’ હસ પ્રકાર પરમાવધિક છન્દસ્થ મનુષ્ય જિસ સમય મેં પરમાણુપુદ્ગલ કો જાનતા હૈં, ડસ સમય મેં વહ ડસે દેખતા નહોં હૈં । ઓર જિસ સમય વહ ડસે દેખતા હૈં ડસ સમય મેં વહ ડસે જાનતા નહોં હૈં । ંસા મૈંને કહા હૈં । તાત્પર્ય કહને કા ંસા હૈં કિ જ્ઞાન ઓર દર્શન સાકાર ઓર નિરાકાર રૂપ વિરુદ્ધ ધર્મદ્વય સે યુક્ત હૈં । અતઃ ડનમેં સમાનકાલિકતા નહોં હૈં । હસી કારણ ંસા કહા ગયા હૈં કિ જિસ સમય વહ જાનતા હૈં । ડસ સમય વહ દેખતાં નહોં હૈં । ઓર જિસ સમય વહ દેખતા હૈં ડસ સમય વહ જાનતા નહોં હૈં । ‘ંવં જાવ અણંતપસિયં’ હસી

ઈત્યાદિ હે ગૌતમ ! પરમાવધીજ્ઞાનીયોતું જે જ્ઞાન હોય છે, તે સાકાર હોય છે, અર્થાત્ વિશેષને ગ્રહણ કરવાવાળું હોય છે. તથા તેઓતું જે દર્શન હોય છે, તે નિરાકારણ હોય છે એટલે કે સામાન્યતું ગ્રહણ કરવાવાળું હોય છે, ‘સે તેળદેળં જાવ નો તં સમયં જાળઈ’ તે કારણથી છન્દસ્થ પુરુષ જે સમયે પરમણુ પુદ્ગલોને જાણે છે, તે સમયે તે તેને જોઈ શકતા નથી. અને જે સમયે તે તેને દેખે છે, તે સમયે તેને જાણતો નથી. એવું મેં કહ્યું છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે—જ્ઞાન અને દર્શન સાકાર અને નિરાકાર રૂપ પરસ્પર વિરુદ્ધતાવાળું છે. તેથી તેમાં સમાન કાલપણું હોતું નથી. તેજ કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે જે સમયે તે જાણે છે, તે સમયે તે તેને દેખતો નથી. અને જે સમયે તેને દેખે છે, તે સમયે તેને જાણતો નથી.

સંખ્યેયપ્રદેશિકસ્કન્ધપર્યન્તસ્ય ગ્રહણમ્ યથા પરમાણુપુદ્ગલં સૂક્ષ્મમધિકૃત્ય પરમાધોવધિકાર્ના જ્ઞાનદર્શનયોઃ સહાનવસ્થાનં પ્રદર્શિતં તથા દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધા-
દારમ્ય અનન્તપ્રવેશિકસ્કન્ધમધિકૃત્યાપિ જ્ઞાનદર્શનયોઃ સહાનવસ્થાનં પ્રતિપાદ-
નીયં સાકારત્વનિરાકારત્વયોર્યુક્તેઃ સર્વત્ર સમાનત્વાદિતિભાવઃ । પરમાધોવધિક-
શ્ચાચર્યમન્તર્મુહૂર્તેન કેવલી ભવતીતિ । પરમાધિક સૂત્રાનન્તરં કેવલિસૂત્રં દર્શ-
યન્નાહ-‘કેવલી ણં’ ઇત્યાદિ । ’ કેવલી ણં મંતે ! મણુસે ‘કેવલી સ્વલુ મદન્ત !

પ્રકાર કા કથન યાવત્ અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે વિષય મેં ખી કર લેના
ચાહિયે । યહાં યાવત્પદ સે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સે લેકર અસંખ્યાતપ્રદેશિક
સ્કન્ધ તક કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । જિસ્ પ્રકાર સે સૂક્ષ્મ પરમાણુપુદ્ગલ
કો લેકર ઉસકે જાનને મેં પરમાધોવધિક મનુષ્યોં કે જ્ઞાન દર્શન
મેં સહાનવસ્થાન દિશ્વલાયા ગયા હૈ । ઉન્ની પ્રકાર સે દ્વિપ્રદેશિક
સ્કન્ધ સે લેકર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ તક ઉસ કો જાનને દેશ્વને
મેં પરમાધિક મનુષ્યોં કે જ્ઞાનદર્શન મેં સહાનવસ્થાન પ્રતિપાદિત કર
લેના ચાહિયે । ક્યોંકિ સાકાર નિરાકારતા હી સહાનવસ્થાન કા કારણ
હૈ ઓર વહ હન દોનોં મેં સર્વત્ર રહતી હી હૈ । પરમાધિક સૂત્ર કે વાદ
જો કેવલિસૂત્ર કહા ગયા હૈ । ઉસકા કારણ એસા હૈ કિ પરમાધિક
જ્ઞાની નિયમ સે અન્તર્મુહૂર્ત કે વાદ કેવલી હો જાતા હૈ । અતઃ અવ

“एवं जाव अणंतपणसिय” આજ રીતનું કથન યાવત્ પદથી અનંત
પ્રદેશવાળા સ્કંધના વિષયમાં પણ સમજી લેવું. અહિયાં યાવત્ પદથી જે
પ્રદેશવાળા સ્કંધથી આરંભીને સંખ્યાત અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કંધ સુધીનું
કથન ગ્રહણ કરાયું છે. જે રીતે સૂક્ષ્મ પરમાણુના કથનમાં તેને જાણવા અને
હેખવાના વિષયમાં પરમાવધિજ્ઞાની મનુષ્યના જ્ઞાન અને દર્શનમાં સહાન-
વસ્થાન-એક સાથે ન હોવાનું બતાવેલ છે, એજ રીતે જે પ્રદેશવાળા
સ્કંધથી આરંભીને અનંત પ્રદેશી સ્કંધના જાણવા અને હેખવાના સંબંધમાં
પરમાવધિજ્ઞાની પુરુષના જ્ઞાન દર્શનમાં સહાનવસ્થાન-સાથે ન હોવાપણું
પ્રતિપાદન કરી લેવું. કેમ કે સાકાર અને નિરાકારપણું જ સહાનવસ્થાનના
વિરોધનું કારણ છે. અને તે આ બંનેમાં બધે જ રહે છે. પરમાવધિ સૂત્રના
કથન પછી જે કેવલી સૂત્ર કહેવામાં આવ્યું છે, તેનું કારણ એ છે કે--
પરમાવધિજ્ઞાની નિયમથી અન્તર્મુહૂર્ત પછી કેવળજ્ઞાની બની જાય છે. જેથી
હવે કેવલી મનુષ્યના સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે--

મનુષ્યઃ ‘પરમાણુપુદ્ગલં’ પરમાણુપુદ્ગલં યદા જાનાતિ તદા પશ્યતિ યદા પરમાણુપુદ્ગલં પશ્યતિ તદૈવ જાનાતિ અથવા ન તથા ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, અતિદેશમુખેન ભગવાનાહ ‘જહા’ इत्यादि। ‘જહા પરમાહોહિં તહા કેવલી વિ’ યથા પરમાધોવધિકઃ તથા કેવલી અપિ યથા પરમાધોવધિજ્ઞાની પરમાણુપુદ્ગલં યસ્મિન્ સમયે જાનાતિ તસ્મિન્ સમયે ન પશ્યતિ તથા કેવલી અપિ યસ્મિન્ સમયે જાનાતિ તસ્મિન્ સમયે ન પશ્યતિ યતો હિ જ્ઞાનસ્ય વિશેષગ્રાહકતયા દર્શનસ્ય સામાન્યગ્રાહકતયા ચ પરસ્પરવિરુદ્ધયોર્દ્વયોરેકસ્મિન્ કાલે ન સંભવ ઇતિ। ‘જાવ અણંતપણસિયં’ યાવત્ અનન્તપ્રદેશિકં યથા પરમાણુપુદ્ગલવિષયે કથિતં તથૈવ દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધાદારમ્ય

કેવલી મનુષ્ય કો લેક્ષર ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ—‘કેવલી ણં મંતે ! મણૂસે૦’ હે અદન્ત ! જો કેવલી મનુષ્ય હોતા હૈ, વહ પરમાણુપુદ્ગલ કો જિસ કાલ મેં જાનતા હૈ, ઉસી કાલ મેં કયા વહ ઉસે દેખતા હૈ ? ઓર જિસ કાલ મેં વહ ઉસે દેખતા હૈ, કયા ઉસી કાલ મેં વહ ઉસે જાનતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—‘જહા’ इत्यादि जिस प्रकार से परमाधोवधिकज्ञानी परमाणुपुद्गल को जिस समय में જાનતા હૈ। ઉસ સમય મેં વહ ઉસે દેખતા નહીં હૈ। એસા કહા ગયા હૈ। ઉસી પ્રકાર સે કેવલી બી જિસ સમય મેં જાનતા હૈ, ઉસ સમય મેં વહ ઉસે દેખતા નહીં હૈ, એસા જાનના ચાહિયે। ક્યોંકિ જ્ઞાનવિશેષ ગ્રાહક હોતા હૈ। ઓર દર્શન સામાન્યગ્રાહક હોતા હૈ। અતઃ એસા હોને સે એક હી કાલ મેં પરસ્પર વિરુદ્ધ ધર્મઘ્યવાલોં કા એક હી સ્થાન મેં હોના સંભવિત નહીં હોતા હૈ। ‘જાવ અણંતપણસિયં’ જૈસા કથન પરમા-

“કેવલી ણં મંતે ! મણૂસે૦” હે ભગવન્ જે કેવલી મનુષ્ય હોય છે, તે પરમાણુ પુદ્ગલને જે સમયે જાણે છે, તેજ સમયે શું તેને જોઈ શકે છે ? અને જે કાળે તેને જોઈ શકે છે, તેજ કાળે તેને તે જાણે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“જહા” इत्यादि જે રીતે પરમાધોવધિજ્ઞાની પરમાણુ પુદ્ગલને જે સમયે જાણે છે, તે સમયે તે તેને જોઈ શકતો નથી. એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રકારથી કેવલી પણ જે સમયે તેને જાણે છે. તે સમયે તેને જોઈ શકતા નથી. તેમ સમજવું કેમ કે જ્ઞાન વિશેષતું ગ્રાહક હોય છે, અને દર્શન સામાન્યતું ગ્રાહક હોય છે. તેથી એક જ સમયમાં પરસ્પર વિરોધી એવા બે ધર્મવાળાં એક જ સ્થાનમાં સહાવસ્થાન—સાથે હોવાપણું સંભવતું નથી. “જાવ અણંતપણસિયં” પરમાણુ પુદ્ગલોના વિષયમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તેજ રીતતું કથન બે

અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધપર્યન્તેऽપિ વિષયે જ્ઞાતવ્યમ્ યદા દ્વિપ્રદેશાદિકસ્કન્ધં જાનાતિ તદા તં ન પश्यति યદા તુ દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધાદિકં દર્શનવિષયીક્રિયતે તદા ન જાનાતિ વિશેષાવગાહીજ્ઞાનવિષયં નં કરોતીતિ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ હે મદન્ત ! સૂક્ષ્મસ્થૂલપદાર્થવિષયજ્ઞાનદર્શનયોર્યત્ ક્રમિકત્વં દેવાનુપ્રિયેણ કથિતમ્ તત્ એવમેવ મવતામાસત્વેન મવદ્વાક્યસ્ય સર્વથેવ સત્યત્વાત્, ઇત્યુક્ત્વા મગવન્તં યાવન્નમસ્કૃત્ય સંયમેન તપસા આત્માનં માવયન્ વિહરતિ ॥ સૂ. ૦ ૩॥

इति श्री विश्वविख्यातमगद्वल्लभादिषदभूषितबालब्रह्मचारि ‘जैनाचार्य’
पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री “मगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्यायां व्याख्यायाम् अष्टादशशतकस्य अष्टमोद्देशकः समाप्तः ॥ सू. ० १८-८॥

ગુપ્તલ કે વિષય મેં ક્રિયા ગયા હૈ । વૈસા હી કથન દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સે લેકર અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ તક કે વિષય મેં ખી કર લેના ચાહિયે । અર્થાત્ જબ વહ દ્વિપ્રદેશિક આદિ સ્કન્ધ કો જાનતા હૈ તબ ઉસે દેખતા નહીં હૈ । ઓર જબ ઉસે દેખતા હૈ તપ ઉસે જાનતા નહીં હૈ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ પ્રશ્ન કે દ્વારા અપની જિજ્ઞાસા કે વિષયભૂત પદાર્થોં કા સ્પષ્ટીકરણ સુનકર ગૌતમ ને ઉનસે કહા હે મદન્ત ! આપકે દ્વારા કહા ગયા યહ સબ વિષય કા સ્પષ્ટીકરણ બિલકુલ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ અર્થાત્ સૂક્ષ્મ સ્થૂલ પદાર્થ કો વિષય કરનેવાલે જ્ઞાન દર્શન કે વિષય મેં જો આપ દેવાનુપ્રિય ને ક્રમિકતા કા કથન ક્રિયા હૈ । વહ સબ એસા હી હૈ । સત્ય હી હૈ ક્યોંકિ આપમેં આસતા હૈ ઓર જો આસ કે વાક્ય

પ્રદેશવાળા સ્કન્ધથી આરંભીને અનન્ત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ સુધીમાં પણ સમજાવેલું, અર્થાત્ જ્યારે તે બે પ્રદેશવાળા વિ. સ્કન્ધોને બાંહે છે, ત્યારે તેને દેખતો નથી, અને જ્યારે તેને દેખે છે, ત્યારે તેને બાંહેતો નથી. તેમ સમજાવું

“સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ” પ્રશ્નની પાસેથી પોતાની જિજ્ઞાસાના વિષયવાળા પદાર્થોના સંબંધમાં પૂર્વેક્ત પ્રકારથી સ્પષ્ટીકરણ સાંભળીને ગૌતમસ્વામીએ તેઓને કહ્યું—“હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે કહેલ આ સર્વ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ બિલકુલ સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું સઘળું કથન યથાર્થ છે. અર્થાત્ સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ પદાર્થોને વિષય કરવાવાળા જ્ઞાન અને દર્શનના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કથન રચ્યું છે, તે સઘળું તેજ પ્રમાણે છે. અર્થાત્ સત્ય જ છે. કેમ કે આપ આસ છો, અને આપના વાક્યો નિર્દોષ હોવાથી સર્વ પ્રકારે સત્ય જ હોય છે. આ પ્રમાણે કહીને

होते हैं वे निर्दोष होनेके कारण सर्व प्रकार से स्वयं ही होते हैं। इस प्रकार कहकर भगवान् गौतम ने प्रभु की वन्दना की और नमस्कार किया बाद में वे फिर संयम और तप से आत्माको भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ३ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके अठारहवें शतकका
॥ आठवां उद्देशक समाप्त ॥ १८-८ ॥

भगवान् गौतम स्वामीએ પ્રભુને વંદના કરી અને નમસ્કાર કર્યા તે પછી
સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન
પર વિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૩ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૮ ॥

अथ नवमोद्देशः प्रारभ्यते ।

अष्टमोद्देशकान्ते केवली निरूपितः स च केवली भव्यद्रव्यसिद्धः इत्येवं भव्य-
द्रव्याधिकारात् नवमे उद्देशके भव्यद्रव्यनारकादयः कथ्यन्ते इत्येवं सम्बन्धेन
आयातस्यास्य नवमोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—‘रायगिहे’ इत्यादि ।

मूलम्—रायगिहे जाव एवं वयासी अत्थि णं भंते ! भविय-
दव्व नेरइया भवि० हंता अत्थि । से केणट्टेणं भंते ! एवं वुच्चइ
भवियदव्वनेरइया भवि० गोयमा ! जे भविए पंचिंदिएतिरि-
क्खजोणिए वा मणुस्से वा नेरइएसु उववज्जित्तए० से तेण-
ट्टेणं० एवं जाव थणियकुसारा । अत्थि णं भंते ! भवियदव्व
पुढवीकाइया भवि० हंता अत्थि से केणट्टेणं भंते एवं वुच्चइ
भवियदव्वपुढवीकाइया भवि० गोयमा ! जे भविए तिरिक्ख-
जोणिए वा मणुस्से वा देवे वा पुढवीकाइएसु उववज्जित्तए से तेण-
ट्टेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ भवियदव्वपुढवीकाइया१ । आउक्काइय
वणस्सइकाइयाणं एवं चेव उववाओ तेउवाउवेइंदिय तेइं-
दियचउरिंदियाण थ जे भविए तिरिक्खजोणिए वा मणुस्से वा,
पंचिंदियतिरिक्खजोणियाणं जे भविए नेरइए वा तिरिक्ख-
जोणिए वा मणुस्से वा देवे वा पंचिंदियतिरिक्खजोणिए वा
एवं मणुस्सा वि । वाणसंतरजोइसियवेसाणियाणं जहा नेर-
इयाणं । भवियदव्वनेरइयस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिई
पन्नत्ता गोयमा जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं पुव्वकोडी । भविय-
दव्वअसुरकुमारस्स णं भंते ! केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता
गोयमा ! जहन्नेणं अंतोसुहुत्तं उक्कोसेणं तिज्झि पलिओवमाइं ।

एवं जाव थणियकुमारस्स । भवियद्वपुढवीकाइयस्स णं
पुच्छा गोयसा ! जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो
सागरोवसाइं । एवं आउकाइयस्स वि । तेऊवाऊ जहा नेरइ-
यस्स । वणस्सइकाइयस्स जहा पुढवीकाइयस्स । बेइंदियस्स
तेइंदियस्स चउरिंदियस्स जहा नेरइयस्स । पंचिंदियतिरिक्ख-
जोणियस्स जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवसाइं ।
एवं मणुस्साण वि । वाणमंतरजोइसिय वेसाणियस्स जहा असु-
रकुमारस्स । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति॥सू० १॥

अट्टारससए नवमो उद्देशो समत्तो ॥

छाया—राजगृहे यावदेवम् अवादीत् सन्ति खलु भदन्त ! भव्यद्रव्यनैरयिकाः,
भव्यद्रव्यनैरयिकाः, हन्त, अस्ति । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते भव्यद्रव्यनै-
यिका भव्यद्रव्य नैरयिकाः, गौतम ! यो भव्यः पञ्चेन्द्रियः तिर्यग्योनिको वा मनुष्यो
वा नैरयिकेषु उत्पत्तुं तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमुच्यते भव्यद्रव्यनैरयिकाः भव्यद्रव्य-
नैरयिकाः, एवं यावत् स्तनितकुमाराः । सन्ति खलु भदन्त ! भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकाः
भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकाः, हन्त सन्ति । तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते सन्ति
भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकाः भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकाः, यो भव्यः तिर्यग्योनिको
वा मनुष्यो वा देवो वा पृथिवीकायिकेषु उत्पत्तुम् तत् तेनार्थेन गौतम ! एवमु-
च्यते सन्ति भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकाः भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकाः । अप्कायिक-
वनस्पतिकायिकानां एवमेव उपपातः तेजोवायुद्वीन्द्रियत्रीन्द्रियचतुरिन्द्रियाणां च
यो भव्यः तिर्यग्योनिको वा मनुष्यो वा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिकानां यो भव्यः
नैरयिको वा तिर्यग्योनिको वा मनुष्यो वा देवो वा पञ्चेन्द्रियतिर्यग्योनिको वा,
एवं मनुष्या अपि । वानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिकानां यथा नैरयिकाणाम् ।
भव्यद्रव्यनैरयिकस्य खलु भदन्त ! कियत्कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येन
अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण पूर्वकोटिः । भव्यद्रव्यासुरकुमारस्य खलु भदन्त ! कियत्कालं
स्थितिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण त्रीणि पलयोपमानि,
एवं यावत् स्तनितकुमारस्य । भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकस्य खलु पुच्छा गौतम !
जघन्येनान्तर्मुहूर्तम् उत्कर्षेण सातिरेकौ द्वौ सागरोपमौ, एवम् अप्कायिकस्यापि

તેજોવાયુ યથા નૈરયિકસ્ય, વનસ્પતિકાયિકસ્ય યથા પૃથિવીકાયિકસ્ય દ્વીન્દ્રિયસ્ય ત્રીન્દ્રિયસ્ય ચતુરિન્દ્રિયસ્ય યથા નૈરયિકસ્ય । પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ચોનિકસ્ય જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ । એવં મનુષ્યાણામપિ । વાનવ્યન્તર જ્યોતિઃકૃત્વૈમાનિકસ્ય યથા અસુરકુમારસ્ય । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥ સૂ. ૧ ॥

અષ્ટાદશશતે નવમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવત્ એવમ્ અવાદીત્ અત્ર યાવત્પદેન ગુણશિલકં ચૈત્યં તત્ર ભગવાન સમવસૃત ઇત્યારમ્ભ પ્રાજ્જલિપુટો ગૌતમઃ ઇત્યન્તસ્ય સંપૂર્ણસ્યાપિ પ્રકરણસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ । ‘અત્થિ ણં મંતે !’ સન્તિ સ્વલુ

નવવેં ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ

અષ્ટમ ઉદ્દેશક કે અન્તર્મુહૂર્તમ્ કેવલી કા નિરૂપણ ક્રિયા ગયા હૈ સો યહ કેવલી અવ્યદ્રવ્યસિદ્ધરૂપ હોના હૈ હસ પ્રકાર અવ્ય દ્રવ્ય કે અધિકાર કો લેકર હસ નૌવેં ઉદ્દેશે મેં અવ્યદ્રવ્ય નારક આદિ કે વિષય કા કથન ક્રિયા જાવેગા । હસ નૌવેં ઉદ્દેશેકા યહ ‘રાયગિહે’ આદિ સૂત્ર પહિલા સૂત્ર હૈ । ‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહ નગર મેં યાવત્ ‘ગુણશિલક નામકા ઉદ્યાન થા ઉસમેં ભગવાન મહાવીરસ્વામી પધારે’ હસ કથન સે લેકર ગૌતમ ને દોનો હાથ જોડકર હસ પ્રકાર ઉસે પૂછા યહાં તક કા સંબંધ યહાં પર લગા લેના ચાહિયે । યહી બાત યહાં

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

આઠમા ઉદ્દેશાના અંતમાં કેવલીઓનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તેો તે કેવલી લબ્ય દ્રવ્યસિદ્ધરૂપ હોય છે, તેથી લબ્યદ્રવ્યના અધિકારથી આ નવમાં ઉદ્દેશામાં લબ્ય દ્રવ્ય નારક વિગેરેનું કથન કરવામાં આવશે. આ સંબંધથી આ નવમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ થાય છે. આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—“રાયગિહે જાવ” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—“રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” રાજગૃહનગરમાં યાવત્ ગુણશિલક નામનું ઉદ્યાન હતું તેમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. તેઓનું આગમન સાંભળીને પરિષદા તેઓને વંદના કરવા આવી ભગવાને તેઓને ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદા પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઈ તે પછી ભગવાનની પર્યુપાસના કરતાં ગૌતમ સ્વામીએ

મદન્ત !' મવિયદ્રવ્યનેરહ્યા મવિયદ્રવ્યનેરહ્યા' મવ્યદ્રવ્યનૈરયિકા મવ્યદ્રવ્યનૈર-
યિકાઃ મવિષ્યત્ પર્યાયસ્ય યત્ કારણં તત્ દ્રવ્યમિતિ કથ્યતે દ્રવ્યતયા નારકા
દ્રવ્યનારકાઃ નતુ ભાવેન મવિષ્યત્કાલે નારકત્વેન ઉત્પત્સ્યમાનત્વાત્ । અતઃ મવ્ય-
શબ્દેન વિશેષિતા ઇતિ તે ચ નૈરયિકત્વેન ઉત્પત્સ્યમાનાઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો
વા મનુષ્યો વા મવ્યદ્રવ્યનૈરયિકતયા વ્યપદિશ્યન્તે એતે ચ મવ્યદ્રવ્યનૈરયિકા
એકમવિક-વદ્વાયુક્કાઽભિમુખગોત્રમેદાત્ ત્રિવિધા ભવન્તિ તત્ર એકમવિકાઃ-યે
વિવક્ષિતૈકમવાનન્તરમેવ નૈરયિકરૂપેણ ઉત્પત્સ્યન્તે એકમવિકાઃ કથ્યન્તે ૧ ।

આગત ચાલત્પદ સે પ્રદર્શિત કી ગઈ હૈ । હસ પ્રકાર સે કયા પૂછા સો
હી વિષય 'અત્થિ ણં મંતે ! મવિયદ્રવ્યનેરહ્યા ૨' હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા
પ્રકટ કિયા ગયા હૈ । મવિષ્યત્ પર્યાય કા જો કારણ હોતા હૈ વહ
'દ્રવ્ય' હૈ એસા કહા ગયા હૈ । દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જો નારક હૈં વે દ્રવ્ય-
નૈરયિક હૈં । વર્તમાન પર્યાય સે જો નારક હૈં વે દ્રવ્યનૈરયિક નહીં
વે ભાવનારક હૈં કિન્તુ મવિષ્યત્કાલ સે જો જીવ નારક કી પર્યાય
સે ઉત્પન્ન હોનેવાલા હૈં ચાહે વહ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય હો ચાહે મનુષ્ય હો
વહી જીવ મવ્યદ્રવ્યનૈરયિક રૂપ સે કહા ગયા હૈં । યે મવ્યદ્રવ્ય
નૈરયિક એકમવિક, વદ્વાયુક્કાઽભિમુખનામગોત્ર હસ પ્રકાર સે
૩ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, જો જીવ વિવક્ષિત એકમવિકાં કે અનન્તર હી
નારકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈં, અર્થાત્ આગે ઉત્પન્ન હોનેવાલે
હૈં વે એકમવિકાં મવ્યદ્રવ્યનૈરયિકાં કહે ગયે હૈં । વદ્વાયુક્કાઽ-જો પૂર્વમવ
સંબંધી આયુ કે તૃતીય ભાગ આદિ કે શેષ રહને પર નારક કી આયુ

ખન્ને હાથ બેડીને વિનય સહિત પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું--“અત્થિ ણં મંતે !
મવિયદ્રવ્યનેરહ્યા” મવિષ્યત્ પર્યાયનું જે કારણ હોય છે. તે “દ્રવ્ય” છે તેમ
કહેવામાં આવ્યું છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે નારક છે. તેઓ દ્રવ્યનૈરયિક છે.
વર્તમાન પર્યાયથી જે નારકો છે, તે દ્રવ્ય નૈરયિકો નથી તેઓ ભાવનૈરયિક છે,
પરંતુ મવિષ્યકાળમાં જે જીવો નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થવાના છે, ચાહે તે તે
પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય હોય કે મનુષ્ય હોય તેવો જીવ ભવ્ય દ્રવ્ય નૈરયિક કહે-
વાય છે. આ ભવ્ય દ્રવ્ય નૈરયિક એક ભવિક ૧, બદ્વાયુક્ક ૨, અને અભિમુખ
નામગોત્ર ૩, એ રીતે ત્રણ પ્રકારના કહેા છે. જે જીવ એક ભવ પછીના ભવમાં
નારકપણથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય અર્થાત્ મવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થવાના હોય

તેજોવાયુ યથા નૈરયિકસ્ય, વનસ્પતિકાયિકસ્ય યથા પૃથિવીકાયિકસ્ય દ્વીન્દ્રિયસ્ય ત્રીન્દ્રિયસ્ય ચતુરિન્દ્રિયસ્ય યથા નૈરયિકસ્ય । પञ्चेन्द्रિયતિર્યગ્ધોનિકસ્ય જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિંશત્સાગરોપમાણિ । એવં મનુષ્યાણામપિ । વાનવ્યન્તર જ્યોતિઃકૌર્માનિકસ્ય યથા અસુરકુમારસ્ય । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ॥સૂ.૧॥

અષ્ટાદશશતે નવમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવત્ એવમ્ અવાદીત્ અત્ર યાવત્પદેન ગુણશિલકં ચૈત્યં તત્ર ભગવાન સમવસૃત ઇત્યારમ્ભ પ્રાજ્જલિપુટો ગૌતમઃ ઇત્યન્તસ્ય સંપૂર્ણસ્યાપિ પ્રકરણસ્ય ગ્રહણં ભવતીતિ । ‘અત્થિ ણં મંતે !’ સન્તિ સ્વહ

નવમે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ

અષ્ટમ ઉદ્દેશક કે અન્તર્મે કેવલી કા નિરૂપણ ક્રિયા ગયા હૈ સો યહ કેવલી ભવ્યદ્રવ્યસિદ્ધરૂપ હોના હૈ હસ પ્રકાર અવ્ય દ્રવ્ય કે અધિકાર કો લેકર હસ નૌવે ઉદ્દેશે મેં અવ્યદ્રવ્ય નારક આદિ કે વિષય કા કથન ક્રિયા જાવેગા । હસ નૌવે ઉદ્દેશેકા યહ ‘રાયગિહે’ આદિ સૂત્ર પહિલા સૂત્ર હૈ । ‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહ નગર મેં યાવત્ ‘ગુણશિલક નામકા ઉદ્યાન થા ઉસમેં ભગવાન મહાવીરસ્વામી પધારે’ હસ કથન સે લેકર ગૌતમ ને દોનો હાથ જોડકર હસ પ્રકાર ઉસે પૂછા યહાં તક કા સંવંધ યહાં પર લગા લેના ચાહિયે । યહી વાત યહાં

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

આઠમા ઉદ્દેશાના અંતમાં કેવલીઓનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. તે તે કેવલી લબ્ય દ્રવ્યસિદ્ધરૂપ હોય છે, તેથી લબ્યદ્રવ્યના અધિકારથી આ નવમાં ઉદ્દેશામાં લબ્ય દ્રવ્ય નારક વિગેરેનું કથન કરવામાં આવશે. આ સંબંધથી આ નવમાં ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ થાય છે. આનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે—“રાયગિહે જાવ” ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—“રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” રાજગૃહનગરમાં યાવત્ ગુણશિલક નામનું ઉદ્યાન હતું તેમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામી પધાર્યા. તેઓનું આગમન સાંભળીને પરિષદા તેઓને વંદના કરવા આવી ભગવાને તેઓને ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદા પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઈ તે પછી ભગવાનની પધુપાસના કરતાં ગૌતમ સ્વામીએ

અદન્ત ૧' અવિષ્યદ્વચ્ચનેરહ્યા અવિષ્યદ્વચ્ચનેરહ્યા' ભવ્યદ્રવ્યનૈરયિકા ભવ્યદ્રવ્યનૈર-
યિકાઃ અવિષ્યત્ પર્યાયસ્ય ચત્ કારણં તત્ દ્રવ્યમિતિ કથ્યતે દ્રવ્યતયા નારકા
દ્રવ્યનારકાઃ નતુ ભાવેન અવિષ્યત્કાલે નારકત્વેન ઉત્પત્સ્યમાન્તવાત્ । અતઃ ભવ્ય-
શબ્દેન વિશેષિતા ઇતિ તે ચ નૈરયિકત્વેન ઉત્પત્સ્યમાનાઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો
વા મનુષ્યો વા ભવ્યદ્રવ્યનૈરયિકતયા વ્યપદિશ્યન્તે એતે ચ ભવ્યદ્રવ્યનૈરયિકા
એકમવિકા-વદ્વાયુષ્કાઽભિમુખગોત્રભેદાત્ ત્રિવિધા ભવન્તિ તત્ર એકમવિકાઃ-યે
વિવક્ષિતૈકમવાનન્તરમેવ નૈરયિકરૂપેણ ઉત્પત્સ્યન્તે એકમવિકાઃ કથ્યન્તે ૧ ।

આગત યાદ્યત્પદ સે પ્રદર્શિત કી ગઈ હૈ । હસ પ્રકાર સે કયા પૂઢા સો
હી વિષય 'અત્થિ ણં મંતે । અવિષ્યદ્વચ્ચનેરહ્યા ૨' હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા
પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ । અવિષ્યત્ પર્યાય કા જો કારણ હોતા હૈ વહ
'દ્રવ્ય' હૈ એસા કહા ગયા હૈ । દ્રવ્ય કી અપેક્ષા જો નારક હૈં વે દ્રવ્ય-
નૈરયિક હૈં । વર્તમાન પર્યાય સે જો નારક હૈં વે દ્રવ્યનૈરયિક નહીં
વે ભાવનારક હૈં કિન્તુ અવિષ્યત્કાલ મેં જો જીવ નારક કી પર્યાય
સે ઉત્પન્ન હોનેવાલા હૈ વાહે વહ પંચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય હો વાહે મનુષ્ય હો
વહી જીવ ભવ્યદ્રવ્યનૈરયિક રૂપ સે કહા ગયા હૈ । યે ભવ્યદ્રવ્ય
નૈરયિક એકમવિકા, વદ્વાયુષ્કાઽભિમુખનામગોત્ર હસ પ્રકાર સે
૩ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં, જો જીવ વિવક્ષિત એકમવે અનન્તર હી
નારકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈં, અર્થાત્ આગે ઉત્પન્ન હોનેવાલે
હૈં વે એકમવિકા ભવ્યદ્રવ્યનૈરયિક કહે ગયે હૈં । વદ્વાયુષ્ક-જો પૂર્વમવ
સંબંધી આયુ કે તૃતીય ભાગ આદિ કે શેષ રહને પર નારક કી આયુ

ખન્ને હાથ લેડીને વિનય સહિત પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું--“અત્થિ ણં મંતે ।
અવિષ્યદ્વચ્ચનેરહ્યા” અવિષ્યત્ પર્યાયનું જે કારણ હોય છે. તે “દ્રવ્ય” છે તેમ
કહેવામાં આવ્યું છે. દ્રવ્યની અપેક્ષાએ જે નારક છે. તેઓ દ્રવ્યનૈરયિક છે.
વર્તમાન પર્યાયથી જે નારકો છે, તે દ્રવ્ય નૈરયિકો નથી તેઓ ભાવનૈરયિક છે,
પરંતુ અવિષ્યકાળમાં જે જીવો નારકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થવાના છે, આહે તે તે
પંચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય હોય કે મનુષ્ય હોય તેવો જીવ ભવ્ય દ્રવ્ય નૈરયિક કહે-
વાય છે. આ ભવ્ય દ્રવ્ય નૈરયિક એક એવિકા ૧, વદ્વાયુષ્ક ૨, અને અભિમુખ
નામગોત્ર ૩, એ રીતે ત્રણ પ્રકારના કહ્યા છે. જે જીવ એક ભવ પછીના ભવમાં
નારકપણથી ઉત્પન્ન થવાને યોગ્ય હોય અર્થાત્ અવિષ્યમાં ઉત્પન્ન થવાના હોય

વદ્ધાયુષ્કાઃ-યે પૂર્વભવઆયુષ્પરવૃત્તીયમાગાદિશેષે નૈરયિકાયુષ્કં વધ્નન્તિ તે વદ્ધાયુષ્કાઃ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિકાઃ કથ્યન્તે ૨ । અભિસુખનામગોત્રાઃ-યે પૂર્વભવત્યાગાનન્તરનૈરયિકસ્ય આયુષં નામગોત્રં ચ સાક્ષાત્ વેદન્તે તે અભિસુખનામ-નૈરયિકાઃ કથ્યન્તે इति તત્ર દ્રવ્યભૂતાઃ કારણરૂપા નારકા इति દ્રવ્ય-નારકાઃ તે ચ દ્રવ્યનારકાઃ ભૂતનારકપર્યાયતયાऽપિ ભવન્તીતિ ભવ્યેતિ વિશે-ષણમ્ ભવિતું યોગ્યા ભવ્યાઃ एतावता भूतपर्यायतया દ્રવ્યનારકસ્ય નિરાકરણં જાતમ્ । પૂર્વભૂતકાલે નારકા ન, કિન્તુ ભવિષ્યત્કાલે નારકત્વેન ઉત્પત્સ્યન્તે इति ભાવઃ તત્ર ભવ્યત્વધર્મસ્થાભાવાત્ તથા ચ ભવ્યાશ્ચ તે દ્રવ્યનારકાશ્ચેતિ ભવ્ય-દ્રવ્યનારકાઃ, તતશ્ચ હે ભદન્ત । ભવ્યદ્રવ્યનારકાઃ સન્તિ કિમિતિ ગૌતમસ્ય પ્રશ્નઃ,

કા વંધ કરતે હૈં । વે વદ્ધાયુષ્ક અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક કહલાતે હૈં ૨ । અભિસુખનામગોત્ર જો પૂર્વભવ કે ત્યાગ કે અનન્તર હી નારક કી આયુ કા ઓર નામગોત્ર કા સાક્ષાત્ વેદન કરતે હૈં વે અભિસુખ નામગોત્ર નૈર-યિક કહલાતે હૈં । જો દ્રવ્યભૂત કારણરૂપ નારક હૈં વે દ્રવ્યનારક હૈં એસે ચે દ્રવ્ય નારકભૂત નારક પર્યાયરૂપ સે બી હોતે હૈં, અતઃ એસે નારક યહાં દ્રવ્યનારકરૂપ સે ગૃહીત નહી હુણ હૈં । કિન્તુ જો જીવ અવિષ્યત્ મેં નારક હોને કે યોગ્ય હૈં અર્થાત્ ગૃહીત પર્યાય કો છોડને કે બાદ હી જો નારક પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોનેવાલે હૈં વે હી અવ્યદ્રવ્ય-નૈરયિક હૈં । ‘અવિતું યોગ્યાઃ ભવ્યાઃ’ હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર ભૂત-નારક પર્યાયવાલે જીવોં કો અવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક નહીં કહા ગયા હૈં ।

તે એકલવિક કહેવાય છે. ૧ બદ્ધાયુષ્ક-જે પૂર્વભવ સંબંધી આયુષ્યના ત્રીજા ભાગ વિગેરે ખાકી રહે ત્યારે બાકર પર્યાપ્ત તેજસ્કાયિકની નૈરયિકોના આયુને બંધ કરે છે, તે બદ્ધાયુષ્ક કહેવાય છે. ૨ અભિસુખનામગોત્ર-જે પૂર્વભવના ત્યાગ પછી નૈરયિકોના આયુષ્યનું અને નામગોત્રનું સાક્ષાત્ વેદન કરે છે, તે અભિસુખનામગોત્ર કહેવાય છે. ૩, જે દ્રવ્યભૂત કારણપણથી નારક છે, તેઓ દ્રવ્યનારક છે. એવા આ દ્રવ્યનારક, ભૂતનારક પર્યાય રૂપે પણ હોય છે, તેથી એવા નારક અહિં દ્રવ્યનારક રૂપે ગ્રહણ કર્યા નથી. પરંતુ જે જીવ લવિષ્યમાં નારક થવાવાળા હોય અર્થાત્ ગૃહીત પર્યાયને છોડ્યા પછી જ જે નારકપણે ઉત્પન્ન થવાના હોય તે જ લવ્યદ્રવ્યનારક છે. “અવિતું યોગ્યાઃ ભવ્યાઃ” આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે ભૂતનારક પર્યાયવાળા જીવોને લવ્યદ્રવ્યનૈર-યિક કહેવામાં આવ્યા નથી, જેથી આજ પ્રશ્ન અહિંયાં ગૌતમસ્વામીએ

મગવાનાહ-‘હતા’ ઇત્યાદિ । ‘હંતા અત્થિ’ દન્ત સન્તિ હે ગૌતમ ! મવન્તિ અવ્ય-
નારકા ઇત્યર્થઃ પુનઃ પ્રશ્નયતિ ગૌતમઃ ‘સે કેળદ્દેણં’ ઇત્યાદિ । ‘સે કેળદ્દેણં મંતે !’
તત્ કેનાર્થેન મદન્ત । ‘એવં લુચ્ચહ મવિયદવ્વનેરહયા મવિયદવ્વનેરહયા’ એવ
મુચ્યતે અવ્યદ્રવ્યનૈરયિકાઃ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિકા ઇતિ કે મવન્તિ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિકાઃ
કથં વા તેષાં ‘અવ્યદ્રવ્યનૈરયિકાઃ’ ઇતિ સંજ્ઞાકરણમિતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-
‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જે મચ્છિ પંચેંદિય તિચ્છિજ્જોણિય
વા મણુસે વા’ યો મવ્વઃ-મવિતું યોગ્યઃ પચ્ચેન્દ્રિયો વા તિચ્છિગ્ગોણિકો વા મણુ-
ણ્યો વા ‘નિરણુ ઉદવજ્જિત્તણ’ નરકેષુ ઉત્પત્તુમ્ ‘સે તેળદ્દેણં મવિયદવ્વનેરહયા’
તત્ તેનાર્થેન અવ્યદ્રવ્યનૈરયિકા ઇતિ હે ગૌતમ ! યો હિ પચ્ચેન્દ્રિયસ્તિચ્છિગ્ગોણિકો
વા મણુણ્યો વા મવિષ્ણત્કાલે નરકેષુ સમુત્પત્તું યોગ્યો મવતિ તસ્માત્કારણાત્ સ

અતઃ યહી પ્રશ્ન યહાં પર ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પૂછા હૈ કિ હે મદન્ત ! અવ્ય-
દ્રવ્યનારક હૈં કયા ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા-‘હંતા અત્થિ’
હાં, ગૌતમ ! અવ્યદ્રવ્યનારક હૈં । અવ પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈં-
‘સે કેળદ્દેણં’ ઇત્યાદિ હે મદન્ત ! અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક કૌન હોતે હૈં । ઔર
અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક એસી સંજ્ઞા ઉનકી કયોં હોતી હૈં ? હસ પર પ્રશ્ન ઉનસે
કહતે હૈં-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ-હે ગૌતમ ! જો જીવ યાહે વહ પચ્ચેન્દ્રિય
તિચ્છિ હો યાહે મણુણ્ય હો વહ યદિ નારકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હૈ
તો વહ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક હૈ । તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈ કિ કોઈ
મણુણ્ય યા પચ્ચેન્દ્રિયતિચ્છિ જો કિ અચી હૈ તો અપની હી ગૃહીત
પર્યાય મેં પરન્તુ મરણ કે બાદ હી ઉત્પન્ન હોતા હૈ નૈરયિક કી પર્યાય

પ્રશ્નને પૂછ્યો છે કે—હે ભગવન્ શું અવ્યદ્રવ્યનારકો છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રશ્નને કહ્યું કે—“હંતા અત્થિ” હા ગૌતમ અવ્ય દ્રવ્ય નારક છે.
ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે—“સે કેળદ્દેણં” ઇત્યાદિ હે ભગવન્
અવ્ય દ્રવ્ય નૈરયિક કોણ હોય છે ? અને અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક એ પ્રમાણેનું
નામ તેઓનું કેમ થયું છે ? આ પ્રમાણે ગૌતમસ્વામીના પૂછવાથી ભગવાને
તેઓને કહ્યું કે—“ગોયમા !” ઇત્યાદિ હે ગૌતમ ! પચ્ચેન્દ્રિય તિચ્છિગ્ગોણિય એવ
હોય કે મણુણ્ય હોય તે બે નારકોમાં ઉત્પન્ન થવાના હોય તો તે અવ્ય દ્રવ્ય
નૈરયિક કહેવાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે—કોઈ મણુણ્ય અથવા
પચ્ચેન્દ્રિય કે જે વર્તમાનમાં તો પોતાની ગૃહીત પર્યાયમાં છે. પરંતુ મરણ
પછી તેને નૈરયિકની પર્યાયથી ઉત્પન્ન થવાનું છે. તો એવો તે એવ કે જે

એ, તો એસા વહ જીવ જો કી મનુષ્ય યા તિર્યંચ કી પર્યાય મેં સૌજૂદ
 હૈ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક હૈ જૈસે રાજગદ્દી મિલનેવાલી હૈ અમી મિલી નહી
 એસે રાજપુત્ર કો વ્યવહાર મેં રાજા કહ દિયા જાતા હૈ હસી પ્રકાર
 સે યહાં મી જિસે આગે નારકપર્યાય સે ઉત્પન્ન હોના હૈ એસે જીવ
 કો મી વ્યવહાર સે અવ્યદ્રવ્યનારક કહા જાતા હૈ હસી કારણ
 હૈ ગૌતમ ! મૈને મી એસે જીવ કો યાહે વહ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ હો
 યા મનુષ્ય હો અવિષ્યકાલ મેં નરકોં મેં મી ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય
 હોને કે કારણ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક કહા હૈ । અતઃ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક હૈ
 એસા માનના યાહિયે । પ્રભુ સે ગૌતમ ને જો એસા પૂછા હૈ કિ
 અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક કૌન હોતે હૈ, ઓર અવ્યદ્રવ્ય એસીસંજ્ઞા ઉનકી
 ક્યોં હોતી હૈ સો હન દોનોં વાતોં કા હસ કથન સે સમાધાન
 હો જાતા હૈ । દેવ મરકર નારક નહીં હોતા હૈ ઓર નારક મરકર
 દેવ યા નારક નહીં હોતા હૈ હસલિયે હન દોનોં કો યહાં છોડ દિયા ગયા
 હૈ । હસી કારણ ‘તિરિક્લજોણિય વા મણુસે વા’ એસા પાઠ સૂત્રકારને
 કહા હૈ । અતઃ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક મનુષ્ય ઓર તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય હોતે હૈ
 યહ ફલિત હો જાતા હૈ । તથા હસ પ્રકાર કી ઉનકી સંજ્ઞા હોને કા

મનુષ્ય અથવા તિર્યંચની પર્યાયમાં રહેલો છે. અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક છે. જેમ
 અવિષ્યમાં જેને રાજગદ્દી મળવાની હોય, હજી મળી ન હોય, એવા રાજપુત્રને
 વ્યવહારમાં રાજા કહેવામાં આવે છે. એજ રીતે અહિંમાં પણ જેને અવિષ્યમાં
 નારકપણાથી ઉત્પન્ન થવાનું છે, એવા જીવને પણ વ્યવહારથી અવ્ય દ્રવ્ય
 નારક કહેવામાં આવે છે. તે કારણથી હે ગૌતમ ! મેં પણ તેવા જીવને કે
 જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ હોય કે મનુષ્ય હોય તેવા અવિષ્યમાં નારકોમાં ઉત્પન્ન
 થવા યોગ્ય હોવાને કારણે અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક કહ્યા છે. જેથી અવ્ય દ્રવ્ય
 નૈરયિક છે, તેમ માનવું જોઈએ. પ્રભુને ગૌતમસ્વામીએ જે એવું ‘પૂછ્યું’ છે
 કે—અવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક કોણ હોય છે ? અને અવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક
 તેવી તેમની સંજ્ઞા કેમ થઈ છે ? એ બંને પ્રશ્નોનું પૂર્વોક્ત કથનથી
 સમાધાન કર્યું છે. દેવ મરીને નારક થતા નથી. અને નારક મરીને
 દેવ અગર નારક થતા નથી. તેથી તે બંનેને અહિં છોડી દીધા છે.
 તેજ કારણથી “તિરિક્લજોણિય વા મણુસે વા” એવા પાઠ સૂત્રકારે કહ્યો
 છે, એ રીતે અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક મનુષ્ય અને તિર્યંચ હોય છે. એ સિદ્ધ
 થાય છે. તથા આ રીતની તેમની સંજ્ઞા હોવાને કારણે અવિષ્યકાળમાં તેઓને

અવ્યદ્રવ્યનૈરયિકાં ઇતિ કથ્યતે એતેન કારણેન ગૌતમ ! કથયામિ યત્ સન્તિ અવ્ય-
દ્રવ્યનૈરયિકાં ઇતિભાવઃ । ‘એવં જાવ થણિયકુમારાણં’ એવં યાવત્ સ્તનિતકુમારા-
ણામ્ ઉપપાતો વાચ્યઃ, અત્ર યાવત્પદેન અસુરકુમારાદારમ્ય વાયુકુમારાન્તાનાં ગ્રહણં
ભવતિ । ‘અત્થિ ણં મંતે !’ સન્તિ સ્વલુ મદન્ત ! ‘અવિયદવ્વપુઢવીકાહયા અવિય-
દવ્વપુઢવીકાહયા’ અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકાઃ અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકાઃ, મગવાનાહ-
‘ગોયમા હંતા અત્થિ’ ગૌતમ ! હન્ત સન્તિ ‘સે કેણદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ
અવિયદવ્વપુઢવીકાહયા’ તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકા
અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકા ઇતિ કથને કિં કારણમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’
ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જે અવિય’ યો અવ્યઃ-અવિતું યોગ્યઃ, કઃ કુત્રો-
ત્પત્તું યોગ્યસ્તન્નાહ-‘તિરિક્ખજોણિય વા મણુસ્સે વા’ તિર્યગ્
યોનિકો વા મણુષ્યો વા દેવો વા ‘પુઢવીકાહયાસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ પૃથિવીકાયિકેષુ
કારણ અવિવ્યત્કાલ મેં ડનકા નારક પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોના હૈ । ‘એવં
જાવ થણિયકુમારાણં’ હસી પ્રકાર સે અસુરકુમાર સે લેકર સ્તનિત-
કુમારોં લક કા ઉપપાત કહ લેના ચાહિયે ।

અહ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ-‘અત્થિ ણં મંતે ! અવિયદવ્વ-
પુઢવીકાહયા અવિયદવ્વપુઢવીકાહયા’ ૨ હે મદન્ત ! અવ્યદ્રવ્યપૃથિવી-
કાયિક નૈરયિકાં હૈ કયા ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘ગોયમા ! હંતા,
અત્થિ’ હાં, ગૌતમ ! અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકાં હૈ । અહ પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન
સે એસા પૂછતે હૈ-‘સે કેણદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ અવિયદવ્વપુઢવીકાહયા’
હે મદન્ત ! અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકાં ૨ હસ પ્રકાર સે કહને મેં કયા કારણ
હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ ‘ગોયમા ! જે અવિય તિરિક્ખજોણિય વા
મણુસ્સે વા દેવે વા પુઢવીકાહયાસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે ગૌતમ ! કારણ

નારક પર્યાયથી ઉત્પન્ન થવાતું છે. “એવં જાવ થણિયકુમારાણં” આજ રીતે
અસુરકુમારથી આરંભીને સ્તનિતકુમારોના ઉપપાતના સંબંધમાં કથન કરી લેવું.

કરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-“અત્થિ ણં મંતે ! અવિ-
યદવ્વપુઢવીકાહયા” હે ભગવન્ અવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિકાં ૨ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
કહે છે કે-“હંતા અત્થિ” હાં ગૌતમ ! અવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિકાં છે. તેનું કારણ
ભણવાની ઈચ્છાથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે-“સે કેણદ્દેણં મંતે એવં
વુચ્ચઈ અવિયદવ્વપુઢવીકાહયા” ૨ હે ભગવન્ અવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિકાં ૨ એ રીતે
કહેવાતું શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“ગોયમા ! જે
અવિય તિરિક્ખજોણિય વા મણુસ્સે વા દેવે વા પુઢવીકાહયાસુ ઉવવજ્જિત્તણ”

મેં, તો એસા વહ જીવ જો કી મનુષ્ય યા તિર્યંચ કી પર્યાય મેં સૌજૂદ
 હૈ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક હૈ જૈસે રાજગદી મિલનેવાલી હૈ અઘી મિલી નહી
 એસે રાજપુત્ર કો વ્યવહાર મેં રાજા કહ દિયા જાતા હૈ इसी प्रकार
 સે યહાં ઘી જિસે આગે નારકપર્યાય સે ઉત્પન્ન હોના હૈ એસે જીવ
 કો ઘી વ્યવહાર સે અવ્યદ્રવ્યનારક કહા જાતા હૈ હસી કારણ
 હે ગૌતમ ! મૈને ઘી એસે જીવ કો યાહે વહ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ હો
 યા મનુષ્ય હો અવિષ્યકાલ મેં નરકોં મેં ઘી ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય
 હોને કે કારણ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક કહા હૈ । અતઃ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક હૈ
 એસા માનના ચાહિયે । પ્રભુ સે ગૌતમ ને જો એસા પૂછા હૈ કિ
 અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક કૌન હોતે હૈં, ઓર અવ્યદ્રવ્ય એસીસંજ્ઞા ઉનકી
 કયોં હોતી હૈ સો इन दोनों बातों का इस कथन से समाधान
 હો જાતા હૈ । દેવ મરકર નારક નહીં હોતા હૈ ઓર નારક મરકર
 દેવ યા નારક નહીં હોતા હૈ इसलिये इन दोनों को यहां छोड़ दिया गया
 હૈ । इसी कारण 'तिरिक्खजोगिए वा मणुस्से वा' ऐसा पाठ सूत्रकारने
 કહા હૈ । અતઃ અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક મનુષ્ય ઓર તિર્યંચ પંચેન્દ્રિય હોતે હૈં
 યહ ફલિત હો જાતા હૈ । तथा इस प्रकार की उनकी संज्ञा होने का

મનુષ્ય અથવા તિર્યંચની પર્યાયમાં રહેલો છે. અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક છે. જેમ
 ભવિષ્યમાં જેને રાજગાદી મળવાની હોય, હજી મળી ન હોય, એવા રાજપુત્રને
 વ્યવહારમાં રાજા કહેવામાં આવે છે. એજ રીતે અહિયાં પણ જેને ભવિષ્યમાં
 નારકપણાથી ઉત્પન્ન થવાનું છે, એવા જીવને પણ વ્યવહારથી અવ્ય દ્રવ્ય
 નારક કહેવામાં આવે છે. તે કારણથી હે ગૌતમ ! મેં પણ તેવા જીવોને કે
 જે પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ હોય કે મનુષ્ય હોય તેવા ભવિષ્યમાં નારકોમાં ઉત્પન્ન
 થવા યોગ્ય હોવાને કારણે અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક કહ્યા છે. જેથી અવ્ય દ્રવ્ય
 નૈરયિક છે, તેમ માનવું જોઈએ. પ્રભુને ગૌતમસ્વામીએ જે એવું પૂછ્યું છે
 કે—અવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક કાણુ હોય છે ? અને અવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક
 તેવી તેમની સંજ્ઞા કેમ થઈ છે ? એ બંને પ્રશ્નોનું પૂર્વોક્ત કથનથી
 સમાધાન કર્યું છે. દેવ મરીને નારક થતા નથી. અને નારક મરીને
 દેવ અગર નારક થતા નથી. તેથી તે બંનેને અહિ છોડી દીધા છે.
 તેજ કારણથી “તિરિક્ખજોગિયે વા મણુસ્સે વા” એવો પાઠ સૂત્રકારે કહ્યો
 છે, એ રીતે અવ્યદ્રવ્યનૈરયિક મનુષ્ય અને તિર્યંચ હોય છે. એ સિદ્ધ
 થાય છે. तथा આ રીતની તેમની સંજ્ઞા હોવાને કારણે ભવિષ્યકાળમાં તેઓને

અવ્યદ્રવ્યનૈરયિકાં ઇતિ કથ્યતે એતેન કારણેન ગૌતમ ! કથયમિ યત્ સન્તિ અવ્ય-
દ્રવ્યનૈરયિકાં ઇતિભાવઃ । ‘એવં જાવ થણિયકુમારાણં’ એવં યાવત્ સ્તનિતકુમારા-
ણામ્ ઉપપાતો વાચ્યઃ, અત્ર યાવત્પદેન અસુરકુમારાદારમ્ય વાયુકુમારાન્તાનાં ગ્રહણં
ભવતિ । ‘અત્થિ ણં મંતે !’ સન્તિ સ્વલુ મદન્ત ! ‘અવિયદ્વપુઢવીકાહયા અવિય-
દ્વપુઢવીકાહયા’ અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકાઃ અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકાઃ, મગવાનાહ-
‘ગોયમા હંતા અત્થિ’ ગૌતમ ! હન્ત સન્તિ ‘સે કેળદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ
અવિયદ્વપુઢવીકાહયા’ તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! એવમુચ્યતે અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકા
અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકા ઇતિ કથને કિં કારણમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’
ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જે મવિણ’ યો અવ્યઃ-અવિતું યોગ્યઃ, કઃ કુત્તો-
ત્પત્તું યોગ્યસ્તન્નાહ-‘તિરિક્કલ્લ’ ઇત્યાદિ । ‘તિરિક્કલ્લજોણિણ વા મણુસ્સે વા’ તિર્યગ્
યોનિકો વા મણુષ્યો વા દેવો વા ‘પુઢવીકાહયાસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ પૃથિવીકાયિકેષુ
કારણ અવિણ્યસ્કાલ મેં ઉનકા નારક પર્યાય સે ઉત્પન્ન હોના હૈ । ‘એવં
જાવ થણિયકુમારાણં’ હસી પ્રકાર સે અસુરકુમાર સે લેકર સ્તનિત-
કુમારોં તક કા ઉપપાત કહ લેના ચાહિયે ।

અથ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં-‘અત્થિ ણં મંતે ! અવિયદ્વ-
પુઢવીકાહયા અવિયદ્વપુઢવીકાહયા’ ૨ હે મદન્ત ! અવ્યદ્રવ્યપૃથિવી-
કાયિક નૈરયિકાં હૈ કયા ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા ! હંતા,
અત્થિ’ હાં, ગૌતમ ! અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકાં હૈ । અથ પુનઃ ગૌતમ પ્રશ્ન
સે એસા પૂછતે હૈં-‘સે કેળદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ અવિયદ્વપુઢવીકાહયા’
હે મદન્ત ! અવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકાં ૨ હસ પ્રકાર સે કહને મેં કયા કારણ
હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં ‘ગોયમા ! જે મવિણ તિરિક્કલ્લજોણિણ વા
મણુસ્સે વા દેવે વા પુઢવીકાહયાસુ ઉવવજ્જિત્તણ’ હે ગૌતમ ! કારણ

નારક પર્યાયથી ઉત્પન્ન થવાનું છે. “એવં જાવ થણિયકુમારાણં” આજ રીતે
અસુરકુમારથી આરંભીને સ્તનિતકુમારોના ઉપપાતના સંબંધમાં કથન કરી લેવું.

દ્વિતીયી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-“અત્થિ ણં મંતે ! અવિ-
યદ્વપુઢવીકાહયા” હે ભગવન્ અવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિકાં ૨ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન
કહે છે કે-“હંતા અત્થિ” હાં ગૌતમ ! અવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિકાં છે. તેનું કારણ
ભણવાની ઇચ્છાથી ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે-“સે કેળદ્દેણં મંતે એવં
વુચ્ચઈ અવિયદ્વપુઢવીકાહયા” ૨ હે ભગવન્ અવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિકાં ૨ એ રીતે
કહેવાનું શું કારણ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-“ગોયમા ! જે
મવિણ તિરિક્કલ્લજોણિણ વા મણુસ્સે વા દેવે વા પુઢવીકાહયાસુ ઉવવજ્જિત્તણ”

ઉત્પત્તિ યોગ્ય: 'સે તેણદ્વેગં ગોયમા ! એવં વુચ્ચઈ મવિચદવ્વપુઠ્ઠવીકાહયા' તત્ત
 લેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે મવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકા ઇતિ ય: સ્વલુ તિર્યગ્યોનિકો
 વા મનુષ્યો વા દેવો વા પૃથિવીકાયિકશરીરે ઉત્પત્તિ યોગ્યો ભવતિ મવિષ્યત્કાલે
 સ તિર્યગ્યોનિકો વા મનુષ્યો વા દેવો વા મવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકશબ્દેન વ્યવ-
 હિયતે ઇતિ ભાવાર્થ: । 'આહકાહયાવણસ્સહકાહયાણં એવં ચેવ ઉવવાઓ'
 અપ્કાયિક વનસ્પતિકાયિકાનામ્ એવમેવ ઉપપાતો વક્તવ્ય: । એવં મવ્યદ્રવ્યાપ્ક-
 કાયિકત્વં મવ્યદ્રવ્યવનસ્પતિકાયિકત્વં વિજ્ઞેયમ્ ય: સ્વલુ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો
 મનુષ્યો વા મવિષ્યત્કાલે અપ્કાયિકેષુ વનસ્પતિકાયિકેષુ વા ઉત્પત્તિ યોગ્યો સ
 પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો વા મનુષ્યો વા દેવો વા મવ્યદ્રવ્યાપ્કાયિકતયા મવ્ય-
 દ્રવ્યવનસ્પતિકાયિકતયા વા વ્યવહારયોગ્યો ભવત્ મવ્યદ્રવ્યાપ્કાયિકપદેન મવ્ય-

યહ હૈ કિ જો તિર્યઞ્ચ અથવા મનુષ્ય યા દેવ મવિષ્યત્કાલ મેં પૃથિવી-
 કાયિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ વહ તિર્યગ્યોનિક જીવ
 અથવા મનુષ્ય યા દેવ મવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિક હસ શબ્દ સે વ્યવ-
 હત કિયા જાતા હૈ । હસી કારણ હૈ ગૌતમ ! 'એવં વુચ્ચઈ મવિચ-
 દવ્યપુઠ્ઠવીકાહયા' મૈને ઉસે મવ્યદ્રવ્યપૃથિકાયિક કહા હૈ । 'આહકાહયા-
 વણસ્સહકાહયા ણં એવંચેવ ઉવવાઓ' મવ્યદ્રવ્ય અપ્કાયિક ઔર મવ્ય-
 દ્રવ્યવનસ્પતિકાયિક મી હસી પ્રકાર સે જાનના ચાહિયે અર્થાત્ જો
 પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યઞ્ચ અથવા મનુષ્ય યા દેવ મવિષ્યત્કાલ મેં અપ્કાયિક મેં
 અથવા વનસ્પતિકાયિક મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ વહ પચ્ચેન્દ્રિય-
 તિર્યઞ્ચ, અથવા મનુષ્ય યા દેવ મવ્યદ્રવ્ય અપ્કાયિકરૂપ સે યા મવ્ય-
 દ્રવ્ય-વનસ્પતિકાયિકરૂપ સે વ્યવહાર કરને યોગ્ય હોતા હુઆ મવ્યદ્રવ્ય
 અપ્કાયિકપદ સે યા મવ્યદ્રવ્યવનસ્પતિકાયિક પદ સે વ્યવહાર મેં કહા

હે ગૌતમ તેનું કારણ એ છે કે—જે તિર્યંચ, અથવા મનુષ્ય અગર
 દેવ ભવિષ્યમાં પૃથ્વીકાયિકપણથી ઉત્પન્ન થવાના હોય તે તિર્યંચોનિક
 જીવ અથવા મનુષ્ય અથવા દેવને—ભવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિક એ શબ્દથી
 વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. તેજ કારણથી હે ગૌતમ “એવં વુચ્ચઈ મવિચ-
 દવ્વપુઠ્ઠવીકાહયા” મેં તેઓને ભવ્ય દ્રવ્ય પૃથ્વીકાયિક કહ્યા છે. “આહકાહયા
 વણસ્સહકાહયાણં એવં ચેવ ઉવવાઓ” ભવ્યદ્રવ્ય અપ્કાયિક અને ભવ્યદ્રવ્ય
 વનસ્પતિકાયિકોને પણ આજ રીતે સમજવા. અર્થાત્ જે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યંચ
 મનુષ્ય અથવા દેવ ભવિષ્યકાળમાં અપ્કાયિકમાં અથવા વનસ્પતિકાયિકમાં
 ઉત્પન્ન થવાના હોય છે, તે પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યંચ, મનુષ્ય અથવા દેવ ભવ્ય
 દ્રવ્ય અપ્કાયિકપણથી અથવા ભવ્ય દ્રવ્ય વનસ્પતિકાયિકપણથી વ્યવહારમાં

દ્રવ્યવનસ્પતિકાચિકપદેન ચ વ્યવહ્રિયતે इतिभावः । ‘तेउवाउवेइंदियतेइंदिय-
चउरिंदियाण य जे भविए तिरिक्खजोणिए वा मणुस्से वा’ तेजो वायुદ્વિન્દ્રિય-
ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાણાં ચ ચો મવ્યસ્તિર્યગ્યોનિકો વા મનુષ્યો વા સ મવ્યદ્રવ્ય-
તેજઃકાચિકતયા મવ્યદ્રવ્યવાયુકાચિકતયા મવ્યદ્રવ્યદ્વીન્દ્રિયતયા મવ્યદ્રવ્ય-
ત્રીન્દ્રિયતયા મવ્યદ્રવ્યચતુરિન્દ્રિયતયા વ્યવહ્રિયતે ‘પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં
જે ભવિએ નેરહા વા તિરિક્ખજોણિએ વા મણુસ્સે વા દેવે વા પંચિંદિયતિરિક્ખ-
જોણિએ વા’ યો મવ્યો નૈરયિકો વા તિર્યગ્યોનિકો વા મનુષ્યો વા દેવો વા પચ્ચે-
ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો વા પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકેષુ ઉત્પત્તું યોગ્યો વા સ મવ્યદ્રવ્ય-
પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકશબ્દેન વ્યવહ્રિયતે इति । ‘एवं मणुस्सा वि’ एवं मनुष्या

જાતા હૈ । ‘તેઉવાઉવેંદિયતેંદિય ચઉરિંદિયાણ ય જે ભવિએ તિરિક્ખ’
તથા જો તિર્યગ્યોનિક જીવ, અથવા મનુષ્ય ભવિષ્યતકાલ મેં અગ્નિકાચિક
મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ અથવા દો હન્દ્રિય જીવોં મેં યા તેહન્દ્રિય
જીવોં મેં યા ચૌહન્દ્રિય જીવોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે યોગ્ય હોતા હૈ । વહ મવ્ય-
દ્રવ્યતેજસ્કાચિકરૂપ સે યા મવ્યદ્રવ્યવાયુકાચિકરૂપ સે વ્યવહ્રત હોતા
હૈ અથવા મવ્યદ્રવ્ય દોહન્દ્રિયરૂપ સે વ્યવહ્રત હોતા હૈ । અથવા મવ્ય-
દ્રવ્યતેહન્દ્રિયરૂપ સે વ્યવહ્રત હોતા હૈ । અથવા મવ્યદ્રવ્યચૌહન્દ્રિયરૂપ
સે વ્યવહ્રત હોતા હૈ । હસી પ્રકાર સે ‘પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં
જે ભવિએ નેરહા વા તિરિક્ખજોણિએ વા મણુસ્સે વા દેવે વા પંચિંદિય
તિરિક્ખજોણિએ વા’ જો નૈરયિક, અથવા તિર્યગ્યોનિક અથવા મનુષ્ય,
યા દેવ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્ય પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોને કે
યોગ્ય હોતા હૈ વહ મવ્યદ્રવ્યપચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક શબ્દ સે વ્યવહ્રત

કહેવામાં આવે છે. “તેઉવાઉવેંદિયતેંદિયચઉરિંદિયાણ ય જે ભવિએ તિરિક્ખ”
તથા જે તિર્યગ્યોનિક જીવ અથવા મનુષ્ય ભવિષ્યકાળમાં અગ્નિકાચિક અથવા
વાયુકાચિક પણાથી ઉત્પન્ન થવાનો હોય છે, અથવા જે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં
કે ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં અથવા ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં ઉત્પન્ન થવાના
હોય છે, તેને લવ્ય દ્રવ્ય તેજસ્કાચિકપણાથી અથવા લવ્ય દ્રવ્ય વાયુકાચિકપણાથી
વ્યવહાર કરવામાં આવે છે. અથવા લવ્ય દ્રવ્ય જે ઇન્દ્રિયપણાથી કે લવ્ય
દ્રવ્ય તેજસ્કાચિકપણાથી અથવા લવ્ય દ્રવ્ય ચૌદ્રિયપણાથી વ્યવહાર કરવામાં
આવે છે. એજ રીતે પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિયાણં જે ભવિએ નેરહા વા
તિરિક્ખજોણિએ વા મણુસ્સે વા દેવે વા પંચિંદિયતિરિક્ખજોણિએ વા”
જે નૈરયિક અથવા તિર્યગ્યોનિક અથવા મનુષ્ય કે દેવ અથવા
પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય, પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થવાના

અપિ યઃ કશ્ચિત્ નૈરયિકાદિઃ મનુષ્યયોનિકેષુ ઉત્પત્તિયોગ્યો ભવતિ કાલાન્તરે સ ભવ્યદ્રવ્યમનુષ્ય इति શબ્દેન વ્યવહ્રિયતે इतिભાવઃ । ‘વાણમંતરજોદ્દસિયવેમાણિયાણં જહા નેરહ્યાણં’ વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનાં યથા નૈરયિકાણામ્ ઉપપાતઃ । યથા કશ્ચિત્ નૈરયિકઃ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાદૌ કાલાન્તરે ઉત્પત્તિયોગ્યો ભવત્ ભવ્યદ્રવ્યપચ્ચેન્દ્રિયાદિતયા વ્યવહ્રિયતે તથા યઃ કશ્ચિત્ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો વા મનુષ્યો વા વાનવ્યન્તરે જ્યોતિષ્કે વૈમાનિકે વા કાલાન્તરે ઉત્પત્તિયોગ્યો ભવેત્ સ ભવ્યદ્રવ્યવાનવ્યન્તરભવ્યદ્રવ્યજ્યોતિષ્કમવ્યદ્રવ્યવૈમાનિકેતિ શબ્દેન વ્યવહ્રિયતે इतिભાવઃ । ભવ્યદ્રવ્યનરકાદેઃ સ્વરૂપં પરિજ્ઞાય તેષાં

હોતા હૈ । ‘અં મણુસ્સા વિ’ હસી પ્રકાર જો કોઈ નૈરયિક આદિ જીવ ભવિષ્યત્કાલ મેં મનુષ્યયોનિકોં મેં ઉત્પત્તિ યોગ્ય હોતા હૈ વહ ભવ્યદ્રવ્ય મનુષ્ય હસ શબ્દ સે વ્યવહત હોતા હૈ । ‘વાણમંતરજોદ્દસિયવેમાણિયાણં જહા નેરહ્યાણં’ જૈસા નૈરયિકોં કા ઉપપાત કહા ગયા હૈ । હસી પ્રકાર સે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક અં વૈમાનિક હનકા ઉત્પાત કહ લેના ચાહિયે । જૈસે કોઈ નૈરયિક પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક આદિ મેં કાલાન્તર મેં ભવિષ્યકાલ મેં ઉત્પત્તિ કૈ યોગ્ય હોતા હૈ તો વહ ભવ્યદ્રવ્યપચ્ચેન્દ્રિય આદિ શબ્દ સે વ્યવહત ક્રિયા જાતા હૈ । ઊસી પ્રકાર સે કોઈ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ અથવા મનુષ્ય વાનવ્યન્તર મેં યા જ્યોતિષ્ક મેં યા વૈમાનિક મેં કાલાન્તર મેં ઉત્પત્તિ યોગ્ય હોતા હૈ વહ ભવ્યદ્રવ્યજ્યોતિષ્ક ઔર ભવ્યદ્રવ્યવૈમાનિક એસે શબ્દ સે વ્યવહત હોતા હૈ ।

છે, તે ભવ્યદ્રવ્યતિર્યગ્યોનિક શબ્દથી વ્યવહત કરાય છે. “અં મણુસ્સાવિ” એજ રીતે જે કોઈ નૈરયિક વિગેરે જીવ ભવિષ્યકાળમાં મનુષ્ય યોનિમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય તેને ભવ્ય દ્રવ્ય મનુષ્ય એ રીતે વ્યવહાર કરાય છે, “વાણમંતરજોદ્દસિયવેમાણિયાણં જહા નેરહ્યાણં” નૈરયિકોના વિષયમાં જે રીતે ઉપપાત કહેલ છે. એજ રીતે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, અને વૈમાનિકોના સંબંધમાં ઉપપાત સમજ લેવો. જેમ કે કોઈ નૈરયિક પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક વિગેરેમાં ભવિષ્યકાળમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય બન્યા હોય તે ભવ્ય દ્રવ્ય પચ્ચેન્દ્રિય વિગેરે શબ્દથી કહેવાય છે. એજ રીતે જે કોઈ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ અથવા મનુષ્ય વાનવ્યન્તરોમાં અથવા જ્યોતિષ્કોમાં અથવા વૈમાનિકોમાં ભવિષ્યકાળમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય તેઓ ભવ્ય વાનવ્યન્તર, ભવ્ય દ્રવ્ય જ્યોતિષ્ક, અને ભવ્ય દ્રવ્ય વૈમાનિક એ શબ્દો વડે જાણ કરાય છે.

સ્થિતિજ્ઞાનાય પ્રશ્નયન્નાહ-‘મવિયદવ્વ’ इत्यादि । ‘भाविष्यदव्वनेरइयस्स णं भंते !’ अव्यद्रव्यनैरयिकस्य खलु भदन्त ! ‘केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता’ कियत्कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं’ जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् नैरयिकस्य जघन्या स्थितिरित्यर्थः ‘उक्कोसेण पुव्वकोडी’ उत्कृष्टतः पूर्वकोटिः यः अन्तर्मुहूर्तायुष्कः संज्ञी वा असंज्ञी वा मृत्वा नरकगती गन्तुं योग्यो वर्तते तमाश्रित्य अव्यद्रव्यनैरयिकस्य जघन्या स्थितिरन्तर्मुहूर्तप्रमाणात्मिका कथिता, तथोत्कृष्टपूर्वकोटिस्थितिमान् संज्ञी पञ्चे-

इस प्रकार से अव्यद्रव्यનારકાદિ के स्वरूप को जानकर अब गौतम उनकी स्थिति को जानने के लिये प्रभु से इस प्रकार से प्रश्न करते हैं-‘मवियदव्वनेरइयस्स णं भंते !’ हे भदन्त जो अव्यद्रव्यनैरयिक है, उसकी ‘केवइयं कालं ठिई पन्नत्ता’ स्थिति कितने काल की कही गई है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा जहण्णेणं अंतोमुहुत्तं’ हे हे गौतम ! जो अव्यद्रव्यनैरयिक है, उसकी जघन्य स्थिति एक अन्तर्मुहूर्त की होती है और ‘उक्कोसेण पुव्वकोडी’ उत्कृष्टस्थिति एक पूर्वकोटि की होती है यह उत्कृष्टस्थिति उत्कृष्टरूप में एक पूर्वकोटि की स्थितिवाले संज्ञी पञ्चेन्द्रिय तिर्यञ्चयोनिक अथवा मनुष्य को लेकर जो मरकर नरक गति में जाने के योग्य है कही गई है तथा जो अन्तर्मुहूर्त की जघन्य स्थिति कही गई है । वह अन्तर्मुहूर्त की आयुवाले संज्ञी अथवा असंज्ञी को जो मरकर नरकगति में जाने योग्य है, उनको लेकर कही गई है ऐसा जानना चाहिये । इस प्रकार से अव्यद्रव्य-

આ રીતે અવ્યદ્રવ્ય નારકાદિના સ્વરૂપને જાણીને હવે ગૌતમસ્વામી તેઓની સ્થિતિને જાણવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે છે કે—“મવિયદવ્વ નેરइयस्स णं भंते !” હે ભગવન્ જે અવ્ય દ્રવ્ય નૈરયિક છે, તેઓની “કેવइ- यं कालं ठिई पणत्ता” સ્થિતિ કેટલા કાળ સુધીની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“गोयमा !” હે ગૌતમ ! “जहण्णेणं अंतो- मुहुत्तं” જે અવ્યદ્રવ્ય નૈરયિક છે, તેની જઘન્ય સ્થિતિ એક અન્તર્મુહૂર્તની હોય છે, તેમજ “उक्कोसेण पुव्वकोडी” ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ એક પૂર્વકોટી હોય છે, આ ઉત્કૃષ્ઠ સ્થિતિ, ઉત્કૃષ્ઠ રૂપમાં એક પૂર્વ કોટીની સ્થિતિવાળા સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંગ્યોનિક અથવા મનુષ્ય મરીને નરકગતિમાં જવાને યોગ્ય હોય તેઓને કહી છે. તથા જે અંતર્મુહૂર્તની જઘન્ય સ્થિતિ કહેવામાં આવી છે, તે અંતર્મુહૂર્તની આયુષ્યવાળા સંજ્ઞી તથા અસંજ્ઞી કે જે મરીને નરકગતિમાં જવાવાળા હોય છે, તેઓને ઉદ્દેશીને કહી છે તેમ સમજવું.

અપિ યઃ કશ્ચિત્ નૈરયિકાદિઃ મનુષ્યયોનિકેષુ ઉત્પત્તિયોગ્યો ભવતિ કાલાન્તરે સ ભવ્યદ્રવ્યમનુષ્ય इति શબ્દેન વ્યવહિયતે इतिભાવઃ । ‘વાણમંતરજોદ્દસિયવેમાણિયાણં જહા નેરહ્યાણં’ વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાનાં યથા નૈરયિકાણામ્ ઉપપાતઃ । યથા કશ્ચિત્ નૈરયિકઃ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકાદૌ કાલાન્તરે ઉત્પત્તિયોગ્યો ભવત્ ભવ્યદ્રવ્યપશ્ચેન્દ્રિયાદિતયા વ્યપદિશ્યતે તથા યઃ કશ્ચિત્ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો વા મનુષ્યો વા વાનવ્યન્તરે જ્યોતિષ્કે વૈમાનિકે વા કાલાન્તરે ઉત્પત્તિયોગ્યો ભવેત્ સ ભવ્યદ્રવ્યવાનવ્યન્તરભવ્યદ્રવ્યજ્યોતિષ્કભવ્યદ્રવ્યવૈમાનિકેતિ શબ્દેન વ્યવહિયતે इतिભાવઃ । ભવ્યદ્રવ્યનરકાદેઃ સ્વરૂપં પરિજ્ઞાય તેષાં

હોતા હૈ । ‘એવં મણુસ્સા વિ’ હસી પ્રકાર જો કોઈ નૈરયિક આદિ જીવ ભવિષ્યત્કાલ મેં મનુષ્યયોનિકોં મેં ઉત્પત્તિ યોગ્ય હોતા હૈ વહ ભવ્યદ્રવ્ય મનુષ્ય હસ શબ્દ સે વ્યવહત્ત હોતા હૈ । ‘વાણમંતરજોદ્દસિયવેમાણિયાણં જહા નેરહ્યાણં’ જૈસા નૈરયિકોં કા ઉપપાત કહા ગયા હૈ । હસી પ્રકાર સે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક એવં વૈમાનિક હનકા ઉત્પાત કહ લેના ચાહિયે । જૈસે કોઈ નૈરયિક પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક આદિ મેં કાલાન્તર મેં ભવિષ્યત્કાલ મેં ઉત્પત્તિ કૈ યોગ્ય હોતા હૈ તો વહ ભવ્યદ્રવ્યપશ્ચેન્દ્રિય આદિ શબ્દ સે વ્યવહત્ત કિયા જાતા હૈ । ઉસી પ્રકાર સે કોઈ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ અથવા મનુષ્ય વાનવ્યન્તર મેં યા જ્યોતિષ્ક મેં યા વૈમાનિક મેં કાલાન્તર મેં ઉત્પત્તિ યોગ્ય હોતા હૈ વહ ભવ્યદ્રવ્યજ્યોતિષ્ક ઓર ભવ્યદ્રવ્યવૈમાનિક એસે શબ્દ સે વ્યવહત્ત હોતા હૈ ।

છે, તે ભવ્યદ્રવ્યતિર્યગ્યોનિક શબ્દથી વ્યવહત્ત કરાય છે. “એવં મણુસ્સાવિ” એજ રીતે જે કોઈ નૈરયિક વિગેરે જીવ ભવિષ્યકાળમાં મનુષ્ય યોનિમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય તેને ભવ્ય દ્રવ્ય મનુષ્ય એ રીતે વ્યવહાર કરાય છે, “વાણમંતરજોદ્દસિયવેમાણિયાણં જહા નેરહ્યાણં” નૈરયિકોના વિષયમાં જે રીતે ઉપપાત કહેલ છે. એજ રીતે વાનવ્યન્તર, જ્યોતિષિક, અને વૈમાનિકોના સંબંધમાં ઉપપાત સમજી લેવો. જેમ કે કોઈ નૈરયિક પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્યોનિક વિગેરેમાં ભવિષ્યકાળમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય બન્યા હોય તે ભવ્ય દ્રવ્ય પશ્ચેન્દ્રિય વિગેરે શબ્દથી કહેવાય છે. એજ રીતે જે કોઈ પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિક જીવ અથવા મનુષ્ય વાનવ્યન્તરોમાં અથવા જ્યોતિષ્કોમાં અથવા વૈમાનિકોમાં ભવિષ્યકાળમાં ઉત્પન્ન થવા યોગ્ય હોય તેઓ ભવ્ય દ્રવ્ય વાનવ્યન્તર, ભવ્ય દ્રવ્ય જ્યોતિષ્ક, અને ભવ્ય દ્રવ્ય વૈમાનિક એ શબ્દો થી વ્યવહાર કરાય છે.

નિતકુમારસ્ય एवं यथा भव्यद्रव्यासुरकुमारस्य जघन्येन अन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतः पल्यो
पमत्रयमायुः कथितं तथैव स्तनितकुमारपर्यन्तं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम् उत्कृष्टतः
पल्योपमत्रयमायुर्निरूपितमिति उत्तरकुर्वादियुगलिकानां मरणानन्तरं देवेषुत्पद्य-
मानत्वात् ‘भविष्यदव्वपुढवीकाइस्स णं’ भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकस्य खल्ल ‘पुच्छा’
पृच्छा उक्तरूपेण भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकस्य स्थितिर्विषये प्रश्नः, भगवानाह-
‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ जघन्येन अन्त-
र्मुहूर्तं भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकस्य स्थितिः प्रज्ञप्ता ‘उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो साग-
रोवमाइं’ उत्कर्षेण सातिरेकाणि द्विसागरोपमाणि, भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकस्य
स्थितिः ईशानदेवमाश्रित्य किञ्चिदधिकसागरोपमद्वयात्मिका कथिता, ‘एवं

પ્રકાર સે ભવ્યદ્રવ્ય અસુરકુમાર કી સ્થિતિ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ અન્ત-
ર્મુહૂર્તની ઔર ત્રીન પલ્યોપમ કી કહી ગઈ હૈ, ઉસી પ્રકાર સે સ્તનિત-
કુમાર તક કે ભવ્યદ્રવ્યભવનપતિયોં કી જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
અન્તર્મુહૂર્તની તથા ત્રીન પલ્યોપમ કી કહ લેની ચાહિયે । ક્યોંકિ ઉત્તર
કુરુ આદિ કે યુગલિકોં કા ઉત્પાદ દેવોં મેં હી હોતા હૈ । ‘ભવિષ્યદવ્વ-
પુઢવીકાહયસ્સ ણં પુચ્છા’ હે અદન્ત જો જીવ ભવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિક
હોતા હૈ, ઉસકી સ્થિતિ કિતને કાલ કી હોતી હૈ ? ઇસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન
કહતે હૈ-‘ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુતં ઉક્કોસેણં સાતિરેગાઈં દો
સાગરોવમાઈં’ હે ગૌતમ ! ભવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિક કી સ્થિતિ જઘન્ય સે
અન્તર્મુહૂર્ત કી હોતી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે દો સાગરોપમ સે કુછ અધિક
હોતી હૈ । યહ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ જો ઇતની કહી ગઈ હૈ વહ ઈશાનદેવ કો

અસુરકુમારોની સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ
પલ્યોપમની કહી છે. તેજ રીતે સ્તનિતકુમાર સુધીના ભવ્યદ્રવ્યભવનપતિયોની
જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની સમજ
લેવી કેમ કે ઉત્તર કુરુ વિગેરેના યુગલિકોના ઉત્પાદ દેવોમાં જ હોય
છે. “ભવિષ્યદવ્વપુઢવીકાહયસ્સ ણં પુચ્છા” હે ભગવન્ ભવ્ય દ્રવ્ય પૃથ્વીકાયિક
જે જીવ હોય છે, તેની સ્થિતિ કેટલા કાળની હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં ત્રણ
કહે છે કે-“ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુતં ઉક્કોસેણં સાતિરેકાઈં દો સાગરો-
વમાઈં” હે ગૌતમ ! ભવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિકની સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની
હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી બે સાગરોપમથી કંઈક વધારે થાય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ
સ્થિતિ જ કહી છે તે ઇશાનદેવને ઉદ્દેશીને કહી છે. “एवं आउकाइयस्स वि”

ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકો મનુષ્યો વા મૃત્વા નરકગતિયોગ્યો વર્તતે તમાશ્રિત્યોત્કૃષ્ટતઃ
 પૂર્વકોટિપ્રમાણાત્મિકા કથિતેતિ ભાવઃ। ભવ્યદ્રવ્યનારકસ્ય સ્થિતિ કથયિત્વા
 ભવ્યદ્રવ્યાસુરકુમારસ્ય સ્થિતિજ્ઞાનાય પ્રશ્નયન્નાહ—‘ભવિયદવ્વ’ इत्यादि। भविय-
 दव्वा असुरकुमारस्त णं भंते’ भव्यद्रव्यासुरकुमारस्य खलु भदन्त ! ‘केवइयं कालं
 ठिठी पणत्ता’ क्रियत्कालं स्थितिः प्रज्ञप्तेति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि।
 ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ जघन्येनान्तर्मुहूर्तम्’ उक्कोसेणं तिन्नि
 पल्लियोवमाइं’ उत्कृष्टतः त्रीणि पल्लयोपमानि, मनुष्यं पञ्चेन्द्रियतिर्यञ्चं चाश्रित्य
 जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं स्थितिरुक्ता, उत्कृष्टत उत्तरकुर्वादियुगलिकमनुष्यान् आश्रित्य
 पल्लयोपमत्रयात्मिका स्थितिः प्रज्ञप्ता। ‘एवं जाव थणियकुमारस्स’ एवं यावत् स्त-

નારક કી સ્થિતિ કા કથન કરકે અવ સૂત્રકાર ભવ્યદ્રવ્ય અસુરકુમાર
 કી સ્થિતિ કો પ્રકટ કરને કે પ્રશ્નોત્તર કે રૂપ મેં કહતે હૈ—‘ભવિયદવ્વ
 અસુરકુમારસ્સ ણં ભંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈ પણત્તા’ હે ભદન્ત જો જીવ
 ભવ્યદ્રવ્યઅસુરકુમાર હૈ, ઉસકી કિતને કાલ કી સ્થિતિ હોતી હૈ ? ઇસ
 ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રસુ ઉનસે કહતે હૈ—‘ગોયમા ! જહન્નેણં
 અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈ’ હે ગૌતમ ! જો જીવ
 ભવ્યદ્રવ્ય અસુરકુમાર હૈ ઉસકી સ્થિતિ જઘન્યરૂપ સે એક અન્ત-
 મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે તોન પલ્લોપમ કી હૈ જઘન્ય-
 સ્થિતિવાલે સંજોપંચેન્દ્રિય તિર્યંચ કો એવં મનુષ્ય કો લેકર કહી ગઈ
 હૈ । કયોંકિ પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ ઓર મનુષ્યોં કી જઘન્યસ્થિતિ અન્તમુહૂર્ત કી
 સિદ્ધાન્ત મેં કહી ગઈ હૈ । તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્તર કુરુ આદિ કે યુગ-
 લિક મનુષ્યાં કો લેકર કહી ગઈ હૈ । ‘એવં જાવ થણિયકુમારસ્સ’ જિસ

આ રીતે ભવ્યદ્રવ્યનારકની સ્થિતિનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર ભવ્ય
 દ્રવ્ય અસુરકુમારની સ્થિતિ બતાવવા પ્રશ્નોત્તર રૂપે કહે છે. “ભવિયદવ્વ અસુર-
 કુમારાણં ભંતે ! કેવહયં કાલં ઠિઈ પણત્તા” હે ભગવન્ જે એવ ભવ્યદ્રવ્ય
 અસુરકુમાર છે. તેની સ્થિતિ કેટલા કાળની હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
 પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! જહ્ણેણં અંતોમુહુત્તં ઉક્કોસેણં તિન્નિ પલ્લિઓવમાઈ”
 હે ગૌતમ જે એવ ભવ્ય દ્રવ્ય અસુરકુમાર છે, તેની સ્થિતિ જઘન્ય રૂપથી
 એક અંતમુહૂર્તની છે, અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્લોપમની છે. જઘન્ય સ્થિતિ-
 વાળા સંજો પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યને ઉદેશીને કહી છે.
 કેમ કે—પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ અને મનુષ્યની જઘન્ય સ્થિતિ સિદ્ધાંતમાં અન્ત-
 મુહૂર્તની કહી છે. તથા ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ઉત્તર કુરુ વિગેરેના યુગલિક મનુ-
 ષ્યને ઉદેશીને કહી છે. “એવં જાવ થણિયકુમારસ્સ” જે રીતે ભવ્ય

નિતકુમારસ્ય एवं यथा भव्यद्रव्यासुरकुमारस्य जघन्येन अन्तर्मुहूर्तमुत्कृष्टतः पल्योपमत्रयमायुः कथितं तथैव स्तनितकुमारपर्यन्तं जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम् उत्कृष्टतः पल्योपमत्रयमायुर्निरूपितमिति उत्तरकुर्वादियुगलिकानां मरणानन्तरं देवेदूत्पद्यमानत्वात् ‘भवियदव्वपुढवीकाइस्स णं’ भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकस्य खल्ल ‘पुच्छा’ पृच्छा उक्तरूपेण भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकस्य स्थितिविषये प्रश्नः, भगवानाह— ‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ जघन्येन अन्तर्मुहूर्तं भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकस्य स्थितिः प्रज्ञप्ता ‘उक्कोसेणं सातिरेगाइं दो सागरोवमाइं’ उत्कर्षेण सातिरेकाणि द्विसागरोपमाणि, भव्यद्रव्यपृथिवीकायिकस्य स्थितिः ईशानदेवमाश्रित्य किञ्चिदधिकसागरोपमद्रयात्मिका कथिता, ‘एवं

પ્રકાર સે ભવ્યદ્રવ્ય અસુરકુમાર કી સ્થિતિ જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ અન્તર્મુહૂર્ત કી ઔર ત્રીન પલ્યોપમ કી કહી ગઈ હૈ, ઉસી પ્રકાર સે સ્તનિતકુમાર તક કે ભવ્યદ્રવ્યભવનપતિયોં કી જઘન્ય ઔર ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્ત કી તથા ત્રીન પલ્યોપમ કી કહ લેની ચાહિયે । ક્યોંકિ ઉત્તર કુરુ આદિ કે યુગલિકોં કા ઉત્પાદ દેવોં મેં હી હોતા હૈ । ‘અવિયદવ્વપુઢવીકાહયસ્સ ણં પુચ્છા’ હે અદન્ત જો જીવ ભવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિક હોતા હૈ, ઉસકી સ્થિતિ કિતને કાલ કી હોતી હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુતં ઉક્કોસેણં સાતિરેગાઈં દો સાગરોવમાઈં’ હે ગૌતમ ! ભવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિક કી સ્થિતિ જઘન્ય સે અન્તર્મુહૂર્ત કી હોતી હૈ ઔર ઉત્કૃષ્ટ સે દો સાગરોપમ સે કુછ અધિક હોતી હૈ । યહ સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટ જો હતની કહી ગઈ હૈ વહ ઈશાનદેવ કો

અસુરકુમારોની સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્યોપમની કહી છે. તેજ રીતે સ્તનિતકુમાર સુધીના ભવ્યદ્રવ્યભવનપતિયોની જઘન્ય સ્થિતિ અન્તર્મુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ત્રણ પલ્યોપમની સમજાવેલી કેમ કે ઉત્તર કુરુ વિગેરેના યુગલિકોના ઉત્પાદ દેવોમાં જ હોય છે. “અવિયદવ્વપુઢવીકાહયસ્સ ણં પુચ્છા” હે ભગવન્ ભવ્ય દ્રવ્ય પૃથ્વીકાયિક જે જીવ હોય છે, તેની સ્થિતિ કેટલા કાળની હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“ગોયમા ! જહન્નેણં અંતોમુહુતં ઉક્કોસેણં સાતિરેકાઈં દો સાગરોવમાઈં” હે ગૌતમ ! ભવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિકની સ્થિતિ જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી બે સાગરોપમથી કંઈક વધારે થાય છે. આ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ જે કહી છે તે ઇશાનદેવને ઉદ્દેશીને કહી છે. “एवं आउकाइयस्स वि”

આઝકાઈયસસ વિ' એવમપ્કાયિકસ્યાપિ જઘન્યોત્કૃષ્ટાશ્યાં સ્થિતિર્જ્ઞાતવ્યા જઘન્યતોડન્ટમુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતસસાતિરેકસાગરોપમદ્વયમિતિભાવઃ । 'તેઝ વાઝ જહા નેરહ્યસસ' તેજો વાય્વોર્યથા નૈરયિકસ્ય મવ્યદ્રવ્યતેનઃકાયિકસ્ય તથા મવ્યદ્રવ્યવાયુકાયિકસ્ય ચ સ્થિતિવિપયે મવ્યદ્રવ્યનારકવદેવ સ્થિતિઃ જ્ઞાતવ્યા, જઘન્યતોડન્ટમુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ પૂર્વકોટિરિતિ । દેવાદીનાં યુગલિકાનાં ચ તત્રોત્પાદાભાવાત્ 'વળસસહકાઈયસસ જહા પુઠ્ઠીકાઈયસસ' વનસ્પતિકાયિકસ્ય યથા પૃથિવીકાયિકસ્ય, મવ્યદ્રવ્યવનસ્પતિકાયિકસ્ય સ્થિતિઃ મવ્યદ્રવ્યપૃથિવીકાયિકવદેવ જ્ઞાતવ્યા જઘન્યેન અન્ટમુહૂર્તમ્, ઉત્કૃષ્ટતઃ સાતિરેકસાગરોપમદ્વયં સ્થિતિરિતિભાવઃ । 'વેંદિયસસ તેંદિયસસ ચઝરિંદિયસસ જહા નેરહ્યસસ' દ્વીન્દ્રિયસ્ય ત્રીન્દ્રિયસ્ય ચતુરિન્દ્રિયસ્ય યથા નૈરયિકસ્ય, મવ્યદ્રવ્યદ્વીન્દ્રિયસ્ય મવ્યદ્રવ્યત્રીન્દ્રિયસ્ય મવ્યદ્રવ્યચતુરિન્દ્રિયસ્ય સ્થિતિઃ મવ્યદ્રવ્યનારકસ્થિતિવદેવ જ્ઞાતવ્યા જઘન્યેન

આશ્રિત કરકે કહી ગઈ હૈ । 'એવં આઝકાઈયસસ વિ' હસી પ્રકાર કી સ્થિતિ જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ અપ્કાયિક કી ઓ જાનની ચાહિયે । 'તેઝ વાઝ જહા નેરહ્યસસ' મવ્યદ્રવ્યનારક કી સ્થિતિ જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ જિતની કહી ગઈ હૈ, ડતની હી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ મવ્યદ્રવ્યતેજસકાયિક કી ઓર મવ્યદ્રવ્યવાયુકાયિક કી સમસ્ટ લેની ચાહિયે । અર્થાત્ જઘન્ય સે અંતમુહૂર્ત કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે એક કરોડપૂર્વ 'વળસસહકાઈયસસ જહા પુઠ્ઠીકાઈયસસ' અર્થાત્ મવ્યદ્રવ્ય વનસ્પતિકાયિક કી સ્થિતિ મવ્યદ્રવ્યપૃથ્વીકાયિક કે જૈસી કહ દેની ચાહિયે । 'વેંદિયસસ તેંદિયસસ ચઝરિંદિયસસ જહા નેરહ્યસસ' મવ્યદ્રવ્યદ્વીન્દ્રિયજીવ કી મવ્યદ્રવ્ય તેંદ્રિય જીવ કી ઓર મવ્યદ્રવ્યચૌદ્રિય જીવ કી સ્થિતિ મવ્યદ્રવ્યનારક કે જૈસી હી જઘન્ય ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે હૈ એસા

આજ પ્રમાણેની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી અપ્કાયિકોની પણ સમજવી. "તેઝ વાઝ જહા નેરહ્યસસ" જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ભવ્ય દ્રવ્ય નારકની સ્થિતિ બેટલી કહી છે. તેટલી જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ભવ્ય દ્રવ્ય તેજસ્કાયિકની અને ભવ્ય દ્રવ્ય વાયુકાયિકની સમજ લેવી. અર્થાત્ જઘન્યથી અંતમુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી બે સાગરોપમથી કંઈક અધિક કહી છે. "વેંદિયસસ તેંદિયસસ ચઝરિંદિયસસ જહા નેરહ્યસસ" ભવ્યદ્રવ્યદ્વીન્દ્રિય જીવની તથા ભવ્યદ્રવ્ય ત્રીન્દ્રિયજીવની અને ભવ્ય દ્રવ્ય ચતુરિન્દ્રિય જીવની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ભવ્ય દ્રવ્ય નારક પ્રમાણે છે તેમ સમજવું અર્થાત્ જઘન્યથી એક અંતમુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિની છે. "વેંદિયસસ તેંદિયસસ ચઝરિંદિયસસ જહા નેરહ્યસસ" ભવ્યદ્રવ્યદ્વીન્દ્રિયજીવની તથા ભવ્યદ્રવ્ય ત્રીન્દ્રિયજીવની અને ભવ્ય દ્રવ્ય ચતુરિન્દ્રિય જીવની સ્થિતિ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટથી ભવ્ય દ્રવ્ય નારક પ્રમાણે છે તેમ સમજવું અર્થાત્ જઘન્યથી એક અંતમુહૂર્તની અને ઉત્કૃષ્ટથી પૂર્વકોટિની છે.

અન્તર્મુહૂર્તપમાણા ઉત્કૃષ્ટતઃ પૂર્વકોટિપ્રમાણેતિભાવઃ । ‘પંચેદિયતિરિક્તજોગિ-
યસ્સ જહન્નેણં અંતોમુહૂત્તં’ પચ્ચેન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્ય જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્
ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ ઉત્કર્ષેણ ત્રયસ્ત્રિશત્સાગરોપમાણિ, અવ્યદ્રવ્યપચ્ચે-
ન્દ્રિયતિર્યગ્યોનિકસ્ય આયુસ્વ જઘન્યતોડન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ ત્રયસ્ત્રિશત્સાગરો-
પમમિત્યર્થઃ એતત્ સમનનારકમપેક્ષ્ય કથિતમ્ ‘એવં મણુસ્સાણ વિ’ એવં મનુષ્યા-
ણામપિ અવ્યદ્રવ્યમનુષ્યાણામાયુર્વિષયે જ્ઞાતવ્યમ્ જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ
ત્રયસ્ત્રિશત્ સાગરોપમમ્, ઇતિ સસમપૃથિવીનારકાપેક્ષયા કથિતમ્ । ‘વાળમંતર-
જોહસિયવેમાણિયસ્સ જહા અસુરકુમારસ્સ’ વાળવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકસ્ય યથા
અસુરકુમારસ્ય અવ્યદ્રવ્યવાળવ્યન્તરસ્ય અવ્યદ્રવ્યજ્યોતિષ્કસ્ય અવ્યદ્રવ્યવૈમાનિકસ્ય
યથા અવ્યદ્રવ્યાસુરકુમારસ્ય તથા જ્ઞાતવ્યમ્, જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ
પલ્લોપમત્રયમિતિભાવઃ ઉત્તરકુર્વાદિયુગલિકાપેક્ષયા કથિતમ્ । ‘સેવં મંતે । સેવં

જાનનાં ચાહિયે । અર્થાત્ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્તની કી ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે
પૂર્વકોટિની કી હૈ । ‘પંચેદિય તિરિક્તજોગિયસ્સ જહન્નેણં અંતોમુહૂત્તં’
ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ’ જો જીવ અવ્યદ્રવ્ય પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યગ્ય
હૈ ઉત્કૃષ્ટની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની કી હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ આયુ
તેત્તીસસાગરોપમની કી હૈ । યહ કથન સસમપૃથિવી કે નારકની અપેક્ષા સે
કહા ગયા હૈ, એસો જાનનાં ચાહિયે । ‘એવં મણુસ્સાણ વિ’ હસી પ્રકાર
મનુષ્ય સંબંધી કથન કહ દેનાં ચાહિયે । ‘વાળમંતર જોહસિયવેમાણિયસ્સ
જહા અસુરકુમારસ્સ’ અવ્યદ્રવ્ય અસુરકુમાર કે જૈસી અવ્યદ્રવ્યવાળવ્ય
ન્તરની અવ્યદ્રવ્યજ્યોતિષ્કની ઓર અવ્યદ્રવ્યવૈમાનિકની સ્થિતિ જઘન્ય સે
તો એક અંતર્મુહૂર્તની કી હૈ, ઓર ઉત્કૃષ્ટ સે ત્રીન પલ્લોપમની કી હૈ યહ ત્રીન
પલ્લોપમ સ્થિતિ કા કથન ઉત્તરકુર્વાદિક કે યુગલિકની અપેક્ષા સે

જહન્નેણં અંતોમુહૂત્તં ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈ” લવ્યદ્રવ્યપચ્ચેન્દ્રિય જે
જીવ છે તેની જઘન્ય સ્થિતિ એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ
તેત્રીસ સાગરોપમની છે, આ કથન સાતમી તમતમા પૃથ્વીના નારકોની
અપેક્ષાથી કહેવામાં આવેલ છે. તેમ સમજવું “વાળમંતર જોહસિયવેમાણિયસ્સ
જહા અસુરકુમારસ્સ” લવ્યદ્રવ્યવાળવ્યન્તરની લવ્ય દ્રવ્ય જ્યોતિષ્કોની તથા
દ્રવ્ય વૈમાનિકની સ્થિતિ લવ્ય દ્રવ્ય અસુરકુમારના સંબંધમાં કહ્યા પ્રમાણે
જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની છે. અને ઉત્કૃષ્ટથી ત્રણ પલ્લોપમની છે
આ ત્રણ પલ્લોપમની સ્થિતિનું કથન ઉત્તર ક્ષેત્ર કુરૂ વિગેરેના યુગલિનોને
ઉદેશીને કહેવામાં આવ્યું છે તેમ સમજવું.

એતે ! તિ' તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ હે ભદન્ત ! ધવ્યદ્રવ્યનારકાદી-
નાયાયુર્વિષયે યત્ત દેવાણુપ્રિયેણ કથિતમ્ તત્ત એવમેવ-સત્યમેવ આસવાક્યસ્ય
સર્વથા પ્રમાણત્વાદિતિ કથયિત્વા ભગવન્તં યાવત્ત નમસ્કૃત્ય ગૌતમઃ સંયમેન તપસા
આત્માનં ભાવયન્ વિહરતિ, ઇતિભાવઃ ॥સૂ૦ ૧॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત- જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પંચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત — કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
વાલ્બ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી “ભગવતીસૂત્રસ્ય” પ્રમેયચન્દ્રિકા-
રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં અષ્ટાદશશતકે
નવમોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૮-૯॥

યા જાનના ચાહિયે । ‘સેવં એતે । સેવં એતે । તિ’ ધવ્યદ્રવ્ય-
નારક આદિ કે વિષય મેં ઓર ઉનકી આયુ કે વિષય મેં જો આપ
દેવાનુપ્રિય ને યહ કથન કિયા હૈ વહ આસવાક્ય કે સર્વથા પ્રમાણ હોને
કે કારણ સત્ય હી હૈ । ઇસ પ્રકાર કહકર ભગવાન્ કો યાવત્ નમસ્કાર
કરકે ગૌતમ સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને
સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે અઠારહવે શતકકા
નવવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૮-૯ ॥

“સેવં એતે । સેવં એતે ! તિ” ધવ્યદ્રવ્યનારક વિ. ના સંબંધમાં અને
તેની આયુષ્યના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ કથન કયું છે, તે
આપ્ત વાક્ય પ્રમાણરૂપ જે હોવાના કારણે સત્ય જે છે. આ પ્રમાણે કહીને
ભગવાન્ને વંદના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને
ભાવિત કરતા થકા ગૌતમ સ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા । સૂ. ૧।
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના અઠારમા શતકનો નવમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત । ૧૮-૯।

અથ દશમોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ।

નવમોદેશકે ભવ્યદ્રવ્યનાસ્કાદીનાં સ્વરૂપં કથિતમ્ અથ ભવ્યદ્રવ્યાધિકા-
રાત્ અસ્મિન્ દશમોદેશકે ભવ્યદ્રવ્યપદેવસ્યાનગારસ્ય સ્વરૂપં નિરૂપયિષ્યતિ હત્યેવં
સંબન્ધેનાયાતસ્યાસ્ય દશમોદેશકસ્યેદમાદિમં સૂત્રમ્—‘રાયગિહે’ इत्यादि ।

સૂત્રમ્—રાયગિહે જાવ એવં વયાસી અણગારે ણં મંતે આવિ-
ચપ્પા અસિધારં વા ખુરધારં વા ઓગાહેજ્જા હંતા ઓગાહેજ્જા
સે ણં તત્થ છિજ્જે વા મિજ્જે વા ણો ઇણદ્દે સમદ્દે ણો સ્વલુ
તત્થ સત્થં કમ્મહ્ એવં જહા પંચમ્મસણ પરમાણુપોગ્ગલવત્તવ્વયા
જાવ અણગારે ણં મંતે ! આવિચપ્પા ઉદાવત્તં વા જાવ નો સ્વલુ
તત્થ સત્થં કમ્મહ્ ॥સૂ૦ ૧॥

છાયા—રાજગૃહે યાવદેવમવાદીત્ અનગારઃ સ્વલુ ભદન્ત ! માવિતાત્મા
અસિધારાં વા ખુરધારાં વા અવગાહેત્ હન્ત અવગાહેત્ સ સ્વલુ તત્ર છિદ્ધેત્ વા
મિદ્ધેત્ વા નાયમર્થઃ સમર્થઃ નો સ્વલુ તત્ર શત્ત્વં ક્રામતિ । એવં યથા પશ્ચમશતે
પરમાણુપુદ્ગલવત્તવ્યતા યાવદ્ અનગારઃ સ્વલુ ભદન્ત ! માવિતાત્મા ઉદાવર્ત વા
યાવત્ નો સ્વલુ તત્ર શત્ત્વં ક્રામતિ ॥મ્ ૧॥

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહે યાવદેવમ્ અવાદીત્ અત્ર
યાવત્પદેન ગુણશિલકં ચૈત્યમિત્પારમ્ય પ્રાજ્ઞલિપુટો ગૌતમ એતદન્તસ્ય સર્વસ્યાપિ

દસમે ઉદેશે કા પ્રારંભ

નોવે ઉદેશે મેં ભવ્યદ્રવ્યનારક આદિ કોં કા સ્વરૂપ કહા ગયા હૈ
અવ્વ હસ ૧૦ વેં ઉદેશે મેં ભવ્ય કા અધિકાર હોને સે ભવ્યદ્રવ્યદેવરૂપ
અનગાર કે સ્વરૂપ કા કથન કિયા જાવેગા સો હસી સમ્બન્ધ કોં લેકર
પ્રારંભ કિયે ગયે હસ ઉદેશે કા ‘રાયગિહે જાવ’ इत्यादि पहिला सूत्र है ।
‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ इत्यादि ।

દસમા ઉદેશાનો પ્રારંભ—

નવમાં ઉદેશામાં ભવ્યદ્રવ્ય નારક વિગેરેનું કથન કરવામાં આવ્યું છે.
ભવ્યદ્રવ્યનો અધિકાર ચાલુ હોવાથી આ દસમાં ઉદેશામાં ભવ્યદ્રવ્ય દેવ રૂપ
અનગારનાં સ્વરૂપનું કથન કરવામાં આવશે એ સંબન્ધથી આ ઉદેશાનો પ્રારંભ
કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર ‘રાયગિહે જાવ’ इत्यादि છે.

પ્રકરણસ્યાનુસ્મરણં ભવતીતિ । કિમુક્તવાન્ ગૌતમઃ તત્રાહ—‘અળગારે’ इत्यादि । ‘अणगारे णं भंते ! भाविष्या’ अनगारः खलु भदन्त । भावितात्मा भावितो-
ज्ञानदर्शनचारित्र्यैर्धर्मवासनया वा आत्मा येन स भावितात्मा ‘असिधारं’ वा खुर-
धारं वा ओगाहेज्जा’ असिधारां वा क्षुरधारां वा अवगाहेत किं भावितात्मा
अनगारः असिधारायां वा क्षुरधारायां वा उपवेष्टुं शक्नुयादिति प्रश्नः, भगवानाह-
‘हंता’ इत्यादि । ‘हंता अवगाहेज्जा’ हन्त अवगाहेत उपवेष्टुं शक्नुयादित्यर्थः
असिधारादिषु भावितात्मनोऽनगारस्य प्रवेशो वैकियलब्धिसामर्थ्यबलाद् भवतीति

टीકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ એવં વચાસી’ રાજગૃહ નગર મેં યાવત્ હસ પ્રકાર સે પ્રસુ સે પૂછા યહાં યાવત્પદ સે ‘ગુણશિલકં ચૈત્યમ્’ યહાં સે લેકર ‘પ્રાંજ્ઞલિપુટો ગૌતમઃ’ યહાં તક કા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । કિસ પ્રકાર સે પૂછા ? સો ‘અળગારે ણં ભંતે ! ભાવિષ્યા અસિધારં વા કુર-
ધારં વા ઓગાહેજ્જા’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ, કિ-
‘જો અનગાર ભાવિતાત્મા હોતા હૈ—જ્ઞાનચારિત્ર સે અથવા ધર્મ કી વાસના સે જિસને આત્મા કો વાસિત કિયા હૈ । એસા અનગાર ક્યા અસિધારા પર કુરા કી ધારા પર ઉપવેષ્ટુ (બેઠને કે લિયે) સમર્થ હો સકતાં હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રસુ કહતે હૈ । ‘હંતા અવગાહેજ્જા’ હાં ગૌતમ ! એસા વહ અનગાર બેઠને કે લિયે સમર્થ હો સકતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ યહાં જો અસિધારા પર યા કુરા કી ધારા પર ભાવિતાત્મા અનગાર કો

ટીકાર્થ—“રાયગિહે જાવ એવં વચાસી” રાજગૃહનગરમાં ભગવાનનું સમ વસરણ થયું. ભગવાનનું આગમન સાંભળીને પરિષદા તેઓને વંદના કરવા આવી. ભગવાને તેઓને ધર્મદેશના આપી. ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદા પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઈ. તે પછી ભગવાનની પર્યાવાસના કરતાં “પ્રાંજ્ઞલિ-
પુટો ગૌતમઃ” ગૌતમ સ્વામીએ બન્ને હાથ ભેડીને ઘણા જ વિનય સાથે આ પ્રમાણે પૂછ્યું ‘અળગારે ણં ભંતે ! ભાવિષ્યા અસિધારં વા કુરધારં વા ઓગાહેજ્જા’ જે અનગાર ભાવિતાત્મા હોય છે.—જ્ઞાન ચારિત્રથી અથવા તેા ધર્મની વાસનાથી જેણે પોતાના આત્માને વાસિત કરેલ છે, એવો અનગાર શું તલ-
વારની ધાર પર અથવા અસ્થાની ધાર પર “ઉપવેષ્ટુ” બેસવાને સમર્થ થઈ શકે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“હંતા અવગાહેજ્જા” હા ગૌતમ ! એવો તે અનગાર તેના પર બેસવાને સમર્થ થઈ શકે છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—અહિયાં જે તલવારની ધાર પર અથવા અસ્થાની પર પર ભાવિતાત્મા અનગારને બેસવાનું બતાવ્યું છે, તે વૈકિય લબ્ધિના પ્રભાવથી

જ્ઞેયમ્ અન્યથા અગ્નિમોત્તરવાક્યસ્યાસામંજસ્યમાપતેદિતિ । ‘સે ણં તત્થ છિજ્જેજ્ઞ વા મિજ્જેજ્ઞ વા’ સ ભાવિતાત્માડનગારઃ સ્વલ્લુ તત્રાસિધારાદૌ છિવેત વા મિવેત વા અસિધારયોપવેશનાદિ કર્તુસ્તસ્યાડનગારસ્ય શરીરે છેદનં ભેદનં ભવતિ નવેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયઘર્થઃ સમર્થઃ અસિધારયા તદંગસ્ય છેદનાદિકં ન ભવતીતિભાવઃ, કથં તદગ્નસ્યાસિધારયા છેદનાદિકં ન ભવતિ અત્ર લોકાનુમત્તવિરોધો ભવેદિતિ ચેત્તત્રાહ—‘ળો સ્વલ્લુ’ ઇત્યાદિ । ‘ળો સ્વલ્લુ તત્થ સત્થં કમહ’ નો સ્વલ્લુ તત્ર શસ્ત્રં ક્રામતિ ભાવિતાત્મનોડનગારસ્ય શરીરાવયવે શસ્ત્રસ્ય ક્રમણં ન ભવતિ વૈક્રિયલબ્ધિસામર્થ્યવલેન શસ્ત્રસ્ય તત્ર કુઠિતત્વાત્ પાષાણ-

પ્રવેશ યા બેઠના કહા ગયા હૈ વહ વૈક્રિયલબ્ધિ કે પ્રભાવ કે વશ સે એસા કર સકતા હૈ, યહ પ્રકટ કરને કે લિયે કહા ગયા હૈ એસા જાનના चाहिये नहीं तो अग्निम उत्तरवाक्य में असमञ्जसता आज्ञा-वेगी अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं ‘से णं तत्थ छिज्जेज्ज वा मिज्जेज्ज वा’ हे भदन्त ! असिधारा के ऊपर उपवेशनादि क्रिया करने-वाले उस अनगार के शरीर में छेदन भेदन होता है, या नहीं होता है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘णो इणद्वे समद्वे’ हे गौतम ! यह अर्थ समर्थ नहीं है । अर्थात् असिधारा आदि के ऊपर उपवेशनादि क्रिया करनेवाले उस अनगार के शरीर में उस असिधारा आदि द्वारा जरासा भी छेदन नहीं होता है । इसका कारण क्या है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं । ‘णो स्वल्लु तत्थ सत्थं कमह’ उस भावितात्मा अनगार के शरीरावयव के ऊपर शस्त्र का क्रमण नहीं होता है । क्योंकि वैक્રिय-

તેમ કરી શકે છે. તે બતાવવા તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. તેમ સમજવું. નહિ તો પડેલા કહેલ ઉત્તર વાક્યમાં અસમંજસપણું—અઘટિતપણું આવી જશે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એવું પૂછે છે કે—‘સે ણં તત્થ છિજ્જેજ્ઞ વા મિજ્જે-જ્ઞ વા’ હે ભગવન્ અસિ-તલવારની ધાર પર બેસનાર તે અનગારના શરીરમાં છેદન ભેદન થાય છે ? કે નથી થતું ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ળો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરાબર નથી. અર્થાત્ તલવારની ધાર વિગેરે ઉપર બેસવા વિનંત્રી ક્રિયા કરવાવાળા તે અનગારના શરીરમાં તે તલવારનીધાર વિગેરેથી જરા પણ છેદન ભેદન થતું નથી. તેમ ન થવાનું શું કારણ છે ? તે પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ળો સ્વલ્લુ તત્થ સત્થં કમહ’ તે ભાવિતાત્મા અન-

પ્રકરણસ્થાનુસ્મરણં ભવતીતિ । કિયુક્તવાન્ ગૌતમઃ તત્રાહ—‘અળગારે’ इत्यादि । ‘अणगारे णं भंते ! भावियप्पा’ अनगारः खलु भदन्त । भावितात्मा भावितो-
 ज्ञानदर्शनचारित्र्यैर्मवासनया वा आत्मा येन स भावितात्मा ‘असिधारं’ वा खुर-
 धारं वा ओगाहेज्जा’ असिधारां वा क्षुरधारां वा अवगाहेत किं भावितात्मा
 अनगारः असिधारायां वा क्षुरधारायां वा उपवेष्टुं शक्नुयादिति प्रश्नः, भगवानाह-
 ‘हंता’ इत्यादि । ‘हंता अवगाहेज्जा’ हन्त अवगाहेत उपवेष्टुं शक्नुयादित्यर्थः
 असिधारादिषु भावितात्मनोऽनगारस्य प्रवेशो वैकियलब्धिसामर्थ्यबलाद् भवतीति

टीકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહ નગર મેં યાવત્ હસ
 પ્રકાર સે પ્રસુ સે પૂછા યહાં યાવત્પદ સે ‘ગુણશિલકં ચૈત્યમ્’ યહાં સે
 લેકર ‘પ્રાજ્ઞલિપુટો ગૌતમઃ’ યહાં તક કા પાઠ ગૃહીત હુઆ હૈ । કિસ
 પ્રકાર સે પૂછા ? સો ‘અળગારે ણં ભંતે ! ભાવિયપ્પા અસિધારં વા ખુર-
 ધારં વા ઓગાહેજ્જા’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કિયા ગયા હૈ, કિ-
 ‘જો અનગાર ભાવિતાત્મા હોતા હૈ—જ્ઞાનચારિત્ર સે અથવા ધર્મ કી વાસના
 સે જિસને આત્મા કો વાસિત કિયા હૈ । એસા અનગાર કયા અસિધારા
 પર ક્ષુરા કી ધારા પર ઉપવેષ્ટુ’ (બેઠને કે લિયે) સમર્થ હો સકતા હૈ ?
 ઉત્તર મેં પ્રસુ કહતે હૈ । ‘હંતા અવગાહેજ્જા’ હાં ગૌતમ ! એસા વહ અનગાર
 બેઠને કે લિયે સમર્થ હો સકતા હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ
 યહાં જો અસિધારા પર યા ક્ષુરા કી ધારા પર ભાવિતાત્મા અનગાર કો

टीकार्थ—“રાયગિહે જાવ એવં વયાસી” રાજગૃહનગરમાં ભગવાનનું સમ
 વસરણ થયું. ભગવાનનું આગમન સાંભળીને પરિષદા તેઓને વંદના કરવા
 આવી. ભગવાને તેઓને ધર્મદેશના આપી. ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદા
 પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઈ. તે પછી ભગવાનની પર્યુવાસના કરતાં “પ્રાજ્ઞલિ-
 પુટો ગૌતમઃ” ગૌતમ સ્વામીએ બન્ને હાથ બેડીને ઘણા જ વિનય સાથે આ
 પ્રમાણે પૂછ્યું ‘અળગારે ણં ભંતે ! ભાવિયપ્પા અસિધારં વા ખુરધારં વા ઓગાહેજ્જા’
 જે અનગાર ભાવિતાત્મા હોય છે.—જ્ઞાન ચારિત્રથી અથવા તેા ધર્મની
 વાસનાથી જેણે પોતાના આત્માને વાસિત કરેલ છે, એવો અનગાર શું તલ-
 વારની ધાર પર અથવા અસ્થાની ધાર પર “ઉપવેષ્ટુ” બેસવાને સમર્થ થઈ
 શકે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“હંતા અવગાહેજ્જા” હા
 ગૌતમ ! એવો તે અનગાર તેના પર બેસવાને સમર્થ થઈ શકે છે. કહેવાનું
 તાત્પર્ય એ છે કે—અહિયાં જે તલવારની ધાર પર અથવા અસ્થાની ધાર પર
 ભાવિતાત્મા અનગારને બેસવાનું બતાવ્યું છે, તે વૈકિય લબ્ધિના પ્રભાવ

જ્ઞેયમ્ અન્યથા અગ્નિમોત્તરવાક્યસ્યાસામંજસ્યમાપતેદિતિ । ‘સે ણં તત્થ છિજ્જેજ્ઞ વા મિજ્જેજ્ઞ વા’ સ ભાવિતાત્માઽનગારઃ સ્વલુ તત્રાસિધારાદૌ છિયેત વા મિયેત વા અસિધારયોપવેશનાદિ કર્તુસ્તસ્યાઽનગારસ્ય શરીરે છેદનં ભેદનં ભવતિ નવેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ અસિધારયા તદંગસ્ય છેદનાદિકં ન ભવતીતિમાદઃ, કથં તદ્ગ્નસ્યાસિધારયા છેદનાદિકં ન ભવતિ અત્ર લોકાનુભવવિરોધો ભવેદિતિ ચેત્તત્રાહ—‘ળો સ્વલુ’ ઇત્યાદિ । ‘ળો સ્વલુ તત્થ સત્થં કમહ’ નો સ્વલુ તત્ર શસ્ત્રં ક્રામતિ ભાવિતાત્મનોઽનગારસ્ય શરીરાવયવે શસ્ત્રસ્ય ક્રમણં ન ભવતિ વૈક્રિયલઘ્વિસામર્થ્યબલેન શસ્ત્રસ્ય તત્ર કુઠિતત્વાત્ પાષાણ-

પ્રવેશ યા ચેઠના કહા ગયા હૈ વહ વૈક્રિયલઘ્વિ કે પ્રભાવ કે વશ સે એસા કર સકતા હૈ, યહ પ્રકટ કરને કે લિયે કહા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે નહીં તો અગ્નિમ ઉત્તરવાક્ય મેં અસમજ્ઞસતા આજા-વેગી અથ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં ‘સે ણં તત્થ છિજ્જેજ્ઞ વા મિજ્જેજ્ઞ વા’ હે ભદન્ત ! અસિધારા કે ઊપર ઉપવેશનાદિ ક્રિયા કરને-વાલે ઉસ અનગાર કે શરીર મેં છેદન ભેદન હોતા હૈ, યા નહીં હોતા હૈ ? હુસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં—‘ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । અર્થાત્ અસિધારા આદિ કે ઊપર ઉપવેશનાદિ ક્રિયા કરનેવાલે ઉસ અનગાર કે શરીર મેં ઉસ અસિધારા આદિ દ્વારા જરાસા મી છેદન નહીં હોતા હૈ । હુસકા કારણ કયા હૈ ? હુસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં । ‘ળો સ્વલુ તત્થ સત્થં કમહ’ ઉસ ભાવિતાત્મા અનગાર કે શરીરાવયવ કે ઊપર શસ્ત્ર કા ક્રમણ નહીં હોતા હૈ । કયોંકિ વૈક્રિય-

તેમ કરી શકે છે. તે બતાવવા તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. તેમ સમજ્યું. નહિ તો પહેલા કહેલ ઉત્તર વાક્યમાં અસમજ્ઞપણું—અઘટિતપણું આવી જશે.

હવે ગૌતમ સ્વામી એણે પૂછે છે કે—‘સે ણં તત્થ છિજ્જેજ્ઞ વા મિજ્જેજ્ઞ વા’ હે ભગવન્ અસિ-તલવારની ધાર પર બેસનાર તે અનગારના શરીરમાં છેદન ભેદન થાય છે ? કે નથી થતું ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘‘ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’’ હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરાબર નથી. અર્થાત્ તલવારની ધાર વિગેરે ઉપર બેસવા વિનં ક્રિયા કરવાવાળા તે અનગારના શરીરમાં તે તલવારનીધાર વિગેરેથી જરા પણ છેદન ભેદન થતું નથી. તેમ ન થવાનું શું કારણ છે ? તે પ્રમાણે ગૌતમ સ્વામીના પૂછવાથી તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ળો સ્વલુ તત્થ સત્થં કમહ’ તે ભાવિતાત્મા અન-

પતિતધુરધારાવન્ યથા લોકોઽપિ દૃશ્યતે તીક્ષ્ણાપિ ધુરધારા પાપાણાદૌ
 વિફલી ભવતિ તથૈવ ભાવિતાત્માઽનગારશરીરેઽપિ ધુરધારાદેઃ પ્રવેશાઽસંભવઃ
 એતાવાનેવ વિશેષઃ યત્ પાપાણાદિષુ તત્ર ધુરધારાદૈર્વૈફલ્યં તત્ તેષામતિ-
 કાઠિન્યાત્, અત્ર ભાવિતાત્માનગારશરીરે તુ વૈક્રિયલઘ્વિસામર્થ્યવલાદિતિ ।
 ‘એવં જહા પંચમસૅ પરમાણુપોગ્ગલવત્તન્વયા’ એવં યથા પશ્ચમશતે પરમાણુપુદ્ગ-
 લવત્તન્વયા ‘જાવ અણગારે ણં મંતે !’ યાવદનગારઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘ભાવિયપ્પા’
 ભાવિતાત્મા ‘ઉદાવત્તં વા જાવ નો સ્વલ્પ તત્થ સત્થં કમહ’ ઉદાવત્તં વા યાવત્ નો
 સ્વલ્પ તત્ર શસ્ત્રં ક્રામતિ, તત્ર પરમાણુપુદ્ગલઘટિત આલાપ ઇહ તુ ભાવિતાત્મઘટિત

લઘ્વિ કી શક્તિ કે બલ સે શસ્ત્ર ઉસ પર કુઠિત હો જાતા હૈ જૈસે
 પાપાણ કે ઝરર ગિરે હુએ ધુરે આદિ કી ધાર કુંઠિત હો જાતી હૈ અતઃ
 જૈસી પાપાણપતિત તીક્ષ્ણ બી ધુરધારા વિફલ બન જાતી હૈ । ડસી પ્રકાર
 સે ભાવિતાત્મા અનગાર કે શરીર મેં બી ધુર આદિ કી ધારા વિફલ હો
 જાતી હૈ । ડસ પર અપના કુછ બી પ્રભાવ નહીં દિસલા સકતા હૈ વહ
 ડસમેં પ્રવિષ્ટ નહીં હો સકતી હૈ, પાપાણ આદિ પર જો ધુર ધારા
 વિફલ હોતી હૈ, વહ ડસકી અતિકઠિનતા કે કારણ હોતી હૈ । ઓર
 યહાં જો ભાવિતાત્મા અનગાર કે શરીર પર વિફલ હોતી હૈ વહ
 વૈક્રિયલઘ્વિ કે સામર્થ્ય કે બલ સે હોતી હૈ, વસ યહી દૃષ્ટાંત ઓર
 દાષ્ટાંત મેં વિશેષતા જાનની ચાહિયે । ‘એવં જહા પંચમસૅ પરમા
 ણુપોગ્ગલવત્તન્વયા’ જાવ અણગારે ણં મંતે ! ભાવિયપ્પા ઉદાવત્તં વા
 જાવ નો સ્વલ્પ તત્થ સત્થં કમહ’ તો જિસ પ્રકાર સે પંચમ શતક કે સાતવેં

ગારના શરીરના અવયવ ઉપર શસ્ત્ર ચાલી શકતું નથી. કારણ કે વૈક્રિય
 લઘ્વિની શક્તિના બળથી શસ્ત્ર નિસ્તેજ-કુંઠિત થઈ જાય છે. જેવી રીતે
 પથર પર પડેલા અસ્ત્રા વિ. ની ધાર કુંઠિત-ખુટી થઈ જાય છે. તેથી પથર
 પર પડેલી તીક્ષ્ણ અસ્ત્રાની ધાર નિષ્ફળ બની જાય છે. તેજ રીતે ભાવિતાત્મા
 અનગારના શરીરમાં પણ તલવાર-અસ્ત્રા વિ. ની ધાર ખુટી યાને
 નિષ્ફળ બની જાય છે. તેમના શરીરમાં તે પ્રવેશી શકતી નથી. પાપાણ
 પર જે અસ્ત્રાની ધાર વિ. નિષ્ફળ જાય છે, તે પથરના કઠણપણાને લઈને
 તેમ બને છે. પણ અહિં ભાવિતાત્મા અનગારના શરીરમાં નિષ્ફળ થાય છે તે
 તેઓના વૈક્રિયલઘ્વિના બળથી થાય છે. દૃષ્ટાંત (ઉદાહરણ) અને દાષ્ટાંતિકમાં
 એટલી જ વિશેષતા છે. “એવં જહા પંચમસૅ પરમાણુપોગ્ગલવત્તન્વયા જાવ
 અણગારે ણં મંતે ! ભાવિયપ્પા ઉદાવત્તં વા જાવ નો સ્વલ્પ તત્થ સત્થં કમહ” જેવી
 રીતે પાંચમા શતકના સાતમા ઉદેશમાં પરમાણુ પુદ્ગલ સંબંધી કથન કર્યું

આલાપ એતદેવ ઉભયોર્લક્ષણમ્ । ‘જહા પંચમસર્’ ઇત્યાદિના યત્ સૂચિતં તદિદમ્
‘અળગારે ણં મંતે ! ભાવિયપ્પા અગ્નિકાયસ્સ મઙ્ગ્ગં મઙ્ગ્ગેણં વીરૂવણ્ણા હંતા
વીરૂવણ્ણા સે ણં તત્થ કિં જ્ઞિયાણ્ણા ણો ઇણદ્દે સમદ્દે ણો સ્વલુ તત્થ સત્થં કમહ’
ઇત્યાદિ । અનગારઃ સ્વલુ મદન્ત ! ભાવિતાત્મા અગ્નિકાયસ્ય મધ્યં મધ્યેન વ્યતિ-
વ્રજેત્ હંત વ્યતિવ્રજેત્ સ સ્વલુ તત્ર કિં ધ્યાપયેત્ નાયમર્થઃ સમર્થઃ નો સ્વલુ તત્ર
શસ્ત્રં ક્રામતીત્યાદિ ॥સુ૦ ૧॥

ઉદ્દેશ મેં પરમાણુપુદ્ગલ સમ્બંધી વક્તવ્યતા યાવત્ ઉદકાવર્ત મેં વહ પ્રવેશ
કર સકતા, હૈ ક્યોંકિ ઉસ પર શસ્ત્ર અપના કુછ પ્રભાવ નહીં દિશ્વા
સકતા હૈ । યહાં તક કી વહ સ્વ વક્તવ્યતા યહાં પર કહ લેની ચાહિયે ।
પંચમશતક કે સાતવેં ઉદ્દેશે મેં જો આલાપ કહા ગયા હૈ વહ પરમાણુ
પુદ્ગલ કો લેકર કહા હૈ સો વહી આલાપ યહાં ભાવિતાત્મા અનગાર કો
ઘટિત કરકે કહ લેના ચાહિયે જૈસે—‘અળગારે ણં મંતે ! ભાવિયપ્પા
અગ્નિકાયસ્સ મઙ્ગ્ગં મઙ્ગ્ગેણં વીરૂવણ્ણા ? હંતા વીરૂવણ્ણા સે ણં તત્થ
જ્ઞિયાણ્ણા ? ણો ઇણદ્દે સમદ્દે ણો સ્વલુ તત્થ સત્થં કમહ’ ઇત્યાદિ હસકા
અર્થ સ્પષ્ટ હૈ । તાત્પર્ય ગૌતમ કે પૂછને કા એસા હૈ કિ—હે મદન્ત !
ભાવિતાત્મા અનગાર કયા અગ્નિ કે વીચ મેં હોકર નિકલ સકતા હૈ ?
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા હાં ગૌતમ ! નિકલ સકતા હૈ વહ અગ્નિ કે વીચ મેં
સે હોકર નિકલને પર મી જો ઉસ સે જલતા નહીં હૈ ઉસકા કારણ ઉસ
પર શસ્ત્ર અપના કુછ મી પ્રભાવ નહીં દિશ્વા સકતે હૈ । યહ હૈ ॥સૂત્ર ૧॥

છે. તે યાવત્ ઉદકાવર્તમા—જલના ચકાવામાં તે પ્રવેશ કરી શકે છે, કેમ
કે તેના પર શસ્ત્ર પોતાનો કંઈ જ પ્રભાવ બતાવી શકતું નથી. અહિ સુધીનું
તે તમામ કથન અહિંયાં સમજી લેવું પાંચમા શતકના સાતમા ઉદ્દેશમાં જે
જે આલાપકો કહ્યા છે તે પરમાણુના પુદ્ગલને ઉદ્દેશીને કહેવામાં આવેલ છે.
તેજ આલાપક અહિંયાં ભાવિતાત્મા અનગારને ઘટાવીને કહેવા. જેમ કે
—“અળગારે ણં મંતે ! ભાવિયપ્પા અગ્નિકાયસ્સ મઙ્ગ્ગં મઙ્ગ્ગેણં વીરૂવણ્ણા હંતા
વીરૂવણ્ણા સે ણં તત્થ જ્ઞિયાણ્ણા, ણો ઇણદ્દે સમદ્દે ણો સ્વલુ તત્થ સત્થં
કમહ” ઇત્યાદિ અહિંયાં ગૌતમ સ્વામીએ એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્
ભાવિતાત્મા અનગાર શું અગ્નિની વચ્ચે થઇને નીકળી શકે છે ? તેના ઉત્તરમાં
પ્રશ્ન કહે છે કે—હા ગૌતમ ! તેવી રીતે ભાવિતાત્મા અનગાર અગ્નિની
પાર નીકળી શકે છે. તે અગ્નિની વચ્ચે થઇને નીકળવા છતાં પણ તે અગ્નિથી
બળતો નથી તેનું કારણ તેના પર શસ્ત્ર પોતાનો કંઈ જ પ્રભાવ બતાવી
શકતું નથી તે જ છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

પૂર્વમનગારસ્ય શાવિતાત્મનોઽસિધારાદૌ અવગાહના કથિતા અતઃ પરમ્ અવગાહનામેવ સ્પર્શનાલક્ષણપર્યાયાન્તરેણ પરમાણ્વાદિપુદ્ગલેષુ કથયિતુમાહ—‘પરમાણુપોગલે’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! વાઙકાણં ફુડે વાઙકાણં વા પરમાણુપોગલેણં ફુડે ગોયમા ! પરમાણુપોગલે વાઙકાણં ફુડે નો વાઙકાણં પરમાણુપોગલેણં ફુડે । દુપ્પણ્ણિણં મંતે ! સ્વંધે વાઙકાણં ંવં ચેવ ંવં જાવ અસંસ્વેજ્જપણ્ણિણં । અણંતપણ્ણિણં મંતે ! સ્વંધે વાઙકાણં પુચ્છા ગોયમા ! અણંતપણ્ણિણં સ્વંધે વાઙકાણં ફુડે, વાઙકાણં અણંતપણ્ણિણં સ્વંધેણં સિય ફુડે સિય ણો ફુડે । વત્થી ણં મંતે ! વાઙકાણં ફુડે વાઙકાણં વત્થિણા ફુડે ગોયમા ! વત્થી વાઙકાણં ફુડે ણો વાઙકાણં વત્થિણા ફુડે ॥સૂ. ૨॥

હાયા—પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલુ મદન્ત ! વાયુકાયેન સ્પૃષ્ઠઃ વાયુકાયો વા પરમાણુપુદ્ગલેન સ્પૃષ્ઠઃ, ગૌતમ ! પરમાણુપુદ્ગલઃ વાયુકાયેન સ્પૃષ્ઠઃ, નો વાયુકાયઃ પરમાણુપુદ્ગલેન સ્પૃષ્ઠઃ । દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! સ્કન્ધઃ વાયુકાયેન ંવમેવ ંવં યાવત્ અસંસ્વયપ્રદેશિકઃ । અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! સ્કન્ધો વાયુમ્ પુચ્છા ગૌતમ ! અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ વાયુકાયેન સ્પૃષ્ઠઃ વાયુકાયઃ અનન્તપ્રદેશિકેન સ્કન્ધેન સ્યાત્ સ્પૃષ્ઠઃ સ્યાન્નોસ્પૃષ્ઠઃ । વસ્તિઃ સ્વલુ મદન્ત ! વાયુકાયેન સ્પૃષ્ઠઃ વાયુકાયો વા વસ્તિના સ્પૃષ્ઠઃ ગૌતમ ! વસ્તિઃ વાયુકાયેન સ્પૃષ્ઠઃ નો વાયુકાયો વસ્તિના સ્પૃષ્ઠઃ ॥સૂ. ૨॥

શાવિતાત્મા અનગાર કી અસિધારા (તલવાર કી ધાર પર) આદિ મેં અવગાહના પ્રકટ-કી ગઈ હિં । અતઃ હસી અવગાહના કા સ્પર્શના લક્ષણ પર્યાયાન્તર સે પરમાણુ આદિ પુદ્ગલોં મેં કથન અશ્વસૂત્રકાર કરતે હિં ।

‘પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! વાઙકાણં ફુડે ’ ઇત્યાદિ ।

પૂર્વ સૂત્રમાં શાવિતાત્મા અનગારની તલવારની ધાર વિગેરે પરની અવગાહના બતાવવામાં આવી છે. જેથી હવે સૂત્રકાર તેજ અવગાહનાના સ્પર્શના લક્ષણ પર્યાયાન્તરથી પરમાણુ વિગેરે પુદ્ગલોમાં કહેવાનો પ્રારંભ કરે છે.

“પરમાણુપોગલે ણં મંતે ! વાઙકાણં ફુડે” ઇત્યાદિ.

ટીકા—‘પરમાણુપોગ્ગલે ણં મંતે !’ પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘વાયુ-
કાણં ફુદે’ વાયુકાયેન સ્પૃષ્ટો ભવતિ ? ‘વાડકાણ વા પરમાણુપોગ્ગલેણં ફુદે’
વાયુકાયો વા પરમાણુપુદ્ગલેન સ્પૃષ્ટઃ ? હે મદન્ત ! વાયુના પરમાણુવ્યાપ્તિઃ પર-
માણુના વા વાયુવ્યાપ્તિરિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે
ગૌતમ ! ‘પરમાણુપોગ્ગલે વાડકાણં ફુદે’ પરમાણુપુદ્ગલઃ વાયુકાયેન સ્પૃષ્ટઃ
વ્યાપ્તો મધ્યે ક્ષિપ્ત इत्यर्थः । ‘નો વાડકાણ પરમાણુપોગ્ગલેણં ફુદે’ નો વાયુકાયઃ
પરમાણુપુદ્ગલેન સ્પૃષ્ટઃ, વ્યાપ્તઃ મધ્યે ક્ષિપ્તઃ, વાયોર્મહત્ત્વાત્ પરમાણોશ્ચ નિષ્પ-
દેશત્વેનાતિસૂક્ષ્મતયા વ્યાપકત્વાભાવાદિતિ । ‘દુષ્પણિણં મંતે ! સ્વંધે વાડ-
કાણં એવં ચેવ’ ‘દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! સ્કન્ધઃ વાયુકાયેન એવમેવ સ્પૃષ્ટો

ટીકાર્થ—હસ સૂત્રદ્વારા સૂત્રકાર ને એસા પૂછા હૈ કિ—પરમાણુપોગ્ગલે ણં
મંતે૦ !’ હે મદન્ત ! જો પરમાણુપુદ્ગલ હૈ, વહ કયા વાયુકાય કે દ્વારા
સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ યા વાયુકાય પરમાણુપુદ્ગલ દ્વારા સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ ? પરમાણુ
કે દ્વારા વાયુ વ્યાપ્ત હૈ યા વાયુ કે દ્વારા પરમાણુ વ્યાપ્ત હૈ એસા હસ
પ્રશ્ન કા આશય હૈ ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા—‘ગોયમા’ इत्यादि—હે ગૌતમ !
પરમાણુપુદ્ગલ વાયુકાય દ્વારા સ્પૃષ્ટ હોતા હૈ—વ્યાપ્ત હોતા હૈ મધ્ય મેં
ક્ષિપ્ત હોતા હૈ પર વાયુકાય પરમાણુપુદ્ગલ સે વ્યાપ્ત નહીં હોતા હૈ મધ્ય
મેં ક્ષિપ્ત નહીં હોતા હૈ, ક્યોંકિ વાયુકાય મહાન્ હોતા હૈ ઓર પરમાણુ
દ્રવ્યાદિ પ્રદેશોં સે રહિત હોને કે કારણ અતિ સૂક્ષ્મ હોતા હૈ । હસ
કારણ વહ ઉસે વ્યાપ્ત નહીં કર સકતા હૈ । અવ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસાં
પૂછતે હૈ । ‘દુષ્પણિણં મંતે ! સ્વંધે૦’ હે મદન્ત ! જો સ્કન્ધ દ્વિપ્રદેશિક

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી સૂત્રકારે એવું પૂછ્યું છે કે—“પરમાણુપોગ્ગલે ણં
મંતે૦ !” હે ભગવન્ જે પરમાણુ પુદ્ગલ છે, તે વાયુકાયને સ્પર્શ કરી શકે છે ?
અથવા વાયુકાય તેને સ્પર્શ કરી શકે છે ? પરમાણુથી વાયુ વ્યાપ્ત છે ?
કે વાયુથી પરમાણુ વ્યાપ્ત છે ? એ રીતનો આ પ્રશ્નનો ભાવ છે. આ પ્રશ્નનાં
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે —“ગોયમા !” इत्यादि હે ગૌતમ ! પરમાણુ પુદ્ગલ
વાયુથી સ્પૃષ્ટ વ્યાપ્ત થાય છે. પણ વાયુકાય પરમાણુ પુદ્ગલથી વ્યાપ્ત થતા
નથી કેમ કે વાયુકાય મહાન્ હોય છે. અને પરમાણુ એ પ્રદેશ વિગેરેથી
રહિત હોવાથી અત્યંત સૂક્ષ્મ હોય છે. તેથી તે તેને વ્યાપ્ત કરી શકતા નથી.
હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—“દુષ્પણિણં મંતે !
સ્વંધે૦” હે ભગવન્ જે પ્રદેશવાળા જે સ્કન્ધ હોય છે, તે વાયુકાયથી વ્યાપ્ત

વ્યાપ્તઃ કિં વા વાયુકાયિકો દ્વિપ્રદેશિકેન સ્કન્ધેનાવયવિના સ્પૃષ્ટઃ વ્યાપ્ત ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—યથા પરમાણુપુદ્ગલેન વાયુકાયો ન વ્યાપ્તો ભવતિ પરમાણોઃ સૂક્ષ્મતયા વાયોરૂપ મહત્વાત્ કિન્તુ મહતા વાયુના અલ્પીયાન્ પરમાણુવ્યાપ્તે તથા ઇમેઽપિ દ્વિપ્રદેશિકાવયવિનો વાયુકાયપેક્ષયા સૂક્ષ્મત્વેન ન વાયુકાયો દ્વિપ્રદેશિકેન સ્કન્ધેન વ્યાપ્યતે અપિતુ મહતા વાયુકાયેન અલ્પીયસો દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્યૈવ વ્યાપ્તિર્ભવતિ, દૃશ્યતે ચ લોકેઽપિ મહતાઽલ્પીયસો વ્યાપનાત્ યથા પટૈર્ઘટસ્ય ન તુ ઘટેન પ્રાવૃત્ત પટસ્યાવૃત્તિરિતિભાવઃ । ‘એવં જાવ અસંખેજ્જપણસિણ’ એવં યાવદસંખ્યેયપ્રદેશિકઃ યથા દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધવિષયે વાયુકાયવ્યાપ્તત્વવિષયકો વિચારઃ કૃતસ્તથૈવ અસંખ્યાતપ્રદેશિકસ્કન્ધવિષયેઽપિ વિચારઃ કર્તવ્યો

હોતા હૈ વહ વાયુકાય કે દ્વારા વ્યાપ્ત હોતા હૈ યા વાયુકાય ઉસકે દ્વારા વ્યાપ્ત હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં । હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર પરમાણુપુદ્ગલ દ્વારા વાયુકાય વ્યાપ્ત નહીં હો સકતા હૈ । ક્યૉંકિ વહ સૂક્ષ્મ હૈ ઓર વાયુકાય મહાન્ હૈ । અતઃ એસા સમજના ચાહિયે-કિ મહાન્ વાયુકાય દ્વારા અલ્પીયાન્ પરમાણુ હી વ્યાપ્ત હોતા હૈ ઓર એસી હી બાત દેખી જાતી હૈ । કિ લોક મેં જો મહાન્ હોતા હૈ વહ અપને સે છોટે કો વ્યાપ્ત કરનેવાલા હોતા હૈ જૈસે વસ્ત્ર કે દ્વારા ઘટ વ્યાપ્ત હો જાતા હૈ પર પસારા હુઆ વસ્ત્ર ઘટ કે દ્વારા વ્યાપ્ત નહીં હોતા । હસી પ્રકાર દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે વિષય મેં સમજના ચાહિયે । ‘એવં જાવ અસંખેજ્જપણસિણ’ જિસ પ્રકાર સે દ્વિપ્રદેશિક આદિ સ્કન્ધ કે વિષય મેં વાયુકાય દ્વારા વ્યાપ્ત હોને કા વિચાર કિયા ગયા હૈ ઉસી પ્રકાર સે અસંખ્યાતપ્રદેશિક સ્કન્ધ

થાય છે ? કે વાયુકાય તેનાથી વ્યાપ્ત થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! જે રીતે પરમાણુ પુદ્ગલથી વાયુકાય વ્યાપ્ત થતા નથી. કેમ કે તે સૂક્ષ્મ છે. અને વાયુકાય મહાન્ છે. જેથી એમ જ સમજવું જોઈએ કે મહાન્ વાયુકાયથી અલ્પ એવા પરમાણુ જ વ્યાપ્ત થાય છે અને એવી જ રીતે જોવામાં આવે છે કે—જગતમાં જે મહાન્ હોય છે, તે પોતાનાથી નાનાને વ્યાપ્ત કરવાવાળા હોય છે. જેમ કે વસ્ત્ર દ્વારા ઘડો વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. પરંતુ ફેલાવેલું વસ્ત્ર ઘડાથી વ્યાપ્ત થતું નથી. “એવં જાવ અસંખેજ્જપણસિણ” જે પ્રકારથી જે પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના વિષયમાં વાયુકાયથી વ્યાપ્ત હોવાના સંબંધમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે, તેજ પ્રમાણે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધને વાયુકાયથી વ્યાપ્ત

જ્ઞાતવ્યશ્ચ, યાવત્ અસંખ્યાતપ્રદેશિકોઽવયવી વાયુના વ્યાપ્યતે ન તુ કદાપિ અસંખ્યાતપ્રદેશિકાવયવિના વાયુકાયો વ્યાપ્યતે इति । અત્ર ત્રિપ્રદેશિકાદારમ્ય દશપ્રદેશિકસંખ્યાતપ્રદેશિકાન્તસ્ય યાવત્પદેન ગ્રહણં ભવતિ । ‘અણંતપરસિણ્ણં મંતે ! સંધે વાઙકાય પુચ્છા’ અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! સ્કન્ધઃ વાયુકાયઃ પૃચ્છા અર્થાત્ અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ વાયુના વ્યાપ્યતે અથવા અનન્તપ્રદેશિકેન સ્કન્ધેન વાયુ વ્યાપ્યતે इति પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અણંતપરસિણ્ણં સંધે વાયુકાયણં ફુડે’ અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ વાયુકાયેન સ્પૃષ્ટો—વ્યાપ્તઃ મધ્યે નિક્ષિપ્તઃ ‘વાઙકાય અણંતપરસિણ્ણં સંધેણં સિયફુડે’ વાયુકાયઃ અનન્તપ્રદેશિકેન સ્કન્ધેન સ્યાત્ સ્પૃષ્ટઃ ‘સિય નો ફુડે’ સ્યાત્ નો સ્પૃષ્ટઃ, અન-

નો વાયુકાય દ્વારા વ્યાપ્ત હોને કા વિચાર જાનનાં ચાહિયે યાવત્ અસંખ્યાતપ્રદેશી રૂપ અવયવી વાયુકાય કે દ્વારા વ્યાપ્ત તો હો જાતા હૈ પર વાયુકાય ઉસ અસંખ્યાતપ્રદેશી અવયવી દ્વારા વ્યાપ્ત નહીં હોતા હૈ । યહાં યાવત્પદ સે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ સે લેકર કર દશપ્રદેશિક સ્કન્ધ સંખ્યાતપ્રદેશી સ્કન્ધ કા ગ્રહણ હુઆ’ હૈ । અણંતપરસિણ્ણં મંતે ! સંધે વાઙ૦ પુચ્છા !’ હે ભદન્ત ! જો સ્કન્ધ અનન્તપ્રદેશિક હોતા હૈ । ઉસકે દ્વારા વાયુકાય વ્યાપ્ત હોતા હૈ યા વાયુકાય કે દ્વારા વહ વ્યાપ્ત હોતા હૈ, ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ—‘ગોયમા ! અનન્તપરસિણ્ણં સંધે૦’ હે ગૌતમ ! જો અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ હોતા હૈ । વહ વાયુકાય કે દ્વારા વ્યાપ્ત હોતા હૈ મધ્ય મેં નિક્ષિપ્ત હોતા હૈ પર જો અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ હૈ ઉસકે દ્વારા વાયુકાય વ્યાપ્ત મી હોતા હૈ,

હોવાના સંબંધમાં વિચાર સમજ લેવો. યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી રૂપ અવયવી વાયુકાયથી તે વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. વાયુકાય તે અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા અવયવીથી વ્યાપ્ત થતો નથી. અહિયાં યાવત્પદથી ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધથી આરંભીને દસ પ્રદેશવાળા સ્કંધ સુધી ગ્રહણ થયા છે. “અણંતપરસિણ્ણં મંતે ! સંધે વાઙ પુચ્છા” હે ભગવન્ અનંત પ્રદેશવાળા જે સ્કંધ છે, તેનાથી વાયુકાય વ્યાપ્ત થાય છે? અથવા વાયુકાયથી તે વ્યાપ્ત થાય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! અનંતપરસિણ્ણં સંધે૦’ હે ગૌતમ ! અનંત પ્રદેશવાળા જે સ્કંધો હોય છે, તે વાયુકાય દ્વારા વ્યાપ્ત થાય છે. મધ્યમાં નિક્ષિપ્ત હોય છે. પરંતુ જે અનંતપ્રદેશી સ્કંધ છે, તેનાથી વાયુકાય વ્યાપ્ત થાય છે પણ ખરા. અને નથી પણ થતા. આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે

અનન્તપ્રદેશિકેન સ્કન્ધેન સ્યાત્ સ્પૃષ્ટઃ સ્યાત્ નો સ્પૃષ્ટઃ અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો વાયુના વ્યાપ્યતે સૂક્ષ્મતરત્વાત્ સ્કન્ધસ્ય, વાયુકાયિકસ્તુ અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધેન સ્યાત્ વ્યાપ્તઃ સ્યાત્ ન વ્યાપ્તઃ કથમ્ ? કદાચિત્ વ્યાપ્તત્વં કદાચિદવ્યાપ્તત્વમિતિ, અત્રોચ્યતે, યદા વાયુકાયિકસ્કન્ધાપેક્ષયા અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો મહાન્ ભવતિ તદા વાયુમહતાઽનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધેન વ્યાપ્યતે યદા તુ વાચ્ચાપેક્ષયા અસૌ અનન્તપ્રદેશિકો મહાન્ ન ભવતિ કિન્તુ અલ્પીયાનેવ ભવતિ તદા અનન્તપ્રદેશિક-સ્કન્ધેન વાયુકાયો ન વ્યાપ્તો ભવતિ ઇતિ અપેક્ષાવાદમાશ્રિત્ય સ્યાદ્ વ્યાપ્તઃ સ્યાદ્ અવ્યાપ્ત ઇતિ કથિતમ્ । ‘વત્થી ણં મંતે ! વાઝકાણં ફુડે’ વસ્તિઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! વાયુકાયેન સ્પૃષ્ટઃ ‘વાઝયાણ વત્થિણા ફુડે’ વાયુકાયો વા વસ્તિના સ્પૃષ્ટઃ, મગ્ગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વત્થી વાઝકાણં ફુડે’ વસ્તિઃ ઇતિઃ ‘મશક’ ઇતિ લોકપ્રસિદ્ધઃ વાયુકાયેન સ્પૃષ્ટો વ્યાપ્તઃ વાયુના સામસ્ત્યેન

और नहीं भी होता है । तात्पर्य इसका ऐसा है कि जब अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध सूक्ष्म होता है तब तो वह वायुकाय के द्वारा व्याप्त हो जाता है । परन्तु जब वायुकायिक रूप स्कन्ध अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध की अपेक्षा महान् नहीं होता है प्रत्युत अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध ही महान् रहता है तब वह अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध द्वारा व्याप्त हो जाता है । इस प्रकार से अपेक्षावाद को आश्रित करके ‘सिय फुडे सिय णो फुडे’ ऐसा कहा गया है । ‘वत्थी णं मंते ! वाडकाएणं फुडे’ हे भदन्त ! वस्ती-मशक वायुकाय से स्पृष्ट होता है ? या ‘वाडयाए वत्थिणा फुडे’ वायुकाय-मशक से स्पृष्ट होता है उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! वत्थी वायु-काएणं फुडे’ हे गौतम ! मशक वायुकाय से स्पृष्ट होता है । क्योंकि वायुकाय के द्वारा उसके जितने भी विचर होते हैं, वे सब के सब

કે—જ્યારે અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ સૂક્ષ્મ હોય છે, ત્યારે તે વાયુકાયથી વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. પણ જ્યારે વાયુકાયિકરૂપ સ્કન્ધ અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધથી મહાન્ હોતા નથી પરંતુ અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ જ મહાન્ રહે છે, ત્યારે તે અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ દ્વારા વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. અપ્રમાણેની અપેક્ષાવાદનો આશ્રય કરીને “સ્યાદ્ વ્યાપ્તઃ સ્યાદ્ અવ્યાપ્તઃ” એમ કહેવામાં આવ્યું છે. “વત્થી ણં મંતે ! વાઝકાણં ફુડે” હે ભગવન્ વસ્તી-મશક વાયુકાયથી સ્પૃષ્ટ થાય છે ? કે “વાઝકાણ વત્થિણા ફુડે” વાયુકાય મશકથી વ્યાપ્ત થાય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! વત્થી વાઝકાણં ફુડે” હે ગૌતમ ! મશક વાયુકાયથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કેમ કે તેના બેટલા છિદ્રો છે, તે બધા જ

વસ્તિવિવરપરિપૂરણાત્ 'નો વાઝકાણ વત્થિગા ફુડે' નો વાયુકાયો વસ્તિના સ્પૃષ્ઠો-
વ્યાપ્તઃ વસ્તે વાયુકાયસ્ય પરિત એવ સદ્ભાવાદિતિ ॥સૂ. ૨॥

ઇતઃ પૂર્વં પુદ્ગલદ્રવ્યાણિ નિરૂપિતાનિ તદનુ વર્ણાદિભિઃ તાન્યેવ પુદ્ગલદ્રવ્યાણિ
નિરૂપયન્નાહ—'અત્થિ ણં મંતે' इत्यादि ।

મૂલમ્—અત્થિ ણં મંતે ! ઇમીસે રચણપ્પમાણ પુઢવીણ અહે
દ્વાહં વન્નઓ કાલ—નીલ—લોહિય—હાલિદ—સુક્કિહાઈ, ગંધઓ
સુભિગંધાઈ, દુભિગંધાઈ, રસઓ તિત્ત—કહુયકસાય—અંબિલ-
મહુરાઈ, ફાસઓ કક્કલ્હ—મડય—ગરુય—લહુય—સીય—ઉસિણ—
નિદ્ધ—લુક્કલાઈ અન્નમન્નવદ્ધાઈ અન્નમન્નપુદ્ધાઈ જાવ અન્નમન્ન-
ઘડત્તાણ ચિટ્ઠંતિ ? હંતા અત્થિ એવં જાવ અહે સત્તમાણ । અત્થિ
ણં મંતે ! સોહમ્મસસ કપ્પસસ અહે એવંચેવ એવં જાવ ઈસિપ્પ-
મારાણ પુઢવીણ । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! જાવ વિહરઈ । તણ ણં
સમ્મણે ભગવં મહાવીરે રાયગિહાઓ નયરાઓ પઢિનિક્કલમઈ
પઢિનિક્કલમિત્તા બહિયા જણવયવિહારં વિહરઈ ॥સૂ. ૩॥

હાયા—સન્તિ સ્વલુ ભદન્ત ! અસ્યાઃ રત્નમમાયાઃ પૃથિવ્યાઃ અથો દ્રવ્યાણિ
વર્ણતઃ કૃષ્ણનીલલોહિતહારિદ્રાશુક્લાનિ, ગન્ધતઃ સુરભિગન્ધીનિ દુર્ભિગન્ધીનિ,
રસતઃ તિક્તકટુકક્ષાયામ્લમધુરાણિ, સ્પર્શતઃ કર્કશમૃદુકશુક્લચુક્રશીતોષ્ણસ્નિ-
ગ્ધરુક્ષાણિ અન્યોન્યવદ્ધાનિ અન્યોન્યસ્પૃષ્ઠાનિ યાવત્ અન્યોન્યઘટ્ટતયા તિષ્ઠ-
ન્તિ ? હન્ત સન્તિ । એવં યાવદ્ધઃસપ્તમ્યાં સન્તિ સ્વલુ સૌધર્મસ્ય કલ્પસ્યાધઃ
એવમેવ એવં યાવત્ ઈવત્ પ્રાગમારાયાઃ પૃથિવ્યાઃ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત !
યાવદ્વિહરતિ । તતઃ સ્વલુ શ્રમણો ભગવાન્ મહાવીરઃ રાજગૃહાન્નગરાત્ પ્રતિનિષ્ક્રા-
મતિ પ્રતિનિષ્ક્રામ્ય બહિઃ જનપદવિહારં વિહરતિ ॥સૂ. ૩॥

પૂરે ભરે હુણ રહતે હૈ । 'નો વાઝકાણ વત્થિગા ફુડે' અતઃ જય એસી
વાત હૈ, તો મશક સે વાયુકાય સ્પૃષ્ટ નહીં હોતા હૈ । ક્યોંકિ મશક
કે ચારોં ઓર વાયુકાય કા સદ્ભાવ રહતા હૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

પૂરેપૂરા વાયુકાયથી ભરેલા રહે છે. “નો વાઝકાણ વત્થિગા ફુડે” જેથી
મશકથી વાયુકાય સ્પૃષ્ટ થતો નથી. કેમ કે મશકની ચારે બાજુ વાયુકાયનો
સદ્ભાવ રહે છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

અનંતપ્રદેશિકેન સ્કન્ધેન સ્યાત્ સ્પૃષ્ટઃ સ્યાત્ નો સ્પૃષ્ટઃ અનંતપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો વાયુના વ્યાપ્યતે સૂક્ષ્મતરત્વાત્ સ્કન્ધસ્ય, વાયુકાયિકસ્તુ અનંતપ્રદેશિકસ્કન્ધેન સ્યાત્ વ્યાપ્તઃ સ્યાત્ ન વ્યાપ્તઃ કથમ્ ? કદાચિત્ વ્યાપ્તત્વં કદાચિદવ્યાપ્તત્વમિતિ, અત્રોચ્યતે, યદા વાયુકાયિકસ્કન્ધાપેક્ષયા અનંતપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો મહાન્ ભવતિ તદા વાયુમહતાઽનંતપ્રદેશિકસ્કન્ધેન વ્યાપ્યતે યદા તુ વાચ્ચાપેક્ષયા અસૌ અનંતપ્રદેશિકો મહાન્ ન ભવતિ કિન્તુ અલ્પીયાનેવ ભવતિ તદા અનંતપ્રદેશિકસ્કન્ધેન વાયુકાયો ન વ્યાપ્તો ભવતિ ઇતિ અપેક્ષાવાદમાશ્રિત્ય સ્યાદ્ વ્યાપ્તઃ સ્યાદ્ અવ્યાપ્તઃ ઇતિ કથિતમ્ । ‘વત્થી ણં મંતે ! વાઝકાણં ફુડે’ વસ્તિઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! વાયુકાયેન સ્પૃષ્ટઃ ‘વાઝયાણ વત્થિણા ફુડે’ વાયુકાયો વા વસ્તિના સ્પૃષ્ટઃ, મગ્ધાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વત્થી વાઝકાણં ફુડે’ વસ્તિઃ ઇતિઃ ‘મશક’ ઇતિ લોકમસિદ્ધઃ વાયુકાયેન સ્પૃષ્ટો વ્યાપ્તઃ વાયુના સામસ્ત્યેન

और नहीं भी होता है । तात्पर्य इसका ऐसा है कि जब अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध सूक्ष्म होता है तब तो वह वायुकाय के द्वारा व्याप्त हो जाता है । परन्तु जब वायुकायिक रूप स्कन्ध अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध की अपेक्षा महान् नहीं होता है प्रत्युत अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध ही महान् रहता है तब वह अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध द्वारा व्याप्त हो जाता है । इस प्रकार से अपेक्षावाद को आश्रित करके ‘सिय फुडे सिय णो फुडे’ ऐसा कहा गया है । ‘वत्थी णं मंते ! वाउकाएणं फुडे’ हे भदन्त ! वस्ती-मशक वायुकाय से स्पृष्ट होता है ? या ‘वाउयाए वत्थिणा फुडे’ वायुकाय मशक से स्पृष्ट होता है उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! वत्थी वायु-काएणं फुडे’ हे गौतम ! मशक वायुकाय से स्पृष्ट होता है । क्योंकि वायुकाय के द्वारा उसके जितने भी विवर होते हैं, वे सब के सब

કે—જ્યારે અનંત પ્રદેશી સ્કંધ સૂક્ષ્મ હોય છે, ત્યારે તે વાયુકાયથી વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. પણ જ્યારે વાયુકાયિકરૂપ સ્કંધ અનંત પ્રદેશી સ્કંધથી મહાન્ હોતા નથી પરંતુ અનંત પ્રદેશી સ્કંધ જ મહાન્ રહે છે, ત્યારે તે અનંત પ્રદેશી સ્કંધ દ્વારા વ્યાપ્ત થઈ જાય છે. અપ્રમાણુની અપેક્ષાવાદને આશ્રય કરીને “સ્યાદ્ વ્યાપ્તઃ સ્યાદ્ અવ્યાપ્તઃ” એમ કહેવામાં આવ્યું છે. “વત્થી ણં મંતે ! વાઝકાણં ફુડે” હે ભગવન્ વસ્તી-મશક વાયુકાયથી સ્પૃષ્ટ થાય છે ? કે “વાઝકાણ વત્થિણા ફુડે” વાયુકાય મશકથી વ્યાપ્ત થાય છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—“ગોયમા ! વત્થી વાઝકાણં ફુડે” હે ગૌતમ ! મશક વાયુકાયથી સ્પૃષ્ટ થાય છે. કેમ કે તેના બેટલા છિદ્રો છે, તે બધા જ

वस्तिविवरपरिपूरणात् ' नो वाउकाए वस्तिगा फुडे' नो वायुकायो वस्तिना स्पृष्टो-
व्याप्तः वस्ते वायुकायस्य परित एव सद्भावादिति ॥मु० २॥

इतः पूर्वं पुद्गलद्रव्याणि निरूपितानि तदनु वर्णादिभिः तान्येव पुद्गलद्रव्याणि निरूपयन्नाह—‘अत्थि णं भंते’ इत्यादि ।

मूढम्—अतिथि णं भंते ! इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए अहे
दव्वाइं वन्नओ काल—नील—लोहिय—हालिद—सुक्खिळाइं, गंधओ
सुब्बिगंधाइं, दुब्बिगंधाइं, रसओ तित्त—कडुयकसाय—अंबिल—
महुराइं, फालओ कक्खड—मउय—गरुय—लहुय—सीय—उसिण—
निद्ध—लुक्खाइं अन्नमन्नबद्धाइं अन्नमन्नपुट्टाइं जाव अन्नमन्न-
घडत्ताए चिट्ठंति ? हंता अतिथि एवं जाव अहे सत्तमाए । अतिथि
णं भंते ! सोहम्मस्स कण्हस्स अहे एवंचेव एवं जाव ईसिप्प-
भाराए पुढवीए । सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ । तए णं
सम्मणै भगवं महावीरे रायगिहाओ नयराओ पडिनिक्खमइ
पडिनिक्खमित्ता बहिया जणवयविहारं विहरइ ॥सू० ३॥

छाया—सन्ति खलु भदन्त ! अस्याः रत्नममायाः पृथिव्याः अथो द्रव्याणि वर्णतः कृष्णनीललोहितहारिद्राशुक्लानि, गन्धतः सुरभिगन्धीनि दुरभिगन्धीनि, रसतः तिक्तकटुककषायाम्लमधुराणि, स्पर्शतः कर्कशमृदुकशुकलघुकशीतोष्णस्निग्धरूक्षाणि अन्योन्यबद्धानि अन्योन्यस्पृष्टानि यावत् अन्योन्यघटतया तिष्ठन्ति ? हन्त सन्ति । एवं यावदधःसप्तम्यां सन्ति खलु सौधर्मस्य कल्पस्याधः एवमेव एवं यावत् ईषत् प्राग्भारायाः पृथिव्याः । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! यावद्विहरति । ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः राजगृहाभ्यगतात् प्रतिनिष्क्रामति प्रतिनिष्क्राम्य बहिः जनपदविहारं विहरति ॥सू० ३॥

पूरे भरे हुए रहते हैं। 'नो वाउकाए वत्थिणा फुडे' अतः जब ऐसी बात है, तो मशक से वायुकाय स्पृष्ट नहीं होता है। क्योंकि मशक के चारों ओर वायुकाय का सद्भाव रहता है ॥ सू० २ ॥

પૂરેપૂરા વાયુકાયથી ભરેલા રહે છે. “નો વાચકાઈ વચ્ચિના ફુડે” જેથી મશકથી વાયુકાય સ્પૃષ્ટ થતો નથી. કેમ કે મશકની ચાદે ખાજુ વાયુકાયનો સદ્ભાવ રહે છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

ટીકા—‘અત્થિ ણં મંતે !’ સન્તિ खल्ल भदन्त ! ‘इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ अस्याः रत्नप्रभायाः पृथिव्याः, ‘अहे’ अधोभागे ‘दव्वाइं’ द्रव्याणि, यानि द्रव्याणि खल्ल ‘वन्नओ कालनीललोहियहालिदसुक्किल्लाईं’ वर्णतः कृष्णनीललोहितहारिद्र-शुक्लानि—कृष्णनीललोहितपीतशुक्लरूपवन्ति द्रव्याणि, तथा ‘गंधओ सुब्भि-गंधाईं दुब्भिगंधाईं’ गन्धतः सुरभिगन्धीनि दुरभिगन्धीनि तथा ‘रसओ तित्त-कडुयकसायअंबिलमहुराईं’ रसतः तिक्तकटुकपायाम्लमधुराणि तिक्तादि रसवन्ती-त्यर्थः तथा, ‘फासओ कक्खडमउयगरुयलहुयसीयउसिणनिद्धलुक्खाईं’ स्पर्शतः कर्कशमृदुकगुरुकलघुकशीतोष्णस्निग्धरूक्षाणि यथोक्तस्पर्शविशिष्टानि तानि किम्

पुद्गलों का निरूपण किया जा चुका है । अब उन्हीं पुद्गलों का वर्णोद्दिष्टियों को लेकर वर्णन किया जाता है—

‘अत्थि ણં મંતે !’ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘अत्थि ણં મંતે !’ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ हे भदन्त ! इस रत्नप्रभा पृथिवी के ‘अहे’ अधोभागमें ऐसे द्रव्य जो ‘वन्नओ कालनील लोहियहालिद सुक्किल्लाईं’ वर्ण से काले हो, नीले हो, लोहित हो, पीले हो और सफेद हो तथा ‘गंधओ’ गंध से ‘सुब्भिगंधाईं दुब्भिगंधाईं’ सुरभिगंधवाले हो एवं दुरभिगंधवाले हों । ‘रसओ’ रस से तिक्तकडुयकसाय-‘अंबिल महुराईं’ तिक्त, कटुक, कषाय, अम्ल एवं मधुर रसोपेत हों । ‘फासओ’ स्पर्श से ‘कक्खडमउयगरुयलहुयसीयउसिणनिद्ध-

પુદ્ગલોનું નિરૂપણ કરાઈ ગયું છે. હવે તે પુદ્ગલોના વર્ણોદ્દિષ્ટિઓને લઈને વર્ણન કરવામાં આવે છે.

“અત્થિ ણં મંતે !’ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે— ‘અત્થિ ણં મંતે !’ इमीसे रयणप्पभाए पुढवीए’ હે ભગવન્ આ રત્નપ્રભા પૃથિવીના ‘અહે’ નીચેના ભાગમાં એવા દ્રવ્યો છે કે જે—‘વણ્ણઓ કાલનીલલોહિય હાલિદસુક્કિલ્લાઈં’ વર્ણથી કાળા હોય, નીલ હોય, લાલ હોય, પીળા હોય, અને સફેદ હોય ? ‘ગંધઓ’ અને ગંધથી ‘સુબ્ભિગંધાઈં દુબ્ભિગંધાઈં’ સુરભિ ગંધવાળા હોય કે દુરભિ ગંધ-દુર્ગંધવાળા હોય ‘રસઓ’ રસથી ‘તિત્તકડુ-કસાય-અંબિલમહુરાઈં’ તિક્ત તીખા-કટુક-કડવા કષાય-તુરા અમ્લ-ખાટા અને મધુર-મીઠા રસવાળા હોય ‘ફાસઓ’ સ્પર્શથી ‘કક્કલ્લડમઉયગરુયલહુય સીય-ઉસિણનિદ્ધલુક્કાઈં’ કર્કશ, મૃદુ, ભારે લઘુ-હલકા ઠંઠા ઉષ્ણ-ગરમ, ચિકિત્સા

‘અન્નમન્નવદ્વાઈ’ અન્યોન્યવદ્વાનિ ગાઢશ્લેષતઃ પરસ્પરં સંવદ્વાનિ ‘અન્નમન્નપુદ્ગાઈ’ અન્યોન્યસ્પૃષ્ઠાનિ સ્પર્શનામાત્રેણ સ્પર્શવિષયીભૂતાનિ ‘જાવ અન્નમન્નઘડત્તાઈ’ અન્યોન્યઘટતયા પરસ્પરસમુદાયરૂપસમ્બદ્ધતયા ઇહ યાવત્પદેન ‘અન્નમન્નઓ ગાઢાઈ’ અણમણ મિણેહપડિવદ્વાઈ’ અન્યોન્યાવગાઢાનિ એકક્ષેત્રાશ્રિતત્વાત્ પરસ્પરં લોલીભાવં પ્રાપ્તાનિ અન્યોન્યસ્નેહપ્રતિવદ્વાનિ—ચિવકળત્વેન પરસ્પરં શ્લિષ્ટાનિ ઇતિ સંગૃહીતં ભવતિ । ‘ચિટ્ઠંતિ’ તિષ્ઠંતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘હંતા અત્થિ’ હન્ત સન્તિ હે ગૌતમ ! અસ્યા રત્નપ્રભાયાઃ પૃથિવ્યાઃ અધોદેશે એતાદશવિશેષણવન્તિ દ્રવ્યાણિ સન્તીતિભાવઃ ‘એવં જાવ અહે સત્તમાઈ’ એવં યાવત્ અધઃ સપ્તમ્યાઃ પૃથિવ્યાઃ વિષયેઽપિ જ્ઞાતવ્યમ્ પૂર્વપ્રકારેણૈવ યથોક્તવિશેષણવિશિષ્ટદ્રવ્યાણાં સ્થિતિવિષયે પ્રશ્નઃ પૂર્વોક્તોત્તરપ્રકારેણૈવ ઉત્તરમપિ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘અત્થિ ણં મંતે ! સોહમ્મસ્સ કપ્પસ્સ અહે’ સન્તિ સ્વલ્લુ મદન્ત ! સૌધર્મસ્ય કલ્પસ્યાધઃ

લુક્કલાઈં’ કર્કશ, મૃદુ, ભારી, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ એવં રુક્ષ સ્પર્શવાળે હૈં કયા ‘અન્નમન્નવદ્વાઈં’ ગાઢશ્લેષ સે પરસ્પર સંવદ્ધ હુઈ । ‘અન્નમન્નપુદ્ગાઈં’ પરસ્પર મેં સ્પૃષ્ટ હુઈ ‘જાવ અન્નમણઘડત્તાઈ’ યાવત્ પરસ્પર મેં સમુદાય રૂપ સે સમ્બદ્ધ હૈં કયા ? યહાં યાવત્પદ સે ‘અન્નમન્નઓગાઢાઈં અણમણસિણેહપડિવદ્વાઈં’ હન પદોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈં । ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘હંતા અત્થિ’ હાં, ગૌતમ ! હૈં હસ રત્નપ્રભા પૃથિવી કે નીચે હન વિશેષણોં સે વિશિષ્ટ હુઈ દ્રવ્ય હૈં । ‘એવં જાવ અહે સત્તમાઈ’ હસી પ્રકાર કા કથન યાવત્ સપ્તમી પૃથિવી કે વિષય મેં મી જાનનાં ચાહિયે અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે હી યથોક્ત વિશેષણવિશિષ્ટ દ્રવ્યોં કી સ્થિતિ કે વિષય મેં પ્રશ્ન કરનાં ચાહિયે, ઓર પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે હી ઉત્તર મી સમજ લેનાં ચાહિયે । ‘અત્થિ ણં મંતે ! સોહમ્મસ્સ

અને રક્ષ-લુખા સ્પર્શવાળા છે ? “અન્નમન્નવદ્વાઈં” ગાઢ બંધથી પરસ્પર બંધાઈને “અન્નમન્નપુદ્ગાઈં” અન્યોઅન્ય સ્પર્શાઈને “જાવ અન્નમન્નઘડત્તાઈ” યાવત્ પરસ્પર સમુદાય રૂપે બંધાયેલા છે ? અહિયાં યાવત્ પદથી “અન્નમન્ન ઓગાઢાઈં અન્નમન્નસિણેહપડિવદ્વાઈં” આ પદો ગ્રહણ થયા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—“હંતા અત્થિ” હા ગૌતમ ! તે પ્રમાણે છે. અર્થાત્ આ રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા દ્રવ્યો છે. “એવં જાવ અહે સત્તમાઈ” આ પ્રમાણેનું કથન અર્ધા યાવત સાતમી તમસ્તમા પૃથ્વીના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રકારે જ પ્રશ્ન કરવો જોઈએ. અને પૂર્વોક્ત પ્રકારથી જ ઉત્તર પણ સમજ લેવો. “અત્થિ ણં મંતે !

દ્રવ્યાણિ વર્ણતઃ કૃષ્ણનીલલોહિતપીતશુલ્કરૂપાવન્તિ, તથા ગન્ધતઃ સુગન્ધીનિ દુર્ગન્ધીનિ, રસતઃ તિક્તકટુકષાયાર્શ્નપ્રધુરવન્તિ, સ્પર્શતઃ કર્કશમૃદુગુરુલઘુશીતોષ્ણ-સ્નિગ્ધરૂક્ષાણિ અન્યોન્યસમ્બદ્ધેત્યાદિ વિશેષણવન્તિ તિષ્ઠન્તિ કિમ્ ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘एवं चेव’ एवमेव रत्नप्रभासम्बन्धिद्रव्यमेव स्वीकारात्मकमुत्तरम् ‘एवं जाव इसीपञ्चभाराए पुढवीए’ एवं यावत् ईषत् प्राग्भारायाः पृथिव्याः विषयेऽपि सर्वमेव प्रश्नोत्तरादिकं ज्ञेयम् । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! जाव विहरइ’ तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! यावद्विहरति हे भदन्त ! रत्नप्रभादिपृथिवीसम्बन्धिद्रव्यविषये यत् देवाणुप्रियेण कथितम् तत् सर्वमेव सर्वथा सत्यमेव आसत्वाक्यस्य सर्वथा प्रमाण-त्वादिति । एवं कथयित्वा यावन्नमस्कारं कृत्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्

કપ્પસ્સ અહે’ હે ભદન્ત ! સૌધર્મકલ્પ કે નીચે કૃષ્ણનીલાદિ વર્ણવાલે સુરભિદુરભિ ગંધવાલે તિક્ત કટુ આદિ રસવાલે એવં કર્કશ, મૃદુ આદિ સ્પર્શવાલે દ્રવ્ય અન્યોન્ય સંબદ્ધ આદિ વિશેષણોં વાલે હેં કયા ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હેં । ‘એવં ચેવ’ જૈસા ઉત્તર રત્નપ્રભા પૃથિવી કે નીચે રહે છુદ્ર દ્રવ્યોં કો સ્વીકૃતિ કે રૂપ મેં દિયા ગયા હૈ વૈસા હી ઉત્તર યહાં પર ખી જાનના ચાહિયે । ‘એવં જાવ ઈસીપંચભારાણ પુઢવીણ’ હસી પ્રકાર કા કથન યાવત્ ઈષત્પ્રાગ્ભારા પૃથિવી કે વિષય મેં ખી કર લેના ચાહિયે । અર્થાત્ પૂર્વોક્ત રૂપસે પ્રશ્ન ઓર પૂર્વોક્ત સે હી ઉત્તર જાનના ચાહિયે । ‘સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! જાવ વિહરઈ’ હે ભદન્ત ! રત્નપ્રભાપૃથિવી આદિ કે સમ્બન્ધી દ્રવ્ય કે વિષય સે જો આપ દેવાનુપ્રિય ને કહા હૈ વહ સવ હી આસવાક્ય કો સર્વથા પ્રમાણભૂત હોને કે કારણ સત્ય હી હૈ

સોહમ્મસ્સ કપ્પસ્સ અહે” હે ભગવન્ સૌધર્મ કલ્પની નીચે કાળા-નીલ વિ. વર્ણવાળા સુગંધ અને દુર્ગંધવાળા, તીખા, કડવા, વિગેરે રસોવાળા અને કઠોર, મૃદુ-કેમળ વિગેરે સ્પર્શોવાળા દ્રવ્યો પરસ્પરનાં સંબંધિત રીતે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે “એવં ચેવ” રત્નપ્રભા પૃથ્વીની નીચે રહેલા દ્રવ્યોના સ્વીકાર કરવામાં જે પ્રમાણેના ઉત્તર આપ્યો છે, તેજ પ્રમાણેના ઉત્તર અહિંયાં પણ સમજવો. “એવં જાવ ઈસીપંચભારાણ પુઢવીણ” આજ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ ઈષત્ પ્રાગ્ભારા પૃથ્વીના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું. અર્થાત્ પૂર્વોક્ત પ્રકારે પ્રશ્ન વાક્ય અને ઉત્તર વાક્ય સમજ લેવા

સેવં ભંતે ! સેવં ભંતે ! જાવ વિહરઈ” હે ભગવન્ રત્નપ્રભા પૃથ્વી વિગેરેમાં રહેલા દ્રવ્યોના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કહ્યું છે, તે આમ વાક્ય હોવાથી સર્વથા સત્ય જ છે. આપનું કથન પ્રમાણરૂપ હોવાથી યથાર્થ

विहरतीति । 'तए णं समणे भगवं महावीरे' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरः
'जाव वहिया जणवयविहारं विहरइ' यावत्-राजगृहनगरात् निर्गच्छति निर्गत्य
वहिः जनपदविहारं विहरतीति ॥ सू० ३ ॥

इतः पूर्वं पुद्गलद्रव्याणां निरूपणं कृतम्, अतः परमात्मस्वरूपद्रव्यधर्मविशेषा-
न आत्मद्रव्यं च निरूपयन्नाह-'तेणं कालेणं' इत्यादि ।

मूलम्-तेणं कालेणं तेणं समणं वाणियगामे नासं नयरे
होत्था वन्नओ दूईपलासए चेइए वन्नओ तत्थ णं वाणियगामे
नयरे सोमिले णासं माहणे परिवसइ अड्डे जाव अपरिभूए,
रिउव्वेय० जाव सुपरिनिट्ठिए पंचणहं खंडियसयाणं सयस्स
कुडुंबस्स आहेवच्चं जाव विहरइ तए णं समणे भगवं महावीरे
जाव समोसढे । जाव परिसा पज्जुवासइ, तए णं तस्स सोमि-
लस्स माहणस्स इमीसे कहाए लद्धट्ठस्स समाणस्स अयमेया-
रूवे जाव समुपजित्था एवं खलु समणे णायपुत्ते पुवाणुपुत्तिं
चरमाणे गामाणुगामं दुइजमाणे सुहं सुहेणं जाव इहमागए
जाव दूईपलासए चेइए अहापडिरूवं जाव विहरइ । तं गच्छामि णं ।

इस प्रकार कहकर यावत् नमस्कार कर गौतम संयम और तप से
आत्मा को आवृत करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ।
'तए णं समणे भगवं महावीरे०' इसके बाद श्रमण भगवान् महावीर
राजगृह नगर से निकले और निकल कर बाहर के देशों में विहार
करने लगे ॥ सू० ३ ॥

४ छे. आ प्रभाष्टे कहीने गौतम स्वामी प्रभुने वंदना नमस्कार करीने संयम
अने तपथी पोताना आत्माने आवृत करता थका पोताना स्थान पर
विराजमान थका गया. "तए णं समणे भगवं महावीरे०" ते पछी श्रमण
भगवान् महावीर स्वामी राजगृह नगरथी नीकणीने अन्यत्र गइरना
देशोमां विहार करवा लाग्या. ॥ सू. ३ ॥

समणस्स णायपुत्तस्स अंतियं पाउब्भवामि इमाइं च णं एया-
रूवाइं अट्ठाइं जाव वागरणाइं पुच्छिस्सामि तं जइ मे से इमाइं
एयारूवाइं अट्ठाइं जाव वागरणाइं वागरेहिइ ततो वंदीहामि
नमंसीहामि जाव पज्जुवासीहामि, अह मे से इमाइं एयारूवाइं
अट्ठाइं जाव वागरणाइं नो वागरेहिइ तोणं एएहिं चेव अट्ठहिय
जाव वागरणेहिय निप्पट्ठपसिणवागरणं करेस्सामि त्तिकट्ठु एवं
संपेहेइ, संपेहेत्ता ण्हाए जाव सरीरे साओ गिहाओ पडिनिक्ख-
त्तइ पडिनिक्खमित्ता पायविहारचारेणं एगेणं खंडियसएणं सच्चिं
संपरिवुडे वाणियगामं नयरे मज्झं मज्झेणं णिगच्छइ णिग-
च्छित्ता जेणेव दूतिपलासए चेइए जेणेव समणे भगवं महावीरे
तेणेव उवागच्छइ उवागच्छित्ता समणस्स भगवओ महावीरस्स
अदूरसामंते ठित्वा समणं भगवं महावीरं एवं वयासी जत्ता ते
भंते ! जवणिज्जं ते भंते !, अव्वावाहं ते भंते ! फासुयविहारं
ते भंते ! सोमिला जत्ता वि मे जवणिज्जं पि मे अव्वावाहं वि मे
फासुयविहारं पि मे । किं ते भंते ! जत्ता ? सोमिला जं मे
तवनियमसंजमसज्झाय ज्ञाणावस्सय माइएसु जोगेसु जयणा से
त्तं जत्ता । किं ते भंते ! जवणिज्जं ? सोमिला ! जवणिज्जं दुविहे
पन्नत्तं तं जहा इंदियजवणिज्जं च नो इंदियजवणिज्जं च । से किं
तं इंदियजवणिज्जं इंदियजवणिज्जं जं मे सोइंदियचक्खिदिय-
घाणिदियजिब्भदियफासिंदियाइं निरूवहयाइं वसे वटंति से
त्तं इंदियजवणिज्जं । से किं तं नो इंदियजवणिज्जं नो इंदिय-

जवणिजं जं मे कोहमाणभायालोभा वोच्छिन्ना नो उदीरेति
 से तं नो इंदियजवणिजं मे तं जवणिजं । किं ते भंते !
 अवावाहं ? सोमिला ! जं मे वातियपित्तियसिभियसंनि-
 वाइया विविहा रोगायंका सरीरगया दोसा उवसंता नो उदी-
 रंति से तं अवावाहं । से किं तं भंते ! फासुयविहारं सोमिला !
 जन्नं आरामेसु उज्जाणीसु देवकुलेसु सभासु पवासु इत्थी पसु-
 पंडगविवज्जियासु वसहीसु फासुएसणिजं पीढफलंगसेज्जा-
 संधारणं उवसंपजित्ता णं विहरामि से तं फासुयविहारं । सरि-
 सवया ते भदन्त ! किं भक्खेया अभक्खेया ? सोमिला ? सरि-
 सवा मे भक्खेया वि अभक्खेया वि । से केणट्ठेणं भंते ! एवं
 वुच्चइ सरिसवा मे भक्खेया वि अभक्खेया वि ? से नूणं ते
 सोमिला ! बंभन्नएसु नएसु दुविहा सरिसवया पन्नत्ता तं जहा
 मित्तसरिसवया य धन्नसरिसवया य । तत्थ णं जे ते मित्तसरि-
 सवया ते तिविहा पन्नत्ता तं जहा सहजायया सहवड्डियया
 सहपंसुकीलियया ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया । तत्थ
 णं जे ते धन्नसरिसवया ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा सत्थपरि-
 णया य असत्थपरिणया य तत्थ णं जे ते असत्थपरिणया
 ते णं समणाणं निग्गंथाणं अभक्खेया । तत्थ णं जे ते सत्थ
 परिणया ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा एसणिज्जा य अणेसणि-
 ज्जा य । तत्थ णं जे ते अणेसणिज्जा ते समणाणं निग्गंथाणं
 अभक्खेया । तत्थ णं जे ते एसणिज्जा ते दुविहा पन्नत्ता तं

जहा जाइया य अजाइया य तत्थ णं जे ते अजाइया ते णं
समणाणं णिग्गंथाणं अभक्खेया तत्थ णं जे ते जाइया ते दुविहा
पन्नत्ता तं जहा लद्धा य अलद्धा य तत्थ णं जे ते अलद्धा ते
समणाणं णिग्गंथाणं अभक्खेया तत्थ णं जे ते लद्धा ते णं
समणाणं णिग्गंथाणं भक्खेया से तेणट्ठेणं सोमिला ! एवं वुच्चइ
जाव अभक्खेया वि । मासा ते भंते ! किं भक्खेया अभक्खेया ?
सोमिला ! मासा से भक्खेया वि अभक्खेया वि से केणट्ठेणं
जाव अभक्खेया वि ? से नूणं ते सोमिला वंभन्नएसु नएसु
दुविहा मासा पन्नत्ता तं जहा दव्वमासा य कालमासा य तत्थ
णं जे ते कालमासा ते णं सावणादीया आसाढपज्जवसाणा
दुवालसं पन्नत्ता तं जहा सावणए भद्वए आसोए कत्तिए
मग्गसिरे पोसे माहे फग्गुणै चित्ते वइसाहे जेट्ठामूले आसाढे
ते णं समणाणं णिग्गंथाणं अभक्खेया तत्थ णं जे ते दव्वमासा
ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा अत्थमासा य धन्नमासा य तत्थ णं
जे ते अत्थमासा ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा सुवन्नमासा य
रुव्वमासा य ते णं समणाणं णिग्गंथाणं अभक्खेया तत्थ णं जे
धण्णमासा ते दुविहा पन्नत्ता तं जहा सत्थपरिणया य असत्थ-
परिणया य एवं जहा धन्नसरिसवया जाव से तेणट्ठेणं जाव
अभक्खेया वि । कुलत्था ते भंते ! किं भक्खेया अभक्खेया ?
सोमिला ! कुलत्था भक्खेया वि अभक्खेया वि । से केणट्ठेणं
जाव अभक्खेया वि ? से नूणं सोमिला ! ते वंभन्नएसु नएसु

दुविहा कुलत्था पन्नत्ता तं जहा इत्थि कुलत्थाय धन्नकुलत्थाय
तत्थ णं जे ते इत्थिकुलत्था ते तिविहा पन्नत्ता तं जहा कुल-
कन्नयाइ वा कुल बहुयाइ वा कुलमाउयाइ वा ते णं समणाणं
णिरुगंथाणं अभक्खेया तत्थ णं जे ते धन्नकुलत्था एवं जहा
धन्नसरिस्सया से तेणट्ठेणं जाव अभक्खेया वि ॥सू०४॥

छाया—तस्मिन् काले तस्मिन् समये वाणिज्यग्रामं नाम नगरमासीत्
वर्णकः, दूतीपलाशकं चैत्यम् वर्णकः तत्र खलु वाणिज्यग्रामे नगरे सोमिलो नाम
ब्राह्मणः परिवसति आढ्यो यावत् अवरिभूतः ऋग्वेद० यावत् सुपरिनिष्ठितः
पञ्चानां खण्डिकशतानां स्वकस्य कुटुंबस्य आधिपत्यं यावद् विहरति । ततः खलु
श्रमणो भगवान् महावीरो यावत् समसृष्टः यावत् परिपत् पयुपास्ते, ततः खलु
तस्य सोमिलस्य ब्राह्मणस्य एतस्याः कथाया लब्धार्थस्य सतः अयमेतावद्रूपो
यावत् समुत्पद्यत एवं खलु श्रमणो ज्ञातपुत्रः पूर्वानुपूर्व्यां चरन् ग्रामानुग्रामं द्रवन्
सुखं सुखेन यावदिहागतः यावद् दूतीपलाशके चैत्ये यथामतिरूपं यावद्विहरति,
तद्वच्छामि खलु श्रमणस्य ज्ञातपुत्रस्यान्तिके प्रादुर्भवामि इमान् खलु एतावद्रूपान्
अर्थान् यावद् व्याकरणानि प्रक्ष्यामि तत् यदि मे इमानेतावद्रूपान् अर्थान् यावद्
व्याकरणानि व्याकरिष्यति ततः खलु वन्दिष्ये नमस्यामि यावत् पयुपास्ये तत्
यदि मे स इमान् एतावद्रूपान् अर्थान् यावत् व्याकरणानि नो व्याकरिष्यति ततः
खलु एभिरेव अर्थैश्च यावद् व्याकरणैश्च निस्स्पष्टप्रश्नव्याकरणं करिष्यामीति
कृत्वा एवं संप्रेक्षते संप्रेक्ष्य ह्नातो यावत् शरीरः स्वगृहात् प्रतिनिष्क्रामति प्रति-
निष्क्रम्य पादविहारचारेण एकेन खण्डिकशतेन सार्द्धं संपरिवृतो वाणिज्यग्रामं
नगरं मध्यं मध्येन निर्गच्छति निर्गत्य यत्रैव दूतीपलाशकं चैत्यं यत्रैव श्रमणो
भगवान् महावीरस्तत्रैवोपागच्छति उपागत्य श्रमणस्य भगवतो महावीरस्यादूरा-
सन्ने स्थित्वा श्रमणं भगवन्तं महावीरम् एवमवादीत् यात्रा ते भदन्त !
यापनीयं ते भदन्त !, अव्यावाधा ते भदन्त ! प्रासुकविहारः ते भदन्त !
सोमिल ! यात्रा अपि मे यापनीयमपि मे अव्यावाधोऽपि मे प्रासुकविहा-
रोऽपि मे । किं ते भदन्त ! यात्रा ? सोमिल ! यन्मे तपो नियमसंयमस्वा-
ध्यायध्यानावश्यकादिकेषु योगेषु यतना सा यात्रा । किं ते भदन्त ! यापनीयम्,
सोमिल ! यापनीयं द्विविधं प्रज्ञप्तम् तथथा इन्द्रिययापनीयं च, नो इन्द्रिययापनीयं
च । अथ किं तत् इन्द्रिययापनीयम् ? सोमिल ! इन्द्रिययापनीयं यन्मे श्रोत्रेन्द्रिय

चक्षुरिन्द्रिय-घ्राणेन्द्रिय-जिह्वेन्द्रिय-स्पर्शनेन्द्रियाणि निरुपहतानि वशे वर्तन्ते तदेतत् इन्द्रिययापनीयम् । अथ किं तत् नो इन्द्रिययापनीयम्, नो इन्द्रिययापनीयम् यन्मे क्रोधमानमायालोभाव्यवच्छिन्ना नो उदीरयन्ति तदेतत् नो इन्द्रिययापनीयम् । कस्ते भदन्त ! अव्याबाधः सोमिल ! यत् मे वातिकपैत्तिकशैष्मिकसान्निपातिका विविधा रोगातङ्काः शरीरगता दोषा उपशान्ता नो उदीरयन्ति स एष अव्याबाधः । अथ कस्ते भदन्त ! प्रासुकविहारः ? सोमिल ! यत् खलु आरामेषु उद्यानेषु देवकुलेषु सभासु प्रपासु स्त्रीपशुपण्डकरहितासु वसतिषु प्रासुकैषणीयपीठफलकशय्यासंस्तारकमुपसंषद्य खलु विहरामि स एषः प्रासुकविहारः 'सरिसवया' (सर्षपाः सहस्रवयसः) ते भदन्त किं भक्ष्या अभक्ष्या सोमिल ! 'सरिसवया' मे भक्ष्या अपि अभक्ष्या अपि । तत्केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते 'सरिसवया' मे भक्ष्या अपि अभक्ष्या अपि, तत् नूनं ते सोमिल ! ब्राह्मण्येषु नयेषु द्विविधाः 'सरिसवया' प्रज्ञप्ताः तद्यथा मित्रसरिसवया (सहस्रवयसः) च धान्यसरिसवयाश्च (धान्यसर्षपाश्च) तत्र खलु ये मित्रसरिसवया ते त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा सहजाताश्च सहवर्द्धिताश्च सहपांशुकीडिताश्च ते खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् अभक्ष्याः तत्र खलु ये धान्यसरिसवया (धान्यसर्षपा) ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा शस्त्रपरिणताश्चाशस्त्रपरिणताश्च तत्र खलु ये अशस्त्रपरिणतास्ते खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् अभक्ष्याः, तत्र खलु ये ते शस्त्रपरिणताः ते द्विधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा एषणीयाश्चानेषणीयाश्च तत्र खलु ये अनेषणीयास्ते श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् अभक्ष्याः, तत्र खलु ये एषणीयास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा-याचिताश्वायाचिनाश्च तत्र खलु ये अयाचितास्ते श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् अभक्ष्याः, तत्र खलु ये याचितास्ते द्विधाः प्रज्ञप्ताः, तद्यथा-लब्धाश्च अलब्धाश्च, तत्र खलु ये अलब्धास्ते श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् अभक्ष्याः, तत्र खलु ये लब्धास्ते खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानां भक्ष्याः, तत् तेनार्थेन सोमिल ! एवमुच्यते यावत् अभक्ष्या अपि । मासा ते भदन्त ! किं भक्ष्याः अभक्ष्याः, सोमिल ! मासा मे भक्ष्या अपि अभक्ष्या अपि तत्केनार्थेन यावत् अभक्ष्या अपि, तत् नूनं ते सोमिल ! ब्राह्मण्येषु नयेषु द्विविधाः मासा प्रज्ञप्ताः तद्यथा द्रव्यमासाः च कालमासाश्च तत्र खलु ये कालमासास्ते खलु श्रावणादिकाः अष्टादशपर्यवसानाः द्वादशाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा श्रावणभाद्रपदाश्विनकार्तिकमार्गशीर्षपौषषादकालागुनचैत्रवैशाखज्येष्ठाश्लेषापादाः, ते खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् अभक्ष्याः, तत्र खलु ये ते द्रव्यमासाः ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः अर्थमासाः च धान्यमासाः च तत्र खलु ये ते अर्थमासास्ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा सुवर्णमासाः च रूप्यमासाः च ते खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् अभक्ष्याः, तत्र खलु ये ते धान्यमासाः ते द्विविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा शस्त्रपरिणताश्चाशस्त्रपरिणताश्च एवं यथा

धान्यसरिसवया यावत् तत् तेनार्थेन यावत् अभक्ष्या अपि । कुलत्थास्ते भदन्त ! किं भक्ष्या अभक्ष्या सोमिल ! कुलत्था भक्ष्या अपि, अभक्ष्या अपि तत्केनार्थेन यावत् अभक्ष्या अपि तत् नूनं सोमिल ! ते ब्राह्मण्येषु नयेषु द्विविधाः कुलत्थाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा स्त्रीकुलत्था च धान्यकुलत्था च, तत्र खलु यास्ताः स्त्रीकुलत्थाः तास्त्रिविधाः प्रज्ञप्ताः तद्यथा कुलकन्यका वा कुलवध्वो वा कुलमातरो वा ताः खलु श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् अभक्ष्याः, तत्र खलु ये ते धान्यकुलत्था एवं यथा धान्य-सरिसवया तत् तेनार्थेन यावत् अभक्ष्या अपि ॥सू० ४॥

टीका—‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ तस्मिन् काले तस्मिन् समये ‘वाणिय-गामे नयरे होत्था’ वाणिज्यग्रामं नाम नगरमासीत् ‘वण्णओ’ वर्णकः—चम्पापुरी-वत् अस्यापि नगरस्य वर्णनं कर्तव्यम् ‘दूतीपलासए चेइए’ दूतिपलाशकम् चैत्य-मुद्यानमासीत् इति ‘वण्णओ’ वर्णकः, पूर्णमद्रचैत्यवत् दूतिपलाशचैत्यस्यापि वर्णनं

इससे पहिले पुद्गलद्रव्यों का निरूपण किया जा चुका है । अब पर-मात्म स्वरूपद्रव्य के धर्मविशेषों का एवं आत्मद्रव्य का निरूपण किया जाता है । ‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ इत्यादि

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा कल्पनीय अकल्पनीय के विषय में प्रभु और सोमिल की बातचीत का वर्णन किया गया है सो अब इसी विषय को स्पष्ट किया जाता । ‘तेणं कालेणं तेणं समएणं’ उस काल में और उस समय में ‘वाणियगामे नयरे होत्था’ वाणिज्यग्राम नाम का नगर था, ‘वण्णओ’ इसका वर्णन औपपातिक सूत्र में वर्णित चम्पानगरी के जैसा ही जानना चाहिये । ‘दूतीपलासए चेइए’ इस वाणिज्यग्रामनगर में दूतीपलाशनाम का उद्यान था । ‘वण्णओ’ इसका भी वर्णन औपपा-

पूर्वोक्त सूत्रमां पुद्गल द्रव्येणुं निरूपणुं करवामां आवी गथुं छे, हुवे परमात्म स्वरूप द्रव्यना धर्म विशेषणुं अने आत्मद्रव्यनुं निरूपणुं करवामां आवे छे.—“तेणं कालेणं तेणं समएणं” इत्यादि

टीकार्थ—आ सूत्रथी कल्पनीय अने अकल्पनीयना विषयमां प्रभु अने सोमिल नामना ब्राह्मण्य वच्चे जे संवाद थये तेनुं वणुंन करवामां आवे छे.—“तेणं कालेणं तेणं समएणं” ते काले अने ते समये “वाणिय गामे नयरे होत्था” वाणिज्य ग्राम नामनुं नगर हुतुं “वण्णओ” तेनुं वणुंन औपपतिक सूत्रमां वणुंवेत्त चम्पानगरीना वणुंन प्रमाथे समजनुं “दूइपला सए चेइए” आ वाणिज्यग्राम नगरमां दूतिपलाशक अे नामनुं उद्यान हुतुं “वण्णओ” आ दूतिपलाश उद्याननुं वणुंन पणु औपपातिक सूत्रमां

કર્તવ્યમ્ 'તત્થ ણં વાણિયગામે નપરે' તત્ર સ્વલુ વાણિજ્યગ્રામે નગરે 'સોમિલે નામં માહજે પરિવસહ' સોમિલો નામ બ્રાહ્મણઃ પરિવસતિ 'અહુ જાવ અપરિભૂ' આઢ્યો યાવદ્ અપરિભૂતઃ અત્ર યાવત્ પદેન દીપ્તાદિવિશેષણાનાં સંગ્રહો ભવતિ મગવતીસૂત્રસ્થ દ્વિતીયશતકાશ્ચમોદેશવર્ગિતતુંગિકાનગરીસ્થશ્રાવકવત્ 'રિઝ્વેદ૦ જાવ સુપરિનિદ્વિ' ઋગ્વેદ યાવત્ પરિનિદ્વિઃ સ્કન્દકવત્ અત્ર યાવત્પદેન યજુર્વેદાદિ વેદશિક્ષાકલ્પાયનેકવિધાજ્ઞાદીનાં સંગ્રહો ભવતિ અત્ર સ્કન્દકમકરણં સર્વમેવ અનુસ્મરણીયમ્ । 'પંચઠ્ઠં સંહિયસયાણં' પશ્ચાનાં સ્વઠિદકશતાનામ્ સ્વઠિદકઃ શિષ્યઃ 'સયસસ કુહુંવસસ ય' સ્વરૂપસ્ય કુટુમ્બસ્ય ચ 'આહેવચ્ચં જાવ વિહરહ' આશ્રિપત્યં યાવત્પદેન 'પોરેવચ્ચં આણાર્દિસરસેણાવચ્ચં કારેમાણે' પૌર-

તિક સૂત્ર મેં વર્ણિત હુએ પૂર્ણ અદ્ર ચૈત્ય ઉદ્યાન કે હી જૈસા હૈ એસા સમજના ચાહિયે । 'તત્થ ણં વાણિકગામે' હસ વાણિજ્યગ્રામ નગરમેં 'સોમિલે-નામં' સોમિલ નામ કા બ્રાહ્મણ રહતા થા । 'અહુ જાવ અપરિભૂ' યહ આઢ્ય યાવત્ અપરિભૂત થા યહાં યાવત્પદ સે દીપ આદિ વિશેષણોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । મગવતી સૂત્રકે દ્વિતીય શતકકે પંચમ ઉદ્દેશક મેં વર્ણિત હુએ તુંગિકા નગરી મેં રહનેવાલે શ્રાવક કે જૈસા યહ થા તથા સ્કન્દક કે જૈસા 'રિઝ્વેદ૦ જાવ સુપરિનિદ્વિ' યહ ઋગ્વેદ આદિ ચારોં વેદોં કા જ્ઞાતા થા વેદશિક્ષાકલ્પ આદિ અનેક પ્રકાર કે અર્જોં કા જાનનેવાલા થા । હસકે વર્ણન મેં સ્કન્દક કા પ્રકરણ સબ હી યહાં લગા લેના ચાહિયે । 'પંચઠ્ઠં સંહિયસયાણં' હસકે ૫૦૦ શિષ્ય થે સ્વઠિદક શબ્દ કા અર્થ શિષ્ય હૈ । 'સયસસ કુહુંવસસ ય આહેવચ્ચં જાવ વિહરહ' અતઃ

વર્ણવેલા પૂર્ણઅદ્ર ઉદ્યાન પ્રમાણે જ સમજવું "તત્થ ણં વાણિયગામે" આ વાણિજ્ય ગ્રામ નગરમાં "સોમિલે નામં" સોમિલ નામનો બ્રાહ્મણ રહેતો હતો "અહુ જાવ અપરિભૂ" તે આઢ્ય-ઐટલે કે સંપત્તિવાળો હતો યાવત્ અપરિભૂત-ખીજથી પરાજય ન પામે તેવો હતો. અહિયાં યાવત્ પદથી દીપ વિગેરે પદોનો સંગ્રહ થયો છે. મગવતી સૂત્રના બીજા શતકના પાંચમા ઉદ્દેશમાં વર્ણવેલા તુંગિકા નગરીમાં રહેવાવાળા શ્રાવક જેવો તે સોમિલ બ્રાહ્મણ હતો. તેમજ સ્કન્દકની જેમ તે "રિઝ્વેદ જાવ સુપરિનિદ્વિ" તે રુગ્વેદ યજુર્વેદ સામવેદ અથર્વવેદ ચારે વેદનો જાણકાર હતો. તેમજ શિક્ષા, કલ્પ જ્યોતિષ વ્યાકરણ નિરૂક્ત છંદ વિગેરે અનેક પ્રકારના અંગોને જાણવાવાળો હતો. તેનું વર્ણન સ્કન્દકના વર્ણન પ્રમાણે સઘળું સમજવું. "પંચઠ્ઠં સંહિય-સયાણં" તેને પાંચસો ૫૦૦) શિષ્યો હતા. "અંકિકા શબ્દનો અર્થ શિષ્ય એ પ્રમાણે છે. "સયસસ કુહુંવસસ ય આહેવચ્ચં જાવ વિહરહ" તે સોમિલ

पत्यम् आज्ञेश्वरसेनापत्यं कारयन् इतिग्राह्यम् 'तए णं समणे भगवं महावीरे जाय समोसदे' ततः खलु श्रमणो भगवान् महावीरो यावत् समवसृतः अत्र यावत्पदेन पूर्वानुपूर्व्याचरन् इत्यादि विशेषणानां संग्रहः 'जाव परिसा पज्जुवासइ' यावत् परिषत् पर्युपास्ते अत्र यावत्पदेन परिषत्संमेलनादिकादीनां संग्रहः वाणिज्यग्रामात् परिषन्निर्गता, भगवतः धर्मकथां श्रुत्वा परिषत् भगवन्तं त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्ते इतिभावः । 'तए णं तस्स सोमिलस्स माहणस्स' ततः खलु तस्य सोमिलस्य ब्राह्मणस्य 'इमीसे कहाए लद्धस्स समाणस्स' एतस्याः कथायाः लब्धार्थस्य सतः 'अयमेयारूवे जाव समुपज्जित्था' अयमेतावद्रूपो यावत् समुपपद्यत, अत्र यावत्पदेन आध्यात्मिकश्रितितः प्रार्थितः कलितो मनोगतः संकल्पः, एतेषां ग्रहणं भवति

यह उनका और अपने कुटुम्ब का आधिपत्य करता हुआ सुख से अपने समय को व्यतीत करता था यहां यावत्पद से 'पोरेवच्चं आणार्हसरसेणावच्चं करेमाणे' इन पदों का संग्रह हुआ है । 'तए णं से समणे भगवं' एक समय की बात है कि श्रमण भगवान् महावीर यहां पर पधारे यहाँ यावत्पद से 'पुब्बाणुपुब्बि चरन्' इत्यादि विशेषणों का संग्रह हुआ है । 'जाव परिसा पज्जुवासइ' यावत् परिषदा ने उनकी पर्युपासना की यहाँ पर यावत्पद से 'परिषत्संमेलन आदि का ग्रहण हुआ है । वाणिज्यग्रामनगर से परिषदा निकली भगवान् ने धर्मकथा कही, धर्मकथा को सुनकर के परिषदा ने भगवान् को तीन बार वंदन नमस्कार किया वंदना नमस्कार करके भगवान् की त्रिविध प्रकार से पर्युपासना की । 'तए णं तस्स सोमिलस्स' जब सोमिल ब्राह्मण को यह बात मालूम हुई तो 'अयमेया' उसके मनमें ऐसा विचार उत्पन्न

प्राह्मणु ते शिष्येणु' अने पोताना कुटुम्बतु' अधिपतिपणु करते थे। सुअपूर्वक पोताने समय वितावी रह्यो डतो. अडियां यावत्पदथी 'पोरेवच्चं आणार्हसरसेणावच्चं करेमाणे' ओ पढोने स'ग्रह थये छे. "तए णं से समणे भगवं" ओक समये श्रमणु भगवान् महावीर स्वाभी विहार करता करता आ वाणिज्यग्राम नगरमां पधार्था. अडियां यावत्पदथी "पूर्वानुपूर्व्या चरन्" विगेरे विशेषणे अडिथु थया छे. "जाव परिसा पज्जुवासइ" यावत् वाणिज्य ग्राम नगरनी परिषदा भगवान् ने वंदना करवा नीकणी प्रलुओ तेओने धर्मदेशना स'लणावी धर्मदेशना सांलणीने परिषदाओ भगवान् ने त्रणुवार वंदना नमस्कार कर्था. वंदना नमस्कार करीने भगवान् नी त्रणु प्रकारथी पर्युपासना करी. 'तए णं तस्स सोमिलस्स' ते पछी न्यादे सोमिल प्राह्मणुने आ वातनी जणु थयें त्यादे 'अयमेया' तेना मनमां ओवे विचार थये के-अडियां यावत् पदथी

इति 'एवं खलु समणे गायपुत्ते' एवं खलु श्रमणो ज्ञातपुत्रः 'पुत्राणुपुत्रि चरमाणे' पूर्वानुपूर्वी चरन् तीर्थकरपरम्परया गच्छन् 'गामाणुगामं दुइज्जमाणे' ग्रामानुगामं द्रवन् गच्छन्-मार्गस्थग्राह्यमत्यक्त्वा गच्छन् इत्यर्थः 'सुहं सुहेणं जाव इह आगए' सुखं सुखेन यावत् इह आगतः अत्र यावत्पदेन 'विहरमाणे' इत्यस्य ग्रहणं भवति 'जाव दूतिपलासए चेइए' यावत्पदेन 'इह समोसढे' इत्यस्य संग्रहः 'अहापडिरुवं जाव विहरइ' यथाप्रतिरूपं यावत् विहरति अत्र यावत्पदेन अवग्रहं अवगृह्य संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् इत्यस्य संग्रहः 'तं गच्छामि णं समणस्स गायपुत्तस्स' तद्गच्छामि खलु श्रमणस्य ज्ञातपुत्रस्य 'अंतियं पाउव्वमामि' अन्तिके

हुआ। 'यहां यावत्पद से 'आध्यात्मिकश्चिन्तितः प्रार्थितः, कल्पितः, मनोगतः, संकल्पः' इन पदों का ग्रहण हुआ है। 'एवं खलु समणे गायपुत्ते पुत्राणुपुत्रि चरमाणे गामाणुगामं दुइज्जमाणे सुहं सुहेणं जाव इह आगए' पूर्वानुपूर्वी से तीर्थकर परम्परा के अनुसार चलते हुए तथा एक ग्राम से दूसरे ग्राम में विहार करते हुए सुखशाता पूर्वक यहां पर आये हुए हैं। यहां यावत्पद से 'विहरमाणे' इस पद से विहार करते करते यहां पर आये हुए हैं। और 'जाव दूतिपलासए चेइए समोसढे' यावत् दूतिपलाश चैत्य में ठहरे हुए हैं। 'अहापडिरुवं जाव विहरइ' ठहरने को उन्होंने वहां के वनपालक से आज्ञा प्राप्त कर ली है-यहां यावत्पद से 'अवग्रहं अवगृह्य संयमेन तपसा आत्मानं भावयन्' इन पदों का संग्रह हुआ है। 'तं गच्छामि णं समणस्स गायपुत्तस्स अंतियं पाउव्वमामि' तो मुझे उन

“आध्यात्मिकश्चिन्तितः, प्रार्थितः, कल्पितः, मनोगतः, संकल्पः, આ પદો ગ્રહણ કરાયા છે. “एवं खलु समणे गायपुत्ते पुत्राणुपुत्रि चरमाणे गामाणुगामं दुइज्जमाणे सुहं सुहेणं जाव इह आगए पूर्वानुपूर्वी तीर्थकरानी परंपरानुसार आदता आदता અને એક ગામથી બીજા ગામ સુધીનો વિહાર કરતાં કરતાં સુખપૂર્વક અહિયાં પધારેલ છે. અહિયાં યાવત્પદથી “વિહરમાણે” વિહાર કરતાં કરતાં એ પદ ગ્રહણ કરાયું છે. અને “જાવ દૂતિપલાસએ ચેઇએ સમોસઢે” યાવત્ દૂતિપલાશ ઉદ્યાનમાં બિરાજમાન છે. “જાવ પડિરુવં જાવ વિહરइ” તેઓએ ત્યાં રહેવા માટે ત્યાંના વનપાલની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરીને બિરાજમાન થયા છે, અહિયાં યાવત્પદથી “અવગ્રહં અવગ્રહ્ય સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્” આ પદો ગ્રહણ કરાયા છે. “તં ગચ્છામિ ણં સમણસ્સ ગાયપુત્તસ્સ અંતિયં પાઉવ્વમામિ” તો હું તે જ્ઞાતપુત્ર શ્રમણ ભગવાનની

પ્રાદુર્ભવામિ-ઉપતિષ્ઠામિ 'હમાઈ' ચ ણં ઇયારૂવાઈં અઢાઈં' एतांश्च खलु-वक्ष्य-
माणान् यात्रायापनीयादीन् एतावद्रूपान् अर्थान् 'जाव वागरणाईं' पुच्छिस्सामि'
યાવત્ વ્યાકરણાનિ પ્રશ્નાન્ પ્રક્ષ્યામિ યાવત્પદેન હેતૂન્ કારણાનિ' इति संग्रहः ।
અર્થાદીન્ પ્રક્ષ્યામીતિભાવઃ અત્ર 'હેતુઃ' ઉપપત્તિપાત્રદૃષ્ટાન્તવિરાધનં કારણમ્,
યુક્તિરૂપપત્તિસ્તન્માત્રસ્ય કથનમ્ । 'તં જહ મે સે હમાઈં' ઇયારૂવાઈં અઢાઈં જાવ
વાગરણાઈં' તદ્દ યદિ મે સ હમાન્ એતાવદ્રૂપાન્ અર્થાન્ યાત્રાયાપનાદીયાન્ યાવત્
વ્યાકરણાનિ અત્ર યાવત્પદેન હેતૂન્ કારણાનિ' इति संग्रहः 'वागरेहिंति' व्याकरि-
ष्यति प्रतिपादयिष्यति 'तओ णं वंदीहामि नमंसीहामि' ततः खलु वन्दिष्ये
નમસ્યામિ 'जाव पज्जुवासोहामि' यावत् पर्युपासिष्ये अत्र यावत्पदेन सत्करि-
ष्यामि सम्मानयिष्यामि कल्याणं मंगलं दैवतं चैत्यं विनयेन इत्येषां संग्रहः ।
'अह मे से इमाईं' इयारूवाईं अઢાઈં જાવ વાગરણાઈં' अथ मे स

શ્રમણ જ્ઞાતપુત્ર કે સમીપ ચલના ચાહિયે ઔર ચલકર 'હમાઈં' ચ ણં
ઇયારૂવાઈં અઢાઈં જાવ વાગરણાઈં પુછિસ્સામિ' उनसे इन यात्रा यापनीय
આદિ પ્રશ્નોં કો પૂછના ચાહિયે । यहां यावत्पद से 'हेतून् कारणानि'
इन पदों का संग्रह हुआ है । 'तं जह मे इमाईं इयारूवाईं अઢાઈં જાવ
વાગરણાઈં વાગરેહિંતિ' यदि वे मेरे इन अर्थों का यात्रा यापनीय आदिकों
का तथा व्याकरणों का प्रश्नों का यावत् हेतुओं का एवं कारणों का
अच्छे प्रकार से उत्तर दे देंगे तो मैं' उनको वन्दना करूंगा, उन्हें
नमस्कार करूंगा । 'जाव पज्जुवासोहामि' यावत् उनकी पर्युपासना करूंगा
यहां यावत् पद से 'सत्करिष्यामि सम्मानयिष्यामि कल्याणं मंगलं
दैवतं चैत्यं विनयेन' इन पदों का संग्रह हुआ है । 'अह मे से इमाईं
इयारूवाईं अઢાઈં જાવ વાગરણાઈં णो वागरेहिंति' और यदि वे मेरे इन

પાસે જોઉં તેમજ જધને 'હમાઈં ચ ણં ઇયારૂવાઈં અઢાઈં જાવ વાગરણાઈં
પુછિસ્સામિ' તેઓને આ યાત્રા યાપનીય વિગેરે સંબંધી પ્રશ્નો પૂછવા જોઇએ.
અહિયાં યાવત્પદથી 'હેતૂન્ કારણાનિ' આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. 'તંજહ
મે હમાઈં' ઇયારૂવાઈં અઢાઈં જાવ વાગરણાઈં વાગરેહિંતિ' જો તેઓ મારા
આ યાત્રા યાપનીય વિગેરેનું તેમ જ ણીજ પ્રશ્નોનો યાવત્ હેતુઓ અને
અને કારણોનો યથાર્થ ઉત્તર આપશે તો હું તેમને વંદના કરીશ
તેમને નમસ્કાર કરીશ 'જાવ પજ્જુવાસામિ' યાવત્ તેઓની
પર્યુપાસના કરીશ અહિં યાવત્ શબ્દથી 'સત્કરિષ્યામિ સમ્માનયિષ્યામિ
કલ્યાણં મંગલં દૈવતં ચૈત્યં વિનયેન' આ પદો ગ્રહણ કરાયા છે. 'અહ મે સે હમાઈં
ઇયારૂવાઈં અઢાઈં જાવ વાગરણાઈં णो वागरेहिंति' અને જો તેઓ મારા આ

इमान् एतावद्रूपात् अर्थान् यात्रायापनीयादीन् यावत् हेतून् कारणानि
व्याकरणानि परमश्नस्योत्तररूपाणि 'णो वागरेहि' नो व्याकरिष्यति अथ
पक्षान्तरे यदि मदीयप्रश्नानाम् उत्तरं नो दास्यतीत्यर्थः 'तओ णं' ततः
खलु 'एएहिं चेव अट्ठेहिय जाव वागरणेहिय' एभिरेव अर्थेऽव यावद् व्याकरणैश्च
निष्पृष्टप्रश्नव्याकरणं पृष्टप्रश्नोत्तरप्रतिपादनाभावयुक्तं निरुत्तरमित्यर्थः करि-
ष्यामि 'इति कहु एवं संपेहेइ' इति कृत्वा एवं संपेक्ष्यते विचारयति । 'संपेहेत्ता'
संपेक्ष्य-विचार्य 'ण्हाए' स्नातः 'जाव सरीरे' यावत् शरीरे अत्र यावत्पदेन कृत-
बलिकर्मा कृतकौतुकमङ्गलप्रायश्चित्तः अल्पमहार्घाभरणालङ्कृतशरीरः इति संयोज-
नीयम् । एतादृशः सन् 'साओ गिहाओ पडिनिक्खमइ' स्वात् गृहात् प्रतिनिष्क्रामति
स्वगृहात् भगवतः पाश्वर्के गमनाय निर्गच्छतीत्यर्थः 'पडिनिक्खमिता' प्रतिनि-

यात्रा यापनीय आदि अर्थों का तथा और भी कृत प्रश्नों का समुचित-
रूप से उत्तर नहीं देंगे- 'तओ णं एएहिं चेव अट्ठेहिं य जाव वागरणेहिं'
तो मैं इन्हीं अर्थों से यावत् कृत प्रश्नों से उन्हें निरुत्तर कर दूंगा ।
'एवं संपेहेइ' इस प्रकार से उसने विचार किया 'संपेहेत्ता ण्हाए' विचार
करके बाद में उसने स्नान किया 'जाव सरीरे साओ' काक आदि को
अन्नादिका भागरूप बलिकर्म किया, दुःस्वप्न विघातक कौतुकमङ्गलरूप
प्रायश्चित्त किया और बहुमूल्यवाले अल्प आभरणों से अपने शरीर को
अलंकृत किया । इस प्रकार से सज्जधजकर वह फिर वह अपने घर से
बाहर निकला और निकल कर 'पायविहारचारेणं' वह पैदल ही १००
विद्यार्थियों को साथ लेकर भगवान् के पास जाने के लिये ठीक वाणि-
ज्यग्राम नगर के बीचोंबीच से होता हुआ चला । 'णिग्गच्छितां'

यात्रा यापनीय विगरे अर्थानो तेम ज णीम करेत्त प्रश्नानो उत्तर नही
आये तो 'तओ णं एएहिं चेव अट्ठेहिं य जाव वागरणेहिं' हुं तेओने आ
अर्थोथी यावत् अन्य प्रश्नोथी तेओने निरुत्तर करी दइश. आ रीते तेओ
विचार कर्यो 'संपेहेत्ता ण्हाए' आ रीते विचार करीने तेओ स्नान कथुं
'जाव सरीरे साओ' कागडा विगरे पक्षीओने अन्ननो लाग आपवा इय
अलि कर्म कथुं दुःस्वप्नना नाश करवा इय भंगल इय प्रायश्चित्त कथुं
अने लारमां हलका तथा कीमतमां अधिक ओवा कीमती आभूषणो येते
धारणु कर्या. आ रीते सज्ज थर्धने ते चोताना घरनी अडार नीकण्यो
अडार नीकणीने 'पायविहारचारेणं' पगपाणो ज ओकसो विद्यार्थीओने साथे
लधने लगवाननी समीचे जवा भाटे वाणिज्य ग्राम नगरना वन्थोवन्थना
रक्तेथी-नीकण्यो. 'णिग्गच्छितां' अडार नीकणीने न्यां इतिपलाश उद्यान हत्तुं

‘ક્રમ્ય’ ‘પાયવિહારચારેણ’ પાદવિહારચારેણ પદ્મચામેવ ન તુ શકટાદિનેત્યર્થઃ
 ‘એગેણં સ્વંડિયસણં સદ્ધિ સંપરિવુદે’ એકેન સ્વઙ્ઠિતશતેન શિષ્યશતે-
 નેત્યર્થઃ સાર્થ સંપરિવૃત્તો યુક્ત इत्यર્થઃ ‘વાણિયગામં નયરં મજ્ઞં
 ઘજ્ઞેણં ણિગચ્છહ’ વાણિજ્યગ્રામં નગરં વાણિજ્યગ્રામાદ નગરાદિત્યર્થઃ મધ્યં
 મધ્યેન નિર્ગચ્છતિ ‘ણિગચ્છિત્તા’ નિર્ગત્ય ‘જેણેવ દૂરૂપલાસણ ચેદ્દ’ યત્રૈવ દૂતી-
 પલાશનામકં ચૈત્યસ્-ઉદ્યાનમ્ ‘જેણેવ સમણે ભગવં મહાવીરે’ યત્રૈવ શ્રમણો ભગવાન્
 મહાવીરઃ ‘તેણેવ ઉવાગચ્છહ’ તત્રૈવ ઉપાગચ્છતિ ‘ઉવાગચ્છિત્તા’ ઉપાગત્ય ‘સમણ-
 સ્સ ભગવઓ મહાવીરસ્સ’ શ્રમણસ્ય ભગવતો મહાવીરસ્ય ‘અદૂરસામંતે ઠિચ્ચા’
 અદૂરાસન્ને સ્થિત્વા નાતિદૂરે નાતિસમીપે ઉચિત્તસ્થાને સ્થિત્વા इत्यર્થઃ ‘સમણં
 ભગવં મહાવીરં एवं વયાસી’ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરમ્ એવમ્-વક્ષ્યમાણમ્ યાપની-
 યાદિવિષયકં પ્રશ્નવાક્યમ્ અવાદીત્-ઉક્તવાન્ । કિમુક્તવાન્ સોમિલો ભગવન્તં ?
 તત્રાહ-‘જત્તા તે’ इत्यादि । ‘જત્તા તે મંતે !’ યાત્રા તે ભદન્ત ! ‘જવણિજ્જં તે

ચલકર વહ વહાં પહુંચા કિ જહાં દૂતિપાલાસા ચૈત્ય મેં શ્રમણ ભગવાન્
 મહાવીર વિરાજમાન થે ‘ઉવાગચ્છિત્તા’ વહાં પહુંચ કર વહ ‘સમણસ્સ’
 શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સે કુછ થોડી સી દૂર પર યહા હો ગયા, વહાં
 યહા હોકર ઉસને ‘સમણં ભગવં મહાવીરં एवं વયાસી’ શ્રમણ ભગવાન્
 વીર સે એસા પૂછા ‘જત્તા તે મંતે !’ હે ભદન્ત ! આપકે યાત્રા હૈ યા
 નહીં ? ‘જવણિજ્જં તે મંતે !’ હે ભદન્ત ! આપકે યાપનીય હૈ યા નહીં ?
 ‘અવવાવાહ તે મંતે !’ હે ભદન્ત ! આપકે અવવાવાહ હૈ યા નહીં ? ‘ફાલુ-
 યવિહારં તે મંતે !’ હે ભદન્ત ! આપકે ફાલુક વિહાર હૈ યા નહીં ?
 ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા-‘સોમિલા ! જત્તા પિ મે’ હે સોમિલ ! સંઘમરૂપ
 યોગો મેં જો મેરી પ્રવૃત્તિ હૈ વહી મેરી યાત્રા હૈ । ‘જવણિજ્જં ચ મે’

અને તેમાં જ્યાં આગળ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામી વિરાજમાન હતા ત્યાં તે
 પહોંચ્યા. ‘ઉવાગચ્છિત્તા’ ત્યાં તે પહોંચીને તે ‘સમણસ્સ’ શ્રમણ ભગવાન્
 મહાવીરથી થોડે જ દૂર તે ઉભો રહી ગયો. ત્યાં ઉભા રહીને તેણે ‘સમણ
 ભગવં મહાવીરં एवं વયાસી’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને આ પ્રમાણે
 પૂછ્યું-‘જત્તા તે મંતે ! હે ભગવન્ આપને યાત્રા છે કે નહીં ? ‘જવણિજ્જં તે
 મંતે !’ આપને યાપનીય છે કે નહીં ? ‘અવવાવાહ તે મંતે ! હે ભગવન્ આપ
 નામાં અવવાવાહ છે કે નહીં ? ‘ફાલુયવિહારં તે મંતે !’ હે ભગવન્ આપને
 ફાલુક વિહાર છે કે નહીં ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રશ્નકે કહ્યું કે-સોમિલા !
 જત્તા વિ મે’ હે સોમિલ સંઘમ યોગોમાં મારી પ્રવૃત્તિ છે, તે મારી યાત્રા
 છે. ‘જવણિજ્જં ચ મે’ મોક્ષમાર્ગમાં જવાવાળા પુરુષોને લાથાની જેમ કામ

મંતે !' યાપનીયં તે મદન્ત ! 'અવ્યાવાહં તે મંતે !' અવ્યાવાધઃ તે મદન્ત !
 'પ્રાસુકવિહારં' તે મંતે !' પ્રાસુકવિહારસ્તે મદન્ત ! હે મદન્ત !
 તે તવ યાત્રા યાપનીયાવ્યાવાધપ્રાસુકવિહારાદિકમસ્તિ નવેતિ પ્રશ્નઃ,
 મગવાનાહ—'સોમિલા' इत्यादि। 'સોમિલા' હે સોમિલ ! 'જત્તા વિ મે' મમ યાત્રાપિ
 વિધતે યાનં યાત્રા સંયમયોગેષુ પ્રવૃત્તિઃ તથા ચ સંયમયોગેષુ પ્રવૃત્તિરૂપા યાત્રાપિ
 મમ વિધતે એવેતિ સ્વીકારાત્મકં મગવત્ત ઉત્તરમ્ । 'જવણિજ્જં પિ મે' યાપનીયમપિ
 મે' હે સોમિલ ! યાપનીયમપિ મમ વિધતે એવ, યાપનીયં નામ મોક્ષમાર્ગે ગચ્છતાં
 પાથેયં ઇવ પ્રયોજક ઇન્દ્રિયવશ્યત્વાદિરૂપો ધર્મવિશેષઃ સ ચ પરિત્યક્તસંસારસ્ય
 શિવં પ્રતિ પ્રસ્થિતસ્ય મમાપિ આવશ્યકમેવ અતો યાપનીયમપિ મમ વિધતે એવેત્ય-
 ત્રાપિ સ્વીકારાત્મકમેવ ઉત્તરમ્ । 'અવ્યાવાહં પિ મે' અવ્યાવાધોઽપિ મે અવ્યા-
 વાધઃ—શરીરવાધાનામભાવરૂપઃ સોઽપિ મમ વિધતે એવેતિ । 'પ્રાસુકવિહારં' પિ
 મે' પ્રાસુકવિહારોઽપિ મે નિર્જીવવસતિવાસરૂપો વિહારઃ પ્રાસુકવિહારઃ સોઽપિ
 મમ વિધતે એવેતિભાવઃ । પુનઃ સોમિલઃ પૃચ્છતિ—'કિં તે મંતે ! જત્તા' કા તે મદન્ત !

મોક્ષ માર્ગે મેં ગમન કરનેવાલે મનુષ્યોં કો કલેવા કે જૈસા કામ આને-
 વાલે ઇન્દ્રિયોં કો વશ મેં રચ્ચનેરૂપ જો ધર્મવિશેષ હૈ વહ યાપનીય હૈ
 એસા યહ યાપનીયરૂપ ધર્મવિશેષ મુજ્ઞ મેં હૈ હી ક્યોંકિ
 મેં સંસાર કો છોડકર શિવમુક્તિ કે પ્રતિ પ્રસ્થિત હુઆ હૂં અતઃ વહ
 મુજ્ઞે આવશ્યક હૈ । 'અવ્યાવાહં પિ મે' શરીર મેં કિસી બી પ્રકાર કી
 વાધા કાં સદ્ભાવ ન હોને સે મુજ્ઞ મેં અવ્યાવાધરૂપ ધર્મ બી હૈ હી 'પ્રાસુ-
 કવિહારં પિ મે' નિર્જીવવસતિ મેં રહને કા નામ પ્રાસુક વિહાર હૈ એસા
 વહ પ્રાસુકવિહાર બી મેરા હોતા હૈ । હસ પ્રકાર કે યે ઉત્તર પ્રસુને
 સોમિલ કો સ્વીકારાત્મક હી દિયે હૈ । અબ સોમિલ પ્રસુ સે એસા પૂછતા
 હૈ—કિં તે મંતે ! જત્તા' હે મદન્ત ! ઉસ આપકી યાત્રા કા કયા સ્વરૂપ

આવ્યાવાહું ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવારૂપ જે ધર્મવિશેષ છે, તે યાપનીય છે. એવો
 આ યાપનીય ધર્મવિશેષ મારામાં છે જ કારણ કે મેં સંસારને છોડીને મુક્તિના
 માર્ગ પ્રત્યે પ્રસ્થાન કર્યું છે. તેથી તે મને આવશ્યક છે. 'અવ્યાવાહં પિ મે'
 શરીરમાં કોઈપણ જાતની વાધા ન હોવાથી મારામાં અવ્યાવાધપણું પણ છે
 જ 'પ્રાસુકવિહારં પિ મે' નિર્જીવ વસતિમાં રહેવું તેનું નામ પ્રાસુક વિહાર છે.
 એવો તે પ્રાસુક વિહાર પણ મારો થતો જ રહે છે. એ રીતે સોમિલ બ્રાહ્મણ
 ના તમામ પ્રશ્નોનો ઉત્તર લગવાને સ્વીકાર રૂપે આપ્યો છે. પ્રભુનો એ
 પ્રમાણે ઉત્તર સાંભળીને તે સોમિલ બ્રાહ્મણ ફરીથી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે
 છે કે—'કિં તં મંતે ! જત્તા' હે લગવન્ તે આપની યાત્રાનું શું સ્વરૂપ છે ?

યાત્રા હે ભદ્રન્ત ! કિં સ્વરૂપા તવ યાત્રા ? ભગવાનાહ-‘સોમિલા’ હે સોમિલ ! ‘જં મે તવનિયમસંજમસજ્ઞાયજ્ઞાણાવસ્થયમાહ્ણસુ જોહ્ણસુ જયણા સે તં જત્તા’ યન્મે તપો નિયમસંયમસ્વાધ્યાયધ્યાનાવશ્યકાદિષુ યોગેષુ યતના સા હ્ણા યાત્રા તત્ર તપોઽનશનાદિ દ્વાદશવિધસુ, નિયમાસ્તદ્વિપયા અભિગ્રહવિશેષાઃ યથા હ્ણા-વત્તપઃ સ્વાધ્યાયવૈયાવૃત્ત્યાદિ મયા અવશ્યં કર્તવ્યમિત્યાદિરૂપાઃ । સંયમઃ-પૃથિવી-કાયાદિ સપ્તદશવિધઃ, સ્વાધ્યાયઃ ધર્મકથાદિઃ, ધ્યાનં-ધર્મધ્યાનાદિઃ આવશ્યકં પદ્ધવિધસુ, યદ્યપિ હ્ણેષુ તપઃ પ્રમૃતિષુ ભગવતસ્તદાનીં વિશેષતો ન કચ્છિદપિ સંભવતિ તથાપિ તપઃ પ્રમૃતીનામ્ તત્ફલસદ્ભાવાત્ તપઃ પ્રમૃતિકમસ્તી-

હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘સોમિલા ! જં મે તવનિયમસંજમસજ્ઞાય-જ્ઞાણાવસ્થયમાહ્ણસુ જોહ્ણસુ જયણા સે તં જત્તા’ હે સોમિલ ! તપ, નિયમ, સંયમ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન ઓર આવશ્યક આદિ યોગો મેં જો યતના હૈ અનશન આદિ કે ભેદ સે તપ ૧૨ પ્રકાર કા હૈ તપ કી વૃદ્ધિ કરનેવાલે યા તપમેં સહારા પહુંચાનેવાલે જો અભિગ્રહ વિશેષ હૈં વે નિયમ હૈં જૈસે હતના તપ, સ્વાધ્યાય વૈયાવૃત્ત્ય આદિ સુદે હતને સમય તક અવશ્ય કરના ચાહિયે । પૃથિવીકાયાદિકોં કી રક્ષા કરને રૂપ સંયમ ૧૭ પ્રકાર હૈ ધર્મકથા આદિ કરના સ્વાધ્યાય હૈ ધર્મધ્યાન આદિ ધ્યાન હૈં સમતા વન્દના આદિ કે ભેદ સે આવશ્યક ૬ પ્રકાર કા હૈં યદ્યપિ ભગવાન કે તપ આદિકોં મેં હસ સમય કુછ ભી વિશેષરૂપ સે સંભવિત નહીં હોતા હૈં ફિર ભી તપ આદિકોં મેં વિશેષફલ કા સદ્ભાવ હોને સે તપ આદિ

તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે-‘સોમિલા જં મે તવનિયમસંજમસજ્ઞાય જ્ઞાણાવસ્થયમાહ્ણસુ જોહ્ણસુ જયણા સે તં જત્તા’ હે સોમિલ તપ નિયમ સંયમ સ્વાધ્યાય ધ્યાન અને આવશ્યક વિગેરે યોગોમાં જે યતના છે, તેજ યાત્રા છે. અનશન વિગેરેના લેહથી તપ ૧૨ બાર પ્રકારનું છે. તપ વધારવાવાળું અથવા તપમાં સહાયતા પહોંચાડનાર જે અભિગ્રહ વિશેષ છે, તે નિયમ છે. જેમ કે આટલું તપ, સ્વાધ્યાય કે વૈયાવૃત્ત્ય વિગેરે મારે અમુક સમય સુધીમાં કરી જ લેવું નોંધજો. પૃથ્વીકાય વિગેરે જીવોની રક્ષા કરવા રૂપ સંયમ ૧૭ સત્તર પ્રકારનો છે. ધર્મકથા વિ. કરવું તે સ્વાધ્યાય છે. ધર્મધ્યાન વિગેરે ધ્યાન છે. સમતા, વન્દના વિગેરેના લેહથી આવશ્યક છ ૬ પ્રકારનું છે જે કે ભગવાનના તપ વિગેરેમાં તે સમયે કાંઈ પણ વિશેષ રૂપથી સંભવિત થતું નથી. તોપણ તપ વિગેરેમાં વિશેષ રૂપનો સદ્ભાવ હોવાથી તપ વિગેરે છે, તેમ સમજવું

ત્યજગન્તવ્યમિત્યાદિ યોગેષુ યતના પ્રવૃત્તિઃ, एषा सा यात्रा, तपः प्रवृत्तिषु प्रवृत्तिरूपैव मय यात्रा इति भावः । 'किं ते भन्ते ! जवणिज्जं' किं ते भदन्त ! यापनीयं यापनीयं किमाकारकं भवतीति प्रश्नः, भगवानाह—'सोमिला' हे सोमिल ! 'जवणिज्जे दुविहे पन्नत्ते' यापनीयं द्विविधं प्रज्ञप्तम्, प्रकारभेदमेव दर्शयति—'तं जहा' इत्यादि । 'तं जहा' तद्यथा 'इंदियजवणिज्जे य नो इंदियजवणिज्जे य' इन्द्रिययापनीयं च नो इन्द्रिययापनीयं च इन्द्रियविषयकं यापनीयम्—वश्यत्वमिन्द्रिययापनीयम् नो इन्द्रियविषयकं यापनीयं वश्यत्वम् नो इन्द्रिययापनीयम् किन्तु प्रकृते नो शब्दस्य मिश्रार्थकत्वात् इन्द्रियैर्मिश्रा नो इन्द्रियाः, अथवा नो शब्दः सहार्थकस्तेन इन्द्रियाणां सहचरिता इति नो इन्द्रियाः क्रोधादिलोभान्ताः कषायाः, तद्विषयकं वश्यत्वम् नो इन्द्रिययापनीयम् 'से किं तं इंदियजवणिज्जं' अथ किं तत् इन्द्रिययापनीयम् हे भदन्त ! तद्

हे ऐसा जानाना चाहिये अतः तप नियम आदिकों में जो मेरी प्रवृत्ति है वही यह मेरी यात्रा है । अब सोमिल प्रभु से ऐसा पूछता है हे भदन्त ! 'किं ते भन्ते जवणिज्जं' आपका यापनीय क्या है ? अर्थात् यापनीय का क्या स्वरूप है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'सोमिला ! दुविहे जवणिज्जे०' हे सोमिल ! यापनीय दो प्रकार का कहा गया है एक इन्द्रिय यापनीय और दूसरा नो इन्द्रिययापनीय इन्द्रियों को वश में रखना यह इन्द्रिय यापनीय है नो इन्द्रिय को वश में रखना यह नो इन्द्रिय यापनीय है यहां जो नो शब्द मिश्रार्थक है इन्द्रियों से मिश्र जो हैं वे नो इन्द्रिय हैं अथवा नो शब्द सहार्थक है । इससे इन्द्रियों से सह चरित जो हैं वे नो इन्द्रिय हैं । ऐसी ये क्रोधादि लोभान्त कषाये हैं, इन्हे वश में करना नो इन्द्रिय यापनीय है । 'से किं तं इंदियजव-

નેઇએ. તેથી તપ નિયમ વિગેરેમાં મારી જે પ્રવૃત્તિ છે તેજ મારી યાત્રા છે. ફરીથી સોમિલ બ્રાહ્મણ પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન 'કિં તે જવ-
ણિજ્જં' આપનું યાપનીય શું છે ? અર્થાત્ યાપનીયનું શું સ્વરૂપ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'સોમિલા ! દુવિહે જવણિજ્જે०' હે સોમિલ યાપનીય બે પ્રકારનું કહ્યું છે. એક ઇન્દ્રિય યાપનીય અને બીજું નોઇન્દ્રિય યાપનીય. ઇન્દ્રિયોને વશ રાખવી તે ઇન્દ્રિય યાપનીય છે. નો ઇન્દ્રિયને વશમાં રાખવી તે નોઇન્દ્રિય યાપનીય છે. અહિયાં નો શબ્દ મિશ્રવાચક છે. ઇન્દ્રિયોથી જે મિશ્ર છે, તે નોઇન્દ્રિય છે. અથવા નો શબ્દ સહાર્થક છે, તેથી ઇન્દ્રિયોની સાથે રહેનાર જે છે, તે નો ઇન્દ્રિય છે. એવા આ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભ કષાયો છે. તેને વશ રાખવા તે નો ઇન્દ્રિય યાપનીય છે. 'સે કિં તં ઇંદિયજ-

ઇન્દ્રિયયાપનીયં કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મળવાનાહ—‘ઇન્દિય’ ઇત્યાદિ । ‘ઇન્દિયજવણિજ્જે જં મે સોઈન્દિયચર્ચિલદિયધાણિદિયજિન્ધિદિયફાસિદિયઈ નિરુવહયાઈ વસે વટેતિ’ ઇન્દ્રિયયાપનીયં યન્મે શ્રોત્રેન્દ્રિયચક્ષુરિન્દ્રિયઘ્રાણેન્દ્રિયજિહ્વેન્દ્રિયસ્પર્શ-નેન્દ્રિયાણિ નિરુપહતાનિ વશે સ્વાધિકારે વર્તન્તે ‘સે ત્તં ઇન્દિયજવણિજ્જે’ તદેતત્ ઇન્દ્રિયયાપનીયમ્ ઇન્દ્રિયવશ્યત્વમેવ ઇન્દ્રિયયાપનીયમિતિ ફલિતોઽર્થઃ । ‘સે કિં તં નો ઇન્દિયજવણિજ્જે’ અથ કિં તત્ નો ઇન્દ્રિયયાપનીયમ્, નો ઇન્દ્રિયયાપનીયમ્, કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મળવાનાહ—‘નો ઇન્દિયજવણિજ્જે’ નો ઇન્દ્રિયયાપનીયમ્ ‘જં મે ક્રોધમાનમાયાલોભા વોચ્છિન્ના, યન્મે યસ્માત્કારણાત્ મમ ક્રોધમાનમાયાલોભા-વ્યુચ્છિન્નાઃ—વિનષ્ટા જાતાઃ ‘નો ઉદીરિયંતે’ ઉદયધાવં ન પ્રાપ્નુવન્તિ ઇત્યર્થઃ, ‘સે ત્તં નો ઇન્દિયજવણિજ્જે’ એતત્તત્ નો ઇન્દ્રિયયાપનીયમ્, ક્રોધમાનમાયા-લોમાનામ્ અત્યન્તિકવિનાશસ્યેવ નો ઇન્દ્રિયયાપનીયમિતિ સંગ્રેતિભાવઃ । ‘સે ત્તં જવણિજ્જે’ એતત્ યત્ યાપનીયમ્ પ્રકારભેદેન કથિતમિતિભાવઃ । ‘કિં તે મંતે ! અવ્યાવાહં’ કિં તે મદન્ત ! અવ્યાવાધઃ, હે મદન્ત ! તવ અવ્યાવાધોઽયં ક્વ ઇતિ-

ણિજ્જં’ ઇન્દ્રિય યાપનીય કયા અર્થાત્ ઇન્દ્રિય યાપનીય કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ઇન્દિયજવણિજ્જં ચ મે સોઈન્દિય૦’ હે સોમિલ ! મેરી જો શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિ પાંચ ઇન્દ્રિયાં હૈ જો નિરુપહત હૈ અપને ૨ વિષય કો પૂર્ણરૂપ સે અરુહે પ્રકાર સે ગ્રહણ કરને મેં શક્તિશાલી હૈ વે મેરે અધીન હૈ યહી ઇન્દ્રિય યાપનીય હૈ । ‘સે કિં તં નો ઇન્દિયજવણિજ્જં’ નો ઇન્દ્રિય યાપનીય કા કયા સ્વરૂપ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘નો ઇન્દિયજવણિજ્જે જં મે૦’ હે સોમિલ ! ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ હન કષાયોં કા સર્વથા ક્ષય વિનાશ હો જાત્રા નો ઇન્દ્રિય યાપનીય હૈ । ‘આપકા અવ્યાવાધ કયા હૈ અર્થાત્ અવ્યાવાધ કા કયા સ્વરૂપ હૈ ?

‘વણિજ્જં’ ઇન્દ્રિય યાપનીય એ શું છે ? ઇન્દ્રિય યાપનીયનું શું સ્વરૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ઇન્દિયજવણિજ્જં ચ મે સોઈન્દિય૦’ હે સોમિલ શ્રોત્ર ઇન્દ્રિય વિગેરે જે પાંચ મારી ઇન્દ્રિયો છે, કે જે શક્તિશાળી છે. એટલે કે પોતપોતાના વિષયને પૂર્ણ રૂપે ગ્રહણ કરવા સમર્થ છે, તેવી તે ઇન્દ્રિયો મારે અધીન છે. આજે ઇન્દ્રિય યાપનીય છે. ‘સે કિં તં નો ઇન્દિયજવણિજ્જં’ નો ઇન્દ્રિય યાપનીયનું શું સ્વરૂપ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘નોઈન્દિયજવણિજ્જે—જં મે૦’ હે સોમિલ ક્રોધ, માન, માયા, અને લોભ એ કષાયોના સર્વથા—ક્ષય—વિનાશ થઈ જવો તેનું નામ નો ઇન્દ્રિય યાપનીય છે. આપનો અવ્યાવાધ શું છે ? અર્થાત્ અવ્યાવાધનું શું સ્વરૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—

પ્રશ્નઃ, ઉત્તરયતિ 'સોમિલા' इत्यादि। 'सोमिला' हे सोमिल ! 'जं मे वाति य पित्ति य सिंभियसन्निवाइया' यत् यस्मात् कारणात् मे-मम वातिकः पैत्तिकः श्लैष्मिकः सान्निपातिकाः 'विविधा रोगायंका' विविधाः-अनेकप्रकाराः रोगा-तंकाः 'शरीरगया दोसा' शरीरगता दोषाः-शरीरे वर्तमाना दोषाः-दोषोत्पादकाः 'उपशन्ता' उपशान्ताः-विनष्टा इत्यर्थः 'नो उदीरयंतं' नोदीरयन्ति-नोदयभाव-मासादयन्ति नोदीरिता भवन्ति-नाभीक्ष्ण्येन उदयमागच्छन्तीत्यर्थः 'से तं अवा-वाहे' एष एव अव्याबाधः 'किं ते भंते ! फासुयविहारं' किं ते भदन्त ! प्रासुकविहारः हे भदन्त कोयं भवतः प्रासुकविहार इतिप्रश्नः, उत्तरयति- 'सोमिला' इत्यादि। 'सोमिला' हे सोमिल ! 'जं णं आरामेसु उज्जाणेसु' यत् खलु यस्मात् कारणात् आरामेषु उपवनेषु उद्यानेषु 'देवकुलेसु सभासु पवासु' देवकुलेषु देवायतनेषु इत्यर्थः सभासु प्रपासु 'इस्थीपसु-पंडगवज्जियासु वसतिसु' स्त्रीपशुनपुंसकवर्जितासु वसतिषु "फासुयएसणिज्जं"

ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘સોમિલા ! જં મે વાતિય પિત્તિય સિંભિયં’ હે સોમિલ ! વાત, પિત્ત, કફ ઇન ત્રીન દોષોં સે તથા સંનિપાત સે ઉત્પન્ન હોનેવાલે જો વિવિધ પ્રકાર કે રોગાંતકુ હૈં તથા શરીર મેં વર્તમાન જો દોષ હૈં યે સબ મેરે ઉપશાન્ત હો જુકે હૈં અવ યે ઉદય મેં આનેવાલે નહીં હૈં યહી મેરા અવ્યાબાધ હૈં ઓર યહ અવ્યાબાધ મુક્ત મેં મૌજૂદ હૈં ‘કિં તે ભંતે ! ફાસુયવિહારં’ હે ભદન્ત ! આપ કા પ્રાસુકવિહાર કયા હૈં અર્થાત્ પ્રાસુકવિહાર કા કયા સ્વરૂપ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-- ‘સોમિલા ! જં ણં આરામેસુ ઉજ્જાણેસુ’ હે સોમિલ ! જો મૈં આરામોં મેં, ઉદ્યાનોં મેં દેવકુલોં મેં, સભાઓ મેં પ્રવાઓં મેં તથા સ્ત્રી પશુ પંડકવ-જિત સ્થાનોં મેં નિર્દુષ્ટ પીઠ, ફલક, શય્યા, સંસ્તારક કો પ્રાપ્ત કરકે

‘સોમિલ ! જં મે વાતિયપિત્તિય સિંભિયં’ હે સોમિલ વાત, પિત્ત, અને કફ એ ત્રણ દોષોથી સંનિપાતથી ઉત્પન્ન થવાવાળા જુદા જુદા પ્રકારના જે રોગા-તંકા છે, તથા શરીરમાં રહેલ જે દોષો છે. તે તમામ મારા દોષો ઉપશાન્ત થઈ ગયા છે. અર્થાત્ નાશ પામ્યા છે. હવે તે ઉદયમાં આવવાના નથી. આજ મારો અવ્યાબાધ છે. અને આ અવ્યાબાધ મારામાં મોજુદ છે. ‘કિં તે ભંતે ! ફાસુયવિહારં’ હે ભગવન્ આપનો પ્રાસુક વિહાર શું છે ? અર્થાત્ પ્રાસુક વિહારનું શું સ્વરૂપ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-- ‘સોમિલા ! જં ણં આરામેસુ ઉજ્જાણેસુ’ હે સોમિલ જે હું આરામોમાં ઉદ્યાનોમાં, દેવકુળોમાં સભાઓમાં પ્રવા-વાઓમાં તેમ જ સ્ત્રી પશુ, પંડક વિનાના

પ્રાસુકૈષ્ણીયમ્ પ્રાસુકં નિર્દુષ્ટમ્ “પીઠફલગસેજ્જાસંચારગં” પીઠફલકસચ્ચા-
સંસ્તારકમ્ “ઉપસંપજ્જિત્તા ણં વિહરામિ” ઉપસંપદ્ધ-સંપ્રાપ્ત્યેત્યર્થઃ, સ્વચ્છ વિહ-
રામિ “સે તં ફાસુયવિહારં” એષ એવ પ્રાસુકવિહાર ઇતિ । એતેષાં યાત્રાદિપદાનાં
સામયિકાતિક્લિષ્ટાર્થત્વેન ભગવતો મહાવીરસ્ય તદર્થપરિજ્ઞાનમસંભાવયતા સોમિ-
લેન ભગવતઃ પરાજયાર્થમેતાદૃશાઃ પ્રશ્નાઃ કૃતાઃ પુનરગ્રેડપિ “સરિસવયા”
ઇત્યાદિ શબ્દૈઃ સોમિલસ્ય પ્રશ્નાઃ સન્તિ તેડપિ તેન પૂર્વોક્તાભિપ્રાયેણૈવ કૃતા
ઇતિ જ્ઞાતવ્યમ્ । “સરિસવયા તે મંતે ! કિં મક્ષેયા અમક્ષેયા”
સરિસવયા તે મદન્ત ! કિં મક્ષ્યા અમક્ષ્યાઃ હે મદન્ત ! યે સરિસવયા ભવતાં

ઠહરતા હું વહી મેરા પ્રાસુકવિહાર હૈ સોમિલ ને હન યાત્રાદિ પદોં કે
વિષય મેં પ્રશ્ન સે એસા હી સમજ્ઞ કર પૂછા હૈ કિ યે પદ સામાયિક
હોને કે કારણ અતિક્લિષ્ટ અર્થવાલે હૈં અતઃ ભગવાન્ મહાવીર કો
હનકા અર્થ પરિજ્ઞાત નહીં હોગા હસ પ્રકાર હનકી અજ્ઞાનતા કો લેકર
મેં પ્રશ્ન કો પરાજિત કર દૂંગા પરન્તુ વહ ઉન્હેં હન પ્રશ્નોં સે જબ પરાસ્ત
નહીં કર સકા તબ વહ ઉન્હેં પરાજિત કરને કી ભાવના સે હી પુનઃ
ઉનસે એસે પ્રશ્ન કરતા હૈ—‘સરિસવા’ ઇત્યાદિ ‘સરિસવ’ યહ શ્લિષ્ટ
પ્રાકૃત શબ્દ હૈ હસકા એક અર્થ સર્પવ-સરસોં-એસા હોતા હૈ ઓર દૂસરા
અર્થ ‘સદૃશવયા’ મિત્ર એસા હોતા હૈ હસ આવ કો લેકર વહ પ્રશ્ન સે
એસા પૂછ રહા હૈ । હે મદન્ત ! જો ‘સરિસવ’ હૈં વે આપ કો મક્ષ્ય હૈં

સ્થાનોમાં દોષ વગરના પીઠ, ફલક શચ્ચા, સંસ્તારક પ્રાપ્ત કરીને ‘રહુ’ છું
તે જ મારો પ્રાસુક વિહાર છે. સોમિલ બ્રાહ્મણે આ યાત્રા વિશે પદોના
વિષયમાં એવું સમજીને પ્રશ્ન કરેલો કે—આ પદો ગર્ભિતાર્થવાળા
હોવાથી કઠણ અર્થવાળા છે. જેથી ભગવાન્ મહાવીર આ અર્થ સમ્યક્ રીતે
જાણતા નહિં હોય જેથી આ રીતે તેઓની અજ્ઞાનતાને કારણે હું ભગવાનને
પરાજય પમાડીશ. પરંતુ આ પ્રશ્નોત્તરોથી તે ભગવાનને હરાવી ન શક્યો
તેથી તેઓને પરાજય પમાડવાની ભાવનાથી જ ફરીથી તેઓને આ પ્રમાણે
પ્રશ્ન કરવા લાગ્યો. ‘સરિસવયા’ ઇત્યાદિ ‘સરિસવ’ આ શ્લિષ્ટ પ્રાકૃત શબ્દ છે.
તેનો એક અર્થ સર્પવ-સરસવ એ પ્રમાણે થાય છે. અને બીજો અર્થ
‘સદૃશવયા’ સમવયસ્ક-મિત્ર એ પ્રમાણે થાય છે. આ પ્રમાણેનો ભાવ લઈને
તે પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—હું ભગવાન જે સરસવ છે, તે આપને ભક્ષ્ય—
ખાવાલાયક છે? કે અભક્ષ્ય ન ખાવાલાયક છે? અર્થાત્ જે ‘સરિસવ’ છે તે
ખાવા યોગ્ય છે? કે ખાવા યોગ્ય નથી? આપ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે

મદ્ય-મદ્યયિતુ યોગ્યાઃ ઉપમોગ્યા इत्यर्थः अमदया वा-नोपमोगयोग्या वेति प्रश्नः, भगवानाह-“सोमिला” इत्यादि । “सोमिला” हे सोमिल । “सरिसवा मे भक्खेया वि अभक्खेया वि” सरिसवया मे मदया अपि अमदया अपि सरिसवया इति पद प्राकृतशैल्या द्वयर्थकम् एकत्र सदृशवयसः-समान-वयस्काः अन्यत्र सर्पपका धान्यविशेषा इत्यर्थो भवति अर्थविशेषमाश्रित्य उपमोगयोग्या अपि इत्युत्तरम् । एकस्यैवोपमोगयोग्यत्वानुपमोगयोग्यत्वरूपविरुद्धधर्माश्रितत्वं मत्वा पुनः पृच्छति-“से केणट्ठेणं भंते !” तत् केनर्थेन भदन्त ! एवं वुच्चइ सरिसवया मे भक्खेया वि अभक्खेया वि’ एवं पुन्यते यत् सरिसवया मे मदया अपि अमदया अपीति । अर्थविशेषमाश्रित्य मदयत्वाभदयत्वरूपयोरपि विषये भगवानाह-“से नूणं” इत्यादि । ‘से नूणं

મા અમદ્ય છે ? અર્થાત્ ‘સરિસવ’ આપ કે દ્વારા જાને યોગ્ય છે યા જાને યોગ્ય નહીં છે ? ઉત્તર-મેં પ્રશ્ન કહતે હું । ‘સરિસવા મે ભક્ખેયા વિ અભક્ખેયા વિ’ હે સોમિલ । ‘સરિસવ’ મેરે દ્વારા મદ્ય બી છે, ઓર અમદ્ય બી છે જ્યે-યહ સરિસવ શબ્દ ધાન્યવિશેષ કા વાચક હોતા હૈ ત્યે તો વહ સરિસવ જાને યોગ્ય બી હૈ એસા પ્રશ્ન ને કહા હૈ ઓર જ્યે-યહ શબ્દ સદૃશવયા મિત્ર કા વાચક હોતા હૈ, ત્યે વહ મદ્ય જાને યોગ્ય નહીં હૈ એસા પ્રશ્ન ને કહા હૈ । જ્યે ‘સરિસવ’ યહ એક હી શબ્દ હૈ ત્યે ઉસમેં મદ્યતા ઓર અમદ્યતા કેસે યુગપત્ સંમિતિ હોતી હૈ ? હસ જાત કો જાનકર સોમિલ પ્રશ્ન સે પૂછતા હૈ ‘સે કેણટ્ઠેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહં’ હે ભદન્ત ! એસા આપ કિસ કારણ કો લેકર કહ રહે હૈ કિ ‘સરિસવ’ મદ્ય બી હૈ ઓર અમદ્ય બી હૈ ? હસ વિષય મેં અર્થ વિશેષ કો લેકર પ્રશ્ન મદ્ય અમદ્ય કા ‘સરિસવ’

—‘સરિસવા મે મદ્યેયા વિ અમદ્યેયા વિ’ હે સોમિલ ‘સરિસવ’ લક્ષ્ય ખાવાલાયક પ્રશ્ન છે, અને અલક્ષ્ય ન ખાવાલાયક પ્રશ્ન છે. ‘સરિસવ’ શબ્દ ધાન્ય વિશેષને વાચક થાય છે. ત્યારે ‘સરિસવ’ ખાવા યોગ્ય પ્રશ્ન બને છે, ‘સરિસવ’ એ શબ્દ સમાનવય-મિત્રવાચક થાય છે ત્યારે તે અલક્ષ્ય ખાવા લાયક હોતા નથી. આ પ્રમાણે પ્રશ્નોનો ઉત્તર સાંભળીને જ્યારે ‘સરિસવ’ એ એક જ શબ્દ છે, તો તેમાં એક સાથે લક્ષ્યપ્રશ્ન અને અલક્ષ્યપ્રશ્ન કેવી રીતે સાંભળી શકે? તેમ વિચારીને સોમિલ ફરીથી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘સે કેણટ્ઠેણં મંતે ! એવં વુચ્ચહં’ હે ભગવન્ આપ એવું શા કારણે કહો છો કે—‘સરિસવ’ લક્ષ્ય પ્રશ્ન છે, અને અલક્ષ્ય પ્રશ્ન છે? આ વિષયમાં અર્થ વિશેષને લઈને પ્રશ્ન ‘સરિસવમાં’ લક્ષ્ય અલક્ષ્યપ્રશ્નોનું પ્રતિપાદન

સોમિલા' તત્ નૂનં નિશ્ચિતં સોમિલ ! 'વંમળણેસુ નણેસુ' બ્રાહ્મણ્યેષુ નયેષુ-બ્રાહ્મણ-
વિષયેષુ શાસ્ત્રેષુ, અથવા વૃંહયતિ-શરીરાદીન્ પરિણમયતિ' इति ब्रह्म जीवात्मा,
जीवसंबन्धादेव जडपदार्थानां परिणामसंभवात्, ब्रह्मण उपासका ब्राह्मणाः
तेषां शास्त्रे जीवाजीवादि सूक्ष्मस्थूलविषयप्रतिपादकसर्वज्ञशासने इत्यर्थः संप-
द्यते । 'दुविहा सरिसवया पन्नत्ता' द्विविधाः द्विप्रकारकाः सरिसवयाः प्रज्ञप्ताः
कथिताः 'तं जहा मित्सरिसवया धन्नसरिसवया' तथा मित्सरिसवयाश्च
धान्यसरिसवयाश्च, सरिसवयपदस्य सदृशवयस्का इत्यर्थे भिन्नपरत्वं, सर्पपका
में प्रतिपादन करने के अभिप्राय से सोमिल से कहते हैं-‘से, णूणं
सोमिला ! वंमण्णएसु०’ है सोमिल ! ब्राह्मणविषयशास्त्रों में अथवा
सर्वज्ञशासन में दो प्रकार के ‘सरिसव’ कहे गये हैं यहाँ ‘वंमण्णएसु
नएसु’ पद का जो दूसरा अर्थ सर्वज्ञशासन ऐसा किया गया
है वह इस अभिप्राय को लेकर किया गया है-ब्रह्म शब्द का अर्थ
जीवात्मा है क्योंकि ‘वृंहयति शरीरादीन् परिणमयति’ इस व्युत्पत्ति के
अनुसार जो शरीरादिकों को परिणमाता है वह ब्रह्म है, ऐसा वह ब्रह्म
जीवात्मारूप ही है क्योंकि जड पदार्थों में जो परिणमन होता है वह जीव
के सम्यन्ध से ही होता है। ऐसे इस ब्रह्म के जो उपासक हैं वे ब्राह्मण
हैं इन ब्राह्मणों के शास्त्र में जीव, अजीव, सूक्ष्म स्थूल आदि विषयों के
प्रतिपादक सर्वज्ञशासन में ‘सरिसव’ दो प्रकार के कहे गये हैं ऐसा
जानना चाहिये दो प्रकार के सरिसव मित्र सरिसव और धान्य-अनाज
सरिसव के भेद से हैं। ‘सदृशवयस्क’ इस अर्थ से सरिसववय पद मित्र

करवाना, अभिप्रायથી સોમિલને કહે છે કે-‘સે ણૂણં સોમિલા ! વંમળણેસુ०’
હે સોમિલ ! બ્રાહ્મણ વિષયના શાસ્ત્રોમાં અથવા સર્વજ્ઞ શાસનમાં બે પ્રકારના
‘સરિસવ’ કહેવામાં આવ્યા છે. અહિયાં ‘વંમળણેસુ નણેસુ’ એ પદનો ખીજો
અર્થ સર્વજ્ઞશાસન એવો કરેલ છે, તે એ અભિપ્રાયથી કરવામાં આવ્યો
કે-બ્રાહ્મણ શબ્દનો અર્થ જીવાત્મા એ પ્રમાણે છે. કેમ કે ‘વૃંહયતિ શરીરા
દીન્ પરિણમયતિ’ એ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે શરીરાદિકોને જે પરિણમાવે છે, તે
બ્રહ્મ છે. એવું તે બ્રહ્મ જીવાત્મા રૂપ પરિણમન થાય છે, તે જીવના સંબંધથી
જ થાય છે. એવા તે બ્રહ્મનો જે ઉપાસક છે, તે બ્રાહ્મણ છે. એ બ્રાહ્મણોના
શાસ્ત્રમાં જીવ, અજીવ, સૂક્ષ્મ, સ્થૂલ, વિગેરે વિષયોને પ્રતિપાદન કરનાર
સર્વજ્ઞ શાસનમાં ‘સરિસવ’ બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. તેમ સમજવું.
તે બે પ્રકાર મિત્ર સરિસવ અને ધાન્ય સરિસવ એ રીતના ભેદથી છે. ‘સદૃ-
શવયસ્ક’ એ અર્થમાં સરિસવ પદ મિત્રનો વાચક હોય છે. અને ‘સર્વ

इत्यर्थे तु धान्यविशेषपरत्वम् मण्डपादिपदवत् अर्थद्वयपरत्वं मण्डं पिबतीति विग्रहे मण्डपानकर्तृत्वमर्थः अन्यत्र तु मण्डपो-वितानविशेषस्तद्वत् प्रकृतेऽपीति । 'तत्थ णं जे ते मित्तसरिसवया ते तिविहा पन्नत्ता' तत्र खलु ये ते मित्रसरि-सवयाः ते त्रिविधाः-त्रिप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः कथिताः 'तं जहा सहजायया सहव-ड्डिया सहपंसुक्कीलिया' तद्यथा सहजातकाः सहवर्द्धिताः सहपांशुक्कीडिताः तत्र सहजातकाः-समानकाले जाताः, सहवर्द्धिताः-सहैव समानस्थाने समानकाले लालनपालनादिना वर्द्धिताः, सहैव पांशुभिः धूलिभिः क्रीडिताश्चेति । 'ते णं

परक होता है और 'सर्षपक' इस अर्थ में सरिसव पद धान्यविशेष परक होता है इस प्रकार यह पद मण्डपादि पद के जैसे अर्थ द्वय परक है 'मण्डं पिबति इति मण्डपः' जब मण्डप पद का ऐसा विग्रह किया जाता है तब यह पद मांड को पीनेवाले का बोधक होता है और जब ऐसा विग्रह नहीं किया जाता है तब यह मण्डप वितान विशेष का बोधक होता है इसी प्रकार प्रकृत में भी 'सरिसव' पद द्वयर्थक है ऐसा जानना चाहिये इनमें जो 'मित्तसरिसवया०' जब यह शब्द मित्र अर्थ परक गृहीत होता है तब वे मित्र सरिसव ३ प्रकार के कहे गये हैं- 'तं जहा सहजायया०' जैसे सहजातक मित्र, जो समान समय में उत्पन्न हुए होते हैं वे सहवर्द्धित-साथ २ एक स्थान में एक काल में जो लालनपालन आदि करके बड़े किये गये होते हैं वे और सहपांशुक्कीडित साथ २

પક' એ અર્થમાં 'સરિસવ' પદ ધાન્ય વિશેષનું વાચક છે. આ રીતે આ 'સરિસવ' પદ મણ્ડપાદિ પદની જેમ એ અર્થવાચક છે. 'મણ્ડં પિવતિ' 'इति मण्डपः' મંડપ પદનો ન્યારે આ રીતે વિગ્રહ કરવામાં આવે છે, ત્યારે આ પદ માંડ-ચોખાના ઓસામણને પીવાવાળો એ અર્થનું બોધક છે. અને ન્યારે એ પ્રમાણેનો વિગ્રહ કરવામાં ન આવે ત્યારે 'મંડપ' માંડવો એ અર્થનો બોધ કરાવે છે. એજ રીતે આ સરિસવ પદ દ્વિઅર્થી છે. તેમ સમજવું તેમાં જે 'મિત્તસરિસવયાં' ન્યારે આ અર્થ મિત્ર અર્થવાળું પદ ગ્રહણ કરાય છે, ત્યારે તે મિત્ર 'સરિસવ' ત્રણ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. 'તંજહા સહજાયયાં' જેમ કે સહજાતક મિત્ર જે સમાન-સરખા-સમયમાં ઉત્પન્ન થયા હોય છે, તે, ૧ સહવર્ધિત-એક સ્થાનમાં એક સાથે, એક ઠાણે જેને લાલન પાલન વિગેરે કરીને મોટા કરવામાં આવે છે તે, ૨ અને 'સહપાંશુક્કીડિતાઃ' એક સાથે ધુળમાં જે રમેલા હોય છે તેઓ, ૩ આવા આ ત્રણ પ્રકારના

સમણાણં નિર્ગંથાણં અમ્મક્ખેયા' તે સ્વલુ શ્રમણાનાં નિર્ગંથાનામ્ અમ્મક્ષ્યાઃ તે
 એતે ત્રિપ્રકારકા મિત્રસરિસવયા ન સાધૂનાં મક્ષ્યા इत्यर्थः 'तत्थ णं जे ते धम्म-
 सरिस्सवया ते दुव्विहा पन्नत्ता' तत्र स्वलु ये ते धान्यसरिस्सवया धान्यसर्षपकाः ते
 द्विविधाः-द्विप्रकारकाः प्रज्ञप्ताः-कथिताः "तं जहा सत्थपरिणया य असत्थ-
 परिणया य' तद्यथा शस्त्रपरिणताश्च बह्व्यादिशस्त्रेण परिणता अचित्तभावं प्रापिता
 इति शस्त्रपरिणताः, अशस्त्रपरिणताश्च बह्व्यादिरूपशस्त्रविशेषेण नाचितीभूताः
 सचित्ता एव, ये शस्त्रपरिणतास्ते अचित्ताः, ये अशस्त्रपरिणतास्ते सचित्ता
 इत्यर्थः 'तत्थ णं जे ते असत्थपरिणया' तत्र स्वलु ये ते अशस्त्रपरिणताः बह्व्या-
 दिना अचित्ततां न प्रापिताः धान्यसरिस्सवया धान्यसर्षपकाः 'ते णं सरूणाणं
 નિર્ગંથાણં અમ્મક્ખેયા' તે સ્વલુ શ્રમણાનાં નિર્ગંથાનામ્ અમ્મક્ષ્યાઃ 'તત્થ ણં જે
 તે સત્થપરિણયા તે દુવ્વિહા પન્નત્તા' તત્ર સ્વલુ જે તે શસ્ત્રપરિણતા બહ્વ્યાદિશસ્ત્રેણ

જો ધૂલિ મેં રેલે હોતે હૈં વે એસે યે ૩ પ્રકાર કે ભિન્ન સરિસવ શ્રમણ-
 નિર્ગંથોં કે દ્વારા અભક્ષ્ય નહીં કહે ગયે હૈં, તથા 'તત્થ ણં જે તે ધન્નસરિસ્સ-
 વયાં' તથા જો ધાન્ય સરિસવ હૈં વે શસ્ત્રપરિણત ઓર અશસ્ત્ર પરિણત
 કે ભેદ સે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં જો 'ધાન્યસરિસવ' અગ્ન્યાદિ
 શસ્ત્ર કે દ્વારા અચિત્તભાવ કો પ્રાપ્ત કરવાયે જાતે હૈં વે 'ધાન્ય સરિસવ'
 શસ્ત્રપરિણત હૈં ઓર જો બહ્વ્યાદિરૂપ શસ્ત્ર કે દ્વારા અચિત્તભાવ કો
 પ્રાપ્ત નહીં કરાયે ગયે હોતે હૈં વે ધાન્યસરિસવ અશસ્ત્રપરિણત
 હૈં. इनमें जो शस्त्रपरिणत हैं वे अचित्त और जो अशस्त्र परि-
 णत हैं वे सचित्त होते हैं। इनमें जो 'असत्थपरिणया' अशस्त्र परि-
 णत सचित्त धान्यसरिस्सव हैं वे 'समणाणं निर्गंथाणं अमम्मेया'
 શ્રમણ નિર્ગંથો દ્વારા અમ્મક્ષ્ય હૈં તથા જો 'સત્થપરિણયાં' શસ્ત્રપરિણત

મિત્રા 'સરિસવ' પદથી ગ્રહણ કરવામાં આવે તો તે શ્રમણ નિર્ગંથોને ભક્ષ્ય
 હોતા નથી. 'તત્થ ણં જે તે ધન્નસરિસવયાં' તેમાં જે ધાન્ય સરિસવ છે, તે
 શસ્ત્ર પરિણત અને અશસ્ત્ર પરિણત એ ભેદથી બે પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે,
 જે 'ધાન્ય સરિસવ' અગ્ન્યાદિ શસ્ત્રથી અચિત્તપણાને પ્રાપ્ત કરાવાય છે. તે
 ધાન્ય સરિસવ 'શસ્ત્ર પરિણત છે. અને જે અગ્નિ વિગેરે શસ્ત્રથી અચિત્તભાવ
 પ્રાપ્ત નથી કરાવાયા તે ધાન્યસરિસવ અશસ્ત્ર પરિણત કહેવાય છે. તેમાં
 જે શસ્ત્રપરિણત છે. તે અચિત્ત છે, અને જે અશસ્ત્ર પરિણત છે, તે
 સચિત્ત હોય છે, તેથી તે 'અસત્થપરિણયા' અશસ્ત્ર પરિણત ધાન્ય સરિસવ
 છે, તે 'સમણાણં નિર્ગંથાણં અમ્મક્ખેયા' શ્રમણ નિર્ગંથોને અભક્ષ્ય છે. તથા
 જે 'સત્થ પરિણયાં' શસ્ત્ર પરિણત અચિત્ત ધાન્ય સરિસવ છે, તે શ્રમણ

અચિત્તીકૃતાસ્તે દ્વિવિધાઃ દ્વિમકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ 'તં જહા એસણિજ્ઞા ય અણેસ-
ણિજ્ઞા ય' તદ્વથા એષણીયાશ્ચ અનેષણીયાશ્ચ તત્ર એષણીયાઃ—આધાકર્મિકાદિદોષ-
રહિતાઃ ન એષણીયા इति અનેષણીયા આધાકર્મિકાદિદોષસહિતાઃ સદ્દોષા इत्यર્થઃ ।
'તત્થ ણં જે અણેસણિજ્ઞા' તત્ર સ્વલુ યે તે અનેષણીયાઃ "તે સમણાણં ણિગંગથાણં
અમ્મસેયા" તે અનેષણીયા ધાન્યસરિસવયા ધાન્યસર્પપકાઃ શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાનામ્
અમ્મક્ષયાઃ ઉપયોગાય ગ્રહીતુમયોગ્યા इत्यર્થઃ 'તત્થ ણં જે તે એસણિજ્ઞા તે દુવિહા
પજ્ઞતા' તત્ર સ્વલુ યે તે એષણીયાસ્તે દ્વિવિધાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ 'તં જહા જાહ્યા ય
અજાહ્યા ય' તદ્વથા યાચિતાશ્ચ અયાચિતાશ્ચ 'તત્થ ણં જે તે અજાહ્યા' તત્ર સ્વલુ
યે તે અયાચિતાઃ 'ધન્નસરિસવયા' ધાન્યસર્પપકાઃ 'તે ણં સમણાણં ણિગંગથાણં
અમ્મસેયા' તે સ્વલુ અયાચિતા ધાન્યસરિસવયા એષણીયા અપિ શ્રમણાનાં નિર્ગ્ર-

અચિત્ત ધાન્યસરિસવ હૈં વે શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં દ્વારા અમ્મક્ષય મ્હી હૈં ઓર
અમ્મક્ષય મ્હી હૈં તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ શસ્ત્ર પરિણત ધાન્યસરિસવ
'એસણિજ્ઞા ય અણેસણિજ્ઞા ય૦' એષણીય ઓર અનેષણીય કે ભેદ સે
દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । આધાકર્મ આદિ દોષ સે જો ધાન્યસરિસવ
રહિત હોતે હૈં વે એષણીય હૈં ઓર જો આધાકર્મ આદિ દોષોં સે સહિત
હોતે હૈં વે અનેષણીય હૈં इनमें જો આધાકર્મ આદિ દોષવાળે ધાન્યસરિ-
સવ હૈં વે અગ્નિ પરિણત હોને પર મ્હી શ્રમણનિર્ગ્રન્થોં દ્વારા અમ્મક્ષય
હોતે હૈં ઓર જો આધાકર્મ આદિદોષોં સે રહિત હોતે હૈં વે ધાન્યસરિ-
સવ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોં દ્વારા અમ્મક્ષય મ્હી હોતે હૈં । યહાં 'મ્હી' શબ્દ યહ
પ્રકટ કરતા હૈં કિ જો એષણીય ધાન્યસરિસવ હૈં વે યદિ યાચિત હૈં તો
મ્હી અમ્મક્ષય હૈં અયાચિત નહીં ક્યોંકિ અયાચિત ધાન્યસરિસવોં કે ગ્રહણ
કરને મેં અદત્તાદાન કા દોષ શ્રમણનિર્ગ્રન્થોં કો લગતા હૈં યહી વાત 'તત્થ

નિર્ગ્રન્થોને ભક્ષ્યપણુ છે, અને અભક્ષ્યપણુ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-
શસ્ત્રપરિણત ધાન્ય સરિસવ 'એસણિજ્ઞા ય અણેસણિજ્ઞા ય૦' એષણીય અને
અનેષણીયના ભેદથી બે પ્રકારના છે. જે ધાન્ય સરિસવ આધાકર્મ વિગેરે દોષ
વિનાના હોય છે તે અગ્નિપરિણત થવા છતાં પણ શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોને અભક્ષ્ય
છે. અને જે આધાકર્મ વિગેરે દોષ વિનાના છે, તેવા ધાન્ય સરિસવ શ્રમણ
નિર્ગ્રન્થોને ભક્ષ્ય પણ હોય છે. અહિયાં 'યણુ' શબ્દ એ બતાવે છે કે-જે એષણીય
ધાન્ય સરિસવ છે, તે બે યાચના કરેલા હોય તો જે ભક્ષ્ય ગણાય છે.
અયાચિત હોય તો ભક્ષ્ય મનાતા નથી. કેમ કે યાચના કર્યા વિનાના ધાન્ય
સરિસવ લેવામાં શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોને અદત્તાદાનનો દોષ લાગે છે. એજ વાત

ન્યાનામ્ અમક્ષ્યાઃ અદત્તાદાનસદ્ધાવાત્ 'તત્થ ણં જે તે જાહયા તે દુવિહા પન્નત્તા' તત્ર ચલુ યે તે યાચિતાસ્તે દ્વિવિધાઃ મજ્જતાઃ 'તં જહા' તથથા 'લઙ્કા ય અલઙ્કા ય' લઙ્કાશ્ચાલઙ્કાશ્ચ, લઙ્કિઃ-પ્રાપ્તિસ્તદ્વિષયોભૂતા લઙ્કા એતદ્વિપરીતા અલઙ્કાઃ, 'તત્થ ણં જે તે અલઙ્કા તે ણં સમણાણં ણિગ્ગંથાણં અમક્ષેયા' તત્ર ચલુ યે તે અલઙ્કાસ્તે ચલુ શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાનામ્ અમક્ષ્યાઃ, એતત્પર્યન્તં સરિસવયે પદાર્થાઃ મિત્રાદિરૂપાઃ આધાકર્માદિદોષદૂષિતા ધાન્યાદિ રૂપાશ્ચ સાધૂનાં ન કરાન્તે इति, અથ સાધૂપમોગયોગ્યં સરિસવયં દર્શયન્નાહ- 'તત્થ ણં' इत्यादि । 'તત્થ ણં જે તે લઙ્કા' તત્ર ચલુ શસ્ત્રપરિણતા ઇષણીયા યાચિતા દોષરહિતા લઙ્કા ધાન્યસરિસવયાઃ 'તે ણં સમણાણં ણિગ્ગંથાણં મક્ષેયા' તે ચલુ ધાન્યસરિસવયાઃ શ્રમણાનાં નિર્ગ્રન્થાનાં મક્ષ્યાઃ । પ્રકરણાર્થમુપસંહરન્નાહ - 'સે તેણઢેગં સોમિલ્લા' તત્ તેનાર્થેન

ણં જે તે એસણિજ્જા તે દુવિહા' इस सूत्र से लेकर 'अमक्खेया' इस सूत्र पाठ तक प्रकट की गई है । याचित धान्यसरिसव में भी दो प्रकारता है जैसे एक लब्ध और दूसरे अलब्ध प्राप्ति के विषयभूत हुए का नाम लब्ध और जो इससे विपरीत हों वे अलब्ध हैं । इनमें जो अलब्ध हैं वह अलब्ध धान्य सरिसव श्रमणजनों को अवक्ष है । इस प्रकार यहां तक जो मित्रादिरूप सरिसव पदार्थ और आधाकर्मादि दोष से दूषित धान्यदिरूप सरिसव पदार्थ हैं ये सब साधु जनों के लिये अवक्ष्य हैं । इस प्रकार साधुजनों द्वारा वेही धान्यरूप सरिसव भोग्य हो सकते हैं जो शस्त्र परिणत हों, एषणीय हों, याचित हो, दोषरहित हों और लब्ध हों इसी कारण हे सोमिल ! मैंने ऐसा कहा है कि धान्यरूप सरिसव एषणीय न हों, याचित न हों, लब्धादि न हों, वे साधुजनों को भोग्य नहीं हैं तथा

'तत્थ ણં જે તે એસણિજ્જા તે દુવિહા' એ સૂત્રથી ચારંબીને 'અમક્ષેયા' આ સૂત્રપઠ સુધીમાં બતાવવામાં આવેલ છે. યાચના કરેલ ધાન્ય સરિસવમાં પણ લબ્ધ અને અલબ્ધ એ બેઢથી એ પ્રકાર છે, પ્રાપ્તિના વિષયભૂત થયેલાનું નામ લબ્ધ છે. અને તેનાથી ભિન્ન અલબ્ધ છે. તેમાં જે અલબ્ધ છે, તે અલબ્ધ ધાન્ય સરિસવ શ્રમણજનોને અલક્ષ્ય છે. આ રીતે અહિં સુધી જે મિત્રાદિ રૂપ સરિસવ પદાર્થ અને આધાકર્માદિ દોષથી દૂષિત ધાન્ય સરિસવ છે, તે સાધુજનોને અલક્ષ્ય છે. આ રીતે સાધુજનોને એજ ધાન્ય રૂપ સરિસવ ગ્રાહ્ય કહ્યા છે કે જે શસ્ત્રપરિણત હોય, એષણીય હોય, યાચના કરેલા હોય અને નિર્દોષ હોય તથા લબ્ધ હોય. હે સોમિલ આજ કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે—જે ધાન્યરૂપ સરિસવ એષણીય ન હોય યાચિત ન હોય, તે સાધુજનોને

સોમિલ ! હે સોમિલ ! એતદનેન ઉપરોક્તેન કારણેન “એવં લુચ્ચઃ જાવ અમકલેયા વિ” એવમુચ્યતે યાવત્ અમકલ્યા અપિ અત્ર યાવતાદેન સંપૂર્ણમપિ પ્રશ્નવાક્યં સંઘ-
 હીતં ભવતીતિ । ‘સરિસવયા’ અધિવ્રુણા ધાન્યરૂપાઃ એવળીયા યાચિતા લઘ્વાસ્તેતુ
 સાધુનામુપભોગયોગ્યાઃ એતદ્ વ્યતિરિક્તા મિત્રાદિરૂપાઃ, ધાન્યરૂપેઽપિ અનેવળીયા
 અયાચિતા અશસ્ત્રપરિણતા અલઘ્વાશ્ચામકલ્યેયા અનુપભોગયોગ્યા इति સમુદિતાર્થઃ
 પુનઃ સોમિલઃ પૃચ્છતિ-‘માસા તે મંતે’ માસા તે મદન્ત ! ‘કિં મકલેયા અમ-
 કલેયા’ કિં મકલ્યાઃ અમકલ્યાઃ, અત્ર માસશબ્દસ્ય સંસ્કૃતે રૂપદ્વયે ભવતિ-
 માપાઃ માસાઃ इति તત્ત્વેકસ્યાર્થઃ માપરૂપધાન્યવિશેષઃ, અપરશ્ચ કાલાત્મક-
 માસરૂપઃ, તત્ર શ્લિષ્ટસ્ય માસશબ્દસ્યાર્થં વાદી અર્થ ન જ્ઞાસ્યતિ તત્ એનં
 પરામવિધ્યામિ इति મનસિ અવધાર્ય સોમિલેન પ્રશ્નઃ કૃત
 इति મગવાનાહ-‘સોમિલા’ઈત્યાદિ । ‘સોમિલા’ હે સોમિલ ! ‘માસા મે

હનસે મિત્ર મિત્રાદિ રૂપ સરિસવ એવં ધાન્યરૂપ સરિસવ મેં મી અનેવ-
 ળીય, અયાચિત, અશસ્ત્રપરિણત ઓર અલઘ્વ ચે સવ અમકલ્ય કોટી
 મેં સાધુજનોં કે લિયે હેં એસા યહ સમુદિત અર્થ જાનના ચાહિયે । અવ
 સોમિલ પ્રમુ સે ઓર મી હસ પ્રકાર સે પૂછતા હે-‘માસા તે મંતે ! કિં
 મકલેયા અમકલેયા’ હે મદન્ત ! માસ-માપ સાધુજનોં દ્વારા મકલ્ય
 હે યા અમકલ્ય હેં । સંસ્કૃત મેં માસ શબ્દ કે દો રૂપ હોતે હેં । માપ-
 માસ હનમેં માપ શબ્દ કા અર્થ ડહદ હે ઓર માસ શબ્દ કા અર્થ
 મહિના હે । શ્લિષ્ટ માસ શબ્દ કા અર્થ યહ વાતી નહીં જાનતા હોમા હસ-
 લિયે હમ શબ્દ કા પ્રયોગ કર મેં હસે પરાતિત કર લૂંગા, એસા મનમેં
 વિચાર કર સોમિલ ને પ્રમુ સે એસા યહ પ્રશ્ન કિયા હે ઉત્તર મેં પ્રમુ ને

અહથ કરવા યોગ્ય નથી. તથા આનાથી જુદા મિત્રાદિરૂપ સરિસવ અને ધાન્ય
 રૂપ-સરિસવમાં પણ અનેવળીય અયાચિત, અશસ્ત્ર પરિણત અને અલઘ્વ એ.
 તમામ સાધુજનોને અલકલ્ય કહેવામાં આગ્યા છે એજ આ કથનનો
 સારાંશ છે. તેજ સમજવું.

ફરીથી સોમિલ બ્રાહ્મણ પ્રમુને પૂછે છે કે-‘માસા તે મંતે ! કિં મકલેયા
 અમકલેયા’ હે ભગવન્ માસ-માપ અડઢ સાધુજનોને લકલ્ય છે કે અલકલ્ય છે ?
 સંસ્કૃતમાં માસ શબ્દના બે રૂપ થાય છે, માપ-અને માસ તેમાં માપ શબ્દનો
 અર્થ અડઢ એ પ્રમલે થાય છે, અને ‘માસ’ શબ્દનો અર્થ મહિના વાચક
 છે. શ્લિષ્ટ માસ શબ્દનો અર્થ આ મહાવીર સ્વામી બાણતા નહીં હોય તેથી
 આ શબ્દ પ્રયોગ કરીને હું તેઓને પરચીત કરીશ તેમ મનમાં વિચારીને
 સોમિલે પ્રમુને આ રીતનો પ્રશ્ન કરેલ છે. આના ઉત્તરમાં પ્રમુ કહે છે કે-

અમ્ભસ્વેયા વિ અમ્ભસ્વેયા વિ' માસાઃ માસાદવાચ્યા મે સાધૂનાં મ્હયા
અપિ ભવન્તિ અમ્હયા અપિ મ્હન્તીતિ-કયં મ્હયાશ્ચામ્હયાશ્વેત્યાશયેન
પુનઃ પૃચ્છતિ-“સે કેળદ્દેળં” ઇત્યાદિ । ‘સે કેળદ્દેળં જાવ
અમ્ભસ્વેયા વિ’ તત્કેળાર્થેન યાત્ત્વં અમ્હયા અપિ, અત્ર યાત્ત્વ પદેન ‘મંતે એવં
તુચ્ચં માસા મે મ્હસ્વેયા વિ’ ઇત્યન્તસ્ય પદજાતસ્ય પ્રશ્નં મ્હન્તીતિ । મગવાનાહ-
‘સે નૂળં’ ઇત્યાદિ । ‘સે નૂળં તે સોમિલ!’ તત્ત્વ નૂળં નિશ્ચયેન તે-તત્ત્વ સોમિલ !
‘વંમળ્લણ્ણસુ નણ્ણસુ’ વ્રાહ્મણ્યેષુ નયેષુ ત્વદીય શાસ્ત્રેભવપીત્યર્થઃ ‘દુવિહા માસા પન્નત્તા’
દ્વિવિધાઃ-દ્વિપકારકાઃ માસાઃ-માસપદવાચ્યાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ‘તં જહા’ તથથા ‘દ્વ-
માસા ય કાલમાસા ય’ દ્રવ્યમાસાશ્ચ કાલમાસાશ્ચ તત્ર દ્રવ્યમાસાઃ-દ્રવ્યરૂપાઃ માસા
દ્રવ્યમાસાઃ કાલરૂપામાસાશ્ચ કાલમાસાઃ । ‘તત્થ ણં જે તે કાલમાસા’ તત્ર સ્વલ્લ
યે તે કાલરૂપાઃ માસાઃ ‘તે ણં સાવગાદીયા અસાદપ્પજ્જવસાણા દુવાલસં પન્નત્તા’
તે સ્વલ્લ શ્રાવણાદિકા આપાદપર્યવસાનાઃ દ્વાદશ પ્રજ્ઞતાઃ શ્રવણાદારભ્ય આપાદ-
પર્યન્તા દ્વાદશ કથિતાઃ કાલમાસાઃ શ્રાવણ આદિર્યેષાં તે શ્રાવણાદિકાઃ, આપાદઃ
અસ્તિ પર્યવસાને-સમાપ્તૌ યેવાં તે આપાદપર્યવસાના ઇત્યર્થઃ ‘તં જહા’ તથથા

કહા હૈ-‘સોમિલ! માસા મે મ્હસ્વેયા વિ અમ્ભસ્વેયા વિ’ હે
સોમિલ! માસપદવાચ્ય પદાર્થ સાધુજનો દ્વારા મ્હય મ્હી હોતે
હૈં ઓર અમ્હય મ્હી હોતે હૈં इनके म्हय और अमहय होने
में कारण क्या है? ‘સે કેળદ્દેળં’ તો इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘સે
નૂળં તે સોમિલ! વંમળ્લણ્ણસુ નણ્ણસુ’ હે સોમિલ! તુમ ત્ર ત્વળોં કે
શાસ્ત્રોં મેં મ્હી ‘દુવિહા માસા પન્નત્તા’ માસ દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં
‘તં જહા’ જૈસે-‘દ્વમાસા ય કાલમાસા ય’ એક દ્રવ્યમાસ ઓર દુસરે
કાલમાસ ‘તત્થ ણં જે તે કાલમાસા’ इन में जो कालरूप मास हैं ‘તે ણં
સાવગાદીયા અસાદપ્પજ્જવસાણા દુવાલસં પન્નત્તા’ હે શ્રાવણ સે લેકર
અસાદ તક કે મહિનો તક ૧૨ પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । જૈસે-‘સાવળે, મ્હ-

‘સોમિલ! માસા મે મ્હસ્વેયા વિ અમ્ભસ્વેયા વિ’ હે સોમિલ ‘માસ’ એ પદથી
કહેવાતો પદાર્થ સાધુજનોને ભક્ષ્ય પણ હોય છે, અને અભક્ષ્ય પણ હોય
છે. ‘સે કેળદ્દેળં’ હે ભગવન્ તે ભક્ષ્ય અને અભક્ષ્ય એમ બન્ને પ્રકારે હોવાનું
કારણ શું છે? તે પ્રમાણે પ્રભુને પૂછવાથી પ્રભુ કહે છે કે-‘સે નૂળં તે
સોમિલ! વંમળ્લણ્ણસુ નણ્ણસુ’ હે સોમિલ! તમારા બ્રાહ્મણોના શાસ્ત્રમાં પણ
‘દુવિહા માસા પન્નત્તા’ માસ બે પ્રકારથી કહેલ છે. ‘તંજહા’ એમ કે-
‘દ્વમાસા ય કાલમાસા ય’ એક દ્રવ્યમાસ અને બીજો કાલમાસ ‘તત્થ ણં જે તે
કાલમાસા’ તેમાં ૧૨ કાલ રૂપ માસ છે, ‘તે ણં સાવગાદીયા અસાદપ્પજ્જ-
વસાણા દુવાલસં પન્નત્તા’ તે શ્રાવણથી આરંભીને અષાઠ માસ સુધીમાં ૧૨ બાર

‘સાવળે મદ્યે આસોઈ કત્તિઈ મગ્ગસિરે પોસે માહે ફગ્ગુળે ચિત્તે વરસાહે જેઠા મૂલે આસાહે’ શ્રાવણઃ માદ્રપદઃ આશ્વિનઃ કાર્ત્તિકો માર્ગશીર્ષકઃ પૌષો માઘઃ ફાલ્ગુનચૈત્રો વૈશાખો જ્યેષ્ઠા મૂલ આષાઢશ્વ ‘તેજં’ તે સ્વલ્પ શ્રાવણાદિકા આપાદાન્તાઃ કાલરૂપા માસાઃ ‘સમણાણં નિર્ગમ્મથાણં અમક્કસેયા’ શ્રમણાનાં નિર્ગમ્મથાણામ્ અમક્કસેયાઃ ‘તત્થ ણં જે તે દ્વવ્વમાસા તે દુવ્વિદા પન્નત્તા’ તત્ર સ્વલ્પ યે તે દ્રવ્યમાસાઃ દ્રવ્યરૂપા માસાસ્તે દ્વિવિદાઃ—દ્વિમકારકાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ કથિતાઃ ‘તં જહા અત્થમાસા ય ધન્નમાસા ય’ તથથા—અર્થમાસાશ્ચ ધાન્યમાસાશ્ચ ‘તત્થ ણં જે તે અત્થમાસા તે દુવ્વિદા પન્નત્તા’ તત્ર સ્વલ્પ યે તે અર્થરૂપા માસાસ્તે દ્વિવિદાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘તં જહા’ તથથા ‘સુવન્નમાસા ય રુપ્પમાસા ય’ સુવર્ણમાસાશ્ચ—સુવર્ણરજત તોલનાય સુવર્ણકારસ્ય કર્પવિશેષો માપઃ इमे, સુવર્ણરૌપ્યમાસાઃ ‘સમણાણં નિર્ગમ્મથાણં અમક્કસેયા’ શ્રમણાનાં નિર્ગમ્મથાણામ્ અમક્કસેયા—અપસોગાનર્હાઃ ‘તત્થ ણં જે તે

યઈ, આસોઈ, કત્તિઈ, મગ્ગસિરે, પોસે માહે’ શ્રાવણ, માદ્રવ, આસોજ, કાર્ત્તિક, માર્ગશીર્ષ, પૌષ, માઘ આદિ કાલરૂપ જો માસશબ્દ વાચ્યાર્થ હૈં વે શ્રમણનિર્ગમ્મથો દ્વારા અમક્કસેય હૈં । તથા ‘તત્થ ણં જે દ્વવ્વમાસા’ જો દ્રવ્યરૂપ માસ શબ્દ કે વાચ્યાર્થ હૈં વે દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । ‘તં જહા’ જૈસે ‘અત્થમાસા ય ધન્નમાસા ય’ જૈસે—એક અર્થ રૂપ માસા ઓર દૂસરે ધાન્યરૂપમાસ ‘તત્થ ણં જે તે’ હન મેં બી જો અર્થમાસ હૈં વે બી દો પ્રકાર કે કહે ગયે હૈં । જૈસે ‘સુવન્નમાસા ય’ સુવર્ણ માસ ઓર રૌપ્યમાસ સુવર્ણ કો એવં ચાંદી કો તોલને કા જો ૮ રત્તીકા વાટ વિશેષ હોતા હૈં જિસે માસા કહતે હૈં વે સુવર્ણમાસ ઓર રૌપ્યમાસ હૈં યે દોનો પ્રકાર કે અર્થમાસ હૈં । શ્રમણજનો કો અમક્કસેય કહે ગયે હૈં । તથા ‘જે તે ધન્નમાસા’ જો ધાન્યરૂપમાસ હૈં વે બી દો પ્રકાર કે હોતે હૈં—‘સત્થપરિણયા’ એક શસ્ત્રપરિણત ઓર દૂસરે અશસ્ત્રપરિણત જૈસે ધાન્યસરિસવ

પ્રકારના કહ્યા છે. જેમ કે ‘સાવળે, મદ્યે, આસોઈ, કત્તિઈ, મગ્ગસિરે, પોસે, માહે’ શ્રાવણ, ભાદરવો, આસો, કાર્ત્તિક, માર્ગશીર્ષ, પૌષ, માઘ ત્રિગેરે કાલ રૂપ જે માસ શબ્દ વાચ્યાર્થ છે, તે શ્રમણ નિર્ગમ્મથાણે અમક્કસેય છે. ‘તત્થ ણં જે તે દ્વવ્વમાસા’ જે દ્રવ્યરૂપ માસ શબ્દથી ઝાળખાય છે, તે જે પ્રકારના કહ્યા છે. ‘તં જહા’ જેમ કે ‘અત્થમાસા ય ધન્નમાસા ય’ એક અર્થ રૂપ માપ અને બીજી ધાન્ય રૂપ માપ તેમાં જે અર્થ માપ છે તે પણ જે પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે, જેમ કે ‘સુવન્નમાસા ય’ સુવર્ણ માપ અને રૌપ્ય માપ સોના અને ચાંદીને તોલવાનું જે ૮ આઠ રતિનું આટ વિશેષ હોય છે, તેને માપા કહે છે, તે સુવર્ણમાપ અને રૌપ્યમાપ તે બન્ને અર્થમાપ છે. તે શ્રમણોને અમક્કસેય કહ્યા છે. તથા ‘જે તે ધન્નમાસા’ જે ધાન્યરૂપ માપ છે, તે પણ જે પ્રકારનું

ધન્નમાસા તે દુવિદ્યા પન્નત્તા' તત્ત્વ સ્વલુ યે તે ધાન્યમાપાસ્તે દ્વિવિદ્યાઃ પ્રજ્ઞાસાઃ 'તં જહા સત્થપરિણયા ય અસત્થપરિણયા ય' તદ્વથા શસ્ત્રપરિણતાથ અશસ્ત્ર-
પરિણતાથ શસ્ત્રેણ વદ્ધ્યાદિના પરિણતા અચિત્તીભૂતા इति શસ્ત્રપરિણતાઃ,
વદ્ધ્યાદિ શસ્ત્રેણ અપરિણતાઃ નાચિત્તીભૂતા અશસ્ત્રપરિણતાઃ ' एवं જહા
ધન્નસરિસવયા જાવ સે તેણદ્દેણં एवं યથા ધાન્યસરિસવયા યાવત્ત તત્ તેનાર્યેન
યથા ધાન્યસરિસવે વિચારઃ કુતસ્તથૈવેહાપિ કરણીયઃ, અત્ર યાવત્પદેન 'તત્થ ણં
જે તે અસત્થપરિણયા તે ણં સમગ્ગાણં ણિમંધાણં અમ્મલેયા 'इत्यारभ्य 'तत्थ णं

કે વિષય મેં કહા ગયા વૈસા હી કથન શ્વનકે વિષય મેં બી કર લેના
ચાહિયે અર્થાત્ શસ્ત્રશૂન્યાદિ દ્વારા જો અચિત્ત કર દિયે ગયે હોં, વે શસ્ત્ર
પરિણત હૈં । અશસ્ત્ર પરિણત જો ધાન્યમાસ હૈં વે અમ્મલ્ય હૈં । શસ્ત્રપરિણત
મેં બી ઇષણીય એવં અનેષણીય યે દો પ્રકાર હૈં જો ધાન્યમાસ શસ્ત્રપરિણત
હો જાને પર બી અનેષણીય હોતે હૈં વે તો સાધુજનોં કો અમ્મલ્ય કોટિ મેં
કહે હી ગયે હૈં ઔર ઇષણીય હી ધાન્યમાસ અમ્મલ્યકોટિ મેં કહે ગયે હૈં
પરન્તુ ફિર બી ઇષણીય હોને પર બી જો ધાન્યમાસ અલભ્ય હોં વે અમ્મલ્ય
ઔર જો લભ્ય હોં વે અમ્મલ્ય કહે ગયે હૈં । હસ કારણ હે સોમિલ ! મૈને
એસા કહા હૈં કિ ધાન્યમાસ અમ્મલ્ય બી હોતે હૈં ઔર અમ્મલ્ય બી હોતે
હૈં । હસ પ્રકાર સે ધાન્યસરિસવ મેં જૈસા વિચાર કિયા ગયા હૈં ઉસી
પ્રકાર કા વિચાર યહાં પર બી કિયા ગયા હૈં એસા જાનના ચાહિયે ।
તાત્પર્ય હસ કથન કા કેવલ એસા હી હૈં કિ ધાન્યમાસ વે હી અમ્મલ્ય કહે
ગયે હૈં જો શસ્ત્ર પરિણત હોતે હૈં શસ્ત્ર પરિણત ધાન્યમાસોં મેં બી સબ
હો ધાન્યમાસા અમ્મલ્ય નહીં હોતે હૈં કિન્તુ જો ઇષણીય ધાન્યમાસ હોતે હૈં
વે હી અમ્મલ્યનીય હોતે હૈં ઇષણીય ધાન્યમાસ મેં બી સબ હી ઇષણીય અમ્મલ્ય
નહીં હોતે હૈં કિન્તુ હનમેં જો યાચિત ધાન્યમાસ હોતે હૈં વે હી અમ્મલ્ય-

છે. 'સત્થપરિણયા' તેમાં એક શસ્ત્ર પરિણત હોય છે, અને બીજા અશસ્ત્ર
પરિણત હોય છે. જે પ્રમાણે ધાન્ય સરિસવના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું
છે, તે જ પ્રમાણેનું સઘળું કથન આ માપના વિષયમાં પણ સમજી લેવું.
અર્થાત્ શસ્ત્ર અગ્નિ વિગેરેથી જે અગ્નિ કરી દેવાયા હોય છે તે શસ્ત્ર પરિણત
છે. તથા અશસ્ત્ર પરિણત જે ધાન્ય માસ છે, તે અલક્ષ્ય છે. શસ્ત્ર પરિણતમાં
પણ એષણીય અનેષણીય એ રીતે બે પ્રકાર છે. જે ધાન્ય માસ શસ્ત્રપરિ-
ણત થવા છતાં પણ અનેષણીય હોય છે, તે સાધુજનોને અલક્ષ્ય છે તેમ
પહેલાં કહી જ દીધું છે. અને જે એષણીય ધાન્યમાસ છે તેજ સાધુજનોને
લક્ષ્ય-આહારમાં ગ્રહણ કરવા લાયક કહ્યા છે. પરંતુ એષણીય હોવા છતાં

જં તે લઘ્વા તે જં સમનાણં ણિગંધાણં મક્કલેયા' इत्यन्तः सर्वोऽपि पाठः संग्राहः, तथा च ये धान्यमासा अक्षत्त्वपरिणतास्तेऽभक्ष्याः शस्त्वपरिणताः द्विविधाः एषणीया अनेषणीयाश्च अनेषणीया अभक्ष्याः एषणीया द्विविधाः याचिता अयाचिताश्च तत्र अयाचिता अभक्ष्याः, याचिता द्विविधाः लब्धा अलब्धाश्च तत्रालब्धाः अभक्ष्याः लब्धाश्च धान्यमासा श्रमणानां भक्ष्या इति भावः । 'जाव अभक्खेया वि' यावत् अभक्ष्या अपि अत्र यावत्पदेन धान्यमासा मे भक्ष्या अपि इत्यस्य ग्रहणं भवतीति भावः । पुनः प्रश्नयति सोमिलः—'कुलत्था ते' इत्यादि, 'कुलत्था ते भन्ते ! किं भक्खेया अभक्खेया' कुलत्था ते भदन्त ! किं भक्ष्या अभक्ष्या वा कुलत्था किं भवतां साधूनां भक्ष्या भवन्ति अथवा न भवन्ति इति प्रश्नः । कुलत्थेतिपदम् श्लिष्टम् तेन कुलत्था' इत्यस्य 'कुलत्थाः'

णीय होते हैं याचिन में भी सब ही याचनीय भक्ष्य नहीं होते हैं किन्तु जो लब्ध होते हैं वे ही भक्षणीय होते हैं । अब सोमिल प्रभु से ऐसा प्रश्न करता है—'कुलत्था ते भन्ते ! किं भक्खेया अभक्खेया ?' हे भदन्त ! कुलत्था आपके लिये भक्ष्य है—अपने उपयोग में लाने योग्य है या अभक्ष्य है अपने उपयोग में लाने योग्य नहीं है ? यहां 'ते' पद उपलक्षणरूप है अतः इससे ऐसा अर्थ लगाना चाहिये कि कुलत्था आपके साधुओं को भक्ष्य है या अभक्ष्य है ? यहां कुलत्था यह पद श्लिष्ट पद

જે યાચિત ધાન્યમાષ છે તે જ આહાર માટે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. અને યાચિતમાં પણ જે ધાન્યમાષ અલબ્ધ હોય એટલે કે અન્ય દ્રવ્ય મળેલા ન હોય તે અભક્ષ્ય છે. અને જે લબ્ધ છે તે ભક્ષ્ય કહેવાય છે. તે કારણથી હે સોમિલ મેં એવું કહ્યું છે કે—ધાન્યમાષ ભક્ષ્ય પણ હોય છે, અને અભક્ષ્ય પણ હોય છે. આ રીતે ધાન્ય સરિસવના વિષયમાં જે પ્રમાણેનો વિચાર કરવામાં આવેલ છે, એ જ પ્રમાણેનો સઘળો વિચાર અહિયાં પણ કરવામાં આવેલ છે, તેમ સમજવું. આ કથનનું તાત્પર્ય કેવળ એટલું જ છે કે—એજ ધાન્યમાષ ભક્ષ્ય કહેવામાં આવેલ છે કે જે શસ્ત્ર પરિણત હોય છે. અને શસ્ત્રપરિણત ધાન્યમ પમાં પણ બધા જ ધાન્યમાષ ભક્ષ્ય હોતા નથી. પરંતુ જે એષણીય હોય છે તે જ ધાન્યમાષ ખાવાલાયક હોય છે. અને એષણીય ધાન્યમાષમાં પણ બધા જ એષણીય ભક્ષ્ય હોતા નથી પરંતુ તેમાં જે યાચિત ધાન્યમ.સ હોય તે જ લક્ષણીય હોય છે, એજ યાચિતમાં પણ બધા જ યાચિત ભક્ષ્ય હોતા નથી. પરંતુ જે લબ્ધ હોય છે, તેજ ધાન્ય માષ ભક્ષ્ય હોય છે.

કરીથી સોમિલ બ્રહ્મણ પ્રભુને પ્રશ્ન કરે છે કે—'કુલત્થા તે ભન્તે ! કિં મક્કલેયા અમક્કલેયા' હે ભગવન્ કુલત્થા આપના મનથી ભક્ષ્ય છે કે અભક્ષ્ય છે ? અર્થાત્ તે આપના ઉપયોગમાં લેવા યોગ્ય છે ? કે ઉપયોગમાં લેવાલાયક

‘કુલસ્થા’ इति च संस्कृतं भवति । तत्र-कुले तिष्ठति या सा कुलस्था नारी, अथवा कुलस्थो धान्यविशेषः तत्र प्रथमपक्षमाश्रित्य अभक्ष्यत्वं द्वितीयपक्षेऽपि कथंचित् भक्ष्यत्वमभक्ष्यत्वं चेति मनसि निधाय भगवानाह-‘सोमिला’ इत्यादि । ‘सोमिला’ हे सोमिल ! ‘कुलस्था भक्ष्येया वि अभक्ष्येया वि’ कुलस्था भक्ष्या अपि अभक्ष्या अपि, एकस्य कुलस्थपदवाच्यस्य कथं भक्ष्यत्वमभक्ष्यत्वमित्याशयेन पुनः पृच्छति सोमिलः ‘से केणट्टेणं’ इत्यादि । ‘से केणट्टेणं जाव अभक्ष्येया वि’ तत् केनार्थेन भदन्त ! एरमुच्यते कुलस्था भक्ष्या अपि अभक्ष्या अपीति । भगवानाह-‘से नूणं’ इत्यादि । ‘से नूणं सोमिला’ तत्र नून-निश्चितं सोमिल !

हैं उसके संस्कृत में ‘कुलस्थाः और कुलस्थाः’ ऐसे दो रूप होते हैं । ‘कुले तिष्ठति इति कुलस्था’ इस व्युत्पत्ति के अनुसार कुलस्था पद कुलीन नारी का वाचक होता है तथा कुलस्थ-कुलथी नामक धान्यविशेष का वाचक होता है, इसमें प्रथमपक्ष जो कुलीन नारीरूप है उसे लेकर प्रभु अभक्ष्यता का और जो कुलथी नामक धान्यविशेषरूप द्वितीयपक्ष है उसे लेकर कथंचित् भक्ष्यता और कथंचित् अभक्ष्यता का प्रतिपादन करने के अभिप्राय से ऐसा कहते हैं- ‘सोमिला ! कुलस्था भक्ष्येया वि अभक्ष्येया वि’ हे सोमिल ! कुलस्था तो साधुजनों के द्वारा सर्वथा अभक्ष्य अपने उपयोग में लाने योग्य ही नहीं है परन्तु जो कुलस्थ धान्यविशेष है वह भक्ष्य भी है और अभक्ष्य भी है ‘से केणट्टेणं जाव अभक्ष्येया वि’ हे भदन्त ! एकही कुलस्थ पद वाच्य पदार्थ में आप भक्ष्यता और अभक्ष्यता का प्रतिपादन किस कारण से करते हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘से नूणं सोमिला !

નથી ? અહિંયાં ‘તે’ પદ ઉપલક્ષણરૂપ છે એટલે એવો અર્થ સમજવો જોઈએ કે કુલસ્થા એ પ્રિલપ્ત પદ છે. સંસ્કૃતમાં તેના ‘કુલસ્થાઃ’ અને ‘કુલસ્થાઃ’ એવા બે રૂપો અને છે. ‘કુલે તિષ્ઠતિ ઇતિ કુલસ્થા’ આ વ્યુત્પત્તિ અનુસાર ‘કુલસ્થા’ એ પદ કુલીન નારી વાચક છે તેમ જ ‘કુલસ્થા’ એ પદ ‘કુલસ્થ’ કળથી નામના ધાન્ય વિશેષનું યોગ્ય છે. તેમાં પહેલો પક્ષ જે કુલીન સ્ત્રી-વાચક છે, તેને ઉદેશીને અભક્ષ્ય પણાવું તથા કળથીનામના ધાન્ય-વિશેષ રૂપ ખીજ પક્ષને સ્વીકારને કોઈવાર ભક્ષ્યપણાવું અને કોઈવાર અભક્ષ્યપણાવું પ્રતિપાદન કરવાના અભિપ્રાયથી પ્રભુ આ પ્રમાણે કહે છે કે-‘સોમિલા ! કુલસ્થા ભક્ષ્યેયાવિ અભક્ષ્યેયાવિ’ હે સોમિલ કુલસ્થા’ એ કુલીન સ્ત્રી વાચક ‘કુલસ્થા’ સાધુઓને પોતાના ઉપયોગમાં લેવા યોગ્ય જ નથી. અર્થાત્ અભક્ષ્ય છે. તેજ જ કળથી નામનું ધાન્ય વિશેષરૂપ જે ખીજે પક્ષ છે, તેને તે ધાન્ય વિશેષ કળથી કોઈવાર ભક્ષ્ય-ગ્રહણ કરવા યોગ્ય અને કોઈવાર અભક્ષ્ય-વર્જ્ય પણ છે. ‘સે કેણટ્ટેણં મંતે ! જાવ અભક્ષ્યેયાવિ’ હે ભગવન્ એક જ કુલસ્થ પદ વાચ્ય પદાર્થમાં આપ ભક્ષ્યપણાવું અને અભક્ષ્યપણાવું પ્રતિપાદન ફેવી રીતે અર્થાત્ કયા કારણથી કરો છો ? આ

‘તે વંમનણેસુ નણેસુ દુવિહા કુલત્થા પન્નત્તા’ તે તત્ત્વ વ્રાહ્મણ્યેષુ નયેષુ શાસ્ત્રેષુ દ્વિવિધાઃ—દ્વિપ્રકારકાઃ કુલત્થા ભવન્તિ, દ્વૈવિધ્યમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’ इत्यादि। ‘તં જહા’ તથથા ‘इत्थि कूलत्था य धनकुलत्था य’ स्त्रीकुलत्थाश्च धान्य-कुलत्थाश्च कुलस्था इति संस्कृतेन कुले तिष्ठन्ति यास्ताः कुलस्था इति व्युत्पत्तिरिति यौगिकार्थाश्रयणे कुलस्थाः स्त्रियः “कुलत्थ” इति प्राकृतेन कुलत्थो धान्यविशेषः ‘तत्थ णं जे ते इत्थि कुलत्था ते ति विहा पन्नत्ता’ तत्र खलु या स्ताः स्त्री कुलस्थाः स्त्रीरूपाः कुलस्थाः ता स्त्रिविधाः—त्रिप्रकारकाः प्रज्ञप्ता भवन्ति ‘तं जहा’ तथथા ‘कुलकन्नयाइ वा कुलवहुयाइ वा कुलमाउयाइ वा’ कुल-कन्यका इति वा कुलवधू इति वा कुलमातर इति। कुलकन्यका, कुलवधू, कुल-मातृभेदेन कुलस्था त्रिविधा इति भावः ‘तेणं समणाणं णिगंथाणं अभक्खेया’ ततः

‘ते वंमणणेषु नणेषु द्दुविहा क्कुलत्था पन्नत्ता’ हे सोमिल ! ऐसा करने का कारण यह है कि तुम्हारे जो नय शास्त्र हैं उनमें दो प्रकार की कुलत्था होती हैं ऐसा कहा गया है। ‘तं जहा’ जैसे—‘इत्थी कुलत्था य धनकु-लत्था य’ एक स्त्री कुलत्था और दूसरी धान्यकुलत्था ‘कुले तिष्ठन्ति या स्ताः कुलस्थाः’ इस प्रकार के यौगिक अर्थ के आश्रयण करने पर संस्कृत में कुलस्था शब्द का अर्थ कुलीन नारी होता है और जब ‘कुलत्था’ पद का विचार प्राकृत से किया जाता है तो वहाँ इस शब्द का अर्थ धान्यविशेष होता है। ‘तत्थ णं जे ते इत्थि कुलत्था ते ति विहा पन्नत्ता’ इनमें जो स्त्रीरूप कुलत्था है वह तीन प्रकार की कही गई है। ‘तं जहा’ जैसे ‘कुलकन्नयाइ वा कुलवहुयाइ वा कुलमाउयाइ वा’ कुलक-न्यका, कुलवधू और कुलमाता ‘ते णं समणाणं णिगंथाणं अभक्खेया’

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘સે ણૂં સોમિલા ! તે વંમણણેસુ નણેસુ દુવિહા કુલત્થા પન્નત્તા’ હે સોમિલ એવું કહેવાતું કારણ એ છે કે—તમારે જે નયશાસ્ત્ર છે, તેમાં એ પ્રકારની ‘કુલસ્થા’ કહેલ છે. ‘તંજહા’ જેમ કે ‘इत्थी-कुलत्था य धनकुलत्था य’ તેમાં એક સ્ત્રી કુલત્થા અને બીજી ધાન્ય ‘कुलत्था’ ‘कुले तिष्ठन्ति यास्ताः कुलस्थाः’ આ રીતના યૌગિક અર્થનો આશ્રય કરવાથી સંસ્કૃતમાં ‘कुलस्था’ એ પદનો અર્થ કુલીન સ્ત્રી એ પ્રમાણે થાય છે. અને જ્યારે ‘कुलत्था’ પદનો પ્રાકૃત પ્રમાણે વિચાર કરવામાં આવે તો એ પદનો અર્થ ધાન્ય વિશેષ એ પ્રમાણે થાય છે. ‘तत्थ णं जे ते इत्थि कुलत्था ते ति विहा पन्नत्ता’ તેમાં જે સ્ત્રીરૂપ ‘कुलत्था’ છે તે ત્રણ પ્રકારની કહેલી છે. ‘तंजहा’ જેમ કે ‘कुलकन्नयाइ वा, कुलवहुयाइ वा, कुलमाउयाइ वा, कुल कन्या, कुल वधू અને कुल माता ‘ते णं समणाणं णिगंथाणं अभक्खेया’

खलु कुलकन्यकादिकाः कुलस्थपदवाच्याः श्रमणानां निर्ग्रन्थानाम् अभक्ष्याः कथिता इतिभावः । 'तत्थ णं जे ते धन्नकुलत्था एवं जहा धन्नसरिसवया' तत्र खलु ये ते धान्यकुलत्थाः धान्यरूपाः कुलत्थाः ते एवं यथा धान्यसरिसवयाः धान्यसरिसवया पदवाच्यानां यथा भक्ष्यत्वमभक्ष्यत्वं च विभागशः कथितं तथैवात्रापि ज्ञातव्यम् 'से तेणट्ठेणं जाव अभक्खेया वि' तत् तेनार्थेन सोमिल ! एवमुच्यते यावत् धान्यकुलत्था भक्ष्या अभक्ष्या अपि अयं भावः धान्यकुलत्था द्विविधाः भवन्ति शस्त्रपरिणताश्च अशस्त्रपरिणताश्च तत्र ये अग्न्यादिशस्त्रेण अचिन्तीभूतास्ते शस्त्रपरिणताः ते साधूनामभक्ष्याः । ये शस्त्रपरिणताः अग्न्यादिशस्त्रेणाचिन्तीभूताः

तीनों प्रकार की यह कुलस्था-कुलत्था कुलस्थपदवाच्य पदार्थ श्रमण निर्ग्रन्थों के लिये अभक्ष्य है तथा-तत्थ णं जे ते धन्न कुलत्था एवं जहा धन्नसरिसवा' जो धान्यरूप कुलत्था है वह धान्यरूप सरिसव के जैसे भक्ष्य भी है और अभक्ष्य भी है । इस विषय में जैसा विचार पहिले किया गया है वैसा ही यहां पर भी कर लेना चाहिये । 'से तेणट्ठेणं जाव अभक्खेया वि' इस कारण हे सोमिल ! मैंने ऐसा कहा है कि यावत् धान्यकुलत्थ भक्ष्य भी है और अभक्ष्य भी हैं । तात्पर्य ऐसा है-धान्यकुलत्थ दो प्रकार के होते हैं एक शस्त्र परिणत और दूसरे अशस्त्र परिणत जो धान्यकुलत्थ अग्न्यादिरूपशस्त्र से अचित्त कर दिये जाते हैं वे शस्त्र परिणत हैं और जो ऐसे नहीं वे अशस्त्रपरिणत हैं शस्त्रपरिणत धान्यरूप कुलत्थ साधुजनों द्वारा भक्ष्य और अशस्त्र परिणत धान्यरूप कुलत्थ अभक्ष्य है । शस्त्रपरिणतकुलत्थ सब ही साधुजनों द्वारा

આ ત્રણે પ્રકારની કુલસ્થા, કુલત્થા શ્રમણ નિર્ગ્રન્થોને અભક્ષ્ય છે. તથા 'તત્થ ણં' જે તે ધન્નકુલત્થા એવં જહા ધન્નસરિસવા' તેમાં જે ધાન્યરૂપ કુલત્થા-કળથી છે તે ધાન્યરૂપ 'સરિસવ'ના કથન પ્રમાણે ભક્ષ્યપણુ છે, અને અભક્ષ્યપણુ છે. આ વિષયમાં પહેલાં જે પ્રમાણે વિચાર કરવામાં આવેલ છે, તે જ પ્રમાણેનો વિચાર અહિંયાં પણ સમજી લેવો. 'સે તેણટ્ઠેણં' જાવ અમક્કલેયાવિ' તે કારણથી હે સેમિલ એવું કહ્યું છે કે-યાવત્ ધાન્ય કુલત્થ ભક્ષ્ય પણુ છે, અને અભક્ષ્ય પણુ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ધાન્ય કુલત્થ બે પ્રકારના હોય છે. તેમાં એક શસ્ત્રપરિણત અને બીજું અશસ્ત્ર પરિણત હોય છે. જે ધાન્ય કુલત્થ અગ્નિ વિગેરે શસ્ત્રથી અચિત્ત કરાયેલું છે, તે શસ્ત્ર પરિણત કહેવાય છે, અને એવું જે નથી તે અશસ્ત્ર પરિણત છે. શસ્ત્ર પરિણત ધાન્યરૂપ કુલત્થ સાધુજનોને ભક્ષ્ય ખાવાલાયક કહેલ છે. અને અશસ્ત્ર પરિણત ધાન્યરૂપ કુલત્થ છે, તે અભક્ષ્ય છે અને શસ્ત્ર પરિણત ધાન્ય

તેડપિ દ્વિધા ભવન્તિ ઇષળીયાશ્ચાનેપળીયાશ્ચ તત્ર યે અનેષળીયાસ્તે સાધૂનામ-
ભક્ષ્યાઃ, યે ઇષળીયાસ્તેડપિ દ્વિવિધા ભવન્તિ યાચિતાશ્ચ અયાચિતાશ્ચ તત્ર યે
અયાચિતાસ્તે સાધૂનામભક્ષ્યાઃ યે યાચિતાસ્તેડપિ દ્વિપ્રકારકા ભવન્તિ લઘ્વાશ્ચ
અલઘ્વાશ્ચ તત્ર યે અલઘ્વાસ્તે સાધૂનામભક્ષ્યાઃ યે ચ લઘ્વા ભવન્તિ તે ધાન્યકુલ-
ત્થાઃ સાધૂનાં ભક્ષ્યા ભવન્તિ । અનેનૈત્ર કારણેન અહં કથયામિ યત્ કુલત્થાઃ
સાધૂનાં ભક્ષ્યા અપિ અભક્ષ્યા અપિ તન્નાભક્ષ્યકોટિપતિતા અનેકે સન્તિ કુલત્થ-
પદવાચ્યાઃ, ભક્ષ્યકોટી તુ એક પ્રકારકા એવ યે ધાન્યરૂપાઃ કુલત્થા શસ્ત્રપરિણતા
ઇષળીયા યાચિતા લઘ્વાશ્ચ ભવેયુરિતિ પ્રકરણાર્થઃ । સૂ. ૪॥

પુનરપિ ભગવતો વસ્તુતત્ત્વ જ્ઞાનજિજ્ઞાસયાડહ—‘એગે ભવં’ ઇત્યાદિ ।

મૂલમ્—એગે ભવં દુવે ભવં અઘ્વણ ભવં અઠ્વણ ભવં
અવટ્ટિણ ભવં અળેગભૂયભાવભવિણ ભવં ? સોમિલા ! એગે વિ
અહં જાવ અળેગભૂયભાવભવિણ વિ અહં સે કેળટ્ટેણં મંતે !

ભક્ષ્ય હોતે હોં સો એસી વાત નહીં હૈ કિન્તુ ઇન્દ્રિયેં ખી જો ઇષળીય હોતે
હૈં વે હી ભક્ષ્ય હોતે હૈં । ઇષળીય મેં ખી જો યાચિત હોતે હૈં વે હી ભક્ષ્ય
હોતે હૈં અયાચિત નહીં, યાચિત મેં ખી સબ હી યાચિત ભક્ષ્ય નહીં હોતે
કિન્તુ યાચિત મેં જો ધાન્યકુલત્થ લઘ્વ હોતે હૈં વે હી ભક્ષ્ય હોતે હૈં
અલઘ્વ નહીં ઇસી કારણ મૈને એસા કહા હૈ કિ કુલત્થા સાધુઓં કો
ભક્ષ્ય ખી હોતી હૈ ઓર અભક્ષ્ય ખી હોતી હૈ કુલત્થપદ વાચ્ય અનેક
કુલત્થ અભક્ષ્ય કોટિ મેં કહી ગયી હૈ । તવ કી ભક્ષ્યકોટિ મેં ધાન્યરૂપ
જો એક પ્રકાર કી કુલત્થ હૈ કિ જો અગ્નિ પરિણત હો, ઇષળીય
હો, યાચિત હો ઓર લઘ્વ હો વહી કહી ગઈ હૈ ॥ સૂત્ર ૪ ॥

કુલત્થ પણ જે ઇષળીય હોય તે જ ભક્ષ્ય-ખાવાલાયક હોય છે. અને તેમાં
જે અને ઇષળીયમાં, પણ જે યાચિત હોય છે, તે જ ભક્ષ્ય કહેવાય છે.
અયાચિતને ભક્ષ્ય કહ્યા નથી. અને યાચિતમાં પણ ગધા જ યાચિત ભક્ષ્ય
હોતા નથી પરંતુ યાચિતમાં જે ધાન્ય કુલત્થ લઘ્વ હોય છે, તે જ ભક્ષ્ય
ગણાય છે. અલઘ્વ ભક્ષ્ય નથી. તે જ કારણથી મેં એવું કહ્યું છે કે—‘કુલત્થા’
સાધુઓને ભક્ષ્ય પણ હોય છે અને અભક્ષ્ય પણ હોય છે. ‘કુલત્થ’ એ
પદથી અનેક કુલત્થા અભક્ષ્ય હોય છે. અને જે ધાન્ય કુલત્થ અગ્નિથી પરિણત
થયેલ હોય, ઇષળીય હોય, યાચિત હોય, અને લઘ્વ હોય તે જ કુલત્થ
ભક્ષ્ય-ખાવાલાયક કહેલ છે. ॥ સૂ. ૪ ॥

एवं वुच्चइ जाव भविण वि अहं सोमिला ! दव्वड्डयाए एगे वि
अहं, नाणदंसणड्डयाए दुवे वि अहं, पणसड्डयाए अक्खए वि अहं
अव्वए वि अहं अवट्ठिए वि अहं उवओगड्डयाए अणेगभूयभाव-
भविण वि अहं से तेणट्ठेणं जाव भविण वि अहं । एत्थ णं से
सोमिले माहणे संबुद्धे, समणं भगवं महावीरं० जहा खंदओ
जाव से जहेयं तुज्जे वदह जहा णं देवाणुप्पियाणं अंतिए
वहवे राईसर० एवं जहा रायप्पसेणइज्जे चित्तो जाव दुवाल-
सविहं सावगधम्मं पडिवज्जइ पडिवज्जित्ता समणं भगवं महा-
वीरं वंदइ जाव पडिगए । तए णं से सोमिले माहणे समणो-
वासए जाए अभिगयजीवा० जाव विहरइ । भंते त्ति भगवं
गोयमे समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ वंदित्ता नमंसित्ता
एवं वयासी पभू णं भंते ! सोमिले माहणे देवाणुप्पियाणं
अंतिए मुंडे भवित्ता० जहेव संखे तहेव निरवसेसं जाव अंतं
काहिइ । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥सू० ५॥

अट्टारसमसयस्स दससो उद्देसो समत्तो ॥१८-१०॥

॥ अट्टारसमं सयं समत्तं ॥

छाया—एको भवान् द्वौ भवान् अक्षयो भवान् अव्ययो भवान् अवस्थितो
भवान् अनेकभूतभावभव्यो भवान् ? सोमिल ! एकोऽप्यहं यावदनेकभूतभाव-
भव्योऽप्यहम्, तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते यावद् भव्योऽप्यहम्, हे
सोमिल ! द्रव्यार्थतया एकोऽप्यहम्, ज्ञानदर्शनार्थतया द्वावप्यहम् प्रदेशार्थतया
अक्षयोऽप्यहम् अव्ययोऽप्यहम् अवस्थितोऽप्यहम् उपयोगार्थतया अनेकभूतभाव-
भव्योऽप्यहम् तत् तेनार्थेन यावत् भव्योऽप्यहम् । अत्र खलु स सोमिलो ब्राह्मणः
संबुद्धः श्रमणं भगवन्तं महावीरं० यथा स्कन्दकः यावत् तत् यथेदं यूयं वदथ०

યથા સ્વલુ દેવાનુપ્રિયાણામન્તિકે વહ્નો રાજેશ્વર૦ એવં યથા રાજપ્રશ્રીયે ચિત્રો
યાવત્ દ્વાદશવિધં શ્રાવકધર્મં પ્રતિપદ્યતે, પ્રતિપદ્ય શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દતે
યાવત્ પ્રતિગતઃ, તતઃ સ્વલુ સ સોમિલો બ્રાહ્મણઃ શ્રમણોપાસકો જાતઃ અભિગત-
જીવા૦ યાવદ્ વિહરતિ, ભદન્ત ઇતિ ભગવાન્ ગૌતમઃ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં
વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા એવમવાદીત્ પ્રશ્નુઃ સ્વલુ ભદન્ત ! સોમિલો
બ્રાહ્મણો દેવાનુપ્રિયાણામન્તિકે મુણ્ડો બ્રુત્વા આગારાદનગારિતાં પ્રવ્રજિતુમ્ ?
યથૈવ શંસઃ તથૈવ નિરવશેષં યાવદન્તં કરિષ્યતિ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત !
ઇતિ યાવદ્ વિહરતિ ॥ સૂ૦ ૫ ॥

॥ અષ્ટાદશશતસ્ય દશમોદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૮-૧૦ ॥

॥ અષ્ટાદશં શતં સમાપ્તમ્ ॥

ટીકા—‘એગે ભવં’ એકો ભવાન્ હે ભદન્ત ! કિં ભવાન્ એકરૂપઃ એકો
ભવાન્ ઇત્યેવં ભગવતા આત્મન એકત્વસ્વીકારે કૃતે સતિ શ્રોત્રાદિ વિજ્ઞાનાનામ-
વયવાનાં આત્મનોડનેકત્વદર્શનાત્ ભગવત એકત્વપક્ષદૂષયિષ્યામીતિ સોમિલેન
પ્રશ્નઃ કૃત ઇતિ ભાવઃ । ‘દુવે ભવં’ દ્વૌ ભવાન્ ‘દ્વૌ ભવાન્’ ઇત્યેવં દ્વિત્વાભ્યુપગમે-
ડહમિત્યેકત્વવિશિષ્ટસ્યાર્થસ્ય વિરોધેન દ્વિત્વપક્ષં સ્વલ્પદિષ્યામીતિ મનસિ નિધાય

સોમિલ પુનઃ ભગવાન્ સે વસ્તુતત્ત્વ કો જાનને કી ઇચ્છા સે એસા
પૂછતા હૈ—‘એગે ભવં દુવે ભવં, અક્ષવે ભવં, અવ્વવે ભવં’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સોમિલ ને પ્રશ્નુ સે એસા પૂછા હૈ કિ હે
ભદન્ત ! ‘એગે ભવં’ આપ કયા એકરૂપ હૈં ? એસા પ્રશ્ન સોમિલ ને પ્રશ્નુ સે
હસલિયે કિયા હૈ કિ યદિ ભગવાન્ અપને આપ મેં એકતા કો સ્વીકાર
કર લેતે હૈં તો મૈં શ્રોત્રાદિક વિજ્ઞાનોં કી એવં અવયવોં કી અનેકતા
પ્રદર્શિત કરાકર ઉનેકે હસ એકત્વ પક્ષ કો દૂષિત કર દૂંગા । ‘દુવે ભવં’
અથવા આપ દો રૂપ હૈં ? એસા યહ પ્રશ્ન સોમિલ ને પ્રશ્નુ સે હસલિયે કિયા

વસ્તુતત્ત્વને જાણવાની ઇચ્છાથી સોમિલ બ્રાહ્મણ પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછે છે.

‘એગે ભવં, દુવે ભવં, અક્ષવે ભવં, અવ્વવે ભવં.’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી સોમિલે પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન
‘એગે ભવં’ આપ શું એક રૂપે છો ? આ પ્રશ્ન સોમિલ બ્રાહ્મણે એ માટે
પૂછેલ છે કે-જો મહાવીર ભગવાન્ પોતાનામાં એકતાનો સ્વીકાર કરી લેય તો
શ્રોત્રાદિ વિજ્ઞાનોનું અને અવયવોનું અનેકપણ બતાવીને તેઓના આ એકત્વ
પણને ખોટું ઠરાવી દઈશ. ‘દુવે ભવં’ અથવા આપ બે રૂપે છો ? આ
પ્રમાણેના આ પ્રશ્ન સોમિલે પ્રભુને એ હેતુથી કર્યા છે કે જો પ્રભુ પોતાનામાં

સોમિલેન પ્રશ્નઃ કૃત ઇતિ । ‘અક્ષવ મવં’ અક્ષયો મવાન્ ક્ષીયતે ઇતિ ક્ષયો વિનાશઃ ન ક્ષયોઽક્ષયોઽવિનાશીત્યર્થઃ, તથા ચાવિનાશી મવાનિત્યર્થઃ અવિનાશિત્વ-સ્વીકૃતે ‘મરણાદિકં કથમ્’ ઇત્યાદિ દોષેણ પરામવિષ્યામીત્યાશયેન પ્રશ્નઃ કૃતો ભવતિ ‘અવ્વ મવં’ અવ્યયો મવાન્ નવ્યેતિ સ્વકીયં સ્વરૂપં પરિત્યજ્ય રૂપાન્તરં પ્રાપ્નોતીતિ અવ્યયઃ પર્યાયાન્તરેણ સર્વસ્ય વ્યપદર્શનાત્ કથમવ્યય ઇતિ કૃત્વા તદ્વચનં દૂષયિષ્યામીતિ ભાવેન પ્રશ્નઃ । ‘અવટ્ટિ મવં’ અવસ્થિતો મવાન્ એકરૂપેણ

હૈ કિ યદિ પ્રમુ અપને મેં દ્વિત્વ કી સ્વીકૃતિ દેતે હૈં તો ફિર મૈં ઉનકે ઉસ એકત્વ પક્ષ કે સાથ હસ દ્વિત્વપક્ષ કા તો વિરોધ હૈં એસા ઉદ્ઘાવિત કરકે ઉનકે હસ દ્વિત્વ પક્ષ કા સ્ખંડન કરુંગા । ‘અક્ષવ મવં’ અથવા આપ અક્ષય હૈં એસા યહ પ્રશ્ન સોમિલ ને પ્રમુ સે હસ અભિ-પ્રાય સે કિયા હૈં કિ યદિ આપ અક્ષય અવિનાશી હૈં તો ફિર મરણા-દિક કૈસે હો સકતે હૈં ઓર ચે હોતે તો હૈં અતઃ એસા પ્રકટ કર યુક્તિયોં સે પુષ્ટ કર મૈં ઉન્હેં પરામૂત કરુંગા । ‘અવ્વ મવં’ અથવા આપ અવ્યય હૈં એસા જો યહ પ્રશ્ન ઉનસે કિયા હૈં વહ હસ અભિપ્રાય સે કિયા હૈં જો સ્વકીય સ્વરૂપ કા પરિત્યાગ કર રૂપાન્તર કો પ્રાપ્ત કરતા હૈં ઉસકા નામ વ્યય હૈં યદિ એસે વ્યયરૂપ આપ નહીં હૈં તો પર્યાયાન્તર સે સર્વ કા વ્યય દેખા જાતા હૈં તો વહ અવ કૈસે દેખા જા સકેગા હસલિચે આપ મૈં અવ્યયતા કૈસે જાની જા સકતી હૈં ? હસ પ્રકાર સે ઉદ્ઘાવિત કરકે મૈં ઉનકે હસ અવ્યય પક્ષ કો દૂષિત કરુંગા । ‘અવટ્ટિ મવં’ આપ અવસ્થિત

એ પણાને સ્વીકાર કરે તો પછી તેઓના એકત્વવાદ સાથે આ દ્વિત્વપણાને વિરોધ છે, તે બતાવીને હું તેઓના આ દ્વિત્વપણાનું ખંડન કરીશ. ‘અક્ષવ મવં’ અથવા આપ અક્ષય છો ? આ પ્રશ્ન સોમિલ બ્રાહ્મણે પ્રભુને એ માટે પૂછેલ છે કે-જો આપ અક્ષય અને અવિનાશી છો તો પછી મરણ વિગેરે કેવી રીતે થાય છે ? અને મરણાદિ થાય તો જ જેથી એવું યુક્તિથી બતાવીને હું તેઓને પરાભવ પમાડીશ. ‘અવ્વ મવં’ અથવા આપ અવ્યય છો ? આ પ્રશ્ન કરવાનો સોમિલ બ્રાહ્મણેના હેતુ એ છે કે-જો પોતાના સ્વરૂપનો ત્યાગ કરીને રૂપાન્તરને પ્રાપ્ત કરે છે, તેનું નામ ‘વ્યય’ છે. જો આપ એવા વ્યય રૂપ ન હો તો પર્યાયાન્તરથી સર્વનો વ્યય જોવામાં આવે છે. તો તે હવે કેવી રીતે દેખવામાં આવશે. તેથી આપનામાં અવ્યય પણ કેવી રીતે માનવામાં આવી શકે ? આ રીતે કહીને તેઓના આ અવ્યય પક્ષને દ્રોષવાળો બતાવીશ. ‘અવટ્ટિ મવં’ આપ અવસ્થિત છો ? અર્થાત્ એક રૂપે સ્થિત છો ?

સ્થિત इत्यर्थः प्रतिक्षणं रूपान्तरदर्शनात् कथम् अवस्थितः इति कृत्वा परामवि-
ष्यति अनेन 'अक्खए' इत्यादि पदत्रयेण आत्मनो नित्यताविषयकः प्रश्नः कृतः
सोमिलेनेति 'अणेगभूयभावमविए भवं' अनेकभूतभावभव्यो भवान् अनेके
भूता अतीताः, भावाः सत्ता परिणामाः, भव्याश्च भाविनो यस्य सोऽनेकभूत-
भावभव्यः, एतेन आत्मनोऽतीतानागतसत्ताविषयकप्रश्नेन आत्मनोऽनित्यता-
पक्षः प्रदर्शितः । अत्र एकतरस्वीकारे तस्यैव दूषणाय भविष्यतीति मत्वा प्रश्नः
कृत इति प्रदर्शितपक्षेषु एकतरपक्षस्य स्वीकारेऽपरपक्षीयो दोषः समापतेत्

हैं क्या ? एकरूप से स्थित है क्या ? ऐसा जो यह प्रश्न उसने किया है
सो प्रतिक्षण में प्रत्येक पदार्थ में रूपान्तर का दर्शन होता रहता है अतः
आप में अवस्थितता कैसे मानी जा सकती है ? अतः अपने में अवस्थि-
तता का पक्ष युक्तियुक्त नहीं है ऐसा प्रकट कर मैं उनके इस पक्षको
दूषित करूंगा । इस प्रकार 'अक्खए' आदि इन तीन पदों को लेकर
सोमिल ने जो प्रश्नसे पूछा है सो वह उसका पूछना आत्मा की नित्यता
को लक्ष्य करके है ऐसा जानना चाहिये तथा 'अणेगभूयभावमविए भवं'
आप अनेक भूत वर्तमान एवं भाविपर्यायवाले हैं ? ऐसा जो यह प्रश्न
किया है वह आत्मा की अनित्यता के पक्ष को लेकर किया गया है
जिसमें भूतकाल में अनेक भाव हुए हों वर्तमान में जिस में अनेक भाव
हो रहे हों एवं भविष्यत् में भी जिसमें अनेक भाव होने योग्य हैं वह
अनेक भूतभाव भव्य है ऐसा वह अनेकभूत भाव भव्यवाला आत्मा है

આ પ્રશ્ન કરવાને સોમિલ બ્રાહ્મણનો હેતુ એ છે કે-દરેક ક્ષણે પદાર્થમાં
રૂપાન્તર થયા કરે છે, તો પછી આપનામાં અવસ્થિતતા કેવી રીતે માની
શકાય ? જેથી આપનામાં અવસ્થિત હોવાપણાનો પક્ષ સ્વીકારી શકાય તેમ
નથી. એમ બતાવીને હું તેમનો એ પક્ષ દોષવાળો બતાવીશ. આ રીતે
'અક્ખએ' વિગેરે ત્રણે પદો કહીને સોમિલ બ્રાહ્મણે પ્રભુને જે પૂછ્યું છે, તે
તેમના પ્રશ્નો આત્માની નિત્યતાને લક્ષ્ય કરીને તેણે આ પ્રશ્નો કર્યા છે, તેમ
હમજબુ'. તથા 'અણેગભૂયભાવમવિએ ભવં' આપ અनेક ભૂત વર્તમાન અને
ભાવિ પર્યાયવાળા છો ? એવો જે આ પ્રશ્ન કરવામાં આવેલ છે, તે આત્માની
અનિત્યતા માનીને કરવામાં આવેલ છે, જેમાં ભૂતકાળમાં અનેક ભાવ થયા
હોય, વર્તમાનમાં જેમાં અનેક ભાવ થઈ રહ્યા હોય અને ભવિષ્યમાં પણ
જેમાં અનેક ભાવ થવાના છે, તે અનેક ભૂત ભાવ ભવ્ય છે. એવો
અનેક ભૂત ભાવ ભવ્યવાળો આત્મા છે. કારણ કે આત્મામાં

इति विचार्य भगवान् स्याद्वादस्य समस्तदोषगोचरातिक्रान्तत्वात् स्याद्वादपक्षमवलम्ब्यैव उत्तरयति—‘एगे वि अहं’ इत्यादि । ‘एगे वि अहं’ एकोऽप्यहम् ‘जाव अणेगभूयभावमविण वि अहं’ यावत् अनेकभूतभावमव्योऽप्यहम् अत्र यावत्पदेन ‘दुवे वि अहं अक्खए वि अहं अक्खए वि अहं अवट्ठिण वि अहं’ इत्यन्तस्य ग्रहणं भवतीति एकत्वद्वित्वादीनां विरुद्धत्वात् कथमित्येतदित्याशयेन पुनः पृच्छति

क्योंकि आत्मा में ही ये सब भूतकालीन, वर्तमानकालीन और भविष्य-कालीन परिणमन होते हैं । इसी प्रकार भूतकाल के बाद वर्तमानकालिक परिणमन और वर्तमानकालिक परिणमन के बाद भविष्यकालीन परिणमन जो आत्मा में होते हैं वे उसकी अनित्यता बिना हो नहीं सकते हैं क्योंकि भिन्न २ परिणमनों में आत्मा में एक स्वभावता व्यवस्थितता एवं अव्ययता रह नहीं सकती है । इस प्रकार से प्रदर्शित इन प्रश्नों में एकतर पक्ष के स्वीकार में अपरपक्षीय दोष आता है ऐसा विचार कर भगवान् उसे स्याद्वाद की शैली से जो कि समस्त दोष गोचरातिक्रान्त है उत्तर देते हुए कहते हैं ‘एगे वि अहं’ हे सोमिल ! मैं एक भी हूँ यावत् ‘अणेगभूय०’ अनेक भूत, भाव और अव्य परिणमनोंवाला भी हूँ यहां यावत् पद से ‘दुवे वि अहं’ इत्यादि बीच का सब पाठ संगृहीत हुआ है । प्रभु की अपने द्वारा कृत प्रश्नों के ऊपर स्वीकृति जानकर वह इस ख्याल से कि एकत्व द्वित्व आदि धर्म परस्पर में विरुद्ध हैं अतः एक ही जगह में इनकी सान्यता कैसे घटित हो सकती है प्रभु से पुनः

જ ભૂતકાળ સંબંધી વર્તમાનકાળ સંબંધી પરિણમન થાય છે, એજ રીતે ભૂતકાળ પછી વર્તમાનકાલિક પરિણમન અને વર્તમાનકાલના પરિણમન પછી ભવિષ્યકાલ સંબંધી પરિણમન આત્મામાં જે થાય છે, તે તેની અનિત્યતા વગર થઈ શકતી નથી. કેમ કે જૂદા જૂદા પરિણમનોમાં આત્મામાં એક સ્વભાવપણું વ્યવસ્થિતપણું અને અવ્યયપણું રહી શકતા નથી. આ પ્રમાણે કહેલા આ પ્રશ્નોના એક પક્ષનો સ્વીકાર કરે તો બીજો પક્ષમાં દોષ આવી જાય છે. એમ વિચારીને ભગવાન તેને સ્યાદ્વાદની શૈલીથી ઉત્તર આપતાં કહે છે કે—‘એગે વિ અહં’ હે સોમિલ હું એક પણ છું’ યાવત્ ‘અણે-ગભૂયં’ અનેક ભૂત, ભાવ અને અવ્ય પરિણામો વાળો પણ હું છું. અહિંયાં યાવત્પદથી ‘દુવે વિ અહં’ દિત્યાદિ સઘળો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. ચોતે કરેલા પ્રશ્નોનો ઉત્તર પ્રભુએ સ્વીકાર રૂપે આપ્યો તે જોઈને તે ફરીથી એવા વિચારથી કે એકત્વ, દ્વિત્વ વિગેરે ધર્મ પરસ્પર વિરુદ્ધ છે, જેથી એક જ સ્થળે તે બંને હોવાની વાત કેવી રીતે થઈ શકશે ?

‘સે કેળદ્વેળં’ इत्यादि ‘से केणद्वेणं संते ! एवं बुच्चइ जाव भविण वि अहं’ तत् केनार्थेन भदन्त ! एवमुच्यते यावत् भव्योऽप्यहम् अत्र यावत्पदेन ‘एगे वि अहं’ इत्यारभ्य ‘अणेगभूयभाव’ इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति । भगवानाह-‘सोमिला’ इत्यादि । ‘सोमिला’ हे सोमिल ! ‘द्व्वट्ठयाए एगे वि अहं’ द्रव्यार्थतया एकोऽप्यहम् हे सोमिल ! जीवद्रव्यस्यैकत्वेन एकोऽहम् न तु प्रदेशार्थतया एकोऽहम् तथा चानैकत्वात् समेत्यवयवादीनामनैकत्वोपलम्भो न बाधको भवति यथा पृथिव्यादि भेदेन द्रव्याणामनैकत्वेऽपि सकलद्रव्यानुगतद्रव्यत्वधर्मं पुरस्कृत्य द्रव्यमित्याकारकप्रयोगो नानुपपन्नः तथा जीवप्रदेशानामनैकत्वेऽपि जीवत्वरूपद्रव्यैकत्वमादाय एकोऽहमिति प्रयोगो नानुपपन्नोऽपि तु उपपद्यते एवेतिभावः, तथा

પૂછતા હૈ કિ-‘સે કેળદ્વેળં’ इत्यादि हे भदन्त ! ऐसा आप किस कारण से कहते हैं कि मैं यावत् भविष्यकालीन अनेक परिणामोंवाला भी हूं यहां यावत्पद से ‘एगे वि अहं’ इस पाठ से लेकर ‘अणेगभूयभाव’ यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है इस सोमिल के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं ‘सोमिला ! द्व्वट्ठयाए एगे वि अहं’ हे सोमिल ! मैं एक भी हूं ऐसा जो मैंने कहा है वह जीवद्रव्य की एकता को लेकर कहा है प्रदेशार्थता को लेकर ऐसा नहीं कहा है इस एकत्व बाधक अवयवादिकों की अनेकता का उपलम्भ नहीं होता है क्योंकि जैसे पृथिवी आदिके भेद से द्रव्य में अनेकता होने पर भी सकलद्रव्यानुगत द्रव्य एक है इस प्रकार का कथन वहां बाधक नहीं होता है उसी प्रकार से जीव के प्रदेशों में अनेकता होने पर भी जीवत्वरूप द्रव्य की एकता को लेकर मैं एक हूं

તેમ સમજીને પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછવા લાગ્યો. ‘સે કેળદ્વેળં’ इत्यादि हे भगवन् आप એવું શા કારણથી કહેો છો ? કે-યાવત્ ભવિષ્ય કાળ સંબંધી અનેક પરિણામો વાળો પણ છું. અહિયાં યાવત્ પદથી ‘એગે વિ અહં’ આ પાઠથી લઈને ‘અણેગભૂય ભાવ’ અહિ સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. સોમિલના આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપતાં પ્રભુ કહે છે કે-‘સોમિલા ! દ્વ્વટ્ઠયાએ એગે વિ અહં’ हे सोमिल હું એક છું તેમ મેં કહ્યું છે, તે જીવ દ્રવ્યની એકતાને લઈને કહ્યું છે. પ્રદેશાર્થતાને લઈને તેમ કહ્યું નથી. આ એકત્વનો ઘોષ કરનાર અવયવાદિકોના અનેકપણાનો ઉપાલમ્ભ થતો નથી. કેમ કે-જેમ પૃથ્વી વિગેરેના ભેદથી દ્રવ્યમાં અનેકપણું હોવાથી સકલ દ્રવ્યાનુગત છ દ્રવ્યત્વ ધર્મની અપેક્ષાથી તે દ્રવ્ય એક છે, આ રીતનું કથન ત્યાં બાધક થતું નથી

ચ જીવત્વરૂપદ્રવ્યૈકત્વમાદાયાહમેકોડપીતિ । તથા કચ્ચિત્ સ્વભાવવિશેષમાશ્રિ-
ત્યૈકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટસ્યાપિ પદાર્થસ્ય સ્વભાવાન્તરદ્વયાપેક્ષયા દ્વિત્વમપિ ન
વિરુદ્ધમિત્યાશયેન સમાધત્તે 'નાગદંસણદ્વયાઽદુવે અહં' જ્ઞાનદર્શનાર્થતયા અહં દ્વૌ
દ્વિવિધોડહમ્ ધર્મધર્મિણોઃ કથંચિદ્ભેદો ભવતિ તથા ચ જ્ઞાનં દર્શનં ચાત્મનો ધર્મ
ઇતિ જ્ઞાનધર્મં પુરસ્કૃત્ય જીવો જ્ઞાનાત્મકો દર્શનધર્મં ચ પુરસ્કૃત્ય દર્શનાત્મકો
ભવતીતિ જ્ઞાનદર્શનાર્થતયા ઈકોડપિ જીવો દ્વિવિધો ભવતિ જ્ઞાનસ્વભાવસ્ય

એસા કથન ઓ બાધક નહીં હોતા હૈ હસ પ્રકાર જીવત્વરૂપ દ્રવ્ય કી
અપેક્ષા સે સૈં ઈક ઓ હૂં એસા કથન નિર્બાધ હૈં । તથા કિસી સ્વભાવ-
વિશેષ કો આશ્રિત કરકે ઈકત્વસંખ્યાવિશિષ્ટ ઓ પદાર્થ મેં સ્વભાવા-
ન્તર કી અપેક્ષા સે દ્વિત્વ ઓ વિરોધ કો પ્રાપ્ત નહીં હોતા હૈં । હસી
આશય કો લેકર 'નાગદંસણદ્વયાઽદુવિહે અહં' એસા કહા ગયા હૈં કિ
મેં જ્ઞાન ઓર દર્શન કી અપેક્ષા લેકર ડો રૂપ ઓ હૂં હસ કથન મેં ધર્મ
ઓર ધર્મી મેં કથંચિત્ ભેદ મોન લિયા ગયા હૈં અતઃ જ્ઞાનદર્શન આત્મા
કે ચે ડો ધર્મ હૈં જબ જ્ઞાનધર્મ કો પુરસ્કૃત કરકે કહા જાતા હૈં તબ
જીવ જ્ઞાનાત્મક હૈં ઓર દર્શન ધર્મ કો પુરસ્કૃત કરકે જબ કહા જાતા
હૈં તબ જીવ દર્શનાત્મક હૈં હસ પ્રકાર જ્ઞાનદર્શન કી અપેક્ષા સે ઈકત્વ-
વિશિષ્ટ ઓ જીવ મેં દ્વિવિધતા આ જાતી હૈં । યદિ યહાં પર એસી
આશંકા કી જાવે કિ જ્ઞાનસ્વભાવવાલે જીવ કો દર્શન સ્વભાવતા ઓર

એજ રીતે જીવના પ્રદેશોમાં અનેકપણું હોવા છતાં પણ જીવત્વરૂપ દ્રવ્યની
એકતાને લઈને હું એક છું એ રીતનું કથન પણ બાધક થતું નથી. આ
રીતે જીવત્વરૂપ દ્રવ્યની એકતાથી હું એક પણ છું. એ કથન નિર્દોષ છે.
તેમ જ કોઈ સ્વભાવ વિશેષને આશ્રય કરીને એકત્વ સંખ્યાવાળા પદાર્થમાં
સ્વભાવની ભિન્નતાથી દ્વિત્વપણામાં વિરોધ આવતો નથી. એજ આશયથી
'નાગદંસણદ્વયાઽદુવે અહં' એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. અર્થાત્ જ્ઞાન અને
દર્શનની અપેક્ષાથી હું એ રૂપે પણ છું. આ કથનમાં ધર્મ અને ધર્મિમાં
કથંચિત્ ભેદ માનવામાં આવેલ છે. તેથી જ્ઞાન અને દર્શન આ બે આત્માનાં
ધર્મ છે. જ્યારે જ્ઞાનધર્મને લઈને કથન કરવામાં આવે છે, ત્યારે જીવ જ્ઞાન
સ્વરૂપ છે, અને દર્શન ધર્મને લઈને કથન કરવામાં આવે છે, ત્યારે જીવ
દર્શન સ્વરૂપ છે. આ રીતે જ્ઞાન અને દર્શનની અપેક્ષાથી એકત્વ ધર્મવાળા
જીવમાં દ્વિવિધપણું આવી જાય છે. બે અહિયાં એવી શંકા કરવામાં આવે
કે-જ્ઞાન સ્વભાવ વાળા જીવને દર્શન સ્વભાવપણું અને દર્શન સ્વભાવવાળા

જીવસ્ય દર્શનસ્વભાવતા કથં સ્યાત્ નદિ શીતસ્વભાવસ્ય જલસ્ય કથમપિ ઉष्ण-
સ્વભાવતા ભવતીતિ કથમુચ્યતે ઉભયસ્વભાવાત્ દ્વિવિધો ભવત્યાત્મેતિ ન વાચ્યમ્
અપેક્ષાભેદેન ઉભયોરપિ સમાવેશસંભવાત્ યથા ઇકોઽપિ દેવદત્ત ઇકદૈવ પિતૃપુત્ર-
જામાતૃશ્યાલકરશ્ચસુરાધપેક્ષયા પિતૃપુત્રાધનેકાન્ સ્વભાવાન્ લભતે તથા જીવોપ્યપે-
પેક્ષાભેદમાદાય અનેકોઽપિ સ્યાદત્ર કા ક્ષતિઃ । ‘પ્રણસદ્વ્યાપ અક્ષણ વિ અહં’
પ્રદેશાર્થતયા અસંખ્યપ્રદેશતામાશ્રિત્યાક્ષયોઽપ્યહં પ્રદેશાનાં સર્વથા ક્ષયાભાવાત્ ।

દર્શન સ્વભાવવાળે જીવ કો જ્ઞાન સ્વભાવતા કૈસે માની જા સકતી હૈ
કર્ચોકિ ઇન દોનોં સ્વભાવોં મેં ભિન્નતા હૈ, ભિન્ન સ્વભાવ યુગપત્ એક
વસ્તુ મેં રહ નહીં સકતે હૈં જૈસે કિ શીતસ્વભાવવાળે જલ મેં ઉष्ण-
સ્વભાવતા નહીં રહતી હૈ । તો હસકા સમાધાન એસા હૈ કિ યહાં અપેક્ષા
કે ભેદ સે એક આત્મા મેં દોનોં કા સમાવેશ હો જાતા હૈ જૈસે એક બી
દેવદત્ત અપેક્ષા કે ભેદ સે એક હી કાલ મેં અનેક સ્વભાવોંવાલા હો
જાતા હૈ । પિતા કી અપેક્ષા વહ પુત્ર સ્વભાવ કો ધારણ કરતા હૈ પુત્ર કી
અપેક્ષા વહ પિતૃ સ્વભાવ કો ધારણ કરતા હૈ જામાતા કી અપેક્ષા વહ
સસુર સ્વભાવ કો ધારણ કરતા હૈ આદિ ૨ અપેક્ષા ભેદ સે ઓર બી
અનેક સ્વભાવ કો વહ યુગપત્ ધારણ કરતા હૈ અતઃ ઉસમેં સ્વભાવ ભેદ
સે ભિન્નતા આતી હૈ ઉસી પ્રકાર સે એક બી જીવ અપેક્ષા ભેદ સે અનેક
બી હોતા હૈ હસમેં હાનિ હી કૌન સી હૈ ? ‘પ્રણસદ્વ્યાપ અક્ષણ વિ અહં’
તથા જવ જીવ કે અસંખ્યાત પ્રદેશોં કો આશ્રિત કરકે વિચાર ક્રિયા

જીવને જ્ઞાન સ્વભાવપણું કેવી રીતે માની શકાય તેમ છે ? કેમ કે—આ બન્ને
સ્વભાવોમાં ભિન્નતા રહેલી છે. ભિન્ન સ્વભાવ એક સાથે એક વસ્તુમાં રહી
શકતાં નથી. જેમ કે—ઠંડા સ્વભાવવાળા જગમાં ઉष्ણ સ્વભાવપણું રહેતું નથી.
આ શંકાનું સમાધાન એવું છે કે—અહિયાં અપેક્ષાના લેદથી એક આત્મામાં
આ બન્નેનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જેમ એક જ દેવદત્ત અપેક્ષાના લેદથી
એક જ કાળમાં અનેક સ્વભાવવાળો બની જાય છે. પિતાની અપેક્ષાથી તે પુત્ર
પણાને ધારણ કરે છે. પુત્રની અપેક્ષાએ તે પિતૃસ્વભાવને ધારણ કરે છે.
જમાઈની અપેક્ષાએ તે સસુરાપણું ધારણ કરે છે. વિગેરે વિગેરે. અપેક્ષાના
લેદથી બીજા પણ અનેક સ્વભાવોને તે એક સાથે ધારણ કરે છે. તેથી સ્વભાવ
લેદથી ભિન્નપણું આવે છે. તેજ રીતે એક જ જીવ અપેક્ષાના લેદથી અનેક
પણું થઈ જાય છે. તો તેમાં શું હાની છે ? ‘પ્રણસદ્વ્યાપ અક્ષણ વિ અહં’ જીવના
અસંખ્યાત પ્રદેશોના આશ્રય લઈને વિચાર કરવામાં આવે તો હે સોમિલ તે

તથા 'અવ્વણ વિ અહં' અવ્યયોડપ્યહમ્ કતિપયાનાં પ્રદેશાનાં વ્યયાભાવાત્ 'અવ્વિણ વિ અહં' અવસ્થિતોડપ્યહમ્ યત્ એવ અક્ષયોડવ્યયોડત્ એવ અવસ્થિતો નિત્યોડપ્યહમ્ અસંખ્યેયપ્રદેશિતા હિ જીવસ્ય ન કદાપિ વ્યપૈતિ અતી જીવસ્ય નિત્યત્વાશ્યુપગમેડપિ ન દોષઃ । તથા 'ઉવઓગટ્ટયાણ અણેગભૂયભાવમવિણ વિ અહં' ઉપયોગાર્થતયાડનેકભૂતભાવમવિકોડપ્યહમ્ ઉપયોગાર્થતયા અનેકવિષયકોપયોગાનાશ્રિત્ય અનેકભૂતભાવમવિકોડપ્યહમિતિ અતીતાનાગતકાલયોરનેકવિષયબોધાનામાત્મનઃ સકાશાત્ કથંચિદભિન્નાનાં ભૂતત્વાત્ ભાવિત્વાચ્ચેતિ અનિત્યપક્ષોડપિ

જાતા હૈ તો હે સોમિલ ! उस समय में अक्षयरूप भी हूं क्योंकि प्रदेशों का त्रिकाल में भी क्षय नहीं होता है । तथा 'अव्वण वि अहं' ऐसा जो कहा गया है वह जीव के एक भी प्रदेश का द्रव्य नहीं होने के कारण से कहा गया है 'अव्विण वि अहं' में अवस्थित भी हूं ऐसा जो प्रभु ने सोमिल से कहा है सो उसका अभिप्राय ऐसा है कि जीव के जो असंख्यात प्रदेश हैं उनमें एक भी क्षयती बढ़ती नहीं होता है इस कारण मैं अवस्थित भी हूं अर्थात् नित्य भी हूं जो वस्तु नित्य होती है वह अक्षय और अव्यय स्वरूप होती है मैं भी ऐसा ही हूं अतएव मैं नित्य हूं ऐसा मानने में भी कोई दोष नहीं है । तथा 'उवओगट्टयाण अणेगभूयभावमविण वि अहं' उपयोगार्थता की अपेक्षा लेकर मैं अनेकभूत भावमविक भी हूं । इस कथन से सोमिल को प्रभु ने यह समझाया है कि मैं अनित्य भी हूं इस कथन का तात्पर्य ऐसा है कि अनेक पदार्थ

સમયે હું અક્ષય રૂપ પણ છું, કેમ કે-તે પ્રદેશોનો ત્રણે કાળમાં ક્ષય થતો નથી. 'અવ્વણ વિ અહં' એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે જીવનો એક પણ પ્રદેશનું દ્રવ્ય ન હોવાના કારણથી કહેલ છે. 'અવ્વિણ વિ. અહં' હું અવસ્થિત પણ છું, એ પ્રમાણે પ્રભુએ સોમિલ બ્રાહ્મણને જે કહ્યું છે, તેનો ભાવ એ છે કે-જીવના જે અસંખ્યાત પ્રદેશો છે. તેમાં એક પણ ઓછાવન્તિ થતું નથી. તે કારણથી હું અવસ્થિત અર્થાત્ નિત્યપણ છું. જે વસ્તુ નિત્ય હોય છે, તે અક્ષય અને અવ્યય સ્વરૂપ હોય છે. હું પણ એવો જ છું. તેથી જ હું નિત્ય છું. એવું માનવામાં પણ કોઈ દોષ આવતો નથી. તથા 'ઉવઓગટ્ટયાણ અણેગભૂયભાવમવિણ વિ અહં' ઉપયોગાર્થપણાની અપેક્ષાથી હું અનેક ભૂત ભાવ ભાવિક પણ છું. આ કથનથી સોમિલને પ્રભુએ એ સમજાવ્યું છે કે-હું અનિત્યપણ છું એક કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-અનેક પદાર્થ

न दोषाय इति भावः । 'से तेणद्वेणं जाव भविण वि अहं' तत्तेनार्थेन सोमिल ! एवमुच्यते एकोऽप्यहं द्विविधोऽप्यहम् अक्षयोऽप्यहम् अव्ययोऽप्यहम् अवस्थितोऽप्यहम् अनेकभूतभावमविकोऽप्यहमिति । 'एत्थ णं से सोमिले माहणे संबुद्धे' अत्र खलु स सोमिलो ब्राह्मणः संबुद्धः अत्र जीवरूपैकत्वद्वित्वनित्यत्वानित्यत्वविषयकोत्तरश्रवणानन्तरम् स सोमिलो ब्राह्मणः सम्यग् बोधवान् अभूत् सयुक्तिकं समीचीनोत्तरमवाप्य भगवति श्रद्धावान् जात इत्यर्थः । ततः सः "समणं भगवं

विषयक उपयोग भूतकाल में मुझ में ही हुए हैं और वे उपयोग मुझ से भिन्न नहीं हुए हैं मुझमें ही हुए हैं अतः मैं कथञ्चित् उन उपयोगों से अभिन्न होने के कारण तथा भविष्यकाल में भी जो अनेक पदार्थविषयक उपयोग होंगे वे भी मुझ में होंगे, अतः उनसे भी मैं कथञ्चित् अभिन्न हूँ अतः उपयोगों को कथञ्चित् अभिन्नता होने के कारण उनके परिणमन में मुझ में परिणमन हुआ है और आगे भी वह परिणमन होगा इस कारण इस परिणमन रूप से मैं अनित्य भी हूँ । 'से तेणद्वेणं जाव भविण वि अहं' इसलिये हे सोमिल ! मैंने ऐसा कहा है कि मैं एक भी हूँ दो रूप भी हूँ अक्षय भी हूँ अव्यय भी हूँ अवस्थित भी हूँ और अनेक भूतभाव अविक भी हूँ । प्रभु ने जब इस प्रकार से उसे समझाया तो वह सोमिल ब्राह्मण जीव विषयक एकत्व, द्वित्व, नित्य अनित्य पक्ष सम्बन्धी उत्तर सुनकर अच्छे प्रकार से प्रतिबोध को प्राप्त हो गया और सयुक्तिक समीचीन उत्तर पाते ही उसने श्रद्धाशील होकर 'समणं भगवं महावीरं

संभंधी उपयोग भारामां न भूतकालमां थया छे. अने ते उपयोग भाराधी जुहा जुहा थया नधी. भारामां न वर्तमानमां थया छे. तेथी हुं कथञ्चित् ते उपयोगाधी जुहा न होवाना कारणे तथा भविष्यकालमां पणु अनेक पदार्थ संभंधी उपयोग थये. ते पणु भारामां न थये तेथी तेनाधी पणु हुं कथञ्चित् अलिप्त छुं. तेथी उपयोगानुं कथञ्चित् अलिप्त पणु होवाने कारणे तेना परिणमनमां भारामां परिणमन थयुं छे. अने आगण पणु ते परिणमन थये. ते कारणेथी आ परिणमनथी हुं अनित्य पणु छुं. 'से तेणद्वेणं जाव भविण वि अहं' आ कारणेथी छे सोमिल ! मे ओवुं कहुं छे के-हुं ओक पणु छुं. मे इये पणु छुं. अक्षय पणु छुं. अव्यय पणु छुं, अवस्थित पणु छुं. अने अनेक भूत भाव लाविक पणु छुं. प्रभुमे न्याये आ रीते ते सोमिल ब्राह्मणने समझव्यो त्यारे ते सोमिल ब्राह्मण एव संभंधी ओकत्व, द्वित्व, नित्य अने अनित्य पक्ष संभंधी उत्तर सांलणीने सारी रीते प्रतिबोध पाव्यो. युक्तियुक्त योग्य उत्तर सांलणीने

મહાવીરં વંદહ નમંસહ' તતઃ શ્રમણં ભગવન્તં મહાવીરં વન્દતે નમસ્યતિ 'જહા
 સ્વંદઓ' યથા સ્કન્દકઃ વન્દનનમસ્કારાદિકં સર્વમપિ સ્કન્દકવદેવ કરોતિ અત્ર
 દ્વિતીયશતકપ્રથમોદ્દેશકપરૂપિતં સ્કન્દકપ્રકરણમનુસ્મરણીયમ્ કિયત્પર્યન્તં સ્ક-
 ન્દકપ્રકરણમ્ इह अध्येतव्यम् ? तत्राह—'जाव से इत्यादि । 'जाव से जहेयं तुज्जे
 वदह' यावत् तत् यथेदं यूयं वदथ एतत्पर्यन्तं' સ્કન્દકપ્રકરણં જ્ઞાતવ્યમ્ ।
 'જહા ણં દેવાણુપ્પિયાણં અંતિણ વહવે રાઈસર૦' યથા સ્વલ્લુ દેવાણુ-
 પ્રિયાણામન્તિકે વહવો રાજેશ્વરતલવરમાડમ્બિકકૌટુમ્બિકે ધ્મ્યશ્રેષ્ઠિસેના-
 પતિસાર્થવાહમ્મૃતયઃ મુણ્ડા ભૂત્વા અગારાદનગારિતાં મત્રજિતાઃ, કિન્તુ નાહં
 તથા કર્તું શક્નોમિ કિન્તુ અહં તુ દેવાણુપ્રિયાણામન્તિકે પશ્ચાન્નુવ્રતાદિયુક્તં દ્વાદ-

વંદહ નમંસહ 'શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર કે વન્દના કી નમસ્કાર કિયા
 'જહા સ્વંદઓ' જેસા વન્દન નમસ્કાર આદિ સ્કન્દક ને કિયા થા વૈસા
 હી હસને કિયા સ્કન્દક કા પ્રકરણ દ્વિતીય શતક કે પ્રથમ ઉદ્દેશક મેં
 પ્રરૂપિત કિયા ગયા હૈ સો વહ સ્વલ્લુ પ્રકરણ 'જાવ સે જહેયં તુજ્જે વદહ'
 હસ સૂત્ર તક કા કથન યર્હા ગ્રહણ કર કહ લેના ચાહિયે તાત્પર્ય હસ
 પ્રકરણ કા એસા હૈ કિ હે અદન્ત ! જેસા આપ કહતે હૈ, વાત તો વૈસી હી
 હૈ, પરન્તુ 'જહા ણં દેવાણુપ્પિયાણં અંતિણ વહવે રાઈસર૦' જિસ પ્રકાર સે
 આપ દેવાણુપ્રિય કે પાસ અનેક રાજેશ્વર તલવર માડમ્બિક, કૌટુમ્બિક,
 ધ્મ્ય, શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ ઔર સાર્થવાહ આદિ મુણ્ડિત હોકર અગારા-
 વસ્થા સે અનગારાવસ્થા કો ધારણ કર તુકે હૈ વૈસી અવસ્થા મેં ધારણ
 કરને કે લિયે સમર્થ નહીં હૂં મેં તો આપ દેવાણુપ્રિય કે પાસ પંચ અણુ-

તેણે શ્રદ્ધા યુક્ત થઈને 'સમણં ભગવં મહાવીરં વંદહ નમંસહ' શ્રમણુ ભગવાન્
 મહાવીર સ્વામીને વંદના કરી, નમસ્કાર કર્યા—'જહા સ્વંદઓ' સ્કંદકે જેવી
 રીતે વંદના નમસ્કાર કર્યા હતા તેજ પ્રમાણે આ સોમિલે પણ વંદન નમસ્કાર
 કર્યા. સ્કંદકતુ પ્રકરણુ ખીજા શતકના પહેલા ઉદ્દેશમાં પ્રરૂપિત કરેલ છે. તે
 તમામ પ્રકરણુ અહિયાં સમજી લેવું. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-હું
 ભગવાન્ આપ જે પ્રમાણુ કહો છો, તેજ પ્રમાણુ છે. પરંતુ 'જહા ણં દેવાણુ
 પ્પિયાણં અંતિણ વહવે રાઈસર૦' જે પ્રમાણુ આપ દેવાણુપ્રિયની પાસે અનેક
 રાજેશ્વર તલવર, માડમ્બિક, કૌટુમ્બિક, ધ્મ્ય, શ્રેષ્ઠી, સેનાપતિ અને સાર્થવાહ
 વિગેરે મુંડિત થઈને અગાર અવસ્થાથી અનગાર અવસ્થાને સ્વીકારી ચૂક્યા
 છે. તેવી જ અવસ્થા હું સ્વીકારવા સમર્થ નથી. હું તો આપ દેવાણુપ્રિય

શવિધં ગૃહિધર્મં પ્રતિપત્સ્યામિ, इत्यादि सर्वमत्रवाच्यम्, तदेवाह-‘एवं जहा रायप्पसेणइज्जे वित्तो’ एवं यथा राजप्रश्नीये चित्रः यथा राजप्रश्नीयसूत्रे चित्र-प्रधानस्य वर्णनं तथा इहापि सर्वोऽपि चित्रकवृत्तान्तो ज्ञातव्यः, कियत्पर्यन्तं राज-प्रश्नीयप्रकरणमध्येतव्यं तत्राह-‘जाव’ इत्यादि । ‘जाव दुवालसविहं सावगधम्मं पडिवज्जइ’ यावद् द्वादशविधं श्रावकधर्मं प्रतिपद्यते द्वादशप्रकारकं श्रावकधर्मं स्वीकरोतीत्यर्थः ‘पडिवज्जित्ता’ प्रतिपद्य-श्रावकधर्मं स्वीकृत्य स सोमिलः ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ जाव पडिगए’ श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते यावत्प्रतिगतः यावत्पदेन नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा यस्यां दिशः प्रादुर्भूतः समागतस्तामेव दिशमाश्रित्य प्रतिगतः, इति पर्यन्तस्य ग्रहणं भवति ततश्च स

વ્રતાદિયુક્ત ૧૨ પ્રકાર કા ગૃહિધર્મ સ્વીકાર કરુંગા इत्यादि सब कथन यहाँ पर कह लेना चाहिये यही बात ‘एवं जहा रायप्पसेणइज्जे वित्तो’ इस सूत्र पाठ द्वारा प्रकट की गई है अर्थात् राजप्रश्नीय सूत्र में चित्र-प्रधान का जैसा वर्णन आया है वही चित्रकवृत्तान्त यहां पर भी सब ‘जाव दुवालसविहं सावगधम्मं पडिवज्जइ’ यावत् उसने १२ प्रकार का श्रावक धर्म को स्वीकार कर लिया इस सूत्र पाठ तक का कह लेना चाहिये ‘पडिवज्जित्ता’ १२ प्रकार का श्रावक धर्म स्वीकार करके उस सोमिल ने ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ जाव पडिगए’ श्रमण भगवान् महावीर को वन्दना की नमस्कार किया और यावत् वह फिर वापिस अपने घर पर चला गया यहां यावत्पद से ‘नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा धर्म कथा-श्रुत्वा त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्य यस्यां दिशः प्रादुर्भूतः तामेव

પાસે પાંચ અણુમત સહિત આર ૧૨ પ્રકારના ગૃહસ્થના ધર્મને સ્વીકાર કરીશ વિગેરે સઘળું કથન અહિયાં સમજી લેવું એજ વાત ‘एवं जहा रायप्पसेणइज्जे वित्तो’ આ સૂત્રપાઠથી બતાવેલ છે. અર્થાત્ રાજપ્રશ્નીય સૂત્રમાં ચિત્રકપ્રધાનતું જેવું વર્ણન આવેલ છે, તે ચિત્રકતું સઘળું વૃત્તાંત અહિયાં પણ સમજવું. ‘जाव दुवालसविहं सावगधम्मं पडिवज्जइ’ यावत् તેણે આર ૧૨ પ્રકારના શ્રાવક ધર્મને સ્વીકારી લીધો. આ સૂત્રપાઠ સુધીતું તે કથન અહિયાં સમજી લેવું. ‘पडिवज्जित्ता’ ૧૨ આર પ્રકારનો શ્રાવક ધર્મ સ્વીકારીને તે સોમિલ બ્રાહ્મણે ‘समणं भगवं महावीरं वंदइ जाव पडिगए’ શ્રમણ ભગવાન્ મહાવીર સ્વામીને વંદના નમસ્કાર કર્યા અને યાવત્ તે પછી તે પોતાના ઘર ગયો. અહિયાં યાવત્પદથી ‘नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा धर्मकथां श्रुत्वा त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्य यस्याः दिशः प्रादुर्भूतः तामेवदिशं प्रतिगतः’ આ પાઠનો સંગ્રહ થયો.

सोमिलः संप्राप्तसमुचितोत्तरः सन् भगवति तत्प्रतिपादितधर्मे च संजातश्रद्धोऽ-
नगारित्वाशक्तः श्रावकधर्मं स्वीकृत्य भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यि-
त्वा धर्मकथां श्रुत्वा त्रिविधया पर्युपासनया पर्युपास्य यस्या दिशः प्रादुर्भूतः
तामेव दिशं प्रतिगत इति भावः । 'तए णं से सोमिले माहणे समणोवासए जाए'
ततः खलु स सोमिलो ब्राह्मणः श्रमणोपासकः श्रावको जातः कीदृशो जातः
तत्राह—'अभिगयजीवा० जाव विहरइ' अभिगतजीवा० यावद् विहरति अत्र याव-
त्पदेन वक्ष्यमाणः पाठो वाच्यः—अभिगतजीवाजीवः उपलब्धपुण्यपापः अस्रवसंवर-
निर्जरा क्रियाधिकरणबन्धमोक्षकुशलः असहाय्यः देवासुरनागयक्षराक्षसकिंनर किं-

दिशं प्रतिगतः' इस पाठ का ग्रहण हुआ है तात्पर्य इस पाठ का ऐसा है
कि सोमिल समुचित उत्तर प्राप्त कर जब प्रभु पर और उनके द्वारा प्रति-
पादित धर्म पर श्रद्धायुक्त हो गया तब वह अनगारावस्था स्वीकार करने
की अपनी अशक्ति को प्रकट करके और श्रावकधर्म धारण करने की
अपनी योग्यता को प्रकट करते हुए उस धर्म को स्वीकार करके तथा
प्रभु को वन्दना और नमस्कार करके एवं उनसे धर्मकथा सुनकरके वह
जिस दिशा से आया था उसी दिशा की तरफ चला गया चलते समय
उसने त्रिविध पर्युपासना से प्रभु की पर्युपासना की 'तए णं से सोमिले
माहणे०' इस प्रकार वह सोमिल ब्राह्मण सच्चा श्रावक बन गया । 'अभि-
गय जीवा० जाव विहरइ' जीव अजीव आदि तत्त्वों को वह जानने
लगा यहाँ यावत्पद से 'उपलब्धपुण्यपापः आस्रवसंवरनिर्जराक्रियाधिक-
रणबन्धमोक्षकुशलः, असहाय्यः, देवासुरनागयक्षराक्षसकिंनरकिंपुरुष-

छे तात्पर्य आ पाठुं छे छे-सोमिल ब्राह्मण योग्य उत्तर सांभलीने न्यादे
प्रभु प्रत्ये तेम न प्रभुछे प्रतिपादित धर्म प्रत्ये श्रद्धावाणे थये त्यादे तेछे
अनगार अवस्था स्वीकारवानी पोतानी अशक्ती भतावीने अनेक श्रावक धर्मने
स्वीकार करीने ते पछी प्रभुने वंदना नमस्कार करीने अने तेछो पासेथी धर्म
देशना सांभलीने ते न दिशाछेथी आये छेते ते न दिशाछे थईने आयेथी
गये। नति वअते तेछे मन वचनकाय इय प्रभु प्रकारनी पर्युपासनाथी
प्रभुनी पर्युपासना करी 'तए णं से सोमिले माहणे०' आ रीते
ते सोमिल ब्राह्मण साथे श्रावक भनी गये। "अभिगयजीवा० जाव विहरइ"
एव अएव विजिरे तत्त्वोने ते नएवा लाग्ये। अडियां यावत्पदथी 'उपलब्ध-
पुण्यपापः आस्रवसंवरनिर्जराक्रियाधिकरणबन्धमोक्षकुशलः' असहाय्यः देवासुरनाग-
यक्षराक्षसकिंनरकिंपुरुषगरुडगन्धर्वमहोरगादिकैर्देवगणैः निर्ग्रन्थात् प्रवचनात् अनति-

पुरुषगरुडगन्धर्वमहोरगादिकैर्देवगणैर्निर्ग्रन्थात् प्रवचनाद् अनतिक्रमणीयः नैर्ग्रन्थे प्रवचने निश्शङ्कितः निष्काङ्क्षितः निर्विचिकित्सः लब्धार्थः गृहीतार्थः पृष्ठार्थः अभिगतार्थः विनिश्चितार्थः अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः इदमायुष्मन् ! नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् अर्थः, इदं परमार्थः शेषमनर्थः उच्छ्रितस्फटिकः (उच्छ्रितपरिघः) अवंगुपद्धारः (अपावृतद्धारः) त्यक्तान्तःपुरगृहप्रवेशः बहुभिः शीलव्रत-गुणविरमण-प्रत्याख्यात-पौषधोपवासै चतुर्दश्यष्टमुद्दिष्टपौर्णमासीषु प्रतिपूर्णं पौषधम् अनुपाल्य श्रमणान् निर्ग्रन्थान् प्रासुकैपणीयेन अशनपानखाद्यस्वाद्येन वस्त्रप्रतिग्रह-कम्बलपादमोचनकेन औषधमैपज्येन प्रातिहारिकेण च पीठफलकशय्यासंस्तार-केण प्रतिलाभयन्, इति अग्रे 'विहरति' इति सम्बन्धनीयम् एषां पदानां सविस्तर-व्याख्या औपपातिकसूत्रस्योत्तरार्द्धे त्रिषष्टितमसूत्रस्य मत्कृतायां पीयूषवर्षिणी व्याख्यायां विद्योक्तनीया । 'भंते त्ति भगवं गोयमे' भदन्त ! इति भगवान्

गरुडगन्धर्वमहोरगादिकैर्देवगणैः निर्ग्रन्थात् प्रवचनात् अनतिक्रमणीयः नैर्ग्रन्थे प्रवचने निश्शङ्कितः निष्काङ्क्षितः निर्विचिकित्सः लब्धार्थः, गृहीतार्थः, पृष्ठार्थः अभिगतार्थः, विनिश्चितार्थः अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः इदमायुष्मन् नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् अर्थः इदं परमार्थः शेषमनर्थः उच्छ्रितस्फटिकः (उच्छ्रितपरिघः) अवंगुपद्धारः (अपावृतद्धारः) त्यक्तान्तःपुरगृहप्रवेशः बहुभिः शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यातपौषधोपवासैः—संस्तारकेण प्रतिलाभयन् विहरति' इन सब पदों की व्याख्या विस्तार-पूर्वक औपपातिक सूत्रके उत्तरार्ध में जो ६३ वां सूत्र है उसकी पीयूषवर्षिणी टीका में की गई है सो वही से देख लेनी चाहिये 'भंते त्ति भगवं गोयमे' हे भदन्त ! इस रूप से भगवान् गौतम ने सम्बोधित

क्रमणीयः नैर्ग्रन्थे प्रवचने निश्शङ्कितः निष्काङ्क्षितः विनिर्विचिकित्सः, लब्धार्थः, गृहीतार्थः पृष्ठार्थः अभिगतार्थः विनिश्चितार्थः अस्थिमज्जाप्रेमानुरागरक्तः इदमायुष्मन् नैर्ग्रन्थं प्रवचनम् अर्थः इदं परमार्थः शेषमनर्थः उच्छ्रितस्फटिकः (उच्छ्रितपरिघः) अवंगुपद्धारः (अपावृतद्धारः) त्यक्तमन्तपुरप्रवेशः बहुभिः शीलव्रतगुणविरमणप्रत्याख्यातपौषधोपवासैः—संस्तारकेण प्रतिलाभयन् विहरति' आ तमाम पाठ ग्रहण कराये छे. आ तमाम पढ़ेनी व्याख्या औपपातिक सूत्रना उत्तरार्धभां ६३ त्रेयसठभां सूत्रभां पीयूषवर्षिणी टीकाभां विस्तार पूर्वक करवाभां आवेद छे. तो ते त्यांथी समष्टि लेवुं.

'भंते त्ति भगवं गोयमे' हे भदन्त आ प्रमाणे भगवान् गौतम स्वामीये प्रबुद्धे संबोधन करीने 'समणं भगवं महावीरं ब्रह्म नमंसइ' श्रमण भगवान्

गौतमः हे भदन्त ! इत्येवं रूपेण भगवन्तं संवोध्य भगवान् गौतमः 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमणं भगवन्तं महावीरं वन्दते नमस्यति 'वंदित्ता नमंसित्ता एवं वयासी' वन्दित्वा नमस्यित्वा एवम्-वक्ष्यमाणं वचनम् अवादीत् उक्तवान् किमुक्तवान् तत्राह- 'पभू णं भंते !' प्रभुः-समर्थः खलु हे भदन्त ! 'सोमिले माहणे' सोमिलो ब्राह्मणः 'देवानुप्पियाणं अंतिए मुंडो भवित्ता०' देवानुप्पियाणामन्तिके मुण्डो भूय्या अगारात् अनगारितां प्रव्रजितुम् अत्रातिदेशमाह- 'जहेव संखे तहेव निरवसेसं जाव अंतं काहिइ' यथैवात्र द्वादशे शते प्रथमोद्देशके शंखः तथैव निरवशेषं यावद् अन्तं करिष्यति हे भदन्त ! भवदन्तिके दीक्षा-मादाय प्रव्रजिष्यति सोमिलः किमिति गौतमप्रश्ने शंखश्रावकदृष्टान्तो वाच्यः

करते हुए 'समणं भगवं महावीरं वंदइ नमंसइ' श्रमण भगवान् महा-वीर को वन्दना की नमस्कार किया 'वंदित्ता नमंसित्ता' वन्दना नमस्कार करके फिर उन्होंने प्रभु से 'एवं वयासी' ऐसा पूछा 'पभू णं भंते ! सोमिले माहणे' हे भदन्त ! सोमिल ब्राह्मण क्या 'देवानुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता०' आप देवानुप्रिय के पास मुंडित होकर अगारावस्था से अनगारावस्था धारण करने के लिये क्या समर्थ है 'जहेव संखे०' हे गौतम ! १२ वें शतक के प्रथम उद्देशक में शङ्ख के विषय में जैसा कथन किया गया है वही सब कथन यहाँ पर भी इसके विषय में कर लेना चाहिये अर्थात् जब गौतम ने प्रभु से ऐसा प्रश्न किया कि हे भदन्त ! आपके पास क्या सोमिल आगवती दीक्षा धारण करेगा ? तो प्रभु ने उनसे कहा हे गौतम ! इस विषय में यहाँ पर शङ्ख श्रावक का दृष्टान्त कह लेना चाहिये जिस प्रकार से शङ्ख श्रावक ने श्रावकधर्मका पालन

महावीरने वंदना करी नमस्कार कर्था. 'वंदित्ता नमंसित्ता' वंदना नमस्कार करीने ते पछी तेओओ प्रभुने 'एवं वयासी' आ प्रभाओ पूछ्यु. 'पभूणं भंते ! सोमिले माहणे' हे भगवन् सोमिल ब्राह्मण 'देवानुप्पियाणं अंतिए मुंडे भवित्ता०' आप देवानुप्रियनी पासे दीक्षा स्वीकारीने अगार अवस्थाथी अन-गार अवस्था धारण करी शकशे ? 'जहेव संखे०' हे गौतम १२ आरमां शतकना पछेता उद्देशामां शंखना विषयमां ओ प्रभाओ कथन करवामां आओयुं छे. ते सधणुं कथन अडियां आ सोमिलना विषयमां समज्जुं अर्थात् न्यारे गौतम स्वामीओ प्रभुने ओवो प्रश्न कर्था के-हे भगवन् आपनी पासे सोमिल ब्राह्मण दीक्षा धारण करशे ? तेना उत्तरमां प्रभुओ कहुं के-हे गौतम ! आ विषयमां अडियां शंख श्रावकनुं दृष्टांत समज्जुं शंख श्रावक ने रीते श्रावक

यथा शंखश्रावकः । श्रावकधर्मं प्रतिपालय कालमासे कालं कृत्वा देवलोकं गतः सन् ततश्च्युत्वा महाविदेहे उत्पद्य गृहीतदीक्षः संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् सिद्धो बुद्धो मुक्तः परिनिर्वातः सर्वदुःखानामन्तं करिष्यति तथैव सोमिलोऽपि श्रावक-धर्मं प्रतिपालय देवलोके गत्वा ततश्च्युत्वा महाविदेहे वर्षे उत्पन्नो भविष्यति तत्र दीक्षितो भूत्वा धर्मं प्रतिपालय सेत्स्यति भोत्स्यते सोक्षति परिनिर्वास्यति सर्वदुःखानामन्तं करिष्यतीति भावः । 'सेवं भन्ते ! सेवं भन्ते ! त्ति जाव विहरइ' तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद् विहरति, हे भदन्त ! सोमिल विषये यद् देवानुमियेण कथितं तत् एवमेव सर्वथैव सत्यमिति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति भावः ॥२०५॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्गुरुभादिषदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य' पूज्यश्री घासीलाल ब्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयन्द्रिका-रूपायां व्याख्यायां अष्टादशशतके दशमोद्देशकः समाप्तः ॥१८-१०॥

अष्टादशं शतकं समाप्तम् ॥१८॥

करके मरण समय में मरकर देवलोक में गये हैं और फिर वहाँ से च्युत होकर महाविदेह में जन्म लेकर वे दीक्षा स्वीकार करके संयम और तप से आत्मा को आवृत करते हुए सिद्ध, बुद्ध, मुक्त परिनिर्वात होकर समस्त दुःखों के अन्तकर्त्ता होंगे उसी प्रकार से सोमिल श्रावक भी धर्म को पालन करके देवलोक में जावेगा और वहाँ से च्युत होकर वह महाविदेह क्षेत्र में उत्पन्न होगा वहाँ भगवती दीक्षा धारण करके और धर्म का पालन करके वह सिद्ध होगा, बुद्ध होगा, मुक्त होगा, परिनिर्वात होगा और समस्त दुःखों का अन्तकर्त्ता होगा । 'सेवं भन्ते !

धर्म'तु' पालन करीने मरण समय मरीने देवलोकमां गये. अने ते पछी त्यां थी यवीने महाविदेहमां जन्म धारण करीने तेणे दीक्षा स्वीकारीने संयम अने तपसी पोताना आत्माने आवृत करीने सिद्ध थसे, बुद्ध थसे, मुक्त थसे, परिनिर्वात थसे, अने समस्त दुःखोना अन्त कर्ता थसे ते ज रीते आ सोमिल ब्राह्मण पण श्रावक धर्मने पालन करीने देवलोकमां जसे. त्यांथी यवीने ते महाविदेह क्षेत्रमां उत्पन्न थसे. त्यां दीक्षा पर्यायने धारण करीने अने धर्म'तु' पालन करीने सिद्ध थसे. बुद्ध थसे, मुक्त थसे, परिनिर्वात थसे. अने समस्त दुःखोना अन्त कर्ता थसे.

सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त ! सोमिल के विषय में आप देवानुप्रियने जो कहा है वह ऐसा ही है सर्वथा सत्य ही है ऐसा कहकर गौतमने भगवान् को वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भाविन करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० ५ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके अठारहवें शतकका
दसवां उद्देशक समाप्त ॥ १८-१० ॥

‘सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति जाव विहरइ’ हे भगवन् सोमिलना विषयमां
आप देवानुप्रिये ने कछुं छे. ते सर्वथा सत्य छे. ओ प्रभाण्णे कहीने गौतम
स्वामीणे भगवान्ने वंदना करी नमस्कार कर्या वंदना नमस्कार करीने
तेओ संयम अने तपथी आत्माने लावित करीने पोताना स्थान
पर विराजमान थया. ॥ सू. ५ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत “भगवतीसूत्र” की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना अठारमा शतकने दसमो उद्देशक समाप्त ॥ १८-१० ॥

॥ અથેકોનવિંશતિતમં શતકં પ્રારમ્ભયતે ॥

અષ્ટાદશશતકં નિરૂપ્ય અવસરસંગત્યા ઇકોનવિંશતિતમં શતકમારમમાણઃ
તદુક્તોદેશાર્થ સંગ્રાહિકાં ગાથામાદૌ ઉદાહરતિ—

મૂલમ્—લેસ્સા ૪૧ ગઘમ્ ૨ પુઠવી૩ મહાસવા ૪ ચરમ ૫ દીવદ મવ-
ના ય ૭। નિવૃત્તિ ૮ કરણ ૯ વળચરસુરાય ૧૦ ઇમૂળર્વાસદ્મૈ ॥ ૧ ॥

છાયા—લેશ્યાશ્ચ ગર્ભઃ પૃથિવી મહાસવાચરમ દ્વીપ મવનાનિ ચ ।

નિવૃત્તિકરણવનચરસુરાશ્ચ ઇકોનવિંશતિતમે ॥

ટીકા—લેશ્યાનામકઃ પ્રથમોદેશકો—યત્ર લેશ્યાવિચારઃ કરિષ્યતે ૧ । ગર્ભ-
નામકો દ્વિતીયોદેશકો—યત્ર ગર્ભસાશ્રિત્ય વિચારઃ કરિષ્યતે ૨ । પૃથિવીનામક

અષ્ટીસુત્રે શતક કો પહેલો ઉદ્દેશો કા પ્રારંભ—

૧૮ વેં શતક કી પ્રરૂપણા હો ચુકી અથ ૧૯ વેં શતક કી પ્રરૂપણા
કી જાતી હૈ હસ શતક મેં જો ઉદ્દેશકાર્ય કી પ્રરૂપણા કી જાતી હૈ ઉસકો
સંગ્રહ કરકે વતાનેવાલી ગાથા હસ પ્રકાર સે હૈ—‘લેસ્સા ય ગઘમ’ હત્યાદિ ।

લેશ્યા નામકા પ્રથમ ઉદ્દેશા હૈ ગર્ભ નામકા દ્વિતીય ઉદ્દેશા હૈ પૃથિવી
નામકા ત્રીસરા ઉદ્દેશા હૈ મહાસવ નામ કા ચૌથા ઉદ્દેશા હૈ ચરમ નામકા
પાંચવાં ઉદ્દેશા હૈ દ્વીપ નામકા છઠ્ઠા ઉદ્દેશા હૈ મવન નામકા સાતવાં
ઉદ્દેશા હૈ નિવૃત્તિ નામ કા આઠવાં ઉદ્દેશા હૈ કરણ નામકા નવવાં ઉદ્દેશા
હૈ ઓર વનચરસુર નામકા દશવાં ઉદ્દેશા હૈ ।

ઓગણીસમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

અઠારમા શતકની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી ગઈ છે. હવે આ ઓગણીસ
માં શતકની પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે. આ શતકના ઉદ્દેશાઓના અર્થની
પ્રરૂપણા કરવામાં આવે છે, તેને સંગ્રહ કરીને બતાવનારી ગાથા આ પ્રમાણે
છે—‘લેસ્સાય ગઘમ’ ઇત્યાદિ.

લેશ્યા નામનો પહેલો ઉદ્દેશો છે. ગર્ભ નામનો બીજો ઉદ્દેશો છે. પૃથિવી
નામનો ત્રીજો ઉદ્દેશો છે. મહાસવ નામનો ચોથો ઉદ્દેશો છે. ચરમ નામનો
પાંચમો ઉદ્દેશો છે. દ્વીપ નામનો છઠો ઉદ્દેશો છે. ભવન નામનો સાતમો ઉદ્દેશો
છે. નિવૃત્તિ નામનો આઠમો ઉદ્દેશો છે. કરણ નામનો નવમો ઉદ્દેશો છે અને
વનચર સુર નામનો દશમો ઉદ્દેશો છે.

સ્તુતીયોદ્દેશકો—યત્ર પૃથિવીકાયિકવક્તવ્યતા મનિવ્યતિ ૩ । મહાસ્રવનામકચતુ-
ર્થોદ્દેશકો—યત્ર નારકા મહાસ્રવન્તો મહાક્રિયાવન્તથ્વેતિ વિચારઃ કરિષ્યતે ૪ ।
ચરમનામકઃ પશ્ચમોદ્દેશકો — યત્રાલ્પસ્થિતિકનારકાપેક્ષયાઽધિકસ્થિતિવન્તો
નારકા મહાક્રિયાવન્ત इति વિચારઃ કરિષ્યતે ૫ । દ્વીપનામકઃ પઠ્ઠોદ્દેશકો—યત્ર
દ્વિપાદિ વિષયકો વિચારઃ કરિષ્યતે ૬ । ભવનનામકઃ સપ્તમોદ્દેશકો—યત્ર ભવ-

ટીકાર્થ—લેક્ષ્યા નામકે પ્રથમ ઉદ્દેશે મેં લેક્ષ્યાઓં કે સમ્બન્ધ મેં
વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ ફસલિયે ફસલા નામ લેક્ષ્યા ઉદ્દેશ હુઆ હૈ ।
ગર્ભ નામકે દ્વિતીય ઉદ્દેશે મેં ગર્ભ કે વિષય મેં વિચાર ક્રિયા હૈ । ફસ-
લિયે ઉક્ત ઉદ્દેશે કા નામ ગર્ભ ઉદ્દેશા હુઆ હૈ પૃથિવી નામકે ઉદ્દેશે મેં
પૃથિવીકાયિક કે સમ્બન્ધ મેં વક્તવ્યતા કહી ગઈ હૈ અતઃ ફસ ઉદ્દેશે
કા નામ પૃથિવી ઉદ્દેશા હુઆ હૈ મહાસ્રવ નામકે ચતુર્થ ઉદ્દેશે મેં નારક
મહસ્રવવાલે એવં મહાક્રિયાવાલે હોતે હૈં એલા વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ અતઃ
ફસીસે ફસ ઉદ્દેશે કા નામ મહાસ્રવ ઉદ્દેશા હુઆ હૈ । ચરમનામકે પૂર્વ
ઉદ્દેશે મેં અલ્પસ્થિતિવાલે નારકોં કી અપેક્ષા મહાસ્થિતિવાલે નારક
મહાક્રિયાવાલે હોતે હૈં એલા વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ અતઃ ફસ સમ્બન્ધ કો
લેકર ફસ ઉદ્દેશે કા નામ ચરમ ઉદ્દેશ એલા હુઆ હૈ દ્વીપ નામકે ઉદ્દેશે
મેં દ્વીપાદિવિષયક વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ અતઃ ફસ ઉદ્દેશા કા નામ દ્વીપ
ઉદ્દેશ એલા હુઆ હૈ ભવન નામકા સાતર્વા ઉદ્દેશા હૈં, ફસમેં ભવન

ટીકાર્થ—લેક્ષ્યા નામના પહેલા ઉદ્દેશામાં લેક્ષ્યાઓના વિષયમાં વિચાર
કરવામાં આવ્યો છે. તેથી તેનું નામ લેક્ષ્યા ઉદ્દેશ એ પ્રમાણે થયું છે.
ગર્ભનામના ઉદ્દેશામાં ગર્ભના વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે તેથી તે
ઉદ્દેશાનું નામ ગર્ભ ઉદ્દેશો એ પ્રમાણે થયું છે. પૃથિવીનામના ઉદ્દેશામાં
પૃથિવીકાયિકના સંબંધમાં કથન કહેવામાં આવ્યું છે, તેથી આ ઉદ્દેશાનું
નામ પૃથિવી ઉદ્દેશ એ પ્રમાણે થયું છે. મહાસ્રવ નામના ચોથા ઉદ્દેશામાં
નારકો મહાસ્રવવાળાં અને મહાક્રિયાવાળા હોય છે. એવો વિચાર કરવામાં
આવ્યો છે. તેથી આ ઉદ્દેશાનું નામ મહાસ્રવ એવું થયું છે. ચરમ નામના
પૂર્વ ઉદ્દેશામાં અલ્પસ્થિતિવાળા નારકોની અપેક્ષાથી મહાસ્થિતિવાળા નારક
મહાક્રિયાવાળા હોય છે, એવો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તેથી આ સંબંધને
લઈને આ ઉદ્દેશાનું નામ ચરમ ઉદ્દેશ એ પ્રમાણે થયું છે. દ્વીપ
નામના ઉદ્દેશામાં દ્વીપ વિગેરેનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તેથી
આ સંબંધને લઈને આ ઉદ્દેશાનું નામ દ્વીપ એ પ્રમાણે થયું છે. ભવન

નાદિ સંબન્ધ વિચારઃ કરિષ્યતે ૭ । નિર્વૃત્તિનામકોઽષ્ટમોદ્દેશકો—યત્રૈકેન્દ્રિયાદિ
જીવાનામુત્પત્તિવિષયે વિચારઃ કરિષ્યતે ૮ । કરણનામકો નવમોદ્દેશકો—યત્ર
દ્રવ્યાદિકરણવિષયે વિચારઃ કરિષ્યતે ૯ । વનચરસુરનામકો દશમોદ્દેશકો—યત્ર
વાનવ્યન્તરદેવવિષયકો વિચારઃ કરિષ્યતે ૧૦ । एवं रूपेण अस्मिन् एकोनविं-
शतितमे शतके दशोद्देशकाः सन्तीति ॥

મૂલમ્—રાયગિહે જાવ એવં વચાસી કહૂ પાં મંતે! લેસ્સાઓ
પન્નત્તાઓ મોપમા! છ હેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ, તં જહા એવં જહા
પન્નવળાણ ચઉત્થો લેસ્સુદેસ્સો આણિયવ્વો નિરવસેસો સેવં
મંતે! સેવં મંતે! તિ ॥૧॥

છાયા—રાજગૃહે યાવદ્ એમવાદીત્ કતિ સહુ મદન્ત ! લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞાઃ
ગૌતમ ! પહ્લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞાઃ તથયા એવં યથા પ્રજ્ઞાપનાયાઃ ચતુર્થોલેશ્યોદ્દેશકો
મણિવચ્ચો નિરવશેષઃ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥સૂ૦ ૧॥

સંબન્ધો વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ અતઃ; હસી સંબન્ધ કો લેકર હસ ઉદ્દેશો
કા નામ મલન હુઆ હૈ નિર્વૃત્તિ નામકે ૮ વેં ઉદ્દેશો મેં એકેન્દ્રિયાદિ
જીવોં કી ઉત્પત્તિ કે વિષય મેં વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ અતઃ; હસીસે હસ
ઉદ્દેશો કા નામ નિર્વૃત્તિ એસા હુઆ હૈ કરણ નામ કે ૯ વેં ઉદ્દેશો મેં દ્રવ્યા-
દિકરણ કે વિષય મેં વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ હસસે હસ ઉદ્દેશો કા નામ
કરણ ઉદ્દેશ હુઆ હૈ ઓર ૧૦ વેં ઉદ્દેશો મેં વનચરસુર વાનવ્યન્તર કે
સ્વચ્ચન્દ્ર મેં વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ હસલિયે હસ ઉદ્દેશો કા નામ વનચરસુર
ઉદ્દેશ એસા હુઆ હૈ હસ પ્રકાર સે હસ ૧૯ વેં શતક મેં યે ૧૦ ઉદ્દેશો હૈ ।

નામનો સાતમો ઉદ્દેશો છે. તેમાં લખન સંબંધી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.
તેથી આ સંબંધને લઇને આ ઉદ્દેશાતું નામ લખન ઉદ્દેશ એ પ્રમાણે થયું
છે. નિર્વૃત્તિ નામના આઠમાં ઉદ્દેશામાં એકેન્દ્રિય વિગેરે જીવોની ઉત્પત્તિના
વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તેથી ઉદ્દેશાતું નામ નિર્વૃત્તિ એ પ્રમાણે
થયું છે. કરણ નામના નવમાં ઉદ્દેશામાં દ્રવ્ય વિગેરે કરણના વિષયમાં વિચાર
કરવામાં આવ્યો છે. તેથી આ ઉદ્દેશાતું નામ કરણ ઉદ્દેશ એ પ્રમાણે થયું છે.
અને દશમાં ઉદ્દેશામાં વનચર સુર વાનવ્યન્તર દેવના સંબંધમાં વિચાર કરવામાં
આવ્યો છે. તેથી આ ઉદ્દેશાતું નામ 'વનચરસુર' એ પ્રમાણે થયું છે. આ રીતે
છોગણીમાં શતકમાં આ દશ ઉદ્દેશાઓ છે.

टीका—“रायगिहे जाव एवं वयासी” राजगृहे यावत् गौतम एवमवादीत्
अत्र यावत्पदेन गुणशिलकं चैत्यम् भगवान् समवृत्तः परिषत् समागता धर्मकथा-
नन्तरं परिषत् प्रतिगता, तदनु प्राञ्जलिपुटो गौतमः, एतदन्तरस्य प्रकरणस्य
संग्रहो भवति किमुक्तवान् गौतमः तत्राह—‘कइ णं’ इत्यादि । ‘कइ णं’ भंते !
लेस्साओ पन्नत्ताओ’ कति खलु भदन्त ! लेख्याः प्रज्ञा इति प्रश्नः, भगवानाह—
‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘छ लेस्साओ पन्नत्ताओ’ पट्टलेख्याः
प्रज्ञाः, कृष्णादिद्रव्यसंख्यासु आत्मनः परिणामविशेषो लेख्या यावत्पर्यन्तं योगा-

‘रायगिहे जाव एवं वयासी’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘रायगिहे जाव एवं वयासी’ राजगृहनगर में यावत्
गौतम ने इस प्रकार से पूछा यहाँ यावत्पद से इस प्रकरण का संग्रह
हुआ है कि उस राजगृह नगर में गुणशिलक उद्यान था । उसमें भगवान्
का आगमन हुआ परिषदा वहाँ पहुँची प्रभु ने धर्मकथा कही पश्चात्
परिषत् वापिस चली गई, तब गौतम ने दोनों हाथ जोड़कर प्रभु से ऐसा
पूछा ऐसा सम्बन्ध यहाँ यावत्पद से लगाया गया है प्रभु से पूछा—‘कइ णं
भंते ! लेस्साओ पन्नत्ताओ’ तो इसे बताने के लिये यह सूत्र कहा गया
है, हे भदन्त ! लेख्याएँ कितनी होती हैं ऐसा गौतम ने प्रभु से पूछा है ।
उत्तर में प्रभु ने कहा—‘गोयमा ! छ लेस्साओ पन्नत्ताओ’ हे गौतम !
लेख्याएँ छ होती हैं कृष्णादिद्रव्य के सम्बन्ध से जो आत्मा का परिणाम
विशेष होता है उसका नाम लेख्या है, यह लेख्या जब तक योग रहते हैं

‘रायगिहे जाव एवं वयासी’

टीकार्थ—‘रायगिहे जाव एवं वयासी’ राजगृह नगरमां यावत् गौतम
स्वामीजे प्रभुने आ प्रमाणे पूछ्युं. अडियां यावत् पदधी नीचे प्रमाणे
पाठने संग्रह थये छे. राजगृह नगरमां गुणशिलक नामना उद्यानमां
भगवान् भडावीर स्वामी पधार्या. प्रभुवुं आगमन सांलणीने परिषदा प्रभुने
वदना करवा आवी प्रभुजे तेजोने धर्मदेशना आपी. तेजो धर्मदेशना
सांलणीने प्रभुने वदना नमस्कार करीने परिषदा पोतपोतना स्थाने पाछी
गछ छे पछी प्रभुनी पयुं पासना करता जेवा गौतम स्वामीजे जन्ने डाय
जेडीने प्रभुने आ प्रमाणे पूछ्युं.—‘कइणं भंते ! लेस्साओ पणत्ताओ’ छे भगवन्
देश्याजो केटवा प्रकारनी कडेवामां आवी छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभुजे
आ प्रमाणे कलुं—‘गोयमा ! छ लेस्साओ पणत्ताओ’ छे गौतम ! देश्याजो छ
थाय छे. कृष्णादि द्रव्यना संलंधरी आत्मायां जे कर्मवुं परिणमन थाय छे,

નાદિ સંબન્ધિ વિચારઃ કરિષ્યતે ૭ । નિર્વૃત્તિનામકોઽષ્ટમોદેશકો—યત્રૈકેન્દ્રિયાદિ
જીવાનામુત્પત્તિવિષયે વિચારઃ કરિષ્યતે ૮ । કરણનામકો નવમોદેશકો—યત્ર
દ્રવ્યાદિકરણવિષયે વિચારઃ કરિષ્યતે ૯ । વનચરસુરનામકો દશમોદેશકો—યત્ર
વાનવ્યન્તરદેવવિષયકો વિચારઃ કરિષ્યતે ૧૦ । એવં રુપેણ અસ્મિન્ એકોનર્વિ-
શતિતમે શતકે દશોદેશકાઃ સન્તીતિ ॥

મૂલમ્—રાયગિહે જાવ એવં વયાસી કહૂ ણં મંતે ! લેસ્સાઓ
પન્નત્તાઓ ગોયમા ! છ હેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ, તં જહા એવં જહા
પન્નવળાએ ચઉત્થો લેસ્સુદેસ્સો આણિયવ્વો નિરવસેસો સેવં
મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥૧॥

છાયા—રાજગૃહે યાવદ્ એમવાદીત્ કતિ સ્વલ્પ મદન્ત । લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞાઃ
ગૌતમ ! પહલેશ્યાઃ પ્રજ્ઞાઃ તથા એવં યથા પ્રજ્ઞાપનાયાઃ ચતુર્થોલેશ્યોદેશકો
મજિતવ્યો નિરવશેષઃ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥સૂ. ૧॥

સંબન્ધી વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ અતઃ; હસી સંબન્ધ કો લેકર હસ ઉદેશો
કા નામ ભવન હુઆ હૈ નિર્વૃત્તિ નામકે ૮ વેં ઉદેશો મેં એકેન્દ્રિયાદિ
જીર્ધો કી ઉત્પત્તિ કે વિષય મેં વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ અતઃ; હસીસે હસ
ઉદેશો કા નામ નિર્વૃત્તિ એસા હુઆ હૈ કરણ નામ કે ૯ વેં ઉદેશો મેં દ્રવ્યા-
દિકરણકે વિષય મેં વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ હસસે હસ ઉદેશો કા નામ
કરણ ઉદેશ હુઆ હૈ ઔર ૧૦ વેં ઉદેશો મેં વનચરસુર વાનવ્યન્તર કે
સમ્બન્ધ મેં વિચાર ક્રિયા ગયા હૈ હસલિષે હસ ઉદેશો કા નામ વનચરસુર
ઉદેશ એસા હુઆ હૈ હસ પ્રકાર સે હસ ૧૯ વેં શતક મેં યે ૧૦ ઉદેશો હૈ ।

નામનો સાતમો ઉદેશો છે. તેમાં લવન સંબંધી વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.
તેથી આ સંબંધને લધને આ ઉદેશાનું નામ લવન ઉદેશ એ પ્રમાણે થયું
છે. નિર્વૃત્તિ નામના આઠમાં ઉદેશામાં એકેન્દ્રિય વિગેરે જીવોની ઉત્પત્તિના
વિષયમાં વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. તેથી ઉદેશાનું નામ નિર્વૃત્તિ એ પ્રમાણે
થયું છે. કરણ નામના નવમાં ઉદેશામાં દ્રવ્ય વિગેરે કરણના વિષયમાં વિચાર
કરવામાં આવ્યો છે. તેથી આ ઉદેશાનું નામ કરણ ઉદેશ એ પ્રમાણે થયું છે.
અને દશમાં ઉદેશામાં વનચર સુર વાનવ્યન્તર દેવના સંબંધમાં વિચાર કરવામાં
આવ્યો છે. તેથી આ ઉદેશાનું નામ 'વનચરસુર' એ પ્રમાણે થયું છે. આ રીતે
ઓગણીમા શતકમાં આ દશ ઉદેશાઓ છે.

टीका—“रायगिहे जाव एवं वयासी” राजगृहे यावत् गौतम एवमवादीत्
अत्र यावत्पदेन गुणशिलकं चैत्यम् भगवान् समववृत्तः परिषत् सभागता धर्मकथा-
नन्तरं परिषत् प्रतिगता, तदनु प्राञ्जलिपुटो गौतमः, एतदन्तस्य प्रकरणस्य
संग्रहो भवति किमुक्तवान् गौतमः तत्राह—‘कइ णं’ इत्यादि । ‘कइ णं’ भंते !
लेस्साओ पणत्ताओ’ कति खलु भदन्त ! लेश्याः प्रज्ञप्ता इति प्रश्नः, भगवानाह—
‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘छ लेस्साओ पणत्ताओ’ पट्टलेश्याः
प्रज्ञप्ताः, कृष्णादिद्रव्यसंख्यात् आत्मनः परिणामविशेषो लेश्या यावत्पर्यन्तं योगा-

‘रायगिहे जाव एवं वयासी’ इत्यादि ।

टीकार्थ—‘रायगिहे जाव एवं वयासी’ राजगृहनगर में यावत्
गौतम ने इस प्रकार से पूछा यहां यावत्पद से इस प्रकरण का संग्रह
हुआ है कि उस राजगृह नगर में गुणशिलक उद्यान था । उसमें भगवान्
का आगमन हुआ परिषदा वहां पहुँची प्रभु ने धर्मकथा कही पश्चात्
परिषत् वापिस चली गई, तब गौतम ने दोनों हाथ जोड़कर प्रभु से ऐसा
पूछा ऐसा सम्बन्ध यहां यावत्पद से लगाया गया है प्रभु से पूछा—‘कइ णं
भंते ! लेस्साओ पणत्ताओ’ तो इसे बताने के लिये यह सूत्र कहा गया
है, हे भदन्त ! लेश्याएँ कितनी होती हैं ऐसा गौतम ने प्रभु से पूछा है।
उत्तर में प्रभु ने कहा—‘गोयमा ! छ लेस्साओ पणत्ताओ’ हे गौतम !
लेश्याएँ छ होती हैं कृष्णादिद्रव्य के सम्बन्ध से जो आत्मा का परिणाम
विशेष होता है उसका नाम लेश्या है, यह लेश्या जब तक योग रहते हैं

‘रायगिहे जाव एवं वयासी’

टीकार्थ—रायगिहे जाव एवं वयासी’ राजगृह नगरमां यावत् गौतम
स्वामीञ्च प्रभुने आ प्रभाण्णे पृच्छथुं. अडियां यावत् पहथी नीचे प्रभाण्णे
पाठेना संग्रह थये. छ. राजगृह नगरमां गुणशिलक नामना उद्यानमां
भगवान् महावीर स्वामी पधार्या. प्रभुतुं आगमन सांभलीने परिषदा प्रभुने
वदना करवा आवी प्रभुञ्च तेञ्चोने धर्मदेशना आपी. तेञ्चो धर्मदेशना
सांभलीने प्रभुने वदना नमस्कार करीने परिषदा पोतपोतना स्थाने पाछी
गछ छे पछी प्रभुनी पयुं पासना करता जेवा गौतम स्वामीञ्च अन्ने डाय
लेडीने प्रभुने आ प्रभाण्णे पृच्छथुं.—कइणं भंते ! लेस्साओ पणत्ताओ’ हे भगवन्
लेश्याञ्चो डेटला प्रकारनी कडेवामां आवी छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभुञ्च
आ प्रभाण्णे कलुं—‘गोयमा ! छ लेस्साओ पणत्ताओ’ हे गौतम ! लेश्याञ्चो छ
थाय छे. कृष्णादि द्रव्यना संवधथी आत्मामां जे कर्मतुं परिणमन थाय छे,

સ્તિષ્ઠન્તિ તાવદેવ લેશ્યા ભવતિ યોગાભાવે સતિ લેશ્યા ન ભવતિ इत्यन्वय-
વ્યતિરેકાશ્યાં યોગૈઃ સઠ નિયતસમ્બન્ધવત્ત્વાદ્ યોગકારિકી લેશ્યેતિ નિશ્ચીયતે।
અથેયં લેશ્યા કિં યોગાન્તર્ગતદ્રવ્યરૂપા યોગનિમિત્તકર્મદ્રવ્યરૂપા વા ? યદિ
યોગનિમિત્તકર્મદ્રવ્યરૂપેતિ દ્વિતીયપક્ષઃ સ્વીક્રિયતે તદ્વા કિં ઘાતિકર્મદ્રવ્ય-
રૂપા અઘાતિકર્મદ્રવ્યરૂપા વા ? તત્ર નાશ્ચઃ પક્ષો ઘાતિકર્મદ્રવ્યરૂપેતિ યતઃ
સયોગિકેવલિનાં ઘાતિકર્માઽભાવેઽપિ લેશ્યા ભવતીતિ ન વા અઘાતિકર્મદ્રવ્ય-
રૂપેતિ પક્ષોઽપિ ન સાધુઃ અયોગિકેવલિનામ્ અઘાતિકર્મસદ્ભાવેઽપિ લેશ્યાયા
અભાવાન્ અતો લેશ્યા યોગાન્તર્ગતદ્રવ્યરૂપેતિ અર્થાત્ મનોવાકકાયાનામન્તર્ગત-

તત્ત્વ તક રહતી હૈ યોગ કે અભાવ મેં લેશ્યા નહીં હોતી હૈ અતઃ અન્વય
વ્યતિરેક સમ્બન્ધ સે યહી નિશ્ચિત્ત હોતા હૈ કિ યોગોં કે સાથ નિયત
સમ્બન્ધવાલી હોને સે લેશ્યાયોગ નિમિત્તક હૈ યહાં યહ વિચારણીય હૈ
કિ લેશ્યા યોગાન્તર્ગત દ્રવ્યરૂપ હૈ ? કિ યોગનિમિત્તકર્મદ્રવ્યરૂપ હૈ ?
યદિ યોગનિમિત્તક કર્મદ્રવ્યરૂપ લેશ્યા હૈ એસા યહ દ્વિતીય પક્ષ સ્વીકાર
કિયા જાવે તો હસમેં પુનઃ યહ પ્રશ્ન ઉઠતા હૈ કિ કયા વહ ઘાતિયાકર્મ-
દ્રવ્યરૂપ હૈ યા અઘાતિયા કર્મદ્રવ્યરૂપ હૈ યદિ કહા જાવે કિ લેશ્યા ઘાતિયા-
કર્મદ્રવ્યરૂપ હૈ તો યહ કહના હસલિયે નહીં વનતા હૈ કિ સયોગ
કેવલી કે ઘાતિયાકર્મદ્રવ્ય કે અભાવ મેં મી વહ વહાં હોતી હૈ યદિ
કહા જાવેં કિ લેશ્યા અઘાતિયા કર્મદ્રવ્યરૂપ હૈ સો યહ મી કથન ઠીક
નહીં બેઠતા હૈ ક્યોંકિ અઘાતિયા કર્મોં કે સદ્ભાવ મેં મી અયોગ કેવ-
લિયોં મેં યહ નહીં પાઈ જાતી હૈ હસલિયે લેશ્યા યોગાન્તર્ગત દ્રવ્યરૂપ

તેનું નામ લેશ્યા છે. આ લેશ્યા જ્યાં સુધી યોગ રહે છે. ત્યાં સુધી રહે છે.
યોગના અભાવમાં લેશ્યા રહેતી નથી. તેથી અન્વય વ્યતિરેકના સંબંધથી એજ
નિશ્ચિત થાય છે કે-યોગોની સાથે નિયત સંબંધવાળી હોનાથી લેશ્યા યોગ
નિમિત્તક છે. અહિયાં વિચારવાનું એ છે કે લેશ્યા યોગાન્તર્ગત દ્રવ્યરૂપ છે ? કે-
યોગ નિમિત્ત કર્મ દ્રવ્ય રૂપ છે ? જો યોગ નિમિત્તવાળા કર્મ દ્રવ્ય રૂપ લેશ્યાને
માનવામાં આવે તો તેમાં પ્રશ્ન એ થાય છે કે-તે ઘાતિયા કર્મ દ્રવ્ય રૂપ છે ?
કે અઘાતિયા કર્મ દ્રવ્ય રૂપ છે ? જો લેશ્યા ઘાતિયા કર્મ દ્રવ્ય રૂપ છે તેમ
કહેવામાં આવે તો તે કથન એટલા માટે સુસંગત થતું નથી કે-સયોગ
કેવલજ્ઞાનીયો ને ઘાતિયા કર્મદ્રવ્યના અભાવમાં પણ તે લેશ્યા ત્યાં થાય છે
જો લેશ્યા અઘાતિયા કર્મદ્રવ્યરૂપ છે, તેમ સ્વીકારવામાં આવે તો પણ ખરેખર
લાગતું નથી કેમ કે અઘાતિયા કર્મોના સદ્ભાવમાં પણ અયોગ કેવળીયોમાં
તે હોતી નથી તેથી લેશ્યા યોગાન્તર્ગત દ્રવ્ય રૂપ છે એજ માન્યતા ખરેખર છે.

શુભાશુભપરિણામકારણરૂપકૃષ્ણાદિવર્ણાનાં પુદ્ગલવિશેષા એવ લેશ્યાઃ, ઇયં ચ લેશ્યા કષાયોદયે નિમિત્તભૂતા ચતો યોગાન્તર્ગતપુદ્ગલાનાં કષાયોદયવૃદ્ધૌ સામર્થ્યસ્ય સદ્ભાવ इति यथा पित्तप्रकोपात् क्रोधो वर्द्धते, आन्तरस्य पित्तोदयस्य कारणत्वात् बाह्यद्रव्यमपि कर्मणामुदये क्षयोपशमादौ कारणं भवति यथा ब्राह्मी वनस्पतिरूपा ज्ञानावरणीयक्षयोपशમે, मधुपानं च ज्ञानावरणोदये निमित्तं भवतीति सेयं લેશ્યા પદ્ધિવિધા કૃષ્ણનીલકાપોતિતેજઃપદ્મશુક્લભેદાદિતિ । ‘તં જહા’ તદ્યથા ‘એવં જહા પન્નવળાણ ચત્થો લેસ્સુદેસઓ માણિયવ્વો નિરવસેસો’ એવં યથા પ્રજ્ઞાપનાયાશ્ચતુર્થો લેશ્યોદેશો મણિદવ્વો નિરવશેષઃ પ્રજ્ઞાપનાયાઃ સમ-

હી હૈ એસા માનના ચાહિયે । અર્થાત્ મન વચન એવં કાયરૂપ યોગોં કે અન્તર્ગત જો શુભ ઓર અશુભ પરિણામ હોતે હૈં ઉન શુભાશુભ પરિણામોં કે કારણ કૃષ્ણાદિવર્ણવાલે પુદ્ગલ હોતે હૈં અતઃ યે કૃષ્ણાદિવર્ણવાલે પુદ્ગલ હી લેશ્યારૂપ હૈં । યહ લેશ્યા કષાય કે ઉદય મેં નિમિત્ત હોતી હૈં ક્યોંકિ યોગાન્તર્ગત પુદ્ગલોં મેં કષાય કે ઉદય કી વૃદ્ધિ કરને કા સામર્થ્ય હૈં । જૈસે પિત્ત કે પ્રકોપ સે ક્રોધ કી વૃદ્ધિ હોતી હૈં । આન્તર પિત્તોદય કા કારણ હોને સે બાહ્યદ્રવ્ય ઓ કર્મ કે ઉદય મેં એવં ક્ષયોપશમ આદિ મેં કારણ હોતા હૈં । જૈસે વનસ્પતિરૂપ બ્રાહ્મી જ્ઞાનાવરણીય કે ક્ષયોપશમ મેં, એવં મધુપાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મ કે ઉદય મેં નિમિત્ત હોતા હૈં । લેશ્યા ૬ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈં ૧ કૃષ્ણલેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપોતલેશ્યા, ૪ તેજોલેશ્યા, ૫ પદ્મલેશ્યા, ૬ ઓર શુક્લલેશ્યા ‘એવં જહા પન્નવળાણ ચત્થો લેસ્સુદેસઓ માણિયવ્વો નિરવસેસો’

અર્થાત્ મન, વચન અને કાયરૂપ યોગોના અન્તર્ગત જે શુભ અને અશુભ પરિણમન થાય છે. તે શુભાશુભ પરિણામોને કારણે કૃષ્ણાદિવર્ણવાળા પુદ્ગલો થાય છે. તેથી આ કૃષ્ણાદિવર્ણવાળા પુદ્ગલો જ લેશ્યારૂપ છે. આ લેશ્યા કષાયના ઉદયમાં નિમિત્તરૂપ બને છે. કેમ કે-યોગના અન્તર્ગત પુદ્ગલોમાં કષાયના ઉદયની વૃદ્ધિ કરવાનું સામર્થ્ય છે, જેમ પિત્તના પ્રકોપથી ક્રોધ વધે છે. આન્તર પિત્તોદયનું કારણ હોવાથી બાહ્ય દ્રવ્ય પણ કર્મના ઉદયમાં અને ક્ષયોપશમ વિગેરેમાં કારણ રૂપ હોય છે. જેમ વનસ્પતિરૂપ બ્રાહ્મી જ્ઞાનાવરણીયના ક્ષયોપશમમાં અને મધુપાન જ્ઞાનાવરણીય કર્મના ઉદયમાં નિમિત્ત બને છે.

લેશ્યા છ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. ૧ કૃષ્ણલેશ્યા, ૨ નીલલેશ્યા, ૩ કાપોતલેશ્યા, ૪ તેજોલેશ્યા, ૫ પદ્મલેશ્યા, અને ૬ શુક્લલેશ્યા. ‘એવં જહા પન્નવળાણ ચત્થો લેસ્સુદેસઓ માણિયવ્વો નિરવસેસો’ એવી રીતે અહિંયાં પ્રજ્ઞા-

દશસ્ય લેશ્યાપદસ્ય ચતુર્થો લેશ્યોદ્દેશકઃ इह भणितव्यः स च 'कण्हलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' इत्यादि । कृष्णलेश्यादिद्रव्यं यदा नीललेश्यादि द्रव्येण सह संब-
ध्यते तदा नीललेश्यादीनां स्वभावतया तदीयवर्णादिरूपेण च परिणमते
यथा दुग्धे दध्नः संबन्धात् दुग्धं दध्याकारेण परिणमते एतादृशो लेश्या परिणामः
तिर्यग्मनुष्ययोर्लेश्या आश्रित्य ज्ञातव्यः, देवनैरयिकयोस्तु स्वभवपर्यन्तं लेश्या-
द्रव्यस्यावस्थानात् तत्रान्यलेश्याद्रव्यसंबन्धेऽपि तथा परिणामस्य असंभवात्
अर्थात् पूर्वलेश्यान्तररूपेण न परिणमते किन्तु स्वकीयवर्णस्वभावमपरित्यज्यन्ती

इस प्रकार से यहां प्रज्ञापना का पूरा चौथा लेश्योद्देशक कह लेना
चाहिये इस लेश्या उद्देशक का अभिप्राय ऐसा है—‘कण्हलेस्सा जाव
सुक्कलेस्सा’ इत्यादि कृष्णलेश्या आदिका द्रव्य जिस समय नील-
लेश्यादि द्रव्य के साथ सम्बन्ध को प्राप्त होता है उस समय वह नील-
लेश्यादि के स्वभाव रूप में बदल जाता है अर्थात् उसके वर्णादिरूप
में परिणम जाता है जैसे दुग्ध का दही के साथ सम्बन्ध होने पर वह
दूध दही के आकार में परिणम जाता है । लेश्या का ऐसा यह परिणमन
तिर्यग्मनुष्यों की लेश्याओं को लेकर ही होता है ऐसा जानना चाहिये । देव
नारकियों की लेश्याओं को लेकर लेश्याओं का ऐसा परिणाम नहीं होता
है । क्योंकि वहां तो स्वभावपर्यन्त लेश्याद्रव्य का अवस्थान रहता है अन्य
लेश्याद्रव्य के साथ सम्बन्ध होने पर भी एक लेश्याद्रव्य दूसरे

પનાને સત્તરમાં પદને ચોથો લેશ્યા ઉદ્દેશો પૂરેપૂરો સમજી લેવો. આ લેશ્યા
ઉદ્દેશાને ભાવાર્થ આ પ્રમાણે છે.—‘કણ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા’ ઇત્યાદિ કૃષ્ણ
લેશ્યા વિગેરેનું દ્રવ્ય જે સમયે નીલલેશ્યા દ્રવ્યોની સાથે સંબંધવાળું બને
છે, તે સમયે તે નીલલેશ્યા વિગેરેના સ્વભાવ રૂપમાં બદલાઈ જાય છે, અર્થાત્
તેના વર્ણાદિરૂપમાં પરિણમી જાય છે. જેમ દૂધનો દહીં સાથે સંબંધ થવાથી
તે દૂધ દહીં રૂપે પરિણમે છે. લેશ્યાનું આવી રીતનું આ પરિણમન તિર્યગ્
મનુષ્યોની લેશ્યાઓને લઈને જ થાય છે. તેમ સમજી લેવું દેવ અને નારકીયોની
લેશ્યાઓનું આવું પરિણમન થતું નથી. કેમ કે—ત્યાં તો સ્વભાવ પર્યન્ત લેશ્યા
દ્રવ્યનું અવસ્થાન રહે છે, બીજી લેશ્યા દ્રવ્ય સાથે સંબંધ થવા છતાં પણ
એક લેશ્યા દ્રવ્ય રૂપે પરિણમનવાળું થતું નથી એક લેશ્યા દ્રવ્ય સાથે સંબંધ
થવા છતાં પણ એક લેશ્યા દ્રવ્ય બીજી લેશ્યા દ્રવ્ય રૂપે પરિણમનવાળું થતું નથી

एवं लेश्यान्तरस्य छायाभात्रमनुकरोति यथा स्फटिकमणिः रक्तादिमृत्रेण ग्रथितः स्वकीयं रूपमपरित्यजन्नेव तस्य मूत्रस्य छायाभात्रं गृह्णाति तथैव कृष्णादिद्रव्यं लेश्यान्तरद्रव्यस्य संबन्धे आगच्छति तदाऽन्यस्य छायाभात्रं गृह्णाति, न तु स्वकीयं स्वरूपं परित्यजतीति प्रज्ञापनामूत्रस्थसप्तदशपदस्य चतुर्थोद्देशकस्याभिप्रायः । विशेषजिज्ञासुभिस्तु प्रज्ञापनात् एव सर्वं द्रष्टव्यमिति । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति’ तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! लेश्याविषये यत् देवानु-
प्रियेण कथितम् तत् सर्वमेव सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् गौतमो विहरतीति भावः ॥सू० १॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्गुरुमादिशद्भूषितबालब्रह्मचारि ‘जैनाचार्य’
पूज्यश्री घासीछालव्रतिविरचितायां श्री “भगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका
ख्यायां व्याख्यायामेकोनविंशतितमशतकस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः ॥ १९-१॥

લેશ્યાદ્રવ્યરૂપ સે પરિણમનવાલા નહીં હોના હૈ એકલેશ્યાદ્રવ્ય કા અન્ય લેશ્યાદ્રવ્ય કે સાથ સમ્બન્ધ હોને પર ખી વહ લેશ્યા અપને વર્ણ સ્વભાવ કા પરિત્યાગ નહીં કરતી હુઈ હી લેશ્યાન્તર કી છાયામાત્ર કા અનુકરણ કરતી હૈ જૈસા સ્ફટિક મણિરક્તાદિસૂત્ર સે ગ્રથિત હોને પર ખી અપને રૂપાદિ કો નહીં છોડતા હુઆ હી ડસ રક્તાદિ સૂત્ર કી કેવલ છાયામાત્ર કો ગ્રહણ કરતા હૈ ડસી પ્રકાર સે કૃષ્ણાદિ લેશ્યાદ્રવ્ય કે સાથ સમ્બન્ધિત હોને પર ખી ડસ સમ્બન્ધિત લેશ્યાદ્રવ્ય કી છાયામાત્ર કો ગ્રહણ કરતા હૈ અપને સ્વરૂપ કા પરિત્યાગ નહીં કરતા હૈ । એસા યહ ભાવ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે ૧૭ વે પદ કે ચૌથે ઉદ્દેશક કા હૈ । ડસ વિષય સે વિશેષ જિજ્ઞા-

એક લેશ્યા દ્રવ્યનું અન્ય લેશ્યા દ્રવ્ય સાથે સંબંધ થવા છતાં પણ તે લેશ્યા પોતાના વર્ણ અને સ્વભાવનો ત્યાગ ન કરતાં અન્ય લેશ્યાની છાયા માત્રનું અનુકરણ કરે છે. જેમ સ્ફટિક મણિ લાલ વિગેરે રંગના દોરાથી ગૂંથાવા છતાં પોતાના રૂપને છોડ્યા વિના જ તે રક્ત વિગેરે દોરાની કેવળ છાયા માત્રને ગ્રહણ કરે છે. તેજ રીતે કૃષ્ણાદિ લેશ્યાનું દ્રવ્ય બીજા લેશ્યાદ્રવ્યની સાથે સંબંધવાળું હોવા છતાં પણ તે સંબંધવાળા લેશ્યાદ્રવ્યની છાયા માત્રને જ ગ્રહણ કરે છે. પોતાના સ્વરૂપને ત્યાગ કરતા નથી. આ પ્રમાણેનો ભાવ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૭ સત્તરમા પદના ચોથા ઉદ્દેશનો છે. આ વિષયમાં વિશેષ જિજ્ઞાસુઓએ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં જોઈ લેવું.

सुओं के लिये प्रज्ञापना सूत्र का अवलोकन करना चाहिये। 'सेवं भंते ! सेवं भंते त्ति' हे भदन्त ! लेश्या के विषय में जो आप देवानुप्रिय ने यह कहा है वह सब सत्य ही कहा है इस प्रकार से कहकर संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए गौतम अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मद्विवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत
 "भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके उन्नीसवें शतकका
 ॥ पहला उद्देशक समाप्त ॥ १९-१ ॥

‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ हे ભગવન્ લેશ્યાના વિષયમાં આપ દેવાનું પ્રિયે જે કથન કર્યું છે, તે સધળું સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે કહીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા ગૌતમ સ્વામી પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥ સૂ. ૧ ॥
 જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદ્વિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ઓગણીસમા શતકનો પહેલો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૯-૧ ॥

अथैकोनविंशतितमे शतके द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ।

इतः पूर्वं प्रथमोद्देशके लेश्या निरूपितेति लेश्याधिकारात् लेश्यावान् द्वितीयोद्देशको निरूप्यते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य द्वितीयोद्देशकस्य इदमादिमं सूत्रम्—‘कह णं भंते ! इत्यादि ।

मूलम्—कह णं भंते ! लेस्साओ पन्नत्ताओ एवं जहा पन्नवणाए गम्भुदेसो सो चेव निरवसेसो भाणियव्वो । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥ सू० १॥

एगूणवीसइमे सए बीओ उद्देसो समत्तो ।

छाया—कति खलु भदन्त ! लेश्याः प्रज्ञप्ताः एवं यथा प्रज्ञापनायाः गर्भोद्देशः स एव निरवशेषो भणितव्यः तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥ सू० १॥

एकोनविंशतितमे शतके द्वितीयोद्देशकः समाप्तः

टीका—‘कह णं भंते !’ कति खलु भदन्त ! ‘लेस्साओ पन्नत्ताओ’ लेश्याः प्रज्ञप्ताः इति प्रश्नः ‘एवं जहा’ एवं यथा ‘पन्नवणाए गम्भुदेसो’ प्रज्ञापनायाः

दूसरा उद्देशो का प्रारंभ

इससे पहिले प्रथम उद्देशक में लेश्याओं के सम्बन्ध में विचार किया गया है अतः लेश्या के अधिकार से लेश्यावान् जीव का इस द्वितीय उद्देशो में निरूपण किया जायेगा इसी संबंध को लेकर इस द्वितीय उद्देशका प्रारंभ हो रहा है ।

‘कह णं भंते लेस्साओ पन्नत्ताओ’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है कि ‘कह णं भंते ! लेस्साओ पन्नत्ताओ’ हे भदन्त ! लेश्याएं कितनी कही गई हैं ? प्रभुने इसके उत्तर में ‘एवं जहा पन्नवणाए गम्भुदेसो सोचे०’ ऐसा कहा

भील उद्देशानो प्रारंभ—

पडैला उद्देशामां लेश्याग्गाना संभंधमां विचार करवामां आव्ये छे. तेथी लेश्याना अधिकारथी आ भील उद्देशामां लेश्यावाणा ओवोनुं निरूपण करवामां आवशे, आ संभंधथी आ भील उद्देशानो प्रारंभ करवामां आवे छे—

‘कह णं भंते लेस्साओ पणत्ताओ’ इत्यादि

टीकार्थ—आ सूत्रथी गौतमस्वामीओ प्रभुने ओवुं पूछुं छे के—‘कह णं भंते ! लेस्साओ पणत्ताओ’ छे लगवन् लेश्याओ केटवी कडेवामां आवी छे ? आ प्रश्नना उत्तरमां प्रभु कडे छे के ‘एवं जहा पणवणाए गम्भुदेसो

ગર્ભોદેશકઃ ‘સોચેવ નિરવસેસો ભાણિયવ્વો’ સ એવ નિરવશેષઃ—સમગ્રોઽપિ મણિ-
તવ્યઃ—વક્તવ્યઃ ‘એવ’ ઇતિ એવમ્—અનેન પ્રકારેણ યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં ગર્ભોદેશકે
ગર્ભસૂત્રોપલક્ષિતોદેશકે સપ્તદશપદસ્ય પષ્ઠે ઉદેશકે સૂત્રં તથૈવ ઇહાપિ વાચ્યમ્
તન્ન્યૂનાધિકત્વપરિહારાર્થમાહ—‘સોચેવ’ સ એવ ગર્ભોદેશકો નિરવશેષો મણિતવ્ય
ઇતિ અનેન યત્ સૂચિતં તદિદમ્ કતિ સ્વલુ ભદન્ત ! લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘ગોયમા !
છ લેસ્સાઓ પન્નતાઓ તં જહા કપ્પલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા’ ગૌતમ ! પહ્લેશ્યાઃ
પ્રજ્ઞપ્તાઃ તદ્યથા કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યા અત્ર યાવત્પદેન નીલકાપોતતેજઃ
પન્નેતિલેશ્યાચતુષ્ટયસ્ય સંગ્રહો ભવતિ તથા ચ કૃષ્ણનીલકાપોતતેજઃપન્નશુક્લાદિ
ભેદેન પહ્લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ‘મણુસ્સાણં મંતે ! કહ્લેસ્સાઓ પન્નતાઓ ગોયમા !

હૈં કિ હે ગૌતમ ! યહાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે ૧૭ વેં પદકા છઠ્ઠા ગર્ભ ઉદેશ
પૂરા કહ લેના ચાહિયે । હસ પ્રકાર સે જૈસા પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કે ગર્ભોદેશક
મેં—ગર્ભસૂત્રોપલક્ષિત ઉદેશક મેં ૧૭ વેં પદ કે છઠ્ઠે ઉદેશે મેં સૂત્ર હૈ
ઉસી પ્રકાર સે યહાં પર ખી વહ સમગ્રરૂપ સે કહ લેના ચાહિયે ‘નિરવ-
સેસો’ પદ સે યહ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ કિ વહ ઉદેશ પૂરા કા પૂરા યહાં
કહના ચાહિયે કમતી બઢતી નહીં હસ પ્રકાર કે કથન સે જો નિષ્કર્ષ
નિકલા વહ હસ પ્રકાર સે હૈ—ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે જબ એસા પૂછા હે ભદન્ત !
લેશ્યાણં કિતની કહી ગઈ હૈં ? તો હસકે ઉત્તરમેં પ્રશ્ન ને કહા હે ગૌતમ !
લેશ્યાણં છહ કહી ગઈ હૈં । કૃષ્ણલેશ્યા યાવત્ શુક્લલેશ્યા યાવત્પદ સે
યહાં નીલ, કાપોત, તેજ ઔર પન્ન इन ચાર લેશ્યાઓં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ।
ફિર ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પૂછા—‘મણુસ્સાણં મંતે !’ હે ભદન્ત ! મણુષ્યોં કો

સોચેઽં હે ગૌતમ ! આ વિષયમાં પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૭ સત્તરમાં પદના પૂરેપૂરા
છઠ્ઠા ગર્ભોદેશનું કથન સમજવું અર્થાત્ જે રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ગર્ભોદેશમાં
—ગર્ભસૂત્રથી ઉપલક્ષિત ઉદેશાના ૧૭ સત્તરમાં પદના છઠ્ઠા ઉદેશમાં સૂત્ર છે.
તે જ રીતે અહિયાં પણ તે સમ્પૂર્ણરૂપે સમજ લેવું

‘નિરવસેસો’ એ પદથી એ બતાવ્યું છે કે—પૂરેપૂરા ઉદેશાનું કથન કરવું.
તેથી વધુ કે ઓછું કરવું નહીં.

ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને જ્યારે એવું પૂછ્યું કે હે ભગવન્ લેશ્યાઓ
કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નએ કહ્યું કે—હે ગૌતમ !
છ પ્રકારની લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે. તે આ પ્રમાણે છે. કૃષ્ણ લેશ્યા ૧,
નીલલેશ્યા ૨, કાપોતલેશ્યા ૩, તેજલેશ્યા ૪, પન્નલેશ્યા ૫ અને શુક્લલેશ્યા ૬, ફરીથી
ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—‘મણુસ્સાણં મંતે ! હે ભગવન્ મનુષ્યોને

છ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ તં જહા કળ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા' ઇત્યાદિ, મનુષ્યાણાં
ભદન્ત ! કતિલેશ્યાઃ પ્રજ્ઞતાઃ ગૌતમ ! ષડ્લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞતાઃ, તથથા કૃષ્ણલેશ્યા
યાવત્ શુક્લલેશ્યા અત્રાપિ યાવત્પદેન નીલકાપોતતેજઃપન્નલેશ્યાનાં સંગ્રહો ભવ-
તીતિ યાનિ ચ સૂત્રાણિ આશ્રિત્ય અયં ગર્ભોદેશક ઉક્તઃ તાનિ સૂત્રાણીમાનિ
'કળ્હલેસ્સે ણં મંતે ! મણુસ્સે કળ્હલેસ્સં ગમ્મં જણેજ્ઞા હંતા ગોયમા ! જણેજ્ઞા !
કળ્હલેસ્સેણં મંતે ! મણુસ્સે નીલલેસ્સં ગમ્મં જણેજ્ઞા હંતા ગોયમા ! જણેજ્ઞા'
ઇત્યાદિ, કૃષ્ણલેશ્યઃ સ્વલુ ભદન્ત ! મનુષ્યઃ કૃષ્ણલેશ્યં ગર્ભં જનયેત્ હન્ત
ગૌતમ ! જનયેત્ કૃષ્ણલેશ્યઃ સ્વલુ ભદન્ત ! મનુષ્યઃ નીલલેશ્યં ગર્ભં જનયેત્ હન્ત

કિતની લેશ્યાએ કહી ગઈ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા-હે ગૌતમ ! મનુષ્યોં કો
છ લેશ્યાએ કહી ગઈ હૈં । જો કૃષ્ણ નીલ આદિ રુપ સે હી હૈં । 'કહ ણં
મંતે લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ' સે લેકર 'ગોયમા ! છ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ
તં જહા કળ્હલેસ્સા જાવ સુક્કલેસ્સા' હસ પ્રકાર સે જિન સૂત્રોં કો
આશ્રિત કરકે યહ ગર્ભોદેશક કહા ગયા હૈં વે સૂત્ર યે હૈં-પ્ર૦ 'કળ્હ
લેસ્સે ણં મંતે ! મણુસ્સે કળ્હલેસ્સં ગમ્મં જણેજ્ઞા ? હંતા, ગોયમા જણેજ્ઞા ।'
હે ભદન્ત ! કૃષ્ણલેશ્યાવાલા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઉત્પન્ન
કરતા હૈં કયા ? હાં ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાલા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાલે
ગર્ભ કો ઉત્પન્ન કરતા હૈં । પ્ર૦ 'કળ્હલેસ્સે ણં મંતે ! મણુસ્સે નીલ-
લેસ્સં ગમ્મં જણેજ્ઞા ? હ૦-હંતા, ગોયમા । જણેજ્ઞા' હે ભદન્ત ! કૃષ્ણ-
લેશ્યાવાલા મનુષ્ય નીલલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઉત્પન્ન કરતા હૈં કયા ? હાં,
ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાલા મનુષ્ય નીલલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઉત્પન્ન કરતા

કેટલી લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે, તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ !
મનુષ્યોને છ લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે. જે કૃષ્ણ, નીલ વિગેરે રૂપે છે.
'કહ ણં મંતે ! લેસ્સા પન્નત્તાઓ' એ પદથી લઈને 'ગોયમા છ લેસ્સાઓ પન્ન-
ત્તાઓ તં જહા-કળ્હલેસ્સાઓ જાવ સુક્કલેસ્સા' આ પ્રમાણેના જે સૂત્રોના
આશ્રયથી આ ગર્ભોદેશક કહેવામાં આવેલ છે. તે સૂત્ર આ છે.

પ્ર. 'કળ્હલેસ્સે ણં મંતે ! મણુસ્સે કળ્હલેસ્સં ગમ્મં જણેજ્ઞા ? હંતા ગોયમા
જણેજ્ઞા' હે ભગવન્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે
છે ? હા ગૌતમ ? કૃષ્ણલેશ્યાવાળો મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે.

પ્ર. 'કળ્હલેસ્સે ણં મંતે ! મણુસ્સે નીલલેસ્સં ગમ્મં જણેજ્ઞા ?

હ. હંતા ગોયમા ! જણેજ્ઞા' હે ભગવન્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય, નીલ

ગૌતમ ! જનયેદ્દ ઇત્યાદિ । તદ્વયં પ્રજ્ઞાપનાપકરણસ્ય નિષ્કૃષ્ટોડર્યઃ તથાદિ-હે
 મદન્ત ! કિં કૃષ્ણલેશ્યો મનુષ્યઃ કૃષ્ણલેશ્યં ગર્ભમુત્પાદયેત્ હન્ત, ગૌતમ ! કૃષ્ણ-
 લેશ્યો મનુષ્યઃ કૃષ્ણલેશ્યં ગર્ભમુત્પાદયેત્ । કૃષ્ણલેશ્યઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ
 નીલલેશ્યં ગર્ભમુત્પાદયેત્ કિમ્ ? હન્ત ગૌતમ ! ઉત્પાદયેત્ કૃષ્ણલેશ્યો મનુષ્યઃ
 કાપોતતેજઃપદ્મશુક્લલેશ્યં ગર્ભમુત્પાદયેત્ કિમ્ ? હન્ત ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યો મનુષ્યઃ
 કાપોતલેશ્યગર્ભાદારભ્ય શુક્લલેશ્યપર્યન્તં ગર્ભમુત્પાદયેત્ , એવં નીલલેશ્યો મનુષ્યઃ
 કૃષ્ણલેશ્યં ગર્ભમુત્પાદયેત્ એવમેવ કાપોતતેજઃ પદ્મશુક્લલેશ્યાયુક્તગર્ભવિષયેડપિ
 જ્ઞાતવ્યમ્ । એવં કૃષ્ણલેશ્યો મનુષ્યઃ કૃષ્ણલેશ્યાયુક્તસ્ત્રીતઃ કૃષ્ણલેશ્યાન્તં ગર્ભ-
 મુત્પાદયેત્ એવમેવ સર્વાસ્વપિ કર્મભૂમિષુ અકર્મભૂમિષુ ચ મનુષ્યવિષયે જ્ઞાતવ્યમ્

હૈ । હસી પ્રકાર સે કૃષ્ણલેશ્યાવાલા મનુષ્ય કાપોતલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો
 તેજોલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો પદ્મલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઓર શુક્લલેશ્યાવાલે
 ગર્ભ કો વ્યા ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ ? હાં, ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાલે
 મનુષ્ય કાપોતલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો પદ્મલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઓર શુક્લ-
 લેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ । હસી પ્રકાર સે નીલલેશ્યા-
 વાલા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાલે ગર્ભ સે લેકર શુક્લલેશ્યાવાલે ગર્ભ તક
 ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ હસી પ્રકાર સે કૃષ્ણલેશ્યાવાલા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યા
 યુક્ત સ્ત્રી સે કૃષ્ણલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ હસી પ્રકાર
 કા કથન સમસ્ત કર્મભૂમિ ઓર અકર્મભૂમિ કે મનુષ્યોં કે સમ્બન્ધ મેં

લેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે ? હાં ગૌતમ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો મનુષ્ય નીલ
 લેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે. એજ રીતે કૃષ્ણલેશ્યાવાળા મનુષ્ય કાપોત
 લેશ્યાવાળા ગર્ભને, તેજોલેશ્યાવાળા ગર્ભને, પદ્મલેશ્યાવાળા ગર્ભને અને
 શુક્લ લેશ્યાવાળા ગર્ભને ઊપન્ન કરી શકે છે ? હાં ગૌતમ ? કૃષ્ણલેશ્યાવાળો
 મનુષ્ય, કાપોત લેશ્યાવાળા ગર્ભને, પદ્મ લેશ્યાવાળા ગર્ભને અને શુક્લ લેશ્યા
 વાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરી શકે છે. અને એજ રીતે નીલ લેશ્યાવાળો મનુષ્ય
 કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા ગર્ભથી લઈને શુક્લ લેશ્યાવાળા પર્યન્તના ગર્ભને ઉત્પન્ન
 કરી શકે છે. અને એજ રીતે કૃષ્ણલેશ્યાવાળો મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી
 કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરી શકે છે. આ પ્રમાણેનું કથન સઘળી કર્મ

अकर्मभूमिस्थ मनुष्याणां प्रथमाथनञ्च एव लेख्या भवन्तीति ता आश्रित्यैव सर्वं ज्ञातव्यमिति । विशेषतस्तु प्रज्ञापनासूत्रादेव अवगन्तव्यमित्यलमधिकेन ॥ सू. १ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात- जगद्गुरु-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदधूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
वाल्लभचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
रुपायां व्याख्यामेकोनविंशतिशतके
द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥ १९-२ ॥

भी जानना चाहिये । अकर्मभूमिस्थ मनुष्यों के पहिली चार लेख्याएं ही होती हैं अतः उन्हें ही आश्रित करके पूर्वोक्त रूप से कथन करना चाहिये, इस विषय में विशेष में जानने के लिये प्रज्ञापना सूत्र देखना चाहिये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके उनीसवें शतकका
दूसरा उद्देशक समाप्त ॥ १९-२ ॥

ભૂમિ અને અકર્મભૂમિના મનુષ્યોના સંબંધમાં પણ સમજ લેવું. અકર્મભૂમિમાં રહેવાવાળા મનુષ્યોને પહેલી ચાર લેખ્યાઓ જ થાય છે. તેથી તેને જ ઉદ્દેશીને પૂર્વોક્ત રૂપે કથન કરવું જોઈએ. આ વિષયમાં વિશેષ જાણવાની ઇચ્છાવાળો આએ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં જોઈ લેવું.

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ઓગણીસમા શતકનો બીજો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૯-૨ ॥

ગૌતમ ! જનયેત્ ઇત્યાદિ । તદ્યં પ્રજ્ઞાપનાપ્રકરણસ્ય તિષ્ઠકૃષ્ણોઽર્થઃ તથાહિ-હે
 મદન્ત ! કિં કૃષ્ણલેશ્યો મનુષ્યઃ કૃષ્ણલેશ્યં ગર્ભમુત્પાદયેત્ હન્ત, ગૌતમ ! કૃષ્ણ-
 લેશ્યો મનુષ્યઃ કૃષ્ણલેશ્યં ગર્ભમુત્પાદયેત્ । કૃષ્ણલેશ્યઃ સ્વલુ મદન્ત ! મનુષ્યઃ
 નીલલેશ્યં ગર્ભમુત્પાદયેત્ કિમ્ ? હન્ત ગૌતમ ! ઉત્પાદયેત્ કૃષ્ણલેશ્યો મનુષ્યઃ
 કાપોતતેજઃપદ્મશુક્લલેશ્યં ગર્ભમુત્પાદયેત્ કિમ્ ? હન્ત ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યો મનુષ્યઃ
 કાપોતલેશ્યગર્ભાદારમ્થ શુક્લલેશ્યપર્યન્તં ગર્ભમુત્પાદયેત્, એવં લીલલેશ્યો મનુષ્યઃ
 કૃષ્ણલેશ્યં ગર્ભમુત્પાદયેત્ એવમેવ કાપોતતેજઃ પદ્મશુક્લલેશ્યાયુક્તગર્ભવિષયેઽપિ
 જ્ઞાતવ્યમ્ । એવં કૃષ્ણલેશ્યો મનુષ્યઃ કૃષ્ણલેશ્યાયુક્તસ્ત્રીતઃ કૃષ્ણલેશ્યાવન્તં ગર્ભ-
 મુત્પાદયેત્ એવમેવ સર્વાસ્વપિ કર્મભૂમિષુ અકર્મભૂમિષુ ચ મનુષ્યવિષયે જ્ઞાતવ્યમ્

હૈ । હસી પ્રકાર સે કૃષ્ણલેશ્યાવાલા મનુષ્ય કાપોતલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો
 તેજોલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો પદ્મલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઓર શુક્લલેશ્યાવાલે
 ગર્ભ કો વ્યા ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ ? હા, ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાલે
 મનુષ્ય કાપોતલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો પદ્મલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઓર શુક્લ-
 લેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ । હસી પ્રકાર સે નીલલેશ્યા-
 વાલા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાલે ગર્ભ સે લેકર શુક્લલેશ્યાવાલે ગર્ભ તક
 ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ હસી પ્રકાર સે કૃષ્ણલેશ્યાવાલા મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યા
 યુક્ત સ્ત્રી સે કૃષ્ણલેશ્યાવાલે ગર્ભ કો ઉત્પન્ન કર સકતા હૈ હસી પ્રકાર
 કા કથન સમસ્ત કર્મભૂમિ ઓર અકર્મભૂમિ કે મનુષ્યોં કે સમ્બન્ધ મેં

લેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે ? હા ગૌતમ કૃષ્ણલેશ્યાવાળો મનુષ્ય નીલ
 લેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરે છે. એજ રીતે કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા મનુષ્ય કાપોત
 લેશ્યાવાળા ગર્ભને, તેજોલેશ્યાવાળા ગર્ભને, પદ્મલેશ્યાવાળા ગર્ભને અને
 શુક્લ લેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરી શકે છે ? હા ગૌતમ ? કૃષ્ણલેશ્યાવાળો
 મનુષ્ય, કાપોત લેશ્યાવાળા ગર્ભને, પદ્મ લેશ્યાવાળા ગર્ભને અને શુક્લ લેશ્યા
 વાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરી શકે છે. અને એજ રીતે નીલ લેશ્યાવાળો મનુષ્ય
 કૃષ્ણ લેશ્યાવાળા ગર્ભથી લઈને શુક્લ લેશ્યાવાળા પર્યન્તના ગર્ભને ઉત્પન્ન
 કરી શકે છે. અને એજ રીતે કૃષ્ણલેશ્યાવાળો મનુષ્ય કૃષ્ણલેશ્યાવાળી સ્ત્રીથી
 કૃષ્ણલેશ્યાવાળા ગર્ભને ઉત્પન્ન કરી શકે છે. આ પ્રમાણેનું કથન સઘળી કર્મ

अथैकोनविंशतिशते तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

द्वितीयोद्देशके लेश्याः कथिताः लेश्यायुक्ताश्च जीवाः पृथिव्यादि कायिक-
तया उत्पद्यन्ते इति पृथिवीकायिकादयो जीवाः तृतीयोद्देशके निरूपयिष्यन्ते,
इत्येवं सम्बन्धेनायातस्य तृतीयोद्देशकस्य इदमादिषं सूत्रम्—‘रायगिहे’ इत्यादि ।

मूलम्—रायगिहे जाव एवं वयासी सिञ्च भंते ! दो वा तिन्नि
वा चत्तारि वा पंच वा पुढवीकाइया एगयओ साधारणं सरीरं
बंधंति, बंधित्ता तओ पच्छा आहारेति वा परिणामेति वा सरीरं
बंधंति ? नो इणट्ठे समट्ठे पुढवीकाइया णं पत्तेयाहारा पत्तेय-
परिणामा पत्तेयं सरीरं बंधंति बंधित्ता तओ पच्छा आहारेति
वा परिणामेति वा सरीरं वा बंधंति ? तेसिं णं भंते ! जीवाणं
कइलेस्साओ पन्नत्ताओ ? गोयसा ! चत्तारि लेस्साओ पन्न-
त्ताओ तं जहा कण्हलेस्सा नीललेस्सा काउलेस्सा तेउलेस्सा १।
ते णं भंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मामिच्छा-
दिट्ठी ? गोयसा ! नो सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी नो सम्मामिच्छा-
दिट्ठी ३। ते णं भंते ! जीवा किं नाणी अण्णाणी ? गोयसा ! नो
नाणी अन्नानी नियमा दु अन्नानी तं जहा मइ अन्नानी य
सुयअन्नानी य ४। ते णं भंते ! जीवा किं मणजोगी वयजोगी
कायजोगी ? गोयसा ! नो मणजोगी नो वयजोगी कायजोगी ५।
ते णं भंते जीवा किं सागारोवउत्ता अणागारोवउत्ता ? गोयसा !
सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि ६। ते णं भंते ! जीवा
किमाहारमाहारेति गोयसा ! दट्ठओ णं अणंतपणसियाइं दवाइं

ज्ञानिनः अज्ञानिनः, गौतम ! नो ज्ञानिनः अज्ञानिनः नियमतो द्वे अज्ञाने तद्यथा
 मृत्युज्ञानं च श्रुताज्ञानं च ४ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं मनोयोगिनो वचो-
 योगिनः काययोगिनः ? गौतम ! नो मनोयोगिनो नो वचोयोगिनः काययोगिनः
 ५ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः ? गौतम !
 साकारोपयुक्ता अपि अनाकारोपयुक्ता अपि ६ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किमा-
 हारमाहरन्ति ? गौतम ! द्रव्यतः खलु अनन्तप्रदेशिकानि द्रव्याणि एवं यथा
 प्रज्ञापनायाः प्रथमे आहारोद्देशके यावत् सर्वात्मतया आहारमाहरन्ति
 ते खलु भदन्त ! जीवा यमाहरन्ति तं चिन्वन्ति यं नो आहरन्ति तं नो
 चिन्वन्ति चीर्णं वा तत् अपद्रवति परिसर्पति वा ? हन्त गौतम ! ते खलु जीवा-
 यमाहरन्ति तं चिन्वन्ति यं नो यावत् परिसर्पति वा तेषां खलु भदन्त ! जीवा-
 नाम् एवं संज्ञा इति वा प्रज्ञा इति वा मन इति वा वच इति वा 'वयं खलु आहार-
 माहरामः' नायमर्थः समर्थः आहरन्ति पुनस्ते । तेषां खलु जीवानाम् एवं संज्ञा
 इति वा यावद् वच इति वा वयं खलु इष्टानिष्टान् स्पर्शान् प्रतिसंवेदयामः ?
 नायमर्थः समर्थः प्रतिसंवेदयन्ति पुनस्ते ७ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं
 प्राणातिपाते उपाख्यायन्ते मृषावादे अदत्तादाने यावन्मिथ्यादर्शनशल्ये उपा-
 ख्यायन्ते ? गौतम ! प्राणातिपातेऽपि उपाख्यायन्ते यावत् मिथ्यादर्शनशल्येऽपि
 उपाख्यायन्ते, येषामपि खलु जीवानां ते जीवा एवमाख्यायन्ते तेषामपि खलु
 जीवानां किं नो विज्ञातं नानात्वम् ८ । ते खलु भदन्त ! जीवाः कुत उत्पद्यन्ते
 किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते ? एवं यथा व्युत्क्रान्तौ पृथिवीकायिकानामुपपातः तथा
 भणितव्यः ९ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कियत्कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?
 गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कृष्टतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि १० । तेषां
 खलु भदन्त ! जीवानां कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः गौतम ! त्रयः समुद्घाताः
 प्रज्ञप्ताः तद्यथा वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातः । ते
 खलु भदन्त ! जीवाः मारणान्तिकसमुद्घातेन किं समवहता भ्रियन्ते असमवहता
 भ्रियन्ते गौतम ! समवहता अपि भ्रियन्ते असमवहता अपि भ्रियन्ते ११ । ते
 खलु भदन्त ! जीवाः अनन्तरमुद्धृत्य कुत्र गच्छन्ति कुत्रोत्पद्यन्ते, एवमुद्धर्तनाय
 व्युत्क्रान्तौ १२ । स्याद्भदन्त ! यावत् चत्वारः पञ्चापूकायिका एकतः साधारण-
 शरीरं बध्नन्ति, एकतः साधारणशरीरं बद्ध्वा ततः पश्चात् आहरन्ति एवं यः
 पृथिवीकायिकानां ग्रमः सः एव भणितव्यो यावदुद्धर्तन्ते नवरं स्थितिः सप्तवर्ष-
 सहस्राणि उत्कृष्टतः शेषं तदेव १३ । स्याद्भदन्त ! यावत् चत्वारः पञ्च तेजः
 कायिकाः ० एवमेव नवरमुपपातः स्थितिरुद्धर्तना च यथा प्रज्ञापनायाम् शेषं तदेव
 १२ । वायुकायिकानामेवमेव नानात्वम्, नवरं चत्वारः समुद्घाताः १२ । स्याद्

वि मरंति असमोहया वि मरंति ११। ते णं भंते ! जीवा अणंतरं
 उव्वट्ठिता कहिं गच्छंति कहिं उव्वज्जंति एवं उव्वट्ठणा जहा
 वक्कंतीए १२। सिय भंते ! जाव चत्तारि पंच आउक्काइयाए,
 गयओ साहारणसरीरं बंधित्ता तओ पच्छा आहारेति एवं जो
 पुढवीकाइयाणं गमो सो चेव भाणियव्वो जाव उव्वट्ठंति नवरं
 ठिई सत्तवाससहस्साइं उक्कोसेणं सेसं तं चेव १२। सिय भंते !
 जाव चत्तारि पंच तेउक्काइया० एवं चेव नवरं उववाओ ठिई
 उव्वट्ठणाय जहा पञ्चवणाए, सेसं तं चेव १२। वाउक्काइयाणं
 एवं चेव नाणत्तं, नवरं चत्तारि समुग्घाया १३। सिय भंते ! जाव
 चत्तारि पंचवणस्सइकाइया० पुच्छा, गोयसा ! णो इण्ढे समट्ठे।
 अणंता वणस्सइकाइयाए, गयओ साहारणसरीरं बंधंति
 बंधित्ता तओ पच्छा आहारेति वा परिणामेति वा सरीरं वा
 बंधंति। सेसं जहा तेउक्काइयाणं जाव उव्वट्ठंति नवरं आहारो
 नियमं छदिसिं ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेण वि अंतो-
 मुहुत्तं सेसं तं चेव ॥सू० १॥

छाया—राजशृङ्गे यावदेवमवादीत् स्याद् भदन्त ! द्वौ वा त्रयो वा चत्वारो
 वा पञ्च वा पृथिवीकायिकाः एकतः साधारणशरीरं वध्नन्ति बद्ध्वा ततः पश्चात्
 आहरन्ति वा परिणमयंति वा शरीरं वा वध्नन्ति ? नायमर्थः समर्थः पृथिवीका-
 यिकाः प्रत्येकादाराः प्रत्येकपरिणामाः प्रत्येकं शरीरं वध्नन्ति बद्ध्वा ततः पश्चात्
 आहरन्ति वा परिणमयन्ति वा शरीरं वा वध्नन्ति ? । तेषां खलु भदन्त !
 जीवानां कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! चतस्रो लेश्याः प्रज्ञप्ताः तद्यथा कृष्ण-
 लेश्या नीललेश्या कापोतलेश्या तेजोलेश्याः २ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं
 सम्यग् दृष्टव्यो मिथ्यादृष्टव्यः सम्यग्मिथ्यादृष्टव्यो वा ? गौतम ! नो सम्यग्
 दृष्टव्यो मिथ्यादृष्टव्यो नो सम्यग्मिथ्यादृष्टव्यः ३ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं

ज्ञानिनः अज्ञानिनः, गौतम ! नो ज्ञानिनः अज्ञानिनः नियमतो द्वे अज्ञाने तद्यथा मृत्युज्ञानं च श्रुताज्ञानं च ४ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं मनोयोगिनो वचो-
योगिनः काययोगिनः ? गौतम ! नो मनोयोगिनो नो वचोयोगिनः काययोगिनः
५ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं साकारोपयुक्ता अनाकारोपयुक्ताः ? गौतम !
साकारोपयुक्ता अपि अनाकारोपयुक्ता अपि ६ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किमा-
हारमाहरन्ति ? गौतम ! द्रव्यतः खलु अनन्तपदेशिकानि द्रव्याणि एवं यथा
प्रज्ञापनायाः प्रथमे आहारोद्देशके यावत् सर्वात्मतया आहारमाहरन्ति
ते खलु भदन्त ! जीवा यमाहरन्ति तं चिन्वन्ति यं नो आहरन्ति तं नो
चिन्वन्ति चीर्णं वा तत् अपद्रवति परिसर्पति वा ? हन्त गौतम ! ते खलु जीवा-
यमाहरन्ति तं चिन्वन्ति यं नो यावत् परिसर्पति वा तेषां खलु भदन्त ! जीवा-
नाम् एवं संज्ञा इति वा प्रज्ञा इति वा मन इति वा वच इति वा 'वयं खलु आहार-
माहरामः' नायमर्थः समर्थः आहरन्ति पुनस्ते । तेषां खलु जीवानाम् एवं संज्ञा
इति वा यावद् वच इति वा वयं खलु इष्टानिष्टान् स्पर्शान् प्रतिसंवेदयामः ?
नायमर्थः समर्थः प्रतिसंवेदयन्ति पुनस्ते ७ । ते खलु भदन्त ! जीवाः किं
प्राणातिपाते उपाख्यायन्ते मृषावादे अदत्तादाने यावन्मिथ्यादर्शनशल्ये उपा-
ख्यायन्ते ? गौतम ! प्राणातिपातेऽपि उपाख्यायन्ते यावत् मिथ्यादर्शनशल्येऽपि
उपाख्यायन्ते, येषामपि खलु जीवानां ते जीवा एवमपाख्यायन्ते तेषामपि खलु
जीवानां किं नो विज्ञातं नानात्वम् ८ । ते खलु भदन्त ! जीवाः कुत उत्पद्यन्ते
किं नैरयिकेभ्य उत्पद्यन्ते ? एवं यथा व्युत्क्रान्तौ पृथिवीकायिकानामुपपातः तथा
भणितव्यः ९ । तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कियत्कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता ?
गौतम ! जघन्येन अन्तर्मुहूर्तम् उत्कृष्टतो द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि १० । तेषां
खलु भदन्त ! जीवानां कति समुद्घाताः प्रज्ञप्ताः गौतम ! त्रयः समुद्घाताः
प्रज्ञप्ताः तद्यथा वेदनासमुद्घातः कषायसमुद्घातो मारणान्तिकसमुद्घातः । ते
खलु भदन्त ! जीवाः मारणान्तिकसमुद्घातेन किं समवहता म्रियन्ते असमवहता
म्रियन्ते गौतम ! समवहता अपि म्रियन्ते असमवहता अपि म्रियन्ते ११ । ते
खलु भदन्त ! जीवाः अनन्तरमुद्धर्त्य कुत्र गच्छन्ति कुत्रोत्पद्यन्ते, एवमुद्धर्तनाय
व्युत्क्रान्तौ १२ । स्याद्भदन्त ! यावत् चत्वारः पञ्चापूकायिका एकतः साधारण-
शरीरं वध्नन्ति, एकतः साधारणशरीरं वद्ध्वा ततः पश्चात् आहरन्ति एवं यः
पृथिवीकायिकानां गमः सः एव भणितव्यो यावदुद्धर्तन्ते नवरं स्थितिः सप्तवर्ष-
सहस्राणि उत्कृष्टतः शेषं तदेव १३ । स्याद्भदन्त ! यावत् चत्वारः पञ्च तेजः
कायिकाः० एवमेव नवरमुपपातः स्थितिरुद्धर्तना च यथा प्रज्ञापनायाम् शेषं तदेव
१२ । वायुकायिकानामेवमेव नानात्वम्, नवरं चत्वारः समुद्घाताः १२ । स्याद्

મદન્ત ! યાવત્ ચત્વારઃ પશ્ચવનસ્પતિકાયિકાં પૃચ્છા, ગૌતમ ! નાયમર્યઃ સમર્યઃ અનન્દા વનસ્પતિકાયિકાઃ એકતઃ સાધારણશરીરં વધ્નન્તિ વદ્ધ્વા તતઃ પશ્ચાદ્ આહરન્તિ વા પરિણમયન્તિ વા શરીરં વા વધ્નન્તિ ૨ । શેપં યથા તેજસ્કાયિકાનામ્ યાવદુદ્ગર્તન્તે નવરમાહારો નિયમાત્ પડ્દિશિ સ્થિતિર્જગ્ન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટેનાપિ અન્તર્મુહૂર્તે શેપં તદેવ ॥૪૦ ॥ ૧॥

ટીકા—‘રાયગિહે જાવ एवं વયાસી’ રાજગૃહે યાવદેવમવાદીત્ અત્ર યાવત્પદેન ગુણશિલકં ચૈત્યં તત્ર મગવાન્ સમવસૃત્ત્વં પ્રાજ્ઞલિપુટો ગૌતમ એતદન્તસ્ય પ્રકરણસ્ય ગ્રહણં ભવતિ કિમવાદીત્ ગૌતમસ્તત્રાહ—‘સિય મંતે’ इत्यादि । इह च

ત્રીસરે ઉદ્દેશો કા પ્રારંભ

દ્વિતીય ઉદ્દેશક મેં લેઢ્યાએ કહી ગઈ હેં લેઢ્યાયુક્ત જીવ પૃથિવ્યાદિ-કાયિક રૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હેં હસી કારણ યહ તૃતીય ઉદ્દેશ પૃથિવી-કાયિક આદિ જીવોં કા નિરૂપણ કરને કે લિયે પ્રારંભ કિયા જારહા હૈ—

‘રાયગિહે જાવ एवं વયાસી’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ एवं વયાસી’ રાજગૃહ નગર મેં યાવત્ હસ પ્રકાર સે પૂછા—યહાં યાવત્પદ સે ‘ગુણશિલક ચૈત્ય, તત્ર મગવાન્ સમ-વસૃતઃ’ હસ પાઠ સે લેકર ‘પ્રાજ્ઞલિપુટો ગૌતમઃ’ યહાં તક કા પાઠ ગૃહીત્ હુઆ હૈ તથા ચ રાજગૃહ નગર મેં ગુણશિલક નામ્ કા ઉદ્યાન થા ઉસમેં તીર્થંકર પરમ્પરા કે અનુસાર વિહાર કરતે હુએ શ્રમણ મગવાન્ મહાવીર પધારે પરિષદા ધર્મોપદેશ સુનને કે લિયે પ્રભુ કે સમીપ આવી પ્રભુને ધર્મકથા કહી પરિષદ્ ધર્મકથા સુનકર વાપિસ ચલી ગઈ વાદ મેં દોનોં

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ત્રીજા ઉદ્દેશામાં લેશ્યાઓનું કથન કરવામાં આવ્યું છે. લેશ્યાવાળા જીવ પૃથિવીકાય વિગેરે રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. જ્યેષ્ઠ કારણથી પૃથિવીકાયિક વિગેરે જીવોનું નિરૂપણ કરવા માટે ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે,

‘રાયગિહે જાવ एवं વયાસી’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ एवं વયાસી’ રાજગૃહ નગરમાં ભગવાન મહાવીર સ્વામી તીર્થંકર પરમ્પરા અનુસાર વિહાર કરતા કરતા પધાર્યા. ‘ગુણશિલકઃ ચૈત્યઃ તત્ર મગવાન્ સમવસૃતઃ’ વસતિ માટે વનપાલની આજ્ઞા લઈને ગુણશિલક નામના ચૈત્યમાં—ઉદ્યાનમાં બિરાજ્યા. પ્રભુનું આગમન સાંભળીને પરિષદા તેઓને વંદના કરવા આવી પ્રભુએ તેઓને ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પ્રભુને વંદના નમસ્કાર કરીને પરિષદ્ પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઈ. તે પછી પ્રભુની પથુપાસના કરતા ગૌતમ સ્વામીએ ‘પ્રાજ્ઞલિપુટો

કચિદિયં દ્વારગાથા દ્વયતે—

સિયે ૧ લેસે ૨ દિટ્ટિ ૩ નાળે ૪ જોગો ૫ વયોગે ૬ તથા કિમાહારો ૭ ।

પાણાહવાય ૮ ઉપ્પાય ૯ ઈર્હિ ૧૦ સમુદ્ધાય ૧૧ ઉવ્વહી ૧૨ ॥૧॥

સ્યાત્ ૧ લેશ્યા ૨ દટ્ટિ ૩ જ્ઞાનં ૪ યોગો ૫ પયોગો ૬ તથા કિમાહારઃ ૭ ।

પ્રાણાતિપાતોત્પાદ૨ સ્થિતયઃ ૧૦ સમુદ્ધાતો ૧૧ ઉવ્વહી ૧૨ ॥૧॥

એતેષુ દ્વાદશદ્વારેષુ પ્રથમદ્વારમાહ—‘સિય મંતે’ इत्यादि । ‘સિય મંતે’ સ્યાત્
મદન્ત ! અથવા પ્રાયઃ સર્વેપિ પૃથિવીકાયિકા જીવાઃ પ્રત્યેકં શરીરં વધનન્તિ इति
સિદ્ધમેવ કિન્તુ ‘સિય ત્તિ’ સ્યાત્ કદાચિત્ ‘દો વા તિન્નિ વા ચત્તારિ વા પંચ
વા પુઠ્ઠીકાહયા’ દ્વૌ વા ત્રયો વા ચત્તારો વા પચ્ચ વા પૃથિવીકાયિકાઃ, ઉપલક્ષણ-
મેતત્ તથા ચ વહુતરા વા પૃથિવીકાયિકા જીવાઃ ‘એગયઓ’ એકત્ એકીભૂય
પરસ્પરં સંયુજ્યેત્યર્થઃ ‘સાધારણશરીરં વંધન્તિ’ સાધારણમેકશરીરં વધનન્તિ વહૂનાં

હાથ જોડકર ગૌતમ ને પ્રભુ સે હસ પ્રકાર પૂછા—‘સિય મંતે ! જાવ
ચત્તારિ પંચ પુઠ્ઠીકાહયા એગયઓ’ યહાં પર કહીં ૨ દ્વાર ગાથા લિખી
હુઈ મિલતી હૈ—‘સિય ૧, લેસે ૨, इत्यादि स्यात्, લેશ્યા, દટ્ટિ, જ્ઞાન,
યોગ, ઉપયોગ, કિમાહાર, પ્રાણાતિપાત, ઉત્પાત, સ્થિતિ સમુદ્ધાત એવં
ઉવ્વહીના યે ૧૨ પૃથિવીકાયિક સે લગાકર વનસ્પતિકાયિક તક કહે
જાતે હૈં સો इनमें से पहिला द्वार जो ‘स्यात्’ હૈં ઉત્તકો આશ્રિત કરકે
ગૌતમ ને એસા યહ પ્રભુ સે પ્રશ્ન કિયા હૈં હસમેં પૂછા ગયા હૈં કિ હે
મદન્ત ! કદાચિત્ દો યા તોન, યા ચાર યા પાંચ પૃથિવીકાયિક
જીવ એકદે હોકર મિલકર સાધારણ શરીર કા વન્ધ કરતે હૈં ?
પૂછને કા તાત્પર્ય એસા હૈં કિ યચપિ પ્રાયઃ સર્વ હી પૃથિવીકાયિક જીવ
પ્રત્યેક શરીર કા વંધ કરતે હૈં યહ વાત તો સિદ્ધ હી હૈં પરન્તુ વે દો,

બન્ને હાથ બેડીને ઘણા બ વિનય સાથે પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછયું—‘સિય મંતે !
જાવ ચત્તારિ પંચ પુઠ્ઠીકાહયા એગયઓ’ અહિયાં કોઈ કોઈ ઠેકાણે આ ગાથા
લખેલી મળે છે, ‘સિય ૧ લેસે ૨’ इत्यादि स्यात् લેશ્યા, દટ્ટિ, જ્ઞાન, યોગ,
ઉપયોગ, કિમાહાર, પ્રાણાતિપાત, ઉત્પાત, સ્થિતિ, સમુદ્ધાત, અને ઉવ્વહીના
આ બાર દ્વાર પૃથ્વીકાયિકોથી લઈને વનસ્પતિકાયિકો સુધીમાં કહેવામાં આવે
છે. તેમાંથી પહેલું દ્વાર જે ‘स्यात्’ છે, તેને ઉદ્દેશીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને
એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ કોઈવાર બે અગર ત્રણ અથવા ચાર અથવા
પાંચ પૃથ્વીકાયિક જીવો એકઠા થઈને—મળીને સાધારણ શરીરનો બંધ કરે છે ?
આ પ્રશ્ન પૂછવાનો હેતુ એ છે કે બે કે પ્રાયઃ બધા જ પૃથ્વીકાયિક જીવો
પ્રત્યેક શરીરનો બંધ કરે છે. એ વાત તો સિદ્ધ જ છે. પરંતુ તે બે, ત્રણ,

સામાન્યશરીરં વધનન્તિ આદિત એવ તત્ પ્રાયોગ્યપુદ્ગલગ્રહણાત્ इति 'बंधिता' बद्ध्वा 'ततो पच्छा आहारेति' ततः पश्चात् आहरन्ति विशेषाद्वारापेक्षया सामान्या-
हारस्यापि विशिष्टशरीरबन्धनसमये एव कृत्वत्वात् 'परिणामेति वा' परिणामयन्ति वा
आहतपुद्गलानां परिणामं कुर्वन्तीत्यर्थः 'शरीरं वा बंधन्ति' शरीरं वा वध्नन्ति
आहारितपरिणामितपुद्गलैः शरीरस्य पूर्वबन्धापेक्षया विशेषतो बन्धं कुर्वन्तीत्यर्थः ।
कदाचिदनेके पृथिवीकायिका जीवा मिलित्वा प्रथममेकसाधारणशरीरं वध्नन्ति
साधारणशरीरस्य बन्धानन्तरं विशेषमाहारमाहरन्ति तथा आहतपुद्गलस्य परि-
णामं कुर्वन्ति ततः पश्चात् शरीरस्य विशेषरूपेण बन्धं कुर्वन्ति किम् इत्ययं प्रश्नः ।

તીન, ચાર, પાંચ આદિ પૃથિવીકાયિક જીવ આપણ મેં મિલકર કયા
એસા બી કર સકતે હૈં કિ વે સાધારણ એક શરીર કા બી આદિ સે હી
તત્પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે બન્ધ કરલેં ? ઔર 'बंधिता ततो
पच्छा आहारेति' બંધ કરને કે બાદ ફિર વે વિશિષ્ટ આહાર ગ્રહણ કરેં
કયોંકિ સામાન્ય આહાર તો ઉનકા વિશિષ્ટ શરીર બન્ધ કે સમય મેં હી
ક્રિયા ગયા હો જાતા હૈં તથા ગૃહીત આહાર કો વે પરિણમાવેં ઔર ફિર
વે શરીર કા પૂર્વબન્ધ કી અપેક્ષા વિશિષ્ટ બન્ધ કરલેં ? યહાં પાંચ યહ
ઉપલક્ષણ પદ હૈં હસલેં બહુત ઝો બી પૃથિવીકાયિકોં કા યહાં ગ્રહણ હો
જાતા હૈં એસા જાનનાં ચાહિયે હસકા સંક્ષિપ્તાર્થ એસા હૈં કિ કયાં અનેક
પૃથિવીકાયિક જીવ પહિલે એક સાધારણ શરીર કા બન્ધ કરતે હૈં ?
શરીર કે બંધ કે અનન્તર ફિર વે કયાં વિશેષ આહારકો ગ્રહણ કરતે હૈં ?
આહાર કો ગ્રહણ કરકે ફિર વે કયાં ગૃહીત ઉસ આહાર કો પરિણમાતે

આર પાંચ વિગેરે પૃથ્વીકાયિક જીવો પરસ્પરમાં મળીને શું એવું કરી શકે છે
કે-તેઓ સાધારણ એક પણ શરીર પહેલેથી જ તત્પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોને ગ્રહણ
કરીને બન્ધ કરી લે ? અને 'बंधिता ततो पच्छा आहारेति' બંધ કર્યા પછી
તે આહાર ગ્રહણ કરે. કેમ કે આહાર તો તેના વિશિષ્ટ શરીર બન્ધના સમયમાં
જ કરેલો હોય છે. તથા ગ્રહણ કરેલા આહારને તે પરિણમાવે અને તે પછી
તે પૂર્વની અપેક્ષાએ શરીરનો વિશિષ્ટ બંધ કરી લે છે ? અહિયાં પાંચ એ
ઉપલક્ષણ પદ છે, તેથી ઘણા પૃથિવીકાયિકોનું ગ્રહણ થાય છે. તેમ સમજવું.
આનો સંક્ષેપ અર્થ આ પ્રમાણે છે કે-શું અનેક પૃથ્વીકાયિક જીવો પહેલાં એક
સાધારણ શરીરનો બંધ કરે છે ? શરીરના બંધ કર્યા પછી તે વિશેષ પ્રકારના
આહારને ગ્રહણ કરે છે ? આહારને ગ્રહણ કરીને ગ્રહણ કરેલા તે આહારને પરિ-
ણમાવે છે ? અને પરિણમાવીને વિશેષ રૂપથી શરીરનો બંધ કરે છે ? એમ તો

અત્ર સામાન્યતઃ સર્વસંસારિજીવાનાં પ્રતિસમયં નિરન્તરમાહારગ્રહણં ભવત્યેવ તતઃ પ્રાથમિકસામાન્યશરીરબન્ધસમયેऽપિ આહારસ્તુ વિદ્યતે એવ તથાપિ તે પ્રથમં શરીરં વધ્નન્તિ પશ્ચાદાહારગ્રહણં કુર્વન્તીત્યાકારકઃ પ્રશ્નો વિશેષશરીરગ્રહણાપેક્ષયા જ્ઞાતવ્યઃ । અર્થાત્ જીવા ઉત્પત્તિસમયે પ્રથમમોજમાહારં કુર્વન્તિ તદનન્તરં શરીર-સ્પર્શદ્વારા લોમાહારં કુર્વન્તિ પરિણમયન્તિ ચ તદનન્તરં વિશેષરૂપેણ શરીરં વધ્નન્તિ કિમ્ ? इत्याकारकः प्रश्नः, प्रथमं सर्वे जीवाः मिलित्वा एकमेव शरीरं गृह्णन्ति आहरन्ति परिणमयन्ति च ततो विशेषरूपेण शरीरं गृह्णन्ति आहरन्ति परिणम-

हैं ? और परिणमा कर शरीर का फिर विशेषरूप से बन्ध करते हैं क्या ? वैसे देखा जावे तो सामान्यरूप से समस्त संसारी जीवों के प्रतिसमय निरन्तर आहार का ग्रहण तो होता ही है इससे प्रथम सामान्यशरीर के बन्धनसमय में भी आहार तो चालु ही रहता है फिर भी यहां जो ऐसा प्रश्न किया गया है कि वे प्रथम शरीर का बंध करते हैं और बाद में आहार लेते हैं ऐसा जो यह प्रश्न किया गया है वह विशेष शरीर को ग्रहण करने की अपेक्षा से किया गया है ऐसा जानना चाहिये अर्थात् जीव उत्पत्ति के समय में ओज आहार करते हैं उसके बाद शरीर स्पर्श द्वारा लोमाहार करते हैं और उसे परिणमाते हैं, परिणमाने के बाद फिर वे विशेषरूप से शरीर का बंध करते हैं ऐसा यह प्रश्न है । इसका आशय ऐसा है प्रथम सब जीव मिलकर एक ही शरीर ग्रहण करते हैं फिर आहार करते हैं बाद में उसे परिणमाते हैं, फिर विशेषरूप से शरीर का ग्रहण करते हैं फिर आहार करते हैं, फिर उसे

સામાન્ય રૂપથી સઘળા સંસારી જીવોને પ્રતિસમય નિરંતર આહારતુ' ગ્રહણુ તો થાય છે જ તેથી પ્રથમ સામાન્ય શરીરના બંધન સમયે પણ આહાર તો ચાલુ જ રહે છે. તો પણ અહિયાં જે એવો પ્રશ્ન કરેલ છે કે તે પહેલાં શરીરનો બંધ કરે છે, તે પછી આહાર લે છે ? એવો જે આ પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે, તે વિશેષ શરીરને ગ્રહણ કરવાની અપેક્ષાથી કરવામાં આવેલ છે. તેમ સમજવું. અર્થાત્ જીવ ઉત્પત્તિના સમયે એજ આહાર ગ્રહણ કરે છે. તે પછી શરીર સ્પર્શ દ્વારા લોમાહાર કરે છે. અને તેને પરિણમાવે છે. પરિણમાન્યા પછી તે વિશેષ રૂપથી શરીરનો બંધ કરે છે ? એવો આ પ્રશ્ન છે. આ કથનનો હેતુ એ છે કે-પહેલાં બધા જીવો મળીને એકજ શરીર ગ્રહણ કરે છે. તે પછી આહાર ગ્રહણ કરે છે. તે પછી તેને પરીણમાવે છે. તે પછી વિશેષરૂપથી શરીરતુ' ગ્રહણ કરે છે. તે પછી આહાર કરે છે. અને તે પછી પરિણમાવે છે, આ પ્રશ્નના

યન્તિ ચ કિમ્ ? इति पश्चादशयः । भगवानाह-‘णो इण्ठे समद्धे’ नायमर्थः समर्थः कुतो नायमर्थः समर्थः तत्राह-‘पुढरी’ इत्यादि ‘पुढवीकाइयाणं’ पृथिवीकायिकाः खलु जीवाः ‘पत्तेयाहारा’ प्रत्येकाहाराः ‘पत्तेयपरिणामा’ प्रत्येकपरिणामाः ‘पत्तेयं सरीरं बंधंति’ प्रत्येकं शरीरं बध्नन्ति ‘बंधित्ता’ बद्ध्वा ‘तओपच्छा’ ततः पश्चात् तत्तद्रूपेण प्रत्येकाहारग्रहणपरिणमनशरीरबन्धानन्तरम् ‘आहारे’ति वा आहरन्ति वा विशेषरूपेण ‘परिणामे’ति वा परिणमयन्ति वा अहतपुद्गलानां परिणामं विशेषरूपेण कुर्वन्ति ‘सरीरं वा बंधंति’ शरीरं वा विशेषरूपेण बध्नन्ति इत्यर्थः । १। द्वितीयं लेखाद्वारमाह-‘तेसि णं भंते । जीवाणं’ तेषां पृथिवीकायिकानां खलु जीवानां भदन्त । ‘कइलेस्साओ पन्नत्ताओ’ कतिलेखाः प्रज्ञप्ताः

परिणामाते हैं क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘णो इण्ठे समद्धे’ हे गौतम ! ऐसा यह अर्थ समर्थ नहीं है क्योंकि ‘पुढवीकाइयाणं पत्तेयाहारा पत्तेयपरिणामा, पत्तेयं सरीरं बंधंति’ पृथिवीकायिक जो जीव हैं वे प्रत्येक आहारवाले होते हैं और प्रत्येक ही उस गृहीत आहारके पुद्गलों को परिणामानेवाले होते हैं । इस कारण वे प्रत्येक अपने शरीर का बन्ध करते हैं एक ही शरीर का सब मिलकर बन्ध नहीं करते हैं । ‘बंधित्ता’ अपने २ शरीर का भिन्न २ रूप से बन्ध करके फिर ‘तओपच्छा’ वे प्रत्येक ही आहार के ग्रहण उसके जूदे २ परिणमन और शरीर के बन्ध के बाद में विशेषरूप से आहार करते हैं और आहतपुद्गलों को विशेषरूप से परिणमाते हैं और विशेषरूप से फिर वे शरीर का बन्ध करते हैं ॥१॥

अब द्वितीय लेखाद्वार का कथन किया जाता है-इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-‘तेसि णं भंते ! जीवाणं कइलेस्साओ पन्नत्ताओ’

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ણો ઇણ્ઠે સમદ્ધે’ હે ગૌતમ ! એ અર્થ બરાબર નથી. કેમ કે ‘પુદ્ગલીકાઈયાણં પત્તેયાહારા પત્તેયપરિણામા પત્તેયં સરીરં બંધંતિ’ જે પૃથ્વીકાયિક જીવો છે, તે પ્રત્યેક આહારવાળા હોય છે, અને પ્રત્યેક તે ગ્રહણ કરેલા આહારના પુદ્ગલોને પરિણમાવવાવાળા હોય છે. તે કારણથી તે પ્રત્યેક પોતાના શરીરનો બંધ કરે છે. બધા મળીને એક જ શરીરનો બંધ કરતા નથી. ‘બંધિત્તા’ પોતાના શરીરનું જુદા જુદા રૂપે બંધ કરીને ‘તઓપચ્છા’ તે પછી તેઓ આહારનું ગ્રહણ અને તેના જુદા જુદા પરિણમન અને શરીરના બંધ પછી વિશેષ રૂપથી આહાર કરે છે અને આહાર કરેલા પુદ્ગલોને વિશેષ રૂપથી પરિણમાવે છે અને પછી તે વિશેષ રૂપથી શરીરનો બંધ કરે છે. ૧।

પૃથિવીકાયિકજીવાનાં કિયન્ત્યો લેશ્યાઃ મદન્તીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’
 ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્તારિ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ ચત્તારો લેશ્યાઃ
 પ્રજ્ઞાઃ ‘તં જહા’ તથથા ‘કળ્હલેસ્સા ય’ કૃષ્ણલેશ્યા ‘નીલલેસ્સા’ નીલલેશ્યા
 ‘કાસલેસ્સા’ કાષોતલેશ્યા ‘તેજલેસ્સા’ તેજોલેશ્યા ૨ । તૃતીયં દૃષ્ટિદ્વારમાહ-
 ‘તે ણં મંતે ! ‘તે પૃથિવીકાયિકા સ્વલુ મદન્ત ! જીવા કિં સમ્મદિટ્ઠી મિચ્છાદિટ્ઠી
 સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી’ તે જીવાઃ કિં સમ્યગ્દૃષ્ટ્યો મિથ્યાદૃષ્ટ્યઃ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટ્યો
 વા ? કીદશી દૃષ્ટિઃ પૃથિવીકાયિકજીવાનાં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા !
 ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘નો સમ્મદિટ્ઠી’ નો સમ્યગ્દૃષ્ટ્યઃ પૃથિવીકા-

હે મદન્ત ! उन पृथिवीकायिक जीवों के कितनी लेश्याएं होती हैं ऐसा
 यह द्वितीय प्रश्न हैं उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! चत्तारि लेस्साओ
 पन्नत्ताओ’ हे गौतम ! उन पृथिवीकायिक जीवों के चार लेश्याएं होती
 हैं, जिनके नाम इस प्रकार से हैं-‘कण्ह लेस्सा य०’ कृष्णलेश्या,
 नीललेश्या कपोतलेश्या और तेजोलेश्या ॥ २ ॥

अब तृतीय दृष्टिद्वार का कथन किया जाता है इसमें गौतम ने प्रभु से
 ऐसा पूछा है-‘ते णं मंते ! जीवा किं सम्मदिट्ठी मिच्छादिट्ठी सम्मा-
 मिच्छादिट्ठी’ हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीव क्या सम्यग्दृष्टि होते हैं ?
 या मिथ्यादृष्टि होते हैं ? या सम्यग्मिथ्यादृष्टि होते हैं ? अर्थात् इन जीवों
 की कैसी दृष्टि होती है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा’ हे गौतम !
 ‘नो सम्मदिट्ठी’ पृथिवीकायिक जीव सम्यग् दृष्टि नहीं होते हैं और न

હવે ત્રીજા લેશ્યાદ્વારનું કથન કરવામાં આવે છે.

આમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે ‘તેસિ ણં મંતે !
 જીવાણં કહલેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ હે ભગવન્, તે પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેટલી
 લેશ્યાઓ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે-ગોયમા ! ચત્તારિ-
 લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ’ હે ગૌતમ ! તે પૃથ્વીકાયિક જીવોને ચાર લેશ્યાઓ
 કહેવામાં આવી છે. તેના નામ આ પ્રમાણે છે-‘કળ્હલેસ્સા ય૦’ કૃષ્ણલેશ્યા,
 નીલલેશ્યા, કાષોતલેશ્યા, અને તેજલેશ્યા ॥૨॥

હવે ત્રીજા દૃષ્ટિદ્વારનું કથન કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી
 પ્રભુને એવું પૂછે કે-‘તે ણં મંતે ! જીવા કિં સમ્મદિટ્ઠી મિચ્છા દિટ્ઠી સમ્મા
 મિચ્છા દિટ્ઠી’ હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયિક જીવો શું સમ્યગ્દૃષ્ટિવાળા હોય છે ?
 અથવા મિથ્યા દૃષ્ટિવાળા હોય છે ? અથવા તો સમ્યગ્ મિથ્યાદૃષ્ટિવાળા હોય
 છે ? અર્થાત્ આ જીવોની કેવી દૃષ્ટિ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ
 કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! નો સમ્મદિટ્ઠી૦’ પૃથ્વીકાયિક જીવ સમ્ય

યિકા જીવાઃ સમ્યગ્દષ્ટયો ન ભવન્તીત્યર્થઃ, અપિ તુ ‘મિચ્છાદિટ્ટી’ મિથ્યાદષ્ટયઃ ‘નો સમ્મમિચ્છાદિટ્ટી’ નો સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટયઃ નો સમ્યગ્દષ્ટિત્વં ન વા સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિત્વં તેષાં કિન્તુ મિથ્યાદષ્ટિત્વમેવ ૩ । ચતુર્થે જ્ઞાનદ્વારમાહ—‘તે ણં મંતે ! જીવા’ તે પૃથિવીકાયિકાઃ खलु भदन्त ! જીવાઃ ‘કિં નાણી અન્નાણી’ કિં જ્ઞાનિનો ડજ્ઞાનિનો વેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા હે ગૌતમ ! ‘નો નાણી અન્નાણી’ નો જ્ઞાનિનોડપિ તુ અજ્ઞાનિન એવ તે પૃથિવીકાયિકા જીવા इत्युत्तरम् અજ્ઞાનિત્વેડપિ તે ‘નિયમા દો અન્નાણી’ નિયમાત્ તે દ્વચજ્ઞાનિનઃ પૃથિવીકાયિકા જીવા દ્વચજ્ઞાનિનઃ, તેષામજ્ઞાનિનાં નિયમતોડજ્ઞાનદ્વયં ભવતિ येन द्वय-ज्ञानिनौ व्यपदिश्येते, કોદશમજ્ઞાનદ્વયં તત્રાહ—‘તં જહા’ इत्यादि । ‘તં જહા’ તથથા ‘મહ અન્નાણી ય સુય અન્નાણી ય’ મત્યજ્ઞાનિનશ્ચ શ્રુતાજ્ઞાનિનશ્ચેતિ ૪ । પશ્ચમં યોગદ્વારમાહ—‘તે ણં મંતે !’ તે પૃથિવીકાયિકાઃ खलु भदन्त ! ‘જીવા

વે ‘સમ્યગ્મિથ્યાદષ્ટિ’ હોતે હૈં કયોંકિ હન દોનોં દષ્ટિયોંવાલે પશ્ચેન્દ્રિય જીવ હો હોતે હૈં । હસ કારણ વે મિથ્યાદષ્ટિ હી હોતે હૈં ।

જ્ઞાનદ્વાર—હસ ચતુર્થ દ્વાર કો લેકર ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ ‘તે ણં મંતે ! જીવા નાણી અન્નાણી’ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવ કયા મતિ આદિ જ્ઞાનવાલે હોતે હૈં । યા મતિ અજ્ઞાન આદિવાલે હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા ‘ગોયમા ! નો નાણીં’ હે ગૌતમ ! વે પૃથિવીકાયિક જીવ મતિ આદિ જ્ઞાનવાલે નહીં હોતે હૈં કિન્તુ મતિ અજ્ઞાની ઓર શ્રુત અજ્ઞાની હોતે હૈં યહી ઘાત ‘મહ અન્નાણીં’ આદિ પદોં દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ ।

દષ્ટિવાળા હોતા નથી. તેમ જ તેઓ ‘સમ્મામિચ્છાદિટ્ટીં’ સમ્યગ્ મિથ્યા દષ્ટિ પણ હોતા નથી. કેમ કે આ એ દષ્ટિવાળા પશ્ચેન્દ્રિય તિયંન્ય ભવે જ હોય છે. તેથી તેઓ મિથ્યાદષ્ટિ જ હોય છે.

૪ જ્ઞાનદ્વાર—આ ચોથા જ્ઞાનદ્વાર માટે ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘તે ણં મંતે ! જીવા નાણી અન્નાણી’ હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક ભવે શું મતિજ્ઞાન વિગેરે જ્ઞાનવાળા હોય છે ? કે મતિ અજ્ઞાનવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું ‘ગોયમા ! નો નાણીં’ હે ગૌતમ ! તે પૃથ્વી કાયિક ભવે મતિજ્ઞાન વિગેરે જ્ઞાનવાળા હોતા નથી. પરંતુ મતિઅજ્ઞાની અને શ્રુત અજ્ઞાની હોય છે. એ જ વાત ‘મહઅન્નાણીં’ વિગેરે પદો દ્વારા અભાવવામાં આવેલ છે.

કિં મળજોગી' જીવાઃ કિં મનોયોગિનઃ 'વચજોગી' વચોયોગિનઃ 'કાયજોગી' કાયયોગિનઃ, મનોયોગવચોયોગકાયયોગમધ્યાત્ કતમો યોગઃ પૃથિવીકાયિકાનાં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘णो मणजोगी णो वचजोगी’ नो मનોयોગिनो नो वचोयોगिनः किन्तु ‘काय-जोगी’ कાયयોगिनः पृथिवीकायिकजीवानां मनोवचसोरभावात् कायमात्रस्यैव सद्भावेन इत्थमुक्तमिति ५ । षष्ठं उपयोगद्वारमाह-‘ते णं भंते !’ ते खलु भदन्त ! ‘जीवा किं सागारोवउत्ता’ पृथिवीकायिका जीवाः किं साकारोपयुक्ताः अथवा ‘अणागारोवउत्ता’ अनाकारोपयुक्ताः इति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’

યોગદ્વાર-इस योगद्वार में गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है । ‘ते णं भंते ! जीवा०’ हे भदन्त ! वे पृथिवीकायिक जीव क्या मनोयोगवाले होते हैं ? या वचन योगवाले होते हैं ? या काययोगवाले होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा णो मणजोगी०’ हे गौतम ! वे पृथिवीकायिक न मनोयोगी होते हैं क्योंकि यह योग संज्ञी पञ्चेन्द्रिय के होता है न वचनयोगी वे होते हैं क्योंकि यह योग द्वीन्द्रिय जीवों से प्रारम्भ होता है अतः इन दोनों योगों के अभाव से सिर्फ एक काय-योगवाले ही होते हैं क्योंकि इस योग होने का कारण उनके काया का सद्भाव है ।

ઉપયોગદ્વાર-इस द्वार को आश्रित करके गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा- है-‘ते णं भंते ! जीवा किं०’ हे भदन्त ! वे पृथिवीकायिक जीव साकारोप-

૫ યોગદ્વાર-આ યોગદ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-‘તે ણં ભંતે ! જીવા૦’ હે ભગવન્ તે પૃથિવીકાયિક જીવો મનોયોગવાળા હોય છે ? કે વચનયોગવાળા હોય છે ? અથવા કાયયોગવાળા હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે - ગોયમા ! ણો મણજોગી૦’ હે ગૌતમ ! તે પૃથિવ કાયિક જીવો મનોયોગવાળા હોતા નથી. કેમ કે તે યોગ સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયોને થાય છે. તે વચનયોગી પણ હોતા નથી. કેમ કે તે યોગ દ્વીન્દ્રિય જીવોથી પ્રારંભ થાય છે, તેથી એ બંને યોગોના અભાવથી તેઓ કેવળ એક કાય-યોગવાળા જ હોય છે. આ યોગ હોવાનું કારણ તેઓને કાયનો સદ્ભાવ છે તે જ છે.

૬ ઉપયોગદ્વાર-આ દ્વારને ઉદેશીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-‘તે ણં ભંતે જીવા કિં૦’ હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયિક જીવ સાકારોપયોગવાળા હોય છે કે નિરાકારોપયોગવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે

इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम । 'सागारोवउत्ता वि अणागारोवउत्ता वि' पृथिवीकायिकजीवाः साकारोपयुक्ता अपि अनाकारोपयुक्ता अपि साकारो-
ज्ञानोपयोगः अनाकारो दर्शनोपयोगोऽपीति ६ । सप्तममाहारद्वारमाह—'ते णं
भंते ! जीवा' ते पृथिवीकायिकाः खलु भदन्त ! जीवाः 'किमाहारमाहारे'ति'
किमाहारमाहरन्ति कीदृशमाहारम्—आहारपुद्गलरूपम् आहरन्ति—गृह्णन्ति ? इति
प्रश्नः भगवानाह—'गोयमा' हे गौतम । 'द्व्वओ णं अणंतपएसियाइं' दव्वाइं'
द्रव्यतः अनन्तप्रदेशिकानि द्रव्याणि आहारपुद्गलरूपाणि आहरन्तीत्यर्थः 'एवं
जहा पञ्चवणाए पढमे अहरुद्देसए' एवं यथा प्रज्ञापनायाः अष्टाविंशतितमपदस्य
प्रथमे आहारोद्देशके नैरयिकप्रकरणे आहारविषये कथितं तथैव इहापि ज्ञातव्य-

योगवाले होते हैं या अनाकारोपयोगवाले होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु
कहते हैं—'गोयमा' हे गौतम ! पृथिवीकायिक जीव साकारोपयोगवाले
भी होते हैं और अनाकारोपयोगवाले भी होते हैं ज्ञानोपयोग का नाम
साकारोपयोग और दर्शनोपयोग का नाम अनाकारोपयोग है दोनों उप-
योग इनमें इसलिये होते हैं कि जीव का स्वभाव ही उपयोगरूप है ।

आहारद्वार—'ते णं भंते ! जीवा' हे भदन्त ! ये जीव कैसे आहार-
पुद्गलों का आहार करते हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—
'गोयमा०' हे गौतम ! वे पृथिवीकायिक जीव 'द्व्वओ०' द्रव्यकी अपेक्षा
ऐसे द्रव्यों का आहार करते हैं कि जो अनन्तप्रदेशात्मक होते हैं । 'एवं
जहा०' प्रज्ञापना के २८ वे पद के प्रथम आहारोद्देशक में नैरयिक
प्रकरण में आहार के विषय में जैसा कहा गया है वैसा ही कथन यहां

છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક જીવો સાકારોપયોગવાળા પણ
હોય છે, અને નિરાકારોપયોગવાળા પણ હોય છે. જ્ઞાન યોગનું નામ સાકારો-
પયોગ છે. દર્શનયોગનું નામ નિરાકારોપયોગ છે. આ બન્ને યોગો તેઓમાં
એ કારણથી હોય છે કે—જીવનો સ્વભાવ જ ઉપયોગ રૂપ હોય છે.

૭ આહારદ્વાર—'તે ણં ભંતે ! જીવા૦' હે ભગવન્ જીવ કેવા આહાર
પુદ્ગલોનો આહાર કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા૦'
હે ગૌતમ ! તે પૃથિવીકાયિક જીવ 'દ્વ્વઓ૦' દ્રવ્યની અપેક્ષાથી એવા દ્રવ્યોનો
આહાર કરે છે કે જે અનન્ત પ્રદેશાત્મક હોય છે. 'એવં જહા૦' પ્રજ્ઞાપના
સૂત્રના ૨૮ અઠ્યાવીસમા પદના પહેલા આહાર ઉદ્દેશમાં નૈરયિક પ્રકરણમાં
આહારના વિષયમાં જેવી રીતે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તેવું જ કથન

મિતિ કિયત્પર્યન્તં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્ય આહારોદેશકો વક્તવ્યઃ તત્રાહ-
'જાવ સઽવવ્વણયાણ આહારમાહરેતિ' યાવત્ સર્વાત્મતયા સર્વાત્મપ્રદેશેન આહાર-
માહરન્તિ એતત્ પર્યન્તં પ્રજ્ઞાપનાસૂત્રસ્ય આહારોદેશકો વક્તવ્યઃ એવં યથા પ્રજ્ઞા-
પનાયામ્ અષ્ટાવિંશતિતમપદસ્ય પ્રથમે આહારાભિધાયકોદેશકે નૈરયિકપ્રકરણે
સૂત્રં તથૈવેહાપિ વક્તવ્યં તથાહિ-'સ્વેત્તઓ અસંસ્થેજ્જપણસોગાઢાઈ' કાલઓ
અન્નયરઢિતિયાઈ' ભાવઓ વન્નમંતાઈ ગંધમંતાઈ રસમંતાઈ' ફાસમંતાઈ' ઇત્યાદિ,
ક્ષેત્રતોડસંસ્થેયપ્રદેશાવગાઢાનિ કાલતોડન્યતરસ્થિતિકાનિ ભાવતો વર્ણવન્તિ
ગન્ધવન્તિ રસવન્તિ સ્પર્શવન્તિ દ્રવ્યાણીત્યર્થઃ તે પૃથ્વીકાયિકા જીવાઃ દ્રવ્યતો-
ડસંસ્થેયપ્રદેશાવગાઢાનિ દ્રવ્યાણિ આહારતયા આહરન્તિ કાલતશ્ચ અન્યતર-
સ્થિતિકાનિ દ્રવ્યાણિ આહારપુદ્ગલતયા આહરન્તિ ભાવતઃ વર્ણગન્ધરસસ્પર્શવિશિ-
ષ્ટાનિ દ્રવ્યાણિ આહારપુદ્ગલતયા આહરન્તિ ઇતિ ભાવઃ । 'તે ણં મંતે ! જીવા'

પર મી જાન લેના યાહિયે ઓર યહ પ્રજ્ઞાપના સૂત્ર કા આહારોદેશક
'જાવ સઽવવ્વણયાણ આહારમાહરેતિ' ઇસ સૂત્ર તક કા યાવત્ વે સર્વા-
ત્મકપ્રદેશોં દ્વારા ગ્રહણ કરતે હૈં યહાં ગ્રહણ કરના યાહિયે પ્રજ્ઞાપના
સૂત્ર મેં ક્ષેત્રકાલ ઓર ભાવ કી અપેક્ષા લેકર જો આહાર કે વિષય કા
કથન આયા હૈ વહ ઇસ પ્રકાર સે હૈ । 'સ્વેત્તઓ૦' ક્ષેત્ર કી અપેક્ષા
અસંખ્યાતપ્રદેશોં મેં અવગાઢ હુએ દ્રવ્યોં કા કાલ કી અપેક્ષા અન્યતર
કાલ મેં સ્થિત હુએ અર્થાત્ જઘન્ય મધ્યમ એવં ઉત્કૃષ્ટ કાલ મેં રહે હુએ
દ્રવ્યોં કા તથા ભાવ કી અપેક્ષા વર્ણવાલે ગન્ધવાલે ઓર સ્પર્શવાલે દ્રવ્યોં
કા આહાર કરતે હૈં । અવ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈં-'તે ણં મંતે !

અહિયાં પણ સમજી લેવું. અને પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં કહેલ આ આહાર ઉદેશાનું
કથન 'જાવ સઽવવ્વણયાણ આહારમાહરેતિ' યાવત્ તે સર્વાત્મ પ્રદેશોથી આહાર
ગ્રહણ કરે છે. આ કથન સુધીનું ત્યાંનું સઘણું કથન અહિયાં ગ્રહણ કરવું
જોઈએ. પ્રજ્ઞાપના સૂત્રમાં ક્ષેત્ર, કાળ, અને ભાવની અપેક્ષાથી આહારના વિષયનું
જે કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે આ પ્રમાણે છે. 'સ્વેત્તઓ૦' ક્ષેત્રની અપેક્ષાથી
અમ્મજ્યાત પ્રદેશોમાં અવગાઢ થયેલા દ્રવ્યોમાં કાલની અપેક્ષાથી અન્યતર
કાળમાં રહેલા અર્થાત્ જઘન્ય, મધ્યમ, અને ઉત્કૃષ્ટ કાળમાં રહેલા દ્રવ્યોનો
તથા ભાવની અપેક્ષાથી વર્ણવાળા, ગંધવાળા, રસવાળા અને સ્પર્શવાળા
દ્રવ્યોનો આહાર કરે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'તે ણં મંતે ! જીવા જં
આહારેતિ તં ચિદ્જંતિ' હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયિક જીવો જેમ આહાર

તે પૃથિવીકાયિકાઃ સ્વલ્ભ મદન્ત ! જીવાઃ 'જં આહારે'તિ તં ચિજ્જંતિ' યં યાદ-
શમ્ આહારમ્ આહારપુદ્ગલમ્ આહરન્તિ આહારરૂપતયા ગૃહ્ણન્તિ 'તં ચિજ્જંતિ' તત્
ચિન્વન્તિ તત્ આહારતયા ગૃહીતં પુદ્ગલજાતં ચિન્વન્તિ શરીરેન્દ્રિયતયા પરિ-
ણમન્તીત્યર્થઃ 'જં નો આહારે'તિ તં નો ચિજ્જંતિ' યત્ પુદ્ગલજાતં નો આહરન્તિ
તત્ પુદ્ગલજાતં નો ચિન્વન્તિ ન શરીરેન્દ્રિયતયા પરિણમન્તિ । 'ચિન્ને સે વા
ઉદાહ' ચીર્ણં તત્ વા ચીર્ણં ચ આહારિતં સત્ તત્ પુદ્ગલજાતમ્ અપદ્રવતિ-અપયાતિ
વિનશ્યતિ મલવત્, સારસ્વાસ્ય શરીરેન્દ્રિયતયા પરિણમતિ એતદેવાહ-'પલિસપ્પહ
વા' પરિસર્પતિ વા પરિસમન્તાત્ સર્પતિ ગચ્છતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-
'હંતા' इत्यादि 'हंता गोयमा !' इन्त, हे गौतम ! 'ते णं जीवा जमाहरन्ति ते

जीवा जं आहारे'ति तं चिज्जंति' हे मदन्त ! वे पृथिवीकायिक जीव
जैसे आहारपुद्गल को आहाररूप से ग्रहण करते हैं उस आहाररूप
से गृहीत पुद्गल जात को क्या वे शरीर और इन्द्रियरूप से परिण-
माते हैं ? 'जं नो आहारे'ति तं नो चिज्जंति' तथा जिस पुद्गलजात को
वे आहाररूप से ग्रहण नहीं करते हैं, उस पुद्गलजात को वे शरीर
इन्द्रियाकाररूप से नहीं परिणमाते हैं क्या ? 'चिन्ने से वा उदाह' या
आहारित हुए उस पुद्गलजात का असारभाग मल की तरह नष्ट हो
जाता है क्या ? और 'पलिसप्पहवा' जो उसका सार भाग होता है वह
शरीर इन्द्रियरूप से परिणम जाता है क्या ? इसके उत्तर में प्रभु कहते
हैं-'हंता, गोयमा ! हां, गौतम ! 'ते णं जीवा जं आहा०' वे पृथिवी-
कायिक जीव जिस पुद्गल जात को अपने आहाररूप से ग्रहण करते

પુદ્ગલોને આહાર રૂપથી ગ્રહણ કરે છે. તે આહાર રૂપે ગ્રહણ કરેલા પુદ્ગલ
સમૂહને શું તેઓ શરીર અને ઇન્દ્રિય રૂપે પરીણમાવે છે. 'જં નો આહારે'તિ
તં નો ચિજ્જંતિ ! અને જે પુદ્ગલ સમૂહને તે આહાર રૂપે લેતા નથી,
તે પુદ્ગલ સમૂહને તેઓ શરીર ઇન્દ્રિયાકાર રૂપથી પરીણમાવતા નથી ?
'ચિન્ને સે વા ઉદાહ' અથવા આહાર કરેલા પુદ્ગલોને અસાર ભાગ મળની
માફક નાશ થઈ જાય છે ? અને 'પલિસપ્પહ વા' અને તેનો જે સાર ભાગ
છે, તે શરીર અને ઇન્દ્રિય રૂપથી પરીણમી જાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રભુ કહે છે કે-'હંતા ! ગોયમા !' હા ગૌતમ ! 'તેણં જીવા જમાહાં'
તે પૃથિવીકાયિક જીવો જે પુદ્ગલોને પોતાના આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે

ચિજ્જંતિ' તે સ્વલુ જીવાઃ પૃથિવીકાયિકાઃ યદાહારપુદ્ગલજાતમ્ આહરન્તિ તત્ પુદ્ગલજાતં ચિન્વન્તિ સંગૃહ્ણન્તિ 'જં નો જાવ પલિસપ્પહ વા' યત્ પુદ્ગલજાતં નો ચિન્વન્તિ તત્ પુદ્ગલજાતં ન સંગૃહ્ણન્તિ ચીર્ણં સત્ તત્ પુદ્ગલજાતમ્ અપ્પદ્રવતિ અપ-
યાતિ મલવત્ સારાંશશ્ચ શરીરેન્દ્રિયતયા પરિણમતિ અત્ર યાવત્પદેન 'ચિજ્જંતિ ચિન્ને
વા સે ઉદાહ' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति इति गौतमः पृच्छति 'तेसि णं भंते ! जीवाणं'
तेषां સ્વલુ ભદન્ત ! જીવાનાં પૃથિવીકાયિકાનામ્ 'એવં સન્નાતિ વા પન્નાતિ વા મળોહ
વા વર્હિ વા' એવં વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ સંજ્ઞા इति वा संज्ञा व्याख्यावहारिकार्थावग्रह-
રूपा मतिरिति प्रवर्तते किम् प्रज्ञेति वा प्रज्ञासूक्ष्मार्थविषया मतिरस्ति किम् मन
इति वा मनो द्रव्यस्वभावकम् वागिति वा वाक् द्रव्यश्रुतरूपा अस्ति किमिति ।
સંજ્ઞાદેઃ સ્વરૂપં दर्शयति 'अम्हे णं' इत्यादि । 'अम्हे णं आहारमाहारेमो' वयं स्वलु

हैं उस आहारित हुए पुद्गलजात को वे शरीर इन्द्रियाकाररूप से परि-
णमाते हैं 'जं णो जाव पलिसप्पह वा' तथा जिस पुद्गल जात को वे
आहाररूप से ग्रहण नहीं करते हैं उस पुद्गलजात को वे शरीरइन्द्रि-
याकाररूप से भी नहीं परिणमाते हैं । आहारित हुए उस पुद्गलजात
का असारभाग मल के जैसा नष्ट हो जाता है और सार भाग शरीर
इन्द्रियाकाररूप से परिणम्य जाता है यहाँ यावत्पद से 'चिज्जंति चिन्ने
वा से उदाह' इस पाठ का ग्रहण हुआ है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'तेसि णं भंते ! जीवाणं एवं
सन्नाति वा पन्नाति वा मनोह वा वर्हइ वा' हे भदन्त ! उन पृथिवीका-
यिक जीवों के क्या ऐसी संज्ञा, प्रज्ञा, मन अथवा वाणी होती है ? कि
जिससे वे 'अम्हे णं आहारमाहारेमो' हम आहार करते हैं ऐसा विचार

છે. તે આહાર રૂપે થયેલ પુદ્ગલોને તે શરીર ઇન્દ્રિય રૂપે પરિણુભાવે
છે. 'જં નો જાવ પલિસપ્પહ વા' તથા જે પુદ્ગલોને આહાર રૂપે તેઓ ગ્રહણ
કરતા નથી. તે પુદ્ગલ જાતને તેઓ શરીર ઇન્દ્રિયાકારથી પણ પરિણુભાવતા
નથી, અને આહાર રૂપે ગ્રહણ કરેલા તે પુદ્ગલોનો અસાર ભાગ મળની જેમ
નાશ પામે છે. અને સાર ભાગ શરીર ઇન્દ્રિયાકાર રૂપે પરિણુમી બન્ય છે.
યાવત્પદથી "ચિજ્જંતિ ચિન્ને વા સે ઉદાહ' આ પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'તેસિ ણં ભંતે ! જીવાણં એવં
સન્નાતિ વા પન્નાતિ વા મનોહ વા વર્હિ વા' હે ભગવન્ તે પૃથ્વીકાયિક જીવોને
એવી સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા, મન અથવા વાણી હોય છે ? કે જેનાથી તેઓ 'અમ્હેણં
આહારમાહારેમો' અમે આહાર કરીએ છીએ. એવો વિચાર કરી શકે ? અને

આહારમાહરામઃ ઇત્યાકારિકાઃ સંજ્ઞાદિકાઃ સન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-
 ‘જો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ કિન્તુ ‘આહારેતિ પુણ તે’ આહરન્તિ પુનસ્તે હે
 ગૌતમ ! તેણાં પૃથિવીકાયિકજીવાનાં વયમાહરામઃ ઇતિ સંજ્ઞા પ્રજ્ઞાદિકં નાસ્તિ
 તથાપિ તે આહારં કુર્વન્ત્યેવ એકેન્દ્રિયજીવાનાં મનોવચસોરભાવેન સંજ્ઞાદીનામ-
 ભાવાત્ આભોગપૂર્વકમાહારં ન કુર્વન્તિ કિન્તુ અનાભોગાત્ એવ તે આહરન્તીતિ-
 ભાવઃ ‘તેસિ જં મંતે ! જીવાણં’ તેણાં પૃથિવીકાયિકાનાં સ્વલુ ભદન્ત ! જીવાનામ્
 ‘એવં સન્નાતિ વા જાવ વડ્ડિ વા ‘એવં વક્ષ્યમાણસ્વરૂપા સંજ્ઞેતિ વા પ્રજ્ઞેતિ વા મતિ-
 રિતિ વા વાગિતિ વા ‘અમ્હે જં ઇદ્ધાણિદ્દે ફાસે પહિસંવેદેમો’ વયં સ્વલુ ઇદ્ધિણ્ણ

કર સકે’ ઔર દૂસરોં સે ઓ એસા હી પ્રકટ કર સકે ? અર્થાવગ્રહ
 મતિ કા નામ સંજ્ઞા હૈ સૂક્ષ્મ અર્થ કો વિષય કરનેવાલી મતિ કા નામ
 પ્રજ્ઞા હૈ । મનોદ્રવ્ય કા નામ યહાં મન હૈ ઔર દ્રવ્યશ્રુતરૂપ વચન કા
 નામ વાણી હૈ ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘જો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ।
 યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ ફિર ઓ વે આહાર તો કરતે હી હૈ કહને કા
 તાત્પર્ય એસા હૈ કિ ઉન પૃથિવીકાયિક જીવોં કે યદ્યપિ મન વચન કે
 અભાવ સે હમ આહાર કરતે હૈ એસી સંજ્ઞા પ્રજ્ઞા આદિ કુછ ઓ નહીં
 હૈ ફિર ઓ વે જો આહાર કરતે હૈ વહ ઉનકા આહાર અનાભોગ (અજ્ઞાન)
 પૂર્વક હી હોતા હૈ આભોગ પૂર્વક નહીં હોતા હૈ । ‘તેસિ જં મંતે ! જીવા જં
 એવં સન્નાતિ વા જાવ૦’ હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ
 કિ હે ભદન્ત ! ઉન પૃથિવીકાયિક એકેન્દ્રિયોં કો કયા એસી સંજ્ઞા પ્રજ્ઞા,
 મતિ અથવા વાણી હોતી હૈ કિ જિસસે વે એસા જાન સકેં કિ હમ

બીજાઓને પણ તે રીતે બતાવી શકે ? અર્થાવગ્રહ મતિનું નામ સંજ્ઞા છે.
 અને સૂક્ષ્મ અર્થને વિષય કરવાવાળી મતિનું નામ પ્રજ્ઞા છે. મનોદ્રવ્યનું
 નામ અહિયાં મન છે. અને દ્રવ્ય શ્રુત રૂપ વચનનું નામ વાણી છે. આ
 પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘જો ઇણદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ !
 આ અર્થ બરાબર નથી. તો પણ તેઓ આહાર તો કરે જ છે. કહેવાનું
 તાત્પર્ય એ છે કે—તે પૃથિવીકાયિક જીવોને જો કે મન અને વચનના અભાવથી
 હું આહાર કરું છું તે રીતની સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા વિગેરે કંઈ પણ હોતું નથી. તો
 પણ તેઓ જે આહાર કરે છે. તે તેનો આહાર અનાભોગ પૂર્વક જ હોય
 છે, આભોગ પૂર્વક હોતો નથી. ‘તેસિ જં મંતે ! જીવાણં’ એવં સન્નાતિ વા
 જાવ૦’ આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમસ્વામી એ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન
 તે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયોને શું એવી સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા, મતિ, અથવા વાણી હોય

રુચાયન્તે ? તે જીવાઃ પ્રાણાતિપાતે સ્થિતાઃ પ્રાણાતિપાતવૃત્તયઃ इत्येवम् उपा-
 रुचायन्ते अभिधीयन्ते किम् ? एते जीवाः प्राणातिपातं कुर्वन्तीत्येवं रूपेणाभि-
 धीयन्ते किमिति भावः । ‘मुसावाए अदिन्नादाणे जाव मिच्छादंसणसल्ले उव-
 कखाइज्जंति’ मृषावादे अदत्तादाने यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये वर्तन्ते इत्येवं रूपेण
 ते जीवा उपाख्यायन्ते अभिधीयन्ते किम् ? इति प्रश्नः भगवानाह—‘गोयमा’ हे
 गौतम ! ‘पाणाइवाए वि उवकखाइज्जंति’ प्राणातिपातेऽपि उपाख्यायन्ते हे
 गौतम ! पृथिवीकायिकाः जीवाः प्राणातिपातेऽपि वर्तन्ते इत्येवं रूपेणाभिधी-
 यन्ते एवेति न केवलं प्राणातिपाते वर्तन्ते इत्याख्यायन्ते अपि तु ‘जाव मिच्छा-
 दंसणसल्ले वि उवकखाइज्जंति’ यावत् मिथ्यादर्शनशल्येऽपि उपाख्यायन्ते
 यावत्पदेन प्राणातिपातादारभ्य मिथ्यादर्शनपर्यन्ताष्टादशपापेष्वपि उपाख्यायन्ते
 इत्यर्थस्य ग्रहणं भवति यदिह पृथिवीकायिकजीवानां प्राणातिपातादिभिरुपाख्यानं

हिंसनव्यापार में विद्यमान हैं’ ऐसा इनके विषय में कहा जा सकता है
 क्या ? अर्थात् ये जीव प्राणातिपात करते हैं’ इस प्रकार से ये कहे जा सकते
 हैं’ क्या ? तथा—‘मुसावाए अदिन्नादाणे जाव मिच्छादंसणसल्ले उवकखा-
 इज्जंति’ मृषावाद में अदत्तादान में यावत् मिथ्यादर्शनशल्य में विद्य-
 मान हैं’ इसरूप से ये कहे जाते हैं’ क्या ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु
 कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पाणाइवाए वि उवकखाइज्जंति जाव
 मिच्छादंसणसल्ले वि उवकखाइज्जंति’ ये पृथिवीकायिक जीव प्राणाति-
 पात में वर्तमान हैं’ इस रूप से भी ये कहे जाते हैं’ और यावत् मिथ्या-
 दर्शनशल्य में ये वर्तमान हैं’ इस रूप से भी ये कहे जाते हैं’ । यहां याव-
 त्पद से प्राणातिपात से लेकर मिथ्यादर्शनशल्य तक के १८ पाप स्थानों
 में भी है ऐसा इनके विषय में कहा जाता है ।’ ऐसे अर्थ का ग्रहण

શકાય છે ? અર્થાત્ એ જીવો પ્રાણાતિપાત કરે છે, એ રીતે તેઓ મારે કહી
 શકાય છે ? તથા ‘મુસાવાણ અદિન્નાદાણે જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે ઉવકલાઈજ્જંતિ’
 મૃષાવાદમાં અદત્તાદાનમાં યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં તત્પર છે. એ રીતે કહી
 શકાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !
 ‘પાણાઈવાણ વિ ઉવકલાઈજ્જંતિ જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે વિ ઉવકલાઈજ્જંતિ’ આ
 પૃથિવીકાયિક જીવો પ્રાણાતિપાતમાં તત્પર છે, તે રૂપે પણ તેઓના સંબંધમાં
 કહી શકાય છે, અને યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં એ વર્તમાન છે. એ રૂપે
 પણ કહી શકાય છે. અહીંયાં યાવત્પદથી પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન
 શલ્ય સુધીના ૧૮ અઢાર પાપસ્થાનોમાં પણ તેઓના વિષયમાં એવું કહી શકાય
 છે, એવો અર્થ ગ્રહણ કરાયો છે. અહિંયાં પૃથિવિકાયિક જીવોને પ્રાણાતિપાતમાં

કથિતં તત્તેષામવિરતિમાશ્રિત્યોચ્યતે इति । ‘जेसिं पि णं जीवाणं’ येषामपि खलु जीवानां प्राणातिपातादिविषयभूतानां पृथिवीकायिकानामेव सम्बन्धिनाम् अतिपातादिना ‘ते जीवाः’ ते जीवाः ते प्राणातिपातादिकारिणो जीवाः ‘एवमाहिज्जंति’ एवमाख्यायन्ते एते प्राणातिपातमृषावादादिकारिणः इत्याख्यायन्ते तेषामपि जीवानाम् अतिपातादिविषयभूतानाम् न केवलं घातकानामेव ‘तेसिं पि णं जीवाणं’ तेषामपि खलु जीवानाम् ‘नो विन्नाए’ नैव विज्ञातम् अवगतम् ‘नाणत्ते’ नानात्वं भेदः वध्यवधकरूपयदुत वयं वध्याः, एते तु वधकाः, एवं रूपेण वध्यवधकयोर्भेदो नैव ज्ञायते मनोरहितत्वात्तेषां पृथिवीकायिकानामिति भावः । ८। अथ नवममुत्पादद्वारमाह—‘तेणं भंते ! जीवा’ ते पृथिवीकायिकाः खलु भदन्त ! जीवाः ‘कओहिंतो उववज्जंति’ कुत आगत्य

हुआ है । यहां जो पृथिवीकायिक जीवों को प्राणातिपातों में वर्तमान-रूप से कहा गया है वह उनके अविरतिभाव को लेकर ही कहा गया है ऐसा जानना चाहिये । ‘जेसिं पि णं जीवाणं ते जीवा०’ तथा जिन अपने सम्बन्धी अन्य पृथिवीकायिक जीवों के वे पृथिवीकायिक जीव प्राणातिपातकारी हैं तथा उनके विषय में मृषावादादिकारी हैं । उन घातादि क्रिया के विषयभूत अन्यपृथिवीकायिक जीवों को भी आपस का यह वध्यवधकभाव ज्ञात नहीं होता है अर्थात् ये हमारे वधक हैं और हम इनके वध्य हैं ऐसा वध्यवधक भाव नहीं जाना जा सकता है क्योंकि पृथिवीकायिक जीव एकेन्द्रिय होने के कारण मनोरहित होते हैं ।

नववां उत्पादकद्वार—इसमें गौतमने प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘तेणं भंते ! जीवा०’ हे भदन्त ! ये पृथिवीकायिक जीव ‘कओहिंतो उववज्जंति’

वर्तमान रूपે કહેવામાં આંખા છે, તે તેઓના અવિરતિભાવને ઉદ્દેશીને જ કહેવામાં આંખું છે, તેમ સમજવું. ‘जेसिं पि णं जीवा णं ते जीवा०’ तथा જે સંબંધી અન્ય પૃથ્વીકાયિક જીવોના તે પૃથ્વીકાયિક જીવો પ્રાણાતિપાત કરે છે, તેમ જ તેઓના સંબંધમાં મૃષાવાદ વિગેરે કરે છે, તે ઘાત વિગેરે ક્રિયાના વિષય ભૂત અન્ય પૃથ્વીકાયિક જીવોને પણ પરસ્પરને આ વધ્ય વધકભાવ જાણવામાં આવતો નથી. અર્થાત્ આ અમોને મારનાર છે, અને અમો તેના વધ્ય છીએ એ રીતનો વધ્ય વધકભાવ તેઓને જાણવામાં આવતો નથી. કેમ કે—પૃથ્વીકાયિક જીવ એકેન્દ્રિય હોવાથી તેમને મન હોતું નથી.

૯ ઉત્પાતદ્વાર—આ દ્વારના સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—‘ते णं भंते ! जीवा०’ હે ભગવન્ આ પૃથ્વીકાયિક જીવો ‘कओहिंतो

રુપાયન્તે ? તે જીવાઃ પ્રાણાતિપાતે સ્થિતાઃ પ્રાણાતિપાતવૃત્તયઃ इत्येवम् उपा-
 रूपायन्ते अभिधीयन्ते किम् ? एते जीवाः प्राणातिपातं कुर्वन्तीत्येवं रूपेणाभि-
 धीयन्ते किमिति भावः । ‘मुसावाए अदिन्नादाणे जाव मिच्छादंसणसल्ले उव-
 कखाइज्जंति’ मृषावादे अदत्तादाने यावत् मिथ्यादर्शनशल्ये वर्तन्ते इत्येवं रूपेण
 ते जीवा उपाख्यायन्ते अभिधीयन्ते किम् ? इति प्रश्नः भगवानाह—‘गोयमा’ हे
 गौतम ! ‘पाणाइवाए वि उवकखाइज्जंति’ प्राणातिपातेऽपि उपाख्यायन्ते हे
 गौतम ! पृथिवीकायिकाः जीवाः प्राणातिपातेऽपि वर्तन्ते इत्येवं रूपेणाभिधी-
 यन्ते एवेति न केवलं प्राणातिपाते वर्तन्ते इत्याख्यायन्ते अपि तु ‘जाव मिच्छा-
 दंसणसल्ले वि उवकखाइज्जंति’ यावत् मिथ्यादर्शनशल्येऽपि उपाख्यायन्ते
 यावत्पदेन प्राणातिपातादारभ्य मिथ्यादर्शनपर्यन्ताष्टादशपापेष्वपि उपाख्यायन्ते
 इत्यर्थस्य ग्रहणं भवति यदिह पृथिवीकायिकजीवानां प्राणातिपातादिभिरुपाख्यानं

हिंसनव्यापार में विद्यमान हैं’ ऐसा इनके विषय में कहा जा सकता है
 क्या ? अर्थात् ये जीव प्राणातिपात करते हैं’ इस प्रकार से ये कहे जा सकते
 हैं’ क्या ? तथा—‘मुसावाए अदिन्नादाणे जाव मिच्छादंसणसल्ले उवकखा-
 इज्जंति’ मृषावाद में अदत्तादान में यावत् मिथ्यादर्शनशल्य में विद्य-
 मान हैं’ इसरूप से ये कहे जाते हैं’ क्या ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु
 कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पाणाइवाए वि उवकखाइज्जंति जाव
 मिच्छादंसणसल्ले वि उवकखाइज्जंति’ ये पृथिवीकायिक जीव प्राणाति-
 पात में वर्तमान हैं’ इस रूप से भी ये कहे जाते हैं और यावत् मिथ्या-
 दर्शनशल्य में ये वर्तमान हैं’ इस रूप से भी ये कहे जाते हैं । यहाँ याव-
 त्पद से प्राणातिपात से लेकर मिथ्यादर्शनशल्य तक के १८ पाप स्थानों
 में भी है ऐसा इनके विषय में कहा जाता है ।’ ऐसे अर्थ का ग्रहण

શકાય છે ? અર્થાત્ એ જીવો પ્રાણાતિપાત કરે છે, એ રીતે તેઓ માટે કહી
 શકાય છે ? તથા ‘મુસાવાણ અદિન્નાદાણે જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે ઉવકલાઈજ્જંતિ’
 મૃષાવાદમાં અદત્તાદાનમાં યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં તત્પર છે, એ રીતે કહી
 શકાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે— ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !
 ‘પાણાઈવાણ વિ ઉવકલાઈજ્જંતિ જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે વિ ઉવકલાઈજ્જંતિ’ આ
 પૃથિવીકાયિક જીવો પ્રાણાતિપાતમાં તત્પર છે, તે રૂપે પણ તેઓના સંબંધમાં
 કહી શકાય છે, અને યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં એ વર્તમાન છે, એ રૂપે
 પણ કહી શકાય છે. આથીયાં યાવત્પદથી પ્રાણાતિપાતથી લઈને મિથ્યાદર્શન
 શલ્ય સુધીના ૧૮ અઠાર પાપસ્થાનોમાં પણ તેઓના વિષયમાં એવું કહી શકાય
 છે, એવો અર્થ ગ્રહણ કરાયો છે. અહિયાં પૃથ્વિકાયિક જીવોને પ્રાણાતિપાતમાં

કયિતં તત્તેષામવિરતિમાશ્રિત્યોચ્યતે इति । ‘जेसिं पि णं जीवाणं’ येषामपि खलु जीवानां प्राणातिपातादिविषयभूतानां पृथिवीकायिकानामेव सम्बन्धनाम् अतिपातादिना ‘ते जीवाः’ ते जीवाः ते प्राणातिपातादिकारिणो जीवाः ‘एवमाहिज्जंति’ एवमाख्यायन्ते एते प्राणातिपातमृषावादादिकारिणः इत्याख्यायन्ते तेषामपि जीवानाम् अतिपातादिविषयभूतानाम् न केवलं घातकानामेव ‘तेसिं पि णं जीवाणं’ तेषामपि खलु जीवानाम् ‘नो विन्नाए’ नैव विज्ञातम् अवगतम् ‘नाणत्ते’ नानात्वं भेदः वध्यवधकरूपयदुत वयं वध्याः, एते तु वधकाः, एवं रूपेण वध्यवधकयोर्भेदो नैव ज्ञायते मनोरहितत्वात्तेषां पृथिवीकायिकानामिति भावः । ८। अथ नवममुत्पादद्वारमाह—‘तेणं भंते ! जीवा’ ते पृथिवीकायिकाः खलु भदन्त ! जीवाः ‘कओहिंतो उववज्जंति’ कुत आगत्य

हुआ है । यहां जो पृथिवीकायिक जीवों को प्राणातिपातों में वर्तमानरूप से कहा गया है वह उनके अविरतिभाव को लेकर ही कहा गया है ऐसा जानना चाहिये । ‘जेसिं पि णं जीवाणं ते जीवा०’ तथा जिन अपने सम्बन्धी अन्य पृथिवीकायिक जीवों के वे पृथिवीकायिक जीव प्राणातिपातकारी हैं तथा उनके विषय में मृषावादादिकारी हैं । उन घातादि क्रिया के विषयभूत अन्यपृथिवीकायिक जीवों को भी आपस का यह वध्यवधकभाव ज्ञात नहीं होता है अर्थात् ये हमारे वधक हैं और हम इनके वध्य हैं ऐसा वध्यवधक भाव नहीं जाना जा सकता है क्योंकि पृथिवीकायिक जीव एकेन्द्रिय होने के कारण मनोरहित होते हैं ।

नववां उत्पादकद्वार—इसमें गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘तेणं भंते ! जीवा०’ हे भदन्त ! ये पृथिवीकायिक जीव ‘कओहिंतो उववज्जंति’

वर्तमान રૂપે કહેવામાં આવ્યા છે, તે તેઓના અવિરતિભાવને ઉદ્દેશીને જ કહેવામાં આવ્યું છે, તેમ સમજવું. ‘जेसिं पि णं जीवा णं ते जीवा०’ तथा જે સંબંધી અન્ય પૃથ્વીકાયિક જીવોના તે પૃથ્વીકાયિક જીવો પ્રાણાતિપાત કરે છે, તેમ જ તેઓના સંબંધમાં મૃષાવાદ વિગેરે કરે છે, તે ઘાત વિગેરે ક્રિયાના વિષય ભૂત અન્ય પૃથ્વીકાયિક જીવોને પણ પરસ્પરને આ વધ્ય વધકભાવ જાણવામાં આવતો નથી. અર્થાત્ આ અમેને મારનાર છે, અને અમે તેના વધ્ય છીએ એ રીતેના વધ્ય વધકભાવ તેઓને જાણવામાં આવતો નથી. કેમ કે—પૃથ્વીકાયિક જીવ એકેન્દ્રિય હોવાથી તેમને મન હોતું નથી.

૯ ઉત્પાતદ્વાર—આ દ્વારના સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘ते णं भंते ! जीवा०’ હે ભગવન્ આ પૃથ્વીકાયિક જીવો ‘કઓહિંતો

ઉત્પદ્યન્તે હે મદન્ત ! તે જીવાઃ કસ્માત્ સ્થાનવિશેષાદાગત્ય તત્રોત્પત્તિં પ્રાપ્નુવન્તી-
ત્યર્થઃ તદેવ ત્રિશિનષ્ટિ ' કિં નેરહ્મહિંતો ' इत्यादि । 'કિં નેરહ્મહિંતો
ઉવવજ્જન્તિ' કિં નૈરયિકેભ્ય આગત્ય ઉત્પદ્યન્તે ? इत्यादिरूपेण प्रश्न उत्तरं
चातिदेशेनाह—'एवं जहा' इत्यादि । 'एवं जहा चकंतीए पुढवीकाइयाणं उववाओ
तहा भाणियव्वो' एवं यथा व्युत्क्रान्तौ पृथिवीकायिकानामुपपातः तथा भणितव्यः
व्युत्क्रान्तिः प्रज्ञापनायाः पष्ठं पदम् अनेन यत् सूचितं तदिदम् 'किं नેરહ્મહિંતો
ઉવવજ્જન્તિ તિરિક્ખજોણિહિંતો ઉવવજ્જન્તિ મણુસેહિંતો ઉવવજ્જન્તિ, દેવેહિંતો
ઉવવજ્જન્તિ' કિં નૈરયિકેભ્ય ઉપપદ્યન્તે તિર્યક્ યોનિકેભ્ય ઉપપદ્યન્તે, મનુષ્યે-
ભ્ય ઉપપદ્યન્તે ? દેવેભ્ય ઉપપદ્યન્તે इति प्रश्नः भगवानाह—'गोयमा ! नो
नेरह्महिनतो उववज्जन्ति तिरिक्खजोणिहिनतो उववज्जन्ति मणुस्सेहिनतो उववज्जन्ति

કિલ્લ સ્થાનવિશેષ સે ગતિ સે આકર પૃથિવીકાયિકરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે
હિં ? કયા 'નેરહ્મહિંતો' નૈરયિકોં મેં સે આકર ઉત્પન્ન હોતે હિં ? इत्यादि
इस विषय में उत्तर देते हुए प्रभु कहते हैं । 'एवं जहा चकंतीए०' हे
गौतम ! प्रज्ञापना के छडे व्युत्क्रान्तिपद में जैसा कहा गया है इनकी
उत्पत्ति के विषय में वैसा ही यहां पर उसका कथन कर लेना चाहिये
वहां पर इस विषयमें ऐसा कथन किया गया है कि ये पृथिवीकायिक
जीव कया नैरयिकों में से आकरके उत्पन्न होते हैं या तिर्यञ्च योनिकों
में से आकर के उत्पन्न होते हैं ? या मनुष्यों में से आकर के उत्पन्न
होते हैं ? या देवों से आकर उत्पन्न होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु ने
कहा है—'गोयमा ! नो नेरह्महिनतो०' हे गौतम ! पृथिवीकायिक रूप से

ઉવવજ્જન્તિ' કયા સ્થાન વિશેષથી અને કહ ગતિથી આવીને આ પૃથિવકાયિક
પણ્ણાથી ઉત્પન્ન થાય છે ? એટલે કે 'નેરહ્મહિંતો' તેઓ નૈરયિકોથી આવીને
તિર્યંચોથી આવીને મનુષ્યોથી તથા દેવોથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે. ઇત્યાદિ.

ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'एवं जहा चकंतीए०' હે ગૌતમ પ્રજ્ઞાપના
સૂત્રના છટકા વ્યુત્ક્રાન્તિ પદમાં જેવી રીતે કહેવામાં આવ્યું છે. તેવી જ રીતે
અહિંયાં તેઓની ઉત્પત્તિના વિષયમાં કથન સમજી લેવું. ત્યાં આ વિષયમાં
એવું કથન કર્યું છે કે—આ પૃથિવકાયિક જીવો નૈરયિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન
થાય છે ? અથવા તિર્યંચયોનિકોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે મનુષ્યોમાંથી
આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? કે દેવોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થાય છે ? તેના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा ! नो नेरह्महिनतो०' હે ગૌતમ પૃથિવીકાયિક

દેવેદિતો ઉવવજ્જંતિ' इत्याद्युत्तरम् हे गौतम ! पृथिवीकायिका जीवाः नो नैर-
यिकेभ्य आगत्य पृथिवीकायिके समुत्पद्यन्ते किन्तु तिर्यग्योनिकेभ्य आगत्योत्प-
द्यन्ते मनुष्येभ्य आगत्योत्पद्यन्ते देवेभ्यो वा आगत्य समुत्पद्यन्ते इतिभावः ९ ।
दशमं स्थितिद्वारमाह—‘तेसि णं भंते ! जीवाणं’ तेषां पृथिवीकायिकानां खलु
जीवानाम् ‘केवइयकालं ठिई पन्नत्ता’ कियत्कालं स्थितिः प्रज्ञप्ता हे भदन्त !
पृथिवीकायिकाः जीवाः कियत्कालं पृथिवीकायिके तिष्ठन्तीति प्रश्नः, भगवा-
नाह—‘गोयमा’ इत्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं’ जघन्येन
अन्तर्मुहूर्तम् ‘उक्कोसेणं वावीसं वाससहस्साइ’ उक्कुष्टेन द्वाविंशतिवर्षसहस्राणि
पृथिव्यां पृथिवीकायिकजीवानां स्थितिर्भवतीति १० । एकादशं समुद्धातद्वारमाह—

जीव नैरयिकों में से आकर के उत्पन्न नहीं होते हैं, किन्तु मनुष्यों में से
आकरके भी जीव पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न हो जाते हैं, तिर्यञ्चगति
में से भी आकरके जीव पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न हो जाते हैं और
देवों में भी आकर के जीव पृथिवीकायिकरूप से उत्पन्न हो जाते हैं ।

स्थितिद्वार—इस १० वे स्थितिद्वार को लेकर गौतम ने प्रश्नु से
ऐसा पूछा है—‘तेसि णं भंते ! जीवाणं०’ हे भदन्त ! उन पृथिवीका-
यिकजीवों की जघन्य और उक्कुष्ट स्थिति क्या है ? अर्थात् जीव पृथि-
वीकायिक अवस्था में अधिक से अधिक और कम से कम कितने समय
तक रहता है ? उत्तर में प्रश्नु कहते हैं—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘जहन्नेणं
अंतोमुहुत्तं०’ हे गौतम ! जीव पृथिवीकायिक अवस्था में कम से कम एक
अन्तर्मुहूर्त तक और अधिक से अधिक २२ हजार वर्ष तक रहता है ।

૩૫થી ૭૫ નારકિયોમાંથી આવીને ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ મનુષ્યોમાંથી
આવીને પણ ૭૫ પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે. તિર્યંચગતિમાંથી
પણ આવીને ૭૫ પૃથ્વિકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. અને દેવોમાંથી
આવીને પણ ૭૫ પૃથ્વીકાયિકપણાથી ઉત્પન્ન થાય છે.

૧૦ સ્થિતિદ્વાર—આ દસમાં સ્થિતિદ્વારના સંબંધમાં ભગવાન્ ગૌતમ
પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘તેસિ’ ણં જીવાણં’ હે ભગવન્ તે પૃથ્વિકાયિક
જીવોની જઘન્ય અને ઉક્કુષ્ટ સ્થિતિ કેટલી છે ? અર્થાત્—જીવો પૃથ્વિકાયિક
પણામાં વધારેમાં વધારે અને ઓછામાં ઓછા કેટલા કાળ સુધી રહે છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં’
હે ગૌતમ ! ૭૫ પૃથ્વિકાયિકપણામાં ઓછામાં ઓછા અન્તર્મુહૂર્ત સુધી અને
વધારેમાં વધારે ૨૨ બાવીસ હજાર વર્ષ સુધી રહે છે.

‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં’ તેણાં પૃથિવીકાયાિકાનાં સ્વલ્પ ભદન્ત ! જીવાનામ્ ‘કહ સમુદ્ધાયા પન્નત્તા’ કતિ સમુદ્ધાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ ?, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તથો સમુદ્ધાયા પન્નત્તા’ ત્રયઃ સમુદ્ધાતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ પ્રકાર-ત્રયમેવ દર્શયતિ “તં જહા” ઇત્યાદિ । ‘તં જહા’ તદ્યથા ‘વેયણાસમુદ્ધાણ’ વેદના-સમુદ્ધાતઃ ‘કસાયસમુદ્ધાણ’ કપાયસમુદ્ધાતઃ ‘મારણાંતિયસમુદ્ધાણ’ મારણાં-તિકસમુદ્ધાતઃ, વેદનાકપાયમારણાન્તિકભેદેન ત્રયઃ સમુદ્ધાતાઃ પૃથિવીકા-યિકજીવાનાં ભવન્તીતિ ભગવત ઉત્તરમિતિ । ‘તેણં મંતે ! જીવા’ તે પૃથિવીકા-યિકાઃ સ્વલ્પ જીવાઃ ‘મારણાંતિયસમુદ્ધાણં કિં સમોહયા મરંતિ’ મારણાન્તિક-સમુદ્ધાતેન સમવહતાઃ કૃતસમુદ્ધાતાઃ કૃતદણ્ડા ઇત્યર્થઃ, મ્રિયન્તે ‘અસમોહયા મરંતિ’ અસમવહતાઃ અકૃતસમુદ્ધાતાઃ અકૃતદણ્ડા ઇત્યર્થઃ, મ્રિયન્તે ? ઇતિ પ્રશ્નઃ । ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સમોહયા વિ મરંતિ અસ-મોહયા વિ મરંતિ’ સમવહતા અપિ મ્રિયન્તે અસમવહતા અપિ મ્રિયન્તે સમવહતાનાં કૃતસમુદ્ધાતાનામપિ મરણં ભવતિ અસમવહતાનાં દણ્ડાદુપરતાનામ્ અકૃતસમુ-

સમુદ્ધાતદ્વાર—‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં’ હસ ગ્યારહવે સમુદ્ધાત દ્વાર મેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ હે ભદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોં મેં કિતને સમુદ્ધાત હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ ‘ગોયમાં’ હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે તીન સમુદ્ધાત હોતે હૈં । ‘તં જહાં’ उनके नाम इस प्रकार से हैं—वेदना समुद्घात १, कषायसमुद्घात २, और मारणान्तिक समुद्घात ३ अब गौतम प्रश्न से ऐसा पूछते हैं कि हे भदन्त ! वे पृथिवीकायिक जीव मारणान्तिक समुद्घात से समवहत होकर मरते हैं ? या बिना समुद्घात किये ही मरते हैं ? उत्तर में प्रश्न कहते हैं—‘गोयमा ! समोहया वि मरंति’ हे गौतम ! वे पृथिवीकायिक

૧૧ સમુદ્ધાતદ્વાર—‘તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં’ આ અગ્યારમાં સમુદ્ધાત દ્વારમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ પૃથિવીકાયિક જીવોમાં કેટલા સમુદ્ધાત હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક જીવોને ત્રણ સમુદ્ધાત હોય છે. ‘તંજહાં’ તેના નામો આ પ્રમાણે છે. ૧ વેદના સમુદ્ધાત ૨ કષાય સમુદ્ધાત ૩ મારણાન્તિક સમુદ્ધાત. ફરીથી ગૌતમ સ્વામીને પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ તે પૃથિવીકાયિક જીવો મારણાન્તિક સમુદ્ધાતથી સમવહત થઈને મરે છે ? કે સમુદ્ધાત કર્યા વિના જ મરે છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! સમોહયાવિં મરંતિ’ હે ગૌતમ ! તે પૃથિવીકાયિક જીવો મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કરીને પણ મરે છે, અને મારણાન્તિક સમુદ્ધાત કર્યા વિના પણ મરે છે,

દ્વાતાનામપિ મરણં ભવતિ इति भावः ११ । द्वादशमुद्वर्तनाद्वारमाह—‘ते णं मंते ! जीवा’ ते पृथिवीकायिकाः खलु भदन्त । जीवाः ‘अणंतरं’ अनन्तरम्—मरणानन्तर-मित्यर्थः ‘उव्वट्ठिता’ उद्भूत्य ‘कहिं गच्छंति’ कुत्र गच्छन्ति ‘कहिं उव्वज्जंति’ कुत्र उत्पद्यन्ते हे भदन्त ! ते पृथिवीकायिका जीवाः मरणानन्तरं कुत्र गच्छन्ति कुत्र वा गत्वा उत्पद्यन्ते इति प्रश्नः, भगवानाह—‘एवं’ इत्यादि ‘एवं उव्वट्ठणा जहा वक्कंतीए’ एवमुद्वर्तना यथा व्युत्क्रान्तौ व्युत्क्रान्तिनामकं प्रज्ञापनायाः षष्ठं पदम् पृथिवीकायिकजीवानामुद्वर्तना यथा प्रज्ञापनायाः षष्ठे व्युत्क्रान्तिपदे कथिता तथैव इहापि ज्ञातव्या तथाहि—‘किं नेरइएसु जाव देवेसु’ किं नैरयिकेषु यावत् देवेषु यावत्पदेन तिर्यक् मनुष्ययोर्ग्रहणम् हे भदन्त ! किं पृथिवीकायिका-

जीव मारणान्तिक ससुद्धात करके भी मरते हैं और मारणान्तिक ससुद्धात नहीं करके भी मरते हैं ।

उद्वर्तनाद्वार—इस बारहवें द्वार को आश्रित करके गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘ते णं मंते ! जीवा अणंतरं०’ हे भदन्त ! वे पृथिवीकायिक जीव मरणके बाद कहां जावेंगे ? कहां उत्पन्न होंगे ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘एवं उव्वट्ठणा जहा वक्कंतीए०’ हे गौतम ! प्रज्ञापना का व्युत्क्रान्ति नामका छठा पद है सो इस पद में पृथिवीकायिक जीवों की उद्वर्तना के विषय में कथन किया गया है सो जैसा कथन उद्वर्तना के विषय में वहां किया गया है वैसा ही कथन यहां पर भी इसके सम्बन्ध में जानना चाहिये । वहां प्रभु से गौतम ने इस प्रकार का प्रश्न किया है—‘किं नेरइएसु जाव देवेसु’ यहां यावत्पद से तिर्यक् मनुष्यों का ग्रहण हुआ है तथा च—हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीव मरणान-

૧૨ ઉદ્વર્તનાદ્વાર—આ બારમા દ્વારને આશ્રય કરીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે ‘તે ણં મંટે જીવા અણંતરં’ એ ભગવન્ તે પૃથિ-કાયિક જીવ મરણ પછી કયાં જશે ? અને કયાં ઉત્પન્ન થશે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘એવં ઉવ્વટ્ઠણા જહા વક્કંતીએ’ એ ગૌતમ ! પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના વ્યુત્ક્રાંતિ નામના છઠ્ઠા પદમાં પૃથ્વીકાયિક જીવોની ઉદ્વર્તનાના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે જ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં આ વિષયના સંબંધમાં પણ સમજી લેવું. ત્યાં પ્રભુને ગૌતમ સ્વામીએ આ રીતે પ્રશ્ન કરેલ છે કે—‘કિં નેરહિંસુ જાવ દેવેસુ’ અહિંયાં યાવત્ પદથી તિર્યચ અને મનુષ્યો ગ્રહણ થયા છે. અર્થાત્ એ ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક જીવ મરણ પછી શું નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? અથવા તિર્યચોનિકામાં ઉત્પન્ન થાય છે ? કે

જીવાઃ મરણાનન્તરં નરકે ગચ્છન્તિ નરકે ઉત્પદ્યન્તે તિર્યગ્યોનિકેષુ મનુષ્યેષુ દેવેષુ વા ગચ્છન્તિ સમુત્પદ્યન્તે ચ इत्यादि प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘नो नेरइएसु उववज्जंति तिरिक्खजोणिएसु उववज्जंति मणुस्सेसु उववज्जंति नो देवेषु उववज्जंति’ इत्यादि । नो नैरयिकेषु उत्पद्यन्ते अपि तु तिर्यग्योनिकेषु उत्पद्यन्ते मनुष्ययोनिषु उत्पद्यन्ते नो देवेषु उत्पद्यन्ते इत्यादि । हे गौतम ! पृथिवीकायिका जीवाः पृथिवीशरीरं परित्यज्य मृत्वा नरकेषु न गच्छन्ति, नैव तत्र नरके उत्पत्तिं लभन्ते किन्तु कदाचित् तिर्यग्योनीं गच्छन्ति तत्रैव उत्पत्तिं लभन्ते अथवा पुण्यप्रकर्षात् कदाचित् मनुष्यगतौ गच्छन्ति तत्रैव उत्पत्तिं लभन्ते किन्तु न पुनर्देवेषु गच्छन्ति न वा तत्रोत्पत्तिं लभन्ते इति निर्गलितोऽर्थः

નત્ર કયા નરક મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા તિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા મનુષ્ય મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? યા દેવગતિ મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિકજીવ ‘નો નેરહાસુ ઉવવજ્જંતિં’ નૈરયિકોં મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં કિન્તુ ‘તિરિક્ખજોણિએસુ’ તિર્યગ્યોનિકોં મેં ઉત્પન્ન હોતે હૈં । ‘મણુ’ મનુષ્યગતિ મેં મી ઉત્પન્ન હોતે હૈં । પરન્તુ દેવગતિ મેં ઉત્પન્ન નહીં હોતે હૈં । इत्यादि । तात्पर्य कहने का यह है कि पृथिवीकायिक जीव पृथिवीशरीर को छोड़ने के बाद मरकर नरकों में नहीं जाते हैं अतः वे वहाँ उत्पन्न भी नहीं होते हैं, किन्तु कदाचित् वे तिर्यग्यगति में जाते हैं इसलिये वे वहीं पर उत्पन्न होते हैं, अथवा पुण्यप्रकर्ष से वे मनुष्ययोनि में भी जाते हैं अतः वे वहाँ उत्पन्न होते हैं । देवगति में ये मरकर नहीं जाते हैं अतः वहाँ इनकी उत्पत्ति भी नहीं होती है । इस प्रकार से पृथिवीका-

મનુષ્યોમાં ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! પૃથિવકાયિક એવ ‘નો નેરહાસુ ઉવવજ્જંતિં’ નૈરયિકોમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. પરંતુ ‘તિરિક્ખજોણિએસુ’ તિર્યગ્યોનિકોમાં ઉત્પન્ન થાય છે. ‘મણુ’ મનુષ્યગતિમાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. પરંતુ દેવગતિમાં ઉત્પન્ન થતા નથી. इत्यादि કહેવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે—પૃથિવકાયિક એવ પૃથિવકાયિક શરીરને છોડીને તે પછી મરીને નરકોમાં જતા નથી. તેથી તેઓ ત્યાં—નરકમાં ઉત્પન્ન પણ થતા નથી. પરંતુ કોઈવાર તિર્યગ્ય ગતિઓમાં જાય છે, તેથી તેઓ ત્યાંજ ઉત્પન્ન થાય છે. અથવા પુણ્યના યોગથી તેઓ મનુષ્યોમાં પણ જાય છે. તેથી તેઓ ત્યાં પણ ઉત્પન્ન થાય છે. તેઓ મરીને દેવગતિમાં જતા નથી.

પૃથ્વીકાયિકા જીવાઃ મરણાનન્તરમ્ કદાચિત્ તિર્યક્ યોનો ઉત્પદ્યન્તે કદાચિત્ મનુષ્યગતૌ વા ઉત્પદ્યન્તે ન તુ કદાચિદપિ નરકગતૌ વા તેષાં ગમનં ભવતીતિ ભાવઃ ।

પૃથ્વીકાયિકજીવપ્રકરણં સમાપ્ય અપ્કાયિકાનાં વિષયે કથયિતુમાહ-‘સિય મંતે’ इत्यादि । ‘सिय मंते’ स्यात् भदन्त ! ‘जाव चत्तारि पंच आउक्काइया’ यावत् चत्वारः पञ्चाप्कાયिका जीवाः यावत्पदात् द्वौ त्रयः इति संग्रहः ‘एग-यओ’ एकतः-एकीभूय मिलित्वेत्यर्थः ‘साहारणसरीरं बंधन्ति’ साधारणम्-एकं शरीरं बध्नन्ति हे भदन्त । अप्कायिकाः जीवाः द्वौ वा त्रयो वा चत्वारो वा पञ्च वा एकीभूय किमेकं शरीरं बध्नन्तोत्यर्थः । ‘बंधिता’ एकतः-एकीभूय साधारण-मेकं शरीरं बद्ध्वा ‘तओ पच्छा आहारेति’ ततः पश्चात् साधारणशरीरस्य बन्धनानन्तरम् आहारम् आहारपुद्गलम् आहरन्ति आहारतया स्वीकुर्वन्ति परिणमन्ति ततश्च स्वकीयं पृथक् पृथक् शरीरं बध्नन्ति विमिति प्रश्नः, भगवानाह-‘एवं जो पुढवीकाइयाणं गमो सो चेव भाणियव्वो जाव उव्वइति’ एवं यो पृथ्वीकायि-

यिक जीव का प्रकरण समाप्त करके अप्कાયिक जीव का प्रकरण प्रारम्भ होता है-इसमें गौतम ने प्रश्नु से ऐसा पूछा है-‘सिय मंते । जाव चत्तारि पंच आउक्काइया०’ हे भदन्त ! दो, तीन, चार या पाँच अप्का-यिक जीव एक साथ मिलकर ‘साहारणसरीरं बंधन्ति’ साधारण शरीर का एक शरीर लामें बन्ध करते हैं क्या ? ‘बंधिता०’ और उसे बांध करके फिर क्या वे बाद में आहारपुद्गलों को ग्रहण करते हैं ? उन्हें ग्रहण करके फिर वे उन्हें परिणमाते हैं क्या ? और उन्हें परिणमाने के बाद फिर वे क्या अपने २ शरीर का पृथ्वीकायिकरूप से बन्ध करते हैं-उत्तर में प्रश्नु कहते हैं ‘एवं जो पुढवीकाइयाणं गमो सो चेव भाणियव्वो जाव

તેથી ત્યાં તેઓની ઉત્પત્તિ પણ થતી નથી. આ રીતે પૃથ્વીકાયિક જીવોનું પ્રકરણ ખતાવીને હવે અપ્કાયિક જીવોના સંબંધમાં કથન કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ ‘સિય મંતે ! જાવ ચત્તારિ પંચ આઉક્કાઈયા૦’ હે ભગવન્ બે ત્રણ ચાર, અથવા પાંચ, અપ્કાયિક જીવો એક સાથે મળીને ‘સાહારણસરીરં બંધન્તિ’ સાધારણ શરીરનો બંધ કરે છે ? ‘બંધિતા૦’ અને તે પ્રમાણે બંધ કરીને તે પછી તેઓ આહાર પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે ? અને તેને ગ્રહણ કરીને તે પછી તેને પરિણમાવે છે ? અને તેઓને પરિણમાવ્યા પછી તેઓ પોતાના શરીરનો પૃથક્ રૂપથી બંધ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે-‘एवं जो पुढवीकाइयाणं गमो सो चेव भाणियव्वो जाव उव्वइति’ હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોના સંબંધમાં જેવી

કાનાં ગમઃ સ એવ મણિતવ્યો યાત્રત્ ઉદ્વર્તન્તે, અપ્કાયિકોઽપિ પૃથિવીકાયિક-
દ્વચાદિ પશ્ચાન્તજીવાનામ્ એકીભૂય સાધારણશરીરબન્ધનમાહતપુદ્ગલાનાં પ્રત્યેક
પ્રત્યેકરૂપેણૈવ પરિણમનમ્ પ્રત્યેકમપ્કાયિકાઃ જીવાઃ આહરપુદ્ગલમાહરન્તિ પરિ-
ણમયન્તિ ચ તથા પ્રત્યેકં શરીરં વધનન્તિ ન તુ કદાચિદપિ સંભૂય દ્વૌ ત્રયઃ
ચત્વારઃ પશ્ચ વા સાધારણશરીરેણ આહારમાહરન્તિ પરિણમયન્તિ શરીરં વા વધનન્તિ,
ઇતિ સર્વોઽપિ વિચારઃ પૃથિવીકાયિકવદેવ જ્ઞાતવ્યઃ । ક્રિયત્પર્યન્તં પૃથિવીપ્રકરણમ્
ઇહ નેતવ્યં તત્રાહ—‘જાવ ઉવ્વટ્ઠન્તિ’ યાવદુદ્વર્તન્તે ઉદ્વર્તનાપ્રકરણપર્યન્તં જ્ઞાતવ્ય-
મિત્યર્થઃ તદ્દ યદિ ઉભયોઃ સર્વથૈવ સાધર્મ્યં તદા પ્રકરણભેદો નિરર્થક ઇત્યાશંકય

ઉવટ્ઠન્તિ’ હે ગૌતમ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે વિષય મેં જૈસા ગમ-સૂત્રપાઠ
उनकी उद्वर्तना तक कहा गया है वैसा ही सूत्रपाठ इनके संबन्ध में भी कह
लेना चाहिये । तात्पर्य ऐसा है कि दो, तीन, चार या पांच आदि अनेक
अपकायिक जीव मिलकर न एक शरीर का बन्ध करते हैं और उसके
प्रायोग्यपुद्गलों का आहार करते हैं न उस गृहीत आहार को परिणमाते
हैं और न पुनः विशेषरूप से शरीर का बन्ध करते हैं किन्तु प्रत्येक
अपकायिक जीव अपने प्रत्येक शरीर का बन्ध करते हैं प्रत्येक जीव
उसके प्रायोग्यपुद्गलों का आहाररूप से ग्रहण करते हैं और प्रत्येक ही
उस गृहीत आहारपुद्गलों को परिणमाते हैं एवं प्रत्येक जीव ही
प्रत्येक शरीर का बन्ध करते हैं । ऐसा यह सब विचार पृथिवीकायिक
जीव के जैसा अपकायिक जीव के विषय में भी उद्वर्तना तक कर लेना
चाहिये परन्तु पृथिवीकायिक के प्रकरण में और अपकायिक के प्रकरण

રીતનો સૂત્રપાઠ તેની ઉદ્વર્તના સુધીમાં કહ્યો છે એજ રીતનો સૂત્રપાઠ આ
અપ્કાયિકોના સંબંધમાં પણ સમજ લેવો. કહેવાતું તાત્પર્ય એવું છે કે—
ત્રણ, ચાર, પાંચ વિગેરે અનેક અપ્કાયિક જીવો મળીને એક શરીરનો બંધ
કરતા નથી. તેમ જ તેઓના પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોનો આહાર પણ કરતા
નથી. અને તે ગ્રહણ કરેલા આહારને પરિણમાવતા પણ નથી. તેમ જ વિશેષ
રૂપથી તેઓ શરીરનો બંધ પણ કરતા નથી. પરંતુ પ્રત્યેક અપ્કાયિક જીવ
પોતાના પ્રત્યેક શરીરનો બંધ કરે છે. પ્રત્યેક જીવ તેના આહાર પ્રાયોગ્ય
પુદ્ગલોનો આહાર રૂપથી ગ્રહણ કરે છે. અને તે પ્રત્યેક ગૃહીત આહાર
પુદ્ગલોને પરિણમાવે છે. અને પ્રત્યેક શરીરનો બંધ કરે છે. એ પ્રમાણેનો
આ વિચાર પૃથિવિકાયિક જીવોની જેમ અપ્કાયિક જીવોના વિષયમાં પણ
ઉદ્વર્તના સુધી સમજ લેવો. પરંતુ પૃથિવિકાયિકના પ્રકરણમાં અને અપ્કાયિક-

વૈલક્ષણ્યમાણ્યાતુમાહ-‘નવરં’ ઇત્યાદિ । ‘નવરં ઠિતી સત્ત્વાસસહસ્સાઈ’ ઉક્કો-
સેળં’ નવરં સ્થિતિઃ સપ્તવર્ષસહસ્રાણિ ઉત્કૃષ્ટતઃ, પૃથિવીકાયિકાનાં સ્થિતિઃ
જઘન્યતોઽન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતો દ્વાર્વિંશતિવર્ષસહસ્રાણિ અપ્કાયિકાનાં તુ જઘન્યતઃ
સ્થિતિરન્તર્મુહૂર્તમ્ ઉત્કૃષ્ટતઃ સપ્તવર્ષસહસ્રાણિ એતાવાનેવ અનયોર્ભેદઃ ‘સેસં તં
ચેવ’ શેષં તદેવ શેષં સ્થિત્યતિરિક્તં લેહ્યાદિકં તદેવ પૃથિવીવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્
ઇતિ । અપ્કાયિકજીવાશ્રિતાઽઽહારાદારમ્બ્ય ઉદ્વર્તનાપર્યન્તં વિચાર્યં તેજસ્કાયિકા-
શ્રિતાન્ તાન્ વિશદયિતું પ્રક્રમન્ આહ-‘સિયં મંતે’ ઇત્યાદિ । ‘સિયં મંતે ! જાવ
ચત્તારિ પંચ તેઉક્કાઝ્યા’ સ્યાત્ ભદન્ત ! યાવત્ ચત્તારઃ પશ્ચ તેજસ્કાયિકા જીવાઃ
‘એવં ચેવ’ એવમેવ પૃથિવીકાયિકવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્, તથા ચ એકીભૂય સાધારણ-
શરીરં વધનન્તિ એકતઃ સાધારણશરીરં બદ્ધ્વા તતઃ પશ્ચાત્ આહરન્તિ આહૃતપુદ્ગ-

મેં યદિ કિસી વાત કો લેહર વિશેષના હૈ તો વહ એક સ્થિતિ દ્વાર કો
લેહર કે હી હૈ યહી વાત ‘નવરં ઠિતી સત્ત્વાસસહસ્સાઈ ઉક્કોસેળં’
હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈ । પૃથિવીકાયિક જીવ કી સ્થિતિ
ઉત્કૃષ્ટ સે ૨૨ હજાર વર્ષ કી કહી ગઈ હૈ । તબ કિ અપ્કાયિક જીવ કી
ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ ૭ હજાર વર્ષ કી કહી ગઈ હૈ જઘન્યસ્થિતિ મેં દોનોં મેં
કોઈ અન્તર નહીં હૈ ? ‘સેસં તં ચેવ’ હસ કારણ સ્થિતિ કો છોડકર
લેહ્યાદિક દ્વારોં મેં કથન કી સમાનતા હી હૈ । તૈજસ્કાયિક જીવોં કે
વિચાર મેં બી પૃથિવીકાયિક જીવ કે જૈસા હી વિચાર હૈ અર્થાત્ ગૌતમ
ને હસકે વિષય મેં જબ પ્રશ્ન સે એસા પૂછા-હે ભદન્ત ! કદાચિત્ દો,
ત્રીન, ચાર યા પાંચ તૈજસ્કાયિક જીવ આપસ મેં મિલકર એક સાધારણ
શરીર કા વન્ધ કરતે હૈ ? ઉસકા વન્ધ કરકે ફિર વે ક્યા વાદ મેં

કોના પ્રકરણમાં બે કોઈ વિશેષતા હોય તે કેવળ સ્થિતિદ્વારના સંબંધમાં જ
છે. એજ વાત ‘નવરં ઠિતી સત્ત્વાસસહસ્સાઈ ઉક્કોસેળં’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા
પ્રગટ કરેલ છે, પૃથ્વીકાયિક જીવોની સ્થિતિ ઉત્કૃષ્ટથી બાવીસ ૨૨ હજાર
વર્ષની કહી છે, અને અપ્કાયિક જીવોની ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ સાત ૭ હજાર
વર્ષની કહી છે. જઘન્ય સ્થિતિ બંનેની અંતર્મુહૂર્તની બનેલી છે. બંનેમાં કોઈ
જ વિશેષતા નથી. ‘સેસં તં ચેવ’ આ રીતે સ્થિતિને છોડીને લેહ્યા વિગેરે
દ્વારોમાં બંનેના સંબંધનું કથન સરળું જ છે. તૈજસ્કાયિક જીવોના
સંબંધમાં પણ પૃથ્વીકાયિક જીવ પ્રમાણે જ સમજવું. અર્થાત્ ગૌતમ સ્વામીએ
તૈજસ્કાયિકોના સંબંધમાં જ્યારે પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું કે-હે ભગવન્ કહાવ્ય બે
ત્રણ, ચાર અથવા પાંચ તૈજસ્કાયિક જીવો પરસ્પર મળીને એક સાધારણ
શરીરને બંધ કરે છે ? અને તેનો બંધ કરીને તે પછી આહારપુદ્ગલોને ગ્રહણ

જ્ઞાન પરિણમન્તિ તદનન્તરં શરીરં વધ્નન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, પૃથિવીકાયિકવદેવ
 હાપિ સર્વં જ્ઞાતવ્યમ્ મગવાનાહ—‘ગૌતમ ! ‘જો હણદે સમદે’ નાયમર્થઃ
 સમર્થઃ યતસ્તેજસ્કાયિકાઃ પ્રત્યેકાહારાઃ પ્રત્યેકપરિણામાઃ પ્રત્યેકમેવ શરીરં
 વધ્નન્તિ તતઃ પ્રત્યેકં શરીરં વદ્ધ્વા આહરન્તિ પરિણમન્તિ વા શરીરં વા વધ્નન્તિ
 હૃદ્યાદિકં સર્વં પૂર્વવદેવેત્યુત્તરમ્ । પૃથિવીકાયિકાદ્યપેક્ષયા યદ્વૈલક્ષણ્યં તેજસ્કાયિ-
 કૈષુ તદાહ—‘નવરં’ હૃદ્યાદિ । ‘નવરં ઉવવાઓ ઠિઈ ઉવ્વટ્ટુણા ય જહા પન્નવણા
 સોસં તં ચેવ’ નવરમુપપાતઃ સ્થિતિઃ ઉદ્વર્તના ચ યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં શેષં તદેવ તેજ-
 સ્કાયિકદણ્ડકે સ્યાદાદિ દ્વારાણિ પૃથિવીકાયિકદણ્ડકવદેવ વક્તવ્યાનિ ઉત્પાદ-
 િસ્થિત્યુદ્વર્તનાસુ અસ્તિ વિશેષઃ સ ચ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રે હવાત્રાપિ દ્રષ્ટવ્યઃ પ્રજ્ઞાપના-

આહારપુદ્ગલોં કો ગ્રહણ કરકે ફિર બાદ મેંવે કયા ડન પુદ્ગલોં કો પરિ-
 ણમાતે હૈં ? પરિણમાને કે બાદ ફિર કયા વે વિશિષ્ટ શરીર કા બન્ધ કરતે
 હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ડનસે કહતે હૈં—હે ગૌતમ ! ‘જો હણદે સમદે’
 યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈં । કયોંકિ પ્રત્યેક તેજસ્કાયિક જીવ હી અપને ૨
 શરીર કા બન્ધ કરતે હૈં, અપને ૨ શરીર કે પ્રાયોગ્ય પુદ્ગલોં કો આહાર-
 રૂપસે ગ્રહણ કરતે હૈં ગૃહીત આહાર કો સાર અસાર રૂપમેં પરિણમાતે
 હૈં બાદ મેં વે વિશિષ્ટ શરીર કા બન્ધ કરતે હૈં હૃદ્યાદિ સબ કથન પૃથિ-
 વીકાયિક કે કથન જૈસા હી જાનના ચાહિયે પરન્તુ ડનકે કથન મેં
 ઓર ડનકે કથન મેં યદિ કોઈ વિશેષતા હૈં તો બહ ઉત્પાદ સ્થિતિ ઓર
 ઉદ્વર્તના દ્વારોં મેં હૈં યહી વાત ‘નવરં ઉવવાઓ ઠિઈ ઉવ્વટ્ટુણા ય જહાં’
 હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કી ગઈ—અર્થાત્ સ્યાત્ આદિ દ્વાર તો પૃથિવી-
 કાયિક કી તરહ સે હી યહાં કહે ગયે હૈં । પરન્તુ ઉત્પાદ સ્થિતિ ઓર

કરે છે ? અને આહારપુદ્ગલોંને ગ્રહણ કરીને તે પછી તે પુદ્ગલોંને પરિણમાવે
 છે ? અને પરિણમાવ્યા પછી તેઓ શું તેના વિશેષ પ્રકારે બંધ કરે છે ? આ
 પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—હે ગૌતમ ! ‘જો હણદે સમદે’ આ અર્થ
 ખરાબર નથી. કેમ કે—પ્રત્યેક તેજસ્કાયિક જીવ જ પોતપોતાના શરીરના પ્રા-
 યોગ્ય પુદ્ગલોંને આહાર રૂપે ગ્રહણ કરે છે. અને ગ્રહણ કરેલા આહારને સાર
 અસાર રૂપે પરિણમાવે છે. તે પછી વિશિષ્ટ શરીરના બંધ કરે છે વિગેરે સઘળું
 કથન પૃથિવિકાયિકોના કથન પ્રમાણે સમજવું પરંતુ તે કથનમાં અને આના
 કથનમાં બે કોઈ વિશેષપણ હોય તો તે ઉત્પાદ સ્થિતિ અને ઉદ્વર્તના દ્વારેમાં
 છે. એજ વાત ‘નવરં ઉવવાઓ ઠિઈ ઉવ્વટ્ટુણા ય જહાં’ એ સૂત્રપાઠ દ્વારા બતાવીને
 અર્થાત્ ‘સ્યાત્’ વિગેરે દ્વારે તો પૃથિવિકાયિકોની માફક જ અહિયાં કહ્યા છે.

सूत्रस्य व्युत्क्रान्तिनामकं पठं पदम् तथाचैव तेजस्कायिकजीवानामुपपातस्ति-
र्यगतिभ्यो मनुष्यगतिभ्यो न तु एतद्विन्नोऽयमित्याशयः । स्थितिस्तु तेजस्का-
यिकानां जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तं पूर्वदेव उत्कृष्टस्तु अहोरात्रत्रयमात्रम् तेजस्का-
यिकजीवास्तेजस्कायिकेभ्य उद्बृत्तास्तु तिर्यग्गतावेव उत्पद्यन्ते यथैवोत्पादादौ
विशेषोऽस्ति तथा लेश्यायामपि यतः पृथिवीकायिकानां चतस्रो लेश्या भवन्ति
तेजस्कायिकानां तु=तिस्रोतलेश्या भवन्ति 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव शेषं यत् वैलक्ष-
ण्यादिकं कथितं तद्विज्ञं सर्वमपि तदेव पूर्वदेवसमुद्घातादिकं सर्वं पूर्वदेव बोद्ध-

उद्धर्तना द्वारों को लेकर यहाँ तैजस्कायिक प्रकरण में अन्तर है यह
अन्तर प्रज्ञापना सूत्र के व्युत्क्रान्ति नामके छठे पद में इस प्रकार से
प्रकट किया गया है तैजस्कायिक जीवों का उत्पात तिर्यश्चगति से और
मनुष्यगति से ही यहाँ कहे गये हैं परन्तु उत्पाद स्थिति और उद्धर्तना
द्वारों को लेकर यहाँ तैजस्कायिक प्रकरण में अन्तर है यह अन्तर प्रज्ञा-
पना सूत्र के व्युत्क्रान्ति नामके छठे पद में इस प्रकार से प्रकट किया
गया है तैजस्कायिक जीवों का उत्पात तिर्यश्चगति से और मनुष्यगति से
होता है अन्य गति से नहीं । तैजस्कायिकों की स्थिति जघन्य से अंत
मुहूर्त की है और उत्कृष्ट से तीन अहोरात्र की है तैजस्कायिक जीव
तैजस्कायिकों की पर्याय से मरण करके तिर्यश्चगति में ही उत्पन्न होते
हैं । जैसा उत्पाद आदिकों को लेकर यह पूर्व कथन की अपेक्षा यहाँ
अन्तर प्रदर्शित किया गया है उसी प्रकार से लेश्या को लेकर भी इस
कथन में विशेषता है क्योंकि पृथिवीकायिक जीवों में चार लेश्याएं
होती हैं और तैजस्कायिक जीवों में तीन लेश्याएं होती हैं । 'सेसं
तं चेव' तैजस्कायिकों में जिन बातों को लेकर पृथिवीकायिक की अपेक्षा

परन्तु उत्पात, स्थिति अने उद्धर्तना द्वारों में आ तैजस्कायिकों में अन्तर छे,
अनन्तर प्रज्ञापनासूत्रना व्युत्क्रान्ति नामना छठ्ठा पदमां आ प्रमाणे अतावेव
छे तैजस्कायिक जिवेना उत्पात तिर्यच गतिथी अने मनुष्यगतिथी थाय छे.
जीञ गतिथी थतो नथी. तैजस्कायिकोनी स्थिति जघन्यथी अन्तर्मुहूर्तनी छे.
अने उत्कृष्टथी त्रय अहोरात्रनी डाय छे. तैजस्कायिकनी पर्यायथी भरीने
तिर्यच गतिमां ज उत्पन्न थाय छे. उत्पात विगेरेनी आगतमां पूर्व कथननी
अपेक्षाथी जेवी रीते अन्तर अतावेव छे. ते ज रीते लेश्याना संबंधमां आ
कथनमां विशेषण छे. केम के पृथिवकायिक जिवेमां चार लेश्याओ थाय छे.
'सेसं तं चेव' तैजस्कायिकोमां जे आगतथी पृथिवकायिक जिवेनी अपेक्षाजे.

વ્યમિતિભાવઃ । ‘વાઝકાઙ્યાણં એવં ચેવ’ વાયુકાયિકાનામ્ એવમેવ, વાયુકાયિક-જીવાનાં સ્યાદાદિદ્વારાણિ સર્વાણ્યપિ પૃથિવ્યાદિવદેવ જ્ઞાતવ્યાનિ ‘નાણતં નવરં ચત્તારિ સમુદ્ઘાયા’ નાનાત્વં ભેદઃ નવસ્મ-અયં વિશેષઃ ચત્તારઃ સમુદ્ઘાતાઃ, વાયુ-કાયિકાનાં ચત્તારઃ સમુદ્ઘાતાઃ પૃથિવ્યાદીનાં ત્રયાણામપિ આઘાસત્રય એવ સમુદ્ઘાતાઃ વાયુકાયિકાનાં તુ વેદનાકપાયમારણાન્તિકવૈક્રિયાસ્થાશ્ચત્તારઃ સમુદ્ઘાતા મવન્તિ વાયુકાયિકજીવાનાં વૈક્રિયશરીરસ્ય સદ્ભાવાદિતિ । ‘સિય મંતે! સ્યાદમદન્ત । ‘જાવ ચત્તારિ પંચ વળસ્સઙ્કાઙ્યાં પુચ્છા’ યાવત્ ચત્તારઃ પશ્ચ-વનસ્પતિકાયિકા જીવા इति પૃચ્છા પ્રશ્નઃ હે મદન્ત ! વનસ્પતિકાયિકાઃ દ્વૌ ત્રયઃ ચત્તારઃ પંચ વા જોવાઃ એકીભૂય સાધારણમેકં શરીરં વધ્નન્તિ તતઃ પથાત્ આહ-

વિલક્ષણના પ્રકટ કી ગઈ હૈ ઉન વાતોં કો છેડકર ઔર સવ સમુદ્ઘા-તાદિ દ્વારોં કે કથન મેં સમાનતા હી હૈ । ‘વાઝકાઙ્યાણં એવં ચેવ’ વાયુ-કાયિક જીવોં મેં સ્યાત્ આદિ દ્વારોં કો લેકર જૈસા કથન પૃથિવ્યા-દિકોં મેં કિયા ગયા હૈ વૈસા હી હૈ ચદિ પૂર્વ કથન કી અપેક્ષા વાયુ-કાય કે કથન મેં કોઈ અન્તર હૈ તો વહ સમુદ્ઘાત દ્વાર કો હી લેકર હૈ કયોંકિ વાયુકાયિક જીવોં કે ચાર સમુદ્ઘાત હોતે હૈ । પૃથિવી આદિક જીવોં કે આદિ કે ૩ સમુદ્ઘાત હોતે હૈ વેદના, કપાય મારણાન્તિક ઔર વૈક્રિય ચે ચાર સમુદ્ઘાત વાયુકાયિકોં મેં હોતે હૈ । કયોંકિ વાયુકા-યિકોં કે વૈક્રિયશરીર કા સદ્ભાવ કહો ગયા હૈ ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈ-‘સિય મંતે ! જાવ ચત્તારિ પંચ વળસ્સઙ્કાઙ્યાં’ હે મદન્ત ! કયા કદાચિત્ દો તીન, ચાર યા પાંચ વનસ્પતિકાયિક જીવ એક હોકર એક સાધારણ શરીર કા વધ

વિલક્ષણપણું બતાવેલ છે તે વાતોને છોડીને બીજી તમામ સમુદ્ઘાત વિ-દ્વારોના કથનમાં સરખાપણું જ છે.

‘વાઝકાઙ્યાણં એવં ચેવ’ વાયુકાયિક જીવોમાં ‘સ્યાત્’ વિશેષ દ્વારોના સંબંધમાં પૃથ્વિકાયિકાદિકોનાં જેવું કથન કયું છે. તેજ પ્રમાણે છે. પૂર્વ કથનથી વાયુકાયિકાદિકોના કથનમાં જે બીજું કંઈ અંતર છે તે સમુદ્ઘાતના દ્વારને લઈને જ છે કેમ કે-વાયુકાયિક જીવોને ચાર સમુદ્ઘાત હોય છે. પૃથ્વિકાયિક જીવોને આદિના ત્રણ જ સમુદ્ઘાત થાય છે. વાયુકાયિકોને વેદના સમુદ્ઘાત, કપાય સમુદ્ઘાત મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત અને વૈક્રિય સમુદ્ઘાત એ ચાર સમુદ્ઘાત હોય છે. કેમ કે વાયુકાયિકોને વક્રિય શરીરનો સદ્ભાવ કહ્યો છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘સિય મંતે ! જાવ ચત્તારિ પંચ વળસ્સઙ્કાઙ્યાં’ હે ભગવન્ કોઈવાર બે, ત્રણ ચાર અથવા પાંચ વન-

રન્તિ વા પરિણમન્તિ વા શરીરં વા વન્ધન્તિ? इति पूर्वपक्षः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘णो इणट्टे समट्टे’ नायमर्थः समर्थः अपि तु ‘अणंता वणस्सइकाइया एगयओ साधारणसरीरं वन्धन्ति’ अनन्ता वनस्पतिकायिक-जीवा एकत एकीभूय साधारणमेकं शरीरं वन्धन्ति ‘एगओ साधारणसरीरं वन्धिता’ एकतः एकीभूय साधारणशरीरम्—एकशरीरं बद्ध्वा ‘तओ पच्छा आहरन्ति वા પરિણમેન્તિ વા’ તતઃ પશ્ચાત્ સાધારણશરીરવન્ધનાનન્તરમાહરન્તિ આહત્ત પુદ્ગલજાતાન્ પરિણમયન્તિ ‘સેસં જહા તેઝકાહયાણં જાવ ઉવ્વટ્ઠન્તિ’ શેષં યથા તેજસ્કાયિકાનાં યાવદુદ્વર્તન્તે શેષમુક્તાદન્યત્ સર્વં તેજસ્કાયિકવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્

करते हैं? बन्ध कर के वे उसके योग्य आहारपुद्गलों का आहरण करते हैं? आहारपुद्गलों के बाद क्या वे उस आहार को परिणमाते हैं परिणमाने के बाद क्या वे फिर विशिष्ट शरीर का बन्ध करते हैं? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा०’ हे गौतम ! ‘णो इणट्टे समट्टे’ यह अर्थ समर्थ नहीं है, क्योंकि ‘अणंता वणस्सइकाइया०’ अनन्तवनस्पतिकायिक जीव एकत्रित होकर एक साधारण शरीर का बन्ध करते हैं। ‘एगओ०’ एक होकर साधारण शरीर का बन्ध करके बाद में वे उसके प्रायोग्य आहारपुद्गलों को ग्रहण करते हैं। उनको ग्रहण करने के बाद फिर वे उस आहार को अक्षर साररूप अंश में परिणमाते हैं उसके परिणमाने के बाद फिर वे विशिष्ट रूप से पुनः शरीर का बन्ध करते हैं। ‘सेसं जहा तेउकाइयाणं जाव उव्वट्ठन्ति’

સ્પતિકાયિક જીવો એકઠા થઈને સાધારણ શરીરનો બંધ કરે છે? અને બન્ધ કર્યા પછી તેઓ તેના યોગ્ય આહાર પુદ્ગલોનું આહરણ કરે છે? અને આહાર પુદ્ગલોના આહરણ પછી તે આહારને પરિણમાવે છે? અને પરિણમાવ્યા પછી તેઓ વિશિષ્ટ શરીરનો બંધ કરે છે? ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘ણો ઇણટ્ટે સમટ્ટે’ આ અર્થ બરોબર નથી. કેમ કે—‘અણંતાવણસ્સઈકાઈયા૦’ અનન્ત વનસ્પતિકાયિક જીવો એકઠા થઈને સાધારણ શરીરનો બંધ કરે છે. ‘એગઓ૦’ એકઠા થઈને સાધારણ શરીરનો બંધ કર્યા પછી તેઓ તેના પ્રાયોગ્ય આહારના પુદ્ગલોને ગ્રહણ કરે છે? તેને ગ્રહણ કર્યા પછી તેઓ તે આહારને અક્ષર-સાર રૂપ અંશથી પરિણમાવે છે. તેને પરિણમાવ્યા પછી તે વિશેષ રૂપથી શરીરનો બંધ કરે છે. ‘સેસં જહા તેઝકાઈયાણં જાવ ઉવ્વટ્ઠન્તિ’ અહિયાં જે કથન કર્યું છે, તેનાથી અતિરિક્ત બાકીનું બધું જ

કિયત્પર્યન્તં તત્રાહ-‘જાવ’ યાવત્ ઉદ્વર્તનાપર્યન્તં વનસ્પતિકાયિકાનાં તેજસ્કાયિકવદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । તેજસ્કાયિકાપેક્ષયા ચઘ્વૈલક્ષણ્યં તદાહ-‘નવરં’ इत्यादि । ‘नवरं आहारो नियमं छद्दिर्लि’ नवरमाहारो नियमात् पङ्क्तिं पङ्क्तिस्वपि दिक्षु नियमतो वनस्पतिकायिकानामाहारो भवति परन्तु इदमत्र विचारणीयं लोकान्त निष्कुटानि आश्रित्य त्रिदिगादेरेव आहारस्य तेषां वनस्पतिकायिकानां संभवात् अथवा बादरनिगोदानाश्रित्य नियमात् पङ्क्तिशक्तित्ववसेयम् बादरनिगोदानां पृथिव्याश्रितत्वेन पङ्क्तिगाहारस्यैव संभवादिति । स्थितिर्विषयेऽपि वनस्पतिकायिकानामितरापेक्षया वैलक्षण्यं दर्शयति-‘ठई’ इत्यादि । ‘ठई जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं’

यहां उक्त से अन्य और सब कथन तैजस्कायिक के जैसे ही है ‘जाव उवट्टंति’ यावत् उद्वर्तना तक जानना चाहिये परन्तु तैजस्कायिक के कथन की अपेक्षा से इनके कथन में जो अन्तर है वह आहार एवं स्थिति की अपेक्षा लेकर के है, यही बात ‘नवरं आहारो नियमा छद्दिर्लि’ इस पाठ द्वारा प्रकट किया गया है । छहों दिशाओं में से नियम से वनस्पतिकायिक जीवों का आहार होता है । यहां तात्पर्य ऐसा है कि लोकान्त में जो निष्कुट है उनको आश्रित करके तीन दिशाओं में से ही उनका आहार संभवित होता है अथवा बादर निगोदों को आश्रित करके नियम से छहों दिशाओं में से इनका आहार होता है क्योंकि बादर निगोदों के पृथिव्याश्रित होने से छहों दिशाओं में से ही इनके आहार की संभावना है । स्थिति के विषय में भी वनस्पतिकायिकों की

કથન તેજસ્કાયિકોની જેમ જ ‘જાવ ઉવટ્ટંતિ’ યાવત્ ઉદ્વર્તના (નિકળવું) સુધીમાં સમજવું. પરંતુ તેજસ્કાયિકોના કથનની અપેક્ષાએ આ કથનમાં જે અંતર છે, તે આહાર અને સ્થિતિની અપેક્ષાએ છે. એ જ વાત ‘નવરં આહારો નિયમા છદ્દિર્લિ’ આ પાઠથી બતાવેલ છે. વનસ્પતિકાયિકોને છએ દિશાથી નિયમથી આહાર હોય છે. અર્થાત્ વનસ્પતિકાયિકો નિયમથી છએ દિશાઓથી આહાર કરે છે.

આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-લોકાન્તમાં જે નિષ્કુટ છે, તેના આશ્રય કરીને ત્રણ દિશાઓથી જ તેના આહાર સંભવિત થાય છે. અર્થાત્ બાદર નિગોદોનો આશ્રય કરીને નિયમથી છએ દિશાઓથી તેના આહાર થાય છે. કેમ કે બાદર નિગોદો પૃથ્વીયાશ્રિત હોવાથી છએ દિશામાંથી તેને આહારની સંભાવના છે. સ્થિતિના વિષયમાં પણ વનસ્પતિકાયિકોની ‘ઠિઈ’ સ્થિતિ ‘જહન્નેણં’ જઘન્યથી એક અન્તમુહૂર્તની છે, અને ‘ઉક્કોસેણં’ ઉત્કૃષ્ટથી ‘અંતો’

વનસ્પતિકાયિકાનાં સ્થિતિઃ જઘન્યેન અન્તર્મુહૂર્તમ્ 'ઉકોસેણ વિ અંતોમુહૂત્તં' ઉત્કૃષ્ટતોઽપિ અન્તર્મુહૂત્તં પૃથિવ્યાદિકાયિકજીવેષુ ઉત્કૃષ્ટતઃ સ્થિતિઃ મિન્ના મિન્ના કથિતા તત્સ્થાને વનસ્પતિકાયિકૈષુ અન્તર્મુહૂર્તમાત્રૈવ કથિતા જઘન્યતસ્તુ સ્થિતિઃ સર્વેષામપિ સઘ્વાનૈવેતિ । 'સેસં તં ચેવ' શેષં તદેવ-પૂર્વવદેવ યદુક્તં તદ્વિન્નં સમુદ્ઘાતાદિકં પૂર્વવદેવ અવગતત્વ્યમિતિ સંક્ષેપઃ ॥સૂ૦ ૧॥

અથ એવામેવ પૃથિવીકાયિકાદિજીવાનાં જઘન્યોત્કૃષ્ટાવગાહનાયા અલ્પ બહુત્વનિરૂપણાયાહ-*‘एएसि णं भंते !’* इत्यादि ।

મૂળમ્-*एएसि णं भंते !* पुढवीकाइयाणं आउतेउवाउवण-
स्सइकाइयाणं सुहुमाणं बायराणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं जाव
जहन्नुकोसियाए ओगाहणाए कयरे कयरेहितो जाव विसेसा-
हिया वा? गोयमा सव्वत्थो वा सुहुमनिओयस्स अपज्जत्तस्स
जहन्निया ओगाहणा१, सुहुमवाउकाइयस्स अपज्जत्तगस्स जह-
न्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा२। सुहुम तेउकाइयस्स अपज्ज-
त्तगस्स जहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ३। सुहुम आउकाइ-
यस्स अपज्जत्तस्स जहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा४।

‘ઠિઈ’ સ્થિતિ ‘જહન્ને ણં’ જઘન્ય સે એક અન્તર્મુહૂર્ત કી હૈ ઓર ‘ઉકો-
સેણ’ ઉત્કૃષ્ટ સે બી ‘અંતો મુહૂત્તં’ અન્તર્મુહૂર્ત કી હી હૈ પૃથિવીકાયિક
જીવોં મેં, ઉત્કૃષ્ટ સે સ્થિતિ મિત્ર ૨ કહી ગઈ હૈ । ઉસકે સ્થાન મેં
વનસ્પતિકાયિકોં મેં કેવલ અન્તર્મુહૂર્ત કી હી સ્થિતિ કહી ગઈ હૈ । તથા
જઘન્ય કી અપેક્ષા સ્થિતિ સબ કી એકસી હી હૈ । ‘સેસં તં ચેવ’ હસ
કથન સે અનિરિક્ત ઓર સબ સમુદ્ઘાતાદિવિષયકકથન પૂર્વોક્ત
જૈસા હી હૈ એસો જાનના ચાહિયે ॥ સૂ૦ ૧ ॥

મુહૂત્તં એક અન્તર્મુહૂર્તની જ છે. પૃથિવિકાયિક જીવોમાં ઉત્કૃષ્ટસ્થિતિ ભિન્નભિન્ન
કહી છે. અને વનસ્પતિકાયિકોમાં કેવળ અન્તર્મુહૂર્તની જ સ્થિતિ કહી છે. તથા
જઘન્યની અપેક્ષાથી પણ બધાની સ્થિતિ એક સરખી જ છે. ‘સેસં તં ચેવ’ આ
કથનથી ભિન્ન બીજી બધું સમુદ્ઘાત વિગેરે સંબંધી કથન પૂર્વોક્ત પ્રમાણે જ
છે. તેમ સમજવું. ॥ સૂ. ૧ ॥

सुहुम पुढवीकाइयस्स अपज्जत्तस्स जहन्निया ओगाहणा असं-
 खेज्जगुणा ५। वादरवाउकाइयस्स अपज्जत्तगस्स जहन्निया
 ओगाहणा असंखेज्जगुणा ६। वादरतेउकाइयस्स अपज्जत्तस्स
 जहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ७। वादरआउकाइयस्स
 अपज्जत्तस्स जहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ८। वादर-
 पुढवीकाइयस्स अपज्जत्तस्स जहन्निया ओगाहणा असंखेज्ज-
 गुणा ९। पत्तेयसररिवादरवणस्सइकाइयस्स वादरनिगोदस्स
 एएस्सि णं अपज्जत्तगाणं जहन्निया ओगाहणा दोण्ह वि तुल्ला
 असंखेज्जगुणा १०-११। सुहुमनिओयस्स पज्जत्तगस्स जहन्निया
 ओगाहणा असंखेज्जगुणा १२। तस्सेव अपज्जत्तगस्स उक्कोसिया
 ओगाहणा विसेसाहिया १३। तस्स चैव अपज्जत्तगस्स उक्को-
 सिया ओगाहणा विसेसाहिया १४। सुहुम वाउकाइयस्स पज्ज-
 त्तगस्स जहन्निया ओगाहणा असंखेज्जगुणा १५। तस्स चैव
 अपज्जत्तस्स उक्कोसिया ओगाहणा विसेसाहिया १६। तस्स चैव
 पज्जत्तगस्स उक्कोसिया ओगाहणा विसेसाहिया १७। एवं सुहुम-
 तेउकाइयस्स वि. १८-२०। एवं सुहुम आउक्काइयस्स वि २१-२३।
 एवं सुहुमपुढवीकाइयस्स वि. २४-२६। एवं वादर वाउकाइ-
 यस्स वि. २७-२९। एवं वायरतेउकाइयस्स वि. ३०-३२। एवं
 वायरआउकाइयस्स वि. ३३-३५। एवं वादरपुढवीकाइयस्स
 ३६-३८। सव्वेस्सि तिविहेणं गमेणं भाणियव्वं वादरनिओ-

ગસ્સ પજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા ૩૯ ।
તસ્સ ચેવ અપજ્જત્તગસ્સ ઉક્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા ૪૦ ।
તસ્સ ચેવ પજ્જત્તગસ્સ ઉક્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા ૪૧ ।
પત્તેયસરીરવાદરવણસ્સહ્કાઇયસ્સ પજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા
ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા ૪૨ । તસ્સ ચેવ અપજ્જત્તગસ્સ ઉક્કો-
સિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા ૪૩ । તસ્સ ચેવ પજ્જત્તગસ્સ
ઉક્કોસિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા ૪૪ ॥સૂ૦ ૨॥

છાયા—એતેવાં સહુ ભદન્ત ! પૃથિવીકાથિકાનામપૂતેજોવાયુવનસ્પતિ-
કાથિકાનાં સૂક્ષ્માણાં વાદરણાં પર્યાપ્તકાનામપર્યાપ્તકાનાં યાવત્ જઘન્યોત્કૃષ્ટાયા-
મવગાહનાયાં કતરે કતરેભ્યો યાવદ્ વિશેષાધિકાવા ? ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ સૂક્ષ્મ-

અવ હન્હીં પૃથિવીકાથિક આદિ જીવોં કી જઘન્ય એવં ઉત્કૃષ્ટ અવ-
ગાહના કે અલ્પબહુત્વકા નિરૂપણ કિયા જાતા હૈ ।

‘एएस्मि णं भंते ! पुढवीकाइयाणं आउतेउवाउवणस्सइकाइयाणं’ इत्यादि ।

પ્ર૦ (एएस्मि णं भंते ! पुढवीकाइयाणं आउतेउवाउवणस्सइकाइयाणं
सुहुमाणं वायरारणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं जाव) हे भदन्त ! सूक्ष्म-
वाद् पर्याप्त अपर्याप्त ऐसे पृथिवीकाथिकों की तथा अप्काय, वायुकाय
एवं वनस्पतिकाथिकों की यावत् ‘जहन्नुक्कोसियाए ओगाहणाए कयरे
कयरे हिंतो जाव विसेसाहिया वा) जघन्य उत्कृष्ट अवगाहना में किन
की अवगाहना किनकी अवगाहना से यावत् विशेषाधिक है ?

હવે એજ પૃથિવકાથિક વિગેરે જીવોની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહ-
નાના અલ્પ બહુત્વપણાનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે.

एएस्मि णं भंते ! पुढवीकाइयाणं अउतेउवाउवणस्सइकाइयाणं’ इत्यादि

પ્ર૦ ‘एएस्मि णं भंते पुढवीकाइयाणं अउतेउवाउवणस्सइकाइयाणं सुहुमाणं
वायरारणं पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं जाव’ हे भगवन् सूक्ष्म वाद् पर्याप्त,
अपर्याप्त अवा पृथिवकाथिकोनी तथा अप्काथिकोनी, वायुकाथिकोनी અને
वनस्पतिकाथિકોની યાવત્ ‘જહન્નુક્કોસિયાએ ઓગાહણાએ કયરે કયરેહિંતો
જાવ વિસેસાહિયા વા’ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનામાં કોની અવગાહના કોની
અવગાહના કરતાં યાવત્ વિશેષાધિક છે ?

નિગોદસ્ય અપર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાવગાહના ૧ । સૂક્ષ્મવાયુકાયિકસ્ય અપર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણાઃ ૨ । સૂક્ષ્મતેજઃકાયિકસ્યાપર્યાપ્તસ્ય જઘન્યાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણાઃ ૩ । સૂક્ષ્માઽપ્ કાયિકસ્યાપર્યાપ્તસ્ય જઘન્યાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણા ૪ । સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકસ્ય અપર્યાપ્તસ્ય જઘન્યાઽવગાહના અસં-

૭૦—(ગોયમા) હે ગૌતમ ! (સન્વત્થો વા) સઘ સે કમતી અવગાહના (સુહુમનિઓયસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ) સૂક્ષ્મનિગોદિયા અપર્યાપ્તક જીવ કી (જહન્નિયા ઓગાહના) જઘન્ય હૈ અર્થાત્ સૂક્ષ્મનિગોદિયા અપર્યાપ્ત જીવ કી જો જઘન્ય અવગાહના હૈ વહ સઘ સે કમ હૈ । (સુહુમવાઝકાહ્યસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા) હસસે અસંખ્યાતગુણી જઘન્ય અવગાહના અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મવાયુકાયિક જીવ કી હૈ । (સુહુમતેઝકાહ્યસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા) સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક તૈજસ્કાયિક જીવ કી જઘન્ય અવગાહના વાયુકાયિક જીવ કી જઘન્ય અવગાહના સે અસંખ્યાતગુણી હૈ । (સુહુમઆઝકાહ્યસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા) સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક અપ્કાયિક કી જઘન્ય અવગાહના સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક તૈજસ્કાયિક કી જઘન્ય અવગાહના સે અસંખ્યાતગુણી હૈ (સુહુમપુઢવીકાહ્યસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા ૫) સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક અપ્કાયિક કી જઘન્ય અવગાહના સે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિક કી

૭૦ ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સન્વત્થો વા’ બધાથી ઓછી અવગાહના ‘સુહુમનિઓયસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ’ સૂક્ષ્મ નિગોદિયા અપર્યાપ્તક ભવેની ‘જહન્નિયા ઓગાહના’ જઘન્ય અવગાહના છે. અર્થાત્ સૂક્ષ્મ નિગોદિયા અપર્યાપ્તક ભવેની જે જઘન્ય અવગાહના છે. તે બધાથી કમ છે, ‘સુહુમ વાઝકાહ્યસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ તેનાથી અસંખ્યાતગણી જઘન્ય અવગાહના અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક ભવેની છે. ‘સુહુમતેઝકાહ્યસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક તૈજસ્કાયિકે ભવેની જઘન્ય અવગાહના વાયુકાયિક ભવેની જઘન્ય અવગાહનાથી અસંખ્યાત ગણી છે. ‘સુહુમઆઝકાહ્યસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક અપ્કાયિક ભવેની જઘન્ય અવગાહના સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક તૈજસ્કાયિકની જઘન્ય અવગાહનાથી અસંખ્યાત ગણી છે. ‘સુહુમ પુઢવીકાહ્યસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા ૫’ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક અપ્કાયિકની જઘન્ય અવગાહનાથી અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ પૃથિવકાયિકની

હના દ્વયોરપિ તુલ્યા અસંખ્યેયગુણા ૧૦-૧૧ । સૂક્ષ્મનિગોદિય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણા ૧૨ । તસ્યૈવ અપર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાઽવગાહના વિશેષાધિકા ૧૩ । તસ્યૈવ પર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાઽવગાહના વિશેષાધિકા ૧૪ । સૂક્ષ્મવાયુકાયિકસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યા અવગાહના અસંખ્યેયગુણા ૧૫ । તસ્યૈવ અપર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાઽવગાહના વિશેષાધિકા ૧૬ । તસ્યૈવ પર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃ-

દોષહ વિ તુલ્યા અસંખ્યેયગુણા) અપર્યાપ્ત વાદરપૃથિવીકાયિક કી જઘન્ય અવગાહના સે પ્રત્યેક શરીરવાળે અપર્યાપ્ત વાદર વનસ્પતિકાયિક કી ઓર વાદર નિગોદ કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગુણી હૈ ઓર પરસ્પર મેં તુલ્ય હૈ ૧૦-૧૧ (સુહુમનિઓયસ્સ પઞ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસં-
ખ્યેયગુણા) હસસે અસંખ્યાતગુણી જઘન્ય અવગાહના સૂક્ષ્મ નિગોદિયા પર્યાપ્તક કી હૈ (તસ્યૈવ અપઞ્જત્તગસ્સ ઉક્કોસિયા ઓગાહના વિસેસા-
હિયા) હસસે વિશેષાધિક ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મનિગોદિયા જીવ કી હૈ ૧૩ (તસ્યૈવ પઞ્જત્તગસ્સ ઉક્કોસિયા ઓગાહના વિસે-
સાહિયા) હસસે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ નિગોદિયા જીવ કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક હૈ ૧૪ (સુહુમવાઝકાહ્યસ્સ પઞ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગા-
હના અસંખ્યેયગુણા ૧૫) હસસે પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવ કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી હૈ (તસ્યૈવ અપઞ્જત્તગસ્સ ઉક્કો-
સિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા ૧૬ । હસકી અપેક્ષા અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુ-

વિ તુલ્યા, અસંખ્યેયગુણા' અપર્યાપ્તક વાદર પૃથિવિકાયિકની જઘન્ય અવગાહનાથી પ્રત્યેક શરીરવાળા અપર્યાપ્તક વાદર વનસ્પતિકાયિકની અને વાદર નિગોદની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. અને પરસ્પરમાં તુલ્ય છે. ૧૦-૧૧ 'સુહુમનિઓયસ્સ પઞ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખ્યેયગુણા' તેનાથી અસં-
ખ્યાત ગણી જઘન્ય અવગાહના સૂક્ષ્મ નિગોદિયા પર્યાપ્તકની છે. ૧૨ 'તસ્યૈવ અપઞ્જત્તગસ્સ ઉક્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા' તેનાથી વિશેષાધિક ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ નિગોદિયા ઊભીની છે. ૧૩ 'તસ્યૈવ પઞ્જત્ત-
ગસ્સ ઉક્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા' તેનાથી પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ નિગોદિયા ઊભી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક છે. ૧૪ 'સુહુમવાઝકાહ્યસ્સ પઞ્જત્તગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખ્યેયગુણા' તેનાથી પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક ઊભી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. ૧૫ 'તસ્યૈવ અપઞ્જત્તગસ્સ ઉક્કો-
સિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા' તેનાથી અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકની જઘન્ય અવગાહના વિશેષાધિક છે. ૧૬ 'તસ્યૈવ પઞ્જત્તગસ્સ ઉક્કોસિયા' ઓગાહના

પ્તાવગાહના વિશેષાધિકા ૧૭ । एवं सूक्ष्मतेजःकायिकस्यापि १८-२० । एवं सूक्ष्मापकायिकस्यापि २१-२३ । एवं सूक्ष्मपृथिवीकायिकस्यापि २४-२६ ।

કાયિક કી જઘન્ય અવગાહના વિશેષાધિકા હૈ । (તસ્ય ચેવ પઞ્જન્તગસ્ય ઉવ્કોસિયા ઓગાહના વિશેસાહિયા ૧૭) હસકી અપેક્ષા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિકા હૈ (અં સુહુમ્ભતેઝકાહ-યસ્ય વિ ૧૮, ૧૯, ૨૦) હસી પ્રકાર સે સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય પર્યાપ્ત કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી ઓર હસસે ઓ વિશેષાધિકા અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ઓર પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ઉત્તરોત્તરવિશેષાધિકા જાનની ચાહિયે । (અં સુહુમ્ભ આઝકાહ્યસ્ય વિ ૨૧, ૨૨, ૨૩) હસી પ્રકાર સે સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક પર્યાપ્ત કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી હૈ ઓર હસસે અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના તથા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિકા હૈ । (અં સુહુમ્ભપુઢવીકાયસ્ય વિ ૨૪, ૨૫, ૨૬) હસી પ્રકાર સે સૂક્ષ્મ પૃથિ-વીકાયિક કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી હૈ ઓર હસસે ઓ વિશે-ષાધિકા અપર્યાપ્ત પૃથિવીકાયિક કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હૈ ઓર હસસે

વિશેસાહિયા' તેનાથી પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિકા છે, ૧૭ 'અં સુહુમ્ભ તેઝકાહ્યસ્ય વિ' એજ રીતે સૂક્ષ્મ અગ્નિકાય પર્યાપ્તકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી અને તેનાથી પણ વિશેષાધિકા અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના અને પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અગ્નિકાયની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિકા સમજવી. ૧૮-૧૯-૨૦ 'અં સુહુમ્ભ આઝકાહ્યસ્ય વિ' એજ રીતે સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક પર્યાપ્તકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. અને તેનાથી અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના તથા પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ઉત્તરોત્તર વિશેષાધિકા છે. ૨૧-૨૨-૨૩ 'અં સુહુમ્ભપુઢવીકાહ્યસ્ય વિ' એજ રીતે સૂક્ષ્મ પૃથિવિકાયિકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. અને તેનાથી પણ વિશેષાધિકા અપર્યાપ્ત પૃથ્વીકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. અને તેનાથી પણ વિશેષાધિકા પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. ૨૪-૨૫-૨૬ 'અં વાદરવાઝકાહ્યસ્ય વિ' એજ રીતે બાદર પર્યાપ્તક વાયુકાયિકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. અને તેનાથી પણ વિશેષાધિકા અપર્યાપ્તક બાદર વાયુકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. અને

एवं वादरवायुकायिकस्यापि २७-२९। एवं वादर तेजःकायिकस्यापि ३०-३२।
 एवं वादरापकायिकस्यापि ३३-३५। एवं वादरपृथिवीकायिकस्यापि
 भी विशेषाधिक पर्याप्त सूक्ष्म पृथिवीकायिक की उत्कृष्ट अवगाहना
 है। (एवं वादर वाउकाइयस्स वि २७, २८, २९) इसी प्रकार से वादर
 पर्याप्तकवायुकायिक की जघन्य अवगाहना असंख्यातगुणी है। इससे
 भी विशेषाधिक अपर्याप्तवादरवायुकायिक की उत्कृष्ट अवगाहना है और
 इससे भी विशेषाधिक पर्याप्त वादर वायुकायिक की उत्कृष्ट अवगा-
 हना है। (एवं वादर तेउकाइयस्स वि ३०, ३१, ३२) इसी प्रकार से
 वादर पर्याप्त तैजस्कायिक की जघन्य अवगाहना असंख्यातगुणी है और
 इससे भी विशेषाधिक अपर्याप्त वादर तैजस्कायिक की उत्कृष्ट अवगा-
 हना है। (एवं वादर आउकाइयस्स वि ३३, ३४, ३५) इसी प्रकार से
 वादर पर्याप्त अपकायिक की जघन्य अवगाहना असंख्यातगुणी है और
 इससे भी विशेषाधिक अपर्याप्त वादर अपकायिक की उत्कृष्ट अवगा-
 हना है और इससे भी विशेषाधिक पर्याप्त वादर अपकायिक जीव की
 उत्कृष्ट अवगाहना है। (एवं वादरपुढवीकाइयस्स) इसी प्रकार से वादर
 पर्याप्तक पृथिवीकायिक जीव की जघन्य अवगाहना असंख्यातगुणी है
 और इससे भी विशेषाधिक अपर्याप्त वादरपृथिवीकायिक जीव की
 उत्कृष्ट अवगाहना है तथा इससे भी विशेषाधिक पर्याप्त पृथिवीकायिक

તેનાથી પણ વિશેષાધિક પર્યાપ્તક બાદર વાયુકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના
 છે. ૨૭-૨૮-૨૯ 'એવં વાદરતેજઃકાયિકસ્ય વિ' એજ રીતે બાદર પર્યાપ્તક
 તેજસ્કાયિકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. અને તેનાથી
 પણ વિશેષાધિક અપર્યાપ્તક બાદર તેજસ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. ૩૦-
 ૩૧-૩૨ 'એવં વાદરઆરુકાયિકસ્ય વિ' એજ રીતે બાદર પર્યાપ્તક અપ્કાયિકની
 જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. અને તેનાથી પણ વિશેષાધિક
 અપર્યાપ્તક અપ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. અને તેનાથી પણ વિશેષાધિક
 પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. ૩૩-૩૪-૩૫ 'એવં
 વાદરપુઢવીકાયિકસ્ય' એજ રીતે બાદર પર્યાપ્તક પૃથિવીકાયિક જીવની જઘન્ય
 અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. અને તેનાથી પણ વિશેષાધિક અપર્યાપ્તક
 બાદર પૃથ્વિકાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. તથા તેનાથી પણ વિશેષાધિક
 પર્યાપ્તક પૃથ્વિકાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. ૩૬-૩૭-૩૮

૩૬-૩૮ । સર્વેષાં ત્રિવિધેન ગમેન મણિતવ્યમ્ વાદરનિગોદસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણા ૩૯ । તસ્યૈવ અપર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટા અવગાહના વિશેષાધિકા ૪૦ । તસ્યૈવ પર્યાપ્તકસ્યોત્કૃષ્ટાઽવગાહના વિશેષાધિકા ૪૧ । પ્રત્યેકશરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાઽવગાહના અસંખ્યેય-ગુણા ૪૨ । તસ્યૈવાપર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણા ૪૩ । તસ્યૈવ પર્યાપ્તસ્ય ઉત્કૃષ્ટાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણા ૪૪ ॥સૂ૦ ૨॥

જીવ કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હૈ ૩૬, ૩૭, ૩૮ (સઁવેસિં તિવિહેળં ગમેળં આણિયઁવં) હસ પ્રકાર કે ત્રીન ગમોં સે સઁવ વાયુકાયાદિકોં કી અવ-ગાહના કહ લેની ચાહિયે (વાદરનિઓગસસ પઙ્ગત્તગસસ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેઝજગુણા) હસસે વાદર નિગોદ પર્યાપ્તક કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી હૈ ૩૯ (તસસ ચેવ અપઙ્ગત્તગસસ ઉકોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા ૪૦) હસસે અપર્યાપ્ત વાદર નિગોદ કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક હૈ । (તસસ ચેવ પઙ્ગત્તગસસ ઉકોસિયા ઓગા-હના વિસેસાસિયા) હસસે પર્યાપ્ત વાદર નિગોદ કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક હૈ ૪૧ (પત્તેયસરીરવાદરવનસ્પતિકાયિકસસ પઙ્ગત્તગસસ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેઝજગુણા ૪૨) હસસે પ્રત્યેક શરીર, વાલે વાદર વનસ્પતિકાયિક જીવ કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી હૈ । (તસસ ચેવ અપઙ્ગત્તગસસ ઉકોસિયા ઓગાહના અસંખેઝજગુણા ૪૩) હસસે અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક શરીરવાલે વનસ્પતિકાયિક કી ઉત્કૃષ્ટ અવ-

‘સઁવેસિં તિવિહેળં ગમેળં આણિયઁવં’ આ રીતના ત્રણ ગમેથી બધા જ વાયુ-કાયિકોની અવગાહના સમજ લેવી. ‘વાદર નિઓગસસ પઙ્ગત્તગસસ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેઝજગુણા’ તેનાથી બાદર નિગોદ પર્યાપ્તકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. ૩૯ ‘તસસ ચેવ અપઙ્ગત્તગસસ ઉકોસિયા ઓગાહના વિસે-સાહિયા’ તેનાથી અપર્યાપ્તક બાદર નિગોદની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક છે. ૪૦ ‘તસસ ચેવ પઙ્ગત્તગસસ ઉકોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા’ તેનાથી પર્યાપ્તક બાદર નિગોદની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક છે. ૪૧ ‘પત્તેયસરીર વાદરવનસ્પતિકાયિકસસ પઙ્ગત્તગસસ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેઝજગુણા’ તેનાથી પ્રત્યેક શરીરવાળા બાદર વનસ્પતિકાયિક જીવની જઘન્ય અવગાહના અસં-ખ્યાત ગણી છે. ‘તસસ ચેવ અપઙ્ગત્તગસસ ઉકોસિયા ઓગાહના અસંખેઝજગુણા’ તેનાથી અપર્યાપ્તક પ્રત્યેક શરીરવાળા વનસ્પતિકાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવ-

एवं बादरवायुकायिकस्यापि २७-२९। एवं बादर तेजःकायिकस्यापि ३०-३२।
 एवं बादरापूकायिकस्यापि ३३-३५। एवं बादरपृथिवीकायिकस्यापि

भी विशेषाधिक पर्याप्त सूक्ष्म पृथिवीकायिक की उत्कृष्ट अवगाहना है। (एवं बादर वाउकाइयस्स वि २७, २८, २९) इसी प्रकार से बादर पर्याप्तवायुकायिक की जघन्य अवगाहना असंख्यातगुणी है। इससे भी विशेषाधिक अपर्याप्तबादरवायुकायिक की उत्कृष्ट अवगाहना है और इससे भी विशेषाधिक पर्याप्त बादर वायुकायिक की उत्कृष्ट अवगाहना है। (एवं बादर तेउकाइयस्स वि ३०, ३१, ३२) इसी प्रकार से बादर पर्याप्त तैजस्कायिक की जघन्य अवगाहना असंख्यातगुणी है और इससे भी विशेषाधिक अपर्याप्त बादर तैजस्कायिक की उत्कृष्ट अवगाहना है। (एवं बादर आउकाइयस्स वि ३३, ३४, ३५) इसी प्रकार से बादर पर्याप्त अप्कायिक की जघन्य अवगाहना असंख्यातगुणी है और इससे भी विशेषाधिक अपर्याप्त बादर अप्कायिक की उत्कृष्ट अवगाहना है और इससे भी विशेषाधिक पर्याप्त बादर अप्कायिक जीव की उत्कृष्ट अवगाहना है। (एवं बादरपुढवीकाइयस्स) इसी प्रकार से बादर पर्याप्त पृथिवीकायिक जीव की जघन्य अवगाहना असंख्यातगुणी है और इससे भी विशेषाधिक अपर्याप्त बादरपृथिवीकायिक जीव की उत्कृष्ट अवगाहना है तथा इससे भी विशेषाधिक पर्याप्त पृथिवीकायिक

તેનાથી પણ વિશેષાધિક પર્યાપ્તક બાદર વાયુકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. ૨૭-૨૮-૨૯ 'एवं बादरतेउकाइयस्स वि' એજ રીતે બાદર પર્યાપ્તક તેજસ્કાયિકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. અને તેનાથી પણ વિશેષાધિક અપર્યાપ્તક બાદર તેજસ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. ૩૦-૩૧-૩૨ 'एवं बादरआउकाइयस्सवि०' એજ રીતે બાદર પર્યાપ્તક અપ્કાયિકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. અને તેનાથી પણ વિશેષાધિક અપર્યાપ્તક અપ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. અને તેનાથી પણ વિશેષાધિક પર્યાપ્ત બાદર અપ્કાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. ૩૩-૩૪-૩૫ 'एवं बादरपुढवीकाइयस्स' એજ રીતે બાદર પર્યાપ્તક પૃથિવીકાયિક જીવની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. અને તેનાથી પણ વિશેષાધિક અપર્યાપ્તક બાદર પૃથ્વિકાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. તથા તેનાથી પણ વિશેષાધિક પર્યાપ્તક પૃથ્વિકાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના છે. ૩૬-૩૭-૩૮

૩૬-૩૮ । સર્વેષાં ત્રિવિધેન ગમેન મણિતવ્યમ્ વાદરનિગોદસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણા ૩૯ । તસ્યૈવ અપર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટા ઇવગાહના વિશેષાધિકા ૪૦ । તસ્યૈવ પર્યાપ્તકસ્યોત્કૃષ્ટાઽવગાહના વિશેષાધિકા ૪૧ । પ્રત્યેકશરીરવાદરવનસ્પતિકાયાિકસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાઽવગાહના અસંખ્યેય-ગુણા ૪૨ । તસ્યૈવાપર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણા ૪૩ । તસ્યૈવ પર્યાપ્તસ્ય ઉત્કૃષ્ટાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણા ૪૪ ॥સૂ૦ ૨॥

જીવ કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના હૈ ૩૬, ૩૭, ૩૮ (સઁવેસિં તિવિહેનં ગમેનં આણિયઁવં) હસ પ્રકાર કે ત્રીન ગમોં સે સઁવ વાયુકાયાદિકોં કી અવ-ગાહના કહ લેની જાહિયે (વાદરનિઓગસસ પજ્જત્તગસસ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા) હસસે વાદર નિગોદ પર્યાપ્તક કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી હૈ ૩૯ (તસસ ચેવ અપજ્જત્તગસસ ઉક્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા ૪૦) હસસે અપર્યાપ્ત વાદર નિગોદ કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક હૈ । (તસસ ચેવ પજ્જત્તગસસ ઉક્કોસિયા ઓગા-હના વિસેસાસિયા) હસસે પર્યાપ્ત વાદર નિગોદ કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક હૈ ૪૧ (પત્તેયસરીરવાદરવનસ્સહકહ્યસસ પત્તજ્જત્ત-ગસસ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા ૪૨) હસસે પ્રત્યેક શરીર, વાલે વાદર વનસ્પતિકાયાિક જીવ કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી હૈ । (તસસ ચેવ અપજ્જત્તગસસ ઉક્કોસિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા ૪૩) હસસે અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક શરીરવાલે વનસ્પતિકાયાિક કી ઉત્કૃષ્ટ અવ-

‘સઁવેસિં તિવિહેનં ગમેનં આણિયઁવં’ આ રીતના ત્રણ ગમેથી બધા જ વાયુ-કાયિકોની અવગાહના સમજ લેવી. ‘વાદર નિઓગસસ પજ્જત્તગસસ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ તેનાથી વાદર નિગોદ પર્યાપ્તકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી છે. ૩૬ ‘તસસ ચેવ અપજ્જત્તગસસ ઉક્કોસિયા ઓગાહના વિસે-સાહિયા’ તેનાથી અપર્યાપ્તક વાદર નિગોદની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક છે. ૪૦ ‘તસસ ચેવ પજ્જત્તગસસ ઉક્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા’ તેનાથી પર્યાપ્તક વાદર નિગોદની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક છે. ૪૧ ‘પત્તેયસરીર વાદરવનસ્સહકહ્યસસ પજ્જત્તગસસ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ તેનાથી પ્રત્યેક શરીરવાળા વાદર વનસ્પતિકાયાિક જીવની જઘન્ય અવગાહના અસં-ખ્યાત ગણી છે. ‘તસસ ચેવ અપજ્જત્તગસસ ઉક્કોસિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ તેનાથી અપર્યાપ્તક પ્રત્યેક શરીરવાળા વનસ્પતિકાયાિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવ-

ટીકા—‘एएसि णं भंते !’ एतेषां खलु भदन्त ! ‘पुढवीकाइयाणं’ पृथिवीकायिकानां जीवानाम् ‘आउतेउवाउवणस्सइकाइयाणं’ अप् तेजो वायुवनस्पतिकायिकानाम् ‘सुहुमाणं बादराणं’ सूक्ष्माणं बादराणां ‘पज्जत्तगाणं अपज्जत्तगाणं’ पर्याप्तकानामपर्याप्तकानाम् ‘जहन्नुक्कोसियाए ओगाहणाए’ जघन्योत्कृष्टायावगाहनायाम् ‘कपरे कपरे जाव विसेसाहिया वा’ कतरे कतरेभ्यो यावद् विशेषाधिका वा अत्र यावत्पदेन अल्पा वा बहुका वा तुल्या वा इत्येषां गाहना असंख्यातगुणी है (तस्स चेव पज्जत्तगस्स उक्कोसिया ओगाहणा असंखेज्जगुणा ४४) इत्थसे असंख्यातगुणी उत्कृष्ट अवगाहना पर्याप्त प्रत्येक शरीरवाले वनस्पतिकायिक की है ४४ ।

टीकार्थ—एकेन्द्रिय पृथिवीकायिक आदि जीव सूक्ष्म और बादर के भेद से दो प्रकार के कहे गये हैं तथा ये दोनों प्रकार के भी जीव पर्याप्तक और अपर्याप्तक होते हैं । सो इसी बात को लेकर इस सूत्र द्वारा वनस्पतिकायिक तक के जीवों की जघन्य और उत्कृष्ट अवगाहना का विचार किया गया है इसमें सब से प्रथम गौतमने प्रभु से ऐसा पूछा है कि हे भदन्त ! ‘एएसि पुढवीकाइयाणं आउतेउवाउवणस्सइकाइयाणं’ पर्याप्त अपर्याप्त जो सूक्ष्म बादर पृथिवीकायिक जीव हैं तथा पर्याप्त अपर्याप्त जो सूक्ष्मबादर अप्कायिक, तैजस्कायिक, वायुकायिक एवं वनस्पतिकायिक जीव हैं सो इन सबकी जघन्य और उत्कृष्ट अवगाहना में कौनसी अवगाहनावाले जीवों की अपेक्षा कौनसी अवगाहनावाले

गाहना असंख्यात गણी છે. ‘તસ્સ ચેવ પજ્જત્તગસ્સ ઉક્કોસિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ તેનાથી અસંખ્યાત ગણી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પર્યાપ્ત પ્રત્યેક શરીરવાળા વનસ્પતિકાયિક હોવાની છે. ૪૪

ટીકાર્થ—એકેન્દ્રિય પૃથ્વિકાયિક વિગેરે હોવો સૂક્ષ્મ અને બાદરના ભેદથી બે પ્રકારના છે. આ બંને પ્રકારના હોવો પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક હોય છે. અને ઉદ્દેશીને આ સૂત્ર દ્વારા વનસ્પતિકાયિક સુધીના હોવાની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાનો વિચાર કરવામાં આવ્યો છે. આમાં સૌથી પહેલાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન ‘एएसि पुढवीकाइयाणं आउतेउवाउवणस्सइकाइयाणं’ પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક બે સૂક્ષ્મ બાદર પૃથ્વિકાયિક હોવો છે, તથા પર્યાપ્તક અને અપર્યાપ્તક બે સૂક્ષ્મ બાદર અપ્કાયિક હોવ, તેજસ્કાયિક હોવ, વાયુકાયિક હોવ, અને વનસ્પતિકાયિક હોવ છે, તે બંધાની જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનામાં કઈ અવગાહનાવાળા હોવાની અપેક્ષાએ કઈ અવગાહનાવાળા હોવો યાવત્તુ વિશેષાધિક

સંગ્રહો ભવતિ તથા હે ભદ્રન્ત ! પૃથિવ્યપ્ તેજોવાયુવનસ્પતિકાયાિકજીવાનાં સૂક્ષ્મ-
વાદરપર્યાપ્તાપર્યાપ્તભેદમિન્નાનામ્ જઘન્યોત્કૃષ્ટાયામવગાહનાયાં કતરે કતરેભ્યો
ડલ્પા વા વહુકા વા તુલ્યા વા વિશેષાધિકા વા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’
ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સન્વત્થો વા સુહુમનિઓયસ્સ’ સર્વસ્તોકા
સૂક્ષ્મનિગોદસ્ય ‘અપજ્જતસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના’ અપર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યા અવ-
ગાહના ભવતિ સૂક્ષ્મનિગોદાપર્યાપ્ત જીવાનાં સર્વાપેક્ષયા સ્તોકા જઘન્યાડવગાહના
ભવતિ ઇતિ ભાવઃ ।૧। ‘સુહુમવાડકાઙ્ગસ્સ અપજ્જત્તગસ્સ’ સૂક્ષ્મવાયુકાયાિકસ્ય
અપર્યાપ્તકસ્ય ‘જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ જઘન્યાડવગાહના અસંખ્યેય-
ગુણા સૂક્ષ્મનિગોદાપર્યાપ્તજીવાપેક્ષયા સૂક્ષ્મવાયુકાયાિકાપર્યાપ્તકજીવાનાં જઘ-

જીવ યાદત્ત વિશેષાધિકા હૈં ? યહાં યાદત્તપદ સે ‘અપ્પા વા તુલ્લા વા’ ઇત્ત પદોં
કા સંગ્રહ હુઆ હૈં તથા ચ સૂક્ષ્મવાદરપર્યાપ્તિઅપર્યાપ્તિ ઇત્ત ભેદવાલે પૃથિવી-
અપ્ તેજ વાયુ ઓર વનસ્પતિકાયાિક જીવોં કી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અવગા-
હના મેં કૌનસી અવગાહનાવાલે જીવ કૌનસી અવગાહનાવાલે જીવોં
સે અલ્પ હૈં ? કૌનસી અવગાહનાવાલે જીવોં સે વહુત હૈં ? કૌનસી અવ-
ગાહનાવાલોં કે વરાવર હૈં ? ઓર કૌનસી અવગાહનાવાલોં સે વિશેષા-
ધિકા હૈં ? ઇત્ત ગૌતમ કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ઉત્તરે કહતે હૈં-‘ગોયમા’
સન્વત્થો વા સુહુમં’ હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મઅપર્યાપ્તક નિગોદ જીવ કી
જઘન્ય અવગાહના સ્થલ સે કમ કહી ગઈ હૈં ? ‘સુહુમવાડકાઙ્ગસ્સ
અપજ્જત્તગસ્સં’ ઇત્તકી અપેક્ષા સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક વાયુકાયાિક કી
જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી હૈં ઇત્તે યોં સમજા જા સક્કતા હૈં કિ

છે ? અહિયાં ‘અપ્પા વા તુલ્લા વા’ આ પદોનો સંગ્રહ થયો છે. તેનો અર્થ
આ પ્રમાણે છે,-સૂક્ષ્મ બાદર પર્યાપ્તક અપર્યાપ્તક એ ભેદવાળા પૃથ્વિકાયાિક,
અપ્કાયાિક, તેજસ્કાયાિક, વાયુકાયાિક અને વનસ્પતિકાયાિક જીવોની જઘન્ય
અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા જીવો કઈ અવગાહનાવાળા જીવોથી અલ્પ છે ?
અને કઈ અવગાહનાવાળા જીવોથી વધારે છે ? અને કઈ અવગાહનાવાળાની
બરાબર છે ? અને કઈ અવગાહનાવાળાઓથી વિશેષાધિક છે ?

ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘ગોયમા ! સન્વ
ત્થો વા સુહુમં’ હે ગૌતમ ! સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક નિગોદ જીવોની જઘન્ય અવ
ગાહના બધાથી ઓછી કહી છે.૧ ‘સુહુમવાડકાઙ્ગસ્સ અપજ્જત્તગસ્સં’
હે ગૌતમ ! તેની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક વાયુકાયાિકની જઘન્ય અવગા-
હના અસંખ્યાત ગણિ છે. આ કથનનો ભાવ એ છે કે-જો સૂક્ષ્મ અપર્યા-

ન્યાડવગાહના અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવતીતિમાત્રઃ ૨ । ‘સુહુમતેઽકાઈયસ્સ અપ્પજ્જત્તસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ ‘સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકસ્ય જીવસ્પાપર્યાપ્ત-
કસ્ય જઘન્યાવગાહના અસંખ્યેયગુણાડધિકા ભવતિ સૂક્ષ્માપર્યાપ્તવાયુકાયિક-
જીવાપેક્ષ્યેતિ ૩ । ‘સુહુમ આઝકાઈયસ્સ અપ્પજ્જત્તસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસં-
ખેજ્જગુણા’ સૂક્ષ્માપ્કાયિકસ્ય જીવસ્ય જઘન્યાડવગાહના સૂક્ષ્માપર્યાપ્તતેજસ્કા-

યદિ હમ્મ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત નિગોદિયા જીવ કી સબ સે કમ જઘન્ય અવ-
ગાહના કે સ્થાન પર ૨ રચ્છ લેં ઓર અસંખ્યાત કે સ્થાન ૪ રચ્છલેં તો
 $2 \times 4 = 8$ જો આ જાતે હૈં વે અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવ કી
જઘન્ય અવગાહના કે સ્થાન પર આવે હુપ જાનના ચાહિયે । હસસે યહી
નિષ્કર્ષ નિકલતા હૈં કિ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક નિગોદિયા જીવ કી જઘન્ય
અવગાહના સે સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક વાયુકાય કી જઘન્ય અવગાહના અસં-
ખ્યાત ગુણિત અધિક આતી હૈ । આગે મી હસી પ્રકાર સે કલ્પના
કરકે સમજા જા સકતા હૈ ૨ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક વાયુકાયિક જીવ કી
જિતની જઘન્ય અવગાહના હોતી હૈ ઉસસે અસંખ્યાતગુણી જઘન્ય અવ-
ગાહના સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક તૈજસ્કાયિકી હોતી હૈ યહી વાત ‘સુહુમતેઽ-
કાઈયસ્સ અપ્પજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયાં’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા સમજાઈ ગઈ હૈ
૩ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત તૈજસ્કાયિક જીવ કી જઘન્ય અવગાહના સે મી
અસંખ્યાતગુણી જઘન્ય અવગાહના ‘સુહુમ આઝકાઈયં’ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક
અપ્કાયિક જીવ કી હૈ ૪, સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક અપ્કાયિક જીવ કી જઘન્ય

પ્તક નિગોદિયા ભવની બધાથી ઓછી જઘન્ય અવગાહનાના સ્થાને ૨, બેના
આંક રાખવામાં આવે. અને અસંખ્યાતને સ્થાને ૪ ચારના આંક રાખવામાં
તો $2 \times 4 = 8$ જે આ આઠ આવી બાય છે, તે અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ વાયુ-
કાયિક ભવની જઘન્ય અવગાહનાને સ્થાને આવેલ સમજવા. તેના સાર
એજ છે કે-સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક નિગોદિયા ભવોની જઘન્ય અવગાહનાથી
અપર્યાપ્તક વાયુકાયિકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણી અધિક છે.
હવે પછી પણ આજ રીતે કલ્પના કરીને સમજાવી શકાય છે. ૨ સૂક્ષ્મ અપર્યા-
પ્તક વાયુકાયિક ભવની બેટલી જઘન્ય અવગાહના હોય છે. તેનાથી અસં-
ખ્યાત ગણી જઘન્ય અવગાહના સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક તેજસ્કાયિકોની હોય છે.
એજ વાત ‘સુહુમ તેઽકાઈયસ્સ અપ્પજ્જત્તગસ્સ જહન્નિયાં’ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા
સમજાવવામાં આવી છે. ૩ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક તેજસ્કાયિક ભવની
અવગાહનાથી પણ અસંખ્યાતગણિ જઘન્ય અવગાહના ‘સુહુમ-
આઝકાઈયં’ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત અપ્કાયિક ભવની છે. ૪ સૂક્ષ્મ

યિકાપેક્ષયા અસંખ્યેયગુણા અધિકા ભવતીતિ ૪ । ‘સુદુમપુઢવીકાઈયસ્સ અપ-
જ્જત્તસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકસ્ય જીવસ્યા
પર્યાપ્તસ્ય જઘન્યાવગાહના સૂક્ષ્માપર્યાપ્તાપૂકાયિકજીવાપેક્ષયાસંખ્યેયગુણાધિકા
ભવતીતિ ૫ । ‘વાદરવાઝકાઈયસ્સ અપજ્જત્તસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જ-
ગુણા’ ‘વાદરવાયુકાયિકસ્યાપર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાઽવગાહના અસંખ્યેયગુણાધિકા
ભવતિ સૂક્ષ્માપર્યાપ્તપૃથિવીકાયિકાપેક્ષયેતિ ૬ । ‘વાયર તેઝકાઈયસ્સ અપજ્જ-
ત્તસ્સ જહન્નિયા, ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ વાદરતેજસ્કાયિકસ્ય જીવસ્યાપર્યા-
પ્તકસ્ય જઘન્યાઽવગાહના વાદરાપર્યાપ્તવાયુકાયિકજીવાપેક્ષયા અસંખ્યેયગુણા-
ધિકા ભવતીતિ ૭ । ‘વાદર આઝકાઈયસ્સ અપજ્જત્તસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના

અવગાહના સે અસંખ્યાતગુણી જઘન્ય અવગાહના ‘સુદુમપુઢવીકાઈ-
યસ્સ૦’ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત પૃથિવીકાયિક જીવ કી હોતી હૈ ૫ હસ પ્રકાર
સે સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્ત વાયુકાય સે લેકર સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તપૃથિવીકાયિક
જીવ તક યહ જઘન્ય અવગાહના કહી ગઈ હૈ । અવ વાદરઅપર્યા-
પ્ત વાયુકાયિક સે લેકર વાદર અપર્યાપ્તપૃથિવીકાયિક તક કે જો
જીવ હૈં ઉનકી જઘન્ય અવગાહના પ્રકટ કી જાતી હૈ-‘વાદરવાઝકાઈ-
યસ્સ અપજ્જત્તસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ સૂક્ષ્મ અપર્યા-
પ્ત પૃથિવીકાયિક કી જિતની જઘન્ય અવગાહના પ્રકટ કી ગઈ ઉસસે
અસંખ્યાતગુણી જઘન્ય અવગાહના અપર્યાપ્ત વાદરવાયુકાયિક જીવ કી
હૈ ૬ ‘વાદર તેઝકાઈયસ્સ૦’ અપર્યાપ્ત વાદરવાયુકાયિક જીવ જઘન્ય
અવગાહના કી અપેક્ષા અપર્યાપ્ત વાદર તેજસ્કાયિક જીવ કી જઘન્ય

અપર્યાપ્તક અપૂકાયિક જીવની જઘન્ય અવગાહનાથી અસંખ્યાત ગણી જઘન્ય
અવગાહના ‘સુદુમ પુઢવીકાઈયસ્સ૦’ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક પૃથિવિકાયિક જીવની
હોય છે. ૫ એજ રીતે સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક વાયુકાયિકથી આરંભીને સૂક્ષ્મ
અપર્યાપ્તક પૃથિવિકાયિક જીવો સુધી આ જઘન્ય અવગાહના કહી છે. હવે
બાદર અપર્યાપ્તક વાયુકાયિકથી લઈને બાદર અપર્યાપ્તક પૃથ્વીકાયિક સુધીના
જે જીવો છે, તેઓની જઘન્ય અવગાહના બતાવવામાં આવે છે. ‘વાદર વાઝ
કાઈયસ્સ અપજ્જત્તસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ સૂક્ષ્મ અપર્યાપ્તક
પૃથિવિકાયિકની જેટલી જઘન્ય અવગાહના બતાવી છે, તેનાથી અસંખ્યાત
ગણિ જઘન્ય અવગાહના અપર્યાપ્તક બાદર વાયુકાયિક જીવોની છે. ૬ ‘વાદર
તેઝકાઈયસ્સ૦’ અપર્યાપ્તક બાદર વાયુકાયિક જીવની જઘન્ય અવગાહનાની
અપેક્ષાથી અપર્યાપ્તક બાદર તેજસ્કાયિક જીવની જઘન્ય અવગાહના અસં-

અસંખેજ્જગુણા વાદરાપ્કાયિકસ્ય અપર્યાપ્તકસ્ય જીવસ્ય જઘન્યાઽવગાહના વાદરાપર્યાપ્તતેજસ્કાયિકાપેક્ષયા અસંખ્યેયગુણા અધિકા મન્વતીતિ ૮ । 'વાયર-પુઢવીકાઙ્ગસ્ય અપ્જ્જત્તસ્ય જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા' વાદર-પૃથિવીકાયિકસ્ય અપર્યાપ્તકસ્ય જીવસ્ય જઘન્યાઽવગાહના વાદરાપર્યાપ્તાપ્કાયિકજીવાપેક્ષયા અસંખ્યેયગુણાધિકા મન્વતીતિ ૯ । 'પત્તેયસરીરવાયર-વળસ્સઙ્કાઙ્ગસ્ય વાયરનિઓયસ્ય ઇણ્ણિ ણં અપ્જ્જત્તગાણં જહન્નિયા ઓગાહના દોણ્હ વિ તુલ્લા અસંખેજ્જગુણા' પ્રત્યેકશરીરવનસ્પતિકાયિકસ્ય વાદરનિગોદસ્ય ચ એતયોઃ અપર્યાપ્તકયોઃ જઘન્યાઽવગાહના દ્વયોરપિ તુલ્યા, અસંખ્યેયગુણા અધિકા મન્વતિ પૂર્ણપેક્ષયા વાદરપૃથિવીકાયિકાપર્યાપ્તાપેક્ષયા દ્વયોઃ—વાદરવનસ્પતિ-કાયિકવાદરનિગોદજીવયોર્જઘન્યાઽવગાહના અસંખ્યાતગુણા અધિકા મન્વતિ ૧૦-૧૧ । 'સુહુમનિગોયસ્ય પ્જ્જત્તગસ્ય જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા' સૂક્ષ્મનિગોદસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાઽવગાહના પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યેયગુણાધિકા

અવગાહના અસંખ્યાતગુણિત અધિક હૈ ૭ 'વાદર આઙ્કાઙ્ગસ્ય' અપર્યાપ્ત વાદર તેજસ્કાયિક કી જઘન્ય અવગાહના સે અપર્યાપ્ત વાદર-અપ્કાયિક જીવ કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી અધિક હૈ ૮ 'વાયરપુઢવીકાઙ્ગસ્ય' અપર્યાપ્ત વાદર અપ્કાયિક જીવ કી જઘન્ય અવગાહના સે અપર્યાપ્ત વાદર પૃથિવીકાયિક જીવ કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણિત અધિક હૈ ૯ 'પત્તેયસરીરવાયર' અપર્યાપ્ત વાદર પૃથિવીકાયિક કી જઘન્ય અવગાહના સે અપર્યાપ્ત પ્રત્યેક શરીરવાળે વાદર વનસ્પતિકાયિક જીવ કી ઓર અપર્યાપ્ત વાદર નિગોદ જીવ કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણી અધિક હોતી હૈ ૧૦-૧૧ 'સુહુમનિ-ગોયસ્ય પ્જ્જત્તગસ્ય જહન્નિયા ઓગાહના' હસ પ્રકાર સે અહાંતક અપ-

ખ્યાતગણિ અધિક છે ૭ 'વાદર આઙ્કાઙ્ગસ્ય' અપર્યાપ્તક વાદર તેજસ્કાયિક જીવની જઘન્ય અવગાહનાની અપેક્ષાથી અપર્યાપ્તક વાદર અપ્કાયિક જીવની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણિ અધિક છે. ૮, 'વાયર પુઢવીકાઙ્ગસ્ય' અપર્યાપ્તક વાદર અપ્કાયિક જીવની જઘન્ય અવગાહનાથી અપર્યાપ્તક વાદર પૃથ્વીકાયિકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણિ અધિક છે. ૯ 'પત્તેયસરીરવાયર' અપર્યાપ્તક વાદર પૃથ્વીકાયિક જીવની જઘન્ય અવગાહનાથી અપર્યાપ્તક પ્રત્યેક શરીરવાળા વાદર વનસ્પતિકાયિક જીવની અને જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણિ અધિક હોય છે ૧૦-૧૧ 'સુહુમ નિઓયસ્ય પ્જ્જત્તગસ્ય જહન્નિયા ઓગાહના' આ રીતે અહિ સુધી

ભવતિ ૧૨ । ‘તસ્સેવ અપજ્જત્તગ્ગસ્સ ઉવ્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા’ તસ્યૈવ સૂક્ષ્મનિગોદસ્ય અપર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાવગાહના વિશેષાધિકા ભવતીતિ ૧૩ । ‘તસ્સ ચેવ પજ્જત્તગ્ગસ્સ ઉવ્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા’ તસ્યૈવ સૂક્ષ્મનિગોદસ્યૈવ પર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાવગાહના વિશેષાધિકા ભવતીતિ ૧૪ । ‘સુહુમવાઝકાહ્યસ્સ પજ્જત્તગ્ગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ સૂક્ષ્મવાયુકાયિકસ્ય પર્યાપ્તસ્ય જીવસ્ય જઘન્યાવગાહના પૂર્વાપેક્ષયા અસંખ્યાતગુણા અધિકા ભવતીતિ ૧૫ । ‘તસ્સ ચેવ અપજ્જત્તગ્ગસ્સ ઉવ્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા’

પર્યાપ્તક બાદર એકેન્દ્રિય જીવોંની અવગાહના ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાતગુણિત અધિક પ્રકટ કર અથ સૂત્રકાર પર્યાપ્તક એકેન્દ્રિય જીવોંની અવગાહના પ્રકટ કરતે હૈ—હસમેં સવસે પહિલે પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ નિગોદિયા જીવની જઘન્ય અવગાહના પ્રકટની જાતી હૈ સૂક્ષ્મનિગોદિયા પર્યાપ્તક જીવની જઘન્ય અવગાહના, પૂર્વની અપેક્ષા સે અસંખ્યાતગુણિત અધિક હોતી હૈ ૧૨ ‘તસ્સેવ અપજ્જત્તગ્ગસ્સ ઉવ્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા’ અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ નિગોદિયા જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક હોતી હૈ ૧૩ ‘તસ્સ ચેવ પજ્જત્તગ્ગસ્સ ઉવ્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા’ તથા પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ નિગોદિયા જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક હોતી હૈ ૧૪ ‘સુહુમવાઝકાહ્યસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ સૂક્ષ્મવાયુકાયિકપર્યાપ્તક જીવની જઘન્ય અવગાહના પૂર્વની અપેક્ષા અસંખ્યાતગુણિત અધિક હોતી હૈ ૧૫ ‘તસ્સ ચેવ અપજ્જત્તગ્ગસ્સ

અપર્યાપ્તક બાદર એકેન્દ્રિય જીવોંની અવગાહના ઉત્તરોત્તર અસંખ્યાત ગુણિત અધિક બતાવીને હવે સૂત્રકાર પર્યાપ્તક એકેન્દ્રિય જીવોંની અવગાહના પ્રકટ કરે છે. તેમાં સૌથી પહેલાં પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ નિગોદિયા જીવોંની જઘન્ય અવગાહના બતાવવામાં આવે છે. સૂક્ષ્મ નિગોદિયા પર્યાપ્ત જીવની જઘન્ય અવગાહના પહેલાંની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણિત હોય છે. ૧૨ ‘તસ્સેવ અપજ્જત્તગ્ગસ્સ ઉવ્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા’ અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ નિગોદિયા જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક હોય છે. ૧૩ ‘તસ્સ ચેવ પજ્જત્તગ્ગસ્સ ઉવ્કોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા’ તથા પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ નિગોદિયા જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક હોય છે. ૧૪ ‘સુહુમવાઝકાહ્યસ્સ પજ્જત્તગ્ગસ્સ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખેજ્જગુણા’ સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક પર્યાપ્તક જીવની જઘન્ય અવગાહના પહેલાંની અપેક્ષાએ અસંખ્યાતગુણિત અધિક હોય છે. ૧૫ ‘તસ્સ

તસ્યૈવ સૂક્ષ્મવાયુકાયિકસ્ય જીવસ્થાપર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાડવગાહના પૂર્વાપેક્ષયા વિશેષાધિકા ભવતિ ૧૬ । 'તસ્મ ચેવ પઞ્ચત્તમસ ઉકોસિયા ઓગાહના વિસે-
સાહિયા' ૧૭ । તસ્યૈવ સૂક્ષ્મવાયુકાયિકસ્યૈવ પર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાડવગાહના
અપર્યાપ્તસૂક્ષ્મવાયુકાયિકાપેક્ષયા વિશેષાધિકા ભવતીતિ ૧૭ । 'एवं सुहुमतेउ-
काइयस्स वि' एवं સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકસ્ય જીવસ્યાપિ જઘન્યોત્કૃષ્ટાડવગાહના
જ્ઞાતવ્યા તથાહિ-સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાવગાહના અસંખ્યેયગુણ-
અધિકા સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકસ્ય અપર્યાપ્તસ્ય ઉત્કૃષ્ટાડવગાહના પૂર્વાપેક્ષયા વિશે-
ષાધિકા एवं સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાડવગાહના તતોપિ
વિશેષાધિકા ભવતીતિમારઃ ૧૮-૨૦ । 'एवं सुहुमआउकाइयस्स वि' एवं यथा

ઉકોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા' અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મવાયુકાયિક
જીવ કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પૂર્વકી અપેક્ષા વિશેષાધિકા હોતી હૈ ૧૬
'તસ્મ ચેવ પઞ્ચત્તમ' પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મવાયુકાયિક જીવ કી ઉત્કૃષ્ટ અવ-
ગાહના અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના કી અપેક્ષા
વિશેષાધિકા હોતી હૈ ૧૭ 'एवं सुहुमतेउकाइयस्स वि' હસી પ્રકાર સે
સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક જીવ કી બી જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના જાનની
ચાહિયે । અર્થાત્ પર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક કી જઘન્ય અવગાહના
અસંખ્યાતગુણિત અધિકા હૈ તથા અપર્યાપ્ત સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક કી
ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પૂર્વ કી અપેક્ષા વિશેષાધિકા હૈ હસી પ્રકાર પર્યાપ્ત
સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ઉસસે બી વિશેષાધિકા હૈ
૧૮-૨૦ 'एवं सुहुम आउकाइयस्स वि' સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિક કી અવગાહના

ચેવ અઞ્જનતમસ ઉકોસિયા ઓગાહના વિસેસાહિયા' અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ વાયુ-
કાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પહેલાંની અપેક્ષાથી વિશેષાધિક
હોય છે ૧૬ 'તસ્મ ચેવ પઞ્ચત્તમ' પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ વાયુકાયિક જીવની ઉત્કૃષ્ટ
અવગાહના અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ વાયુકાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાની અપેક્ષાથી
વિશેષાધિકા હોય છે. ૧૭ 'एवं सुहुमतेउकाइयस्स वि' એજ રીતે સૂક્ષ્મ
તેજસ્કાયિક જીવની પણ જઘન્ય અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સમજ લેવી, અર્થાત્
પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગણી અધિક
છે, તથા અપર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના પહેલાંની
અપેક્ષાએ વિશેષાધિકા છે. એજ રીતે પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકની ઉત્કૃષ્ટ
અવગાહના તેનાથી પણ વિશેષાધિકા છે ૧૮-૧૯-૨૦ 'एवं सुहुम आउकाइयस्स

સૂક્ષ્મતેજસ્કાયિકસ્ય તથૈવ સૂક્ષ્માપ્કાયિકજીવસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાડવગાહના અસંખ્યેયગુણાધિકા પૂર્વપેક્ષયા તથા અપર્યાપ્તકસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય ચોત્કૃષ્ટાડવગાહના વિશેષાધિકા ભવતીતિ ૨૧-૨૩ । 'એવં સુહુમણ્ઠવીકાઙ્યસસ વિ' એવમેવ સૂક્ષ્માપ્કાયિકવદેવ સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકસ્ય જઘન્યાડવગાહના અસંખ્યેયગુણા અપર્યાપ્તપર્યાપ્તભેદાગ્નિનસ્ય તસ્યેચોત્કૃષ્ટાડવગાહના વિશેષાધિકેતિ ૨૪-૨૬ । 'એવં વાદરવાઝકાઙ્યસસ વિ' એવં વાદરવાયુકાયિકસ્યાપિ જઘન્યાડવગાહના અસંખ્યેયગુણા અપર્યાપ્તપર્યાપ્તભેદસ્ય તસ્યોત્કૃષ્ટાડવગાહના વિશેષાધિકા ભવતીતિ-ભાવઃ ૨૭-૨૯ । 'એવં વાદરતેઝકાઙ્યસસ વિ' એવમેવ વાદરવાયુકાયિકવદેવ વાદર-તેજસ્કાયિકસ્યાપિ પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાડવગાહના અસંખ્યેયગુણા અપર્યાપ્તક-પર્યાપ્તકોત્કૃષ્ટાડવગાહના વિશેષાધિકા જ્ઞાતવ્યેતિભાવઃ ૩૦-૩૨ । 'એવં વાયરઆઝકાઙ્યસસ વિ' એવમેવ વાદરતેજસ્કાયિકવદેવ વાદરાપ્કાયિકજીવ-સ્યાપિ જઘન્યોત્કૃષ્ટાડવગાહના જ્ઞાતવ્યેતિભાવઃ ૩૩-૩૫ । 'એવં વાદરપુઠ્ઠવી-કાઙ્યસસ વિ' એવં વાદરપૃથિવીકાયિકજીવસ્યાપિ જઘન્યોત્કૃષ્ટાડવગાહના જ્ઞાત-વ્યેતિ ૩૬-૩૮ । 'સવ્વેલિં તિવિહેનં ગમેણં માણિયવં' સર્વેષાં ત્રિવિધેન ગમેનં મણિતવ્યમ્, સર્વેષાં વાયુકાયિકાદિજીવાનાં ત્રિપકારેણ ગમેન અવગાહના વક્ત-વ્યેતિ । ત્રૈવિધ્યમિત્થમ્-સૂક્ષ્મવાયુકાયિકાદેર્જઘન્યાડવગાહનાડસંખ્યગુણા તથા અપર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાડવગાહના વિશેષાધિકા તથા પર્યાપ્તકસ્ય ઉત્કૃષ્ટાડવગા-હના વિશેષાધિકેતિ 'વાદરનિગોઢસસ પજ્જત્તગસસ જહન્નિયા ઓગાહના અસંખે-જ્જગુણા' વાદરનિગોઢસ્ય પર્યાપ્તકસ્ય જઘન્યાડવગાહના અસંખ્યેયગુણા સૂક્ષ્મ-વાયુકાયિકાઢવગાહનાપેક્ષયા પર્યાપ્તકસ્ય વાદરનિગોઢજીવસ્ય જઘન્યાડવગા-હના અસંખ્યેયગુણાધિકા ભવતીતિ ૩૯ । 'તસસ ચેવ અપજ્જત્તગસસ ઉવ્કોસિયા

જૈસી યહ કહી ગઈ હૈ ડસી પ્રકાર કી પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવ કી જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાતગુણિત હૈ તથા અપર્યાપ્તક કી ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક હૈ ૨૧-૨૩ હસસે આગેકા ઓર સવ કથન સૂલ સૂત્રાર્થ કે જૈસા હી હૈ હસ પ્રકાર સે યહાં તક ૪૪ સ્થાનો કી અવગા-હના પ્રકટ કી ગઈ હૈ ॥ સૂ. ૨ ॥

વિ' સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયિકની આ અવગાહના બે રીતે કહેવામાં આવી છે, તેજ રીતે પર્યાપ્તક સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવની જઘન્ય અવગાહના અસંખ્યાત ગણિ છે તથા અપર્યાપ્તક, પર્યાપ્તકની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના વિશેષાધિક છે. ૨૧-૨૨ આના પછીતું બીજું 'સઘણું' કથન સૂત્રાર્થ પ્રમાણે છે. આ રીતે અહિ સુધી ૪૪ ચુંવાળીસ સ્થાનોની અવગાહના બતાવી છે. ॥ સૂ. ૨ ॥

ओगाहणा विसेसाहिया तस्यैव वादरनिगोदस्य अपर्याप्तस्य उत्कृष्टाऽवगाहना विशेषाधिका भवतीति ४० । 'तस्स चे' पज्जत्तस्स उक्कोसिया ओगाहणा विसेसाहिया' तस्यैव वादरनिगोदस्य पर्याप्तकस्य अपर्याप्तवादरनिगोदापेक्षया उत्कृष्टाऽवगाहना विशेषाधिका भवतीतिभावः ४१ । 'पत्तेयसरीरवादरवणस्सइकाइयस्स' मत्त्येकशरीरवादरवनस्पतिकायिकस्य जीवस्य 'पज्जत्तस्स' पर्याप्तस्य 'जहन्निया ओगाहणा' जघन्या अवगाहना 'असंखेज्जगुणा' असंख्यातगुणाधिका भवति ४२ । 'तस्स चे' तस्यैव मत्त्येकवनस्पतिकायिकजीवस्य 'अपज्जत्तस्स' अपर्याप्तस्य 'उक्कोसिया ओगाहणा' उत्कृष्टाऽवगाहना 'असंखेज्जगुणा' असंख्येयगुणाऽधिका भवतीति ४३ । 'तस्स चे' तस्यैव च मत्त्येकवनस्पतिकायिकस्य जीवस्य 'पज्जत्तस्स' पर्याप्तस्य 'उक्कोसिया ओगाहणा' उत्कृष्टाऽवगाहना 'असंखेज्जगुणा' असंख्यातगुणाधिका भवतीति ४४ । ॥सू० २॥

अनन्तरपूर्वसूत्रे पृथिवीकायिकादिजीवानां ये अवगाहना भेदास्तेषामल्पबहुत्वादिकं निरूपितम् अथवा कायमाश्रित्य पृथिव्यादि जीवानामेव इतरेतरापेक्षया सूक्ष्मत्वं निरूपयन्नाह—'एयस्स णं भंते !' इत्यादि ।

मूलम्.—एयस्स णं भंते ! पुढवीकाइयस्स आउक्काइयस्स तेउकाइयस्स वाउकाइयस्स वणस्सइक्काइयस्स कयरे काये सव्वसुहुमे, कयरे काये सव्वसुहुमताराए ? गोयसा ! वणस्सइक्काए सव्वसुहुमे वणस्सइक्काइए सव्वसुहुमताराए ? । एयस्स णं भंते ! पुढवीकाइयस्स आउकाइयस्स तेउकाइयस्स वाउकाइयस्स कयरे काये सव्वसुहुमे कयरे काए सव्वसुहुमताराए ? गोयसा ! वाउकाये सव्वसुहुमे वाउकाए सव्वसुहुमताराए २ । एयस्स णं भंते ! पुढवीकाइयस्स आउकाइयस्स तेउकाइयस्स कयरे काए सव्वसुहुमे कयरे काए सव्वसुहुमताराए ?

सर्वसुहुमे कथरे काए सर्वसुहुमतराए ? गोयमा ! आउकाए
 सर्वसुहुमे आउकाए सर्वसुहुमतराए ४ । एयस्स णं भंते !
 पुढवीकाइयस्स आउक्काइयस्स तेउकाइयस्स वाउक्काइयस्स
 वणस्सइकाइयस्स कथरे काए सर्ववायरे कथरे काए सर्ववा-
 यरतराए ? गोयमा ! वणस्सइकाइए सर्ववायरे वणस्सइकाइए
 सर्ववायरतराए १ । एयस्स णं भंते ! पुढवीकाइयस्स आउ-
 काइयस्स तेउकाइयस्स वाउकाइयस्स कथरे काए सर्ववायरे
 कथरे काए सर्ववायरतराए ? गोयमा ! पुढवीकाए सर्ववायरे
 पुढवीकाए सर्ववायरतराए २ ।

एयस्स णं भंते ! आउकाइयस्स तेउकाइयस्स वाउकाइयस्स
 कथरे काए सर्ववायरे कथरे काए सर्ववायरतराए ? गोयमा !
 आउक्काए सर्ववायरे आउक्काए सर्ववायरतराए ३ । एयस्स
 णं भंते ! तेउक्काइयस्स वाउक्काइयस्स कथरे काए सर्ववायरे
 कथरे काए सर्ववायरतराए ? गोयमा ! तेउक्काए सर्ववायरे
 तेउक्काए सर्ववायरतराए ४ । के महालए णं भंते ! पुढवीस-
 रीरे पन्नत्ते ? गोयमा ! अणंताणं सुहुमवणस्सइकाइयाणं
 जावइया सरीरा से एगे सुहुमवाउसरीरे, असंखेज्जाणं
 सुहुमवाउसरीराणं जावइया सरीरा से एगे सुहुमतेउसरीरे,
 असंखेज्जाणं सुहुमतेउकाइयसरीराणं जावइया सरीरा से एगे
 सुहुमे आउसरीरे, असंखेज्जाणं सुहुमआउक्काइयसरीराणं
 जावइया सरीरा से एगे सुहुमे पुढवीसरीरे, असंखेज्जाणं

सुहुमपुढवीकाइयसरीराणं जावइया सरीरा से एगे वायरवाउ-
सरीरे, असंखेज्जाणं वायरवाउकाइयाणं जावइया सरीरा से
एगे० वायर तेउसरीरे । असंखेज्जाणं वायर तेउकाइयाणं
जावइया सरीरा से एगे वायर आउसरीरे, असंखेज्जाणं वायर
आउकाइयाणं जावइया सरीरा से एगे वायरपुढवीसरीरे ए
महालएणं गोयमा ! पुढवीसरीरे पन्नत्ते ॥सू० ३॥

छाया—एतस्य खलु भदन्त ! पृथिवीकायिकस्याप्कायिकस्य तेजस्कायि-
कस्य वायुकायिकस्य वनस्पतिकायिकस्य कतरः कायः सर्वसूक्ष्मः कतरः कायः
सर्वसूक्ष्मतरः ? गौतम ! वनस्पतिकायः सर्वसूक्ष्मः वनस्पतिकायः सर्वसूक्ष्मतरः १ ।
एतस्य खलु भदन्त ! पृथिवीकायिकस्य अप्कायिकस्य तेजस्कायिकस्य वायुका-
यिकस्य कतरः कायः सर्वसूक्ष्मः कतरः कायः सर्वसूक्ष्मतरः ? गौतम ! वायुकायः
सर्वसूक्ष्मः वायुकायः सर्वसूक्ष्मतरः २ । एतस्य खलु भदन्त ! पृथिवीकायिकस्य
अप्कायिकस्य तेजस्कायिकस्य कतरः कायः सर्वसूक्ष्मः कतरः कायः सर्वसूक्ष्मतरः ?
गौतम ! तेजस्कायः सर्वसूक्ष्मः तेजस्कायः सर्वसूक्ष्मतरः ३ । एतस्य खलु भदन्त !
पृथिवीकायिकस्याप्कायिकस्य कतरः कायः सर्वसूक्ष्मः कतरः कायः सर्वसूक्ष्मतरः ?
गौतम ! अप्कायः सर्वसूक्ष्मोऽप्कायः सर्वसूक्ष्मतरः ४ । एतस्य खलु भदन्त !
पृथिवीकायिकस्याप्कायिकस्य तेजस्कायिकस्य वायुकायिकस्य वनस्पतिकायि-
कस्य कतरः कायः सर्ववादरः कतरः कायः सर्ववादरतरः ? गौतम ! वनस्पति-
कायः सर्ववादरः वनस्पतिकायः सर्ववादरतरः १ । एतस्य खलु भदन्त ! पृथिवी-
कायिकस्य अप्कायिकस्य तेजस्कायिकस्य वायुकायिकस्य कतरः कायः सर्ववादरः
कतरः कायः सर्ववादरतरः ? गौतम ! पृथिवीकायः सर्ववादरः पृथिवीकायः सर्व
वादरतरः २ । एतस्य खलु भदन्त ! अप्कायिकस्य तेजस्कायिकस्य वायुकायि-
कस्य कतरः कायः सर्ववादरः कतरः कायः सर्ववादरतरः ? गौतम ! अप्कायः
सर्ववादरः अप्कायः सर्ववादरतरः ३ । एतस्य खलु भदन्त ! तेजस्कायिकस्य
वायुकायिकस्य कतरः कायः सर्ववादरः, कतरः कायः सर्ववादरतरः ? गौतम !
तेजः कायः सर्ववादरः तेजः कायः सर्ववादरतरः ४ । कियन्महत् खलु भदन्त !
पृथिवीशरीरं पञ्चतम् ? गौतम ! अनन्तानां सूक्ष्मवनस्पतिकायिकानां यावत्कानि
शरीराणि तदेकं सूक्ष्मवायुशरीरम् । असंख्येयानां सूक्ष्मवायुकायिकानां यावत्कानि
शरीराणि तदेकं सूक्ष्मतेजः शरीरम् । असंख्येयानां सूक्ष्मतेजस्कायिकशरीराणां
यावत्कानि शरीराणि तदेकं सूक्ष्ममप् शरीरम् । असंख्येयानां सूक्ष्माप्कायिकशरी-

રાણાં યાવત્કાનિ શરીરાણિ તદેકં સૂક્ષ્મં પૃથિવીશરીરમ્ અસંખ્યેયાનાં સૂક્ષ્મપૃથિ-
વીકાયિકશરીરાણાં યાવત્કાનિ શરીરાણિ તદેકં વાદરવાયુશરીરમ્ । અસંખ્યેયાનાં
વાદરવાયુકાયિકાનાં યાવત્કાનિ શરીરાણિ તદેકં વાદર તેજસ્શરીરમ્ । અસં-
ખ્યેયાનાં વાદરતેજસ્કાયિકાનાં યાવન્તિ શરીરાણિ તદેકં વાદરાપ્શરીરમ્ । અસં-
ખ્યેયાનાં વાદરાપ્કાયિકાનાં યાવત્કાનિ શરીરાણિ તદેકં વાદરપૃથિવીશરીરમ્ ।
एतन्महत् खलु गौतम । पृथिवीशरीरं प्रज्ञप्तम् ॥ ४० ॥

ટીકા—‘एयस्स णं भंते !’ एतस्य खलु भदन्त ! ‘पुढवीकाइयस्स’ पृथिवी-
कायिकजीवस्य ‘आउक्काइयस्स’ अप्कायिकस्य ‘तेउक्काइयस्स’ तेजस्कायिकजी-
वस्य ‘वाउक्काइयस्स’ वायुकायिकजीवस्य ‘वणस्सइकाइयस्स’ वनस्पतिकायिक-
जीवस्य ‘कयरे काए’ कतरः कायः को जीवनिकायः ‘सव्वसुहुमे’ सर्वसूक्ष्मः
पञ्चानां मध्ये सर्वथा सूक्ष्मः सर्वसूक्ष्मः सर्वसूक्ष्मत्वं च चक्षुरिन्द्रियाग्राह्यतामात्रेण

इससे पहिले के सूत्र में पृथिवीकायिकादि जीवों की अवगाहना
के भेदों का अल्पबहुत्व आदि कहा जा चुका है अब काय को आश्रित
करके पृथिव्यादि जीवों की ही एक दूसरे की अपेक्षा से सूक्ष्मता का
निरूपण किया जाता है ।

‘एयस्स णं भंते ! पुढवीकाइयस्स आउक्काइयस्स’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है—‘एयस्स णं
भंते ! पुढवीकाइयस्स, आउक्काइयस्स, तेउक्काइयस्स वाउक्काइयस्स,
वणस्सइकाइयस्स कयरे काए’ हे भदन्त ! ये जो पृथिवीकायिक, अप्का-
यिक, तेजस्कायिक वायुकायिक, एवं वनस्पतिकायिक जो पांच जीव-
निकाय हैं सो इनमें से कौन सा जीवनिकाय ‘सव्वसुहुमे’ सर्वसूक्ष्म
है सर्वथा सूक्ष्म है सर्व सूक्ष्मता चक्षुइन्द्रिय द्वारा अग्राह्यता मात्र से या

આનાથી પહેલા સૂત્રમાં પૃથ્વિકાયિકાદિ જીવોની અવગાહનાના ભેદોનું
અલ્પ બહુત્વ વિગેરે કહેવાઈ ગયું છે. હવે કાયનો આશ્રય કરીને પૃથ્વિ
વિગેરે જીવોની જ એકબીજાની અપેક્ષાએ સૂક્ષ્મતાનું નિરૂપણ કરવામાં આવશે.

‘एयस्स’ णं भंते ! पुढवीकाइयस्स ‘आउक्काइयस्स’ इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—
‘एयस्स णं भंते ! पुढवीकाइयस्स, आउक्काइयस्स, तेउक्काइयस्स, वाउक्काइयस्स वण
स्सइकाइयस्स कयरे काए ?’ હે ભગવન્ બે આ પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજ
સ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક આ પાંચ જીવનિકાઓ છે. તેમાંથી
કયો જીવનિકાય ‘सव्वसुहुमे’ સર્વથી સૂક્ષ્મ છે ? સર્વથી સૂક્ષ્મ છે ? સર્વ

પદાર્થાન્તરમપેક્ષાપિ સંભવતિ યથા સૂક્ષ્મોઘાયુઃ સૂક્ષ્મં મન ઇત્યત આહ-‘કયરે-
કાઈ’ કતરઃ કાયઃ-કઃ કાયઃ ‘સવ્વસુહુમતરાઈ’ સર્વસૂક્ષ્મતરઃ પશ્ચાન્નાં મધ્યે
અતિશયેન સૂક્ષ્મ ઇતિ સૂક્ષ્મતરઃ આપેક્ષિકસૂક્ષ્મતા ચ ભવતુ અન્યત્રાપિ યથા તથા
કિન્તુ સૂક્ષ્મેઽપિ સૂક્ષ્મતરઃ ક ઇતિ પ્રશ્નઃ. મગ્ગનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’
હે ગૌતમ ! ‘વળસ્સઈકાઈઈ’ વનસ્પતિકાયિકઃ ‘સવ્વ સુહુમે’ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘વળસ્સઈ-
કાઈઈ સવ્વસુહુમતરાઈ’ વનસ્પતિકાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરઃ અયમતિશયેન સૂક્ષ્મઃ एषાં
મધ્યે एतदપેક્ષયા નાન્યઃ કશ્ચિદપિ સૂક્ષ્મ ઇતિ ૧ । ‘एयस्स णं भंते !’ एतस्य

પદાર્થાન્તરની અપેક્ષા સે ઓ હો સકતી હૈ જૈસે વાયુ મેં સૂક્ષ્મતા હૈ મન
મેં સૂક્ષ્મતા હૈ સો એસી સૂક્ષ્મતા યહાં નહીં વિવક્ષિત હુઈ હૈ કિન્તુ ઇન
પાંચોં કે બીચ મેં સૂક્ષ્મ મેં ઓ સૂક્ષ્મ કૌન સ્થા કાય હૈ ? એસા પ્રશ્ન
કા તાત્પર્ય હૈ હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ । ‘ગોયમા ! વળસ્સઈકાઈઈ
સવ્વસુહુમે વળસ્સઈકાઈઈ સવ્વસુહુમતરાઈ’ હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાય હી
ઇન પાંચોં કે બીચ મેં સર્વસૂક્ષ્મ ઓર સૂક્ષ્મતર હૈ વનસ્પતિકાય કી
અપેક્ષા ઇન પાંચોં મેં ઓર કોઈ કાય ન સૂક્ષ્મ હૈ ઓર ન સૂક્ષ્મતર હૈ ।
આપેક્ષિક સૂક્ષ્મતા તો ઓર ઓ કાયોં મેં હો સકતી હૈ પરન્તુ સર્વસૂક્ષ્મ-
તરતા આપેક્ષિક નહીં હોતી હૈ હસલિયે એસા હી પ્રશ્ન ઓર એસા હી
ઉત્તર દિયા ગયા હૈ । ૧ ॥

અથ ગૌતમ વનસ્પતિકાયિક કો છોડકર શેષ ચાર જીવનિકાયોં
મેં સર્વસૂક્ષ્મતા ઓર સર્વસૂક્ષ્મતરતા કો પૂછતે હૈ-‘एयस्स णं भंते ! पुढ-

સૂક્ષ્મતા ચક્ષુઃન્દ્રિય દ્વારા અગ્રાહ્યપણા માત્રથી અથવા પદાર્થાન્તરની અપેક્ષાએ
પણ થઈ શકે છે. જેમ વાયુમાં સૂક્ષ્મપણુ છે. મનમાં સૂક્ષ્મપણુ છે. એવું
સૂક્ષ્મપણુ અહિંયાં વિવક્ષિત થયું નથી પરંતુ આ પાંચેની અંદર સૂક્ષ્મથી
સૂક્ષ્મ કયા નિકાય છે ? આ રીતનું આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય છે. આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-ગોયમા ! વળસ્સઈકાઈઈ સવ્વસુહુમે વળસ્સઈકાઈઈ
‘સવ્વસુહુમતરાઈ’ હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાય જ આ બધામાં સર્વથી
સૂક્ષ્મ છે. અને સૂક્ષ્મતર છે. વનસ્પતિકાયની અપેક્ષાએ આ પાંચેમાં
કોઈ પણ કાય સૂક્ષ્મ નથી તેમજ સૂક્ષ્મતર પણ નથી. અપેક્ષાવાળી
સૂક્ષ્મતા તો બીજી કાયમાં પણ હોઈ શકે છે. પરંતુ સર્વ સૂક્ષ્મતરપણુ આ-
વિવક્ષિત હોતું નથી. તેથી અહિંયાં એજ રીતનો પ્રશ્ન અને એજ રીતનો
ઉત્તર આપવામાં આવેલ છે. ॥૧॥

હવે ગૌતમ સ્વામી વનસ્પતિકાયિકને છોડીને બાકીના ચાર જીવનિકાયોમાં
સર્વસૂક્ષ્મપણુ અને સર્વ સૂક્ષ્મતરપણુ વિષે પ્રશ્ન કરે છે, ‘एयस्स णं भंते !

સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘પૃથ્વીકાઈયસ્સ આઝકાઈયસ્સ તેઝકાઈયસ્સ વાઝકાઈયસ્સ’ પૃથિવી-
કાયિકસ્યાપ્કાયિકસ્ય તેજસ્કાયિકસ્ય વાયુકાયિકસ્ય ‘કયરે કાણ’ કતરઃ કાયઃ
કઃ કાયઃ એપુ ચતુર્ણુ ‘સન્વસુહુમે’ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘સન્વસુહુમતરાણ’ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ
સર્વેભ્યઃ સૂક્ષ્મ ઇતિ સર્વસૂક્ષ્મઃ સર્વસૂક્ષ્મેઽપિ અતિશયેન સૂક્ષ્મ ઇતિ સર્વસૂક્ષ્મતરઃ
સર્વસૂક્ષ્મતર એવ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યા આરભ્ય વાયવન્તેષુ ચતુર્ણુ જીવનિકાયેષુ
અતિશયેન સૂક્ષ્મઃ કઃ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે
ગૌતમ ! ‘વાઝકાણ સન્વસુહુમે’ વાયુકાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘વાઝકાણ સન્વસુહુમતરાણ’
‘વાયુકાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યાદિવાયવન્તેષુ સર્વપેક્ષયા વાયુરેવ સર્વતઃ
સૂક્ષ્મતર ઇતિ ભાવઃ ૨ । ‘એયસ્સ ણં મંતે !’ એતસ્ય સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘પૃથ્વીકાઈ-
યસ્સ’ પૃથિવીકાયિકસ્ય ‘આઝકાઈયસ્સ’ અપ્કાયિકસ્ય ‘તેઝકાઈયસ્સ’ તેજ-
સ્કાયિકસ્ય ‘કયરે કાણ’ કતરઃ કાયઃ એપુ ત્રિણુ કઃ કાયઃ ‘સન્વસુહુમે’ સર્વસૂક્ષ્મઃ

વીકાઈય૦’ હે ભદન્ત પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક ઓર
વાયુકાયિક इन चार जीवनिकायो में कौन निकाय सर्वसूक्ष्म और
सर्वसूक्ष्मतर है ? सबों से सूक्ष्म है, और सर्वसूक्ष्म में भी अतिशय सूक्ष्म
है ? अर्थात् पृथिवी से लेकर वायवन्त के चारों जीवनिकायों में अतिशय
सूक्ष्म कोनसा जीवनिकाय है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-
‘गोयमा ! वाज्जकाण सन्वसुहूमे०’ हे गौतम ! इन चार जीवनिकायों में
वायुकायिक ही सर्व की अपेक्षा सूक्ष्म और सूक्ष्मतर है ।

अब गौतम वायुकायिक को छोड़कर तीन जीवनिकायों में कौन
निकाय सर्वसूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है ऐसा पूछते हैं-‘एयस्स णं मंते !
पुढवीकाइयस्स आज्जकाइयस्स०’ हे भदन्त ! पृथिवीकાયिक, अप्कાયिक

પૃથ્વીકાઈય૦’ હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વાયુ-
કાયિક એ ચાર જીવનિકાયોમાં કઈ નિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ છે ? અને કઈ નિકાય
સર્વથી સૂક્ષ્મતર છે ? અને સર્વ સૂક્ષ્મમાં પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે ? અર્થાત્ પૃથિવિ-
કાયિકથી આરંભીને વાયુકાય સુધીના ચારે જીવનિકાયોમાં અત્યંત સૂક્ષ્મ કઈ જીવ-
નિકાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘વાઝકાણ સન્વસુહુમે૦’ હે
ગૌતમ ! આ ચારે જીવનિકાયોમાં વાયુકાયિક જ સર્વથી સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર છે. ૨

હવે ગૌતમ સ્વામી વાયુકાયિકને છોડીને બાકીના ત્રણ જીવનિકાયોમાં
કયા જીવનિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર છે ? એવો પ્રશ્ન કરે છે.
‘એયસ્સ ણં મંતે ! પુઢવીકાઈયસ્સ આઝકાઈયસ્સ૦’ હે ભગવન્ પૃથિવિકાયિક, અપ્

પદાર્થાન્તરમપેક્ષગાપિ સંભવતિ યથા સૂક્ષ્મોવાયુઃ સૂક્ષ્મં મન इत्यत आह—‘कयरे-
 काए’ कतरः कायः—कः कायः ‘सर्वसुहृमतराए’ सर्वसूक्ष्मतरः पञ्चानां मध्ये
 अतिशयेन सूक्ष्म इति सूक्ष्मतरः आपेक्षिकसૂक्ष્मता च भवतु अन्यत्रापि यथा तथा
 किन्तु सूक्ष્મેऽपि सूक्ष્મतरः क इति प्रश्नाः भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’
 हे गौतम ! ‘वणस्सइकाइए’ वनस्पतिकायिकः ‘सर्व सुहुमे’ सर्वसूक्ष्मः ‘वणस्सइ-
 काइए सर्वसुहृमतराए’ वनस्पतिकायः सर्वसૂक्ष્मतरः अयमतिशयेन सूक्ष्मः एषां
 मध्ये एतदपेक्षया नान्यः कश्चिदपि सूक्ष्म इति १ । ‘एयस्स णं भंते !’ एतस्य

પદાર્થાન્તરની અપેક્ષા સે ઓ હો સકતી છે જેસે વાયુ મેં સૂક્ષ્મતા છે મન
 મેં સૂક્ષ્મતા છે સો એસી સૂક્ષ્મતા યહાં નહીં વિવક્ષિત હુઈ છે કિન્તુ इन
 पांचों के बीच में सूक्ष्म में भी सूक्ष्म कौन सा काय है ? ऐसा प्रश्न
 का तात्पर्य है इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं । ‘गोयमा ! वणस्सइकाइए
 सर्वसुहृमे वणस्सइकाइए सर्वसुहृमतराए’ हे गौतम ! वनस्पतिकाय ही
 इन पांचों के बीच में सर्वसूक्ष्म और सूक्ष्मतर है वनस्पतिकाय की
 अपेक्षा इन पांचों में और कोई काय न सूक्ष्म है और न सूक्ष्मतर है ।
 आपेक्षिक सूक्ष्मता तो और भी कार्यों में हो सकती है परन्तु सर्वसूक्ष्म-
 तरता आपेक्षिक नहीं होती है इसलिये ऐसा ही प्रश्न और ऐसा ही
 उत्तर दिया गया है । १ ॥

अब गौतम वनस्पतिकायिक को छोड़कर शेष चार जीवनिकायों
 में सर्वसूक्ष्मता और सर्वसूक्ष्मतरता को पूछते हैं—‘एयस्स णं भंते ! पुढ-

સૂક્ષ્મતા ચક્ષુષં દ્રવ્ય દ્વારા અગ્રાહ્યપણા માત્રથી અથવા પદાર્થાન્તરની અપેક્ષાએ
 પણ થઈ શકે છે. જેમ વાયુમાં સૂક્ષ્મપણુ છે. મનમાં સૂક્ષ્મપણુ છે. એવું
 સૂક્ષ્મપણુ’ અહિયાં વિવક્ષિત થયું નથી પરંતુ આ પાંચેની અંદર સૂક્ષ્મથી
 સૂક્ષ્મ કયા નિકાય છે ? આ રીતનું આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય છે. આ પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—ગોયમા ! વણસ્સइकाइए सर्वसुहृमे वणस्सइकाइए
 सर्वसुहृमतराए’ હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાય જ આ બધામાં સર્વથી
 સૂક્ષ્મ છે. અને સૂક્ષ્મતર છે. વનસ્પતિકાયની અપેક્ષાએ આ પાંચેમાં
 બીજી કોઈ પણ કાય સૂક્ષ્મ નથી તેમજ સૂક્ષ્મતર પણ નથી. અપેક્ષાવાળી
 સૂક્ષ્મતા તો બીજી કાયમાં પણ હોઈ શકે છે. પરંતુ સર્વ સૂક્ષ્મતરપણુ આ-
 પેક્ષિત હોતું નથી. તેથી અહિયાં એજ રીતનો પ્રશ્ન અને એજ રીતનો
 ઉત્તર આપવામાં આવેલ છે. ॥૧॥

હવે ગૌતમ સ્વામી વનસ્પતિકાયિકને છોડીને બાકીના ચાર જીવનીકાયોમાં
 સર્વસૂક્ષ્મપણુ અને સર્વ સૂક્ષ્મતરપણુ વિષે પ્રશ્ન કરે છે, ‘एयस्स णं भंते !

ખલુ ભદન્ત ! 'પૃથ્વીકાઈયસ્સ આઠકાઈયસ્સ તેઠકાઈયસ્સ વાઠકાઈયસ્સ' પૃથિવી-
કાયિકસ્સાપ્કાયિકસ્સ તેજસ્કાયિકસ્સ વાયુકાયિકસ્સ 'કયરે કાણ' કતરઃ કાયઃ
કઃ કાયઃ એણુ ચતુરુ 'સવ્વસુહુમે' સર્વસૂક્ષ્મઃ 'સવ્વસુહુમતરાણ' સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ
સર્વેભ્યઃ સૂક્ષ્મ ઇતિ સર્વસૂક્ષ્મઃ સર્વસૂક્ષ્મેઽપિ અતિશયેન સૂક્ષ્મ ઇતિ સર્વસૂક્ષ્મતરઃ
સર્વસૂક્ષ્મતર એવ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યા આરંભ્ય વાયવન્તેણુ ચતુરુ જીવનિકાયેણુ
અતિશયેન સૂક્ષ્મઃ કઃ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગ્ગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે
ગૌતમ ! 'વાઠકાણ સવ્વસુહુમે' વાયુકાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ 'વાઠવકાણ સવ્વસુહુમતરાણ'
'વાયુકાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યાદિવાયવન્તેણુ સર્વાપેક્ષયા વાયુરેવ સર્વતઃ
સૂક્ષ્મતર ઇતિ ભાવઃ ૨ । 'એયસ્સ ણં મંતે !' એતસ્ય ખલુ ભદન્ત ! 'પૃથ્વીકાઈ-
યસ્સ' પૃથિવીકાયિકસ્સ 'આઠકાઈયસ્સ' અપ્કાયિકસ્સ 'તેઠકાઈયસ્સ' તેજ-
સ્કાયિકસ્સ 'કયરે કાણ' કતરઃ કાયઃ એણુ ત્રિણુ કઃ કાયઃ 'સવ્વસુહુમે' સર્વસૂક્ષ્મઃ

વીકાઈય૦' હે ભદન્ત પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક ઓર
વાયુકાયિક इन चार जीवनिकायो में कौन निकाय सर्वसूक्ष्म और
सर्वसूक्ष्मतर है ? सबों से सूक्ष्म है, और सर्वसूक्ष्म में भी अतिशय सूक्ष्म
है ? अर्थात् पृथिवी से लेकर वायवन्त के चारों जीवनिकायों में अतिशय
सूक्ष्म कोनसा जीवनिकाय है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—
'गोयमा ! वाउकाए सव्वसुहमे०' हे गौतम ! इन चार जीवनिकायों में
वायुकायिक ही सर्व की अपेक्षा सूक्ष्म और सूक्ष्मतर है ।

अब गौतम वायुकायिक को छोड़कर तीन जीवनिकायों में कौन
निकाय सर्वसूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है ऐसा पूछते हैं—'एयस्स णं मंते !
पुढवीकाइयस्स आउकाइयस्स०' हे भदन्त ! पृथिवीकાયिक, अप्कાયिक

પૃથ્વીકાઈય૦' હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વાયુ-
કાયિક એ ચાર જીવનિકાયોમાં કઈ નિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ છે ? અને કઈ નિકાય
સર્વથી સૂક્ષ્મતર છે ? અને સર્વ સૂક્ષ્મમાં પણ અત્યંત સૂક્ષ્મ છે ? અર્થાત્ પૃથિવિ-
કાયિકથી આરંભીને વાયુકાય સુધીના ચારે જીવનિકાયોમાં અત્યંત સૂક્ષ્મ કઈ જીવ-
નિકાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'વાઠકાઈણ સવ્વસુહુમે૦' હે
ગૌતમ ! આ ચારે જીવનિકાયોમાં વાયુકાયિક જ સર્વથી સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર છે. ૨

હવે ગૌતમ સ્વામી વાયુકાયિકને છોડીને બાકીના ત્રણ જીવનિકાયોમાં
કયા જીવનિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર છે ? એવો પ્રશ્ન કરે છે.
'એયસ્સ ણં મંતે ! પુઢવીકાઈયસ્સ આઠકાઈયસ્સ૦' હે ભગવન્ પૃથ્વિકાયિક, અપ્

‘કયરે કાણ’ કતરઃ કાયઃ કો જીવનિકાયઃ ‘સવ્વસુહુમતરાણ’ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ, પૃથિવીકાયિકાદારમ્ય તેજસ્કાયિકાન્તેષુ સર્વતઃ સૂક્ષ્મતરકઃ ક इति પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તેઝકાણ સવ્વસુહુમે’ તેજસ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘તેઝકાણ સવ્વસુહુમતરાણ’ તેજસ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યાદિ તૈજસાન્તેષુ સર્વતઃ સૂક્ષ્મતરસ્તેજસ્કાય એવેતિ ૩ । ‘એયસ્સ ણં મંતે !’ એતસ્ય સ્વલ્લુ ભદન્ત ! ‘પુઠ્ઠવીકાહ્યસ્સ આઝકાહ્યસ્સ’ પૃથિવીકાયિકસ્યાપ્કાયિકસ્ય અનયોર્દ્વયોર્મધ્યે ‘કયરે કાણ સવ્વસુહુમે’ કતરઃ કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘કયરે કાણ સવ્વસુહુમતરાણ’ કતરઃ કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યપ્કાયિકયોર્મધ્યે કતરઃ કાયઃ સૂક્ષ્મઃ કતરઃ કાયઃ સર્વતઃ સૂક્ષ્મતરક इति પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘આઝકાણ સવ્વસુહુમે’ અપ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘આઝકાણ સવ્વસુહુમતરાણ’ અપ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યપ્કાયિકયોર્મધ્યે અપ્કાય એવ સર્વતઃ સૂક્ષ્મતરક इति ભાવઃ ૪ । તદેવં પશ્ચસ્થાવરાણાં સૂક્ષ્મત્વં નિરૂપિતમતઃ પરં તેષામેવ વાદરાણાં વાદરત્વનિરૂપણાયાહ—‘એયસ્સ ણં મંતે’ इत्यादि ।

और तेजस्कायिक इन तीन जीवनिकायों में कौनसा जीवनिकाय सर्व-सूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है उत्तर में प्रभु ने कहा—‘गोयमा ! तेजकाण सव्वसुहमे०’ हे गौतम ! इन तीन जीवनिकायों में तेजस्कायिक ही सर्वसूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है ३ अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘एयस्स णं मंते ! पुढ्वीकाह्यस्स आउक्काह्यस्स०’ हे भदन्त ! इन पृथिवीकायिक और अप्कायिक में कौनसा जीवनिकाय सर्वसूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा अउक्काण सव्वसुहमे०’ हे गौतम ! अप्कायिक ही इन दोनों में से सर्वसूक्ष्म और सूक्ष्मतर है । इस प्रकार से इन पांच स्थावरों में सूक्ष्मता का निरूपण किया अब इन्हीं के भेद रूप वादरों में वादरता का निरूपण किया

કાયિક અને તેજસ્કાયિક આ ત્રણ જીવનિકાયોમાં કયા જીવનિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ અને સર્વ સૂક્ષ્મતર છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! તેઝકાણ સવ્વસુહુમે०’ હે ગૌતમ આ ત્રણ જીવનિકાયોમાં તેજસ્કાયિક જ સર્વ સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર છે. ૩

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘એયસ્સ ણં મંતે ! પુઠ્ઠવી-કાહ્યસ્સ આઝકાહ્યસ્સ०’ હે ભગવન્ આ પૃથિવકાયિક અને અપ્કાયિક કયા જીવનિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ અને સર્વ સૂક્ષ્મતર છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! આઝકાણ સવ્વસુહુમે०’ હે ગૌતમ ! અપ્કાયિક ૦ આ બન્નેમાં સર્વ સૂક્ષ્મ છે. અને સૂક્ષ્મતર છે. આ રીતે આ પાંચ સ્થાવરોમાં સૂક્ષ્મતાનું નિરૂપણ થયું હવે તેના જ ભેદ રૂપ વાદરોમાં વાદરપણા

‘અયસ્સ ણં મંતે !’ એતસ્ય ચલ્લ મદન્ત ! ‘પુઢવીકાઈયસ્સ’ પૃથિવીકાયિકસ્ય ‘આઝકાઈયસ્સ’ અપ્કાયિકસ્ય ‘તેઝકાઈયસ્સ’ તેજસ્કાયિકસ્ય ‘વાઝકાઈયસ્સ’ વાયુકાયિકસ્ય ‘વણસ્સઙ્કાઈયસ્સ’ વનસ્પતિકાયિકસ્ય ‘કયરે કાણ સવ્વ-વાયરે’ કતરઃ કાયઃ ણ્ણ પશ્ચસુ મધ્યે કો જીવનિકાયઃ સર્વવાદરઃ સર્વવાદરત્વં કદાચિત્ અપેક્ષયાપિ સ્યાદત આહ-‘કયરે કાણ સવ્વવાદસ્તરાણ’ કતરઃ કાયઃ સર્વવાદરતરકઃ સર્વેભ્યોઽતિશયેન વાદર ઇતિ સર્વવાદરતરઃ વાદસ્તર એવ વાદરતરક ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વણસ્સઙ્કાણ સવ્વવાયરે વનસ્પતિકાયઃ સર્વવાદરઃ ણ્ણ પશ્ચસુ સર્વેભ્યો વાદરઃ વનસ્પતિકાય ઇત્યર્થઃ ‘વણસ્સઙ્કાણ સવ્વવાયરતરાણ’ વનસ્પતિકાયઃ સર્વવાદરતર ઇતિ ૧ । ‘અયસ્સ ણં મંતે !’ એતસ્ય ચલ્લ મદન્ત ! ‘પુઢવીકાઈયસ્સ અપ્કાઈ-

જાતા હૈ--હસ્યમેં ગૌતમને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ--‘અયસ્સ ણં મંતે ! પુઢ-વીકાઈયસ્સ આઝકાઈયસ્સ તેઝકાઈયસ્સ૦’ હે મદન્ત ! હન પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક ઓર વનસ્પતિકાયિક હન પાંચ જીવનિકાયોં મેં કૌનસા જીવનિકાય સર્વથા વાદર હૈ ? સર્વથા વાદરતા અપેક્ષા સે ઓ આ સકતી હૈ--સલિયે એસા પૂછા હૈ કિ કૌન સા જીવનિકાય સર્વ મેં અતિશયરૂપ સે વાદરતર હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ--‘ગોયમા ! વણસ્સઙ્કાણ સવ્વ વાયરે૦’ હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકા-યિક હી હન પાંચ જીવનિકાયોં મેં સર્વ વાદર ઓર સર્વ વાદરતર હૈ । અથ વનસ્પતિકાય કો છોડકર ચાર જીવનિકાયોં મેં સે કૌનસા જીવનિકાય વાદરતર હૈ હસે જાનને કે લિયે ગૌતમ પ્રશ્ન સે પૂછતે હૈ--‘પુઢવીકાઈયસ્સ આઝકાઈયસ્સ તેઝકાઈયસ્સ વાઝકાઈયસ્સ૦’ હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિક

નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે--‘અયસ્સ ણં મંતે ! પુઢવીકાઈયસ્સ આઝકાઈયસ્સ તેઝકાઈયસ્સ૦’ હે ભગવન્ આ પૃથિવિકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક આ પાંચ જીવનિકાયોમાં કયા જીવનિકાય સર્વથા બાદર છે ? સર્વથા બાદર પણ અપેક્ષાથી પણ સંભવી શકે છે, તેથી એવું પૂછેલ છે કે-કયા જીવ-નિકાય સર્વથી અતિશય રૂપે બાદરતર છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે--‘ગોયમા ! વણસ્સઙ્કાણ સવ્વ વાયરે૦’ હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાય જ આ પાંચ જીવનિકાયોમાં સર્વથી બાદર છે. અને બાદરતર છે. હવે વનસ્પતિ કાયને છોડીને ચાર જીવનિકાયોમાંથી કયા જીવનિકાય બાદરતર છે, તે બાબતે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે--‘પુઢવીકાઈયસ્સ આઝકાઈયસ્સ તેઝકાઈયસ્સ વાઝકાઈયસ્સ૦’ હે ભગવન્ પૃથિવિકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વાયુ-

‘કયરે કાણ’ કતરઃ કાયઃ કો જીવનિકાયઃ ‘સવ્વસુહુમતરાણ’ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ, પૃથિવીકાયિકાદારમ્ય તેજસ્કાયિકાન્તેષુ સર્વતઃ સૂક્ષ્મતરકઃ ક इति પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તેઝકાણ સવ્વસુહુમે’ તેજસ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘તેઝકાણ સવ્વસુહુમતરાણ’ તેજસ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યાદિ તૈજસાન્તેષુ સર્વતઃ સૂક્ષ્મતરસ્તેજસ્કાય એવેતિ ૩ । ‘અયસ્સ ણં મંતે !’ एतस्य खलु भदन्त ! ‘પુઢવીકાણ્યસ્સ આઝકાણ્યસ્સ’ પૃથિવીકાયિકસ્યાપ્કાયિકસ્ય અનયોર્દ્વયોર્મધ્યે ‘કયરે કાણ સવ્વસુહુમે’ કતરઃ કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘કયરે કાણ સવ્વસુહુમતરાણ’ કતરઃ કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યપ્કાયિકયોર્મધ્યે કતરઃ કાયઃ સૂક્ષ્મઃ કતરઃ કાયઃ સર્વતઃ સૂક્ષ્મતરક इतिप्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘આઝકાણ સવ્વસુહુમે’ અપ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘આઝકાણ સવ્વસુહુમતરાણ’ અપ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યપ્કાયિકયોર્મધ્યે અપ્કાય એવ સર્વઃ । સૂક્ષ્મતરક इतिभावः ४ । तदेवं पञ्चस्थावराणां सूक्ष्मत्वं निरूपितमतः परं तेषामेव वादराणां वादरत्वनिरूपणायाह—‘अयस्स णं मंते’ इत्यादि ।

और तेजस्कायिक इन तीन जीवनिकायों में कौनसा जीवनिकाय सर्व-सूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है उत्तर में प्रभु ने कहा—‘गोयमा ! तेज्जकाण सव्वसहुमे०’ हे गौतम ! इन तीन जीवनिकायों में तेजस्कायिक ही सर्वसूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है ३ अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘अयस्स णं मंते ! पुढवीकाइयस्स आउक्काइस्स०’ हे भदन्त ! इन पृथि-वीकायिक और अप्कायिक में कौनसा जीवनिकाय सर्वसूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा अउक्काण सव्वसु-हुमे०’ हे गौतम ! अप्कायिक ही इन दोनों में से सर्वसूक्ष्म और सूक्ष्मतर है । इस प्रकार से इन पांच स्थावरों में सूक्ष्मता का निरूपण किया अब इन्हीं के भेद रूप वादरों में वादरता का निरूपण किया

કાયિક અને તેજસ્કાયિક આ ત્રણ જીવનિકાયોમાં કયા જીવનિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ અને સર્વ સૂક્ષ્મતર છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! તેજ્જકાણ સવ્વસહુમે०’ હે ગૌતમ આ ત્રણ જીવનિકાયોમાં તેજસ્કાયિક જ સર્વ સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર છે. ૩

‘અયસ્સ ણં મંતે !’ એતસ્ય સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘પુઠ્ઠવીકાહયસ્સ’ પૃથિવીકાયિકસ્ય ‘આહકાહયસ્સ’ અપ્કાયિકસ્ય ‘તેહકાહયસ્સ’ તેજસ્કાયિકસ્ય ‘વાહકાહયસ્સ’ વાયુકાયિકસ્ય ‘વણસ્સહકાહયસ્સ’ વનસ્પતિકાયિકસ્ય ‘કયરે કાપ સન્વવાયરે’ કતરઃ કાયઃ એપુ પશ્ચસુ મધ્યે કો જીવનિકાયઃ સર્વવાદરઃ સર્વવાદસ્ત્વં કદાચિત્ અપેક્ષયાપિ સ્યાદત આહ—‘કયરે કાપ સન્વવાદરતરાપ’ કતરઃ કાયઃ સર્વવાદરતરકઃ સર્વેભ્યોઽતિશયેન વાદર इति સર્વવાદરતરઃ વાદરતર એવ વાદરતરક इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વણસ્સહકાપ સન્વવાયરે વનસ્પતિકાયઃ સર્વવાદરઃ એપુ પશ્ચસુ સર્વેભ્યો વાદરઃ વનસ્પતિકાય इत्यर्थઃ ‘વણસ્સહકાપ સન્વવાયરતરાપ’ વનસ્પતિકાયઃ સર્વવાદરતર इति ૧ । ‘અયસ્સ ણં મંતે !’ એતસ્ય સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘પુઠ્ઠવીકાહયસ્સ અપ્કાહ-

જાતા હૈ—હસમેં ગૌતમને પ્રશ્નુ સે એસા પૂછા હૈ—‘અયસ્સ ણં મંતે ! પુઠ્ઠવીકાહયસ્સ આહકાહયસ્સ તેહકાહયસ્સ૦’ હે મદન્ત ! હન પૃથિવીકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક ઓર વનસ્પતિકાયિકોં મેં કૌનસા જીવનિકાય સર્વથા વાદર ત્તા અપેક્ષા સે ખી આ સકતી હૈ—इसलिये ऐसा पूछा जीवनिकाय सर्व में अतिशयरूप से वादरतर है ? उत्तर—‘गोयमा । वणस्सहकाप सन्व वायरे०’ हे गौतम । हन पांच जीवनिकायों में सर्व वादर और सर्व वादरतर है । काय को छोडकर चार जीवनिकायों में से कौनसा जीवनिका है इसे जानने के लिये गौतम प्रश्नु से पूछते हैं—‘पुठ्ठीकाहयस्स अहयस्स तेहकाहयस्स वाहकाहयस्स०’ हे मदन्त ! पृथिवीकायिक

સ્વામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નુને એવું પૂછ્યું છે ‘અયસ્સ ણં મંતે ! પુઠ્ઠવીકાહયસ્સ આહકાહયસ્સ તેહકાહયસ્સ૦’ હે ભગવન્ પુરુષ, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવનિકાયોમાં કયા જીવનિકાય સર્વથા બાદર છે ? સર્વથા બાદર એવું સંભવી શકે છે, તેથી એવું પૂછેલ છે કે—કયા જીવનિકાય અતિશય રૂપે બાદરતર છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે—‘ગોયમા ! વણસ્સહકાપ સન્વ વાયરે૦’ હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાય જીવનિકાયોમાં સર્વથી બાદર છે. અને બાદરતર છે. હવે વનસ્પતિ નામે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નુને પૂછે છે કે—‘પુઠ્ઠવીકાહયસ્સ આહકાહયસ્સ તેહકાહયસ્સ૦’ હે ભગવન્ પૃથિવકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક

‘કયરે કાણ’ કતરઃ કાયઃ કો જીવનિકાયઃ ‘સવ્વસુહુમતરાણ’ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ, પૃથિવીકાયિકાદારમ્ય તેજસ્કાયિકાન્તેષુ સર્વતઃ સૂક્ષ્મતરકઃ ક इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘તેઝકાણ સવ્વસુહુમે’ તેજસ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘તેઝકાણ સવ્વસુહુમતરાણ’ તેજસ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યાદિ તૈજસાન્તેષુ સર્વતઃ સૂક્ષ્મતરસ્તેજસ્કાય એવેતિ ૩ । ‘અયસ્સ ણં મંતે !’ એતસ્ય સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘પુઢવીકાણ્યસ્સ આઝકાણ્યસ્સ’ પૃથિવીકાયિકસ્યાપ્કાયિકસ્ય અનયોર્દ્વયોર્મધ્યે ‘કયરે કાણ સવ્વસુહુમે’ કતરઃ કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘કયરે કાણ સવ્વસુહુમતરાણ’ કતરઃ કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યપ્કાયિકયોર્મધ્યે કતરઃ કાયઃ સૂક્ષ્મઃ કતરઃ કાયઃ સર્વતઃ સૂક્ષ્મતરક इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘આઝકાણ સવ્વસુહુમે’ અપ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મઃ ‘આઝકાણ સવ્વસુહુમતરાણ’ અપ્કાયઃ સર્વસૂક્ષ્મતરકઃ પૃથિવ્યપ્કાયિકયોર્મધ્યે અપ્કાય એવ સર્વઃ સૂક્ષ્મતરક इति માવઃ ૪ । તદેવં પચ્ચસ્થાવરાણાં સૂક્ષ્મત્વં નિરૂપિતમતઃ પરં તેષામેવ વાદરાણાં વાદરત્વનિરૂપણાયાહ-‘અયસ્સ ણં મંતે’ इत्यादि ।

और तेजस्कायिक इन तीन जीवनिकायों में कौनसा जीवनिकाय सर्व-सूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है उत्तर में प्रभु ने कहा-‘गोयमा ! तेजकाण सव्वसुहमे’ हे गौतम ! इन तीन जीवनिकायों में तेजस्कायिक ही सर्वसूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है ३ अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘अयस्स णं मंते ! पुढवीकाइयस्स आउक्काइयस्स’ हे भदन्त ! इन पृथिवीकायिक और अप्कायिक में कौनसा जीवनिकाय सर्वसूक्ष्म और सर्वसूक्ष्मतर है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा अउक्काण सव्वसुहमे’ हे गौतम ! अप्कायिक ही इन दोनों में से सर्वसूक्ष्म और सूक्ष्मतर है । इस प्रकार से इन पांच स्थावरों में सूक्ष्मता का निरूपण किया अब इन्हीं के भेद रूप वादरों में वादरता का निरूपण किया

કાયિક અને તેજસ્કાયિક આ ત્રણ જીવનિકાયોમાં કયા જીવનિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ અને સર્વ સૂક્ષ્મતર છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! તેઝકાણ સવ્વસુહુમે’ હે ગૌતમ આ ત્રણ જીવનિકાયોમાં તેજસ્કાયિક જ સર્વ સૂક્ષ્મ અને સૂક્ષ્મતર છે. ૩

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘અયસ્સ ણં મંતે ! પુઢવી-કાણ્યસ્સ આઝકાણ્યસ્સ’ હે ભગવન્ આ પૃથિવિકાયિક અને અપ્કાયિકમાં કયા જીવનિકાય સર્વથી સૂક્ષ્મ અને સર્વ સૂક્ષ્મતર છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! આઝકાણ સવ્વસુહુમે’ હે ગૌતમ ! અપ્કાયિક જ આ બન્નેમાં સર્વ સૂક્ષ્મ છે. અને સૂક્ષ્મતર છે. આ રીતે આ પાંચ સ્થાવરોમાં સૂક્ષ્મતાનું નિરૂપણ કર્યું હવે તેના જ ભેદ રૂપ વાદરોમાં વાદરપણાનું

‘અયસ્સ ણં મંતે !’ એતસ્ય ચલ્લ મદન્ત ! ‘પુઠ્ઠવીકાઈયસ્સ’ પૃથિવીકાયિકસ્ય ‘આઝકાઈયસ્સ’ અપ્કાયિકસ્ય ‘તેઝકાઈયસ્સ’ તેજસ્કાયિકસ્ય ‘વાઝકાઈયસ્સ’ વાયુકાયિકસ્ય ‘વણસ્સઈકાઈયસ્સ’ વનસ્પતિકાયિકસ્ય ‘કયરે કાણ સન્વ-વાયરે’ કતરઃ કાયઃ એણુ પશ્વસુ મધ્યે કો જીવનિકાયઃ સર્વવાદરઃ સર્વવાદરત્વં કદાચિત્તુ અપેક્ષયાપિ સ્યાદત આહ-‘કયરે કાણ સન્વવાદરતરાણ’ કતરઃ કાયઃ સર્વવાદરતરકઃ સર્વેભ્યોઽતિશયેન વાદર ઇતિ સર્વવાદરતરઃ વાદરતર એવ વાદરતરક ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘વણસ્સઈકાણ સન્વવાયરે વનસ્પતિકાયઃ સર્વવાદરઃ એણુ પશ્વસુ સર્વેભ્યો વાદરઃ વનસ્પતિકાય ઇત્યર્થઃ ‘વણસ્સઈકાણ સન્વવાયરતરાણ’ વનસ્પતિકાયઃ સર્વવાદરતર ઇતિ ૧ । ‘અયસ્સ ણં મંતે !’ એતસ્ય ચલ્લ મદન્ત ! ‘પુઠ્ઠવીકાઈયસ્સ અપ્કાઈ-

જાતા હૈ--હસમેં ગૌતમને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ--‘અયસ્સ ણં મંતે ! પુઠ્ઠ-વીકાઈયસ્સ આઝકાઈયસ્સ તેઝકાઈયસ્સ’ હે મદન્ત ! इन पृथिवीकायिक, अप्कायिक, तेजस्कायिक, वायुकायिक और वनस्पतिकायिक इन पांच जीवनिकायों में कौनसा जीवनिकाय सर्वथा वादर है ? सर्वथा वादरता अपेक्षा से भी आ सकती है--इसलिये ऐसा पूछा है कि कौन सा जीवनिकाय सर्व में अतिशयरूप से वादरतर है ? उत्तर में प्रभु ने कहा है--‘गोयमा । वणस्सईकाण सन्व वायरे’ हे गौतम ! वनस्पतिका-यिक ही इन पांच जीवनिकायों में सर्व वादर और सर्व वादरतर है । अब वनस्पतिकाय को छोड़कर चार जीवनिकायों में से कौनसा जीवनिकाय वादरतर है इसे जानने के लिये गौतम प्रभु से पूछते हैं--‘पुठ्ठवीकाइयस्स आउकाइयस्स तेउकाइयस्स’ हे मदन्त ! पृथिवीकायिक

નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-‘અયસ્સ ણં મંતે ! પુઠ્ઠવીકાઈયસ્સ આઝકાઈયસ્સ તેઝકાઈયસ્સ’ હે ભગવન્ આ પૃથ્વિકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક આ પાંચ જીવનિકાયોમાં કયા જીવનિકાય સર્વથા બાદર છે ? સર્વથા બાદર પણ અપેક્ષાથી પણ સંભવી શકે છે, તેથી એવું પૂછેલ છે કે-કયા જીવ-નિકાય સર્વથી અતિશય રૂપે બાદરતર છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! વણસ્સઈકાણ સન્વ વાયરે’ હે ગૌતમ ! વનસ્પતિકાય જ આ પાંચે જીવનિકાયોમાં સર્વથી બાદર છે. અને બાદરતર છે. હવે વનસ્પતિ કાયને છોડીને ચાર જીવનિકાયોમાંથી કયા જીવનિકાય બાદરતર છે, તે બાબતે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-‘પુઠ્ઠવીકાઈયસ્સ આઝકાઈયસ્સ તેઝકાઈયસ્સ વાઝકાઈયસ્સ’ હે ભગવન્ પૃથ્વિકાયિક, અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક અને વાયુ-

યસ્સ તેઝકાઈયસ્સ વાઝકાઈયસ્સ' પૃથિવીકાયિકસ્ય અપ્કાયિકસ્ય તેજસ્કાયિકસ્ય વાયુકાયિકસ્ય 'કયરે કાણ' કતરઃ કાયઃ કઃ કાયઃ 'સન્નવાયરે' સર્વવાદરઃ— સર્વેભ્યો વાદર इत्यर्थः 'કયરે કાણ સન્નવાયરતરાણ' કતરઃ કાયઃ સર્વવાદરતરકઃ સર્વેભ્યોઽતિશયેન વાદરતરકઃ ક્વ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'પૃથ્વીકાઈણ સન્નવાયરે' એપુ ચત્તુર્પૃથિવીકાયઃ સર્વવાદરઃ 'પૃથ્વીકાઈણ સન્નવાયરતરાણ' પૃથિવીકાયઃ સર્વવાદરતરકઃ એપુ સર્વાતિશાયીવાદરઃ પૃથિવીકાય એવેતિભાવઃ ૨ । 'એયસ્સ ણં મંતે । 'એતસ્ય સ્વલ્લ મદન્ત ! 'આઝકાઈયસ્સ' અપ્કાયિકસ્ય 'તેઝકાઈયસ્સ' તેજસ્કાયિકસ્ય 'વાઝકાઈયસ્સ' વાયુકાયિકસ્ય 'કયરે કાણ સન્નવાયરે' એપુ ત્રિપુ કતરઃ કાયઃ સર્વવાદરઃ 'કયરે કાણ સન્નવાદરતરાણ' કતરઃ કાયઃ સર્વવાદરતરકઃ એપુ સર્વાપેક્ષયાઽતિવાદરઃ કઃ ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'આઝકાઈ

અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક ઓર વાયુકાયિક હન ચાર જીવનિકાયોં મેં કૌનસા જીવનિકાય સર્વ સે વાદર ઓર સર્વ સે વાદરતર હૈ? ઉત્તર મેં પ્રભુને કહ્યા—'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'પૃથ્વીકાઈયસ્સં' હન ચાર જીવનિકાયોં કે ત્રીજ મેં પૃથિવીકાય હી સર્વ સે વાદર હૈ ઓર પૃથિવીકાય હી સર્વ સે અધિક વાદરતર હૈ ૨ અથ પૃથિવીકાય કો છોડકર ગૌતમ ત્રીજ જીવનિકાયોં મેં સર્વ વાદરતા ઓર સર્વ વાદરતરતા જાનને કે લિયે પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં 'આઝકાઈયસ્સ તેઝકાઈયસ્સં' હે મદન્ત અપ્કાયિક, તેજસ્કાયિક ઓર વાયુકાયિક હન ત્રીજ જીવનિકાયોં મેં કૌનસા નિકાય સર્વ વાદર ઓર વાદરતર હૈ? ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં—'ગોયમા । આઝકાઈ સન્નવા

કાયિક આ ચાર જીવનિકાયોમાં કયા જીવનિકાય સર્વથી બાદરતર છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા ।' હે ગૌતમ ! 'પૃથ્વીકાઈયસ્સં' આ ચાર જીવનિકાયોમાં પૃથ્વિકાયિક જ બધાથી બાદર છે. અને પૃથ્વિકાયિક જ સૌથી અધિક બાદરતર છે. હવે પૃથ્વિકાયિકને છોડીને ગૌતમ સ્વામી ત્રણ જીવનિકાયોમાં સર્વ બાદરપણુ બાળવા માટે પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'આઝકાઈયસ્સ તેઝકાઈયસ્સં' હે ભગવન્ અપ્કાયિક તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક આ ત્રણ જીવનિકાયોમાં કયા જીવનિકાય સર્વ બાદર અને બાદરતર છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા ।' આઝકાઈ સન્નવાયરે' હે ગૌતમ । આ ત્રણ જીવન-

સવ્વવાયરે' અપ્કાયઃ સર્વવાદરઃ 'આઝ્કાણ સવ્વવાયરત્તરાણ' અપ્કાયઃ સર્વવાદર-
તરકઃ એષુ ત્રિષુ સર્વથા વાદસ્ત્વપ્કાયસ્યૈવ ઇતિ ભગવત ઉત્તરમિતિ ૩ । 'એયસ્સ
ણં મંતે !' એતસ્ય સ્વલ્લ મદન્ત ! 'તેઝ્કાહ્યસ્સ વાઝ્કાહ્યસ્સ' તેજસ્કાયિકસ્ય
વાયુકાયિકસ્ય મધ્યે 'કયરે કાણ સવ્વવાયરે' એતયોર્દ્વયોર્મધ્યે કતરઃ કાયઃ સર્વ-
વાદરઃ 'કયરે કાણ સવ્વવાયરત્તરાણ' કતરઃ કાયઃ સર્વવાદરતરકઃ અનયોર્દ્વયો-
ર્મધ્યે સર્વાપેક્ષયા અતિશયિતવાદરસ્તેજસ્કાય એવેતિમાઢઃ ૪ । પૂર્વોક્તમેવાર્થ
પ્રકાશાન્તરેણ કથયન્નાહ-'કે મહાલણ' ઇત્યાદિ । 'કે મહાલણ ણં મંતે !' કિય-
ન્મહત્ સ્વલ્લ મદન્ત ! 'પુઢવી સરીરે પન્નત્તે' પૃથિવીશરીરં પ્રજ્ઞસમ્ હે મદન્ત !
પૃથિવીકાયિકસ્ય શરીરં કિયન્મહદિતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-'ગોયમા' ઇત્યાદિ ।
'ગોયમા' હે ગૌતમ ! અણંતાણં સુહુમવ્વણસ્સઙ્કાહ્યાણં' અનન્તાનાં સૂક્ષ્મ-

વાયરે૦' હે ગૌતમ ! इन तीन जीवनिकायों में अपूकायिक ही सब की
अपेक्षा वादर और अतिशयरूप में वादरतर है अर्थात् इन तीन
जीवनिकायों में सर्वथा वादरता अपूकायिक में ही है ।

अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—'एयस्स णं मंते । तेउकाह्यस्स
वाउकाह्यस्स०' हे भदन्त । तेजस्कायिक और वायुकायिक इन दो जीव-
निकायों में कौन से जीवनिकाय में सर्वथा वादरता और वादरतरता
है ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा० ।' हे गौतम ! इन दोनों जीव-
निकायों के बीच में सर्वापेक्ष अतिशयवादर तेजस्काय ही है अब गौतम
इसी बात को प्रकारान्तर से प्रभु से पूछते हैं—'के म्हालण णं मंते !
पुढवीसरीरे पन्नत्ते' हे भदन्त । पृथिवीकायिक का शरीर कितना बडा
कहा गया है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं—'अणंताणं सुहुमव-

કાયોમાં અપ્કાયિકોજ સર્વની અપેક્ષાએ બાદર અને અતિશય રૂપથી બાદરતર
છે, અર્થાત્ આ ત્રણે જીવનિકાયોમાં સર્વથા બાદરપણું અપ્કાયિકોમાં જ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'એયસ્સ ણં મંતે ! તેઝ્કાહ્યસ્સ
વાઝ્કાહ્યસ્સ' હે ભગવન્ તેજસ્કાયિક અને વાયુકાયિક આ બે જીવનિકાયોમાં
કયા જીવનિકાયમાં સર્વથી બાદરતરપણું છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! આ રૂપેજ બન્ને જીવનિકાયોમાં સર્વની
અપેક્ષાથી અત્યંત બાદર તેજસ્કાયિક જ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી આજ વાતને પ્રકાશાન્તરથી પ્રભુને પૂછે છે કે—
'કે મ્હાલણ ણં મંતે ! પુઢવી સરીરે પન્નત્તે' હે ભગવન્ પૃથિવકાયિકનું શરીર
કેટલું વિશાળ કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ-કહે છે કે—'અણંતાણં

વનસ્પતિકાયાિકાનાં જીવાનામ્ 'જાવડ્યા સરીરા' યાવત્કાનિ શરીરાણિ 'સે ઇમે સુદુમવાયુસરીરે' તદેકં સૂક્ષ્મવાયુશરીરં ભવતિ 'અસંલેજ્જાણં સુદુમવાસરીરાણં' અસંલેયેયાનાં સૂક્ષ્મવાયુશરીરાણાં વાયુરેવ શરીરં' યેપાં તે વાયુશરીરાઃ સૂક્ષ્માશ્વતે વાયુશરીરાશ્વેતિ સૂક્ષ્મવાયુશરીરાઃ તેપાં સૂક્ષ્મવાયુશરીરાણામ્ અસંલેયેયાનાં સૂક્ષ્મવાયુકાયાિકાનામ્ 'જાવડ્યા સરીરા' યાવત્કાનિ શરીરાણિ 'સે ઇમે સુદુમે તેસરીરે' તદેકં સૂક્ષ્મં તેજઃશરીરમ્ 'અસંલેજ્જાણં સુદુમતેડકાયસરીરાણં' અસંલેયેયાનાં સૂક્ષ્મતેજસ્કાયશરીરાણામ્ 'જાવડ્યા સરીરા' યાવત્કાનિ શરીરાણિ 'સે ઇમે સુદુમે આસરીરે' તદેકં સૂક્ષ્માપ્સરીરમ્ 'અસંલેજ્જાણં સુદુમ આડકાદ્યસરીરાણં' અસંલેયેયાનાં સૂક્ષ્માપ્કાયાિકશરીરાણામ્ 'જાવડ્યા સરીરા' યાવ-

ત્કાનિ શરીરાણાં' હે ગૌતમ ! અનન્ત સૂક્ષ્મવનસ્પતિકાયાિકોં કે જિતને શરીર હોતે હૈં । 'સે ઇમે સુદુમવાસરીરે' ઉતના શરીર એક સૂક્ષ્મ વાયુકાયાિક જીવ કા હોતા હૈં તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ અનન્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયાિકોં કે અસંલેયાત શરીર કોં એકત્રિત કરને પર જો સમુદાય રૂપ મૈં શરીર કા પ્રમાણ હોતા હૈં ઉતના પ્રમાણ એક સૂક્ષ્મ વાયુકાયાિક જીવ કે શરીર કા હોતા હૈં એસા હી કથન આગે બી જાનના ચાહિયે । 'અસંલેજ્જાણં સુદુમ વાસરીરાણં૦' અસંલેયાત સૂક્ષ્મવાયુકાયાિકોં કે જિતને શરીર હૈં- 'સે ઇમે સુદુમે તેસરીરે૦' ઉતના એક શરીર સૂક્ષ્મ એક તેજસ્કાયાિક જીવ કા હોતા હૈં 'અસંલેજ્જાણં સુદુમ તેડકાય સરીરાણં૦' હસી પ્રકાર સે અસંલેયાત સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયાિક જીવોં કે જિતને શરીર હોતે હૈં 'સે ઇમે સુદુમે આસરીરે૦' ઉતના એક શરીર એક

સુદુમવનસ્પતિકાદ્યાણં૦' હે ગૌતમ ! અનન્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયાિકોના જેટલા શરીર હોય છે. 'સે ઇમે સુદુમવાસરીરે' જેટલા શરીર એક સૂક્ષ્મ વાયુકાયાિકોના હોય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે- 'અનન્ત સૂક્ષ્મ વનસ્પતિકાયાિકોના શરીરોને એકઠા કરવાથી સમુદાય રૂપથી શરીરોનું જે પ્રમાણ થાય છે, જેટલું જ પ્રમાણ એક સૂક્ષ્મ વાયુકાયાિક જીવના શરીરનું થાય છે. એજ પ્રમાણનું કથન આગળ પણ સમજ લેવું. 'અસંલેજ્જાણં સુદુમ વાસરીરાણં૦' અસંલેયાત સૂક્ષ્મ વાયુકાયાિકોના જેટલા શરીર હોય છે, 'સે ઇમે સુદુમે તેસરીરે૦' તેટલું એક શરીર એક સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયાિક જીવનું હોય છે. 'અસંલેજ્જાણં સુદુમ તેડકાયસરીરાણં૦' એજ રીતે અસંલેયાત સૂક્ષ્મ તેજસ્કાયાિક જીવોના જેટલા શરીર હોય છે, 'સે ઇમે સુદુમે આસરીરે૦' તેટલું એક શરીર એક સૂક્ષ્મ આડકાદ્યકાયાિક જીવનું હોય છે. 'અસંલેજ્જાણં સુદુમઆડકાદ્યસરીરાણં૦'

ત્કાનિ શરીરાણિ 'સે એમે સુહુમે પુઢવી સરીરે' તદેકં સૂક્ષ્મં પૃથિવી શરીરમ્ 'અસં-
 સ્ખેજ્જાણં સુહુમપુઢવીકાઈયસરીરાણં' અસંસ્ખેયાનાં સૂક્ષ્મપૃથિવીકાયિકશરીરાણામ્
 'જાવહ્યા સરીરા' યાવત્કાનિ શરીરાણિ 'સે એમે વાદરવાડસરીરે' તદેકં વાદર-
 વાયુશરીરમ્ 'અસંસ્ખેજ્જાણં વાદરવાડકાઈયાણં' અસંસ્ખેયાનાં વાદરવાયુકાયિકાનાં
 જીવાનામ્ 'જાવહ્યા સરીરા' યાવત્કાનિ શરીરાણિ 'સે એમે વાદરતેડસરીરે' તદેકં
 વાદરતેજઃ શરીરમ્ 'અસંસ્ખેજ્જાણં વાદરતેડકાઈયાણં જાવહ્યા સરીરા' અસંસ્ખેયાનાં
 વાદરતેજસ્કાયિકાનાં જીવાનામ્ 'જાવહ્યા સરીરા' યાવત્કાનિ શરીરાણિ 'સે
 એમે વાદર આડ સરીરે' તદેકં વાદરાપ્ શરીરમ્ 'અસંસ્ખેજ્જાણં વાદરઆડકાઈયાણં
 જાવહ્યા સરીરા' અસંસ્ખેયાનાં વાદરાપ્કાયિકાનાં યાવત્કાનિ શરીરાણિ 'સે એમે

સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવ કા હોતા હૈ । અસંસ્ખેજ્જાણં સુહુમ 'આડકાઈય-
 સરીરાણં' અસંસ્ખ્યાત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોં કે જિતને શરીર હોતે
 હૈ 'સે એમે સુહુમે પુઢવી સરીરે' ઉતના એક શરીર એક સૂક્ષ્મ પૃથિવી-
 કાયિક કા હોતા હૈ । 'અસંસ્ખેજ્જાણં સુહુમપુઢવીકાઈયસરીરાણં' અસંસ્ખ્યાત સૂક્ષ્મ પૃથિવીકાયિક જીવોં કે જિતને શરીર હોતે હૈ 'સે એમે
 વાદરવાડસરીરે' ઉતના એક શરીર એક વાદરવાયુકાયિક જીવ કા હોતા
 હૈ 'અસંસ્ખેજ્જાણં વાદરવાડકાઈયાણં' અસંસ્ખ્યાત વાદરવાયુકાયિકોં કે
 જિતને શરીર હોતે હૈ ઉતના એક શરીર વાદર તેજસ્કાયિક એક જીવ
 કા હોતા હૈ । 'અસંસ્ખેજ્જાણં વાદર તેડકાઈયાણં' અસંસ્ખ્યાત વાદર તેજ-
 સ્કાયિક જીવોં કે જિતને શરીર હોતે હૈ 'સે એમે વાદરઆડસરીરે'
 ઉતના એક શરીર એક વાદર અપ્કાયિક કા હોતા હૈ 'અસંસ્ખેજ્જાણં
 વાદર આડકાઈયાણં' અસંસ્ખ્યાત વાદર અપ્કાયિક જીવોં કે જિતને

અસંખ્યાત સૂક્ષ્મ અપ્કાયિક જીવોના જેટલા શરીર હોય છે, 'સે એમે સુહુમે
 પુઢવીસરીરે' તેટલું એક શરીર એક સૂક્ષ્મ પૃથ્વિકાયિકનું હોય છે. 'અસં-
 સ્ખેજ્જાણં સુહુમ પુઢવીકાઈયસરીરાણં' અસંખ્યાત સૂક્ષ્મ પૃથ્વિકાયિક જીવોના
 જેટલા શરીર હોય છે, 'સે એમે વાદરવાડસરીરે' એટલું એક શરીર એક
 વાદર વાયુકાયિક જીવનું હોય છે. 'અસંસ્ખેજ્જાણં વાદરવાડકાઈયાણં' અસં-
 ખ્યાત વાદર વાયુકાયિકોના જેટલા શરીર હોય છે, તેટલું એક શરીર વાદર
 તેજસ્કાયિક જીવનું હોય છે. 'અસંસ્ખેજ્જાણં વાદર તેડકાઈયાણં' અસંખ્યાત
 વાદર તેજસ્કાયિક જીવોના જેટલા શરીરો હોય છે, 'સે એમે વાદર આડ-
 સરીરે' એટલું એક શરીર વાદર અપ્કાયિકનું હોય છે. 'અસંસ્ખેજ્જાણં વાદર
 આડકાઈયાણં' અસંખ્યાત વાદર અપ્કાયિક જીવોના જેટલા શરીરો હોય

વાદરપુઢવીસરીરે' તદેકં વાદરપૃથિવીશરીરં ભવતીતિ । પ્રકરણાર્થમુપસંહરન્નાહ-
'એ મહાલણં' ઇતિ 'એ મહાલણં ગોયમા' એતન્મહત્ સ્વલુ ગૌતમ ! 'પુઢવીસરીરે
પન્નત્તે' પૃથિવીશરીરં પ્રમાણમ્ હે ગૌતમ ! એતાદ્દશં મહત્પ્રમાણકં વાદરપૃથિવીકાયિક
શરીરં ભવતીતિભાવઃ ॥સૂ. ૩॥

પ્રકારાન્તરેણ પૃથિવીકાયિકાનામવગાહના પ્રમાણમાહ-'પુઢવી' ઇત્યાદિ

મૂલમ્-પુઢવીકાઢ્યસ્સ ણં મંતે ! કે મહાલયા સરીરોગાહના
પન્નત્તા ગોયમા ! સે જહાનામણ રત્તો ચાઉરંતચક્કવટ્ઠિસ્સ
વન્નગપેસિયા તરુણી વલવં જુગવં જુવાળી અપ્પાયંકાં વન્નઓ
જાવ નિઉણસિપ્પોવગયા નવરં ચમ્મેટ્ટદુહણમુટ્ઠિયસમાહય-
ણિચિયગત્તકાયા ન મળ્લણ સેસં તંચેવ જાવ નિઉણસિપ્પોવ-
ગયા તિક્ખાણ વઢિરામઈણ સળ્લહરણીણ તિક્ખેણં વઢિરામણં
વટ્ઠવિરણ્ણ ણં મહં પુઢવીકાઢ્યં જતુગોલાસમાણં ગઘાય
પડિસાહરિય પડિસાહરિય પડિસંઘિવિય પડિસંઘિવિય જાવ
હિણામેવ તિક્કટ્ટુ ત્તિસત્તલુત્તો ઉપ્પીસેજ્જા તત્થ ણં ગોયમા !
અત્થેગઢ્યા પુઢવીકાઢ્યા આલિદ્ધા અત્થેગઢ્યા પુઢવીકાઢ્યા નો
આલિદ્ધા અત્થેગઢ્યા સંઘટ્ઠિયા અત્થેગઢ્યા નો સંઘટ્ઠિયા અત્થે-
ગઢ્યા પરિયાવિયા અત્થેગઢ્યા નો પરિયાવિયા અત્થેગઢ્યા ઉદ્દ-
વિયા અત્થેગઢ્યા નો ઉદ્દવિયા અત્થેગઢ્યા પિટ્ટા અત્થેગઢ્યા

શરીર હોતે હૈં । 'સે એગે વાદરપુઢવીસરીરે' વતના એક શરીર એક
વાદર પૃથિવીકાયિક કા હોતા હૈ 'એ મહાલણં ગોયમા' હે ગૌતમ !
એસે વડે પ્રમાણવાલા વાદર પૃથિવીકાયિક કા શરીર હોતા હૈ ॥સૂ. ૩॥

'સે એગે વાદર પુઢવી સરીરે' તેટલું એક શરીર વાદર પૃથિવિકાયિકવું હોય છે.
'એ મહાલણં ગોયમા !' હે ગૌતમ ! આવા મોટા પ્રમાણવાળું વાદર પૃથિ-
વિકાયિક શરીર હોય છે. ॥ સ. ૩ ॥

नो पिट्वा पुढवीकाइयस्स णं गोयमा ! ए महालया शरीरोगाहणा
पन्नत्ता । पुढवीकाइए णं भंते ! अकंते समाने केरिसियं वेदणं
पच्चणुब्भवमाणे विहरइ गोयमा ! से जहानामए केइपुरिसे
तरुणे बलवं जाव निउणसिप्पोवणए एगं पुरिसं जुन्नं जराज-
ज्जरियदेहं जाव दुब्बलं किलंतं जमलपाणिणा सुद्धाणंसि
अभिहणिज्जा से णं गोयमा ! पुरिसे तेषां पुरिसेणं जमल-
पाणिणा सुद्धाणंसि अभिहए समाने केरिसियं वेदणं पच्चणु-
ब्भवमाणे विहरइ ? अणिहं समणाउसो ? तस्स णं गोयमा !
पुरिसस्स वेदनाहिंतो पुढवीकाइए अकंते समाने एसो अणिट्ठ-
तरियं चेव अकंततरियं जाव असणामतरियं चेव वेदणं पच्च-
णुब्भवमाणे विहरइ ? आउकाइए णं भंते ! संघट्टिए समाने केरि-
सियं वेदणं पच्चणुब्भवमाणे विहरइ ? गोयमा ! जहा पुढवी-
काइए एवंचेव एवं तेउकाइए वि एवं वाउकाइए वि एवं वणस्सइ-
काइए वि विहरइ । सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥सू० ४॥

एगूणवीसससए तईओ उद्देसो समत्तो

छाया—पृथिवीकायिकस्य खलु भदन्त ! कियन्महती शरीरावगाहना
मज्ञप्ता । गौतम ! तवधानामकम्—राज्ञश्चातुरन्तवक्रवर्तिनो वर्णकपेषिका तरुणी
वलवती युगवती युवतिरल्पातंका० वर्णकः यावत् निपुणशिल्पोपगता नवरं चर्मेषु-
द्रुघणमुष्टिसमाहतनिचितगात्रकाया न भण्यते शेषं तदेव यावद् निपुणशिल्पोप-
गता तीक्ष्णायां वज्रमय्यां श्लक्ष्णकरिण्यां तीक्ष्णेन वज्रभयेन वर्तकवरेण एकं
महत् पृथिवीकायिकं जतुगोलसमानं गृहीत्वा प्रतिसंहत्य प्रतिसंहत्य प्रतिसंक्षिप्य
प्रतिसंक्षिप्य यावत् इमावेवेति कृत्वा त्रिसप्तकत्वः उत्पिष्यात् तत्र खलु गौतम !
अस्त्येकके पृथिवीकायिका आश्लिष्यताः अस्त्येकके पृथिवीकायिकाः नो आश्लिष्यताः
अस्त्येकके संघट्टिताः अस्त्येकके नो संघट्टिताः अस्त्येकके परितापिताः, अस्त्ये-

કકે નો પરિતાપિતાઃ, અસ્ત્યેકકે ઉપદ્રાવિતાઃ અસ્ત્યેકકે નો ઉપદ્રાવિતાઃ, અસ્ત્યેકકે પિષ્ટાઃ અસ્ત્યેકકે નો પિષ્ટાઃ પૃથિવીકાયિકસ્ય સ્વલુ ગૌતમ ! એતન્મહતીશરીરાવગાહના પ્રજ્ઞસા । પૃથિવીકાયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! આક્રાન્તઃ સન્ કીદર્શીં વેદનાં પ્રત્યનુભવન્ વિહરતિ ? ગૌતમ ! તથથાનામકઃ કશ્ચિત્પુરુષઃ તરુણો વલવાન્ યાવત્ નિપુણશિલ્પોપગતઃ એકં પુરુષં જીર્ણં જરાજર્જરિતદૈહં યાવત્ દુર્બલં કલાન્તં યમલપાણિના મૂર્દ્ધનિ અભિહન્યાત્ સ સ્વલુ ગૌતમ ! પુરુષસ્તેન પુરુ-
ષેણ યમલપાણિના મૂર્દ્ધનિ અભિહતઃ સન્ કીદર્શીં વેદનાં પ્રત્યનુભવન્ વિહરતિ ? અનિષ્ટં શ્રમણાયુષ્મન્ ! તસ્ય સ્વલુ ગૌતમ ! પુરુષસ્ય વેદનાભ્યઃ પૃથિવીકાયિક-
આક્રાન્તઃ સન્ ઇતોઽનિષ્ટતરામેવ અક્રાન્તતરાં યાવત્ અપ્નઆમતરાં વેદનાં પ્રત્યનુભવન્ વિહરતિ । અપ્કાયિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! સંઘટ્ટિતઃ સન્ કીદર્શીં વેદનાં પ્રત્યનુભવન્ વિહરતિ ? ગૌતમ ! યથા પૃથિવીકાયિક એવમેવ । એવં તેજસ્કાયિકો-
ઽપિ એવં વાયુકાયિકોઽપિ એવં વનસ્પતિકાયિકોઽપિ વિહરતિ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ ॥મૂ.૦૪॥

एकोनविंशतिशते तृतीयोद्देशकः समाप्तः

ટીકા—‘પૃથ્વીકાઇયસ્સ ણં મંતે !’ પૃથિવીકાયિકસ્ય સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કે મહાલયા સરીરોગાહના’ કિયન્મહતી શરીરાવગાહના શરીરસ્ય પૃથિવીજીવસમ્બન્ધિનઃ અવગાહના કિયતી કિયત્પમાણા ‘પણ્ણત્તા’ પ્રજ્ઞસા કથિતેતિ અવગાહના-

अब प्रकारान्तर से पृथिवीकायिकों की अवगाहना का प्रमाण सूत्रकार कहते हैं—

‘पृथ्वीकाइयस्स णं मंते । के महालया सरीरोगाहणा पण्णत्ता’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન છે એસા પૂછા છે ‘પૃથ્વીકા-
ઇયસ્સ ણં મંતે ! કે મહાલયા સરીરોગાહના પણ્ણત્તા’ હે ભદન્ત ! પૃથિ-
વીકાયિક જીવ કે શરીર કી અવગાહના કિતની વડી કહી ગઈ છે ? હસ
પ્રકાર કા યહ પ્રશ્ન અવગાહના કે પ્રમાણ વિષય કા છે હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન

હવે પ્રકારાન્તરથી પૃથ્વિકાયિકોની અવગાહનાનું પ્રમાણ સૂત્રકાર કહે છે.—‘પૃથ્વીકાઇયસ્સ ણં મંતે ! કે મહાલય સરીરોગાહના પણ્ણત્તા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે —‘પૃથ્વીકાઇયસ્સ ણં મંતે ! કે મહાલયા સરીરોગાહના પણ્ણત્તા’ હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક જીવના શરીરની અવગાહના કેટલી કહેવામાં આવી છે ? આ રીતે અવગાહનાનું પ્રમાણ બહુવા તેના પ્રમાણ વિષે આ પ્રશ્ન ગૌતમ

પ્રમાણવિષયકઃ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘से जहानामए’ तत्रयानामका कश्चित् ‘रन्नो’ राज्ञः ‘चउरंतचक्रवटिस्स’ चातुरन्तचक्रवर्तिनः चतुर्दिगन्ताधिपतेश्चक्रवर्तिनः पेषिका वर्णको नाम गन्ध-द्रव्यचूर्णविशेषः तस्य पेषणकारिणो दासी भवेदित्यर्थः दास्याः विशेषणानि कथयति-‘तरुणी’ इत्यादि । ‘तरुणी’ तरुणी प्रवर्द्धमानवयाः यस्याः वयः प्रति-दिनं वर्द्धते इत्थंभूताया इत्यर्थः ‘बलवं’ बलवती-शारीरिकसामर्थ्यवती ‘जुगवं’ युगवती सुषमदुष्पमादिविशिष्टकालवती ‘जुवाणी’ युवतिः-युवत्वं प्राप्तेति यावत् ‘अप्पायंका’ अल्पातङ्का-अल्पः अविद्यमानः आतङ्को-रोगो यस्याः सा अल्पातङ्का अत्राल्पशब्दः अभाववाची तेन नीरोगेत्यर्थः ‘वन्नओ’ वर्णकः वर्णन-ग्रन्थोऽत्र दाच्यः अत्रास्या वर्णनं कर्तव्यमितिभावः कियत्पर्यन्तमेतद्वर्णनं कर्तव्यं तत्राह-‘जाव’ इत्यादि । ‘जाव निउणसिप्पोवगया’ यावत् निपुणशिल्पोपगता किं तत्रत्यं सर्वमेव वर्णनं कर्तव्यं तत्राह-‘नवरं’ इत्यादि । ‘नवरं’ अयं विशेषः

कहते हैं-‘गोयमा ! से जहानामए रन्नो चउरंतचक्रवटिस्स०’ हे गौतम ! जैसे कोई एक चारों दिशा के अधिपति चक्रवर्ती राजा की वर्णकपे बिका-गन्धद्रव्यचूर्णविशेष को पीसनेवाली दासी हो जो कि-‘तरुणी०’ युवती हो वृद्ध न हो ‘बलवं’ बलिष्ठ हो शारीरिक शक्ति से युक्त हो ‘जुगवं’ सुषमदुष्पमादिविशिष्ट काल में उत्पन्न हुई हो ‘जुवाणी’ जवान हो-उमरलायक हो ‘अप्पायंका’ निरोग हो यहाँ अल्पशब्द अभाववा-चक है ‘वन्नओ’ इस दासी के वर्णन करनेवाला पाठ यहाँ पर कह लेना चाहिये । वर्णन करनेवाला पाठ यहाँ पर कहाँ तक का ग्रहण करना चाहिये तो इसके लिये कहा गया है-‘जाव निउणसिप्पोवगया’ यावत्

સ્વામીએ કયોં છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘ગોયમા ! સે જહાનામૅ રન્નો ચાતરન્નચ્ચક્રવટ્ટેસ્સ૦’ હે ગૌતમ ! જેમ કોઈ એક ચારે દિશાઓનો અધિ પતિ ચક્રવર્તિ રાજાની વર્ણકપેષિકા-એટલે કે ગન્ધ દ્રવ્ય ચૂર્ણ વિશેષ ને વાટવાવાળી દાસી હોય કે જે દાસી ‘તરુણી૦’ યુવતી હોય અર્થાત્ વૃદ્ધ ન હોય ‘બલવં’ બલવન્ હોય અર્થાત્ શારીરિક શક્તિ સંપન્ન હોય ‘જુગવં’ સુષમ દુષ્પમાદિ વિશેષકાળમાં ઉત્પન્ન થયેલ હોય ‘જુવાણી’ યુવાન હોય અર્થાત્ ઉમર લાયક હોય ‘અપ્પાયંકા’ નિરોગી હોય અહિયાં અલ્પ શબ્દ અભાવ વાચક છે. ‘વન્નઓ’ દાસીના વર્ણન કરવાવાળો પાઠ અહિયાં કહેવો જોઈએ. આ પાઠ અહિયાં કયાં સુધીનો ગ્રહણ કરવો જોઈએ તે માટે કહે છે કે-‘જાવ નિઉણસિપ્પોવગયા’ યાવત્ તે નિપુણ શિલ્પોપગત હોય કુશળ

‘ચમ્મેદ્દુદ્ધણમુદ્ધિયસમાહયણિચિયગત્તકાયા ન મળ્ણહ’ ચર્મેષ્ટદ્રુઘણમુષ્ટિકસમા-
હતનિચિત્તગાત્રકાયા ન મળ્ણયતે તત્ર ચર્મેષ્ટદ્રુઘણમુષ્ટિકાદિકાનિ વ્યાયામક્રિયા-
યામુષકારીણિ ઉપકરણાનિ ઇમિઃ સમાહતાનિ વ્યાયામપ્રવૃત્તૌ અતએવ નિચિતાનિ
ચ ધનીભૂતાનિ ગાત્રાણિ અંગાનિ યત્ર સ ચર્મેષ્ટદ્રુઘણમુષ્ટિકસમાહતનિચિત્-
ગાત્રકાયા, એતદ્ વિશેષમત્ર ન વક્તવ્યમ્, સ્ત્રિષા એતાદશવિશેષણસ્વાસંભ-
વાત્ ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ એતદ્વિન્નં યત્ યત્ તત્ર વિશેષણં તત્ સર્વમેવ
વક્તવ્યં કિયત્પર્યન્તં વિશેષણં વક્તવ્યં તત્રાહ-‘જાવ નિઉણસિપ્પોવગયા’ યાવત્
નિપુણશિલ્પોષગતા સૂક્ષ્મશિલ્પજ્ઞાનસમ્પન્નેતિ । અત્ર યાવત્પદસંગ્રાહઃ પાઠો યથા-
‘થિરગ્ગહત્થે દઢપાણિયાયપાસપિઠંતરોરુપરિણયા, તલજમલજુગલપરિઘણિમન્નાહ
ઉરસસવલસમળ્ણાગયા લંઘણપચ્છજવળવાયામસમત્થા હેયા દક્ષા પતટ્ઠા

યહ નિપુણ શિલ્પોષગત હો ઉત્પન્ન કલા મેં કુશલ હો હસ પાઠ કે
ખીતર ‘ચમ્મેદ્દુદ્ધણમુદ્ધિયસમાહયણિચિયગત્તકાયા ન મળ્ણહ’ યહ
પાઠ ખીં આયા હૈ, સો યહ પાઠ હસ દાસી કે વર્ણન કરને મેં ગ્રહણ નહીં
કરનાં ચાહિયે ક્યોંકિ સ્ત્રિયોં મેં હસ પ્રકાર કે વ્યાયામ ક્રિયા કે
સાધક ઉપકરણોં દ્વારા પુષ્ટ ગાત્ર હોને કા પ્રાયઃ અભાવ સ્થા રહા કરતા
હૈ. ‘સેસં તં ચેવ’ હસ વિશેષણ કે અતિરિક્ત ઓર જો ૨ વિશેષણ વર્હા
પર હો વે સબ યહાં પર કહ્ લેનાં ચાહિયે ઓર યે સબ વિશેષણ ‘જાવ નિઉ-
ણસિપ્પોવગયા’ હસ પાઠ તક હૈં હસ વિશેષણ કા અર્થ એસા હૈં કિ યહ
દાસી સૂક્ષ્મશિલ્પજ્ઞાન સે સંપન્ન થી યહાં જો યાવત્પદ આયા હૈં ઉસ સે હસ
પાઠ કા યહાં સંગ્રહ હુઓ હૈં-‘થિરગ્ગહત્થે, દઢપાણિયાયપાસપિઠંતરોરુ-
પરિણયા તલજમલજુગલપરિઘણિમન્નાહ ઉરસસવલસમળ્ણાગયા લંઘણ-

હોય અહિ સુધીને પાઠ ગ્રહણ કરવો. આ પાઠની અંદર ‘ચમ્મેદ્દુદ્ધણમુદ્ધિય
સમાહયણિચિયગત્તકાયા ન મળ્ણહ’ આ પ્રમાણેનો પાઠ આવેલ છે તે પાઠ આ
દાસીના વર્ણનમાં ગૃહણ કરવાનો નથી. કેમ કે સ્ત્રિયોમાં આ રીતના વ્યાયામ
ક્રિયાના સાધક ઉપકરણોથી શરીરના અવયવો પુષ્ટ કરવાનો અભાવ હોય છે.
‘સેસં તં ચેવ’ આ વિશેષણે શિવાયના બીજા જે જે વિશેષણો ત્યાં હોય તે
તમામ અહિયાં સમેજી દેવા. અને તે વિશેષણો ‘જાવ નિઉણસિપ્પોવગયા’
આ પાઠ સુધી ગ્રહણ કરવાના છે. આ વિશેષણોનો અર્થ એ પ્રમાણે છે કે
—આ દાસી સૂક્ષ્મ શિલ્પ જ્ઞાન વાળી હતી. અહિયાં જે યાવત્પદ આવેલ છે,
તેનાથી નીચે પ્રમાણેનો પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરાયો છે. ‘થિરગ્ગહત્થે,
દઢપાણિયાયપાસપિઠંતરોરુપરિણયા તલજમલજુગલપરિઘણિમન્નાહ ઉરસસ વલસમ-

કુસલા મેહાવી નિઝળા' इति 'थिरग्गहस्ता' स्थिराग्रहस्ता-स्थिरः कम्पनरहितः
अग्रहस्तो यस्याः सा तथा 'दढपाणिपायपासपिठंतरोरुपरिण्या' दढपाणिपाद-
पार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणता तत्र-पाणी च पादौ च पार्श्वौ च पृष्ठान्तरे च उरु
च एतैरङ्गैर्द्वैः परिणता परिणामं प्राप्ता दढपाणिपादादिसंपन्ना, सर्वावयवैरत्यु-
त्कृष्टसंहननवतीत्यर्थः 'तलयमलजुयलपरिघणिमवाहू' तलयमलजुगलपरिघनिम-
वाहू तत्र तलस्य-तालवृक्षस्य यद् यमलं समश्रेणीकं युगलं-द्वयं, परिघः कपा-
टागला च, एतन्निभौ एतत्सदृशौ दीर्घसरलपीनत्वादिना वाहू यस्याः सा तथा
'उरस्सवलसमन्नागया' औरस्सवलसमन्वागता-औरस्यं सहजं यद् बलं तेन
समन्वागता युक्ता आन्तरोत्साहवीर्यवतीत्यर्थः 'लंघणपवणजवणवायामसमत्था'
लंघनप्लवनजवनव्यायामसमर्थाः, तत्र लङ्घनं कूर्दनम्, प्लवनं बाहुभ्यां नद्यास्तर-
णम्, जवनं वेगेन धावनम् एतद्रूपो व्यायामस्तत्र समर्था लङ्घनादि सामर्थ्यसंपन्ना
इत्यर्थः 'छेया' छेका-प्रयोगज्ञा, 'दक्खा' दक्षा-शीघ्रकारिणी 'पत्तट्टा' माप्तार्था

पवणजवणवायामસમત્થા छेया दक्खा पत्तट्टा कुसला मेहावी निઝળા'
इससे यह जाना जाता है कि यह दासी और ओ इन विशेषणों वाली हो
अर्थात् इसका अग्रहस्त कम्पन क्रिया से रहित हो सज्जत कर चरण
आदि से संपन्न हो सर्व अवयवों द्वारा अति उत्कृष्ट शरीरवाली हो-सम-
श्रेणिवाले दो ताल वृक्षों के जैसे एवं कपाट की अगला जैसे दीर्घ सरल
पुष्ट जिसके दोनों बाहु हों स्वाभाविक बल से जो युक्त हो अर्थात्
आन्तर उत्साह एवं वीर्यवाली हो लांघने में दौडने में वेगसे चलने में और
व्यायाम करने में जो समर्थ हो लङ्घन शब्द का अर्थ कूदना है, प्लवन
शब्द का अर्थ नदी आदि का तैरना है जवन शब्द का अर्थ वेग से

ળાગયા લંઘણપવણજવણવાયામસમત્થા છેયા દક્ખા, પત્તટ્ટા કુસલા મેહાવી
નિઝળા' આ પાઠને અર્થ આ પ્રમાણે છે. આ દાસીને અગ્રહસ્ત
કંપન વિનાનો હોય અર્થાત્ કાંપતો ન હોય, હાથ પણ વિગેરે
અવયવો જેના મજબૂત હોય, જેના શરીરના બધા જ અવયવો ઘણા
ઉત્કૃષ્ટ-અર્થાત્ ઉત્તમ હોય, જેના બંને હાથ સમાન ઉંચાઇવાળા બે તાડ
વૃક્ષ જેવા લાંબા અને કમાડની સાંકળ જેવા સરલ અને પુષ્ટ હોય જે
સ્વાભાવિક બળવાળા હોય અર્થાત્ આંતરિક ઉત્સાહ અને શક્તિવાળી હોય
લાંઘવામાં, દોડવામાં ઉતાવળથી ચાલવામાં અને કસરત કરવામાં જે સમર્થ
હોય, લાંઘન શબ્દનો અર્થ કૂદકું એ પ્રમાણે છે. પ્લવન શબ્દનો અર્થ નદી
વિગેરેમાં તરવું એ પ્રમાણે છે. જવન શબ્દનો અર્થ વેગથી દોડવું એ

‘ચમ્મેટ્ટદુહણમુદ્વિયસમાહયણિચિયગત્તકાયા ન મળ્ણહ’ ચર્મેષ્ટદુઘણમુષ્ટિકસમા-
હતનિચિત્તગાત્રકાયા ન મળ્યતે તત્ર ચર્મેષ્ટદુઘણમુષ્ટિકાદિકાનિ વ્યાયામક્રિયા-
યામુપકારીણિ ઉપકરણાનિ એભિઃ સમાહતાનિ વ્યાયામપ્રવૃત્તૌ અતએવ નિચિતાનિ
ચ ઘનીભૂતાનિ ગાત્રાણિ અંગાનિ યત્ર સ ચર્મેષ્ટદુઘણમુષ્ટિકસમાહતનિચિત-
ગાત્રકાયા, એતદ્ વિશેષમત્ર ન વક્તવ્યમ્, સ્ત્રિયા એતાદશવિશેષણસ્યાસંભ-
વાત્ ‘સેસં તં ચેવ’ શેષં તદેવ એતદ્વિન્નં યત્ યત્ તત્ર વિશેષણં તત્ સર્વમેવ
વક્તવ્યં કિયત્પર્યન્તં વિશેષણં વક્તવ્યં તત્રાહ-‘જાવ નિઉણસિપ્પોવગયા’ યાવત્
નિપુણશિલ્પોપગતા સૂક્ષ્મશિલ્પજ્ઞાનસમ્પન્નેતિ । અત્ર યાવત્પદસંગ્રાહઃ પાઠો યથા-
‘થિરગ્ગહત્થે દઢપાણિપાયપાસપિટ્ઠંતરોરુપરિણયા, તલમ્મલજુગલપરિઘણિમવાહૂ
ઉરસ્સલ્લસમળ્ણાગયા લંઘણપચ્છજવળયાયામસમત્થા હેયા દક્ખા પતટ્ઠા

યહ નિપુણ શિલ્પોપગત હો ઉત્પન્ન કલા મેં કુશલ હો હસ પાઠ કે
મીતર ‘ચમ્મેટ્ટદુહણમુદ્વિયસમાહયણિચિયગત્તકાયા ન મળ્ણહ’ યહ
પાઠ મી આયા હૈ, સો યહ પાઠ હસ દાસી કે વર્ણન કરને મેં ગ્રહણ નહીં
કરના ચાહિયે ક્યોંકિ સ્ત્રિયોં મેં હસ પ્રકાર કે વ્યાયામ ક્રિયા કે
સાધક ઉપકરણોં દ્વારા પુષ્ટ ગાત્ર હોને કા પ્રાયઃ અભાવ સારહા કરતા
હૈ. ‘સેસં તં ચેવ’ હસ વિશેષણ કે અતિરિક્ત ઓર જો ૨ વિશેષણ વહાં
પર હો વે સબ યહાં પર કહ્ લેના ચાહિયે ઓર યે સબ વિશેષણ ‘જાવ નિઉ-
ણસિપ્પોવગયા’ હસ પાઠ તક હૈં હસ વિશેષણ કા અર્થ એસા હૈં કિ યહ
દાસી સૂક્ષ્મશિલ્પજ્ઞાન સે સંપન્ન થી યહાં જો ચાવત્પદ આયા હૈં ઉસ સે હસ
પાઠ કા યહાં સંગ્રહ હુઓ હૈં-‘થિરગ્ગહત્થે, દઢપાણિપાયપાસપિટ્ઠંતરોરુ-
પરિણયા તલમ્મલજુગલપરિઘણિમવાહૂ ઉરસ્સલ્લસમળ્ણાગયા લંઘણ-

હાય અહિ સુધીના પાઠ ગ્રહણ કરવો આ પાઠની અંદર ‘ચમ્મેટ્ટદુહણમુદ્વિય
સમાહયણિચિયગત્તકાયા ન મળ્ણહ’ આ પ્રમાણેના પાઠ આવેલ છે તે પાઠ આ
દાસીના વર્ણનમાં ગ્રહણ કરવાનો નથી. કેમ કે સ્ત્રિયોમાં આ રીતના વ્યાયામ
ક્રિયાના સાધક ઉપકરણોથી શરીરના અવયવો પુષ્ટ કરવાનો અભાવ હોય છે.
‘સેસં તં ચેવ’ આ વિશેષણો શિવાયના બીજા જે જે વિશેષણો ત્યાં હોય તે
તમામ અહિયાં સમજી લેવા. અને તે વિશેષણો ‘જાવ નિઉણસિપ્પોવગયા’
આ પાઠ સુધી ગ્રહણ કરવાના છે. આ વિશેષણોનો અર્થ એ પ્રમાણે છે કે
-આ દાસી સૂક્ષ્મ શિલ્પ જ્ઞાન વાળી હતી. અહિયાં જે યાવત્પદ આવેલ છે,
તેનાથી નીચે પ્રમાણેના પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરાશે છે. ‘થિરગ્ગહત્થે,
દઢપાણિપાયપાસપિટ્ઠંતરોરુપરિણયા તલમ્મલજુગલપરિઘણિમવાહૂ ઉરસ્સ લલસમ-

कुसला मेहावी निउणा' इति 'थिरग्गहत्था' स्थिराग्रहस्ता-स्थिरः कम्पनरहितः
अग्रहस्तो यस्याः सा तथा 'दढपाणिपायपासपिण्डंतरोरुपरिणया' दढपाणिपाद-
पार्श्वपृष्ठान्तरोरुपरिणता तत्र-पाणी च पादौ च पार्श्वौ च पृष्ठान्तरे च उरु
च एतैरङ्गैर्द्वैः परिणता परिणामं प्राप्ता दढपाणिपादादिसंयन्ता, सर्वावयवैरत्यु-
त्कृष्टसंहननवतीत्यर्थः 'तलजमलजुयलपरिघणिमवाहू' तलयमलजुगलपरिघनिम-
वाहू तत्र तलस्य-तालवृक्षस्य यद् यमलं समश्रेणीकं युगलं-द्वयं, परिघः कपा-
टार्गला च, एतन्निभौ एतत्सदृशौ दीर्घसरलपीनत्वादिना वाहू यस्याः सा तथा
'उरस्सवलसमन्नागया' औरस्सवलसमन्वागता-औरस्यं सहजं यद् बलं तेन
समन्वागता युक्ता आन्तरोत्साहवीर्यवतीत्यर्थः 'लंघणपवणजवणवायामसमत्था'
लंघनपलवनजवनव्यायामसमर्थाः, तत्र लङ्घनं कूर्दनम्, पलवनं बाहुभ्यां नद्यात्तर-
णम्, जवनं वेगेन धावनम् एतद्रूपो व्यायामस्तत्र समर्था लङ्घनादि सामर्थ्यसंपन्ना
इत्यर्थः 'छेया' छेका-प्रयोगज्ञा, 'दक्खा' दक्षा-शीघ्रकारिणी 'पत्तट्टा' माप्तार्था

पवणजवणवायामसमत्था छेया दक्खा पत्तट्टा कुसला मेहावी निउणा'
इससे यह जाना जाता है कि यह दासी और भी इन विशेषणों वाली हो
अर्थात् इसका अग्रहस्त कम्पन क्रिया से रहित हो मजबूत कर चरण
आदि से संपन्न हो सर्व अवयवों द्वारा अति उत्कृष्ट शरीरवाली हो-सम-
श्रेणिवाले दो ताल वृक्षों के जैसे एवं कपाट की अर्गला जैसे दीर्घ सरल
पुष्ट जिसके दोनों बाहु हों स्वाभाविक बल से जो युक्त हो अर्थात्
आन्तर उत्साह एवं वीर्यवाली हो लांघने में दौड़ने में वेग से चलने में और
व्यायाम करने में जो समर्थ हो लङ्घन शब्द का अर्थ कूदना है, पलवन
शब्द का अर्थ नदी आदि का तैरना है जवन शब्द का अर्थ वेग से

णनागया लंघणपवणजवणवायामसमत्था छेया दक्खा, पत्तट्टा कुसला मेहावी
निउणा' आ पाठने। अर्थ आ प्रमाणे छे. आ दासीने। अग्रहस्त
कंपन विनाने। छेय अर्थात् कांयते न छेय, छेय यग विगेरे
अवयवे। जेना मज्जभूत छेय, जेना शरीरना भधा न अवयवे। धणु।
उत्कृष्ट-अर्थात् उत्तम छेय, जेना भन्ने छेय समान उन्नायवाणा जे ताउ
वृक्ष जेवा लांणा अने कमाउनी सांकेण जेवा सरल अने पुष्ट छेय जे
स्वाभाविक भगवाणा छेय अर्थात् आंतरिक उत्साह अने शक्तिवाणी छेय
लांघवामां, दौडवामां उतावणथी आलवामां अने कसरत करवामां जे समर्थ
छेय, लांघन शब्दने। अर्थ कूदवुं जे प्रमाणे छे. पलवन शब्दने। अर्थ नदी
विगेरेमां तरवुं जे प्रमाणे छे. 'जवन' शब्दने। अर्थ वेगथी दौडवुं जे

સ્વકર્મજ્ઞા, 'કુસલા' કુશલા આસોચ્યકાર્યકારિણી 'મેહાવી' મેધાવિની સકૃચ્છુ-
તદૃષ્ટકર્મપરિજ્ઞાનવતી 'નિઝળા' નિપુણા ઉપાયારમ્ભકારિણી इति (મગ. શ. ૧૬
ઉ. ૪) 'તિક્લા' તિક્ષ્ણાયાં કઠોરાયામ્ 'વહરામઈ' વજ્રમય્યાં વજ્રવત્ કઠિ-
નાયામિત્યર્થઃ 'સળહકરણી' શ્લક્ષ્ણકરણી સૂક્ષ્મચૂર્ણકારિણી પેપણશિલા
તસ્યામ્ 'તિક્લે' તીક્ષ્ણેન 'વહરામણં' વજ્રમયેન વજ્રવત્ કઠોરેણ 'વટ્ટવરણં'
વર્તકવરકેન પ્રધાનલોષ્ટકેન ગોલાકારપેપણપ્રસ્તરેણ 'લોઢા' इति લોકપ્રસિ-
દ્ધેન 'ણં મહં પુઢવીકાઈયં' એકં મહત્ પૃથિવીકાયિકમ્ 'જતુ ગોલાસમાણં, જતુ
ગોલસમાનમ્ ડિંમરૂપક્રીડનકં જતુગોલકપ્રમાણં નાતિમહત્ તત્ 'મહાય'
ગૃહીત્વા 'પહિસાહરિય પહિસાહરિય' પ્રતિસંહત્ય પ્રતિસંહત્ય 'પહિસંસ્થિવિય પહિ-

દૌડના હૈ इस रूप व्यायाम में जो दक्ष हो 'छेका' प्रयोगज्ञ हो 'दक्खा'
शीघ्रता से प्रत्येक कार्य करनेवाली हो 'पत्तड़ा' अपने काम को जानने-
वाली हो 'कुसला' काम करनेवाली हो 'मेहावी' एकबार में ही सुने गये
अथवा देखे गये काम को जाननेवाली हो 'निउण' निपुण हो—उपाया-
रम्भकારिणी हो (मग० श० १६ उ० ४) ऐसी वह दासी 'तिक्खाए'
तीक्ष्ण—कठोर 'वहरामणं' वज्रमय 'सण्हकरणीए' सूक्ष्म चूर्णकरनेवाली
शिला के ऊपर 'तिक्खेण वहरामणं' तीक्ष्ण वज्रमय कठोर वज्र के जैसी
कठिन 'वट्टवरणं' गोल आकारवाली लोढी से पीसे, क्या पीसे तो कहते
हैं—'एणं महं पुढवीकाइयं जतुगोलासमाणं' लाख के गोला जैसे पृथिवी-
कायिक को पीसे पीसते समय वह शिला पर और लोढी पर चिपक गये
उस पृथिवीकायिक को 'पहिसाहरिय २' बार २ छुडावे और छुडाकर

પ્રમાણે છે. આવા પ્રકારના વ્યાયામમાં જે કુશળ હોય 'છેકા' પ્રયોગને
જાણવાવાળી હોય 'દક્ખા' શીઘ્રતાથી દરેક કાર્ય કરવાવાળી હોય 'પત્તઢા' યોગ્યતા
કાર્યને જાણવાવાળી હોય 'કુસલા' કુશળતાથી કામ કરવાવાળી હોય 'મેહાવી'
એક જ વાર સાંભળેલા અથવા જોયેલા કામને જાણનારી હોય 'નિઝળા' નિપુણ
હોય—ઉપાયનો આરંભ કરનારી હોય (ભ. શ. ૧૬ ઉ. ૪) એવી આ દાસી,
'તિક્ખા' તીક્ષ્ણ કઠોર 'વહરામણં' વજ્રમય 'સળહ કરણી' સૂક્ષ્મ જીણું જીણું
કરવાવાળી શિલા—પથર ઉપર તિક્ખેણ વહરામણં તીક્ષ્ણ વજ્રમય કઠોર—
અર્થાત્ વજ્ર જેવા કઠણ 'વટ્ટવરણં' ગોળ આકારના ઉપરવટણાથી વાટે. શું
વાટે તેને માટે કહે છે કે—'ણં મહં પુઢવીકાઈયં જતુગોલાસમાણં' લાખના
ગોળા જેવા પૃથ્વીકાયિકને વાટે—અને વાટતી વખતે તે શિલા પર અને ઉપર
વટણા પર ચોટી ગયેલા તે પૃથ્વીકાયિકને—'પહિસાહરિય પહિસાહરિય' વારંવાર

સંસ્થિવિય' પ્રતિસંક્ષિપ્ય પ્રતિસંક્ષિપ્ય અત્ર પ્રતિસંહરણશિલાયાઃ શિલાપુત્રકાચ્ચ સંહત્ય એકીકરણં પ્રતિસંક્ષેપણં તુ શિલાપૃષ્ઠાત્ પતતો દ્રવ્યસ્ય સંરક્ષણમિતિ 'જાવ-
 ણામેવ ત્તિક્કુ' યાવત્ દ્વમેવ इतिकृत्वा—શિલાપૃષ્ઠે કિશ્ચિત્ દ્રવ્યં દત્વા ઘર્ષયેત્
 તત્ર પતતોઽંશસ્ય એકત્રીકૃત્ય પુનઃ શિલાપૃષ્ઠે સંસ્થાપ્ય એનમહં જ્ઞાતિત્યેવ ઘર્ષ-
 યિષ્યામિ इति કૃત્વા 'તિ સત્તત્તુત્તો ઉપ્પીસેજ્જા' ત્રિસપ્તકૃત્યઃ એકવિંશતિવારમિ-
 ત્યર્થઃ ઉત્પેષયેત્-ચૂરયેત્ 'તત્થ ણં' તત્ર સ્વલુ 'અત્યેગઈયા પુઢવીકાઈયા આલિદ્ધા
 અત્યેગઈયા પુઢવીકાઈયા નો આલિદ્ધા' અસ્ત્યેકકે પૃથિવીકાયિકાઃ આશ્લિષ્ટાઃ
 શિલાયાં શિલાપુત્રકે વા સંલગ્નાઃ, અસ્ત્યેકકે પૃથિવીકાયિકા નો આશ્લિષ્ટાઃ ન
 સંલગ્ના 'અત્યેગઈયા સંઘટ્ટિયા' અસ્ત્યેકકે સંઘટ્ટિતાઃ 'અત્યેગઈયા નો સંઘટ્ટિયા'
 અસ્ત્યેકકે નો સંઘટ્ટિતાઃ તત્ર કેવન પૃથિવીકાયિકાઃ શિલયા શિલાપુત્રકેણ સહ
 સ્પૃષ્ટા એવ અવન્તીત્યર્થઃ 'અત્યેગઈયા પરિયાવિયા' અસ્ત્યેકકે પરિતાપિતાઃ 'અત્યે-
 ગઈયા નો પરિયાવિયા' અસ્ત્યેકકે નો પરિતાપિતાઃ કેષાંચિત્ સંઘૃષ્યમાણાનાં

ઉસે 'પઢિસંસ્થિવિય ૨' વાર ૨ હી ઉસ શિલા પર એકત્રિત કરતી જાવે
 હસ પ્રકાર સે કરતે. ૨ વહ ઉસે 'ત્રિસત્તત્તુત્તો ઉપ્પીસેજ્જા' ૨૧ વાર પીસે
 પીસતે સમય વહ અપને મન મેં એસા ઉત્સાહ રહે કિ મેં હસે અમ્મી
 દેખતે ૨ પીસ ઢાલતી હ્' હસ પ્રકાર સે ઉસ પૃથિવીકાયિક કે ચૂર્ણ કરને
 મેં લગી હુહ વહ દાસી હે ગૌતમ ! ઉસ પૃથિવીકાયિક કો પૂર્ણરૂપ સે નહીં
 પીસ સકતી હૈ કયોંકિ 'અત્યેગઈયાં' ઉસમેં પૃથિવીકાયિક કિતનેક
 એસે હૈં જો ઉસ શિલા મેં ઓર લોઢી મેં લગ હી નહીં પાયે હૈં કિતનેક
 હી લગ પાયે હૈં તથા કિતનેક એસે હૈં જો ઉસ શિલા સે એવં લોઢી સે
 ઘિસ હી નહીં પાયે હૈં તથા કિતનેક પૃથિવીકાયિક એસે હૈં ઘિસે જાને

ઉખેડે અને તે પ્રમાણે ઉખેડીને 'પઢિસંસ્થિવિય પઢિસંસ્થિવિય' વારંવાર તે શિલા
 પર એકઠા કરતી જાય આ રીતે કરતાં કરતાં તે તેને 'ત્રિસત્તત્તુત્તોઉપ્પીસેજ્જા'
 એકવીસ વાર વાટે અને વાટતી વખતે તે પોતાના મનમાં એવો ઉત્સાહ રાખે
 કે-હું આને હમણાં જ જોતજોતામાં વાટી નાખું છું. આ રીતે તે પૃથ્વી-
 કાયિકને ચૂર્ણ કરવામાં લાગેલી તે દાસી હે ગૌતમ તે પૃથ્વિકાયિકને પૂર્ણ
 રૂપથી વાટી શકતી નથી કેમ કે-અત્યેગઈયાં તેમાં કેટલાક પૃથ્વિકાયિકો
 એવા હોય છે કે-તે શિલામાં અને ઉપરવટણામાં લાગ્યા જ નથી હોતા.
 અને કેટલાક જ લાગેલા હોય છે. અને કેટલાક એવા હોય છે કે-તે શિલાથી
 અથવા ઉપરવટણાથી ઘસાયા જ હોતા નથી તથા કેટલાક પૃથ્વિકાયિકો એવા
 હોય છે કે-જેને ઘસવા છતાં પણ હુઃખ થતું નથી, તથા કેટલાક એવા હોય

પૃથિવીકાયિકાનાં દુઃખમુત્પદ્યતે કેષાંચિન્નોત્પદ્યતે इत्यर्थः ‘अथेगइया उद्विया अथेगइया नो उद्विया’ अस्त्येकके उद्राविताः अस्त्येकके नो उद्राविताः-नो क्षारिताः केषांचित् संघृष्यमाणानां मरणं भवति केषांचिन्न भवतीत्यर्थः ‘अथे- गइया पिट्टा अथेगइया नो पिट्टा’ अस्त्येकके पिट्टाः अस्त्येकके नो पिट्टाः केषांचित् पेपणं भवति केषांचिन्न भवतीत्यर्थः ‘पुढवीकाइयस्स णं गोयमा’ ‘पृथि- वीकायिकस्य खलु गौतम ! ‘ए महालिया शरीरोगाहना पन्नत्ता’ एतन्महती शरीरावगाहना प्रज्ञप्ता हे गौतम ! वज्रमयशिलायां वज्रमयशिलावर्तकेण (शिला- पुत्रेण) पृथिवीकायिकस्य यत्नो बलवत्यादिविशेषणवत्या चक्रवर्तिदास्या संघर्षणे कृतेऽपि केषांचिदेव संघर्षणादिकं भवति नतु सर्वेषाम् अतः पृथिवीका- यिकजीवस्य शरीरावगाहनाऽतिसूक्ष्मेति जानीहि इति प्रकरणार्थः ‘पुढवीकाइए णं भंते !’ पृथिवीकायिकः खलु भदन्त ! ‘अक्कंते समाणे’ आक्रान्तः सन् ‘केरि- सियं वेयणं’ कीदृशीं वेदनाम् ‘पच्चणुब्भवमाणे’ प्रत्यनुभवन् ‘विहरइ’ विहरति हे

પર મી દુઃખ નહીં હો પા રહ્યા હૈ, તથા કિતનેક એસે હૈં જો મરે હીં નહીં તથા કિતનેક એસે હૈં જો પિએ હીં નહીં હૈં હસ સે હે ગૌતમ ! અબ તુમ સમજ સકતે હો કિ પૃથિવીકાયિક કી અવગાહના કિતની સૂક્ષ્મ હૈ તાત્પર્યકહને કા યહ હૈ કિ વજ્રમય શિલા પર વજ્રમય લોઢી સે બઢી સાવધાની કે સાથ બલવતી આદિ વિશેષણોવાલી ચક્રવર્તી કી દાસી કે દ્વારા પીસે જાને પર મી કિતનેક હી પૃથિવીકાયિકોં કા સંઘર્ષણ આદિ હોતા હૈ સબ કા નહીં હોતા હૈ હસ કારણ પૃથિવીકાયિક જીવ કી શરીરાવગાહના અતિ સૂક્ષ્મ હૈ એસા હે ગૌતમ ! તુમ જાનો । અબ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈં-‘પુઢવીકાઈએ ણં મંતે ! અક્કંતે સમાણે કેરિસિયં વેયણં પચ્ચણુબ્ભવમાણે વિહરઈ’ હે ભદન્ત પૃથિવીકા- યિક જીવ જબ આક્રાન્ત હોતા હૈ તબ વહ કેસી વેદના કા અનુભવ કરતા

છે કે જેઓ મરતા જ નથી. તથા કેટલાક એવા હોય છે કે જે વટાયા જ હોતા નથી. તેથી હે ગૌતમ ! હવે તમે સમજી શકો તેમ છે કે-પૃથિવ- કાયિકની અવગાહના કેટલી સૂક્ષ્મ છે ? કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-વજ્રમય શિલા પર વજ્રમય ઉપર વટણાથી ઘણી જ સાવધાની પૂર્વક બલવતી વિગેરે વિશેષણોવાળી ચક્રવર્તિ રાજની દાસી દ્વારા વાટવાં છતાં પણ કેટલાક પૃથિવ- કાયિકો જ ઘસાય છે. ઉપમર્દિત થાય છે. બધા નહી. એ કારણથી પૃથિવ- કાયિક જીવની શિરાવગાહના અત્યંત સૂક્ષ્મ છે, તેમ હે ગૌતમ તમે જાણો.

હવે ગૌતમ સ્વામી પૃથિવકાયિકની વેદના બાબત જાણવા પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-પુઢવીકાઈએ ણં મંતે ! અક્કંતે સમાણે કેરિસિયં વેયણં પચ્ચણુબ્ભવમાણે

મદન્ત ! યોડયં પૃથિવીકાયિકો જીવઃ શિલાપટ્ટકાદૌ શિલાપુત્રકાદિના સંઘૃષ્પ-
માણઃ ક્રીદશીં વેદનામ્ અનુભવતિ ? ક્રિમાકારકં દુઃખં તસ્ય જાયતે ? ઇતિ
પ્રશ્નઃ ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સે જહાનામણ કેહ-
પુરિસે’ તથથાનામકો કરિવત્ પુરુષઃ ‘તરુણે બલવં જાવ નિઉણસિપ્પોવગણ’
તરુણો બલવાન્ યાવત્ નિપુણશિલ્પોપગતઃ તત્ર તરુણઃ પ્રવર્દ્ધમાનવયાઃ બલવાન્
સામર્થ્યવાન્ યાવત્પદેન ‘જુગવં જુવાણે’ ઇત્યાદિ વિશેષણાનાં સંગ્રહો ભવતિ તત્ર
‘જુગવં’ યુગવાન્ ‘સુષમદુષ્પમાદિવિશિષ્ટકાલવાન્ ‘જુવાણે’ યુવા-યુવાવસ્થાં
પ્રાપ્ત ઇત્યર્થઃ ‘અપ્પાયંકે થિરગ્ગહસ્થે દઢપાણિપાયપાસપિટ્ઠંતરોરુપરિણ ચમ્મે-
દ્દુહણમુદ્વિયસમાહયનિચિયગત્તકાણ’ અલ્પાતઙ્કુઃ સ્થિરાગ્રહસ્તઃ દઢપાણિપાદ-
પાર્શ્વપૃષ્ઠાન્તરોરુપરિણતઃ ચર્મેષ્ટદ્રુવણમુષ્ટિકસમાહતનિચિતગાત્રકાયઃ ઇત્યાદિ
હૈ ? પૂછને કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જબ પૃથિવીકાયિક શિલાપટ્ટક આદિ
ઝપર લોઢી વગૈરહ સે પીસા યા રગડા જાતા હૈ, તબ વહ કૈસી વેદના કા
અનુભવ કરતા હૈ ? કિસ પ્રકાર કા દુઃખ ઉસે હોતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! સે જહાનામણ કેહ પુરિસે’ હે ગૌતમ !
જૈસે કોઈ અવિજ્ઞાતનામા પુરુષ હો ઓર ‘તરુણે બલવં જાવ નિઉણ-
સિપ્પોવગણ’ તરુણ પ્રવર્દ્ધમાનવય વાલા હો, બલવાલા હો, શક્તિશાલી હો
યાવત્પદ કે અનુસાર વહ ‘જુગવં’ સુષમદુષ્પમાદિકાલવાલા હો ‘જુવાણે’
યુવાવસ્થાવાલા હો ‘અલ્પાયંકે’ અલ્પાતઙ્કુવાલા હો રોગરહિત હો સ્થિર
અગ્રહસ્તવાલા હો, દઢ હાથ, પગ, પાર્શ્વ, પૃષ્ઠાન્તર આદિવાલા વ્યાયામ
ક્રિયા મેં ઉપકારક ચર્મેષ્ટ, દ્રુવણ, મૌષ્ટિક આદિ ઉપકરણો સે જિસ

વિહરહ હે ભગવન્ પૃથિવકાયિક જીવ ન્યારે આકાંત થાય છે, ત્યારે તે કેવી
વેદનાને અનુભવ કરે છે ? પૂછવાનું તાત્પર્ય એવું છે કે—ન્યારે પૃથિવકાયિક
જીવને શિલા આદિ ઉપર ઉપરવટણા વિગેરેથી વાટવામાં અથવા રગડવામાં
આવે છે, ત્યારે તે કેવી વેદનાને અનુભવ કરે છે ? અને તેને કેવા પ્રકારનું
દુઃખ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! સે જહાનામણ
કેહપુરિસે’ હે ગૌતમ ! જેમ કેઈ યથા નામવાળો પુરુષ હોય અને ‘તરુણે બલવં
જાવ નિઉણસિપ્પોવગણ’ તરુણ અને વધતી જતી ઉમ્મરવાળો હોય,
ભગવાન્ હોય, શક્તિ સંપન્ન હોય અધિયાં યાવત્ પદ્ધતી ‘જુગવં’ સુષમદુષ્પ-
માદિ કાલમાં જન્મેલો હોય ‘જુવાણે’ યુવાન અવસ્થાવાળો હોય
‘અપ્પાયંકે’ રોગ વિનાનો હોય અને સ્થિર અગ્રહસ્થવાળો હોય, મજબૂત
હોય, પગ, પડખાં, પીઠ વાંસાનો ભાગવાળો હોય વ્યાયામ ક્રિયામાં ઉપયોગી

पूर्वोक्तानि दासीमकरणमृहीतानि सर्वाणि विशेषणानि संग्राह्याणि कियत्पर्यन्तं विशेषणं ग्राह्यं तत्राह—‘निपुणसिष्णोवर्णः’ यावत् निपुणशिल्पोपगतः सूक्ष्मशिल्पज्ञान-निपुण इत्यर्थः एतादृशविशेषणशिशिष्टः कश्चित् पुरुषः ‘एगं पुरिसं जुन्नं’ एकं पुरुषं जीर्णम् ‘जराजज्जरियदेहं’ जराजर्जरितदेहम् जरया जर्जरितः—जीर्णतां प्राप्तो देहो यस्य स जराजर्जरितदेहः वार्धक्येन विशीर्णशरीर इत्यर्थः तम् ‘जाव दुव्वलं किलंतं’ यावत् दुर्वलं क्लान्तम् अत्र यावत्पदेन ‘सिद्धिलतयावलितरंगसंपिणद्धगत्तं, पविरलपरिसडियदंतसेडिं उण्हाभिहयं तण्हाभिहयं आउरं झुंझियं पिवासियं’ इति संग्राह्यम् तत्र शिथिलत्वचावलितरङ्गसंपिणद्धगात्रं—शैथिल्यप्राप्तया त्वचया, वलितरङ्गैः शिथिलीभूतचर्मरेखारूपैश्च संपिणद्धं व्याप्तं गात्रं शरीरं यस्य स तथा तम् शिथिलचर्मरेखाश्रेणियुक्तशरीरवन्तमित्यर्थः, प्रविरलपरिशटितदन्त-श्रेणिम्—प्रविरला अनिविडा शिथिला विच्छिन्ना वा कियत्पतितत्वेन पृथक् पृथक् भूताः नो तथा परिशटिता शटनधर्मप्राप्ता दन्ता यस्यां सा, तथाविधा श्रेणिः दन्तपङ्क्तिर्यस्य स तथा तम् ‘उण्हाभिहयं’ उष्णभिहतम्—औष्ण्यव्याकुलं सूर्यकिरणादिना सन्तप्तम् ‘तण्हाभिहयं’ तृष्णाभिहतम् अतएव ‘आउरं’ आतुरं मनो-

का शरीर पुष्ट हो गया हो यावत् सूक्ष्म शिल्पज्ञान में निपुण हो, ऐसा वह पुरुष एक ऐसे पुरुष को जो कि ‘जुन्नं’ जीर्ण है ‘जराजज्जरियदेहं’ जरा से जर्जरित देहवाला है ‘जाव दुव्वलं किलंतं’ यावत् दुर्वल है क्लान्त है तथा यावत्पद के अनुसार—‘सिद्धिलतयावलितरंगसंपिणद्धगत्तं’ जिसका शरीर शिथिल हुई त्वचा से और छुरियों से व्याप्त हो रहा है कितनेक दांतों के गिर जाने से विरल और शिथिल जिसकी दन्त पंक्ति है साथ में वह जिसकी सड़ी गली हुई हैं। ‘उण्हाभिहयं’ सूर्य के आतप से जो व्याकुल हो रहा है—‘तण्हाभिहयं’

એવા ચર્મેષ્ટ—દુષણ—મૌષ્ટિક—વિગેરે સાધનોથી જેનું શરીર મજબૂત અને પુષ્ટ થયું હોય, યાવત્ સૂક્ષ્મ શિલ્પકળામાં નિપુણ હોય, એવા તે પુરુષ એક એવા પુરુષને કે જે—‘જુન્ન’ જીર્ણ હોય,—‘જરાજજ્જરિયદેહ’ ગઠપણથી જર્જરિત શરીરવાળા, જાવ દુર્બલ કિલંતં’ યાવત્ દુર્બલ હોય, ક્લાન્ત—થાકેલા હોય, અને યાવત્ પદથી ‘સિદ્ધિલતયાવલિતરંગસંપિણદ્ધગત્તં’ જેનું શરીર ઠીલી થયેલી ચામડીની કરચલીયોથી વ્યાપ્ત થઈ રહ્યું હોય, અને કેટલાક દાંતોના પડવાથી વિરલ અને શિથિલ જેની દંત પંક્તિ હોય અને તે દંતપંક્તિ સડેલી કે ગળેલી હોય, ‘ઉણ્હાભિહયં’ સૂર્યના તડકાથી જે વ્યાકુળ થઈ રહ્યો હોય, ‘તણ્હાભિહયં’ તરસથી જેનું મન અશાંત થઈ રહ્યું

मालिन्ययुक्तम् 'कुञ्जियं' कुञ्जितं म्लानं युयुक्षितम् एतावदेव न किन्तु 'पिनासियं' पिपासितं पिपासाव्याकुलमिति दुर्बलं शारीरिकबलरहितं क्लान्तम्—मानसव्यथाव्यथितशरीरमित्यर्थः 'जुगलपाणिना' जुगलपाणिना हस्ताभ्यामित्यर्थः 'मुद्धानंसि' मुद्दनि मस्तके 'अभिहणेज्जा' अभिहन्यात् यथा कश्चित् युवा पुरुषः सर्वथा शरीरसमृद्धिमान् हस्ताभ्यां कमपि जीर्णादिविशेषणविशिष्टं वृद्धं मस्तके ताडयेदित्यर्थः 'से णं गोयमा ! पुरिसे' स खलु गौतम ! पुरुषः स जराजर्जरितवृद्धशरीर इत्यर्थः 'ते णं पुरिसेणं' तेन पुरुषेण यूना 'जुगलपाणिना' जुगलपाणिना 'मुद्धानंसि अभिहय समाणे' मुद्दनि अभिहतः सन् 'केरिसयं वेयणं' कीदृशीं वेदनाम् 'पच्चणुब्भयमाणे विहरइ' प्रत्यनुभवन् विहरति बलवता यूना जुगलपाणिना मस्तके ताडितो हृद्पुरुषः कीदृशीं वेदनामनुभवन्नवस्थितो भवतीति भगवतो वितर्कः गौतम आह—'अणिद्वं समणाउसो' अनिष्टं श्रमण !

तृष्णा-तृषा से जिसका मन अज्ञान्त बना हुआ है। 'आउरं' अतएव जो घबरायासा है 'कुञ्जियं' कुञ्जालायासा है या युयुक्षित है प्यासा है दुर्बलशारीरिक बल से जो रहित है क्लान्त-मानसिक व्यथा से जिसका शरीर व्यथित है 'जुगलपाणिना' अपने दोनों हाथों से 'मुद्धानंसि' मस्तक के ऊपर प्रहार करे अर्थात् सर्व प्रकार से शारीरिक समृद्धिशाली युवापुरुष अपने दोनों हाथों से किसी जीर्णादिविशेषण विशिष्ट वृद्ध पुरुष को उसके मस्तक के ऊपर ताड़ित करे तो 'से णं गोयमा !' हे गौतम ! वह जरा से जर्जरित हुआ शरीरवाला पुरुष 'तेणं पुरिसेणं' उस पुरुष के द्वारा मस्तक पर चोट पहुँचाये जाने पर 'केरिसयं वेयणं' किस प्रकार की वेदना का अनुभव करता है ? इस प्रकार से प्रभु के द्वारा पूछे जाने पर गौतमने कहा—'अणिद्वं समणाउसो'

डोय 'आउरं' अने आळ डारण्णोथी ने गलराध गये डोय 'कुञ्जियं' मुंनयेके। डोय, अर्थात् भूष अने तरसथी व्याकूण, शारीरिक भल विनाने थाकेके। मानसिक पीडाथी नेतुं शरीर पीडावाणुं डोय जेवा पुरुषने पूवेक्षित भलवान् पुरुष 'जुगलपाणिना' पोताना अने डोयोथी 'मुद्धानंसि' माथा उपर प्रहार करे अर्थात् हरेके प्रकारना शारीरिक भल विगेरेथी समृद्धिवाणो युवान् पुरुष पोताना गन्ने डोयोथी डोय लणुं शीर्षु विगेरे विशेषणवाणो वृद्ध पुरुषने तेना माथा पर भारे तो 'से णं गोयमा !' हे गौतम ! ते गढपणुथी जर्जरित शरीरवाणो पुरुष 'तेणं पुरिसेणं' ते पुरुष द्वारा मस्तक पर धा भारवामां आवे त्यारे 'केरिसयं वेयणं' केवी वेदनाने अनुभव करे छे ? आ प्रमाणे प्रभु द्वारा पूछवामां आण्णुं त्यारे गौतम, स्वाभीजे कहुं

આયુષ્મન્ ! હે શ્રમણ ! હે આયુષ્મન્ સ વૃદ્ધોઽનિષ્ટામપ્રિયાં વેદનામ્ અનુભવતીતિ 'તસ્સ ણં ગોયમા' તસ્ય સ્વલુ ગૌતમ ! 'પુરિસસ્સ' પુરુષસ્ય 'વેયણાહિંતો' વેદનાશ્યઃ 'પુઢવીકાઈણ અકંતે સમાણે' પૃથિવીકાયિકો જીવ આક્રાન્તઃ સન્ 'એત્તો અણિટ્ઠતરિયં' ઇતોઽનિષ્ટતરામ્ 'અકંતતરિયં' આક્રાન્તતરામ્ 'જાવ અમણામતરિયં' યાવત્ અમન આમતરામ્ અત્ર યાવત્પદેન અપ્રિયામ્, અમનોજ્ઞામ્-મનસા પ્રાપ્તુમ-યોગ્યામિત્યાદિ વિશેષણાનાં સંગ્રહો ભવતિ 'વેયણં પચ્ચણુઘ્મવમાણે વિહરઈ' વેદનાં પ્રત્યુભવન્ વિહરતિ યથા યુના તાહિલો વૃદ્ધો યાદશીં વેદનામનુભવતિ તતોઽપ્પ-ધિકમકાન્તમમનોજ્ઞમપ્રિયં દુઃસ્વમનુભવન્ પૃથિવીકાયિકો જીવો ઘર્ષણાદિસમયે-ઽવસ્થિતો ભવતિ હે ગૌતમ ! અવર્ણનીયં દુઃસ્વં તસ્ય જાયતે ઇતિભાવઃ । 'આઝ-કાઈણ ણં મંતે !' અપ્પકાયિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! 'સંઘટ્ટિણ સમાણે' સંઘટ્ટિતઃ સન્ 'કેરિસયં વેયણં' કીદશીં વેદનાં દુઃસ્વમ્ 'પચ્ચણુઘ્મવમાણે વિહરઈ' પ્રત્યનુભવન્

હે શ્રમણ આયુષ્મન્ ! વહ વૃદ્ધ પુરુષ અનિષ્ટ અપ્રિય વેદનાનો ભોગતા હૈ 'તસ્સ ણં ગોયમા' હે ગૌતમ ! હે 'પુરિસસ્સ' પુરુષની 'વેયણાહિંતો' વેદના સે ખી અધિક અનિષ્ટતર યાવત્ અમનઆમતર 'પુઢવીકાઈણ અવકંતે સમાણે' વેદનાનો પૃથિવીકાયિક જવ આક્રાન્ત હોતા હૈ તવ ભોગતા હૈ યહાં યાવત્પદ સે 'અપ્રિયામ્ અમનોજ્ઞામ્' ઇત્યાદિ વિશેષણોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ કિસી બલવાન્ યુવા કે દ્વારા મસ્તક પર તાહિત હુઆ કોઈ વૃદ્ધ પુરુષ જૈસી વેદના કા અનુ-ભવ કરતા હૈ હસસે ખી અધિક આક્રાન્ત, અમનોજ્ઞ અપ્રિય દુઃસ્વ કા અનુભવન્ પૃથિવીકાયિક જીવ જવ ઘર્ષણાદિ સે યુક્ત હોતા હૈ તવ કરતા હૈ અર્થાત્ હસકો અવર્ણનીય દુઃસ્વ હોતા હૈ । 'આઝકાઈણ ણં મંતે' । હે

'અણિટ્ઠ સમણાસો' હે શ્રમણ આયુષ્મન્ તે વૃદ્ધ પુરુષ અનિષ્ટ-અપ્રિય વેદના લોગવે છે. 'તસ્સ ણં ગોયમા !' હે ગૌતમ ! તે 'પુરિસસ્સ' પુરુષની 'વેયણાહિંતો' અનંતગણી વેદનાથી પણ વધારે અનિષ્ટતર યાવત્ અમન આમતર 'પુઢવીકાઈણ અવકંતે સમાણે' વેદનાથી પૃથિવિકાયિક જ્યાંદે આ આક્રમિત ઉપ-મર્દિત થાય છે ત્યાંદે લોગવે છે. અહિયાં યાવત્પદથી 'અપ્રિયામ્ અમનોજ્ઞામ્' વિગેરે વિશેષણો ગ્રહણ કરાયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-કોઈ બળવાન્ યુવક દ્વારા માથા પર ઘા કરાયેલો કોઈ વૃદ્ધ પુરુષ જેવી વેદનાનો અનુભવ કરે છે, તેનાથી પણ વધારે આક્રાન્ત, અમનોજ્ઞ અપ્રિય દુઃખનો અનુભવ પૃથિવિકાયિક જીવ જ્યાંદે ઘર્ષણ વિગેરે ક્રિયાઓવાળો થાય છે ત્યાંદે કરે છે. અર્થાત્ તેને વર્ણન ન કરી શકાય તેવું દુઃખ થાય છે.

વિહરતિ હે ભદન્ત ! યદાઽપ્કાયિકો જીવઃ સંઘૃષ્યતે તદા તસ્ય કીદૃશં દુઃસ્વં જાયતે ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जहा पुढवीकाइए एवं चेव’ यथा पृथिवीकायिक एवमेवाऽप्कાયिकोऽपि यथा संघृष्यमाण-स्य पृथिवीकायिकजीवस्य दुःस्वं प्रदर्शितं दुर्वलवृद्धताडनदृष्टान्तेन तथैवाप्कાયिक-जीवस्यापि भवतीत्यवगन्तव्यम् ‘एवं तेउकाइएवि’ एवं तेजःकायिकोऽपि संघृष्य-माणो दुःखमनुभवतीति ‘एवं वाउकाइए वि’ एवं वायुकायिकोऽपि संघृष्यमाणो वेद-नाम् अनुभवति पृथिवीकायिकजीववदेवेति ‘एवं वणस्सइकाइए वि जाव विहरइ’ एवं वनस्पतिकायिकोऽपि यावत् विहरति तथा च यथा संघृष्यमाणस्य पृथिवीकायिक-जीवस्य दुःखं जायते तादृशं च दुःखमनुभवन् पृथिवीकायिको विहरति अवस्थितो भवति तथैव वनस्पतिकायिकोऽपीति भावः । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त ! यत् भवता प्रतिपादितं तत् एवमेव इति

भदन्त ! जद्य अप्કાયિક સંઘટિત હોતા હૈ તવ વહ કૈસે દુઃસ્વ કા અનુભવ કરતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! જહા પુઢવીકા-ઈએ૦’ હે ગૌતમ ! સંઘટિત હોને પર પૃથિવીકાયિક જિસ પ્રકાર કે દુઃસ્વ કા અનુભવ કરતા હૈ, જો કિ દુર્વલવૃદ્ધ કે તાડન દૃષ્ટાન્ત સે પ્રકટ કિયા ગયા હૈ ડસી પ્રકાર સે અપ્કાયિક જીવ દુઃસ્વસે આક્રાન્ત હોને પર દુઃસ્વ કા અનુભવ કરતા હૈ ‘એવં વાઝકાઈએ વિ’ હસી પ્રકાર કે દુઃસ્વકા અનુભવ વાયુકાયિક જીવ ઓ કરતા હૈ ‘એવં વણસ્સહકાઈએ વિ’ હસી પ્રકાર સે વનસ્પતિકાયિક જીવ ઓ આક્રાન્ત હોને પર દુઃસ્વ કા અનુભવ કરતા હૈ ‘જાવ વિહરહ’ યાવત્ ગૌતમસ્વામી ‘સેવં ભંતે ! ૨ ત્તિ આપકા

આઝકાઈએ ણં મંતે !’ હે ભગવન્ બ્યારે અપ્કાયિક જીવ ઉપમર્દિત થાય છે ત્યારે તે કેવા દુઃખનો અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા જહા પુઢવીકાઈએ૦’ હે ગૌતમ ! ઘસવામાં આવેલા પૃથિવકાયિકોને જે પ્રમાણે દુઃખનો અનુભવ થાય છે, કે જે દુર્બળ એવા વૃદ્ધપુરુષના તાડન-મારવાના દૃષ્ટાંતથી બતાવેલ છે, તેજ રીતે અપ્કાયિક જીવ પણ આકાંત થતાં દુઃખનો અનુભવ કરે છે. ‘એવં વાઝકાઈએ વિ૦’ આજ રીતના દુઃખનો અનુભવ વાયુકાયિક જીવ પણ કરે છે. એવં વણસ્સહકાઈએ વિ જાવ વિહરહ’ એજ રીતે વનસ્પતિકાયિક જીવ પણ આકાંત થાય છે ત્યારે ગૌતમ દુઃખનો અનુભવ કરે છે.

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભગવન્ આપનું આ સઘળું કથન સર્વથા સત્ય છે. હે ભગવન્ આપનું સર્વ કથન યથાર્થ છે. આ પ્રમાણે રહીને તે

कथयित्वा भगवन्तं वन्दित्वा नमस्यित्वा गौतमः संयमेन तपसा आत्मानं भाव-
यन् विहरतीतिभावः ॥सू० ४॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात- जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
वालत्रहचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यामेकोनविंशतिशतके
तृतीयोद्देशकः समाप्तः ॥ १९-३॥

यह कथन सर्वथा सत्य ही है २ इस प्रकार कहकर वे गौतम भगवान्
को वन्दना और नमस्कार कर संयम और तप से आत्मा को भावित
करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० ४॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके उन्नीसवें शतकका
तीसरा उद्देशक समाप्त ॥ १९-३ ॥

स्वामी भगवान्ने वंदना अने नमस्कार करीने संयम अने तपशी पोताना
आत्माने भावित करता थका पोताना स्थान पर विराजमान थया. ॥ सू. ४॥
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत "भगवतीसूत्र"नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना ओगणीसमा शतकने त्रीजे उद्देशक समाप्त ॥१६-३॥

अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते-

पृथिवीकायिकादयो जीवा महावेदना इति तृतीयोद्देशके कथितम्, चतुर्थोद्देशके तु नारकादयो जीवा महावेदनाः इति कथयिष्यन्ते इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य चतुर्थोद्देशकस्य इदमादिष्टं सूत्रम्—‘सिय भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—सिय भंते ! नेरइया महासवा महाकिरिया महावेयणा महानिज्जरा गोयसा ! नो इणट्ठे समट्ठे १, सिय भंते ! नेरइया महासवा महाकिरिया महावेयणा अप्पनिज्जरा हंता सिया २, सिय भंते ! नेरइया महासवा महाकिरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे ३, सिय भंते ! नेरइया महासवा महाकिरिया अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे ४, सिय भंते ! नेरइया महासवा अप्पकिरिया महावेयणा महानिज्जरा गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे ५, सिय भंते ! नेरइया महासवा अप्पकिरिया महावेयणा अप्पनिज्जरा गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे ६, सिय भंते ! नेरइया महासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे ७, सिय भंते ! नेरइया महासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे ८, सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया महावेयणा महानिज्जरा गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे ९, सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया महावेयणा अप्पनिज्जरा गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे ! १०, सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा महाकिरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा गोयसा ! णो इणट्ठे समट्ठे ११, सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा

महाकिरिया अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा गोयमा ! णो इणट्ठे
समट्ठे १२, सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया महा-
वेयणा महानिज्जरा गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे । १३ सिय भंते !
नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया महावेयणा अप्पनिज्जरा गोयमा !
णो इणट्ठे समट्ठे १४, सिय भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया
अप्पवेयणा महानिज्जरा गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे १५, सिय
भंते ! नेरइया अप्पासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा
गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे । १६ ।

एण सोलसभंगा सिय भंते ! असुरकुमारा महासवा
महाकिरिया महावेयणा महानिज्जरा गोयमा ! णो इणट्ठे समट्ठे
एवं चउत्थो भंगो भाणियच्चो सेसा पन्नरसभंगा पडिसेहेयवा
एवं जाव थणियकुमारा सिय भंते ! पुढवीकाइया महासवा
महाकिरिया महावेयणा महानिज्जरा, हंता सिया एवं जाव
सिय भंते ! पुढवीकाइया अप्पासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा
अप्पनिज्जरा हंता सिया एवं जाव मणुस्सा । वाणमंतरजोइसिय
वेमाणिया जहा असुरकुमारा । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥ सू० १ ॥

छाया—स्याद् भदन्त ! नैरयिकाः महासवाः महाक्रियाः महावेदनाः
महानिर्जराः गौतम ! नायमर्थः समर्थः ॥ १ ॥ स्याद् भदन्त ! नैरयिकाः महा-
सवाः महाक्रियाः महावेदनाः अल्पनिर्जराः हन्त स्यात् ॥ २ ॥ स्याद् भदन्त !
नैरयिका महासवा महाक्रियाः अल्पवेदना महानिर्जराः गौतम ! नायमर्थः
समर्थः ॥ ३ ॥ स्याद् भदन्त ! नैरयिका महासवा महाक्रियाः अल्पवेदना अल्प-
निर्जराः गौतम ! नायमर्थः समर्थः ॥ ४ ॥ स्याद् भदन्त ! नैरयिका महासवा
अल्पक्रिया महावेदना महानिर्जराः गौतम ! नायमर्थः समर्थः ॥ ५ ॥ स्याद् भदन्त !

નૈરયિકા મહાસ્રવા અલ્પક્રિયા મહાવેદના અલ્પનિર્જરાઃ ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૬॥ સ્યાદ્ ભદન્ત ! નૈરયિકા મહાસ્રવા અલ્પક્રિયા અલ્પવેદના મહાનિર્જરાઃ ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૭॥ સ્યાદ્ ભદન્ત ! નૈરયિકા મહાસ્રવા અલ્પક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરાઃ ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૮॥ સ્યાદ્ ભદન્ત ! નૈરયિકા અલ્પાસ્રવા મહાક્રિયા મહાવેદના મહાનિર્જરાઃ, ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૯॥ સ્યાદ્ ભદન્ત ! નૈરયિકા અલ્પાસ્રવા મહાક્રિયા મહાવેદના અલ્પનિર્જરાઃ, ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૧૦॥ સ્યાદ્ ભદન્ત ! નૈરયિકા અલ્પાસ્રવા મહાક્રિયા અલ્પવેદના મહાનિર્જરાઃ, ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૧૧॥ સ્યાદ્ ભદન્ત ! નૈરયિકા અલ્પાસ્રવા મહાક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરાઃ ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૧૨॥ સ્યાદ્ ભદન્ત ! નૈરયિકા અલ્પાસ્રવા અલ્પક્રિયા મહાવેદના મહાનિર્જરાઃ, ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૧૩॥ સ્યાદ્ ભદન્ત ! નૈરયિકા અલ્પાસ્રવા અલ્પક્રિયા મહાવેદના અલ્પનિર્જરાઃ, ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૧૪॥ સ્યાદ્ ભદન્ત ! નૈરયિકા અલ્પાસ્રવા અલ્પક્રિયા અલ્પવેદના મહાનિર્જરાઃ ગૌતમ નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૧૫॥ સ્યાદ્ ભદન્ત ! નૈરયિકા અલ્પાસ્રવા અલ્પક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરાઃ ગૌતમ ! નાયમર્થઃ સમર્થઃ ॥૧૬॥

एते षोडशभङ्गाः । स्याद् भदन्त ! असुरकुमारा महास्रवा महाक्रिया महावेदना महानिर्जराः गौतम ! नायमर्थः समर्थः । एवं चतुर्थो भङ्गो भणितव्यः शेषाः पञ्चदशभङ्गाः प्रतिषेद्धव्याः एवं यावत् स्तनितकुमाराः । स्याद् भदन्त ! पृथिवीकायिका महास्रवाः महाक्रिया महावेदना महानिर्जरा, हन्त स्यात् । एवं यावत् स्याद् भदन्त ! पृथिवीकायिका अल्पास्रवा अल्पक्रिया अल्पवेदना अल्पनिर्जराः ? हन्त स्यात् । एवं यावत् मनुष्याः । दानव्यन्तरज्योतिष्कवैमानिका यथा असुरकुमाराः तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

ટીકા—‘સિય મંતે !’ સ્યાદ્ભદન્ત ! ‘નેરહયા’ નૈરયિકાઃ ‘મહાસ્રવા’ મહા-

चौथे उद्देशे का प्रारंभ—

પૃથિવીકાયિકાદિક જીવ મહાવેદનાવાળે હોતે હૈં એસા તૃતીય ઉદ્દેશો મેં કહા ગયા હૈં અષ્ટ હંસ પ્રારંભ હોતેવાલે ચતુર્થ ઉદ્દેશો મેં યહ પ્રકટ કિયા જાવેગા કિ નારકાદિક જીવ મહાવેદનાવાળે હોતે હૈં—

‘સિય મંતે ! નેરહયા મહાસ્રવા મહાકિરિયા મહાવેયણા’ ઇત્યાદિ ।
ટીકાર્થ—‘સિય મંતે ! નેરહયા મહાસ્રવા મહાકિરિયા મહાવેયણા’

ચોથા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

પૃથિવીકાયિક જીવ મહાવેદનાવાળા હોય છે, એવું ત્રીજા ઉદ્દેશામાં કહેવામાં આવ્યું છે. હવે આ પ્રારંભ કરવામાં આવતા ચોથા ઉદ્દેશામાં નારકાદિક મહાવેદનાવાળા હોય છે તે પ્રગટ કરવામાં આવશે. તેનું પ્રથમ સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—‘સિય મંતે ! નેરહયા મહાસ્રવા મહાકિરિયા મહાવેયણા’ ઇત્યાદિ ।
ટીકાર્થ—સિય મંતે ! નેરહયા મહાસ્રવા મહાકિરિયા મહાવેયણા’ હે ભગવન્

સ્રવાઃ પ્રચુરકર્મબંધનાત્ 'મહાકિરિયા' મહાક્રિયાઃ કાયિકયાદિક્રિયાણાં મહત્વાત્ 'મહાવેયના' મહાવેદનાઃ નારકાણાં વેદનાયાઃ તીવ્રત્વાત્ 'મહાનિર્જરા' મહાનિર્જરાઃ નારકાણાં કર્મક્ષપણવહુત્વાત્ ? ભગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम । 'णो इणद्वे समद्वे' नाद्यर्थः समर्थः इति प्रथमो भद्रः ॥१॥ एतेषाम् आस्रवक्रियावेदनानिर्जरारूपाणां चतुर्णामल्पत्वबहुत्वाभ्यां षोडशभङ्गा भवन्ति तेषु च नारकाणां द्वितीयभङ्गोऽल्पनिर्जरारूपो भगवतोऽनुमतः नारकाणामास्रवादि त्रयस्य महत्वात् કર્મનિર્જરાયાશ્ચાલ્પત્વાત્ શેષાણાં પશ્ચદશભજ્જાનાં પ્રતિષેધો ભવતિ । શેષ પશ્ચદશભજ્જાનાં નૈરયિકેષ્વલાભાત્ । તાનેવ ભજ્જાન દર્શયતિ—'સિય મંતે !' इत्यादि । 'सिय मंते !' स्याद् भदन्त ! 'नैरयिया' नैरयिकाः

हे भदन्त ! प्रचुरकर्म के बन्धकर्ता होने से नारक जीव महास्रववाले कायिक आदि क्रियाओं की प्रचुरतावाले होने से महाक्रियावाले, वेदना की अधिक तीव्रतावाले होने से महावेदनावाले तथा कर्मक्षपण की बहुलतावाले होने से महानिर्जरावाले होते हैं ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा०' हे गौतम । यह अर्थ समर्थ नहीं है यह प्रथम भद्र है आस्रव, क्रिया, वेदना और निर्जरा इन चारों के अल्पत्व एवं बहुत्व की अपेक्षा से सोलह भङ्ग होते हैं । इनमें नारकों के द्वितीय भङ्ग जो अल्प निर्जरारूप है वह होता है क्योंकि नारकों में आस्रव आदि तीनों की अधिकता होती है और कर्मों की निर्जरा की अल्पता होती है इस कारण १५ भङ्गों का यहाँ प्रतिषेध कहा गया है कारण के ये शेष १५ भङ्ग नैरयिकों में नहीं पाये जाते हैं । वे १५ भङ्ग इस प्रकार से हैं—इनमें नारकों में पाया जानेवाला यह 'सिय मंते ! नेरइया महास्रवा महाक्रिया

ઘણા કર્મોના બંધ કરનાર હોવાથી નારક જીવ, મહાસ્રવવાળા, કાયિકી વિગેરે ક્રિયાઓની અધિકપણવાળા હોવાથી મહાક્રિયાવાળા, વેદનાની અધિક તીવ્રતાવાળા હોવાથી મહાવેદનાવાળા, તથા કર્મક્ષપણની બહુલતાવાળા હોવાથી મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા !' હે ગૌતમ ! આ અર્થ અસમર્થ નથી. આ પહેલો ભંગ છે. આસ્રવ, ક્રિયા, વેદના, અને નિર્જરા આ ચારેના અલ્પપણા અને બહુપણાની અપેક્ષાએ સોળ ૧૬ ભંગો અને છે. તેમાં બીજો ભંગ જે નિર્જરા રૂપ છે તે નારકોને હોય છે. કારણ કે નારકોમાં આસ્રવ, ક્રિયા અને વેદનાં એ ત્રણેનું અધિકપણું હોય છે. અને કર્મોની નિર્જરાનું અલ્પપણું હોય છે. તેથી બાકીના ૧૫ પંદર ભંગોનો તેમાં નિષેધ કરેલ છે. કારણ કે શેષ ૧૫ પંદર નારકોમાં હોતા નથી. તે ૧૫ ભંગો આ પ્રમાણે છે તેમાં નારકોમાં જે બીજો ભંગ કહ્યો છે તે ભંગ આ પ્રમાણે છે.—'સિય મંતે ! નેરइया महास्रवा

‘મહાસ્રવા મહાકિરિયા મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ મહાસ્રવાઃ મહાક્રિયા મહાવેદના અલ્પનિર્જરાઃ इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘હંતા’ इत्यादि । ‘હંતા સિય’ હન્ત સ્યુર્નારકા મહાસ્રવા મહાક્રિયા મહાવેદના અલ્પનિર્જરાઃ અયં ચ દ્વિતીયો ભક્તો નારકાણાં ભવતીતિ મગવતા અનુમોદિતઃ इति દ્વિતીયો ભક્તઃ ૨ । અન્યે પશ્ચદશભક્ત્યા નિષિદ્ધાઃ તત્ર પ્રથમો ભક્તઃ પૂર્વે પ્રદર્શિતઃ, અથ તૃતીયાદારમ્ય શેષચતુર્દશભક્ત્યાનાહ-‘સિય મંતે’ સ્યાદ્ ભદન્ત ! ‘નેરહ્યા મહાસ્રવા મહાકિરિયા અપ્પવેયણા મહાનિજ્જરા’ નૈરયિકા મહાસ્રવા મહાક્રિયા અલ્પવેદના મહાનિર્જરાઃ ? इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ,

મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ દ્વિતીય ભક્ત હૈં હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્નુ સે એસા પૂછા હૈં કિ હે ભદન્ત ! નૈરયિક જીવ મહાસ્રવવાલે મહાક્રિયાવાલે મહાવેદના વાલે ઓર અલ્પનિર્જરાવાલે હોતે હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ને કહા હૈં । ‘હંતા ગોયમા૦’ હાં ગૌતમ ! નારક મહાસ્રવવાલે, મહાક્રિયાવાલે, મહાવેદનાવાલે ઓર અલ્પનિર્જરાવાલે હોતે હૈં । યહી દ્વિતીય ભક્ત નારકોં મેં હોતા હૈં એસી હી અનુમોદના મગવાન્ ને કી હૈં શેષ ૧૫ ભક્ત નારકોં મેં નિષિદ્ધ કહે ગયે હૈં । પ્રથમ તો પહિલે પ્રકટ હી કિયા જા ચુકા હૈં અથ યહાં સે તૃતીય ભક્ત સે લગાકાર શેષ ૧૪ ભંગ પ્રકટ કિયે જાતે હૈં--તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈં-‘નેરહ્યા મહાસ્રવા, મહાકિરિયા, અપ્પવેયણા મહાનિજ્જરા’ હસમેં ગૌતમ ને એસા પૂછા હૈં કિ હે ભદન્ત ! નારક મહાસ્રવવાલે, મહાક્રિયાવાલે મહાનિર્જરાવાલે હોતે હુએ બી કયા અલ્પવેદનાવાલે હોતે હૈં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈં-‘ગોયમા ! ળો ઇળદ્દે

મહાકિરિયા મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ નારકીય ભવે મહા આસ્રવવાળા, મહાવેદનાવાળા મહાક્રિયાવાળા અને અલ્પ નિર્જરાવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે-‘હંતા ગોયમા !’ હા ગૌતમ ! નારકે મહા આસ્રવવાળા, મહાવેદનાવાળા અને અલ્પનિર્જરાવાળા હોય છે. આ બીજો ભંગ જ નારકેમાં હોય છે. એવી જ અનુમોદના ભગવાને કરી છે. બાકીના પંદર ભંગોનો નારકેમાં નિષેધ કરેલ છે. તે પંદર ભંગો પૈકી પહેલો ભંગ તો પહેલા આ સૂત્રના આરંભમાં જ કહ્યો છે. હવે ત્રીજા ભંગથી બાકીના ૧૪ ભંગો પ્રગટ કરવામાં આવે છે. ત્રીજો ભંગ આ પ્રમાણે છે.-‘નેરહ્યા મહાસ્રવા, મહાકિરિયા, અપ્પવેયણા, મહાનિજ્જરા,’ આ ત્રીજા ભંગ સંબંધમાં ગૌતમસ્વામીએ એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ નારકે મહા આસ્રવવાળા, મહાક્રિયાવાળા, અને મહા નિર્જરાવાળા થઈને અલ્પવેદનાવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે

અયં તૃતીયો મજ્ઞો નારકવિપયે ન યુક્તઃ તેષાં નિર્જરાયા અલ્પત્વાદિતિ તૃતીયો મજ્ઞઃ ૩ । 'સિય મંતે !' સ્યુર્મદન્ત । કિમ્ 'નેરહ્યા મહાસ્રવા મહાકિરિયા અપ્પ-વેયણા અપ્પનિઙ્ગરા' નૈરયિકા મહાસ્રવા મહાક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરાશ્ચેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'ળો ઇળદ્દે સમદ્દે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ અયં ચતુર્થો મજ્ઞો નારકવિપયે ન યુક્તસ્તેષાં નારકાણાં વેદનાયાઃ વહુત્વાદિતિ ચતુર્થો મજ્ઞઃ ૪ । 'સિય મંતે ! નેરહ્યા મહાસ્રવા અપ્પકિરિયા મહા-વેયણા મહાનિઙ્ગરા' સ્યુર્મદન્ત । નૈરયિકા મહાસ્રવા અલ્પક્રિયા મહાવેદનાઃ મહા-નિર્જરાઃ તત્ર મહાન્ આસ્રવો યેષાં તે મહાસ્રવાઃ, અલ્પાઃ ક્રિયાઃ યેષાં તે ડલ્પક્રિયાઃ, મહતી વેદના યેષાં તે મહાવેદનાઃ, મહતી નિર્જરા યેષાં તે મહાનિર્જરાઃ ભવન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'ળો ઇળદ્દે સમદ્દે' નાયમર્થઃ સમર્થઃ હે ગૌતમ ! નાયં પશ્ચમો મજ્ઞો નારકાણામુપર્યુક્તનારકાણાં

સમદ્દે' હે ગૌતમ ! નારકોં મેં યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ ક્યોંકિ નારકોં મેં નિર્જરા જો હોતી હૈ વહ અલ્પ હોતી હૈ હસસે ઇનમેં યહ તૃતીય અંગ ઘટિત નહીં હોતો હૈ હસી પ્રકાર સે એસા જો યહ ચતુર્થ અંગ હૈ કિ- 'સિય મંતે ! નેરહ્યાં' નારક મહાસ્રવવાલે ઓર મહાક્રિયાવાલે હોતે હુપ મી અલ્પ વેદના ઓર અલ્પનિર્જરાવાલે હોં 'નારકોં મેં ઘટિત નહીં હોતો હૈ ક્યોંકિ નારક અલ્પવેદનાવાલે નહીં હોતે હૈ પ્રત્યુત વે મહાવેદ-નાવાલે હી હીતે હૈં ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં કિ હે મદન્ત કયા નારકોં મેં એસા યહ પંચમ અંગ ઘટતા હૈ કિ વે મહાસ્રવવાલે હોં અલ્પક્રિયાવાલે હોં, મહાવેદનાવાલે હોં ઓર મહાનિર્જરાવાલે હોં ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં કિ હે ગૌતમ ! યહ પાંચવાં અંગ મી નારકોં મેં ઘટિત નહીં હોતો હૈ

છે કે—'ગોયમા ! ળો ઇળદ્દે સમદ્દે' હે ગૌતમ ! નારકોમાં જે નિર્જરા હોય છે, તે અલ્પ હોય છે, તેથી તેઓમાં આ ત્રીજો ભાગ ઘટતો નથી. આજ રીતે ચોથો ભાગ જે 'સિય મંતે ! નેરહ્યાં' નારકો મહા આસ્રવવાળા અને મહા ક્રિયાવાળા થઈને અલ્પ વેદના અને અલ્પ નિર્જરાવાળા હોય છે ? એ રીતનો છે તે ચોથો ભાગ નારકોમાં ઘટતો નથી. કેમ કે નારકો અલ્પ વેદનવાળા હોતા નથી. પરંતુ તેઓ મહાવેદનાવાળા હોય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે હે ભગવન્ નારકોમાં નીચે પ્રમાણેના પાંચમો ભાગ ઘટે છે કે—તેઓ મહાઆસ્રવવાળા હોય, અલ્પક્રિયા-વાળા હોય, મહાવેદનાવાળા હોય, અને મહાનિર્જરાવાળા હોય ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—હે ગૌતમ ! આ પાંચમો ભાગ પણ નારકોમાં ઘટતો

નિર્જરાયા અલ્પત્વાદિતિ પશ્ચમો મજ્ઞઃ ૬ । ‘સિય મંતે ! નેરહ્યા મહાસવા અપ્પ-
કિરિયા મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ સ્યુર્મદન્ત ! નૈરયિકા મહાસ્રવા અલ્પક્રિયા મહા-
વેદના અલ્પનિર્જરાશ્ચ ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे
गौतम । ‘णो इणट्ठे समट्ठे’ नायमर्थः समर्थः अयं पण्ठो मज्झो न नारकजीवानां
भवति तेषां क्रियाया बहुत्वादिति पण्ठो मज्झः ६ । ‘सिय मंते !’ स्युર્मदन्त !
‘नेरह्या महासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा’ नैरयिका महास्रवा
अल्पक्रिया अल्पवेदना महानिर्जराः भवन्ति किमिति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’
इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘णो इणट्ठे समट्ठे’ नायमर्थः समर्थः, अयं सप्तम
मज्झोऽपि नाभिमतो नारकाणां क्रिया वेदनयोर्महत्त्वादिति सप्तमो मज्झः ७ ।

क्योंकि नारकों में इस भंग गत जो ‘महानिर्जरा’ विशेषण है वह घटित
नहीं होता है कारण कि वे महानिर्जरावाले न होकर अल्पनिर्जरावाले
ही होते हैं । इसी प्रकार से नारकों में ऐसा जो यह छठा भंग है वह भी
घटित नहीं होता है वह छठा भंग ऐसा है कि—‘नारकमहास्रववाले महा-
वेदनावाले और अल्पनिर्जरावाले होते हुए भी क्या अल्पक्रियावाले होते
हैं ?’ नहीं घटित होनेका कारण ऐसा है कि नारक महाक्रियावाले ही
होते हैं अतः अल्पक्रियावत्त्व का इनमें अभाव है ‘नेरह्या महासवा अप्प-
किरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा’ हे भदन्त नैरयिक महास्रववाले,
अल्पक्रियावाले अल्पवेदनावाले और महानिर्जरावाले होते हैं क्या’ प्रश्न
इसके उत्तर में कहते हैं—‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘णो इणट्ठे समट्ठे’ यह

નથી. કેમ કે નારકોમાં આ ભંગમાં કહેલ જે મહાનિર્જરાવાળું વિશેષણ છે,
તે તેઓમાં ઘટતું નથી. કારણ કે તેઓ મહાનિર્જરાવાળા હોતા નથી પણ
અલ્પનિર્જરાવાળા જ હોય છે.

એજ રીતે નારકોમાં નીચે પ્રમાણેના છઠો ભંગ પણ ઘટતો નથી. તે
છટ્ટો ભંગ આ પ્રમાણે છે.—નારકો મહાઆસ્રવવાળા, મહાવેદનાવાળા,
અને અલ્પનિર્જરાવાળા થઈને અલ્પક્રિયાવાળા હોય છે ? આ છઠ્ઠો ભંગ તેઓમાં
ઘટતો ન હોવાનું કારણ એ છે કે—નારકો મહાક્રિયાવાળા જ હોય છે ? તેથી
તેઓમાં અલ્પક્રિયાપણાનો અભાવ છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સાતમાં ભંગ વિષે પૂછતાં પ્રશ્નને એવું કહે છે કે
—‘નેરહ્યા મહાસવા અપ્પકિરિયા અપ્પવેયણા મહાનિજ્જરા’ હે ભગવન્ નૈરયિકો
મહાઆસ્રવવાળા, અલ્પક્રિયાવાળા અલ્પવેદનાવાળા અને મહાનિર્જરાવાળા
હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ !

‘સિય મંતે !’ સ્યુર્મદન્ત ! ‘નેરહ્યા મહાસ્રવા અપ્પકિરિયા અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ નૈરયિકા મહાસ્રવા અલ્પક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરાઃ કિમ્ ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘णो इणट्ठे समट्ठे’ नायमर्थः समर्थः अयमष्टमोऽपि भङ्गो नारकजीवानां विषये नाभिमतो नारकाणां क्रियावेदनयोर्वहुत्वादित्यष्टमो भङ्गः ८ । ‘सिય मंતે !’ स्युर्भेदन्त ! ‘नेरह्या अप्पासवा महाकिरिया महावेयणा महानिज्जरा’ नैरयिकाः अल्पास्रवा महाक्रिया महावेदना महानिर्जराश्च किम् ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘णो इणट्ठे समट्ठे’ ‘नायमर्थः समर्थः अयं नवमभङ्गो नारकजीवानां न घटते तेषामास्रवस्य बहुत्वात् निर्जरायाश्चाल्पत्वादिति नवमो भङ्गः ९ । ‘सिય

અર્થ સમર્થ નહીં હૈ અર્થાત્ એસા જો યહ સાતવાં ભંગ હૈ વહ બી નારક જીવોં મેં ઘટિત નહીં હોતા હૈ ક્યોંકિ નારકોં મેં ક્રિયા એવં વેદના યે દોનોં બી અલ્પ નહીં હોતી હૈ કિન્તુ મહતી હી હોતી હૈ ‘નેરહ્યા મહાસ્રવા અપ્પકિરિયા, અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ એસા જો યહ આઠવાં ભંગ હૈ વહ બી હસી કારણ સે ઘટિત નહીં હોતા હૈ કિ હસ ભંગ કે અન્તર્ગત ‘અપ્પકિરિયા અપ્પવેયણા’ યે જો દો વિશેષણ હૈ વે વહાં નહીં હૈ ક્યોંકિ ઉનકી ક્રિયા મેં ઓર વેદના મેં અલ્પતા નહીં હૈ પ્રત્યુત મહત્તા હી હૈ ‘સિય મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા મહાકિરિયા મહાવેયણા મહાનિજ્જરા’ એસા જો યહ નૌવાં ભંગ હૈ વહ બી હસલિયે નહીં સઘતા હૈ કિ નારકોં મેં આસ્રવ કી અલ્પતા નહીં હૈ ઓર નિર્જરા કી હી મહત્તા નહીં હૈ પ્રત્યુત, વહાં આસ્રવ કી મહત્તા ઓર નિર્જરા કી અલ્પતા હી હૈ ।

‘જો ઇણટ્ઠે સમટ્ઠે’ આ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ જે આ સાતમો ભંગ છે તે પણ નારકોમાં ઘટતો નથી. કેમકે નારકોમાં ક્રિયા અને વેદના એ બંને અલ્પ હોતા નથી. પરંતુ તેઓમાં મહાક્રિયાપણુ અને મહાવેદનાપણુ હોય છે. ‘નેરહ્યા મહાસ્રવા અપ્પકિરિયા અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ આ પ્રમાણેનો જે આઠમો ભંગ છે તે પણ તેઓમાં ઘટતો નથી. કારણ કે આ ભંગમાં જે ‘અપ્પકિરિયા અપ્પવેયણા’ આ રીતના જે વિશેષણો છે, તે તેઓમાં હોતા નથી. કેમ કે તેઓની ક્રિયામાં વેદનાનું અલ્પપણુ હોતું નથી પરંતુ મહાનપણુ જ હોય છે. ‘સિય મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા મહાકિરિયા મહાવેયણા મહાનિજ્જરા’ આ પ્રમાણેનો જે નવમો ભંગ છે તે પણ તેઓમાં સંભવતો નથી કારણ કે નારકોમાં અલ્પાસ્રવપણુ હોતું નથી. તેમ જ મહાનિર્જરાપણુ પણ હોતું નથી. પરંતુ તેઓમાં મહાસ્રવપણુ અને અલ્પનિર્જરાપણુ હોય છે.

મંતે ! નેરહ્યા' સ્યુર્મદન્ત ! નૈરયિકાઃ 'અપ્પાસવા મહાકિરિયા મહાવેયણા અપ્પ-
નિજ્જરા' અલ્પાસ્રવા મહાક્રિયા મહાવેદના અલ્પનિર્જરાશ્ચ કિમ્ ? इति प्रश्नः,
મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘णो इणट्ठे समट्ठे’ नायमर्थः
समर्थः, अयं दशमभङ्गात्मकः पक्षोऽपि नारकजीवविषये न घटते तेषामास्रव-
वहुत्वादिति दशमो भङ्गः १० । ‘सिय मंते ! नेरह्या’ स्युर्भदन्त ! नैरयिकाः
‘अपपासवा महाकिरिया अप्पवेयणा महानिज्जरा’ अलपास्रवा महाक्रिया अल्प-
वेदना महानिर्जराः किम् ? इति प्रश्नः, मगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’
हे गौतम ! ‘णो इणट्ठे समट्ठे’ नायमर्थः समर्थः, अयमेकादशभङ्गात्मकः पक्षो
नारकविषये न घटते तेषामास्रववेदनयोर्वहुत्वादिति, उत्तरमित्येकादशो भङ्गः
११ । ‘सिय मंते ! नेरह्या’ स्युर्भदन्त ! नैरयिकाः ‘अपपासवा महाकिरिया
अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा’ अलपास्रवा महाक्रिया अल्पवेदना अल्पनिर्जरा
अल्पनि-
ज्जरावन्तः किम् ? इति प्रश्नः, मगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे
गौतम ! ‘णो इणट्ठे समट्ठे’ नायमर्थः समर्थः, अयं द्वादशभङ्गात्मकः पक्षो नारक-
विषये न घटते नारकाणामास्रववेदनयोर्वहुत्वादिति द्वादशो भङ्गः १२ । ‘सिय

‘સિય મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા મહાકિરિયા મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા’
ऐसा यह जो दशवां भंग है वह भी नारकों में इसलिये घटता नहीं
है कि उनमें आस्रव की अल्पता न होकर प्रत्युत्त महत्ता ही रहती है

‘સિય મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા મહાકિરિયા અપ્પવેયણા મહા-
નિજ્જરા’ ऐसा जो यह ११ वां भंग है वह भी नारकों में इसलिये
घटित नहीं होता है कि नारकों में आस्रव और वेदना अल्पमात्रा में
नहीं होती है । किन्तु आस्रव भी बहुत अधिक मात्रा में होती है और
वेदना भी बहुत अधिक मात्रा में होती है, ‘સિય મંતે ! નેરહ્યા
અપ્પાસવા મહાકિરિયા અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ ऐसा जो यह १२
वां भंग है वह भी नारकों में घटित नहीं होता है क्योंकि उनमें अल्प
आस्रव होने का एवं अल्पवेदना होने का अभाव रहता है ।

‘સિય મંતે ! અપ્પાસવા મહાકિરિયા મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ આ પ્રમા
ભુને. જે દસમો ભંગ છે, તે પણ નારકોમાં ઘટતો નથી. કારણ કે તેઓમાં
અલ્પાસ્રવપણુ હોતું નથી. પરંતુ તેઓ મહાઆસ્રવવાળા હોય છે. ‘સિય
મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા મહાકિરિયા અપ્પવેયણા મહાનિજ્જરા’ આ રીતને ૧૧
અગીયારમો ભંગ પણ નારકોમાં ઘટતો નથી, કારણ કે નારકોમાં આસ્રવ
અને વેદના અલ્પ માત્રામાં હોતા નથી. પરંતુ તેઓમાં આસ્રવ ઘણી અધિક
માત્રામાં હોય છે અને વેદના પણ ઘણી અધિક માત્રામાં હોય છે.

‘સિય મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા મહાકિરિયા અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા’

મંતે ! નેરહ્યા' સ્યુર્મદન્ત ! નૈરયિકાઃ 'અપ્પાસવા અપ્પકિરિયા મહાવેયણા મહા-
નિજ્જરા' અલ્પાસ્રવા અલ્પક્રિયા મહાવેદના મહાનિર્જરાશ્વેતિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ,
ભગવાનાહ—'ગોયમા' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः
समर्थः, अयं त्रयोदशभङ्गात्मकः पक्षो नारकविषये न घटते यतो नारकजीवानामा-
स्रवा महान्तः क्रियाश्चापि महत्यो भवन्तीति त्रयोदशो भङ्गः १३ । 'सिय मंते !
नेरह्या' स्युर्भदन्त ! नैरयिकाः 'अपपासवा अप्पकिरिया म्हावेयणा अप्पनिज्जरा'
अल्पास्रवा अल्पक्रिया म्हावेदना अल्पनिर्जराश्च किम् ? इति प्रश्नः, भगवानाह—
'गोयमा !' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'णो इणट्ठे समट्ठे' नायमर्थः समर्थः,
अयं चतुर्दशभङ्गात्मकः पक्षोऽपि न घटते नारकविषये, नारकजीवानामास्रव-
क्रिययोर्भहत्वादिति चतुर्दशो भङ्गः १४ । 'सिय मंते ! नेरह्या' स्युर्भदन्त ! नैर-
यिकाः 'अपपासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा म्हानिज्जरा' अल्पास्रवा अल्पक्रिया
अल्पवेदना म्हानिर्जराश्च किम् ? इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि ।

‘સિય મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા અપ્પકિરિયા મહાવેયણા મ્હાનિ-
જ્જરા’ એસા જો યહ ૧૩ વાં ભંગ હૈ વહ બી નારકોં મેં ઘટિત નહીં
હોતા હૈ ક્યોંકિ નારકોં મેં આસ્રવ કી અલ્પતા ઓર ક્રિયા કી અલ્પતા
કા અભાવ રહતા હૈ પ્રત્યુત ડનમેં હન દોનોં કી મહત્તા હી રહતી હૈ ।

‘સિય મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા અપ્પકિરિયા મહાવેયણા અપ્પનિ-
જ્જરા’ એસા જો યહ ૧૪ વાં ભંગ હૈ વહ હે ગૌતમ ! નારકોં મેં હસલિયે
ઘટિત નહીં હોતા હૈ કિ નારકોં મેં આસ્રવ અધિકરૂપ મેં હોતા હૈ ઓર
કાચિકી આદિ ક્રિયાણં બી અધિકરૂપ મેં હોતી હૈ । ‘સિય મંતે ! નેરહ્યા
અપ્પાસવા અપ્પકિરિયા અપ્પવેયણા મ્હાનિજ્જરા’ એસા જો ૧૫ વાં

આ રીતને જે આરમો ભંગ છે, તે પણ નારકોમાં ઘટતો નથી. કેમ કે
તેઓમાં અલ્પઆસ્રવપણુનો અલ્પવેદનનો અભાવ હોય છે.

‘સિય મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા અપ્પકિરિયા મહાવેયણા મ્હાનિજ્જરા’ આ
પ્રમાણેનો જે આ તેરમો ભંગ છે, તે પણ નારકોમાં ઘટતો નથી, કેમ કે—
નારકોમાં આસ્રવનું અલ્પપણુ અને ક્રિયાનું અલ્પપણુ હોતું નથી. પરંતુ
તેઓમાં આસ્રવ અને ક્રિયાનું મહાનપણુ હોય છે.

‘સિય મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા અપ્પકિરિયા મહાવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ આ
પ્રમાણેનો ચૌદમો ભંગ પણ તેઓમાં ઘટતો નથી કારણ કે—નારકોમાં આસ્રવ
અધિક હોય છે. અને કાચિકી વિગેરે ક્રિયાઓ પણ અધિક રૂપમાં હોય છે.

‘સિય મંતે ! નેરહ્યા અપ્પાસવા અપ્પકિરિયા અપ્પવેયણા મ્હાનિજ્જરા’
આ પ્રમાણેને જે પંદરમો ભંગ છે, તે હે ગૌતમ નારકોમાં સંભવતો નથી

‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જો ઇળદે સમદે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ, અયં પશ્ચદશભજ્ઞાત્મકઃ પક્ષો નારકવિષયે ન ઘટતે નારકાણામાસ્રવક્રિયાવેદનાનાં બહુત્વાત્ નિર્જરાયા શ્વાલ્પત્વાદિતિ પશ્ચદશો ભજ્ઞઃ ૧૫ । ‘સિય મંતે નેરહયા’ સ્યુઃ મહન્તઃ નેર- વિકાઃ ‘અપ્પાસવા અપ્પકિરિયા અપ્પવેચણા અપ્પનિજ્જરા’ અલ્પાસ્રવા અલ્પ- ક્રિયા અલ્પવેદના અલ્પનિર્જરાશ્ચ કિમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘જો ઇળદે સમદે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ અયં ષોડશ- ભજ્ઞાત્મકઃ પક્ષો નારકવિષયે ન ઘટતે તેષામાસ્રવક્રિયાવેદનાનાં બહુત્વાદિતિ ષોડશો ભજ્ઞઃ ૧૬ । ‘એ સોલસમંગા’ એતે પૂર્વોક્તાઃ ષોડશભજ્ઞા નારક- વિષયે મહન્તિ । અથ અંગુલ્યુવરિસંરૂપયા કૃતે એવ ઉપર્યુક્તભજ્ઞેષુ ષોડશત્ત્વસિદ્ધે, ષોડશભજ્ઞા ઇતિ કથનં નિર્વર્થકમિતિ ચેન્ન ભજ્ઞે ન્યૂનાધિકસંખ્યાવ્યવચ્છેદાર્થ

ભંગ હૈ વહ હે ગૌતમ । નારકોં મેં હસ કારણ સે નહીં ઘટિત હોતા કિ નારકોં મેં આસ્રવ ક્રિયા ઓર વેદના હન સબ કી અધિકતા રહતી હૈ ઓર નિર્જરા કી અલ્પતા રહતી હૈ ।

‘સિય મંતે ! નેરહયા અપ્પાસવા અપ્પકિરિયા અપ્પવેચણા અપ્પનિ- જ્જરા’ યહ જો ૧૬ વાં ભંગ હૈ વહ હે ગૌતમ । નારકોં મેં નહીં ઘટતા હૈ કારણ કી નારકોં મેં આસ્રવ ક્રિયા ઓર વેદના કી વહુત અધિકતા હોતી હૈ । હસ પ્રકાર સે સે ૧૬ ભંગ હૈ । યહાં એસી શંકા હો સકતી હૈ કિ ‘એ સોલસમંગા’ હસ પ્રકાર સે કહને કી કયા આવશ્યકતા સૂત્રકાર કો લગી ? કયોંકિ ગિનને સે સોલસ કી સંરૂપા સ્થાધ્ય હો જાતી હૈ ? સો એસી શંકા કરના ઠીક નહીં હૈ કારણ કિ ‘એ સોલસમંગા’ એસા જો કહા ગયા હૈ વહ ભંગોં કી ન્યૂનાધિક સંખ્યા કી નિવૃત્તિ કે લિયે કહા ગયા હૈ યા શ્રોતૃજનોં કો સુત્ર સે

કારણ કે—નારકોમાં આસ્રવ, ક્રિયા, અને વેદના એ ત્રણેનું અધિકપણ હોય છે. અને નિર્જરાનું અલ્પપણ હોય છે.

‘સિય મંતે ! નેરહયા અપ્પાસવા અપ્પકિરિયા અપ્પવેચણા અપ્પનિજ્જરા’ આ પ્રમાણેનો જે ૧૬ સોળનો ભંગ છે તે પણ હે ગૌતમ નારકોમાં ઘટતો નથી. કારણ કે નારકોમાં આસ્રવ, ક્રિયા અને વેદનાનું અધિકપણ હોય છે.

આ રીતે ઉપરોક્ત આ સોળ ભંગો છે.

અહિયાં એવી શંકા થઈ શકે છે કે—‘એ સોલસમંગા’ આ પ્રમાણે કહેવાની સૂત્રકારને શી જરૂર હતી ? કેમ કે ગણવાથી સોળની સંખ્યા ચોક્કસ જણાઈ આવે છે. તો પછી તેમ કહેવાનું શું કારણ છે ? આ પ્રમાણેની શંકા કરવી ઠીક નથી. કારણ કે ‘એ સોલસમંગા’ એવું જે કહેવામાં આવ્યું છે, તે ભંગોની ઓછાવત્તી સંખ્યાના નિવારણ માટે

તથા લિખનસ્યાવશ્યકત્વાત્ અથવા શ્રોતૃગાં સુખપ્રતિપત્ત્યર્થં તથાલેખનસ્ય સાર્થકત્વાદિતિ । તત્તથ નારકેષુ દ્વિતીયભજ્ઞ એવ ઘટતે નારકા મહાસત્ત્વાઃ પ્રતુરકર્મવન્ધનાત્, મહાક્રિયાઃ કાર્યિક્યાદિ ક્રિયાણાં મહત્ત્વાત્, મહાવેદનાસ્તદીય વેદનાયામ્ અતિતીવ્રત્વાત્ કર્મનિર્જરા તુ અલ્પૈવ ભવતીતિ, અતો દ્વિતીયભજ્ઞ-એવાનુમતો ભવતીતિભાવઃ નારકવિષયે ભજ્ઞાન્ દર્શયિત્વા નારકવિરોધીદેવે કતમો ભજ્ઞો ભવતીતિ દર્શયન્નાહ—‘સિય મંતે !’ इत्यादि । ‘સિય મંતે ! અસુરકુમારા’ સ્યુર્મદન્ત ! અસુરકુમારાઃ ‘મહાસત્ત્વા મહાક્રિયા મહાવેયના મહાનિજ્જરા’ મહાસત્ત્વા મહાક્રિયા મહાવેદના મહાનિર્જરાઃ હે મદન્ત ! અસુરકુમારા મહાસત્ત્વ-વન્તો મહાક્રિયાવન્તો મહાવેદનાવન્તો મહાનિર્જરાવન્તશ્ચ અવન્તિ કિમ્ ? इति

‘મંગો’ કી સંખ્યા કા પરિજ્ઞાન હો જાવે હસલિલિયે બી હસ પ્રકાર સે લિખના દોષ કા કારણ નહીં હૈ હસ પ્રકાર હન ૧૬ મંગો મેં સે કેવલ દ્વિતીય ભજ્ઞ હી નારકજીવો મેં ઘટિત હોતા હૈ કયોંકિ વે પ્રતુર કર્મોં કે વન્ધક હોને સે મહાસત્ત્વવાલે કાર્યિક્યાદિ ક્રિયાઓં કી અધિકતા હોને સે તથા મહાસત્ત્વવાલે કર્મજન્ય તીવ્ર વેદના ઓગનેવાલે હોને સે મહાવેદનાવાલે તથા અલ્પકર્મોં કી નિર્જરાવાલે હોને સે અલ્પનિર્જરાવાલે હોતે હૈ । હસ પ્રકાર નારકવિષયક મંગોં કો પ્રકટ કરકે નારક વિરોધીદેવ મેં કૌનસા ભજ્ઞ હોતા હૈ હસ વાત કો પ્રકટ ક્રિયા જાતા હૈ હસમેં ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પૂછા હૈ—‘સિય મંતે ! અસુરકુમારા મહાસત્ત્વા, મહાક્રિયા, મહાવેયના, મહાનિજ્જરા’ હે મદન્ત ! અસુરકુમાર મહાસત્ત્વ-વાલે મહાક્રિયાવાલે, મહાવેદનાવાલે ઔર મહાનિર્જરાવાલે હોતે હૈ કયા ?

તેમ કહ્યું છે. અથવા સાંભળનારને બાંગોની સંખ્યા સુખ પૂર્વક જણાઈ આવે એ માટે પણ આ પ્રમાણે કહેવું તે હોવાવડ નથી. આ રીતે આ સોળ બાંગોમાંથી કેવળ બીજો બાંગ જ નારકોમાં ઘટિત થાય છે. કેમ કે તેઓમાં કર્મોના પ્રતુર બન્ધ હોવાથી મહા આસત્ત્વવાળા કાર્યિકી વિગેરે ક્રિયાઓના અધિકપણથી તેમ જ મહા આસત્ત્વવાળા કર્મોથી થવાવાળી તીવ્ર વેદના ભોગવવાવાળા હોવાથી મહાવેદનાવાળા તથા અલ્પ કર્મોની નિર્જરા-વાળા હોવાથી અલ્પ નિર્જરાવાળા હોય છે. પૂર્વોક્ત રીતે નારક સંબંધી બાંગોને બતાવીને નારક વિરોધી દેવોમાં કયા બાંગ હોય છે. એ વાત પ્રગટ કરવામાં આવે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘સિય મંતે ! અસુરકુમારા મહાસત્ત્વા, મહાક્રિયા, મહાવેયના, મહાનિજ્જરા’ હે ભગવન્ અસુરકુમારો મહાઆસત્ત્વવાળા, મહાક્રિયાવાળા, મહાવેદનાવાળા અને મહાનિર્જરાવાળા હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા !

પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ । ‘જો ઇળદે સમદે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ મહત્વવદિતાસ્રવાદિમન્તો ન ભવન્તિ કિન્તુ ‘એવં ચઉત્થો મંગો માણિયવ્વો’ એવં ચતુર્થો મજ્ઞો મણિતવ્યઃ યથા નારકવિષયે દ્વિતીયો મજ્ઞઃ કથિતઃ તથાઽસુરકુમારવિષયે ચતુર્થો મજ્ઞો મહાસ્રવમહાક્રિયાલ્પવેદનાલ્પનિર્જારૂપો વક્તવ્યઃ, તે દેવા મહાસ્રવન્તો મહાક્રિયાવન્તશ્ચ ભવન્તિ વિશિષ્ટાઽવિરતિયુક્ત-ત્વાત્ અલ્પવેદનાશ્ચ દેવા ભવન્તિ પ્રાયેનાસાતોદયામાવાત્ અલ્પનિર્જારાશ્ચ ભવન્તિ પ્રાયશોઽશુભપરિણામત્વાદિત્યતશ્ચતુર્થમંગ એવ સંભવતીતિ । ‘સેસા પન્નરસમંગા પડિસેહેયવ્વા’ શેષાઃ પશ્ચદશમજ્ઞા પ્રતિષેદ્ધવ્યાઃ ચતુર્થમજ્ઞાતિરિક્તકદ્વિત્રિપશ્ચા-

ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા । જો ઇળદે સમદે’ હે ગૌતમ । યહ અર્થ સમર્થ નહીં હૈ । અર્થાત્ અસુરકુમાર દેવ મહાસ્રવવાલે મહાક્રિયાવાલે મહાવેદનાવાલે ઓર મહાનિર્જારાવાલે નહીં હોતે હૈં । ‘એવં ચઉત્થો મંગો માણિયવ્વો’ જિસ પ્રકાર સે નારક કે વિષય મેં દ્વિતીય મજ્ઞ અનુમત હુઆ હૈ ઉસી પ્રકાર સે યહાં પર અસુરકુમારો કે વિષય મેં-મહાસ્રવ, મહાક્રિયા, અલ્પવેદના ઓર અલ્પનિર્જારા इनसे सहित होनेरूप चतुर्थ मज्ज्ञ अनुमत हुआ है अर्थात् असुरकुमारदेव मહાસ્રવવાલે, મહાક્રિયાવાલે, અલ્પ-વેદનાવાલે ઓર અલ્પનિર્જારાવાલે હોતે હૈં । વિશિષ્ટ અવિરતિભાવ સે યુક્ત હોને કે કારણ યે મહાસ્રવવાલે એવં મહાક્રિયાવાલે હોતે હૈં, તથા પ્રાયઃ કર અસાતાવેદનીય કર્મ કે ઉદય કે અભાવ સે યે અલ્પવેદનાવાલે હોતે હૈં તથા પ્રાયઃ કર અશુભપરિણામવાલે હોને સે યે અલ્પનિર્જારાવાલે હોતે હૈં ‘સેસા પન્નરસમંગા પડિસેહેયવ્વા’

જો ઇળદે સમદે’ હે ગૌતમ । આ અર્થ ખરોખર નથી. અર્થાત્ અસુરકુમાર દેવ મહાસ્રવવાળા મહાક્રિયાવાળા અને મહાવેદનાવાળા અને મહાનિર્જારા-વાળા હોતા નથી. ‘એવં ચઉત્થો મંગો માણિયવ્વો’ જે રીતે નારકના સંબંધમાં બીજો ભંગ અનુમત કહ્યો છે, તે જ રીતે અસુરકુમારના સંબંધમાં ‘મહા-સ્રવ, મહાક્રિયા, અલ્પ વેદના અને અલ્પ નિર્જારાવાળા હોવા રૂપ ચોથો ભંગ સંમત થયો છે, અર્થાત્ અસુરકુમાર દેવ મહા સ્રવવાળા મહા ક્રિયા વાળા અલ્પ વેદનાવાળા અને અલ્પ નિર્જારાવાળા હોય છે. વિશેષ પ્રકારની -અવિરતિ લાવવાળા હોવાને કારણે, તેઓ મહાસ્રવવાળા અને મહાક્રિયાવાળા હોય છે. તથા પ્રાયઃસ્રવ અને વેદનીય કર્મના ઉદયના અભાવથી તેઓ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે. તેમ જ ઘણે ભાગે અશુભ પરિણામવાળા હોવાથી તેઓ અલ્પ નિર્જારાવાળા હોય છે. ‘સેસા પન્નરસમંગા પડિસેહેયવ્વા’ આ

ધારમ્ય પોડશાન્તાઃ પશ્ચદશમજ્ઞા નિરાકરણીયા ઇતિ 'एवं जाव थणियकुमारा' एवं यावत् स्तनितकुमाराः, सामान्यतोऽसुरकुमारवदेव स्तनितकुमारादिषु देवेष्वपि चतुर्थો भङ्गः, महास्रस्रमहाक्रियाल्पवेदनाल्पनिर्जरारूप एव एतद्व्यतिरिक्त एक द्वित्रिपञ्चाधारम्य પોડશાન્તા મજ્ઞા નિરાકર્તવ્યા એવેતિ ભાવઃ । દેવનારકયોમ-હાસ્રવાદિમત્ત્વં દર્શયિત્વા એકેન્દ્રિયવિષયે દર્શયન્નાહ-'સિય મંતે !' इत्यादि । 'સિય મંતે ! પુઢવીકાઈયા' સ્યુર્મદન્ત ! પૃથિવીકાયિકાઃ 'મહાસ્રવા મહાક્રિયા મહાવેયના મહાનિજ્જરા' મહાસ્રવા મહાક્રિયા મહાવેદના મહાનિર્જરાઃ, હે મદન્ત ! એ-હમે પૃથિવીકાયિકાઃ તે મહાસ્રસ્રમહાક્રિયા મહાવેદના મહાનિર્જરાવન્તો ભવન્તિ

इस चतुर्थ भंग के अतिरिक्त और जो १५ पंद्रह भंग हैं वे यहाँ प्रतिषेध के योग्य हैं । ' एवं जाव थणियकुमारा' इसी प्रकार का कथन यावत् स्तनितकुमारों के विषय में भी जानना चाहिये अर्थात् यहाँ पर भी केवल महास्रस्र, महाक्रिया अल्पवेदना और अल्पनिर्जरा इन चारों से युक्ततारूप चौथा भंग ही होता है शेष पहला, द्वितीय, तृतीय, पंचम, षष्ठ, सप्तम आदि १६ सोलह तक के भङ्ग यहाँ नहीं होते हैं । अब एकेन्द्रिय जीव में इन १६ सोलह भङ्गों में से कितने भङ्ग होते हैं यह प्रकट किया जाता है इसमें गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है-'सि य मंते ! पुढवीकाइया महास्रवा महाक्रिया, महावेयणा, महानिज्जरा' हे मदन्त पृथिवीकायिक जीव महास्रवावाले, महाक्रियावाले, महावेदनावाले और महानिर्जरावाले होते हैं क्या ? इस प्रकार के प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते

ચોથા ભંગ સિવાયના બીજા જે પંદર ૧૫ ભંગ છે. તેના અહિ પ્રતિષેધ કરેલ છે અર્થાત્ બાકીના પંદર ભંગો અસુર કુમારોમાં ઘટતા નથી. 'एवं जाव थणियकुमारा' આજ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ સ્તનિત કુમારોના વિષયમાં પણ સમજ લેવું. અર્થાત્ તેઓમાં પણ કેવળ મહા અસ્રવ, મહા ક્રિયા, અલ્પ વેદના અને અલ્પ નિર્જરા એ ચારેથી યુક્ત હોવા રૂપ ચોથો ભંગ જ હોય છે, તે સિવાય બાકીના પહેલો, બીજો, ત્રીજો, પાંચમો, છઠ્ઠો સાતમો વિગેરે સોળ સુધીના ભંગો સ્તનિતકુમાર વિગેરેમાં સંભવિત થતા નથી. હવે એકેન્દ્રિય જીવોમાં આ સોળ ભંગોમાંથી કેટલા ભંગ હોય છે ? તે અતાવવામાં આવે છે. આ વિષયમાં ભગવાન ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'સિય મંતે ! પુઢવીકાઈયા મહાસ્રવા મહાક્રિયા, મહાવેયના મહા-નિજ્જરા' હે ભગવન્ પૃથિવિકાયિક જીવ મહા અસ્રવાવાળા, મહા ક્રિયાવાળા, મહા વેદનાવાળા અને મહા નિર્જરાવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

કિમ્? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘हंता’ इत्यादि । ‘हंता सिया’ हन्त स्युः हे गौतम ! भवन्ति पृथिवीकायिका महास्रवन्तो महाक्रियावन्तो महावेदनावन्तो महानिर्जरावन्त इति ‘एवं जाव सिय भंते !’ एवं यावत् स्युर्भदन्त ! ‘पुढवीका-इया’ पृथिवीकायिकाः ‘अप्पासवा अप्पकिरिया अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा’ अल्पा-स्रवा अल्पक्रिया अल्पवेदना अल्पनिर्जराः, अत्र यावत्पदेन द्वितीयभंगादारभ्य पञ्चदशान्तभङ्गानां ग्रहणं कर्तव्यमिति प्रश्नः, भगवानाह—‘हंता’ इत्यादि । ‘हंता सिया’ हन्त स्युः, हे गौतम ! पृथिवीकायिका जीवाः प्रथमभङ्गादारभ्य षोडश-भङ्गपर्यन्तभङ्गवन्तो भवन्त्येव किन्तु तेषां परिणतेर्वैचित्र्यात् स तारतम्यानि भवन्तीति षोडशापि भङ्गा लभ्यन्ते इति । ‘एवं जाव मणुस्सा’ एवं यावत् मनु-
है ‘हंता, सिया’ हां गौतम ! पृथिवीकायिक जो जीव हैं वे महास्रव-वाले, महाक्रियावाले, महावेदनावाले, और महानिर्जरावाले होते हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं ‘एवं जाव सिय भंते ! पुढवी-काइया अप्पासवा, अप्पकिरिया, अप्पवेयणा अप्पनिज्जरा’ हे भदन्त ! क्या पृथिवीकायिक जीव यावत् अल्प आस्रववाले, अल्पक्रि-यावाले, अल्पवेदनावाले और अल्पनिर्जरावाले होते हैं क्या ? यहां यावत् पद से द्वितीय भङ्ग से लेकर १५ पंद्रह भङ्गो तक का ग्रहण हुआ है इस प्रकार पृथिवीकायिक जीव प्रथम भङ्ग से लेकर १६ सोलह भङ्ग तक के भङ्गों से युक्त होते हैं यह कथन जानना चाहिये किन्तु ये १६ सोलह भङ्ग उनमें उनकी परिणति की विविधता को लेकर तारतम्य सहित होते हैं इस प्रकार ये १६ सोलह भङ्ग वहां पाये जाते हैं । ‘एवं जाव मणुस्सा’

પ્રભુ કહે છે કે—‘હંતા ! સિયા’ હા ગૌતમ ! પૃથ્વિકાયિક જીવો મહા આસ્રવ વાળા, મહાક્રિયાવાળા, મહાવેદનાવાળા અને મહાનિર્જરાવાળા હોય છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘એવં જાવ સિય ભંતે ! પુઢવી-કાઈયા અપ્પાસવા, અપ્પકિરિયા અપ્પવેયણા અપ્પનિજ્જરા’ હે ભગવન્ પૃથ્વિ-કાયિક જીવો યાવત્ અલ્પ આસ્રવવાળા અલ્પ ક્રિયાવાળા, અલ્પ વેદનાવાળા અને અલ્પ નિર્જરાવાળા હોય છે ? અહિયાં યાવત્ પદથી બીજા ભંગથી આરંભીને ૧૫ પંદર ભંગો સુધીના ભંગો ગ્રહણ કરાયા છે. આ રીતે પૃથ્વિ-કાયિક જીવ પહેલા ભંગથી આરંભીને સોળે ભંગોવાળા હોય છે. એ પ્રમાણેનું કથન સમજવું. પરંતુ આ સોળ ભંગો તેઓમાં તેઓની પરિણતિની વિચિત્રતાને લઈને તારતમ્ય સહિત હોય છે. આ રીતે સોળે ભંગ પૃથ્વિ કાયિકોમાં સંભવે છે. ‘એવં જાવ મણુસ્સા’ પૃથ્વિકાયિક વિગેરેની જેમ જ જે

પ્યાઃ એવં પૃથિવ્યાદિ જીવવદેવ દ્વીન્દ્રિયાદારમ્ય મનુષ્યપર્યન્તદણ્ડકેષુ ભક્ષાનાં વ્યવસ્થા જ્ઞાતવ્યા સર્વેઽપિ ભક્ષા ભવન્ત્યેવેતિ, 'વાણમંતરજોઽસિયવેમાણિયા જહા અસુરકુમારા' વાનવ્યન્તરજ્યોતિષકૈમાનિકા યથા અસુરકુમારાઃ, વ્યન્તરા-
દીનાં વૈમાનિકાન્તાનામ્ અસુરકુમારવત્ ચતુર્થો ભક્ષો ભવતિ । અયમત્ર સંક્ષેપઃ નારકાણાં દ્વિતીયો ભક્ષઃ અસુરકુમારાદીનાં ચતુર્થો ભક્ષઃ, પૃથિવ્યાદિ મનુષ્યાન્તાનાં સર્વેઽપિ ભક્ષાઃ વિચિત્રકર્મોદયાત્ તથોક્તમ્—

વીણ ઉ નેરહ્યા, હોતિ ચઉત્યેગ સુરમણા સવ્વે ।

ઓરાહસરીરા પુણ, સવ્વેહિં પર્હિં માણિયવ્વા ॥૧॥

દ્વિતીયે તુ નૈરયિકા ભવન્તિ ચતુર્થે સુરમણાઃ સર્વે ।

ઔદારિકશરીરાઃ પુનઃ સર્વેષુ પદેષુ મણિતવ્યાઃ ॥

'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ હે મદન્ત !
યત્ દેવાનુપ્રિયેગ કથિતં તત્ એવમેવ સત્યમેવેતિ ॥મુ૦ ૧॥

ઈતિ શ્રી વિશ્વવિરુપાતજગદ્બલ્હમાદિપદભૂપિત્વાલબ્રહ્મચારિ 'જૈનાચાર્ય'

પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી "ભગવતી" સૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકા

રુપાયાં વ્યાખ્યાયામેકોનવિંશતિતમશતકસ્ય ચતુર્થોદેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૯-૪॥

પૃથિવી આદિ જીવ કી તરહ હી દ્વીન્દ્રિય સે લેકર મનુષ્યપર્યન્ત દણ્ડકોં
સેં ભક્ષો કી વ્યવસ્થા જાનની ચાહિયે અર્થાત્ મનુષ્યોં મેં સબ હી ભંગ
હોતે હેં 'વાણમંરજોઽસિયવેમાણિયા જહા અસુરકુમારા' જૈસા કથન
અસુરકુમારોં મેં ભક્ષ કા ચતુર્થભક્ષ હોને કા કિયા ગયા હૈ હસી પ્રકાર
કા કથન વ્યન્તર દેવોં સે લેકર વૈમાનિકાન્ત દેવોં મેં સમજ્ઞછેના
ચાહિયે હસકા સંક્ષેપ આશય એસા હૈ-નારકોં કે દ્વિતીય ભક્ષ હોતા
હૈ અસુરકુમાર આદિકોં કે ચૌથા ભક્ષ હોતા હૈ પૃથિવી આદિ સે લેકર
મનુષ્યવ્યન્તરોં મેં વિચિત્રકર્મોદય સે સબ હી સોલહ કે સોલહ ભક્ષ
હોતે હેં । સો હી કહા હૈ- 'વીણ તુ નેરહ્યા હોતિ' ઇત્યાદિ ।

દ્વિવિવાળા છવોથી આરંભીને મનુષ્ય સુધીના ઠંડકોમાં ભંગોની વ્યવસ્થા
સમજવી. અર્થાત્ મનુષ્યોમાં બધા જ ભંગો સંભવે છે.

'વાણમંતરજોઽસિયવેમાણિયા જહા અસુરકુમારા' અસુરકુમારોને જેમ
૪ થોથો ભંગ સંભવિત હોવાનું કથન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું કથન
વ્યન્તર દેવોથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના દેવામાં સમજી લેવું આ કથનનો
ટુંકસાર આ પ્રમાણે છે-નારકોને બીજો ભંગ હોય છે. અસુરકુમાર વિગેરેને
થોથો ભંગ સંભવે છે. પૃથ્વીકાયિકથી આરંભીને મનુષ્ય અને વ્યન્તરોમાં
વિચિત્ર કર્મોદયથી તમામ સોળે ભંગો હોય છે. તેજ કર્યું છે કે- 'વીણ તુ
નેરહ્યા હોતિ' ઇત્યાદિ.

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભદ્રન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય ને જો યહ કથન ક્રિયા હૈ વહ એસા હી હૈ-સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહકર વે ગૌતમ યાવત્ સંયમ ઔર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુણ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે ડગ્રીસવે શતકકા
॥ ચૌથા ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૯-૪॥

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે આ વિષયમાં જે કથન કર્યું છે, તે સઘળું તેમ જ છે આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન ગૌતમ સ્વામી યાવત્ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર ગિરાજમાન થયા. ॥ સુ. ૧ ॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ઓગણીસમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૯-૪॥

अथ पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

चतुर्थोद्देशके नारकादयो निरूपिताः पञ्चमे उद्देशकेऽपि प्रकारान्तरेण नारकादीनामेव निरूपणं करिष्यते इत्येवं सम्बन्धेनायातस्यास्य पञ्चमोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘अत्थि णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—अत्थि णं भंते ! चरिमावि नेरइया परमा वि नेरइया ? हन्ता अत्थि से नूणं भंते ! चरमेहितो नेरइएहितो परमा नेरइया महाकम्मतराए चेव महाकिरियतराए चेव महासवतराए चेव महावेयणतराए चेव परमेहितो वा नेरइएहितो वा चरमा नेरइया अप्पकम्मतराए चेव अप्पकिरियतराए चेव अप्पासवतराए चेव अप्पवेयणतराए चेव ? हन्ता गोयमा चरमेहितो नेरइएहितो परमा जाव महावेयणतराए चेव परमेहितो वा नेरइएहितो चरमा नेरइया जाव अप्पवेयणतराए चेव । से केणट्ठेणं भंते ! एवं वुच्चइ जाव अप्पवेयणतराए चेव (३) गोयमा ! ठिइं पडुच्च से तेणट्ठेणं गोयमा ! एवं वुच्चइ जाव अप्पवेयणतराए चेव । अत्थि णं भंते ! चरमा वि असुरकुमारा परमा वि असुरकुमारा एवं चेव नवरं विवरीयं भाणियच्चं परमा अप्पकम्मतराए चरमा महाकम्मतराए । सेसं तं चेव जाव थणियकुमारा ताव एवमेव । पुढवीकाइया जाव मणुस्सा एए जहा नेरइया । वाणमंतरजोइसियवेमाणिया जहा असुरकुमारा । सू. १।

छाया—सन्ति खलु भदन्त ! चरमा अपि नैरयिकाः परमा अपि नैरयिकाः ? हन्त सन्ति । तत् खलु भदन्त ! चरमेभ्यो नैरयिकेभ्यः परमा नैरयिका महाकर्मतराः एव महाक्रियतराश्चैव महासवतराश्चैव महावेदनतराश्चैव परमेभ्यो वा नैरयिकेभ्यो वा चरमा नैरयिका अल्पकर्मतराश्चैव अल्पक्रियतराश्चैव अल्पासवतराश्चैव अल्पवेदनतराश्चैव ? हन्त गौतम ! चरमेभ्यो नैरयिकेभ्यः परमा यावत् महा-

વેદનતરાશ્ચૈવ, પરમેભ્યો વા નૈરયિકેભ્યશ્ચરમા નૈરયિકા યાવદલ્પવેદનતરાશ્ચૈવ । તત્કેનાર્થેન ભદન્ત ! એવમુચ્યતે યાવદલ્પવેદનતરાશ્ચૈવ ? ગૌતમ ! સ્થિતિ પ્રતીત્ય, તત્ તેનાર્થેન ગૌતમ ! એવમુચ્યતે યાવત્ અલ્પવેદનતરાશ્ચૈવ । સન્તિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ચરમા અપિ અસુરકુમારાઃ પરમાઅપિ અસુરકુમારાઃ એવમેવ નવરં વિપરીતં મણિ-તવ્યમ્, પરમા અલ્પકર્મતરાઃ ચરમા મહાકર્મતરાઃ, શેષં તદેવ યાવત્ સ્તનિત-કુમારાસ્તાવદેવમેવ પૃથિવીકાયિકા યાવન્મનુષ્યાઃ એતે યથા નૈરયિકાઃ । વાન-વ્યન્તરજ્યોતિઃકવૈમાનિકાઃ યથા અસુરકુમારાઃ ॥૬૦ ૧॥

ટીકા—‘અત્થિ ણં મંતે !’ સન્તિ સ્વલ્પ ભદન્ત ! ‘ચરિમા વિ નેરહ્યા’ ચરમા અપિ નૈરયિકાઃ તત્ર ચરમત્વમ્ અલ્પસ્થિતિકત્વં તથા ચ ચરમા અલ્પસ્થિ-તય इत्यर्थः ‘પરમા વિ નેરહ્યા’ પરમાઃ—મહાસ્થિતયોઽપિ નૈરયિકાઃ ? હે ભદન્ત ! હમે નારકા અલ્પસ્થિતિમન્તોઽપિ મહાસ્થિતિમન્તોઽપિ ભવન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નઃ,

પાંચવે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

ચતુર્થ ઉદ્દેશે મેં નારક આદિકોં કા નિરુપણ ક્રિયા ગયા હૈ હસ પ્રારંભ ક્રિયે જા રહે પાંચવે ઉદ્દેશે મેં મી પ્રકારાન્તર સે ડન્હીં નારકાદિકોં કા નિરુપણ ક્રિયા જાયગા અતઃ હસી સંબંધ કો લેકર હસ પાંચવે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ સૂત્રકાર ને ક્રિયા હૈ ।

અત્થિ ણં મંતે ! ચરિમા વિ નેરહ્યા પરમા વિ નેરહ્યા’ હત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘અત્થિ ણં મંતે ! ચરિમા વિ નેરહ્યા પરમા વિ નેરહ્યા’ હે ભદન્ત ! નૈરયિક કયા ચરમ મી ઓર પરમ મી હોતે હૈં ? હસ પ્રશ્ન કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ નૈરયિક ચરમ અલ્પ આયુવાલે મી હોતે હૈં કયા ? ઓર પરમ લંબી

પાંચમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચોથા ઉદ્દેશામાં નારક વિગેરેનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે અને આ પ્રારંભ કરવામાં આવતા પાંચમા ઉદ્દેશામાં પણ પ્રકારાન્તરથી તે નારકાદીનું જ નિરૂપણ કરવામાં આવશે તે સંબંધને લઈને સૂત્રકાર આ પાંચમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—

‘અત્થિ ણં મંતે ચરિમા વિ નેરહ્યા પરમા વિ નેરહ્યા’ હત્યાદિ.

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને નારકાનું ચરમપણું જાણવાની ઇચ્છાથી એવું પૂછે છે કે—‘અત્થિ ણં મંતે ! ચરિમા વિ નેરહ્યા પરમા વિ નેરહ્યા’ હે ભગવન્ નૈરયિકો ચરમ અને પરમ પણ હોય છે ? આ પ્રશ્નનું તાત્પર્ય એ છે કે—નૈરયિક ચરમ અલ્પ આયુવાળા પણ હોય છે, અને પરમ એટલે કે—દીર્ઘ

મગવાનાહ—‘હંતા’ इत्यादि । ‘हंता अस्थि’ हन्तं सन्ति भवन्ति नैरयिकाः अल्प-
स्थितिमन्तोऽपि महास्थितिमन्तोऽपीति सावः । ‘से नृणं भंते !’ तद् नूनं भदन्त !
‘चरमेहितो नेरइएहितो’ चरमेभ्यो नैरयिकेभ्यः ‘परमा नेरइया महाकर्मतरा
चेव’ परमा दीर्घायुष्का नैरयिकाः महाकर्मतराश्चैव ‘महाक्रियतराए चेव’ महा-
क्रियतराश्चैव अधिककर्मवन्तः किमित्यर्थः ‘महासवतराए चेव’ ‘महास्रवतराश्चैव’
‘महावेयणतराए चेव’ महावेदनतराश्चैव ‘परमेहितो वा नेरइएहितो वा’ परमेभ्यो
वा नैरयिकेभ्यो वा ‘चरमा नेरइया’ चरमा नैरयिकाः ‘अप्पकर्मतराए चेव’
अल्पकर्मतराश्चैव ‘अप्पक्रियतराए चेव’ अल्पक्रियतराश्चैव ‘अप्पासवतराए चेव’
अल्पास्रवतराश्चैव ‘अप्पवेयणतराए चेव’ अल्पवेदनतराश्चैव हे भदन्त ! अल्पायु-
ष्कनारकापेक्षया परमायुष्कनारकाः महाक्रियतरादिविशेषणाः तथा परमायुष्क-
नारकापेक्षया अल्पस्थितिका नारका अल्पकर्मतरादिविशेषणाः भवन्ति किमिति
प्रश्नाशयः, मगवांनाહ—‘हंता’ इत्यादि । ‘हंता, गोयमा !’ हन्तं, गौतम ! हन्तेति

आयुवाले भी होते हैं क्या ? अल्पायुवाले नैरयिकों को यहां चरम
कहा गया है और लम्बी आयुवालों को परम कहा गया है इस प्रश्न के
उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘हंता, अस्थि’ हां गौतम ! नारक अल्पस्थिति-
वाले और लम्बीस्थितिवाले दोनों प्रकार की स्थितिवाले होते हैं । तो
‘से नृणं भंते ! चरमेहितो०’ हे भदन्त ! जो नारक अल्पस्थितिवाले
होते हैं उनकी अपेक्षा ‘जो दीर्घायुवाले नैरयिक होते हैं वे क्या महा-
कर्मवाले, महाक्रियावाले, महास्रववाले और महावेदनावाले होते हैं ?
या जो चरम नैरयिक हैं वे परम नैरयिकों की अपेक्षा अल्पकर्मवाले
अल्पक्रियावाले अल्पआस्रववाले और अल्पवेदनावाले होते हैं ? इस
प्रश्न के उत्तर में ‘हंता, गोयमा ! चरमेहितो०’ प्रभु कहते हैं हा,

આયુવાળા પણ હોય છે, અલ્પઆયુવાળા નૈરયિકોને અહિયાં ચરમ કહેવામાં
આવ્યા છે, અને લાંબી આયુવાળાને પરમ કહ્યા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે—‘હંતા અસ્થિ’ હા ગૌતમ ! નારકા અલ્પઆયુવાળા અને લાંબી આયુવાળા
ઓંમ અને પ્રકારની આયુવાળા હોય છે. પ્રભુને આ પ્રમાણેના ઉત્તર સાંભળીને
ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—‘સે નૂળં મંતે ! ચરમેહિતો०’ હે ભગવન
જે નારકા અલ્પ આયુવાળા હોય છે, તેઓની અપેક્ષાએ જે દીર્ઘ આયુવાળા
નૈરયિકો હોય છે, તેઓ મહાકર્મવાળા, મહાક્રિયાવાળા મહાઆસ્રવવાળા, અને
મહાવેદનાવાળા હોય છે ? અથવા જે ચરમ નૈરયિકો છે, તે પરમ નૈરયિકોની
અપેક્ષાએ અલ્પકર્મવાળા, અલ્પક્રિયાવાળા, અલ્પ આસ્રવવાળા અને અલ્પ
વેદનાવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘હંતા ગોયમા !

આમન્ત્રણં સ્વીકારાર્થકં તથા ચ ભવન્ત્યેવ ઇત્યમ્, તદેવ દર્શયતિ—‘ચરમેહિતો નેરહિતો પરમા જાવ મહાવેયનતરાણ ચેવ’ ચરમેભ્યો નૈરયિકેભ્યઃ પરમા યાવત્ મહાવેદનતરાણ એવ અત્ર યાવત્પદેન ‘નેરહ્યા મહાકર્મતરાણ ચેવ મહાકિરિયતરાણ ચેવ મહાસવતરાણ ચેવ’ ઇત્યન્તસ્ય પ્રકરણસ્ય સંગ્રહો ભવતિ તથા ચ ચરમાયુક્ત- નારકાપેક્ષયા પરમાયુક્તનારકા મહાકર્મતરાદિ વિશેષણયુક્તા ભવન્ત્યેવ ઇત્યર્થઃ । ‘પરમેહિતો વા નેરહિતો ચરમા નેરહ્યા જાવ અપ્પવેયનતરાણ ચેવ’ પરમેભ્યો વા નૈરયિકેભ્યો યાવત્ અલ્પવેદનતરાણચેવ, અત્રાપિ યાવત્પદેન ‘અપ્પકર્મતરાણ ચેવ અપ્પકિરિયતરાણ ચેવ અપ્પાસવતરાણ ચેવ’ ઇત્યન્તવિશેષણાનાં ગ્રહણં ભવતિ તથા ચ પરમાયુક્તનારકાપેક્ષયા અલ્પાયુક્તનારકા અલ્પકર્મતરાદિવિશેષણયુક્તા ભવન્ત્યેવેતિ ભાવાર્થઃ । ‘સે કેણદ્દેણં મંતે !’ તત્ કેનાર્થેન મદન્ત ! ‘એવં વુચ્છહ

ગૌતમ ! ચરમ નૈરયિક ઔર પરમ નૈરયિક એસે હી હોતે હૈં’ અર્થાત્ જો પરમ નૈરયિક હૈં વે ચરમનૈરયિકોં કી અપેક્ષા યાવત્ મહાવેદનાવાળે હોતે હૈં’ યહાં યાવત્પદ સે ‘નેરહ્યા મહાસવતરાણ ચેવ, મહાકર્મતરાણ ચેવ, મહાકિરિયતરાણ ચેવ’ યહાં તક કે પ્રકરણ કા ગ્રહણ હુઆ હૈ । તથા ચ—ચરમાયુક્તનારકોં કી અપેક્ષા પરમાયુક્તનારક મહાકર્મતરાદિ વિશેષણોવાળે હોતે હૈં ઔર જો પરમાયુક્ત નારક હૈં’ ડનકી અપેક્ષા ચરમાયુક્તનારક યાવત્ અલ્પવેદનતરાણવાળે હોતે હૈં । યહાં પર મી યાવ- ત્પદ સે ‘અલ્પકર્મતરાણ ચેવ અપ્પકિરિયતરાણ ચેવ, અપ્પાસવતરાણ ચેવ’ ઇન વિશેષણોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ તથા ચ પરમાયુક્તનારકોં કી અપેક્ષા અલ્પાયુક્ત નારક અલ્પકર્મતરાદિ વિશેષણોવાળે હોતે હૈં ।

ચરમેહિતો૦’ હા ગૌતમ ! ચરમ નૈરયિક એ પ્રમાણે જ હોય છે. અર્થાત્ જે પરમ નૈરયિક છે, તેઓ ચરમ નૈરયિકોની અપેક્ષાએ યાવત્ મહાવેદનાવાળા હોય છે. અહિયાં યાવત્પદથી ‘નેરહ્યા મહાસવતરાણ ચેવ મહાકર્મતરાણ ચેવ મહાકિરિયતરાણ ચેવ’ અહિ સુધીનો પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. ચરમ—અલ્પ આયુવાળા નારકોની અપેક્ષાએ પરમ—દીર્ઘ આયુ- પ્થવાળા નારકો મહાકર્મતર વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે અને જે પરમ લાંબી આયુષ્યવાળા નારકો છે, તેની અપેક્ષાએ ચરમ આયુવાળા નારકો યાવત્ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે. અહિયાં યાવત્ પદથી ‘અપ્પકર્મતરાણ ચેવ અપ્પ- કિરિયતરાણ ચેવ અપ્પાસવતરાણ ચેવ’ આ વિશેષણો ગ્રહણ કરાયા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. પરમ—દીર્ઘ આયુષ્યવાળા નારકોની અપેક્ષાએ ચરમ—અલ્પ આયુવાળા નારકો અલ્પ કર્મતર અલ્પક્રિયા અને અલ્પ આસવતર હોય છે.

જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ 'એવમુચ્ચતે યાવત્ અલ્પવેદનતરાણચેવ અત્ર યાવત્પદેન 'ચરમેહિંતો નેરહણ્હિંતો પરમા નેરહયા મહાકમ્મતરાણ ચેવ મહાકિરિયતરાણ ચેવ મહાસવતરાણ ચેવ મહાવેયણતરાણ ચેવ પરમેહિંતો નેરહણ્હિંતો ચરમા નેરહયા અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ અપ્પકિરિયતરાણ ચેવ અપ્પાસવતરાણ ચેવ' इत्यन्तस्य प्रकरणस्य ग्रहणं भवतीति, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'ठिइं पडुच्च' स्थितिमायुष्कं प्रतीत्य आश्रित्य 'एवं वुच्चइ जाव अप्पवैयणतराण चैव' एवमुच्यते यावत् अल्पवेदनतरा एव हे गौतम ! स्थित्यपेक्षया कथयामि यत् चरमनारकैभ्यः परमाः नारकाः महाकर्मतरादिविशेषणयुक्ता भवन्ति तथा

અવ ગૌતમ હસ પ્રકાર સે પૂછતે હૈં 'સે કેળદ્દેણં મંતે ! એવં વુચ્ચઈ જાવ અપ્પવેયણતરાણ' હે મદન્ત ! એસા આપ ફિલ્લ કારણ સે કહતે હૈં 'ફિલ્લે યાવત્ અલ્પવેદનતર વિશેષણવાલે હોતે હૈં ? યહાં યાવત્પદ સે 'ચરમેહિંતો નેરહણ્હિંતો પરમા નેરહયા મહાકમ્મતરાણ ચેવ મહાકિરિયતરાણ ચેવ, મહાસવતરાણ ચેવ, મહાવેયણતરાણ ચેવ, પરમેહિંતો નેરહણ્હિંતો ચરમા નેરહયા અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ, અપ્પકિરિયતરાણ ચેવ, અપ્પાસવતરાણ ચેવ' હસ પૂર્વોક્ત પાઠ કા ગ્રહણ હુઆ હૈં હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં--'ગોયમા ! ઠિંઈ પડુચ્ચ એવં વુચ્ચઈ, જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ' હે ગૌતમ ! એસા પૂર્વોક્તરૂપ સે જો મૈં ને કહા હૈં વહ ઉનકી સ્થિતિ કો લેકર કહા હૈં અર્થાત્ સ્થિતિ કી અપેક્ષા પરમનારક ચરમનારકોં સે મહાકર્મતર આદિ વિશેષણોવાલે હોતે હૈં તથા ચરમનારક પરમાયુષ્ક-

હવે ગૌતમ સ્વામી તેનું કારણ બાણવાની ઇચ્છાથી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—'સે કેળદ્દેણં મંતે એવં વુચ્ચઈ જાવ અપ્પવેયણતરાણ' હે ભગવન આપ એવું શા કારણથી કહેા છે કે—તેઓ યાવત્ અલ્પ વેદનતર વિગેરે વિશેષણ વાળા હોય છે ? અહિંયાં યાવત્ પદથી 'ચરમેહિંતો નેરહણ્હિંતો પરમા નેરહયા મહાકમ્મતરાણ ચેવ મહાકિરિયતરાણ ચેવ, મહાસવતરાણ ચેવ, મહાવેયણતરાણ ચેવ, પરમેહિંતો નેરહણ્હિંતો, ચરમા નેરહયા અપ્પકમ્મતરાણ ચેવ, અપ્પકિરિયતરાણ ચેવ અપ્પાસવતરાણ ચેવ' આ પૂર્વોક્ત પાઠ ગ્રહણ કરાયો છે.

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—ગોયમા ! ઠિંઈ પડુચ્ચ એવં વુચ્ચઈ જાવ અપ્પવેયણતરાણ ચેવ' હે ગૌતમ ! પૂર્વોક્ત પ્રકારથી મેં જો કહ્યું છે, તે તેઓની સ્થિતિને ઉદ્દેશીને કહ્યું છે. અર્થાત્ સ્થિતિની અપેક્ષાએ પરમ નારક ચરમ નારકોથી મહાકર્મતર મહાક્રિયાતર મહાઆસવતર મહાવેદનતર એ વિશેષણોવાળા હોય છે. તથા ચરમનારક પરમ આયુષ્યવાળા નારકોની

પરમાયુષ્કનારકાપેક્ષયા ચરમા નારકાઃ અલ્પકર્મતરાદિવિશેષયુક્તા ભવન્તિ યેષાં નારકાણાં મહતી સ્થિતિર્નરકાવાસે ભવતિ તે હતરેભ્યો મહાકર્મતરાદયોઽશુભકર્મા-પેક્ષયા ભવન્તિ યેષાં તુ અલ્પા સ્થિતિસ્તે હતરેભ્યોઽલ્પકર્મતરાદિવિશેષયુક્તા ભવન્તીતિ પરમાર્થ ઇતિ ।

અથ દેવવિષયે મહાકર્મતરાદ્યલ્પકર્મતરાદિકં દર્શયિતુમાહ—‘અત્થિ ણં’ ઇત્યાદિ । ‘અત્થિ ણં મંતે’ સન્તિ સ્વલુ મદન્ત ! ‘ચરમા વિ અસુરકુમારા પરમા વિ અસુરકુ-મારા’ ચરમા અપિ અસુરકુમારાઃ પરમા અપિ અસુરકુમારાઃ અલ્પસ્થિતિકાઃ પર-મસ્થિતિકાઃ અસુરકુમારાઃ ભવન્તિ કિમિતિ પ્રશ્નાશયઃ, મગ્ધનાહ—‘એવં ચેવ’ ઇતિ ‘એવં ચેવ પૂર્વોક્તપ્રકારેણૈવાસ્તિ પૂર્વાપેક્ષયા અસુરકુમારાણાં વૈલક્ષણ્યં દર્શ-યિતુમાહ—‘નવરં’ ઇત્યાદિ । ‘નવરં’ નવરમ્—અયં વિશેષઃ ‘વિવરીયં માણિયવ્વં’

નારકોં કી અપેક્ષા અલ્પકર્મતરાદિ વિશેષણોંવાલે હોતે હૈં જિન નાર-કિયોં કી નરકાવાસ મેં મહતી સ્થિતિ હોતી હૈં વે નારક હતર નારકોં સે અપને અશુભ કર્મોં કી અપેક્ષા મહાકર્મતરાદિ વિશેષણો સે યુક્ત હોતે હૈં ઔર જિન નારકોં કી સ્થિતિ અલ્પ હોતી હૈં વે હતર નારકોં સે અલ્પકર્મતરાદિ વિશેષણોંવાલે હોતે હૈં એસા તાત્પર્યાર્થ હૈં ।

અથ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછતે હૈં—‘અત્થિ ણં મંતે ! ચરમા વિ અસુ-રકુમારા, પરમા વિ અસુરકુમારા’ હે મદન્ત ! જો અસુરકુમારદેવ હૈં વે કયા ચરમ મી હોતે હૈં ? ઔર પરમ મી હોતે હૈં ? અર્થાન્ અસુરકુ-મારદેવ અલ્પસ્થિતિવાલે ઔર પરમસ્થિતિવાલે મી હોતે હૈં કયા ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈં—‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ ! હસ વિષય કા કથન પૂર્વોક્ત જૈસા હી હૈં ‘નવરં’ પરન્તુ પૂર્વ કી અપેક્ષા જો અસુરકુમારોં મેં વિલક્ષ-

અપેક્ષાએ અલ્પકર્મતર વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે. જે નારકીયોની સ્થિતિ નરકાવાસમાં વધારે હોય છે, તે નારકો ધીજી નારકોથી પોતાના અશુભ કર્મોની અપેક્ષાએ મહાકર્મતર વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે. અને જે નારકોની સ્થિતિ નરકાવાસમાં અલ્પ હોય છે તેઓ ધીજી નારકોથી અલ્પ કર્મતર વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે. એ પ્રમાણે આ કથનનું તાત્પર્ય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘અત્થિ ણં મંતે ! ચરમા વિ અસુરકુમારા, પરમા વિ અસુરકુમારા’ હે ભગવન્ જે અસુરકુમાર દેવ છે, તેઓ શું ચરમ અને પરમ એ બંને પ્રકારવાળા હોય છે ? અર્થાત્ અસુરકુમાર દેવ અલ્પસ્થિતિવાળા અને દીર્ઘસ્થિતિવાળા પણ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘એવં ચેવ’ હે ગૌતમ આ વિષયમાં પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે જ કથન સમજવું. પરંતુ અસુરકુમારોમાં પૂર્વની અપેક્ષાથી જે

વિપરીતં નારકસૂત્રાપેક્ષયાઽસુરકુમારસૂત્રે વિપરીતં મણિતવ્યમ્ કિં વિપરીતમ્ ?
 इति सूत्रकार एवाह—‘परमा अप्पकम्मा चरमा महाकम्मा’ परमा अल्पकर्माणः,
 चरमा महाकर्माणः, नैरयिकसूत्रे चरमेभ्यः परमाणां महाकर्मादित्वं परमेभ्यश्चर-
 माणां चाल्पकर्मादित्वं कथितम्, अत्रासुरकुमारसूत्रे च चरमेभ्यः परमाणाम-
 ल्पकर्मादित्वं परमेभ्यश्चरमाणां च महाकर्मादित्वं वाच्यमिति वैपरीत्यम्, तथाहि—
 ‘से नूनं भंते ! चरमेहिं तो असुरकुमारेहिं तो परमा असुरकुमारा अप्पकम्मतरा
 चेव अप्पकिरियतरा चेव अप्पासवतरा चेव अप्पवेयणतरा चेव’ इत्यादि । तद्
 नूनं भदन्त ! चरमेभ्योऽसुरकुमारेभ्यः परमा असुरकुमारा अल्पकर्मतरा एव
 अल्पक्रियतरा एव अल्पासवतरा एव अल्पवेदनतरा एव, एवं प्रश्न उत्तरं च

णता है वह इस प्रकार से है—‘विचरीयं भाणियव्वं’ नारकसूत्र में जैसा
 कथन किया गया है उसकी अपेक्षा असुरकुमार सूत्र में विपरीत कथन
 किया गया है और वह ‘परमा अप्पकम्मा, चरमा महाकम्मा’ इस सूत्र
 पाठ से प्रकट किया गया है तात्पर्य कहने का ऐसा है कि नैरयिक सूत्र
 में चरमों से परमों में महाकर्म आदि से युक्तता कही गई है तथा परमों
 से चरमों में अल्पकर्म आदि से युक्तता प्रकट की गई है, परन्तु असुर-
 कुमार सूत्र में चरमों से परमों में अल्पकर्म आदि से युक्तता और परमों
 से चरमों में महाकर्म आदि युक्तता कही गई है यही बात—‘से नूनं
 भंते ! चरमेहिं तो असुरकुमारेहिं तो परमा असुरकुमारा अप्पकम्मतरा
 चेव अप्पकिरियतरा चेव अप्पासवतरा चेव अप्पवेयणतरा
 चेव’ इत्यादि सूत्र पाठ बनाकर समझ लेना चाहिये । गौतम ने

વિશેષતા છે, તે આ પ્રમાણે છે. ‘વિચરીયં ભાણિયવ્વં’ નારક સૂત્રમાં જેવી
 રીતનું કથન કરવામાં આવ્યું છે, તે કથનની અપેક્ષાએ અસુરકુમાર સૂત્રમાં
 વિપરીત કથન કહેવામાં આવ્યું છે, તે કથન ‘પરમા અપ્પકમ્મા, ચરમા મહા
 કમ્મા’ આ સૂત્રપાઠથી પ્રગટ કરેલ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—નૈરયિક
 સૂત્રમાં ચરમ અયુષ્યોમાંથી પરમાયુષ્ય વાળાઓમાં મહાકર્મ વિગેરેનું હોવાપણું
 કહ્યું છે. તેમ જ પરમાયુષ્યોથી ચરમાયુષ્યવાળાઓમાં અલ્પકર્મ આદિનું હોવા
 પણું કહેલ છે. પરંતુ અસુરકુમાર સૂત્રમાં ચરમાયુષ્યોથી પરમાયુષ્યોમાં અલ્પ
 કર્મ આદિનું હોવાપણું અને પરમાયુષ્યોથી ચરમાયુષ્યોમાં મહાકર્મ વિગેરેનું
 હોવાપણું કહેલ છે. એજ વાત ‘સે નૂનં મંતે ! ચરમેહિં તો ! અસુરકુમારેહિં તો
 પરમા અસુરકુમારા અપ્પકમ્મતરા ચેવ અપ્પકિરિયતરા ચેવ અપ્પાસવતરા ચેવ અપ્પ-
 વેયણતરા ચેવ’ ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠ બતાવીને સમજાવવામાં આવ્યું છે. ગૌતમ

વક્તવ્યમ્ ચરમાસુરકુમારાપેક્ષયા પરમાસુરકુમારાણામ્ અલ્પકર્મતરત્વં તેષામસા-
તાશ્ચુભકર્માપેક્ષમ્, અલ્પક્રિયત્વં ચ તથાવિધકાયિકયાદિ કષ્ટક્રિયાપેક્ષમ્,
અલ્પાસ્રવત્ત્વં તુ તથાવિધકષ્ટક્રિયાજન્યકર્મવન્ધાપેક્ષમ્, અલ્પવેદનત્વં ચ પીડા-
પ્રત્યક્ષાપેક્ષયેતિ, તથા પરમેશ્વરોઽસુરકુમારેભ્યશ્ચરમા અસુરકુમારા મહાકર્મતરા
મહાક્રિયતરા મહાસ્રવતરા મહાવેદનતરાશ્ચેતિ જ્ઞાતવ્યમ્ 'સેસં તં ચેવ' શેષં તદેવ
પૂર્વોક્તમેવેતિ 'જાવ થણિયકુમારા તાવ એવં ચેવ' યાવત્ સ્તનિતકુમારાસ્તાવત્
એવમેવ સ્તનિતકુમારદેવપર્યન્તમ્ અસુરકુમારવદેવ જ્ઞાતવ્યમ્ । ચરમસ્તનિતકુમારા-

પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ કિ હે મદન્ત ! ચરમ અસુરકુમારો સે પરમ
અસુરકુમાર કયા અલ્પતર કર્મવાલે હોતે હૈં ? અલ્પતર ક્રિયાવાલે હોતે
હૈં ? અલ્પતર આસ્રવવાલે હોતે હૈં ? ઔર અલ્પવેદનાવાલે હોતે હૈં ? હસ
પ્રકાર કે ગૌતમ કે પ્રશ્ન કા ઉત્તર પ્રશ્ન એસા દેતે હૈં કિ-હાં, ગૌતમ !
ચરમ અસુરકુમારોં કી અપેક્ષા પરમ અસુરકુમાર અલ્પકર્મવાલે હોતે હૈં
કયોં કિ ઉનકે અશાતા આદિ અશુભકર્મ અલ્પ હોતે હૈં, વે અલ્પક્રિયાવાલે
હોતે હૈં કયોં કિ કાયિકી આદિ જો અશુભક્રિયા હૈં વે ઉનમેં અલ્પ હોતી
હૈં અલ્પ આસ્રવવાલે હોતે હૈં કયોં કિ કાયિકી આદિ અશુભક્રિયાઓં સે
જન્ય કર્મ કો આસ્રવ ઉનમેં કમ હોતા હૈં । અલ્પવેદનાવાલે હોતે હૈં
કયોં કિ ઉનકો પીડા અલ્પ હોતી હૈં તથા પરમ અસુરકુમારોં સે ચરમ
અસુરકુમાર મહાકર્મવાલે, મહાક્રિયાવાલે, ઔર મહાવેદનાવાલે હોતે હૈં ।
'સેસં તં ચેવ' વાકી કા ઔર સ્વ કથન પૂર્વોક્ત જૈસા હી હૈં 'જાવ થણિ-
યકુમારાં' ઔર અસુરકુમારોં કે જૈસા હી યહ કથન યાવત્ સ્તનિત-

સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે હે ભગવન્ ચરમ અસુરકુમારોથી પરમ અસુરકુમારો
અલ્પતરકર્મવાળા હોય છે ? અલ્પતર ક્રિયાવાળા હોય છે ? અલ્પતર
આસ્રવવાળા હોય છે ? અને અલ્પવેદનવાળા હોય છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હા ગૌતમ ! ચરમ અસુરકુમારોની અપેક્ષાએ પરમ
અસુરકુમાર અલ્પકર્મવાળા હોય છે. કારણ કે-તેઓમાં અશાતા વિગેરે
અશુભ કર્મ અલ્પ છે. તેઓ અલ્પક્રિયાવાળા છે. કેમ કે કાયિકી વિગેરે જે
અશુભ ક્રિયાઓ છે, તે તેઓમાં અલ્પ હોય છે. તેઓ અલ્પ આસ્રવવાળા હોય છે,
કારણ કે કાયિકી વિગેરે અશુભ ક્રિયાથી થતાં કર્મોનું આસ્રવ તેઓમાં
અલ્પ હોય છે. તેઓ અલ્પવેદનવાળા હોય છે. કારણ કે-તેઓને પીડા અલ્પ
હોય છે. તથા પરમ અસુરકુમારો કરતાં ચરમ અસુરકુમાર મહાકર્મવાળા,
મહાક્રિયાવાળા, અને મહાવેદનવાળા હોય છે. 'સેસં તં ચેવ' બાકીનું બીજું
તમામ કથન પ્રકલ્પ કહ્યા પ્રમાણે જ છે. 'જાવ થણિયકુમારાં' અસુર

પેક્ષયા પરમાઃ સ્તનિતકુમારા અલ્પકર્માણોઽલ્પક્રિયા અલ્પાસ્રવા અલ્પવેદનાશ્ચ
તથા પરમસ્તનિતકુમારાપેક્ષયા ચરમાઃ સ્તનિતકુમારાઃ મહાકર્મતરા મહાક્રિયતરા
મહાસ્રવતરાઃ મહાવેદનતરાશ્વેતિ 'પૃથ્વીકાઙ્યા જાવ મણુસા એ જહા નેરઙ્યા'
પૃથિવીકાયિકા યાવત્ મનુષ્યાઃ એતે યથા નૈરયિકાઃ, પૃથિવીકાયિકા એકેન્દ્રિયા
મનુષ્યપર્યન્તા નૈરયિકચત્ જ્ઞાતવ્યાઃ અત્ર યાવત્પદેન દ્વીન્દ્રિયાદિત આરમ્ભ્ય પશ્ચે-
ન્દ્રિયતિર્યઙ્ચયોનિકાન્તાનાં સંગ્રહઃ એકેન્દ્રિયત આરમ્ભ્ય પશ્ચેન્દ્રિયતિર્યઙ્ચયોનિકાન્તાઃ
મનુષ્યાશ્ચ ચરમેભ્ય એકેન્દ્રિયાદિભ્યોઽપેક્ષયા પરમા એકેન્દ્રિયાદિ મનુષ્યાન્તાઃ
મહાકર્મતરાદિ વિશેષણાઃ તથા પરમેભ્ય એકેન્દ્રિયાદેરામ્ભ્ય મનુષ્યપર્યન્તેભ્યશ્ચરમાઃ
એકેન્દ્રિયાદિમનુષ્યાન્તા અલ્પકર્માદિ વિશેષણયુક્તા ભવન્તીતિમાવઃ 'વાળમંતર-
જોહસિયવેમાણિયા જહા અસુરકુમારા' વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકા યથા

કુમારોં તક જાનના ચાહિયે । ચરમ સ્તનિતકુમારોં કી અપેક્ષા પરમ
સ્તનિતકુમાર અલ્પકર્મવાલે, અલ્પક્રિયાવાલે, અલ્પઆસ્રવવાલે ઓર
અલ્પવેદનાવાલે હોતે હૈં । તથા પરમસ્તનિતકુમારોં કી અપેક્ષા ચરમ
સ્તનિતકુમાર મહાકર્મવાલે, મહાક્રિયાવાલે, મહાસ્રવવાલે ઓર મહાવે-
દનાવાલે હોતે હૈં । 'પૃથ્વીકાઙ્યા જાવ મણુસા૦' પૃથિવીકાયિક એકે-
ન્દ્રિય જીવ યાવત્પદ ગૃહીત દ્વીન્દ્રિય જીવ, તેહન્દ્રિય જીવ ચૌહન્દ્રિયજીવ
પંચેન્દ્રિય તિર્યઙ્ચ ઓર મનુષ્ય યે સબ પરમપદવાલે પક્ષ મેં ચરમ એકે-
ન્દ્રિયાદિકોં કી અપેક્ષા મહાકર્માદિવિશેષણોંવાલે હોતે હૈં ઓર ચરમ
પદ પક્ષ મેં પરમ એકેન્દ્રિયાદિકોં કી અપેક્ષા અલ્પકર્માદિ વિશેષણોં
વાલે હોતે હૈં । 'વાળમંતરજોહસિય૦' વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક એવં વૈમા-
નિક હસમેં પરમ ચરમપક્ષ સમ્બન્ધી મહાકર્માદિ વિશિષ્ટ હોને કા એવં
અલ્પકર્માદિ વિશિષ્ટ હોને કા સબ કથન હસ વિષય કો લેકર અસુર-

કુમારોના કથન પ્રમાણેનું સઘળું કથન યાવત્ સ્તનિતકુમારો સુધીમાં સમજાવું.
ચરમ સ્તનિતકુમારો કરતાં પરમ સ્તનિતકુમાર અલ્પકર્મવાળા, અલ્પક્રિયા-
વાળા, અલ્પઆસ્રવવાળા અને અલ્પવેદનવાળા હોય છે. 'પૃથ્વીકાઙ્યા જાવ
મણુસા૦' પૃથિવિકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ યાવત્ પદ્ધતી એ ઇન્દ્રિય, જીવ, ત્રણ
ઇન્દ્રિયવાળા જીવો, ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો પાંચ ઇન્દ્રિયવાળા તિર્યંચ અને
મનુષ્યો આ બધા પરમ પદવાળા પક્ષમાં ચરમ એકેન્દ્રિય વિગેરેની અપેક્ષાએ
મહાકર્મ વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે. અને ચરમ પદ પક્ષમાં પરમ એકે-
ન્દ્રિયાદિકોની અપેક્ષાથી અલ્પકર્મ વિગેરે વિશેષણોવાળા હોય છે. 'વાળમંતર-
જોહસિય૦' વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોમાં પરમ-ચરમ બન્ને પક્ષ

અસુરકુમારાઃ ચરમેભ્યો વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકેભ્યઃ પરમાઃ વાનવ્યન્તર-
જ્યોતિષ્કવૈમાનિકાઃ અલ્પકર્માદિવિશેષણવન્તો ભવન્તિ તથા પરમેભ્યો વાન-
વ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકેભ્યશ્ચરમા વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકાઃ મહાકર્માદિ-
વિશેષણવન્તો ભવન્તીતિઃ ॥સૂ. ૧॥

વૈમાનિકા અલ્પવેદના इत्यુક્તम् અતઃ પરં વેદના સ્વરૂપમાહ—‘કઙ્કિવિદે ણં
મંતે’ इत्यादि ।

મૂલ્ય—કઙ્કિવિદા ણં મંતે ! વેયણા પન્નત્તા ગોયમા ! દુવિદા
વેયણા પન્નત્તા ! તં જહા નિદા ય અનિદા ય નેરઙ્કયાણં મંતે ! કિં
નિદાયં વેયણં વેણંતિ અનિદાયં વેયણં વેણંતિ ० જહા પન્નવણાણ
જાવ વેમાણિયન્તિ સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ. ૨॥

છાયા—કતિવિદા સ્વલ્પ મદન્ત ! વેદના મજ્જપ્તા ગૌતમ ! દ્વિવિદા વેદના
મજ્જપ્તા તદ્વથા નિદા ચ અનિદા ચ । નૈરયિકાઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! કિં નિદાં વેદનાં
વેદયન્તિ ० અનિદાં વેદનાં વેદયન્તિ યથા પ્રજ્ઞાપનાયાં યાવદ્ વૈમાનિકા इति ।
તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥સૂ. ૨॥

કુમારોં કે પ્રકરણ મેં જૈસા કહા ગયા હૈ જૈસા હી જાનના ચાહિયે ।
અર્થાત્ ચરમ વાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્કવૈમાનિકોં સે પરમ વાનવ્યન્તર
જ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિક અલ્પકર્માદિવિશેષણોં વાલે હોતે હૈં તથા પર-
મવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્ક ઓર વૈમાનિકોં સે ચરમવાનવ્યન્તરજ્યોતિષ્ક
ઓર વૈમાનિક મહાકર્માદિવિશેષણોં વાલે હોતે હૈં ॥ સૂત્ર ૧॥

વૈમાનિકદેષ અલ્પવેદનાવાલે હોતે હૈં એસા કહા જા જુકા હૈં હસ-
લિયે અવ વેદના કા સ્વરૂપ પ્રકટ કિયા જાતા હૈં—

સંબંધી મહાકર્માદિપણાવાળા હોવાનું અને અલ્પકર્માદિવાળા હોવાના સંબંધનું
કથન અસુરકુમારોના સંબંધમાં જેમ કહેવામાં આવ્યું છે. એજ પ્રમાણે
અહિયાં સમજવું. અર્થાત્ ચરમ વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકો
અલ્પ કર્મ વિગેરે વિશેષણવાળા હોય છે. તથા પરમ વાનવ્યન્તર જ્યોતિષ્ક
અને વૈમાનિકો મહાકર્મ વિગેરે વિશેષણવાળા હોય છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

વૈમાનિક દેવ અલ્પવેદનાવાળા હોય છે. એ પ્રમાણે કહેવાઈ ગયું છે.
હવે વેદનાનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવે છે.

‘કઙ્કિવિદે ણં મંતે ! વેયણા પન્નત્તા’ इत्यादि

ટીકા—‘કહ્વિહા ણં મંતે ?’ કતિવિધા સ્વલુ મદન્ત ! વેદના પ્રજ્ઞતાઃ કથિતા ઇતિ વેદનાવિષયકઃ પ્રશ્નઃ, મગધાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ । ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા વેયણા પન્નત્તા’ દ્વિવિધા—દ્વિપ્રકારકા વેદના પ્રજ્ઞતા ‘તં જહા તથથા ‘નિદા ય અનિદા ય’ નિદા ચ અનિદા ચ, ‘નિ’ નિયતં દાનં શુદ્ધિર્જીવસ્ય ‘ઢૈપ્ શોધને’ ઇતિ ધાતો નિદેતિ પદં સિદ્ધં ભવતિ તથા ચ નિદા જ્ઞાનજ્ઞ આભોગઃ, તદ્ યુક્તા વેદનાઽપિ નિદેતિ કથ્યતે આભોગવતીત્યર્થઃ જ્ઞાનપૂર્વકં વેદનં નિદા અથવા સમ્યગ્ વિવેકપૂર્વકં વેદનં નિદેતિ અનિદા અનાભોગવતી વેદનેતિ ‘નિદા ય’ ઇતિ નિદાકમ્, અત્ર ક પ્રત્યયઃ સ્વાર્થિકઃ અતો નિદાં વેદનામિતિ । પુનઃ પ્રશ્નયતિ ‘નૈરહ્યા ણં મંતે !’ નૈરયિકાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કિં નિદાયં વેયણં વેપંતિ

‘કહ્વિહે ણં મંતે ! વેયણા પન્નત્તા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમને પ્રશ્ન છે એસા પૂછા છે કિ, કહ્-વિહા ણં મંતે ! હે મદન્ત ! વેદના કિત્તને પ્રકાર કી કહાં ગઈ છે ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા છે—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા’ વેદના દો પ્રકાર કી કહી ગઈ છે । ‘તં જહા—વે દો પ્રકાર ઉસ કે એસે હૈ’—‘નિદા ય અનિદા ય’ નિદા ઓર અનિદા ‘ઢૈપ્શોધકને’ નિ ઉપસર્ગ પૂર્વક શોધનાર્થ ઢૈપ્ ધાતુ સે નિદા યહ પદ બના છે નિયત જો જીવ કી શુદ્ધિ છે ઉસકા નામ નિદા છે નિદા, જ્ઞાન ઓર આભોગ ચે સમ પર્યાયવાચી શબ્દ હૈ’ હસ નિદા સે યુક્ત વેદના મી નિદારૂપ સે કહ દી ગઈ છે જો વેદના આભોગ યુક્ત હોતા હૈ જ્ઞાનપૂર્વક હોતા હૈ અથવા સમ્યગ્ વિવેક પૂર્વક હોતા હૈ વહ નિદા હૈ તથા અનાભોગવાલી જો વેદના હૈ વહ અનિદા હૈ ।

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—હે ભગવન્ વેદના કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નને કહ્યું કે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા વેયણા પન્નત્તા’ વેદના બે પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. ‘તંજહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘નિદા ય અનિદા ય’ નિદા અને અનિદા ‘નિ’ ઉપસર્ગ પૂર્વક શોધનાર્થક ઢૈપ્ ધાતુથી નિદા એ પાઠ અનેલો છે. નિયત એ જીવની શુદ્ધિ હોય તેનું નામ નિદા છે. નિદા, જ્ઞાન અને આભોગ એ બધા પર્યાયવાચી શબ્દો છે. આ નિદાથી થવાવાળી વેદના પણ નિદા રૂપે જ કહી છે આભોગ યુક્ત—જાણપૂર્વક એ વેદના થાય છે, અથવા સમ્યક્ વિવેક પૂર્વક એ વેદના થાય છે તે નિદા છે. તથા અનાભોગવાળી એ વેદના છે, તે અનિદા છે.

અનિદાયં વેયણં વેદંતિ' કિં નિદાં વેદનાં વેદયન્તિ અનિદાં વા વેદનાં વેદયન્તિ
કિં જ્ઞાનપૂર્વકં વેદનમનુભવન્તિ અજ્ઞાનપૂર્વકં વા વેદનમનુભવન્તિ ? इति प्रश्नः
भगवानाह—‘जहा’ इत्यादि । ‘जहा पञ्चवणाए जाव वेयाणिय त्ति’ यथा प्रज्ञा-
पनायां यावद्वैमानिका इति प्रज्ञापनायां पञ्चत्रिंशत्तमे वेदनापदे चतुर्थे सूत्रे चेत्थम्—
‘गोयमा । निदायं पि वेयणं वेएन्ति अणिदायं पि वेयणं वेएन्ति’ इत्यादि निदा-
मपि वेदनां वેદयन्ति नारका अनिदामपि वेदनां वेदयन्ति नारका इत्यादि । अय-
माशयः ज्ञानपूर्वकम् अथवा सम्यग् विवेकपूर्वकं वेदनं निदा तथा अज्ञानपूर्वकम्
अथवा सम्यग् विवेकशून्यतापूर्वकं वेदनं सुखदुःखान्यतराऽनुभवः अनिदा तत्र

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ—‘નેરહયા ણં મંતે ! કિં નિદાયં
વેયણં વેએન્તિ૦’ હે મદન્ત ! નૈરયિક કયા જ્ઞાનપૂર્વક વેદના કા અનુભવ
કરતે હૈ ? યા અજ્ઞાનપૂર્વક વેદના કા અનુભવ કરતે હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે
ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ કિ—‘જહા પન્નવણાણ૦’ હે ગૌતમ ! વૈમાનિકો
તક જૈસા પ્રજ્ઞાપના કે ૩૫ પૈંતીસ વે વેદના પદ કે ચૌથે સૂત્ર મેં કહા ગયા
હૈ વૈસા હી હસ વિષય મેં કથન યહાં પર ઓ કર લેના ચાહિયેં વહાં હસ
પ્રકાર સે કહા હુઆ હૈ—‘ગોયમા । નિદાયંપિ વેયણં વેએન્તિ, અણિદાયંપિ
વેયણં વેએન્તિ’ ઇત્યાદિ તાત્પર્ય એસા હૈ કિ નારક, જ્ઞાનપૂર્વક ઓ અથવા
સમ્યગ્ વિવેક પૂર્વક સુખદુઃખાદિક કા વેદન કરતે હૈ’ ઓર અજ્ઞાન-
પૂર્વક ઓ અથવા સમ્યગ્ વિવેક શૂન્યતા પૂર્વક ઓ સુખદુઃખાદિક કા
વેદન કરતે હૈ—જો નારક સંજી જીવ કી પર્યાય સે મરકર નરક મેં
ઉત્પન્ન હોતા હૈ ઉસકે સુખદુઃખ કા અનુભવ જ્ઞાનપૂર્વક હોને કે કારણ

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—નેરહયાણં મંતે ! કિં
—‘નિદાયં વેયણં વેએન્તિ !’ હે ભગવન્ નૈરયિકો શુ જ્ઞાનપૂર્વક વેદનાનો અનુભવ
કરે છે ? અથવા અજ્ઞાનપૂર્વક વેદનાનો અનુભવ કરે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં
પ્રશ્ન કહે છે કે—‘જહા પન્નવણાણ૦’ હે ગૌતમ ! વૈમાનિકો સુધીમાં પ્રજ્ઞાપનાના
૩૫ પાંત્રીસમાં વેદના પદના ચોથા સૂત્રમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. આ
વિષયમાં પણ તેજ પ્રમાણેનું કથન કરી લેવું ત્યાં આ પ્રમાણે કહેલ છે. ‘ગોયમા ।
નિદાયં પિ વેયણં વેએન્તિ, અનિદાયં પિ વેયણં વેએન્તિ’ ઇત્યાદિ કહેવાનું તાત્પર્ય
એ છે કે—નારકો જ્ઞાનપૂર્વક અથવા સમ્યક્ વિવેક પૂર્વક સુખ અને દુઃખ
વિગેરેનું વેદન કરે છે. અને અજ્ઞાન પૂર્વક પણ અથવા સમ્યક્ વિવેક વિના
સુખ અને દુઃખાદિનું વેદન કરે છે. જે નારક સંજી જીવની પર્યાયથી મરીને
નરકમાં ઉત્પન્ન થાય છે, તેને સુખ દુઃખનો અનુભવ જ્ઞાનપૂર્વક થવાથી

નારકાણામુખ્યવિધમપિ વેદનં ભવતિ યો નારકઃ સંજ્ઞિત આગત્ય નરકે ઉત્પ-
 ઘટે તસ્ય જ્ઞાનપૂર્વકદુઃસ્વાનુભવસ્ય જાયમાનત્વેન નિદા વેદના ભવતિ યશ્ચ નાર-
 કોઽસંજ્ઞિત આગત્ય નારકે ઉત્પદ્યતે તસ્ય અજ્ઞાનપૂર્વકદુઃસ્વાનુભવસ્ય જાયમાન-
 ત્વેન અનિદા વેદના ભવતિ । નારકવદેવ અસુરકુમારાદિ દેવેષ્વપિ નિદાઽનિદયો
 વ્યવસ્થા જ્ઞાતવ્યા, પૃથિવીકાયિકત આરમ્ભ ચતુરિન્દ્રિયાન્ત જીવાનામ્ અનિદૈવ
 વેદના ભવતિ પશ્ચેન્દ્રિયતિરસ્કાં મનુષ્યાણાં વાનવ્યન્તરાણાં ચ નારકવદેવ ઉમ-
 ષ્મપ્રકારાઽપિ વેદના ભવતિ જ્યોતિષ્કવૈમાનિકયોરપિ ઉમ્મયપ્રકારા વેદના ભવતિ
 માયિમિથ્યાદૃષ્ટિદેવાનાં યા વેદના ભવતિ સા અનિદા સમ્યગ્ વિવેકરહિત-
 ત્વાત્ અમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટિમતાં દેવાનાં યા વેદના સા નિદા ભવતિ યતસ્તેષાં
 સમ્યગ્ દૃષ્ટિરસ્તિ इत्यादिसर्वं प्रज्ञापनायाः पञ्चत्रिंशत्तमवेदनापदतो द्रष्टव्यं

નિદા વેદના હોતી હૈ તથા જો નારક અસંજ્ઞી જીવ કી પર્યાય છોડકર
 નરક મેં ઉત્પન્ન હોતા હૈ, ઉસકો સુખદુઃખકા અનુભવ અજ્ઞાનપૂર્વક જાય-
 માન હોને સે અનિદા વેદના હોતી હૈ નારક કે જૈસે હી અસુરકુમાર
 આદિ દેવોં મેં ભી નિદા ઓર અનિદા વેદના કી વ્યવસ્થા જાનની
 ચાહિયે પૃથિવીકાય સે લેકર ચતુરિન્દ્રિયાન્ત જીવોં કે અનિદા હી વેદના
 હોતી હૈ તથા પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યશ્ચોં કો, મનુષ્યોં કો ઓર વાનવ્યન્તરોં કો
 નારક કે જૈસી હી નિદા અનિદા દોનોં પ્રકાર કી વેદના હોતી હૈ ।
 જ્યોતિષ્ક એવં વૈમાનિકોં કો ભી દોનોં પ્રકાર કી વેદના હોતી હૈ
 માયિમિથ્યાદૃષ્ટિદેવોં કો જો વેદના હોતી હૈ વહ સમ્યગ્ વિવેક રહિત
 હોને કે કારણ અનિદા હોતી હૈ અમાયિસમ્યગ્દૃષ્ટિદેવોં કો જો વેદના
 હોતી હૈ વહાં નિદા વેદના હોતી હૈ કયોંકિ વે સમ્યગ્દૃષ્ટિવાલે હોતે હૈ ।

નિદા વેદના થાય છે. તથા જે નારકો અસંજ્ઞી જીવની પર્યાયને છોડીને
 નારકમાં ઉત્પન્ન થાય છે. તેને સુખદુઃખનો અનુભવ અજ્ઞાનપૂર્વક થાય છે,
 તેથી તેને અનિદા વેદના થાય છે. તથા નારકોની જેમ જ અસુરકુમાર
 વિગેરે દેવોમાંથી પણ નિદા અને અનિદા વેદનાની વ્યવસ્થા સમજવી.
 પૃથિવીકાયથી આરંભીને ચાર ઈન્દ્રિયાવાળા જીવોને અનિદા વેદના જ
 હોય છે. તથા પશ્ચેન્દ્રિય તિર્યંચો અને મનુષ્યોને તથા વાનવ્યન્તરોને
 નારકોની જેમ નિદા અને અનિદા એ બંને પ્રકારની વેદના હોય છે.
 જ્યોતિષ્ક અને વૈમાનિકોને પણ બંને પ્રકારની વેદના થાય છે. માયિ-
 મિથ્યાદૃષ્ટિ દેવોને જે વેદના થાય છે. તે સમ્યક્ વિવેક વિનાની હોવાના કારણે
 અનિદા વેદના જ થાય છે. અમાયિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ દેવોને જે વેદના થાય છે તે
 નિદા વેદના જ થાય છે. કેમ કે તેઓ સમ્યક્ દૃષ્ટિવાળા હોય છે. ઇત્યાદિ આ

દિગ્માત્રમિહ દર્શિતમિતિ 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ હે ભદન્ત ! વેદનાવિષયે યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તદેવમેવ-
સર્વથા સત્યમેવ ઇતિ કથયિત્વા ભગવન્તં વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા ગૌતમઃ સંયમેન
તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ૦ ૨॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-

કલિતકલિતકલાપાલાષકપવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,

વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહૂચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજમદત્ત-

'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત—કોલ્હાપુરરાજગુરુ-

વાલબ્રહ્મચારિ—જૈનાચાર્ય — જૈનધર્મદિવાકર

-પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતા શ્રી "ભગ-

વતીસૂત્રસ્ય" પ્રમેયચન્દ્રિકાખ્યાયાં

વ્યાખ્યામેકોનવિંશતિતમશતકે

પશ્ચમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ॥૧૯-૫॥

इत्यादियह सब कथन प्रज्ञापना का ३५ पैतीस वे वें वेदनापद से जान लेना चाहिये यहां तो हमने संक्षेप से यह विषय प्रकट किया है 'सेवं मंते ! सेवं मंते ! त्ति' हे भदन्त ! वेदना के विषय में जो आपने ऐसा कहा है वह सर्वथा सत्य ही है २ इस प्रकार कहकर गौतमने भगवान् को वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सूत्र २ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત

"ભગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે ત્રીસવેં શતકકા

પાંચવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૯-૫ ॥

सर्व कथन प्रज्ञापना सूत्रना उप पांतीसमा वेदना पदथी समल्ल लेवुं. अद्वियां तो संक्षेपथी आ विषय में अताव्यो छे.

'सेवं मंते सेवं मंते त्ति' हे भगवन् वेदनाना विषयमां आपे ने प्रमाणे कछुं छे, ते सर्वथा सत्य न छे. हे भगवन् आपनुं कथन यथार्थ छे. आ प्रमाणे कछीने गौतम स्वामीअे भगवान्ने वंदना करी नमस्कार कर्या वंदना नमस्कार करीने ते पछी तेअो संयम अने तपथी पोताना आत्माने लावित करता थका पोताना स्थान पर विराजमान थया. ॥ सू. २ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ઓગણીસમા શતકને પાંચમે ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૯-૫॥

અથ પટ્ટોદ્દેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતૈ ॥

પશ્ચમોદ્દેશકે વેદનાઃ કથિતાઃ તાશ્ચ દ્વીપાદિષ્વેવ ભવન્તીતિ દ્વીપાદયઃ પઠો-
દ્દેશકે કથ્યન્તે, इत्येवं संबन्धेनायातस्य पट्टोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘કહિ ણં
મંતે’ इत्यादि ।

મૂલમ્—કહિ ણં મંતે ! દીવસમુદ્દા કેવદ્વિયા ણં મંતે ! દીવ-
સમુદ્દા કિં સંઠિયા ણં મંતે ! દીવસમુદ્દા એવં જહા જીવાભિગમે
દીવસમુદ્દેસો સો ચેવેહ વિ જોહસિયમંડિયઉદેસગવજ્જો
ભાણિયવ્વો જાવ પરિણામો જીવ ઉવવાઓ જાવ અણંતખુત્તો ।
સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ ॥સૂ૦ ૧॥

છાયા—કુત્ર સ્વલ્પ મદન્ત ! દ્વીપસમુદ્દાઃ કિયન્તઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! દ્વીપસમુદ્દાઃ,
કિં સંસ્થિતાઃ સ્વલ્પ મદન્ત ! દ્વીપસમુદ્દાઃ એવં યથા જીવાભિગમે દ્વીપસમુદ્દોદ્દેશઃ
સ એવં હાપિ, ज्योतिष्कमण्डितउद्देशकवर्जितो भणितव्यो यावत् परिणामः
જીવોપગતઃ યાવદનન્તકૃત્વઃ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘કહિ ણં મંતે ! દીવસમુદ્દા’ કુત્ર સ્વલ્પ મદન્ત ! દ્વીપસમુદ્દાઃ હે
મદન્ત ! દ્વીપાશ્ચ તથા સમુદ્દાશ્ચ ક્વ-કસ્મિન્ સ્થાનવિશેષે વિદ્યન્તે इत्यर्थः ।

छटे उद्देशे का प्रारंभ—

પંચમ ઉદ્દેશે મેં વેદના કે વિષયમેં કહા ગયા હૈ યહ વેદના દ્વીપાદિ-
કવર્તી જીવોં મેં હી હોતી હૈ અતઃ વેદના કે સમ્બન્ધ કો લેકર દ્વીપા-
દિકોં કા નિરૂપણ હસ છટે ઉદ્દેશે મેં કિયાં જાવેગા હસી સમ્બન્ધ સે હસ
છટે ઉદ્દેશે કા નિરૂપણ કિયા જા રહા હૈ—

‘કહિ ણં મંતે દીવસમુદ્દા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈં કિં હે મદન્ત !
‘કહિ ણં મંતે ! દીવસમુદ્દા૦’ દ્વીપ ઓર સમુદ્ર કહાં પર—કિસ સ્થાનવિશેષ

छड़ा उद्देशानो प्रारंभ—

પાંચમા ઉદ્દેશામાં વેદનાના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે. આ વેદના
દ્વીપ વિગેરેમાં નિવાસ કરનારા જીવોને જ હોય છે. તેથી વેદનાના સંબંધને
લઈને આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશામાં દ્વીપાદિકોનું નિરૂપણ કરવામાં આવશે. એજ સંબંધથી
આ છઠ્ઠા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે—‘કહિ ણં મંતે ! દીવસમુદ્દા’ इत्यादि

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું ‘પૂછ્યું’ છે કે-
હે ભગવન્, ‘કહિ ણં મંતે ! દીવસમુદ્દા૦’ દ્વીપ અને સમુદ્ર કયાં આવ્યા છે ? અર્થાત્

‘કેવહ્યા ણં મંતે ! દીવસમુદ્રા’ કિયન્તઃ સ્વલુ ભદન્ત ! દ્વીપસમુદ્રાઃ—કિયત્સં-
 રૂપાકા દ્વીપાઃ સમુદ્રાશ્ચ સન્તીત્યર્થઃ કિં સંઠિયા ણં મંતે ! દીવસમુદ્રા’ કિં
 સંસ્થિતાઃ સ્વલુ ભદન્ત દ્વીપસમુદ્રાઃ દ્વીપસમુદ્રાણામ્, આકારાઃ કીદૃશા इति
 દ્વીપસમુદ્રાણામધિકરણસંખ્યાઽઽકારવિષયકઃ પ્રશ્નઃ ભગવાનાહ—‘એવં જહા’
 इत्यादि । ‘एवं जहा’ एवं यथा ‘जीवाभिगमे दीवसमुद्रदुद्देशो’ जीवाभिगमे
 દ્વીપસમુદ્રોદ્દેશઃ ‘સો ચેવ્વ હહ વિ’ સ એવ્વ હહાપિ મણિતવ્ય इत्यग्रेतनेन सम्बन्धः,
 जीवाभिगम्यद्वीपसमुद्रोद्देशश्चैवम् ‘किमागारभावपडोयाराणं मंते ! दीवसमुद्रा
 પન્નત્તા ‘કિમાકારભાવપ્રત્યવતારાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! દ્વીપસમુદ્રાઃ પ્રજ્ઞપ્તા-કથિતાઃ,
 ભગવાનાહ—ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘जंघुदीवाइया दीवा’ जम्बू-
 દ્વીપાદિકાઃ દ્વીપાઃ ‘લવણાહ્યા સમુદ્રા’ લવણાદિકાઃ સમુદ્રાઃ જમ્બૂદ્વીપપ્રમુતયઃ
 દ્વીપાઃ સન્તિ તથા લવણસમુદ્રપ્રમુતયશ્ચ સમુદ્રાઃ સન્તીત્યર્થઃ । સ ચ जीवाभिग-
 મેં हैं? तथा वे द्वीप और समुद्र कितने हैं ? और इन समुद्रों का आकार
 कैसा है ? इस प्रकार द्वीप समुद्रों के अधिकरण का संख्या का और
 આકાર કે વિષય મેં યહ પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈ ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા હૈ ।
 ‘એવં જહા’ इत्यादि हे गौतम ! जीवाभिगम नाम के सूत्र में द्वीपसमुद्रो-
 દેશક નામકા એક ઉદ્દેશા હૈ ઉસમેં યહ સ્પષ્ટ પ્રકરણ કહા ગયા હૈ અતઃ
 વહીં સે હસ વિષય કો જાન લેના ચાહિયે ઉસ ઉદ્દેશે મેં એક ય્યોતિ-
 ષિક મણિહિત ઉદ્દેશ મી આયા હૈ સો ઉસે છોડ દેના ચાહિયે યહાં પર
 નહીં કહના ચાહિયે જીવાભિગમીયદ્વીપ સમુદ્રોદ્દેશક હસ પ્રકાર સે હૈ—
 ‘કિમાગારભાવપડોયારાણં મંતે ! દીવસમુદ્રા પન્નત્તા ?’ ગોયમા !
 जंघुदीवाइया दीवा, लवणाइया समुद्रा’ यह द्वीप समुद्रोद्देशक यहां पूर्ण

કયા સ્થાન વિશેષમાં છે ? તથા એ દ્વીપ અને સમુદ્રો કેટલા છે ? અને એ
 દ્વીપ અને સમુદ્રોના આકાર કેવો છે ? આ રીતે દ્વીપ સમુદ્રોના અધિકરણના
 સંખ્યાના અને આકારના વિષયમાં આ પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેના ઉત્તરમાં
 પ્રભુ કહે છે કે—‘એવં જહા’ ઇત્યાદિ હે ગૌતમ જીવાભિગમ નામના સૂત્રમાં
 દ્વીપસમુદ્રોદ્દેશક નામનો ઉદ્દેશો આવેલ છે, તેમાં આ સમગ્ર પ્રકરણ કહેવામાં
 આવેલ છે. તેથી આ વિષય ત્યાંથી સમજી લેવો. આ ઉદ્દેશમાં એક જ્યોતિષક
 મંહિત ઉદ્દેશો પણ આવેલો છે. તેને અહિંયાં છોડી દેવો તે જીવાભિગમમાં
 આવેલ દ્વીપસમુદ્ર ઉદ્દેશમાં આ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે.—‘કિમાગારભાવ-
 પડોયારા ણં મંતે ! દીવસમુદ્રા પન્નત્તા ગોયમા ! જંઘુદીવાહ્યા દીવા, લવણાહ્યા
 સમુદ્રા’ હે ગૌતમ આ દ્વીપસમુદ્ર ઉદ્દેશો અહિંયાં પૂરો કહેવાનો

મીય દ્વીપસમુદ્રોદ્દેશઃ કિં સંપૂર્ણોઽપિ વક્તવ્યઃ ? તત્રાહ—‘જો઼સિયમંડિયઉદ્દેસગ-
વજ્જો ભાણિયવ્વો’ જ્યોતિષ્કમણ્ડિતોદ્દેશકવર્જઃ મણિતવ્યઃ જ્યોતિષ્કેણ
જ્યોતિષ્કપરિણામેન મણ્ડિતો ય ઉદ્દેશકઃ દ્વીપસમુદ્રોદ્દેશકસ્યાવયવવિશેષઃ તદ્વર્જઃ
તાદૃશપ્રકરણં વિહાયેત્યર્થઃ જ્યોતિષ્કમણ્ડિતોદ્દેશકશ્ચૈવમ્ ‘જંબુદીવે ણં મંતે ! દીવે’
જમ્બૂદ્વીપે સ્વલુ મદન્ત ! દ્વીપે ‘કઙ્ઠ ચંદા પમાસિંસુ વા પમાસંતિ વા પમાસિસ્સંતિ
વા’ કતિચન્દ્રાઃ પ્રમાપન્ત વા પ્રમાપન્તે વા પ્રમાસિષ્યન્તે વા ‘કઙ્ઠ સૂરિયા તવિંસુ
વા તવિંતિ વા તવિસ્સંતિ વા’ કતિ સૂર્યાઃ અતપન્ વા તપન્તિ વા તપિષ્યન્તિ વા,
ઇત્યાદિ ! સ ચ દ્વીપસમુદ્રોદ્દેશઃ કિયદ્દૂરં વક્તવ્યઃ તત્રાહ—‘જાવ પરિણામો’ યાવ-
ત્પરિણામઃ સચૈવમ્ ‘દીવસમુદ્દાણં મંતે ! કિં પુઠ્ઠવી પરિણામા પન્નત્તા’ દ્વીપસમુદ્રાઃ
સ્વલુ મદન્ત ! કિં પૃથિવીપરિણામાઃ મજ્જાઃ ઇત્યાદિ ! તથા દ્વીપસમુદ્રેષુ ‘જીવ

નહીં કહનાં ચાહિયે ક્યોંકિં હસકે અન્તર્ગત ‘જો઼સિયમંડિય૦’ જ્યોતિ-
ષિક મંડિત નામકા એક ઉદ્દેશક ઓર મી હૈ હસમેં ‘જંબુદીવેણં મંતે !
દીવે કઙ્ઠ ચંદા પમાસિંસુ વા, પમાસંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા કઙ્ઠ સૂરિયા
તવિંસુ વા તવિંતિ વા તવિસ્સંતિ વા’ હસ પ્રકાર કા પ્રકરણ આયા હૈ
સો હસ જ્યોતિષિકમંડિત ઉદ્દેશક કો હસ કથન મેં છોડ દેનાં ચાહિયે ।
ઉસે યહાં પર ગ્રહણ નહીં કરનાં ચાહિયે । યહ દ્વીપસમુદ્રોદ્દેશક જીવા-
ભિગમ સૂત્ર કા કહાં તક કા યહાં ગ્રહણ કરનાં ચાહિયે ? તો હસકે લિયે
કહા ગયા હૈ । ‘જાવ પરિણામો’ યહ પ્રકરણ હસ પ્રકાર સે હૈ—
‘દીવસમુદ્દા ણં મંતે ! કિં પુઠ્ઠવી પરિણામા પન્નત્તા ? ઇત્યાદિ તથા દ્વીપ

નથી. કારણ કે—તેની અંદર ‘જો઼સિયમંડિય૦’ જ્યોતિષિક મંડિત
નામનું એક પ્રકરણ આવે છે. તેમાં ‘જંબુદીવે ણં મંતે ! દીવે કઙ્ઠ ચંદા પમાસિંસુ
વા, પમાસંતિ વા, પમાસિસ્સંતિ વા, કઙ્ઠસૂરિયા તવિંસુ વા, તવિંતિ વા, તવિ-
સ્સંતિ વા,’ જમ્બૂદ્વીપમાં કેટલા અંદ્રો ભૂતકાળમાં પ્રકાશતા હતા ? વર્તમાનમાં
પ્રકાશે છે, અને ભવિષ્યમાં પ્રકાશ આપશે તથા કેટલા સૂર્યો તપતા હતા ?
વર્તમાનમાં તપે છે, અને ભવિષ્યમાં તપશે. આ પ્રમાણેનું પ્રકરણ આવેલ છે.
તો આ જ્યોતિષિક મંડિત ઉદ્દેશાને આ કથનમાં અહિયાં કહેવાનો નથી. તેને
અહિયાં ગ્રહણ કરવાનો નથી. જીવાભિગમમાં કહેલ આ દ્વીપસમુદ્ર ઉદ્દેશકનું
કથન અહિયાં કયાં સુધીનું ગ્રહણ કરવાનું છે ? એ માટે કહે છે કે—‘જાવ
પરિણામો’ આ પ્રકરણ યાવત્ પરિણામ સુધીનું અહિયાં કહેવું. તે પરિણામ
આ પ્રમાણે છે. ‘દીવસમુદ્દા ણં મંતે ! કિં પુઠ્ઠવી પરિણામા પન્નત્તા’ દ્વીપસમુદ્રો

‘અવવાઓ જાવ અણંતસ્વતો’ જીવોપપાતો યાવત્ અનન્તકૃત્વઃ, જીવોપપાતોઽપિ વક્તવ્યઃ ‘અનન્તકૃત્વઃ’ इति पर्यन्तम्, स च इत्थम् ‘दीवसमुद्रेषु णं भंते !’ द्वीप-समुद्रेषु खलु भदन्त ! ‘सव्वपाणा ४।। सर्वे प्राणभूतजीवसत्त्वाः ‘पुढवीकाइय-त्ताए’ पृथिवीकायिकादितया ‘उव्वन्नपुव्वा’ उत्पन्नपूर्वाः सर्वे प्राणभूतजीवसत्त्वा-पृथिवीकायिकादि ६ रूपतया द्वीपसमुद्रेषु किं पूर्वम् उत्पन्नाः इति प्रकरणार्थः । उत्तरम् ‘हंता गोयमा असइयं अदुवा अणंतस्वत्तो’ इति पर्यन्तं जीवोपपातो वक्तव्यः । असकृद्, बारं बारम् अनन्तकृत्व इति अनन्तवारं जीवा उत्पन्नपूर्वाः पृथिव्यादिकायिकतया अनन्तवारं पूर्वमुत्पन्नाः एतत्पर्यन्तं जीवोपपातो वक्तव्य इति ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति हे भदन्त !

સમુદ્રોં મેં ‘જીવ અવવાઓ જાવ અણંતસ્વતો’ જીવ કા ઉપપાત યાવત્ અનન્તવાર હુઆ હૈ તાત્પર્ય એસા હૈ કિ ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ કિ-દ્વીપસમુદ્ર કયા પૃથિવી કે પરિણામરૂપ હૈં ? તથા દ્વીપસમુદ્રોં મેં સમસ્ત જીવોં કા ઉપપાત કયા પૃથિવીકાયિક આદિરૂપ સે પહિલે કંઈ બાર હો ચુકા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા હૈ-‘હંતા, ગોયમા ! અસહયં અદુવા અણંતસ્વતો’ હાં ગૌતમ ! દ્વીપસમુદ્રોં મેં જીવ કા ઉપપાત પહિલે કંઈ બાર પૃથિવીકાયિક આદિરૂપ સે અથવા અનન્તબાર હો ચુકા હૈ હસ પ્રકાર દ્વીપ સમુદ્રોદ્દેશક ય્યોતિષિકમણ્ડિત ઉદ્દેશક કો છોડતે હુए इन परि-णाम, उपपात और उत्तर वाक्यरूप अनन्तवार पदों तक ग्रहण करना चाहिये ऐसा प्रभु ने कहा है । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति’ अन्त में

હે ભગવન્ શું પૃથિવપરિણામવાળા છે ? ઇત્યાદિ તથા દ્વીપસમુદ્રોમાં ‘જીવ અવવાઓ જાવ અણંતસ્વતો’ હોવોના ઉપપાત યાવત્ અનન્તવાર થયો છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે-ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે-હે ભગવન્ દ્વીપસમુદ્રો શું પૃથિવના પરિણામરૂપ છે ? તથા દ્વીપસમુદ્રોમાં સઘળા હોવોના ઉપપાત પૃથ્વીકાયિક આદિરૂપથી પહેલાં અનેકવાર થયો હતો ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘હંતા ! ગોયમા અસહયં અદુવા અણંતસ્વતો’ હા ગૌતમ ! દ્વીપસમુદ્રોમાં હોવોના ઉપપાત પહેલાં અનેક વાર પૃથિવકાયિક વિગેરે રૂપથી અનન્તવાર થયો હતો. આ રીતે દ્વીપસમુદ્ર ઉદ્દેશે ય્યોતિષિક મંડિત ઉદ્દેશાને છોડીને આ પરિણામ, ઉપપાત અને ઉત્તર વાક્ય રૂપ અનન્ત વાર એ પદો ગ્રહણ કરેલ છે. એમ પ્રભુએ કહ્યું છે.

દ્વીપસમુદ્રવિષયે યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્ એવમેવ સર્વથા સત્યમેવ, ઇતિ કથ-
યિત્વા ગૌતમો મગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા
આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ. ૧॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત-જગદ્ગુરુભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાઠાપકપચિથુદ્ગમપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહુચ્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત—કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
વાલબ્રહ્મચારિ—જૈનાચાર્ય — જૈનધર્મદિવાકર
—પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતા શ્રી “મગ-
વતીસૂત્રસ્ય” પ્રમેયચન્દ્રિકાલ્ખ્યાયાં
વ્યાખ્યામેકોનવિંશતિતમશતકે
પઠોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૧૯-૬॥

ગૌતમ ને પ્રભુસે એસા કહા રુહે મહન્ત । આપ દેવાનુપ્રિયને દ્વીપસમુદ્રો
કે વિષયમેં જો એસા કહા હૈ વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ હસ પ્રકાર
કહકર વે ગૌતમ મગવાન્ કો વન્દના નમસ્કાર કર સંયમ એવં તપ સે
આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ।સૂ. ૧।

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“મગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે ઊઝીસર્વે શતકકા
॥ છઠા ઉદ્દેશા સમાપ્ત ૧૯-૬ ॥

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ’ અન્તમાં ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને કહ્યું કે
હે ભગવન આપ દેવાનુપ્રિયે દ્વીપસમુદ્રોના વિષયમાં જે વર્ણન કર્યું છે, તે
સર્વથા સત્ય છે, આપનું કથન યથાર્થ છે, આ પ્રમાણે કહીને તે ગૌતમ સ્વામી
ભગવાન્ને વન્દના નમસ્કાર કરીને તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત
કરતા થકા પોતાને સ્થાને ગિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “મગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ઝોગણીમસા શતકનો છઠો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૧૯-૬॥

अथ सप्तमोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

षष्ठोद्देशके द्वीपसमुद्राः कथिताः द्वीपादयश्च देवानामावासा इति देवावासा-
धिकारात् असुरकुमाराद्यावासाः सप्तमोद्देशके प्ररूप्यन्ते, अनेन सम्बन्धेनाया-
तस्य सप्तमोद्देशकेत्येदमादिमं सूत्रम्—‘केवइया णं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—केवइया णं भंते ! असुरकुमारभवणावाससयसहस्सा
पन्नत्ता ? गोयमा ! चउत्तहिं असुरकुमारभवणावाससयसहस्सा
पन्नत्ता । ते णं भंते ! किं मया पन्नत्ता ? गोयमा ! सव्वरयणा-
मया अच्छा सण्हा जाव पडिह्वा तत्थ णं बहवे जीवा य
पोगगला य वक्कसंति चयंति उववज्जंति सासया णं ते भवणा-
वासा दव्वट्टयाण् वक्कपज्जवेहिं जाव फासपज्जवेहिं असासया,
एवं जाव थणियकुमारावासा । केवइया णं भंते ! वाणमंतर-
भोमेज्जनगरावाससयसहस्सा पन्नत्ता गोयमा ! असंखेज्जा वाण-
मंतरभोमेज्जनगरावाससयसहस्सा पन्नत्ता । ते णं भंते ! किं मया
पन्नत्ता सेसं तं चेव । केवइया णं भंते ! जोइसियविमाणावाससय-
सहस्सा पन्नत्ता गोयमा ! असंखेज्जा जोइसियविमाणावाससय-
सहस्सा पन्नत्ता ? ते णं भंते ! किं मया पन्नत्ता गोयमा ! सव्व-
फालिहामया अच्छा सेसं तं चेव । सोहम्मे णं भंते ! कप्पे केव-
इया विमाणावाससयसहस्सा पन्नत्ता गोयमा ! बत्तीसं विमाणा-
वाससयसहस्सा पन्नत्ता ते णं भंते ! किं मया पन्नत्ता
गोयमा ! सव्वरयणामया अच्छा सेसं तं चेव जाव अणुत्तर-
विमाणा नवरं जाणेयव्वा जत्थ जत्तिया भवणा विमाणा वा
सेवं भंते ! सेवं भंते ! ति ॥सू०१॥

छाया—कियन्ति खलु भदन्त ! असुरकुमारभवनावासशतसहस्राणि प्रज्ञ-
प्तानि ? गौतम ! चतुःपष्टिः असुरकुमारभवनावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ।
ते खलु भदन्त ! किं मयाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! सर्वरत्नमया अच्छाः श्लक्ष्णाः
यावत् प्रतिरूपाः तत्र खलु बहवो जीवाः पुद्गलाश्च अवक्रामन्ति व्युत्क्रामन्ति च्य-
वन्ते उपपद्यन्ते, शाश्वताः खलु ते भवनावासा द्रव्यार्थतया, वर्णपर्यवैर्यावत् स्पर्श-
पर्यवैशाश्वताः । एवं यावत् स्तनितकुमारावासाः कियन्ति खलु भदन्त ! वान-
व्यन्तरभौमेयकनगरावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! असंख्येयानि वान-
व्यन्तरभौमेयकनगरावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि । ते (भवनवासाः) खलु
भदन्त ! किं मयाः प्रज्ञप्ताः शेषं तदेवं कियन्ति खलु भदन्त ! ज्योतिष्कविमाना-
वासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि, गौतम ! असंख्येयानि ज्योतिष्क० विमानावासशत-
सहस्राणि प्रज्ञप्तानि । ते खलु भदन्त ! किं मयाः प्रज्ञप्ताः गौतम ! सर्वस्फटिक-
मयाः अच्छा शेषं तदेवं, सौधर्मे खलु भदन्त ! कल्पे कियन्ति विमानावासशत-
सहस्राणि प्रज्ञप्तानि ? गौतम ! द्वात्रिंशद्विमानावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि ।
ते खलु भदन्त ! किं मयाः प्रज्ञप्ताः ? गौतम ! सर्वरत्नमया अच्छा शेषं तदेवं
यावत् अनुत्तरविमानानि नवरं ज्ञातव्यानि यत्र यावन्ति भवनानि विमानानि वा
तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति ॥सू० १॥

टीका—‘केवइया णं भंते’ कियन्ति खलु भदन्त ! ‘असुरकुमारभवनावास-
सयसहस्रा पन्नत्ता’ असुरकुमारभवनावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि हे भदन्त !

सातवे उद्देशे का प्रारंभ—

छठे उद्देशे में द्वीप और समुद्रों के विषय में कहा गया है, ये द्वीप-
दिक देवों के आवास होते हैं अतः देवावास के अधिकार को लेकर
इस सप्तम उद्देशे में असुरकुमार आदिकों के आवासों की प्ररूपणा की
जाती है इसी सम्बन्ध से इस सप्तम उद्देशा को प्रारंभ किया जा रहा है ।

‘केवइया णं भंते ! असुरकुमारअवणावाससयसहस्रा०’ इत्यादि ।

सातमा उद्देशानो प्रारंभ—

छठा उद्देशामां द्वीप अने समुद्रोना विषयमां कथन करवामां आ०युं छे.
आ द्वीप विगेरेमां देवानो आवास छाय छे. जेथी देवना आवासना अधिकारथी
आ सातमां उद्देशामां असुरकुमार विगेरेना आवासोनी प्ररूपणा करवामां आवशे
अ सम्बन्धने लधने आ सातमा उद्देशानो प्रारंभ करवामां आ
पडेहुं सूत्र आ प्रमाणे छे.

‘केवइया णं भंते ! असुरकुमारभवनावाससयसहस्रा’ इत्यादि

અસુરકુમારાણાં ભવનાવાસાઃ કિયચ્છતસહસ્રસંખ્યકાઃ ? इति प्रश्नः, भगवानाह-
'गोयमा' इत्यादि 'गोयमा' हे गौतम ! 'चउसट्ठिं असुरकुमारभवणावाससयस-
हस्सा पन्नत्ता' चतुःषष्टिरसुरकुमारभवनावासशतसहस्राणि प्रज्ञप्तानि हे गौतम !
असुरकुमाराणां भवनावासाः चतुःषष्टिलक्षप्रमाणका भवन्तीति, 'किं मया पन्नत्ता'
किं मयाः किं वस्तुनिर्मिताः असुरकुमाराणां भवनावासाः प्रज्ञप्ताः ? इति प्रश्नः,
भगवानाह- 'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'सव्वरयणामया' सर्वरत्न-
मयाः सर्वतो रत्नेनैव निर्मिता असुरकुमाराणां भवनावासाः 'अच्छा' अच्छाः
स्वच्छाः स्फटिकादिवन्निर्मलाः 'लण्हा' श्लक्ष्णाः चिककणाः श्लक्ष्णपुद्गलैर्निर्मित-
त्वात् 'जाव पडिक्खा' यावत्प्रतिरूपाः सुन्दराकृतिकाः, अत्र यावत्पदेन 'लण्हा,
घट्टा, मट्टा, नीरया, निम्मला, निप्पंका, निक्कंऊडच्छाया, सप्पमा, समरीइया,

टीकार्थ-इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से ऐसा पूछा है- 'केवइया णं भंते०' हे भदन्त ! असुरकुमारों के भवनावास कितने लाख कहे गये हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने कहा है कि- 'गोयमा ! चउसट्ठिं०' असुरकुमारों के भवनावास ६४ लाख कहे गये हैं ।

अब गौतम प्रभु से 'किं मया' ऐसा पूछ रहे हैं कि हे भदन्त ! ये ६४ लाख असुरकुमारों के भवनावास किस वस्तु मय हैं ? 'गोयमा ! सव्वरयणामया०' उत्तर में प्रभु ने कहा है कि हे गौतम ! ये सब भवनावास सर्व तरफ से रत्नों मय हुए हैं । अतः ये स्फटिक के जैसे निर्मल हैं चिकने पुद्गलमय होने के कारण स्वयं चिकने हैं यावत् प्रतिरूप-सुन्दराकारवाले हैं यहाँ यावत्पद से 'लण्हा, घट्टा मट्टा, नीरया,

टीकार्थ-આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે- 'કેવ-
इया णं भंते०' હે ભગવન્ અસુરકુમારોના ભવનાવાસ કેટલા લાખ કહ્યા છે ?
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा चउसट्ठिं०' હે ગૌતમ ! અસુર
કુમારોના ભવનાવાસો ૬૪ ચોસઠ લાખ કહેવામાં આંચ્યા છે.

દ્વિતીયી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે- 'किं मया' હે ભગવન્
આ ૬૪ ચોસઠ લાખ અસુરકુમારોના ભવનાવાસ કઈ વસ્તુથી બનેલા
આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે- 'गोयमा ! सव्वरयणामया०' હે ગૌતમ !
આ તમામ ભવનાવાસો આરે આબુથી રત્નોથી જ બનેલા છે.
તેથી તે સ્ફટિકના જેવા નિર્મલ લાગે છે. ચિકણા પુદ્ગલોથી બનેલા હોવાથી
તે ચિકણા છે, યાવત્ પ્રતિરૂપ-સુંદર આકારવાળા છે. અહિયાં યાવત્પદથી
'लण्हा, घट्टा, मट्टा, नीरया, निम्मला, निप्पंका, निक्कंऊडच्छाया सप्पमा, समरी-
इया, सउज्जोया, पासाइया, दरिसणिज्जा अभिक्खा' આ પદોનો સંગ્રહ થયો.

સડ્ડજોયા, પાસાઈયા, દંસણિજ્જા અભિરૂપા' इति पदानां संग्रहः । तत्र 'लण्हा' मल्लुणा अतीव कोमलाः, 'घट्टा' घृष्टा इव घृष्टाः खरशाणेन 'मट्टा, मृष्टा इव मृष्टाः सुकुमारशाणेन, अथवा मृष्टा इव मृष्टाः मार्जिता इव प्रमार्जनिकया शोधिता इव, अतएव 'नीरया' नीरजस्काः रजोरहिताः 'निम्मला' निर्मलाः कठिनमलरहिताः 'निप्पंका' निष्पङ्काः आर्द्रमलरहिताः, 'निक्कंकडच्छाया' निष्कङ्कटच्छाया निरावरणदीप्तिमन्तः 'सप्पमा' सप्रभाः कान्तियुक्ताः 'समरीइया' समरीचिकाः दीप्तिवाहुल्यात् किरणयुक्ताः 'सड्डजोया' सोद्योताः उद्योतसहिताः परवस्तुप्रकाशकत्वात् 'पासाइया' पासादीयाः प्रसन्नताजनकाः, 'दंसणिज्जा' दर्शनीयाः द्रष्टुं योग्याः 'अभिरूपा' अभिरूपाः अतिरमणीयाः इत्येतेषां पदानां संग्रहः । एषां

निम्मला निप्पંका, નિક્કંકડછાયા સપ્પમા, સમરીइया સડ્ડજોયા, પાસાઈયા દંસણિજ્જા, અભિરૂપા' इन पदों का संग्रह हुआ है, ये सब भवन 'लण्हा' बहुत अधिक कोमल हैं । 'घट्टा' शाण पर घिसे गये पत्थर आदि के जैसे वे सब घृष्ट जैसे प्रतीत होते हैं 'मट्टा' सुकुमारशाण से घिसे गये के जैसे मृष्ट हैं अथवा प्रमार्जनिका से साफ किये गये के जैसे ये बिलकुल साफ सुथरे हैं । 'नीरया' इसी कारण ये धूलि आदि कचवर से सर्वथा विहीन हैं । 'निम्मला' कठिन मलवर्जित हैं । 'निप्पंका' आर्द्रमलविहीन है 'निक्कंकडच्छाया' निरावरण दीप्तिवाले हैं । 'सप्पमा' कान्तिवाले हैं 'समरीइया' दीप्तिकी बहुलता से युक्त होने के कारण ये किरणों से युक्त हैं । 'सड्डजोया' परवस्तु के प्रकाशक होने से उद्योत सहित हैं । 'पासाइया' प्रसन्नताजनक हैं । 'दंसणिज्जा' दर्शनीय-देखने योग्य है 'अभिरूपा' और अतिरमणीय हैं । इनकी

છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. આ બધા ભવનો 'લણ્હા' ઘણા જ કોમળ છે. 'ઘટ્ટા' શાલ પર ઘસવામાં આવેલ પથર વિગેરેની જેમ આ બધા ધૂટ-ઘસેલા જેવા દેખાય છે. 'મટ્ટા' સુકુમાર શાણથી ઘસેલાની સાફ આ બધા મૃષ્ટ છે. અથવા પ્રમાર્જનિકા-સાવરણીથી સાફ કરેલાની જેમ બિલકુલ સાફ સ્વચ્છ છે. 'નીરયા' અને એજ કારણથી ધૂળ વિગેરે કયરા વિનાના છે. 'નિમ્મલા' નિર્મલ -કંઈ મળ વિનાના છે. 'નિપ્પંકા' કાદવ વિનાના છે. 'નિક્કંકડછાયા' પ્રગટ પ્રકાશવાળા છે. 'સપ્પમા' કાંતિવાળા છે. 'સમરીइया' દીપ્તિની અધિકતાથી યુક્ત હોવાના કારણે એ કિરણોવાળા છે. 'સડ્ડજોયા' વસ્તુને પ્રકાશ કરાવાળા હોવાથી ઉદ્યોતવાળા છે. 'પાસાइया' પ્રસન્નતા બતાવવાવાળા છે. દંસણિજ્જા' દર્શનીય દેખવા યોગ્ય છે. 'અભિરૂપા' અત્યંત રમણીય છે. 'પહિરૂપા' પ્રતિરૂપ છે, આની

વ્યાખ્યા પૂર્વં દ્વિતીયશતકસ્યાષ્ટમોદેશે પ્રથમસૂત્રેऽપિ દ્રષ્ટવ્યેતિ । ‘તત્થ ણં વહવે
જીવા ય ષોગ્ગલા ય’ તત્ર સ્વલુ સર્વરત્નમયેષુ ભવનાવાસેષુ વહવઃ અનેકપ્રકારકાઃ
જીવાશ્ચ પુદ્ગલાશ્ચ ચેતનાચેતનરૂપાઃ પદાર્થાઃ ‘વક્કમંતિ’ અવક્રામન્તિ પૂર્વમનુત્પન્ના
ઉત્પદ્યન્તે ‘વિઝક્કમંતિ’ વ્યુત્ક્રામન્તિ વિશેષેણ ઉત્પદ્યન્તે ‘ચયંતિ’ ચયન્તિ સ્ત્રિયન્તે
‘ઉવવજ્જંતિ’ ચ્યુતાઃ પુનરુત્પદ્યન્તે જીવા પુદ્ગલાશ્ચ તત્રા ગચ્છન્તિ નિર્ગચ્છન્તીતિ-
ભાવઃ, યતઃ ‘સાસયા ણં તે ભવણવાસા દ્વવ્વટ્ટયાણ’ શાશ્વતાઃ સ્વલુ ભવનાવાસા
દ્રવ્યાર્થતયા તે સ્વલુ અસુરકુમારભવનાવાસાઃ કૃત્રિમભવનવત્ ન અશાશ્વતાઃ અપિ
તુ શાશ્વતાઃ નિત્યાઃ કેન રૂપેણ તે ભવનાવાસાઃ શાશ્વતાઃ ? તત્રાહ-દ્રવ્યાર્થતયા

વિશેષરૂપ સે વ્યાખ્યા પહિલે દ્વિતીય શતક કે આઠલે ઉદ્દેશક મેં કી
ગઈ હૈ સો વહાં સે દેવ લેની ચાહિયે । ‘તત્થ ણં વહવે’ ઉન સર્વ
રત્નમય ભવનાવાસો મેં અનેક પ્રકાર કે જીવ ઓર પુદ્ગલ ચેતના-
ચેતનરૂપ પદાર્થ ‘વક્કમંતિ’ જો પહિલે વહાં કમી નહીં ઉત્પન્ન હુણ હૈ-
ઉત્પન્ન હોતે હૈ’, ‘વિઝક્કમંતિ’ વિશેષરૂપ સે ઉત્પન્ન હોતે હૈ ‘ચયંતિ’
મરતે હૈ ‘ઉવવજ્જંતિ’ પુનઃ ઉત્પન્ન હોતે હૈ તાત્પર્ય એસા હૈ કિ
યહાં અનેક જીવ ઉત્પન્ન હોતે હૈ ઓર મરતે હૈ તથા અનેક
પુદ્ગલ યહાં આતે હૈ ઓર યહાં સે નિકલતે હૈ । ‘સાસયા ણં
તે ભવણવાસા’ યે સવ ભવનાવાસ શાશ્વત હૈ સો એસી
શાશ્વતતા इनमें ‘द्ववट्टयाण’ द्रव्यार्थता को लेकर कही गई है अर्थात्
असुरकुमारों के ये भवनावास बनावटी कृत्रिम-भवनों के जैसे अशा-
श्वत नहीं हैं अपि तु शाश्वत-नित्य हैं । किस रूप से ये भवनावास

વિશેષ સ્પષ્ટતાવાળી વ્યાખ્યા બીજા શતકના આઠમા ઉદ્દેશમાં કરવામાં
આવી છે. તે તે ત્યાંથી લેઈ લેવી. ‘તત્થ ણં વહવે’ તે સર્વ રત્નમય ભવના-
વાસોમાં અનેક પ્રકારના જીવો અને પુદ્ગલો ચેતન અને અચેતનરૂપ પદાર્થો
‘વક્કમંતિ’ ઉત્પન્ન થાય છે. ‘વિઝક્કમંતિ’ વિશેષ રૂપથી ઉત્પન્ન થાય છે. ‘ચયંતિ’
મરે છે. ‘ઉવવજ્જંતિ’ મરીને પાછા ઉત્પન્ન થાય છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે
કે-તેમાં અનેક જીવો ઉત્પન્ન થાય છે. અને મરે છે. અને અનેક પુદ્ગલો અહિયાં
આવે છે. અને અહિથી નીકળે છે ‘સાસયા ણં તે ભવણવાસા’ આ બધા જ
ભવનાવાસો શાશ્વત છે. અને એવું શાશ્વતપણું તેઓમાં ‘દ્વવટ્ટયાણ’ દ્રવ્યાર્થિક-
નયથી કહેલ છે. અર્થાત્ અસુરકુમારોના અભવનાવાસો બનાવટી કૃત્રિમ-ભવ-
નોની માફક અશાશ્વત હોતા નથી, પરંતુ શાશ્વત-અર્થાત્ નિત્ય છે. આ

દ્રવ્યાર્થિકનયેનેત્યર્થઃ પર્યાયરૂપેણાનિત્યતાયા વક્ષ્યમાણત્વાત્, તત્ કિમેકાન્ત-
નિત્યાસ્તે ભવનાવાસાઃ ? इति नेत्यत आह—‘वन्नपज्जवेहिं’ इत्यादि ‘वन्नपज्ज-
वेहिं’ वर्णपर्यायैः कृष्णनीलादिवर्णपर्यायैर्न शाश्वतास्ते ‘जावफासपज्जवेहिं असासया’
एवं यावत्स्पर्शपर्यायैरशाश्वतास्ते भवनावासाः । अत्र यावत् पदेन गन्धासयोः
संग्रहः तथा च ते भवनावासाः वर्णगन्धरसस्पर्शपर्यायैरशाश्वताः द्रव्यरूपेण तु
शाश्वता इत्यर्थः । ‘एवं जाव थणियकुमारावासा’ एवं यावत् स्तनितकुमारावासाः
यथा असुरकुमारभवनावासविषये कथितं तत्सर्वं स्तनितकुमारदेवभवनावासवि-
षयेऽपि ज्ञातव्यम् संख्यया स्वरूपेण द्रव्यपर्यायाभ्यां चेति भावः । ‘केदइया ण

શાશ્વત હોં તો હસકે લિયે કહા ગયા હોં ‘દવ્વદુયાણ’ કિં યે સઘ દ્રવ્યા-
ર્થિક નય કે અભિપ્રાય સે હી શાશ્વત હોં પર્યાયાર્થિકનય કે અભિપ્રાય સે
નહીં ઉસ અભિપ્રાય સે તો અનિત્ય હી હૈ યહી વાત ‘વન્નપજ્જવેહિં’
इत्यादि सूत्र पाठ द्वारा व्यक्त की गई है कृष्णनील आदि जो वर्ण पर्याय
हैं, तथा यावत् जो स्पर्श पर्याय हैं उनकी अपेक्षा से ये शाश्वत नहीं
हैं किन्तु अशाश्वत हैं यहां यावत्पद से बन्ध रस का ग्रहण हुआ है ।
इस प्रकार ये भवनावास वर्ण, गन्ध, रस और स्पर्श इनकी पर्यायों
से अशाश्वत हैं और द्रव्यरूप से शाश्वत हैं । ‘एवं जाव थणियकुमारा-
वासा’ जैसा यह कथन असुरकुमारों के भवनावासों के सम्बन्ध में
किया गया है इसी प्रकार का कथन यावत् स्तनितकुमारदेवों के भव-
नावासों के सम्बन्ध में भी जानना चाहिये जिनकी उलकी संख्या
कही गई है उतनी ही उनकी संख्या है जिस प्रकार से ये द्रव्यदृष्टि

ભવનાવાસો કેવી રીતે શાશ્વત છે ? એ માટે કહે છે કે—‘દવ્વદુયાણ’ આ બધા
દ્રવ્યાર્થિક નયની અપેક્ષાએ શાશ્વત છે. અને પર્યાયાર્થિક નયની અપેક્ષાથી
શાશ્વત હોતા નથી તે પર્યાયાર્થિક નય પ્રમાણે તો અનિત્ય જ છે. એજ વાત
‘વન્નપજ્જવેહિં’ ઇત્યાદિ સૂત્રપઠ દ્વારા પ્રગટ કરી છે. કૃષ્ણ, નીલ વિગેરે જે
વર્ણ પર્યાયો છે, તથા યાવત્ જે સ્પર્શ પર્યાયો છે. તે અપેક્ષાથી શાશ્વત હોતા
નથી. પરંતુ અશાશ્વત છે. અહિયાં યાવત્પદથી ગન્ધ અને રસ ગ્રહણ કરાયા
છે. એ રીતે આ ભવનાવાસો વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ એ બધાની
પર્યાયોથી અશાશ્વત છે, અને દ્રવ્યનય રૂપે એ શાશ્વત છે. ‘एवं जाव थणिय-
कुमारावासा’ असुरकुमारोंના ભવનાવાસોના સંબંધમાં જેવું આ કથન કરવામાં
આવ્યું છે, એજ પ્રમાણેનું કથન યાવત્ સ્તનિતકુમાર દેવોના ભવનાવાસોના
સંબંધમાં પણ બાણુ. જેટલી જેની સંખ્યા કહેવામાં આવી છે તેટલી જ તેની

મંતે !' કિયન્તિ સ્વલુ ભદન્ત ! 'વાણમંતરમોમેઙ્ગનયરાવાસસયસહસ્તા પન્નત્તા' વાનવ્યન્તરમૌમેયનગરાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ભૂમેરન્તર્ભવાનિ મૌમેયકાનિ તાનિ ચ નગરાણિ ઇતિ મૌમેયનગરાણિ, સગવાનાહ—'ગોયમા' ઇત્યાદિ । 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'અસંસ્વેજ્ઞા વાણમંતરમોમેઙ્ગનયરાવાસસયસહસ્તા પન્નત્તા' અસંસ્વેયાનિ વાનવ્યન્તરમૌમેયકનગરાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ 'તે ણં મંતે ! કિં મયા પન્નત્તા' તે વિમાનવાસાઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં મયાઃ કિં વસ્તુ નિર્મિતાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ તન્નાહ—'સેસં તં ચેવ' શેષં તદેવ અસુરાવાસવદેવ વાનવ્યન્તરમૌમેયકનગરાવાસાઃ અચ્છાઃ શ્લક્ષ્ણાઃ ઇત્યાદિ વિશેષણવિશિષ્ટાઃ સન્તિ । તન્ન સ્વલુ જીવાઃ

और पर्यायदृष्टि से नित्य और अनित्य कहे गये हैं उसी प्रकार से ये भी इन दोनों दृष्टियों से कथंचित् नित्यानित्य कहे गये हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं 'केवद्वया णं मंते ! वाणमंतरं' हे भदन्त ! जो वानव्यन्तर देव हैं उनके भूमि के अन्तर्गत भौमेय नगरावास कितने कहे गये हैं ? उत्तर में प्रभु ने कहा है—'गोयमा । असंस्वेज्जां' हे गौतम ! वानव्यन्तरो के भूमि के भीतर में जो नगरावास कहे गये हैं वे असंख्यात कहे गये हैं 'ते णं मंते ! किं मया' हे भदन्त ! ये सब नगरावास किस वस्तु के हैं ? तो इस प्रश्न का उत्तर हे गौतम ऐसा ही है कि जैसा असुरकुमारों के भवनावास के विषय में कहा जा चुका है । वानव्यन्तरो के भौमेयक नगरावास भी असुरकुमारों के भवनावासों के जैसे अच्छश्लक्ष्ण इत्यादि विशेषणोंवाले हैं यहाँ जीव

સંખ્યા છે. જે રીતે આ દ્રવ્યાર્થિકનય, અને પર્યાયાર્થિકનયથી નિત્ય અને અનિત્ય કહ્યા છે, એજ રીતે આ પણ એ બન્ને દૃષ્ટિઓથી કથંચિત્ નિત્ય અને કથંચિત્ અનિત્ય કહ્યા છે. અર્થાત્ દ્રવ્યાર્થિક નયથી નિત્ય અને વર્ણાદિથી—અનિત્ય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને વાનવ્યંતરોના ભવનાવાસો સંબંધમાં પૂછે છે કે—'કેવદ્વયા ણં મંતે ! વાણમંતરં' હે ભગવન્ વાનવ્યંતર નામના જે દેવો છે. તેઓને ભૂમિની અંદર ભૌમેય નગરાવાસ કેટલા કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા । અસંસ્વેજ્ઞાં' હે ગૌતમ વાનવ્યંતરોના ભૂમિની અંદર જે નગરાવાસ કહ્યા છે, તે અસંખ્યાત છે. 'તે ણં મંતે ! કિંમયાં' હે ભગવન્ તે તમામ નગરાવાસો કઈ વસ્તુથી બનેલા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એજ છે કે જેવી રીતે અસુર કુમારોના ભવનાવાસોના સંબંધમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેવી જ રીતે વાનવ્યંતરોના આ ભૂમિની અંદરના નગરાવાસો પણ અસુરકુમારોના ભવનાવાસો પ્રમાણે 'અચ્છશ્લક્ષણ' ઇત્યાદિ વિશેષણોવાળા છે. તેમાં જીવો અને

પુદ્ગલાથ ઉત્પદ્યન્તે વિપદ્યન્તે અતો દ્રવ્યાર્થતયા તે નગરાવાસાઃ શાશ્વતાઃ કિન્તુ
 વર્ણાદિસ્પર્શાન્તપર્યાયૈરશાશ્વતાઃ વર્ણાદિમિઃ પરિવર્તનશીલત્વાત્ 'કેવદ્વયા ણં
 મંતે' કિયન્તિ સ્વલ્લુ મદન્ત ! 'જોહસિયવિમાનાવાસસયસહસ્તા પન્નત્તા' જ્યો-
 તિષ્કવિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ મજ્જન્તાનિ ? જ્યોતિષ્કવિમાનાવાસાઃ કિયન્તઃ ?
 इति प्रश्नः भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम ! 'असंखेज्जा
 जोहसियविमाणावाससयसहस्सा' असंख्येयानि ज्योतिष्कविमानावासशतसहस्राणि
 हे गौतम ! असंख्येया एव ज्योतिष्कविमानावासशतसहस्राणि इति । 'ते
 णं मंते ! किं मया पन्नत्ता' ते स्वल्लु मदन्त ! ज्योतिष्कविमानावासाः किं मयाः
 सन्ति ? इति प्रश्नः, भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि । 'गोयमा' हे गौतम !
 'सव्वफलिहामया' सर्वस्फटिकमयाः ज्योतिष्कविमानावासाः । 'अच्छा' इति
 'अच्छा सप्पा' इत्यादि विशेषणानि पूर्ववद्विज्ञेयानि 'सेसं तं चेव' शेषं तदेव—

और पुद्गल उत्पन्न होते हैं और विपन्न होते हैं । अतः द्रव्यार्थिक नय की
 दृष्टि से ये नगरावास शाश्वत भी हैं एवं वर्णादि स्पर्शान्तपर्यायों की
 दृष्टि से अशाश्वत भी हैं क्योंकि वर्णादिकरूप पर्यायों परितर्तन शील
 होती है । अतः उनके सम्बन्ध से ये भी परिवर्तनशील हैं । 'केवद्वया णं
 मंते ! जोहसिय०' हे भदन्त ! ज्योतिषिक देवों के विमानावास कितने
 लाख हैं ? तो हे गौतम ! इस प्रश्न का उत्तर ऐसा है कि 'असंखेज्जा
 जोहसिय०' ज्योतिषिकदेवों के विमानावास असंख्यात लाख प्रमाण हैं ।
 'ते णं मंते ! किं मया' यदि ऐसा पूछा जावे कि ये सब किस वस्तु के बने
 हुए हैं ? तो इसका उत्तर ऐसा है कि ये सब 'सव्वफलिहामया' सर्व
 तरफ स्फटिकरत्न के बने हुए हैं । तथा ये सब अच्छाश्लक्ष्ण इत्यादि पूर्व में

પુદ્ગલો ઉત્પન્ન થાય છે અને નાશ પામે છે. તેથી દ્રવ્યાર્થિક નયની દૃષ્ટિથી
 આ નગરાવાસો શાશ્વત-નિત્ય પણ છે. અને વર્ણાથી આરંભીને સ્પર્શ સુધીના
 પર્યાયોની દૃષ્ટિથી અશાશ્વત પણ છે. કેમ કે વર્ણાદિપર્યાયો પરિવર્તનસ્વભાવ
 વાળા હોય છે. જેથી તેના સંબંધથી આ પણ પરિવર્તનશીલ છે. 'કેવદ્વયા ણં
 મંતે ! જોહસિય૦' હે ભગવન્ જ્યોતિષક દેવોના વિમાનાવાસો કેટલા લાખ
 કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'અસંખેજ્જા જોહસિય૦' હે
 ગૌતમ ! જ્યોતિષક દેવોના વિમાનાવાસો અસંખ્યાત પ્રમાણ કહ્યા છે. 'તે ણં
 મંતે ! કિં મયા' હે ભગવન્ તે યથા વિમાનાવાસો કઈ વસ્તુથી બનેલા છે ? તેના
 ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'સવ્વફલિહામયા' હે ગૌતમ ! બધી જ તરફથી એ વિમા-
 નાવાસો સ્ફટિક રત્નના બનેલા છે. અને તે તમામ 'અચ્છ' શ્લક્ષ્ય મય સ્ફટિક છે.
 વિગેરે પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળા છે. આ વિમાનાવાસોના સંબંધનું બાકીનું તમામ

શેષમેતદ્વિન્નં સર્વમપિ તદેદ-અસુરકુમારસૂત્રોક્તમેવ । અત્રાપિ વહ્નો જીવાઃ પુદ્ગલાશ્ચ ઉત્પન્નન્તે વિપન્નન્તે, एते विमानावासाः द्रव्यार्थतया शाश्वतः वर्णादि पर्यायैरशाश्वताश्चेति । ‘सोहम्मे णं भंते ! कप्पे’ सौधर्मे खलु भदन्त ! कल्पे ‘केव-इया विमानावाससयसहस्सा पन्नत्ता’ ક્રિયન્તિ વિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘वत्तीसं विमानावाससय-सहस्सा पन्नत्ता’ દ્વાત્રિંશત્ વિમાનાવાસશતસહસ્રાણિ દ્વાત્રિંશલક્ષ્યાણિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ । ‘ते णं भंते ! किं मया पन्नत्ता’ તે खलु भदन्त ! किं मयाः प्रज्ञप्ताः ? भगवानाह-‘सुव्वरयणामया’ सर्वरत्नमयाः ‘अच्छा’ अच्छाः ‘सण्हा’ इत्यादि विशेषणानि

કહે ગયે વિશેષણોવાળે હૈં । બાકી કા ઓર સ્વ હનકે વિષય કા કથન અસુરકુમારોં કે ઘવનાવાસ કે જેસા હી હૈ । યહાં પર ખી અનેક જીવ ઓર પુદ્ગલ ઉત્પન્ન હોતે હૈં ઓર વિપન્ન-નાશ હોતે હૈં । દ્રવ્યાર્થિકનય કે અભિપ્રાય સે નિત્ય હૈં ઓર પર્યાયાર્થિક દષ્ટિ કે અભિપ્રાય સે યે અનિત્ય ખી હૈં । ન સર્વથા નિત્ય હૈં ઓર ન સર્વથા અનિત્ય હૈં, કિન્તુ કથંચિત્ હી યે નિત્ય ઓર અનિત્ય હૈ । ‘સોહમ્મે ણં ભંતે ! કપ્પે૦’ યદિ તુમ એસા પ્રશ્ન કરો કિ સૌધર્મ કલ્પ મેં કિતને લાખ વિમાનાવાસ હૈં ? તો હે ગૌતમ ! હસ પ્રશ્ન કો ઉત્તર એસા હૈ કિ વહાં ‘વત્તીસં વિમાના૦’ ૩૨ લાખ વિમાનાવાસ હૈં । ‘તેણં ભંતે ! કિં મયા’ યે કિસ વસ્તુ કે બને હુણ હૈં ? તો હસકા એસા ઉત્તર હૈ કિ યે સ્વ ‘સુવ્વરયણામયા’ સર્વ પ્રકાર સે રત્નોં કે બને હુણ હૈં । સાથ મેં ‘અચ્છા૦’ યે સ્વ સ્વચ્છ હૈં, ચિકને હૈં’ ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત વિશેષણોવાળે હૈં ।

કથન અસુરકુમારોના ભવનાવાસોના વર્ણનની જેમ જ છે. આ વિમાનાવાસોમાં પણ અનેક જીવો અને પુદ્ગલો ઉત્પન્ન થાય છે. અને મરે પણ છે. દ્રવ્યાર્થિક નયના મતથી એ વિમાનાવાસો શાશ્વત-નિત્ય છે. અને પર્યાયાર્થિક નયના મતથી એ વિમાનાવાસો અશાશ્વત-અનિત્ય છે. અર્થાત્ સર્વથા નિત્ય પણ નથી અને સર્વથા અનિત્ય પણ નથી. પરંતુ એ કથંચિત્ જ નિત્ય છે અને કથંચિત્ એ અનિત્ય છે.

‘સોહમ્મે ણં ભંતે ! કપ્પે૦’ હે ભગવન્ સૌધર્મકલ્પમાં કેટલા લાખ વિમાનો છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘વત્તીસં વિમાના૦’ હે ગૌતમ સૌધર્મકલ્પમાં ૩૨ બત્રીસ લાખ વિમાનાવાસો કહ્યા છે. ‘તેણં ભંતે ! કિં મયા’ હે ભગવન્ તે વિમાનાવાસો કઈ વસ્તુથી બનેલા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે તે બધા જ વિમાનાવાસો ‘સુવ્વરયણામયા૦’ સર્વ પ્રકારથી રત્નોના બનેલા છે. તેમ જ તે બધા વિમાનાવાસો ‘અચ્છા’ સ્વચ્છ છે. સ્ફટિકમય છે

પૂર્વવદ્ વાચ્યાનિ 'સેસં તં ચેવ' શેપં તદેવ અસુરકુમારસૂત્રોક્તમેવ 'જાવ અણુ-
ત્તરવિમાણા' યાવદનુત્તરવિમાનાનિ અનુત્તરવિમાનપર્યન્તમેષેવ વ્યવસ્થાઽવગન્તવ્યેતિ
'નવરં જાણેયઘ્વા જત્ય જાવહયા ભવળા વિમાણા વા' નવરં જ્ઞાતવ્યાનિ અન્ય-
શાસ્ત્રતો વિજ્ઞેયાનિ યત્ર યાવન્તિ ભવનાનિ વિમાનાનિ વા તાનિ તથા ચ દ્વાત્રિ-
શલ્લક્ષાનિ વિમાનાનિ પ્રથમે સૌધર્મે ૧ । અઠ્ઠાવિંશતિ લક્ષાનિ દ્વિતીયે
ઈશાને ૨ । દ્વાદશલક્ષાનિ તૃતીયે સનત્કુમારે ૩ । અષ્ટૌ લક્ષાણિ ચતુર્થે માહેન્દ્રે ૪ ।
ચતુર્લક્ષાણિ પશ્ચમે વ્રહ્મલોકે ૫ । પશ્ચાશત્ સદસ્રાણિ પઠે લાન્તકે ૬ । ચત્વાર્ણિ-

'સેસં તં ચેવ' હસ પ્રકાર અસુરકુમાર સૂત્ર મેં કહે અનુસાર હી યે સબ
સૌધર્મકલ્પ કે ૩૨ લાખ વિમાનાવાસ હૈં એસા જાનનાં ચાહિયે । તથા હસી
પ્રકાર કી વ્યવસ્થા યાવત્ અનુત્તર વિમાનપર્યન્ત જાન લેની ચાહિયે, પરન્તુ
હસ વ્યવસ્થા મેં યદિ કોઈ અન્તર હૈં તો વહ જહાં જિતને ભવન ઓર
વિમાન કહે ગયે હૈં વહાં ઉતને ભવન ઓર વિમાનોં કે કહને કા
હૈં । યહી થાત 'નવરં જાણેયઘ્વા જત્ય જાવહયા ભવળા વિમાના વા'
હસ સૂત્ર પાઠ દ્વારા યહાં સમજાઈ ગઈ હૈં । કિસ કલ્પ મેં કિતને વિમા-
નાવાસ હૈં ? યહ વિષય અન્યશાસ્ત્ર સે યહાં પ્રકટ કિયા જાતા હૈં પ્રથમ
સૌધર્મકલ્પ મેં ૩૨ લાખ વિમાનાવાસ હૈં ૨૮ લાખ વિમાનાવાસ દ્વિતીય
ઈશાનકલ્પ મેં હૈં ૧૨ લાખ વિમાનાવાસ તીસરે સનત્કુમાર કલ્પ મેં હૈં
૮ લાખ વિમાનાવાસ ચૌથે માહેન્દ્રકલ્પ મેં હૈં ૪ લાખ વિમાનાવાસ

'શ્લુઘ્ન' ચિક્ષુ છે. ઇત્યાદિ પૂર્વોક્ત બધા જ વિશેષણોવાળા છે. 'સેસં તં ચેવ'
આ રીતે અસુરકુમાર સૂત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે આ બધા સૌધર્મકલ્પના ૩૨
બત્રીસ લાખ વિમાનાવાસો છે. તેમ સમજવું. અને એજ પ્રમાણેનું કથન
યાવત્ અનુત્તર વિમાન સુધી સમજવું. પરંતુ આ કથનમાં જો કોઈ અંતર
હોય તો તે જ્યાં જેટલા ભવનો અને વિમાનો કહ્યા છે. ત્યાં તેટલા જ
ભવનો અને વિમાનોની સંખ્યા કહેવી. 'નવરં જાણેયઘ્વા જત્ય જાવહયા
ભવળા વિમાણા વા' એ સૂત્રપાઠ દ્વારા અહિંયાં સમજાવેલ છે. કયા કલ્પમાં
કેટલા વિમાનો છે? આ વિષયમાં અન્ય શાસ્ત્રોમાંથી અહિંયાં બતાવવામાં
આવે છે. જે નીચે પ્રમાણે છે.-

પહેલા સૌધર્મ કલ્પમાં ૩૨ બત્રીસ લાખ વિમાનાવાસો છે. બીજા ઇશાન
કલ્પમાં ૨૮ અઠ્યાવીસ લાખ વિમાનાવાસો છે. ત્રીજા સનત્કુમાર કલ્પમાં ૧૨
બાર લાખ વિમાનાવાસો છે. ચોથા માહેન્દ્ર કલ્પમાં ૮ આઠ લાખ વિમાના-
વાસો છે. પાંચમાં બ્રહ્મલોક કલ્પમાં ૪ ચાર લાખ વિમાનાવાસો છે. છઠા લાન્તક

શત્સહસ્રાણિ સપ્તમે મહાશુક્રે ૭ । પદ્ સહસ્રાણિ અષ્ટમે સહસ્રારે ૮ । ચતુઃ
શતાનિ નવમદશમયોરાનતપાણતયોઃ ૧૯-૨૦ । ત્રીણિ શતાનિ એકાદશદ્વાદશયો-
રારણાચ્યુતયોઃ ૨૧-૨૨ । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં ભદન્ત ! તદેવં
ભદન્ત ! ઇતિ હે ભદન્ત ! અસુરકુમારાદિ દેવાવાસવિષયે ચત્ દેવાનુપ્રિયેગ કથિતં
તત્ એવમેવ-સત્યમેવ ઇતિ કથયિત્વા ભગવાન્ ગૌતમો ભગવન્તં વન્દિત્વા નમસિય-
ત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતિ ઇતિ ॥ સૂ. ૧ ॥

ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાતજગદ્બલ્લભાદિચદ્ભૂષિતવાલબ્રહ્મચારિ 'જૈનાચાર્ય'
પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી "ભગવતી" સૂત્રસ્ય પ્રમેયચન્દ્રિકા
રખાયાં વ્યાખ્યાયામેકોનવિંશતિતમશતકસ્ય સપ્તમોદેશકઃ સમાપ્ત ॥ ૧૯-૭ ॥

પાંચવેં વ્રહ્મ લોક મેં હૈં ૫૦ હજાર વિમાનાવાસ છટે લાન્તકકલ્પ મેં હૈં ૪૦
હજાર વિમાનાવાસ સાતવેં મહાશુક્રકલ્પ મેં હૈં ૬ હજાર વિમાનાવાસ
આઠવેં સહસ્રારકલ્પ મેં હૈં ૪૦૦ વિમાનાવાસ ૯ વેં ૧૦ વેં કલ્પ મેં હૈં ।
ત્રીન સૌ વિમાનાવાસ ૧૧ વેં ૧૨ વેં કલ્પ મેં હૈં । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે !
ત્તિ' હે ભદન્ત ! અસુરકુમારાદિ દેવાવાસોં કે વિષય મેં જો આપ દેવાનુ
પ્રિય ને યહાં કહા હૈં વહ સર્વથા સત્ય હી હૈ ૨ ઇસ્ પ્રકાર કહકર ગૌતમ-
પ્રભુ કો વન્દન નમસ્કાર કર સંયમ એવં તપ સે આત્મા કો ભાવિત
કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂત્ર ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
"ભગવતીસૂત્ર" કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે વત્તીસવેં શતકકા
॥ સાતવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૯-૭ ॥

કલ્પમાં ૫૦ પચાસ હજાર વિમાનાવાસો છે. સાતમા મહાશુક્ર કલ્પમાં ૪૦
હજાર વિમાનાવાસો છે. આઠમાં સહસ્રારકલ્પમાં ૬ છ હજાર વિમાનાવાસો છે.
નવમા અને દસમા કલ્પમાં ૪૦૦ ચા.સો વિમાનાવાસો છે. અગીયારમા અને
બારમાં કલ્પમાં ત્રણસો ૩૦૦૭ વિમાનાવાસો કહ્યા છે.

'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ અસુરકુમાર વિગેરે દેવાના
આવાસના સંબંધમાં આપ દેવાનુપ્રિયે જે કથન કર્યું છે, તે તમામ કથન
સર્વથા સત્ય જ છે. હે ભગવન્ આપનું કથન આપ્ત હોવાથી યથાર્થ છે. આ
પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વન્દના નમ-
સ્કાર કરીને સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના
સ્થાન પર વિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ઓગણીસમા શતકનો સાતમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૯-૭ ॥

अथ अष्टमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

सप्तमोद्देशके असुरादीनां भयनादीनि उक्तानि ते च देवा निर्वृत्तिमन्तो भयन्तीत्यष्टमे उद्देशके निर्वृत्तिरुच्यते, इत्येवं संवन्धेन आयातस्याष्टमोद्देशकस्ये-
दमादिमं सूत्रम् 'कइविहा णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—'कइविहा णं भंते ! जीवनिव्वत्ती पन्नत्ता ? गोयमा !
पंचविहा जीवनिव्वत्ती पन्नत्ता, तं जहा—एगिंदियजीवनिव्वत्ती,
जाव पंचेदियजीवनिव्वत्ती एगिंदियजीवनिव्वत्ती णं भंते ! कइ-
विहा पन्नत्ता, 'गोयमा ! पंचविहा पन्नत्ता, तं जहा—सुहुमपुढवी-
काइयएगिंदियजीवनिव्वत्ती जाव वणस्सइकाइय एगिंदिय जीव-
निव्वत्ती । पुढवीकाइयएगिंदियजीवनिव्वत्ती णं भंते ! कइविहा
पन्नत्ता गोयमा ! दुविहा पन्नत्ता, तं जहा—सुहुमपुढवीकाइय-
एगिंदियजीवनिव्वत्ती य वायरपुढवीकाइय एगिंदियजीवनिव्वत्ती
य । एवं एएणं अभिलावेणं जहा वड्डुगवंधे तेयगसरीरस्स जाव
सव्वट्टुसिद्ध अणुत्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवपंचिंदियजीव-
निव्वत्ती णं भंते ! कइविहा पन्नत्ता, गोयमा ! दुविहा
पन्नत्ता, तं जहा पज्जत्तगसव्वट्टुसिद्धाणुत्तरोववाइयकप्पाईय
वेमाणियदेवपंचिंदिय जीवनिव्वत्ती य अपज्जत्तगसव्वट्टुसिद्धाणु-
त्तरोववाइयकप्पाईयवेमाणियदेवपंचिंदियजीवनिव्वत्ती य । कइ-
विहा णं भंते ! कम्मनिव्वत्ती पन्नत्ता ? गोयमा ! अट्टुविहा
कम्मनिव्वत्ती पन्नत्ता, तं जहा—नाणावरणिज्जकम्मनिव्वत्ती
जाव अंतराइयकम्मनिव्वत्ती । नेरइयाणं भंते ! कइविहा
कम्मनिव्वत्ती पन्नत्ता ? गोयमा ! अट्टुविहा कम्मनिव्वत्ती

पन्नत्ता तं जहा—नाणावरणिज्जकम्मनिव्वत्ती जाव अंतराइय-
 कम्मनिव्वत्ती। एवं जाव वेमाणियाणं। कइविहा णं भंते !
 सरीरनिव्वत्ती पन्नत्ता? गोयमा! पंचविहा सरीरनिव्वत्ती
 पन्नत्ता तं जहा ओरालियसरीरनिव्वत्ती जाव कम्मगसरीर-
 निव्वत्ती। नेरइयाणं भंते ! कइविहा सरीरनिव्वत्ती पन्नत्ता,
 एवं खेव एवं जाव वेमाणियाणं णवरं नायव्वं जस्स जइ सरी-
 राणि। कइविहा णं भंते ! सव्विंदियनिव्वत्ती पन्नत्ता? गोयमा!
 पंचविहा सव्वेदियनिव्वत्ती पन्नत्ता, तं जहा—सोइंदियनिव्वत्ती
 जाव फासिंदियनिव्वत्ती। एवं नेरइयाणं जाव थणियकुमाराणं।
 पुढवीकाइया णं पुच्छा गोयमा! एगा फासिंदियनिव्वत्ती
 पन्नत्ता एवं जस्स जइ इंदियाइं जाव वेमाणियाणं। कइविहाणं
 भंते ! भासानिव्वत्ती पन्नत्ता? गोयमा! चउठ्विहा भासा-
 निव्वत्ती पन्नत्ता, तं जहा सच्चाभासानिव्वत्ती १, मोसाभासा
 निव्वत्ती २, सच्चामोसाभासानिव्वत्ती ३, असच्चा मोस-
 भासानिव्वत्ती ४। एवं एगिंदियवज्जं जस्स जा भासा जाव
 वेमाणियाणं। कइविहा णं भंते ! मणनिव्वत्ती पन्नत्ता? गोयमा!
 चउठ्विहा मणनिव्वत्ती पन्नत्ता, तं जहा सच्चमणनिव्वत्ती
 जाव असच्चामोसमणनिव्वत्ती। एवं एगिंदियविगल्लिंदिय-
 वज्जं जाव वेमाणियाणं। कइविहाणं भंते ! कसायनिव्वत्ती
 पन्नत्ता? गोयमा! चउठ्विहा कसायनिव्वत्ती पन्नत्ता तं जहा—
 कोहकसायनिव्वत्ती जाव लोभकसायनिव्वत्ती। एवं जाव

वेसाणियाणं। कइविहा णं भंते! वल्लनिव्वत्ती पन्नत्ता? गोयमा!
 पंचविहा वल्लनिव्वत्ती पन्नत्ता तं जहा—कालवल्लनिव्वत्ती जाव
 सुक्खिलवल्लनिव्वत्ती। एवं निरवसेसं जाव वेसाणियाणं। एवं
 गंधनिव्वत्ती दुविहा जाव वेसाणियाणं। रसनिव्वत्ती पंचविहा
 जाव वेसाणियाणं। फासनिव्वत्ती अट्ठविहा जाव वेसाणियाणं।
 कइविहा णं भंते! संठाणनिव्वत्ती पन्नत्ता? गोयमा! छविहा
 पन्नत्ता तं जहा—समचउरंससंठाणनिव्वत्ती जाव हुंडसंठाण-
 निव्वत्ती। नेरइयाणं पुच्छा गोयमा! एगा हुंडसंठाणनिव्वत्ती
 पन्नत्ता। असुरकुमाराणं पुच्छा गोयमा! एगा समचउरंस-
 संठाणनिव्वत्ती पन्नत्ता एवं जाव थणियकुमाराणं। पुढवी-
 काइयाणं पुच्छा, गोयमा! एगा मसूरचंदसंठाणनिव्वत्ती
 पन्नत्ता एवं जस्स जं संठाणं जाव वेसाणियाणं। कइविहा णं भंते!
 सन्नानिव्वत्ती पन्नत्ता? गोयमा! चउविहा सन्ना
 निव्वत्ती पन्नत्ता तं जहा—आहारसन्नानिव्वत्ती जाव परिग्गह-
 सन्नानिव्वत्ती। एवं जाव वेसाणियाणं। कइविहा णं भंते!
 लेस्सा निव्वत्ती पन्नत्ता? गोयमा! छविहा लेस्सानिव्वत्ती
 पन्नत्ता, तं जहा कणहलेस्सानिव्वत्ती जाव सुक्खलेस्सानिव्वत्ती।
 एवं जाव वेसाणियाणं, जस्स जइ लेस्साओ तस्स तइया भाणि-
 यवा। कइविहा णं भंते! दिट्ठिनिव्वत्ती पन्नत्ता? गोयमा!
 तिविहा दिट्ठिनिव्वत्ती पन्नत्ता, तं जहा—सम्मादिट्ठिनिव्वत्ती
 मिच्छादिट्ठिनिव्वत्ती, सम्मामिच्छादिट्ठिनिव्वत्ती, एवं जाव वेमा-

णियाणं, जस्स जइविहा दिट्ठी । कइविहा णं भंते ! णाणनिवृत्ती
पन्नत्ता ? गोयमा ! पंचविहा णाणनिवृत्ती पन्नत्ता, तं जहा—
आभिणिबोहियणाणनिवृत्ती जाव केवलनाणनिवृत्ती । एवं
एगिंदियवज्जं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ णाणा । कइविहा णं
भंते ! अन्नाणनिवृत्ती पन्नत्ता ? गोयमा ! तिविहा अन्नाण-
निवृत्ती पन्नत्ता—तं जहा मइअन्नाणनिवृत्ती१ सुयअन्नाण-
निवृत्ती२, विभंगनाणनिवृत्ती ३ । एवं जस्स जइ अन्नाणा जाव
वेमाणियाणं । कइविहा णं भंते ! जोगनिवृत्ती पन्नत्ता ? गोयमा !
तिविहा जोगनिवृत्ती पणत्ता तं जहा—मणजोगनिवृत्ती१ वइ-
जोगनिवृत्ती२ कायजोगनिवृत्ती३ एवं जाव वेमाणियाणं, जस्स
जइविहो जोगो । कइविहा णं भंते ! उवओगनिवृत्ती पणत्ता
गोयमा ! दुविहा उवओगनिवृत्ती पणत्ता तं जहा सागारोव-
ओगनिवृत्ती१ अणगारोवओगनिवृत्ती२ । एवं जाव वेमाणि-
याणं । (अत्र संग्रहणी गाथे)—

‘जीवाणं निवृत्ती१, कम्मप्पगडी२, सरीरनिवृत्ती३ ।

सर्विंदियनिवृत्ती४, आसा य५ मणै६, कसाया य७ ॥१॥

वन्ने८ गंधे९ रसे१० फासे११ संठाणविही य१२ होइ सण्णा य१३ ।

लेस्ता१४ दिट्ठि१५ नाणे१६ अण्णाणे१७ जोगे१८ उवओगे१९ ॥२॥

सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति ॥ सू० १ ॥

एगूणर्वासइमे सए अट्ठमो उद्देसो समत्तो ॥

कषायनिर्वृत्तिर्यावदलोभकषायनिर्वृत्तिः । एवं यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! वर्णनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्चविधा वर्णनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—काल (कृष्ण) वर्णनिर्वृत्तिर्यावत् शुक्लवर्णनिर्वृत्तिः । एवं निरवशेषं यावद्वैमानिकानाम् । एवं गन्धनिर्वृत्तिर्द्विविधा यावद्वैमानिकानाम् रसनिर्वृत्तिः पञ्चविधा यावद्वैमानिकानाम् । स्पर्शनिर्वृत्तिरष्टविधा यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! संस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! षड्विधा संस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता तद्यथा—समचतुरस्रसंस्थाननिर्वृत्तिः यावत् हुण्डसंस्थाननिर्वृत्तिः । नैरयिकाणां पृच्छा गौतम ! एका हुण्डसंस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता । असुरकुमाराणं पृच्छा, गौतम ! एका समचतुरस्रसंस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता । एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम् । पृथिवीकायिकानां पृच्छा गौतम ! एका समुरचन्द्रसंस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता । एवं यस्य यत् संस्थानम् यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! संज्ञानिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता गौतम ! चतुर्विधा संज्ञानिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—आहारसंज्ञानिर्वृत्तिर्यावत् परिग्रहसंज्ञानिर्वृत्तिः, एवं यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! लेश्यानिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्चविधा लेश्यानिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता तद्यथा—कृष्णलेश्यानिर्वृत्तिर्यावत् शुक्ललेश्यानिर्वृत्तिः । एवं यावद्वैमानिकानाम् । यस्य या लेश्या । कतिविधा खलु दृष्टिनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! त्रिविधा दृष्टिनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—सम्यग्दृष्टिनिर्वृत्तिः, मिथ्यादृष्टिनिर्वृत्तिः, सम्यग् मिथ्यादृष्टिनिर्वृत्तिः । एवं यावद्वैमानिकानाम् यस्य यद्विविधा दृष्टिः । कतिविधा खलु भदन्त ! ज्ञाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता गौतम ! पञ्चविधा ज्ञाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—आभिनिबोधिकज्ञाननिर्वृत्तिर्यावत् केवलज्ञाननिर्वृत्तिः । एवम् एकेन्द्रियवर्जं यावद्वैमानिकानाम् यस्य यत् ज्ञानम् । कतिविधा खलु भदन्त ! अज्ञाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! त्रिविधा अज्ञाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता तद्यथा—मत्तज्ञाननिर्वृत्तिः, श्रुताज्ञाननिर्वृत्तिः, विभज्ज्ञाननिर्वृत्तिः, एवं यस्य यद् अज्ञानम् यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! योगनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! त्रिविधा योगनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—मनोयोगनिर्वृत्तिः, १ वचो योगनिर्वृत्तिः २, काययोगनिर्वृत्तिश्च ३, एवं यावद्वैमानिकानाम् यस्य यद्विधो योगः । कतिविधा खलु भदन्त ! उपयोगनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! द्विविधा उपयोगनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—साकारोपयोगनिर्वृत्तिः अनाकारोपयोगनिर्वृत्तिः । एवं यावद्वैमानिकानाम् । (अत्र संग्रहणीभाष्ये)

जीवानां निर्वृत्तिः, १ कर्मवृत्तिः, २ शरीरनिर्वृत्तिः, ३

सर्वेन्द्रियनिर्वृत्तिः ४ भाषा ५ च मनः ६ कापा ७ ॥१॥

छाया—कृतिविधा खलु भदन्त ! जीवनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्च-
विधा जीवनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ताः तद्यथा एकेन्द्रियजीवनिर्मुक्तिर्यावत् पञ्चेन्द्रियजीव-
निर्मुक्तिः । एकेन्द्रियजीवनिर्मुक्तिः खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता गौतम !
पञ्चविधा प्रज्ञप्ता, तद्यथा—पृथिवीकायिकैकेन्द्रियजीवनिर्मुक्तिः, यावद्वनस्पतिका-
यिकैकेन्द्रियजीवनिर्मुक्तिः । पृथिवीकायिकैकेन्द्रियजीवनिर्मुक्तिः खलु भदन्त !
कतिविधा प्रज्ञप्ता ? गौतम ! द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा—मृक्षपृथिवीकायिकैकेन्द्रि-
यजीवनिर्मुक्तिः वादरपृथिवीकायिकैकेन्द्रियजीवनिर्मुक्तिः । एवमेतेनाभिहायेन
भेदो यथा वर्धकबन्धस्तैजसशरीरस्य यावत् सर्वार्थसिद्धानुत्तरोपपातिककल्पातीत-
वैमानिकदेवपञ्चेन्द्रियजीवनिर्मुक्तिः खलु भदन्त ! कतिविधा प्रज्ञप्ता ? गौतम !
द्विविधा प्रज्ञप्ता तद्यथा—पर्याप्तकसर्वार्थसिद्धानुत्तरोपातिककल्पातीतवैमा-
निकदेवपञ्चेन्द्रियजीवनिर्मुक्तिश्च अपर्याप्तकसर्वार्थसिद्धानुत्तरोपपातिककल्पातीत-
वैमानिकदेवपञ्चेन्द्रियजीवनिर्मुक्तिश्च । कतिविधा खलु भदन्त ! कर्मनिर्मुक्तिः
प्रज्ञप्ता ? गौतम ! अष्टविधा कर्मनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—ज्ञानावरणीयकर्मनिर्मु-
क्तिर्यावदन्तरायकर्मनिर्मुक्तिः । नैरयिकाणां खलु भदन्त ! कतिविधा कर्मनिर्मुक्तिः
प्रज्ञप्ता ? गौतम ! अष्टविधा कर्मनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—ज्ञानावरणीयकर्म-
निर्मुक्तिर्यावत् अन्तरायकर्मनिर्मुक्तिः । एवं यावद् वैमानिकानाम् । कतिविधा
खलु भदन्त ! शरीरनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्चविधा शरीरनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता
तद्यथा—औदारिकशरीरनिर्मुक्तिः यावत् कार्मणशरीरनिर्मुक्तिः । नैरयिकाणां
भदन्त ! कतिविधा शरीरनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता, एवमेव एवं यावद्वैमानिकानाम् ।
नवरं ज्ञातव्यं यस्य यानि शरीराणि । कतिविधा खलु भदन्त ! सर्वेन्द्रिय-
निर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्चविधा सर्वेन्द्रियनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता तद्यथा—श्रोत्रे-
न्द्रियनिर्मुक्तिः यावत् स्पर्शनेन्द्रियनिर्मुक्तिः । एवं नैरयिकाणाम्, यावत् स्तनित-
कुमारणाम् । पृथिवीकायिकानां पृच्छा, गौतम ! एका स्पर्शनेन्द्रियनिर्मुक्तिः
प्रज्ञप्ता । एवं यस्य यानि इन्द्रियाणि यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु
भदन्त ! भाषानिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! चतुर्विधा भाषानिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता,
तद्यथा—सत्याभाषानिर्मुक्तिः १, मृषाभाषानिर्मुक्तिः २, सत्यामृषाभाषानिर्मुक्तिः ३,
असत्यामृषाभाषानिर्मुक्तिः ४ । एवमेकेन्द्रियवर्जं यस्य या भाषा यावद्वैमानि-
कानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! मनोनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! चतुर्विधा
मनोनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—सत्यमनोनिर्मुक्तिर्यावदसत्यमृषामनो निर्मुक्तिः ।
एवमेकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जं यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त !
कपायनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! चतुर्विधा कपायनिर्मुक्तिः प्रज्ञप्ता तद्यथा—क्रोध-

कषायनिर्वृत्तिर्यावत्लोभकषायनिर्वृत्तिः । एवं यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! वर्णनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! पञ्चविधा वर्णनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—काल (कृष्ण) वर्णनिर्वृत्तिर्यावत् शुक्लवर्णनिर्वृत्तिः । एवं निरवशेषं यावद्वैमानिकानाम् । एवं गन्धनिर्वृत्तिर्द्विविधा यावद्वैमानिकानाम् रसनिर्वृत्तिः पञ्चविधा यावद्वैमानिकानाम् । स्पर्शनिर्वृत्तिरष्टविधा यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! संस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! षड्विधा संस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता तद्यथा—समचतुरस्रसंस्थाननिर्वृत्तिः यावत् हुण्डसंस्थाननिर्वृत्तिः । नैरयिकाणां पृच्छा गौतम ! एका हुण्डसंस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता । असुरकुमाराणं पृच्छा, गौतम ! एका समचतुरस्रसंस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता । एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम् । पृथिवीकायिकानां पृच्छा गौतम ! एका समसुरचन्द्रसंस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता । एवं यस्य यत् संस्थानम् यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! संज्ञानिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता गौतम ! चतुर्विधा संज्ञानिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—आहारसंज्ञानिर्वृत्तिर्यावत् परिग्रहसंज्ञानिर्वृत्तिः, एवं यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! लेश्यानिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! षड्विधा लेश्यानिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता तद्यथा—कृष्णलेश्यानिर्वृत्तिर्यावत् शुक्ललेश्यानिर्वृत्तिः । एवं यावद्वैमानिकानाम् । यस्य या लेश्या । कतिविधा खलु दृष्टिनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! त्रिविधा दृष्टिनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—सम्यग्दृष्टिनिर्वृत्तिः, मिथ्यादृष्टिनिर्वृत्तिः, सम्यग् मिथ्यादृष्टिनिर्वृत्तिः । एवं यावद्वैमानिकानाम् यस्य यद्विविधा दृष्टिः । कतिविधा खलु भदन्त ! ज्ञाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता गौतम ! पञ्चविधा ज्ञाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—आमिनिबोधिकज्ञाननिर्वृत्तिर्यावत् केवलज्ञाननिर्वृत्तिः । एवम् एकेन्द्रियवर्जं यावद्वैमानिकानाम् यस्य यत् ज्ञानम् । कतिविधा खलु भदन्त ! अज्ञाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! त्रिविधा अज्ञाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता तद्यथा—मत्तज्ञाननिर्वृत्तिः, श्रुताज्ञाननिर्वृत्तिः, विभज्ज्ञाननिर्वृत्तिः, एवं यस्य यद् अज्ञानम् यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधा खलु भदन्त ! योगनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! त्रिविधा योगनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—मनोयोगनिर्वृत्तिः, १ वचो योगनिर्वृत्तिः, २, काययोगनिर्वृत्तिश्च ३, एवं यावद्वैमानिकानाम् यस्य यद्विधो योगः । कतिविधा खलु भदन्त ! उपयोगनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? गौतम ! द्विविधा उपयोगनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, तद्यथा—साकारोपयोगनिर्वृत्तिः अनाकारोपयोगनिर्वृत्तिः । एवं यावद्वैमानिकानाम् । (अत्र संप्रहणीयाये)

जीवानां निर्वृत्तिः, १ कर्मप्रकृतिः, २ शरीरनिर्वृत्तिः, ३

सर्वेन्द्रियनिर्वृत्तिः ४ भाषा ५ च मनः ६ कायाश्च ७॥१॥

વર્ણો ૮ ગન્ધો ૯ રસઃ ૧૦ સ્પર્શ ૧૧ સંસ્થાનવિધિશ્ચ ૧૨ ભવતિ સંજ્ઞા ૧૩
ચ, લેશ્યા ૧૪ દષ્ટિ ૧૫ જ્ઞાનમ્ ૧૬ અજ્ઞાનં ૧૭ યોગ ૧૮ ઉપયોગઃ ૧૯ ॥૨॥
તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! इति ॥મુ. ૧॥

एकोनविंशतिशते अष्टमोद्देशकः समाप्तः॥

ટીકા—‘કહ્વિદ્યા ણં મંતે !’ કતિવિદ્યા કતિપ્રકારા સ્વલ્લ ભદન્ત ! ‘જીવ-
નિવ્વત્તી પન્નત્તા’ જીવનિર્વૃત્તિઃ—જીવાનાં નિર્વૃત્તિરિતિ જીવનિર્વૃત્તિઃ—નિર્વર્તનં
નિર્વૃત્તિઃ—નિષ્પત્તિઃ જીવસ્યૈકેન્દ્રિયાદિતયા નિર્વૃત્તિરિતિ જીવનિર્વૃત્તિઃ
પ્રજ્ઞપ્તા—કથિતા મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિદ્યા
જીવનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ પશ્ચવિદ્યા—પશ્ચમકારા જીવનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞપ્તા—કથિતા ‘તં

आठवे उद्देशे का प्रारंभ—

સસમ ઉદ્દેશે મેં અસુરાદિકોં કે ભવનોં કા કથન ક્રિયા ગયા હૈ, યે
અસુરાદિદેવ નિર્વૃત્તિવાલે હોતે હૈં, હસ કારણ હસ અષ્ટમ ઉદ્દેશે મેં અથ
નિર્વૃત્તિ કા કથન ક્રિયા જાતા હૈ—

‘કહ્વિદ્યા ણં મંતે ! જીવનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘કહ્વિદ્યા ણં મંતે ! જીવનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ નિર્વૃત્તિ નામ
નિષ્પત્તિ કા હૈ જીવોં કી જો એકેન્દ્રિયાદિ પર્યાયરૂપ સે નિષ્પત્તિ ઉત્પત્તિ
હોતી હૈ ઉસકા નામ જીવનિર્વૃત્તિ હૈ, યહાં પર ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા
હી પ્રશ્ન ક્રિયા હૈ કિ હે ભદન્ત ! જીવનિર્વૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ
હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા હૈ—‘ગોયમા ! પંચવિદ્યા જીવનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ હે

આઠમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

સાતમાં ઉદ્દેશામાં અસુરકુમારાદિકોના ભવનો વિષે કથન કરવામાં આવ્યું
છે—આ અસુરકુમાર વિગેરે દેવો નિર્વૃત્તિવાળા હોય છે. તે કારણથી આ આઠમા
ઉદ્દેશામાં હવે નિર્વૃત્તિનું કથન કરવામાં આવશે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—

‘કહ્વિદ્યા ણં મંતે ! જીવનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘કહ્વિદ્યા ણં મંતે ! જીવનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ નિર્વૃત્તિ એટલે
નિષ્પત્તિ, એકેન્દ્રિય પર્યાય રૂપથી જીવોની જે નિષ્પત્તિ—ઉત્પત્તિ થાય છે, તેનું
નામ જીવનિર્વૃત્તિ છે. અહિંયાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—હે
ભગવન્ જીવ નિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ
કહ્યું છે ગૌતમ ! ‘ગોયમા ! પંચવિદ્યા જીવનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ એવ નિર્વૃત્તિ પાંચ

જહા' તથા 'એગિંદ્રિયજીવનિવ્વત્તી' એકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિઃ, એકેન્દ્રિયાણાં પૃથિવ્યપ્તેજોઘાયુષ્નરૂપીનાં નિર્વૃત્તિરિતિ એકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિઃ, 'જાવ પંચિ-
દિયજીવનિવ્વત્તી' યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિઃ, અત્ર યાવત્પદેન દ્વીન્દ્રિયાદારમ્બ્ય
ચતુરિન્દ્રિયાન્તાનાં જીવાનાં સંગ્રહો મયતિ ઇતિ, પચ્ચેન્દ્રિયજીવપદેન પચ્ચેન્દ્રિયતિર્ય-
શ્ચમારમ્બ્ય વૈમાનિકાન્તાનાં ગ્રહણં મયતિ । 'એગિંદ્રિયજીવનિવ્વત્તી ણં મંતે !
એકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિઃ સ્વલુ મદન્ત । 'કલ્પિહા પન્નત્તા' કતિવિધા મજ્જપ્તા-

ગૌતમ જીવનિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈં 'તં જહા' જો હસ પ્રકાર
સે હૈં-'એગિંદ્રિયજીવનિવ્વત્તી' પૃથિવી, અપ્પ, તેજ, વાયુ ઓર વનસ્પતિ
યે જો એકેન્દ્રિય જીવ હૈં, इन एकेन्द्रिय जीवों की जो अपनी २ पर्याय से
उत्पत्ति होती है अर्थात् एकेन्द्रियजातिनामकर्म के उदय से जो जीव की
एकेन्द्रिय पृथिवीकायिक आदिरूप से उत्पत्ति होती है वह एकेन्द्रियजीव-
निर्वृत्ति है । 'जाव पंचिदियजीवनिव्वत्ती' यावत् पच्येन्द्रियजीवनिर्वृत्ति
यावत् पच्येन्द्रियजाति नामकर्म के उदय से जो जीव की यावत्
पच्येन्द्रिय नारक तिर्यश्चादि पर्यायरूप से उत्पत्ति होती है वह
पच्येन्द्रियजीवनिर्वृत्ति है यहां यावत्पद से द्वीन्द्रिय जीव से लेकर चोह-
न्द्रिय तक के जीवों का ग्रहण हुआ है तथा पच्येन्द्रिय जीव पद से पच्ये-
न्द्रियतिर्यश्च, से लेकर वैमानिकान्त जीवों का ग्रहण हुआ है । अब
गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'एगिंद्रियजीवनिव्वत्ती०' हे भदन्त ।
एकेन्द्रिय जीव निर्वृत्ति किनसे प्रकार की कही गई है ? इसके उत्तर

પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. 'તં જહા' એ આ પ્રમાણે છે. 'એગિંદ્રિયજીવ-
નિવ્વત્તી' પૃથ્વીકાયિક, અપ્પકાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક
એ આ એકેન્દ્રિય જીવોની પોતપોતાની પર્યાયથી ઉત્પત્તિ થાય છે. અર્થાત્
એકેન્દ્રિય જાતી નામકર્મના ઉદયથી જીવની એકેન્દ્રિય પૃથ્વિકાયિક. વિગેરે રૂપથી
ઉત્પત્તિ થાય છે, તે એકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિ છે. 'જાવ પંચિદિયજીવનિવ્વત્તી'
યાવત્ પચ્યેન્દ્રિય જીવ નિર્વૃત્તિ યાવત્ પચ્યેન્દ્રિય નામકર્મના ઉદયથી જીવની એ
યાવત્ પચ્યેન્દ્રિય નારક તિર્યંચાદિ પર્યાય રૂપથી ઉત્પત્તિ થાય છે તે
પચ્યેન્દ્રિય જીવ નિર્વૃત્તિ છે. અહિયાં યાવત્પદથી દ્વીન્દ્રિય જીવોથી આરંભીને
ચાર ઇન્દ્રિયત્રણા જીવો સુધીના જીવો ગ્રહણ કરાયા છે. તથા પચ્યેન્દ્રિય પદથી
પચ્યેન્દ્રિય તિર્યંચયથી આરંભીને વૈમાનિકો સુધીના જીવો ગ્રહણ કરાયા છે.

ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'એગિંદ્રિયજીવનિવ્વત્તી०'
હે ભગવન્ એકેન્દ્રિય જીવ નિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના

કથિતાં ઇતિ પ્રશ્નઃ । મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિહા પન્નત્તા’ પશ્ચવિધા પશ્ચપકારા મજ્ઞપ્તા, તમેવ પશ્ચમેદં દર્શયતિ-‘તં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘તં જહા’ તથથા-‘પુઠ્ઠીકાઈયણ્ગિંદિયજીવનિવ્વત્તી’ પૃથ્વીકાયિકૈકેન્દ્રિયજીવ-નિર્વૃત્તિઃ ‘જાવ વળસ્સઈકાઈયણ્ગિંદિયજીવનિવ્વત્તી’ વનસ્પતિકાયિકૈકેન્દ્રિયજીવ-નિર્વૃત્તિઃ, અન્ન યાવત્પદેન અપ્પેજોવાયૂનાં સંગ્રહો મવતિ તથા પૃથિવ્યપ્પેજોવાયુ-વનસ્પતિજીવનિર્વૃત્તિમેદેન પશ્ચપકારા એકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિર્મવતીતિ માવઃ । ‘પુઠ્ઠીકાઈયણ્ગિંદિયજીવનિવ્વત્તી ણં મંતે’ પૃથ્વીકાયિકૈકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિઃ સ્વલ્લ મદન્ત્ત ! ‘કહ્વિહા પન્નત્તા’ કતિવિધા મજ્ઞપ્તા ઇતિ પ્રશ્નઃ મગવાનાહ-‘ગોયમા’

મેં પ્રશ્નને કહ્યા છે ‘ગોયમા ! પંચવિહા પણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ ! એકેન્દ્રિય-જીવનિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકાર કી કહી ગઈ છે-‘તં જહા’ જૈસે-‘પુઠ્ઠીકા-ઈયણ્ગિંદિયજીવનિવ્વત્તી જાવ વળસ્સઈકાઈયણ્ગિંદિયજીવનિવ્વત્તી’ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ નિર્વૃત્તિ, યાવત્ વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય જીવનિર્વૃત્તિ યહાં યાવત્પદ સે ‘અપ્પ, તેજ, વાયુ’ હન એકેન્દ્રિય જીવોં કા ગ્રહણ હુઆ છે હસ મકાર પૃથ્વી, અપ્પ, તેજ, વાયુ ઓર વન-સ્પતિજીવ કી નિર્વૃત્તિ કે ભેદ સે એકેન્દ્રિય જીવ કી નિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકાર કી હોતી છે ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં-‘પુઠ્ઠીકાઈયણ્ગિંદિયજીવ-નિવ્વત્તી ણં મંતે કહ્વિહા પન્નત્તા’ હે મદન્ત ! જો પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિ છે વહ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ છે ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન

ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘ગોયમા ! પંચવિહા પણ્ણત્તા’ હે ગૌતમ એકેન્દ્રિય જીવ નિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. ‘તં જહા’ જેમ કે ‘પુઠ્ઠીકાઈયાણ્ગિંદિયજીવનિવ્વત્તી જાવ વળસ્સઈકાઈયણ્ગિંદિયજીવનિવ્વત્તી’ પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ નિર્વૃત્તિ, યાવત્ વનસ્પતિકાયિક એકેન્દ્રિય જીવનિર્વૃત્તિ, અહિયાં યાવત્ પદ્ધતી અપ્પાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક આ એકેન્દ્રિય જીવોં ગ્રહણ કરાયા છે, એ રીતે પૃથ્વીકાયિક, અપ્પાયિક, તેજસ્કાયિક, વાયુકાયિક અને વનસ્પતિકાયિક જીવની નિર્વૃત્તિના ભેદથી એકેન્દ્રિય જીવોની નિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે-‘પુઠ્ઠીકાઈયણ્ગિંદિયજીવ નિવ્વત્તી ણં મંતે ! કહ્વિહા પણ્ણત્તા’ હે ભગવન્ જે પૃથ્વીકાયિક એકેન્દ્રિય જીવ નિર્વૃત્તિ છે, તે કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે

હે ગૌતમ ! 'દુવિહા પન્નત્તા' દ્વિવિધા પ્રજ્ઞપ્તા 'તં જહા' તથા 'સુહુમપુઠ્ઠવીકાહય-
 ઍગિંદિયજીવનિવ્વત્તી ય' સૂક્ષ્મપૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિશ્ચ 'વાયરપુઠ્ઠવી-
 કાહયઍગિંદિયજીવનિવ્વત્તી ય' વાદરપૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિશ્ચ તથાચ-
 સૂક્ષ્મવાદરભેદેન પૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિર્દ્વિધા ભવતીતિ, ઍવં ઍણં
 અભિલાવેણં ભેદો' ઍવમેતેન અભિલાપેન ભેદો વક્તવ્યઃ 'જહા વહુગવંધો
 તેયગસરીરસ્સ' યથા વર્ધકવન્ધસ્તૈજસશરીરસ્ય યથા મહલ્લવન્ધાધિકારે અષ્ટમશતે
 નવમોદેશકાભિહિતે તૈજસશરીરસ્ય વન્ધઃ કથિતસ્તેનૈવ પ્રકારેણ અત્ર નિર્વૃત્તિર્વક્તવ્યા

કહતે હૈં- 'ગોયમા ! દુવિહા પન્નત્તા' હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિયજીવ-
 નિર્વૃત્તિ દો પ્રકાર કી કહી ગઈ- 'સુહુમપુઠ્ઠવીકાહયઍગિંદિયજીવનિવ્વત્તી
 વાયરપુઠ્ઠવી૦' ઍક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિ ઍર દૂસરી
 વાદર પૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિયજીવનિર્વૃત્તિ તથા ચ સૂક્ષ્મ ઍર વાદર કે
 ભેદ સે પૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિય જીવ નિર્વૃત્તિ દો પ્રકાર કી હોતી હૈ-
 'ઍવં ઍણં અભિલાવેણં ભેદો જહા વહુગવંધો તેયગસરીરસ્સ' જિસ
 પ્રકાર સે અષ્ટમશતક કે નૌવે ઉદેશે મેં અભિહિત મહલ્લવન્ધ કે અધિકાર
 મેં તૈજસશરીર કા વન્ધ કહા ગયા હૈ ઁલી પ્રકાર સે હસ પાઠ દ્વારા
 નિર્વૃત્તિ કા કથન કર લેના ચાહિયે તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ-હસ વિષય
 કો જાનને કે લિયે અષ્ટમ શતક કા નૌવાં ઉદેશક દેખના ચાહિયે કહાં
 તક વહ ઉદેશ દેખના ચાહિયે તો હસકે લિયે 'જાવ સવ્વટ્ઠસિદ્ધામણુ-

છે કે- 'ગોયમા ! દુવિહા પન્નત્તા' હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિય જીવનિર્વૃત્તિ
 બે પ્રકારની કહી છે. 'તંજહા' તે આ પ્રમાણે છે. 'સુહુમપુઠ્ઠવીકાહયઍગિંદિય
 જીવનિ૦ વાયરપુઠ્ઠવી૦' ઍક સૂક્ષ્મ પૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિય જીવનિર્વૃત્તિ અને
 બીજી વાદર પૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિય જીવ નિર્વૃત્તિ ઍ રીતે સૂક્ષ્મ અને વાદરના
 ભેદથી પૃથ્વીકાયાિકૈકેન્દ્રિય જીવ નિર્વૃત્તિ બે પ્રકારની કહી છે. 'ઍવં ઍણં
 અભિલાવેણં ભેદો જહા વહુગવંધો તેયગસરીરસ્સ' બે રીતે આઠમા શતકના નવમા
 ઉદેશમાં મહલ્લવન્ધના અધિકારમાં તૈજસ શરીરનો બંધ કહેલ છે. ઍજ રીતે
 આ પાઠથી નિર્વૃત્તિનું કથન કરી લેવું. કહેવાનું તાત્પર્ય ઍ છે કે- આ વિષયને
 સમજના માટે આઠમા શતકનો નવમો ઉદેશો જોવો જોઈ ઍ. ઍ નવમા ઉદેશનું
 કથન કયાં સુધીનું અહિયાં જોવું જોઈ ઍ. તે માટે કહે છે કે- 'જાવ સવ્વટ્ઠ-

અત્રવિષયે અષ્ટમશતકસ્ય નવમોદેશકો દ્રષ્ટવ્યઃ, કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ સ્વવદ્વસિદ્ધઅણુત્તરોચ્ચાઇયકપ્પાતીયવેમાણિયદેવપંચિંદિયજીવનિવ્વત્તી ણં મંતે’ યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધાનુત્તરોપપાતિકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવપચ્છેન્દ્રિયજીવનિવૃત્તિઃ સ્વલ્લભદન્ત ! ‘કઈવિહા પન્નત્તા’ કતિવિધા પ્રજ્ઞતા, ‘ગોયમા’ ! હે ગૌતમ ! ‘દુવિહા પન્નત્તા’ દ્વિવિધા પ્રજ્ઞતા ‘તં જહા’ તથથા—‘પજ્જત્તગસવ્વદ્વસિદ્ધઅણુત્તરોચ્ચાઇયકપ્પાતીયવેમાણિયદેવપંચિંદિયજીવનિવ્વત્તી ય’ પર્યાપ્તકલ્પસર્વાર્થસિદ્ધાનુત્તરોપપાતિકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવપચ્છેન્દ્રિયજીવનિવૃત્તિશ્ચ, ‘અપજ્જત્તગસવ્વદ્વસિદ્ધાણુત્તરોચ્ચાઇયકપ્પાતીયવેમાણિયદેવપંચિંદિયજીવનિવ્વત્તી ય’ અપર્યાપ્તકલ્પસર્વાર્થસિદ્ધાનુત્તરોપપાતિકકલ્પાતીતવૈમાનિકદેવપચ્છેન્દ્રિયજીવનિવૃત્તિશ્ચ, એતત્પર્યન્તમષ્ટમશતકીયનવમોદેશકમકરણં વક્તવ્યમિતિ ।

ત્તરોચ્ચાઇયકપ્પાતીય વેમાણિયદેવપંચિંદિયજીવનિવ્વત્તી ણં મંતે ! કઈવિહા પન્નત્તા ? ગોયમા ! દુવિહા પન્નત્તા તં જહા પજ્જત્તગસવ્વદ્વસિદ્ધઅણુત્તરોચ્ચાઇયકપ્પાતીયવેમાણિયદેવપંચિંદિયજીવનિવ્વત્તી ય અપજ્જત્તગસવ્વદ્વસિદ્ધાણુત્તરોચ્ચાઇયકપ્પાતીયવેમાણિયદેવપંચિંદિયજીવનિવ્વત્તી ય’ યહ પાઠ કહા ગયા હૈ હસ પાઠ તક જીવ નિવૃત્તિ કા પ્રકરણ દેખના ચાહિયે હસ પાઠ કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ ગૌતમ ને પ્રભુ સે એસા પૂછા હૈ—હે ભદન્ત ! યાવત્ સર્વાર્થ સિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક વૈમાનિકદેવપચ્છેન્દ્રિયજીવનિવૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા હૈ હે ગૌતમ ! તે પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ એક પર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક વૈમાનિકદેવ પચ્છેન્દ્રિય જીવ નિવૃત્તિ ઓર દૂસરી અપર્યાપ્ત સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક વૈમાનિકદેવ પચ્છેન્દ્રિય-

સિદ્ધઅણુત્તરોચ્ચાઇયકપ્પાતીય વેમાણિયદેવપંચિંદિય જીવનિવ્વત્તી ય અપજ્જત્તગસવ્વદ્વસિદ્ધાણુત્તરોચ્ચાઇયકપ્પાતીયવેમાણિયદેવપંચિંદિયજીવનિવ્વત્તી ય’ આ પાઠ કહેવામાં આવ્યો છે. આ પાઠ સુધી જીવનિવૃત્તિનું પ્રકરણ સમજવું. આ પાઠનું તાત્પર્ય એ છે કે—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું કે હે ભગવન્ યાવત્ સર્વાર્થ સિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક વૈમાનિક દેવ પચ્છેન્દ્રિય જીવને કેટલા પ્રકારની નિવૃત્તિ કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! તેઓને એ પ્રકારની નિવૃત્તિ કહી છે. એક પર્યાપ્ત સર્વાર્થ સિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક વૈમાનિક પચ્છેન્દ્રિય જીવ નિવૃત્તિ અને બીજી અપર્યાપ્તકલ્પ સર્વાર્થસિદ્ધ અનુત્તરોપપાતિક વૈમાનિક દેવ પચ્છેન્દ્રિય નિવૃત્તિ.

હવે ગૌતમસ્વામી કર્મનિવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—‘કઈવિહા ણં મંતે ! કમ્મનિવ્વત્તી પણ્ણત્તા ?’ હે ભગવન્ કર્મનિવૃત્તિ કેટલા

इतः पूर्वं जीवनिर्वृत्तिरुक्ता अथ-जीवकार्यजीवधर्मापेक्षया निर्वृत्तिमाह-
'कइविहा णं' इत्यादि,

'कइविहा णं मंते' कतिविधा खलु भदन्त ! 'कम्मनिव्वत्ती पणत्ता' कर्मनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, निर्वृत्तिः-संपादनम् कर्मणां निर्वृत्तिः-संपादनम् कर्मनिर्वृत्तिः सा च कतिविधेति प्रश्नः, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अट्ट-विहा कम्मनिव्वत्ती पणत्ता' अष्टविधा कर्मनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता । प्रकारभेदमेव दर्शयति 'तं जहा' इत्यादि, 'तं जहा' तद्यथा-'नाणावरणिज्जकम्मनिव्वत्ती ज्ञानावरणीयकर्मनिर्वृत्तिः, 'जाव अंतराइयकम्मनिव्वत्ती' यावत् अन्तरायकर्म-निर्वृत्तिः, अत्र यावत्पदेन दर्शनावरणीय-वेदनीय-मोहनीय-युष्क-नामगोत्राणां ग्रहणं भवति तथा च ज्ञानावरणीयादि भेदेन अष्टप्रकारिका कर्मनिर्वृत्तिः कथिता

निर्वृत्ति । अथ गौतम प्रश्नु से कर्मनिर्वृत्ति के विषय में 'कइविहा णं मंते ! कम्मनिव्वत्ती पणत्ता' हे भदन्त ! कर्मनिर्वृत्ति कितने प्रकार की कही गई है ? ऐसा पूछते हैं जीव के राग द्वेषादिरूप अशुभ भावों के निमित्त से जो कर्मण वर्गणाएं ज्ञानावरणीयादिरूप परिणाम को प्राप्त होती हैं उसका नाम यहां कर्मनिर्वृत्ति है यह कर्म जीव के रागद्वेषादि द्वारा किया जाता है अतः उस कर्मकी निर्वृत्ति के विषय में-संपादन के विषय में गौतम ने ऐसा यह प्रश्न किया है-उत्तर में प्रश्नु कहते हैं-'गोयमा । अट्टविहा कम्मनिव्वत्ती पणत्ता' हे गौतम ! कर्मनिर्वृत्ति आठ प्रकार की कही गई है 'तं जहा' जैसे 'नाणावरणिज्जकम्मनिव्वत्ती जाव अंतराइय-कम्मनिव्वत्ती' ज्ञानावरणीय कर्मनिर्वृत्ति यावत् अन्तरायकर्मनिर्वृत्ति यहां यावत्पद से दर्शनावरणीय, वेदनीय, मोहनीय, आयुष्क-नाम और गोत्र इन कर्मों का ग्रहण हुआ है इस प्रकार ज्ञानावरणीय दर्शना-

પ્રકારની કહી છે । જીવેના રાગદ્વેષ વિગેરે રૂપ અશુભ લાવેના નિમિત્તથી જે કાર્મણ વર્ગણાઓ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે રૂપ પરિણામને પ્રાપ્ત થાય છે. તેનું નામ અહિયાં કર્મનિર્વૃત્તિ છે. જીવને કર્મ રાગદ્વેષાદિ દ્વારા કરવામાં આવે છે. તેથી તે તે કર્મની નિર્વૃત્તિના વિષયમાં સંપાદનના વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ આ પ્રશ્ન કરેલ છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-'ગોયમા ! અટ્ટવિહા કમ્મ' હે ગૌતમ ! કર્મનિર્વૃત્તિ આઠ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. 'તંજહા' તે આ પ્રમાણે છે. 'નાનાવરણિજ્જકમ્મનિવ્વત્તી જાવ અંતરાઇયકમ્મનિવ્વત્તી' જ્ઞાનાવરણીય કર્મનિર્વૃત્તિ, દર્શનાવરણીય કર્મ નિર્વૃત્તિ, વેદનીય કર્મનિર્વૃત્તિ, મોહનીય કર્મનિર્વૃત્તિ, આયુષ્ક કર્મ નિર્વૃત્તિ, નામકર્મનિર્વૃત્તિ, ગોત્રકર્મનિર્વૃત્તિ અને

इत्यर्थः । 'नैरइया णं भंते' नैरयिकाणां भदन्त ! कइविहा कम्मनिव्वत्ती पन्नत्ता' कतिविधा कर्मनिवृत्तिः प्रज्ञप्ता, हे भदन्त ! नारकजीवानां कति कर्मनिवृत्तयो भवन्तीति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'अट्टविहा कम्मनिव्वत्ती पन्नत्ता' अट्टविधा कर्मनिवृत्तिः प्रज्ञप्ता, 'तं जहा' तद्यथा—नाणावरणिज्जकम्मनिव्वत्ती जाव अंतराइयकम्मनिव्वत्ती' ज्ञानावरणीयकर्मनिवृत्तियावदन्तरायिककर्मनिवृत्तिः, अत्र यावत्पदेन—दर्शनावरणीयादीनां संग्रहः, 'एवं

वरणीय आदि के भेद से वह कर्मनिवृत्ति आठ प्रकार की कही गई है ऐसा 'जानना चाहिये ।

अब गौतम यह कर्मनिवृत्ति नारकादि जीवों के कितने प्रकार होती है ऐसा प्रश्न 'नैरइयाणं भंते ! कइविहा कम्मनिव्वत्ती पन्नत्ता' इस सूत्र द्वारा प्रभु से पूछ रहे हैं—हे भदन्त ! नैरयिक जीवों के कर्मनिवृत्ति कितने प्रकार की कही गई हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! अट्टविहा०' हे गौतम ! नैरयिक जीवों के कर्मनिवृत्ति आठ प्रकार की ही कही गई है अर्थात् कर्मनिवृत्ति के जो भेद कहे गये हैं—वे सब ही नैरयिक जीवों के होते हैं एक भी कम भेद वहां नहीं होता है यही बात 'तं जहा' जैसे—'नाणावरणिज्जकम्मनिव्वत्ती जाव अंतराइयकम्मनिव्वत्ती' ज्ञानावरणीयकर्मनिवृत्ति यावत् अन्तरायिककर्मनिवृत्ति—इस सूत्रपाठ द्वारा व्यक्त की गई है यहाँ यावत्पद से दर्शनावरणीयादि कर्मों की निवृत्ति का ग्रहण

અંતરાયકર્મનિવૃત્તિ આ રીતે જ્ઞાનાવરણીય, દર્શનાવરણીય વિગેરે ભેદથી આ કર્મનિવૃત્તિ આઠ પ્રકારની કહી છે તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમસ્વામી આ કર્મનિવૃત્તિ નારકાદિ જીવોને કેટલા પ્રકારની હોય છે ? એ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન ભગવાનને પૂછે છે. 'નૈરइया णं भंते ! कइविहा कम्मनिव्वत्ती पणत्ता' હે ભગવન નારકીય જીવોને કેટલા પ્રકારની કર્મનિવૃત્તિ કહી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'गोयमा ! अट्टविहा' હે ગૌતમ ! નૈરયિક જીવોને આઠ પ્રકારની કર્મનિવૃત્તિ કહેવામાં આવી છે. અર્થાત્ કર્મનિવૃત્તિના જે આઠ ભેદ કહ્યા છે તે બધા જ નૈરયિક જીવોને થાય છે. એજ વાત 'तं जहा' જેમ કે—'नाणावरणिज्जकम्मनिव्वत्ती जाव अंतराइयकम्मनिव्वत्ती' જ્ઞાનાવરણીય કર્મનિવૃત્તિ યાવત અંતરાયીય કર્મનિવૃત્તિ આ સૂત્રપાઠ દ્વારા

જાવ વેમાણિયાણં' एवं यावद्वैमानिकानामष्टविधा कर्मनिवृत्तिर्भवतीति' अत्र यावत्पदेन भवनपतित आरभ्य ज्योतिष्कर्ष्यन्ताः सर्वेऽपि जीवाः संग्राह्याः, तथा च नारकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तचतुर्विंशतिदण्डकजीवानामष्टप्रकाराऽपि कर्मनिवृत्तिर्ज्ञातव्येति । २ 'कइविहा णं भंते !' कतिविधा-कतिप्रकारा खलु भदन्त ! 'सरीरनिव्वत्ती पणत्ता' शरीरनिवृत्तिः प्रज्ञप्ता, भगवानाह-'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'पंचविहा सरीरनिव्वत्ती पणत्ता' पञ्चविधा-पञ्चप्रकारा शरीरनिवृत्तिः प्रज्ञप्ता 'तं जहा' तद्यथा-'ओरालियसरीरनिव्वत्ती' औदारिक-शरीरनिवृत्तिः 'जाव कम्मगसरीरनिव्वत्ती' यावत् कर्मणशरीरनिवृत्तिः, अत्र

હુઆ હૈ 'एवं जाव वेमाणियाणं' इसी प्रकार से यह अष्टविध कर्मनिवृत्ति यावत् वैमानिक देवों तक हुआ करती है यहां यावत्पद से भवनपति से लेकर ज्योतिष्क पर्यन्त सब ही जीवों का संग्रह हुआ है तथा च नारक से लेकर के वैमानिक पर्यन्त चौबीसदण्डक के जीवों के आठों प्रकार की कर्मनिवृत्ति होती है ऐसा जानना चाहिये २ अब गौतम प्रश्न से ऐसा पूछते हैं-'कइविहा णं भंते सरीरनिव्वत्ती पणत्ता' हे भदन्त ! शरीरनिवृत्ति कितने प्रकार की कही गई है ? उत्तर में प्रश्न कहते हैं-'गोयमा ! पंचविहा सरीरनिव्वत्ती पणत्ता' हे गौतम ! शरीरनिवृत्ति पांच प्रकार की कही गई है 'तं जहा' जैसे-'ओरालियसरीरनिव्वत्ती, जाव कम्मगसरीरनिव्वत्ती' औदारिकशरीरनिवृत्ति, यावत् कर्मण-शरीरनिवृत्ति यहां यावत्पद से वैक्रिय आहारक और तैजस इन तीन

ખતાવેલ છે. અહિયાં યાવત્પદથી દર્શનાવરણીયાદિ કર્મનિવૃત્તિ ગૃહણ કરાઇ છે. 'एवं जाव वेमाणियाणं' આજ પ્રકારથી આ આઠ પ્રકારની કર્મનિવૃત્તિ યાવત્ વૈમાનિક દેવો સુધીમાં થાય છે. અહિયાં યાવત્પદથી ભવનપતિથી લઇને જ્યોતિષક દેવ પર્યન્ત બધા જ જીવોના સંગ્રહ થયો છે. તેમજ નારકાથી આરંભીને વૈમાનિક પર્યન્ત ચોવીસ ઢંડકના જીવોને આઠ પ્રકારની કર્મનિવૃત્તિ થાય છે. તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી શરીર નિવૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્નને પૂછે છે કે— 'कइविहा णं भंते सरीरनिव्वत्ती पणत्ता' હે ભગવન્ શરીર નિવૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-'गोयमा ! पंचविहा सरीरनिव्वत्ती पणत्ता' હે ગૌતમ ! શરીરનિવૃત્તિ પાંચ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. 'तं जहा' તે આ પ્રમાણે છે. 'ओरालियसरीरनिव्वत्ती' જાવ કમ્મગસરીરનિવ્વત્તી ઔદારિક શરીર નિવૃત્તિ યાવત્ કાર્મણશરીર નિવૃત્તિ

યાવત્પદેન વૈક્રિયાહારકતૈજસશરીરાણાં ગ્રહણં ભવતીતિ તથા ઔદારિકશરીર-
નિર્વૃત્તિરાહારકશરીરનિર્વૃત્તિર્વૈક્રિયશરીરનિર્વૃત્તિસ્તૈજસશરીરનિર્વૃત્તિઃ કાર્મણશરીર-
નિર્વૃત્તિર્થેતિ પञ्ચમકારા શરીરનિર્વૃત્તિર્ભવતીતિ । 'નેરહયાણં મંતે ! નૈરયિકાણાં
મદન્ત ! કતિયિધા શરીરનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ—'એવં ચેવ'
એવમેવ—એવમ્—પૂર્વોક્તપ્રકારેણૈવ પञ્ચમકારા શરીરનિર્વૃત્તિ નારકાણાં જ્ઞાતવ્યેતિ,
'એવં જાવ વેમાણિયાણં' એવં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્, અનેન ચતુર્વિંશતિદ્વંડકસ્થાઃ
સર્વેઽપિ જીવાઃ યાવત્પદગ્રાહ્યાઃ તથા ચ નારકાદારમ્ય વૈમાનિકાન્તજીવાનાં પञ્ચ-
મકારા શરીરનિર્વૃત્તિર્ભવતીતિ । કિં સર્વેરાં જીવાનાં પञ્ચવિધાઽપિ શરીરનિર્વૃત્તિ-
ર્ભવતિ ? નેત્યાહ—'નવરં' ઇત્યાદિ, 'નવરં નાયવ્વં જસસ જહ સરીરાણિ' નવરં
જ્ઞાતવ્યમ્ यस્ય યાનિ શરીરાણિ, નવરમ્—અયં વિશેષઃ યત્ત્વ યસ્ય નારકાદેર્યાનિ

શરીરોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ તથા ચ ઔદારિકશરીરનિર્વૃત્તિ, વૈક્રિયશરીર-
નિર્વૃત્તિ, આહારક શરીરનિર્વૃત્તિ, તૈજસશરીરનિર્વૃત્તિ ઔર કાર્મણ-
શરીરનિર્વૃત્તિ—હસ પ્રકાર હે શરીર નિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકાર કી હોતી હૈ ।
અથ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછલે હૈ—'નેરહયાણં મંતે !' હે મદન્ત નૈરયિક
જીવોં કે કિતને પ્રકાર કી શરીર નિર્વૃત્તિ હોતી હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે
હૈ 'એવં ચેવ' હે ગૌતમ ! નૈરયિક જીવોં કે હસી પ્રકાર કી શરીરનિર્વૃત્તિ
હોતી હૈ—'એવં જાવ વેમાણિયાણં' વૈમાનિકોં તક કે બી હસી પ્રકાર
કી નિર્વૃત્તિ હોતી હૈ 'નવરં નાયવ્વં જસસ જહ સરીરાણિ' તાત્પર્ય કહને
કા એસા હૈ કિ ચતુર્વિંશતિદ્વંડકસ્થ જિતને બી જીવ હૈં ઉન સવ કે
અપને ૨ યોગ્ય શરીરોં કી નિર્વૃત્તિ હોતી હૈ, જૈસે નારક જીવોં કે તૈજસ

અહિયાં યાવત્પદથી વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ એ ત્રણે શરીરો ગ્રહણ કરાયા છે.
તેથી ઔદારિક શરીર નિર્વૃત્તિ ૧ વૈક્રિય શરીર નિર્વૃત્તિક ૨ આહારક શરીર
નિર્વૃત્તિક ૩ તૈજસ શરીર નિર્વૃત્તિ ૪ અને કાર્મણ શરીર નિર્વૃત્તિ ૫ આ રીતે
શરીરનિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની થાય છે.

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—'નેરહયાણં મંતે ! હે
ભગવન્ નૈરયિક જીવોને કેટલા પ્રકારની શરીર નિર્વૃત્તિ થાય છે ? તેના ઉત્તરમાં
પ્રશ્નુ કહે છે કે—'એવં ચેવ' હે ગૌતમ નૈરયિક જીવોને પૂર્વોક્ત પાંચ પ્રકારની
શરીરનિર્વૃત્તિ થાય છે. 'એવં જાવ વેમાણિયાણં' વૈમાનિકો સુધીમાં પણ
એજ પ્રકારે શરીર નિર્વૃત્તિ થાય છે. 'નવરં નાયવ્વં જસસ જહ સરીરાણિ'
કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે—ચાવીસ દ્વંડકોમાં જેટલા જીવો છે. તે તમામને
ચાતપોતાના યોગ્ય શરીરની નિર્વૃત્તિ હોય છે. જેમ કે—નારક જીવોને તૈજસ,

શરીરાણિ તાન્યેષ્ઠ શરીરાણિ તસ્ય જ્ઞાતવ્યાનિ ન તુ પશ્ચવિધાઽપિ શરીરનિર્વૃત્તિઃ
સર્વેષાં જીવાનામિતિ વિવેકઃ ।૩। ‘કઙ્ગિહા ણં મંતે ।’ કતિવિધા સ્વલુ મદન્ત !
‘સર્વિન્દ્રિયનિર્વૃત્તી પણ્ણત્તા’ સર્વેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞપ્તા નિર્વર્તનં નિર્વૃત્તિઃ-
નિષ્પત્તિઃ, સર્વેન્દ્રિયતયા-સર્વેન્દ્રિયાકારેણ નિર્વૃત્તિરિતિ સર્વેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિઃ સા
કતિવિધેતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पंच-
विहा सर्विन्द्रियनिर्व्वत्ती पण्णत्ता’ पञ्चविधा सर्वेन्द्रियनिर्व्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ‘तं जहा’

કાર્મણ ઔર વૈક્રિય યે ૨ શરીર હોતે હૈં અતઃ इन तीन शरीरों की
निर्वृत्ति उनके होती है इसी प्रकार से देवों के भी जानना चाहिये
मनुष्य और तिर्यञ्चों के तैजस कर्मण और औदारिक शरीर होता है
अतः इनके इन शरीरों की निर्वृत्ति जाननी चाहिये यही बात ‘नवरं’
इत्यादि सूत्रपाठ द्वारा प्रकट गई है ।

અચ ગૌતમ પ્રશ્નુ સે એસા પૂછતે હૈં ‘કઙ્ગિહા ણં મંતે ! સર્વેન્દ્રિય-
નિર્વૃત્તી પણ્ણત્તા’ સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ?
સમસ્ત ઇન્દ્રિયોં કે આકારરૂપ મેં જો રચના હૈં ઉસકા નામ સર્વેન્દ્રિય
નિર્વૃત્તિ હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈં કિ આત્મા કે એવં પુદ્ગલોં કે પ્રદેશોં
કી જો તત્ તત્ ઇન્દ્રિયરૂપ સે રચના હો રહી હૈં ઉસકા નામ સર્વેન્દ્રિય
નિર્વૃત્તિ હૈં એસી યહ સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી કહી
ગઈ હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ કહતે હૈં-‘ગોયમા ! પંચવિહા સર્વિન્દ્રિ-

કાર્મણ અને વૈક્રિય એ ત્રણ શરીરો હોય છે. તેથી તેઓને એ ત્રણ શરીરોની
નિર્વૃત્તિ હોય છે. એજ રીતે દેવોના વિષયમાં પણ સમણ લેવું. મનુષ્ય અને
તિર્યંચોને તૈજસ, કાર્મણ, અને ઔદારિક શરીર હોય છે. તેથી તેઓને તે
તે શરીરોની નિર્વૃત્તિ સમણ લેવી. એજ વાત ‘નવરં’ ઇત્યાદિ સૂત્રપાઠથી
અતાવેલ છે

હવે ગૌતમસ્વામી પ્રશ્નુને એવું પૂછે છે કે-‘કઙ્ગિહા ણં મંતે ! સર્વેન્દ્રિય-
નિર્વૃત્તી પણ્ણત્તા’ હે ભગવન્ સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં
આવી છે ? સઘળી ઇન્દ્રિયોના આકાર રૂપે શરીરની જે રચના છે તેનું નામ
સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે-આત્માની અને પુદ્ગલોના
પ્રદેશોની તે તે ઇન્દ્રિય રૂપથી જે રચના થાય છે તેનું નામ સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ
છે. તેવી આ સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? આ
પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! પંચવિહા સર્વિન્દ્રિયનિર્વૃત્તી પણ્ણત્તા’

તથા-‘સોહંદિયનિવ્વત્તી’ શ્રોત્રેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિઃ, ‘જાવ ફાસિદિયનિવ્વત્તી’ યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિઃ, અત્ર યાવત્પદેન ચક્ષુઘ્રાણરસનાનાં સંગ્રહો ભવતિ, તથા ચ શ્રોત્રેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિશ્ચક્ષુરિન્દ્રિયનિર્વૃત્તિઃ, ઘ્રાણેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિઃ, રસનેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિઃ, સ્પર્શનેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિશ્ચેતિ પञ्चविधा सर्वेन्द्रियनिर्वृत्तिरिति । ‘एवं नेरइयाणं जाव थणियकुमाराणं’ एवं नैरयिकाणां यावत् स्तनितकुमाराणाम्, यावत्પदेન અસુરકુમારાદારમ્ય સ્તનિતકુમારપર્યન્તાનાં સર્વેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિર્ભવતિ । ‘પુઢવીકાહયાણં પુચ્છા’ પૃથિવીકાયિકાનાં પૃચ્છા, હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિકજીવાનાં કતિવિધા સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિરિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि । ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘एगा फासिदियनिव्वत्ती पन्नता’ एका स्पर्शनेन्द्रियनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता,

દિય નિવ્વત્તી પગગતા’ હે ગૌતમ ! સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની કહી ગઈ છે ‘તં જહા’ જૈસે ‘સોહંદિય જાવ ફાસિદિયનિવ્વત્તી’ શ્રોત્રેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ યાવત્ સ્પર્શનેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિ યહાં યાવત્પદ સે ચક્ષુઘ્રાણ ઓર જિહ્વા’ इन तीन इन्द्रियों का ग्रहण हुआ है तथा च श्रोत्रेन्द्रियनिर्वृत्ति, चक्षुइन्द्रियनिर्वृत्ति, घ्राणइन्द्रियनिर्वृत्ति, रसनाइन्द्रियनिर्वृत्ति और स्पर्शनेन्द्रियनिर्वृत्ति इस प्रकार से सर्वेन्द्रिय निर्वृत्ति पांच प्रकार की कही गई है ‘एवं नेरइयाणં જાવ થળિયકુમારાણં’ यह सर्वेन्द्रियनिर्वृत्ति नैरयिको’ સે લેકર યાવત્ સ્તનિતકુમારોં કે અર્થાત્ અસુરકુમારોં સે લગાકર સ્તનિતકુમારોં તક કે હોતી છે અવ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછતે હૈ-‘પુઢવીકાહયાણં પુચ્છા’ હે મદન્ત ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે કિતને પ્રકારની સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ હોતી છે ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે-‘ગોયમા ! એગા ફાસિદિયનિવ્વત્તી’ હે ગૌતમ ! પૃથિવીકાયિક જીવોં કે એક

હે ગૌતમ સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. ‘તંજહા’ જે આ પ્રમાણે છે. ‘સોહંદિયનિવ્વત્તી જાવ ફાસિદિય નિવ્વત્તી’ શ્રોત્રેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ ૧, ચક્ષુ ઇન્દ્રિયનિર્વૃત્તિર ઘ્રાણ (નાક) ઇન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ૩, જિહ્વા ઇન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ૪ અને સ્પર્શના ઇન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ૫ આ રીતથી સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની છે. ‘एवं नेरइयाणं જાવ થળિયકુમારાણં’ આ સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ નારકીયોથી આરંભીને યાવત્ સ્તનિતકુમારોંને અર્થાત્ અસુરકુમારોથી આરંભીને સ્તનિતકુમારો સુધીમાં થાય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રમુને એવું પૂછે છે કે-‘પુઢવીકાહયાણં પુચ્છા’ હે ભગવન્ પૃથિવકાયિક જીવોંને કેટલા પ્રકારની સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તી હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રમુ કહે છે કે-‘ગોયમા એગા ફાસિદિયનિવ્વત્તી’ હે ગૌતમ પૃથિવકાયિક

તેષામેકમેવ इन्द्रियं भवतीत्यत एकैव इन्द्रियनिर्वृत्तिः कथितेति भावः, 'एवं जस्स जइ इंदियाणि' एवं यस्य यानि इन्द्रियाणि तस्य तान्येव ज्ञातव्यानि, 'जाव वेमाणियाणं' यावद्वैमानિકानाम्—वैमानिकपर्यन्तानाम्, अत्र यावत्पदेन अप्तेजोवायुवनस्पतिद्वीन्द्रियादि सर्वजीवानां ज्योतिष्कपर्यन्तानां ग्रहणं भवति किन्तु यस्य यावन्ति इन्द्रियाणि तस्य तावन्ति ग्राह्याणीति विवेकः कर्त्तव्यः । ४। 'कइविहा णं भंते' कतिविधा खलु भदन्त ! भासानिर्व्वत्ती पणत्ता' भाषा-निर्व्वत्तिः प्रज्ञप्ता ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'चउ-व्विहा भासानिर्व्वत्ती पणत्ता' चतुर्विधाभाषानिर्व्वत्तिः प्रज्ञप्ता 'तं जहा' तद्यथा 'सच्चा भासा निर्व्वत्ती' सत्याभाषानिर्व्वत्तिः, 'मोसाभासा निर्व्वत्ती' मृषाभाषा-निर्व्वत्तिः 'सच्चा मोसा भासानिर्व्वत्ती' सत्यामृषाभाषानिर्व्वत्तिः 'असच्चा मोसाभासा-

સ્પર્શનેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ હી હોતી હૈ એસા જિનેન્દ્ર દેવને કહા હૈ 'એવં જસ્સ-જહં' હસ પ્રકાર સે જિન જીવોં કે જિતનીં ઇન્દ્રિયાં હોતી હૈં ઉન જીવોં કે ઉતનીં ઇન્દ્રિયનિર્વૃત્તિ કહનીં ચાહિયે 'જાવ વેમાણિયાણં' હસ પ્રકાર કા કથન યાવત્ વૈમાનિકોં તક જાનના ચાહિયે યહાં યાવત્પદ સે અપ્ તેજ વાયુ વનસ્પતિ એવં દ્વીન્દ્રિયાદિ જ્યોતિષ્કપર્યન્ત કે જીવોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ પરન્તુ જિસ જીવ કો જિતનીં ઇન્દ્રિયાં હોં ઉતનીં ઉન જીવોં કી ગ્રહણ કરનીં ચાહિયે । 'કહવિહાણં ભંતે ! ભાસાનિર્વ્વત્તી પણત્તા' હૈ ભદન્ત ! ભાષાનિર્વૃત્તિ કિત્ને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—'ગોયમા ! ચઉવ્વિહા ભાસાનિર્વ્વત્તી પણત્તા' હૈ ગૌતમ ! ભાષાનિર્વૃત્તિ ચાર પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ 'તં જહા'—જૈસે—'સચ્ચાભાસા નિર્વ્વત્તી મોસા ભાસા નિર્વ્વત્તી' સત્યા ભાષાનિર્વૃત્તિ

જીવોને એક સ્પર્શેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ હોય છે, એવું જીનેન્દ્ર દેવે કહ્યું છે. 'એવં જસ્સ જહં' એ રીતે જે દેવોને જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય છે. તેઓને તેટલી જ ઇન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ કહેવી જોઈએ. 'જાવ વેમાણિયાણં' આજ પ્રમાણેનું કથન અધ્યાયિક, તેજસ્ક યિક વાયુક યિક વનસ્પતિક યિક અને દ્વીન્દ્રિય વિશેર જ્યોતિષ્ક પર્યન્તના જીવોના સંબંધમાં થકણ કરેલ છે. પરંતુ જે જીવને જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય તે જીવોને તેટલી જ ઇન્દ્રિયો થકણ કરવી જોઈએ. 'કહવિહાણં ભંતે ! ભાસાનિર્વ્વત્તી પણત્તા' હે ભગવન્ ભાષા નિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—'ગોયમા ! ચઉવ્વિહા ભાસા નિર્વ્વત્તી પણત્તા' હે ગૌતમ ભાષાનિર્વૃત્તિ ચાર પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. 'તં જહા' તે આ પ્રમાણે છે. 'સચ્ચાભાસાનિર્વ્વત્તી મોસાભાસાનિર્વ્વત્તી' સત્યા ભાષા

નિવ્વત્તી' અસત્યામૃષાભાષાનિર્વૃત્તિઃ, 'एवं एगिंदियवज्जं' एवमेकेन्द्रियवर्जम् 'जस्स जा भासा' यस्य या भाषा सा भणितव्या, कियत्पर्यन्तं जीवानां भाषा भणितव्या, तत्राह—'जाव वेमाणियाणं' यावद्वैमानिकानां सत्यादिभेदेन भाषा चतुर्विधा सा च एकेन्द्रियाणां जीवानां वर्जयित्वा जीवमात्रस्य भवति एकेन्द्रियाणां भाषाया अभावात् इयं च भाषा एकेन्द्रियवर्जितजीवमात्रस्य भवतीति। ५। 'कइविहाणं भंते ! मणनिव्वत्ती पणत्ता' कतिविधा खलु भदन्त ! मनोनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता ? मनोनिर्वृत्तिः कतिप्रकारा इति प्रश्नः । भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'चउव्विहा मणनिव्वत्ती पणत्ता' चतुर्विधा मनोनिर्वृत्तिः

મૃષાભાષાનિર્વૃત્તિ 'સત્ત્વામોક્ષા ભાષાનિવ્વત્તી' સત્યામૃષા ભાષાનિર્વૃત્તિ ઔર 'असत्त्वा मोक्षा भाषानिव्वत्ती' असत्यामृषा भाषा निर्वृत्ति 'एवं एगिंदियवज्जं' इस प्रकार से एकेन्द्रिय जीव को छोडकर यावत् वैमानिकपर्यन्त जीवों के जिस जीव के जो भाषा होती है उस जीव को उस भाषा की निर्वृत्ति कह लेनी चाहिये यहाँ एकेन्द्रिय जीव को भाषा नहीं होती है इसलिये भाषा निर्वृत्ति में उनको ग्रहण नहीं करने के लिये कहा गया है इस प्रकार सत्यादि के भेद से चार प्रकार की भाषा एकेन्द्रिय जीव के सिवाय जीव मात्र को होती है ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈં—'કહવિહા ણં ભંતે ! મણનિવ્વત્તી પણત્તા' હે ભદન્ત ! મનોનિર્વૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—'गोयमा ! चउव्विहा मणनिव्वत्ती पणत्ता' हे गौतम ! मनोनिर्वृत्ति चार प्रकार की कही गई हैं । 'तं जहा' जैसे—

નિર્વૃત્તિ, મૃષા ભાષા નિર્વૃત્તિ 'સત્ત્વામોક્ષા ભાષાનિવ્વત્તી' સત્યા મૃષા ભાષા નિર્વૃત્તિ અને 'असत्त्वा मोक्षा भाषानिव्वत्ती' असत्या मृषा भाषा निर्वृत्ति 'एवं एगिंदियवज्जं जस्स जा भासा जाव वेमाणियाणं' आ रीते એકેન્દ્રિય જીવોને છોડીને યાવત્ વૈમાનિક પર્યન્તના જીવોને જે ભાષા હોય છે, તે જીવને તે ભાષાની નિર્વૃત્તિ કહી લેવી. અહિયાં એકેન્દ્રિય જીવોને ભાષા હોતી નથી. તેની ભાષા નિર્વૃત્તિમાં તેઓને ગ્રહણ કરવાનો નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. આ રીતે સત્યાદિ ભાષાના ભેદથી એકેન્દ્રિય જીવ સિવાયના અન્ય જીવમાત્રને ચાર પ્રકારની ભાષા હોય છે. ૫

પ્રજ્ઞતા, 'તં જહા' તથથા 'સચ્ચા મળનિવ્વત્તી' સત્યામનોનિર્વૃત્તિઃ, 'જાવ અસચ્ચા મોસમળનિવ્વત્તી' અસત્યામૃષા મનોનિર્વૃત્તિઃ, અત્ર યાવત્પદેન 'મોસામળનિવ્વત્તી, સચ્ચામોસા મળનિવ્વત્તી' અનયોઃ સંગ્રહો ભવતિ, તથા ચ સત્યા મનોનિર્વૃત્તિઃ મૃષા-મનોનિર્વૃત્તિઃ સત્યામૃષામનોનિર્વૃત્તિઃ, અસત્યામૃષામનોનિર્વૃત્તિરિતિભેદેન ચતસ્રો મનોનિર્વૃત્તયો ભવન્તીતિ, 'एवं एगिंदियविगलिंदियवज्जं जाव वेमाणियाणं' एवम् एकेन्द्रियविकलेन्द्रियवर्जं यावद्वैमानિકानाમ્ एकेन्द्रियविकलेन्द्रिययोर्म-
नसोऽभावेन मनोनिर्वृत्त्यभावात् शेषाणां वैमानिकान्तजीवानां मनसः सद्भावेन मनोनिर्वृत्तिर्भवतीति । ६। 'કહ્વિહા ણં મંતે' કતિવિધા સ્વલુ ભદન્ત ! 'કસાય નિવ્વત્તી પણ્ણતા' કષાયનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞતા, મગ્ગનાદ- 'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! 'चउव्विहा कसायनिव्वत्ती पणत्ता' चतुर्विधा कषायनिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता 'तं जहा' तथथા 'કોહકસાયનિવ્વત્તી' ક્રોધકષાયનિર્વૃત્તિઃ 'જાવ લોમકસાય

'સચ્ચા મળનિવ્વત્તી૦' સત્યા મનોનિર્વૃત્તિ અસત્યા મનોનિર્વૃત્તિ, સત્યા-સત્યામનોનિર્વૃત્તિ ઓર અનુભયમનોનિર્વૃત્તિ યહ ચાર પ્રકાર કી મનો-નિર્વૃત્તિ એકેન્દ્રિય ઓર વિકલેન્દ્રિય જીવોં કે સિધ્ધાય શેષ વૈમાનિકાન્ત જીવોં કો હોતી હૈ । હન દેનોં કે છોડને કા કારણ ઉનકો મન નહીં હોતા હૈ યહ મનોનિર્વૃત્તિ જિન જીવોં કે મન હોતા હૈ ઉન્હી કો હોતી હૈ મન સંજી પચ્ચેન્દ્રિય જીવોં કે હી હોના હૈ અતઃ ઉન્હીં કે હસકી નિર્વૃત્તિ હોતી હૈ 'કહ્વિહા ણં મંતે ! કસાયનિવ્વત્તી પણ્ણતા' હે અદન્ત ! કષાયનિર્વૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? તો હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા- 'ગોયમા ! ચઉવ્વિહા૦' હે ગૌતમ ! કષાયનિર્વૃત્તિ

હે ગૌતમ ! ચાર પ્રકારની મનોવૃત્તિ કહેવામાં આવી છે. 'તંજહા' તે આ પ્રમાણે છે. 'સચ્ચા મળનિવ્વત્તી૦' સત્યા મનોનિર્વૃત્તિ, અસત્યા મનોનિર્વૃત્તિર, સત્યાસત્યા મનોનિર્વૃત્તિ૩, અને અનુભય મનોનિર્વૃત્તિ૪ આ ચારે પ્રકારની મનોનિર્વૃત્તિ એકેન્દ્રિય જીવો અને વિકલેન્દ્રિય જીવોને છોડીને બાકીના વૈમાનિક સુધીના જીવોને હોય છે. એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિય એ બન્નેને છોડવાનું કારણ તેઓને મન હોતું નથી તેજ છે. આ મનોનિર્વૃત્તિ જે જીવોને મન હોય છે તેને જ કહી છે. અને સંજી પચ્ચેન્દ્રિય જીવોને જ મન હોય છે. તેથી તેઓને આ મનોનિર્વૃત્તિ હોય છે.

'કહ્વિહા ણં મંતે ! કસાયનિવ્વત્તી પણ્ણતા' હે ભગવન્ કષાયનિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-ગોયમા ! ચઉવ્વિહા૦' હે ગૌતમ ! કષાયનિર્વૃત્તિ ચાર પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. તે

નિવ્વત્તી' યાવત્ લોભકપાયનિર્વૃત્તિઃ, અત્ર યાવત્પદેન માનમાયયોર્ગ્રહણં ભવતિ તથા ચ ક્રોધમાનમાયાલોભમેદેન ચતસ્રઃ કપાયનિર્વૃત્તયો ભવન્તીતિ શાવઃ । एवं जाव वेमाणियाणं' एवं યાવદ્વેમાનિકાનાણ્ અત્ર યાવત્પદેન નારકાદારશ્ચ ચતુર્વિં- શતિદળ્લકસ્થાનાં સર્વેષાં જીવાનાં ગ્રહણં ભવતીતિ । ૭। 'કઙ્કિવિહા ણં મંતે' કતિ- વિધા સ્વલ્લુ ભદન્ત । 'વન્નનિવ્વત્તી પન્નત્તા' વર્ણનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞપ્તા, વર્ણનિર્વૃત્તયઃ કતિ સંખ્યકાઃ કથિતાઃ ? इति मन्त्रः, મગ્ગનાદ- 'ઘોયમા' इत्यादि, 'ઘોયમા' हे गौतम ! 'પંચવિહા વન્નનિવ્વત્તી પન્નત્તા' पञ्चविधा वर्णनिर्वृतिः प्रज्ञप्ता 'તે જહા' तद्यथा- 'કાલવન્નનિવ્વત્તી एवं जाव सुक्किलउदन्ननिव्वत्ती' कालवर्णनिर्वृतिः યાવત્ शुक्लवर्णनिर्वृतिः, અત્ર યાવત્પદેન નીલરક્તપીતાનાં સંગ્રહઃ, एवं निरव-

ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ કી નિર્વૃત્તિ કે એદ સે ચાર પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ યહ કપાયનિર્વૃત્તિ ચતુર્વિંશતિદળ્લકસ્થ સ્વ સ્વ જીવો કો હોતી હૈ યહી સ્વ વિષય 'કોહકસાય નિવ્વત્તી' સે લેકર 'એવં જાવ વેમાણિયાણં' તક સ્પષ્ટ કિયા ગયા હૈ । વર્ણ નિર્વૃત્તિ કે પ્રકાર કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને ગૌતમ ! સે એસા કહાં હૈ કિ હે ગૌતમ ! કૃષ્ણ, નીલ, રક્ત, પીત ઓર શુક્લ કે એદ સે વર્ણ પાંચ પ્રકાર કા હોતા હૈ ઓર હનકી નિર્વૃત્તિ ઓ પાંચ હી પ્રકાર કી હોતી હૈ સૂત્ર મેં આગત યાવત્ પદ સે 'નીલ, રક્ત પીત' હન વર્ણોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ યહ વર્ણનિર્વૃત્તિ ઓ ચૌવીસ દળ્લકસ્થ સ્વ જીવોં કો હોતી હી હૈ અર્થાત્ પાંચ પ્રકાર કી વર્ણનિર્વૃત્તિ મેં સે કોઈ ન કોઈ અવિરોધી વર્ણનિર્વૃત્તિવાલે સમસ્ત સંસારી જીવ હોતે હી હૈ । યહી સ્વ વિષય વર્ણનિર્વૃત્તિ કે સૂત્ર

કપાયનિર્વૃત્તિના ચાર ભેદ આ પ્રમાણે છે-ક્રોધકપાય નિર્વૃત્તિ, માનકપાય નિર્વૃત્તિ, માયાકપાય નિર્વૃત્તિ અને લોભકપાય નિર્વૃત્તિ, આ કપાયનિર્વૃત્તિ ૨૪ દંડકોમાં રહેલા તમામ જીવોને હોય છે. આ તમામ વિષય 'કોહકસાય- નિવ્વત્તી' ક્રોધ કપાયનિર્વૃત્તિથી આરંભીને 'એવં જાવ વેમાણિયાણં' યાવત્ વૈમાનિક સુધી આ વાક્યથી બતાવેલ છે.

વર્ણ નિર્વૃત્તિના પ્રકારના પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુએ ગૌતમ સ્વામીને એવું કહ્યું છે કે-હે ગૌતમ ! કૃષ્ણ, નીલ, રક્ત, પીળી અને ઘાળી એ ભેદથી વર્ણ પાંચ પ્રકારના થાય છે. અને તેની નિર્વૃત્તિ પણ પાંચ જ પ્રકારની હોય છે. સૂત્રમાં આવેલ યાવત્ પદથી નીલ, રાતા પીળા એ વર્ણો ગ્રહણ કરાયા છે. આ વર્ણનિર્વૃત્તિ પણ ૨૪ દંડકોમાં રહેલા તમામ જીવોને હોય છે. અર્થાત્ પાંચ પ્રકારની વર્ણ નિર્વૃત્તિમાંથી કોઈને કોઈ અવિરોધી વર્ણ નિર્વૃત્તિવાળા સઘળા સંસારી જીવો હોય છે. આ તમામ વિષય વર્ણ નિર્વૃત્તિના સૂત્રપાઠથી

સેસં જાવ વેમાણિયાણં' એવં નિરવશેષં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્, અત્ર યાવત્પદેન સર્વોઽપિ ચતુર્વિંશતિદંડકસ્થો જીવરાશિઃ પરિગૃહીતો ભવતિ તતશ્ચ સર્વોઽપિ પશ્ચસુ અન્યતમવર્ણનિર્વૃત્તિમન્ત્રો મન્ત્યેવેતિ ભાવઃ ।૮। 'એવં ગંધનિવૃત્તી દુર્વિહા' એવમ્-વર્ણવદેઃ ગન્ધનિર્વૃત્તિર્દ્વિવિધા સુરભિદુરભિભેદાત્ સા ચ 'જાવ વેમાણિયાણં' યાવદ્વૈમાનિકાનામ્-નારકાદરમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તજીવાનાં દ્વિપ્રકારિકા ગન્ધનિર્વૃત્તિઃ મત્રતિ ગન્ધદ્વયે એકસ્યાદરમ્યભાવાદિતિ ।૯। 'રસનિવૃત્તી પંચવિહા જાવ વેમાણિયાણં' રસનિર્વૃત્તિઃ પશ્ચવિધા યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ મધુરાદિભેદેન રસાનાં પશ્ચવિધત્વાત્ રસનિર્વૃત્તિરપિ પશ્ચપ્રકારા ભવતિ સા ચ રસનિર્વૃત્તિઃ સર્વજીવાનાં વૈમાનિકપર્યન્તાનાં ભવતિ ।૧૦। 'સ્પર્શનિવૃત્તી અઢવિહા જાવ વેમાણિયાણં' સ્પર્શનિર્વૃત્તિરષ્ટવિધા યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ કર્કશાદિભેદેન સ્પર્શસ્યાષ્ટવિધત્વાત્ તન્નિર્વૃત્તયોઽપિ અષ્ટપ્રકારકાઃ તાશ્ચ સ્પર્શનિર્વૃત્તયો વૈમાનિકાન્તજીવાનાં મન્ત્યંતીતિ ભાવઃ ।૧૧। 'કઙ્કવિહા ણં મંતે !' કતિવિધા ચ્છલુ મદન્ત ! 'સંઠાણનિવૃત્તી પન્નત્તા'

પાઠ દ્વારા સમજાયા ગયા છે તથા ગંધનિર્વૃત્તિ કે પાઠ દ્વારા મી યહી કહા ગયા છે કિ સુરભિગંધનિર્વૃત્તિ ઓર દુરભિગંધનિર્વૃત્તિ મી નારક સે લેકર વૈમાનિકાન્ત જીવોં કો હોતી છે અર્થાત્ દો પ્રકાર કી ગંધનિર્વૃત્તિ મેં સે કોઈ એક તો નિર્વૃત્તિ સમસ્ત સંસારી જીવોં કો અવશ્ય હી હોતી છે હસ પ્રકાર સે મધુરાદિ કે ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કી જો રસનિર્વૃત્તિ છે વહ મી સમસ્ત સંસારી જીવોં કો હોતી છે કર્કશ આદિ સ્પર્શોં કી નિર્વૃત્તિ આઠ પ્રકાર કી હોતી છે યહ અષ્ટવિધ સ્પર્શ નિર્વૃત્તિ મી સમસ્ત સંસારી જીવોં કો નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે જીવોં કો હોતી છે । અબ ગૌતમ ! સંસ્થાનનિર્વૃત્તિ કે વિષય મેં-‘કઙ્કવિહા ણં મંતે ! સંઠાણનિવૃત્તી પણ્ણત્તા’ હે મદન્ત ! સંસ્થાન કી જિસસે જીવ મલે

સમજાવેલ છે. તથા ગંધ નિર્વૃત્તિના પાઠ દ્વારા પણ એજ સમજાવેલ છે કે— સુરભિ ગંધ (સુગંધ) નિર્વૃત્તિ અને દુર્ગંધ નિર્વૃત્તિ પણ નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના સઘળા જીવોને હોય છે. અર્થાત્ બે પ્રકારની ગંધ નિર્વૃત્તિમાંથી કોઈ એક ગંધ નિર્વૃત્તિ સઘળા સંસારી જીવોને અવશ્ય હોય છે. એજ રીતે મધુર વિગેરેના લેઃથી પાંચ પ્રકારની જે રસ નિર્વૃત્તિ છે, તે પણ બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. કર્કશ વિગેરે સ્પર્શોની જે નિર્વૃત્તિ આઠ પ્રકારની હોય છે. તે આઠ પ્રકારની સ્પર્શનિર્વૃત્તિ પણ નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના સઘળા સંસારી જીવોને હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી સંસ્થાન નિર્વૃત્તિના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે કે— ‘કઙ્કવિહા ણં મંતે ! સંઠાણનિવૃત્તી પણ્ણત્તા’ હે ભગવન્, સંસ્થાન કે

સંસ્થાનનિર્વૃત્તિઃ સંસ્થીયતે-સમ્યક્સ્થિતો ભવતિ યેન તત્ સંસ્થાનમ્ શરીરાણામા-
કારવિશેષઃ, તસ્ય નિર્વૃત્તિઃ-નિષ્પત્તિઃ સા કતિપ્રકારા પ્રજ્ઞતા, સંસ્થાનનિર્વૃત્તયઃ
કતિ ભવન્તિ ? इति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम !
‘छविहा संठाणनिव्वत्ती पणत्ता’ पइविधा-पट्टप्रकारा संस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता
संख्याभेदयेव दर्शयति ‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा ‘समचउरंसंठाण-
निव्वत्ती’ समचतुरस्रसंस्थाननिर्वृत्तिः, ‘जाव हुंडसंठाया निव्वत्ती’ यावद् हुण्ड-
संस्थाननिर्वृत्तिः, अत्र यावत् पदेन न्यग्रोधपरिमंडलं ? सादिकं २ वामनं ३
कुब्जम् ४, इत्येतेषां चतुर्णां संस्थानानां ग्रहणं भवति संस्थानद्वयस्य सूत्रे एव
कथितत्वात्, तत्र कस्य जीवस्य कीदृशी संस्थाननिर्वृत्तिर्भवतीति दर्शयितुमाह-
‘नेरइयाणं’ इत्यादि, ‘नेरइयाणं पुच्छा’ नैरयिकाणां पृच्छा हे भदन्त ! नारकजी-
वानां कीदृशी संस्थाननिर्वृत्तिर्भवतीति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ हे गौतम !

प्रकार से स्थित होता है ऐसे उस संस्थानकी शरीरों के आकार विशेष
की निर्वृत्ति कितने प्रकार की होती है ? अर्थात् संस्थान निर्वृत्तियां
कितनी होती हैं ? इस प्रश्न के उत्तर में कहते हैं-‘गोयमा ! छविहा
संठाणनिव्वत्ती पणत्ता’ हे गौतम ! संस्थाननिर्वृत्ति छ प्रकार की होती है
जो नाम से इस प्रकार से है-‘समचउरंसंठाणनिव्वत्ती जाव हुंडसंठाण-
निव्वत्ति’ समचतुरस्रसंस्थाननिर्वृत्ति यावत् हुंडसंस्थाननिर्वृत्ति यहाँ
यावत्पद से ‘न्यग्रोधपरिमंडल, सादिक वामन और कुब्जक’ इन ४
संस्थानों का ग्रहण हुआ है, दो संस्थानों का नाम सूत्र में ही बताया
गया है कि जीव के कैसे संस्थान निर्वृत्ति होती है इस बात को जानने
के लिये गौतम प्रभु से ‘नेरइयाणं पुच्छा’ हे भदन्त ! नारक
जीवों के कैसी संस्थानननिर्वृत्ति होती है ? इस प्रकार से पूछते हैं-

જેનાથી જીવ સારી રીતે સ્થિર થઈ શકે એવા તે સંસ્થાનોની અર્થાત્ શરીરોના
આકાર વિશેષની નિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની હોય છે ? એટલે કે નિર્વૃત્તિઓ
કેટલા પ્રકારની હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા !
છવિહા સંઠાણનિવ્વત્તી પણત્તા’ હે ગૌતમ ! સંસ્થાનનિર્વૃત્તિ છ પ્રકારની
કહેવામાં આવી છે. તેના નામો ‘સમચઉરંસસંઠાણનિવ્વત્તી જાવ હુંડસંઠાણ-
નિવ્વત્તી’ સમચતુરસ્ર સંસ્થાનનિર્વૃત્તિ, ન્યગ્રોધ પરિમંડલ સંસ્થાનનિર્વૃત્તિ ૨
સાદિકં સંસ્થાનનિર્વૃત્તિ ૩ વામન સંસ્થાનનિર્વૃત્તિ ૪, કુબ્જસંસ્થાન નિર્વૃત્તિ ૫
અને હુંડક સંસ્થાનનિર્વૃત્તિ ૬.

હવે કયા જીવને કેવી સંસ્થાન નિર્વૃત્તિ હોય છે, તે વાત સમજવા માટે
ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન નારક જીવોને કેવી સંસ્થાન

‘एगा हुंडसंठाणनिव्वत्ती पन्नत्ता’ एका हुण्डसंस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता नारकजीवानां हुण्डसंस्थानं भवतीत्युत्तरम् ‘असुरकुमाराणं पुच्छा’ असुरकुमाराणां पृच्छा हे भदन्त ! असुरकुमाराणां कीदृशी संस्थाननिर्वृत्तिर्भवती ? ति प्रश्नः, भगवानाह— ‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘एगा समचउरंससंठाणनिव्वत्ती पन्नत्ता’ एका समचतुरस्रसंस्थाननिर्वृत्तिः प्रज्ञप्ता, असुरकुमाराणां कीदृशी संस्थाननिर्वृत्तिरिति प्रश्नः, एका समचतुरस्रसंस्थाननिर्वृत्तिरित्युत्तरम्, ‘एवं जाव थणियकुमाराणं’ एवं यावत् स्तनितकुमाराणाम् यथा असुरकुमाराणाम् एकं समचतुरस्रसंस्थानम् तथैव यावत् स्तनितकुमाराणामपि एकमेव समचतुरस्रसंस्थानमिति । ‘पुढवीकाइयाणं पुच्छा’ पृथिवीकायिकानां पृच्छा हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीवानां कीदृशी संस्थाननिर्वृत्तिर्भवतीति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘एगामसूरचंदसंठाणनिव्वत्ती पन्नत्ता’ एका समसूरचंद्रसंस्थान-

उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा !’ हे गौतम ! ‘एगा हुंडसंठाणनिव्वत्ती पणत्ता’ नारक जीवों को एक हुंडकसंस्थान निर्वृत्ति होती है ‘असुरकुमाराणं पुच्छा’ हे भदन्त ! असुरकुमारों के कैसी संस्थाननिर्वृत्ति होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं ‘गोयमा ! एगा समचउरंससंठाणनिव्वत्ती पन्नत्ता’ हे गौतम ! असुरकुमारों को एक समचतुरस्रसंस्थाननिर्वृत्ति होती है ‘एवं जाव थणियकुमाराणं’ इसी प्रकार से यावत् स्तनितकुमारों के भी एक समचतुरस्रसंस्थान की निर्वृत्ति होती है ‘पुढवीकाइयाणं पुच्छा’ हे भदन्त ! पृथिवीकायिक जीवों को कैसी संस्थाननिर्वृत्ति होती है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—गोयमा ! एगा मसूरचंदसंठाणनिव्वत्ती’ हे गौतम ! पृथिवीकायिक जीवों को संस्थान की निर्वृत्ति जैसे

निर्वृत्ति હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘એગા હુંડસંઠાણનિવ્વત્તી પણત્તા’ નારક જીવોને એક હુંડક સંસ્થાન નિર્વૃત્તિ હોય છે. ‘અસુકુમારાણં પુચ્છા’ હે ભગવન્ અસુરકુમારોને કેવી સંસ્થાન નિર્વૃત્તિ હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! એગા સમચઉરંસસંઠાણનિવ્વત્તી પણત્તા’ હે ગૌતમ ! અસુરકુમારોને એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાન નિર્વૃત્તિ હોય છે. ‘એવં જાવ થણિયકુમારાણં’ એજ પ્રમાણે યાવત્ સ્તનિતકુમાર સુધિમાં પણ આ એક સમચતુરસ્ર સંસ્થાનની નિર્વૃત્તિ હોય છે. ‘પુઢવીકાઇયાણં પુચ્છા’ હે ભગવન્ પૃથ્વીકાયિક જીવોને કેવી સંસ્થાન નિર્વૃત્તિ હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા એગા મસૂરચંદસંઠાણનિવ્વત્તી’ હે ગૌતમ ! પૃથ્વીકાયિક જીવોને મસૂરની ઢાળના આકારની અથવા ચંદ્રમાના આકાર જેવી ગોળ સંસ્થાન નિર્વૃત્તિ

નિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞપ્તા તત્ત્વ મસૂરો ધાન્યાવિશેષઃ તસ્ય દલત્વત્ત્વ ચન્દ્રવદ્રા ગોલાકારં પૃથિવી-
કાયિકજીવાનાં સંસ્થાનં ભવતીત્યુત્તરમ્, 'એવં જસ્ય જં સંઠાણં' એવં યસ્ય જીવસ્ય
યદ્ યાદૃશં સંસ્થાનં તસ્ય જીવસ્ય તત્-તાદૃશં સંસ્થાનં વક્તવ્યમ્, તથાહિ નાર-
કાણાં વિકલેન્દ્રિયાણાં હુંડસંસ્થાનમ્ પૃથિવીકાયિકજીવાનાં મધૂરચન્દ્રાકારં
સંસ્થાનમ્, અપ્કાયિકાનામ્ સ્તિબુકં-જલબુદ્બુદઃ, તત્સદૃશં સંસ્થાનમ્। તેજસ્કા-
યિકાનાં સૂચીકલાપસંસ્થાનમ્, વાયુકાયિકાનાં પતાકાસંસ્થાનમ્ વનસ્પતિકાયિકા-
નાં નાનાવિધસંસ્થાનમ્ પચ્ચેન્દ્રિયતિરથ્વાં મનુષ્યાણાં ચ પદપિ સંસ્થાનાનિ ઇતિ।
કિયત્પર્યન્તં સંસ્થાનં વક્તવ્યમ્ તત્રાહ-'જાત્ર વૈમાણિયાણં' યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ નાર-

મસૂર કે દાલકા અથવા ચન્દ્રમા કા આકાર ગોલ હોતા હૈ એસી હી
હોતી હૈ 'એવં જસ્ય જં સંઠાણં' હસી પ્રકાર સે જિસ જીવ કો જો સંસ્થાન
હોતા હૈ ઉસ જીવ કો ઉસી સંસ્થાન કી નિર્વૃત્તિ કહની ચાહિયે તાત્પર્ય
હસકા એસા હૈ કિ-નારકોં કે એવં વિકલેન્દ્રિયોં કો હુંડસંસ્થાન હોતા
હૈ પૃથિવીકાયિક જીવોં કો મધૂરચન્દ્રાકારસંસ્થાન હોતા હૈ અપ્કાયિક
જીવોં કો જલબુદ્બુદ કે જૈસા સંસ્થાન હોતા હૈ તેજસ્કાયિક જીવોં કો
સૂચીકલાપ કે જૈસા સંસ્થાન હોતા હૈ વાયુકાયિક જીવોં કો પતાકા કે
જૈસા સંસ્થાન હોતા હૈ એવં વનસ્પતિકાયિક જીવોં કા કોઈ
નિયત સંસ્થાન નહીં હોતા હૈ, કિંતુ નાનાવિધ સંસ્થાન
હોતા હૈ, પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ ઓર મનુષ્યોં કે છહોં પ્રકાર કે બી સંસ્થાન
હોતે હૈ 'જાત્ર વૈમાણિયાણં' હસ પ્રકાર નારક સે લેકર વૈમાનિક પર્યન્ત
જીવોં કે જો સંસ્થાન હોતા હૈ વહી સંસ્થાન ઉસકે કહના ચાહિયે। ૧૨

હોય છે. 'એવં જસ્ય જં સંઠાણં' એજ રીતે જે જીવને જે સંસ્થાન હોય છે,
તે જીવને તેજ સંસ્થાનની નિર્વૃત્તિ કહેવી જોઈએ. કહેવાતું તાત્પર્ય એવું છે
કે-નારકો અને વિકલેન્દ્રિયોને હુંડ સંસ્થાન હોય છે, પૃથ્વીકાયિક જીવોને
મસૂર અથવા ચંદ્રાકાર ગોળ સંસ્થાન હોય છે. અપ્કાયિક જીવોને જળના
પરપોટા જેવું સંસ્થાન હોય છે. તેજસ્કાયિક જીવોને ધળના જેવું સંસ્થાન
હોય છે. અને વનસ્પતિકાયિક જીવોને કેઈ નિશ્ચિત રૂપનું સંસ્થાન હોતું
નથી. પરંતુ અનેક પ્રકારના સંસ્થાનો હોય છે, પચ્ચેન્દ્રિય તિર્યચ્ચ અને
મનુષ્યોને છએ પ્રકારના સંસ્થાનો હોય છે,

'જાત્ર વૈમાણિયાણં' આ રીતે નારકોથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના
જીવોને જે સંસ્થાન હોય છે, તેજ સંસ્થાન તેઓને કહેવા જોઈએ. ૧૨ 'કદ-
ચિહ્ન ણં મંત્રે! સન્નાનિઞ્વત્તી પળત્તા' હે ભગવન્ સન્નાનિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની

કાદારમ્ય વૈમાનિકપર્યન્તજીવાનાં यस્ય યાદૃશં સંસ્થાનં તસ્ય તાદૃશં સંસ્થાનં
વક્તવ્યમિતિ ॥૧૨॥ ‘કહ્વિહા ણં મંતે !’ કતિવિધા સ્વલુ ભદન્ત ! ‘સન્નાનિવ્વત્તી
પણ્ણત્તા’ સંજ્ઞાનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞસા, હે ભદન્ત ! સંજ્ઞાનિર્વૃત્તયઃ કતિ ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ,
મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गौतम’ हे गौतम ! चउव्विहा सण्णा निव्वत्ती
पन्नत्ता’ चतुर्विधा સંજ્ઞાનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞસા ‘તં જહા’ તથથા ‘આહારસન્નાનિવ્વત્તી
આહારસંજ્ઞાનિર્વૃત્તિઃ ‘જાવ પરિગ્રહસન્નાનિવ્વત્તી’ યાવત્ પરિગ્રહસંજ્ઞાનિર્વૃત્તિઃ,
અત્ર યાવત્પદેન મૈથુનમપસંજ્ઞયોઃ પરિગ્રહો ભવતિ તથા ચ આહારમપમૈથુનપરિગ્રહ-
ભેદેન સંજ્ઞાનિર્વૃત્તયશ્ચતસ્રો ભવન્તીતિ, ‘एवं जाव वेमाणियाणं’ एवं यावद्वैमानिका-
नाम्-नारकादारम्य वैमानिकपर्यन्तानां चतुर्विंशतिदण्डकजीवानामिमाश्चतस्रः
સંજ્ઞાનિર્વૃત્તયો ભવન્તીતિ ॥૧૩॥ ‘કહ્વિહાણં મંતે’ કતિવિધા સ્વલુ ભદન્ત ! ‘લેસ્સા
નિવ્વત્તી પન્નત્તા’ લેશ્યાનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞસા ? મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गौयमा’
हे गौतम ! ‘छव्विहा लेस्सा निव्वत्ती पन्नत्ता’ पड्विधा-षट्प्रकारा लेश्यानिरवृत्तिः

‘કહ્વિહા ણં મંતે ! સન્નાનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ હે ભદન્ત ! સંજ્ઞા નિર્વૃત્તિ કિતને
પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? તો એસા ઉત્તર હૈ કિ-હે ગૌતમ ! સંજ્ઞાનિર્વૃત્તિ
‘ચઉવ્વિહા પળ્ણત્તા’ ચાર પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ‘તં જહા-આહાર
સન્નાનિવ્વત્તી૦’ જૈસે આહારસંજ્ઞા નિર્વૃત્તિ યાવત્ પરિગ્રહ સંજ્ઞાનિર્વૃત્તિ
યહાં યાવત્પદ સે મૈથુન ઓર અથ સંજ્ઞાઓં કા ગ્રહણ હુમા હૈ તથા ચ
આહાર સંજ્ઞાનિર્વૃત્તિ, અથસંજ્ઞાનિર્વૃત્તિ, મૈથુનસંજ્ઞાનિર્વૃત્તિ ઓર પરિગ્રહ
સંજ્ઞા નિર્વૃત્તિ હસ પ્રકાર સે સંજ્ઞાનિર્વૃત્તિ ચાર પ્રકાર કી હોતી હૈ । ‘एवं
जाव वेमाणियाणं’ નારક સે લેકર વૈમાનિકપર્યન્ત ચતુર્વિંશતિદણ્ડકસ્થ
જીવોં કે યે ચાર સંજ્ઞાનિર્વૃત્તિયાં હોતી હૈ । ‘કહ્વિહાણં મંતે ! લેસ્સાનિવ્વત્તી
પળ્ણત્તા’ હે ભદન્ત લેશ્યાનિર્વૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી હોતી હૈ ? ઉત્તર સે પ્રશ્ન
કહતે હૈ-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘छव्विहा०’ લેશ્યાનિર્વૃત્તિ ૬ પ્રકાર કી

કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ સંજ્ઞાનિર્વૃત્તિ
‘ચઉવ્વિહા પળ્ણત્તા’ ચાર પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. ‘તંજહા-આહાર-
સન્નાનિવ્વત્તી૦’ તે આ પ્રમાણે છે. આહાર સંજ્ઞા નિર્વૃત્તિ, અથસંજ્ઞાનિર્વૃત્તિ
મૈથુન સંજ્ઞા નિર્વૃત્તિ, અને પરિગ્રહ સંજ્ઞા નિર્વૃત્તિ આ રીતે સંજ્ઞા નિર્વૃત્તિ
ચાર પ્રકારની કહી છે. ‘एवं जाव वेमाणियाणं’ નારકથી આરંભીને વૈમાનિકો
સુધીના ચોવીસ દંડકવર્તી જીવોને આ ચાર પ્રકારની સંજ્ઞા નિર્વૃત્તિયો હોય
છે. ‘કહ્વિહા ણં મંતે ! લેસ્સા નિવ્વત્તી પળ્ણત્તા’ હે ભગવન્ લેશ્યાનિર્વૃત્તિ
કેટલા પ્રકારની હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે-‘ગોયમા ! હે ગૌતમ !

પ્રજ્ઞપ્તા-કથિતા, 'તં જહા' તથથા 'કળ્હલેસ્માનિવ્વત્તી' કૃષ્ણલેશ્યાનિર્વૃત્તિઃ
 'જાવ શુક્લેસ્માનિવ્વત્તી' યાવત્ શુક્લલેશ્યાનિર્વૃત્તિઃ, અત્ર યાવત્પદેન નીલકાપો-
 તિક-તૈજસ-પદ્મ-લેશ્યાનાં સંગ્રહો ભવતિ તથા ચ કૃષ્ણ-નીલ-કાપોતિક-તૈજસ
 પદ્મ-શુક્લ-લેશ્યારૂપાઃ પદ્મસંરૂપકા લેશ્યાનિર્વૃત્તયો મદન્તીતિ । 'એવં જાવ
 વૈમાણિયાણં જસ્સ જહ લેસ્માઓ' એવં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્, યસ્ય યા લેશ્યાઃ
 નારકાદારમ્ય વૈમાનિકાન્તજીવાનાં તા લેશ્યાઃ જ્ઞાતવ્યાઃ, પરન્તુ યસ્ય જીવસ્ય
 યાવન્ત્યશ્ચ લેશ્યા મવન્તિ કૃષ્ણનીલા કાપોતિકા, ઇત્યાદિકાઃ, એકા દ્વે તિસ્રો વા
 ઇત્યાદિકાઃ તસ્ય તા જ્ઞાતવ્યાઃ ઇતિ । ૧૪। 'કશ્ચિદ્દિશા ણં મંતે' કતિવિદ્યા સ્વલુ
 મદન્ત ! 'દિદ્ધિનિવ્વત્તી પન્નત્તા' દૃષ્ટિનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ? મગ્ગવાનાહ- 'ગોયમા'
 ઇત્યાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'તિવિદ્યા દિદ્ધિનિવ્વત્તી પન્નત્તા' ત્રિવિદ્યા દૃષ્ટિ-
 નિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞપ્તા 'તં જહા' તથથા 'સમ્માદિદ્ધિનિવ્વત્તી' સમ્યગ્દૃષ્ટિનિર્વૃત્તિઃ,

હોતી હૈ । 'તં જહા' જૈસે- 'કળ્હલેસ્માનિવ્વત્તી' કૃષ્ણલેશ્યાનિર્વૃત્તિ યાવત્
 નીલલેશ્યાનિર્વૃત્તિ કાપોતિક લેશ્યાનિર્વૃત્તિ, તૈજસલેશ્યાનિર્વૃત્તિ પદ્મ-
 લેશ્યાનિર્વૃત્તિ ઓર શુક્લલેશ્યાનિર્વૃત્તિ 'એવં જાવ વૈમાણિયાણં' યહ લેશ્યા-
 નિર્વૃત્તિ જિસ જીવ કો જો જો લેશ્યાં હોતી હૈં ડસી લેશ્યા કી નિર્વૃત્તિ
 ડસ ૨ જીવ કો હોતી હૈ ઓર યહ લેશ્યા નિર્વૃત્તિ નારક સે લેકર વૈમાનિક
 તક કે સમસન સંસારી જીવોં કે હોતી હૈ, હસ પ્રકાર જિન જીવોં મૈં જિતની
 લેશ્યાં પાઈ જાતી હૈં ડન જીવોં મૈં ડતની કહની ચાહિયે । હે મદન્ત !
 દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ ? તો હસકે ડત્તર મૈં પ્રમુ ને
 'તિવિદ્યા દિદ્ધિ' હે ગૌતમ ! દૃષ્ટિનિર્વૃત્તિ સમ્યગ્દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ મિથ્યાદૃષ્ટિ-

'છવ્વિદ્યા' લેશ્યા નિર્વૃત્તિ છ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. 'તં જહા' તે આ
 પ્રમાણે છે 'કળ્હલેસ્મા નિવ્વત્તી' કૃષ્ણલેશ્યાનિર્વૃત્તિ યાવત્ નીલલેશ્યા નિર્વૃત્તિ,
 કાપોતિક લેશ્યા નિર્વૃત્તિ, તૈજસ લેશ્યા નિર્વૃત્તિ, પદ્મ લેશ્યા નિર્વૃત્તિ અને શુક્લ
 લેશ્યાનિર્વૃત્તિ 'એવં જાવ વૈમાણિયાણં' આ લેશ્યાનિર્વૃત્તિ જે જે જીવને જે
 જે લેશ્યાઓ હોય છે, તેજ લેશ્યાની નિર્વૃત્તિ તે તે જીવને હોય છે. આ લેશ્યા
 નિર્વૃત્તિ નારકોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના સઘળા સંસારી જીવોને હોય છે.
 કોઈને કૃષ્ણ, નીલ અને કાપોતિક વિગેરે લેશ્યાઓ હોય છે. કોઈને એક, કોઈને
 બે અને કોઈને ત્રણ વિગેરે લેશ્યા નિર્વૃત્તિ હોય છે. એ રીતે જે જીવને
 જે લેશ્યા નિર્વૃત્તિ હોય તે જીવને તે લેશ્યા કહેવી જોઈ એ.

હે ભગવન્ દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના
 ઉત્તરમાં પ્રમુએ કહ્યું કે- 'તિવિદ્યા દિદ્ધિ' હે ગૌતમ દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ-સમ્ય
 ગ્દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ, મિથ્યા દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ, અને સમ્યગ્મિથ્યા દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ એ

‘મિચ્છાદિદ્વિનિવૃત્તી’ મિથ્યાદૃષ્ટિનિર્વૃત્તિઃ ‘સમ્પ્રામિચ્છાદિદ્વિનિવૃત્તી’ સમ્યગ્-
મિથ્યાદૃષ્ટિનિર્વૃત્તિઃ. હે ગૌતમ ! સમ્યગ્દૃષ્ટિનિર્વૃત્તિ-મિથ્યાદૃષ્ટિનિર્વૃત્તિ-સમ્યગ્-
મિથ્યાદૃષ્ટિનિર્વૃત્તિઃ મેદાહ્ તિસ્રો દૃષ્ટિનિર્વૃત્તયોઽધિમતા इति । ‘एवं जात्र वेमाणि-
याणं जस्स जइ विहा दिट्ठी’ एवं यावद्वैमानિકાનાम् यस्य यद्विधा-यत्पकारा
यत्संख्यका च दृष्टिः सा तस्य ज्ञातव्या, दृष्टिश्च नारकादारभ्य वैमानिकान्त-
जीवानां भवति, तत्र सम्यग्दृष्टिः भव्यानाम् आसन्नमोक्षमार्गाणाम् मिथ्यादृष्टिरे-
केन्द्रियादीनाम् सम्यग्मिथ्यादृष्टिः सामान्यतो मनुष्यादीनामिति विवेकः । १५।
‘કઈવિહા ણં મંતે’ કતિવિધા ચલુ ભદન્ત ! ‘જાણનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ જ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ
પ્રજ્ઞપ્તા, જ્ઞાનનિર્વૃત્તયઃ-જ્ઞાનસ્ય નિર્વૃત્તયઃ-આભિનિવોધિકાદિતયા નિષ્પત્તયઃ
કિયન્તો ભવન્તીતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम !
‘પંચવિહા જાણનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ પંચવિધા પંચપકારા જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ ભવન્તીતિ,
‘તં જહા’ તદ્યથા ‘આભિનિવોદિયજાણનિવ્વત્તી’ આભિનિવોધિકજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ,
‘જાવ કેવલજાણનિવ્વત્તી’ યાવન્ કેવલજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ, અત્ર યાવત્પદેન શ્રુતાવધિ-

નિર્વૃત્તિ ઓર સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિનિર્વૃત્તિ કે મેદ સે ત્રીન પ્રકાર કી કહી
ગઈ હૈ. યહ દૃષ્ટિનિર્વૃત્તિ નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે સમસ્ત
સંસારી જીવોં કો હોતી હૈ કિસી કે મિથ્યાદૃષ્ટિનિર્વૃત્તિ હોતી હૈ
કિસી કે સમ્યગ્દૃષ્ટિનિર્વૃત્તિ હોતી હૈ કિસી કે ઉભયદૃષ્ટિનિર્વૃત્તિ હોતી
હૈ । જિન જીવોં મેં જિતની દૃષ્ટિયાં પાતે હોં, ઉનકો ઉતની દૃષ્ટિ-
નિર્વૃત્તિ કહ દેની ચાહિયે । ‘કઈવિહાણં મંતે ! જાણનિવ્વત્તી પળ્લત્તા’
હે ભદન્ત ! જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી હોતી હૈ ? તો હસકા ઉત્તર પ્રશ્ન
ને એસા દિયા હૈ કિ-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિહા જાણં’ જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ
પાંચ પ્રકાર કી હોતી હૈ, આભિનિવોધિક આદિરૂપ સે જો જ્ઞાન કી
પરિણતિ હોતી હૈ ઊસીકા નામ જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ હૈ । ‘આભિનિવોદિય

રીતના ભેદથી ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. આ દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ નારકોથી
આરંભીને વૈમાનિક સુધીના સઘળા સંસારી જીવોને હોય છે. કોઈને સમ્ય-
ગ્દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ હોય છે. કોઈને મિથ્યાદૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ હોય છે કોઈને ઉભય
દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ હોય છે. નજીકના મોક્ષ માર્ગવાળા ભવ્ય જીવોને સમ્યગ્દૃષ્ટિ
હોય છે. એકેન્દ્રિયાદિકાને મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. અને સામાન્યથી મનુષ્યોને
સમ્યક્મિથ્યાદૃષ્ટિ હોય છે. ‘કઈવિહાણં મંતે ! જાણનિવ્વત્તી’ હે ભગવન્
જ્ઞાન નિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહી છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નએ કહ્યું કે-
‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ! ‘પંચવિહા જાણં’ જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની કહેવામાં
આવી છે આભિનિવોધિક વિગેરે રૂપથી જ્ઞાનની જે પરિણતિ થાય છે. તેનું
જ નામ જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ છે. ‘આભિનિવોદિયજાણનિવ્વત્તીં’ આભિનિવોધિક જ્ઞાન.

મનઃપર્યવજ્ઞાનાનાં સંગ્રહો ભવન્તિ તથા ચ મતિજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ, શ્રુતજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ, અવધિજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ, મનઃપર્યવજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ, કેવલજ્ઞાનનિર્વૃત્તિશ્ચેતિ જ્ઞાનનિર્વૃત્તયઃ પશ્ચ કથિતા इति । ‘एगिंदियवज्जं जाव वेमाणियाणं’ एवमेकेन्द्रियवर्जं यावद्वै-
मानिकानाम् एकेन्द्रियान् परित्यज्य नारकादारभ्य वैमानिकपर्यन्तजीवानामिमा
ज्ञाननिर्वृत्तयो भवन्ति, किन्तु सर्वेषां सर्वा ज्ञाननिर्वृत्तिर्न भवति तर्हि किम् ?
तत्राह-‘जस्स जह णाणा’ यस्य यानि ज्ञानानि यस्य यादृशं ज्ञानं भवति तस्य
जीवविशेषस्य तादृशमेव मत्याद्यन्यतमज्ञानं वक्तव्यमिति भावः । १६। ज्ञाननिर्वृत्ति
विरोधिनीम् अज्ञाननिर्वृत्तिर्दर्शयन्नाह-‘कइविहा णं’ इत्यादि, ‘कइविहा णं मंते’

णाणनिव्वत्ती०’ આમનિબોધિકજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ યાવત કેવલજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ
યે પાંચ હસકે એક છે હેં યહાં યાવતપદ સે શ્રુતજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ, અવધિજ્ઞાન
નિર્વૃત્તિ મનઃપર્યવજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ इन तीन निर्वृत्तियों का ग्रहण
हुआ है । ‘एगिंदियवज्जं जाव वेमाणियाणं’ एकेन्द्रिय जीवों के
लिवाय यह ज्ञाननिर्वृत्ति नारक से लेकर वैमानिक तक के
समस्त संसारी जीवों में होती है परन्तु विशेषता केवल इतनी
सी ही है कि सब ज्ञाननिर्वृत्तियां सब को नहीं होती है किन्तु जिन
जीवों के जो मत्यादिक ज्ञान होते हैं वही निर्वृत्ति उसके होती है
एक ज्ञान यदि होता है तो वह केवलज्ञान होता है दो ज्ञान होते हैं तो
वे मतिज्ञान और श्रुतज्ञान होते हैं तीन ज्ञान यदि होते हैं तो वे
मतिज्ञान, श्रुतज्ञान और अवधिज्ञान होते हैं और चार ज्ञान यदि होते
हैं तो वे मतिज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान और मनःपर्यवज्ञान होते हैं।
इस प्रकार से जिस जीव को जो ज्ञान होता है उस जीव को उसी ज्ञान
की निर्वृत्ति होती है ज्ञाननिर्वृत्ति की विरोधिनी अज्ञाननिर्वृत्ति है

નિર્વૃત્તિ, શ્રુતજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ, અવધિજ્ઞાન નિર્વૃત્તિ મનઃપર્યવજ્ઞાન નિર્વૃત્તિ કેવળ
જ્ઞાન નિર્વૃત્તિ એ રીતે જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની છે. ‘एगिंदियवज्जं जाव
वेमाणियाणं’ એકેન્દ્રિયજીવોને દોષીને નારકથી આરંભીને વૈમાનિકો સુધીના
સર્વજ્ઞા સંસારી જીવોને આ જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ હોય છે. પરંતુ વિશેષતા એજ છે
કે-બધી જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ બધાને હોતી નથી. પરંતુ જે જીવોને જે મતિ વિશેષ
જ્ઞાન હોય છે, તેજ નિર્વૃત્તિ તેને હોય છે એક જ જ્ઞાન હોય તો તે કેવળ-
જ્ઞાન જ હોય છે. બે જ્ઞાન હોય તો તે મતિજ્ઞાન અને શ્રુતજ્ઞાન એ બે જ્ઞાન
હોય છે. બે ત્રણ જ્ઞાન હોય તો મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અને અવધિજ્ઞાન હોય
છે. અને બે ચાર જ્ઞાન હોય તો મતિજ્ઞાન, શ્રુતજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાન, અને

કતિવિધા સ્વલુ મદન્ત ! ‘અન્નાણનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ?
 હે મદન્ત ! અજ્ઞાનનિર્વૃત્તૌ કતિવિધત્વમિતિપ્રશ્નઃ, મમવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि,
 ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘તિવિદા અન્નાણનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ ત્રિવિધા અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ
 પ્રજ્ઞપ્તા, ‘તં જહા’ તથથા ‘મહઅન્નાણનિવ્વત્તી’ મત્યજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ, ‘સુયઅન્નાણ-
 નિવ્વત્તી’ શ્રુતાજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ ‘વિભંગનાણનિવ્વત્તી’ વિમજ્જજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ, તથા ચ
 મત્યજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ-શ્રુતાજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ-વિમજ્જજ્ઞાનનિર્વૃત્તિભેદેન અજ્ઞાનનિર્વૃત્તયઃ
 ત્રિવિધા મતા इत्यर्थः ‘एवं जस्स जइ अन्नाणा जाव वेमाणियाणं’ एवं यस्य
 યાનિ અજ્ઞાનાનિ તાનિ તસ્ય વક્તવ્યાનિ, યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ નારકાદારભ્ય વૈમા-
 નિકદેવપર્યન્તમ્ અજ્ઞાનનિર્વૃત્તયો વક્તવ્યા इति ॥૧૭॥ ‘કહિવિદા ણં મંતે’ કતિ
 વિધાઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘જોગનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ યોગનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞપ્તા ! યોગનિર્વૃત્તેઃ
 કતિવિધત્વમિતિપ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ હે ગૌતમ !

અતઃ યહ અજ્ઞાન નિર્વૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી હોતી હૈ ? હસ ગૌતમ કે
 પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશુ ને ડનસે એસા કહા કિ—‘गोयमा’ હે ગૌતમ !
 ‘अण्णाणनि०’ અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ ત્રીન પ્રકાર કી હોતી હૈ ‘मह अन्ना०
 सुयअन्नाण०’ એક મત્યજ્ઞાન નિર્વૃત્તિ, દૂસરી શ્રુતાજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ ઓર
 ત્રીસરી વિભંગજ્ઞાન નિર્વૃત્તિ ‘एवं जस्स जइ अ०’ હસ પ્રકાર સે જિસ
 જીવ કો જિતને અજ્ઞાન હોં ડસ જીવ કો ડતને અજ્ઞાનો કી
 નિર્વૃત્તિ કહ લેની ચાહિયે હસ પ્રકાર સે નારક સે લેકર
 વૈમાનિકદેવોં તક અજ્ઞાન નિર્વૃત્તિ વક્તવ્ય હૈ ‘जोगनिव्वत्ती कइ वि०’
 હે મદન્ત ! યોગનિર્વૃત્તિ કિતને પ્રકાર કી કહી ગઈ હૈ ? હસ ગૌતમ
 કે પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશુને ડનસે એસા કહા હૈ કિ ગૌતમ ! ‘जोगनि-

જ્ઞાનનિર્વૃત્તિની વિરોધી અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ છે. તેથી હવે ગૌતમ સ્વામી
 અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિના વિષયમાં પ્રશુને પૂછે છે કે હે ભગવન્ અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ કેટલા
 પ્રકારની છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશુએ તેમને કહ્યું કે—‘गोयमा !’ હે ગૌતમ !
 ‘अण्णाणनि०’ અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ ત્રણ પ્રકારની કહેવામાં આવી છે. ‘महअन्ना० सुय-
 अन्नाण०’ એક મતિ અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ ધીણ શ્રુત અજ્ઞાન નિર્વૃત્તિ, અને ત્રીણ
 વિભંગજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ ‘एवं जस्स जइ अ०’ એ રીતે જે જીવને જેટલા અજ્ઞાન હોય
 તે જીવને તેટલા અજ્ઞાનોની નિર્વૃત્તિ કહેવી જોઈએ આ રીતે નારકોથી
 આરંભીને વૈમાનિક દેવો સુધી અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ કડી છે. ‘जोगनिव्वत्ती कइ वि०’
 હે ભગવન્ જોગનિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? તેના ઉત્તરમાં

‘તિવિદ્યા જોગનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ ત્રિવિદ્યા યોગનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞાતા ‘તં જહા’ તથાથા ‘મળજોગનિવ્વત્તી’ મનોયોગનિર્વૃત્તિઃ ‘વચ્ચજોગનિવ્વત્તી’ વચ્ચોયોગનિર્વૃત્તિઃ ‘કાય-જોગનિવ્વત્તી’ કાયયોગનિર્વૃત્તિઃ તથા ચ મનોવાક્કાયયોગનિર્વૃત્તિભેદાત્ યોગ-નિર્વૃત્તયસ્તિસ્તો ભવન્તીતિ, કેષામેતા યોગનિર્વૃત્તયો ભવન્તિ તત્રાહ—‘એવં જાવ’ इत्यादि, ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં જસ્સ જહ્વિહો જોગો’ એવં યાવદ્વૈમાનિકાનામ્ यस्य यद्विधो—यादृशो योगः—मनोनिर्वृत्त्यादिभेदमिन्नो यस्य जीवविशेषस्य विद्यते तस्य जीवस्य तादृशी एव योगनिर्वृत्ति वक्तव्या इयं च योगनिर्वृत्तिः योगा-दिनिर्वृत्तिरूपा सामान्येन वैमानिकान्तजीवानां भवतीति। १८। ‘કહ્વિદ્યા ણં મંતે’ કતિવિદ્યા સ્વલુ ભદન્ત ! ‘ઉવઓગનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ ઉપયોગનિર્વૃત્તિઃ પ્રજ્ઞાતા, ઉપયોગનિર્વૃત્તેઃ કતિવિધત્વમિતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘દુવિદ્યા ઉવઓગનિવ્વત્તી પન્નત્તા’ દ્વિવિદ્યા—દ્વિમાકારિકા ઉપયોગ-

વ્વત્તી તિ૦’ યોગનિર્વૃત્તિ ત્રીન પ્રકાર કી કહી ગઈ है जो इस प्रकार से—‘मणजोगनिव्वत्ती०’ मनोयोगनिर्वृत्ति, वचनयोगनिर्वृत्ति और काययोग-निर्वृत्ति यह योगनिर्वृत्ति नारक से लेकर वैमानिक तक के समस्त संसारी जीवों को होती है किसी जीव को केवल काययोगनिर्वृत्ति होती है। किसी जीव को काय और वचन योगनिर्वृत्ति होती है और किसी जीव को इन तीनों निर्वृत्तियां होती हैं अतः जिस जीव को जो २ योग होते हैं उस जीव को उस २ योग की निर्वृत्ति कह लेनी चाहिये १८ हे भदन्त ! ‘कहविदया उवओगनिव्वत्ती०’ उपयोगनिर्वृत्ति कितने प्रकार की कही गई है ? तो इसके उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है कि हे गौतम ! ‘उवओगनिव्वत्ती दुविदया’ उपयोगनिर्वृत्ति दो प्रकार की कही गई है वे उससे दो प्रकार साकारोपयोग और निराकारोप-

પ્રભુ કહે છે કે હે ગૌતમ ! જોગનિવ્વત્તી તિવિદ્યા’ યોગનિર્વૃત્તિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે જે આ પ્રમાણે છે. ‘મળજોગ નિવ્વત્તી૦’ મનોયોગ નિર્વૃત્તિ, વચ્ચનયોગનિર્વૃત્તિ, અને કાયયોગનિર્વૃત્તિ આ યોગનિર્વૃત્તિ નારકોથી લઈને વૈમાનિક સુધીના સઘળા સંસારી જીવોને હોય છે. કોઈ જીવને કેવળ કાયયોગ નિર્વૃત્તિ હોય છે. કોઈ જીવને કાય અને વચ્ચન યોગ નિર્વૃત્તિ હોય છે. અને કોઈ જીવને એ ત્રણે નિર્વૃત્તિ હોય છે. જેથી જે જીવને જે જે યોગ હોય છે. તે જીવને તે યોગની નિર્વૃત્તિ સમજ લેવી. ૧૮, હવે ગૌતમ સ્વામી ઉપયોગ નિર્વૃત્તિના સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે—‘કહ્વિદ્યા ઉવઓગનિવ્વત્તી૦’ હે ભગવન્ ઉપયોગ નિર્વૃત્તિ કેટલા પ્રકારની કહેવામાં આવી છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! ‘ઉવ-

નિર્વૃત્તિઃ પ્રણ્ણતા 'તં જહા' તથા 'સાગારોવઓગનિવ્વત્તી' સાકારોપયોગનિર્વૃત્તિઃ, 'અણાગારોવઓગનિવ્વત્તી' અનાકારોપયોગનિર્વૃત્તિશ્ચ, એવં જાવ વેમાણિયાળં' એવં યાવદ્વેમાનિકાનામ્ સાકારાનાકારોપયોગનિર્વૃત્તિભેદેન ઉપયોગનિર્વૃત્તિ દ્વિવિધા, સા ચ ઉપયોગનિર્વૃત્તિર્વેમાનિકાન્તજીવાનાં ભવતીતિ ભાવઃ ॥૧૯॥ પ્રકૃતવિષયે દ્વે સંગ્રહગાથે ભવતઃ તે એવાહ—'જીવાણં' ઇત્યાદિ,

જીવાનાં નારકાદારમ્ય વૈમાનિકાન્તાનાં ચતુર્વિંશતિદણ્ડકજીવાનામ્ એતા યા નિવૃત્તયો ભવન્તિ, તત્ર પ્રથમા જીવનિર્વૃત્તિઃ સા ચ એકેન્દ્રિયાદિજીવભેદાત્ પશ્ચવિધા ॥૧॥ તતો દ્વિતીયા કર્મનિર્વૃત્તિઃ સા ચ કર્મનિર્વૃત્તિજ્ઞાનાવરણીયાદિભેદૈ-રષ્ટ્રવિધા નારકાદિ વૈમાનિકાન્તાનામ્ ॥૨॥ તતશ્ચ શરીરનિર્વૃત્તિઃ, સા ઔદારિકાદિ-ભેદેન પશ્ચપ્રકારા વૈમાનિકાન્તાનામ્ ॥૩॥ સર્વેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિઃ શ્રોત્રાદિભેદેન પશ્ચ-

યોગ હૈં સાકારોપયોગ કી નિર્વૃત્તિ સાકારોપયોગનિર્વૃત્તિ હૈં, ઔર નિરા-કારોપયોગ કી નિર્વૃત્તિ નિરાકારોપયોગનિર્વૃત્તિ હૈં યહ સાકારોપયોગ-નિર્વૃત્તિ ઔર નિરાકારોપયોગ નિર્વૃત્તિ સમસ્ત સંસારીજીવોં કો હોતી હૈં ક્યોંકિ જીવ કા લક્ષણ હી ઉપયોગ હૈં ૧૯ ॥ પ્રકૃત વિષય મેં દો સંગ્રહ ગાથા હસ પ્રકાર સે હૈં 'જીવાણં' ઇત્યાદિ ॥ નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે ચતુર્વિંશતિદણ્ડકસ્થ જીવોં કે ચે નિર્વૃત્તિયાં હોતી હૈં હસમેં જો જીવનિર્વૃત્તિ હૈં વહ એકેન્દ્રિય આદિ જીવ કે ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કી હૈં ૧, દૂસરી કર્મનિર્વૃત્તિ જ્ઞાનાવરણીયાદિકે ભેદ સે આઠ પ્રકાર કી હોતી હૈં ઔર યહ નારકાદિ વૈમાનિકાન્ત જીવોં કો હોતી હૈં ૨, ઔદારિક આદિ શરીર કે ભેદ સે શરીર નિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકાર કી હોતી હૈં ઔર યહ બી સમસ્ત સંસારી જીવોં કો હોતી હૈં ૩. સર્વેન્દ્રિયનિર્વૃત્તિ શ્રોત્રેન્દ્રિયાદિ કે

ભોગનિવ્વત્તી દુવિહાં' સાકારોપયોગ નિર્વૃત્તિ અને નિરાકારોપયોગનિર્વૃત્તિ એ રીતે ઉપયોગનિર્વૃત્તિ બે પ્રકારની કહી છે. આ સાકારોપયોગ-નિર્વૃત્તિ અને નિરાકારોપયોગ નિર્વૃત્તિ બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. કેમ કે જીવનું લક્ષણ જ ઉપયોગ છે. ૧૯ આ ચાલુ વિષય સંબંધી બે સંગ્રહ ગાથા આ પ્રમાણે છે.—'જીવા ણં' ઇત્યાદિ નારકથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના ચોવીસે દંડકમાં રહેલા જીવોને આ નિર્વૃત્તિયો હોય છે તેમાં પહેલી જીવનિર્વૃત્તિ છે, તે એકેન્દ્રિય વિગેરે જીવના ભેદથી પાંચ પ્રકારની છે. ૧, બીજી કર્મનિર્વૃત્તિ જ્ઞાનાવરણીય વિગેરેના ભેદથી આઠ પ્રકારની કહી છે. અને તે નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં હોય છે. ૨, ઔદારિક વિગેરે શરીરોના ભેદથી શરીર નિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની થાય છે. અને એ પણ બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. ૩, સર્વેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ, શ્રોત્રેન્દ્રિય નિર્વૃત્તિ

વિધા યાવદ્ વૈમાનિકાન્તાનામ્ ।૪। તતો ભાષાનિર્વૃત્તિઃ સત્યાદિભેદૈશ્ચત્રિવિધા,
સાપિ વૈમાનિકાન્તાનામ્ ।૫। તતો મનોનિર્વૃત્તિઃ સા ચ સત્યાદિભેદૈશ્ચત્રિવિધા
યાવદ્વૈમાનિકાન્તાનામ્ ।૬। તતશ્ચ કષાયનિર્વૃત્તિઃ, સાપિ ક્રોધાદિભેદૈશ્ચત્રિવિધા
યાવદ્વૈમાનિકાન્તાનામ્ ।૭। તતો વર્ણગન્ધરસસ્પર્શનિર્વૃત્તયઃ તાઃ ક્રમશઃ પञ्चद्वિ-
પञ્ચાષ્ટ પ્રકારાઃ તત્ર વર્ણાઃ કૃષ્ણાદિભેદાત્પञ્ચ૮, ગન્ધઃ સુરમિદુરભિરુપેણ દ્વિવિધઃ ૯,
રસાઃ તિક્તાદિભેદાત્ પञ્ચ૧૦, સ્પર્શાઃ કર્કશાદયોઽષ્ટ એતે તારતમ્યેન યાવદ્વૈમાનિ-

ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કી હોતી હૈ ઓર યહ બી નારક સે લેકર વૈમાનિક
તક કે સમસ્ત જીવોં મેં હોતી હૈ ૪, ભાષાનિર્વૃત્તિ સત્યાદિભાષા કે ભેદ
સે ચાર પ્રકાર કી હોતી હૈ ૫, ઓર યહ એકેન્દ્રિય જીવોં કે છોડકર નારક
સે લેકર વૈમાનિક તક કે સમસ્ત સંસારી જીવોં કો હોતી હૈ સત્યાદિમન
કે ભેદ સે મનોનિર્વૃત્તિ બી ચાર પ્રકાર કી હોતી હૈ ૬। યહ
મનોનિર્વૃત્તિ બી પञ્ચેન્દ્રિય જીવોં કો હોતી હૈ। ક્રોધાદિકષાય કે ભેદ સે
કષાયનિર્વૃત્તિ ચાર પ્રકાર કી હોતી હૈ ૭, ઓર યહ બી યાવત્ વૈમાનિ-
કાન્ત જીવોં કો હોતી હૈ વર્ણ, ગન્ધ, રસ ઓર સ્પર્શ इनकी निर्वृत्ति भी
क्रमशः ૫, ૨, ૫ ઓર ૮, પ્રકાર કી હોતી હૈ કૃષ્ણાદિ કે ભેદ સે વર્ણ ૫
પ્રકાર કે હોતે હૈ ૮ સુરભિ ઓર દુરભિગંધ કે ભેદ સે ગંધ દો પ્રકાર કા
હોતા હૈ ૯, તિક્તાદિ કે ભેદ સે રસ ૫ પ્રકાર કા હોતા હૈ, ૧૦, કર્કશ
આદિ કે ભેદ સે સ્પર્શ આઠ પ્રકાર કા હોતા હૈ ૧૧, એ તરતમતા સે
વૈમાનિકાન્ત જીવોં કો હોતે હૈ સમચતુરસ સંસ્થાન સે લેકર હ્રુણ્ડકસંસ્થાન

વિગેરે લેદથી પાંચ પ્રકારની થાય છે. અને એ પણ નારકથી લઈને વૈમાનિક
સુધીના બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. ૪ સત્યાદિ ભાષાના લેદથી ભાષા
નિર્વૃત્તિ, ચાર પ્રકારની કહી છે અને તે પણ નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના
બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. ૫ સત્યમન વિગેરે લેદથી મનોનિર્વૃત્તિ પણ
ચાર પ્રકારની હોય છે. આ મનોનિર્વૃત્તિ પણ વૈમાનિક સુધીના
બધા જીવોને હોય છે. ક્રોધ વિગેરે કષાયના લેદથી કષાય નિર્વૃત્તિ
ચાર પ્રકારની કહી છે. ૭ વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શ વિગેરે નિર્વૃત્તિયો પણ
ક્રમથી વર્ણ ૫-૨-૫ અને ૮ પ્રકારની હોય છે. કૃષ્ણ વિગેરેના લેદથી વર્ણ
પાંચ પ્રકારના હોય છે. ૮ સુરભી-સુગંધ દુરભી-દુર્ગંધ એ લેદથી ગંધ બે
પ્રકારના હોય છે. ૯ તિક્ત, કટુ-કડવો. કષાય-તુરો ખાટો અને મીઠો એ
લેદથી રસ પાંચ પ્રકારના કહેલ છે. ૧૦ કર્કશ, મૃદુ-વિગેરે લેદથી સ્પર્શ
આઠ પ્રકારના હોય છે. ૧૧ આ તરતમતાથી વૈમાનિક સુધીના જીવોને હોય

કાન્તાનામ્।૧૧। તતઃ સંસ્થાનનિર્વૃત્તિઃ, સા ચ પદ્ધિવિધા સમચતુરસ્રાદારમ્બ
યાવદ્દહુષ્કાન્તા યાવદ્વૈમાનિકાન્તાનામ્।૧૨। તતઃ સંજ્ઞાનિર્વૃત્તિઃ સા આહારાદિ-
ભેદાચ્ચતુર્થા યાવદ્વૈમાનિકાન્તાનામ્।૧૩। તતો લેશ્યાનિર્વૃત્તિઃ સાપિ પદ્ધિવિધા
યાવદ્વૈમાનિકાન્તાનામ્।૧૪। તતો દૃષ્ટિનિર્વૃત્તિઃ સા ચ સમ્યગ્દૃષ્ટ્યાદિભેદાત્ ત્રિવિધા
યાવદ્વૈમાનિકાન્તાનામ્।૧૫। તતો જ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ સા મતિજ્ઞાનાદિભેદાત્ પશ્ચપ્રકારા
એકેન્દ્રિયવર્જિતયાવદ્વૈમાનિકાન્તાનામ્।૧૬। તતઃ અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિઃ, સા ચ મત્ય-
જ્ઞાન, શ્રુતાજ્ઞાન વિભક્તજ્ઞાનભેદાત્ ત્રિપ્રકારા, યસ્ય યદ્જ્ઞાનં તદ્ વૈમાનિકપર્યન્તાનાં
ભવતિ।૧૭। તતો યોગનિર્વૃત્તિઃ સા મનોવાકાયભેદાત્ ત્રિવિધા, ઇયમપિ યાવદ્વૈ-

તક સંસ્થાન નિર્વૃત્તિ ૬ પ્રકારની હોતી છે અને આ સમસ્ત સંસારી
જીવોં કો હોતી છે ૧૨, આહાર આદિ કે ભેદ સે સંજ્ઞા નિર્વૃત્તિ, ૪ પ્રકાર
ની હોતી છે અને આ સમસ્ત સંસારી જીવોં કો હોતી છે ૧૩, કૃષ્ણ-
લેશ્યા આદિ કે ભેદ સે લેશ્યાનિર્વૃત્તિ ૬ પ્રકારની હોતી છે અને આ
બી નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે જીવોં કો હોતી છે ૧૪, સમ્ય-
ગ્દૃષ્ટિ આદિ કે ભેદ સે દૃષ્ટિનિર્વૃત્તિ ૩ પ્રકારની છે અને આ બી
વૈમાનિકાન્ત જીવોં કે હોતી છે ૧૫, મતિજ્ઞાન આદિ કે ભેદ કે જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ
૫ પ્રકારની છે અને આ બી એકેન્દ્રિય કો છોડકર વૈમાનિકાન્ત જીવોં
કો હોતી ૧૬, મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતાઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન કે ભેદ સે
અજ્ઞાન નિર્વૃત્તિ ૩ પ્રકારની કહી ગઈ છે અને આ જિસ જીવ કો જો
અજ્ઞાન હોતા છે તે જીવ કો હોતી છે ૧૭, મનોયોગ, વચનયોગ અને
કાયયોગ કે ભેદ સે યોગનિર્વૃત્તિ ત્રીન પ્રકારની હોતી છે અને આ બી

છે. સમચતુરસ્ર સંસ્થાનથી લઈને હુંડક સંસ્થાન સુધીની સંસ્થાન નિર્વૃત્તિ છ
પ્રકારની હોય છે. અને તે બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. ૧૨ આહાર
સંજ્ઞા વિગેરેના ભેદથી સંજ્ઞા નિર્વૃત્તિ ચાર પ્રકારની હોય છે. અને તે બધા જ
સંસારી જીવોને હોય છે. ૧૩, કૃષ્ણલેશ્યા વિગેરેના ભેદથી લેશ્યા નિર્વૃત્તિ છ
પ્રકારની હોય છે. અને તે પણ નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોને
હોય છે. ૧૪, સમ્યગ્દૃષ્ટિ વિગેરે ભેદથી દૃષ્ટિ નિર્વૃત્તિ ત્રણ પ્રકારની છે. અને
તે પણ વૈમાનિક સુધીના જીવોને હોય છે. ૧૫, મતિજ્ઞાન વિગેરેના ભેદથી
જ્ઞાનનિર્વૃત્તિ પાંચ પ્રકારની છે, અને તે પણ એકેન્દ્રિયોને છોડીને વૈમાનિક
સુધીના જીવોને હોય છે. ૧૬, મતિ અજ્ઞાન શ્રુતા અજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાનના
ભેદથી અજ્ઞાનનિર્વૃત્તિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે. અને તે જે જીવને જે અજ્ઞાન
હોય છે તે જીવને તે નિર્વૃત્તિ કહી છે. ૧૭, મનોયોગ, વચનયોગ અને

વિધા યાવદ્ વૈમાનિકાન્તાનામ્ । ૪ । તતો ભાષાનિર્વૃત્તિઃ સત્યાદિભેદૈશ્ચતુર્વિધા,
 સાપિ વૈમાનિકાન્તાનામ્ । ૫ । તતો મનોનિર્વૃત્તિઃ સા ચ સત્યાદિભેદૈશ્ચતુર્વિધા
 યાવદ્વૈમાનિકાન્તાનામ્ । ૬ । તતશ્ચ કષાયનિર્વૃત્તિઃ, સાપિ ક્રોધાદિભેદૈશ્ચતુર્વિધા
 યાવદ્વૈમાનિકાન્તાનામ્ । ૭ । તતો વર્ણગન્ધરસસ્પર્શનિર્વૃત્તયઃ તાઃ ક્રમશઃ પञ्चद्वિ-
 પञ્ચાષ્ટ પ્રકારાઃ તત્ર વર્ણાઃ કૃષ્ણાદિભેદાત્પञ्ચ ૮, ગન્ધઃ સુરભિદુરભિરૂપેણ દ્વિવિધઃ ૯,
 રસાઃ તિક્તાદિભેદાત્ પञ્ચ ૧૦, સ્પર્શાઃ કર્કશાદયોઽષ્ટ એતે તારતમ્યેન યાવદ્વૈમાનિ-

ભેદ સે પાંચ પ્રકાર કી હોતી હૈ ઔર યહ બી નારક સે લેકર વૈમાનિક
 તક કે સમસ્ત જીવોં મેં હોતી હૈ ૪, ભાષાનિર્વૃત્તિ સત્યાદિભાષા કે ભેદ
 સે ચાર પ્રકાર કી હોતી હૈ ૫, ઔર યહ એકેન્દ્રિય જીવોં કે છોડકર નારક
 સે લેકર વૈમાનિક તક કે સમસ્ત સંસારી જીવોં કો હોતી હૈ સત્યાદિમન
 કે ભેદ સે મનોનિર્વૃત્તિ બી ચાર પ્રકાર કી હોતી હૈ ૬ । યહ
 મનોનિર્વૃત્તિ બી પञ્ચેન્દ્રિય જીવોં કો હોતી હૈ । ક્રોધાદિકષાય કે ભેદ સે
 કષાયનિર્વૃત્તિ ચાર પ્રકાર કી હોતી હૈ ૭, ઔર યહ બી યાવત્ વૈમાનિ-
 કાન્ત જીવોં કો હોતી હૈ વર્ણ, ગન્ધ, રસ ઔર સ્પર્શ इनकी निर्वृत्ति भी
 क्रमशः ५, २, ५ और ८, प्रकार की होती है कृष्णादि के भेद से वर्ण ५
 प्रकार के होते हैं ८ सुरभि और दुरभिगंध के भेद से गंध दो प्रकार का
 होता है ९, तिक्तादि के भेद से रस ५ प्रकार का होता है, १०, कर्कश
 आदि के भेद से स्पर्श आठ प्रकार का होता है ११, ये तरतमता से
 वैमानिकान्त जीवों को होते हैं समचतुरस्र संस्थान से लेकर हुण्डकसंस्थान

વિગેરે લેદથી પાંચ પ્રકારની થાય છે. અને એ પણ નારકથી લઈને વૈમાનિક
 સુધીના બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. ૪ સત્યાદિ ભાષાના લેદથી ભાષા
 નિર્વૃત્તિ, ચાર પ્રકારની કહી છે અને તે પણ નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના
 બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. ૫ સત્યમન વિગેરે લેદથી મનોનિર્વૃત્તિ પણ
 ચાર પ્રકારની હોય છે. આ મનોનિર્વૃત્તિ પણ વૈમાનિક સુધીના
 બધા જીવોને હોય છે. ક્રોધ વિગેરે કષાયના લેદથી કષાય નિર્વૃત્તિ
 ચાર પ્રકારની કહી છે. ૭ વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શ વિગેરે નિર્વૃત્તિયો પણ
 ક્રમથી વર્ણ ૫-૨-૫ અને ૮ પ્રકારની હોય છે. કૃષ્ણ વિગેરેના લેદથી વર્ણ
 પાંચ પ્રકારના હોય છે. ૮ સુરભી-સુગંધ દુરભી-દુર્ગંધ એ લેદથી ગંધ બે
 પ્રકારના હોય છે. ૯ તિક્તા, કટુ-કડવો. કષાય-તુરો ખાટો અને મીઠો એ
 લેદથી રસ પાંચ પ્રકારના કહેલ છે. ૧૦ કર્કશ, મૃદુ-વિગેરે લેદથી સ્પર્શ
 આઠ પ્રકારનો હોય છે. ૧૧ આ તરતમતાથી વૈમાનિક સુધીના જીવોને હોય

कान्तानाम् । ११ । ततः संस्थाननिर्वृत्तिः, सा च पञ्चविधा समचतुरस्रादारभ्य
यावद्बहुषण्डान्ता यावद्वैमानिकान्तानाम् । १२ । ततः संज्ञानिर्वृत्तिः सा आहारादि-
भेदाच्चतुर्धा यावद्वैमानिकान्तानाम् । १३ । ततो लेश्यानिर्वृत्तिः सापि पञ्चविधा
यावद्वैमानिकान्तानाम् । १४ । ततो दृष्टिनिर्वृत्तिः सा च सम्यग्दृष्ट्यादिभेदात् त्रिधा
यावद्वैमानिकान्तानाम् । १५ । ततो ज्ञाननिर्वृत्तिः सा मतिज्ञानादिभेदात् पञ्चप्रकारा
एकेन्द्रियवर्जितयावद्वैमानिकान्तानाम् । १६ । ततः अज्ञाननिर्वृत्तिः, सा च मत्त्य-
ज्ञान, श्रुताज्ञान विभङ्गज्ञानभेदात् त्रिप्रकारा, यस्य यद्ज्ञानं तद् वैमानिकपर्यन्तानां
भवति । १७ । ततो योगनिर्वृत्तिः सा मनोवाकायभेदात् त्रिविधा, इयमपि यावद्वै-

तक संस्थान निर्वृत्ति ६ प्रकार की होती है और यह समस्त संसारी
जीवों को होती है १२, आहार आदि के भेद से संज्ञा निर्वृत्ति, ४ प्रकार
की होती है और यह समस्त संसारी जीवों को होती है १३, कृष्ण-
लेश्या आदि के भेद से लेश्यानिर्वृत्ति ६ प्रकार की होती है और यह
भी नारक से लेकर वैमानिक तक के जीवों को होती है १४, सम्य-
ग्दृष्टि आदि के भेद से दृष्टिनिर्वृत्ति ३ प्रकार की है और यह भी
वैमानिकान्त जीवों के होती है १५, मतिज्ञान आदि के भेद से ज्ञाननिर्वृत्ति
५ प्रकार की है और यह भी एकेन्द्रिय को छोड़कर वैमानिकान्त जीवों
को होती १६, मति अज्ञान, श्रुत अज्ञान और विभंगज्ञान के भेद से
अज्ञान निर्वृत्ति ३ प्रकार की कही गई है और यह जिस जीव को जो
अज्ञान होता है उस जीव को होती है १७, मनोयोग, वचनयोग और
काययोग के भेद से योगनिर्वृत्ति तीन प्रकार की होती है और यह भी

छे. समचतुरस्र संस्थानथी लघने हुंठक संस्थान सुधीनी संस्थान निर्वृत्ति छ
प्रकारनी होय छे. अने ते णधा ७ संसारी लघने होय छे. १२ आहार
संज्ञा विगेरेना लेदथी संज्ञा निर्वृत्ति चार प्रकारनी होय छे. अने ते णधा ७
संसारी लघने होय छे. १३, कृष्णलेश्या विगेरेना लेदथी लेश्या निर्वृत्ति छ
प्रकारनी होय छे. अने ते पणु नारकथी लघने वैमानिक सुधीना लघने
होय छे. १४, सम्यग्दृष्टि विगेरे लेदथी दृष्टि निर्वृत्ति त्रणु प्रकारनी छे. अने
ते पणु वैमानिक सुधीना लघने होय छे. १५, मतिज्ञान विगेरेना लेदथी
ज्ञाननिर्वृत्ति पांच प्रकारनी छे, अने ते पणु एकेन्द्रियेने छोडीने वैमानिक
सुधीना लघने होय छे. १६, मति अज्ञान श्रुत अज्ञान अने विभंगज्ञानना
लेदथी अज्ञाननिर्वृत्ति त्रणु प्रकारनी कही छे. अने ते ७ लघने ७ अज्ञान
होय छे ते लघने ते निर्वृत्ति कही छे. १७, मनोयोग, वचनयोग, अने

માનિકાન્તાનામ્ । ૧૮। તતઃ ઉપયોગનિર્વૃત્તિઃ, સા સાકારાનાકારભેદમિત્તા દ્વિધા-
યાવદ્વૈમાનિકાન્તાનામિતિ । ૧૯। તા ઇમા ઇકોનવિંશતિનિર્વૃત્તયોઽસ્મિન્ ઉદ્દેશકે
પ્રતિપાદિતા ઇતિ સંગ્રહગાથાર્થઃ ॥ સૂ. ૧ ॥

॥ ઇતિ શ્રી ત્રિશ્વચિહ્ન્યાત-જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતઝલિતકઝાપાલાપકપ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનમર્દક-શ્રીશાહુચ્છત્રપતિ કોલહાપુરરાજપ્રદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદભૂષિત — કોલહાપુરરાજશુર-
બાલવ્રહ્મચારિ — જૈનાચાર્ય — જૈનધર્મદિવાકર
— પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં શ્રી “ભગ-
વતીસૂત્રસ્ય ” પ્રમેયચન્દ્રિકાત્યાયાં
વ્યાખ્યાયામેકોનવિંશતિતમશતકે
અષ્ટમોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥ ૧૯-૮ ॥

યાવત્ વૈમાનિક તત્ત્વ જીવોં કે પાઈ જાતી હૈ ૧૮, સાકારોપયોગ ઔર
નિરાકારોપયોગ કે ભેદ સે ઉપયોગ નિર્વૃત્તિ દો પ્રકાર કી હૈ ઔર યહ
યાવત્ વૈમાનિક તત્ત્વ કે જીવોં મેં પાઈ જાતી હૈ ૧૯, હસ પ્રકાર સે યે
૧૯ પ્રકાર કી નિર્વૃત્તિયાં હસ ઉદ્દેશ મેં પ્રતિપાદિત હુઈ હૈં હસ પ્રકાર
અર્થ હન દો સંગ્રહ ગાથાઓં કા હૈ ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે ઝલ્લીસવેં શતકકા
॥ આઠવાં ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૯-૮ ॥

કાયયોગના લેઢથી યોગનિર્વૃત્તિ ત્રણ પ્રકારની કહી છે. અને તે પણ યાવત્
વૈમાનિક સુધીના જીવોંને હોય છે. ૧૮, સાકારોપયોગ અને નિરાકારોપયોગના
લેઢથી ઉપયોગ નિર્વૃત્તિ બે પ્રકારની કહી છે. અને તે યાવત્ વૈમાનિક સુધીના
જીવોંને હોય છે. ૧૯, આ રીતે આ ઓગણીસ પ્રકારની નિર્વૃત્તિયો આ ઉદ્દેશમાં
પ્રતિપાદિત કરી છે. — કહી છે. આ રીતનો અર્થ આ બે સંગ્રહ ગાથાનો છે. ॥ સૂ. ૧ ॥
જૈન. આર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ઓગણીસમા શતકનો આઠમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥ ૧૯-૮ ॥

॥अथैकोनविंशतिशते नवमोद्देशकः प्रारभ्यते॥

अहमे उद्देशके निर्वृत्तिः कथिता, निर्वृत्तिश्च करणे सति भवति इति नवमे करणमधिधीयते इत्येवं संबन्धेन आयातस्य नवमोद्देशकस्येदमाद्यं सूत्रम्—‘कइ विहेणं भंते’ इत्यादि ।

मूलम्—‘कइविहे णं भंते ! करणे पन्नत्ते, गोयमा ! पंचविहे करणे परनत्ते, तं जहा—द्वक्करणे१, खेत्तकरणे२, कालकरणे३, भवकरणे४, भावकरणे५ । नेरइयाणं भंते ! कइविहे करणे पन्नत्ते ? गोयमा ! पंचविहेकरणे पन्नत्ते तं जहा द्वक्करणे जाव भावकरणे । एवं जात्र वेमाणियाणं । कइविहे णं भंते ! सरीरकरणे पन्नत्ते, गोयमा ! पंचविहे सरीरकरणे पन्नत्ते, तं जहा ओरालियसरीरकरणे जाव कम्मगसरीरकरणे, एवं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ सरीराणि । कइविहे णं भंते ! इंदियकरणे पन्नत्ते ? गोयमा ! पंचविहे इंदियकरणे पन्नत्ते, तं जहा सोइंदियकरणे जाव फासिंदियकरणे, एवं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ इंदियाइं । एवं एएणं कमेणं भासाकरणे चउविहे, मणकरणे चउविहे, कसायकरणे चउविहे समुग्घायकरणे सत्तविहे, सन्नाकरणे चउविहे, लेस्साकरणे छविहे, दिट्ठीकरणे तिविहे । वेयकरणे तिविहे पन्नत्ते, तं जहा इत्थी वेयकरणे पुरिसवेयकरणे, नपुंसगवेयकरणे । एए सठ्वे नेरइयादिदंडगा जाव वेमाणियाणं जस्स जं अत्थि तं तस्स सव्वं भाणियव्वं । कइविहे णं भंते ! पाणाइवायकरणे पन्नत्ते, गोयमा !

મદન્ત ! પુદ્ગલકરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? ગૌતમ ! પશ્ચવિધં પુદ્ગલકરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્ , તથથા વર્ણકરણં ગન્ધકરણં રસકરણં સ્પર્શકરણમ્ સંસ્થાનકરણમ્ । વર્ણકરણં ચલુ મદન્ત ! કતિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ? ગૌતમ ! પશ્ચવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ , તથથા-કાલવર્ણકર-
ણમ્ યાવત્ શુક્લવર્ણકરણમ્ , એવં મેદઃ, ગન્ધકરણં દ્વિવિધમ્ , રસકરણં પશ્ચવિધમ્ સ્પર્શકરણમ્ષ્ટવિધમ્ । સંસ્થાનકરણં ચલુ મદન્ત ! કતિવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ ગૌતમ ! પશ્ચવિધં પ્રજ્ઞપ્તમ્ , તથથા પરિમણ્ડલસંસ્થાનકરણમ્ યાવદ્ આયતસંસ્થાનકરણમ્ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ યાવદ્વિહરતિ ॥સૂ૦ ૧॥

ટીકા—‘કહિવિદે ણં મંતે ! કતિવિધં ચલુ મદન્ત ! ‘કરણે પન્નત્તે’ કરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્ હે મદન્ત ! કરણં કતિપ્રકારકં અવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિદે કરણે પન્નત્તે’ પશ્ચવિધં-પશ્ચપ્રકારકં

નવવેં ઉદ્દેશોકા પ્રારંભ-

આઠવેં ઉદ્દેશે મેં નિર્વૃત્તિ કે વિષય મેં કથન કિયા ગયા હૈ યહ નિર્વૃત્તિ કરણ કે હોને પર હી હોતી હૈ અતઃકરણ કા સ્વરૂપ કો બતાને કે લિયે હસ નૌવેં ઉદ્દેશોકા કથન કિયા જાતા હૈ ।

‘કહિવિદે ણં મંતે ! કરણે પણ્ણત્તે ’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને કરણ કા સ્વરૂપ ઓર ઉનકે મેદોં કો પૂછા હૈ, હસમેં સર્વપ્રથમ ઉન્હોને ‘કહિવિદે ણં મંતે ! કરણે પણ્ણત્તે’ હે મદન્ત ! કરણ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ પ્રશ્ન સે એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ ઉત્તર મેં પ્રશ્નને કહા હૈ—‘ગોયમા ! પંચવિદે કરણે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! કરણ પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ । ‘ક્રિયતે નિષ્પા-

નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

આઠમા ઉદ્દેશામાં નિર્વૃત્તિના વિષયમાં કહેવા આવ્યું છે. આ નિર્વૃત્તિ કારણના સદ્ભાવમાં જ હોય છે. તેથી હવે કારણનું સ્વરૂપ બતાવવા માટે આ નવમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે.—

કહિવિદા ણં મંતે ! કરણે પણ્ણત્તે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ સ્વામીએ કારણનું સ્વરૂપ અને તેના લેહો ભણવા પ્રશ્ન કરેલ છે કે—‘કહિવિદા ણં મંતે ! કરણે પન્નત્તે’ હે ભગવન્ કરણ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નએ કહ્યું ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘પંચવિદે કરણે પણ્ણત્તે’ કરણ પાંચ પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે.

पंचविहे पाणाइवायकरणे पणत्ते, तं जहा-एगिंदियपाणाइ-
वायकरणे, जाव पंचिंदियपाणाइवायकरणे, एवं निरवसेसं
जाव वेमाणियाणं । कइविहेणं भंते ! पोउगलकरणे पन्नत्ते ?
गोयमा ! पंचविहे पोउगलकरणे पन्नत्ते, तं जहा वन्नकरणे१,
गंधकरणे२, रसकरणे३, फासकरणे४, संठाणकरणे५ । वन्नकरणे
णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पन्नत्ते तं जहा
कालवन्नकरणे जाव सुक्किलवन्नकरणे, एवं भेदो, गंधकरणे
दुविहे, रसकरणे पंचविहे, फासकरणे अट्टुविहे । संठाणकरणे
भंते ! कइविहे पन्नत्ते ? गोयमा ! पंचविहे पन्नत्ते तं जहा-
परिमंडलसंठाणकरणे जाव आयत्तसंठाणकरणे, सेवं भंते !
सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ ॥सू० १॥

एगूणवीसइमे सए नवसो उद्देशो त्सत्तो ॥

छाया—कतिविधं खलु भदन्त ! करणं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! पञ्चविधं करणं
प्रज्ञप्तम् तद्यथा—द्रव्यकरणम् १, क्षेत्रकरणम् २, कालकरणम् ३, भवकरणम् ४,
भावकरणम् ५ । नैरयिकाणां भदन्त ! कतिविधं करणं प्रज्ञप्तम्—गौतम ! पञ्चविधं
करणं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा द्रव्यकरणं यावत् भावकरणम् एवं यावद्वैमानिकानाम् ।
कतिविधं खलु शरीरकरणं प्रज्ञप्तम् गौतम ! पञ्चविधं शरीरकरणं प्रज्ञप्तम् तद्यथा
औदारिकशरीरकरणम् यावत् कार्मणशरीरकरणम्, एवं यावद्वैमानिकानां यस्य
यानि शरीराणि । कतिविधं खलु भदन्त ! इन्द्रियकरणं प्रज्ञप्तम्, गौतम ! पञ्च-
विधमिन्द्रियकरणं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा श्रोत्रेन्द्रियकरणं यावत् स्पर्शनेन्द्रियकरणम्,
एवं यावद्वैमानिकानाम् यस्य यानि इन्द्रियाणि । एवमनेन क्रमेण भाषाकरणं चतु-
र्विधम्, मनःकरणं चतुर्विधम्, कषायकरणं चतुर्विधम्, समुद्घातकरणं सप्तविधम्,
संज्ञाकरणं चतुर्विधम्, लेश्याकरणं षड्विधम्, दृष्टिकरणं त्रिविधम्, वेदकरणं
त्रिविधम् प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—स्त्रीवेदकरणम्, पुरुषवेदकरणम्, पुंसकवेदकरणम् ।
एते सर्वे नैरयिकादिदण्डकाः यावद्वैमानिकानाम् यस्य यदस्ति तस्य तत् सर्वं
भणितव्यम् । कतिविधं खलु भदन्त ! प्राणातिपातकरणं प्रज्ञप्तम् ? गौतम ! पञ्च-
विधं प्राणातिपातकरणं प्रज्ञप्तम्, तद्यथा—एकेन्द्रियप्राणातिपातकरणम्, यावत्
पञ्चेन्द्रियप्राणातिपातकरणम्, एवं निरवशेषं यावद्वैमानिकानाम् । कतिविधं खलु

કરણં પ્રજ્ઞસમ્-કથિતમ્ તત્ર ક્રિયતે-નિષ્પદ્યતે કાર્યં યેન તત્ કરણમ્ સાધકતમમ્ ક્રિયાં પ્રતિ અસાધારણં કારણમિતિ યાવત્, અથવા ક્રિયતે યત્ તત્ કરણમ્-કૃતિઃ કરણં ક્રિયામાત્રમ્ અથ યદિ ક્રિયૈત્ર કરણં તદા કરણનિવૃત્ત્યોઃ કો ભેદઃ કરણમપિ ક્રિયારૂપં નિર્વૃત્તિરપિ ક્રિયારૂપૈવ ? इति चेत् अत्रोच्यते-કરણમ્-આરમ્ભ-ક્રિયા, નિર્વૃત્તિસ્તુ કાર્યસ્ય નિષ્પત્તિ રિત્યેતાવતૈવ કરણનિષ્પત્ત્યોર્ભેદ इति, તથા ચ એતાદૃશં કરણં પશ્ચવિધમિતિ । પશ્ચભેદાનેવ દર્શયતિ 'તં જહા' इत्यादि 'तं जहा' તથથા-‘દ્રવ્યકરણં’ દ્રવ્યકરણમ્-દ્રવ્યરૂપં કરણમિતિ દ્રવ્યકરણં યથા

ચતે કાર્યં યેન તત્ કરણમ્’ હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જિસસે કાર્ય નિષ્પન્ન હોતા હૈ વહ કરણ હૈ અર્થાત્ કાર્ય કી નિષ્પત્તિ મેં જો અસાધારણ કારણ હોતા હૈ વહ કરણ હૈ અથવા-‘ક્રિયતે યત્ તત્ કરણમ્’ હસ માધવ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જો કૃતિ, કરણ ઓર ક્રિયામાત્ર હૈ વહો કરણ હૈ યહાં હસ વ્યુત્પત્તિ કે માનને પર એસી શંકા હો સકતી હૈ, કિ યદિ ક્રિયા કો હી કરણ માના જાતા હૈ ફિર કરણ મેં ઓર નિર્વૃત્તિ મેં કોઈ અન્તર હી નહીં રહતા હૈ ક્યોંકિ દોનોં મેં ક્રિયારૂપતા હી રહતી હૈ અર્થાત્ કરણ બી ક્રિયા રૂપ હોતા હૈ ઓર નિર્વૃત્તિ બી ક્રિયારૂપ હોતી હૈ તો એસી હસ શંકા કો સમાધાન હસ પ્રકાર સે હૈ-આરમ્ભ ક્રિયા કા નામ કરણ હૈ ઓર કાર્ય કી નિષ્પત્તિ હો જાને કા નામ નિર્વૃત્તિ હૈ યહ ઇન દોનોં મેં અન્તર હૈ હસ પ્રકાર કા યહ કરણ પાંચ પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ-વે ભેદ ઉસકે એસે હૈં ‘દ્રવ્યકરણં’ ૧ દ્રવ્યકરણ-દ્રવ્ય-કરણ-દ્રવ્યરૂપ જો કરણ હૈ વહ દ્રવ્યકરણ હૈ જૈસે કુઠાર આદિ અથવા

‘ક્રિયતે નિષ્પદ્યતે કાર્યં’ યેન તત્ કરણં’ આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે જેનાથી કાર્ય કરાય તે કરણ છે. અર્થાત્ કર્મની નિષ્પત્તિમાં જે અસાધારણ કરણ હોય છે. તે કરણ છે. ‘ક્રિયતે યત્ તત્ કરણમ્’ આ ભાવવ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે જે કૃતિ, કરણ અને ક્રિયા માત્ર છે, તેજ કરણ છે. આ વ્યુત્પત્તિ માનવામાં આવે તો એવી શંકા થાય છે કે-જો ક્રિયાને જ કરણ માનવામાં આવે તો પછી કરણમાં અને નિર્વૃત્તિમાં કેઈ ફેરજ રહેતો નથી. કેમ કે એ બન્નેમાં ક્રિયાપણું જ રહે છે. અર્થાત્ કરણ પણ ક્રિયા રૂપ જ હોય છે. અને નિર્વૃત્તિ પણ ક્રિયા રૂપ જ હોય છે. આ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે. આરંભ ક્રિયાનું નામ કરણ છે. અને કાર્યની નિષ્પત્તિ થઈ બીજા તેનું નામ નિર્વૃત્તિ છે. આ બન્નેમાં એ જ અંતર છે. આ રીતનું આ કરણ પાંચ પ્રકારનું બતાવેલ છે. તેના તે લેહો આ પ્રમાણે છે:-‘દ્રવ્યકરણં’ દ્રવ્યકરણ-દ્રવ્યરૂપી જે કરણ છે તે દ્રવ્ય

કુઠારાદિ અથવા દ્રવ્યસ્ય-ઘટાદેઃ કરણમિતિ દ્રવ્યકરણમ્, યદ્વા દ્રવ્યેણ-શલા-
કાદિના કરણમિતિ દ્રવ્યકરણમ્, અથવા દ્રવ્યે પાત્રાદૌ કરણમિતિ । ‘ચેત્તે કરણે’
ક્ષેત્રકરણમ્ ક્ષેત્રમેવ કરણમિતિ ક્ષેત્રકરણમ્, યદ્વા ક્ષેત્રસ્ય-શાલિક્ષેત્રાદેઃ કરણ-
મિતિ ક્ષેત્રકરણમ્ અથવા ક્ષેત્રેણ કરણં સ્વાધ્યાયાદેરિતિ ક્ષેત્રકરણમ્ । ‘કાલકરણં’
કાલ એવ કરણં કાલસ્ય વા-અવસરાદેઃ કરણં કાલેન વા કાલે વા કરણમિતિ
કાલકરણમ્ । ‘ભવકરણે’ ભવકરણં-ભવો-નારકાદિઃ સ એવ કરણમિતિ ભવકર-
ણમ્ અથવા ભવસ્ય-નારકાદેઃ કરણમ્ અથવા ભવેન-નારકાદિના કરણં યદ્વા
ભવે-નારકાદૌ કરણમિતિ ભવકરણમ્ । ‘ભાવકરણે’ ભાવકરણમ્ ભાવ એવ કરણં

દ્રવ્ય-ઘટાદિક કા જો કરણ-આરમ્ભ ક્રિયા હૈ વહ દ્રવ્યકરણ હૈ અથવા
શલાકા આદિ સે કરના હસકા નામ દ્રવ્યકરણ હૈ અથવા ‘દ્રવ્યે કરણમ્’
પાત્રાદિરૂપ દ્રવ્ય મેં કરણ કા નામ દ્રવ્યકરણ હૈ । ‘ચેત્તે કરણે’ ક્ષેત્રે કરણે
ક્ષેત્રરૂપ કરણ કા નામ ક્ષેત્રકરણ હૈ અથવા ક્ષેત્રકા શાલિ આદિ કે
ચેત્ત કા કરના ક્ષેત્ર કરણ હૈ અથવા ક્ષેત્ર કે દ્વારા સ્વાધ્યાય આદિ કા
કરના વહ ક્ષેત્ર કરણ હૈ । ‘કાલકરણે ૩’ કાલરૂપ કરણ કા નામ
કાલકરણ હૈ અથવા અવસર આદિરૂપ કાલ કા-સમય કા કરના કાલ-
કરણ હૈ અથવા કાલ કે દ્વારા યા કાલ મેં કરના હસકા નામ કાલકરણ
હૈ । ‘ભવકરણે ૪’ નારક આદિરૂપ પર્યાય કા નામ ભવ હૈ હસ ભવ કા
હી નામ કરણ હૈ અથવા નારકાદિ ભવ કા કરના યા નારક આદિ ભવ
કે દ્વારા કરના, યા નારક આદિ ભવ મેં કરના હસકા નામ ભવકરણ હૈ ।

કરણુ છે. જેમ કે કુકાડિ વિગેરે અથવા દ્રવ્ય-ઘટો વિગેરેનું કરણુ-આરંભ
ક્રિયા છે. તે દ્રવ્યકરણુ છે. અથવા સળી વિગેરેનું કરવું તેનું નામ દ્રવ્યકરણુ
છે. અથવા ‘દ્રવ્યે કરણમ્’ પાત્ર વિગેરે દ્રવ્યમાં કરવું તેનું નામ દ્રવ્યકરણુ છે.
૧ ‘ચેત્તે કરણે’ ક્ષેત્રકરણુ-ક્ષેત્રરૂપ કરણુ-ક્ષેત્રરૂપ કરણુનું નામ ક્ષેત્રકરણુ છે.
અથવા શાલિ વિગેરેથી ક્ષેત્રનું કરવું તેનું નામક્ષેત્રકરણુ છે. અથવા ક્ષેત્ર દ્વારા
સ્વાધ્યાય વિગેરેનું કરવું તેનું નામ ક્ષેત્રકરણુ છે. ૨

‘કાલકરણે’ કાલરૂપ કરણુનું નામ કાલ કરણુ છે. અથવા અવસર વિગેરે
રૂપ કાલ-સમયનું કરવું તેનું નામ કાલકરણુ છે. અથવા કાલ દ્વારા કે કાળમાં
કરવું તેનું નામ કાલ કરણુ છે. ૩

‘ભવકરણે’ નારક વિગેરે પર્યાયનું નામ ભવ છે. આ ભવનું નામ
કરણુ છે. અથવા નારક વિગેરે ભવોનું કરવું અથવા નારકાદિ ભવ દ્વારા કરવું
અથવા નારકાદિ ભવમાં કરવું તેનું નામ ભવકરણુ છે. ૪ ‘ભાવકરણે’ ભાવનું

ભાવસ્ય વા કરણં ભાવેન વા કરણં ભાવે વા કરણમિતિ ભાવકરણમ્, એવં પ્રકારેણ કરણં પશ્ચવિધં ભવતીતિ । ‘નેરહયાણં મંતે ! કહિવિદે કરણે પન્નત્તે’ નેરયિકાણાં મદન્ત ! કતિવિધં કરણં મજ્જસમ્પૂ જે મદન્ત ! પશ્ચવિધકરણેષુ કતમતકરણં નારકજીવાનાં ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ જે ગૌતમ ! ‘પંચવિદે કરણે પન્નત્તે’ પશ્ચવિધં કરણં મજ્જસમ્પૂ નારકજીવાનામ્ ‘તં જહા’ તદ્યથા—‘દ્રવ્યકરણે જાવ ભાવકરણે’ દ્રવ્યકરણં યાવદ્ભાવકરણમ્ અત્ર યાવત્ પદેન ક્ષેત્રકાલમવાનાં મહા-ગમ્, તથા ચ—નારકજીવાનાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલમવભાવાત્મકં પશ્ચપ્રકારકમપિ કરણં ભવતીત્યર્થઃ । ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ એવં યાવદ્વૈમાનિકાનાં, એવમ્—નારકવદેવ પશ્ચસ્થાવરજીવાદારમ્ય વૈમાનિકજીવપર્યન્તાનાં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલમવભાવાત્મકં પશ્ચવિધમપિ કરણં ભવતીતિ ભાવઃ । ‘કહિવિદે ણં મંતે !’ કતિવિધં—કતિપ્રકારકં સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘સરીરકરણે પન્નત્તે’ સરીરકરણં મજ્જપ્તમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—

‘ભાવકરણે’ ભાવ હી કા નામ કરણ હૈ અથવા ભાવ કા કરના, યા ભાવ કે દ્વારા કરના, યા ભાવ સે કરના હસકા નામ ભાવકરણ હૈ હસ પ્રકાર સે કરણ પાંચ પ્રકાર કા હોતા હૈ ।

અબ ગૌતમ પ્રશ્ન સે એસા પૂછતે હૈ ‘નેરહયાણં મંતે ! કહો’ જે મદન્ત ! હન પાંચ કરણોં સે નારક જીવોં કો કિતને કરણ હોતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે—‘ગોયમા ! પંચવિદે કરણે પણ્ણસે’ જે ગૌતમ ! નારક જીવોં કે પાંચોં પ્રકાર કે કરણ હોતે હૈ અર્થાત્ દ્રવ્યકરણ સે હેકર ભાવકરણ તક કે સ્વલ્પ કરણ નારક જીવોં કો હોતે હૈ ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ હસી પ્રકાર સે નારક જીવોં કે જૈસે હી પાંચ સ્થાવરોં સે લગાકર વૈમાનિક જીવોં તક કે દ્રવ્ય ક્ષેત્ર, કાલ, ભવ ઓર ભાવરૂપ પાંચોં હી કરણ હોતે હૈ ‘કહિવિદે ણં મંતે ! સરીરકરણે પણ્ણસે’ જે મદન્ત !

નામ જ કરણુ છે. અથવા ભાવનુ કરણુ તેનું નામ ભાવકરણુ છે. આ રીતે કરણુ પાંચ પ્રકારના હોય છે.

દ્વિતીયી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે હે ભગવન્ આ પાંચ પ્રકારના કરણોમાંથી નારક જીવોને કેટલા કરણ હોય છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! પંચવિદે કરણે પણ્ણસે’ હે ગૌતમ ! નારક જીવોને પાંચ પ્રકારના કરણ હોય છે. અર્થાત્ દ્રવ્યકરણથી ક્ષેત્રકરણ કાલકરણ ભવકરણ અને ભાવકરણ સુધીના બધા જ કરણ નારક જીવોને હોય છે, ‘એવં જાવ વેમાણિયાણં’ એજ રીતે નારક જીવોની જેમ જ પાંચ સ્થાવરોથી આરંભીને વૈમાનિક જીવો સુધીમાં દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભવ અને ભાવરૂપ પાંચે કરણો હોય છે. અર્થાત્ ચોવીસે દંડકોમાં પાંચે

‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पंचविहे सरीरकरणे पण्णत्ते’ पञ्चविधं पञ्चप्रकारकं शरीरकरणं प्रज्ञप्तम्—कथितमित्युत्तरम् ‘तं जहा’ तद्यथा—ओरालिय-सरीरकरणे’ औदारिकशरीरकरणम्, ‘जाव कम्मगसरीरकरणे’ यावत् कर्मण-शरीरकरणम् अत्र यावत्पदेन आहारकवैक्रियतैजसशरीराणाम् ग्रहणं भवति तथा चौदारिका—हारक—वैक्रिय—तैजस—कर्मणभेदात् पञ्चविधं शरीरकरणं भवतीति भावः । ‘एवं जाव वैमाणियाणं जस्स जइ सरीराणि’ एवं यावद्वैमानिकानां यस्य यानि शरीराणि नारकादारभ्य वैमानिकान्तजीवानाम् शरीरकरणं भवतीति ज्ञेयम् परन्तु यस्य जीवस्य यादृशं शरीरं भवति तस्य जीवस्य तादृशानि एव शरीरकर-

शरीरकरण कितने प्रकार का कहा गया है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने कहा है कि—‘गोयमा’ हे गौतम ! पंचविहे सरीरकरणे पण्णत्ते’ शरीरकरण पांच प्रकार का कहा गया है जैसे—‘ओरालिय०’ औदारिक शरीर-करण यावत् कर्मणशरीरकरण यहां यावत्पद से आहारक, वैक्रिय और तैजस शरीरों का ग्रहण हुआ है तथा च औदारिक, वैक्रिय, आहारक, तैजस एवं कर्मणशरीर के भेद से शरीरकरण पांच प्रकार का होता है ‘एवं जाव वैमाणियाणं०’ नारक से लेकर वैमानिक तक के समस्त संसारी जीवों को जिस जीव को जो शरीर होता है उस जीव को वही करण होता है सब जीव को सब करण नहीं होते हैं, तात्पर्य कहने का यह है कि नारक और देवों को तैजस कर्मण और वैक्रियशरीर होते हैं इसलिये इनके ये तीनों ही शरीरकरण होते हैं । तिर्यञ्च एवं मनुष्यों के तैजस और कर्मणशरीर के साथ औदारिक शरीर होता है इसलिये

‘કઈવિહે જ મંતે ! સરીરકરણે પણ્ણત્તે’ હે ભગવન્ શરીર કરણ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! હે ગૌતમ ‘પંચવિહે સરીરકરણે પણ્ણત્તે’ શરીરકરણ પાંચ પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે. જેમ કે—‘ઓરલિય૦’ ઔદારિક શરીર કરણ૧, આહારક શરીર કરણ૨, વૈક્રિયશરીરકરણ૩, તૈજસશરીરકરણ૪ અને કાર્મણશરીરકરણ૫ એ રીતે શરીરકરણ પાંચ પ્રકારનું કહેવામાં આવેલ છે.

‘एवं जाव वैमाणियाणं’ नारकથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના બધા જ સંસારી જીવોને જે શરીર હોય છે, તે જીવને તેજ કરણ હોય છે. બધા જીવોને બધા કરણ હોતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—નારક અને દેવોને તૈજસ, કાર્મણ અને વૈક્રિય શરીર હોય છે. તેથી તેઓને આ ત્રણે શરીર કરણો હોય છે. તિર્યંચ અને મનુષ્યોને તૈજસ અને કાર્મણ

ળાનિ વક્તવ્યાનિ ન તુ સર્વશરીરકરણં સર્વસ્ય જીવસ્યેતિ । ‘કઙ્ઘિહે ણં મંતે !
 ઇંદિયકરણે પન્નત્તે’ કતિવિધં સ્વલ્લ મદન્ન ! ઇન્દ્રિયકરણં પ્રજ્ઞત્તમ્ મગવાનાહ-
 ‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम । ‘पंचविहे इंदियकरणे पन्नत्ते’ पञ्चविधं-
 पञ्चप्रकारकम् इन्द्रियकरणं प्रज्ञप्तम् इन्द्रियमेव करम्, इन्द्रियस्य वा करणम् इन्द्रियेण
 वा करणम्, इन्द्रिये वा करणमिति, ‘तं जज्ञा’ तद्यथा-‘सोइंदियकरणे’ श्रोत्रेन्द्रिय
 करणम् । ‘जाव फासिंदियकरणे’ यावत् स्पर्शनेन्द्रियकरणम्, अत्र यावत्पदेन
 घ्राणरसनचक्षुषामिन्द्रियाणां ग्रहणं भवति तथा च श्रोत्रेन्द्रियकरणघ्राणरसनचक्षुः

इनके इन नाम के शरीरकरण होते हैं किसी २ छठे गुणस्थानवर्ती सुनि-
 राजको तैजस कार्यण एवं औदारिकशरीर के साथ २ आहारकशरीर
 भी होता है इस कारण उनके इन नामके शरीरकरण होते हैं इस प्रकार
 सब जीवों को सब करण नहीं होते हैं ऐसा कहा गया है ‘कङ्घिहे णं
 मंते ! इंदियकरणे०’ हे भदन्त ! इन्द्रियकरण कितने प्रकार का कहा
 गया है ? तो इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने ‘गोयमा ! पंचविहे इंदिय-
 करणे पन्नत्ते’ हे गौतम ! इन्द्रियकरण पांच प्रकार का कहा गया है
 ऐसा कहा है-इन्द्रियरूप करण का नाम इन्द्रियकरण है अथवा इन्द्रिय
 का करना या इन्द्रिय द्वारा करना या इन्द्रिय के होने पर करना ऐसी यह
 इन्द्रियकरण शब्द की व्युत्पत्ति है ‘सोइंदियकरणे जाव फासिंदियकरणे’
 इन्द्रियकरण के पांच प्रकार ऐसे हैं-श्रोत्रेन्द्रियकरण, यावत् स्पर्शनेन्द्रिय-
 करण यहाँ यावत् शब्द से ‘घ्राण, रसना और चक्षु’ इन ३ इन्द्रियों

શરીરની સાથે ઔદારિક શરીર હોય છે. તેથી તેઓને એ નામવાળા
 શરીર અને કરણ હોય છે. કેઈ કેઈ છઠ્ઠા ગુણુસ્થાનમાં
 રહેવાવાળા સુનિરાજને તૈજસ, કાર્મણ અને ઔદારિક શરીરની સાથે આદારક
 શરીર પણ હોય છે. તેથી તેઓને એ નામવાળા શરીર અને કરણ હોય છે.
 એ રીતે બધા જીવોને બધા કરણો હોતા નથી. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે.
 ‘કઙ્ઘિહે ણં મંતે ! ઇંદિયકરણે૦’ હે ભગવન્ ઇંદ્રિયકરણ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં
 આવેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! પંચવિહે ઇંદિય-
 કરણે પણત્તે’ ઇંદ્રિયકરણ પાંચ પ્રકારના કહેલ છે. ઇંદ્રિયરૂપ કરણનું નામ
 ઇંદ્રિયકરણ છે. અથવા ઇંદ્રિયનું કરણું તેનું નામ ઇંદ્રિયકરણ
 છે. અથવા ઇંદ્રિયદ્વારા કરણું અથવા ઇંદ્રિયોના હોવાથી કરણું
 તેનું નામ ઇંદ્રિયકરણ છે. આ ઇંદ્રિયકરણ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ છે. સોઈંદિય-
 કરણે જાવ ફાસિંદિય૦’ ઇંદ્રિયના પાંચ પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.-શ્રોત્રેન્દ્રિયકરણ
 યાવત્ પ્રાણુન્દ્રિયકરણ, રસના ઇંદ્રિય કરણ, ચક્ષુ ઇંદ્રિય કરણ સ્પર્શ

સ્પર્શનેન્દ્રિયકરણભેદાત્ इन्द्रियकरणं पञ्चविधं भवतीति भावः । 'एवं जाव वेमाणियाणं जस्स जइ इंदियाइ' एवं यावद् वैमानिकानाम् यस्य यानि इन्द्रियाणि, यस्य जीवस्य यानि इन्द्रियाणि तस्य तानि इन्द्रियकरणानि वक्तव्यानि नारकजीवादारभ्य वैमानिकपर्यन्तजीवानामिति । 'एवं एएणं कमेणं भासाकरणे चउव्विहे' एवम् एतेन क्रमेण भाषाकरणं चतुर्विधम् सत्यभाषाकरणम् मिथ्याभाषाकरणम् सत्यमृषा भाषाकरणम् असत्यमृषा भाषाकरणमिति चतुःप्रकारकभाषाभेदात् भाषाकरणमपि चतुर्विधं भवति इदं च भाषाकरणं नारकजीवादारभ्य वैमानिकजीवपर्यन्तं यस्य यादृशं भाषाकरणं तस्य तादृशमेव भाषाकरणमेकेन्द्रियवर्जं वक्तव्यम्

का ग्रहण हुआ है तथा च—श्रोत्रेन्द्रियकरण, घ्राणेन्द्रियकरण, रसनेन्द्रियकरण, चक्षुःन्द्रियकरण और स्पर्शनेन्द्रियकरण के भेद से इन्द्रियकरण पांच प्रकार का होता है, यह इन्द्रियकरण समस्त संसारी जीवों को जिस जीव को जितनी इन्द्रियां होती हैं उनके अनुसार उन जीवों को होता है इस प्रकार नारक से लेकर यावत् वैमानिक तक के समस्तसंसारी जीवों के यह इन्द्रियकरण अपनी २ इन्द्रियों के अनुसार होता है, ऐसा जानना चाहिये 'एवं एएणं कमेणं भासाकरणे' इसी क्रम से भाषाकरण भी चार प्रकार की भाषा के भेद से चार प्रकार कहा गया है सत्य, असत्य, मिश्र और व्यवहार के भेद से भाषा के चार भेद होते हैं यह भाषाकरण एकेन्द्रियजीव के सिवाय समस्त संसारी जीवों के होता है अर्थात् नारक से लेकर वैमानिक तक के जीवों के होता है यहां एकेन्द्रियों का जो त्याग किया गया है उसका कारण उनमें भाषा का नहीं होना है इस प्रकार जिस जीव को जैसी भाषा होती है

ઇન્દ્રિય કરણ આ રીતે ઇન્દ્રિય કરણ પાંચ પ્રકારના છે. આ ઇન્દ્રિય કરણ બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. જે જીવને જેટલી ઇન્દ્રિયો હોય છે, તે જીવને તેટલા ઇન્દ્રિય કરણ કહ્યા છે. આ રીતે નારકથી લઈને યાવત્ વૈમાનિક સુધીના બધા જ સંસારી જીવોને આ ઇન્દ્રિય કરણો પાતપોતાની ઇન્દ્રિય અનુસાર હોય છે. તેમ સમજવું. 'एवं एएणं कमेणं भासाकरणे' આજ કમથી ભાષા કરણ પણ ચાર પ્રકારની ભાષાના ભેદથી ચાર પ્રકારના ભાષાકરણ કહેલ છે. સત્ય અસત્ય મિશ્ર અને વ્યવહારના ભેદથી ભાષા ચાર પ્રકારની છે. આ ભાષાકરણ એકેન્દ્રિય જીવ સિવાય બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. અર્થાત્ નારકથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોને હોય છે. અહિયાં એકેન્દ્રિયોને છોડવાનું કહ્યું છે. તેનું કારણ તેઓમાં ભાષાનો અભાવ છે તેજ છે. એ રીતે જે જીવને જેવી ભાષા હોય છે. તેના અનુસાર તે જીવને તેજ ભાષાકરણ હોય છે.

એકેન્દ્રિયાણાં ભાષાયા અમાવાદિતિ માત્રઃ । 'મળકરણે ચડવિવહે' મનઃકરણં ચતુર્વિધમ્, સત્યમનઃકરણમ્, અસત્યમનઃકરણમ્ સત્યમૃષામનઃકરણમ્ અસત્યમૃષામનઃકરણમ્ इत्येवं मनःकरणं चतुर्विधम् एतदपि मनःकरणं यस्य जीवस्य यादृशं मनःकरणं विद्यते तस्य तादृशमेव नारकादारभ्य वैमानिकान्तर्जीवानाम् एकेन्द्रिय-विकलेन्द्रियान् वर्जयित्वा वक्तव्यं तेषां मनसोऽभावात् इति । 'कसायकरणे चडविवहे' कषायकरणं चतुर्विधम्-क्रोधकषायकरणं, १ मानकषायकरणम् २ माया-कषायकरणम्, ३ लोभकषायकरणमित्येवं ४ भेदात् कषायकरणं चतुर्विधं भवति इदमपि नारकादारभ्य वैमानिकान्तर्जीवानां यथाविभागं ज्ञातव्यमिति । 'समु-

લક્ષકે અનુસાર લક્ષ જીવ કે વહી ભાષાકરણ હોતી હૈ । 'મળકરણે ચડવિવહે' સત્ય અસત્ય મિશ્ર ઓર વ્યવહાર મન કે ભેદ સે મનઃકરણ બી ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ યહ મન કરણ બી જિસ જીવ કો જૈસા મન હોતા હૈ ઁસી કે અનુસાર વહી મનઃકરણ ઁસકો હોતા હૈ ઁસકે કથન મેં એકેન્દ્રિય ઓર વિકલેન્દ્રિયોં કો તથા અસંજ્ઞિપચ્ચેન્દ્રિયોં કો છોડ દિયા ગયા હૈ । અતઃ નારક સે લેકર વૈમાનિકાન્ત જીવોં કા કથન કરના ચાહિયે એકેન્દ્રિય ઓર વિકલેન્દ્રિય કો છોડને કા કારણ ઁનકો મનકા નહીં હોના હૈ 'કસાયકરણે ચડવિવહે' ક્રોધ, માન, માયા ઓર લોભ કે ભેદ સે કષાયકરણ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ, ઁસ પ્રકાર ક્રોધકષાયકરણ, માનકષાયકરણ, માયાકષાયકરણ, ઓર લોભકષાયકરણ યહ ચાર પ્રકાર કા કષાયકરણનારક સે લગાકર વૈમાનિકાન્ત જીવોં કે અપની ૨ કષાયોં

‘મળકરણે ચડવિવહે’ સત્ય, અસત્ય, મિશ્ર, અને વ્યવહાર મનના ભેદથી મનઃકરણ પણ ચાર પ્રકારનું કહેલ છે. આ મનકરણ પણ જે જીવને જેવું મન હોય છે, તેજ પ્રમાણે તેવું જ મનઃકરણ તેઓને હોય છે. આ મન કરણના કથનમાં એકેન્દ્રિય અને વિકલેન્દ્રિયો તથા અસંજ્ઞી પચ્ચેન્દ્રિયોને છોડવાનું કહેલ છે તેથી નારકથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં તેવું કથન કરવું જોઈએ. એકેન્દ્રિયો અને વિકલેન્દ્રિયોને છોડવાનું કારણ તેઓને મનનો અભાવ છે તેજ છે. ‘કસાયકરણે ચડવિવહે’ ક્રોધ, માન, માયા અને લોભના ભેદથી કષાય કરણ ચાર પ્રકારનું કહેલ છે. એ રીતે ક્રોધકષાયકરણ, માનકષાયકરણ, માયાકષાયકરણ, અને લોભકષાયકરણ, આ ચારે પ્રકારના કષાયકરણ નારકથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોને પોતપોતાના કષાયોની સત્તા અનુસાર હોય છે.

મ્વાયકરણે સત્ત્વિહે' સમુદ્ઘાતકરણં સપ્તવિધમ્ મારણાન્તિકસમુદ્ઘાતાદારમ્બ્ય કેવલિસમુદ્ઘાતપર્યન્તં સમુદ્ઘાતાનાં સપ્તવિધત્વાત્ સમુદ્ઘાતકરણમપિ નારક-જીવાદારમ્બ્ય યસ્ય યાદૃશં સમુદ્ઘાતકરણમ્ તસ્ય તાદૃશં સમુદ્ઘાતકરણં વૈમા-નિકાન્તજીવાનાં વક્તવ્યં જ્ઞાતવ્યં ચેતિ । 'સન્નાકરણે ચત્ત્વિહે' સંજ્ઞાકરણં ચતુ-ર્વિધમ્-આહારસંજ્ઞાકરણમ્-ભયસંજ્ઞાકરણમ્ મૈથુનસંજ્ઞાકરણમ્ પરિગ્રહસંજ્ઞાકરણમ્ इत्येवं સંજ્ઞાકરણં ચતુર્વિધમ્ તત્ નારકાદારમ્બ્ય વૈમાનિકાન્તજીવાનાં વક્તવ્યં જ્ઞાતવ્યં ચેતિ । 'લેસ્સાકરણે છત્ત્વિહે' લેશ્યાકરણં પદ્ધિવિધમ્ કૃષ્ણ-નીલકાપો-તિકતૈજસ-પદ્મ-શુક્લભેદાત્ લેશ્યાઃ પદ્મ ભવન્તીતિ અતો લેશ્યાકરણમપિ પદ્મ-

કી સત્તા કે અનુસાર હોતા હૈ 'સમુગ્ધાયકરણે સત્ત્વિહે પન્નત્તે' સમુદ્-ઘાતકરણ સાત પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાત સે લેકર કેવલિસમુદ્ઘાત તક ૭ સમુદ્ઘાત હોતે હૈ, યહ સમુદ્ઘાતકરણ મ્બી જિસ જીવ કો જો સમુદ્ઘાત હોતા હૈ ઉસીકે અનુસાર ઉસ જીવ કો હોતા હૈ હસ પ્રકાર યહ સમુદ્ઘાતકરણ નારકો સે લેકર વૈમાનિકાન્ત જીવો કો હોતા હૈ એસા જાનના ચાહિયે 'સન્નાકરણે ચત્ત્વિહે' આહાર સંજ્ઞાક-રણ, ભયસંજ્ઞાકરણ, મૈથુનસંજ્ઞાકરણ ઓર પરિગ્રહસંજ્ઞાકરણ કે ભેદ સે સંજ્ઞાકરણ ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ યહ સંજ્ઞાકરણ નારક સે લેકર વૈમા-નિકાન્ત જીવો કો હોતા હૈ 'લેસ્સાકરણે છત્ત્વિહે' કૃષ્ણ, નીલ, કાપો-તિક, તૈજસ, પદ્મ ઓર શુક્લલેશ્યા કે ભેદ સે લેશ્યાકરણ ૬ પ્રકાર

‘સમુગ્ધાયકરણે સત્ત્વિહે પન્નત્તે’ સમુદ્ઘાત કરણુ સાત પ્રકારના કહેલ છે. તે આ પ્રમાણુ છે. વેદના ૧ કષાયર મારણાન્તિર ૩ વૈક્રિય ૪ આહારકષય તૈજસ સમુદ્ઘાત ૬ કેવલીસમુદ્ઘાત ૭ મારણાન્તિક સમુદ્ઘાતથી આરંભીને કેવલીસમુદ્ઘાત સુધીના સાત સમુદ્ઘાતો હોય છે. આ સાત ૭ સમુદ્ઘાત પણ જે જીવને જે સમુ-દ્ઘાત કદ્યા હોય છે. તે અનુસાર તે તે જીવને હોય છે. આ રીતે આ સમુદ્ઘાત કરણુ નારકાથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોને હોય છે. તેમ સમજવું.

‘સન્નાકરણે ચત્ત્વિહે’ આહાર સંજ્ઞાકરણુ ભયસંજ્ઞાકરણુ મૈથુનસંજ્ઞાકરણુ અને પરિગ્રહ સંજ્ઞાકરણુ એ રીતના લેદથી સંજ્ઞાકરણુ ચાર પ્રકારનું કહેલ છે. આ સંજ્ઞાકરણુ નારકથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોને હોય છે. ‘લેસ્સાકરણે છત્ત્વિહે’ કૃષ્ણ, નીલ, કાપોતિક, તૈજસ પદ્મ અને શુક્લના લેદથી લેશ્યા કરણુ પણ ૬ પ્રકારનું કહેલ છે. આ લેશ્યાકરણુ પણ જ્યાં જેટલી લેશ્યા હોય તે અનુ-

ત્રિધમ્, તત્ત્વ નારકાદારમ્ ચૈમાનિકાન્તજીવાનાં યથાવિભાગં વક્તવ્યં જ્ઞાતવ્યં ચેતિ । ‘દિટ્ઠીકરણે તિવિહે’ દટ્ટિકરણં ત્રિવિધમ્-સમ્યગ્દટ્ટિ-મિથ્યાદટ્ટિ-સમ્યગ્-મિથ્યાદટ્ટિભેદેન દટ્ટેસ્ત્રિવિધત્વાત્ દટ્ટિકરણમપિ ત્રિવિધં ભવતિ-ઇદં ચાપિ દટ્ટિકરણં નારકાદારમ્ ચૈમાનિકાન્તજીવાનાં યથાવિભાગં વક્તવ્યં જ્ઞાતવ્યં ચેતિ । ‘વેયકરણે તિવિહે પળ્લત્તે’ વેદકરણં ત્રિવિધં પ્રજ્ઞતમ્ ‘તં જહા’ તથથા ‘ઇત્યોવેયકરણે’ સ્ત્રીવેદકરણમ્ ‘પુરિસવેયકરણે’ પુરુષવેદકરણમ્ ‘નપુંસગવેયકરણે’ નપુંસકવેદકરણમ્ એતાદશં ત્રિવિધમપિ વેદકરણં નારકાદારમ્ યાવદ્વૈમાનિકાન્તજીવાનામ્ યથાવિભાગં વક્તવ્યં જ્ઞાતવ્યં ચેતિ । ‘एए सव्वे नेरइयाइ दंडगा जाव वेमाणियाणं जस्स जं अत्थि तस्स तं सव्वं भाणियव्वं’ एते सर्वे नैरयिकादिदण्डकाः यावद्वै-

का होता है यह लेइयाकरण भी जहां जितनी लेइयाएं होती हैं उसके अनुसार नारक से लेकर वैमानिकान्त जीवों को होता है ‘दिट्ठीकरणे तिविहे’ दट्टिकरण भी सम्यग्दट्टि, मिथ्यादट्टि और मिश्रदट्टि के भेद से ३ प्रकार कहा गया है यह दट्टिकरण भी नारक से लेकर वैमानिकान्त जीवों में यथा विभाग होता है ‘वेयकरणे तिविहे पणत्ते’ वेदकरण भी स्त्रीवेदकरण, पुरुषवेदकरण और नपुंसकवेदकरण के भेद से ३ प्रकार का कहा गया है यह वेदकरण भी नारक से लेकर वैमानिकान्त जीवों के यथाविभाग होता है । एकेन्द्रिय से लेकर असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय तक जीव नपुंसकवेदवाले ही होते हैं देवों में स्त्रीवेद और पुरुषवेद ही होता है नारकों में एक नपुंसकवेद ही होता है और शेष जीवों में तीनों प्रकार के वेद होते हैं इस प्रकार के विभाग अनुसार यह वेदकरणसमस्त संसारी जीवों को होता है । ‘एए सव्वे नेरइयाइ दंडगा जाव वेमाणि-

સાર નારકોથી લેઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોને હોય છે. ‘દિટ્ઠિકરણે તિવિહે પળ્લત્તે’ દટ્ટિકરણ પણ સમ્યક્દટ્ટિ, મિથ્યાદટ્ટિ અને મિશ્રદટ્ટિના લેઈથી ત્રણ પ્રકારનું કહેલ છે. આ દટ્ટિકરણ પણ નારકથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં ક્રમથી થાય છે. ‘વેયકરણે તિવિહે પળ્લત્તે’ વેદ કરણ પણ સ્ત્રી વેદ કરણ પુરુષ વેદ કરણ અને નપુંસક વેદકરણના લેઈથી ત્રણ પ્રકારનું કહેલ છે. આ વેદ કરણ પણ નારકથી આરંભીને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં તેઓના વિભાગ પ્રમાણે હોય છે. એકેન્દ્રિયથી આરંભીને અસંજી પંચેન્દ્રિય જીવ સુધીના જીવો નપુંસક વેદવાળા જ હોય છે. દેવોમાં સ્ત્રી વેદ અને પુરુષ વેદ જ હોય છે. અને બાકીના જીવોમાં ત્રણે પ્રકારના વેદ હોય છે. આ રીતના વિભાગ પ્રમાણે બધા જ સંસારી જીવોને હોય છે. ‘एए सव्वे नेरइयाइ दंडगा

માનિકાનાં યસ્ય યદસ્તિ તત્ તસ્ય સર્વં મણિતવ્યમ્ એતત્સર્વં દ્રવ્યકરણાદારમ્બ્ય
વેદકરણાન્તં નારકાદારમ્બ્ય વૈમાનિકપર્યન્તાનાં જીવાનાં યસ્ય યાદૃશં કરણં ભવેત્
તસ્ય તાદૃશં કરણં વક્તવ્યં જ્ઞાતવ્યં ચેતિ ભાવઃ । ‘કહ્વિહે નં મંતે’ કતિવિધં
સ્વલ્પ મદન્ત ! ‘પાણાહવાયકરણે પન્નત્તે’ પ્રાણાતિપાતકરણં પ્રજ્ઞસમ્ પ્રાણાતિપાત-
કરણસ્ય ક્રિયન્તો ભેદાઃ ? હતિ મશ્નઃ, મગવાનાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’
હે ગૌતમ ! ‘પશ્ચવિહે પાણાહવાયકરણે પન્નત્તે’ પશ્ચવિધમ્-પશ્ચપ્રકારકં પ્રાણાતિ-
પાતકરણં પ્રજ્ઞસમ્-રુચિતમ્ ‘તં જહા’ તદ્યથા-‘एगिंदियपाणाहवायकरणे’ એકે
ન્દ્રિયપ્રાણાતિપાતકરણમ્ ‘જાવ પંચિન્દિયપાણાહવાયકરણે’ યાવત્ પશ્ચેન્દ્રિય-
પ્રાણાતિપાતકરણમ્ અત્ર યાવત્પદેન દ્વીન્દ્રિયત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયપ્રાણાતિપાત-
કરણાનાં સંગ્રહસ્તથા ચ એકેન્દ્રિયપ્રાણાતિપાતકરણમ્ દ્વીન્દ્રિયપ્રાણાતિપાતકરણમ્

યાણં જસ્ય જં અત્થિ તસ્ય તં સર્વં માણિયવ્વં’ દ્રવ્યકરણ સે લેકર વેદ-
કરણ તક જિતનેકરણ હૈં વે સચ નારક સે લેકર વૈમાનિક તક કે
જીવોં કો જિસ જીવ કો જૈસા કરણ હોતા હૈં ઉસકે અનુસાર ઉસકો
વૈસા કરણ કહ લેના ચાહિયે । અવ ગૌતમ પ્રમુ સે એસા પૂછ
રહે હૈં-‘કહ્વિહે નં મંતે ! પાણાહવાયકરણે પન્નત્તે’ હે મદન્ત !
પ્રાણાતિપાતકરણ કે કિતને ભેદ હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રમુ કહતે હૈં ‘પંચવિહે
પાણાહવાયકરણે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતકરણ કે પાંચ ભેદ કહે
ગયે હૈં-‘તં જહા-‘एगिंदियपाणाहवायकरणे०’ એકેન્દ્રિયપ્રાણાતિપાત-
કરણ યાવત્ પંચિન્દ્રિયપ્રાણાતિપાતકરણ યહાં યાવત્પદ સે ‘દ્વીન્દ્રિય
ત્રીન્દ્રિય એવં ચતુરિન્દ્રિય કા પ્રાણાતિપાતકરણ ગૃહીત હુઆ હૈં પ્રાણા-

જાવ વૈમાણિયાણં જસ્ય જં અત્થિ તસ્ય તં સર્વં માણિયવ્વં’ દ્ર-ય કરણુથી
આરંભીને વેદ કરણુ સુધીમાં બેટલા કરણુ છે. તે બધા નારકથી આરંભીને
વૈમાનિક સુધીના છવેને બે છવેને બેવું કરણુ હોય છે તે પ્રમાણે તેને તે
પ્રમાણેવું કરણુ કહેવું બેઈએ. તેમ સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘કહ્વિહે નં મંતે ! પાણાહ-
વાયકરણે પન્નત્તે હે લગવન પ્રાણાતિપાત કરણુના કૈટલા ભેદ કહ્યા છે ?
તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે. ‘પંચવિહે પાણાહવાયકરણે પન્નત્તે’ પ્રાણાતિપાત
કરણુના પાંચ ભેદ કહ્યા છે. ‘તં જહા’ एगिंदियपाणाहवायकरणे० એકેન્દ્રિય
પ્રાણાતિપાતકરણુ યાવત્ પંચેન્દ્રિય પ્રાણાતિપાત કરણુ અહિયાં યાવત્ પદ્ધતી
બે ઈન્દ્રિય, ત્રણ ઈન્દ્રિય, આર ઈન્દ્રિયોના પ્રાણાતિપાત કરણુ અહણુ કરેલ

ત્રીન્દ્રિયપ્રાણાતિપાતકરણમ્ ચતુરિન્દ્રિયપ્રાણાતિપાતકરણમ્ પञ्चेन्द्रિયપ્રાણાતિપાત-
કરણં ચેતિ, પ્રાણિનાં પञ્ચવિધત્વાત્ પ્રાણાતિપાતકરણમપિ પञ્ચવિધમેવ ભવતીતિ,
'एवं निरवसेसं जाव वेमाणियाणं' एवं निरवशेषं यावद्वैमानિકાનાम् एतत्सर्वं
પञ્ચવિધમપિ પ્રાણાતિપાતકરણં નારકજીવાદારમ્ય વૈમાનિકાન્તજીવાનાં વક્તવ્યં
જ્ઞાતવ્યં ચેતિ । 'કહિવિદે ણં મંતે' કતિવિધં કતિપ્રકારકં સ્વલ્લુ મદન્ત ! 'પોગ્ગલ-
કરણે પન્નત્તે' પુદ્ગલકરણં પ્રજ્ઞપ્તમ્ પુદ્ગલરૂપં કરણં પુદ્ગલસ્ય વા કરણં પુદ્ગલેન
વા કરણં પુદ્ગલે વા કરણમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-'ગોયમા' इत्यादि, 'गोयमा'
હે ગૌતમ ! 'પંચવિદે પોગ્ગલકરણે પન્નત્તે' પञ्चविधं पुद्गलकरणं प्रज्ञप्तम्-કથિત-
મિત્યુત્તરમ્, 'તં જહા' तद्यथा-'वन्नकरणे' वर्णकरणम्, 'गंधकरणे' गन्धकरणम्
'रसकरणे' रसकरणम् 'फासकरणे' स्पर्शकरणम्, 'संठाणकरणे' संस्थानकरणम्
તથા ચ વર્ણકરણ ૧ ગન્ધકરણ ૨ રસકરણ ૩ સ્પર્શકરણ ૪ સંસ્થાનકરણ ૫
ભેદાત્ પુદ્ગલકરણં પञ्चविधं भवतीति भावः । 'वन्नकरणे णं मंते' वर्णकरणं स्वल्लु

તિપાતકરણ કે પાંચ પ્રકાર હોને કા કારણ પ્રાણિયોં કી પંચવિધતા
હૈ, 'एवं निरवसेसं जाव वेमाणियाणं' यह सब पंचविध प्राणाति-
पातकरण नारक जीव से लेकर वैमानिकान्त जीवों के होता है
'कहविहेणं मंते ! पोग्गलकरणे पण्णत्ते' हे भदन्त ! पुद्गलकरण के कितने
भेद हैं ? पुद्गलरूपकरण का नाम पुद्गलकरण है अथवा पुद्गल का करना
या पुद्गल के द्वारा करना या पुद्गल में करना यह सब पुद्गलकरण है इस
प्रश्न के उत्तर में प्रभु ने कहा है-'गोयमा ! पंचविहे पोग्गलकरणे पण्णत्ते' हे
गौतम ! पुद्गलकरण के पांच भेद हैं । 'वन्नकरणे०' वर्णकरण, गंधकरण,
रसकरण, स्पर्शकरण और संस्थानकरण 'वण्णकरणे णं मंते ! कहविहे

છે. પ્રાણાતિપાત કરણુના પાંચ પ્રકાર હોવાનું કારણ પાંચ પ્રકારના પ્રાણિયો
હોય છે. તે છે. 'एवं निरवसेसं जाव वेमाणियाणं' આ પાંચ પ્રકારનું પ્રાણા-
તિપાત કરણુ નારક જીવથી લઈને વૈમાનિક સુધીના જીવોમાં હોય છે.

'कहविहै णं मंते ! पोग्गलकरणे पण्णत्ते' હે ભગવન્ પુદ્ગલ કરણુના કેટલા
લેહ હોય છે ? પુદ્ગલ રૂપ કરણુનું નામ પુદ્ગલ કરણુ છે. અથવા પુદ્ગલ દ્વારા
કરણુ અથવા પુદ્ગલમાં કરણુ અથવા પુદ્ગલનું કરણુ આ બધા પુદ્ગલ કરણુ છે.
તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! पंचविहे पोग्गलकरणे पण्णत्ते'
હે ગૌતમ ! પુદ્ગલકરણુના પાંચ લેહો છે તે આ પ્રમાણે છે-वन्नकरणे०
વર્ણકરણુ, ગન્ધકરણુ, રસકરણુ, સ્પર્શકરણુ અને સંસ્થાન કરણુ 'वण्ण-
करणे णं मंते ! कहविहे पण्णत्ते' હે ભગવન્ વર્ણકરણુ કેટલા પ્રકારના .

ભદન્ત ! ‘કઙ્ગિહે પન્નત્તે’ કત્તિવિધં પ્રજ્ઞમ્ વર્ણકરણસ્ય ક્રિયન્તો ભેદાઃ ? इति प्रश्नः, भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पंचविहे पन्नत्ते’ पञ्चविधं प्रज्ञम્-कथितम् ‘तं जहा’ तद्यथा ‘कालवन्नकरणे’ कृष्णवर्णकरणम् ‘जाव सुक्किल्लवन्नकरणे’ यावत् शुक्लवर्णकरणम् अत्र यावत्पदेन नीलरक्तपीत-वर्णानां संग्रहः, तथा च वर्णानां पञ्चविधत्वात् वर्णकरणमपि पञ्चविधं भवतीत्यु-त्तरम् । ‘एवं भेदो’ एवं भेदः, एवम्-कृष्णादिरूपेण भेदो वर्णानां कथितस्तथा गन्धादिष्वपि वक्तव्य इति, तथा च ‘गंधकरणे दुविहे’ गन्धकरणं द्विविधं सुर-भिगन्धकरणदुरभिगन्धकरणभेदात् ‘रसकरणे पंचविहे’ रसकरणं पञ्चविधम् तिक्त-कटुकषायाम्लमधुरभेदेन रसस्य पञ्चविधत्वात् तत्करणमपि पञ्चविधमेव भव-

पणत्ते’ हे भदन्त ! वर्णकरण कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रभुने कहा है-‘गोयमा ! पंचविहे पन्नत्ते’ हे गौतम ! वर्णकरण पांच प्रकार का कहा गया है जो इस प्रकार से है-‘कालवन्नकरणे जाव सुक्किल्लवन्नकरणे’ कृष्णवर्णकरण यावत् शुक्लवर्णकरण यहां यावत्पद से नील, रक्त और पीतवर्णों का ग्रहण हुआ है इस प्रकार वर्णों की पंचविधता से इनके करणों में भी पंचप्रकारता कही गई है । ‘एवं भेदो’ इस प्रकार से यह कृष्णादिरूप से वर्णों का भेद जैसा कहा गया है वैसा ही गन्धादिकों में भी कह लेना चाहिये तथा च-‘गंधकरणे दुविहे’ गंधकरण सुरभिगंधकरण और दुरभिगन्धकरण के भेद से दो प्रकार का होता है ‘रसकरणे पंचविहे पणत्ते’ रस-तिक्त, कटु, कषाय, अम्ल और मधुर के भेद से पांच प्रकार का होता है इसलिये रसकरण

છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! પંચવિહે પણત્તે’ હે ગૌતમ વર્ણકરણ પાંચ પ્રકારનું કહેલ છે. જે આ પ્રમાણે છે. ‘કાલવણ્ણ-કરણે જાવ સુક્કિલ્લવણ્ણકરણે’ કૃષ્ણ વર્ણ કરણ શુકલ વર્ણ કરણ અહિયાં યાવત્ પદથી નીલ રક્ત અને પીળા વર્ણો ગ્રહણ કરાયા છે. એ રીતે વર્ણોના પાંચ પ્રકારપણાથી આ તેના કરણોમાં પણ પાંચ પ્રકારપણું કહેલ છે. ‘એવં ભેદો’ આ રીતે આ કૃષ્ણ નીલ વિગેરે જે રીતે વર્ણોના ભેદો કહ્યા છે. તેજ પ્રમાણે ગંધ વિગેરેમાં પણ ભેદો સમજવા. તેજ કહે છે. ‘ગંધકરણે દુવિહે’ સુરભિ ગંધ કરણ સુગંધ અને દુરભિ ગંધ કરણના ભેદથી ગંધ કરણ એ પ્રકારના હોય છે. ‘રસકરણે પંચવિહે પણત્તે’ તિક્ત-તીખો કટુ-કડવો કષાય તુરો અમ્લ-ખાટો અને મધુર-મીઠો એ ભેદથી રસો પાંચ પ્રકારના હોય છે,

તીતિ । ‘ફાસકરણે અદ્વિહે’ સ્પર્શકરણમણ્ટવિધમ્ સ્પર્શનાં કર્કશ-મૃદુ-ગુરુ-લઘુ-શીતોષ્ણસ્નિગ્ધરુક્ષરૂપાષ્ટપ્રકારકત્વાત્ સ્પર્શકરણમપિ અષ્ટપ્રકારકમેવ ભવતીતિ । ‘સંઠાણકરણે ણં મંતે !’ સંસ્થાનકરણં સ્વલુ ભદન્ત ! ‘કઙ્કિહે પન્નત્તે’ કતિવિધં પ્રજ્ઞસમ્-સંસ્થાનકરણસ્ય કિયન્તો ભેદાઃ ? इति प्रश्नः भगवानाह-‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘पंचविहे पन्नत्ते’ पञ्चविधं-पञ्च-प्रकारकं प्रज्ञसम्-कथितं संस्थानकरणमित्युत्तरम्, पञ्चविधत्वमेव दर्शयति-‘तं जहा’ इत्यादि, ‘तं जहा’ तद्यथा-‘परिमंडलसंઠાણકરણે’ પરિમંડલસંસ્થાનકરણમ્ ‘જાવ આયયસંઠાણ કરણે’ યાવત્ આયતસંસ્થાનકરણમ્ અત્ર યાવત્પદેન વૃત્ત-ત્રયસ્ર-ચતુરસ્રસંસ્થાનાનાં ગ્રહણં ભવતિ તથા ચ પરિમંડલાદ્યાયતાન્તભેદાત્ સંસ્થાનકરણં પञ्चविधं भवतीति ‘सेवं मंते ! सेवं मंते ! त्ति जाव विहरइ’ तदेवं

भी पांच प्रकार का कहा गया है ‘फासकरणे अद्विहे’ स्पर्श-कर्कश, मृदु, गुरु, लघु, शीत, उष्ण, स्निग्ध एवं रुक्ष के भेद से आठ प्रकार का कहा गया है इसलिये स्पर्शकरण भी आठ प्रकार का कहा गया है ‘संठाणकरणे णं मंते ! कङ्किहे पन्नत्ते’ हे भदन्त ! संस्थानकरण कितने प्रकार का कहा गया है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा है ‘गोयमा ! संठाणकरणे पंचविहे पन्नत्ते’ हे गौतम ! संस्थानकरण पांच प्रकार का कहा गया है जैसे-‘परिमंडलसंठाणकरणे जाव आययसंठाणकरणे’ ‘परिमंडलसंस्थानकरण यावत् आयतसंस्थानकरण यहां यावत् शब्द से वृत्त, त्रयस्र, चतुरस्र इन संस्थानों का ग्रहण हुआ है तथा च परिमंडल संस्थानकरण से लेकर आयतसंस्थानकरण तक संस्थानकरण ५ प्रकार का कहा गया है । ‘सेवं मंते ! सेवं मंते ! त्ति जाव विहरइ’ हे भदन्त !

તેથી રસકરણ પણ પાંચ પ્રકારના કહેલ છે. “ફાસકરણે અદ્વિહે” સ્પર્શ કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ લઘુ શીત ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ એ લેદથી સ્પર્શ આઠ પ્રકારના કહેલ છે. તેથી સ્પર્શકરણ આઠ પ્રકારના બે કહ્યા છે ‘સંઠાણકરણે ણં મંતે ! કઙ્કિહે પન્નત્તે’ હે ભગવન્ સંસ્થાનકરણ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે. તેના ઉત્તરમાં પ્રભુએ કહ્યું કે—‘ગોયમા ! સંઠાણકરણે પંચવિહે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! સંસ્થાનકરણ પાંચ પ્રકારનું કહેલ છે. તે આ પ્રમાણે છે.—‘પરિમંડલસંઠાણકરણે જાવ આયય-સંઠાણકરણે’ પરિમંડલ સંસ્થાનકરણથી યાવત્ આયત સંસ્થાનકરણ અહિયાં યાવત્ શબ્દથી વૃત્ત ત્રયસ્ર, ચતુરસ્ર, આ સંસ્થાનો થકણ કરાયા છે તેથી પરિમંડલ સંસ્થાનથી આરંભીને આયત સંસ્થાન કરણ સુધીના ૫ પાંચે પ્રકારના સંસ્થાનો સમજવા.

‘સેવં મંતે સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે કરણના વિધેયમાં બે કહ્યું છે. તે સઘળું તેમજ છે. આપ દેવાનુપ્રિયનું આ

भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति हे भदन्त ! यद् देवानुप्रियेण कथितं
तस् एवम्—सर्वथा सत्यमेवेति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति,
वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू० १ ॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्वल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकपविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहूच्छत्रपति कोल्हापुरराजपदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित—कोल्हापुरराजगुरु-
वालब्रह्मचारि — जैनाचार्य — जैनधर्मदिवाकर
— पूज्यश्री घासिलालव्रतिचिरचितायां श्री “भग-
वतीसूत्रस्य ” प्रमेयचन्द्रिकाख्यायां
व्याख्यायामेकोनविंशतितमशतके
नमोद्देशकः समाप्तः ॥ १९-९ ॥

जो आप देवानुप्रिय ने इस प्रकार से कहा है वह ऐसा ही है सर्वथा
सत्य ही है २ इस प्रकार कहकर गौतम प्रभु को वन्दना नमस्कार करके
अपने स्थान पर संयम और तपसे आत्मा को आवित करते हुए
विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके उन्नीसवें शतकका
॥ नववां उद्देशा समाप्त १९-९ ।

विषयतुं कथन यथार्थ छे. आ प्रभाणु इहीने गौतमस्वामीअे प्रभुने वंदना
करी नमस्कार कुर्या वंदना नमस्कार करीने ते पछी तप अने संयमथी पोताना
आत्माने आवित करता थका पोताना स्थान पर विराजमान थया. ॥सू. १॥
जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत “भगवतीसूत्र”नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना अोगणीसमा शतकेना नवमेा उद्देशक समाप्त ॥ १९-९ ॥

અથ દશમોદેશકઃ પ્રારમ્ભ્યતે ॥

નવમોદેશકે કરણં કથિતં કરણસમ્બન્ધાદશમોદેશકે વ્યન્તરાણામાહારકરણં કથયિષ્યતે, તદનેન સમ્બન્ધેનાયાતસ્ય દશમોદેશકસ્ય હ્રદમાદિમં સૂત્રમ્-
'વાળમંતરાણં' इत्यादि।

મૂલમ્—વાળમંતરાણં મંતે ! સર્વે સમાહારાઃ એવં જહા
સૌલસમસ્ય દીવકુમારુદેસઓ જાવ અપ્પહ્લિયત્તિ । સેવં મંતે !
સેવં મંતે ! ત્તિ' ॥સૂ. ૧॥

છાયા—વાળવ્યન્તરાઃ સ્વલુ મદન્ત ! સર્વે સમાહારાઃ, એવં યથા પોડશશતે
દ્રીપકુમારોદેશકો યાવત્ અલ્પહ્લિકા ઇતિ, તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ ॥મૂ. ૧॥

ટીકા—'વાળમંતરાણં મંતે' વાળવ્યન્તરાઃ સ્વલુ મદન્ત ! 'સર્વે સમાહારાઃ'
સર્વે સમાહારાઃ સર્વે સમશરીરાઃ સર્વે સપુચ્છવાસનિઃશ્વાસાઃ, હે મદન્ત ! સર્વેવાં
વાળવ્યન્તરાણામ્ અહારાઃ સમાના એવ મવન્તિ સમોચ્છવાસનિઃશ્વાસા એવ મવન્તિ,

દશમે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

નૌવે ઉદ્દેશેમે કરણ કે સમ્બન્ધ મેં કથન ક્રિયા ગયા હૈ હસી કરણ
કે સમ્બન્ધ કો લેકર હસ ૧૦ વેં ઉદ્દેશે મેં વ્યન્તરોં કે આહારકરણ કહા
જાવેગા અતઃ હસી સમ્બન્ધ સે હસ ૧૦ વેં ઉદ્દેશે કો પ્રારમ્ભ
ક્રિયા જા રહા હૈ—'વાળમંતરાણં મંતે ! સર્વે સમાહારાઃ' इत्यादि ।

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને પ્રસુ સે એસા પૂછા હૈ—'સર્વે વાળમંતરાણં મંતે !'
હે મદન્ત ! સર્વ હી વાળવ્યન્તર (સમાહારાઃ) કયા સમાન આહારવાલે
હોતે હૈં ? સમાન શરીરવાલે હોતે હૈં ? સમાન ઉચ્છવાસનિઃશ્વાસવાલે

દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

નવમા ઉદ્દેશામાં કરણના વિષયમાં કથન કરવામાં આવ્યું છે. આ
કરણના સંબંધથી આ દસમા ઉદ્દેશામાં વ્યન્તરોના આહાર કરણ કહેવામાં
આવશે. તેથી આ સંબંધને લઈને આ દસમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ
કરવામાં આવે છે.—વાળમંતરાણં મંતે ! સર્વે સમાહારાઃ' इत्यादि

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એણે પૂછ્યું છે કે—'સર્વે વાળમંતરા
ણં મંતે !' હે ભગવન્ બધા વાળવ્યન્તર 'સમાહારાઃ' સમાન આહારવાળા હોય
છે ? સમાન શરીરવાળા હોય છે ? સમાન ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસવાળા હોય છે ?

કિમિતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘એવં જહા’ ઇત્યાદિ, ‘એવં જહા—સોલસમસા દીવ-કુમારોદેશકો’ એવં યથા ષોડશશતે દ્વીપકુમારોદેશકસ્તથૈવ ઇહાપિ સર્વં વક્તવ્યમ્, તથાહિ—‘જો ઇણદ્દે સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ સર્વે વાનવ્યન્તરાઃ ન સમાહારાઃ, ન સમશરીરવન્તાઃ, નવા સમોચ્છવાસનિઃશ્વાસવન્ત ઇતિ । ષોડશશતકીયૈકાદશે દ્વીપ-કુમારોદેશકૈઽપિ પ્રથમશતકીયદ્વિતીયોદેશકસ્ય દ્વીપકુમારવક્તવ્યતા સૂચિતા ‘જાવ સમાહારા સમસરીરા સમુસ્સાસનિસ્સાસા’ ઇત્યન્તા, ઇતઃ ષોડશશતકીય-દ્વીપકુમારપ્રકરણમિત્યમ્ । તત્રત્યાલાપકે વાનવ્યન્તરં નિયોજ્ય આલાપં દર્શયતિ—

હોતે હૈં ? હસ પ્રકાર કે હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન ઉનસે કહતે હૈં—‘એવં જહા૦’ હે ગૌતમ । સોલહવેં શતક મેં જૈસા દ્વીપ-કુમારોદેશક હૈં જૈસા હી યહાં પર ઓ વહ સબ કહ લેના ચાહિયે । હસ વિષય મેં સ્પષ્ટીકરણ હસ પ્રકાર સે હૈં—‘જો ઇણદ્દે સમદ્દે’ સબ હી વાનવ્યન્તર સમાન આહારવાલે હૈં, સમાન શરીરવાલે હૈં ઓર સમાન ઉચ્છવાસ નિશ્વાસવાલે હૈં એસા અર્થ સમર્થ નહીં હૈં અર્થાત્ સબ હી વાન-વ્યન્તર ન સમાન આહારવાલે હોતે હૈં, ન સમાન શરીરવાલે હોતે હૈં ઓર ન સમાન ઉચ્છવાસનિઃશ્વાસવાલે હી હોતે હૈં । ૧૬ વે શતક કે ૧૧ વે ઉદેશક મેં ઓ પ્રથમ શતક કે દ્વિતીય ઉદેશક મેં કથિત દ્વીપકુમારોં કી વક્તવ્યતા સૂચિત કી ગઈ હૈં ‘જાવ સમાહારા સમસરીરા સમુસ્સા-સનિસ્સાસા’ હસ અન્તિમ પાઠ તક ૧૬ વેં શતક કા દ્વીપકુમારપ્રકરણ

આ પ્રકારના ગૌતમ સ્વામીના પ્રશ્નનેા ઉત્તર આપતાં પ્રભુ તેમને કહે છે.— ‘એવં જહા૦’ હે ગૌતમ । સોળમાં શતકમાં દ્વીપકુમાર ઉદેશમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ પ્રમાણે અહિયાં પણ તે તમામ કથન સમજવું, આ વિષયનું સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે. ‘જો ઇણદ્દે સમદ્દે’ બધા જ વાન વ્યન્તર સરખા આહારવાળા હોય, સરખા શરીરવાળા હોય, અને સરખા ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસવાળા હોય એ અર્થ બરોબર નથી. અર્થાત્ બધા જ વાન વ્યન્તર સરખા આહારવાળા હોતા નથી. સરખા સ્વભાવવાળા હોતા નથી. સરખા શરીરવાળા હોતા નથી અને સરખા ઉચ્છવાસ નિઃશ્વાસવાળા પણ હોતા નથી. આ વિષયનું વધુ વિવેચન સોળમા શતકના ૧૧ અગીયારમાં ઉદેશમાં પહેલા શતકના બીજા ઉદેશમાં કહેલા દ્વીપકુમારોના કથન પ્રમાણે સમજવા લલામણુ કરી છે તેજ રીતે અહિયાં પણ તે વિષય સમજવા ત્યાંનું કથન જોઇ લેવું. ‘જાવ સમસરીરા સમુસ્સાસનિસ્સાસા’ આ અંતિમ પાઠ સુધી ગ્રહણ કરવું. ૧૬ સોળમા શતકનું દ્વીપકુમાર પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે—ત્યાં

‘વાળવ્યન્તરાણં મંતે ! કહ્લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ ગોયમા ! ચત્તારિ લેસ્સાઓ, તં જહા—કળ્હલેસ્સા જાવ તેડલેસ્સા ઇણ્ણિ ણં મંતે ! વાનમંતરાણં કળ્હલેસ્સાણં જાવ તેડલેસ્સાણં કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા ગોયમા ! સવ્વત્થોવા વાનમંતરા તેડલેસ્સા કાડલેસ્સા અસંખેજ્જગુણા નીલ્લેસ્સા વિસેસાહિયા કળ્હલેસ્સા વિસેસાહિયા’ વાનવ્યન્તરાણાં મદન્ત ! કતિલેશ્યા પ્રજ્ઞાસા, ગૌતમ ! ચત્તસો લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞાસાઃ તથયા-કુળ્લલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યા, એતેષાં સ્વલ્લ મદન્ત ! વાનવ્યન્તરાણાં કુળ્લલેશ્યાનાં યાવત્તેજોલેશ્યાનાં ચ કતરે કતરેભ્યો યાવદ્ વિશેષાધિકાઃ ગૌતમ ! સર્વસ્તોકાઃ વાનવ્યન્તરા સ્તેજોલેશ્યાઃ,

હસ પ્રકાર સે હૈ—વહાં કે આલાપક મેં વાનવ્યન્તર પદ કો લગાકર આલાપ દિસાયા જાતા હૈ—‘વાળમંતરાણં મંતે ! કહ્લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ ગોયમા ! ચત્તારિ લેસ્સાઓ તં જહા કળ્હલેસ્સા જાવ તેડલેસ્સા ઇણ્ણિ ણં મંતે ! વાળમંતરાણં કળ્હલેસ્સાણં જાવ તેડલેસ્સાણં કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા ? ગોયમા ? સવ્વત્થો વા વાનમંતરા તેડલેસ્સા કાડલેસ્સા અસંખેજ્જગુણા નીલ્લેસ્સા વિસેસાહિયા કળ્હલેસ્સા વિસેસાહિયા’ હસ પાઠ કા અર્થ હસ પ્રકાર સે હૈ—હે મદન્ત ! વાનવ્યન્તરોં કે કિતની લેશ્યાઈ કહી ગઈ હૈ ? પ્રશ્ન કહતે હૈ—હે ગૌતમ ! વાનવ્યન્તરોં કે ચાર લેશ્યાઈ કહી ગઈ હૈ જૈસે કુળ્લલેશ્યા, યાવત્ તેજોલેશ્યા હે મદન્ત હન કુળ્લલેશ્યાવાલે યાવત્ તેજોલેશ્યાવાલે વાનવ્યન્તરોં મેં કૌન કિન કી અપેક્ષા યાવત્ વિશેષાધિક હૈં ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—હે ગૌતમ ! સવસે કમ તેજોલેશ્યાવાલે વાનવ્યન્તર હૈં હનકી

વાનવ્યન્તરોને ઉદેશીને આલાપકો કહ્યા છે. તે પ્રમાણે બતાવવામાં આવે છે. —‘વાળમંતરાણં મંતે ! કહ્લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ’ ગોયમા ! ચત્તારિ લેસ્સાઓ તં જહા કળ્હલેસ્સા જાવ તેડલેસ્સા ઇણ્ણિ ણં મંતે ! વાનમંતરાણં કળ્હલેસ્સાણં જાવ તેડલેસ્સાણં કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા ! ગોયમા ! સવ્વત્થો વા વાનમંતરા તેડલેસ્સા કાડલેસ્સા અસંખેજ્જગુણા નીલ્લેસ્સા વિસેસાહિયા કળ્હલેસ્સા વિસેસાહિયા’ આ પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ વાનવ્યન્તરોને કેટલી લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે ? પ્રશ્ન કહે છે કે હે ગૌતમ ! વાનવ્યન્તરોને ચાર લેશ્યાઓ કહેવામાં આવી છે. જેમકે કુળ્લલેશ્યા યાવત્ તેજોલેશ્યા હે ભગવન્ આ કુળ્લલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તરોમાં કેણુ કેની અપેક્ષાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-હે ગૌતમ સૌથી ઓછી તેજોલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તરો છે. તેની અપેક્ષાથી કાપોતિકલેશ્યા

કાપોતિકલેશ્યા અસંખ્યેયગુણાઃ, નીલલેશ્યા વિશેષાધિકાઃ, કૃષ્ણલેશ્યા વિશેષાધિકાઃ, ક્રિયત્પર્યન્તં દ્વીપકુમારપ્રકરણં વક્તવ્યમ્ તત્રાહ—‘જાવ અપ્પહ્વિયત્તિ’ અનેન દ્વીપકુમારપ્રકરણસ્ય અન્તિયં સૂત્રં સૂચિતમ્ તથાહિ—‘एएसि णं भंते ! वाणमंतराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साण य कयरे कयरेहिंतो अप्पह्ठिया वा महिह्ठिया वा गोयमा ! कण्हलेस्सेहिंतो नीललेस्सा महिह्ठिया जाव सव्वमहिह्ठिया तेउलेस्सा एवं तेउलेस्सेहिंतो कावोयलेस्सा अप्पह्ठिया, कावोयलेस्सेहिंतो नीललेस्सा अप्पह्ठिया, नीललेस्सेहिंतो कण्हलेस्सा अप्पह्ठिया’ इति, एतेषां खलु भदन्त ! वानव्यन्तराणां कृष्णलेश्यानां यावत्तेजोलेश्यानां च कतरे कतरेभ्यो-

અપેક્ષા કાપોપિતક લેશ્યાવાલે વાનવ્યન્તર અસંખ્યાતગુણિત. હૈં. इनकी अपेक्षा नीललेश्यावाले विशेषाधिक हैं एवं कृष्णलेश्यावाले विशेषाधिक हैं। यह द्वीपकुमार प्रकरण यहां कहाँ तक का ग्रहण करना चाहिये तो इसके लिये ‘जाव अप्पह्ठियत्ति’ ऐसा कहा गया है कि इस पद तक का पाठ यहां पर ग्रहण करना इससे आगे का नहीं। इससे द्वीपकुमार प्रकरण का यह अन्तिम सूत्र है ऐसा सूचित किया गया है वह पाठ इस प्रकार से है—‘एएसि णं भंते ! वा गमंतराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणं कयरे कयरेहिंतो अप्पह्ठिया वा महिह्ठिया वा ? गोयमा ! कण्हलेस्सेहिंतो नीललेस्सा महिह्ठिया जाव सव्वमहिह्ठिया तेउलेस्सा एवं तेउलेस्सेहिंतो कावोयलेस्सा अप्पह्ठिया कावोयलेस्सेहिंतो नीललेस्सा अप्पह्ठिया नीललेस्सेहिंतो कण्हलेस्सा अप्पह्ठिया’ इस पाठ का अर्थ इस प्रकार से है—हे भदन्त ! कृष्णलेश्यावाले यावत्

વાળા વાનવ્યન્તર અસંખ્યાતગણા છે. તેની અપેક્ષાએ નીલલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે. અને કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વિશેષાધિક છે. આ દ્વીપકુમાર પ્રકરણ અહિયાં કયાં સુધીનું ગ્રહણ કરવાનું કહ્યું છે તે માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—‘जाव अप्पह्ठियत्ति’ આ પદ સુધીના પાઠ અહિયાં ગ્રહણ કરવો જોઈએ. તેની આગળનો નહીં. આનાથી દ્વીપકુમાર પ્રકરણનું આ છેલ્લું સૂત્ર છે. એમ સૂચિત કર્યું છે. ‘एएसि णं भंते ! वाणमंतराणं कण्हलेस्साणं जाव तेउलेस्साणं कयरे कयरेहिंतो अप्पह्ठिया वा महिह्ठिया वा गोयमा ! कण्हलेस्सेहिंतो नीललेस्सा महिह्ठिया जाव सव्वमहिह्ठिया तेउलेस्सा एवं तेउलेस्सेहिंतो कावोयलेस्सा अप्पह्ठिया, कावोयलेस्सेहिंतो नीललेस्सा अप्पह्ठिया नीललेस्सेहिंतो कण्हलेस्सा अप्पह्ठिया’ આ પાઠનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. હે ભગવન્ કૃષ્ણલેશ્યાવાળા યાવત્ તેજોલેશ્યાવાળા આ વાનવ્યન્તરોમાં કેાણ કેાની અપેક્ષાએ

અલ્પદ્વિકા વા મહદ્વિકા વા ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યેભ્યો નીલલેશ્યા મહદ્વિકા યાવત્
 સર્વમહદ્વિકા સ્તેજોલેશ્યાઃ, एवं तेजोलेश्येभ्यः कापोतलेश्याः अल्पद्विकाः,
 કાપોતલેશ્યેભ્યો નીલલેશ્યા અલ્પદ્વિકાઃ, નીલલેશ્યેભ્યઃ કૃષ્ણલેશ્યા અલ્પદ્વિકા
 इति एतत्पर्यन्तमेव षोडशशतकीयैकादशोद्देशकस्थद्वीपकुमारवक्तव्यता वक्तव्येति।
 ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! इति, हे मदन्त !
 યદ્દેવાનુપ્રિયેણ કથિતમ્ તત્ એવમેવ-સર્વથા સત્યમેવ આપ્તસ્ય ભવતો વાક્યાનાં

તેજોલેશ્યાવાલે હન વાનવ્યન્તરોં કે વીચ મેં કૌન કિનકી અપેક્ષા
 અલ્પઋદ્ધિવાલે હેં ઓર કૌન કિનકી અપેક્ષા મહાઋદ્ધિવાલે હેં ? उत्तर
 મેં પ્રભુ કહતે હેં હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાલે વાનવ્યન્તરોં કી અપેક્ષા નીલ-
 લેશ્યાવાલે વાનવ્યન્તર મહાઋદ્ધિવાલે હેં યાવત્ સબ સે અધિક મહા-
 ઋદ્ધિવાલે હનમેં તેજોલેશ્યાવાલે વાનવ્યન્તર હેં તથા તેજોલેશ્યાવાલે
 વાનવ્યન્તરોં સે કાપોતિક લેશ્યાવાલે વાનવ્યન્તર અલ્પઋદ્ધિવાલે હેં ।
 કાપોતિક લેશ્યાવાલોં સે નીલલેશ્યાવાલે અલ્પઋદ્ધિવાલે હેં નીલલેશ્યા-
 વાલોં કી અપેક્ષા કૃષ્ણલેશ્યાવાલે અલ્પઋદ્ધિવાલે હેં । इस प्रकार १६
 વેં શતક કે ११ વેં ઉદ્દેશક મેં કહી ગઈ દ્વીપકુમાર સંબંધી વક્તવ્યતા
 इस अन्तिम सूत्र तक ही यहाँ ग्रहण की गई है ऐसा जानना चाहिये
 ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ’ હે મદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય ને જો इस
 विषय में कहा है वह ऐसा ही है सर्वथा सत्य ही है २ क्योंकि आप

અલ્પ ઋદ્ધિવાળા છે ? અને કૌની અપેક્ષાથી મહાઋદ્ધિવાળા છે ! તેના ઉત્તરમાં
 પ્રભુ કહે છે કે-હે ગૌતમ ! કૃષ્ણલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તરોની અપેક્ષાએ નીલ-
 લેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તર મહાઋદ્ધિવાળા છે. યાવત્ તેઓમાં સૌથી અધિક
 મહાઋદ્ધિવાળા તેજોલેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તર છે. તથા તેજોલેશ્યાવાળા વાનવ્ય-
 ન્તરોથી કાપોતિક લેશ્યાવાળા વાનવ્યન્તર અલ્પઋદ્ધિવાળા છે. કાપોતિક
 લેશ્યાવાળાઓથી નીલલેશ્યાવાળા અલ્પઋદ્ધિવાળા છે. નીલલેશ્યા કરતાં
 કૃષ્ણલેશ્યાવાળા અલ્પઋદ્ધિવાળા છે. આ રીતે સોળમા શતકના ૧૧ અગીયારમા
 ઉદ્દેશમાં કહેલ દ્વીપકુમાર સંબંધીનું કથન આ અન્તિમ સૂત્ર સુધી જ
 અહિંયાં થઈ જાય છે તેમ સમજવું.

સેવં મંતે ! સેવં મંતે ત્તિ’ હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે આ વિષયમાં
 જે કહેલ છે, તે તેમ જ છે. હે દેવાનુપ્રિય આપનું કથન સર્વથા સત્ય છે.

सर्वथा सत्यत्वात् इति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति, वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥ सू० १॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात- जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकलापालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिसानमर्दक-श्रीशाहच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदभूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायामेकोनविंशतिशतके
दसमोद्देशकः समाप्तः ॥ १९-१० ॥
समाप्तश्च एकोनविंशतितमशतक इति ॥

आप्त हैं और जो आप होते हैं उनके वाक्यों में सर्वथा सत्यता ही रहती है इस प्रकार कहकर गौतम ने प्रभु को वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे अपने स्थान पर संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए विराजमान हो गये ।

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
"भगवतीसूत्र" की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके उन्नीसवें शतकका
दसवां उद्देशक समाप्त ॥ १९-१० ॥

કેમ કે આપ આપ્ત છે. અને જે આપ્ત હોય છે તેઓના વાક્યોમાં સર્વથા સત્યતા જ રહે છે. એ રીતે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યાં વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી ગૌતમસ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત "ભગવતીસૂત્ર"ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના ઓગણીસમા શતકનો દસમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત. ૧૯-૧૦ ॥

॥ અથ વિંશતિતમશતકપારમતે ॥

एकोनविंशतितमशतकं व्याख्यातम् अथावसर प्राप्तं विंशतितमं शतकमारभते
तस्य च विंशतितमशतकस्य उद्देशकसंग्रहणीं गाथामाह—‘वेइंदिय’ इत्यादि,

गाथा—‘वेइंदिय १ सागासे २, पाणवहे ३, उपचय ४ परमाणू ५।

अंतर ६ वंधे ७ भूमि ८ चारण ९ सोपकस्मा जीवा १०॥

છાયા-દ્વીન્દ્રિય ૧ આકાશ ૨ પ્રાણવધ ૩ ઉપચય ૪ પરમાણુ ૫ ।

અન્ટર ૬ વન્ધો ૭ ભૂમિ ૮ ચારણ ૯ સોપકમા જીવા ૧૦ ॥

अर्थः—द्वीन्द्रियः—द्वीन्द्रियजीववक्तव्यताविषयको द्वीन्द्रियनामकः प्रथमोद्देशकः १ । आकाशः—आकाशवक्तव्यताविषयक आकाशनामको द्वितीयोद्देशकः २॥
प्राणवधः—प्राणातिपाताद्यर्थविषयकः प्राणातिपातनामकस्त्वृतीयोद्देशकः ३ ॥

વીસવેં શતક કા પહેલા ઉદ્દેશા કા પ્રારંભ—

૧૯ વેં શતક કા વ્યાખ્યાન કર દિયા ગયા હૈ અવ અવસર પ્રાપ્ત ૨૦ વર્ષા જ્ઞાનક પ્રારંભ હો રહા હૈ સો હસકા વ્યાખ્યાન કરને કે લિયે સૂત્રકાર સર્વ પ્રથમ હસ શતક ગત ઉદ્દેશોં કે અર્થ કા સંગ્રહ કરનેવાલી હસ સંગ્રહ ગાથા કો કહ રહે હૈં

‘વેઈંદિયમાગાસે’ હત્યાદિ—

હસ ૨૦ વેં જ્ઞાનક મેં જો ઉદ્દેશ કહે જાનેવાલે હૈં ઊનમેં પ્રતિપાદિત અર્થ કા સંગ્રહીત કરકે પ્રકટ કરનેવાલી યહ ગાથા હૈ દો દ્વિન્દ્રિય આદિ જીવોં કે સમ્બન્ધ મેં પ્રથમ ઉદ્દેશા હૈ આકાશ આદિ કે સમ્બન્ધ મેં દ્વિતીય ઉદ્દેશા હૈ પ્રાણાતિપાત આદિ કે સમ્બન્ધ મેં તૃતીય ઉદ્દેશા હૈ

વીસમા શતકના પહેલા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ

ઓગણીસમા શતકની વ્યાખ્યા કરવામાં આવી ગઈ છે. હવે અવસર પ્રાપ્ત વીસમાશતકનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. વીસમા શતકની શરૂઆત કરવા માટે સૂત્રકાર સર્વ પ્રથમ આ શતકની અંદર આવેલા ઉદ્દેશાઓના અર્થને બતાવવાવાળી સંગ્રહ ગાથા કહે છે.—‘વેઈંદિયમાગાસે’ ઇત્યાદિ

આ વીસમા શતકમાં બે ઉદ્દેશાઓ કહેવાના છે. તેમાં બતાવવામાં આવનારા અર્થનો સંગ્રહ કરીને પ્રગટ કરવાવાળી આ ગાથા છે. તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે.

બે દ્વિન્દ્રિય વિગેરે જીવોના સંબંધમાં પહેલો ઉદ્દેશો છે. આકાશઆદિના સંબંધનો બીજો ઉદ્દેશો છે. પ્રાણાતિપાત વિગેરેના અર્થને બતાવનાર

उपचयः—इन्द्रियोपचयविषयक उपचयनामकचतुर्थोद्देशकः ४ । परमाणुः—परमाणुत आरभ्य अनन्तप्रदेशिकस्कन्धविषयकः पञ्चमोद्देशकः परमाणुरिति ५ । ‘अंतर’—रत्नप्रभादिपृथिव्याम् अन्तरालवक्तव्यताविषयकोऽन्तरनामकः षष्ठोद्देशकः ६ । बन्धः—जीवप्रयोगादिवन्धविषयको बन्धनामकः सप्तमः ७ । भूमिः—कर्मभूम्यकर्मभूमिवक्तव्यताविषयको भूमिनामकोऽष्टमोद्देशकः ८ । चारणः—विद्याचारणादिवक्तव्यताविषयकधारणनामको नवमोद्देशकः ९ । सोपक्रमा जीवाः—सोपक्रमनिरूपक्रमायुष्मजीववक्तव्यताविषयको जीवनामको दशमोद्देशकः १० ॥

इन्द्रियोपचय सम्बन्ध में चतुर्थ उद्देशा है परमाणु से लेकर अनन्तप्रदेशी स्कन्ध के सम्बन्ध में पाँचवाँ उद्देशा है, रत्नप्रभा आदि नरकों के अन्तराल के सम्बन्ध में छठा उद्देशा है, जीव प्रयोग आदि बन्ध के सम्बन्ध में ७ वां उद्देशा है, कर्मभूमि और अकर्मभूमि के सम्बन्ध में ८ वां उद्देशा है, विद्याचारण आदि के सम्बन्ध में ९ वां उद्देशा है, तथा सोपक्रम एवं निरूपक्रम आयुवाले जीव के सम्बन्ध में १० वां उद्देशा है इस प्रकार से इस २० वें शतक में ये १० उद्देशो हैं ।

टीकार्थ—द्वीन्द्रिय जीव की वक्तव्यताविषयक द्वीन्द्रिय नामका प्रथम उद्देशा है, आकाशवक्तव्यता विषयक आकाश नामका द्वितीय उद्देशा है, प्राणातिपात आदि अर्थविषयकप्राणातिपात नामका तृतीय उद्देशा है, इन्द्रियोपचयविषयक उपचयनामका चतुर्थ उद्देशा है, परमाणु से लेकर अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध तक परमाणु इस नामका पञ्चम उद्देशा है,

त्रीज उद्देशो छे. इन्द्रियोपचयना सं'धमां योथो उद्देशो छे. परमाणुथी आर'लीने अनन्त प्रदेशी स्क'धना सं'धमां पांथमो उद्देशो छे. रत्नप्रभा विगेरे नरकाना अंतराल सं'धमां छटो उद्देशो छे. जीव प्रयोग विगेरे बन्धना विषयना सातमो उद्देशो छे, कर्मभूमि अने अकर्मभूमिना सं'धमां आठमो उद्देशो छे. विद्याचारण विगेरेना सं'धमां नवमो उद्देशो छे. तथा सोपक्रम अने निरूपक्रम आयुष्यवाणा जीवना सं'धमां दसमो उद्देशो छे. आ रीते आ वीसमां शतकमां १० उद्देशाओ छे.

टीकार्थ—इन्द्रिय अने जीवना सं'ध भतावनार द्वीन्द्रिय नामना पडेवो उद्देशो छे. १ आकाश, विषे स्पष्टता करनार आ नीज उद्देशानु' नाम आकाश ओ प्रमाणे छे २, प्राणातिपात विगेरे विषयतुं प्रतिपादन करनार आ त्रीज उद्देशानु' नाम प्राणातिपात ओ प्रमाणे छे ३, इन्द्रियोना उपचय विगेरे विषयने भतावनार आ योथो उद्देशानु' नाम ‘उपचय’ ओ प्रमाणे छे. ४, परमाणुथी आर'लीने अनन्तप्रदेशी स्क'ध सुधीना विषयने भतावनार आ पांथमां

તત્ર સર્વપ્રથમતઃ દ્વીન્દ્રિયનામકપથમોદેશકવક્તવ્યતામાહ-‘રાયગિહે’ इत्यादि

મૂલમ્-‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી સિય મંતે ! જાવ
ચત્તારિ પંચવેદંદિયા એગયઓ સાહારણસરીરં વંધંતિ, વંધિત્તા
તઓ પચ્છા આહારેંતિ વા પરિણામેંતિ વા, સરીરં વા વંધંતિ ?
ળો ઇણટ્ટે સમટ્ટે । વેદિયાણં પત્તેયાહારા, પત્તેયપરિણામા પત્તેય-
સરીરં વંધંતિ પત્તેયસરીરં વંધિત્તા, તઓ પચ્છા આહારેંતિ વા
પરિણામેંતિ વા સરીરં વા વંધંતિ । તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં કહ-
લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ ? ગોયમા ! તઓ લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ, તં
જહા-કળહલેસ્સા, વીલલેસ્સા, કાડલેસ્સા એવં જહા એગૂળવિંસ-
હમે સપ્પે તેડકાહયાણં જાવ ઉવટ્ટંતિ ણવરં સસ્મદ્દિટ્ઠી વિમિચ્છાદિટ્ઠી
વિનો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી, દો નાણા દો અન્નાણા નિયમં, નો

રત્નપ્રભા આદિ પૃથિવીયોં એ અન્વરાલ કી વક્તવ્યતા કો વતલારને વાલા
અન્તર નામ કા ૬ ટ્ઠા ઉદેશા હૈ જીવ પ્રયોગાદિ બન્ધ કા વિષય કરનેવાલે
બન્ધ નામકા સાતવાં ઉદેશા હૈ, કર્મભૂમિ અકર્મભૂમિ કી વક્તવ્યતા કો
પ્રકટ કરનેવાલા ભૂમિ નામકા આઠવાં ઉદેશા હૈ, વિચારણા આદિ
કી વક્તવ્યતા કો વિષય કરનેવાલા ચારણ નામકા નૌવાં ઉદેશા હૈ,
સોપક્રમ ઓર નિરુપક્રમ આયુવાલે જીવોં કી વક્તવ્યતા કો વતલારને-
વાલા જીવ નામકા ૧૦ વાં ઉદેશા હૈ ।

ઉદેશાનું નામ ‘પરમાણુ’ એ પ્રમાણે છે, ૫, રત્નપ્રભા વિગેરે પૃથ્વીઓના અન્ત-
રાલને બતાવનાર આ છઠ્ઠા ઉદેશાનું નામ ‘અંતરાલ’ એ પ્રમાણે છે. ૬, જીવના
પ્રયોગ વિગેરે બંધને વિષય કરવાવાળું આ સાતમા ઉદેશાનું નામ ‘બંધ’ એ
પ્રમાણે છે. ૭, કર્મભૂમિ, અકર્મભૂમિના વિષયને બતાવનાર આ આઠમા ઉદેશાનું
નામ ‘ભૂમિ’ એ પ્રમાણે છે. ૮, વિચારણા વિગેરે વિષયને બતાવનાર ચારણ
નામનો નવમો ઉદેશો છે. ૯, સોપક્રમ અને નિરૂપક્રમ આયુષ્યવાળા જીવોના
વિષયને બતાવનાર આ દસમા ઉદેશાનું નામ ‘જીવ’ એ પ્રમાણે છે. ૧૦

मणजोगी, वयजोगी वि कायजोगी वि आहारो नियमं
छदिसि । तेसिं णं भंते ! जीवाणं एवं सन्नाइ वा, पन्नाइ वा, मणोइ
वा, वईत्ति वा, अम्हे णं इट्ठाणिट्ठे रस्से इट्ठाणिट्ठे फासे पडिसंवेदेमो ?
णो इणट्ठे समट्ठे पडिसंवेदेति पुण ते, ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं,
उक्कोसेणं बारससंवच्छराइं सेसं तं चेव । एवं तेइंदियाण वि एवं
चउरिंदियाण वि णाणत्तं इंदिएसु ठिईय य सेसं तं चेव, ठिई जहा
पन्नवणाए । सिय भंते ! जाव चत्तारि पंच पंचिंदिया जीवा एगयओ
साहारणं० एवं जहा वेइंदियाणं, णवरं छल्लेस्साओ दिट्ठी तिविहा
वि चत्तारि नाणा, तिन्नि अन्नाणा, भयणाए, तिविहो जोगो ।
तेसिं णं भंते ! जीवाणं एवं सन्नाइ वा पन्नाइ वा मणोइ वा वईइ वा
'अम्हे णं आहारमाहारेमो' गोयमा ! अत्थेगइयाणं एवं सन्नाइ वा
पन्नाइ वा मणोइ वा वईइ वा अम्हे णं आहारमाहारेमो अत्थेगइयाणं
णो एवं सन्नाइ वा पन्नाइ वा जाव वईइ वा अम्हे णं आहारमाहारेमो
आहारेति पुण ते । तेसिं णं भंते ! जीवाणं एवं सन्नाइ वा जाव
वईइ वा, 'अम्हे णं इट्ठाणिट्ठे सदे इट्ठाणिट्ठे रूवे इट्ठाणिट्ठे मंधे
इट्ठाणिट्ठे रस्से इट्ठाणिट्ठे फासे परिसंवेदेमो ?' गोयमा ! अत्थेगइ-
याणं एवं सन्नाइ वा जाव वईइ वा 'अम्हे णं इट्ठाणिट्ठे सदे
जाव इट्ठाणिट्ठे फासे पडिसंवेदेमो' अत्थेगइयाणं णो एवं सन्नाइ
वा जाव वईइ वा 'अम्हे णं इट्ठाणिट्ठे सदे जाव इट्ठाणिट्ठे फासे
पडिसंवेदेमो' पडिसंवेदेति पुण ते । तेणं भंते ! जीवा किं पाणाइ-
वाए उवक्खाइजांति ? गोयमा ! अत्थेगइया पाणाइवाए वि

उवक्खाइज्जंति जाव मिच्छादंसणसल्ले वि उवक्खाइज्जंति,
 अत्थेगइया नो पाणाइवाए उवक्खाइज्जंति णो सुसा० जाव नो
 मिच्छादंसणसल्ले उवक्खाइज्जंति। जेसिं पि णं जीवाणं ते
 जीवा एवमाहिज्जंति, तेसिं पि णं जीवाणं अत्थेगइयाणं विन्नाए
 नाणत्ते अत्थेगइयाणं णो विण्णाए नो नाणत्ते, उववाओ सबओ
 जाव सब्बदुसिद्धाओ ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं
 तेत्तीसं सागरोवमाइं छस्ससुग्घाया केवलिवज्जा, उवट्टणा सब्ब-
 त्थ गच्छंति जाव सब्बदुसिद्धंति, सेसं जहा वेइंदियाणं।
 एएसिं णं भंते! वेइंदियाणं जाव पंचिंदियाण य कयरे कयरे
 हितो जाव विसेसाहिया वा? गोयमा! सब्बत्थो वा पंचिंदिया,
 चउरिंदिया विसेसाहिया तिंदिया विसेसाहिया, वेइंदिया विसे-
 साहिया। सेवं भंते! सेवं भंते! स्ति जाव विहगइ ॥सू० १॥

छाया—राजगृहे यावदेवम् अवादीत्—स्याद्धन्त ! यावत् चत्वारः पञ्चद्वीन्द्रिया
 एकतः साधारणशरीरं वध्नन्ति बद्ध्वा ततः पश्चाद् आहरन्ति वा परिणामयन्ति वा
 शरीरं वा वध्नन्ति? नायमर्थः समर्थः, द्वीन्द्रियाः खलु प्रत्येकाहाराः प्रत्येकपरिणामाः
 प्रत्येकशरीरं वध्नन्ति प्रत्येकशरीरं बद्ध्वा ततः पश्चात् आहरन्ति वा परिणामयन्ति
 वा शरीरं वा वध्नन्ति। तेषां खलु भदन्त ! जीवानां कति लेश्याः प्रज्ञप्ताः ?
 गौतम ! तिस्रो लेश्याः प्रज्ञप्ताः तद्यथा—कृष्णलेश्या, नीललेश्या कापोतलेश्याः।
 एवं यथा एकोनविंशतितमे शते तेजस्कण्टिकाणां यावदुद्धर्तन्ते। नवरं सम्यग्
 दृष्टयोऽपि मिथ्यादृष्टयोऽपि नो सम्यग् मिथ्यादृष्टयः, द्वे ज्ञाने द्वे अज्ञाने नियमतः,
 नो मनोयोगिनो ब्रह्मयोगिनोऽपि काययोगिनोऽपि, आहारो नियमतः पट्टदिशि।
 तेषां खलु भदन्त ! जीवानाम् एवं संज्ञा इति वा, प्रज्ञा इति वा, मन इति वा,
 वागिति वा, 'वयं खलु इष्टानिष्टान् रसान् इष्टानिष्टान् स्पर्शान् प्रतिसंवेद-
 यामः, ? नायमर्थः समर्थः प्रतिसंवेदयन्ति पुनस्ते। स्थितिर्जघन्येन अन्तर्मुहूर्त्तम्,
 उत्कर्षेण द्वादशसंवत्सराणि शेषं तदेव। एवं त्रीन्द्रियाणामपि एवं चतुरिन्द्रिया-

ગ્રહણં ભવતિ એવાદશવિશેષણવિશિષ્ટો ગૌતમઃ કિમવાદીત્ તત્રાહ—‘સિય’ इत्यादि, ‘સિય મંતે !’ સ્યાદ્ ભદન્ત ! અત્ર સ્યાદિતિ અવ્યયં તિङन्तप्रतिरूपकं संभवे-
दित्यर्थकम्, ‘જાવ ચત્તારિ પંચ વેદંદિયા’ યાવત્ ચત્તારઃ પશ્ચ દ્વીન્દ્રિયા જીવાઃ
યાવત્પદેન દ્વયોસ્ત્રયાણાં સંગ્રહઃ, તથા ચ દ્વૌ વા ત્રયો વા ચત્તારઃ પશ્ચ વા
દ્વીન્દ્રિયા જીવા इत्यर्थः ‘एगयओ’ एकतः—एकीभूय—संयुज्येति यावत्, ‘સાહારણ
સરીરં’ સાધારણશરીરમ્ ‘વંધંતિ’ વધનન્તિ અનેકજીવસામાન્યમ્ અનેકજીવો-
પભોગ્યમ્—અનેકજીવભોગાધિષ્ઠાનમિતિ યાવત્ વધનન્તિ પ્રથમતયા તત્ પ્રાયોગ્ય-
પુદ્ગલગ્રહણતઃ કુર્વન્તીત્યર્થઃ । ‘વંધિતા’ एकतो मिलित्वा—साधारणशरीरं वद्ध्वा

ટીકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ યહાં યાવત્પદ સે ‘મગવાન
કા સમવસરણ હુઆ’ યહાં સે લેકર ‘પ્રાજ્ઞલિપુટવાલે ગૌતમને ’ યહાં
તરુ કા પ્રકરણ ગૃહીત હુઆ હૈ તથા ચ—રાજગૃહનગર સે પ્રભુ કા સમવસ-
રણ હુઆ પ્રભુકા આગમન સુનકર પરિષદ્ ધર્મ કા વ્યાખ્યાન સુનને કે
લિયે અનેકે પાસ આઈ પ્રભુ ને ધર્મ કા ઉપદેશ દિયા ધર્મોપદેશ સુનકર
પરિષદ્ વિસર્જિત હો ગઈ હસકે બાદ પૂર્વોક્ત વિશેષણો સે વિશિષ્ટ
ગૌતમ ને પ્રભુ સે હસ પ્રકાર પૂછા—

‘સિય મંતે ! જાવ ચત્તારિ પંચ વેદંદિયા એગયઓ સાહારણસરીરં
વંધંતિ’ ‘સિય’ સ્યાત્ યહ પદ તિङन्त प्रतिरूपक अव्यय है और इसका
अर्थ संभव हो सकता है’ ऐसा है ‘जाव चत्तारि’ में आगत यावत्पद से
‘दो और तीन’ का संग्रह हुआ है तथा च—दो अथवा तीन, अथवा चार
अथवा पांच द्वीन्द्रिय जीव मिलकर अनेक जीवोपभोग्य साधारण शरीर
का बन्ध करते हैं ऐसी बात क्या संभवित हो सकती है ? तथा—एकत्रित

ટીકાર્થ—‘રાયગિહે જાવ એવં વયાસી’ રાજગૃહનગરમાં ભગવાનતુ’ સમ-
વસરણ થયું. પ્રભુતુ’ આગમન સાંભળીને પરિષદ્ પ્રભુને વંદના કરવા તેઓ
પાસે આવી. પ્રભુએ ધર્મદેશના આપી ધર્મદેશના સાંભળીને પરિષદ્ પ્રભુને
વંદન નમસ્કાર કરીને પોતપોતાને સ્થાને પાછી ગઈ તે પછી ગૌતમ સ્વામી
એ બન્ને હાથ બેઠીને ઘણા જ વિનયથી પ્રભુને આ પ્રમાણે પૂછ્યું. ‘સિય
મંતે ! જાવ ચત્તારિ પંચ વેદંદિયા એગયઓ સાહારણસરીરં વંધંતિ’ અહિયાં ‘સિય’
‘સ્યાત્’ એ તિङन्त प्रतिरूपक अव्यय છે. અને તેનો અર્થ સંભવ હોઈ શકે છે.
એ પ્રમાણે છે. ‘જાવ ચત્તારિ’ માં આવેલ યાવત્પદથી બે અને ત્રણ ગ્રહણ
કરાયા છે. બે અથવા ત્રણ અથવા ચાર અથવા પાંચ બે ઈન્દ્રિય હોયો મળીને
અનેક હોયોને ભોગવવા લાયક સાધારણ શરીરનો બંધ કરે છે ? એવી વાત

‘તઓ પચ્છા’ તતઃ પશ્ચાત્ સાધારણશરીરગ્રહણાનન્તરમ્ ‘આહારે’તિ વા પરિણા-
મેતિ વા સરીરં વા વંધતિ’ આહરન્તિ વા-આહારં કુર્વન્તીતિ વા પરિણમયન્તિ વા-
આહતપુદ્ગલાનાં પરિણામં કુર્વન્તિ વા શરીરં વા વંધન્તિ પશ્ચાદ્વિશિષ્ટશરીરં
તજ્જીવગ્રાહ્યં મૃક્નન્તીતિ વૈત્યર્થઃ । મગધનાહ-‘ળો ઇળદ્દે’ ઇત્યાદિ, ‘ળો ઇળદ્દે
સમદ્દે’ નાયમર્થઃ સમર્થઃ, હે ગૌતમ ! મિલિતા અનેકે દ્વીન્દ્રિયા જીવાઃ એકં
શરીરં નોપભોગાય મૃક્નન્તીતિ ભાવઃ । તદા કિં કુર્વન્તિ તત્રાહ-‘વેંદિયાણં’
ઇત્યાદિ, ‘વેંદિયાણં પત્તેયાહારા’ દ્વીન્દ્રિયાઃ સ્વલુ પ્રત્યેકાહારાઃ દ્વીન્દ્રિયજીવાઃ
સંમૂય નાહરન્તિ કિન્તુ એકૈક એવ આહારં કુર્વન્તીત્યર્થઃ ‘પત્તેયપરિણામા’ પ્રત્યેક-
પરિણામાઃ એકૈકશ એવં આહતપુદ્ગલાનાં પરિણામં કુર્વન્તીત્યર્થઃ ‘પત્તેયસરીરં

હોકર ઉસ સાધારણ શરીર કા ‘વંધિતા’ વંધ કરકે ‘તઓ પચ્છા’
ઉસકે બાદ-સાધારણશરીર કો ગ્રહણ કરને કે અનન્તર ‘આહારે’તિ વા
પરિણામે’તિ વા સરીરં વા વંધતિ’ વે આહાર કરતે હૈં કયા ? તથા-ગ્રાહ્ય
પુદ્ગલોં કો રસાદિરૂપ સે પરિણમાતે હૈં કયા ? ઓર પરિણમાને કે બાદ
ફિર વિશિષ્ટ શરીર કા વંધ કરતે હૈં કયા ? ઇસ પ્રશ્ન સમૂહ કે ઉત્તર
મેં પ્રભુ કહતે હૈં ‘ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! યહ અર્થ સમર્થ નહીં
હૈ । અર્થાત્ મિલિત અનેક દ્વીન્દ્રિયજીવ ઉપભોગ કે લિયે એક શરીર
કો સાધારણ શરીર કો-ગ્રહણ નહીં કરતે હૈં । ઇસમેં કારણ કયા હૈ ?
તો ઇસકે લિયે કહા ગયા હૈ કિ વે-‘વેંદિયા ણં પત્તેયાહારા, પત્તેયપરિ-
ણામા, પત્તેયસરીરં વંધન્તિ’ દો દ્વીન્દ્રિય જીવ ઇકદ્દે હોકર આહાર નહીં
કરતે હૈં કિન્તુ જુદે ૨ રહકર હી સ્વતંત્ર ૨ હોકર હી-એક ૨ રૂપમેં

સંભવી શકે છે ? તથા એ પ્રમાણે એકઠા થઇને તે સાધારણ શરીરતુ ‘વંધિતા’
બંધ કરીને ‘તઓપચ્છા’ તે પછી એટલે કે સાધારણ શરીર થઇણુ કયા પછી
‘આહારે’તિ વા પરિણમંતિ વા સરીરં વા વંધતિ’ તેઓ આહાર કરે છે ? તથા
આહત પુદ્ગલોને રસ વિગેરે રૂપે પરિણમાવે છે ? અને એ રીતે પરિણમાવ્યા
પછી વિશેષ પ્રકારના શરીરનો બંધ કરે છે ? આ પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે
છે કે-ળો ઇળદ્દે સમદ્દે’ હે ગૌતમ ! આ અર્થ બરોબર નથી અથવા
મળેલા અનેક બે ઇન્દ્રિય જીવો ઉપભોગ માટે એક શરીરને-સાધારણ શરીરને
થઇણુ કરતા નથી. તેતું કારણ શું છે ? તેમ ગૌતમ સ્વામીના પૂછવાથી
તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-વેંદિયાણં પત્તેયાહારા, પત્તેયપરિણામા, પત્તેય
સરીરં વંધન્તિ’ બે ઇન્દ્રિય જીવો એકઠા થઇને આહાર કરતા નથી. પરંતુ જુદા
જુદા રહીને જ એટલે કે એક એક રૂપમાં રહીને જ આહાર કરે છે. અને

વંધંતિ' પ્રત્યેકશરીરં વધનન્તિ ન તુ મિલિત્વા, 'પત્તેયં સરીરં વંધિતા' પ્રત્યેકમ્-
 एकैकशः शरीरं बद्ध्वा 'तत्रो पच्छा आहारे'ति वा' ततः पश्चात् प्रत्येकशः शरीर
 વન્ધનાનન્તરમ્ 'આહારે'તિ વા' આહરન્તિ વા આહારપુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણન્તિ 'પરિણામે'તિ
 વા' પરિણમયન્તિ આહારપુદ્ગલાન્ 'સરીરં વા વંધંતિ' શરીરં વા વન્ધન્તિ ઉપમો-
 ગાયેતિ । 'તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં' તેણાં જલુ મદન્ત ! જીવાનામ્ 'કહ લેસ્સાઓ
 પણ્ણત્તાઓ' કતિ લેશ્યાઃ મજ્જતાઃ, યગવાનાહ-'મોયમા' હિવાદિ, 'મોયમા' હે
 ગૌતમ ! 'તત્રો લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ' તિસો લેશ્યાઃ મજ્જતાઃ-કથિતાઃ, મેદત્રયમેવ
 દર્શયતિ-તં જહા' તથથા 'કળ્હલેસ્સા' કૃષ્ણલેશ્યા 'નીલલેસ્સા' નીલલેશ્યા
 'કાઝલેસ્સા' કાષોત્તિકલેશ્યા । 'એવં જહા એગ્ગવિસદ્ધમે સપ્ તેઝકાઠ્યાણં'
 एवं यथा एकोनविंशतितमशते तेजस्कथिकानां जीवानां विषये कथितं
 તથૈવ ઇદાપિ દ્રષ્ટવ્યમ્ કિયત્પર્યન્તમેકોનવિંશતિતમશતકીયવૃત્તીયો-

રહકર હી આહાર કરતે હૈં ઔર આહાર પુદ્ગલોં કો એકે ન ૨ રુપ મેં રહકર
 હી જુદે ૨ હોકર હી-પરિણમાતે હૈં મિલકર નહીં પરિણમાતે હૈં इस
 પ્રકાર વે મિલકર एक शरीर का बन्ध नहीं करते हैं किन्तु जुदे २
 હોકર હી ઉપમોગ કે નિમિત્ત પ્રત્યેક શરીર કા વન્ધ કરતે હૈં ।

अप गौतम प्रभु से ऐसा प्रछते हैं-तेसिं णं मंते ! जीवाणं कइले-
 स्साओ पणगत्ताओ' हे अदन्त ! इन जीवों के कितनी लेश्याएं कही गई
 हैं ? उत्तर में प्रभु ने कहा है-'तत्रो लेश्याओ पणत्ताओ' हे गौतम ! इन
 जीवों के ३ लेश्याएं होनी हैं । 'तं जहा' जैसे 'कण्हलेश्या, नीललेश्या,
 काउलेश्या' कृष्णलेश्या, नीललेश्या, कापोत्तिकलेश्या 'एवं जहा एग-
 गविंसहमे सप तेउकाइयाणं' जैसा कथन १९ वे शतक में तेजस्कथिकों के

આહાર કરેલા પુદ્ગલોને એક એક રૂપે રહીને જ અર્થાત્ જુદા જુદા રહીને
 જ પરિણમાવે છે. એક સાથે મળીને પરિણમાવતા નથી. એ રીતે તેઓ
 એક સાથે મળીને એક શરીરનો બંધ કરતા નથી પરંતુ જુદા જુદા રૂપે
 થઈને પ્રત્યેકના જુદા જુદા શરીરોનો બંધ કરે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં
 કહલેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ' હે ભગવન્ તે જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?
 તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'તત્રો લેસ્સાઓ પણ્ણત્તાઓ' હે ગૌતમ ! આ
 જીવોને ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. 'તં જહા'-તેના નામો આ પ્રમાણે છે.
 'કળ્હલેસ્સા, નીલલેસ્સા, કાઝલેસ્સા' કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાષોત્તિક
 લેશ્યા, 'એવં જહા એગ્ગવીસદ્ધમે સપ તેઝકાઠ્યાણં' આગણીસમા શતકમાં
 તેજસ્કથિકોના સંબંધમાં એવું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણેવં

વંધંતિ' પ્રત્યેકશરીરં વંધનન્તિ ન તુ મિલેત્યા, 'પત્તેયં સરીરં વંધિતા' પ્રત્યેકમ્-
 એકેકશઃ શરીરં વધ્વા 'તથો પન્છા આહારે'તિ વા' તતઃ પશ્યાત્ પ્રત્યેકશઃ શરીર
 વન્ધનાનન્તરમ્ 'આહારે'તિ વા' આહરન્તિ વા આહારપુદ્ગલાન્ ગૃહ્ણન્તિ 'પરિણામે'તિ
 વા' પરિણમયન્તિ આહતપુદ્ગલાન્ 'સરીરં વા વંધંતિ' શરીરં વા વન્ધન્તિ ઉપમો-
 ગાયેતિ । 'તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં' તેણાં સ્વલ્લ મદન્ત ! જીવાનામ્ 'કહ્ લેસ્સાઓ
 પન્નત્તાઓ' કતિ લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ, સમવાનાહ-'મોચમા' ક્થિતા, 'મોચમા' હે
 ગૌતમ ! 'તથો લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ' તિસો લેશ્યાઃ પ્રજ્ઞપ્તાઃ-કથિતા, મેદવ્રયમેવ
 દર્શયતિ-તં જહા' તથા 'કળહલેસ્સા' કૃષ્ણલેશ્યા 'નીલલેસ્સા' નીલલેશ્યા
 'કાઝલેસ્સા' કાષોતિકલેશ્યા । 'એવં જહા' એગૂણવીસદ્ધમે સપ્પ તેઝ્જાકાયાણં'
 એવં યથા એકોનવીસતિતમશતે તેજસ્કાયિકાનાં જીવાનાં વિષયે કથિતં
 તથૈવ ઇદાપિ દ્રઢવ્યમ્ કિયત્પર્યન્તમેકોનવીસતિતમશતકીયદ્વતીયો-

રહકર હી આહાર કરતે હૈં ઓર આહત પુદ્ગલોં કો એકે ૨ રુપ મેં રહકર
 હી જુદે ૨ હોકર હી-પરિણમાતે હૈં મિલકર નહીં પરિણમાતે હૈં હિસ
 પ્રકાર વે મિલકર એક શરીર કા વન્ધ નહીં કરતે હૈં કિન્તુ જુદે ૨
 હોકર હી ઉપમોગ કે વિખિલ્લ પ્રત્યેક શરીર કા વન્ધ કરતે હૈં ।

અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એના પ્રજ્ઞતે હૈં-તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં કહ્લે-
 સ્સાઓ પન્નત્તાઓ' હે મદન્ત ! હન જીવોં કે કિનની લેશ્યાણં કહી ગઈ
 હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા હૈ-તથો લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ' હે ગૌતમ ! હન
 જીવોં કે ૩ લેશ્યાણં હોતી હૈં । 'તં જહા' જૈસે 'કળહલેસ્સા, નીલલેસ્સા,
 કાઝલેસ્સા' કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા, કાષોતિકલેશ્યા 'એવં જહા' એગૂણ-
 વીસદ્ધમે સપ્પ તેઝ્જાકાયાણં' જૈસા કથન ૧૧ વેં શતક મેં તેજસ્કાયિકોં કે

આહાર કરલા પુદ્ગલોને એક એક રૂપે રહીને જ અર્થાત્ જુદા જુદા રહીને
 જ પરિણમાવે છે. એક સાથે મળીને પરિણમાવતા નથી. એ રીતે તેઓ
 એક સાથે મળીને એક શરીરનો બંધ કરતા નથી પરંતુ જુદા જુદા રૂપે
 થઈને પ્રત્યેકના જુદા જુદા શરીરનો બંધ કરે છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-તેસિ ણં મંતે ! જીવાણં
 કહ્લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ' હે ભગવન્ તે જીવોને કેટલી લેશ્યાઓ હોય છે ?
 તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-તથો લેસ્સાઓ પન્નત્તાઓ' હે ગૌતમ ! આ
 જીવોને ત્રણ લેશ્યાઓ હોય છે. 'તં જહા'-તેના નામો આ પ્રમાણે છે.
 'કળહલેસ્સા, નીલલેસ્સા, કાઝલેસ્સા' કૃષ્ણલેશ્યા, નીલલેશ્યા અને કાષોતિક
 લેશ્યા, 'એવં જહા' એગૂણવીસદ્ધમે સપ્પ તેઝ્જાકાયાણં' એગણીસમા શતકમાં
 તેજસ્કાયિકોના સંબંધમાં જેવું કથન કરવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે

દેશકપ્રકરણમધ્યેતવ્યમ્ તત્રાહ-‘જાવ’ ઇત્યાદિ, ‘જાવ ઉવવદ્ઠંતિ’ યાવદુદ્ઠ-
ર્તન્તે લેશ્યાપ્રકરણાદારમ્બ્ય ઉદ્ઘર્તનાસૂત્રપર્યન્તમ્-તથાચોદ્ઘર્તનાપ્રકરણમ્ ‘તેળં
મંતે ! જીવા અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા કહિં ઉવવજ્જંતિ’ તે સ્વલ્પ મદન્ત ! જીવા અનન્ત-
રમુદ્ઘૃત્ય કુત્ર ગચ્છન્તિ કુત્રોત્પદ્યન્તે, હે ગૌતમ ! તેજસ્કાયિકા જીવાઃ
તેજસ્કાયિકતો નિઃસૃત્ય કુત્રોત્પદ્યન્તે ઇત્યાદિ વિશેષજિજ્ઞાસુભિઃ
एकोनविंशतितमशतकीयतृतीयोद्देशकस्थं प्रकरणं तत्रापि ‘एवं उव्वट्ठणा
वक्कंतीए’ इत्युक्तं तेन प्रज्ञापनायास्तृतीयोद्घर्तना पदं च सविस्तरं द्रष्टव्यम्।
‘नवरं सम्मदिट्ठी वि मिच्छादिट्ठी वि नो सम्मामिच्छादिट्ठी’ नवरं सम्यग्दृष्टयोऽपि
सस्वन्धेन कियं गता है वैसा ही कथन यहां पर भी ‘जाव उववदुंति’ तक
कर लेना चाहिये अर्थात् लेश्याप्रकरण से लेकर उद्वर्तना सूत्र पर्यन्त का
प्रकरण जो कि १९ वें शतक के तृतीय उद्देशे में है यहां पर कह लेना
चाहिये । वह उद्वर्तना प्रकरण वहां इस प्रकार से है ‘ते णं मंते ! जीवा
अणंतरं उव्वट्ठित्ता कहिं उववज्जंति’ हे भदन्त ! वे तेजस्कायिक जीव
तेजस्कायिक पर्याय से निकल कर कहां उत्पन्न होते हैं ? इत्यादि प्रश्न
इस प्रश्नके समाधान के निमित्त वहां ऐसा कहा गया है कि हे
गौतम ! ‘एवं उव्वट्ठणा जहा वक्कंतीए’ इस विषय को जानने के लिये
प्रज्ञापना सूत्र का व्युत्क्रान्ति पद देखना चाहिये अतः विशेष जिज्ञासुओं
को १९ वें शतक का तृतीय उद्देशक और उसमें भी प्रज्ञापना सूत्र का
छट्ठा उद्वर्तना पद विस्तार सहित देखना चाहिये । ‘नवरं सम्मदिट्ठी वि
मिच्छादिट्ठी वि नो सम्मामिच्छादिट्ठी’ लेश्याप्रकरण से लगाकर उद्व-

કથન અહિયાં પણ ‘જાવ ઉવવદ્ઠંતિ’ એ વાક્યા સુધી કરી લેવું. અર્થાત્ લેશ્યા
પ્રકરણથી આરંભીને ઉદ્ઘર્તના સૂત્ર સુધીનું ૧૬ ઓગણીસમા શતકનું પ્રકરણ
ઓગણીસમા શતકના ત્રીજા ઉદ્દેશમાં છે તે અહિયાં સમજી લેવું. ત્યાં તે ઉદ્ઘર્તના
પ્રકરણ આ રીતે છે. ‘તેળં મંતે ! જીવા અણંતરં ઉવ્વટ્ઠિત્તા કહિં ઉવવજ્જંતિ’
હે ભગવન તે તેજસ્કાયિક જીવો તેજસ્કાયની પર્યાયથી નીકળીને ક્યાં ઉત્પન્ન
થાય છે ? ઇત્યાદિ પ્રશ્ન કર્યા છે. અને તે પ્રશ્નોના સમાધાન માટે ત્યાં આ
પ્રમાણે કહ્યું છે કે-હે ગૌતમ ! ‘એવં ઉવ્વટ્ઠણા જહા વક્કંતીએ’ આ વિષયને
સમજવા માટે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું વ્યુત્ક્રાન્તિ પદ જોઈ લેવું. જેથી વિશેષ જિજ્ઞાસુ
ઓએ ઓગણીસમા શતકનો ત્રીજો ઉદ્દેશો અને તેમાં પણ પ્રજ્ઞાપના સૂત્રનું
ત્રીજું ઉદ્ઘર્તના પદ સવિસ્તર જોઈ સમજી લેવું. ‘નવરં સમ્મદિટ્ઠી વિ મિચ્છા-
દિટ્ઠી વિ નો સમ્મામિચ્છાદિટ્ઠી’ લેશ્યા પ્રકરણથી ઉદ્ઘર્તના પ્રકરણ સુધીમાં આ

મિથ્યાદૃષ્ટયોઽપિ નો સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટયઃ, તેજસ્કાયિકપ્રકરણે તેજસ્કાયિકાનાં સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વસ્ય સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટિત્વસ્ય ચ ત્રિષેધં કૃત્વા મિથ્યાદૃષ્ટિત્વમાત્રસ્ય વિધાનં કૃતમ્ इह तु यदपेक्षया वैलक्षण्यं दर्शयितुं 'नवरं' इत्युक्तम् સમ્યગ્દૃષ્ટયોઽપિ મિથ્યાદૃષ્ટયોઽપિ ચ ન તુ સમ્યગ્મિથ્યાદૃષ્ટયઃ સાસ્વાદનસમ્યક્ત્વતઃ પતિતસ્ય દ્વીન્દ્રિયેષુ ઉત્પત્તિસમયે અપર્યાપ્તાવસ્થાયામ્ સમ્યગ્દૃષ્ટત્વ-મિથ્યાદૃષ્ટિત્વયોરુભયોરપિ સંભાવના ન તુ મિશ્રદૃષ્ટિત્વસ્ય । एतेषां जीवानाम्—‘दो नाणा दो अज्ञाणा नियमा’ द्वे ज्ञाने द्वे अज्ञाने नियमात् ‘णो मणजोगी’ नो मनोयोगिनः,

તેના પ્રકરણ કે અંતર ચહ પ્રકરણ ખી આયા હૈ કિ તેજસ્કાયિક જીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોતે હૈ ? ચા મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હૈ ? ચા ઉભયદૃષ્ટિ હોતે હૈ ? તો વહાં હસ પ્રકરણ મેં એસા કહા ગયા હૈ કિ વે ન સમ્યગ્દૃષ્ટિ હોતે હૈ એવં ન ઉભયદૃષ્ટિ હોતે હૈ કિન્તુ મિથ્યાદૃષ્ટિ હોતે હૈ હસ પ્રકાર સે ડનમેં મિથ્યાદૃષ્ટિ માત્ર કા વિધાન ક્રિયા ગયા હૈ પરન્તુ યહાં ડસ અપેક્ષા સે વિલક્ષણતા દિઁલાને કે લિધે ‘નવરં’ એસે પદ કા પ્રયોગ ક્રિયા ગયા હૈ ઓર યહ બતલાયા જા રહા હૈ કિ વે દ્વીન્દ્રિયજીવ સમ્યગ્દૃષ્ટિ ખી હોતે હૈ ઓર મિથ્યાદૃષ્ટિ ખી હોતે હૈ ઉભયદૃષ્ટિ નહીં હોતે હૈ ક્યોંકિ સાસ્વાદન સમ્પત્તિ સે પતિત હુએ જીવ મેં દ્વીન્દ્રિયોંમેં ઉત્પત્તિ કે સમય અપર્યાપ્તાવસ્થા મેં સમ્યગ્દૃષ્ટિત્વ કી ઓર મિથ્યાદૃષ્ટિત્વ કી હન દોનોં કી ખી સંભાવના હૈ ઉભયદૃષ્ટિત્વ કી સંભાવના નહીં હૈ । હન જીવોં કે નિયમ સે દો જ્ઞાન હોતે હૈ દો અજ્ઞાન

પ્રકરણ પશુ આવેલ છે કે તેજસ્કાયિક જીવ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોય છે? કે મિથ્યા દૃષ્ટિ હોય છે? અથવા ઉભયદૃષ્ટિ હોય છે? આ સંબંધમાં ત્યાં આ પ્રકરણમાં આ પ્રમાણે કહ્યું છે કે—તેઓ સમ્યગ્ દૃષ્ટિ હોતા નથી અને ઉભયદૃષ્ટિ પણ હોતા નથી પરંતુ મિથ્યાદૃષ્ટિ જ હોય છે. એ રીતે તેઓમાં માત્ર મિથ્યા દૃષ્ટિનું જ વિધાન કરેલ છે. પરંતુ તે કથન કરતાં અહિં ફેરફાર-વિશેષતા બતાવવા માટે ‘નવરં’ એ પદનો પ્રયોગ કર્યો છે. અને એમ બતાવ્યું છે કે તે બેન્દ્રિય જીવો સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણ હોય છે, અને મિથ્યાદૃષ્ટિ પણ હોય છે. ઉભયદૃષ્ટિ હોતા નથી કારણ કે સાસ્વાદન સમ્યક્ત્વથી પતિત થયેલા જીવમાં બે ઇન્દ્રિયમાં ઉત્પત્તિના સમયે અપર્યાપ્ત અવસ્થામાં સમ્યગ્દૃષ્ટિ પણાની અને મિથ્યાદૃષ્ટિપણાની એમ આ બંને દૃષ્ટિની સંભાવના છે. ઉભય દૃષ્ટિપણાની સંભાવના નથી. આ જીવોને નિયમથી બે જ્ઞાન હોય છે. તેમ

‘વયજોગી વિ કાયજોગી વિ’ વચોયોગિનોઽપિ કાયયોગિનોઽપિ ભવન્તીતિ
‘આહારો નિયમં છદ્ધિસિ’ આહારો નિવમાત્ પદ્ધિશમ્ એતદ્વિષયે વિશેષવિચારઃ
પ્રથમશતકે આહારોદ્દેશકે એવ દ્રષ્ટવ્યઃ । ‘તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં’ તેષાં ચ્ચ
મદન્ત ! જીવાનાં દ્વીન્દ્રિયજીવાનામ્ ‘એવં સન્નાહ વા મણેહ વા ચર્હૈ વા’ સંજ્ઞેતિ
વા-સંજ્ઞા-આહારાદિરૂપા સાઽસ્તિ વેત્યર્થઃ, પ્રજ્ઞેતિ વા પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિઃ સાઽસ્તિ
વેત્યર્થઃ મન ઇતિ વા-મનોઽસ્તિ વેત્યર્થઃ, વાગિતિ વા વાક્-વચનમિતિ વા વાગ્યસ્તિ
વેત્યર્થઃ ‘અમ્હે ણં ઇદ્ધાનિદ્ધે રસે’ વયં ચ્ચલુ ઇદ્ધાનિદ્ધાન રસાન્ ઇદ્ધાઃ-મનોબુ-
કૂલાઃ અનિદ્ધાઃ-અવાઞ્છિતા રસા ઇત્યર્થઃ તાન્ ‘ઇદ્ધાનિદ્ધે ફાસે’ ઇદ્ધાનિદ્ધાન્
સ્પર્શાન્ ‘પહિસંવેદેમો’ પ્રતિસંવેદયામઃ વયં ચ્ચલુ ઇદ્ધાનિદ્ધરસાન્ ગૃહ્ણીમઃ ઇદ્ધા-
નિદ્ધાન્ સ્પર્શાંશ્ચ સ્પૃશામઃ ઇત્યાકારિકા બુદ્ધિસ્તેષાં વિધતે કિમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ,

હોતે હૈં યે મનોયોગી નહીં હોતે હૈં કિન્તુ વચનયોગી ઓર કાયયોગી
હોતે હૈં યહી વાત ‘દો નાના દો અન્નાના નિયમં, નો મળજોગી વયજોગી
વિકાયજોગી વિ’ હન પદોં દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈં । ‘આહારો નિયમં છદ્ધિસિ’
હનકા છહોં દિશાઓં કા આહાર હોતા હૈં હસ વિષય કા વિશેષ વિચાર
પ્રથમ શતક કે આહારોદ્દેશક મેં કિયા જા ચુકા હૈં અતઃ વહીં સે યહ
વિષય દેખના ચાહિયે ‘તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં એવં સન્નાહ વા’ ઇત્યાદિ-
અવ ગૌતમ પ્રભુ સે એસા પૂછ રહે હૈં કિ હે મદન્ત ! ડન દો હન્દ્રિય જીવોં કે
કયા એસી સંજ્ઞા આહારાદિરૂપસંજ્ઞા હોતી હૈં પ્રજ્ઞા બુદ્ધિ હોતી હૈં, મન હોતા
હૈં ? વચન હોતા હૈં ? કિ હમ લોગ ઇદ્ધ અનિદ્ધ રસોં કા તથા ઇદ્ધાનિદ્ધ
સ્પર્શોં કા પ્રતિસંવેદન કરતે હૈં અર્થાત્ હમ ઇદ્ધાનિદ્ધ રસોં કો ગ્રહણ કરતે
હૈં ઓર ઇદ્ધાનિદ્ધ સ્પર્શોં કો છૂતે હૈં ? એસી બુદ્ધિ કયા ડનમેં હોતી હૈં ?

જ એ અજ્ઞાન હોય છે. તેઓ મનોયોગી હોતા નથી પણ વચનયોગવાળા
અને કાયયોગવાળા હોય છે. એજ વાત ‘દો નાના દો અન્નાના નિયમં, નો
મળજોગી, વયજોગી વિ૦ કાયજોગી વિ૦’ આ પદો દ્વારા પ્રગટ કરેલ છે.
‘આહારો નિયમં છદ્ધિસિ’ તેઓ છએ દિશાથી આહાર કરે છે. એ વિષયને
વિશેષ વિચાર પહેલા શતકના આહાર ઉદ્દેશમાં કરવામાં આવેલ છે. તેથી તે
વિષય સમજ લેવો. ‘તેસિં ણં મંતે જીવાણં એવં સન્નાહવા’ ઇત્યાદિ.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-હે ભગવન તે જો ઇન્દ્રિય
જીવોને એવી આહાર વિગેરે સંજ્ઞા હોય છે ? પ્રજ્ઞા-બુદ્ધિ હોય છે ? મન
વચન હોય છે ? કે અમે ઇદ્ધ અનિદ્ધ રસોનું તથા ઇદ્ધ અનિદ્ધ સ્પર્શોનું
પ્રતિસંવેદન કરીએ છીએ અર્થાત્ અમે ઇદ્ધ અનિદ્ધ રસોને ગ્રહણ કરીએ છીએ
અને ઇદ્ધ અનિદ્ધ સ્પર્શો કરીએ છીએ. એવી બુદ્ધિ તેઓમાં હોય છે ? આ

યાનામેવ ભવતીતિ । ‘તિન્નિ અન્નાણા મયણા’ ત્રીણિ અજ્ઞાનાનિ મજ્જનયા વિકલ્પેનેત્યર્થઃ, ‘તિવિહો જોગો’ ત્રિવિધો મનોવાકકાયરૂપો યોગો ભવતિ પચ્ચેન્દ્રિયાણામ્ । ‘તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં’ તેણાં સ્વલ્પ મદન્ત ! જીવાનાં પચ્ચેન્દ્રિયાણામ્ ‘एवं सन्नाइ वा पन्नाइ वा’ एवं संज्ञा इति वा प्रज्ञा इति वा ‘मणेइ वा वईइवा’ मन इति वा, वागिति वा ‘अम्हेणं आहारमाहारेमो’ वयं स्वल्प आहारमाहरामः, इत्येवं रूपेण संज्ञा इति वा प्रज्ञा इति वा मन इति वा वागिति वा किम् ? इति प्रश्नः, उत्तरमाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘अत्थेगइयाणं’ अस्त्ये-
केषां संज्ञिजीवानाम् ‘एवं सन्नाइ वा जाव वईइ वा’ एवं संज्ञा इति वा प्रज्ञा इति वा मन इति वा वागिति वा, ‘अम्हे णं आहारमाहारेमो’ वयं स्वल्प आहारमाह-
रामः, ‘अत्थेगइयाणं णो सन्नाइ जाव वईइ वा’ अस्त्येकेषामसंज्ञिनाम् नो एवं

કહા ગયા હૈ ‘તિણિ અન્નાણા મયણા’ इनमें मत्तज्ज्ञान, श्रुताज्ञान और विभंगज्ञान ये तीन अज्ञान विकल्प से ही कहे गये हैं नियम से नहीं ‘तિવિહો જોગો’ મનોયોગ, વચનયોગ और काययोग ये तीनों योग इनमें होते हैं ऐसा कहा गया है तब कि दोइन्द्रिय जीवों में वचन-योग और काययोग ये दो ही योग प्रकट किये गये हैं । अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘તેસિં ણં મંતે ! જીવા ણં એવં સન્નાઈ વા’ इत्यादि हे भदन्त ! इन पञ्चेन्द्रिय जीवों को क्या ऐसी संज्ञा प्रज्ञा मन एवं वचन होता है कि हम आहार कर रहे हैं ? उत्तर में प्रभु कहते हैं—‘गोयमा ! अत्थेगइयाणं’ इत्यादि—हे गौतम ! कितनेक पञ्चेन्द्रिय जीवों के ऐसी संज्ञा, प्रज्ञा यावत् वचन होते हैं कि मैं आहार कर रहा हूँ तथा कितनेक पञ्चेन्द्रिय जीवों को ऐसी संज्ञा आदि कुछ भी नहीं होता है कि

ઈન્દ્રિયવાળા જીવોને તે કહેલ નથી. ‘અણ્ણાણા મયણા’ તેઓમાં મતિઅજ્ઞાન શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન એ ત્રણ અજ્ઞાન વિભાગથી કહ્યા છે. નિયમથી નહીં. ‘તિવિહો જોગો’ મનોયોગ, વચનયોગ અને કાયયોગ એ ત્રણે યોગ તેઓમાં હોય છે. તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. જે ઈન્દ્રિય જીવોમાં વચનયોગ અને કાયયોગ એ બે યોગ હોય છે.

હવે ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે—‘તેસિં ણં મંતે ! જીવાણં એવં સન્નાઈ વા’ ઈત્યાદિ હે ભગવન્ આ પચ્ચેન્દ્રિય જીવોમાં એવી સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા, મન અને વચન હોય છે ? કે અમે આહાર કરીએ છીએ તેમ સમજી શકે છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે—ગોયમા ! અત્થેગइयाणं ઈત્યાદિ હે ગૌતમ કેટલાક પચ્ચેન્દ્રિય તિયજીવોમાં એવી સંજ્ઞા, પ્રજ્ઞા યાવત્ વચન હોય છે કે હું આહાર કરું છું તથા કેટલાક પચ્ચેન્દ્રિય જીવોમાં એવી સંજ્ઞા વિગેરે કેઈ

સંજ્ઞા इति यावत्-प्रज्ञा इति वा मन इति वा वागिति वा, यत् 'अम्हे णं आहार-
माहारेमो' वयं खलु आहारमाहरामः, इत्येवं रूपेण असंज्ञिपञ्चेन्द्रियजीवानां
संज्ञा प्रज्ञामनोवाक् न भवतीति भावः । किन्तु 'आहारे'ति पुणते' आहरन्ति
पुनस्ते-आहारविषयकसंज्ञावभावेऽपि ते आहारं कुर्वन्तीति भावः । 'तेसि णं भंते ।
जीवाणं' तेषां खलु भदन्त ! जीवानां पञ्चेन्द्रियाणाम् 'एवं सन्नाइ वा जाव वईइ
वा' एवं संज्ञा इति वा यावद् वागिति वा, यावत्पदात् 'पन्नाइ वा मणेइ वा'
इत्यनयोः संग्रहः 'अम्हे णं इट्टानिट्ठे सहे' वयं खलु इष्टानिष्टान् शब्दान्, 'इट्टा-
निट्ठे खवे' इष्टानिष्टानि रूपाणि-नीलपीतादिकानि 'इट्टानिट्ठे गंधे' इष्टानिष्टान्

मैं आहार कर रहा हूं तात्पर्य इस कथन का ऐसा है कि पञ्चेन्द्रिय जीवों
में दो प्रकार होते हैं एक प्रकार संज्ञी जीवों का है और दूसरा प्रकार
असंज्ञी जीवों का है इनमें जो संज्ञी पञ्चेन्द्रिय जीव हैं उनके तो ऐसा
विचार हुआ करता है कि हम आहार ग्रहण कर रहे हैं क्योंकि ऐसी
विचारधारा मन से सम्बन्धित होती है और जो असंज्ञी पञ्चेन्द्रिय
जीव है उनके ऐसी विचारधारा नहीं होती है क्योंकि उनके मन नहीं
होता है 'आहारे'ति पुणते' फिर भी वे आहार तो करते ही हैं, अब
गौतम पुनः इन्हीं के विषय में प्रभु से ऐसा पूछते हैं-'तेसि णं भंते !
जीवाणं इत्यादि-हे भदन्त ! इन पञ्चेन्द्रिय जीवों को ऐसी संज्ञा यावत्
वचन होता है ? यहाँ यावत् शब्द से 'पण्णाइ वा मणेइ वा' इन पदों
का संग्रह हुआ है । कि हम लोग इष्टानिष्ट शब्दों को इष्टानिष्ट

પણ હોતું નથી. કે હું આહાર કરું છું. આ કથનનું તાત્પર્ય એવું છે કે-
પંચેન્દ્રિય જીવોમાં બે પ્રકાર હોય છે. એક સંજ્ઞી જીવોનો પ્રકાર છે. અને
બીજો પ્રકાર અસંજ્ઞી જીવોનો છે, તેમાં જે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવ છે, તેને
એવો વિચાર થયા કરે છે કે અમે આહાર ગ્રહણ કરી રહ્યા છીએ
કેમ કે એવી વિચારસરણી મન સાથે સંબંધવાળી છે અને જે અસંજ્ઞી પંચે
ન્દ્રિય જીવ છે, તેને વિચારસરણી હોતી નથી. કેમ કે તેઓને મન હોતું
નથી. 'આહારે'તિ પુણ તે' તો પણ તેઓ આહાર તો કરે જ છે. ફરીથી
ગૌતમ સ્વામી આજ વિષયના સંબંધમાં પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-'તેસિ ણં
ભંતે ! જીવાણં' ઇત્યાદિ કે ભગવન્ આ પંચેન્દ્રિય જીવોને એવી સંજ્ઞા યાવત્
વચન હોય છે ? અહિયાં યાવત્ પદથી 'પણ્ણાઈ વા મણેઈવા' આ પદોનો સંગ્રહ
થયો છે. કે અમે ઇષ્ટ અનિષ્ટ શબ્દોનું ઇષ્ટ અનિષ્ટ નીલ, પીત વીગેદ

ગન્ધાન્ 'ઇદ્ધાનિદ્ધે રસે' ઇષ્ટાનિષ્ટાન્ રસાન્ પશ્ચવિધાનપિ 'ઇદ્ધાનિદ્ધે ફાસે' 'ઇષ્ટા-
નિષ્ટાન્ સ્પર્શાન્-મૃદુકર્કશાદિરૂપાન્ 'પહિસંવેદેમો' પ્રતિસંવેદયામઃ, વયમિષ્ટા-
નિષ્ટાન્ શબ્દાન્ યાવત્ સ્પર્શાન્ સંવેદયામ ઇત્યેવં સંજ્ઞાદિકં ભવતિ કિં પશ્ચેન્દ્રિ-
યાણા ? મિતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ—'ગોયમા ! ઇત્વાદિ, 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'અત્યે-
ગહયાણં એવં સન્નાઈ વા જાવ વર્દઈ વા' અસ્ત્યેકેષાં સંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયજીવાનામ્,
એવં સંજ્ઞેતિ યાવત્ વાગિતિ વા વિદ્યતે 'અમ્હે ણં ઇદ્ધાનિદ્ધે સદે જાવ ફાસે પહિસંવે-
દેમો' વયં સ્વલ્લુ ઇષ્ટાનિષ્ટાન્ શબ્દાન્ યાવત્ સ્પર્શાન્ પ્રતિસંવેદયામઃ,
'અત્યેગહયાણં નો એવં સન્નાઈ વા જાવ વર્દઈ વા' અસ્ત્યેકેષામ્ અસંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયા-
ણામ્ નો એવં સંજ્ઞેતિ વા યાવદ્ વાગિતિ વા, અત્ર યાવત્પદેન 'પન્નાઈ વા મ્મણેઈ વા'
ઇત્યનયોઃ સંગ્રહઃ, 'અમ્હેણં ઇદ્ધાનિદ્ધે સદે જાવ ફાસે પહિસંવેદેમો' વયં સ્વલ્લુ ઇષ્ટા-
નિષ્ટાન્ શબ્દાન્ યાવત્ સ્પર્શાન્ પ્રતિસંવેદયામઃ, અત્ર યાવત્પદેન ઇષ્ટાનિષ્ટરૂપ-
ગન્ધરસાનાં સંગ્રહઃ, કેષાંચિત્ અસંજ્ઞિપશ્ચેન્દ્રિયજીવાનાં વયમ્ ઇષ્ટાનિષ્ટશબ્દા-
દિકં પ્રતિસંવેદયામ ઇત્યેવં રૂપેણ સંજ્ઞાદિકં ન ભવતીત્યર્થઃ સંજ્ઞાધર્માવેઽપિ તે

નીલપીતાદિરૂપોં કો ઇષ્ટાનિષ્ટ ગંધોં, ઇષ્ટાનિષ્ટ પાંચોં પ્રકાર કે રસોં કો
ઔર ઇષ્ટાનિષ્ટ મૃદુ કર્કશાદિરૂપ સ્પર્શોં કો પ્રતિસંવેદિત કરતે હૈં ?
इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं—'गोयमा ! अत्येगहयाणं एवं सन्नाइ वा,
जाव' हे गौतम ! कितनेक पश्चेन्द्रियों में ऐसी संज्ञा मन एवं वचन
होते हैं कि हम इष्टानिष्ट शब्दों को इष्टानिष्ट रूपों को, इष्टानिष्ट
गंधों को, इष्टानिष्ट रसों को और इष्टानिष्ट स्पर्शों को प्रति-
संवेदित करते हैं तथा--'अत्येगहयाणं नो एवं सन्नाई वा जाव वर्दई वा'
कितनेक पश्चेन्द्रियों को ऐसी संज्ञा यावत् वचन नहीं होते हैं कि हम
इष्टानिष्ट शब्दों को इष्टानिष्ट रूपों को, इष्टानिष्ट गंधों को, इष्टानिष्ट
रसों को इष्टानिष्ट स्पर्शों को प्रतिसंवेदित करते हैं इस प्रकार से
यद्यपि इनके इष्टानिष्ट शब्दादिकों को संवेदन करनेवाली संज्ञादि का

વણીનું તથા ઇષ્ટ અનિષ્ટ ગંધોનું ઇષ્ટ અનિષ્ટ પાંચે પ્રકારના રસોનું અને
ઇષ્ટ અનિષ્ટ મૃદુ કર્કશ વિગેરે સ્પર્શોનું પ્રતિસંવેદિત કરી રહ્યા છીએ ?

આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—'ગોયમા ! અત્યેગહયાણં' એવં
સન્નાઈ વા' જાવ વર્દઈ વા' હે ગૌતમ ! કેટલાક પશ્ચેન્દ્રિયોમાં એવી સંજ્ઞા
યાવત્ પ્રજ્ઞા મન અને વચન હોય છે કે અમેા ઇષ્ટ અનિષ્ટ શબ્દોને, ઇષ્ટ
અનિષ્ટ રૂપોને ઇષ્ટ અનિષ્ટ ગંધોને ઇષ્ટ અનિષ્ટ રસોને અને ઇષ્ટ અનિષ્ટ
સ્પર્શોને પ્રતિસંવેદિત (અનુભવ) કરીએ છીએ. તથા 'અત્યેગહયાણં નો એવં
સન્નાઈ વા જાવ વર્દઈ વા' કેટલાક પશ્ચેન્દ્રિયોને એવી સંજ્ઞા યાવત્ વચન
હોતા નથી કે અમેા ઇષ્ટ અનિષ્ટ શબ્દોને ઇષ્ટ અનિષ્ટ ગંધોને ઇષ્ટ
અનિષ્ટ રસોને અને ઇષ્ટ અનિષ્ટ સ્પર્શોને પ્રતિસંવેદિત કરીએ છીએ. એ

જીવા સંવેદયન્ત્યેવ ઇષ્ટાનિષ્ટશબ્દાદિકાનિત્યાશયેનાહ-‘પહિસંવેદેતિ પુણતે’
પ્રતિસંવેદયન્તિ પુનસ્તે इति । ‘તે ણં મંતે ! જીવા’ તે પચ્ચેન્દ્રિયાઃ સ્વલુ ભદન્ત !
જીવાઃ ‘કિં પાણાહવાણ ઉવક્કલાહજ્જંતિ’ કિં પ્રાણાતિપાતે ઉપાખ્યાન્તિ-ધાતુના-
મનેકાર્થત્વાદુપતિષ્ઠન્તીત્યર્થઃ, ઉત્તરમાહ-‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ !
‘અત્યેગઈયા પાણાહવાણ વિ’ સન્ત્યેકે જીવાઃ યે પ્રાણાતિપાતેડપિ ‘ઉવક્કલાહ-
જ્જંતિ’ ઉપાખ્યાન્તિ ‘જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે વિ ઉવક્કલાહજ્જંતિ’ યાવત્ મિથ્યા-
દર્શનશલ્યેડપિ ઉપાખ્યાન્તિ અત્ર યાવત્પદેન મૃષાવાદાદિમાયામૃષાપર્યન્તાનાં-
પોહશપાપસ્થાનાનાં સંગ્રહી ભવતિ, દ્વયોઃ સૂત્ર એવ ગૃહીતત્વાત્ । ‘અત્યેગઈયા નો

અભાવ હૈ ફિર ઓ ‘પહિસંવેદેતિ પુણ તે’ વે ઇષ્ટાનિષ્ટ શબ્દાદિકો’ કા
પ્રતિસંવેદન તો કરતે હી રહતે હૈં અબ ગૌતમ પ્રભુ સે ઈસા પૂછતે હૈં-

‘તે ણં મંતે ! જીવા કિં પાણાહવાણ ઉવક્કલાહજ્જંતિ’ હે ભદન્ત ! વે
પચ્ચેન્દ્રિય જીવ કયા પ્રાણાતિપાત મેં મૌજૂદ રહતે હૈં-પ્રાણાતિપાતક્રિયા
કરતે હૈં ? યહાં ‘ઉપાખ્યાન્તિ’ ક્રિયા કા અર્થ ‘ધાતુનામનેકાર્થત્વાત્’ કે
અનુસાર ઉપસ્થિત રહતે હૈં-કરતે હૈં ઈસા હોતા હૈં હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ
કહતે હૈં-‘અત્યેગઈયા પાણાહવાણ વિ’ હાં ગૌતમ ! કિતનેક પચ્ચેન્દ્રિય
જીવ ઈસે હોતે હૈં જો પ્રાણાતિપાતક્રિયા મેં મૌજૂદ રહતે હૈં યા ઉસે કરતે
હૈં ‘જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે વિ ઉવક્કલાહજ્જંતિ’ યાવત્ મિથ્યાદર્શન-
શલ્યમેં ઓ મૌજૂદ રહતે હૈં યા ઉસે કરતે હૈં યહાં યાવત્પદ સે મૃષાવાદાદિ
૧૬ પાપ સ્થાનો’ કા સંગ્રહ હુઆ હૈં કયોકિ દો પાપસ્થાન સૂત્ર મેં હી

રીતે જો કે તેઓને ઇષ્ટ અનિષ્ટ શબ્દાદિકોને સંવેદન કરવાવાળી સંજ્ઞા
વિગેરેનો અભાવ છે તો પણ ‘પહિસંવેદેતિ પુણ તે’ તેઓ ઇષ્ટ અનિષ્ટ
શબ્દાદિકોનો અનુભવતો-પ્રતિસંવેદન તો કરતા જ રહે છે.

ફરી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને એવું પૂછે છે કે-‘તે ણં મંતે ! જીવા કિં
પાણાહવાણ ઉવક્કલાહજ્જંતિ’ હે ભગવન્ તો પચ્ચેન્દ્રિય જીવો પ્રાણાતિપાતમાં
વર્તમાન રહે છે ? અર્થાત્ પ્રાણાતિપાત ક્રિયા કરે છે ? અહિયાં ‘ઉપાખ્યાન્તિ’
એ ક્રિયાપદનો ‘ધાતુનામનેકાર્થત્વાત્’ ધાતુના અનેક અર્થો થતા હોવાથી એ
વચન અનુસાર ઉપસ્થિત રહે છે-કરે છે તેવો અર્થ થાય છે. આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘અત્યેગઈયા પાણાહવાણ વિ’ હાં ગૌતમ ! કેટલાક
પચ્ચેન્દ્રિય જીવો એવા હોય છે કે જેઓ પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં
તત્પર રહે છે. અથવા પ્રાણાતિપાત કરે છે. ‘જાવ મિચ્છાદંસણ-
સલ્લે વિ ઉવક્કલાહજ્જંતિ’ યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યમાં પણ તત્પર રહે છે.
અથવા મિથ્યાદર્શન શલ્ય કરે છે. અહિયાં યાવત્ પદથી મૃષાવાદ વિગેરે
૧૬ સોળ પાપસ્થાનો ગ્રહણ કરાયા છે. કેમ કે જે પાપસ્થાન સૂત્રમાં બતાવી

પાણાદ્વાદ્વકલાદ્વજંતિ' સન્ત્યેકે નો પ્રાણાતિપાતે ઉપારૂપાન્તિ 'નો મુસાવાદે' નો મૃષાવાદે 'જાવ નો મિચ્છાદંસણસલ્લે ઉવકલાદ્વજંતિ' યાવત્ નો મિથ્યાદર્શનશલ્યે ઉપારૂપાન્તિ, અસંયતા જીવાઃ પ્રાણાતિપાતાદ્વષ્ટાદશપાપસ્થાનેષુ ઉપતિષ્ઠન્તિ, સંયતા જીવાઃ પ્રાણાતિપાતાદો નોપતિષ્ઠન્તીત્યર્થઃ 'જેસિં પિળં જીવાળં' યેષામપિ સ્વલુ જીવાનામ્ 'તે જીવા દ્વમાહિજ્જંતિ' તે જીવા દ્વમારૂપાયન્તે 'તેસિં પિ ણં જીવાળં' તેષામપિ સ્વલુ જીવાનામ્ અત્યેગદ્વ્યાળં' અસ્ત્યેકેષામસંજ્ઞિનામિત્યર્થઃ, 'વિજ્ઞાણ નાણત્તે' વિજ્ઞાતં નાનાત્વમ્-ભેદો વિજ્ઞાતો ભવતીત્યર્થઃ 'અત્યેગદ્વ્યાળં' અસ્ત્યેકેષામ્ અસંજ્ઞિનાં ન વિજ્ઞાતં નાનાત્વમ્-ભેદો ન વિજ્ઞાતો ભવતીત્યર્થઃ યેષામપિ જીવાનાં સંવન્ધિનાડતિપાતાદિના તે પચ્ચેન્દ્રિયા જીવા દ્વમારૂપાયન્તે યથા પ્રાણાતિપાતાદિમન્ત એતે ઇતિ તેષામપિ જીવાનામ્ અસ્ત્યયમર્થો યદુત એતેષાં સંજ્ઞિનાં પ્રતીતં નાનાત્વં-ભેદઃ યદુત વયં વધ્યાદય એતે વધકાદય

પ્રકટ કર દિયે ગયે હૈં। 'અત્યેગદ્વ્યા નો પાણાદ્વાદ્વકલાદ્વજંતિ' તથા કિતનેક પચ્ચેન્દ્રિય જીવ એસે હોતે હૈં કિ જો પ્રાણાતિપાત ક્રિયા મેં યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય મેં મૌજૂદ નહીં રહતે હૈં ઉસે નહીં કરતે હૈં તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈં કિ અસંયત જીવ ૧૮ પાપસ્થાનો મેં વર્તમાન રહતે હૈં ઓર જો સંયત જીવ હૈં વે ૧૮ પાપસ્થાનો મેં વર્તમાન નહીં રહતે હૈં 'જેસિં પિ ણં જીવાળં તે જીવા દ્વમાહિજ્જંતિ તેસિં પિ ણં' ઇત્યાદિ-તથા જિન જીવો કી યે પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયા કરતે હૈં उन જીવો મેં સે કિતનેક જીવો કો 'હમ इनके द्वारा मारे जा रहे हैं वे हमारे मारनेवाले हैं' इस प्रकार का भेद ज्ञान नहीं होता है कहने का भाव यही है कि जो जीव असंज्ञी होते हैं वे पचच्चेन्द्रिय होने पर भी

જીવીયા છે. 'અત્યેગદ્વ્યા નો પાણાદ્વાદ્વકલાદ્વજંતિ જાવ નો મિચ્છાદંસણસલ્લે ઉવકલાદ્વજંતિ' તથા કેટલાક પચ્ચેન્દ્રિય જીવો એવા હોય છે કે જે પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં તત્પર રહેતા નથી. અર્થાત્ પ્રાણાતિપાત વિગેરે કરતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-અસંયત જીવો ૧૮ અઢાર પ્રકારના પાપસ્થાનોમાં તત્પર રહે છે. અને જે સંયત જીવ છે તેઓ તે અઢાર પ્રકારના પાપસ્થાનોમાં તત્પર રહેતા નથી. 'જેસિં પિ ણં જીવાળં તે જીવા દ્વમાહિજ્જંતિ' તેસિં પિ ણં' ઇત્યાદિ તથા જે જીવોની પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયા તેઓ કરે છે, તે પૈકી કેટલાક જીવોને અમે આના દ્વારા મરાઈએ છીએ અથવા આ અમેને આ મારવાવાળા છે. એ રીતનું જ્ઞાન હોતું નથી. કહેવાનો હેતુ એ છે કે-જે અસંજ્ઞી જીવ હોય છે, તે પચ્ચેન્દ્રિય હોવા છતાં પણ વધ્ય અને ઘાતક એ લેદ વિનાના

इति एकेषां संज्ञिनां नो विज्ञातं नानात्वं यथोक्तरूपं वध्यवधकादिरूपमिति भावः । 'उववाओ सव्वओ' उपपात एषां जीवानां सर्वतः 'जाव सव्वट्टसिद्धाओ' यावत् सर्वार्थसिद्धात् उपपातः आगमनं स सर्वस्मादेव स्थानात् भवतीति, 'ठिई जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं' स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम् 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' उत्कृष्टतः स्थितिस्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि 'छ समुग्वाया केवलिवज्जा' पञ्चेन्द्रिय-जीवानां षट्समुद्घाता भवन्ति केवलिसमुद्घातवर्जिताः, केवलिसमुद्घातं परित्यज्य अन्ये षट्समुद्घाता भवन्तीति, 'उव्वट्टणा सव्वत्थ गच्छंति' उद्वर्तना सर्वत्र गच्छन्ति, 'जाव सव्वट्टसिद्धत्ति' यावत् सर्वार्थसिद्धे इति ते पञ्चेन्द्रियजीवाः,

वध्यघातक के भेद से रहित होते हैं तथा जो संज्ञी पञ्चेन्द्रिय जीव होते हैं उन्हें ही वध्यघातक भेदका ज्ञान होता है यही बात इस 'जेसिं-पि णं' इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट की गई है। 'उववाओ सव्वओ' का मत-लब ऐसा है कि इन जीवों में सब स्थानों से आकर जीव उत्पन्न होते हैं 'जाव सव्वट्ट सिद्धाओ' यावत् सर्वार्थसिद्ध तक के जीव भी इन पञ्चेन्द्रिय जीवों में आकर जन्म लेते हैं इस प्रकार से चारों गतियों के जीवों का इनमें उपपात कहा गया है। 'ठिई जहन्नेणं अंतो मुहुत्तं' इनकी स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की होती है 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' और उत्कृष्ट से ३३ सागरोपम की होती है यह ३३ सागरोपम की स्थिति सप्तमी भूमि के नारकों की अपेक्षा से या सर्वार्थसिद्धविमान के देवों की अपेक्षा से कही गई जाननी चाहिये 'छसमुग्वाया' केवलिसमुद्घात को छोड़कर इनमें ६ समुद्घात होते हैं 'उव्वट्टणा सव्वत्थ गच्छंति' ये पञ्चेन्द्रिय

હોય છે. તથા જે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવ હોય છે, તેઓને જ વધ્ય અને ધાતક-મારનારનો ભેદ નહીંવામાં હોય એજ વાત 'જેસિં પિં ણં' ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા બતાવેલ છે. 'ઉવવાઓ સવ્વઓ' આ પાઠનો હેતુ એ છે કે-આ જીવોમાં યધા જ સ્થાનોથી આવીને જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. 'જાવ સવ્વટ્ટસિદ્ધાઓ' યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીના જીવો પણ આ પંચેન્દ્રિય જીવોમાં જન્મ લે છે. આ રીતે ચારે ગતિયોવાળા જીવોનો તેઓમાં ઉપપાત કહ્યો છે. 'ઠિઈ જહન્નેણં અંતોમુહુત્તં' તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. 'ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં' અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે. આ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ સાતમી ભૂમિના નારકોની અપેક્ષાથી અથવા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોની અપેક્ષાથી કહેલ છે તેમ સમજવું. 'છ સમુગ્વાયા' કેવલી સમુદ્ધાતને છોડીને તેઓમાં છ સમુદ્ધાત હોય છે. 'ઉવ્વ-

પાણાદ્વાદ ઉવક્લાહ્જંતિ' સન્ત્યેકે નો પ્રાણાતિયાતે ઉપાખ્યાન્તિ 'નો મુસાવાદે' નો મૃષાવાદે 'જાવ નો મિચ્છાદંસણસલ્લે ઉવક્લાહ્જંતિ' યાવત્ નો મિથ્યા-દર્શનશલ્યે ઉપાખ્યાન્તિ, અસંયતા જીવાઃ પ્રાણાતિપાતાઘટાદશપાપસ્થાનેષુ ઉપ-તિષ્ઠન્તિ, સંયતા જીવાઃ પ્રાણાતિપાતાદૌ નોપતિષ્ઠન્તીત્યર્થઃ 'જેસિં પિળં જીવાળં' યેષામપિ સ્વલુ જીવાનામ્ 'તે જીવા એવમાહિજ્જંતિ' તે જીવા એવમાખ્યાયન્તે 'તેસિં પિળં જીવાળં' તેષામપિ સ્વલુ જીવાનામ્ અત્યેગહ્યાળં' અસ્ત્યેકેષામસંજ્ઞિ-નામિત્યર્થઃ, 'વિન્નાએ નાણતે' વિજ્ઞાતં નાનાત્વમ્-ભેદો વિજ્ઞાતો ભવતીત્યર્થઃ 'અત્યેગહ્યાળં' અસ્ત્યેકેષામ્ અસંજ્ઞિનાં ન વિજ્ઞાતં નાનાત્વમ્-ભેદો ન વિજ્ઞાતો ભવતીત્યર્થઃ યેષામપિ જીવાનાં સંવન્ધિનાઽતિપાતાદિના તે પચ્ચેન્દ્રિયા જીવા એવ-માખ્યાયન્તે યથા પ્રાણાતિપાતાદિમન્ત એતે इति તેષામપિ જીવાનામ્ અસ્ત્યયમર્થો યદુત એતેષાં સંજ્ઞિનાં પ્રતીતં નાનાત્વં-ભેદઃ યદુત વયં વધ્યાદય એતે વધકાદય

પ્રકટ કર દિયે ગયે હૈં। 'અત્યેગહ્યા નો પાણાદ્વાદ ઉવક્લાહ્જંતિ' તથા કિતનેક પચ્ચેન્દ્રિય જીવ એસે હોતે હૈં કિ જો પ્રાણાતિપાત ક્રિયા મેં યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્ય મેં મૌજૂદ નહીં રહતે હૈં ઉસે નહીં કરતે હૈં તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈં કિ અસંયત જીવ ૧૮ પાપસ્થાનો મેં વર્તમાન રહતે હૈં ઓર જો સંયત જીવ હૈં વે ૧૮ પાપસ્થાનો મેં વર્તમાન નહીં રહતે હૈં 'જેસિં પિળં જીવાળં તે જીવા એવમાહિજ્જંતિ તેસિં પિળં' इत्यादि-તથા જિન જીવોં કી યે પ્રાણાતિપાત આદિ ક્રિયા કરતે હૈં ઉન જીવોં મેં સે કિતનેક જીવોં કો 'હમ્ હનકે દ્વારા મારે જા રહે હૈં વે હમારે મારનેવાલે હૈં' હસ પ્રકાર કા ભેદ જ્ઞાન નહીં હોતા હૈં કહને કા ભાવ યહી હૈં કિ જો જીવ અસંજ્ઞી હોતે હૈં વે પચ્ચેન્દ્રિય હોને પર ખી

૦ દીધા છે. 'અત્યેગહ્યા નો પાણાદ્વાદ ઉવક્લાહ્જંતિ જાવ નો મિચ્છાદંસણ-સલ્લે ઉવક્લાહ્જંતિ' તથા કેટલાક પચ્ચેન્દ્રિય જીવો એવા હોય છે કે જે પ્રાણાતિપાત ક્રિયામાં યાવત્ મિથ્યાદર્શન શલ્યમાં તત્પર રહેતા નથી. અર્થાત્ પ્રાણાતિપાત વિગેરે કરતા નથી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-અસંયત જીવો ૧૮ અઠાર પ્રકારના પાપસ્થાનોમાં તત્પર રહે છે. અને જે સંયત જીવ છે તેઓ તે અઠાર પ્રકારના પાપસ્થાનોમાં તત્પર રહેતા નથી. 'જેસિં પિળં જીવાળં તે જીવા એવમાહિજ્જંતિ' તેસિં પિળં' इत्यादि તથા જે જીવોની પ્રાણા-તિપાત આદિ ક્રિયા તેઓ કરે છે, તે પૈકી કેટલાક જીવોને અમે આના દ્વારા મરાઈએ છીએ અથવા આ અમોને આ મારવાવાળા છે. એ રીતનું જ્ઞાન હોતું નથી. કહેવાનો હેતુ એ છે કે-જે અસંજ્ઞી જીવ હોય છે, તે પચ્ચેન્દ્રિય હોવા છતાં પણ વધ્ય અને ઘાતક એ ભેદ વિનાના

इति एकेषां संज्ञिनां नो विज्ञातं नानात्वं यथोक्तरूपं वध्यवधकादिरूपमिति भावः । 'उववाओ सव्वओ' उपपात एषां जीवानां सर्वतः 'जाव सव्वट्टसिद्धाओ' यावत् सर्वार्थसिद्धात् उपपातः आगमनं स सर्वस्मादेव स्थानात् भवतीति, 'ठिई जहन्नेण' अंतोमुहुत्तं स्थितिर्जघन्यतोऽन्तर्मुहूर्तम् 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' उत्कृष्टतः स्थितिस्रयस्त्रिंशत् सागरोपमाणि 'छ समुग्घाया केवलिवज्जा' पञ्चेन्द्रिय-जीवानां षट्समुद्घाता भवन्ति केवलिसमुद्घातवर्जिताः, केवलिसमुद्घातं परित्यज्य अन्ये षट्समुद्घाता भवन्तीति, 'उवट्टणा सव्वत्थ गच्छंति' उद्वर्तना सर्वत्र गच्छन्ति, 'जाव सव्वट्टसिद्धत्ति' यावत् सर्वार्थसिद्धे इति ते पञ्चेन्द्रियजीवाः,

वध्यघातक के भेद से रहित होते हैं तथा जो संज्ञी पञ्चेन्द्रिय जीव होते हैं उन्हें ही वध्यघातक भेदका ज्ञान होता है यही बात इस 'जेसि-पि णं' इत्यादि सूत्र द्वारा प्रकट की गई है। 'उववाओ सव्वओ' का मत-लब ऐसा है कि इन जीवों में सब स्थानों से आकर जीव उत्पन्न होते हैं 'जाव सव्वट्ट सिद्धाओ' यावत् सर्वार्थसिद्ध तक के जीव भी इन पञ्चेन्द्रिय जीवों में आकर जन्म लेते हैं इस प्रकार से चारों गतियों के जीवों का इनमें उपपात कहा गया है। 'ठिई जहन्नेण अंतो मुहुत्तं' इनकी स्थिति जघन्य से एक अन्तर्मुहूर्त की होती है 'उक्कोसेणं तेत्तीसं सागरोवमाइं' और उत्कृष्ट से ३३ सागरोपम की होती है यह ३३ सागरोपम की स्थिति सप्तमी भूमि के नारकों की अपेक्षा से या सर्वार्थसिद्धविमान के देवों की अपेक्षा से कही गई जाननी चाहिये 'छस्समुग्घाया' केवलिसमुद्घात को छोड़कर इनमें ६ समुद्घात होते हैं 'उवट्टणा सव्वत्थ गच्छंति' ये पञ्चेन्द्रिय

હોય છે. તથા જે સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય જીવ હોય છે, તેઓને જ વધ્ય અને ઘાતક-મારનારનો ભેદ જાણવામાં હોય એવા વાત 'જેસિં પિં ણં' ઇત્યાદિ સૂત્ર દ્વારા બતાવેલ છે. 'ઉવવાઓ સવ્વઓ' આ પાઠનો હેતુ એ છે કે-આ જીવોમાં યધા જ સ્થાનોથી આવીને જીવ ઉત્પન્ન થાય છે. 'જાવ સવ્વટ્ટસિદ્ધાઓ' યાવત્ સર્વાર્થસિદ્ધ સુધીના જીવો પણ આ પંચેન્દ્રિય જીવોમાં જન્મ લે છે. આ રીતે ચારે ગતિયોવાળા જીવોનો તેઓમાં ઉપપાત કહ્યો છે. 'ઠિઈ જહન્નેણ અંતોમુહુત્તં' તેઓની સ્થિતિ જઘન્યથી એક અંતર્મુહૂર્તની હોય છે. 'ઉક્કોસેણં તેત્તીસં સાગરોવમાઈં' અને ઉત્કૃષ્ટથી ૩૩ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ હોય છે. આ તેત્રીસ સાગરોપમની સ્થિતિ સાતમી ભૂમિના નારકોની અપેક્ષાથી અથવા સર્વાર્થસિદ્ધ વિમાનના દેવોની અપેક્ષાથી કહેલ છે તેમ સમજવું. 'છ સમુગ્ગાયા' કેવલી સમુદ્ધાતને છોડીને તેઓમાં છ સમુદ્ધાત હોય છે. 'ઉવ-

ઉદ્વૃત્ય-મૃત્વા સર્વાર્થસિદ્ધપર્યન્તં ગચ્છન્તીત્યર્થઃ । ‘સેસં જહા વેદંદિયાણં’ શોષં
 યથા દ્વીન્દ્રિયાણામ્ એતદ્દિન્નં સર્વં દ્વીન્દ્રિયત્રયદેવ જ્ઞાતવ્યમિતિ । ‘એસિણં મંતે !’
 એતેપાં સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘વેદંદિયાણં જાવ પંચંદિયાણ ય’ દ્વીન્દ્રિયાણાં યાવત્પચ્ચેન્દ્રિ-
 યાણાં ચ જીવાનામ્ યાવત્પદેન ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયાણાં ગ્રહણં ભવતિ । ‘કયરે
 કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા વા’ કતરે કતરેભ્યો યાવદ્વિશેષાધિકા વા યાવ-
 ત્પદેન અલ્પદ્વિકા મહદ્વિકા વેત્યનયોઃ સંગ્રહઃ ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ-‘ગોયમા’
 હે ગૌતમ ! ‘સવ્વત્થો વા પંચંદિયા’ સર્વસ્તોકાઃ પચ્ચેન્દ્રિયાઃ ‘ચતુરિંદિયા વિસે-
 સાહિયા’ ચતુરિન્દ્રિયા વિશેષાધિકાઃ ‘તેદંદિયા વિસેસાહિયા’ ત્રીન્દ્રિયા વિશે-

જીવ મરકર સર્વત્ર ઉત્પન્ન હોતે હૈં ‘જાવ’ તાત્પર્ય હસ કથન કા કેવલ
 યહી હૈ કિ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ મરકર સર્વાર્થસિદ્ધ તક ઉત્પન્ન હોતે હૈં ।
 ‘સેસં જહા વેદંદિયાણં’ હસ કથન સે અતિરિક્ત ઔર સઘ કથન દ્વીન્દ્રિય-
 જીવોં કે કથન જૈસા હી જાનના ચાહિયે ‘એસિણં મંતે ! વેદંદિયાણં
 જાવ પંચંદિયાણ ય કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા’ અઘ ગૌતમ ને
 હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ-હે મદન્ત ! હન દ્વીન્દ્રિયજીવોં સે
 કૌન કિસસે યાવત્ વિશેષાધિક હૈં ? યહાં પ્રથમ યાવત્પદ સે તેદંદ્રિય
 ઔર ચૌદ્વિન્દ્રિયજીવોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ઔર દ્વિતીય યાવત્પદ
 સે અલ્પદ્વિકા ઔર મહદ્વિકા હન દો કા ગ્રહણ હુઆ હૈ ગૌતમ કે હસ
 પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુએ પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વત્થો
 વા પંચંદિયા’ સઘ સે કમ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ હૈં ઔર પચ્ચેન્દ્રિય
 જીવોં કી અપેક્ષા ‘ચતુરિંદિયા વિસેસાહિયા’ ચૌદ્વિન્દ્રિય જીવ વિશે-

દૃષ્ટા સવ્વત્થ ગચ્છન્તિ’ આ પંચેન્દ્રિય જીવ મરીને બધે જ ઉત્પન્ન થાય છે.
 આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે-પંચેન્દ્રિય જીવ મરીને સર્વાર્થ સિદ્ધ ઉત્પન્ન
 થાય છે. ‘સેસં જહા વેદંદિયાણં’ આ કથન શિવાય બાકીનું બધું કથન બે
 ઇન્દ્રિય જીવોના કથન પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું. એસિં ણં મંતે ! વેદંદિ-
 યાણં જાવ પંચંદિયાણ ય કયરે કયરેહિંતો જાવ વિસેસાહિયા’ હે ભગવન આ
 બે ઇન્દ્રિય જીવોમાં કોણ કોનાથી યાવત્ વિશેષાધિક છે ? અહિંયાં પહેલા યાવત્
 પદથી ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો ગ્રહણ કરાયા છે. અને
 બીજા યાવત્ પદથી અલ્પદ્વિકા અને મહદ્વિકા એ બે ગ્રહણ કરાયા છે. ગૌતમ
 દ્વારા મીતા આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘સવ્વત્થો
 વા પંચંદિયા’ બધામાં એકા પંચેન્દ્રિય જીવ છે અને પંચેન્દ્રિય જીવોની

વાધિકાઃ 'તેહંદિયા વિસેસાહિયા' દ્વાન્દ્રિયા વિશેષાધિકાઃ, સર્વતોડલ્પાઃ પચ્ચેન્દ્રિયાઃ તદપેક્ષયા ચતુરિન્દ્રિયાઃ તતોડધિકાઃ, તદપેક્ષયા ત્રીન્દ્રિયા અધિકાસ્તદપેક્ષયા દ્વીન્દ્રિયાઃ અધિકાઃ સર્વતોડલ્પત્વં પચ્ચેન્દ્રિયાણામ્ સર્વતોડધિકત્વં દ્વીન્દ્રિયાણામ્, ત્રીન્દ્રિયચતુરિન્દ્રિયયોરપેક્ષયા અલ્પત્વમપિ અપેક્ષયા વિશેષાધિકત્વમપીત । સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! તિ જાત્ર વિહરઈ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત !

इति यावद्विहरति हे भदन्त ! यदेवानुप्रियेण कथितं तत् एवमेव-सर्वथा सत्यमेव भवद्वाक्यस्य सर्वथा सत्यत्वात् इति कथयित्वा गौतमो भगवन्तं वन्दते नमस्यति वन्दित्वा नमस्यित्वा संयमेन तपसा आत्मानं भावयन् विहरतीति ॥सू० १॥

इति श्री विश्वशिरूपातजगद्बल्लादियदभूषितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य'

पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका

ख्यायां व्याख्यायां विंशतितमशतकस्य प्रथमोद्देशकः समाप्तः॥२०-१॥

વાધિક હૈં 'તેહંદિયા વિસેસાહિયા' ચૌહન્દ્રિય જીવો' કી અપેક્ષા તેહન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક હૈં 'તેહંદિયા વિસેસાહિયા' તેહન્દ્રિય જીવો' કી અપેક્ષા દોહન્દ્રિય જીવ વિશેષાધિક હૈં' હસ પ્રકાર સવ સે કમ પચ્ચેન્દ્રિય જીવ હૈં । इनकी अपेक्षा चौहन्द्रिय जीव अधिक है इनकी भी अपेक्षा तेहन्द्रिय जीव अधिक है और इनकी अपेक्षा दो इन्द्रिय-जीव अधिक है । अतः इस प्रकार से विचार करने पर पच्येन्द्रिय जीवों में सर्वतोऽल्पता आती है । और द्वीन्द्रिय जीवों में सर्वतोऽधिकता आती है तथा तेहन्द्रिय और चौहन्द्रिय जीवों में अपेक्षाकृत अल्पता भी और अपेक्षाकृत विशेषाधिकता भी आती है 'सेवં मंते !

અપેક્ષાએ 'ચતુરિન્દ્રિયા વિસેસાહિયા' ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો વિશેષાધિક છે. 'તેહંદિયા વિસેસાહિયા' ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોની અપેક્ષાએ ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો વિશેષાધિક છે. 'તેહંદિયા વિસેસાહિયા' ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવોની અપેક્ષાએ બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો વિશેષાધિક છે. આ રીતે બધાથી જોછા પચેન્દ્રિય જીવો છે. તેમની અપેક્ષાએ ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવો અધિક છે. ચાર ઇન્દ્રિયવાળા કરતાં ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો અધિક છે. અને ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા જીવો કરતાં બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવો અધિક છે. તેથી આ રીતનો વિચાર કરવામાં આવે તો પચેન્દ્રિય જીવોમાં સર્વથી અલ્પપણુ આવે છે. અને બે ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં સર્વથી અધિકપણુ આવે છે. તથા ત્રણ ઇન્દ્રિયવાળા અને ચાર ઇન્દ્રિયવાળા જીવોમાં અપેક્ષાથી અલ્પપણુ અને અપેક્ષાથી વિશેષાધિકપણુ પણ આવે છે.

सेवं भंते ! त्ति जाव विहरइ' हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो यह कहा है वह सब सत्य ही कहा है, हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो यह कहा है वह सब सत्य ही कहा है क्योंकि आपके वाक्य सर्वथा सत्य होते हैं इस प्रकार कहकर गौतम ने भगवान् को वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार कर फिर वे संयम और तप से आत्मा को आवित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥ सू० १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत
“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके बीसवें शतकका
॥ पहला उद्देशा समाप्त २०-१ ॥

‘सेवं भंते सेवं भंते त्ति जाव विहरइ’ हे भगवन् आप देवानुप्रिये
आ विषयमां ने प्रमाणे कहुं छे. ते सधणुं सत्य न छे. हे भगवन्
आपनुं कथन सर्वथा यथार्थ न छे. आपना वाक्यो सर्वथा सत्य न छे
छे. आ प्रमाणे कहीने गौतम स्वाभीओ प्रबुने वंदना करी नमस्कार कर्था.
वंदना नमस्कार करीने तेओ संयम अने तपथी आत्माने आवित करता
थका पोताना स्थान पर विराजमान थया. ॥ सू १ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराजकृत “भगवतीसूत्र”नी
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना बीसवा शतकने पहिले उद्देशक समाप्त २०-१॥

अथ द्वितीयोद्देशकः प्रारभ्यते ॥

प्रथमोद्देशके द्वीन्द्रियादयो जीवाः प्ररूपिताः, ते च जीवा आकाशाधारा इति द्वितीयोद्देशके आकाशादिः प्ररूप्यते इत्येवं संबन्धेन आयातस्य द्वितीयोद्देशः कस्येदमादिषु सूत्रम्—‘कइविहे णं भंते !’ इत्यादि,

सूत्रम्—‘कइविहे णं भंते ! आगासे पन्नत्ते ? ‘गोयमा ! दुविहे आगासे पन्नत्ते ? ‘तं जहा—लोयागासे य अलोयागासे य । लोयागासे णं भंते ! किं जीवा जीवदेसा एवं जहा वितीयसए अत्थि उदेसे तह चेव इह वि भाणियव्वं, णवरं अभिलावो जाव धम्मत्थिकाए णं भंते ! के महालए पन्नत्ते ? गोयमा ! लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे लोयफुडे लोयं चेव ओगाहत्ता णं चिट्ठइ एवं जाव पोमगलत्थिकाए । अहे लोए णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं ओगाढे ? गोयमा ! सातिरेगं अद्धं ओगाढे एवं एएणं अभिलावेणं जहा वितीयसए जाव इसीप्पभारा णं भंते ! पुढवी लोयागासस्स किं संखेज्जभागं० ओगाढा पुच्छा ? गोयमा ! नो संखेज्जभागं ओगाढा, नो असंखेज्जभागं ओगाढा नो संखेजे भागे ओगाढा नो असंखेजे भागे ओगाढा नो सव्वलोयं ओगाढा सेसं तं चेव ॥सू० १॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! आकाशः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! द्विविध आकाशः प्रज्ञप्तः, तद्यथा—लोकाकाशश्च अलोकाकाशश्च । लोकाकाशः खलु भदन्त ! किं जीवाः जीवदेशाः एवं यथा द्वितीयशतके अस्त्युद्देशके तथैव इहापि सर्वं भणितव्यम् नवरसमिलापो यावत् धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! किं महालयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! लोको लोकमात्रो लोकप्रमाणको लोकस्पृष्टो लोकमेवावगाह्य खलु विष्ठति एवं यावत् पुद्गलास्तिकायः । अधोलोकः खलु भदन्त ! धर्मास्तिकायस्य कियन्तमवगाढः ? गौतम । सातिरेकमर्द्धमवगाढः, एवमेतेनाभिलापेन यथा द्वितीयशते यावद् ईशत्प्राग्भारा खलु भदन्त ! पृथिवी लोकाकाशस्य किं

દેસા' લોકાકાશઃ સ્વલુ ભદન્ત ! કિં જીવા જીવદેશઃ, 'એવં જહા ત્રિતીયસૃણ અત્થિઉદેસે તહચેવં ઇહવિ ભાણિયન્વં' એવં યથા દ્વિતીયશતકે દશમે અસ્ત્યુદેશકે તથેવં ઇહાપિ ભણિતવ્પમ્ 'નવરં અભિલાવો' નવરમ્ અભિલાપઃ-નવરમ્ વિશેષઃ કેવલમેતાવાનેવં યત્-તત્ર-દ્વિતીયશતકે 'લોયં ચેવં ફુસિત્તા ણં ચિદ્દહ' ઇત્યસ્ય સ્થાને-'લોયં ચેવં ઓગાહિત્તા ણં ચિદ્દહ' ઇત્યેવમભિલાપો વક્તવ્યઃ કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-'જાવં યાવત્ 'ધમ્મત્થિકાણં' ઇત્યાદિ સૂત્રમાયાતિ તાવત્પર્યન્તં વક્તવ્યમ્ । અત્ર યાવત્પદેન 'અલોયાગાસે ણં મંતે' ઇત્યાદિ અલોકાકાશસૂત્રં સંપૂર્ણં પઠનીયમ્, અસ્ય વ્યાખ્યાડપિ તત્રેવ દ્રષ્ટવ્યેતિ ।

દ્રવ્ય આકાશ કે જો એ ભેદ કિયે ગયે હૈં વે આધેયભૂત દ્રવ્યોં કે વહાં નહીં પાવે જાને કી અપેક્ષા સે હી કિયે ગયે હૈં અર્થાત્ જીવાદિક દ્રવ્ય આકાશ કે જિતને ભાગ મેં પાવે જાતે હૈં વહ ભાગ લોકાકાશ હૈં ઓર ઇસસે અતિરિક્ત ભાગ અલોકાકાશ હૈં । 'લોયાગાસે ણં મંતે ! કિં જીવા જીવદેસા ?' હે ભદન્ત ! લોકાકાશ કયા અનેક જીવ રૂપ હૈં ? યા જીવ દેશરૂપ હૈં ? ઇત્યાદિ પ્રશ્ન કા ઉત્તર 'એવં જહા ત્રિતીયસૃણ અત્થિ ઉદેસે તહ ચેવં ઇહ વિ ભાણિયન્વં' હે ગૌતમ ! દ્વિતીયશતકકે ૧૦ વેં અસ્તિ ઉદેશક મેં કહે ગયે અનુસાર હૈં 'નવરં અભિલાવો' પરંતુ વિશેષતા કેવલ ઇતની સી હૈં કિ વહાં દ્વિતીયશતક મેં 'લોયંચેવં ફુસિત્તા ણં ચિદ્દહ' એસા જો અભિલાપ હૈં ડસ અભિલાપ કે સ્થાન મેં 'લોયં ચેવં ઓગાહિત્તા ણં ચિદ્દહ' યહાં એસા અભિલાપ કહનાં ચાહિયે ઓર યહ અભિલાપ 'જાવં ધમ્મત્થિકાણં' ઇસ સૂત્ર પર્યન્ત

૭૫ વિગેરે દ્રવ્ય આકાશના બેટલા ભાગમાં મળે છે, તે ભાગને લોકાકાશ કહે છે. 'લોયાગાસે ણં મંતે ! કિં જીવા જીવદેસા' હે ભગવન્ લોકાકાશ શુ' અનેક ૭૫ છે ? અથવા ૭૫ દેશ ૩૫ છે ? વિગેરે પ્રશ્નોનો ઉત્તર આપતા પ્રભુ કહે છે કે-'એવં જહા ત્રિતીયસૃણ અત્થિઉદેસે તહ ચેવં ઇહવિ ભાણિયન્વં' હે ગૌતમ ખીન્ન શતકના ૧૦ દસમાં અસ્તિઉદેશમાં કહ્યા પ્રમાણે છે. 'નવરં અભિલાવો' પરંતુ વિશેષતા કેવળ બેટલી જ છે કે ત્યાં ખીન્ન શતકમાં 'લોયં ચેવં ફુસિત્તા ણં ચિદ્દહ' એ પ્રમાણેનો બે અભિલાપ છે, તે અભિલાપના સ્થાને 'લોયં ચેવં ઓગાહિત્તા ણં ચિદ્દહ' આ પ્રમાણેનો અભિલાપ કહેવો ભેધએ. અને આ અભિલાપ 'જાવં ધમ્મત્થિકાણં' આ સૂત્ર સુધી કહેવું ભેધએ. અહિયાં યાવત્ પદથી એ બતાવ્યું છે કે-અલોયાગાસે ણં મંતે !' ઇત્યાદિ

અર્થાગ્રે પ્રસ્તુતસૂત્રમાહ-‘ધર્મસ્થિકાણં મંતે’ इत्यादि, ‘ધર્મસ્થિકાણં મંતે’ ધર્માસ્થિકાયઃ સ્વલુ મદન્ત ! ‘કે મહાલણ પન્નત્તે’ કિયન્મહાલયઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ- કીદ્દશં-મહત્ત્વં ધર્માસ્થિકાયસ્ય કથિતમ્ કિયાન્વિસ્તીર્ણઃ ? इत्यर्थः इति प्रश्नः, उत्तरमाह-‘गोयमा’ इत्यादि ‘गोयमा’ ! हे गौतम ! ‘लोए लोयमेत्ते लोयप्प-माणे’ : लोकः लोकमात्रः, लोकप्रमाणः, लोकः-लोकरूपः, लोकमात्रः-यावान् लोकस्तावन्मात्रः, लोकप्रमाणः-लोकदेव प्रमाणं यस्य स तथा । ‘लोयફुडे लોયં ચેવ ઓગાહિત્તાણં ચિદ્દહ’ લોકસ્પૃષ્ટઃ સન્ લોકં સ્પૃશન્ સ્થિતઃ લોકમેવા-

કહતે જાનાં ચાહિયે યહાં યાવત્પદ સે યહ કહા ગયા હૈ કિ ‘અલો-ગ્રાગાસે ણં મંતે !’ इत्यादि अलोकाकाश सूत्र संपूर्णरूप से यहां पढ़ लेना चाहिये इसकी व्याख्या भी वहां पर देख लेनी चाहिये तात्पर्य कहने का यही है कि यहां पर लोकाकाश के जीवादिरूप होने का प्रश्न है सो उसके समाधान में ऐसा समझना चाहिये कि लोकाकाश यह जीव-रूप भी है जीवदेशरूप भी है और जीवप्रदेशरूप भी है इत्यादि समस्त कथन वहां द्वितीय शतक के १० वें उद्देशक में कहा गया है अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘धर्मस्थिकाणं मंते ! के महालण पन्नत्ते’ हे भदन्त ! धर्मास्तिकाय कितना बड़ा कहा गया है ? अर्थात् धर्मास्ति-काय कितना विस्तीर्ण है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा है-‘गोयमा ! लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे’ हे गौतम ! धर्मास्तिकाय लोकरूप है जितना बड़ा लोक है, उतना बड़ा है, लोक का जितना प्रमाण है उतना ही प्रमाण

અલોકાકાશ સૂત્ર ‘પૂરેપૂરું’ અહિયાં કહેવું જોઈએ. અને તેની વ્યાખ્યા પણ ત્યાં જોઈ સમજી લેવી. કહેવાતું ‘તાત્પર્ય’ એ છે કે—અહિં લોકાકાશમાં જીવ-વિગેરે હોવાનો પ્રશ્ન છે. તેથી તેના સમાધાનમાં એમ સમજવું જોઈએ કે-લોકાકાશ જીવ રૂપ પણ છે, જીવ દેશ રૂપ પણ છે. અને જીવ પ્રદેશરૂપ પણ છે. વિગેરે સંપૂર્ણ કથન ત્યાં બીજા શતકના ૧૦ દસમાં ઉદ્દેશમાં કહ્યું છે. તે પ્રમાણે અહિયાં સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે-‘ધર્મસ્થિકાણં મંતે ! કે મહાલણ પન્નત્તે’ હે ભગવન્ ધર્માસ્થિકાય કેટલું વિશાળ કહેલ છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! લોए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे’ હે ગૌતમ ! ધર્માસ્થિકાય લોક રૂપ છે. જેટલો વિશાળ લોક છે, તેટલો વિશાળ ધર્માસ્થિકાય છે. અર્થાત્ જેટલું પ્રમાણ લોકનું છે. તેટલું જ પ્રમાણ ધર્માસ્થિકાયનું છે. ‘લોયફુડે લોયં ચેવ ઓગાહિત્તાણં ચિદ્દહ’ લોકને સ્પર્શ કરીને તે સંપૂર્ણ

વગાહ્ય-લોકં વ્યાપ્ય સ્વલુ તિષ્ઠતિ, 'एवं जाव पुग्गलत्थिकाए' एवम्-धर्मास्ति-
 कायवद्देव यावत् पुद्गलास्तिकायोऽपि लोकस्पृष्टः लोकप्रदगाह्य तिष्ठति यावत्पदेन
 अधर्मास्तिकायलोकाकाशजीवास्तिकायानां संग्रहः । 'अहेलोए णं भंते' अधो-
 लोकः खलु भदन्त ! 'धम्मत्थिकायस्स' धर्मास्तिकायस्य 'केवइयं ओगाढे'
 कियन्तं भागप्रवगाढः-अवगाह्य स्थितः 'गोयमा ! सातिरेणं अद्धं ओगाढे'
 गौतम ! सातिरेकमर्द्धम्-अर्द्धात्किञ्चिदधिकमवगाढः, 'एवं एएणं अभिलावेणं
 जहा वितीयसए' एवम् एतेनाभिलापेन यथा द्वितीयशतके अनेनैव क्रमेण यथा
 द्वितीयशतके दशमोद्देशके कथितम् तथेहापि वक्तव्यम् । कियत्पर्धन्तमित्याह-

इसका है 'लोयफुडे लोयं चेव ओगाहित्ताणं चिड्डह' लोक को छूता हुआ यह
 सम्पूर्ण लोक में व्याप्त होकर रहा हुआ है 'एवं जाव पुग्गलत्थिकाए' यहां
 यावत्पद से अधर्मास्तिकाय लोकाकाश और जीवास्तिकाय' इसका ग्रहण
 हुआ है तात्पर्य यह है कि धर्मास्तिकाय के जैसे ही यावत् अधर्मास्तिकाय
 लोकाकाश और जीवास्तिकाय पुद्गलास्तिकाय ये सब लोक को छूते हैं
 और लोक को व्याप्त कर उसमें ठहरे हुए हैं । अब गौतम ने प्रभु से
 ऐसा प्रश्न किया है-'अहेलोए णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं ओगाढे'
 हे भदन्त अधोलोक धर्मास्तिकाय के कितने भाग को व्याप्त करके ठहरा
 हुआ है ? इसके उत्तर में प्रभु कहते हैं-'गोयमा ! सातिरेणं अद्धं
 ओगाढे' हे गौतम ! अधोलोक धर्मास्तिकाय के आधे से कुछ अधिक
 भाग को व्याप्त करके ठहरा हुआ है 'एवं एएणं अभिलावेणं जहा विती-
 यसए०' इसी क्रम से जैसा द्वितीयशतक के १० वे उद्देशक में कहा

લોકમાં વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. 'एवं जाव पुग्गलत्थिकाए' अर्द्धि' यावत्पદથી
 अधर्मास्तિકાય લોકાકાશ અને જીવાસ્તિકાય એ અડધુ કરાયા છે.
 કહેવાનું 'તાત્પર્ય' એ છે કે-ધર્માસ્તિકાયની જેમ જ યાવત્, અધર્માસ્તિકાય
 લોકાકાશ, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય એ બધા જ લોકને
 સ્પર્શ કરે છે. અને લોકમાં વ્યાપ્ત થઈને તેમાં રહે છે. ફરીથી
 ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે-'अहे णं भंते ! धम्मत्थिकायस्स केवइयं
 ओगाढे' હે ભગવન્ અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને વ્યાપ્ત કરીને
 રહ્યો છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-'गोयमा ! सातिरेणं अद्धं ओगाढे' હે
 ગૌતમ ! અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના અર્ધા ભાગથી કંઈક વધારે ભાગને વ્યાપ્ત
 કરીને રહેલ છે. 'एवं एएणं अभिलावेणं जहा वितीयसए०' એજ ક્રમથી
 જેમ બીજા શતકના દસમાં ઉદ્દેશમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેજ પ્રમાણે અહિંયાં

અર્થાગ્રે પ્રત્યુત્તરમાહ—‘ધર્મસ્થિકાણં મંતે’ इत्यादि, ‘धर्मस्થिकाएणं मंते’ धर्मास्तिकायः खलु भदन्त ! ‘के महालए पन्नत्ते’ कियन्महालयः प्रवृत्तः—कीदृशं—सहस्रं धर्मास्तिकायस्य कथितम् कियान्विस्तीर्णः ? इत्यर्थः इति प्रश्नः उत्तरमाह—‘गोयमा’ इत्यादि ‘गोयमा’ ! हे गौतम ! ‘लोए लोयमेत्ते लोयप्पमाणे’ : लोकः लोकमात्रः, लोकप्रमाणः, लोकः—लोकरूपः, लोकमात्रः—यायान् लोकस्तावन्मात्रः, लोकप्रमाणः—लोकप्रदेव प्रमाणं यस्य स तथा । ‘लोयफुडे लोयं चेव ओगाहित्ताणं चिट्ठं’ लोकस्पृष्टः सन् लोकं स्पृशन् स्थितः लोकमेवा-

કહતે જાનાં ચાહિયે યહાં યાવત્પદ સે યહ કહા ગયા હૈ કિ ‘અલો-
યાગાસે ણં મંતે !’ इत्यादि अलोकाकाश सूत्र संपूर्णरूप से यहां पढ़
लेना चाहिये इसकी व्याख्या भी यहां पर देख लेनी चाहिये तात्पर्य
कहने का यही है कि यहां पर लोकाकाश के जीवादिरूप होने का प्रश्न है
सो उसके समाधान में ऐसा समझना चाहिये कि लोकाकाश यह जीव-
रूप भी है जीवदेशरूप भी है और जीवप्रदेशरूप भी है इत्यादि समस्त
कथन वहां द्वितीय शतक के १० वें उद्देशक में कहा गया है अब गौतम
प्रभु से ऐसा पूछते हैं—‘धर्मस्થિકાણં મંતે ! કે મહાલए પન્નત્તે’ હે
મદન્ત ! ધર્માસ્તિકાય કિતના બડા કહા ગયા હૈ ? અર્થાત્ ધર્માસ્તિ-
કાય કિતના વિસ્તીર્ણ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રભુ ને કહા હૈ—‘ગોયમા ! લોए
લોયમેત્તે લોયપ્પમાણે’ હે ગૌતમ ! ધર્માસ્તિકાય લોકરૂપ હૈ જિતના બડા
લોક હૈ, ઉતના બડા હૈ, લોક કા જિતના પ્રમાણ હૈ ઉતના હી પ્રમાણ

અલોકાકાશ સૂત્ર પૂરેપૂરું અહિયાં કહેવું જોઈએ. અને તેની વ્યાખ્યા પણ
ત્યાં જોઈ સમજ લેવી. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—અહિં લોકાકાશમાં
જીવ વિગેરે હોવાનો પ્રશ્ન છે. તેથી તેના સમાધાનમાં એમ સમજવું જોઈએ
કે—લોકાકાશ જીવ રૂપ પણ છે, જીવ દેશ રૂપ પણ છે. અને જીવ પ્રદેશરૂપ
પણ છે. વિગેરે સંપૂર્ણ કથન ત્યાં બીજા શતકના ૧૦ દસમાં ઉદ્દેશમાં કહ્યું
છે. તે પ્રમાણે અહિયાં સમજવું.

હવે ગૌતમ સ્વામી ફરીથી પ્રભુને પૂછે છે કે—‘ધર્મસ્થિકાણં મંતે !
કે મહાલए પન્નત્તે’ હે ભગવન્ ધર્માસ્તિકાય કેટલું વિશાળ કહેલ છે ? તેના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! લોए લોયમેત્તે લોયપ્પમાણે’ હે ગૌતમ !
ધર્માસ્તિકાય લોક રૂપ છે. જેટલો વિશાળ લોક છે, તેટલો વિશાળ ધર્માસ્તિ-
કાય છે. અર્થાત્ જેટલું પ્રમાણ લોકનું છે. તેટલું જ પ્રમાણ ધર્માસ્તિકાયનું
છે. ‘લોયફુડે લોયં ચેવ ઓગાહિત્તાં ણં ચિટ્ઠં’ લોકને સ્પર્શ કરીને તે સંપૂર્ણ

વગાહ્ય-લોકં વ્યાપ્ય સ્વલુ તિષ્ઠતિ, 'એવં જાવ પુગ્ગલત્થિકા' એવમ્-ધર્માસ્તિકાયાવદેવ યાવત્ પુદ્ગલાસ્તિકાયોઽપિ લોકસ્પૃષ્ઠઃ લોકમવગાહ્ય તિષ્ઠતિ યાવત્પદેન અધર્માસ્તિકાયલોકાકાશજીવાસ્તિકાયનાં સંગ્રહઃ । 'અહેલો' ણં મંતે' અધો-લોકઃ સ્વલુ મદન્ત ! 'ધમ્મત્થિકાયસ્સ' ધર્માસ્તિકાયસ્ય 'કેવહયં ઓગાઢે' કિયન્તં માગમવગાહઃ-અવગાહ્ય સ્થિતઃ 'ગોચમા ! સાતિરેગં અહં ઓગાઢે' ગૌતમ ! સાતિરેકમર્દ્દમ્-અર્દ્ધાત્તિકાશ્ચિદધિકમવગાહઃ, 'એવં એણં અભિલાવેણં જહા વિતીયસ' એવમ્ એતનાભિલાપેન યથા દ્વિતીયશતકે અનેનૈવ ક્રમેણ યથા દ્વિતીયશતકે દશમોદેશકે કથિતમ્ તથેહાપિ વક્તવ્યમ્ । કિયત્પર્યન્તમિત્યાહ-

હસકા હૈ 'લોચકુડે લોચં ચેવ ઓગાહિત્તાણં ચિદ્દહ' લોક કો છૂતા હુઆ યહ સમ્પૂર્ણ લોક મેં વ્યાસ હોકર રહા હુઆ હૈ 'એવં જાવ પુગ્ગલત્થિકા' યહાં યાવત્પદ સે અધર્માસ્તિકાય લોકાકાશ ઓર જીવાસ્તિકાય' હસકા ગ્રહણ હુઆ હૈ તાત્પર્ય યહ હૈ કિ ધર્માસ્તિકાય કે જૈસે હી યાવત્ અધર્માસ્તિકાય લોકાકાશ ઓર જીવાસ્તિકાય પુદ્ગલાસ્તિકાય ચે સ્વ લોક કો છુતે હૈ ઓર લોક કો વ્યાસ કર ઉસમેં ઠહરે હુએ હૈ । અવ ગૌતમ ને પ્રશ્ન ચે એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ-'અહેલો' ણં મંતે ! ધમ્મત્થિકાયસ્સ કેવહયં ઓગાઢે' હે મદન્ત અધોલોક ધર્માસ્તિકાય કે કિતને ભાગ કો વ્યાસ કરકે ઠહરા હુઆ હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-'ગોચમા ! સાતિરેગં અહં ઓગાઢે' હે ગૌતમ ! અધોલોક ધર્માસ્તિકાય કે આધે સે કુછ અધિક ભાગ કો વ્યાસ કરકે ઠહરા હુઆ હૈ 'એવં એણં અભિલાવેણં જહા વિતીયસ' હસી ક્રમ સે જૈસા દ્વિતીયશતક કે ૧૦ વેં ઉદ્દેશક મેં કહા

લોકમાં વ્યાપ્ત થઈને રહે છે. 'એવં જાવ પુગ્ગલત્થિકા' અહિં યાવત્પદથી અધર્માસ્તિકાય લોકાકાશ અને જીવાસ્તિકાય એ અહણુ કરાયા છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ધર્માસ્તિકાયની જેમ જ યાવત્ અધર્માસ્તિકાય લોકાકાશ, જીવાસ્તિકાય અને પુદ્ગલાસ્તિકાય એ બધા જ લોકને સ્પર્શ કરે છે. અને લોકમાં વ્યાપ્ત થઈને તેમાં રહે છે. ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે-'અહે' ણં મંતે ! ધમ્મત્થિકાયસ્સ કેવહયં ઓગાઢે' હે ભગવન્ અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના કેટલા ભાગને વ્યાપ્ત કરીને રહ્યો છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-'ગોચમા ! સાતિરેગં અહં ઓગાઢે' હે ગૌતમ ! અધોલોક ધર્માસ્તિકાયના અર્ધા ભાગથી કંઈક વધારે ભાગને વ્યાપ્ત કરીને રહેલ છે. 'એવં એણં અભિલાવેણં જહા વિતીયસ' એજ ક્રમથી જેમ બીજા શતકના દસમાં ઉદ્દેશમાં કહેવામાં આવ્યું છે તેજ પ્રમાણે અહિં

‘જાવ ઈસિપ્તમારણં મંતે !’ યાવદ્ ઈપ્તમાગ્મારા સ્વલ્પ મદન્ત ! યાવત્ ઈપ્તમાગ્મારા પૃથિવીસૂત્રમાયાતિ તાવત્પર્યન્તમિત્યર્થઃ । અત્રસ્થ યાવત્પદેન તિર્યગ્લોકોર્ધ્વલોકાદિસૂત્રાણાં ગ્રહણં ભવતિ એતત્સર્વં તત્રૈવ દ્વિતીયશતકે અસ્તિકાયોદેશકે દશમે દ્રષ્ટવ્યમ્ અથ ઈપ્તમાગ્મારા પૃથિવી સૂત્રમાહ—‘ઈસિપ્તમારણં મંતે ! પુઢવી, ઈષ્તમાગ્મારા સિદ્ધશિલેતિનામ્ના પ્રસિદ્ધા સ્વલ્પ મદન્ત ! પૃથિવી ‘લોયાગાસસ્સ કિં સંખેજ્જહમાગં ૦ ઓગાઢા પુચ્છા’ લોકાકાશસ્ય કિં સંખેયમાગં ૦ અવગાઢા પૃચ્છા, અસંખેયમાગં વેતિ પ્રશ્નઃ, ‘મોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘નો સંખેજ્જહમાગં ઓગાઢા’ નો સંખેયમાગમવગાઢા ‘અસંખેજ્જહમાગં ઓગાઢા’ અસંખેયમાગમવગાઢા ‘નો સંખેજ્જે માગે નો અસંખેજ્જે’ નો સંખેયાન્ માગાન્ નો અસંખેયાન્

નયા હૈ વૈસા હી યહાં પર યાવત્ ઈષ્તમાગ્મારા પૃથિવીસૂત્ર પર્યન્ત કહ લેના યાહિયે યહાં યાવત્પદ સે તિર્યગ્ લોક, ઊર્ધ્વલોક આદિ સૂત્રોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ યહ સ્વ દ્વિતીયશતક કે ૧૦ વેં અસ્તિકાયોદેશક મેં દેખ લેના યાહિયે । ‘ઈસિપ્તમારણં મંતે પુઢવી’ હે મદન્ત ! જિસકા દૂસરા નામ સિદ્ધ શિલા હૈ એસી ઈષ્તમાગ્મારા નામ કી જો પૃથિવી હૈ વહ લોકાકાશ કે સંખ્યાતવેં માગ કો વ્યાસ કરકે સ્થિત હૈ યા અસંખ્યાતવેં માગ કો વ્યાસ કરકે સ્થિત હૈ ? હસ ગૌતમ કે પ્રશ્ન પર પ્રશ્ન ઉત્તર દેતે હૈં ‘મોયમા ! નો સંખેજ્જહમાગં ઓગાઢા’ હે ગૌતમ ! ઈષ્તમાગ્મારા પૃથિવી લોકાકાશ કે સંખ્યાતવેં માગ કો વ્યાસ કર સ્થિત નહીં હૈ કિન્તુ ‘અસંખેજ્જહમાગં ઓગાઢા’ લોકાકાશ કે અસંખ્યાતવેં માગ કો વ્યાસ કર સ્થિત હૈ ‘નો સંખેજ્જે માગે ૦’ અસંખેજ્જે માગે ૦’ વહ લોક કે સંખ્યાત માગોં કો અથવા અસંખ્યાત માગોં કો બી વ્યાસ

યાવત્ ઈષ્તમાગ્મારા પૃથિવી સૂત્ર સુધી સમજ લેવું. અહિયાં યાવત્પદથી તિર્યગ્લોક, ઊર્ધ્વલોક વિગેરે ગ્રહણ કરાયા છે. આ તમામ વિષય બીજા શતકના દસમાં અસ્તિકાય ઉદેશમાં જોઈને સમજ લેવો જોઈએ. ‘ઈસિપ્તમારણં મંતે પુઢવી’ હે ભગવન્ ઈષ્તમાગ્મારા પૃથિવી—કે જેવું બીજું નામ સિદ્ધશિલા છે, તે લોકાકાશના સંખ્યાતમાં ભાગને વ્યાપ્ત કરીને રહી છે ? અથવા અસંખ્યાતમાં ભાગને વ્યાપ્ત કરીને રહી છે ? ગૌતમ સ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘મોયમા ! નો સંખેજ્જહમાગં ઓગાઢા’ હે ગૌતમ ! ઈષ્તમાગ્મારા પૃથિવી લોકાકાશના સંખ્યાતમાં ભાગને વ્યાપ્ત કરીને રહી નથી પણ ‘અસંખેજ્જહમાગં ઓગાઢા’ લોકાકાશના અસંખ્યાતમાં ભાગને વ્યાપ્ત કરીને રહી છે. ‘નો સંખેજ્જે-

માગાન, 'નો સવ્વલોયં ઓગાઠા' નો સર્વલોકમવગાઠા 'સેસં તં ચેવ' શેષં તદેવ-દ્વિતીયશતકીયદશમોદેશકસ્થાસ્થિકાયોદેશકવદેવ વક્તવ્યમ્ । વિશેષસ્તુ તત્રૈવ દ્રષ્ટવ્યઃ ॥ સૂ૦ ૧ ॥

અથાનન્તરપૂર્વોક્તાનાં ધર્માસ્તિકાયાદીનામેકાર્થિકાન્યાહ- 'ધર્મત્થિકાયસ્સ ણં મંતે' इत्यादि,

મૂલમ્- 'ધર્મત્થિકાયસ્સ ણં મંતે ! કેવહયા અભિવચ્છણા પન્નત્તા ? ગોચમા ! અણેગા અભિવચ્છણા પન્નત્તા, તં જહા- ધર્મમેહ વા ધર્મત્થિકાયેહ વા પાણાહવાયવેરમણેહ વા મુલા- વાયવિરમણેહ વા એવં જાવ પરિગ્ગહવેરમણેહ વા કોહવિવે- ગેહ વા જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગેહ વા ઇરિયાસમિર્હિ વા માસાસમિર્હિ વા એસણાસમિર્હિ વા આયાણમંડમત્તનિવસે- વણાસમિર્હિ વા ઉચ્ચારપાસવણસેલજલ્લાસિંધાણપરિટ્ઠા- વણિયાસમિર્હિ વા મણગુત્તીહ વા વહિગુત્તીહ વા કાયગુત્તીહ વા જે યાવન્ને તહપ્પકારા સઙ્ગે તે ધર્મત્થિકાયસ્સ અભિવચ્છણા ।

करके स्थित नहीं है और 'नो सव्वलोयं ओगाठा' न सर्वलोक को भी व्याप्त करके स्थित है । किन्तु लोक के असंख्यातत्वे भाग को ही व्याप्त करके स्थित है 'सैसं तं चैव' वाक्यी का इस सम्बन्ध का और सब कथन द्वितीयशतक के १० वे' उद्देशक में स्थित अस्तिकायोद्देशक के जैसे ही है ऐसा जानना चाहिये विशेषता भी इस कथन में क्या है यह सब भी वहां से देख लेना चाहिये ॥ सू० १ ॥

માગેનો અસંલેજ્જે માગે' તે લોકના સંખ્યાત ભાગોને પણ અથવા અસંખ્યાત ભાગોને પણ વ્યાપ્ત કરીને રહી નથી. અને 'નો સવ્વલોયં ઓગાઠા' સર્વલોકને વ્યાપ્ત કરીને પણ રહી નથી. પરંતુ લોકના અસંખ્યાતમાં ભાગને જ વ્યાપ્ત કરીને રહેલ છે. સેસં તં ચેવ' બાકીનું આ વિષય સંબંધી સઘળું કથન બીજા શતકના દસમાં ઉદ્દેશમાં આવેલ અસ્તિકાયોદેશક પ્રમાણે જ છે. તેમ સમજવું અને આ કથનમાં વિશેષતા શું છે ? તે પણ ત્યાં બોધને સમજી લેવું સૂ. ૧

अधस्मत्थिकायस्स णं भंते! केवइया अभिवयणा पन्नत्ता? गोयसा! अणेगा अभिवयणा पन्नत्ता तं जहा-अधस्मेइ वा, अधस्मत्थिकाएइ वा पाणाइवाएइ वा जाव सिच्छादंसणसल्लेइ वा इरिया असमिईइ जाव उच्चारणपासवण जाव परिट्ठा-वणिगा असमिईइ वा मणअगुत्तीइ वा वहअगुत्तीइ वा काय-अगुत्तीइ वा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते अधस्मत्थिकायस्स अभिवयणा। आगासत्थिकायस्स णं पुच्छा गोयसा! अणेगा अभिवयणा पणत्ता तं जहा-आगासेइ वा आगासत्थिकाएइ वा गगणेइ वा नभेइ वा समेइ वा विसमेइ वा खहेइ वा विहेइ वा वीयीवा विवरेइ वा अंबरेइ वा अंबरसेइ वा छिडेइ वा झुसिरेइ वा सम्भेइ वा विमुहेइ वा अद्देइ वा विपद्देइ वा आधा-रेइ वा वोमेइ वा भायणेइ वा अंतरिक्खेइ वा सामेइ वा ओवा-संतरेइ वा अगमिइ वा फलिहेइ वा अणंतेइ वा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते अगासत्थिकायस्स अभिवयणा। जीवत्थि-कायस्स णं भंते! केवइया अभिवयणा पन्नत्ता? गोयसा! अणेगा अभिवयणा पन्नत्ता तं जहा-जीवेइ वा जीवत्थिकाये-इ वा पाणेइ वा भूएइ वा सत्तेइ वा विन्नूइ वा ज्ञेयाइ वा जेयाइ वा आयाइ वा रंगणाइ वा हिंदुएइ वा पोग्गलेइ वा म्माणवेइ वा कत्ताइ वा विकत्ताइ वा जगेइ वा जंतुइ वा जोणीइ वा सयंभूइ वा ससरीइ वा नायएइ वा अंतरप्पाइ वा जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते जाव-अभिवयणा। पोग्गत्थिकायस्स

णं भंते ! पुच्छा गोयमा ! अणेगा अभिवयणा पन्नत्ता तं जहा—
 पोग्गलेइ वा पोग्गलत्थिकाएइ वा परमाणुपोग्गलेइ वा दुप्पएसिण्ड
 तिप्पएसिण्ड वा जाव असंखेज्जपएसिण्ड वा अणंतपएसिण्ड वा
 जे यावन्ते तहप्पगारा सव्वे ते पोग्गलत्थिकायस्स अभिवयणा ।
 सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति' ॥सू०२॥

वीसइमे सए वीओ उदेसो समत्तो ॥

छाया—धर्मास्तिकायस्य खलु भदन्त ! कियन्ति अभिवचनानि प्रज्ञप्तानि ?
 गौतम ! अनेकानि अभिवचनानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—धर्मइति वा धर्मास्तिकायइति
 वा, माणातिपातविरमणमिति वा, मृपावादविरमणमिति वा एवं यावत् परिग्रहण-
 विरमणमिति वा, क्रोधविवेक इति वा, यावन् मिथ्यादर्शनशल्यविवेक इति वा,
 ईर्यासमितिरिति वा, आपासमितिरिति वा, एषणासमितिरिति वा, आदान-
 भाण्डमात्रनिक्षेपणासमितिरिति वा, उच्चारप्रस्रवणखेलजल्लसिघानपरिष्ठापनिका-
 समितिरिति वा मनोगुप्तिरिति वा वचोगुप्तिरिति वा कायगुप्तिरिति वा
 यानि चान्यानि तथाप्रकाराणि सर्वाणि तानि धर्मास्तिकायस्य अभिवचनानि ।
 अधर्मास्तिकायस्य खलु भदन्त ! कियन्ति अभिवचनानि प्रज्ञप्तानि ? गौतम !
 अनेकानि अभिवचनानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—अधर्म इति वा अधर्मास्तिकाय इति वा
 माणातिपात इति वा यावत् मिथ्यादर्शनशल्यमिति वा, ईर्यासमितिरिति वा
 यावत् उच्चारप्रस्रवण यावत् परिष्ठापनिकासमितिरिति वा मनोऽगुप्तिरिति वा,
 वचोऽगुप्तिरिति वा कायागुप्तिरिति वा, यानि च अन्यानि तथाप्रकाराणि-
 सर्वाणि तानि अधर्मास्तिकायस्य अभिवचनानि । आकाशास्तिकायस्य खलु
 पुच्छा, गौतम ! अनेकानि अभिवचनानि प्रज्ञप्तानि तद्यथा—आकाश इति वा
 आकाशास्तिकाय इति वा, गगन मिति वा, नम इति वा, सम इति वा
 विषम इति वा खहमिति वा विहमिति वा वीचिरिति वा विवरमिति
 वा अम्बरमिति वा अम्बरसमिति वा छिद्रमिति वा शुपिरमिति वा मार्ग
 इति वा त्रिमुखमिति वा अर्दइति वा व्यर्दइति वा आधार इति वा व्योमइति वा
 भाजनमिति वा अन्तरिक्षमिति वा श्याममिति वा अवकाशान्तरमिति वा अगम-
 मिति वा स्फटिकमिति वा अनन्तमिति वा यानिचान्यानि तथा प्रकाराणि सर्वाणि
 तानि आकाशास्तिकायस्याभिवचनानि । जीवास्तिकायस्य खलु भदन्त !

ક્રિયન્તિ અભિવચ્ચનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ ? ગૌતમ ! અનેકાનિ અભિવચ્ચનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તથા—જીવ इति वा जीवास्तिकाय इति वा प्राण इति वा भूत इति वा सत्त्व-इति वा विज्ञ इति वा चेता इति वा जेता इति वा आत्मेति वा रङ्गणमिति वा हिण्डुक इति वा पुद्गल इति वा मानव इति वा कर्ता इति वा त्रिकर्ता इति वा जगत् इति वा जन्तुरिति वा योनिरिति वा स्वयम्भूरिति वा सशरीर इति वा नायक इति वा अन्तरात्मा इति वा यानि चान्यानि અભિવચ્ચનાનિ તથાપ્રકારાણિ સર્વાણિ તાનિ યાવદભિવચ્ચનાનિ । પુદ્ગલાસ્તિકાયસ્ય સ્વલુ મદન્ત ! પૃછા ? ગૌતમ ! અનેકાનિ અભિવચ્ચનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ તથા—પુદ્ગલ इति वा पुद्गलास्तिकाय इति वा परमाणुपुद्गल इति वा द्विप्रदेशिक इति वा त्रिप्रदेशिक इति वा યાવદ્ અસંખ્યેય-પ્રદેશિક इति वा अनन्तप्रदेशिक इति वा यानि चान्यानि તથા પ્રકારાણિ સર્વાણિ તાનિ પુદ્ગલાસ્તિકાયસ્યાભિવચ્ચનાનિ । તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ॥૨૦ ॥

॥વિંશતિતમશતે દ્વિતીયોદેશકઃ સમાપ્તઃ ।

ટીકા—‘ધમ્મસ્તિકાયસ્સ ણં મંતે !’ ધર્માસ્તિકાયસ્ય સ્વલુ મદન્ત ! ‘કેવ-હ્યા અભિવચ્ચણા પન્નત્તા’ ક્રિયન્તિ અભિવચ્ચનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનિ અભિધાયિકાનિ વચ્ચ-વચ્ચનાનિ—શબ્દા इति અભિવચ્ચનાનિ ધર્માસ્તિકાયસ્ય કતિપર્યાયશબ્દા इत्यर्थः, ઉત્તરમાદ—‘ગોયમા !’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ हे गौतम ! ‘અણેગા અભિવચ્ચણા

અથ સૂત્રકાર અમી ૨ કહે ગયે ધર્માસ્તિકાયાદિકોં કે એકાર્થકગમોં કા પર્યાયવાચી શબ્દોં કા કથન કરતે હૈં હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્નુસે એસા પૂછા હૈ—‘ધમ્મસ્તિકાયસ્સ ણં મંતે ! કેવહ્યા અભિવચ્ચણા પન્નત્તા’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—‘ધમ્મસ્તિકાયસ્સ ણં મંતે ! કેવહ્યા અભિવચ્ચણા પન્નત્તા’ हे भदन्त ! ધર્માસ્તિકાયદ્રવ્ય કિં જો ગતિશીલ જીવ ઓર પુદ્ગલોં કે ચલને મેં સહાયક હોતા હૈ અભિધાયક શબ્દ કિતને કહે ગયે હૈં ? ધર્માસ્તિકાય કે પર્યાય શબ્દ કિતને હૈં ? ઉત્તર મેં પ્રશ્નુ ને કહા—‘ગોયમા !

હવે સૂત્રકાર પૂર્વેક્તિ કહેવામાં આવેલ ધર્માસ્તિકાય વિગેરેના એક અર્થ વાળા ગમોના પર્યાયવાચક શબ્દોનું કથન કરે છે.

‘ધમ્મસ્તિકાયસ્સ ણં મંતે ! કેવહ્યા’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘ધમ્મસ્તિકાયસ્સ ણં મંતે ! કેવહ્યા અભિવચ્ચણા પન્નત્તા’ ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નુને એવું પૂછે છે કે—હે ભગવન્ ધર્માસ્તિકાય દ્રવ્ય કે જે ગતિ, શીલ, જીવ અને પુદ્ગલોને ચાલવામાં સહાયક હોય છે તેના અભિધાયક શબ્દો—(પર્યાયવાચક) કેટલા કહેવામાં આવ્યા છે ? એટલે કે ધર્માસ્તિકાયના પર્યાયવાચક કેટલા શબ્દો કહેવામાં આવ્યા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્નુ કહે છે—કે—‘ગોયમા ! અણેગા અભિવચ્ચણા પન્નત્તા’ હે ગૌતમ ધર્માસ્તિકાયના

પન્નતા' અનેકાનિ અભિવચનાનિ-પર્યાયશબ્દા ધર્માસ્તિકાયાસ્ય પ્રજ્ઞપ્તાનિ કથિતાનિ । કાનિ તાન્યનેકાનિ અભિવચનાનિ તત્રાહ-‘તં જહા’ તથથા-‘ધમ્મેહ વા’ ધર્મ ઇતિ વા, જીવપુદ્ગલાનાં ગતિપર્યાયસહાયકરૂપેણ ધારણાત્ ધર્મ ઇતિ શબ્દ ઉપપ્રદર્શનપરકઃ, વા શબ્દો વિકલ્પાર્થે ‘ધર્મત્થિકાણ્હ વા’ ધર્માસ્તિકાય ઇતિ વા તત્ર ધર્મઃ-પૂર્વોક્તલક્ષણકઃ સ ચાસૌ અસ્તિકાયશ્ચ-પ્રદેશ-રાશિરિતિ ધર્માસ્તિકાયઃ ધર્માત્મકપ્રદેશરાશિરિત્યર્થઃ ૨ પાણાહવાયવેરમણેહ વા’ પ્રાણાતિષાતવિરમણમિતિ વા અત્ર ધર્મશબ્દશ્ચારિત્રલક્ષણકઃ સ ચ પ્રાણાતિષાતવિર-મણરૂપઃ તતશ્ચ ધર્મશબ્દસાધર્મ્યાદસ્તિકાયરૂપસ્યાપિ ધર્મસ્ય પ્રાણાતિષાતવિર-

‘અણેના અભિવચાણા પન્નસા’ હે ગૌતમ । ધર્માસ્તિકાયા કે અભિધાયક શબ્દ અનેક કહે ગયે હે ‘તં જહા’-જેણે-‘ધમ્મેહ વા’ યહાં સર્વત્ર વા શબ્દ વિકલ્પ અર્થ મેં પ્રયુક્ત હુઆ હૈ જીવ ઓર પુદ્ગલોં કો યહ ગતિરૂપ પર્યાય મેં સહાયક રૂપ સે ધારણ કરતા હૈ અતઃ ઇસ અભિપ્રાય સે ઇસે ધર્મ એસા કહા ગયા હૈ અર્થાત્ ઇસકા એક નામ ‘ધર્મ’ એસા કહા ગયા હૈ ‘ધમ્મેહ’ મેં ‘ઇતિ’ શબ્દ ઉપપ્રદર્શનપરક હૈ ‘ધર્મત્થિકાણ્હ વા’ યહ પૂર્વોક્તલક્ષણવાલા ધર્મ પ્રદેશોં કો રાશિરૂપ હૈ અર્થાત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી હૈ તાત્પર્ય એસા હૈ, કિ યહ પ્રદેશરાશિ એસા હૈ જો જીવ ઓર પુદ્ગલોં કો ચલને મેં સહાયક હોતી હૈ અતઃ યહ ધર્માસ્તિકાય એસા કહા ગયા હૈ યહ ઇસકા દ્વિતીય નામ હૈ । ‘પાણાહવાયવેરમણેહ વા’ યહ ઇસકા ત્રીસરા નામ હૈ ક્યોંકિ ધર્મ યહ શબ્દ ‘ચારિત્તં સ્વલુ ધર્મો’ કે અનુસાર ચારિત્રધર્મરૂપ હૈ ઓર ચારિત્ર જો હોતા હૈ વહ પ્રાણાતિષાત

અભિધાયક-પર્યાયવાચીશબ્દો અનેક કહેલા છે. ‘તંજહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘ધમ્મેહ વા’ અહિયાં બધે જ વા શબ્દ વિકલ્પ અર્થમાં વપરાયેલ છે. એવ અને પુદ્ગલોને આ ધર્માસ્તિકાય ગતિ રૂપ પર્યાયમાં સહાયક રૂપે ધારણ કરે છે. તેથી એ અભિપ્રાયથી તેને ધર્મ એ પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે. ‘ધમ્મેહ વા’ એ વાક્યમાં ઇતિ શબ્દ ઉપપ્રદર્શન પરક છે. ‘ધર્મત્થિકાણ્હ વા’ આ પૂર્વોક્ત લક્ષણવાળા ધર્મ પ્રદેશોની રાશિ રૂપ છે. અર્થાત્ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા છે, કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-આ પ્રદેશરાશી એવી છે કે જે એવ અને પુદ્ગલોને ચાલવામાં સહાય રૂપ હોય છે. તેથી તેને ધર્માસ્તિકાય એ પ્રમાણે કહેવામાં આવેલ છે. આ તેનું ખીજું નામ છે.

‘પાણાહવાય વેરમણેહ વા’ આ તેનું ત્રીજું નામ છે, કેમ કે-ધર્મ એ શબ્દ ‘ચારિત્તં સ્વલુ ધર્મો’ એ કથન પ્રમાણે ચારિત્ર એ ધર્મ રૂપ છે. અને ચારિત્ર જે હોય

મળાદયો ધર્માસ્તિકાયસ્ય પર્યાયતયા વ્યવહિયન્તે । ‘મુસાવાયવિરમણેહ વા’ મૃષાવાદવિરમણમિતિ વા ‘એવં જાવ પરિગ્રહ વેરમણેહ વા’ એવં યાવત્ પરિગ્રહ-વિરમણમિતિ વા અન્ન યાવત્પદેન અદત્તાદાનવિરમણમૈથુનવિરમણયોઃ સંગ્રહો ભવ-તીતિ, ‘ક્રોધવિવેગેહ વા’ ક્રોધવિવેકે इति વા, ‘જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગેહ વા’ યાવત્ મિથ્યાદર્શનશલ્યવિવેકે इति વા અન્ન યાવત્પદેન માનઃ, માયા, લોભઃ, રાગો દ્વેષઃ, કલહઃ, અભ્યાખ્યાનં, પૈશુન્યં, પરપરિવાદઃ, રત્યરતિઃ, માયામૃષા ચ, इत्यેતેષાં સંગ્રહઃ, एषां विषये विवेक इति, ‘इरिया समिईह વા’ ईर्ष्याસમિતિ-

વિરમણરૂપ હોતા હૈં હસલિયે ધર્મ શબ્દ કે સાધર્મ્ય સે અસ્તિકાયરૂપ ખી ધર્મ કે ધર્માસ્તિકાય કે પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ શબ્દ પર્યાય શબ્દ રૂપ સે કહે ગયે હૈં ‘મુસાવાયવિરમણેહ વા એવં જાવ પરિગ્રહવેરમ-ણેહ વા’ હસી પ્રકાર મૃષાવાદ વિરમણ, યાવત્ પરિગ્રહવિરમણ યે સબ ખી ધર્માસ્તિકાય કે પર્યાયવાચી શબ્દરૂપ સે વ્યવહિત કિયે ગયે હૈં યહ ‘યાવત્’ શબ્દ સે ‘અદત્તાદાનવિરમણ ઓર મૈથુનવિરમણ’ હસકા ગ્રહણ હુઆ હૈં ‘ક્રોધવિવેગેહ વા જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગેહ વા’ યહાં યાવત્ શબ્દ સે માન, માયા, લોભ, રાગદ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, પરપરિવાદ, રતિ, અરતિ માયામૃષા’ હન સચ ક્તા ગ્રહણ હુઆ હૈં અર્થાત્ ક્રોધ કા વિવેક ત્યાગ યહ ધર્માસ્તિકાય કા પર્યાયવાચી નામ હૈં હસી પ્રકાર સે માન માયા આદિ કા વિવેક ત્યાગ યે ખી સબ ધર્મા-સ્તિકાય કે પર્યાયવાચી શબ્દ હૈં । તથા મિથ્યાદર્શનશલ્ય કા ત્યાગ યહ ખી ધર્માસ્તિકાય કા પર્યાયવાચી શબ્દ હૈં યહી જાત ‘વિવેક’ શબ્દ

છે, સ્તે પ્રાણાતિપાત વિરમણુ રૂપ હોય છે. તેથી ધર્મ શબ્દના સાધર્મ્યપણુથી અસ્તિકાય રૂપ ધર્મના-ધર્માસ્તિકાયના પ્રાણાતિપાત વિરમણુ વિગેરે શબ્દો પર્યાય-વાચી શબ્દ રૂપથી કહેલા છે. આ તેનું ત્રીજું નામ છે. ‘મુસાવાયવિરમણેહ વા એવં જાવ પરિગ્રહવેરમણેહ વા’ એજ રીતે મૃષાવાદ વિરમણુ, યાવત્ પરિગ્રહ વિરમણુ એ બંધાને ધર્માસ્તિકાયના પર્યાયવાચક શબ્દ રૂપથી વ્યવહાર કરેલ છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી અદત્તાદાન વિરમણુ અને મૈથુન વિરમણુ એ બંને ગ્રહણુ કરાયાં છે. ‘ક્રોધવિવેગેહ વા જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગેહ વા’ અહિયાં યાવત્ શબ્દથી માન, માયા, લોભ, રાગ, દ્વેષ, કલહ, અભ્યાખ્યાન, પૈશુન્ય, પરપરિવાદ, નિંદા, રતિ, અરતિ માયા મૃષા આ બધા ગ્રહણુ કરાયા છે. અર્થાત્ ક્રોધના વિવેકનો ત્યાગ એ ધર્માસ્તિકાયનું પર્યાયવાચક નામ છે. એજ રીતે માન, માયા વિગેરેનું વિવેકનો ત્યાગ એ બધા જ ધર્માસ્તિકાયના પર્યાયવાચી શબ્દો છે.

રિતિ વા, 'ભાસાસમિર્દૈ વા' ભાષાસમિતિરિતિ વા, 'એસણાસમિર્દૈ વા, એષણા સમિતિરિતિ વા, 'આયાણમંડમત્તનિક્ષેવણાસમિર્દૈ વા' આદાનમંડમાત્રનિક્ષે-
પણાસમિતિરિતિ વા 'ઉચ્ચારપાસવળચેલજલ્લસિંધાણપરિટ્ટાવણિયાસમિર્દૈ વા'
ઉચ્ચારપ્રસવળચેલજલ્લસિંધાણકપરિટ્ટાપનિકાસમિતિરિતિ વા 'મળગુત્તીહ વા'
મનોગુપ્તિરિતિ વા, 'વચગુત્તીહ વા' વચોગુપ્તિરિતિ વા 'કાયગુત્તીહ વા' કાયગુપ્તિરિતિ
વા 'જે યાવન્ને તહપ્પગારા સવ્વે તે ધમ્મત્થિકાયસ્સ-અભિવચના' યાનિ ચાપ્ય-
ન્યાનિ તથાપ્રકારાણિ ચારિત્રિયાત્થધર્મસ્થાભિધાયકાનિ-સામાન્યરૂપેણ વિશે-
ષરૂપેણ વા વાક્યાનિ સર્વાણ્યપિ તાનિ ધર્માસ્તિકાયસ્થાભિવચનાનિ-પર્યાયા

દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ है 'ईरियासमिर्दइवा भासासमिर्दइवा एसणा-
समिर्दइवा आयाणमंडमत्तनिक्खेवणासमिर्दइवा' तथा ईयांसमिति
भाषासमिति एषणासमिति आदानभाण्ड मात्र निक्षेपणा समिति अथवा
- 'उच्चारपासवणखेलजल्लसिंघाणपरिट्टावणियासमिर्दइवा' उच्चार
प्रसवण खेलजल्ल सिंघाणक परिट्टापनिका समिति ये पांचो समितियां
भी धर्मास्तिकाय के पर्यायवाची शब्द हैं। 'मणगुत्तीह व वा वचगुत्तीह
वा कायगुत्तीह व' अथवा मनोगुप्ति, वचनगुप्ति एवं कायगुप्ति ये ३
गुप्तियां भी धर्मास्तिकाय के पर्यायवाची शब्द हैं। इसी प्रकार 'जे
यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते धम्मत्थिकायस्स अभिवचना' इसी प्रकार
के जो और भी चारित्ररूप धर्म के सामान्य विशेषरूप से अभिधायक
शब्द हैं-वाक्य हैं-वे सब धर्मास्तिकाय के अभिवचन पर्यायवाची शब्द
हैं तात्पर्य कहने का यह है कि जितने भी शब्द चारित्ररूप धर्म के प्रति-

એજ વાત 'વિવેક એ શબ્દથી બતાવેલ છે. 'ઈરિયાસમિર્દૈ વા ભાસાસમિર્દૈ
વા' તથા ઇયાંસમિતિ, ભાષાસમિતિ 'એસણાસમિર્દૈ વા આયાણમંડમત્તનિક્ષેવ-
ણાસમિર્દૈ વા' એષણાસમિતિ આદાનભાંડમાત્ર નિક્ષેપણાસમિતિ અથવા
'ઉચ્ચારપાસવળચેલજલ્લસિંધાણપરિટ્ટાવણાસમિર્દૈ વા' ઉચ્ચાર, પ્રસવળ, ખેલ, જલ્લ, સિંધાણક, પરિટ્ટાપનિકા સમિતિ એ પાંચે સમિતિયો પણ
ધર્માસ્તિકાયના પર્યાયવાચી શબ્દો છે. 'મળગુત્તીહ વા, વચગુત્તીહ વા કાયગુત્તીહ
વા' અથવા મનોગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ અને કાયગુપ્તિ આ ત્રણે ગુપ્તિયો પણ
ધર્માસ્તિકાયના પર્યાયવાચી શબ્દો છે. એજ પ્રમાણે "જે યાવન્ને તહપ્પગારા
સવ્વે તે ધમ્મત્થિકાયસ્સ અભિવચના" એજ પ્રમાણે ચારિત્રરૂપ ધર્મના સામાન્ય
વિશેષ રૂપથી અભિધાયક બીજા પણ જે શબ્દો છે, વાક્યો છે તે તમામ ધર્મા-
સ્તિકાયના પર્યાયવાચી શબ્દો છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-ચારિત્રરૂપ ધર્મનું

इति । धर्मास्तिकायस्य पर्यायशब्दानभिधाय तद्विरोधिनोऽधर्मास्तिकायस्य पर्यायशब्दान् दर्शयितुमाह—‘अधम्मत्थि’ इत्यादि, ‘अधम्मत्थिकायस्स णं भंते !’ अधर्मास्तिकायस्य खलु भदन्त ! धारणात् धर्मस्तद्विपरीतोऽधर्मः जीवपुद्गलानां स्थितौ उपपट्टम्भकारीत्यर्थः अधर्मश्चासौ अस्तिकायश्च प्रदेशराशिरित्यधर्मास्तिकायः, तस्य धर्मास्तिकायस्य खलु भदन्त ! ‘केवइया अभिवयणा पणत्ता’ कियन्ति अभिवचनानि—पर्यायाः प्रज्ञप्तानि इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘अणेगा अभिवयणा पणत्ता’ अनेकानि अभिवचनानि प्रज्ञप्तानि ‘तं जहा’ तद्यथा ‘अधम्मैह वा’ अधर्म इति वा, ‘अधम्मत्थिकाएह

पादક હૈં વે સવ ધર્મ કે સાધર્મ્ય કો લેકર હસ ધર્માસ્તિકાય કે પર્યાય-વાચી શબ્દ સે વ્યવહૃત કિયે ગયે હૈં એસા જાનના ચાહિયે હસ પ્રકાર સે ધર્માસ્તિકાય કે પર્યાય શબ્દોં કા કથન કરકે અબ સૂત્રકાર તદ્વિ-રોધી અધર્માસ્તિકાય કે પર્યાય શબ્દોં કો દિશ્વલાતે હૈં—‘હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈં—‘અધમ્મત્થિકાયસ્સ ણં ભંતે ! કેવહયા અભિ-વચણા પણત્તા’ હે ભદન્ત અધર્માસ્તિકાય કે જો કિ જીવ ઓર પુદ્-ગલોં કો ઠહરને મેં સહાયક હોતા હૈં પર્યાયવાચી શબ્દ કિતને કહે ગયે હૈં ? અધર્મરૂપ જો અસ્તિકાય પ્રદેશરાશિ હૈં વહ અધર્માસ્તિકાય હૈં ધર્મ સે વહ વિપરીત સ્વભાવવાલા હોતા હૈં હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં—‘ગોયમા ! અણેગા અભિવચણા પણત્તા’ હે ગૌતમ ! અધર્માસ્તિકાય કે પર્યાયવાચી શબ્દ અનેક કહે ગયે હૈં । તં જહા’—જૈસે ‘અધમ્મેહ વા’ અધર્મ ‘અધમ્મત્થિકાએહ વા’ અધર્માસ્તિકાય ‘પાણાહવાએહ વા’ પ્રાણા-

પ્રતિપાદન કરવાવાળા જેટલા શબ્દો છે, તે તમામ ધર્મથી અધર્મ પણાથી આ ધર્માસ્તિકાયના પર્યાયવાચી શબ્દ રૂપે વ્યવહાર કરેલ છે. તેમ સમજવું.

આ રીતે ધર્માસ્તિકાયના પર્યાયશબ્દોનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર અધર્માસ્તિકાયના પર્યાયવાચી શબ્દોનું કથન કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘અધમ્મત્થિકાયસ્સ ણં ભંતે ! કેવહયા અભિવચણા પણત્તા’ હે ભગવન્ અધર્માસ્તિકાયના કે જે જીવ અને પુદ્ગલોને રહેવામાં સહાયક હોય છે, તેના પર્યાયવાચક કેટલા શબ્દો છે ? અધર્મરૂપ જે અસ્તિકાય—પ્રદેશરાશિ છે તે અધર્માસ્તિકાય છે ધર્મથી એ ઉત્પટ્ટા સ્વભાવવાળું હોય છે. ગૌતમસ્વામીના આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! અણેગા અભિવચણા પણત્તા’ હે ગૌતમ ! અધર્માસ્તિકાયના પર્યાયવાચી શબ્દો અનેક છે. ‘તંજહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘અધમ્મેહ વા’ અધર્મ ‘અધમ્મત્થિકાએહ

વા' અધર્માસ્તિકાય इति वा, 'पाणाइवाएइ वा' प्राणातिपातइति वा, 'जावमिच्छा-
दंसणसल्लेइ वा' यावन्मिथ्यादर्शनशल्यमिति वा अत्र यावत्पदेन मृषावादादारभ्य
मायामृषापर्यन्तषोडशपदानां संग्रहो भवतीति । ईरिया असमिईइ वा' ईर्याऽय
मिति:-ईर्यासमित्यभाव इति वा 'जाव उच्चारपासवण जाव परिट्ठावणिया समि-
ईइ वा' यावत् उच्चारप्रसवण यावत् परिष्ठापनिकाऽसमिति रिति वा अत्र प्रथम-
यावत्पदेन 'भासाअसमिई वा एसणा असमिईइ वा आयाणभंडमत्तनिकखेवणा
असमिई वा' इत्यन्तस्य ग्रहणं भवति द्वितीययावत्पदेन 'खेलजल्लसिंघाण'
इत्येतेषां पदानां ग्रहणं भवति । 'मणअगुत्तीइ वा' मनोऽगुप्तिरिति वा, 'वइ
अगुत्तीइ वा' वचोऽगुप्तिरिति वा, काय अगुत्तीइ वा' कायाऽगुप्तिरिति वा 'जे
तिपात 'जाव मिच्छादंसणसल्लेइ वा' यावत् मिथ्यादर्शन ये सव्व अध-
र्मास्तिकाय के पर्यायशब्द हैं । यहां यावत् शब्द से पूर्वोक्त मृषावाद से
लेकर मायामृषा तक के १६ पदों का संग्रह हुआ है । 'ईरियाअसमिईइवा'
इर्या असमिति इर्यासमिति का पालना नहीं करना-उसका अभाव
रहना 'जाव उच्चारपासवण जाव परिट्ठावणिया असमिईइ वा' यावत्
उच्चार प्रसवण यावत् परिष्ठापनिका समिति का अभाव होना यह
समित्यभाव भी अधर्मास्तिकाय का पर्याय शब्द है यहां प्रथम यावत्
शब्द से 'भासा असमिईइवा एसणा असमिईइ वा आयाणभंडमत्त
निकखेवणा असमिईइ वा' यहां तक का पाठ गृहीत हुआ है तथा
द्वितीय यावत् शब्द से 'खेलजल्लसिंघाण' इन पदों का ग्रहण हुआ
है 'मणअगुत्तीइ वा' मनोगुप्ति का अभाव 'वय अगुत्तीइ वा' वचन-
गुप्ति का अभाव 'कायअगुत्तीइ वा' कायगुप्ति का अभाव तथा 'जे यावन्ने

वा' अधर्मास्તિકાય 'પાણાઈવાए इ वा' प्राणातिपात 'जाव मिच्छादंसणसल्लेइ
वा' यावत् मिथ्यादर्शनशल्य ये अथा अधर्मास्तिकायना पर्यायवाचक शब्दो
छे. अडियां यावत् शब्दथी पूर्वोक्त मृषावादथी आरंभीने. माया मृषा सुधीना
सोण पढेने. संग्रह थयो छे. 'ईरिया असमिई वा' ईर्याअसमिति ईर्यासमितितुं
पालन न करवुं तेने. अभाव रहेवो 'जाव उच्चारपासवण जाव परिट्ठा-
वणिया असमिई वा' यावत् प्रसवणु यावत् परिष्ठापनिका समितिने. अभाव
पणु अधर्मास्तिकायना पर्यायवाची शब्दो छे. अडियां यावत् शब्दथी 'भासा
असमिई वा' एसणा असमिई वा आयाणभंडमत्तनिकखेवणा असमिईवा' ये
वाक्य सुधीने. पाठ ग्रहणु करायो छे. तथा भीज यावत् शब्दथी 'खेलजल-
सिंघाण' आ पढे. ग्रहणु कराया छे. 'मणअगुत्ती इ वा' मनोगुप्तिने. अभाव
'वयअगुत्तीइ वा' वचनगुप्तिने. अभाव 'कायअगुत्ती इ वा' कायगुप्तिने. अभाव

યાવન્ને' યાનિ ચાપ્યન્યાનિ 'તદ્વપ્પગારા' તથાપકરાણિ અધર્મસ્તિકાયસ્ય અભિધાયકાનિ સામાન્યતો વિશેષતો વા વાક્યાનિ 'સઘ્વે તે' સર્વાણ્યપિ તાનિ, 'અધર્મસ્તિકાયસ્સ' 'અધર્મસ્તિકાયસ્ય' 'અભિવચ્ચણા' અભિવચ્ચનાનિ-પર્યાયશબ્દાઃ કથિતાનિ । આગાસત્થિકાયસ્સ ણં પુચ્છા' આકાશાસ્તિકાયસ્ય સ્વલ્લ મદન્ત ! પુચ્છા ? હે મદન્ત ! આકાશાસ્તિકાયસ્ય કિયન્તિ અભિવચ્ચનાનિ પ્રજ્ઞપ્તાનીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ- 'ગોયમા' इत्यादि, 'गौतम' हे गौतम ! 'अणेगा अभिवच्यणा पण्णत्ता' अनेकानि अभिवचनानि प्रज्ञप्तानि अनेके पर्यायशब्दाः आकाशास्तिकायस्य भवन्तीत्यर्थः, के ते तत्राह- 'तं जहा' तद्यथा- 'आगासेइ वा' आकाश इति वा 'आगासत्थिकायेइ वा ?' आकाशास्तिकाय इति वा आ-मर्यादया अभिविधिना वा सर्वे अर्थाः काशन्ते-स्वकीयं स्वकीयं स्वभावम् लभन्ते यत्र स

તહવ્વગારા' હસી પ્રકાર સે જો ઓર બી સામાન્ય વિશેષરૂપ સે અભિધાયક વચન હૈં 'સઘ્વે તે અધર્મસ્તિકાયસ્સ અભિવચ્ચણા' વે સબ હી અધર્મસ્તિકાય કે પર્યાય શબ્દ કહે ગયે હૈં । અવ આકાશાસ્તિકાય કે પર્યાય શબ્દોં કો પ્રકટ કિયા જાતા હૈ-હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ- 'આગાસત્થિકાયસ્સ ણં પુચ્છા' હે મદન્ત ! આકાશાસ્તિકાય કે પર્યાય શબ્દ કિતને હૈં ઉત્તર સેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ- 'ગોયમા' હે ગૌતમ ! 'અણેગા અભિવચ્ચણા પણ્ણત્તા' આકાશાસ્તિકાય કે અણેક પર્યાય શબ્દ હૈં 'તં જહા' જૈસે- 'આગાસેઈ વા આગાસત્થિકાએઈ વા' સકલ દ્રવ્યોં કા હસમેં નિવાસ હૈ હસલિયે હસકા નામ આકાશ હૈ ઓર યહ આકાશ એસી પ્રદેશ રાશિ હૈ કિ જિસ મેં રહે હુએ સમસ્ત દ્રવ્ય અપને ૨ સ્વભાવ કો અપની ૨ મર્યાદા યા અભિવિધિ સે પ્રાપ્ત કરકે રહતે હૈં હસલિયે

‘જે યાવન્ને તદ્વપ્પગારા’ એજ રીતે બીજા જે સામાન્ય વિશેષ રૂપથી અભિધાયકવચનો છે. ‘સઘ્વે તે અધર્મસ્તિકાયસ્સ અભિવચ્ચણા’ તે તમામ અધર્મસ્તિકાયના પર્યાય શબ્દો કહ્યા છે.

હવે આકાશાસ્તિકાયના પર્યાય શબ્દોને બતાવવામાં આવે છે તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે- ‘આગાસત્થિકાયસ્સ ણં પુચ્છા’ હે મગવન્ આકાશાસ્તિકાયના પર્યાયવાચક કેટલા શબ્દો છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે- ‘ગોયમા !’ હે ગૌતમ ! ‘અણેગા અભિવચ્ચણા પણ્ણત્તા’ આકાશાસ્તિકાયના પર્યાય શબ્દો અણેક છે. ‘તં જહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘આગાસેઈ વા’ આગાસત્થિકાએઈ વા’ સર્વ દ્રવ્યોને તેમાં નિવાસ રહેલો છે, તેથી તેનું નામ આકાશ એ પ્રમાણે છે. અને આ આકાશ એવી પ્રદેશ રાશી છે કે જેમાં રહેલા બધા જ દ્રવ્યો પોતપોતાની મર્યાદા અથવા અભિવિધિથી પ્રાપ્ત કરે છે. તેથી તેનું

आकाशः, तथाविधश्चासौ अस्तिकाद्यश्च प्रदेशराशिरिति-आकाशास्तिकाय इति १।
'गगणेइ वा २' गगनमिति वा, गगनविषयत्वात् गगनं निरुक्तिवशात् २, 'नभे-
इवा ३' नभ इति वा-नभाति-न दीप्यते छद्मस्थानां दृष्टिविषयो न भवति इति
नभो निरुक्तिबलादेवेति, ३ 'समेइ वा ४' सममिति वा निम्नोन्नत भावरहित-
त्वात् सममिति ४, 'विसमेइ वा ५' विषममिति वा दुर्गमत्वाद्विषममिति, ५ 'खहेइ
६ वा' खहमिति-खनने-पृथिव्याः खनने हाने च त्यागे च यद्भवति तत् खह-
मिति निरुक्तिवशात् ६, 'विहेइ ७ वा' विहमिति वा विशेषेण हीयते-त्यज्यते

इसका नाम आकाशास्तिकाय हुआ है गगणेइ वा' गगन का विषय होने के कारण इसका नाम गगन हुआ है, क्योंकि जीवादिद्रव्यों का गगन आकाश लोकाकाश में ही होता है इससे बाहर अलोकाकाश में नहीं छद्मस्थजनों की दृष्टि का यह विषय नहीं होता है इसलिये 'न भाति' इस व्युत्पत्ति के अनुसार इसका नाम नभ ऐसा हुआ है निम्नोन्नत भाव से रहित होता है इसलिये 'सम' इसका नाम हुआ है दुर्गम होने के कारण अर्थात् इसकी छद्मस्थजन हृद प्राप्त नहीं कर पाते हैं इस कारण विषम ५ भी इसका नाम हुआ है 'पृथिव्याः-खनने हाने च यद्भवति' तत् 'खहम्' पृथिवी के खोदने पर तथा पृथिवी की हानि होने पर प्रलय होने पर भी यह खदा बना रहता है नष्ट नहीं होता है इस कारण 'खनने हाने च यद्भवति तत् खहम्' इस व्युत्पत्ति के अनुसार इसका 'खह' ६ ऐसा भी नाम हुआ है 'विहेइ ७ वा' अथवा 'विह' ऐसा जो

नाम आकाशास्तिकाय के प्रमाणे थयुं छे. 'गगणे इ वा गगनना विषय इयं
डोवाथी तेनुं' नाम गगन के प्रमाणे थयुं छे डेम डे सूक्ष्म द्रव्योतेनुं गगन
आकाश-लोकाकाशमां न थाय छे. तेनाथी जुदा अलोकाकाशमां थयुं नथी.
छद्मस्थानी दृष्टिमां आ विषय इयं डोता नथी. तेथी 'नभाति' के व्युत्पत्ति
प्रमाणे तेनुं नाम 'नभ' के प्रमाणे थयुं छे. आ निम्न नीचा उन्नत उंचा
पञ्चाथी रहित डोय छे. तेथी तेनुं नाम 'सम' के प्रमाणे थयुं छे. दुर्गम
डोवाना कारणे अर्थात् छद्मस्थ जन तेनी हृद पाभी शकता नथी तेथी विष-
मय के प्रमाणे तेनुं नाम थयुं छे. 'पृथिव्याः खनने हाने च यद्भवति' 'तत्
'खहम्' पृथ्वीने जोहवाथी तथा पृथिवीनी डानी थाय त्यारे-प्रलय थाय त्यारे पञ्च
सदाकाण आ रहे छे नाश पाभतुं नथी ते कारणे 'खनने हाने च यद्भवति
तत् खहम्' आ व्युत्पत्ति प्रमाणे तेनुं 'खह' के प्रमाणेनुं नाम थयुं छे. ६
'विहेइ वा' ७ अथवा 'विह' केनुं के तेनुं नाम थयुं छे, तेनुं कारणे 'विशेषेण

યત્ તદ્વિધમ્-વિદાય इत्यर्थः यद्वा विधमिति वा विधीयते-क्रियते कार्यजातं यत्र तद्विधमिति, ७ 'वीचीइ ८' वीचिरिति-वेचनात्-वस्तुमात्रस्य विविक्त-स्वभावस्थापनात् वीचिरिति ८, 'विवरेइ वा ९' विवरमिति वा-विगतावरणतया विवरमिति-आच्छादनरहितमिति ९, 'अंवरेइ वा १०' अम्बरमिति वा अम्बा-माता तदिव जननसादृश्यात् अम्बा-जलं तस्य राणात्-दानात् अम्बरं निरुक्तिबलादेव १०,

इसका नाम हुआ है उसका कारण 'विशेषेण हीयते त्यज्यते' इस व्युत्पत्ति के अनुसार यह एक स्थान से दूसरे स्थान पर जाते समय जीव द्वारा छोड़ा जाता है इसी कारण 'विहाय' ऐसा भी नाम हुआ है अथवा- 'विहेइ' इसकी संस्कृतच्छाया 'विध' ऐसी भी होती है सो 'विधीयते-क्रियते यत्र तद्विधम्' इस व्युत्पत्ति के अनुसार समस्तकार्य इसी में जीवों द्वारा किये जाते हैं अतः इसका नाम विध ऐसा भी हो सकता है 'वीचीइ' ८ वीचि ऐसा भी नाम इसका है क्योंकि अपने में रहे हुए समस्त जीवादिक द्रव्यों को यह भिन्न २ स्वभाव में रखे रहता है तात्पर्य यह कि जीवादिक समस्त पदार्थ आकाश में व्याप्त होकर रहते हैं फिर भी एक पदार्थ दूसरे पदार्थ में नहीं बदल पाता है इस प्रकार यह अपने में रखे हुए समस्त पदार्थों को भिन्न २ स्वभाव में स्थापित किये हुए है इससे इसका नाम वीचि ऐसा हुआ है । 'विवरेइ वा' यह अपना आवरण करनेवाले पदार्थ से रहित है इस कारण इसका 'विवर' ऐसा भी नाम है 'अंवरेइ १० वा' अम्बर भी इसका नाम है

हीयते त्यज्यते' એ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે આ એક સ્થાનેથી બીજા સ્થાને જતી વખતે જીવ દ્વારા છોડવામાં આવે છે. તેથી તેનું નામ 'વિહાય' એ પ્રમાણે થયું છે. અથવા 'વિહેइ' તેની સંસ્કૃત છાયા 'વિધ' એવી પણ થાય છે. તેથી 'વિધીયતે ક્રિયતે યત્ર તદ્વિધમ્' આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે સઘળા કાર્યો જીવો આમાં જ કરે છે. તેથી તેનું નામ 'વિધ' એવું પણ હોઈ શકે છે. 'વીચીइ' વીચિ એ પ્રમાણે પણ આનું નામ છે કેમ કે-પોતાનામાં રહેલા બધા જ જીવાદિ દ્રવ્યોને આ જુદા જુદા સ્વભાવથી ધારણ કરે છે. અર્થાત જીવાદિ સઘળા પદાર્થો આકાશમાં વ્યાપ્ત થઈને રહે છે, તો પણ એક પદાર્થ બીજા પદાર્થરૂપે બદલાઈ જતા નથી, આ રીતે પોતાનામાં રાખેલા બધા જ પદાર્થોને જુદા જુદા સ્વભાવમાં સ્થાપિત કરે છે, તેથી તેનું નામ 'વીચિ' એવું થયું છે. 'વિવરેइ વા' આ આકાશ પોતાને આવરણ-ઢાંકણ કરનાર પદાર્થ વિનાનું છે. તેથી તેનું નામ 'વિવર' એવું પણ છે. 'અંવરેइ વા' આ માતાની માફક જળ

‘અંબરસેઈ વા૧૧’ અમ્બરસમિતિ વા-અમ્બા-જલમ્-જલરૂપો રસો યસ્માદ્ ભવતિ
તદમ્બરસમિતિ નિર્વચનવચ્ચાદિતિ૧૧, ‘છિદ્દેઈ વા૧૨’ છિદ્રમિતિ વા-છિદ્રઃ
છેદનસ્યાસ્તિત્વાત્ છિદ્રમિતિ નિરુક્તિવલાદેવ ૧૨, ‘જુસિરેઈ વા૧૩’ જુષિરમિતિ
વા જુસેઃ શોષસ્ય દાનાત્-પોષણક્રિયાસહાયકત્વાત્ જુષિરમિતિ, ૧૩ ‘મગ્ગેઈ
વા૧૪’ માર્ગ ઇતિ વા પથિરૂપત્વાન્માર્ગઃ, ૧૪ ‘વિમુલ્હેઈ વા૧૫’ વિમુલ્હમિતિ વા-
મુલ્હમ્-આદિસ્તસ્યા ભાવાત્ અનાદિત્વેન વિમુલ્હમિતિ, ‘અદ્દેઈ વા૧૬’ અર્દ્ધ ઇતિ
વા-અર્ધત્વે-ગમ્યતે ઇતિ અર્દ્ધઃ, અથવા અટ્યતે-અતિક્રમ્યતે અનેન ઇતિ અટ્

સો હસકા કારણ એસા હૈ કિ યહ માતા કે જૈસા જલ કો દેતા હૈ
અર્થાત્ માતા જિસ પ્રકાર સે સન્તાનિ પૈદા કરતી હૈ उसी प्रकार से यह
भी जल को उत्पन्न करता है और उसे प्रदान करता है ‘અંબરસ’ ૧૧
હસકા નામ હૈ સો હસકા કારણ એસા હૈ કિ હસસે જલરૂપરસ ઉત્પન્ન
હોતા હૈ ‘છિદ્દેઈ ૧૨ વા’ છિદ્ર એસા બી હસકા નામ હૈ સો હસકા
કારણ એસા હૈ કિ યહ છિદ્રરૂપ હૈ અર્થાત્ પોલરૂપ હૈ ‘જુસિરેઈ વા ૧૩’
જુષિર બી હસકા નામ હૈ સો હસકા કારણ એસા હૈ કિ યહ જુષિર-
શોષણ ક્રિયા મેં સહાયક હોતા હૈ ‘મગ્ગેઈ’ ૧૪ માર્ગ બી હસકા નામ હૈ
સો હસકા કારણ એસા હૈ કિ યહ પરગતિ મેં જાતે જીવ કો માર્ગરૂપ
હૈ ક્યોંકિ પરગતિ મેં જીવ કા ગમન આકાશ કી પ્રદેશપંક્તિ કે અનુ-
સાર હી હોતા હૈ ‘વિમુલ્હેઈ વા ૧૫’ વિમુલ્હ બી હસકા નામ હૈ સો હસકા
કારણ એસા હૈ કિ હસકા મુલ્હ આદિ નહીં હૈ અર્થાત્ અનાદિ હૈ ‘અદ્દેઈ

આપે છે. અર્થાત્ માતા જે રીતે સન્તાન ઉત્પન્ન કરે છે. તેજ રીતે આ પણ
જલને ઉત્પન્ન કરે છે, અને તે આપે છે તેથી તેનું નામ ‘અમ્બર’ એ પ્રમાણે
પણ છે. ૧૦ ‘અમ્બરસ’ આનાથી જલ રૂપ રસ ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી તેનું
નામ ‘અમ્બરસ’ એ પ્રમાણે પણ છે. ૧૧ ‘છિદ્દેઈ વા’ આ છિદ્ર રૂપ-અર્થાત્
પોલાણવાળું છે તેથી તેનું નામ ‘છિદ્ર’ એ પ્રમાણે પણ છે. ૧૩ ‘જુસિરેઈ વા’
જુષિર એનું પણ તેનું નામ છે. તેનું કારણ એવું છે કે-આ જુષિર નામ
શોષણ ક્રિયામાં સહાયક હોય છે. ૧૩ ‘મગ્ગેઈ વા’ આનું નામ ‘માર્ગ’ એ
પ્રમાણે પણ છે, તેનું કારણ એ છે કે અન્યગતિમાં જનારા જીવને એ માર્ગ
રૂપ છે. કેમ કે પરગતિમાં જીવનું ગમન આકાશની પ્રદેશ પંક્તિ અનુસાર
જ હોય છે. ૧૪ ‘વિમુલ્હેઈ વા’ વિમુલ્હ એ પ્રમાણેનું પણ તેનું નામ છે.
તેનું કારણ એ છે કે-તેને મુખ વિગેરે હોતા નથી. અર્થાત્ અનાદિ છે. ૧૫

इति वा, १६ 'वियद्वेइ वा १७' व्यदो व्यद इति वा-अर्द एव विशिष्टः अद्वय विशिष्ट इति व्यदो व्यदो वेति, 'आधारेइ वा १८' आधार इति वा-आ-समन्तात् पदार्थजातानां धारणात् आधार इति १८ 'वोमेइ वा १९' व्योम इति वा-विशेषेण अचनात्-रक्षणात् व्योम इति, 'भायणेइ वा २०' भाजनमिति-भाजनात्-

વા ૧૬' અર્દ અથવા અદ્દ બીં ફસકા પર્ચાંય શબ્દ હૈં સો 'અર્દયતે અથવા અદ્યતે' ઇતિ અર્દઃ અથવા અદ્દઃ' ફસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર યહ જીવોં કે દ્વારા ગમન ક્રિયા કા વિષય બનાયા જાતા હૈં તાત્પર્ય યહ હૈં કિ જીવ ફસી કે આધાર પર રહે હુએ હૈં અતઃ વે જો કુછ બીં ગમનાગમનાદિ ક્રિયા કરતે હૈં વહ સય ફસી મેં કરતે હૈં અતઃ યહ ઉનકી ક્રિયા કા વિષય કહા ગયા હૈં 'વિયદ્વેઈ વા ૧૭' વ્યદ અથવા વ્યદ્દ બીં વિશિષ્ટ ક્રિયા કે કારણ સે ફસકા નામ હુઆ હૈં 'આધારેઈ ૧૮ વા' આધાર બીં ફસકા ઇક નામ હૈં સો યહ અપને મેં સમસ્ત પદાર્થોં કો ધારણ કિયે હુએ હૈં ફસસે 'આધાર' ઇસે નામ સે બીં યહ કહા ગયા હૈં 'વોમેઈ વા ૧૯' 'વિશેષેણ અચનાત્' વ્યોમ ફસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર યહ અપને મેં રહે હુએ પદાર્થોં કી વિશેષ રૂપ સે રક્ષા કરતા હૈં-અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ દ્રવ્ય અપને ઉત્પાદ વ્યય ઔર ધ્રોવ્યરૂપ સ્વભાવ મેં ફસમેં સતત કાયમ રહતે હૈં યહી પદાર્થોં કા સંરક્ષણ હૈં ફસસે વિપરીત ઇકાન્ત માન્યતા પદાર્થ કા અસંરક્ષણ હૈં જીવાદિક પદાર્થ લોકાકાશ મેં હી રહતે હૈં

‘અદ્વેઈ વા’ અર્દ અથવા અદ્દ એ પ્રમાણે પણ તેનું નામ છે. તેનું કારણ એ છે કે-‘અર્દયતે’ અથવા અદ્યતે ઇતિ અર્દઃ’ અથવા અદ્દઃ આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે બે દ્વારા આ ગમનનો વિષય બનાવાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-બવ તેના જ આધાર પર રહેલા છે. તેથી તેઓ ગમનાગમન આવળ રૂપ જે કંઈ ક્રિયા કરે છે, તે તમામ આકાશમાં જ કરે છે. તેથી તેઓની આ ક્રિયાના વિષય રૂપ કહ્યું છે. ૧૬ ‘વિયદ્વેઈ વા’ વ્યદ-અથવા વ્યય વિશેષ ક્રિયાના કારણે તેનું નામ થયું છે. ૧૭ આધારેઈ વા’ ‘આધાર’ એવું પણ તેનું નામ છે. કારણ કે તે પોતાનામાં બધા જ પદાર્થોને ધારણ કરે છે. તેથી તેનું નામ ‘આધાર’ પણ કહેવાય છે. ૧૮ ‘વોમેઈવા’ વિશેષેણ અચનાત્ વ્યોમ’ આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે પોતાનામાં રહેલા પદાર્થોને વિશેષ રૂપે રક્ષા કરે છે. તેથી તેનું નામ ‘વ્યોમ’ એ પ્રમાણે પણ કહેવાય છે. અર્થાત્ પ્રત્યેક પદાર્થ-દ્રવ્ય પોતાના ઉત્પાદ વ્યય અને ધ્રોવ્ય રૂપે સ્વભાવમાં તેમાં સતત કાયમ રહે છે. એજ પદાર્થોનું સંરક્ષણ પણ છે. તેનાથી બુદ્ધી રીતની એકાન્ત માન્યતા પદાર્થનું અસંરક્ષણ છે.

વસ્તુજાતસ્યાશ્રયણાત્ ભાજનમિતિ, 'અંતરિક્ષેહ વા ૨૧' અન્તરીક્ષમિતિ વા અન્તો-મધ્યે ર્દક્ષા-દર્શનં યસ્ય તદન્તરીક્ષમિતિ સર્વત્ર વ્યાપકત્વાત્, 'સામેહ વા ૨૨' શ્યામમિતિ વા-શ્યામવર્ણત્વાત્-શ્યામતયૈવ દર્શનાત્ શ્યામમિતિ ૨૨, 'ઉવાસંતરેહ વા ૨૩' અવકાશાન્તરમિતિ વા-અવકાશરૂપમન્તરં સ્વરૂપં યસ્ય તદ-વકાશાન્તરમિતિ ૨૨, 'અગમેહ વા ૨૪' અગમમિતિ વા ગમનક્રિયારહિતં યત્ તત્ અગમમિતિ, ૨૪' 'ફલિહેહ વા ૨૫' સ્ફટિકમિતિ વા સ્ફટિકમિવ અતિ સ્વ-

અતઃ યહાં રહને કે કારણ વે હસકે દ્વારા સંરક્ષિત હૈં એસા યહ વ્યુ-ત્પત્તિ લઘ્ય અર્થ ઔપચારિક હૈં । 'ભાયણેહ ૨૦ વા' હસી નિમિત્ત કો લેકર હસકા નામ ભાજન ખી હૈં ક્યૉંકિ સમસ્ત પદાર્થજાત હસી મૈં આધેયરૂપ રહે હુએ હૈં । 'અંતરિક્ષેહ વા' 'અન્તરીક્ષ ૨૧' ખી હસકા નામ હૈં ક્યૉંકિ સર્વત્ર વ્યાપક હોને સે હસકા અન્ત મધ્ય મૈં ર્દક્ષા દર્શન હોતા હૈં 'સામેહ ૨૨ વા' શ્યામ ખી હસકા એક પર્યાયવાચી શબ્દ હૈં સો હસકા કારણ એસા હૈં કિ યહ દેખનેવાલોં કો શ્યામવર્ણ-વાલા પ્રતીત હોતા હૈં વૈસે તો અમૂર્તિક હોને સે હસકા કોઈ ખી વર્ણ નહીં હૈં પરલૌકિક માન્યતા કે અનુસાર શ્યામ એસા હસકા નામ કહા ગયા જ્ઞાત હોતા હૈં 'ઉવાસંતરેહ વા ૨૩' હસકા સ્વરૂપ અવકાશરૂપ હૈં અતઃ અવકાશાન્તર ખી હસકા દૂસરા નામ હૈં 'અગમેહ વા ૨૪' લોક અલોક મૈં સર્વત્ર વ્યાપક હોને સે યહ સ્વયં ગમનક્રિયા સે શૂન્ય હૈં અતઃ 'અગમ' ખી હસકા નામ હૈં 'ફલિહેહ ૨૫ વા' અતિસ્વચ્છ હોને

જીવાદિક પદાર્થ લોકાકાશમાં જ રહે છે. તેથી ત્યાં રહેવાના કારણે તેના દ્વારા તે સંરક્ષિત છે. એવો આ વ્યુત્પત્તિ લઘ્ય અર્થ ઔપચારિક છે. ૧૯ 'ભાયણેહ વા' આ નિમિત્તને લઈને તેનું નામ ભાજન એ પ્રમાણે પણ છે. કેમ કે બધા જ પદાર્થ સમૂહો આમાં આધેય રૂપ પર રહેલા છે. ૨૦ 'અંતરિક્ષેહ વા' અંતરીક્ષ એ પ્રમાણે પણ તેનું નામ છે. કેમ કે બધે જ વ્યાપક હોવાથી તેનો અંત મધ્યમાં ઈક્ષ-દર્શન થાય છે. ૨૧ 'સામેહ વા' શ્યામ એવું પણ તેનું પર્યાયવાચી નામ છે. તેનું કારણ એ છે કે-આ જોવાવાળાને શ્યામવર્ણ વાળું જણાય છે. સામાન્ય તો અમૂર્તિક હોવાથી તેનો કોઈપણ વર્ણ હોતો નથી. પરંતુ લૌકિક માન્યતાનુસાર શ્યામ એવું તેનું નામ કહેલું જણાય છે. ૨૨ 'ઉવાસંતરેહ વા' તેનું સ્વરૂપ અવકાશરૂપ છે. તેથી 'અવકાશાન્તર' એવું પણ તેનું બીજું નામ છે. ૨૩ 'અગમેહ વા' લોક અને અલોક બધે જ વ્યાપક હોવાથી તે સ્વયં ગમન ક્રિયા વગરનું છે. તેથી 'અગમ' એવું પણ તેનું નામ છે. ૨૪ 'ફલિહેહ વા' અત્યંત સ્વચ્છ હોવાથી આ સ્ફટિક જેવું

पर्यायवाची स्वत्व शब्द भी है क्योंकि यह अपनी अस्तित्वरूप संज्ञा से सदा विद्यमान रहता है 'विन्दूह वा' विज्ञ भी इसका पर्यायवाची शब्द है क्योंकि यह चेतनरूप ज्ञानवाला है 'चेया ७' ज्ञानावरणीय आदि कर्मपुद्गलों का चषकारी होने से इसका पर्यायवाची चेतता भी है क्योंकि ज्ञानावरणीय आदि कर्मपुद्गलों का चष जीव ही करता है कर्मरूप शत्रुओं का जयकर्ता होने से इसका नाम जेता भी है अपने ज्ञान के द्वारा यह समस्त ज्ञेयों को व्याप्त कर लेता है इसलिये इसका नाम आत्मा भी है अथवा यह समस्त कर्मों के फलों को प्राप्त करता है इसलिये भी इसका नाम आत्मा है अथवा कर्माधीन हुआ यह निरन्तर नाना गतियों में भ्रमण करता रहता है इसलिये भी इसका नाम आत्मा है 'रंगणाहवा १०' राग के जैसे राग से यह सम्बन्धित है इसलिये इसका नाम रङ्गण भी है 'हिंदुणइवा' नानागतियों में यह गमन-

કેમ કે તે પોતાની અસ્તિત્વ રૂપ સંજ્ઞાથી હૃમ્મેશાં વિદ્યમાન રહે છે.૫ વિન્નૂહ
વા' વિજ્ઞ' શબ્દ પણ તેનો પર્યાયવાચક શબ્દ છે. કેમ કે તે ચેતના રૂપ જ્ઞાનવાળા
છે.૬ 'ચેત્તા' જ્ઞાનાવરણીય વિગેરે કર્મ પુદ્ગલોને ચય કરનાર-ઉપાજ્ઞક હોવાથી
તેનો પર્યાયવાચી 'ચેતા' શબ્દ પણ છે.૭ કેમ કે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ પુદ્ગલોને
ચય જીવ જ કરે છે. તેમ જ કર્મ પુદ્ગલોને જીવનાર હોવાથી 'જેતા' એવું
પણ નામ છે.૮ પોતાના જ્ઞાનથી તે સધળા જ્ઞેય-જાણુવા લાયક પદાર્થોને
વ્યાપ્ત કરે છે. તેથી તેનું નામ 'આત્મા' એ પ્રમાણે પણ છે.૯ અથવા તે
સધળા કર્મોના ફલોને પામે છે, તેથી પણ તેનું નામ આત્મા છે. અથવા
કર્મને આધીન થયેલ તે નિરંતર અનેક ગતિયોમાં ભ્રમ્યા કરે છે. તેથી તેનું
નામ 'આત્મા છે, 'રંગનાહ વા' રાગની જેમ તે રોગથી તે રાગથી સંબંધ-
વાળો રહે છે, તેથી તેનું નામ 'રંજણ' એવું પણ છે. 'હિંદરહ વા' તે

પુદ્ગલ इति वा पूरणात् गलनाच्च शरीरेन्द्रियाणामिति पुद्गलः १४, 'माणवेइ वा १५' मानव इति वा मा-निषेधे नवो-नवीनता न विद्यते यस्य स मानवः अनादित्वात् पुराणइति १५, 'कत्ताइ वा १६' कर्ता इति वा कर्ता-कारकः अष्टविधकर्मणाम् १६ 'विकत्ताइ वा' विकर्ता इति वा-वि-विविधतया-अनेकरूपेण कर्ता-कारकः कर्म-णामिति विकर्ता अथवा विकर्तयिता-छेदकः कर्मणां छेदकत्वात् इति विकर्ता १८, जगेइ वा १९' जगदिति वा चतुर्गतिगमनात् जगदिति १९ 'जंतुइ वा २०' जन्तु-रिति वा जननात् अनेकगतिषु उत्पत्तिमत्त्वात् जन्तुरिति २०, 'जोणीइ वा २१' योनिरिति वा चतुरशीतिलक्षजीवानामुत्पादकत्वात् २१, 'स्वयंभूइ वा २२' स्वयं-भूरिति वा स्वयमेव भवतीति स्वयंभूः स्वयमेव भवनादेव स्वयंभूरिति २२,

करनेवाला है इसलिये इसका नाम हिंदुक भी है इसके द्वारा गृहीत इन्द्रियां और शरीर पूरण गलन स्वभाववाले हैं इसलिये इसका नाम पुद्गल भी है। इसमें नवीनता सादिना नहीं है किन्तु अनादिता है इस कारण इसका नाम मानव भी है इसी से इसका नाम पुराण भी है अष्टविध कर्मों का कर्ता होने से इसका नाम कर्ता भी है तथा विविध रूप से अनेकरूप से कर्मों का कर्ता होने के कारण अथवा कर्मों का छेदक होने के कारण इसका नाम विकर्ता भी है चतुर्गति में जाने के कारण इसका नाम जगत् भी है अनेकगतिषु में चौरासी लक्षयोनियों में इसकी उत्पत्ति हुई है इस कारण इसका नाम जन्तु भी है और चौरासी लाख जीवों का उत्पादक होने से इसका नाम योनि भी है। अपने आप होने के कारण अर्थात् स्वयंसिद्ध होने के कारण इसका

અનેક ગતિયોમાં ગમન કરવાવાળો છે, તેથી તેનું નામ 'હિંદુક' એવું પણ છે. તેણે ગ્રહણ કરેલ ઇન્દ્રિયો અને શરીર પૂરણ ગલન સ્વભાવવાળા છે. તેથી તેનું નામ પુદ્ગલ પણ છે. તેમાં નવીન પણ આદિ નથી. પરંતુ અનાદિ છે. તેથી તેનું નામ 'માનવ' પણ છે. અને એથી જ તેનું નામ 'પુરાણ' પણ છે. આઠ પ્રકારના કર્મોના કર્તા હોવાથી તેનું નામ 'કર્તા' પણ છે. તથા જુદા-જુદા અનેક રૂપથી કર્મોના કરનાર હોવાને કારણે અથવા કર્મોના છેદક-નાશ કરનાર હોવાને કારણે તેનું નામ 'વિકર્તા' પણ છે. ચતુર્ગતિમાં જવાને કારણે તેનું નામ 'જગત્' એ પ્રમાણે છે. અનેક ગતિયોમાં અર્થાત્ ચોરાસી યોનીઓમાં તેની ઉત્પત્તિ થઈ છે તેથી તેનું નામ 'જંતુ' એવું પણ છે. અને ચોરાસી લાખ જીવોને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી તેનું નામ 'યોનિ' એવું પણ છે. પોતાની મેળે જ થવાને કારણે અર્થાત્ સ્વયં સિદ્ધ હોવાને કારણે તેનું નામ સ્વયંભૂ પણ છે. ઔદારિક શરીરોથી મુક્તિ પ્રાપ્ત થયા પહેલાં સુધી રહે છે.

‘સસરીરીઙ્ વા ૨૩’ સશરીરીતિ-શરીરેણ-ઔદારિકાદિના સહ વિદ્યતે इति सशरीरी स्वावच्छिन्नभोगवत्त्वसंबन्धेन शरीरविशिष्ट इत्यर्थः २૩, ‘નાયક વા ૨૪’ નાયક इति वा नायकः-कर्मणां नेता २४, ‘અંતરપ્પાઈતિ વા ૨૫’ અન્તરાત્મા इति वा अन्तः-भव्यरूप आत्मा न तु बाह्यशरीरादिरूप इति अन्तरात्मा, २५, ‘જે યાવન્ને તહપ્પગારા’ યાનિ चाप्यन्यानि तथाप्रकाराणि-आत्मनः पर्यायवाचकाः शब्दाः, ‘સવ્વે તે જાવ અભિવચના’ सर्वाणि तानि यावदभिवचनानि अत्र यावत्पदेन जीवारितकायस्येति संग्रहस्तथा च सर्वे तथाविधाः शब्दाः जीवास्तिकायस्य अभिवचनानि-पर्याया भवन्तीति भावः । ‘પોગ્ગલત્થિકાયસ્સ પં મંતે ! પુચ્છા’ पुद्गलास्तिकायस्य खलु भदन्त ! पृच्छा हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकायस्य कियन्ति अभिवचनानि भवन्तीति प्रश्नः, ‘ગોયમા’ इत्यादि,

नाम स्वयंभू भी है। औदारिक आदि शरीरों से यह कृत्तिप्राप्ति के पहिले तक रहता है इसलिये इसका नाम सशरीरीभी है कर्मों का नेता होने से इसका नाम नायक भी है सम्यग्दर्शनादि पर्यायवाला हो जाने से यह शरीर को और निज को जुदा २ कर लेता है, इसलिये अन्त में यह आत्मारूप ही हो जाता है इसलिये इस का नाम अन्तरात्मा भी है बाह्य शरीरादिरूप यह नहीं है तथा इसी प्रकार के ‘जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते जाव अभिवचना’ जो और भी नाम हैं वे सब इसी जीवास्तिकाय के पर्यायवाची शब्द हैं ऐसा जानना चाहिये यहां यावत्पद से ‘जीवत्थिकायस्स’ इस पद का संग्रह हुआ है अब गौतम प्रभु से ऐसा पूछते हैं-‘‘पोग्गलत्थिकायस्स पं मंते ! पृच्छा’ हे भदन्त ! पुद्गलास्तिकाय के अभिवचन पर्यायवाची शब्द कितने हैं ?

તેથી તેનું નામ ‘નાયક’ એવું પણ છે, સમ્યગ્દર્શન વિગેરે પર્યાયવાળા તે શરીરને અને પોતાને જુદા જુદા કરે છે. તેથી અંતમાં તે આત્મારૂપે જ થઈ બળ્ય છે. તેથી તેનું નામ ‘અંતરાત્મા’ એવું પણ છે. આ બાહ્ય શરીર વિગેરે રૂપે નથી. તથા એજ રીતે ‘જે યાવન્ને તહપ્પગારા સવ્વે તે જાવ અભિવચના’ બીજા પણ જે નામો છે તે બધા આ જીવસ્તિકાયના જ પર્યાય વાચી શબ્દો છે. તેમ સમજવું. અહિયાં યાવત્ પદથી ‘જીવત્થિકાયસ્સ’ એ પદનો સંગ્રહ થયો છે,

ફરીથી ગૌતમ સ્વામી પુદ્ગલાસ્તિકાયના સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે- ‘પોગ્ગલત્થિકાયસ્સ પં મંતે ! પુચ્છા’ હે ભગવન્ પુદ્ગલાસ્તિકાયના પર્યાયવાચક શબ્દો કેટલા છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! અણેને અભિવચના’

‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘અણેગે અભિવચના પન્નત્તા’ અનેકાનિ અભિવચનાનિ પુદ્ગલાસ્તિકાયસ્ય પ્રજ્ઞપ્તાનિ, ‘તં જહા’ તથથા-પોગ્ગલેહ વા’ પુદ્ગલ ઇતિ વા, પોગ્ગલત્થિકાએહ વા’ પુદ્ગલાસ્તિકાય ઇતિ વા, ‘પરમાણુપોગ્ગલેહ વા’ પરમાણુ-પુદ્ગલ ઇતિ વા ‘દુપ્પણ્ણિએહ વા’ દ્વિપ્રદેશિક ઇતિ વા, દ્વૌ પ્રદેશૌ અવચવતયા વિદ્યેતે સ્ય સ દ્વિપ્રદેશિકઃ, ‘તિપ્પણ્ણિએહ વા’ ત્રિપ્રદેશિક ઇતિ વા ‘જાવ અસંખેજ્જપણ્ણિએહ વા’ યાવદસંખ્યેયપ્રદેશિકો વા, અત્ર યાવત્પદેન ચતુઃ પશ્ચાદિ દશાન્તાનાં સંખ્યાતાનાં ચ પ્રદેશાનાં સંગ્રહો ભવતિ ‘અણંતપણ્ણિએહ વા’ અનન્તપ્રદેશિક ઇતિ વા ‘જે યાવન્ને તહપ્પગારા સવ્વે તે પોગ્ગલત્થિકાયસસ અભિવચના’ યાનિ ચાપ્યન્યાનિ

ઉત્તર મેં પ્રસુ કહતે હૈં-‘ગોયમા’ અણેગે અભિવચના’ હે ગૌતમ ! પુદ્ગલાસ્તિકાય કે પર્યાયવાચી શબ્દ અનેક હૈં ‘તં જહા’ જૈસે-‘પોગ્ગલેહ વા’ પુદ્ગલ કા સ્વભાવ પૂરણ ગલનરૂપ હોતા હૈં इस कारण इसका नाम पुद्गल भी है ‘पोग्गलत्थिकायेह वા’ पुद्गलास्तिकाय भी है ‘परमाणु-पोग्गलेह वા’ परमाणुपुद्गल भी है ‘दुप्पण्णिएह वા’ द्विप्रदेशिक ऐसा भी है ‘तिप्पण्णिएह वા’ त्रिप्रदेशिक भी है ‘जाव असंखेज्जपण्णिएह वા’ यावत् असंख्यातप्रदेशी भी है । यहां यावत् शब्द से चारप्रदेशिक, पांचप्रदेशिक आदि दश प्रदेशिक पर्यन्त के नाम और संख्यातप्रदेशी नाम गृहीत हुए हॆं । तथा ‘अणंतपण्णिएह वા’ अनन्तप्रदेशिक ऐसा भी इसका नाम है तात्पर्य यह है कि ये सब पूर्वोक्त नाम पुद्गलास्तिकाय के पर्यायवाची शब्दरूप से कहे गये हॆं । तथा ‘जे यावन्ने तहप्पगारा सव्वे ते पोग्गलत्थिकायसस अभिवचणा’ इनके जैस

હે ગૌતમ ! પુદ્ગલાસ્તિકાયના પર્યાયવચક શબ્દો અનેક છે. ‘તંજહા’ તે આ પ્રમાણે છે. ‘પોગ્ગલેહ વા’ પુદ્ગલનો સ્વભાવ પૂરણ ગલન રૂપ હોય છે. તેથી તેનું નામ ‘પુદ્ગલ’ છે. ‘પોગ્ગલત્થિકાએહ વા’ પુદ્ગલાસ્તિકાય પણ તેનું નામ છે. ‘પરમાણુપોગ્ગલેહ વા’ પરમાણુ પુદ્ગલ પણ તેનું નામ છે. ‘દુપ્પણ્ણિએહ વા’ દ્વિપ્રદેશિક એવું પણ તેનું નામ છે. ‘તિપ્પણ્ણિએહ વા’ ત્રિપ્રદેશિક એવું પણ તેનું નામ છે. ‘જાવ અસંખેજ્જપણ્ણિએહ વા’ યાવત્ અસંખ્યાત પ્રદેશી પણ છે. અહિયાં યાવત્ શબ્દથી ચાર પ્રદેશિક, પાંચ પ્રદેશિક ત્રણેરે દશ પ્રદેશી સુધીના નામો અને સંખ્યાતપ્રદેશી નામ ગ્રહણ કરાયેલ છે. તથા ‘અણંતપણ્ણિએહ વા’ અનંત પ્રદેશિક એવું તેનું નામ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-આ પૂર્વોક્ત બધા જ નામો પુદ્ગલાસ્તિકાયના પર્યાયવાચી શબ્દ રૂપે કહેવામાં આવેલા છે. તથા ‘જે યાવન્ને તહપ્પગારા સવ્વે તે પોગ્ગલત્થિકાયસસ અભિવચના’ આના બેવા બીજા

તથાપ્રકારાણિ-પુદ્ગલાસ્તિકાયસ્ય સામાન્યતો વિશેષરૂપતથાભિધાયકશબ્દવા-
ક્યાનિ સર્વાણ્યપિ તાનિ પુદ્ગલાસ્તિકાયસ્યાભિવચનાનિ પર્યાયશબ્દા ભવન્તીતિ ।
'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' તદેવં મદન્ત ! તદેવં મદન્ત ! ઇતિ, હે મદન્ત !
પર્યાયશબ્દવિષયે યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ કથિતં તત્ સર્વમેવમેવ-સત્યમેવ ભવતામાપ્ત-
ત્વેન મવદ્વાક્યસ્ય સર્વથૈવ સત્યત્વાત્ ઇતિ કથયિત્વા ગૌતમઃ મગવન્તં વન્દતે
નમસ્યતિ, વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥ સૂ. ૨॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्गुरुभादिपद्रभूपितबालब्रह्मचारि 'जैनाचार्य'

पूज्यश्री घासीलाल ब्रतिविरचितायां श्री "भगवती" सूत्रस्य प्रमेयन्द्रिका-

ख्यायां व्याख्यायां विंशतितमोऽध्याये द्वितीयोद्देशकः समाप्तः ॥२०-२॥

જો ઔર શ્રી દૂસરે શબ્દ હૈં લે શ્રી સબ હસ પુદ્ગલાસ્તિકાય કે હી
અભિધાયક શબ્દ હૈં એલા જાનના ચાહિયે 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે
મદન્ત ! આપને જો યહ ધર્માસ્તિકાયાદિક કે પર્યાયશબ્દોં કે વિષય
મેં કહા હૈં વહ સબ આપકે આસ હોને કે કારણ આપકે વચનોં મેં
સર્વથા સત્યતા હોને સે સત્ય હી હૈ ૨ હસ પ્રકાર કહ કર ગૌતમને
મગવાન્ કો વન્દના કી નમસ્કાર કિયા ઔર વન્દના નમસ્કાર કર
ફિર લે સંયમ ઔર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન
પર વિરાજમાન હો ગયે ॥ સૂ. ૨॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजीमहाराजकृत

“भगवतीसूत्र” की प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याके बीसवें शतकका

॥ दूसरा उद्देशक समाप्त ॥२०-२॥

જે શબ્દો છે તે બધા જ આ પુદ્ગલાસ્તિકાયના જ પર્યાયવાચક શબ્દો છે
તેમ સમજવું.

'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ' હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે આ
ધર્માસ્તિકાયના પર્યાયશબ્દોના સંબંધમાં કહ્યું છે તે સઘળું કથન સત્ય છે.
હે ભગવન્ આપ આપ્ત હોવાથી આપના વચનોમાં સર્વથા સત્યપણુ હોવાથી
આપના વચનો હમેશાં સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ગૌતમ સ્વામીએ
ભગવાનને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે ચછી તેઓ
તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને
બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૨ ॥

जैनाचार्य जैनधर्मदिवाकर पूज्यश्री घासीलालजी महाराज कृत “भगवतीसूत्र” की
प्रमेयचन्द्रिका व्याख्याना बीसवा शतकका जीने उद्देशक समाप्त ॥२०-२॥

अथ तृतीयोद्देशकः प्रारभ्यते

द्वितीय उद्देशके प्राणातिपातादयोऽधर्मास्तिकायस्य पर्याया भवन्तीति प्रति-
पादितम् । तृतीयोद्देशके प्राणातिपातादयोऽन्ये चात्मनोऽन्यत्वेन कथयिष्यन्ते,
इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य तृतीयोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘अह भंते’ इत्यादि,

मूलम्—अह भंते ! पाणाइवाए मुसावाए जाव मिच्छादंसण
सल्ले, पाणाइवायवेरमणे जाव मिच्छादंसणसल्लविवेगे,
उप्पत्तिया जाव पारिणामिया, उग्गहे जाव धारणा, उट्ठाणे
कस्से बले वीरिए पुरिसक्कारपरक्कमे, नेरइयत्ते, असुरकुमारत्ते
जाव वेमाणियत्ते, नाणावरणिजे जाव अंतराइए, कणहलेस्सा
जाव सुक्कलेस्सा, सम्महिट्ठी३, चक्खुदंसणे४, आभिणिबोहिय-
णाणे जाव विभंगनाणे३, आहारसन्ना४, ओरालियसरीरे५,
मणजोगे३, सागारोवजोगे अणागारोवजोगे, जे यावन्ने तहप्प-
गारा सव्वे ते णणत्थ आयाए परिणमंति ? हंता गोयमा !
पाणाइवाए जाव सव्वे ते णणत्थ आयाए परिणमंति । जीवे णं
भंते ! गवभंवक्कममाणे कइवन्ने कइगंधे० एवं जहा वारसमसए
पंचमुद्देशे जाव कम्मओ णं जए णो अकम्मओ विभत्तिभावं
परिणमइ । सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति जाव बिहरइ ॥सू० १॥

वीसइस्से सए तईओ उद्देशो समत्तो ॥

छाया—अथ भदन्त ! प्राणातिपातो मृषावादो यावत् मिथ्यादर्शनशल्यम्,
प्राणातिपातविरमणम्, यावन्मिथ्यादर्शनशल्यविवेकः, औत्पत्तिकी यावत् पारि-
णामिकी, अवग्रहो यावद् धारणा, उत्थानं कर्म बलं दीर्यं पुरुषकारपराक्रमः,
नैरयिकत्वम् असुरकुमारत्वं यावद्वैमानिकत्वम्, ज्ञानावरणीयं यावत् अन्तरायिकम्,
कृष्णलेश्या यावत् शुक्ललेश्या, सम्यग्दृष्टिः ३, चक्षुदर्शनम् ४ आभिनिबोधिक-
ज्ञानम् ५ यावद्विभंगज्ञानम् ३, आहारसंज्ञा ४, औदारिकशरीरम् ५, मनोयोगः

૨, સાકારોપયોગોઽનાકારોપયોગઃ, યે ચાપ્યન્યે તથા પ્રકારાઃ સર્વે તે નાન્યત્ર આત્મનઃ પરિણમન્તિ, હન્ત, ગૈતમ ! પ્રાણાતિપાતો યાવત્ સર્વે તે નાન્યત્રાત્મનઃ પરિણમન્તિ । જીવઃ खलु भदन्त ! गर्भं व्युत्क्रामन् कतिवर्णः कतिगन्धः एवं यथा द्वादशशते पञ्चमોद्देशके यावत् कर्मतः खलु जगत् नो अकर्मतो विभक्तिभावं परिणमति । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति यावद्विहरति ॥સૂ० ૧॥

વિંશતિતમશતે તૃતીયોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ।

ટીકા—‘અહ ણં મંતે !’ અયં खलु भदन्त ! ‘પાણાહવા’ પ્રાણાતિપાતઃ પ્રાણાનાં-પ્રાણવતાં જીવાનામ્ એકેન્દ્રિયાદારભ્ય પચ્ચેન્દ્રિયપર્યન્તાનાં સૂક્ષ્મસ્થૂલાનામ્ અતિપાતો વિરાધનમિતિ પ્રાણાતિપાતઃ, ‘મુસાવા’ મૃવાવાદઃ ‘જાવમિચ્છાદંસણસલ્લે’ યાવન્મિચ્છાદર્શનશલ્યમ્ અત્ર યાવત્પદેનાષ્ટાદશપાપસ્થાનેષુ અદત્તા-

તીસરે ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ

દ્વિતીય ઉદ્દેશે સે પ્રાણાતિપાત આદિ અધર્માસ્તિકાય કે પર્યાયવાચી શબ્દ હૈ એસા કહા ગયા હૈ અથ હસ તૃતીય ઉદ્દેશે મેં યહ પ્રકટ કરતા હૈ કિ પ્રાણાતિપાત આદિ તથા ઓર મી જો પ્રાણાતિપાત વિરમણ આદિ હૈ સે સબ આત્મા સે અનન્ય (અર્થાત્ આત્મા સે ભિન્ન નહીં) હૈં इसी संबंध को लेकर इस तृतीय उद्देशक को प्रारम्भ किया गया है “अह मंते! यह आदि सूत्र है-

‘અહ મંતે ? પાણાહવા મુસાવા જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘અહ મંતે ! પાણાહવા જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે’

यहां प्राण शब्द से प्राणवाले जीवों का ग्रहण हुआ है ये प्राणवाले जीव एकेन्द्रिय से लेकर पञ्चेन्द्रिय तक के जीव हैं । इनमें एकेन्द्रिय जीवों को

ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ-

બીજા ઉદ્દેશામાં પ્રાણાતિપાત વિગેરે અધર્માસ્તિકાયના પર્યાયવાચક શબ્દો છે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે. હવે આ ત્રીજા ઉદ્દેશામાં પ્રાણાતિપાત વિગેરે તથા પ્રાણાતિપાત વિરમણ વિગેરે છે, તે સઘળા આત્માથી અલગ અર્થાત્ આત્માથી જુદા નથી. આ વાત ત્રીજા ઉદ્દેશામાં જણાવવામાં આવશે તે સંબંધથી આ ત્રીજા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.

‘અહ મંતે ! પાણાહવા મુસાવા જાવ’ इत्यादि

ટીકાર્થ—‘અહ મંતે ! પાણાહવા મુસાવા જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લે’ અહિયાં પ્રાણ શબ્દથી પ્રાણવાળા જીવો ગ્રહણ કરાયા છે. તેમાં એકેન્દ્રિય જીવોના સૂક્ષ્મ અને બાહ્ય એ રીતે બે ભેદ છે, તથા બે ઇન્દ્રિયાળા જીવોને

દાનાદિપોડશપદાનાં સંગ્રહો ભવતિ । તથા 'પાણાહવાયવિરમણે' પ્રાણાતિપાત-
વિરમણમ્, 'જાવ મિચ્છાદંસણસલ્લવિવેગે' યાવન્મિચ્છાદર્શનશલ્યવિવેકઃ, અત્ર
યાવત્પદેન વિરમણઘટિતમૃષાવાદાદારમ્ય માયામૃષાવિવેકાન્તાનાં પોડશપદાનાં
સંગ્રહો ભવતિ 'ઉપ્પત્તિયા જાવ પારિણામિયા' ઔત્પત્તિકી યાવત્ પારિણામિકી,

સૂક્ષ્મ એવં વાદરૂપ દો વિભાગોં મેં વિભક્ત ક્રિયા ગયા હૈ તથા દો હન્દ્રિય
જીવોં કો સ્થૂલરૂપ મેં માના ગયા હૈ અતઃ સૂક્ષ્મ એવં સ્થૂલરૂપ જોં એકે-
ન્દ્રિય સે લેકર પચ્ચેન્દ્રિય તક કો જીવ હૈં ઉનકો જોં વિરાધના કી જાતી
હૈ ઉસકા નામ પ્રાણાતિપાત હૈ સિદ્ધાન્ત કી માન્યતાનુસાર સૂક્ષ્મ એકે
ન્દ્રિય જીવોં કા કિસી કો બી દ્વારા કિસી બી અવસ્થા મેં ઘાત નહીં
હોતા હૈ અતઃયહાં ગૃહીત સૂક્ષ્મ શબ્દ ઉસ સૂક્ષ્મતા કા ગ્રહણ કરને વાલા
નહીં હૈ કિ જો સૂક્ષ્મ નામકર્મ કો ઉદય સે જીવોં મેં હોતી હૈ કિન્તુ સ્થૂલ સે
જો પરિમાણ આદિ મેં વિપરીત હૈ હીન હૈ વહ સૂક્ષ્મ જીવ હૈં ફસલિયે
સૂક્ષ્મતા ઓર સ્થૂલતા યે પરસ્પર સાપેક્ષિક શબ્દ હોને કો કારણ જો જીવ
સૂક્ષ્મ સે વિપરીત હૈ વહ સ્થૂલ ઓર સ્થૂલ સે જો વિપરીત હૈ વહ સૂક્ષ્મ
જીવ હૈં એસા યહ વ્યાવહારિક કથન હૈં ફસ પ્રકાર કો સૂક્ષ્મ સ્થૂલ જીવોં
કો યાહે વે એકેન્દ્રિય હોં યાહે યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિય હોં પ્રમાદ કો યોગ જો
વિરાધના હોતી હૈ વહ પ્રાણાતિપાત હૈં યહ પ્રાણાતિપાત તથા 'પાણાહવાય
વિરમણે' પ્રાણાતિપાતવિરમણ તથા યાવત્ પદ ગૃહીત મૃષાવાદ આદિ

સ્થૂલ રૂપે માનેલા છે. તેથી સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ રૂપે જે એકેન્દ્રિયથી પચ્ચેન્દ્રિય
સુધીનાં હોય છે. તેની વિરાધના કરવામાં આવે છે. તેનું નામ પ્રાણાતિપાત
છે. સિદ્ધાન્તની માન્યતાનુસાર સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય હોવાનો કોઈનાથી પણ કોઈ
પણ અવસ્થામાં ઘાત થતો નથી. તેથી અહિંયાં ગ્રહણ કરેલ સૂક્ષ્મ શબ્દ
તે સૂક્ષ્મપણાને ગ્રહણ કરવાવાળા હોતા નથી. કે જે સૂક્ષ્મ નામકર્મના
ઉદયથી હોવામાં હોય છે પરંતુ સ્થૂલથી પરિણામ વિગેરેમાં જે વિપરીત
છે, હીન છે. તે સૂક્ષ્મ હોવ છે. તેથી સૂક્ષ્મપણુ અને સ્થૂલપણુ એ બન્ને
અન્યોઅન્ય સાપેક્ષિત શબ્દ હોવાથી જે હોવ સૂક્ષ્મથી વિપરીત છે તે સ્થૂલ
છે, અને સ્થૂલથી જે ભિન્ન છે તે સૂક્ષ્મ હોવા છે. એવું આ વ્યવહારિક
કથન છે. આ રીતે સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ હોવાની ચાહે તો તે એકેન્દ્રિય હોય
ચાહે તો યાવત્ પચ્ચેન્દ્રિય હોય પ્રમાદના યોગથી જે વિરાધના થાય છે, તે
પ્રાણાતિપાત છે. આ પ્રાણાતિપાત તથા 'પાણાહવાયવિરમણે' પ્રાણાતિપાત
વિરમણ તથા યાવત્ શબ્દથી ગ્રહણ થતા ૧૮ અઠારે પ્રકારના પાપસ્થાનોનું

અત્ર યાવત્પદેન વૈનયિકી કર્મજા ચેત્યનયોઃ 'સંગ્રહઃ' 'ઉગ્રહે' અવગ્રહઃ 'જાવ
ધારણા' યાવદ્ધારણા, અત્ર યાવત્પદેન ર્દ્વાઽવાયયોર્ગ્રહણમ્ 'ઉદ્ઘાળે' ઉત્થાનમ્
'કર્મ્મે' કર્મ 'બલે' બલમ્ 'વીરિણ' વીર્યમ્ 'પુરિસકારપરકર્મ્મે' પુરુષકારપરા-
ક્રમઃ । 'નેરહ્યત્તે' નૈરયિકત્વમ્ નારકભાવ હત્યર્થઃ 'અસુરકુમારત્વમ્ અસુરકુમાર-
ભાવહત્યર્થઃ, 'જાવ વૈમાણિયત્તે' યાવદ્વૈમાનિકત્વમ્ અત્ર યાવત્પદેન નાગકુમારાદિ
દશભવનપતિ-પચ્ચસ્થાવર-ત્રિવિકલેન્દ્રિયતિર્યક્ પચ્ચેન્દ્રિય - મનુષ્ય-વાનવ્યન્તર-
જ્યોતિષ્કાનાં સંગ્રહો ભવતિ, અનેન નૈરયિકાદારમ્પ વૈમાનિકપર્યન્તચતુર્વિંશતિ
દળકજીવાનાં ગ્રહણં કૃતમિતિ । 'જાનાવરણિજ્જે' જ્ઞાનાવરણીયમ્ 'જાવ અંતરા-
ઈ' યાવદન્તરાયિકમ્ અત્ર યાવત્પદેન દર્શનાવરણીયાદીનાં ષણ્ણાં કર્મણાં સંગ્રહો

૧૮ પાપસ્થાનોં કા વિરમણ તથા 'ઉપ્પત્તિયા જાવ પારિણામિયા' ઔત્પ-
ત્તિકી એવં યાવત્ પદ ગૃહીત વૈનયિકી કર્મજાં ઔર પારિણામિકી યે ચાર
બુદ્ધિયાં તથા 'ઉગ્રહે' અવગ્રહ યાવત્પદગૃહીત-ર્દ્ધા, અવાય ઔર ધારણા
યે યતિજ્ઞાન કે ચાર ભેદ તથા 'ઉદ્ઘાળે' ઉત્થાન 'કર્મ્મે' કર્મ 'બલે' બલ-
વીરિણ' વીર્ય 'પુરિસકારપરકર્મ્મે' પુરુષકાર પરાક્રમ યે તથા 'નેરહ્યત્તે'
નૈરયિકતા એવં અસુરકુમારભાવ યે 'જાવ વૈમાણિ' તથા યાવત્
પદગૃહીત નાગકુમાર આદિ ૧૦ ભવનપતિદેવભાવ, પાંચ સ્થાવરભાવ,
ત્રીન પ્રકાર કા વિકલેન્દ્રિયભાવ તિર્યક્ પચ્ચેન્દ્રિયભાવ માનવભાવ વાન-
વ્યન્તરભાવ એવં જ્યોતિષ્કભાવ, રૂપ જો નૈરયિક સ્થે લેકર વૈમાનિક-
પર્યન્ત ૨૪ દળકસ્થ જીવ કી અવસ્થાઈ હૈં.વે તથા-'જાનાવરણિજ્જે'
જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ પદગૃહીત દર્શનાવરણીય, વેદનીય, મોહનીય, આયુ-

વિરમણ તથા 'ઉપ્પત્તિયા જાવ પારિણામિયા' ઔત્પત્તિકી તથા યાવત્ પદથી શ્રદ્ધણ
કરાયેત્ર વૈનયિકી કર્મજાં અને પારિણામિકી એ ચારે બુદ્ધિયો તથા 'ઉગ્રહે'
અવગ્રહ, ઇહા, અવાય અને ધારણા એ મતિ અજ્ઞાનના ચારે ભેદો તથા 'ઉદ્ઘાળે'
ઉત્થાન (કાયયોગનો વ્યાપાર) 'કર્મ્મે' કર્મ (ભવનો વ્યાપાર) 'બલે' બળ (શારીરિક
પરાક્રમ 'વીરિણ' વીર્ય (આત્માનો વ્યાપાર) 'પુરિસકારપરકર્મ્મે' પુરુષકાર (પરાક્રમ
પુરુષપણાતું) અભિમાન વિશેષ તથા 'નેરહ્યત્તે' નારકીપણુ અને અસુરકુમાર ભાવ
એ 'જાવ વૈમાણિયા' યાવત્ પદથી નાગકુમાર વિશેરે ૧૦ દસ ભવનપતિ દેવ ભાવ;
પાંચ સ્થાવર ભાવ, ત્રણ પ્રકારના વિકલેન્દ્રિય ભાવ તિર્યક્ પચ્ચેન્દ્રિય ભાવ,
માનવ ભાવ, વાનવ્યન્તર ભાવ અને જ્યોતિષ્ક ભાવ રૂપ જે નારકીયો લઈને
વૈમાનિક સુધી ચોવીસ દંડકરૂપ ભવની જે અવસ્થા છે તથા 'જાનાવરણિજ્જે'
જ્ઞાનાવરણીય યાવત્ પદથી દર્શનાવરણીય વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ

भवतीति । 'कण्ठलेस्सा' कृष्णलेश्या 'जाव सुक्कलेस्सा' यावत् शुक्ललेश्या अत्र यावत्पदेन नील-कापोत-तैजस पद्म-लेश्यानां संग्रहो भवतीति, 'सम्मदिट्ठी' सम्मगृह्णिमिथ्यादृष्टिर्मिश्रदृष्टिश्च 'चक्खुदंसणे' चक्षुर्दर्शनम् अचक्षुर्दर्शनम् अवधि-दर्शनम् केवलदर्शनं चेति दर्शनचतुष्टयम् । 'आभिणिबोहियणाणे' आभिनिबो-धिकज्ञानम् 'जाव विभंगनाणे' यावद् विभङ्गज्ञानम् यावत्पदेन श्रुतज्ञानावधिज्ञान-मनःपर्यवज्ञानकेवलज्ञानानां सत्यज्ञानश्रुताज्ञानयोश्च संग्रहः, 'आहारसन्ना ४' आहारसंज्ञा? अयसंज्ञा? मैथुनसंज्ञा? परिग्रहसंज्ञा च ४ 'ओरालियसरीरे ५' औदारिका? हारकर वैक्रिय? तैजस ४ कर्मण ५ शरीराणि, 'मणोजोगे ३' मनो-योगो १ वचनयोगः २ काययोगश्च ३ 'सागारोवओगे अणागारोवओगे

ष्क, नाम और गोत्र ये कर्म तथा- 'कण्ठलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' कृष्ण-लेश्या एवं यावत्पदगृहीत के अनुसार नील, कापोतिक, पीत पद्म और शुक्ल ये ६ लेश्याएं 'सम्मदिट्ठी' तथा सम्मगृह्णि मिथ्यादृष्टि और मिश्रदृष्टि ये तीन दृष्टियां 'चक्खुदंसणे' तथा चक्षुर्दर्शन, अचक्षुर्दर्शन अवधिदर्शन और केवलदर्शन ये चारदर्शन 'आभिणिबोहियणाणे जाव विभंगनाणे' तथा आभिनिबोधिकज्ञान गृहीत यावत्पद के अनुसार श्रुतज्ञान अवधिज्ञान, मनःपर्यवज्ञान, केवलज्ञान सत्यज्ञान, श्रुताज्ञान और विभंगज्ञान ये पांच ज्ञान और ३ अज्ञान 'आहारसन्ना ४' आहार संज्ञा, अयसंज्ञा, मैथुनसंज्ञा और परिग्रह संज्ञा ये ४ संज्ञाएं 'ओरालिय सरीरे ५' तथा औदारिक, वैक्रियआहारक, तैजस एवं कर्मण ये ५ शरीर 'मणजोगे ३' तथा मनोयोग, वचनयोग एवं काययोग ये

अने गोत्र ओ कर्म तथा 'कण्ठलेस्सा जाव सुक्कलेस्सा' कृष्णलेश्या, नील लेश्या, कापोतिक लेश्या, पीत लेश्या, पद्म लेश्या, अने शुक्ल लेश्या. ओ छ लेश्याओ 'सम्मदिट्ठी' तथा सम्मगृ दृष्टि, मिथ्यादृष्टि, अने मिश्रदृष्टि ओ त्रणु दृष्टियो 'चक्खुदंसणे' तथा चक्षुर्दर्शन, अचक्षुर्दर्शन, अवधिदर्शन, अने केवलदर्शन ओ चार दर्शन, 'आभिणिबोहियणाणे जाव विभंगनाणे' आभिनि-बोधिकज्ञान, भतिज्ञान, श्रुतज्ञान, अवधिज्ञान, मनःपर्यवज्ञान, केवलज्ञान, भतिअज्ञान, श्रुतअज्ञान अने विभंगज्ञान आ पांच ज्ञान अने त्रणु अज्ञान 'आहारसन्ना' आहारसंज्ञा, अयसंज्ञा, मैथुनसंज्ञा, अने परिग्रहसंज्ञा ओ चार संज्ञाओ 'ओरालियसरीरे' तथा औदारिक शरीर, वैक्रिय शरीर आहारक शरीर तैजस शरीर अने कर्मण शरीर ओ ५ पांच शरीर 'मणजोगे' तथा मनोयोग, वचनयोग अने काययोग ओ ३

સાકારોપયોગોઽનાકારોપયોગશ્ચ 'જે યાવન્ને તદ્દપગારા' યે ચાપ્યન્યે તથાપ્રકારાઃ યે દર્શિતાસ્તથા યે ચાન્યે તથા પ્રકારાસ્તાદ્દશા આત્મવિશેષણ વાચકાઃ સામાન્યતો વિશેષતશ્ચ પર્યાયશબ્દાઃ 'સઘ્વે તે' સર્વે તે પર્યાયાઃ 'ળળત્થ આયાણ પરિણમંતિ' નાન્યત્રાત્મનઃ પરિણમન્તિ આત્માનં વર્જયિત્વા એતે પ્રાણાતિ-પાતાદયો ન વર્તન્તે આત્મપર્યાયત્વાત્ પ્રાણાતિપાતાદીનામ્ પર્યાયાણાં પર્યાયિણા સહ કથંચિદેકરૂપત્વાત્ આત્મરૂપા એવ સર્વે આત્મનો મિચ્છત્વેન ન પરિણમન્તિ, અપિ તુ આત્મન્યેવ તેષાં પરિણામો મન્નતિ કિમ્ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ; અગવાનાહ- 'હંતા' ઇત્યાદિ, 'હંતા મોયમા !' હન્ત ગૌતમ ! હન્તેતિ આમન્ત્રણં સ્ત્રીકારે 'પાણાહ-વાણ જાવ સઘ્વે તે ળળત્થઆયાણ પરિણમંતિ' પ્રાણાતિપાતો યાવત્ સર્વે તે

૩ યોગ 'સાગારોવઞ્ચોગે અણાગારોવઞ્ચોગે' તથા સાકાર ઉપયોગ એવં અનાકારોપયોગ-એસા યહ દો પ્રકાર કા ઉપયાગ તથા 'જે યાવન્ને તદ્દપગારા સઘ્વે તે ળળત્થ આયાણ પરિણમંતિ' ઇસી પ્રકાર કે જો ઔર મી સામાન્ય વિશેષરૂપ સે આત્મવિશેષણવાચક પર્યાય શબ્દ હૈં વે સવ આત્મા કો છોડકર કયા અન્યત્ર પરિણમિત નહીં હોતે હૈં ? યહાં ગૌતમ ને પ્રમુ સે એસા પ્રશ્ન કિયા હૈ- હે મદન્ત ! યે પૂર્વોક્ત પ્રાણાતિપાત આદિ આત્મા કી પર્યાયરૂપ હૈં કયોંકિ યે આત્મા કો છોડકર વે અન્યત્ર પરિણમિત નહીં હોતે હૈં તથા પર્યાયપર્યાયી કે સાથ કથંચિત્ એકરૂપ હોને સે પર્યાયરૂપ આત્મારૂપ હી હોતા હૈ અતઃ જબ ઉનકા પરિણમન આત્મા પર્યાયી કે સિવાય અન્યત્ર હોતા નહીં હૈ તો એસી પરિસ્થિતિ મેં કયા ઉનકા પરિણામ આત્મા મેં હી હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રમુ ને કહા 'હંતા મોયમા ! પાણાહવાણ જાવ સઘ્વે તે ળળ-

ત્રથુ યોગો 'સાગારોવઞ્ચોગે અણાગારોવઞ્ચોગે ચ' તથા સાકારોપયોગ અને અના-કારોપયોગ એ રીતે ળે ઉપયોગ તથા 'જે યાવન્ને તદ્દપગારા તે ળળત્થ આયાણ પરિણમંતિ' એજ રીતે ળીજ પ્રમુ જે સામાન્ય વિશેષ રૂપે આત્માના વિશેષણ વાચક પર્યાય શબ્દો છે તે શબ્દો આત્માને છોડીને શુ' ળીજે પરિણમતા નથી ? આ વિષયમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રમુને એવું પૂછયું છે કે -હે અગવન આ પૂર્વોક્ત પ્રાણાતિપાત વિગેરે આત્માના પર્યાય રૂપ છે ? કેમ કે આ આત્માને છોડીને ળીજે પરિણમતા નથી. તથા પર્યાય પર્યાયીની સાથે કથંચિત્ એક રૂપ હોવાથી પર્યાય રૂપ-આત્મા રૂપ જ હોય છે. તેથી જ્યારે તેવું પરિણમન આત્મા વિના ળીજે થતું નથી. તે એ સ્થિતિમાં શુ' એવું પરિણામ આત્મામાં જ થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રમુ કહે છે કે

નાન્યત્ર આત્મનઃ પરિણમન્તિ, અત્ર યાવત્પદેન પ્રશ્નસૂત્રોક્તાઃ સર્વે ગ્રાહ્યાઃ, હે ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતાદારબ્યાનાકારોપયોગપર્યન્તાઃ તથા યે એતદન્યપ્રકારાઃ આત્મવિશેષણાનિ સર્વે તે આત્મવ્યતિરિક્તસ્થલે ન ભવન્તિ કિન્તુ આત્મન્યેવ એતેષાં પરિણામો ભવતીત્યુત્તરપક્ષાશયઃ ।

इतः पूर्वं प्राणातिपातादय आत्मधर्मकथिताः अतः परं कथंचित् आत्मधर्मा एव वर्णादिस्पर्शान्ताः विचार्यन्ते—‘जीवे णं भंते’ इत्यादि,

‘जीवे णं भंते !’ जीवः खलु भदन्त ! ‘गन्धं वक्कममाणे’ गर्भं व्युत्क्रामन् गर्भे उत्पद्यमान इत्यर्थः ‘कइवन्ने कइग्ंधे’ कतिवर्णाः कतिगन्धः कतिरसः कति-
स्पर्शः ? हे भदन्त ! गर्भे समुत्पद्यमानो जीवः कियता वर्णगन्धरसस्पर्श-

તથ આચાણ પરિણમન્તિ’ હાં, ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાત સે લેકર અનાકારો-
પયોગ પર્યન્ત જો ધર્મ હૈ વે તથા હસી પ્રકાર કે જો ઔર મી આત્મા કા
વિશેષણરૂપ ધર્મ હૈ વે સ્વ આત્મવ્યતિરિક્ત સ્થલ મેં પરિણમિત નહીં
હોતે હૈ કિન્તુ આત્મા મેં હી इनका परिणाम होता है ऐसा यह उत्तर
पक्ष का आशय है । प्राणातिपात आदिक आत्मा के धर्म हૈ ऐसा प्रति-
पादन हससे पहले किया जा चुका है अब हसके बाद ऐसा विचार
करना है कि वर्णादि से लेकर स्पर्श तक के सब आत्मा के धर्म हૈ हૈ—
गौतम ने इसी बात को प्रश्न से यो पूछा है—‘जीवे णं भंते । गन्धं
वक्कममाणे कइवन्ने, कइग्ंधे’ हे भदन्त ! गर्भ में उत्पन्न होता हुआ
जीव कितने वर्णों वाला कितनी गंधों वाला कितने रसों वाला और
कितने स्पर्शों वाला होता है ? पूछने का तात्पर्य ऐसा है कि गर्भ में
उत्पन्न होता हुआ जीव कितने वर्ण गंध रस स्पर्शरूप परिणाम से परि-

—‘હંતા ગોચમા ! પાણાઙવાણ જાવ સવ્વે તે જણ્ણતથાચાણ પરિણમન્તિ’ હા
ગૌતમ ! પ્રાણાતિપાતથી લઈને અનાકારોપયોગ સુધીના જે ધર્મો છે. તે જધા
આત્માથી જિજ્ઞ સ્થાનમાં પરિણમતા નથી. પરંતુ આત્મામાં જ તેનું પરિણ-
મન થાય છે. એવો આ ઉત્તરપક્ષનો અભિપ્રાય છે. પ્રાણાતિપાત વિગેરે
આત્માના ધર્મ છે. એનું પ્રતિપાદન પહેલ કરવામાં આવેલાં છે. હવે એવો
વિચાર કરવામાં આવે છે કે વર્ણથી લઈને સ્પર્શ સુધીના જધા જ આત્માના
જ ધર્મો છે. ગૌતમ સ્વામીએ એજ વાત પ્રશ્નને આ નીચે પ્રમાણે પૂછી
છે. ‘જીવે ણં મંતે ! ગન્ધં વક્કમમાણે કइवण्णे, કइग्ंधે’ હે ભગવન ગર્ભમાં ઉત્પન્ન
થનારા જીવો કેટલા વર્ણોવાળા કેટલા ગંધોવાળા કેટલા રસોવાળા અને કેટલા
સ્પર્શોવાળા હોય છે ? પૂછવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતો જીવ

પરિણામેન પરિણમંતિ । નનુ જીવઃ અલ્પીત્યાદિ વિશેષયુક્તસ્તત્કથં વર્ણાદિ પરિ-
ણામેન તસ્ય પરિણામો ભવતીતિ ચેદત્રોચ્યતે ગર્ભે ઉત્પદ્યમાનો જીવઃ તૈજસકાર્મણ
શરીરવિશિષ્ટ એવ ઔદારિકશરીરગ્રહણં કરોતિ, શરીરાણિ ચ વર્ણગન્ધરસસ્પર્શ-
યુક્તાન્યેવ ભવન્તિ, વર્ણાદિવિશિષ્ટશરીરાવપતિરિક્તથ્થ કથંચિત્ જીવઃ ધર્મધર્મિ-
ણોરભેદાત્ અત્ર ઉચ્યતે કતિવર્ણઃ કતિગન્ધઃ કતિરસઃ કતિસ્પર્શશ્ચ જીવઃ પરિ-
ણમતિ ? इति પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ-‘એવં જહા’ इत्यादि, ‘એવં જહા વારસમસપ
પંચમુદેસે’ એવં યથા-દ્વાદશશતે પશ્ચમોદેશકે કથિતં તથૈવ દ્વાપિ વર્ણાદિમત્તેન

ગમિત્ત હોતા હૈ ? યહાં એસી શંકા હો સકતી હૈ કિ જીવ જબ સ્વભા-
વતઃ અમૂર્તિક હૈ રૂપ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શ સે રહિત હૈ તો ફિર કૈસે
વર્ણાદિ પરિણામ સે સસકા પરિણામ હોતા હૈ ? તો હસ શંકા કા
સમાધાન એસા હૈ કિ ગર્ભ મેં ઉત્પન્ન હોતા હુઆ જીવ તૈજસ એવં
કાર્મણશરીર સે વિશિષ્ટ રહતા હૈ ઓર તમી યહ ઔદારિક શરીર
કો ગ્રહણ કરતા હૈ ઔદારિક આદિ શરીર જો હોતે હૈં વે વર્ણ, ગંધ
રસ ઓર સ્પર્શ વિશિષ્ટ હી હોતે હૈં હસલિયે જબ સંસારી જીવ વર્ણા-
દિવિશિષ્ટ શરીર સે કથંચિત્ અભિન્ન માના ગયા હૈ તબ એસી સ્થિતિ
મેં શરીરરૂપ ધર્મ સે કથંચિત્ અભિન્ન બના હુઆ હૈ, યહ જીવરૂપ ધર્મી-
રૂપ, ગંધ, રસ સ્પર્શ વાલા કૈસે નહી હો સકતા હૈ હસીલિયે યહાં
એસા પ્રશ્ન કિયા ગયા હૈ કિ જીવ કિતને વર્ણો વાલા, કિતની ગંધો
વાલા, કિતને રસો વાલા ઓર કિતને સ્પર્શો વાલા હૈ ? હસકે ઉત્તર
મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં-‘એવં જહા વારસમસપ પંચમુદેસે જાવ કમ્મઓળં

કેટલા વર્ણ, ગંધ, રસ. અને સ્પર્શરૂપ પરિણામથી પરિણમિત થાય છે ?
અહિયાં એવી શંકા સંભવે છે કે-જો જીવ સ્વભાવથી જ અમૂર્ત છે, રૂપ,
ગંધ, રસ અને સ્પર્શ વિનાનો છે, તો પછી વર્ણાદિથી તેનું પરિણમન કેવી
રીતે થાય છે ? આ શંકાનું સમાધાન આ પ્રમાણે છે. કે-ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થતો
જીવ તૈજસ અને કાર્મણ શરીરથી વિશેષિત રહે છે, અને ત્યારે તે ઔદારિક
શરીરને ગ્રહણ કરે છે. અને ઔદારિક શરીર જે હોય છે તે વર્ણ, ગંધ, રસ
અને સ્પર્શવાળા જ હોય છે. તેથી જ્યારે સંસારી જીવોને વર્ણાદિવાળા
શરીરથી કથંચિત્ અભિન્ન માનેલ છે, ત્યારે એવી સ્થિતિમાં શરીરરૂપ
ધર્મથી કથંચિત્ અભિન્ન બનેલ આ જીવ રૂપ ધર્મી, રૂપ, ગંધ રસ, સ્પર્શ
વાળો કેમ ન થઈ શકે ? એજ હેતુથી અહિયાં પૂર્વોક્ત પ્રશ્ન કરેલ છે. કે-
જીવ કેટલા વર્ણોવાળો, કેટલા ગંધોવાળો, કેટલા રસોવાળો કેટલા સ્પર્શોવાળો.

ગર્ભે ઉત્પદ્યમાનસ્ય જીવસ્ય પરિણામો વક્તવ્યઃ ‘एवं जहा’ इत्यादिना सूचितं भवति तथा च गर्भे व्युत्क्रामन् जीवः ‘कइरसं कइफासं परिणामं परिणमइ’ कति-
रसं कतिस्पर्शं परिणामं परिणमति, हे भदन्त ! गर्भे समुत्पद्यमानो जीवः कति-
वर्णकतिगन्धकतिरसकतिस्पर्शं परिणामयुक्तः परिणमति समुत्पद्यते इति प्रश्नः
द्वादशशते, उत्तरमाह—‘गौतम ! पंचवन्नं दुग्धं पंचरसं अट्टफासं परिणामं परि-
णमइ’ इत्यादि, हे गौतम ! पञ्चवर्णं द्विगन्धं पञ्चरसम् अष्टस्पर्शं परिणामं
परिणमति, पञ्चवर्ण—द्विगन्धपञ्चरसाष्टस्पर्शयुक्तशरीरतादात्म्यभावमागतो जीवः
समुत्पद्यते इत्युत्तरम् कियत्पर्यन्तं द्वादशशतकीयप्रकरणमिहवक्तव्यं तन्नाह—
‘जाव’ इत्यादि, ‘जाव कम्मओ णं जए’ यावत्कर्षतः खलु जगत्
‘णो अकम्मओ विभत्तिभावं परिणमइ’ नो अकर्मतः विभक्तिभावं परिणमति

जए, णो अकम्मओ विभत्तिभावं परिणमइ’ हे गौतम ! द्वादश शतक
में पञ्चमोद्देशक में जैसा कहा गया है वैसा ही यहां पर भी गर्भ में
उत्पन्न होते हुए जीव का परिणाम वर्णोंदि से युक्त जानना चाहिए
तथा च—गर्भ में उत्पन्न होता हुआ जीव । हे भदन्त ! कितने वर्णों
वाला कितनी गंधों वाला कितने रसोंवाला और कितने स्पर्शों वाला
उत्पन्न होता है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु उसी द्वादश शतक में
ऐसा कहते हैं ‘पंचवन्नं, दुग्धं, पंचरसं, अट्टफासं परिणामं परिणमइ’
हे गौतम ! पंचवर्ण, द्विगंध, पञ्चरस और आठस्पर्श से युक्त शरीर के
साथ तादात्म्यस्वस्वन्ध वाला बना हुआ जीव गर्भ में उत्पन्न होता है
यह द्वादश शतक के पंचम उद्देशक का प्रकरण यहां ‘जाव कम्मओ णं
जए णो अकम्मओ विभत्तिभावं परिणमइ’ इस पाठ तक ग्रहण

છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘एवं जहा वारसमसए पंचमुद्देशे
जाव कम्मओ णं जए, णो अकम्मओ विभत्तिभावं परिणमइ’ હે ગૌતમ ! બારમાં
શતકના પાંચમા ઉદ્દેશમાં જેવી રીતે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ રીતનું સઘળું
કથન અહિંયાં ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થનારા જીવના પરિણામ વર્ણોદિવાળું સમજવું
જોઈએ. તે આ રીતે છે. ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—ગર્ભમાં ઉત્પન્ન
થનારા જીવ હે ભગવન્ કેટલા વર્ણોદિવાળા કેટલા ગંધોવાળા કેટલા રસોવાળા
અને કેટલા સ્પર્શોવાળા ઉત્પન્ન થાય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં એ બારમાં
શતકમાં પ્રભુ આ પ્રમાણે કહે છે.—‘पंचवन्नं, दुग्धं पंचरसं, अट्टफासं, परिणामं
परिणमइ’ હે ગૌતમ પાંચ વર્ણુ એ ગંધ, પાંચ રસ અને આઠ સ્પર્શોવાળા
શરીરની સાથે તાદાત્મ્ય સંબંધવાળો બનેલ જીવ ગર્ભમાં ઉત્પન્ન થાય છે.
આ બારમાં શતકના પાંચમાં ઉદ્દેશાનું પ્રકરણ અહિંયાં ‘जाव कम्मओ णं जए

કર્મણઃ સકાશાદેવ જગદ્ભવતિ કર્મણોઽભાવે જગતો વિવિધરૂપેણ પરિણામો ન ભવતીતિ અન્વયવર્પતરેકાભ્યાં જગતઃ કારણત્વં કર્મણે નિર્ણિતં ભવતીત્યેતત્પર્યન્તં દ્વાદશશતકીયપ્રકરણં વક્તવ્યમિતિ ભાવઃ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ યાવદ્વિહરતિ હે ભદન્ત ! યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતમ્ આત્મધર્મસ્ય જગતશ્ચ પરિણામવિષયે તત્ એવમેવ-સર્વતઃ સત્યમેવ આપ્ત-વાક્યસ્ય સર્વથૈવ સત્યત્વાદિતિ કથયિત્વા ગૌતમો મગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિ-ત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ. ૧॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्ब्रह्मादिपदभूषितबालब्रह्मचारि ‘जैनाचार्य’

पूज्यश्री घासीलालव्रतविरचितायां श्री “भगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका

ख्यायां व्याख्यायां त्रिशतितमशतकस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः॥२०-३॥

ક્રિયા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ કિ કર્મ સે જગત્ સંસાર પ્રાપ્તિ હોતી હૈ કર્મ કે અભાવ મેં વિવિધ રૂપ સે જગત્-કા પરિણામ નહીં હોના હૈ । હસ પ્રકાર અન્વય વપતિરેક સમ્બન્ધ સે જગત્ કા કારણ કર્મ હી નિર્ણિત હોના હૈ ‘સેવં મંતે । સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય ને જો આત્મધર્મ ઓર જગત્ કે પરિણામ કે વિષય મેં કહા ગયા હૈ વહ એસા હી હૈ સર્વથા સત્ય હી હૈ ક્યોંકિ આપ આપ્ત કે વાક્ય સર્વપ્રકાર સે સત્ય હી હોતે હૈ । હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ ને પ્રભુ કો વન્દના કી, નમસ્કાર ક્રિયા વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અ-ને સ્થાન પર બિરાજમાન હો ગયે ।

તૃતીય ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૦-૩॥

જો અકર્મણો વિભક્તિભાવં પરિણમઈ’ આ પાઠ સુધી ગ્રંથે કહેલ છે. તાત્પર્ય આનું એ છે કે કર્મથી-સંસારપ્રાપ્તિ થાય છે. કર્મના અભાવમાં વિવિધ રૂપે જગતનું પરિણામ થતું નથી. આ રીતે અન્વય વ્યતિરેકના સંબંધથી જગતનું કારણ કર્મ જ છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

‘સેવં મંતે સેવં મંતે ત્તિ’ જાવ વિહરઈ’ હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે આત્માનેા ધર્મ અને જગતના પરિણામના સંબંધમાં જે કહ્યું છે તે સઘળું તેમજ છે. આપનું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. કેમ કે આપ આપ્તનું વાક્ય સર્વ પ્રકારે સત્ય જ હોય છે. આ રીતે કહીને તે પછી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને બિરાજમાન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते—

तृतीयोद्देशके परिणामः कथितश्चतुर्थोद्देशके तु परिणामाधिकारात् इन्द्रियोपचयलक्षण एव कथयिष्यते, इत्येवं संबन्धेन आयातस्य चतुर्थोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘कहविहे णं भंते’ इत्यादि,

मूलम्—‘कहविहे णं भंते ! इंदियउवचए पन्नत्ते ? गोयसा ! पंचविहे इंदियोवचए पन्नत्ते, तं जहा—सोइंदियउवचए० एवं वितीयो इंदियउहेसओ निरवसेसो भाणियव्वो जहा पन्नवणाए सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति भगवं गोयमे जावविहरइ ॥सू. १॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविधः इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियोपचयः० एवं द्वितीयइन्द्रियोद्देशको निरवशेषो भणितव्यो यथा प्रज्ञापनायाम् । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति भगवान् गौतमो यावद्विहरति ॥सू० १॥

टीका—‘कहविहे णं भंते !’ कतिविधः खलु भदन्त ! ‘इंदिय उवचए पन्नत्ते’ इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः हे भदन्त ! इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनामुपचयः—वृद्धिः कतिविधो

चतुर्थ उद्देशो वा प्रारंभ—

तृतीय उद्देशो में परिणाम के सम्बन्ध में कथन किया गया है अथ इस चतुर्थ उद्देशो में परिणाम के अर्थ को लेकर ही इन्द्रियोपचय रूप परिणाम के विषय में कथन किया जाने वाला है अतः इसी सम्बन्ध से इस उद्देशो का प्रारंभ किया गया है ।

‘कहविहे णं भंते ! इंदिय उवचए पणत्ते’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘कहविहे णं भंते ! इंदिय उवचए पन्नत्ते’ श्रोत्रादिक इन्द्रियों का उपचय वृद्धि कितने

थाया उद्देशानो प्रारंभ—

त्रीज उद्देशाभां परिष्ठाभना संभंधभां कथन करवाभां आ०युं छे, हवे आ थाया उद्देशाभां परिष्ठाभना संभंधने लधने धंद्रियोना उपचयइय परिष्ठाभना विषयभां कथन करवाभां आवशे जेथी आ संभंधने लधने आ उद्देशानो प्रारंभ करवाभां आवे छे, तेनुं पडेछुं सूत्र आ प्रमाणे छे.

‘कहविहे णं भंते ! इंदियउवचए पणत्ते’ धत्यादि

टीकार्थ—आ सूत्र द्वारा गौतम स्वामीजे प्रश्नने जेपुं पूछयुं छे के—‘कहविहे णं भंते ! इंदियउवचए पणत्ते’ श्रोत्र धंद्रियोना उपचय—वृद्धि केटला

કર્મણઃ સકાશાદેવ જગદ્ભવતિ કર્મણોઽભાવે જગતો વિવિધરૂપેણ પરિણામો ન ભવતીતિ અન્વયવ્યતિરેકાભ્યાં જગતઃ કારણત્વં કર્મણે નિર્ણિતં ભવતીત્યેતત્પર્યન્તં દ્વાદશશતકીયપ્રકરણં વક્તવ્યમિતિ ભાવઃ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ યાવદ્વિહરતિ હે ભદન્ત ! યદેવાનુપ્રિયેણ કથિતમ્ આત્મધર્મસ્ય જગતશ્ચ પરિણામવિષયે તત્ એવમેવ-સર્વતઃ સત્યમેવ આપ્ત-વાક્યસ્ય સર્વથૈવ સત્યત્વાદિતિ કથયિત્વા ગૌતમો મગવન્તં વન્દતે નમસ્યતિ વન્દિ-ત્વા નમસ્યિત્વા સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ. ૧॥

इति श्री विश्वविख्यातजगद्ब्रह्मादिपदभूषितबालब्रह्मचारि ‘जैनाचार्य’

पूज्यश्री घासीलालव्रतिविरचितायां श्री “भगवती” सूत्रस्य प्रमेयचन्द्रिका

ख्यायां व्याख्यायां त्रिंशतितमशतकस्य तृतीयोद्देशकः समाप्तः॥२०-३॥

ક્રિયા ગયા હૈ એસા જાનના ચાહિયે । તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ કિ કર્મ સે જગત્ સંસાર પ્રાપ્તિ હોતી હૈ કર્મ કે અભાવ મેં વિવિધ રૂપ સે જગત્-કા પરિણામ નહીં હોના હૈ । હસ પ્રકાર અન્વય વ્યતિરેક સસ્વન્ધ સે જગત્ કા કારણ કર્મ હી નિર્ણિત હોતા હૈ ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ હે ભદન્ત ! આપ દેવાનુપ્રિય ને જો આત્મધર્મ ઓર જગત્ કે પરિણામ કે વિષય મેં કહા ગયા હૈ વહ એસા હી હૈ સર્વથા સત્ય હી હૈ કયોંકિ આપ આપ્ત કે વાક્ય સર્વપ્રકાર સે સત્ય હી હોતે હૈ । હસ પ્રકાર કહકર ગૌતમ ને પ્રભુ કો વન્દના કી, નમસ્કાર કિયા વન્દના નમસ્કાર કર ફિર વે સંયમ ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુપ અને સ્થાન પર ગિરાજમાન હો ગયે ।

तृतीय उद्देशक समाप्त ॥२०-३॥

જો અકસ્મઝો વિમત્તિભાવં પરિણમઈ’ આ પાઠ સુધી શ્રદ્ધા કરેલ છે. તાત્પર્ય આતુ’ એ છે કે કર્મથી-સંસારપ્રાપ્તિ થાય છે. કર્મના અભાવમાં વિવિધ રૂપે જગતતુ’ પરિણામ થતુ’ નથી. આ રીતે અન્વય વ્યતિરેકના સંબંધથી જગતતુ’ કારણ કર્મ જ છે તેમ સિદ્ધ થાય છે.

‘સેવં મંતે સેવં મંતે ત્તિ’ જાવ વિહરઈ’ હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે આત્માનો ધર્મ અને જગતના પરિણામના સંબંધમાં જે કહ્યું છે તે સઘળું તેમજ છે. આપતું કથન સર્વથા સત્ય જ છે. કેમ કે આપ આપ્તતું વાક્ય સર્વ પ્રકારે સત્ય જ હોય છે. આ રીતે કહીને તે પછી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાને સ્થાને ગિરાજ-માન થયા. ॥ સૂ. ૧ ॥

अथ चतुर्थोद्देशकः प्रारभ्यते—

तृतीयोद्देशके परिणामः कथितः अतुर्थोद्देशके तु परिणामाधिकारात् इन्द्रियोपचयलक्षण एव कथयिष्यते, इत्येवं सम्बन्धेन आयातस्य चतुर्थोद्देशकस्येदमादिमं सूत्रम्—‘कइविहे णं भंते’ इत्यादि,

मूलम्—‘कइविहे णं भंते! इंदियउवचए पणत्ते? गोयमा! पंचविहे इंदियोवचए पणत्ते, तं जहा—सोइंदियउवचए० एवं द्वितीयो इंदियउद्देसओ निरवसेसो भाणियव्वो जहा पन्नवणाए सेवं भंते! सेवं भंते! त्ति भगवं गोयमे जावविहरइ ॥सू. १॥

छाया—कतिविधः खलु भदन्त ! इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! पञ्चविधः इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः तद्यथा—श्रोत्रेन्द्रियोपचयः० एवं द्वितीयइन्द्रियोद्देशको निरवशेषो भणितव्यो यथा प्रज्ञापनायाम् । तदेवं भदन्त ! तदेवं भदन्त ! इति भगवान् गौतमो यावद्विहरति ॥सू० १॥

टीका—‘कइविहे णं भंते!’ कतिविधः खलु भदन्त ! ‘इंदिय उवचए पणत्ते’ इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः हे भदन्त ! इन्द्रियाणां श्रोत्रादीनामुपचयः—वृद्धिः कतिविधो

चतुर्थ उद्देशो वा प्रारंभ—

तृतीय उद्देशो में परिणाम के सम्बन्ध में कथन किया गया है अब इस चतुर्थ उद्देशो में परिणाम के अर्थ को लेकर ही इन्द्रियोपचय रूप परिणाम के विषय में कथन किया जाने वाला है अतः इसी सम्बन्ध से इस उद्देशो का प्रारम्भ किया गया है ।

‘कइविहे णं भंते ! इंदिय उवचए पणत्ते’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘कइविहे णं भंते ! इंदिय उवचए पणत्ते’ श्रोत्रादिक इन्द्रियों का उपचय वृद्धि कितने

आया उद्देशानो प्रारंभ—

त्रीण उद्देशानां परिष्ठाभना संभंधमां कथन करवाभां आण्युं छे, उवे आ आया उद्देशानां परिष्ठाभना संभंधने लधने धंद्रियोना उपचयइय परिष्ठाभना विषयमां कथन करवाभां आवशे जेथी आ संभंधने लधने आ उद्देशानो प्रारंभ करवाभां आवे छे, तेनुं पडेहुं सूत्र आ प्रभाणु छे.

‘कइविहे णं भंते ! इंदियउवचए पणत्ते’ इत्यादि

टीकार्थ—आ सूत्र द्वारा गौतम स्वाभीओ प्रलुने ओवुं पूछयुं छे के—‘कइविहे णं भंते ! इंदियउवचए पणत्ते’ श्रोत्र धंद्रियोना उपचय—वृद्धि केटला

વિદ્યતે ? इति प्रश्नः, उत्तरमाह-‘गोयमा’ इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! पंचविहे इंदियोवचए पन्नत्ते’ पञ्चविधः-पञ्चप्रकारकः इन्द्रियोपचयः प्रज्ञप्तः, ‘तं जहा’ तद्यथा-‘सोइंदियउवचए’ ओत्रेन्द्रियोपचयः ‘एवं बीओ इंदियउद्देसओ निरवसेसो भाणियव्वो जहा पन्नवणाए’ एवं द्वीतियइन्द्रियोद्देशको निरवशेषो भणितव्यो यथा प्रज्ञापनायाम्, यथा-प्रज्ञापनायां पञ्चदशस्य इन्द्रियपदस्य द्वितीयउद्देशक-स्तथाऽयमपि वक्तव्यः । प्रज्ञापनायां द्वितीयोद्देशकश्चेत्थम्, ‘सोइंदियोवचए-चक्खिदिओवचए-घाणिदिओवचए-रसणिदिओवचए-फासिदिओवचए’ इत्यादि ओत्रेन्द्रियोपचयश्चक्षुरिन्द्रियोपचयो घ्राणेन्द्रियोपचयो रसनेन्द्रियोपचयः स्पर्शनेन्द्रियोपचय इत्यादि । ‘सेवं भंते ! सेवं भंते ! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ’

प्रकार का है ? इस प्रश्न के उत्तर में प्रभु कहते हैं-‘गोयमा ! पंचविहे इंदियोवचए पन्नत्ते’ हे गौतम ! ओत्रादिक इन्द्रियों का उपचय पांच प्रकार का कहा गया है ‘तं जहा’ जैसे-‘सोइंदियउवचए’ ओत्रेन्द्रिय उपचय ‘एवं बीओ इंदियउद्देसओ निरवसेसो भाणियव्वो जहा पन्नवणाए’ इस प्रकार से जैसा कथन प्रज्ञापना सूत्र के १५ वें पद के द्वितीय उद्देशोमें कहा गया है उसी प्रकार से यहां पर भी कह लेना चाहिये वहां का द्वितीय उद्देशो का कथन इस प्रकार से है-‘सोइंदियोवचए, चक्खिदिओवचए’ घाणिदिओवचए, रसणिदिओवचए फासिदिओवचए’ इत्यादि ओत्रेन्द्रियोपचय चक्षुरिन्द्रियोपचय घ्राणेन्द्रियोपचय रसनेन्द्रियोपचय और

પ્રકારનો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! પંચવિહે ઇંદિયો વચએ પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! ઓત્ર વિશેરે ઇંદ્રિયોનો ઉપચય પાંચ પ્રકારનો કહેલ છે. ‘તંજહા’ તે આ રીતે છે. ‘સોઈંદિયઉવચએ’ ઓત્ર ઇંદ્રિય ઉપચય ‘એવં બીઓ ઇંદિયઉદ્દેસઓ નિરવસેસો ભાણિયવ્વો જહા પન્નવણાએ’ આ રીતે પ્રજ્ઞાપના સૂત્રના ૧૫ પદરમાં પદના બીજા ઉદ્દેશમાં જેવી રીતે કહેવામાં આવ્યું છે, એજ રીતે અહિયાં પણ સઘળું કથન સમજવું. ત્યાંના બીજા ઉદ્દેશકનું કથન આ પ્રમાણે છે.

‘સોઈંદિઓવચએ, ચક્કિદિઓવચએ, ઘાણિદિઓવચએ રસણિદિઓવચએ, ફાસિદિઓવચએ’ ઇત્યાદિ ઓત્ર ઇંદ્રિયોપચય ચક્ષુ ઇંદ્રિયોપચય, ઘ્રાણુ ઇંદ્રિયોપચય, રસના ઇંદ્રિયોપચય અને સ્પર્શન ઇંદ્રિયોપચય ઇત્યાદિ.

‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ મગવં ગોયમે જાવ વિહરइ’ હે ભગવન્ આપ દેવાનુપ્રિયે જે ઇન્દ્રિયોપચયના સંબંધમાં કથન કર્યું છે. તે સઘળું તેમ જ

તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ ભગવાન્ ગૌતમો યાવદ્વિહરતિ હે ભદન્ત ! યદ્ દેવાનુપ્રિયેણ હન્દ્રિયોપચયવિષયે આદિષ્ટં તત્ત્વ એવમેવ-સત્યમેવ આપ્તવાક્યસ્ય સર્વથૈવ સત્યત્વાદિતિ કથયિત્વા ભગવાન્ ગૌતમો ભગવન્તં વન્દતૈ નમસ્યતિ વન્દિત્વા નમસ્યિત્વા, સંયમેન તપસા આત્માનં ભાવયન્ વિહરતીતિ ॥સૂ૦ ૧॥

॥ ઇતિ શ્રી વિશ્વવિખ્યાત- જગદ્વલ્લભ-પ્રસિદ્ધવાચક-પશ્ચદશભાષા-
કલિતલલિતકલાપાલાપકપ્રવિશુદ્ધગદ્યપદ્યનૈકગ્રન્થનિર્માપક,
વાદિમાનગર્દક-શ્રીશાહન્છત્રપતિ કોલ્હાપુરરાજપદત્ત-
'જૈનાચાર્ય' પદશૂષિત — કોલ્હાપુરરાજગુરુ-
બાલબ્રહ્મચારિ-જૈનાચાર્ય-જૈનધર્મદિવાકર
-પૂજ્ય શ્રી ઘાસીલાલવ્રતિવિરચિતાયાં
શ્રી “ભગવતીસૂત્રમ્” પ્રમેયચન્દ્રિકા-
રૂપાયાં વ્યાખ્યાયાં વિંશતિશતકે
ચતુર્થોદ્દેશકઃ સમાપ્તઃ ॥૨૦-૪॥

સ્પર્શનેન્દ્રિયોપચય इत्यादि 'सेवं भन्ते ! सेवं भन्ते ! त्ति भगवं गोयमे जाव विहरइ' हे भदन्त ! आप देवानुप्रिय ने जो हन्द्रियोपचय के विषय में कथन किया है वह आप आप के वाक्य सर्वथा सत्य होने के कारण सत्य ही है इस प्रकार से कहकर भगवान् गौतम ने भगवान् को वन्दना की नमस्कार किया वन्दना नमस्कार करके फिरवे संयम और तप से आत्मा को भावित करते हुए अपने स्थान पर विराजमान हो गये ॥सू० १॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના વીસવે શતકના
॥ ચૌથા ઉદ્દેશા સમાપ્ત ૨૦-૪ ॥

છે. આપ્ત વાક્ય સર્વથા સત્ય હોવાના કારણે આપ દેવાનુપ્રિયનું કથન સત્ય જ છે. આ પ્રમાણે કહીને ભગવાન્ ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને વંદના કરી નમસ્કાર કર્યા વંદના નમસ્કાર કરીને તે પછી તેઓ સંયમ અને તપથી પોતાના આત્માને ભાવિત કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થયા. ॥સૂ. ૧॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજકૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના વીસમા શતકનો ચોથો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ૨૦-૪॥

अथ पञ्चमोद्देशकः प्रारभ्यते ।

चतुर्थोद्देशके इन्द्रियोपचयः प्ररूपितः, सचेन्द्रियोपचयः परमाणुभिर्भवतीति पञ्चमोद्देशके परमाणुस्वरूपमुच्यते, इत्येवं सस्वन्धेन आयातस्य पञ्चमोद्देशकस्ये-
दयादिमं सूत्रम्—‘परमाणुपोग्गलेणं भंते !’ इत्यादि ।

मूलम्—‘परमाणुपोग्गले णं भंते ! कइवन्ने कइरसे कइफासे
पन्नत्ते ? गोयमा ! एगवन्ने एगगंधे एगरसे दुफासे पन्नत्ते, तं
जहा—जइ एगवन्ने सिय कालए, सिय नीलए, सिय लोहियए,
सिय हालिदे, सिय सुक्खिले । जइ एगगंधे सिय सुब्भिगंधे सिय
दुब्भिगंधे । जइ एगरसे सिय तित्ते सिय कडुए सिय कसाए,
सिय अंबिले, सिय महुरे । जइ दुफासे, सिय सीए य निद्धे य१,
सिय सीए य लुक्खे य२, सिय उसिणै य निद्धे य३, सिय उसिणै
य लुक्खे य४ । दुप्पएसिए णं भंते ! खंधे कइवन्ने, कइगंधे, कइ-
रसे, कइफासे४ । एवं जहा अट्टारसमसए छट्ठदेसए जाव सिय
चउफासे पन्नत्ते । जइ एगवन्ने सिय कालए जाव सिय सुक्कि-
ल्लए५, जइ दुवन्ने सिय कालए य नीलए य१, सिय कालए य
लोहिए य२, सिय कालए य हालिदए य३, सिय कालए य सुक्कि-
लए य४ । सिय नीलए य लोहियए य५, सिय नीलए य हालि-
दए य६, सिय नीलए य सुक्खिलए य७, सिय लोहियए य हालि-
दए य८, सिय लोहियए य सुक्खिलए य९, सिय हालिदए य
सुक्खिलए य१० । एवं एए दुया संजोगे दसभंगा । जइ एगगंधे
सिय सुब्भिगंधे १, सिय दुब्भिगंधे य २, जइ दुगंधे सुब्भिगंधे य
दुब्भिगंधे य । रसेसु जहा वन्नेसु । जइ दुफासे सिय सीए य

निद्धेय एवं जहेव परमाणुपोगलेऽ। 'जइ तिफासे सव्वे सीए देसे निद्धे देसे लुक्खे१, सव्वे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे२, सव्वे निद्धे देसे सीए देसे उसिणे३, सव्वे लुक्खे देसे सीए देसे उसिणे४। जइ चउफासे देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एए नवभंगा फासेसु। तिपएसिए णं भंते! खंधे कइवन्ने० जहा अट्टारसमसए छट्ठेदेसे जाव चउफासे पन्नत्ते। जइ एगवन्ने सिय कालए जाव सुक्किल्लए५। जइ दुवन्ने सिय कालए य सिय नीलए य१, सिय कालए य नीलगाय२, सिय कालगाय नीलए य३, सिय कालए य लोहियए य१, सिय कालए य लोहियगाय२, सिय कालगाय लोहियए य३, एवं हालिदएण वि समं भंगा तिन्नि३, एवं सुक्किल्लएण वि समं भंगा तिन्नि३, सिय नीलए य लोहियए य एतथ वि भंगा तिन्नि३, एवं हालिदएण वि समं भंगा तिन्नि३, एवं सुक्किल्लेण वि समं भंगा तिन्नि३, सिय लोहियए य हालिदए य भंगा तिन्नि३, एवं सुक्किल्लेण वि समं भंगा तिन्नि३, सिय हालिदए य सुक्किल्लए य भंगा तिन्नि३, एवं सव्वे ते दसदुया संजोगा भंगा तीसं भवन्ति। जइ तिवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य१, सिय कालए य नीलए य हालिदए य२, सिय कालए य नीलए य सुक्किल्लए य३, सिय कालए य लोहियए य हालिदए य४, सिय कालए य लोहियए य सुक्किल्लए य५,

सिय कालए य हालिदए य सुक्लिण य ६, सिय नीलए य लोहियए य हालिदए य ७, सिय नीलए य लोहियए य सुक्लिण य ८, सिय नीलए य हालिदए य सुक्लिण य ९, सिय-लोहिय य हालिदए य सुक्लिण य १०, एवं एए दस तिया संजोगा । जइ एगगंधे सिय सुब्भिगंधे १, सिय दुब्भिगंधे २, जइ दुगंधे सिय सुब्भिगंधे य दुब्भिगंधे य भंगा तिन्नि ३, एवं रसा जहा वन्ना । जइ दुफासे सिय सीए य निछे य एवं जहेव दुप्पएसियस्स तहेव चत्तारि भंगा ४ । जइ तिफासे सव्वे सीए, देसे निछे, देसे लुक्खे १, सव्वे सीए देसे निछे देसा लुक्खा २, सव्वे सीए देसा निछा देसे लुक्खे ३, । सव्वे उसिणे देसे निछे देसे लुक्खे ३, एत्थ वि भंगा तिन्नि, सव्वे निछे देसे सीए देसे उसिणे भंगा तिन्नि ९, सव्वे लुक्खे देसे सीए देसे उसिणे भंगा तिन्नि ३ एवं १२ । जइ चउफासे देसे सीए देसे उसिणे देसे निछे देसे लुक्खे १, देसे सीए देसे उसिणे देसे निछे देसा लुक्खा २, देसे सीए देसे उसिणे देसा निछा देसे लुक्खे ३, देसे सीए देसा उसिणा देसे निछे देसे लुक्खे ४, देसे सीए देसा उसिणा देसे निछे देसा लुक्खा ५, देसे सीए देसा उसिणा देसा निछा देसे लुक्खे ६, देसा सीया देसे उसिणा देसे निछे देसे लुक्खे ७, देसा सीया देसे उसिणे देसे निछे देसा लुक्खा ८ । देसा-सीया देसे उसिणे देसे निछे देसे लुक्खे ९, एवं एएतिपए-सिए फासेसु पणवीसं भंगा २५ ॥सू० १॥

छाया—परमाणुपुद्गलः खलु भदन्त ! कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः कति-
स्पर्शः प्रज्ञप्तः ? गौतम ! एकवर्णः, एकगन्धः, एकरसो द्विस्पर्शः प्रज्ञप्तः,
तद्यथा—यदि एकवर्णः स्यात् कालः (कृष्णः) स्यात् नीलः, स्यात् लोहितः, स्याद्
हारिद्रः, स्यात् शुक्लः । यदि एकगन्धः स्यात् सुरभिगन्धः स्यात् दुरभिगन्धः,
यदि एकरसः स्यात् तिक्तः स्यात् कटुकः स्यात् कषायः, स्यात् आम्लः स्यात्
मधुरः, यदि द्विस्पर्शः स्यात् शीतश्च स्निग्धश्च१, स्यात् शीतश्च रुक्षश्च२, स्यात् उष्णश्च
स्निग्धश्च३, स्यात् उष्णश्च रुक्षश्च४ । द्विप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः कतिवर्णः०४
एवं यथा अष्टादशशतके षष्ठोद्देशके यावत् स्यात् चतुस्पर्शः प्रज्ञप्तः । यदि
एकवर्णः स्यात् कालो यावत् स्यात् शुक्लः, यदि द्विवर्णः स्यात्
कालश्च नीलश्च१, स्यात् कालश्च लोहितश्च२, स्यात् कालश्च हारिद्रश्च३,
स्यात् कालश्च शुक्लश्च४, स्यात् नीलश्चलोहितश्च५, स्यात् नीलश्च हारिद्रश्च६,
स्यात् नीलश्च शुक्लश्च७, स्यात् लोहितश्च हारिद्रश्च८, स्यात् लोहितश्च शुक्लश्च९,
स्यात् हारिद्रश्च शुक्लश्च१०, एवमेते द्विकसंयोगे दश भङ्गाः । यदि एकगन्धः स्यात्
सुरभिगन्धः १, स्यात् दुरभिगन्धश्च २ । यदि द्विगन्धः स्यात् सुरभिगन्धश्च
दुरभिगन्धश्च । रसेषु यथा वर्णेषु । यदि द्विस्पर्शः स्यात् शीतश्च स्निग्धश्च एवं
यथैव परमाणुपुद्गलः । यदि त्रिस्पर्शः सर्वः शीतो देशः स्निग्धः देशो रुक्षः १,
सर्वः उष्णः देशः स्निग्धो देशो रुक्षः २, सर्वः स्निग्धो, देशः शीतो देश उष्णः ३,
सर्वो रुक्षो देशः शीतः देशो उष्णः ४ । यदि चतुः स्पर्शः देशः शीतो देश उष्णो
देशः स्निग्धः देशो रुक्षः १, एते नव भङ्गाः स्पर्शेषु । त्रिप्रदेशिकः खलु भदन्त !
स्कन्धः कतिवर्णः० एवं यथा अष्टादशशते षष्ठोद्देशे यावत् चतुस्पर्शः प्रज्ञप्तः ।
यदि एकवर्णः स्यात् कालः यावत् शुक्लः ५ । यदि द्विवर्णः स्यात् कालश्च स्यात्
नीलश्च १ स्यात् कालश्च नीलश्च २, स्यात् कालश्च नीलश्च ३, स्यात् कालश्च
लोहितश्च १ स्यात् कालश्च लोहिताश्च २, स्यात् कालश्च लोहितश्च ३, एवं हारि-
द्रैणापि समं भङ्गास्त्रयः ३, एवं शुक्लेनापि समं भङ्गास्त्रयः ३, स्यात् नीलश्च
लोहितश्च अत्रापि भङ्गास्त्रयः ३, एवं हारिद्रैणापि समं भङ्गास्त्रयः । एवं शुक्लेनापि
समं भङ्गास्त्रयः, स्यात् लोहितश्च हारिद्रश्च भङ्गास्त्रयः ३, एवं शुक्लेनापि समं
भङ्गास्त्रयः, स्यात् हारिद्रश्च शुक्लश्च भङ्गास्त्रयः, एवं सर्वे ते दशद्विकसंयोगा
भङ्गास्त्रिंशदभवन्ति यदि त्रिवर्णः स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च १, स्यात् कालश्च
नीलश्च हारिद्रश्च २, स्यात् कृष्णश्च नीलश्च शुक्लश्च ३, स्यात् कालश्च लोहितश्च
हारिद्रश्च ४, स्यात् कालश्च लोहितश्च शुक्लश्च ५, स्यात् कालश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च
६, स्यात् नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च ७, स्यात् नीलश्च लोहितश्च शुक्लश्च ८,
स्यात् नीलश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च ९, स्यात् लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च १० ।

एवमेते दश त्रिकसंयोगाः । यदि एकगन्धः स्यात् सुरभिगन्धः १ स्याद् दुरभिगन्धः । यदि द्विगन्धः स्यात् सुरभिगन्धश्च दुरभिगन्धश्च भङ्गास्त्रयः । एवं रसा यथा वर्णाः । यदि द्विस्पर्शः स्यात् शीतश्च स्निग्धश्च एवं यथैव द्विप्रदेशिकस्य तथैव चत्वारो भङ्गाः । यदि त्रिस्पर्शः सर्वः शीतः देशः स्निग्धो देशो रूक्षः १, सर्वः शीतो देशः स्निग्धः देशा रूक्षाः २, सर्वः शीतो देशाः स्निग्धाः देशः रूक्षः ३, सर्व उष्णो देशः स्निग्धः देशो रूक्षः ३, अत्रापि भङ्गास्त्रयः ३ । सर्वः स्निग्धः देशः शीतः देश उष्णः, भङ्गास्त्रयः ९ । सर्वः रूक्षः देशः शीतः देश उष्णः, भङ्गास्त्रयः; एवं द्वादश १२ । यदि चतुः स्पर्शः देशः शीतः, देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः १, देशः शीतः देश उष्णः देशः स्निग्धः देशा रूक्षाः २, देशः शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धाः देशो रूक्षः ३, देशः शीतः देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशो रूक्षः ४ देशः शीतः देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशः रूक्षाः ५, देशः शीतः देशा उष्णाः, देशाः स्निग्धाः देशो रूक्षः ६, देशः शीताः देश उष्णः देशः स्निग्धः देशो रूक्षः ७, देशा शीताः देश उष्णः देशः स्निग्धो देशा रूक्षाः ८, देशाः शीताः देश उष्णो देशाः स्निग्धाः देशो रूक्षः ९, एवमेते त्रिप्रदेशिकः स्पर्शेषु पञ्चविंशतिर्भङ्गाः । सू० १॥

પાંચવેં ઉદ્દેશે કા પ્રારંભ—

चतुर्थ उद्देशे में इन्द्रियोपचय की प्ररूपणा की गई है यह इन्द्रियोपचय परमाणुओं द्वारा होता है अतः इस पंचम उद्देशे में परमाणु का क्या स्वरूप है यह कहा जानेवाला है इसी संबन्ध को लेकर इस पञ्चम उद्देश को प्रारम्भ किया जा रहा है इस पञ्चम उद्देश का यह 'परमाणु पोगलेणं भंते !' इत्यादि आदि सूत्र है ।

परमाणुपोगलेणं भंते ! कहवन्ते, कहगंधे, कहरसे, कहफासे पणन्ते' इत्यादि

टीકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન હો એસા પૂછા હૈ—‘પરમાણુ પોગલે ણં ભંતે !’ હે ભદન્ત ! પરમાણુ પુદ્ગલ ‘કહવન્તે, કહગંધે, કહરસે,

પાંચમા ઉદ્દેશાનો પ્રારંભ—

ચોથા ઉદ્દેશમાં ઇન્દ્રિયોના ઉપચય-વૃદ્ધિનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે. આ ઇન્દ્રિય ઉપચય પરમાણુ દ્વારા થાય છે. જેથી આ પાંચમા ઉદ્દેશમાં પરમાણુઓનું શું અને કેવું સ્વરૂપ છે ? તે વિષયનું પ્રતિપાદન કરવામાં આવશે. એ સંબંધને લઈને આ પાંચમા ઉદ્દેશનો આરંભ કરવામાં આવે છે. તેનું પહેલું સૂત્ર આ પ્રમાણે છે.—

‘પરમાણુપોગલે ણં ભંતે ! કહવન્તે, કહગંધે કહરસે કહફાસે પણન્તે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે— ‘પરમાણુપોગલે ણં ભંતે !’ હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલ “કહવન્તે, કહગંધે, કહ

ટીકા—‘પરમાણુપોગ્ગલે નં મંતે !’ પરમાણુપુદ્ગલઃ સ્વલુ મદન્ત ‘કદ્વન્ને’ કતિવર્ણઃ ‘કદ્ગંધે’ કતિગન્ધઃ ‘કદ્દરસે’ કતિરસઃ ‘કદ્દફાસે’ કતિસ્પર્શઃ—હે મદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલઃ કતિવર્ણગન્ધરસસ્પર્શવાન્ ભવતીતિ પ્રશ્નઃ, મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘એગવન્ને’ એકવર્ણઃ કૃષ્ણાદિ વર્ણના-મન્યતરયોગાત્ એક એવ વર્ણઃ કૃષ્ણાદિઃ પરમાણૌ તિષ્ઠતીતિ । ‘એગંધે’ એક-ગન્ધઃ એક એવ ગન્ધઃ પરમાણૌ તિષ્ઠતિ સુરભિદુરભિગન્ધયોરન્યતરસ્યૈવ સત્ત્વા-

કદ્દફાસે’ કિતને વર્ણ, ગન્ધ, રસ, ઓર સ્પર્શવાલા હોતા હૈ? પુદ્ગલ કે ગુણ ૨૦ માને ગયે હૈ ૫ વર્ણ, ૨ ગન્ધ ૫ રસ, ઓર ૮ સ્પર્શ યે ગુણ પુદ્ગલ કે સિવાય અન્યત્ર નહીં પાચે જાતે હૈ પુદ્ગલ પરમાણુ ઓર સ્કન્ધ કે ભેદ સે દો પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ સે લેકર અનન્તપ્રદેશી સ્કન્ધ તક જિતને બી પુદ્ગલ હૈ વે સ્વ સ્કન્ધ મેં હી પરિગણિત કિયે ગયે હૈ હસકે અતિરિક્ત જો પુદ્ગલ હૈ વહી પરમાણુ હૈ હસ સૂત્ર મેં એક પુદ્ગલ પરમાણુ મેં હન ગુણો મેં સે કિતને ગુણ પાચે જાતે હૈ તથા પાચે જાને વાલે ગુણો મેં કિતને ભંગ હો સકતે હૈ યહી સ્વ વિષય વર્ણિત હુઆ હૈ હસમેં સબસે પહિલે ગૌતમ ને પરમાણુપુદ્ગલ કે વિષય મેં હી યહ પ્રશ્ન કિયા હૈ હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા હૈ—‘ગોયમા એગવન્ને’ હે ગૌતમ ? પરમાણુ પુદ્ગલ ૫ વર્ણો મેં લે કોઈ એક હી વર્ણવાલા હોતા હૈ ‘એગંધે’ સુરભિ દુરભિગંધ દો ગંધો મેં સે કોઈ એક હી ગંધવાલા હોતા હૈ ‘એગરસે’

રસે, કદ્દફાસે,’ કેટલાક વર્ણ, ગન્ધ, રસ અને સ્પર્શવાળા હોય છે? પુદ્ગલના ગુણ ૨૦ વીસ માનવામાં આન્યા છે. ૫ વર્ણ ૨ ગંધ ૫ રસ અને ૮ સ્પર્શ આ વીસ ગુણ પુદ્ગલ શિવાય બીજે મળતા નથી. પુદ્ગલ, પરમાણુ અને સ્કન્ધના લેક્ષથી બે પ્રકારના કહેલા છે. બે પ્રદેશવાળા સ્કંધોથી આરંભીને અનન્ત પ્રદેશવાળા સ્કંધો સુધી જોટલા પુદ્ગલો છે તે બધા સ્કંધમાં જ ગણવામાં આવે છે. તે શિવાયના જે પુદ્ગલો છે. તે જ પરમાણુ છે. આ સૂત્રમાં એક પુદ્ગલ પરમાણુથી આરંભીને ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ સુધી જે પુદ્ગલો છે, તેઓમાં આ ગુણો પૈકી કેટલા ગુણો સંભવે છે? આ તમામ વિષય આ સૂત્રમાં વર્ણવેલ છે, આમાં સૌથી પહેલાં ગૌતમ સ્વામીએ પરમાણુ પુદ્ગલના વિષયમાં જ પ્રશ્ન કરેલ છે તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! એગવન્ને’ હે ગૌતમ પરમાણુ પુદ્ગલ પાંચ વર્ણો પૈકી કોઈ એક જ વર્ણવાળા હોય છે. ‘એગંધે’ સુગંધ—અને દુર્ગંધ એ બે ગંધો પૈકી કોઈ એક જ ગંધવાળા હોય છે. ‘એગરસે’ તીજો—કડવો—કષાય—

દિતિ । ‘એગરસે’ એકરસઃ પરમાણૌ તિક્તાદીનામન્યતમરયૈવ સત્ત્વાત્, ‘દુષ્કાસે’ દ્વિસ્પર્શઃ શીતોષ્ણસ્નિગ્ધરુક્ષાનામન્યતમયોરવિરુદ્ધયોઃ દ્વયોઃ સંમન્નાત્ દ્વિસ્પર્શઃ તત્ર ચ વિકલ્પાશ્ચત્યારઃ શીતસ્ય સ્નિગ્ધેન રુક્ષેણ વા સહ ક્રમેણ યોગાદ્ દ્વૌ, એવ-
 ઉષ્ણસ્યાપિ સ્નિગ્ધેન રુક્ષેણ વા સહ યોગાદ્ દ્વાવિતિ ચત્વારઃ, શેષાસ્તુ ગુરુલઘુ-
 કર્કશમૃદુકાઃ સ્પર્શાઃ વાદરણામેવ ભવન્તીતિ ન તે અત્ર ગૃહ્યન્તે । ‘તં જહા’ તથથા

તિક્તાદિ પાંચ રસો સે સે કોઈ એક હી રસવાળા હોતા હૈ ઓર ‘દુષ્કાસે’ શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ હન ચાર સ્પર્શો સે સે કોઈ સે અવિરુદ્ધ દો સ્પર્શો ચાલા હોતા હૈ હન ચાર સ્પર્શો સે સે અવિરોધી દો સ્પર્શો કે હોને મેં ચહાં ચાર વિકલ્પ-ભંગ હોતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં શીત કા સ્નિગ્ધ કે સાથ ઓર રુક્ષ કે સાથ ક્રમશઃ યોગ કરને પર દો ભંગ હોતે હૈં તથા ઉષ્ણ કા ખી હસી પ્રકાર સે સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ કે સાથ ક્રમશઃ યોગ કરને પર દો ભંગ હોતે હૈં, હસ પ્રકાર સે ચાર ભંગ હો જાતે હૈં-કહને કા તાત્પર્ય એસા હૈં કિ શીત કે સાથ પર માણુ મેં સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ રહ સકતે હૈં તથા ઉષ્ણ કે સાથ ખી સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ રહ સકતે હૈં હસ પ્રકાર સે ચાર સ્પર્શો કે ૪ ભંગ ચહાં કહે ગયે હૈં । પરમાણુ મેં અવિરોધી દો હી સ્પર્શ પાયે જાતે હૈં શીત કે સાથ ઉષ્ણસ્પર્શ કા ઓર ઉષ્ણસ્પર્શ કે સાથ શીત કા વિરોધ હૈં હસ લિયે યદિ પરમાણુ મેં શીત-સ્પર્શ રહતા હૈં તો વહાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શ ખી રહ સકતા હૈં ઓર યદિ સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વહાં નહી હો તો રુક્ષ સ્પર્શ વહાં રહ

તુરો-ખાટો અને મીઠો એ પાંચ રસો પૈકી કોઈ એક જ રસવાળા હોય છે. ‘દુષ્કાસે’ શીત-ઠંડુ-ઉષ્ણ ઉત્તુ સ્નિગ્ધ-ચિકણુ અને રુક્ષ કઠોર આ ચાર પ્રકારના સ્પર્શોવાળા હોય છે. આ ચાર સ્પર્શોમાંથી અવિરોધી એ સ્પર્શોના હોવાથી અહિયાં ચાર વિકલ્પ-ભંગો થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે.-શીતનું સ્નિગ્ધની ચિકણની સાથે અને રુક્ષની સાથે ક્રમથી યોગ કરવાથી બે ભંગો થાય છે. તેમ જ ઉષ્ણનું પણ આજ રીતે સ્નિગ્ધ અને રુક્ષની સાથે ક્રમથી યોગ કરવાથી બીજા બે ભંગો થાય છે. એ રીતે ચાર ભંગો બને છે કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-શીતની સાથે પરમાણુમાં સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ રહી શકે છે. તથા ઉષ્ણની સાથે પણ સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ રહી શકે છે. એ રીતે ચાર સ્પર્શોના ૪ ચાર ભંગો ઉપર બતાવ્યા છે. પરમાણુઓમાં અવિરોધી બે જ સ્પર્શો મળે છે. ઠંડા સાથે ઉષ્ણ સ્પર્શનો તથા ઉષ્ણ સ્પર્શ સાથે ઠંડા સ્પર્શનો પરસ્પર વિરોધ છે. તેથી બે પરમાણુમાં શીત સ્પર્શ રહે તો સ્નિગ્ધ સ્પર્શ પણ રહી શકે છે. અને બે ત્યાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શ ન હોય તો રુક્ષ સ્પર્શ ત્યાં રહી શકે

‘જહ્ એગવન્ને’ યદિ એકવર્ણસ્તદા ‘સિય કાલણ’ સ્યાત્ કાલઃ ‘સિય નીલણ’ સ્યાત્ નીલઃ ‘સિય લોહિયણ’ સ્યાત્ લોહિતઃ, ‘સિય હાલિદણ’ સ્યાદ્દહારિઃ—પીતઃ ‘સિય સુક્કિલણ’ સ્યાત્ શુક્લઃ, પરમાણૌ એકએકવર્ણઃ તત્ર કદાચિત્ કૃષ્ણઃ, કદાચિત્ નીલઃ, કદાચિત્ લોહિતઃ, કદાચિત્ હારિઃ, કદાચિત્ શુક્લઃ । તથા ચ કૃષ્ણાદિષુ

સકતા હૈ इसी प्रकार से उष्ण स्पर्श के सम्बन्ध में भी कथन जानना चाहिये श्रुदुक् कर्कश गुरु, लघु, ये जो बाकी ४ स्पर्श और हैं वे परमाणु में नहीं रहते हैं ये तो बादर पुद्गलो में ही रहते हैं परमाणु सूक्ष्माति सूक्ष्म पुद्गल है इसलिये यहां उनका ग्रहण नहीं हुआ है इसी विषय को अधिक और स्पष्ट करने के लिये सूत्रकार कहते हैं—‘तंजहा’ ‘जह् एगवन्ने सिय कालण, सिय नीलण सिय लोहियण य, सिय हालिदण य, सिय सुक्किल्लण य’ परमाणु में एकवर्ण रहता है ऐसा कथन जब किया जाता है तो इसका तात्पर्य ऐसा है कि एक परमाणु में पांच वर्णों में से कदाचित् कृष्णवर्ण भी रह सकता है यदि कृष्णवर्ण न हो तो वहां कदाचित् नीलवर्ण भी रह सकता है और यदि वहां नीलवर्ण न हो तो कदाचित् वहां लालवर्ण भी हो सकता है और यदि वहां लालवर्ण न हो तो कदाचित् पीतवर्ण भी हो सकता है और यदि वहां पीतवर्ण न हो तो कदाचित् वहां शुक्लवर्ण भी हो सकता है इस प्रकार पांच वर्णों में से कोई न कोई एक वर्ण उसमें अवश्य पाया जाता है

છે. એજ રીતે ઉષ્ણ સ્પર્શના સંબંધમાં પણ કથન સમજવું શુરૂ બારે લઘુ હલકો કર્કશ અને શ્રુદુ આ બાકીના બે ચાર સ્પર્શો બીજા પણ છે. તે પરમાણુઓમાં રહેતા નથી. તે તો બાદર પુદ્ગલોમાં જ રહે છે. પરમાણુ સૂક્ષ્મથી પણ સૂક્ષ્મ પુદ્ગલ છે. તેથી અહિયાં તેને શ્રકણ કર્યા નથી. આજ વિષયને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે સૂત્રકાર કહે છે કે—‘તંજહા’ જહ્ એગવન્ને સિય કાલણ, સિય નીલણ સિય લોહિયણ ય, સિય હાલિદણ ય, સિય સુક્કિલ્લણ ય’ પરમાણુઓમાં એક વર્ણ રહે છે એવું કથન બે કરવામાં આવે છે. તો તેનું તાત્પર્ય એ છે કે—એક પરમાણુમાં પાંચ વર્ણો પૈકી કદાચ કૃષ્ણ વર્ણ પણ રહી શકે છે, બે કૃષ્ણ વર્ણ ન હોય તો ત્યાં કદાચ નીલ વર્ણ પણ રહી શકે છે. અને બે ત્યાં નીલ વર્ણ ન હોય તો કદાચિત્ ત્યાં લાલ વર્ણ પણ હોઈ શકે છે. અને બે લાલ વર્ણ ન હોય તો કદાચિત્ પીળો વર્ણ પણ હોઈ શકે છે. અને બે પીળો વર્ણ ન હોય તો કદાચિત્ ત્યાં શુક્લ—સ્વેતવર્ણ પણ હોઈ શકે છે. એ રીતે પાંચ વર્ણો પૈકી કોઈ પણ એક

અન્યતમવર્ણવાન્ ભવતિ પરમાણુરિતિ ભાવઃ । ‘જહ્ એગંગ્ધે સિય સુભિગંગ્ધે સિય દુભિગંગ્ધે’ યદિ એકગન્ધઃ તદા સ્યાત્-કદાચિત્ સુરભિગન્ધઃ, સ્યાત્-કદાચિત્ દુરભિગન્ધઃ । ‘જહ્ એગરસે સિય તિત્તે સિય કહુર્’ યદિ એકરસઃ તદા સ્યાત્-કદાચિત્ તિત્તઃ, સ્યાત્-કદાચિત્ કહુઃ ‘સિય કસાઈ’ સ્યાત્ કષાયઃ ‘સિય અંબિલે’ સ્યાદમ્લઃ ‘સિય મહુરે’ સ્યાદ મધુરઃ તિત્કાદિષુ પચ્ચરસેષુ એકતમરસ એવ ભવતિ પરમાણુરિતિ । ‘જહ્ દુફાસે’ યદિ દ્વિસ્પર્શઃ તદા ‘સિય સીઈ ય નિદ્દે ય’ સ્યાત્ શીતશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ‘સિય સીઈ ય લુલ્લે ય’ સ્યાત્ શીતશ્ચ રુક્ષશ્ચ ‘સિય ડસિણે ય નિદ્દે ય’ સ્યાદુષ્ણશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ, ‘સિય ડસિણે ય લુલ્લે ય’ સ્યાદુષ્ણશ્ચ

હસી પ્રકાર કા કથન આગે કે ગુણોં કે હોને કે વિષય યેં બી જાનનાં ચાહિયેં ‘જહ્ એગંગ્ધે, સિય સુભિગંગ્ધે, સિય દુભિગંગ્ધે’ યદિ વહ એક ગન્ધગુણવાલા કહા જાતા હૈ તો દો ગન્ધોં યેં સે યા તો વહ સુરભિગંધ વાલા હો સકતા હૈ યા દુરભિગન્ધ વાલા હો સકતા હૈ । ‘જહ્ એગરસે, સિય તિત્તે સિય કહુર્, સિય કસાઈ, સિય અંબિલે, સિય મહુરે’ યદિ ડસે જબ એક રસગુણ વાલા કહા જાતા હૈં તો વહ પાંચરસોં યેં સે કોઈ ન કોઈ એક રસ વાલા હો સકતા હૈ કદાચિત્ વહ તિત્તરસ વાલા બી હો સકતા હૈ, કદાચિત્ વહ કહુઠ રસવાલા બી હો સકતા હૈ કદાચિત્ વહ કષાય રસવાલા બી હો સકતા હૈ કદાચિત્ વહ અમ્લરસવાલા બી હો સકતા હૈ તથા કદાચિત્ વહ મધુરરસ વાલા બી હો સકતા હૈ હસી પ્રકાર સે ‘જહ્ દુફાસે સિય સીઈ ય નિદ્દે ય’ યદિ વહ દો સ્પર્શોં વાલા હૈ તો વહ કદાચિત્ શીતસ્પર્શ ઓર સ્નિગ્ધસ્પર્શવાલા બી હો સકતા હૈ ઓર કદાચિત્ વહ ‘સિય સીઈ ય લુલ્લે ય’ શીતસ્પર્શ ઓર

પણુ તેમાં અવશ્ય હોય છે જ. આજ પ્રમાણેનું કથન આગળના ગુણોના હોવાના સંબંધમાં પણ સમજવું. ‘જહ્ એગ ગંધે, સિય સુભિગંધે સિય દુભિગંધે’ ને તે એક ગંધ ગુણવાળા છે, તો બે ગંધો પૈકી તે સુગંધ ગુણવાળા હોઈ શકે છે, અથવા તો દુર્ગંધવાળા હોઈ શકે છે. ‘જહ્ એગરસે સિય તિત્તે સિય કહુર્ સિય કસાઈ, સિય અંબિલે, સિય મહુરે,’ ને તેને એક રસ ગુણવાળા કહેવામાં આવે તો તે પાંચ રસો પૈકી કોઈને કોઈ એક રસવાળા હોઈ શકે છે. કદાચિત્ તે તીખા રસવાળા પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્ તે કડવા રસવાળા પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્ તે તુરો રસવાળા પણ હોઈ શકે છે. એજ રીતે ‘જહ્ દુફાસે સિય સીઈ ય નિદ્દે ય’ ને તે બે સ્પર્શોના હોય તો કદાચિત્ તે શીત સ્પર્શવાળા અને સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા પણ હોઈ શકે છે. કદાચ તે ‘સિય સીઈ ય લુલ્લે ય’ ઠંડા

લક્ષ્ય । પરમાણુપુદ્ગલસ્વરૂપમભિધાય તજ્જનિતસ્કન્ધસ્વરૂપં વક્તું પ્રથમતો દ્વિપ્ર-
દેશિકસ્કન્ધસ્વરૂપમાહ—‘દુષ્પણસિણ ણં’ इत्यादि, ‘दुष्पणसिण णं भंते ! खंधे’ द्विप्र-
દેશિકઃ खलु भदन्त ! स्कन्धः ‘कइवन्ने०’ कतिवर्णः, द्वौ प्रदेशौ-परमाणुरूपौ
विद्येते अवयवतया यस्य स्कन्धस्यावयविनः स द्विप्रदेशिकः स्कन्धः कतिवर्ण-
वान् कतिगन्धवान् कतिरसवान् कतिस्पर्शवान् भवतीति प्रश्नः, उत्तरमाह—‘एवं
जहा’ इत्यादि, ‘एवं जहा अट्टारसमसए छट्ठुदेसए जाव सिय चउफासे पन्नत्ते’
एवं यथाऽऽटाइशशते षष्ठोद्देशके यावत् स्यात् चतुःस्पर्शः प्रज्ञप्तः, यथाऽऽटा-

लक्षस्पर्श वाला भी हो सकता है २ ‘सिय उस्सिणे य निद्धे य’ और
कदाचित् वह उष्णस्पर्शवाला एवं स्निग्धस्पर्शवाला भी हो सकता है
और कदाचित् वह ‘सिय उस्सिणे य लुक्खे य’ उष्णस्पर्श वाला और
लक्षस्पर्शवाला भी हो सकता है ।

इस प्रकार से परमाणुपुद्गल के स्वरूप का कथन करके अब सूत्र-
कार परमाणुजनित स्कन्ध के स्वरूप का कथन करने की कामना से
प्रथम द्विप्रदेशी स्कन्ध के स्वरूप का कथन करते हैं—इसमें गौतम ने
प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘दुष्पणसिण णं भंते ! खंधे कइवन्ने०’ हे भदन्त !
जिस स्कन्धरूप अवयवों के दो परमाणुरूप प्रदेश हैं अर्थात् जो स्कन्ध
दो परमाणुओं के संग्रोग से जन्य हुआ है ऐसा वह द्विप्रदेशिकस्कन्ध
‘कितने वर्णों वाला, कितने गंधोंवाला, कितने रसों वाला और कितने
स्पर्शों वाला होता है ?’ इस प्रश्न के उत्तर में प्रश्न ने कहा है—‘एवं जहा
अट्टारसमसए छट्ठुदेसए जाव सिय चउफासे पन्नत्ते’ हे गौतम ! जैसा

સ્પર્શ અને લુપ્પાસ્પર્શવાળા ૨ પણ હોઈ શકે છે. ‘સિય ઉસ્સિણે ય નિદ્ધે ય’ અને
કદાચિત્ તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા અને રૂક્ષ સ્પર્શવાળા પણ હોઈ શકે છે.

આ રીતે પરમાણુના સ્વરૂપનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર પરમાણુથી
થતાં સ્કંધોના સ્વરૂપનું કથન કરવાની ઇચ્છાથી પહેલાં બે પ્રદેશવાળા સ્કંધોના
સ્વરૂપનું કથન કરે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને એવું પૂછે છે કે—‘દુષ્પણસિ
ણં ભંતે ! કંધે કઈવણે’ હે ભગવન્ બે સ્કંધ રૂપ અવયવોને બે-પરમાણુ
પ્રદેશ છે, અર્થાત્ બે સ્કંધ બે પરમાણુના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયો છે એવો
તે બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ કેટલા વર્ણો વાળો, કેટલા ગંધોવાળો, કેટલા રસો-
વાળો અને કેટલા સ્પર્શોવાળો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે
કે—‘એવં જહા અટ્ટારસમસએ છટ્ઠુદેસએ જાવ સિય ચઉફાસે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ !

દશશતકસ્ય પઠોદ્દેશકે કથિતં તથૈવ હાપિ સર્વમવગત્યમ્ કિયત્પર્યન્તં તત્રત્યં પ્રકરણં જ્ઞાતવ્યં તત્રાહ—‘જાવ’ ઇત્યાદિ, યાવત્ સ્યાત્ ચતુઃસ્પર્શો દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ, એતત્પર્યન્તમ્, તથાહિ—તત્રત્યં પ્રકરણમ્ ‘દુપ્પણિષ્ઠં ભંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને પુચ્છા ? ગોયમા ! સિય એગવન્ને સિય દુવન્ને સિય એગગંધે સિય દુગંધે, સિય એગરસે સિય દુરસે સિય દુફાસે સિય તિયફાસે સિય ચરુફાસે’ દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્વલ્લભદન્ત ! સ્કન્ધઃ કતિવર્ણઃ પૃચ્છા ? કતિગન્ધઃ કતિરસઃ કતિસ્પર્શઃ ? ઇતિ પ્રશ્નઃ, સ્થાદેકવર્ણઃ સ્યાત્ દ્વિવર્ણઃ, સ્થાદેકગન્ધઃ સ્યાત્ દ્વિગન્ધઃ, સ્થાદેકરસઃ સ્યાત્ દ્વિરસઃ, સ્થાત્ દ્વિસ્પર્શઃ સ્યાત્ ત્રિસ્પર્શઃ સ્યાત્ ચતુઃસ્પર્શઃ ઇત્યુત્તરમ્ ॥

કથન ૧૮ થેં જ્ઞાતક્ર કે છટ્ટે ઉદ્દેશે સેં કિધા ગયા હૈ વૈસા હી સ્વ કથન યહાં પર યાવત્ વહ કદાચિત્ ચાર સ્પર્શોં વાલા હોતા હૈ યહાં તક કા કરના ચાહિયે વહાં કા વહ પ્રકરણ હસ પ્રકાર સે હૈ—

પ્ર૦—‘દુપ્પણિષ્ઠં ભંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને પુચ્છા’

ઉ૦—‘ગોયમા ! સિય એગવન્ને, સિય દુવન્ને, સિય એગગંધે, સિય-દુગંધે, સિય એગરસે, સિય દુરસે, સિય દુફાસે, સિય તિયફાસે, સિય-ચરુફાસે’ હે ભદન્ત ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કિતને વર્ણવાલા હોતા હૈ ? આદિ પ્રશ્ન કા ઉત્તર—હે ગૌતમ ! દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કદાચિત્ એક વર્ણ-વાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ દો વર્ણોં વાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ એક ગંધવાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ દો ગંધો વાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ એક રસવાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ દો રસોં વાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ વહ દો સ્પર્શોં વાલા હોતા હૈ કદાચિત્ ત્રીન સ્પર્શોં વાલા હોતા હૈ ઓર કદા

૧૮ અઠારમાં શતકના છટ્ટા ઉદ્દેશમાં બેવું કથન કર્યું છે તેવું જ કથન અહિયાં યાવત્ તે કદાચિત્ સ્પર્શોવાળા હોય છે. અહિં સુધીનું સમગ્ર બેવું ત્યાંનું તે પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે.

પ્રશ્ન ‘દુપ્પણિષ્ઠં ભંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને પુચ્છા’

ઉ૦ ‘ગોયમા ! સિય એગવન્ને, સિય દુવન્ને સિય એગગંધે સિય દુગંધે, સિય એગરસે, સિય દુરસે, સિય દુફાસે, સિય તિયફાસે, સિય ચરુફાસે’ હે ભગવન્ને એ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ કેટલા વર્ણો વાળા હોય છે ? તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે હે ગૌતમ ! એ પ્રદેશી સ્કન્ધ કેઈવાર એક વર્ણવાળો હોય છે. કદાચિત્ એ વર્ણોવાળો હોય છે. કેઈવાર એક ગંધવાળો હોય છે અને કેઈવાર એ ગંધવાળો હોય છે. કેઈવાર એક રસવાળો હોય છે. કેઈવાર એ રસવાળો હોય છે, કેઈવાર તે એ સ્પર્શવાળો હોય છે. કેઈવાર ત્રણ સ્પર્શોવાળો હોય છે. અને કેઈવાર ચાર સ્પર્શોવાળો હોય છે. આ અઠારમાં

અષ્ટાદશશતકસ્યૈવ વ્યાખ્યાનરૂપમ્ અગ્નિમપ્રકરણમવતારયતિ-જહ્ એગવન્ને' इत्यादि 'जह् एगवन्ने' यदि द्विप्रदेशिकः स्कन्धः एकवर्णः-कृष्णाद्यन्यतमवर्णवान् तदा 'सिय काल ए जाव सुक्लिष्ट ए' स्यात् कालो यावत् शुक्लः, स्यात् कालः स्यात् नीलः स्यात् लोहितः स्यात् हारिद्रः स्यात् शुक्लः, यदि द्वयोरपि परमाण्वोः समान-जातीय एव कृष्णाद्यन्यतमो वर्णो भवेत्तदा कदाचित् कृष्णवर्णो द्विप्रदेशिकः स्कन्धः कदाचित् नीलाद्यन्यतमवर्णः कारणे परमाणौ यादृश एव वर्णो वर्तते कार्ये स्कन्धेऽपि तादृशः-तादृशसंख्याक एव भवति कारणगुणाः कार्यगुणान् आरभन्ते इति नियमात् । 'जह् दुवन्ने' यदि द्विवर्णः-यदि वर्णद्वयवान् द्विप्रदेशिकः स्कन्धः स्यात्तदा वक्ष्यमाणव्यवस्थाऽवगन्तव्या, तथाहि 'सिय काल ए य नील ए य' स्यात् कालः नीलश्च, परमाणुरूपोऽवयवः कृष्णवर्णवान् अपरश्च परमाणुरूपोऽवयवो नीलवर्णवान् तदा रूपद्वयवत् परमाणुद्वयजनितत्वात् कार्यरूपो हि प्रदेशिकोऽवयवी स्कन्धोऽपि कृष्णनीलवर्णद्वयवान् इति १ 'सिय काल ए य लोहिय ए य' स्यात् कृष्णश्च लोहितश्च कदाचित् कृष्णलोहितवान् द्विप्रदेशिकः

चित् चાર સ્પર્શો' ચાલા હોતા હૈ इसी १८ वें शतक के ही व्याख्यानरूप अग्निम प्रकरण को अवतारित करते हुए सूत्रकार इस प्रकार से कहते हैं-'जह् एगवन्ने' यदि वह द्विप्रदेशिक स्कन्ध कृष्णादि वर्णों में से कोई एक वर्णवाला है तो वह इस प्रकार की इस कथन में व्यवस्था सम्पन्न बन सकता है-'सिय काल ए य नील ए य' कदाचित् वह काले वर्ण वाला और नीले वर्णवाला भी हो सकता है तात्पर्य यह है कि एक परमाणु रूप अवयव उस द्विप्रदेशिक स्कन्ध का कृष्णवर्णवाला और दूसरा परमाणुरूप अवयव नीलेवर्ण का हो सकता है इस प्रकार दो रूपों वाले परमाणु द्वय से जनित होने के कारण कार्यरूप द्विप्रदेशिक अवयवी स्कन्ध भी कृष्ण नील रंग दो वर्णों वाला हो जाता है १ 'सिय काल ए य लोहिय ए य २' कदाचिन् वह द्विप्रदेशिक स्कन्ध काले और लालवर्ण से युक्त भी हो

શતકના જ વ્યાખ્યાનરૂપ આગળના પ્રકરણને બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે- 'જહ્ એગવન્ને' એ તે એ પ્રદેશવાળો સ્કંધ કૃષ્ણ વિગેરે વર્ણોમાંથી કોઈ એક વર્ણવાળા હોય તો 'સિય કાલ એ ય નીલ એ ય' કદાચ તે કાળાવર્ણવાળો અને કદાચિત્ તે નીલાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. કહેવાનું 'તાત્પર્ય' એ છે કે- એક પરમાણુરૂપ અવયવ તે એ પ્રદેશવાળા સ્કંધના કૃષ્ણવર્ણવાળા અને બીજા પરમાણુરૂપ નીલવર્ણના હોઈ શકે છે. આ રીતે એ રૂપોવાળા એ પરમાણુ બનેલ હોવાથી કાર્યરૂપ એ પ્રદેશિક સ્કંધ પણ કૃષ્ણ અને નીલરૂપ એ વર્ણો વાળા બની નીચે છે. 'સિય કાલ એ ય લોહિય એ ય' કોઈવાર તે એ પ્રદેશવાળા સ્કંધ કૃષ્ણવર્ણવાળા અને લાલવર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે. તેનું 'તાત્પર્ય' એ

સ્કન્ધઃ કારણસ્ય પરમાણુદ્વયસ્ય કૃષ્ણલોહિતવર્ણદ્વયવત્ત્વેન તતો જાયમાનદ્વિપ્ર-
દેશિકાઽવયવી અપિ કદાચિત્ કૃષ્ણલોહિતરૂપવર્ણદ્વયવાનેવ ભવતીતિ ૨ । ‘સિય
કાલણ ય હાલિદ્વય ય’ સ્યાત્ કદાચિત્ કૃષ્ણશ્ચ પીતશ્ચ યદિ જનકં પરમાણુદ્વયં
કૃષ્ણપીતવર્ણદ્વયવત્ તદા કદાચિત્ કાર્યરૂપે દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધેઽપિ કૃષ્ણપીતવર્ણ-
દ્વયયુક્તોઽવયવી ભવતીતિ ૩ । ‘સિયકાલણ ય સુક્લિલ્લય ય’ સ્યાત્-કદાચિત્
કૃષ્ણશ્ચ શુક્લશ્ચ કૃષ્ણશુક્લદ્વયવર્ણવત્ પરમાણુદ્વયજનિતત્વાત્ દ્વિપ્રદેશિકાઽવયવી
અપિ કૃષ્ણશુક્લાત્મકવર્ણદ્વયવાનેવ ભવતીતિ, કૃષ્ણમુખ્યકનીલાદિ શુક્લાન્તગૌણ-
પર્યાયમાશ્રિત્ય ચત્તારો મજ્ઞા જાતા इति પ્રદર્શિતમ્ અતઃ પરં નીલમુખ્યકગૌણ-

સક્રતા હૈ તાત્પર્યં યહી હૈ કિ એક પરમાણુરૂપ અવયવ ઉત્સકા કૃષ્ણ વર્ણો
પેત હો ઓર દૂસરા પરમાણુરૂપ અવયવ ઉત્સકા નીલે વર્ણો કા ન હોકર
લાલ વર્ણો વાલા હો હસ પ્રકાર સે ભી વહ દો વર્ણો સે યુક્ત પરમાણુદ્વય
સે જનિત હોને કે કારણ કદાચિત્ કૃષ્ણલોહિત રૂપ વર્ણો દ્વયવાલા હી
હો સક્રતા હૈ ૨ ‘સિય કાલણ ય હાલિદ્વય ય’ યદિ વહ એસા ન હો તો
કદાચિત્ વહ કૃષ્ણ વર્ણવાલા ઓર પીતવર્ણવાલા ભી હો સક્રતા હૈ યદિ
ઉત્સ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કા એક પરમાણુ કૃષ્ણ વર્ણવાલા હૈ ઓર દૂસરા
પરમાણુ પીતવર્ણ વાલા હૈ તો એહી સ્થિતિ મેં ડન દોનોં પરમાણુઓં કે
સંયોગ સેં ઉત્પન્ન હુઆ વહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ ભી કૃષ્ણ એવં પીતવર્ણવાલા
હો જાતા હૈ ૩ ‘સિય કાલણ ય સુક્લિલ્લય ય’ યદિ વહ કૃષ્ણ પીતવર્ણ
વાલા નહીં હો તો વહ કૃષ્ણ એવં સફેદ વર્ણવાલે દો પરમાણુઓં સે જન્ય
હોને કે કારણ કૃષ્ણ ઓર શ્વેતવર્ણ વાલા ભી કદાચિત્ હો સક્રતા હૈ

છે કે-એક પરમાણુરૂપ અવયવ તેના કાળાવર્ણવાળું હોય અને બીજું પરમાણુ
રૂપ અવયવ નીલવર્ણનું ન થતાં લાલ વર્ણવાળું હોય આ રીતે પણ તે બે
વર્ણોથી યુક્ત બે પરમાણુથી થયેલ હોવાથી કદાચિત્ કૃષ્ણ અને લાલ એ
વર્ણવાળા થઈ શકે છે. ‘સિય કાલણ ય હાલિદ્વય ય’ અને બે એ પ્રમાણે ન
હોય તો કદાચિત્ તે કૃષ્ણવર્ણવાળા અને કદાચિત્ પીળાવર્ણવાળા પણ હોઈ
શકે છે. બે તે બે પ્રદેશિકસ્કંધનું એક પરમાણુ કાળા વર્ણવાળું હોય અને
બીજું પરમાણુ પીળાવર્ણવાળું હોય તો તે બે સ્થિતિમાં તે બન્ને
પરમાણુઓના સંયોગથી ઉત્પન્ન થયેલ તે બે પ્રદેશી સ્કંધ પણ કાળા અને
પીળાવર્ણવાળા બની જાય છે. ૩

‘સિય કાલણ ય સુક્લિલ્લય ય’ અને બે તે કાળા અને પીળાવર્ણવાળા
ન હોય તો તે કાળા અને સફેદવર્ણવાળા બે પરમાણુઓથી થયેલ હોવાથી

પર્યાયમાદાયાપિ મજ્જત્વં દર્શયતિ—‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય’ સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ કદાચિત્ નીલલોહિતવર્ણદ્વયપરમાણુદ્વયજનિતત્વાત્ દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધો ઽપિ નીલલોહિતવર્ણદ્વયવાન ઇતિ પશ્ચમો મજ્જઃ ૫ । ‘સિય નીલણ ય હાલિદ્વણ ય’ સ્યાત્ નીલશ્ચ પીતશ્ચ—નીલપીતદ્વયપરમાણુદ્વયજનિતદ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધો ઽપિ નીલ-પીતાત્મકર્ણદ્વયવાનેવ ભવતીતિ ષષ્ઠો મજ્જઃ ૬ । ‘સિય નીલણ ય સુક્લિદ્વણ ય’

૪ હસ પ્રકાર સે હસ કથન મેં કૃષ્ણ ગુગ કો મુખ્ય કરકે’ ઉસકે સાથ હી ક્રમશઃ નીલ પીત લાલ ઓર શ્વેતવર્ણ કો સંયુક્ત કરકે ચે ૪ અંગ દ્વિસંયોગી પ્રકટ કિયે ગયે હૈં । નીલ વર્ણ કો મુખ્ય કરકે ઓર શેષ ૩ વર્ણ કો ઉસકે સાથ સંયુક્ત કરકે દ્વિસંયોગી ૩ અંગ હસ પ્રકાર સે હોતે હૈં—‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય’ યદિ ઉસમેં કૃષ્ણ વર્ણ ન હો કદાચિત્ નીલ વર્ણ હો તો હસ સ્થિતિ મેં ઉસ નીલ વર્ણ કો સાથ લોહિતવર્ણ ઓર ઉસમેં રહ સકતા હૈં કપોંકિ એક પરમાણુ ઉસમેં નીલ વર્ણ કા હૈં ઓર દૂસરા પરમાણુ લાલ વર્ણ કા હૈં હસ પ્રકાર નીલલાલવર્ણો પેત પરમાણુ દ્વય સે જન્ય હુઅ ઉસ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ મેં ઓર નીલ લોહિત વર્ણ દ્વય યુક્તતા આતી હૈં ૫ યદિ નીલ કો સાથ લોહિત વર્ણ વહાં ન હો તો ઉસકી જગહ વહાં પીતવર્ણ ઓર હો સકતા હૈં હસ લિયે ‘સિય નીલણ ય હાલિદ્વણ ય ૬’ એસા યહ ૬ અંગ બન જાતા હૈં તથા યદિ નીલવર્ણ કો સાથ વહાં પીતવર્ણ ન હો તો ઉસકે સ્થાન પર વહાં શ્વેતવર્ણ ઓર હો સકતા હૈં હસ

કદાચિત્ કાળા અને ધોળાવર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે. ૪ આ રીતે આ કથનથી કૃષ્ણગુણને સુખ્ય બનાવીને તેની સાથે ૪ અનુક્રમે નીલ, પીળો, લાલ અને ધોળાવર્ણને મેળવીને આ ચાર ભંગો દ્વિસંયોગી બતાવ્યા છે. તેમ જ નીલ વર્ણને પ્રધાન બનાવીને અને બાકીના ૩ ત્રણ વર્ણોને તેની સાથે મેળવીને બે પ્રદેશી ૫ પાંચ ભંગો નીચે પ્રમાણે બને છે.

‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય’ ને તેમાં કૃષ્ણવર્ણ ન હોય તો કદાચિત્ નીલ વર્ણ હોય તો તે નીલ વર્ણ સાથે લાલ વર્ણ પણ તેમાં રહી શકે છે. કેમ કે એક પરમાણુ તેમાં નીલ વર્ણનું હોય બીજું પરમાણુ લાલ વર્ણનું હોય આ રીતે નીલ વર્ણ અને લાલ વર્ણવાળા બે પરમાણુથી થયેલ તે બે પ્રદેશી સ્કન્ધમાં પણ નીલ અને લાલ એ બે વર્ણપણું આવે છે. ૫ ને નીલવર્ણ સાથે લાલવર્ણ ત્યાં ન હોય તો તેની જગ્યાએ ત્યાં પીતવર્ણ પણ સંભવી શકે છે. ‘સિય નીલણ ય હાલિદ્વણ ય’ ૬ આ પ્રમાણેના આ ૬ છઠ્ઠો ભંગ છે. ને નીલવર્ણ સાથે ત્યાં પીળો વર્ણ ન હોય તો તેની જગ્યાએ તે ત્યાં શ્વેતવર્ણ પણ સંભવી શકે છે. એ રીતે ‘સિય નીલણ ય સુક્લિદ્વણ ય’

સ્યાત્ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ કારણે પરમાણુદ્વયે શુક્લવર્ણવત્ત્વેન તદ્જનિતદ્વિપ્રદેશિકા-
વયવી સ્કન્ધોઽપિ નીલશુક્લરૂપવર્ણદ્વયવાનેવ ભવતીતિ સપ્તમો મજ્જઃ ૭ । અથ
લોહિતવર્ણમુખ્યતામાશ્રિત્ય મજ્જદ્વયમાહ-‘સિય લોહિયય ય હાલિદ્વય ય’ સ્યાત્
લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ-કદાચિત્ લોહિતપીતવર્ણદ્વયવત્ પરમાણુદ્વયજનિતદ્વિપ્રદેશિક
સ્કન્ધોઽપિ લોહિતપીતાત્મકવર્ણદ્વયવાન્ ભવતીતિ અષ્ટમો મજ્જઃ ૮ । ‘સિય લોહિ-
યય ય સુક્લિદ્વય ય’ સ્યાત્ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ લોહિતશુક્લાત્મકવર્ણદ્વયવત્ પર-

પ્રકાર સે ‘સિય નીલય ય સુક્લિલ્લય ય’ વહ સાતવાં અંગ વન જાતા હૈ
હસ પ્રકાર સે યે ૩ મંગ નીલ ગુણ કી સુરુપતા કરકે ઓર રોષ ૩ ગુણો
કો ક્રમશઃ ડાલકે સાથ સંયુક્ત કરકે વનતે હૈં અચ લોહિત વર્ણ કી
સુરુપતા કરકે ઓર રોષ દો ગુણો કો પીતવર્ણ ઓર શ્વેતવર્ણ કો ક્રમશઃ
ડાલકે સાથ જોડકર ૨ અંગ વનતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં ‘સિય લોહિયય ય
હાલિદ્વય ય’ વહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કદાચિત્ લાલવર્ણવાલા ઓર પીતવર્ણ-
વાલા બી હો સકતા હૈ ૮, તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈ કિ યદિ ડાલ
દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ મેં નીલવર્ણ ન હો તો હસકે સ્થાન પર ડાલકે લાલવર્ણ બી
હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર વહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ લાલ વર્ણવાલે એક પરમાણુ
સે ઓર પીત વર્ણ વાલે દૂસરે પરમાણુ સે જન્ય હોને કે કારણ લાલપીત
વર્ણ વાલો બી હો સકતા હૈ । હસ પ્રકાર સે વહ ૮ વાં અંગ હૈ નૌવાં અંગ
હસ પ્રકાર સે હૈ ‘સિય લોહિયય ય સુક્લિલ્લય ય’ વહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ
અપને અવયવ ભૂત એક લોહિત વર્ણ વાલે પરમાણુ સે ઓર દૂસરે શુક્લ

આ રીતનો ૭ સાતમો ભંગ બની બય છે. આ રીતે ત્રણ ભંગો નીલશુભ્રની
મુખ્યતા બતાવીને અને બાકીના ૩ ત્રણ શુભ્રોને કમથી તેની સાથે મેળવીને
બને છે, હવે લાલવર્ણને મુખ્ય બનાવીને અને બાકીના બે શુભ્રોને-પીળા
વર્ણને-અને ઘોળા વર્ણને કમથી તેની સાથે જોડીને ૨ બે ભંગ બને છે. જે
આ પ્રમાણે છે.-‘સિય લોહિયય ય હાલિદ્વય ય’ તે બે પ્રદેશવાળો સ્કંધ કદાચિત્
લાલવર્ણવાળો અને પીળાવર્ણવાળો પણ સંભવી શકે છે. કહેવાતું તાત્પર્ય
એ છે કે-જો તે બે પ્રદેશી સ્કંધમાં નીલવર્ણ ન હોય તો તેના સ્થાન પર
તેમાં લાલવર્ણ પણ હોઈ શકે છે, અને તેની સાથે ત્યાં પીળા વર્ણ પણ રહી
શકે છે. આ રીતે તે બે પ્રદેશી સ્કંધ લાલ વર્ણવાળા એક પરમાણુથી અને
પીળા વર્ણવાળા બીજા પરમાણુથી થયેલ હોવાથી લાલ અને પીળા વર્ણ
વાળા પણ હોઈ શકે છે. આ રીતે આ ૮ આઠમો ભંગ છે. નવમો ભંગ
આ પ્રમાણે છે.-‘સિય લોહિયય ય સુક્લિલ્લય’ તે બે પ્રદેશી સ્કંધ યોતાના

માણુદ્વયજનિતત્વાત્ દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધોઽપિ લોહિતશુક્લાત્મકવર્ણદ્વયવાનેવ
 મ્ભવતીતિ નવમો મજ્જા ૯ । અથ હારિદ્રવર્ણમુખ્યતામાશ્રિત્યેકં મજ્જમાહ—‘સિય હાલિ-
 દ્દય ય સુન્કિલ્લય’ સ્યાત્ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ, હારિદ્રશુક્લાત્મકવર્ણદ્વયવત્ પર-
 માણુદ્વયજનિતત્વાત્ દ્વિપ્રદેશિકાવયવી અપિ પીતશુક્લાત્મકવર્ણદ્વયવાનેવ મ્ભવતીતિ
 દશમો મજ્જા ૧૦ । સમ્મતિ દ્વિકસંયોગિમજ્જસ્યોપસંહારં કુર્વન્નાહ—‘એવં એ દુયા-
 સંયોગે દસભંગા’ એવમ્—પ્રદર્શિતપ્રકારેણ દ્વિકસંયોગે વર્ણદ્વયમૂલકસંયોગે દશ-
 મજ્જા મ્ભવન્તિ । યદ્યપિ દ્વિકસંયોગે પશ્ચવર્ણાનાં પરસ્પરં વિશેષ્યવિશેષણભાવ-
 વ્યત્યાસેન ત્રિશતિર્મજ્જાઃ સંમ્ભવન્તિ તથાપિ પૂર્વપૂર્વસ્ય ઉત્તરોત્તરત એવ પરસ્પરં

વર્ણ વાલે પરમાણુ સે જન્મ્ય હોને કે કારણ લાલવર્ણ વાલા ઔર શુભ્ર
 વર્ણ વાલા બી કહાચિન્ હો સકના હૈ । અથ પીતવર્ણ કી મુત્પત્તા
 કરકે ઉસકે સાથ મ્બેત વર્ણ કો સંયુક્ત કર જો કેવલ એક હી મંગ બવતા
 હૈ વહ ‘સિય હાલિદ્દય ય સુન્કિલ્લય ય’ હસ પ્રકાર સે હૈ હસ ભંગ મેં
 ઉસ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કો પીતવર્ણ વાલે એક પરમાણુ સે ઔર શુક્લવર્ણ કે
 દૂસરે પરમાણુ સે જન્મ્ય હોને કે કારણ પીત શુક્લાત્મક વર્ણદ્વય વાલા
 હી કહા ગયા હૈ હસ પ્રકાર સે યહ ૧૦ વાં ભંગ હૈ ‘એવં એ દુયાસંયોગે
 દસ ભંગા’ યે ૧૦ ભંગ દ્વિક સંયોગી હૈ અર્થાત્ પાંચ વર્ણોં મેં સે કલશઃ
 એકર વર્ણ કો મુખ્ય કરકે ઔર ગૌણ કરકે બને હૈ યદ્યપિ દ્વિક સંયોગ
 મેં પાંચ વર્ણોં કે આપસ મેં વિશેષ્ય-વિશેષણ ભાવ કે ઉલટ ફેર કર દેને
 સે ૨૦, ભંગ હો સકતે હૈ ફિર બી પૂર્વ પૂર્વ કો ઉત્તરોત્તર કે સાથ હી

અવયવ રૂપ એક લાલ વર્ણવાળા પરમાણુથી અને બીજા ધોળા વર્ણ વાળા
 પરમાણુથી થનાર હોવાના કારણે કહાચિત્ લાલ વર્ણ વાળા અને ધોળાવર્ણ
 વાળા પણ થઇ શકે છે.

હવે પીળા વર્ણ ને મુખ્ય બનાવીને અને તેની સાથે ધોળા વર્ણ ને
 મેળવીને જે કેવળ એક જ ભંગ બને છે તે ‘સિય હાલિદ્દય ય સુન્કિલ્લય ય’ આ
 પ્રમાણે છે આ ભંગમાં તે જે પ્રદેશી સ્કન્ધને પીળાવર્ણવાળા એક પરમાણુથી
 અને ધોળા વર્ણવાળા બીજા પરમાણુથી થવાવાળા હોવાથી પીળા અને ધોળા
 એમ બે વર્ણવાળો કહ્યો છે. એ રીતે એ દસમો ભંગ છે. ‘એવં એ દુયાસંયોગે
 દસ ભંગા’ એ રીતે આ દ્વિકસંયોગી દસ ભંગો બને છે. અર્થાત્ પાંચ વર્ણોં
 પૈકી એક વર્ણને ક્રમથી મુખ્ય બનાવીને અને તેની સાથે બીજા નીચેના વર્ણને
 મેળવીને એટલે કે ગૌણ કરીને બને છે. જો કે દ્વિક સંયોગમાં પાંચ વર્ણોના
 પરસ્પરમાં વિશેષ્ય વિશેષણ ભાવને ફેરફાર કરવાથી ૨૦ વીસ ભંગો બની
 શકે છે. તોપણ પૂર્વ-પૂર્વને ઉત્તરોત્તરની સાથે જ મેળવવાથી ૧૦ દસ

સંયોગકરણેન દશૈવ મજ્ઞા સંભવન્તિ અતો દશૈવમજ્ઞાઃ પ્રદર્શિતા इति । यदा द्विप्रदेशिकस्कन्धे यदा द्वयोः प्रदेशयोरेकवर्णवत्तया परिणामस्तदा तस्य कृष्णादि पञ्चवर्णरूपाः पञ्चविकल्पा भवन्ति । यदा तु द्वयोः प्रदेशयोर्मिन्नवर्णवत्तया परिणामो भवति तदा तस्य द्विकसंयोगिनो दशविकल्पा उपरोक्ताः कृष्णादि विशेष्यविशेषणका भवन्तीति । अथ वर्णविषयकमજ્ઞાન્ દર્શયિતા ગન્ધમજ્ઞાન્ દર્શયિતુમાહ—

સંયુક્ત કરને સે ૧૦ હી ભંગ હોતે હૈં ફલિયે યહાં ૧૦ હી ભંગ દ્વિક-સંયોગી પ્રકટ કિયે ગયે હૈં । જવ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ મેં દો પ્રદેશોં કા એકવર્ણ રુપ સે પરિણામ હોતા હૈં તવ ડસકે કૃષ્ણાદિ પંચ વર્ણ વાલે પાંચ વિકલ્પરુપ અસંયોગી ૫ ભંગ હોતે હૈં ઓર જવ દો પ્રદેશોં કા વિભિન્ન વર્ણાદિ રુપ સે ડસમેં પરિણામ હોતા હૈં તવ ડસકે દ્વિક સંયોગી ઉપરોક્ત ૧૦ વિકલ્પ હો જાતે હૈં । ફનમેં પ્રથમ ચાર વિકલ્પોં મેં કૃષ્ણ વર્ણ કો મુખ્ય કરકે શેષ ૪ વર્ણોં કો ગૌણ કિયા ગયા હૈં તથા ત્રીન ભંગોં મેં નીલ વર્ણ કો મુખ્ય કરકે શેષ ૩ વર્ણોં કો ગૌણ કિયા ગયા હૈં તથા દો ભંગોં મેં લાલ વર્ણ કો મુખ્ય કરકે દો વર્ણોં કો ગૌણ કિયા ગયા હૈં ઓર અન્તિમ ભંગ મેં પીતલવર્ણ કો મુખ્ય કરકે શ્વેતવર્ણ કો ગૌણ બનાયા ગયા હૈં યહી વાત ‘કૃષ્ણાદિ વિશેષ્ય વિશેષણકા’ ફસ પદ દ્વારા પ્રકટકી ગઈ હૈં, ફસ પ્રકાર સે વર્ણ વિષયક ભંગોં કો દિલા-કર અવ સૂત્રકાર ગન્ધ વિષયક ભંગોં કો દિલાને કે લિયે ઉપક્રમ કરતે

ભંગો દ્વિકસંયોગી બતાવ્યા છે. જ્યારે બે પ્રદેશી સ્કન્ધમાં બે પ્રદેશોનું એક વર્ણપણથી પરિણમન-ફેરફાર થાય છે, ત્યારે તેના કૃષ્ણ વિગેરે પાંચ વર્ણ પણ વાળા પાંચ વિકલ્પો-ભંગો અસંયોગી પાંચ ભંગો બને છે, અને જ્યારે જ્યારે બે પ્રદેશોનું ભિન્નભિન્ન વર્ણાદિકપણથી તેમાં પરિણામ થાય છે, ત્યારે તેના દ્વિક સંયોગી પૂર્વોક્ત ૧૦ દસ વિકલ્પો બની જાય છે. તેમાં પહેલા ચાર વિકલ્પોમાં કૃષ્ણ વર્ણને મુખ્ય બનાવીને અને બાકીના ૪ ચાર વર્ણોને ગૌણ ઉતરતા કરવામાં આવ્યા છે. તથા ત્રણ ભંગોમાં નીલ વર્ણને મુખ્ય બનાવીને અને બાકીના ત્રણ વર્ણોને ગૌણ ઉતરતા કરવામાં આવ્યા છે. તથા બે ભંગોમાં લાલ વર્ણને મુખ્ય કરીને બાકી બે વર્ણોને ગૌણ બનાવ્યા છે. અને છેલ્લા ભંગમાં પીળા વર્ણને મુખ્ય બનાવીને શ્વેત-ધોળા વર્ણને ગૌણ બનાવેલ છે. એજ વાત કૃષ્ણ વિગેરે વિશેષ્ય-વિશેષણની આ પદ દ્વારા બતાવી છે, આ રીતે વર્ણ સંબંધી ભંગોને બતાવીને હવે

‘જહ’ इत्यादि, ‘जह एग गंधे’ यदि एकगन्धस्तदा ‘मिय सुभिगंधे सिय दुभिगंधे य’ स्यात् सुरभिगंधः स्यात् दुरभिगन्धश्च यदि द्वयोः परमाण्वो रेकजातीयक एव गन्धस्तदा समानजातीयकगन्धयुक्तपरमाणुद्वयसंकाशात् जायमानो द्विप्रदेशिकः स्कन्ध एकगन्धवानेव भवति कदाचित् सुरभिगन्धवान् दुरभिगन्धवान् वेति । ‘जह दुगंधे सिय सुभिगंधे य दुभिगंधे य’ यदि द्विगन्धो द्विप्रदेशिकः स्कन्धस्तदा सुरभिगन्धश्च दुरभिगन्धश्च भवति एकस्मिन् अवयवे सुरभिगन्धः तदपरावयवे दुरभिगन्ध इति गन्धद्वययुक्तपरमाणुभ्यां जायमानो द्विप्रदेशिकस्कन्धरूपावयवी गन्धद्वयवान् भवति सुरभिगन्धश्च दुरभिगन्धश्चेति । ‘रसेसु जहा वन्नेसु’ रसेषु यथा वर्णेषु भङ्गाः कथितास्तथैव ज्ञातव्याः, यदि एकरसस्तदा हैं ‘जह एगगंधे सिय सुभिगंधे सिय दुभिगंधे य’ यदि वह द्विप्रदेशी स्कन्ध एकगंध गुणवाला होता है तो कदाचित् वह सुरभिगंधवाला हो सकता है और दुरभिगंध गुणवाला हो सकता है तात्पर्य ऐसा है कि यदि दो परमाणुओं का एक सा ही गन्ध गुण है तो समान जातीय क गन्ध गुण से युक्त परमाणुद्वय से जायमान वह द्विप्रदेशी स्कन्ध एकगंध वाला ही होता है इस प्रकार से कदाचित् वह सुरभिगंधवाला हो सकता है या कदाचित् वह दुरभिगंधवाला हो सकता है ‘जह दुगंधे सिय सुभिगंधे य दुभिगंधे य’ यदि वह दो गंधों वाला है तो एक परमाणु उसका सुरभि गंधवाला और दूसरा परमाणु उसका दुरभिगंध वाला होता है इस प्रकार अपने अवयव भूत दो गंधों वाले दो परमाणुओं से जन्य उस द्विप्रदेशी स्कन्ध को युगपत् दो गन्धों वाला कहा गया है । ‘रसेसु जहा वन्नेसु’ रसों में भङ्ग वर्णों के अंग जैसे १० होते हैं । यदि वह द्विप्र-

સૂત્રકાર ગંધ સંબંધી ભંગો બતાવવાનો પ્રારંભ કરે છે-‘જહ એગ ગંધે સિય સુભિગંધે સિય દુભિગંધે ય’ નો તે બે પ્રદેશી સ્કંધ એક ગંધ ગુણવાળો હોય તો કદાચિત્ તે સુગંધવાળો હોઈ શકે છે. અને કદાચિત્ દુર્ગંધવાળો હોઈ શકે છે. કહેનાનું તાત્પર્ય એ છે કે-બે બે પરમાણુઓનો એક સરખો જ ગંધ ગુણ હોય તો એક સરખી જાતીના ગંધ ગુણવાળા બે પરમાણુથી થતા તે બે પ્રદેશી સ્કંધ એક જ ગંધવાળા હોય છે. એ રીતે કદાચિત્ તે સુગંધવાળો હોઈ શકે છે, અથવા કદાચિત્ તે દુર્ગંધવાળો હોઈ શકે છે. અને બે-‘જહ દુગંધે સિય સુભિગંધેય દુભિગંધેય’ બે ગંધવાળો હોય તો તેના એક પરમાણુ સુગંધવાળો અને બીજો પરમાણુ દુર્ગંધવાળો હોય છે. આ રીતે પોતાના અવયવ રૂપ બે ગંધવાળા બે પરમાણુઓથી થતા એ બે પ્રદેશી સ્કંધને એકી સાથે બે ગંધવાળા કહ્યા છે. ‘રસેસુ જહા વળ્ણેસુ’ રસોના ભંગો વળ્ણોના ભંગો

સ્યાત્ તિક્તો યાવત્ કટુઃ, સ્યાત્ કષાયઃ, સ્યાત્ અમ્લઃ, સ્યાત્ મધુર इत्येवं
 पञ्चभङ्गाः । यदि द्विसस्तदा कदाचित् तिक्तश्च कटुकश्च ? कदाचित् तिक्तश्च
 कषायश्च २, कदाचित् तिक्तश्चाऽम्लश्च ३, कदाचित् तिक्तश्च मधुरश्च ४, स्यात्
 कटुकश्च कषायश्च ५ कटुकश्च अम्लश्च ६, कटुकश्च मधुरश्च ७, कषायश्च अम्लश्च ८,
 कषायश्च मधुरश्च ९, अम्लश्च मधुरश्च १०, एवं मिलित्वा रसेऽपि वर्णवदेव पञ्चदश
 भङ्गा भवन्तीति । वर्णादारभ्य रसान्तभङ्गान् प्रदर्श्य स्पर्शविषयकभङ्गान् दर्श-

देशी स्कन्ध एक रसवाला है तो कदाचित् वह तिक्त हो सकता है, कदाचित् यावत् वह कटुक भी हो सकता है कदाचित् कषाय वाला भी हो सकता है कदाचित् अम्ल भी हो सकता है और कदाचित् मधुर भी हो सकता है इस प्रकार से ये असं-
 योगी रस के सम्बन्ध में ५ विकल्प हो सकते हैं । वह द्विप्रदेशी स्कन्ध दो
 रसों वाला है ऐसा जब विवक्षित होगा है तब वह दो प्रदेशी स्कन्ध इस
 प्रकार से दो रसों वाला हो सकता है इनमें एक प्रकार विकल्प कदाचित्
 तिक्तश्च कषायश्च ? 'ऐसा है इसमें ऐसा समझाया गया है कि यदि
 उस द्विप्रदेशी स्कन्ध में एक परमाणु तिक्त का और एक दूसरा परमाणु
 कटुक रस का होता है तो उन दोनों के संयोग से उत्पन्न हुए उस स्कन्ध
 में तिक्त एवं कटुक रस युक्तता आती है दूसरा प्रकार विकल्प ऐसा है
 कदाचित् 'तिक्तश्च कषायश्च' कदाचित् वह तिक्त और कषायवाले रस
 वाला भी हो सकता है द्विप्रदेशी स्कन्ध दो परमाणुओं के संयोग से हो

પ્રમાણે ૧૦ દસ હોય છે. જો તે બે પ્રદેશી રસો એક રસવાળા હોય તો
 કદાચ તે તીખા હોઈ શકે છે. ૧ કદાચિત્ યાવત્ તે કડવા પણ હોઈ શકે છે.
 કદાચિત્ કષાય-તુરા રસવાળા પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્ અમ્લ-ખાટા પણ
 હોઈ શકે છે. અને કદાચિત્ મધુર-મીઠા પણ હોઈ શકે છે. આ રીતે
 અસંયોગી રસના સંબંધમાં ૫ પાંચ વિકલ્પો બને છે. જો તે બે પ્રદેશી
 રસો બે રસોવાળા છે એવી વિવક્ષા જ્યારે કરવામાં આવે છે, તો તે બે
 પ્રદેશી રસો આ રીતના બે રસોવાળા હોઈ શકે છે. તેમાં ૧ પહેલો પ્રકાર
 -વિકલ્પ કદાચિત્ 'તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ' એવો છે. આમાં એમ સમજાવ્યું છે કે
 જો તે બે પ્રદેશી રસોમાં એક પરમાણુ તીખા રસનો અને બીજો પરમાણુ
 કડવા રસનો હોય છે. તો તે બંનેના સંયોગથી થયેલા તે રસોમાં તીખા
 અને કડવા રસ પણ આવે છે. ૧ બીજો પ્રકાર-વિકલ્પ આ પ્રમાણે છે. કદા-
 ચિત્ 'તિક્તશ્ચ કષાયશ્ચ' કદાચિત્ તે તીખા અને તુરા રસવાળો હોઈ શકે છે.
 બે પ્રદેશી રસો બે પરમાણુના સંયોગથી બને છે. તેથી તેમાં

યિતુમાદ-‘જડ દુકાસે’ इत्यादि, ‘जड़ दुकासे’ यदि द्विस्पर्शस्तदा ‘सिय सीए य निद्वेय’ स्यात् शीतश्च स्निग्धश्च शीतोष्णस्निग्धरूपचतुःस्पर्शमध्यात् अविरोधि-
स्पर्शद्वयवान् यथा शीतश्च स्निग्धश्च ‘एवं जहेव परमाणुपोग्गले’ एवं यथैव पर-
माणुपुद्गलस्तथैव द्विप्रदेशिकस्कन्धोऽपि स्यात् शीतश्च स्निग्धश्च १ स्यात् शीतश्च
रूक्षश्च २, स्यात् उष्णश्च स्निग्धश्च ३, स्यात् उष्णश्च रूक्षश्च इत्येवं रूपेण पर-
माणुपुद्गलवदेव द्विप्रदेशिकपुद्गलस्यापि द्विस्पर्शविषये चत्वारो भङ्गा भवन्तीति।

આતા હૈ જૈસે ‘स्यात् अम्लश्च मधुरश्च’ १० इस प्रकार से आये हुए ये सष
मिलकर असंयोगी ५ और द्विसंयोगी १० मिलकर १५ होते हैं तथा गंध
विषयक भंग ३ होते हैं इस प्रकार वर्ण से लेकर रस तक के भङ्गों को
प्रकट करके अब सूत्रकार इस द्विप्रदेशिक स्कन्ध में स्पर्श विषयक भङ्गों
को दिखलाने के लिये कहते हैं-‘जड़ दुकासे सिय सीएय निद्वेय’ यदि
द्विप्रदेशी स्कन्ध दो स्पर्शों वाला होता है तो उसमें स्पर्शों की द्विप्र-
कारता इस प्रकार से हो सकती है-‘सिय सिए य निद्वे य? सिय सीए
य रुक्खे यर’ सिय उष्णश्च स्निग्धश्च ३, स्यात् उष्णश्च रूक्षश्च ४ इस
प्रकार से दो स्पर्शों के ये ४ भंग यहां होते हैं ‘एवं जहेव परमाणु पोग्ग-
ले’ परमाणु पुद्गल में जिस प्रकार से दो स्पर्शों के ४ भंग प्रकट किये
गये हैं इसी प्रकार से यहां पर भी द्विप्रदेशी स्कन्ध में पूर्वोक्त रूप से ४
भंग प्रकट किये गये हैं शीत, उष्ण, स्निग्ध और रूक्ष इन चार स्पर्शों

અને મીઠા રસને ગૌણ બતાવીને લાંગ બતાવવામાં આવે તો એક જ લાંગ
બને છે. જેમ કે-‘स्यात् अम्लश्च मधुरश्च १’ આ રીતે બનેલા લાંગો બધા
મળીને એટલે કે-અસંયોગી ૫-પાંચ અને દ્વિકસંયોગી ૧૦ હસ મંત્રીને ૧૫
પંદર લાંગો બને છે. તથા ગંધ સંબંધી ૩ ત્રણ લાંગો બને છે.

આ રીતે વર્ણુથી આરંભીને રસ સુધીના લાંગો બતાવીને હવે સૂત્રકાર
સ્પર્શ સંબંધી લાંગો બતાવવા માટે કહે છે કે-‘जड़ दुकासे सिय सीए य
निद्वेय’ બે બે પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ બે સ્પર્શોવાળો હોય છે તો તેમાં સ્પર્શોનું
બે પ્રકારપણુ આ રીતે હોય છે-‘सिय सीए य निद्वे य’ १ सिय सीए य, रुक्खे यर,
सिय उष्णश्च स्निग्धश्च ३, स्यात् उष्णश्च रूक्षश्च ४’ આ રીતે બે સ્પર્શોના આ
‘पूर्वेक्षित प्रकारથી ४ ચાર લાંગો બને છે. ‘एवं जहेव परमाणुपोग्गले’ પર-
માણુ પુદ્ગલમાં બે રીતે બે સ્પર્શોના ૪ ચાર લાંગો બતાવ્યા છે. એજ પ્રમાણે
અહિયાં પણ બે પ્રદેશી સ્કન્ધમાં પહેલા કહ્યા પ્રમાણેના ૪ ચાર લાંગો બતાવ્યા
છે. શી ૧, ઠંડા ઉષ્ણ-ગરમ સ્નિગ્ધ-ચિકણુ અને રૂક્ષ-કઠોર આ ચાર સ્પર્શોમાં

‘જઃ તિફાસો’ યદિ ત્રિસ્પર્શો દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્તદા ‘સન્વે સીએ દેસે નિદ્દે દેસે-લુક્ખે’ સર્વઃ શીતો, દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, શીતસ્તુ સર્વાંશે વિદ્યતે કિન્તુ એકદેશે સ્નિગ્ધતા અપરદેશે રુક્ષતા એવં મિલિત્વાઽવયવી દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધ ત્રિસ્પર્શો ભવતીતિ ‘સન્વે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ખે’ સર્વઃ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, ઔષ્ણ્યં તૃમયત્રાપિ અવયવે તિષ્ઠતિ કિન્તુ એકસ્મિન્ સ્નિગ્ધતા તદપરાવયવે રુક્ષતેતિ મિલિત્વા ત્રિસ્પર્શો ભવતિ દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ । ‘સન્વે નિદ્દે દેસે સીએ દેસે ઉસિણે’ સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ, સ્નિગ્ધતા તુ ઉમયત્રાપિ કિન્તુ એકસ્મિન્ ચૈત્યં તદપરદેશે ઔષ્ણ્યમિતિ મિલિત્વા ત્રિસ્પર્શો દ્વિપ્રદેશિકોઽવયવી સ્કન્ધઃ । ‘એવં સન્વે લુક્ખે દેસે સીએ દેસે ઉસિણે’ સર્વો રુક્ષો, દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ, રુક્ષતા તુ સર્વાંશે વિદ્યતે એકદેશે ચૈત્યમ્

કે મધ્ય મેં હસ પ્રકાર સે અવિરોધી દો સ્પર્શોં વાલા દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ હોતા હૈ એસા કહકર અબ સૂત્રકાર ‘જઃ તિફાસે’ એસા પ્રકટ કરતે હૈં કિ યદિ વહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ ત્રીન સ્પર્શોં વાલા હોતા હૈ તો હસ પ્રકાર કી પદ્ધતિ સે વહ ત્રીન સ્પર્શોં વાલા હો સકતા હૈ ‘સન્વે સીએ, દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ખે’ સર્વાંશ મેં વહ શીત હો સકતા હૈ એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઔર દૂસરે એકદેશ મેં વહ રુક્ષ હો સકતા હૈ ૧ ‘સન્વે ઉસિણે, દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ખે’ સર્વાંશ મેં વહ ઉષ્ણ હો સકતા હૈ એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઔર એક દૂસરે દેશ મેં વહ રુક્ષ હો સકતા હૈ ૨ ‘સન્વે નિદ્દે દેસે સીએ, દેસે ઉસિણે ૩, સર્વાંશ મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ, એક દેશ મેં શીત ઔર દૂસરે એક દેશ મેં વહ ઉષ્ણ હો સકતા હૈ ‘એવં સન્વે લુક્ખે, દેસે સીએ દેસે ઉસિણે’ હસી પ્રકાર સે વહ સર્વાંશ મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ ઔર એકદેશ મેં શીત ઔર દૂસરે એક મેં ઉષ્ણ હો સકતા હૈ ૪ હસ પ્રકાર સે

અવિરોધી બે સ્પર્શોવાળા બે પ્રદેશી સ્કન્ધ હોય છે એ પ્રમાણે કહીને બે સૂત્રકાર ‘જઃ તિફાસે’ એ વાત બતાવે છે કે-એ તે બે પ્રદેશવાળા સ્કન્ધ ત્રણ સ્પર્શોવાળા હોય તો નીચે પ્રમાણેની પદ્ધતીથી તે ત્રણ સ્પર્શોવાળા પણ બની શકે છે. ‘સન્વે સીએ, દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્ખે,’ સર્વાંશથી તે ઠંડા હોઈ શકે છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણાપણુ અને બીજા એક દેશમાં તે રુક્ષ હોઈ શકે છે ૧ ‘સન્વે ઉસિણે દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્ખે’ સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ હોઈ શકે છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક બીજા ભાગમાં ઉષ્ણ હોઈ શકે છે. એવં સન્વે લુક્ખે દેસે સીએ દેસે ઉસિણે’ એજ રીતે સર્વાંશથી રુક્ષ હોઈ શકે છે. અને એક દેશમાં તે શીત-ઠંડા અને બીજા એક દેશમાં તે ઉષ્ણ હોઈ શકે છે ૪ આ રીતે ૪

તદપરદેશે ઔણ્યમિત્યેવં કૃત્વા ત્રિસ્પર્શે દ્વિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો ભવતીત્યેવં ચત્વારો મજ્ઞા ભવન્તિ । ‘જહ ચઙ્કાસે દેસે સીએ દેસે ડસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે’ યદિ ચતુઃસ્પર્શસ્તદા દેશઃ શીતો, દેશ ડણ્ગો, દેશઃ સ્નિગ્ધો, દેશો રુક્ષ ઇતિ ઇકો મજ્ઞઃ ૧ । સર્વાન્ મજ્ઞાન્ નિગમયતિ ‘એ નવમંગા ફાસેસુ’ એતે નવમજ્ઞાઃ

એ ૪ ભંગ હૈં યહાં ૪ ભંગોં મેં સર્વાંશ મેં શીત, ડણ્ગ, સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ સ્પર્શોં’ કા હોના જો કહા ગયા હૈં તો ડસ ફાતાત્પર્ય એસા હૈં કિ શીત ડણ્ગતાં આદિ સ્પર્શ તો જહાં ઇકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ સ્પર્શ રહતે હૈં વહાં પર ઓ રહતે હૈં જૈસે પ્રથમ મજ્ઞ મેં ડસ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે સર્વ દેશ મેં તો ડણ્ગતા રહતી હૈં ઓર સ્નિગ્ધ રુક્ષતા ડસકે ઇક દેશ મેં રહતી હૈં હસ પ્રકાર જહાં સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષતા રહતી હૈં વહાં પર ઓ ડન દોનોં દેશોં મેં ઓ ડણ્ગતા રહતી હૈં હસી પ્રકાર સે અન્યત્ર ઓ કથન સમજના ચાહિયે । હસ પ્રકાર સે દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં ત્રિસ્પર્શના કા કથન કરકે અવસૂત્રકાર ડસમેં ચતુઃસ્પર્શતા કા કથન કરતે હૈં-

‘જહ ચઙ્કાસે દેસે સીએ દેસે ડસિણે દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્કલે’ યદિ વહ દ્વિપ્રદેશી સ્કન્ધ ચારસ્પર્શોં વાલા હોતા હૈં તો હસ પ્રકાર સે વહ ચાર સ્પર્શોં વાલ હો સકતા હૈં ડસકા ઇક દેશ શીત હો સકતા હૈં ઇક દૂસરા દેશ ડણ્ગ હો સકતા હૈં ડન્હી દોનોં મેં સે કોઈ ઇક દેશ સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈં ઓર કોઈ દેશ રુક્ષ હો સકતા હૈં ‘એ નવ મંગા ફાસેસુ’

ચાર ભંગો અને છે. અહિયાં ચાર ભંગોમાં સર્વાંશથી ઠંડા, ઊના સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ સ્પર્શોં હોવાનું જે કહેવામાં આવ્યું છે, તેનું સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ સ્પર્શોં હોવાનું જે કહેવામાં આવ્યું છે, તેનું તાત્પર્ય એ છે કે-ઠંડા અને ઊના વિગેરે સ્પર્શોં તો જ્યાં એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ સ્પર્શ રહે છે. ત્યાં પણ હોય જ છે. જેવી રીતે પહેલા ભંગમાં તે જે પ્રદેશી સ્કંધના સર્વ દેશમાં તો ઊણુપણુ રહે જ છે. અને સ્નિગ્ધપણુ અને રુક્ષપણુ તેના એક દેશમાં રહે છે. આ રીતે જ્યાં સ્નિગ્ધ અને રુક્ષપણુ રહે છે, ત્યાં પણ તે બન્ને દેશોમાં પણ ઊણુપણુ રહે જ છે. આજ રીતે બીજે પણ કથન સમજ લેવું.

આ રીતે જે પ્રદેશી સ્કંધમાં ત્રણ સ્પર્શપણુનું કથન કરીને હવે સૂત્રકાર તેમાં ચાર સ્પર્શપણુનું કથન કરે છે.-‘જહ ચઙ્કાસે દેસે સીએ દેસે ડસિણે દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્કલે’ જે તે જે પ્રદેશી સ્કંધ ચાર સ્પર્શોંવાળાં હોય છે તો તે નીચે પ્રમાણેના ચાર સ્પર્શોંવાળા બની શકે છે. તેના એક દેશ શીત ઠંડો હોય છે. અને બીજો એક દેશ ઊણુ હોઈ શકે છે. તેમજ બેમાંથી કોઈ એક દેશ સ્નિગ્ધ હોઈ શકે છે અને કોઈ એક દેશ રુક્ષ હોય છે. ‘એ નવમંગા

સ્પર્શેષુ ભવન્તિ દ્વિસ્પર્શે ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪, ત્રિસ્પર્શે ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪, ચતુઃસ્પર્શે
 ઇકો મજ્ઞઃ ૧ ઇતિ સર્વસંકુલનયા નયમજ્ઞા ભવન્તીતિ ।

દ્વિપ્રદેશિકસ્કન્ધે વર્ણમન્ધરસસ્પર્શાન્ વિભાગશો દર્શયિત્વા ત્રિપ્રદેશિક-
 સ્કન્ધે તેષાં વિભાગશો દર્શયન્નાહ—‘તિષ્ણસિષ્ણ ણં મંતે !
 સ્વંધે કહ્વન્ને૦’ ત્રિપ્રદેશિકઃ સત્ત્વ મદન્ત ! સ્કન્ધઃ કતિર્વર્ણઃ ત્રયઃ પરમાણુઃ
 પ્રદેશા અવયવતયા વિદ્યન્તે यस્ય સ્કન્ધસ્યાવયવિનઃ સ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ સ ચ
 કતિર્વર્ણઃ તસ્મિન્ ક્રિયન્તો વર્ણાઃ કૃષ્ણાદયઃ, ક્રિયન્તો ગન્ધાઃ, ક્રિયન્તો રસા
 સ્તિક્તાદયઃ, ક્રિયન્તઃ સ્પર્શાઃ કર્કશાદયઃ સન્તીતિ પ્રશ્નઃ ઉત્તરમાહ—‘જહા’
 યે નૌ ભંગ સ્પર્શો લેકર કે હોતે હૈ તાત્પર્ય એલા હૈ કિ દ્વિસ્પર્શ મેં ૪
 ભંગ, ત્રિસ્પર્શ મેં ૪ ભંગ ઓર ચાર સ્પર્શો મેં ઇક ભંગ હુઆ હૈ કુલ
 ખિલકર ૯ ભંગ સ્પર્શ કે સમ્બન્ધ હો જાતે હૈ ।

દ્વિપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં વર્ણ, ગન્ધ, રસ ઓર સ્પર્શોં કો વિભાગશઃ
 પ્રકટ કરકે અવ સૂત્રકાર ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં ઉન્હેં વિભાગશઃ પ્રકટ
 કરતે હૈ ઉસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એલા પૂછા હૈ—‘તિષ્ણસિષ્ણ ણં મંતે ?
 સ્વંધે કહ્વન્ને૦’ હે મદન્ત ! જો સ્કન્ધ ત્રીન પ્રદેશોં વાલા હૈ અર્થાત્ ત્રીન
 પરમાણુઓં કે સંયોગ સે જન્ય હુઆ હૈ વહ કિતને વર્ણોં વાલા કિતને ગંધોં
 વાલા, કિતને રસોં વાલા ઓર કિતને સ્પર્શોં વાલા હોતા હૈ ? અર્થાત્ જિસ
 સ્કન્ધ રૂપ અવયવી કે ત્રીન પરમાણુ રૂપ પ્રદેશ અવયવ રૂપ સે હૈં એસે
 ઉસ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ મેં કિતને કૃષ્ણાદિ વર્ણ, સુરભિ આદિ રૂપ કિતની
 ગંધ, કિતને તિક્તાદિક રસ ઓર કિતને કર્કશ આદિ સ્પર્શ હોતે હૈં ? હસ

પાસેસુ’ આ રીતે સ્પર્શને લઈને નવ ભંગો બને છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે
 કે—એ પ્રદેશી સ્પર્શમાં ૪ ચાર ભંગ ત્રણ સ્પર્શમાં ૪ ચાર ભંગ અને ચાર
 સ્પર્શોના એક ભંગ થાય છે. એ રીતે કુલ મળીને સ્પર્શના ૮ ભંગ બને છે.

દ્વિપ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણ, ગંધ, રસ સ્પર્શોને ક્રમથી બતાવીને હવે
 સૂત્રકાર ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં ક્રમથી વર્ણોદિ પ્રકાર બતાવવા માટે સૂત્ર
 કહે છે. તેમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રભુને એવું પૂછ્યું છે કે—‘તિષ્ણસિષ્ણ ણં
 મંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને’ હે ભગવન્ ત્રણ પ્રદેશવાળા એ સ્કંધો છે અર્થાત્ ત્રણ
 પરમાણુના સંયોગથી બન્યા છે. તે કેટલા વર્ણોવાળા, કેટલા ગંધોવાળા
 કેટલા રસોવાળા અને કેટલા સ્પર્શોવાળા હોય છે. અર્થાત્ એ સ્કન્ધ રૂપ અવયવીને
 ત્રણ પરમાણુ રૂપ પ્રદેશ અવયવ રૂપે છે, એવા એ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં
 કૃષ્ણાદિ કેટલા વર્ણો, સુગંધ વિગેરે કેટલા ગંધો, કડવા વિગેરે કેટલા
 રસો અને કર્કશ વિગેરે કેટલા સ્પર્શો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે

इत्यादि, 'जहा अट्टारसमसए छट्ठुदेसे जाव चउफासे पन्नत्ते' यथाऽष्टादशशते षण्ठोदेशके यावत् चतुःस्पर्शः प्रज्ञप्तः, अष्टादशशतकस्य षण्ठोदेशके येनैव प्रकारेण वर्णितं तेनैव प्रकारेण इहापि ज्ञातव्यम् कियत्पर्यन्तं तत्राह—'जाव' इति, यावत् चतुःस्पर्शः प्रज्ञप्त एतत्पर्यन्तम्, तथाहि—'तिप्पएसिए णं भंते ! खंधे कइवन्ने' इत्यादि, 'गोयमा' सिय एगवन्ने सिय दुवन्ने सिय तिदन्ने, सिय एगगंधे सिय दुगंधे सिय एगरसे सिय दुरसे सिय तिरसे, सिय दुफासे सिय तिफासे सिय चउफासे' त्रिप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः कतिवर्णः कति गन्धः कति रसः कति स्पर्शः, गौतम ! स्यात् एकवर्णः, स्यात् द्विवर्णः स्यात् त्रिवर्णः, स्यात् एकगन्धः, स्याद् द्विगन्धः, स्यात् एकरसः, स्यात् द्विरसः, स्यात् त्रिरसः, स्यात्

પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈં 'જહા અટ્ટારસમસએ છટ્ટુદેસે જાવ ચઉ ફાસે પન્નત્તે' હે ગૌતમ ! યાવત્ વહ ચાર સ્પર્શો' વાલા હોતા હૈં યહાં તક કે પાઠ દ્વારા જૈસા કથન ૧૮ વે શતક કે છઠે ઉદ્દેશે મેં કહા જા ચુકા હૈં વૈસા હી કથન યહાં પર ખી જાનનાં ચાહિયે વહાં કા વહ પાઠ હસ પ્રકાર સે હૈ—'તિપ્પએસિએ ણં મંતે ! કંધે કહવન્ને ?' હત્યાદિ

ઉત્તર—'ગોયમા ! સિય એગવન્ને, સિય દુવન્ને, સિય તિવન્ને, સિય એગગંધે, સિય દુગંધે, સિય એગરસે, સિય દુરસે, સિય તિરસે, સિય દુફાસે, સિય તિફાસે, સિય ચઉફાસે' ગૌતમ ને જબ પૂર્વોક્ત રૂપ સે પ્રશ્ન સે પૂછા કિ હે ભદન્ત ! ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કિતને વર્ણાદિ ગુણો વાલા હૈં ? તો હસકે ઉત્તર યેં પ્રશ્ન ને એસા કહા હૈં ગૌતમ ! ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કદાચિત્ એકવર્ણ વાલા ખી હૈ, કદાચિત્ દો વર્ણો વાલા ખી હૈ

છે કે—'જહા અટ્ટારસમસએ છટ્ટુદેસે જાવ ચઉફાસે પન્નત્તે' હે ગૌતમ ! યાવત્ તે ચાર સ્પર્શોવાળા હોય છે. એટલા સુધીના પાઠ દ્વારા ૧૮ અઠારમા શતકના છઠા ઉદ્દેશમાં જે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિયાં પણ સમજી લેવું લાગે તે પાઠ આ પ્રમાણે છે. 'તિપ્પએસિએ ણં મંતે ! કંધે કહવન્ને ?' હત્યાદિ

૩૦ ગોયમા ! સિય એગવણે, સિય દુવણે, સિય તિવણે, સિય એગ ગંધે, સિય દુગંધે, સિય એગરસે, સિય દુરસે, સિય તિરસે, સિય દુફાસે, સિય તિફાસે, સિય ચઉફાસે, ગૌતમ સ્વામીએ બ્યારે પૂર્વોક્ત રીતે પ્રશ્નને પૂછ્યું કે હે ભગવન ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધ કેટલા વર્ણ વિગેરે શુણોવાળા છે ? તો તેના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—હે ગૌતમ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધ કદાચિત્ એક વર્ણવાળો પણ હોય છે, કદાચાર બે વર્ણવાળા પણ હોય

દ્વિસ્પર્શઃ સ્વાત્ ત્રિસ્પર્શઃ સ્યાન્ ચતુઃસ્પર્શઃ, કદાચિત્ એકવર્ણાદિમાન્ : કદાચિદ્ દ્વિવર્ણાદિમાન્, કદાચિત્ ત્રિવર્ણરસરસીવાન્, કદાચિદ્ ચતુઃ સ્પર્શવાન્ ભવતિ ત્રિપ્રદેશઃ સ્કન્ધઃ, એતદ્વર્ણનાષ્ટાદશશતકગતપઠોદ્દેશકપ્રકરણસ્ય વ્યાખ્યાન-સ્વરૂપં પ્રકરણવદેવ મૂલપ્રુપાદાય વ્યાખ્યા ક્રિયતે-‘જહ્ એગવન્ને સિય કાલે જાવ સિય સુક્કિરલ’ યદ્દેકવર્ણસ્તદા સ્યાત્ કાલઃકૃણો યાવત્ શુક્લઃ ૫ । પ્રયાણામપિ પ્રદેશાનાં કાલાદિત્વેનૈકવર્ણત્વે પશ્ચ વિવલ્પા ભવન્તિ સ્યાત્ કાલઃ સ્યાત્ નીલઃ સ્યાત્ લોહિતઃ સ્યાત્ પીતઃ સ્યાત્ શુક્લઃ । ‘જહ્ દુવન્ને’ યદિ

કદાચિત્ ત્રીજ વર્ણો ચાલા ભી હૈ કદાચિત્ વહ એકગંધ ગુણ ચાલા ભી હૈ કદાચિત્ વહ દો ગંધ ગુણચાલા ભી હૈ કદાચિત્ વહ એક રસચાલા ભી હૈ કદાચિત્ વહ દો રસોચાલ ભી હૈ કદાચિત્ વહ ત્રીજ રસો ચાલા ભી હૈ કદાચિત્ વહ દો સ્પર્શો ચાલા હૈ કદાચિત્ વહ ત્રીજ સ્પર્શો ચાલા હૈ ઓર કદાચિત્ વહ ચાર સ્પર્શો ચાલા ભી હૈ એસે અઠારહવે શતક કે છટે ઉદ્દેશ કે પ્રકરણ કે મૂલપાઠ કો લેકર વ્યાખ્યા કી જાતી હૈ ‘જહ્ એગવન્ને, સિય કાલે જાવ સુક્કિરલ’ યદિ વહ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ એક વર્ણચાલા હૈ તો એસી સ્થિતિ મેં યા તો વહ કદાચિત્ કાલા હો સકતા હૈ કદાચિત્ નીલા હો સકતા હૈ કદાચિત્ લાલ હો સકતા હૈ કદાચિત્ પીલા હો સકતા હૈ ઓર કદાચિત્ વહ શ્વેત ભી હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર સે યે એકવર્ણ કે હોને કે સમ્બન્ધ મેં ૫ ભંગ હોતે હૈ યે પાંચ ભંગ હસલિયે હો સકતે હૈ કિં ઉસ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ કે ઉન ત્રીજ પરમાણુઓ મેં પાંચ વર્ણો મેં સે કિસી એક હી વર્ણ રૂપ સે પરિણામ હો સકતા હૈ

એ અને કદાચિત્ ત્રણ વર્ણોવાળો પણ હોય છે. તેમજ કદાચિત્ તે એક ગંધ ગુણવાળો પણ હોય છે, કદાચિત્ તે એ ગંધ ગુણવાળો પણ હોય છે. કદાચિત્ તે એક રસવાળો હોય છે અને કદાચિત્ તે એ રસવાળો પણ હોય છે અને કદાચિત્ તે ત્રણ રસોવાળો પણ હોય છે. કદાચિત્ તે એ સ્પર્શોવાળો હોય છે કોઈવાર ત્રણ સ્પર્શોવાળો હોય છે કોઈવાર ચાર સ્પર્શોવાળો પણ હોય છે.

હવે આ પ્રકરણના મૂળપાઠને લઈને આ વિષયની વ્યાખ્યા કરવામાં આવે છે ‘જહ્ એગવન્ને, સિય કાલે જાવ સુક્કિરલ’ એ તે ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એક વર્ણવાળો હોય તો તે કદાચિત્ લાલ વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. કદાચિત્ પીળા વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. અને કોઈવાર તે શ્વેત-વાળો વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. એજ રીતે તે એક વર્ણવાળો હોવાના વિષયમાં ૫ પાંચ ભંગો અને છે. એ ૫ પાંચ ભંગો એ માટે થાય છે કે-એ ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધના એ ત્રણ પરમાણુઓમાં પાંચ વર્ણોમાંથી કોઈ એક જ વર્ણ

છળ ય લોહિયળ ય' સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ ૧, 'સિય કાલળ ય લોહિયગાય' સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતકૌચ ૨ 'સિય કાલગાય લોહિયળ ય ૩' સ્યાત્ કાલકૌચ લોહિતકશ્ચ ૩ । કદાચિત્ત્વ ઈકોઽંશઃ કાલસ્તદપરો લોહિતઃ, કદાચિત્ત્વ ઈકોઽંશઃ કાલસ્તદપરો લોહિતૌ, કદાચિત્ત્વ અનેકે દેશાઃ કાલા ઈકાંઽશો લોહિત ઇત્યેવં કાલ-
 દ્વિતીય ભંગ કો મી ત્રીન ભંગરૂપ વિભાગો મેં વિમક્ત કરતે હેં સિય કાલળ ય લોહિયળ ય ૧' 'સિય કાલળ ય લોહિયગાય ૨' 'સિય કાલ ગાય લોહિયળ ય ૩' હસ ભંગ મેં મી કૃષ્ણ વર્ણ કે સાથ લોહિત વર્ણ કો રચા ગયા હૈ પ્રથમ ભંગ મેં પ્રથમ પ્રદેશ કો કૃષ્ણ વર્ણવાલા ઔર દોનો પ્રદેશો મેં ઈકતા કી વિવક્ષા કરકે ંન્હેં ઈક માનકર લોહિત વર્ણ વાલા પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ દ્વિતીય ભંગ મેં પ્રથમ પ્રદેશ કો કૃષ્ણ વર્ણ વાલા ઔર દોનો હી પ્રદેશો કો સ્વતંત્ર દો પ્રદેશ માનકર ંન્હેં લોહિત વર્ણ વાલે પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ તૃતીય ભંગ મેં પ્રથમ કે દો પ્રદેશો કો કાલે વર્ણ વાલે ઔર તૃતીય પ્રદેશ કો લોહિત વર્ણ વાલા માના ગયા હૈ હસ પ્રકાર વહ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અપને ઈક પ્રદેશ મેં કાલા હો સકતા હૈ ઔર દૂસરે પ્રદેશ મેં લાલ હોસકતા હૈ ઈસા યહ પ્રથમ ભંગ હૈ । અપને ઈક પ્રદેશ મેં વહ કાલા હો સકતા હૈ, ઔર દો પ્રદેશો મેં વહ લાલ હો સકતા હૈ ઈસા યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ અપને દો પ્રદેશો મેં વહ કાલા હો સકતા હૈ ઔર ઈકપ્રદેશ મેં વહ લાલ હો સકતા હૈ ઈસા યહ તૃતીય ભંગ હૈ અવ

ખતાવીને હવે સૂત્રકાર ખીજ ભંગને પશુ ત્રણ ભંગ રૂપ વિભાગોમાં ખતાવે છે. 'સિય કાલળ ય લોહિયળ ય સિય કાલળ ય લોહિયગાય સિય કાલગાય લોહિય ગાય ૩, આ ભંગમાં કાળા વર્ણ સાથે જ લાલ વર્ણને રાખવામાં આવેલ છે. પહેલા ભંગમાં પહેલા પ્રદેશને કૃષ્ણ વર્ણવાળો અને બન્ને પ્રદેશોમાં ઈક પશુની વિવક્ષા કરીને તેને ઈક માનીને લાલ વર્ણવાળો કહેવામાં આવેલ છે. ૧ ખીજ ભંગમાં પહેલા પ્રદેશને કાળા વર્ણવાળો અને ખીજ બેઉ પ્રદેશોને સ્વતંત્ર બે પ્રદેશ માનીને તેને લાલ વર્ણવાળા ખતાવ્યા છે. ત્રીજા ભંગમાં પહેલા બે પ્રદેશોને કાલા વર્ણવાળા અને ત્રીજા પ્રદેશને લાલ વર્ણવાળો માનવામાં આવેલ છે.

આ રીતે આ ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પોતાના ઈક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અને ખીજ પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. એવો આ પહેલો ભંગ બને છે. પોતાના ઈક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે, અને બે પ્રદેશોમાં તે લાલ હોય છે. એ પ્રમાણેનો આ ત્રીજો ભંગ છે.

લોહિતયોઃ સંવન્ધાત્ ત્રયો મજ્ઞાઃ । ‘એવં હાલિદ્વણ વિ સમં મંગા’ એવં હાલિદ્વેણ સમમપિ ત્રયો મજ્ઞાઃ, તથાહિ-સ્યાત્ કાલઃ સ્યાત્ પીતઃ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ પીતૌ ચ ૨, સ્યાત્ કાલકૌ ચ પીતશ્ચેતિ । ‘એવં સુક્લિલેણ વિ સમં’ એવં શુક્લેનાપિ સમં ત્રયો મજ્ઞાઃ, સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લૌ ચ ૨, પીલે વર્ણ કે જો ત્રીન ભંગ બનતે હૈં ઉસકો બતાતે હૈં ‘સિય કાલ ય હાલિદ્વ ય’ એસા હૈં ઉસકો ભી ૩ ભંગો મેં વિભક્ત કરતે હૈં યહી વાત ‘એવં હાલિદ્વણ વિ સમં મંગા’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂચિત કી ગઈ હૈં-‘સિય કાલ ય સિય હાલિદ્વ ય ૧, સિય કાલ ય હાલિદ્વ ય ૨ સિય કાલ ય હાલિદ્વ ય ૩ ‘જવં કૃષ્ણ વર્ણ કે સાથ પીતવર્ણ કો રખકર ભંગ બનાયે જાતે હૈં તો હસ સ્થિતિ મેં પ્રથમ ભંગ-‘સ્યાત્ કાલઃ સ્યાત્ પીતઃ’ એસા હોતા હૈં હસમેં ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા પ્રથમ પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ઓર દૂસરા પ્રદેશ કિ જો દો પ્રદેશોં કી એકત્વ વિવક્ષા સે એક માન લિયા ગયા હૈં પીત ભી હો સકતા હૈં દ્વિતીય ભંગ મેં એક પ્રદેશ કાલા હો સકતા હૈં ઓર દૂસરે દો પ્રદેશ પીલે વર્ણ વાલે ભી હો સકતે હૈં તૃતીય ભંગ મેં દો પ્રદેશ કાલે વર્ણ વાલે હો સકતે હૈં ઓર ત્રીસરા એક પ્રદેશ પીલે વર્ણ વાલા ભી હો સકતા હૈં । હસ પ્રકાર સે યે તૃતીય ભંગ કે ૩ અવાન્તર ભંગ હૈં ‘એવં સુક્લિલેણ વિ સમં’ હસી પ્રકાર સે શુક્લ વર્ણ કે સાથ ભી ૩ ભંગ હો જાતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં-સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લૌ ચ ૨

પીળા વર્ણ સાથે જે ત્રણ ભંગો બને છે તે હવે બતાવવામાં આવે છે. ‘સિય કાલ ય હાલિદ્વ ય’ એ પ્રમાણે બને છે. તેને પણ ત્રણ ભંગોમાં કહેવામાં આવેલા છે. એજ વાત ‘એવં હાલિદ્વણ વિ સમં મંગા’ આ સૂત્રપાઠથી બતાવેલ છે. ‘સિય કાલ ય સિય હાલિદ્વ ય સિય કાલ ય હાલિદ્વ ય સિય કાલ ય હાલિદ્વ ય ૧ સિય કાલ ય હાલિદ્વ ય ૨ સિય કાલ ય હાલિદ્વ ય ૩’ ન્યારે કાળા વર્ણવાળાની સાથે પીળા વર્ણને રાખીને ભંગ બનાવવામાં આવે છે ત્યારે પહેલો ભંગ ‘સ્યાત્ કાલઃ સ્યાત્ પીતઃ’ એવો બને છે. આમાં ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધને પહેલો પ્રદેશ કાલા વર્ણવાળો હોય છે. અને બીજો પ્રદેશ કે જે બે પ્રદેશોની એકત્વની વિવક્ષાથી એક માનવામાં આવેલ છે.-પીળો પણ હોઈ શકે છે. અને બીજા ભંગમાં એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે અને બીજા બે પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે. ત્રીજા ભંગમાં બે પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા હોય છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજા ભંગના ૩ અવાન્તર ભંગો છે. ‘એવં સુક્લિલેણ વિ સમં’ એજ પ્રમાણે

દ્વિવર્ણ:-વર્ણદ્વયવાન્ તદા એકઃ પ્રદેશઃ કૃષ્ણઃ અપરસ્તુ કૃષ્ણાતિરિક્તો નીલાદિઃ,
 'સિય કાલે ય સિય નીલે ય' સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ સ્યાત્ નીલશ્ચ, દ્વિકસંયોગે દશ-
 ભજ્ઞા ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધે કથિતાસ્તેપાં પ્રત્યેકસ્ય ત્રયો ભજ્ઞાઃ કર્તવ્યાઃ તત્ર પ્રથમ
 ભજ્ઞે સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ સ્યાત્ નીલશ્ચ, અત્ર નીલાદં કૃષ્ણેતાસકલરૂપસ્ય પરિચાય-
 કમ્ ? 'સિય કાલે ય નીલયા ય' સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ નીલૌ ચેતિ દ્વિતીયો ભજ્ઞઃ ૨ ।
 'સિય કાલગાય નીલે ય' સ્યાત્ કાલકૌ ચ નીલથેતિ તૃતીયો ભજ્ઞઃ ૩ । દ્વિવર્ણ-

‘જહ દુવન્ને સિય કાલે સિય નીલે ય’ યદિ વહ ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધ
 દો વર્ણોં ચાલા હૈ તો હસ દો વર્ણોં વાલે હોને કે સામાન્ય કથન મેં હસ
 પ્રકાર સે વહ દો વર્ણોં વાલા હો સકતા હૈ-એક પ્રદેશ ઉસકા કાલા હો
 સકતા હૈ ઓર દૂસરે દોનોં પ્રદેશ ઉસકે કૃષ્ણવર્ણ સે અતિરિક્ત નીલાદિ
 વર્ણ વાલે હો સકતે હૈં યહાં ‘સિય નીલે ય’ પાઠ મેં દોનોં પ્રદેશોં કો
 એક રૂપ સે વિવક્ષિત ક્રિયા ગયા હૈ દ્વિક સંયોગ મેં જો દશ ભંગ ત્રિપ્ર-
 દેશિક સ્કન્ધ કે પ્રકટ ક્રિયે ગયે હૈં ઉન્હોં દસ ભંગોં મેં સે યહાં એક
 ભજ્ઞ કે ૨-૨ ભંગ ઓર હોતે હૈં હસ પ્રકાર યહાં દ્વિકસંયોગી ભંગ કુલ
 ૨૦ હો જાતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘સિય કાલે ય સિય નીલે ય’
 યહ પ્રથમ ભંગ હૈં હસ પ્રથમ ભંગ મેં પ્રથમ અંશ કદાચિત્ કાલા
 ભી હો સકતા હૈં ઓર દ્વિતીયાંશ કદાચિત્ નીલાદિ રૂપવાલા ભી હો
 સકતા હૈં-યહાં નીલ પદ કૃષ્ણ સે હતર સકલરૂપ કા પરિચાયક હૈં
 પ્રથમ ભજ્ઞ કા દ્વિતીય અવાન્તરભંગ-‘સિય કાલે ય નીલે ય’ યહ હૈં

૩૫થી પરિણુમી શકે છે. ‘જહ દુવન્ને સિય કાલે સિય નીલે ય’ એ તે ત્રણ
 પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એ વર્ણુવાળો હોય તો તે એ વર્ણુવાળા હોવાના સામાન્ય
 કથનમાં આ રીતે તે એ વર્ણુવાળો હોઈ શકે છે.-તેનો એક પ્રદેશ કાળો
 હોઈ શકે છે. અને બીજા એ પ્રદેશો કાળા વર્ણુથી જુદા નીલાદિ વર્ણુવાળા
 હોઈ શકે છે. અહિયાં ‘સિય નીલે ય’ આ પાઠમાં બન્ને પ્રદેશોને એક ૩૫થી
 વિવક્ષિત કર્યા છે. દ્વિક સંયોગમાં જે દસ ભંગો ત્રણ પ્રદેશી સ્કન્ધના બતા-
 વ્યા છે, તેજ દસ ભંગોમાંથી અહિયાં એક ભંગના ત્રણ ત્રણ ભંગો
 બીજા થાય છે. એ રીતે અહિયાં દ્વિક સંયોગી કુલ ભંગો ૩૦ ત્રીસ અને
 છે. જે આ પ્રમાણે છે. ‘સિય કાલે ય સિય નીલે ય’ આ પહેલો ભંગ
 છે. આ પહેલા ભંગમાં પ્રથમ અંશ કદાચિત્ કાળો પણ હોઈ શકે છે અને
 બીજો અંશ કદાચિત્ નીલ વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. અહિયાં નીલ પદ
 કાળાથી બીજુ સકલ ૩૫ને બતાવવાવાળું છે. પહેલા ભંગના બીજા અવાન્તર
 ભંગ ‘સિય કાલે ય નીલે ય’ આ પ્રમાણે છે. અને ત્રીજો અવાન્તર ભંગ ‘સિય

તાયાં ચૈક્રઃ પ્રદેશઃ કાલઃ પ્રદેશદ્વયં તુ તથાત્રિવૈકપ્રદેશાવગાહાદિકારણમપેક્ષ્યૈ-
કત્વેન વિવક્ષિતમિતિ સ્યાન્નીલ इत्येको भङ्गः १, स्यात् कालस्तथैव प्रदेशद्वयं तु
भिन्नप्रदेशादिना कारणभेदेन विवक्षितमजो नीलकाचिति व्यपदिष्टमिति द्वितीयः
२, अथ च द्वौ तथैव कालकौ उक्तौ एकरतु नीलक इत्येवं तृतीयः ३ । तदेवम्
एकत्र द्विकसंयोगे त्रयाणां भावात् दशसु द्विकसंयोगेषु त्रिशङ्कज्ञा भवन्ति ३० ।
एते च सूत्रसिद्धा एवेति' भङ्गत्रयं दर्शयित्वा तदपरं भङ्गान्तरं दर्शयति 'सिय का-

और तृतीय अवान्तर भंग-‘सिय काल ए य नील ए य’ यह है प्रथम
भंग में जो दो वर्णों वाले होने के कथन में प्रदेश द्वय को एकरूप से
विवक्षित किया गया है उसका कारण तथाविध एक प्रदेश में उन दोनों के
अवगाह होने आदि की अपेक्षा से हैं इसी अपेक्षा से उन दोनों प्रदेशों
में एकता की विवक्षा कर ली गई है इसी से ‘सिय काल ए य सिय नील ए
य’ ऐसा प्रथम भङ्ग बना है द्वितीय भङ्ग में प्रथम प्रदेश उसका काल हो
सकता है ऐसा कहा गया है और पहिले जिन दो प्रदेशों में प्रथम भंग
में तथाविध एक प्रदेश में अवगाह होने आदि के कारण की अपेक्षा
लेकर एकरूप विवक्षित हुआ है अब उन दोनों प्रदेशों को दो भिन्न प्रदेश
मानकर ये दोनों प्रदेश उसके नीले भी हो सकते हैं ऐसा कहा गया है
यह द्वितीय भंग है तृतीय भंग में दो प्रदेश उसके काले हो सकते हैं और
एक प्रदेश उसका नीला हो सकता है ऐसा कहा गया है इस प्रकार से
प्रथम भङ्ग को भी तीन भंग रूप विभागों में प्रकट करके अब सूत्रकार

લાલગાય નીલૈય' આ પ્રમાણે છે. પહેલા ભંગમાં બે વર્ણવાળા હોવાના
કથનમાં બે પ્રદેશને બે એક રૂપે વિવક્ષિત કર્યા છે. તેનું કારણ તે રીતના
એક પ્રદેશમાં તે બંનેના અવગાહના હોવા વિગેરેની અપેક્ષા એ છે એજ
અપેક્ષાથી તે બંને પ્રદેશોમાં એકપણાની વિવક્ષા કરવામાં આવી છે. તેથી 'સિય
કાલૈય સિય નીલૈય' એવો પહેલો ભંગ બન્યો છે બીજા ભંગમાં પ્રથમ
દેશ તેના કાળા વર્ણવાળો હોય છે તેમ કહેવામાં આવ્યું છે અને પહેલા બે
બે પ્રદેશોમાં પહેલા ભંગમાં તે પ્રકારના એક પ્રદેશમાં અવગાહ હોવા વિગેરે
કારણોની અપેક્ષાએ એકત્વ વિવક્ષિત થયું છે. હવે એ બંને પ્રદેશોને બે
જુદા જુદા પ્રદેશો માનીને તે તેના બેઉ પ્રદેશો નીલા વર્ણવાળા પણ હોઈ
શકે છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ પ્રમાણેનો આ બીજો ભંગ છે. ત્રીજા
ભંગમાં તેના બે પ્રદેશો કાળા હોય છે. અને એક પ્રદેશ તેનો નીલ વર્ણવાળો
હોય છે. એમ કહ્યું છે. આ રીતે પહેલા ભંગને પણ ત્રણ ભંગા રૂપે વિભાગોમાં

લપ્ ય લોહિયપ્ ય' સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ ૧, 'સિય કાલપ્ ય લોહિયગાય' સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતકૌચ ૨ 'સિય કાલગાય લોહિયપ્ ય ૩' સ્યાત્ કાલકૌચ લોહિતકશ્ચ ૩ । કદાચિત્ ઈકોઽંશઃ કાલસ્તદપરો લોહિતઃ, કદાચિત્ ઈકોઽંશઃ કાલસ્તદપરો લોહિતૌ, કદાચિત્ અનેકે દેશાઃ કાલા ઈકાંઽશો લોહિત ઇત્યેવં કાલ-

દ્વિતીય ભંગ કો મી ત્રીન ભંગરૂપ વિભાગોં મેં વિભક્ત કરતે હેં સિય કાલપ્ ય લોહિયપ્ ય ૧' 'સિય કાલપ્ ય લોહિયગાય ૨' 'સિય કાલ ગાય લોહિયપ્ ય ૩' 'હસ ભંગ મેં મી કૃષ્ણ વર્ણ કે સાથ લોહિત વર્ણ કો રખા ગયા હૈ પ્રથમ ભંગ મેં પ્રથમ પ્રદેશ કો કૃષ્ણ વર્ણવાલા ઓર દોનોં પ્રદેશોં મેં ઈકતા કી વિવક્ષા કરકે ડન્હેં ઈક માનકર લોહિત વર્ણ વાલા પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ દ્વિતીય ભંગ મેં પ્રથમ પ્રદેશ કો કૃષ્ણ વર્ણ વાલા ઓર દોનોં હી પ્રદેશોં કો સ્વતંત્ર દો પ્રદેશ માનકર ડન્હેં લોહિત વર્ણ વાલે પ્રકટ ક્રિયા ગયા હૈ તૃતીય ભંગ મેં પ્રથમ કે દો પ્રદેશોં કોં કાલે વર્ણ વાલે ઓર તૃતીય પ્રદેશ કો લોહિત વર્ણ વાલા માના ગયા હૈ ઈસ પ્રકાર વહ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અપને ઈક પ્રદેશ મેં કાલા હો સકતા હૈ ઓર દૂસરે પ્રદેશ મેં લાલ હોસકતા હૈ ઈસા યહ પ્રથમ ભંગ હૈ । અપને ઈક પ્રદેશ મેં વહ કાલા હો સકતા હૈ, ઓર દો પ્રદેશોં મેં વહ લાલ હો સકતા હૈ ઈસા યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ અપને દો પ્રદેશોં મેં વહ કાલા હો સકતા હૈ ઓર ઈકપ્રદેશ મેં વહ લાલ હો સકતા હૈ ઈસા યહ તૃતીય ભંગ હૈ અબ

ખતાવીને હવે સૂત્રકાર ખીજ ભંગને પશુ ત્રણ ભંગ રૂપ વિભાગોમાં ખતાવે છે. 'સિય કાલપ્ ય લોહિયપ્ ય સિય કાલપ્ ય લોહિયગાય સિય કાલગાય લોહિય ગાય ૩, આ ભંગમાં કાળા વર્ણ સાથે જ લાલ વર્ણને રાખવામાં આવેલ છે. પહેલા ભંગમાં પહેલા પ્રદેશને કૃષ્ણ વર્ણવાળો અને બન્ને પ્રદેશોમાં એક પશુની વિવક્ષા કરીને તેને એક માનીને લાલ વર્ણવાળો કહેવામાં આવેલ છે. ૧ ખીજ ભંગમાં પહેલા પ્રદેશને કાળા વર્ણવાળો અને બીજા બે પ્રદેશોને સ્વતંત્ર બે પ્રદેશ માનીને તેને લાલ વર્ણવાળા ખતાવ્યા છે. ત્રીજા ભંગમાં પહેલા બે પ્રદેશોને કાલા વર્ણવાળા અને ત્રીજા પ્રદેશને લાલ વર્ણવાળો માનવામાં આવેલ છે.

આ રીતે આ ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે, અને બીજા પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. એવો આ પહેલો ભંગ બને છે. પોતાના એક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે, અને બે પ્રદેશોમાં તે લાલ હોય છે. એ પ્રમાણેનો આ ત્રીજો ભંગ છે.

લોહિતયોઃ સંવન્ધાત્ ત્રયો ભક્ષાઃ । ‘એવં હાલિદ્વયેણ વિ સમં ભંગા’ એવં હાલિદ્વેણ સમમપિ ત્રયો ભક્ષાઃ, તથાહિ-સ્યાત્ કાલઃ સ્યાત્ પીતઃ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ પીતૌ ચ ૨, સ્યાત્ કાલકૌ ચ પીતશ્ચેતિ । ‘એવં સુક્લિલેણ વિ સમં’ એવં શુક્લેનાપિ સમં ત્રયો ભક્ષાઃ, સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લૌ ચ ૨,

પીલે વર્ણ કે જો ત્રીન ભંગ બનતે હૈં ઉસકો બતાતે હૈં ‘સિય કાલય ય હાલિદ્વય’ એસા હૈં ઉસકો ભી ૩ ભંગો મેં વિભક્ત કરતે હૈં યહી વાત ‘એવં હાલિદ્વયેણ વિ સમં ભંગા’ હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા સૂચિત કી ગઈ હૈં-‘સિય કાલય ય સિય હાલિદ્વય ૧, સિય કાલય ય હાલિદ્વય ૨ સિય કાલય ય હાલિદ્વય ૩’ ‘જવ કૃષ્ણ વર્ણ કે સાથ પીતવર્ણ કો રચકર ભંગ બનાયે જાતે હૈં તો હસ સ્થિતિ મેં પ્રથમ ભંગ-‘સ્યાત્ કાલઃ સ્યાત્ પીતઃ’ એસા હોતા હૈં હસમેં ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા પ્રથમ પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ઓર દુસરા પ્રદેશ કિ જો દો પ્રદેશોં કી એકત્વ વિવક્ષા સે એક માન લિયા ગયા હૈં પીત ભી હો સકતા હૈં દ્વિતીય ભંગ મેં એક પ્રદેશ કાલા હો સકતા હૈં ઓર દુસરે દો પ્રદેશ પીલે વર્ણ વાલે ભી હો સકતે હૈં તૃતીય ભંગ મેં દો પ્રદેશ કાલે વર્ણ વાલે હો સકતે હૈં ઓર ત્રીસરા એક પ્રદેશ પીલે વર્ણ વાલા ભી હો સકતા હૈં । હસ પ્રકાર સે યે તૃતીય ભંગ કે ૩ અવાન્તરભંગ હૈં ‘એવં સુક્લિલેણ વિ સમં’ હસી પ્રકાર સે શુક્લ વર્ણ કે સાથ ભી ૩ ભંગ હો જાતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં-સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લૌ ચ ૨

પીળા વર્ણ સાથે જે ત્રણ ભંગો બને છે તે હવે બતાવવામાં આવે છે. ‘સિય કાલય ય હાલિદ્વય’ એ પ્રમાણે બને છે. તેને પણ ત્રણ ભંગોમાં કહેવામાં આવેલા છે. એજ વાત ‘એવં હાલિદ્વયેણ વિ સમં ભંગા’ આ સૂત્રપાઠથી બતાવેલ છે. ‘સિય કાલય ય સિય હાલિદ્વય સિય કાલય ય હાલિદ્વય ૧ સિય કાલય ય હાલિદ્વય ૨ સિય કાલય ય હાલિદ્વય ૩’ ન્યારે કાળા વર્ણવાળાની સાથે પીળા વર્ણને રાખીને ભંગ બતાવવામાં આવે છે ત્યારે પહેલો ભંગ ‘સ્યાત્ કાલઃ સ્યાત્ પીતઃ’ એવો બને છે. આમાં ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધને પહેલો પ્રદેશ કાલા વર્ણવાળો હોય છે. અને બીજો પ્રદેશ કે જે બે પ્રદેશોની એકત્વની વિવક્ષાથી એક માનવામાં આવેલ છે.-પીળા પણ હોઈ શકે છે. અને બીજા ભંગમાં એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે અને બીજા બે પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે. ત્રીજા ભંગમાં બે પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા હોય છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજા ભંગના ૩ અવાન્તર ભંગો છે. ‘એવં સુક્લિલેણ વિ સમં’ એજ પ્રમાણે

સ્યાત્ કાલૌ ચ શુક્લશ્ચ ૩ ત્યેન્મ્ અત્રાપિ ત્રયો મઙ્ગાઃ । 'સિય નીલઃ ય લોહિ-
યઃ' સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ 'એત્ય વિ મંગા ૩' અત્રાપિ મંગાસ્રયઃ, તથાહિ-
સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ ૧, સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતૌ ચ ૨, સ્યાત્ નીલૌ ચ
લોહિતશ્ચ, इत्येवं त्रयोमङ्गा इहापि । 'एवं हालिद्वेण वि समं मंगा ३' एवं हारि-
द्वेगापि नीलस्य मङ्गास्त्रयः, तथाहि-स्यात् नीलश्च पीतश्च १, स्यात् नीलश्च
पीतौ च २, स्यात् नीलौ च पीतश्चेति त्रयः । 'एवं मुकिलेण वि समं मंगा'

સ્યાત્ કાલૌ ચ શુક્લશ્ચ યે ચતુર્થ અંગ કે અવાન્તર ૩ અંગ હૈ અથ નીલ વર્ણ
કો મુખ્ય કરકે ઔર લાલ વર્ણ કો—ગૌણ કરકે જો અંગ હોતા હૈ વહ
હસ પ્રકાર સે હૈ—'સિય નીલઃ ય લોહિયઃ' ૧, અથ હસ અંગ કે ૩ અંગ
એસે હૈ—'સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ ૧ સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતૌ ચ ૨, સ્યાત્
નીલૌ ચ લોહિતશ્ચ ૩' હસ અંગ કે કથન મેં પ્રથમ અંગ કા અભિપ્રાય
એસા હૈ કિ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા જો પ્રથમ પ્રદેશ હૈ વહ કદાચિત્ નીલ
બી હો સકતા હૈ ઔર દૂસરા પ્રદેશ ઉસકા લાલ બી હો સકતા હૈ ૧
દ્વિતીય અંગ મેં ઉસકા પ્રથમ પ્રદેશ નીલ બી હો સકતા હૈ ઔર ઉસકે
દૂસરે દો પ્રદેશ લાલ બી હો સકતે હૈ ૨ તૃતીય અંગ મેં પ્રથમ દો પ્રદેશ
નીલે હો સકતે હૈ ઔર એક પ્રદેશ લાલ બી હો સકતા હૈ ૩ 'એવં હાલિ
દ્વેણ વિ સમં મંગા ૩' પીત કે સાથ બી નીલ કે ૩ અંગ હોતે હૈ—'સ્યાત્
નીલશ્ચ પીતશ્ચ ૧ સ્યાત્ નીલશ્ચ પીતૌ ચ ૨, સ્યાત્ નીલૌ ચ પીતશ્ચ ૩, હસ

શુક્લ-સ્વેત વર્ણ સાથે પણ ૩ ભંગો બને છે. જે આ પ્રમાણે છે.—'સ્યાત્
કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧ સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લૌચ ૨ સ્યાત્ કાલૌચ શુક્લશ્ચ' આ
ચોથા ભંગના ૩ ત્રણ અવાંતર ભંગો છે.

હવે નીલ વર્ણને મુખ્ય બનાવીને અને લાલ વર્ણને ગૌણ
રખીને જે ભંગો બને છે તે આ રીતે છે. 'સિય નીલ-
ઃ ય લોહિયઃ' આ ભંગના ત્રણ અવાંતર ભંગો આ પ્રમાણે છે—
'સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ ૧ સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતૌ ચ ૨ સ્યાત્ નીલૌ ચ
લોહિતશ્ચ ૩' આ ભંગના વર્ણનમાં પહેલા ભંગને પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.—
ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધને જે પ્રથમ પ્રદેશ છે. તે કોઈવાર નીલ પણ હોઈ
શકે છે. અને તેના બીજા પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે ૧ બીજા
ભંગમાં તેના પ્રથમ પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને તેના
બીજા બે પ્રદેશો લાલ પણ હોઈ શકે છે. ૨ ત્રીજા ભંગમાં પહેલા બે પ્રદેશો
નીલ વર્ણવાળા હોઈ શકે છે. અને એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે
છે. ૩ 'એવં હાલિદ્વેણ વિ સમં મંગા ૩' પીળા વર્ણ સાથે નીલ વર્ણના સંયોગથી
૩ ત્રણ ભંગો બને છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'સ્યાત્ નીલશ્ચ પીતશ્ચ ૧ સ્યાત્

एवं शुक्लेनापि समं नीलस्य त्रयो भङ्गाः तथाहि-स्यात् नीलश्च शुक्लश्च १, स्यात् नीलश्च शुक्लौ च २, स्यात् नीलौ च शुक्लश्च ३ 'सिय लोहिय ए य हालिह ए य भंगा ३' स्यात् लोहितश्च पीतश्च भङ्गात्त्रयः-स्यात् लोहितश्च पीतश्च १, स्यात् लोहितश्च पीतौ च २, स्यात् लोहितौ च पीतश्चेत्येवं त्रयो भङ्गा इहापि । 'ए' सुक्किल्लेण वि समं भंगा ३' एवं शुक्लेनापि समं लोहितस्य त्रयो भङ्गा भवन्ति, तथाहि-लोहितश्च शुक्लश्च इत्येकः १, लोहितश्च शुक्लौ

भંગ कथન મેં પ્રથમ ભંગ વા અભિપ્રાય એસા છે કે ઉસ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા પ્રથમ પ્રદેશ નીલ બી હો સકતા હૈ ઓર અપર પ્રદેશ પીત બી હો સકતા હૈ ૧ પ્રથમ પ્રદેશ નીલ બી હો સકતા હૈ ઓર દો પ્રદેશ પીલે બી હો સકતા હૈ ૨, પ્રથમ દો પ્રદેશ નીલે બી હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ ઉસકા પીલા બી હો સકતા હૈ ૩ 'સુક્કિલ્લેણ વિ સમં ભંગા ૩' હસી પ્રકાર સે શુક્લ કે સાથ બી નીલ કે ૩ ભંગ હોતે હૈ- 'સ્યાત્ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧, સ્યાત્ નીલશ્ચ શુક્લૌ ચ ૨, સ્યાત્ નીલૌ ચ શુક્લશ્ચ ૩, પૂર્વોક્તરૂપ સે હી इन भंगों का अर्थ ज्ञातव्य है 'सिय लोहिय ए हालिह ए य भंगा ३' स्यात् लोहितश्च पीतश्च' ऐसा जो भंग है उस में भी ३ भंग इसी प्रकार से होते हैं- 'स्यात् लोहितश्च पीतश्च १, स्यात् लोहितश्च पीतौ च २, स्यात् लोहितौ च पीतश्च ३' इसी प्रकार से शुकल के साथ भी लोहित के ३ भंग होते हैं- 'स्यात् लोहितश्च शुक्लश्च १, लोहितश्च शुक्लौ च २, लोहितौ च

નીલશ્ચ પીતૌચ ૨ સ્યાત્ નીલૌચ પીતશ્ચ ૩' આ ભંગોના કથનમાં પહેલા ભંગને પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. કે-તે ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધને પહેલા પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને બીજો પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૧, તેજ પ્રમાણે પ્રથમ પ્રદેશ નીલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને એ પ્રદેશો પીળા પણ હોઈ શકે છે. ૨ તથા પહેલા એ પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે અને એક પ્રદેશ પીળો પણ હોય છે ૩ 'સુક્કિલ્લેણ વિ સમં ભંગા' એજ પ્રમાણે શ્વેત વર્ણની સાથે પણ નીલ વર્ણના ૩ ત્રણ ભંગો હોય છે. 'સ્યાત્ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧ સ્યાત્ નીલશ્ચ શુક્લૌચ ૨ સ્યાત્ નીલૌચ શુક્લશ્ચ ૩' એ રીતે પૂર્વોક્ત રૂપથી જ આ ભંગોના પ્રકાર સમજવા. 'સિય લોહિય એ ય હાલિહ એ ય ભંગા ૩' સ્યાત્ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ' એ પ્રમાણેના એ ભંગ અને છે, તેમાં પણ અવાન્તર ૩ ત્રણ ભંગો એજ રીતે અને છે. 'સ્યાત્ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ ૧ સ્યાત્ લોહિતશ્ચ પીતૌચ ૨ સ્યાત્ લોહિતૌચ પીતશ્ચ' આજ રીતે શ્વેત વર્ણની સાથે લાલ વર્ણના ચોગથી ૩ ભંગો અને છે. તે આ રીતે છે. 'સ્યાત્ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧ સ્યાત્ લોહિ

चेति द्वितीयः २, लोहितौ च शुक्लश्च इति तृतीयः ३ । सिय हालिहए य सुक्किलए य भंगा ३' स्यात् पीतश्च शुक्लश्च इति प्रथमः १, स्यात् पीतश्च शुक्लौ चेति द्वितीयः २, स्यात् पीतौ च शुक्लश्चेति तृतीयः ३ । 'एवं सव्वे ते दसदुया संजोगा भंगा तीसं भवंति' एवं सर्वे ते दश द्विकसंयोगा भङ्गा त्रिंशद् भवन्ति, त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्य द्विकसंयोगे द्विप्रदेशिस्कन्धवत् दश भङ्गाः भवन्ति दशानां भङ्गानां पुनरेकैकस्य त्रिभङ्गे सति त्रिंशद् भङ्गा भवन्ति ते च पूर्वं प्रदर्शिता एवेति । 'जह ति वन्ने' यदि त्रिवर्णः—वर्णत्रयवान् त्रिप्रदेशिकः स्कन्धस्तदा 'सिय कालए य नीलए य लोहियए य' स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च, एकः प्रदेशः

शुक्लश्च ३, इन अंगों का भी अर्थ पूर्वोक्त रूप से ही स्पष्ट है 'सिय हालिहए य सुक्किलए य भंगा ३' ऐसा जो भंग है, सो इस भंग के भी ३ भंग इस प्रकार से हैं स्यात् पीतश्च शुक्लश्च १ स्यात् पीतश्च शुक्लौ च २, स्यात् पीतौ च शुक्लश्च ३, इन अंगों का भी अर्थ स्पष्ट है । 'एवं सव्वे ते दस दुयासंजोगा भंगा तीसं भवंति' इस प्रकार से ये दश द्विकसंयोगी भंग ३० होते हैं तात्पर्य ऐसा है कि त्रिप्रदेशिक स्कन्ध के द्विकसंयोग में द्विप्रदेशिक स्कन्ध के जैसा १० भंग होते हैं फिर १० अंगों के एक एक भंग के तीन भंग और होते हैं इस प्रकार कुल भंग ये ३० हो जाते हैं जो अभी यहां पर दिखलाये गये हैं ।

'जह ति वन्ने' यदि वह त्रिप्रदेशिक स्कन्ध तीन वर्णों वाला होता है तो वह इस प्रकार से तीन वर्णों वाला हो सकता है—'सिय कालए य नीलए य लोहियए य १' उसका एक प्रदेश काला भी हो

તરવ શુક્લૌચર લોહિતૌચ શુક્લશ્ચ ૩' આ ભંગોનો પ્રકાર પણ પૂર્વોક્ત પ્રકારની જેમ જ છે તેજ રીતે પીળા વર્ણ અને શ્વેત વર્ણના યોગથી ૩ ત્રણ ભંગો બને છે તે આ રીતે છે. 'સિય હાલિહરય સુક્કિલરય ભંગા ૩' તેના પ્રકાર આ રીતે છે. 'સ્યાત્ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧ સ્યાત્ પીતશ્ચ શુક્લૌચર સ્યાત્ પીતૌ ચ શુક્લશ્ચ ૨' આ ભંગોનો પ્રકાર પણ સ્પષ્ટ છે. એવં સવ્વે તે દસ દુયા સંજોગા ભંગા તીસં ભવંતિ' આ રીતે એ દસ દ્વિકસંયોગી ભંગો અવાન્તર ભંગો સાથે ૩૦ ત્રીસ પ્રકારના થાય છે તાત્પર્ય 'કહેવાનું' એ છે કે—ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધના દ્વિક સંયોગમાં એ પ્રદેશી સ્કંધની જેમ ૧૦ દસ ભંગો બને છે. અને તે દસ ભંગોના એક એક ભંગના ત્રણ ત્રણ અવાન્તર ભંગો બને છે. એ રીતે કુલ ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધના ૩૦ ભંગો બને છે. જે ઉપર બતાવવામાં આવ્યા છે.

'જહ તિવન્ને' એ તે ત્રણ પ્રદેશી સ્કંધ ત્રણ વર્ણોવાળા હોય તો તે આ પ્રમાણે ત્રણ વર્ણોવાળા હોઈ શકે છે, 'સિય કાલરય, નીલરય, લોહિયરય, ૧'

કૃષ્ણઃ, એકો નીલ સ્તૃતીયો લોહિતઃ, એવમેકો મજ્જઃ ૧। 'સિય કાલણ ય નીલણ ય હાલિદણ ય' સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ પીતશ્ચ ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્યૈકપ્રદેશઃ કાલો દ્વિતીયઃ પ્રદેશો નીલ સ્તૃતીયઃ પ્રદેશઃ પીત इत्येवं દ્વિતીયો મજ્જઃ ૨, 'સિય કાલણ ય નીલણ ય સુક્કિલણ ય' સ્યાત્કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ એકોઽશઃ કાલો દ્વિતીયઃ પ્રદેશો નીલસ્તૃતીયઃ પ્રદેશઃ શુક્લ इत्येवं તૃતીયો મજ્જો મવતિ ૩, 'સિય કાલણ ય લોહિયણ ય હાલિદણ ય' સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્યૈકપ્રદેશઃ કાલો દ્વિતીયો લોહિત સ્તૃતીયઃ પીતઃ, एवं रूपेण ચતુર્થો મજ્જો મવતિ ૪। 'સિય કાલણ ય લોહિયણ ય સુક્કિલણ ય' સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ

સકતા હૈ એક દૂસરા પ્રદેશ નીલા બી હોસકતા હૈ, ઓર તીસરા પ્રદેશ લાલ બી હોસકતા હૈ એસા યહ પહલા ભંગ હૈ, દૂસરા ભંગ 'સિય કાલણ ય, નીલણ ય હાલિદણ ય' એસા હૈ ઉસકા એક પ્રદેશ કાલા, દૂસરા પ્રદેશ નીલા ઓર તીસરા પ્રદેશ પીલા બી હો સકતા હૈ તીસરા ભંગ-'સિય કાલણ ય નીલણ ય સુક્કિલણ ય' એસા હૈ ઉસકા એક પ્રદેશ કાલા, દૂસરા પ્રદેશ નીલ, ઓર તીસરા પ્રદેશ શુક્લ બી હો સકતા હૈ ૩ 'સિય કાલણ ય, લોહિયણ ય' હાલિદણ ય ૪' યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ ઉસકા એક પ્રદેશ કાલા બી હો સકતા હૈ, દૂસરા પ્રદેશ લાલ બી હો સકતા હૈ ઓર તીસરા પ્રદેશ પીલા બી હો સકતા હૈ ૪ પાંચવાં ભંગ 'સિય કાલણ ય, લોહિયણ ય, સુક્કિલણ ય' એસા હૈ-ઉસ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા એક દેશ કાલા બી હો સકતા હૈ દૂસરા પ્રદેશ લાલ બી હો સકતા હૈ ઓર તીસરા

તેનો એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો પણ હોય છે. અને બીજો એક પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ લાલ પણ હોઈ શકે છે. આ પ્રમાણેનો આ પ્રથમ ભંગ છે. બીજો ભંગ આ પ્રમાણે છે.-'સિય કાલણ ય નીલણ ય હાલિદણ ય' તેનો એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને બીજો પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૨ ત્રીજો ભંગ 'સિય કાલણ ય, નીલણ ય, સુક્કિલણ ય' એ પ્રમાણે છે. તેનો એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો અને બીજો પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો ત્રીજો પ્રદેશ શ્વેત વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. 'સિય કાલણ ય, લોહિયણ ય, હાલિદણ ય ૪' આ પ્રમાણેનો આ ૪ ચોથો ભંગ અને છે. તેનો એક પ્રદેશ કાળો પણ હોઈ શકે છે. બીજો એક પ્રદેશ લાલ પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ પીળો પણ હોઈ શકે છે ૪ પાંચમો ભંગ 'સિય કાલણ ય, લોહિયણ ય, સુક્કિલણ ય' એ પ્રમાણે ત્રિપ્રદેશી સ્કન્ધનો એક દેશ કાળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને બીજો એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે.

इत्येवं पञ्चमो भङ्गो भवति ५। 'सिय काल ए य हालिद ए य सुक्किल ए य' स्यात् कालश्च पीतश्च शुक्लश्च त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्यैकः प्रदेशः कालो द्वितीयः पीतस्तृतीयः शुक्ल इत्येवं रूपेण पष्ठो भङ्गो भवति ६। 'सिय नील ए य लोहिय ए य हालिद ए य' स्यात् नीलश्च लोहितश्च पीतश्च, त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्यैकः प्रदेशो नीलो द्वितीयो लोहितस्तृतीयः पीतः, इत्येवं रूपेण सप्तमो भङ्गो भवति ७। 'सिय नील ए य लोहिय ए य सुक्किल ए य' स्यात् नीलश्च लोहितश्च शुक्लश्च यदा त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्यैकप्रदेशो नीलो द्वितीयः प्रदेशो लोहितस्तृतीयः प्रदेशः शुक्लस्तदष्टमो भङ्गो भवति ८। 'सिय नील ए य हालिद ए य सुक्किल ए य' स्यात् नीलश्च पीतश्च

प्रदेश शुक्ल भी हो सकता है छठा भंग—'सिय काल ए य हालिद ए य, सुक्किल ए य' ऐसा है इसमें उस त्रिप्रदेशिक स्कन्ध का एक प्रदेश काला भी हो सकता है दूसरा प्रदेश पीला भी हो सकता है और तीसरा प्रदेश शुक्ल भी हो सकता है सातवां भंग—'सिय नील ए य लोहिय ए य हालिद ए य' ऐसा है इसमें उस त्रिप्रदेशिक स्कन्ध का प्रथम प्रदेश कृष्ण के स्थान पर नीला भी हो सकता है दूसरा लाल भी हो सकता है और तीसरा प्रदेश पीला भी हो सकता है आठवां भंग—'सिय नील ए य, लोहिय ए य, सुक्किल ए य' ऐसा है इस में उस त्रिप्रदेशिक स्कन्ध का प्रथम प्रदेश नील भी हो सकता है, दूसरा प्रदेश लाल भी हो सकता है और तीसरा प्रदेश शुक्ल भी हो सकता है ८ नौवां भंग—'सिय नील ए य, हालिद ए य, सुक्किल ए य, ऐसा है इस में उस त्रिप्रदेशिक स्कन्ध का

અને ત્રીજો પ્રદેશ શ્વેતવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૫ છઠો ભંગ—'સિય કાલ એય હાલિદ એય સુક્કિલ એય આ પ્રમાણે બને છે. આ ભંગમાં તે ત્રણ પ્રદેશી-વાળા રકંધનો એક દેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અને બીજો પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ શ્વેત વર્ણવાળો પણ બની શકે છે. ૬ સાતમો ભંગ આ પ્રમાણે બને છે.—'સિય નીલ એય લોહિય એય હાલિ-દ એય' આ ભંગમાં એ ત્રણ પ્રદેશવાળા રકંધનો પ્રથમ પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે અને બીજો પ્રદેશ લાલ પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ પીળો પણ હોઈ શકે છે. ૭ આઠમો ભંગ—'સિય નીલ એય, લોહિય એય, સુક્કિલ એય, આ પ્રમાણે આઠમો ભંગ બને છે. તેમાં એ ત્રણ પ્રદેશવાળા રકંધનો પ્રથમ પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. બીજો પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ શ્વેત પણ હોઈ શકે છે. ૮,

શુક્લશ્ચ, યદા ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્યૈકો દેશો નીલો દ્વિતીયઃ પીતઃ તૃતીયઃ શુક્લ
સ્તદા નવમો ભજ્જો ભવતિ ૯ । ‘સિય લોહિય ય હાલિદ્દ ય સુન્ધિકલ્લ ય’ સ્યાત્
લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ, યદા ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્યૈકો દેશો લોહિતો ભવેત્
દ્વિતીયઃ પ્રદેશઃ પીતો ભવેત્ તૃતીયઃ પ્રદેશઃ શુક્લો ભવેત્ તદા-દશમો ભજ્જો
નિષ્પદ્યતે ૧૦ । ‘એવં એ દસ તિયાસંયોગા’ એવમેતે દશ ત્રિકસંયોગાઃ એવમ્-
પૂર્વોક્તદર્શિતપ્રકારેણ એતે ત્રિસંયોગિનાં દશભજ્જા ભવન્તિ ત્રિવર્ણતાયામેકવચન-
સ્યૈવ સંભવાત્ દશત્રિકસંયોગા ભજ્જા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધે એકદ્વિ-
ત્રિવર્ણવિષયકમજ્ઞાન્ દર્શયિત્વા ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય ગન્ધવિષયકમજ્ઞાન્ દર્શ-
યિતુમાહ-‘જહ્ એગંધે’ इत्यादि, ગન્ધવિષયે એકગન્ધત્વે દ્વૌ ભજ્જૌ ભવતઃ દ્વિગ-

પ્રથમ પ્રદેશ નીલ બી હો સકતા હૈ દૂસરા પ્રદેશ પીલા બી હો સંકતા હૈ
ઔર તીસરા પ્રદેશ શુક્લ બી હો સકતા હૈ ૯ દશવાં ભંગ-‘સિય લોહિ
ય ય, હાલિદ્દ ય સુન્ધિકલ્લ ય’ એસા હૈ હસ મેં ડસ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ
કા પ્રથમ પ્રદેશ લાલ બી હો સકતા હૈ દૂસરા પ્રદેશ પીલા બી હો સકતા
હૈ ઔર તીસરા પ્રદેશ શુક્લ બી હો સકતા હૈ ‘એવં એ દસ તિયા સંયોગા
'હસ પ્રકાર સે યે ૧૦ ત્રિક સંયોગી ભંગ હોતે હૈં ત્રિવર્ણતા મેં એક વચન
કી હી સંભવતા હોતી હૈ અતઃ હસ અવસ્થાં મેં ત્રિક સંયોગિયોં કે ૧૦
હી ભંગ હોતે હૈં । હસ પ્રકાર સે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં એક દો ત્રીન વર્ણ
વિષયક ભંગોં કો પ્રકટ કરકે અબ સૂત્રકાર યહાં ગન્ધ સંબંધી ભંગોં કો

લ્લ ય’ આ પ્રમાણે નવમે ભંગ છે. તેમાં એ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધને એક
પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે અને બીજો એક પ્રદેશ
પીળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. તથા ત્રીજો એક પ્રદેશ શ્વેત વર્ણ
વાળો પણ હોઈ શકે છે. ૬ દસમે ભંગ-સિય લોહિય ય, હાલિદ્દ ય, સુન્ધિક-
લ્લ ય ૧૦’ આ પ્રમાણેના આ દસમે ભંગ બને છે. તેમાં એ ત્રણ પ્રદેશવાળા
સ્કંધને પહેલો પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને બીજો પ્રદેશ
પીળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ શ્વેત વર્ણવાળો પણ
હોય છે. ૧૦ ‘એવં એ દસ તિયાસંયોગા’ આ રીતે આ પૂર્વોક્ત ૧૦ દસ ભંગો
ત્રિક સંયોગી ભંગના બને છે. ત્રણ વર્ણપણમાં એક વચનની સંભાવના હોય
છે. જેથી આ અવસ્થામાં ત્રણ સંયોગિયોમાં ૧૦ દસ જ ભંગો બને છે.

આ રીતે ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં એક, બે, ત્રણ, વર્ણ સંબંધી ભંગો
બતાવીને હવે સૂત્રકાર અહિયાં ગંધ સંબંધી ભંગોને બતાવે છે તે
આ પ્રમાણે છે.—

इत्येवं पञ्चमो भङ्गो भवति ५। 'सिय काल ए य हालिह ए य सुक्किल ए य' स्यात् कालश्च पीतश्च शुक्लश्च त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्यैकः प्रदेशः कालो द्वितीयः पीत स्तृतीयः शुक्ल इत्येवं रूपेण षण्ठो भङ्गो भवति ६। 'सिय नील ए य लोहिय ए य हालिह ए य' स्यात् नीलश्च लोहितश्च पीतश्च, त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्यैकः प्रदेशो नीलो द्वितीयो लोहित स्तृत्यः पीतः, इत्येवं रूपेण सप्तमो भङ्गो भवति ७। 'सिय नील ए य लोहिय ए य सुक्किल ए य' स्यात् नीलश्च लोहितश्च शुक्लश्च यदा त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्यैकप्रदेशो नीलो द्वितीयः प्रदेशो लोहित स्तृतीयः प्रदेशः शुक्लस्तदष्टमो भङ्गो भवति ८। 'सिय नील ए य हालिह ए य सुक्किल ए य' स्यात् नीलश्च पीतश्च

પ્રદેશ શુક્લ મી હો સકતા હૈ છઠા ભંગ-‘સિય કાલ એ ય હાલિહ એ ય, સુક્કિલ એ ય’ એસા હૈ હસમેં ઉસ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા એક પ્રદેશ કાલા મી હો સકતા હૈ દૂસરા પ્રદેશ પીલા મી હો સકતા હૈ ઓર તીસરા પ્રદેશ શુક્લ મી હો સકતા હૈ સાતવાં ભંગ-‘સિય નીલ એ ય લોહિય એ ય હાલિહ એ ય’ એસા હૈ હસમેં ઉસ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા પ્રથમ પ્રદેશ કૃષ્ણ કે સ્થાન પર નીલા મી હો સકતા હૈ દૂસરા લાલ મી હો સકતા હૈ ઓર તીસરા પ્રદેશ પીલા મી હો સકતા હૈ આઠવાં ભંગ-‘સિય નીલ એ ય, લોહિ એ ય, સુક્કિલ એ ય’ એસા હૈ હસ મેં ઉસ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા પ્રથમ પ્રદેશ નીલ મી હો સકતા હૈ, દૂસરા પ્રદેશ લાલ મી હો સકતા હૈ ઓર તીસરા પ્રદેશ શુક્લ મી હો સકતા હૈ ૮ નૌવાં ભંગ-‘સિય નીલ એ ય, હાલિહ એ ય, સુક્કિલ એ ય, એસા હૈ હસ મેં ઉસ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કા

અને ત્રીણે પ્રદેશ શ્વેતવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૫ છઠો ભંગ-‘સિય કાલ એ ય હાલિહ એ ય સુક્કિલ એ ય આ પ્રમાણે બને છે. આ ભંગમાં તે ત્રણ પ્રદેશી-વાળા સ્કંધનો એક દેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અને બીજો પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ શ્વેત વર્ણવાળો પણ બની શકે છે. ૬ સાતમો ભંગ આ પ્રમાણે બને છે.-‘સિય નીલ એ ય લોહિય એ ય હાલિ-હ એ ય’ આ ભંગમાં એ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધનો પ્રથમ પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે અને બીજો પ્રદેશ લાલ પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ પીળો પણ હોઈ શકે છે. ૭ આઠમો ભંગ-‘સિય નીલ એ ય, લોહિય એ ય, સુક્કિલ એ ય, આ પ્રમાણે આઠમો ભંગ બને છે. તેમાં એ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધનો પ્રથમ પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. બીજો પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ શ્વેત પણ હોઈ શકે છે. ૮, હવે નવમો ભંગ બતાવવામાં આવે છે. ‘સિય લોહિય એ ય, હાલિહ એ ય, સુક્કિ

શુક્લશ્વ, યદા ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્યૈકો દેશો નીલો દ્વિતીયઃ પીતઃ તૃતીયઃ શુક્લ
સ્તદા નવમો મજ્જો ભવતિ ૯ । ‘સિય લોહિય ય હાલિદ્વ ય સુક્કિલ્લ ય’ સ્યાત્
લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ, યદા ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્યૈકો દેશો લોહિતો ભવેત્
દ્વિતીયઃ પ્રદેશઃ પીતો ભવેત્ તૃતીયઃ પ્રદેશઃ શુક્લો ભવેત્ તદા-દશમો મજ્જો
નિષ્પદ્યતે ૧૦ । ‘એવં એ દસ તિયાસંયોગા’ એવમેતે દશ ત્રિકસંયોગાઃ એવમ્-
પૂર્વોક્તદર્શિતપ્રકારેણ એતે ત્રિસંયોગિનાં દશમજ્જા ભવન્તિ ત્રિવર્ણતાયામેકવચન-
સ્યૈવ સંભવાત્ દશત્રિકસંયોગા મજ્જા ભવન્તીતિ ભાવઃ । ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધે એકદ્વિ-
ત્રિવર્ણવિષયકમજ્જાન્ દર્શયિત્વા ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય ગન્ધવિષયકમજ્જાન્ દર્શ-
યિતુમાહ-‘જહ્ એગંધે’ ઇત્યાદિ, ગન્ધવિષયે એકગન્ધત્વે દ્વૌ મજ્જૌ ભવતઃ દ્વિગ-

પ્રથમ પ્રદેશ નીલ બી હો સકતા હૈ દૂસરા પ્રદેશ પીલા બી હો સંકતા હૈ
ઔર તીસરા પ્રદેશ શુક્લ બી હો સકતા હૈ ૯ દશમાં ભંગ-‘સિય લોહિ
ય ય, હાલિદ્વ ય સુક્કિલ્લ ય’ એસા હૈ હસ મેં ઓ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ
કા પ્રથમ પ્રદેશ લાલ બી હો સકતા હૈ દૂસરા પ્રદેશ પીલા બી હો સકતા
હૈ ઔર તીસરા પ્રદેશ શુક્લ બી હો સકતા હૈ ‘એવં એ દસ તિયા સંયોગા
'હસ પ્રકાર સે યે ૧૦ ત્રિક સંયોગી ભંગ હોતે હૈં ત્રિવર્ણતા મેં એક વચન
કી હી સંભવતા હોતી હૈ અતઃ હસ અવસ્થા મેં ત્રિક સંયોગિયોં કે ૧૦
હી ભંગ હોતે હૈં । હસ પ્રકાર સે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં એક દો ત્રીન વર્ણ
વિષયક ભંગોં કો પ્રકટ કરકે અબ સૂત્રકાર યહાં ગન્ધ સંબંધી ભંગોં કો

હલ્લ ય’ આ પ્રમાણે નવમો ભંગ છે. તેમાં એ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધનો એક
પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે અને બીજો એક પ્રદેશ
પીળો વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. તથા ત્રીજો એક પ્રદેશ શ્વેત વર્ણ
વાળો પણ હોઈ શકે છે. ૬ દસમો ભંગ-સિય લોહિય ય, હાલિદ્વ ય, સુક્કિ-
લ્લ ય ૧૦’ આ પ્રમાણેનો આ દસમો ભંગ બને છે. તેમાં એ ત્રણ પ્રદેશવાળા
સ્કંધનો પહેલો પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને બીજો પ્રદેશ
પીળો વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રીજો પ્રદેશ શ્વેત વર્ણવાળો પણ
હોય છે. ૧૦ ‘એવં એ દસ તિયાસંયોગા’ આ રીતે આ પૂર્વોક્ત ૧૦ દસ ભંગો
ત્રિક સંયોગી ભંગના બને છે. ત્રણ વર્ણપણમાં એક વચનની સંભાવના હોય
છે. જેથી આ અવસ્થામાં ત્રણ સંયોગિયોમાં ૧૦ દસ જ ભંગો બને છે.

આ રીતે ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં એક, બે, ત્રણ, વર્ણ સંબંધી ભંગો
બતાવીને હવે સૂત્રકાર અહિયાં ગંધ સંબંધી ભંગોને બતાવે છે તે
આ પ્રમાણે છે.—

ન્યતાયાં તુ એકત્યાનેકત્વાભ્યાં ત્રયો ભજ્ઞા ભવન્તિ તાનેવ દર્શયતિ-‘સિય સુભિગંધે સિય દુભિગંધે’ સ્વાત્ સુરભિગંધઃ ત્રિણ્વપિ પ્રદેશેષુ સુરભિગંધસ્યૈવ સદ્ભાવાત્ સ્વાત્ દુરભિગંધઃ પ્રદેશત્રયેઽપિ દુરભિગંધસ્યૈવ સદ્ભાવાત્તદેવં દ્વૌ ભજ્ઞૌ ૨, ‘જહ દુગંધે સિય સુરભિગંધે ચ દુરભિગંધે ચ મંગા ૩’ યદિ દ્વિગંધસ્તદા સ્વાત્ સુરભિગંધશ્ચ દુરભિગંધશ્ચેતિ ત્રયો ભજ્ઞાઃ ૩ । ‘રસા જહા વન્ના’ રસા યથા વર્ણાઃ । ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય વર્ણત્રિપયે યથા ભજ્ઞાઃ કથિતાઃ અસંયોગે પચ્ચ, દ્વિકસંયોગે

દિવ્વલાતે હિં-‘જહ એગંધે ૦’ યદિ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં એક ગંધ હોતા હૈ તો યા તો ડસ મેં સુગંધિ હો સકતી હૈ યા ડસ મેં દુરભિગંધ હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર સે એક ગંધ કે વિષય મેં યે દો મંગ હોતે હૈ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે તીનો પ્રદેશો મેં જવ સુરભિગંધ કા હી સદ્ભાવ માના જાવેગા તવ તો સુરભિગંધ વિષયક એક મંગ હોગા ઓર જવ ડનમેં કેવલ એક દુરભિગંધ કા હી સદ્ભાવ માના જાવેગા તવ દુરભિગંધ વિષયક એક મંગ હોગા હસ પ્રકાર સે એકત્વ મેં દો વિકરણ હોતે હૈ જવ ડસ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં દોનો ગંધ ગુણ હૈ એસા કહા જાતા હૈ તો હસ મેં કેવલ એકહી મંગ હોતા હૈ યહી બાત ‘જહ દુગંધે સિય સુરભિગંધે ચ દુરભિગંધે ચ ૩’ હસ પાઠ દ્વારા વ્યક્ત કી ગઈ હૈ ક્યોંકિ હસ વસ્તવ્યતા મેં ડસ મેં સુરભિગંધ ઓર દુરભિગંધ દોનો ગંધ રહતા હૈ । ‘રસા જહા વન્ના’ રસ સંબન્ધી મંગ સંરૂપા પ્રકટ કરને કે લિયે સૂત્રકાર ને યહ સૂત્ર કહા હૈ હસસે યહ કહા ગયા હૈ કિ હસ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કો વર્ણ સંબન્ધી મંગ સંરૂપા

‘જહ એગંધે ૦’ ને ત્રણ પ્રદેશવાળા રક્ષમાં એક ગંધ હોય છે તો તેમાં સુગંધ શુદ્ધ હોઈ શકે છે અથવા દુર્ગંધરૂપ એક શુદ્ધ હોઈ શકે છે. આ રીતે એક ગંધના વિષયમાં બે ભાગ બને છે. ત્રણ પ્રદેશવાળા રક્ષાના ત્રણ પ્રદેશમાં બે સુગંધ શુદ્ધ જ માનવામાં આવે ત્યારે સુગંધ સંબંધી એક ભાગ થશે અને બીજાં તેમાં એક દુર્ગંધ શુદ્ધ જ માનવામાં આવે ત્યારે દુર્ગંધ વિષયક એક ભાગ બનશે આ રીતે એકપણમાં બે વિકલ્પો બને છે. અને બીજાં તે ત્રણ પ્રદેશી રક્ષામાં બંને ગંધ શુદ્ધ છે તેમ કહેવામાં આવે તો તેનો કેવળ એક જ ભાગ બને છે. એજ વાત ‘જહ દુગંધે સિય સુરભિગંધે ચ દુરભિગંધે ચ ૩’ આ પાઠથી બતાવેલ છે. આ કથનથી તેમાં સુગંધ અને દુર્ગંધ બેઉ ગંધ રહે છે તેમ બતાવ્યું છે. ‘રસા જહા વન્ના’ રસ સંબંધી ભાગોની સંખ્યા બતાવવા સૂત્રકારે આ સૂત્ર કહ્યું છે. આ સૂત્રથી એ વાત કહી છે કે-આ ત્રણ પ્રદેશવાળા રક્ષામાં વર્ણના સંબંધમાં બે રીતે ભાગોની

ત્રિંશત્, ત્રિકસંયોગે દશ, તથૈવ રસવિષયેऽપિ અસંયોગે પચ્ચ, દ્વિકસંયોગે ત્રિંશત્, ત્રિકસંયોગે ચ દશ ભવન્તીતિ જ્ઞાતવ્યમિતિ, મજ્ઞઃ પ્રકારશ્ચ સ્વયમૂહનીયઃ ।

‘જહ દુ ફાસે’ યદિ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો દ્વિસ્પર્શઃ—સ્પર્શદ્વયવાન તદા ‘સિય સીય ય નિદ્દે ય’ સ્વાત્ શીતશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ‘એવં જહેવ દુપ્પણ્ણિયસ્સ તહેવ ચત્તારિ મંગા’ એવં યથૈવ દ્વિપ્રદેશિકસ્ય સ્કન્ધસ્ય તથૈવ ચત્વારો મજ્ઞાઃ, કદાચિત્ શીતશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચેત્યેકો મજ્ઞઃ ૧, કદાચિત્ શીતશ્ચ રુક્ષશ્ચેતિ દ્વિતીયો મજ્ઞઃ, ૨ સ્વાત્

જિસ પ્રકાર સે અસંયોગ મેં ૫ દ્વિકસંયોગ મેં ૩૦ ઔર ત્રિક સંયોગ મેં ૧૦ પ્રકટ કી ગઈ હૈ उसी प्रकार से रससंबन्धी भंग संख्या भी असंयोग में ५ द्विकसंयोग में ३० और त्रिक संयोग में १० होती है ऐसा जानना चाहिये तथा रससंबन्धी भङ्ग प्रकार अपने आप समझ लेना चाहिये ! दो स्पर्श होने विषयक कथन इस प्रकार है—‘जह दु फासे’ यदि वह त्रिप्रदेशिक स्कन्ध दो स्पर्शों वाला होता है तब वह इस प्रकार से दो स्पर्शों वाला हो सकता है—‘सिय सीय य निद्वे य’ कदाचित् वह शीत स्पर्शवाला और स्निग्ध स्पर्शवाला इन दो स्पर्शों वाला भी हो सकता है इत्यादि रूप से द्विस्पर्शविषयक सप्रस्तकथन ‘एवं जहेव दुप्पण्णियस्स तहेव चत्तारि मंगा’ जैसा द्विप्रदेशिक स्कन्ध के प्रकरण में किया गया है वैसा ही यहां पर कर लेना चाहिये अर्थात् द्विप्रदेशिक स्कन्ध में द्विस्पर्शता को लेकर चार भंग प्रकट किये गये हैं वैसे ही वे चार भंग यहां पर भी

સંખ્યા જેમ કે—અસંયોગમાં ૫ પાંચ દ્વિક સંયોગમાં ૩૦ ત્રીસ અને ત્રિક સંયોગમાં ૧૦ દસ એ પ્રમાણે બતાવી છે. તે પ્રમાણે રસના સંબંધમાં પણ સમજવું.

હવે સ્પર્શના સંબંધમાં લાગો બતાવે છે. તેમા પહેલા એ સ્પર્શ વિષયમા આ પ્રમાણે સૂત્રકાર કહે છે.—‘જહ દુફાસે’ એ તે ત્રણ પ્રદેશ વાળો સ્કંધ એ સ્પર્શવાળો હોય છે તો તે આ નીચે પ્રમાણેના એ સ્પર્શ વાળો બને છે જેમ કે—‘સિય સિય ય નિદ્દે ય’ કાઠવાર તે ઠંડા સ્પર્શવાળો અને સ્નિગ્ધ—ચિકણા સ્પર્શવાળા હોઈ શકે છે. વિગેરે પ્રકારે એ સ્પર્શ સંબંધી બધુ જ કથન ‘એવં જહેવ દુપ્પણ્ણિયસ્સ તહેવ ચત્તારિમંગા’ જેવી રીતે એ પ્રદેશી સ્કંધના પ્રકરણમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણેના ચાર ભંગો અહિયાં સમજી લેવા. અર્થાત્ એ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં એ સ્પર્શપણુને લઈને ચાર ભંગો બતાવવામાં આવ્યા છે. તેજ પ્રમાણેના ૪ ચાર ભંગો અહિયાં પણ કહેવા. તે આ પ્રમાણે છે. ‘સિય સીય ય નિદ્દે ય’ આ પ્રમાણેના આ પહેલો

उष्णश्च स्निग्धश्चेति तृतीयो भङ्गः ३, कदाचित् उष्णश्च रुक्षश्चेति चतुर्थो भङ्गः । एवं सङ्कलनया स्पर्शद्वयवत्त्वे त्रिप्रदेशिकस्य स्कन्धस्य स्पर्शविषये चत्वारो भङ्गा भवन्तीति । ‘जइ तिफासे’ यदि त्रिप्रदेशिकः स्कन्धः, त्रिस्पर्शः—स्पर्शत्रयवान् तदा ‘सव्वे सीए देसे निद्धे देसे लुक्खे’ सर्वः शीतो देशः स्निग्धो देशो रुक्ष इति प्रथमः सर्वांशे शैत्यमेकदेशे स्निग्धताः एकस्मिन् रुक्षता इत्यर्थः तथाहि

कह लेना चाहिये ‘सिय य निद्धे य’ यह प्रथम भंग है द्वितीय भंग ‘सिय सीए य रुक्खे य’ इस प्रकार से है इस में कदाचित् वह शीत हो सकता है और रुक्ष भी हो सकता है ऐसा कहा गया है तीसरा भंग—‘सिय उसिणे य निद्धे य’ इस प्रकार से है इस में कदाचित् वह उष्ण भी हो सकता है और स्निग्ध भी हो सकता है ऐसा समझाया गया है चतुर्थ भंग—‘सिय उसिणे य रुक्खे य’ ऐसा है इस में कदाचित् वह उष्ण हो सकता है और रुक्ष भी हो सकता है ऐसा कहा गया है इस प्रकार शीत और उष्ण को प्रधान करके उनके साथ स्निग्ध और रुक्ष युक्त करके ये ४ भंग त्रिप्रदेशिक स्कन्ध के दो स्पर्शों के विषय में बने हैं

अब त्रिस्पर्श विषयक कथन करते हैं—‘जइ तिफासे’ यदि वह त्रिप्रदेशिक स्कन्ध तीन स्पर्शवाला होता है तो वह इस प्रकार से तीन स्पर्शों वाला हो सकता है ‘सव्वे सीए, देसे निद्धे, देसे लुक्खे ?’ यह सर्वांश में शीत हो सकता है, एकदेश में स्निग्ध हो सकता है और दूसरे एक देश

ભંગ છે, બીજો ભંગ ‘સિય સીદ ચ રુક્ખે ચ’ પ્રમાણે છે. આ ભંગમાં કદાચિત્ તે શીત-ઠંડા હોઈ શકે છે એ પ્રમાણે હ્યું છે. ત્રીજો ભંગ ‘સિય ઉસિણે ચ નિદ્ધે ચ’ કદ.ચ તે ઉષ્ણ-ગરમ પણ હોઈ શકે છે અનેક સ્નિગ્ધ-ચિકાશવાળો પણ હોઈ શકે છે. ચોથો ભંગ આ પ્રમાણે છે. —‘સિય ઉસિણે ચ રુક્ખે ચ’ કદાચિત્ તે ઉષ્ણ હોઈ શકે છે અને રુક્ષ પણ હોઈ શકે છે. તેમ બતાવેલ છે. એ રીતે ઠંડા અને ગરમ ગુણને સુખ્ય બનાવી તે તેની સાથે સ્નિગ્ધ અને રુક્ષને ચોખ્ખું ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધના એ સ્પર્શપણના વિષયમાં ૪ ચાર ભંગો બને છે.

ત્રણ સ્પર્શપણના સંબંધનું કથન આ પ્રમાણે છે. ‘જइ तिफासे’ જે તે ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કંધ ત્રણ સ્પર્શવાળો હોય છે તો તે આ પ્રકારે ત્રણ સ્પર્શવાળા બને છે.—‘સવ્વે સીદ, દેસે નિદ્ધે, દેસે લુક્ખે ?’ તે સર્વાંશથી શીત સ્પર્શવાળા હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે અને બીજા એક દેશમાં સ્નિગ્ધ રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ આ કથનનું તાત્પર્ય એ છે કે—

‘સર્વે સીંદ્રે તિ’ ત્રયાણામપિ પ્રદેશાનાં શીતપરિણામત્વાત્ સર્વઃ શીતઃ ‘દેસે નિદ્દે તિ’ દેશઃ સ્તિગ્ધઃ ત્રયાણાં મધ્યે એકપ્રદેશસ્ય સ્તિગ્ધત્વાત્ ૨, ‘દેસે લુક્ષ્વે’ દેશો રુક્ષઃ ઇતિ, ત્રયાણાં પ્રદેશાનાં મધ્યે દ્વિપ્રદેશાત્મકો દેશો રુક્ષઃ એકપરિણામયોદ્વયો-રેકપ્રદેશાવગાહનાદિના એકત્વેન વિવક્ષિતત્વાત્ ઇતિ પ્રથમભક્તવિવેકઃ ૧ । ‘સર્વે સીંદ્રે દેસે નિદ્દે દેસા લુક્ષ્વા’ સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્તિગ્ધો દેશો રુક્ષો-સર્વો-ડ્યંશઃ શીત એકદેશઃ સ્તિગ્ધઃ તદ્દનેકદેશો રુક્ષો ભિન્નપરિણામતયાડનેકવચ-નાન્તસ્તૃતીયઃ પાદઃ ઇતિ દ્વિતીયો ભક્તઃ ૨ । તૃતીયે દ્વિતીયપાદસ્તુ અનેક વચ-નાન્તસ્તદેવ દર્શયતિ ‘સર્વે સીંદ્રે દેસા નિદ્દા દેસે લુક્ષ્વે’ સર્વઃ શીતો દેશો

મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ ? હા સકા તાત્પર્ય એવા હૈ કિ-ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધ કે ત્રીનો પ્રદેશોં મેં શીત પરિણામતા હોને સે વહ સર્વ રૂપ મેં શીત હો સકતા હૈ, પ્રદેશોં કે મધ્ય કે એક પ્રદેશ મેં સ્તિગ્ધતા હોને સે વહ દેશ મેં સ્તિગ્ધ હો સકતા હૈ તથા ત્રીનો પ્રદેશોં કે બીચ મેં દ્વિપ્રદેશાત્મક એક દેશ રુક્ષ હો સકતા હૈ ક્યોંકિ એક પરિણામ બાહે દો પ્રદેશોં કા એક પ્રદેશાવગાહન આદિ હોને સે યહાં એકત્વ કી વિવક્ષા કી ગઈ હૈ । હસ પ્રકાર સે યહ પ્રથમ ભંગ હૈ । દ્વિતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વે સીંદ્રે, દેસે નિદ્દે દેસા લુક્ષ્વા’ વહ અપને સર્વ અંશ મેં શીત હો સકતા હૈ એકદેશ ઉસકા સ્તિગ્ધ હો સકતા હૈં ઓર અનેક દેશ રૂપ દો પ્રદેશ ઉસકે રુક્ષ હો સકતે હૈં । યહાં ભિન્ન પરિણામવાલા હોને સે તૃતીય પદ અનેક વચનાન્ત હૈ ૨, તથા ત્રીસરે ભંગ મેં દ્વિતીય પદ અનેક વચનાન્ત હૈ જૈસે-‘સર્વે સીંદ્રે દેસા નિદ્દા દેસે લુક્ષ્વે ૩’ વહ અપને સર્વાંશ મેં શીત હો સકતા હૈ

‘સર્વે સીંદ્રે’ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના પ્રદેશોમાં શીતલતાપણું હોવાથી તે સર્વ રીતે શીત હોઈ શકે છે. ‘દેસે નિદ્દે’-ત્રણ પ્રદેશોની મધ્ય એક પ્રદેશમાં સ્તિગ્ધતા હોવાથી તે દેશમાં સ્તિગ્ધ હોઈ શકે છે. ૨ ‘દેસે લુક્ષ્વે’ અને ત્રણ પ્રદેશો પૈકી દ્વિપ્રદેશાત્મક એક દેશ રૂક્ષ થઈ શકે કેમ કે એક પરિણામવાળા બે પ્રદેશોના એક પ્રદેશાવગાહન હોવાથી એકત્વની વિવક્ષા કરવામાં આવી છે ૩ આ રીતનો આ પહેલો ભંગ છે. બીજો ભંગ આ પ્રમાણે બને છે.-‘સર્વે સીંદ્રે દેસે નિદ્દે દેસા લુક્ષ્વા’ તે પોતાના સર્વાંશથી શીત હોઈ શકે છે. અને તેનો એકદેશ સ્તિગ્ધ હોઈ શકે છે. અને અનેક દેશ રૂપ તેનાં બે પ્રદેશ રૂક્ષ હોઈ શકે છે આહી ‘ભિન્ન પરિણામવાળું’ હોવાથી આતું ત્રીજું પદ અનેક વચનવાળું બને છે. તથા ત્રીજા ભંગનું બીજું પદ અનેક વચનવાળું છે. જેમ કે-‘સર્વે-સીંદ્રે દેસા નિદ્દા દેસે લુક્ષ્વે ૩’ તે પોતાના સર્વાંશથી શીત હોઈ શકે છે. તથા

સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ इति तृतीयः ३ । उष्णत्वमाश्रित्य भङ्गाः प्रदर्श्यन्ते 'सर्वे उस्मिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे' सर्व उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः सर्वांशे उष्णता एको देशः स्निग्धस्तदपरो देशो रूक्षः, 'एत्य वि भंगा तिन्नि' अत्रापि भङ्गास्त्रयः यथा सर्व उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्ष इति प्रथमः १, सर्व उष्णो

તથા उस के दो अंश स्निग्ध हो सकते हैं और एक अंश उसका रूक्ष हो सकता है । ये ३ भंग शीत स्पर्श को मुख्य करके एवं स्निग्ध और रूक्ष गुणों को उसके साथ योजित करके प्रकट किये गये हैं ३ । अद उष्ण स्पर्श को मुख्य करके और स्निग्ध रूक्ष स्पर्श को उसके साथ योजित करके भंग प्रकट किये जाते हैं—'सर्वे उस्मिणे, देसे निद्धे देसे लुक्खे' वह सर्व देश में उष्ण हो सकता है, एक प्रदेश में स्निग्ध स्पर्शवाला हो सकता है तथा एक परिणाम वाले दो देशों में एकत्व की विवक्षा से वह एक देश में रूक्ष भी हो सकता है १ यह प्रथम भंग है 'सर्वे उस्मिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे' सर्व उष्णः देशः स्निग्धो, देशौ रूक्षौ' यह द्वितीय भंग है इस में वह सर्वरूप में उष्ण हो सकता है एक देश में स्निग्ध हो सकता है और दो देशों में रूक्ष हो सकता है २ यहां तृतीय पद को अनेक वचनान्त किया गया है २, द्वितीयपद को अनेक वचनान्त करने पर तृतीय भंग इस प्रकार रहे है 'सर्वे उस्मिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे' सर्वः उष्णः, देशाः स्निग्धः देशो रूक्षः' इस भंग में उसके सर्व अंश तीनों प्रदेश उष्ण हो सकते हैं दो प्रदेश स्निग्ध हो सकते हैं और एक प्रदेश रूक्ष भी हो

તેના બે અંશો સ્નિગ્ધ હોઈ શકે છે તથા એક અંશ તેનો રૂક્ષ હોઈ શકે છે. શીત સ્પર્શને મુખ્ય બતાવીને અને સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ ગુણોને તેની સાથે યોજીને આ ત્રણ ભંગો બતાવ્યા છે.

હવે ઉષ્ણ સ્પર્શને મુખ્ય બતાવીને અને સ્નિગ્ધ તથા રૂક્ષ સ્પર્શને તેની સાથે યોજીને ભંગો બતાવવામાં આવે છે. 'સર્વે ઉસ્મિણે, દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે' તે સર્વદેશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. એક પ્રદેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. તથા એક પરિણામવાળા બે પ્રદેશોમાં એકત્વની વિવક્ષાથી તે એક દેશમાં રૂક્ષ પણ થઈ શકે છે. આ રીતે આ પહેલા ભંગ છે. હવે બીજો ભંગ બતાવે છે.—'સર્વે ઉસ્મિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે' સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રૂક્ષઃ' આ બીજા ભંગમાં એમ બતાવે છે કે સર્વ રૂપથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. અને તે એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો પણ હોઈ શકે છે તેનામાં ૨૨ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. આ ભંગમાં ત્રીજા ચરણને

દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશૌ રુક્ષૌ ઇતિ દ્વિતીયઃ ૨, સર્વ ઉષ્ણઃ દેશૌ સ્નિગ્ધૌ દેશો રુક્ષ
ઇતિ તૃતીયઃ ૩, 'સર્વે નિદ્રે દેસે સીષ દેસે ઉસિણે મંગા તિન્નિ ૩' સર્વઃ સ્નિ-
ગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ અત્રાપિ મજ્ઞાસ્યઃ તથાહિ-સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતો
દેશ ઉષ્ણ ઇતિ પ્રથમઃ ૧, સર્વ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશૌ ઉષ્ણૌ ઇતિ દ્વિતીયઃ ૨,
સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશૌ શીતૌ દેશ ઉષ્ણ ઇતિ તૃતીયઃ ૩ । 'સર્વે લુક્ષે દેસે સીષ
દેસે ઉસિણે મંગા તિન્નિ એવં વારસ ૧૨' સર્વૌ રુક્ષો, દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ,

સકતા હૈ ૩। અવ સ્નિગ્ધ સ્પર્શ કો મુખ્ય કરકે ઔર શીત એવં ઉષ્ણ
કો ઉસકે સાથ યોજિત કરકે મંગ પ્રકટ કિયે જાતે હૈ-‘સર્વે નિદ્રે, દેસે
સીષ, દેસે ઉસિણે મંગા તિન્નિ ૩’ ઉસકે સર્વદેશ સ્નિગ્ધ હો સકતે હૈ એક
દેશ શીત હો સકતા હૈ ઔર દ્વિપ્રદેશાત્મક એકત્વ કી વિવક્ષા સે ઉસકા
એકદેશ ઉષ્ણ મી હો સકતે હૈ ૧ યહ પ્રથમ મંગ હૈ ‘સર્વે નિદ્રે દેસે સીષ
દેસા ઉસિણા, ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશઃ ઉષ્ણઃ ૨’ યહ દ્વિતીય મંગ
હૈ હસ મેં તૃતીય પાદ કો અનેક વચનાન્ત કરકે મંગ બનાયા ગયા હૈ ૨,
‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશઃ ઉષ્ણઃ ૩’ યહ તૃતીય મંગ હૈ હસ મેં
દ્વિતીય પાદ કો અનેક વચનાન્ત કરકે મંગ બનાયા ગયા હૈ અવ રુક્ષ
સ્પર્શ કો મુખ્ય કરકે ઔર શીત ઉષ્ણ સ્પર્શ કો ઉસકે સાથ યોજિત
કરકે મંગ પ્રકટ કિયે જાતે હૈ-‘સર્વે લુક્ષે દેસે સીષ, દેસે ઉસિણે ૧

અનેક વચનવાળું બતાવેલ છે, ૨ બીજા પદને અનેક વચનવાળું બતાવીને
હવે ત્રીજા ભાગ બતાવવામાં આવે છે, તે આ પ્રમાણે છે. ‘સર્વે ઉસિણે દેસા
નિદ્રા દેસે લુક્ષે’ ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ, દેશૌ સ્નિગ્ધૌ દેશો રુક્ષઃ’ તે સર્વ અંશથી
એટલે કે ત્રણ અંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. બે પ્રદેશો સ્નિગ્ધ
સ્પર્શવાળા હોઈ શકે છે. અને એક પ્રદેશ રુક્ષ સ્પર્શવાળા હોઈ શકે છે. ૩

હવે સ્નિગ્ધ સ્પર્શને મુખ્ય બનાવીને અને શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શને
તેની સાથે થોળને ભાંગે બતાવવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.-‘સર્વે
નિદ્રે, દેસે સીષ, દેસે ઉસિણે મંગા તિન્નિ ૩’ તેનો સર્વ પ્રદેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શ
વાળો હોઈ શકે છે. એક દેશ શીત સ્પર્શવાળા હોઈ શકે છે. દ્વિપ્રદેશાત્મક
એક એકત્વની વિવક્ષાથી એક દેશ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા પણ હોઈ શકે છે.
આ રીતે આ પહેલો ભાગ બને છે. ૧ ‘સર્વે નિદ્રે દેસે સીષ દેસા ઉસિણો’ ‘સર્વઃ
સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશઃ ઉષ્ણઃ ૩’ આ પ્રમાણેના આ બીજા ભાગ બને છે.
આમાં ત્રીજા ચરણને અનેક વચનવાળું બનાવીને આ ભાગ કહેલ છે. હવે
રુક્ષ સ્પર્શને મુખ્ય બનાવીને અને શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શને તેની સાથે
થોળને ભાંગે બતાવવામાં આવે છે. ‘સર્વે લુક્ષે, દેસે સીષ, દેસે ઉસિણે ૧

અત્રાપિ મજ્ઞાસ્ત્રય પદ્ય તથાહિ-સર્વો રુક્ષો, દેશઃ શીતો, દેશ ઉષ્ણ इति પ્રથમઃ ૧, સર્વો રુક્ષો દેશઃ શીતો દેશો ઉષ્ણો इति દ્વિતીયઃ ૨, સર્વો રુક્ષો દેશો શીતો દેશ ઉષ્ણ इति તૃતીયઃ ૩, સર્વસંકલનયા દ્વાદશ મજ્ઞાઃ ૧૨ મવન્તિ । 'જહ ચઙ્કાસે' યદિ ચતુઃસ્પર્શ ત્રિપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો મવેત્તદા 'દેસે સીષ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્કલે' દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ इति પ્રથમો મજ્ઞઃ ૧ । 'દેસે સીષ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્કલા ૨' દેશઃ શીતો દેશ

સઘ્વે લુક્કલે દેસે સીષ દેસા ઉસિણાર, સઘ્વે લુક્કલે દેસા સીયા દેસે ઉસિણે૩' હસ પ્રકાર સે બને હુપ યે સઘ મંગ મિલકર ચારહ હોતે હૈ-ત્રીન અંગ શીતસ્પર્શ કી પ્રધાનતા કે સાથ સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ કો યોજિત કરકે ૩ તથા ત્રીન અંગ ઉષ્ણ સ્પર્શ કો પ્રધાનતા કે સાથ સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ કો યોજિત કરકે બને હૈ૬ તથા સ્નિગ્ધ સ્પર્શ કી પ્રધાનતા કે સાથ શીત ઓર ઉષ્ણ સ્પર્શ કો યોજિત કરકે ૩ત્રીન અંગે ૯ ઓર ત્રીન રુક્ષ સ્પર્શ કી પ્રધાનતા કે સાથ શીત ઓર ઉષ્ણ સ્પર્શ કો યોજિત કરકે બને હૈ૧૨, એસે યે ચારહ મંગ હોતે હૈ અવ ચતુઃ સ્પર્શ વત્તા કી પ્રકારતા કા કથન કરતે હૈ 'જહ ચઙ્કાસે' યહ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર સ્પર્શો વાલા હોતા હૈ તો વહ હસ પ્રકાર સે ચાર સ્પર્શો વાલા હો સકતા હૈ

'દેસે સીષ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્કલે' વહ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ અપને એક દેશ મેં શીત સ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ એકદેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શ

સઘ્વે લુક્કલે, દેસે સીષ, દેસા ઉસિણાર, સઘ્વે લુક્કલે દેસા સીયા, દેસે ઉસિણે૩' આ રીતે આ તમામ લંગો મળીને ૧૨ ખાર થાય છે. શીત સ્પર્શની પ્રધાનતા સાથે સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ સ્પર્શને યોજવાથી ૩ લંગો બને છે, ઉષ્ણ સ્પર્શની પ્રધાનતામાં સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ સ્પર્શને યોજવાથી પણ ૩ લંગો બને છે. તથા સ્નિગ્ધ સ્પર્શની પ્રધાનતામાં શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શને યોજવાથી ૩ લંગો બને છે તેમજ રુક્ષ સ્પર્શની પ્રધાનતામાં શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શને યોજવાથી પણ ૩ લંગો બને છે. એ પ્રમાણે કુલ ૧૨ ખાર લંગો બને છે.

હવે ચાર સ્પર્શવાળા લંગો બતાવે છે. 'જહ ચઙ્કાસે' આ ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ બે ચાર સ્પર્શવાળો હોય છે તો આ પ્રમાણેના ચાર પ્રદેશોવાળો બને છે. 'દેસે સીષ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્કલે' તે ત્રણ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પોતાના એક દેશમાં શીત સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. એક

ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશૌ રુક્ષૌ ઇતિ દ્વિતીયો ભજ્ઞઃ ૨ । ‘દેસે સીએ દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્ખે ૩’ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશૌ સ્નિગ્ધૌ દેશૌ રુક્ષ ઇતિ તૃતીયો ભજ્ઞઃ ૩ । ‘દેસે સીએ દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે’ દેશઃ શીતો દેશૌ ઉષ્ણૌ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ ચતુર્થો ભજ્ઞઃ ૪ । ‘દેસે સીએ દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્ખા ૫’ દેશઃ શીતો દેશૌ ઉષ્ણૌ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશૌ રુક્ષૌ ઇતિ પશ્ચમો ભજ્ઞઃ ૫ । ‘દેસે સીએ દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્ખે ૬’ દેશઃ શીતો દેશૌ ઉષ્ણૌ દેશૌ સ્નિગ્ધૌ દેશો રુક્ષ ઇતિ ષષ્ઠો ભજ્ઞઃ ૬ । ‘દેસા

વાલા હો સકતા હૈ એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ઓર એક દેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ યહ પ્રથમ ભંગ હૈ ૧, દ્વિતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘દેસે સીએ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્ખા’ યહાં ચતુર્થ પદ કો અનેક વચનાન્ત કરકે યહ દ્વિતીય ભંગ બનાયા હૈ ૨ તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘દેસે સીએ દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્ખે ૩’ યહાં તૃતીય પદ કો અનેક વચનાન્ત કરકે યહ તૃતીય ભંગ બનાયા ગયા હૈ ૩ ‘દેસે સીએ દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે ૪’ યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ, હસમેં દ્વિતીય પદ કો અનેક વચનાન્ત કરકે યહ ચતુર્થ ભંગ બનાયા ગયા હૈ ૪, ‘દેસે સીએ દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્ખા ૫’ યહ પાંચવાં ભંગ હૈ હસ મેં દ્વિતીય પદ ઓર ચતુર્થ પદ કો અનેક વચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ, ‘દેસે સીએ દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્ખે ૬’ યહ છઠા ભંગ હૈ, હસ મેં દ્વિતીય તૃતીય પદ કો અનેક વચનાન્ત ક્રિયા

દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. આ પહેલો ભંગ છે. બીજા ભંગ આ પ્રમાણે છે, ‘દેસે સીએ દેસે નિદ્ધે, દેસા લુક્ખા ૨’ અહિયાં ચોથા પદને અનેક વચનવાળું બનાવીને આ બીજો ભંગ કહેવો છે ૨ ત્રીજો ભંગ આ પ્રમાણે છે. ‘દેસે સીએ દેસે ઉસિણે, દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્ખે ૩’ આ રીતે ત્રીજા ચરણને અનેક વચનવાળો બનવાથી આ ત્રીજો ભંગ કહેવામાં આવ્યો છે. ‘દેસે સીએ, દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે ૪’ આ ચોથો ભંગ છે. બીજા પદને અનેક વચનવાળું બનાવીને કહેવામાં આવેલ છે. ૪ ‘દેસે સીએ દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્ખા ૫’ આ પાંચમો ભંગ છે. આમાં બીજું ચરણ અને ચોથું ચરણ અનેક વચનથી કહેવામાં આવ્યું છે. ‘દેસે સીએ દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્ખે ૬’ આ પ્રમાણેના આ છઠો ભંગ છે. આમાં બીજા અને ત્રીજા

સીયા દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લે ૭' દેસો શીતો દેશ ઉળ્લ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ
 દેસો રુક્ષ ઇતિ સપ્તમો મજ્ઞઃ ૭ । 'દેસા સીયા દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસા
 લુલ્લા ૮' દેસો શીતો દેશ ઉળ્લો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેસો રુક્ષો ઇતિ અષ્ટમો મજ્ઞઃ ૮ ।
 'દેસા સીયા દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસે લુલ્લે ૯' દેસો શીતો દેશઉળ્લઃ દેસો
 સ્નિગ્ધો દેસો રુક્ષ ઇતિ નવમો મજ્ઞઃ ૯ । 'એવં એ તિપ્પણિયે ફાસેસુ પળવીસં
 મંગા' એવમેતે ત્રિપ્રદેશિકે સ્પર્શેષુ પચ્ચવિંશતિર્મજ્ઞા ભવન્તિ ઇતિ ।

ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધવિષયે ત્રિપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય ચતુસ્પર્શતાયાં નવ મજ્ઞા યથા-
 સર્વપદેષુ એકવચનં પ્રથમો મજ્ઞઃ ૧ । અન્તિમ રુક્ષપદે અનેકવચનં દ્વિતીયો મજ્ઞઃ ૨ ।

ગયાહૈ ૬ 'દેસા સીયા દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લે' 'યહ સાતવાં મંગ
 હૈ ૭ 'દેસા સીયા દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસા લુલ્લા' યહાં પ્રથમ પદ ઓર
 ચતુર્થ પદ કો અનેક વચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ ૮, 'દેસા સીયા દેસે ઉસિણે
 દેસા નિદ્દા દેસે લુલ્લે ૯' યહાં પર પ્રથમ પદ કો ઓર તૃતીય પદ કો અનેક
 વચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ ૯ 'એવં એ તિપ્પણિયે ફાસેસુ પળવીસં મંગા'
 'હસ પ્રકાર સે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં દ્વિસ્પર્શ સમ્બન્ધી ૪, ત્રિસ્પર્શ સમ્બન્ધી
 ૧૨, ઓર ચતુઃ સ્પર્શ સમ્બન્ધી ૯, મંગ મિલકર કુલ પચીસ મંગ હોતે હૈ
 ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે વિષય મેં ચતુઃ સ્પર્શવત્તા કો લેકર પૂર્વોક્ત રૂપ સે
 કહા ગયા હૈ ઉસકા રુલાસા હસ પ્રકાર હૈ ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જબ
 સમસ્ત પ્રદેશ એકવચન મેં હોતે હૈ તબ પ્રથમ મંગ હોતા હૈ જૈસે એકદેશ
 શીતસ્પર્શ વાલા એકદેશ ઉળ્લસ્પર્શ વાલા એકદેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાલા ઓર
 એકદેશ ઉસકા રુક્ષ સ્પર્શ વાલ હોતા હૈ । જબ અન્તિમ રુક્ષ પદ મેં અનેક

પદને અનેક વચનથી કહેવામાં આવેલ છે ૮ 'દેસા સીયા દેસે ઉસિણે, દેસા
 નિદ્દા, દેસે લુલ્લે ૯' આ ભંગમાં પહેલા ચરણને અને ત્રીજા ચરણને બહુ
 વચનથી કહેવામાં આવ્યા છે. ૬ 'એવં એ તિપ્પણિયે ફાસેસુ પળવીસં મંગા'
 એ રીતે ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં બે સ્પર્શ સંબન્ધી ૪ ચાર ભંગો ત્રણ
 સ્પર્શ સંબન્ધી ૧૨ બાર ભંગો અને ચાર સ્પર્શ સંબન્ધી ૬ નવ ભંગો
 મળીને કુલ ૨૫ ભંગો થાય છે.

ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના સંબન્ધમાં ચાર સ્પર્શપણને લઈને બે પૂર્વોક્ત
 પ્રકારે કહ્યું છે, તેનો ખુલાસો આ પ્રમાણે છે.—

ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના સઘળા પ્રદેશો જ્યારે એક વચનમાં હોય છે,
 ત્યારે પહેલા ભંગ બને છે. જેમ કે—શીત સ્પર્શવાળો એક દેશ, એક દેશ
 ઉળ્લ સ્પર્શવાળો, એક દેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો, અને તેનો એક દેશ રુક્ષ
 સ્પર્શવાળો છે. ૧ જ્યારે છેલ્લા રુક્ષ પદમાં અનેક વચનોના નિવેશ કરવામાં

તૃતીયપદેડનેકવચનં તૃતીયોમજ્ઞઃ ૩ । દ્વિતીયપદેડનેકવચનં ચતુર્થો મજ્ઞઃ ૪ ।
પ્રથમતૃતીયપદયોરેકવચનં, દ્વિતીયચતુર્થયોરેકવચનં પશ્ચમો મજ્ઞઃ ૫ ।
પ્રથમચતુર્થપદયોરેકવચનં, દ્વિતીયતૃતીયયોરેકવચનં પઠઃ ૬ । પ્રથમપદેડનેક-
વચનં શેષપદત્રયે ચૈકવચનં સપ્તમઃ ૭ । પ્રથમાન્તિમપદયોરનેકવચનં મધ્યપદદ્વયે

વચનાન્ત કા નિવેશ ક્રિયા જાતા હૈ અર્થાત્ ઉસે અનેક વચન મેં રહ્યા
જાતા હૈ તથા દ્વિતીય ભંગ હોતા હૈ જૈસે-પરમાણુરૂપ એકદેશ શીત હોતા
હૈ તથા દૂસરા પરમાણુ રૂપ એકદેશ ઉષ્ણ હોતા હૈ, દો શીત પરમાણુઓ
કે અન્દર કા એક પરમાણુ સ્નિગ્ધ ઓર દૂસરા શીત પરમાણુ મેં કા એક
પરમાણુ, તથા ઉષ્ણ, પરમાણુ રૂપ એક દેશ, યે દોનોં અંશ રુક્ષ હોતે હૈં ૩,
તીસરે પદ મેં અનેક વચન રહ્યને સે તીસરા ભંગ બનતા હૈ, જૈસે-એક પર
માણુ રૂપ દેશ શીત, દો પરમાણુ રૂપ દેશ ઉષ્ણ, જો શીત હૈ વહ, તથા
જો દો ઉષ્ણ પરમાણુઓ કા એક હૈ વહ યે દોનોં સ્નિગ્ધ હૈં જો એક ઉષ્ણ
હૈ વહ રુક્ષ હૈ ૩, તીસરે પદ મેં અનેક વચન રહ્યને સે ચૌથા ભંગ હોતા હૈ,
જૈસે-સ્નિગ્ધ દો પરમાણુ રૂપ એક દેશ શીત, ઓર એક પરમાણુ રૂપ દૂસરા
અંશ રુક્ષ, સ્નિગ્ધ દો પરમાણુઓ મેં કા શેષ એક અંશ તથા રુક્ષ અંશ યે
દોનોં ઉષ્ણ હોતે હૈં ૪, દૂસરે ઓર ચૌથે પદ મેં અનેક વચન રહ્યને સે પાંચવાં
ભંગ બનતા હૈ, જૈસે એક અંશ શીત ઓર સ્નિગ્ધ, તથા દૂસરે દો અંશ ઉષ્ણ
ઓર રુક્ષ હોતે હૈં ૫ 'દૂસરે ઓર તીસરે પદ મેં અનેક વચન રહ્યને સે છઠા

આવે છે, અર્થાત્ તેને અનેક વચનોમાં રાખવામાં આવે છે, ત્યારે બીજે ભંગ
બને છે. જેમ કે-પરમાણુ ૩૫ એક દેશ શીત હોય છે, તથા બીજે પરમાણુ
૩૫ દેશ ઉષ્ણ હોય છે. તે પછી બે શીત પરમાણુઓની અંદરનો એક પર-
માણુ સ્નિગ્ધ અને બીજા શીત પરમાણુમાંનું એક પરમાણુ તથા ઉષ્ણ પર-
માણુ ૩૫ એક દેશ, આ બેકે અંશો રુક્ષ હોય છે. ૨ ત્રીજા પદમાં અનેક
વચન રાખવાથી ત્રીજે ભંગ બને છે. જેમ કે-એક પરમાણુ ૩૫ દેશ શીત,
બે પરમાણુ ૩૫ દેશ ઉષ્ણ, બે શીત છે તે તથા બે ઉષ્ણ પરમાણુઓ પૈકીનો
બે એક છે, તે, આ બન્ને સ્નિગ્ધ છે. બે એક ઉષ્ણ છે, તે રુક્ષ છે. ૩ ત્રીજા
પદમાં અનેક વચન રાખવાથી ચોથો ભંગ બને છે. જેમ કે-સ્નિગ્ધ બે
પરમાણુ ૩૫ એક દેશ શીત, અને એક પરમાણુ ૩૫ બીજા અંશ રુક્ષ
સ્નિગ્ધ બે પરમાણુઓ પૈકીનો બાકીનો એક અંશ તથા રુક્ષ અંશ આ
બન્ને ઉષ્ણ હોય છે. ૪, બીજા અને ચોથા પદમાં અનેક વચન રાખવાથી પાંચમો
ભંગ બને છે. જેમ કે-એક અંશ શીત અને સ્નિગ્ધ, તથા બીજા બે અંશો
ઉષ્ણ અને રુક્ષ હોય છે. ૫ બીજા અને ત્રીજા પદમાં અનેક વચન રાખવાથી

एकवचनमष्टयः ८ । प्रथमतोयपदयोरनेकवचनं, द्वितीयचतुर्थयोश्चैकवचनं
नवमो भङ्ग ९ इति नव भङ्गाः ।

क्रमाङ्कः	भङ्गप्रकाराः
१	१-१-१-१
२	१-१-१-२
३	१-१-२-१
४	१-२-१-१
५	१-२-१-२
६	१-२-२-१
७	२-१-१-१
८	२-१-१-२
९	२-१-२-१

एषां विवरणं यथा-चतुर्थद्विदेषु एकवचने प्रथमो भङ्गः स तु स्पष्ट एव १।
अन्तिमरुक्षपदस्याऽनेकवचनत्वे द्वितीयो भङ्गः स्तथाहि-परमाणुरूप एको देशः
शीतः, द्वितीयः परमाणुरूप एको देश उष्णः पुनश्च द्वयोः शीतपरमाण्वोर्मध्ये
एकः परमाणुः स्निग्धः द्वितीयः शीतपरमाणुमध्यगत एकः परमाणुः तथा उष्ण-
परमाणुरूप एको देशश्चेति द्वौ अंशौ रुक्षौ, एष द्वितीयो भङ्ग इति २। तृतीय-
पदे स्याऽनेकवचनत्वे तृतीयो भङ्गः स्तथाहि-एक परमाणुरूपो देशः शीतः, पर-
माणुद्वयरूपो देश उष्णः, अत्र यः परमाणुरूपो देशः शीतः सः, तथा च उष्ण
परमाणुद्वयमध्यगतः एकः स इत्येतौ द्वौ स्निग्धौ, तथा च एक उष्णः स रुक्षः,

भंग होता है जैसे-एक अंश शीत और रुक्ष, तथा दूसरे दो अंश उष्ण
और स्निग्ध होते हैं ६, प्रथम पद में अनेक वचन रखने से सातवां
भंग होता है जैसे-स्निग्ध रूप दो परमाणुओं में का एक और दूसरा एक
ऐसे दो अंश शीत जानना चाहिये शेष एक एक अंश उष्ण स्निग्ध और
रुक्ष जानना चाहिये ७, प्रथम और अन्तिम पद में अनेक वचन रखने से
आठवां भंग बनता है, जैसे-दो अंश शीत और रुक्ष तथा एक अंश
उष्ण और स्निग्ध जानना चाहिये ८ पहले और तीसरे पद में अनेक

છોકો ભાંગ થાય છે. જેમ કે-એક અંશ શીત અને રૂક્ષ, તથા બીજો બે અંશો
ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ હોય છે ૬, પહેલા પદમાં અનેક વચન રાખવાથી સાતમો
ભાંગ થાય છે. જેમ કે-સ્નિગ્ધ રૂપ બે પરમાણુઓ પૈકી એક અને બીજો એક
એમ બે અંશો સમજવા. બાકીનો એક અંશ ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, અને રૂક્ષ સમ
જવા. ૭ પહેલા અને છેલ્લા પદમાં અનેક વચન રાખવાથી આઠમો ભાંગ બને છે.
જેમ કે-બે અંશ શીત અને રૂક્ષ તથા એક અંશ ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ સમજવો. ૮
પહેલા અને ત્રીજા પદમાં અનેક વચન રાખવાથી નવમો ભાંગ બને છે, જેમ

एष तृतीयो भङ्गः ३। द्वितीयपदस्यानेकवचनत्वे चतुर्थो भङ्गस्तथाहि-स्निग्ध-
परमाणुद्वयरूप एको देशः शीतः, तथा एकपरमाणुस्यो द्वितीयोऽंशो रुक्षः, तत्र
स्निग्धपरमाणुद्वयमध्यगतौ योऽंशः सः, तथा रुक्षोऽंशश्चेति द्वौ उष्णौ, एष चतुर्थो
भङ्गः ४। द्वितीयचतुर्थपदयोरनेकवचनत्वे पञ्चमो भङ्गस्तथाहि एकः अंशः शीत
उष्णश्च, अन्यौ द्वौ अंशौ उष्णः रुक्षश्च, एष पञ्चमो भङ्गः ५। द्वितीयपदयोरने-
कवचनत्वे षष्ठो भङ्गस्तथाहि-अत्र एकोऽंशः शीतो रुक्षश्च, अन्यौ द्वौ अंशौ उष्णः
स्निग्धश्च, एष षष्ठो भङ्गः। प्रथमपदयोरनेकवचनत्वे सप्तमस्तथाहि-अत्र स्निग्ध-
रूपपरमाणुद्वयमध्ये प्रथम एकः द्वितीय एकश्चेति द्वौ अंशौ शीतौ ज्ञातव्यौ, शेषा
एकैका अंशाः प्रत्येकं उष्णः स्निग्धो रुक्षश्च ज्ञातव्याः, एष सप्तमो भङ्गः ७।
प्रथमचतुर्थपदयोरनेकवचनत्वेऽष्टमो भङ्गस्तथाहि-अत्र द्वौ अंशौ शीतो रुक्षश्च,
तथा एकोऽंशः उष्णः स्निग्धश्च, एष अष्टमो भङ्गः ८। प्रथमतृतीयपदयोरनेक-
वचनत्वे नवमो भङ्गस्तथाहि-भिन्न देशवर्तिपरमाणुद्वये शीतः स्निग्धश्च, तथा
एकोऽंश उष्णो रुक्षश्च, एष नवमो भङ्गः ९ इति। एते त्रिप्रदेशिकस्कन्धस्य चतुः-
स्पर्शतामाश्रित्य नवभङ्गा भवन्ति। एवं द्वि-त्रि-चतुःस्पर्शस्कन्धे चतुर्द्वादशनवानां
संमेलनेन पञ्चविंशतिर्भङ्गा भवन्तीति भावः ॥सू० १॥

મૂલમ્-‘ચઉપ્પણસિણ ણં અંતે ! સ્વંધે કઢવન્ને કઢગંધે કઢ-
રસે કઢફાસે પન્નત્તે, જહા અટ્ટારસમસણ જાવ સિય ચઉફાસે

વચન રાખને સે નૌવાં અંગ હોતા હૈ, જૈસે-ભિન્ન દેશવર્તીં દો પરમાણુ
શીત ઓર સ્નિગ્ધ હોતે હૈં તથા એક અંશ ઉષ્ણ ઓર રુક્ષ હોતા હૈ ૯, હસ
ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે ચતુઃ સ્પર્શતાં કો લેકર નૌ અંગ હોતે હૈં હસક્રમ
સે સ્પર્શતાં કો આશ્રિત કરકે દો સ્પર્શ કે ૪, ત્રીન સ્પર્શ કે ચારહ ૧૨,
ઓર ચાર સ્પર્શ કે નૌ ૯, એસે ચાર ૪ ચારહ ૧૨ નૌ ૯, હન સવ કો ચિલાને
સે ત્રિપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં સ્પર્શતાં કો આશ્રિત કરકે ૨૫ પચીસ અંગ હો
જાતે હૈં ॥ સૂ૦ ૧ ॥

કે-ભિન્ન દેશવર્તીં-જૂદા જૂદા દેશમાં રહેલા એ પરમાણુ શીત અને સ્નિગ્ધ
હોય તથા એક અંશ ઉષ્ણ અને રુક્ષ થાય છે, આ ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધના
ચતુઃસ્પર્શપણને લઈને નવ ભંગો થાય છે. આ ત્રિપ્રદેશિક સ્કંધના ચાર
સ્પર્શપણને લઈને નવ ભંગો થાય છે. આ ક્રમથી સ્પર્શપણનો આશ્રય કરીને
એ સ્પર્શના ૪ ચાર ત્રણ સ્પર્શના ૧૨ અને ચાર સ્પર્શના ૯ નવ એમ આ
બધા ભળીને ત્રણ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં સ્પર્શતાનો આશ્રય કરીને ૨૫
પચીસ ભંગો બની જાય છે. ॥ સૂ. ૧ ॥

पन्नत्ते । जइ एगवन्ने सिय कालए जाव सुक्किल्लए ५ । जइ
दुवन्ने सिय कालए य नीलए य१, सिय कालए य नीलगा य२,
सिय कालगा य नीलए य३, सिय कालगा य नीलगा य४, सिय
कालए य लोहियए य, एत्थ वि चत्तारि भंगा । सिय कालए य
हालिदए य४, सिय कालए य सुक्किल्लए य४, सिय नीलए य
लोहियए य४, सिय नीलए य हालिदए य४, सिय
नीलए य सुक्किल्लए य४, सिय लोहियए य हालिदए य४,
सिय लोहियए य सुक्किल्लए य४, सिय हालिदए य सुक्कि-
ल्लए य । एवं एए दस दुया संजोगा भंगा पुण चत्तालीसं ४० । जइ
तिवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य१, सिय कालए
नीलए लोहियगा य२, सिय कालए य नीलगा य लोहियए य३,
सिय कालगा य नीलए य लोहियए य४, एए भंगा चत्तारि ४ ।
एवं कालनीलहालिदएहिं भंगा चत्तारि४, कालनीलसुक्कि-
ल्लएहिं भंगा चत्तारि४, काललोहियहालिदएहिं भंगा चत्तारि४,
काललोहियसुक्किल्लएहिं भंगा चत्तारि४, कालहालिदसुक्किल्लएहिं
भंगा चत्तारि४, नीललोहियहालिदएहिं भंगा चत्तारि४, नील-
लोहियसुक्किल्लएहिं भंगा चत्तारि४, नीलहालिदसुक्किल्लएहिं
भंगा चत्तारि४, लोहियहालिदसुक्किल्लएहिं भंगा चत्तारि-
एवं एए दस तियासंयोगा, एक्के संजोए चत्तारि
चत्तारि भंगा, सव्वे ते चत्तालीसं भंगा ४० । जइ चउ-
वन्ने सिय कालए नीलए लोहियए हालिदए य१, सिय कालए
नीलए लोहियए सुक्किल्लए य२, सिय कालए नीलए हालिदए

सुक्लिष्ट ए य३, सिय काल ए लोहिय ए हालिद ए सुक्लिष्ट ए य४, सिय
नील ए लोहिय ए हालिद ए सुक्लिष्ट ए य५, एवं ए ए चउक्कसंजोगे
पंवभंगा ए ए सव्वे नउई भंगा। जइ एगगंधे सिय सुब्भिगंधे
सिय दुब्भिगंधे य२, जइ दुगंधे सिय सुब्भिगंधे य दुब्भिगंधे य४।
रसा जहा वन्ना। जइ दुफासे जहेव परमाणुपोग्गले४। जह
तिफासे सव्वे सीए देसे निद्धे देसे लुक्खे१, सव्वे सीए देसे
निद्धे देसा लुक्खा२, सव्वे सीए देसा निद्धा देसे लुक्खे३,
सव्वे सीए देसा निद्धा देसा लुक्खा४, सव्वे उसिणे देसे निद्धे
देसे लुक्खे। एवं भंगा चत्तारि४। सव्वे निद्धे देसे सीए देसे
उसिणे४, सव्वे लुक्खे देसे सीए देसे उसिणे४, ए ए तिफासे
सोलसभंगा१६। जइ चउफासे देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे
देसे लुक्खे१, देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसा लुक्खा२,
देसे सीए देसे उसिणे देसा निद्धा देसे लुक्खे३, देसे सीए देसे
उसिणे देसा निद्धा देसा लुक्खा४, देसे सीए देसा उसिणा,
देसे निद्धे देसे लुक्खे५, देसे सीए देसा उसिणा देसे निद्धे
देसा लुक्खा६, देसे सीए देसा उसिणा देसा निद्धा देसे लुक्खे७,
देसे सीए देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा८, देसा सीया
देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे९, एवं ए ए चउफासे सोलस
भंगा भाणियव्वा जाव देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा
देसा लुक्खा सव्वे ते फासेसु छत्तीसं भंगा ॥सू० २॥

छाया—चतुःपदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः कतिवर्णः कतिगन्धः कति-
रसः कतिस्पर्शः प्रज्ञप्तः ? यथा अष्टादशशते यावत् स्यात् चतुःस्पर्शीः प्रज्ञप्तः ।
यदि एकवर्णः स्यात् कृष्णश्च यावत् शुक्लः ५, यदि द्विवर्णः स्यात् कृष्णश्च

नीलश्च १, स्यात् कृष्णश्च नीलाश्च २, स्यात् कृष्णाश्च नीलश्च ३, स्यात् कृष्णाश्च नीलाश्च ४, स्यात् कृष्णश्च लोहितश्च अत्रापि चत्वारो भङ्गाः, स्यात् कृष्णश्च हारिद्रश्च ४, स्यात् कृष्णश्च शुक्लश्च ४, स्यात् नीलश्च लोहितश्च ४, स्यात् नीलश्च हारिद्रश्च ४, स्यात् नीलश्च शुक्लश्च ४, स्यात् लोहितश्च हारिद्रश्च ४, स्यात् लोहितश्च शुक्लश्च ४, स्यात् हारिद्रश्च शुक्लश्च ४, एवमेते दश द्विकसंयोगा भङ्गाः, पुनश्चत्वारिंशत् ४० । यदि त्रिवर्णः स्यात् कृष्णश्च नीलश्च लोहितश्च १, स्यात् कृष्णश्च नीलश्च लोहिताश्च २, स्यात् कृष्णश्च नीलाश्च लोहितश्च ३, स्यात् कृष्णाश्च नीलश्च लोहितश्च ४, एते भङ्गाश्चत्वारः ४ । एवं कृष्णनीलहारिद्रैर्भङ्गाश्चत्वारः ४, कृष्णनीलशुक्लैर्भङ्गाश्चत्वारः ४, कृष्णलोहितहारिद्रैश्चत्वारो भङ्गाः ४, कृष्णलोहितशुक्लैश्चत्वारो भङ्गाः ४, कृष्णहारिद्रशुक्लैर्भङ्गाश्चत्वारः ४, नीललोहितहारिद्रैर्भङ्गाश्चत्वारः ४, नीललोहितशुक्लैर्भङ्गाश्चत्वारः ४, नीलहारिद्रशुक्लैर्भङ्गाश्चत्वारः ४, लोहितहारिद्रशुक्लैर्भङ्गाश्चत्वारः ४ । एवमेते दशत्रिसंयोगाः, एकैकसंयोगे चत्वारो भङ्गाः सर्वे ते चत्वारिंशद्भङ्गाः ४० । यदि चतुर्वर्णः स्यात् कृष्णश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च १, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च शुक्लश्च २, स्यात् कालश्च नीलश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च ३, स्यात् कालश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च ४, स्यात् नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च ५ । एवमेते चतुष्कसंयोगे पञ्चभङ्गाः । एते सर्वे नवतिर्भङ्गाः । यदि एकगन्धः स्यात् सुरभिगन्धः स्यात् दुरभिगन्धश्च । यदि द्विगन्धः स्यात् सुरभिगन्धः दुरभिगन्धश्च । रसा यथा वर्णाः । यदि द्विस्पर्शः यथैव परमाणुपुद्गलः ४ । यदि त्रिस्पर्शः सर्वः शीतो देशः स्निग्धः देशो रूक्षः १, सर्वः शीतः देशः स्निग्धा देशा रूक्षाः २, सर्वः शीतो देशाः स्निग्धाः देशो रूक्षः ३, सर्वः शीतः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः ४, सर्व उष्णः देशः स्निग्धः देशो रूक्षः, एवं भङ्गाश्चत्वारः ४ । सर्वः स्निग्धः देशः शीतः देश उष्णः ४ । सर्वो रूक्षः देशः शीतो देश उष्णः ४, एते त्रिस्पर्शे षोडशभङ्गाः १६ । यदि चतुस्पर्शः देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धः देशो रूक्षः १, देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशा रूक्षाः २, देशः शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धाः, देशो रूक्षः ३, देशः शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः ४, देशः शीतो देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशो रूक्षः ५, देशः शीतो देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशा रूक्षाः ६, देशः शीतो देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः ७, देशः शीतो देशाः उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः ८, देशाः शीताः देश उष्णो देशः स्निग्धो देशोरूक्षः ९, एवमेते चतुस्पर्शे षोडश भङ्गा भणितव्याः यावद्देशाः शीता देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशाः रूक्षाः, सर्वे एते स्पर्शेषु पट्त्रिंशद्भङ्गाः ॥ सू० २॥

ટીકા—‘ચત્વર્ણિણં મંતે ! સ્વંધે કઙ્કવન્ને કઙ્કસે કઙ્કાસે પન્નત્તે ?’ ચતુઃ પ્રદેશિકઃ સ્વલુ મદન્ત ! સ્કન્ધઃ કતિવર્ણઃ કતિગન્ધઃ કતિરસઃ કતિસ્પર્શઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ?, ચત્વારઃ પ્રદેશાઃ પરમાણવોઽવ્યવતયા વિદ્યન્તે યસ્ય સ્કન્ધઃ સ્યાવ્યવિનઃ સ ચતુઃ પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ તસ્મિન્ વર્ણગન્ધરસસ્પર્શાઃ કિયન્તો વિદ્યન્તે ? इति प्रश्नः, भगवानाह—‘जहा’ इत्यादि, ‘जहा अट्टारसमसए जाव चउ-फासे पन्नत्ते’ यथाऽण्टादशशते षण्ठोद्देशके यावत् स्यात् चतुः स्पर्शः प्रज्ञप्तः, तथाहि—तत्रत्यं प्रकरणम् ‘सिय एगवन्ने सिय दुवण्णे सिय तिवण्णे सिय चउवण्णे, सिय एगगंधे सिय दुगंधे, सियएगरसे जाव चउरसे, सिय दुफासे जाव चउफासे’

‘ચત્વર્ણિણં મંતે ! સ્વંધે’ હસ્યાદિ

ટીકાર્થ—इस सूत्र द्वारा गौतम ने प्रभु से चतुः प्रदेशिक स्कन्ध कितने वर्णादि वाला होता है ऐसा प्रश्न किया है और प्रभु ने इस प्रश्न का उत्तर दिया है यह प्रकट किया गया है—‘चतुर्वर्णिणं मंते ? स्वंधे कङ्कवन्ने कङ्क गंधे कङ्कसे कङ्कासे पन्नत्ते’ हे भद्रन्त ! अवयव रूप से चार प्रदेश परमाणु जिसके होते हैं ऐसे उस चतुः प्रदेशिक स्कन्ध रूप अवयवी में वर्ण, गन्ध, रस और स्पर्श कितने होते हैं ? ऐसी यह प्रश्न है इसके उत्तर में प्रभु ने कहा है—‘जहा अट्टारसमसए जाव चउफासे पन्नत्ते’ हे गौतम ! जैसा अठारहवें शतक में यावत् वह चार स्पर्श वाला होता है यहाँ तक कहा गया है वैसा ही यहाँ पर भी कह लेना चाहिये वहाँ का प्रकार ऐसा है—सिय एगवन्ने सिय दुवण्णे सिय तिवण्णे सिय चउवण्णे

‘ચત્વર્ણિણં મંતે ! સ્વંધે’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધ કેટલા વર્ણાદિવાળા હોય છે ? એ પ્રમાણેનો પ્રશ્ન કરે છે. અને પ્રભુએ તેનો ઉત્તર આપ્યો છે. એ વાત પ્રગટ કરી છે. ગૌતમ સ્વામી પ્રભુને પૂછે છે કે—‘ચત્વર્ણિણં મંતે ! સ્વંધે કઙ્કવન્ને, કઙ્કસે કઙ્કાસે પન્નત્તે ?’ હે ભગવન્ અવયવ રૂપથી ચાર પ્રદેશ પરમાણુ જેનો હોય છે, એવા તે ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધ રૂપ અવયવીમાં કેટલા વર્ણો હોય છે ? કેટલા ગંધો હોય છે ? કેટલા રસો હોય છે ? અને કેટલા સ્પર્શો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—‘જહા અટ્ટારસમસએ જાવ ચઉફાસે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! અઠારમા શતકના યાવત્ તે ચાર સ્પર્શવાળા હોય છે. અહિયાં સુધીનું કથન સમજી લેવું ત્યાંનું તે કથન આ પ્રમાણે છે.—‘સિય એગવણ્ણે, સિય દુવણ્ણે, સિય તિવણ્ણે, સિય ચઉવણ્ણે,

સ્યાત્ એકવર્ણશ્ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ, સ્યાત્ દ્વિવર્ણઃ સ્યાત્ ત્રિવર્ણઃ સ્યાત્ ચતુર્વર્ણઃ, સ્યાત્ એકગન્ધઃ સ્યાત્ દ્વિગન્ધઃ, સ્યાત્ એકરસો યાવચ્ચતુરસઃ, સ્યાદ્ દ્વિસ્પર્શો યાવચ્ચતુ સ્પર્શશ્ચિત્ । ‘જઈ એગવન્ને સિય કાલણ જાવ સુક્કિલણ’ યદિ એકવર્ણશ્ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ ચતુર્ણામપિ પ્રદેશાનાં સમાનજાતીય વર્ણવત્વાત્ તદા સ્યાત્-કદાચિત્ કાલઃ કૃષ્ણઃ, યાવત્ શુક્લો યાવત્પદેન કદાચિત્ નીલઃ કદાચિત્ લોહિતઃ કદાચિત્ પીતઃ કદાચિત્ શુક્લશ્ચ । ‘જઈ દુવન્ને’ યદિ દ્વિવર્ણો-વર્ણદ્વયવાન્ ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા ‘સિયકાલણ ય નીલણ ય’ સ્યાત્-કદા-‘સિય એગગંધે, સિય દુગંધે સિય એગરસે જાવ ચરસે સિય દુફાસે જાવ ચરુફાસે’ ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધ કદાચિત્ એક વર્ણ વાળા કદાચિત્ દો વર્ણો વાળા, કદાચિત્ ત્રીવર્ણો વાળા, કદાચિત્ ચાર વર્ણો વાળા, કદાચિત્ એક ગંધ વાળા, કદાચિત્ દો ગંધો વાળા, કદાચિત્ એકરસ વાળા યાવત્ ચાર રસવાળા, કદાચિત્ દો સ્પર્શો વાળા યાવત્ ચાર સ્પર્શો વાળા હોતા હૈં હસ સમાન્ય કથન કા વિશેષ સ્પષ્ટ અર્થ કરને કે નિમિત્ત પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં-‘જઈ એગવન્ને સિય કાલણ જાવ સુક્કિલણ’ હે ગૌતમ! યદિ વહ ચતુઃ પ્રદેશિક સ્કન્ધ એક વર્ણ વાળા હોતા હૈં તો વહ હસ પ્રકાર સે એક વર્ણ વાળા હો સકતા હૈં-કદાચિત્ વહ કાલા ભી હો સકતા હૈં, યાવત્ કદાચિત્ વહ નીલા ભી હો સકતા હૈં, કદાચિત્ વહ લાલ ભી હો સકતા હૈં, કદાચિત્ વહ પીલા ભી હો સકતા હૈં ઓર કદાચિત્ વહ શુક્લ ભી હો સકતા હૈં ચારો પ્રદેશો કો સમાન જાતીય વર્ણ વાળા હોને સે યહાં પર એક વર્ણ વસ્તા પ્રકટ કી ગઈ હૈં ‘જઈ દુવન્ને

સિય એગ ગંધે’ સિય દુગંધે, સિય એગરસે, જાવ ચરસે સિય દુફાસે જાવ ચરુફાસે’ ચાર પ્રદેશવાળો સ્કંધ કોઈવાર એક વર્ણુવાળો, કોઈવાર બે વર્ણુવાળો કોઈવાર ત્રણ વર્ણુવાળો કોઈવાર ચાર વર્ણુવાળો, કોઈવાર એક ગંધવાળો કોઈવાર બે ગંધવાળો કોઈવાર એક રસવાળો યાવત્ ચાર રસવાળો કોઈવાર બે સ્પર્શવાળો યાવત્ ચાર સ્પર્શવાળો હોય છે. આ સામાન્ય કથનને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે-‘જઈ એગવન્ને સિય કાલણ જાવ સુક્કિલણ’ હે ગૌતમ! બે તે ચાર પ્રદેશવાળો સ્કંધ એક વર્ણુવાળો હોય છે, તો તે આ રીતે એક વર્ણુવાળો હોઈ શકે છે. કદાચિત્ તે કૃષ્ણ વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે, યાવત્ કદાચિત્ તે નીલ વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે, યાવત્ કદાચિત્ તે લાલ વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને કદાચિત્ પીળા વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને કદાચિત્ તે ઘોળા વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. ચારે પ્રદેશો એક જ ભતના વર્ણુવાળા હોવાથી અહિંયાં એક વર્ણુપણુ કહેલ છે.

ચિત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ પ્રદેશદ્વયે કાલત્વં પ્રદેશદ્વયે નીલત્વં ચેતિ પ્રથમો ભક્તઃ ૧ ।
 'સિય કાલૈ ય નીલગા ય' સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલકાશ્ચ, એકઃ પ્રદેશઃ કૃષ્ણઃ પ્રદેશત્રયં
 ચ નીલમિતિ દ્વિતીયો ભક્તઃ ૨ । 'સિય કાલગા ય નીલૈ ય' સ્યાત્ કાલકાશ્ચ
 નીલશ્ચ પ્રદેશત્રયસ્ય કૃષ્ણત્વમેકસ્મિન્ પ્રદેશે નીલત્વમિતિ તૃતીયો ભક્તઃ ૩ ।
 'સિય કાલગા ય નીલગા ય' સ્યાત્-કદાચિત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ, તત્ર બહવોઽંશઃ
 કૃષ્ણાઃ, બહવોઽંશા નીલા इति કૃત્વા ચતુર્થો ભક્તો ભવતિ કૃષ્ણનીલયોઃ પરસ્પર
 વ્યત્યાસેનેતિ ૪ । 'સિય કાલૈ ય લોહિયૈ ય' સ્યાત્-કદાચિત્ કાલશ્ચ લોહિ-
 ત્થેતિ કાલલોહિતવદિતો ભક્તઃ । 'एत्य वि चत्वारि भंगा' अत्रापि काललोहि-

'यदि वह चतुःप्रदेशिक स्कन्ध दो वर्णों वाला होता है तो वह इस प्रकार
 से दो वर्णों वाला हो सकता है 'सि य काल ए य नील ए य' दो प्रदेशों में
 वह कदाचित् कृष्ण वर्ण वाला भी हो सकता है और दो में नील वर्ण
 वाला भी हो सकता है यह प्रथम अंग है 'सि य काल ए य नील गाय २'
 कदाचित् वह एक देश में काला भी हो सकता है और तीन प्रदेशों में नीला
 भी हो सकता है यह द्वितीय अंग है । 'सि य काल गाय नील ए य ३' कदा
 चित् उसके तीन प्रदेश कृष्ण वर्ण वाले हो सकते हैं और एक प्रदेश
 उसका नीला भी हो सकता है । 'सि य काल गाय नील गाय' अनेक अंश
 उसके कदाचित् कृष्ण हो सकते हैं और अनेक अंश नीले भी हो सकते
 हैं इस प्रकार से कृष्ण गुण की मुख्यता लेकर और नील गुण को उसके
 साथ योजित कर ४ अंग हुए हैं । अब कृष्ण वर्ण के साथ लोहित
 वर्ण को योजित करके जो ४ अंग बनते हैं वे प्रकट किये जाते हैं-'सि य

'जइ हुक्कने' જે તે ચાર પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ જે વર્ણવાળો હોય છે. તે તે આ
 પ્રમાણે હોઈ શકે છે. 'સિય કાલૈ ય નીલૈ ય' તે કદાચિત્ જે પ્રદેશોમાં કાળા
 વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને જે પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ
 શકે છે. આ પડેલો ભંગ છે. ૧ 'સિય કાલૈ ય નીલગા ય' ૨ કદાચિત્ તે
 એક દેશમાં કાળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને ત્રણ પ્રદેશોમાં નીલા-
 વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. આ રીતેના આ બીજો ભંગ છે. ૨ 'સિય
 કાલગા ય નીલૈ ય ૩' કદાચિત્ તેના ત્રણ પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળા હોઈ શકે છે
 અને તેના એક પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩
 'સિય કાલગા ય નીલગા ય ૪' તેના અનેક અંશો કદાચિત્ કૃષ્ણ વર્ણવાળા પણ
 હોય છે. અને અનેક અંશો નીલ વર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે. આ રીતે
 કૃષ્ણ ગુણની મુખ્યતામાં નીલ ગુણને તેની સાથે યોજવાથી ઉપર કહ્યા
 પ્રમાણેના ચાર ભંગો બને છે.

હવે કૃષ્ણ વર્ણ સાથે લાલ વર્ણને યોજીને જે ચાર ૪ ભંગો બને છે
 તે બતાવવામાં આવે છે. 'સિય કાલૈ ય લોહિયૈ ય' કદાચિત્ તેના જે પ્રદેશો

સ્યાત્ એકવર્ણશ્ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ, સ્યાત્ દ્વિવર્ણઃ સ્યાત્ ત્રિવર્ણઃ સ્યાત્ ચતુર્વર્ણઃ, સ્યાત્ એકગન્ધઃ સ્યાત્ દ્વિગન્ધઃ. સ્યાત્ એકરસો યાવચ્ચતુરસઃ, સ્યાદ્ દ્વિસ્પર્શો યાવચ્ચતુ સ્પર્શઃ. 'જહ્ એગવન્ને સિય કાલ્ણ જાવ સુક્કિલ્ણ' યદિ એકવર્ણશ્ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ ચતુર્ણામપિ પ્રદેશાનાં સમાનજાતીય વર્ણવત્વાત્ તદા સ્યાત્-કદાચિત્ કાલઃ કૃગ્ગઃ, યાવત્ શુક્લો યાવત્પદેન કદાચિત્ નીલઃ કદાચિત્ લોહિતઃ કદાચિત્ પીતઃ કદાચિત્ શુક્લથ. 'જહ્ દુવન્ને' યદિ દ્વિવર્ણ-વર્ણદ્વયવાત્ ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા 'સિયકાલ્ણ ય નીલ્ણ ચ' સ્યાત્-કદા-

'સિય એગગંધે, સિય દુગંધે સિય એગરસે જાવ ચતુરસે સિય દુપાસે જાવ ચતુપાસે' ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધ કદાચિત્ એક વર્ણ વાળા કદાચિત્ દો વર્ણો વાળા, કદાચિત્ ત્રીવર્ણો વાળા, કદાચિત્ ચાર વર્ણો વાળા, કદાચિત્ એક ગંધ વાળા, કદાચિત્ દો ગંધો વાળા, કદાચિત્ એકરસ વાળા યાવત્ ચાર રસવાળા, કદાચિત્ દો સ્પર્શો વાળા યાવત્ ચાર સ્પર્શો વાળા હોતા હૈં. હસ સમાન્ય કથન કા વિશેષ સ્પષ્ટ અર્થ કરને કે નિમિત્ત પ્રભુ ગૌતમ સે કહતે હૈં- 'જહ્ એગવન્ને સિય કાલ્ણ જાવ સુક્કિલ્ણ' હે ગૌતમ! યદિ વહ ચતુઃ પ્રદેશિક સ્કન્ધ એક વર્ણ વાળા હોતા હૈં તો વહ હસ પ્રકાર સે એક વર્ણ વાળા હો સકતા હૈં-કદાચિત્ વહ કાલા મી હો સકતા હૈં, યાવત્ કદાચિત્ વહ નીલા મી હો સકતા હૈં, કદાચિત્ વહ લાલ મી હો સકતા હૈં, કદાચિત્ વહ પીલા મી હો સકતા હૈં. ઓર કદાચિત્ વહ શુક્લ મી હો સકતા હૈં ચારો પ્રદેશો કો સમાન જાતીય વર્ણ વાળા હોને સે યહાં પર એક વર્ણ વત્તા પ્રકટ કી ગઈ હૈં 'જહ્ દુવન્ને

સિય એગ ગંધે, સિય દુગંધે, સિય એગરસે, જાવ ચતુરસે સિય દુપાસે જાવ ચતુપાસે' ચાર પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ હોઈવાર એક વર્ણવાળો, હોઈવાર બે વર્ણવાળો. હોઈવાર ત્રણ વર્ણવાળો. હોઈવાર ચાર વર્ણવાળો, હોઈવાર એક ગંધવાળો. હોઈવાર બે ગંધવાળો. હોઈવાર એક રસવાળો યાવત્ ચાર રસવાળો. હોઈવાર બે સ્પર્શવાળો. યાવત્ ચાર સ્પર્શવાળો. હોય છે. આ સામાન્ય કથનને વધારે સ્પષ્ટ કરવા માટે પ્રભુ ગૌતમ સ્વામીને કહે છે કે- 'જહ્ એગવન્ને સિય કાલ્ણ જાવ સુક્કિલ્ણ' હે ગૌતમ! બે તે ચાર પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એક વર્ણવાળો હોય છે, તે તે આ રીતે એક વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. કદાચિત્ તે કૃષ્ણ વર્ણવાળો. પણ હોઈ શકે છે, યાવત્ કદાચિત્ તે નીલ વર્ણવાળો. પણ હોઈ શકે છે, યાવત્ કદાચિત્ તે લાલ વર્ણવાળો. પણ હોઈ શકે છે. અને કદાચિત્ પીળા વર્ણવાળો. પણ હોઈ શકે છે. અને કદાચિત્ તે ઘોળા વર્ણવાળો. પણ હોઈ શકે છે. ચારે પ્રદેશો એક જ ભતના વર્ણવાળો હોવાથી અહિયાં એક વર્ણ પણ કહેલ છે.

ચિત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ પ્રદેશદ્વયે કાલત્વં પ્રદેશદ્વયે નીલત્વં ચેતિ પ્રથમો ભક્તઃ ૧ ।
 'સિય કાલૈ ય નીલગા ય' સ્યાદ્ કાલશ્ચ નીલકાશ્ચ, એકઃ પ્રદેશઃ કૃષ્ણઃ પ્રદેશત્રયં
 ચ નીલમિતિ દ્વિતીયો ભક્તઃ ૨ । 'સિય કાલગા ય નીલૈ ય' સ્યાત્ કાલકાશ્ચ
 નીલશ્ચ પ્રદેશત્રયસ્ય કૃષ્ણત્વમેકસ્મિન્ પ્રદેશે નીલત્વમિતિ તૃતીયો ભક્તઃ ૩ ।
 'સિય કાલગા ય નીલગા ય' સ્યાત્-કદાચિત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ, તત્ર વહ્વોડંશાઃ
 કૃષ્ણાઃ, વહ્વોડંશા નીલા इति कृत्वा चतुर्थो भक्तो भवति कृष्णनीलयोः परस्पर
 व्यत्यासेनेति ४ । 'સિય કાલૈ ય લોહિયૈ ય' સ્યાત્-કદાચિત્ કાલશ્ચ લોહિ-
 ત્થેતિ કાલલોહિતચરિતો ભક્તઃ । 'एत्थं चि चत्तारि भंगा' अत्रापि काललोहि-

'જદિ વહ ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધ દો વર્ણો' વાલા હોતા હૈ તો વહ હસ પ્રકાર
 સે દો વર્ણો' વાલા હો સ્કતા હૈ 'સિય કાલૈ ય નીલૈ ય' દો પ્રદેશો' મેં
 વહ કદાચિત્ કૃષ્ણ વર્ણ વાલા મી હો સ્કતા હૈ ઓર દો મેં નીલ વર્ણ
 વાલા મી હો સ્કતા હૈ યહ પ્રથમ અંગ હૈ 'સિય કાલૈ ય નીલગા ય ૨'
 કદાચિત્ વહ એકદેશ મેં કાલા મી હો સ્કતા હૈ ઓર ત્રીન પ્રદેશો' મેં નીલા
 મી હો સ્કતા હૈ યહ દ્વિતીય અંગ હૈ । 'સિય કાલગા ય નીલૈ ય ૩' કદા
 ચિત્ ઉસકે ત્રીન પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણ વાલે હો સ્કતે હૈ ઓર એક પ્રદેશ
 ઉસકા નીલા મી હો સ્કતા હૈ । 'સિય કાલગા ય નીલગા ય' અનેક અંશ
 ઉસકે કદાચિત્ કૃષ્ણ હો સ્કતે હૈ ઓર અનેક અંશ નીલે મી હો સ્કતે
 હૈ હસ પ્રકાર સે કૃષ્ણ ગુણ કી મુખ્યતા લેકર ઓર નીલ ગુણ કો ઉસકે
 સાથ યોજિત કર ૪ ભંગ હુએ હૈ । અબ કૃષ્ણવર્ણ કે સાથ લોહિત
 વર્ણ કો યોજિત કરકે જો ૪ ભંગ બનતે હૈ વે પ્રકટ કિયે જાતે હૈ-'સિય

'जइ दुवन्ने' जे ते चार प्रदेशवाणे स्क्ंध जे वर्णवाणे डोय छे. ते ते आ
 प्रमाणे डोय शके छे. 'सिय कालै य नीलै य' ते कदाचित् जे प्रदेशोभां काणा
 वर्णवाणे पणु डोय शके छे. अने जे प्रदेशोभां नील वर्णवाणा पणु डोय
 शके छे. आ पडेवो ल'ग छे. १ 'सिय कालै य नीलगा य' २ कदाचित् ते
 ओक देशभां काणा वर्णवाणे पणु डोय शके छे. अने त्रणु प्रदेशोभां नीला-
 वर्णवाणे डोय शके छे. आ रीतने आ भीने ल'ग छे. २ 'सिय
 कालगा य नीलै य ३' कदाचित् तेना त्रणु प्रदेश काणा वर्णवाणा डोय शके छे
 अने तेना ओक प्रदेश नील वर्णवाणे पणु डोय शके छे. आ त्रीने ल'ग छे. ३
 'सिय कालगा य नीलगा य ४' तेना अनेक अ'शो कदाचित् कृष्ण वर्णवाणा पणु
 डोय छे. अने अनेक अ'शो नील वर्णवाणा पणु डोय शके छे. आ रीते
 कृष्ण गुणनी मुख्यताभां नील गुणने तेनी साथे योजवाथी उपर कद्या
 प्रमाणेना चार ल'गो अने छे.

इवे कृष्ण वर्ण साथे लाल वर्णने योजने जे चार ४ ल'गो अने छे
 ते अताववामां आवे छे. 'सिय कालै य लोहियै य' कदाचित् तेना जे प्रदेशो

તેડપિ કૃષ્ણનીચર ટિવરન્ ચત્વારો મઙ્ગા યવન્તિ તથાહિ-કદાચિત્ કાલશ્ચ લોહિ
તશ્ચ પ્રદેશદ્વયસ્ય કૃષ્ણત્વાત્ પ્રદેશદ્વયસ્ય લોહિત્વાદિત્યેકો મઙ્ગઃ ॥ સ્વાત્ કાલશ્ચ
લોહિતાચ્ચ પ્રદેશૈકસ્ય કૃષ્ણત્વાત્ પ્રદેશત્રયસ્ય ચ લોહિતત્વાદિતિ દ્વિતીયો મંગઃ
૨ । સ્વાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ પ્રદેશાનાં કૃષ્ણત્વાત્ પ્રદેશસ્ય ચ લોહિતત્વાદિતિ
તૃતીયો મંગઃ ૩ । સ્વાત્ કાલશ્ચ લોહિતાશ્ચ, તત્ર વહ્વોડ્શાઃ કૃષ્ણાઃ, વહ્વો-
ડ્શા લોહિતા ઇતિ ચતુર્થો મંગઃ ૪ । એવમત્રાપિ ચત્વારો મંગા ભવન્તીઃ । 'સિપ
કાલણ ય હાલિદ્વ ય' સ્વાત્-કદાચિત્ કાલશ્ચ પીતશ્ચ અત્રાપિ ચત્વારો મંગા
સ્તથાહિ-સ્વાત્ કાલશ્ચ પીતશ્ચેત્યેકઃ ૧ સ્વાત્ કાલશ્ચ પીતાશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨,
સ્વાત્ કાલશ્ચ પીતશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્વાત્ કાલશ્ચ પીતાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪ । इत्येवं

કાલણ ય લોહિયણ ય' કદાચિત્ ઉસકે દો પ્રદેશ કાલે હો સકતે હૈં ઔર
દો પ્રદેશ લાલ બી હો સકતે હૈં હસ પ્રકાર કા યહ પ્રથમ મંગ હૈ 'સ્વાત્
કાલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૨' કદાચિત્ વહ એક પ્રદેશ મેં કાલા બી હો સકતા
હૈં અનેક પ્રદેશોં મેં-૩ પ્રદેશોં મેં-લાલ બી હો સકતા હૈં 'સ્વાત્ કાલશ્ચ
લોહિતશ્ચ ૩' કદાચિત્ વહ અપને ૩ પ્રદેશ મેં કાલા હો સકતા હૈં ઔર એક
પ્રદેશ મેં લાલ બી હો સકતા હૈં ૩ 'સ્વાત્ કાલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૪' અનેક અંશ
ઉસકે કાલે હો સકતે હૈં ઔર અનેક અંશ ઉસકે લાલ બી હો સકતે ૪
કૃષ્ણ વર્ણ કે સાથ પીત વર્ણ કો યોજિત કરકે જો ૪ મંગ બનતે હૈં વે હસ
પ્રકાર સે હૈં- 'સિપ કાલણ ય હાલિદ્વ ય ૧' કદાચિત્ વહ દો પ્રદેશોં
મેં કાલા હો સકતા હૈં ઔર દો પ્રદેશોં મેં પીલા બી હો સકતા હૈં 'સ્વાત્
કાલશ્ચ પીતાશ્ચ ૨' કદાચિત્ વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા હો સકતા
હૈં ઔર અપને ૩ પ્રદેશ મેં પીત વર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈં ૨ 'સ્વાત્

કાળા વર્ણના હોય શકે છે. અને જે પ્રદેશો લાલ વર્ણના પણ હોય છે. આ રીતે
આ પહેલો ભંગ છે. 'સ્વાત્ કાલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૨' કદાચિત્ તે એક પ્રદેશમાં
કૃષ્ણ વર્ણવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં એટલે કે ૩ ત્રણ પ્રદેશોમાં
લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૨ 'સ્વાત્ કાલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૩' કદાચિત્ તે
પોતાના ૩ ત્રણ પ્રદેશોમાં કૃષ્ણ વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. અને એક પ્રદેશમાં
લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૩ 'સ્વાત્ કાલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૪' તેના અનેક
અંશો કૃષ્ણ વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. તેમજ તેના અનેક અંશો લાલ વર્ણવાળો
પણ હોઈ શકે છે. ૪ કૃષ્ણ વર્ણની સાથે પીળા વર્ણને યોજવાથી જે ચાર ભંગો
બને છે, તે આ પ્રમાણે છે. 'સિપ કાલણ ય હાલિદ્વ ય ૧' કદાચિત્ તે પોતાના
જે પ્રદેશોમાં કૃષ્ણવર્ણવાળો હોઈ શકે છે. અને જે પ્રદેશોમાં પીળા પણ હોઈ
શકે છે. ૧ સ્વાત્ કાલશ્ચ પીતાશ્ચ ૨' કદાચિત્ તે એક પ્રદેશમાં કૃષ્ણ વર્ણવાળો
હોઈ શકે છે. અને પોતાના ૩ ત્રણ પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે

ચત્વારો મંગા ભવન્તીતિ । ‘સિય કાલણ ય સુક્લિલણ ય’ સ્યાત્-કદાચિત્ કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ અત્રાપિ ચત્વારો મંગાઃ, તથાહિ-સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨, સ્યાત્ કાલાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩, સ્યાત્ કાલાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, एवं ચત્વારો મંગા અત્રાપીતિ ભાવઃ । ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય’ સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ અત્રાપિ ચત્વારો મંગાઃ તથાહિ-સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ પ્રદેશયોર્નીલ-ત્વાત્ પ્રદેશયોર્લોહિતત્વાच्च ૧, સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ પ્રદેશસ્ય નીલત્વાત્ પ્રદેશનાં લોહિતત્વાદિતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ પ્રદેશત્રયસ્ય નીલ-ત્વાત્ પ્રદેશમાત્રસ્ય લોહિતત્વાદિતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચેતિ ચતુ-

કાલાશ્ચ પીતાશ્ચ ૩’ કદાચિત્ વહુ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કાલા હો સકતા હૈં ઓરે એક પ્રદેશ મેં પીલા બી હો સકતા હૈં ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ પીતાશ્ચ ૪’ કદાચિત્ ઉસકે વહુત સે અંશ કાલે હો સકતે હૈં ઓરે કદાચિત્ વહુત સે અંશ પીલે બી હો સકતે હૈં ૪ ‘સિય કાલણ ય સુક્લિલણ ય ૧, ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૨, સ્યાત્ કાલાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩, સ્યાત્ કાલાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૪’ હસ પ્રકાર યે ચાર અંગ કૃષ્ણવર્ણ કે સાથ શુક્લવર્ણ કો યુક્ત કરકે બને હૈં હસકો અર્થ સ્પષ્ટ હૈં અબ નીલ ઓરે લોહિત કો યુક્ત કરકે જો ચાર અંગ બનતે હૈં વે હસ પ્રકાર સે હૈં-‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય ૧’ હસ અંગ મેં ઉસકે દો પ્રદેશોં મેં કદાચિત્ નીલ વર્ણ હો સકતા હૈં ઓરે દો પ્રદેશોં મેં લાલ વર્ણ બી હો સકતા હૈં ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય ૨’ હસ અંગ મેં ઉસકો એક પ્રદેશ નીલ વર્ણ કા હો સકતા હૈં ઓરે ૩

શકે છે. ૨, ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ પીતાશ્ચ’ કદાચિત્ તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કૃષ્ણ વર્ણવાળો હોઈ શકે છે અને એક પ્રદેશમાં પીળા પણ હોય છે. ૩ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ પીતાશ્ચ ૪’ કદાચ તેના ઘણા અંશો કાળા હોઈ શકે છે. અને ઘણા અંશો પીળા પણ હોઈ શકે છે. ૪ ‘સિય કાલણ ય સુક્લિલણ ય ૧ સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧ સ્યાત્ કાલાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨ સ્યાત્ કાલાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૩ સ્યાત્ કાલાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૪’ આ રીતના આ ચાર ભંગો કૃષ્ણ વર્ણની સાથે યુક્ત-શ્વેત વર્ણની યોજના કરીને બને છે.

હવે નીલ વર્ણ અને લાલ વર્ણને યોજીને જે ચાર ભંગો બને છે તે આ પ્રમાણે છે. ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય ૧’ આ પહેલા ભંગમાં તેના બે પ્રદેશો કદાચ નીલ વર્ણવાળા હોઈ શકે છે. અને બે પ્રદેશો કદાચ લાલ વર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે. ૧ ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય ૨’ આ બીજા ભંગમાં તેના એક પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. અને ૩ ત્રણ પ્રદેશો લાલ વર્ણવાળા પણ

ર્થસ્તદેવં ચત્વારો મંગા મવન્તીતિ । ‘સિય નીલણ્ ય હાલિદ્વણ્ ચ ૪’ સ્યાત્ નીલશ્ચ પીતશ્ચ ૪, અત્રાપિ ચત્વારો મંગાઃ, સ્યાત્ નીલશ્ચ સ્યાત્ પીતશ્ચ પ્રદેશદ્વયસ્ય નીલત્વાત્ પ્રદેશદ્વયસ્ય ચ પીતત્વાદિતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ નીલશ્ચ પીતાશ્ચ પ્રદેશમાત્રસ્ય નીલત્વાત્ પ્રદેશત્રયાણાં લોહિત્વાદિતિ દ્વિતીયો મંગઃ ૨, સ્યાત્ નીલાશ્ચ પીતશ્ચ પ્રદેશનાં નીલત્વાત્ પ્રદેશમાત્રસ્ય ચ પીતત્વાદિતિ તૃતીયો મંગઃ ૩, સ્યાત્ નીલાશ્ચ પીતાશ્ચેતિ ચતુર્થો મંગસ્તદેવમિદ્ધાપિ ચત્વારો મંગા इति ૪ । ‘સિય નીલણ્ ય છુક્લિલણ્ ય’ સ્યાત્ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ અત્રાપિ ચત્વારો મંગાસ્તથાદિ-સ્યાત્ નીલશ્ચ

પ્રદેશ લાલ વર્ણ કે બી હો સકતે હિ ‘સિય નીલગા ય લોહિણ ચ ૩’ હસ મંગ મેં ઉલ્લકે ૩ પ્રદેશ નીલે હો સકતે હિં ઔર ૧ પ્રદેશ ઉલ્લકા લાલ બી હો સકતા હૈ ૩ ‘સિય નીલગા ય લોહિયગા ય ૪’ હસ ચતુર્થ મંગ મેં ઉલ્લકે ઘટ્ટત સે અંશ નીલે હો સકતે હિં ઔર ઘટ્ટત સે અંશ લાલ બી હો સકતે હિં ‘સિય નીલણ્ ય હાલિદ્વણ્ ય ૧’ દો પ્રદેશોં મેં નીલ ઔર દો પ્રદેશોં મેં પીતવા હોને કી સંભાવના સે યહ પ્રથમ અંગ બના હૈ ‘સ્યાત્ નીલશ્ચ પીતાશ્ચ ૨’ એક પ્રદેશ મેં નીલ કી સંભાવના સે ઔર ૩ પ્રદેશોં મેં પીત વર્ણ કી સંભાવના સે યહ દ્વિતીય અંગ બના હૈ ‘સ્યાત્ નીલાશ્ચ પીતશ્ચ ૩’ પ્રદેશોં મેં નીલ વર્ણ કી સંભાવના સે ઔર એક પ્રદેશ મેં પીત વર્ણ કી સંભાવના સે યહ તૃતીય અંગ બના હૈ ‘સ્યાત્ નીલાશ્ચ પીતાશ્ચ’ અનેક અંશોં મેં નીલ વર્ણ કી ઔર અનેક હી અંશોં મેં પીત વર્ણ કી સંભાવના સે યહ ચતુર્થ અંગ બના હૈ અબ નીલ વર્ણ કે સાથ શુક્લ વર્ણ કો યુક્ત

હોઈ શકે છે ૨ ‘સિય નીલગા ય લોહિયણ ચ ૩’ આ ત્રીજા ભાગમાં તેના ત્રણ પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળા હોઈ શકે છે અને તેના ૧ એક પ્રદેશ લાલ પણ હોઈ શકે છે. ‘સિય નીલગાય લોહિયગાય ૪’ આ ચોથા ભાગમાં તેના ઘણા ભાગ-અંશો નીલ વર્ણવાળા હોય છે, અને ઘણા અંશો લાલ પણ હોઈ શકે છે. ૪ ‘સિય નીલણ્ ય હાલિદ્વણ્ ય ૧’ તેના બે પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળા અને બીજા બે પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળા હોવાની સંભાવનાથી આ પહેલો ભાગ બન્યો છે. ૧ ‘સ્યાત્ નીલશ્ચ પીતાશ્ચ ૨’ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણ હોઈ શકે છે અને ૩ ત્રણ પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણ હોઈ શકે છે. ૨ આ રીતે આ બીજો ભાગ બન્યો છે. ‘સ્યાત્ નીલાશ્ચ પીતશ્ચ ૩’ ત્રણ પ્રદેશોમાં નીલવર્ણ હોઈ શકે છે. અને એક પ્રદેશમાં પીળો વર્ણ હોઈ શકે છે. એ રીતે ત્રીજો ભાગ બનેલ છે. ૩ ‘સ્યાત્ નીલાશ્ચ પીતાશ્ચ ૪’ અનેક ૩ અંશોમાં નીલવર્ણ હોઈ શકે છે. અનેક અંશોમાં પીળાવર્ણ પણ હોઈ શકે છે. એ રીતે આ ચોથો ભાગ બનેલ છે. હવે નીલવર્ણ

શુક્લશ્ચ પ્રદેશયોર્નીલત્વાત્ પ્રદેશયોઃ શુક્લત્વાદિતિ પ્રથમઃ, સ્વાત્ નીલશ્ચ શુક્લાશ્ચ પ્રદેશમાત્રસ્ય નીલત્વાત્ પ્રદેશત્રયાણાં શુક્લત્વાદિતિ દ્વિતીયઃ, સ્વાત્ નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચ પ્રદેશત્રયાણાં નીલત્વાત્ પ્રદેશમાત્રસ્ય શુક્લત્વાદિતિ તૃતીયઃ, સ્વાત્ નીલાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ઇતિ ચતુર્થો મંગઃ ૪, એવમિદાપિ ચત્વારો મંગાઃ ઇતિ ૪, 'સિય લોહિયૃય ય હાલિદૃય ય ૪' સ્વાત્ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ અત્રાપિ ચત્વારો મંગાઃ તથાહિ-સ્વાત્ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ પ્રદેશો લોહિતૌ પીતૌ ચ પ્રદેશૌ ઇતિ પ્રથમો

કરકે જો ૪ મંગ વનતે હૈં ઉન્હે સૂત્રકાર દિગ્વલાતે હૈં- 'સિય નીલૃય ય શુક્લિલૃય ય' યહ પ્રથમ મંગ હૈ-હસ મેં દો પ્રદેશોં મેં નીલ વર્ણ ઔર દો પ્રદેશોં મેં શુક્લ વર્ણ હો સકતા હૈ એસા કહા ગયા હૈ 'સ્વાત્ નીલશ્ચ શુક્લાશ્ચ' યહ દ્વિતીય મંગ હૈ હસ મેં પ્રથમ એક પ્રદેશ મેં નીલ વર્ણ ઔર પ્રદેશત્રય મેં શુક્લ વર્ણ હો સકતા હૈ એસા કહા ગયા હૈ 'સ્વાત્ નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચ' હસ તૃતીય મંગ મેં પ્રથમ ત્રીન પ્રદેશોં મેં નીલ વર્ણ ઔર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ વર્ણ મી હો સકતા હૈ એસા કહા ગયા હૈ 'સિય નીલાશ્ચ શુક્લાશ્ચ' યહ ચતુર્થ મંગ હૈ હસ મેં અનેક અંશોં મેં નીલ વર્ણ ઔર અનેક હી અંશોં મેં શુક્લ વર્ણ કા સમ્ભાવ પ્રકટ કિયા ગયા હૈ હસ પ્રકાર સે યે ચાર મંગ હૈં 'સિય લોહિયૃય ય હાલિદૃય ય ૪' હસ પ્રકાર કે કથન મેં મી જો ચાર મંગ હોતે હૈં યે હસ પ્રકાર સે હૈં 'સ્વાત્ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ' દો પ્રદેશ ઉસકે લાલવર્ણ વાલે મી હો સકતે

સાથે ધોળાવણું ને યોળને જે ચાર ભંગો બનાવવામાં આવે છે. તે સૂત્રકાર બતાવે છે.

'સિય નીલૃય ય શુક્લિલૃય ય' આ પહેલા ભંગમાં જે પ્રદેશોમાં નીલવર્ણ અને જે પ્રદેશોમાં ધોળાવણું હોઈ શકે છે. એ રીતનો આ પહેલો ભંગ છે. 'સ્વાત્ નીલાશ્ચ શુક્લાશ્ચ' આમાં પહેલા એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણ અને બાકીના ત્રણ પ્રદેશમાં શ્વેતવર્ણ હોઈ શકે છે. એ રીતનો આ બીજો ભંગ છે. ૨. 'સ્વાત્ નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચ' આ ભંગમાં પહેલા ત્રણ પ્રદેશોમાં નીલવર્ણ અને એક પ્રદેશમાં શુક્લવર્ણ પણ હોઈ શકે છે એ રીતનો આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ 'સિય નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૪' આ ભંગમાં અનેક અંશોમાં નીલવર્ણ અને અનેક અંશોમાં ધોળાવણું હોઈ શકે છે. આ ચોથો ભંગ છે. આ રીતના ચાર ભંગો બને છે. હવે લાલવર્ણ અને પીળાવર્ણની સાથે યોળને જે ચાર બને છે તે બતાવે છે.

'સિય લોહિયૃય ય હાલિદૃય ય' સ્વાત્ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ' તેના જે પ્રદેશો લાલ વર્ણવાળા હોય છે. અને જે પ્રદેશો પીળાવર્ણવાળા હોય છે. ૧ આ પહેલો

મજ્ઞઃ, સ્યાત્ લોહિતશ્ચ પીતાશ્ચ પ્રદેશૈકસ્ય લોહિતત્વાત્ પ્રદેશત્રયસ્ય ચ પીતત્વા-
દિતિ દ્વિતીયો મજ્ઞઃ, સ્યાત્ લોહિતાશ્ચ પીતશ્ચ પ્રદેશત્રયાણાં લોહિતત્વાત્ એકપ્રદે-
શસ્ય પીતત્વાદિતિ તૃતીયો મજ્ઞઃ, સ્યાત્ લોહિતાશ્ચ પીતાશ્ચેતિ ચતુર્થો મજ્ઞઃ
इत्येवं चत्वारो मज्जा इहापि । ‘सिय लोहियए य सुक्किल्लए य’ स्यात् लोहितश्च
शुक्लश्च अत्रापि चत्वारो भंगास्तथाहि—स्यात् लोहितश्च शुक्लाश्च प्रदेशयोर्लोहित-
त्वात् प्रदेशयोः शुक्लत्वात् इत्येकः, स्यात् लोहितश्च शुक्लश्च—प्रदेशमात्रस्य लोहि-
तत्वात् प्रदेशत्रयाणां शुक्लत्वाच्चेति द्वितीयः, स्यात् लोहिताश्च शुक्लश्च प्रदेश-
त्रयाणां लोहितत्वात्प्रदेशमात्रस्य शुक्लत्वादिति तृतीयः, स्यात् लोहिताश्च शुक्ला-

हैं और दो प्रदेश-पीले वर्ण वाले भी हो सकते हैं १ ‘स्यात् लोहितश्च-
पीताश्च’ एक प्रदेश उसका लाल भी हो सकता है और तीन प्रदेश उसके
पीले भी हो सकते हैं २ ‘स्यात् लोहिताश्च पीतश्च’ कदाचित् उसके तीन
प्रदेश लाल भी हो सकता है और एक प्रदेश उसका पीला भी हो सकता
है ३ ‘सिय लोहिताश्च पीताश्च’ कदाचित् उसके अनेक अंश लाल भी
हो सकते हैं और अनेक ही अंश उसके पीले भी हो सकते हैं ‘सिय
लोहियए य सुक्किल्लए य’ स्यात् लोहितश्च शुक्लश्च यहाँ पर भी ४
भंग होते हैं जो इस प्रकार से हैं—कदाचित् उसके दो प्रदेश लाल भी हो
सकते हैं और दो प्रदेश शुक्ल भी हो सकते हैं १ ‘स्यात् लोहितश्च
शुक्लाश्च’ कदाचित् उसका एक प्रदेश लाल और तीन प्रदेश शुक्ल भी
हो सकते हैं ‘स्यात् लोहिताश्च शुक्लश्च’ कदाचित् उसके तीन प्रदेश लाल

ભંગ છે. ‘સ્યાત્ લોહિતશ્ચ પીતાશ્ચ’ તેના એક પ્રદેશ લાલ પણ હોઈ શકે
છે. અને ત્રણ પ્રદેશ પીળા પણ હોઈ શકે છે ૨ આ બીજો ભંગ છે. ‘સ્યાત્
લોહિતાશ્ચ પીતાશ્ચ’ કદાચ તેના ત્રણ પ્રદેશો લાલવર્ણવાળા પણ હોઈ
શકે છે. અને એક પ્રદેશ પીળો પણ હોઈ શકે છે. આ રીતનો ત્રીજો ભંગ
છે ૩ ‘સિય લોહિતાશ્ચ પીતાશ્ચ’ કદાચિત્ તેના અनेक અંશો લાલ-
વર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે. અને તેના અनेक અંશો પીળા પણ હોય છે. ૪
આ રીતનો ચોથો ભંગ છે.

હવે લાલવર્ણ સાથે શ્વેતવર્ણને યોજીને ચાર ભંગો બતાવવામાં આવે
છે.—‘સિય લોહિયए य सुक्किल्लए य’ કદાચિત્ તેના એક પ્રદેશો લાલવર્ણવાળા
પણ હોઈ શકે છે. અને એક પ્રદેશો ધોળાવર્ણવાળા પણ હોય છે. ૧ ‘સ્યાત્ લોહિતશ્ચ
શુક્લાશ્ચ’ કદાચ તેના એક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળો હોઈ શકે છે અને ત્રણ
પ્રદેશો ધોળાવર્ણવાળા પણ હોય છે. આ રીતે આ બીજો ભંગ બનેલ છે ૨
‘સ્યાત્ લોહિતાશ્ચ શુક્લશ્ચ’ કદાચિત્ તેના ત્રણ પ્રદેશો લાલવર્ણવાળા હોઈ
શકે છે. અને એક પ્રદેશ ધોળાવર્ણવાળો પણ હોય છે. ૩ આ રીતનો આ

એતિ ચતુર્થઃ, તદેવં સંકલનયા ચત્વારો ભંગા ભવન્તીતિ । ‘સ્યાત્ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ
અત્રાપિ ચત્વારો ભંગાસ્તથાદિ સ્યાત્ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ પ્રદેશયોઃ પીતત્વાત્ પ્રદે-
શયોઃ શુક્લત્વચ્ચેતિ પ્રથમઃ, સ્યાત્ પીતશ્ચ શુક્લાશ્ચ પ્રદેશમાત્રસ્ય પીતત્વાત્
પ્રદેશત્રયાણાં શુક્લત્વાદિતિ દ્વિતીયો મજ્ઞઃ, સ્યાત્ પીતાશ્ચ શુક્લશ્ચ પ્રદેશત્રયાણાં
પીતત્વાત્ પ્રદેશમાત્રસ્ય શુક્લત્વાત્ इति તૃતીયો મજ્ઞઃ, સ્યાત્ પીતાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ
ચતુર્થો ભંગસ્તદેવ ચત્વારો ભંગા હ્રદાપિ ભવન્તીતિ ભાવઃ । ‘એવં એ દસ દુયા
સંજોગા ભંગા પુનઃ ચત્તાલીસં’ એવમેતે દશદ્વિકસંયોગા મજ્ઞાઃ પુનશ્ચત્વારિંશદ્

બી હો સકતે હૈં ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ બી હો સકતા હૈં ૩ ‘સ્યાત્ લોહિતા-
શ્ચ શુક્લાશ્ચ’ કદાચિત્ ઉસકે અનેક અંશ લાલ ઓર અનેક અંશ શુક્લ
બી હો સકતે હૈં ૪ હસી પ્રકાર સે ‘સ્યાત્ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ’ યહાં પર બી
૪ ભંગ હોતે હૈં પ્રથમ ભંગ મેં કદાચિત્ ઉસકે દો પ્રદેશ પીલે બી હો સકતે
હૈં ઓર દૂસરે દો પ્રદેશ સફેદ બી હો સકતે હૈં સ્યાત્ પીતશ્ચ શુક્લાશ્ચ
‘કદાચિત્ ઉસકા એક પ્રદેશ પીલા બી હો સકતા હૈં ઓર ત્રીન પ્રદેશ
શુક્લ બી હો સકતે હૈં । ‘સ્યાત્ પીતાશ્ચ શુક્લશ્ચ’ કદાચિત્ ઉસકે ત્રીન
પ્રદેશ તો પીલે હો સકતે હૈં ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ બી હો સકતા હૈં
‘સ્યાત્ પીતાશ્ચ શુક્લાશ્ચ’ કદાચિત્ ઉસકે અનેક અંશ પીલે બી હો
હો સકતે હૈં ઓર દૂસરે અનેક અંશ સફેદ બી હો સકતે હૈં ‘એવં એ
દસ દુયા સંજોગા ભંગા પુનઃ ચત્તાલીસં’ હસ પ્રકાર સે યે દશદ્વિકસંયોગી

ત્રીને ભંગ છે. ‘સ્યાત્ લોહિતાશ્ચ શુક્લાશ્ચ’ તેના અનેક અંશે લાલવર્ણવાળા
પણુ હોઈ શકે છે. અને અનેક અંશે ધોળા વર્ણવાળા હોય છે. એ રીતેના
આ ચોથો ભંગ છે. આજ રીતે પીળાવર્ણુ સાથે ધોળાવર્ણુને ચોખવાથી ૪
ચાર ભંગો બને છે. તે આ પ્રમાણે છે.—

‘સ્યાત્ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ’ આ પહેલા ભંગમાં તેના બે પ્રદેશો પીળાવર્ણુ-
વાળા હોય છે અને બીજા બે પ્રદેશો ધોળા પણુ હોય છે. ‘સ્યાત્ પીતશ્ચ
શુક્લાશ્ચ’, કદાચ તેના એક પ્રદેશ પીળાવર્ણુવાળો પણુ હોય છે. અને ત્રણ
પ્રદેશ ધોળા વર્ણુવાળા પણુ હોય છે. આ રીતે આ બીજો ભંગ બને છે.
‘સ્યાત્ પીતાશ્ચ શુક્લશ્ચ’ કદાચ તેના ત્રણ પ્રદેશો પીળા વર્ણુવાળા હોઈ શકે
છે. અને એક પ્રદેશ ધોળાવર્ણુવાળો પણુ હોય છે. આ રીતે આ ત્રીજો ભંગ
બને છે ૩ ‘સ્યાત્ પીતાશ્ચ શુક્લાશ્ચ’ કદાચિત્ તેના અનેક અંશે પીળા પણુ
હોય છે. અને બીજા અંશે ધોળા પણુ હોય છે. ‘એવં એ દસ દુયા સંજોગા
ભંગા પુનઃ ચત્તાલીસં’ આ રીતેના દ્વિક સંયોગી હસ ભંગો ૪૦ ચાલીસ પ્રકારના

भवन्ति कालादिशुक्लान्तपञ्चवर्णानां द्विकसंयोगे दशभंगा भवन्ति दशानां च चतुःसंख्यया गुणने एकत्वानेकत्वाभ्यां चत्वारिंशद् भङ्गा भवन्ति इति । 'जह तिवन्ने' यदि त्रिवर्णधनुःप्रदेशिकः स्कन्धस्तदा पुनरेते वक्ष्यमाणास्तत्प्रकाराश्च भवन्ति 'सिय कालए य नीलए य लोहियए य' स्यात्—कदाचित् कोऽपि अंशः कालश्च नीलश्च लोहितश्च तत्र कोऽपि प्रदेशः कृष्णः कोऽपि नीलः कोऽपि लोहितो भवेदिति प्रथमो भंगः । 'सिय कालए नीलए लोहियगाय' स्यात् कृष्णो नीलो लोहितकौ एकः प्रदेशः कृष्णः, एकश्चनीलः प्रदेशौ च लोहितौ स्यातामित्येवं द्वितीयो भंगः स्यात् । 'सिय कालए य नीलगाय लोहियए य' स्यात् कालश्च नीलकौ च लोहितश्च कदाविदेकः प्रदेशः कृष्णः, कदाचिद् द्वौ प्रदेशौ नीलौ एकश्च

અંગ પુનઃ ૪૦ હો જાતે હેં કાલાદિ શુક્લોન્ત પાંચ વર્ણો' કે દ્વિકસંયોગ મેં ૧૦ અંગ હોતે હેં ફિર એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર ૧૦૫૪ ચાર સે ગુણા કરને પર ૪૦ અંગ હો જાતે હેં

‘જહ તિવન્ને’ યદિ ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધ ત્રિન વર્ણો’ ચાલા હોતો હૈ તો વહાં ચે વક્ષ્યમાણ અંગ હોતે હેં—‘સિય કાલપ ય નીલપ ય-લોહિયપ ય’ કદાચિત્ વહ કૃષ્ણ વર્ણ ચાલા ઓ હો સકતા હૈ અર્થાત્-હસકા કોઈ પ્રદેશ કાલા ઓ હો સકતા હૈ કોઈ પ્રદેશ નીલા ઓ હો સકતા હૈ ઓર કોઈ પ્રદેશ હસકા લાલ ઓ હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર સે યહ પ્રથમ અંગ હૈ ‘સિય કાલપ નીલપ ય લોહિયગા ય’ કદાચિત્ કોઈ એક પ્રદેશ હસકા કાલા ઓ હો સકતા હૈ કોઈ એક પ્રદેશ નીલા ઓ હો સકતા હૈ ઓર દો પ્રદેશ હસકે લાલ ઓ હો સકતે હેં હસ પ્રકાર કા-યહ દ્વિતીય અંગ હૈ । ‘સિય

ખને છે. તે આ રીતે છે જેમ કે—કાળાવર્ણથી ઘોળાવર્ણ સુધીના પાંચ વર્ણના દ્વિક સંયોગી ૧૦ હસ ભાગો બને છે. અને એકત્વ અને અનેકત્વપણામાં આ દસ ભાગના ચાર ગણા કરવાથી ૪૦ થાળીસ ભાગો થઈ જાય છે.

‘જહ તિવન્ને’ એ ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધ ત્રણવર્ણના હોય તો ત્યાં આ રીતે ભાગ થાય છે. ‘સિય કાલપ ય નીલપ ય લોહિયપ ય’ કદાચ તે કાળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અર્થાત્ તેનો કોઈ એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. કેઈ એક પ્રદેશ નીલાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. તેનો કોઈ એક પ્રદેશ લાલવર્ણનો પણ હોઈ શકે છે. આ રીતનો આ પહેલો ભાગ છે. ‘સિય કાલપ નીલપ ય લોહિયગા ય’ કદાચિત્ તેનો કોઈ એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે અને કોઈ એક પ્રદેશ નીલાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને તેના બે પ્રદેશો લાલ પણ હોઈ શકે છે આ રીતનો આ બીજો ભાગ છે. ‘સિય કાલપ ય નીલગા ય લોહિયપ ય’ કદાચિત્ તેનો એક પ્રદેશ કાળાવર્ણ-

પ્રદેશો લોહિત इत्येवं तृतीयो भंगः । 'सिंघ कालगाय नील ए य लोहिय ए य' स्यात् कालकौ च नीलश्च लोहितश्च, द्वौ प्रदेशौ कृष्णौ एकः प्रदेशो नीलः एको लोहितश्च तदपरः प्रदेश इत्येवं चतुर्थो भंगो भवति कृष्णनीललोहितानां परस्पर-संमेलनेन । 'एवं कालनीलहालिदएहि भंगा ४' एवं कालनीलपीतैश्चत्वारो भंगाः, कालश्च नीलश्च पीतश्चेत्येको भङ्गः, कालश्च नीलश्च पीतौ चेति द्वितीयो भङ्गः, कालश्च नीलो च पीतश्चति तृतीयो भङ्गः, कदाचित् कालौ च नीलश्च पीत-

કાલ એ ચ નીલગા ય લોહિય એ ય' यह तृतीय भंग है कदाचित् एक प्रदेश उसका कृष्ण वर्ण वाला भी हो सकता है कदाचित् दो प्रदेश उसके नील वर्ण वाले भी हो सकते हैं और एक प्रदेश उसका लाल वर्ण वाला भी हो सकता है ३ 'सिंघ कालगा य नील ए य लोहिय ए य' यह चतुर्थ भंग है कदाचित् उसके दो प्रदेश काळे वर्ण वाले भी हो सकते हैं एक प्रदेश उसका नील भी हो सकता है और एक प्रदेश उसका लाल भी हो सकता है ४ इन चार भंगों में कृष्ण नील और लोहित इन वर्णों का परस्पर में संमेलन किया गया है 'एवं काल नील हालिदएहि भंगा ४' इसी प्रकार से कृष्ण नील और पीत इनके परस्पर के संमेलन में ४ भंग होते हैं 'स्यात् कालश्च नीलश्च पीतश्च १, जैसे कदाचित् कोई एक प्रदेश काला होता है कोई एक प्रदेश नीला होता है और कोई एक प्रदेश पीला भी होता है 'स्यात् कालश्च नीलश्च पीतौश्च २' कदाचित् कोई प्रदेश इसका कृष्णवर्ण-

વાળો પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્ તેના બે પ્રદેશો નીલવર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે અને તેના એક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળો પણ હોય છે. આ રીતેના આ ત્રીજો ભંગ છે. 'સિંઘ કાલગા ય નીલ એ ય લોહિય એ ય' તેના બે પ્રદેશો કાળાવર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે. અને તેના એક પ્રદેશ નીલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને એક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ રીતેના ચોથો ભંગ છે. આ ચાર ભંગોમાં કૃષ્ણવર્ણ, નીલવર્ણ અને લાલવર્ણને પરસ્પર યોગ કરીને કહેવામાં આવ્યા છે 'એવં કાલનીલહાલિદદૃહિ ભંગા ૪' એજ રીતે કૃષ્ણ વર્ણ નીલવર્ણ અને પીળાવર્ણને પરસ્પરમાં યોજવાથી ૪ ચાર ભંગો થાય છે. આ પ્રમાણે છે. 'સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ પીતશ્ચ — કદાચિત્ કોઈ એક પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણવાળો હોય છે અને કોઈ એક પ્રદેશ નીલવર્ણવાળો પણ હોય છે અને કોઈ એક પીળાવર્ણવાળો પણ હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ 'સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ પીતાશ્ચ ૨' કદાચિત્ તેના કોઈ એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશ નીલવર્ણવાળો

એતિ ચતુર્થઃ, તદેવં સંકલનયા કૃષ્ણનીલતૈશ્વત્વારો મજ્ઞા ભવન્તીતિ । ‘એવં કાલનીલસુક્ષ્મલલર્હિ ચત્તારિ ભંગા’ એવં કાલનીલશુક્લૈર્મજ્ઞાશ્વત્વારઃ, તથાહિ કદાચિત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમો ભંગઃ । કદાચિત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લૌં વેતિ દ્વિતીયો મજ્ઞઃ કદાચિત્ કાલશ્ચ નીલૌં ચ શુક્લશ્ચેતિ તૃતીયો મજ્ઞઃ । કદાચિત્ કાલૌં ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચત્યેવં ચતુર્થો ભંગો ભવતીતિ ઇદાપિ કાલનીલ

વાળા હોતા હૈ કોઈ પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળા હોતા હૈ ઓર કોઈ દો પ્રદેશ પીલે બી હોતે હૈર ‘કાલશ્ચ નીલાશ્ચ પીતશ્ચ’ યહ તૃતીય ભંગ હૈ ‘કદાચિત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ પીતશ્ચ’ યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ હસ પ્રકાર સે કૃષ્ણ નીલ ઓર પીત કે સંમેલન સે ચે ૪ ભંગ હોતે હૈ । ‘એવં કાલ નીલ સુક્ષ્મલલર્હિ ચત્તારિ ભંગા’ હસી પ્રકાર સે કદાચિત્ વહ કાલા બી હોતા હૈ કદાચિત્ વહ નીલા બી હોતા હૈ ઓર કદાચિત્ વહ શુક્લ બી હોતા હૈ યહ પ્રથમ ભંગ હૈ ‘કદાચિત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લાશ્ચ’ યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ કદાચિત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચ’ યહ તૃતીય ભંગ હૈ । ‘કદાચિત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ

હોય છે. અને કોઈ બે પ્રદેશો પીળાવર્ણવાળા પણ હોય છે આ બીજો ભંગ છે. ૨ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ પીતશ્ચ૨’ કદાચિત્ કોઈ એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ બે પ્રદેશો નીલવર્ણવાળા હોય છે. અને કોઈ એક પ્રદેશ પીળાવર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ ‘કાલાશ્ચ નીલશ્ચ પીતશ્ચ’ તેના અનેક અંશો કૃષ્ણવર્ણવાળા હોય છે, અને એક અંશ નીલવર્ણવાળો હોય છે, તથા બીજો એક અંશ પીળાવર્ણવાળો પણ હોય છે. એ રીતે આ ચોથો ભંગ છે. ૪. એ રીતે કાળા, નીલા અને પીળાવર્ણના યોગથી ચાર ભંગો બને છે. ‘એવં કાલ-નીલસુક્ષ્મલલર્હિ ચત્તારિભંગા’ એજ રીતે કાળા નીલા અને શ્વેતની સાથે ચાર ભંગો બને છે. જે આ પ્રમાણે છે. કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ૨, કદાચિત્ તે કૃષ્ણવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્ તે નીલવર્ણવાળા પણ હોય છે. અને કદાચિત્ ધોળાવર્ણવાળા પણ હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ ‘કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લાશ્ચ૨’ એક અંશ કૃષ્ણવર્ણવાળો હોય છે. એક અંશ નીલવર્ણવાળો હોય છે અને અનેક અંશો શ્વેતવર્ણવાળા હોય છે. એ રીતે આ બીજો ભંગ છે. ૨ કદાચિત્ ‘કાલશ્ચ નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચ૨’ તે કૃષ્ણવર્ણવાળો હોય છે અનેક અંશો નીલવર્ણવાળા હોય છે તથા કોઈ એક અંશ ધોળાવર્ણવાળો હોય છે

શુક્લાનાં સંયોગેન ચત્વારો ભંગા ભવન્તીતિ । ‘કાલલોહિયહાલિદ્વર્ણિ ભંગા ચત્તારિ ૪’ એવં કાલલોહિતપીતૈશ્ચત્વારો ભજ્ઞા ભવન્તિ, કદાચિત્ કાલશ્ચ લોહિ- ત્થ પીતશ્ચત્વેકઃ, કદાચિત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતૌવેતિ દ્વિતીયઃ, કદાચિત્ કાલશ્ચ લોહિતૌ ચ પીતશ્ચેતિ તૃતીયઃ કદાચિત્ કાલૌ ચ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચેતિ ચતુર્થસ્તદેવં સંકલનયા કુષ્ણલોહિતપીતાનાં સમવાયેઽપિ ચત્વારો ભંગા ભવ- ન્તીતિ । ‘કાલલોહિયસુચિક્લ્લર્ણિ’ કાલલોહિતશુક્લૈરપિ ચત્વારો ભજ્ઞા,

શુક્લશ્ચ’ સહ ચૌથા ભંગ હૈં હસ પ્રકાર સે યે કુષ્ણનીલ ઔર શુક્લ કે સંયોગ સે ૪ ભંગ હુએ હૈં । ‘કાલ લોહિયહાલિદ્વર્ણિ ભંગા ચત્તારિ’ હસી પ્રકાર સે કુષ્ણ લોહિત ઔર પીત હનકે સંમેલન સે ૪ ભંગ હોતે હૈં જૈસે કદાચિત્ વહ કુષ્ણ ખી હો સકતા હૈં કદાચિત્ વહ લાલ ખી હો સકતા હૈં ઔર કદાચિત્ વહ પીલા ખી હો સકતા હૈં ૧ કદાચિત્ વહ કાલા ખી હો સકતા હૈં કદાચિત્ વહ લાલ ખી હો સકતા હૈં ઔર કદાચિત્ ઉસકે દો પ્રદેશ પીલે ખી હો સકતે હૈં ૨, કદાચિત્ ઉસકા એક પ્રદેશ કાલા ખી હો સકતા હૈં કદાચિત્ ઉસકે દો પ્રદેશ લાલ ખી હો સકતે હૈં ઔર કદા- ચિત્ ઉસકા એક પ્રદેશ પીલા ખી હો સકતા હૈં ૩ કદાચિત્ ઉસકે દો પ્રદેશ કાલે ખી હો સકતે હૈં ૨ એક પ્રદેશ ઉસકા લાલ ખી હો સકતા હૈં ઔર એક પ્રદેશ પીલા ખી હો સકતા હૈં હસી પ્રકાર સે ‘કાલ લોહિય સુચિ-

એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ અને છે.૩ ‘કાલૌ ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૪’ આ રીતે એ અંશો કૃષ્ણવર્ણવાળા હોય છે એક અંશ નીલવર્ણવાળા હોય છે. તથા એક અંશ શ્વેતવર્ણવાળો હોય છે એ રીતે આ ચોથો ભંગ અને છે. આ પ્રકારે કૃષ્ણ નીલ અને શ્વેતવર્ણના સંયોગથી ૪ ચાર ભંગો અને છે. એજ રીતે ‘કાલલોહિયહાલિદ્વર્ણિ ભંગા ચત્તારિ’ કૃષ્ણવર્ણ, લાલવર્ણ અને પીળા વર્ણના યોગથી ચાર ભંગો અને છે જે આ રીતે છે—કદાચિત્ તે કૃષ્ણવર્ણ પણ હોઈ શકે છે. અને કદાચિત્ તે લાલવર્ણવાળા પણ બની શકે છે તથા કદાચિત્ તે પીળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે ૧ કદાચિત્ તે કાળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્ તે લાલ પણ હોઈ શકે છે. અને કદાચિત્ તેના બે પ્રદેશો પીળા પણ હોઈ શકે છે ૨ કદાચિત્ તેના એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્ તેના બે પ્રદેશો લાલવર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્ તેના એક પ્રદેશ પીળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૩ કદાચિત્ તેના બે પ્રદેશો કાળાવર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે. તેના એક પ્રદેશ લાલ પણ હોઈ શકે છે. અને એક પ્રદેશ પીળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે ૪, આજ રીતે કાળા, લાલ અને ધોળાવર્ણના યોગથી ૪ ચાર ભંગો

તથાહિ-કદાચિત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમઃ । કદાચિત્ કાલશ્ચ લોહિ-
તશ્ચ શુક્લૌ ચેતિ દ્વિતીયઃ । કદાચિત્ કાલશ્ચ લોહિતૌ ચ શુક્લશ્ચેતિ તૃતીયઃ ।
કદાચિત્ કાલૌ ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ ચતુર્થઃ, તદેવં કૃષ્ણલોહિતશુક્લેષુ એક-
ત્વાનેકત્વાભ્યાં ચત્વારો મજ્ઞા મવન્તિ યુક્તિસ્તુ સર્વત્ર પૂર્વવદેવેતિ । ‘કાલહાલિદ-
સુક્લિલ્લપ્હિં મંગા ચત્તારિ’ કાલપીતશુક્લૈરપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ તથાહિ-કાલશ્ચ
પીતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમો મંગઃ, કદાચિત્ કાલશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લૌ ચેતિ દ્વિતીયઃ,

લ્લપ્હિં’ કાલ લોહિત અને શુક્લ इन वर्णों के संयोग से भी चार
भंग होते हैं जो इस प्रकार से हैं-‘कदाचित् कालश्च लोहितश्च शुक्लश्च’
ऐसा यह प्रथम भंग है-कदाचित् उसका एक प्रदेश काला भी हो सकता
है, एक प्रदेश लाल भी हो सकता है और एक प्रदेश शुक्ल वर्ण वाला
भी हो सकता है । ‘कदाचित् कालश्च लोहितश्च शुक्लौ च’ ऐसा यह
द्वितीय भंग है ‘कदाचित् कालश्च लोहितौ च शुक्लश्च’ ऐसा यह तृतीय
भंग है ‘कदाचित् कालौ च लोहितश्च शुक्लश्च’ ऐसा यह चौथा भंग है
इस प्रकार से कृष्ण लोहित और शुक्ल इनमें एकत्व और अनेकत्व को
लेकर ये चार भंग हुए हैं । इस विषय में युक्ति पूर्ववत् ही है ‘कालहालिद-
सुक्लिल्लप्हिं मंगा चत्तारि’ कृष्ण पीत और शुक्ल इनके संयोग से
जो चार भंग होते हैं वे इस प्रकार से हैं-‘स्यात् कालश्च पीतश्च शुक्लश्च

અને છે તે બતાવતા સૂત્રકાર કહે છે કે ‘કાલલોહિયસુક્લિલ્પહિં’ તે ચાર
ભંગોનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે ‘કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ’ કદાચિત્ તેના
એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો પણ હોય છે. એક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ
શકે છે તથા એક પ્રદેશ ધોળાવર્ણવાળો પણ હોઈ છે એ રીતે આ પહેલો
ભંગ છે. ૧ ‘કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લૌ ચ’ કદાચિત્ એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો
અને એક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશો શ્વેતવર્ણ
વાળા હોઈ શકે છે એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ અને છે ૩ કદાચિત્ ‘કાલૌ ચ
લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ’ તેના અનેક અંશે કૃષ્ણવર્ણવાળા હોય શકે છે કેઈ એક
અંશ લાલવર્ણવાળો હોય છે, તથા કેઈ એક અંશ ધોળાવર્ણવાળો પણ હોઈ
શકે છે એ રીતે ચોથો ભંગ અને છે. ૪ આ રીતે કૃષ્ણવર્ણ, લાલવર્ણ
અને શ્વેતવર્ણ તેમાં એકપણા અને અનેકપણાને લઈને ચાર
ભંગો બનેલા છે. આ વિષયનો પ્રકાર પૂર્વવત્ જ છે. ‘કાલ-
હાલિદસુક્લિલ્લપ્હિં મંગા ચત્તારિ’ એશ રીતે કાળાવર્ણ, પીળાવર્ણ અને ધોળા
વર્ણના યોગથી ૪ ચાર ભંગો બને છે તે આ પ્રમાણે છે. ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ

મંગલસ્તથાહિ કદાચિત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચેતિ એકઃ, કદાચિત્ નીલોલોહિતઃ પીતૌ ચેતિ દ્વિતીયઃ, કદાચિત્ નીલશ્ચ લોહિતૌ ચ પીતશ્ચેતિ તૃતીયઃ, કદાચિત્ નીલૌ ચ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચેતિ ચતુર્થઃ, તદેવં નીલલોહિતપીતૈઃ એકત્વાનેકત્વાભ્યાં

હનમેં એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર જો ચાર ભંગ છુપે હેં વે હસ પ્રકાર સે હેં કદાચિત્ 'નીલચ લોહિતચ પીતચ' કદાચિત્ વહ નીલા બી હો સકતા હૈ લાલ બી હો સકતા હૈ ઓર પીલા બી હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર કા યહ પ્રથમ ભંગ હૈ, 'કદાચિત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતૌ ચ' તૃતીય પદ મેં અનેકત્વ કરકે યહ દ્વિતીય ભંગ બનાયા ગયા હૈ કદાચિત્ વહ અપને એક પ્રદેશ મેં નીલ બી હો સકતા હૈ કદાચિત્ દુસરે એક પ્રદેશ મેં લોહિત બી હો સકતા હૈ ઓર કદાચિત્ દો પ્રદેશોં મેં પીત બી હો સકતા હૈ, દ્વિતીય પદ મેં અનેક વચનતા કરકે તૃતીય ભંગ બનાયા ગયા હૈ જૈસે—'કદાચિત્ નીલશ્ચ લોહિતૌ ચ પીતચ' કદાચિત્ વહ અપને એક પ્રદેશ મેં નીલા બી હો સકતા હૈ કદાચિત્ દુસરે દો પ્રદેશોં મેં લાલ બી હો સકતા હૈ ઓર કદાચિત્ અપને એક પ્રદેશ મેં વહ પીત બી હો સકતા હૈ, પ્રથમ પદ કો વહુવચન મેં રલ્લકર ચતુર્થ ભંગ બનાયા ગયા હૈ જૈસે—'કદાચિત્ 'નીલૌ ચ લોહિતચ પીતચ' કદાચિત્ વહ મિત્ર ૨ પરિણમન વાલે

પીળાવણુંના એકપણાને તથા અનેકપણાને લઈને ચાર ભંગો બને છે. તે સૂત્રકાર આ પ્રમાણે છે.—'નીલલોહિતશ્ચ પીતશ્ચ' કદાચિત્ 'નીલચ લોહિતચ પીતચ' કદાચિત્ તે એક પ્રદેશમાં નીલવણુંવાળો પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્ એક પ્રદેશમાં લાલવણુંવાળો પણ હોઈ શકે છે અને કદાચિત્ એક પ્રદેશમાં પીળાવણુંવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ રીતે આ પહેલો ભંગ બને છે. ૧. 'નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતૌ ચ' ત્રીજા ભંગમાં અનેકપણાને લઈને આ બીજો ભંગ બતાવેલ છે. કદાચિત્ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં નીલવણુંવાળો પણ હોઈ શકે છે. બીજા એક પ્રદેશમાં લાલવણુંવાળો પણ હોઈ શકે છે. તથા બે ભાગમાં પીળા પણ હોઈ શકે છે. ૨ બીજા પદમાં અનેકપણાને લઈને ત્રીજો પ્રમાણે ત્રીજો ભંગ બતાવવામાં આવ્યો છે. તે આ પ્રમાણે છે.—'નીલચ લોહિતૌ ચ પીતચ' કદાચિત્ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં નીલવણુંવાળો પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્ બીજા બે પ્રદેશોમાં લાલવણુંવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને કદાચિત્ પોતાના એક પ્રદેશમાં તે પીળાવણુંવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ પ્રમાણેના આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ હવે પ્રથમ પદને બહુવચનમાં રાખીને ચોથો ભંગ કહેવામાં આવે છે. જેમ કે—'નીલૌ ચ લોહિતચ પીતચ' કદાચિત્ તે જુદા જુદા પરિણામવાળા પોતાના બે પ્રદેશોમાં નીલવણુંવાળો પણ હોઈ શકે છે. કદાચિત્

ચત્તારો ભંગા ભવન્તીતિ । 'નીલલોહિયસુક્લિલ્લર્હિ ભંગા ચત્તારિ' એવં નીલ-
લોહિતશુક્લૈશ્ચત્તારો ભજ્ઞા ભવન્તિ કદાચિત્ નીલશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમઃ,
કદાચિત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લૌ ચેતિ દ્વિતીયઃ, કદાચિત્ નીલશ્ચ લોહિતૌ ચ
શુક્લશ્ચેતિ તૃતીયઃ, કદાચિત્ નીલૌ ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ ચતુર્થઃ, इत्येवं नील-

अपने दो प्रदेशों में नील भी हो सकता है कदाचित् एक प्रदेश में
लाल भी हो सकता है और कदाचित् अपने एक दूसरे प्रदेश में पीत
भी हो सकता है 'नीललोहियसुक्लिर्हर्हि भंगा चत्तारि' नील लोहित
शुक्ल इनके परस्पर संयोग से जो चार भंग होते हैं वे इस प्रकार से
हैं—कदाचित् नीलश्च लोहितश्च शुक्लश्च १—कदाचित् वह नीला भी
हो सकता है लाल भी हो सकता है और शुक्ल भी हो सकता है इस
प्रकार यह केवल नीललोहित और शुक्ल के एकत्व को लेकर प्रथम
भंग बनाया गया है कदाचित् 'नीलश्च लोहितश्च शुक्लौ च' कदाचित्
वह अपने एक प्रदेश में नीला भी हो सकता है कदाचित् वह अपने
एक दूसरे प्रदेश में लाल भी हो सकता है और कदाचित् वह अपने
दूसरे दो प्रदेशों में शुक्ल भी हो सकता है 'कदाचित् नीलश्च लोहि-
तौ च शुक्लश्च' यह तृतीय भंग है इसमें द्वितीय लोहित पद को
अनेक वचन में रखा गया है कदाचित् वह नील भी हो सकता है दो

એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે અને કદાચ પોતાના બીજા એક
ભાગમાં પીળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૪ એ પ્રમાણેના આ ચોથો ભંગ છે

હવે નીલવર્ણ, લાલવર્ણ અને પ્રવેતવર્ણના સંયોગથી થનારા ચાર ભંગો
કહે છે. 'નીલલોહિયસુક્લિર્હર્હિ ભંગા ચત્તારિ' તે ચાર ભંગો આ પ્રમાણે છે.
કદાચિત્, 'નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ' ૧ એક ભાગમાં નીલવર્ણવાળો પણ હોઈ
શકે છે. કેાઈ એક ભાગમાં લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને
એક ભાગમાં ધોળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. એ રીતે આ કેવળ
નીલવર્ણ, લાલવર્ણ અને ધોળાવર્ણના એકત્વથી આ પહેલો ભંગ કહેલ
છે. ૧ હવે બીજો ભંગ કહે છે. 'નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લૌ ચ' કદાચ તે પોતાના
એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો પણ હોય છે. તથા પોતાના બીજા એક પ્રદેશમાં
લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને બીજા બે પ્રદેશોમાં ધોળાવર્ણવાળો પણ
હોય છે. ૨ 'નીલશ્ચ લોહિતૌ ચ શુક્લશ્ચ' આ ત્રીજો ભંગ છે. આમાં બીજા
લોહિત પદને દિવચનમાં કહેલ છે. કદાચ તે એક ભાગમાં નીલવર્ણવાળો પણ

લોહિતશુક્લૈઃ એકાત્વાનેકત્વાભ્યાં ચત્વારો મજ્ઞા મવન્તીતિ । ‘નીલહાલિદ-
સુક્કિલ્લર્ણિ મંગા ચત્તારિ’ એવં નીલપીતશુક્લાનાં ચત્વારો મજ્ઞાઃ, તથાહિ-
કદાચિત્ નીલથ પીતથ શુક્લથ્રેત્યેકો મજ્ઞઃ, કદાચિત્ નીલથપીતથ શુક્લૌ
ચેતિ દ્વિતીયઃ; કદાચિત્ નીલથ પીતૌ ચ શુક્લચેતિ તૃતીયઃ કદાચિત્ નીલૌ ચ

પ્રદેશોં મેં લોહિત મી હો સકતા હૈ ઓર અપને એક પ્રદેશ મેં શુક્લ
મી હો સકતા હૈ, પ્રથમ પદ કો બહુવચન મેં રચકર ચતુર્થ ભંગ બનાયા
ગયા હૈ-કદાચિત્ નીલૌ ચ શુક્લચ્ચ લોહિતચ્ચ’ કદાચિત્ વહ અપને
દો પ્રદેશોં મેં નીલ મી હો સકતા હૈ અપને એક પ્રદેશ મેં શુક્લ મી
હો સકતા હૈ ઓર એક દૂસરે પ્રદેશ મેં લોહિત મી હો સકતા હૈ । હસ
પ્રકાર સે યે નીલલોહિતશુક્લ મેં એકત્વ અનેકત્વ કરકે ૪ ભંગ બનાવ
ગયે હૈ ‘નીલહાલિદસુક્કિલ્લર્ણિ મંગા ચત્તારિ’ નીલપીત શુક્લ હનકે
એકત્વ ઓર અનેક કે યોગ સે જો ચાર ભંગ બને હૈં વે હસ પ્રકાર સે
હૈં-‘કદાચિત્ નીલચ્ચ પીતચ્ચ શુક્લચ્ચ’ યહ પ્રથમ ભંગ હૈ હસમેં
કદાચિત્ વહ નીલ મી હો સકતા હૈ પીલા મી હો સકતા હૈ ઓર
શુક્લ મી હો સકતા હૈ, ‘નીલચ્ચ પીતચ્ચ શુક્લૌ ચ’ કદાચિત્ વહ
અપને એક પ્રદેશ મેં નીલા મી હો સકતા હૈ એક દૂસરે પ્રદેશ મેં પીલા
મી હો સકતા હૈ અપને દૂસરે દો પ્રદેશોં મેં શુક્લ મી હો સકતા હૈ

હોય છે. અને જે ભાગોમાં લાલવર્ણવાળો પણ હોય છે તથા પોતાના
એક ભાગમાં ધોળાવર્ણવાળો પણ હોય છે ૩ હવે પહેલા પદને
દ્વિવચનમાં કહીને એથો ભંગ કહે છે. તે આ પ્રમાણે છે.
‘નીલૌ ચ શુક્લચ્ચ લોહિતચ્ચ’ કદાચ તે પોતાના જે ભાગોમાં નીલવર્ણવાળો
હોય છે તથા એક ભાગમાં ધોળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. તથા એક ભાગમાં
લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ રીતે આ એથો ભંગ છે. ૪ આ રીતે
નીલવર્ણુ લાલવર્ણુ અને ધોળાવર્ણુના એકાવ અનેકત્વથી ૪ ચાર ભંગો કહ્યા
છે એજ રીતે ‘નીલહાલિદસુક્કિલ્લર્ણિ મંગા ચત્તારિ’ નીલવર્ણુ, પીતવર્ણુ અને
શ્વેતવર્ણુ તેના એકપણામાં તથા અનેકપણાના યોગથી ચાર ભંગો બતાવે છે.-
‘નીલચ્ચ પીતચ્ચ શુક્લચ્ચ’ આ રીતે આ પહેલા ભંગણાં કદાચ તે પોતાના એક
ભાગમાં નીલવર્ણુ પણ હોઈ શકે છે. કોઈ એક ભાગમાં પીળાવર્ણુવાળો પણ
હોઈ શકે છે. તથા કોઈ એક ભાગમાં ધોળાવર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. એ રીતે
આ પહેલો ભંગ છે. ૧ ‘નીલચ્ચ પીતચ્ચ શુક્લૌ ચ’ કદાચ તે પોતાના એક ભાગમાં
નીલવર્ણુવાળો પણ હોય છે. તથા બીજા એક ભાગમાં પીળાવર્ણુવાળો હોઈ શકે છે.
તથા બાકી તે જે પ્રદેશોમાં ધોળાવર્ણુવાળો પણ હોય છે આ રીતે આ બીજો ભંગ

પીતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ ચતુર્થઃ, તદેવં નીલપીતશુક્લૈઃ એકત્વાનેકત્વાભ્યાં ચત્વારો મજ્ઞા મન્વન્તોતિ । ‘લોહિયહાલિદ્ધુક્લિલપર્હિ મંગા ચત્તારિ’ એવં લોહિતપીતશુક્લૈઃ ચત્વારો મંગાસ્તથાહિ કદાચિત્ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચત્યેકઃ કદાચિત્ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લૌ ચેતિ દ્વિતીયઃ, કદાચિત્ લોહિતશ્ચ પીતૌ ચ શુક્લશ્ચેતિ

યહ દ્વિતીય અંગ હૈ૨, કદાચિત્ ‘નીલશ્ચ પીતૌ ચ શુક્લશ્ચ’ યહ તૃતીય અંગ હૈ૩ સ્તમે કદાચિત્ યહ એકપ્રદેશ મેં નીલા બી હો સકતા હૈ અપને દૂસરે દો પ્રદેશોં મેં પીલા બી હો સકતા હૈ ઓર એકપ્રદેશ મેં યહ શુક્લ બી હો સકતા હૈ ૩ ‘કદાચિત્ નીલૌ ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ’ યહ ચતુર્થ અંગ હૈ૪ સ્તમે કદાચિત્ યહ અપને દો પ્રદેશોં મેં નીલવર્ણ-વાલા બી હો સકતા હૈ એકપ્રદેશ મેં પીલે વર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ઓર એક દૂસરે પ્રદેશ મેં યહ શુક્લવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર સે ચે નીલપીત ઓર શુક્લવર્ણોં કી એકતા એવં અનેકતા મેં ચાર મંગ હુએ હૈં । ‘લોહિયહાલિદ્ધુક્લિલપર્હિ મંગા ચત્તારિ’ હસી પ્રકાર સે લોહિતપીત ઓર શુક્લ इन वर्णों की एकता और अनेकता में जो ४ अंग होते हैं वे इस प्रकार से हैं—‘कदाचित् लोहितश्च पीतश्च शुक्लश्च कदाचित् यः लोहितः सः पीतः सः शुक्लः सः’ ऐसा यह प्रथम अंग है कदाचित् ‘लोहितश्च

છે.૨ ‘નીલશ્ચ પીતૌ ચ શુક્લશ્ચ’ આ રીતે આ ત્રીણે ભાંગ કહે છે. તેમાં કદાચિત્ તે પોતાના એક ભાગમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. બીજા બે ભાગોમાં પીળા-વર્ણવાળો પણ હોય છે તથા એક ભાગમાં ઘોળાવર્ણવાળો પણ હોય છે ૩ આ પ્રકારે આ ત્રીણે ભાંગ કહ્યો છે. ‘નીલૌ ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ’ આ ચોથા ભાગમાં કદાચ તે પોતાના બે પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે અને એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે અને બીજા પ્રદેશમાં ઘોળાવર્ણવાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ છે. ૪ આ નીલવર્ણ પીળાવર્ણ અને ઘોળાવર્ણના એકપણા અનેકપણાથી ચાર ભાગો કહ્યા છે.

હવે લાલવર્ણ પીળાવર્ણ અને ઘોળાવર્ણના યોગથી બનતા ભાગો મારે સૂત્રકાર સૂત્ર કહે છે ‘લોહિયહાલિદ્ધુક્લિલપર્હિ મંગા ચત્તારિ’ લાલ, પીળા અને ઘોળાવર્ણના એક પણા અને અનેકપણાના યોગથી પણ ચાર ભાગો કહ્યા છે તે આ પ્રમાણે છે. લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ’ કદાચ તે લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. કોઈવાર તે પીળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને કોઈવાર તે ઘોળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ રીતે પહેલો ભાગ છે. ૧ ‘લોહિતશ્ચ

તૃતીયઃ કદાચિત્ લોહિતૌ ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ ચતુર્થઃ, તદેવં લોહિતપીતશુક્લેષુ
 એકત્વાનેકત્વાભ્યાં ચત્વારો ભજા ભવન્તીતિ । ‘एवं एए दस त्रियासंयोगा’ एवमेते
 दशत्रिकसंयोगाः, तत्र कालनीललोहितानां समवेतानाभेकः, कालनीलपीतानां

પીતશ્ચ શુક્લૌ ચ’ કદાચિત્ બહુ અપને એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણવાલા
 બી હો સકતા હૈ એક દસરે પ્રદેશ મેં પીતવર્ણવાલા બી હો સકતા હૈ
 ઓર અપને દો પ્રદેશોં મેં શુક્લવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૨ ‘કદાચિત્
 ‘લોહિતશ્ચ પીતૌ ચ શુક્લશ્ચ’ કદાચિત્ બહુ અપને એક પ્રદેશ મેં લાલ
 વર્ણવાલા બી હો સકતા હૈ દૂસરે દો પ્રદેશોં મેં પીલેવર્ણ વાલા બી હો
 સકતા હૈ ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા બી હો સકતા
 હૈ ૩ । ‘કદાચિત્ લોહિતૌ ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ’ યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ હસમેં
 કદાચિત્ બહુ અપને દો પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ
 એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા બી
 હો સકતા હૈ ૪ હસ પ્રકાર સે લોહિતપીત ઓર શુક્લવર્ણ इनके एकत्व
 और अनेकत्व में ये चार भंग बने हैं ‘एवं एए दस त्रिया संयोगा’
 हस प्रकार से ये १० त्रिकसंयोग हैं इनमें समवेत हुये कालेनीले

પીતશ્ચ શુક્લૌ ચ’ કદાચ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણુવાળો હોઈ શકે
 બીજા એક ભાગમાં પીળાવર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને બીજા બે
 ભાગોમાં ધોળાવર્ણુવાળો હોય છે. આ રીતે બીજો ભાગ કહ્યો છે. ૨ ‘લોહિ-
 તશ્ચ પીતૌ ચ શુક્લશ્ચ’ કદાચ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણુવાળો બની
 શકે છે. બીજા બે પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને કોઈ
 એક પ્રદેશમાં ધોળાવર્ણુવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભાગ છે. લોહિ-
 તૌ ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ’ કોઈવાર તે પોતાના બે પ્રદેશોમાં લાલવર્ણુના હોય
 છે. એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં ધોળાવર્ણુવાળો હોય
 છે. ૪ આ રીતે લાલવર્ણુ પીળાવર્ણુ અને ધોળાવર્ણુના એકપણામાં અને અનેક-
 પણામાં ચાર ભાગો બને છે. ‘एवं एए । दस त्रिया संयोगा’ એ રીતે આના
 ત્રિક સંયોગમાં એટલે કે ત્રણના યોગમાં દસ ભાગો બને છે. તે આ રીતે છે.

આમાં મળેલા કાળાવર્ણુ, નીલવર્ણુ અને લાલવર્ણુના ૧ એક ત્રિક
 સંયોગીભાગ હોય છે. ૧ તેજ રીતે કાળાવર્ણુ નીલવર્ણુ અને લાલવર્ણુના

સમવેતાનાં દ્વિતીયઃ, કાલનીલશુક્લાનાં તૃતીયઃ, કાલલોહિતપીતાનાં ચતુર્થઃ, કાલલોહિતશુક્લાનાં પચ્ચમઃ, કાલપીતશુક્લાનાં ષષ્ઠઃ, નીલલોહિતપીતાનાં સપ્તમઃ, નીલલોહિતશુક્લાનામઃ ઇટમઃ, નીલપીતશુક્લાનાં નવમઃ, લોહિતપીતશુક્લાનાં દશમઃ, એતે દશ ત્રિકસંયોગાઃ કથિતાઃ । ‘એકલેકલેકે સંજોએ ચત્તારિ મંગા’ એકેકસ્મિન્ ત્રિકસંયોગે ચત્તારો મંગા ભવન્તિ યથા-‘સિય કાલેય ય નીલેય લોહિયેય ય ૧, સિય કાલેય ય નીલેય ય લોહિયંગા ય ૨, સિય કાલેય ય નીલંગાય લોહિયેય ય ૩, સિય કાલંગાય નીલેય ય લોહિયેય ય ૪’ इत्येवं

और लोहित वर्ण का एक त्रिकसंयोग है, समवेत हुए काले नीले पीत इनका द्वितीय त्रिक संयोग हैं समवेत काले नीले और शुक्ल इनका तृतीय त्रिक संयोग है काले लाल और पीले इनका त्रिक संयोग चतुर्थ है काल लोहित और शुक्ल इसका पाँचवां त्रिक संयोग है काले पीले और शुक्ल इनका त्रिक संयोग छठा है । नील लोहित और पीत इनका त्रिक संयोग सातवां है नीललोहित शुक्ल इन तीनों का संयोग आठवां है नील पीत और शुक्ल का नववां और लोहित पीत एवं शुक्ल का १० वां त्रिकसंयोग है, इस प्रकार से ये १० त्रिक संयोग बह्ये गए हैं । ‘एकलेकले संजोए चत्तारि मंगा’ एक एक त्रिकसंयोग में ४-४ अंग होते हैं जो इस प्रकार से हैं-‘सिंय कालेय य नीलेय य लोहियंगा य २’ सिंय कालेय य नीलंगा य लोहियेय य ३’ ‘सिंय कालंगा य नीलेय य लोहियेय य ४’

યોગથી બીજે ત્રિક સંયોગી ભાંગ બને છે ૨ કાલવર્ણ, નીલવર્ણ અને ધોળા વર્ણના યોગથી ત્રિક સંયોગી ત્રીજે ભાંગ બને છે. ૩ કાળાવર્ણ, લાલવર્ણ, પીળાવર્ણના યોગથી ત્રિક સંયોગી ચોથો ભાંગ બને છે. તેમ સમજવું. ૪ કૃષ્ણવર્ણ, લાલવર્ણ અને ધોળાવર્ણના યોગથી ત્રિક સંયોગી પાંચમો ભાંગ બને છે. ૫ કાળવર્ણ, પીળાવર્ણ અને ધોળાવર્ણના યોગથી છઠ્ઠો ત્રિક સંયોગી ભાંગ બને છે. ૬ નીલવર્ણ, લાલવર્ણ, અને પીળાવર્ણના યોગથી ત્રિક સંયોગી સાતમો ભાંગ બને છે. ૭ નીલવર્ણ, લાલવર્ણ અને ધોળાવર્ણના યોગથી ત્રિક સંયોગી અઠમો ભાંગ બને છે. ૮ નીલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને ધોળાવર્ણના યોગથી ત્રિક સંયોગી નવમે ભાંગ બને છે. ૯ તથા લાલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને ધોળાવર્ણના યોગથી ત્રિક સંયોગી દસમો ભાંગ બને છે. ૧૦ આ રીતે દસ ભાંગો કરેવામાં આવ્યા છે. તેના ‘એકલેકલેકે સંજોએ ચત્તારિ મંગા’ એક એક ત્રિક સંયોગમાં ૪૦ ચાળીસ ભાંગો થાય છે. એજ પ્રમાણે છે. ‘સિય કાલેય ય નીલેય ય લોહિયેય ય ૧’ ‘સિય કાલેય ય નીલેય ય લોહિયંગા ય ૨’ ‘સિય કાલેય ય નીલંગાય લોહિયેય ય ૩’ ‘સિય કાલંગાય નીલેય ય લોહિયેય ય ૪’ આ પ્રકારે ત્રિક-

રૂપેણ એકસ્મિન્ એકત્વાનેકત્વાધ્યાં ચત્વારો ભંગા ભવન્તિ 'સઘ્વે તે ચત્તાલીસં
ભંગા' સર્વે તે ચત્વારિંશદ્ભંગાઃ ૪૦ । એકેકસ્મિન્ ચતુર્ભંદે સતિ દશાનાં ચતુઃ
સંખ્યયા ગુણને ચત્વારિંશદ્ભવતીતિ ભાવઃ । 'જહ ચઝન્ને' યદિ ચતુર્વર્ણઃ ચતુઃ
પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા 'સિય કાલણ નીલણ લોહિયણ હાલિદણ ય' સ્યાત્ કાલકઃ
નીલકો લોહિતકઃ હારિદ્રકચ, કદાચિત્ કાલો નીલો લોહિતઃ પીતચ્ચેતિ પ્રથમઃ,
'સિય કાલણ નીલણ લોહિયણ સુક્કિલણ ય' સ્યાત્ કાલકો નીલકો લોહિતકઃ
શુક્લચ્ચેતિ દ્વિતીયઃ' 'સિય કાલણ નીલણ હાલિદણ સુક્કિલણ ય' સ્યાત્-કદાચિત્

હસ પ્રકાર એક ત્રિક સંયોગ મેં એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર યે
ચાર ભંગ હોતે હૈં 'સઘ્વે તે ચત્તાલીસંભંગા' અતઃ ૧૦ ત્રિક સંયોગ કે
વે સઘ્વ ભંગ મિલકર ૪૦ ચાલીસ હો જાતે હૈં ।

'જહ ચઝન્ને' યદિ વહ ચતુઃ પ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર વર્ણોંવાલા હોતા
હૈં તો હસ પ્રકાર સે વહ ચાર વર્ણોંવાલા હો સકતા હૈં-'સિય કાલણ
નીલણ લોહિયણ હાલિદણ ય' કદાચિત્ વહ કાલે વર્ણોંવાલા ભી હો
સકતા હૈં નીલવર્ણ વાલા ભી હો સકતા હૈં લાલવર્ણ વાલા ભી હો
સકતા હૈં ઓર પીલે વર્ણ વાલા ભી હો સકતા હૈં? હસ પ્રકાર કાં યહ
પ્રથમ ભંગ હૈં 'સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ સુક્કિલણ ય' કદાચિત્
વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા ભી હો સકતા હૈં એક દૂસરે પ્રદેશ મેં
નીલેવર્ણ વાલા ભી હો સકતા હૈં ત્રીસરે એક પ્રદેશ મેં લાલવર્ણ વાલા
ભી હો સકતા હૈં ઓર ચૌથે એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા ભી હો સકતા

સંયોગી ભંગોમાં એકપણામાં અને અનેકપણામાં ચાર ભંગો ઉપર મુજબ
બને છે. 'સઘ્વે તે ચત્વારિંશદ્ભંગા' આ પ્રકારથી પહેલા કહેલા ત્રિક સંયોગી
તમામ ભંગો મળીને ૪૦ ચાલીસ ભંગો બને છે. હવે સૂત્રકાર ચાર પ્રદેશ
વાળા સ્કન્ધના ભંગો બતાવે છે. 'જહ ચઝન્ને' જો તે ચાર પ્રદેશવાળો
સ્કન્ધ ચાર વર્ણુવાળો હોય તો આ નીચે કહ્યા પ્રમાણે તે ચારવર્ણુવાળો
હોઈ શકે છે.-'સિય કાલણ ય સિય નીલણ ય લોહિયણ હાલિદણ ય' કદાચ
તે કાળા વર્ણુવાળો હોઈ શકે છે. નીલ વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. લાલ
વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને પીળા વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ
રીતેના આ પહેલા ભંગ ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધનો છે. ૧ સિય કાલણ ય નીલણ ય
લોહિયણ ય સુક્કિલણ ય' કદાચ તે એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. બીજા
એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. ત્રીજા એક ભાગમાં લાલ
વર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને ચોથા એક પ્રદેશમાં ધોળા વર્ણુવાળો પણ
હોઈ શકે છે, આ રીતે બીજો ભંગ બને છે. ૨ 'સિય કાલણ નીલણ હાલિદણ ય'

કાલકો નીલકઃ પીતકઃ શુક્લશ્વેતિ તૃતીયઃ । ‘સિય કાલે લોહિયે હાલિદે સુક્કિલ્લે ય’ સ્યાત્-કદાચિત્ કાલકો લોહિતકઃ પીતકઃ શુક્લકશ્વેતિ ચતુર્થઃ । ‘સિય નીલે લોહિયે હાલિદે સુક્કિલ્લે ય’ સ્યાત્ કદાચિત્ નીલકો લોહિતકઃ પીતકઃ શુક્લકશ્વેતિ પશ્ચમો ભંગઃ, ‘એવમેવ ચતુષ્કસંયોગે પંચભંગા’ એવમ્-પૂર્વોક્તપ્રકારેણ એતે ચતુષ્કસંયોગે પશ્ચ ભંગા ભવન્તીતિ । ‘એ સવ્વે નરૂદે ભંગા’ એતે સર્વે નવતિર્ભજ્ઞા, તથાહિ-અસંયોગે પશ્ચ ૫, દ્વિકસંયોગે ચત્વારિંશત્ ૪૦,

હૈ ૨ ‘સિય કાલે નીલે હાલિદે સુક્કિલ્લે ય’ કદાચિત્ વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં કાલેવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણવાલા બી હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં શુક્લ બી હો સકતા હૈ ૩ ‘સિય કાલે લોહિયે હાલિદે સુક્કિલ્લે ય’ કદાચિત્ વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં વહ કૃષ્ણવર્ણ બી હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ મેં લાલવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૪ ‘સિય નીલે લોહિયે હાલિદે સુક્કિલ્લે ય’ કદાચિત્ વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં નીલવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ મેં લાલવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૫ હસ પૂર્વોક્ત પ્રકાર સે યે ચતુષ્કસંયોગ મેં પાંચ ભંગ હોતે હૈ । ‘એ સવ્વે નરૂદે ભંગા’ હસ પ્રકાર સે ૧૦ ભંગ વર્ણ કો અગ્રિત કરકે યહાં ચતુઃ પ્રદેશી સ્કન્ધ મેં હુએ હૈ અસંયોગ મેં ૫ ભંગ દ્વિકસંયોગ મેં ૪૦, ત્રિકસંયોગ

સુક્કિલ્લે ય’ કદાચ કોઈ એક ભાગમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક ભાગમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. અને કોઈ એક ભાગમાં ઘોળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. એ પ્રમાણેના ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધો ત્રીજો ભંગ બને છે. ૩ ‘સિય કાલે લોહિયે હાલિદે સુક્કિલ્લે ય’ કદાચ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. કોઈ એક ભાગમાં પીળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને કોઈ એક ભાગમાં ઘોળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૫ આ રીતે પૂર્વોક્ત પ્રકારથી ચાર સંયોગીના આ પાંચ ભંગો બને છે. ‘એ સવ્વે નરૂદે ભંગા’ આ ચાર સંયોગી ભંગોમાં વર્ણ સંબંધી ૧૦ હસ ભંગો બન્યા છે. અસંયોગી ૫ પાંચ ભંગો કહ્યા છે. દ્વિક સંયોગમાં ૪૦ આળીસ ભંગો તથા ત્રિક-

ત્રિકસંયોગે પશ્ચચત્વારિંશત્ ૪૫, एवं सर्वसंस्कृतनवा नवति ૯૦ । પશ્ચાનામપિ પશ્ચચત્વૃષ્કસંયોગા ભવન્તિ તે ચ સૂત્રે એવ પ્રદર્શિતાઃ, એક દ્વિ ત્રિ ચતુર્વર્ણેષુ પશ્ચચત્વારિંશત્ પશ્ચચત્વારિંશત્ પશ્ચાનાં અજ્ઞાનાં ભાવાન્તવતિર્મંગા ભવન્તીતિ વર્ણ-સાત્રધિમંગલિચારઃ । 'જહ્ એગંગધે' યદિ એકગન્ધઃ ચતુષ્પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધો ભવેત્ તદા 'સિય સુઘ્નિમંગધે ય ૧ સિય દુઘ્નિમંગધે ય ૨' સ્થાત્ સુરભિગન્ધવાન્ સ્થાત્ દુરભિગન્ધવાન્, કદાચિત્ સુરભિગન્ધવાન્ યથેત્ ચતુર્ણામપિ પ્રદેશાનામેક સુરભિગન્ધવત્વાત્, કદાચિત્ દુરભિગન્ધવાન્ યા ભવેત્ ચતુર્ણામપિ પ્રદેશાનાં સમાનતયા દુરભિગન્ધવત્વાત્ । 'જહ્ દુગંગધે સિય સુઘ્નિમંગધે ય દુઘ્નિમંગધે ય' યદિ દ્વિગન્ધસ્તદા સ્થાત્-કદાચિત્ સુરભિગન્ધશ્ચ દુરભિગન્ધશ્ચ પ્રદેશદ્વયે સુરભિગન્ધ-

में ४० और चतुस्संयोगी ५ पांच कुल मिलाकर ९० हो जाते हैं । पांचो वर्णों के पांच ही चतुष्क संयोग होते हैं जोकि सूत्र में ही दिखला दिये गये हैं इस प्रकार का यह अंग द्विचार वर्णों को आश्रित करके हुआ है । अब गन्ध को लेकर अंगद्विचार किया जाता है—'जह् एगंगधे सिय सुघ्निमंगधे य १ दुघ्निमंगधे य २' यदि वह चतुःप्रदेशी स्कन्ध गंध-वाला होता है तो इस सामान्य कथन में इस प्रकार से वह गंधवाला हो सकता है—कदाचित् वह सुरभिगंध वाला हो सकता है ? या कदाचित् वह दुरभिगंध वाला हो सकता है ? जब उसके चारों ही प्रदेश एक सुरभिगंध वाले होते हैं तो वह सुरभिगंध वाला होता है ? और जब उसके चारों ही प्रदेश एक दुरभिगंधरूप से परिणमित होंगे तो वह दुरभिगंध वाला होता है ? 'जह् दुगंधे सिय सुघ्निमंगधे य दुघ्निमंगधे य ४' 'यहां पर चार का अङ्क दिया है सो चार अंग इस

સંયોગમાં ૪૫ પિસ્તાળીસ એ બધા કુલ મળીને ૯૦ નેવું લાગે અને છે. પાંચે વર્ણોના ચતુઃ સંયોગી પાંચ જ લાગે કહ્યા છે. જે સૂત્રમાં જ કહ્યા છે. આ વર્ણ સંબંધી લાગેના વિચાર કરવામાં આવ્યો છે.

હવે જાંધ સંબંધી લાગેના વિચાર કરવામાં આવે છે.—'જહ્ એગંગધે સિય સુઘ્નિમંગધે ય ૧ દુઘ્નિમંગધે ય ૨' જે તે ચાર પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ગંધ શુભ્રવાળો હોય છે. તે આ સામાન્ય કથનમાં આ રીતે તે જાંધ શુભ્રવાળો બને છે. કહાય તે સુગંધવાળો હોય છે. અથવા કહાય તે દુર્ગંધવાળો હોઈ શકે છે. ૧ જ્યારે તેના ચારે ભાગો એક સુગંધવાળા હોય છે ત્યારે તે સુગંધવાળો હોય છે. ૨ અને જ્યારે તેના ચારે ભાગો એક દુર્ગંધ રૂપથી પરિણમે છે ત્યારે તે દુર્ગંધવાળો હોય છે. 'જહ્ દુગંધે સિય સુઘ્નિમંગધે ય

ત્યાત્ પ્રદેશદ્વયે દુરભિગન્ધવત્વાત્ અરયદિનિ ગન્ધદ્વયં ભવતીતિ । ‘રસા જહા
વન્ના’ રસા યથા વર્ણાઃ, વર્ણવદ્દરસેષ્વપિ ભજ્ઞાઃ જ્ઞાતવ્યાસ્તથાહિ-યદિ એકરસ-
શ્ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા કદાચિત્ તિક્તશ્ચ કદાચિત્ કટુશ્ચ કદાચિત્ કષા-
યશ્ચ કદાચિદમ્લશ્ચ કદાચિન્મધુરશ્ચેતિ પञ્ચભજ્ઞાઃ, યદિ રસદ્વયવાન્ તદા સ્યાત્
તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ ૧, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ ૨, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ ૩, સ્યાત્

પ્રકાર હોતે હૈં-હનમેં સે પહલા ભંગ લિખા ગયા હૈ। ૨-‘સિય સુભિ-
ગંધે ય દુભિગંધા ય’ ૩ સિય સુભિગંધા ય દુભિગંધે ય । ૪ સિય
સુભિગંધા યદુભિગંધા ય’ યદિ વહચતુષ્પ્રદેશિકસ્કંધ દો ગંધ વાલા
હોતા હૈ, તો વહ દો પ્રદેશોં મેં સુરભિગંધ વાલા ઓર દો પ્રદેશોં મેં દુર-
ભિગંધ વાલા હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર સે ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધરૂપ અવયવી
મેં યુગપત્ દો ગંધ ગુગ હો સકતે હૈં । ‘રસા જહા વન્ના’ હસ સૂત્ર કા
તાત્પર્ય એસા હૈ કિ રસોં કો આશ્રિત કરકે જો યહાં ભંગવિચાર ક્રિયા
જાવેગા તો વહ ભંગવિચાર વર્ણોં મેં જિસ પ્રકાર સે ભંગ વિચાર ક્રિયા
ગયા હૈ ઉસી પ્રકાર સે કર લેના ચાહિયે અર્થાત્ યદિ ચતુઃપ્રદેશિક
સ્કન્ધ એક રસ વાલા હોતા હૈ તો કદાચિત્ વહ તિક્ત બી હો સકતા હૈ
યા કદાચિત્ વહ કટુ બી હો સકતા હૈ યા કદાચિત્ વહ કષાયલે રસ
વાલા બી હો સકતા હૈ યા કદાચિત્ વહ અમ્લરસ વાલા બી હો
સકતા હૈ યા કદાચિત્ વહ મધુરરસ વાલા બી હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર

દુભિગંધે ય’ ને તે ચાર પ્રદેશી રકંધ બે ગંધવાળો હોય છે તો તે બે પ્રદે-
શોમાં સુગંધવાળો હોય છે. અને બે પ્રદેશોમાં દુગંધવાળો હોય છે આ રીતે
ચાર પ્રદેશી રકંધ ૩૫ અવયવીમાં એકી સાથે બે ગંધ ગુણ હોઈ શકે છે ૩

‘રસા જહા વન્ના’ આ સૂત્રનું તાત્પર્ય એ છે કે—રસોના સંબંધમાં બે
ભંગો અને છે તે વર્ણોના સંબંધમાં બે રીતે ભંગો કહ્યા છે તે પ્રમાણે
સમજવા અર્થાત્ ને ચાર પ્રદેશી રકંધ એક રસવાળો હોય તો કદાચ તે
ત્રીજા રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. અથવા કડવા રસવાળો પણ હોઈ શકે
છે. કદાચ તે કષાય-તુરા રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. અથવા કદાચિત્ તે
ખાટા રસવાળો પણ હોય છે. કદાચ તે મધુર-મીઠા રસવાળો પણ હોઈ શકે
આ રીતે આ પાંચ ભંગો અહિંયાં બને છે. ને તે ચાર પ્રદેશી રકંધ બે
રસવાળો હોય તો કદાચ તે ત્રીજા અને કડવા રસવાળો હોય છે. અથવા

તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ ૪, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કષાયશ્ચ અત્રાપિ તિક્ત કટુકમજ્જવત્ ચત્વારો
મંગ્લાઃ, તિક્તકષાયયોરેકત્વાનેકત્વાભ્યામવસેયાઃ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ અમ્લશ્ચ અત્ર
તિક્તામ્લયોરેકત્વાનેકત્વાભ્યાં ચત્વારો મંગ્લાઃ, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ મધુરશ્ચ ૪, સ્યાત્

સે યે પાંચ મંગલ યહાં હોતે હૈં યદિ વહ ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ દો રસો
વાલા હોતા હૈં તો કદાચિત્ વહ તિક્ત ઓર કટુ રસ વાલા બી હો
સકતા હૈં ૧ યા ઉસકા એક પ્રદેશ તિક્ત રસવાલા હો સકતા હૈં ઓર ૩
પ્રદેશ કટુક રસ વાલે બી હો સકતે હૈં ૨, યા ૩ પ્રદેશ ઉસકે તિક્ત
રસવાલે હો સકતે હૈં ઓર ૧ પ્રદેશ કટુ રસવાલા બી હો સકતા હૈં ૩,
યા અનેક અંશ ઉસકે તિક્ત બી હો સકતે હૈં ઓર અનેક અંશ ઉસકે
કટુક રસ વાલે બી હો સકતે હૈં ૪, તિક્ત ઓર કટુક રસ કે દ્વિક
સંયોગ મૈં જૈસે યે ૪ મંગલ ઉનકે એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર હુપ હૈં
ઉસી પ્રકાર સે તિક્ત ઓર કષાય રસ કે દ્વિક સંયોગ મૈં બી ઉનકે
એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર ૪ મંગલ હો જાતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે
હૈં-સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કષાયશ્ચ ૧, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કષાયશ્ચ ૨, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ
કષાયશ્ચ ૩ સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કષાયશ્ચ ૪ સ્યાત્ 'તિક્તશ્ચ અમ્લશ્ચ'
યહાં પર તિક્ત અમ્લ કે એકત્વ અનેકત્વ કો લેકર પૂર્વોક્ત રૂપ સે ૪

તેના એક પ્રદેશ તીખા રસવાળો હોય છે. અને ત્રણ પ્રદેશ કડવા રસવાળો
પણ હોઈ શકે છે. ૨ અથવા તેના ત્રણ પ્રદેશો તીખા રસવાળા હોય છે.
તથા એક પ્રદેશ કડવા રસવાળો પણ હોય છે. ૩ અથવા તેના અનેક અંશો
તીખા રસવાળા પણ હોય છે તથા અનેક અંશો કડવા રસવાળા હોય છે. ૪
તીખા અને કડવા રસના દ્વિક સંયોગમાં તેના એકત્વ અને અનેકત્વમાં
આ ચાર ભંગો જેવી રીતે દેખા છે. તેવી જ રીતે તીખા અને કષાય
રસના દ્વિક સંયોગમાં પણ એકત્વ અને અનેકપણામાં ૪ ચાર ભંગો બને
છે. જે આ પ્રમાણે છે. સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કષાયશ્ચ ૧ સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કષાયશ્ચ ૨ સ્યાત્
તિક્તાશ્ચ કષાયશ્ચ ૩ સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કષાયશ્ચ ૪ અહિંયાં તીખા અને કષાય-તુર
રસના એકપણા અને અનેકપણાને લઈને પૂર્વોક્ત ૪ ચાર ભંગો બન્યા છે.
જેજી રીતે તીખા અને ખાટા રસના એકપણામાં અને અનેકપણામાં ચાર ભંગો

कटुकश्च कषायश्च ४, कटुकश्च अम्लश्च ४, कटुकश्च मधुरश्च ४, कषायश्च अम्लश्च ४, कषायश्च मधुरश्च ४, स्यात् अम्लश्च मधुरश्च ४, एवमेते दशद्विकसंयोगाः भङ्गाः, पुनश्चत्वारिंशद् भवन्तीति । यदि त्रिसस्तदा स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च १ ।

अंग कर लेना चाहिये 'स्यात् तिक्तश्च मधुरश्च' यहां पर भी तिक्त और मधुरता के एकत्व और अनेकत्व को लेकर ४ अंग पूर्वोक्त रूप से ही कह लेना चाहिये इसी प्रकार से 'स्यात् तिक्तश्च अम्लश्च' इन दो के संयोग में भी चार अंग इनके एकत्व और अनेकत्व को लेकर ४ अंग हुए हैं ऐसा जानना चाहिए इसी प्रकार से 'स्यात् तिक्तश्च मधुरश्च' यहां पर तिक्त और मधुर के मेल से एकत्व और अनेकत्व की अपेक्षा लेकर ४ अंग होते हैं ऐसा जानना चाहिये तथा कटुक और कषाय रस के मेल से इनकी एकता और अनेकता में भी ४ अंग होते हैं कटुक और अम्ल रस के मेल में इनकी एकता और अनेकता में ४ अंग होते हैं तथा कटु और मधुर रस के मेल में इनकी एकता और अनेकता को लेकर ४ अंग हुए हैं ऐसा समझना चाहिए इसी प्रकार से 'कषायश्च अम्लश्च ४ कषायश्च मधुरश्च ४' यहां पर भी ४-४ अंग हुए हैं तथा 'स्यात् अम्लश्च मधुरश्च ४' इस प्रकार के कथन में भी इनकी एकता और अनेकता को लेकर ४ अंग हुए हैं ऐसा जानना चाहिए इस प्रकार से दश द्विक संयोग के ४-४ भेद होने से सब अंग मिलाकर ४० अंग

कडेवा. तथा 'स्यात् तिक्तश्च मधुरश्च' तीणा अने मधुर रसना ओकपणुमां अने अनेकपणुमां पणु यार ल'गो पूर्वोक्त रीते समज्ज लेवा. ओज्ज रीते 'स्यात् तिक्तश्च अम्लश्च' तीणा अनेक भाटा रसना योगमां पणु तेना ओकपणु तथा अनेकपणुने लधने ४ यार ल'गो कह्वा छे तेम समज्जवु'. तेज्ज प्रमाणे 'स्यात् तिक्तश्च मधुरश्च' अडियां पणु तीणा अने मधुर रसना ओकपणुमां तथा अनेकपणुमां ४ यार ल'गो कह्वा छे तथा कडेवा अने कषाय रसना योगथी तेना ओकत्व अने अनेकपणुमां पणु ४ यार ल'गो कह्वा छे. कडेवा अने भाटा रसना योगमां तेना ओकपणु अने अनेकपणुने लधने यार ल'गो कह्वा छे. तथा कडेवा अने मधुर रसना योगथी तेना ओकपणु अने अनेकपणुने लधने यार ल'गो गने छे. तेम समज्जवु'. ओज्ज रीते 'कषायश्च अम्लश्च कषायश्च मधुरश्च' कषाय-तुरा अने भाटा रसना ओकपणु अने अनेकपणुथी ४ ल'गो कह्वा छे तथा कषाय-तुरा अने मधुर रसना ओकपणुमां अने अनेकपणुमां यार ल'गो समज्जवा. तथा 'स्यात् अम्लश्च मधुरश्च ४' भाटा अने मधुर रसना ओकपणुमां अने अनेकपणुमां ४ ल'गो समज्जवा. आ

સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ ૨। સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ ૩, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ ચતુર્થઃ। एवं तिक्तकटुकाम्लैरपि चत्वारो भेदाः। एवं तिक्तकटुमधुरैश्चत्वारः, एवं तिक्तकषायाम्लैश्चत्वारो भेदाः, एवं तिक्तकषाय-

હો જાતે હૈં । યદિ વહ ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધ ત્રીન રસોં વાલા હોતા હૈ તો હસ પ્રકાર સે વહ ત્રીન રસોં વાલા હો સકતા હૈ—‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ ૧’ કદાચિત્ વહ તિક્તરસ વાલા બી હો સકતા હૈ કટુક રસ વાલા બી હો સકતા હૈ ઓર કષાય રસ વાલા બી હો સકતા હૈ ૧ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ ૨’ કદાચિત્ વહ એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસ વાલા બી હો સકતા હૈ એક દૂસરે પ્રદેશ મેં કટુક રસ વાલા બી હો સકતા હૈ ઓર અપને દો પ્રદેશોં મેં વહ કષાય રસ વાલા બી હો સકતા હૈ ૨ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ’ વહ અપને એકપ્રદેશ મેં તિક્તરસ વાલા બી હો સકતા હૈ દો પ્રદેશોં મેં કટુક રસ વાલા બી હો સકતા હૈ ઓર અપને એક પ્રદેશ મેં કષાયરસ વાલા બી હો સકતા હૈ ૩ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ’ વહ અપને દો પ્રદેશોં મેં તિક્તરસ વાલા બી હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ મેં કટુકરસ વાલા બી હો સકતા હૈ ઓર એક દૂસરે પ્રદેશ મેં કષાયરસ

રીતે દ્વિકસંયોગી ૧૦ દમ્ભ ભંગોના ૪-૪ ચાર ભેદો બનતા હોવાથી તમામ મળીને કુલ ૪૦ ચાત્રીય ભંગો થઈ બન્ય છે.

જો તે ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધ ત્રણ રસવાળો હોય છે તો તે આ રીતે ત્રણ રસવાળો હોઈ શકે છે. ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ’ કદાચ તે ત્રીણ રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને કષાય રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ પહેલો ભંગ કહ્યો છે. ૧ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ ૨’ કદાચ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં ત્રીણ રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. તથા બીજા એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોઈ શકે છે, તથા બે પ્રદેશોમાં કષાય રસવાળો પણ હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં ત્રીણ રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. બે પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોઈ શકે છે. આ રીતે ત્રીજો ભંગ કહ્યો છે ૩ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં ત્રીણ રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને એક પ્રદેશમાં

મધુરૈશ્વત્વારો મંગાઃ, एवं तिक्ताम्लमधुरैरपि चत्वारो मंगाः, एवं कटुककषायाम्ला-
नामपि ४, एवं कटुककषायमधुराणाम् ४. एवं कटुकाम्लमधुराणाम्, एवं कषा-
याम्लमधुराणामपि चत्वारो मंगा, एवमेते दश त्रिकसंयोगाः, एकैकस्य संयोगे-
चत्वारो भेदाः, सर्वे ते चत्वारिंशद्भेदा भवन्तीति । एवं चतुष्कसंयोगे वर्णवदेव

થાલા મી હો સકતા હૈ ૪ જિલ્લ પ્રકાર સે ચે ૪ ભંગ તિક્તરસ કો પ્રધાન
કરકે ઓર ઉસકે સાથ કટુ ઓર કષાય રસ કો રલ્લ કરકે ડનકી
ઁકતા ઓર અનેકતા મેં કિયે ગૅ હસી પ્રકાર સે તિક્ત કટુક કે
સાથ અમ્લરસ કો જોડકર ડનકી ઁકતા અનેકતા મેં ૪ ભંગ બના
લેના ચાહિયે તથા તિક્ત કટુક કે સાથ મધુર રસ કો જોડકર ડનકી
ઁકતા અનેકતા મેં ૪ ભંગ બના લેના ચાહિૅ હસી પ્રકાર સે તિક્ત કષાય
ઓર અમ્લરસ ઇનકો યુક્ત કરકે ૪ ભંગ ઇનકી ઁકતા ઓર અનેકતા
મેં બના લેના ચાહિયે તથા તિક્ત કષાય ઓર મધુર ઇનકી ઁકતા ઓર
અનેકતા મેં ૪ ભંગ બના લેના ચાહિયે તથા તિક્ત અમ્લ ઓર મધુર
ઇનકો યુક્ત કરકે ઇનકી ઁકતા અનેકતા મેં ૪ ભંગ બના લેના ચાહિૅ
અથ તિક્ત પદ કો છોડકર ડસકે સ્થાન મેં કટુક પદ રલ્લકર ઓર
ડસકે સાથ કષાય ઁવં અમ્લપદ કો યુક્તકર કટુકકષાય અમ્લ ઇનકે
ચાર ભંગ ઇનકી ઁકતા અનેકતા મેં બના લેના ચાહિૅ તથા કટુકકષાય
મધુર ઇનકે મી ઇનકી ઁકતા ઓર અનેકતા મેં ૪ ભંગ બના લેના

કષાય તુરા રસવાળો પણુ હોય છે. આ રીતે થોથો ભંગ કહ્યો છે. ૪ તીખા
રસને મુખ્ય બનાવીને અને તેની સાથે કડવા અને કષાય રસને રાખીને
તેના એકપણા અનેકપણામાં જે રીતે ચાર ભંગો કહ્યા છે. તેજ રીતે તીખા
અને કડવા રસની સાથે ખાટા રસને થોગ કરીને તેની એકતા અને અનેક-
તામાં ૪ ચાર ભંગો સમજવા. તેમજ તીખા, -કષાય, ખાટા રસને થોગ
કરીને તેના એકપણા અને અનેકપણામાં ૪ ચાર ભંગો કહી લેવા. તેજ
પ્રમાણે તીખા, કષાય, અને મધુર રસના એકપણા અને અનેકપણામાં ૪
ભંગો કહી લેવા. તથા તીખા, ખાટા અને સીકા રસના એકપણામાં
અને અનેકપણામાં ચાર ભંગો કહેવા.

હવે તીખા રસને છોડીને અને તેના સ્થાને એક કડવા રસને થોળને
અને તેની સાથે કષાય, ખાટા રસને થોળને કડવા-કષાય-અને ખાટા રસના
૪ ચાર ભંગો તેની એકતા અને અનેકપણામાં સમજી લેવા. તથા કડવા-
કષાય-અને મધુર રસના એકપણા અને અનેકપણામાં ચાર ભંગો કહેવા.

રસેઽપિ સંયોગપ્રકારાઃ સ્વયમેવોદ્ધતીયાઃ ॥ 'જહ દુકાસે જહેવ પરમાણુપોગલે ૪' યદિ દ્વિસ્પર્શો યથૈવ પરમાણુપુદ્ગલઃ ચતુઃપ્રદેશસ્કન્ધે સ્પર્શાદ્યવત્ત્વે પરમાણુવદેવ ભદ્રવ્યવસ્થા જ્ઞાતવ્યા તથાહિ સ્યાત્ શીતશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૧, સ્યાત્ શીતશ્ચ

ચાહિયે હસી પ્રકાર સે કટુક અમ્લ મધુર इनके भी ४ भंग इनकी एकता और अनेकता में बना लेना चाहिए तथा कषाय अम्ल मधुर इनके भी युक्त करके इनकी एकता एवं अनेकता में ४ भंग बना लेना चाहिए इस प्रकार से ये त्रिक संयोगी भंग १० हो जाते हैं अब इन १० भंगों में से एक २ भंग के ४-४ भेद और हो जाने से कुल भंग संख्या दश त्रिक संयोगों की ४० हो जाती है इसी प्रकार चतुष्क संयोग में वर्ण के जैसे ही रस में भी संयोग प्रकार अपने आप समझ लेना चाहिये । 'जह दुकासे जहेव परमाणुपोगले' यहां तक वर्ण गंध एवं रस विषयक भंगों को चतुष्कप्रदेशिक स्कन्ध में प्रकट करके अब सूत्रकार ने इस सूत्र द्वारा उसमें स्पर्शों को प्रकट करने के लिये यह सूत्र कहा है-इसमें यह प्रकट किया गया है कि यदि वह चतुःप्रदेशिक स्कन्ध दो स्पर्शों वाला होता है तो इस विषय में जैसा कथन परमाणु पुद्गल के विषय में किया जा चुका है वैसे ही यहां पर भी कर लेना चाहिये अर्थात् जैसी भंग व्यवस्था वहां परमाणु में कही गई है वैसी ही

એજ રીતે કડવા, ખાટા અને મીઠા રસના એકપણા અને અનેકપણામાં ૪ ભંગો સમજવા. તથા કષાય, ખાટા અને મીઠા રસને ચોળને તેની એકતા અને અનેકતામાં ૪ ચાર ભંગો સમજવા. એ રીતે આ ત્રિક સંયોગી ૧૦ દસ ભંગો કહ્યા છે. હવે આ દસમાંથી એક એક ભંગના ૪-૪ ભેદો બીજા થતા હોવાથી દશ ત્રણ સંયોગીના કુલ ૪૦ ચાળીસ ભંગો થાય છે. એજ રીતે ચાર સંયોગી સ્કંધમાં પણ વર્ણમાં કહેલ પ્રકારે પ્રમાણે રસમાં પણ યોજના પ્રકારે પ્રમાણે રસમાં પણ ચોતાની બંતે સમજી લેવા. જહ દુકાસે જહેવ પરમાણુપોગલે' આ સૂત્રપાઠ સુધી વર્ણ, ગંધ, અને રસના સંબંધી ભંગોને ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં બતાવીને હવે સૂત્રકારે આ સૂત્રથી તેમાં સ્પર્શો બતાવવા માટે આ સૂત્ર કહ્યું છે. આ સૂત્રથી એ બતાવ્યું છે કે-જો તે ચાર પ્રદેશી સ્કંધ એ સ્પર્શવાળો હોય તો પરમાણુ પુદ્ગલના સ્પર્શના વિષયમાં જેવી રીતનું કથન કર્યું છે. તેજ રીતે અહિયાં પણ કથન સમજી લેવું અર્થાત્ પરમાણુના વિષયમાં સ્પર્શને લઈને જે પ્રમાણે ભંગ વ્યવસ્થા કરી છે તેજ પ્રમાણે અહિયાં પણ સમજવું.

રુક્ષશ્ચ ૨, સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૩, સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ રુક્ષશ્ચેતિ ચતુર્થસ્તદેવ સ્પર્શ-
દ્વયવત્ત્વે ચત્વારો ભંગાઃ મન્ત્વીતિ, 'જહ તિફાસે, યદિ ત્રિસ્પર્શઃ-સ્પર્શત્રયવાન્
ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા-

‘સઘ્વે સીષ દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે ?’ સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ
ઇતિ પ્રથમો ભંગ ?

ભંગવ્યવસ્થા યહાં પર મી હુઈ દૈ એસા જાનના ચાહિયે-પરમાણુપુદ્ગલ મેં
દો સ્પર્શવત્તા મેં ૪ ભંગ કહે ગયે હૈં જૈસે-‘સ્યાત્ શીતશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૧
સ્યાત્ શીતશ્ચ રુક્ષશ્ચ ૨ સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૩ સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ
રુક્ષશ્ચ’ હસી પ્રકાર સે યે ચાર ભંગ યહાં બનતે હૈં ।

‘જહ તિફાસે’ યદિ વહ ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધ ત્રિ સ્પર્શો’ વાલા
હોતા હૈ તો વહાં ભંગવ્યવસ્થા હસ પ્રકારસે હોતી હૈ-

‘સઘ્વે સીષ દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે’ વહ અપને સમસ્ત દેશોં મેં શીત
હો સકતા હૈ એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર દૂસરે દેશ મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ ?
તાત્પર્ય હસ કથન કા એસા હૈ કિ ચતુઃપ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર પ્રદેશોં સે
જન્ય હોતા હૈ-અતઃ ઉલકે ચારોં હી પ્રદેશ શીતસ્પર્શવાલે હો સકતે હૈં
ઓર શીતસ્પર્શ વાલે ઉન ચારોં પ્રદેશોં મેં સે હી શીતસ્પર્શ વાલે કોઈ
દો પ્રદેશ તો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલે ઓર શીત સ્પર્શવાલે કોઈ દૂસરે દો
પ્રદેશ રુક્ષ સ્પર્શવાલે હો સકતે હૈં યહી દેશ મેં સ્નિગ્ધતા ઓર રુક્ષતા
હૈ વહ હસ પ્રકાર કા પ્રથમ ભંગ હૈ-

પરમાણુ પુદ્ગલમાં જે સ્પર્શપણમાં ૪ ચાર ભાગો કહ્યા છે. જેમ કે-
‘સ્યાત્ શીતશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ’ ૧ સ્યાત્ શીતશ્ચ રુક્ષશ્ચ ૨ સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૩’ સ્યાત્
ઉષ્ણશ્ચ રુક્ષશ્ચ ૪’ આજ રીતે આ ચાર ભાગાઓ અહિયાં ‘જહ તિફાસે’ જે તે ચાર
પ્રદેશો સ્કન્ધ ત્રણ સ્પર્શવાળો હોય તો તે ભંગ આ પ્રમાણે કહ્યા છે. ‘સઘ્વે
સીષ દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે’ તે પોતાના બધા જ ભાગોમાં ઠંડો હોઈ શકે
છે. એક ભાગમાં સ્નિગ્ધ અને બીજા એક ભાગમાં રુક્ષ હોય છે. આ કથનનું
તાત્પર્ય એ છે કે-ચાર પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ચાર પ્રદેશજન્ય હોય છે. જેથી
તેના ચારે પ્રદેશો ઠંડા સ્પર્શવાળા હોઈ શકે છે. અને ઠંડાસ્પર્શવાળા તે
ચારે પ્રદેશોમાંથી જ ઠંડા સ્પર્શવાળા હોઈ જે પ્રદેશો સ્નિગ્ધસ્પર્શવાળા અને
ઠંડા સ્પર્શવાળા બીજા જે પ્રદેશો રુક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. એજ દેશમાં
સ્નિગ્ધતા ચિકાશ-ચિકણપણું, અને દેશમાં રુક્ષતા છે. આ રીતનો આ
પહેલો ભંગ કહ્યો છે.

‘સર્વે સીષ દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્ખા ૨’ સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ
રુક્ષાઃ સર્વાંશો શૈત્યમ્ એકસ્મિન્ દેશે સ્નિગ્ધતા અવશિષ્ટાંશેષુ રુક્ષતેતિ
દ્વિતીયો ભંગઃ ૨ ।

‘સર્વે સીષ દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્ખે ૩’ સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો
રુક્ષ इति તૃતીયો ભંગઃ ૩ ।

‘સર્વે સીષ દેસા નિદ્ધા દેસા લુક્ખા ૪’ સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો-
રુક્ષા इति ચતુર્થો ભંગઃ ૪ ।

‘સર્વે સીષ દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્ખા ૨’ હસ પ્રકાર કા યહ દ્વિતીય
ભંગ હૈ હસમેં વહ ચતુઃપ્રદેશી સ્કન્ધ અપને સમસ્ત અંશોં મેં શીત સ્પર્શ-
વાલા હો સક્તા હૈ ઓર એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ હો સક્તા હૈ તથા અવ-
શિષ્ટ અંશોં મેં વહ રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સક્તા હૈ ૨ યહાં એક સે અભિ-
પ્રાય એક પરમાણુરૂપ દેશ સે હૈ ‘સર્વે સીષ દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્ખે’ યહ
તૃતીય ભંગ હૈ હસમેં વહ અપને સમસ્ત અંશોં મેં શીત હો સક્તા હૈ
ઓર ત્રીન પરમાણુરૂપ અનેક દેશોં મેં વહ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સક્તા
હૈ ઓર દેશ મેં એક પરમાણુરૂપ અંશ મેં વહ રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સક્તા હૈ ૨,

‘સર્વે સીષ દેસા નિદ્ધા દેસા લુક્ખા’ યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ હસમેં વહ
અપને સંપૂર્ણ અંશોં મેં શીત હો સક્તા હૈ ઓર અિન્ન પરિણમનવાળે
અપને વન દો દેશોં મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સક્તા હૈ તથા અિન્ન પરિણમન

‘સર્વે સીષ દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્ખા ૨’ આ પ્રમાણે બીજો ભંગ અને છે.
આમાં તે ચાર પ્રદેશી સ્કંધ પોતાના સઘળા ભાગોમાં શીતસ્પર્શવાળો હોઈ
શકે છે. તથા એક ભાગમાં તે સ્નિગ્ધ હોય છે તથા બાકીના અંશોમાં રૂક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે અહિયાં એક કહેવાથી એક પરમાણુ ૩૫ અંશ
સમજવાનો છે. ૨

‘સર્વે સીષ દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્ખે’ આ ત્રીજા ભંગમાં તે પોતાના
સઘળા અંશોમાં ઠંડો હોઈ શકે છે. અને પરમાણુ ૩૫ અનેક ભાગોમાં
સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે તથા એક દેશમાં એટલે કે પરમાણુ ૩૫
અંશમાં તે રૂક્ષ-અડખચડા સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે ત્રીજો ભંગ કહ્યો છે. ૩

‘સર્વે સીષ દેસા નિદ્ધા દેસા લુક્ખા’ આ ચોથા ભંગમાં તે પોતાના
સંપૂર્ણ અંશોમાં-ભાગોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. અને અિન્ન પરિણુ-
મનવાળા પોતાના બે દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે તથા અિન્ન
પરિણામવાળા પોતાના બીજા બે દેશોમાં તે રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ

‘સર્વે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે’ સર્વ ઉણ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, ‘એવં મંગા ચત્તારિ’ એવં મંગાચત્તારઃ, અત્રાપિ ચત્તારો મંગા સ્તથાહિ- સર્વ ઉણ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ઇતિ પ્રથમઃ, સર્વ ઉણ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા ઇતિ દ્વિતીયઃ, સર્વ ઉણ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધા દેશઃ રુક્ષઃ ઇતિ તૃતીયઃ, સર્વ ઉણ્ણો દેશઃ

વાલે અપને દૂસરે દો દેશોં મેં વહ રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સક્તા હૈ ૪ યે ૪ મંગ શીન સ્પર્શ કી મુખ્યતા સે એવં સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષસ્પર્શ કો ઉસકે સાથ યોજિત કરકે બનાયે ગયે હૈં હન મંગોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ પદોં મેં એકતા ઓર અનેકતા પ્રકટ કી ગઈ હૈં અચ ઉણ્ણપદ કો મુખ્ય કરકે ઓર ઉસકે સાથ એકત્વ અનેકત્વ મેં સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ પદ કો યોજિત કરકે જો ચાર મંગ બને હૈં વે પ્રકટ કિયે જાતે હૈં-‘સર્વે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે’ વહ ચતુઃપ્રદેશી રુક્ષ અપને સમસ્ત અંશોં મેં ઉણ્ણ હો સક્તા હૈં અપને દેશરૂપ અંશ મેં સ્નિગ્ધ હો સક્તા હૈં ઓર દેશરૂપ દૂસરે અંશ મેં રુક્ષ હો સક્તા હૈં યહાં દેશરૂપ દો અંશોં મેં એક પ્રદેશાવગાહ આદિ રૂપ સે અભિજ્ઞતા માનકર ઉન્હેં એકદેશરૂપ સે એક-વચન મેં પ્રકટ કિયા ગયા હૈં તથા જહાં ‘દેસા’ એસા જો બહુવચન મેં પ્રયોગ આતા હૈં જહાં ઉન્હેં ભિન્ન પરિણમન વાલા માનકર ભિન્ન પ્રકટ કિયા ગયા હૈં એસા જાનનાં ચાહિયે ‘એવં મંગા ચત્તારિ’ દ્વિતીય મંગ

રીતે થોથો ભંગ કહ્યો છે. ૪ આ ચાર ભંગો ઠંડા સ્પર્શની મુખ્યતા અને સ્નિગ્ધ-ચિકણા તથા રુક્ષ સ્પર્શને પોતાની સાથે થોળને કહ્યા છે. આ ભંગોમાં સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ પદોમાં એકપણું, અને અનેકપણું, બતાવ્યું છે. હવે ઉણ્ણપદને મુખ્ય બનાવીને અને તેની સાથે એક વચનમાં અને બહુ-વચનમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણા અને રુક્ષ પદને થોળને જે ચાર ભંગો બને છે તે બતાવવામાં આવે છે. ‘સર્વે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે’ તે ચાર પ્રદેશી-રુક્ષ પોતાના બધા જ અંશોમાં ઉણ્ણ હોઈ શકે છે તથા એક દેશરૂપ અંશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે અને દેશરૂપ બીજા અંશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે ૧ અહિયાં દેશરૂપ જે અંશોમાં એક પ્રદેશાવગાહ વિગેરે રૂપથી અભિન્નપણુ માનીને તેને એકદેશ રૂપ એકવચનમાં બતાવેલ છે. તથા ત્યાં ‘દેસા’ એ પ્રમાણે દ્વિવચનમાં પ્રયોગ બતાવ્યો છે ત્યાં તેને ભિન્ન પરિણમનવાળો માનીને જુદા રૂપે કહેલ છે. તેમ સમજવું. ‘એવં મંગા ચત્તારિ’ એ રીતે ચાર ભંગો કહ્યા છે હવે બીજો ભંગ બતાવે છે. ‘સર્વઃ ઉણ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષાઃ’ અહિયાં બીજા પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે.

સ્નિગ્ધા દેશા રુક્ષા ઇતિ ચતુર્યઃ, સંકલનયા ચત્વારો ભંગાઃ । ‘સર્વે નિદ્ધે દેસે સીષ દેસે ઉસિણે’ સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતો દેશઃ ઉષ્ણઃ, અત્રાપિ ચત્વારો ભંગા

હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશા રુક્ષાઃ’ યહાં તૃતીય પદ કો બહુવચન સે રહ્યા ગયા હૈ અતઃ સમસ્ત દેશોં મેં વહ ઉષ્ણ હો સકતા હૈ એકદેશ-એકપ્રદેશ મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઓર ૩ પ્રદેશોં મેં વહ રુક્ષ હો સકતા હૈ ૨ ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ એસા યહ તૃતીય ભંગ હૈ યહાં દ્વિતીય પદ કો બહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ સર્વદેશ મેં વહ ઉષ્ણ હો સકતા હૈ ત્રીન પરમાણુરૂપ અનેક દેશોં મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઓર એક પરમાણુરૂપ એકદેશ મેં વહ રુક્ષ હો સકતા હૈ ૩

‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ એસા યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ હસમેં વહ અપને સમસ્ત અંશોં મેં ઉષ્ણ હો સકતા હૈ ભિન્ન પરિણમન વાલે અપને ભિન્ન અનેક દેશોં મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઓર ભિન્ન પરિણમન વાલે અપને દૂસરે અનેક દેશોં મેં વહ રુક્ષ હો સકતા હૈ ૪ અવ સ્નિગ્ધ પદ કો પ્રધાન રહ્વકર ઉસકે સાથ શીત ઓર ઉષ્ણ કો યોજિત કરકે જો ચાર ભંગ બનતે હૈં વે હસ પ્રકાર સે હૈં—‘સર્વે નિદ્ધે દેસે સીષ દેસે ઉસિણે’ વહ ચતુઃ પ્રદેશિક સ્કન્ધ સર્વદેશ મેં સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ

અધા દેશોમાં તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં તે સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે તથા ત્રણ પ્રદેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે બીજો ભંગ દેહો છે. ૨

‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ આ ત્રીજા ભંગમાં તે પોતાના સ્વધર્મા દેશોમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. ત્રણ પરમાણુરૂપ અનેક દેશોમાં તે સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે તથા એક પરમાણુરૂપ એકદેશમાં તે રૂક્ષ પણુ હોય છે ૩ ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ આ ચોથા ભંગમાં તે પોતાના અધા અંશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. ભિન્ન પરિણામવાળો જુદા દેશોમાં તે સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. અને ભિન્ન પરિણામવાળા પોતાના બીજા અનેક દેશોમાં રૂક્ષ હોઈ શકે છે. આ રીતે ચોથા ભંગ દેહો છે. ૪ હવે સ્નિગ્ધ પદને મુખ્ય બનાવીને તેની સાથે ઠંડા અને ઉષ્ણ સ્પર્શને યોજીને જે ચાર ભંગો બને છે તે બતાવવામાં આવે છે.—‘સર્વે નિદ્ધે દેસે સીષ દેસે ઉસિણે’ તે ચારપ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પોતાના

સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતો દેશઃ ઉષ્ણ ઇતિ પ્રથમઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતો દેશઃ ઉષ્ણા ઇતિ દ્વિતીયઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણા ઇતિ તૃતીયઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતા દેશા ઉષ્ણા ઇતિ ચતુર્થઃ । ‘સર્વે લુક્ષ્વે દેસે સીએ દેસે ઉસિજે’ સર્વો રુક્ષો દેશઃ શીતો દેશઃ ઉષ્ણઃ, અત્રાપિ ચત્વારો ભંગા સ્તથાદિ સર્વો રુક્ષો દેશઃ શીતો દેશઃ ઉષ્ણા ઇતિ પ્રથમઃ, સર્વો રુક્ષો દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણા ઇતિ દ્વિતીયઃ, સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણા ઇતિ તૃતીયઃ સર્વો રુક્ષો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા ઇતિ ચતુર્થસ્તદેવં ચત્વારો ભંગા ભવન્તિ ઇતિ । ‘એ તિફાસે સોલસભંગા’ છતે ત્રિપર્ણે ષોડશભંગાઃ, ચતુઃપ્રદેશિકસ્કન્ધે ત્રિસ્પર્શમધિકૃત્ય ષોડશભંગા ભવન્તિ । શીતમુખ્યવિશેષ્યકસ્નિગ્ધરુક્ષયોરેકો મુખ્યપ્રથમઃ, ઉષ્ણ-

અપને એક દેશ મેં શીત હો સકતા હૈ ઓર અપને દૂસરે એક દેશ મેં ઉષ્ણ હો સકતા હૈ ૧ ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ ૨’ યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ’ યહ તૃતીય ભંગ હૈ । ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ રુક્ષ પદ કો પ્રધાન કરકે તથા શીત ઓર ઉષ્ણ કો ઉસકે સાથ યોજિત કરકે જો ૪ ભંગ બને હૈં વે હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સર્વે લુક્ષ્વે દેસે સીએ, દેસે ઉસિજે’ યહ પ્રથમ ભંગ હૈ ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશઃ શીતઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ’ યહ તૃતીય ભંગ હૈ ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ इन भङ्गों का वाच्यार्थ सुस्पष्ट है ‘एए तिफासे सोलसभंगा’ इस प्रकार से तीन स्पर्शों को आश्रित करके चतुष्प्रदेशिक स्कन्ध में ये १६ भंग

સર્વ દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. પોતાના એકદેશમાં શીત-ઠંડાસ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. અને પોતાના બીજા એકદેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શ-વાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ આ બીજો ભંગ છે. ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ’ આ ત્રીજો ભંગ છે. તથા રુક્ષ પદને મુખ્ય બતાવીને અને ઠંડા અને ઉષ્ણ પદને તેની સાથે યોજીને જે ચાર ભંગો બને છે તે આ પ્રમાણે છે. ‘સર્વે લુક્ષ્વે દેસે સીએ દેસે ઉસિજે’ આ પહેલો ભંગ છે. આ ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશઃ શીતઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ આ બીજો ભંગ છે. ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ’ આ ત્રીજો ભંગ છે. ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ આ ચોથો ભંગ છે. આ ભંગોનો વાચ્યાર્થ સ્પષ્ટ છે. ‘એ તિફાસે સોલસભંગા’ આ રીતે ત્રણ ભંગોને ઉદ્દેશીને ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધના આ ઉપરોક્ત ૧૬ ભંગો કહ્યા છે.

સ્નિગ્ધા દેશા રુક્ષા ઇતિ ચતુર્થઃ, સંકલનયા ચત્વારો ભંગાઃ । ‘સર્વે નિદ્વે દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે’ સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતો દેશઃ ઉષ્ણઃ, અત્રાપિ ચત્વારો ભંગા

હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશા રુક્ષાઃ’ યહાં તૃતીય પદ કો વહુવચન સે રખા ગયા હૈ અતઃ સમસ્ત દેશોં મેં વહ ઉષ્ણ હો સકતા હૈ એકદેશ-એકપ્રદેશ મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઔર ૨ પ્રદેશોં મેં વહ રુક્ષ હો સકતા હૈ ૨ ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષાઃ’ એસા યહ તૃતીય ભંગ હૈ યહાં દ્વિતીય પદ કો વહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ સર્વદેશ મેં વહ ઉષ્ણ હો સકતા હૈ ત્રીન પરમાણુરૂપ અનેક દેશોં મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઔર એક પરમાણુરૂપ એકદેશ મેં વહ રુક્ષ હો સકતા હૈ ૨

‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ એસા યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ હસમેં વહ અપને સમસ્ત અંશોં મેં ઉષ્ણ હો સકતા હૈ ભિન્ન પરિણમન વાલે અપને ભિન્ન અનેક દેશોં મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઔર ભિન્ન પરિણમન વાલે અપને દૂસરે અનેક દેશોં મેં વહ રુક્ષ હો સકતા હૈ ૪ અબ સ્નિગ્ધ પદ કો પ્રધાન રચકર ઉસકે સાથ શીત ઔર ઉષ્ણ કો યોજિત કરકે જો ચાર ભંગ બનતે હૈં વે હસ પ્રકાર સે હૈં—‘સર્વે નિદ્વે દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે’ વહ ચતુઃ પ્રદેશિક સ્કન્ધ સર્વદેશ મેં સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ

અધા દેશોમાં તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં તે સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે તથા ત્રણ પ્રદેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે બીજો ભંગ કહ્યો છે. ૨

‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ આ ત્રીજા ભંગમાં તે પોતાના સ્વધર્મ દેશોમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. ત્રણ પરમાણુરૂપ અનેક દેશોમાં તે સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે તથા એક પરમાણુરૂપ એકદેશમાં તે રૂક્ષ પણ હોય છે ૩ ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ આ ચોથા ભંગમાં તે પોતાના અધા અંશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. ભિન્ન પરિણામવાળા જુદા દેશોમાં તે સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. અને ભિન્ન પરિણામવાળા પોતાના બીજા અનેક દેશોમાં રૂક્ષ હોઈ શકે છે. આ રીતે ચોથો ભંગ કહ્યો છે. ૪ હવે સ્નિગ્ધ પદને મુખ્ય બનાવીને તેની સાથે ઠંડા અને ઉષ્ણ સ્પર્શને યોજીને જે ચાર ભંગો બને છે તે બતાવવામાં આવે છે.—‘સર્વે નિદ્વે દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે’ તે ચારપ્રદેશવાળો સ્વધર્મ પોતાના

સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતો દેશઃ ઉષ્ણ ઇતિ પ્રથમઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતો દેશઃ ઉષ્ણા ઇતિ દ્વિતીયઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણા ઇતિ તૃતીયઃ સર્વ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતા દેશા ઉષ્ણા ઇતિ ચતુર્થઃ । ‘સર્વે લુક્ષ્વે દેસે સીષ દેસે ઉસિણે’ સર્વો રુક્ષો દેશઃ શીતો દેશઃ ઉષ્ણઃ, અત્રાપિ ચત્વારો ભંગા સ્તથાહિ સર્વો રુક્ષો દેશઃ શીતો દેશઃ ઉષ્ણ ઇતિ પ્રથમઃ, સર્વો રુક્ષો દેશઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા ઇતિ દ્વિતીયઃ, સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણા ઇતિ તૃતીયઃ સર્વો રુક્ષો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા ઇતિ ચતુર્થસ્તદેવં ચત્વારો ભંગા ભવન્તિ ઇતિ । ‘એ તિફાસે સોલસભંગા’ એતે ત્રિસ્પર્શે ષોડશભંગાઃ, ચતુઃપ્રદેશિકસ્કન્ધે ત્રિસ્પર્શમધિકૃત્ય ષોડશભંગા ભવન્તિ । શીતમુખ્યવિશેષ્યકસ્નિગ્ધરુક્ષયોરેકો મુખ્યપ્રથમઃ, ઉષ્ણ-

અપને એક દેશ મેં શીત હો સકતા હૈ ઓર અપને દૂસરે એક દેશ મેં ઉષ્ણ હો સકતા હૈ ૧ ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ ૨’ યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ’ યહ તૃતીય ભંગ હૈ । ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ રુક્ષ પદ કો પ્રધાન કરકે તથા શીત ઓર ઉષ્ણ કો ઉસકે સાથ યોજિત કરકે જો ૪ ભંગ બને હૈં વે હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સર્વે લુક્ષ્વે દેસે સીષ, દેસે ઉસિણે’ યહ પ્રથમ ભંગ હૈ ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ’ યહ તૃતીય ભંગ હૈ ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ इन भङ्गों का वाच्यार्थ सुस्पष्ट है ‘एष तिफासे सोलसभंगा’ इस प्रकार से तीन स्पर्शों को आश्रित करके चतुष्प्रदेशिक स्कन्ध में ये १६ भंग

સર્વ દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. પોતાના એકદેશમાં શીત-ઠંડાસ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. અને પોતાના બીજા એકદેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શ-વાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ “સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ” આ બીજો ભંગ છે. ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ’ આ ત્રીજો ભંગ છે. તથા રુક્ષ પદને મુખ્ય બનાવીને અને ઠંડા અને ઉષ્ણ પદને તેની સાથે યોજીને બે ચાર ભંગો બને છે તે આ પ્રમાણે છે. ‘સર્વે લુક્ષ્વે દેસે સીષ દેસે ઉસિણે’ આ પહેલો ભંગ છે. આ ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ આ બીજો ભંગ છે. ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ’ આ ત્રીજો ભંગ છે. ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ’ આ ચોથો ભંગ છે. આ ભંગોને વાચ્યાર્થ સ્પષ્ટ છે. ‘એ તિફાસે સોલસભંગા’ આ રીતે ત્રણ ભંગોને ઉદ્દેશીને ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધના આ ઉપરોક્ત ૧૬ ભંગો કહ્યા છે.

મુખ્યવિશેષ્યકસ્તિગ્ધરુક્ષવિશેષણકો દ્વિતીયઃ, સ્તિગ્ધમુખ્યવિશેષ્યકશીતોષ્ણ-વિશેષણકસ્તૃતીયઃ, રુક્ષમુખ્યવિશેષ્યકશીતોષ્ણવિશેષણકચતુર્થઃ, ચતુર્થપિ વિશેષણયોરેકત્વાનેકત્વાધ્યાં પરસ્પરવ્યત્યાસેન ચત્વારો ભજ્ઞા ભવન્તિ, તદેવં સર્વસંકલનયા પોડશમજ્ઞાઃ સ્પર્શત્રયમધિકૃત્ય ભવન્તિ ઇતિ । ‘જહ્ ચઙ્કાસે’ યદિ ચતુઃસ્પર્શઃ, ચતુઃપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા હ્યં વિભાગવ્યવસ્થા-‘દેસે સીષ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે’ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્તિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ

બનતે હૈં । શીતસ્પર્શ કો મુખ્ય કરકે ઔર સ્તિગ્ધ રુક્ષકો ઉસકે સાથ યોજિત ક્રમકે સર્વ પ્રથમ ભંગ બનઃ હૈં ઉષ્ણ સ્પર્શકો મુખ્યતાવાલા ઔર સ્તિગ્ધરુક્ષરૂપ વિશેષણવાલા ત્રિતીય ભંગ બના હૈં સ્તિગ્ધ સ્પર્શ કી મુખ્યતાવાલા ઔર શીત ઉષ્ણ સ્પર્શરૂપ વિશેષણવાલા તૃતીય ભંગ બના હૈં તથા રુક્ષ સ્પર્શ કી મુખ્યતાવાલા એવં શીત ઉષ્ણ સ્પર્શરૂપ વિશેષ-ણોવાલા ચતુર્થ ભંગ બના હૈં । હનસેં પ્રથમેક ભંગ મેં વિશેષણોં કી એકતા ઔર અનેકતા કો લેકર ૪-૪ અવાન્તર ભંગ ઔર હુપ હૈં હલ પ્રકાર સે સ્વ મિલકર યે પૂરે ૧૬ ભંગ હો જાતે હૈં ‘જહ્ ચઙ્કાસે’ યદિ યહ ચતુઃ પ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર સ્પર્શોંવાલા હોના હૈં તો ઉસમેં હલ પ્રકાર સે વિભાગ ભંગ વ્યવસ્થા હોતી હૈં-‘દેસે સીષ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે’ એક દેશ મેં વહ શીત હો સકના હૈં એક દેશમેં વહ ઉષ્ણ હો સકતા હૈં એક દેશ મેં વહ સ્તિગ્ધ હો સકના હૈં ઔર એકદેશ મેં વહ

આમાં ઠંડા સ્પર્શને મુખ્ય બનાવીને અને તેની સાથે સ્તિગ્ધ-ચિકણા અને રુક્ષ સ્પર્શને ચોળને પહેલા લાગ બન્યો છે. ઉષ્ણ સ્પર્શને મુખ્ય બનાવીને તથા સ્તિગ્ધ-ચિકણા અને રુક્ષ સ્પર્શને ચોળવાથી બીજો લાગ બને છે. ૨ સ્તિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શને મુખ્ય બનાવીને તથા ઠંડા અને ઉષ્ણ સ્પર્શને તેમાં ચોળને ત્રીજો લાગ કહ્યો છે. ૩ તથા રુક્ષ સ્પર્શને મુખ્ય બનાવીને અને ઠંડા અને ઉષ્ણ સ્પર્શને તેની સાથે ચોળને ચોથો લાગ કહ્યો છે. ૪ આ પ્રત્યેક લાંગોમાં વિશેષણોના એકપણા અને અનેકપણાને લઈને દરેકના ૪-૪ ચાર ચાર અવાન્તર લાંગો બીજા બને છે. એ રીતે બધા ભગીને પૂરા સોળ લાંગો થઈ જાય છે.

હવે ચાર સ્પર્શવાળા સ્કન્ધના લાંગો બતાવે છે. ‘જહ્ ચઙ્કાસે’ નો તે ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધ ચાર સ્પર્શોવાળો હોય છે. તે તે લાંગોના વિભાગ આ નીચે કહ્યા પ્રમાણે બને છે. ‘દેસે સીષ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે’ તે એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં ગરમસ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્તિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે અને એકદેશમાં રુક્ષ-હુપા સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પ્રમાણે આ પહેલા લાગ કહ્યો છે. ૧

પ્રતિપ્રદેશવિભાગશઃ સ્પર્શચતુષ્ટયસંભવેન પ્રથમો મજ્ઞો ભવતીતિ ૧, 'દેસે સીંઈ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દા દેસા લુક્ખા' દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષાઃ, સર્વજ્ઞેકત્વં રુક્ષતાયામનેકત્વં દ્વિતીયો મજ્ઞો ભવતીતિ । 'દેસે સીંઈ દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસે લુક્ખે' દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણો દેશોઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષા इति તૃતીયઃ । 'દેસે સીંઈ દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસા લુક્ખા' દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશોઃ સ્નિગ્ધા દેશો રુક્ષા इति ચતુર્થઃ । 'દેસે સીંઈ દેસા

રુક્ષા હો સક્તા હૈં યહ પ્રથમ અંગ એક ૨ ઉસકે પ્રદેશ મેં શીતાદિ સ્પર્શ કી સંભવતા સે બના હૈં 'દેસે સીંઈ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દા દેસા લુક્ખા' યહ દ્વિતીય અંગ હૈં હસ દ્વિતીય અંગ મેં સર્વજ્ઞ શીતાદિક મેં એકત્વ-એક-વચનતા હૈં પરંતુ રુક્ષતા મેં બહુવચનતા હૈં 'દેસે સીંઈ દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસે લુક્ખે' યહ તૃતીય અંગ હૈં હસ મેં સર્વજ્ઞ શીતાદિક મેં એક-વચનતા હૈં પરંતુ સ્નિગ્ધ પદ મેં બહુવચનતા હૈં તાત્પર્ય એસા હૈં કિ શીત સ્પર્શ કે સાથ ઔર ઉષ્ણ સ્પર્શકે સાથ સ્નિગ્ધતા રહ સકતી હૈં હસલિયે જહાં શીતસ્પર્શ હૈં વહાં પર ઔર જહાં ઉષ્ણસ્પર્શ હૈં વહાં પર સ્નિગ્ધ સ્પર્શકા સદ્ભાવ હોને સે જનમેં અનેકાશ્રયરૂપ બહુવચનતા હુઈ હૈં । 'દેસે સીંઈ દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસા લુક્ખા' યહ ચતુર્થ અંગ હૈં યહાં પર સ્નિગ્ધ ઔર રુક્ષપદ મેં બહુવચનાન્તતા હુઈ હૈં કપોંકિ જિન દો

આ પહેલો ભાગ તેના એક એક પ્રદેશમાં શીત સ્પર્શ વિગેરેની સંભાવનાથી બનેલ છે. 'દેસે સીંઈ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દા દેસા લુક્ખા' આ બીજા ભાગમાં શીતસ્પર્શ પશ્ચાત્માં બધે એકવચન કહેલ છે. પરંતુ રુક્ષપશ્ચાત્માં બહુવચન કહેલ છે. તે પોતાના એકદેશમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે. એકદેશમાં ગરમ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા એકદેશમાં રુક્ષ-લુપ્તા સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતનો આ બીજો ભાગ કહ્યો છે. ૨ 'દેસે સીંઈ દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસે લુક્ખે' આ ત્રીજા ભાગમાં શીતસ્પર્શ પશ્ચાત્માં બધે જ એકવચન કહ્યું છે તથા સ્નિગ્ધ પદમાં બહુવચનથી કહેલ છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે—ઠંડાસ્પર્શની સાથે અને ગરમ સ્પર્શની સાથે સ્નિગ્ધતા-ચિકણપણુ રહિ શકે છે. તેથી જ્યાં ઠંડા સ્પર્શ છે ત્યાં તથા જ્યાં ગરમસ્પર્શ હોય છે ત્યાં સ્નિગ્ધસ્પર્શને સદ્ભાવ હોવાથી તેમાં અનેકાશ્રયરૂપ બહુવચનો પ્રયોગ થયો છે. આ પ્રમાણે આ ત્રીજો ભાગ કહ્યો છે. ૩ 'દેસે સીંઈ દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસા લુક્ખા, આ ચોથા ભાગમાં સ્નિગ્ધ ચિકણ અને રુક્ષ પદમાં બહુવચન કહ્યું છે. કેમકે

‘ઉસિણા દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ખે’ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો
 રુક્ષઃ ઇતિ પશ્ચમઃ ‘દેસે સીંપ દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્દે દેસા લુક્ખા’ દેશઃ શીતો
 દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષા ઇતિ પઠઃ, ‘દેસે સીંપ દેસા ઉસિણા દેસા

પ્રદેશોં મેં ‘હસકે શીતસ્પર્શ’ ઓર જિન દો પ્રદેશોં મેં ઉષ્ણસ્પર્શ રહતા
 હૈ વહાં પર બી સ્નિગ્ધતા રહ સકતી હૈ યા રુક્ષતા રહ સકતી હૈ સાથ
 મેં યે દોનોં નહીં રહ સકતી હૈ હસલિયે શીતસ્પર્શ કે સાથ ઓર ઉષ્ણ-
 સ્પર્શ કે સાથ उन देशों में भी रूक्षता या स्निग्धता के सदृशत्व से यहाँ
 दोनों पदों में अनेकता हुई है क्योंकि वह अपने विवक्षित प्रदेश में
 रहती हुई भी अन्य प्रदेशों में भी रहती है । ‘देसे सींप देसा उसिणा
 देसे निद्वे देसे लुक्खे’ इस प्रकार का यह पाँचवां भंग है इसमें वह
 चतुः प्रदेशिक स्कन्ध देशमें शीतस्पर्शवाला अनेक देशों में उष्णस्पर्श-
 वाला दूसरे एक देशमें स्निग्ध स्पर्शवाला और किसी एक देश में रूक्ष
 स्पर्शवाला हो सकता है ऐसा समझाया गया है यहाँ जो उष्णस्पर्श
 पद में बहुवचनता की गई है सो उसका कारण ऐसा है कि वह उष्ण
 स्पर्श अपने विवक्षित प्रदेश में रहना हुआ भी स्निग्ध और रूक्षस्पर्श
 के भी देश में रह सकता है ‘देसे सींप देसा उसिणा देसे निद्वे देसा
 लुक्खा’ यह छठा भंग है इसमें वह चतुःप्रदेशवाला स्कन्ध अपने किसी

એ બે પ્રદેશોમાં તેના શીતસ્પર્શ અને એ બે પ્રદેશોમાં ગરમ સ્પર્શ
 રહે છે. ત્યાં પણ સ્નિગ્ધ-ચિકણાપણુ અથવા રૂક્ષપણુ રહી શકે છે આ
 બંને સાથે રહી શકતા નથી. તેથી ઠંડા સ્પર્શની સાથે અને ગરમ સ્પર્શની
 સાથે તે તે દેશોમાં પણ રૂક્ષપણુ અથવા સ્નિગ્ધપણુના રહેવાથી આ બંને
 પદોમાં અનેકપણુ બતાવ્યું છે. કારણ કે તે પોતાના વિવક્ષિત પ્રદેશમાં
 રહીને પણ બીજા પ્રદેશોમાં રહે છે. આ રીતે આ ચોથો ભંગ કહ્યો છે. ૪
 ‘દેસે સીંપ દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ખે’ આ પ્રમાણેનો આ પાંચમો ભંગ
 કહ્યો છે તેમાં તે ચાર પ્રદેશવાળો સ્કંધ એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય
 છે. અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે બીજા કોઈ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ
 સ્પર્શવાળો અને કોઈ એક દેશમાં રૂક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે તેમ બતાવ્યું છે.
 અહિયાં ઉષ્ણ સ્પર્શપદમાં એ બહુવચન કહેલ છે, તેનું કારણ એ છે કે-તે
 ઉષ્ણસ્પર્શ પોતાના વિવક્ષિત પ્રદેશમાં રહીને પણ સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શના
 દેશમાં પણ રહી શકે છે. ૫ ‘દેસે સીંપ દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્દે દેસા લુક્ખા’
 આ છઠ્ઠા ભંગમાં ચાર પ્રદેશી સ્કંધ પોતાના એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો

નિદ્રા દેસે લુપ્તે' દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ ઇતિ સપ્તમઃ
'દેસે સીંદ્ર દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્રા દેસા લુપ્ત્વા' દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ

એક દેશ મેં શીત હો સકતા હૈ અન્ય દેશ ઉસકે ઉષ્ણસ્પર્શવાલે હો
સકતે હૈં એકદેશ ઉસકા સ્નિગ્ધસ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં ઓર અનેક
દેશ ઉસકે રુક્ષ સ્પર્શવાલે હો સકતે હૈં યહાં દ્વિતીયપદ મેં ઓર ચતુર્થ
પદમેં અનેકવચનતા પ્રકટ કી ગઈ હૈં સો ઉસકા કારણ એસા હૈં કિ
શીતસ્પર્શવાલે પ્રદેશ મેં રુક્ષતા ખી રહ સકની હૈં તથા સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલે
પ્રદેશ મેં ઉષ્ણતા ખી રહ સકની હૈં હસીલિયે હન દોનોં પદોં કે આશ્રય
સ્થાન અપને વિવક્ષિત પ્રદેશ કે અતિરિક્ત ખી હૈં 'દેસે સીંદ્ર દેસા
ઉસિણા દેસા નિદ્રા દેસે લુપ્ત્વા' એસા યહ સાતવાં અંગ હૈં હસમેં દ્વિતીય
ઓર તૃતીય પદ મેં બહુવચનાન્તતા પ્રકટ કી ગઈ હૈં હસકે અનુસાર વહ
અપને એકદેશ મેં શીત હો સકતા હૈં અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણસ્પર્શવાલા હો
સકતા હૈં અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં ઓર એકદેશ
મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં એસા કહા ગયા હૈં હન દો પદોં મેં
બહુવચન કરને કા યહ કારણ હૈં કિ ઉષ્ણતા રુક્ષસ્પર્શવાલે પ્રદેશ
મેં ખી રહ સકતી હૈં ઓર શીતસ્પર્શવાલે પ્રદેશ મેં ખી સ્નિગ્ધતા રહ
સકતી હૈં 'દેસે સીંદ્ર દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્રા દેસા લુપ્ત્વા' યહ
આઠવાં અંગ હૈં હસમેં દ્વિતીય પદ મેં તૃતીય પદ મેં ઓર ચતુર્થ પદ મેં

હોઈ શકે છે. તેમજ અન્ય દેશમાં ગરમ સ્પર્શવાળો હોય છે. કેઈ એક દેશમાં
સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો તથા અનેક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. અહિયાં
ખીન્ન પદમાં અને ચોથા પદમાં અનેકપણુ બતાવેલ છે. તેનું કારણ એ છે
કે-ઠંડાસ્પર્શવાળા પ્રદેશમાં રુક્ષપણુ પણ રહી શકે છે. અને સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા
પ્રદેશમાં ઉષ્ણપણુ પણ રહી શકે છે. તેથી આ બન્ને પોતાના આશ્રય સ્થાનથી
ખીન્ન પણ રહે છે તેમ કહ્યું છે. આ રીતે છઠો ભંગ કહ્યો છે. 'દેસે સીંદ્ર
દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્રા દેસે લુપ્ત્વા' આ સાતમાં ભંગમાં ખીન્ન અને ત્રીજા
પદમાં બહુવચન કહેલ છે તે પ્રમાણે તે ચાર પ્રદેશી સ્કંધ પોતાના એક
દેશમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોઈ શકે
છે. તથા અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધસ્પર્શવાળો હોય છે. અને એકદેશમાં રુક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે તેમ કહ્યું છે. અહીંયાં ખીન્ન અને ત્રીજા પદને બહુવચનથી
કહેવાનું કારણ એ છે કે-ઉષ્ણતા રુક્ષસ્પર્શવાળા પ્રદેશમાં પણ રહી
શકે છે. અને ઠંડા સ્પર્શવાળા પ્રદેશમાં પણ સ્નિગ્ધતા રહી શકે છે. આ
રીતે આ સાતમે ભંગ કહ્યો છે. ૭ 'દેસે સીંદ્ર દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્રા
દેસા લુપ્ત્વા' આઠમાં ભંગમાં આમાં ખીન્ન અને ત્રીજા અને ચોથા પદમાં

દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા इत्यष्टमः, 'દેસા સીયા દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે રુક્ષે' દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ इति नवमः, 'અંવં અવ બહુવચનાન્તતા કહી ગઈ હૈ' હસકે અનુસાર વહ અપને એકદેશ મેં શીતસ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણસ્પર્શવાલો હો સકતા હૈ ઓર ખી અનેક દેશ ઉસકે સ્નિગ્ધસ્પર્શવાલે હો સકતે હૈં તથા અનેક હી દેશ ઉસકે રુક્ષસ્પર્શવાલે હો સકતે હૈં યહાં इन पदों में बहुवचनता करने का यह कारण है कि जिस देश में शीतस्पर्श है उस देशमें भी उसके साथ या तो रुक्षता या स्निग्धता रह सकती है तथा जिन देशों में रुक्षता या स्निग्धता रहती है वहां पर भी उनके साथ उष्ण-स्पर्श भी रह सकता है इस प्रकार से इन पदों का स्थान अपने वि-
 क्षित स्थान से भी आगे हो जाता है 'દેસા સીયા દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે રુક્ષે' યહ નૌવાં ભંગ હૈ હસમેં સિર્ફ પ્રથમ પદ કો હી બહુ-
 વચનાન્તરૂપ સે પ્રકટ કિયા ગયા હૈ હસકે અનુસાર ઉસકે અનેક દેશ શીતસ્પર્શવાલે હો સકતે હૈં કોઈ એક દેશ ઉસકા ઉષ્ણસ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ કોઈ એક દેશ ઉસકા સ્નિગ્ધસ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ઓર કોઈ સા એકદેશ ઉસકા રુક્ષસ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ શીતપદ મેં બહુવચનતા કરને કા કારણ યહ હૈ કિ સ્નિગ્ધસ્પર્શવાલે દેશ મેં અંવં રુક્ષસ્પર્શવાલે દેશમેં ખી શીત સ્પર્શ રહતા હૈ

બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. તે યુગ્મજ તે ચાર પ્રદેશીરૂપ યોજાતા એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે, અને અનેક દેશોમાં ગરમ સ્પર્શ-
 વાળો હોઈ શકે છે. અને બીજા અનેક દેશોમાં તે સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય
 છે. તથા તેના અનેક દેશો રૂક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. અહિયાં બીજા, ત્રીજા
 અને ચોથા પદને બહુવચનથી કહેવાનું કારણ એ છે કે-જે દેશમાં ઠંડા
 સ્પર્શ હોય તે દેશમાં તેની સાથે સ્નિગ્ધ અથવા રૂક્ષસ્પર્શ રહી શકે છે.
 અને જે દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શપણુ અને સ્નિગ્ધસ્પર્શપણુ રહે છે ત્યાં પણ
 તેની સાથે ઉષ્ણ સ્પર્શપણુ રહી શકે છે. આ રીતે આ યોજાતા સ્થાનથી
 બીજે સ્થાને પણ રહે છે. આ રીતે આઠમો ભંગ કહ્યો છે. ૮ 'દેસા સીયા
 દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે રુક્ષે' આ નવમાં ભંગમાં કેવળ પહેલા પદને
 બહુવચનથી કહેલ છે. તે પ્રમાણે તેના અનેક દેશો ઠંડા સ્પર્શવાળા હોઈ
 શકે છે. એક દેશ ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક દેશ સ્નિગ્ધ
 સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. ઠંડા સ્પર્શમાં બહુવચન કહેવાનું કારણ એ છે કે
 સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા દેશમાં અને રૂક્ષ સ્પર્શવાળા દેશમાં શીતસ્પર્શ રહી શકે

चउक्तासे सोलसभंगा भाणियव्वा' एवमेते चतुःस्पर्शे पोडश भङ्गा भणितव्याः, कियत्पर्यन्तं तत्राह—'जाव' इत्यादि, 'जाव देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा' यावत् देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः, अत्र यावत्पदेन देशाः शीताः देश उष्णो देशः स्निग्धो देशा रूक्षाः १०

'एवं एए चउक्तासे सोलसभंगा भाणियव्वा' इस प्रकार ये चार स्पर्श में यहाँ १६ भंग कह लेना चाहिये—'जाव देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा' यावत् अनेक देश उसके शीत हो सकते हैं अनेक देश उसके उष्ण हो सकते हैं अनेक देश उसके स्निग्ध हो सकते हैं और अनेक ही देश उसके रूक्ष हो सकते हैं यह अन्तिम भंग है इसके पहिले के १० वां ११ वां १२ वां १३ वा १४ वां और १५ वां ये ६ भंग इस प्रकार से हैं यही बात यहाँ यावत्पद से प्रदर्शित की गई है 'देशाः शीताः देशाः उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशाः रूक्षाः' यह १० वां भंग है इसमें प्रथम पद को और चतुर्थपद को बहुवचनान्त किया गया है इसके अनुसार उसके अनेकदेश शीत हो सकते हैं एकदेश उसका उष्ण हो सकता है एकदेश उसका स्निग्ध हो सकता है और अनेक देश उसके रूक्ष हो सकते हैं यहाँ शीत पद में और रूक्ष पद में जो बहुदेश व्यापकता प्रकट की गई है उसका कारण यह है कि जो देश स्निग्ध

छे, ओ रीते आ ६ भो लंग छे, 'एवं एए चउक्तासे सोलसभंगा भाणियव्वा' आ रीते चार प्रदेशी स्पर्शभां अर स्पर्शवाणा १६ सोण लंगो समज्जा, 'जाव देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा' यावत् तेना अनेक देशो शीत स्पर्शवाणा डोय छे, अने तेना अनेक देशो उष्ण स्पर्शवाणा डोय छे, तथा तेना अनेक देशो इक्ष स्पर्शवाणा डोय छे, आ छेद्वो लंग छे, तेना पडेलाना १० इसमो ११ अगीयारमो १२ पारमो १३ तेरमो १४ चौदमो १५ पहरमो आ छ लंगो आ प्रमाणे छे—ओए वात अडिया यावत् पदथी कही छे.

'देशाः शीताः देशाः उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशाः रूक्षाः' आ इसमो लंग छे, आमां पडेला पदने तथा चोथा पदने बहुवचनथी कहेल छे, ते प्रमाणे तेना अनेक देशो शीत स्पर्शवाणा डोय छे, तेना ओक देश उष्णस्पर्श वाणा डोय छे, तेना ओक देश स्निग्ध—चिक्छा स्पर्शवाणा डोय छे, अने तेना अनेक देशो इक्ष स्पर्शवाणा डोय छे, अडिया शीत स्पर्श अने इक्ष स्पर्शवाणा पडेला अने चोथा पदने बहुवचनथी कहेल छे, तेनुं कारण ओ छे के-के देश स्निग्ध स्पर्शनी छे, तथा के देश इक्षस्पर्शनी

इति दशमः, देशाः शीताः देश उष्णः देशाः स्निग्धाः देशो रुक्ष इति एकादशो
भङ्गः, देशाः शीताः देश उष्णो देशाः स्निग्धाः देशा रुक्षा इति द्वादशो भङ्गः,

સ્પર્શ કા છે ઓર જો દેશ રુક્ષ સ્પર્શકા છે વહાં પર ખી શીતસ્પર્શ રહ
સકતા છે તથા જો દેશ ઉષ્ણસ્પર્શ કા છે વહાં પર ખી રુક્ષસ્પર્શ રહ
સકતા છે । ‘દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ’ યહ
૧૧ વાં ભંગ છે હસકે અનુસાર ઉસકે અનેકદેશ શીત હો સકતે હૈં એક-
દેશ ઉસકા ઉષ્ણ હો સકતા છે અનેક દેશ ઉસકે સ્નિગ્ધ હો સકતે હૈં
ઔર એકદેશ ઉસકા રુક્ષ હો સકતા છે યહાં શીત સ્પર્શ કો ઔર સ્નિગ્ધ
સ્પર્શ કો જો બહુવ્યાપકરૂપ સે બહુવચનાન્ત કહા ગયા છે ઉસકા
કારણ જો દેશ રુક્ષ સ્પર્શ કા છે વહ દેશ શીત સ્પર્શ કા ખી હો સકતા
છે તથા જો દેશ ઉષ્ણસ્પર્શ કા છે વહ દેશ સ્નિગ્ધસ્પર્શ કા ખી હો
સકતા છે હસ પ્રકાર સે હનમેં બહુવચનાન્તતા જાનની ચાહિયે । ‘દેસા
સીયા દેસે ઉસિણે દેસા ણિદ્ધા દેસા લુક્ખા’ યહ બારહવાં ભંગ છે
અનેક દેશ ઉસકે શીત હો સકતે હૈં ઉસકા એકદેશ ઉષ્ણ હો સકતા
છે અનેક દેશ સ્નિગ્ધ ઔર અનેક દેશ રુક્ષ હોતે હૈં ।
‘દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ યહ

છે ત્યાં પણ શીતસ્પર્શ રહી શકે છે તથા બે દેશ ઉષ્ણ સ્પર્શનો છે ત્યાં પણ
રુક્ષસ્પર્શ રહી શકે છે. આ પ્રમાણે દશમે ભાગ કહ્યો છે. ૧ ‘દેશાઃ શીતાઃ
દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ’ આ અગીયારમે ભાગ છે. અહિંયાં આ
ભાગમાં કેવળ શીતસ્પર્શવાળા પહેલા પદમાં જ બહુવચન કહ્યું છે. તે પ્રમાણે
તેના અનેક દેશો શીતસ્પર્શવાળા હોય છે. તેનો એકદેશ ઉષ્ણસ્પર્શવાળો
હોય છે તથા એક સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે તથા એક દેશ રુક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભાગમાં શીત સ્પર્શવાળા પહેલા ભાગમાં બે બહુ-
વચનનો વ્યવહાર કરેલ છે. તેનું કારણ એ છે કે-તે સ્નિગ્ધ-ચિકણુ અને
રુક્ષ સ્પર્શવાળા દેશમાં પણ રહી શકે છે. આ અગીયારમે ભાગ કહ્યો છે.
૧૧ ‘દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ’ આ બારમાં ભાગમાં
તેના અનેક દેશો ઠંડાસ્પર્શવાળા હોય છે. તેનો એકદેશ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો
હોય છે. અને તેના અનેક દેશો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા હોઈ શકે છે. અને
તેનો એકદેશ રુક્ષ હોય છે. આ ભાગમાં શીતસ્પર્શ અને સ્નિગ્ધસ્પર્શ-
વાળા પહેલા અને ત્રીજા પદને બહુવચનથી કહેલ છે. તેનું કારણ બે દેશ

દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ इति त्रयोदशः । देशाः शीताः देशाः उष्णाः देशः स्निग्धो देश रूक्षा इति चतुर्दशो भङ्गः, देशाः शीताः देशाः

૧૩ વાં ભંગ હૈ હસમેં અનેક દેશ શીતસ્પર્શવાલે ખી હો સકતે હૈં અનેક દેશ ઉષ્ણસ્પર્શવાલે ખી હો સકતે હૈં એકદેશ ઉસકા સ્નિગ્ધસ્પર્શવાલા ખી હો સકતા હૈં ઓર એકદેશ ઉસકા રુક્ષસ્પર્શવાલા ખી હો સકતા હૈં હસ ભંગ મેં શીતપદ મેં ઓર ઉષ્ણપદ મેં બહુવચનતા ફી ગઈ હૈં સો ઉસકા કારણ એસા હૈં કિ જો દેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શકા અથવા રુક્ષસ્પર્શકા હૈં ઉસ દેશમેં ખી શીતસ્પર્શ રહ સકતા હૈં અથવા ઉષ્ણસ્પર્શ ખી રહ સકતા હૈં 'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ' યહ ૧૪ વાં ભંગ હૈં હસમેં ઉસકે અનેક દેશ શીત ખી હો સકતે હૈં અનેક હી દેશ ઉસકે ઉષ્ણ ખી હો સકતે હૈં એકદેશ ઉસકા સ્નિગ્ધ ખી હો સકના હૈં ઓર અનેક દેશ ઉસકે રુક્ષ ખી હો સકતે હૈં યહાં શીતપદ મેં ઉષ્ણપદ મેં એવં રુક્ષપદ મેં બહુદેશવ્યાપકતા રૂપ જો બહુવચનાન્તતા પ્રદર્શિત ફી ગઈ હૈં ઉસકા કારણ એસા હૈં કિ જો સ્નિગ્ધસ્પર્શકા એકદેશ હૈં ઉસમેં ખી ઓર જો રુક્ષસ્પર્શકે અનેક

રૂક્ષસ્પર્શવાળો છે, ત્યાં શીતસ્પર્શ પણ રહી શકે છે, તથા જે દેશ ઉષ્ણ-સ્પર્શવાળો છે, ત્યાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શ પણ રહી શકે છે તે બતાવેલ છે. આ રીતે આ બારમા ભંગ કહ્યો છે. ૧૨ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ' આ તેરમા ભંગમાં તેના અનેક દેશો શીત સ્પર્શવાળા હોઈ શકે છે. તેના અનેક દેશો ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા પણ હોઈ શકે છે. તેના એકદેશ સ્નિગ્ધસ્પર્શવાળો પણ હોઈ શકે છે તથા એકદેશ રૂક્ષ સ્પર્શવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ ભંગમાં શીતસ્પર્શ અને ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા પહેલા અને બીજા પદને બહુવચનથી કહેલ છે તેનું કારણ એ છે કે—જે દેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો તથા જે દેશ રૂક્ષ સ્પર્શવાળો છે. તે દેશમાં પણ શીતસ્પર્શ રહી શકે છે. અથવા ઉષ્ણ સ્પર્શ પણ રહી શકે છે. તેમ બતાવવાને માટે બહુવચનનો પ્રયોગ ઉક્તપદોમાં કરેલ છે. આ ૧૩ માં ભંગ કહ્યો છે. 'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ' આ ચૌદમાં ભંગમાં તેના અનેક દેશો શીત સ્પર્શવાળા હોય છે. અનેક દેશો ઉષ્ણસ્પર્શવાળા હોય છે. એકદેશ સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળા હોય છે. તથા અનેક દેશો રૂક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. આ ભંગમાં શીતસ્પર્શ ઉષ્ણ સ્પર્શ તથા રૂક્ષ સ્પર્શવાળા એમ પહેલા બીજા તથા ચોથા પદને બહુવચનથી કહેલ છે. તેનું કારણ એ છે કે—સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શનો એકદેશ છે. તેમાં તથા રૂક્ષ સ્પર્શવાળા અનેક દેશોમાં પણ

ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષા इति पञ्चदशभङ्गाः, પોડશસ્તુ પૂર્વપદર્શિતસ્ત-
થાદિ-દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશા સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા इति ૧૬, 'તત્ત્વે

દેશ હૈં उनमें भी शीतस्पर्श रह सकता है तथा हसी कारण को लेकर
उष्णस्पर्श में भी बहुवचनान्तता जाननी चाहिये तथा रुक्षस्पर्श में जो
अनेकदेश वशापकृतारूप बहुवचनता की गई है वह इस अपेक्षा से की
गई है कि जो अनेकदेश शीतस्पर्श के हैं या अनेकदेश उष्णस्पर्श के हैं
उनमें भी रुक्षस्पर्श रह सकता है 'देशाः शीताः देशाः उष्णाः देशाः
स्निग्धाः देशो रुक्क्षः' ऐसा यह १५ वां भंग है इसके अनुसार अनेक
देश उसके शीतस्पर्शवाले हो सकते हैं अनेक ही देश उसके उष्ण-
स्पर्शवाले हो सकते हैं अनेक ही देश उसके स्निग्ध स्पर्शवाले हो
सकते हैं और एकदेश उसका रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है यहाँ
शीत उष्ण और स्निग्ध पदों में बहुवचनता जो दिखलाई गई है
उसका कारण यह है कि जो रुक्षस्पर्श का एकदेश है अथवा स्निग्ध
स्पर्श के जो अनेक देश हैं उनमें भी शीतता अथवा उष्णस्पर्शता रह
सकती है तथा स्निग्ध पद में बहुवचनता का कारण शीतस्पर्श के अनेक
देशों में या उष्णस्पर्श के अनेक देशों में भी स्निग्धता का रह सकता
है। अन्तिम भंग-'देसा सीया देसा उषिणा देसा निद्रा देसा लुक्खा'

शीतસ્પર્શ રહી શકે છે. તેમજ ઉષ્ણ સ્પર્શમાં જે બહુવચન કહેલ છે તે
પણ એજ રીતે સમજવું. રુક્ષ સ્પર્શમાં જે બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે.
તેનું કારણ એ છે કે-શીતસ્પર્શના જે અनेक देशો છે. અથવા ઉષ્ણસ્પર્શના
અनेक देशો છે, તેમાં પણ રુક્ષ સ્પર્શ રહી શકે છે. એ રીતે આ ચોદ્ધો
ભંગ છે. ૧૪ 'देशाः शीताः देशाः उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशो रुक्क्षः' આ
પંદરમાં ભંગમાં તેના અनेक देशો શીતસ્પર્શવાળા હોય છે અનેક देशો
ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે. તેના અनेक देशો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા હોય છે. અને
એકદેશ રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે અહિયાં શીત, ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ સ્પર્શ-
વાળા પહેલા બીજા અને ત્રીજા પદને બહુવચનથી કહેલ છે તેનું કારણ
એ છે કે રુક્ષ સ્પર્શના જે એકદેશ છે. અથવા સ્નિગ્ધ સ્પર્શના અनेक देशો
છે તેમાં પણ શીતસ્પર્શ અથવા ઉષ્ણ સ્પર્શ પણ રહી શકે છે તેમ બતાવવાને
માટે છે. તેમજ સ્નિગ્ધ પદને બહુવચનથી કહેવાનું કારણ શીત સ્પર્શવાળા
અनेक देशોમાં અથવા ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા અनेक देशોમાં પણ સ્નિગ્ધસ્પર્શ રહી
શકે છે, તેમ બતાવેલ છે આ પંદરમો ભંગ છે. ૧૫ છેલ્લો ભંગ-'देसा
सीया देसा उषिणा देसा निद्रा देसा लुक्खा' આ પ્રમાણે છે. તેમાં તેના

एए फासेसु छत्तीसं भंगा' सर्वे एते स्पर्शेषु षड्विंशद्भङ्गाः । 'जह चउफासे' इत्यादि, तत्र 'देसे सीए' ति, एकाकारप्रदेशद्वयलक्षणो देशः शीतः, एतादृश एवान्यो देश उष्णः, तथा च य एव शीतः स एव स्निग्धः यश्चोष्णः स रुक्ष इत्येकः चतुर्थपदस्यानेकवचनान्तत्वे चतुर्थः, एवमेते षोडश भङ्गा भवन्ति । 'छत्तीसं भंगा' ति' षट्त्रिंशद्भङ्गा इति द्वि त्रि चतुः स्पर्शेषु चतुः षोडशषोडशानां भावादिति अत्र चेमे वृद्धगाथे भवतः

ऐसा है इसके अनुसार उसके समस्त ही देश शीतस्पर्शवाले भी समस्त ही देश उष्णस्पर्शवाले समस्त ही देश स्निग्धस्पर्शवाले और समस्त ही देश रुक्षस्पर्शवाले भी हो सकते हैं 'सब्वे एए फासेसु छत्तीसं भंगा' इस प्रकार से स्पर्श के सम्बन्ध में यहां सब भंग ३६ होते हैं—द्विकसंयोगी ४, त्रिकसंयोगी १६ और चतुसंयोगी १६ ये सब मिलकर ३६ हो जाते हैं । 'जह चउफासे' इत्यादि पदों में जो 'देसे सीए ति' एकदेश में वह शीत हो सकता है एकदेश में उष्ण हो सकता है ऐसे जो पद आये हैं उनका भाव ऐसा है कि एकाकार-वाले जो दो प्रदेश हैं वह एकदेश है ऐसा एकदेश शीत हो सकता है तथा ऐसा ही जो दूसरा देश है वह उष्ण हो सकता है जो शीत होता है वही स्निग्धस्पर्शवाला होना है और जो उष्ण होता है वह रुक्षस्पर्श वाला होना है । चतुर्थपद के अनेकवचनान्त में बहुवचन होता है इस प्रकार से ये सोलह भंग होते हैं । इस विषय में ऐसी ये दो

સમઘળા દેશે શીતસ્પર્શવાળા, સમસ્ત દેશે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા બધા જ દેશે સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા અને બધા જ દેશે રૂક્ષ સ્પર્શવાળા પણ હોઈ શકે છે. તેમ બતાવ્યું છે 'સબ્બે એએ ફાસેસુ છત્તીસં ભંગા' આ રીતે સ્પર્શ સંબંધી બધા મળીને ૩૬ છત્રીસ ભંગો થયા છે. તે ટુંકાણથી આ પ્રમાણે છે—
દ્વિકસંયોગી ૪ ચાર ભંગ ત્રણના યોગમાં ૧૬ ભંગ ચાર સંયોગી ૧૬ ભંગો આમ કુલ ૩૬ છત્રીસ ભંગો બને છે. 'જહ ચઉફાસે' વિગેરે પદોમાં જે 'દેસે સીએત્તિ' તે એકદેશમાં શીત સ્પર્શવાળો હોય છે, એકદેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે એવા જે પદો આવ્યા છે, તેના ભાવ એ છે કે એક આકારવાળા જે બે પ્રદેશો છે. તે એકદેશ કહેવાય છે. એવો એક-દેશ શીત સ્પર્શવાળો હોય છે અને એવો જ જે બીજો દેશ છે તે ઉષ્ણ હોય છે. જે શીત હોય છે તેજ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે, અને જે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે તે રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે સોળ ભંગો

ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ इति पञ्चदशभङ्गाः, પોડશસ્તુ પૂર્વપદર્શિતસ્ત-
 થાહિ-દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશા સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા इति ૧૬, 'સર્વે
 દેશ હૈં ઉનમેં બી શીતસ્પર્શા રહ સકતા હૈ તથા હસી કારણ કો લેકર
 ઉષ્ણસ્પર્શા મેં બી બહુવચનાન્તતા જાનનીં ચાહિયે તથા રુક્ષસ્પર્શા મેં જો
 અનેકદેશ વ્યાપકતારૂપ વહુવચનતા ફી ગઈ હૈ વહુ હસ અપેક્ષા સે કી
 ગઈ હૈ કિ જો અનેકદેશ શીતસ્પર્શા કે હૈં યા અનેકદેશ ઉષ્ણસ્પર્શા કે હૈં
 ઉનમેં બી રુક્ષસ્પર્શા રહ સકતા હૈ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ
 સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ' એસા ચહ ૧૫ વાં ભંગ હૈં હસકે અનુસાર અનેક
 દેશા ઉસકે શીતસ્પર્શાવાલે હો સકતે હૈં અનેક હી દેશા ઉસકે ઉષ્ણ-
 સ્પર્શાવાલે હો સકતે હૈં અનેક હી દેશા ઉસકે સ્નિગ્ધ સ્પર્શાવાલે હો
 સકતે હૈં ઓર એકદેશા ઉસકા રુક્ષ સ્પર્શાવાલા હો સકતા હૈં યહાં
 શીત ઉષ્ણ ઓર સ્નિગ્ધ પદોં મેં વહુવચનતા જો દિસલાઈ ગઈ હૈં
 ઉસકા કારણ ચહ હૈં કિ જો રુક્ષસ્પર્શા કા એકદેશ હૈં અથવા સ્નિગ્ધ
 સ્પર્શા કે જો અનેક દેશા હૈં ઉનમેં બી જીનતા અથવા ઉષ્ણસ્પર્શાતા રહ
 સકતી હૈં તથા સ્નિગ્ધ પદ મેં વહુવચનતા કા કારણ શીતસ્પર્શા કે અનેક
 દેશોં મેં યા ઉષ્ણસ્પર્શા કે અનેક દેશોં મેં બી સ્નિગ્ધતા કા રહ સકતા
 હૈં । અન્તિમ ભંગ-દેસા સીયા દેસા ઉષિણા દેસા નિદ્રા દેસા લુક્ષા'

શીતસ્પર્શા રહી શકે છે. તેમજ ઉષ્ણ સ્પર્શામાં જે બહુવચન કહેલ છે તે
 પણ એજ રીતે સમજવું. રુક્ષ સ્પર્શામાં જે બહુવચનના પ્રયોગ કર્યો છે.
 તેનું કારણ એ છે કે-શીતસ્પર્શાના જે અનેક દેશો છે. અથવા ઉષ્ણસ્પર્શાના
 અનેક દેશો છે, તેમાં પણ રુક્ષ સ્પર્શા રહી શકે છે. એ રીતે આ ચૌદમો
 ભંગ છે. ૧૪ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ' આ
 પંદરમાં ભંગમાં તેના અનેક દેશો શીતસ્પર્શાવાળા હોય છે. અનેક દેશો
 ઉષ્ણ સ્પર્શાવાળા હોય છે. તેના અનેક દેશો સ્નિગ્ધ સ્પર્શાવાળા હોય છે. અને
 એકદેશ રુક્ષ સ્પર્શાવાળો હોય છે અહિયાં શીત, ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ સ્પર્શા-
 વાળા પહેલા બીજા અને ત્રીજા પદને બહુવચનથી કહેલ છે તેનું કારણ
 એ છે કે રુક્ષ સ્પર્શાના જે એકદેશ છે. અથવા સ્નિગ્ધ સ્પર્શાના અનેક દેશો
 છે તેમાં પણ શીતસ્પર્શા અથવા ઉષ્ણ સ્પર્શા પણ રહી શકે છે તેમ બતાવવાને
 માટે છે. તેમજ સ્નિગ્ધ પદને બહુવચનથી કહેવાનું કારણ શીત સ્પર્શાવાળા
 અનેક દેશોમાં અથવા ઉષ્ણ સ્પર્શાવાળા અનેક દેશોમાં પણ સ્નિગ્ધસ્પર્શા રહી
 શકે છે, તેમ બતાવેલ છે આ પંદરમો ભંગ છે. ૧૫ છેલ્લો ભંગ-દેસા
 સીયા દેસા ઉષિણા દેસા નિદ્રા દેસા લુક્ષા' આ પ્રમાણે છે. તેમાં તેના

एए फासेसु छत्तीसं भंगा' सर्वे एते स्पर्शेषु षट्त्रिंशद्भङ्गाः । 'जह चउफासे' इत्यादि, तत्र 'देसे सीए' ति, एकाकारप्रदेशद्वयलक्षणो देशः शीतः, एतादृश एवान्यो देश उष्णः, तथा च य एव शीतः स एव स्निग्धः यश्चोष्णः स रुक्ष इत्येकः चतुर्थपदस्यानेकवचनान्तत्वे चतुर्थः, एवमेते षोडश भङ्गा भवन्ति । 'छत्तीसं भंगा' ति' षट्त्रिंशद्भङ्गा इति द्वि त्रि चतुः स्पर्शेषु चतुः षोडशषोडशानां भावादिति अत्र चेमे वृद्धगाथे भवतः

ऐसा है इसके अनुसार उसके समस्त ही देश शीतस्पर्शवाले भी समस्त ही देश उष्णस्पर्शवाले समस्त ही देश स्निग्धस्पर्शवाले और समस्त ही देश रुक्षस्पर्शवाले भी हो सकते हैं 'सन्वे एए फासेसु छत्तीसं भंगा' इस प्रकार से स्पर्श के सम्बन्ध में यहाँ सब भंग ३६ होते हैं—द्विकसंयोगी ४, त्रिकसंयोगी १६ और चतुःसंयोगी १६ ये सब मिलकर ३६ हो जाते हैं । 'जह चउफासे' इत्यादि पदों में जो 'देसे सीए ति' एकदेश में वह शीत हो सकता है एकदेश में उष्ण हो सकता है ऐसे जो पद आये हैं उनका भाव ऐसा है कि एकाकार-वाले जो दो प्रदेश हैं वह एकदेश है ऐसा एकदेश शीत हो सकता है तथा ऐसा ही जो दूसरा देश है वह उष्ण हो सकता है जो शीत होता है वही स्निग्धस्पर्शवाला होता है और जो उष्ण होता है वह रुक्षस्पर्शवाला होता है । चतुर्थपद के अनेकवचनान्त में बहुवचन होता है इस प्रकार से ये सोलह भंग होते हैं । इस विषय में ऐसी ये दो

અધળા દેશે શીતસ્પર્શવાળા, સમસ્ત દેશે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા બધા જ દેશે સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા અને બધા જ દેશે રૂક્ષ સ્પર્શવાળા પણ હોઈ શકે છે. તેમ બતાવ્યું છે 'સન્વે એએ ફાસેસુ છત્તીસં ભંગા' આ રીતે સ્પર્શ સંબંધી બધા મળીને ૩૬ છત્રીસ ભંગો થયા છે. તે ટુંકાણથી આ પ્રમાણે છે—
 દ્વિકસંયોગી ૪ ચાર ભંગ ત્રણના યોગમાં ૧૬ ભંગા ચાર સંયોગી ૧૬ ભંગો આમ કુલ ૩૬ છત્રીસ ભંગો અને છે. 'જહ ચઉફાસે' વિગેરે પદોમાં જે 'દેસે સીએત્તિ' તે એકદેશમાં શીત સ્પર્શવાળો હોય છે, એકદેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે એવા જે પદો આવ્યા છે, તેનો ભાવ એ છે કે એકે આકારવાળા જે બે પ્રદેશો છે. તે એકદેશ કહેવાય છે. એવો એક-દેશ શીત સ્પર્શવાળો હોય છે અને એવો જ જે બીજો દેશ છે તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે તે જ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે, અને જે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે તે રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે સોળ ભંગો

‘વીસદ્વિમસ ઉદેસે ચતુષ્પણ્ણસાદૃષ્ટ ચતુષ્પણ્ણસે

એગ્રવહુવચનમીસા વીયાદ્યા કહં મંગા’

વિંશતિતમે શતકે પશ્ચમોદેશે ચતુઃ પ્રદેશાદિકે ચતુઃ સ્પર્શે ।

એકવચન વહુવચનમિથ્રા દ્વિતીયાદયો મજ્ઞાઃ કથં સ્યુઃ ॥

એકવચનવહુવચનમિથ્રા દ્વિતીયતૃતીયાદયઃ કથં મજ્ઞાઃ સ્યુઃ, યત્રૈવ સ્વલ્પ એકવચનં પ્રાગુક્તં તત્રૈવ વહુવચનમ્, યત્ર ચ વહુવચનં તત્રૈકવચનમિતિ કથં સ્યાદેકત્વ-
વહુસ્વયોર્વિરોધાત્ इति कृत्वा विरोध उद्भावितस्तत्रोत्तरमाह—

‘દેસો દેસા વા મયા દ્રવ્યસ્થેત્તવસથો વિવક્ષાણ ।

સંઘાય ભેદ તદુભય ભાવાઓ વા વચનકાલે’ ॥

છાયા—દેશોદેશા વા વિવક્ષયા દ્રવ્યક્ષેત્રવશતો વા મજ્ઞાઃ ।

વચનકાલે સંઘાતભેદ સ્તદુભયભાવાદેતિ ॥

અયમાશયઃ—દેશો દેશા વા, इत्यनेन एकवचनवह्वचनयोर्निर्देशो न दुष्टः
एकानेकवर्णादि धर्मयुक्तद्रव्यवशेन एकानेकावगाहनाक्षेत्रवशेन वा देशस्यैकत्वाने

વૃદ્ધગાથાઈ હૈ—‘વીસદ્વિમસઉદેસે’ इत्यादि ।

यहां शङ्काकार ने ऐसी शंका की है कि एकवचन और बहुवचन से मिथ्र द्वितीय तृतीय आदि भंग कैसे हो सकते हैं ? क्योंकि जहां पहिले एकवचन कहा गया है वहां बहुवचन और जहां बहुवचन कहा गया है वहां एकवचन ये परस्पर विरोधी बातें बन नहीं सकती हैं । इस प्रकार से शङ्काकारने विरोध को उद्भावित किया तब सूत्रकारने इसका ऐसा उत्तर दिया—‘देसो देसा वा मया’ इत्यादि ।

તાત્પર્ય હસકા એસા હૈ ‘દેશ’ એસા એકવચન અથવા ‘દેશા’ એસા વહુવચન કા જો નિર્દેશ ક્રિયા ગમ્યા હૈ વહ સંદોષ નહીં હૈ ક્યોંકિ એક અનેક વર્ણ આદિ રૂપ ધર્મ સે યુક્ત દ્રવ્ય કે વશ સે અથવા એક

અને છે. આ વિષયમાં નીચે પ્રમાણે બે વૃદ્ધ ગાથાઓ છે. ‘વીસદ્વિમસઉદેસે’ इत्यादि अङ्कियां शंकाकारे अथवा शंका करी છે—એકવચન અને બહુવચનથી મિથ્ર બીજો, ત્રીજો વગેરે ભાગો કેવી રીતે અને છે ? કેમકે પહેલાં જ્યાં એકવચન કહ્યું હોય ત્યાં બહુવચન અને જ્યાં બહુવચન કહ્યું હોય ત્યાં એકવચન આ પરસ્પર વિરોધી છે તે સંભવી શકતા નથી અહિયાં શંકાકારે વિરોધ બતાવ્યો ત્યારે સૂત્રકારે તેનો આ પ્રમાણે ઉત્તર આપ્યો—‘દેસો દેસા વા મયા’ इत्यादि આનું તાત્પર્ય એ છે કે—‘દેશઃ’ એવું એકવચન અથવા ‘દેશાઃ’ એવા બહુવચનનો જો નિર્દેશ કર્યો છે, તે સંદોષ—દોષાવહ નથી, કેમકે—એક—અનેક વર્ણ આદિ

कत्वविवक्षणात्, अथवा वचन प्रस्तावे संघातविशेषभावेन भेदविशेषभावेन युग-
पत्तदुभयविशेषभावेन वा तस्यैकत्वानेकत्वविवक्षणाच्च, अपेक्षाभेदमादाय एकवच-
नान्ता बहुवचनान्तस्य वा एकवचनान्तता इति न भवति भङ्गानां कश्चिद्विरोध
इति भावः ॥सू० २॥

अथ पञ्चप्रदेशिकवक्तव्यतामाह—‘पंचपणसिए णं भंते’ इत्यादि,

मूलम्—पंचपणसिए णं भंते ! खंधे कइवन्ने कइगंधे कइ-
रसे कइफासे पणत्ते ? जहा अट्टारसमसए जाव सिय चउफासे
पन्नत्ते, जइ एगवन्ने एगवन्नदुवन्ना जहेव चउप्पणसिए, जइ
तिवन्ने सिय कालए नीलए लोहियए य१, सिय कालए नीलए
लोहियगाय२, सिय कालए नीलगाय लोहियए य३, सिय कालए
नीलगाय लोहियगाय४, सिय कालगाय नीलए य लोहियए य५
सिय कालगाय नीलए य लोहियगाय६, सिय कालगाय नीलगा
य लोहियए य७, सिय कालए नीलए हालिदए य । एत्थ वि-
सत्तभंगा७ । एवं कालगनीलगसुक्किल्लएसु, सत्तभंगा । कालग

अनेक प्रदेशों में अवगाहना के वश से देश में एकत्व और अनेकत्व
की विवक्षा की गई अथवा—कथन के प्रस्ताव में संघात विशेषभाव
को अथवा भेदविशेषभाव को या युगपत् तदुभयविशेष भाव को लेकर
उसमें एकत्व एवं अनेकत्व की विवक्षा हो जाती है इस कारण
अपेक्षा भेदको लेकर बहुवचनान्त में एकवचनान्तता और एकवचन-
नान्त में बहुवचनान्तता बन जाती है इसलिये इनको लेकर भङ्गों का
यह कथन विरोधयुक्त नहीं हो सकता है ॥सू० २॥

३५ धर्मपाणा द्रव्यथी अथवा ऐक्य अनेक प्रदेशों में अवगाहना ना वशथी
देशों में ऐक्यपणा अने अनेकपणानी विवक्षा करेले छे. अथवा कथनेना प्रस्ता-
वमां संघात (समूह) विशेष लावने अथवा लेद विशेष लावने अथवा ऐक्य
साथे तदुभय विशेष लावने लाठने तेमां ऐक्यपणानी अने अनेकपणानी
विवक्षा थठ जय छे तेथी ऐक्यवचनादिथी कहेले आ लगेला कथन विशेष
पाणुं होठ शकतुं नथी, तेम समजवुं ॥ सू० २ ॥

लोहियहालिदेसु, कालगलोहियसुक्लिहेसु, कालगहालिदसुक्लि-
 लेसु७, नीलगलोहियहालिदेसु७, नीलगलोहियसुक्लिहेसु सत्त-
 भंगा७। एवमेए तियासंजोगे सत्तरिभंगा ७०। जइ चउवन्ने
 सिय कालए य नीलए लोहियए हालिदए य१, सिय कालए य
 नीलए य लोहियए य हालिदगा य२, सिय कालए य नीलए य
 लोहियगा य हालिदए य३, सिय कालए य नीलगा य लोहियगेय
 हालिदगेय४, सिय कालगा य नीलए य, लोहियए य हालिदए य५,
 एए पंचभंगा। सिय कालए य नीलए य लोहियए य सुक्लिहए य
 एत्थ वि पंचभंगा। एवं कालगनीलगहालिदसुक्लिहलेसु वि
 पंचभंगा५, कालगलोहियहालिदसुक्लिहलएसु वि पंचभंगा
 नीलगलोहियहालिदसुक्लिहलएसु वि पंचभंगा ५, एवमेए चउ-
 वकसंजोएणं पणवीसं भंगा २५। जइ पंचवन्ने कालए य नीलए
 य लोहियए य हालिदए य सुक्लिहलए य। सव्वमेए एककग-
 दुयगतियगचउक्कपंचसंजोएणं ईयालं भंगसयं भवइ गंधा जहा
 चउप्पएसियस्स। रसा जहा वज्जा फासा जहा चउप्पएसियस्ससू.३।

लाया--पञ्चमदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः कतिवर्णः कतिगन्धः कति-
 रसः कतिस्पर्शः प्रज्ञप्तः, यथाऽष्टादशशते यावत् स्यात् चतुःस्पर्शः प्रज्ञप्तः। यदि
 एकवर्णः, एकवर्णद्विवर्णौ यथैव चतुःमदेशिकः। यदि त्रिवर्णः स्यात् कालो
 नीलो लोहितश्च १, स्यात् कालो नीलो लोहिताश्च २, स्यात् कालो नीलाश्च
 लोहितश्च ३, स्यात् कालो नीलाश्च लोहिताश्च ४, स्यात् कालाश्च नीलश्च
 लोहितश्च ५, स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहिताश्च ६, स्यात् कालाश्च नीलाश्च
 लोहितश्च ७, स्यात् कालाश्च नीलश्च हारिद्रश्च-अत्रापि सप्तभङ्गाः७। एवं काल-
 नीलशुक्लेषु सप्तभङ्गाः। काललोहितहारिद्रेषु सप्तभङ्गाः ७। कृष्णलोहित
 सप्तभङ्गाः ७। कालहारिद्रशुक्लेषु सप्तभङ्गाः ७। नीललोहितहारि-

દ્રેષુ સપ્તમજ્ઞાઃ ૭ । નીલલોહિતશુક્લેષુ સપ્તમજ્ઞાઃ ૭ । નીલહારિદ્રશુક્લેષુ સપ્તમજ્ઞાઃ ૭ । લોહિતહારિદ્રશુક્લેષ્વપિ સપ્તમજ્ઞાઃ ૭ । એવમેતે ત્રિકસંયોગે સપ્તતિર્મજ્ઞાઃ ૭૦ । યદિ ચતુર્વર્ણઃ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલો લોહિતઃ હારિદ્રશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૨, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિ- તશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૩, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૪, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૫, એતે પંચમજ્ઞાઃ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ અત્રાપિ પંચમજ્ઞાઃ । એવં કાલનીલહારિદ્રશુક્લેષુ અપિ પંચમજ્ઞાઃ ૫ । કાલલોહિતહારિદ્રશુક્લેષ્વપિ પંચમજ્ઞાઃ ૫ । નીલલોહિત હારિ- દ્રશુક્લેષ્વપિ પંચમજ્ઞાઃ ૫ । એવમેતે ચતુષ્કસંયોગેન પંચત્રિંશતિર્મજ્ઞાઃ ૨૫ । યદિ પંચવર્ણઃ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ । એવમેતે એકદ્વિકત્રિક- ચતુષ્કપંચસંયોગેન એકચત્વારિંશદધિકં મજ્ઞશતં ભવતિ ૧૪૧ । ગન્ધા યથા ચતુઃપ્રદેશિકસ્ય । રસા યથા વર્ણાઃ । સ્પર્શા યથા ચતુઃપ્રદેશિકસ્ય ॥સૂ૦ ૩॥

ટીકા—‘પંચપણિણ ણં મંતે ! સ્વંધે’ પંચપ્રદેશિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! સ્કન્ધઃ ‘કહ્વન્ને૦’ કતિવર્ણાઃ, પંચ પ્રદેશઃ પરમાણ્વોઽવયવતયા વિદ્યન્તે યસ્ય સ પંચ- પ્રદેશિકઃ સ્કન્ધોઽવયવી એતાદૃશઃ પંચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કતિવર્ણાઃ કતિગન્ધઃ કતિરસઃ કતિસ્પર્શા ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ—‘જહા અઢ્ઢારસમસણ જાવ સિય ચઉફાસે

અથ પંચ પ્રદેશી સ્કંધોં મેં વર્ણાદિ પ્રકાર પ્રકટ કરતે હૈં—

‘પંચપણિણ ણં મંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે પંચ પ્રદેશિક સ્કન્ધ કિતને વર્ણાવાલા હોતા હૈ એસા પૂછા હૈ પાંચ પુદ્ગલપરમાણુઓં સે જો સ્કન્ધ ઉત્પન્ન હોતા હૈ उसका नाम पंचप्रदेशी स्कन्ध है ऐसा ‘पंचपणिए णं मंते ! स्वंधे कह्वन्ने’ पांच प्रदेशोंवाला स्कन्धरूप अव- यवी हे भदन्त ! कितने वर्णोंवाला कितने गन्धगुणवाला कितने रसों- वाला और कितने स्पर्शोंवाला होता है ? इसके उत्तर में प्रभु ने कहा है कि हे गौतम ! ‘जहा अट्टारसमसए जाव सिय चउफासे पन्नत्ते’ अट्टा-

હવે પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધોમાં વર્ણાદિ પ્રકારે બતાવે છે—પંચપણિણ ણં મંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રભુને પાંચ પ્રદેશી સ્કંધના વિષયમાં પ્રશ્ન કરેલ છે. પાંચ પુદ્ગલ પરમાણુઓથી જે સ્કંધ ઉત્પન્ન થાય છે, તેનું નામ ‘પંચપ્રદેશી સ્કંધ’ એવું છે. ‘પંચપણિણ ણં મંતે ! કહ્વન્ને’ હે ભગવન્ પાંચ પ્રદેશોવાળો સ્કંધ રૂપ અવયવી કેટલા વર્ણોવાળો, કેટલા ગંધ ગુણવાળો, કેટલા રસોવાળો, અને કેટલા સ્પર્શોવાળો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ ! ‘જહા અટ્ટારસમસણ જાવ સિય ચઉફાસે

પન્નત્તે' યથાઽષ્ટાદશશતે પઠ્ઠાદેશકે યાવત્ ચતુઃસ્પર્શઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથાદિ-તત્રત્યં પ્રકરણમ્, 'સિય એગવન્ને સિય દુવન્ને સિય તિવન્ને સિય ચડવન્ને સિય પંચવન્ને । સિય એગગંધે સિય દુગંધે, સિય એગરસે જાવ પંચરસે, સિય દુફાસે જાવ ચડ-ફાસે' સ્યાત્ એકવર્ણઃ સ્યાત્ દ્વિવર્ણઃ સ્યાત્ ત્રિવર્ણઃ સ્યાત્ ચતુર્વર્ણઃ, સ્યાત્ પશ્ચ-વર્ણઃ, સ્યાત્ એકગન્ધઃ સ્યાદ્ દ્વિગન્ધઃ, સ્યાદેકરસો યાવત્પશ્ચરસઃ સ્યાત્ દ્વિસ્પર્શો યાવત્ ચતુઃ સ્પર્શઃ ઇતિ । 'જહ એગવન્ને' યદિ એકવર્ણઃ પશ્ચપ્રદેશિકઃ 'એગવન્ન

રહવે' શતક્રમેં છટે ઉદ્દેશે મેં યાવત્ વહ ચાર સ્પર્શોવાલા હોતા હૈ યહાં તક જૈસા કહા ગયા હૈ વૈસા હી યહાં પર કહ લેના ચાહિયે વહાં કા વહ પ્રકરણ 'સિય એગવન્ને સિય દુવન્ને સિય તિવન્ને સિય ચડવન્ને સિય પંચવન્ને સિય એગગંધે સિય દુગંધે સિય એગરસે જાવ પંચરસે સિય દુફાસે જાવ ચડફાસે' હસ પ્રકાર સે હૈ સો હસી પ્રકરણ કો યહાં પર હસ પ્રકાર સે સુલાસા ક્રિયા ગયા હૈ—

'જહ એગવન્ને' યદિ વહ પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ એક વર્ણવાલા હોતા હૈ તો વહ હસ સામાન્ય વર્ણવત્ય કે કથન મેં હસ પ્રકાર સે એક વર્ણવાલા હો સકતા હૈ—'સિય કાલેય ય, સિય નીલેય ય, સિય લોહિયેય ય, સિય હાલિદેય ય, સિય સુક્કિલ્લેય ય' કદાચિત્ વહ કાલેવર્ણવાલા બી હો સકતા હૈ ? કદાચિત્ વહ નીલવર્ણવાલા બી હો સકતા હૈ ૨ કદાચિત્ વહ લાલવર્ણવાલા બી હો સકતા હૈ ૩ કદાચિત્ વહ પીલે વર્ણવાલા બી હો સકતા હૈ ૪ અથવા કદાચિત્ વહ શુક્લવર્ણવાલા બી હો સકતા હૈ

પન્નત્તે' અઠારમાં શતક્રમાં છટ્ટા ઉદ્દેશમાં યાવત્ તે ચાર સ્પર્શવાળો છે. એટલે સુધીમાં જેવી રીતે કથન કર્યું છે. તેજ પ્રમાણે સઘળું કથન અહિયાં સમજવું ત્યાંનું તે પ્રકરણ 'સિય એગવન્ને સિય દુવન્ને સિય તિવન્ને સિય ચડવન્ને સિય પંચવન્ને સિય એગ ગંધે સિય દુગંધે સિય એગ રસે જાવ પંચરસે સિય દુફાસે જાવ ચડફાસે' આ પ્રમાણે કહ્યું છે. આ પ્રકરણને અહિયાં આ રીતે ખતાવવામાં આવ્યું છે. 'જહ એગવન્ને' નો તે પાંચ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એકવર્ણ વાળો હોય તો તે આ સામાન્ય વર્ણવત્તા કથનમાં નીચે કહ્યા પ્રમાણેના એક વર્ણવાળો હોઈ શકે છે—'સિય કાલેય ય સિય નીલેય ય, સિય લોહિયેય ય, સિય હાલિદેય ય સિય સુક્કિલ્લેય ય' કદાચ તે કાળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૧ કદાચિત્ તે નીલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે ૨ કદાચિત્ તે લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે ૩ કદાચ તે પીળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૪ અથવા કદાચ તે ધોળા વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ પ્રમાણે

દુઃખજા જહેવ ચઉપ્પણિય' એકવર્ણદિવર્ણો' એકવર્ણઃ દિવર્ણશ્ચ યથૈવ ચતુઃપ્રદે-
શિકઃ ચતુઃપ્રદેશિકસ્ય યથા એકવર્ણવત્ત્વં દિવર્ણવત્ત્વં કથિતસ્ તથૈવ પञ्चप्रदेशिक-
स्यापि वक्तव्यम् तथाहि-तत्रत्यं प्रकरणम्-'जइ एगवन्ने सिय कालए य सिय
नीलए य सिय लोहियए य सिय हालिदए य सिय सुक्खिलए य' यदि एकवर्णस्तदा
स्यात् कालश्च स्यात् नीलश्च स्यात् लोहितश्च स्यात् हारिद्रश्च स्यात् शुक्लश्च ।
यदि द्विवर्णः पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धस्तदा 'सिय कालए य नीलए य १, सिय कालए
य नीलगा य २, सिय कालगा य नीलए य ३, सिय कालगा य नीलगा य ४' स्यात्

સો એસા યહ કથન 'એગવન્ન દુઃખજા જહેવ ચઉપ્પણિય' ચતુઃપ્રદેશિક
સ્કન્ધ મેં જૈસા એકવર્ણ કે વિષય મેં ઓર દો વર્ણ કે વિષય મેં કહા
જા ચુકા હૈ વૈસા હી યહાં પર કહા ગયા હૈ 'સિય કાલે ય, સિય
નીલે ય' હન્યાદિ પ્રકરણ વહીં કા હૈ યદિ વહ પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ દો
વર્ણોવાલા હોતા હૈ તો વહ 'સિય કાલે ય, નીલે, ૧' કદાચિત્
કાલેવર્ણવાલા ઓર નીલેવર્ણવાલા બી હો સકતા હૈ ૧ 'સિય કાલે
ય, નીલગા ય ૨' અથવા એક પ્રદેશ ઉસકા કાલા હો સકતા હૈ ઓર
અનેક પ્રદેશ ઉસકે નીલે હો સકતે હૈ 'સિય કાલગા ય નીલે ય ૩'
અથવા-અનેક પ્રદેશ ઉસકે કાલે હો સકતે હૈ ઓર એક પ્રદેશ ઉસકા
નીલા હો સકતા હૈ ૩ 'સિય કાલગા ય નીલગા ય ૪' અથવા અનેક
પ્રદેશ ઉસકે કાલે હો સકતે હૈ ઓર અનેક હી પ્રદેશ ઉસકે નીલે હો
સકતે હૈ હસ પ્રકાર સે યે ચાર ભંગ કૃષ્ણ એવં નીલ કે એકત્વ ઓર

કથન 'એગવન્નદુઃખજા જહેવ ચઉપ્પણિય' ચાર પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં એકવર્ણ
પણામાં, અને એ વર્ણ પણામાં બેવી રીતે કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણે
અહિયાં કહેલ છે

'સિય કાલે ય, સિય નીલે ય' ઇત્યાદિ ત્યાંતુ' જ પ્રદેશ છે. એ તે
પાંચ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એ વર્ણવાળો હોય તો તે 'સિય કાલે ય નીલે ય ૧'
કદાચ કાળાવર્ણવાળો અને નીલવર્ણવાળો હોઈ શકે છે. ૧ 'સિય કાલે
ય નીલગા ય' અથવા તેના એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો હોય છે અને બીજો
એક પ્રદેશ નીલવર્ણવાળો હોય છે. ૨ 'સિય કાલગા ય નીલે ય' અથવા તેના
અનેક પ્રદેશો કાળાવર્ણવાળા હોઈ શકે છે અને તેના એક પ્રદેશ નીલવર્ણવાળો
હોઈ છે ૩ "સિય કાલગા ય નીલગા ય ૪" અથવા તેના અનેક પ્રદેશો કાળાવર્ણ-
વાળા હોય છે. અને અનેક પ્રદેશો નીલવર્ણવાળા પણ હોઈ શકે છે ૪ આ રીતે
કાળા વર્ણ, અને નીલવર્ણના એકપણા અને અનેકપણાથી આ ચાર ભંગો બન્યા

ળવદેવેતિ । ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય, સિય નીલણ ય હાલિહણ ય, સિય નીલણ ય સુક્કિલ્લણ ય, સિય લોહિયણ ય હાલિહણ ય, સિય લોહિયણ ય સુક્કિલ્લણ ય’ એણુ સર્વેણ્વપિ ચત્તવારશ્વત્તારો મજ્ઞા ભવન્તિ મજ્ઞપ્રકારાશ્ચ અત્રૈવ-પૂર્વપ્રદર્શિતઃ ચતુઃપ્રદેશિકપ્રકરણાદેવ અવગન્તવ્યા એવમેતે દશદ્વિકસંયોગા મજ્ઞા ભવન્તિ દશાનામપિ ચતુઃસંખ્યયા ગુણને પુનશ્ચત્તવારિણશ્ચ મજ્ઞા ભવન્તિ હિતિ ચતુષ્પ્રદેશિક-પ્રકરણાત્ દ્રષ્ટવ્યં જ્ઞાતવ્યં ચેતિ । ‘જહ તિવન્ને’ યદિ પચ્ચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ ત્રિવર્ણો

ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કે પ્રકરણ મેં ક્રિયા જા ચુકા હૈ અતઃ વહીં સે ફલે ખી જાના જા સ્કતા હૈ । હસ પ્રકાર સે કૃષ્ણવર્ણ કે સાથ નીલાદિવર્ણોં કા યોગ કર મંગ પ્રકાર પ્રકટ ક્રિયા હૈ । અથ નીલવર્ણ કે સાથ આંગે કે વર્ણોં કા યોગ કર કે મંગ પ્રકાર પ્રદર્શિત ક્રિયા જાતા હૈ-‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય ૧ સિય નીલણ ય હાલિહણ ય સિય નીલણ ય સુક્કિલ્લણ ય સિય લોહિયણ ય હાલિહણ ય સિય લોહિયણ ય સુક્કિલ્લણ ય સિય હાલિહણ ય સુક્કિલ્લણ ય’ હસ પ્રકાર સે યે દ્વિકસંયોગી ૧૦ મંગ હોતે હૈ-૪ કૃષ્ણવર્ણ કી પ્રધાનતા સે ૪ નીલવર્ણ કી પ્રધાનતા સે ૩, લાલવર્ણ કી પ્રધાનતા સે ૨ ઓર એક પીતલવર્ણ કી પ્રધાનતા સે હન ૧૦ દ્વિકસંયોગોં કે પ્રત્યેક કે ૪-૪ મંગ ઓર હોતે હૈ જૈસા કિ ઉપર મેં પ્રકટ ક્રિયા જા ચુકા હૈ અતઃ સવ દ્વિકસંયોગી મંગ ૪૦ હો જાતે હૈ યહ સવ વિષય ચતુષ્પ્રદેશી સ્કન્ધ કે પ્રકરણ સે દેલ લેના જાહિયે ।

વિષયમાં ત્યાંના પ્રકરણમાં કરેલ વર્ણુન પ્રમાણે સમજવું આ રીતે કાળાવર્ણુ સાથે નીલવર્ણુ વિગેરે વર્ણુના યોગ કરવાથી જે ભંગો બને છે તે પ્રકાર અહિયાં કહ્યો છે. હવે નીલવર્ણુની સાથે પીતલ વર્ણુના યોગથી જે ભંગો બને છે તે બતાવવામાં આવે છે. સિય નીલણ ય લોહિયણ ય ૧’ ‘સિય નીલણ ય હાલિહણ ય ૨, સિય નીલણ ય સુક્કિલ્લણ ય સિય લોહિયણ ય હાલિહણ ય સિય લોહિ-યણ ય સુક્કિલ્લણ ય સિય હાલિહણ ય સુક્કિલ્લણ ય’ આ રીતે આ દ્વિક સંયોગી ૧૦ હસ ભંગો બને છે. કાળાવર્ણુની મુખ્યતામાં ૪ ચાર ભંગો નીલવર્ણુની પ્રધાનતામાં ૩ ત્રણ ભંગો તથા લાલવર્ણુની મુખ્યતામાં બે ભંગો તથા પીતલવર્ણુની પ્રધાનતામાં ૧ એક ભંગ એ રીતે દ્વિક સંયોગી હસ ભંગોમાં તેના એકત્વ અને અનેકપણાથી ૪-૪ ચાર ચાર ભંગો બીજા થાય છે. જે ઉપર બતાવ્યા છે. એ રીતે દ્વિકસંયોગી કુલ ૪૦ ચાળીસ ભંગો કહ્યા છે. આ તમામ પ્રકરણ ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધના પ્રકરણમાં કહેલ છે તે પ્રમાણે ત્યાંથી સમજી લેવું થંથ વિસ્તાર ભયથી અહિયાં કહેલ નથી.

વર્ણત્રયવાન્ તદા 'સિય કાલણ નીલણ લોહિયણ ય' સ્યાત્-કદાચિત્ કાલકો નીલકો લોહિતકથેતિ પ્રથમઃ ૧; એકસ્મિન્ કૃષ્ણતા તદપરદેશે નીલત્વમ્ અવશિષ્ટપ્રદેશેષુ લૌહિત્યમિતિ પ્રથમાર્થઃ ૧ । 'સિય કાલણ નીલણ લોહિયણ ય ૨;' સ્યાત્-કદાચિત્ કાલકો નીલકો લોહિતકાશ્ચ કૃષ્ણનીલયોરેકત્વં લૌહિત્યેવાનેકત્વમ્ इति द्वितीयो भङ्गः ૨ । 'સિય કાલણ નીલગાય લોહિયણ ય ૩' સ્યાત્ કાલકો નીલકાશ્ચ લોહિતશ્ચેતિ પ્રથમતૃતીયયોરેકત્વં મધ્યવર્તિનિ ચ बहुवचन-

यदि वह पंचप्रदेशिक स्कन्ध 'तिवन्ने' तीन वर्णों वाला होता है--तो इस त्रिवर्णवत्ता के सामान्य कथन में वह इस प्रकार से तीनवर्णों वाला हो सकता है--'सिय कालण नीलण लोहियण य' कदाचित् वह काले-वर्णवाला भी हो सकता है नीलवर्णवाला भी हो सकता है और लाल-वर्णवाला भी हो सकता है १ तात्पर्य इसका ऐसा है कि एक प्रदेश में कृष्णता दूसरे एकप्रदेश में नीलता और अवशिष्टप्रदेशों में लौहिय हो सकता है ऐसा यह प्रथम भंगका अर्थ है 'सिय कालण नीलण लोहियण य' कदाचित् वह कृष्णवर्णवाला भी हो सकता है नीलवर्णवाला भी हो सकता है और अनेक प्रदेशों में लालवर्णवाला भी हो सकता है २ यहां पर कृष्ण और नील में एकत्व और लौहिय में अनेकत्व कहा गया है इस प्रकार से यह द्वितीय भंग है 'सिय कालण नीलगा य लोहियण य ३' कदाचित् वह अपने एकप्रदेश में कालेवर्णवाला भी हो सकता है अनेक प्रदेशों में वह नीलवर्णवाला भी हो सकता है

જે આ પાંચ પ્રદેશી સ્કંધ 'તિવન્ને' ત્રણ વર્ણોવાળા હોય તે આ ત્રણ વર્ણપણના સામાન્ય કથનમાં તે આ નીચે કહ્યા પ્રમાણે ત્રણવર્ણવાળો હોઈ શકે છે. 'સિય કાલણ નીલણ લોહિયણ ય' કદાચ તે કાળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. નીલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તેના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણપણ બીજા એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણપણ અને બાકીના જે પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોઈ શકે છે. તે પ્રમાણે પહેલો ભંગ છે,

'સિય કાલણ નીલણ લોહિયણ ય ૨' કદાચ તે કાળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. નીલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. અને અनेક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૨ આ ભંગમાં કાળાવર્ણમાં અને નીલવર્ણમાં એક વચન તથા લાલવર્ણમાં બહુવચન કહ્યું છે, આ રીતે બીજો ભંગ બને છે. 'સિય કાલણ નીલગાય લોહિયણ ય ૩' કદાચ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો

માદાય તૃતીયવર્ગવસાનમ્ ૩ । ‘સિય કાલણ નીલગા ય લોહિયગા ય ૪’ સ્યાત્ કાલકો નીલકાશ્ચ લોહિતકાશ્ચ इति कृष्णत्वे एकत्वं नीललोहितयोरनेकत्व-
માદાય ચતુર્થો મજ્ઞો ભવતીતિ । ‘સિય કાલગા ય નીલણ ય લોહિયણ ય ૫’ સ્યાત્ કાલકાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ પ્રથમે વહુત્વં દ્વિતીય તૃતીયયોરેકત્વમાદાય પञ्चमो
મજ્ઞો ભવતીતિ । ‘સિય કાલગા ય નીલણ ય લોહિયગા ય ૬’ સ્યાત્ કાલકાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતકાશ્ચ, અત્ર પ્રથમવરમયોરનેકત્વં मध्यवर्तिनि एकत्वमादाय
षष्ठो મજ્ઞો ભવતીતિ ૬ । ‘સિય કાલગા ય નીલગા ય લોહિયણ ય ૭’ સ્યાત્ કાલ-

और एक प्रदेश में वह लालवर्णवाला भी हो सकता है ३ यहां पर प्रथम
और तृतीय पदों में एकत्व और मध्यवर्ती नीलपद में अनेकत्व कर यह
तृतीय भंग बना है ‘सि य काल ए नील गा य लोहिय गा य’ यहां पर
द्वितीय और तृतीय पदमें अनेकत्व और प्रथम में एकत्व कर यह
चतुर्थ भंग बनाया गया है ‘सि य काल गा य नील ए य लोहिय ए य ५’
यहां प्रथम पदमें अनेकत्व एवं द्वितीय और तृतीय में एकत्व करके यह
पांचवां भंग बनाया गया है ‘सि य काल गा य नील ए य लोहिय गा य ६’
यहां प्रथम और अन्तिम पदमें अनेकत्व और द्वितीयपद में एकत्व
प्रकट कर यह भंग बनाया गया है ‘सि य काल गा य नील गा य लोहि-

પણ હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં તે નીલવર્ણુવાળો પણ હોય છે. અને એક
પ્રદેશમાં તે લાલવર્ણુવાળો પણ હોય છે. આ ભંગમાં પહેલા અને ત્રીજા
પદમાં એકવચન અને નીલવર્ણુવાળા બીજા પદમાં બહુવચન કહીને આ
ત્રીજો ભંગ બનાવ્યો છે. ૩ ‘સિય કાલણ નીલગા ય લોહિયગા ય ૪’ કદાચ તે એક
પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે.
તથા અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગમાં બીજા અને
ત્રીજા પદમાં બહુવચન કહીને આ ચોથો ભંગ બનાવ્યો છે. ૪ ‘સિય કાલગા
ય નીલણ ય લોહિયણ ય ૫’ આ ભંગમાં પહેલા પદમાં બહુવચન અને બીજા
અને ત્રીજા પદમાં એકવચનથી આ ભંગ બનાવ્યો છે. કદાચ તે ચોતાના
અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણુવાળો
હોય છે તથા કેઈ એક દેશમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે એ રીતે આ પાંચમો
ભંગ છે. ૫ ‘સિય કાલગા ય નીલણ ય લોહિયગા ય ૬’ કદાચ તે ચોતાના
અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણુ-
વાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. આ
ભંગમાં પહેલા અને ત્રીજા પદમાં બહુવચન તથા બીજા પદમાં એકવચન
કહીને આ છઠ્ઠો ભંગ બનાવ્યો છે. ૬ ‘સિય કાલગા ય નીલગા ય લોહિયણ ય ૭’

કારચ નીલકાશચ લોહિતકથ પ્રથમદ્વિતીયયોરનેકત્વં ચરમસ્ય ચૈકત્વમાદાય
 સપ્તમો મજ્ઞો ભવતીતિ । इत्थं त्रिवर्णमधिकृत्य पञ्चप्रदेशिके सप्तभङ्गा भवन्तीति
 ૭। ‘સિય કાલણ નીલણ હાલિદણ ય’ સ્યાત્ કાલો નીલો હારિદથ, ‘एत्थं वि सत्त-
 મજ્ઞા’ અત્રાપિ સપ્ત મજ્ઞા ભવન્તિ તથાહિ—‘સિય કાલણ નીલણ હાલિદણ ય ૧, સિય
 કાલણ નીલણ હાલિદગા ય ૨, સિય કાલણ નીલગા ય હાલિદણ ય ૩, સિય કાલણ
 નીલગા હાલિદગા ય ૪, સિય કાલગા ય નીલણ ય હાલિદણ ય ૫, સિય કાલગા ય
 નીલણ ય હાલિદગા ય ૬, સિયકાલગા ય નીલગા ય હાલિદણ ય ૭’ સ્યાત્ કાલથં

यए य ७’ उसके अनेक देश काले भी हो सकते हैं और अनेकदेश नीले
 भी हो सकते हैं तथा एकदेश उसका लालवर्ण का भी हो सकता है
 यहां प्रथम और द्वितीयपद में अनेकता एवं तृतीय पदमें एकता प्रकट
 कर यह भंग बनाया गया है इस प्रकार से पंचप्रदेशिक स्कन्ध में ये ७
 भंग त्रिवर्ण को लेकर होते हैं इसी प्रकार से ‘सि य काल ए नील ए हालि-
 द ए य’ यहां पर भी ७ भंग होते हैं जो इस प्रकार से हैं ‘सि य काल ए
 नील ए हालि द ए य’ यह प्रथम भंग है ‘सि य काल ए नील ए हालि द ग य
 २’ यह द्वितीय भंग है ‘सि य काल ए नील ग य हालि द ए य ३’ यह
 तृतीय भंग है ‘सि य काल ए नील ग य हालि द ग य’ यह चतुर्थ भंग है
 ‘सि य काल ग य नील ए य हालि द ए य ५’ यह पांचवां भंग है ‘सि य
 काल ग य नील ए य हालि द ग य’ यह छठा भंग है ‘सि य काल ग य
 नील ग य हालि द ए य’ यह सातवां भंग है इन सात भंगों के होने की

તેના અનેક દેશો કાળાવર્ણવાળા હોય છે. તથા અનેક દેશો નીલવર્ણવાળા
 હોય છે. તથા એકદેશ લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ ભંગમાં પહેલા
 અને બીજા પદમાં બહુવચનથી અનેકપણુ અને ત્રીજા પદમાં એકવચન કહીને
 એકપણુ બતાવીને આ ભંગ બનાવેલ છે ૭ આ રીતે પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં
 ૭ સાત ભંગો ત્રણ વર્ણના યોગથી થાય છે. એજ રીતે ‘સિય કાલણ નીલણ
 હાલિદણ ય’ કાળાવર્ણુ અને પીળાવર્ણુના યોગથી પણ ૭ સાત ભંગો બને છે.
 જે આ રીતે છે—‘સિય કાલણ નીલણ હાલિદણ ય’ આ પહેલો ભંગ છે. ‘સિય કાલણ
 નીલણ હાલિદગા ય ૨’ આ બીજો ભંગ છે. ‘સિય કાલણ નીલગા ય હાલિદણ ય ૩’
 આ ત્રીજો ભંગ છે. ‘સિય કાલણ નીલગા ય હાલિદગા ય’ આ ચોથો ભંગ છે.
 ‘સિય કાલગા ય નીલણ ય હાલિદણ ય ૫’ આ પાંચમો ભંગ છે. ‘સિય કાલગા ય
 નીલણ ય હાલિદગા ય ૬’ આ છઠ્ઠો ભંગ છે. ‘સિય કાલગા ય નીલગા ય હાલિદણ ય’

નીલશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૨, સ્યાત્ કાલકશ્ચ નીલકાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૩, સ્યાત્ કાલો નીલકાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૪, સ્યાત્ કાલકાશ્ચ નીલશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૫, સ્યાત્ કાલકાશ્ચ નીલશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૬, સ્યાત્ કાલકાશ્ચ નીલકાશ્ચ

સૂચના 'एत्थ वि सत्त भंगा' इस सूत्र पाठ द्वारा दी गई है। 'एवं कालग नीलग सुक्किल्लएसु सत्त भंगा कालगलोहियहालिह्वेसु ७' इत्यादि- 'स्यात् कालश्च नीलश्च हारिद्रश्च' यह प्रथम भंग है इसके अनुसार वह अपने एकदेश में काला एक दूसरे देश में नीला और कोई एकदेश में पीला हो सकता है 'स्यात् कालश्च नीलश्च हारिद्राश्च २' यह द्वितीय भंग है इसके अनुसार वह अपने किसी एकदेश में काला किसी एकदेश में नीला और अनेक देशों में पीला हो सकता है 'सिय कालए नीलगा य हालिह्व य' यह तृतीय भंग है इसके अनुसार वह अपने किसी एक-देश में काला अनेक प्रदेशों में नीला हो सकता है और किसी एकप्रदेश में पीला हो सकता है। 'स्यात् कालः नीलाश्च हारिद्राश्च' यह चतुर्थ भंग है इसके अनुसार वह अपने किसी एक प्रदेश में काला हो सकता है अनेक देशों में नीला हो सकता है और अनेक ही प्रदेशों में पीला

આ સાતમાં ભંગ છે. આ સાત ભંગો થતા હોવાના સંબંધમાં સૂત્રકારે 'तत्थ वि सत्तभंगा' આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

‘एवं कालगनीलगसुक्किल्लएसु सत्तभंगा कालगलोहियहालिह्वेसु सत्त’ એજ પ્રમાણે કાળાવર્ણુ નીલવર્ણુ અને ધોળાવર્ણુના યોગમાં સાત ભંગો બને છે તથા કૃષ્ણવર્ણુ, લાલવર્ણુ, અને પીળાવર્ણુના યોગથી પણ ૭ સાત ભંગો થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે.—

‘स्यात् कालश्च ‘नीलश्च हारिद्रश्च’ તે પોતાને એક દેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. ખીલ એક દેશમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક દેશમાં પીળા-વર્ણુવાળો હોય છે. એ રીતે આ પહેલો ભંગ થાય છે. ૧ ‘स्यात् कालश्च ‘नीलश्च हारिद्रश्च २’ આ ખીલે ભંગ છે. તે પોતાના કોઈ એક દેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક દેશમાં નીલ વર્ણુવાળો અને અनेक देशोंમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. ૨ ‘सिय कालए नीलगा य हालिह्व य ३’ કદાચ તે પોતાના કોઈ એક દેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. અને કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ થાય છે. ૩ ‘स्यात् कालः नीलाश्च हारिद्राश्च’ કદાચ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. તથા અનેક દેશોમાં પીળાવર્ણુવાળો હોઈ શકે છે. આ રીતે ચોથો ભંગ થાય છે. ૪’

હારિદ્રશ્વેતિ સપ્તમઃ । ‘એવં કાલગનીલગમુક્કિલ્લપસુ સત્ત મંગા’ એવં કાલનીલ-
શુક્લેષુ સપ્તમઙ્ગાઃ, તથાદિ-‘સિય કાલપ નીલપ મુક્કિલ્લપ ૧, સિય કાલપ નીલપ
મુક્કિલ્લગા ય ૨, સિય કાલપ નીલગા મુક્કિલ્લપ ય ૩, સિય કાલપ નીલગા મુક્કિલ્લ-
ગા ય ૪, સિય કાલગા ય નીલપ ય મુક્કિલ્લપ ય ૫, સિય કાલગા ય નીલપ મુક્કિલ્લ-
ગા ય ૬, સિય કાલગા ય નીલગા ય મુક્કિલ્લપ ય ૭’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ
૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩, સ્યાત્

હો સકતા હૈ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ હારિદ્રશ્ચ’ યહ પાંચવાં મંગ હૈ
इसके अनुसार वह अपने अनेक देशों में काले वर्णवाला हो सकता है
किसी एक प्रदेश में नीलेवर्णवाला हो सकता है और किसी एक प्रदेश
में पीले वर्णवाला हो सकता है ‘स्यात् कालाश्च नीलश्च हारिद्राश्च’ यह
छठा मंग है इसके अनुसार उसके अनेक प्रदेश कालेवर्णवाले हो सकते
हैं कोई एक प्रदेश नीलेवर्णवाला हो सकता है और अनेक प्रदेश उसके
पीलेवर्णवाले हो सकते हैं ‘स्यात् कालाश्च नीलाश्च हारिद्रश्च’ यह
सातवां मंग है इसके अनुसार वह अपने अनेक प्रदेशों में कालेवर्ण-
वाला हो सकता है अनेक प्रदेशों में नीले वर्णवाला हो सकता है और
एक प्रदेश में पीलेवर्णवाला हो सकता है ‘एवं कालग नीलग मुक्किल्लपसु
सत्त मंगा’ इस कथन के अनुसार काल नील और शुक्ल इनके संयोग
में भी सात मंग होते हैं जो इस प्रकार से हैं-‘सिय कालप नीलप
मुक्किल्लप य’ यह प्रथम मंग है इसके अनुसार उसका एकदेश कृष्ण-

‘स्यात् कालाश्च नीलश्च हारिद्रश्च ५’ कदाच ते पोताना अनेक देशमां काणा
वर्णवाणो डोय छे. कोर्ध ओक प्रदेशमां नीलवर्णवाणो डोय छे. कोर्ध ओक
प्रदेशमां पीणावर्णवाणो डोय छे. आ रीते आ पांचमो मंग छे. ‘स्यात्
कालकाश्च नीलश्च हारिद्राश्च ६’ कदाच ते अनेक प्रदेशमां काणावर्णवाणो डोय
छे. कोर्ध ओक प्रदेशमां नीलवर्णवाणो डोय छे. अने अनेक प्रदेशमां पीणा-
वर्णवाणो डोय छे. ओ रीते छठी मंग छे. ६ ‘स्यात् कालकाश्च नीलाश्च
हारिद्रश्च ७’ कोर्ध वार ते पोताना अनेक प्रदेशमां काणावर्णवाणो डोय छे. अनेक
प्रदेशमां नीलवर्णवाणो डोय छे. तथा ओक प्रदेशमां पीणा वर्णवाणो डोय
छे. ओ रीते आ सातमो मंग थाय छे. ७ હવે કાળા વર્ણની સાથે નીલ
અને ધોળા વર્ણના યોગથી થતા સાત ભંગો બતાવે છે-‘સિય કાલપ નીલપ
મુક્કિલ્લપ ય ૧’ તે કોઈ વાર પોતાના એકદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે.
એક દેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. તથા એક દેશમાં ધોળા

કાલશ્ચ નીલાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૪, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૫, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૬, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ સપ્તમો ભગ્નઃ ૭ । 'કાલ

વર્ણવાલા હો સકતા હૈ એકદેશ ઉસકે નીલેવર્ણવાલા હો સકતા હૈ ઓર એકદેશ ઉસકા શુક્લવર્ણવાલા હો સકતા હૈ 'સિય કાલે નીલે સુવિકલ્લગા ય' યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકા કોઈ એકદેશ કાલેવર્ણવાલા કોઈ એકદેશ નીલેવર્ણવાલા તથા અનેક દેશ શુક્લવર્ણવાલા હો સકતા હૈ 'સિય કાલે નીલગા સુવિકલ્લે ય ૨' યહ તૃતીય ભંગ હૈ હસકે અનુસાર કોઈ એક પ્રદેશ ઉસકા કાલેવર્ણવાલા હો સકતા હૈ અનેક પ્રદેશ ઉસકે નીલેવર્ણવાલા હો સકતા હૈ ઓર કોઈ એકપ્રદેશ ઉસકા શુક્લવર્ણવાલા હો સકતા હૈ 'સિય કાલે નીલગા સુવિકલ્લગા ય' યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકા કોઈ એકપ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણવાલા હો સકતા હૈ અનેક પ્રદેશ ઉસકે નીલવર્ણવાલા હો સકતા હૈ ઓર અનેક પ્રદેશ ઉસકે શુક્લવર્ણવાલા હો સકતા હૈ 'સિય કાલગા ય, નીલે ય સુવિકલ્લે ય' યહ પાંચવાં ભંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણ કે હો સકતા હૈ કોઈ એક પ્રદેશ ઉસકા નીલેવર્ણ કા હો સકતા હૈ ઓર કોઈ એક પ્રદેશ ઉસકા શુક્લવર્ણ કા હો સકતા હૈ 'સિય કાલગા ય નીલે ય સુવિકલ્લગા ય' યહ છઠા ભંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકે અનેકપ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણવાલા કોઈ એક પ્રદેશ નીલેવર્ણવાલા

વર્ણવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ ૧. 'સિય કાલે નીલે સુવિકલ્લગા ય' કદાચ તેનો કોઈ એક દેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક દેશ નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક દેશમાં ધોળા વર્ણવાળો હોય છે. આ રીતે આ બીજો ભંગ થાય છે. ૨ 'સિય કાલે નીલગા સુવિકલ્લે ય ૨' કદાચ તેનો એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે. તેના અનેક પ્રદેશો નીલવર્ણવાળા હોય છે. તથા એક દેશમાં ધોળાવર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ થાય છે. ૩ 'સિય કાલે નીલગા સુવિકલ્લગા ય ૪' કદાચ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં ધોળાવર્ણવાળો હોય છે. આ રીતે ચોથો ભંગ થાય છે. ૪ 'સિય કાલગા ય નીલે ય સુવિકલ્લે ય ૫' કદાચ તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. તેનો કોઈ એક પ્રદેશ નીલવર્ણવાળો હોય છે. તથા તેનો એક પ્રદેશ ધોળાવર્ણવાળો હોય છે. એ પ્રમાણે પાંચમો ભંગ થાય છે. ૫ 'સિય કાલગા ય નીલે ય સુવિકલ્લગા ય ૬' તે કદાચ તે અનેક પ્રદેશોમાં કાળા-

હારિદ્રશ્વેતિ સપ્તમઃ । ‘એવં કાલગનીલગસુક્કિલ્લણસુ સત્ત મંગા’ એવં કાલનીલ-
શુક્લેષુ સપ્તમજ્ઞાઃ, તથાદિ-‘સિયકાલણ નીલણ સુક્કિલ્લણ ૧, સિય કાલણ નીલણ
સુક્કિલગા ય ૨, સિય કાલણ નીલગા સુક્કિલ્લણ ય ૩, સિય કાલણ નીલગા સુક્કિલ્લ-
ગા ય ૪, સિય કાલગા ય નીલણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૫, સિય કાલગા ય નીલણ સુક્કિલ્લ-
ગા ય ૬, સિય કાલગા ય નીલગા ય સુક્કિલ્લણ ય ૭’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ
૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩, સ્યાત્

હો સકતા હૈ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ હારિદ્રશ્ચ’ યહ પાંચવાં મંગ હૈ
હસકે અનુસાર વહ અપને અનેક દેશોં મેં કાલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ
કિસી એકપ્રદેશ મેં નીલેવર્ણવાલા હો સકતા હૈ ઓર કિસી એક પ્રદેશ
મેં પીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ’ યહ
છઠા મંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકે અનેક પ્રદેશ કાલેવર્ણવાલે હો સકતે
હેં કોઈ એક પ્રદેશ નીલેવર્ણવાલા હો સકતા હૈ ઓર અનેક પ્રદેશ ઉસકે
પીલેવર્ણવાલે હો સકતે હેં ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ’ યહ
સાતવાં મંગ હૈ હસકે અનુસાર વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કાલેવર્ણ-
વાલા હો સકતા હૈ અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ઓર
એકપ્રદેશ મેં પીલેવર્ણવાલા હો સકતા હૈ ‘એવં કાલગ નીલગ સુક્કિલ્લણસુ
સત્ત મંગા’ હસ કથન કે અનુસાર કાલ નીલ ઓર શુક્લ હનકે સંયોગ
મેં બી સાત મંગ હોતે હેં જો હસ પ્રકાર સે હેં-‘સિય કાલણ નીલણ
સુક્કિલ્લણ ય’ યહ પ્રથમ મંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકા એકદેશ કૃષ્ણ-

‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૫’ કદાચ તે પોતાના અનેક દેશમાં કાળા
વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક
પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. આ રીતે આ પાંચમો ભાગ છે. ‘સ્યાત્
કાલકાશ્ચ નીલશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૬’ કદાચ તે અનેક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય
છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા-
વર્ણુવાળો હોય છે. એ રીતે છઠો ભાગ છે. ૬ ‘સ્યાત્ કાલકાશ્ચ નીલાશ્ચ
હારિદ્રશ્ચ ૭’ કોઈ વાર તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. અનેક
પ્રદેશોમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય
છે. એ રીતે આ સાતમો ભાગ થાય છે. ૭ હવે કાળા વર્ણુની સાથે નીલ
અને ધોળા વર્ણુના યોગથી થતા સાત ભાગો બતાવે છે-‘સિય કાલણ નીલણ
સુક્કિલ્લણ ય ૧’ તે કોઈ વાર પોતાના એકદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે.
એક દેશમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. તથા એક દેશમાં ધોળા

કાલશ્ચ નીલાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૪, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૫, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૬, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ સપ્તમો મજ્જઃ ૭ । 'કાલ

વર્ણવાળા હો સકતા હૈ એકદેશ ઉસકે નીલેવર્ણવાળા હો સકતા હૈ ઓર એકદેશ ઉસકા શુક્લવર્ણવાળા હો સકતા હૈ 'સિય કાલે નીલે સુક્કિલ્લગા ય' યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકા કોઈ એકદેશ કાલેવર્ણવાળા કોઈ એકદેશ નીલેવર્ણવાળા તથા અનેક દેશ શુક્લવર્ણવાળે હો સકતા હૈ 'સિય કાલે નીલગા સુક્કિલ્લે ય ૩' યહ તૃતીય ભંગ હૈ હસકે અનુસાર કોઈ એક પ્રદેશ ઉસકા કાલેવર્ણવાળા હો સકતા હૈ અનેક પ્રદેશ ઉસકે નીલેવર્ણવાળે હો સકતા હૈ ઓર કોઈ એકપ્રદેશ ઉસકા શુક્લવર્ણવાળા હો સકતા હૈ 'સિય કાલે નીલગા સુક્કિલ્લગા ય' યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકા કોઈ એકપ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણવાળા હો સકતા હૈ અનેક પ્રદેશ ઉસકે નીલવર્ણવાળે હો સકતા હૈ ઓર અનેક પ્રદેશ ઉસકે શુક્લવર્ણવાળે હો સકતા હૈ 'સિય કાલગા ય, નીલે ય સુક્કિલ્લે ય' યહ પાંચવાં ભંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણ કે હો સકતા હૈ કોઈ એક પ્રદેશ ઉસકા નીલેવર્ણ કા હો સકતા હૈ ઓર કોઈ એક પ્રદેશ ઉસકા શુક્લવર્ણ કા હો સકતા હૈ 'સિય કાલગા ય નીલે સુક્કિલ્લગા ય' યહ છઠા ભંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકે અનેકપ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણવાળે કોઈ એક પ્રદેશ નીલેવર્ણવાળા

વર્ણવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ ૧. 'સિય કાલે નીલે સુક્કિલ્લગા ય' કહાય તેનો કોઈ એક દેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક દેશ નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક દેશમાં ધોળા વર્ણવાળો હોય છે. આ રીતે આ બીજો ભંગ થાય છે. ૨ 'સિય કાલે નીલગા સુક્કિલ્લે ય ૩' કહાય તેનો એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે. તેના અનેક પ્રદેશો નીલવર્ણવાળા હોય છે. તથા એક દેશમાં ધોળાવર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ થાય છે. ૩ 'સિય કાલે નીલગા સુક્કિલ્લગા ય ૪' કહાય તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં ધોળાવર્ણવાળો હોય છે. આ રીતે ચોથો ભંગ થાય છે. ૪ 'સિય કાલગા ય નીલે ય સુક્કિલ્લે ય ૫' કહાય તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. તેનો કોઈ એક પ્રદેશ નીલવર્ણવાળો હોય છે. તથા તેનો એક પ્રદેશ ધોળાવર્ણવાળો હોય છે. એ પ્રમાણે પાંચમો ભંગ થાય છે. ૫ 'સિય કાલગા ય નીલે સુક્કિલ્લગા ય ૬' તે કહાય તે અનેક પ્રદેશોમાં કાળા-

‘લોહિયહાલિદેસુ’ एवं काललोहितहास्त्रिषु सप्तभङ्गा भवन्ति तथाहि—‘सिय कालए लोहियए हालिदगा १, सिय कालए लोहियए हालिदगा २, सिय कालए नीलगा हालिदए य ३, सिय कालए नीलगा हालिदगा य ४, सिय कालगा य नीलए और अनेक प्रदेश शुक्लवर्णवाले हो सकते हैं ‘सिय कालगा य, नीलगा य, सुक्किल्लए य’ यह सातवां भंग है इसके अनुसार उसके अनेक प्रदेशकाले हो सकते हैं अनेक प्रदेश नीले हो सकते हैं और एकप्रदेश उसका शुक्ल हो सकता है ‘कालगलोहियहालिदेसु’ के अनुसार कृष्ण लोहित पीत इनके संयोग में भी सात भंग होते हैं—जो इस प्रकार से हैं—‘सिय कालए लोहियए, हालिदए य’ ऐसा यह प्रथम भंग है इसके अनुसार वह अपने किसी एक प्रदेश में कृष्णवर्णवाला हो सकता है किसी एक प्रदेश में लालवर्णवाला हो सकता है और किसी एक प्रदेश में पीलेवर्णवाला हो सकता है ‘सिय कालए लोहियए हालिदगा य २’ यह द्वितीय भंग है इसके अनुसार वह अपने किसी एक प्रदेश में कृष्णवर्णवाला किसी एक प्रदेश में लोहित वर्णवाला और अनेक प्रदेशों में पीतवर्णवाला हो सकता है ‘सिय कालए नीलगा हालिदए य’ यह तृतीय भंग है इसके अनुसार वह अपने एकप्रदेश में कृष्णवर्णवाला अनेक प्रदेशों में नीलेवर्णवाला और एक प्रदेश में पीले

વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં ધોળાવર્ણવાળો હોય છે. આ પ્રમાણે છઠ્ઠો ભંગ થાય છે. ૬ ‘સિય કાલગા ય, નીલગા ય, સુક્કિલ્લએ ય ૭’ તેના અનેક પ્રદેશો કાળાવર્ણવાળા હોય છે. અનેક પ્રદેશ નીલવર્ણવાળા હોય તથા તેના એક પ્રદેશ ધોળાવર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ સાતમો ભંગ થાય છે. ૭ ‘કાલગલોહિયહાલિદેસુ’ કાળા લાલ અને પીળા વર્ણના યોગથી પણ સાત ભંગો બને છે. ૮ આ રીતે “સિય કાલએ લોહિયએ હાલિદગા ય ૧” તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ ‘સિય કાલએ લોહિયએ હાલિદગા ય ૨’ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ ‘સિય કાલએ નીલગા ય હાલિદગા ય ૩’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે તે તથા એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ ‘સિય કાલએ નીલગા હાલિદગા ય ૪’ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અનેક

हालिद्वय य ५, सियकालगा य नीलए य हालिद्वगा य ६, सिय कालगा य नीलगा य हालिद्वय य ७' स्यात् कालश्च लोहितश्च हारिद्रश्च १, स्यात् कालश्च लोहितश्च हारिद्राश्च २, स्यात् कालश्च नीलकाश्च हारिद्रश्च ३, स्यात् कालाश्च नीलकाश्च हारिद्राश्च ४, स्यात् कालाश्च नीलकश्च हारिद्रश्च ५, स्यात् कालाश्च नीलश्च हारिद्राश्च ६, स्यात् कालाश्च नीलकाश्च हारिद्रश्चेति सप्तमः । 'काललोहियसुक्किल्लेसु' काललोहितशुक्लेष्वपि सप्तभङ्गा भवन्ति तथाहि—'सिय कालए य लोहियए य

वर्णवाला हो सकता है 'सिय कालए नीलगा हालिद्वगा य ४' यह चौथा भंग है इसके अनुसार वह अपने किसी एक प्रदेश में काले वर्णवाला अनेक प्रदेशों में नीलेवर्णवाला और अनेक प्रदेशों में पीले वर्णवाला हो सकता है । 'सिय कालगा य नीलए य हालिद्वय य ५' यह पांचवां भंग है इसके अनुसार उसके अनेक प्रदेश कृष्णवर्ण के हो सकते हैं एक प्रदेश उसका नीलेवर्ण का हो सकता है और एक प्रदेश उसका पीले वर्ण का हो सकता है 'सिय कालगा य नीलए य हालिद्वगा य ६' यह छठा भंग है इसके अनुसार उसके अनेक प्रदेश कृष्णवर्णवाले एक प्रदेश नीलेवर्णवाला और अनेक प्रदेश पीलेवर्णवाले हो सकते हैं 'सिय कालगा य नीलगा य हालिद्वय य ७' यह सातवां भंग है इसके अनुसार उसके अनेक प्रदेश कृष्णवाले अनेक प्रदेश नीलेवर्णवाले और एक प्रदेश पीलेवर्णवाला हो सकता है 'काललोहियसुक्किल्लेसु' काल लोहित शुक्ल इन तीन वर्णों के संयोग में भी इसी प्रकार से सात

प्रदेशोभा नीलवर्णवाणो तथा अनेक प्रदेशोभा पीणा वर्णवाणो डाय छे, आ रीते आ योथो भंग थाय छे, ४ 'सिय कालगा य नील ए य हालिद्वय य ५' तेना अनेक प्रदेशो डाणा वर्णवाणो डाय छे, तेना ओक प्रदेश नीलवर्णवाणो डाय छे, तथा ओक प्रदेश पीणा वर्णवाणो डाय छे, आ प्रभाणु आ पांथमे भंग कछो छे, ५ 'सिय कालगा य नीलए य हालिद्वगा य ६' तेना अनेक प्रदेशो डाणा वर्णवाणो डाय छे, ओक प्रदेश नीलवर्णवाणो डाय छे तथा अनेक प्रदेशो पीणा वर्णवाणो डाय छे, आ रीते आ छठो भंग छे, 'सिय कालगा य नीलगा य हालिद्वय य ७' तेना अनेक प्रदेशो डाणा वर्णवाणो डाय छे, अनेक प्रदेशो नीलवर्णवाणो डाय छे, अने ओक प्रदेश पीणा वर्णवाणो डाय छे, आ सातमे भंग छे, ७ 'काललोहियसुक्किल्लेसु' डाणा वर्णवाले अने पीणा वर्णवाले योगथी, पणु उ सात भंगो थाय छे, ओ आ

સુક્કિલ્લે ય ૧, સિય કાલ્પ ય લોહિયં ય સુક્કિલ્લગા ય ૨, સિય કાલ્પ ય લોહિય
ગા ય સુક્કિલ્લે ય ૩, સિય કાલ્પ ય લોહિયગા ય સુક્કિલ્લગા ય ૪, સિય કાલ્પ ય
લોહિયં ય સુક્કિલ્લે ય ૫, સિય કાલ્પ ય લોહિયં ય, સુક્કિલ્લગા ય ૬, સિય કાલ્પ
ગા ય લોહિયગા ય સુક્કિલ્લે ય ૭' સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧, સ્યાત્
કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨, સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩, સ્યાત્

ભંગ હોતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘સિય કાલ્પ ય લોહિયં ય
સુક્કિલ્લે ય ૧’ યહ પ્રથમ ભંગ હૈં હસકે અનુસાર ડસકા એક પ્રદેશ કૃષ્ણ-
વર્ણવાલા હો સકતા હૈં એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાલા હો સકતા હૈં ઓર એક-
પ્રદેશ શુક્લવર્ણવાલા હો સકતા હૈં ૧ ‘સિય કાલ્પ ય લોહિયં ય સુક્કિ-
લ્લગા ય’ યહ દ્વિતીય ભંગ હૈં ૨ હસકે અનુસાર ડસકા એક પ્રદેશ કાલા
એક પ્રદેશ લાલ ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લવર્ણ વાલે હો સકતે હૈં ‘સિય
કાલ્પ ય લોહિયગા ય સુક્કિલ્લે ય ૩, યહ તૃતીય ભંગ હૈં હસકે અનુ-
સાર ડસકા એક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણ વાલા અનેક પ્રદેશ લાલવર્ણ વાલે
ઓર એક પ્રદેશ શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ૧ ‘સિય કાલ્પ ય
લોહિયગા ય સુક્કિલ્લગા ય ૪’ યહ ચોથા ભંગ હૈં હસ કે અનુસાર
ડસકા એક પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણવાલા અનેક પ્રદેશ લાલવર્ણવાલે ઓર
અનેક પ્રદેશ શુક્લવર્ણવાલે હો સકતે હૈં ૧ ‘સિય કાલ્પ ય લોહિયં

પ્રમાણે છે. ‘સિય કાલ્પ ય લોહિયં ય સુક્કિલ્લે ય ૧’ કહાય તેના એક
પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળો હોય છે. અને
એક પ્રદેશ ધોળા વર્ણવાળો હોય છે. આ પહેલા ભંગ છે. ‘સિય કાલ્પ
લોહિયં ય સુક્કિલ્લગા ય ૨’ તેના એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ
એક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળો હોય છે. તથા તેના અનેક પ્રદેશો ધોળા વર્ણવાળા
હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ ‘સિય કાલ્પ ય લોહિયગા ય સુક્કિલ્લે ય ૩’
કહાય તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે અનેક પ્રદેશો લાલ-
વર્ણવાળો હોય છે અને એક પ્રદેશ ધોળાવર્ણવાળો હોય છે. એ પ્રમાણે
આ ત્રીજો ભંગ કહ્યો છે. ‘સિય કાલ્પ ય લોહિયગા ય સુક્કિલ્લગા ય ૪’ તેના
એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશો લાલવર્ણવાળા હોય છે.
તથા અનેક પ્રદેશો ધોળા વર્ણવાળા હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪

કાલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૪, સ્યાત્ કાલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૫, સ્યાત્ કાલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૬, સ્યાત્ કાલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ સપ્તમઃ 'કાલગહાલિદ્ધસુક્કિલ્લેસુ ૭' એવં કાલહારિદ્ધશુક્લેષુ સપ્તમજ્ઞા ભવન્તિ, તથાહિ- 'સિય કાલણ હાલિદ્ધે સુક્કિલ્લણ ય ૧, સિય કાલણ હાલિદ્ધે સુક્કિલ્લણ ય ૨,

ય સુક્કિલ્લણ ય' યહ પાંચવાં ભંગ હૈં હસકે અનુસાર ઉસકે અનૈક પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણવાલા એકપ્રદેશ લાલવર્ણ વાલા ઓર એકપ્રદેશ શુક્લ વર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ૫ 'સિય કાલગા લોહિયણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૬' યહ છઠા ભંગ હૈં હસકે અનુસાર ઉસકે અનૈક પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણ વાલે એક પ્રદેશ લાલવર્ણ વાલા ઓર અનૈક પ્રદેશ શુક્લવર્ણવાલે હો સકતા હૈં 'સિય કાલગા ય લોહિયગા ય સુક્કિલ્લણ ય' યહ સાતવાં ભંગ હૈં હસકે અનુસાર ઉસકે અનૈક પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણ વાલે અનૈક પ્રદેશ લાલવર્ણ વાલે ઓર એક પ્રદેશ શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ૭ 'કાલગહાલિદ્ધ સુક્કિલ્લેસુ ૭' હસકે અનુસાર કૃષ્ણપીત શુક્લ હનકે સંયોગ મેં બી ૭ ભંગ હોતે હૈં-જો હસ પ્રકાર સે હૈં-'સિય કાલણ હાલિદ્ધે સુક્કિલ્લણ ય ૧' યહ પ્રથમ ભંગ હૈં હસમેં વહ અપને કિસી પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં કિસી એક પ્રદેશ મેં પીલા ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ૧ અથવા 'સિય કાલણ હાલિદ્ધે સુક્કિલ્લણ ય' કદા-

'સિય કાલગા ય લોહિયણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૫' તેના અનૈક પ્રદેશો કાળાવર્ણવાળા હોય છે. એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશ ધોળા વર્ણવાળો હોય છે. આ પાંચમો ભંગ છે. ૫ 'સિય કાલગા લોહિયણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૬' તેના અનૈક પ્રદેશો કૃષ્ણવર્ણવાળા હોય છે. એક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળો હોય છે. તથા અનૈક પ્રદેશો સફેદ વર્ણવાળા હોય છે. આ છઠો ભંગ છે. 'સિય કાલગા ય લોહિયગા ય સુક્કિલ્લણ ય ૭' તેના અનૈક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા હોય છે. અનૈક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળા હોય છે તથા એક પ્રદેશ ધોળાવર્ણવાળા હોય છે. આ સાતમો ભંગ છે. ૭ કૃષ્ણવર્ણ, પીળાવર્ણ, અને ધોળાવર્ણના યોગથી પણ ૭ સાત ભંગો બને છે તે માટે સૂત્રકાર કહે છે કે-'કાલગહાલિદ્ધસુક્કિલ્લેસુ સત્ત ભંગા' કૃષ્ણ, પીત, અને શ્વેત વર્ણના યોગથી સાત ભંગો થાય છે તે આ પ્રમાણે છે-'સિય કાલણ હાલિદ્ધે સુક્કિલ્લણ ય ૧' કદાચિત્ તે પોતાના એક દેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક દેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે તથા કોઈ એક દેશમાં શ્વેત વર્ણવાળો હોય છે. આ રીતે આ પ્રકારે ભંગ છે. ૧ અથવા 'સિય કાલણ હાલિદ્ધે સુક્કિલ્લણ ય ૨' કદાચ તે કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો

કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. આ બીજો ભાગ છે. ૨ અથવા ‘કાલ્પ ય હાલિદ્ગા ય સુક્કિલ્લ ય ૩’ કહાય તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો તથા એક પ્રદેશમાં ઘોળાવર્ણ વાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભાગ છે. ૩ અથવા ‘સિય કાલ્પ ય હાલિદ્ગા ય સુક્કિલ્લ ય ૪’ કહાય એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો તેના અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા તથા અનેક પ્રદેશો શ્વેત વર્ણવાળા હોઈ શકે છે. આ ચોથો ભાગ છે. ૪ અથવા—‘સિય કાલ્પ ય હાલિદ્ગા ય સુક્કિલ્લ ય ૫’ તેના અનેક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો હોય છે, તથા કોઈ એક પ્રદેશ સફેદ વર્ણવાળો હોય છે આ પાંચમો ભાગ છે. ૫ અથવા—‘સિય કાલ્પ ય હાલિદ્ગા ય સુક્કિલ્લ ય ૬’ કહાય તે

કાશ્વ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લથેતિ સપ્તમઃ । કાલહારિદ્રશુક્લેષુ એકત્વાનૈકત્વાભ્યાં કાલ-
મુત્યકહારિદ્રશુક્લવિશેષણકાઃ સપ્તમજ્ઞા ભવન્તીતિ । ‘નીલલોહિયહાલિદ્ગેસુ’
અર્થે નીલલોહિતહારિદ્રેષ્વપિ એકત્વાનૈકત્વનીત્યા સમૂલકોઽપિ સપ્તમજ્ઞકો
ભવતિ, તથાહિ-સિય નીલર્ લોહિયર્ હાલિદર્ ય૧, સિય નીલર્ લોહિયર્
હાલિદ્ગા ય૨, સિય નીલર્ લોહિયગા ય હાલિદર્ ય૩, સિય નીલર્ લોહિયગા ય
હાલિદ્ગા ય૪, સિય નીલગા ય લોહિયર્ ય હાલિદર્ ય૫, સિય
નીલગા ય લોહિયર્ ય હાલિદ્ગા ય૬, સિય નીલગા ય લોહિયગા ય

અથવા-સિય કાલગા ય હાલિદ્ગા ય સુક્લિલર્ ય ૭’ અનેક પ્રદેશ
ઉસકે કૃષ્ણવર્ણ કે અનેક પ્રદેશ ઉસકે પીતવર્ણ કે ઓર એક પ્રદેશ
ઉસકા શુક્લવર્ણ કા હો સકતા હૈ હવ પ્રકાર સે યે ભંગ કૃષ્ણ હારિદ્ર
ઓર શુક્લ इन वर्णों के एकत्व और अनेकत्व को लेकर हुए हैं
इनमें कृष्णवर्ण को मुख्य रखा गया है और हारिद्र शुक्ल इन दो
वर्णों को विशेषण रूप गौण रूप से रखा गया है । ‘नील लोहिय-
हालिद्वेसु’ नील लोहित हारिद्र इनमें भी इनके एकत्व और अने-
कत्व को लेकर ७ भंग हुए हैं जो इस प्रकार से हैं-‘सिय नीलर्
लोहियर् य हालिदर् य १ सिय नीलर् लोहियर् हालिद्वगा य २ सिय
नीलर् लोहियगा य हालिदर् य ३ सिय नीलर् लोहियगा य हालि-
द्वगा य ४ सिय नीलगा य लोहियर् य हालिदर् य ५ सिय नीलगा य
लोहियर् य हालिद्वगा य ६ सिय नीलगा य लोहियगा य हालिदर् य ७

પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદે-
શમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણુવાળો
હોય છે. આ છઠો ભંગ છે ૬ અથવા ‘સિય કાલગા ય હાલિદ્ગા ય સુક્લિલર્
ય ૭’ અથવા કદાચ તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણુવાળો હોય છે.
અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. તથા કેઈ એક પ્રદેશમાં ઘોળા
વર્ણુવાળો હોય છે. આ સાતમો ભંગ છે. ૭ આ રીતે આ ભંગો કાળાવર્ણુ,
પીળાવર્ણુ અને ઘોળાવર્ણુના એકપણાને તથા અનેકપણાને લઈને બન્યા છે.
આમાં કાળાવર્ણુને મુખ્ય રૂપે રાખવામાં આવેલ છે. તથા પીળા વર્ણુ અને
સફેદવર્ણુને વિશેષરૂ રૂપે એટલે કે ગૌણ રૂપે રાખવામાં આવેલ છે.

“નીલલોહિય હાલિદ્ગેસુ સત્ત ભંગા” નીલવર્ણુ, લાલવર્ણુ, અને પીળા
વર્ણુના યોગથી પણ તેના એકપણા તથા અનેકપણાથી ૭ સાત ભંગો
થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે.-‘સિય નીલર્ લોહિયર્ હાલિદર્ ય૧’ સિય નીલર્
લોહિયર્ હાલિદ્ગા ય૨’ સિય નીલર્ લોહિયગા ય હાલિદર્ ય૩ સિય નીલર્
લોહિયગા ય હાલિદ્ગા ય૪ સિય નીલગા ય લોહિયર્ ય હાલિદર્ ય૫ સિય નીલ-
ગા ય લોહિયર્ ય હાલિદ્ગા ય૬ સિય નીલગા ય લોહિયગા ય હાલિદર્ ય૭’

હારિદ્રા ૭, સ્વાત્ નીલો લોહિતો હારિદ્રા ૧, સ્વાત્ નીલો લોહિતઃ હારિદ્રા ૨, સ્વાત્ નીલો લોહિતાશ્ચ હારિદ્રા ૩, સ્વાત્ નીલો લોહિતકાશ્ચ હારિદ્રા ૪, સ્વાત્ નીલકાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રા ૫, સ્વાત્ નીલકાશ્ચ લોહિતકાશ્ચ હારિદ્રા ૬, સ્વાત્ નીલકાશ્ચ લોહિતકાશ્ચ હારિદ્રા ૭ એતિ સમપ્તઃ ૭ । 'નીલ લોહિય મુક્તિ

इन भंगों के अनुसार वह कदाचित् नील भी हो सकता है लोहित भी हो सकता है और पीत भी हो सकता है १ अथवा-एक प्रदेश में नील एक प्रदेश में लोहित और अनेक प्रदेशों में पीत भी हो सकता है २ अथवा-एक प्रदेश में नील अनेक प्रदेशों में लोहित और एक प्रदेश में पीत भी हो सकता है ३ अथवा एक प्रदेश में नील अनेक प्रदेशों में लोहित और अनेक प्रदेशों में पीत भी हो सकता है ४ अथवा अनेक प्रदेशों में नील एक प्रदेश में लोहित और एक प्रदेश में पीत भी हो सकता है ५ अथवा-अनेक प्रदेशों में नील एक प्रदेश में लोहित और अनेक प्रदेशों में पीत भी हो सकता है ६ अथवा-अनेक प्रदेशों में नील अनेक प्रदेशों में लोहित और एक प्रदेश में पीत भी हो सकता है इस प्रकार से ये सात भंग नील लोहित और हारिद्र इन वर्णों के एकत्व और अनेकत्व को लेकर हुए हैं ।

આનો ક્રમ આ પ્રમાણે છે.-કદાચિત્ તે નીલવર્ણવાળો પણ હોય છે. કદાચ તે લાલવર્ણવાળો પણ હોય હોય છે. અને કદાચાર પીળા વર્ણવાળો પણ હોય છે. ૧ અથવા એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અને અनेक પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો પણ હોય છે. ૨ અથવા એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૩ અથવા એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૪ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૫ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૬ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૭ આ રીતે નીલવર્ણ, લાલવર્ણ અને પીળાવર્ણના એકત્વ અને અનેકત્વથી આ સાત ભંગો થયા છે.

લેસુ' एवं नीललोहितशुक्लेष्वपि सप्त भङ्गा भवन्ति तथाहि-सिय नीलए लोहियए सुक्किरले य१, सिय नीलए लोहियए सुक्किलगा य२, सिय नीलए लोहियगा सुक्किले य३, सिय नीलए लोहियगा सुक्किलगा य४, सिय नीलगा लोहियए सुक्किलए य५, सिय नीलगा लोहियए सुक्किलगा य६, सिय नीलगा लोहियगा सुक्किलए य७' स्यात् नीलो लोहितः शुक्लश्चेति प्रथमः, त्रिष्वपि एकत्वप्रयुक्तः १। स्यात् नीलो लोहितकः शुक्लाश्चेति चरमबहुत्वो द्वितीयः २। स्यात् नीलो लोहितकाः शुक्लाश्चेति मध्यमबहुत्व स्तृतीयः ३। स्यात् नीलो लोहितकाः शुक्लाश्चेति मध्यमचरमबहुवचनकश्चतुर्थो भङ्गः ४। स्यात् नीलकाः लोहितः

‘नीललोहियसुक्किलેસુ’ इसी प्रकार से नीललोहित शुक्ल इन वर्णों के संयोग में भी सात भंग होते हैं जो इस प्रकार से हैं—‘सिय नीलए लोहियए सुक्किले य १ सियनीलए लोहियए सुक्किलगा य २ सिय नीलए लोहियगा सुक्किले य ३ सिय नीलए लोहियगा सुक्किलगा य ४ सिय नीलगा लोहियए सुक्किलए य ५ सिय नीलगा लोहियए सुक्किलगा य ६ सिय नीलगा लोहियगा सुक्किलए य ७’ इन भङ्गों के अनुसार वह अपने किसी एक प्रदेश में नील किसी एक प्रदेश में लोहित और किसी एक प्रदेश में शुक्ल भी हो सकता है १ अथवा किसी एक प्रदेश में नील किसी एक प्रदेश में लोहित और अनेक प्रदेशों में शुक्ल हो सकता है २ अथवा—किसी एक प्रदेश में वह नील अनेक प्रदेशों में लोहित और एक प्रदेश में शुक्ल हो सकता है ३ अथवा—किसी एक प्रदेश में नील अनेक प्रदेशों में लोहित और अनेक

‘નાલલોહિયસુક્કિલેસુ સત્ત મંગા’ આજ પ્રમાણે નીલવર્ણ, લોલવર્ણ અને સફેદવર્ણના યોગથી પણ સાત ભંગો થાય છે જે આ પ્રમાણે છે.— ‘સિય નીલએ લોહિયએ સુક્કિલે ય’ ૧ તે કોઈ વાર પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લોલ વર્ણવાળો હોય છે. અને કોઈ એક પ્રદેશમાં ધોળા વર્ણવાળો પણ હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૨ ‘સિય નીલએ લોહિયએ સુક્કિલગા ય૨’ કદાચ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લોલ વર્ણવાળો હોય છે. અને અनेક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૩ ‘સિય નીલએ લોહિયગા ય સુક્કિલલે ય૩’ કદાચ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લોલ વર્ણવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે આ ત્રીજો ભંગ છે. ૪ ‘સિય નીલએ લોહિયગા ય સુક્કિલલે ય૪’ કદાચ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો

શુક્લશ્વેતિ પ્રથમવહુત્વઃ પશ્ચમઃ ૫। સ્યાત્ નીલકાઃ લોહિતઃ શુક્લાશ્વેતિ પ્રથમ
ચરમવહુત્વઃ પઠઃ ૬. સ્યાત્ નીલકાઃ લોહિતકાઃ શુક્લશ્વેતિ આદિમમધ્યમવહુ
ત્વશ્ચરમૈકત્વઃ સપ્તમો મજ્જો મયતીતિ ૭। ‘નીલહાલિદસુક્કિલ્લેસુ’ एवं नीलहारिद्र-

પ્રદેશોં મેં શુક્લ ઓ હો સકતા હૈ ૪ અથવા-વહુ અપને અનેક પ્રદેશોં
મેં નીલ એક પ્રદેશ મેં લોહિત ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ ઓ હો સકતા
હૈ ૫ અથવા-અનેક પ્રદેશોં મેં વહુ નીલ એક પ્રદેશ મેં લોહિત ઓર
અનેક પ્રદેશોં મેં શુક્લ હો સકતા હૈ ૬ અથવા-અનેક પ્રદેશોં મેં નીલ
અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિત ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ ઓ હો સકતા હૈ ૭
इन अंगों में से प्रथम भङ्ग में तीनों में भी एकत्व का प्रयोग हुआ है
द्वितीय अंग में चरमपद में अनेकत्व का प्रयोग हुआ है
तृतीय भङ्ग में मध्यम पद में अनेकत्व का प्रयोग हुआ है
चतुर्थ अंग में मध्यम और अन्तिम पद में अनेकत्व का प्रयोग
हुआ है, पञ्चम भङ्ग में प्रथम पद में बहुवचन का प्रयोग
हुआ है छठे अंग में प्रथम और अन्तिम पद में बहुवचन का प्रयोग

હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશમાં
સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ છે. ૪ ‘સિય નીલગા લોહિયપ
સુક્કિલ્લપ ચ ૫’ કોઈ વાર તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો હોય
છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં
સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ પાંચમો ભાગ છે. ૫ ‘સિય નીલગા લોહિયપ
સુક્કિલ્લગા ચ ૬’ અથવા તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં તે નીલ વર્ણવાળો હોય
છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં
સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ છઠ્ઠો ભાગ છે. ૬ ‘સિય નીલગા લોહિયગા
સુક્કિલ્લપ ચ ૭’ અનેક પ્રદેશોમાં તે નીલ વર્ણવાળો હોય છે અનેક પ્રદેશોમાં
લાલ વર્ણવાળો હોય છે તથા એક પ્રદેશમાં શ્વેત વર્ણવાળો હોય છે. આ
સાતમો ભાગ છે. ૭ આ ભાગો પૈકી પહેલા ભાગમાં ત્રણેમાં એકવચનનો
પ્રયોગ થયો છે. બીજા ભાગમાં ત્રીજા પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ થયો
છે. ત્રીજા ભાગમાં બીજા પદમાં બહુવચન કહ્યું છે. ચોથા ભાગમાં બીજા
અને ત્રીજા પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ થયો છે. પાંચમો ભાગમાં પહેલા
પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ થયો છે. છઠ્ઠા ભાગમાં-પહેલા અને ત્રીજા પદમાં
બહુવચનનો પ્રયોગ થયો છે, સાતમા ભાગમાં પહેલા અને બીજા પદમાં

શુક્લેષ્વપિ સપ્ત મજ્ઞા મવન્તિ, તથાદિ—‘સિય નીલણ હાલિદણ સુકિલણ ય ૧, સિય નીલણ ય હાલિદણ ય સુકિલગા ય ૨, સિય નીલણ ય હાલિદગા ય સુકિલણ ય ૩, સિય નીલણ ય હાલિદગા ય સુકિલગા ય ૪, સિય નીલગા ય હાલિદણ ય સુકિલણ ય ૫,

હુઆ હૈ સ્વાગે’ યંગ મેં આદિ પદ મેં એવં મધ્યમ પદમેં વહુવચન કા પ્રયોગ હુઆ હૈ ઓર અન્તિમ પદમેં એકવચન કા પ્રયોગ હુઆ હૈ । ‘નીલહાલિદસુકિલણેસુ’ હસી પ્રકાર સે નીલ પીત ઓર શુક્લ હન ત્રીન પદોં કે સંયોગ મેં બી ૭ યંગ હોતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં—‘સિય નીલણ હાલિદણ સુકિલણ ય ૧, સિય નીલણ ય, હાલિદણ ય સુકિલણગા ય ૨, સિય નીલણ ય, હાલિદગા ય સુકિલણ ય ૩, સિય નીલણ ય હાલિદગા ય સુકિલગા ય ૪ સિય નીલગા ય હાલિદણ ય સુકિલણ ય ૫, સિય નીલગા ય હાલિદણ ય સુકિલણગા ય ૬, સિય નીલગા ય હાલિદગા ય સુકિલણ ય ૭’ હન ઝગ્રોં કે અનુસાર વહ એક પ્રદેશ મેં નીલ એક પ્રદેશ મેં પીત ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ બી હો સકતા હૈ ૧ અથવા—એક પ્રદેશ મેં નીલ, એક પ્રદેશ મેં પીત ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં વહ શુક્લ બી હો સકતા હૈ ૨ અથવા—વહ એક પ્રદેશ મેં નીલ અનેક પ્રદેશોં મેં પીત ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ બી હો સકતા હૈ ૩ અથવા—

બહુવચનો પ્રયોગ થયો છે. અને ત્રીજા પદમાં એક વચન કહ્યું છે. ‘નીલહાલિદસુકિલણેસુ સપ્તમંગા’ નીલવર્ણ પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણના યોગથી ૭ સાત ભાગો થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે. ‘સિય નીલણ હાલિદણ સુકિલણ ય’ કોઈ વાર તે પોતાના એકપ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. તથા એકપ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ પહેલો ભાગ છે. ૧ ‘સિય નીલણ ય હાલિદણ ય સુકિલણગા ય ૨’ અથવા તે પોતાના એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ બીજો ભાગ છે. ૨ તથા ‘સિય નીલણ ય હાલિદગા ય સુકિલણ ય ૩’ અથવા તે એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભાગ કહ્યો છે. ૩ ‘સિય નીલણ ય હાલિદગા ય સુકિલણગા ય ૪’ અથવા તે પોતાના એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ છે. ૪ ‘સિય નીલગા ય હાલિદણ ય સુકિલ-

સિય નીલગાય હાલિદ્દય ય સુકિલ્લગા ય૬, સિય નીલગા ય હાલિદ્દગા ય સુકિલ્લય ૭
 સ્યાત્ નીલો હારિદ્રઃ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ નીલશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ
 દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ નીલશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ નીલશ્ચ
 હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ નીલાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ
 પચ્ચમઃ ૫, સ્યાત્ નીલાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ પઠઃ, સ્યાત્ નીલકાશ્ચ હારિ-
 દ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ સપ્તમઃ । ‘લોહિયહાલિદ્દસુકિલ્લેસુ’ એવં લોહિયહારિદ્ર-
 શુક્લેષ્વપિ સપ્તમજ્ઞા ભવન્તિ તથાઠિ-‘સિય લોહિયય હાલિદ્દય સુકિલ્લય ય ૧,
 સિય લોહિયય હાલિદ્દય ય સુકિલ્લગા ય૨, સિય લોહિયય ય હાલિદ્દગા ય સુકિ-
 લ્લય ય ૩, સિય લોહિયય ય હાલિદ્દગા ય સુકિલ્લગા ય ૪, સિય લોહિયગા ય
 હાલિદ્દય ય સુકિલ્લય ય૫, સિય લોહિયગા ય હાલિદ્દય ય સુકિલ્લગા ય૬, સિય

વહ એક પ્રદેશ મેં નીલ અનેક પ્રદેશોં મેં પીત ઔર અનેક પ્રદેશોં મેં
 શુક્લ મી હો સકતા હૈ ૪ અથવા-અનેક પ્રદેશોં મેં નીલ એક પ્રદેશ
 મેં પીત ઔર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ મી હો સકતા હૈ ૫ અથવા-અનેક
 પ્રદેશોં મેં વહ નીલ એક પ્રદેશ મેં પીત ઔર અનેક પ્રદેશોં મેં શુક્લ
 મી હો સકતા હૈ ૬ અથવા અનેક પ્રદેશોં મેં નીલ અનેક પ્રદેશોં
 મેં પીત ઔર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ મી હો સકતા હૈ ૭ ‘લોહિય
 હાલિદ્દ સુકિલ્લેસુ’ લોહિત પીત ઔર શુક્લ इन तीन वर्णों के
 संयोग में भी ७ भंग होते हैं-जो इस प्रकार से हैं-‘सिय लोहियय
 हालिद्वय सुकिल्लय १ ।’ सिय लोहियय य हालिद्वय सुकिल्लगय २,
 सिय लोहियय य हालिद्वगय सुकिल्लय ३, सिय लोहियय य

લ્લય ય ૫’ અથવા તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. એક
 પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણુવાળો હોય
 છે. આ પાંચમે ભંગ છે. ‘સિય નીલગા ય હાલિદ્દય ય સુકિલ્લગા ય ૬’
 અથવા તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં
 પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં સ્વેતવર્ણુવાળો પણ હોઈ શકે
 છે. આ છઠ્ઠો ભંગ છે ૬ ‘સિય નીલગા ય હાલિદ્દગા ય સુકિલ્લય ય ૭’ અથવા
 તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં પીળા
 વર્ણુવાળો હોય છે તથા એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણુવાળો હોય છે. આ સાતમે
 ભંગ છે. ૭ ‘લોહિયહાલિદ્દસુકિલ્લેસુ સપ્તમજ્ઞા’ લાલવર્ણુ, પીળાવર્ણુ અને
 સ્વેતવર્ણુ આ ત્રણેના યોગથી પણ ૭ સાત ભંગો અને છે. ૮ આ પ્રમાણે
 છે-‘સિય લોહિયય હાલિદ્દય સુકિલ્લય ય ૧’ કોઈ વાર તે લાલવર્ણુવાળો

લોહિયગા ય હાલિદગા ય સુક્કિલ્લ ૫૭' સ્યાત્ લોહિતઃ હારિદ્રઃ શુક્લશ્ચ સર્વપ્રથ-
માન્ત પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ લોહિતઃ હારિદ્રઃ શુક્લાશ્ચેતિ પ્રથમદ્વિતીય પ્રથમાન્તશ્ચરમ-
બહુવચનાન્તો દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ આદિ ચરમપ્રથ-
માન્તો મધ્યમબહુવચનાન્તસ્તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ
આદિ પ્રથમાન્તો મધ્યમચરમબહુવચનાન્તશ્ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ
શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમબહુવચનાન્તો મધ્યમચરમૈકવચનાન્તઃ ૫, સ્યાત્ લોહિતાશ્ચ

હાલિદગા ય સુક્કિલ્લગા ૪, સ્થિય લોહિયગા ય હાલિદ ૫ ય સુક્કિલ્લ ૫
૫ સ્થિય લોહિયગા ય હાલિદ ૫ ય સુક્કિલ્લગા ય ૬, સ્થિય લોહિયગા
૫ ય હાલિદગા ય સુક્કિલ્લગા ય ૭' इनमें प्रथम पद सर्वत्र एकवचन
वाला है १, द्वितीय भक्त में प्रथम द्वितीय पद में एकवचनान्त
और तृतीय पद बहुवचनान्त है, तृतीय भक्त में आदि चरम पद एक-
वचनान्त और द्वितीयपद बहुवचनान्त हैं, चतुर्थ भक्त में आदिपद एक-

હોય છે. કોઈવાર પીળા વર્ણવાળો હોય છે અને કોઈવાર સફેદવર્ણવાળો
હોય છે. આ પહેલો ભાગ છે. આ ભાગમાં ત્રણે પદો એકવચનથી કલા છે.
૧ 'સ્થિય લોહિય ૫ હાલિદ ૫ સુક્કિલ્લગા ય ૨' કદાચ તે પોતાના એક દેશમાં
લાલવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક
પ્રદેશોમાં સફેદવર્ણવાળો હોય છે. આ બીજો ભાગ છે. ૨ આ બીજા ભાગમાં
પહેલા અને બીજા પદમાં એકવચન અને ત્રીજા પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ
કર્યો છે. 'સ્થિય લોહિય ૫ હાલિદગા ય સુક્કિલ્લ ૫ ૩' અથવા તે પોતાના
એકપ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે.
તથા એકદેશમાં સફેદવર્ણવાળો હોય છે. આ ત્રીજા ભાગમાં પહેલું અને ત્રીજું પદ
એકવચનનાન્ત છે. અને બીજા પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. આ પ્રમાણે આ
ત્રીજો ભાગ છે. ૩ 'સ્થિય લોહિય ૫ હાલિદગા ય સુક્કિલ્લગા ય ૪' અથવા તે
એકપ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય
છે અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદવર્ણવાળો હોય છે. આ ચોથા ભાગમાં પહેલું પદ
એકવચનનાન્ત છે. તથા બીજા અને ત્રીજા પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ થયો છે. એ
રીતે આ ચોથો ભાગ છે ૪ 'સ્થિય લોહિયગા ય હાલિદ ૫ ય સુક્કિલ્લ ૫
અથવા તે કોઈવાર અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં
પીળાવર્ણવાળો હોય છે તથા એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણવાળો હોય છે. આ ભાગમાં
પહેલું પદ બહુવચનનાન્ત છે. તથા બીજા અને ત્રીજા પદમાં એકવચનનો

હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ આઘન્તવહુવચનાન્તો મધ્યમૈકવચનાન્તઃ પઠઃ ૬, સ્યાત્
 લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમદ્વિતીયવહુવચનાન્તશ્ચરમૈકવચનાન્તઃ
 સપ્તમો ભક્તો ભવતિ ૭ । ‘एवमेए तिया संजोगे सत्तरि भंगा’ एवमेते उपरिदर्शिताः
 त्रिकसंयोगे सप्ततिर्भक्ता भवन्तीति ७० । ‘जइ चउवन्ने’ यदि चतुर्वर्णः पञ्च-
 प्रदेशिकस्कन्धस्तदा वक्ष्यमाणप्रकारेण भक्ता भवन्ति तथाहि—‘सिय कालए य
 चवचनान्त और द्वितीय तृतीय पद बहुवचनान्त हैं, पंचम भङ्ग में प्रथम
 पद बहुवचनान्त तथा द्वितीय तृतीय पद एकवचनान्त हैं छठे भङ्ग में
 प्रथम पद और अन्तिम पद बहुवचनान्त हैं एवं सप्तम पद एकवचनान्त
 है ६, सप्तम भंग में प्रथम द्वितीय पद बहुवचनान्त एवं अन्तिमपद एकेव-
 चनान्त है ७, ‘एवमेए तियासंजोगे सत्तरि भंगा’ इस प्रकार से त्रिक
 संयोग में ये ७० भंग होते हैं, ‘जइ चउवन्ने’ यदि वह पंचप्रदेशिक स्कन्ध

પ્રયોગ થયો છે. ‘સિય લોહિયાગ ય હાલિદ્રા ય શુક્લિલગા ય ૬’ કોઈવાર
 અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય
 છે તથા. અનેક પ્રદેશોમાં સફેદવર્ણુવાળો હોય છે. આ છઠ્ઠા ભંગમાં પહેલું અને
 ત્રીજું પદ બહુવચનથી કહ્યું છે. અને બીજું પદ એક વચનથી કહ્યું છે. એ રીતે
 છટ્ટો ભંગ થયો છે. ૬ ‘સિય લોહિયાગ ય હાલિદ્રા ય શુક્લિલગા ય ૭’ કોઈવાર
 પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણુ
 વાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણુવાળો હોય છે. આ સાતમા ભંગમાં
 પહેલું અને બીજું પદ બહુવચનાન્ત કહ્યું છે. અને ત્રીજું પદ એકવચનાન્ત છે.
 આ સાતમો ભંગ છે. ૭ ‘एवमेए तिया संजोगे सत्तरि भंगा’ આ રીતે
 ત્રણના યોગમાં ૭૦ (સત્તેર ભંગો થાય છે. તે આ રીતે છે.—કાળાવર્ણુ, નીલવર્ણુ
 અને લાલવર્ણુના યોગથી ૭, સાત, કાળાવર્ણુ નીલવર્ણુ અને પીળાવર્ણુના
 યોગથી ૧૭, સાત ભંગો, કાળાવર્ણુ, નીલવર્ણુ અને ઘોળાવર્ણુના યોગથી ૭,
 ભંગો તથા કાળોવર્ણુ, લાલવર્ણુ અને પીળાવર્ણુના યોગથી, ૭ સાત ભંગો
 કાળાવર્ણુ પીળાવર્ણુ અને ઘોળાવર્ણુના યોગથી સાત ભંગો ૫ નીલવર્ણુ,
 લાલવર્ણુ અને પીળાવર્ણુના યોગથી ૭, સાત ભંગો ૭ નીલવર્ણુ,
 લાલવર્ણુ અને ઘોળાવર્ણુના યોગથી ૭-૮ સાત ભંગો, નીલ પીળા
 અને ઘોળાવર્ણુના યોગથી ૭-૯ સાત ભંગો તથા લાલવર્ણુ. પીળાવર્ણુ અને
 ઘોળાવર્ણુના યોગથી ૭ સાત ભંગો ૯-૧૦ આ દસે પ્રકારના સાત સાત
 ભંગો થવાથી કુલ સત્તેર ભંગ થાય છે. ‘जइ चउवन्ने’ ને તે પાંચ પ્રદેશી
 શ્કન્ધ ચારવર્ણુવાળો હોય છે. તે તે આ પ્રમાણે ચારવર્ણુવાળો હોઈ શકે છે
 —સિય કાલપ ય નીલપ ય લોહિયપ ય હાલિદ્રપ ય ૧’ કોઈવાર તે પોતાના

નીલે લોહિયે હાલિદે ય' સ્યાત્-કદાચિત્ કાલશ્ચ નીલો લોહિતો હારિદ્રશ્ચ, એકસ્મિન્ પ્રદેશે કાલઃ-કૃષ્ણવર્ણઃ તદપરદેશે નૈલયં તદપરદેશે લૌહિત્યમ્ અવશિષ્ટ દેશદ્વયે હારિદ્રતેતિ કૃત્વા ચત્વારો વર્ણાઃ પञ्चप्रदेशिकस्कन्धे નિવિષ્ટા ભવન્તિ 'સિય કાલે ય નીલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય' સ્યાત્-કદાચિત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ હારિદ્રવહુવચનકો દ્વિતીયમંગ્ગો ભવતિ । 'સિય કાલે ય નીલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય' સ્યાત્ કદાચિત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ પીતશ્ચેતિ લોહિતવહુવચનાન્તઃ શૈલેકવચનક-

ચારવર્ણો' વાલા હોતા હૈ તો વહુ હસ પ્રકાર સે હો સકતા હૈ- 'સિય કાલે ય નીલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય ૧' કદાચિત્ વહુ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ-વર્ણ વાલા હો સકતા હૈ દુસરે એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ તથા ત્રીસરે કિસી એક પ્રદેશ મેં વહુ લાલવર્ણવાલા હો સકતા હૈ ઓર અવશિષ્ટ દો દેશો મેં વહુ પીતલવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૧ હસ પ્રકાર સે વહુ ચારવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ અથવા- 'સિય કાલે ય નીલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય ૨' વહુ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં લાલ વર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશો મેં પીતલવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૨ વહુ દ્વિતીય મંગ હારિદ્ર પદ મેં વહુવચનાન્ત વાલા હૈ ૨, 'સિય કાલે ય નીલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય ૩' અથવા- વહુ કિસી એક પ્રદેશ મેં કાલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ અનેક પ્રદેશો મેં લાલવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ઓર એક પ્રદેશ મેં પીત-લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૩ યહાં તૃતીય લોહિત પદ વહુવચનાન્ત હૈ

એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોઈ શકે છે. બીજા એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. ત્રીજા કોઈ એક પ્રદેશમાં તે લાલવર્ણવાળો હોઈ શકે છે. બાકીના બે પ્રદેશોમાં તે પીળાવર્ણવાળો હોઈ શકે છે આ પ્રમાણે ચારવર્ણવાળો થઈ શકે છે. આ પહેલો ભાગ છે. ૧

અથવા- 'સિય કાલે ય નીલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય ૨' કોઈવાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોઈ શકે છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો તથા અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ ભાગમાં ચોથું પદ બે હારિદ્ર સંબંધી છે તે બહુવચનાન્ત છે. એ રીતે આ બીજો ભાગ છે. ૨ 'સિય કાલે ય નીલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય ૩' અથવા તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ ભાગમાં ત્રીજું લોહિતપદ બહુવચનથી

સ્ત્રીત્રીયો મજ્ઞઃ 'સિય કાલણં ય નીલગાં ય લોહિયણં ય હાલિદણં ય' સ્વાત્
કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ નીલવહુવચનકશ્ચતુર્થો મજ્ઞો
ભવતીતિ । 'સિય કાલગાં ય નીલણં ય લોહિયણં ય હાલિદણં ય' સ્વાત્
કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ પશ્ચમો મજ્ઞો ભવતીતિ ૫ । 'એ
પંચ મંગા' એતે ચતુર્વર્ણવટિતાઃ પશ્ચમજ્ઞાઃ પશ્ચમદેશિકસૂક્ષ્મસ્કન્ધે
ભવન્તીતિ, 'સિય કાલણં ય નીલણં ય લોહિયણં ય સુક્કિરણં ય' સ્વાત્

ઔર શેષ પદ એકવચનન્ત હૈર, 'સિય કાલણં ય નીલગાં ય લોહિયણં ય
હાલિદણં ય' અથવા-વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ
અનેક પ્રદેશોં મેં નીલવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ
વાલા હો સકતા હૈ ઔર એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૪
યહાં દ્વિતીય પદ નીલ મેં બહુવચન હુઆ હૈ ઔર શેષ પદોં મેં એકવચન
હુઆ હૈ ૪, 'સિય કાલગાં ય નીલણં ય લોહિયણં ય હાલિદણં ય' અથવા-
વહ અનેક પ્રદેશોં મેં કાલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ
મેં નીલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ મેં લાલવર્ણ વાલા હો
સકતા હૈ ઔર કિસી એક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૫
યહાં પ્રથમ પદ મેં બહુવચન ઔર શેષપદોં મેં એકવચન હુઆ હૈ ૫ 'એ
પંચ મંગા' એ પાંચ મંગ ચાર વર્ણોં કો લેકર પાંચ પ્રદેશોં વાલે સૂક્ષ્મ
સ્કન્ધ મેં હોતે હૈં । અબ પીત કે સ્થાન મેં શુકલ પદ કો જોડકર જો

કહું છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ 'સિય કાલણં ય નીલગાં ય લોહિયણં ય હાલિદણં
ય' અથવા તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં
નીલવર્ણુવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. તથા એકપ્રદે-
શમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગમાં નીલવર્ણુ સંબંધી બીજા પદમાં બહુવચ-
નનો પ્રયોગ થયો છે. બાકીના ત્રણ પદો એકવચનથી કહ્યા છે. એ રીતે આ
આ ચોથો ભંગ છે. ૪ 'સિય કાલગાં ય નીલણં ય લોહિયણં ય હાલિદણં ય'
અથવા તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં
નીલવર્ણુવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. કેઈ એક
પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. આ પાંચમા ભંગમાં પહેલા પદમાં બહુવચનનો
પ્રયોગ કર્યો છે. અને બાકીના પદો એકવચનન્ત કહ્યા છે. એ રીતે આ પાંચમા
ભંગ છે. ૫ 'એ પંચ મંગા' આ પાંચ ભંગો પાંચ પ્રદેશોવાળાં સૂક્ષ્મ સ્કન્ધમાં ચાર
વર્ણુને લઈને થાય છે. હવે પીળાવર્ણુને સ્થાને ધોળાવર્ણુ તથા સફેદ વર્ણુને ચોળને
એ ભંગો થાય છે તે બતાવે છે. 'સિય કાલણં ય નીલણં ય લોહિયણં ય સુક્કિરણં

કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ કાલનીલલોહિતશુક્લૈરપિ મજ્ઞા મવન્તિ 'एत्थ विपंचमंगा' अत्रापि पञ्चभङ्गाः अत्रापि कालनीललोहितशुक्लेष्वपि पञ्चभङ्गा मवन्ति, तथाहि-सिय कालए य नीलए य लोहिए य सुक्लिए य१, सिय कालए य नीलए य लोहियए य सुक्लिङ्गा य२, सिय कालए य नीलए य लोहियगा य सुक्लिङ्गए य३, सिय कालए य नीलगाय लोहियए य सुक्लिङ्गए य४, सिय कालगा य नील-

भंग होते हैं उन्हें प्रकट किया जाता है 'सिय कालए य नीलए य लोहि-
यए य सुक्लिङ्गए य १' कदाचित् वह एक प्रदेश में कालवर्णवाला हो
सकता है किसी एक प्रदेश में नीलवर्णवाला हो सकता है किसी एक
प्रदेश में लालवर्ण वाला हो सकता है और किसी एक प्रदेश में शुक्ल-
वर्ण वाला हो सकता है १ अथवा 'सिय कालए य नीलए य लोहियए
य सुक्लिङ्गगा २ सिय कालए य नीलए य लोहियगा य सुक्लिङ्गए
य ३ सिय कालए य नीलगा य लोहियए य सुक्लिङ्गए य ४ सिय कालगा
य नीलए य लोहियए य सुक्लिङ्गए य ५' वह किसी एक प्रदेश में
कृष्णवर्ण वाला किसी एक प्रदेश में नीलवर्ण वाला किसी एक प्रदेश
में लोहितवर्णवाला और अनेक प्रदेशों में शुक्लवर्णवाला भी हो सकता
है २ अथवा किसी एक प्रदेश में वह कृष्णवर्ण वाला किसी एक प्रदेश
में नीलवर्ण वाला अनेक प्रदेशों में लोहितवर्ण वाला और एक प्रदेश में
शुक्लवर्ण वाला भी हो सकता है ३ अथवा-वह एक प्रदेश में कृष्ण-
वर्ण वाला अनेक प्रदेशों में नीले वर्ण वाला एक प्रदेश में लोहितवर्ण

य १' કદાચ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક, પ્રદેશમાં
નીલવર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. તથા કેઈ એક
પ્રદેશમાં સફેદવર્ણવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. 'સિય કાલપ ય નીલપ ય લોહિય
પ ય સુક્કિલ્લગાર' તે પોતાના કેઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો કેઈ એક
પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો કેઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો તથા અનેક પ્રદેશોમાં
સ્વેતવર્ણવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ 'સિય કાલપ ય નીલપ ય
લોહિયગા ય સુક્કિલ્લે ય ૩' અથવા તે પોતાના કેઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણ-
વાળો હોય છે કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં
લાલવર્ણવાળો હોય છે તથા કેઈ એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણવાળો હોય છે. આ
ત્રીજો ભંગ છે. ૩ 'સિય કાલપ ય નીલગા ય લોહિયપ ય સુક્કિલ્લે ય ૪' અથવા તે
પોતાના કેઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો

ए य लोहियए य सुक्किल्लए य५' स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च शुक्लश्चेति
प्रथमः१, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च शुक्लश्चेति द्वितीयः२, स्यात् कालश्च
नीलश्च लोहिताश्च शुक्लश्चेति तृतीयः३, स्यात् कालश्च नीलाश्च लोहितश्च शुक्लश्चेति
चतुर्थः४, स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहितश्च शुक्लश्चेति पञ्चमो भङ्गो भवतीति ।
'एवं कालगनीलगहालिदसुक्किल्लेसु वि पंच भंगा' एवं कालनीलहारिद्रशुक्लेष्वपि
पञ्च भङ्गा भवन्ति तथाहि- 'सिय कालए य नीलए य हालिदए य सुक्किल्लए य१,
सिय कालए य नीलए य हालिदए य सुक्किल्लगा य२, सिय कालए य नीलए य
हालिदगा य सुक्किल्लए य३, सिय कालए य नीलगा य हालिदए य सुक्किल्लए य४,

बाला और एक प्रदेश में शुक्लवर्ण वाला भी हो सकता है ४ अथवा-
चह अपने अनेक प्रदेशों में कृष्णवर्णवाला एक प्रदेश में नीलेवर्णवाला
एकप्रदेश में लालवर्ण वाला और एक प्रदेश में शुक्लवर्ण वाला भी हो
सकता है ५ 'एवं कालगनीलगहालिदसुक्किल्लेसु वि पंच भंगा'
इसी प्रकार से पांच भंग कृष्ण नील पीत शुक्ल इन चार वर्णों को
लेकर होते हैं- 'सिय कालए य नीलए य हालिदए य सुक्किल्लए य १
सिय कालए य नीलए य हालिदए य सुक्किल्लगा य २, सिय कालए य
नीलए य हालिदगा य सुक्किल्लए य ३, सिय कालए य नीलगा य

હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં સફેદ
વર્ણવ ળો હોય છે. આ ચેતથો ભંગ છે. ૪ 'સિય કાલગા ય નીલપ ય લોહિયપ ય
સુક્કિલ્લપ ય૫' અથવા તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે.
એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે.
તથા એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય એ રીતે આપાંચમો ભંગ છે. ૫

'एवं कालगनीलगहालिद सुक्किल्लेसु' वि पंच भंगा' એજ પ્રમાણે
કૃષ્ણવર્ણ, નીલવર્ણ, રવેતવર્ણ અને પીળાવર્ણના ચોગથી પાંચ ભંગો અને છે.
તે આવી રીતે છે, - 'સિય કાલપ ય નીલપ ય હાલિદપ ય સુક્કિલ્લપ ય૧' કદાચ
તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો
હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે તથા એક પ્રદેશમાં
સફેદવર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે પાંચ પ્રદેશી સ્કંધનો આ પહેલો ભંગ છે. ૧
'સિય કાલપ ય નીલપ ય હાલિદપ ય સુક્કિલ્લગા ય૨' અથવા તે પોતાના
એક પ્રદેશમાં કૃષ્ણવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય
છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં ધોળા
વર્ણવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ 'સિય કાલપ ય હાલિદગા ય
સુક્કિલ્લપ ય ૩' કદાચિત્ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કૃષ્ણવર્ણવાળો હોઈ

સિય કાલગા ય નીલણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૫' સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ પીતાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પશ્ચમઃ ૫।

હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૪, સિય કાલગા ય નીલણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૫' કદાચિત્ત્વહ અપને એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણ બાલા હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ બાલા ઓ હો સકતા હૈ? અથવા-દ્વિતીય ભંગ કે અનુસાર ત્વહ અપને એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ, કિસી એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણબાલા હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ બાલા ઓ હો સકતા હૈ ઓર અનેક પ્રદેશો મેં શુક્લવર્ણ હો સકતા હૈ ૨ તૃતીય ભંગ કે અનુસાર ત્વહ અપને કિસી એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ કિસી એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણબાલા હો સકતા હૈ અનેક પ્રદેશો મેં પીતવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ ૩, ચતુર્થ ભંગ કે અનુસાર ત્વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ અનેક પ્રદેશો મેં નીલેવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ ૪ પંચમ ભંગ કે અનુસાર ત્વહ અપને અનેક પ્રદેશો મેં કૃષ્ણવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ બાલા હો સકતા હૈ ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ-

શકે છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણુવાળો હોઈ શકે છે. અનેક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોઈ શકે છે. તથા એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણુવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. સિય કાલણ ય નીલગા ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૪' તે કેઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. તથા કેઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણુવાળો હોઈ શકે છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪ 'સિય કાલગા ય નીલણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય' કદાચિત્ત્વે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. એકપ્રદેશમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. એકપ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણુવાળો હોય છે. એ રીતે આ

‘એવં કાલલોહિયહાલિદ્ધસુક્કિલ્લેસુ પંચ ભંગા’ એવં કાલલોહિતહાવિદ્રશુક્લેષ્વપિ પશ્ચ ભક્ષા ભવન્તિ, તથાહિ-‘સિય કાલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્ધ ય સુક્કિલ્લ-
 ણ્યં ૧, સિય કાલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્ધ ય સુક્કિલ્લગા ય ૨, સિય કાલણ ય
 લોહિયણ ય હાલિદ્ધગા ય સુક્કિલ્લણ ય ૩, સિય કાલણ ય લોહિયગા ય હાલિદ્ધ ય
 વર્ણ વાલા હો સક્કતા હૈ । ‘એવં કાલ-લોહિય-હાલિદ્ધ-સુક્કિલ્લેસુ પંચ-
 ભંગા’ હસી પ્રકાર સે કૃષ્ણ લોહિત પીત શુક્લ દ્વન વર્ણો’ કે સંયોગ મેં
 બી પાંચ ભંગ હોતે હૈ-જો હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સિય કાલણ ય લોહિયણ
 ય હાલિદ્ધ ય સુક્કિલ્લણ ય ૧’ યહ પ્રથમ ભંગ હૈ હસકે અનુસાર
 વહ પંચપ્રદેશીક સ્કન્ધ કદાચિત્ કિસી એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા
 કિસી એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ-
 વાલા ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા હો સક્કતા હૈ ૧, અથવા-
 ‘સિય કાલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્ધ ય સુક્કિલ્લગા ય ૨’ હસ દ્વિતીય
 ભંગ કે અનુસાર વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા કિસી એક
 પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા ઓર
 અનેક પ્રદેશો મેં શુક્લવર્ણ વાલા હો સક્કતા હૈ ૨, અથવા-‘સિય કાલણ
 ય લોહિયણ ય હાલિદ્ધગા ય સુક્કિલ્લણ ય’ હસ તૃતીય ભંગ કે અનુ-
 સાર વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં
 લોહિતવર્ણ વાલા અનેક પ્રદેશો મેં પીતવર્ણ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં

પાંચમે ભંગ છે. ૫ ‘એવં કાલલોહિયહાલિદ્ધસુક્કિલ્લેસુ પંચ ભંગા’
 પાંચ પ્રદેશી સ્કન્ધના એજ રીતે કૃષ્ણવર્ણ લાલવર્ણ પીળાવર્ણ અને ઘોળા-
 વર્ણના યોગથી પાંચ ભંગો બને છે. જે આ પ્રમાણે છે.--સિય કાલણ ય
 લોહિયણ ય હાલિદ્ધ ય સુક્કિલ્લણ ય ૧’ આ પાંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ કદાચિત કોઈ એક
 પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે.
 કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ
 વર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ પ્રથમ ભંગ છે. ૧ ‘સિય કાલણ ય લોહિયણ ય
 હાલિદ્ધ ય સુક્કિલ્લગા ય ૨’ કોઈ વાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં
 કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ
 એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણ-
 વાળો હોય છે. આ રીતે આ બીજો ભંગ થાય છે. ૨ ‘સિય કાલણ ય
 લોહિયણ ય હાલિદ્ધગા ય સુક્કિલ્લણ ય ૩’ તે કોઈ એક પ્રદેશમાં
 કાળાવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે.
 અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણ-

સુવિકલે ય૪, સિય કાલગા ય લોહિયૅ ય હાલિદૅ ય સુવિકલૅ ય૫' સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ', સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લા-
શ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ તૃતીયો મજ્ઞઃ ૩,
સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ ચતુર્થો મજ્ઞઃ ૪, સ્યાત્ કાલકાશ્ચ
લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પશ્ચમો મજ્ઞઃ ૫, इत्थं काललोहितहारिद्रशुक्ले-
ष्वपि पञ्चमज्ञा भवन्तीति । 'एवं नीललोहितहालिद्रसुविकल्लेषु वि पञ्च भंगा' एवं नीललोहितपीतशुक्लेष्वपि पञ्च मज्ञा भवन्ति तथाहि—'सिय नीलए य

શુક્લવર્ણ વાળા હો સકતા હૈ ૩, અથવા—'સિય કાલૅ ય લોહિયગા
ય હાલિદૅ ય સુવિકલ્લૅ ય ૪' इस चतुर्थ भंग के अनुसार वह किसी
एक प्रदेश में कृष्णवर्ण वाला अनेक प्रदेशों में लोहित वर्ण वाला एक
प्रदेश में पीतवर्ण वाला और एक प्रदेश में शुक्लवर्ण वाला हो सकता
है ४ अथवा—'सिय कालगा य लोहियए य हालिदए य सुविकल्लए य
५' इस भंग के अनुसार वह अनेक प्रदेशों में कृष्णवर्ण वाला एक
प्रदेश में लोहितवर्ण वाला एक प्रदेश में पीतवर्ण वाला और एक
प्रदेश में शुक्लवर्ण वाला हो सकता है ५, इस प्रकार से ये काल-
लोहित हालिद्र और शुक्ल इन वर्णों के संयोग में ५ भंग होते हैं 'एवं
नीललोहितहालिद्रसुविकल्लेषु वि पञ्च भंगा' इसी प्रकार से नील
लोहित हारिद्र और शुक्ल इन वर्णों के संयोग में भी ५ भंग होते हैं,

વાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ થાય છે. ૩ 'સિય કાલૅ ય લોહિ-
યગા ય હાલિદૅ ય સુવિકલ્લૅ ય ૪' આ ભંગમાં કહ્યા પ્રમાણે કોઈ વાર તે કોઈ
એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણ વાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણ વાળો હોય છે.
એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણ વાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણ
વાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪ અથવા 'સિય કાલગા ય લોહિયૅ ય
હાલિદૅ ય સુવિકલ્લૅ ય ૫' કોઈ વાર તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણ
વાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણ વાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણ
વાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણ વાળો હોય છે. એ રીતે આ
પાંચમો ભંગ છે. ૫ આ પ્રમાણે કાળાવર્ણ, લાલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને સફેદ
વર્ણ આ ચાર વર્ણોના સંયોગથી ઉપરોક્ત રીતે પાંચ ભંગો થાય છે.

'एवं नीललोहितहालिद्रसुविकल्लेषु वि पञ्च भंगा' એ પ્રમાણે નીલ-
વર્ણ, લાલવર્ણ પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણના યોગથી પણ પાંચ ભંગો થાય
જે આ પ્રમાણે છે—

લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૧. સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૨, સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૩, સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૪, સિય નીલણ ય લોહિયણ ય

જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય’ યહ પ્રથમ ભંગ હૈં હસ ભંગ કે અનુસાર વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં કદાચિત્ નીલવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં કિસી એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં કિસી એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ૧ ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૨’ યહ દ્વિતીય ભંગ હૈં હસકે અનુસાર વહ એક પ્રદેશ મેં નીલવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ૨ ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૩’ યહ તૃતીય ભંગ હૈં હસકે અનુસાર વહ કદાચિત્ નીલવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં કોઈ એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં અનેક પ્રદેશોં મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં ૩ ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૪’ યહ ચતુર્થ ભંગ હૈં હસકે અનુસાર વહ એક પ્રદેશ મેં નીલવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં અનેક પ્રદેશોં મેં લાલવર્ણ વાલા હો સકતા હૈં એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ

સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૧’ કોઈ વાર તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણ વાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણ વાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણ વાળો હોય છે. અને કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણ વાળો હોય છે. એ રીતે આ પહેલો ભંગ છે. ૧ ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૨’ કોઈ વાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણ વાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણ વાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણ વાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદવર્ણ વાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૩’ કોઈ વાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણ વાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણ વાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણ વાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણ વાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ થાય છે. ૩ ‘સિય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૪’ કોઈ વાર એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણ વાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણ વાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણ વાળો હોય

હાલિદ્દય ય સુક્કિલ્લય ય ૫' સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ સર્વ-
ત્રેકવચનાન્તઃ પ્રથમો ભક્તઃ, સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ
ચરમબહુવચનઃ પૂર્વપૂર્વપ્રથમાન્તો દ્વિતીયો ભક્તઃ ૨, સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ
હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ ઉપાન્તબહુવચનકઃ શેષેષ્વેકવચનાન્તસ્તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્
નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ દ્વિતીયાનેકવચનાન્તઃ શેષેષુ એકવચનાન્તઃ
ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ આદિબહુવચનાન્તસ્તદતિ-
રિક્તેષુ એકવચનાન્તઃ પશ્ચમઃ, તદેવં નીલલોહિતહારિદ્રશુક્લસમુદાયેऽપિ પશ્ચ-
મઙ્ગા ભવન્તિ । 'એવમેષ ચઙ્કસંજોષ્ણં પળવીસં ભંગા' એવં પશ્ચવર્ણાનાં પરસ્પરં
વ્યત્યાસેન એકવચનાનેકવચનવ્યત્યાસેન ચ એતે ચતુષ્કસંયોગેન પશ્ચવિંશતિ
ભક્ત્યા ભવન્તિ ચતુર્વર્ણાનાં પરસ્પરં વિશેષણવિશેષ્યભાવવ્યત્યાસેન પશ્ચ મઙ્ગા

વાલા હો સકતા હૈ ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા
હૈ ૪ 'સિય નીલગા ય લોહિયય ય હાલિદ્દય ય સુક્કિલ્લય ય ૫' યહ
પાંચવાં ભંગ હૈ હસકે અનુસાર વહ અનેક પ્રદેશોં મેં નીલવર્ણ વાલા
હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ
મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા
હો સકતા હૈ ૫। પ્રથમ ભંગ સર્વત્ર પ્રથમા વિભક્તિ કે એકવચન વાલા
હૈ, દ્વિતીય ભંગ ચતુર્થ પદ મેં બહુવચન વાલા ઓર શેષ પદોં મેં એક
વચન વાલા હૈ, તૃતીય ભંગ તૃતીય પદ મેં બહુવચન વાલા
હૈ ઓર શેષપદોં મેં એકવચન વાલા હૈ, ચતુર્થ ભંગ દ્વિતીય પદ મેં
બહુવચન વાલા ઓર શેષપદોં મેં એકવચન વાલા હૈ, પંચમ ભંગ
પ્રથમ પદ મેં બહુવચન વાલા ઓર શેષપદોં મેં એકવચન વાલા હૈ
'એવમેષ ચઙ્કસંજોષ્ણં પળવીસં ભંગા' હસ પ્રકાર સે સે પાંચ વર્ણોં

છે. તથા એક પ્રદેશમાં સદૈવ વર્ણુવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪
'સિય નીલગા ય લોહિયય ય હાલિદ્દય ય સુક્કિલ્લય ય ૫' તે પોતાના અનેક પ્રદે-
શોમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. એક
પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં સદૈવવર્ણુવાળો છે.
એ રીતે આ પાંચમો ભંગ છે. ૫ પહેલો ભંગ ચારે પદોમાં પ્રથમ વિભક્તિના
એકવચનથી કહેલ છે. બીજા ભંગના ચોથા પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ
છે. અને બાકીના ત્રણ પદો એકવચનવાળા છે. ત્રીજા ભંગનું ત્રીજું પદ
બહુવચનવાળું છે. તથા બાકીના પદો એક વચનવાળા છે, ચોથા ભંગના બીજા
પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. અને બાકીના પદો એકવચનવાળા છે.

भवन्ति एतेषु च एकत्वानेकत्वाभ्यां पुनः पञ्च पञ्च भवन्तीति पञ्चसंख्यायाः पञ्चसंख्यया गुणने पञ्चविंशतिरेव भङ्गा भवन्तीति भावः । 'जइ पंचवन्ने' यदि पञ्चवर्णः पञ्चप्रदेशिकः स्कन्धस्तदा—'कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य' कालश्च नीलश्च लोहितश्च पीतश्च शुक्लश्चेति एको भङ्गो भवति पञ्चवर्णात्मकत्वे पञ्चप्रदेशिकस्येति । 'सव्वमेए एक्कमदुयगतियगचउक्कपंचग-संजोएणं ईवालं भंगसयं भवइ' सर्वमेते एकद्विकत्रिरुचतुष्कपञ्चकसंयोगेन एक-

કે પરસ્પર કે વ્યત્યાસ સે ઔર એકવચન બહુવચન કે વ્યત્યાસ સે ચતુષ્ક સંયોગ મેં ૨૫ ભંગ હોતે હેં, તાત્પર્ય એસા હેં કિ જબ ચારવર્ણોં કો પરસ્પર મેં વ્યત્યાસ-ઉલટફેર હોતા હેં-વિશેષણ વિશેષ્યભાવ કરકે જનમેં પરિવર્તન ક્રિયા જાતા હેં તબ હનકે ચાર સંયોગી ૫ ભંગ બનતે હેં, ૫ ભંગોં મેં ફિર इन ચાર વર્ણોં કે એકત્વ અનેકત્વ કો લેકર ૫-૫ ભંગ ઔર બનતે હેં હસ પ્રકાર સે યે કુલ ભંગ ચાર વર્ણોં કો આશ્રિત કરકે યહાં ૨૫ હોતે હેં ।

'જહ પંચવન્ને' યદિ વહ પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ પાંચ વર્ણોં વાલા હોતા હેં તો વહ 'કાલે ય નીલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય સુક્કિલ્લે ય' કૃષ્ણવર્ણ વાલા નીલવર્ણ વાલા લોહિતવર્ણ વાલા પીતવર્ણવાલા ઔર શુક્લવર્ણ વાલા હોતા હેં હસ પ્રકાર સે યહાં એક હી ભંગ હોતા હેં 'સવ્વમેએ એક્કમ-દુયગ-તિયગ-ચઉક્ક-પંચગ-સંજોએણં ઈવાલં ભંગ-

પાંચમાં ભંગના પહેલા પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. 'એવમેએ ચંઉક્કસંજોએણં પળ્લીસં ભંગ' એવી રીતે પાંચ વર્ણોના પરસ્પરમાં ફેરફારથી તથા એકવચન અને બહુવચનના વ્યત્યાસથી ચાર સંયોગમાં પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધના આ પચીસ ભંગો થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-જ્યારે ચાર વર્ણોના એકબીજામાં ફેરફાર થાય છે. વિશેષણ વિશેષ્યભાવથી તેઓમાં પરિવર્તન કરવામાં આવે છે ત્યારે પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધના ચાર સંયોગી પાંચ ભંગો થાય છે. પાંચભંગોમાં એકપણા અને અનેકપણાથી દરેકના ૫-૫ પાંચ પાંચ ભંગો થાય છે. એ રીતે કુલ ૨૫ પચીસ ભંગો ચાર વર્ણોના આશ્રયથી થાય છે.

'જહ પંચવન્ને' એ તે પાંચ પ્રદેશવાળો સ્કંધ પાંચ વર્ણોવાળો હોય છે. કાલે ય નીલે ય, લોહિયે ય, હાલિદે ય સુક્કિલ્લે ય?' કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો કોઈવાર નીલવર્ણવાળો લાલવર્ણવાળો પીળાવર્ણવાળો અને સફેદવર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ ૧ એકજ ભંગ થાય છે.

ચત્વારિંશદધિકં મંજ્જશતં ભવતિ તથાહિ અસંયોગિનઃ પશ્ચમજ્ઞાઃ ૫, દ્વિકસંયોગે
ચત્વારિંશદ્ધજ્ઞાઃ ૪૦ ત્રિકસંયોગે સપ્તતિ મજ્ઞાઃ ૭૦, ચતુષ્સંયોગે પશ્ચવિંશતિ-
મજ્ઞાઃ, ૨૫ પશ્ચકસંયોગે એકએવ મજ્ઞો મન્વતીતિ સર્વસંકલનયા એકચત્વારિંશદધિકં
મંજ્જશતં ભવતિ ઇતિ। 'ગંધા જહા ચ્વપ્પણ્ણસિયસ્સ' ગન્ધા યથા ચતુષ્પ્રદેશિકસ્ય,
યેન રૂપેણ ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય ગન્ધા નિરૂપિતા સ્તથૈવ પશ્ચપ્રદેશિકસ્કન્ધ-
સ્યાપિ ગન્ધા જ્ઞાતવ્યા સ્તથાહિ-યદિ પશ્ચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધ એકગન્ધ સ્તદા
સ્યાત્ સુરભિગન્ધથ દુરભિગન્ધઃવેતિ। 'રસા જહા વન્ના' રસા યથા વર્ણાઃ, યેનૈવ

સયં અવહ' યહાં પર સમસ્ત અંગોં કી સંખ્યા ૧૪૧ હોતી હૈ-અસંયોગી
૫ અંગ દ્વિકસંયોગી અંગ ૪૦ ત્રિકસંયોગી ૭૦ ચતુષ્ક સંયોગી ૨૫ એવં
પશ્ચકસંયોગી ૧ હસ પ્રકાર સે યે સ્વ અંગ જુડકર ૧૪૧ હો જાતે હૈં।

'ગંધા જહા ચ્વપ્પણ્ણસિયસ્સ' જિસ પ્રકાર સે ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધ કે
ગંધોં કા નિરૂપણ કિયા ગયા હૈ ડસી પ્રકાર સે પશ્ચપ્રદેશિક સ્કંધ કે બી
ગંધોં કા નિરૂપણ કર લેના ચાહિય, તાત્પર્ય યહ હૈ કિ-યદિ પશ્ચપ્રદેશિક
સ્કન્ધ એકગંધવાલા હોતા હૈ તો વહ યા તો સુરભિગંધ વાલા હો સકતા
હૈ યા દુરભિગંધ વાલા હો સકતા હૈ, હસ પ્રકાર સે યે ૨ અંગ હોતે હૈં
ઑર યદિ વહ દો ગંધ વાલા હોતા હૈ તબ વહ સુરભિગંધ વાલાં બી
હોતા હૈ ઑર દુરભિગંધ વાલાં બી હોતા હૈં હસકે ચાર અંગ વનતે હૈં।
કુલ છહ અંગ હોતે હૈં। 'રસા જહા વન્ના' જિસ પ્રકાર સે જિસ અંગ

'સવ્વમેણ એકકગ-દુયગ-તિયગ-ચચ્ચક-પચગ-સંજોગેણ' હૈયાલે અંગસય
મવહ' બધા બ બંગોની કુલ સંખ્યા ૧૪૧ એકસોએકતાળીસ થાય છે. તે
આ પ્રમાણે છે. અસંયોગી ૫, પાંચ બંગો બે સંયોગીના ૪૦ ચાળીસ બંગો,
ત્રિક સંયોગી ૭૦ સિત્તેર બંગો તથા ચાર સંયોગી ૨૫ પચ્ચીસ બંગો અને
પાંચ સંયોગી ૧ એક બંગ એ રીતે આ કુલ ૧૪૧ એકસોએકતાળીસ થાય છે.

'ગંધા જહા ચ્વપ્પણ્ણસિયસ્સ' ચાર પ્રદેશી સ્કંધના સંબંધમાં બે પ્રમાણે
ગંધગુણના વિષયમાં વર્ણન કર્યું છે. તે બે પ્રમાણે પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધનાં
સંબંધમાં પણ ગંધ ગુણ સંબંધી કથન સમજી લેવું અર્થાત્ પાંચ પ્રદેશી
સ્કંધ એક ગંધ ગુણવાળો હોય તો તે સુગંધવાળો હોય છે. અથવા દુર્ગંધ
વાળો હોય છે. એ રીતે તેના બે બંગો થાય છે. તથા જો તે બે ગંધગુણ
વાળો હોય તો તે સુગંધવાળો પણ હોય છે અને દુર્ગંધવાળો પણ હોય છે.
એ રીતે ગંધ ગુણ સંબંધી કુલ ત્રણ બંગો થાય છે. તેમ સમજવું.

પ્રકારેણ યાદૃશ્યા ચ સંસ્કૃય્યા વર્ણા નિરૂપિતાઃ પચ્ચપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય તેનૈવ પ્રકારેણ તાદૃશ્યા ચ સંસ્કૃય્યા રસા અપિ જ્ઞાતવ્યાઃ વર્ણરસયોઃ સમસંસ્કૃયાકત્વાત્ તથાહિ-અસંયોગિનો રસસ્ય પચ્ચ ભજ્ઞાઃ ૫, દ્વિકસંયોગે ચત્વારિંશદ્ભજ્ઞાઃ ૪૦, ત્રિકસંયોગે સપ્તતિર્ભજ્ઞાઃ ૭૦, ચતુષ્કસંયોગે પચ્ચવિંશતિર્ભજ્ઞાઃ ૨૫, પચ્ચકસંયોગે એક એવ ભજ્ઞઃ इति સંકલનયા એકચત્વારિંશદધિકં ભજ્ઞશતં રસસ્ય પચ્ચપ્રદેશિકસ્કન્ધમાશ્રિત્ય ભવતીતિ ભાવઃ । ‘ફાસા જહા ચતુષ્પણ્સિયસ્સ’ સ્પર્શા યથા ચતુષ્પ્રદેશિકસ્ય, ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધમાશ્રિત્ય યથા સ્પર્શાઃ કથિતા સ્તથૈવ પચ્ચપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્યાપિ સ્પર્શાઃ જ્ઞાતવ્યા इति, તથાહિ-યદિ દ્વિસ્પર્શઃ પચ્ચપ્રદેશિક સ્તદા સ્યાત્ શીતશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૧, સ્યાત્ શીતશ્ચ રુક્ષશ્ચ ૨, સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૩, સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ રુક્ષશ્ચેતિ ચત્વારો ભજ્ઞાઃ ૪, । યદિ ત્રિસ્પર્શઃ

ક્રમ સે પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે વર્ણોં કા વર્ણન કિયા ગયા હૈ ઉસી પ્રકાર સે રસોં કા ભી વર્ણન કર લેના ચાહિયે, ક્યોંકિ इन दोनों की संख्या समान है, इस प्रकार असंयोगी भंग रससंबंधी ५, द्विकसंयोगी ४०, त्रिकसंयोगी ७०, चतुष्कसंयोगी २५ और पंचकसंयोगी १, सब मिलाकर १४१ भंग होते हैं । ‘फास्रा जहा चउप्पणसियस्स’ जिस प्रकार से चतुष्प્રदेषिक स्कन्ध में स्पर्शों का कथन किया है उसी प्रकार से पंचप्रदेषिक स्कन्ध में स्पर्शों का कथन कर लेना चाहिए, तात्पर्य ऐसा है-यदि पंचप्रदेषिक स्कन्ध दो स्पर्शों वाला होता है तो वह या तो शीत और स्निग्ध स्पर्श वाला हो सकता है १, अथवा-शीत और रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २, अथवा-उष्ण और स्निग्ध स्पर्शवाला

‘રસા જહા વજ્ઞા’ જે પ્રમાણે પાંચ પ્રદેશી સ્કન્ધને વર્ણના સંબંધી ભંગો કહ્યા છે. તેજ ક્રમથી રસો સંબંધી ભંગોનું પણ વર્ણન સમજવું. કારણ કે વર્ણ, અને રસ, એ બન્નેની સંખ્યા પાંચ-પાંચ અર્થાત્ એક સરખી જ છે. આ રીતે અસંયોગી રસસંબંધી ૫ પાંચ ભંગો દ્વિકસંયોગી ૪૦ આળીસ ત્રણ સંયોગી ૭૦ ચાર સંયોગી ૨૫ અને પાંચ સંયોગી એક એ રીતે કુલ ૧૪૧ એક સોને એકતાળીસ ભંગો થાય છે. ‘ફાસ્રા જહા ચતુષ્પણ્સિયસ્સ’ સ્પર્શોનું કથન ચાર પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના વર્ણનમાં જે રીતે કરવામાં આવ્યું છે તેજ રીતે પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં પણ સ્પર્શસંબંધી કથન સમજી લેવું. કહેવાડું તાત્પર્ય એ છે કે-જો પાંચ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એ સ્પર્શવાળો હોય તો તે ઠંડા અને સ્નિગ્ધ-ચિકણા એ એ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ અથવા ઠંડા અને રૂક્ષ એ એ સ્પર્શવાળો હોય છે ૨ ઉષ્ણ સ્પર્શ અને સ્નિગ્ધ-ચિકણા એ એ

પંચપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧,
સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૨, સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષ-
શ્વેતિ તૃતીયઃ ૩, સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષશ્વેતિ ચતુર્થઃ ૪, સર્વ
ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ પંચમઃ ૫, સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો

હો સકતા હૈ ૩, યા ઉષ્ણ ઓર રુક્ષસ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪, હસ
પ્રકાર સે યે ચાર ભંગ હોતે હૈ, યદિ વહ પંચ પ્રદેશિક સ્કન્ધ ત્રીન સ્પર્શો
વાળા હોતા હૈ તો યા તો વહ અપને સર્વાંશ મેં શીત હો સકતા હૈ
એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ ૧,
અથવા-સર્વાંશ મેં શીત હો સકતા હૈ એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ હો સકતા
હૈ ઓર અનેક દેશો મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ ૨, અથવા-સર્વાંશ મેં શીત
હો સકતા હૈ, અનેક દેશો મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ, ઓર એકદેશ
મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ ૩, અથવા-‘સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ
રુક્ષઃ ૪’ સર્વાંશ મેં વહ શીત હો સકતા હૈ અનેક દેશ ઉસકે સ્નિગ્ધ
હો સકતે હૈ ઓર અનેક દેશ ઉસકે રુક્ષ હો સકતે હૈ ૪। ‘સર્વ ઉષ્ણઃ
દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ’ અથવા-સર્વાંશ મેં વહ ઉષ્ણ હો સકતા હૈ
એકદેશ ઉસકા સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઓર એકદેશ ઉસકા રુક્ષ હો

સ્પર્શવાળા હોય છે. ૩ અથવા ઉષ્ણ અને રુક્ષસ્પર્શવાળા હોય છે. એ રીતે
પાંચ પ્રદેશી સ્કન્ધના દ્વિકસંયોગી ૪ ચાર ભંગો થાય છે. જે તે પાંચ પ્રદેશ
વાળો સ્કન્ધ ત્રણ સ્પર્શવાળો હોય તો કાં તો તે પોતાના સર્વાંશમાં ઠંડા
સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક પ્રદેશમાં
રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા સર્વાંશમાં ઠંડા
સ્પર્શવાળો હોય છે. કેમ એક પ્રદેશમાં સ્નિગ્ધસ્પર્શવાળો હોય છે. અને અનેક
દેશોમાં રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા સર્વપ્રદેશોમાં ઠંડા
સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધસ્પર્શવાળો હોય છે અને એક
દેશમાં રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા-‘સર્વઃ શીતઃ
દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૪’ તે પોતાના બધા જ પ્રદેશોમાં શીતસ્પર્શવાળો
હોય છે. તેના અનેક દેશો સ્નિગ્ધસ્પર્શવાળા હોય છે. તથા તેના અનેક દેશો
રુક્ષસ્પર્શવાળા હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪ “સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ
રુક્ષઃ ૫” તે પોતાના સર્વાંશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે તેના એક દેશ સ્નિગ્ધ
સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા તેના એક દેશ રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પાંચમો

રુક્ષાં ઇતિ પઠ્ઠઃ ૬, સર્વ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાં ઇતિ સપ્તમઃ ૭, સર્વ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધા દેશો રુક્ષાં ઇત્યષ્ટમઃ ૮ । સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ, અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ, સર્વો રુક્ષો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ, અત્રાપિ પૂર્વ-વદેવ ચત્વારો મજ્ઞા સ્તદેવ સર્વસંકલનયા ત્રિસ્પર્શ પોઢશમજ્ઞા મવન્તીતિ ૧૬ । યદિ ચતુઃસ્પર્શઃ પશ્ચમદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો

સક્રતા હૈ ૫ । ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ અથવા-સર્વાંશ મેં વહ ઉષ્ણ હો સક્રતા હૈ એક દેશ ઉસકા સ્નિગ્ધ હો સક્રતા હૈ ઓર અનેક દેશ ઉસકે રુક્ષ હો સક્રતે હૈ ૬ । અથવા-‘સર્વ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ ૭’ સર્વાંશ મેં વહ ઉષ્ણ હો સક્રતા હૈ અનેક દેશો મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સક્રતા હૈ ઓર એક દેશ મેં રુક્ષ હો સક્રતા હૈ ૭ । ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૮’ અથવા-સર્વાંશ મેં વહ ઉષ્ણ હો સક્રતા હૈ અનેક દેશ ઉસકે સ્નિગ્ધ હો સક્રતે હૈ ઓર અનેક દેશ ઉસકે રુક્ષ હો સક્રતે હૈ ૮ । ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીત દેશઃ ઉષ્ણઃ’ યહાં પર મી ૪ મંગ હોતે હૈ, ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ’ યહાં પર મી ૪ મંગ હોતે હૈ હસ પ્રકાર ત્રિસ્પર્શ મેં ૧૬ મંગ હોતે હૈ । યદિ પંચ પ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર સ્પર્શો વાલા હોતા હૈ તો ‘દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ

ભાંગ છે. ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ તે પોતાના સર્વ પ્રદેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે તેના એક દેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે, તથા અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે, આ છઠ્ઠો ભાંગ છે. ૬ અથવા ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ ૭’ તે પોતાના સર્વ પ્રદેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે, અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે તથા એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે, એ રીતે આ ૭ સાતમો ભાંગ છે. ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૮’ અથવા પોતાના સર્વ અંશોથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે, તેના અનેક દેશો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા હોય છે, અને તેના અનેક દેશો રુક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે, આ આઠમો ભાંગ છે. ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ’ સ્નિગ્ધ-ચિકણું સ્પર્શ, ઠંડા સ્પર્શ અને ઉષ્ણ સ્પર્શના યોગથી પણ ચાર ભાગો થાય છે, તથા ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ’ રુક્ષ સ્પર્શ, શીત સ્પર્શ, અને ઉષ્ણ સ્પર્શના યોગથી પણ ચાર ભાગો બને છે. એ રીતે ત્રણ સ્પર્શવાળા ૧૬ ભાગો થાય છે.

પાંચ પ્રદેશી સ્કન્ધ બે ચાર સ્પર્શવાળો હોય તો તે આ રીતે ચાર સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. જેમ કે ‘દેશ શીતઃ દેશઃ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ

દેશો રુક્ષ इति प्रथमः१, देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशा रूक्षा इति
द्वितीयः२, देशः शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धा देशो रूक्ष इति तृतीयः३, देशः
शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षा इति चतुर्थो भङ्गः४, देशः शीतो
देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशो रूक्षः इति पञ्चमः५, देशः शीतो देशा उष्णाः
देशः स्निग्धः देशा रूक्षाः' वह एकदेश में शीत हो सकता है एकदेश
में उष्ण हो सकता है एकदेश में स्निग्ध हो सकता है और एकदेश में
रूक्ष हो सकता है, ऐसा यह प्रथम भंग है १, अथवा—'देशः शीतः देश
उष्णः देशः स्निग्धः देशाः रूक्षाः' एकदेश में वह शीत हो सकता है
एकदेश उसका उष्ण हो सकता है एकदेश उसका स्निग्ध हो
सकता है और अनेक देश उसके रूक्ष हो सकते हैं ऐसा यह द्वितीय
भंग है २, अथवा—'देशः शीतः देश उष्णः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः'
वह एकदेश में शीत एक देश में उष्ण अनेक देशों में स्निग्ध और
एकदेश में रूक्ष हो सकता है, ऐसा यह तृतीय भंग है अथवा ३,—'देशः
शीतः देश उष्णः देशाः स्निग्धाः देशाः रूक्षाः' एकदेश में वह शीत
हो सकता है एक देश में वह उष्ण हो सकता है अनेक देशों में वह
स्निग्ध हो सकता है और अनेक देशों में वह रूक्ष हो सकता है ऐसा
यह चतुर्थ भंग है ४, अथवा—'देशः शीतः देशा उष्णाः देशः स्निग्धः
देशा रूक्षाः' एक देश में वह शीत हो सकता है अनेक देशों में वह

देशः रूक्षाः' તે પોતાના એક પ્રદેશમાં શીત સ્પર્શવાળો હોય છે.
એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો
હોય છે. અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે
આ પહેલો ભંગ છે. અથવા—'देशः शीतः देश उष्णः देशः स्निग्धः देशाः
रूक्षाः' તે પોતાના એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. તેના એક દેશ
ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશ સ્નિગ્ધ—ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે.
તથા અનેક દેશો રૂક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. આ બીજો ભંગ છે ૨ અથવા—
'देशः शीतः देश उष्णः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः' તે પોતાના એકદેશમાં
ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં
સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ
રીતે આ ત્રીજો ભંગ છે ૩ અથવા 'देशः शीतः, देश उष्णः देशाः स्निग्धाः
देशा रूक्षाः' તે પોતાના એકદેશમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે, તથા એક
દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે.
તથા અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ પ્રમાણે આ ચોથો ભંગ છે. ૪
અથવા 'देशः शीतः देशा उष्णाः देशः स्निग्धः देशा रूक्षाः' તે પોતાના

શ્ચ: સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષા: इति षष्ठः६, देश: शीतो देशा उष्णा: देशा: स्निग्धा: शो रूक्ष इति सप्तमः७, देश: शीतो देशा उष्णा: देशा: स्निग्धा: देशा रूक्षा: त्र्यष्टमा८, देशा: शीता: देश उष्णो देश: स्निग्धो देशो रूक्ष इति नवमः९,

ઉષ્ણ હો સકતા હૈ એકદેશ મેં વહ સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઓર એક-
શા મેં વહ રુક્ષ હો સકતા હૈ એસાં યહ પાંચવાં ભંગ હૈ ૫, અથવા-‘દેશ:
શીત: દેશા ઉષ્ણા: દેશ: સ્નિગ્ધ: દેશા: રુક્ષા: ૬’ એકદેશ મેં વહ
શીત હો સકતા હૈ અનેક દેશોં મેં વહ ઉષ્ણ હો સકતા હૈ એકદેશ
સકા સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઓર અનેક દેશોં મેં વહ રુક્ષ હો સકતા
હૈ એસાં યહ છઠાં ભંગ હૈ ૬, અથવા-‘દેશ: શીત: દેશા ઉષ્ણા: દેશા:
સ્નિગ્ધા: દેશો રુક્ષા:’ એકદેશ સકા શીત હો સકતા હૈ અનેક દેશ
સકે ઉષ્ણ હો સકતે હૈ અનેક દેશ સકે સ્નિગ્ધ હો સકતે હૈ ઓર
એક દેશ સકા રુક્ષ હો સકતા હૈ એસાં યહ સાતવાં ભંગ હૈ ૭, અથવા-
‘દેશ: શીત: દેશા ઉષ્ણા: દેશા: સ્નિગ્ધા: દેશા: રુક્ષા:’ એકદેશ સકા
શીત હો સકતા હૈ અનેક દેશ સકે ઉષ્ણ હો સકતે હૈ અનેક દેશ
સકે સ્નિગ્ધ હો સકતે હૈ એવં અનેક દેશ સકે રુક્ષ હો સકતે હૈ
એસાં યહ આઠવાં ભંગ હૈ અથવા-‘દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણ: દેશ:
સ્નિગ્ધ: દેશ રુક્ષા:’ અનેક દેશ સકે શીત હો સકતે હૈ, એકદેશ

એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય
છે. એક દેશમાં તે સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા તે એકદેશમાં રૂક્ષ
સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. એ રીતે આ પાંચમો ભંગ છે. ૫ અથવા ‘દેશ: શીત:
દેશા ઉષ્ણા: દેશ: સ્નિગ્ધ: દેશા: રુક્ષા: ૬’ તે પોતાના એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શ
વાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. તેના એકદેશ
સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અનેક દેશોમાં તે રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે.
એ રીતે આ છઠ્ઠો ભંગ છે. ૬ અથવા ‘દેશ: શીત: દેશા ઉષ્ણા: દેશા: સ્નિગ્ધા:
દેશો રુક્ષા: ૭’ તેના એકદેશ ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. તેના અનેક દેશો ઉષ્ણ
સ્પર્શવાળા હોય છે. અનેક દેશો સ્નિગ્ધ-ચિક્ષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે.
અને એકદેશ રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ સાતમો ભંગ છે. ૭
‘દેશ: શીત: દેશા ઉષ્ણા: દેશા: સ્નિગ્ધા: દેશા: રુક્ષા: ૮’ તેના એક દેશ ઠંડા
સ્પર્શવાળો હોય છે. તેના અનેક દેશો ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે. તેના અનેક
દેશો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા હોય છે. તથા તેના અનેક દેશો રૂક્ષ સ્પર્શવાળા
હોય છે. એ રીતે આ આઠમો ભંગ છે. ૮ અથવા ‘દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણ:
દેશ: સ્નિગ્ધ: દેશા: રુક્ષા: ૯’ તેના અનેક દેશો ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે. તેના

દેશ શીતા: દેશ ઉષ્ણો દેશ: સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષા ઇતિ દશમ: ૧૦, દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણો દેશા: સ્નિગ્ધા દેશો રુક્ષા ઇત્યેકાદશ: ૧૧, દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણો દેશા: સ્નિગ્ધા દેશા રુક્ષા ઇતિ દ્વાદશ: ૧૨, દેશા: શીતા: દેશા ઉષ્ણા: દેશ: સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા ઇતિ ત્રયોદશ: ૧૩, દેશા: શીતા દેશા ઉષ્ણા: દેશ: સ્નિગ્ધો

ઉસકા ઉષ્ણ હો સકતા હૈ એક દેશ ઉસકા સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઓર એક દેશ ઉસકા રુક્ષ હો સકતા હૈ એસા યહ નૌવાં ભંગ હૈ અથવા- 'દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણ: દેશ: સ્નિગ્ધ: દેશા: રુક્ષા:' અનેક દેશ ઉસકે શીત હો સકતે હૈ એક દેશ ઉસકા ઉષ્ણ હો સકતા હૈ એક દેશ ઉસકા સ્નિગ્ધ હો સકતા હૈ ઓર અનેક દેશ ઉસકે રુક્ષ હો સકતે હૈ એસા યહ ૧૦ વાં ભંગ હૈ અથવા- 'દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણ: દેશા: સ્નિગ્ધા: દેશો રુક્ષ:' અનેક દેશ ઉસકે શીત હોતે હૈ એકદેશ ઉસકા ઉષ્ણ હોતા હૈ અનેકદેશ ઉસકે સ્નિગ્ધ હોતે હૈ ઓર એક દેશ ઉસકા રુક્ષ હોતા હૈ એસા યહ ૧૧વાં ભંગ હૈ અથવા- 'દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણ: દેશા: સ્નિગ્ધા: દેશા: રુક્ષા:' અનેક દેશ ઉસકે શીત હો સકતે હૈ એકદેશ ઉસકા ઉષ્ણ હો સકતા હૈ અનેક દેશ ઉસકે સ્નિગ્ધ હો સકતે હૈ ઓર અનેક દેશ ઉસકે રુક્ષ હો સકતે હૈ એસા યહ ૧૨વાં ભંગ હૈ અથવા- 'દેશા: શીતા: દેશા ઉષ્ણા: દેશ:

એકદેશ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા એકદેશ સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા તેના એકદેશ રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ નવમો ભંગ છે. ૬ અથવા 'દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણ: દેશ: સ્નિગ્ધ: દેશા: રુક્ષા: ૧૦' તેના અનેક દેશો ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે. તેના એકદેશ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. તેના એકદેશ સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા તેના અનેક દેશો રુક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. એ રીતે આ ૧૦ દસમો ભંગ છે. ૧૦ અથવા 'દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણ: દેશા: સ્નિગ્ધા: દેશો રુક્ષ: ૧૧' તેના અનેક દેશો ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે. તેના એકદેશ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા હોય છે. તથા એકદેશ રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ અગિયારમો ભંગ છે. ૧૧ અથવા- 'દેશા: શીતા: દેશ: ઉષ્ણ: દેશા: સ્નિગ્ધા: દેશા: રુક્ષા: ૧૨' તેના અનેક દેશો ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે. તેના એક દેશ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. તેના અનેક દેશો સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળા હોય છે. તથા તેના અનેક દેશો રુક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. આ ૧૨ બારમો ભંગ છે. અથવા 'દેશા: શીતા: દેશા: ઉષ્ણા: દેશ: સ્નિગ્ધ: દેશો

દેશા રુક્ષા इति चतुर्दशः १४, देशाः शीताः देशा उष्णा देशाः स्निग्धाः देशो रूक्ष इति पञ्चदशः १५, देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षा इति षोडश १६ इति, एते सर्वे मिलित्वा द्विकसंयोगिनो भङ्गाश्चत्वारः ४, त्रिकसंयोगिनो

स्निग्धः देशો રૂક્ષા.' અનેક દેશ ઉસકે શીત હોતે હૈં અનેક દેશ ઉસકે ઉષ્ણ હોતે હૈં એક દેશ સ્નિગ્ધ ઓર એક દેશ રૂક્ષ હોતા હૈં એસા યહ તેરહવાં ભંગ હૈ અથવા—'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ.' અનેક દેશ ઉસકે શીત અનેક દેશ ઉષ્ણ એક દેશ સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશ ઉસકે રૂક્ષ હો સકતે હૈં એસા યહ ૧૪વાં ભંગ હૈ અથવા—'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રૂક્ષાઃ' ઉસકે અનેક દેશ શીત હો સકતે હૈં અનેક દેશ ઉષ્ણ હો સકતે હૈં અનેક દેશ સ્નિગ્ધ હો સકતે હૈં ઓર એકદેશ ઉસકા રૂક્ષ હો સકતા હૈં એસા યહ ૧૫ વાં ભંગ હૈ અથવા—'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ.' અનેક દેશ ઉસકે શીત અનેક દેશ ઉસકે ઉષ્ણ અનેક દેશ ઉસકે સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશ ઉસકે રૂક્ષ હો સકતે હૈં એસા યહ સોલહવાં ભંગ હૈ । યે સબ મિલાકર ૨૬ ભંગ હો જાતે હૈં—

રૂક્ષાઃ' તેના અનેક દેશો ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે. તેના અનેક દેશો ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે. એક દેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા એકદેશ રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ૧૩ તેરમો ભંગ છે. અથવા—'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ' તેના અનેક દેશો ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે. અનેક દેશો ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે. એક દેશ સ્નિગ્ધ—ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા તેના અનેક દેશો રૂક્ષ સ્પર્શવાળા હોઈ શકે છે. આ ૧૪ ચૌદમો ભંગ છે. અથવા 'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રૂક્ષાઃ' તેના અનેક દેશો ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે. અનેક દેશો ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે. અનેક દેશો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા હોય છે. તથા તેના એકદેશ રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ ૧૫ પંદરમાં ભંગ છે. અથવા—'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ' તેના અનેક દેશો ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે. અનેક દેશો ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે તથા અનેક દેશો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા હોય છે તથા અનેક દેશો રૂક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે એ રીતે આ સોળમો ભંગ થાય છે. ૧૬ એ રીતે પાંચ પ્રદેશી સ્કંધના બધા મળીને આ ૨૬ છત્રીસ ભંગો થાય છે. જેમ કે—એના સંયોગથી ૪ ચાર ભંગો ત્રણ

भङ्गाः षोडश १६, चतुःसंयोगिनोऽपि भङ्गाः षोडश, तदेवं षट्त्रिंशद्भङ्गाः ३६, स्पर्शविषये षष्ठप्रदेशिकस्कन्धस्य भवन्तीति षष्ठप्रदेशिकस्कन्धप्रकरणम् ॥सू० ३॥

षष्ठप्रदेशिकस्कन्धस्य वर्णगन्धरसस्पर्शान् विभागशो दर्शयित्वा षट्प्रदेशिक स्कन्धस्य वर्णगन्धरसस्पर्शान् दर्शयितुं मन्त्रयन्नाह—‘छप्पएसिए णं’ इत्यादि,

मूलम्—छप्पएसिए णं भन्ते ! खंधे कइवन्ने कइगंधे कइ-
रसे कइफासे पन्नत्ते ? एवं जहा पंचपएसिए जाव सिय
चउफासे पन्नत्ते । जइ एगवन्ने दुवन्ना जहा पंचपएसियस्स ।
जइ तिवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य, एवं जहेव पंच-
पएसियस्स सत्त भंगा जाव सिय कालगा य नीलगा य लोहियए
य ७, सिय कालगा य नीलगा य लोहियगा य ८, एए अट्टु भंगा ।
एवमेए दसतियासंजोगा, एक्केक्कए संजोगे अट्टु भंगा एवं
सव्वे वि तियगसंजोगे असीति भंगा । जइ चउवन्ने सिय कालए
य नीलए य लोहियए य हालिदए य १, सिय कालए य नीलए
य लोहियए य हालिदगा य २, सिय कालए य नीलए य लोहिय-
गाय हालिदए य ३, सिय कालए य नीलए य लोहियगा य
हालिदगा य ४; सिय कालए य नीलगा य लोहियए य हालिदए
य ५, सिय कालए य नीलगा य लोहियए य हालिदगा य ६,
सिय कालए य नीलगा य लोहियगा य हालिदए य ७, सिय
कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदए य ८, सिय कालगा

‘द्विकसंयोगी ४, त्रिकसंयोगी १६ और चतुःसंयोगी भी १६ ये सब
३६ भंग स्पर्श के विषय में पंच प्रदेशिक स्कन्ध के होते हैं ॥सू० ३॥

संयोगी १६ सोण भंगा तथा चार संयोगी १६ सोण भंगा ये रीते आ
उ६ भंगा थाय छे ॥सूत्र ३॥

य नीलए य लोहियए य हालिदगा य९, सिय कालगा य
नीलए य लोहियगा य हालिदए य १०, सिय कालगा
य नीलगा य लोहियए य हालिदए य११, एए एकारस भंगा
एवमेव पंच चउक्का संजोगा कायव्वा एक्केकसंजोए एकारस
भंगा सव्वे ते चउक्कसंजोएणं पणपन्नं भंगा । जइ पंचवन्ने
सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य१
सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किगा य२,
सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगा य सुक्किल्लए य३,
सिय कालए य नीलए य लोहियगा य हालिदए य सुक्किल्लए य४,
सिय कालए य नीलगा य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य५
सिय कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य६,
एवमेए छ भंगा भाणियव्वा, एवमेते सव्वे वि एक्कगदुयगतियग-
चउक्कगपंचगसंजोगेसु छासीयं भंगसयं भवइ । गंधा जहा पंच
पएसियस्स रसा जहा एयस्सेव वन्ता, फासा जहा चउप्प-
एसियस्स ॥सू० ४॥

छाया—पद्मदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः कतिवर्णः कतिगन्धः कतिरसः
कतिस्पर्शः प्रज्ञप्तः ? एवं यथा पञ्चपदेशिकः यावत् स्यात् चतुःस्पर्शः प्रज्ञप्तः । यदि
एकवर्णः, द्विवर्णः यथा पञ्चपदेशिकस्य यदि त्रिवर्णः स्यात् कृष्णश्च
नीलश्च लोहितश्च एवं यथैव पञ्चपदेशिकस्य सप्तभङ्गा यावत् स्यात् कृष्णाश्च
नीलाश्च लोहिताश्च० स्यात् कृष्णाश्च नीलाश्च लोहिताश्च । एते अष्ट भङ्गाः ।
एवमेते दश त्रिकसंयोगाः, एकैकसंयोगे अष्टौ भङ्गाः, एवं सर्वेऽपि त्रिकसंयोगे
अशीतिर्भङ्गाः । यदि चतुर्वर्णः स्यात् कृष्णश्च नीलश्च लोहितश्च पीतश्च१, स्यात्
कृष्णश्च नीलश्च लोहितश्च पीताश्च२, स्यात् कृष्णश्च नीलश्च लोहिताश्च पीतश्च३
स्यात् कृष्णश्च नीलश्च लोहिताश्च पीताश्च४, स्यात् कृष्णश्च नीलाश्च लोहि-
तश्च पीतश्च५, स्यात् कृष्णश्च नीलाश्च लोहितश्च पीताश्च६, स्यात् कृष्णश्च

નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ પીતશ્ચ ૭, સ્યાત્ કૃષ્ણાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ ૮, સ્યાત્ કૃષ્ણાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ ૯, સ્યાત્ કૃષ્ણાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ પીતશ્ચ ૧૦, સ્યાત્ કૃષ્ણાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ ૧૧, એતે એકાદશ મજ્ઞાઃ, સર્વે તે ચતુષ્કસંયોગેન પશ્ચ પશ્ચાશ્ચ મજ્ઞાઃ ૫૫। યદિ પશ્ચવર્ણઃ સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧, સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૨, સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩, સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ ૪, સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ ૫, સ્યાત્ કૃષ્ણાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ ૬, એવમેતે પદ્મ મજ્ઞા મણિતવ્યાઃ, એવમેતે સર્વેઽપિ એકદ્વિકચિક્વચતુષ્કપશ્ચકસંયોગેષુ પડશીત્યધિકં મજ્ઞ શતં ભવતિ। ગન્ધા ચથા પશ્ચપ્રદેશિકસ્ય, રસા ચથા એતસ્યૈવ વર્ણાઃ, સ્પર્શા ચથા ચતુઃપ્રદેશિકસ્ય ॥સૂ૦ ૪૮॥

ટીકા:—‘છપ્પણ્ણિણં મંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને કહ્ગંધે કહ્રસે કહ્ફાસે પન્નત્તે ?’ પટ્ટ પ્રદેશિકઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! સ્કન્ધઃ કતિવર્ણઃ, પટ્ટ પ્રદેશાઃ—પટ્ટ પરમાણવઃ અવયવતયા વિઘન્તે યસ્ય સ્કન્ધસ્યાવયવિનઃ સ પટ્ટપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ કતિવર્ણઃ

‘છપ્પણ્ણિણં મંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને કહ્ગંધે કહ્રસે કહ્ફાસે પન્નત્તે ?’ સૂ૦ ॥૪૮॥

ટીકાર્થ—સૂત્રકાર ને પશ્ચપ્રદેશિકસ્કન્ધ કે વર્ણ ગન્ધ રસ ઓર સ્પર્શોં કા ઉસમેં વિભાગશઃ વર્ણન ક્રિયા અવ લે હન્હીં વર્ણ ગન્ધ રસ ઓર સ્પર્શોં કો પટ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં વિભાગશઃ પ્રકટ કરને કે લિણ ‘છપ્પણ્ણિણં મંતે !’ કહ્ત્યાદિ સૂત્ર કા વર્ણન કરતે હૈં—હસમેં ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે ણેસા પૂછા હૈં—‘છપ્પણ્ણિણં મંતે ! કહ્વન્ને કહ્ગંધે કહ્રસે કહ્ફાસે પન્નત્તે’ હે મદન્ત ! છ પરમાણુ અવયવ રૂપ સે જિસ સ્કન્ધરૂપ અવયવી કો હોતે હૈં—અર્થાત્ જો સ્કન્ધરૂપ-

પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શોના સંબંધી ક્રમથી કથન કર્યું હોવે વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શોને છ પ્રદેશ સ્કંધમાં ક્રમથી બતાવવા સૂત્ર કહે છે. ‘છપ્પણ્ણિણં મંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને કહ્ગંધે કહ્રસે કહ્ફાસે પન્નત્તે ?’ ઇત્યાદિ—

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામી પ્રશ્નને પૂછે છે કે—‘છપ્પણ્ણિણં મંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને કહ્ગંધે કહ્રસે કહ્ફાસે પન્નત્તે ?’ હે ભગવન્ સ્કંધ રૂપ જે અવયવી પરમાણુ રૂપ છ અવયવ રૂપથી હોય છે, અર્થાત્ જે સ્કંધ રૂપ અવયવી છ પરમાણુના સંયોજથી થયેલ હોય છે. એવો તે છ પ્રદેશવાળો સ્કંધ કહેલા

કતિગન્ધઃ કતિસઃ કતિસ્પર્શઃ પ્રજ્ઞસઃ, પદ્મપ્રદેશિકસ્કન્ધે કિયન્તો વર્ણગન્ધરસ-
સ્પર્શા વિચિન્તે ? इति प्रश्नः, उत्तरमाह—‘एवं जहा’ इत्यादि, ‘एवं जहा पंच-
पणसिण जाव चउफासे पणन्ते’ एवं यथा पञ्चપ્રદેશિકો યાવત્ ચતુઃસ્પર્શઃ પ્રજ્ઞસઃ,
પદ્મપ્રદેશિકાસિદેશકેવ વિદ્યન્ત્ આહ—‘જહ એમન્ને’ इति, यदि पद्मपदे-
शिकः स्कन्धः एकवर्णः—एकवर्णवात् तदा—‘एगवजइवचा जहा पंचपणसियसस’ एकवर्ण-
द्विवर्णौ यथा पञ्चपदे-
शिकस्य, येन प्रकारेण पञ्चपदे-
शिकस्कन्धस्य एकवर्णद्विवर्ण-
वरं कथितं तथैव पद्मपदे-
शिकस्कन्धस्यापि एकवर्णवरं
वर्णद्वयवत्त्वं च वक्तव्यम्,
तथाहि—‘मिय कालए य मिय नीलए य सिय लोहियए य सिय हालिदए य सिय

અવચવી છ પરમાણુ નોં કે સંયોગ સે જન્ય હોતા હૈ એસા વહ પદ્મપ્રદે-
શિક સ્કન્ધ કિતને વર્ણોં ચાલા કિતને ગંધોં ચાલા કિતને રસોં ચાલ
ઔર કિતને સ્પર્શોં ચાલા હોતા હૈ ? અર્થાત્ પદ્મપ્રદેશિક સ્કન્ધ સે
કિતને વર્ણ ગન્ધ રસ ઔર સ્પર્શ હોતે હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—
‘એવં જહા પંચપણસિણ જાવ સિય ચઉફાસે પનન્તે’ હે જૌતમ ! જિસ
પ્રકાર સે પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ યાવત્ ચાર સ્પર્શવાલા કહા ગયા હૈ
ઉસી પ્રકાર સે યહ પદ્મપ્રદેશિક સ્કન્ધ ઓ યાવત્ ચાર સ્પર્શ વાલા
કહા ગયા હૈ । ઇસી વિષય કો અવ વિસ્તારપૂર્વક સમજાને કે લિયે
‘જહ એમન્ને’ इत्यादि सूत्रपाठ कहां जाता है—इसमें वह समझाया
गया है—यदि वह पद्मपदे-
शिक स्कन्ध एकवर्ण वाला या दो दो वर्णों
वाला होता है तो उनके वर्णों की शैली जैसे पंचपदे-
शिक स्कन्ध के
प्रकरण में कही गई है वैसी ही वह यहां पद्मपदे-
शिक स्कन्ध के सम्बन्ध
में भी जान लेनी चाहिये या कह लेनी चाहिये । खुलासा इस विषय

વર્ણોવાળો કેટલા ગંધોવાળો કેટલા રસોવાળો અને કેટલા સ્પર્શોવાળો
હોય છે ? અર્થાત્ છ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં કેટલા વર્ણો, કેટલા ગંધ, કેટલા
રસો અને કેટલા સ્પર્શો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—
‘એવં જહા પંચપણસિણ જાવ ચઉફાસે પણન્તે’ હે જૌતમ એ રીતે પાંચ
પ્રદેશિક સ્કન્ધ યાવત્ ચાર સ્પર્શોવાળો રહ્યો છે તેજ રીતે આ છ પ્રદેશવાળો
સ્કન્ધ પણ યાવત્ ચાર સ્પર્શોવાળો રહ્યો છે. આજ વિષયને હવે સૂત્રકાર
વિસ્તારપૂર્વક સમજાવણા ‘જહ એમન્ને’ इत्यादि सूत्रपाठ કહે છે. આ સૂત્રથી
એ સમજાવ્યું છે કે—એ તે છ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એક વર્ણોવાળો અથવા
બે વર્ણોવાળો હોય તે તે પાંચ પ્રદેશી સ્કન્ધનું એ રીતે એક અને બે વર્ણોના
સંબંધનું વર્ણન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણે આ છ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધનું વર્ણન પણ

સુક્લિલ્લય' સ્પાત્ કાલઃ સ્યાત્ નીલઃ સ્વાર્ લોહિતઃ સ્વાત્ હારિદ્રઃ સ્વાત્ શુક્લઈતિ એકવર્ણવિષયકા મજ્ઞાઃ । યદિ દ્વિવર્ણસ્તદા 'સિય કાલય ય નીલય ય ૧, સિય કાલય ય નીલગા ય ૨, સિય કાલગા ય નીલય ય ૩, સિય કાલગા ય નીલગા ય ૪' સ્પાત્ કાલથ નીલ ત્યેકઃ, સ્પાત્ કાલથ નીલાથ ઇતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્પાત્ કાલાથ નીલથેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્પાત્ કાલાથ નીલાથેતિ ચતુર્થઃ ૪ । સિય

મેં એસા હૈ—'જહ્ એગવન્ને સિય કાલય ય સિય નીલય ય સિય લોહિ-
યય ય સિય હાલિદય ય સિય સુક્લિલ્લય ય' યદિ વહ્ પદ્મપ્રદેશિક
સ્કન્ધ એકવર્ણ વાલા હૈ તો વહ્ યા તો કદાચિત્ કાલેવર્ણ વાલા હો
સકતા હૈ યા કદાચિત્ નીલે વર્ણ વાલા હો સકતા હૈ યા કદાચિત્
લોહિત વર્ણ વાલા હો સકતા હૈ યા કદાચિત્ પીનવર્ણ વાલા હો સકતા
હૈ યા કદાચિત્ શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર સે યે ૫ ભંગ
એકવર્ણ કો લેકર હો સકતે હૈ । યદિ વહ્ પદ્મ પ્રદેશિક સ્કન્ધ દો વર્ણો
વાલા હો તો—'સિય કાલય ય નીલય ય ૧ સિય કાલય ય નીલગા ય ૨
સિય કાલગા ય નીલય ય ૩ સિય કાલગા ય નીલગા ય ૪' હસ પ્રકાર
સે વહાં યે ૪ ભંગ હોતે હૈ । કદાચિત્ વહ્ કાલેવર્ણ વાલા ઓર નીલે
વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૧ અથવા—એક પ્રદેશ ઉસકા કૃષ્ણવર્ણ વાલા
ઓર અનેક પ્રદેશ ઉસકે નીલે વર્ણવાલે હો સકતે હૈ ૨, અથવા—અનેક
પ્રદેશ ઉસકે કૃષ્ણવર્ણ વાલે ઓર એક પ્રદેશ ઉસકા નીલે વર્ણ વાલા
હો સકતા હૈ ૩, અથવા અનેક પ્રદેશ ઉસકે કાલેવર્ણ વાલે ઓર અનેક
પ્રદેશ ઉસકે નીલેવર્ણ વાલે હો સકતે હૈ ૪, હસ પ્રકાર સે યે ૪ ભંગ

સમજવું તેવું વર્ણન પ્રકાર આ પ્રમાણે છે.—'જહ્ એગવન્ને સિય કાલય ય સિય
નીલય ય સિય લોહિયય ય સિય હાલિદય ય સિય સુક્લિલ્લય ય' એ તે ૭
પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એક વર્ણવાળો હોય તો કોઈવાર કાળા વર્ણવાળો હોય છે,
અથવા કોઈવાર નીલ વર્ણવાળો હોય છે, અથવા કોઈવાર લાલવર્ણવાળો હોય
છે, કોઈવાર પીળાવર્ણવાળો હોય છે અથવા કોઈવાર સફેદવર્ણવાળો હોય છે.
એ તે ૭ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એ વર્ણવાળો હોય તો 'સિય કાલય ય નીલય
ય ૧' કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે અને નીલવર્ણવાળો પણ હોય છે. ૧
સિય કાલય ય નીલગા ય ૨' અથવા તેના એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો હોય
છે, અને અનેક પ્રદેશો નીલવર્ણવાળા હોય છે. ૨ અથવા 'સિય કાલગા ય
નીલય ય ૩' તેના અનેક પ્રદેશો કાળાવર્ણવાળા હોય છે એક પ્રદેશ
નીલવર્ણવાળો હોય છે. ૩ 'સિય કાલગા ય નીલગા ય ૪' અથવા તેના અનેક
પ્રદેશો કાળાવર્ણવાળા હોય છે, અને અનેક પ્રદેશો નીલવર્ણવાળા હોય છે.

કાલૈ ય લોહિયૈ ય' સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ, અત્રાપિ ચત્વારઃ કાલે લોહિતે
 એકત્વાભ્યાં પ્રથમઃ ૧, કાલે એકત્વં લોહિતે વહુત્વમિતિ દ્વિતીયઃ ૨, કાલે વહુત્વં
 લોહિતે એકત્વમિતિ તૃતીયઃ ૩, કાલે લોહિતે ચ વહુત્વમિતિ ચતુર્થઃ ૪। 'સિય

કૃષ્ણા ઓર નીલવર્ણા કે એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર હુણ હૈ । હસી
 પ્રકાર સે કૃષ્ણા ઓર લાલવર્ણા કે એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર ચાર
 ભંગ હોતે હૈ હનમેં 'સિય કાલૈ ય લોહિયૈ ય' એસા યહ મૂલભંગ હૈ—
 હસકે ચાર ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—'સિય કાલૈ ય લોહિયૈ ય ૧ સિય
 કાલૈ ય લોહિયગા ય ૨, સિય કાલગા ય લોહિયૈ ય ૩, સિય કાલગા
 ય લોહિયગા ય ૪' હનમેં પ્રથમ ભંગ કૃષ્ણા ઓર લોહિત (લાલ) મેં
 પ્રથમા કે એકવચન કો લેકર હુઆ હૈ ૧, દ્વિતીય ભંગ કાલ મેં એકત્વ
 કો ઓર લોહિત મેં વહુવચન કો કરકે હુઆ હૈ ૨, તૃતીય ભંગ કાલ મેં
 વહુત્વ કો ઓર લોહિત મેં એકત્વ કરકે હુઆ હૈ ૩, ચતુર્થ ભંગ દોનોં પદોં
 મેં કાલ ઓર લોહિત મેં વહુત્વ કરકે હુઆ હૈ ૪, હસી પ્રકાર સે 'સિય
 કાલૈ ય હાલિદૈ ય' એસા જો મૂલભંગ હૈ ઉસકે ભી ચાર ભંગ હોતે
 હૈ જો હસ પ્રકાર સે હૈ—'સિય કાલૈ ય હાલિદૈ ય ૧, સિય કાલૈ

આ રીતે આ ચાર ભંગો કાળાવર્ણ, અને નીલવર્ણના એકપણા અને
 અનેકપણાથી થાય છે. એજ રીતે કાળાવર્ણ અને લાલવર્ણના એકવ
 અને અનેકપણાથી ચાર ભંગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'સિય કાલૈ ય
 લોહિયૈ ય ૧' કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે અને કોઈવાર લાલવર્ણવાળો
 પણ હોય છે. આ પહેલા ભંગમાં કાળાવર્ણ, અને લાલવર્ણમાં
 એકવચનથી કહેલ છે ૧. 'સિય કાલૈ ય લોહિયગા ય ૨' અથવા
 તેના એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો હોય છે અને તેના અનેક પ્રદેશો લાલવર્ણ-
 વાળા હોય છે. આ બીજા ભંગમાં કાળાવર્ણમાં એકપણાને લઈને એકવચન
 અને લાલવર્ણમાં બહુત્વને લઈ બહુવચનથી કહેલ છે. આ રીતે આ
 બીજો ભંગ છે ૨. 'સિય કાલગા ય લોહિયૈ ય ૩' તેના અનેક પ્રદેશો
 કાળાવર્ણવાળા હોય છે અને એક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળો હોય છે. આ ત્રીજો
 ભંગ કાળાવર્ણમાં બહુપણાને લઈ બહુવચન અને લાલવર્ણમાં એકવચનથી
 થયો છે. ૩. 'સિય કાલગા ય લોહિયગા ય ૪' તેના અનેક પ્રદેશો કાળાવર્ણવાળા
 હોય છે અને અનેક પ્રદેશો લાલવર્ણવાળા હોય છે. ચોથા ભંગમાં બંને
 પદોમાં એટલે કે કાળા અને લાલ બન્નેના બહુત્વથી બહુવચનનો પ્રયોગ
 થયો છે. આજ રીતે કાળા અને પીળા વર્ણના એકપણા અને અનેક પણાથી
 પણ ચાર ભંગો થાય છે. જે આ રીતે છે.—'સિય કાલૈ ય હાલિદૈ ય' કોઈવાર

ચ હાલિદ્ગા ય ૨, સિય કાલગા ય હાલિદ્ગ ય ૩, સિય કાલગા ય હાલિદ્ગા ય ૪ । હન અંગો મેં મી પ્રથમ અંગ કૃષ્ણ ઓર પીતલવર્ણ કે એકત્વ મેં હુઆ હૈ૧, દ્વિતીય અંગ કૃષ્ણવર્ણ કે એકત્વ મેં ઓર પીતલવર્ણ કે બહુત્વ મેં હુઆ હૈ૨, તૃતીય અંગ કૃષ્ણવર્ણ કે બહુત્વ મેં ઓર પીતલ કે એકત્વ મેં હુઆ હૈ૩, તથા ચતુર્થ અંગ દોનો પદોં કે બહુત્વ મેં હુઆ હૈ૪, હસી પ્રકાર સે કૃષ્ણવર્ણ કે સાથ શુક્લવર્ણ કા યોગ કર ૪ અંગ હોતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘સિય કાલ ય સુક્લિલ ય ૧, સિય કાલ ય સુક્લિલ ય ૨, સિય કાલગા ય સુક્લિલ ય ૩, સિય કાલગા ય સુક્લિલ ય ૪’ હનમેં મી પૂર્વોક્ત રૂપ સે કૃષ્ણ ઓર શુક્લ હન પદોં મેં એકતા ઓર અનેકતા હોકર યે ૪ અંગ બનેં હૈં એલા સમજના વાહિયે હસ પ્રકાર સે યે સ્વ અંગ કૃષ્ણપદ કી પ્રધાનતા મેં ઓર રોપ

તે કાળા વર્ણવાળા હોય છે અને કોઈ વાર પીળા વર્ણવાળો હોય છે. આ પહેલો ભાગ કાળાવર્ણ અને પીળાવર્ણના એકત્વથી થયો છે. ૧ ‘સિય કાલ ય હાલિદ્ગા ય ૨’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ બીજો ભાગ કાળાવર્ણના એકપણથી અને પીળાવર્ણના અનેકપણથી થયો છે. ૨ ‘સિય કાલગા ય હાલિદ્ગ ય ૩’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. ત્રીજો ભાગ કાળાવર્ણના બહુપણમાં અને પીળાવર્ણના એકપણથી થયો છે. ‘સિય કાલગા ય હાલિદ્ગા ય ૪’ અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. ચોથા ભાગમાં બંને પદ બહુવચનથી કહેલ છે. ૪ એજ રીતે કાળાવર્ણ સાથે સંદેહ વર્ણના યોગ કરીને ૪ ચાર ભાગો થાય છે જે આ રીતે છે-‘સિય કાલ ય સુક્લિલ ય ૧’ કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે અને કોઈ વાર સંદેહ વર્ણવાળો હોય છે ૧ ‘સિય કાલ ય સુક્લિલ ય ૨’ કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશમાં સંદેહવર્ણવાળો હોય છે. ૨ ‘સિય કાલગા ય સુક્લિલ ય ૩’ કોઈ વાર તે અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં સંદેહ વર્ણવાળો હોય છે ૩ ‘સિય કાલગા ય સુક્લિલ ય ૪’ અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં સંદેહ વર્ણવાળો હોય છે. આમાં પણ પૂર્વોક્ત રૂપથી કાળા અને સંદેહવર્ણના એકપણ અને અનેક પણથી આ ૪ ચાર ભાગ બને છે. તેમ સમજવું. આ રીતે આ તમામ ભાગો કૃષ્ણ પદની પ્રધાનતા અને પાકીના પદોની અપ્ર-

કાલે ય લોહિયે ય' સ્યાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ, અત્રાપિ ચત્વારઃ કાલે લોહિતે
 એકત્વાભ્યાં પ્રથમઃ ૧, કાલે એકત્વં લોહિતે बहुत्वमिति द्वितीयः ૨, કાલે बहुત્વં
 લોહિતે એકત્વમिति तृतीयः ૩, કાલે લોહિતે ચ बहुत्वमिति चतुर्थः ૪। 'સિય

કૃષ્ણ ઓર નીલવર્ણ કે એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર હુએ હૈં । इसी
 प्रकार से कृष्ण और लालवर्ण के एकत्व और अनेकत्व को लेकर चार
 भंग होते हैं इनमें 'सिंय काले य लोहिये य' ऐसा यह मूलभंग है—
 इसके चार भंग इस प्रकार से हैं—'सिंय काले य लोहिये य १ सिंय
 काले य लोहियगा य २, सिंय कालगा य लोहिये य ३, सिंय कालगा
 य लोहियगा य ४' इनमें प्रथम भंग कृष्ण और लोहित (लाल) में
 प्रथमा के एकवचन को लेकर हुआ है १, द्वितीय भंग काल में एकत्व
 को और लोहित में बहुवचन को करके हुआ है २, तृतीय भंग काल में
 बहुत्व को और लोहित में एकत्व करके हुआ है ३, चतुर्थ भंग दोनों पदों
 में काल और लोहित में बहुत्व करके हुआ है ४, इसी प्रकार से 'सिंय
 काले य हालिदये य' ऐसा जो मूलभंग है उसके भी चार भंग होते
 हैं जो इस प्रकार से हैं—'सिंय काले य हालिदये य १, सिंय काले

આ રીતે આ ચાર ભંગો કાળાવર્ણ, અને નીલવર્ણના એકપણા અને
 અનેકપણાથી થાય છે. એજ રીતે કાળાવર્ણ અને લાલવર્ણના એકત્વ
 અને અનેકપણાથી ચાર ભંગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'સિંય કાલે ય
 લોહિયે ય ૧' કાંઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે અને કાંઈવાર લાલવર્ણવાળો
 પણ હોય છે. આ પહેલા ભંગમાં કાળાવર્ણ, અને લાલવર્ણમાં
 એકવચનથી કહેલ છે ૧. 'સિંય કાલે ય લોહિયગા ય ૨' અથવા
 તેના એક પ્રદેશ કાળાવર્ણવાળો હોય છે અને તેના અનેક પ્રદેશો લાલવર્ણ-
 વાળા હોય છે. આ બીજા ભંગમાં કાળાવર્ણમાં એકપણાને લઈને એકવચન
 અને લાલવર્ણમાં બહુવચને લઈ બહુવચનથી કહેલ છે. આ રીતે આ
 બીજો ભંગ છે ૨. 'સિંય કાલગા ય લોહિયે ય ૩' તેના અનેક પ્રદેશો
 કાળાવર્ણવાળા હોય છે અને એક પ્રદેશ લાલવર્ણવાળો હોય છે. આ ત્રીજો
 ભંગ કાળાવર્ણમાં બહુપણાને લઈ બહુવચન અને લાલવર્ણમાં એકવચનથી
 થયો છે. ૩. 'સિંય કાલગા ય લોહિયગા ય ૪' તેના અનેક પ્રદેશો કાળાવર્ણવાળા
 હોય છે અને અનેક પ્રદેશો લાલવર્ણવાળા હોય છે. ચોથા ભંગમાં બંને
 પદોમાં એટલે કે કાળા અને લાલ બન્નેના બહુત્વથી બહુવચનનો પ્રયોગ
 થયો છે. આજ રીતે કાળા અને પીળા વર્ણના એકપણા અને અનેક પણાથી
 પણ ચાર ભંગો થાય છે. જે આ રીતે છે.—'સિંય કાલે ય હાલિદયે ય' કાંઈવાર

ચ હાલિદ્ગા ય ૨, સિય કાલગા ય હાલિદ્ગ ય ૩, સિય કાલગા ય હાલિદ્ગા ય ૪ । હન અંગો મેં મી પ્રથમ અંગ કૃષ્ણ ઓર પીતલવર્ણ કે એકત્વ મેં હુઆ હૈ૧, દ્વિતીય અંગ કૃષ્ણવર્ણ કે એકત્વ મેં ઓર પીતલવર્ણ કે બહુત્વ મેં હુઆ હૈ૨, તૃતીય અંગ કૃષ્ણવર્ણ કે બહુત્વ મેં ઓર પીતલ કે એકત્વ મેં હુઆ હૈ૩, તથા ચતુર્થ અંગ દોનોં પદોં કે બહુત્વ મેં હુઆ હૈ૪, હસી પ્રકાર સે કૃષ્ણવર્ણ કે સાથ શુક્લવર્ણ કા યોગ કર ૪ અંગ હોતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં—‘સિય કાલગ ય સુક્કિલ્લગ ય ૧, સિય કાલગ ય સુક્કિલગા ય ૨, સિય કાલગા ય સુક્કિલ્લગ ય ૩, સિય કાલગા ય સુક્કિલ્લગા ય ૪’ હનમેં મી પૂર્વોક્ત રૂપ સે કૃષ્ણ ઓર શુક્લ હન પદોં મેં એકતા ઓર અનેકતા હોકર યે ૪ અંગ બનેં હૈં એસા સમજના જ્ઞાહિયે હસ પ્રકાર સે યે સબ અંગ કૃષ્ણપદ કી પ્રધાનતા મેં ઓર શેષ

તે કાળા વર્ણુવાળા હોય છે અને કોઈ વાર પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. આ પહેલો ભાગ કાળાવર્ણુ અને પીળાવર્ણુના એકત્વથી થયો છે. ૧ ‘સિય કાલગ ય હાલિદ્ગા ય ૨’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. આ બીજો ભાગ કાળાવર્ણુના એકપણથી અને પીળાવર્ણુના અનેકપણથી થયો છે. ૨ ‘સિય કાલગા ય હાલિદ્ગ ય ૩’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. ત્રીજો ભાગ કાળાવર્ણુના બહુપણમાં અને પીળાવર્ણુના એકપણથી થયો છે. ‘સિય કાલગા ય હાલિદ્ગા ય ૪’ અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. ચોથા ભાગમાં બંને પદ બહુવચનથી કહેલ છે. ૪ એજ રીતે કાળાવર્ણુ સાથે સફેદ વર્ણુના યોગ કરીને ૪ ચાર ભાગો થાય છે જે આ રીતે છે—‘સિય કાલગ ય સુક્કિલ્લગ ય ૧’ કોઈવાર તે કાળાવર્ણુવાળો હોય છે અને કોઈ વાર સફેદ વર્ણુવાળો હોય છે ૧ ‘સિય કાલગ ય સુક્કિલ્લગા ય ૨’ કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણુવાળો હોય છે. ૨ ‘સિય કાલગા ય સુક્કિલ્લગ ય ૩’ કોઈ વાર તે અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણુવાળો હોય છે ૩ ‘સિય કાલગા ય સુક્કિલ્લગા ય ૪’ અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણુવાળો હોય છે. આમાં પણ પૂર્વોક્ત રૂપથી કાળા અને સફેદવર્ણુના એકપણા અને અનેક પણથી આ ૪ ચાર ભાગ બને છે. તેમ સમજવું. આ રીતે આ તમામ ભાગો કૃષ્ણ પદની પ્રધાનતા અને બાકીના પદોની અપ્ર-

કાલપ ય હાલિદપ ય૪, સિય કાલપ ય મુક્કિલપ ય૪, સિય નીલપ ય લોહિપ ય૪, સિય નીલપ ય હાલિદપ ય૪, સિય નીલપ ય મુક્કિલપ ય૪, સિય લોહિ-
પદોં કે અધ્યાનતા મેં કુપ હેં એસા જાનનાં ચાહિયે. અવ નીલપદ કી
પ્રધાનતા કરકે ઓર નીચે કે પદોં કો રસકે સાથ યોજિત કરકે જો
અંગ બનતે હેં વે હસ પ્રકાર સે હેં—‘સિય નીલપ ય લોહિપ ય ૪’ હસ
મૂલઅંગ મેં બી ચાર અંગ બનતે હેં જો હસ પ્રકાર સે હેં—‘સિય નીલપ
ય લોહિપ ય ૧, સિય નીલપ ય લોહિપગા ય ૨, સિય નીલગા ય લોહિ-
પ ૩, સિય નીલગા ય લોહિપગા ય ૪’ યે ૪ અંગ નીલ ઓર લોહિત
પદ કી અવતા ઓર અનેકતા મેં વને હેં એસા સમજનાં ચાહિયે. પ્રથમ
અંગ મેં દોનોં પદોં મેં એકત્વ હેં ૧, દ્વિતીય અંગ મેં પ્રથમ પદ મેં એકત્વ ઓર
દ્વિતીય પદ મેં અનેકત્વ ૨, હે તૃતીય અંગ મેં પ્રથમ પદ મેં અનેકત્વ ઓર
દ્વિતીય પદ મેં એકત્વ હેં ૩, ચતુર્થ અંગ મેં દોનોં પદોં મેં અનેકત્વ હેં ૪,
લોહિત પદ કો છોડ કર નીલપદ કે સાથ પીતવર્ણ કો જોડ કર જો ચાર
અંગ બનતે હેં વે હસ પ્રકાર સે હેં—‘સિય નીલપ ય હાલિદપ ય ૧, સિય
નીલપ ય હાલિદગા ય ૨, સિય નીલગા ય હાલિદપ ય ૩, સિય નીલગા
ય હાલિદગા ય ૪’ યે ચાર અંગ બી નીલ ઓર પીતવર્ણ કે એકત્વ
ઓર અનેકત્વ કો લેકર હુપ હેં હસી તરહ સે નીલપદ કે સાથ મુક્કિ-
લવર્ણ કો યોજિત કરકે જો ચાર અંગ બનતે હેં વે હસ પ્રકાર સે હેં—

ધાનતાથી થયા છે. તેમ સમજવું. હવે નીલ પદની પ્રધાનતા રાખીને તથા
બાકી ના પદોને તેની સાથે થોળને જે લાગે અને છે. તે આ પ્રમાણે છે—
‘સિય નીલપ ય લોહિપ ય ૧’ સિય નીલપ ય લોહિપગા ય ૨ સિય નીલગા ય લોહિ-
પ ૩ સિય નીલગા ય લોહિપગા ય ૪’ આ ચાર લાગે નીલવર્ણ અને લોહ-
વર્ણના એકપણાને અનેકપણાથી થયા છે. તેમ સમજવું. પહેલાં લાગમાં
અને પદો એકવચનવાળા છે. બીજા લાગમાં પહેલા પદમાં એકપણ, અને
બીજા પદમાં અનેક પણ કહ્યું છે ત્રીજા લાગમાં પહેલા પદમાં અનેકપણ
અને બીજા પદમાં એકપણ છે. ચોથા લાગમાં અને પદોમાં અનેકપણ છે.
હવે લોહિત પદને છેડીને અને નીલપદ સાથે પીત-પીળા વર્ણને
થોળને જે ચાર લાગે અને છે તે બતાવે છે.—‘સિય નીલપ ય હાલિદપ ય ૧
સિય નીલપ ય હાલિદગા ય ૨ સિય નીલગા ય હાલિદપ ય ૩ સિય નીલગા ય હાલિ-
દગા ય ૪’ આ ચાર લાગ પણ નીલવર્ણના એકપણા અને અનેકપણાથી બન્યા
છે. એજ રીતે નીલપદની સાથે સફેદ વર્ણને થોળને જે ચાર લાગે થાય

યદ્ ય હાલિદ્દય ય૪, સિય લોહિયદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય૪, સિય હાલિદ્દય ય સુક્કિલ્લદ્ ય૪, એમ તે દશ દિક્કસંયોગા મજ્ઞાઃ પુનશ્ચત્વારિશ્ચદ્ધવન્તીતિ । ‘જહ તિદ્ધન્ને’

‘સિય નીલદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૧, સિય નીલદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૨, સિય નીલદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૩, સિય નીલદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૪’ એ ચાર ભંગ ખી નીલ ઓર શુક્લવર્ણ કે એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર હુદ્દા હૈ । અચ લાલવર્ણ ઓર પીતવર્ણ કો લેકર જો ભંગ હોતે હૈ વે હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સિય લોહિયદ્ ય હાલિદ્દય ય’ એસા જહ મૂલ ભંગ હૈ હસકે અવાન્તર ચાર ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સિય લોહિયદ્ ય હાલિદ્દય ય ૧, સિય લોહિયદ્ ય હાલિદ્દય ય ૨, સિય લોહિયદ્ ય હાલિદ્દય ય ૩, સિય લોહિયદ્ ય હાલિદ્દય ય ૪’ એ ચાર ભંગ ખી લોહિત ઓર પીતવર્ણ કે એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર સંપન્ન હુદ્દા હૈ । હસી પ્રકાર સે ‘સિય લોહિયદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય’ હસ મૂલ ભંગ કે ખી ચાર ભંગ હોતે હૈ જો હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સિય લોહિયદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૧, સિય લોહિયદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૨, સિય લોહિયદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૩, સિય લોહિયદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૪’ એ ચાર ભંગ લોહિત ઓર શુક્લવર્ણ કે એકત્વ ઓર અનેકત્વ મેં હુદ્દા હૈ । પીત ઓર શુક્લવર્ણ કી યોજના કરકે જો ચાર ભંગ બને હૈ વે હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સિય હાલિદ્દય ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૧, સિય હાલિદ્દય ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૨, સિય હાલિદ્દય ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૩, સિય હાલિદ્દય ય સુક્કિલ્લદ્ ય ૪’

છે, તે આ પ્રમાણે છે—સિય નીલદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય૧ ‘સિય નીલદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય૨, સિય નીલદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય૩, સિય નીલદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય૪’ આ ચાર ભંગો પણ નીલવર્ણ અને સંદેહવર્ણના એકપણા અને અનેકપણાને લઈને થયા છે. હવે લાલવર્ણ અને પીળાવર્ણને લઈને જે ચાર ભંગો થાય છે, તે આ પ્રમાણે છે. ‘સિય લોહિયદ્ ય હાલિદ્દય ય૧ ‘સિય લોહિયદ્ ય હાલિદ્દય ય૨, સિય લોહિયદ્ ય હાલિદ્દય ય૩, સિય લોહિયદ્ ય હાલિદ્દય ય૪’ આ ચાર ભંગો પણ લાલવર્ણ અને પીળાવર્ણના એકપણા અને અનેકપણાથી થયા છે. એજ રીતે લાલવર્ણ અને પીળાવર્ણના યોગથી પણ ચાર ભંગો થાય છે. જે આ રીતે છે.—‘સિય લોહિયદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય૧, સિય લોહિયદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય૨, સિય લોહિયદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય૩, સિય લોહિયદ્ ય સુક્કિલ્લદ્ ય૪’ આ ચાર ભંગો લાલ અને સંદેહ વર્ણના એકપણા અને અનેકપણાથી થયા છે તે જ રીતે હવે પીળા અને સંદેહ વર્ણના યોગથી જે ચાર ભંગો બને છે તે બતાવવામાં આવે છે—‘સિય હાલિદ્દય ય સુક્કિલ્લદ્ ય૧ કોઈ વાર તે પીળા વર્ણવાળો હોય છે અને કોઈવાર સંદેહ વર્ણવાળો હોય છે ૧ ‘સિય હાલિદ્દય ય સુક્કિલ્લદ્ ય૨’

યદિ ત્રિવર્ણઃ—વર્ણત્રયવાન પટ્ટપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ ‘એવં જહેવ પંચપણસિયસ્સ’ એવં યથૈવ પશ્ચપ્રદેશિકસ્ય ‘સત્ત મંગા’ સપ્ત મજ્ઞાઃ, ‘જાવ સિય કાલગા ય નીલગા ય લોહિયણ ય ૭, સિય કાલગા ય નીલગા ય લોહિયણ ય ૮, યાવત્ સ્યાત્ કાલકાશ્ચ નીલકાશ્ચ લોહિતશ્ચ ૭, સ્યાત્ કાલકાશ્ચ નીલકાશ્ચ લોહિતકાશ્ચેત્યષ્ટમઃ ૮, અત્ર યાવત્પદેન પશ્ચપ્રદેશિકસ્ય દ્વિતીયમજ્ઞાદારથ્ય પઞ્ચાન્તસ્ય ગ્રહણં ભવતિ તથાહિ—‘સિય કાલણ નીલણ લોહિયણ ય ૨, સિય કાલણ નીલગા ય લોહિયણ ય ૩, સિય

ય સુક્કિલણ ય ૩, સિય હાલિદગા ય સુક્કિલગા ય ૪’ એ ચાર મંગા બી પીતલવર્ણા અને શુક્લવર્ણાની એકતા અને અનેકતામાં હોય છે. આ પ્રકારે સૂત્રમાં એ ૧૦ દ્વિકસંયોગો છે. આ ૧૦ દ્વિકસંયોગોનાં કે એ અવાન્તર ૪-૪ મંગાઓ હોય છે. આ પ્રકારે કુલ દ્વિકસંયોગી યહાં ૪૦ મંગાઓ હોય છે.

‘જહ તિવન્ને’ યદિ વહ પટ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધ ત્રિવર્ણ વાલા હોતા હો તો યા તો વહ ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય ૧’ કદાચિત્ કૃષ્ણવર્ણ વાલા હો સકતા હો નીલવર્ણ વાલા હો સકતા હો અને લોહિતવર્ણ વાલા હો સકતા હો. આ પ્રકારે વહ ત્રિવર્ણ વાલા હો સકતા હો, યા યાવત્ પદગૃહીત ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય ૨’

કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૨ ‘સિય હાલિદગા ય સુક્કિલણ ય ૩’ તે અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણવાળો હોય છે. ૩ ‘સિય હાલિદગા ય સુક્કિલણ ય ૪’ અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૪ આ ચાર ભાગો પીળા અને સફેદ વર્ણના એકપણા અને અનેકપણાથી થયા છે. આ રીતે દ્વિકસંયોગી ભાગો જે મુખ્ય ૧૦ હતા છે તેનાં એક એકના ચારચાર અવાન્તર ભેદો થવાથી દ્વિકસંયોગી ભાગો કુલ ૪૦ ચાલીસ થાય છે.

‘જહ તિવન્ને’ જે તે છ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ત્રણવર્ણવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણે ત્રણવર્ણવાળો હોઈ શકે છે.—‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય ૧’ કદાચ તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે, નીલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે અને કોઈ વાર લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. આ રીતે એ ત્રણ વર્ણવાળો થાય છે. આ પહેલાં ભાગ છે. ૧’ ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય

કાલણ ય નીલગા ય લોહિયગા ય ૪, સિય કાલગા ય નીલણ ય લોહિયણ ય ૫,
'સિય કાલગા ય નીલણ ય લોહિયગા ય ૬,' સ્યાત્ કાલો નીલો લોહિતકાશ્ચ ૨,
સ્યાત્ કાલો નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ ૩, સ્યાત્ કાલો નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ ૪,
સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચેતિ પञ्चमः ૫, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ

વહ કદાચિત્ કૃષ્ણવર્ણ વાલા નીલવર્ણ વાલા એવં અનેક પ્રદેશોં મેં
લોહિતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૨, યા- 'સિય કાલણ ય નીલગા ય
લોહિયણ ય ૩' એક પ્રદેશ મેં વહ કૃષ્ણવર્ણ વાલાં અનેક પ્રદેશોં મેં
નીલવર્ણ વાલાં ઓર એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલાં હો સકતા હૈ ૩,
યા- 'સિય કાલણ ય નીલગા ય લોહિયગા ય ૪' વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ-
વર્ણ વાલાં અનેક પ્રદેશોં મેં નીલવર્ણ વાલાં ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં લાલ-
વર્ણ વાલાં હો સકતા હૈ ૪, યા- 'સિય કાલગા ય નીલણ ય લોહિયણ ય
૫' વહ અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલાં એક પ્રદેશ મેં નીલવર્ણ વાલાં
ઓર એક પ્રદેશ મેં લાલવર્ણ હો સકતા હૈ ૫, યા- 'સિય કાલગા ય નીલણ
ય લોહિયગા ય ૬' વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલાં બી હો
સકતા હૈ એક પ્રદેશ મેં નીલવર્ણ વાલાં હો સકતા હૈ ઓર અનેક પ્રદેશોં
મેં લોહિતવર્ણ વાલાં બી હો સકતા હૈ ૬ 'જાવ સિય કાલગા ય, નીલગા
ય લોહિયણ ૭' યા- વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલાં બી હો

લોહિયગા ય ૨' કોઈ વાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણ વાળો
હોય છે. કોઈ વાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણ વાળો હોય છે. અને
અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણ વાળો હોય છે. આ બીજો ભાગ છે. ૨ 'સિય
કાલણ ય નીલગા ય લોહિયણ ય ૩' એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણ વાળો હોય છે.
અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણ વાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણ
વાળો હોય છે. ૩ આ ત્રીજો ભાગ છે. 'સિય કાલણ ય નીલગા ય લોહિયગા ય ૪'
એક પ્રદેશમાં તે કાળાવર્ણ વાળો હોય છે અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણ વાળો હોય
છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણ વાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ છે. ૪
'સિય કાલગા ય નીલણ ય લોહિયણ ય ૫' તે અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણ વાળો
હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણ વાળો હોય છે તથા એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણ
વાળો હોય છે. આ પાંચમો ભાગ છે. ૫ 'સિય કાલગા ય નીલણ ય લોહિય-
ગા ય ૬' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણ વાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં
નીલવર્ણ વાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણ વાળો હોય છે. આ
છઠ્ઠો ભાગ છે. ૬ 'જાવ સિય કાલગા ય નીલગા ય લોહિયણ ય ૭' અથવા તે
પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણ વાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણ

લોહિતાશ્ચેતિ પઠઃ ૬ ‘एए अट्ट भंगा’ एते अष्टौ भङ्गाः ८ । प्रथम-
सप्तमाष्टमभङ्गास्तु इहैव पट् प्रदेशिक स्कन्धप्रकरणे स्वयमेव प्रदर्शिताः । द्वितीय
तृतीयचतुर्थपञ्चमषष्ठभङ्गा यावत्पदेन संगृहीता इतिमिलित्वा अष्टौ भङ्गाः
भवन्तीति । कालनीललोहितानां सप्तवायात् अष्टौ भङ्गाः प्रदर्शिताः(१) एवं

સકતા હૈ અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ઓર એક
પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૭ યા-‘સિય કાલગા ય
નીલગા ય લોહિયગા ય ૮’ વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા
અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં લાલવર્ણ વાલા
હો સકતા હૈ ૮ ‘एए अट्ट भंगा’ इस प्रकार से ये आठ भंग होते हैं ।
यहाँ जो ये आठ भंग प्रकट किये गये हैं उनमें से ७ भंग तो पंचप्रदे-
शिक स्कन्ध के त्रिवर्ण प्रकरण में प्रकट किये जैसे ही हैं यही बात ‘एवं
जहैव पंचपएसियस्स सत्त भंगा’ इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है
तथा आठवां जो भंग है वह मूलपाठ में दिखला दिया गया है
इस प्रकार यहाँ षट्प्रदेशिक स्कन्ध प्रकरण में सूत्रकार ने यह प्रथम
भंग-‘स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च तथा-सिय कालगा य नीलगा
य लोहियए य’ ऐसा यह सप्तम भंग, और-‘सिय कालगा य नीलगा
य लोहियगा य’ ऐसा यह आठवां भंग, ये ३ भंग तो अपने आप ही
दिखला दिये हैं और द्वितीय तृतीय चतुर्थ पंचम षष्ठ ये ५ भंग याव-

વાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. આ પ્રમાણે આ
સાતમે ભંગ થાય છે ૭ અથવા ‘સિય કાલગા ય નીલગા ય લોહિયગા ય ૮’ તે
પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણ-
વાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ
આઠમે ભંગ છે. ૮ ‘एए अट्ट भंगा’ આ રીતે આ આઠ ભંગ છ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના
ત્રણ વર્ણોના સંયોગથી થાય છે. અહિયાં જે આ આઠ ભંગો બતાવ્યા છે તે
પેડી સાત ભંગો તો પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના ત્રણ વર્ણોના પ્રકરણમાં બતાવ્યા
પ્રમાણે જ છે. એ જ વાત ‘एवं जहैव पंच पएसियस्स सत्तभंगा’ આ સૂત્ર
પાઠ દ્વારા સૂત્રકારે કહી છે તથા આઠમે ભંગ મૂલ પાઠમાં કહેલ છે. એ
રીતે આ છ પ્રદેશી સ્કન્ધના પ્રકરણમાં સૂત્રકારે આ પહેલો ભંગ ‘स्यात्
कालश्च नीलश्च लोहितश्च’ તથા ‘सिय कालगा य नीलगा य लोहियए य’ આ
રીતનો સાતમે ભંગ તથા ‘सिय कालगा य नीलगा य लोहियगा य ८’ એ
પ્રમાણેના આ આઠમે ભંગ આ ત્રણ ભંગો સ્વયં સૂત્રકારે જ બતાવ્યા
છે. તથા બીજો, ત્રીજો, ચોથો, પાંચમે અને છઠ્ઠો આ પાંચ ભંગો યાવત્પદથી

કાલનીલહારિદ્રાણામપિ અષ્ટૌ મજ્ઞાઃ (૨) । एवं कालनीलशुक्लानामष्टौ मज्ञाः (३) एवं काललोहितहारिद्राणामष्टौ मज्ञाः (४) तथा काललोहितशुक्लानामष्टौ (५) तथा कालहारिद्रशुक्लानामपि अष्टौ मज्ञाः (६), एवं नीललोहितहारिद्राणामष्टौ मज्ञाः (७) नीललोहितशुक्लानामष्टौ मज्ञाः (८) — नीलहारिद्रशुक्लानामष्टौ मज्ञाः (९) तथा लोहितहारिद्रशुक्लानामपि अष्टौ मज्ञाः (१०) । तदेवमेते कालादिवर्णानां परस्परविशेषणविशेष्यभावैकत्वानेकत्वाभ्यां दश मज्ञाः, एकैकस्य चाष्टौ मज्ञा इति दशानां मज्ञानामष्टसंख्यया गुणने अशीर्तिर्मज्ञा भवन्ति

તપદ સે સંગૃહીત ક્રિયે હૈ । ‘एवं कालनील हारिद्राणामपि अष्टौ मज्ञाः’ इसी प्रकार से काल नील और हारिद्र पदों के समवाय संयोग से आठ भंग होते हैं, तथा—काल नील और शुक्ल पदों के संयोग से भी आठ भंग होते हैं, काल लोहित और हारिद्र पदों के संयोग से भी आठ भंग होते हैं, तथा—काल लोहित और शुक्ल पदों के संयोग से भी आठ भंग होते हैं तथा—काल हारिद्र और शुक्ल इन पदों के संयोग से भी आठ भंग होते हैं इसी प्रकार से नील लोहित और हारिद्र पदों के संयोग से भी आठ भंग होते हैं नील लोहित और शुक्ल इन पदों के संयोग से भी आठ भंग होते हैं नील हारिद्र और शुक्ल इन पदों के संयोग से भी आठ भंग होते हैं तथा—लोहित हारिद्र और शुक्ल इन पदों के संयोग से भी आठ भंग होते हैं इस प्रकार से ये कालादि वर्णों के परस्पर विशेषण विशेष्यभाव को लेकर त्रिकसंयोगी १० भंग होते हैं । इन १० भंगों में एक २ त्रिकसंयोगी भंग के वर्णों के

ગ્રહણ કર્યા છે. ‘एवं काल-नील-हारिद्राणामपि अष्टौ मज्ञाः’ એજ રીતે કાળા વર્ણ, નીલવર્ણ અને પીળાવર્ણના યોગથી આઠ ભંગો થાય છે. તથા કાળા વર્ણ નીલવર્ણ અને સફેદવર્ણના સંયોગથી પણ આઠ ભંગો થાય છે. તથા કાળાવર્ણ લાલવર્ણ અને પીળા વર્ણના સંયોગથી પણ આઠ ભંગો અને છે. તથા કાળાવર્ણ, લાલવર્ણ અને સફેદ વર્ણના સંયોગથી પણ આઠ ભંગો અને છે. તથા કાળાવર્ણ પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણના સંયોગથી પણ આઠ ભંગો થાય છે, એજ રીતે નીલવર્ણ, લાલવર્ણ અને પીળા વર્ણના યોગથી આઠ ભંગો થાય છે. નીલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણના સંયોગથી પણ આઠ ભંગો થાય છે. તથા લાલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણના સંયોગથી પણ આઠ ભંગો થાય છે. આ રીતે આ કુલ ૧૦ દશ ભંગો થાય છે. આ ભંગોમાં એક એક ત્રણ સંયોગી ભંગના વર્ણોને એકપણા અને અનેકપણાને

તદેવ દર્શયતિ 'એવમે'ં' ઇત્યાદિ, 'એવમે'ં દસતિયાસંજોગા' એવમ્-ઉપરોક્તપદ-
શિતપ્રકારેણ એતે દશ ત્રિકસંયોગા મજ્ઞા મંવન્તિ 'એકેકેકે સંજોગે અદ્વ મંગા'
દશાનામપિ મજ્ઞાનામ્ એકેકસંયોગે પુનઃ અષ્ટૌ મજ્ઞાઃ-એકેકસ્ય અષ્ટાવષ્ટૌ મજ્ઞાઃ ।

એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર ૮-૮ મંગ ઓર હો જાતે હૈં, હસ પ્રકાર
કુલ ઁંગ સંખ્યા યહાં ૮૦ હોતી હૈ । યહી 'એવમે'ં દસ તિયાસંયોગા
એકેકેકે સંજોગે અદ્વ મંગા' હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા વ્યક્ત કિયા ગયા હૈ ।
દશ ત્રિકસંયોગ હસ પ્રકાર સે હૈ-(૧) સિય કાલે ય નીલે ય લોહિ-
યે ય, (૨) સિય કાલે ય નીલે ય હાલિદે ય, (૩) સિય કાલે ય
નીલે ય સુક્કિલ્લે ય (૪) સિય કાલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય,
(૫) સિય કાલે ય લોહિયે ય સુક્કિલ્લે ય, (૬) સિય કાલે ય
હાલિદે ય સુક્કિલ્લે ય, (૭) સિય નીલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય,
(૮) સિય નીલે ય લોહિયે ય સુક્કિલ્લે ય, (૯) સિય નીલે ય હાલિ-

લે ૮-૮ આઠ આઠ ભંગ આવનંતર ભંગ થાય છે. એ રીતે છ પ્રદેશી સ્કંધમાં
વર્ણને લઈ કુલ ૮૦ એસી ભંગો થાય છે. આજ કથન 'એવમે'ં દસ તિયા-
સંજોગા એકેકેકે સંજોગે અદ્વ મંગા' આ સૂત્રપાઠથી કહેલ છે. ત્રિકસંયોગી
દસ ભંગો આ પ્રમાણે છે. 'સિય કાલે ય નીલે ય લોહિયે ય ૧' કોઈવાર
કાળા વર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર નીલવર્ણવાળો હોય છે કોઈવાર લાલવર્ણ-
વાળો હોય છે આ પહેલો ભંગ છે. 'સિય કાલે ય નીલે ય હાલિદે ય ૨'
કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર નીલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર
પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ 'સિય કાલે ય નીલે ય સુક્કિ-
લ્લે ય ૩' કોઈવાર કાળાવર્ણવાળો હોય છે. નીલવર્ણવાળો હોય છે અને કોઈ
વાર સફેદવર્ણવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. 'સિય કાલે ય લોહિયે
ય હાલિદે ય ૪' કોઈવાર કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર લાલવર્ણવાળો
હોય છે કોઈ પીળાવર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ ચોથો ભંગ છે. ૪ 'સિય
કાલે ય લોહિયે ય સુક્કિલ્લે ય ૫' કોઈવાર કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર
લાલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ પાંચમો ભંગ
છે. ૫ 'સિય કાલે ય હાલિદે ય સુક્કિલ્લે ય ૬' કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો
હોય છે. કોઈ વાર પીળા વર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર સફેદ વર્ણવાળો હોય
છે આ છઠ્ઠો ભંગ છે. ૬ 'સિય નીલે ય લોહિયે ય હાલિદે ય ૭' કોઈવાર
તે નીલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર લાલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર પીળાવર્ણ-
વાળો હોય હોય છે. આ સાતમો ભંગ છે. 'સિય નીલે ય લોહિયે ય સુક્કિ-
લ્લે ય ૮' કોઈવાર તે નીલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર લાલવર્ણવાળો હોય

‘એવં સર્વે વિ તિયગસંજોગે અસીઈ મંગા’ એવં સર્વેડપિ ત્રિકસંયોગે અશીતિર્મજ્ઞા
ભવન્તિ, પૂર્વોક્તરીત્યેતિ । ‘જહ ચતુર્વર્ણે’ યદિ ચતુર્વર્ણઃ પટ્ટપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા
‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય ૧,’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ
લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ પ્રથમો મજ્ઞઃ ૧, ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય
હાલિદ્દગા ય ૨,’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ, એકપ્રદેશઃ કાલઃ
એકપ્રદેશો નીલઃ એકલોહિતઃ અવશિષ્ટાશ્ચયઃ પ્રદેશા હારિદ્રા ઇતિ દ્વિતીયો મજ્ઞઃ ૨,

દ્વણ ય સુક્કિલ્લણ ય, (૧૦) સિય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય,
इन दश त्रिकसंयोगों में से एक २ त्रिकसंयोग के ८-८ भंग पूर्वोक्त
पद्धति के अनुसार कर लेना चाहिए । ‘એવં સર્વે વિ તિયગસંજોગે
અસીઈ મંગા’ इस तरह से ये मय त्रिकसंयोग में ८० भंग हो जाते हैं ।

‘જહ ચતુર્વર્ણે’ યદિ વહ ચાર વર્ણો વાલા હોતા હૈ તો સિય કાલણ
ય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય ૧’ કદાચિત્ વહ કૃષ્ણવર્ણવાલા
નીલવર્ણ વાલા લોહિતવર્ણ વાલા ઓર પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૧
અથવા ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ હાલિદ્દગા ય ૨’ વહ એક
પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણવાલા એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણ વાલા એક પ્રદેશ
મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશો મેં પીતવર્ણ વાલા

છે. અને કોઈવાર સફેદ વર્ણવાળો હોય છે આ આઠમો ભંગ છે. સિય નીલણ
ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૧’ કોઈવાર તે નીલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર પીળા
વર્ણવાળો હોય છે. અને કોઈવાર સફેદવર્ણવાળો હોય છે. આ નવમો ભંગ
છે. ૬ ‘સિય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય સુક્કિલ્લણ ય ૧૦’ કોઈવાર તે લાલવર્ણ
વાળો હોય છે. કોઈવાર પીળાવર્ણવાળો હોય છે. અને કોઈવાર સફેદ વર્ણવાળો
હોય છે. આ દસમો ભંગ છે. ૧૦ આ રીતે ત્રિકસંયોગી દસ ભંગોમાં
એકએક ત્રિકસંયોગીના ૮-૮ આઠ આઠ ભંગો પડેલા કદ્યા પ્રમાણેની
પદ્ધતિ અનુસાર બનાવી લેવા. ‘એવં સર્વે વિ તિયગસંજોગે અસીઈ મંગા’ આ રીતે
ત્રિકસંયોગી ૮૦ એસી ભંગો થાય છે.

‘જહ ચતુર્વર્ણે’ ને તે છ પ્રદેશી સ્કન્ધ ચાર વર્ણવાળો હોય તો ‘સિય
કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય ૧’ કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો હોય
છે. કોઈવાર તે નીલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર તે લાલવર્ણવાળો હોય છે
અને કોઈવાર તે પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા
‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દગા ય ૨’ એક પ્રદેશમાં તે કાળાવર્ણ
વાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં
લાલવર્ણવાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો છે. આ બીજો

‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયગા ય હાલિદ્દણ ય ૩’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ તૃતીયાઃ ૩, ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયગા ય હાલિદ્દગા ય ૪’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, ‘સિય કાલણ ય નીલગા ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય ૫’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ પાંચમઃ ૫, ‘સિય કાલણ ય નીલગા ય લોહિયણ ય હાલિદ્દગા ય ૬’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ પઠઃ ૬, ‘સિય કાલણ ય

હો સકતા હૈ, ૨ ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયગા ય હાલિદ્દણ ય ૩’ અથવા-એક પ્રદેશ મેં વહ કૃષ્ણવર્ણ વાલા એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણ વાલા અનેક પ્રદેશોં મેં ત્રીન પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૩ અથવા-‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયગા ય હાલિદ્દગા ય ૪’ વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા અનેક પ્રદેશોં મેં-દો પ્રદેશોં મેં-લોહિતવર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં-દો પ્રદેશોં મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૪ અથવા-‘સિય કાલણ ય નીલગા ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય ૫’ કદાચિત્ વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા અનેક પ્રદેશોં મેં-ત્રીન પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણ વાલા એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૫, અથવા-‘સિય કાલણ ય નીલગા ય લોહિયણ ય હાલિદ્દગા ય ૬’ વહ અપને એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા દો પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર દો પ્રદેશોં

ભંગ છે. ૨ ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયગા ય હાલિદ્દણ ય ૩’ અથવા એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં-ત્રણ પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો અને એક એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયગા ય હાલિદ્દગા ય ૪’ તે એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં-બે પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં-બે પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. આ રીતે આ ચોથો ભંગ થાય છે ૪ અથવા ‘સિય કાલણ ય નીલગા ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય ૫’ કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે અનેક પ્રદેશોમાં-ત્રણ પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ પાંચમો ભંગ છે. ‘સિય કાલણ ય નીલગા ય લોહિયણ ય હાલિદ્દગા ય ૬’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. અને

નીલગાં ય લોહિયગાં ય હાલિદ્વય ૭' સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ
હારિદ્રશ્ચેતિ સપ્તમઃ ૭, 'સિય કાલગાં ય નીલય ય લોહિયય ય હાલિદ્વય ૮'
સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેત્યષ્ટમઃ ૮, 'સિય કાલગાં ય નીલય
ય લોહિયય ય હાલિદ્વય ૯' સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ
નવમઃ ૯, સિય કાલગાં ય નીલય ય લોહિયગાં ય હાલિદ્વય ૧૦' સ્યાત્ કાલાશ્ચ

મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ, અથવા-‘સિય કાલય ય નીલગાં ય
લોહિયગાં ય હાલિદ્વય ૭’ વહુ અપને એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા
દો પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા દો પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર એક
પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૭, ‘સિય કાલગાં ય નીલય ય
લોહિયય ય હાલિદ્વય ૮’ અથવા-વહુ અપને ત્રીન પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ
વાલા એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર
એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૮, અથવા-‘સિય કાલગાં ય
નીલય ય લોહિયય ય હાલિદ્વય ૯’ વહુ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં-દો
પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા એક પ્રદેશ મેં
લોહિતવર્ણ વાલા ઓર દો પ્રદેશોં મેં પીતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૯,
અથવા-‘સિય કાલગાં ય નીલય ય લોહિયગાં ય હાલિદ્વય ૧૦’ વહુ
અપને અનેક-દો પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા
દો પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા હો

એ પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ છઠ્ઠો ભાગ છે ૬ ‘સિય કાલય ય
નીલગાં ય લોહિયગાં ય હાલિદ્વય ૭’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણ
વાળો હોય છે, એ પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે, એ પ્રદેશોમાં લાલવર્ણ-
વાળો હોય છે, અને એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે, એ રીતે આ
સાતમો ભાગ છે. ‘સિય કાલગાં ય નીલય ય લોહિયય ય હાલિદ્વય ૮’
અથવા તે પોતાના ત્રણ પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે, એક પ્રદેશમાં નીલ-
વર્ણવાળો હોય છે, તથા એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે, તથા એક
પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે, એ રીતે આ આઠમો ભાગ થાય છે ૮
‘સિય કાલગાં ય નીલય ય લોહિયય ય હાલિદ્વય ૯’ તે પોતાના અનેક પ્રદે-
શોમાં-એ પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે, એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે,
એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે, અને એ પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે.
એ રીતે આ નવમો ભાગ થાય છે ૯ અથવા ‘સિય કાલગાં ય નીલય ય લોહિયગાં ય
હાલિદ્વય ૧૦’ તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં-એ પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે,
એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો છે, એ પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે, અને એક

નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ દશમઃ ૧૦, 'સિય કાલગા ય, નીલગા ય લોહિય ય હાલિદ્ર ય ૧૧' સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેત્યે-
કાદશો મજ્ઞઃ ૧૧, 'એ એકારસ મંગા' એતે ઉપરિ પ્રદર્શિતા
એકાદશસંખ્યકાઃ મજ્ઞા ભવન્તિ, 'એવમે એ પંચ ચતુષ્કસંજોગા કાયવ્વા'
એવમેતે પશ્ચ પશ્ચસંખ્યકાઃ ચતુષ્કસંયોગાઃ કર્તવ્યાઃ, 'એકેકસંજો એકા-
રસ મંગા' એકૈકસંયોગે એતે એવ એકાદશ મજ્ઞા ભવન્તિ 'સન્વે તે ચતુષ્ક-
સંજોગેણં પળપન્નં મંગા' સર્વે તે ચતુષ્કસંયોગેન પશ્ચપશ્ચાશ્વદ ૫૫ મજ્ઞા ભવન્તિ,

સકતા હૈ ૧૦, અથવા- 'સિય કાલગા ય નીલગા ય લોહિય ય હાલિ-
દ્ર ય ૧૧' વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણી વાલા દો પ્રદેશોં મેં
નીલવર્ણી વાલા એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણી વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં
પીતવર્ણી વાલા હો સકતા હૈ ૧૧ 'એ એકારસ મંગા' હસ પ્રકાર સે
યે ૧૧ મંગ હોતે હૈં એક ચતુષ્કસંયોગ મેં 'એવમે એ પંચ ચતુષ્કસંજોગા
કાયવ્વા' યહાં પાંચ ચતુષ્કસંયોગ કરના ચાહિયે 'એકેકસંજો એ
એકારસ મંગા' એક સંયોગ મેં ૧૧-૧૧ મંગ પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ કે અનુ-
સાર હુયે હૈં અતઃ 'સન્વે તે ચતુષ્કસંજોગેણં પળપન્નં મંગા' સમસ્ત
ચતુષ્કસંયોગી મંગ ૫૫ હો જાતે હૈં પાંચ ચતુષ્કસંયોગ હસ પ્રકાર સે
હોતે હૈં- 'કાલ નીલ લોહિત ઓર હારિદ્ર હનકા એક સંયોગ કાલ લોહિત
હારિદ્ર ઓર શુક્લ હનકા દૂસરા સંયોગ નીલ લોહિત હારિદ્ર ઓર શુક્લ
હનકા તીસરા સંયોગ કાલ નીલ હારિદ્ર ઓર શુક્લ હનકા ચતુર્થ
સંયોગ તથા કાલ નીલ લોહિત શુક્લ હનકા પાંચવાં સંયોગ હસ પ્રકાર
યે પાંચ સંયોગ હૈં । પ્રત્યેક પંચક સંયોગ મેં ૧૧ મંગ હોતે હૈં અતઃ
 $૫ \times ૧૧ = ૫૫$ મંગ આ જાતે હૈં ।

પ્રદેશમાં પીળાવર્ણી વાળો હોય છે. આ દસમો ભંગ છે. અથવા સિય કાલગા
ય નીલગા ય લોહિય ય હાલિદ્ર ય ૧૧' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા
વર્ણી વાળો હોય છે. બે પ્રદેશોમાં નીલવર્ણી વાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલ
વર્ણી વાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણી વાળો હોય છે. એ રીતે આ
અગિયારમો ભંગ છે. 'એ એકારસ મંગા' આ રીતે આ ચાર સંયોગમાં અગિ-
યાર ભંગો થાય છે. 'એવમેવ પંચ ચ ચતુષ્કસંજોગા કાયવ્વા' અહિયા ચતુષ્ક
સંયોગી પાંચ ભંગો કહેવા બેઈએ. 'એકેકસંજો એકારસ મંગા' એક સંયોગમાં
૧૧-૧૧ અગિયાર અગિયાર ભંગો પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ પ્રમાણે થાય છે. બીજી
'સન્વે તે ચતુષ્કસંજોગેણં પળપન્નં મંગા' સઘળા ચાર સંયોગી ભંગો મળીને
૫૫ પચાવન થાય છે. પાંચ ચતુષ્ક સંયોગી ભંગો આ રીતે થાય છે. કાળા

પશ્ચ ચતુષ્કા इत्थं भवन्ति कालनीललोहितहारिद्राः १. काललोहितहारिद्रशुक्लाः २, नीललोहितहारिद्रशुक्लाः ३, कालनीलहारिद्रशुक्लाः ४, कालनीललोहितशुक्लाः ५, एवमेते पञ्च चतुष्काः चतुष्कसंयोगा भङ्गा भवन्ति, प्रत्येकस्मिन् पञ्चके एकादश भङ्गास्ततः पञ्चसंख्यया एकादशानां गुणने पञ्चपञ्चाशद्भङ्गा भवन्तीति, प्रतिपादितमिति । यदि पञ्चवर्णः पट्टप्रदेशिकः स्कन्धस्तदा—‘सिय काल ए य नील ए य लोहिय ए य हालिह ए य सुक्किल्ल ए य १’ स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्चेति प्रथमो भङ्गो भवति १, ‘सिय काल ए य नील ए य लोहिय ए य हालिह ए य सुक्किल्लगा य २’ स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्चेति द्वितीयो भङ्गः २ ‘सिय काल ए य नील ए य लोहिय ए

यदि वह छह प्रदेशिक स्कन्ध पांच वर्णों वाला होता है तो वह ‘सिय काल ए य नील ए य लोहिय ए य हालिह ए य सुक्किल्ल ए य’ कदाचित् कृष्णवर्ण वाला नीलवर्णवाला लोहितवर्ण वाला पीतवर्ण वाला और शुक्लवर्ण वाला हो सकता है । अथवा—‘सिय काल ए य नील ए य लोहिय ए य हालिह ए य सुक्किल्लगा य २’ वह एक प्रदेश में कृष्णवर्ण वाला एक प्रदेश में नीलेवर्ण वाला एक प्रदेश में लोहितवर्ण वाला एक प्रदेश में पीतवर्ण वाला और अनेक प्रदेशों में—दो प्रदेशों में—शुक्ल वर्ण वाला हो सकता है २ अथवा—‘सिय काल ए य नील ए य लोहिय ए

વર્ણ, નીલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણના યોગથી ચાર સંયોગી એક ભંગ થાય છે ૧ તથા કાળાવર્ણ, લાલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણના યોગથી ચારસંયોગી બીજા ભંગ થાય છે ૨ નીલવર્ણ લાલવર્ણ પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણના યોગથી ત્રીજા ભંગ થાય છે. ૩ કાળાવર્ણ નીલવર્ણ, પીળાવર્ણ, અને સફેદ વર્ણના યોગથી ચાર સંયોગી ચોથા ભંગ થાય છે. ૪ કાળાવર્ણ, નીલ વર્ણ, લાલવર્ણ અને સફેદ વર્ણના યોગથી ચાર સંયોગી પાંચમો ભંગ થાય છે. ૫ આ દરેક પાંચ સંયોગીમાં ૧૧-૧૧ અગિયાર અગિયાર ભંગો થાય છે. જેથી ૫-૧૧-૫૫ પાંચેના અગિયાર અગિયાર મળીને કુલ ૫૫ પંચાવન ભંગો થાય છે. જે તે છ પ્રદેશી સ્કન્ધ પાંચવર્ણોવાળો હોય તો તે ‘સિય કાલ એ ય નીલ એ ય લોહિય એ ય હાલિહ એ ય સુક્કિલ્લ એ ય ૧’ કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર નીલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર લાલવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર પીળાવર્ણવાળો હોય છે. અને કોઈ વાર સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ થાય છે. ૧ અથવા ‘સિય કાલ એ ય નીલ એ ય લોહિય એ ય હાલિહ એ ય સુક્કિલ્લગા ય ૨’ તે પોતાના એકપ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. એકપ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. એકપ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે તથા એકપ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. તથા બે પ્રદેશોમાં

હાલિદગા ય સુક્કિલ્લણ ય ૩' સ્યાત્ કાલથ નીલથ લોહિતથ હારિદ્રી ચ શુક્લ-
થેતિ તૃતીયો મજ્ઞો ભવતિ ૩ । 'સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયગા ય હાલિદ્દ
ય સુક્કિલ્લણ ય ૪' સ્યાત્ કાલથ નીલથ લોહિતી ચ હારિદ્રથ શુક્લથેતિ ચતુર્થો
મજ્ઞો ભાતિ ૪ , 'સિય કાલણ ય નીલગા ય લોહિયણ ય હાલિદ્દ ય સુક્કિલ્લણ
ય ૫' સ્યાત્ કાલથ નીલી ચ લોહિતથ હારિદ્રથ શુક્લથેતિ પશ્ચમો મજ્ઞો :

ય હાલિદ્દગા ય સુક્કિલ્લણ ય ૩' વહ અવને એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ
વાલા એક દૂસરે કિસી પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં
લોહિતવર્ણ વાલા ઔર અનેક પ્રદેશોં મેં-દો પ્રદેશોં મેં પીતવર્ણ વાલા
ઔર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૩ 'સિય કાલણ ય
નીલણ ય લોહિયગા ય હાલિદ્દ ય સુક્કિલ્લણ ય ૪' અથવા-કદાચિત્
વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણ વાલા
કિન્હીં દો પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા
ઔર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૪ અથવા-'સિય
કાલણ ય નીલગા ય લોહિયણ ય હાલિદ્દ ય સુક્કિલ્લણ ય ૫' કદાચિત્
વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા દો પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા કિસી
એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા
ઔર કિસી એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૫ અથવા-

સદ્દેવ વર્ણુવાળો હોય છે. આ પ્રમાણે આ બીજો ભાગ છે. ૨ અથવા 'સિય
કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્દગા ય સુક્કિલ્લણ ય ૩' તે પોતાના એક
પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. બીજા એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે.
કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. બે પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય
છે. તથા એક પ્રદેશમાં સદ્દેવવર્ણુ વાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભાગ
થાય છે. ૩ 'સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયગા ય હાલિદ્દ ય સુક્કિલ્લણ ય ૪'
અથવા કોઈવાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદે-
શમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. બે પ્રદેશોમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક
પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં સદ્દેવવર્ણુવાળો હોય
છે. એ રીતે આ ચોથો ભાગ થાય છે. અથવા 'સિય કાલણ ય નીલગા ય
લોહિયણ ય હાલિદ્દ ય સુક્કિલ્લણ ય ૫' કોઈવાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા
વર્ણુવાળો હોય છે. બે પ્રદેશમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલ-
વર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદે-
શમાં સદ્દેવ વર્ણુવાળો હોય છે. એ રીતે આ પાંચમો ભાગ થાય છે. ૫

भवति ५, 'सिख कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य ६'
स्यात्कालौ च नीलश्च लोहितश्च हाग्निश्च शुक्लश्चेति षण्ठो भक्तो भवति 'एवं एए छब्भंगा
भाणियव्वा' एवम्-उपरोक्तप्रकारेण पइ मज्झा भणितव्याः, 'एवमेए
सव्वे वि एक्कग-दुयग-तियग-चउक्क-पंचग-संजोगेसु छासीयं भंगसयं भवइ'
एवम् एते सर्वे षडपि भंगा एक-द्विक-त्रिक-चतुष्क-पञ्चक-संयोगेन षडशीत्यधिकं
भङ्गशतं भवति, तत्रासंयोगिनः पञ्चमज्जाः, द्विकसंयोगिनश्चत्वारिंशत्, त्रिकसंयो-
गिनोऽशीतिमज्जाः, चतुष्कसंयोगिनः पञ्चपञ्चाशद्वज्जाः, पञ्चसंयोगिनः पट्मज्जा
भवन्ति, सर्वसंकलनया वर्णानाश्रित्य षडशीत्यधिकं भङ्गशतं (१८६) भवतीति

'सिख कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य ६'
कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में कृष्णवर्ण वाला एक प्रदेश में नीलेवर्ण
वाला एक प्रदेश में लोहित वर्ण वाला एक प्रदेश में पीनवर्ण वाला
और एक प्रदेश में शुक्लवर्ण वाला हो संकता है ६ 'एवं एए छब्भंगा
भाणियव्वा' इस प्रकार के ये ६ भंग यहां कह लेना चाहिए 'एवमेए
सव्वे वि एक्कग दुयग तियग चउक्क पंचग संजोगेसु छासीयं भंग-
सयं भवइ' इस प्रकार वर्णों को लेकर असंयोगी ५, द्विकसंयोगी ४०
त्रिकसंयोगी ८० चतुष्कसंयोगी ५५ और पञ्चसंयोगी ६ कुल मिलाकर
१८६ भंग होते हैं । एक द्विक आदि संयोगी भंगों का प्रकार पञ्चप्रदे-
शिक स्कन्ध के सजान ही जानना चाहिये ।

'सिख कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य ६' अथवा
કેઈ વાર તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કેઈ
એકપ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો
હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. તથા કેઈ એક
પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ છઠ્ઠો ભંગ થાય
છે. ૬ 'एवं एए छब्भंगा भाणियव्वा' એ રીતે આ છ ભંગ અહિયાં કહેવા
જોઈએ. 'एवमेए सव्वे वि एक्कग दुयग तियग चउक्क पंचगसंजोगेसु छासीयं भंग
सयं भवइ' આ પ્રમાણે વર્ણસંબંધી અસંયોગી ૫ પાંચ ભંગ એ પ્રદેશવાળા
૪૦ ચાળીસ ભંગો ત્રણ સંયોગી ૮૦ એસી ભંગો અને ચાર સંયોગી ૫૫
પંચાવન ભંગો અને પાંચ પ્રદેશી કુલ ૬ છ ભંગ એ રીતે કુલ ૧૮૬ એકસો
છપાસી ભંગો થાય છે. એક સંયોગી બે સંયોગી, ત્રણ સંયોગી અને ચાર
સંયોગી ભંગોનો પ્રકાર પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધની જેમજ સમજવાનો છે. જેથી
અહિયાં કહ્યો નથી.

માત્ર : । એકદ્વિકાદિસંયોગિનાં પ્રકાર : પञ્ચપ્રદેશિકવદેવ જ્ઞાતવ્ય : । ‘ગંધા જહા પંચપ્રદેશિયસ્સ’ ગંધા યથા પञ્ચપ્રદેશિકસ્ય, યદિ એકગન્ધસ્તદા—સ્યાત્ સુરભિ-
ગન્ધઃ સ્યાત્ દુરભિગન્ધો વા । યદિ દ્વિગન્ધસ્તદા સ્યાત્ સુરભિગન્ધઃ દુરભિગન્ધશ્ચ
એવં ત્રયો ભજ્ઞા ભવન્તિ । ‘રસા જહા એસસેવ વન્ના’ રસા યથા એતસ્યૈવ વર્ણાઃ
એતસ્ય પદ્મપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય યથા વર્ણાનાં પટશીત્યધિકાઃ શતસંખ્યાકા ભજ્ઞાઃ
કથિતાઃ તથા રસાનામપિ પટશીત્યધિકાઃ શતસંખ્યાકા એવ ભજ્ઞા જ્ઞાતવ્યાઃ

‘ગંધા જહા પંચપ્રદેશિયસ્સ’ પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે સમાન યહાં પર
ગન્ધવિષયક ૬ ભંગ હોતે હૈં જૈસે—યદિ વહ પદ્મપ્રદેશિક સ્કન્ધ એક
ગન્ધ વાલા હોના હૈં તો યા તો વહ સુરભિગન્ધ વાલા હો સકતા હૈં
યા દુરભિગન્ધ વાલા હો સકતા હૈં હસ પ્રકાર કે યે દો ભંગ યહાં હો
સકતે હૈં યદિ વહ દો ગંધો વાલા હોતા હૈં તો આધે પ્રદેશોં મેં વહ
સુરભિગન્ધ વાલા ઓર આધે પ્રદેશોં મેં દુરભિગન્ધવાલા હો સકતા હૈં ।
હસકે ચાર ભંગ હોતે હૈં । કુલ મિલોકર ગન્ધ કે છહ ભંગ હોતે હૈં ।
હસ પ્રકાર સે યહાં ૬ ભંગ હોતે હૈં । ‘રસા જહા એસસેવ વન્ના’ જિસ
પ્રકાર સે વર્ણોં કો આશ્રિત કરકે યહાં ૧૮૬ ભંગ પ્રકટ કિય ગયે હૈં
ઉસી પ્રકાર સે રસોં કો બી આશ્રિત કર ૧૮૬ ભંગ બના લેના ચાહિયે
જૈસે—યદિ વહ પદ્મ પ્રદેશિક સ્કન્ધ એક રસ વાલા હોતા હૈં એસા જવ
કહા જાતા હૈં તો હસ પ્રકાર કે કથન મેં વહ ‘સિધ્ધિતિસ્ટુ ય જાવ

‘ગંધા જહા પંચપ્રદેશિયસ્સ’ પાંચ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં જેવી રીતે
ગંધ સંબંધી ત્રણ ભંગો કહ્યા છે તેજ રીતે આ છ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં પણ
ગંધ સંબંધી ૩ ત્રણ ભંગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. જો તે છ પ્રદેશ
વાળો સ્કંધ એક ગંધગુણવાળો હોય તો તે સુગંધવાળો હોય છે ૧ અથવા
દુર્ગંધવાળો હોય છે. ૨ આ રીતે જો ભંગો થાય છે. અને જો તે જો ગંધો
વાળો હોય તો તે અર્ધા ભાગમાં સુગંધવાળો અને અર્ધા ભાગમાં દુર્ગંધવાળો
હોય છે. આ રીતે આ ત્રીજો ભંગ છે. આ પ્રમાણે ગંધગુણ સંબંધી ત્રણ
ભંગો થાય છે.

‘રસા જહા એસસેવ વર્ણા’ જે રીતે આ છ પ્રદેશવાળા સ્કંધના વિષયમાં
વર્ણ સંબંધી ૧૮૬ એકસો છતાસી ભંગો કહ્યા છે. એજ રીતે રસોને
આશ્રિત કરીને ૧૮૬ એકસોને છતાસી ભંગો સમજી લેવા. જે આ રીતે છે.
જો તે છ પ્રદેશી સ્કંધ એકરસવાળો હોય છે તેમ કહેવામાં આવે તો તે આ

તથાહિ—યદિ એકરસસ્તદા ‘સિય તિત્તણ ય જાવ મહુરણ ય’ ચ શબ્દોઽત્ર ‘વા’
 હત્યર્થે તેન સ્યાત્ તિક્તો વા ૧, સ્યાત્ કટુકો વા ૨, સ્યાત્ કપાયો વા ૩, સ્યાદમ્હો
 વા ૪, સ્યાન્મધુરો વા ૫। યદિ દ્વિરસસ્તદા સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચેતિ પ્રથમઃ ૧,
 સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩,
 સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, ‘સિય તિત્તણ ય કસાણ ય’ સ્યાત્ તિક્તશ્ચ

મહુરણ ય’ કદાચિત્ તિક્ત ભી હો સકતા હૈ યાવત્ કદાચિત્ વહ કટુક
 ભી હો સકતા હૈ કદાચિત્ વહ કષાય રસ વાલા ભી હો સકતા હૈ
 કદાચિત્ અમ્લરસ વાલા ભી હો સકતા હૈ ઓર કદાચિત્ મધુરરસ
 વાલા ભી હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર સે વહ એકરસ વિષયક અસંગોગી
 ૫ ભંગ વાલા હો સકતા હૈ । યદિ વહ દ્વિરસવાલા હોતા હૈ તો કદાચિત્
 વહ તિક્તરસ વાલા ઓર કટુકરસ વાલા ભી હો સકતા હૈ ૧ કદાચિત્
 વહ એક પ્રદેશ મેં તિક્તરસ વાલા હો સકતા હૈ ઓર અન્ય પાંચ પ્રદેશો
 મેં કટુકરસ વાલા ભી હો સકતા હૈ ૨ અથવા—વહ અન્ય પ્રદેશો મેં
 તિક્તરસ વાલા હો સકતા હૈ ઓર એક પ્રદેશ મેં કટુકરસ વાલા હો
 સકતા હૈ ૩ અથવા—ત્રીન પ્રદેશો મેં તિક્તરસ વાલા ઓર ત્રીન પ્રદેશો
 મેં કટુક રસ વાલા હો સકતા હૈ ૪ અથવા—‘સિય તિત્તણ ય કસાણ ય
 ૧’ વહ કદાચિત્ તિક્ત હો સકતા હૈ ઓર કષાયરસ વાલા હો સકતા
 હૈ ૧ હસ મૂલ અંગ મેં બી હસી પ્રકાર સે ચાર ભંગ હોતે હૈ । જૈસે—‘સિય

રીતે એક રસવાળો કોઈ શકે છે. સિય તિત્તણ ય જાવ મહુરણ ય’ કોઈવાર તે
 તીખા રસવાળો હોય છે. યાવત્ કોઈ વાર તે કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈ
 વાર તે કષાય તુરા રસવાળો હોય છે. કોઈવાર અમ્લ ખાટા રસવાળો હોય છે.
 અને કોઈ વાર મધુર—મીઠા રસવાળો પણ હોય છે. આ રીતે એક રસ
 સાંબંધી અસંયોગી ૫ પાંચ ભંગો થાય છે. જો તે જો રસવાળો
 હોય તો કોઈ વાર તે તીખા રસવાળો હોય છે. અને કડવા રસવાળો પણ
 હોઈ શકે છે. એ રીતે દ્વિક સંયોગી પહેલો ભંગ છે. ૧ કોઈવાર તે એક પ્રદે-
 શમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અને બાકીના પાંચ પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો
 હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. અથવા એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે
 અને બાકીના પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે આ ત્રીજો ભંગ છે. અથવા
 ત્રણ પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અને ત્રણ પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો
 હોય છે, આ ચોથો ભંગ છે. અથવા સિય તિત્તણ ય કસાણ ય ૧’ અથવા તે
 તીખા રસવાળો અને કષાય—તુરા રસવાળો હોય છે. ૧ ‘સિય તિત્તણ ય કસાણ ય—

કપાયશ્ચ અત્રાપિ ચત્વારો મંગાઃ, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કપાયશ્ચેતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કપાયશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કપાયશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કપાયશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪ । ‘અં સિય તિત્તૃ ય અમિલૃ ય’ સ્યાત્ તિક્તશ્ચ અમ્લથ, અત્રાપિ પૂર્વરીત્યા ચત્વારો મંગાઃ કર્તવ્યાઃ ૪, ‘સિય તિત્તૃ ય મ્હાૃ ય’ સ્યાત્ તિક્તશ્ચ મધુશ્ચ, અત્રાપિ ચત્વારો મંગા કર્તવ્યાઃ ૪, ‘સિય

તિત્તૃ ય કસાૃ ય ૧, સિય તિત્તૃ ય કસાયા ય ૨, સિય તિત્તયા ય કસાૃ ય ૩, સિય તિત્તયા ય કસાયા ય ૪’ અથવા વહ તિક્તરસ વાલા ઓર કપાયલે રસ વાલા હો સકતા હૈ ૧ અથવા-વહ એકપ્રદેશ મેં તિક્તરસ વાલા ઓર દુસરે પાંચ પ્રદેશોં મેં કપાયલે રસ વાલા હો સકતા હૈ ૨ અથવા પાંચ પ્રદેશોં મેં વહ તિક્ત રસ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં કપાયલે રસ વાલા હો સકતા હૈ ૩ અથવા અનેક પ્રદેશોં મેં ૩ ત્રીન પ્રદેશોં મેં તિક્તરસ વાલા ઓર ત્રીન પ્રદેશોં મેં કપાયલે રસ વાલા હો સકતા હૈ ૪ હસી પ્રકાર લે-‘સિય તિત્તૃ ય અમિલૃ ય ૧’ કદાચિત્ વહ તિક્તરસ વાલા ઓર અમ્લરસ વાલા હો સકતા હૈ ૧ ‘સિય તિત્તૃ ય અમિલયા ય ૨’ એક પ્રદેશ મેં વહ તિક્તરસ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં અમ્લરસ વાલા હો સકતા હૈ ૨ ‘સિય તિત્તયા ય અમિલૃ ય’ અનેક પ્રદેશોં મેં વહ તિક્તરસ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં અમ્લરસ વાલા હો સકતા હૈ ૩ ‘સિય તિત્તયા ય અમિલયા ય’ અનેક પ્રદેશોં મેં તિક્તરસ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં અમ્લરસ વાલા હો સકતા હૈ ૪ ‘સિય તિત્તૃ ય

ય ૨’ અથવા તે એક પ્રદેશમાં ત્રીણ રસવાળો અને બાકીના પાંચ પ્રદેશોમાં કપાય-તુશરસવાળો હોય છે. ૨ ‘સિય તિત્તયા ય કસાૃ ય ૩’ અથવા પોતાના પાંચ પ્રદેશોમાં તે ત્રીણ રસવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં કપાય-તુશ રસવાળો હોય છે. ૩ ‘સિય તિત્તયા ય કસાયા ય ૪’ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં ૩ ત્રણ પ્રદેશોમાં ત્રીણ રસવાળો હોય છે અને ત્રણ પ્રદેશોમાં કપાય-તુશ રસવાળો હોય છે, ૪ એજ રીતે ‘સિય તિત્તૃ ય અમિલૃ ય ૧’ કોઈવાર તે ત્રીણ રસવાળો અને અમ્લ-ખાટા રસવાળો હોય છે ૧ ‘સિય તિત્તૃ ય અમિલયા ય ૨’ એક પ્રદેશમાં તે ત્રીણ રસવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૨ ‘સિય તિત્તયા ય અમિલૃ ય ૩’ તે અનેક પ્રદેશોમાં ત્રીણ રસવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં અમ્લ-ખાટા રસવાળો હોય છે. ૩ ‘સિય તિત્તયા ય અમિલયા ય ૪’ અનેક પ્રદેશોમાં ત્રીણ રસવાળો તથા અનેક

કહુણ ય કસાણ ય' સ્યાત્ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ, અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ કરણીયાઃ
૫ । 'સિય કહુણ ય અમિલણ ય' સ્યાત્ કટુકશ્ચ અમ્લશ્ચ અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞા

મહુરણ ય ૧' હસી પ્રકાર સે વહ તિત્તરસ વાલા ઓર મધુરરસ વાલા મી
હો સકતા હૈ ૧ 'સ્યાત્ તિત્તશ્ચ મધુરાશ્ચ ૨' એક પ્રદેશ મેં વહ તિત્તરસ
વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં મધુરરસ વાલા હો સકતા હૈ ૨ 'સ્યાત્
તિત્તાશ્ચ મધુરશ્ચ' અનેક પ્રદેશોં મેં વહ તિત્તરસ વાલા ઓર એક પ્રદેશ
મેં મધુરરસ વાલા હો સકતા હૈ ૩ 'સ્યાત્ તિત્તાશ્ચ મધુરાશ્ચ' વહ અનેક
પ્રદેશોં મેં તિત્તરસ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં મધુરરસ વાલા હો
સકતા હૈ ૪ હસ પ્રકાર કે યહાં ૪ ભંગ હોતે હૈં 'સિય કહુણ ય કસાણ
ય' યહાં પર મી ૪ ભંગ હોતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં અથવા-વહ કટુક-
રસ વાલા ઓર કષાયરસ વાલા હો સકતા હૈ ૧ એક પ્રદેશ મેં વહ
કટુકરસ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં વહ કષાયરસ વાલા હો સકતા
હૈ ૨ અનેક પ્રદેશોં મેં વહ કટુકરસ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં વહ કષાય
રસ વાલા હો સકતા હૈ ૩ અથવા-અનેક પ્રદેશોં મેં-૨ પ્રદેશોં મેં વહ
કટુકરસ વાલા ઓર ૩ પ્રદેશોં મેં વહ કષાયરસ વાલા હો સકતા હૈ ૪
હસ પ્રકાર સે યે મૂલભંગ મેં ચાર ભંગ હૈં 'સિય કહુણ ય અમિલણ ય'

પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૪ સિય તિત્તણ ય મહુરણ ય ૧' એજ
પ્રમાણે કોઈવાર તે તીખા રસવાળો હોય છે. અને કોઈવાર મધુર-મીઠા રસ-
વાળો હોય છે. ૧ "સ્યાત્ તિત્તશ્ચ મધુરાશ્ચ ૨" એક પ્રદેશમાં તે તીખા રસવાળો
અને અનેક પ્રદેશોમાં મધુર-મીઠાં રસવાળો હોય છે. ૨ 'સ્યાત્ તિત્તશ્ચ મધુરશ્ચ ૩'
કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે અને એક પ્રદેશમાં મધુર-મીઠા
રસવાળો હોય છે. ૩ 'સ્યાત્ તિત્તાશ્ચ મધુરાશ્ચ ૪' અનેક પ્રદેશોમાં તે તીખા
રસવાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. ૪ આ ચાર
લગો થાય છે. 'સિય કહુણ ય કસાણ ય ૧' કોઈવાર છે કડવા રસવાળો હોય છે
અને કોઈવાર કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૧ તે એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો
હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં કષાય રસવાળો હોય છે. ૨ અને તે અનેક
પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો અને એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૩
અથવા અનેક પ્રદેશોમાં ૩ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં-ત્રણ પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો
અને ત્રણ પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. આ રીતે ચાર લગો થાય છે.
તેવી જ રીતે કડવા અને ખાટા રસના યજ્ઞ ચાર લગો થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે-
'સિય કહુણ ય આમિલણ ય ૧' કોઈવાર તે કડવા રસવાળો હોય છે અને કોઈવાર

મવન્તિ ૪ । ‘સિય કડુણ ય મહુરે ય’ -સ્યાત્ કટુરથ મધુરથ, અત્રાપિ ચત્વારી
 મજ્ઞા મવન્તિ ૪ । ‘સિય કસાણ ય અમિલણ ય’ સ્યાત્ કપાયથ અમ્લથ અત્રાપિ
 અથવા વહ કટુકરસ ચાલા ઓર અમ્લરસ ચાલા મી હો સકતા હૈ
 હસ સૂલભંગ મેં મી ચાર ભંગ હોતે હૈ—જો હસ પ્રકાર સે હૈ ‘સિય
 કટુણ ય અમિલણ ય ૧’ યહ તો પ્રથમ ભંગ હૈ હી દ્વિતીય ભંગ હસ
 પ્રકાર સે હૈ—વહ અપને એક પ્રદેશ મેં કટુકરસ ચાલા ઓર અનેક પ્રદેશો
 મેં અમ્લરસ ચાલા હો સકતા હૈ ૨ તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—અનેક
 પ્રદેશો મેં વહ કટુકરસ ચાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં વહ અમ્લરસ ચાલા
 હો સકતા હૈ ૩ ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—અનેક પ્રદેશો મેં વહ
 કટુકરસ ચાલા ઓર અનેક પ્રદેશો મેં વહ અમ્લરસ ચાલા હો સકતા
 હૈ ૪ ‘સિય કટુણ ય મહુરે ય’ અથવા—વહ કટુક ઓર મધુર રસ ચાલા
 મી હો સકતા હૈ હસ સૂલભંગ મેં મી ચાર ભંગ હસ પ્રકાર સે હોતે
 હૈ—‘સિય કટુણ ય મહુરે ય’ યહ પ્રથમ ભંગ હૈ ૧ અથવા વહ એક પ્રદેશ
 મેં કટુક ઓર અનેક પ્રદેશો મેં મધુર હો સકતા હૈ ૨ અથવા વહ અનેક
 પ્રદેશો મેં કટુક ઓર એક પ્રદેશ મેં મધુર હો સકતા હૈ ૩ અથવા અનેક
 પ્રદેશો મેં વહ કટુક ઓર અનેક પ્રદેશો મેં વહ મધુર હો સકતા હૈ ૪
 ‘સિય કસાણ ય અમિલણ ય’ અથવા—વહ કપાયલેરસ ચાલા ઓર

તે ખાટા રસવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે ૧ તે પોતાના એકપ્રદેશમાં
 કડવા રસવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં ખાટારસવાળો હોઈ શકે છે. ૨ આ ખીલો
 ભંગ છે. હવે ત્રીજો ભંગ કહે છે. તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો
 હોય છે. અને એકપ્રદેશમાં અમ્લ—ખાટારસવાળો હોય છે. ૩ આ ત્રીજો ભંગ
 છે. હવે ચોથો ભંગ કહે છે. તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો
 હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪

હવે કડવા અને મધુર રસના ભંગો કહે છે.—જે આ પ્રમાણે છે.
 ‘સિય કટુણ ય મહુરે ય ૧’ કોઈવાર ને કડવા રસવાળો હોય છે. અને કોઈ
 વાર મીઠા રસવાળો હોય છે. ૧ અથવા તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો
 હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. ૨ અથવા તે પોતાના
 અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે તથા એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો
 હોય છે ૩. અથવા અનેક પ્રદેશોમાં તે કડવા રસવાળો હોય છે અને અનેક
 પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. ૪—

હવે તુરા અને ખાટા રસના ચાર ભંગો ખતાવે છે—સિય કસાણ ય
 પ્રામિલણ ય ૧’ અથવા તે કપાય—તુરા રસવાળો હોય છે. અને કોઈવાર ખાટા

ચત્વારો મજ્ઞા ભવન્તિ ૪ । ‘સિય કસાણ ય મધુરણ ય’ સ્યાત્ કષાયશ્ચ મધુરશ્ચ
અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞા ભવન્તિ ૪ । ‘સિય અમિલણ ય મધુરણ ય’ સ્યાત્ અમ્લશ્ચ
અમ્લરસ વાલા મી હો સકતા હૈ ૧ અથવા વહ એક પ્રદેશ મેં કષાયભે
રસ વાલા ઔર અનેક પ્રદેશો મેં ૨ પ્રદેશો મેં અમ્લરસ વાલા મી હો
સકતા હૈ ૨ અથવા-અનેક પ્રદેશો મેં કષાયભે રસ વાલા ઔર એક
પ્રદેશ મેં અમ્લરસ વાલા મી હો સકતા હૈ ૩ ઔર અનેક પ્રદેશો મેં
૩ પ્રદેશો મેં વહ કષાયભેરસ વાલા ઔર ૩ પ્રદેશો મેં અમ્લરસ વાલા મી
હો સકતા હૈ ૪ હસ પ્રકાર સે ૪ ભંગ કષાય ઔર અમ્લરસ કે સંયોગ
મેં એકત્વ ઔર અનેકત્વ કો લેકર હુએ હૈ । હસી પ્રકાર સે ‘સિય કસાણ
ય મધુરણ ય’ કષાયભે ઔર મધુર કે યોગ મેં મી ચાર ભંગ હોતે હૈ જો
હસ પ્રકાર સે હૈ-વહ કદાચિત્ કષાયરસ વાલા ઔર મધુર રસ વાલા
મી હો સકતા હૈ ૧ કદાચિત્ વહ એક પ્રદેશ મેં કષાયરસ વાલા ઔર
અનેક પ્રદેશો મેં મધુરરસ વાલા હો સકતા હૈ ૨, કદાચિત્ વહ અનેક
પ્રદેશો મેં કષાયરસ વાલા ઔર એક પ્રદેશ મેં મધુરરસ વાલા હો સકતા
હૈ ૩ કદાચિત્ વહ અનેક પ્રદેશો મેં કષાયરસ વાલા ઔર અનેક પ્રદેશો
મેં મધુરરસ વાલા હો સકતા હૈ ૪ અમ્લરસ ઔર મધુરરસ કે યોગ મેં
મી એકત્વ ઔર અનેકત્વ કો લેકર ૪ ભંગ હસ પ્રકાર સે હોતે હૈ-

રસવાળો હોય છે. ૧ અથવા તે એક પ્રદેશમાં કષાય તુરા રસવાળો હોય છે.
અને પાંચ પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૨ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં
કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો પણ હોઈ શકે
છે. ૩ ત્રણ પ્રદેશોમાં તે કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે અને ત્રણ પ્રદેશોમાં ખાટા
રસવાળો પણ હોય છે. ૪ આ રીતે કષાય તુરા અને ખાટા રસના સંયો-
ગથી તેના એકપણા અને અનેકપણાથી આ ૪ ચાર ભંગો થાય છે. એ જ રીતે
કષાય અને મધુર રસના યોગથી પણ ૪ ચાર ભંગો થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે-
‘સિય કસાણ ય મધુરણ ય ૧’ કોઈવાર તે કષાય-તુરા રસવાળો હોય
છે. અને કોઈવાર મીઠા રસવાળો હોય છે. ૧ કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં
કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં-પાંચ પ્રદેશોમાં મીઠા રસ-
વાળો હોય છે. ૨ કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં કષાય રસવાળો અને એક
પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. ૩ કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા
રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં મીઠા રસવાળો હોઈ શકે છે ૪
ખાટા રસ અને મીઠા રસના યોગથી તેના એકપણા અને અનેક-
પણાથી ૪ ચાર ભંગો થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે.—કોઈવાર તે

मधुरश्च, अत्रापि चत्वारो भक्ताः करणीयाः १०, तथाहि—स्यादम्लश्च मधुरश्च १, स्यादम्लश्च मधुराश्च २, स्यादम्लश्च मधुक्श्चेति तृतीयः, स्यादम्लश्च मधुराश्चेति चतुर्थः ४, तदेवमेतै दश द्विकसंयोगा भक्ताः पुनश्चातिरिक्तवन्ति (४०)। यदि त्रिरसः षट्प्रदेशिकस्त्वन्यस्तदा स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्चेति

कदाचित् वह अम्लरस वाला और मधुररस वाला भी हो सकता है १, कदाचित् वह अपने एक प्रदेश में अम्लरस वाला और अनेक प्रदेशों में मधुररस वाला भी हो सकता है २, कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में अम्लरस वाला और एक प्रदेश में मधुररस वाला भी हो सकता है ३, कदाचित् वह अपने अनेक प्रदेशों में अम्लरस वाला और अनेक प्रदेशों में मधुररस वाला भी हो सकता है ४, इस प्रकार से ये पांच रसविषयक १० द्विकसंयोग होते हैं और एक एक द्विकसंयोग के ४-४ भंग होते हैं जो पूर्वोक्त रूप से प्रकट किये जा चुके हैं, इस प्रकार से दश द्विक संयोगों के भंग कुल ४० हो जाते हैं।

यदि वह षट्प्रदेशिक स्क्वन्वतीन रसों वाला होता है तो वह—‘स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च’ तिक्त कटुक और कषाय इन तीन रसों वाला हो सकता है १, अथवा—वह अपने एक प्रदेश में तिक्तरस वाला इससे अतिरिक्त दूसरे प्रदेश में कटुकरस वाला और शेष ४ प्रदेशों

आटा रसवाणो डाय छे. अने डोईवार भीठा रसवाणो डाय छे. १ डोईवार ते पोताना ओक प्रदेशमां आटा रसवाणो डाय छे. अने अनेक प्रदेशोमां भीठा रसवाणो डाय छे. २ डोईवार ते अनेक प्रदेशोमां आटा रसवाणो डाय छे अने ओक प्रदेशमां भीठा रसवाणो पणु डोई शके छे. ३ डोईवार ते पोताना अनेक प्रदेशोमां आटा रसवाणो डाय छे. अने अनेक प्रदेशोमां भीठा रसवाणो डाय छे. ४ आ रीते रस स'अ'धी आ प पांच रसोना १० ल'गो जे ना स'योगधी थया छे. तथा ओक ओक द्विक स'योगना ४-४ आर आर ल'गो थाय छे. ७ उभरोक्तरीते कहा छे आ रीते द्विक-स'योगी दस ल'गोना कुल आणीस ल'गो थई जाय छे.

जे ते छ प्रदेशवाणो रस'ध प्रणु रसोवाणो डाय तो ते आ रीते त्रणु रसोवाणो डोई शके छे—‘स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च १’ डोईवार ते तीआ रसवाणो डोईवार कडेवा रसवाणो अने डोईवार कषाय—तुरा रसवाणो डोई शके छे. आ पडेला ल'ग छे. १ अथवा ते पोताना ओक प्रदेशमां तीआ रसवाणो डाय छे. ओक प्रदेशमां कडेवा रसवाणो डाय छे. अने ४ प्रदेशोमां कषाय—तुरा रसवाणो डाय छे. २ अथवा ते पोताना ओक प्रदेश

પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ પચ્ચમઃ ૫, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ પઠઃ ૬, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ સપ્તમઃ ૭, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ અષ્ટમઃ ૮, એવમેતે અષ્ટૌ મજ્ઞા મયન્તિ । એવમેતે

મैं कषायरस वाला हो सकता है २, अथवा-एक प्रदेश में वह तिक्त रस वाला अपने अनेक प्रदेशों में-चार प्रदेशों में-कटुक रस वाला और एक प्रदेश में कषाय रस वाला हो सकता है ३, 'स्यात् तिक्तश्च कटुकाश्च कषायाश्च ४' अथवा वह अपने एक प्रदेश में तिक्त रस वाला अनेक प्रदेशों में ३ प्रदेशों में कटुक रस वाला और दो प्रदेशों में कषाय रस वाला कहता है ४, अथवा-'स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च ५' वह अपने अनेक प्रदेशों में ४ प्रदेशों में तिक्तरस वाला एक प्रदेश में कटुक रस वाला और दूसरे इसके अतिरिक्त प्रदेश में कषायरस वाला हो सकता है ५, अथवा-'स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायाश्च ६' वह अपने अनेक प्रदेशों में तिक्त हो सकता है एक प्रदेश में कटुक हो सकता है और इन से अतिरिक्त दोष प्रदेशों में कषायरस वाला हो सकता है ६, अथवा-'स्यात् तिक्तश्च कटुकाश्च कषायश्च ७' वह अपने अनेक प्रदेशों में तिक्त और दूसरे अनेक प्रदेशों में कटुक और किसी एक प्रदेश में कषाय रस वाला हो सकता है ७, अथवा-'स्यात् तिक्तश्च कटुकाश्च

શમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અને પોતાના અनेક પ્રદેશોમાં-ચાર પ્રદેશોમાં કટવા રસવાળો હોય છે તથા એક પ્રદેશમાં કષાય તુરા રસવાળો હોઈ શકે છે. ૩ 'स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायाश्च ४' અથવા કોઈવાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે અનેક પ્રદેશોમાં-બે પ્રદેશોમાં કટવા રસવાળો હોય છે. તથા બે પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોઈ શકે છે. ૪ અથવા 'स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च ५' તે પોતાના અनेક પ્રદેશોમાં-ચાર પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કટવા રસવાળો હોય છે અને એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૫ અથવા 'स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायाश्च ६' તે પોતાના અनेક પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોઈ શકે છે. એક પ્રદેશમાં કટવા રસવાળો હોય છે. તથા બાકીના અनेક પ્રદેશોમાં કષાય તુરા રસવાળો હોય છે. ૬ અથવા 'स्यात् तिक्तश्च कटुकाश्च कषायश्च ७' તે પોતાના અनेક પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કટવા રસવાળો હોય છે અને એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અથવા 'स्यात्

દશ ત્રિકસંયોગા મજ્ઞાઃ, एकैक संयोगेऽष्टौ भवन्ति, एवं च सर्वेऽपि मज्ज्ञाः त्रिक-
संयोगेऽशीति र्भवन्तीति भावः। यदि चतुरस्रस्य दा स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च
कषायश्चांम्लश्चेति प्रथमः १, स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च अंम्लश्चेति द्वितीयः २,

કષાયાથ' વહુ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં તિક્તરસ વાલા દૂસરે ઓર અનેક
પ્રદેશોં ઝેં-૨ પ્રદેશોં મેં-કટુકરસ વાલા ઓર અતિરિક્ત ઓર દૂસરે દો
પ્રદેશોં મેં કષાય રસ વાલા હો સકતા હૈ ૮। હસ પ્રકાર હે ચે ત્રીન રસોં
કે યોગ મેં ૮ અંગ હોતે હૈં। યે ત્રિક સંયોગ ૧૦ હોતે હૈં એક ૨ ત્રિક
સંયોગ મેં પૂર્વોક્તરૂપ સે યે આઠ અંગ હુણ હૈં હસ પ્રકાર ૧૦ ત્રિક સંયોગોં
કે કુલ મિલાકર ૮૦ અંગ હો જાતે હૈં

यदि वह षट् प्रदेशिक स्कन्ध चार रसों वाला होता है तो 'वह स्यात्
तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च अंम्लश्च १' कदाचिन् तिक्तरस वाला कटुक
रस वाला कषाय रस वाला और अम्ल रस वाला हो सकता है १,
अथवा-'स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च अंम्लश्च २' कदाचिन् वह एक
प्रदेश में तिक्त रस वाला एक दूसरे प्रदेश में कटुक रस वाला भिन्न
किसी एक प्रदेश में कषाय रस वाला और अतिरिक्त अनेक प्रदेशों में
३ प्रदेशों में अम्ल रस वाला हो सकता है २, अथवा-'स्यात् तिक्तश्च

તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયાશ્ચ ૮' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં ત્રીણા રસવાળો
હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં બે પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે. તથા
અનેક પ્રદેશોમાં બે પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૮ આ રીતે
આ ત્રણ રસે ના યોગથી આઠ લાગે થાય છે. ત્રિક સંયોગી ૧૦ હસ લાગે
થાય છે. એક એક ત્રણ સંયોગીમાં પૂર્વોક્ત રીતે આઠ આઠ લાગે થાય છે.
આ રીતે ત્રિક સંયોગી ૧૦ હસ લાગેના કુલ એંસી લેહો થાય છે.

જે તે છ પ્રદેશવાળો સ્કંધ ચાર પ્રકારના રસોવાળો હોય તે તે આ
આ પ્રમાણે ચાર રસોવાળો હોઈ શકે છે-'स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च
अंम्लश्च १' કોઈવાર તે ત્રીણા રસવાળો હોય છે કોઈવાર કડવા રસવાળો હોય
છે. કોઈવાર કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. કોઈવાર ખાટા રસવાળો હોય
છે. આ પહેલો લાગે છે. ૧ અથવા 'स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च अंम्लश्च २'
કોઈવાર તે એકપ્રદેશમાં ત્રીણા રસવાળો કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો
કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય રસવાળો તથા બાકીના અનેક પ્રદેશોમાં-ત્રણ પ્રદે-
શોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. આ બીજો લાગે છે. ૨ અથવા 'स्यात् तिक्तश्च

સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચેતિ પચ્ચમઃ ૫, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચેતિ ષષ્ઠઃ ૬, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ

કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૩' વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં કટુ રસ વાલા અનેક પ્રદેશોં મેં ૨ પ્રદેશોં મેં કષાય રસ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં અમ્લ રસ વાલા હોતા હૈ ૩, અથવા 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ' વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં તિક્તરસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં કટુરસ વાલા અનેક પ્રદેશોં મેં કષાયરસ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં અમ્લ રસ વાલા હોતા હૈ ૪, અથવા- 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૫' વહ અપને કિસી એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસ વાલા અનેક પ્રદેશોં મેં દો પ્રદેશોં મેં કટુરસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં કષાય રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં અમ્લ રસ વાલા હો સકતા હૈ ૫, અથવા- 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ ૬' વહ અપને કિસી એક પ્રદેશ મેં તિક્તરસ વાલા અનેક પ્રદેશોં મેં કટુરસ વાલા એક પ્રદેશ મેં કષાય રસ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં અવશિષ્ટ દો પ્રદેશોં મેં અમ્લ રસ

કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૩' કોઈ એક પ્રદેશમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કટુતા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં--એ પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ' તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કટુતા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં અમ્લ-ખાટા રસવાળો હોય છે. એ રીતે આ ચોથો ભંગ કહ્યો છે. તેમ સમજવું. ૪ 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ ૫' કોઈ વાર તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં--એ પ્રદેશોમાં કટુતા રસવાળો કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય રસવાળો કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. આ પાંચમો ભંગ અથવા 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ ૬' તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કટુતા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં એટલે કે બાકીના એ પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. આ છઠ્ઠો

કટુકાશ્ચ કષાયાશ્ચ અમ્લશ્ચેતિ સપ્તમઃ ૭, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચેતિ અષ્ટમઃ ૮, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચેતિ નવમઃ ૯, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયાશ્ચ અમ્લશ્ચેતિ દશમઃ ૧૦, સ્યાત્ તિક્તા કટુકાશ્ચ કષા-

વાલા હો સકતા હૈ ૬, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયાશ્ચ અમ્લશ્ચ ૭’ વહુ અપને એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશો મેં કટુક રસ વાલા અનેક પ્રદેશો મેં કષાય રસ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં અમ્લ રસ વાલા હો સકતા હૈ ૭, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૮’ વહુ અનેક પ્રદેશો મેં તિક્ત રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં કટુક રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં કષાય રસ વાલા ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં અમ્લ રસ વાલા હો સકતા હૈ ૮, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ ૯’ વહુ અપને અનેક પ્રદેશો મેં તિક્ત રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં કટુક રસ વાલા કિસી એક ઢુસરે પ્રદેશ મેં કષાય રસ વાલા ઓર અનેક અવશિષ્ટ પ્રદેશો મેં દો પ્રદેશો મેં-અમ્લ રસ વાલા હો સકતા હૈ ૯, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૧૦’ વહુ અપને અનેક પ્રદેશો મેં તિક્ત રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં કટુક રસ વાલા અનેક પ્રદેશો મેં કષાય રસ વાલા ઓર અવશિષ્ટ એક પ્રદેશ મેં અમ્લ રસ વાલા હો સકતા હૈ

ભાંગ છે. ૬ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૭’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. આ સાતમો ભાંગ છે. ૭ અથવા સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૮’ તે અનેક પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. આ આઠમો ભાંગ છે. ૮ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ ૯’ તે પોતાના અનેક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. બીજા બે પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. આ નવમો ભાંગ છે. ૯ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૧૦’ તે પોતાના અનેક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. આ દસમો ભાંગ છે.

યથા અમ્લશ્વેત્યેકાદશ: ૧૧ । તદેવમેતે પથ્થ ચતુષ્કાઃ કર્તવ્યાઃ તથાહિ-
તિક્તકટુકૃષાયામ્લમધુરાણાં પ્રથમ: ૧, તિક્તકૃષાયામ્લમધુરાણાં દ્વિતીય: ૨, કટુકૃષાયા-
મ્લમધુરાણાં તૃતીય: ૩, તિક્તકટુકૃષાયમ્લમધુરાણાં ચતુર્થ: ૪, તિક્તકટુકૃષાયમ્લમધુરાણાં
મિલિતાનાં પચ્ચમ: ૫, । એવામેવ પરસ્પરં વિશેષણવિશેષભાવવ્યત્યાસેન એકતા-
નેકતાભ્યામેકાદશપ્રેદા મવન્તઃ પથ્થ ૧૩શ્વમજ્ઞા મવન્તીતિ ।

૧૦, અથવા—‘સ્થાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચ કૃષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૧૧’ વહ
અપને અનેક પ્રદેશોં મેં તિક્તરસ ચાલા અનેક પ્રદેશોં મેં—૨ પ્રદેશોં મેં
કટુક રસ ચાલા એક પ્રદેશ મેં કૃષાય રસ ચાલા ઓર અવશિષ્ટ એક
પ્રદેશ મેં અમ્લ રસ ચાલા હો સજ્ઞા હૈ, હસ પ્રકાર સે ૧૧ મંગ ચાર
રસોં કે સંયોગ મેં હો સકતે હૈં । યહાં પર ચતુષ્ક સંયોગ હસ
પ્રકાર સે પાંચ હોતે હૈં—તિક્ત કટુક કૃષાય અમ્લ હનકે મેલ કા પહિલા
સંયોગ ૧, તિક્ત કૃષાય અમ્લ મધુર હનકે મેલ કા દ્વિતીય સંયોગ ૨, કટુ
કૃષાય અમ્લ મધુર હનકે મેલ કા તૃતીય સંયોગ ૩, તિક્ત કટુ અમ્લ મધુર
હનકે મેલ કા ચતુર્થ સંયોગ ૪, ઓર તિક્ત કટુ કૃષાય એવં મધુર હનકે
મેલ કા પાંચમં સંયોગ ૫, હસ પ્રકાર કે ચે પાંચ ચતુષ્ક સંયોગ હુએ હૈં,
હન પાંચ રસોં કે પરસ્પર મેં વિશેષણ વિશેષ્ય ભાવ કે વ્યત્યાસ સે-
ઊલટ ફેર સે હનહીં કે એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર એક ૨ ચતુષ્ક

અથવા ‘સ્થાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચ કૃષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૧૧’ તે પોતાના
અનેક પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં—એ પ્રદેશોમાં કડવા
રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કૃષાય—તુરુ રસવાળો હોય છે. અને એક
પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે આ અગિયારમો ભાગ છે. આ રીતે આ
અગિયાર ભાગો ચાર રસોના સંયોગથી છ પ્રદેશો સ્કંધના ચાર સંયોગીના
પ્રકારમાં થાય છે. ચાર સંયોગી પાંચ ભાગો થાય છે તે આ પ્રમાણે છે—
તીખા, કડવા કૃષાય તુરુ ખાટા આ ૪ ચાર રસોના સંયોગથી પહેલો ભાગ
૧ તીખા કૃષાય, ખાટા મીઠા રસોના સંયોગથી બીજો ભાગ કડવા—કૃષાય—
તુરુ—ખાટા અને મીઠા રસોના સંયોગથી ત્રીજો ભાગ અને છે. ૩ તીખા—કડવા
ખાટા મીઠા આ રસોના મેળથી ચોથો ભાગ અને તીખા, કડવા કૃષાય—તુરુ
અને મીઠા રસના મેળથી પાંચમો ભાગ આ રીતે આ પાંચ ચાર સંયોગી
ભાગો થાય છે. આ પાંચ રસોના પરસ્પરમાં વિશેષણ વિશેષ્ય ભાવના દેશકારથી
તેના એકપણા અને અનેકપણાથી એક એક ચાર સંયોગી ભાગના ૧૧—૧૧
અગિયાર અગિયાર ભાગો પૂર્વોક્ત પદ્ધતિથી થાય છે. એ રીતે પાંચ ચાર

યદિ પદ્મપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ પશ્ચરસો ભવેત તદા સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચા-
મ્લશ્ચ મધુશ્ચેતિ સ્થનો મજ્જઃ ૧, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરાશ્ચેતિ
દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ મધુરાશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્
તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ
સંયોગ કે ૧૧-૧૧ અંગ પૂર્વોક્ત રસ સે હુપ હૈં, હસ પ્રકાર પાંચ ચતુષ્ક
સંયોગ કે ૫૫ કુલ અંગ હો જાતે હૈં ।

યદિ વહ પદ્મપ્રદેશિક સ્કન્ધ પાંચ રસોં વાલા હોતા હૈ તો વહ
'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરાશ્ચ ૧' કદાચિત્
તિક્ત કટુક કષાય અમ્લ ઓર મધુરા હન રસોં વાલા હો સકતા હૈ ૧,
અથવા- 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરાશ્ચ' કદા-
ચિત્ વહ અપને એક પ્રદેશ મૈં તિક્ત રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મૈં
કટુક રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મૈં કષાય રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ
મૈં અમ્લ રસ વાલા ઓર અવશિષ્ટ અનેક પ્રદેશોં મૈં-દો પ્રદેશોં મૈં
મધુર રસ વાલા હો સકતા હૈ ૨, અથવા- 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ
કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ મધુરાશ્ચ ૩' વહ અપને કિસી એક પ્રદેશ મૈં તિક્ત
રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મૈં કટુક રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મૈં
કષાય રસ વાલા અનેક પ્રદેશોં મૈં અમ્લ રસ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મૈં
મધુર રસ વાલા હો સકતા હૈ ૩, અથવા- 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ
સંયોગી લંગના પ્રત્યેકના અગિયાર અગિયાર પ્રમાણે કુલ ૫૫ પંચાવન લંગો
થઈ જાય છે.

જો તે છ પ્રદેશી સ્કન્ધ પાંચ રસોવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણેના પાંચ
રસોવાળો હોય છે. 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરાશ્ચ ૧' કેઠવાર
તે તીખા કડવા કષાય-તુરા, ખાટા અને મધુર રસવાળો હોય છે. ૧ અથવા
'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરાશ્ચ ૨' પોતાના એક પ્રદેશમાં
તીખા રસોવાળો હોય છે. કેઠ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. કેઠ
એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. કેઠ એક પ્રદેશમાં ખાટા
રસવાળો અને બાકીના બે પ્રદેશોમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ બીજો લંગ
છે. ૨ અથવા 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ મધુરાશ્ચ ૩' તે પોતાના
કેઠ એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. કેઠ એક પ્રદેશમાં કડવા રસ-
વાળો હોય છે. કેઠ એક પ્રદેશમાં કષાય તુરા રસવાળો હોય છે. અને
અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે તથા એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો
હોય છે. આ ત્રીજો લંગ છે. અથવા 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ

કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચેતિ પશ્ચમઃ ૫, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચેતિ પશ્ચઃ ૬, એવમેવ પદ્મવજ્રા મણિરત્નાઃ પશ્ચરસમધિકૃત્ય । સર્વે એતે એકદ્વિકદ્વિકચતુષ્કપશ્ચરસંયોગે પડશીત્યધિકશતસંખ્યાકા મજ્ઞા મવન્તીતિ

કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ ૪' વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં કટુક રસ વાલા અનેક પ્રદેશો મેં કષાય રસ વાલા એક પ્રદેશ મેં અમ્લ રસ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં મધુર રસ વાલા હો સકતા હૈ ૪ અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ ૫’ કશી વહ તિક્ત રસ વાલા અપને અનેક પ્રદેશો મેં કટુક રસ વાલા એક પ્રદેશ મેં કષાય રસ વાલા કિસી એક પ્રદેશ મેં અમ્લ રસ વાલા ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં મધુર રસ વાલા હો સકતા હૈ ૫, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ ૬’ અનેક પ્રદેશ ઉલકે તિક્ત રસ વાલે એક પ્રદેશ ઉલકા કટુક રસ વાલા એક પ્રદેશ કષાય રસ વાલા ઓર એક પ્રદેશ અમ્લ રસ વાલા હો સકતા હૈ ૬, હસ પ્રકાર કે યહાં ૬ અંગ પાંચ રસોં કો લેકર કહ લેના ચાહિયે, સબ અંગ જિલકર યહાં ૧૮૬ હોતે હૈ-અસંયોગી અંગ ૫, દ્વિકસંયોગી અંગ ૪૦, ત્રિકસંયોગી અંગ ૮૦, ચતુષ્કસંયોગી અંગ ૫૫, ઓર પાંચસંયોગી ૬,

મધુરશ્ચ ૪' કોઈ એક પ્રદેશમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે અનેક પ્રદેશોમાં કષાય તુરા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે અને એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ છે. ૪ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ ૫’ કોઈવાર તે કોઈ એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે અને કોઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ પાંચમો ભાગ છે. ૫ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ ૬’ પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. અને કોઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ છઠ્ઠો ભાગ છે. ૬ આ રીતે આ છ ભાગો પાંચ રસોના સંયોગથી થાય છે. બધા રૂપીને કુલ ૧૮૬ એકસો છપાસી ભાગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. અસંયોગી ૫ પાંચ ભાગો દ્વિક સંયોગી ૪૦ ચોળીસ ભાગો ત્રિક

માનઃ । 'કાસાં જહા ચઉપ્પણસિયસ્સ' પટ્ટપ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય સ્પર્શસ્તથૈવ વક્તવ્યાઃ
 યથા ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધસ્ય સ્પર્શઃ કથિતાસ્તથાહિ—યદિ દ્વિસ્પર્શઃ પટ્ટપ્રદેશિક-
 સ્કન્ધસ્તદા સ્યાત્ શીતશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૧, સ્યાત્ શીતશ્ચ રુક્ષશ્ચ ૨, સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ
 સ્નિગ્ધશ્ચ ૩, સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ રુક્ષશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, એવં ચત્વારો ભગ્નાઃ દ્વિસ્પર્શત્વે ।
 યદિ ત્રિસ્પર્શસ્તદા સર્વે શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ इति પ્રથમો

કુલ ૧૮૬ હોતે હિં, 'કાસાં જહા ચઉપ્પણસિયસ્સ' જિહ્વ પદ્ધતિ સે ચતુઃ
 પ્રદેશી સ્કન્ધ કે સ્પર્શો' કે વિષય હેં કહા જા ચુકા હેં ઉસી પદ્ધતિ સે
 યહાં પટ્ટ પ્રદેશિક સ્કન્ધ કે સ્પર્શો' કો ખી કહ લેનાં ચાહિયે, તથાહિ—
 યદિ વહ પટ્ટ પ્રદેશિક સ્કન્ધ દો સ્પર્શો' વાલા હોતા હેં તો યહાં ૪ ભંગ
 હોતે હેં—'સ્યાત્ શીતશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૧' વહ કદાચિત્ શીત ઓર સ્નિગ્ધ
 સ્પર્શ વાલા હો સકતા હેં ૧ અથવા—'સ્યાત્ શીતશ્ચ રુક્ષશ્ચ' વહ શીત
 ઓર રુક્ષ સ્પર્શ વાલા ખી હો સકતા હેં ૨ અથવા—'સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ
 સ્નિગ્ધશ્ચ' વહ ઉષ્ણ ઓર સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ખી હો સકતા હેં ૩ અથવા—
 'સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ રુક્ષશ્ચ' વહ ઉષ્ણસ્પર્શ વાલા ઓર રુક્ષ સ્પર્શ વાલા
 ખી હો સકતા હેં ૪' યે ૪ ભંગ દ્વિસ્પર્શ સમ્બન્ધી હેં ।

યદિ વહ ત્રિસ્પર્શ વાલા હોતા હેં તો યહાં ૧૬ ભંગ હોતે હેં—'સર્વે
 સીપ દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લે' સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો
 રુક્ષઃ ૧' વહ અપને સર્વાંશ મેં શીત હો સકતા હેં, એક

સંયોગી એસી ભંગો આર સંયોગી પપ પંચાવન ભંગ અને પાંચ સંયોગી છ
 ભંગ આ રીતે કુલ ૧૮૬ એકસો છયાસી ભંગો થાય છે.

'કાસાં જહા ચઉપ્પણસિયસ્સ' આર પ્રદેશવાળા સ્કંધના સ્પર્શના સંખ-
 ધમાં જે પ્રમાણે કથન પહેલાં કયું છે. તેજ પદ્ધતિથી આ છ પ્રદેશવાળા
 સ્કંધના સ્પર્શો સંખધી ભંગો સમજવા. જેમકે જો તે છ પ્રદેશવાળો સ્કંધ
 એ સ્પર્શવાળો હોય તો તેના ૪ ભંગો થાય છે 'સ્યાત્ શીતશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૧'
 કોઈવાર તે ઠંડા અને સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ અથવા 'સ્યાત્ શીતશ્ચ
 રુક્ષશ્ચ ૨' કોઈવાર તે ઠંડા અને રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. ૨ અથવા 'સ્યાત્
 ઉષ્ણશ્ચ સ્નિગ્ધશ્ચ ૩' કોઈવાર તે ઉષ્ણસ્પર્શવાળો અને સ્નિગ્ધ—ચિકણુ—સ્પર્શ-
 વાળો હોય છે. ૩ અથવા 'સ્યાત્ ઉષ્ણશ્ચ રુક્ષશ્ચ ૪' કોઈવાર તે ઉષ્ણસ્પર્શ-
 વાળો અને રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ આ આર ભંગો એ સ્પર્શને લઈને
 કહ્યા છે. જો તે છ પ્રદેશી સ્કંધ ત્રણ સ્પર્શવાળો હોય તો તેના સોળ
 ભંગો થાય છે. જે આ રીતે થાય છે—'સર્વે સીપ દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લે' 'સર્વઃ
 શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧' તે પોતાના સર્વાંશમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે.

મજ્ઞઃ ૧, સર્વઃ શીતો, દેશઃ સ્નિગ્ધો, દેશા રુક્ષા इति द्वितीयો મજ્ઞઃ ૨, સર્વઃ શીતઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધા દેશો રુક્ષ इति तृतीयः ૩, સર્વઃ શીતો, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશા રુક્ષा इति चतुर्थः ૪ । સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, इति द्वितीयत्रिकम् ।

દેશ ઉષ્ણકા સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ ઉષ્ણકા રુક્ષ હો સકતા હૈ ૧ અથવા—‘સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ સર્વાંશ મેં યહ શીત સ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ એકદેશ ઉષ્ણકા સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ઓર અનેક દેશ રુક્ષ સ્પર્શ વાલે હો સકતે હૈ ૨ અથવા—‘સર્વઃ શીતઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ સર્વાંશ મેં યહ શીત હો સકતા હૈ અનેક દેશ ઉષ્ણકા સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાલે હો સકતે હૈ ઓર એક-દેશ ઉષ્ણકા રુક્ષ હો સકતા હૈ ૩ અથવા—‘સર્વઃ શીતઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ સર્વાંશ મેં યહ શીતસ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ અનેક દેશો મેં યહ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ઓર અનેક દેશો મેં યહ રુક્ષસ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ ૪ યહ પ્રથમ ત્રિક હૈ અથવા—‘સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશોઃ રુક્ષઃ’ યહ અપને સર્વાંશ મેં ઉષ્ણસ્પર્શ વાલા એક દેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાલા ઓર એક દૂસરે દેશ મેં યહ રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ હસ પ્રકાર કા યહ દ્વિતીય ત્રિક હૈ હસ દ્વિતીય ત્રિક મેં બી ઇસી પ્રકાર સે ૪ ભંગ હોતે હૈ જો હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સર્વ ઉષ્ણઃ

તેના એકદેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. તેના એકદેશ રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા ‘સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ સર્વ અંશોથી તે ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે તેના એકદેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને અનેક દેશો રુક્ષસ્પર્શવાળા હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા ‘સર્વઃ શીતઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ તે સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. તેના અનેક દેશો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળા હોય છે. તેના એકદેશ રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે ૩ ‘સર્વઃ શીતઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ તે સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં તે સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને અનેક દેશોમાં તે રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ આ પ્રથમ ત્રણ સંયોગી ૪ ચાર ભંગો દેખા છે. અથવા ‘સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૧’ તે પોતાના સર્વાંશથી ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. એકદેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક દેશમાં રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે બીજો ત્રિકસંયોગી ભંગ છે. આ બીજા ત્રિકસંયોગીમાં પણ ૪ ભંગો થાય છે. જે આ રીતે છે. ‘સર્વ ઉષ્ણઃ

અગ્ર ચત્વારો મજ્ઞા એકવાનેકત્વાધ્યાસ ૪ । સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ, ઇતિ તૃતીયત્રિકમ્ , અગ્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪ । સર્વો રુક્ષો દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ' યહ પ્રથમ અંગ હૈ ૧, દ્વિતીય અંગ હસ પ્રકાર સે હૈ 'સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ' અપને સર્વાંશ મેં હહ ઉષ્ણ સ્પર્શ વાલા એકદેશ મેં સ્નિગ્ધસ્પર્શ વાલા ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ ૨, અથવા—'સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ' સર્વાંશ મેં વહ ઉષ્ણસ્પર્શ વાલા અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધસ્પર્શ વાલા ઓર એકદેશ મેં રુક્ષસ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ ૩, અથવા—'સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ' યહ ત્રુર્થ અંગ હૈ હસકે અનુસાર વહ અપને સર્વાંશ મેં ઉષ્ણસ્પર્શ વાલા અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાલા ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષસ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ ૪, યે સ્વ અંગ ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ કે એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર કે હુપ હૈ । 'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ' વહ તૃતીય ત્રિક હૈ—હસ ત્રિક મેં ઓ ચાર અંગ હોતે હૈ જૈસે—'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ' વહ અપને પૂર્ણાંશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શ વાલા એક દેશ મેં શીતસ્પર્શ વાલા ઓર એક દેશ મેં ઉષ્ણસ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ ૧ અથવા—'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ

દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૧' સર્વાંશથી તે ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. એકદેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એકદેશમાં રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ આ પહેલો ભાગ છે 'સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ' પોતાના સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે એકદેશમાં સ્નિગ્ધ—ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને અનેક દેશોમાં રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભાગ છે. ૨ અથવા 'સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' તે સર્વ પ્રદેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ—ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભાગ છે. અથવા 'સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૪' તે પોતાના સર્વાંશથી ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ—ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં રુક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ છે. આ ભાગો ઉષ્ણ સ્પર્શ, સ્નિગ્ધસ્પર્શ અને રુક્ષસ્પર્શના એકપણુ અને અનેકપણુને લીધે થયા છે. 'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ' આ ત્રીજું ત્રિક છે. આમાં પણ ચાર ભાગો થાય છે. બે આવી રીતે છે. 'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ' તે પોતાના સર્વાંશમાં સ્નિગ્ધસ્પર્શવાળો હોય છે. કોઈ એક દેશમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભાગ છે.

इति चतुर्थत्रिकम् अत्रापि चत्वारो भङ्गाः ४। एतच्च त्रिस्पर्शे षोडश भङ्गा भव-
न्तीति । यदि चतुःस्पर्शः षट्पदेषिकः स्कन्धस्तदा देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो

देशः शीतः देश उष्णः' वह अपने सर्वांश में स्निग्ध स्पर्शवाला
एकदेश में शीत स्पर्श वाला और अनेक देशों में उष्णस्पर्श वाला हो
हो सकता है २ अथवा—'सर्वः स्निग्धः देशाः शीताः देश उष्णः'
सर्वांश में वह स्निग्ध स्पर्श वाला अनेक देशों में शीतस्पर्श वाला और
एकदेश में उष्णस्पर्श वाला हो सकता है ३, अथवा—'सर्वः स्निग्धः
देशाः शीताः देश उष्णः' सर्वांश में वह उष्णस्पर्श वाला अनेक
देशों में वह शीत स्पर्श वाला और अनेक देशों में उष्णस्पर्श वाला
हो सकता है ४, इस प्रकार के ये ४ भंग स्निग्ध शीत और उष्णस्पर्श के
एकत्व और अनेकत्व को लेकर हुए हैं । 'सर्वः स्निग्धः देशः शीतः देश
उष्णः' यह चतुर्थ त्रिक है इसमें भी स्निग्ध शीत और उष्ण के एकत्व
और अनेकत्व को लेकर ४ भंग होते हैं इनका उत्पादन प्रकार पूर्वोक्त
रूप से ही है इस प्रकार से यहां पर तीन स्पर्शों के एकत्व और अने-
कत्व को लेकर प्रत्येक स्पर्श त्रिक के चतुष्क में ४-४ भंग होने से १६
भंग हो जाते हैं ।

૧ અથવા—'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ' તે સર્વાંશમાં
સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે. એકદેશમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે.
તથા અનેક દેશોમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા
'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ' સર્વાંશમાં તે સ્નિગ્ધ-ચિકણાસ્પર્શવાળો
હોય છે. અનેક દેશોમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક દેશમાં ઉષ્ણ
સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા 'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ
શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ ૪' સર્વાંશમાં તે સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે.
અનેક દેશોમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે. અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો
હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે ૪, આ ચાર ભંગો સ્નિગ્ધ-શીત-અને ઉષ્ણ
સ્પર્શના એકપણા અને અનેકપણાથી થયા છે. 'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશ
ઉષ્ણઃ' આ ચોથું ત્રિક છે. આમાં પણ રૂક્ષ, શીત, અને ઉષ્ણ સ્પર્શના
એકત્વ અને અનેકપણાથી ૪ ચાર ભંગો થાય છે. આ ભંગો બનાવવાની
રીત પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. આ રીતે અહિંયા ત્રણ સ્પર્શના એકપણા
અને અનેકપણાથી દરેક સ્પર્શત્રિકના ચતુષ્કમાં ૪-૪ ચાર ચાર ભંગો
થાય છે. એ રીતે કુલ ૧૬ ભંગો થાય છે.

અન ચત્વારો મજ્ઞા એકત્વાનેકસ્વાધ્યામ્ ૪ । સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ,
 इति तृतीयत्रिकम् , अत्रापि चत्वारो मज्ज्ञाः ४ । सर्वो रुक्षो देशः शीतः देशउष्णः,
 દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ' यह प्रथम भंग है, द्वितीय भंग इस प्रकार से
 है 'सर्व उष्णः देशः स्निग्धः देशः रुक्षः' अपने सर्वांश में वह उष्ण
 स्पर्श वाला एकदेश में स्निग्धस्पर्श वाला और अनेक देशों में रुक्ष
 स्पर्श वाला हो सकता है २, अथवा- 'सर्व उष्णः देशः स्निग्धः देशो
 रुक्षः' सर्वांश में वह उष्णस्पर्श वाला अनेक देशों में स्निग्धस्पर्श वाला
 और एकदेश में रुक्षस्पर्श वाला हो सकता है ३, अथवा- 'सर्व उष्णः
 देशः स्निग्धः देशः रुक्षः' यह चतुर्थ भंग है इसके अनुसार वह
 अपने सर्वांश में उष्णस्पर्श वाला अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्श वाला
 और अनेक देशों में रुक्षस्पर्श वाला हो सकता है ४, ये सब भंग उष्ण
 स्निग्ध और रुक्ष के एकत्व और अनेकत्व को लेकर के हुए हैं । 'सर्वः
 स्निग्धः देशः शीतः देश उष्णः' यह तृतीय त्रिक है-इस त्रिक में
 भी चार भंग होते हैं जैसे- 'सर्वः स्निग्धः देशः शीतः देश उष्णः'
 वह अपने पूर्णांश में स्निग्ध स्पर्श वाला एक देश में शीतस्पर्श वाला
 और एक देश में उष्णस्पर्श वाला हो सकता है १ अथवा- 'सर्वः स्निग्धः

देशः स्निग्धः देशः रुक्षः १' सर्वांशથી તે ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. એકદેશમાં
 સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એકદેશમાં રૂક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ આ
 પહેલો ભંગ છે 'સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ' પોતાના સર્વાંશથી
 તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે એકદેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે.
 અને અન્ય દેશોમાં રૂક્ષસ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા
 'સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' તે સર્વ પ્રદેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો
 હોય છે. અને દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક
 દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. અથવા 'સર્વ ઉષ્ણઃ
 દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૪' તે પોતાના સર્વાંશથી ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે.
 અને દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને દેશોમાં રૂક્ષસ્પર્શ-
 વાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. આ ભંગો ઉષ્ણ સ્પર્શ, સ્નિગ્ધસ્પર્શ
 અને રૂક્ષસ્પર્શના એકપણુ અને અનેકપણુને લીધે થયા છે. 'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ
 દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ' આ ત્રીજું ત્રિક છે. આમાં પણ ચાર ભંગો થાય છે.
 જે આવી રીતે છે. 'સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ' તે પોતાના
 સર્વાંશમાં સ્નિગ્ધસ્પર્શવાળો હોય છે. કેાઈ એક દેશમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય
 છે. તથા કેાઈ એક પ્રદેશમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે.

इति चतुर्थत्रिकम् अत्रापि चत्वारो भङ्गाः ४। एवमत्र त्रिस्पर्शे षोडश भङ्गा भव-
न्तीति। यदि चतुःस्पर्शः षट्पददेशिकः स्कन्धस्तदा देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो

देशः शीतः देशा उष्णाः' वह अपने सर्वांश में स्निग्ध स्पर्शवाला एकदेश में शीत स्पर्श वाला और अनेक देशों में उष्णस्पर्श वाला हो हो सकता है २ अथवा-‘सर्वः स्निग्धः देशाः शीताः देश उष्णाः’ सर्वांश में वह स्निग्ध स्पर्श वाला अनेक देशों में शीतस्पर्श वाला और एकदेश में उष्णस्पर्श वाला हो सकता है ३, अथवा-‘सर्वः स्निग्धः देशाः शीताः देशा उष्णाः’ सर्वांश में वह उष्णस्पर्श वाला अनेक देशों में वह शीत स्पर्श वाला और अनेक देशों में उष्णस्पर्श वाला हो सकता है ४, इस प्रकार के ये ४ अंग स्निग्ध शीत और उष्णस्पर्श के एकत्व और अनेकत्व को लेकर हुए हैं। ‘सर्वः रुक्षः देशः शीतः देश उष्णाः’ यह चतुर्थ त्रिक है इसमें भी रुक्ष शीत और उष्ण के एकत्व और अनेकत्व को लेकर ४ अंग होते हैं इनका उत्थापन प्रकार पूर्वोक्त रूप से ही है इस प्रकार से यहां पर तीन स्पर्शों के एकत्व और अनेकत्व को लेकर प्रत्येक स्पर्श त्रिक के चतुष्क में ४-४ अंग होने से १६ अंग हो जाते हैं।

૧ અથવા-‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ’ તે સર્વાંશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એકદેશમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અनेક દેશોમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ’ સર્વાંશમાં તે સ્નિગ્ધ-ચિકણ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ ૪’ સર્વાંશમાં તે સ્નિગ્ધ-ચિકણ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે. અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે ૪, આ ચાર ભંગો સ્નિગ્ધ-શીત-અને ઉષ્ણ સ્પર્શના એકપણા અને અનેકપણાથી થયા છે. ‘સર્વઃ રુક્ષઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ’ આ ચોથું ત્રિક છે. આમાં પણ રુક્ષ, શીત, અને ઉષ્ણ સ્પર્શના એકત્વ અને અનેકપણાથી ૪ ચાર ભંગો થાય છે. આ ભંગો બતાવવાની રીત પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. આ રીતે અહિંયા ત્રણ સ્પર્શના એકપણા અને અનેકપણાથી દરેક સ્પર્શત્રિકના ચતુષ્કમાં ૪-૪ ચાર ચાર ભંગો થાય છે. એ રીતે કુલ ૧૬ ભંગો થાય છે.

દેશો રુક્ષ इति प्रथमः १, देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षा इति
द्वितीयः २, देशः शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धा देशो रूक्ष इति तृतीयः ३,
देशः शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धाः, देशो रूक्षा इति चतुर्थः ४, देशः शीतो

यदि वह षट्प्रदेशिक स्कन्ध चार स्पर्शों वाला होता है-‘देशः
शीतः देश उष्णः देशाः स्निग्धः देशो रूक्षः’ तो वह अपने एकदेश में
शीतस्पर्श वाला दूसरे एक किसी देश में उष्णस्पर्श वाला किसी एक
देश में स्निग्धस्पर्श वाला और किसी एक देश में रूक्षस्पर्श वाला हो
सकता है १ अथवा-‘देशः शीतः देशः उष्णः देशः स्निग्धः देशाः रूक्षाः’
वह एकदेश में शीत किसी एक देश में उष्ण किसी एक देश में स्निग्ध
और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्श वाला हो सकता है २, अथवा-‘देशः
शीतः देश उष्णः देशाः स्निग्धाः देशो रूक्षः ३, एकदेश उसका
शीत दूसरा एकदेश उसका उष्ण अनेक देश उसके स्निग्ध और
एकदेश उसका रूक्ष हो सकता है ३, अथवा-‘देशः शीतः देश उष्णः
देशाः स्निग्धाः देशाः रूक्षाः ४’ एक देश उसका शीत एक देश उसका
उष्ण अनेक देश उसके स्निग्ध और अनेक देश उसके रूक्ष हो सकते

જે તે છ પ્રદેશવાળો સ્કંધ ચાર સ્પર્શવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણે
થાય છે. -‘દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રૂક્ષઃ’ તે પોતાના એક-
દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. કેઈ એકદેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય
છે. કેઈ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા કેઈ એકદેશમાં રૂક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. અથવા-‘દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ
દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ ૨’ તે પોતાના કેઈ એકદેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય
છે. કેઈ એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. કેઈ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ-
ચિકણ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અनेક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે.
આ બીજો ભંગ છે ૨ અથવા ‘દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રૂક્ષાઃ’
તેના એકદેશ ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. બીજો એકદેશ ઉષ્ણ-ગરમ સ્પર્શવાળો
હોય છે. ત્રણ પ્રદેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને
એક પ્રદેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા
‘દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ ૪’ તેના એકદેશ
ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એકદેશમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે. તેના બે દેશો
સ્નિગ્ધ-ચિકણ સ્પર્શવાળા હોય છે. અને બે દેશો રૂક્ષસ્પર્શવાળા હોય છે.

દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ પશ્ચમઃ ૫, દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષા ઇતિ પશ્ચાઃ, ૬, દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ ઇતિ સપ્તમઃ ૭, દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા ઇત્યષ્ટમઃ ૮, દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ નવમઃ ૯,

હૈં ૪, અથવા-‘દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૫’ એકદેશ ઉત્તરના શીત અનેક દેશ ઉત્તરના ઉષ્ણ એક દેશ ઉત્તરના સ્નિગ્ધ અનેક દેશ ઉત્તરના રુક્ષ સ્પર્શ વાળા હો સકતા હૈં ૫, અથવા-‘દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૬’ એકદેશ ઉત્તરના શીત અનેક દેશ ઉત્તરના ઉષ્ણ એકદેશ ઉત્તરના સ્નિગ્ધ અનેક દેશ ઉત્તરના રુક્ષ સ્પર્શ વાળે હો સકતા હૈં ૬, અથવા-‘દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૭’ એકદેશ ઉત્તરના શીત હોતા હૈં અનેક દેશ ઉત્તરના ઉષ્ણ હોતા હૈં અનેક દેશ ઉત્તરના સ્નિગ્ધ હોતા હૈં અનેક દેશ ઉત્તરના રુક્ષ હોતા હૈં ૭, અથવા-‘દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૮’ એકદેશ ઉત્તરના શીત અનેક દેશ ઉત્તરના ઉષ્ણ અનેક દેશ ઉત્તરના સ્નિગ્ધ અનેક દેશ ઉત્તરના રુક્ષ હો સકતા હૈં ૮, અથવા-‘દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૯’

છે. આ ચોથો ભાગ છે ૪ અથવા ‘દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૫’ તેના એકદેશ ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. ત્રણ દેશો ઉષ્ણસ્પર્શવાળા હોય છે. એકદેશ સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા એક દેશ રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પાંચમો ભાગ છે. ૫ અથવા-‘દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૬’ તેના એકદેશ ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે. તેના અનેક દેશો ઉષ્ણ સ્પર્શવાળા હોય છે. એક દેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા તેના અનેક દેશો રુક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. અહિયાં અનેકદેશો કહેવાથી બખ્ખે પ્રદેશ ગ્રહણ કર્યા છે. તેમ સમજવું. આ છઠ્ઠો ભાગ છે અથવા ‘દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૭’ તેના એકદેશ ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશો-ત્રે દેશો ઉષ્ણસ્પર્શવાળા હોય છે. અનેકદેશો-બે દેશો સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળા હોય છે. તથા એક દેશ રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ સાતમો ભાગ છે. ૭ અથવા ‘દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૮’ તેના એકદેશ ઠંડાસ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશો ઉષ્ણસ્પર્શવાળા હોય છે અનેક દેશો સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળા હોય છે. તથા અનેક દેશો રુક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. આ આઠમો ભાગ છે ૮ અથવા ‘દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૯’

દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સિન્ધ્વો દેશા રુક્ષા इति दशमः १०, દેશાઃ શીતાઃ
 દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સિન્ધ્વા દેશો રુક્ષ इत्येकादशः ११, દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો
 દેશાઃ સિન્ધ્વાઃ દેશા રુક્ષા इति द्वादशः १२, દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ
 સિન્ધ્વો દેશો રુક્ષ इति त्रयोदशः १३, દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સિન્ધ્વઃ

અનેક દેશ ઉષ્ણો થીત એક દેશ ઉષ્ણા ઉષ્ણ એક દેશ ઉષ્ણા સિન્ધ્વ
 ઓર એકદેશ ઉષ્ણા રુક્ષ હો સકતા હૈ ૯, અથવા-દેશાઃ શીતાઃ દેશ
 ઉષ્ણઃ દેશાઃ સિન્ધ્વઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૦, ઉષ્ણો અનેક દેશ શીત એકદેશ
 ઉષ્ણ એકદેશ સિન્ધ્વ ઓર અનેક દેશ રુક્ષ હો સકતે હૈ ૧૦ અથવા-
 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સિન્ધ્વાઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૧' અનેક દેશ
 ઉષ્ણો થીત એક દેશ ઉષ્ણા ઉષ્ણ અનેક દેશ ઉષ્ણો સિન્ધ્વ ઓર
 એક દેશ ઉષ્ણા રુક્ષ હો સકતા હૈ ૧૧, અથવા-દેશાઃ શીતાઃ દેશ
 ઉષ્ણઃ દેશાઃ સિન્ધ્વાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૨' ઉષ્ણો અનેક દેશ શીત હો
 સકતે હૈ એક દેશ ઉષ્ણા ઉષ્ણ હો સકતા હૈ અનેક દેશ ઉષ્ણો સિન્ધ્વ
 હો સકતે હૈ ઓર અનેક દેશ ઉષ્ણો રુક્ષ હો સકતે હૈ ૧૨ અથવા 'દેશાઃ
 શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સિન્ધ્વો દેશો રુક્ષઃ ૧૩' અનેક દેશ ઉષ્ણો
 થીત હો સકતે હૈ અનેક દેશ ઉષ્ણો ઉષ્ણ હો સકતે હૈ એક દેશ ઉષ્ણા
 સિન્ધ્વ હો સકતા હૈ ઓર એકદેશ ઉષ્ણા રુક્ષ હો સકતા હૈ ૧૩,

સિન્ધ્વઃ દેશો રુક્ષઃ ૯' અથવા તે પોતાના અનેક દેશોમાં શીત-ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય
 એકદેશમાં ઉષ્ણસ્પર્શવાળો હોય છે તેનો એકદેશ સિન્ધ્વ-ચિકણ્વા સ્પર્શવાળો
 હોય છે. અને તેનો એકદેશ રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ નવમો ભાગ છે. ૯
 અથવા 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સિન્ધ્વઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ' તેના અનેક દેશો
 ઠંડા સ્પર્શવાળા હોય છે. એકદેશમાં તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે.
 એકદેશમાં સિન્ધ્વ-ચિકણ્વા સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અનેક દેશોમાં
 રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ દસમો ભાગ છે. ૧૦ અથવા 'દેશાઃ
 શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સિન્ધ્વાઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૧' તેના અનેક દેશો ઠંડા
 સ્પર્શવાળા હોય છે. એકદેશ ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશો સિન્ધ્વ-
 ચિકણ્વાસ્પર્શવાળા હોય છે. તથા તેનો એકદેશ રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ
 અગિયારમો ભાગ છે. ૧૧ અથવા 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સિન્ધ્વાઃ
 દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૨' તેના અનેક દેશો ઠંડાસ્પર્શવાળા હોય છે. એકદેશ ઉષ્ણ
 સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેકદેશો સિન્ધ્વ સ્પર્શવાળા હોય છે. તથા તેના
 અનેક દેશો રુક્ષ સ્પર્શવાળા હોય છે. આ બારમો ભાગ છે. ૧૨ અથવા
 'દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સિન્ધ્વો દેશો રુક્ષઃ ૧૩' તે અનેક દેશોમાં ઠંડા

દેશા રુક્ષાઃ ઇતિ ચતુર્દશઃ ૧૪, દેશાઃ શીતા દેશા ઉષ્ણાઃ દેશા સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ ઇતિ પચ્ચદશો ભજ્જઃ ૧૫, દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષાઃ ઇતિ ષોડશો ભજ્જઃ ૧૬ । તદેવં દ્વિસ્પર્શે ચત્વારો ભજ્જાઃ ૪, ત્રિસ્પર્શે ષોડશ, ૧૬ ચતુસ્પર્શે ઽપિ ષોડશ ૧૬, તદેવં સર્વસંકલનયા પટ્ટત્રિશદ્ ભજ્જા ભવન્તિ । इत्येवं वर्णगन्धरसस्पर्शैः समभेदैः पट्टप्रदेशिकः स्कन्धः समाप्तः ॥सू० ४॥

અથવા-‘દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશા સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૪’ અનેક દેશા ઉષ્ણા શીતા અનેક દેશા ઉષ્ણા એક દેશા ઉષ્ણા સ્નિગ્ધા અનેક દેશા ઉષ્ણા રુક્ષા હો સકતે હૈં ૧૪’ અથવા-‘દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૫’ અનેક દેશા ઉષ્ણા અનેક દેશા ઉષ્ણા અનેક દેશા ઉષ્ણા સ્નિગ્ધા અનેક દેશા ઉષ્ણા રુક્ષા હો સકતા હૈં ૧૫, અથવા-‘દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૬’ અનેક દેશા ઉષ્ણા શીતા અનેક દેશા ઉષ્ણા અનેક દેશા ઉષ્ણા સ્નિગ્ધા અનેક દેશા ઉષ્ણા રુક્ષા હો સકતે હૈં ૧૬ । इस प्रकार से द्विस्पर्श में चार अंग, त्रिस्पर्श में १६, भज्ज और चार स्पर्श में १६ भज्ज होते हैं और ये सब अंग मिलकर ३६ हो जाते हैं । इस प्रकार समभेद वर्ण गन्ध रस और स्पर्श इनको लेकर षट् प्रदेशिक स्कन्ध का कथन समाप्त हुआ ।सू० ४॥

સ્પર્શવાણો હોય છે. તેના અનેક દેશો ઉષ્ણસ્પર્શવાણા હોય છે. તેનો એક દેશ સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાણો હોય છે. અને એકદેશ રુક્ષ સ્પર્શવાણો હોય છે. આ તેરમો ભાગ છે. ૧૩ અથવા ‘દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૪’ તેના અનેકદેશો ઠંડા સ્પર્શવાણા હોય છે. અનેક દેશો ઉષ્ણ સ્પર્શવાણા હોય છે. એકદેશ સ્નિગ્ધ-ચિકણ સ્પર્શવાણા હોય છે. તથા તેના અનેક દેશો રુક્ષસ્પર્શવાણા હોય છે. આ ચૌદમો ભાગ છે. ૧૪ અથવા ‘દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૫’ તેના અનેક દેશો ઠંડા સ્પર્શવાણા હોય છે. અનેકદેશો ઉષ્ણ-ગરમ સ્પર્શવાણા હોય છે. અનેક દેશો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાણા હોય છે. તથા તે એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાણો હોય છે. આ પંદરમો ભાગ છે. ૧૫ અથવા ‘દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૬’ તેના અનેક દેશો ઠંડાસ્પર્શવાણા હોય છે. અનેકદેશો ઉષ્ણસ્પર્શવાણા હોય છે. અનેકદેશો સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાણા હોય છે. અને અનેકદેશો રુક્ષસ્પર્શવાણા હોય છે. આ સોળમો ભાગ છે. ૧૬ આ રીતે બે સ્પર્શપણામાં ૪ ચાર ભાગો ત્રણસ્પર્શપણામાં ૧૬ સોળ ભાગો તથા ચાર સ્પર્શોમાં ૧૬ સોળ ભાગો થાય છે. એ રીતે બધા મળીને ૩૬ છત્રીસ ભાગો થાય છે. આ રીતે ભેદ સહિત વર્ણ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શને લઈ છ પ્રદેશી સ્કન્ધનું કથન સમાપ્ત થયું ।સૂ० ૪॥

मूलम्—सत्तपएसिए णं भंते ! कइवन्ने कइगंधे कइरसे कइफासे
 पणत्ते एवं जहा पंचपएसिए जाव सिय चउफासे पन्नत्ते जइ
 एगवन्ने एवं एगवन्नदुवन्नतिवन्ना जहा छप्पएसियस्स । जइ
 चउवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए य१, सिय
 कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगा य२, सिय कालए
 य नीलए य लोहियगा य हालिदए य३, एवमेते चउक्क-
 संजोगेणं पन्नरसभंगा भाणियत्वा जाव सिय कालगा य
 नीलगा य लोहियगा य हालिदए य१५ एवमेव पंचचउक्कसंजोगा
 नेयत्वा—एकेके संजोए पन्नरस भंगा सव्वमेए पंचसत्तरी भंगा
 भवंति । जइ पंचवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य
 हालिदए य सुक्खिए य१, सिय कालए य नीलए य लोहियए
 हालिदए य सुक्खिएगा य२, सिय कालए य नीलए य लोहियए
 हालिदगा य सुक्खिए य३, सिय कालए य नीलए य लोहियए
 हालिदगा य सुक्खिएगा य४, सिय कालए य नीलए य लोहियगा
 य हालिदए य सुक्खिए य५, सिय कालए य नीलए य लोहि-
 यगा य हालिदए य सुक्खिएगा य६, सिय कालए य नीलए य
 लोहियगा य हालिदगा य सुक्खिए य७, सिय कालए य नीलगा य
 लोहियए य हालिदए य सुक्खिए य८, सिय कालए य नीलगा य
 लोहियए य हालिदए य सुक्खिएगा य९, सिय कालए य नीलगा य,
 लोहियए य हालिदगा य सुक्खिए य१०, सिय कालए य नीलगा
 य लोहियगा य हालिदए य सुक्खिए य११, सिय कालगा य

नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्लिहए य१२, सिय कालगा
य नीलए य लोहियगे य हालिदए य सुक्लिहगा य१३, सिय
कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदगा य सुक्लिहए य१४ सिय
कालगा य नीलए य लोहियगा य हालिदए य सुक्लिहए य१५, सिय
कालगा य नीलए लोहियगा य हालिदए य सुक्लिहए य१५, सिय
कालगा य नीलगा य लोहियए य हालिदए य सुक्लिहए य१६,
एए सोलस भंगा, एवं सवमेए एकग-दुयग-तियग-चउक्कग
पंचग-संजोगेणं दो सोला भंगसया भवंति । गंधा जहा चउप्प-
एसियस्स रसा जहा एयस्स चेव वन्ना, फासा जहा चउप्पए-
सियस्स रसा जहा एयस्स चेव वन्ना, फासा जहा चउप्पए-
सियस्स ॥सू० ५॥

छाया—सप्तप्रदेशिकः खलु भदन्त । कतिवर्णः कतिगन्धः, कतिरसः
कतिस्पर्शः प्रज्ञप्तः, एवं यथा पञ्चप्रदेशिको यावत् स्यात् चतुःस्पर्शः प्रज्ञप्तः, यदि
एकवर्णः, एवमेकवर्ण-द्विवर्ण-त्रिवर्णः यथा षट्प्रदेशिकस्य । यदि चतुर्वर्णः स्यात्
कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च १, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च २,
स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्रश्च ३, एवमेते चतुष्कसंयोगेन पञ्चदश-
भङ्गा भणितव्याः, यावत् स्यात् कालाश्च नीलाश्च लोहिताश्च हारिद्रश्च १५ । एवमेव
पञ्चवतुष्कसंयोगा ज्ञातव्याः, एकैकस्मिन् संयोगे पञ्चदश भङ्गाः, सर्वे एते पञ्च-
सप्ततिर्भङ्गा भवन्ति । यदि पञ्चवर्णः स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च
शुक्लश्च १, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लाश्च २, स्यात् कृष्णश्च
नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च शुक्लश्च ३, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च
शुक्लाश्च ४, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च ५, स्यात् कालश्च
नीलश्च लोहिताश्च हारिद्रश्च शुक्लाश्च ६, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारि-
द्राश्च शुक्लश्च ७, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च ८, स्यात्
कालश्च नीलाश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लाश्च ९, स्यात् कृष्णश्च नीलाश्च
लोहितश्च हारिद्राश्च शुक्लश्च १०, स्यात् कालश्च नीलाश्च लोहिताश्च हारि-
द्रश्च शुक्लश्च ११, स्यात् कृष्णाश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च शुक्लश्च १२,
स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लाश्च १३, स्यात् कालाश्च
नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च शुक्लश्च १४, स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहिताश्च

હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૫, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૬ ।
 एते षोडशभङ्गाः एवं सर्वम् एते एकक-द्विक-त्रिक-चतुष्क-पञ्चकसंयोगेन द्वे
 षोडश भङ्गशक्ते भवतः । गन्धा यथा चतुष्पदेशिकस्य, रसा यथा एतस्यैव
 वर्णाः, स्पर्शा यथा चतुष्पदेशिकस्य ॥ सू० ५॥

ટીકા—‘સત્તપણિણ ણં ભંતે ! સંધે કહવન્ને કહગંધે કહરસે કહફાસે પળ્લત્તે ?
 સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્વલુ ભદન્ત ! સ્કન્ધઃ કતિવર્ણઃ કતિગન્ધઃ કતિરસઃ કતિસ્પર્શઃ
 પ્રજ્ઞપ્તઃ, સપ્તપ્રદેશાઃ પરમાણ્વોઽવયવતયા વિચિન્તે यस્ય સ્કન્ધસ્યાવયવિનઃ સ
 સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તસ્મિન્ કિયન્તો વર્ણાસ્તિષ્ઠન્તિ, કિયન્તો ગન્ધાઃ કિયન્તો
 રસાઃ કિયન્તશ્ચ સ્પર્શાઃ ઇતિ પ્રશ્નઃ, ભગવાનાહ—‘જહા પંચપણિણ જાવ સિય
 ચઉફાસે પળ્લત્તે’ યથા પચ્ચપ્રદેશિકો યાવત્ સ્યાત્ ચતુઃસ્પર્શઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તથાહિ—સ્યા-

‘સત્તપણિણ ણં ભંતે ! સંધે કહવન્ને કહગંધે કહરસે’ इत्यादि ।
 ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા સૂત્રકાર ને સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં કિતને
 વર્ણ ગંધાદિક હોતે હૈં હસ વિષય કા વિચાર કિયા હૈ હસમેં સબસે
 પહલે ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘સત્તપણિણ ણં ભંતે ! સંધે કહ-
 વન્ને કહગંધે, કહરસે, કહફાસે પળ્લત્તે ?’ હે ભદન્ત ! જો સ્કન્ધ સપ્ત-
 પ્રદેશિક હૈં જિસમેં અવયવરૂપ સે સાત હી પ્રદેશ વિચિત્રાન હૈં અર્થાત્
 જો સાત પ્રદેશોં કે સંયોગ સે જન્મ હૈ—ઉસમેં કિતને વર્ણ, કિતની ગંધે
 કિતને રસ ઓર કિતને સ્પર્શ વિચિત્રાન રહતે હૈં ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં
 પ્રશ્ન ને કહા હૈ—‘જહા પંચપણિણ જાવ સિય ચઉફાસે પળ્લત્તે’ હે
 ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ યાવત્ કદાચિત્ ચાર સ્પર્શોં
 વાલા હોતા કહા ગયા હૈ ઉસી પ્રકાર સે યહ સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ ઓ
 યાવત્ કદાચિત્ ચાર સ્પર્શોં વાલા હોતા હૈ એસા કહા ગયા હૈ હસ

‘સત્તપણિણ ણં ભંતે ! સંધે કહવન્ને કહગંધે કહરસે’ इत्यादि—

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી સૂત્રકારે સાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ કેટલા વર્ણોવાળો
 હોય છે ? કેટલા ગંધોવાળો હોય છે ? ઇત્યાદિ વર્ણનાં કર્તું છે. આ
 સંબંધમાં ગૌતમે સ્વામીએ એવું પૂછ્યું છે કે—‘સત્તપણિણ ણં ભંતે ! સંધે
 કહવન્ને ? કહગંધે કહરસે, કહફાસે પળ્લત્તે ?’ હે ભગવન્ને સ્કન્ધ સાત પ્રદેશવાળો
 છે. એટલે કે જેમાં અવયવરૂપે સાત જ પ્રદેશો રહેલા છે. અર્થાત્ જે સાત
 પ્રદેશોના સંયોગથી બનેલો છે—તેમાં કેટલા વર્ણો છે ? કેટલા ગંધો છે ? કેટલા
 રસો છે ? અને કેટલા સ્પર્શો છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—
 ‘જહા પંચપણિણ જાવ સિય ચઉફાસે પળ્લત્તે’ હે ગૌતમ પાંચ પ્રદેશવાળો
 સ્કન્ધ જે રીતે યાવત્ કેહવારે ચાર સ્પર્શોવાળો હોવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

દેકવર્ણઃ સ્યાદ્ દ્વિવર્ણઃ યાવત્ સ્યાત્ પञ्चवर्णः स्यात् एकगन्धः स्याद् द्विगन्धः, स्यात् एकरसो द्विरसस्त्रिरसो यावत् स्यात् पञ्चरसः, स्याद् द्विस्पर्शः स्यात् त्रिस्पर्शः, स्यात् चतुःस्पर्श इति । 'जइ एगवन्ने' यदि एकवर्णः 'एवं एगवन्न-दुवन्न-तिवन्ना, जहा छप्पएसियस्स' एवमेकवर्णद्विवर्णत्रिवर्णा यथा षट्प्रदेशिकस्य, तथाहि-यदि एकवर्णः सप्तप्रदेशिकस्तदा कदाचित् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्चेति, यदि द्विवर्णस्तदा स्यात् कालश्च नीलश्च १, 'स्यात्

विषय का स्पष्टीकरण इस प्रकार से है-यदि वह सप्तप्रदेशिक स्कन्ध एकवर्ण वाला, या द्वयादिवर्ण वाला होता है ऐसा जब कहा जाता है तो तीन वर्णविशिष्ट होने तक के भंग षट्प्रदेशिक स्कन्ध की तरह यहां जानना चाहिये । यही बात 'जइ एगवन्ने, एवं एगवन्न-दुवन्न-तिवन्ना जहा छप्पएसियस्स' इस सूत्रपाठ द्वारा समझाई गई है-यदि सप्तप्रदेशिक स्कन्ध एक वर्ण वाला होता है ऐसा जब कहा जाता है तो इस सामान्य कथन में वह कदाचित् कृष्णवर्ण वाला भी हो सकता है, कदाचित् नीलवर्ण वाला भी हो सकता है, कदाचित् लोहित (लाल) वर्ण वाला भी हो सकता है कदाचित् पीतवर्ण वाला भी हो सकता है और कदाचित् शुक्लवर्ण वाला भी हो सकता है इस प्रकार से ये असंयोगी ५ भंग यहां हो सकते हैं यदि वह दो वर्णों वाला होता है ऐसा जब कहा जाता है-तो इस द्विवर्ण विषयक सामान्य कथन में वह कदाचित्

તેજ રીતે આ સાત પ્રદેશવાળો રકંધપણુ યાવત્ કઠાસિત્ ચાર સ્પર્શવાળો હોય છે. એમ કહેવામાં આવ્યું છે. આ વિષયનું વધારે સ્પષ્ટીકરણ આ પ્રમાણે છે--જો તે સાત પ્રદેશવાળો રકંધ એકવર્ણવાળો અથવા બે-ત્રણ વિશેરે વર્ણવાળો હોય છે એમ જ્યારે કહેવામાં આવે છે ત્યારે ત્રણ વર્ણવાળો હોવા સુધીના લાગે છે પ્રદેશી રકંધના સંબંધમાં જો રીતે વર્ણવ્યા છે તે પ્રમાણે આ સાત પ્રદેશી રકંધના સંબંધમાં પણ સમજવું. એજ વાત- 'જइ एगवन्ने एवं एगवन्नदुवन्नतिवन्ना जहा छप्पएसियस्स' આ સૂત્રપાઠથી સમજાવ્યું છે. જો તે સાત પ્રદેશવાળો રકંધ એક વર્ણવાળો હોય છે. એમ જો કહેવામાં આવે તો આ સામાન્ય કથનમાં કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો પણ હોય છે, કોઈવાર તે નીલાવર્ણવાળો હોઈ શકે છે. કોઈવાર લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. કોઈવાર પીળાવર્ણવાળો પણ હોય છે. અને કોઈવાર સફેદવર્ણવાળો પણ હોય છે. આ રીતે અસંયોગી ૫ પાંચ લાગે અહિયાં થાય છે. જો તે બે વર્ણવાળો હોય

કાલશ્ચ નીલાશ્ચ ૨ સ્પાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ ૩, સ્પાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ ૪ । 'સ્પાત્ કાલશ્ચ લોહિતશ્ચ' અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ કરણીયાઃ એકત્વાનેકત્વાભ્યામ્ ૪ ।

કૃષ્ણવર્ણ ઓર નીલવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૧, અથવા કદાચિત્ વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં-છહ પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૨ અથવા-કદાચિત્ વહ અનેક પ્રદેશોં મેં-છહ પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ ઓર એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૩, અથવા વહ અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા ઓર દુસરે અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૪ યે ચાર મંગ કૃષ્ણ ઓર નીલવર્ણોં કે યોગ મેં ઉનકી એકતા ઓર અનેકતા કો લેકર છુપે હૈં એસા જાનના ચાહિયે, અથ કૃષ્ણ ઓર લોહિત વર્ણ કે યોગ સે હસી પ્રકાર કે ૪ મંગ ઉનકી એકતા ઓર અનેકતા કો લેકર જો હોતે હૈં વે હસ પ્રકાર સે હૈં-કદાચિત્ વહ કૃષ્ણવર્ણ વાલા ઓર લોહિતવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૧ અથવા કદાચિત્ વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૨ અથવા-કદાચિત્ વહ અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૩ અથવા અનેક પ્રદેશોં મેં વહ કૃષ્ણવર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા મી હો સકતા

છે એમ જ્યારે કહેવામાં આવે ત્યારે આ બે વર્ણ સંબંધી સામાન્ય કથનમાં તે કોઈવાર કાળાવર્ણ અને નીલવર્ણવાળો પણ હોય છે. ૧ અથવા કોઈવાર તે એકપ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં-છ પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો પણ થઈ શકે છે. ૨ અથવા કોઈવાર તે છપ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો પણ હોય છે. ૩ અથવા તે અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો અને બીજા અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. ૪ આ ચાર ભંગો કાળા અને નીલ વર્ણના યોગથી તેના એકપણા અને અનેકપણાને લઈને થયા છે તેમ સમજવું. ૪ કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો અને લાલવર્ણવાળો હોય છે. ૧ અથવા કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૨ અથવા કદાચિત્ તે અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો અને એકપ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૩ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળાવર્ણવાળો અને બીજા અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૪

‘સ્યાત્ કાલશ્ચ હારિદ્રશ્ચ’ અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪ । સ્યાત્ કાલશ્ચ શુક્લશ્ચ’
અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪ । સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ’ અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪,

હૈ ૪ અથ કૃષ્ણવર્ણ કે સાથ પીતલવર્ણ કે યોગ સે જો ૪ ભંગ ઉત્તરી
એકતા ઓર અનેકતા મેં હોતે હૈં વે इस प्रकार से हैं—कदाचित् वह
कृष्णवर्ण वाला और पीतवर्ण वाला भी हो सकता है १, अथवा—कदा-
चित् वह एक प्रदेश में कृष्णवर्ण वाला और अनेक प्रदेशों में पीतवर्ण
वाला भी हो सकता है २ अथवा—अनेक प्रदेशों में वह कृष्णवर्ण वाला
और एक प्रदेश में पीतवर्ण वाला भी हो सकता है ३, अथवा—अनेक
प्रदेशों में वह कृष्णवर्ण वाला और अनेक दूसरे प्रदेशों में वह पीले-
वर्ण वाला भी हो सकता है ४ अथ कृष्णवर्ण और शुक्लवर्ण के योग
से जो इनके एकत्व और अनेकत्व में ४ भंग निष्पन्न होते हैं—वे इस
प्रकार से हैं—कदाचित् वह कृष्णवर्ण वाला और शुक्लवर्ण वाला भी हो
सकता है १, अथवा—कदाचित् वह एकप्रदेश में कृष्णवर्ण वाला
और अनेक प्रदेशों में शुक्लवर्ण वाला भी हो सकता है २, अथवा
वह अपने अनेक प्रदेशों में कृष्णवर्ण वाला और एकप्रदेश में शुक्ल-
वर्ण वाला भी हो सकता है ३ अथवा—अनेक प्रदेशों में वह कृष्णवर्ण
वाला और अनेक प्रदेशों में शुक्लवर्ण वाला भी हो सकता है ४ ये
सब भंग कृष्णवर्ण की मुख्यता के साथ हतरवर्णों के योग से हुए हैं ।

હવે કૃષ્ણવર્ણની સાથે પીળાવર્ણના યોગથી જે ચાર ભંગો તેની એકતા
અને અનેકતામાં થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો અને
પીળા વર્ણવાળો પણ હોય છે ૧ અથવા કદાચિત્ તે એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણ-
વાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોઈ શકે છે. ૨ અથવા અનેક
પ્રદેશોમાં તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અને એકપ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો પણ હોઈ
શકે છે. ૩ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અને બીજા અનેક
પ્રદેશોમાં તે પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૪

હવે કૃષ્ણવર્ણ અને સફેદવર્ણના યોગથી તેના એકપણા અને અનેકપણામાં
જે ચાર ભંગો થાય છે તે બતાવે છે. કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો અને સફેદ
વર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૧ અથવા કોઈવાર તે પોતાનાં એક પ્રદેશમાં
કાળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદવર્ણવાળો હોય છે. ૨ અથવા
અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણવાળો પણ હોઈ
શકે છે. ૩ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળાવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં
સફેદવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૪ આ તમામ ભંગો કાળા વર્ણની સુખ્યતા
અને બીજા વર્ણોના ગૌણપણથી થાય છે.

હવે નીલવર્ણની સુખ્યતા અને તેની સાથે લાલ વિગેરે વર્ણોની યોગના
કરીને જે ભંગો બને છે તે આ પ્રમાણે છે—‘સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ’ કોઈ

‘સ્યાત્ નીલશ્ચ હારિદ્રશ્ચ’ અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪, ‘સ્યાત્ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ’ અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪, ‘સ્યાત્ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ’ અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪, ‘સ્યાત્ અથ નીલવર્ણ કી મુલ્યતા કરકે ઉસકે સાથ લોહિત (લાલ) આદિ વર્ણોં કા યોગ કરકે જો મજ્ઞ વનતે હૈં વે હસ પ્રકાર સે હૈં—‘સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ’ કદાચિત્ વહ નીલ ઓર લોહિતવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૧ અથવા કદાચિત્ વહ ઇક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૨, અથવા કદાચિત્ વહ અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણ વાલા ઓર ઇક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૩ અથવા—વહ અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા ઓર દુસરે અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૪, અથ નીલવર્ણ કે સાથ પીતવર્ણ કે યોગ સે જો ચાર મંગ વનતે હૈં—વે હસ પ્રકાર સે હૈં—અથવા—વહ કદાચિત્ નીલેવર્ણ વાલા ઓર પીતવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૧, અથવા—કદાચિત્ વહ ઇક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં પીલેવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૨ અથવા—અનેક પ્રદેશોં મેં વહ નીલેવર્ણ વાલા ઓર ઇક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૩ અથવા—કદાચિત્ વહ અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા ઓર દુસરે અનેક પ્રદેશોં મેં પીલેવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૪ નીલ-વર્ણ કે સાથ શુક્લવર્ણ કે યોગ સે જો ચાર મંગ વનતે હૈં—વે હસ પ્રકાર સે હૈં—કદાચિત્ વહ નીલેવર્ણ વાલા ઓર શુક્લવર્ણ વાલા મી

વાર તે નીલવર્ણવાળો અને લાલવર્ણવાળો હોય છે. ૧ અથવા કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો પણ હોય શકે છે. ૨ અથવા કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૩ અથવા—તે અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં લલવર્ણવાળો પણ હોય છે.

હવે નીલવર્ણની સાથે પીળા વર્ણની યોજના કરવાથી જે ચાર ભંગો થાય છે તે આ પ્રમાણે છે—કોઈવાર તે નીલવર્ણવાળો અને પીળા વર્ણવાળો હોય છે ૧ અથવા કોઈવાર એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. ૨ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં તે નીલવર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૩ અથવા કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને બીજા અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. ૪

હવે નીલવર્ણની સાથે સફેદ વર્ણને યોજીને જે ૪ ચાર ભંગો થાય છે બતાવવામાં આવે છે. કોઈવાર નીલવર્ણવાળો અને સફેદ વર્ણવાળો પણ

लोहितश्च शुक्लश्च' अत्रापि चत्वारो भग्नाः ४, 'स्यात् पीतश्च शुक्लश्च' अत्रापि चत्वारो भग्नाः ४, एवमेते दश द्विकसंयोगा भग्ना भवन्ति, तेषां चतुःसंख्यया हो सकता है १ अथवा-कदाचित् वह एक प्रदेश में नीलेवर्ण वाला और अनेक प्रदेशों में वह शुक्लवर्ण वाला भी हो सकता है २, अथवा-अनेक प्रदेशों में वह नीलेवर्ण वाला और एक प्रदेश में वह शुक्लवर्ण वाला भी हो सकता है ३ अथवा अनेक प्रदेशों में वह नीले-वर्ण वाला और दूसरे अनेक प्रदेशों में वह शुक्लवर्ण वाला भी हो सकता है ४, अब लोहितवर्ण के साथ पीतशुक्लवर्ण का योग होने से जो भंग बनते हैं वे इस प्रकार से हैं-कदाचित् वह लोहितवर्ण वाला और पीतवर्ण वाला भी हो सकता है १, अथवा-कदाचित् वह एक प्रदेश में लोहितवर्ण वाला और अनेक प्रदेशों में पीतवर्ण वाला भी हो सकता है २, अथवा-कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में लोहितवर्ण वाला और एक प्रदेश में पीतवर्ण वाला भी हो सकता है ३ अथवा कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में लोहितवर्ण वाला और दूसरे अनेक प्रदेशों में पीतवर्ण वाला भी हो सकता है ४ इसी प्रकार लोहित और शुक्ल के संयोग में भी चार भंग कह देना चाहिये । पीतवर्ण और शुक्लवर्ण के योग से जो ४ भंग बनते हैं वे इस प्रकार से हैं-कदाचित् वह पीत-वर्ण का और शुक्लवर्ण का भी हो सकता है १ अथवा-कदाचित् वह

હોઈ શકે છે. ૧ અથવા કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદવર્ણવાળો પણ હોય છે. ૨ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૩ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદવર્ણવાળો પણ હોય છે. ૪

હવે લાલ વર્ણની સાથે પીળા વર્ણને ચોળને જે ભંગો થાય છે તે બતાવે છે-કોઈવાર તે લાલ વર્ણવાળો અને પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧ અથવા કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો પણ હોય છે. ૨ અથવા-કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો પણ હોય છે. ૩ અથવા કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો પણ હોય છે. ૪ આજ રીતે લાલ વર્ણ અને સફેદવર્ણના ચોળથી પણ ૪ ભંગો થાય છે.

પીળાવર્ણ અને સફેદવર્ણના ચોગથી જે ચાર ભંગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે—કાઠવાર તે પીળાવર્ણવાળો અને સફેદ વર્ણવાળો પંજુ હોય છે.

‘સ્યાત્ નીલશ્ચ હારિદ્રશ્ચ’ અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪, ‘સ્યાત્ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ’ અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪, ‘સ્યાત્ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ’ અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪, ‘સ્યાત્ અવ નીલવર્ણી કી સુખ્યતા કરકે ઉસકે સાથ લોહિત (લાલ) આદિ વર્ણોં કા યોગ કરકે જો મજ્ઞ બનતે હૈં વે હસ પ્રકાર સે હૈં—‘સ્યાત્ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ’ કદાચિત્ વહ નીલ ઔર લોહિતવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૧ અથવા કદાચિત્ વહ એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા ઔર અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૨, અથવા કદાચિત્ વહ અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા ઔર એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૩ અથવા—વહ અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા ઔર દુસરે અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૪, અવ નીલવર્ણ કે સાથ પીતલવર્ણ કે યોગ સે જો ચાર ભંગ બનતે હૈં—વે હસ પ્રકાર સે હૈં—અથવા—વહ કદાચિત્ નીલેવર્ણ વાલા ઔર પીતલવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૧, અથવા—કદાચિત્ વહ એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા ઔર અનેક પ્રદેશોં મેં પીલેવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૨ અથવા—અનેક પ્રદેશોં મેં વહ નીલેવર્ણ વાલા ઔર એક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૩ અથવા—કદાચિત્ વહ અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા ઔર દુસરે અનેક પ્રદેશોં મેં પીલેવર્ણ વાલા બી હો સકતા હૈ ૪ નીલ-વર્ણ કે સાથ શુક્લવર્ણ કે યોગ સે જો ચાર ભંગ બનતે હૈં—વે હસ પ્રકાર સે હૈં—કદાચિત્ વહ નીલેવર્ણ વાલા ઔર શુક્લવર્ણ વાલા બી

વાર તે નીલવર્ણવાળો અને લાલવર્ણવાળો હોય છે. ૧ અથવા કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો પણ હોય શકે છે. ૨ અથવા કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૩ અથવા—તે અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં લલવર્ણવાળો પણ હોય છે.

હવે નીલવર્ણની સાથે પીળા વર્ણની યોજના કરવાથી જે ચાર ભંગો થાય છે તે આ પ્રમાણે છે—કોઈવાર તે નીલવર્ણવાળો અને પીળા વર્ણવાળો હોય છે ૧ અથવા કોઈવાર એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. ૨ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં તે નીલવર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૩ અથવા કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને બીજા અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. ૪

હવે નીલવર્ણની સાથે સફેદ વર્ણને યોજીને જે ૪ ચાર ભંગો થાય છે બતાવવામાં આવે છે. કોઈવાર નીલવર્ણવાળો અને સફેદ વર્ણવાળો પણ

લોહિતશ્ચ શુક્લશ્ચ' અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪, 'સ્યાત્ પીતશ્ચ શુક્લશ્ચ' અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ ૪, એવમેતે દશ દ્વિકસંયોગા મંગા ભવન્તિ, તેષાં ચતુઃસંખ્યયા હો સ્વકતા હૈ ૧ અથવા-કદાચિત્ત્વહ એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં વહ શુક્લવર્ણ વાલા ઓર હો સ્વકતા હૈ ૨, અથવા-અનેક પ્રદેશોં મેં વહ નીલેવર્ણ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં વહ શુક્લવર્ણ વાલા ઓર હો સ્વકતા હૈ ૩ અથવા અનેક પ્રદેશોં મેં વહ નીલેવર્ણ વાલા ઓર દુસરે અનેક પ્રદેશોં મેં વહ શુક્લવર્ણ વાલા ઓર હો સ્વકતા હૈ ૪, અથ લોહિતવર્ણ કે સાથ પીતશુક્લવર્ણ કા યોગ હોને સે જો મંગ વનતે હૈં સેં હેં સ્વ પ્રકાર સેં હૈં-કદાચિત્ત્વહ લોહિતવર્ણ વાલા ઓર પીતવર્ણ વાલા ઓર હો સ્વકતા હૈ ૧, અથવા-કદાચિત્ત્વહ એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં પીતવર્ણ વાલા ઓર હો સ્વકતા હૈ ૨, અથવા-કદાચિત્ત્વહ અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં પીતવર્ણ વાલા ઓર હો સ્વકતા હૈ ૩ અથવા કદાચિત્ત્વહ અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર દુસરે અનેક પ્રદેશોં મેં પીતવર્ણ વાલા ઓર હો સ્વકતા હૈ ૪ હસી પ્રકાર લોહિત ઓર શુક્લ કે સંયોગ મેં ઓર ચાર મંગ કહ દેનાં ચાહિયે । પીતવર્ણ ઓર શુક્લવર્ણ કે યોગ સેં જો ૪ મંગ વનતે હૈં સેં હેં સ્વ પ્રકાર સેં હૈં-કદાચિત્ત્વહ પીતવર્ણ વાલા ઓર શુક્લવર્ણ વાલા ઓર હો સ્વકતા હૈ ૧ અથવા-કદાચિત્ત્વહ

હોઈ શકે છે. ૧ અથવા કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદવર્ણવાળો પણ હોય છે. ૨ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૩ અથવા અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદવર્ણવાળો પણ હોય છે. ૪

હવે લાલ વર્ણની સાથે પીળા વર્ણને યોગીને જે ભંગો થાય છે તે બતાવે છે-કોઈવાર તે લાલ વર્ણવાળો અને પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧ અથવા કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો પણ હોય છે. ૨ અથવા-કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો પણ હોય છે. ૩ અથવા કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો પણ હોય છે. ૪ આજ રીતે લાલ વર્ણ અને સફેદવર્ણના યોગથી પણ ૪ ભંગો થાય છે.

પીળાવર્ણ અને સફેદવર્ણના યોગથી જે ચાર ભંગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે-કોઈવાર તે પીળાવર્ણવાળો અને સફેદ વર્ણવાળો પણ હોય છે. ૧.

શુભને ચત્વારિંશદ્ ભંગા ભવન્તીતિ ૪૦ । યદિ ત્રિવર્ણઃ સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા
 સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૨, સ્યાત્
 કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ ૩, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪ ।

અપને એક પ્રદેશ મેં પીતલવર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં શુક્લવર્ણ
 વાલા મી હો સકતા હૈ ૨ અથવા-અનેક પ્રદેશોં મેં વહ પીતલવર્ણ વાલા
 ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણ વાલા મી હો સકતા હૈ ૩ અથવા-અનેક
 પ્રદેશોં મેં વહ પીતલવર્ણ વાલા ઓર દૂસરે મી અનેક પ્રદેશોં મેં શુક્લ-
 વર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૪, હસ પ્રકાર સે યે દસ દ્વિક સંયોગોં કે ૪૦
 ભંગ હો જાતે હૈં ।

યદિ વહ સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ ત્રીન વર્ણોં વાલા હોતા હૈ-તો હસ
 સામાન્ય કથન મેં વહ-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ’ કદાચિત્ કૃષ્ણ-
 વર્ણ વાલા, નીલવર્ણ વાલા ઓર લોહિતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ?
 અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ’ વહ કિસી એક પ્રદેશ મેં
 કૃષ્ણવર્ણ વાલા, કિસી એક પ્રદેશ મેં નીલવર્ણ વાલા ઓર અપને અનેક
 પ્રદેશોં મેં ૫ પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૨, અથવા-સ્યાત્
 કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ’ વહ અપને કિસી એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ
 વાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલવર્ણ વાલા ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં
 લોહિતવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૩, અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ,

અથવા કોઈવાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદે-
 શોમાં સફેદવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૨ અથવા તે અનેક પ્રદેશોમાં પીળા-
 વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૩ અથવા
 અનેક પ્રદેશોમાં તે પીળાવર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય
 છે. ૪ આ રીતે આ દસ દ્વિકસંયોગી ભંગના યોગવાળા ૪૦ ભંગો થાય છે.

જો તે સાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ત્રણ વર્ણવાળો હોય તો તે આ સામાન્ય
 કથનમાં આ પ્રમાણેના ત્રણવર્ણવાળો હોઈ શકે છે.—સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ
 લોહિતશ્ચ ૧’ કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો નીલવર્ણવાળો અને લાલવર્ણવાળો હોઈ
 શકે છે. ૧ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૨’ કોઈવાર તે પોતાના કોઈ
 એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે.
 અને પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં પાંચ પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. ૨ અથવા
 ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ ૩’ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણ-
 વાળો, અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો અને કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય

एवं कालनीललोहितानां समवाये एकत्वानेकत्वाभ्यां चत्वारो भंगा भवन्ति ४,
एवं कालनीलहारिद्राणां समवायादपि एकत्वानेकत्वाभ्यां चत्वारो भंगा भवन्ति ४,

लोहितश्च ४' यह अपने अनेक प्रदेशों में कृष्णवर्ण वाला किसी एक प्रदेश में नीलेवर्ण वाला एवं किसी एक प्रदेश में लालवर्ण वाला हो सकता है ४ इस प्रकार से ये ४ भंग काल नील और लोहित वर्णों के समवाय में उनके एकत्व और अनेकत्व को लेकर हुए हैं। इसी प्रकार से ४ भंग काल नील और पीतवर्ण के समवाय में उनके एकत्व और अनेकत्व को लेकर हो जाते हैं—जैसे—‘स्यात् कालश्च, नीलश्च, पीतश्च १’ अथवा—‘स्यात् कालश्च, नीलश्च पीताश्च २, अथवा—‘स्यात् कालश्च, नीलाश्च पीतश्च ३, अथवा—‘स्यात् कालाश्च, नीलश्च, पीतश्च ४’ इसी प्रकार से काल नील और शुक्ल इन वर्णों के समवाय में उनके एकत्व और अनेकत्व को लेकर ४ भंग हो जाते हैं जैसे—‘स्यात् कालश्च, नीलश्च शुक्लश्च १’ अथवा ‘स्यात् कालश्च, नीलश्च, शुक्लाश्च २’

छे. ૩ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, ૪, તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો અને કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો છે ૪. આ ૪ ચાર ભંગો કાળાવર્ણ નીલવર્ણ અને લાલવર્ણના સંબંધથી તેના એકત્વ અને અનેકત્વને લઈને થયા છે. એજ પ્રમાણે કાળાવર્ણ, નીલવર્ણ અને પીળાવર્ણના સંયોગથી તેના એકપણા અને અનેકપણાથી થાય છે. જેમ કે ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ પીતાશ્ચ ૧’ કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈવાર તે નીલવર્ણવાળો હોય છે. અને કોઈવાર પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧ ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ પીતાશ્ચ ૨’ અથવા કોઈએક પ્રદેશમાં તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. ૨ અથવા—સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ પીતશ્ચ’ કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. ૩ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ પીતશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. અને કેઈ એકપ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. ૪

હવે કાળાવર્ણ નીલવર્ણ અને સફેદ વર્ણના સંયોગથી તેના એકપણા અને અનેકપણાથી ૪ ચાર ભંગો થાય છે તે બતાવવામાં આવે છે.—સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ’ કોઈવાર તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઈ વાર નીલવર્ણવાળો હોય છે. અને કોઈવાર પીળાવર્ણવાળો હોય છે. ૧

તથા કાલનીલશુક્લાનાં સમવાયાદપિ ચત્વારો મંગા ભવન્તિ ૪, તથા કાલલો-
હિતહારિદ્રાણાં સમવાયાદપિ ચત્વારો મંગા ભવન્તિ ૪, તથા કાલલોહિત-
શુક્લાનાં સમવાયાદપિ ચત્વારો મંગા ભવન્તિ, ૪, તથા કાલપીતશુક્લાનાં સમ-
વાયાદપિ ચત્વારો મંગા ભવન્તિ ૪, તથા નીલલોહિતહારિદ્રાણાં સમવાયાદપિ
ચત્વારો મંગા ભવન્તિ ૪, તથા નીલલોહિતશુક્લાનામપિ સમવાયાત્ ચત્વારો
મંગા ભવન્તિ ૪, તથા નીલહારિદ્રશુક્લાનાં સમવાયાદપિ ચત્વારો મંગા ભવન્તિ
૪, તથા લોહિતહારિદ્રશુક્લાનાં સંયોગાદપિ ચત્વારો મંગા ભવન્તિ ૪, તદેવં

અથવા-‘સ્યાત્ કાલરૂચ, નીલરૂચ, શુક્લરૂચ’ અથવા-‘સ્યાત્ કાલારૂચ,
નીલરૂચ, શુક્લરૂચ ૪’ હસી પ્રકાર કાલ, પીત ઓર શુક્લ इन वर्णों
के समवाय में उनके एकत्व और अनेकत्व को लेकर ४ भंग हो जाते हैं,
हैं तथा नील, लोहित और पीत इनके समवाय में उनके एकत्व और
अनेकत्व को लेकर ४ भंग हो जाते हैं तथा-नील, लोहित और शुकल
इस वर्णों के समवाय में भी इनके एकत्व और अनेकत्व को लेकर ४
भंग हो जाते हैं तथा-नील, हारिद्र और शुकल इन वर्णों के समवाय
में भी इनके एकत्व और अनेकत्व को लेकर ४ भंग हो जाते हैं तथा-
लोहित, हारिद्र शुकल इन तीन वर्णों के समवाय में भी इनके एकत्व
और अनेकत्व को लेकर ४ भंग हो जाते हैं, इस प्रकार इन दश त्रिकों

અથવા ‘સ્યાત્ કાલરૂચ નીલરૂચ શુક્લરૂચ’ કેઈએક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય
છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ
વર્ણવાળો હોય છે. ૨ અથવા ‘સ્યાત્ કાલરૂચ નીલરૂચ શુક્લરૂચ’ એક પ્રદેશમાં
તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. કેઈએક
પ્રદેશમાં સફેદવર્ણવાળો હોય છે. ૩ અથવા ‘સ્યાત્ કાલારૂચ નીલરૂચ શુક્લરૂચ’
અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો
હોય છે. અને કેઈ એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણવાળો હોય છે. ૪ આજ પ્રમાણે
કાળાવર્ણ; પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણના સંયોગથી તેના એકપણા અને
અનેકપણામાં ૪ ભંગો થાય છે. તેમજ નીલવર્ણ, લાલવર્ણ અને પીળાવર્ણના
સંયોગથી તેના એકપણા અને અનેકપણામાં ચાર ભંગો થાય છે. તથા
નીલવર્ણ, લાલવર્ણ અને સફેદ વર્ણના સંયોગથી પણ તેના એકપણા અને
અનેકપણામાં ૪ ભંગો થાય છે. તેમજ નીલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને સફેદવર્ણ
ના સંયોગથી તેના એકપણા અને અનેકપણાથી ૪ ચાર ભંગો
થાય છે. તેવી જ રીતે લાલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણના સંયોગથી
તેના એકપણા અને અનેકપણામાં ૪ ચાર ભંગો થાય છે. આ રીતે આ

દશ ત્રિકસંયોગા મંગાઃ, તેષામેકૈકસંયોગે સતિ ચત્વારિંશદ્ મંગા મવન્તીતિ ૪૦ ॥
તથા ચ સપ્તપ્રદેશિકસ્કન્ધેઽપિ ચતુઃપ્રદેશિકસ્કન્ધવદેવ એક-દ્વિ-ત્રિવર્ણસંવન્ધ-
માશ્રિત્ય મંગવ્યવસ્થા કરણીયા । ‘જહ્ ચઙવન્ને’ યદિ ચતુર્વર્ણઃ સપ્તપ્રદેશિકઃ
સ્કન્ધસ્તદા ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્વણ ય ૧’ સ્યાત્ કાઞ્ચ
નીલચ્ચ લોહિતચ્ચ હારિદ્રચ્ચેતિ ચતુર્વર્ણવ્રતિતઃ પ્રથમો મંગઃ ૧, ‘સિય કાલણ ય
નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદ્વણ ય ૨’ સ્યાત્ કાલચ્ચ નીલચ્ચ લોહિતચ્ચ હારિદ્રા-
ચ્ચેતિ ચરમે વહુત્વં પ્રથમદ્વિતીયતૃતીયેષુ એકત્વમાશ્રિત્ય દ્વિતીયો મંગઃ ૨, સિય-
કે ૪-૪ મંગ હોને સે ૪૦ મંગ હોતે હૈં તથા સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં ષટ્
પ્રદેશિક સ્કન્ધ કી તરહ હી એક, દો ઓર ત્રીન વર્ણોં કે સંવન્ધ કો
લેકર મજ્જ વ્યવસ્થા કરની ચાહિણ । જો કિ ૮૦ બનતે હૈં ।

‘જહ્ ચઙવન્ને’ યદિ વહ સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર વર્ણોં વાલા હોતા
હૈ તચ વહ-‘સિય કાલણ ય, નીલણ ય, લોહિયણ ય, હાલિદ્વણ ય ૧’
કદાચિત્ કૃષ્ણવર્ણ વાલા, નીલવર્ણ વાલા, લોહિતવર્ણ વાલા ઓર પીત-
વર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૧ યા ‘સિય કાલણ ય, નીલણ ય, લોહિયણ ય
હાલિદ્વણ ય ૨’ વહ અવને કિસી એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા, કિસી
એક પ્રદેશ મેં નીલવર્ણ વાલા, કિસી એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા
ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં ચાર પ્રદેશોં મેં પીલવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૨
યહાં ચતુર્થ પદ મેં વહુત્વ ઓર પ્રથમ, દ્વિતીય એવં તૃતીય પદ મેં એકત્વ

દશ ત્રિકોના ૪-૪ ચાર-ચાર ભંગો થવાથી ૪૦ ચાળીસ ભંગો થાય છે. તથા
આ સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં એકવર્ણ, બે વર્ણ અને ત્રણવર્ણના સંબંધને
લઇને ભંગોના પ્રકાર કહેવો. જે ૮૦ બને છે.

‘જહ્ ચઙવન્ને’ જે તે સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધ ચારવર્ણવાળો હોય તે
તે આ રીતે ચારવર્ણવાળો હોઇ શકે છે—સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય
હાલિદ્વણ ય ૧’ કોઇવાર કાળાવર્ણવાળો હોય છે કોઇવાર નીલાવર્ણવાળો હોય છે
કોઇવાર લાલવર્ણવાળો હોય છે અને કોઇવાર પીળાવર્ણવાળો પણ હોય છે. આ પહેલો
ભંગ છે. ૧ ‘સિય કાલણ ય, નીલણ ય, લોહિયણ ય, હાલિદ્વણ ય ૨’ તે પોતાના કોઇ
એકપ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કોઇ એકપ્રદેશમાં નીલાવર્ણવાળો હોય છે.
કોઇ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં—ચારપ્રદેશોમાં
પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અહિંયાં ચોથા પદમાં બહુ-
વચનનો પ્રયોગ કરીને બહુત્વની વિવક્ષા કરી છે. તથા પહેલા, બીજા અને
ત્રીજા પદમાં એકપણની વિવક્ષાથી એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. ‘સિય કાલણ

કાલઃ ય નીલઃ ય લોહિયગા ય હાલિદ્વ ય ૩' સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ।
 હારિદ્રશ્વેતિ ઉપાન્ત્યે बहुवचनं शेषेषु एकवचनमाश्रित्य तृतीयो भंगः ३, 'एवमेष्ट
 चउक्कसंयोगेणं पन्तरसभंगा भाणियव्वा' एवमेते चतुष्कसंयोगेन चत्त
 पञ्चकत्वेन पञ्चदશ भंगा भणितव्याः, कियत्पर्यन्तं भणितव्याः ? तथाह—'जाव'
 इत्यादि, 'जाव सिय कालगा य नीलगा य लोहियगा य हालिद्व य १५' वादह
 स्यात् कालाश्च नीलाश्च लोहिताश्च हारिद्रश्चेति पञ्चदशपर्यन्तं भंगा भणितव्याः

કો વિચક્ષા હુઈ હૈ ૨—'સિય કાલઃ ય, નીલઃ ય, લોહિયગા ય, હાલિ-
 દ્વ ય' વહ અપને કિસી એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ ચાલા, કિસી એક
 પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ ચાલા, અનેક પ્રદેશો મેં લોહિતવર્ણ ચાલા ઓર એક
 પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ ચાલા હો સકતા હૈ ૩ યહ તૃતીય ભંગ તૃતીય પદ મેં
 बहुवचन और शेषपदों में एकवचन लेकर हुआ है ३, 'एवमेष्ट चउक्क-
 संयोगेणं पन्तरसभंगा भाणियव्वा' इस प्रकार ये चतुष्क संयोग में,
 वर्णों के पांच होने से १५ भंग कहना चाहिये पन्द्रहवां भंग 'जाव सिय
 कालगा य, नीलगा य, लोहियगा य, हालिद्व य' यह है—इसके अनु-
 सार वह अपने अनेक प्रदेशों में कृष्णवर्ण वाला, अनेक प्रदेशों में नीले-
 वर्ण वाला, अनेक प्रदेशों में लोहितवर्ण वाला और एक प्रदेश में पीले
 वर्ण वाला हो सकता है यहां अनेक प्रदेशों से दो प्रदेश गृहीत हुए हैं ।
 इनमें सूत्रकार ने स्वयं प्रथम द्वितीय तृतीय और अन्तिम १५ वां इन

ય નીલઃ ય, લોહિયગા ય, હાલિદ્વ ય ૩' તે પોતાના કેઈ એક પ્રદેશમાં કાળા
 વર્ણવાળો, કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં—ચાર પ્રદેશોમાં
 લાલવર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ ત્રીજા ભંગના
 ત્રીજા પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ થયો છે.

‘एवमेष्ट चउक्कसंयोगेणं पन्तरसभंगा भाणियव्वा’ આ રીતે સાત પ્રદેશ-
 વાળા સ્કંધમાં ચાર સંયોગી પંદર ભંગો પાંચ વર્ણોને લઇને થાય છે. પંદરમો
 ભંગ આ પ્રમાણે છે—

‘जाव सिय कालगा य, नीलगा य लोहियगा य, हालिद्व य’ આ પ્રમાણે
 છે. તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ
 વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. તથા કેઈ એક
 પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. આ ભંગોમાં અનેક પ્રદેશ કહેવાથી બધા
 પ્રદેશ લેવાના છે. આ પંદર ભંગોમાં સૂત્રકારે પોતે પહેલો, બીજો, ત્રીજો

તત્ર પ્રથમદ્વિતીયતૃતીયભંગાસ્તથા પञ्चदशात्मकान्तिप्रभंगो मूले कथित एव,
अवशिष्टान् मध्यमवर्तिन एकादश भंगाः प्रदर्श्यन्ते-तथाहि 'सिय कालए य
नीलए य लोहियगा य हालिद्गा य ४, सिय कालए य नीलगा य लोहियए य
हालिद्ए य ५ सिय कालए य नीलगा य लोहियए य हालिद्गा य ६, सिय कालएः।

ચાર અંગોં કો તો યહાં પ્રકટ હી કર દિયા હૈ વાકી કે જો મધ્યવર્તી
૧૧ ભંગ ઓર હૈં લે હસ પ્રકાર લે હૈં-‘સિય કાલે ય, નીલે ય લોહિ-
યગા ય, હાલિદ્ગા ય ૪’ વહ અપને એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા, એક
પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર અનેક
પ્રદેશોં મેં પીલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ ૪ યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ હસમેં
તૃતીય ઓર ચતુર્થ પદ મેં બહુવચન એવં પ્રથમ દ્વિતીય પદ મેં એકવ-
ચ વિવક્ષિત હુઆ હૈ ૪, ‘સિય કાલે ય, નીલગા ય, લોહિયે ય, હાલિદ્
ય ૫’ યહ પાંચવાં ભંગ હૈ હસકે અનુસાર વહ અપને કિસી એક પ્રદેશ
મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા, કિસી એક પ્રદેશ
મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર કિસી એક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ વાલા હો સકતા
હૈ હસ ભંગ મેં દ્વિતીય પદ મેં બહુવચન ઓર રોવ ત્રીન પદોં મેં એકવચન
વિવક્ષિત હુઆ હૈ ૫ ‘સિય કાલે ય, નીલગા ય, લોહિયે ય હાલિદ્ગા
ય ૬’ યહ છઠ્ઠા ભંગ હૈ, હસકે અનુસાર વહ અપને કિસી એક પ્રદેશ મેં

તથા છેલ્લો પંદરમો એમ ચાર ચાર ભંગો સૂત્રમાં બતાવ્યા છે. જે અહિં
બતાવવામાં આવ્યા છે. તેની મધ્યમાં રહેલા બાકીના ૧૧ અગિયાર ભંગો
બીજા છે. તે આ પ્રમાણે બતાવે છે. ‘સિય કાલે ય, નીલે ય, લોહિયગા ય
હાલિદ્ગા ય ૪’ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ
એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે
તથા અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. જે ભંગમાં
ત્રીજુ અને ચોથુ પદ બહુવચનથી કહ્યું છે. તથા પહેલું અને બીજુ પદ એકપણની
વિવક્ષાથી એકવચનથી કહ્યું છે. ‘સિય કાલે ય, નીલગા ય, લોહિયે ય હાલિદ્
ય ૫’ તે કોઈવાર પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં
નીલવર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણુવાળો અને કોઈ એક પ્રદેશમાં
પીળાવર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગનાં બીજા પદમાં બહુપણની વિવક્ષાથી બહુ-
વચનથી કહેલ છે. તથા બાકીના ત્રણે પદો એકપણની વિવક્ષાથી એક વચનથી
કહ્યા છે. આ પાંચમો ભંગ છે. ૫ ‘સિય કાલે ય, નીલગા ય, લોહિયે ય, હાલિ-
દ્ગા ય ૬’ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ

ય નીલગા ય લોહિયગા ય હાલિદ્દય ય ૭, સિય કાલય ય નીલગા ય લોહિયગા ય હાલિદ્દગા ય ૮, સિય કાલગા ય નીલય ય લોહિયય હાલિદ્દય ૯, સિય કૃષ્ણવર્ણ ચાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ ચાલા, કિલ્લી એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ ચાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં પીલેવર્ણ ચાલા હો સકતા હૈં
 હસ ંગ મેં દ્વિતીયપદ મેં ઓર ચતુર્થપદ મેં વહુવચન ઓર શેષપદોં મેં એકવચન વિવક્ષિત હુઆ હૈં ૬, 'સિય કાલય ય નીલગા ય, લોહિયગા ય, હાલિદ્દય ય ૭' યહ સાતવાં ભંગ હૈં હસકે અનુસાર વહુ અપને એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ ચાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ ચાલા અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ ચાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ ચાલા હો સકતા હૈં, હસ ંગ મેં દ્વિતીય એવં તૃતીય પદ મેં વહુવચન ઓર શેષ પદોં મેં એકવચન વિવક્ષિત હુઆ હૈં 'સિય કાલય ય નીલગા ય, લોહિયગા ય, હાલિદ્દગા ય ૮' યહ આઠવાં ભંગ હૈં હસકે અનુસાર વહુ અપને એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણ ચાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ ચાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ ચાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં પીલેવર્ણ ચાલા હો સકતા હૈં હસ આઠવેં ભંગ મેં દ્વિતીય, તૃતીય ઓર ચતુર્થ ઇન પદોં મેં વહુવચન ઓર પ્રથમ પદ મેં એકવચન વિવક્ષિત હુઆ હૈં 'સિય કાલગા ય, નીલય ય, લોહિયય ય, હાલિદ્દય ય ૯' યહ નૌવાં ભંગ હૈં હસકે

વર્ણવાળો કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો તથા અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોઈ શકે છે. આ ભંગમાં બીજા અને ચોથા પદમાં બહુપણની વિવક્ષાથી બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે તથા પહેલા અને ત્રીજા પદમાં એકપણની વિવક્ષાથી એકવચનથી કહ્યા છે. આ રીતે આ છટ્ટો ભંગ છે. ૬ 'સિય કાલય ય, નીલગા ય, લોહિયગા ય, હાલિદ્દય ય ૭' તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો તથા અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. આ ભંગમાં બીજા અને ત્રીજા પદમાં બહુપણની વિવક્ષાથી બહુવચન તથા પહેલા અને ચોથા પદમાં એકપણની વિવક્ષાથી એકવચનથી કહેલ છે. એ રીતે આ સાતમો ભંગ છે. ૭ 'સિય કાલય ય, નીલગા ય, લોહિયગા ય, હાલિદ્દગા ય ૮' તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. આ ભંગમાં બીજું, ત્રીજું અને ચોથું પદ બહુપણની વિવક્ષાથી બહુવચનથી કહ્યું છે, પહેલું પદ એકવચનથી કહ્યું છે એ રીતે આ આઠમો ભંગ છે. ૮ 'સિય કાલગા ય, નીલય ય, લોહિયય ય,

કાલગા ય નીલૈ ય લોહિયૈ ય હાલિદગા ય ૧૦, સિય કાલગા ય નીલૈ ય લોહિયગા ય હાલિદૈ ય ૧૧, 'સિય કાલગા ય નીલૈ ય લોહિયગા ય હાલિ' અનુસાર વહુ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વર્ણ વાલા, એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ હસ નૌવેં અંગ મેં પ્રથમ પદ મેં વહુવચન ઓર શેષ-પદોં મેં એકવચન વિવક્ષિત હુઆ હૈ 'સિય કાલગા ય, નીલૈ ય, લોહિ-યૈ ય, હાલિદગા ય ૧૦' યહ ૧૦ વાં અંગ હૈ, હસકે અનુસાર વહુ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા, એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા, ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં પીલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ હસ અંગ મેં પ્રથમ ઓર અન્તિમપદ મેં વહુવચન વિવક્ષિત હુઆ હૈ શેષપદોં મેં એકવચન કા પ્રયોગ હુઆ હૈ 'સિય કાલગા ય નીલૈ ય, લોહિયગા ય, હાલિદૈ ય ૧૧' યહ ૧૧ વાં અંગ હૈ, હસકી માન્યતા-નુસાર વહુ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ, હસ અંગ મેં પ્રથમ પદ મેં ઓર તૃતીયપદ મેં વહુવચન એવં શેષપદોં મેં એકવચન વિવક્ષિત હુઆ હૈ 'સિય કાલગા ય, નીલૈ ય

હાલિદગા ય ૧' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગમાં પહેલું પદ બહુવચનથી તથા બીજી ત્રીજી અને ચોથું પદ એકવચનથી કહ્યું છે. આ નવમો ભંગ છે. ૯ 'સિય કાલગા ય, નીલૈ ય, લોહિયૈ ય, હાલિ-દગા ય ૧૦' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગમાં પહેલા અને ચોથા પદમાં બહુવચની વિવક્ષાથી બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે તથા બીજા અને ત્રીજા પદમાં એકવચની વિવક્ષાથી એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. આ રીતે આ હસમો ભંગ છે ૧૦ 'સિય કાલગા ય, નીલૈ ય, લોહિયગા ય, હાલિદૈ ય ૧૧' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કૃષ્ણ-વર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગમાં પહેલા પદમાં અને ત્રીજા પદમાં બહુવચન અને તથા બીજા અને ચોથા પદમાં એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. આ અગિયારમો ભંગ છે. ૧૧ 'સિય કાલગા ય, નીલૈ ય,

દગા ય ૧૨, સિય કાલગા ય નીલગા ય લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય ૧૩, સિય કાલગા ય નીલગા ય લોહિયણ ય હાલિદ્દગા ય ૧૪' હાયા-સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ પञ्चमः ૫, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ षष्ठः ૬, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ सप्तमः ૭, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ अष्टमः ૮, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ नवमः ૯, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ दशमः ૧૦, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ एकादशः ૧૧, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ द्वादशः ૧૨, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ त्रयोदशः ૧૩, સ્યાત્

લોહિયગા ય હાલિદ્દગા ય ૧૨' યહ ૧૨ વાં ભંગ હૈ હસકે અનુસાર વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલેવર્ણ વાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિતવર્ણ વાલા એવં અનેક પ્રદેશોં મેં પીલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ હસ ભંગ મેં પ્રથમ પદ મેં, તૃતીય પદ મેં ઔર ચતુર્થપદ મેં બહુવચન હુઆ હૈ ઔર દ્વિતીય પદ મેં એકવચન હુઆ હૈ 'સિય કાલગા ય, નીલગા ય, લોહિયણ ય હાલિદ્દણ ય ૧૩' યહ ૧૩ વાં ભંગ હૈ હસકે અનુસાર વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણવર્ણ વાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલેવર્ણ વાલા, એક પ્રદેશ મેં લોહિતવર્ણ વાલા, ઔર એક પ્રદેશ મેં પીલેવર્ણ વાલા હો સકતા હૈ હસ ભંગ મેં પ્રથમ ઔર દ્વિતીય પદ મેં બહુવચન ઔર શેષપદોં મેં એકવચન વિવક્ષિત હુઆ હૈ 'સિય કાલગા

લોહિયગા ય, હાલિદ્દગા ય ૧૨' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણુ-વર્ણુવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગના પહેલા, ત્રીજા, અને ચોથા પદમાં બહુવચનની વિવક્ષાથી બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે તથા બીજા પદમાં એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. આ ભંગમાં ૧૨ 'સિય કાલગા ય, નીલગા ય, લોહિયણ ય, હાલિદ્દણ ય ૧૩' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગમાં પહેલા અને બીજા પદમાં બહુવચનની વિવક્ષાથી બહુવચન તથા ત્રીજા અને ચોથા પદમાં એકવચનની વિવક્ષાથી એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. એ રીતે આ તેરમો ભંગ છે. ૧૩

કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ ચતુર્દશઃ ૧૪, ઇતિ । એવમેતે સપ્તપ્રદેશિક-
સ્કન્ધે ચતુષ્કસંયોગે વર્ણવિષયે પશ્ચદશ ભજ્ઞા ભવન્તિ, 'સવ્વમેષ પંચ સત્તરિ
ભંગા ભવંતિ' સર્વે એતે પશ્ચસપ્તતિર્ભંગા ૭૫ ભવન્તિ । કાલનીલલોહિતહારિદ્રાણાં
સમુદાયેન પશ્ચદશ ભંગાઃ કથિતાઃ ૧૫ । એવમેવ કાલનીલલોહિતશુક્લાનાં સમુ-
દાયેનાપિ પશ્ચદશ ભજ્ઞા ભવન્તિ ૧૫, તથા કાલનીલહારિદ્રશુક્લાનાં સમુદાયે-
નાપિ પશ્ચદશ ભજ્ઞા ભવન્તિ ૧૫, તથા કાલલોહિતહારિદ્રશુક્લાનાં સમુદાયેનાપિ
પશ્ચદશ ભજ્ઞા ભવન્તિ ૧૫, તથા નીલલોહિતહારિદ્રશુક્લાનાં સમુદાયેનાપિ પશ્ચ-
દશ ભજ્ઞા ભવન્તિ ૧૫, ઇતિ પશ્ચદશાનાં પશ્ચસંખ્યયા ગુણે પશ્ચસપ્તતિર્ભજ્ઞા ભવન્તીતિ ।

ચ નીલગા ચ, લોહિયણ ચ, હાલિદ્દગા ચ ૧૪' યહ ૧૪ વાં ભંગ હૈં હસકે
અનુસાર હસકે અનૈક પ્રદેશ કૃષ્ણવર્ણ વાલે, અનેક પ્રદેશ નીલેવર્ણ-
વાલે એક પ્રદેશ લોહિતવર્ણ વાલા ઓર અનેક પ્રદેશ પીલેવર્ણ વાલા
હો સકતા હૈં । યહ ચૌદહવાં ભંગ હૈં, પન્દ્રહવાં ભંગ મૂલમેં કહ દિયા
ગયા હૈં । હસ પ્રકાર કે યે ૧૫ ભંગ ચતુર્વર્ણ કે યોગ મેં સપ્તપ્રદેશિક
સ્કન્ધ મેં હુણ હૈં 'સવ્વમેષ પંચસત્તરિ ભંગા ભવંતિ' કુલ મિલાકર
યહાં ૭૫ ભંગ હોતે હૈં, કાલ, નીલ, લોહિત ઓર હારિદ્ર હન ચાર વર્ણો
કે યોગ સે જો યે ૧૫ ભંગ હુણ હૈં વે તો સ્પષ્ટ હી હૈં હસી પ્રકાર કે ૧૫
ભંગ કાલ, નીલ, લોહિત, શુક્લ હન વર્ણો કે સંયોગ સે બી હોતે
હૈં તથા ૧૫ હી ભંગ કાલ, નીલ, હારિદ્ર, શુક્લ હન વર્ણો કે સમુદાય
સે બી હોતે હૈં તથા-કાલ, લોહિત, હારિદ્ર શુક્લ હનકે સંયોગ સે બી

‘સિય કાલગા ચ, નીલગા ચ, લોહિયણ ચ, હાલિદ્દગા ચ ૧૪’ તે પોતાના અનેક
પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે.
કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણુવાળો
હોય છે. એ રીતે આ ચૌદસો ભંગ છે ૧૫ મો ભંગ પહેલા જ કહ્યો છે. આ રીતે
આ ૧૫ પંદર ભંગો ચાર વર્ણુના યોગમાં સાત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના થયા છે.
'સવ્વમેષ પંચસત્તરિ ભંગા ભવંતિ' આ સાતપ્રદેશી સ્કન્ધના વર્ણુ સંબંધી કુલ
૭૫ પંચોતેર ભંગો થાય છે, કાળાવર્ણુ, નીલવર્ણુ, લાલવર્ણુ અને પીળા વર્ણુ
આ ચાર વર્ણુના યોગથી જે ૧૫ પંદર ભંગો થાય છે. તે ઉપર ભર્તવવામાં
આવ્યા છે. એજ રીતે કાળા, નીલ, લાલ અને સફેદ વર્ણુના યોગથી પણ
પંદર ભંગો થાય છે. તથા કાળા, નીલ, પીળા, અને સફેદ એ ચાર વર્ણુના
યોગથી પણ ૧૫ પંદર ભંગો થાય છે. તથા કાળા, લાલ, પીળા અને સફેદ
વર્ણુના યોગથી પણ ૧૫ પંદર ભંગો થાય છે. તથા નીલ, લાલ, પીળા,

‘જહ પંચવન્ને’ યદિ પશ્ચવર્ણઃ સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા-‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદણ ય સુકિલ્લણ ય ૧’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિ-
દ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમો ભજ્ઞઃ ૧, સર્વત્રૈકવચનાન્તઃ । ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદણ ય સુકિલ્લણ ય ૨’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિ-
દ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ ચરમબહુવચનઃ શેષૈકવચનાન્તો દ્વિતીયો ભજ્ઞઃ ૨ । ‘સિય કાલણ ય નીલણ ય લોહિયણ ય હાલિદણ ય સુકિલ્લણ ય ૩’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ

૧૫ ભંગ હોતે હૈં, એવં નીલ, લોહિત, હારિદ્ર શુક્લ इनके संयोग से भी १५ भंग होते हैं अतः $१५ \times ५ = ७५$ सब भंग हो जाते हैं ।

‘જહ પંચવન્ને’ યદિ વહ પંચપ્રદેશિક સ્કન્ધ પાંચ વર્ણોં વાલા હોતા હૈ તો-‘સિય કાલણ ય, નીલણ ય, લોહિયણ ય, હાલિદણ ય, સુકિલ્લણ ય ૧’ કદાચિત્ વહ કૃષ્ણ વર્ણવાલા, નીલે વર્ણવાલા, લોહિતવર્ણવાલા પીલે વર્ણવાલા ઓર શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૧ હસમેં સર્વત્ર એક વચનાન્ત કા હી પ્રયોગ હુઆ હૈ ‘સિય કાલણ ય, નીલણ ય, લોહિયણ ય, હાલિદણ ય, સુકિલ્લણ ય ૨’ અથવા-વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં પીલે વર્ણવાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ, હસ દ્વિતીય ભજ્ઞ મેં અન્તિમપદ બહુવચનાન્ત હુઆ હૈ ઓર શેષપદ એકવચનાન્ત હૈ ‘સિય કાલણ ય, નીલણ ય, લોહિયણ ય,

અને સફેદ આ ચારે વર્ણના યોગથી પણ પંદર ૧૫ ભંગો થાય છે. એ રીતે $૧૫ \times ૫ = ૭૫$ કુલ પંચોતેર ભંગો થાય છે.

‘જહ પંચવન્ને’ ને તે સાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પાંચ વર્ણુવાળો હોય તો આ પ્રમાણેના પાંચ વર્ણુવાળો હોઈ શકે છે. ‘સિય કાલણ ય, નીલણ ય, લોહિયણ ય, હાલિદણ ય, સુકિલ્લણ ય ૧’ કોઈવાર તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈવાર નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈવાર લાલવર્ણુવાળો હોય છે. કોઈવાર પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. તથા કોઈવાર સફેદ વર્ણુવાળો હોય છે. ૧ આ પહેલા ભંગમાં બધા પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ થયો છે. ‘સિય કાલણ ય, નીલણ ય, લોહિયણ ય, હાલિદણ ય, સુકિલ્લણ ય ૨’ અથવા તે ચોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણુવાળો, એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણુવાળો એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળાવર્ણુવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણુવાળો હોય છે. આ બીજા ભંગમાં છેલ્લું પદ બહુવચનાન્ત છે. અને આકીના પદો એકવચનવાળા કહ્યા છે. ૨ ‘સિય કાલણ ય, નીલણ ય,

लोहितश्च हारिद्राश्च शुक्लश्चेति उपान्त्यबहुवचनः शेषैकवचनस्तृतीयो भङ्गः ३, 'सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगा य सुक्लिगा य४' स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च शुक्लाश्चेति उपान्त्यान्तिमयोर्वहुवचनान्ततां, शेषेषु एकवचनान्ततामाश्रित्य चतुर्थो भङ्गः ४, 'सिय कालए य नीलए य लोहियगा य हालिदए य सुक्लिगए य५' स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्रश्च शुक्ल-श्चेति तृतीयस्य बहुवचनान्ततां, शेषाणामेकवचनान्ततामाश्रित्य पञ्चमो भङ्गः ५,

हालिदगा य सुक्लिगए य ३' यह तृतीय भंग है, इसके अनुसार उसका एक प्रदेश कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, एक प्रदेश लोहित वर्णवाला, अनेक प्रदेश पीत वर्णवाले और एक प्रदेश शुक्ल वर्णवाला हो सकता है ३ इस भंग में चतुर्थ पद बहुवचनान्त और शेषपद एक-वचनान्त हुवे हैं 'सिय कालए य, नीलए य, लोहियए य, हालिदगा य सुक्लिगए य ४' यह चतुर्थ भंग है इस भंग के अनुसार उसका एक-प्रदेश कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, एक प्रदेश लोहित वर्ण वाला, अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले और अनेक प्रदेश शुक्लवर्ण वाले होते हैं ४ इस भंग में चतुर्थपद और पंचमपद में बहुवचन किया है और शेषपदों में एकवचन किया है 'सिय कालए नीलए लोहियगा य, हालिदए य सुक्लिगए य ५' यह पंचम भंग है इसके अनुसार उसका एक प्रदेश कृष्णवर्ण वाला, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, अनेक प्रदेश लोहित वर्णवाले, एक प्रदेश पीले वर्णवाला और एक प्रदेश शुक्ल वर्ण-

लोहियए य हालिदगा य सुक्लिगए य ३' तेनो એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા હોય છે તથા એક પ્રદેશ સફેદ વર્ણવાળો હોય છે આ ભંગમાં ચોથું પદ બહુવચનવાળું અને બાકીના પદો એકવચનથી કહ્યા છે ૩ 'સિય કાલેય, નીલેય, લોહિયેય, હાલિદગા ય સુક્લિગા ય ૪' તે એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં પીળાવર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ભંગમાં ચોથું પદ અને પાંચમું પદ બહુ-વચનથી કહ્યું છે. અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. ૪ 'સિય કાલેય, નીલેય, લોહિયગા ય, હાલિદેય સુક્લિલેય ૫' તે એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં

‘સિય કાલૃય ય નીલૃય ય લોહિયગા ય હાલિદૃય ય સુક્લિલગા ય ૬’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ તૃતીયપદ્મયોર્વહુવચનાન્તતાં શેષાણામેકવચનાન્તતામાશ્રિત્ય પઠ્ઠો મન્નઃ ૬, ‘સિય કાલૃય ય નીલૃય ય લોહિ-યગા ય હાલિદૃગા ય સુક્લિલૃય ય ૭’ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ તૃતીયચતુર્થયોર્વહુવચનાન્તતાં શેષેષુ એકવચનાન્તતામાશ્રિત્ય સપ્તમો ચાલા હો સકતા હૈં હસ મંગ મેં તૃતીયપદ મેં વહુવચન હુમા હૈં શેષપદોં મેં એકવચન હુમા હૈં ‘સિય કાલૃય ય, નીલૃય ય, લોહિયગા ય, હાલિદૃય ય, સુક્લિલગા ય ૬’ यह छठा मंग है इसके अनुसार उसका एक प्रदेश कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, अनेक प्रदेश लोहित वर्णवाले, एकप्रदेश पीले वर्णवाला, और अनेक प्रदेश शुक्ल वर्णवाले हो सकते हैं। इस मंग में तृतीयपद में और अन्तिम पद में बहुवचन हुआ है और शेषपदों में एकवचन हुआ है। ‘सिय कालृय, नीलृय, लोहियगा य, हालिदृय, सुक्लिलग य ७’ यह सातवां मंग है इसके अनुसार उसका एक प्रदेश कृष्णवर्ण वाला, दूसरा कोई एक प्रदेश नीले वर्णवाला, अनेक प्रदेश लोहित वर्णवाले, अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले और एक प्रदेश शुक्ल वर्णवाला हो सकता है ७, इस मंग में

પીળાવર્ણુવાળો હોય છે કોઈ એકપ્રદેશમાં સફેદ વર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગના ત્રીજા પદમાં બહુવચન કહ્યું છે અને બાકીના પદો એકવચનથી કહ્યા છે. ૫ ‘સિય કાલૃય, નીલૃય ય, લોહિયગા ય, હાલિદૃય ય, સુક્લિલગા ય ૬’ તે એકપ્રદેશમાં કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. એકપ્રદેશમાં નીલવર્ણુવાળો હોય છે. અનેકપ્રદેશમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે એકપ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગના ત્રીજા પદ અને છેલ્લા પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. ૬ ‘સિય કાલૃય ય, નીલૃય ય, લોહિયગા ય, હાલિદૃગા ય, સુક્લિલૃય ય ૭’ તેનો એક પ્રદેશ કાળા વર્ણુવાળો, બીજો કોઈ એક પ્રદેશ નીલ વર્ણુવાળો અનેક પ્રદેશો લાલ વર્ણુવાળા, અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણુવાળા અને એક પ્રદેશ સફેદ વર્ણુવાળો હોય છે. આ ભંગમાં ત્રીજા અને ચોથા પદમાં બહુવચન તથા બાકીના પદોમાં એકવચન કહેલ છે. ૭ ‘સિય કાલૃય ય નીલગા ય લોહિય ય હાલિદૃય ય સુક્લિલૃય ય ૭’ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણુવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં નીલ-વર્ણુવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશ સફેદ વર્ણુવાળો

મજ્ઞઃ ૭, 'સિય કાલૅ ય નીલગા ય લોહિયૅ ય હાલિદૅ ય સુક્કિલ્લૅ ય ૮' સ્યાત્ કાલચ નીલાચ લોહિતચ હારિદ્રચ શુક્લાચ્ચેતિ દ્વિતીયે बहुवचनान्ततां શોષેષુ એકવચનान्तતામાશ્રિત્યાષ્ટમોમજ્ઞઃ ૮ । 'સિય કાલૅ ય નીલગા ય લોહિયૅ ય હાલિદૅ ય સુક્કિલ્લગા ય ૯' સ્યાત્ કાલચ નીલાચ લોહિતચ પીતચ શુક્લાચ્ચેતિ દ્વિતીયચરમશેર્વહુવચનान्तતાં શોષેષુ એકવચનान्तતાં આશ્રિત્ય નવમો મજ્ઞઃ ૯ । 'સિય કાલૅ ય નીલગા ય લોહિયૅ ય હાલિદગા ય સુક્કિલ્લૅ ય ૧૦' સ્યાત્ કાલચ નીલાચ લોહિતચ હારિદ્રાચ શુક્લચ્ચેતિ દ્વિતીયચતુર્થયોર્વહુવચनान्तતાં

તૃતીય ઓર ચતુર્થ પદ મેં बहुवचनता ઓર શોષપદોં મેં એકવચનता હૈ 'સિય કાલૅ ય નીલગા ય લોહિયૅ ય હાલિદૅ ય સુક્કિલ્લૅ ય ૮' યહ આઠવાં ભંગ હૈ હસકે મન્તવ્યાનુસાર ઉસકા એક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલા અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ હસ ભંગ મેં કેવલ દ્વિતીય પદ મેં बहुवचनता ઓર શોષ પદોં મેં એકવચનता હુઈ હૈ 'સિય કાલૅ ય નીલગા ય, લોહિયૅ ય, હાલિદૅ ય, સુક્કિલ્લગા ય ૯' યહ નૌવા ભંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકા એક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા એવં અનેક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલે હો સકતે હૈ ૯, હસ ભંગ મેં દ્વિતીય ઓર પંચમ પદ મેં बहुवचनता કી ગઈ હૈ, શોષ પદોં મેં એકવચનता હૈ 'સિય કાલૅ ય, નીલગા ય, લોહિયૅ ય, હાલિદગા ય સુક્કિલ્લૅ ય ૧૦' યહ દશવાં ભંગ હૈ હસકે કથનાનુસાર ઉસકા એક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે ઓર એક

હોય છે. આ ભંગમાં કેવળ બીજા પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એક વચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. ૮ 'સિય કાલૅ ય, નીલગા ય, લોહિયૅ ય, હાલિદૅ ય, સુક્કિલ્લગા ય ૯' તે એક પ્રદેશમાં કાળાવર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલવર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ભંગમાં બીજા અને પાંચમા પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચન કરેલ છે. ૯ 'સિય કાલૅ ય, નીલગા ય લોહિયૅ ય હાલિદગા ય સુક્કિલ્લૅ ય ૧૦' તેનો એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળા હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા અને કોઈ એક પ્રદેશ સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ભંગમાં બીજા અને ચોથા

શેષેષુ એકવચનાન્તતાં ચાશ્રિત્ય દશમો મઙ્ગઃ ૧૦, ૧. 'સિય કાલગ ય નીલગા ય લોહિયગા ય હાલિદ્દ ય સુક્કિલ્લ ય ૧૧' સ્યાન્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ દ્વિતીયતૃતીયચોર્ધવચનાન્તતાં શેષાણામેકવચનાન્તતાં ચાશ્રિત્ય એકાદશો મઙ્ગઃ ૧૧, 'સિય કાલગા ય નીલ ય લોહિય ય હાલિદ્દ ય સુક્કિલ્લ ય ૧૨' સ્યાન્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમસ્ય વહુવચનાન્તતાં શેષાણામેકવચનાન્તતાં ચાશ્રિત્ય દ્વાદશો મઙ્ગઃ ૧૨, ૧. 'સિય કાલગા ય નીલ ય લોહિય ય હાલિદ્દ ય સુક્કિલ્લગા ય ૧૩' સ્યાન્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ

પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ હસ્યમેં દ્વિતીય પદ મેં ઓર ચતુર્થ પદ મેં વહુવચનતા ઓર શેષપદોં મેં એકવચનતા કી ગઈ હૈ 'સિય કાલગ ય, નીલગા ય, લોહિયગા ય, હાલિદ્દ ય સુક્કિલ્લ ય ૧૧' યહ ગ્યારહવાં ભંગ હૈ હસકે અનુસાર યહ અપને એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણવર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિત વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં પીલે વર્ણવાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ હસ ભંગ મેં દ્વિતીય તૃતીય પદ મેં વહુવચનતા ઓર શેષપદોં મેં એકવચનતા પ્રયુક્ત હુઈ હૈ 'સિય કાલગા ય નીલ ય લોહિય ય, હાલિદ્દ ય સુક્કિલ્લ ય' ૧૨ યહ ૧૨વાં ભંગ હૈ હસકે અનુસાર વહુ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં પીલે વર્ણવાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લવર્ણવાલા હો સકતા હૈ હસ ભંગ મેં પ્રથમ પદ મેં વહુવચનતા ઓર શેષ પદોં મેં એકવચનતા પ્રયુક્ત હુઈ હૈ સિય

પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદો એકવચનથી કહ્યા છે. ૧૦ 'સિય કાલગ ય નીલગા ય, લોહિયગા ય, હાલિદ્દ ય, સુક્કિલ્લ ય ૧૧' તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ભાગમાં બીજા અને ત્રીજા પદમાં બહુવચન તથા બાકીના પદોમાં એકવચન કહેલ છે. ૧૧ 'સિય કાલગા ય, નીલ ય, લોહિય ય, હાલિદ્દ ય, સુક્કિલ્લ ય ૧૨' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે, આ ભાગમાં પહેલા પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. ૧૨ 'સિય કાલગા ય નીલ ય

લોહિતરવ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમચામયોર્વહુવચનાન્તતાં શેષાણામેકવચનાન્તતાં
 ચાશ્રિત્ય ત્રયોદશો મજ્ઞઃ ૧૩ । 'સિય કાલગા ય નીલે ય લોહિયે ય હાલિ-
 દગા ય સુક્લિલે ય ૧૪' સ્યાત્કાલગા ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ
 પ્રથમોપાન્ત્યયોર્વહુવચનાન્તતાં શેષાણામેકવચનાન્તતાં ચાશ્રિત્ય ચતુર્દશો મજ્ઞઃ ૧૪ ।
 'સિય કાલગા ય નીલે ય લોહિયગા ય હાલિદે ય સુક્લિલે ય ૧૫' સ્યાત્
 કાલગા ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પ્રથમતૃતીયયોર્વહુવચનાન્તતાં

કાલગા ય, નીલે ય, લોહિયે ય, હાલિદે ય, સુક્લિલગા ય ૧૩' યહ
 ૧૩ વાં ભાગ હૈ इसके अनुसार उसके अनेक प्रदेश कृष्ण वर्णवाले,
 एक प्रदेश नीले वर्णवाला, एक प्रदेश लोहितवर्ण वाला, एक प्रदेश
 हारिद्र वर्णवाला और अनेक प्रदेश शुक्ल वर्ण वाले हो सकते हैं इस
 भाग में प्रथम और अन्तिम पद में बहुवचनता और शेषपदों में एक-
 वचनता हुई है । 'सिय कालगा य, नीले य, लोहिये य हालिदगा
 य, सुक्लिले य १४' यह चौदहवां भाग है इसके अनुसार उसके अनेक
 प्रदेश कृष्ण वर्णवाले, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, एक प्रदेश लोहित
 वर्णवाला अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले और एक प्रदेश शुक्ल वर्णवाला
 हो सकता है इसमें प्रथम पद में और चतुर्थ पद में बहुवचनता की
 गई है और शेषपदों में एकवचनता । 'सि य कालगा य, नीले य,
 लोहियगा य, हालिदे य, सुक्लिले य १५' यह १५ वां भाग है इसके
 अनुसार उसके अनेक प्रदेश कृष्ण वर्णवाले, एक प्रदेश नीले वर्णवाला

લોહિયે ય હારિદ્રે ય સુક્લિલગા ય ૧૩' તે પોતાના અनेક પ્રદેશોમાં કાળા-
 વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલવર્ણવાળો હોય છે. તથા બીજા કેાઇ પ્રદેશમાં
 લાલ વર્ણવાળો હોય છે. કેાઇ પ્રદેશમાં પીળાવર્ણવાળો તથા અनेક પ્રદેશોમાં
 સફેદ વર્ણવાળો હોય છે આ ભાગમાં પહેલા અને છેલ્લા પદમાં બહુવચન તથા
 બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. ૧૩ 'સિય કાલગા ય નીલે ય
 લોહિયે ય હાલિદગા ય સુક્લિલે ય ૧૪' તે પોતાના અनेક પ્રદેશોમાં કાળા-
 વર્ણવાળો કેાઇ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો કેાઇ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો
 અनेક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો તથા એક પ્રદેશમાં સફેદવર્ણવાળો હોય
 છે. આ ભાગમાં પહેલા પદમાં અને ચોથા પદમાં બહુવચન તથા બાકીના પદોમાં
 એકવચનનો પ્રયોગ થયો છે. ૧૪ 'સિય કાલગા ય નીલે ય લોહિયગા ય હાલિદે ય
 સુક્લિલે ય ૧૫' તે પોતાના અनेક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. એક
 પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણવાળો હોય છે

શેષાણામેકવચનान्ततां चाश्रित्य पञ्चदशो भङ्गः १५ । 'सिय कालगा य नीलगा य लोहियए य हालिहए य सुक्किल्लए य १६' स्यात् कालश्च नीलाश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्चेति प्रथम द्वितीययोर्वहुवचनान्ततां शेषाणामेकवचनान्ततां चाश्रित्य षोडशो भङ्गो १६ भवतीति । 'एए सोलस भंगा' एते षोडश भंगा भवन्ति 'एवं सव्वमेए एककग-दुयग-तियग-चउक्कग-पंचग संजोगेणं दो सोला भंगसया भवन्ति' एवं सर्वे एते एक-द्विक-त्रिक-चतुष्क-पञ्चकसंयोगेन द्व षोडश भङ्गश्चे भवतः षोडशाधिकशतद्वयमाणा भङ्गा भवन्तीति भावः । तथाहि-असंयोगिनः पञ्च भङ्गाः ५, द्विसंयोगिनश्चत्वारिंशद् भङ्गाः ४०, त्रिकसंयोगिनोऽशीतिर्भङ्गाः

अनेक प्रदेश लोहित वर्णवाले, एक प्रदेश पीले वर्णवाला और एक प्रदेश शुक्ल वर्णवाला हो सकता है इसमें प्रथमपद में और तृतीयपद में बहुवचनता और शेषपदों में एकवचनता की गई है 'सिय कालगा य, नीलगा य, लोहियए य, हालिहए य, सुक्किल्लए य १६' यह सोल-हवां भंग है इसके अनुसार उसके अनेक प्रदेश कृष्ण वर्णवाले, अनेक प्रदेश नीले वर्णवाले, एक प्रदेश लोहित वर्णवाला, एक प्रदेश पीले वर्णवाला और एक प्रदेश शुक्ल वर्णवाला हो सकता है इस भंग में प्रथमपद में और द्वितीय पद में बहुवचनता और शेषपदों में एकवचनता की गई है 'एए सोलस भंगा' ये सब १६ भंग हैं 'एवं सव्वमेए एककग-दुयग-तियग-चउक्कग-पंचग संजोगेणं दो सोला भंगसया भवन्ति' इस प्रकार वर्णविषयक कुल भंग एक वर्ण के, एवं दो वर्णों, तीन वर्णों, चार वर्णों, एवं पांच वर्णों को मिलाकर यहाँ पर २१६ होते हैं ये इस प्रकार-एक वर्ण के असंयोगी भंग ५, दो वर्णों के संयोगजन्य भंग ४०, तीन वर्णों के संयोगजन्य भंग ८०, चार वर्णों के संयोगजन्य

કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ-વર્ણવાળો હોય છે. આ ભંગમાં પહેલા અને ત્રીજા પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે. ૧૫ 'સિય કાલગા ય, નીલગા ય, લોહિયએ ય, હાલિહએ ય, સુક્કિલ્લએ ય ૧૬' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. અને કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ભંગમાં પહેલા અને બીજા પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદો એકવચનની કહેલ છે. 'એએ સોલસ ભંગા' આ રીતે આ કુલ સોળ ભંગો છે. 'એએ' સવ્વમેએ એકકગ-દુયગ-તિયગ-ચઉક્કગ-પંચગ-સંજોગેણં દો સોલા ભંગસયા ભવન્તિ' આ રીતે વર્ણ સંબંધી એક વર્ણના અને બે વર્ણોના ત્રણ વર્ણો, ચાર વર્ણો અને પાંચ વર્ણોના કુલ ભંગો અહિંયા ૨૧૬ ખસો સોળ

૮૦, ચતુષ્કસંયોગિનઃ પચ્ચસપ્તતિર્ભગાઃ ૭૫, પચ્ચકસંયોગિનઃ પોડશ ભજ્ઞાઃ ૧૬, મિલિત્વા પોડશાધિકસતત્ત્વપ્રમાણાઃ ૨૧૬ ભજ્ઞાઃ સપ્તપ્રદેશિકસ્કન્ધે વર્ણાશ્રિતા ભવન્તિ ઇતિ ॥ એતેષાં વિવરણમ્ અત્રૈવ પ્રકરણે એવ દ્રષ્ટવ્યમ્ । ‘ગંધા જહાં ચતુષ્પણ્સિયસ્સ’ ગંધા યથા ચતુષ્પ્રદેશિકસ્ય તથાહિ-યદિ એકગન્ધસ્તદા સ્યાત્ સુરભિગન્ધઃ ૧ સ્યાદ્ દુરભિગન્ધઃ ૨ યદિ દ્વિગન્ધઃ સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા સ્યાત્ સુરભિગન્ધશ્ચ દુરભિગન્ધશ્ચ ૪, સંકલનયા પદ્મગન્ધ ભજ્ઞા ભવન્તીતિ । ‘રસા

ભંગ ૭૫ ઓર પાંચ વર્ણો’ કે સંયોગજન્ય ભજ્ઞ ૧૬ યે સ્વ જોડે જાને પર ૨૧૬ ભંગ હો જાતે હૈં ।

‘ગંધા જહાં ચતુષ્પણ્સિયસ્સ’ ગંધ સંબંધી ભંગ ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ કે અનુરૂપ જાનના ચાહિયે જૈસે-યદિ વહ સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ એક ગંધવાલા હોતા હૈં-તો વહ હસ કથન કે અનુસાર કદાચિત્ સુરભિગંધ વાલા હો સકતા હૈં યા કદાચિત્ દુરભિગંધ વાલા હો સકતા હૈં હસ પ્રકાર સે યહાં યે દો ભંગ હોતે હૈં ઓર યદિ વહ દો ગંધો વાલા હોતા હૈં-તો હસ સામાન્ય કથન મેં વહ કદાચિત્ સુરભિ ગંધવાલા ઓર દુરભિગંધ વાલા દોનોં પ્રકાર કી ગંધવાલા હો સકતા હૈં હસ પ્રકાર કે હસ ભંગ મેં એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર ૪ ભંગ હોતે હૈં ‘સ્યાત્ સુરભિગન્ધશ્ચ દુરભિગન્ધશ્ચ’ યહ પ્રથમ ભંગ હૈં ‘સ્યાત્ સુરભિગન્ધશ્ચ

થાય છે. એક વર્ણના અસંયોગી ૫ પાંચ ભંગ બે વર્ણોના સંયોગથી થયેલા ૪૦ ચાળીસ ભંગો ત્રણ વર્ણોના સંયોગથી થયેલા ૮૦ એસી ભંગો આર વર્ણોના સંયોગથી થયેલા ૭૫ પચોતેર ભંગો તથા પાંચ વર્ણોના સંયોગથી થયેલા ૧૬ સોળ ભંગો આ બધા ભળીને કુલ ૨૧૬ અસેને સોળ ભંગો થાય છે.

‘ગંધા જહાં ચતુષ્પણ્સિયસ્સ’ ગંધ વિષેના ભંગો આર પ્રદેશી સ્કંધ પ્રમાણે સમજવા. જેમ કે જો તે સાત પ્રદેશી સ્કંધ એક ગંધવાળો હોય તો તે કોઈવાર સુગંધવાળો હોઈ શકે છે. અથવા કોઈવાર દુર્ગંધવાળો હોય છે. આ રીતે ગંધ ગુણસંબંધી અહિયાં બે ભંગો થાય છે. અને જો તે બે ગંધવાળો હોય તો તે કોઈ પ્રદેશમાં સુગંધવાળો અને કોઈ પ્રદેશમાં દુર્ગંધવાળો એમ બન્ને ગંધોવાળો હોઈ શકે છે. એ રીતે આ ગંધ ગુણના આર ભંગો થાય છે. બે આ રીતે છે. ‘સ્યાત્ સુરભિગન્ધશ્ચ દુરભિગન્ધશ્ચ’ કોઈ વાર તે સુગંધવાળો હોય છે. અને કોઈ વાર દુર્ગંધવાળો હોય છે. આ પહેલાં ભંગ

જહા એસસ ચેવ વન્ના' રસાં યથા એતસ્યૈવ વર્ણાઃ, યથા-સ્યાત્ તિક્તશ્ચ ૧, સ્યાત્ કટુકશ્ચ ૨, સ્યાત્ કષાયશ્ચ ૩, સ્યાદમ્લશ્ચ ૪, સ્યાત્ મધુરશ્ચેત્યસંગિનઃ પચ્ચમજ્ઞાઃ ૫ । દ્વિકસંયોગે ચત્વારશ્ચ રસમધિકૃત્ય મજ્ઞા ભવન્તિ ૪૦, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચેતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચેતિ

દુરભિગન્ધાશ્ચ ૨' યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ 'સ્યાત્ સુરભિગન્ધાશ્ચ દુરભિગન્ધશ્ચ' યહ તૃતીય ભંગ હૈ 'સ્યાત્ સુરભિગન્ધાશ્ચ દુરભિગન્ધાશ્ચ ૪' યહ ચતુર્થ ભંગ હૈ હસ પ્રકાર યહાં ગંધવિષયક ભંગ ૫ હો જાતે હૈ । 'રસા જહા એસસ ચેવ વન્ના' હસમેં રસવિષયક ભંગ હસીકે વર્ણોં કે અનુસાર હી જાનનાં ચાહિયે જૈસે-યદિ વહ એક રસવાલા હોતા હૈ-તો હસ સામાન્ય કથન સેં વહ કદાચિત્ તિક્ત રસવાલા બી હો સકતા હૈ ૧, કદાચિત્ વહ કટુક રસવાલા બી હો સકતા હૈ ૨, કદાચિત્ વહ કષાય રસવાલા બી હો સકતા હૈ ૩, કદાચિત્ વહ અમ્લ રસવાલા બી હો સકતા હૈ ૪ ઓર કદાચિત્ વહ મધુર રસવાલા બી હો સકતા હૈ ૫, હસ પ્રકાર કે યે અસંયોગી ૫ ભંગ યહાં હોતે હૈ દો રસોં કો આશ્રિત કરકે યહાં ૪૦ ભંગ હોતે હૈ-યથા 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ ૧' 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ

છે. ૧ 'સ્યાત્ સુરભિગન્ધાશ્ચ દુરભિગન્ધશ્ચ' કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં સુગન્ધ-વાળો તથા અનેક પ્રદેશોમાં દુર્ગન્ધવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ 'સ્યાત્ સુરભિગન્ધાશ્ચ દુરભિગન્ધશ્ચ' અનેક પ્રદેશોમાં તે સુગન્ધવાળો હોય છે. અને કોઈ એક પ્રદેશમાં દુર્ગન્ધવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ 'સ્યાત્ સુરભિગન્ધાશ્ચ દુરભિગન્ધશ્ચ' અનેક પ્રદેશોમાં સુગન્ધવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં દુર્ગન્ધવાળો હોય છે. ૪ આ ચોથો ભંગ છે. આ રીતે અહિયાં ગંધ સંબંધી ૬ છ ભંગો થાય છે.

'રસા જહા એસસ ચેવ વન્ના' આ સાત પ્રદેશી રસમાં રસ સંબંધી ભંગ એના જ વર્ણોના ભંગો પ્રમાણે જ સમજવા જેમકે-તો તે એક રસવાળો હોય તો આ સામાન્ય કથનમાં તે કોઈવાર ત્રીજા રસવાળો હોય છે. ૧ કોઈવાર કડવા રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૨ કોઈવાર તે કષાય-તુરા રસ-વાળો પણ હોઈ શકે છે. ૩ કોઈવાર તે ખાટા રસવાળો પણ હોઈ શકે છે ૪ કદાચ તે મીઠા રસવાળો પણ હોઈ શકે છે. ૫ આ રીતે આ અસંયોગી ૫ પાંચ ભંગ થાય છે. બે રસો સંબંધી અહિયાં ૪૦ આળીસ ભંગો થાય છે. જેમકે-સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ ૧' કોઈવાર તે ત્રીજા રસવાળો હોય છે અને કોઈવાર કડવા રસવાળો હોય છે. ૧ 'સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ ૨' એક

તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, (૧) एवं तिक्तरूपाययोगेऽपि चत्वारो भङ्गाः ૪, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કપાયશ્ચેતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કપા-યાશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કપાયશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કપા-યાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, (૨) एवं तिक्ताभूयोरपि योगे चत्वारो भङ्गाः यथा-स्यात्

૨ 'સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ ૩' 'સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટવશ્ચ ૪' ये ૪ ભંગ તિક્ત ઓર કટુરસ કે યોગ સે હોતે હૈં इनका तात्पर्य ऐसा है कि वह सप्तप्रदेशिक स्कन्ध कदाचित् तिक्त और कटुक रसवाला हो सकता है ૧ कदाचित् वह एक प्रदेश में तिक्त रसवाला और अनेक प्रदेशों में कटुक रसवाला हो सकता है ૨ कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में तिक्त रसवाला और एक प्रदेश में कटुक रसवाला हो सकता है ૩, अथवा-कदाचित् वह अपने अनेक प्रदेशों में तिक्त रसवाला और अनेक प्रदेशों में कटुक रसवाला हो सकता है ૪, जिस प्रकार से ये ૪ भंग तिक्त और कटुक रस के योग में हुए हैं इसी प्रकार से ૪ भंग तिक्त और कषाय रस के योग में भी करना चाहिये जैसे-'स्यात् तिक्तश्च कषा-यश्च ૧, 'स्यात् तिक्तश्च कषायाश्च ૨, 'स्यात् तिक्तश्च कषायश्च ૩, 'स्यात् तिक्तश्च कषायाश्च ૪' कदाचित् वह तिक्त और कषाय रसवाला हो सकता है ૧, कदाचित् वह एक प्रदेश में तिक्त रसवाला और अनेक

પ્રદેશમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે. ૨ 'સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ' અનેક પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. ૩ 'સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટવશ્ચ' અનેક પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. ૪ આ ચાર ભંગો તીખા અને કડવા રસના યોગથી થયા છે. આ કથનતું તાત્પર્ય એ છે કે-તે સાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ કોઈવાર તીખા અને કડવા રસવાળો હોઈ શકે છે તીખા અને કડવા રસ સંબંધી ૪ ચાર ભંગો જે પ્રમાણે થાય છે તેજ રીતે ૪ ચાર ભંગો તીખા અને કષાય-તુરા રસના યોગથી પણ થાય છે. જેમકે-'સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કષાયશ્ચ' કોઈવાર તે તીખા રસવાળો અને કોઈવાર કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે ૧ 'સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કષાયાશ્ચ' એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૨ 'સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કષાયશ્ચ' અનેક પ્રદેશોમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. અને કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય તુરા રસવાળો હોય છે. ૩ 'સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કષાયાશ્ચ' અનેક પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૪ આજ રીતે તીખા અને ખાટા રસના યોગથી

તિક્તશ્ચ અમ્લશ્ચ ૧, સ્યાત્ તિક્તશ્ચામ્લાશ્ચ ૨, સ્યાત્ તિક્તાશ્ચામ્લશ્ચ ૩, સ્યાત્ તિક્તશ્ચામ્લાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, (૩) एवं तिक्तमधुरयोयोगेऽपि चत्वारो भेदाः, स्यात् तिक्तश्च मधुरश्च १, स्यात् तिक्तश्च मधुराश्च २, स्यात् तिक्ताश्च मधुरश्च ३, स्यात् तिक्तश्च मधुराश्चेति चतुर्थः ४ । (४) एवं कटुकषाययोयोगेऽपि चत्वारो भेदाः,

પ્રદેશોં મેં કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ ૨ કદાચિત્ત્ વહ અનેક પ્રદેશોં મેં તિક્ત રસવાલા ઔર એક પ્રદેશ મેં કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ અથવા કદાચિત્ત્ વહ અનેક પ્રદેશોં મેં તિક્ત રસવાલા ઔર અનેક પ્રદેશોં મેં કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ इसी प्रकार से तिक्त और अम्ल रस के योग में भी ४ भेग होते हैं—यथा—‘स्यात् तिक्तश्च अम्लश्च १’ ‘स्यात् तिक्तश्च अम्लाश्च २’ ‘स्यात् तिक्ताश्च अम्लश्च ३’ ‘स्यात् तिक्ताश्च अम्लाश्च ४’ इन भङ्गों के अनुसार वह कदाचित् तिक्त और अम्ल हो सकता है १ कदाचित् वह एक प्रदेश में तिक्त रसवाला और अनेक प्रदेशों में अम्ल रसवाला हो सकता है २, कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में तिक्त रसवाला और एक प्रदेश में अम्ल रसवाला हो सकता है ३, अथवा कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में तिक्त रसवाला और अनेक प्रदेशों में अम्ल रसवाला हो सकता है ४ इसी प्रकार से तिक्त और मधुररस के योग में भी चार भेग होते हैं—यथा—‘स्यात् तिक्तश्च मधुरश्च १’, ‘स्यात् तिक्तश्च मधुराश्च २’ ‘स्यात् तिक्ताश्च मधुरश्च ३’, ‘स्यात् तिक्ताश्च मधुराश्च

પણ ૪ ચાર ભેગો થાય છે. ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ અમ્લશ્ચ’ કોઈવાર તે તીખા રસવાળો હોય છે અને કોઈવાર ખાટા રસવાળો હોય છે. ૧ ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ અમ્લાશ્ચ’ કોઈ એક પ્રદેશમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૨ ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ અમ્લાશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં તે ખાટા રસવાળો હોય છે. ૩ ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ અમ્લશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૪ આજ રીતે તીખા અને મીઠા રસના થોડાથી પણ ૪ ચાર ભેગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ મધુરશ્ચ’ કોઈવાર તે તીખા રસવાળો હોય છે. અને કોઈવાર મીઠા રસવાળો હોય છે. ૧ ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ મધુરાશ્ચ’ એક પ્રદેશમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં તે મીઠા રસવાળો હોય છે. ૨ ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ મધુરશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. ૩ ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ મધુરાશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. અને

સ્યાત્ કટુશ્ચ કષાયશ્ચેતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ કટુશ્ચ કષાયશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્
કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪। (૫)
અં કટુકશ્ચ અમ્લાશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ કટુકશ્ચ અમ્લાશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્

૪' इन भगों के अनुसार वह कदाचित् तिक्त और मधुर भी हो सकता है, कदाचित् वह एक प्रदेश में तिक्त और अनेक प्रदेशों में मधुर हो सकता है २, कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में तिक्त और एक प्रदेश में मधुर हो सकता है ३, अथवा-कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में तिक्त रस वाला और अनेक प्रदेशों में मधुर रसवाला हो सकता है ४ इसी प्रकार से तिक्त की प्रधानता छोड़कर उसके स्थान पर कटु की प्रधानता करके उसके साथ कषायरस का योग में भी चार भग बनते हैं—जैसे 'स्यात् कटुकश्च कषायश्च १, स्यात् कटुकश्च कषायश्च २, 'स्यात् कटुकाश्च कषायश्च ३, 'स्यात् कटुकाश्च कषायश्च ४' इन भगों के अनुसार कदाचित् वह कटुक और कषाय रसवाला हो सकता है १, कदाचित् वह अपने एक प्रदेश में कटुक रसवाला और अनेक प्रदेशों में कषाय रसवाला हो सकता है २, कदाचित् वह अपने अनेक प्रदेशों में कटुक रसवाला और एक प्रदेश में कषाय रसवाला हो सकता है ३, अथवा-कदाचित् अनेक प्रदेशों में वह कटुक रसवाला और अनेक प्रदेशों में कषाय रसवाला हो सकता है ४ इसी प्रकार से कटु और अम्ल के योग में भी चार भग होते हैं—यथा 'स्यात् कटुकश्च अम्लश्चेति प्रथमः १' स्यात् कटुकश्च अम्लश्चेति द्वितीयः २ स्यात् कटुकाश्च अम्लश्चेति

અનેક પ્રદેશોમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. ૪ આજ રીતે કડવા રસને મુખ્ય બનાવીને તેની સાથે કષાય રસને યોજવાથી પણ ચાર ભાગો થાય છે તે આ રીતે છે. 'સ્યાત્ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ' કોઈવાર તે કડવા રસવાળો હોઈ છે. અને કોઈવાર કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૧ 'સ્યાત્ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ' કોઈ એક પ્રદેશમાં તે કડવા રસવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૨ 'સ્યાત્ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ' અનેક પ્રદેશોમાં તે કડવા રસવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૩ 'સ્યાત્ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ' અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૪ આજ રીતે કડવા અને ખાટા રસના યોગથી પણ ચાર ભાગો બને છે, તે આ પ્રમાણે

कटवश्चाश्लाश्चेति चतुर्थः ४। (६) एवं कटुमधुरयोर्योगेऽपि चत्वारो भङ्गा भवन्ति—कटुकश्च मधुरश्चेति प्रथमः १, स्यात् कटुकश्च मधुराश्चेति द्वितीयः २, स्यात् कटवश्च मधुरश्चेति तृतीयः ३, स्यात् कटवश्च मधुराश्चेति चतुर्थः ४, तृतीयः ३, स्यात् कटवश्चाश्लाश्चेति चतुर्थः ४, इन अंगों के अनुसार वह कदाचित् कटु और अम्ल हो सकता है १ कदाचित् वह एक प्रदेश में कटु रसवाला और अनेक प्रदेशों में अम्ल रसवाला हो सकता है २ कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में कटु रसवाला और एक प्रदेश में अम्ल रसवाला हो सकता है ३ अथवा कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में कटु रसवाला और अनेक प्रदेशों में अम्ल रसवाला हो सकता है इसी प्रकार से कटु और मधुर रस के योग में भी चार अंग हो सकते हैं यथा—‘कटुकश्च मधुरश्चेति प्रथमः १ स्यात् कटुकश्च मधुराश्चेति द्वितीयः २ स्यात् कटवश्च मधुरश्चेति तृतीयः ३ स्यात् कटवश्च मधुराश्चेति चतुर्थः ४, इन अंगों के अनुसार वह कदाचित् कटु और मधुर भी हो सकता है १ कदाचित् वह एक प्रदेश में कटु और अनेक प्रदेशों में मधुर हो सकता है २ कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में कटु और एक प्रदेश में मधुर हो सकता है ३ अथवा—कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में कटु रसवाला और अनेक प्रदेशों में मधुर रसवाला

छे. जेमके—‘स्यात् कटुकश्चाम्लश्चेति प्रथमः १’ कोष्ठवार ते कउवा रसवाणो. अने कोष्ठव २ पाटा रसवाणो. डोय छे. १ ‘स्यात् कटुकश्च कम्लाश्चेति द्वितीयः २’ कोष्ठवार ते ओक प्रदेशमां कउवा रसवाणो. अने अनेक प्रदेशोमां पाटा रसवाणो. डोय छे. २ ‘स्यात् कटुकाश्चाम्लश्चेति तृतीयः ३’ कोष्ठवार ते अनेक प्रदेशोमां कउवा रसवाणो. अने ओक प्रदेशमां पाटा रसवाणो. डोय छे. ३ ‘स्यात् कटुकाश्चाम्लश्चेति चतुर्थः ४’ अथवा कोष्ठवार ते अनेक प्रदेशोमां कउवा रसवाणो. अने अनेक प्रदेशोमां पाटा रसवाणो. डोय छे. ४ आण प्रमाणे कउवा अने भीडा रसना योगथी पणु यार जणो थाय छे. जेमके—‘कटुकश्च मधुरश्चेति प्रथमः १’ कोष्ठवार ते कउवा रसवाणो. अने भीडा रसवाणो. डोय छे. १ ‘स्यात् कटुकश्च मधुराश्चेति द्वितीयः २’ कोष्ठवार ते ओक प्रदेशमां कउवा रसवाणो. अने अनेक प्रदेशोमां भीडा रसवाणो. डोय छे. २ ‘स्यात् कटवश्च मधुरश्चेति तृतीयः ३’ कोष्ठवार ते अनेक प्रदेशोमां कउवा रसवाणो. अने ओक प्रदेशमां भीडा रसवाणो. डोय छे. ३ ‘स्यात् कटवश्च मधुराश्चेति चतुर्थः ४’ कोष्ठवार ते अनेक प्रदेशोमां कउवा रसवाणो. अने अनेक प्रदेशोमां भीडा रसवाणो. डोय छे. ४ आण रीते कषाय

(૭) एवं कषायाम्लयोरपि योगे चत्वारो भङ्गा भवन्ति तथाहि-कषायश्चाम्लश्चेति प्रथमः १, कषायश्च अम्लश्चेति द्वितीयः २, कषायाम्लश्चेति तृतीयः ३, स्यात् कषायश्च अम्लश्चेति चतुर्थः ४ । (८) एवं कषाय मधुरयोरपि योगे चत्वारो भङ्गा भवन्ति तथाहि-स्यात् कषायश्च मधुरश्चेति प्रथमः १, स्यात् कषायश्च मधु-

होसकતા है ४ इसी प्रकार से कषाय और अम्ल रस के योग में भी चार भंग होते हैं-यथा 'स्यात् कषायश्च अम्लश्च १, 'स्यात् कषायश्च अम्लश्च २, 'स्यात् कषायश्च अम्लश्च ३' 'स्यात् कषायश्च अम्लश्च ४' इन भङ्गों के अनुसार कदाचित् वह कषाय रसवाला और अम्ल रसवाला हो सकता है १ कदाचित् वह एक प्रदेश में कषाय रसवाला और अनेक प्रदेशों में अम्ल रसवाला हो सकता है २, कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में कषाय रसवाला और एक प्रदेश में अम्ल रसवाला हो सकता है ३ अथवा-कदाचित् वह अनेक प्रदेशों में कषाय रसवाला और अनेक प्रदेशों में अम्ल रसवाला हो सकता है ४ इसी प्रकार से कषाय और मधुररस के योग में भी ४ भंग होते हैं-यथा 'स्यात् कषायश्च मधुरश्च १, स्यात् कषायश्च मधुरश्च २, स्यात् कषायश्च मधुरश्च ३, स्यात् कषायश्च मधुरश्च ४ इन भंगों के अनुसार कदाचित् कषाय रसवाला और मधुर रसवाला भी हो सकता है १ कदाचित् वह अपने एक प्रदेश में कषाय रसवाला और अनेक प्रदेशों में मधुर रसवाला हो सकता है २

અને ખાટા રસના યોગથી પણ ૪ ચાર ભંગો થાય છે તે આ પ્રમાણે છે-‘સ્યાત્ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ’ કોઈવાર તે કષાય-તુરા રસવાળો અને ખાટા રસવાળો હોય છે. ૧ ‘સ્યાત્ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ’ કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૨ ‘સ્યાત્ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ’ કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૩ ‘સ્યાત્ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે તુરા રસવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે ૪ આજ રીતે કષાય અને મીઠા રસના યોગથી પણ ચાર ભંગો થાય છે. તે આવી રીતે છે.-‘સ્યાત્ કષાયશ્ચ મધુરશ્ચ’ કોઈવાર તે કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અને કોઈવાર મધુર રસવાળો હોય છે. ૧ ‘સ્યાત્ કષાયશ્ચ મધુરશ્ચ’ કોઈ એક પ્રદેશમાં તે કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. ૨

રાશ્વેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ કષાયાશ્ચ મધુરાશ્વેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ કષાયાશ્ચ મધુ-
રાશ્વેતિ ચતુર્થઃ ૪ । (૯) एषम् अम्लमधुरयोरपि चत्वारो यज्ञा भवन्ति, तथाहि-
स्यादम्लश्च मधुरश्चेति प्रथमः १, स्यादम्लश्च मधुराश्चेति द्वितीयः २, स्यादम्लश्च
मधुरश्चेति तृतीयः ३, स्यादम्लश्च मधुराश्चेति चतुर्थी यज्ञो भवति ४, (१०)
तदेवं दशानां चतुःसंख्यया गुणने रसानधिकृत्य चत्वारिंशद्व्यङ्गा भवन्तीति ४० ।

કદાચિત્ત્વહ અનેક પ્રદેશોં મેં કષાય રસવાળા ઓર એક પ્રદેશ મેં મધુર
રસવાળા હો સકતા હૈ ૨ કદાચિત્ત્વહ અનેક પ્રદેશોં મેં કષાય રસવાળા
ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં મધુર રસવાળા હો સકતા હૈ ૪ હસી પ્રકાર
સે અમ્લ ઓર મધુર રસ કે યોગ મેં બી ૪ અંગ હોતે હૈં યથા-‘સ્યાત્
અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ ૧’ સ્યાત્ અમ્લશ્ચ મધુરાશ્ચ ૨, સ્યાત્ અમ્લાશ્ચ
મધુરશ્ચ ૩ સ્યાત્ અમ્લાશ્ચ મધુરાશ્ચ ૪ इन अंगों के अनुसार कदाचित्
वह अम्ल रसवाला और मधुर रसवाला भी हो सकता है १,
कदाचित् वह अपने एक प्रदेश में अम्ल रसवाला और અનેક પ્રદેશોં
મેં મધુર રસવાળા હો સકતા હૈ ૨, કદાચિત્ત્વહ अपने અનેક પ્રદેશોં
મેં અમ્લ રસવાળા ઓર એક પ્રદેશ મેં મધુર રસવાળા હો સકતા હૈ ૩,
અથવા-કદાચિત્ત્વહ अपने અનેક પ્રદેશોં મેં અમ્લ રસવાળા ઓર
અનેક પ્રદેશોં મેં મધુર રસવાળા હો સકતા હૈ ૪ इस प्रकार से ये त्रिक्त
रस की प्रधानता वाले ४, कटुक रस की प्रधानता वाले ३, कषाय रस

‘સ્યાત્ કષાયાશ્ચ મધુરશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે.
અને કોઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે ૩ ‘સ્યાત્ કષાયાશ્ચ મધુરાશ્ચ’
અનેક પ્રદેશોમાં કષાય રસવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં મધુર રસવાળો હોય
છે. ૪ આ પ્રમાણે ખાટા અને મધુર રસના યોગથી પણ ૪ ચાર અંગો થાય
છે. ૭ આ રીતે છે. ‘સ્યાત્ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ’ કોઈવાર તે ખાટા રસવાળો
હોય છે. અને કોઈવાર મીઠા રસવાળો હોય છે. ૧ ‘સ્યાત્ અમ્લશ્ચ
મધુરાશ્ચ’ એક પ્રદેશમાં તે ખાટા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં
મીઠા રસવાળો હોય છે. ૨ ‘સ્યાત્ અમ્લાશ્ચ મધુરશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે
ખાટા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. ૩
‘સ્યાત્ અમ્લાશ્ચ મધુરાશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે ખાટા રસવાળો હોય છે. અને
અનેક પ્રદેશોમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. ૪ આ રીતે ત્રીખા રસની પ્રધાનતા

યદિ ત્રિરસસ્તદા સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ વટુકાશ્ચ કષાયશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ પશ્ચમઃ ૫, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચેતિ ષષ્ઠઃ ૬ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચેતિ સપ્તમઃ ૭, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચેત્યષ્ટમો મજ્ઞઃ ૮, એવમેતે તિક્ત-કટુ-કષાયયોગે અષ્ટૌ મજ્ઞાઃ ૮ । તિક્તકટુકષાયાત્મકરસ-

કી પ્રધાનતા વાલે ૨ ઓર અમ્લ રસ કી પ્રધાનતા વાલા ૧ સ્વ મિલ કર ૧૦ સંયોગ હોતે હૈં ઓર इन ૧૦ સંયોગોં મેં સ્વે પ્રત્યેક એક ૨ સંયોગ કે ૪-૪ અંગ હોતે હૈં હસ પ્રકાર કુલ અંગ યહાં ૪૦ હો જાતે હૈં ।

યદિ વહ સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ ત્રીન રસોં વાલો હોતા હૈ-તો હસ સામાન્ય કથન મેં વહ ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ ૧’ કદાચિત્ તિક્ત રસ વાલા, કટુક રસવાલા ઓર કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ ૧, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ ૨’ કદાચિત્ વહ અપને એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસવાલા એક પ્રદેશ મેં કટુક રસવાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં-૫ પ્રદેશોં મેં કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ ૨, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ’ એક પ્રદેશ ઉસકા તિક્ત હો સકતા હૈ, અનેક પ્રદેશ ઉસકે કટુક રસવાલે હો સકતે હૈં ઓર એક પ્રદેશ ઉસકા કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ ૩, અથવા ‘સ્યાત્

વાળા ૪ ચાર ભંગો કડવા રસની પ્રધાનતાવાળા ૩ ત્રણ ભંગો કષાય રસની પ્રધાનતાવાળા ૨ બે ભંગો અને ખાટા રસની પ્રધાનતાવાળો ૧ એક ભંગ એમ બધા મળીને હસ સંયોગ થાય છે અને આ હસ સંયોગોમાં દરેક એક એક સંયોગના ૪-૪ ચાર ચાર ભંગો થાય છે. આ રીતે કુલ ૪૦ ચાળીસ ભંગો થાય છે.

જો તે સાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ત્રણ રસોવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણેના ત્રણ રસોવાળો આ સામાન્ય કથનમાં થઈ શકે છે-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ’ કોઈવાર તે ત્રીણ રસવાળો અને કોઈવાર કડવા રસવાળો તથા કોઈવાર કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે ૧ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ ૨’ કોઈવાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં ત્રીણ રસવાળો એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પાંચ પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૨ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ ૩’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં ત્રીણ રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસોવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૩ અથવા

તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ ૪' એક પ્રદેશ ઉસકા તિક્ત રસવાલા હો સકતા હૈ, અનેક પ્રદેશ કટુક રસવાલે હો સકતે હૈં ઓર અનેક હી પ્રદેશ ઉસકે કષાય રસવાલે હો સકતે હૈં અથવા-સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ ૫' વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં તિક્ત હો સકત હૈ, એક પ્રદેશ મેં કટુક હો સકતા હૈં ઓર એક પ્રદેશ મેં કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ ૫ અથવા-સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ ૬' ઉસકે અનેક પ્રદેશ તિક્ત હો સકતે હૈં, એક પ્રદેશ કટુક હો સકતા હૈં ઓર અનેક પ્રદેશ કષાય રસવાલે હો સકતે હૈં, ૬, અથવા-સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકાશ્ચ, કષાયશ્ચ' અનેક પ્રદેશ ઉસકે તિક્ત હો સકતે હૈં, અનેક પ્રદેશ કટુક હો સકતે હૈં ઓર એક પ્રદેશ કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ ૭ અથવા-સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકાશ્ચ, કષાયશ્ચ' અનેક પ્રદેશ ઉસકે તિક્ત રસવાલે હો સકતે હૈં, અનેક પ્રદેશ કટુક રસવાલે હો સકતે હૈં ઓર અનેક પ્રદેશ કષાય રસવાલે હો સકતે હૈં ૮, હસ પ્રકાર સે યે તિક્ત, કટુક ઓર કષાય હન ત્રીન રસોં કે યોગ મેં ૮ ભંગ હુએ હૈં હનમેં એકત્વ કી અપેક્ષા પહલા ભંગ હૈ ઓર અનેકત્વ કી અપેક્ષા ૮ વાં ભંગ હૈં બાકી કે ૬ ભંગ એકત્વ ઓર અનેકત્વ કે

‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ ૪’ એક પ્રદેશમાં તે ત્રીણા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસોવાળો હોય છે. ૪ ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ ૫’ તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં ત્રીણા રસવાળો હોય છે. કેાઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અને કેાઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૫ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ’ તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં ત્રીણા રસવાળો હોય છે. કેાઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૬ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ’ તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં ત્રીણા રસોવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસોવાળો હોય છે. તથા કેાઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસોવાળો હોય છે. ૭ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ’ તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં ત્રીણા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. ૮ આ પ્રમાણે ત્રીણા, કડવા, અને કષાય એ ત્રણ રસોના યોગથી ૮ આઠ ભંગો થયા છે. આમાં પહેલો ભંગ એકપણાની અપેક્ષાથી કહ્યો છે. અને અઠમેા ભંગ અનેકપણાની અપેક્ષાથી છે. બાકીના છ ભંગો એકપણા અને અનેકપણાના યોગથી થયા

त्रययोगे परस्परपेक्षत्वान्नेक्ष्वाभ्यामष्ट भङ्गा भवन्तीति १ । एवं तिक्तकट्वम्ले-
ष्वपि अष्टौ भङ्गाः २, तिक्तकटुमधुरेष्वपि अष्टौ भङ्गाः ३, एवं तिक्तकषायाम्ले-
ष्वपि अष्टौ भङ्गाः ४ । एवं तिक्तकषायमधुरेष्वपि अष्टौ भङ्गाः ५ । एवं तिक्तम्ल
मधुरेष्वपि अष्टौ भङ्गाः ६ । एवं कटुकषायाम्लेष्वपि अष्टौ भङ्गाः ७ । एवं
कटुकषायमधुरेष्वपि अष्टौ भङ्गाः ८ । एवं कट्वम्लमधुरेष्वपि अष्टौ भङ्गाः ९ ।
एवं कषायाम्लमधुरेष्वपि अष्टौ भङ्गाः १० । एवमेते त्रिकसंयोगे दश भङ्गास्तेषाम्

यथायोग से हैं । इसी प्रकार से तिक्त, कटुक और अम्ल रस के योग
में भी ८ भंग हो जाते हैं तथा तिक्त, कटुक और मधुर इन रसों के
योग में भी ८ भंग हो जाते हैं तथा इसी प्रकार से तिक्त, कषाय
और अम्लरस के योग में भी ८ भंग हो जाते हैं तथा तिक्त, कषाय
और मधुर रस के योग में भी ८ भंग हो जाते हैं इसी प्रकार से तिक्त,
कषाय और मधुररस के योग में भी ८ भंग हो जाते हैं तथा तिक्त,
अम्ल, मधुर इन तीन रसों के योग में भी ८ भंग हो जाते हैं तथा
इसी प्रकार से कटु, कषाय और अम्ल इन तीन रसों के योग में भी
८ भंग हो जाते हैं । इसी प्रकार से कटु, कषाय और मधुर इन रसों
के योग में भी ८ भंग हो जाते हैं । इसी प्रकार कटु, अम्ल मधुर इन
तीन रसों के योग में भी ८ भंग हो जाते हैं । इसी प्रकार कषाय,
अम्ल, मधुर इन तीन रसों के योग में भी ८ भंग हो जाते हैं । इस
प्रकार से त्रिकसंयोग में ये १० भंग होते हैं इन भङ्गों में से प्रत्येक

छे. એજ રીતે તીખા કડવા અને ખાટા રસના યોગથી પણ આઠ ભંગો
થાય છે. તથા એજ રીતે તીખા, કડવા અને મીઠા રસોના યોગથી
૮ આઠ ભંગો થાય છે. તથા તીખા, કષાય અને ખાટા રસના યોગથી પણ
આઠ ભંગો થાય છે. તેમજ તીખા, કષાય અને મીઠા રસના યોગથી પણ
આઠ ભંગો થાય છે. તથા તીખા, ખાટા અને મીઠા રસના યોગથી પણ
આઠ ભંગો થાય છે. એજ રીતે કડવા, કષાય, અને ખાટા એ ત્રણ રસોના
યોગથી પણ આઠ ભંગો થાય છે. તથા કડવા, કષાય, અને મીઠા એ ત્રણ
રસોના યોગથી પણ આઠ ભંગો થાય છે. એજ રીતે કડવા, ખાટા અને
મીઠા એ ત્રણ રસોના યોગથી પણ આઠ ભંગો થાય છે. તેજ રીતે કષાય,
ખાટા અને મીઠા એ ત્રણ રસોના યોગથી પણ આઠ ભંગો થાય છે. આ
રીતે ત્રિકસંયોગમાં ૧૦ ભસ ભંગો થાય છે. આ ભંગોમાં પ્રત્યેક ભંગોના

અદ્યસંરૂપયા ગુણને ત્રિકસંયોગે અશીર્તિર્મજ્ઞાઃ ૮૦ મયન્તીતિ । ‘જહ ચરસે’ યદિ ચતુરસ સપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા સ્યાત્ તિક્તચ્ચ કટુચ્ચ કષાયચ્ચામ્લચ્ચેતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ તિક્તચ્ચ કટુચ્ચ કષાયચ્ચ અમ્લચ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨ । સ્યાત્ તિક્તચ્ચ કટુચ્ચ કષાયચ્ચ અમ્લચ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ તિક્તચ્ચ કટુચ્ચ કષાયચ્ચ અમ્લચ્ચેતિ અંગ કે આઠ ૨ અંગ ઓર હોતે હૈં । સ્વ. પ્રકાર $૧૦ \times ૮ = ૮૦$ ત્રિકસંયોગ મેં યે ૮૦ અંગ છુપે હૈં ।

‘જહ ચરસે’ યદિ વહ સપ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર રસોં વાલા હોના હૈ તો વહ ‘સ્યાત્ તિક્તચ્ચ, કટુચ્ચ, કષાયચ્ચ, અમ્લચ્ચ ૧’ કદાચિત્ તિક્ત રસવાલા હો સકતા હૈ, કટુક રસવાલા હો સકતા હૈ, કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ ઓર અમ્લ રસવાલા હો સકતા હૈ ૧, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તચ્ચ, કટુચ્ચ કષાયચ્ચ અમ્લચ્ચ ૨’ વહ એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસવાલા હો સકતા હૈ, એક પ્રદેશ મેં કટુક રસવાલા હો સકતા હૈ, એક પ્રદેશ મેં કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં ૪ પ્રદેશોં મેં અમ્લ રસવાલા હો સકતા હૈ ૨ અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તચ્ચ, કટુકચ્ચ, કષાયચ્ચ અમ્લચ્ચ ૩’ વહ અપને એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસવાલા હો સકતા હૈ, એક પ્રદેશ મેં કટુક રસવાલા હો સકતા હૈ, અનેક પ્રદેશોં મેં કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ, ઓર એક પ્રદેશ મેં અમ્લ રસવાલા હો સકતા હૈ ૩, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તચ્ચ કટુકચ્ચ કષાયચ્ચ,

૮-૮ આઠ આઠ ભંગો ખીજ તેના એકત્વ અને અનેકત્વથી થાય છે. એ રીતે $૧૦-૮=૮૦$ ત્રિકસંયોગમાં કુલ ૮૦ એંશી ભંગો થાય છે.

‘જહ ચરસે’ એ તે સાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ચાર રસોવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણે ચાર રસોવાળો હોઈ શકે છે.-‘સ્યાત્ તિક્તચ્ચ કટુકચ્ચ કષાયચ્ચ અમ્લચ્ચ’ કોઈવાર તે ત્રીજા રસવાળો હોય છે. કોઈવાર કડવા રસવાળો હોય છે કોઈવાર કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. કોઈવાર તે ખાટા રસવાળો હોઈ શકે છે. ૧ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તચ્ચ કટુકચ્ચ કષાયચ્ચ અમ્લચ્ચ’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં ત્રીજા રસવાળો કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં-ચાર પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૨ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તચ્ચ કટુકચ્ચ કષાયચ્ચ અમ્લચ્ચ’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં ત્રીજા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૩ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તચ્ચ કટુકચ્ચ કષાયચ્ચ અમ્લચ્ચ’ તે પોતાના એક પ્રદે-

ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચામ્લશ્ચેતિ પञ्चमः ૫ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચામ્લશ્ચેતિ षष्ठः ૬ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચેતિ सप्तमः ૭ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચેત્યષ્ટમः ૮ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુરશ્ચ કષાયશ્ચામ્લશ્ચેતિ नवमः ૯ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુરશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ ૪' વહુ અપને એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસવાળા હો સકતા હૈ એક પ્રદેશ મેં કટુક રસવાળા હો સકતા હૈ અનેક પ્રદેશોં મેં કષાય રસવાળા હો સકતા હૈ ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં અમ્લ રસવાળા હો હૈ ૪, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ, કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૫’ એક પ્રદેશ ઉસકા તિક્ત હો સકતા હૈ, અનેક પ્રદેશ ઉસકે કટુક હો સકતે હૈ, એક પ્રદેશ ઉસકા કષાય રસવાળા હો સકતા હૈ, એક પ્રદેશ ઉસકા અમ્લ હો સકતા હૈ, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકાશ્ચ, કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ ૬’ એક પ્રદેશ ઉસકા તિક્ત રસવાળા હો સકતા હૈ, અનેક પ્રદેશ ઉસકે કટુક રસવાળે હો સકતે હૈ, એક પ્રદેશ ઉસકા કષાય રસવાળા હો સકતા હૈ ઓર અનેક પ્રદેશ ઉસકે અમ્લ રસવાળે હો સકતે હૈ ૬, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકાશ્ચ, કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ ૭’ ઉસકા એક પ્રદેશ તિક્ત હો સકતા હૈ, અનેક પ્રદેશ ઉસકે કટુક હો સકતે હૈ, અનેક પ્રદેશ ઉસકે કષાય રસવાળે હો સકતે હૈ ઓર એક પ્રદેશ ઉસકા અમ્લ રસવાળા હો સકતા હૈ ૭ અથવા-‘સ્ય ત્ તિક્તશ્ચ, કટુકાશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લાશ્ચ ૮’ એક પ્રદેશ ઉસકા તિક્ત

શમાં તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૪ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૫ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ’ તેનો એક પ્રદેશ તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશો કડવા રસવાળો હોય છે. તેનો કોઈ એક પ્રદેશ કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે તથા અનેક પ્રદેશોમાં તે ખાટા રસવાળો હોય છે ૬ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ’ તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોઈ શકે છે. અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોઈ શકે છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૭ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ

મ્લાશ્વેતિ દશમઃ ૧૦ । સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયાશ્ચામ્લાશ્વેત્યેકાદશઃ ૧૧ ।
 યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયાશ્ચ અમ્લાશ્વેતિ દ્વાદશઃ ૧૨ । સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુ

રસવાળા હો સકતા હૈ અનેક પ્રદેશ કટુક રસવાળે હો સકતે હૈં અનેક પ્રદેશ કષાય રસવાળે હો સકતે હૈં અનેક પ્રદેશ અમ્લ રસવાળે હો સકતે હૈં ૮, અથવા—‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લાશ્ચ ૯’ ત્સકે અનેક પ્રદેશ તિક્ત હો સકતે હૈં, એક પ્રદેશ કટુક હો સકતા હૈ, એક પ્રદેશ કષાય રસવાળા હો સકતા હૈ, ઓર એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાળા હો સકતા હૈ ૯ અથવા—‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ ૧૦’ અનેક પ્રદેશ ત્સકે તિક્ત હો સકતે હૈં, એક પ્રદેશ કટુક હો સકતા હૈ, એક પ્રદેશ કષાય રસવાળા હો સકતા હૈ ઓર અનેક પ્રદેશ અમ્લ રસવાળે હો સકતે હૈં ૧૦, અથવા—‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ ૧૧’ ત્સકે અનેક પ્રદેશ તિક્ત રસવાળે હો સકતે હૈં, એક પ્રદેશ કટુક રસવાળા હો સકતા હૈ, અનેક પ્રદેશ કષાય રસવાળે હો સકતે હૈં, ઓર એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાળા હો સકતા હૈ ૧૧, અથવા—‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ, અમ્લાશ્ચ ૧૨’ અનેક પ્રદેશ ત્સકે તિક્ત રસવાળે હો સકતે હૈં, એક પ્રદેશ કટુક રસ

અમ્લાશ્ચ’ તેના એક પ્રદેશ તીખા રસવાળો હોઈ શકે છે. અનેક પ્રદેશોમાં તે કડવા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય—તુરા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે ૮ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ’ તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કષાય—તુરા રસવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૯ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ’ તેના અનેક પ્રદેશો તીખા રસવાળા હોઈ શકે છે. કોઈ એક પ્રદેશ કડવા રસવાળો હોઈ શકે છે. કોઈ એક પ્રદેશ કષાય—તુરા રસવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૧૦ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય—તુરા રસવાળો હોય છે. તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૧૧ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ’ અનેક પ્રદેશોમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક

કાષ્ઠ કપાયશ્ચામ્લશ્ચેતિ ત્રયોદશઃ ૧૩ । સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચ કપાયશ્ચ અમ્લા-
શ્ચેતિ ચતુર્દશઃ ૧૪ । સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચ કપાયશ્ચ અમ્લશ્ચેતિ પશ્ચદશઃ
૧૫ । એવં યથા ઉપરિદર્શિતાઃ તિક્તકટુકપાયામ્લેષુ પશ્ચદશમજ્ઞાસ્તથા તિક્તકટુ-

વાલા હો સકતા હૈ, અનેક પ્રદેશ કષાય રસવાલે હો સકતે હૈં ઓર
અનેક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલે હો સકતે હૈં-યહાં અનેક પ્રદેશોં સે દો
પ્રદેશ ગ્રહણ કિયે ગયે હૈં । અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ, કટુકાશ્ચ, કષા-
યશ્ચ અમ્લશ્ચ ૧૩’ અનેક પ્રદેશ ઉસકે તિક્ત રસવાલે હો સકતે હૈં
અનેક પ્રદેશ ઉસકે કટુક રસવાલે હો સકતે હૈં એક પ્રદેશ કષાય રસ-
વાલા હો સકતા હૈ, ઓર એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલા હો સકતા હૈ
અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ, કટુકાશ્ચ, કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ ૧૪’ અનેક પ્રદેશ
તિક્ત રસવાલે હો સકતે હૈં, અનેક પ્રદેશ કટુક રસવાલે હો સકતે હૈં,
એક પ્રદેશ કષાય રસવાલા હો સકતા હૈ, ઓર અનેક પ્રદેશ અમ્લ રસ
વાલે હો સકતે હૈં ૧૪, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ, કટુકાશ્ચ, કષાયશ્ચ
અમ્લશ્ચ ૧૫’ અનેક પ્રદેશ ઉસકે તિક્ત રસવાલે હો સકતે હૈં, અનેક
પ્રદેશ ઉસકે કટુક રસવાલે હો સકતે હૈં, અનેક પ્રદેશ કષાય રસવાલે
હો સકતે હૈં, ઓર એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલા હો સકતા હૈ ૧૫, હસ
પ્રકાર સે યે તિક્ત, કટુક, કષાય ઓર અમ્લ હન ચાર રસોં કે યોગ
મેં હનકે એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકર ૧૫ ભંગ હોતે હૈં । હસી પ્રકાર

પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય
છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૧૨ અર્થિયાં અનેક પ્રદેશ
કહેવાથી બે પ્રદેશો સમજવાના છે. અથવા ‘સ્યા તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચ કપાયશ્ચ
અમ્લશ્ચ’ તેના અનેક પ્રદેશો ત્રીખા રસવાળા હોય છે. અનેક પ્રદેશો કડવા
એક પ્રદેશ કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે તથા તેના એક પ્રદેશ ખાટા
રસવાળો હોય છે. ૧૩ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચ કપાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ’
તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં ત્રીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કડવા
રસવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. તથા
અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. ૧૪ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચ
કપાયશ્ચ અમ્લશ્ચ’ તેના અનેક પ્રદેશો ત્રીખા રસવાળા હોય છે. અનેક પ્રદેશો
કડવા રસવાળા હોય છે. અનેક પ્રદેશો કષાય-તુરા રસવાળા હોય છે. તથા
કેઈ એક પ્રદેશ ખાટા રસવાળો હોય છે. ૧૫ આ રીતે આ ત્રીખા, કડવા,
કષાય. અને ખાટા એ ચાર રસોના યોગથી તેના એકપણા અને અનેકપણાને

કષાયમધુરેષ્વપિ પશ્ચદશભજ્ઞાઃ કરણીયાઃ ૧૫ । एवं तिक्तकटुं वम्लमधुरेष्वपि पञ्चदश भज्ज्ञा भवन्ति १५ (६) एवं तिक्तकषायाम्लमधुरेष्वपि पञ्चदश भज्ज्ञा भवन्ति १५ । एवं कटुकषायाम्लमधुरेष्वपि पञ्चदश भज्ज्ञा भवन्ति १५ । एवं च पञ्चदशानां पंचसंख्यया गुणने पञ्चसप्ततिर्भજ्ञाः ७५ रसानां श्रिष्य भवन्तीति ज्ञेयम् । यदि पञ्चरसः सप्तप्रदेशिकः स्कन्धस्तदा स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्चाम्लश्च मधुरश्चेति प्रथमः १, स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्चाम्लश्च मधुराश्चेति द्वितीयः

સે તિક્ત, કટુક, કષાય ઓર મધુર इन रसों के योग में भी १५ भंग हो जाते हैं । इसी प्रकार से तिक्त, कटुक, अम्ल और मधुर इन रसों के योग में भी १५ भंग हो जाते हैं इसी प्रकार से तिक्त, कषाय, अम्ल और मधुर इन रसों के योग में भी १५ भंग पूर्वोक्त पद्धति के अनुसार हो जाते हैं, इसी प्रकार से कटुक, कषाय, अम्ल एवं मधुर इन रसों के योग में भी १५ भंग हो जाते हैं । इस प्रकार १५ को ५ से गुणा करने पर ७५ भंग चार रसों को आश्रित करके हुए हैं ।

यदि वह सप्तप्रदेशिक स्कन्ध पांच रसों वाला होता है तो इस सामान्य कथन में वह—‘स्यात् तिक्तश्च, कटुकश्च, कषायश्च, अम्लश्च, मधुरश्च’ कदाचित् तिक्त हो सकता है, कटुक हो सकता है कषायरस-वाला हो सकता है, अम्ल रसवाला हो सकता है और मधुर रसवाला हो सकता है १, अथवा—‘स्यात् तिक्तश्च, कटुकश्च कषायश्च, अम्लश्च

લઘને ૧૫ પંદર ભંગો થાય છે. એજ રીતે તીખા, કડવા, કષાય, અને મીઠા રસના યોગથી પણ પંદર ભંગો થાય છે. તેજ રીતે તીખા, કડવા, ખાટા, અને મીઠા એ ચાર રસોના યોગથી પણ પંદર ભંગો થાય છે. એજ રીતે તીખા, કષાય, અમ્લ-ખાટા અને મીઠા એ ચાર રસોના યોગથી પણ ૧૫ પંદર ભંગો થાય છે. અને એજ રીતે કડવા, કષાય, ખાટા અને મીઠા એ ચાર રસોના યોગથી પણ પંદર ભંગો થઈ જાય છે. આ રીતે પંદરને ૫ પાંચથી ગુણવાથી કુલ ૭૫ પંચોતેર ભંગો ચાર રસોના આશ્રયે થાય છે. જો તે સાત પ્રદેશીસ્કન્ધ પાંચ રસોવાળો હોય તો તે આ સામાન્ય કથનમાં આપ્રમાણેના પાંચ રસોવાળો હોઈ શકે છે.—‘स्यात् तिक्तश्च कटुकश्च कषायश्च अम्लश्च मधुरश्च’ કોઈવાર તે તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈવાર કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈવાર કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. કોઈવાર ખાટા રસવાળો હોય છે. તથા કોઈવાર મીઠા રસવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા—‘स्यात् तिक्तश्च, कटुकश्च, कषायश्च, अम्लश्च

૨ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચામ્લાશ્ચ મધુરશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ મધુરાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચેતિ પશ્ચમઃ ૫ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ

મધુરાશ્ચ ૨' કદાચિત્ વહુ એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસવાળા હો સકતા હૈં, એક પ્રદેશ મેં કટુક રસવાળા હો સકતા હૈ, એક પ્રદેશ મેં કષાય રસવાળા હો સકતા હૈ, એક પ્રદેશ મેં અમ્લ રસવાળા હો સકતા હૈ, ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં મધુર રસવાળા હો સકતા હૈ ૨, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લાશ્ચ, મધુરશ્ચ ૩’ કદાચિત્ વહુ એક પ્રદેશ મેં તિક્ત રસવાળા, એક પ્રદેશ મેં કટુક રસવાળા, એક પ્રદેશ મેં કષાય-રસવાળા, અનેક પ્રદેશોં મેં અમ્લ રસવાળા ઓર એક પ્રદેશ મેં મધુર રસવાળા હો સકતા હૈ ૩, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લાશ્ચ મધુરાશ્ચ ૪’ કદાચિત્ ડસકા એક પ્રદેશ તિક્ત રસવાળા એક પ્રદેશ કટુક રસવાળા, એક પ્રદેશ કષાય રસવાળા, અનેક પ્રદેશોં અમ્લ રસવાળે ઓર અનેક પ્રદેશ મધુર રસવાળે હો સકતા હૈ ૪ અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લશ્ચ, મધુરશ્ચ, ૫’ કદાચિત્ ડસકા એક પ્રદેશ તિક્ત રસવાળા, એક પ્રદેશ કટુક રસવાળા, અનેક પ્રદેશોં કષાય રસવાળે, એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાળા ઓર એક પ્રદેશ

મધુરાશ્ચ’ કોઈવાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે, એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ બીજો ભાગ છે. ૨ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ મધુરશ્ચ’ કોઈવાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં મધુર રસવાળો હોય છે. ૩ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ મધુરાશ્ચ’ કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ છે. ૪ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ, મધુરશ્ચ’ કોઈવાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અનેક

મધુરાશ્વેતિ ષ્ઠઃ ૬ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ મધુરશ્વેતિ સપ્તમઃ ૭ ।
 સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્વેત્યષ્ટમઃ ૮ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ
 કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરાશ્વેતિ નવમઃ ૯ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષા-

મધુર રસવાલા હો સકતા હૈ ૫ અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લશ્ચ, મધુરાશ્ચ ૬’ કદાચિત્ત્ ઉસકા એક પ્રદેશ તિક્ત-રસવાલા, એક પ્રદેશ કટુક રસવાલા, અનેક પ્રદેશ કષાય રસવાલે, એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલા ઓર અનેક પ્રદેશ મધુર રસવાલે હો સકતે હૈ ૬, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ, અમ્લાશ્ચ, મધુરશ્ચ ૭’ કદાચિત્ત્ વહ અપને એક પ્રદેશ મૈં તિક્ત રસવાલા, એક પ્રદેશ મૈં કટુક રસવાલા, અનેક પ્રદેશોં મૈં કષાય રસવાલા, અનેક પ્રદેશોં મૈં અમ્લ રસવાલા ઓર એક પ્રદેશ મૈં મધુર રસવાલા હોતા હૈ ૭, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ ૮’ કદાચિત્ત્ ઉસકા એક પ્રદેશ તિક્ત રસવાલા, અનેક પ્રદેશ કટુક રસવાલે, એક પ્રદેશ કષાય રસવાલા, એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલા ઓર એક પ્રદેશ મધુર રસવાલા હો સકતા હૈ ૮, અથવા-સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ,

પ્રદેશોમાં કષાય રસવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો અને કોઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ પાંચમો ભાગ છે. ૫ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરાશ્ચ’ કોઈવાર તે ચોતાના એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં તે કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં તે મીઠા રસવાળો હોય છે. આ છઠ્ઠો ભાગ છે. ૬ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ મધુરશ્ચ’ કોઈ એક પ્રદેશમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ સાતમો ભાગ છે. ૭ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ’ કોઈ એક પ્રદેશમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં તે કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ આઠમો ભાગ છે. ૮ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરાશ્ચ’ કોઈ એક પ્રદે-

યશ્ચ અમ્લાશ્ચ મધુરશ્ચેતિ દશમઃ ૧૦ । સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયાશ્ચામ્લશ્ચ
મધુરશ્ચેત્યેકાદશઃ ૧૧ । સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચેતિ દ્વાદશઃ

કષાયશ્ચ, અમ્લશ્ચ, મધુરાશ્ચ ૯' કદાચિત્ત્ ઉસકા એક પ્રદેશ તિક્ત
રસવાલા, અનેક પ્રદેશ કટુક રસવાળે, એક પ્રદેશ કષાય રસવાલા,
એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલા ઓર અનેક પ્રદેશ મધુર રસવાળે હો સકતે
હૈં ૯, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકાશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લાશ્ચ, મધુરશ્ચ,
૧૦’ કદાચિત્ત્ ઉસકા એક પ્રદેશ તિક્ત રસવાલા, અનેક પ્રદેશ કટુક
રસવાળે, એક પ્રદેશ કષાય રસવાલા, અનેક પ્રદેશ અમ્લ રસવાળે
ઓર એક પ્રદેશ મધુર રસવાલા હો સકતા હૈં ૧૦, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ
કટુકાશ્ચ, કષાયાશ્ચ, અમ્લશ્ચ, મધુરશ્ચ ૧૧’ કદાચિત્ત્ ઉસકા એક
પ્રદેશ તિક્ત રસવાલા, અનેક પ્રદેશ કટુક રસવાળે, અનેક પ્રદેશ કષાય
રસવાળે, એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલા ઓર એક પ્રદેશ મધુર રસવાલા હો
સકતા હૈં ૧૧, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટવશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લશ્ચ
મધુરશ્ચ ૧૨’ કદાચિત્ત્ ઉસકે અનેક પ્રદેશ તિક્ત રસવાળે, અનેક પ્રદેશ
કટુક રસવાળે, એક પ્રદેશ કષાય રસવાલા, એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલા
ઓર એક પ્રદેશ મધુર રસવાલા હો સકતા હૈં ૧૨, અથવા-‘સ્યાત્

શમાં તે તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશમાં તે કડવા રસવાળો હોય
છે. કેાઈ એક પ્રદેશમાં તે કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે, કેાઈ એક પ્રદેશમાં
ખાટા રસવાળો હોય છે. તથા અનેક પ્રદેશોમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ
નવમે ભંગ છે. ૯ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ, કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ
મધુરશ્ચ’ કેાઈવાર તે એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં
કડવા રસવાળો હોય છે. કેાઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અનેક
પ્રદેશોમાં ખાટા રસવાળો હોય છે તથા કેાઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો
હોય છે. આ દસમે ભંગ છે. ૧૦ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયાશ્ચ
અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ’ કેાઈવાર તે એક પ્રદેશમાં તીખા રસવાળો હોય છે. અનેક
પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય રસવાળો હોય છે.
કેાઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો તથા કેાઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો
હોય છે. આ અગિયારમે ભંગ છે. ૧૧ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટવશ્ચ
કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ’ કેાઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં તીખા રસવાળો હોય
છે. અનેક પ્રદેશોમાં કડવા રસવાળો હોય છે. કેાઈ એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા
રસવાળો હોય છે. કેાઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. અને કેાઈ
એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ બારમે ભંગ છે. ૧૨ અથવા

૧૨ । સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચામ્લશ્ચ મધુરાશ્ચેતિ ત્રયોદશઃ ૧૩ । સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લાશ્ચ મધુશ્ચેતિ ચતુર્દશઃ ૧૪ । સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુશ્ચેતિ પશ્ચદશો મજ્જઃ ૧૫ । સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચ

તિક્તાશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લશ્ચ મધુરાશ્ચ ૧૩' કદાચિત્ત્ ઉસકે અનેક પ્રદેશ-દો પ્રદેશ તિક્ત રસ વાલે, એક પ્રદેશ કટુક રસવાલા, એક પ્રદેશ કષાય રસવાલા, એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલા ઓર અનેક પ્રદેશ મધુર રસ વાલે હો સકતે હૈ ૧૩, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ, કટુશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લાશ્ચ, મધુરશ્ચ ૧૪’ કદાચિત્ત્ ઉસકે અનેક પ્રદેશ તિક્ત રસવાલે, એક પ્રદેશ કટુક રસવાલા, એક પ્રદેશ કષાય રસવાલા, અનેક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલે ઓર એક પ્રદેશ મધુર રસવાલા હો સકના હૈ ૧૪, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લશ્ચ, મધુરશ્ચ ૧૫’ કદાચિત્ત્ ઉસકે અનેક પ્રદેશ-દો પ્રદેશ તિક્ત રસવાલે, એક પ્રદેશ કટુક રસ વાલા, અનેક પ્રદેશ કષાય રસવાલે, એક પ્રદેશ અમ્લ રસવાલા ઓર એક પ્રદેશ મધુર રસવાલા મી હો સકતા હૈ ૧૫, અથવા-‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ, કટુકાશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ’ ૧૬ કદાચિત્ત્ ઉસકે અનેક પ્રદેશ તિક્ત રસવાલે, અનેક પ્રદેશ દો પ્રદેશ કટુક રસવાલે, એક પ્રદેશ કષાય રસવાલા, એક પ્રદેશ અમ્લ

‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લશ્ચ, મધુરાશ્ચ’ કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં-એ પ્રદેશોમાં ત્રીખા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો એક પ્રદેશમાં કષાય-તુરા રસવાળો એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં મધુર રસવાળો હોય છે. આ તેરમો ભાગ છે. ૧૩ ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ, કટુકશ્ચ, કષાયશ્ચ, અમ્લાશ્ચ મધુરશ્ચ’ કહાય તેના અનેક પ્રદેશો ત્રીખા રસવાળા હોય છે. એક પ્રદેશ કડવા રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશ કષાય-તુરા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશો ખાટા રસવાળા હોય છે કોઈ એક પ્રદેશ મીઠા રસવાળો હોય છે. આ ચૌદમો ભાગ છે. ૧૪ અથવા ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ’ કોઈવાર તે અનેક પ્રદેશોમાં ત્રીખા રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં કડવા રસવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં કષાય રસવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં ખાટા રસવાળો હોય છે. અને કોઈ એક પ્રદેશમાં મીઠા રસવાળો હોય છે. આ પંદરમો ભાગ છે. ૧૫ ‘સ્યાત્ તિક્તાશ્ચ કટુકાશ્ચ કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચ’ કોઈવાર તેના અનેક પ્રદેશો ત્રીખા રસવાળા હોય છે. અનેક પ્રદેશો કડવા રસવાળા હોય છે. એક પ્રદેશ કષાય રસવાળો હોય છે. એક પ્રદેશ

કષાયશ્ચ અમ્લશ્ચ મધુરશ્ચેતિ ષોડશો મજ્ઞઃ ૧૬ । ‘एए सोलस भंगा’ एते उपर्युक्ताः पञ्चकसंयोगे षोडश मज्ज्ञा भवन्तीति । ‘एवं सव्वमेए एक्कगदुयगतियगचउक्क-पंचगसंजोगेणं दो सोला भंगसया भवन्ति’ एवं यथोक्तप्रकारेण सर्वे एते एक-द्विक-त्रिक-चतुष्क-पञ्चक-संयोगेन षोडशाधिकशतद्वयाः २१६ मज्ज्ञा भवन्तीति । तत्रासंयोगिनो मज्ज्ञाः पञ्च ५, द्विकसंयोगिनो मज्ज्ञाः चत्वारिंशत् ४० त्रिकसंयोगिनो मज्ज्ञाः अशीतिः ८०, चतुष्कसंयोगिनो मज्ज्ञाः पञ्चसप्ततिः ७५, पञ्चकसंयोगिनो मज्ज्ञाः षोडश १६, सर्वसंकलनया रसानाश्रित्य सप्तप्रदेशिकस्कन्धस्य षोडशाधिकद्विशतप्रमाणा मज्ज्ञाः २१६ भवन्तीति । रसानां मज्ज्ञान् निरूप्य स्पर्श-मज्ज्ञान् दर्शयितुमाह-‘फासा जहा चउप्पएसियस्स’ स्पर्शा यथा चतु प्रदेसिकस्य येनैव प्रकारेण चतुःप्रदेसिकस्कन्धप्रकरणे स्पर्शस्य मज्ज्ञाः कथितास्तेनैव प्रका-

રસવાલા ઔર एक प्रदेश मधुर रसवाला हो सकता है १६, ‘एए सोलस भंगा’ ये उपरोक्त १६ भंग पंचक संयोग में होते हैं ‘एवं सव्वमेए एक्कग-दुयग-तियग-चउक्क-पंचग-संजोगेणं दो सोला भंगसया भवन्ति’ इस प्रकार से ये सब असंयोगी ५, द्विकसंयोगी ४०, त्रिकसंयोगी ८०, चतुष्कसंयोगी ७५ और पंचकसंयोगी १६ भंग सब मिलकर यहां २१६ होते हैं, इस प्रकार से रसों के भज्जों की प्ररूपणा करके स्पर्शों के भंगों को दिखाने के लिये-‘फासा जहा चउप्पएसियस्स’ सूत्रकार ने ऐसा यह सूत्र कहा है-इसके द्वारा उन्होंने यह समझाया है कि जिस प्रकार से चतुःप्रदेशिक स्कन्ध के प्रकरण में स्पर्शविषयक भंग प्रकट किये जा चुके हैं वैसे ही वे भंग इस सप्तप्रदेशिक स्कन्ध के प्रकरण में भी

ખાટા રસવાળો હોય છે. અને એક પ્રદેશ મીઠા રસવાળો હોય છે. આ સોળમો ભંગ છે. ૧૬ ‘एए सोलस भंगा’ આ સોળ ભંગો પાંચના સંયોગમાં થાય છે. ‘एवं सव्वमेए एक्कग-दुयग-तियग-चउक्क-पंचग-संजोगेणं दो सोला भंग सया भवन्ति’ આ રીતે આ તમામ ભંગો એટલે કે અસંયોગી ૫ પાંચ, બે સંયોગી ૪૦ ચાળીસ, ત્રિકસંયોગી ૮૦ એસી, ચાર સંયોગી ૭૫ પંચોતેર અને પાંચ સંયોગી ૧૬ સોળ એમ કુલ મળીને ૨૧૬ બસો ને સોળ ભંગો થાય છે. આ પ્રમાણે રસ વિષયના ભંગો બતાવીને હવે સ્પર્શ સંબંધી ભંગો બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-‘फासा जहा चउप्पएसियस्स’ આ સૂત્રથી સૂત્રકારે એ સમજાવ્યું છે કે ચાર પ્રદેશવાળા સ્કંધના પ્રકરણમાં બે પ્રમાણે સ્પર્શ સંબંધી ભંગો બતાવવામાં આવ્યા છે. એજ પ્રમાણેના સ્પર્શ વિષયક ભંગો આ સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધના પ્રકરણમાં પણ સમજવા. જેમકે તે સાતપ્રદેશ

રેણ સપ્તપ્રદેશિકપ્રકરણેઽપિ સ્પર્શમજ્ઞા જ્ઞાતવ્યા ઇતિ, તથાહિ-યદિ સ્પર્શદ્વયવાન્
 સ્યાત્ સપ્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા ચતુષ્પ્રદેશિકસ્કન્ધવદેવ અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાઃ,
 'સિય સીંય ય નિદ્દે ય ૧, સિય સીંય ય લુક્કલે ય ૨, સિય ઉસિણે ય નિદ્દે ય
 ૩, સિય ઉસિણે ય લુક્કલે ય ૪,' સ્યાત્ શીતથ્થ સ્નિગ્ધથ્થેતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્
 શીતથ્થ રુક્ષથ્થેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ ઉષ્ણથ્થ સ્નિગ્ધથ્થેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્
 ઉષ્ણથ્થ રુક્ષથ્થેતિ ચતુર્થઃ ૪, एवं चत्वारो भज्जाः द्विस्पर्शविषये सप्तप्रदेशिक
 स्कन्धस्य भवन्तीति । यदि त्रिस्पर्शः सप्तप्रदेशिकः स्कन्धस्तदा 'सव्वे सीए देसे
 निद्वे देसे लुक्कले य १, सव्वे सीए देसे निद्वे देसा लुक्का २, सव्वे सीए देसा

જાનના ચાહિયે, જૈસે યદિ વહ સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ દો સ્પર્શો' વાલા
 હોતા હૈ-તો વહ ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ કી તરહ હી इन चार भंगों वाला
 હોતા હૈ 'સિય સીંય ય નિદ્દે ય ૧, સિય સીંય ય લુક્કલે ય ૨, સિય
 ઉસિણે ય, નિદ્દે ય ૩, સિય ઉસિણે ય લુક્કલે ય ૪' इनका तात्पर्य
 ऐसा है कि वह सप्तप्रदेशिक स्कन्ध कदाचित् शीत स्पर्शवाला और
 स्निग्ध स्पर्शवाला हो सकता है १ कदाचित् वह शीत स्पर्शवाला और
 रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २, कदाचित् वह उष्ण स्पर्शवाला और
 स्निग्ध स्पर्शवाला हो सकता है ३, कदाचित् वह उष्ण स्पर्शवाला और
 रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ४ इस प्रकार के ये ४ भंग द्विस्पर्श के
 विषय में सप्तप्रदेशिक स्कन्ध के होते हैं ।

यदि वह सप्तप्रदेशिक स्कन्ध तीन 'स्पर्शों' वाला होता है-तो इस
 सामान्य कथन में वह-'सव्वे सीए देसे निद्वे, देसे लुक्कले य १, सव्वे

વાળો સ્કન્ધ જો બે સ્પર્શવાળો હોય તો તે ચાર પ્રદેશી સ્કન્ધ પ્રમાણે આ
 નીચે બતાવેલ ભંગો પ્રમાણે ચાર ભંગો વાળો થાય છે, 'સિય સિયં નિદ્દે ય' ૧
 કોઈ વાર તે ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અને કોઈવાર સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો
 હોય છે. ૨ 'સિય સિંય ય લુક્કલે યર' કોઈવાર તે ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અને
 કોઈવાર રૂક્ષ સ્પર્શવાળો પણ હોઈ શકે છે. 'સિય ઉસિણે ય નિદ્દે ય૩' કોઈવાર તે
 ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અને સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે ૩ 'સિય ઉસિણે ય
 લુક્કલે ય૪' કોઈવાર તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અને રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ આ રીતે
 આ ચાર ભંગો બે સ્પર્શના સંબંધમાં સાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધના થાય છે.

જો તે સાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ત્રણ સ્પર્શવાળો હોય તો આ સામાન્ય
 કથનમાં તે આ પ્રમાણે ત્રણ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. 'સવ્વે સીંય દેસે
 નિદ્દે, દેસે લુક્કલે ૧' તે સર્વોશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં

નિદ્ધા દેસે લુક્ખે ૨, સર્વે સીએ દેસા નિદ્ધા દેસા લુક્ખા ૪' સર્વ: શીતો દેશ: સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ પ્રથમ: ૧, સર્વ: શીતો દેશ: સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા ઇતિ દ્વિતીય: ૨, સર્વ: શીતો દેશ: સ્નિગ્ધા: દેશો રુક્ષ ઇતિ તૃતીય: ૩, સર્વ: શીત: દેશ: સ્નિગ્ધા દેશો રુક્ષા: ૪, 'સર્વે ઉસિણે, દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે એસ્થવિ ચત્તારિ મંગા' સર્વ ઉણ્ણ: દેશ: સ્નિગ્ધ: દેશો રુક્ષ:, અત્રાપિ ચત્તારો મંગ્ગા: તથાહિ-સર્વ ઉણ્ણો દેશ: સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ પ્રથમ: ૧, સર્વ ઉણ્ણો દેશ: સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા ઇતિ દ્વિતીય: ૨, સર્વ ઉણ્ણો દેશ: સ્નિગ્ધા દેશો રુક્ષ ઇતિ તૃતીય: ૩,

સીએ દેસે નિદ્ધે, દેસા લુક્ખા ૨, સર્વે સીએ, દેસા નિદ્ધા, દેસે લુક્ખે ૨, સર્વે સીએ દેસા નિદ્ધા, દેસા લુક્ખા ૪' इन भङ्गों के अनुसार सर्वांश में शीत स्पर्शवाला, एक देश में स्निग्ध स्पर्शवाला और एक देश में रुक्ष स्पर्शवाला १, अथवा-सर्वांश में शीत स्पर्शवाला, एक देश में स्निग्धस्पर्शवाला और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्श-वाला २, अथवा-सर्वांश में शीत स्पर्शवाला अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्शवाला और एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला ३, अथवा-सर्वांश में शीत स्पर्शवाला अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्शवाला और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है इसी प्रकार के ४ भंग 'सर्वे उसिणे देसे निद्वे देसे लुक्खे' यहाँ पर भी ४ भंग हो सकते हैं-जैसे 'सर्व: उण्ण: देश:स्निग्ध:, देश: रुक्ष: १, सर्व: उण्ण:, देश: स्निग्ध:, देशा: रुक्षा: २,

સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે તથા એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ 'સર્વે સીએ દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્ખા ૨' સર્વાંશમાં તે ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે, એક દેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અनेक देशोंમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૨ 'સર્વે સીએ દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્ખે ૩' અથવા સર્વાંશમાં તે ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અनेक देशोंમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા એકદેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો છે. ૩ 'સર્વે સીએ દેસા નિદ્ધા દેસા લુક્ખા ૪' સર્વાંશથી તે ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અनेक देशोंમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અनेक देशोंમાં રૂક્ષ સ્પર્શ-વાળો હોય છે. ૪ આજ પ્રમાણેના ચાર ભંગો 'સર્વે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે' ઉણ્ણ સ્નિગ્ધ-અને રૂક્ષ સ્પર્શના યોગથી પણ થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'સર્વ: ઉણ્ણ: દેશ: સ્નિગ્ધ: દેશ: રુક્ષ: ૧' તે સર્વાંશથી ઉણ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એકદેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ 'સર્વ: ઉણ્ણ: દેશ:

સર્વ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા इति चतुर्थः ४' एवं सर्वः स्निग्धो देशः शीतो देश उष्णः, अत्रापि चत्वारो भङ्गाः ४, तथा सर्वः रूक्षो देशः शीतो देश-उष्णः अत्रापि चत्वारो भङ्गाः ४ । एते सर्वे त्रिस्पर्शो षोडश भङ्गा भवन्ति इति ।

સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વઃ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' इन चार भंगों के अनुसार वह सर्वांश में उष्णस्पर्श-वाला, एकदेश में स्निग्ध स्पर्श-वाला, और एकदेश में रूक्ष स्पर्श-वाला हो सकता है १ अथवा-सर्वांश में उष्ण स्पर्श-वाला, एकदेश में स्निग्ध स्पर्श-वाला और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्श-वाला भी हो सकता है २, अथवा-सर्वांश में उष्ण स्पर्श-वाला अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्श-वाला और एकदेश में रूक्ष स्पर्श-वाला हो सकता है ३ अथवा-सर्वांश में उष्ण स्पर्श-वाला अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्श-वाला और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्श-वाला भी हो सकता है ४, इस प्रकार के ये ४-४ भंग शीत और उष्ण की प्रधानता करके बनाये गये हैं, अब इनके व्यत्यय से जो ४-४ भंग बनते हैं वे इस प्रकार से हैं—‘सर्वः स्निग्धः देशः शीतः देश उष्णः १, सर्वः स्निग्धः देशः शीतः देश उष्णाः २’ सर्वः स्निग्धः देशाः शीताः देश उष्णः ३, सर्वः स्निग्धः देशाः शीताः देशाः उष्णाः ४’ इन भङ्गों के अनुसार वह सर्वांश में स्निग्ध स्पर्श-

સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ અથવા સર્વાંશમાં તે ઉષ્ણ સ્પર્શ-વાળો, એકદેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શ-વાળો અને અनेક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શ-વાળો પણ થઈ શકે છે. ૨ ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશોઃ રુક્ષઃ ૩’ અથવા સર્વાંશમાં તે ઉષ્ણ સ્પર્શ-વાળો હોય છે અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શ-વાળો તથા એકદેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શ-વાળો હોય છે. ૩ ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ અથવા સર્વાંશમાં તે ઉષ્ણ સ્પર્શ-વાળો અનેક દેશોમાં તે સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શ-વાળો તથા અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શ-વાળો હોય છે. ૪ આજ પ્રમાણેના ૪-૪ ચાર ચાર ભંગો ઠંડા અને ઉના સ્પર્શની પ્રધાનતામાં થાય છે.

હવે આ સ્પર્શોના ઉદ્દાસુદૃટી દેશરથી જે ચાર ચાર ભંગો થાય છે તે બતાવવામાં આવે છે. ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ ૧’ તે સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શ-વાળો તથા એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શ-વાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શ-વાળો હોય છે ૧ ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ ૨’ અથવા તે સર્વાંશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શ-વાળો હોય છે. એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શ-વાળો તથા અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શ-વાળો હોઈ શકે છે. ૨ ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ ૩’ અથવા સર્વાંશમાં તે સ્નિગ્ધ સ્પર્શ-વાળો હોય છે. અનેક

અથ ચતુઃસ્પર્શઃ સપ્તપ્રદેશિકસ્તદા-‘દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ખે ૧, દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસા લુક્ખા ૨, દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસે લુક્ખે ૩, દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસા લુક્ખા ૪, દેસે સીંદ્રે દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ખે ૫, દેસે સીંદ્રે દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્દે દેસા લુક્ખા ૬, દેસે સીંદ્રે દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્દા દેસે લુક્ખે ૭, દેસે સીંદ્રે દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્દા દેસા લુક્ખા ૮, દેસા સીંદ્રે દેસે ઉસિણે દેસે

યદિ વહ સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર સ્પર્શો વાલા હોતા હૈ તો હસ પ્રકાર કે સામાન્ય કથન મૈ વહ-‘દેસે સીંદ્રે, દેસે ઉસિણે, દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્ખે ૧, દેસે સીંદ્રે, દેસે ઉસિણે, દેસે નિદ્દે, દેસા લુક્ખા ૨, દેસે સીંદ્રે, દેસે ઉસિણે, દેસા નિદ્દા, દેસે લુક્ખે ૩, દેસે સીંદ્રે, દેસે ઉસિણે, દેસા નિદ્દા દેસા લુક્ખા ૪, દેસે સીંદ્રે, દેસા ઉસિણા, દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્ખે ૫, દેસે સીંદ્રે દેસા ઉસિણા, દેસે નિદ્દે દેસા લુક્ખા ૬, દેસે સીંદ્રે, દેસા ઉસિણા, દેસા નિદ્દા, દેસે લુક્ખે ૭, દેસે સીંદ્રે, દેસા ઉસિણા, દેસા નિદ્દા, દેસા લુક્ખા ૮, દેસા સીંદ્રે, દેસે ઉસિણે, દેસે

એ તે સાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ-ચાર સ્પર્શવાળો હોઈ શકે તો તે આ રીતના સામાન્ય કથનમાં આ પ્રમાણે હોઈ શકે છે. ‘દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ખે ૧’ તે સાત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં ઉબ્બુ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ ‘દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસા લુક્ખા ૨’ અથવા એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં ઉબ્બુ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે તથા અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. ૨ ‘દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસે લુક્ખે ૩’ અથવા તે પોતાના એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઉબ્બુ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૩ ‘દેસે સીંદ્રે દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્દા દેસા લુક્ખા ૪’ અથવા એક દેશમાં તે ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં ઉબ્બુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે તથા અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ ‘દેસે સીંદ્રે દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ખે ૫’ અથવા તે પોતાના એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઉબ્બુ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે ૫. ‘દેસે સીંદ્રે, દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્દે દેસા

निद्धे देसे लुक्खे ९, जाव देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा' इति षोडशो भङ्गः । देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्ष इति प्रथमः १, देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशा रूक्षा इति द्वितीयः २, देशः शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धा देशो रूक्ष इति तृतीयः ३, देशः शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षा इति चतुर्थः ४ । देशः शीतो देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशो रूक्ष इति पञ्चमः ५ । देशः शीतो देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशा रूक्षा इति षष्ठः ६ । देशः शीतो देशा उष्णाः देशाः स्निग्धा देशो रूक्ष इति

निद्धे देसे लुक्खे ९ जाव देसा सीया, देसा उसिणा, देसा निद्धा, देसा लुक्खा १६' हस प्रकार के १६ भंगों वाला हो सकता है इन भंगों का तात्पर्य ऐसा है-वह सप्तप्रदेशिक स्कन्ध-एकदेश में शीत स्पर्शवाला हो सकता है, एकदेश में उष्ण स्पर्शवाला हो सकता है, एकदेश में स्निग्ध स्पर्शवाला हो सकता है और एकदेश में रूक्ष स्पर्शवाला, हो सकता है १, अथवा-एकदेश में शीतस्पर्श वाला, एकदेश में उष्ण स्पर्शवाला, एकदेश में स्निग्ध स्पर्शवाला और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २, अथवा-एकदेश में शीत स्पर्शवाला, एकदेश में उष्ण स्पर्शवाला, अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्शवाला और एकदेश में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ३ अथवा-एकदेश में शीत-स्पर्शवाला, एकदेश में उष्ण स्पर्शवाला, अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्श-वाला, और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ४ अथवा-एकदेश में शीत स्पर्शवाला, अनेक देशों में उष्ण स्पर्शवाला, एक-देश में स्निग्ध स्पर्शवाला, और एक प्रदेश में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ५, अथवा-एकदेश में शीत स्पर्शवाला अनेक देशों में उष्ण-स्पर्शवाला, एकदेश में स्निग्ध स्पर्शवाला और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ६, अथवा-एक देश में शीत स्पर्शवाला,

लुक्खा ६' अथवा ते पीताना ओक देशमा ठंडा स्पर्शवाणो अनेक देशमा उष्ण स्पर्शवाणो ओक देशमा स्निग्ध-यिकणु स्पर्शवाणो अने अनेक देशमा रूक्ष स्पर्शवाणो होय छे. ६ 'देसे सीए देसा उसिणा देसा निद्धा देसे लुक्खे ७' अथवा ते पीताना ओक देशमा ठंडा स्पर्शवाणो होय छे. अनेक देशमा उष्ण स्पर्शवाणो होय छे. अनेक देशमा स्निग्ध-यिकणु स्पर्शवाणो होय छे तथा ओक देशमा रूक्ष स्पर्शवाणो होय छे. ७ 'देसे सीए देसा उसिणा देसा निद्धा देसा लुक्खा ८' अथवा ते पीताना ओक देशमा ठंडा स्पर्शवाणो

સપ્તમઃ ૭ । દેશઃ શીતા દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા इत्यष्टमः ૮,
 દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ इति नवमः ૯, યાવત્પદગ્રાહ્યા
 ધક્કા યથા-દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષા इति दशमः ૧૦ ।
 દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ इत्येकादशः ૧૧, દેશાઃ
 અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર
 એક દેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૭ અથવા-એકદેશ મેં શીત-
 સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ
 સ્પર્શવાલા ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૮ અથવા-
 અનેક દેશોં મેં શીત સ્પર્શવાલા, એકદેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, એકદેશ
 મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૯
 યાવત્ વહ અનેક દેશોં મેં શીત સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શ-
 વાલા, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષસ્પર્શ
 વાલા હો સકતા હૈ ૧૦ યહાં યાવત્પદ સે-શેષ ૬ ભક્તોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ-
 જૈસે-દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશા રુક્ષા ૧૦' દેશાઃ
 શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧૧, દેશાઃ શીતાઃ,

-હોય છે. અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ
 સ્પર્શવાળો હોય છે. અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૮ 'દેસા
 સીયા દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ષ્વે ૯' અથવા તે પોતાના અનેક દેશોમાં
 ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં
 સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે ૬
 'જાવ દેસા સીયા દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્ધા દેસા લુક્ષ્વા ૧૬' યાવત્ તે પોતાના
 અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો
 હોય છે. અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અનેક
 દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૬ આ સોળમો ભાગ છે. આ પ્રમાણેના
 સોળ ભાગોવાળો તે થઈ શકે છે. અહિયાં યાવત્ પદ્મી બાકીના ભાગો ગ્રહણ
 કરાયા છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ
 રુક્ષાઃ ૧૦' તે પોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં
 ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક
 દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૦ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
 દેશો રુક્ષઃ ૧૧' અથવા તે પોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે.

શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા इति द्वादशः १२, देशाः शीताः देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशो रूक्ष इति त्रयोदशः १३ । देशाः शीताः देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशा रूक्षा इति चतुर्दशः १४ । देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशो रूक्ष इति पञ्चदशः, देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः,

देशः उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशाः रूक्षाः १२, देशाः शीताः, देशाः उष्णाः, देशाः स्निग्धः, देशो रूक्षः १३, देशाः शीताः, देशाः उष्णाः, देशः स्निग्धः, देशाः रूक्षाः १४, देशाः शीताः, देशा उष्णाः, देशाः स्निग्धाः, देशो रूक्षः १५ इन भद्रों के अनुसार वह अनेक देशों में शीत स्पर्शवाला, एक देश में उष्ण स्पर्शवाला, एक देश में स्निग्ध स्पर्शवाला और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है १०, अथवा-अनेक देशों में वह शीत स्पर्शवाला, एकदेश में उष्ण स्पर्शवाला, अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्शवाला और एकदेश में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ११ अथवा अनेक देशों में शीत स्पर्शवाला, एक देश में उष्ण स्पर्शवाला, अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्शवाला और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है १२ अथवा-अनेक देशों में शीत स्पर्शवाला, अनेक देशों में उष्ण स्पर्शवाला, एक देश में स्निग्ध स्पर्शवाला और एकदेश में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है १३, अथवा-अनेक देशों में शीत स्पर्शवाला, अनेक देशों में उष्ण स्पर्शवाला, एक देश में स्निग्ध स्पर्शवाला और अनेक देश रूक्ष स्पर्शवाले हो सकते

એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે આ અગીયારમો ભાગ છે. ૧૧ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ ૧૨' અથવા તે પોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે, અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૨ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રૂક્ષઃ ૧૩' અથવા તે પોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૩ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ ૧૪' અથવા અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૪ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રૂક્ષઃ ૧૫' અથવા અનેક

સપ્તમઃ ૭ । દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા इत्यष्टमः ૮, દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ इति नवमः ૯, યાવત્પદગ્રાહ્યા મજ્ઞા યથા-દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષા इति दशमः ૧૦ । દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ इत्येकादशः ૧૧, દેશાઃ અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર એક દેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૭ અથવા-એકદેશ મેં શીત-સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૮ અથવા-અનેક દેશોં મેં શીત સ્પર્શવાલા, એકદેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૯ યાવત્ વહ અનેક દેશોં મેં શીત સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષસ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧૧ યહાં યાવત્પદ સે-શેષ ૬ મજ્ઞોં કા ગ્રહણ હુઆ હૈ-જૈસે-દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશા રુક્ષા ૧૦' દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧૧, દેશાઃ શીતાઃ,

હોય છે. અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૮ 'દેશા સ્ત્રીયા દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્રે દેસે લુક્ષે ૯' અથવા તે પોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે ૯ 'જાવ દેસા સ્ત્રીયા દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્રા દેસા લુક્ષા ૧૬' યાવત્ તે પોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૬ આ સોળમો ભાગ છે. આ પ્રમાણેના સોળ ભાગોવાળો તે થઈ શકે છે. અહિયાં યાવત્ પદ્ધતી આકીના ભાગો ગ્રહણ કરાયા છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૦' તે પોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૦ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૧' અથવા તે પોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે.

શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા ઇતિ દ્વાદશઃ ૧૨, દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ ત્રયોદશઃ ૧૩ । દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષા ઇતિ ચતુર્દશઃ ૧૪ । દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ ઇતિ પચ્ચદશઃ, દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ,

દેશાઃ ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૨, દેશાઃ શીતાઃ, દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧૩, દેશાઃ શીતાઃ, દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૪, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ. દેશો રુક્ષઃ ૧૫. હવે મહોં કે અનુસાર વહ અનેક દેશોં મેં શીત સ્પર્શવાલા, એક દેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, એક દેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧૦, અથવા-અનેક દેશોં મેં વહ શીત સ્પર્શવાલા, એકદેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧૧ અથવા અનેક દેશોં મેં શીત સ્પર્શવાલા, એક દેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧૨ અથવા-અનેક દેશોં મેં શીત સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, એક દેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧૩, અથવા-અનેક દેશોં મેં શીત સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, એક દેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧૪, અથવા-અનેક દેશોં મેં શીત સ્પર્શવાલા, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, એક દેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા, ઓર અનેક દેશ રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧૫

એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે આ અગીયારમાં ભંગ છે. ૧૧ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૨' અથવા તે પોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે, અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૨ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૩' અથવા તે પોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૩ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૪' અથવા અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. તથા અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૪ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૫' અથવા અનેક

દેશા રુક્ષા इति પોડશઃ ૧૬, एवं ચતુઃસ્પર્શો પોડશ મજ્ઞા ભવન્તિ ૧૬, સર્વે તે મજ્ઞાઃ પટ્ટત્રિશદ્ ૩૬ ભવન્તિ-દ્વિસ્પર્શો ચત્વારઃ ૪, ત્રિસ્પર્શો પોડશઃ ૧૬, ચતુઃસ્પર્શોઽપિ પોડશ ૧૬, સંકલનયા પટ્ટત્રિશદ્ ૩૬ ।

તદેવં સપ્તપ્રદેશિકસ્કન્ધે વર્ણનાશ્રિત્ય પોડશાધિકદ્વિશતમજ્ઞા ૨૧૬, ગન્ધાનાશ્રિત્ય પદ્મ મજ્ઞાઃ ૬ રસાનાશ્રિત્યાપિ ૨૧૬ પોડશાધિકદ્વિશત મજ્ઞાઃ, સ્પર્શનાશ્રિત્ય ૩૬ પટ્ટત્રિશદ્ મજ્ઞાઃ । સર્વસંકલનયા ૪૭૪ ચતુઃસપ્તત્યધિકચતુઃશતસંલયકા મજ્ઞા ભવન્તિ ॥સૂ૦ ૫॥

इति सप्तप्रदेशिकस्कन्धविचारः

हैं १४ अथवा-अनेक देश शीत स्पर्शवाले, अनेक उष्ण स्पर्शवाले अनेक देश स्निग्ध स्पर्शवाले एवं एक देश रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है १५, तथा १६ वां भंग पहिले लिख दिया गया है, इस प्रकार चतुःस्पर्श संबंधी ये १६ भंग, तथा द्विस्पर्श संबंधी ४ भंग, एवं त्रिस्पर्श संबंधी १६ भंग ये सब मिलकर ३६ भंग हो जाते हैं । इस प्रकार से इस सप्तप्रदेशिक स्कन्ध में वर्णों को आश्रित करके २१६ भंग, गंधों को आश्रित करके ६ भंग, रसों को आश्रित करके २१६ भंग, और स्पर्शों को आश्रित करके ३६ भंग हुए हैं जो सब मिलकर ४७४ होते हैं । ५॥

सप्तप्रदेशिक स्कन्ध विचार समाप्त ॥

દેશોમાં શીત સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો અને કોઈ એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૫ સોળમાં ભંગ ઉપર કહી જ દીધો છે. આ રીતે ચાર સ્પર્શ સંબંધી સોળ ભંગો થાય છે. તથા બે સ્પર્શપણના ૪ ચાર ભંગ તથા ત્રણ સ્પર્શ પણના ૧૬ સોળ ભંગ આ બધાં મળીને કુલ ૩૬ છત્રીસ ભંગો થાય છે. આ રીતે આ સાત પ્રદેશી સ્કંધમાં વર્ણ સંબંધી ૨૧૬ બસો સોળ ભંગો, ગંધ સંબંધી ૬ છ ભંગ, રસ સંબંધી ૨૧૬ બસો સોળ ભંગો તથા સ્પર્શ-સંબંધી ૩૬ છત્રીસ ભંગો થયા છે. તમામ મળીને ૪૭૪ ચારસો ચુમેતેર થાય છે. ॥ સૂ૦ ૫ ॥

॥ સાત પ્રદેશી સ્કંધ વિચાર સમાપ્ત ॥

सप्तप्रदेशिकान्तस्कन्धानां वर्णगन्धरसस्पर्शभङ्गान् यथाविभागं निरूप्य
अष्टप्रदेशादिकानां रक्त्वनानां भङ्गान् दर्शयितुमाह—अट्टपएसिए णं भंते' इत्यादि ।

मूलम्—'अट्टपएसिए णं भंते ! खंधे पुच्छा, गोयसा ! सिय
एगवन्ने० जहा सत्तपएसियस्स जाव सिय चउफासे पन्नत्ते, जइ
एगवन्ने० एवं एगवन्नहुवन्नतिवन्ना जहेव सत्तपएसिए ।
जइ चउवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदए-
य१, सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिदगा य२,
एवं जहेव सत्तपएसिए जाव सिय कालगा य नीलगा य लोहि-
यगा य हालिदए य१५, सिय कालगा य नीलगा य लोहियगा
य हालिदगा य१६, एए सोलसअंगा एवमेए पंचचउक्क-
संजोगा एवमेए असीई भंगा८० । जइ पंचवन्ने सिय कालए य
नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए य१, सिय कालए
य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लगा य२, एवं
एएणं कमेणं भंगा चारेयवा जाव सिय कालए य नीलगा य
लोहियगा य हालिदगा य सुक्किल्लए य१५, एसो पन्नरसमो
भंगो । सिय कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्किल्लए
य१६, सिय कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदए य सुक्कि-
ल्लगा य१७, सिय कालगा य नीलए य लोहियए य हालिदगा
य सुक्किल्लए य१८, सिय कालगा य नीलए य लोहियए य
हालिदगा य सुक्किल्लगा य१९, सिय कालगा य नीलए य
लोहियगा य हालिदए य सुक्किल्लए य२०, सिय कालगा य
नीलए य लोहियगा य हालिदए य सुक्किल्लए य२१, सिय

कालगा य नीलए य लोहियगा य हालिदगा य सुक्किल्लए य २२
 सिय कालगा य नीलगा य लोहियगे य हालिदगे य सुक्किल्लए
 य २३, सिय कालगा य नीलगा य लोहियगे य हालिदए य
 सुक्किल्लगा य २४, सिय कालगा य नीलगा य लोहियगे य
 हालिदगा य सुक्किल्लए य २५, सिय कालगा य नीलगा य
 लोहियगा य हालिदगे य सुक्किल्लए य २६, एए पंच संजोगे
 णं छव्वीसं भंगा भवंति । एवमेए सपुव्वादरेणं एककगदुयग-
 तियगचउक्कगपंचगसंजोएहिं दो एककतीसं भंगसया भवंति ।
 गंधा जहा सत्तपएसियस्स, रसा जहा एयस्सेव वज्जा, फासा
 जहा चउप्पएसियस्स ॥सू० ६॥

छाया—अष्टप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः पृच्छा, गौतम ! स्यात् एक-
 वर्णः० यथा सप्तप्रदेशिकस्य यावत् स्यात् चतुःस्पर्शः प्रज्ञप्तः, यदि एकवर्णः०,
 एवम् एकवर्ण-द्विवर्ण-त्रिवर्णा यथैव सप्तप्रदेशिके । यदि चतुर्वर्णः स्यात् कालश्च
 नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च १, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रा २, एवं
 यथैव सप्तप्रदेशिके यावत् स्यात् कालाश्च नीलाश्च लोहिताश्च हारिद्रश्च १५,
 स्यात् कालाश्च नीलाश्च लोहिताश्च हारिद्राश्च १६, एते षोडश भङ्गाः । एवमेते
 पञ्च चतुष्क संयोगाः, एवमेते अशीतिर्भङ्गाः ८० । यदि पञ्चवर्णः स्यात् कालश्च नीलश्च
 लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च १, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च
 शुक्लाश्च २, एवमेतेन क्रमेण भंगा चारयितव्याः यावत् स्यात् कालश्च नीलाश्च
 लोहिताश्च हारिद्राश्च शुक्लश्च १५, एषः पञ्चदशो भङ्गः । स्यात् कालाश्च
 नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च १६, स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहितश्च
 हारिद्रश्च शुक्लाश्च १७, स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च, शुक्ल-
 श्च १८, स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च शुक्लाश्च १९, स्यात्
 कालाश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च २०, स्यात् कालाश्च नीलश्च
 लोहिताश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च २१, स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहिताश्च हारि-
 श्च शुक्लश्च २२, स्यात् कालाश्च नीलाश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च

૨૩, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨૪ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨૫ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨૬, એતે પશ્ચસંયોગેન પંદરવિંશતિર્મજ્ઞા યવન્તિ, એવમેતે સપૂર્વાપરેણ એકકદ્વિકત્રિકચતુષ્કપશ્ચકસંયોગૈઃ દ્વે એકત્રિંશદ્ મજ્ઞશતે ભવતઃ । ગન્ધા યથા સપ્તપ્રદેશિકસ્ય । રસા યથા એતસ્યૈવ વર્ણાઃ । સ્પર્શાઃ યથા ચતુષ્પ્રદેશિકસ્ય ॥સૂ૦ ૬॥

ટીકા—‘અટ્ટપણિણ ણં મંતે !’ અષ્ટપ્રદેશિકઃ સ્વસ્થ મદન્ત ! ‘સ્વંધે કહ્વન્ને૦ પુચ્છા’ સ્કન્ધઃ કતિવર્ણં ઇતિ પૂચ્છા—અષ્ઠૌ પ્રદેશાઃ પરમાણુવોઽવયવાઃ અવયવતયા વિદ્યન્તે યસ્યાવયવિનઃ સોઽષ્ટપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ, સ ચ કતિવર્ણઃ કતિ-ગન્ધઃ કતિરસઃ કતિસ્પર્શં ઇતિ પ્રશ્નઃ મગવાનાહ—‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય

હસ પ્રકાર સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધોં તક કે વર્ણ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શોં કે ‘મંગો’ કા યથાવિભાગ નિરૂપણ કરકે સૂત્રકાર ને અષ્ટપ્રદેશિક આદિ સ્કન્ધોં કે ‘મંગો’ કો પ્રકટ કરને કે લિયે ‘અટ્ટપણિણ ણં મંતે ! સ્વંધે’ ઇત્યાદિ સૂત્ર કા કથન કિયા હૈ—

‘અટ્ટપણિણ ણં મંતે ! સ્વંધે પુચ્છા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ ને હસ સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ—‘અટ્ટપણિણ ણં મંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને૦ પુચ્છા’ હે મદન્ત ! જિસ અવયવી કે આઠ પરમાણુરૂપ પ્રદેશ અવયવરૂપ સે મૌજૂદ હોતે હૈં—અર્થાત્ આઠ પુદ્ગલપરમાણુઓં કે સંયોગ સે જો અવયવી ઉત્પન્ન હોતા હૈ—એસા વહ આઠ પ્રદેશોં ચાલા સ્કન્ધ કિતને વર્ણોં ચાલા, કિતને ગંધોં ચાલા, કિતને રસોં ચાલા ઓર કિતને સ્પર્શોં ચાલા હોતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે

પૂર્વોક્ત રીતે સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધો સુધીના વસ્તુ, ગંધ, રસ, અને સ્પર્શ વિષયક લંગોના તેના વિભાગ પ્રમાણે નિરૂપણ કરીને હવે સૂત્રકાર આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધના લંગો બતાવવા સૂત્રકાર કહે છે.—

‘અટ્ટપણિણ ણં મંતે ! સ્વંધે પુચ્છા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—ગૌતમ સ્વામીએ આ સૂત્ર દ્વારા પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—‘અટ્ટ પણિણ ણં મંતે ! સ્વંધે કહ્વન્ને ? પુચ્છા’ હે ભગવન્ બે અવયવીને આઠ પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંયોગથી બે અવયવી ઉત્પન્ન થાય છે.—એવો તે આઠ પ્રદેશવાળો સ્કંધ કેટલા વર્ણોવાળો હોય છે ? કેટલા ગંધોવાળો હોય છે ? કેટલા રસોવાળો હોય છે ? અને કેટલા સ્પર્શોવાળો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં

‘एगवन्ने’ स्यात् एकवर्णः, ‘जहा सत्तपएसियस्स जाव चउप्फासे पन्नत्ते’ यथा सप्तप्रदेशिकस्य । येनैव प्रकारेण वर्णादि सप्तप्रदेशिकस्य कथितं तथैव अष्टप्रदेशिकस्कन्धस्यापि वर्णादिमत्वं ज्ञातव्यम्, कियत्पर्यन्तं तत्रत्यं प्रकरणमनुस्मरणीयं तत्राह—‘जाव’ इत्यादि, ‘जाव सिय चउप्फासे पन्नत्ते’ यावत् स्यात् चतुःस्पर्शः प्रज्ञप्तः स्यादेकवर्णः स्याद् द्विवर्णः स्यात् त्रिवर्णः स्यात् चतुर्वर्णः स्यात् पञ्चवर्णः, स्यादेकगन्धः स्याद् द्विगन्धः, स्यादेकरसः स्यात् द्विरसः स्यात् त्रिरसः स्यात् चतुरसः स्यात् पञ्चरसः, स्यात् द्विस्पर्शः स्यात् त्रिस्पर्शः एतत्पर्यन्तं तत्रत्यं प्रकरणम् ।

उत्तर में प्रभु ने ऐसा कहा है कि—‘गोयमा ! सिय एगवन्ने जहा सत्तपएसियस्स जाव चउप्फासे पन्नत्ते’ हे गौतम ! सप्तप्रदेशिक स्कन्ध के जिस प्रकार से वर्णादिक कहे गये हैं उसी प्रकार से अष्टप्रदेशिक स्कन्ध के भी वर्णादि कहना चाहिये यावत् वह कदाचित् चार स्पर्शों वाला होता है यहाँ तक, इस कथन का स्पष्टार्थ ऐसा है कि वह अष्टप्रदेशिक स्कन्ध कदाचित् एक वर्णवाला होता है, कदाचित् दो वर्णों वाला होता है, कदाचित् तीन वर्णों वाला होता है, कदाचित् चार वर्णों वाला होता है, कदाचित् पाँच वर्णों वाला होता है, कदाचित् वह एक गंधवाला कदाचित् दो गंधों वाला, कदाचित् एक रसवाला कदाचित् दो रसों वाला, कदाचित् तीन रसों वाला, कदाचित् चार रसों वाला, कदाचित् पाँच रसों वाला, कदाचित् दो स्पर्शों वाला, कदाचित् तीन स्पर्शों वाला, कदाचित् चार स्पर्शों वाला हो सकता है इस विषय का विशेष-

પ્રભુ કહે છે કે—‘ગોયમા ! સિય એગવન્ને જહા સત્તપપસિયસ્સ જાવ ચઉપ્પાસે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! સાત પ્રદેશવાળા રક્ધના વણુ વિગેરે પ્રકારે બીજા કહેવામાં આવ્યા છે. એજ પ્રમાણે આઠ પ્રદેશવાળા રક્ધના વણુ વિગેરે પ્રકારે સમજવા. યાવત્ તે કોઈવાર ચાર સ્પર્શોવાળો હોય છે. એ કથન સુધીનું કથન બહુ કરવાનું કહ્યું છે. આ કથનનું તાર્થ્ય એ છે કે—તે આઠ પ્રદેશવાળો રક્ધ કોઈવાર એક વણુવાળો હોય છે. કોઈવાર બે વણુવાળો હોય છે. કોઈવાર ત્રણ વણુવાળો હોય છે, કોઈવાર ચાર વણુવાળો અને કોઈવાર પાંચ વણુવાળો હોય છે. કોઈવાર તે એક ગંધવાળો કોઈવાર બે ગંધોવાળો હોય છે. કોઈવાર એક રસવાળો કોઈવાર બે રસોવાળો કોઈવાર ત્રણ રસોવાળો કોઈવાર ચાર રસોવાળો અને કોઈવાર પાંચ રસોવાળો હોય છે. કોઈવાર તે બે સ્પર્શોવાળો કોઈવાર ત્રણ સ્પર્શોવાળો કોઈવાર ચાર સ્પર્શોવાળો હોઈ શકે છે. આ વિશેષ પ્રકારનો વિચાર આ પ્રમાણે કરવામાં આવેલ છે.

‘जइ एगवन्ने’ यदि एकवर्णोऽष्टप्रदेशिकः स्फुन्धस्तदा ‘एवै एगवन्न-दुवन्न-तिवन्ना जहेव सत्तपएसिण्’ एवमेकवर्णद्विवर्णत्रिवर्णः यथैव सप्तप्रदेशिके यथैव सप्तप्रदेशिके एकवर्णद्विवर्णत्रिवर्णवत्त्वं कथितम् तथैव इहापि ज्ञातव्यम्, तथाहि—यद्येकवर्णस्तदा स्यात् कालः स्यात् नीलः स्यात् लोहितः स्यात् हारिद्रः स्यात् शुक्लः । यदि द्विवर्णस्तदा स्यात् कालश्च नीलश्च १, स्यात् कालश्च नीलाश्चेति द्वितीयः २,

रूप से विचार इस प्रकार से किया गया है—‘जह एगवन्ने’ यदि वह अष्टप्रदेशिक स्कन्ध एक वर्णवाला होता है ऐसा जब सामान्यरूप से कहा जाता है तो ऐसे कथन में उस अष्टप्रदेशिक स्कन्ध में एक दो तीन वर्णों की युक्तता विषयक कथन सप्तप्रदेशिक स्कन्ध में किये गये इनके कथन जैसा ही समझ लेना चाहिये, तथाहि—एकवर्णवत्ता के कथन में—‘स्यात् कालः, स्यात् नीलः, स्यात् लोहितः, स्यात् हारिद्रः स्यात् शुक्लः’ इस पाठ के अनुसार वह कदाचित् कृष्ण वर्णवाला भी हो सकता है १, कदाचित् नीले वर्णवाला भी हो सकता है २, कदाचित् लाल वर्णवाला भी हो सकता है ३, कदाचित् पीले वर्णवाला भी हो सकता है ४ कदाचित् शुक्ल वर्णवाला भी हो सकता है ५ इस प्रकार से ये पांच भंग हो सकते हैं यदि वह दो वर्णों वाला होता है तो ऐसे कथन में वह—‘स्यात् कालश्च नीलश्च १, स्यात् कालश्च नीलाश्च २, स्यात्

‘જહ્નુ એગ્નિ’ નો તે આઠ પ્રદેશવાળો સ્કંધ એકજ વર્ણુવાળો હોય છે તેમ જ્યારે આમાન્ય રૂપથી કહેવામાં આવે છે. તો તે પ્રમાણેના કથનમાં તે આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં એક વર્ણુ, બે વર્ણુ, ત્રણ વર્ણુ, ચુક્તપણાતું કથન સાત પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં બે પ્રમાણે કહેવામાં આવ્યું છે તેજ પ્રમાણે આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધના સંબંધમાં પણ સમજવું. તે આ પ્રમાણે છે. એક વર્ણુપણાના કથનમાં ‘સ્યાત્ કાલઃ, સ્યાત્ નીલઃ સ્યાત્ લોહિતઃ, સ્યાત્ હારિદ્રઃ, સ્યાત્ શુક્લઃ’ કોઈવાર તે કાળા વર્ણુવાળો પણ હોય છે ૧ કોઈવાર નીલ વર્ણુવાળો પણ હોય છે. ૨ કોઈવાર લાલ વર્ણુવાળો પણ હોય છે. ૩ કોઈવાર પીળા વર્ણુવાળો પણ હોય છે. ૪ અને કોઈવાર સફેદ વર્ણુવાળો પણ હોય છે. ૫ આ રીતે તેના એકપણામાં આ પાંચ ભાગો થઈ શકે છે. નો તે બે વર્ણુવાળો હોય છે એ પ્રમાણેના કથનમાં તે આ પ્રમાણે બે વર્ણુવાળો હોઈ શકે છે. ‘સ્યાત્ કાલરચ નીલરચ’ કોઈવાર તે કાળા અને નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. ૧ ‘સ્યાત્ કાલરચ નીલરચ’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણુવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં

સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્વેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્વેતિ ચતુર્થઃ ૪, इति
પ્રથમો દ્વિકસંયોગઃ(૧) કાલલોહિતાશ્ચામપિ ચત્વરો ભક્ત્તાઃ(૨) કાલપીતાશ્ચામપિ

કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ ૩, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ ૪' હન પ્રથમ દ્વિકસંયોગ
સંબંધી ચાર ભંગો વાળા હોતા હૈ હન ભક્તોં કે અનુસાર વહ કદાચિત્
કાલે વર્ણવાલા ઓર નીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૧, અથવા-વહ એક
પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા ઓર અનેક પ્રદેશો મેં નીલે વર્ણવાલા
હો સકતા હૈ ૨, અથવા-અનેક પ્રદેશોં મેં વહ કૃષ્ણ વર્ણવાલા ઓર
એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૩ અથવા-અનેક પ્રદેશોં મેં
વહ કૃષ્ણ વર્ણવાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણવાલા હો સકતા
હૈ હસી પ્રકાર કાલ ઓર લોહિત વર્ણોં કે યોગ મેં ઓ ચાર ભંગ હોતે
હૈ-જૈસે-'સ્યાત્ કાલાશ્ચ લોહિતશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૨
સ્યાત્ કાલાશ્ચ લોહિતશ્ચ ૩, સ્યાત્ કાલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૪' હસી પ્રકાર
સે ચાર ભંગ કૃષ્ણ ઓર પીત વર્ણ કે યોગ મેં ઓ હોતે હૈ-જૈસે 'સ્યાત્
કૃષ્ણશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૧, સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૨, સ્યાત્ કૃષ્ણાશ્ચ
હારિદ્રશ્ચ ૩, સ્યાત્ કૃષ્ણાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૪' હસી પ્રકાર સે ચાર ભંગ

નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. ૨ 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ૩' અથવા અનેક પ્રદે-
શોમાં તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે અને કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો
હોય છે. ૩ 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ૪' અથવા અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા
વર્ણુવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. ૪ આજ
પ્રમાણે કાળા અને લાલ વર્ણુના યોગથી ૪ ચાર ભંગો થાય છે. તે આ
પ્રમાણે છે-'સ્યાત્ કાલાશ્ચ લોહિતશ્ચ૧' કોઈવાર તે કાળા અને લાલ વર્ણુ-
વાળો હોય છે. ૧ 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ૨' કોઈ એક પ્રદેશમાં તે કાળા-
વર્ણુવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. ૨ 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ
લોહિતશ્ચ૩' અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે અને કોઈ એક
પ્રદેશમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. ૩ 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ૪' અનેક
પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણુવાળો
હોય છે. ૪ આજ પ્રમાણેના ૪ ચાર ભંગો કાળા અને પીળા વર્ણુના યોગથી
થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે-'સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ હારિદ્રશ્ચ૧' કોઈવાર તે કાળા
અને પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. ૧ 'સ્યાત્ કૃષ્ણશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ૨' એક પ્રદેશમાં
તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. ૨
'સ્યાત્ કૃષ્ણાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ૩' અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે
અને કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. ૩ 'સ્યાત્ કૃષ્ણાશ્ચ હારિ-

ચત્વારો મજ્ઞાઃ (૩) एवं काल शुक्लाभ्यामपि चत्वारो मज्ज्ञाः (४) एवं नील लोहि-
ताभ्यां चत्वारो मज्ज्ञाः (५) एवं नीलहारिद्राभ्यामपि चत्वारो मज्ज्ञाः (६) एवं नील-
शुक्लाभ्यामपि चत्वारो मज्ज्ञाः (७) एवं लोहित हरिद्राभ्यामपि चत्वारो मज्ज्ञाः (८)

કૃષ્ણ ઓર શુક્લ વર્ણ કે યોગ સેં બીં હોતે હૈં-જૈસે 'स्यात् कृष्णश्च
शुक्लश्च १ स्यात् कृष्णश्च शुक्लाश्च २ स्यात् कृष्णाश्च शुक्लश्च ३,
स्यात् कृष्णाश्च शुक्लाश्च ४ ।

इसी प्रकार से चार भंग कृष्ण के स्थान पर नीलपद रखकर और
उसके साथ लोहितपद का योगकर बनते हैं जैसे-‘स्यात् नीलश्च लोहि-
तश्च १, स्यात् नीलश्च लोहिताश्च २, स्यात् नीलाश्च लोहितश्च ३,
स्यात् नीलाश्च लोहिताश्च ४,’ इसी प्रकार से चार भंग नील और पीत
वर्ण के योग से बनते हैं-जैसे-‘स्यात् नीलश्च हरिद्रश्च १, स्यात्
नीलश्च हरिद्राश्च २, स्यात् नीलाश्च हरिद्रश्च ३, स्यात् नीलाश्च

द्राश्च ४’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા
વર્ણવાળો હોય છે. ૪ આજ પ્રમાણે ૪ ચાર લાંગો કાળા અને સફેદ વર્ણના
યોગથી થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે-‘स्यात् कृष्णश्च शुक्लश्च १’ કોઈ વાર તે
કાળા અને સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧ ‘स्यात् कृष्णश्च शुक्लाश्च २’ કોઈ
એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં તે સફેદ
વર્ણવાળો હોય છે. ૨ “स्यात् कृष्णाश्च शुक्लश्च ३” અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા
વર્ણવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૩
‘स्यात् कृष्णाश्च शुक्लाश्च ४’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે
અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૪

આજ પ્રમાણેના ચાર લાંગાઓ કૃષ્ણ વર્ણની જગ્યાએ ‘નીલ’ પદ મૂકી
તથા તેની સાથે ‘લોહિત’ પદને યોજવાથી થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.—
‘स्यात् नीलश्च लोहितश्च १’ કોઈવાર તે નીલ વર્ણવાળો અને લાલ વર્ણવાળો
હોય છે. ૧ ‘स्यात् नीलश्च लोहिताश्च २’ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અને
અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. ૨ ‘स्यात् नीलाश्च लोहितश्च ३’
અનેક પ્રદેશોમાં તે નીલ વર્ણવાળો અને કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો
હોય છે. ૩ ‘स्यात् नीलाश्च लोहिताश्च ४’ અનેક પ્રદેશોમાં તે નીલ વર્ણવાળો
હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. ૪ આજ રીતે નીલ
વર્ણની સાથે પીળા વર્ણને યોજવાથી થાય છે તે આ પ્રમાણે છે—‘स्यात्
नीलश्च हरिद्रश्च १’ કોઈવાર તે નીલવર્ણ અને પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧
‘स्यात् नीलश्च हरिद्राश्च २’ એક પ્રદેશમાં તે નીલ વર્ણવાળો હોય છે અને

હારિદ્રાશ્ચ ૪' इसी प्रकार से नील और शुक्लपद के योग से भी चार भङ्ग बनते हैं—जैसे—'स्यात् नीलश्च शुक्लश्च १, स्यात् नीलश्च शुक्लाश्च २, स्यात् नीलाश्च शुक्लश्च ३, स्यात् नीलाश्च शुक्लाश्च ४' इसी प्रकार से लोहितपद के साथ पीतपद का योग करने पर चार भङ्ग बनते हैं जैसे—'स्यात् लोहितश्च हारिद्रश्च १, स्यात् लोहितश्च हारिद्राश्च २, स्यात् लोहिताश्च हारिद्रश्च ३, स्यात् लोहिताश्च हारिद्राश्च ४' इसी प्रकार से लोहितपद के साथ शुक्लपद का योग करके जो ४ भङ्ग बनते हैं वे इस प्रकार से हैं—'स्यात् लोहितश्च शुक्लश्च १, स्यात् लोहितश्च शुक्लाश्च २, स्यात् लोहिताश्च शुक्लश्च ३, स्यात् लोहिताश्च शुक्लाश्च ४, इसी प्रकार से पीत के साथ शुक्लपद का योग करके ४ भङ्ग इस

અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૨ 'સ્યાત્ નીલાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૩' અનેક પ્રદેશોમાં તે નીલ વર્ણવાળો હોય છે તથા કેઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૩

આજ રીતે નીલવર્ણ અને સફેદવર્ણના યોગથી પણ ૪ ચાર ભંગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.—'સ્યાત્ નીલશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧' કેઈવાર તે નીલ વર્ણવાળો અને સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧ અથવા 'સ્યાત્ નીલશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૨' એક પ્રદેશમાં તે નીલ વર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૨ 'સ્યાત્ નીલાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩' અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં શુક્લ વર્ણવાળો હોય છે. ૩ 'સ્યાત્ નીલાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૪' અનેક પ્રદેશોમાં તે નીલ વર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૪

આજ પ્રમાણે 'લોહિત' પદની સાથે 'પીત' પદનો યોગ કરવાથી પણ ૪ ચાર ભંગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'સ્યાત્ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૧' કેઈવાર તે લાલ વર્ણ અને પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧ 'સ્યાત્ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૨' એક પ્રદેશમાં તે લાલ વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૨ 'સ્યાત્ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૩' અનેક પ્રદેશોમાં તે લાલ વર્ણવાળો હોય છે અને કેઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૩ 'સ્યાત્ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૪' અનેક પ્રદેશોમાં તે લાલ વર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં તે પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૪ આજ પ્રમાણે પીળા અને સફેદ વર્ણના યોગથી પણ ૪ ચાર ભંગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે—

एवं लोहितशुक्लाभ्यामपि चत्वारो भङ्गाः (९) एवं हारिद्रशुक्लाभ्यामपि चत्वारो भङ्गाः (१०) भवन्तीति, एवमेते दश द्विकसंयोगा भङ्गास्तेषां चतुर्भिर्गुणने चत्वारिंशद् ४० द्विकसंयोगिनो भङ्गा भवन्तीति । यदि त्रिवर्णोऽष्टप्रदेशिकः स्कन्धस्तदा स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्चेति प्रथमः १, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्चेति द्वितीयः २, स्यात् कालश्च नीलाश्च लोहितश्चेति तृतीयः ३, स्यात् कालश्च नीलाश्च प्रकार से बनते हैं—स्यात् हारिद्रश्च शुक्लश्च १, स्यात् हारिद्रश्च शुक्लाश्च २, स्यात् हारिद्राश्च शुक्लश्च ३, स्यात् हारिद्राश्च शुक्लाश्च ४, इस प्रकार से ये द्विक संयोग १० भंग हैं और इन १० द्विक संयोगों में से १-१ द्विक संयोग के ४-४ भंग होते हैं जो ऊपर में दिखला दिये गये हैं । अतः द्विकसंयोगी भंगों की कुल संख्या ४० आती है ।

यदि वह अष्टप्रदेशिक स्कन्ध तीन वर्णोंवाला होता है तो वह—‘स्यात् कालश्च, नीलश्च लोहितश्च १’ कृष्ण वर्णवाला, नीले वर्णवाला और लोहित वर्णवाला हो सकता है १, अथवा—स्यात् कालश्च, नीलश्च लोहिताश्च २’ वह एक प्रदेश में कृष्ण वर्णवाला एक प्रदेश में नीले वर्णवाला और अनेक प्रदेशों में लोहित वर्णवाला हो सकता है २, अथवा—‘स्यात् कालश्च, नीलाश्च लोहितश्च ३’ वह एक प्रदेश में कृष्ण-

‘स्यात् हारिद्रश्च शुक्लश्च १’ કોઈવાર તે પીળા અને સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧ ‘स्यात् हारिद्रश्च शुक्लाश्च २’ એક પ્રદેશમાં તે પીળા વર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૨ ‘स्यात् हारिद्राश्च शुक्लश्च ३’ અનેક પ્રદેશોમાં તે પીળા વર્ણવાળો હોય છે તથા કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૩ ‘स्यात् हारिद्राश्च शुक्लाश्च ४’ અનેક પ્રદેશોમાં તે પીળા વર્ણવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૪ આ રીતે દ્વિકસંયોગી દસ ભંગો થાય છે. આ દસે દ્વિકસંયોગોમાં ૧-૧ એક એક દ્વિકસંયોગના ૪-૪ ચાર ચાર ભંગો થાય છે. જે ઉપર બતાવવામાં આવ્યા છે. એ રીતે દ્વિકસંયોગી ભંગોની કુલ સંખ્યા ૪૦ થાણીસ થાય છે.

જો તે આઠ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ત્રણ વર્ણવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણે ત્રણ વર્ણવાળો હોઈ શકે છે—‘स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च १’ કોઈવાર તે કાળા વર્ણવાળો, નીલ વર્ણવાળો અને લાલ વર્ણવાળો હોય છે. ૧ અથવા ‘स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च २’ એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. ૨ અથવા ‘स्यात् कालश्च नीलाश्च लोहितश्च ३’ એક

લોહિતાશ્વેતિ ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્વેતિ પશ્ચમઃ ૫, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્વેતિ પઠઃ ૬, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્વેતિ સપ્તમઃ ૭, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્વેત્યષ્ટમઃ ૮ । એવં કાલનીલહાગ્નિરેષ્ટો

વર્ણવાલા અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણવાલા ઔર એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૩ અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ-૪’ વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણવાલા ઔર અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિત વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૪, અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૫’ વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા ઔર એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૫ અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ ૬’ વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા ઔર અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિત વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૬, અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ ૭’ વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણવાલા ઔર એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણવાલા હો સકતા હૈ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ’ વહ અપને અનેક પ્રદેશોં મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણવાલા ઔર અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિત વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૮, ઇસ પ્રકાર સે એ આઠ અંગ કાલ, નીલ, લોહિત ઇન ત્રીન વર્ણોં

પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. ૩ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૪’ પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલવર્ણુવાળો હોય છે. ૪ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૫’ પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો અને કોઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. ૫ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૬’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. ૬ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૭’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. તથા એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે ૭ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ ૮’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણુવાળો હોય છે. ૮ આ રીતે આ આઠ અંગ કાળા, નીલ અને લાલ વર્ણુના

મજ્ઞા: ૨, એવં કાલનીલશુક્લૈરષ્ટૌ મજ્ઞા: ૩, એવં કાલલોહિતહારિદ્રૈરષ્ટૌ મજ્ઞા: ૪, એવં કાલલોહિતશુક્લૈરષ્ટૌ મજ્ઞા: ૫, એવં કાલહારિદ્રશુક્લૈરષ્ટૌ મજ્ઞા: ૬, એવં નીલલોહિતહારિદ્રૈરષ્ટૌ મજ્ઞા: ૭, એવં નીલલોહિતશુક્લૈરષ્ટૌ મજ્ઞા: ૮, એવં નીલહારિદ્રશુક્લૈરષ્ટૌ મજ્ઞા: ૯, લોહિતહારિદ્રશુક્લૈરષ્ટૌ મજ્ઞા: ૧૦, એવમેતે દશ-

કે યોગ મેં હુવે હૈં' હસી પ્રકાર સે ૮ અંગ કાલ, નીલ ઓર પીતવર્ણ કે યોગ મેં બી હોતે હૈં' યહ દ્વિતીય ત્રિક સંયોગ હૈં. હસી પ્રકાર સે આઠ અંગ તૃતીય ત્રિકસંયોગ જો કાલ, નીલ, શુક્લરૂપ હૈં' ઉસમેં' બી હોતે હૈં' ૩, હસી પ્રકાર સે આઠ અંગ કાલ લોહિત પીતરૂપ જો ચતુર્થ ત્રિક સંયોગ હૈં' ઉસમેં' બી હોતે હૈં' ૪, હસી પ્રકાર સે આઠ અંગ કાલ લોહિત શુક્લરૂપ જો પંચમ ત્રિક યોગ હૈં' ઉસમેં' બી હોતે હૈં' ૫, હસી પ્રકાર સે આઠ અંગ કાલ હારિદ્ર શુક્લરૂપ જો છઠા ત્રિક યોગ હૈં' ઉસમેં' બી હોતે હૈં' ૬, હસી પ્રકાર સે આઠ અંગ નીલ લોહિત હારિદ્રરૂપ જો ૭ વાં ત્રિકસંયોગ હૈં' ઉસમેં' બી હોતે હૈં' ૭, હસી પ્રકાર સે આઠ અંગ નીલ લોહિત શુક્લરૂપ જો આઠવાં ત્રિક સંયોગ હૈં' ઉસમેં' બી હોતે હૈં' ૮, હસી પ્રકાર સે આઠ અંગ નીલ હારિદ્ર શુક્લરૂપ જો નૌવાં ત્રિક સંયોગ હૈં' ઉસમેં' બી હોતે હૈં' ૯, હસી પ્રકાર સે આઠ અંગ લોહિત હારિદ્ર શુક્લરૂપ જો ૧૦ વાં ત્રિક હૈં' ઉસમેં' બી હોતે હૈં' ૧૦, હસ પ્રકાર સે યે ૧૦ ત્રિક

યોગથી થયા છે. એજ રીતે કાળા, નીલ અને પીળા એ ત્રણ વર્ણના યોગથી પણ આઠ ભંગો થાય છે. આ બીજો ત્રિકસંયોગ છે. આજ રીતે ત્રીજો ત્રિક જે કાળા, નીલ, અને સફેદ વર્ણના યોગથી થાય છે. તેના પણ આઠ ભંગો થાય છે. ૩ એજ રીતે કાળા, લાલ, પીળાવર્ણ ૩૫ જે ચોથો ત્રિકસંયોગ છે. તેમાં પણ આઠ ભંગો થાય છે. ૪ એજ રીતે કાળા લાલ અને સફેદ વર્ણ ૩૫ જે પાંચમો ત્રિકસંયોગ છે. તેમાં પણ પાંચ ભંગો થાય છે. ૫ એજ રીતે કાળા, પીળા, ઘોળા વર્ણના યોગથી જે છઠો ત્રિકસંયોગ છે. તેમાં પણ આઠ ભંગો થાય છે. ૬, એજ રીતે નીલવર્ણ, લાલ વર્ણ અને પીળા વર્ણ ૩૫ જે ૭ સાતમો ત્રિકસંયોગ છે. તેમાં પણ આઠ ભંગો થાય છે. ૭, એજ રીતે નીલવર્ણ લાલવર્ણ અને સફેદવર્ણના યોગથી જે આઠમો ત્રિકસંયોગ છે તેના પણ આઠ ભંગો થાય છે. ૮, તથા એજ પ્રમાણે નીલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને સફેદવર્ણ ૩૫ જે નવમો ત્રિકસંયોગ છે. તેમાં પણ આઠ ભંગો થાય છે. ૯ અને એજ પ્રમાણે લાલવર્ણ, પીળાવર્ણ અને સફેદ વર્ણ ૩૫ જે દસમો ત્રિકસંયોગ છે. તેમાં પણ આઠ ભંગો થાય છે. ૧૦, આ રીતે આ ૧૦-દસ ત્રિકસંયોગ છે. તેમાં એક એક ત્રિકસંયોગના પૂર્વોક્ત

ત્રિકસંયોગા મજ્ઞાઃ, દશાનામપિ મજ્ઞાનામેકૈકસંયોગેऽપી મવન્તિ एवं सर्वेऽपि एते त्रिकसंयोगिनो मज्ज्ञा अशीतिर्भवन्ति ८० । यदि अष्टप्रदेशिकः स्कन्धश्चतुर्वर्णस्तदा स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्चेति प्रथमः १, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्चेति द्वितीयः २, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्रश्चेति तृतीयः ३, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्राश्चेति चतुर्थः ४, स्यात् संयोग है इनमें से एक २ त्रिक संयोग के पूर्वोक्तरूप से आठ २ भंग हो जाते हैं अतः सब मिलकर त्रिक संयोगी भंग ८० होते हैं ।

यदि वह अष्टप्रदेशिक स्कन्ध चार वर्णों वाला होता है तो वह 'स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च १' कदाचित् कृष्ण वर्णवाला नील वर्णवाला, लोहित वर्णवाला और पीले वर्णवाला हो सकता है १ अथवा—'स्यात् कालश्च, नीलश्च, लोहितश्च, हारिद्राश्च २' वह एक प्रदेश में कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश में नीले वर्णवाला, एक प्रदेश में लोहित वर्णवाला और अनेक प्रदेशों में पीले वर्णवाला हो सकता है २, अथवा—'स्यात् कालश्च नीलश्च, लोहिताश्च, हारिद्रश्च ३' वह एक प्रदेश में कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश में नीले वर्णवाला अनेक प्रदेशों में लोहित वर्णवाला और एक प्रदेश में पीले वर्णवाला हो सकता है २ अथवा—'स्यात् कालश्च, नीलश्च, लोहिताश्च, हारिद्राश्च ४' एक प्रदेश उसका कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश नीले वर्णवाला अनेक प्रदेश लोहित वर्णवाले और अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले हो सकते हैं ४, अथवा—

રીતે આઠ-આઠ ભંગો થાય છે. જેથી કુલ મળીને આ ત્રિકસંયોગી ૮૦ એસી ભંગો થાય છે. જો તે આઠ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ચાર વર્ણવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણે ચાર વર્ણવાળો હોઈ શકે છે—'स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च १' કોઈવાર તે કાળા વર્ણવાળો, નીલ વર્ણવાળો લાલ વર્ણવાળો અને પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧ અથવા 'स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च २' પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૨ અથવા 'स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्रश्च ३' એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૩ 'स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्राश्च ४' અથવા એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૪ અથવા 'स्यात्

કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ પશ્ચમઃ ૫. સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ ષષ્ઠઃ ૬ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ સપ્તમઃ ૭ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ અષ્ટમઃ ૮ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ નવમઃ ૯ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ

‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૫’ એક પ્રદેશ ઉત્તર કાલશ્ચ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા અને એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૫, અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ ૬’ એક પ્રદેશ ઉત્તર કાલશ્ચ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા અને અનેક પ્રદેશ હારિદ્ર વર્ણવાળે હો સકતા હૈ ૬, અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૭’ એક પ્રદેશ મેં વહ કુળ્લ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશો મેં નીલે વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશો મેં લોહિત વર્ણવાલા અને એક પ્રદેશ મેં હારિદ્ર વર્ણવાળા હો સકતા હૈ ૭’ અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૮’ એક પ્રદેશ ઉત્તર કાલશ્ચ વર્ણવાલા અનેક પ્રદેશ ઉત્તર નીલે વર્ણવાળે, અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાળે અને અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાળે હો સકતા હૈ ૮’ અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૯’ અનેક પ્રદેશ ઉત્તર કાલશ્ચ વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ ઉત્તર નીલે વર્ણવાળા, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાળા

કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૫’ તેના એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળા કેઈ એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો તથા કેઈ પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૫ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૬’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો કેઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. ૬ અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૭’ એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૭ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૮’ એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે. તેના અનેક પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળા અનેક પ્રદેશો લાલ વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા હોય છે ૮ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૯’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો કેઈ પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અને કેઈ એક

ત્રિકસંયોગા મજ્ઞાઃ, દશાનામપિ મજ્ઞાનામેકૈકસંયોગેऽયૌ મવન્તિ एवं सर्वेऽपि एते त्रिकसंयोगिनो मज्ज्ञा अशीतिर्भवन्ति ८० । यदि अष्टप्रदेशिकः स्कन्धश्चतुर्वर्ण-
स्तदा स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्चेति प्रथमः १, स्यात् कालश्च
नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्चेति द्वितीयः २, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारि-
द्रश्चेति तृतीयः ३, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्रश्चेति चतुर्थः ४, स्यात्
સંયોગ છે. હનમેં સે એક ૨ ત્રિક સંયોગ કે પૂર્વોક્તરૂપ સે આઠ ૨ ભંગ
હો જાતે હેં અતઃ સઽ મિલકર ત્રિક સંયોગી ભંગ ૮૦ હોતે હેં ।

यदि वह अष्टप्रदेशिक स्कन्ध चार वर्णों वाला होता है तो वह
'स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च १' कदाचित् कृष्ण वर्णवाला
नील वर्णवाला, लोहित वर्णवाला और पीले वर्णवाला हो सकता है १
अथवा—'स्यात् कालश्च, नीलश्च, लोहितश्च, हारिद्रश्च २' वह एक
प्रदेश में कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश में नीले वर्णवाला, एक प्रदेश में
लोहित वर्णवाला और अनेक प्रदेशों में पीले वर्णवाला हो सकता है २,
अथवा—'स्यात् कालश्च नीलश्च, लोहिताश्च, हारिद्रश्च ३' वह एक
प्रदेश में कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश में नीले वर्णवाला' अनेक प्रदेशों
में लोहित वर्णवाला और एक प्रदेश में पीले वर्णवाला हो सकता है २
अथवा—'स्यात् कालश्च, नीलश्च, लोहिताश्च, हारिद्रश्च ४' एक प्रदेश
इसका कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश नीले वर्णवाला अनेक प्रदेश लोहित
वर्णवाले और अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले हो सकते हैं ४, अथवा—

રીતે આઠ—આઠ ભંગો થાય છે. જેથી કુલ મજ્ઞાને આ ત્રિકસંયોગી ૮૦
એકી ભંગો થાય છે. જો તે આઠ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ચાર વર્ણવાળો હોય
તો તે આ પ્રમાણે ચાર વર્ણવાળો હોઈ શકે છે—'स्यात् कालश्च नीलश्च
लोहितश्च हारिद्रश्च १' કોઈવાર તે કાળા વર્ણવાળો, નીલ વર્ણવાળો લાલ
વર્ણવાળો અને પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧ અથવા 'स्यात् कालश्च नीलश्च
लोहितश्च हारिद्रश्च २' પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં
નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા
વર્ણવાળો હોય છે. ૨ અથવા 'स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्रश्च ३'
એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં
લાલ વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૩ 'स्यात्
कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्रश्च ४' અથવા એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો
હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ
વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૪ અથવા 'स्यात्

કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ પચ્ચમઃ ૫, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ ષષ્ઠઃ ૬ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ સપ્તમઃ ૭ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ અષ્ટમઃ ૮ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ નવમઃ ૯ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ

‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૫’ એક પ્રદેશ ઉત્તર કાળ વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાળા અને એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાળા હો સકતા હૈ ૫, અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ ૬’ એક પ્રદેશ ઉત્તર કાળ વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાળા અને અનેક પ્રદેશ હારિદ્ર વર્ણવાળે હો સકતા હૈ ૬, અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૭’ એક પ્રદેશ મેં વહ કાળ વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિત વર્ણવાળા અને એક પ્રદેશ મેં હારિદ્ર વર્ણવાળા હો સકતા હૈ ૭’ અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૮’ એક પ્રદેશ ઉત્તર કાળ વર્ણવાળા અનેક પ્રદેશ ઉત્તર નીલે વર્ણવાળે, અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાળે અને અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાળે હો સકતા હૈ ૮’ અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૯’ અનેક પ્રદેશ ઉત્તર કાળ વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ ઉત્તર નીલે વર્ણવાળા, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાળે,

‘કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૫’ તેના એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળા કેઈ એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો તથા કેઈ પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૫ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૬’ તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો કેઈ એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. ૬ અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૭’ એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૭ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૮’ એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે. તેના અનેક પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળા અનેક પ્રદેશો લાલ વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા હોય છે ૮ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૯’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે. કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો કેઈ પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અને કેઈ એક

ત્રિકસંયોગા મજ્ઞાઃ, દશાનામપિ મજ્ઞાનામેકૈકસંયોગેऽઘૌ મયન્તિ એવં સર્વેઽપિ
 એતે ત્રિકસંયોગિનો મજ્ઞા અશીતિર્મયન્તિ ૮૦ । યદિ અષ્ટપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધશ્ચતુર્વર્ણ-
 સ્તદા સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ પ્રથમઃ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ
 નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ દ્વિતીયઃ ૨, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિ-
 દ્રશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્
 સંયોગ હૈ હનર્મે સ્થે એક ૨ ત્રિક સંયોગ કે પૂર્વોક્તસ્થ સ્થે આઠ ૨ અંગ
 હો જાતે હૈ અતઃ સ્થ મિલકર ત્રિક સંયોગી અંગ ૮૦ હોતે હૈ ।

યદિ વહ અષ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધ ચાર વર્ણોં વાલા હોતા હૈ તો વહ
 ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૧’ કદાચિત્ કૃષ્ણ વર્ણવાલા
 નીલ વર્ણવાલા, લોહિત વર્ણવાલા ઓર પીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૧
 અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ ૨’ વહ એક
 પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં
 લોહિત વર્ણવાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં પીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૨,
 અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ ૩’ વહ એક
 પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા’ અનેક પ્રદેશોં
 મેં લોહિત વર્ણવાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં પીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૨
 અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ ૪’ એક પ્રદેશ
 હસકા કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલા અનેક પ્રદેશ લોહિત
 વર્ણવાલા ઓર અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા હો સકતે હૈ ૪, અથવા-

રીતે આઠ-આઠ લંગો થાય છે. જેથી કુલ મળીને આ ત્રિકસંયોગી ૮૦
 એંસી લંગો થાય છે. નો તે આઠ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ ચાર વર્ણુવાળો હોય
 તો તે આ પ્રમાણે ચાર વર્ણુવાળો હોઈ શકે છે-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ
 લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૧’ કોઈવાર તે કાળા વર્ણુવાળો, નીલ વર્ણુવાળો લાલ
 વર્ણુવાળો અને પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. ૧ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ
 લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૨’ પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણુવાળો એક પ્રદેશમાં
 નીલ વર્ણુવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણુવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા
 વર્ણુવાળો હોય છે. ૨ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૩’
 એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણુવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો અનેક પ્રદેશોમાં
 લાલ વર્ણુવાળો અને એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. ૩ ‘સ્યાત્
 કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૪’ અથવા એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણુવાળો
 હોય છે. એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ
 વર્ણુવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણુવાળો હોય છે. ૪ અથવા ‘સ્યાત્

દશમઃ ૧૦ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ એકાદશઃ ૧૧ ।
 સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચેતિ દ્વાદશઃ ૧૨ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ
 નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચેતિ ત્રયોદશઃ ૧૩ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ
 વાલાઃ ઓર એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૯, અથવા-‘સ્યાત્
 કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૧૦’ અનેક પ્રદેશ ઉસકે કૃષ્ણ-
 વર્ણવાલે એક પ્રદેશ ઉસકા નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા
 ઓર અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે હો સકતા હૈ ૧૦, અથવા-‘સ્યાત્
 કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ ૧૧’ અનેક પ્રદેશ ઉસકે કૃષ્ણ-
 વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ ઉસકા નીલે વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણ-
 વાલે ઓર એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૧૧, અથવા-‘સ્યાત્
 કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ ૧૨’ અનેક પ્રદેશ ઉસકે કૃષ્ણ-
 વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ ઉસકા નીલે વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ ઉસકે લોહિત
 વર્ણવાલે ઓર અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે હો સકતા હૈ ૧૨, અથવા-
 ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ ૧૩’ અનેક પ્રદેશ ઉસકે
 કૃષ્ણવર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણ-
 વાલા ઓર એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા હોતા હૈ ૧૩, અથવા-‘સ્યાત્
 કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૧૪’ અનેક પ્રદેશ ઉસકે
 કૃષ્ણ વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા

પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૯ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિ-
 તશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૧૦’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ-
 વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો
 હોય છે. ૧૦ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૧૧’
 અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો
 હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો હોય છે. અને કોઈ એક પ્રદેશમાં
 પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧૧ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૧૨’
 તેના અનેક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા હોય છે. એક પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો
 હોય છે. અનેક પ્રદેશો લાલ વર્ણવાળા અને અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા
 હોય છે. ૧૨ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ ૧૩’ તેના
 અનેક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા અનેક પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળા કોઈ એક પ્રદેશ
 લાલ વર્ણવાળો અને કોઈ એક પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧૩ અથવા
 ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ ૧૪’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા
 વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં
 લાલ વર્ણવાળો હોય છે. અને અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧૪

હારિદ્રાશ્વેતિ ચતુર્દશઃ ૧૪ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્વેતિ પञ्च-
દશઃ ૧૫ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્વેતિ षोडशः ૧૬ । ‘एए
सोलसभंगा’ एते षोडशभङ्गाः भवन्ति । ‘एवमेए पंच चउकसंजोगा’ एवमेते

और अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले हो सकते हैं १४, अथवा-‘स्यात्
कालाश्च, नीलाश्च, लोहिताश्च, हारिद्राश्च १५’ अनेक प्रदेश उसके काले,
अनेक प्रदेश उसके नीले वर्णवाले, अनेक प्रदेश उसके लोहित वर्णवाले
और एक प्रदेश उसका पीले वर्णवाला हो सकता है १५, अथवा-
‘स्यात् कालाश्च, नीलाश्च, लोहिताश्च, हारिद्राश्च’ अनेक प्रदेश उसके
कृष्ण वर्णवाले, अनेक प्रदेश उसके नीले वर्णवाले, अनेक प्रदेश लोहित
वर्णवाले और अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले हो सकते हैं १६, ‘एए सोलस
भंगा’ इस प्रकार के ये १६ भंग होते हैं, ये १६ भंग एक चतुष्कयोग
के काल-नील लोहित और हारिद्र इन चार के संयोग में हुए हैं यहां
चतुष्क संयोग ५ होते हैं वे इस प्रकार से हैं, काल, नील, लोहित
और हारिद्र इन चार का एक चतुष्क संयोग १, काल, नील, लोहित
और शुक्ल इनका द्वितीय चतुष्क संयोग, काल, नील, पीत और शुक्ल
इनका तीसरा चतुष्क संयोग, काल, लोहित, पीत, शुक्ल इनका चतुर्थ

‘स्यात् कालाश्च नीलाश्च लोहिताश्च हारिद्राश्च १५’ तेना अनेक प्रदेशो काणा
वर्णवाणा अनेक प्रदेशो नील वर्णवाणा अनेक प्रदेशो लाल वर्णवाणा अने
કાઈ એક પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧૫ અથવા ‘स्यात् कालाश्च
नीलाश्च लोहिताश्च हारिद्राश्च १६’ अनेक प्रदेशोभां ते काणा वर्णवाणो अनेक
પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો અनेક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અને અनेક પ્રદે-
શોમાં પીળા વર્ણવાળો હોય છે. ૧૬ ‘एए सोलसभंगा’ આ રીતે આ સોળ
ભંગો થાય છે. આ સોળ ભંગો કાળા, નીલ, લાલ અને પીળા વર્ણના
યોગથી પહેલા ચતુષ્ક સંયોગમાં થયા છે.

એવી જ રીતે પાંચ ચતુઃસંયોગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે. કાળા,
નીલ, લાલ અને પીળા વર્ણના યોગથી પહેલો ચતુષ્કસંયોગ ૧ કાળા, નીલ,
લાલ અને સફેદ વર્ણના યોગથી બીજો ચતુષ્કસંયોગ ૨ કાળા, નીલ, પીળા
અને સફેદના યોગથી ત્રીજો ચતુષ્કસંયોગ ૩ કાળા, લાલ પીળા અને
સફેદ વર્ણના યોગથી ચોથો ચતુષ્કસંયોગ ૪ અને નીલ, લાલ, પીળા

પોડશાપિ પશ્ચચતુષ્કસંયોગાઃ કાર્યાઃ ‘એવમેષ અસીર્દમંગા’ એવમેતે અસીતિસં-
 રચકા મજ્ઞા મવન્તિ પોડશાનાં પશ્ચસંરચયા ગુણને અસીતાદેવ પર્યવસાનાત્, તત્ર
 ગુણને ઇમે મજ્ઞાઃ । કાઠનીલલોહિતહારિદ્રાણામેકો મજ્ઞઃ ૧, કાઠનીલલોહિત
 શુક્લાનાં દ્વિતીયો મજ્ઞઃ ૨ । કાઠનીલહારિદ્રશુક્લાનાં તૃતીયો મજ્ઞઃ ૩ । કાઠ-
 લોહિતહારિદ્રશુક્લાનાં ચતુર્થો મજ્ઞઃ ૪ । નીલલોહિતહારિદ્રશુક્લાનાં પશ્ચમો
 મજ્ઞઃ ૫. એતિઃ પશ્ચમિરેવ ઉપરોક્તપોડશાનાં ગુણને કૃતે સતિ અષ્ટપ્રદેશિકસ્કન્ધે
 ચતુર્વર્ણાનધિકૃત્ય અસીતિમજ્ઞા મવન્તીતિ ॥

યદિ પશ્ચવર્ણોઽષ્ટપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિ-
 દ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૨, સ્યાત્
 ચતુષ્ક સંયોગ ઔર નીલ, લોહિત પીત ઔર શુક્લ હનકા પાંચવાં
 ચતુષ્ક સંયોગ, હસ પ્રકાર સે યે ચતુષ્ક સંયોગ ૫ હૈં હનમૈં સે એક એક
 ચતુષ્ક સંયોગ કે ૧૬-૧૬ અંગ હુએ હૈં-અતઃ ૧૬ × ૫ = ૮૦ અંગ હો
 જાતે હૈં યહી બાત ‘એવમેષ પંચ ચતુષ્કસંયોગા, એવમેષ અસીર્દ મંગા’
 હન સૂત્રપાઠોં સે પ્રકટ કી ગઈ હૈં । યે ૮૦ અંગ અષ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધ
 મૈં ચાર વર્ણોં કો લેકર હુએ હૈં એસા જાનના ચાહિએ ।

યદિ વહ અષ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધ પાંચ વર્ણોં વાલા હોતા હૈં તો હસ
 સંબંધ મૈં યહાં ૨૬ અંગ હોતે હૈં જો હસ પ્રકાર સે હૈં-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ,
 નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૧’ કદાચિત્ વહ કુળ્ણ વર્ણ-
 વાલા, નીલ વર્ણવાલા, લોહિત વર્ણવાલા, પીત વર્ણવાલા ઔર શુક્લ
 વર્ણવાલા હો સકતા હૈં ૧ અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ,
 હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૨’ વહ એક પ્રદેશ મૈં કુળ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ

અને સફેદ એ ચાર વર્ણના યોગથી પાંચમે ચતુષ્કસંયોગ એ રીતે પાંચ
 ચતુષ્કસંયોગો થાય છે. તેમાં દરેક ચતુષ્કસંયોગમાં ૧૬-૧૬ સોળ સોળ
 ભંગો ઉપર બતાવેલ ક્રમથી થાય છે. એ રીતે ૧૬+૫=૮૦ એંસી ભંગો
 થાય છે. એજ વાત ‘એવમેષ પંચ ચતુષ્કસંયોગા એવમેષ અસીર્દમંગા’ આ સૂત્ર-
 પાઠોથી બતાવેલ છે. આ ૮૦ એંસી ભંગો આઠ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં ચાર
 વર્ણોના યોગથી થયા છે તેમ સમજવું.

જો તે આઠ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પાંચ વર્ણોવાળો હોય તો તે પાંચ વર્ણના
 યોગથી અહિયાં ૨૬ છન્વીસ ભંગો થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે.-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ
 નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૧’ એકવાર તે કાળા વર્ણવાળો, નીલ વર્ણવાળો,
 લોહી વર્ણવાળો પીળા વર્ણવાળો અને શુક્લ વર્ણવાળો હોય છે, ૧ અથવા સ્યાત્
 કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૨’ તે ચોતાના એક પ્રદેશમાં

કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૪, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૫, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૬ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ મેં નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં પીલે વર્ણવાલા, ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ અથવા- 'સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩' વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં પીલે વર્ણવાલા, ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૩ અથવા- 'સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૪' વહ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં પીલે વર્ણવાલા, ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૪ અથવા- 'સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૫' એક પ્રદેશ મેં વહ કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિત વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં પીલે વર્ણવાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૫, અથવા- 'સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૬' એક પ્રદેશ મેં વહ કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા, અનેક

કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૨ અથવા 'સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૩' તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૩ અથવા 'સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૪' તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૪ અથવા 'સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૫' કોઈવાર તે એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૫ અથવા 'સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૬' કોઈવાર તે પોતાના એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો એક

લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૭ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૮ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૯ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૧૦ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ

પ્રદેશોં મેં લોહિત વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં પીલે વર્ણવાલા, ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૬, અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૭’ એક પ્રદેશ મેં વહ કૃષ્ણ-વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિત વર્ણવાલા અનેક પ્રદેશોં મેં પીલે વર્ણવાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૭, અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૮’ એક પ્રદેશ મેં કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં નીલે વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં લોહિત વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશોં મેં પીલે વર્ણવાલા ઓર અનેક પ્રદેશોં મેં શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૮, અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૯’ એક પ્રદેશ મેં વહ કૃષ્ણ વર્ણવાલા અનેક પ્રદેશોં મેં નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ મેં લોહિત વર્ણવાલા ઓર એક પ્રદેશ મેં પીલે વર્ણવાલા એવં એક પ્રદેશ મેં શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૯, અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૧૦’ એક પ્રદેશ ઉસકા

પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો કેઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૬ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૭’ અથવા એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને કેઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૭ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૮’ પોતાના કેઈ એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો કેઈ એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૮ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૯’ કેઈ એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૯ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૧૦’ તેનો એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો, અનેક પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળો, એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો, એક પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો, તથા અનેક પ્રદેશો સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧૦ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૧’ એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં

લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૧ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ
શુક્લાશ્ચ ૧૨ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૩ ।
સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૧૪ । એવમેતાન્ ચતુર્દ-

કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણ-
વાલા, એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા, ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લવર્ણવાલે હો
સકતે હૈં ૧૦ અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ,
શુક્લશ્ચ ૧૧’ એક પ્રદેશ ઉસકા કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ નીલે
વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે
ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈં ૧૧, અથવા-‘સ્યાત્
કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૧૨’ એક પ્રદેશ ઉસકા
કૃષ્ણ વર્ણવાલા હો સકતા હૈં, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ
લોહિત વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લ
વર્ણવાલે હો સકતે હૈં ૧૨, અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ,
હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૩’ એક પ્રદેશ ઉસકા કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક
પ્રદેશ ઉસકે નીલે વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ
પીત વર્ણવાલા ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈં ૧૩,
અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૧૪’
એક પ્રદેશ ઉસકા કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, અનેક

તે લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં સફેદ
વર્ણવાળો, હોય છે. ૧૧ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ
શુક્લાશ્ચ ૧૨’ અથવા તે પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો અનેક
પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા
વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧૨ અથવા ‘સ્યાત્
કાલશ્ચ નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૩’ કોઈ એક પ્રદેશમાં તે કાળા
વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો
એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો
હોય છે. ૧૩ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૧૪’
પોતાના કોઈ એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણ-
વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને
અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧૪ આ ચૌદ ભંગો કથા પછી

શાન્ ઉચાર્ય સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૫ ।
 'एसो पन्नरसमो भंगो' एषः पञ्चदशो भङ्गः । ततः परं स्यात् कालाश्च नीलश्च
 लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्चेति षोडशः १६ । स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहितश्च
 हारिद्रश्च शुक्लाश्चेति सप्तदशः १७ । स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहितश्च हारि-

પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા, ઓર અનેક પ્રદેશ
 શુક્લ વર્ણવાલે હો સકતે હૈ ૧૪, इन १४ भंगों को कहने के बाद फिर
 इन भंगों को कहना चाहिए—'स्यात् कालश्च, नीलश्च, लोहिताश्च,
 हारिद्राश्च, शुक्लश्च १५' एक प्रदेश उसका कृष्ण वर्णवाला हो सकता
 है, અનેક પ્રદેશ ઉસકે નીલે વર્ણવાલે હો સકતે હૈ, અનેક પ્રદેશ લોહિત
 વર્ણવાલે હો સકતે હૈ, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે હો સકતે હૈ ઓર
 એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૧૫ 'एसो पन्नरसमो भंगो'
 यह पंद्रहवां भंग है, इसके बाद ऐसा कहना चाहिये—'स्यात् कालश्च,
 नीलश्च, लोहितश्च, हारिद्रश्च, शुक्लश्च १६' उसके अनेक प्रदेश कृष्ण
 वर्णवाले हो सकते हैं, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, हो सकता है, एक
 प्रदेश उसका लोहित वर्णवाला हो सकता है, एक प्रदेश उसका पीले
 वर्णवाला हो सकता है और एक प्रदेश उसका शुक्ल वर्णवाला हो
 सकता है १६, अथवा—स्यात् कालाश्च, नीलश्च, लोहितश्च, हारि-
 द्रश्च, शुक्लाश्च १७' अनेक प्रदेश उसके कृष्ण वर्णवाले, एक प्रदेश
 नीले वर्णवाला, एक प्रदेश लोहित वर्णवाला, एक प्रदेश पीले वर्णवाला
 और अनेक प्रदेश शुक्ल वर्णवाले हो सकते हैं १७, अथवा—'स्यात्

આ પ્રમાણેના ભંગો કહેવા જોઈએ—'स्यात् कालश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्राश्च
 शुक्लश्च १५' તેના એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળા
 અનેક પ્રદેશો લાલ વર્ણવાળા અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા તથા કોઈ એક
 પ્રદેશ સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧૫ 'एसो पन्नरसमो भंगो' આ પંદરમો
 ભંગ છે. 'स्यात् कालश्च, नीलश्च, लोहितश्च, हारिद्रश्च शुक्लश्च १६' તેના
 અનેક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા હોઈ શકે છે. કોઈ એક પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો
 કોઈ એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો અને કોઈ એક
 પ્રદેશ સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧૬ અથવા 'स्यात् कालाश्च, नीलश्च, लोहितश्च
 हारिद्रश्च शुक्लाश्च १७' તેના અનેક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા એક
 પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો અને અનેક
 પ્રદેશો સફેદ વર્ણવાળા હોય છે. ૧૭ અથવા 'स्यात् कालाश्च नीलश्च

દ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ અષ્ટાદશઃ ૧૮ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ
શુક્લાશ્ચેતિ એકોનવિંશતિતમઃ ૧૯ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિ-
દ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ વિંશતિતમઃ ૨૦ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિ-
દ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ એકવિંશતિતમઃ ૨૧ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ

કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૧૮' અનેક પ્રદેશ
કૃષ્ણ વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળા, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાળા
અનેક પ્રદેશ પીત વર્ણવાળે ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાળા હો સકતા
હૈ ૧૮ અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ,
શુક્લાશ્ચ ૧૯’ અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળા
એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાળે ઓર અનેક
પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાળે હો સકતે હિં ૧૯, અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ,
નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૨૦’ અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણ-
વાળે, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાળે, એક
પ્રદેશ પીલે વર્ણવાળા ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાળા હો સકતા હૈ ૨૦,
અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ
૨૧’ હસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળા,
અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાળા, ઓર એક
પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાળા હો સકતા હૈ ૨૧, અથવા-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ,

લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૮’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક
પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા
વર્ણવાળો અને કોઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧૮ અથવા
‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૧૯’ અનેક પ્રદેશોમાં તે
કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો
અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય
છે. ૧૯ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨૦’
અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક
પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં
સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૨૦ અથવા ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ
હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૨૧’ અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં
નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો કોઈ એક પ્રદેશમાં પીળા

શાન્ ઉચાર્ય સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૫ ।
 'એસો પન્નરસમો મંગો' એષઃ પશ્ચદશો મન્ગઃ । તતઃ પરં સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ
 લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પોડશઃ ૧૬ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ
 હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ સપ્તદશઃ ૧૭ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિ-
 પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા, ઓર અનેક પ્રદેશ
 શુક્લ વર્ણવાલે હો સકતે હૈ ૧૪, હન ૧૪ મંગોં કો કહને કે બાદ ફિર
 હન મંગોં કો કહના ચાહિએ- 'સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ,
 હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૧૫' એક પ્રદેશ ઉસકા કૃષ્ણ વર્ણવાલા હો સકતા
 હૈ, અનેક પ્રદેશ ઉસકે નીલે વર્ણવાલે હો સકતે હૈ, અનેક પ્રદેશ લોહિત
 વર્ણવાલે હો સકતે હૈ, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે હો સકતે હૈ ઓર
 એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૧૫ 'એસો પન્નરસમો મંગો'
 યહ પંદ્રહવાં મંગ હૈ, હસકે બાદ એસા કહના ચાહિયે- 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ,
 નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૧૬' ઉસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ
 વર્ણવાલે હો સકતે હૈ, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલા, હો સકતા હૈ, એક
 પ્રદેશ ઉસકા લોહિત વર્ણવાલા હો સકતા હૈ, એક પ્રદેશ ઉસકા પીલે
 વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ઓર એક પ્રદેશ ઉસકા શુક્લ વર્ણવાલા હો
 સકતા હૈ ૧૬, અથવા-સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિ-
 દ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૧૭' અનેક પ્રદેશ ઉસકે કૃષ્ણ વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ
 નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા
 ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલે હો સકતે હૈ ૧૭, અથવા- 'સ્યાત્

આ પ્રમાણેના ભંગો કહેવા નોંધએ- 'સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ
 શુક્લશ્ચ ૧૫' તેના એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળો
 અનેક પ્રદેશો લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળો તથા કોઈ એક
 પ્રદેશ સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧૫ 'એસો પન્નરસમો મંગો' આ પંદરમો
 ભંગ છે. 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૬' તેના
 અનેક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા હોઈ શકે છે. કોઈ એક પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો
 કોઈ એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો અને કોઈ એક
 પ્રદેશ સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧૬ અથવા 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ
 હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૧૭' તેના અનેક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા એક
 પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો અને અનેક
 પ્રદેશો સફેદ વર્ણવાળા હોય છે. ૧૭ અથવા 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ

द्राश्च शुक्लश्चेति अष्टादशः १८ । स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च
शुक्लाश्चेति एकोनविंशतितमः १९ । स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहिताश्च हारि-
द्रश्च शुक्लश्चेति विंशतितमः २० । स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहिताश्च हारि-
द्रश्च शुक्लश्चेति एकविंशतितमः २१ । स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहिताश्च

कालाश्च, नीलश्च, लोहितश्च, हारिद्राश्च, शुक्लश्च १८' अनेक प्रदेश
कृष्ण वर्णवाले, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, एक प्रदेश लोहित वर्णवाला
अनेक प्रदेश पीत वर्णवाले और एक प्रदेश शुक्ल वर्णवाला हो सकता
है १८ अथवा-‘स्यात् कालाश्च, नीलश्च, लोहितश्च, हारिद्राश्च,
शुक्लाश्च १९’ अनेक प्रदेश कृष्ण वर्णवाले, एक प्रदेश नीले वर्णवाला
एक प्रदेश लोहित वर्णवाला, अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले और अनेक
प्रदेश शुक्ल वर्णवाले हो सकते हैं १९, अथवा-‘स्यात् कालाश्च,
नीलश्च, लोहिताश्च, हारिद्रश्च, शुक्लश्च २०’ अनेक प्रदेश कृष्ण वर्ण-
वाले, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, अनेक प्रदेश लोहित वर्णवाले, एक
प्रदेश पीले वर्णवाला और एक प्रदेश शुक्ल वर्णवाला हो सकता है २०,
अथवा-‘स्यात् कालाश्च, नीलश्च, लोहिताश्च, हारिद्रश्च, शुक्लश्च
२१’ उसके अनेक प्रदेश कृष्ण वर्णवाले, एक प्रदेश नीले वर्णवाला,
अनेक प्रदेश लोहित वर्णवाले, एक प्रदेश पीले वर्णवाला, और एक
प्रदेश शुक्ल वर्णवाला हो सकता है २१, अथवा-‘स्यात् कालाश्च,

लोहितश्च हारिद्राश्च शुक्लश्च १८’ अनेक प्रदेशोंमें ते काला वर्णवाणी अनेक
प्रदेशोंमें नील वर्णवाणी अनेक प्रदेशोंमें लाल वर्णवाणी अनेक प्रदेशोंमें पीला
वर्णवाणी अने काला अनेक प्रदेशोंमें सफ़ेद वर्णवाणी होय छे. १८ अथवा
‘स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्राश्च शुक्लाश्च १९’ अनेक प्रदेशोंमें ते
काला वर्णवाणी अनेक प्रदेशोंमें नील वर्णवाणी अनेक प्रदेशोंमें लाल वर्णवाणी
अनेक प्रदेशोंमें पीला वर्णवाणी अने अनेक प्रदेशोंमें सफ़ेद वर्णवाणी होय
छे. १९ अथवा ‘स्यात् कालाश्च नीलश्च लोहिताश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च २०’
अनेक प्रदेशोंमें ते काला वर्णवाणी अनेक प्रदेशोंमें नील वर्णवाणी अनेक
प्रदेशोंमें लाल वर्णवाणी अनेक प्रदेशोंमें पीला वर्णवाणी अने अनेक प्रदेशोंमें
सफ़ेद वर्णवाणी होय छे. २० अथवा ‘स्यात् कालाश्च, नीलश्च, लोहिताश्च
हारिद्रश्च, शुक्लश्च २१’ अनेक प्रदेशोंमें ते काला वर्णवाणी अनेक प्रदेशोंमें
नील वर्णवाणी अनेक प्रदेशोंमें लाल वर्णवाणी काला अनेक प्रदेशोंमें पीला

હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ દ્વાવિંશતિતમઃ ૨૨ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ
 હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ ત્રયોવિંશતિતમઃ ૨૩ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ
 હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ ચતુર્વિંશતિતમઃ ૨૪ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ
 હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પશ્ચવિંશતિતમઃ ૨૫ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ

નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૨૨' ઉસકે અનેક પ્રદેશ
 કૃષ્ણ વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણ-
 વાલે, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો
 સકતા હૈ ૨૨, અથવા—'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ,
 શુક્લશ્ચ ૨૩' અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે,
 એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા ઓર એક પ્રદેશ
 શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૨૩, અથવા—'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ,
 લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૨૪' અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલે,
 અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ
 પીલે વર્ણવાલા ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલે હો સકતે હૈ ૨૪,
 અથવા—'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ
 ૨૫' અનેક પ્રદેશ ઉસકે કૃષ્ણ વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે,
 એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે ઓર એક
 પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૨૫, અથવા—'સ્યાત્ કાલાશ્ચ,

વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૨૧ અથવા 'સ્યાત્
 કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨૨' અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા
 વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો
 અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય
 છે. ૨૨ અથવા 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ
 શુક્લશ્ચ ૨૩' તેના અનેક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા અનેક પ્રદેશો
 નીલ વર્ણવાળા એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળા એક પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો
 અને એક પ્રદેશ સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૨૩ અથવા 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલા-
 શ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૨૪' અથવા અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણ-
 વાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે એક પ્રદેશમાં લાલ
 વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણ-
 વાળો હોય છે. ૨૪ અથવા 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ
 શુક્લશ્ચ ૨૫' અનેક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં
 નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણ-
 વાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૨૫ અથવા 'સ્યાત્

હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પદ્મવિંશતિતમઃ ૨૬ । 'ए पंचसंजोगेणं छव्वीसं भंगा भवन्ति' एते पञ्चवर्णानां कृष्णनीललोहितहारिद्रशुक्लानाम् एकत्वानेकत्वाभ्यां मिलितानां संयोगेन पद्विंशतिर्भङ्गा भवन्ति इति । 'एवमेव सपुष्पावरेणं एकगदुयगतियगचउकगपंचगसंजोगेहिं' एवमेव सपूर्वावरेण एक-द्विक-त्रिक-चतुष्क-पंचकसंयोगैः 'दो एकतीसं भंगसया भवन्ति' द्वे एकत्रिंशद् भङ्गशते इति एक-त्रिंशदधिकशतद्वयभङ्गाः (२३१) भवन्ति । तत्रासंयोगिनो भङ्गाः पञ्च ५, द्विक-संयोगिनो भङ्गाश्चत्वारिंशत् ४०, त्रिकसंयोगिनो भङ्गा अशीतिः ८०, चतुःसंयोगिनो भङ्गा अशीतिः ८०, पञ्चकसंयोगिनो भङ्गाः पद्विंशतिः २६ भवन्ति, सर्वसंकनया एकत्रिंशदधिकशतद्वयभङ्गाः (२३१) भवन्तीति । 'गंधा जहा

नीलाश्च લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ' અનેક પ્રદેશ ઉપર કે કૃષ્ણવર્ણવાલે અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૨૬' 'ए पंच संजोगेणं छव्वीसं भंगा भवन्ति' इस प्रकार से ये पांच वर्णों के कृष्ण, नील, लोहित, हारिद्र और शुक्ल-इनके संयोग से-इन्हीं के एकत्व और अनेकत्व को लेकर २६ भंग हुए हैं 'एवमेव सपुष्पावरेणं एकग-दुयग-तियग-चउकग-पंचग-संजोगेहिं दो एकतीसं भंगसया भवन्ति' इस प्रकार वर्णों को आश्रित करके अष्टप्रदेशिक स्कन्ध में असंयोगी भंग ५, द्विक-संयोगी भंग ४०, त्रिकसंयोगी भंग ८०, चतुःसंयोगी भंग ८० और पंचकसंयोगी भंग २६ ये सब मिलकर २३१ होते हैं । 'गंधा जहा

કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨૬' અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણુવાળો હોય છે. અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણુવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણુવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો અને કેઈ એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણુવાળો હોય છે. ૨૬ 'ए पंच संजोगेणं छव्वीसं भंगा भवन्ति' આ રીતે આ કાળા, નીલ, લાલ, પીળા અને ઘોળા એ પાંચ વર્ણુના સંયોગથી તેના એક-પણા અને અનેકપણામાં આ ૨૬ છવ્વીસ ભંગો થયા છે. 'एवमेव सपुष्पावरेणं, एकगदुयगतियगचउकगपंचगसंजोगेहिं दो एकतीसं भंगसया भवन्ति' આ રીતે વર્ણુ સંબંધી આઠ પ્રદેશી સ્કન્ધમાં અસંયોગી ૫ પાંચ દ્વિકસંયોગી ૪૦ ત્રાણીસ ભંગો ત્રિકસંયોગી એસી ભંગો ચાર સંયોગી એસી ભંગો અને પાંચ સંયોગી ૨૬ છવ્વીસ ભંગો આ બધા ભળીને કુલ ૨૩૧ ખસો એકત્રીસ ભંગો થાય છે.

સત્તપ્પેસિયસ્સ' ગન્ધા યથા સપ્તપ્રદેશિકસ્ય, તથા અષ્ટપ્રદેશિકસ્ય પઢ્ મજ્ઞા
 ભવન્તીત્યર્થઃ । 'રસા જહા એયસ્સેવ વન્ના' રસા યથા એતસ્યેવ-અષ્ટપ્રદેશિકસ્યેવ
 વર્ણાઃ અષ્ટપ્રદેશિકવર્ણવદેવ રસા અપિ જ્ઞાતવ્યાઃ, તત્રાસંયોગિનઃ પચ્ચ ૫, દ્વિક-
 સંયોગિનશ્ચત્વારિંશત્ ૪૦, ત્રિકસંયોગિનોઽશીતિઃ ૮૦, ચતુષ્કસંયોગિનોઽશીતિઃ
 ૮૦, પચ્ચકસંયોગિનઃ પઢ્વિંશતિઃ ૨૬, એવં રસાનાશ્રિત્યાઽષ્ટપ્રદેશિકસ્કન્ધે
 સર્વસંકલનયા એકત્રિંશદધિકશતદ્વયમજ્ઞાઃ ૨૩૧, ભવન્તિ, વર્ણવિભાગવદેવ રસ-
 મજ્ઞાનામપિ વિભાગઃ સ્વયમેવ ળહનોય ઇતિ । 'ફાસા જહા ચરુપ્પેસિયસ્સ'
 સ્પર્શા યથા ચતુષ્પ્રદેશિકપ્રકરણે યેન રુપેણ સ્પર્શાનાં મજ્ઞાઃ પ્રદર્શિતાસ્તેનૈવ
 રુપેણ અત્રાપિ જ્ઞાતવ્યાસ્તથાહિ-વદિ દ્વિસ્પર્શોઽષ્ટપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધસ્તદા રયાત્

સત્તપ્પેસિયસ્સ' સપ્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં ગંધ કો લેકર જિસ પ્રકાર સે
 ૬ ભંગ પ્રકટ કિયે જા ચુકે હૈં, હસી પ્રકાર સે અષ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં બી
 ગન્ધ કો આશ્રિત કરકે ૬ ભંગ પ્રકટ કરના ચાહિયે, 'રસા જહા એયસ્સે-
 વવન્ના' જિસ પ્રકાર સે અષ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં વર્ણોં કો આશ્રિત
 કરકે ઉનકે કુલ ભંગ ૨૩૧ કહે ગયે હૈં, હસી પ્રકાર સે રસોં કે બી
 યહાં પર ૨૩૧ ભંગ કહના ચાહિયે, ઉનકે અસંયોગી ભંગ ૫, દ્વિકસંયોગી
 ૪૦, ત્રિકસંયોગી ૮૦, ચતુષ્કસંયોગી ૮૦, ઓર પંચકસંયોગી ૨૬
 ભંગ મિલકર ૨૩૧ હો જાતે હૈં । ઉનકે ભંગોં કી રચના કા પ્રકાર વર્ણ
 કે ભંગોં કી રચના કે પ્રકાર જૈસા હી જાનના ચાહિયે ।

'ફાસા જહા ચરુપ્પેસિયસ્સ' ચતુષ્પ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં જિસ રૂપ સે
 સ્પર્શોં કે ભંગ પ્રદર્શિત કિયે ગયે હૈં, હસી પ્રકાર સે યહાં પર બી વે

'ગંધા જહા સત્તપ્પેસિયસ્સ' સાત પ્રદેશી સ્કંધમાં ગંધ સંબંધી જે રીતે
 છ ૬ ભંગો બતાવ્યા છે, એજ રીતે આઠ પ્રદેશી સ્કંધમાં પણ ગંધ સંબંધી
 ૬ છ ભંગો સમજવા. 'રસા જહા એયસ્સેવ વન્ના' જે રીતે આઠ પ્રદેશવાળા
 સ્કંધમાં વર્ણો સંબંધી તેના કુલ ૨૩૧ ભંગો એકત્રીસ ભંગો કહ્યા છે એજ
 રીતે રસો સંબંધી પણ અહિયાં ૨૩૧ ભંગો એકત્રીસ ભંગો સમજવા. તેના
 અસંયોગી ૫ પાંચ ભંગો, દ્વિકસંયોગી ૪૦ આળીસ ભંગો, ત્રિકસંયોગી ૮૦
 એસી ભંગો, ચતુષ્કસંયોગી ૮૦ એસી ભંગો અને પાંચ સંયોગી ૨૬ છબીસ
 ભંગો એમ કુલ મળીને ૨૩૧ ભંગો એકત્રીસ ભંગો રસ સંબંધી થઈ જાય
 છે. તેના ભંગોની રચનાની રીત જેવી રીતે વર્ણોની રીત બતાવી છે તે પ્રમાણે
 રસ સંબંધી ભંગોની રીત સમજ લેવી. 'ફાસા જહા ચરુપ્પેસિયસ્સ' ચાર
 પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં જે રીતે સ્પર્શ સંબંધી ભંગો બતાવ્યા છે એજ રીતે
 આ આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં પણ સમજવા. તે આ પ્રમાણે છે-જે તે આઠ

૩ । સર્વઃ શીતો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા ઇતિ ચતુર્થઃ ૪ । એવં સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, ઇહાપિ ચત્વારો ભજ્ઞાઃ કરણીયાઃ । એવં સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ, ઇહાપિ ચત્વારો ભજ્ઞાઃ । એવં સર્વઃ રુક્ષો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ

દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩, અથવા-ચતુર્થ ભંગ કે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં શીત સ્પર્શવાલા અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા, ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪ યે ચાર ભંગ શીત સ્પર્શ કે સાથ સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ સ્પર્શોં કો જોડ કરકે ઓર ઉનમેં એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો વિવક્ષિત કરકે હુએ હૈં હસી પ્રકાર સે ચાર ભંગ ઉષ્ણ સ્પર્શ કે સાથ સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ સ્પર્શોં કો જોડ કરકે ઓર ઉનમેં એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો કરકે હોતે હૈં-જેસે-‘સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશોઃ રુક્ષઃ ૧’ અથવા-‘સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશોઃ રુક્ષાઃ ૨, અથવા-‘સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશોઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશોઃ રુક્ષઃ ૩’ અથવા-‘સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશોઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશોઃ રુક્ષાઃ ૪’ હસી પ્રકાર સે ચાર ભંગ ‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ’ યહાં પર ભી કરના ચાહિએ યહાં પર સ્નિગ્ધ સ્પર્શ કો

દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૩ અથવા ‘સર્વઃ શીતઃ દેશોઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશોઃ રુક્ષાઃ ૪’ સર્વાંશથી તે ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ આ ચાર ભંગો ઠંડા સ્પર્શની સાથે સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ સ્પર્શને જોડવાથી અને તેના એકપણા અને અનેકપણાને લીધે થયા છે. એજ રીતના ચાર ભંગો ઉષ્ણ સ્પર્શની સાથે સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ સ્પર્શને જોડવાથી તેના એકપણા અને અનેકપણાને લઈને થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.-‘સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશોઃ રુક્ષઃ ૧’ સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ અથવા ‘સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશોઃ રુક્ષાઃ ૨’ સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૨ અથવા ‘સર્વઃ ઉષ્ણઃ દેશોઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશોઃ રુક્ષઃ ૩’ સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૩ અથવા ‘સર્વ ઉષ્ણઃ દેશોઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશોઃ રુક્ષાઃ ૪’ સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ એજ રીતના ચાર ભંગો સ્નિગ્ધ-શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શના યોગથી થાય છે તે આ પ્રમાણે છે-‘સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશઃ

इहापि चत्वारो भङ्गा इति त्रिस्पर्शे षोडश भङ्गा भवन्तीति । यदि चतुःस्पर्शस्तदा देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः १, देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः २, देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धः देशो रूक्षः

मुख्य करके शीतस्पर्श और उष्ण स्पर्श को गौण किया गया है इसी प्रकार से ४ भंग रूक्ष स्पर्श को मुख्य करके बनाये जाते हैं—जैसे ‘सर्वः रूक्षः देशः शीतः देश उष्णः १, सर्वः रूक्षः देशः शीतः, देश उष्णाः २, सर्वः रूक्षः देशः शीताः, देश उष्णः ३, सर्वः रूक्षः देशः शीताः, देश उष्णाः ४’ इस प्रकार से ये चार भंग अष्टप्रदेशिक स्कन्ध में त्रिवर्णों को आश्रित करके होते हैं ।

यदि वह चतुःस्पर्शवाला होता है—तो यहां १६ भंग इस प्रकार से होते हैं—‘देशः शीतः, देश उष्णः, देशः स्निग्धः देशो रूक्षः १’ देशः शीतः, देश उष्णः, देशः स्निग्धः, देशो रूक्षाः २’ देशः शीतः,

उष्णः’ सर्वांशથી તે સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે આ ચાર ભંગો સમજવા. આમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શને મુખ્ય બનાવીને અને ઠંડા અને ઉષ્ણ સ્પર્શને ગૌણ રૂપે બતાવ્યા છે. આજ રીતના ચાર ભંગો રૂક્ષ સ્પર્શને મુખ્ય બનાવીને બનાવવામાં આવે છે. જેમકે—‘સર્વઃ રૂક્ષઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ ૧’ સર્વાંશથી તે રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે તથા એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ અથવા ‘સર્વઃ રૂક્ષઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ ૨’ સર્વાંશથી તે રૂક્ષ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૨ અથવા ‘સર્વઃ રૂક્ષઃ દેશઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ ૩’ સર્વાંશથી તે રૂક્ષ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૩ અથવા ‘સર્વઃ રૂક્ષઃ દેશઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ ૪’ સર્વાંશથી તે રૂક્ષ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ આ રીતના આ ચાર ભંગો આઠ પ્રદેશી સ્કન્ધમાં ત્રણ વર્ણોના આશ્રયથી થાય છે.

જો તે ચાર સ્પર્શવાળો થાય તો તેના સોળ ભંગો આ પ્રમાણે થાય છે—‘દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રૂક્ષઃ ૧’ એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને કોઈ એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ શીત ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ સ્પર્શના એકપણાથી થયો છે. ૧ ‘દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રૂક્ષઃ ૨’ એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ

૩, દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪, દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૫, દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણા દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશ રુક્ષાઃ ૬, દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૭ । દેશઃ શીતો

દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશોઃ રુક્ષઃ ૩, દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' દેશઃ શીતઃ, દેશાઃ ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૫, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૬, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો

ચિકિત્સા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજા ભાગમાં રૂક્ષ પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ થયો છે. આ બીજો ભાગ છે. ૨ 'દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને કોઈ એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભાગમાં ત્રીજા સ્નિગ્ધ પદમાં બહુવચની વિવક્ષાથી બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકત્વને લઈને આ ત્રીજો ભાગ થયો છે. ૩ અથવા દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો તથા અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ ત્રીજા અને ચોથા પદમાં અનેકપણ તથા પહેલા બીજા પદમાં એકપણને લઈને થયો છે. ૪ 'દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૫' એકદેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભાગમાં બીજા પદમાં બહુવચની તથા બાકીના પદો એકપણથી આ પાંચમો ભાગ થયો છે. ૫ અથવા 'દેશઃ શીતઃ દેશાઃ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૬' એકદેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો એકદેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એકદેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ છઠો ભાગ બીજા અને ચોથા પદમાં બહુવચની વિવક્ષા અને બાકીના પદોમાં એકપણની વિવક્ષા કરીને કર્યો છે. ૬ 'દેશઃ શીતઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૭' એકદેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને કોઈ એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભાગમાં બીજા અને ત્રીજા પદમાં બહુવચની તથા પહેલા અને ચોથા પદમાં એકપણને લઈ એકવચનનો પ્રયોગ

દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષાઃ, દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો
દેશો રુક્ષઃ ૯ । દેશા શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૦ । દેશાઃ
શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૧, દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો
દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૨, દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો

રુક્ષઃ ૭, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૮,
દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૯, દેશાઃ શીતાઃ,
દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૦, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ
ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧૧, દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો,
દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૨, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ

થયો છે. ૭ 'દેશઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૮' એક દેશમાં
ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ
સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગમાં પ્રથમ
પદમાં એકપણાની વિવક્ષાથી એકવચન તથા બાકીના પદોમાં અનેકપણાની
વિવક્ષાથી બહુવચનનો પ્રયોગ થયો છે. ૮ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણઃ દેશઃ
સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૯' તે ચોતાના અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો એકદેશમાં ઉષ્ણ
સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
હોય છે. આ નવમો ભંગ પહેલા પદમાં અનેકપણા અને બાકીના પદોમાં
એકપણાને લઈને થયો છે. ૯ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ
રુક્ષાઃ ૧૦' અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક
દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે.
આ ભંગમાં પહેલા પદમાં અને ચોથા પદમાં બહુપણાથી અને બાકીના
પદોમાં એકપણાને લઈને આ દસમો ભંગ થયો છે. ૧૦ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ
ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૧' અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં
ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો તથા એક દેશમાં રુક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગમાં પહેલા અને ત્રીજા પદમાં અનેકપણાને લઈ
બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકપણાને લઈ એકવચનથી આ અગિયારમો
ભંગ થયો છે. ૧૧ 'દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૨'
અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં
સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગમાં
પહેલા ત્રીજા અને ચોથા પદમાં અનેકપણાને લઈ બહુવચન તથા બીજા પદમાં
એકપણાની વિવક્ષાથી એકવચનને લઈ આ બાર ૧૨ મો ભંગ થયો છે. ૧૨

સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧૩, દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૪, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૧૫, દેશા શીતાઃ, દેશાઃ ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૬. इनमें प्रथम भंग शीत, उष्ण, स्निग्ध और रुक्ष इनके एकत्व को लेकर हुआ है, द्वितीय भंग रुक्ष पद में अनेकत्व और शेष पदों में एकत्व को लेकर हुआ है, तृतीय भंग तृतीय स्निग्ध पद में अनेकत्व और शेष पदों में एकत्व को लेकर हुआ है, चतुर्थ भंग तृतीय और चतुर्थ पद में अनेकत्व और शेषपदों में एकत्व को लेकर हुआ है, पांचवां भंग द्वितीय पद में अनेकत्व और शेषपदों में एकत्व को लेकर हुआ है, छठा भंग द्वितीय और चतुर्थपद में अनेकत्व को एवं शेषपदों में एकत्व को लेकर हुआ है, सातवां भंग द्वितीय और तृतीयपद में अनेकत्व और शेषपदों में एकत्व को लेकर हुआ है, आठवां भंग द्वितीय, तृतीय और चतुर्थपद में अनेकत्व को एवं शेषपद में एकत्व को लेकर के हुआ है, नौवां भंग प्रथमपद में अनेकत्व को और शेष पदों में एकत्व को लेकरके हुआ है, १० वां भंग प्रथमपद में और चतुर्थपद में अनेकत्व को लेकर के एवं शेषपदों में एकत्व को लेकर हुआ है, ११ वां भंग प्रथम तृतीयपद में अनेकत्व को और शेषपदों में एकत्व को लेकर के हुआ है, १२वां भंग प्रथमपद में तृतीयपद में और चतुर्थ पद में अनेकत्व को लेकर तथा शेषपद में एकत्व को लेकरके हुआ है, १३वां भंग प्रथमपद में और द्वितीय पद में अनेकत्व को लेकरके एवं शेषपदों में एकत्व को लेकर के हुआ है, १४ वां भंग प्रथमपद में, द्वितीयपद

‘દેશા શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૩’ અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શ-વાળો અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો. કોઈ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો અને કોઈ એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગમાં પહેલા અને બીજા પદમાં અનેકપણાને લઈ બહુવચન તથા બાકીના પદોમાં એકપણાને લઈ એકવચનથી આ તેરમો ભંગ થયો છે. ૧૩ ‘દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૪’ અનેક દેશોમાં તે ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો. કોઈ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગમાં પહેલા બીજા અને ચોથા પદમાં અનેકપણાને લઈ બહુવચન તથા ત્રીજા પદમાં એકપણાની જણાસાથી એકવચનથી આ ચૌદમો ભંગ થયો છે. ૧૪ ‘દેશાઃ શીતા દેશાઃ

रुक्षः १३ । देशाः शीताः देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशाः रुक्षाः १४ । देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशो रुक्षः १५ । देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशा रुक्षाः १६ । एतेऽपि षोडश भङ्गाः १६ । तदेवं द्विस्पर्शे चत्वारो भङ्गाः ४, त्रिस्पर्शे षोडश १६, चतुः स्पर्शेऽपि षोडश १६, इति सर्व-संकलनयाऽष्टप्रदेशिकस्य स्पर्शविषये षट् त्रिंशत् स्पर्शभङ्गा भवन्तीति भावः ॥ सू. ६ ॥

मूढम्-नवपणसियस्स पुच्छा, गोयमा! सिय एगवन्ने जहा अट्ठपणसिए जाव सिय चउप्फासे पन्नत्ते। जइ एगवन्ने एगवन्नदुवन्नतिवन्नचउवन्ना जहेव अट्ठपणसियस्स। जइ पंचवन्ने सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिद्वए य सुक्किल्लए य१, सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिद्वए य सुक्किल्लगा य२, एवं परिवाडीए एककतीसं भंगा

में और चतुर्थपद में अनेकत्व को एवं शेषपद में एकत्व को लेकर के हुआ है, १५ वां अंग प्रथम, द्वितीय एवं तृतीयपद में अनेकत्व को लेकर और शेषपद में एकत्व को लेकर के हुआ है, १६ वां अंग प्रथम द्वितीय, तृतीय और चतुर्थपद में अनेकत्व को लेकर हुआ है १६, इस प्रकार द्विस्पर्श में ४ अंग, त्रिस्पर्श में १६ अंग, चतुःस्पर्श में भी १६, सब मिलकर कुल अंग अष्टप्रदेशिक स्कन्ध के स्पर्शविषय में ३६ होते हैं॥६॥

હજ્જા: દેશા: સ્તિગ્ધા: દેશો: રુક્ષ: ૧૫' અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક
 દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્તિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં
 રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ લાંગમાં પહેલા, બીજા અને ત્રીજા પદમાં બહુ-
 પણાની જ્ઞાસાથી બહુવચન તથા ચોથા પદમાં એકપણાની જ્ઞાસાથી એક-
 વચનના પ્રયોગથી આ પદ્ધતિમાં લાંગ થયો છે. ૧૫ 'દેશા: શીતા: દેશા: હજ્જા:
 દેશા: સ્તિગ્ધા: દેશા: રુક્ષા: ૧૬' અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં
 ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્તિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ
 સ્પર્શવાળો હોય છે. આ લાંગમાં ચારેય પદોમાં બહુપણાને લઈ બહુવચનનો
 પ્રયોગ થયો છે. એ રીતે આ સોળમો લાંગ છે. ૧૬ આ રીતે બે સ્પર્શ-
 પણામાં ૪ લાંગ ત્રણ સ્પર્શપણામાં ૧૬ સોળ લાંગો ચાર સ્પર્શપણામાં ૧૬
 લાંગો આ બધા મળીને આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધના સ્પર્શ સંબંધી કુલ ૩૬
 છત્રીસ લાંગો થાય છે. ૥૨૦૦ ૬૥

भाणियच्चा जाव सिय कालगा य नीलगा य लोहियगा य
 हालिद्गा य सुक्किल्लए य, एए एकक्तीसं भंगा। एककग-
 दुयगतियगचउक्कगपंचगसंजोएहिं दो छत्तीसा भंगसया
 भवंति। गंधा जहा अट्टपएसियस्स। रसा जहा एयस्स चेव
 वन्ना। फासा जहा चउप्पएसियस्स। दसपएसिएणं भंते !
 खंधे पुच्छा गोयसा ! सिय एगवन्ने० जहा नवपएसिए जाव
 सिय चउफासे पन्नत्ते। जइ एगवन्ने एगवन्नदुवन्नतिवन्न-
 चउवन्ना जहेव नवपएसियस्स। पंचवन्ने वि तहेव, णवरं वत्ती-
 सइमो भंगो भन्नइ। एवमेव एककगदुयगतियगचउक्कगपंचग
 संजोएसु दोन्नि सत्ततीसा भंगसया भवंति। गंधा जहा नव-
 पएसियस्स। रसा जहा एयस्स चेव वन्ना। फासा जहा चउ-
 प्पएसियस्स। जहा दसपएसिओ एवं संखेज्जपएसिओ वि एवं
 असंखेज्जपएसिओ वि सुहुमपरिणओ अणंतपएसिओ वि
 एवं चेव ॥सू० ७॥

छाया—नवप्रदेशिकस्य पृच्छा ? गौतम ! स्यादेकवर्णः यथाऽष्टप्रदेशिके
 यावत् स्यात् चतुःस्पर्शः प्रज्ञप्तः, यदि एकवर्णद्विवर्णत्रिवर्णचतुर्वर्णः यथैवाष्ट-
 प्रदेशिकस्य, यदि पञ्चवर्णः स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च
 १, स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च २, एवं परिपाट्या
 एकत्रिंशद्भज्जा भणितव्याः यावत् स्यात् कालाश्च नीलाश्च लोहिताश्च हारिद्राश्च
 शुक्लाश्च। एते एकत्रिंशद्भज्जाः, एवमेकद्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकसंयोगैः द्वे पट्ट-
 त्रिंशद्भज्जशते भवतः (पट्टत्रिंशदधिकशतद्वयमज्ञा भवन्ति) गन्धा यथाऽष्टप्रदेशिकस्य।
 रसा यथा एतस्यैव वर्णाः। स्पर्शा यथा चतुष्प्रदेशिकस्य।

दशप्रदेशिकः खलु भदन्त ! स्कन्धः पृच्छा, गौतम ! स्यादेकवर्णः, यथा
 नवप्रदेशिके यावत् चतुःस्पर्शः प्रज्ञप्तः, यदि एकवर्णः एकवर्णं द्विवर्णं त्रिवर्णं

ચતુર્વર્ણી યથા નવપ્રદેશિકસ્ય । પશ્ચવર્ણોઽપિ તથૈવ નવરં દ્વાવિંશત્તમો મજ્ઞો મળ્યતે ।
 એવમેતે એકદ્વિકત્રિકચતુષ્કવચ્ચકસંયોગૈઃ દ્વે સપ્તત્રિંશદ્ મજ્ઞશતે ભવતઃ (સપ્તત્રિંશદ-
 ધિકશતદ્વયમજ્ઞા મવન્તિ) મન્ધા યથા નવપ્રદેશિકસ્ય । રમા યથા એતસ્યૈવ વર્ણાઃ ।
 સ્પર્શી યથા ચતુષ્પદેશિકસ્ય । યથા દશપ્રદેશિકઃ—એવમ્ સંખ્યેયપ્રદેશિકોઽપિ—
 એવમસંખ્યેયપ્રદેશિકોઽપિ, સૂક્ષ્મપરિણનોઽનન્તપ્રદેશિકોઽપિ એવમેવ ॥૬૦ ॥

ટીકા—‘નવપણ્ણિયસ્સ પુચ્છા’ નવપ્રદેશિકસ્ય પુચ્છા હે મદન્ત ! નવપ્રદે-
 શિકઃ સ્કન્ધઃ કતિવર્ણઃ કતિગન્ધઃ કતિરસઃ કતિસ્પર્શી ઇતિ પ્રશ્નઃ, ઉત્તરમાહ—
 ‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘સિય એગવન્ને’ રયાત્ એકવર્ણો
 દ્વિવર્ણ સ્ત્રિવર્ણચતુર્વર્ણઃ પશ્ચવર્ણોઽપિ, કદાચિદ્ ભવતિ । સ્વાત્ એકગન્ધો દ્વિગન્ધઃ
 સ્વાત્ એકરસો દ્વિગસ્ત્રિગસ્તૂત્તમઃ પશ્ચરસઃ દ્વિસ્પર્શઃ કદાચિત્ ત્રિસ્પર્શઃ

‘નવપણ્ણિયસ્સ પુચ્છા’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન લે એલા પૂછા હૈ કિ-હે
 મદન્ત ! જો સ્કન્ધ નૌ પ્રદેશોં બાલા હોતા હૈ—અર્થાત્ નૌ પરમાણુઓં
 કે સંયોગ સે જો સ્કન્ધ ઉત્પન્ન હોતા હૈ એલા વહ ‘નવપણ્ણિયસ્સ’ નવ
 પ્રદેશિક સ્કન્ધ કિતને વર્ણોં બાલા, કિતની ગંધોં બાલા, કિતને રસોં
 બાલા ઓર કિતને સ્પર્શોં બાલા હોતા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને કહા
 હૈ—‘ગોયમા ! સિય એગવન્ને’ નવપ્રદેશિક સ્કન્ધ કદાચિત્ એક વર્ણ-
 બાલા, કદાચિત્ દો વર્ણોં બાલા, કદાચિત્ ત્રીન વર્ણોં બાલા, કદાચિત્
 ચાર વર્ણોં બાલા, કદાચિત્ પાંચ વર્ણોં બાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ વહ
 એક ગંધબાલા, કદાચિત્ દો ગંધોંબાલા હોતા હૈ કદાચિત્ વહ એક રસ
 બાલા, કદાચિત્ દો રસોંબાલા, કદાચિત્ ત્રીન રસોંબાલા, કદાચિત્ ચાર

‘નવપણ્ણિયસ્સ પુચ્છા’ ઇત્યાદિ

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમસ્વામીએ પ્રશ્નને એવું ‘પૂછ્યું’ છે કે કે
 ભગવન્ ! નવ પ્રદેશવાળો જે સ્કંધ છે. અથવા નવ પરમાણુઓના સંયોગથી
 જે સ્કંધ ઉત્પન્ન થય છે. એવો તે ‘નવપણ્ણિયસ્સ’ નવ પ્રદેશવાળો સ્કંધ
 કેટલા વર્ણોવાળો, કેટલા ગંધોવાળો, કેટલા રસોવાળો અને કેટલા સ્પર્શોવાળો
 હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! સિય એગવન્ને’ હે
 ગૌતમ ! તે નવ પ્રદેશવાળો સ્કંધ કોઈવાર એક વર્ણવાળો, કોઈવાર બે વર્ણો-
 વાળો, કોઈવાર ત્રણ વર્ણોવાળો, કોઈવાર ચાર વર્ણોવાળો, કોઈવાર પાંચ વર્ણો-
 વાળો હોય છે. કોઈવાર તે એક ગંધવાળો કોઈવાર બે ગંધોવાળો હોય છે.
 કોઈવાર એક રસવાળો. કોઈવાર બે રસોવાળો કોઈવાર ત્રણ રસોવાળો કોઈ-

કદાચિત્ ચતુઃસ્પર્શો વા ભવતિ એતદેવ કથયતિ 'જહા' इत्यादिना 'जहा' अट्टप-
 एसिए जाव सिय चउफासे पन्नत्ते' यथाऽष्टप्रदेशिको यावत् स्यात् चतुःस्पर्शः
 प्रज्ञप्तः एतत्पर्यन्तमष्टप्रदेशिकप्रकरणमवगन्तव्यम् । एतस्यैव विवरणं क्रियते-
 'जह एगवन्ने' इत्यादि । 'जइ एगवन्ने एगवन्नदुवन्नतिवन्नचउवन्ना जहेव अट्ट-
 पएसियस्स' यदि एकवर्णः एकवर्णद्विवर्णत्रिवर्णचतुर्वर्ण यथै । अष्टप्रदेशिकस्य,
 अष्टप्रदेशिकवदेव नवप्रदेशिकस्कन्धस्यापि एकवर्णद्विवर्णत्रिवर्णचतुर्वर्णवत्त्वं
 व्याख्येयम्-द्विप्रदेशिकस्कन्धादारभ्य अष्टप्रदेशिकस्कन्धपर्यन्तमेतत् सर्वम् अने-

રસોંવાલા ઔર कदाचित् पांच रसोंवाला होता है, कदाचित् वह दो
 स्पर्शों वाला, कदाचित् वह तीन स्पर्शोंवाला, और कदाचित् वह चार
 स्पर्शों वाला होता है, इसी विषय को आगे के सूत्रपाठों से स्पष्ट किया
 जाता है और अतिदेश से यही बात समझाई जाती है-'जहा अट्ट-
 एसिए जाव सिय चउफासे पन्नत्ते' जिस प्रकार आठ प्रदेशों वाला
 स्कन्ध यावत् चार स्पर्शोंवाला कहा गया है, इसी प्रकार से नवप्रदेशिक
 स्कन्ध के विषय में भी चार स्पर्शों तक का कथन करना चाहिये, जैसे-
 'जह एगवन्ने-एगवन्न-दुवन्न-तिवन्न-चउवन्ना जहेव अट्टपएसियस्स' यदि
 वह एक वर्णवाला, या दो वर्णोंवाला, या तीन वर्णोंवाला या चार
 वर्णोंवाला, होता है तो जैसा कथन इनके विषय का अष्टप्रदेशिक स्कन्ध
 के प्रकरण में किया गया है वैसा ही कथन इनके विषय का नवप्रदेशिक
 स्कन्ध में भी करना चाहिए, द्विप्रदेशिक स्कन्ध से लेकर अष्टप्रदेशिक

વાર ચાર રસોવાળો અને કોઇવાર પાંચ રસોવાળો હોય છે. કોઇવાર તે બે
 સ્પર્શોવાળો, કોઇવાર ત્રણ સ્પર્શોવાળો, કોઇવાર ચાર સ્પર્શોવાળો હોય છે.
 આજ વિષયને આગળના સૂત્રપાઠથી સ્પષ્ટ કરવામાં આવે છે-અને અતિદેશથી
 આજ વાત સમજાવવામાં આવે છે.-'જહા અટ્ટપસિયે જાવ સિય ચવફાસે
 પન્નત્તે' જે રીતે આઠ પ્રદેશવાળો સ્કંધ યાવત્ ચાર સ્પર્શોવાળો હોય છે તેમ
 ઠહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે આ નવ પ્રદેશવાળો સ્કંધ પણ ચાર સ્પર્શો-
 વાળો હોય છે. ત્યાં સુધીનું સઘળું કથન આઠ પ્રદેશી સ્કંધની જેમ જ
 કરવું તે આ પ્રમાણે છે.-'જહા એગવન્ને એગવન્ન, દુવન્ન, તિવન્ન, ચઉ-
 વન્ના જહેવ અટ્ટપસિયસ્સ' જે તે એક વર્ણવાળો, બે વર્ણવાળો, અથવા
 ત્રણ વર્ણોવાળો અથવા ચાર વર્ણોવાળો હોય છે. તે આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધના
 પ્રકરણમાં આ સંબંધી જે પ્રમાણેનું કથન કર્યું છે, તેજ પ્રમાણેનું સઘળું
 કથન આ વિષયનું આ નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધના સંબંધમાં પણ સમજવું બે

કશો નિરૂપિતમિતિ તત્સર્વં તતપ્રથમ દ્રષ્ટવ્યમ્ । અષ્ટપ્રદેશિકાદ્યપેક્ષયા યદિહં
વૈલક્ષણ્યં તદિહ પ્રદર્શ્યતે-‘જહ પંચવન્ને’ इत्यादि, ‘जह पंचवन्ने’ यदि नवप्रदेशिकः
स्कन्धः पञ्चवर्णस्तदा ‘सिय कालए य नीलए य लोहियए य हालिहए य
सुकिरलए य १’ स्यात् कालश्च नीलश्च लोहितश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च १’
‘सिय कालए य नीलए लोहियए य हालिहए य सुकिरलगा य २’ स्यात् कालश्च
नीलश्च लोहितश्च हरिद्रश्च शुक्लश्च २ । एवं परिवाडीए एकतीसं भंगा भाणि-
यन्वा’ एवं परिपाट्या एकत्वानेकत्वान्भ्याम् एकत्रिंशद्भ्यां भणितव्या स्तत्राह-

સ્કન્ધપર્યન્ત યહ સઽથ કથન અનેક ધાર નિરૂપિત ક્રિયા જા ચુકા હૈ
અતઃ વહીં સ્થે યહ દેશ લેના ચાહિયે । અવ જો અષ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે
કથન કી અપેક્ષા નવપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે કથન મેં વિલક્ષણતા હૈ વહી
યહાં પ્રકટ કી જાતી હૈ-‘જહ પંચવન્ને’ इत्यादि-यदि वह नवप्रदेशिक
स्कन्ध पांच वर्णों वाला होता है तो वह ‘सिय कालए य, नीलए य,
लोहियए य, हालिहए य, सुकिरलए य १’ कदाचित् काला, नीला,
लाल, पीला, और शुक्ल इन वर्णों वाला होता है अथवा-‘सिय कालए
य नीलए य, लोहियए य, हालिहए य सुकिरलगा य २’ एक प्रदेश
उसका कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश नीलेवर्ण वाला, एक प्रदेश लोहित
वर्णवाला, एक प्रदेश पीले वर्णवाला औरअनेक प्रदेश शुक्ल वर्णवाले
हो सकते हैं २, यहां अनेक प्रदेशों से ५ प्रदेश गृहीत हुए हैं ‘एवं
परिवाडीए एकतीसं भंगा भाणियन्वा’ इस परिपाटी के अनुसार एकत्व

પ્રદેશથી લઈને આઠ પ્રદેશ સુધીનું સઘળું કથન અનેકવાર કહેવામાં આવી
ગયું છે. જેથી તે સંબંધી કથન ત્યાં જોઈ લેવું.

હવે આઠ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના કથનથી આ નવ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં જે
વિશેષતા છે. તે અહિં બતાવવામાં આવે છે. ‘જહ પંચવન્ને’ इत्यादि જે તે નવ
પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પાંચ વર્ણવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણેના પાંચ વર્ણવાળો
હોઈ શકે છે.-‘સિય કાલए य नीलए य लोहियए य हालिहए य सुकिरलए य १’
કોઈવાર તે કાળા વર્ણવાળો, નીલવર્ણવાળો લાલવર્ણવાળો પીળા વર્ણવાળો
અને સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૧ અથવા ‘સિય કાલए य नीलए य लोहि-
यए य हालिहए य सुकिरलगा य २’ તેના એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો એક
પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશ પીળા વર્ણવાળો
અને અનેક પ્રદેશો સફેદ વર્ણવાળા હોય છે. ૨ આ લંગમાં અનેક પ્રદેશ
કહેવાથી પાંચ પ્રદેશો ગ્રહણ કરાયા છે. ‘एवं परिवाडीए एकतीसं भंगा भाणि-
यन्वा’ આ પરિપાટિ પ્રમાણે તેના એકપણા અને અનેકપણાને લઈને ૩૧

‘જાવ’ હત્યાદિ, ‘જાવ સિય કાલગા ય નીલગા ય લોહિયગા ય હાલિદગા ય સુક્કિલ્લય’ યાવત્ સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ એકત્રિશો મજ્ઞઃ યાવત્પદેન તૃતીયમજ્ઞાદારમ્બ્ય ત્રિંશત્તમપર્યન્તા મજ્ઞાઃ સંપ્રાહ્યાઃ, તથાહિ-સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ તૃતીયઃ ૩, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ ચતુર્થઃ ૪, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પશ્ચમઃ ૫, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિ-

ઔર અનેકત્વ કો લે કરકે ૩૧ મંગ કહના ચાહિય યાવત્-‘સિય કાલગા ય, નીલગા ય, લોહિયગા ય, હાલિદગા ય સુક્કિલ્લય ય’ ઉસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે ઔર એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ યહ ૩૧ વાં મંગ હૈ યહાં યાવત્પદ સે તૃતીય મંગ સે લેકર ૩૦ વેં મંગ તક કે મંગ ગ્રહણ કિય ગય હૈં વે હસ મકાર સે હૈં-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૩’ યહ તોસરા મંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકા એક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણ કા, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણ કા, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણ કા, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણ કે ઔર એક પ્રદેશ શુક્લવર્ણ કા હો સકતા હૈ ૩ ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૪’ યહ ચતુર્થ મંગ હૈ હસકે અનુસાર ઉસકા એક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલા, એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે ઔર અનેક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલે હો સકતે હૈં ૪ અથવા-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિ-તાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ’ યહ પાંચવાં મંગ હૈ હસકે અનુસાર હસકા

એકત્રીસ ભંગો થાય છે. તેમ સમજવું. યાવત્ ‘સિય કાલગા ય, નીલગા ય લોહિયગા ય, હાલિદગા ય સુક્કિલ્લય’ તેના અનેક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા અનેક પ્રદેશો નીલ વર્ણવાળા અનેક પ્રદેશો લાલ વર્ણવાળા અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા અને એક પ્રદેશ સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ૩૧ એકત્રીસમાં ભંગ થાય છે. અહિંયાં યાવત્ પદ્ધતી ત્રીજા ભંગથી લઈ ૩૦ ત્રીસમાં ભંગ સુધીના ભંગો ગ્રહણ કરાયા છે. તે આ પ્રમણ છે.-‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩’ તેનો એક પ્રદેશ કાળા વર્ણવાળો, એક પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો, એક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળો, અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા અને કેઈ એક પ્રદેશ સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૪’ એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪ અથવા ‘સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ

તાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ પઠઃ ૬, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિ-
દ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ સપ્તમઃ ૭ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લા-
શ્ચેત્યષ્ટમઃ ૮, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ નવમઃ ૯,

एक प्रदेश कृष्णवर्णवाला, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, अनेक प्रदेश
लोहित वर्णवाले, एक प्रदेश पीले वर्णवाला, और एक प्रदेश शुक्ल
वर्णवाला हो सकता है ५ 'स्यात् कालश्च, नीलश्च, लोहिताश्च, हारि-
द्रश्च, शुक्लाश्च' यह छठा भंग है, इसके अनुसार उसका एक प्रदेश
कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, अनेक प्रदेश लोहित वर्ण-
वाले, एक प्रदेश पीले वर्णवाला और अनेक प्रदेश शुक्ल वर्णवाले
हो सकते हैं ६ 'स्यात् कालश्च, नीलश्च, लोहिताश्च, हारिद्राश्च,
शुक्लश्च ७' यह सातवां भंग है, इसके अनुसार उसका एक प्रदेश
कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, अनेक प्रदेश लोहित वर्ण-
वाले, अनेक प्रदेश पीत वर्णवाले और एक प्रदेश शुक्ल वर्णवाला हो
सकता है ७, 'स्यात् कालश्च, नीलश्च, लोहिताश्च, हारिद्राश्च, शुक्ला-
श्च ८' अथवा उसका एक प्रदेश कृष्ण वर्णवाला, एक प्रदेश नीले वर्ण-
वाला, अनेक प्रदेश लोहित वर्णवाले अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले और
अनेक प्रदेश शुक्ल वर्णवाले हो सकते हैं यह ८ वां भंग है—'स्यात्

लोहिताश्च हारिद्रश्च शुक्लश्च ५' કેાઈ એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક
પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા
વર્ણવાળો તથા એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ પાંચમો
ભંગ થાય છે. ૫ અથવા 'સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૬'
એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં
લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ
વર્ણવાળો હોય છે. આ છઠ્ઠો ભંગ છે. ૬ અથવા 'સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ
લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૭' એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક
પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં
પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ
સાતમો ભંગ થાય છે. ૭ 'સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ,
શુક્લાશ્ચ ૮' અથવા એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ
વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં તે લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણ-
વાળો તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૮ આ આઠમો ભંગ

સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ દશમઃ ૧૦ । સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેત્યેકાદશઃ ૧૧, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ દ્વાદશઃ ૧૨, સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિ-

કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૧' यह नौवां भंग है, इसके अनुसार उसका एक प्रदेश कृष्ण वर्णवाला, अनेक प्रदेश नीले वर्णवाले, एक प्रदेश लोहित वर्णवाला, एक प्रदेश पीले वर्णवाला और एक प्रदेश शुक्ल वर्णवाला हो सकता है १ 'स्यात् कालश्च, नीलाश्च, लोहितश्च, हारिद्रश्च, शुक्लाश्च' यह १० वां भंग है इसके अनुसार उसका एक प्रदेश कृष्ण वर्णवाला, अनेक प्रदेश नीले वर्णवाले, एक प्रदेश लोहित वर्णवाला, एक प्रदेश पीले वर्णवाला, और अनेक प्रदेश शुक्ल वर्णवाले हो सकते हैं १०, 'स्यात् कालश्च, नीलाश्च, लोहितश्च, हारिद्राश्च, शुक्लश्च' यह ११ वां भंग है, इसके अनुसार उसका एक प्रदेश कृष्ण वर्णवाला, अनेक प्रदेश नीले वर्णवाले, एक प्रदेश लाल वर्णवाला, अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले और एक प्रदेश शुक्ल वर्णवाला हो सकता है ११ 'स्यात् कालश्च, नीलाश्च, लोहितश्च, हारिद्राश्च, शुक्लाश्च' यह १२ वां भंग है, इसके अनुसार उसका एक प्रदेश कृष्ण वर्णवाला, अनेक प्रदेश नीले वर्णवाले, एक प्रदेश लोहित वर्णवाला, अनेक प्रदेश पीले वर्णवाले और अनेक प्रदेश शुक्ल वर्ण-

છે. 'સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૧' એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ નવમો ભંગ છે. ૯ 'સ્યાત્ કાલશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૧૦' એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ દસમો ભંગ થાય છે. ૧૦ 'સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૧૧' એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો, એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો, અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો તથા એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ અગીયારમો ભંગ થાય છે. ૧૧ 'સ્યાત્ કાલશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૧૨' એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો તથા અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો

તારિચ હારિદ્રિચ શુક્લચેતિ ત્રયોદશઃ ૧૩ । સ્યાત્ કાલચ નીલાચ લોહિતાચ
 હારિદ્રિચ શુક્લાચેતિ ચતુર્દશઃ ૧૪ । સ્યાત્ કાલચ નીલાચ લોહિતાચ હારિ-
 દ્રાચ શુક્લચેતિ પચ્ચદશઃ ૧૫ । સ્યાત્ કાલચ નીલાચ લોહિતાચ હારિદ્રાચ
 ચાલે હો સક્રતે હૈં ૧૨ ‘સ્યાત્ કાલચ, નીલાચ, લોહિતાચ, હારિદ્રિચ,
 શુક્લચ’ યહ ૧૩ વાં ભંગ હૈં-હસકે અનુસાર ડસકા ઇક પ્રદેશ
 કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ લોહિત-
 વર્ણવાલે, ઇક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા ઓર ઇક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો
 સક્રતા હૈં ૧૩ ‘સ્યાત્ કાલચ, નીલાચ, લોહિતાચ, હારિદ્રિચ, શુક્લા-
 ચ’ યહ ૧૪ વાં ભંગ હૈં, હસકે અનુસાર ડસકા ઇક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણ-
 વાલા, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલે, ઇક
 પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલે, હો સક્રતે હૈં ૧૪,
 ‘સ્યાત્ કાલચ, નીલાચ, લોહિતાચ, હારિદ્રાચ, શુક્લચ’ યહ
 ૧૫ વાં ભંગ હૈં, હસકે અનુસાર ડસકા ઇક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલા,
 અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ ડસકે લોહિત વર્ણવાલે, અનેક
 પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલે ઓર ઇક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સક્રતા હૈં ૧૫
 ‘સ્યાત્ કાલચ, નીલાચ, લોહિતાચ, હારિદ્રાચ, શુક્લાચ’ યહ ૧૬ વાં
 ભંગ હૈં, હસકે અનુસાર ડસકા ઇક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ
 નીલે વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ પીત વર્ણ-

હાય છે. ઁ રીતે આ બારમો ભંગ છે. ૧૨ ‘સ્યાત્ કાલચ, નીલાચ,
 લોહિતાચ, હારિદ્રિચ, શુક્લચ ૧૩’ ઁક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક
 પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો ઁક પ્રદેશમાં
 પીળા વર્ણવાળો અને ઁક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હાય છે. ઁ રીતે આ
 તેરમો ભંગ છે. ૧૩ ‘સ્યાત્ કાલચ નીલાચ, લોહિતાચ, હારિદ્રિચ, શુક્લા-
 ચ ૧૪’ ઁક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો
 અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો, ઁક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો તથા અનેક
 પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હાય છે. આ ચૌદમો ભંગ છે. ૧૪ અથવા ‘સ્યાત્ કાલચ
 નીલાચ, લોહિતાચ, હારિદ્રાચ શુક્લચ ૧૫’ ઁક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો. અનેક
 પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા
 વર્ણવાળો અને ઁક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હાય છે. આ પંદરમો ભંગ છે. ૧૫
 ‘સ્યાત્ કાલચ નીલાચ લોહિતચ હારિદ્રાચ શુક્લાચ ૧૬’ અથવા ઁક પ્રદેશમાં
 કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો
 અનેક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હાય

શુક્લશ્ચેતિ પોહશઃ ૧૬ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લ-
શ્ચેતિ સપ્તદશઃ ૧૭ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ-
ત્પ્ષ્ટાદશઃ ૧૮ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ
एकोनविंशतितमः ૧૯ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ

વાળે ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાળે હો સકતે હૈં ૧૬ 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ' યહ ૧૭ વાં મંગ હૈ, હસકે અનુસાર ડસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાળે ઇક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલા, ઇક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, ઇક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા ઓર ઇક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા મી હો સકતા હૈ ૧૭, 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૧૮' યહ ૧૮ વાં મંગ હૈ, હસકે અનુસાર ડસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાળે, ઇક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલા, ઇક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, ઇક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાલા, ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાળે હો સકતે હૈં ૧૮, 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિ-
તશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૧૯' યહ ૧૯ વાં મંગ હૈ, હસકે અનુસાર ડસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાળે, ઇક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલા, ઇક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાળે ઓર ઇક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૧૯, 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૨૦' યહ ૨૦ વાં મંગ હૈ, હસકે અનુસાર ડસકે

છે, આ સોળમો ભંગ છે. ૧૬ અથવા 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૧૭' એક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ સત્તરમો ભંગ છે. ૧૭ અથવા 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૧૮' અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ અઠારમો ભંગ છે. ૧૮ અથવા 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૧૯' અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ એગ્રણીસમો ભંગ છે. ૧૯ અથવા 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિ-
દશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૨૦' ચોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણવાળો એક

વિશતિતમઃ ૨૦ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેત્યેક-
 વિશતિતમઃ ૨૧ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ
 દ્વાવિશતિતમઃ ૨૨ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ
 ત્રયોવિશતિતમઃ ૨૩ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ
 અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળા, એક પ્રદેશ
 લોહિત વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાળે ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લ-
 વર્ણવાળે હો સકતે હૈં ૨૦, 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિ-
 દ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૨૧' હસકે અનુમાર ઉસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાળે,
 એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશ લાલ વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ
 પીલે વર્ણવાળા ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાળા હો સકતા હૈ ૨૧,
 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૨૨' ઉસકે
 અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશ
 લોહિત વર્ણવાળે એક પ્રદેશ પીલે વર્ણવાળા ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લ
 વર્ણવાળે હો સકતે હૈં ૨૨, 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ,
 હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૨૩' યહ તેવીસવાં ચંગ હૈ, હસકે અનુમાર ઉસકે
 અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાળે, એક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાળા, અનેક પ્રદેશ
 લોહિત વર્ણવાળે, અનેક પ્રદેશ પીત વર્ણવાળે ઓર એક પ્રદેશ શુક્લ-
 વર્ણવાળા હો સકતા હૈ ૨૩, 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ,

પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશમાં પીળા
 વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. ૨૦ 'સ્યાત્
 કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨૧' અનેક પ્રદેશમાં તે કાળા
 વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો
 એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે.
 આ એકવીસમો ભાગ છે. ૨૧ 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ
 શુક્લાશ્ચ ૨૨' અનેક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો હોય છે. એક પ્રદેશમાં
 નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણ-
 વાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ બાવીસમો
 ભાગ છે. ૨૨ 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ, લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૨૩'
 તેના અનેક પ્રદેશો કાળા વર્ણવાળા એક પ્રદેશ નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશો
 લાલ વર્ણવાળા અનેક પ્રદેશો પીળા વર્ણવાળા અને એક પ્રદેશ સફેદ વર્ણ-
 વાળો હોય છે. આ તેવીસમો ભાગ છે. ૨૩ અથવા 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલશ્ચ

ચતુર્વિંશતિતમઃ ૨૪ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ પञ्च-
 વિંશઃ ૨૫ । સ્યાન્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ પદ્ધવિંશઃ
 ૨૬ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ સપ્તવિંશતિતમઃ ૨૭ ।

હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૨૪' યદ્વ ચૌવીસવાં ભંગ હૈ, इसके अनुसार
 उसके अनेक प्रदेश कृष्ण वर्णवाले, एक प्रदेश नीले वर्णवाला, अनेक
 प्रदेश लोहित वर्णवाले, अनेक प्रदेश पीत वर्णवाले और अनेक प्रदेश
 शुक्ल वर्णवाले हो सकते हैं २४ 'स्यात् कालाश्च, नीलाश्च, लोहित-
 श्च, हारिद्रश्च, शुक्लश्च २५' यह २५ वां भंग है, इसके अनुसार
 उसके अनेक प्रदेश कृष्ण वर्णवाले, अनेक प्रदेश नीले वर्णवाले, एक
 प्रदेश लोहित वर्णवाला, एक प्रदेश पीले वर्णवाला और एक प्रदेश
 शुक्ल वर्णवाला हो सकता है २५, 'स्यात् कालाश्च, नीलाश्च, लोहि-
 तश्च, हारिद्रश्च, शुक्लाश्च २६' यह २६ वां भंग है, इसके अनुसार
 उसके अनेक प्रदेश कृष्ण वर्णवाले, अनेक प्रदेश नीले वर्णवाले, एक
 प्रदेश लोहित वर्णवाला, एक प्रदेश पीले वर्णवाला और अनेक प्रदेश
 शुक्ल वर्णवाले हो सकते हैं २६, 'स्यात् कालाश्च, नीलाश्च, लोहित-
 श्च, हारिद्राश्च, शुक्लश्च २७' यह सप्तावीसवां भंग है, इसके अनुसार
 उसके अनेक प्रदेश कृष्ण वर्णवाले, अनेक प्रदेश नीले वर्णवाले, एक
 प्रदेश लोहित वर्णवाला, अनेक प्रदेश पीत वर्णवाले, और एक प्रदेश

लोहिताश्च, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૨૪' તે પોતાના અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણ-
 વાળો એક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક
 પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે.
 આ એવીસમો ભંગ છે ૨૪ 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ હારિ-
 દ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨૫' અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશમાં નીલ
 વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો કેાઈ એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો
 એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. એ રીતે આ પચ્ચીસમો ભંગ છે ૨૫
 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લાશ્ચ ૨૬' તે અનેક પ્રદેશમાં કાળા
 વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો એક
 પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે.
 એ રીતે આ છઠ્ઠીસ મો ભંગ છે. ૨૬ 'સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ,
 હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૨૭' અનેક પ્રદેશોમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ
 વર્ણવાળો એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને

સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચેતિ અષ્ટવિંશતિમઃ ૨૮ ।
 સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેત્યેકોનવિંશત્તમઃ ૨૯ । સ્યાત્
 કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ ત્રિંશત્તમઃ ૩૦ । સ્યાત્ કાલાશ્ચ
 નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચેતિ એકવિંશત્તમઃ ૩૧ । ‘પૃષ્ઠેકલીસં ભંગા’

શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૨૭, ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ, લોહિત-
 શ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૨૮’ યહ અઢાત્રીસવાં ભંગ હૈ, હસકે અનુ-
 સાર ઉસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે,
 એક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલા, અનેક પ્રદેશ પીત વર્ણવાલે ઓર અનેક
 પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલે હો સકતે હૈ ૨૮ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ,
 લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રશ્ચ, શુક્લશ્ચ ૨૯’ યહ ઉઢીસવાં ૨૯ વાં ભંગ હૈ, હસકે
 અનુસાર ઉસકે અનેક પ્રદેશ કૃષ્ણ વર્ણવાલે અનેક પ્રદેશ નીલે વર્ણવાલે
 અનેક પ્રદેશ લોહિત વર્ણવાલે, એક પ્રદેશ પીત વર્ણવાલા ઓર એક
 પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલા હો સકતા હૈ ૨૯, ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ,
 લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૩૦’ યહ ૩૦ વાં ભંગ હૈ, હસકે અનુ-
 સાર અનેક પ્રદેશ ઉસકે કૃષ્ણ વર્ણવાલે, અનેક પ્રદેશ ઉસકે નીલે વર્ણ-
 વાલે, અનેક પ્રદેશ ઉસકે લોહિત વર્ણવાલે એક પ્રદેશ પીત વર્ણવાલા
 ઓર અનેક પ્રદેશ શુક્લ વર્ણવાલે હો સકતે હૈ ૩૦, હસ પ્રકાર કે યે
 ૩૦ ભંગ હૈ, હક્તીસવાં ભંગ હસ પ્રકાર હૈ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ,

એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ સત્યાવીસમો ભાગ છે. ૨૭ અથવા
 ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૨૮’ તે પોતાના અનેક
 પ્રદેશમાં કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશમાં તે નીલ વર્ણવાળો હોય છે.
 એક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક
 પ્રદેશોમાં તે સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ અઠ્યાવીસમો ભાગ છે. ૨૮
 ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રશ્ચ શુક્લશ્ચ ૨૯’ અનેક પ્રદેશમાં તે
 કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણ-
 વાળો એક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ વર્ણવાળો હોય
 છે, આ ઓગણત્રીસમો ભાગ છે. ૨૯ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ,
 હારિદ્રશ્ચ, શુક્લાશ્ચ ૩૦’ અનેક પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં
 તે નીલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણ-
 વાળો અને અનેક પ્રદેશોમાં તે સફેદ વર્ણવાળો હોય છે. આ ત્રીસમો ભાગ
 છે. ૩૦ ‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ, હારિદ્રાશ્ચ શુક્લશ્ચ ૩૧’ અનેક

एते उपरिदर्शिताः पञ्चानामपि वर्णानां परिपाट्या एकत्वानेकत्वाभ्याम् एकत्रि-
शद्भङ्गा भवन्तीति 'एवं एकग-द्वयग-तियग-चउक्कग पंचगसंजोएहिं दोछत्तीसा-
भंगसया भवन्ति' एवम् एक-द्विक-त्रिक-चतुष्क-पञ्चकसंयोगैः वर्णानाश्रित्य पट्ट-
त्रिंशदधिकशतद्वयभङ्गाः (२३६) भवन्ति । 'गंधा जहा अट्टपएसियस्स' गन्धा
यथा अष्टप्रदेशिकस्य, गन्धमाश्रित्य पट्टभङ्गा भवन्ति तथैव नवप्रदेशिकस्यापि
गन्धमाश्रित्य पट्टभङ्गा भवन्तीत्यर्थः, 'रसा जहा एसस्स चेव वन्ना' रसा यथा
एतस्यैव-नवप्रदेशिकस्यैव वर्णाः, यथा नवप्रदेशिकस्य वर्णाः कथिता स्तस्यैव

लोहिताश्च, हारिद्राश्च, शुक्लाश्च 'एए एकत्तीसं भंगा' इस प्रकार
સે યે ૩૧ અંગ પાંચ વર્ણોં કો પરિપાટી સે ડનકે એકત્વ ઓર અનેકત્વ
કો લેકર હુએ હૈં । એવં એકગ-દુગ-તિયગ-ચઉક્કગ-પંચગ-સંજોએહિં દો
છત્તીસા અંગસયા ભવંતિ' યે વર્ણાશ્રિત સ્વ અંગ યહાં ૨૩૬ હોતે હૈં,
અસંયોગી ૫, દ્વિકસંયોગી ૪૦ ત્રિકસંયોગી ૮૦ ચતુષ્કસંયોગી મી
૮૦ ઓર પંચ સંયોગી ૩૧, 'ગંધા જહા અટ્ટપેસિયસ્સ' જિસ પ્રકાર સે
અષ્ટ પ્રદેશિકમેં ગન્ધ કો આશ્રિત કરકે ૬ અંગ કહે ગયે હૈં, ડસી પ્રકાર
સે નવ પ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં મી ગન્ધ કો આશ્રિત કરકે ૬ અંગ કહના
ચાહિયે 'રસા જહા એસસ્સ ચેવ વન્ના' જિસ પ્રકાર સે રસોં કો આશ્રિત
કરકે અષ્ટપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં અંગ પ્રરૂપણા કી ગઈ હૈ ડસી પ્રકાર સે
હસી કો આશ્રિત કરકે મી મંગ પ્રરૂપણા કરવી ચાહિયે અર્થાત રસોં
કો આશ્રિત કરકે યહાં પર અસંયોગી ૫, દ્વિકસંયોગી ૪૦ ત્રિક-

પ્રદેશમાં તે કાળા વર્ણુવાળો અનેક પ્રદેશમાં નીલ વર્ણુવાળો અનેક પ્રદેશમાં
લાલ વર્ણુવાળો અનેક પ્રદેશમાં પીળા વર્ણુવાળો અને એક પ્રદેશમાં સફેદ
વર્ણુવાળો હોય છે. આ એકત્રીસમે ભંગ છે. ૩૧ 'એએ એકત્તીસં ભંગા' આ
રીતે આ એકત્રીસ ભંગો પાંચ વર્ણુના યોગથી તેના એકપણા અને અનેક-
પણાને લઈને થયા છે. 'એવં એકગ-દુયગ-તિયગ-ચઉક્કગ-પંચગસંજોએહિં' દો
છત્તીસા મંગસયા ભવંતિ' આ રીતે વર્ણુ સંબંધી ૨૩૬ ખસે છત્રીસ ભંગો
થાય છે. તે આ રીતે અસંયોગી ૫ દ્વિકસંયોગી ૪૦ ત્રણીસ ભંગો ત્રિક-
સંયોગી ૮૦ એસી ભંગો ચાર સંયોગી પણ ૮૦ એસી ભંગો અને પાંચ
સંયોગી ૩૧ એકત્રીસ એમ કુલ ૨૩૬ ભંગો થાય છે.

'ગંધા જહા અટ્ટપેસિયસ્સ' જે રીતે આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં ગંધ
સંબંધી ૬ છ ભંગો કહ્યા છે તેજ પ્રમાણે આ નવ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં પણ
ગંધ સંબંધી છ ૬ ભંગો સમજવા.

'રસા જહા એસસ્સ ચેવ વન્ના' આઠ પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં જે રીતે રસ
સંબંધી ભંગોની પ્રરૂપણા કરવામાં આવી છે એજ પ્રમાણે આ નવ પ્રદેશ-

કતિર્વર્ણઃ કતિગન્ધઃ કતિરસઃ કતિસ્પર્શ इति प्रश्नः, भगवानाह—‘गोयमा’ ।
इत्यादि, ‘गोयमा’ हे गौतम ! ‘सिघ एगवन्ने’ स्यात् एकवर्णः द्विवर्णस्त्रिवर्ण-
श्चतुर्वर्णः पञ्चवर्णः, स्यादेकगन्धो द्विगन्धः, स्यादेकरसो द्विरसस्त्रिरसश्चतुरसः
पञ्चरसः, स्यात् द्विस्पर्श त्रिस्पर्शश्चतुःस्पर्शः । एतदेव दर्शयति—‘जहा’ इत्यादि,
‘जहा नवपरसिर जाव चउफासे पणत्ते’ यथा नवप्रदेशिके यावत् चतुःस्पर्शः

સે જન્મ હોતા હૈ વહ દશપ્રદેશિક સ્કન્ધ કિતને ઘર્ણોં વાલા, કિતની
ગંધોં વાલા, કિતને રસોં વાલા ઓર કિતને સ્પર્શોં વાલા હોના હૈ ?
હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ—‘ગોયમા ! સિય એગવન્ને ? જહા નવ-
પણસિય જાવ સિય ચઉફાસે પણત્તે’ હે ગૌતમ ! વહ દશપ્રદેશિક સ્કન્ધ
નવપ્રદેશિક સ્કન્ધ કી તરહ એક વર્ણવાલા યાવત્ ચાર સ્પર્શોં વાલા
હોતા હૈ અર્થાત્ વહ કદાચિત્ એક વર્ણવાલા હો સકતા હૈ, કદાચિત્
દો વર્ણોં વાલા હો સકતા હૈ કદાચિત્ ત્રીન વર્ણોં વાલા હો સકતા હૈ,
કદાચિત્ ચાર વર્ણોં વાલા હો સકતા હૈ ઓર કદાચિત્ પાંચ વર્ણોં વાલા
હો સકતા હૈ, હસી પ્રકાર વહ કદાચિત્ એક ગંધવાલા, કદાચિત્ દો
ગંધોં વાલા, બી હો સકતા હૈ કદાચિત્ વહ એક રસવાલા, કદાચિત્ દો
રસોં વાલા, કદાચિત્ ત્રીન રસોં વાલા, કદાચિત્ ચાર રસોં વાલા
ઓર કદાચિત્ વહ પાંચ રસોં વાલા હો સકતા હૈ, કદાચિત્ વહ દો
સ્પર્શોં વાલા, કદાચિત્ ત્રીન સ્પર્શોં વાલા, કદાચિત્ ચાર સ્પર્શોં વાલા,
હો સકતા હૈ, હસ વિષય કો સ્પષ્ટ કરકે અવ સૂત્રકાર સમજાતે હૈ—

પ્રદેશવાળો સ્કંધ કેટલા વર્ણુવાળો હોય છે ? કેટલા ગંધવાળો હોય છે ?
કેટલા રસોવાળો હોય છે ? અને કેટલા સ્પર્શોવાળો હોય છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—‘ગોયમા ! સિય એગવન્ને ? જહા નવપણસિય જાવ
સિય ચઉફાસે પણત્તે’ હે ગૌતમ ! તે દશ પ્રદેશવાળો સ્કંધ નવ પ્રદેશવાળો
સ્કંધની માફક એક વર્ણુવાળો યાવત્ ચાર સ્પર્શોવાળો હોય છે. અર્થાત્ તે
કેઈવાર એક વર્ણુવાળો હોય છે. કેઈવાર બે વર્ણુવાળો હોય છે. કેઈવાર
ત્રણ વર્ણુવાળો હોય છે. કેઈવાર ચાર વર્ણુવાળો હોય છે. અને કેઈવાર
પાંચ વર્ણુવાળો હોય છે. એજ રીતે કેઈવાર એક ગંધવાળો અને કેઈવાર
બે ગંધવાળો પણ હોય છે. કેઈવાર તે એક રસવાળો કેઈવાર તે બે રસો-
વાળો કેઈવાર ત્રણ રસોવાળો કેઈવાર ચાર રસોવાળો અને કેઈવાર પાંચ
રસોવાળો હોય છે. કેઈવાર બે સ્પર્શોવાળો કેઈવાર ત્રણ સ્પર્શોવાળો અને
કેઈવાર ચાર સ્પર્શોવાળો હોય છે.

પ્રજ્ઞસઃ । ‘જહ્ એગવન્ને’ યદિ એકવર્ણો દશપ્રદેશિકસ્તદા, ‘એગવન્નત્તિવન્નતિવન્ન-
ચઽવન્ના જહેવ નવપર્ણિયસ્સ’ એકવર્ણદ્વિવર્ણત્રિવર્ણચતુર્વર્ણા યથૈવ નવપ્રદેશિ-
કસ્ય તથૈવ દશપ્રદેશિકસ્પાપિ જ્ઞાતવ્યાઃ । ‘પંચવન્ને વિ તહેવ’ પશ્ચવર્ણોઽપિ
તથૈવ નવપ્રદેશિકવદેવ ‘બવરં વત્તીસમો ભંગો મનઃ’ નવરં-કેવલમિદં દ્વાત્રિંશત્તમો
મજ્જો મળ્યતે-અનિતવ્યઃ, સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચે-
ત્યારમ્બ્ય એકત્રિંશદ્વિજ્ઞા નવપ્રદેશિકે યે ઉક્તારતે સર્વેઽપિ ગ્રાહ્યા એવ કેવલમત્ર
દ્વાત્રિંશત્તમોઽપિ સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ શુક્લાશ્ચેત્યા-
કારકોઽધિકોઽપિ વક્તવ્ય इत्येवं ક્રમેણ પરિપાટયા દ્વાત્રિંશત્તમો વક્તવ્યઃ । ‘એવ

‘જહ્ એગવન્ને’ યદિ વહ દશ પ્રદેશિક સ્કન્ધ એક વર્ણવાળા હોવા હૈ તો
‘એગવન્ન દુવન્નતિવન્ન ચઽવન્ના જહેવ નવપર્ણિયસ્સ’ એકવર્ણ વિષ-
યક, દ્વિવર્ણ વિષયક, ત્રિવર્ણ વિષયક ઓર ચાર વર્ણવિષયક કથન
જૈસા નવપ્રદેશિક સ્કન્ધ સૈ ક્રિયા ગયા હૈ, વૈસા હી કથન હનકે વિષય
મૈ યહાં પર ઓ કરના ચાહિયે તથા ‘પંચવન્ને વિ તહેવ’ પાંચ વર્ણવિષ-
યક કથન ઓ નવપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે જૈસા હી કરના ચાહિયે, યદિ
કુછ વિશેષતા હૈ તો વહ ૩૨ વૈ ભંગ કી અપેક્ષા સે હૈ તાત્પર્ય કહને
કા યહ હૈ કિ નવપ્રદેશિક સ્કન્ધ મૈ પાંચવર્ણોં કે જો ૩૧ ભંગ પ્રકટ
કિયે ગઈ હૈ સો ૩૧ ભંગ તો વે હી યહાં કહના ચાહિયે તથા ૩૨ વાં જો
ભંગ હૈ વહ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ, નીલાશ્ચ, લોહિતાશ્ચ,

હવે સૂત્રકાર આજ વિષયને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવે છે. ‘જહ્ એગવન્ને’
જો તે દશ પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ એક વર્ણવાળો હોય તો તે ‘એગવન્ન, દુવન્ન,
તિવન્ન ચઽવન્ના જહેવ નવપર્ણિયસ્સ’ એક વર્ણ સંબંધી, બે વર્ણ સંબંધી
ત્રણ વર્ણ સંબંધી અને ચાર વર્ણ સંબંધીનું કથન જેવી રીતે નવ પ્રદેશ-
વાળા સ્કન્ધના વિષયમાં કહેવામાં આવ્યું છે એજ પ્રમાણેનું કથન આ દશ
પ્રદેશવાળા વિષયમાં સ્કન્ધના પણ સમજવું. તથા ‘પંચ વન્ને તહેવ’ પાંચ વર્ણ
સંબંધીનું કથન પણ નવ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધની જેમ જ સમજવું. જો કંઈ વિશેષ-
પણ છે તે ૩૨ ખત્રીસમાં ભંગ સંબંધી છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે નવ
પ્રદેશવાળા સ્કન્ધમાં પાંચ વર્ણ સંબંધી ૩૧ એકત્રીસ ભંગો કહ્યા છે આ
દશ પ્રદેશી સ્કન્ધમાં ૩૨ ખત્રીસ ભંગો થાય છે. ૩૧ એકત્રીસ ભંગો તો
નવ પ્રદેશવાળા સ્કન્ધની જેમજ અહિયાં પણ સમજવા અને ખત્રીસમો જે
ભંગ છે તે આ પ્રમાણે છે-‘સ્યાત્ કાલાશ્ચ નીલાશ્ચ લોહિતાશ્ચ હારિદ્રાશ્ચ
શુક્લાશ્ચ૨’ અનેક પ્રદેશોમાં કાળા વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં નીલ વર્ણવાળો
અનેક પ્રદેશોમાં લાલ વર્ણવાળો અનેક પ્રદેશોમાં પીળા વર્ણવાળો અને અનેક

येष एकगद्वयगतियगवउकगपंचगसंजोगेषु दोत्रि सत्ततीसा भंगसया भवन्ति' एवमेते एकद्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकसंयोगीः सप्तत्रिंशदधिकशतद्वय भङ्गा भवन्ति असंयोगिनो भङ्गाः, पञ्च ५, द्विकसंयोगिनश्चत्वारिंशत् ४० त्रिकसंयोगिनोऽशीतिः ८०, चतुः संयोगिनोऽप्यशीतिरेव ८०, पञ्चकसंयोगिनो द्वात्रिंशत् ३२, सर्वसंकलनया सप्तत्रिंशदधिकशतद्वयभङ्गाः २३७ भवन्ति, दशमदेशिकस्य रूग्ण्ये वर्णानाश्रित्येति । 'गंधा जहा नवपएसियस्स' गंधा यथा नवप्रदेशिकस्य, दशमदेशिकस्य गन्धविषयकाः पञ्चभङ्गा भवन्ति, 'रसा जहा एसस्स चेष वत्ता' रसा यथा एतस्यैव वर्णाः यथा वर्णाः विभागशो दशमदेशिकस्य कथितास्तथैव रसात्रपि असंयोगिनः पञ्च ५ द्विकसंयोगिनश्चत्वारिंशत् ४०, त्रिकसंयोगिनोऽशीतिः ८०, चतुः संयोगिनोऽप्यशीतिरेव ८०, पञ्चकसंयोगिनो द्वात्रिंशत् ३२, सर्वसंकलनया सप्तत्रिंशदधिकशतद्वयभङ्गाः २३७ भवन्तीति ज्ञातव्याः । 'फासा जहा चउप्पएसियस्स' स्पर्शा यथा चतुःप्रदेशिकस्य । एवं क्रमेण दशमदेशिकस्य

द्वाविंशच्च, लुक्काश्च ३२' 'एवमेव एकग-द्वयग-तियग-चउकग-पंचग संजोगेषु दोत्रि सत्ततीसा भंगसया भवन्ति' इस प्रकार से यहां पर असंयोगी ५ द्विकसंयोगी ४०, त्रिकसंयोगी ८०, चतुष्कसंयोगी भी ८० और पंचसंयोगी ३२ भंग वर्गों को आश्रित करके २३७ हो जाते हैं । गंधविषयक भंग यहां नवप्रदेशिक रूग्ण्य के जैसा ६ होते हैं 'रसा जहा' रसविषयक भंग भी यहां २३७ होते हैं—असंयोगी ५, द्विक संयोगी ४०, त्रिकसंयोगी ८०, चतुष्क संयोगी ८० और पंचक संयोगी ३२, कुल मिलकर यहां रसों को आश्रित करके भंगसंख्या वर्गों की तरह २३७ होती है । 'फासा जहा चउप्प०' तथा स्पर्शसंबंधी

प्रदेशोभां सहेह वणुवणो डोय छे उर 'एवमेव एकग-द्वयग-तियग-चउकग-पंचग-संजोगेषु दोत्रि सत्ततीसा भंग सया भवन्ति' आ रीते अडियां असंयोगी पांच ल'गो जे संयोगी ४० याणीस ल'गो, त्रणु संयोगी ८० ओ'सी ल'गो, आर संयोगी ८० ओ'सी ल'गो पांच संयोगी उर अत्रीस ल'गो ओ रीते वणु सं'अ'धी २३७ असेसाउत्रीस ल'गो थाय छे. गंध सं'अ'धी ल'गो नव प्रदेशी सं'अ'धी जेम ६ छ थाय छे. 'रसा जहा वन्ना' वणु सं'अ'धी जेम २३६ ल'गो थाय छे तेम रस सं'अ'धी ल'गो पणु २३७ असे साउत्रीस थाय छे. तेमां असंयोगी ५ पांच जे संयोगी ४० याणीस त्रणु संयोगी ८० ओ'सी आर संयोगी ८० ओ'सी अने पांच संयोगी उर अत्रीस जेम कुल रस सं'अ'धी असे साउत्रीस २३७ ल'गो थाय छे. 'फासा जहा चउप्पएसियस्स'

वर्णविषये सप्तत्रिंशदधिकशतद्वयभङ्गाः २३७, गन्धविषये ६ पट्, रसविषये सप्तत्रिंशदधिकशतद्वयम् २३७, स्पर्शविषये पट्त्रिंशत् ३६, सर्वसंकलनया ५१६ षोडशाधिकपञ्चशतभङ्गा भवन्तीति । 'जहा दसपएसिओ एवं संखेज्जपएसिओ वि' यथा दशप्रदेशिकः स्कन्धो वर्णगन्धरसस्पर्शैः सविभागैः कथितस्तथा संख्येय प्रदेशिकोऽपि स्कन्धो वर्णगन्धरसस्पर्शैः सविभागैः वर्णनीयः । 'एवं असंखेज्जपएसिओ वि' एवमेव-दशप्रदेशिकवदेव वर्णगन्धरसस्पर्शैरसंख्येयप्रदेशिकोऽपि स्कन्धो वक्तव्यः । 'सुहुमपरिणओ अणंतपएसिओ वि एवं चेव' सूक्ष्मपरिणतोऽनन्तप्रदेशिकस्कन्धोऽपि एवमेव दशप्रदेशिकवदेव वर्णगन्धरसस्पर्शैर्वर्णनीय इति ॥ सू० ७ ॥

भंगों की संख्या चतुः प्रदेशी स्कन्ध के जैसी ३६ होती है, इस प्रकार सब भंगों की संख्या यहां ५१६ आती है-वर्णविषयक भंग २३७, गंधविषयक भंग ६, रस विषयक भंग २३७ और स्पर्शविषयक भंग ३६ । 'जहा दस पएसिओ एवं संखेज्जपए०' जिस प्रकार से दश प्रदेशिक स्कन्ध वर्ण, गंध, रस और स्पर्शों के भङ्गों से प्ररूपित किया गया है, उसी प्रकार से संख्यात प्रदेशिक स्कन्ध भी वर्ण गन्ध, रस और स्पर्श संबंधी भंगों द्वारा प्ररूपित करना चाहिये, 'एवं असंखेज्ज०' दशप्रदेशिक स्कन्ध के वर्ण, गंध, रस और स्पर्श संबंधी भङ्गों से ही असंख्यात प्रदेशी स्कन्ध के वर्ण, गंध रस और स्पर्शों के भङ्गों का विवेचन करना चाहिये । तथा-'सुहुमपरिणओ०' सूक्ष्म परिणत अनन्त

तथा स्पर्श संभंधी लगेनी संख्या चार प्रदेशवाणा स्कंधनी जेम उ६ छत्रीस थाय छे. जे रीते तमास लगेनी संख्या ५१६ पांथसे सोण थाय छे. ते आ प्रमाणे समजवा वणु संभंधी २३७ भसो साउत्रीस लगे गंध संभंधी ६ छ रस संभंधी २३७ भसो साउत्रीस अने स्पर्श संभंधी उ६ छत्रीस जे रीते कुस ५१६ पांथसे सोण लगे थाय छे. 'जहा दसपएसियो एवं संखेज्जपएसिओ' जे प्रमाणे दश प्रदेशवाणा स्कंधमां वणु, गंध, रस, अने स्पर्श संभंधी लगेनी प्रपणु करी छे तेज प्रमाणे संख्यात प्रदेशवाणा स्कंधमां पणु वणु गंध, रस, अने स्पर्श संभंधी लगेनी प्रपणु समजवी. 'एवं असंखेज्ज०' दश प्रदेशवाणा स्कंधना वणु, गंध, रस अने स्पर्श संभंधी प्रमाणे ज असंख्यात प्रदेशवाणा स्कंधना वणु, गंध, रस अने स्पर्श संभंधी कथन समजवु. तथा 'सुहुम परिणओ०' सूक्ष्म परिणत अनन्तप्रदेशवाणा स्कंधना वणु विगेरेना लगे पणु दश प्रदेशवाणा स्कंधी

परमाणुपुद्गलादारभ्य सूक्ष्मपरिणतानन्तप्रदेशिकस्कन्धपर्यन्तेषु वर्णगन्धरस-
स्पर्शान् सविभागान् प्रदर्श्य वादरपरिणतानन्तप्रदेशिकपुद्गले गतान् वर्णगन्धरस-
स्पर्शान् विभागशो दर्शयितुमाह—‘वायरपरिणणं’ इत्यादि ।

मूलम्—‘वायरपरिणणं भन्ते ! अणान्तपणसिण खंधे कइवन्ने०
एवं जहा अट्टारसमसण जाव सिय अट्टफासे पन्नत्ते । वन्नगंध
रसा जहा दसपणसियस्स । जइ चउफासे सव्वे कक्खडे सव्वे
गरुण सव्वे सीए सव्वे निद्धे१, सव्वे कक्खडे सव्वे गरुण सव्वे
सीए सव्वे लुक्खे२, सव्वे कक्खडे सव्वे गरुण सव्वे उसिणै
सव्वे निद्धे३, सव्वे कक्खडे सव्वे गरुण सव्वे सीए सव्वे लुक्खे४,
सव्वे कक्खडे सव्वे लहुण सव्वे सीए सव्वे निद्धे५, सव्वे
कक्खडे सव्वे लहुण सव्वे सीए सव्वे लुक्खे६, सव्वे कक्खडे
सव्वे लहुण सव्वे उसिणै सव्वे निद्धे७, सव्वे कक्खडे सव्वे
लहुण सव्वे उसिणै सव्वे लुक्खे८, सव्वे मउए सव्वे गरुण
सव्वे सीए सव्वे निद्धे९, सव्वे मउए सव्वे गरुण सव्वे सीए
सव्वे लुक्खे१०, सव्वे मउए सव्वे गरुण सव्वे उसिणै सव्वे
निद्धे११, सव्वे मउए सव्वे गरुण सव्वे उसिणै सव्वे लुक्खे१२,
सव्वे मउए सव्वे लहुण सव्वे सीए सव्वे निद्धे१३, सव्वे मउए
सव्वे लहुण सव्वे सीए सव्वे लुक्खे१४, सव्वे मउए सव्वे
लहुण सव्वे उसिणै सव्वे निद्धे१५, सव्वे मउए सव्वे लहुण
सव्वे उसिणै सव्वे लुक्खे१६, एए सोलस भंगा ॥

प्रदेशिक स्कन्ध के वर्णादि भंग भी, दश प्रदेशिका स्कन्ध के वर्णादि
भंगों की तरह ही वर्णित करना चाहिए ॥सू० ७॥

प्रमाणे समञ्जसा अने दश प्रदेशवाणा स्कन्धना वण्णादि प्रकार प्रमाणे तेहु
पण्य वण्णन करवुं ॥सू० ७॥

जइ पंचफासे सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे सीए देसे
 निछे देसे लुक्खे१, सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे सीए देसे
 निछे देसा लुक्खा२, सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे सीए
 देसा निछा देसे लुक्खे३, सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे सीए
 देसा निछा देसा लुक्खा४, सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे उसिणे
 देसे निछे देसे लुक्खे४, सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे सीए
 देसे निछे देसे लुक्खे४, सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए सव्वे उसिणे
 देसे निछे देसे लुक्खे४। एवं एए कक्खडे णं सोलसभंगा१६।
 सव्वे मउए सव्वे गरुए सव्वे सीए देसे निछे देसे लुक्खे४।
 एवं मउएण वि सोलसभंगा१६, एवं वत्तीसं भंगा३२। सव्वे
 कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे निछे देसे सीए देसे उसिणे४, सव्वे
 कक्खडे सव्वे गरुए सव्वे लुक्खे देसे सीए देसे उसिणे४।
 एए वत्तीसं भंगा३२। सव्वे कक्खडे सव्वे सीए सव्वे निछे
 देसे गरुए देसे लहुए, एत्थ वि वत्तीसं भंगा३२। सव्वे गरुए
 सव्वे सीए सव्वे निछे देसे कक्खडे देसे मउए, एत्थ वि वत्तीसं
 भंगा३२, एवं सव्वे ते पंचफासे अट्ठावीसं भंगसयं१२८भवइ ॥

जइ छप्पासे सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए देसे सीए देसे
 उसिणे देसे निछे देसे लुक्खे१ सव्वे कक्खडे सव्वे गरुए देसे
 सीए देसे उसिणे देसे निछे देसा लुक्खा२, एवं जाव सव्वे
 कक्खडे सव्वे गरुए देसा सीया देसा उसिणा देसा निछा
 देसा लुक्खा१६। एए सोलस भंगा१६। सव्वे कक्खडे सव्वे

लहुए देसे सीए देसे उसिणे देसे निछे देसे लुक्खे, एत्थ वि
 सोलस भंगा १६। सव्वे मउए सव्वे गरुए देसे सीए देसे उसिणे
 देसे निछे देसे लुक्खे, एत्थ वि सोलस भंगा १६। सव्वे मउए
 सव्वे लहुए, देसे सीए देसे उसिणे देसे निछे देसे लुक्खे,
 एत्थ वि सोलस भंगा १६, एए चउसट्ठि भंगा ६४। सव्वे कक्खडे
 सव्वे सीए देसे गरुए लहुए देसे निछे देसे लुक्खे, एवं जाव
 सव्वे मउए सव्वे उसिणे देसा गरुया देसा लहुया देसा निद्धा
 देसा लुक्खा, एत्थ वि चउसट्ठि भंगा ६४(२) सव्वे कक्खडे सव्वे
 निछे देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे १, जाव सव्वे
 मउए सव्वे लुक्खे देसा लहुया देसा सीया देसा उसिणा एए
 चउसट्ठि भंगा ६४(३) सव्वे गरुए सव्वे सीए देसे कक्खडे देसे
 मउए देसे निछे देसे लुक्खे एवं जाव सव्वे लहुए सव्वे उसिणे
 देसा कक्खडा देसा मउया देसा निद्धा देसा लुक्खा। एए
 चउसट्ठि भंगा ६४(४) सव्वे गरुए सव्वे निछे देसे कक्खडे देसे
 मउए देसे सीए देसे उसिणे १ जाव सव्वे लहुए सव्वे लुक्खे देसा
 कक्खडा देसा मउया देसा सीया देसा उसिणा, एए चउसट्ठि
 भंगा ६४(५) सव्वे सीए सव्वे निछे देसे कक्खडे देसे मउए देसे
 गरुए देसे लहुए १ जाव सव्वे उसिणे सव्वे लुक्खे देसा कक्खडा
 देसा मउया देसा गरुया देसा लहुया एए चउसट्ठि भंगा ६४(६)
 सव्वे ते छप्पासे तिल्लि चउरासिया भंग सया ३८४ भवन्ति ॥सू. ८॥

छाया—वादरपरिणतः खलु भदन्त ! अनन्तप्रदेशिकः कतिवर्णः ० एवं यथाऽष्टादशशते यावत् स्यादष्टस्पर्शः प्रज्ञप्तः । वर्णगन्धरसा यथा दशप्रदेशिकस्य, यदि चतुःस्पर्शः सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्वः शीतः सर्वः स्निग्धः १, सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्वः शीतः सर्वो रूक्षः २, सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्व उष्णः सर्वः स्निग्धः ३, सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्व उष्णः सर्वो रूक्षः ४, सर्वः कर्कशः सर्वो लघुकः सर्वः शीतः सर्वः स्निग्धः ५, सर्वः कर्कशः सर्वो लघुकः सर्वः शीतः सर्वो रूक्षः ६, सर्वः कर्कशः सर्वो लघुकः सर्व उष्णः सर्वः स्निग्धः ७, सर्वः कर्कशः सर्वो लघुकः सर्वः उष्णः सर्वो रूक्षः ८, सर्वो मृदुकः सर्वो गुरुकः सर्वः शीतः सर्वः स्निग्धः ९, सर्वो मृदुकः सर्वो गुरुकः सर्वः शीतः सर्वो रूक्षः १०, सर्वो मृदुकः सर्वो गुरुकः सर्व उष्णः सर्वः स्निग्धः ११, सर्वो मृदुकः सर्वो गुरुकः सर्व उष्णः सर्वो रूक्षः १२, सर्वो मृदुकः सर्वो लघुकः सर्वः शीतः सर्वः स्निग्धः १३, सर्वो मृदुकः सर्वो लघुकः सर्वः शीतः सर्वो रूक्षः १४, सर्वो मृदुकः सर्वो लघुकः सर्व उष्णः सर्वः स्निग्धः १५, सर्वो मृदुकः सर्वो लघुकः सर्व उष्णः सर्वो रूक्षः १६, एते षोडश भेदाः ॥

यदि पञ्चस्पर्शः सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्वः शीतो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः १, सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्वः शीतो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः २, सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्वः शीतः देशः स्निग्धः देशो रूक्षः ३, सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः, सर्वः शीतः, देशः स्निग्धः, देशो रूक्षः ४ । सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः, सर्व उष्णः, देशः स्निग्धो देशो रूक्षः ४, सर्वः कर्कशः, सर्वो लघुकः, सर्वः शीतः, देशः स्निग्धो देशो रूक्षः ४ । सर्वः कर्कशः, सर्वो लघुकः, सर्व उष्णो, देशः स्निग्धो देशो रूक्षः ४, एवमेते कर्कशेन षोडश भेदाः १६ । सर्वो मृदुकः सर्वो गुरुकः सर्वः शीतः देशः स्निग्धो देशो रूक्षः ४ । एवं मृदुकेनापि षोडश भेदाः १६, एवं द्वात्रिंशद् भेदाः ३२ । सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्वः स्निग्धः देशः शीतो देश उष्णः, ४, सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्वो रूक्षो देशः शीतो देश उष्णः ४, एते द्वात्रिंशद् भेदाः ३२ । सर्वः कर्कशः सर्वः शीतः सर्वः स्निग्धो देशो गुरुको देशो लघुकः, अत्रापि द्वात्रिंशद्भेदाः ३२ । सर्वो गुरुकः, सर्वः शीतः, सर्वः स्निग्धो, देशः कर्कशो, देशो मृदुकः, अत्रापि द्वात्रिंशद्भेदाः ३२ । एवं सर्वे ते पञ्चस्पर्शेऽष्टाविंशत्यधिकं भेदशतं (१२८) भवति ।

यदि षट्स्पर्शः सर्वः कर्कशः, सर्वो गुरुकः देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः १, सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः २, एवं यावत् सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः, देशः शीताः,

देशा उष्णाः, देशाः स्निग्धाः, देशा रूक्षाः १६ । एते षोडश भङ्गाः १६ । सर्वः कर्कशः सर्वो लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः, अत्रापि षोडश भङ्गाः १६ । सर्वो मृदुकः सर्वो गुरुकः देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः, अत्रापि षोडश भङ्गाः १६ । सर्वो मृदुकः सर्वो लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः, अत्रापि षोडश भङ्गाः १६, एते चतुःषष्टिर्भङ्गाः ६४ (१) । सर्वः कर्कशः सर्वः शीतः देशो गुरुको देशो लघुको देशः स्निग्धो देशो रूक्षः, एवं यावत् सर्वो मृदुकः सर्व उष्णो देशा गुरुकाः देशा लघुकाः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः, अत्रापि चतुःषष्टिर्भङ्गाः ६४ (२) । सर्वः कर्कशः सर्वः स्निग्धो देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णः १, यावत् सर्वो मृदुकः सर्वो रूक्षः देशा गुरुकाः, देशा लघुकाः देशाः शीताः देशा उष्णाः, एते चतुःषष्टिर्भङ्गाः ६४ (३) । सर्वो गुरुकः सर्वः शीतः देशः कर्कशः देशो मृदुकः देशः स्निग्धो देशो रूक्षः, एवं यावत् सर्वो लघुको सर्व उष्णः देशाः कर्कशाः देशा मृदुकाः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः, एते चतुःषष्टिर्भङ्गाः ६४ (४) सर्वो गुरुकः सर्वः स्निग्धः देशः कर्कशः देशो मृदुकः देशः शीतो देश उष्णः, यावत् सर्वो लघुको सर्वो रूक्षः देशाः कर्कशाः देशा मृदुकाः देशा शीताः, देशा उष्णाः, एते चतुःषष्टिर्भङ्गाः ६४ (५) सर्वः शीतः सर्वः स्निग्धो देशः कर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशो लघुको, यावत् सर्व उष्णः सर्वो रूक्षः देशाः कर्कशाः देशा मृदुकाः देशा गुरुकाः देशा लघुकाः, एते चतुःषष्टिर्भङ्गाः, ६४ (६) सर्वे ते पट् स्पर्शे चतुरशीत्यधिकशतत्रयभङ्गाः ३८४ भवन्ति ॥ सू० ८॥

टीका—‘बायरपरिण ए णं भंते ।’ बादरपरिणतः खलु भदन्त । बादरतया

परमाणुपुद्गल से लेकर सूक्ष्मपरिणत अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध तक के स्कन्धों में भङ्गसहित वर्ण, गंध, रस और स्पर्शों को दिखाकर अब बादरपरिणत अनन्त प्रदेशिक पुद्गल स्कन्ध में रहे हुए वर्ण, गन्ध, रस और स्पर्शों को विभागशः प्रकट किया जाता है—‘बायरपरिण ए णं भंते’ इत्यादि ।

टीकार्थ—इसमें गौतम ने प्रश्न से ऐसा पूछा है—‘बायरपरिण ए णं भंते ।’

परमाणु पुद्गलधी लघने सूक्ष्म परिणामवाणा अनन्त प्रदेशी स्कन्ध सुधीना स्कन्धोभां लंग सदित वर्ण, गंध, रस, अने स्पर्शोना प्रकार अता धीने हुवे बादर परिणामवाणा अनन्त प्रदेशी पुद्गल स्कन्धभां रडेला वर्ण, गंध, रस, अने स्पर्शोने कमथी प्रकट करे छे ।

‘बायरपरिण ए णं भंते ।’ इत्यादि

टीकार्थ—आ सूत्रधी गौतम स्वामीजे प्रश्नने ओहुं पूछहुं छे के—

પરિણતઃ, વાદરત્વં-સ્થૂલત્વં તતથ સ્થૂલતાં પ્રાપ્ત इत्यर्थः 'અર્ણતપ્પસિષ્ણ સ્વંધે' અનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધઃ-અનન્તાઃ પ્રદેશા અવયવતયા વિધન્તે યસ્યાવયવિનઃ સોડનન્તપ્રદેશિકઃ एतादृशः સ્કન્ધઃ સ્થૂલાવયવી સઃ 'કદ્વન્ને' કતિવર્ણઃ કતિગન્ધઃ કતિરસઃ કતિસ્પર્શઃ સ્થૂલાવયવિનિ કિયન્તો વર્ણગન્ધરસસ્પર્શાઃ વિધન્તે इति પ્રશ્નઃ, 'એવં જહા અદ્ધારસમસણ જાવ સિય અદ્ધાસે પન્નત્તે' એવં યથા અદ્ધાદશે-શતે યાવત્ સ્થાત્ અદ્ધસ્પર્શઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ તથાદિ-તત્રત્યં પ્રકરણમ્, ભગવાનાહ-હે ગૌતમ ! સ્યાદેકવર્ણો યાવત્ પશ્ચવર્ણઃ, સ્યાદેકગન્ધઃ સ્યાદ્ દ્વિગન્ધઃ, સ્યાદેક

અર્ણતપ્પસિષ્ણ સ્વંધે' હે અદન્ત ! જો અનન્ત પ્રદેશિક પુદ્ગલ સ્કન્ધ વાદર રૂપ પરિણામ સે પરિણત હોતા હૈ વહ કિતને વર્ણો'વાલા, કિતની ગંધો'વાલા, કિતને રસો'વાલા, ઓર કિતને સ્પર્શો'વાલા હોતા હૈ ? પૂછને કા તાત્પર્ય એસા હૈ કિ જો અનન્ત પ્રદેશો'વાલા પુદ્ગલ સ્કન્ધ-અનન્ત પ્રદેશ અવયવરૂપ સે જિસમેં વિદ્યમાન હોતે હૈ-અનન્ત પુદ્ગલ પરમાણુઓં કે સંયોગ સે જો જન્ય હોતા હૈ-એસા સ્થૂલાવયવી પુદ્ગલ કિતને વર્ણાદિ વાલા હોતા હૈ ? ઉત્તર મેં પ્રશ્ન કહતે હૈ-‘એવં જહા અદ્ધારસ-મસણ જાવ સિય અદ્ધાસે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! જિસ પ્રકાર સે અદ્ધારહવે’ શતક મેં ‘યાવત્ વહ કદાચિત્ આઠ સ્પર્શો’વાલા હોતા હૈ’ હસ પાઠ તરુ કહા ગયા હૈ-વૈસા હી કથન યહાં પર ભી કર લેના ચાહિયે, ઉત્તરરૂપ મેં વહાં કા પ્રકરણ હસ પ્રકાર સે હૈ-હે ગૌતમ ! વહ કદાચિત્ એક

‘વાયરપરિણે નં મંતે ! અર્ણતપ્પસિષ્ણ સ્વંધે પુચ્છા’ હે ભગવન જે અનન્ત-પ્રદેશવાળો પુદ્ગલ સ્કન્ધ બદર રૂપ પરિણામથી પરિણામવાળો થાય છે. તે કેટલા વર્ણોવાળો હોય છે ? કેટલા ગંધોવાળો હોય છે ? કેટલા રસોવાળો હોય છે ? અને કેટલા સ્પર્શોવાળો હોય છે ? પૂછવાનો હેતુ એ છે કે-અનન્ત પ્રદેશવાળો પુદ્ગલ સ્કન્ધ અનન્ત પ્રદેશો રૂપ અવયવોથી જેમાં રહેલ હોય છે-અનન્ત પુદ્ગલ પરમાણુઓના સંયોગથી થવાવાળો હોય છે-એવો સ્થૂલ અવયવવાળો પુદ્ગલ કેટલા વર્ણોવાળો હોય છે ? કેટલા ગંધોવાળો હોય છે ? કેટલા રસોવાળો હોય છે. અને કેટલા સ્પર્શોવાળો હોય છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે-‘એવં જહા અદ્ધારસમસણ જાવ સિય અદ્ધાસે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! અદ્ધારમાં શતકમાં જે પ્રમાણે યાવત્ તે કાઠવાર આઠ સ્પર્શો-વાળો હોય છે. આ પાઠ સુધીમાં કહેવામાં આવ્યું છે. તેજ પ્રમાણેનું કથન અહિંયાં પણ સમજવું.

રસો યાવત્ પञ्चरसः, स्यात् चतुःस्पर्शः यावत् अष्टस्पर्श इति । 'वज्रगंधरसा जहा दसपणसिग्रस' वर्णगन्धरसा यथा दशप्रदेशिकस्य, दशप्रदेशिकस्य येनैव रूपेण वर्णगन्धरसाः कथितास्तेनैव रूपेण वादरपरिणतानन्तप्रदेशिकस्कन्धस्यापि ज्ञातव्याः । यथा-कदाचिदेकवर्णः कदाचिद् द्विवर्णस्त्रिवर्गश्चतुर्वर्णः पञ्चवर्णो वा, एवं गन्धरसयोरपि यथासंभवं व्यवस्थाऽवगन्तव्या, दशप्रदेशिकस्कन्धापेक्षया द्वैलक्षण्यं तद्दर्शयति-'जइ' इत्यादि, 'जइ चउफासे' यदि चतुः स्पर्शो वादरपरिणतोऽनन्तप्रदेशिकः स्कन्धस्तदा 'सव्वे कक्खडे' सव्वे गरुए सव्वे सीए सव्वे

વર્ણવાલા યાવત્ પાંચ વર્ણવાલા, કદાચિત્ એક ગંધવાલા, કદાચિત્ દો ગંધોવાલા, કદાચિત્ એક રસવાલા, યાવત્ પાંચ રસવાલા, કદાચિત્ ચાર સ્પર્શોવાલા યાવત્ આઠ સ્પર્શોવાલા હોતા કહા ગયા હૈ યહી યાત અતિદેશ સે પ્રકટ કરતે હુએ પ્રશ્ન કહતે હૈન-'વજ્રગંધ રસા જહા દસપણસિગ્રસ' જિસ પ્રકાર સે વર્ણ, ગન્ધ, ઓર રસ દશપ્રદેશિક સ્કન્ધ કે કહે ગયે હૈન ડસી રૂપ સે વાદર પરિણત અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ કે બી યે જાનના ચાહિયે તથા ચ કદાચિત્ વહ એક વર્ણવાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ દો વર્ણો વાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ ત્રીન વર્ણોવાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ ચાર વર્ણોવાલા હોતા હૈ, કદાચિત્ પાંચ વર્ણોવાલા હોતા હૈ, ઇસી પ્રકાર સે ગંધ ઓર રસ કી બી યથાસંભવ વ્યવસ્થા સમજની ચાહિયે, દશપ્રદેશિક સ્કન્ધ કી અપેક્ષા સે જો ઇસમેં વિલક્ષણતા હૈ

ઉત્તર રૂપે ત્યાંનું પ્રકરણ આ પ્રમાણે છે-હે ગૌતમ ! તે કોઈવાર એક વર્ણુવાળો યાવત્ પાંચ વર્ણુવાળો કોઈવાર એક ગંધવાળો કોઈવાર બે ગંધવાળો કોઈવાર એક રસવાળો યાવત્ પાંચ રસવાળો કોઈવાર ચાર સ્પર્શોવાળો યાવત્ આઠ સ્પર્શોવાળો હોય છે. તેમ કહ્યું છે, એજ વાત અતિ દેશથી બતાવતાં સૂત્રકાર કહે છે કે-'વજ્રગંધરસા જહા દસપણસિગ્રસ' એ રીતે વર્ણુ, ગંધ, અને રસ સંબંધી કથન દશ પ્રદેશવાળા સ્કંધના પ્રકરણમાં કહ્યું છે. તેજ પ્રમાણે બાહર પરિણામવાળા અનંત પ્રદેશી સ્કંધમાં પણ તે પ્રમાણેના ભંગો સમજવા. તે આ પ્રમાણે છે-કોઈવાર તે એક વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈવાર તે બે વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈવાર ત્રણ વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈવાર ચાર વર્ણુવાળો હોય છે. કોઈવાર પાંચ વર્ણુવાળો હોય છે. એજ પ્રમાણે ગંધ અને રસ સંબંધી પ્રકાર પણ ક્રમથી સમજ લેવો. દશ પ્રદેશવાળા સ્કંધની અપેક્ષાએ આમાં બે વિશેષપણ છે. તે હવે બતાવનામાં આવે છે, 'જइ चउफासे' એ તે બાહર પરિણામવાળો અનંત પ્રદેશવાળો સ્કંધ ચાર

નિદ્દે ૧' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ, સર્વ એવ કર્કશો ગુરુઃ શીતઃ સ્નિગ્ધશ્ચ એકદૈવ અવિરુદ્ધાનામ્ અનેકસ્પર્શાનામેકસ્મિન્ સંભવાદિતિ પ્રથમો ભક્તઃ ૧ । સર્વે કક્ષલહે સર્વે ગરુણ સર્વે સીણ સર્વે લુક્ષ્વે ૨' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વો રુક્ષઃ એવં રુક્ષાન્તર્ભાવેન દ્વિતીયો ભક્તઃ ૨ । 'સર્વે કક્ષલહે સર્વે ગરુણ સર્વે ઉસિણે સર્વે નિદ્દે' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વ ઉણ્ણઃ સર્વ સ્નિગ્ધઃ, ઇતિ તૃતીયો ભક્તઃ ૩ । સર્વે કક્ષલહે સર્વે ગરુણ સર્વે ઉસિણે સર્વે લુક્ષ્વે' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વ ઉણ્ણઃ

અથ વહ પ્રકટ કી જાતી હૈ—'જહ ચરુકાસે' યદિ વહ ઘાદરપરિણત અનન્ત પ્રદેશિક સ્વસ્થ ચાર સ્પર્શોવાલા હોના હૈ તો—'સર્વે કક્ષલહે, સર્વે ગરુણ, સર્વે સીણ, સર્વે નિદ્દે ૧' વહ કદાચિત્ અપને સર્વાંશ મેં કઠોર સ્પર્શવાલા, સર્વાંશ મેં ગુરુ સ્પર્શવાલા, સર્વાંશ મેં શીત સ્પર્શવાલા ઓર સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકના હૈ ૧, અવિરોધી અનેક સ્પર્શો કા એક સ્થાથ હી એક કાલ મેં એક સ્થલ મેં રહના હો સકતા હૈ—ઇસ સંભાવના સે એસા યહ પ્રથમ ભંગ કહા ગયા હૈ 'સર્વે કક્ષલહે, સર્વે ગરુણ, સર્વે સીણ, સર્વે લુક્ષ્વે ૨' અથવા—વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં શીત ઓર સર્વાંશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨ યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ । 'સર્વે કક્ષલહે, સર્વે ગરુણ, સર્વે ઉસિણે, સર્વે નિદ્દે' યા—સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં ઉણ્ણ ઓર સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩ યહ તૃતીય ભંગ હૈ 'સર્વે કક્ષલહે, સર્વે ગરુણ, સર્વે ઉસિણે, સર્વે

સ્પર્શોવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણેના ચાર સ્પર્શોવાળો હોઈ શકે છે.—'સર્વે કક્ષલહે, સર્વે ગરુણ, સર્વે સીણ, સર્વે નિદ્દે ૧' સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શોવાળો તથા સર્વાંશથી ગુરુ—ભારે સ્પર્શોવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શોવાળો અને સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શોવાળો હોય છે. ૧ અવિરોધી અનેક સ્પર્શો એક સાથે જ એક કાળે અને એક સમયે રહે છે. એ સંભાવનાથી આ પ્રકારનો આ પહેલો ભંગ કહ્યો છે. 'સર્વે કક્ષલહે, સર્વે ગરુણ સર્વે સીણ સર્વે લુક્ષ્વે ૨' અથવા તે સર્વાંશથી કર્કશ ખરબચડા સ્પર્શોવાળો સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શોવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શોવાળો અને સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શોવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ 'સર્વે કક્ષલહે, સર્વે ગરુણ, સર્વે ઉસિણે સર્વે નિદ્દે ૩' અથવા સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શોવાળો, સર્વાંશથી ગુરુ—ભારે સ્પર્શોવાળો, સર્વાંશથી ઉણ્ણ સ્પર્શોવાળો, અને સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ—ચિકણા સ્પર્શોવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ 'સર્વે કક્ષલહે, સર્વે ગરુણ, સર્વે ઉસિણે, સર્વે

સર્વો રુક્ષથેતિ ચતુર્થો મજ્ઞઃ ૪ । ‘સન્વે કક્ષલ્હે સન્વે લહુણ સન્વે સીણ સન્વે નિદ્દે’ સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુક્રઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ ઇતિ પશ્ચમઃ । ‘સન્વે કક્ષલ્હે સન્વે લહુણ સન્વે સીણ સન્વે લુક્ષે ૬’ સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુક્રઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વો રુક્ષથેતિ પઠો મજ્ઞઃ ૬ । ‘સન્વે કક્ષલ્હે સન્વે લહુણ સન્વે ઉસિણે સન્વે નિદ્દે ૭’ સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુક્રઃ સર્વઃ ઉષ્ણઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધથેતિ સપ્તમો મજ્ઞઃ ૭ । ‘સન્વે કક્ષલ્હે સન્વે લહુણ સન્વે ઉસિણે સન્વે લુક્ષે ૮’ સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુક્રઃ સર્વઃ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષ ઇત્યષ્ટમો મજ્ઞઃ ૮ । ‘સન્વે મરુણ સન્વે લુક્ષે’ યા સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં શુરુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ ઓર સર્વાંશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪ યહ ચતુર્થ મંગ હૈ, યા ‘સન્વે કક્ષલ્હે, સન્વે લહુણ, સન્વે સીણ, સન્વે નિદ્દે’ વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં શીત ઓર સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ યહ પાંચવાં મંગ હૈ ‘સન્વે કક્ષલ્હે, સન્વે લહુણ, સન્વે સીણ, સન્વે લુક્ષે’ યા વહ સર્વાંશ મેં કઠોર, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં શીત ઓર સર્વાંશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ છઠા મંગ હૈ ‘સન્વે કક્ષલ્હે સન્વે લહુણ સન્વે ઉસિણે, સન્વે નિદ્દે ૭’ યા વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ ઓર સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ સાતવાં મંગ હૈ યા વહ ‘સન્વે કક્ષલ્હે, સન્વે લહુણ, સન્વે ઉસિણે, સન્વે લુક્ષે ૮’

લુક્ષે ૪’ અથવા સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી શુરુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી તે રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ ચોથો ભાગ થાય છે. ૪ અથવા ‘સન્વે કક્ષલ્હે, સન્વે લહુણ, સન્વે સીણ, સન્વે નિદ્દે ૫’ તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ-હલકા સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ-ચિકણુ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પાંચમો ભાગ છે. ૫ ‘સન્વે કક્ષલ્હે, સન્વે લહુણ, સન્વે સીણ સન્વે લુક્ષે ૬’ અથવા તે સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો હોય છે. સર્વાંશથી લઘુ-હલકા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ છઠો ભાગ છે. ૬ ‘સન્વે કક્ષલ્હે, સન્વે લહુણ, સન્વે ઉસિણે સન્વે નિદ્દે ૭’ અથવા સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી તે લઘુ-હલકા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો, અને સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ સાતમો ભાગ છે. ૭ ‘સન્વે કક્ષલ્હે, સન્વે લહુણ, સન્વે ઉસિણે, સન્વે લુક્ષે ૮’

ગરુડ સર્વે સીદ સર્વે નિદ્દે ૯' સર્વો મૃદુકઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધ ઇતિ ત્રયમો ભજ્ઞઃ ૯ । 'સર્વે મૃદુ સર્વે ગરુડ સર્વે સીદ સર્વે લુક્ષ્વે ૧૦' સર્વો મૃદુકઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વો રુક્ષ ઇતિ દશમો ભજ્ઞઃ ૧૦ । 'સર્વે મૃદુ સર્વે ગરુડ સર્વે ઉસિણે સર્વે નિદ્દે ૧૧' સર્વો મૃદુકઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વ સ્નિગ્ધ ઇત્યેકાદશો ભજ્ઞઃ ૧૧ । સર્વે મૃદુ સર્વે ગરુડ સર્વે ઉસિણે સર્વે લુક્ષ્વે ૧૨' સર્વો મૃદુકઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષ ઇતિ

સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ ઓર સર્વાંશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ-એસા યહ આઠવાં ભંગ હૈ યા વહ 'સર્વે મહુદ, સર્વે ગરુદ, સર્વે સીદ, સર્વે નિદ્દે ૯' સર્વાંશ મેં મધુર, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં શીત, ઓર સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ ૯વાં ભંગ હૈ, યા વહ 'સર્વે મૃદુ, સર્વે ગરુદ, સર્વે સીદ સર્વે લુક્ષ્વે' સર્વાંશ મેં મૃદુ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં શીત, ઓર સર્વાંશ મેં રુક્ષ સ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ એસા યહ ૧૦ વાં ભંગ હૈ યા વહ-'સર્વે મહુદ, સર્વે ગરુદ, સર્વે ઉસિણે, સર્વે નિદ્દે ૧૧' સર્વાંશ મેં મૃદુ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ ઓર સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ ૧૧ વાં ભંગ હૈ, યા વહ-'સર્વે મૃદુ, સર્વે ગરુદ, સર્વે ઉસિણે, સર્વે લુક્ષ્વે ૧૨' સર્વાંશ મેં મૃદુ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ ઓર સર્વાંશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ

સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો. સર્વાંશથી લઘુ-હલકા સ્પર્શવાળો. સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી તે રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ આઠમો ભંગ છે. ૮ અથવા 'સર્વે મહુદ, સર્વે ગરુદ, સર્વે સીદ સર્વે નિદ્દે ૯' સર્વાંશથી તે મીઠા સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ગુરુ-ભારે સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી તે ઠંડા સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી તે સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રયમો ભંગ છે. ૯ અથવા તે 'સર્વે મહુદ, સર્વે ગરુદ, સર્વે સીદ સર્વે લુક્ષ્વે ૧૦' સર્વાંશથી તે મૃદુ-કોમળ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી તે ગુરુ-ભારે સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી તે ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. અને સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ દસમો ભંગ છે. ૧૦ અથવા તે 'સર્વે મહુદ સર્વે ગરુદ, સર્વે ઉસિણે સર્વે નિદ્દે ૧૧' પોતાના સર્વાંશથી તે મધુર સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ગુરુ-ભારે સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ અગીયારમો ભંગ છે. ૧૧ અથવા તે 'સર્વે મહુદ, સર્વે ગરુદ, સર્વે ઉસિણે, સર્વે લુક્ષ્વે ૧૨' સર્વાંશથી

દ્વાદશો મઙ્ગઃ ૧૨ । ‘સન્વે મડપ સન્વે લહુપ સન્વે સીપ સન્વે નિદ્ધે ૧૩’ સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધ ઇતિ ત્રયોદશો મઙ્ગઃ ૧૩ । ‘સન્વે મડપ સન્વે લહુપ સન્વે સીપ સન્વે લુક્ષે ૧૪’ સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વો રુક્ષ ઇતિ ચતુર્દશો મઙ્ગઃ ૧૪ । ‘સન્વે મડપ સન્વે લહુપ સન્વે ઉસિણે સન્વે નિદ્ધે ૧૫’ સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ ઉષ્ણઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધ ઇતિ પંચદશો મઙ્ગઃ ૧૫ । ‘સન્વે મડપ સન્વે લહુપ સન્વે ઉસિણે સન્વે લુક્ષે ૧૬’

એસા યહ ૧૨ વાં મંગ હૈ યા વહ-‘સન્વે મડપ, સન્વે લહુપ, સન્વે સીપ, સન્વે નિદ્ધે ૧૩’ સર્વાંશ મૃદુ, સર્વાંશ મેં મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં શીત ઓર સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ ૧૩વાં મંગ હૈ યા વહ ‘સન્વે મડપ, સન્વે લહુપ, સન્વે સીપ, સન્વે લુક્ષે ૧૪’ સર્વાંશ મેં મૃદુ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં શીત ઓર સર્વાંશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ ૧૪ વાં મંગ હૈ યા વહ-‘સન્વે મડપ, સન્વે લહુપ, સન્વે ઉસિણે, સન્વે નિદ્ધે ૧૫’ સર્વાંશ મેં મૃદુ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ ૧૫વાં મંગ હૈ યા વહ-‘સન્વે મડપ, સન્વે લહુપ, સન્વે ઉસિણે, સન્વે લુક્ષે ૧૬’ સર્વાંશ મેં મૃદુ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ ઓર સર્વાંશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ ૧૬ વાં

તે મધુર-મીઠા સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી તે શુર-ભારે સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ બારમો ભાગ થાય છે. ૧૨ ‘સન્વે મડપ, સન્વે લહુપ સન્વે સીપ સન્વે નિદ્ધે ૧૩’ સર્વાંશથી તે મૃદુ-કોમળ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી તે લઘુ-હલકા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ તેરમો ભાગ થાય છે. ૧૩ અથવા તે ‘સન્વે મડપ, સન્વે લહુપ, સન્વે સીપ, સન્વે લુક્ષે ૧૪’ સર્વાંશથી તે મૃદુ-કોમળ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે એ રીતે આ ચૌદમો ભાગ થાય છે. ૧૪ અથવા તે ‘સન્વે મડપ, સન્વે લહુપ, સન્વે ઉસિણે, સન્વે નિદ્ધે ૧૫’ પોતાના સર્વાંશથી મધુર સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ-હલકા સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ પંદરમો ભાગ થાય છે. ૧૫ અથવા તે ‘સન્વે મડપ, સન્વે લહુપ, સન્વે ઉસિણે, સન્વે લુક્ષે ૧૬’ સર્વાંશથી તે મૃદુ-કોમળ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ-હલકા સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અને સર્વાંશથી તે રુક્ષ સ્પર્શવાળો

સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષથેતિ પોઢશો ભજ્ઞઃ ૧૬ । ‘एए सोलस भंगा’ एते उपरिनिर्दिष्टा अविरोधिनां चतुर्णां स्पर्शानां परस्परं विशेषण विशेष्यभावेन चतुःस्पर्शो पौडशसंख्यका भज्जा भवन्ति ।

‘જહ પંચકાસે’ યદિ પન્નસ્પર્શો ભવેત્ વાદરપરિણતોઽનન્તપ્રદેશિકઃ સ્કન્ધ-સ્તદા-‘સવ્વે કક્કલ્લહે સવ્વે ગરુણ સવ્વે સીણ દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્કલ્લે ૧’ સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, વહુપુ પ્રદેશેષુ વિદ્યતે કર્કશત્વં વહુપુ ગુરુત્વં વહુપુ શૈત્પમ્ એકસ્થિન્ દેશે સ્નિગ્ધતા એકદેશે રુક્ષતેતિ પ્રથમો ભજ્ઞઃ ૧ । ‘સવ્વે કક્કલ્લહે સવ્વે ગરુણ સવ્વે સીણ દેસે નિદ્ધે દેમા ભંગ હૈ’ હસ પ્રકાર સે-‘एए सोलस भंगा’ ये १६ भंग है । तात्पर्य ऐसा है कि ये उपरिनिर्दिष्ट अविरोधी चार स्पर्शों के १६ भज्ज परस्पर विशेष-षण विशेष्य भाव को लेकर चार स्पर्श में हुए हैं ।

‘જહ પંચ કાસે’ યદિ વહ વાદર પરિણત અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ પાંચ સ્પર્શોવાલા હોતા હૈ તો વહ-‘સવ્વે કક્કલ્લહે સવ્વે ગરુણ, સવ્વે સીણ, દેસે નિદ્ધે, દેસે લુક્કલ્લે ૧’ સર્વાંશ મેં કઠોર સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ, સર્વાંશ મેં ગુરુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ, સર્વાંશ મેં શીત સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ, એક દેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ઓર એક દેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ પ્રથમ ભજ્ઞ હૈ હસ ભજ્ઞ મેં વહુત પ્રદેશો મેં કર્કશતા, વહુત પ્રદેશો મેં ગુરુતા, વહુત પ્રદેશો મેં શૈત્પ, એક પ્રદેશ મેં સ્નિગ્ધતા ઓર એક દેશ મેં રુક્ષતા કહી ગઈ હૈ

હોય છે. એ રીતે આ સોળમે ભંગ થાય છે. ૧૬ એ રીતે ‘एए सोलसभंगा’ આ સોળ ભંગો થાય છે. કહેવાતું તાત્પર્ય એ છે કે-ઉપર બતાવેલ વિરોધ વિનાના ચાર સ્પર્શોના ૧૬ ભંગો પરસ્પરના વિશેષણ અને વિશેષ્ય ભાવથી ચાર સ્પર્શોના પ્રશ્નમાં થયા છે.

‘જહ પંચકાસે’ એ તે બાદર પરિણત અનન્ત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ પાંચ સ્પર્શોવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણેના પાંચ સ્પર્શોવાળો હોઈ શકે છે. ‘સવ્વે કક્કલ્લહે, સવ્વે ગરુણ સવ્વે સીણ દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્કલ્લે ૧’ સર્વાંશમાં કઠોર સ્પર્શવાળો હોય છે. સર્વાંશમાં ગુરુ-ભારે સ્પર્શવાળો હોય છે. સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો હોય છે. એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ પ્રમાણેના આ પહેલો ભંગ છે. ૧ આ ભંગમાં ઘણા પ્રદેશોમાં કર્કશપણ ઘણા પ્રદેશોમાં ગુરુપણ ઘણા પ્રદેશોમાં શીતપણ અને એક પ્રદેશમાં સ્નિગ્ધપણ તથા એક દેશમાં રુક્ષપણ કહ્યું છે. ૧

લુકલા ૨' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ રુક્ષઃ, વહુપુ કર્કશ ગુરુશીતતાનિ એકપ્રદેશે સ્નિગ્ધતાઽનેકસ્મિન્ પ્રદેશે રુક્ષતા ઇત્યેવં દ્વિતીયો ભજ્ઞઃ ૨ । 'સવ્વે કક્કલ્લહે સવ્વે ગરુણ સવ્વે સીણ દેસા નિદ્ધા દેસે લુકલ્લે' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશશ્ચ રુક્ષ ઇતિ તૃતીયો ભજ્ઞઃ ૩ । 'સવ્વે કક્કલ્લહે સવ્વે ગરુણ સવ્વે સીણ દેસા નિદ્ધા દેસા લુકલા ૪' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષાઃ

'સવ્વે કક્કલ્લહે, સવ્વે ગરુણ, સવ્વે સીણ, દેસે નિદ્ધે, દેસા લુકલા ૨' यह द्वितीय भज्ज है इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश स्पर्शवाला' हो सकता है, सर्वांश में गुरु स्पर्शवाला हो सकता है, सर्वांश में शीत स्पर्शवाला हो सकता है, एक देश में स्निग्ध स्पर्शवाला हो सकता है और अनेक प्रदेशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २, इसमें सर्वांश में कर्कशता, गुरुता और शीतता हो सकती कही गई है और एक प्रदेश में स्निग्धता और अनेक प्रदेशों में रुक्षता हो सकती कही गई है 'सव्वे कक्कल्लहे, सव्वे गरुण, सव्वे सीए, देसा निद्धा, देसे लुक्खे ३' यह तृतीय भंग है इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, सर्वांश में गुरु, सर्वांश में शीत, अनेक देशों में स्निग्ध और एक देश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है 'सव्वे कक्कल्लहे, सव्वे गरुण, सव्वे सीए, देसा निद्धा, देसा लुक्खा ४' यह चतुर्थ भंग है इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, सर्वांश में गुरु, सर्वांश में शीत, अनेक देशों में स्निग्ध और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ४, इस प्रकार की

'સવ્વે કક્કલ્લહે સવ્વે ગરુણ સવ્વે સીણ, દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્લા ૨' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અनेक દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ બીજો ભંગ થાય છે. ૨ આ ભંગમાં અનેક પ્રદેશોમાં કર્કશપણ અનેક પ્રદેશોમાં ગુરુપણ અનેક પ્રદેશોમાં ઠંડાપણ બતાવ્યું છે તથા એક પ્રદેશમાં સ્નિગ્ધપણ અને અनेक પ્રદેશોમાં રુક્ષપણ કહ્યું છે. 'સવ્વે કક્કલ્લહે સવ્વે ગરુણ સવ્વે સીણ દેસા નિદ્ધા દેસે લુક્લે ૩' સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ કહ્યો છે. અથવા તે 'સવ્વે કક્કલ્લહે, સવ્વે ગરુણ, સવ્વે સીણ દેસા નિદ્ધા દેસા લુક્લા ૪' સર્વાંશમાં તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ગુરુ-ભારે સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી શીત-ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે આ

इत्येवं प्रथमा चतुर्भङ्गी । 'सर्वे कर्कशे सर्वे गरुः सर्वे उष्णिगे देसे निद्धे देसे लुक्खे ४' सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्व उष्णो देशः स्निग्धो देशो रुक्ष इति द्वितीयचतुर्भङ्ग्याः प्रथमो भङ्गः १ । सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्व उष्णो देशः स्निग्धो देशो रुक्ष इति द्वितीयचतुर्भङ्ग्याः द्वितीयो भङ्गः २ । सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्व उष्णो देशः स्निग्धाः देशो रुक्ष इति द्वितीयचतुर्भङ्ग्यास्तृतीयो भङ्गः ३ । सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्व उष्णो देशः स्निग्धाः

यह प्रथम चतुर्भङ्गी है द्वितीय चतुर्भङ्गी इस प्रकार से है—'सर्वे कर्कशे सर्वे गरुः, सर्वे उष्णिगे, देसे निद्धे देसे लुक्खे १' इस भंग के अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, सर्वांश में गुरु, सर्वांश में उष्ण, एक देश में स्निग्ध और एक देश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है—यह द्वितीय चतुर्भङ्गी का प्रथम भंग है 'सर्वः कर्कशः, सर्वः गुरुकः, सर्वः उष्णः, देशः स्निग्धः, देशो रुक्षः' इस भंग के अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, सर्वांश में गुरु, सर्वांश में उष्ण, एक देश में स्निग्ध और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २ यह द्वितीय चतुर्भङ्गी का द्वितीय भंग है । 'सर्वः कर्कशः, सर्वः गुरुकः, सर्व उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशो रुक्षः ३' इस भंग के अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, सर्वांश में गुरु, सर्वांश में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध और एक देश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है यह द्वितीय चतुर्भङ्गी का तृतीय भङ्ग है ३, 'सर्वः कर्कशः, सर्वो गुरुकः, सर्व उष्णः, देशाः

પહેલી ચતુર્ભંગી છે. ૧ 'સર્વે કર્કશે, સર્વે ગરુઃ, સર્વે ઉષ્ણિગે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ખે?' સર્વાંશમાં તે કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજા ચતુર્ભંગ પ્રકારનો પહેલો ભંગ છે. ૧ 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ ગુરુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશમાં ગુરુ-ભારે સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજા ચતુર્ભંગીનો બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ગુરુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. બીજા ચતુર્ભંગીનો ત્રીજો ભંગ છે. ૩ 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ' તે

દેશા રુક્ષા ઇતિ દ્વિતીયચતુર્ભજ્યાશ્વત્વારો મજ્ઞા નિપ્પવન્તે ૪ । 'સર્વે કવલ્લહે સર્વે લહુપ સર્વે સીપ દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લહે' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇત્યેવં તૃતીયચતુર્ભજ્યા પ્રથમો મજ્ઞઃ । અત્રાપિ ચત્વારો મજ્ઞાસ્તત્ર પ્રથમસ્તુ દર્શિત એવ । સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષા ઇતિ તૃતીયચતુર્ભજ્યાઃ દ્વિતીયો મજ્ઞઃ ૨, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધા દેશો રુક્ષ ઇતિ તૃતીય ચતુર્ભજ્યાસ્તુતીયો

સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ' હસ મંગ કે અનુનાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં શુક, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં યહ દ્વિતીય ચતુર્ભજી કા ચૌથા મંગ હૈં હસ પ્રકાર સે યે દ્વિતીય ચતુર્ભજી કે ૪ ચાર મંગ હૈં । તૃતીય ચતુર્ભજી હસ પ્રકાર સે હૈં—'સર્વે કવલ્લહે, સર્વે લહુપ, સર્વે સીપ દેસે નિદ્દે, દેસે લુલ્લહે' યહ તૃતીય ચતુર્ભજી કા પ્રથમ મંગ હૈં હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં શીત, એક દેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એક દેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં ૧, હસકા દ્વિતીય મંગ હસ પ્રકાર સે હૈં—'સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ લઘુકઃ, સર્વઃ શીતઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં શીત એક દેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં ૨ હસકા તૃતીય મંગ હસ પ્રકાર સે હૈં—'સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ લઘુકઃ સર્વઃ શીતઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષાઃ ૩' હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ

પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી શુક-ભારે સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી ચતુર્ભજીનો ચોથો ભાગ છે. ૪ આ રીતે આ બીજી ચતુર્ભજીના ચાર ભાગો થાય છે. ત્રીજી ચતુર્ભજી આ પ્રમાણે થાય છે. 'સર્વે કવલ્લહે, સર્વે લહુપ સર્વે સીપ, દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લહે' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ-હલકા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજી ચતુર્ભજીનો પહેલો ભાગ છે. ૧ અથવા 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ લઘુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજી ચતુર્ભજીનો બીજો ભાગ છે. ૨ અથવા 'સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ લઘુકઃ, સર્વઃ શીતઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ ૩'

મજ્ઞઃ ૩, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધા દેશા રુક્ષા ઇતિ તૃતીય ચતુર્મજ્ઞયાથતુર્થો મજ્ઞઃ ૪ । સર્વે કવચઢે સર્વે લઘુષ્ણ સર્વે ઉષ્ણિણે દેસે નિદ્રે દેસે લુચ્ચે ૪' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ ચતુર્થ ચતુર્મજ્ઞયા પ્રથમો મજ્ઞઃ ૧ । સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષા ઇતિ ચતુર્થ ચતુર્મજ્ઞયા દ્વિતીયો મજ્ઞો મયતિ ૨ ।

મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સક્તતા હૈ ૩, હસકા ચતુર્થ અંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ લઘુકઃ, સર્વઃ શીતઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૪’ હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં શીત, અનેક દેશો મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશો મેં રુક્ષસ્પર્શ વાલા હો સક્તતા હૈ ૪, ચૌથી ચતુર્મજ્ઞી હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વે કવચઢે, સર્વે લઘુષ્ણ, સર્વે ઉષ્ણિણે, દેસે નિદ્રે દેસે લુચ્ચે ૧’ વહ હસકા પ્રથમ અંગ હૈ, હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સક્તતા હૈ હસકા દ્વિતીય અંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વો લઘુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ’ હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશો મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સક્તતા હૈ ૨, હસકા

સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજી ચતુર્ભંગીને ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ લઘુકઃ, સર્વઃ શીતઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૪’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ-હલકા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજી ચતુર્ભંગીને ચોથો ભંગ છે. ૪ ચોથી ચતુર્ભંગી આ પ્રમાણે છે-‘સર્વે કવચઢે, સર્વે લઘુષ્ણ, સર્વે ઉષ્ણિણે, દેસે નિદ્રે દેસે લુચ્ચે ૧’ સર્વાંશમાં કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ-હલકા સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીને પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા ‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વો લઘુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૨’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઉષ્ણ-સ્પર્શવાળો એકદેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીને બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા

સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધા દેશો રુક્ષ इति चतुर्थचतु-
 મહ્યારત્તીયો મહ્નઃ ૩ । સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ
 દેશો રુક્ષાઃ ૪. અત્ર સર્વે ચિન્કિવા પોડશ મહ્નાઃ ૧૬ ભવન્તિ, તત્ર કર્કશસ્ય
 સર્વતઃ પ્રાધાન્યં કર્કશાન્તર્ગતો ગુરુકો લઘુઃશ્ચ ગુરુ લઘુકયોર્ધક્તૌ શીતોષ્ણૌ,
 સ્નિગ્ધરુક્ષૌ તુ એકત્વાનેકત્વાભ્યાં સર્વે પ્રતિષ્ઠાએવ એવં ચૈત્ત્વાનેકત્વાભ્યાં
 સ્નિગ્ધરુક્ષઘટિતશીતોષ્ણ સંચક્તિ ગુરુલઘુકઘટિતાઃ કર્કશમુખ્યવિશેષ્યકાઃ

તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ લઘુકઃ, સર્વઃ ઉષ્ણઃ,
 દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ’ હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ
 મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશો મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ
 સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩, હસકા ચતુર્થ મહ્ન હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વઃ
 કર્કશઃ, સર્વઃ લઘુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશઃ રુક્ષાઃ ૪’ હસકે
 અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, અનેક
 દેશો મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ, હસ
 પ્રકાર સે યે ચારો ચતુર્ભંગી કે સઘ મહ્ન બિલકર યહાં ૧૬ હોતે હૈ
 હન ૧૬ મહ્નો મેં કર્કશરૂપ સ્પર્શ કો સર્વત્ર પ્રધાનતા હૈ, કર્કશ કે
 અન્તર્ગત ગુરુ ઓર લઘુરૂપ સ્પર્શ હૈ, ગુરુ લઘુ કે સાથ શીત ઓર ઉષ્ણ
 સ્પર્શ હૈ, તથા સ્નિગ્ધ એવં રુક્ષ સ્પર્શ હૈ, इनमें एकत्व और अनेकत्व
 विवक्षित किया गया है और ये सब ही भङ्गों के साथ हैं इस प्रकार

‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ પોતાના
 સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઉષ્ણ-
 સ્પર્શવાળો અનેક દેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં
 રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીના ત્રીજો ભંગ છે. ૩
 અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ લઘુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો
 રુક્ષાઃ ૪’ તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ-હલકા
 સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો
 અને અનેક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીના
 ચોથો ભંગ છે. ૪ આ રીતે આ ચારે ચતુર્ભંગીના કુલ મળીને ૧૬ ભંગો થાય
 છે. આ ૧૬ ભંગોમાં કર્કશ સ્પર્શની બધે જ પ્રધાનતા હોય છે. કર્કશ
 સ્પર્શની અન્તર્ગત ગુરુ-લઘુ સ્પર્શ છે અને ગુરુ-લઘુની સાથે ઠંડા અને
 ઉષ્ણ સ્પર્શ છે. તથા સ્નિગ્ધ-રુક્ષ સ્પર્શ છે. એમાં એકપણા અને અનેક-
 પણાની વિવક્ષા કરવામાં આવી છે. અને તે બધા જ ભંગોમાં સમજવાની

પોડશ મજ્ઞા માનન્તિ, તત્ર ગુરુત્વશીતવટિતાશ્ચત્વારઃ ૪, ગુરુત્વોષ્ણવટિતાશ્ચ-
ત્વારઃ ૪, લઘુત્વશીતવટિતાશ્ચત્વારઃ ૪, ૧ લઘુત્વોષ્ણવટિતાશ્ચત્વારઃ સ્નિગ્ધ-
રુક્ષૌ ૪ તુ એકત્વાનૈકત્વાભ્યાં સર્વત્ર ત્રિવિધે એવ, એવં ક્રમેણ પોડશમજ્ઞાઃ કર્કશો
ભવન્તિ । એતદેવ દર્શયતિ-‘એવં એવ કક્કલ્લહેણં સોલસ મંગા’ એવમેતે ઉપ-
રોક્તાઃ કર્કશેન કર્કશવટિતાઃ પોડશ મજ્ઞા ભવન્તીતિ । અથ મૃદુકેન સહ મજ્ઞા-
નાહ-‘સવ્વે મડણ સવ્વે ગરુર સવ્વે સીણ દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લે’ સર્વ મૃદુકઃ
સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ इति મૃદુપ્રધાનકઃ પ્રથમો
મજ્ઞઃ ૧, ‘એવં મડણ વિ સોલસમંગા’ એવમ્-અનેન પ્રકારેણ મૃદુકેનાપિ પોડશ
મજ્ઞાઃ, તથાહિ-સર્વો મૃદુકઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ,
इति પ્રથમો મજ્ઞઃ સૂત્રપ્રદર્શિત એવ ૧ । સર્વો મૃદુકઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતઃ

इन समस्त भज्जों में से गुरुत्व शीतत्व घटित ४ भज्ज हैं, गुरुत्व उष्णत्व
घटित ४ भज्ज हैं, लघुत्व शीतत्व घटित ४ भंग हैं, और लघुत्व उष्णत्व
घटित ४ भंग हैं इस प्रकार से ये सब १६ भज्ज हैं और ये १६ भंग
कर्कश स्पर्श की प्रधानता से हुए हैं, यही बात-‘एवं एव कक्कल्लहेणं
सोलस मंगा’ इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकट की गई है, अब मृदुत्व स्पर्श
की प्रधानता से जो भंग बनते हैं, वे इस प्रकार से हैं-‘सव्वे मडण
सव्वे गरु, सव्वे सीए, देसे निल्ले देसे लुल्ले १’ यह मृदुत्वस्पर्श की
प्रधानतावाला प्रथम भंग है, इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु स्पर्श
वाला, सर्वांश में गुरु स्पर्शवाला, सर्वांश शीत स्पर्शवाला, एकदेश
में स्निग्ध स्पर्शवाला और एक देश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है १,

એ. આ રીતે આ બધા ભંગોમાંથી શુરૂપણા અને ઠંડાપણાના ૪ ચાર ભંગો
થાય છે. શુરૂપણા અને ઉષ્ણપણાથી ૪ ચાર ભંગો થાય છે. લઘુપણા અને
ઉષ્ણપણાના ચાર ભંગો એ રીતે આ કુલ ૧૬ સોળ ભંગો કર્કશ સ્પર્શના
પ્રધાનપણામાં થયા છે. એજ વાત ‘એવં એવ કક્કલ્લહેણં સોલસ મંગા’ આ
સૂત્રપાઠથી બતાવેલ છે.

હવે મૃદુ સ્પર્શને મુખ્ય બનાવીને તેના મુખ્યપણાથી જે
ભંગો થાય છે તે બતાવવામાં આવે છે.-‘સવ્વે મડણ સવ્વે ગરુર
સવ્વે સીણ દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લે ૧’ સર્વાંશથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી
શુરૂ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો
અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ મૃદુ સ્પર્શની પ્રધાનતાવાળો
પહેલો ભંગ છે. ૧ ‘સર્વઃ મૃદુકઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ

દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષા इति द्वितीयः २ । सर्वो मृदुकः सर्वो गुरुकः सर्वः शीतः देशाः स्निग्धा देशो रूक्ष इति तृतीयः ३ । सर्वा मृदुकः सर्वो गुरुकः सर्वः शीतः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः ४ इति चतुर्थः । पष्ठीं चतुर्भङ्गीमाश्रित्य चत्वारो भङ्गाः, तथाहि-सर्वो मृदुकः, सर्वो गुरुकः, सर्व उष्णः, देशः स्निग्धः देशो रूक्षः १, सर्वो मृदुकः सर्वो गुरुकः सर्व उष्णः देशः स्निग्धः देशा रूक्षाः

‘सर्वः मृदुकः, सर्वो गुरुकः, सर्वः शीतः, देशः स्निग्धः देशाः रूक्षाः २’ यह द्वितीय भङ्ग है, इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु स्पर्शवाला, सर्वांश में गुरु स्पर्शवाला, सर्वांश में शीत स्पर्शवाला, एक देश में स्निग्ध स्पर्शवाला, और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २ । ‘सर्वो मृदुकः, सर्वो गुरुकः, सर्वः शीतः, देशाः स्निग्धाः, देशो रूक्षः ३’ यह तृतीय भङ्ग है, इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु स्पर्शवाला, सर्वांश में गुरु स्पर्शवाला, सर्वांश में शीत स्पर्शवाला, अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्शवाला और एकदेश में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ३, ‘सर्वो मृदुकः, सर्वो गुरुकः, सर्वः शीतः, देशाः स्निग्धाः, देशाः रूक्षाः ४’ यह चतुर्थ भङ्ग है, इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु स्पर्शवाला, सर्वांश में गुरु स्पर्शवाला, सर्वांश में शीत स्पर्शवाला, अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्शवाला और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ४ इस प्रकार से यह पांचवीं चतुर्भङ्गी है, छद्मी चतुर्भङ्गी इस प्रकार से है-‘सर्वो मृदुकः, सर्वो गुरुकः, सर्व उष्णः, देशः स्निग्धः, देशो रूक्षः’

‘देशાઃ રૂક્ષાઃ ૨’ તે પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી શુરૂ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ મૃદુ સ્પર્શના પ્રધાનપણાને બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા ‘સર્વો મૃદુકઃ, સર્વો ગુરુકઃ, સર્વઃ શીતઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રૂક્ષઃ ૩’ સર્વાંશથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી શુરૂ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ મૃદુ સ્પર્શના પ્રધાનપણાને ત્રીજો ભંગ છે. અથવા ‘સર્વો મૃદુકઃ, સર્વો ગુરુકઃ, સર્વઃ શીતઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ ૪’ તે પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી શુરૂ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ મૃદુ સ્પર્શના પ્રધાનપણાને ૪ ચોથો ભંગ છે. આ રીતે આ પાંચમી ચતુર્ભંગી થાય છે. છદ્મી ચતુર્ભંગી આ પ્રમાણે થાય છે-‘સર્વો મૃદુકઃ, સર્વો ગુરુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ

૨, સર્વો મૃદુકઃ, સર્વો ગુરુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩,
સર્વો મૃદુકઃ, સર્વો ગુરુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષાઃ ૪ ।

સર્વાંશ મેં વહ મૃદુ સ્પર્શવાલા, સર્વાંશ મેં ગુરુ સ્પર્શવાલા, સર્વાંશ મેં
ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર એક દેશ મેં રુક્ષ-
સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧ યહ છઠી ચતુર્ભંગી કા પ્રથમ ભંગ હૈ હસકા
દ્વિતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વો મૃદુકઃ, સર્વો ગુરુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ,
દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ સર્વાંશ મેં વહ મૃદુ સ્પર્શવાલા, સર્વાંશ
મેં ગુરુસ્પર્શવાલા, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શ-
વાલા ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨ તૃતીય
ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વઃ મૃદુકઃ, સર્વઃ ગુરુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ
સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષઃ ૩’ સર્વાંશ મેં વહ મૃદુક, સર્વાંશ મેં ગુરુક,
સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એક દેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શ
વાલા હો સકતા હૈ, ચૌથા ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વો મૃદુકઃ, સર્વો
ગુરુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ સર્વાંશ મેં વહ
મૃદુ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર
અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪, સપ્તમી ચતુર્ભંગી હસ

દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧’ સર્વાંશથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી તે ગુરુ
સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને
એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ છઠી ચતુર્ભંગીને પહેલો
ભંગ છે. ૧ અથવા તે ‘સર્વો મૃદુકઃ સર્વો ગુરુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ સર્વાંશથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી તે ગુરુ સ્પર્શવાળો,
સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક
દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચૌથી ચતુર્ભંગીને બીજો ભંગ છે. ૨
અથવા તે ‘સર્વઃ મૃદુકઃ સર્વઃ ગુરુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૩’
સર્વાંશથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ
સ્પર્શવાળો અનેક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શ-
વાળો હોય છે. આ છઠી ચતુર્ભંગીને ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે
‘સર્વો મૃદુકઃ, સર્વો ગુરુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ સર્વાં-
શથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શ-
વાળો, અનેક દેશમાં સ્નિગ્ધ-ચિકણ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશમાં રુક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે. આ છઠી ચતુર્ભંગીને ચોથો ભંગ છે. ૪ અથવા

સપ્તમીં ચતુર્ભજીમાહ-સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો
 રુક્ષઃ ૧, સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૨,
 સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ શીતો દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વો
 મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ, સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૪, અથાષ્ટમીં
 ચતુર્ભજીમાહ-સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧,
 સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૨, સર્વો

પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વો મૃદુકઃ, સર્વો લઘુકઃ, સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ
 દેશઃ રુક્ષઃ ૧, સર્વઃ મૃદુકઃ, સર્વઃ લઘુકઃ, સર્વઃ શીતઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ,
 દેશો રુક્ષઃ ૨, સર્વઃ મૃદુકઃ, સર્વો લઘુકઃ, સર્વઃ શીતઃ, દેશો સ્નિગ્ધાઃ,
 દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, દેશો સ્નિગ્ધાઃ
 દેશો રુક્ષઃ ૪’ આઠવીં ચતુર્ભંગી હસ પ્રકાર હૈ-‘સર્વો મૃદુકઃ સર્વો
 લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧’ સર્વાંશ સે વહ મૃદુ
 સ્પર્શવાલા સર્વાંશ મેં વહ લઘુ સ્પર્શવાલા સર્વાંશ મેં વહ ઉષ્ણ સ્પર્શ-
 વાલા, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાલા ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા
 હૈ યહ આઠવીં ચતુર્ભંગી કા પહલા ભંગ હૈ અથવા વહ-‘સર્વો મૃદુકઃ
 સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૨’ સર્વાંશ મેં મૃદુ
 સ્પર્શવાલા, સર્વાંશ મેં લઘુ સ્પર્શવાલા, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા

તે ‘સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ, સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૧’ સર્વા-
 શથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શ-
 વાળો એક દેશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય
 છે. આ સાતમી ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે ‘સર્વઃ
 મૃદુકઃ, સર્વો લઘુકઃ, સર્વઃ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૨’ પોતાના સર્વા-
 શથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શ-
 વાળો, એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
 હોય છે. આ સાતમી ચતુર્ભંગીનો બીજો ભંગ છે. અથવા તે ‘સર્વઃ
 મૃદુકઃ, સર્વો લઘુકઃ, સર્વ શીતઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ પોતાના સર્વા-
 શથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો
 અને એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય
 છે. આ સાતમી ચતુર્ભંગીનો ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે ‘સર્વો મૃદુકઃ, સર્વો
 લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૪’ સર્વાંશથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો
 સર્વાંશથી તે લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં

મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૪ । एवं क्रमेण मृदुकेनापि सह गुल्लघुगीतोष्णानां परस्परं व्यत्यासेन स्निग्धत्वरुक्षत्वयोरेकत्वानेकत्वाभ्यां

एकदेश में स्निग्ध स्पर्शवाला और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला होता है यह आठवीं चतुर्भंगी का दूसरा भंग है । अथवा वह 'सर्वो मृदुकः सर्वो लघुकः सर्व उष्णो देशाः स्निग्धाः देशो रुक्षः ३' सर्वांश में वह मृदु स्पर्शवाला सर्वांश में लघु स्पर्शवाला सर्वांश में उष्ण स्पर्शवाला अनेक देशों में स्निग्ध स्पर्शवाला और एक देश में रुक्ष स्पर्शवाला होता है यह आठवीं चतुर्भंगी का तीसरा भंग है । अथवा वह—'सर्वो मृदुकः सर्वो लघुकः सर्व उष्णो देशाः स्निग्धाः देशाः रुक्षाः ४' सर्वांश में मृदु स्पर्शवाला, सर्वांश में लघु स्पर्शवाला, सर्वांश में उष्ण स्पर्शवाला अनेक देश में स्निग्ध स्पर्शवाला और अनेक देश में रुक्ष स्पर्शवाला होता है । यह आठवीं चतुर्भंगी का चौथा भंग है । इस प्रकार यह आठ चतुर्भंगी समाप्त हुई । इस प्रकार

સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ સાતમી ચતુર્ભંગીનો ચોથો ભંગ છે. ૪ હવે આઠમી ચતુર્ભંગી બતાવવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે—'સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧' તે પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ આઠમી ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા 'સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ રુક્ષઃ ૨' સર્વાંશથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ આઠમી ચતુર્ભંગીનો બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે 'સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' સર્વાંશથી તે મૃદુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ આઠમી ચતુર્ભંગીનો ૩ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે 'સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૪' પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે આ આઠમી ચતુ-

પેડશ મજ્ઞા નિષ્પચન્તે । ‘એવં વત્તીસં મંગા’ એવમ્-રૂપિતરૂપેણ કર્કશ મૃદુર્યોર્વિલિન્વા દ્વાત્રિંશદ્વજ્ઞા મવન્તિ ૩૨ । एषा प्रथमा द्वात्रिंशतिका १ । अथ द्वितीयां द्वात्रिंशतिकांमाह-‘सर्वे ककखडे सर्वे गरुए सर्वे निद्धे देसे सीए देसे उसिणे’ सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्वः स्निग्धो देशः शीतो देश उष्णः १, अत्रापि षोडश भङ्गाः कर्त्तव्याः तयाहि-सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्वः स्निग्धः देशः शीतः देश उष्णः २, सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुकः सर्वः स्निग्धो देशः

કે જે ૧૬ ભંગ સ્પર્શ કે સાથ ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ એકે વ્યવસ્થાસે તે ઓર સ્નિગ્ધ રુક્ષ કી એકતા ઓર અનેકતા સે હુએ હૈ । ‘એવં વત્તીસં મંગા’ હસ પૂર્વોક્ત કથન કે અનુસાર કર્કશ ઓર મૃદુર્ય સ્પર્શ કે જે ૧૬-૧૬ ભંગ ચિલકર ૩૨ ભંગ હો જાતે હૈં યહ પ્રથમા દ્વાત્રિંશતિકા હૈ । અથ દ્વિતીયા દ્વાત્રિંશતિકા કૈની હોની હૈ-યહ પ્રકટ કિ જાતી હૈ-‘સર્વે કકખડે, સર્વે ગરુએ, સર્વે નિદ્ધે, દેસે સીએ દેસે ઉસિણે ૧’ સર્વાંશ મેં યહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, એકદેશ મેં શીત ઓર એક દેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧, યહ દ્વિતીય દ્વાત્રિંશતિકા કા પ્રથમ ભંગ હૈં હસકા દ્વિતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ ગુરુકઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ ૨’ હસકે અનુસાર યહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, એકદેશ મેં શીત ઓર અનેક દેશો મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો

ભંગીને શાથે ભંગ થાય છે. ૪ આ રીતે ૧૬ સોળ ભંગો મૃદુ સ્પર્શની સાથે ગુરુ, લઘુ, શીત, અને ઉષ્ણ સ્પર્શના ફેરફારથી અને સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ સ્પર્શના એકપણા અને અનેકપણાથી થયા છે. ‘એવં વત્તીસં મંગા’ આ પૂર્વોક્ત કથન પ્રમાણે કર્કશ અને મૃદુ સ્પર્શની પ્રધાનતાવાળા ૧૬-૧૬ ભંગો મળીને કુલ બત્રીસ ભંગો થઈ જાય છે. આ પહેલી બત્રીસી છે.

હવે બીજી બત્રીસીનો પ્રકાર બતાવવામાં આવે છે-‘સર્વે કકખડે, સર્વે ગરુએ, સર્વે નિદ્ધે, દેસે સીએ દેસે ઉસિણે ૧’ તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે આ બીજી બત્રીસીનો પહેલો ભંગ છે. અથવા ‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ ગુરુકઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ ૨’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી બત્રીસીનો બીજો

શીતા: દેશ ઉષ્ણ: ૩, સર્વ: કર્કશ: સર્વો ગુરુક: સર્વ: સ્નિગ્ધો દેશા: શીતા:
દેશા ઉષ્ણા: ૪ । સર્વ: કર્કશ:, સર્વો ગુરુક:, સર્વો રુક્ષ: દેશ: શીતો દેશ ઉષ્ણ:
૧ સર્વ: કર્કશ: સર્વો ગુરુક: સર્વો રુક્ષ: દેશ: શીતો દેશા ઉષ્ણા: ૨, સર્વ:

સકતા હૈ ૨ હસકા તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર લે હૈ-‘સર્વ: કર્કશ:, સર્વો
ગુરુક:, સર્વ: સ્નિગ્ધ:, દેશા: શીતા: દેશા ઉષ્ણા: ૩’ હસકે અનુસાર
બહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, અનેક
દેશોં મેં શીત ઓર એકદેશ મેં ઉષ્ણ હો સકતા હૈ ૩, ‘સર્વ: કર્કશ:,
સર્વ: ગુરુક:, સર્વ: સ્નિગ્ધ:, દેશા: શીતા: દેશા ઉષ્ણા: ૪’ યહ ચતુર્થ
ભંગ હૈ હસકે અનુસાર બહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ
મેં સ્નિગ્ધ, અનેક દેશોં મેં શીત ઓર અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા
હો સકતા હૈ ૪, ‘સર્વ: કર્કશ:, સર્વ: ગુરુક:, સર્વો રુક્ષ:, દેશ: શીત:
દેશ ઉષ્ણ: ૧’ યહ દ્વિતીય દ્વાવિંશતિકા કી દ્વિતીય ચતુર્થંગી કા પ્રથમ
ભંગ હૈ હસકે અનુસાર બહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુક,
સર્વાંશ મેં રુક્ષ, એકદેશ મેં શીત ઓર એકદેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા
હો સકતા હૈ ૧ હસકા દ્વિતીય ભંગ હસ પ્રકાર લે હૈ-‘સર્વ: કર્કશ:
સર્વો ગુરુક:, સર્વો રુક્ષ:, દેશ: શીત:, દેશા: ઉષ્ણા: ૨’ હસકે અનુ
સાર બહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં રુક્ષ ઓર એક

ભંગ છે. ૨ અથવા તે ‘સર્વ: કર્કશ:, સર્વો ગુરુક:, સર્વ: સ્નિગ્ધ: દેશા: શીતા:
દેશ ઉષ્ણ:૩’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો,
સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો, અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક
દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી બત્રીસીનો ત્રીજો ભંગ છે. ૩
અથવા તે ‘સર્વ: કર્કશ:, સર્વ: ગુરુક: સર્વ: સ્નિગ્ધ: દેશા: શીતા દેશા ઉષ્ણા:૪’
સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ
સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શ
વાળો હોય છે. આ બીજી બત્રીસીનો ચોથો ભંગ છે. ૪ અથવા તે ‘સર્વ:
કર્કશ: સર્વ: ગુરુક: સર્વો રુક્ષ: દેશ: શીત: દેશ ઉષ્ણ:૧’ તે પોતાના સર્વાં
શથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો
એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે.
આ બીજી બત્રીસીની બીજી ચતુર્થંગીનો પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે ‘સર્વ:
કર્કશ: સર્વો ગુરુક:, સર્વો રુક્ષ: દેશ: શીત: દેશા ઉષ્ણા:૨’ તે પોતાના
સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શ

૧૬૧: સર્વો ગુરુક: સર્વો રુક્ષ: દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણ: ૩, સર્વ: કર્કશ: સર્વો ગુરુક: સર્વો રુક્ષ: દેશા: શીતા: દેશા ઉષ્ણા: ૪, સર્વ: કર્કશ: સર્વો લઘુક: સર્વ: સ્નિગ્ધ: દેશ: શીત: દેશ ઉષ્ણ: ૧, સર્વ: કર્કશ: સર્વો લઘુક: સર્વ:

દેશ મેં શીત એવં અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨, હસકા તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સર્વ: કર્કશ:, સર્વો ગુરુક:, સર્વો રુક્ષ:, દેશા: શીતા: દેશ: ઉષ્ણ:’ ૩ હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં રુક્ષ, અનેક દેશોં મેં શીત ઓર ઇકદેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩, હસકા ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સર્વ: કર્કશ:, સર્વો ગુરુક:, સર્વો રુક્ષ:, દેશા: શીતા:, દેશા ઉષ્ણા: ૪’ હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુક, સર્વાંશ મેં રુક્ષ, અનેક દેશોં મેં શીત ઓર અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪ હસ પ્રકાર સે વહ હસકી દ્વિતીય ચતુર્ભંગી હૈ હસકી તૃતીય ચતુર્ભંગી હસ પ્રકાર સે હૈ—સર્વ: કર્કશ:, સર્વો લઘુક: સર્વ: સ્નિગ્ધ:, દેશ: શીત:, દેશ ઉષ્ણ:’ હસકા યહ પ્રથમ ભંગ હૈ હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, ઇક દેશ મેં શીત ઓર ઇક દેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા

વાળો એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી બત્રીસીની બીજી ચતુર્ભંગીને બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે ‘સર્વ: કર્કશ: સર્વો ગુરુક: સર્વો રુક્ષ: દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણ: ૩’ તે પોતાના સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો અનેક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પ્રમાણે બીજી બત્રીસીની બીજી ચતુર્ભંગીને ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે ‘સર્વ: કર્કશ: સર્વો ગુરુક:, સર્વો રુક્ષ: દેશા: શીતા: દેશા ઉષ્ણા: ૪’ તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી બત્રીસીની બીજી ચતુર્ભંગીને ચોથો ભંગ થાય છે. ૪ હવે ત્રીજી ચતુર્ભંગી બતાવવામાં આવે છે.—

‘સર્વ: કર્કશ: સર્વો લઘુક: સર્વ: સ્નિગ્ધ: દેશ: શીત: દેશ ઉષ્ણ: ૧’ તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી બત્રીસીની ત્રીજી ચતુર્ભંગીને

સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ ૨, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ ૩, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ ૪, એવં સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશઃ શીતઃ દેશ

હૈં હસકા દ્વિતીય ભાગ હસ પ્રકાર છે હૈં-‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ લઘુકઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ’ હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, એક દેશ મેં શીત ઓર અનેક દેશો મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં ૨ હસકા તૃતીય ભાગ હસ પ્રકાર છે હૈં-‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ લઘુકઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ ૩’ હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, અનેક દેશો મેં શીત ઓર એકદેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં ૩, ‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વો લઘુકઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ’ યહ હસકા ચતુર્થ ભાગ હૈં-હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, અનેક દેશો મેં શીત ઓર અનેક દેશો મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં ૪, હસકી ચોથી ચતુર્ભાગી હસ પ્રકાર છે હૈં-‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વો લઘુકઃ, સર્વો રુક્ષઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ ૧’ યહ હસકા પહિલા ભાગ હૈં,

પહેલો ભાગ છે. ૧ અથવા ‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ લઘુકઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ ૨’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે બીજી બત્રીસીની ત્રીજી ચતુર્ભાગીનો બીજો ભાગ છે. ૨ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ લઘુકઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ ૩’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે બીજી બત્રીસીની ત્રીજી ચતુર્ભાગીનો ત્રીજો ભાગ થાય છે. અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વો લઘુકઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ ૪’ પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે આ બીજી બત્રીસીની ત્રીજી ચતુર્ભાગીનો ચોથો ભાગ થાય છે. ૪ હવે ચોથી ચતુર્ભાગી બતાવવામાં આવે છે.-‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો લઘુકઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ ૧’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી

ઉષ્ણ: ૧, સર્વ: કર્કશ: સર્વો લઘુક: સર્વો રુક્ષ: દેશ: શીતો દેશ ઉષ્ણા: ૨, સર્વ: કર્કશ: સર્વો લઘુક: સર્વો રુક્ષ: દેશ: શીતા: દેશ ઉષ્ણ: ૩, સર્વ: કર્કશ: સર્વો લઘુક: સર્વો રુક્ષ: દેશ: શીતા: દેશ ઉષ્ણા: ૪, યથા કર્કશેન સદ્ પોઢશ મજ્ઞા જાતાસ્તથૈવ મૃદુકેનાપિ સદ્ પોઢશ મજ્ઞા: કર્તવ્યા: ૧૬ । 'ए

इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, सर्वांश में लघु, सर्वांश में रुक्ष एकदेश में शीत और एकदेश में उष्ण हो सकता है १, 'सर्व: कर्कश:, सर्वो लघुक:, सर्वो रुक्ष:, देश: शीत: देशा उष्णा: २' यह इसका द्वितीय भंग है, इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, सर्वांश में लघु, सर्वांश में रुक्ष, एकदेश में शीत और अनेक देशों में उष्ण स्पर्शवाला हो सकता है २, 'सर्व: कर्कश: सर्व: लघुक:, सर्वो रुक्ष:, देशा: शीता:, देश उष्ण: ३' यह इसका तृतीय भंग है इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, सर्वांश में लघु, सर्वांश में रुक्ष, अनेक देशों में शीत और एकदेश में उष्ण स्पर्शवाला हो सकता है ३, 'सर्व: कर्कश: सर्वो लघुक:, सर्वो रुक्ष: देशा: शीता: देशा उष्णा:' यह इसका चतुर्थ भंग है, इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, सर्वांश में लघु, सर्वांश में रुक्ष, अनेक देशों में शीत और अनेक देशों में उष्ण स्पर्शवाला हो सकता है ४, जिस प्रकार से कर्कश के साथ ये

લઘુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે આ બીજી બત્રીસીની ચોથી ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભંગ થાય છે. 'સર્વ: કર્કશ:, સર્વો લઘુક:, સર્વો રુક્ષ: દેશ: શીત: દેશા: ઉષ્ણા: ૨' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, એક દેશમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે બીજી બત્રીસીની ચોથી ચતુર્ભંગીનો બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે 'સર્વ: કર્કશ: સર્વો લઘુક: સર્વો રુક્ષ: દેશા: શીતા: દેશ ઉષ્ણ: ૩' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો, સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે બીજી બત્રીસીની ચોથી ચતુર્ભંગીનો ત્રીજો ભંગ થાય છે. અથવા તે 'સર્વ: કર્કશ: સર્વો લઘુક: સર્વો રુક્ષ: દેશા: શીતા: દેશા ઉષ્ણા: ૪' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી લઘુ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે બીજી બત્રીસીની ચોથી ચતુર્ભંગીનો ચોથો ભંગ થાય છે. ૪ જે પ્રમાણે કર્કશ સ્પર્શની સાથે આ સોળ ભંગો બતાવ્યા છે, એજ રીતે મૃદુ

વત્તીસં મંગા' એતે દ્વાત્રિશદ્મજ્ઞા ઉપર્યુક્તા ભવન્તીતિ, एषा द्वितीया द्वात्रिंशिका २॥
'सव्वे कक्खडे सव्वे सीए सव्वे निद्धे देसे गरुए देसे लहुए' सर्वः कर्कशः सर्वः
शीतः सर्वः स्निग्धः देशो गुरुको देशो लघुकः, 'एतथि वत्तीसं मंगा' अत्रापि
द्वात्रिंशद્मज्ज्ञा भवन्तीति, कर्कशशीतस्निग्धेन सह गुरुलघुकयोरेव स्थाने
कत्वाभ्यां चत्वारो भज्जाः ४, कर्कशशीतरूपेण सह गुरुलघुकयोरेकत्वाने
कत्वाभ्यां पुनश्चत्वारो भज्जाः ४ । एवम् शीतस्थाने 'उसिणे' दत्त्वा कर्कशोष्ण-
स्निग्धेन सह गुरुलघुकयोरेकत्वानेकत्वाभ्यां पुनश्चत्वारः ४ । कर्कशोष्ण-

સોલહ મંગ ક્રિયે ત્રણ હેં ડસી પ્રકાર સે શ્વદુક કે સાથ મી. ૧૬ મંગ
કર લેના ચાહિયે, 'एए वत्तीसं मंगा' इस प्रकार से ये ३२ मंग हैं,
यह द्वितीय द्वात्रिंशतिका है तृतीय द्वात्रिंशतिका इस प्रकार से है-
'सव्वे कक्खडे, सव्वे सीए, सव्वे निद्धे, देसे गरुए, देसे लहुए' यह
इसका प्रथम मंग है, इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश सर्वांश
में शीत, सर्वांश में स्निग्ध, एकदेश में गुरु और एकदेश में लघु
स्पर्शावाला हो सकता है १, यहाँ पर कर्कश, शीत, स्निग्ध के साथ
गुरु और लघु इन्हें एकत्व और अनेकत्व में रखने से ४ मंग होते हैं,
कर्कश, शीत, रुक्ष के साथ गुरु और लघु पदों के एकत्व और अनेकत्व
में रखने से ४ मंग होते हैं, इसी प्रकार से शीत के स्थान में 'उसिणे'
पद का प्रयोग करके कर्कश, उष्ण, स्निग्ध के साथ गुरु लघुपद में एकत्व
और अनेकत्व करके ४ मंग होते हैं, कर्कश, उष्ण, रुक्ष के साथ

સ્પર્શથી સાથે પણ ૧૬ સોળ લાગેા સમજવા. આ રીતે 'एए वत्तीसं मंगा'
આ રીતે આ બીજી બત્રીસીના બત્રીસ લાગેા કહ્યા છે. આ રીતે આ બીજી
બત્રીસી છે.

હવે ત્રીજી બત્રીસી બતાવવામાં આવે છે. જે આ પ્રમાણે છે- 'सव्वे
कक्खडे सव्वे सीए, सव्वे निद्धे, देसे गरुए देसे लहुए' તે પોતાના સર્વાંશથી
કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો
એક દેશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અહિયાં
કર્કશ, શીત અને સ્નિગ્ધ સ્પર્શોની સાથે ગુરુ અને લઘુ સ્પર્શને રાખીને
તેના એકપણા અને અનેકપણાથી ૪ ચાર લાગેા થાય છે. ૧ કર્કશ, શીત
અને રુક્ષ સ્પર્શની સાથે ગુરુ અને લઘુ સ્પર્શ સંબંધી પદો ચોળને તેના
એકપણા અને અનેકપણાથી પણ ૪ ચાર લાગેા થાય છે. ૨ એજ રીતે
'शीत' સ્પર્શના સ્થાને 'उसिणे' પદનો પ્રયોગ કરીને કર્કશ, ઉષ્ણ અને
સ્નિગ્ધ સ્પર્શની સાથે ગુરુ લઘુ પદમાં એકપણા અને અનેકપણા કરવાથી પણ

રુક્ષેણ સહ ગુરુકલઘુકયોરેકત્વાનેકત્વાભ્યાં પુનશ્ચત્વારો ભજ્ઞાઃ ૪ । એવમ્ પોડશ ૧૬, इत्येवं क्रमेण कर्कशवत् मृदुकेनापि सह पौडश भज्जाः कर्त्तव्याः १६ । इत्येवमत्रापि द्वात्रिंशद्भज्जाः करणीया इति, एषा तृतीया द्वात्रिंशिका । ૩। तथाहि- सर्वः कर्कशः सर्वः शीतः सर्वाः स्निग्धो देशो गुरुको देशो लघुकः १, सर्वः कर्कशः सर्वः शीतः सर्वः स्निग्धः देशो गुरुको देशो लघुकाः २, सर्वः कर्कशः सर्वः शीतः सर्वः स्निग्धः देशो गुरुकाः देशो लघुक इति तृतीयः ३, सर्वः कर्कशः सर्वः शीतः सर्वः स्निग्धः देशो गुरुकाः देशो लघुका इति चतुर्थः ४, एवं सर्वः

ગુરુ લઘુ પદોં મેં એકત્વ ઓર અનેકત્વ કરકે ૪ ભંગ હોતે હિં, હસ પ્રકાર સે ૧૬ ભંગ હો જાતે હિં, હસી પ્રકાર સે મૃદુક કે સાથ સી ૧૬ ભંગ હોતે હિં-હસ પ્રકાર સે તૃતીય દ્વાત્રિંશતિકા મેં ૩૨ ભંગ હો જાતે હિં । વે ૩૨ ભંગ હસ પ્રકાર સે હિં-‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ શીતઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશઃ લઘુકઃ ૧, હસ ભજ્ઞ કે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં શીત, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, એકદેશ મેં ગુરુ ઓર એકદેશ મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧ ‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ શીતઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો ગુરુકો દેશઃ લઘુકઃ ૨’ હસ ભજ્ઞ કે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં શીત, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, એકદેશ મેં ગુરુ ઓર અનેક દેશોં મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨, ‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ ૩’ હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં શીત, સર્વાંશ મેં

૪ ચાર ભંગો થાય છે. ૩ એજ રીતે કર્કશ ઉપર, રક્ષ, સ્પર્શની સાથે ગુરુ લઘુ પદોમાં એકપણું અને અનેકપણું કરવાથી પણ ૪ ભંગો થાય છે. આ પ્રમાણે આ સોળ ભંગો થઈ જાય છે. એજ રીતે મૃદુ સ્પર્શની સાથે પણ ૧૬ સોળ ભંગો થાય છે. આ રીતે આ ત્રીજી બત્રીસીના ૩૨ બત્રીસ ભંગો થઈ જાય છે. તે બત્રીસ ભંગો આ પ્રમાણે છે.-‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો ગુરુકઃ દેશઃ લઘુકઃ ૧’ તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજી બત્રીસીના પહેલો ભંગ છે. અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો ગુરુકો દેશઃ લઘુકઃ ૨’ પોતાના સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજી બત્રીસીના બીજો ભંગ છે. ૨ સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ શીતઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ ૩’ પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો

કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકઃ ૧, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકઃ ૨, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશો ગુરુકઃ ૩, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશો

સ્નિગ્ધ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ ઓર ઇકદેશ મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩, 'સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ શીતઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ ૪' હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં શીત, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ અનેક દેશોં મેં ગુરુ, ઓર અનેક દેશોં મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪, હસી પ્રકાર સે સ્નિગ્ધ પદ કે સ્થાન મેં રુક્ષપદ કા પ્રયોગ કરકે ચાર ભજ્જ વનતે હૈં-જૈસે સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ, સર્વો રુક્ષઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ' સર્વાંશ મેં વહ કઠોર, સર્વાંશ મેં શીત, સર્વાંશ મેં રુક્ષ, ઇકદેશ મેં ગુરુ ઓર ઇકદેશ મેં લઘુ હો સકતા હૈ ૧, અથવા- 'સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ શીતઃ, સર્વો રુક્ષઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ ૨' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં શીત, સર્વાંશ મેં રુક્ષ, ઇકદેશ મેં ગુરુ ઓર અનેક દેશોં મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨, અથવા- 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ રુક્ષઃ, દેશાઃ

સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો હોય છે. અનેક દેશોમાં તે ગુરુ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીણ ચતુર્ભંગીનો ત્રીજો ભાગ છે. ૩ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ ૪' પોતાના સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીણ બીજીની ચોથો ભાગ છે. ૪ આજ પ્રમાણે સ્નિગ્ધ પદને સ્થાને રુક્ષ પદનો પ્રયોગ કરવાથી પણ ચાર ભાગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.- 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ ૧' તે પોતાના સર્વાંશથી કઠોર સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો તથા એક દેશમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશો ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ ૨' પોતાના સર્વાંશથી તે ઠંડા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને એક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૨ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ ૩' પોતાના સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો

ગુરુકા દેશા લઘુકાઃ ૪ । સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉગ્ગઃ સર્વઃ સ્તિગ્ધો દેશો ગુરુકઃ
દેશો લઘુકઃ ૧, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉગ્ગઃ સર્વઃ સ્તિગ્ધઃ દેશો ગુરુકો દેશા

ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકઃ ૩' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં શીત, સર્વાંશ મેં રુક્ષ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ ઔર એકદેશ મેં લઘુ હો સકતા હૈ ૩, અથવા-‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ શીતઃ, સર્વઃ રુક્ષઃ, દેશા ગુરુકાઃ, દેશા લઘુકાઃ ૪’ સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં શીત, સર્વાંશ મેં રુક્ષ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ ઔર અનેક દેશોં મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪, હસ પ્રકાર કે યે આઠ ભંગ કર્કશ, શીત, સ્તિગ્ધપદ કે સાથ ગુરુ લઘુપદ મેં એકત્વ ઔર અનેકત્વ કરકે તથા કર્કશ શીત ઔર રુક્ષપદ કે સાથ ગુરુ લઘુ સ્પર્શપદ મેં એકતા ઔર અનેકતા કરકે હુએ હૈં । અથ શીતપદ કે સ્થાન મેં ઉગ્ગપદ કો રાખકર ઔર સ્તિગ્ધ ગુરુ લઘુ પદ કો ચુકકર એવં ગુરુ લઘુ પદ મેં એકતા ઔર અનેકતા કરકે જો ભંગ વનતે હૈં-એ હસ પ્રકાર સે હૈં-‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વ ઉગ્ગઃ, સર્વઃ સ્તિગ્ધઃ, દેશો ગુરુકઃ દેશા લઘુક ૧, હસ ભંગ કે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કઠોર, સર્વાંશ મેં ઉગ્ગ, સર્વાંશ મેં સ્તિગ્ધ, એકદેશ મેં ગુરુ, ઔર એકદેશ મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧, અથવા-‘સર્વઃ

સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રૂક્ષ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે ૩ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ શીતઃ સર્વઃ રુક્ષઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ ૪’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઠંડા સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રૂક્ષ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને કોઈ અનેક દેશોમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ આ શીતના આ આઠ ભંગો કર્કશ શીત, સ્તિગ્ધ પદોની સાથે ગુરુ લઘુ પદમાં એકપણા અને અનેકપણાની યોજના કરીને તથા કર્કશ શીત અને રૂક્ષ પદની સાથે ગુરુ લઘુ સ્પર્શ સંબંધી પદમાં એકપણા અને અનેકપણા કરવાથી થાય છે.

હવે શીત પદની સાથે ઉગ્ગ પદને યોજીને તથા સ્તિગ્ધ ગુરુ લઘુ પદને યોજીને તથા ગુરુ લઘુ પદમાં એકપણા અને અનેકપણા કરવાથી બે ભંગ બને છે. તે બતાવવામાં આવે છે.-‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉગ્ગઃ સર્વઃ સ્તિગ્ધઃ દેશો ગુરુકઃ દેશા લઘુકઃ ૧’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉગ્ગ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી સ્તિગ્ધ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ

લઘુકાઃ ૨, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વ સ્નિગ્ધઃ દેશા ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ ૩,
સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધો દેશા ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ ૪, સર્વઃ
કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકઃ ૧, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ

કર્કશઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ ૨'
સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, એકદેશ
મેં ગુરુ ઓર અનેક દેશોં મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨, અથવા-
સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકઃ
૩' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, અનેક
દેશોં મેં ગુરુ ઓર એકદેશ મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩ અથવા-
'સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ'
હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, સર્વાંશ મેં
સ્નિગ્ધ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ ઓર અનેક દેશોં મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો
સકતા હૈ ૪, સ્નિગ્ધ કી જગહ રુક્ષપદ રચકર હસી પ્રકાર સે ચાર
ભંગ વનતે હૈ-જેસે 'સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ, સર્વો રુક્ષઃ દેશો
ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ ૧' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ,
સર્વાંશ મેં રુક્ષ એકદેશ મેં ગુરુ ઓર એકદેશ મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો

ઉષ્ણઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ ૨' તે પોતાના સર્વાંશથી
કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો
એક દેશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૨
અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશઃ લઘુકઃ ૩'
સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી તે ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે.
સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં
લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૩ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ
દેશાઃ દેશા ગુરુકા લઘુકાઃ ૪' સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ
સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને
અનેક દેશોમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ આજ રીતે સ્નિગ્ધ પદને સ્થાને
રુક્ષ પદની યોજના કરવાથી પણ ૪ ચાર ભંગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.
'સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ ૧' તે પોતાના
સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શ-
વાળો એકદેશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને એકદેશમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય

ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ ૨, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષો દેશા ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ ૩, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશા ગુરુકા દેશા લઘુકાઃ ૪ (૧૬) । દેવં કર્કશસ્તુ સર્વત્ર વાચ્યઃ, શીતસ્નિગ્ધયોઃ વ્યત્યાસેન ગુરુકલઘુકયોરેકત્વાનેકત્વાભ્યાં પોઢશ મજ્ઞા જાતાઃ ૧૬ । एवं कर्कशस्थाने मृदुकं कृत्वा पौडश मज्ज्ञाः कर्तव्याः १६ । एवं द्वाविंशद्भङ्गा भवन्ति

સકતા હૈ અથવા—‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વઃ ઉષ્ણઃ, સર્વો રુક્ષઃ દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ ૨’ સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, સર્વાંશ મેં રુક્ષ એકદેશ મેં ગુરુ ઓર અનેક દેશો મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨, અથવા—‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકઃ ૩’ સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, સર્વાંશ મેં રુક્ષ, અનેક દેશો મેં ગુરુ ઓર એકદેશ મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩, અથવા—‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ ૪’ સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં ઉષ્ણ, સર્વાંશ મેં રુક્ષ અનેક દેશો મેં ગુરુ ઓર અનેક દેશો મેં લઘુ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪ હસ પ્રકાર સે યે ૧૬ ભંગ-આઠ પહિલે કે ઓર આઠ યે કર્કશ કી સર્વત્ર પ્રધાનતા સે एवं શીત સ્પર્શ કે વ્યત્યાસ સે ઓર ગુરુ લઘુ મેં એકત્વ ઓર અનેકત્વ કરને સે હુ ૧૬ હસી પ્રકાર કે ૧૬ ભંગ કર્કશ કે સ્થાન મેં મૃદુ સ્પર્શ કે નિક્ષેપ સે ઓર પૂર્વોક્ત હન્હીં સર્વ પદોં કો યથાક્રમ રચ કરકે રચ જાતે હૈં । હસ પ્રકાર સે યે સર્વ

છે. ૧ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશો ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ ૨’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો એક દેશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૨ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ ૩’ પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો અનેક દેશમાં ગુરુ સ્પર્શવાળો અને એક દેશમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૩ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વ ઉષ્ણઃ સર્વો રુક્ષઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ ૪’ પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોથી ગુરુ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોથી લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ આ પ્રમાણે આ સોળ ભાગો છે કે જેના આઠ ભાગો પહેલા બતાવ્યા છે અને આઠ આ કર્કશ સ્પર્શની બધે જ સુખ્યતા રાખીને અને શીત સ્પર્શના દેશોથી

ઉષ્ણસ્ય નિવેશાત્ સ્નિગ્ધેન સહ ચત્વારઃ ૪, સ્નિગ્ધસ્થાને રુક્ષં નિવેશ્યાપિ ચત્વારઃ ૪, इति પોઢશ મજ્ઞા જાતાઃ ૧૬ । एवं गुरुस्थाने लघुं निवेश्य पौडश मज्ज्ञाः कर्त्तव्या इति सर्वप्रथमप्रदर्शितप्रकारेण इहापि द्वात्रिंशद्भज्ज्ञा भवन्तीति ३२, एषा चतुर्थी द्वात्रिंशिका । ४। 'एवं सन्वे ते पंचपासे अष्टावीसं भङ्गसयं भवइ' 'एवम्-उपर्युक्तप्रकारेण सर्वे ते भङ्गाः पञ्चस्पर्शे अष्टाविंशत्यधिकै-कशत (१२८) प्रमाणा भवन्तीति भावः ॥

‘જહ છપ્પાસે’ યદિ પટ્ટ સ્પર્શઃ વાદરપરિણતોડનન્તપ્રદેશિકો ભવેત્ તદા ‘સન્વે કક્કલહે સન્વે ગરુર દેસે સીંદ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લે ૧,’ સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ इति

પદ્ કા નિવેશ કરકે સ્નિગ્ધ સ્પર્શ ક્રે સાથ બનાયે ગઈ હ્રે, ચૌથે મંગ સ્નિગ્ધ ક્રે સ્થાન મેં રુક્ષપદ ક્રો રક્ષ કરકે બનાયે ગયે હ્રે હસ પ્રકાર સે પહિલે ૧૬ મંગ બને હ્રે, હસી પ્રકાર સે ગુરુ ક્રે સ્થાન મેં લઘુપદ ક્રો રક્ષકર ૧૬ મંગ બના લેના ચાહિયે હસ પ્રકાર સર્વપ્રથમ પ્રદર્શિત પદ્ધતિ ક્રે અનુસાર યહાં પર ૧૬ મંગ બન જાતે હ્રે એસી યહ ચૌથી દ્વાત્રિંશતિકા હ્રે, હન ચારોં દ્વાત્રિંશતિકા ક્રે મંગોં ક્રી સંખ્યા પંચ સ્પર્શોં ક્રો આશ્રિત કરકે ૧૨૮ હોતી હ્રે ।

‘જહ છપ્પાસે’ યદિ વહ વાદર પરિણત અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ પટ્ટ સ્પર્શવાલા હોતા હ્રે તો-‘સન્વે કક્કલહે, સન્વે ગરુર, દેસે સીંદ, દેસે ઉસિણે, દેસે નિદ્દે, દેસે લુલ્લે ૧’ વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર

સંબધી પદ્ધને યોજવાથી અને સ્નિગ્ધ સ્પર્શને સાથે રાખીને બનાવવામાં આવે છે. ૩ ચોથા ૪ ચાર ભંગો સ્નિગ્ધને સ્થાને રુક્ષ પદ્ધને રાખીને બનાવવામાં આવ્યા છે. ૪ એ રીતે પહેલાં સોળ ભંગો ચોથી ચતુર્ભંગીમાં થયા છે. અને એજ રીતે શુરને સ્થાને લઘુ પદ રાખીને ૧૬ સોળ ભંગો બનાવવામાં આવે છે. એ રીતે પહેલાં બતાવેલ પદ્ધતિ પ્રમાણે અઢિયા બીજા ૧૬ સોળ ભંગો બની જાય છે. એ રીતે આ ચોથી બત્રીસી પુરી થાય છે. આ ચારે બત્રીસીના કુલ ભંગોની સંખ્યા ૧૨૮ એકસો અઠ્યાવીસની થાય છે.

‘જહ છપ્પાસે’ જો તે બાદર પરિણુત અનન્ત પ્રદેશી સ્કન્ધ છ સ્પર્શવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણેના છ સ્પર્શોવાળો હોઈ શકે છે.—‘સન્વે કક્કલહે, સન્વે ગરુર દેસે સીંદ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લે ૧’ સર્વાંશથી તે કર્કશ સર્વાંશથી શુર એક દેશમાં ઠંડો એક દેશમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને

પ્રથમઃ ૧, 'સઽવે કક્ષલ્હે સઽવે ગરુ દેસે સીણ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્ખા ૨' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વા ગુરુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા ઇતિ દ્વિતીયઃ ૨, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશોઃ સ્નિગ્ધા દેશો રુક્ષા ઇતિ તૃતીયઃ ૩, સર્વઃ કર્કશઃ સર્વા ગુરુકો દેશઃ શીતો દેશો ઉષ્ણા દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા ઇતિ ચતુર્થઃ ૪, 'એવં જાવ સઽવે કક્ષલ્હે સઽવે ગરુ દેસા સીયા દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્ધા દેસા લુક્ખા ૧૬'

એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧, અથવા-‘સઽવે કક્ષલ્હે, સઽવે ગરુ, દેસે સીણ, દેસે ઉસિણે, દેસે નિદ્ધે, દેસા લુક્ખા ૨’ સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ, અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨, અથવા-‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વો ગુરુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશોઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ’ સર્વાંશ મેં કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩ અથવા-‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ ગુરુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશો ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૪’ સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, સર્વાંશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪ ‘એવં જાવ સઽવે કક્ષલ્હે, સઽવે ગરુ, દેસા સીયા, દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્ધા, દેસા લુક્ખા ૧૬’ હસ પ્રકાર સે વહ યાવત્ સર્વાંશ મેં

એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ અથવા તે ‘સઽવે કક્ષલ્હે, સઽવે ગરુ, દેસે સીણ, દેસે ઉસિણે, દેસે નિદ્ધે દેસા લુક્ખા ૨’ સર્વાંશથી કર્કશ સર્વાંશથી ગુરુ એક દેશમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૨ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ, સર્વો ગુરુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશોઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ સર્વાંશથી કર્કશ સર્વાંશથી ગુરુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૩ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ ગુરુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશો ઉષ્ણાઃ દેશોઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૪’ પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સર્વાંશથી ગુરુ એક દેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ ‘એવં જાવ સઽવે કક્ષલ્હે સઽવે ગરુ દેસા સીયા દેસા ઉસિણા દેસા નિદ્ધા દેસા લુક્ખા ૧૬’ આ રીતે યાવત્ તે પોતાના સર્વાંશથી

एवं यावत् सर्वः कर्कशः सर्वो गुरुतः देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशा रुक्षा इति षोडशो भङ्गाः । 'एए सोलस भंगा' एते षोडश भङ्गा भवन्ति पट्टस्पर्शे । 'सव्वे कक्खडे सव्वे लहुए देसे सीए देसे उस्सिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे' सर्वः कर्कशः सर्वो लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रुक्षः, 'एत्थ त्रि सोलस भंगा' अत्रापि षोडश भङ्गाः, यथा गुरुक घटिते शीतोष्ण-स्निग्धरूक्षादौ एकत्वानेकत्वाभ्यां षोडश भङ्गाः परिपाटयादर्शितास्तथैव लघुक-घटिते शीतोष्णस्निग्धरूक्षादौ एकत्वानेकत्वाभ्यां षोडश भङ्गाः करणीया इति

कर्कશ' સર્વાંશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧૬. યહ ૧૬વાં ભંગ હૈ । 'एए सोलसभंगा' हस प्रकार से षट् स्पर्श में ये १६ भंग होते हैं । 'सव्वे कक्खडे, सव्वे लहुए, देसे सीए, देसे उस्सिणे, देसे निद्धे, देसे लुक्खे' ये १६ भंग गुरु के स्थान में लघुपद रत्नकर बनते हैं-जैसे वह सर्वांश में कर्कश, सर्वांश में लघु, एकदेश में शीत, एकदेश में उष्ण, एक देश में स्निग्ध, और एकदेश में रुक्ष स्पर्श-वाला हो सकता है । हस प्रकार के कथन में भी १६ भंग होते हैं, जिस प्रकार से गुरु पदयुक्त शीत, उष्ण, स्निग्ध, रुक्ष आदि में एकत्व और अनेकत्व को लेकरके क्रमानुसार १६ भंग प्रकट किये गये हैं उसी प्रकार से लघु पदयुक्त शीत उष्ण, स्निग्ध, रुक्ष आदि में एकत्व और अनेकत्व को लेकर १६ भंग करना चाहिये ।

કર્કશ સ્પર્શવાળો સર્વાંશથી ગુરુ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઠંડા સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ સ્પર્શવાળો અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧૬ આ સોળમો ભંગ છે. 'एए सोलसभंगा' આ રીતે આ છ સ્પર્શના યોગથી સોળ ભંગે થાય છે. 'सव्वे कक्खडे, सव्वे लहुए, देसे सीए देसे उस्सिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे' ૧૬ આ રીતના ૧૬ સોળ ભંગો ગુરુ પદને સ્થાને લઘુ પદ રાખીને બને છે. જેમકે સર્વાંશથી તે કર્કશ સર્વાંશથી લઘુ એકદેશમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ આ રીતના કથન પ્રમાણેના પશુ ૧૬ સોળ ભંગો થાય છે. જે રીતે ગુરુ પદ સાથે શીત ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ વિગેરેમાં એકપણા અને અનેકપણાને લઇને કમ પ્રમુ ૧૬ સોળ ભંગો બતાવ્યા છે. તેજ રીતે લઘુ પદની સાથે શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ વિગેરે પદોમાં એકત્વ અને અનેકત્વને લઇને ૧૬ ભંગો કરી દેવા.

૨। 'સવ્વે મઝર સવ્વે ગરુદ દેસે સીદ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે' સર્વો મૃદુકઃ સર્વો ગુરુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, 'અથ વિ સોલસ મંગા' અત્રાપિ પોડશ મજ્ઞા મવન્તિ । યથા કર્કશવટિતે પોડશ મજ્ઞા દર્શિતાઃ તથા કર્કશસ્થાને મૃદુકપદં નિયોજ્ય તાદૃશ ક્રમેણૈવ પોડશમજ્ઞાઃ કરણીયાઃ ૩, 'સવ્વે મઝર સવ્વે લહુદ દેસે સીદ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે' સર્વો મૃદુકઃ સર્વો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, 'અથ વિ સોલસ મંગા' અત્રાપિ પોડશ મજ્ઞા મવન્તિ કર્કશસ્થાને મૃદુકત્વં ગુરુકસ્થાને લઘુકત્વં નિવેર્યાપિ પૂર્વોક્તક્રમેણ પોડશ મજ્ઞાઃ કરણીયાઃ ૪ । 'અદ્દ ચઠસઠ્ઠિ મંગા' એતે ચતુઃ પઠ્ઠિર્મજ્ઞા ચતુર્ણાં પોડશ સમુદાયાનાં સંકલનયા ચતુઃપઠ્ઠિસંલ્પકા મજ્ઞા મવન્તીતિ ૧ । 'સવ્વે કલ્લલે

'સવ્વે મઝર, સવ્વે ગરુદ, દેસે સીદ, દેસે ઉસિણે, દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્કલે' જિસ પ્રકાર સે કર્કશ પદયુક્ત શીત ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ આદિ મેં ઇન્કે એકત્વ ઓર અનેકત્વ કો લેકરકે ક્રમશઃ ૧૬ મંગ દિલ્લાઈ ગયે હૈં ઉસી પ્રકાર સે કર્કશ કે સ્થાન મેં મૃદુપદ કો રખ કરકે ઉસી ક્રમ સે ૧૬ મંગ યહાં કરના ચાહિયે । 'સવ્વે મઝર સવ્વે લહુદ, દેસે સીદ, દેસે ઉસિણે, દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્કલે' સર્વાંશ મેં વહ મૃદુ, સર્વાંશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એક દેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં વહ રુક્ષ સ્પર્શવાલા હોતા હૈં' ઇસ પ્રકાર કે કથન મેં બી ૧૬ મંગ હોતે હૈં કર્કશ કે સ્થાન મેં મૃદુપદ કો ઓર ગુરુ કે સ્થાન મેં લઘુપદ કો રખ કરકે યે ૧૬ મંગ બનાયે ગઈ હૈં એસા જાનના ચાહિયે 'અદ્દ ચઠસઠ્ઠિ મંગા' ઇસ પ્રકાર સે યે ચાર ૧૬ સોલહ

'સવ્વે મઝર, સવ્વે ગરુદ દેસે સીદ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે' ને રીતે કર્કશ પદની સાથે શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ આદિ પદોમાં એકત્વ અને અનેકત્વથી ક્રમશઃ ૧૬ સોળ ભંગો બતાવ્યા છે. એજ રીતે કર્કશના સ્થાને મૃદુ પદ રાખીને એજ ક્રમથી અહિયાં સોળ ૧૬ ભંગો કરી લેવા. 'સવ્વે મઝર સવ્વે લહુદ દેસે સીદ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે' તે પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ સર્વાંશથી લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પ્રકારના કથન પ્રકારથી પણ સોળ ભંગો થઈ જાય છે. અહિયાં કર્કશને સ્થાને મૃદુ પદને અને ગુરુના સ્થાને લઘુ પદને રાખીને આ સોળ ભંગોના પ્રકાર રહ્યો છે. તેમ સમજવું. 'અદ્દ ચઠસઠ્ઠિ મંગા' આ રીતે ૧૬-૪-૬૪ સોળ સોળના

સઘ્વે સીષ દેસે ગરુષ દેસે લહુષ દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ષે' સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ
 શીતઃ દેશો ગુરુશો દેશો લઘુશો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, 'એવં જાવ સઘ્વે
 મઝષ સઘ્વે ઊસિણે દેસા ગરુયા દેસા લહુયા દેસા નિદ્દા દેસા લુક્ષા' એવં
 યાવત્ સર્વો મૃદુકઃ સર્વ ઉષ્ણો દેશા ગુરુતાઃ દેશા લઘુતાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
 દેશા રુક્ષાઃ, 'एथ वि चउसट्ठि भंगा' અત્રાપિ ચતુઃ પટ્ટિર્મઙ્ગાઃ કરણીયાઃ યથા
 સર્વ કર્કશ સર્વ ગુરુસ્થલે પરિપાટયા ચતુઃપટ્ટિર્મઙ્ગાઃ પ્રદર્શિતા સ્તથૈવ ગુરુ-
 સ્થાને લઘુત્વં નિવેશ્ય કર્કશસ્થાને મૃદુકં ચ નિવેશ્ય શીતોષ્ણસ્નિગ્ધરુક્ષાદૌ

સમુદાયોં કે ૬૪ ભંગ હો જાતે હૈં, 'સઘ્વે કક્ષલ્લે, સઘ્વે સીષ, દેસે
 ગરુષ, દેસે લહુષ, દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્ષે' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ,
 સર્વાંશ મેં શીત, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ
 ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં હસ પ્રકાર કે હસ પ્રથમ
 ભંગ સે લેકર 'એવં જાવ સઘ્વે મઝષ, સઘ્વે ઊસિણે, દેસા ગરુયા, દેસા
 લહુયા દેસા નિદ્દા, દેસા લુક્ષા' યાવત્ વહ સર્વાંશ મેં મૃદુ, સર્વાંશ
 મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં
 સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં યહાં તકકે
 કથન મેં 'एथ वि चउसट्ठि भंगा' ૬૪ ભંગ હોતે હૈં એસા જાનના
 ચાહિયે, જિસ પ્રકાર સે સર્વ કર્કશ ઓર સર્વગુરુક સ્થલ મેં પરિપાટી
 સે ૬૪ ભંગ દિશ્વલાયે જા ચુકે હૈં ઊસી પ્રકાર સે ગુરુ કે સ્થાન મેં લઘુ-
 પદ કા નિવેશ કરકે ઓર કર્કશ કે સ્થાન મેં મૃદુકપદ કા નિવેશકર

આર પ્રકારોથી કુલ ૬૪ ચોસઠ ભંગો થઈ ગય છે. 'સઘ્વે કક્ષલ્લે સઘ્વે સીષ
 દેસે ગરુષ, દેસે લહુષ દેસે નિદ્દે દેસે લુક્ષે' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ
 સર્વાંશથી શીત એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને
 એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતના આ પહેલા ભંગથી આર-
 ભીને 'એવં જાવ સઘ્વે મઝષ સઘ્વે ઊસિણે દેસા ગરુયા દેસા લહુયા દેસા નિદ્દા
 દેસા લુક્ષા' યાવત્ તે સર્વાંશમાં મૃદુ સર્વાંશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં ગુરુ
 અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શ-
 વાળો હોઈ શકે છે. આડિં સુધીના કથનમાં 'एथ वि चउसट्ठि भंगा' એ કથન
 પ્રમાણે અહિંયાં પણ ૬૪ ચોસઠ ભંગો થાય છે. તેમ સમજવું. જે રીતે
 સર્વ કર્કશ અને સર્વ ગુરુને સ્થાને ક્રમથી ૬૪ ચોસઠ ભંગો બતાવવામાં
 આવ્યા છે. એજ રીતે ગુરુ પદને સ્થાને લઘુ પદ મૂકીને અને કર્કશ સ્થાને
 મૃદુ પદ રાખીને અને શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ રુક્ષ વિગેરે પદોમાં ક્રમથી એક-

પરિવૃત્ત્યા એકત્વાનેકત્વાભ્યામિહાપિ ચતુઃપષ્ટિ ભંજાઃ કરણીયાઃ જ્ઞાતવ્યાથેતિ
ભાવઃ ૨ । ‘સવ્વે કક્કલ્લહે સવ્વે નિદ્દે દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીણ દેસે ઉસિણે’
સર્વઃ કર્કશઃ સર્વઃ સ્નિગ્ધઃ દેશે ગુરુત્તો દેશે લઘુત્તો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ,
‘એવં જાવ સવ્વે મણ્ણ સવ્વે લુક્કલ્લે દેસા ગરુણા દેસા લહુણા દેસા સીણા દેસા
ઉસિણા’ એવં યાવત્ સર્વો મૃદુઃ સર્વો રુક્ષો દેશા ગુરુતાઃ દેશા લઘુતાઃ દેશાઃ
શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ, ‘એણ ચત્તસઠ્ઠિ ભંગા’ એતે ચતુઃપષ્ટિ ભંજા, ઇદાપિ પૂર્વવદેવ
ચતુઃપષ્ટિ ભંજાઃ કરણીયાઃ ૩ । ‘સવ્વે ગરુણ સવ્વે સીણ દેસે કક્કલ્લહે દેસે મણ્ણ
દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલ્લે’ સર્વો ગુરુઃ સર્વઃ શીતઃ દેશઃ કર્કશો દેશે મૃદુત્તો દેશઃ

કે એવં શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ, રુક્ષ આદિ મેં કાવચઃ એકત્વ ઓર અને-
કત્વ કરકે ૬૪ ભંગ કરના ચાહિયે, ‘સવ્વે કક્કલ્લહે, સવ્વે નિદ્દે, દેસે
ગરુણ, દેસે લહુણ, દેસે સીણ, દેસે ઉસિણે’ વહ સર્વાંશ મેં કઠોર,
સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત,
ઓર એકદેશ મેં ઉષ્ણ હો સકતા હૈ—યહાં સે લખાકર ‘એવં જાવ સવ્વે
મણ્ણ સવ્વે લુક્કલ્લે, દેસા ગરુણા, દેસા લહુણા, દેસા સીણા, દેસા
ઉસિણા’ યાવત્ વહ સર્વાંશ મેં મૃદુ, સર્વાંશ મેં રુક્ષ, અનેક દેશો મેં
ગુરુ, અનેક દેશો મેં લઘુ, અનેક દેશો મેં શીત ઓર અનેક દેશો મેં
ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ‘યહાં તરુ કે કથન મેં બી ૬૪ ભંગ હો
જાતે હૈં યહી વાત ‘એણ ચત્તસઠ્ઠિ ભંગા’ પદ સે પ્રકટ કી ગઈ હૈ, હસી
પ્રકાર સે—‘સવ્વે ગરુણ, સવ્વે સીણ, દેસે કક્કલ્લહે, દેસે મણ્ણ, દેસે
નિદ્દે, દેસે લુક્કલ્લે’ વહ સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં શીત, એકદેશ મેં
કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ, ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શ-

પણુ અને અનેકપણુ કરીને ૬૪ ચોસઠ લાંગો બનાવી લેવા એવી જ રીતે
‘સવ્વે કક્કલ્લહે સવ્વે નિદ્દે દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીણ દેસે ઉસિણે’ તે
પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ એક દેશથી ગુરુ એક દેશથી લઘુ
એક દેશથી શીત અને એક દેશથી ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અહિંથી લઈને
‘એવં જાવ સવ્વે મણ્ણ સવ્વે લુક્કલ્લે દેસા ગરુણા દેસા લહુણા દેસા સીણા
દેસા ઉસિણા’ યાવત્ તે સર્વાંશથી મૃદુ સર્વાંશથી રુક્ષ અનેક દેશોમાં ગુરુ
અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો
હોય છે. અહિં સુધીના કથનમાં પણુ ૬૪ ચોસઠ લાંગો થઈ ગય છે. ‘એ
ચત્તસઠ્ઠિ ભંગા’ એજ વાત આ સૂત્રપાઠથી બતાવી છે. એજ રીતે ‘સવ્વે ગરુણ
સવ્વે સીણ દેસે કક્કલ્લહે દેસે મણ્ણ, દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલ્લે’ તે પોતાના સર્વાં-
શથી ગુરુ સર્વાંશથી શીત એક દેશમાં કર્કશ એક દેશમાં મૃદુ એક દેશમાં

સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, 'एवं जाव सव्वे लहुए सव्वो उसिणे देसा कक्खडा देसा मउया देसा निद्धा देसा लुक्खा' एवं यावत् सर्वो लघुकः सर्वः उष्णः देशाः कर्कशाः देशा गृध्काः देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षाः, 'एए चउसट्ठि भंगा' एते चतुःपष्टि भङ्गाः, प्रथमकट्वालुमारणे इहापि चतुःपष्टि भङ्गाः कर्तव्या इत्यर्थः ४ । 'सव्वे गरुए सव्वे निद्धे देसे कक्खडे देसे मउए देसे सीए देसे उसिणे' सर्वः गुरुतः सर्वः स्निग्धः देशः कर्कशः देशो गृधुकः देशः शीतः देश उष्णः, 'जाव सव्वे लहुए सव्वे लुक्खे देसा कक्खडा देसा मउया देसा सीया देसा उसिणा' यावत् सर्वो लघुकः सर्वो रूक्षो देशाः कर्कशाः देशा गृधुकाः देशाः शीताः देशा उष्णाः, 'एए चउसट्ठि भंगा' एते चतुःपष्टि भङ्गाः, इहापि

વાલા હો સકતા હૈ' યહાં સે લેકર 'एवं जाव सव्वे लहुए, सव्वे उसिणे देसा कक्खडा, देसा मउया, देसा निद्धा, देसा लुक्खा' યહાં તક કે કથન મેં બી ૬૪ ભંગ પ્રથમ કલ્પ કે અનુસાર કરના ચાહિયે. યહ ચૌથી ચતુષ્પષ્ટિ હૈ । 'सव्वे गरुए सव्वे निद्धे देसे कक्खडे, देसे मउए, देसे सीए देसे उसिणे' જહ સર્વાંશ મેં ગુરુ, સર્વાંશ મેં સ્નિગ્ધ, એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં ગૃધુ, એકદેશ મેં શીત, ઓર એકદેશ મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ' યહાં સે લેકર 'एवं जाव सव्वे लहुए सव्वे लुक्खे, देसा कक्खडा, देसा मउया, देसा सीया, देसा उसिणा' યાવત્ જહ સર્વાંશ મેં લઘુ, સર્વાંશ મેં રૂક્ષ, અનેક દેશોં મેં કર્કશ, અનેક દેશોં મેં ગૃધુ, અનેક દેશોં મેં શીત, ઓર અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ' યહાં તક કે કથન મેં બી ૬૪ ભંગ હોતે હૈ યહાં

સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. અહિંથી આરંભીને 'एवं जाव सव्वे लहुए सव्वे उसिणे देसा कक्खडा देसा मउया देसा निद्धा देसा लुक्खा' તે પોતાના સર્વાંશથી લઘુ સર્વાંશથી ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં ગૃધુ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. અહિં સુધીના કથનમાં પણ ૬૪ ચોસઠ ભાગો પ્રથમ કલ્પ પ્રમાણે બનાવી લેવા આ પ્રમાણે આ ચોથી ચતુષ્પષ્ટી છે. 'सव्वे गरुए सव्वे निद्धे देसे कक्खडे देसे मउए देसे सीए देसे उसिणे' તે પોતાના સર્વાંશથી ગુરુ સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ એક દેશમાં કર્કશ એક દેશમાં ગૃધુ એક દેશમાં શીત અને એક દેશમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગથી આરંભીને 'एवं जाव सव्वे लहुए सव्वे लुक्खे देसा कक्खडा देसा मउया देसा सीया देसा उसिणा' યાવત્ તે સર્વાંશથી લઘુ સર્વાંશથી રૂક્ષ અનેક દેશોમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં ગૃધુ અનેક દેશોમાં શીત અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. અહિં સુધીના કથનમાં પણ

શીતોષ્ણયોરેકત્વાનેકત્વાભ્યાં લઘુરુક્ષયોઃ પરસ્પરં વ્યત્યાસેન ચ ચતુષ્ષઠિ
 ભજ્ઞાઃ કરણીયાઃ ૬૧ । एवम्—‘सव्वे सीए सव्वे निद्धे देसे कक्खडे देसे मउए देसे
 गरए देसे लहुए’ सर्वाः शीतः सर्वः स्निग्धः देशः कर्कशः देशो मृदुकः देशो
 गुरुकः देशो लघुकः, ‘एवं जाव सव्वे उसिणे सव्वे लुक्खे देसा कक्खडा देसा
 मउया देसा गरया देसा लहुया’ एवं यावत् सर्व उष्णः सर्वो रूक्षो देशाः कर्कशाः
 देशा मृदुकाः देशा गुरुकाः देशा लघुकाः, ‘एए चउपट्ठि भंगा’ एतेऽपि पूर्वोक्त-
 प्रकारेण चतुष्षष्टि भज्जा भवन्तीति ६ । ‘सव्वे ते छफासे तिन्नि चउरासिया भंग-
 सया भवंति,’ सर्वे ते पट्स्पर्शे चतुरशीत्यधिकशतत्रयभंगा भवन्ति, प्रकृते पट्-

शीत उष्ण की एकता और अनेकता को लेकर के तथा लघुक और
 रुक्ष के परस्पर में व्यत्यास-फेरफार को लेकरके ये ६४ भंग किये गये
 हैं—यह पांचवीं चतुष्षष्टि है इसी प्रकार से—‘सव्वे सीए, सव्वे निद्धे,
 देसे कक्खडे, देसे मउए, देसे गरए, देसे लहुए’ वह सर्वांश में शीत,
 सर्वांश में स्निग्ध, देश में कर्कश, देश में मृदु, देश में गुरु और देश
 में लघु हो सकता है—यहां से लेकर ‘एवं जाव सव्वे उसिणे सव्वे
 लुक्खे, देसा कक्खडा, देसा मउया, देसा गरया, देसा लहुया’ यावत्
 वह सर्वांश में उष्ण, सर्वांश में रूक्ष, अनेक देशों में कर्कश, अनेक
 देशों में मृदु, अनेक देशों में गुरु और अनेक देशों में लघु स्पर्शवाला
 हो सकता है’ यहां तक के कथन में भी ६४ भंग होते हैं यह छठी
 चतुष्षष्टि है इस प्रकार ‘सव्वे ते छफासे तिन्नि चउरासिया भंगसया
 भवंति’ इस प्रकार से ये छहों चतुष्षष्टि के ६४-६४ भंगों के हिसाब

૬૪ ચોસઠ લાંગો થાય છે. આ લાંગામાં શીત અને ઉષ્ણ પદની એકતા અને
 અનેકતાને લઇને આ ૬૪ ચોસઠ લાંગો બનાવવામાં આવ્યા છે. આ પાંચમી
 ચતુષ્ષઠી છે. એજ પ્રમાણે ‘સવ્વે સીએ સવ્વે નિદ્ધે દેસે કક્કલ્લડે દેસે મઑએ
 દેસે ગરુએ દેસે લહુએ’ તે પોતાના સર્વાંશથી શીત સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ એક
 દેશથી કર્કશ એક દેશથી મૃદુ એક દેશથી ગુરુ અને એક દેશથી લઘુ સ્પર્શ-
 વાળો હોય છે. અહિંથી આરંભીને ‘એવં જાવ સવ્વે ડસિણે સવ્વે લુક્કલ્લે
 દેસા કક્કલ્લડા દેસા મઑયા દેસા ગરુયા દેસા લહુયા’ યાવત્ તે પોતાના
 સર્વાંશથી ઉષ્ણ સર્વાંશથી રૂક્ષ અનેક દેશોમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ
 અનેક દેશોમાં ગુરુ અને અનેક દેશોમાં લઘુ સ્પર્શવાળો હોય છે. અહિં
 સુધીના કથનમાં પણ ૬૪ ચોસઠ લાંગો થાય છે. આ છઠ્ઠી ચતુષ્ષઠી છે. એ
 રીતે ‘સવ્વે તે ફાસે તિન્નિ ચઑરાસિયા ભંગસયા ભવંતિ’ આ રીતે આ છઠ્ઠે

ચતુઃપૃષ્ઠયો ભવન્તિ સર્વેષાં સંકુલનયા, પદસ્પર્શાનધિકૃત્ય ચતુરશીત્યધિકશતત્રય
(૩૮૪) મજ્ઞા ભવન્તીતિ ॥મૂ૦ ૮॥

વાદરપરિણતાનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધે પદસ્પર્શાન્તસ્ય વિચારં કૃત્વા તદનન્તરં
સપ્તસ્પર્શાનં વિચારયિતુમાદ-‘જડ સત્તપાસે’ इत्यादि ।

મૂળમ્-‘જડ સત્તપાસે સઘે કકલ્લડે દેસે ગરુણ દેસે લહુણ
દેસે સીણ દેસે ડસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુલ્લખે, સઘે કકલ્લડે
દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીણ દેસે ડસિણે દેસા નિદ્ધા દેસા
લુલ્લખા, સઘે કકલ્લડે દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીણ દેસા
ડસિણા દેસે નિદ્ધે દેસે લુલ્લખે, સઘે કકલ્લડે દેસે ગરુણ દેસે લહુણ
દેસા સીયા દેસે ડસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુલ્લખે, સઘે કકલ્લડે
દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસા સીયા દેસા ડસિણા દેસે નિદ્ધે દેસે
લુલ્લખે, સઘે તે સોલસભંગા ભાણિયવા ૧૬। સઘે કકલ્લડે દેસે
ગરુણ દેસા લહુણ દેસે સીણ દેસે ડસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુલ્લખે,
एव गुरुणं षष्ठगेणं लहुणं पुहुत्तेणं एव वि सोलस भंगा १६।
સઘે કકલ્લડે દેસા ગરુણા દેસે લહુણ દેસે સીણ દેસે ડસિણે દેસે
નિદ્ધે દેસે લુલ્લખે, एव वि सोलस भंगा भाणियवा १६। સઘે
કકલ્લડે દેસા ગરુણા દેસા લહુણ દેસે સીણ દેસે ડસિણે દેસે
નિદ્ધે દેસે લુલ્લખે, एव वि सोलस भंगा भाणियवा १६। एवमेव

સે સઘ ભંગ મિલકર ૩૮૪ હો જાતે હૈં । યે ૩૮૪ ભંગ વાદરપરિણત
અનન્ત પ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં ષડ્ સ્પર્શોં કો આશ્રિત કરકે હુણ હૈં એસા
જાનનાં ચાહિયે ॥૮॥

ચોષ્ઠીના ભંગો કુલ મળીને ૩૮૪ ત્રણસો ચોર્યાશી થાય છે. એ ૩૮૪ ત્રણસો
ચોર્યાશી ભંગ બાદર પરિણત અનન્ત પ્રદેશવાળા સ્કન્ધના છ સ્પર્શપણામાં
થાય છે. તેમ સમજવું. ॥સૂ૦ ૮॥

चउसट्टिं भंगा कक्खडेणं समं ६४। सव्वे सहुए देसे लहुए देसे
सीए देसे उसिणे देसे निद्धे लुक्खे, एवं मउएण वि समं चउ-
सट्टिं भंगा भाणियव्वा ६४, सव्वे गरुए देसे कक्खडे देसे मउए
देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे, एवं गरुएण वि
समं चउसट्टिं भंगा कायव्वा ६४। सव्वे लहुए देसे कक्खडे देसे
मउए देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे, एवं लहुएण
वि समं चउसट्टिं भंगा कायव्वा ६४। सव्वे सीए देसे कक्खडे
देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे निद्धे देसे लुक्खे, एवं
सीतेणं वि समं चउसट्टिं भंगा कायव्वा ६४। सव्वे उसिणे देसे
कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे निद्धे देसे लुक्खे,
एवं उसिणेण वि समं चउसट्टिं भंगा कायव्वा ६४। सव्वे निद्धे
देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे
उसिणे, एवं निद्धेण वि चउसट्टिं भंगा कायव्वा ६४। सव्वे लुक्खे
देसे कक्खडे, देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे
उसिणे एवं लुक्खेण वि समं चउसट्टिं भंगा कायव्वा ६४। जाव
सव्वे लुक्खे देसा कक्खडा देसा मउया देसा गरुया देसा
लहुया देसा सीया देसा उसिणा, एवं सत्तफासे पंच बारसुत्तरा
भंग सया भवंति (५१२)

जइ अट्ठफासे देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए
देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे, देसे कक्खडे
देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसा उसिणा देसे

निद्धे देसे लुक्खे४, देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे
 लहुए देसा सीया देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे४, देसे
 कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसा सीया देसा
 उसिणा देसे निद्धे देसे लुक्खे४, एए चत्तारि चउक्का सोलस-
 भंगा १६। देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसा लहुया
 देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे, एवं एए गरुएणं
 एगत्तएणं लहुएणं पुहुत्तएणं सोलस भंगा कायव्वा १६। देसे
 कक्खडे देसे मउए देसा गरुया देसे लहुए देसे सीए देसे
 उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे४, एए वि सोलस भंगा कायव्वा १६।
 देसे कक्खडे देसे मउए, देसा गरुया देसा लहुया देसे सीए देसे
 उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे४, एए वि सोलस भंगा कायव्वा १६।
 सव्वे वि ते चउसट्ठिं भंगा कक्खडमउएहिं एगत्तेहिं ६४। ताहे
 कक्खडे णं एगत्तेणं मउएणं पुहुत्तेणं एए चउसट्ठिं भंगा
 कायव्वा ६४। ताहे कक्खडेणं पुहुत्तेणं मउएणं एगत्तएणं
 चउसट्ठिं भंगा कायव्वा ६४। ताहे एएहिं चेव दोहिं वि पुहुत्तेहिं
 चउसट्ठिं भंगा कायव्वा जाव देसा कक्खडा देसा मउया देसा
 गरुया देसा लहुया देसा सीया देसा उसिणा देसा निद्धा देसा
 लुक्खा, एसो अपच्छिमो भंगो ६४। सव्वे ते अट्ठफासे दो
 छप्पन्ना भंग सया भवन्ति (२५६), एवं ते वादरपरिणए अणंत-
 खंधे सव्वेसु संजोगेसु वारसछन्नउया भंगसया (१२९६)
 भवन्ति ॥सू. १॥

छाया—यदि सप्तस्पर्शः सर्वः वर्कशो देशो गुरुको देशो लघुको देशः
 शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः १, सर्वः वर्कशो देशो गुरुको देशो
 लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः ४, सर्वः वर्कशो
 देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः ४,
 सर्वः वर्कशो देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो
 देशो रूक्षः ४, सर्वः वर्कशो देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णो
 देशः स्निग्धो देशो रूक्षः ४, सर्वे ते षोडशभङ्गा भणितव्याः । सर्वः
 वर्कशो देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो
 रूक्षः, एवं गुरुकेण एकत्वेन लघुकेन पृथक्त्वेन एतेऽपि षोडश भङ्गाः । सर्वः
 वर्कशः देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णः देशः स्निग्धो देशो
 रूक्षः, एतेऽपि षोडश भङ्गा भणितव्याः ॥ सर्वः वर्कशो देशो गुरुको देशो
 लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः, एवं गुरुकेण एकत्वेन
 लघुकेन पृथक्त्वेन एतेऽपि षोडश भङ्गाः । सर्वः वर्कशो देशो गुरुको देशो
 लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः एतेऽपि षोडश भङ्गा
 भणितव्याः । सर्वः वर्कशो देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णो
 देशः स्निग्धो देशो रूक्षः एतेऽपि षोडश भङ्गा भणितव्याः एवमेते चतुःषष्टि-
 भङ्गाः वर्कशेन समम् । सर्वो मृदुको देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश
 उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः, एवं मृदुकेनापि समं चतुःषष्टिभङ्गा भणि-
 तव्याः । सर्वो गुरुको देशः वर्कशो देशो मृदुको देशः शीतो देश उष्णो देशः
 स्निग्धः देशो रूक्षः, एवं गुरुकेनापि समं चतुःषष्टिभङ्गाः करणीयाः—कर्त्तव्याः ।
 सर्वो लघुको देशः वर्कशो देशो मृदुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो
 देशो रूक्षः, एवं लघुकेनापि समं चतुःषष्टिभङ्गा कर्त्तव्याः । सर्वः शीतो देशः
 वर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशो लघुको देशः स्निग्धो देशो रूक्षः एवं
 शीतेनापि समं चतुःषष्टिभङ्गा कर्त्तव्याः । सर्व उष्णो देशः वर्कशो देशो मृदुको
 देशो गुरुको देशो लघुको देशः स्निग्धो देशो रूक्षः, एवं उष्णेनापि समं चतुः
 षष्टिभङ्गाः कर्त्तव्याः । सर्वः स्निग्धो देशः वर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशो
 लघुको देशः शीतो देश उष्णः, एवं स्निग्धेनापि समं चतुःषष्टिभङ्गाः कर्त्तव्याः ।
 सर्वो रूक्षो देशः वर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो
 देश उष्णः, एवं रूक्षेनापि समं चतुःषष्टिभङ्गा कर्त्तव्याः यावत् सर्वो रूक्षः देशः
 वर्कशः देशः मृदुको देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णः ।
 एवं सप्तस्पर्शो द्वादशीत्तरपञ्चशतभङ्गा भवन्ति ॥

નિદ્ધે દેસે લુક્ષે ૧' સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ
 ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ इति પ્રથમો મજ્ઞઃ ૧, સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો
 દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા इति દ્વિતીયો
 મજ્ઞઃ ૨ સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ
 સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ इति તૃતીયો મજ્ઞઃ ૩, 'સઞ્ઘે કક્ષલ્હે દેસે ગરુણ દેસે લઘુણ
 સ્પર્શો'વાલા હોતા હૈ તો કિસ પદ્ધતિ સે હોતા હૈ ? તો હસકે ઉત્તર મેં
 પ્રશ્ન કહલે હૈ—હે ગૌતમ ! યદિ વહ સાત પ્રદેશો'વાલા હોતા હૈ તો 'સઞ્ઘે
 કક્ષલ્હે, દેસે ગરુણ, દેસે લઘુણ, દેસે સીણ, દેસે ઉષ્ણિણે, દેસે નિદ્ધે,
 દેસે લુક્ષે ૧' વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં
 લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ, ઓર એક-
 દેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧. વહ હસ વિષય મેં પ્રથમ મંત્ર
 હૈ અથવા—'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશઃ ગુરુકઃ, દેશઃ લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ,
 દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ,
 એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ,
 એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ, ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ,
 હસ પ્રકાર કા વહ વહાં દ્વિતીય મંત્ર હૈ અથવા—'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો
 ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો
 રુક્ષઃ ૩' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એક
 દેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ

હોય તો તે કેવી રીતે આ સાત સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે ?—આ પ્રશ્નના
 ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે—હે ગૌતમ જો તે સાત પ્રદેશવાળો હોય તો આ
 પ્રમાણેના સાત સ્પર્શવાળો હોય છે.—'સઞ્ઘે કક્ષલ્હે, દેસે ગરુણ દેસે લઘુણ દેસે
 સીણ દેસે ઉષ્ણિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્ષે ૧' તે સર્વાંશથી કર્કશ એકદેશમાં ગુરુ
 એકદેશથી લઘુ એક દેશથી શીત એકદેશથી ઉષ્ણ એકદેશથી સ્નિગ્ધ અને
 એકદેશથી રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. ૧ આ પહેલો ભાગ છે. અથવા
 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશઃ ગુરુકઃ દેશઃ લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ
 દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એક દેશથી ગુરુ એક દેશથી
 લઘુ એક દેશથી શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં
 રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોઈ શકે છે. આ રીતે આ બીજો ભાગ થાય છે. ૨ અથવા
 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
 દેશો રુક્ષઃ ૩' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ એક દેશમાં લઘુ
 એક દેશમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં
 રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ પ્રમાણે આ ત્રીજો ભાગ છે. ૩ અથવા તે
 મ ૧૧૦

દેસે સીંણ દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્ધા દેસા લુકલા ૪' સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા ઇતિ ચતુર્થો ભજ્ઞઃ ૪ । 'સવ્વે કક્કલ્લહે દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીંણ દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્કલ્લે ૪' સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ દ્વિતીયેઽપિ ચત્વારો ભજ્ઞાઃ તથાહિ-પ્રથમસ્તુ ઔષ્ણ્યવદ્વચનો મુલે કથિત એવ, દ્વિતીયસ્તુ સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા ઇતિ, સર્વઃ કર્કશો

મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ યહાં તીસરા ભંગ હૈ, અથવા- 'સવ્વે કક્કલ્લહે, દેસે ગરુણ, દેસે લહુણ, દેસે સીંણ, દેસે ઉસિણે, દેસા નિદ્ધા, દેસા લુકલા ૪' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, એક એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશો મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશો મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ યહાં ચતુર્થ ભંગ હૈ । 'સવ્વે કક્કલ્લહે, દેસે ગરુણ, દેસે લહુણ, દેસે સીંણ, દેસા ઉસિણા, દેસે નિદ્ધે, દેસે લુક્કલ્લે ૪' વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશો મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ । યહ દ્વિતીય ચતુર્ભજ્ઞી કા પ્રથમ ભંગ હૈ હસકા દ્વિતીય ભંગ હમ પ્રકાર સે હૈ-સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત અનેક દેશો મેં ઉષ્ણ ઓર એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ એવં

'સવ્વે કક્કલ્લહે, દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીંણ દેસે ઉસિણે દેસા નિદ્ધા દેસા લુક્કલા ૪' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪ 'સવ્વે કક્કલ્લહે, દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીંણ દેસા ઉસિણા દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્કલ્લે ૧' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ આ બીજા ચતુર્ભજ્ઞીનો પહેલો ભંગ છે. અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં

દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ
 ઇતિ તૃતીયઃ ૩, સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા
 ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા ઇતિ ચતુર્થઃ ૪ । સર્વે કક્ષલે દેસે ગરુપ
 દેસે લહુપ દેસા સીયા દેસે ઉસિળે દેસે નિદ્રે દેસે લુલ્લે ૪' સર્વઃ કર્કશો
 દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ
 તૃતીયસ્ય પ્રથમો ભજ્ઞઃ ૧, સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતાઃ

અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં હસકા તૃતીય ભંગ હસ
 પ્રકાર સે હૈં-‘સર્વઃ કર્કશઃ, દેશઃ ગુરુકઃ દેશઃ લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ,
 દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૩’ સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ,
 એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં
 ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ હો સકતા હૈં ૩,
 હસકા ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈં-‘સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો
 લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’
 સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં
 શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ, ઓર અનેક દેશોં
 મેં રુક્ષ હો સકતા હૈં ૪ ‘સર્વે કક્ષલે, દેસે ગરુપ, દેસે લહુપ, દેસા
 સીયા, દેસે ઉસિળે, દેસે નિદ્રે, દેસે લુલ્લે ૪’ વહ તૃતીય ચતુર્મઙ્ગી
 કા પ્રથમ ભજ્ઞ હૈં-હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં
 ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ
 મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ હો સકતા હૈં ૧ ‘સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો

શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અને એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ
 સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભાગ છે. ૨ ‘સર્વઃ કર્કશઃ દેશઃ ગુરુકઃ દેશઃ
 લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૩’ તે પોતાના
 સર્વાંશથી કર્કશ, એક દેશમાં ગુરુ એક દેશમાં લઘુ એક દેશમાં શીત અનેક
 દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય
 શકે છે. ૩ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ
 દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એક
 દેશમાં ગુરુ એક દેશમાં લઘુ એક દેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક
 દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૪ ‘સર્વે
 કક્ષલે દેસે ગરુપ દેસે લહુપ, દેસા સીયા દેસે ઉસિળે દેસે નિદ્રે દેસે લુલ્લે ૧’
 તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ એક દેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં
 શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શ

દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્તિગ્ધો દેશા રુક્ષા इति द्वितीयः २ । सर्वः कर्कशो देशो गुरुको देशो लघुको देशाः शीताः देश उष्णो देशाः स्तिग्धा देशो रुक्ष इति तृतीयो भङ्गः ३, सर्व कर्कशो देशो गुरुको देशो लघुको देशाः शीताः देश उष्णो देशाः स्तिग्धाः देशा रुक्षा इति चतुर्थः ४ । 'सर्वे कक्खडे देसे गरुण देसे लहुण देसा सीया देसा उप्पिणा देसे निद्धे देसे लक्खे' सर्वः कर्कशो देशो गुरुको देशो

ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્તિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' यह इसका द्वितीय भंग है इसके अनुसार सर्वांश में वह कर्कश, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, एक देश में उष्ण, एकदेश में स्तिग्ध और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २ इसका तृतीय भङ्ग इस प्रकार से है- 'सर्वः कर्कशः, देशो गुरुकः, देशः लघुकः, देशाः शीताः, देश उष्णः, देशाः स्तिग्धाः देशो रुक्षः ३' इसके यह सर्वांश में कर्कश, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, एकदेश में उष्ण, अनेक देशों में स्तिग्ध और एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है, इसका चतुर्थ भंग इस प्रकार से है- 'सर्वः कर्कशः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः, देश उष्णः, देशाः स्तिग्धाः, देशाः रुक्षा.' इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, एकदेश में उष्ण, अनेक देशों में स्तिग्ध और अनेक देशों में रुक्ष हो सकता है ४ 'सर्वे कक्खडे देसे गरुण, देसे लहुण देसा

વાળો હોય છે. ૧ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્તિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્તિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૨ 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશઃ લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્તિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ એક દેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત, એક દેશમાં ઉષ્ણ, અનેક દેશોમાં સ્તિગ્ધ અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે આ ત્રીણે ભંગ છે. અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્તિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્તિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે આ ચોથો ભંગ છે. ૪ અથવા તે 'સર્વે કક્કલહે દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસા સીયા દેસા ઉપ્પિણા દેસે

लघुको देशाः शीताः देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशो रुक्ष इति चतुर्थस्य प्रथमः १
सर्वः कर्कशो देशो गुरुको देशो लघुको देशाः शीताः देशा उष्णाः देशः स्निग्धो
देशा रुक्षा इति द्वितीयः २, सर्वः कर्कशो देशो गुरुको देशो लघुको देशाः शीताः
देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशो रुक्ष इति तृतीयः ३, सर्वः कर्कशो देशो
गुरुको देशो लघुको देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशा रुक्षा इति

सीधा, देसा उष्णिणा, देसे निद्धे, देसे लुक्खे ४' यह चतुर्थ चतुर्भंगी
का प्रथम भंग है इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, एकदेश में
गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, अनेक देशों में उष्ण, एक
देश में स्निग्ध और एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है १, इसका
द्वितीय भंग इस प्रकार से है—'सर्वः कर्कशः, देशो गुरुकः, देशो
लघुकः, देशाः शीतः, देशा उष्णाः, देशः स्निग्धः, देशाः रुक्षाः २'
इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, एकदेश में गुरु, एकदेश में
लघु, अनेक देशों में शीत, अनेक देशों में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध
और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २, इसका तृतीय
भंग इस प्रकार से है—'सर्वः कर्कशः, देशो गुरुकः, देशः लघुकः, देशाः
शीताः, देशा उष्णाः, देशाः स्निग्धाः, देशः रुक्षः' इसके अनुसार वह
सर्वांश में कर्कश, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में
शीत, अनेक देशों में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध और एकदेश में
रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है, चतुर्थ भंग इसका इस प्रकार से है—
'सर्वः कर्कशः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः देशा उष्णाः,

निद्धे देसे लुक्खे ४-१ पाताना सर्वांशथी कर्कश ओक देशमां गुरु ओक देशमां
लघु अनेक देशमां शीत अनेक देशमां उष्ण ओक देशमां स्निग्ध अने ओक
देशमां रुक्ष स्पर्शवाणो होय छे. आ योथी चतुर्भंगीनो पड़ेवो भंग छे. १
अथवा ते 'सर्वः कर्कशः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः देशाः शीताः देशा उष्णाः
देशः स्निग्धः देशाः रुक्षाः २' पाताना सर्वांशथी कर्कश ओक देशमां गुरु ओक
देशमां लघु अनेक देशमां शीत अनेक देशमां उष्ण ओक देशमां स्निग्ध
अने अनेक देशमां रुक्ष स्पर्शवाणो होय छे. आ रीते आ भीन्ने
भंग छे. २ अथवा ते 'सर्वः कर्कशः देशो गुरुकः, देशः लघुकः देशाः शीताः
देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशः रुक्षः ३' पाताना सर्वांशथी ते कर्कश ओक
देशमां गुरु ओक देशमां लघु अनेक देशमां शीत अनेक देशमां उष्ण अनेक
देशमां स्निग्ध अने ओक देशमां रुक्ष स्पर्शवाणो होय छे. आ रीते आ
भीन्ने भंग होय छे. ३ अथवा ते 'सर्वः कर्कशः देशो गुरुकः, देशः लघुकः

ચતુર્થો મંગ્લઃ ૪ । સર્વે તે સોલસમંગા માણિયન્વા' સર્વે તે પોડશમંગા મણિત-
વાઃ, કર્કશમુલ્લપત્વે સ્તિગ્ધરુક્ષયોરેકત્વાનેકત્વાભ્યાં શીતોષ્ણયોઃ ક્રમેણ એક-
ત્વાનેકત્વવિવક્ષાયાં પોડશ મંગા ઉપર્યુક્તા ભવન્તીતિ ૧૬ । સર્વે કક્ષલે દેસે
ગરુણ દેસા લહુયા દેસે સીપ દેસે ઉસિણે દેસે નિદ્રે દેસે રુક્ષે' સર્વઃ કર્કશો
દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્તિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ,
'એવં ગરુણં ઇગત્તેણં લહુણં પુહુત્તેણં એવિ સોલસમંગા' એવં ગુરુકેણ એકત્વેન
લઘુકેન પૃથક્ત્વેન વહુત્વેનેત્યર્થઃ એતેઽપિ પોડશમંગા ભવન્તિ તથાહિ-સર્વઃ
કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્તિગ્ધો દેશો રુક્ષ

દેશાઃ સ્તિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ' इसके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश,
एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, अनेक देशों में
उष्ण, अनेक देशों में स्तिग्ध एवं अनेक देशों में रुक्ष हो सकती है ४,
इस प्रकार से चारों चतुर्भङ्गियों के मिलकर १६ भंग हो जाते हैं। इन
१६ भंगों में कर्कश स्पर्श की मुख्यता है तथा स्तिग्ध और रुक्षपदों
में एकता और अनेकता है एवं साथ में रहे हुए शीत और उष्ण पदों
में भी क्रमशः एकत्व और अनेकत्व की विवक्षा हुई है, 'सर्वे कक्षले,
देसे गरुण, देसा लहुया, देसे सीए, देसे उसिणे देसे निद्रे, देसे रुक्खे'
ऐसे कथन में 'एवं गरुणं इगत्तेणं लहुणं पुहुत्तेणं एव वि सोलस
मंगा' गुरुपद में एकवचन करने से और लघुपद में बहुवचन करने से
१६ भंग होते हैं-जो इस प्रकार से हैं-'सर्वः कर्कशः, देशो गुरुकः,
देशा लघुकाः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशः स्तिग्धः, देशो रुक्षः',

देशाः शीताः देशाः उष्णाः देशाः स्तिग्धाः देशाः रुक्षाः ४' પાતાના સર્વાંશથી
તે કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ એક દેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક
દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્તિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
હોય છે. એ રીતે આ ચોથો ભંગ થાય છે. ૪ આ રીતે આ ચારે ચતુ-
ર્ભંગીયોના કુલ ૧૬ ભોગ ભાંગો થાય છે. આ ભોગ ભાંગોમાં કર્કશ સ્પર્શનું
મુખ્યપણું છે, તથા સ્તિગ્ધ અને રુક્ષ પદોમાં એકત્વ અને અનેકત્વનો યોગ
કર્તો છે તથા તેની સાથે રહેલા શીત અને ઉષ્ણ પદોમાં ક્રમથી એકપણું
અને અનેકપણાની વિવક્ષા કરવામાં આવી છે, તથા 'સર્વે કક્ષલે દેસે ગરુણ
દેસા લહુયા, દેસે સીપ, દેસે ઉસિણે, દેસે નિદ્રે, દેસે રુક્ષે' આ પ્રમાણેના
કથનમાં 'એવં ગરુણં ઇગત્તેણં લહુણં પુહુત્તેણં એવિ સોલસમંગા' ગુરુ
પદમાં એકવચન કરવાથી અને લઘુપદમાં બહુવચન કરવાથી પણ ૧૬ ભાંગો
થાય છે. જે આ પ્રમાણે છે-'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ

इति प्रथमः १, सर्वः कर्कशो देशो गुरुको देशा लघुकाः देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशा रूक्षा इति द्वितीयः २, सर्वः कर्कशः देशो गुरुको देशा लघुकाः देशः शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धाः देशो रूक्ष इति तृतीयः ३, सर्वः कर्कशो देशो गुरुको देशा लघुकाः देशः शीतो देश उष्णो देशाः स्निग्धाः देशा रूक्षा इति चतुर्थः ४ । सर्वः कर्कशो देशो गुरुको देशा लघुकाः देशः शीतो देशा

सर्वांश में वह कठोर, एकदेश में गुरु अनेक देशों में लघु एकदेश में शीत, एकदेश में उष्ण एकदेश में स्निग्ध और एकदेश में रूक्ष हो सकता है, ऐसा यह प्रथम भंग है 'सर्वः कर्कशः, देशो गुरुकः, देशा लघुकाः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशः स्निग्धः, देशा रूक्षाः २' अथवा-सर्वांश में वह कर्कश, एकदेश में गुरु, अनेक देशों में लघु, एकदेश में शीत, एकदेश में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध, और अनेक देशों में रूक्ष हो सकता है ऐसा यह द्वितीय भंग है २, 'सर्वः कर्कशः, देशो गुरुकः, देशाः लघुकाः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशो रूक्षः ३' अथवा-सर्वांश में वह कर्कश, एकदेश में गुरु, अनेक देशों में लघु, एकदेश में शीत, एकदेश में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध और एकदेश में रूक्ष हो सकता है ऐसा यह तृतीय भंग है । 'सर्वः कर्कशः, देशो गुरुकः, देशाः लघुकाः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशाः रूक्षाः' अथवा-सर्वांश में वह कर्कश, एकदेश

शीतः देश उष्णः देशः स्निग्धः देशो रूक्षः १' अथवा ते पोताना सर्वांशधी कर्कश, ओक देशमां शुद्ध अनेक देशोमां लघु ओक देशमां शीत ओक देशमां उष्ण ओक देशमां स्निग्ध अने ओक देशमां रूक्ष स्पर्शवाणो होय छे. आ प्रमाणे आ पडेले लंग छे. १ अथवा ते 'सर्वः कर्कशः देशो गुरुकः देशाः लघुकाः देशः शीतः देश उष्णः देशः स्निग्धः देशाः रूक्षाः २' पोताना सर्वांशधी ते कर्कश ओक देशमां शुद्ध अनेक देशोमां लघु ओक देशमां शीत ओक देशमां उष्ण अने ओक देशमां स्निग्ध अने अनेक देशोमां रूक्ष स्पर्शवाणो होय छे. ओ रीते आ भीले लंग थाय छे. २ अथवा ते 'सर्वः कर्कशः देशो गुरुकः देशाः लघुकाः देशः शीतः देश उष्णः देशाः स्निग्धाः देशो रूक्षः ३' पोताना सर्वांशधी कर्कश ओक देशमां शुद्ध अनेक देशोमां लघु ओक देशमां शीत ओक देशमां उष्ण अनेक देशोमां स्निग्ध अने ओक देशमां रूक्ष स्पर्शवाणो होय छे. आ भीले लंग छे. ३ अथवा ते 'सर्वः कर्कशः देशो गुरुकः देशाः लघुकाः देशः शीतः देश उष्णः देशाः स्निग्धाः देशाः रूक्षाः ४' पोताना सर्वां-

ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ પચ્ચમઃ ૨ । સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશો ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા ઇતિ પષ્ઠઃ ૬ । સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશો ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષા ઇતિ સપ્તમઃ ૭ । તર્થઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશો

મૈં ગુરુ, અનેક દેશોં મૈં લઘુ, એકદેશ મૈં શીત, એકદેશ મૈં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મૈં સ્નિગ્ધ એવં અનેક દેશોં મૈં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સક્તા હૈં એસા યહ ચતુર્થ મંગ હૈં, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશો ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૫' અથવા- સર્વાંશ મૈં કર્કશ, એકદેશ મૈં ગુરુ, અનેક દેશોં મૈં લઘુ, એકદેશ મૈં શીત, અનેક દેશોં મૈં ઉષ્ણ, એકદેશ મૈં સ્નિગ્ધ, ઓર એકદેશ મૈં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સક્તા હૈં ૬, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશઃ ગુરુકઃ, દેશો લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશો ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષાઃ ૬' અથવા- વહ સર્વાંશ મૈં કર્કશ, એકદેશ મૈં ગુરુ, અનેક દેશોં મૈં લઘુ, એકદેશ મૈં શીત, અનેક દેશોં મૈં ઉષ્ણ, એકદેશ મૈં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મૈં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સક્તા હૈં, એસા યહ છઠ્ઠા મંગ હૈં, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશો ઉષ્ણાઃ, દેશો સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૭' અથવા-સર્વાંશ મૈં વહ કર્કશ એકદેશ મૈં ગુરુ, અનેક દેશોં મૈં લઘુ એકદેશ મૈં શીત અનેક દેશોં મૈં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મૈં

શથી કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એક દેશમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ ચોથો ભાગ છે. ૪ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશો ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૫' પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એક દેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પાંચમો ભાગ છે. ૫ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશઃ ગુરુકઃ દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશો ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષાઃ ૬' પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એક દેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ છઠ્ઠો ભાગ છે. ૬ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશો ઉષ્ણાઃ દેશો સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૭' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એક

ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષા इत्यष्टमः ૮ । સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ इति नवमः ૯ । સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો

સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ જે રુક્ષ હો સકતા હૈ એસા યહ સાતવાં ભંગ હૈ 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકાઃ, દેશઃ શીતાઃ, દેશો ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૮' અથવા-સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ એકદેશ મેં શીતા, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ-એસા યહ આઠવાં ભંગ હૈ 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ' અથવા-સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીતા, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ, ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ નૌવાં ભંગ હૈ 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ' અથવા-સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીતા, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ ૧૦વાં ભંગ હૈ 'સર્વઃ

દેશમાં શીતા અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ સાતમો ભંગ છે. ૭ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૮' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એક દેશમાં શીતા અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ આઠમો ભંગ છે. ૮ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષઃ ૯' પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીતા એક દેશમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ નવમો ભંગ છે. ૯ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૦' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીતા એક દેશમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ દસમો ભંગ છે. ૧૦ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ

રુક્ષાંશ્ચિત્ત્વમ્ ૧૦ । સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ
 ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધા દેશો રુક્ષઃ ૧૧ । સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો
 દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષાંશ્ચિત્ત્વમ્ ૧૨ । સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણાઃ
 દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧૩ । સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશ

કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ
 સ્નિગ્ધાઃ, દેશઃ રુક્ષઃ' અથવા-સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ
 અનેક દેશો મેં લઘુ, અનેક દેશો મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક
 દેશો મેં સ્નિગ્ધ અને એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા
 યહ ૧૧ વાં ભંગ હૈ, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ
 શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ' અથવા-સર્વાંશ મેં
 વહ કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશો મેં લઘુ, અનેક દેશો મેં શીત,
 એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશો મેં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશો મેં રુક્ષ
 સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ ૧૨ વાં ભંગ હૈ, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો
 ગુરુકો, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ,
 દેશો રુક્ષઃ' અથવા-વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશો
 મેં લઘુ, અનેક દેશો મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ,
 એવં એકદેશ મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ એસા યહ ૧૩ વાં ભંગ હૈ । 'સર્વઃ

દેશો ગુરુકઃ દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૧૧'
 પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક
 દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શ-
 વાળો હોય છે એ રીતે આ અગીયારમો ભંગ થાય છે. ૧૧ અથવા તે 'સર્વઃ
 કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ
 રુક્ષાઃ ૧૨' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક
 દેશોમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં
 રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ બારમો ભંગ થાય છે. ૧૨ અથવા તે
 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકો દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ
 દેશો રુક્ષઃ ૧૩' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં
 લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક
 દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે, આ ત્રીસમો ભંગ છે. ૧૩ અથવા તે 'સર્વઃ

લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષા ઇતિ ચતુર્દશઃ ૧૪ ।
 સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
 દેશો રુક્ષ ઇતિ પન્નદશઃ ૧૫ । સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ
 શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષા ઇતિ પોડશઃ ૧૬ । તદેવં ગુરુ-
 ત્વૈકત્વેન લઘુત્વમહુત્વેન પોડશ મહ્ના મયન્તિ ૧૬ ઇતિ । ‘સર્વે કવલકે દેસા

કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશાઃ ઉષ્ણાઃ, દેશઃ
 સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ’ અથવા-‘સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ,
 અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, એક-
 દેશ મેં સ્નિગ્ધ, ઔર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ-
 એસા યહ ૧૪ વાં મંગ હૈ ‘સર્વઃ કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ,
 દેશાઃ શીતાઃ, દેશાઃ ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ’ અથવા-વહ
 સર્વાંશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં
 મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઔર એકદેશ મેં
 રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ ૧૫ વાં મંગ હૈ ‘સર્વઃ કર્કશઃ
 દેશો ગુરુકઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશાઃ ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ,
 દેશાઃ રુક્ષાઃ’ અથવા-વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં
 મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં
 સ્નિગ્ધ, ઔર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ એસા યહ

કર્કશઃ, દેશો ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધઃ
 દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૪’ પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં
 લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને
 અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતે આ ચૌદમો ભાગ છે. ૧૪
 અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ
 દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૧૫’ પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ એકદેશમાં ગુરુ
 અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં
 સ્નિગ્ધ તથા એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ પંદરમો
 ભાગ થાય છે. ૧૫ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ દેશો ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ
 શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૧૬’ પોતાના સર્વાંશથી તે
 કર્કશ એક દેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં
 ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે.
 આ સોળમો ભાગ છે. ૧૬ આ રીતે ગુરુ સ્પર્શના એકપણમાં અને લઘુ

ગરુડા દેસે લહુવ દેસે સીવ દેસે ડસિણે દેસે નિદ્રે દેસે લુલ્લે એવિ સોલસ
મંગા માણિયવ્વા' સર્વઃ કર્કશો દેશા ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ડળ્ળો
દેશઃ સ્તિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, એતેડપિ પોડશ મજ્ઞા મણિતવ્વાઃ, તથાહિ-સર્વઃ કર્કશો
દેશા ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતઃ દેશ ડળ્ળો દેશઃ સ્તિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧,

૧૬ વાં મંગ હૈ, હસ પ્રકાર સે ગુરુ સ્પર્શ કી એકતા મેં ઓર લઘુસ્પર્શ
કી બહુતા મેં યે ૧૬ મંગ હુએ હૈં । 'સર્વે કલ્લલે, દેસા ગરુડા, દેસે
લહુવ દેસે સીવ, દેસે ડસિણે, દેસે નિદ્રે, દેસે લુલ્લે એવિ સોલસ
મંગા માણિયવ્વા' હસી પ્રકાર સે-બહુ સર્વાંશ મેં કર્કશ, અનેક દેશો
મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ડળ્ળ, એકદેશ
મેં સ્તિગ્ધ, ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ-હસ પ્રકાર
કે કથન મેં ઓ ૧૬ મંગ હોતે હૈં એસા કહનાં ચાહિયે તાત્પર્ય એસા હૈ કિ
અમી જૈસે પૂર્વ મેં ગુરુ સ્પર્શ કી એકતા મેં ઓર લઘુ સ્પર્શ કી અનેકતા
મેં ૧૬ મંગ પ્રકટ કિયે જા ચુકે હૈં-ટીક હસી પ્રકાર સે ગુરુસ્પર્શ કી
અનેકતા મેં ઓર લઘુસ્પર્શ કી એકતા મેં પૂર્વોક્તરૂપ સે હી ૧૬ મંગ
નિષ્પન્ન હોતે હૈં-જૈસે-'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકઃ,
દેશઃ શીતઃ, દેશઃ ડળ્ળઃ, દેશઃ સ્તિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧' એસા ચહ

સ્પર્શના બહુપણાને લઈ આ સોળ ૧૬ ભંગો થયો છે. 'સર્વે કલ્લલે દેસા
ગરુડા દેસે લહુવ દેસે સીવ દેસે ડસિણે દેસે નિદ્રે દેસે લુલ્લે એવિ સોલસ
મંગા માણિયવ્વા' તે પેતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં શુર એક દેશમાં
લઘુ એક દેશમાં શીત એક દેશમાં ડળ્ળ એક દેશમાં સ્તિગ્ધ એક દેશમાં
રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પ્રકારના કથનમાં પણ ૧૬ સોળ ભંગો થાય
છે તેમ સમજવું કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-આનાથી પહેલાં જેમ શુર
સ્પર્શના એકપણા અને લઘુ સ્પર્શના અનેકપણામાં ૧૬ ભંગો બતાવ્યા છે.
બદોબર એજ પ્રમાણે શુર સ્પર્શના અનેકપણા અને લઘુ સ્પર્શના એકપણાને
લઈને પૂર્વોક્ત ક્રમ પ્રમાણે જ ૧૬ સોળ ભંગો સિદ્ધ થાય છે, તે આ
પ્રમાણે છે.-'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ડળ્ળઃ
દેશઃ સ્તિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧' સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં શુર એક દેશમાં
લઘુ એક દેશમાં શીત એક દેશમાં ડળ્ળ અને એક દેશમાં સ્તિગ્ધ સ્પર્શ-
વાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. આ પહેલાં ભંગના બીજા પદમાં બહુ-
વચન તથા બાકીના પદોમાં એકવચનના પ્રયોગથી આ પહેલો ભંગ થયો

સર્વઃ કર્કશો દેશા ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ રુક્ષાઃ૨ । સર્વઃ કર્કશો દેશા ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશા સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ૩ । સર્વઃ કર્કશો દેશા ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષાઃ૪ । સર્વઃ કર્કશો દેશા ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ૧, સર્વ કર્કશો

પ્રથમ ભંગ હૈ, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણો, દેશઃ સ્નિગ્ધો, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' એસા યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ, ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકો, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩' એસા યહ તૃતીય ભંગ હૈ 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' એસા યહ ચૌથા ભંગ હૈ 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકો, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો

છે. ૧ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ૨' સર્વાંશથી તે કર્કશ અનેક દેશોમાં શુદ્ધ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગના બીજા અને સાતમાં પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનના પ્રયોગથી આ બીજો ભંગ થયો છે. ૨ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ૩' પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ અનેક દેશોમાં શુદ્ધ એક દેશમાં લઘુ એક દેશમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગના બીજા અને છઠ્ઠા પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ થયો છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ થયો છે. ૩ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ૪' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં શુદ્ધ એક દેશમાં લઘુ એક દેશમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આમાં બીજા છઠ્ઠા અને સાતમાં પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનના પ્રયોગથી આ ચોથો ભંગ થયો છે. ૪ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ૧' તે સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં શુદ્ધ એકદેશમાં લઘુ એક દેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ચતુર્ભંગીના પહેલા ભંગમાં

દેશા ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકો, દેશઃ શીતો, દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશા રુક્ષાઃ ૨ ।
 સર્વઃ કર્કશો દેશા ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકો, દેશઃ શીતો, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ
 સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩ । સર્વઃ કર્કશો, દેશા ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકો, દેશઃ શીતો
 દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષાઃ ૪ । સર્વઃ કર્કશો, દેશા ગુરુકાઃ,

રુક્ષઃ ૧' यह द्वितीय चतुर्भंगी का प्रथम भंग है 'सर्वः कर्कशः देशाः
 गुरुकाः, देशो लघुको देशः शीतः, देशा उष्णाः, देशः स्निग्धः देशाः
 रुक्षाः २' यह इसका द्वितीय भंग है, सर्वः कर्कशः, देशाः गुरुकाः,
 देशो लघुको, देशः शीतो, देशा उष्णाः, देशा स्निग्धा, देशो रुक्षः'
 यह इसका तीसरा भंग है 'सर्वः कर्कशः, देशाः गुरुकाः, देशो लघुको,
 देशः शीतो, देशा उष्णाः, देशाः स्निग्धाः देशाः रुक्षाः ४' यह इसका

બીજા અને પાંચમાં પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ થયો છે. અને બાકીના પદોમાં
 એકવચનનો પ્રયોગ થયો છે. એ રીતે આ બીજી ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભંગ
 છે. ૧ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતઃ દેશા
 ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ અનેક દેશોમાં
 શુરૂ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં
 સ્નિગ્ધ અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ બીજા ભંગમાં
 બીજા પાંચમાં અને સાતમાં પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો
 પ્રયોગ થયો છે. એ રીતે આ બીજી ચતુર્ભંગીનો બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા
 તે 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકો દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ
 સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના એક દેશમાં તે કર્કશ અનેક દેશોમાં શુરૂ એક
 દેશમાં લઘુ એક દેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ
 અને એકદેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગના બીજા પદમાં પાંચમાં
 પદમાં અને છઠ્ઠા પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ
 કરીને આ ત્રીજો ભંગ કર્યો છે. ૩ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ
 દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશાઃ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના
 સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં શુરૂ એક દેશમાં લઘુ એક દેશમાં શીત
 અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શ-
 વાળો હોય છે. આ ભંગના બીજા પદમાં પાંચમાં પદમાં છઠ્ઠા અને સાતમાં
 પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ થયો છે અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ
 કરીને આ ચોથો ભંગ થયો છે. આ રીતે આ બીજી ચતુર્ભંગી પૂર્ણ થઈ.

દેશો લઘુકો, દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧, સર્વઃ કર્કશો દેશો ગુરુતાઃ, દેશો લઘુકો, દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૨, સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુતાઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુતાઃ. દેશો લઘુકો, દેશાઃ

ચૌથા ભંગ હૈ, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુતાઃ, દેશો લઘુકો, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણો, દેશાઃ સ્નિગ્ધો, દેશો રુક્ષઃ ૧' યદ્ તૃતીય ચતુર્ભંગી કા પ્રથમ ભંગ હૈ, 'સર્વઃ કર્કશો, દેશાઃ ગુરુતાઃ, દેશો લઘુકો, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધો, દેશાઃ રુક્ષાઃ' યદ્ ઇત્તકા દ્વિતીય ભંગ હૈ, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશા ગુરુતાઃ, દેશો લઘુકો, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ' ૩ યદ્ ઇત્તકા તૃતીય ભંગ હૈ, સર્વઃ કર્કશો, દેશા ગુરુતાઃ, દેશો લઘુકો, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ,

હવે ત્રીજી ચતુર્ભંગી બતાવવામાં આવે છે. 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુતાઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧' પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ અનેક દેશોમાં શુરૂ એક દેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગના બીજા અને ચોથા પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે તથા બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કરીને આ ત્રીજી ચતુર્ભંગીને પહેલો ભંગ બતાવવામાં આવ્યો છે. ૧ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુતાઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૨' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં શુરૂ એક દેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગના બીજા પદમાં ચોથા પદમાં અને સાતમાં પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કરીને આ ત્રીજી ચતુર્ભંગીને બીજો ભંગ બતાવવામાં આવ્યો છે. ૨ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુતાઃ દેશઃ લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં શુરૂ એક દેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગના બીજા પદમાં ચોથા પદમાં અને છઠા પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કરીને આ ત્રીજી ચતુર્ભંગીને ત્રીજો ભંગ થયો છે. ૩ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુતાઃ

શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષાઃ ૪, સર્વઃ કર્કશો દેશઃ
 ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧,
 સર્વઃ કર્કશો દેશ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો
 દેશા રુક્ષાઃ ૨, સર્વઃ કર્કશો દેશ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા
 ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વઃ કર્કશો દેશ ગુરુકાઃ દેશો
 દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશા રુક્ષાઃ' यह इसका चतुर्थ अंग है, 'सर्वः
 कर्कशः, देशाः गुरुकाः, देशः लघुको, देशाः शीताः, देशा उष्णाः,
 देशः स्निग्धो, देशोः रुक्षः १' यह चतुर्थ चतुर्भङ्गी का प्रथम अंग है
 'सर्वः कर्कशो, देशा गुरुकाः, देशो लघुको, देशाः शीताः देशा उष्णाः,
 देशः स्निग्धो, देशाः रुक्षाः २' यह इसका द्वितीय अंग है, 'सर्वः
 कर्कशः देशा गुरुकाः, देशो लघुको देशाः शीताः, देशा उष्णाः, देशाः
 स्निग्धाः, देशो रुक्षः ३' यह इसका तृतीय अंग है, 'सर्वः कर्कशः,

દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષાઃ ૪' પોતાના
 સર્વાંશથી ૪૬૧ અનેક દેશોમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત
 એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ
 સ્પર્શવાળો હોય છે, આ ભંગના બીજા પદમાં ચોથા પદમાં છઠ્ઠા અને
 સાતમાં પદમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કરીને
 આ ચોથો ભંગ થયો છે. ૪ આ રીતે ત્રીજી ચતુર્ભંગી કહીને હવે ચોથી
 ચતુર્ભંગીના ભંગો બતાવવામાં આવે છે. 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશઃ
 લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧' સર્વાંશથી ૪૬૧
 અનેક દેશોમાં ગુરુ એક દેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ
 એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથી
 ચતુર્ભંગીના પહેલા ભંગમાં બીજા ચોથા અને પાંચમાં પદમાં બહુવચન અને
 બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કરીને આ પહેલો ભંગ કહ્યો છે. એ
 રીતે આ ચોથી ચતુર્ભંગીના પહેલો ભંગ છે ૧ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશો
 દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ
 રુક્ષાઃ ૨' પોતાના સર્વાંશથી તે ૪૬૧ અનેક દેશોમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ
 અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક
 દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગના બીજા ચોથા પાંચમાં અને સાતમાં
 પદોમાં બહુવચન અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ થયો છે એ રીતે
 આ ચોથી ચતુર્ભંગીના બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ
 ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩'

લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશા રુક્ષાઃ ૪ । एवं क्रमेण गुरुके बहुत्वं लघुके एकत्वं प्रयुज्य शीते उष्णे च परिवृत्त्या एकत्वं बहुत्वं च प्रयुज्य स्निग्धरुक्षयोरेकत्वानेकत्वाभ्यामपि षोडशभङ्गाः पर्यवसिताः ॥

દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકો, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પણ હસકા ચૌથા અંગ હૈ, હસ કામ લે ગુરુ, સ્પર્શાં મેં બહુવચન ઔર લઘુસ્પર્શાં મેં એકવચન કરકે તથા શીત ઔર ઉષ્ણ સ્પર્શાં મેં પરિવૃત્તિ સે એકત્વ ઔર બહુત્વ કા પ્રયોગ કરકે एवं સ્નિગ્ધ ઔર રુક્ષસ્પર્શાં મેં ઓ એકત્વ ઔર બહુત્વ કા પ્રયોગ કરકે इन १६ अंगों को बनाया गया है तात्पर्य ऐसा है—प्रथम चतुर्भङ्गी के प्रथम अंग के द्वितीय पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है एवं शेषपदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है, द्वितीय अंग में—द्वितीयपद में और सातवें पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेष पांच पदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है । तृतीय अंग में—द्वितीयाद में एवं छठे पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है, शेष पांच पदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है । चतुर्थ भङ्ग में—द्वितीयपद में एवं छठे और सातवें पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ

પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગના બીજા ચોથા પાંચમાં અને છઠા પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે અને બાકીના પદોમાં એકવચનનો પ્રયોગ કર્યો છે એ રીતે આ ચોથી ચતુર્ભંગીનો ત્રીજો ભંગ છે ૩ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભંગના બીજા ચોથા પાંચમાં છઠા અને સાતમાં પદમાં બહુવચન અને બાકીના પહેલા અને ત્રીજા પદમાં એકવચનનો પ્રયોગ કરીને આ ચોથો ભંગ કહેવામાં આવ્યો છે. એ રીતે આ ચોથી ચતુર્ભંગીનો ચોથો ભંગ છે. ચોથી ચતુર્ભંગી પુરી થઈ. ૪ આ ક્રમથી ગુરુપદમાં બહુવચન અને લઘુપદમાં એકવચનનો પ્રયોગ કરીને તથા શીત અને ઉષ્ણ સ્પર્શમાં દ્વેરશર કરીને એકપણા અને બહુપણાનો પ્રયોગ કરીને તેમજ સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ પદમાં પણ એકવચન અને બહુવચનનો પ્રયોગ કરીને ૧૬

'सव्वे कक्खडे देसा गरुया देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे' एएवि सोलस भंगा भाणियव्वा' सर्वः कर्कशो देशाः गुरुकाः देशाः लघुकाः है और शेष चार पदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है, द्वितीय चतुर्भङ्गी के प्रथम भंग में द्वितीयपद और पांचवें पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेषपदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है १, इसके द्वितीय भंग में द्वितीयपद, पांचवें पद और सातवें पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेषपदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है २, इसके तृतीय भंग में द्वितीय पद में, पांचवें पद में और छठे पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेष पदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है ३, इसके चतुर्थ भंग में-द्वितीय पद में पांचवें पद में छठे पद में और सातवें पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेषपदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है, इसके द्वितीय भंग में-द्वितीय पद में चतुर्थपद में और सातवें पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेषपदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है २, इसके तृतीय भंग में-द्वितीयपद में, चतुर्थपद में और छठे पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेषपदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है ३, इसके चतुर्थ भंग में-द्वितीय पद में, चतुर्थपद में, छठे पद में और सातवें पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेषपदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है ४, चतुर्थ चतुर्भङ्गी के प्रथम भंग में-द्वितीयपद में चतुर्थ पद में और पांचवें पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेषपदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है १, इसके द्वितीय भंग में-द्वितीय पद में, चतुर्थ पद में, पंचम पद में, और सातवें पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेषपदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है, इसके तृतीय भंग में-द्वितीय पद में चतुर्थ पद में, पांचवें पद में और छठे पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेषपदों में एकवचन प्रयुक्त हुआ है, इसके चतुर्थ भंग में-द्वितीय पद में, चतुर्थ पद में, पांचवें पद में, छठे पद में और सातवें पद में बहुवचन प्रयुक्त हुआ है और शेषपदों में एकवचन, 'सव्वे कक्खडे, देसा गरुया, देसा लहुया, देसे सीए, देसे उसिणे, देसे निद्धे, देसे लुक्खे' सर्वांश में वह कर्कश, अनेक देशों में गुरु, अनेक देशों में लघु,

सोण ल'गेो णनाववाभां आन्था छे. 'सव्वे कक्खडे देसा गरुया देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे' सर्वांशभी ते कर्कश अनेक देशाभां गुरु अनेक देशाभां लघु अनेकदेशाभां शीत अनेकदेशाभां उष्ण अनेकदेशाभां

દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ । અત્રાપિ પોહશમજ્ઞાઃ મણિ-
તવ્યાઃ, તથાહિ-સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો
દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧, સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ
શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ
લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' સર્વઃ કર્કશઃ
દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪,

એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં
રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ-હસ પ્રકાર કે કથન મેં મી ૧૬ ભંગ
હોતે હૈ, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ,
દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ' એસા યહ પ્રથમ ભંગ હૈ, દ્વિતીય
ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશઃ
શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' સર્વાંશ મેં વહ
કર્કશ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ એકદેશ મેં શીત, એક-
દેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા
હો સકતા હૈ ૨ 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ,
દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, અનેક
દેશોં મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ
અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩,
'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ

સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પ્રકારના ભંગોના
પ્રકારમાં પણ ૧૬ સોળ ભંગો થાય છે. તે પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. 'સર્વઃ
કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ
રુક્ષઃ ૧' આ પહેલો ભંગ છે. આનો અર્થ ઉપરના પ્રાકૃત પદમાં આપેલ છે.
હવે બીજો ભંગ બતાવવામાં આવે છે. 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ
લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' તે પોતાના સર્વાં-
શથી કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એક
દેશમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય
છે. ૨ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશ
ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં
ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં
સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩
અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ

સર્વ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ
 દેશો રુક્ષઃ, ૧, સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ
 દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ, ૨, સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતો
 દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ, ૩, સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ
 દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ, ૪' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, અનેક દેશોં મેં
 ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક
 દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ ૪ 'સર્વઃ કર્કશઃ
 દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ,
 દેશો રુક્ષઃ, ૧' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, અનેક દેશોં મેં વહ ગુરુ, અનેક
 દેશોં મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ
 ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાળા હો સકતા હૈ-હસ પ્રકાર કે કથન મેં
 બી ૪ ભંગ હોતે હૈં- 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ,
 હત્યાદિરૂપ યહ પ્રથમ ભંગ હૈં દ્વિતીય ભંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈં-
 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ,
 દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ, ૨' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, અનેક દેશોં મેં
 ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ,
 એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાળા હો સકતા હૈં, ૨,
 તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈં- 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ
 લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ, ૩'

દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ, ૪' પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ
 અનેક દેશોમાં લઘુ એક દેશમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં
 સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪
 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ
 દેશો રુક્ષઃ, ૧' તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં
 લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક
 દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે 'સર્વઃ
 કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ
 રુક્ષાઃ, ૨' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ
 એક દેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં
 રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે 'સર્વઃ
 કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ

લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪ । સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશઃ રુક્ષઃ ૧, સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ

સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ એક-દેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ, ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩, ચતુર્થ અંત્રે હસ પ્રકાર સે હૈ—‘સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, અનેક દેશોં મેં વહ ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪, ‘સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧’ અથવા—સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એક દેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ, અથવા—‘સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ,

દેશો રુક્ષઃ ૩’ પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભાગ છે. ૩ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એક દેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ છે. ૪ ‘સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧’ અથવા તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અને એકદેશમાં સ્નિગ્ધ તથા એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભાગ છે. ૧ અથવા તે ‘સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક

શીતઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪ । સર્વઃ કર્કશો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧, સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ, ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ ૨, અથવા-હસ તૃતીય ભંગ કે અનુસાર 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩' વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩ અથવા- હસ ચતુર્થ ભંગ કે અનુસાર 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' વહ સર્વાંશ મેં કર્કશ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧' અથવા-સર્વાંશ મેં વહ કર્કશ, અનેક દેશોં મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શ-

દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના સર્વાંશથી તે કર્કશ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ ચોથો ભંગ થાય છે. ૪ 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧' અથવા તે પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ, અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ

સર્વઃ કર્કશો દેશઃ ગુરુકાઃ દેશઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણા દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ
 દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વઃ કર્કશો દેશઃ ગુરુકાઃ દેશઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણા
 દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષાઃ ૪ । एवं क्रमेण चतुर्थचतुष्कस्य कर्कशमुखस्य
 ચાલા હો સકતા હૈ, ૧, 'સર્વઃ કર્કશઃ, દેશઃ ગુરુકાઃ, દેશઃ લઘુકાઃ,
 દેશઃ શીતાઃ, દેશઃ ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષાઃ ૨' અથવા-
 इस भाँके अनुसार वह सर्वांश में कर्कश, अनेक देशों में गुरु, अनेक
 देशों में लघु, अनेक देशों में शीत, अनेक देशों में उष्ण, एकदेश में
 स्निग्ध और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २, 'सर्वः
 कर्कशः, देशः गुरुकाः, देशः लघुकाः, देशः शीताः, देशः उष्णाः
 देशः स्निग्धाः, देशः रुक्षः ३' अथवा-इस तृतीय भाँ के अनुसार वह
 सर्वांश में कर्कश, अनेक देशों में गुरु, अनेक देशों में लघु, अनेक
 देशों में शीत, अनेक देशों में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध और
 एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ३, 'सर्वः कर्कशः, देशः
 गुरुकाः, देशः लघुकाः, देशः शीताः, देशः उष्णाः, देशः स्निग्धाः,
 देशः रुक्षाः ४' अथवा- इस चतुर्थ भाँ के अनुसार वह सर्वांश में
 कर्कश, अनेक देशों में गुरु, अनेक देशों में लघु, अनेक देशों में
 शीत, अनेक देशों में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध और अनेक देशों
 में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ४, इस क्रम से कर्कश मुख्यतावाले

પડેલો ભાંગ છે. ૧ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશઃ ગુરુકાઃ દેશઃ લઘુકાઃ દેશઃ
 શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષાઃ ૨' પોતાના સર્વાંશથી કર્કશ અનેક
 દેશોમાં શુદ્ધ અનેક દેશોમાં લઘુ એક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અને
 એક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે
 આ બીજો ભાંગ છે. ૨ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશઃ ગુરુકાઃ, દેશઃ લઘુકાઃ
 દેશઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૩' પોતાના સર્વાંશથી તે
 કર્કશ અનેક દેશોમાં શુદ્ધ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક
 દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે.
 એ રીતે આ ત્રીજો ભાંગ છે. ૩ અથવા તે 'સર્વઃ કર્કશઃ દેશઃ ગુરુકાઃ,
 દેશઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતાઃ દેશઃ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના
 સર્વાંશથી કર્કશ અનેક દેશોમાં શુદ્ધ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત
 અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ
 સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ ચોથો ભાંગ છે. ૪ આ પ્રમાણેના કુમળી

પોડશ ભજ્ઞા ભવન્તિ ઇતિ । ‘એવમેવ ચત્વસદ્વિં મંગા કક્ષલ્લેખં સમં’ એવમેતે ચતુઃ-
પદ્ધિર્ભજ્ઞા વર્કશેન સમં ભવન્તિ, કર્કશમુખ્યતયા ચતુઃપદ્ધિર્ભજ્ઞા વ્ય. રુચાતાઃ ।
‘સઘ્વે મઝ્ઞે દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીણ દેસે ડસિણે દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્કલે,
એવં મઝ્ઞણ વિ સમં ચત્વસદ્વિં મંગા માણિયઘ્વા’ સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો
લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ડણ્ણો દેશઃ સિન્ધો દેશો રુક્ષઃ, એવં મૃદુકેનાપિ સમં ચતુઃ-
પદ્ધિર્ભજ્ઞા માણિતઘ્વા, યથા આયં કર્કશાલુદં પદં સ્કન્ધવ્યાપકત્વાદ્ વિપક્ષ-
રહિતમ્ શોષાણિ તુ ગુર્વાદીનિ પદસ્કન્ધદેશાશ્રિત્વાત્ સવિપક્ષાણિ ઇત્યેવં સપ્તસ્પર્શાઃ
તેષાં ગુર્વાદીનાં પદાનામ્ એકત્વાનેકત્વાભ્યાં ચતુઃપદ્ધિર્ભજ્ઞા માણીતિ પ્રક પદ-

ચતુર્થ ચતુષ્ક કે જે ૧૬ ભંગ હોતે હૈં ‘એવમેવ ચત્વસદ્વિં મંગા કક્ષલ્લેખં
સમં’ હસ પ્રકાર કર્કશ સ્પર્શની મુખ્યતા લેકર યહાં તક જે ૬૪ ભંગ
કહે ગયે હૈં । અચ મૃદુ-સ્પર્શની મુખ્યતા સે મંગોં કા કથન ક્રિયા
જાના હૈં । ‘સઘ્વે મઝ્ઞે, દેસે ગરુણ, દેસે લહુણ, દેસે સીણ, દેસે ડસિણે,
દેસે નિદ્ધે, દેસે લુક્કલે એવં મઝ્ઞણ વિ સમં ચત્વસદ્વિં મંગા માણિયઘ્વા’
વહ સર્વાંશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત,
એક દેશ મેં ડણ્ણ, એકદેશ મેં સિન્ધવ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા
હો સકતા હૈં ૧, હસ પ્રકાર સે મૃદુસ્પર્શની મુખ્યતા કરકે ૬૪ ભંગ
કહના યાદિય જિસ પ્રકાર સે ‘આદિ કા કર્કશ પદ સ્કન્ધ વ્યાપક
હોને સે વિપક્ષ સે રહિત હૈં ઓર જોજ જો ગુરુ આદિ પદપદ હૈં જે
સ્કન્ધ દેશાશ્રિત હોને સે સવિપક્ષ હૈં અતઃ વિપક્ષરહિત કર્કશસ્પર્શ
ની મુખ્યતા સે યહાં સાત સ્પર્શ હોતે હૈં કયોંકિ હસ મુખ્યતા મેં મૃદુ-

કર્કશ સ્પર્શની મુખ્યતાવાળા ચોથી ચતુર્ભંગીના આ ૧૬ ભંગો થાય
છે. ‘એવમેવ ચત્વસદ્વિં મંગા કક્ષલ્લેખં સમં’ આ રીતે કર્કશ સ્પર્શની
મુખ્યતા કરીને અહિં સુધીમાં આ ૬૪ ચોસઠ ભંગો બતાવ્યા છે

હવે મૃદુ સ્પર્શને મુખ્ય બનાવીને ભંગોતું કથન કરવામાં આવે છે,
તે આ પ્રમાણે છે. - ‘સઘ્વે મઝ્ઞે દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીણ દેસે ડસિણે
દેસે નિદ્ધે દેસે લુક્કલે એવં મઝ્ઞણ વિ સમં ચત્વસદ્વિં મંગા માણિયઘ્વા’ તે
સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં
ઉષ્ણ એકદેશમાં સિન્ધ એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ આ રીતે
મૃદુ સ્પર્શની મુખ્યતા કરીને ૬૪ ચોસઠ ભંગો સમજવા. જે રીતે પહેલું
કર્કશપદ સ્કન્ધમાં વ્યાપક હોવાથી પ્રતિપક્ષ વગરનું છે. અને બાકીના જે
ગુરુ વિગેરે છ પદો છે તે સ્કન્ધ દેશાશ્રિત હોવાથી પ્રતિપક્ષવાળા છે. જેથી
વિપક્ષ વગરના કર્કશ સ્પર્શની મુખ્યતાથી અહિંયા સાત સ્પર્શો થાય છે.

શિતમ્ તે ચ મહ્તાઃ સર્વશબ્દવિશેષિતેન આદિન્યસ્તેન કર્કશપદેન લઘ્વાઃ, તથા મૃદુપદેન આદિન્યસ્તેનાપિ સમં ચતુઃષ્ઠિર્મજ્ઞા મયન્તીતિ તથાહિ-સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૨, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો સ્પર્શ છોડ દિવા મયા હૈ ગુરુ આદિક પદ્મવદ્ જિહ્વ પ્રકાર સ્તે કર્કશ સ્પર્શ કે સાથ રહતે હૈં उसी प्रकार स्तે वे मृदु स्पर्श के साथ भी रहते हैं अतः गुरु आदि पदों की एकता, और अनेकता को लेकर ६४ संग हुए यहाँ प्रकट किये गए हैं उसी प्रकार से मृदुपद को भी आदिमें रख करके ६४ संग कर लेना चाहिये अर्थात् मृदुपद को प्रधान करके और गुरु आदि पदों में एकता और अनेकता करके पूर्वोक्त रीतिके अनुसार ही ६४ संग कर लेना चाहिये, जैसे-‘सर्वो मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशः स्निग्धः, देशो रूक्षः १’ यह प्रथम संग है, ‘सर्वो मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशः स्निग्धः, देशाः रूक्षाः’ यह द्वितीय संग है इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु एकदेश में शीत, एकदेश में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २, ‘सर्वः मृदुकः, देशः गुरुकः,

કેમકે આ મુખ્યપણામાં મૃદુ સ્પર્શને છોડી દીધેલ છે. ગુરુ વિગેરે છ પદો ને રીતે કર્કશ સ્પર્શની સાથે રહે છે તેજ રીતે મૃદુ સ્પર્શની સાથે પણ તે રહે છે. નેથી ગુરુ વિગેરે પદોના એકપણાને અને અનેકપણાને લઈને ૬૪ ચોસઠ ભાંગો અડિયાં બતાવ્યા છે. તેજ રીતે મૃદુ પદને પહેલા રાખીને ૬૪ ચોસઠ ભાંગો સમજી લેવા અર્થાત્ મૃદુ પદને મુખ્ય બનાવીને અને ગુરુ વિગેરે પદોમાં એકપણું અને અનેકપણું કરીને પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ પ્રમાણે ૬૪ ચોસઠ ભાંગો બનાવી લેવા જોઈએ તે આ પ્રમાણે છે.-‘સર્વો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧’ સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એક દેશમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે, ૧ આ પહેલો ભાગ છે. ૧ અથવા તે ‘સર્વો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ ૨’ યોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૨ આ બીજો ભાગ

દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪ । સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણા દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણા દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, સર્વો

દેશો લઘુકાઃ, દેશઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩' यह तृतीय भंग है-इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, एकदेश में शीत, एकदेश में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध और एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ३, 'सर्वः मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशाः स्निग्धाः देशाः रुक्षाः ४' यह चतुर्थ भंग है इसके सर्वांश में वह मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, एकदेश में शीत, एकदेश में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है, 'सर्वः मृदुको, देशो गुरुका, देशो लघुको, देशः शीतः, देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः, देशो रुक्षः' इस प्रकार के कथन में भी चार भंग होते हैं-जैसे-सर्वांश में वह मृदु, एकदेश में गुरु, एक देश में लघु, एकदेश में शीत, अनेक देशों में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध, और एक देश में रुक्ष हो सकता है ऐसा यह प्रथम भंग है द्वितीय भंग उष्ण स्पर्श की बहुवचनता में ऐसा है-'सर्वः मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो

છે. ૨ અથવા તે 'સર્વઃ મૃદુકઃ દેશઃ ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એક દેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે 'સર્વઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે ૪ 'સર્વઃ મૃદુકો દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧' તે પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ-કોમળ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રીતના કથનમાં ઉષ્ણ સ્પર્શના બહુત્વમાં પણ ચાર ભંગો થાય છે તે પૈકી આ પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે 'સર્વઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો

મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો
 રુક્ષઃ ૩, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણા દેશાઃ
 સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪ । સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ

લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨'
 इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु
 एकदेश में शीत, अनेक देशों में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध और अनेक
 देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २, तृतीय भंग ऐसा है—'सर्वः
 मृदुकः, देशो गुरुकः देशो लघुकः देशः शीतः, देशा उष्णाः देशाः
 स्निग्धाः, देशो रुक्षः ३' इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु, एकदेश
 में गुरु, एकदेश में लघु, एकदेश में शीत, अनेक देशों में उष्ण, अनेक
 देशों में स्निग्ध और एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ३, चतुर्थ
 भंग इस प्रकार से है—'सर्वः मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशः
 शीतः, देशा उष्णाः, देशाः स्निग्धाः, देशाः रुक्षाः ४' सर्वांश में वह
 मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, एकदेश में शीत, अनेक देशों
 में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध, और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला
 हो सकता है ४, शीत स्पर्श की बहुवचनता से भी चार भंग होते हैं—
 जैसे—'सर्वः मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः, देश

लघुकः देशः शीतः देशा उष्णाः देशः स्निग्धः देशाः रुक्षाः २' પોતાના સર્વાંશથી
 મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ
 એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો
 ભંગ છે. ૩ અથવા તે 'સર્વઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ
 દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં
 ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં
 સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ ત્રીજો ભંગ
 છે. ૩ અથવા તે 'સર્વઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા
 ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ
 એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત, અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ, અનેક દેશોમાં
 સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪
 શીત સ્પર્શના બહુવચ્ચાથી પણ ૪ ચાર ભંગો થાય છે હવે તે ભંગો બતા-
 વવામાં આવે છે. 'સર્વઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતાઃ દેશ
 ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧' તે પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ

શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ

ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧' यह इसका प्रथम भंग है—इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, एकदेश में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध और एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला होता है १, द्वितीय भंग इस प्रकार से है—'सर्वः मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः, देश उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशाः रुक्षाः २' इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, एकदेश में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २ तृतीय भंग इस प्रकार से है—'सर्वः मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः, देश उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशो रूक्षः' इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, एकदेश में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध और एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ३, चतुर्थ भंग इस प्रकार से है—'सर्वः मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः, देश उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशाः रुक्षाः ४' इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु, एकदेश में गुरु,

એક દેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એક દેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ પહેલો ભંગ છે. ૧ 'સર્વઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' અથવા તે પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે 'સર્વઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે 'સર્વઃ મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં

દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા
દેશાઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ
દેશા ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો
દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩, સર્વો મૃદુકો દેશો ગુરુકો

અકદેશ મેં લઘુ. અનેક દેશોં મેં શીત, અકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં
મેં સ્નિગ્ધ, ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪, શીત,
ઓર ઉષ્ણ પદ મેં બહુવચન કરકે જો ૪ ભંગ બનતે હૈં વે હસ પ્રકાર
સે હૈં-‘સર્વઃ મૃદુકઃ, દેશઃ ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા
ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધો, દેશો રુક્ષઃ ૧’ હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં
મૃદુ, અકદેશ મેં ગુરુ, અકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત અનેક દેશોં
મેં ઉષ્ણ, અકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા
હૈં હસ દ્વિતીય ભંગ કે અનુસાર વહ ‘સર્વો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો
લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’
સર્વાંશ મેં મૃદુ, અકદેશ મેં ગુરુ, અકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત,
અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ
સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં ૨, ‘સર્વો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ,
દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ હસ તૃતીય

શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪ હવે શીત અને ઉષ્ણ પદમાં
બહુવચનની યોજના કરીને જે ચાર ભંગો થાય છે તે બતાવવામાં આવે છે.
તે આ પ્રમાણે છે.-‘સર્વઃ મૃદુકઃ દેશઃ ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ
દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧’ અથવા તે પોતાના સર્વાંશથી
મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ
એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ અથવા તે
‘સર્વો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ
દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં
લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ
અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ
છે. ૨ અથવા તે ‘સર્વો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ
શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એક-

દેશો લઘુત્વે દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪, તે એતે મિલિત્વા પોડશ મજ્ઞા ભવન્તિ । एवं सर्वो मृदुको देशो गुरुको देशाः लघुकाः देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रुक्षः, एवं गुरुकेण एकत्वेन लघुकेन पृथक्त्वेनापि पौडश मज्ज्ञा भवन्ति, तथा सर्वो मृदुको देशो गुरुको देशाः लघुकाः देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रुक्षः, अत्रापि गुरुकेण पृथक्त्वेन

મંગલકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં સ્તુદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩ 'સર્વો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકો, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' હસ ચતુર્થ મંગલકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં સ્તુદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪ યે સ્વયં ૪-૪-૪-૪=મિલકર ૧૬ મંગલ હો જાતે હૈં । હસી પ્રકાર સે ગુરુપદ કો એકવચન મેં ઓર લઘુપદ કો બહુવચન મેં રલ્લ કરકે મી ૧૬ મંગલ હોતે હૈં- 'સર્વો સ્તુદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ' યહ પ્રથમ મંગલ હૈ- હસકે અનુસાર વહ સર્વાંશ મેં સ્તુદુ એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એક દેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧, બાકી કો ૧૫ મંગલ પૂર્વોક્તાનુ-

દેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભાગ છે. ૩ અથવા તે 'સર્વો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના સર્વાંશથી તે મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ છે. ૪ આ ચાર પ્રકારના ૪-૪ ચાર ચાર ભાગો મળીને કુલ ૧૬ ભાગો થાય છે.

હવે ગુરુપદને એકવચન અને લઘુ પદને બહુવચનમાં ચોળીને જે સોળ ભાગો થાય છે તે બતાવવામાં આવે છે. 'સર્વો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧' તે પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો

લઘુકેન એકત્વેનાપિ ષોડશમજ્ઞાઃ, સર્વો મૃદુકો દેશઃ, ગુરુકાઃ દેશાઃ, લઘુકાઃ દેશઃ, શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ, સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, અગ્રાપિ ષોડશ મજ્ઞા ભવન્તિ एवं मिलित्वा मृदुकेन सर्वपदसंवेदनेनापि चतुःषष्टिर्भेदा भवन्ति, कर्कशमृदुयोर्मिलित्वा

સાર સમજ લેના चाहिये, इसी प्रकार से गुणपद को बहुवचन में और लघुपद को एकवचन में रख करके भी १६ भेद होते हैं-जैसे-‘सर्वः मृदुकः, देशाः गुरुकाः, देशो लघुकाः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशः स्निग्धः, देशो रुक्षः १’ यह इसका पहिला भेद है बाकी के १५ भेद स्वयं पूर्वोक्त रीति के अनुसार बता लेना चाहिये इसी प्रकार से गुण और लघुपदों को बहुवचन में रखकरके भी १६ भेद बनते हैं-जैसे-‘सर्वो मृदुकः, देशाः गुरुकाः, देशाः लघुकाः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशः स्निग्धः, देशो रुक्षः’ यह प्रथम भेद है इसके अनुसार वह सर्वांश में मृदु, अनेक देशों में गुरु, अनेक देशों में लघु, एकदेश में शीत, एकदेश में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध और एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है बाकी के इस सव्यन्ध में १५ भेद पूर्वोक्त क्रमानुसार जानना चाहिये इस प्रकार सर्वपद से संबद्ध मृदुपद के साथ गुण आदि ६ पदों को रखकरके और उनमें एकत्व और अनेकत्व करके ये ६४

ભંગ છે. ૧ બાકીના ૧૫ પંદર ભંગો પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ પ્રમાણે સમજ લેવા. આજ રીતે શુરુપદને બહુવચનથી થોળને અને લઘુ પદને એકવચનથી કહીને પણ ૧૬ ભંગો થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.-‘સર્વઃ મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧’ પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ અનેક દેશોમાં શુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ તેના પહેલો ભંગ છે. બાકીના ૧૫ પંદર ભંગો પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ પ્રમાણે બતાવી લેવા. એજ રીતે શુરુ અને લઘુ પદોને બહુવચનમાં થોળને પણ ૧૬ ભંગો થાય છે. જેમ કે-‘સર્વો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧’ અથવા તે પોતાના સર્વાંશથી મૃદુ અનેક દેશોમાં શુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. આ ભંગને સંબંધ ધરાવતા બાકીના ૧૫ પંદર ભંગો પૂર્વોક્ત ક્રમથી સમજ લેવા. આ રીતે સર્વ પદની સાથે સંબંધવાળા મૃદુ પદની સાથે શુરુ વિગેરે છ પદોને રાખીને અને તેમાં એકપણા અને અનેકપણાની

૧૨૮ અદ્વાવિંશત્યધિકં મજ્જસંતં ધવતિ । ‘સવ્વે ગરુણ દેસે કક્કલ્લહે દેસે મઝણ દેસે સીણ દેસે ડલ્લિણે દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લે, एवं ગરુણ ત્થિ સમં ચડાવિં મંગા’ સર્વો ગુરુકો દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશઃ શીતો દેશ ડલ્લિણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, एवं ગુરુકેનાપિ સમં ચતુર્પદ્ધિર્મજ્જા કર્તવ્યાઃ । ‘સવ્વે લહુણ દેસે કક્કલ્લહે દેસે મઝણ દેસે સીણ દેસે ડલ્લિણે દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લે, एवं

અંગ બનતે હૈં કર્કશ કી પ્રધાનતાવાલે ૬૪ અંગ ઓર મૃદુ કી પ્રધાનતા વાલે ૬૪ અંગ મિલકર ૧૨૮ અંગ હોતે હૈં હસી પ્રકાર સે ગુરુપદ કો પ્રધાન કરકે ઓર ડલ્લિણે લાધ કર્કશ આદિ ૬ પદોં કો એકચચન ઓર વજુચચન સે રચકરકે ૬૪ અંગ બનતે હૈં-હનમેં કા પ્રથમ અંગ હસ પ્રકાર સે હૈં-‘સવ્વે ગરુણ, દેસે કક્કલ્લહે, દેસે મઝણ, દેસે સીણ, દેસે ડલ્લિણે, દેસે નિલ્લે, દેસે લુલ્લે ?’ સર્વાંશ મેં વહ ગુરુ, એકદેશ મેં કર્કશ, એક દેશમેં મૃદુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ડલ્લિણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં ?, હસી પ્રકાર સે ‘સવ્વે લહુણ, દેસે કક્કલ્લહે, દેસે મઝણ, દેસે સીણ, દેસે ડલ્લિણે, દેસે નિલ્લે, દેસે લુલ્લે’ હસ પ્રકાર કે લહુ પ્રધાનક કથન મેં કી ૬૪ અંગ હોતે હૈં ડન અંગોં મેં સે-વહ સર્વાંશ મેં લહુ, એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ડલ્લિણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ एवं એકદેશ

ચોજના કરીને આ મૃદુ સ્પર્શની પ્રધાનતાવાળા ૬૪ ચોસઠ લાંગો થાય છે. કર્કશ સ્પર્શની પ્રધાનતાવાળા ૬૪ લાંગો તથા આ મૃદુ સ્પર્શની પ્રધાનતાવાળા ૬૪ ચોસઠ લાંગો મળીને કુલ ૧૨૮ એકસો અઠ્યાવીસ લાંગો થાય છે. આજ પદ્ધતિથી શુર પદને મુખ્ય રાખીને અને તેની સાથે કર્કશ વિગેરે છ પદોને એકવચન અને બહુવચનથી ચોજીને ૬૪ ચોસઠ લાંગો થાય છે, તેના પહેલો લાંગ આ પ્રમાણે છે, ‘સવ્વે ગરુણ દેસે કક્કલ્લહે દેસે મઝણ દેસે સીણ દેસે ડલ્લિણે દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લે ?’ તે ચોતાના સર્વાંશથી શુર એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ડલ્લિણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૧ આજ રીતે લહુ સ્પર્શને મુખ્ય બતાવીને તેની સાથે કર્કશ વિગેરે છ પદોને એકવચન અને બહુવચનથી ચોજવાથી પણ ચોસઠ ૬૪ લાંગો થાય છે. તેના પહેલો લાંગ આ પ્રમાણે છે. ‘સવ્વે લહુણ દેસે કક્કલ્લહે, દેસે મઝણ, દેસે સીણ દેસે ડલ્લિણે દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લે ?’ તે ચોતાના સર્વાંશથી લહુ એકદેશમાં, કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ડલ્લિણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને

લહુણ વિ સમં ચતુસ્ટિ મંગા કાયવા' સર્વો લઘુકો દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, એવં લઘુકેનાપિ સમં ચતુષ્ટિ મંગા કર્કશઃ । 'સર્વે સીષ દેસે કકલ્હે દેસે મઝણ દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે નિદ્ધે દેસે લુલ્લે' સર્વઃ શીતો દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ, એવં શીતેનાપિ સમં ચતુસ્ટિ મંગા કાયવા' એવં કર્કશાદિવત્ શીતેનાપિ સમં ચતુષ્ટિમંગાઃ કર્તવ્યાઃ । 'સર્વે ઉષ્ણે દેસે કકલ્હે દેસે મઝણ દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે નિદ્ધે દેસે લુલ્લે' સર્વ ઉષ્ણો

મેં રુક્ષ સ્પર્શવાળા હો જકતા હૈ ।' એસા ચહ પ્રથમ ભંગ હૈ 'સર્વે સીષ, દેસે કકલ્હે, દેસે મઝણ, દેસે ગરુણ, દેસે લહુણ, દેસે નિદ્ધે, દેસે લુલ્લે' હસ પ્રકાર કે સર્વશીત પ્રધાનક કથન મેં બી ૬૪ ભંગ હોતે હૈ, ડન ભંગોં મેં સે- 'સર્વાંશ મેં વહ શીત, એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ' એસા ચહ પ્રથમ ભંગ હૈ વાકી કે ભંગ અપને આપ વના લેના ચાહિયે 'સર્વે ઉષ્ણે, દેસે કકલ્હે, દેસે મઝણ, દેસે ગરુણ, દેસે લહુણ, દેસે નિદ્ધે, દેસે લુલ્લે' હસ પ્રકાર કે સર્વ ઉષ્ણ પ્રધાનક કથન મેં બી ૬૪ ભંગ કર લેના ચાહિયે ડન ભંગોં

એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે, આ રીતના લઘુ પદ પ્રધાનતાવાળા પણ ૬૪ ચોસઠ ભંગો થાય છે. તેનો પહેલો ભંગ આ પ્રમાણે છે 'સર્વે સીષ દેસે કકલ્હે દેસે મઝણ દેસે ગરુણ દેસે લહુણ, દેસે નિદ્ધે દેસે લુલ્લે' તે પોતાના સર્વાંશથી શીત એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ, એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે બાકીના પંદર ૧૫ ભંગો સ્વયં સમજી લેવા. હવે ઉષ્ણ પદની પ્રધાનતાવાળા ભંગોનો પ્રકાર બતાવવામાં આવે છે. 'સર્વે ઉષ્ણે દેસે કકલ્હે દેસે મઝણ દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે નિદ્ધે દેસે લુલ્લે' તે પોતાના સર્વાંશથી ઉષ્ણ એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ઉષ્ણ પદની પ્રધાનતાવાળો પહેલો ભંગ છે. બાકીના ઉષ્ણ પદની પ્રધાનતાવાળા ૬૪ ચોસઠ ભંગો પૂર્વોક્ત પદ્ધતિ પ્રમાણે સમજી લેવા. આજ પ્રમાણે સ્નિગ્ધ સ્પર્શને પ્રધાન બનાવીને પણ ૬૪ ચોસઠ ભંગો થાય છે. તેનો પ્રથમ ભંગ આ પ્રમાણે છે 'સર્વે નિદ્ધે દેસે કકલ્હે દેસે મઝણ દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીષ દેસે ઉષ્ણે' તે પોતાના સર્વાંશથી સ્નિગ્ધ એકદેશમાં કર્કશ એક-

દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ,
 'एवं उसिणेण वि समं चउसट्ठि भंगा कायव्वा' एवमुत्थेनापि समं चतुःषष्टिर्भङ्गा
 कर्त्तव्याः । 'सर्वे निद्धे देसे कक्खडे देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे
 सीए देसे उसिणे' सर्वः स्निग्धो देशः कर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशो
 लघुको देशः शीतो देश उष्णः, 'एवं निद्धेण वि समं चउसट्ठि भंगा कायव्वा'
 एवं स्निग्धेनापि समं चतुःषष्टिर्भङ्गाः कर्त्तव्याः । 'सर्वे लुक्खे देसे कक्खडे
 देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसे सीए देसे उसिणे' सर्वो रूक्षो देशः
 कर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णः, 'एवं
 लुक्खेण वि समं चउसट्ठि भंगा कायव्वा' एवं रूक्षेणापि समं चतुःषष्टिर्भङ्गाः
 कर्त्तव्याः, 'जाव सव्वे लुक्खे देसा कक्खडा देसा मउया देसा गुरुया देसा

મેં સે-વહ 'સર્વાંશ મેં' ઉષ્ણ, એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ,
 એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ અને એકદેશ મેં
 રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ?' એસા યહ અંગ પ્રથમ અંગ હૈ इसी
 प्रकार से ६४ अंग सर्वस्निग्ध प्रधानक कथन में भी कर लेना चाहिये
 यही बात 'सर्वे निद्धे, देसे कक्खडे, देसे मउए, देसे गरुए, देसे लहुए,
 देसे सीए, देसे उसिणे' इस सूत्रपाठ द्वारा प्रकाशित की गई है, सर्व
 स्निग्ध प्रधानक कथन में यह प्रथम अंग है 'सर्वे लुक्खे, देसे कक्खडे
 देसे मउए, देसे गरुए, देसे लहुए, देसे सीए, देसे उसिणे' इस प्रकार
 के कथन में भी ६४ अंग होते हैं, उन अंगों में से यह- 'सर्वांश मे'
 वह रुक्ष, एकदेश मे कर्कश, एकदेश मे मृदु, एकदेश मे गुरु, एकदेश
 मे लघु, एकदेश मे शीत, और एकदेश मे उष्ण हो सकता है' प्रथम
 अंग है, अवशिष्ट अंग अपने आप 'जाव सव्वे लुक्खे, देसा

દેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અને એકદેશમાં
 ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. સ્નિગ્ધપદની પ્રધાનતાવાળો આ પહેલો ભાગ છે.
 તેના પછી ૬૪ ભાગો પૂર્વોક્ત યદ્યતિ પ્રમાણે બનાવી લેવા. આજ રીતે રૂક્ષ
 પદની પ્રધાનતામાં પછી ૬૪ ચોસઠ ભાગો થાય છે. તેનો પહેલો ભાગ આ
 પ્રમાણે છે- 'સર્વે લુક્ખે દેસે કક્કલ્લડે દેસે મઝા દેસે ગરુદા દેસે લહુદા દેસે
 સીદા દેસે ઉસિણે' તે પોતાના સર્વાંશથી રૂક્ષ એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં
 મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અને એકદેશમાં ઉષ્ણ
 સ્પર્શવાળો હોય છે. આ રૂક્ષ સ્પર્શની પ્રધાનતાવાળો પહેલો ભાગ છે.

લહુયા દેસા સીયા દેસા ઉસિણા' યાવત્સર્વો રુક્ષો દેશાઃ કર્કશાઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ
દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશાઃ ઉષ્ણાઃ, इह यावत्पदात् आद्यवतुष्क-
त्रयाणाम् अन्तिमचतुष्काद्यत्रयाणां भङ्गानां संग्रहः करणीयः । रूक्षादिकं सर्वं
निवेश्य शीतोष्णयोरेकत्वानेकत्वाभ्यां प्रथमचतुष्कः लघुके बहुत्वं निवेश्य
द्वितीयचतुष्को गुरुके बहुत्वं निवेश्य तृतीयचतुष्को गुणलघुके उभयस्मिन्
बहुत्वं निवेश्य चतुश्चतुष्कस्तदेवं षोडशा भङ्गाः, एवं मृदुके बहुत्वं निवेश्य द्वितीय-

કકલ્હા, દેસા મડયા, દેસા ગરુયા, દેસા લહુયા, દેસા સીયા, દેસા
ઉસિણા' હસ પ્રકાર સે અન્તિમ ભંગ તક કહના ચાહિયે યાવત્ વહ
સર્વાંશ મેં રુક્ષ, અનેક દેશોં મેં કર્કશ, અનેક દેશોં મેં મૃદુ, અનેક
દેશોં મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, ઓર અનેક
દેશોં મેં ઉષ્ણ સ્પર્શવાલા હોં સકતા હૈં યહાં યાવત્પદ સે આદિ કે
ચતુષ્ક કે દો આદિ ત્રીન ભંગોં કા ઓર અન્તિમ ચતુષ્ક કે આદિ
કે ત્રીન ભંગોં કા સંગ્રહ ક્રિયા ગયા હૈં રુક્ષાદિક સર્વ કા નિવેશ કરકે
ઓર શીત એવં ઉષ્ણ મેં એકતા ઓર અનેકતા કરકે યહાં પ્રથમ ચતુષ્ક
હોતા હૈં લઘુપદ મેં બહુવચન કરકે દ્વિતીય ચતુષ્ક હોતા હૈં ગુરુપદ મેં
બહુવચન કા નિવેશ કરકે તૃતીય ચતુષ્ક હોતા હૈં-તથા-ગુરુ લઘુ इन
दोनों पदों में बहुवचन करके चतुर्थ चतुष्क होता है इस प्रकार से एक
एक के ४-४ भंग होने से १६ भंग हो जाते हैं इसी प्रकार से मृदुपद में

પ્રમાણે છે.-'જાવ સર્વે લુક્ષે દેસા કકલ્હા દેસા મડયા દેસા ગરુયા દેસા
લહુયા દેસા સીયા દેસા ઉસિણા' યાવત્ તે સર્વાંશયી રુક્ષ અનેક દેશોમાં
કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક
દેશોમાં શીત અને અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ છેલ્લા ભંગ
સુધીના ભંગો સમજી લેવા અકિંચ યાવત્ પદથી પહેલા ચતુષ્કના બે વિગેરે
ત્રણ ભંગો અને છેલ્લા ચતુષ્કના પહેલા ત્રણ ભંગોનો સંગ્રહ થયો છે.
રુક્ષાદિમાં સર્વ પદને ચોળને તથા શીત અને ઉષ્ણ પદમાં એકપણા અને
અનેકપણાથી પહેલો ચતુષ્ક થાય છે. ૧ તથા લઘુ પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ
કરવાથી બીજી ચતુર્ભંગી થાય છે ૨ ગુરુપદમાં બહુવચનની યોજના કરવાથી
ત્રીજી ચતુર્ભંગી થાય છે. ૩ તથા ગુરુ લઘુ આ બન્નેમાં બહુવચનનો પ્રયોગ
કરવાથી ચોથી ચતુર્ભંગી થાય છે. ૪ આ રીતે પ્રત્યેકના ૪-૪ ચાર ચાર
ભંગો થવાથી ૧૬ ભંગો થઈ જાય છે. એજ રીતે મૃદુ પદમાં બહુ-

ષોડશ મજ્ઞાઃ, एवं कर्कशे बहुत्वं निवेश्य तृतीत षोडश मज्ज्ञाः, सर्वत्र बहुत्वं निवेश्य चतुर्थं षोडश मज्ज्ञाः, सर्वसंस्कृतनया रुक्ष मुख्यतायां चतुःषष्टिर्मज्ज्ञाः पर्य-
वस्यन्तीति । ‘एवं सत्तफासे पंचवारमुत्तरा भंगसया भवन्ति’ एवम् उपर्युक्तदर्शित
प्रकारेण सप्तस्पर्शो द्वादशोत्तरपञ्चशतमज्ज्ञा भवन्ति, कर्कशाख्यं पदमाद्यं पदं
स्कन्धव्यापकत्वा द्विपक्षरहितं शेषाणि गुर्वादीनि षट् स्कन्धदेशाश्रितत्वात्
सविपक्षणीत्येवं सप्तस्पर्शाः तेषां च गुर्वादीनामेकत्वानेकत्वाभ्यां चतुःषष्टि-

बहुवचन करके द्वितीय १६ भंग होते हैं, कर्कशपद में बहुवचन करके
तृतीय १६ भंग होते हैं और सर्वत्र बहुवचन करके चौथे १६ भंग
होते हैं इस प्रकार से रुक्ष की मुख्यता वाले इस कथन में ये ६४ भंग
हो जाते हैं । ‘एवं सत्तफासे पंचवारमुत्तरा भंगसया भवन्ति’ इस प्रकार
सातस्पर्श में ५१२ भंग होते हैं तात्पर्य इस कथन का इस प्रकार से
है-सबसे प्रथम पद सात स्पर्शों में कर्कशस्पर्श पद है और यह पद
स्कन्ध में व्यापक होने से विपक्ष से रहित है तथा शेष जो गुरु आदि
षट्पद हैं वे स्कन्ध देशाश्रित हैं, इसलिये वे द्विपक्षरहित हैं । कर्कशपद
विपक्षरहित है इसका सारांश ऐसा है कि वह अपने पूर्ण स्कन्ध में
व्यापक रहता है-इसलिये वहां मृदु स्पर्श जो कर्कश का विपक्ष है नहीं
रहता है परन्तु जो गुरु आदि षट्पद हैं वे पूर्ण स्कन्ध में नहीं रहते
हैं किन्तु उसके एक अनेक देशों में रहते हैं इसलिये अपने अपने

વચનનો પ્રયોગ કરવાથી તેના પશ્ચ ૧૬ ભંગો થાય છે. ૨ કર્કશ સ્પર્શમાં
બહુવચનની યોજના કરવાથી ૧૬ સોળ ભંગો થાય છે. તેમજ બધા જ
પદોમાં બહુવચનની યોજના કરવાથી એવા ૧૬ સોળ ભંગો થાય છે. આ રીતે
રુક્ષ સ્પર્શની પ્રધાનતાવાળા આ કથનમાં ૬૪ ચોસઠ ભંગો થાય છે. તે યુક્તિ-
પૂર્વક સમજી લેવા. ‘एवं सत्तफासे पंच बारमुत्तरा भंगसया भवन्ति’ આ રીતે
સાત સ્પર્શમાં ૫૧૨ પાંચસો બાર ભંગો થાય છે. આ કથનનું તાત્પર્ય એ
છે કે-સૌથી પહેલાંના સાત પદોમાં કર્કશ સ્પર્શ પદ પહેલું છે.-અને આ
પદ સ્કંધમાં વ્યાપક હોવાથી પ્રતિપક્ષ વગરનું છે. અને બાકીના જે ગુરુ
વિગેરે છ પદો છે. તે સ્કંધના દેશાશ્રિત છે તેથી તે વિપક્ષવાળા છે. કર્કશ
પદ વિપક્ષ વગરનું છે. તેમ કહેવાનો હેતુ એ છે કે-તે ચોતાના પૂર્ણ સ્કંધમાં
વ્યાપક રહે છે તેથી કર્કશનો પ્રતિપક્ષ જે મૃદુ સ્પર્શ છે તે રહી શકતો
નથી. પરંતુ જે ગુરુ વિગેરે છ પદો છે, તેઓ પૂર્ણ સ્કંધમાં રહેતા નથી
પશ્ચ તેના એક અથવા અનેક દેશોમાં રહે છે. તેથી ચોતચોતાના વિપક્ષથી

મંજા ભવન્તિ, તે મંજાશ્ચતુષ્પટિઃ સર્વશબ્દવિશેષિતેનાદિન્યસ્તેન કર્કશપદેન લભ્યન્તે, एवं મૃદુપદેનાપિ ચતુષ્પટિરિત્યેવમણિવિંશત્યધિકં ગતં ભવતિ । एवं વિપક્ષ સે વે યુક્ત હૈં જૈસે ગુરુ કા વિપક્ષ લઘુ, લઘુ કા વિપક્ષ ગુરુ શીત કા વિપક્ષ ઉષ્ણ, ઉષ્ણ કા વિપક્ષ શીત, રુક્ષ કા વિપક્ષ સ્નિગ્ધ ઓર સ્નિગ્ધ કા વિપક્ષ રુક્ષ હૈં વે સવ હસી કારણ સે ઉસકે કહીં એકદેશ મેં ઓર કહીં અનેક દેશોં મેં ભંગ કથન મેં રહતે હૂણ પ્રકટ ક્રિયે ગયે હૈં મૃદુ સ્પર્શ કે ગ્રહણ કે અભાવ સે इस प्रकार से वे सात स्पर्श हैं इनमें जो गुरु आदि पद हैं उनमें एकता और अनेकता प्रकट करके ६४ भंग सर्वांश में कर्कश स्पर्श की मुख्यता में बने हैं । इसी प्रकार से मृदु स्पर्श की मुख्यता लेकरके और गुर्वादिक ६ पदों को उसके साथ जोड़ करके तथा उन गुर्वादिक पदों में कहीं एकता और कहीं अनेकता विवक्षित करके ६४ भंग बन जाते हैं । इसी प्रकार से गुरु स्पर्श की मुख्यता काके और गुर्वादिक षट्पदों को उसके साथ जोड़करके एवं उनमें एकता और अनेकता की विवक्षा करके ६४ भंग बन जाते हैं इसी प्रकार से लघुस्पर्श की मुख्यता करके और गुर्वादिक षट् पदों को उसके साथ जोड़करके एवं उनमें एकत्व और अनेकत्व को विवक्षित करके ६४ भंग बन जाते हैं इसी प्रकार से क्रमशः शीत स्पर्श के साथ एवं

તેઓ યુક્ત છે. જેમ ગુરુનો પ્રતિપક્ષ લઘુ છે અને લઘુનો વિપક્ષ ગુરુ છે. શીતનો વિપક્ષ ઉષ્ણ, ઉષ્ણનો પ્રતિપક્ષ શીત, રુક્ષનો વિપક્ષ સ્નિગ્ધ અને સ્નિગ્ધનો વિપક્ષ રુક્ષ છે. એજ કારણથી તે બધા કોઈવાર તેના એકદેશમાં અને કોઈવાર અનેક દેશોમાં ભંગ કથનમાં રહેલા બતાવવામાં આવ્યા છે. મૃદુ સ્પર્શના ગ્રહણના અભાવમાં આ રીતે સાત સ્પર્શો થાય છે તેમાં જે ગુરુ વિગેરે પદોમાં એકપણ, અને અનેકપણ બતાવીને સર્વાંશમાં કર્કશ સ્પર્શની મુખ્યતાવાળા ૬૪ ચોસઠ ભંગો થાય છે. એજ રીતે મૃદુ સ્પર્શની મુખ્યતાવાળા અને ગુરુ વિગેરે ૬ છ પદોને તેની સાથે જોડવાથી અને તે ગુરુ વિગેરે પદોમાં કોઈવાર એકપણ અને કોઈવાર અનેકપણથી યોજવાથી ૬૪ ચોસઠ ભંગો બને છે. એજ પ્રમણે ગુરુ સ્પર્શની મુખ્યતા કરીને અને ગુરુ વિગેરે છ પદોને તેની સાથે જોડીને અને તેમાં એકવચન અને બહુવચનની યોજના કરવાથી ૬૪ ચોસઠ ભંગો થઈ જાય છે તેજ રીતે લઘુ સ્પર્શને મુખ્ય બતાવીને તથા ગુરુ વિગેરે છ પદોને તેની સાથે યોજવાથી અને તે ગુરુ વિ. સ્પર્શોમાં એકવચન અને બહુવચનની યોજના કરવાથી ૬૪ ચોસઠ ભંગો બની જાય છે. આ રીતે ક્રમથી શીત સ્પર્શની સાથે તથા ઉષ્ણ

ગુરુઘ્રુમ્બ્યાં શૈવૈઃ પદ્મિઃ સહ અષ્ટાવિંશત્યધિકં શતમ્ । એવમેવ શીતોષ્ણાભ્યામપિ
અષ્ટાવિંશત્યધિકં શતમ્ એવં સ્નિગ્ધરુક્ષાભ્યામપિ અષ્ટાવિંશત્યધિકં શતં ભવતિ,
તદેવમ્ અષ્ટાવિંશત્યુત્તરં શતસ્ય ચતુઃસંખ્યયા ગુણને ૫૧૨ દ્વાદશાધિકાનિ
પચ્ચશતાનિ મજ્ઞાનાં ભવન્તીતિ ।

‘જહ અટ્ટપાસે’ યદિ અષ્ટસ્પર્શસ્તદા વક્ષ્યમાણપ્રકારેણ મજ્ઞા ભવન્તિ,
તથાહિ-‘દેસે કકલ્લહે દેસે મઝણ દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસે સીણ દેસે ઉસિણે
દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લખે’ દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ
શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષો ભવતિ ૧, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો
ઉષ્ણ સ્પર્શ કે સાથ શોષ પદોં કો યુક્ત કરકે ઔર ઉનમેં એકત્વ ઔર
અનેકત્વ કી વિવક્ષા કરકે ૧૨૮ ભંગ બન જાતે હૈં, તથા હસી પ્રકાર સે
સ્નિગ્ધ ઔર રુક્ષ સ્પર્શ કી મુખ્યતા કરકે ઔર ઉનકે સાથ શોષ પદોં
કા યોગ કરકે એવં ઉનમેં એકત્વ ઔર અનેકત્વ વિવક્ષિત કરકે ૧૨૮
ભંગ બન જાતે હૈં, હન સબ કો જોડકર ૫૧૨ ભંગ હો જાના હૈ ।

‘જહ અટ્ટપાસે’ યદિ વહ બાદરપરિણત અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ આઠ
સ્પર્શોંવાલા હોતા હૈ, તવ હસ પ્રકાર સે ઉસમેં મજ્ઞ હોતે હૈં જૈસે ‘દેસે
કકલ્લહે, દેસે મઝણ, દેસે ગરુણ, દેસે લહુણ, દેસે સીણ, દેસે ઉસિણે,
દેસે નિલ્લે, દેસે લુલ્લખે’ ઉસકા એકદેશ કર્કશ, એકદેશ મૃદુ, એકદેશ
ગુરુ, એકદેશ લઘુ, એકદેશ શીત, એકદેશ ઉષ્ણ, એકદેશ સ્નિગ્ધ ઔર
એકદેશ રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧ દ્વિતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-

સ્પર્શની સાથે ખાઠીના પદોને થોળીને ૧૨૮ એકસો અઠ્યાવીસ ભંગો બની
જાય છે. તથા એજ પ્રકારથી સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ સ્પર્શની મુખ્યતાથી અને
ખાઠીના પદો તેની સાથે થોજવાથી અને તેમાં એકપણા અને અનેકપણાની
થોજના કરવાથી ૧૨૮ એકસો અઠ્યાવીસ ભંગો બની જાય છે. આ બધા
ભંગો કુલ મળીને ૫૧૨ પાંચસો બાર થઈ જાય છે.

‘જહ અટ્ટપાસે’ જે તે બાદર પરિણત અનન્ત પ્રદેશવાળો સ્કન્ધ આઠ
સ્પર્શોવાળો હોય તો તે આ પ્રમાણેના આઠ સ્પર્શોવાળો હોઈ શકે છે તેના
ભંગનો પ્રકાર આ પ્રમાણે છે. જેમકે-‘દેસે કકલ્લહે, દેસે મઝણ, દેસે ગરુણ,
દેસે લહુણ, દેસે સીણ દેસે ઉસિણે દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લખે’ તે પોતાના એક-
દેશમાં કર્કશ, એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત,
એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શોવાળો હોય છે. આ
પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો

દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨,
 દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ
 સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ ઇતિ પ્રથમચતુષ્કતૃતીયો ભક્તઃ ૩. દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો
 દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષા ઇતિ
 ચતુર્થઃ ૪, એવં પ્રથમચતુષ્કઃ । 'દેસે કવવડે દેસે મડા દેસે ગરુર દેસે લહુર
 દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ,
 દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' હસકે અનુસાર વહ એક
 દેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ એક
 દેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશો મેં
 રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨, 'દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો
 ગુરુકો, દેશો લઘુકો, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો
 રુક્ષઃ ૩' વહ તૃતીય ભંગ હૈ । હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ,
 એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત,
 એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશો મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ હો સકતા
 હૈ ૩ વહ પ્રથમ ચતુષ્ક કા તૃતીય ભંગ હૈ 'દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ,
 દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકો, દેશઃ શીતો, દેશ ઉષ્ણો, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ,
 દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં
 મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં
 ઉષ્ણ, અનેક દેશો મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશો મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો
 સકતા હૈ હસ પ્રકાર સે વહ પ્રથમ ચતુષ્ક હૈ, દ્વિતીય ચતુષ્ક હસ પ્રકાર

લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' પોતાના એકદેશમાં
 કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એક-
 દેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય
 છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકો,
 દેશો લઘુકો, દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના એકદેશમાં
 કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં
 સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩
 અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતઃ
 દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં
 મૃદુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ
 અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે ૪ આ રીતે આ પહેલી ચતુર્ભંગી છે.

દેસે સીંઈ દેસાં ડસિના દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લે' દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશાં ડળ્ળા દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષાં ઇતિ દ્વિતીયચતુષ્કસ્ય પ્રથમો મજ્ઞઃ ૧, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશાં ડળ્ળા દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષાં ઇતિ દ્વિતીયચતુષ્કસ્ય દ્વિતીયો મજ્ઞઃ ૨, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશાં ડળ્ળા દેશાં સ્નિગ્ધાં દેશો રુક્ષાં ઇતિ દ્વિતીયચતુષ્કસ્ય તૃતીયો મજ્ઞઃ

સે હૈ—'દેસે કલ્લલ્લે, દેસે મડલ, દેસે ગરુલ, દેસે લહુલ, દેસે સીંઈ, દેસાં ડસિના, દેસે નિદ્દે, દેસે લુલ્લે ૧' ગ્રહ દ્વિતીય ચતુષ્ક કા પ્રથમ મજ્ઞ હૈ—હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ડળ્ળા, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧, હસકા દ્વિતીય મજ્ઞ હસ પ્રકાર સે હૈ—'દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશાં ડળ્ળાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાં રુક્ષાઃ ૨' હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ડળ્ળા, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨, હસકા તૃતીય મજ્ઞ હસ પ્રકાર સે હૈ—'દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશાં ડળ્ળાઃ, દેશાં સ્નિગ્ધાં, દેશો રુક્ષઃ ૩' હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, દેશ મેં

હવે બીજી ચતુર્ભંગી બતાવવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે. 'દેસે કલ્લલ્લે, દેસે મડલ, દેસે ગરુલ, દેસે લહુલ, દેસે સીંઈ દેસાં ડસિના, દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લે ૧' તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એક દેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ડળ્ળુ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભાગ છે. અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશાં ડળ્ળાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાં રુક્ષાઃ ૨' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ડળ્ળુ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી ચતુર્ભંગીનો બીજો ભાગ છે ૨ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશાં ડળ્ળાઃ દેશાં સ્નિગ્ધાં દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ

૩, દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણા
દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષા इति द्वितीयचतुष्कस्य चतुर्थो भङ्गः ४। 'देसे ककखडे
देसे मउए देसे गरुए देसे लहुए देसा सीया देसे उमिणे देसे निद्धे देसे रुक्खे'
દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણો દેશઃ
સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા इति तृतीयचतुष्कस्य प्रथमो भङ्गः १, દેશઃ કર્કશો દેશો
મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ

મૃદુ, દેશા મેં ગુરુ, દેશા મેં લઘુ, દેશા મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ,
અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધા અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શ સ્પર્શવાલા હો સકતા
હૈં હસકા ચતુર્થ અંગ હસ પ્રકાર સે હૈં-દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ,
દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ,
દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં
મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં
મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ, અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા
હો સકતા હૈં 'દેસે કકખડે, દેસે મઝા, દેસે ગરુ, દેસે લહુ, દેસા
સીયા, દેસે ઉમિણે, દેસે નિદ્ધે, દેસે રુક્ખે' વહ તૃતીય ચતુષ્ક કા
પ્રથમ અંગ હૈં, હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ,
એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ,
એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ, અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈં,
હસકા દ્વિતીય અંગ હસ પ્રકાર સે હૈં-દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ,

એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં
રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી ચતુર્ભંગીના ત્રીજો ભાગ છે. ૩
અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા
ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ
એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક
દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી
ચતુર્ભંગીના ચોથો ભાગ છે. હવે ત્રીજી ચતુર્ભંગીના ભાગો બતાવવામાં
આવે છે.-'દેસે કકખડે, દેસે મઝા દેસે ગરુ દેસે લહુ દેસા સીયા, દેસે
ઉમિણે દેસે નિદ્ધે દેસે રુક્ખે?' તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ
એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એક-
દેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજી ચતુ-
ર્ભંગીના પહેલો ભાગ છે. ૧ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ

રુક્ષા इति तृतीयवतुष्कस्य द्वितीयो भङ्गः २, देशः कर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशो लघुको देशाः शीताः देश उष्णो देशाः स्निग्धाः देशो रुक्ष इति तृतीयवतुष्कस्य तृतीयो भङ्गः ३ । देशः कर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशो लघुको देशाः शीताः देश उष्णो देशाः स्निग्धा देशाः रुक्षा इति तृतीय-

देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः, देश उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशाः रुक्षाः' इसके अनुसार वह एकदेश में कर्कश, एकदेश में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, एकदेश में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २, इसका तृतीय भंग इस प्रकार से है—'देशः कर्कशः, देशो मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः, देश उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशो रुक्षः ३' इसके अनुसार वह एकदेश में कर्कश, एकदेश में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, एकदेश में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध और एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ३, इसका चतुर्थ भंग इस प्रकार से है—'देशः कर्कशः, देशो मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः, देश उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशाः रुक्षाः ४' एकदेश में वह कर्कश, एकदेश में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, एकदेश में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध, और अनेक देशों में रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है ४ चतुर्थ

देशो लघुकः देशाः शीताः देश उष्णः देशः स्निग्धः देशाः रुक्षाः २' પોતાના એક દેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શ-વાળો હોય છે. આ ત્રીજી ચતુર્ભંગીનો બીજો ભાગ છે. ૨ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજી ચતુર્ભંગીનો ત્રીજો ભાગ છે. ૩ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના એક દેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શ-વાળો હોય છે. આ ત્રીજી ચતુર્ભંગીનો ચોથો ભાગ છે. હવે ચોથી ચતુર્ભંગી

ચતુષ્કસ્ય ચતુર્થો મજ્જસ્તદેવં તૃતીયચતુષ્કઃ । ‘દેસે કકલ્લઢે દેસે મઝણ દેસે
ગરુણ દેસે લહુણ દેસા સીયા દેસા ઉસિણા દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લે ૧’ દેશઃ કર્કશો
દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધા
દેશો રુક્ષા इति चतुर्थचतुष्कस्य प्रथमो मज्जः १, देशः कर्कशो देशो मृदुको
देशो गुरुको देशो लघुको देशाः शीता देशा उष्णाः देशाः स्निग्धा देशाः रुक्षा इति
चतुर्थचतुष्कस्य द्वितीयो मज्जः, देशः कर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशो
लघुको देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशो रुक्ष इति चतुर्थचतुष्कस्य

ચતુષ્ક હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેસે કકલ્લઢે, દેસે મઝણ, દેસે ગરુણ, દેસે
લહુણ, દેસા સીયા, દેસા ઉસિણા, દેસે નિલ્લે, દેસે લુલ્લે ૧’ અહ હસકા
પ્રથમ ભંગ હૈ હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ,
એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં
ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ
૧ હસકા દ્વિતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ,
દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ,
દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ,
એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં
ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ, ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા
હૈ ૨, હસકા તૃતીય મજ્જ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ,
દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ,
દેશો રુક્ષઃ ૩’ હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ,

શીતા ભંગો ખતાવવામાં આવે છે.-‘દેસે કકલ્લઢે દેસે મઝણ દેસે ગરુણ દેસે
લહુણ દેસા સીયા, દેસા ઉસિણા, દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લે ૧’ અથવા તે પોતાના
એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં
શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
હોય છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીને પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે ‘દેશઃ
કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ
સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૨’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ
એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ
અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીને બીજો
ભંગ છે. ૨ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ
દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ

તૃતીયો મંજઃ । દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતાઃ
 દેશા ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ । ઇતિ ચતુર્થચતુષ્કસ્ય ચતુર્થો મંજઃ ૪, ૪, ।
 ‘एए चत्वारि चउक्का सोलस भंग’ एते चत्वारचतुष्काः षोडशभङ्गाः । ‘देसे
 ककखडे देसे मउए देसे गरुर देसा लहुया देसे सीए देसे उलिणे देसे निद्धे देसे
 लुक्खे’ देशः कर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशा लघुकाः देशः शीतो देश
 एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, अनेक देशों में
 उष्ण’ अनेक देशों में स्निग्ध, और एकदेश में रुक्ष स्पर्शवाला हो
 सकता है ३ इसका चतुर्थ भंग इस प्रकार से है—‘देशः कर्कशः, देशः
 मृदुकः, देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः, देशा उष्णाः, देशाः
 स्निग्धाः, देशाः रुक्षाः ४’ इसके अनुसार वह एकदेश में कर्कश, एक
 देश में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत,
 अनेक देशों में उष्ण, अनेक देशों में स्निग्ध, और अनेक देशों में रुक्ष
 स्पर्शवाला हो सकता है ४, ‘एए चत्वारि चउक्का सोलस भङ्गा’ इस
 प्रकार से इन चारों चतुष्कों के ये सोलह भंग हैं ।

‘देसे ककखडे, देसे मउए, देसे गरुर, देसा लहुया, देसे सीए,
 देसे उलिणे, देसे निद्धे, देसे लुक्खे’ यह भङ्ग लघुपદ को बहुवचन में
 रखने से हुआ है, यहाँ पर यी चार भंग होते हैं—यह उनमें से पहिला
 भंग है, इसके अनुसार वह एकदेश में कर्कश, एकदेश में मृदु, एक-

એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક
 દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય
 છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીનો ત્રીજો ભંગ છે. ૩ ‘देशः कर्कशः देशो मृदुकः
 देशो गुरुकः देशो लघुकः देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशाः
 रुक्षाः ४’ अथवा તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ
 એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં
 સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે આ ચોથી ચતુર્ભંગીનો
 ચોથો ભંગ છે. ૪ ‘एए चत्वारि चउक्का सोलस भङ्गा’ આ રીતે આ ચારે
 ચતુર્ભંગીના કુલ સોળ ભંગો થાય છે.

હવે લઘુ પદને બહુવચનમાં ચોથાને જે ભંગો થાય છે. તેના પ્રકાશ
 બતાવવામાં આવે છે.—‘देसे ककखडे देसे मउए देसे गरुर देसा लहुया देसे
 सीए देसे उलिणे देसे निद्धे, देसे लुक्खे’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એક-
 દેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં

ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ લઘુ વહુત્વપ્રદિત પ્રથમચતુષ્કે પ્રથમો મજ્ઞઃ
 ૧, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો
 દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષા ઇતિ વહુત્વવિશિષ્ટ લઘુપ્રદિત પ્રથમચતુષ્કસ્ય દ્વિતીયો
 મજ્ઞઃ ૨, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો
 દેશો સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ ઇતિ વહુત્વવિશિષ્ટલઘુપ્રદિત પ્રથમચતુષ્કસ્ય તૃતીયો
 દેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ,
 એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧,
 'દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ,
 દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષાઃ ૨' એસા યહ દ્વિતીય ભંગ હૈ-
 હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ,
 અનેક દેશોં મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં
 સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૨, 'દેશઃ
 કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશઃ
 ઉષ્ણો, દેશો સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩' એસા યહ તૃતીય ભંગ હૈ-હસકે
 અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક
 દેશોં મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ,
 ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩, 'દેશઃ કર્કશઃ, દેશો
 મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશો
 સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષાઃ' એસા યહ ચતુર્થભંગ હૈ-હસકે અનુસાર વહ એક

ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો
 ભંગ છે. ૧ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકાઃ
 દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષાઃ ૨' પોતાના એકદેશમાં
 કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત
 એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
 હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશો
 ગુરુકઃ દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશો સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩'
 પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ
 એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ
 સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે ૩ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશો
 મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશો સ્નિગ્ધાઃ દેશો
 રુક્ષાઃ ૪' એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ

મઙ્ગ: ૩, દેશ: કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકા: દેશ: શીતો દેશ
 ઉષ્ણો દેશા: સ્નિગ્ધા: દેશા: રુક્ષા ઇતિ ચતુર્થો મઙ્ગ: ૪ । દેશ: કર્કશો દેશો
 મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકા: દેશ: શીતો દેશા ઉષ્ણા: દેશ: સ્નિગ્ધો દેશો
 રુક્ષ: ૧, દેશ: કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકા: દેશ: શીતો
 દેશા ઉષ્ણા દેશ: સ્નિગ્ધો દેશા: રુક્ષા: ૨, દેશ: કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો

દેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશો મેં લઘુ,
 એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશો મેં સ્નિગ્ધ, ઓર અનેક
 દેશો મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪ હવે પ્રકાર કે થે ૪ ભંગ બહુત્વ
 વિશિષ્ટ લઘુપદ્ધતિ પ્રથમ ચતુષ્ક કે હૈં, બહુત્વ વિશિષ્ટ લઘુપદ્ધતિ
 દ્વિતીય ચતુષ્ક કે ચાર ભંગ હવે પ્રકાર સે હૈં-‘દેશ: કર્કશ: , દેશો
 મૃદુક: , દેશો ગુરુક: , દેશા લઘુકા: , દેશ: શીત: , દેશા ઉષ્ણા: , દેશ:
 સ્નિગ્ધ: , દેશો રુક્ષ: ૧’ એકદેશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ
 મેં ગુરુ, અનેક દેશો મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશો મેં ઉષ્ણ,
 એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શ વાલા હો સકતા હૈ ૧,
 દ્વિતીય ભંગ હવે પ્રકાર સે હૈં-‘દેશ: કર્કશ: , દેશો મૃદુક: , દેશો ગુરુક: ,
 દેશા લઘુકા: , દેશ: શીત: , દેશા ઉષ્ણા: , દેશ: સ્નિગ્ધ: , દેશા: રુક્ષા: ૨’
 હવેકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ,
 અનેક દેશો મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશો મેં ઉષ્ણ, એકદેશ
 મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશો મેં રુક્ષ હો સકતા હૈ ૨ તૃતીય ભંગ હવે

એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં
 રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચે.થે ભંગ છે. ૪ આ ચાર ભંગો લઘુપદને
 બહુવચનથી ચોળને પહેલી ચતુર્ભંગીના ખતાવવામાં આવ્યા છે.

હવે બહુવચનવાળા લઘુપદના બીજી ચતુર્ભંગીના ચાર ભંગો ખતાવવામાં
 આવે છે.-‘દેશ: કર્કશ: દેશો મૃદુક: દેશો ગુરુક: દેશા લઘુકા: દેશ: શીત:
 દેશા ઉષ્ણા: દેશ: સ્નિગ્ધ: દેશો રુક્ષ: ૧’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ
 એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત
 અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
 હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે ‘દેશ: કર્કશ: દેશો મૃદુક:
 દેશો ગુરુક: દેશા: લઘુકા: દેશ: શીત: દેશા ઉષ્ણા: દેશ: સ્નિગ્ધ: દેશા: રુક્ષા: ૨’
 પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ
 એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં
 રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે ‘દેશ: કર્કશ:

દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩, દેશઃ
 કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ
 સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪. દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ
 દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇતિ પ્રથમઃ ૧, દેશઃ કર્કશો
 પ્રકાર સે હૈ—‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ,
 દેશઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩’ એકદેશ મેં
 વહ કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, એક
 દેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ, ઓર એક
 દેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩, ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—
 ‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકો, દેશા લઘુકાઃ, દેશઃ શીતાઃ,
 દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ હસકે અનુસાર વહ એક
 દેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ,
 એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર
 અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪, બહુત્વચિદિષ્ટ લઘુપદ
 ઘટિત તૃતીય ચતુષ્ક્રમે ૪ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો
 મૃદુકો, દેશો ગુરુકો, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ
 સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧’ વહ હસકા પહિલા ભંગ હૈ, હસકે અનુસાર વહ
 એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં

દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ
 સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં
 ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં
 સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩
 અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ
 દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એક-
 દેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં
 ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે.
 આ ચોથો ભંગ છે. ૪

હવે બહુવચનવાળા લઘુપદની ચોળનાવાળા ત્રીજી ચતુર્ભંગીના ભંગો
 બતાવવામાં આવે છે.—‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ
 દેશઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧’ તે પોતાના એકદેશમાં
 કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં

દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશાઃ લઘુકા દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ ૩, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ

લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, ઓર એકદેશ મેં રુક્ષસ્પર્શ-
વાળા હો સકતા હૈ ૧, હસકા દ્વિતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ
કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ
ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધો, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં
કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક
દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં
મેં રુક્ષ સ્પર્શવાળા હો સકતા હૈ ૨, હસકા તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે
હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ
શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩’ એકદેશ મેં વહ
કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક
દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં
રુક્ષસ્પર્શ વાળા હો સકતા હૈ ૩ હસકા ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-
‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ
દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ’ હસકે અનુસાર વહ એકદેશ

શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
હોય છે. આ રીતે આ પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો
મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ
રુક્ષાઃ ૨’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક
દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અનેક
દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ
દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો
રુક્ષઃ ૩’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ અનેક દેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક
દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશમાં સ્નિગ્ધ અને
એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે ‘દેશઃ
કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ
સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં

દેશા ઉષ્ણા દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો
દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, દેશઃ
કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશા લઘુતાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ

મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક
દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ, ઓર અનેક
દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હોવા હૈ ૪' વહત્વ વિશિષ્ટ લઘુપદ્યુતિત ચતુર્થ
ચતુષ્ક્રમે ૪ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—'દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો
ગુરુકઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો
રુક્ષઃ ૧' એકદેશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક
દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં
સ્નિગ્ધ, ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૧ વહ હસકા
પ્રથમ ભંગ હૈ હસકા દ્વિતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—'દેશઃ કર્કશઃ, દેશો
મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકો, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ
સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' એકદેશ મેં વહ કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એક
દેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં
ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ, ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો
સકતા હૈ ૨, હસકા તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ—'દેશઃ કર્કશઃ, દેશો
મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકો, દેશા લઘુતાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ

શુર અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં
સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪
હવે બહુવચનવાળા લઘુપદ્યુતિ ચોથી ચતુર્ભંગીના ચાર ભાંગાઓ ખતા-
વવામાં આવે છે.—'દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશાઃ
શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧' તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ
એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં શુર અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત
અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય
છે. ૧ આ પ્રમાણે આ પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ,
દેશો ગુરુકો, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨'
પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં શુર અનેક દેશોમાં લઘુ
અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં
રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ,
દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકો, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
મ ૦ ૧૧૬

સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ इति तृतीयः ३ । देशः कर्कशो देशो मृदुको देशो गुरुको देशो लघुकाः देशाः शीताः देशा उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशाः रुक्षाः ४ । 'एवमेव गरुणं एगत्तणं लहुणं पुहुत्तणं सोलस भंगा कायच्चा' एवमेते गुरुकेण एकत्वेन लघुकेन पृथक्त्वेन षोडश भङ्गाः कर्त्तव्याः, चतुर्णां कर्कशादिपदानां सविपर्ययाणामाश्रयणादष्टौ स्पर्शाः, एते च वादरसस्य द्विधा विकल्पितस्य-

સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩' હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એક દેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ, ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૩, હસકા ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશા લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, એકદેશ મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, અનેક દેશોં મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪, 'એવમેવ ગરુણં એગત્તણં લહુણં પુહુત્તણં સોલસ ભંગા કાયચ્ચા' હસી પ્રકાર સે ગુરુપદ કો એકવચન મેં ઓર લઘુપદ કો બહુવચન મેં રચકર સોલસ ભંગ કરના ચાહિયે, સવિપર્યય કર્કશાદિ પદોં કે આશ્રયણ સે-કર્કશ ૧, હસકા વિપરીત મૃદુ ૨ ગુરુ ૩ હસકા વિપરીત લઘુ ૪, શીત ૫ હસકા વિપરીત ઉષ્ણ ૬, સ્નિગ્ધ ૭ ઓર હસકા વિપરીત રુક્ષ ૮ હસ પ્રકાર કે કરને

દેશો રુક્ષઃ૩' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભાગ છે. ૩ અથવા તે દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશા લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ૪' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભાગ છે. ૪ 'એવમેવ ગરુણં એગત્તણં લહુણં પુહુત્તણં સોલસ ભંગા કાયચ્ચા' આજ પ્રમાણે ગુરુપદને એકવચનમાં અને લઘુપદને બહુવચનમાં યોજીને સોળ ભાગો બનાવી લેવા. દેરક રવાળા કર્કશ વિગેરે પદોના આશ્રયથી કર્કશ ૧ તેનો વિપરીત મૃદુ ૨ ગુરુ ૩ તેનો વિપરીત લઘુ ૪ શીત ૫ તેનો વિપરીત ઉષ્ણ ૬ સ્નિગ્ધ ૭ અને તેનો વિપરીત રુક્ષ ૮ આ રીતે યોજના ૫૨-

અકત્રદેશે ચત્ત્વારો વિરુદ્ધાસ્તુ દ્વિતીયદેશે ઇતિ, એવુ ચ સ્પર્શોપુ એકત્વાનેકત્વાભ્યાં મદ્ધનકા મવન્તિ, રુક્ષપદેન એકવચનાન્તેન વહુવચનાન્તેન દ્વૌ, એતૌ ચ સ્નિગ્ધૈકવચ-
નેન લઘ્વૌ એતાવેવ સ્નિગ્ધવહુવચનં લમેતે, એતે ચત્ત્વારો મદ્ધનાઃ સૂત્રે એવ ચતુષ્કેણ
દર્શિતાઃ, તથા એતેષ્વેવ અષ્ટસુ પદેષુ ઉષ્ણપદેન વહુવચનાન્તેન ઉક્ત ચતુર્મદ્ધની

સે આઠ સ્પર્શ હોતે હૈં-દ્વિધા વિકલ્પિત ચાદર સ્કન્ધ કે એકદેશ મેં
ચાર ઓર દ્વિતીય દેશ મેં દૂસરે વિરુદ્ધ ચાર સ્પર્શ રહતે હૈં इन स्पर्शों
મેં એકત્વ ઓર અનેકત્વ વો લેકર મંગ વનતે હૈં । રુક્ષપદ કે એકવચ-
નાન્ત સે ઓર વહુવચનાન્ત સે દો મંગ વનતે હૈં, પહિલા મંગ ઓર
ત્રીસરા મંગ રુક્ષપદ કે એકવચનાન્ત સે વને હૈં તથા-દ્વિતીય ઓર
ત્રીતીય મંગ રુક્ષપદ કે વહુવચનાન્ત સે વને હુએ હૈં ઇત્તી પ્રકાર સે
સ્નિગ્ધ કે એકવચનાન્ત સે પ્રથમ મંગ ઓર દ્વિતીય મંગ વને હૈં ઓર
સ્નિગ્ધપદ કે વહુવચનાન્ત સે ત્રીતીય મંગ ઓર ચતુર્થ મંગ વને હૈં ।
યહ વાત 'દેસે કકલ્લહે, દેસે મઝએ, દેસે ગરુએ દેસે લહુએ, દેસે સીએ,
દેસે ડસિણે, દેસે નિદ્દે, દેસે લુલ્લહે' ઇસ પ્રકાર કે કથન મેં જો ચાર
મંગ વને હૈં, ડનકે વિષય મેં કહી ગઈ હૈં, 'દેસે કકલ્લહે, દેસે મઝએ,
દેસે ગરુએ, દેસે લહુએ, દેસે સીએ, દેસા ડસિણા, દેસે નિદ્દે, દેસે લુલ્લહે'
ઇસ પ્રકાર કે કથન મેં પૂર્વોક્ત કથન સે ચહી મિન્નતા હૈં કિ યહાં
ઉષ્ણપદ કો વહુવચનાન્ત કિયા ગયા હૈં પૂર્વોક્ત કથન મેં ઉષ્ણપદ એક-

વાથી આઠ સ્પર્શ થાય છે. જે પ્રકારના વિકલ્પવાળા આદર સ્કન્ધના એકદેશમાં
ચાર અને બીજા દેશમાં બીજા અવિરુદ્ધ ૪ ચાર સ્પર્શ રહે છે. આ સ્પર્શોમાં
એકપણા અને અનેકપણાને લઈને લાંગો અને છે. રુક્ષ પદના એકવચનના
તથા બહુવચનના પ્રયોગથી જે લાંગો થાય છે. પહેલો અને ત્રીજો લાંગ રુક્ષ
પદના એકવચનના પ્રયોગથી અને છે, તેમજ બીજો અને ત્રીજો લાંગ રુક્ષ
પદના બહુવચનના પ્રયોગથી થાય છે. એજ રીતે સ્નિગ્ધ પદના એકવચનના
પ્રયોગથી પહેલો અને બીજો લાંગ થયો છે. અને સ્નિગ્ધ પદના બહુવચનના
પ્રયોગથી ત્રીજો લાંગ અને ચોથો લાંગ થાય છે. એજ વાત 'દેસે કકલ્લહે
દેસે મઝએ દેસે ગરુએ દેસે લહુએ દેસે સીએ દેસે ડસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુલ્લહે'
આ પ્રકારના કથનમાં જે ચાર લાંગો થાય છે. તેના સંબંધમાં કહી છે.
'દેસે કકલ્લહે દેસે મઝએ દેસે ગરુએ દેસે લહુએ દેસે સીએ દેસા ડસિણા દેસે
નિદ્દે દેસે લુલ્લહે' આ પ્રકારના કથનમાં પૂર્વોક્ત કથનથી એજ ફેરફાર છે કે-
આ પ્રકારમાં ઉષ્ણ પદને બહુવચનાન્ત કથ્યું છે. બાકીના રુક્ષ સ્નિગ્ધ પદોના

યુક્તેન અન્યે ચત્વારો ભજ્ઞા ભવન્તિ, एवं शीतपदेन बहुवचनान्तेनैव अन्ये चत्वारो भज्ज्ञा भवन्ति, तथा शीतोष्णपदाभ्यामेते एव चत्वारो भज्ज्ञा मिलित्वा षोडश एते भवन्ति, तथा लघुपदेन बहुवचनान्तेन एते एव चत्वारः तथा लघुशीतपदाभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेते एव चत्वारो भज्ज्ञाः, एवं लघूष्णपदाभ्यां चत्वारो भज्ज्ञाः, एवं लघु शीतोष्णपदैरपि चत्वारो भज्ज्ञाः, तदेवमेतेऽपि षोडश भवन्ति एतदेव

વચ્ચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ વાકી કા રુક્ષ સ્નિગ્ધપદ કે એકવચ્ચનાન્ત ઓર બહુવચ્ચનાન્ત સમ્બન્ધી કથન પૂર્વોક્ત જૈસા હી હૈ હસ પ્રકાર કે કથન મેં બી ચાર ભજ્ઞ બને હૈં । ‘દેસે કક્કલડે, દેસે મઝણ, દેસે ગરુણ, દેસે લહુણ, દેસા સીયા, દેસે ડસિણે, દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્કલે’ હસ પ્રકાર કે કથન મેં ‘શીતપદ’ કો બહુવચ્ચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ હસ કથન મેં બી ૪ ભંગ હુણ પ્રકટ ક્રિયે ગયે હૈં યહાં પર બી રુક્ષ, સ્નિગ્ધ કો એકવચ્ચન ઓર બહુવચ્ચન મેં રચ્ચકર ભજ્ઞ રચ્ચના હુઈ હૈં ‘દેસે કક્કલડે, દેસે મઝણ, દેસે ગરુણ, દેસે લહુણ, દેસા સીયા, દેસા ડસિણા, દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્કલે’ હસ પ્રકાર કે કથન મેં બી ચાર ભંગ પૂર્વોક્તરૂપ સે રુક્ષ સ્નિગ્ધ, પદ કો એકતા ઓર અનેકતા સે હુણ હૈં, યહાં પર શીત ઓર ડબ્બણપદોં મેં બહુવચ્ચનાન્તતા હુઈ હૈં । હસ પ્રકાર સે યે સબ ભંગ મિલકર ૧૬ ભંગ હો જાતે હૈં । ‘દેસે કક્કલડે, દેસે મઝણ, દેસે ગરુણ, દેસા લહુણ, દેસે સીણ, દેસે ડસિણે, દેસે નિદ્દે, દેસે લુક્કલે ૪’ હસ પ્રકાર કે કથન મેં

એકવચ્ચનાન્ત અને બહુવચ્ચનાન્ત સંબંધીતું કથન પહેલા કહ્યા પ્રમાણે જ છે. આ પ્રમાણેના કથન પ્રકારમાં પણ ચાર ભંગો થાય છે. ‘દેસે કક્કલડે દેસે મઝણ દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસા સીયા દેસે ડસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે’ એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પ્રકારના કથનમાં શીત પદને બહુવચ્ચનથી કહ્યું છે. આ કથન પ્રકારના પણ ચાર ૪ ભંગો પહેલાં બતાવ્યા છે. અહિયાં પણ રુક્ષ અને સ્નિગ્ધને એકવચ્ચન અને બહુવચ્ચનમાં યોજીને ભંગોની રચના થઈ છે. ‘દેસે કક્કલડે દેસે મઝણ દેસે ગરુણ દેસે લહુણ દેસા સીયા દેસા ડસિણા દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે’ આ પ્રકારના કથન પ્રકારમાં પણ ૪ ચાર ભંગો પૂર્વોક્ત રૂપે રુક્ષ સ્નિગ્ધ પદના એકપણા અને અનેકપણાથી થયા છે. આમાં શીત અને ઉષ્ણ પદોમાં બહુવચ્ચનનો પ્રયોગ થયો છે. આ રીતે આ તમામ ભંગો મળીને ૧૬ ભંગ થઈ જાય છે. ‘દેસે કક્કલડે દેસે મઝણ દેસે ગરુણ દેસા લહુણ દેસે સીણ દેસે ડસિણે દેસે નિદ્દે દેસે લુક્કલે ૪’ આ પ્રકારના કથન પ્રકારમાં પણ

સર્વમ્, 'એવં ગરુણં એગત્તણં લહુણં પુહુત્તણં' ઇતિ વાક્યેન દર્શિતમ્, એકવ-
ચનાન્તેન ગુરુકેન લઘુકેન વહુવચનાન્તેન લઘુકેનેત્યર્થઃ । એવં કર્કશપદેન એકવ-
ચનાન્તેન ગુરુપદેન વહુવચનાન્તેન એતે એવ પુનઃ પોઢશમજ્ઞાન્ લખન્તે ઇતિ દર્શ-
યન્નાહ- 'દેસે કવ્વલ્લહે દેસે મડા દેસા ગરુયા' ઇત્યાદિ, 'દેસે કવ્વલ્લહે દેસે
મડા દેસા ગરુયા દેસે લહુણ દેસે સીણ દેસે ઉસિણે દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લે ૪,

મી ૪ ભંગ હુણ હૈં યહાં લઘુપદ કો વહુવચનાન્ત ક્રિયા ગયા હૈ તથા
લઘુપદ ઓર શીતપદ કો વહુવચનાન્ત કરકે ૪ ભંગ ઓર ઘનતે હૈં,
હસી પ્રકાર સે લઘુ, ઓર ઉણપદ કો વહુવચનાન્ત કરકે ૪ ભંગ
બનાયે જાતે હૈં હસી પ્રકાર સે વહુવચનાન્ત કરકે લઘુ, શીત, ઓર
ઉણપદોં કે દ્વારા મી ૪ ભંગ બનાયે જાતે હૈં યહી વાત 'એવં ગરુણં
એગત્તણં લહુણં પુહુત્તણં' હસ વાક્ય સે પ્રકટ કી ગઈ હૈ । અર્થાત્
ગુરુપદ કો એકવચન મેં ઓર લઘુપદ કો વહુવચન મેં રલ્લકર ઓર મી ૧૬
ભજ્જ હસી પ્રકાર સે ઘનતે હૈં । તાત્પર્ય કહને કા યહ હૈ કિ યહાં પર જિતને
મી યે ચતુલ્લ પ્રકટ ક્રિયે ગયે હૈં ંન લલ્લકે ૧૬-૧૬ ભંગ ઘનતે હૈં ।

અવ યહ પ્રકટ ક્રિયા જાતા હૈ કિ જવ કર્કશપદ કો એકવચનાન્ત
ઓર ગુરુપદ કો વહુવચનાન્ત ક્રિયા જાતા હૈ તવ યે હી ભજ્જ ઓર ૧૬
ભજ્જરૂપ મેં પરિણત હો જાતે હૈં જૈસે- 'દેસે કવ્વલ્લહે, દેસે મડા, દેસા
ગરુયા, દેસે લહુણ, દેસે સીણ, દેસે ઉસિણે, દેસે નિલ્લે, દેસે લુલ્લે ૪'

૪ ચાર લંગો થયા છે. આમાં લઘુ પદને બહુવચનથી યોજેલ છે. તથા
લઘુ પદ અને શીત પદને બહુવચનથી યોજેને ૪ ચાર લંગો બતાવાય છે.
એજ રીતે લઘુ શીત ઉણપદોને બહુવચનાન્ત કરીને પણ ૪ ચાર લંગ બતાવાય છે
એજ વાત 'એવં ગરુણં એગત્તણં લહુણં પુહુત્તણં' આ સૂત્રપાઠથી બતાવેલ
છે. અર્થાત્ શુરૂ પદને એકવચનમાં અને લઘુ વિગેરે પદોને બહુવચનમાં
રાખીને પણ બીજા ૧૬ સોળ લંગો થાય છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે-
આ પ્રકરણમાં જેટલી ચતુર્ભંગીઓ બતાવવામાં આવી છે તે તમામના ૧૬-
૧૬ સોળ સોળ લંગો થાય છે.

હવે એ બતાવવામાં આવે છે કે-જ્યારે કર્કશ પદને એકવચન અને
શુરૂ પદને બહુવચનવાળું બતાવવામાં આવે છે. ત્યારે આજ લંગો ૧૬ સોળ
લંગ રૂપે બની જાય છે. તે આ પ્રમાણે છે- 'દેસે કવ્વલ્લહે દેસે મડા દેસા
ગરુયા દેસે લહુણ દેસે સીણ દેસે ઉસિણે દેસે નિલ્લે દેસે લુલ્લે ૪' આ રીતના

एएवि सोलसभंगा कायव्वा' देशः कर्कशो देशो मृदुको देशाः गुरुकाः देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्षः ४, एतेऽपि षोडशभङ्गाः कर्त्तव्याः, अत्रापि बहुत्वविशिष्टगुरुकघटिताष्टस्पर्शेष्वपि चतुश्चतुष्टकं कृत्वा षोडशभङ्गा रचनीयास्तथाहि देशः कर्कशो देशो मृदुको देशाः गुरुकाः देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रूक्ष इति प्रथमचतुष्टकस्य प्रथमो भङ्गः १, देशः कर्कशो देशो मृदुको देशाः गुरुकाः देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशाः रूक्षा इति प्रथमचतुष्टकस्य द्वितीयो भङ्गः २, देशः

इस प्रकार के कथन में ४ भङ्ग बनते हैं और इन चार भङ्गों के और भी १६ भङ्ग बनते हैं जो इस प्रकार से हैं—'देशः कर्कशः, देशो मृदुकः, देशाः गुरुकाः, देशो लघुकः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशः स्निग्धः, देशो रूक्षः' ऐसा यह भङ्ग प्रथम चतुष्टक का पहिला भङ्ग है शेष तीन भङ्ग बनाने के लिए रूक्ष स्निग्धपद में एकत्व, अनेकत्व किया गया है—जैसे—'देशः कर्कशः, देशो मृदुकः, देशाः गुरुकाः, देशो लघुकः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशः स्निग्धः, देशाः रूक्षाः' यह द्वितीय भङ्ग है, इसमें गुरुपद में तो बहुवचनता है ही क्योंकि बहुवचन विशिष्ट गुरुपद के योग से ही यहां चार चतुष्टक हुए हैं उनमें प्रथम चतुष्टक के प्रथम भङ्ग को तो दिखला ही दिया गया है, उसमें स्निग्ध और रूक्षपद में

કથન પ્રકારમાં ૪ ચાર ભંગો બને છે. અને એ ચાર ભંગોના બીજા ૧૬ ભોગ ભંગો થાય છે જે આ પ્રમાણે છે.—'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રૂક્ષઃ' ૧' તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલી ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભંગ છે. બાકીના ત્રણ ભંગો બનાવવા રૂક્ષ અને સ્નિગ્ધ પદમાં એકપણુ અને અનેકપણુનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. જેમકે—'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ' ૨' તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ આ ભંગમાં ગુરુપદમાં તો બહુવચન જ છે. જેમકે બહુવચનથી વિશિષ્ટ ગુરુ પદના યોગથી જ અહિંયાં ૪ ચાર ચતુર્ભંગીયો થઈ છે. તેમાં પહેલી ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભંગ તો બતાવ્યો જ છે. તેમાં સ્નિગ્ધ અને રૂક્ષ પદમાં એકવચનનો પ્રયોગ થયો છે.

વર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ ઇતિ પ્રથમચતુષ્કસ્ય તૃતીયો ભજ્ઞઃ ૩, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષા ઇતિ ચતુર્થઃ ૪ । દેશઃ વર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો

અકત્વ વિવક્ષિત હુઆ હૈ યહ દ્વિતીય ભજ્ઞ હૈ, હસમેં સ્નિગ્ધપદ મેં અકત્વ ઓર રુક્ષપદ મેં બહુત્વ વિવક્ષિત હુઆ હૈ, હસકા તૃતીય ભજ્ઞ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશ-ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૩’ યહાં સ્નિગ્ધ પદ મેં બહુવચનતા ઓર રુક્ષપદ મેં અકત્વચનતા વિવક્ષિત હુઈ હૈ હસકા ચતુર્થ ભજ્ઞ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશઃ લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ’ યહાં સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ દોનોં પદોં મેં બહુવચન વિવક્ષિત હુઆ હૈ હસ પ્રકાર સે યે પ્રથમ ચતુષ્ક કે ૪ ભજ્ઞ હૈ ઓર યે ૪ ભજ્ઞ બહુવચનયુક્ત ગુરુપદ કે યોગ સે હુપ હૈં હન સવ મેં રુક્ષ સ્નિગ્ધ પદોં મેં અકતા ઓર અનેકતા વિવક્ષિત હુઈ હૈ હસી પ્રકાર સે દ્વિતીય ચતુષ્ક કે ૪ ભગોં કો પ્રકટ કિયા જાતા હૈ-હસમેં ઉષ્ણપદ મેં બહુવચનતા વિવક્ષિત હુઈ

આ રીતે આ બીજો ભાગ કહ્યો છે. ૨ આમાં સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ પદમાં એક-પણ બતાવેલ છે. ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એક-દેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભાગમાં સ્નિગ્ધ પદમાં બહુવચન અને રુક્ષ પદમાં એકવચનનો પ્રયોગ થયો છે. આ ત્રીજો ભાગ છે. ૩ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે આ ભાગમાં સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ એ બન્ને પદોમાં બહુવચનનો પ્રયોગ થયો છે. આ રીતે આ પહેલી ચતુર્ભાગીના ૪ ચાર ભાગો થયા છે. અને આ ચાર ભાગો બહુવચનવાળા ગુરુપદના યોગથી થયા છે. આ બધા જ ભાગોમાં રુક્ષ અને સ્નિગ્ધ પદોમાં એકપણ અને અનેકપણ થયેલ છે. હવે એજ રીતે બીજી ચતુર્ભાગીના ૪ ચાર ભાગો બતાવવામાં આવે છે.-તેમાં ઉષ્ણ પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે, તે આ પ્રમાણે છે.-‘દેશઃ કર્કશઃ

દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩, દેશઃ વર્કશો દેશો મૃદુકો

હૈ—‘જેસે—‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧’ યહ્ન હસકા પ્રથમ ભાગ હૈ—હસમેં ગુરુપદ શ્રી બહુવચનતા કે સાથ ઉષ્ણપદ મેં બહુવચનતા વિવક્ષિત હુઈ હૈ ૧, દ્વિતીય ભાગ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશા ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ યહાં ગુરુપદ મેં બહુવચન કે સાથ ૨ ઉષ્ણ પદ મેં ઓર રુક્ષપદ મેં બહુવચનતા વિવક્ષિત હુઈ હૈ તૃતીય ભાગ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘દેશઃ વર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ યહાં પર ગુરુપદ મેં બહુવચનતા કે કથન કે સાથ સાથ ઉષ્ણપદ મેં એવં સ્નિગ્ધપદ મેં બહુવચનતા કહી ગઈ હૈ । હસકા ચતુર્થ ભાગ હસ પ્રકાર સે હૈ—‘દેશઃ

દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં શુર એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભાગમાં શુરપદના બહુવચનની સાથે ઉષ્ણ પદમાં પણ બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. એ રીતે બીજી ચતુર્થાંગીને પહેલો ભાગ છે. અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં શુર એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભાગમાં શુરપદમાં બહુવચનની સાથે ઉષ્ણ પદ અને રુક્ષ પદમાં પણ બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. એ રીતે આ બીજો ભાગ છે. ૨ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશઃ લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ પોતાના એક દેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં શુર એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ભાગમાં શુર પદમાં તથા ઉષ્ણ અને સ્નિગ્ધ પદોમાં પણ બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. આ રીતે આ ત્રીજો ભાગ છે. ૩ અથવા

દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા-ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ
રુક્ષાઃ ૪ । દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ
દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧. દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો
દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, દેશઃ કર્કશો

કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા
ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' ચર્ણ પર ગુરુપદ મેં બહુવચન
કે કથન કે સાથ ૨ ઉષ્ણપદ મેં, સ્નિગ્ધપદ મેં ઝીર રુક્ષપદ મેં બહુ-
વચનતા વિવક્ષિત હુઈ હૈ ૪ તૃતીય ચતુષ્ક હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ
કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશઃ લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ
ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૧’ હસ તૃતીયચતુષ્ક મેં શીતપદ મેં
બહુવચનતા હુઈ હૈ, અતઃ હસકા બહુ પ્રથમ અંગ હૈ, દ્વિતીય અંગ હસકા
હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશો
લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ’
હસકા તૃતીય અંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ,

તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા
ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ પોતાના એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં
ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક
દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે.
આ ભંગમાં ગુરુપદમાં તથા ઉષ્ણપદ સ્નિગ્ધપદ અને રુક્ષપદમાં બહુવચનનો
પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. એ રીતે આ ૪ ચોથો ભંગ છે. હવે ત્રીજો
ચતુર્ભંગી બતાવવામાં આવે છે.-‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશઃ
લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૧’ અથવા તે પોતાના
એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક
દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શ-
વાળો હોય છે. આ ભંગમાં શીતપદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરેલ છે. એ
રીતે આ ત્રીજો ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ
દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશઃ લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ
દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ
અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને
અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. અથવા તે
‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશઃ લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ

દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
 દેશો રુક્ષઃ ૩, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ
 દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪। દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો
 દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧, દેશઃ
 કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ

દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશઃ લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
 દેશઃ રુક્ષઃ ૩' હસ તૃતીય ચતુષ્ક કે ત્રીસરે ભંગ મેં ગુરુપદ કી વહુ-
 વચનતા કે સાથ ૨ શીત ઓર સ્નિગ્ધપદ મેં વહુવચનતા કથિત હુઈ હૈ
 ૩, હસકા ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ,
 દેશો ગુરુકો, દેશો લઘુકો, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ,
 દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ હસકે હસ ચતુર્થ ભંગ મેં શીતપદ મેં વહુવચનતા કે
 સાથ ૨ સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ પદોં મેં વહુવચનતા હુઈ હૈ-ચતુર્થ ચતુષ્ક મેં
 શીત ઓર ઉષ્ણપદ મેં વહુવચનાન્તતા કરકે હસ પ્રકાર સે ભંગરચના
 હુઈ હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકો, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ
 શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧’ યહ હસ ચતુર્થ
 ચતુષ્ક કા પ્રથમ ભંગ હૈ, દ્વિતીય ભંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ
 કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા

દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૩’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક
 દેશોમાં શુર એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક
 દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ત્રીજી ચતુર્ભાગીના
 ભાગોમાં શુરપદ અને સ્નિગ્ધ પદમાં બહુવચનપણ બતાવેલ છે. ૩ અથવા
 તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ
 ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ રુક્ષાઃ ૪’ એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એક-
 દેશમાં શુર એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક
 દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથા
 ભાગમાં શીત પદમાં બહુવચનપણની સાથે સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ પદોમાં પણ
 બહુવચનનો પ્રયોગ થયેલ છે, આ ચોથી ચતુર્ભાગીમાં શીત અને ઉષ્ણપદમાં
 બહુવચનનો પ્રયોગ કરીને આ રીતે ભાગો બનાવેલ છે. ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો
 મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો
 રુક્ષઃ ૧’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં શુર એક-
 દેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને
 એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. એ રીતે ચોથી ચતુર્ભાગીના આ પહેલા
 ભાગ છે. ૧ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ

સ્તિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશો લઘુકો
દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઊષ્ણાઃ દેશાઃ સ્તિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩, દેશઃ કર્કશો દેશો
મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઊષ્ણાઃ દેશાઃ સ્તિગ્ધાઃ
દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪ । તદેવં વહુત્વવિશિષ્ટગુરુકવટિતેઽપિ ષોડશ મજ્ઞા ભવન્તીતિ ।
કર્કશાદિપદેન એકવચનાન્તેન ગુરુકપદેન ચ વહુવચનાન્તેન એતે ચત્વારઃ, તથા
ગુરુષ્ણાભ્યાં વહુવચનાન્તાભ્યાં ચત્વારો મજ્ઞા અભવન્ એવં ગુરુશીતાભ્યામપિ

ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્તિગ્ધો, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, તૃતીય ભંગ હસકા હસ પ્રકાર
સે હૈ—‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ
શીતાઃ, દેશા ઊષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્તિગ્ધાઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૩, ચતુર્થ ભંગ
હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ—‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશો ગુરુકઃ
દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઊષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્તિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’
इन भंग रचना का अर्थ स्पष्ट है, इस प्रकार के ये १६ भंग बहुवचन-
विशिष्ट गुरूपद के योग से हुए हैं, इनकी विगत इस प्रकार से है—
प्रथमचतुष्क के ४ भंग एकवचनान्त कर्कशादिपद को लेकर और बहु-

દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઊષ્ણાઃ દેશઃ સ્તિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ પોતાના એકદેશમાં
કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત
અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્તિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
હોય છે. ૨ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ
દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઊષ્ણાઃ દેશાઃ સ્તિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ પોતાના એકદેશમાં
કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત
અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્તિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશો
ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઊષ્ણાઃ દેશાઃ સ્તિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’
પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ
અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્તિગ્ધ અને અનેક
દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪ આ રીતના આ
સોળ ભંગો બહુવચનથી યુક્ત ગુરુ પદના યોગથી થયા છે. તેની વિગત આ
પ્રમાણે છે.—પહેલો ચતુર્ભાગીના ૪ ચાર ભંગો કર્કશ વિગેરે પદોના એક-
પણાથી અને ગુરુપદના બહુવચનના પ્રયોગથી થયેલ છે. ૧ ગુરુ અને ઉષ્ણ
પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરીને બીજી ચતુર્ભાગીના ૪ ચાર ભંગો થયા
છે, ૨ ગુરુ અને શીતપદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરીને ત્રીજી ચતુર્ભાગીના ૪

चत्वारो भङ्गाः अभवन् एवं गुरुशीतोष्णैर्वहुवचनान्तैश्चत्वारोऽभवन्, तदेवमेतेऽपि षोडश भङ्गाः, 'देसे ककखडे देसे मउए देसा गरुया देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे, एएवि सोलसभंगा कायव्वा' देशः कर्कशो देशो मृदुको देशाः गुरुकाः देशा लघुकाः देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रुक्षः, एतेऽपि षोडश भङ्गाः कर्त्तव्याः, गुरुलघूभ्यां बहुवचनान्ताभ्यामेते

वचनान्त गुरुपद को लेकर हुए हैं, गुरु और उष्णपद में बहुवचनान्तता करके द्वितीय चतुष्क के ४ भंग हुए हैं, गुरु और शीतपद में बहुवचनान्तता करके तृतीय चतुष्क के ४ भंग हुए हैं और गुरु, शीत और उष्णपदों में बहुवचनान्तता करके चतुर्थ चतुष्क के चार भंग हुए हैं। इस प्रकार से ये पूर्वोक्त १६ भंग निष्पन्न हुए हैं।

'देसे ककखडे, देसे मउए, देसा गरुया, देसा लहुया, देसे सीए, देसे उसिणे, देसे निद्धे, देसे लुक्खे-एएवि सोलसभंगा कायव्वा' एवं लघुपद में बहुवचनान्त करके जो १६ भंग बनते हैं वे इस प्रकार से हैं-एक देश में वह कर्कश, एकदेश में मृदु, अनेक देशों में गुरु, अनेक देशों में लघु, एकदेश में शीत, एकदेश में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध एवं एकदेश में रुक्ष हो सकता है, यह इस प्रकार के कथन का प्रथम भंग है, शेष १५ भंग और पूर्वोक्त पद्धति के अनुसार करना चाहिये इनकी विगत इस प्रकार से है-गुरु और लघुपद में बहुवचन करने से एवं शेषपदों में एकवचन करने से प्रथमचतुष्क का प्रथम भंग होता है, इसका द्वितीय भंग इस प्रकार से है-'देशः कर्कशः, देशः

चार ल'गो थया छे, तथा गुर, शीत अने उष्ण पदोभां बहुवचननो प्रयोग करीने बाथी यतुर्भांगीना ४ चार ल'गो थया छे. आ रीते पूर्वोक्त १६ सोण ल'गो थया छे. ४ 'देसे ककखडे देसे मउए देसा गरुया देसा लहुया देसे सीए देसे उसिणे देसे निद्धे देसे लुक्खे एए वि सोलसभंगा कायव्वा' ते पोताना ओकदेशमां कर्कश ओकदेशमां मृदु अनेक देशोमां गुरु अनेक देशोमां लघु ओकदेशमां शीत ओकदेशमां उष्ण ओकदेशमां स्निग्ध ओकदेशमां रुक्ष रुपश'वाणो डोय छे. आ रीते गुर अने लघु पदमां बहुवचननो प्रयोग करीने १६ सोण ल'गो बनावाय छे. आ ते प्रकारनो पडेलो ल'ग छे. बाकीना १५ प'दर ल'गो पूर्वोक्त पद्धति प्रमाणे करी लेवा तेनी विगत आ प्रमाणे छे.-गुर अने लघु पदमां बहुवचननो प्रयोग करवाथी अने बाकीना पदोमां ओकवचन करवाथी पडेली यतुर्भांगीना पडेली ल'ग थाय छे. तेनो जीने ल'ग आ प्रमाणे छे.-'देशः कर्कशः देशोः मृदुकः देशाः गुरुकाः देशा लघुकाः

एव चत्वारो भङ्गाः, एवं गुरुलघूणैर्वहुवचनान्तैश्चत्वारो भङ्गाः, एवं गुरुलघु
शीतैर्वहुवचनान्तैश्चत्वारो भङ्गाः. एवं गुरुलघुशीतोष्णैर्वहुवचनान्तैश्चत्वारो भङ्गास्त
देवमेतेऽपि षोडश भवन्ति, तथाहि-देशः कर्कशो देशो मृदुको देशः गुरुकाः
देशा लघुकाः देशः शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशो रुक्षः १, देशः
मृदुकः, देशाः गुरुकाः, देशाः लघुकाः, देशः शीतः, देश उष्णः, देशः
स्निग्धः, देशाः रुक्षाः २' इसका तृतीय भंग इस प्रकार से है-देशः
कर्कशः, देशः मृदुकः, देशाः गुरुकाः, देशाः लघुकाः, देशः शीतः, देश
उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशः रुक्षः ३' चतुर्थ भंग इसका इस प्रकार
से है-देशः कर्कशः, देशो मृदुकः, देशाः गुरुकाः, देशाः लघुकाः, देशः
शीतः, देश उष्णः, देशाः स्निग्धाः, देशाः रुक्षाः ४' द्वितीय चतुर्भंगी
इसकी इस प्रकार से है-इस चतुर्भंगी में गुरु लघु एवं उष्णपर्दों में
बहुवचनता हुई है 'देशः कर्कशः, देशः मृदुकः, देशाः गुरुकाः, देशाः
लघुकाः, देशः शीतः, देशा उष्णाः, देशः स्निग्धः, देशः रुक्षः १'

देशः शीतः देश उष्णः देशः स्निग्धः देशाः रुक्षाः २' ते पोતાના એકદેશમાં કર્કશ
એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એક-
દેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય
છે. આ પહેલી ચતુર્ભંગીનો બીજો ભાગ છે. ૨ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ
મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
દેશો રૂક્ષઃ ૩' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં
ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં
સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલી ચતુર્ભંગીનો
ત્રીજો ભાગ છે. ૩ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા
લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રૂક્ષાઃ ૪' તે પોતાના એક-
દેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એક
દેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે, આ ચોથો ભાગ છે. ૪ હવે બીજી ચતુર્ભંગીના ભાગો
ખતાવવામાં આવે છે. આ ચતુર્ભંગીમાં ગુરુ, લઘુ અને ઉષ્ણ પદોમાં બહુ-
વચનનો પ્રયોગ થયો છે. 'દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ
લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રૂક્ષઃ ૧' તે પોતાના એક-
દેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એક
દેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રૂક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભાગ છે. અથવા તે

કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષ ઇતિ તૃતીયઃ ૩, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪ । દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧, દેશઃ કર્કશો

દ્વિતીય ભંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશઃ ગુરુકાઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૩’ ચતુર્થ ભંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશઃ શીતા દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ તૃતીય ચતુર્ભંગી હસ પ્રકાર સે હૈ-‘હસમેં ગુરુ, લઘુ ઓર શીત પદોં મેં બહુવચનાન્તતા કી ગઈ હૈ-હસકા પ્રથમ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૧’

‘દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એક દેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી ચતુર્ભંગીને બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૩’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી ચતુર્ભંગીને ત્રીજો ભંગ છે. અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ અથવા તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજી ચતુર્ભંગીને ચોથો ભંગ છે. હવે ત્રીજી ચતુર્ભંગીના ભંગો બતાવવામાં આવે છે.-તેમાં ગુરુ, લઘુ અને શીતપદોમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશાઃ લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ

દ્વિતીય ભંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુતાઃ, દેશા લઘુતાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ તૃતીય ભંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુતાઃ, દેશા લઘુતાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશઃ રુક્ષ ૩’ હસકા ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુતાઃ, દેશા લઘુતાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ હસકી ચૌથી ચતુર્ભંગી હસ પ્રકાર સે હૈ-હસમેં ગુરુ, લઘુ, શીત ઓર ઉષ્ણપદોં મેં વહુવચનાન્તતા કી ગઈ હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુતાઃ, દેશા લઘુતાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૧’ યહ હસકા પ્રથમ

દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૧’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં શુર અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુતાઃ દેશા લઘુતાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં શુર અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશઃ મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુતાઃ દેશાઃ લઘુતાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૩’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં શુર અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે, આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુતાઃ દેશા લઘુતાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં શુર અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪

હવે ચોથી ચતુર્ભંગીના ભંગો બતાવવામાં આવે છે. આમાં શુર, લઘુ શીત અને ઉષ્ણ પદોમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરવામાં આવેલ છે. ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ દેશાઃ ગુરુતાઃ દેશાઃ લઘુતાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૧’ અથવા તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં શુર અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથી

દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ, ૩, દેશઃ કર્કશો દેશો મૃદુકો દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪ । એવમેતે ગુરુલઘુકાભ્યાં વહુવચનાન્તાભ્યાં શીતોષ્ણયોઃ પરિવૃત્ત્યા એકત્વાનેકવાચ્યાં તથા સ્નિગ્ધરુક્ષયોરેકત્વાનેકત્વાભ્યાં પોઢશ મજ્ઞા ભવન્તીતિ । 'સઘ્વે વિ તે ચતસદ્વિં મજ્ઞા કવચ્ચડમઉર્ણિ એગત્તર્ણિ' સર્વેઽપિ તે આદિતથતુઃપદ્ધિર્મજ્ઞાઃ કર્કશઃ મૃદુકાભ્યામેકત્વાભ્યાં ભવન્તીતિ । તાહે કવચ્ચડેર્ણ

મજ્ઞા હૈ—'દેશઃ કર્કશ, દેશો મૃદુક', દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતા, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' તૃતીય ભંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ—'દેશઃ કર્કશઃ, દેશો મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩' ચતુર્થ ભંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ—દેશઃ કર્કશઃ, દેશઃ મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' હસ પ્રકાર સે યે ૧૬ ભંગ હોતે હૈ । 'સઘ્વે વિ તે ચતસદ્વિં મજ્ઞા કવચ્ચડનઉર્ણિ એગત્તર્ણિ' હસ પ્રકાર સે યે ૬૪ ભંગ કર્કશ ઓર મૃદુ સ્પર્શ કી એકતા કો—એકવચન કો લેકર

અતુભંગીનો પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૩' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશો મૃદુકઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશા લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪ 'સઘ્વે વિ ચતસદ્વિં મજ્ઞા કવચ્ચડમઉર્ણિ એગત્તર્ણિ' આ રીતના ૬૪ ચોસઠ ભંગો કર્કશ અને મૃદુ

एगत्तएणं मउएणं पुहुत्तेणं एए चउसट्ठिं भंगा कायव्वा' तदनन्तरं कर्कशेनैकत्वेन
मृदुकेन पृथक्त्वेन कर्कशपदेन एकत्वकेन एकवचनान्तेन मृदुकपदेन पृथक्त्वेन
बहुवचनान्तेन एते एव पूर्वोक्तक्रमेणैव चतुःषष्टिर्भक्ताः कर्तव्याः, तथाहि-देशः
कर्कशो देशाः मृदुकाः देशो गुरुको देशो लघुको देशः शीतो देश उष्णो देशः
स्निग्धो देशो रुक्षः १, देशः कर्कशो देशाः मृदुकाः देशो गुरुको देशो लघुको देशः
शीतो देश उष्णो देशः स्निग्धो देशाः रुक्षाः २, देशः कर्कशो देशाः मृदुकाः

हुए हैं 'ताहे कक्खडेणं एगत्तएणं मउएणं पुहुत्तेणं एए चउसट्ठिं भंगा
कायव्वा' इसी प्रकार से कर्कश पद को एकवचन में और मृदुपद को
बहुवचन में रखकर जो ६४ भंग बनते हैं वे भी इसी क्रम से बनते हैं-
जैसे-देशः कर्कशः, देशाः मृदुकाः, देशो गुरुको, देशो लघुको, देशः
शीतः, देश उष्णः, देशः स्निग्धो, देशो रुक्षः।' इसके अनुसार वह
एकदेश में कर्कश, अनेक देशों में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु,
एकदेश में शीत, एकदेश में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध और एकदेश में
रुक्ष स्पर्शवाला हो सकता है १, द्वितीय भंग इस प्रकार से है-देशः
कर्कशः, देशाः मृदुकाः, देशो गुरुकाः, देशो लघुकाः, देशः शीतः देश
उष्णः देशः स्निग्धः, देशाः रुक्षाः।' इसके अनुसार वह एकदेश में
कर्कश, अनेक देशों में मृदु, एकदेश में गुरु, एकदेश में लघु, एकदेश में
शीत, एकदेश में उष्ण, एकदेश में स्निग्ध और अनेक देशों में रुक्ष

સ્પર્શના એકપણા-એકવચનને લઇને થયા છે. 'તાહે કક્કલ્લડેણં એગત્તણં
મઉણં પુહુત્તેણં એએ ચઉસટ્ઠિં ભંગા કાયવ્વા' આજ રીતે કર્કશ પદને એક-
વચનમાં અને મૃદુ પદને બહુવચનમાં થોળીને ૬૪ થોસઠ ભંગો થાય છે. તે
આ પ્રમાણે છે.-'દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ
શીતઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૧' અથવા તે પોતાના એકદેશમાં
કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત
એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે.
આ પહેલો ભંગ છે. ૧ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકઃ
દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' પોતાના એક-
દેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં
શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
હોય છે. આ બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ

દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩,
 દેશઃ કર્કશો દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો
 દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪ । દેશઃ કર્કશો દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો
 દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૨ । ૧,

સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ૨, તૃતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ,
 દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ
 દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩’ હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, અનેક
 દેશોં મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ
 મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો
 સકતા હૈ૩ ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ,
 દેશો ગુરુકો, દેશો લઘુકો, દેશઃ શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
 દેશાઃ રુક્ષાઃ’ હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, અનેક દેશોં મેં
 મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ,
 અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા
 હૈ૪, અવ ઉષ્ણ પદકી વહુવચનાન્તતા મેં જો ચાર ભંગ બનતે હૈ-વે હસ
 પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકો, દેશો લઘુકો,
 દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ ૧’ યહ પ્રથમ ભંગ

‘મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશઃ
 રુક્ષઃ ૩’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એક-
 દેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને
 એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે
 ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ
 દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ
 એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને
 અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪

દેશઃ કર્કશો, દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશઃ
ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨ । ૨, દેશઃ કર્કશો દેશાઃ મૃદુકાઃ
દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો

હૈ, હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, અનેક દેશોં મેં મૃદુ, એકદેશ
મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, એક-
દેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ, દ્વિતીય
ભંગ મેં રુક્ષ પદ મેં બહુવચનાન્તતા કરકે અંગ વના હૈ-જૈસે-‘દેશઃ
કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા
ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ એકદેશ મેં વહ કર્કશ, અનેક
દેશોં મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક
દેશોં મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા
હો સકતા હૈ, તૃતીય ભંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ,
દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ,
દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ ૩’ હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ,
અનેક દેશોં મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત,
અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શ-
વાલા હો સકતા હૈ, ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશાઃ

એકદેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એક-
દેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં
રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ બીજો ભંગ
રુક્ષ પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરવાથી થાય છે. તે આ પ્રમાણે છે.-
‘દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ
દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ
એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એક-
દેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ બીજો ભંગ
છે. અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ
દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષાઃ ૩’ તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ અનેક
દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એક દેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત અનેક દેશોમાં
ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ
ત્રીજો ભંગ છે ૩ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો

રુક્ષઃ ૨ । ૩, દેશઃ કર્કશો દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ
શીતો દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨ । ૪, દેશઃ કર્કશો દેશાઃ
મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો
દેશો રુક્ષઃ ૩ । ૧, દેશઃ કર્કશો દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો
દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૩ । ૨, દેશઃ કર્કશો

મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશઃ શીતઃ, દેશા ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ
સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' એકદેશ મેં વહ કર્કશ, અનેક દેશોં મેં મૃદુક,
એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, એકદેશ મેં શીત, અનેક દેશોં મેં ઉષ્ણ,
અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ એવં અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા
હૈ ૪ શીતપદ મેં બહુવચનાન્તતા કરકે જો ૪ ભંગ બનતે હૈં વે હસ પ્રકાર
સે હૈં-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ
શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશઃ રુક્ષઃ ૧’ યહ પ્રથમ ભંગ
તૃતીય ચતુષ્ક કા હૈં હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, અનેક દેશોં
મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, એક-
દેશ મેં ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો
સકતા હૈં ૧, હસકા દ્વિતીય ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈં-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશાઃ
મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ

લઘુકઃ દેશઃ શીતઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ પોતાના એક-
દેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ એકદેશમાં
શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથો ભંગ છે. ૪

શીત પદને બહુવચનમાં ચોળવાથી બે ૪ ચાર ભંગો થાય છે. તે હવે
બતાવવામાં આવે છે.-‘દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ
દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશઃ રુક્ષઃ ૧’ અથવા તે પોતાના એક-
દેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક
દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ
સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. ૧ આ ત્રીજી ચતુર્ભંગીને પહેલો
ભંગ છે. અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશો, દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકો, દેશો લઘુકો

દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ
સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩ । ૩, દેશઃ કર્કશો દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકો દેશો
લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણો દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૩ । ૪, દેશઃ
કર્કશો દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ
દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષઃ ૪ । ૧, દેશઃ કર્કશો દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો

સ્નિગ્ધઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' એકદેશ મેં વહ કર્કશ, અનેક દેશોં મેં મૃદુ,
એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત, એકદેશ મેં
ઉષ્ણ, એકદેશ મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો
સકતા હૈ- તૃતીય ભંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ- 'દેશઃ કર્કશઃ, દેશાઃ
મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશાઃ
સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષઃ ૩' હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ, અનેક-
દેશોં મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં શીત,
એકદેશ મેં ઉષ્ણ, અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ મેં રુક્ષ સ્પર્શ-
વાલા હો સકતા હૈ હસકા ચતુર્થ ભંગ હસ પ્રકાર સે હૈ- 'દેશઃ કર્કશઃ,
દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકો, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણઃ,
દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' હસકે અનુસાર વહ એકદેશ મેં કર્કશ,
અનેક દેશોં મેં મૃદુ, એકદેશ મેં ગુરુ, એકદેશ મેં લઘુ, અનેક દેશોં મેં
શીત, એકદેશ મેં ઉષ્ણ અનેક દેશોં મેં સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશોં મેં રુક્ષ
સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ ૪ ।

દેશાઃ શીતાઃ, દેશ ઉષ્ણો, દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશાઃ રુક્ષાઃ ૨' તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ,
અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એક-
દેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. ૨ આ
ત્રીજી અતુલંગીને બીજો ભંગ છે. ૨ 'દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો
ગુરુકઃ દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો રુક્ષઃ ૩' પોતાના
એકદેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં
શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો
હોય છે. આ ત્રીજી અતુલંગીને ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે 'દેશઃ કર્કશઃ
દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ
દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪' પોતાના એકદેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ
એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ
અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ત્રીજી અતુલંગીને
ચોથો ભંગ છે. ૪

देशो लघुको देशाः शीताः देशा उष्णाः देशः स्निग्धो देशाः रूक्षाः ४ । २,
देशः कर्कशो देशाः मृदुकाः देशो गुरुको देशो लघुको देशाः शीताः देशा
उष्णाः देशाः स्निग्धाः देशो रूक्षः ४-३, देशः कर्कशो देशा मृदुकाः देशो

चतुर्थ चतुष्क शीत एवं उष्णपद में बहुवचन होने से हुआ है-
इसका प्रथम भंग इस प्रकार से है-‘देशः कर्कशः, देशाः मृदुकाः, देशो
गुरुकः, देशो लघुको, देशाः शीताः, देशा उष्णाः, देशः स्निग्धः, देशो
रूक्षः ४’ इसके अनुसार वह एकदेश में कर्कश, अनेक देशों में मृदु, एक-
देश में गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, अनेक देशों में उष्ण,
एकदेश में स्निग्ध, और एकदेश में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है १, द्वितीय
भंग इसका इस प्रकार से है-‘देशः कर्कशः, देशाः मृदुकाः, देशो गुरुकः,
देशो लघुकः, देशाः शीताः, देशा उष्णाः, देशः स्निग्धः देशाः रूक्षाः’
इसके अनुसार वह एकदेश में कर्कश, अनेक देशों में मृदु, एकदेश में
गुरु, एकदेश में लघु, अनेक देशों में शीत, अनेक देशों में उष्ण, एक-
देश में स्निग्ध और अनेक देशों में रूक्ष स्पर्शवाला हो सकता है २,
तृतीय भंग इसका इस प्रकार से है-‘देशः कर्कशः, देशाः मृदुकाः,
देशो गुरुकः, देशो लघुकः, देशाः शीताः, देशा उष्णाः, देशाः स्निग्धाः,
देशो रूक्षः ३’ एकदेश उसका कर्कश, अनेक देश मृदु, एकदेश गुरु,

હવે શીત અને ઉષ્ણપદને બહુવચનમાં પોષ્ટને ચોથી ચતુર્ભંગીના ભંગો
ખતાવવામાં આવે છે. તે આ પ્રમાણે છે.-‘देशः कर्कशः देशाः मृदुकाः देशो
गुरुकः देशो लघुको देशाः शीताः देशा उष्णाः देशः स्निग्धः देशो रूक्षः १’
અથવા તે પોતાના એકદેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એક-
દેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને
એકદેશમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીનો પહેલો ભંગ
છે. ૧ અથવા તે ‘देशः कर्कशः देशाः मृदुकाः देशो गुरुकः देशो लघुकः देशाः
शीताः देशा उष्णाः देशः स्निग्धः देशाः रूक्षाः २’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ
અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત
અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રૂક્ષ સ્પર્શવાળો
હોય છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીનો બીજો ભંગ છે. ૨ અથવા તે ‘देशः कर्कशः
देशाः मृदुकाः देशो गुरुको देशो लघुकः देशाः शीताः देशा उष्णाः, देशः स्निग्धाः देशो
रूक्षः ३’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં

લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪-૪, એવં લઘુકે વહુત્વં નિવેશ્ય પોઢશમજ્ઞાઃ, તથા ગુરુકેઽપિ વહુત્વં લઘુકે એકત્વં નિવેશ્ય પોઢશમજ્ઞાઃ કર્તવ્યાઃ, તથા ગુરુકલઘુકયોરપિ વહુત્વં નિવેશ્ય પોઢશમજ્ઞાઃ કર્તવ્યા સ્તદેવં કર્કશે એકત્વં મૃદુકે વહુવચનાન્વતામાશ્રિત્ય ચતુઃષ્ટિર્મજ્ઞા મવન્તીતિ । ‘તાહે કવલ્લહેળં પુહુત્તેળં મઝણં એગત્તણં ચઝસઢિં મંગા કાયવ્વા’

એકદેશ લઘુ, અનેક દેશ શીત, અનેક દેશ ઉષ્ણ, અનેક દેશ સ્નિગ્ધ ઓર એકદેશ ડસકા રુક્ષ સ્પર્શવાલા હો સકતા હૈ૨’ ચતુર્થ મંગ હસકા હસ પ્રકાર સે હૈ-‘દેશઃ કર્કશઃ, દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકઃ, દેશો લઘુકઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશાઃ ઉષ્ણાઃ, દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪’ એકદેશ ડસકા કર્કશ, અનેક દેશ ડસકે મૃદુ, એકદેશ ડસકા ગુરુ, એકદેશ ડસકા લઘુ, અનેક દેશ ડસકે શીત, અનેક દેશ ઉષ્ણ, અનેક દેશ સ્નિગ્ધ ઓર અનેક દેશ ડસકે રુક્ષ સ્પર્શવાલે હોતે હૈ । હસી પ્રકાર સે લઘુપદ મેં વહુવચન કરકે સોલહ મંગ હોતે હૈ, તથા ગુરુપદ મેં વહુવચન એવં લઘુપદ મેં એકવચન કરકે મી સોલહ મંગ હોતે હૈ । તથા ગુરુપદ ઓર લઘુપદ હન ડોનોં મેં મી વહુવચન કરકે ૧૬ મંગ હોતે હૈ । હસ પ્રકાર સે કર્કશ મેં એકવચન કરકે ઓર મૃદુપદ મેં વહુવચન કરકે ૬૪ મંગ હોતે હૈ । ‘તાહે કવલ્લહેળં પુહુત્તેળં મઝણં એગત્તણં ચઝસઢિં

લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીનો ત્રીજો ભંગ છે. ૩ અથવા તે ‘દેશઃ કર્કશઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશાઃ શીતાઃ દેશા ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ ૪-૪’ પોતાના એકદેશમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એકદેશમાં લઘુ અનેક દેશોમાં શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ ચોથી ચતુર્ભંગીનો ચોથો ભંગ છે. આજ રીતે લઘુ પદમાં બહુવચનની યોજના કરવાથી પણ ૧૬ ભંગો થાય છે. તેમજ ગુરુપદમાં બહુવચન અને લઘુપદમાં એકવચનની યોજના કરીને પણ ૧૬ સોળ ભંગો થાય છે. તેજ રીતે ગુરુ અને લઘુ એ બન્નેમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરીને પણ ૧૬ સોળ ભંગો થાય છે. આ રીતે કર્કશ પદમાં એકવચન અને મૃદુ પદમાં બહુવચનનો પ્રયોગ કરીને ૬૪ ચોસઠ ભંગો થાય છે. ‘તાહે કવલ્લહેળં પુહુત્તેળં મઝણં એગત્તણં ચઝસઢિં મંગા કાયવ્વા’ તે પછી કર્કશપદમાં બહુવચન અને મૃદુ

તતઃ કર્કશેન કર્કશપદેન પૃથક્ત્વકેન बहुवचनान्तेन मृदुपदेन चैकत्वकेन
 एकवचनान्तेन चतुःपष्टिर्भङ्गाः पूर्वोक्तप्रकारेण यथा बहुवचनान्तेन मृदुकपदेन
 कृतं तथैव बहुवचनान्तेन કર્કશપદેનાપિ ચતુઃપષ્ટિર્ભજ્ઞા?, કર્તવ્યા સ્તથાહિ-દેશાઃ
 કર્કશાઃ દેશો મૃદુકો દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ
 સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇત્યાદિ ક્રમેણ ચતુઃપષ્ટિર્ભજ્ઞા ઝહનીયાઃ । ‘તાહે એગેહિં ચેવ
 દોહિં વિ પુહુત્તેહિં ચઠસઢિં મંગા કાયઞ્વા’ જાવ દેસા કક્કલઢા દેસા મડયા દેસા
 ગરુયા દેસા લહુયા દેસા સીયા દેસા ડસિણા દેસા નિહ્દા દેસા લુલ્લા’ તતઃ-

‘મંગા કાયઞ્વા’ ઇસકે બાદ કર્કશ પદ સેં बहुवचन करके और मृदुपद
 में एकवचन करके ૬૪ ભંગ કરના ચાહિયે, જિસ પ્રકાર સે મૃદુપદ મેં
 बहुवचन करके ૬૪ ભંગ બનાયે ગયે હેં, ડસી પ્રકાર સે કર્કશપદ મેં
 भी बहुवचनान्त करके उसके द्वारा ૬૪ ભંગ બના લેના ચાહિયે, જિસે-
 ‘દેશાઃ કર્કશાઃ, દેશો મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકાઃ, દેશો લઘુકાઃ, દેશઃ શીતાઃ,
 દેશ ઉષ્ણાઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશો રુક્ષાઃ’ ઇત્યાદિ રૂપ સે ૬૪ ભંગ હોતે
 હેં, ઇનકે બનાવેની પદ્ધતિ કર્કશપદ કો એકવચનન્ત કરકે પહિલે
 પ્રકટ કર દી ગઈ હૈ-‘તાહે એગેહિં ચેવ દોહિં વિ પુહુત્તેહિં ચઠસઢિં મંગા
 કાયઞ્વા, જાવ દેસા કક્કલઢા, દેસા મડયા, દેસા ગરુયા, દેસા લહુયા,
 દેસા સીયા, દેસા ડસિણા, દેસા નિહ્દા, દેસા લુલ્લા’ ઇસી પ્રકાર સે

પદમાં એકવચનની યોજના કરીને ૬૪ ચોસઠ ભંગો બનાવી લેવા. જે રીતે
 મૃદુપદમાં એકવચનની યોજના કરવાથી ૬૪ ચોસઠ ભંગો બનાવવામાં આવ્યા
 છે. એજ રીતે કર્કશ પદમાં પણ બહુવચનની યોજના કરવાથી તે પ્રકારે ૬૪
 ચોસઠ ભંગો બનાવી લેવા. તેના પહેલો ભંગ આ પ્રમાણે છે.-‘દેશાઃ કર્કશાઃ
 દેશો મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકાઃ દેશો લઘુકાઃ દેશઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણાઃ દેશઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશો
 રુક્ષાઃ’ તે પોતાના અનેક દેશોમાં કર્કશ એકદેશમાં મૃદુ એકદેશમાં શુદ્ધ એક-
 દેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એકદેશમાં
 રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. આ પ્રકારથી બાકીના ભંગો
 સમજી લેવા એ પ્રમાણે કુલ ૬૪ ચોસઠ ભંગો થાય છે. આ ભંગો બના-
 વવાની પદ્ધતિ કર્કશ પદને એકવચનમાં રાખીને પહેલા બતાવવામાં આવી
 છે. ‘તાહે એગેહિં ચેવ દોહિં વિ પુહુત્તેહિં ચઠસઢિં મંગા કાયઞ્વા’ જાવ દેસા
 કક્કલઢા દેસા મડયા દેસા ગરુયા દેસા લહુયા દેસા સીયા દેસા ડસિણા દેસા
 નિહ્દા દેસા લુલ્લા’ એજ રીતે કર્કશ અને મૃદુ એ બેઉ પદોને બહુવચનમાં

તદનન્તરમ્ એતાભ્યામેવ કર્કશમૃદુકાભ્યાં પૃથક્ત્વેન વહુવચનાન્તાભ્યાં પૂર્વોક્ત-
ક્રમેણ યથા કર્કશેન એકવચનાન્તેન ચતુઃષ્ટિર્મજ્ઞાઃ કૃતાસ્તથૈવ દ્વાભ્યાં કર્કશ-
મૃદુકાભ્યામપિ ચતુઃષ્ટિર્મજ્ઞાઃ કર્તવ્યાઃ, દેશાઃ કર્કશાઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશો
ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતો દેશ ઉષ્ણો દેશઃ સ્નિગ્ધો દેશો રુક્ષ ઇત્યારભ્ય
દેશાઃ કર્કશાઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશા લઘુકાઃ દેશાઃ શીતાઃ દેશા
ઉષ્ણા દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ એતદન્તા સર્વેઽપિ મજ્ઞાઃ સંગ્રાહાઃ, ‘એસોઽપ-
ચ્છિમો મંગો’ એવોઽનન્તરોદીરિતો મજ્ઞોઽપશ્ચિમઃ-સર્વાન્તિમો મવતીતિ । એતે ચ

કર્કશ, ઔર મૃદુ હન દોનોં પદોં કો વહુવચનાન્ત કરકે હનસે સી એક-
વચનાન્ત મૃદુ પદ લે લનાયે ગયે ૬૪ અંગોં કે જૈસે ૬૪ અંગ વના
લેના ચાહિયે હન દોનોં કે સંયોગ સે જો ૬૪ અંગ વનતે હૈં ઉતમેં લે
યહ-‘દેશાઃ કર્કશાઃ, દેશાઃ મૃદુકાઃ, દેશો ગુરુકો, દેશો લઘુકો, દેશઃ
શીતઃ, દેશ ઉષ્ણઃ, દેશઃ સ્નિગ્ધઃ, દેશો રુક્ષઃ’ પ્રથમ અંગ હૈં, હસકે
અનુસાર હસકે અનેક દેશ કર્કશ, અનેક દેશ મૃદુ, એકદેશ ગુરુ, એક-
દેશ લઘુ, એકદેશ શીત, એકદેશ ઉષ્ણ, એકદેશ સ્નિગ્ધ, ઔર એકદેશ
રુક્ષ હો સકતા હૈં, હન મેં કા અન્તિમ અંગ ‘દેશાઃ કર્કશાઃ દેશાઃ
મૃદુકાઃ, દેશાઃ ગુરુકાઃ, દેશાઃ લઘુકાઃ, દેશાઃ શીતાઃ, દેશાઃ ઉષ્ણાઃ,
દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ, દેશાઃ રુક્ષાઃ’ એલા હૈં-યહી લાત-‘એસોઽપચ્છિમો મંગો’
હસ સૂત્રપાઠ દ્વારા પ્રકટ કી ગઈ હૈં । હસકે અનુસાર ઉસકે અનેક દેશ
કર્કશ, અનેક દેશ મૃદુ, અનેક દેશ ગુરુ, અનેક દેશ લઘુ, અનેક દેશ

ચોલુને જેમ મૃદુ પદને એકવચનમાં રાખીને ૬૪ ચોસઠ ભંગો બનાવ્યા છે તે
રીતે આમાં પણ ૬૪ ચોસઠ ભંગો બને છે. આ બંનેના યોગથી ૬૪ ચોસઠ
ભંગો બને છે. તેનો પહેલો ભંગ આ પ્રમાણે છે.-‘દેશાઃ કર્કશાઃ દેશાઃ
મૃદુકાઃ દેશો ગુરુકો દેશો લઘુકો દેશઃ શીતઃ દેશ ઉષ્ણઃ દેશઃ સ્નિગ્ધઃ દેશો રુક્ષઃ ૧’
તે ચોતાના અનેક દેશોમાં કર્કશ અનેક દેશોમાં મૃદુ એકદેશમાં ગુરુ એક-
દેશમાં લઘુ એકદેશમાં શીત એકદેશમાં ઉષ્ણ એકદેશમાં સ્નિગ્ધ અને એક-
દેશમાં રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલો ભંગ છે. તેનો છેલ્લો ભંગ
આ પ્રમાણે છે.-‘દેશાઃ કર્કશાઃ દેશાઃ મૃદુકાઃ દેશાઃ ગુરુકાઃ દેશ લઘુકાઃ
દેશાઃ શીતાઃ દેશ ઉષ્ણાઃ દેશાઃ સ્નિગ્ધાઃ દેશાઃ રુક્ષાઃ’ અનેક દેશોમાં કર્કશ
અનેક દેશોમાં મૃદુ અનેક દેશોમાં ગુરુ અનેક દેશોમાં લઘુ અનેક દેશોમાં
શીત અનેક દેશોમાં ઉષ્ણ અનેક દેશોમાં સ્નિગ્ધ અને અનેક દેશોમાં
રુક્ષ સ્પર્શવાળો હોય છે. આ પહેલા અને છેલ્લા ભંગ સિવાયના બાકીના

ચતુશ્વતુષ્પટ્ય આદિતો મજ્ઞા મિલિતાઃ સન્તો દ્વે શતેષ્ટપશ્ચાશદધિકે સ્યાતામ્
 एतदेव दर्शयति—‘सर्वे ते अट्टकासे दो छप्पन्ना भंग सया भवंति’ इति, सर्वे ते
 अष्टस्पर्शपट्पश्चाशदधिकाः शतद्वयमज्ज्ञा भवन्ति, तथाहि—चतुःसंयोगिनः षोडश
 मज्ज्ञाः १६, पञ्चसंयोगिनोऽष्टाविंशत्यधिकशतसंख्यकाः १२८, षट्संयोगिनश्चतुर-
 शीत्यधिवशात्रयसंख्यका भवन्ति ३८४। सप्तसंयोगिनो द्वादशाधिकपञ्चशत-
 संख्यकाः (५१२) भवन्ति, अष्टसंयोगिनः पट्पश्चाशदधिकशतद्वयसंख्यका (२५६)
 भवन्ति, सर्वे एते मज्ज्ञा मिलित्वा षण्णवत्यधिकद्वादशशतसंख्यका भवन्ति
 इति। एतदेव दर्शयति मूले, ‘एवं एष वायरपरिणए अणंतपएसिए खंधे सर्वेसु
 संजोएसु वारसछन्नउया भंगसया भवंति’ एवम् एते वादरपरिणतानन्तप्रदेशिक-
 स्कन्धे सर्वेषु संशोगेषु षण्णवत्यधिकद्वादशभङ्गशतानि भवन्ति ॥मू० ९॥

अष्टस्पर्शकोष्टकम्

देशे कर्कशः	देशे मृदुकः	देशे गुरुकः	देशे लघुकः	देशे शीतः	देशे उष्णः	देशे स्निग्धः	देशे रुक्षः
१	१	१	१	१	१	१	१
३	३	३	३	३	३	३	३
२५६	१२८	६४	६४	१६	८	४	२

शीत, અનેક દેશ ઉષ્ણ, અનેક દેશ સ્નિગ્ધ, ઓર અનેક દેશ રુક્ષ હો
 सकते हैं। इन प्रथम और अन्तिम भंग के अतिरिक्त और जो ६२ भंग
 मध्य के बचे हैं वे सब भंग अपने आप लमझे जा सकते हैं ऐसे हैं।
 ‘सर्वे ते अट्टकासे दो छप्पन्ना भंगसया भवंति’ इन चार ६४ के कुल भंग
 मिलकर २५६ हो जाते हैं ऐसा जानना चाहिये, स्पर्शों को आश्रित करके
 चतुःसंयोगी १६ भंग, पंचसंयोगी १२८ भंग, षट्संयोगी भंग ३८४,
 सात संयोगी भंग ५१२ और अष्ट संयोगी भंग २५६ ये सब मिलकर
 १२९६ भंग होते हैं ये १२९६ भंग वादरपरिणत अनन्तप्रदेशिक स्कन्ध

જે ૬૨ ખાસઠ ભંગો છે તે ભંગો સ્વયં સમજી લેવા. એ રીતે ‘સર્વે તે
 અટ્ટકાસે દો છપ્પન્ના ભંગસયા ભવંતિ’ આ ચાર ચોસઠના કુલ ૨૫૬ બંધો છાપ્પન
 ભંગો થાય છે. તેમ સમજીવું સ્પર્શોનો આશ્રય કરીને ચાર સંયોગી ૧૬
 સોળ ભંગો પાંચ સંયોગી ૧૨૮ એકસો અઠ્યાવીસ છ સંયોગી ૩૮૪ ત્રણસો
 ચોયાંશી સાત સંયોગી ૫૧૨ પાંચસો બાર અને આઠ સંયોગી ૨૫૬ બંધો
 છાપ્પન ભંગ આ બધા ભંગો મળીને કુલ ૧૨૯૬ બંધો થાય છે.
 ૧૨૯૬ ભંગો બાદર પરિણત અને અનંત પ્રદેશવાળા સ્કંધમાં સ્પર્શો સંબંધી

परमाण्वधिकारादेव इदमाह—‘कइविहे णं भंते !’ इत्यादि ।

सूत्रम्—‘कइविहे णं भंते ! परमाणू पन्नत्ते गोयसा ! चउ-
त्विहे परमाणू पन्नत्ते, तं जहा—द्ववपरमाणू१, खेत्तपरमाणू२,
कालपरमाणू३, भावपरमाणू४ । द्ववपरमाणू णं भंते ! कइविहे
पन्नत्ते, गोयसा ! चउत्विहे पन्नत्ते, तं जहा—अच्छेजे१, अभेजे२,
अडज्जे३, अगेज्जे४ । खेत्तपरमाणू णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते,
गोयसा ! चउत्विहे पन्नत्ते, तं जहा—अणज्जे१, अमज्जे२, अप-
एसे३, अविभाइमे४ । कालपरमाणू पुच्छा, गोयसा ! चउत्विहे
पन्नत्ते, तं जहा अवन्ते१, अगंधे२, अरसे३, अफासे४ । भाव-
परमाणू णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते, गोयसा ! चउत्विहे पन्नत्ते,
तं जहा वन्नमंते ! १, गंधमंते २, रसमंते ! ३, फासमंते ! ४, सेवं
भंते ! सेवं भंते ! ति जाव विहरइ’ ॥ सू० १० ॥

छाया—कृतिविधः खलु भदन्त ! परमाणुः प्रज्ञप्तः, गौतम ! चतुर्विधः
परमाणुः प्रज्ञप्तः, तद्यथा द्रव्यपरमाणुः १, क्षेत्रपरमाणुः २, कालपरमाणुः ३,
भावपरमाणुः ४ । द्रव्यपरमाणुः खलु भदन्त ! कृतिविधः प्रज्ञप्तः, गौतम !
चतुर्विधः प्रज्ञप्तः तद्यथा—अच्छेद्यः १, अभेद्यः २, अदाह्यः ३, अग्राह्यः ४ । क्षेत्र-
परमाणुः खलु भदन्त ! कृतिविधः प्रज्ञप्तः, गौतम ! चतुर्विधः प्रज्ञप्तः तद्यथा—

‘मैं स्पर्शों को आश्रित कर हुए हैं ऐसा जानना चाहिये, यही बात ‘एवं
एए बायरपरिणए अणंतपएसिए खंवे सन्वेसु संजोएसु वारसछन्नउया
भंगसया भवंति’ इस सूत्रपाठ द्वारा समझाई गई है। आठ स्पर्श का
कोष्ठक सं. टीका में दिखाया है सो वहां से समझ लेवे’ ॥ सू० ९ ॥

यथा छे. तेम समञ्जसु. ‘एवं एए व.य(परिणए अणंतपएसिए खंवे सन्वेसु
संजोएसु वारसछन्नउया भंगसया भवंति’ आ सूत्रपाठशी समञ्जसी छे. आठ स्पर्शों
कोष्ठक सं. टीका में गतावयामां आवेल छे तो ते त्यांशी समञ्ज लेवुं. ॥ सू० ९ ॥

અનર્થઃ ૧, અમધ્યઃ ૨, અપદેશઃ ૩, અવિભાગિમઃ ૪ । કાલપરમાણુઃ પૃચ્છા, ગૌતમ । ચતુર્વિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વથા-અવર્ણઃ ૧, અગ્ન્યઃ ૨, અરસઃ ૩, અસ્પર્શઃ ૪ । ભાવપરમાણુઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ગૌતમ ! ચતુર્વિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્વથા-વર્ણવાન્ ૧, ગન્ધવાન્ ૨, રસવાન્ ૩, સ્પર્શવાન્ ૪ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત !
 इति यावद्विहरति ॥ सू० १०॥

વિંશતિશતે પશ્ચમ ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ।

ટીકા—‘કહિવિહે ણં મંતે !’ કતિવિધઃ—કતિપ્રકારકઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! ‘પરમાણૂ પન્નત્તે’ પરમાણુઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ—કથિતઃ, હે ભદન્ત ! યોડ્યં પરમાણુઃ—યઃ સ્વલ્લ સૂક્ષ્મવાદરસ્કન્ધાનામ્ અવયવરૂપઃ સ કતિવિધઃ કથિત ઇતિ ભાવઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચડવિવિહે પરમાણૂ પન્નત્તે’ ચતુર્વિધશ્ચતુઃ પ્રકારકઃ પરમાણુઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, પરમાણુઃ પરમશ્રાસૌ અણુશ્ચેતિ પરમાણુઃ યત્રાવયવધારા વિશ્રાન્તિ મચ્છતિ સોડપર્કર્ષગતો દ્રવ્યવિશેષઃ । પ્રકારભેદમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’

પરમાણુ કે અધિકાર સે હી સૂત્રકાર અવ આગે કહ રહે હૈ—
 ‘કહિવિહે ણં મંતે । પરમાણૂ પન્નત્તે ?’ ઇત્યાદિ ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન સે એસા પૂછા હૈ ‘કહિવિહે ણં મંતે । પરમાણૂ પન્નત્તે’ હે ભદન્ત ! જો સૂક્ષ્મ એવં વાદર સ્કન્ધોં કા અવયવરૂપ પરમાણુ હૈ વહ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને એસા કહા હૈ—કિ ‘ગોયમા । ચડવિવિહે પરમાણૂ પન્નત્તે’ પરમાણુ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ‘પરમશ્રાસૌ અણુશ્ચ પરમાણુઃ’ હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જહાં અવયવધારા વિશ્રાન્તિ કી પ્રાપ્ત હો જાતી હૈ એસા જો અપર્કર્ષગત દ્રવ્યવિશેષ હૈ ઉસકા નામ પરમાણુ હૈ અર્થાત્ પુદ્ગલ કા સબસે છોટે સે છોટા હિસ્સા કિ જિસકા ફિર દૂસરા

પરમાણુઓના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર પરમાણુના પ્રકારોનું નિરૂપણ કરે છે. ‘કહિવિહે ણં મંતે !’ ઇત્યાદિ.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—‘કહિવિહે ણં મંતે ! પરમાણૂ પન્નત્તે’ હે ભગવન્ સૂક્ષ્મ અને બાહ્ય સ્કન્ધોના જે પરમાણુઓ છે, તે કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નને કહ્યું કે—‘ગોયમા ! ચડવિવિહે પરમાણૂ પન્નત્તે’ પરમાણુ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. ‘પરમશ્રાસૌ અણુશ્ચ પરમાણુઃ’ આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે બધાં અવયવધારા વિશ્રાન્તિ મળવે છે. એવું જે દ્રવ્યવિશેષ છે, તેનું નામ પરમાણુ છે. અર્થાત્ પુદ્ગલના સૌથી નાનામાં નાના હિસ્સા—ભાગ કે જેનો તેનાથી નાનો ભાગ—ટુકડો થઈ

इत्यादि, 'तं जज्ञ' तद्यथा 'द्रव्यपरमाणू १, खेत्तपरमाणू २, कालपरमाणू ३, भावपरमाणू ४' द्रव्यपरमाणुः १, क्षेत्रपरमाणुः २, कालपरमाणुः ३, भावपरमाणुरिति ४, तथा च द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् परमाणुश्चतुर्विध इति । एतेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावभिन्नेषु चतुःप्रकारकेषु परमाणुषु द्रव्यपरमाणुः कीदृशः कतिप्रकारश्चेति दर्शयितुमाह—'द्रव्यपरमाणू' इत्यादि, 'द्रव्यपरमाणू णं भंते ! कइविहे पणत्ते' द्रव्यपरमाणुः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गौतम ! चउव्विहे पणत्ते' चतुर्विधः प्रज्ञप्तः द्रव्यपरमाणुः तत्र द्रव्यरूपः परमाणुर्द्रव्यपरमाणुः वर्णादिरूपधर्मविवक्षया एकः परमाणुरेव द्रव्यपरमाणुशब्देन कथ्यते, यतोऽत्र केवलं द्रव्यस्यैव विवक्षा विद्यते, एक आकाशप्रदेशः क्षेत्रपरमाणुरिति कथ्यते । समयः कालपरमाणुरिति कथ्यते ।

खण्ड न हो सके वह परमाणु कहा गया है, यह परमाणु 'द्रव्यपरमाणू १, खेत्तपरमाणू २, कालपरमाणू ३, भावपरमाणू' द्रव्यपरमाणु, क्षेत्रपरमाणु, कालपरमाणु और भावपरमाणु के भेद से चार प्रकार का कहा है—इनमें जो द्रव्यपरमाणु है उसके विषय में गौतम ने पुनः प्रश्न से ऐसा पूछा है कि—'द्रव्यपरमाणू णं भंते ! कइविहे पणत्ते' हे भदन्त ! द्रव्यपरमाणु कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रश्न ने कहा है—'गोयमा' चउव्विहे पणत्ते' हे गौतम ! द्रव्यपरमाणु चार प्रकार का कहा गया है ? द्रव्यरूप परमाणु का नाम द्रव्यपरमाणु है । इस द्रव्यपरमाणु में वर्णादिरूप धर्मों की विवक्षा नहीं हुई है, इसलिये एक परमाणु ही द्रव्यपरमाणु शब्द से गृहीत हुआ है । क्योंकि यहाँ केवल द्रव्य की ही विवक्षा हुई है । एक आकाशप्रदेश क्षेत्रपरमाणु कहा गया है ।

ન શકે તેને પરમાણુ કહેવામાં આવે છે,—આ પરમાણુના 'દ્રવ્યપરમાણૂ ૧, ખેત્ત-પરમાણૂ ૨, કાલપરમાણૂ ૩, ભાવપરમાણૂ ૪' દ્રવ્યપરમાણૂ ૧, ક્ષેત્રપરમાણૂ ૨, કાલ-પરમાણૂ અને ભાવપરમાણૂના ભેદથી ચાર પ્રકારે છે. આમાં જે દ્રવ્ય-પરમાણૂ છે તેના સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—'દ્રવ્યપરમાણૂ ણં ભંતે ! કઈવિહે પણત્તે' કે લગવન. દ્રવ્ય પરમાણૂના ભેદો કેટલા હતા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—'ગોયમા ! ચઉવ્વિહે પણત્તે' કે ગૌતમ દ્રવ્ય પરમાણૂ ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. દ્રવ્ય રૂપ પરમાણૂનું નામ દ્રવ્ય પરમાણૂ છે. આ દ્રવ્ય પરમાણૂમાં વર્ણોદિ રૂપ ધર્મોની વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી. જેથી એક પરમાણૂ જ દ્રવ્ય પરમાણૂ શબ્દથી ગ્રહણ કરાયેલ છે. કેમકે અહિંયાં કેવળ દ્રવ્યની જ વિવક્ષા થઈ છે. ૧ એક આકાશ પ્રદેશને ક્ષેત્ર પરમાણૂ કહેવામાં આવે છે. સમય કાળ પરમાણૂ

અનર્થઃ ૧, અમધ્યઃ ૨, અપદેશઃ ૩, અવિભાગિમઃ ૪ । કાલપરમાણુઃ પૃચ્છા, ગૌતમ ! ચતુર્વિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા-અર્ણઃ ૧, અગ્ન્યઃ ૨, અરસઃ ૩, અસ્પર્શઃ ૪ । ભાવપરમાણુઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ ? ગૌતમ ! ચતુર્વિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, તદ્યથા-વર્ણવાન્ ૧, ગન્ધવાન્ ૨, રસવાન્ ૩, સ્પર્શવાન્ ૪ । તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત !
 इति यावद्विहरति ॥ सू० १०॥

વિંશતિશતે પશ્ચમ ઉદ્દેશઃ સમાપ્તઃ ।

ટીકા—‘કહિવિહે નં મંતે !’ કતિવિધઃ—કતિપ્રકારકઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! ‘પરમાણૂ પન્નત્તે’ પરમાણુઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ—કથિતઃ, હે ભદન્ત ! યોડ્યં પરમાણુઃ—યઃ સ્વલ્લ સૂક્ષ્મવાદરસ્કન્ધાનામ્ અવયવરૂપઃ સ કતિવિધઃ કથિત इति ભાવઃ । મગવાનાહ—‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચત્તિવિહે પરમાણૂ પન્નત્તે’ ચતુર્વિધશ્ચતુઃ પ્રકારકઃ પરમાણુઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ, પરમાણુઃ પરમશ્વાસૌ અણુશ્ચેતિ પરમાણુઃ યત્રાવયવધારા વિશ્રાન્તિ ગચ્છતિ સોડપર્કર્ષગતો દ્રવ્યવિશેષઃ । પ્રકારભેદમેવ દર્શયતિ—‘તં જહા’

પરમાણુ કે અધિકાર છે હી સૂત્રકાર અવ આગે કહ રહે હૈ—
 ‘કહિવિહે નં મંતે । પરમાણૂ પન્નત્તે ?’ इत्यादि ।

ટીકાર્થ—હસ સૂત્ર દ્વારા ગૌતમ ને પ્રશ્ન છે એસા પૂછા હૈ ‘કહિવિહે નં મંતે । પરમાણૂ પન્નત્તે’ હે ભદન્ત ! જો સૂક્ષ્મ એવં વાદર સ્કન્ધોં કા અવયવરૂપ પરમાણુ હૈ વહ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? હસકે ઉત્તર મેં પ્રશ્ન ને એસા કહા હૈ—કિ ‘ગોયમા । ચત્તિવિહે પરમાણૂ પન્નત્તે’ પરમાણુ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ‘પરમશ્વાસૌ અણુશ્ચ પરમાણુઃ’ હસ વ્યુત્પત્તિ કે અનુસાર જહાં અવયવધારા વિશ્રાન્તિ કો પ્રાપ્ત હો જાતી હૈ એસા જો અપર્કર્ષગત દ્રવ્યવિશેષ હૈ ઉસકા નામ પરમાણુ હૈ અર્થાત્ પુદ્ગલ કા સબસે છોટે સે છોટા હિસ્સા કિ જિસકા કિર દુસરા

પરમાણુઓના અધિકારથી હવે સૂત્રકાર પરમાણુના પ્રકારનું નિરૂપણ કરે છે. ‘કહિવિહે નં મંતે !’ इत्यादि.

ટીકાર્થ—આ સૂત્રથી ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—
 ‘કહિવિહે નં મંતે ! પરમાણૂ પન્નત્તે’ હે ભગવન્ સૂક્ષ્મ અને બાહર સ્કન્ધોના જે પરમાણુઓ છે, તે કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્નને કહ્યું કે—‘ગોયમા ! ચત્તિવિહે પરમાણૂ પન્નત્તે’ પરમાણુ ચાર પ્રકારના કહ્યા છે. ‘પરમશ્વાસૌ અણુશ્ચ પરમાણુઃ’ આ વ્યુત્પત્તિ પ્રમાણે જ્યાં અવયવધારા વિશ્રાન્તિ મળે છે. એવું જે દ્રવ્યવિશેષ છે, તેનું નામ પરમાણુ છે. અર્થાત્ પુદ્ગલને સૌથી નાનામાં નાનો હિસ્સો—ભાગ કે જેનો તેનાથી નાનો ભાગ—ટુકડો થઈ

इत्यादि, 'तं जज्ञ' तद्यथा 'द्वयपरमाणू १, खेत्तपरमाणू २, कालपरमाणू ३, भावपरमाणू ४' द्रव्यपरमाणुः १, क्षेत्रपरमाणुः २, कालपरमाणुः ३, भावपरमाणुरिति ४, तथा च द्रव्यक्षेत्रकालभावभेदात् परमाणुश्चतुर्विध इति । एतेषु द्रव्यक्षेत्रकालभावभिन्नेषु चतुःप्रकारकेषु परमाणुषु द्रव्यपरमाणुः कीदृशः कश्चिप्रकारश्चेति दर्शयितुमाह—'द्वयपरमाणू' इत्यादि, 'द्वयपरमाणू णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते' द्रव्यपरमाणुः खलु भदन्त ! कतिविधः प्रज्ञप्तः ? भगवानाह—'गोयमा' इत्यादि, 'गोयमा' हे गोयम ! चउव्विहे पन्नत्ते' चतुर्विधः प्रज्ञप्तः द्रव्यपरमाणुः तत्र द्रव्यरूपः परमाणुर्द्रव्यपरमाणुः वर्णादिरूपधर्मविवक्षया एकः परमाणुरेव द्रव्यपरमाणुशब्देन कथ्यते, यतोऽत्र केवलं द्रव्यस्यैव विवक्षा विद्यते, एक आकाशप्रदेशः क्षेत्रपरमाणुरिति कथ्यते । समयः कालपरमाणुरिति कथ्यते ।

खण्ड न हो सके वह परमाणु कहा गया है, यह परमाणु 'द्वयपरमाणू १, खेत्तपरमाणू २, कालपरमाणू ३, भावपरमाणू' द्रव्यपरमाणु, क्षेत्रपरमाणु, कालपरमाणु और भावपरमाणु के भेद से चार प्रकार का कहा है—इनमें जो द्रव्यपरमाणु है उसके विषय में गौतम ने पुनः प्रश्नु से ऐसा पूछा है कि—'द्वयपरमाणू णं भंते ! कइविहे पन्नत्ते' हे भदन्त ! द्रव्यपरमाणु कितने प्रकार का कहा गया है ? उत्तर में प्रश्नु ने कहा है—'गोयमा' चउव्विहे पन्नत्ते' हे गौतम ! द्रव्यपरमाणु चार प्रकार का कहा गया है ? द्रव्यरूप परमाणु का नाम द्रव्यपरमाणु है । इस द्रव्यपरमाणु में वर्णादिरूप धर्मों की विवक्षा नहीं हुई है, इसलिये एक परमाणु ही द्रव्यपरमाणु शब्द से गृहीत हुआ है । क्योंकि यहां केवल द्रव्य की ही विवक्षा हुई है । एक आकाशप्रदेश क्षेत्रपरमाणु कहा गया है ।

ન શકે તેને પરમાણુ કહેવામાં આવે છે,—આ પરમાણુના 'દ્વયપરમાણૂ ૧, ખેત્તપરમાણૂ ૨, કાલપરમાણૂ ૩, ભાવપરમાણૂ ૪' દ્રવ્યપરમાણુ ૧, ક્ષેત્રપરમાણુ ૨, કાલપરમાણુ ૩, ભાવપરમાણુ ૪ અને ભાવપરમાણુના ભેદથી ચાર પ્રકારો છે. આમાં જે દ્રવ્યપરમાણુ છે તેના સંબંધમાં ગૌતમ સ્વામીએ પ્રશ્નને એવું પૂછ્યું છે કે—'દ્વયપરમાણૂ ણં ભંતે ! કइविहे पन्नत्ते' હે ભગવન્, દ્રવ્ય પરમાણુના ભેદો કેટલા રહ્યા છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—'गोयमा ! चउव्विहे पन्नत्ते' હે ગૌતમ દ્રવ્ય પરમાણુ ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. દ્રવ્ય રૂપ પરમાણુનું નામ દ્રવ્ય પરમાણુ છે. આ દ્રવ્ય પરમાણુમાં વર્ણાદિ રૂપ ધર્મોની વિવક્ષા કરવામાં આવી નથી. જેથી એક પરમાણુ જ દ્રવ્ય પરમાણુ શબ્દથી ગ્રહણ કરાયેલ છે. કેમકે અહિયાં કેવળ દ્રવ્યની જ વિવક્ષા થઈ છે. ૧ એક આકાશ પ્રદેશને ક્ષેત્ર પરમાણુ કહેવામાં આવે છે. સમય કાળ પરમાણુ

વર્ણાદિધર્મિણાં પ્રાધાન્યવિવક્ષયા ભાવપરમાણુરિતિ કથ્યતે । દ્રવ્યપરમાણુઃ પ્રકારભેદમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ इत्यादि, ‘તં જહા’ તથા-‘અચ્છેજ્જે’ અચ્છેદ્યઃ તત્રૈકોઽપિ દ્રવ્યપરમાણુર્વિવક્ષયા ચતુઃ સ્વભાવો ભવતિ તત્રોક્તમ્ ‘અચ્છેજ્જે’ इति અચ્છેદ્યઃ સ્વરૂપાદિના લતાદિવત્ છેદયિતુમયોગ્યોઽચ્છેદ્યઃ પરમાણોરતિસૂક્ષ્મત્વાદવયવરહિતત્વાચ્ચ કદાચિદપિ સ્વરૂપાદિના છેદનં ન સંભવતીતિ અતોઽચ્છેદ્યોઽયં ભવતીતિ । અમેદ્યઃ શૂન્યાદિના ચર્મવત્ ભેદયિતુમયોગ્યોઽમેદ્યઃ યથા ચર્મસ્ત્રાદિકં સાવયવં સ્તિગ્ધં ચ વસ્તુ શૂન્યાદિનાઽવયવવિભાગશો વિભિષ્યતે ન તથા શૂન્યાદિના કદાચિદપિ પરમાણુર્ભિષ્યતે અવયવાભાવાદતોઽમેદ્ય इति કથ્યતે । ‘અહજ્જે’

સમય, કાલપરમાણુ ઓર વર્ણાદિરૂપા ધર્મ-પર્યાય ભાવપરમાણુ કહા ગયા હૈ-દ્રવ્યપરમાણુ ‘અચ્છેજ્જે’ આદિ કે ભેદ સે ચાર પ્રકાર કા હોતા હૈ યદ્યપિ દ્રવ્યપરમાણુ એકરૂપ હી હોના હૈ ફિર બી વિવક્ષા સે ઉસે ચાર પ્રકાર કા કહ દિયા હૈ જિસ પ્રકાર સ્વરૂપ આદિ દ્વારા લતાદિરૂપ પદાર્થો કા છેદન કર દિયા જાતા હૈ ઉસ પ્રકાર દ્રવ્યપરમાણુ કા છેદન નહીં ક્રિયા જા સકના હૈ-કર્પોક્તિ પરમાણુ અતિ સૂક્ષ્મ ઓર અવયવરહિત હોતા હૈ-ઇસ કારણ ઉસ તા કમી બી સ્વરૂપ આદિ દ્વારા છેદન નહીં હો સકના હૈ ઇસ કારણ પરમાણુ કો અચ્છેદ્ય કહા ગયા હૈ ૧, તથા ‘અમેદ્ય’ ચર્મ મેં જિસ પ્રકાર શૂચી આદિ સે ભેદ કર દિયા જાતા હૈ, ઉસ પ્રકાર પરમાણુ મેં ભેદ નહીં ક્રિયા જા સકના હૈ અર્થાત્-ચમડા યા વસ્ત્ર આદિ અવયવસહિત હી શૂચી આદિ સે અવયવ વિભાગપૂર્વક ભેદે જાતે હુણ સિદ્ધકોટિ મેં આતે હૈં, પરમાણુ નહીં કર્પોક્તિ ઉસમેં અવયવો કા અભાવ હૈ ઇસ કારણ વહ અમેદ્ય કહા ગયા હૈ ‘અહજ્જે’ સાવયવ

અને વર્ણાદિરૂપ ધર્મ-પર્યાયને ભાવ પરમાણુ કહેવામાં આવે છે. દ્રવ્યપરમાણુ ‘અચ્છેજ્જે’ વિગેરેના લેક્ષ્મી ચાર પ્રકારના થાય છે. જો કે દ્રવ્યપરમાણુ એક રૂપે જ થાય છે. તે પણ વિવક્ષાથી તેને ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવેલ છે. જે રીતે તલવાર વિગેરેથી લતા-વેલ વિગેરે પદાર્થોનું છેદન કરવામાં આવે છે. તે રીતે દ્રવ્ય પરમાણુનું છેદન કરવામાં આવતું નથી, કેમકે પરમાણુ અત્યંત સૂક્ષ્મ અવયવ વગરનું હોય છે. તે કારણથી તલવાર વિગેરેથી તેનું છેદન થઈ શકતું નથી. તે કારણે પરમાણુને અચ્છેદ્ય કહેવામાં આવે છે. તથા ‘અમેદ્ય’ ચામડામાં સોઈ વિગેરેથી જે રીતે ભેદ છિદ્ર કરવામાં આવે છે, તે રીતે પરમાણુમાં ભેદ કરી શકાતા નથી, અર્થાત્ ચામડું અગર વસ્ત્ર વિગેરે અવયવ સાથે જ સોઈ વિગેરેથી અવયવ વિભાગ પૂર્વક ભેદાય છે તે સિદ્ધ છે. પરમાણુ ભેદાત્તા નથી. કેમકે પરમાણુમાં અવયવોનો અભાવ છે, તે

અગ્રાહ્યઃ, યથાઽગ્નિના કાષ્ઠાદિ દહ્યતે સાવયવત્વાત્ ન તથા પરમાણુવદ્ગ્રાહિના
દગ્ધું શક્યોઽતિસૂક્ષ્મત્વાદતોઽદાહ્ય इति કથ્યતે, અત્રેવ 'અગેઝ્જે' અગ્રાહ્યઃ
અતિસૂક્ષ્માદિત્વાત્ હસ્તાદિના ચક્ષુરાદિના વા ગ્રહીતુમયોગ્યત્વાત્, અગ્રાહ્ય इति
કથ્યતે સાવયવસ્ય સ્થૂલત્વં પ્રાપ્તસ્યેવ પદાર્થસ્ય હસ્તાદિના ગ્રહણં ચક્ષુરાદિના વા
ગ્રહણં જાયતેઽયં તુ પરમાણુરતિસૂક્ષ્મત્વાદવયવરહિતત્વાત્ ચ કથમપિ ગ્રહીતું
યોગ્યો ન ભવતીત્યતોઽગ્રાહ્ય इति કથ્યતે । દ્રવ્યપરમાણું વિભાગશો દર્શયિત્વા
તદનન્તરં ક્ષેત્રપરમાણુરૂપં સત્રિભાગં દર્શયિતુમાહ- 'સ્વેત્તપરમાણૂ' રૂગાદિ,
'સ્વેત્તપરમાણૂ ણં મંતે ! કહ્વિહે પગ્ગત્તે' ક્ષેત્રપરમાણુઃ સ્વલુ ભદન્ત । કતિવિધઃ
પગ્ગત્તઃ-કતિપ્રકારકઃ કથિત इति પ્રશ્નઃ, મગ્ગવાનાહ- 'ગોયમા' ઇત્યાદિ, 'ગોયમા !
ચત્તવિહે પગ્ગત્તે' હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રપરમાણુચતુર્વિધઃ પગ્ગત્તઃ । પ્રકારભેદમેવ

હોને સે કાષ્ઠાદિક પદાર્થ હી અગ્નિ દ્વારા દાહ્ય (જલનેવાલા) હોતે હૈં
અવયવ રહિત હોને સે પરમાણુ દાહ્ય નહીં હો સકતા હૈ 'અગેઝ્જે' હસી
કારણ હસે અગ્રાહ્ય કહા ગયા હૈ, હાથ યા ચક્ષુરાદિક હન્દ્રિયાં ન હસે
ગ્રહણ કર સકતી હૈ, ઓર ન હસે દેખ હી સકતી હૈં, હસલિયે હસે
અગ્રાહ્ય કહા હૈ સાવયવ (અવયવસહિત) પદાર્થ કા હી જો કિ સ્થૂલ
ભાવ કો પ્રાપ્ત હોતા હૈ હાથ આદિ દ્વારા ગ્રહણ હોતા હૈ ઓર ચક્ષુ-
આદિ હન્દ્રિયોં દ્વારા ડસકા દેખના આદિ હોતા હૈ પરન્તુ પરમાણુ તો
એસા હોતા નહીં હૈ હસલિયે અતિસૂક્ષ્મ ઓર અવયવરહિત હોને કે
કારણ હી વહ અગ્રાહ્ય હોના હૈ, 'સ્વેત્તપરમાણૂ ણં મંતે ! કહ્વિહે પગ્ગત્તે'
હે ભદન્ત ! ક્ષેત્રપરમાણુ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ? હસ ગૌતમ કે
પ્રશ્ન કા ઉત્તર દેતે હુવ પ્રમુ ડનસે કહતે હૈં- 'ગોયમા ! ચત્તવિહે પગ્ગત્તે'

કારણથી તેને અભેદ કહેવામાં આવે છે. 'અહઝ્જે' અવયવ સહિત હોવાથી
કાષ્ઠ-કાકડા વિગેરે પદાર્થો જ અગ્નિથી બાળી શકાય છે. અવયવ વગરના
હોવાથી પરમાણુ બાળી શકાતા નથી. 'અગેઝ્જે' એજ કારણથી તેને અગ્રાહ્ય
કહેલ છે. હાથ અગર ચક્ષુ વિગેરે હન્દ્રિયો તેને ગ્રહણ કરી શકતા નથી.
તેમ તેને જોઈ શકતા નથી તેથી તેને અગ્રાહ્ય કહેલ છે. અવયવ સાથે
પદાર્થના જ કે જે સ્થૂલ ભાવ પામે છે. તેનું હાથ વિગેરેથી ગ્રહણ કરાય
છે. અને નેત્રાદિ હન્દ્રિયો વડે તેને જોવા વિગેરે થઈ શકે છે પરંતુ પરમાણુ
તો એવું હોતું નથી તેથી અત્યંત સૂક્ષ્મ અને અવયવ વગરના હોવાને
કારણે જ તે અગ્રાહ્ય હોય છે. 'સ્વેત્તપરમાણૂ ણં મંતે ! કહ્વિહે પગ્ગત્તે' કે
ભગવન્ ક્ષેત્રપરમાણુ કેટલા પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે ? આ પ્રશ્નના
ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે- 'ગોયમા ચત્તવિહે પગ્ગત્તે' હે ગૌતમ ક્ષેત્ર પરમાણુ ચાર

ગન્ધવતોરવિવક્ષણાત્, દ્રવ્યમાત્રસ્યૈવ વિવક્ષણાત્ । ‘અરસે’ અરસઃ-તિક્તાદિરસ-
રહિતઃ । રસાનામવિવક્ષણાત્ ‘અફાસે’ અસ્પર્શઃ-કર્કશમૃદુકગુરુકલઘુકશીતોષ્ણ-
સ્નિગ્ધરુક્ષસ્પર્શરહિતઃ સ્પર્શાનામપિ અવિવક્ષણાત્, ‘ભાવપરમાણૂ ણં મંતે !’
ભાવપરમાણુઃ સ્વલ્લ મદન્ત ! ‘કઙ્કિવિહે પન્નત્તે’ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ મગવાનાહ-
‘ગોયમા’ इत्यादि, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચઙ્કિવિહે પન્નત્તે’ ભાવપરમાણુચ્ચતુર્વિધઃ
ચતુઃપ્રકારકઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ કથિતઃ । ચાતુર્વિધ્યમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ તદ્ધયા-
‘વન્નમંતે’ વર્ણવાન્-કૃષ્ણનીલલોહિતહારિદ્રશુક્લપ્રભેદભિન્નપશ્ચપ્રકારકવર્ણવાન્

દુરભિગન્ધ દ્વન દોનોં પ્રકાર કી ખી ગંધ સે રહિત કહા ગયા હૈ યચ્ચપિ
વહાં પરમાણુ મેં ગન્ધગુણ વિચ્ચમાન હૈ ફિર ખી ઉસકી યહાં વિવક્ષા
નહીં હુઈ હૈ । કેવલ કાલ (સમય) દ્રવ્યમાત્ર કી હી વિવક્ષા હુઈ હૈ
‘અરસે’ વહ કાલપરમાણુ અરસ-તિક્તાદિ રસોં સે રહિત હોતા હૈ,
યચ્ચપિ ઉસમેં વે વિચ્ચમાન રહતે હૈં ફિર ખી યહાં ઉનકી વિવક્ષા નહીં
હુઈ હૈ-કેવલ સમયમાત્ર કી હી હુઈ હૈ । ‘અફાસે’ કર્કશ, મૃદુક, ગુરુક,
લઘુક, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ ઇનકે ભેદ સે જો સ્પર્શ આઠ
પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ વહ ખી ઉસમેં નહીં રહતા હૈ ઇસ કારણ ઉસે
અસ્પર્શ રૂપ સે કહા હૈ અબ ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ સે ઇસા પૂછતે હૈ-
‘ભાવપરમાણુ ણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પન્નત્તે’ હે મદન્ત ! જો ભાવપરમાણુ
હૈ વહ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હૈ-‘ગોયમા !
ચઙ્કિવિહે પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ! ભાવ પરમાણુ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા
હૈ-‘તં જહા’ જૈસે-‘વન્નમંતે, ગંધમંતે, રસમંતે, ફાસમંતે’ વર્ણવાલા,

પ્રમાણુ છે-‘વર્ણમંતે, ગંધમંતે, રસમંતે, ફાસમંતે’ વર્ણવાળા ગંધવાળા, રસવાળા
સુગંધ દુરભિગંધ-દુર્ગંધ એ બન્ને પ્રકારના ગંધો વિનાનું કહેવામાં આવેલ
છે. જો કે ત્યાં પરમાણુમાં ગંધ શુણ્ણ હોય જ છે. તો પણ અહિંયાં તેની
વિવક્ષા થઈ નથી. કેવલ દ્રવ્ય માત્રની જ વિવક્ષા થઈ છે. ‘અરસે’ તે કાલ
પરમાણુ અરસ-તિક્તા વિગેરે રસો વિનાનું હોય છે. જો કે તે રસો તેમાં
વિચ્ચમાન હોય છે પણ અહિંયાં તેની વિવક્ષા થઈ નથી. કેવળ દ્રવ્ય માત્રની
જ વિવક્ષા કરવામાં આવી છે. ‘અફાસે’ કર્કશ મૃદુ, ગુરુ લઘુ શીત, ઉષ્ણ,
સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ એ લેઘ્ય સ્પર્શ આઠ પ્રકારનો કહેલ છે. તે પણ તેમાં
રહેતો નથી, તેથી તેને ‘અસ્પર્શ’ સ્પર્શ વિનાનો કહેલ છે,

હવે ગૌતમ સ્વામી ભાવપરમાણુના સંબંધમાં પ્રશ્ન પૂછે છે કે-
‘ભાવપરમાણુ ણં મંતે ! કઙ્કિવિહે પન્નત્તે’ હે ભગવન્ ભાવપરમાણુ કેટલા
પ્રકારના કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! ચઙ્કિવિહે
પન્નત્તે’ હે ગૌતમ ભાવ પરમાણુ ચાર પ્રકારનું કહેલ છે. ‘તં જહા’ તે આ

ભાવપરમાણુઃ ભાવાઃ-વર્ણાદયસ્તે વિચન્તે યત્રાસૌ ભાવપરમાણુઃ । 'ગંધમંતે' ગન્ધવાન્ સુરભિદુરભિપ્રભેદભિન્નગન્ધદ્વયવાન્ ભાવપરમાણુરિતિ । 'રસમંતે' રસવાન્-તિત્તકકટુકપાયામ્લમધુરરસવાન્ ભાવપરમાણુરિતિ । 'ફાસમંતે' સ્પર્શવાન્ કર્કશમૃદુકગુરુકલઘુકશીતોષ્ણસ્નિગ્ધરુક્ષાષ્ટપ્રકારકસ્પર્શવાન્ ભાવપરમાણુરિતિ । તદેવં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવભેદેન પરમાણોઃચાતુર્વિધ્યમુપદર્શિતમિતિ, 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ' તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! ઇતિ યાવ-દ્વિહરતિ હે ભદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલાદારમ્બ્ય વાદરપરિણામં અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધે વર્ણગન્ધરસસ્પર્શાદીનાં વ્યવસ્થા, તથા પરમાણોઃ પ્રકારભેદો યદ્ દેવાનુમિયેણ ગંધવાલા, રસવાલા ઔર સ્પર્શવાલા વર્ણવાલા વહ્ ઇસલિયે કહા ગયા હૈ કિ ઉસમેં કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત હારિદ્ર ઔર શુક્લ યે પાંચ વર્ણ રહતે હૈં । ભાવ નામ વર્ણાદિકોં કા હૈ-યે ભાવ જિસ મેં વિચમાન હો' વહ્ ભાવપરમાણુ હૈ, સુરભિગંધ ઔર દુરભિગંધ યે દોનોં ગંધ ઉસમેં રહતે હૈં ઇસલિયે વહ્ ગન્ધવાન્ કહા ગયા હૈ, તિત્ત, કટુ, કષાય, અમ્લ ઔર મધુર કે ભેદ સે રસ પાંચ પ્રકાર કા હોતા હૈ-ભાવપરમાણુ ઇન પાંચોં રસોંવાલા હોતા હૈ । ઇસલિયે વહ્ રસવાલા કહા ગયા હૈ, 'ફાસ-મંતે' કર્કશ, મૃદુક, ગુરુક, લઘુક, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ ઔર રુક્ષ યે આઠ સ્પર્શ કહે ગયે હૈં સો વહ્ ભાવપરમાણુ ઇન આઠ સ્પર્શોંવાલા હોતા હૈ ઇસ કારણ વહ્ સ્પર્શવાલા કહા ગયા હૈ ઇસ પ્રકાર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ કે ભેદ સે પરમાણુ મેં યહ ચતુર્વિધતા દિખલાઈ ગઈ હૈ । 'સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ' હે ભદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલ સે લેકર વાદર પરિણામવાલે અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં વર્ણ, ગંધ, રસ,

અને સ્પર્શવાળા તેમાં કૃષ્ણ, નીલ, લાલ પીળા અને સફેદ એ પાંચ વર્ણો રહે છે, તેથી તેને વર્ણવાળો કહેલ છે. ભાવનામ વર્ણાદિકોતું છે. આ ભાવ જેમાં વિચમાન હોય તે ભાવ પરમાણુ છે. સુરભિગંધ-સુગંધ અને દુરભિગંધ-દુર્ગંધ એ બંને ગંધ તેમાં વિચમાન હોવાથી તેને ગંધવાન કહેલ છે. તીખા કડવા, કષાય, ખાટા અને મીઠા રસોના ભેદથી પાંચ પ્રકારના રસો હોય છે. પરમાણુ તે પાંચે રસોવાળું હોય છે. તેથી તેને રસોવાળું કહેવામાં આવેલ છે. 'ફાસમંતે' કર્કશ, મૃદુ, શુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ આ આઠ પ્રકારના સ્પર્શો કહ્યા છે. તે ભાવ પરમાણુ આ આઠ પ્રકારના સ્પર્શો-વાળું હોય છે. તેથી તેને સ્પર્શોવાળું કહેવામાં આવેલ છે. આ રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, અને ભાવના ભેદથી પરમાણુમાં આ ચાર પ્રકારના બતાવવામાં આવેલ છે. 'સેવં મંતે ! સેવં મંતેત્તિ જાવ વિહરઈ' હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલથી લઈને બાહર પરિણામવાળા અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શની

દર્શયતિ—‘તં જદા’ તથા—‘અણદ્દે’ અનર્ધઃ, ન દિચતે અર્થં यस્ય સોડનર્થો ભવતિ, પરમાણોઃ સમસંસ્થકાવયવામાવાત્, ‘અમજ્જે’ અમધ્યઃ ત્રિષપસંસ્થકાવયશ્ચ-માવાત્, અમધ્ય ઇતિ, ‘અપપ્પસે’ અપ્રદેશઃ—નાસ્તિ પ્રદેશોડવયવો यस્ય સોડપ્રદેશઃ પ્રદેશસ્યામાવાત્ । અતેવ ‘અવિમાઙ્ગમે’ અવિમાગિમઃ—અવિમાગેન નિર્વૃત્તઃ અવિમાગિમઃ, પ્રદેશમાવાત્ પરમાણુવિમાજયિતુમયોગ્યઃ, પ્રદેશવતાયેવ વિમાગો ભવતિ પરમાણોનાસ્તિ પ્રદેશઃ, નાતો વિમાજયિતું યોગ્યોડનોડવિમાગિમ ઇતિ કથયતે । ‘કાલપરમાણુ પુત્છા’ કાલપરમાણુરિતિ પૃત્છા’ હે મદન્ત ! કાલપરમાણુઃ કતિવિધઃ પજ્ઞપ્તઃ ઇતિ પ્રશ્નઃ ભગવાનાહ—‘ગોયમા’ ઇત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘કાલપરમાણુ’ કાલપરમાણુઃ ‘ચત્તવિદ્દે પન્નત્તે’ ચતુર્વિધઃ પજ્ઞપ્તઃ । ચાતુર્વિધ્યમેવ

હે ગૌતમ ! ક્ષેત્રપરમાણુ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ જો હસ પ્રકાર સે હૈ—‘અણદ્દે’ આદિ—અનર્ધ પરમાણુ મેં સમસંસ્થક અવયવોં કા અભાવ હોતા હૈ । હસ કારણ ઉસમેં અર્ધભાગ નહીં હોતા હૈ તથા ત્રિષપસંસ્થક અવયવોં કા હસમેં અભાવ રહતા હૈ । હસસે હસે ‘અમધ્ય’ કહા હૈ એક પ્રદેશ કે સિવાય દ્વિતીયાદિક પ્રદેશ હસમેં હોતે નહીં હૈ । હસસે હસે ‘અપ્રદેશ’ કહા હૈ, તથા—યહ અવિમાગ સે નિર્વૃત્ત હોતા હૈ અર્થાત્ પ્રદેશોં કા અભાવ સે પરમાણુ કા વિમાગ નહીં હોતા હૈ—પ્રદેશવાલોં કા હી વિમાગ હોતા હૈ પરમાણુ કે દો આદિ પ્રદેશ હોતે નહીં હૈ । હસલિયે હસકા વિમાગ નહીં હો સકતા હૈ, હસસે યહ ‘અવિમાગિમ’ કહા ગયા હૈ । ‘કાલપરમાણુ ણં ંતે ! કહવિદ્દે પન્નત્તે’ કાલપરમાણુ કિતને પ્રકાર કા હોતા હૈ ? હસ પ્રશ્ન કે ઉત્તર મેં ગૌતમ સે પ્રશ્ન કહતે હૈ—હે ગૌતમ !

પ્રકારના કહેલા છે. જે આ પ્રમાણે છે ‘અણદ્દે’ વિગેરે અનર્ધ પરમાણુઓમાં સરખી સંખ્યાવાળા અવયવોનો અભાવ હોય છે. તેથી તેમાં અર્ધો ભાગ હોતો નથી. તેમજ વિષમ સંખ્યાવાળા અવયવોનો પણ તેમાં અભાવ હોય છે. તેથી તેને મધ્યભાગ વગરનો ‘અમધ્ય’ કહેલ છે. તેમાં એક પ્રદેશ સિવાય બીજા વિગેરે પ્રદેશો હોતા નથી તેથી તેને ‘અપ્રદેશ’ પ્રદેશ વિનાનો કહેલ છે. તથા તે વિભાગ વગરનો હોય છે. અર્થાત્ પ્રદેશોના અભાવથી પરમાણુઓનો વિભાગ થતો નથી—કારણ કે પ્રદેશવાળાઓનો જ વિભાગ થઈ શકે છે. પરમાણુઓના બે વિગેરે પ્રદેશો હોતા નથી, તેથી તેનો વિભાગ થઈ શકતો નથી, તેથી તેને ‘અવિમાગિમ’ વિભાગ વગરનો કહેવામાં આવે છે. ‘કાલપરમાણુ ણં ંતે ! કહવિદ્દે પન્નત્તે’ હે ભગવન્ કાલપરમાણુ કેટલા પ્રકારના કહ્યા છે ? આ

દર્શયતિ—‘તં જહા’ તથા—‘અવન્ને’ અવર્ણઃ કૃષ્ણનીલલોહિતહારિદ્રશુક્લવર્ણ-
રહિતત્વાત્ અવર્ણઃ, ય પિ વર્ણગન્ધરસસ્પર્શવત્ત્વં પુદ્ગલાનાં લક્ષણમિતિ, પરમાણોરપિ
પુદ્ગલત્વાત્ વર્ણાદિમત્ત્વમાવશ્યકમેવ તથાપિ દ્રવ્યમાત્રસ્ય પ્રધાનતયા વિવક્ષણાત્
સતામપિ વર્ણાદીનામવિવક્ષણાત્ કાલપરમાણૌ વર્ણાદીનાં નિષેધે इति કૃત્વા અવર્ણઃ
કાલપરમાણુઃ કથ્યતે इति, ‘અગંધે’ અગન્ધઃ—સુરભિદુરભિગન્ધરહિતઃ સતોરપિ

‘કાલપરમાણૂ ચઙ્ચિવહે પળ્ળત્તે’ કાલ પરમાણુ ચાર પ્રકાર કા કહા
ગયા હૈ—જો હસ પ્રકાર સે હૈ—‘અવન્ને’ હ્ત્યાદિ, કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત,
હારિદ્ર, શુક્લ. હન પ્રકાર કે વર્ણો સે વહ રહિત હોતા હૈ હસ કારણ
કાલપરમાણુ અવર્ણ કહા ગયા હૈ યધપિ વર્ણ, ગંધ, રસ ઓર સ્પર્શ હન
ગુણો સે જો યુક્ત હોતા હૈ વહી પુદ્ગલ હૈ ંસા પુદ્ગલ કા લક્ષણ કહા
ગયા હૈ પરમાણુ પુદ્ગલરૂપ હોતા હૈ અતઃ પરમાણુ મેં વર્ણાદિમત્તા હોના
આવશ્યક હી હૈ—ફિર હી યહાં જો ડસે અવર્ણાદિવાલા કહા ગયા હૈ
ડસકા કારણ યહાં સમય હી પ્રધાનરૂપ સે વિવક્ષા કી હૈ—હસલિપે
વર્ણાદિકોં કે હોને પર હી ડનકી વિવક્ષા ન હોને કે કારણ કાલપર-
માણુ મેં વર્ણાદિકોં કા નિષેધ કિયા ગયા હૈ ઓર હસી કારણ ડસે
અવર્ણરૂપ સે પ્રતિપાદિત કિયા ગયા હૈ । હસી પ્રકાર કા કથન ‘અગંધ’
કે કહને મેં હી જાનના ચાહિયે અર્થાત્ કાલ પરમાણુ જિસ પ્રકાર સે
વર્ણ સે રહિત કહા ગયા હૈ, ડસી પ્રકાર સે વહ સુરભિગન્ધ ઓર

પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રશ્ન કહે છે કે—હે ગૌતમ ! ‘કાલપરમાણૂ ચઙ્ચિવહે પળ્ળત્તે’
કાલ પરમાણુ ચાર પ્રકારના કહેવામાં આવ્યા છે. જે આ પ્રમાણે છે. ‘અવન્ને’
ઇત્યાદિ કૃષ્ણ, નીલ, લાલ, પીળા અને સફેદ આ ચારે પ્રકારના વર્ણોથી તે
રહિત હોય છે. અર્થાત્ વર્ણુ વગરનું હોય છે તેથી કાલ પરમાણુને ‘અવર્ણુ’
કહેલ છે. જે કે વર્ણુ, ગંધ રસ અને સ્પર્શ આ શુભોથી જે યુક્ત હોય છે
તેજ પુદ્ગલ છે. આવા પુદ્ગલને કાલ-ક્ષણ કહેલ છે. પરમાણુ પુદ્ગલ રૂપ હોય
છે. જેથી પરમાણુમાં વર્ણાદિ પ્રકાર હોવું જરૂરી છે, તો પણ તેને જે અવર્ણા
દિવાળુ કહેવામાં આવ્યું છે તેનું કારણ અહિંયાં દ્રવ્યમાત્રની જ મુખ્ય રૂપે
વિવક્ષા કરેલ છે. તેથી વર્ણાદિના હોવા છતાં પણ તેની વિવક્ષા ન હોવાને
કારણે કાલ પરમાણુમાં વર્ણાદિને નિષેધ કરવામાં આવેલ છે. અને એજ
કારણથી તેને ‘અવર્ણુ’ (વર્ણુ વગરનું) રૂપે વર્ણુવેલ છે. આજ પ્રમાણેનું
કથન ‘અગંધ’ (ગંધ વગરનું)ના કથનમાં પણ સમજવું. અર્થાત્ જે રીતે
કાલ પરમાણુને વર્ણુ વિનાનું કહેવામાં આવ્યું છે. એજ રીતે સુરભિગંધ—

ગન્ધવતોરવિવક્ષણાત્, દ્રવ્યમાત્રસ્યૈવ વિવક્ષણાત્ । ‘અરસે’ અરસઃ-તિક્તાદિરસ-
રહિતઃ । રસાનામવિવક્ષણાત્ ‘અફાસે’ અસ્પર્શઃ-કર્કશમૃદુકગુરુકલઘુકશીતોષ્ણ-
સ્નિગ્ધરુક્ષસ્પર્શરહિતઃ સ્પર્શાનામપિ અવિવક્ષણાત્, ‘ભાવપરમાણૂ ણં મંતે !’
ભાવપરમાણુઃ સ્વલ્લ ભદન્ત ! ‘કહ્વિદે પન્નત્તે’ કતિવિધઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ મગધાનાહ-
‘ગોયમા’ હત્યાદિ, ‘ગોયમા’ હે ગૌતમ ! ‘ચઙ્ગિદે પન્નત્તે’ ભાવપરમાણુચતુર્વિધઃ
ચતુઃપ્રકારકઃ પ્રજ્ઞપ્તઃ કથિતઃ । ચાતુર્વિધ્યમેવ દર્શયતિ-‘તં જહા’ તથથા-
‘વન્નમંતે’ વર્ણવાન્-કૃષ્ણનીલલોહિતહારિદ્રશુક્લપ્રભેદભિન્નપશ્ચપ્રકારકવર્ણવાન્

દુરભિગન્ધ હન દોનોં પ્રકાર કી બી ગંધ સે રહિત કહા ગયા હૈ યદ્યપિ
વહાં પરમાણુ મેં ગન્ધગુણ વિચ્ચમાન હૈ ફિર બી ઉસકી યહાં વિવક્ષા
નહીં હુઈ હૈ । કેવલ કાલ (સમય) દ્રવ્યમાત્ર કી હી વિવક્ષા હુઈ હૈ
‘અરસે’ વહ કાલપરમાણુ અરસ-તિક્તાદિ રસોં સે રહિત હોતા હૈ,
યદ્યપિ ઉસમેં વે વિચ્ચમાન રહતે હીં ફિર બી યહાં ઉનકી વિવક્ષા નહીં
હુઈ હૈ-કેવલ સમયમાત્ર કી હી હુઈ હૈ । ‘અફાસે’ કર્કશ, મૃદુક, ગુરુક,
લઘુક, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ હનકે ભેદ સે જો સ્પર્શ આઠ
પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ વહ બી ઉસમેં નહીં રહતા હૈ હસ કારણ ઉસે
અસ્પર્શ રૂપ સે કહા હૈ અથ ગૌતમ સ્વામી પ્રભુ સે એસા પૂછતે હીં-
‘ભાવપરમાણુ ણં મંતે ! કહ્વિદે પન્નત્તે’ હે ભદન્ત ! જો ભાવપરમાણુ
હૈ વહ કિતને પ્રકાર કા કહા ગયા હૈ ઉત્તર મેં પ્રભુ કહતે હીં-‘ગોયમા !
ચઙ્ગિદે પણ્ણત્તે’ હે ગૌતમ ! ભાવ પરમાણુ ચાર પ્રકાર કા કહા ગયા
હૈ-‘તં જહા’ જીસે-‘વન્નમંતે, ગંધમંતે, રસમંતે, ફાસમંતે’ વર્ણવાલા,

પ્રમાણુ છે-‘વર્ણમંતે, ગંધમંતે, રસમંતે, ફાસમંતે’ વર્ણવાળા, ગંધવાળા, રસવાળા
સુગંધ દુરભિગંધ-દુર્ગંધ એ બન્ને પ્રકારના ગંધો વિનાનું કહેવામાં આવેલ
છે. જો કે ત્યાં પરમાણુમાં ગંધ ગુણ હોય જ છે. તે પણ અહિયાં તેની
વિવક્ષા થઈ નથી. કેવલ દ્રવ્ય માત્રની જ વિવક્ષા થઈ છે. ‘અરસે’ તે કાલ
પરમાણુ અરસ-તિખા વિગેરે રસો વિનાનું હોય છે. જો કે તે રસો તેમાં
વિચ્ચમાન હોય છે પણ અહિયાં તેની વિવક્ષા થઈ નથી. કેવળ દ્રવ્ય માત્રની
જ વિવક્ષા કરવામાં આવી છે. ‘અફાસે’ કર્કશ મૃદુ, ગુરુ લઘુ શીત, ઉષ્ણ,
સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ એ લેહથી સ્પર્શ આઠ પ્રકારનો કહેલ છે. તે પણ તેમાં
રહેતો નથી, તેથી તેને ‘અસ્પર્શ’ સ્પર્શ વિનાનો કહેલ છે,

હવે ગૌતમ સ્વામી ભાવપરમાણુના સંબંધમાં પ્રભુને પૂછે છે કે-
‘ભાવપરમાણુ ણં મંતે ! કહ્વિદે પણ્ણત્તે’ હે ભગવન્ ભાવપરમાણુ કેટલા
પ્રકારના કહેલ છે ? આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં પ્રભુ કહે છે કે-‘ગોયમા ! ચઙ્ગિદે
પણ્ણત્તે’ હે ગૌતમ ભાવ પરમાણુ ચાર પ્રકારનું કહેલ છે. ‘તં જહા’ તે આ

ભાવપરમાણુઃ ભાવાઃ-વર્ણાદયસ્તે વિચન્તે યત્રાસૌ ભાવપરમાણુઃ । ‘ગંધમંતે’ ગન્ધવાન્ સુરભિદુરભિપ્રભેદભિન્નગન્ધદ્વયવાન્ ભાવપરમાણુરિતિ । ‘રસમંતે’ રસવાન્-તિત્તકટુકપાયામ્લમધુરસવાન્ ભાવપરમાણુરિતિ । ‘ફાસમંતે’ સ્પર્શવાન્ કર્કશમૃદુકગુરુકલઘુકશીતોષ્ણસ્નિગ્ધરુક્ષાષ્ટપ્રકારકસ્પર્શવાન્ ભાવપરમાણુરિતિ । તદેવં દ્રવ્યક્ષેત્રકાલભાવભેદેન પરમાણોચાતુર્વિધ્યમુપદર્શિતમિતિ, ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ તદેવં ભદન્ત ! તદેવં ભદન્ત ! इति याव-द्विहरति हे भदन्त ! પરમાણુપુદ્ગલાદારભ્ય વાદરપરિણામં અનન્તપ્રદેશિકસ્કન્ધે વર્ણગન્ધરસસ્પર્શાદીનાં વ્યવસ્થા, તથા પરમાણોઃ પ્રકારભેદો યદ્ દેવાનુમિષેણ ગંધવાલા, રસવાલા ઓર સ્પર્શવાલા વર્ણવાલા વહ્ ઇસલિયે કહા ગયા હૈ કિ ઉસમેં કૃષ્ણ, નીલ, લોહિત હારિદ્ર ઓર શુક્લ યે પાંચ વર્ણ રહતે હૈં । ભાવ નામ વર્ણાદિકોં કા હૈ-યે ભાવ જિસ મેં વિચમાન હોં વહ્ ભાવપરમાણુ હૈ, સુરભિગંધ ઓર દુરભિગંધ યે દોનોં ગંધ ઉસમેં રહતે હૈં ઇસલિયે વહ્ ગન્ધવાન્ કહા ગયા હૈ, તિત્ત, કટુ, કષાય, અમ્લ ઓર મધુર કે ભેદ સે રસ પાંચ પ્રકાર કા હોતા હૈ-ભાવપરમાણુ ઇન પાંચોં રસોંવાલા હોતા હૈ । ઇસલિયે વહ્ રસવાલા કહા ગયા હૈ, ‘ફાસ-મંતે’ કર્કશ, મૃદુક, ગુરુક, લઘુક, શીત, ઉષ્ણ, સ્નિગ્ધ ઓર રુક્ષ યે આઠ સ્પર્શ કહે ગયે હૈં સો વહ્ ભાવપરમાણુ ઇન આઠ સ્પર્શોંવાલા હોતા હૈ ઇસ કારણ વહ્ સ્પર્શવાલા કહા ગયા હૈ ઇસ પ્રકાર દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, ભાવ કે ભેદ સે પરમાણુ મેં યહ ચતુર્વિધતા દિગ્લઘાઈ ગઈ હૈ । ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતે ! ત્તિ જાવ વિહરઈ’ હે ભદન્ત ! પરમાણુપુદ્ગલ સે લેકર વાદર પરિણામવાલે અનન્તપ્રદેશિક સ્કન્ધ મેં વર્ણ, ગંધ, રસ,

અને સ્પર્શવાળા તેમાં કૃષ્ણ, નીલ, લાલ પીળા અને સફેદ એ પાંચ વર્ણો રહે છે, તેથી તેને વર્ણવાળો કહેલ છે. ભાવનામ વર્ણાદિકોં છે. આ ભાવ જેમાં વિદ્યમાન હોય તે ભાવ પરમાણુ છે. સુરભિગંધ-સુગંધ અને દુરભિગંધ-દુર્ગંધ એ બંને ગંધ તેમાં વિદ્યમાન હોવાથી તેને ગંધવાન કહેલ છે. તીખા કડવા, કષાય, ખાટા અને મીઠા રસોના લેહથી પાંચ પ્રકારના રસો હોય છે. પરમાણુ તે પાંચે રસોવાળું હોય છે. તેથી તેને રસોવાળું કહેવામાં આવેલ છે. ‘ફાસમંતે’ કર્કશ, મૃદુ, ગુરુ, લઘુ, શીત, ઉષ્ણ સ્નિગ્ધ અને રુક્ષ આ આઠ પ્રકારના સ્પર્શો કહ્યા છે. તે ભાવ પરમાણુ આ આઠે પ્રકારના સ્પર્શો-વાળું હોય છે. તેથી તેને સ્પર્શોવાળું કહેવામાં આવેલ છે. આ રીતે દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, અને ભાવના લેહથી પરમાણુમાં આ ચાર પ્રકારતા બતાવવામાં આવેલ છે. ‘સેવં મંતે ! સેવં મંતેત્તિ જાવ વિહરઈ’ હે ભગવન્ પરમાણુ પુદ્ગલથી લઈને બાહર પરિણામવાળા અનંતપ્રદેશિક સ્કંધમાં વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શની

કથિતં તત્ સર્વમ્ એવમેવ-સર્વથા સત્યમેવ, યસ્માત્ કેવલિનો ભગવતઃ સકલ-
સૂક્ષ્માર્થદર્શિતતયા સર્વથા સત્યસ્યૈવ પ્રતિપાદનાત્ इति-एवं प्रकारेण कथयित्वा
સંયમેન તપસા આત્માને ભાવયન્ ભગવાન્ ગૌતમો વિહરતીતિ॥સૂ૦ ૧૦॥

॥ इति श्री विश्वविख्यात-जगद्बल्लभ-प्रसिद्धवाचक-पञ्चदशभाषा-
कलितललितकृष्णपालापकप्रविशुद्धगद्यपद्यनैकग्रन्थनिर्मापक,
वादिमानमर्दक-श्रीशाहच्छत्रपति कोल्हापुरराजप्रदत्त-
'जैनाचार्य' पदशूषित — कोल्हापुरराजगुरु-
बालब्रह्मचारि-जैनाचार्य-जैनधर्मदिवाकर
-पूज्य श्री घासीलालव्रतिविरचितायां
श्री "भगवतीसूत्रस्य" प्रमेयचन्द्रिका-
ख्यायां व्याख्यायां विंशतिशतके
पञ्चमोद्देशकः समाप्तः ॥२०-५॥

સ્પર્શ કી વ્યવસ્થા, તથા પરમાણુ કે પ્રકાર ભેદ જો પૂર્વોક્તરૂપ સે આપ
દેવાનુગ્રિય ને કહે હૈં વહ સબ કથન સર્વથા સત્ય હી હૈં ક્યોંકિ આપ
કેવલી હૈં ઓર જો કેવલી ભગવાન્ હોતે હૈં વે સકલ સૂક્ષ્મ, અન્તરિત
ઓર દૂરાર્થ પદાર્થોં કે હસ્તામલકવત્ સાક્ષાત્ જ્ઞાના હોતે હૈં અતઃ ઉનેકે
દ્વારા પ્રતિપાદિત કિસીં ખી તત્વ મેં પ્રત્યક્ષ ઓર અનુમાન પ્રમાણ સે
બાધા ઉપસ્થિત નહીં હો સકતી હૈં હિસ પ્રકાર સે કહકર વે ગૌતમ સંયમ
ઓર તપ સે આત્મા કો ભાવિત કરતે હુએ અપને સ્થાન પર વિરાજ-
માન હો ગયે ॥સૂ૦ ૧૦॥

જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજીમહારાજકૃત
“ભગવતીસૂત્ર” કી પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાકે વીસવેં શતકકા

॥ पांचवां उद्देशक समाप्त ॥२०-५॥

વ્યવસ્થા તથા પરમાણુઓના પ્રકાર લેદો પૂર્વોક્ત પદ્ધતિથી આપ દેવાનુગ્રિયે
કહ્યા છે. તે તમામ કથન સર્વથા સત્ય જ છે. કેમકે આપ કેવલી છો, અને
જે કેવલી ભગવાન્ હોય છે, તે બધા જ સૂક્ષ્મ અને ગંભીર
અર્થવાળા પદાર્થોને હસ્તામલકની જેમ અર્થાત્ હાથમાં રહેલા આંખાની
માફકે સાક્ષાત્ રૂપથી જાણનાર હોય છે. જેથી તેઓએ પ્રતિપાદન કરેલ કોઈ-
યણુ તત્વમાં પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન પ્રમાણથી બાધા આવી શકતી નથી. આ
પ્રમાણે કહીને ગૌતમસ્વામી તપ અને સંયમથી પોતાના આત્માને ભાવિત
કરતા થકા પોતાના સ્થાન પર બિરાજમાન થઈ ગયા. ॥સૂ૦ ૧૦॥
જૈનાચાર્ય જૈનધર્મદિવાકર પૂજ્યશ્રી ઘાસીલાલજી મહારાજ કૃત “ભગવતીસૂત્ર”ની
પ્રમેયચન્દ્રિકા વ્યાખ્યાના વીસમા શતકનો પાંચમો ઉદ્દેશક સમાપ્ત ॥૨૦-૫॥